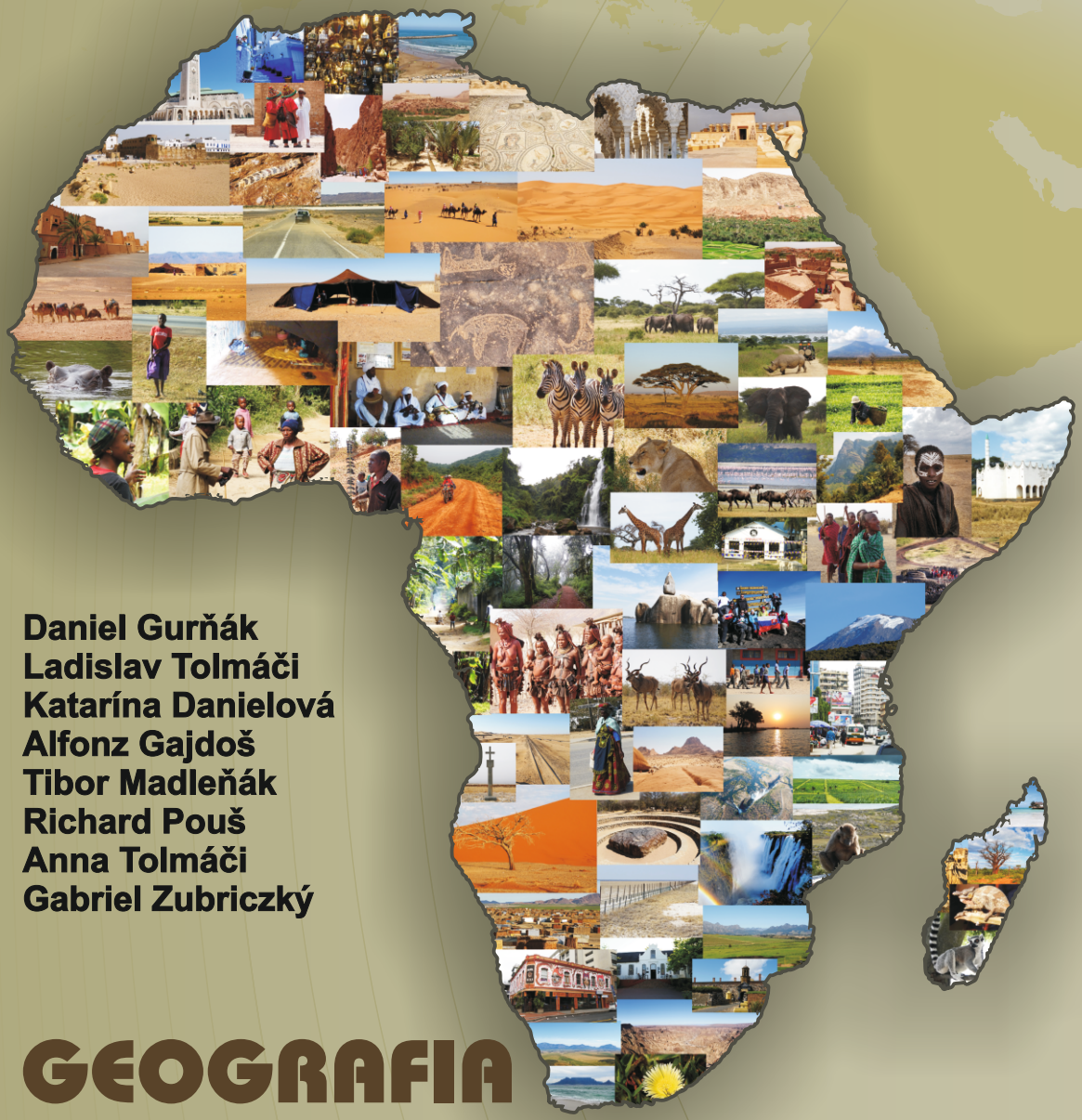

Daniel Gurňák
Ladislav Tolmáči
Katarína Danielová
Alfonz Gajdoš
Tibor Madleňák
Richard Pouš
Anna Tolmáči
Gabriel Zubriczký

GEOGRAFIA AFRIKY

Univerzita Komenského v Bratislave

Afrika

„Tento kontinent je priveľký na to, aby sa dal opísať. Je to ozajstný oceán, osobitná planéta, rôznorodý, prebohatý vesmír. Iba kvôli pohodliu a s veľkým zjednodušením hovoríme – Afrika. Ale v skutočnosti, okrem geografického pomenovania, Afrika neexistuje.“

Inšpiratívne a výstižné slová Ryszarda Kapuścińského sú azda najlepším obrazom tejto tropickej „planéty“. Veľmi dobre rozumieme jej komplexnosti, mnohotvárnosti aj rýchlosti akou sa mení. Aj to boli dôvody, prečo sme sa rozhodli o nej napísať knihu, vysvetľovať jej zákonitosti a prispieť k jej lepšiemu poznaniu. Veď ako Ryszard píše ďalej vo svojej knihe Eben:

„V celej Afrike má každé väčšie spoločenstvo vlastnú, osobitú kultúru, originálny systém zvyklostí, svoj jazyk i svoje tabu a všetko je to nesmierne komplikované, nesmierne zložité a tajomné. Preto významní antropológovia nikdy nehovoria „africká kultúra“ či „africké náboženstvo“, lebo vedia, že nič také všeobecné v skutočnosti nejestvuje,že podstatou Afriky je jej nekonečná rôznorodosť. Na kultúru každého kmeňa hľadia ako špecifický, jedinečný a neopakovateľný svet. ... Európske myslenie, náchylné na radikálny redukcionizmus, na škatuľkovanie a zjednodušovanie, však rado strká všetko africké do jedného vreca a uspokojuje sa s lacnými stereotypmi.“

Práve preto má naša kniha 832 strán a pri spoznávaní Afriky ju považujeme len za predslov, za začiatok „safari“ (po svahilsky cesty) po krajine protikladov, snov a ohromnej budúcnosti. Veď „aký obraz má o Afrike utvorený Európan? Hlad, deti, kostry, suchá popukaná zem, slumy v meste, masakry, AIDS, davy utečencov bez strechy nad hlavou, bez odevu, bez liekov, vody a chleba. ...Tak ako v minulosti, aj dnes Afriku vnímame predmetovo, ako odraz nejakej inej hviezdy, ako terén a objekt pôsobenia, kolonizátorov, kupcov, misionárov, etnografov, všemožných charitatívnych organizácií. Medzitým Afrika napriek všetkému existuje sama pre seba, sama v sebe, je to večný, uzavretý osobitý kontinent, krajina banánových hájov, nepravidelných maniokových políčok, džungle, obrovskej Sahary, pomaly vysychajúcich riek, rednúcich lesov, chorých monštruóznych miest – časť sveta nabitá akousi nepokojnou a výbušnou energiou.“

Práve o túto energiu a jej spoznanie nám v knihe išlo. Snáď sa vyberiete aj na osobné objavovanie Afriky, lebo v skutočnosti je všetko ešte zaujímavejšie ako v knihách. Tak ako svet tvorí päť olympijských kruhov, tak Afriku tvorí päť veľkých afrických regiónov. Každý má svoj príbeh a nie jeden ale tisíce, ktoré sa vzájomne prepletajú a nikdy nekončia.

ISBN 978-80-223-5126-3

GEOGRAFIA AFRIKY

Daniel Gurňák – Ladislav Tolmáči – Katarína Danielová –
– Alfonz Gajdoš –Tibor Madleňák – Richard Pouš –
– Anna Tolmáči – Gabriel Zubriczký

2021

UNIVERZITA
KOMENSKÉHO
V BRATISLAVE

Príklad citácie:
Autor(i) 2021. Názov kapitoly. In: Gurňák, D. a kol. 2021. Geografia Afriky. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, rozsah strán citovanej kapitoly, ISBN 978-80-223-5126-3*
** Autori jednotlivých kapitol sú uvedení v obsahu, ako aj pri názvoch jednotlivých kapitol v texte.*

Táto vysokoškolská učebnica vznikla v rámci riešenia projektu KEGA 039UMB-4/2018 s názvom „Geografia Afriky, premeny a perspektívy: metódy výučby a učebnica".

GEOGRAFIA AFRIKY

Editori: doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD., prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

© Autori: doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD., prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD., RNDr. Katarína Danielová, PhD., doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD., RNDr. Tibor Madleňák, PhD., Mgr. Richard Pouš, PhD., RNDr. Mgr. Anna Tolmáči, PhD., Mgr. Gabriel Zubriczký, PhD.

Recenzenti: doc. RNDr. Kvetoslava Matlovičová, PhD.
doc. RNDr. Ján Lacika, CSc.

© Mapy: doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Digitálny podklad máp: MAPA Slovakia Plus, s. r. o.

Návrh obálky a osadenie textu: doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

© Fotografie: Anna Tolmáči, Ladislav Tolmáči
© Fotografie na obálke: Daniel Gurňák, Anna Tolmáči, Ladislav Tolmáči

Katedra regionálnej geografie a rozvoja regiónov, Prif UK Bratislava
www.regionalnageografia.sk
Katedra geografie a geológie, FPV, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
www.fpv.umb.sk/katedry/katedra-geografie-a-geologie

© Vydala Univerzita Komenského v Bratislave
Vytlačila spoločnosť Alfa print, s. r. o., Bratislava

978-80-223-5126-3

Afrika Vás navždy zmení, ako nič iné na Zemi. Keď už ste tam boli, už nikdy nebudete rovnakí. Ako však začať opisovať jej mágiu niekomu, kto ju nikdy nepocítil? Ako si môžete vysvetliť fascináciu týmto obrovským, prašným kontinentom, ktorého najstaršími cestami sú chodníky pre slony? Môže to byť tým, že Afrika je miestom všetkých našich začiatkov, kolískou ľudstva, kde náš druh prvýkrát stál vzpriamene na dávnych savanách?

Brian Jackman
(spisovateľ na voľnej nohe,
ktorý je známy najmä tým,
že sa zaujíma o divočinu
a divoké zvieratá -
najmä o Afriku)

OBSAH

ÚVOD **13**

1 AFRIKA – STAROBYLÁ KOLÍSKA ĽUDSTVA **15**
Daniel Gurňák, Ladislav Tolmáči

1. 1 AFRIKA – VYMEDZENIE 15

1. 2 AFRIKA – POLOHA A ČLENENIE 19

1. 3 AFRIKA – STAROBYLÝ KONTINENT A MIESTO ZRODU ČLOVEKA 24

1.3.1 Základný geologický a tektonický vývoj 25

1.3.2 Formovanie prírodnej krajiny 26

1.3.3 Vznik človeka 29

1. 4 AFRICKÁ CESTA HISTORICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA 33

1.4.1 Africký pravek – vznik jazykových rodín a vznik poľnohospodárstva 33

1.4.1.1 Osídlenie Afriky a jazykové rodiny 33

1.4.1.2 Vznik a šírenie tradičného poľnohospodárstva v Afrike 36

1.4.2 Africký starovek – ríše severnej a severovýchodnej Afriky 41

1.4.3 Africký stredovek – dvojaká Afrika? 45

1.4.3.1 Severná Afrika - svet arabského islamu 45

1.4.3.2 Oblasť Sahelu - svet subsaharského islamu 49

1.4.3.3 Východná Afrika - svet moslimských obchodníkov 51

1.4.3.4 Rovníková a južná Afrika – za hranicami sveta islamu 52

1.4.4 Africký novovek – koloniálna Afrika 54

1.4.4.1 Severná Afrika – prvý a posledný cieľ európskych útokov 55

1.4.4.2 Subsaharská Afrika – prví objavitelia a kolonizátori 60

1.4.4.3 Subsaharská Afrika – „hon na Afriku“ a jej rozdelenie novodobými hranicami 66

1.4.5 Afrika v 20. storočí – od kolonializmu k nezávislosti 73

1.4.5.1 Afrika a svetové vojny 73

1.4.5.2 Dekolonizácia Afriky 76

1.4.5.3 Problémy postkoloniálnej Afriky 82

1. 5 POZÍCIA AFRIKY V SÚČASNOM SVETE 86

2 SEVERNÁ AFRIKA **91**
Richard Pouš, Tibor Madleňák, Alfonz Gajdoš, Daniel Gurňák

2. 1 POLOHA A VYMEDZENIE SEVERNEJ AFRIKY 92

2. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ SEVERNEJ AFRIKY 93

2.2.1 Geologický podklad, tektonika a nerastné suroviny 95

2.2.2 Georeliéf 97
2.2.2.1 Ostrovná atlantická oblasť 98
2.2.2.2 Atlaská horská sústava 99
2.2.2.3 Saharské roviny a plošiny 100
2.2.2.4 Nílsko – sudánska panva 103
2.2.3 Podnebie a vodstvo 104
2.2.4 Pôdny a vegetačný kryt 109
2. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA SEVERNEJ AFRIKY 112
2.3.1 Severná Afrika v praveku a staroveku 112
2.3.1.1 Staroveký Egypt 112
2.3.1.2 Severná Afrika ako súčasť antického sveta 115
2.3.2 Severná Afrika v stredoveku 117
2.3.3 Severná Afrika v novoveku 120
2.3.3.1 Severná Afrika pod osmanskou nadvládou 120
2.3.3.2 Severná Afrika pod vplyvom európskych koloniálnych mocností 122
2.3.4 Severná Afrika v prvej polovici 20. storočia 127
2.3.5 Vznik samostatných štátov v severnej Afrike 130
2.3.6 Vývoj nezávislých štátov Severnej Afriky v druhej polovici 20. storočia 133
2.3.6.1 Egypt 133
2.3.6.2 Sudán 135
2.3.6.3 Líbya 137
2.3.6.4 Alžírsko 140
2.3.6.5 Maroko 142
2.3.6.6 Tunisko 145
2.3.6.7 Mauritánia 146
2.3.7 Severná Afrika po roku 2011 148
2. 4 OBYVATEĽSTVO SEVERNEJ AFRIKY 152
2.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva 152
2.4.1.1 Populačná dynamika 154
2.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva 159
2.4.2.1 Etnická a jazyková štruktúra 160
2.4.2.2 Religiózna štruktúra 162
2.4.2.3 Ekonomická štruktúra 163
2.4.3 Urbanizácia a sídla 165
2. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN SEVERNEJ AFRIKY 169
2.5.1 Poľnohospodárstvo Severnej Afriky 172
2.5.2 Priemysel Severnej Afriky 176
2.5.2.1 Ťažba surovín a ťažký priemysel Severnej Afriky 176
2.5.2.2 Energetika 178
2.5.2.3 Spotrebný priemysel 178

2.5.3 Terciárna sféra 179
2.5.3.1 Medzinárodný obchod 180
2.5.3.2 Doprava a infraštruktúra 181
2.5.3.3 Cestovný ruch 186
2. 6 KRAJINY SEVERNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ 188
2.6.1 Egypt 189
2.6.2 Alžírsko 191
2.6.3 Maroko a Západná Sahara 193
2.6.4 Tunisko 195
2.6.5 Líbya 197
2.6.6 Sudán 198
2.6.7 Mauritánia 199
3 ZÁPADNÁ AFRIKA 201
Katarína Danielová, Daniel Gurňák
3. 1 POLOHA A VYMEDZENIE ZÁPADNEJ AFRIKY 201
3. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ ZÁPADNEJ AFRIKY 204
3.2.1 Geologický podklad, tektonika a nerastné suroviny 204
3.2.2 Reliéf 209
3.2.2.1 Pobrežné nížiny 209
3.2.2.2 Nízka Afrika 210
3.2.2.3 Ostrovná atlantická oblasť 213
3.2.3 Podnebie a vodstvo 214
3.2.3.1 Klíma Západnej Afriky a jej špecifiká 214
3.2.3.2 Vodstvo a jeho špecifiká 217
3.2.4 Pôdne pomery a biodiverzita 223
3. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA ZÁPADNEJ AFRIKY 230
3.3.1 Západná Afrika v predkoloniálnej ére 232
3.3.2 Západná Afrika v koloniálnej ére do polovice 19. storočia 237
3.3.2.1 Príchod Portugalcov do Západnej Afriky 237
3.3.2.2 Holanďania, Angličania, Francúzi a ostatní otrokári pri západoafrickom pobreží v 17. a 18. storočí 241
3.3.2.3 Úpadok obchodu s otrokmi v prvej polovici 19. stor. 248
3.3.2.4 Domorodé štáty západnej Afriky 19. stor. a začiatky moderného európskeho kolonializmu v Západnej Afrike 250
3.3.3 Západná Afrika v období koloniálneho imperializmu od polovice 19. do polovice 20. stor. – vznik jej súčasného politického rozdelenia 252
3.3.3.1 Budovanie a posilňovanie kolónií na pobreží do začiatku 80-tych rokov 19. stor. 252
3.3.3.2 Hon na Západnú Afriku – dobytie vnútrozemia 255

3.3.3.3 Kulminácia koloniálneho systému v Západnej Afrike od prvej do druhej svetovej vojny 258
3.3.4 Západná Afrika – rýchla dekolonizácia a problémy nových postkoloniálnych štátov v druhej polovici 20. stor. 261
3.3.4.1 Rýchla cesta k nezávislosti francúzskych a britských západoafrických kolónií 262
3.3.4.2 Od ilúzií k tragédiám – problematická nezávislosť, diktatúry a konflikty 268
3.3.5 Západná Afrika na prelome milénií 273
3.3.5.1 Málo príkladov stability a pokroku v západnej Afrike? 274
3.3.5.2 Nigéria – problematická regionálna mocnosť 277
3.3.5.3 Konfliktné pásmo Sahelu na začiatku 21. storočia 280
3.3.5.4 Ohnisko nestability a konflikty na juhozápade Západnej Afriky na prelome milénií 283
3. 4 OBYVATEĽSTVO ZÁPADNEJ AFRIKY 290
3.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva 290
3.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva 300
3.4.2.1 Rasová štruktúra obyvateľstva 301
3.4.2.2 Etnická a jazyková štruktúra obyvateľstva 301
3.4.2.3 Religiózna štruktúra obyvateľstva 303
3.4.3 Urbanizmus a sídla 308
3. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN ZÁPADNEJ AFRIKY 314
3.5.1 Ekonomická úroveň a orientácia krajín Západnej Afriky 318
3.5.2 Poľnohospodárstvo, rybolov a lesohospodárstvo 323
3.5.3 Ťažba nerastných surovín a produkcia energie 334
3.5.4 Priemysel a stavebníctvo 343
3.5.5 Doprava a infraštruktúra 358
3.5.6 Služby a cestovný ruch 366
3.5.6.1 Cestovný ruch 366
3.5.6.2 Zdravotníctvo a ochrana zdravia 369
3.5.6.3 Školstvo a vzdelávanie 374
3.5.7 Nezamestnanosť, tieňová a neformálna ekonomika 379
3. 6 KRAJINY ZÁPADNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ 382
3.6.1 Nigéria 383
3.6.2 Ghana 386
3.6.3 Pobrežie Slonoviny 388
3.6.4 Senegal, Gambia 390
3.6.5 Guinea, Guinea-Bissau 393
3.6.6 Libéria, Sierra Leone 395
3.6.7 Burkina, Mali, Niger 397
3.6.8 Benin, Togo 399
3.6.9 Kapverdy 401

4 STREDNÁ AFRIKA 403
Richard Pouš, Alfonz Gajdoš, Tibor Madleňák, Daniel Gurňák
4. 1 POLOHA A VYMEDZENIE STREDNEJ AFRIKY 403
4. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ STREDNEJ AFRIKY 405
4.2.1 Geologický podklad, tektonika a nerastné suroviny 406
4.2.2 Georeliéf 408
4.2.3 Podnebie a vodstvo 415
4.2.4 Pôdny a vegetačný kryt, živočíšstvo 424
4. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA STREDNEJ AFRIKY 428
4.3.1 Stredná Afrika v predkoloniálnom období 428
4.3.2 Stredná Afrika v období prvých kontaktov s Európanmi 430
4.3.3 Stredná Afrika v koloniálnom období 432
4.3.4 Dekolonizácia a vývoj nezávislých štátov Strednej Afriky po roku 1960 436
4.3.4.1 Konžská demokratická republika 439
4.3.4.2 Kongo 444
4.3.4.3 Gabon 445
4.3.4.4 Kamerun 446
4.3.4.5 Čad 448
4.3.4.6 Stredoafrická republika 451
4.3.4.7 Rovníková Guinea 454
4.3.4.8 Svätý Tomáš a Princov ostrov 455
4. 4 OBYVATEĽSTVO STREDNEJ AFRIKY 456
4.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva 457
4.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva 465
4.4.2.1 Etnická a jazyková štruktúra 466
4.4.2.2 Religiózna štruktúra 468
4.4.2.3 Ekonomická štruktúra 469
4.4.3 Urbanizácia a sídla 471
4. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN STREDNEJ AFRIKY 474
4.5.1 Poľnohospodárstvo Strednej Afriky 477
4.5.2 Ťažba surovín a priemysel Strednej Afriky 480
4.5.3 Terciárna sféra 485
4.5.3.1 Medzinárodný obchod 485
4.5.3.2 Doprava 486
4.5.3.3 Cestovný ruch 490
4. 6 KRAJINY STREDNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ 492
4.6.1 Konžská demokratická republika 492
4.6.2 Kamerun 493

4.6.3 Čad 495
4.6.4 Kongo 497
4.6.5 Stredoafrická republika 497
4.6.6 Rovníková Guinea, Gabon, Svätý Tomáš a Princov ostrov 500

5 VÝCHODNÁ AFRIKA 501
Ladislav Tolmáči, Daniel Gurňák, Anna Tolmáči

5. 1 POLOHA A VYMEDZENIE VÝCHODNEJ AFRIKY 501

5. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ VÝCHODNEJ AFRIKY 504

5.2.1 Geologický podklad, tektonika a nerastné suroviny 505

5.2.2 Georeliéf 508
5.2.2.1 Indickooceánska pobrežná oblasť 509
5.2.2.2 Etiópska vysočina 510
5.2.2.3 Východoafrické náhorné roviny a plošiny 511
5.2.2.4 Zlomové pásma riftovej zóny s okolím 511

5.2.3 Podnebie a vodstvo 513

5.2.4 Pôdny a vegetačný kryt 516

5. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA VÝCHODNEJ AFRIKY 521

5.3.1 Vývoj Východnej Afriky v predkoloniálnom období do 16. stor. 523
5.3.1.1 Oblasť Etiópskej vysočiny v staroveku a stredoveku 524
5.3.1.2 Pobrežie Východnej Afriky v stredoveku 527
5.3.1.3 Vnútrozemie východnej Afriky do počiatku novoveku 528

5.3.2 Východná Afrika v dobe raného kolonializmu od 16. do poslednej štvrtiny 19. stor. 529
5.3.2.1 Portugalci vo Východnej Afrike v 16. a 17. stor. 530
5.3.2.2 Pobrežné oblasti Východnej Afriky v 18. a prvej polovici 19. stor. 536
5.3.2.3 Etiópia na ceste do moderného sveta od 18. stor. do poslednej štvrtiny 19. stor. 540
5.3.2.4 Východoafrické vnútrozemie v oblasti Veľkých jazier od 18. stor. do poslednej štvrtiny 19. stor. 543

5.3.3 Východná Afrika v dobe vrcholného kolonializmu od konca 19. do druhej polovice 20. stor. 546
5.3.3.1 Rozdelenie Východnej Afriky koloniálnymi mocnosťami do konca 19. stor. 546
5.3.3.2 Upevnenie koloniálnej nadvlády v oblasti Afrického rohu a nezávislá Etiópia v koloniálnom obkľúčení. 552
5.3.3.3 Upevnenie koloniálnej nadvlády nad južnou časťou Východnej Afriky začiatkom 20. stor. a boj medzi veľmocami počas 1. svetovej vojny 555
5.3.3.4 Vyvrcholenie koloniálnej nadvlády vo Východnej Afrike a 2. svetová vojna 559
5.3.3.5 Rozpad koloniálneho systému vo Východnej Afrike v 40-tych až 60-tych rokoch 20. storočia 566

5.3.4 Východná Afrika v postkoloniálnom období v poslednej tretine 20. stor. 573

5.3.4.1 Tanzánia – Nyerereho projekt ujamaa a jeho dedičstvo 574
5.3.4.2 Keňa – Kenyattov model autoritárskeho kapitalizmu 575
5.3.4.3 Uganda – krvavé diktatúry a občianske vojny 577
5.3.4.4 Rwanda a Burundi – od nepokojov ku genocíde 579
5.3.4.5 Somálsko a Džibutsko – od diktatúry k rozvratu 581
5.3.4.6 Etiópia a Eritrea – od cisárstva cez marxistickú diktatúru k problematickej „slobode“ 583
5.3.5 Východná Afrika na prahu nového milénia 586
5. 4 OBYVATEĽSTVO VÝCHODNEJ AFRIKY 595
5.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva 596
5.4.1.1 Populačná dynamika 598
5.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva 602
5.4.2.1 Etnická a jazyková štruktúra 603
5.4.2.3 Religiózna štruktúra 604
5.4.2.2 Ekonomická štruktúra 604
5.4.3 Urbanizácia a sídla 606
5. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN VÝCHODNEJ AFRIKY 611
5.5.1 Agrárny sektor Východnej Afriky 613
5.5.2 Ťažba surovín a priemysel Východnej Afriky 619
5.5.2.1 Ťažba surovín vo Východnej Afrike 619
5.5.2.2 Energetika 620
5.5.2.3 Sekundárny sektor 621
5.5.3 Terciárna sféra 622
5.5.3.1 Medzinárodný obchod 623
5.5.3.2 Doprava a infraštruktúra 624
5.5.3.3 Cestovný ruch 627
5. 6 KRAJINY VÝCHODNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ 630
5.6.1 Etiópia 630
5.6.2 Tanzánia 633
5.6.3 Keňa 636
5.6.4 Uganda 638
5.6.5 Rwanda 639
5.6.6 Burundi 640
5.6.7 Somálsko 641
5.6.8 Džibutsko 642
5.6.9 Eritrea 643
5.6.10 Južný Sudán 644

6 JUŽNÁ AFRIKA 646
Daniel Gurňák, Gabriel Zubriczký

6. 1 POLOHA A VYMEDZENIE JUŽNEJ AFRIKY 649

6. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ JUŽNEJ AFRIKY 652

6.2.1 Geologický podklad a reliéf 652
6.2.1.1 Ostrovný svet 657

6.2.2 Podnebie 658

6.2.3 Vodstvo 663

6.2.4 Pôdny kryt 666

6.2.5 Rastlinný a živočíšny svet, ochrana prírody 668

6. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA AUŽNEJ AFRIKY 673

6.3.1 Južná Afrika v predkoloniálnej ére 674

6.3.2 Južná Afrika v koloniálnej ére do polovice 19. storočia 675
6.3.2.1 Portugalci v Angole a Mozambiku 676
6.3.2.2 Holanďania v Kapsku 678
6.3.2.3 Príchod Britov na juh Afriky 679

6.3.3 Južná Afrika v období koloniálneho imperializmu od polovice 19. do polovice 20. stor. 682
6.3.3.1 Britská expanzia v Južnej Afrike do začiatku 20. stor. 683
6.3.3.2 Portugalci v Angole a Mozambiku a Nemci v Juhozápadnej Afrike 690
6.3.3.3 Ostrovy Južnej Afriky ako ciele koloniálnej expanzie 696
6.3.3.4 Južná Afrika od kolonializmu k apartheidu 701

6.3.4 Južná Afrika počas boja proti kolonializmu a apartheidu v druhej polovici 20. stor. 707
6.3.4.1 Problematický vývoj dekolonizovaných krajín Južnej Afriky 707
6.3.4.2 Angola a Mozambik od vojny za nezávislosť k občianskym vojnám 710
6.3.4.3 Pád rasistických režimov v Južnej Afrike 715

6.3.5 Južná Afrika na prelome milénií 722

6. 4 OBYVATEĽSTVO JUŽNEJ AFRIKY 729

6.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva 729

6.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva 738
6.4.2.1 Rasová štruktúra 738
6.4.2.2 Etnická a jazyková štruktúra 740
6.4.2.3 Religiózna štruktúra 742
6.4.2.4 Ekonomická štruktúra 744

6.4.3 Urbanizácia a sídla 745

6. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN JUŽNEJ AFRIKY 749

6.5.1 Vývoj ekonomiky krajín Južnej Afriky 749

6.5.2 Súčasné trendy 751

6.5.3 Primárny sektor – poľnohospodárstvo, lesníctvo, rybolov 755
6.5.4 Sekundárny sektor – priemysel, ťažba, energetika 759
6.5.5 Terciérny sektor – služby, obchod, doprava 764
6.5.5.1 Ekonomika malých ostrovov 770
6. 6 KRAJINY JUŽNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ 773
6.6.1 Juhoafrická republika 773
6.6.2 Angola 776
6.6.3 Mozambik a Malawi 778
6.6.4 Zimbabwe 781
6.6.5 Zambia 782
6.6.6 Namíbia 783
6.6.7 Botswana 785
6.6.8 Lesotho a Eswatini 785
6.6.9 Madagaskar 787
6.6.10 Malé ostrovné krajiny v Indickom oceáne 788
6.6.11 Ostrovné závislé a zámorské územia 790
DOSLOV 793
LITERATÚRA A ZDROJE 796
ZOZNAM PRÍLOH 827

ÚVOD

Človek nemôže odolať vábeniu Afriky.

Rudyard Kipling

Pomenovanie druhého najväčšieho kontinentu na svete je pomerne mladé. Vysvetlenie a pôvod slova sú veľmi rôznorodé. Isté je, že v antickom Grécku sa na označenie severnej časti tohto rozľahlého regiónu používal názov *Líbya*. Až v antickom Ríme sa jedna provincia na severe Afriky označovala ako *Africa Proconsularis* a jej obyvatelia *Afri*. Vysvetlenia pôvodu slova sa uberajú mnohými smermi a v súčasnosti nie je preukázaná pravdivosť ani jedného z nich:

Ifran z berberčiny, termín označujúci obyvateľov jaskýň na severe kontinentu,

Afran slovo z féničtiny, znamenajúce prach,

Aphrike termín z gréčtiny znamenajúci nie chladný, teplý,

Aprica označenie z latinčiny s významom slnečný.

Jedno je však isté, hranicu medzi Afrikou a Áziou definitívne zobrazil na mape sveta Claudius Ptolemaios v 2. storočí nášho letopočtu a od rímskych čias sa postupne pre celý kontinent ustálilo označenie Afrika.

Niet sa čomu diviť, že vysvetlenia pomenovania svetadielu nie sú jednoznačné. Afrika bola a čiastočne aj v súčasnosti je jeden z najkomplexnejších a mnohotvárnych regiónov sveta. Veľmi dlho boli jeho rozsiahle časti neobjavené a aj v súčasnosti sa údaje o jeho regiónoch získavajú veľmi ťažko. Lepšiemu spoznaniu Afriky má napomôcť predložená učebnica, ktorá sa zaoberá všetkými jej geografickými aspektami. Hranice Afriky sú v podstate jasne vyčlenené a prirodzené. Krátke prepojenie po súši s Áziou bolo premenené na Suezský kanál. Oddeľuje Sinajský polostrov. Veľká väčšina svetových autorov sa prikláňa k zaradeniu Sinaja do Ázie. Výnimku tvoria vymedzenia, ktoré prihliadajú viac na socioekonomické ukazovatele a etnicko-jazykové väzby v Egypte (napr. celistvosť krajiny).

Text učebnice akcentuje logickú nadväznosť historicko-geografických udalostí, ktoré sú analyzované v jej prvej časti. Z ich priemetu do krajiny sa Afrika v ďalšom člení a charakterizuje podľa makroregiónov. Pri členení svetadiela na makroregióny sa vždy zvažovala aj ich vnútorná homogenita, či väzby na ostatné makroregióny. Základnou východiskovou územnou jednotkou každého makroregiónu je štát, z čisto pragmatických dôvodov a to dostupnosti databáz vo všetkých významných celosvetových či regionálnych zdrojoch. Afriku členíme na 5 veľkých makroregiónov, ktoré sú označené na základe ich polohy v rámci kontinentu: Severná Afrika, Západná Afrika, Stredná Afrika, Východná Afrika a Južná Afrika. Toto členenie možno porovnať s viacerými členeniami sveta renomovanými autormi, napr. Rowntree et al. 2011, Cole 1996, deBlij et al. 2010 alebo Hobbs 2009. Dielčími kritériami pri vymedzovaní jednotlivých

regiónov boli prírodná kompaktnosť, príbuzná kultúra vo väčšine regiónu, história a charakter politického systému, ekonomické aktivity a i. Autori tejto učebnice sa venujú problematike Afriky dlhodobo. Viacerí z nich navštívili vybrané makroregióny Afriky a v nich mnoho afrických štátov.

Základné porovnania Afriky so svetom, ako aj jednotlivých afrických makroregiónov navzájom, sú uvedené v časti 1, kapitola 1.1 Afrika je možno najtajomnejší svetadiel až do súčasnosti. Z našej vlastnej skúsenosti sa mnohí obávajú cestovať najmä do jej subsaharskej časti, kvôli chorobám a neistej bezpečnostnej situácie. Často tu však zohrávajú úlohu predsudky, ktoré vyplývajú z neznalosti reálnych miestnych pomerov. Práve jedným z cieľov učebnice je odstraňovať oboje, aj predsudky aj neznalosť. Afrika je najsymetrickejšie usporiadaný kontinent voči rovníku a čiastočne aj nultému poludníku. V rôznorodosti etník, spôsobu života, premien a súčasnosti politických či hospodárskych systémov jej môže konkurovať iba Ázia. Prejavy tejto rôznorodosti môžeme vidieť v náboženských osobitostiach, početnosti jazykov a aj v ich historickom vývoji. Medzi jednotlivými štátmi, najmä v rámci makroregiónov, sú viaceré podobné črty a príbuzné hodnotové orientácie krajín. Základnou snahou autorov bolo čím viac priblížiť spoločné menovatele makroregiónov s vyzdvihnutím a vysvetlením ich odlišností. Základná obsahová osnova učebnice rešpektuje následnosť jednotlivých prvkov klasickej schémy geografickej analýzy: polohopisné osobitosti, prírodné determinanty makroregiónov: geologická stavba, vývoj, reliéf, klíma, riečna, sieť, pôdy a biota územia. Osobitú pozornosť sme venovali špecifikám každého makroregiónu z hľadiska ich historického a politicko-geografického vývoja. Sú styčným bodom života obyvateľstva s prírodou jednotlivých regiónov. V nadväznosti na tieto, v slovenských pomeroch unikátne analýzy, je spracovaná hospodárska aktivita a celkovo priestorové správanie obyvateľstva makroregiónov. Na základe špecifickosti regiónov autori vždy použili najvhodnejšie metódy na priblíženie jednotlivých krajín, napr. detailnejšie a početnejšie diagramy v najrôznorodejšej časti – Západnej Afrike, detailnejšie charakteristiky vybraných častí ako Kilimandžáro a pod.

Pre napísanie učebnice bola jedna z najťažších úloh získanie relevantných, aktuálnych a dôveryhodných údajov. Autori využívajú renomované zdroje nadnárodných či regionálnych spoločenstiev, ďalej vládnych a vedeckých inštitúcií. Množstvo dát o Afrike je však založených na expertných odhadoch a štatistických prognostických analýzach. Často sú kľúčové fenomény alebo aktuálne procesy sumarizované a zvýraznené ako prípadové štúdie (boxy). Tie ilustrujú a v niektorých príkladoch detailnejšie analyzujú špecifické javy či danosti makroregiónov. Text učebnice má svojou skladbou a nadväznosťami viesť čitateľa k pochopeniu podstaty a vývoja Afriky, jej jednotlivých častí a regiónov. K tomu smerujú aj otázky po jednotlivých kapitolách učebnice. Pokiaľ čitateľ vie zodpovedať komplexné zadania, porozumel analýzam a pochopil podstatu afrických reálií. Afrika je svetadielom budúcnosti. V priebehu piatich rokov predbehne počtom obyvateľov Čínu. Pokiaľ sa ekonomicky a politicky stabilizuje, bude to znamenať veľký prínos pre celý svet. Držíme jej palce.

Autori

Bratislava, február 2021

1 AFRIKA – STAROBYLÁ KOLÍSKA ĽUDSTVA

Daniel Gurňák, Ladislav Tolmáči

Bez ohľadu na to, ako vyzeráme zvonku, geneticky, vo vnútri je každý z nás Afričan.
Johanson Donald

Slová objaviteľa slávnej Lucy – kostry ženy/samice australopiteka (*Australopithecus afarensis*) starej 3,2 mil. rokov nájdenej pri etiópskej dedine Hadar naznačujú jeden zo základných objavov posledného polstoročia, ktorý je neustále potvrdzovaný novými nálezmi a najmä novými výskumnými technológiami. Niektorí autori dokonca týmto naznačujú fakt, prečo nás vraj Afrika v podvedomí stále fascinuje...

Pochopiteľne, nechceme hneď na začiatku uviaznuť v ťažko definovateľných úvahách, no isté je, že Afrika je i dnes v dobe pretlaku informácií a masového cestovania symbolom exotického tajomna. Nie je náhoda, že z regionálnej geografie sveta sa na základných školách na Slovensku začína už desiatky rokov práve Afrikou. Afrika so svojimi nekonečnými planinami s presúvajúcimi sa stádami veľkých bylinožravcov, sprevádzaných obávanými predátormi, je pravdepodobne jedným z prvých obrazov, ktoré sa človeku mihnú v podvedomí pri začutí slova Afrika. Obrysy Afriky sú asi jednou z najznámejších geografických siluet. Skrátka, Afrika je na prvý pohľad jedno z geografických označení, ktorého význam, resp. územné vymedzenie je pomerne jednoznačné. Pri tradičnom delení Zeme na svetadiely alebo kontinenty je Afrika najvýraznejší prípad, kedy sa kontinent a svetadiel prakticky zhodujú. Podľa uvedených súvislostí by sme teda Afriku mohli vnímať ako jednoznačne vymedzenú časť sveta. Aká je však skutočnosť?

1. 1 AFRIKA – VYMEDZENIE

Z pohľadu vymedzenia Afriky na základe fyzickogeografických činiteľov predstavuje Afrika pomerne kompaktný blok pevniny, ide o najmenej členitý svetadiel na Zemi. Napriek tomu, že Afrika je okrem 120 km širokej pevninskej Suezskej šije

obklopená iba svetovým oceánom, práve malá členitosť pobrežia s nedostatkom vhodných prístavov a v kombinácii s charakterom reliéfu viedla k tomu, že bola vždy vnímaná predovšetkým ako suchozemský, či pevninský fenomén. Pri celkovej rozlohe Afriky 30,3 mil. km², má jej pobrežie dĺžku iba 30 500 km.[1] Pod malú členitosť afrického pobrežia sa „podpisuje" nielen pomerne vyrovnaná pobrežná čiara pevniny, ale aj pomerne malý počet ostrovov pri africkom pobreží. Už spomenutá Suezská šija tvorí (dnes už prieplavom prerušený) pevninský most s Áziou, od ktorej Afriku oddeľuje úzky pás Červeného mora a Adenského zálivu v celkovej dĺžke asi 3100 km. Šírka tejto morskej priekopy sa pohybuje od ²00 km (Červené more) do 300 km (Adenský záliv) a v najužšom mieste v úžine Báb el-Mandeb len 32 km. Podobne od Európy na severe oddeľuje Afriku približne v rovnakej dĺžke vyše 3000 km (od južného pobrežia Kréty po Atlantický oceán) Stredozemné more. To síce dosahuje šírku v smere sever juh miestami až 1000 km, ale medzi najjužnejšími stredomorskými ostrovmi a africkým pobrežím je vzdialenosť podstatne kratšia (od Kréty 280 km, od pobrežia gréckeho Peloponézu 390 km, od Malty 310 – 380 km, od Sicílie 140 km, od Sardínie 180 km, od Baleárskych ostrovov 260 – 280 km). Osobitne v najzápadnejšej časti Stredozemného mora – v Alboránskom mori sa vzdialenosť európskych (španielskych) brehov od afrických znižuje na menej ako 200 km, aby sa obe pevniny napokon k sebe priblížili na dohľad v Gibraltárskom prielive širokom iba 14 km. Tieto malé vzdialenosti mali a majú veľký vplyv na rozvoj vzájomných kontaktov medzi Afrikou, Európou a juhozápadnou Áziou, ktoré od počiatkov ľudstva tvorili spolu jeden celok označovaný ako Starý svet. Až zvyšné západné, južné a východné pobrežia Afriky možno vnímať ako výrazné bariéry, ktoré podstatným spôsobom vymedzili Afriku voči ostatným častiam Zeme. Celé západné pobrežie Afriky od Gibraltárskeho prielivu na severe až po Strelkový mys na juhu obmýva Atlantický oceán, ktorý na tomto dlhom pobreží nevytvára žiadne okrajové moria. Jedinou výnimkou je rozsiahly Guinejský záliv[2]. K Afrike sa pričleňujú v Atlantickom oceáne jednak ostrovy pri pobreží Guinejského zálivu (Bioko, Svätý Tomáš, Princov ostrov), jednak ostrovy pri západnom pobreží (Kapverdy, Kanárske ostrovy, Madeira), ale i vulkanické ostrovy na stredoatlantickom chrbte v južnej časti Atlantického oceána (Ascension, Ostrov svätej Heleny, Ostrovy Tristan da Cunha). Kým Madeira a Kanárske ostrovy sú vzhľadom na svoju minulosť, osídlenie, kultúru a politické postavenie dnes už vnímané ako súčasť Európy[3].

1 Napr. v Európe na rovnakú jednotku jej rozlohy pripadá až 3,6 krát dlhšie morské pobrežie. Teda Európa má pri 1/3 rozlohe dlhšie morské pobrežie ako Afrika.

2 Vymedzenie Guinejského zálivu nie je vždy jednotné. Oficiálne vymedzenie je od Palmového mysu v Libérii k mysu Lopez v Gabone. Pri tomto vymedzení je záliv široký 1 900 km a zasahuje do africkej pevniny 600 km (IHO 2002). Podľa niektorých členení siaha záliv na juhu až po pobrežie Angoly.

3 Kanárske ostrovy ležia len 100 km od pobrežia Afriky (od pobrežia Európy sú vzdialené 950 km, od pobrežia Španielska dokonca 1030 km). Madeira je od afrického pobrežia vzdialená vyše 660 km a od portugalského viac ako 850 km). Obe súostrovia tak v istom zmysle predstavujú jeden z prípadov najúspešnejšej kolonizácie, kedy „zmenili" dokonca i svoju príslušnosť k svetadielu. V prípade Madeiry išlo pred príchodom Portugalcov o neobývaný ostrov, ale na Kanárskych ostrovoch Španieli zničili už v 15. – 16. storočí pôvodné obyvateľstvo Guančov a na ostrovy vniesli svoju vlastnú kultúru. Kapverdské ostrovy zostali „africké" nielen kvôli vzdialenosti od Európy, ale aj vďaka tomu, že Portugalci ich osídlili najmä africkými otrokmi, pričom sa tu vytvorila osobitá portugalsko-africká zmes obyvateľstva – základ dnešných Kapverďanov.

Východné pobrežie Afriky obmýva Indický oceán. Podobne ako západné pobrežie je toto pobrežie medzi Strelkovým mysom a mysom Guardafui na špičke Somálskeho polostrova veľmi málo členité. Prirodzené prístavy sú v zátokách pri ústiach riek a v pobrežných lagúnach. Súčasťou Afriky sú však ostrovy v Indickom oceáne. Predovšetkým je to Madagaskar – najväčší ostrov Afriky a 4. najväčší ostrov na Zemi. Ostrov predstavuje oddelenú kryhu africkej pevniny, ktorá sa za cca 160 mil. rokov vzdialila od jej pobrežia na 420 – 920 km. Medzi Madagaskarom a Afrikou leží Mozambický prieliv, ktorý je so svojou dĺžkou 1760 km najdlhším na Zemi. K africkému svetadielu sa okrem Madagaskaru pričleňujú i viaceré menšie ostrovy a súostrovia západnej časti Indického oceánu. Jednak sú to ostrovy pri pobreží východnej Afriky – najmä ostrovy Unguja (Zanzibar) a Pemba a ďalšie menšie, ktoré vždy tvorili síce svojráznu ale neoddeliteľnú súčasť Východnej Afriky. Jednak sú to ostrovy ďalej od pobrežia – Komory, ale predovšetkým Seychely, Réunion a Maurícius, ktoré k Afrike radia viac ich historické väzby, než prírodné podmienky[4]. Sporným prípadom je tiež ostrov Sokotra pri špičke Somálskeho polostrova, vzdialený 230 km od pobrežia Afriky a 350 km od pobrežia Jemenu, ktorému patrí. Fyzickogeograficky je súčasťou Afriky, avšak historicky a politicky súčasťou juhozápadnej Ázie.

Pojem Afrika na označenie časti severoafrického pobrežia (zhruba dnešného Tuniska) začali používať Rimania zhruba od 3. storočia p. n. l., kedy sa dostali do série konfliktov s tamojším mestským štátom Kartágom. Existuje niekoľko hypotéz o pôvode tohto názvu, no podstatné je, že tento pojem sa postupne rozširoval a preberal aj do ďalších jazykov. Podstatné bolo, že ho prevzali najmä Arabi, ktorí ovládli celú severnú Afriku. Hoci používali pre jednotlivé africké časti svojej ríše aj iné pojmy, nadradený im bol Ifrikíja, teda Afrika. V tomto kontexte sa pojem Afrika vzťahoval na vtedy „známu“ Afriku, teda severnú Afriku. V takomto význame tento geografický názov prevzali spätne aj priľahlé európske kresťanské štáty, ktoré s Arabmi v priestore západného Stredomoria neustále súperili. A z nich práve Portugalci, ktorí sa ako prví dokázali pozdĺž západného pobrežia kontinentu doplaviť až na juh od Sahary, rozšírili označenie Afrika na celý novoobjavený svetadiel.

Napriek tomu, že tento svetadiel tvorený jedným kontinentom je najmä po fyzickogeografickej stránke jeden celok, už čoskoro od prvých portugalských plavieb do oblastí Guinejského zálivu začalo byť zrejmé, že Afrika na juh od Sahary je podstatne odlišná od tej na južnom pobreží Stredozemného mora. Subsaharská Afrika vstúpila do širšieho povedomia európskej verejnosti až od 19. storočia, kedy sa stala cieľom výskumných výprav do dovtedy (Európanom) neznámeho vnútrozemia. Až vtedy, v čase vrcholiaceho koloniálneho zápasu európskych veľmocí sa zrodil a rozšíril „tradičný“ obraz „čiernej“ Afriky symbolizovaný černochmi v nespútanej divočine plnej zveri. Tento zjednodušený obraz síce zďaleka nezodpovedal realite, no podstatným spôsobom prispel k ospravedlneniu „civilizačnej misie“ koloniálnych mocností, ktoré si okrem iného v mene šírenia pokroku a civilizácie uzurpovali právo na mocenské ovládnutie Afriky. Až v súvislosti z rozpadom koloniálneho systému, ktorý sa v rôz-

4 Seychely sú vzdialené 1300 km od pobrežia Afriky. Maurícius je 860 km východne od Madagaskaru a až 1800 km od pobrežia Afriky.

nych častiach Afriky prejavil rozličnými dôsledkami, sa opäť zvýraznili rozdiely medzi severnou a subsaharskou Afrikou. A tak, hoci z hľadiska fyzickogeografického tvorí Afrika nespochybniteľne jeden celok, z hľadiska kultúrneho, sociálneho a čiastočne i ekonomického sa skladá z dvoch odlišných častí. Severná Afrika tak býva ako súčasť civilizácie islamu (Huntigton 2001) od poslednej štvrtiny 20. storočia priraďovaná k juhozápadnej Ázii (Anděl et. at. 2019), niekedy pod spoločným názvom moslimský svet, niekedy pod spojeným názvom Severná Afrika a Juhozápadná Ázia. Iba subsaharská Afrika tak býva v sociálnogeografickom zmysle vnímaná ako Afrika, hoci spravidla vždy s adjektívom subsaharská. Iba S. Huntington označil subsaharskú Afriku vo svojom členení Zeme ako africkú civilizáciu, čo poslúžilo následne kritikom, ktorí jeho koncept svetových civilizácií spochybňovali. Pod pojmom Africký makroregion je vymedzená subsaharská Afrika aj v najnovšej práci Makroregiony světa venovanej prehľadovej regionálnej geografii sveta (Anděl et al. 2019).

Hoci naznačené koncepcie „rozbitia" Afriky a priradenie jej severnej časti k inému celku vnímame, existujú aj iné argumenty, ktoré zdôrazňujú skutočnosť, že stále tvorí jeden celok. Ako neskôr vysvetlíme, Afrika tvorila jeden fyzickogeografický celok až do historických čias, pretože to, čo spôsobilo oddelenie afrického severu od zvyšku svetadiela – takmer nepriechodná bariéra Sahary, je v skutočnosti len výsledkom zmien krajiny počas posledných cca. 5 – 7 tisíc rokov. A dokonca ani potom nedošlo k úplnému oddeleniu subsaharskej a severnej Afriky v kultúrnom, sociálnom či ekonomickom aspekte. Je nesporné, že vznik vyspelých civilizácií v stredomorskej oblasti a následne rozšírenie arabskej kultúry i osídlenia v severnej Afrike priblížili tento región k juhozápadnej Ázii, s ktorou zdieľa i niektoré podobné fyzickogeografické podmienky, no i tak tu zostali zachované niektoré miestne špecifiká. V neposlednom rade musíme zdôrazniť i fakt, že najmä v posledných desaťročiach sa aj pre krajiny severnej Afriky stávajú vzťahy a väzby so subsaharskou Afrikou prinajmenšom rovnako dôležité ako tradičné väzby na krajiny juhozápadnej Ázie. Okrem už spomenutých argumentov treba zohľadniť aj skutočnosť, že vymedzenie rozhrania medzi severnou a subsaharskou Afrikou je veľmi neostré a jeho akékoľvek generalizovanie na lineárnu hranicu je istým spôsobom zavádzajúce a problematické.

Úlohy a zadania:

- **Zdôvodnite, na ktoré časti svetadiela sa viažu rozdielne názory na vymedzenie hraníc Afriky.**

1. 2 AFRIKA – POLOHA A ČLENENIE

Afrika je jediným svetadielom na Zemi, ktorý zasahuje na všetky štyri pologule, teda na južnú i severnú, ale aj na západnú a východnú. Je to dôsledok skutočností, že cez svetadiel prechádza jednak rovník, jednak nultý poludník. Africká pevnina siaha od Mysu Angela (Rás Ben Sekka)[1] (37º 21‘ s. g. š.) na pobreží Tuniska na severe až po Strelkový mys (Cap Agulhas) (34º 52‘ j. g. š.) v Južnej Afrike. Vzdialenosť týchto dvoch krajných bodov je 8 095 km. Najzápadnejším bodom africkej pevniny je Zelený mys (Pointe des Almadies) (17º 38‘ z. g. d.) v Senegale a najvýchodnejším mys Hafun (51º 23‘ v. g. d.) v Somálsku[2]. Vzdialené sú od seba 7 470 km. Ak by sme do úvahy brali aj ostrovy priraďované k Afrike, tak by na západe siahala až po 25° 21´z. g. š. (Kapverdy) a na východe až po 63° 30´v. g. š. (o. Rodriguez patriaci Maurícius). Vzdialenosť oboch bodov je viac ako 10 500 km.[3]

Takmer rovnomerné rozloženie Afriky po oboch stranách rovníka je narušené tým, že severná časť Afriky je dvojnásobne „širšia“ v smere západ-východ (od cca 4 000 po už spomínaných viac ako 7 000 km), kým južne od rovníka dosahuje v tomto smere vzdialenosť západného a východného pobrežia len od cca 1 500 do 3 000 km. Na severnej pologuli tak ležia až 2/3 rozlohy Afriky. Celková rozloha Afriky je 30,3 mil. km², čo radí Afriku na 3. miesto v poradí podľa rozlohy svetadielov a 2. miesto v poradí podľa rozlohy kontinentov.

Afrika predstavuje pomerne kompaktný a na rozdiel od Ázie vnútorne pomerne málo rozčlenený blok pevniny. Na vnútornú diferenciáciu Afriky má primárne zásadný vplyv horizontálna zonálnosť, ktorá podmienila vznik bioklimatických pásiem usporiadaných symetricky od rovníka na sever i juh, pričom toto členenie je len čiastočne narušené predovšetkým vo Východnej Afrike prejavmi vertikálnej zonálnosti. Z hľadiska morfológie reliéfu je Afrika členená len nevýrazne, pretože v nej chýbajú súvislé a rozsiahle pásma zlomovo-vrásových pohorí. Naopak, Afrika je tvorená stabilnou málo členenou kryhou pevninskej zemskej kôry, ktorá je však sklonená od juhu na sever. Na juhu dosahuje táto plošina nadmorské výšky v priemere okolo 1 000 m n. m.. Táto južná časť Afriky sa označuje ako vysoká Afrika. Severne od línie Guinejský záliv – Červené more klesá povrch afrických plošín na nadmorskú výšku 300 – 500 m. n. m. Samozrejme v Afrike ležia aj pobrežné nížiny a tiež pohoria, no nemajú až na vzácne výnimky charakter súvislých bariér, resp. izolovaných regiónov. Naopak,

1 Do roku 2014 bol za najsevernejší bod Afriky považovaný Biely mys (Rás al Abyad) (37º 20‘ s. g. š.). Oba mysy sú od seba vzdialené iba niečo vyše 1 km a sú severozápadným a severovýchodným výbežkom toho istého polostrova.

2 Mys Hafun leží 155 km na juh od Mysu Guardafui, ktorý tvorí špičku Somálskeho polostrova. Mys Hafun tvorený pôvodne 25 km dlhým a 10 km širokým ostrovom pri pobreží polostrova, ktorý bol zanesením prielivu medzi nimi spojený s pevninou.

3 Ak by sme však k Afrike zarátali aj Britské indickooceánske územie skladajúce sa z koralových atolov Čagoského súostrovia v centrálnej časti Indického oceánu (pozri kap. 6), tak najvýchodnejším bodom by sa stalo východné pobrežie atolu Diego Garcia ležiace na 72° 30´v. g. š. a vzdialeného pozdĺž rovníka viac ako 3 500 km od východného pobrežia Afriky a zhruba rovnako ďaleko od pobrežia Indonézie a takmer 1 800 km južne od pobrežia Indie. Vzdialenosť najzápadnejšieho a najvýchodnejšieho bodu ostrovných častí Afriky by tak narástla na vyše 11 000 km.

celý povrch Afriky je prevažne plochý a otvorený a pohoria majú charakter izolovaných menších regiónov (tzv. inselberge). Na rozdiel od iných kontinentov len malá časť povrchu Afriky pripadá na vysoké alebo naopak nízko položené nadmorské výšky.

Uvedený málo členitý a otvorený terén väčšiny Afriky mal zásadný význam na migrácie živočíchov i ľudí. Afrika bola postupne osídlená na celom svojom území veľmi podobnou skladbou veľkých živočíchov, vrátane predchodcov dnešného človeka a napokon i súčasným typom človeka. Väčšina povrchu Afriky bola na konci holocénu pokrytá otvorenými planinami s roztrúsenými porastmi krovín a stromov – typickou savanou. Len v oblasti strednej Afriky (Konžskej panvy) a pobrežia Guinejského zálivu sa rozprestieral rozsiahly tropický dažďový prales. Charakter savany sa v závislosti od miestnych klimatických podmienok menil a miestami prechádzal do polopúští (napr. v oblasti Kalahari, či v centrálnych častiach súčasnej Sahary a Somálskeho polostrova). Zrejme jedinou skutočnou púšťou bol iba úzky pobrežný pás púšte Namib, ktorá sa označuje za najstaršiu púšť na Zemi. Územie Sahary bolo teda pokryté savanou, ktorá siahala až k pobrežiu Stredozemného mora. Až klimatické zmeny, ktoré nastali zhruba pred 7 – 5 tisíc rokmi spôsobili vysychanie Sahary a jej pomerne rýchlu premenu na najväčšiu púšť sveta (9,27 mil. km²). Táto premena najrozľahlejšej časti Afriky sa tak zmenila na najvýraznejšiu bariéru v migráciách ľudí i zvierat[1], pretože prekonanie zhruba 2 000 km širokého pásu púšte bolo pri absencii vodných zdrojov takmer nemožné. Jedinou výnimkou tak zostalo v severojužnom spojení údolie Nílu a neskôr trasy karaván cez strednú a západnú Saharu využívajúce niektoré oázy. Z uvedených dôvodov môžeme považovať Saharu za najvýraznejšiu vnútornú bariéru v rámci Afriky. Lenže jej pásmový charakter a lokálne podmienky viedli k tomu, že aj cez túto bariéru v rôznych obdobiach prenikali kultúrne, ale i migračné vplyvy. Preto presné vymedzenie severnej a subsaharskej Afriky nie je vždy jednoznačné. V súčasnosti sa vzťahuje najmä k existujúcim štátnym hraniciam, ktoré boli umelo vytýčené v 20. storočí naprieč Saharou. Otázne však je zaradenie niektorých štátov do severnej alebo subsaharskej Afriky na západnom a východnom okraji Sahary. Zatiaľ čo africké štáty siahajúce k pobrežiu Stredozemného mora (Maroko spolu s okupovanou Západnou Saharou, Alžírsko, Tunisko, Líbya a Egypt) sú jednoznačne považované za severnú Afriku, Mauritánia na západe a Sudán na východe sú ako typické krajiny na rozhraní zaraďované rôzne. Kým Mauritánia je spravidla začleňovaná do subsaharskej Afriky, Sudán viac do severnej Afriky. Hoci ohľadom zaradenia Mauritánie do subsaharskej Afriky existuje viacero dôvodov, medzi inými i ten, že najhustejšie osídlené oblasti ležia na juh od najsuchších oblastí Sahary. Avšak kultúrne a historicky je územie Mauritánie posledných niekoľko storočí pomerne úzko spojené so susedným Marokom, preto v našej učebnici budeme zaraďovať Mauritániu do severnej Afriky.[2] Sudán býva do severnej Afriky zaraďovaný

1 Na severnom okraji Sahary prežívali populácie zvierat, ktoré dnes považujeme za typické pre subsaharskú Afriku: slony, hrochy, krokodíly, levy, antilopy – väčšina z nich však vyhynula aj za výrazného prispenia človeka už v staroveku.

2 Hoci najjužnejšia časť Mauritánie už zasahuje do subsaharského pásma Sahelu, väčšinu krajiny zaberá Sahara. Zhruba 70 % obyvateľov krajiny tvoria moslimskí Mauri – zmes obyvateľstva arabsko-berberského ale aj černošského pôvodu, len 30 % pripadá na obyvateľstvo čisto černošského pôvodu zo západoafrických etnických skupín. Mauritánia leží na území, ktoré si nárokovali marockí králi, keďže z tejto oblasti pochádzali viaceré v Maroku vládnuce klany. Úradným jazykom je podobne ako v celej severnej Afrike arabčina. Mauritánia je v rámci regionálneho členenia Afriky v rámci Africkej únie taktiež zaradená do severnej Afriky.

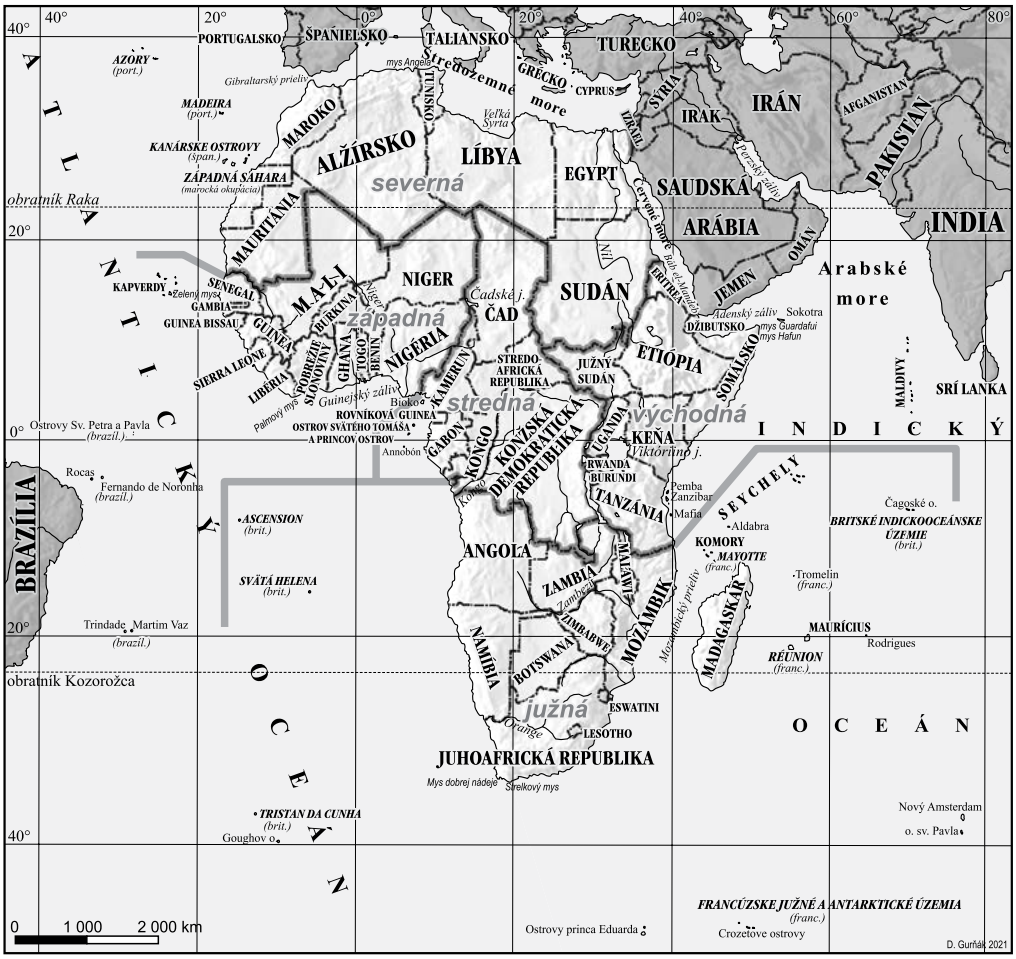

Obr. 1 *Poloha a členenie Afriky*

častejšie, jednak kvôli tradičnému prepojeniu na Egypt prostredníctvom Nílu, jednak vďaka dominujúcej arabskej kultúre. Toto priblíženie sa Sudánu k Severnej Afrike sa posilnilo najmä po oddelení Južného Sudánu v roku 2011, ktorý kultúrne a demograficky i svojou polohou je blízky okolitým krajinám subsaharskej Afriky. Preto Sudán zaraďujeme do Severnej Afriky, napriek skutočnosti, že minimálne svojou polohou by spadal do subsaharskej Afriky. Nami vymedzený región Severnej Afriky je tak s rozlohou 8,93 mil. km² najväčšou časťou Afriky (29 %). S počtom obyvateľov 252 mil. (World Factbook 2020) je 3. najľudnatejším regiónom Afriky. Zároveň je aj etnicky a jazykovo najhomogénnejší, keďže výrazne prevláda arabsky hovoriace obyvateľstvo, hoci najmä v západnej časti je významný i vplyv berberskej zložky obyvateľstva.

Ešte menej jednoznačné je členenie subsaharskej Afriky. Hoci nepochybne majú krajiny tejto časti Afriky veľa spoločných čŕt v rôznych aspektoch, stále ide o veľkú skupinu krajín s čiastočne odlišnými prírodnými podmienkami, ale aj s rôznymi sociálnoekonomickými pomermi.

Západná Afrika sa vyčleňuje ako región približne od ústia Nigeru na pobreží Guinejského zálivu až po ústie rieky Senegal na západe s priľahlým vnútrozemím. Ide o skupinu 15 štátov (Senegal, Gambia, Guinea Bissau, Guinea, Sierra Leone, Libéria, Pobrežie Slonoviny, Burkina, Mali, Niger, Ghana, Togo, Benin, Nigéria a ostrovné Kapverdy). Spojovacím prvkom regiónu je časť pásma Sahelu prevažne v povodí rieky Niger (región historicky označovaný ako západný Sudán) v severnej časti a pobrežie Atlantického oceánu a Guinejského zálivu označované historicky súborne ako Guinea. Táto časť Afriky s rozlohou 5,1 mil. km² a 400 mil. obyvateľmi (World Factbook 2020) je etnicky najpestrejším, najľudnatejším a najhustejšie osídleným regiónom svetadiela a je zároveň regiónom, kde sa formovali práve v pásme Sahelu najstaršie štáty stredovekej subsaharskej Afriky. Hoci kultúrne a čiastočne aj etnicky ide v podstate a dva dosť odlišné subregióny západného Sudánu a Guiney, oba boli v minulosti prepojené vzájomnými komplikovanými ekonomickými a sociálnymi väzbami.

Pri vyčlenení Strednej Afriky sa opäť čiastočne pridŕžame členenia podľa OSN, ktoré do tohto regiónu zahŕňa 9 štátov v oblasti Konžskej a Čadskej panvy, ale k nej pridali aj Angolu, ktorú však v slovenskej geografii zvykneme zaraďovať do Južnej Afriky. Bývalé portugalské kolónie Angola a Mozambik nie sú podľa OSN zaraďované do Južnej, ale do Strednej, resp. Východnej Afriky. Ide opäť o štáty na rozmedzí. Na rozdiel od rozmedzia Severnej a subsaharskej Afriky je v tomto prípade delenie južnej časti subsaharskej Afriky ešte problematickejšie, pretože etnograficky a kultúrne ide o pomerne previazaný región s pozvoľnými prechodmi krajinných typov, či osídlenia príbuznými kmeňmi. V prípade slovenskej geografie sa využíva i istý princíp symetrie, pretože rozšírenie Strednej a Východnej Afriky na úkor Južnej jednak výrazne zmenšuje podiel Južnej Afriky na rozlohe i počte obyvateľov Afriky. No do úvahy tu vstupujú aj iné geografické aspekty. Politicky a ekonomicky bolo totiž v prípade Angoly a Mozambiku najmä v druhej polovici 20. storočia cítiť silný vplyv Juhoafrickej republiky, nehovoriac už o Zimbabwe, ktoré je rovnako ako Mozambik podľa OSN zaraďované do Východnej Afriky. V našom vymedzení tak tvorí strednú Afriku 8 štátov (Konžská demokratická republika (KDR), Kongo, Gabon, Stredoafrická republika, Rovníková Guinea, Ostrov Svätého Tomáša a Princov ostrov, Kamerun a Čad). Takto vymedzená časť Afriky má rozlohu 5,37 mil. km² a 161 mil. obyvateľov (World Factbook 2020). Najväčšiu časť Strednej Afriky zaberá Konžská panva ešte stále z väčšej časti pokrytá tropickým dažďovým pralesom, ktorý prechádza do pásma lesov tropického pásma a na severe napokon do pásma saván a v severnom Čade až do púští centrálnej Sahary. Obyvateľstvo južnej časti regiónu (oblasť Konžskej panvy) tvoria kmene jazykovej skupiny bantu, ale severná časť regiónu má podobne ako susedná Západná Afrika veľmi pestré etnické a jazykové zloženie obyvateľstva.

Východná Afrika je, ako sme naznačili vyššie, v našom ponímaní menšia ako rovnomenný región vyčlenený v rámci OSN. Okrem už spomínaných krajín Mozambik a Zimbabwe do nej nezaraďujeme ani Malawi, Zambiu a Madagaskar. Pokiaľ ide o spomínané krajiny na africkej pevnine, ich podstatné časti patria do povodia rieky Zambezi, ktorú by sme do istej miery mohli vnímať ako akési rozhranie, no v skutočnosti i tu dochádza k pozvoľnému prechodu jednotlivých krajinných typov. Z hľadiska

politického a ekonomické vývoja tu, ako sme už spomenuli, zohráva významný vplyv i koloniálna minulosť a následný politicko-ekonomický vývoj týchto krajín v druhej polovici 20. storočia v kontexte ich väzieb s Juhoafrickou republikou. Preto v našom vymedzení tvoria Východnú Afriku štáty: Tanzánia, Keňa, Rwanda, Burundi, Uganda, Etiópia, Somálsko, Džibutsko, Eritrea a Južný Sudán. Spolu majú rozlohu 4,33 mil. km² a 316 mil. obyvateľov (World Factbook 2020), ide teda o rozlohou najmenší, no počtom obyvateľov druhý najľudnatejší a zároveň druhý najhustejšie osídlený región Afriky. V zásade tvoria región dva základné prírodné subregióny – náhorné plošiny východnej Afriky v oblasti Východoafrickej priekopovej prepadliny na juhu a Etiópska vysočina na severe. Špecifickými časťami územia sú Somálsky polostrov a oblasť púšťou pokrytých preliačin pri pobreží Červeného mora na severnom okraji Východnej Afriky a južný okraj Sudánskej panvy na severozápade. Etiópska vysočina sa stala významným centrom rozvoja vyspelých domorodých kultúr ovplyvnených jednak Arábiou, jednak kresťanským Egyptom od staroveku až do súčasnosti. Kým pás pozdĺž pobrežia Indického oceána sa stal od stredoveku zasa ohniskom špecifickej svahilskej kultúry vzniknutej miešaním arabsko-moslimských a afrických vplyvov. Naopak, vo vnútrozemí východoafrických plošín sa formovali miestne domorodé spoločenstvá. Etnicky je Východná Afrika, podobne ako Stredná prechodnou zónou, kde juh územia tvoria najmä kmene jazykovej skupiny bantu, ale zo severu sem preniká prevažne nilotské osídlenie. Sever regiónu (Etiópska vysočina a Somálsky polostrov) je osídlený semitsko-hamitskými etnickými skupinami.

Južná Afrika, tak ako ju chápeme v tejto publikácii, je pomerne rozsiahla časť svetadiela. Jej vymedzenie voči susedným regiónom sme už spomenuli. Okrem rozsiahlej pevninskej časti sme do nej zaradili aj ostrovné časti v Indickom oceáne. Predovšetkým ide o Madagaskar – 4. najväčší ostrov na Zemi, ktorý však z hľadiska fyzickogeografického a čiastočne i demografického tvorí osobitnú entitu, líšiacu sa v mnohých ohľadoch od africkej pevniny. Podobne špecifické postavenie majú aj malé ostrovné štáty v Indickom oceáne, ktoré sa síce tradične zaraďujú do Afriky, hoci ich vzťahy k nej sú len veľmi voľné. Tieto ostrovné krajiny sú v rámci členenia OSN síce zaraďované do Východnej Afriky, no vzhľadom na ich ekonomické väzby a parametre sme ich zaradili medzi prevažne vyspelejšie krajiny Južnej Afriky. Na základe nami aplikovaného vymedzenia je tak región Južnej Afriky tvorený až 14 štátmi (Juhoafrická republika, Lesotho, Eswatini (Svazijsko), Namíbia, Botswana, Zimbabwe, Mozambik, Malawi, Zambia, Angola, Madagaskar, Komory, Seychely a Maurícius). Má rozlohu 6,57 mil. km² a žije v nej takmer 210 mil. obyvateľov (World Factbook 2020). Ide o z prírodného hľadiska veľmi pestré územie siahajúce od južného okraja tropických dažďových lesov pri ústí rieky Kongo cez pásma tropických lesov až po rozsiahle savany, ktoré v panve Kalahari prechádzajú do polopúští až púští. Skutočnou pravou púšťou je však púšť Namib na atlantickom pobreží Namíbie. Na juhu zasahuje aj južné subtropické pásmo. Rovnako kultúrnohistoricky ide o veľmi pestré územie, ktoré ovplyvnil špecificky najmä európsky kolonializmus, pričom najzásadnejšie vplyvy zanechal na území Juhoafrickej republiky v podobe premeny zloženia obyvateľstva, krajiny, hospodárstva. Do tohto sociálnoekonomického systému však boli rôznym spôsobom

vtiahnuté aj susedné či blízke krajiny na severe (zhruba pás od Angoly, cez Zambiu po Mozambik), preto ich tiež zaraďujeme do regiónu Južnej Afriky.

Celkovo môžeme konštatovať, že s výnimkou Severnej Afriky je vnútorné členenie Afriky pomerne málo výrazné, a teda do istej miery umelé, či účelové. Aj preto v literatúre existuje mnoho variácií tohto členenia. Do istej miery možno povedať, že toto členenie čiastočne vyplýva jednak z pragmatickej potreby rozčleniť rozsiahle územie Afriky na menšie celky z hľadiska triedenia informácií, hľadania súvislostí, či z edukačných dôvodov. No samozrejme toto členenie vychádza aj z geografických špecifík jednotlivých častí (subsaharskej) Afriky. Vzhľadom na naznačené súvislosti však toto členenie Afriky nemožno absolutizovať. Aj v našej učebnici ho budeme vnímať najmä ako pragmatické rozčlenenie územia, ktoré nám umožňuje vysvetliť špecifiká jednotlivých častí Afriky v čo najširších súvislostiach.

Úlohy a zadania:

- **Aké sú najpoužívanejšie kritériá pre vymedzovanie vnútorného členenia Afriky na jednotlivé regióny?**
- **Ktoré regióny Afriky sú vymedzované pomerne jednoznačne v rôznych členeniach a vymedzenie ktorých je naopak veľmi variabilné? Zdôvodnite.**

1. 3 AFRIKA – STAROBYLÝ KONTINENT A MIESTO ZRODU ČLOVEKA

V úvode sme už citátom naznačili, že Afrika sa právom považuje za kolísku ľudstva. No tak pri vymedzení tejto časti Zeme, ako aj pri jej vnútornom členení sme narazili na určité špecifiká, ktoré je nutné podrobnejšie vysvetliť. Veľmi zjednodušene predstavuje Afrika starobylú pevninskú kryhu, ktorá sa vyznačuje pomerne nevýrazným vnútorným členením. Jej rozloženie po oboch stranách rovníka do zemepisnej šírky cca 35 – 37° má výrazný podiel na skutočnosti, že za posledné desiatky miliónov rokov, teda od treťohôr sa jej prírodné podmienky (s výnimkou suchých a vlhkých období najmä v Severnej Afrike) nemenili tak výrazne ako napr. v Európe, väčšej časti Ázie, či v Severnej Amerike (najmä striedanie dôb ľadových a medziľadových).

1.3.1 Základný geologický a tektonický vývoj

Základ afrického kontinentu sa vyvinul už pred 3 – 2 miliardami rokov, kedy sa sformovali najstaršie kryštalické horniny žúl a premenených hornín: rúl, kryštalických bridlíc – v Afrike najmä tzv. zelenokameňov (angl. *Greenstone-belts*). V období pred cca 560 mil. rokmi (na konci starohôr - proterozoika) sa počas panafrickej termálnej udalosti pôvodne izolované kratóny (kapvaalsky kratón - južná Afrika, zimbabwiansky kratón, stredoafrický kratón a západoafrický kratón (severozápadná Afrika) spojili do jedného pomerne kompaktného celku. Uvedené horniny rôzneho pôvodu a veku sa čiastočne pretavili a „spiekli“ do relatívne kompaktného celku. Tento starý skalný základ Afriky sa vďaka geologickým procesom stal jednak bohatým zdrojom minerálnych, najmä rudných nerastov, ale aj iných (napr. diamantov), jednak vytvoril základnú bázu, na ktorej sa odohrávali ďalšie geologické procesy. Tento kontinentálny základ sa následne striedavo a v jednotlivých častiach ponáral pod hladinu morí a znova vynáral. Počas „ponorov“ sa vytvárali miestami rozsiahle súvrstvia sedimentárnych hornín, ktoré však boli často v „suchých“ fázach erodované, miestami opäť až na pôvodný kryštalický podklad. Z týchto ponorení je veľmi významné najmä zanorenie oblasti Karoo – teda cípu južnej Afriky, koncom prvohôr, ktoré viedlo nielen k vytvoreniu súvrství sedimentárnych hornín, ale aj k vytvoreniu najvýznamnejších ložísk čierneho uhlia v Afrike. Významné dôsledky tiež malo poklesnutie rozsiahlej časti Afriky (najmä celej oblasti Sahary – teda prevažne tzv. nízkej Afriky) pod morskú hladinu koncom druhohôr v období kriedy. V pomerne plytkých kriedových moriach sa vytvorili súvrstvia pieskovcov. V niektorých častiach Afriky fázy poklesu so sedimentáciou a následného zdvihu s eróziou pokračovali i v starších treťohorách.

Práve v období druhohôr sa začala Afrika vyčleňovať ako samostatný kontinent. Už v období mladších prvohôr pred minimálne 300 mil. rokmi sa kontinentálny základ Afriky stal súčasťou „megakontinentu“ Pangea, ten sa však v stredných druhohorách (v období jury) pred cca. 180 mil. rokmi rozdelil na severnú a južnú časť. Afrika spolu s Južnou Amerikou, Austráliou, Indiou, Madagaskarom, Arábiou a Antarktídou tvorili južný kontinent Gondwanu. Ten sa však začal čoskoro (t. j. asi o 30 mil. rokov) štiepiť na uvedené menšie celky. Práve vtedy pred zhruba 150 mil. rokmi sa začali formovať Atlantický a Indický oceán. Pôvodne vyvýšené okraje africkej dosky lemujúce riftové zóny sa zarovnali a vnútrozemie Afriky pokryté rôznymi jazerami a vnútrozemskými moriami sa postupne z väčšej časti odvodnilo. Vďaka tomu rieky v Afrike, najmä tie najväčšie, patria zrejme k najstarším na Zemi, ich vek sa odhaduje až na 100 mil. rokov. Základom špecifického tektonického vývoja Afriky je jej poloha voči hlbokým útvarom v zemskom plášti označovanými ako *Large Low Shear Wawe Velocity Province (LLSVP)* počas posledných 200 mil. rokov (Pokorný et al. 2016). Tieto hlboké útvary majú veľký význam pri prenose tepla zo zemského jadra a majú vplyv na sústreďovanie prúdenia magmy. Tak sa jej mimoriadne horúce prúdy dostávajú do vyšších vrstiev zemského plášťa a následne spôsobujú „prepaľovanie“ zemskej kôry a vznik sopečných pohorí. Tieto vzostupné prúdy extrémne horúcej magmy existovali pod africkou

doskou už pred stámiliónmi rokov až miliardami rokov[1]. V prípade Afriky je však unikátne to, že jedna z týchto horúcich škvŕn – Afarská zachytila pred cca 30 mil. rokmi Africkú litosferickú dosku a čiastočne ju „zakotvila" nad jedným miestom zemského plášťa. Všetky tieto naznačené geologické a tektonické procesy smerujú k jednému, hoci veľmi hrubému zovšeobecneniu. A síce, že Afrika sa sformovala ako veľmi stabilný a starý kontinent. Dlhé obdobia geologického pokoja prispeli k tomu, že povrch Afriky sa eróziou takmer zarovnal a zostal len mierne zvlnený. Miestami ho narušujú len výstupy veľmi odolných (kryštalických) hornín a potom mladšie izolované pohoria sopečného pôvodu. Tie vznikli v treťohorách buď nad horúcimi škvrnami (Afar – Etiópska vysočina, Hoggar (Ahaggar), Tibesti, Darfur, Kamerun) alebo pozdĺž novo sa formujúceho Východoafrického riftu. Kým Afrika ako celok po rozpade Gondwany zažila asi 100 mil. rokov tektonického kľudu, vo východnej Afrike došlo pred asi 84 mil. rokmi následkom kolízie s Arabskou doskou postupne k vzniku najdlhšej riftovej sústavy na pevnine (dĺžka až 5 500 km). Vznik tejto sústavy spôsobili rozličné tlaky, ktoré na jednej strane posúvali Africkú dosku na sever (kde sa nárazom na Európu vyvrásnilo pásmo Atlasu), no na druhej strane jej kolíziou s Arabskou doskou na východe došlo k rozlomeniu a fakticky oddeleniu Somálskej dosky. Pozdĺž tektonickej štruktúry Východoafrického riftu došlo postupne k vzniku intenzívnej sopečnej činnosti, ktorá sa zintenzívnila najmä v posledných 15 mil. rokoch. Miestami došlo k rozsiahlym výlevom lávy (časti Etiópskej vysočiny), inde sa sformovali mohutné stratovulkány (Kilimandžáro, Kirinyaga (Mt. Keňa) a i.). Pred 15 –10 mil. rokmi sa medzi Afrikou a Arábiou roztvoril Adenský záliv a v tom istom období sa začalo roztvárať aj Červené more (asi do obdobia cca. pred 5 mil. rokmi). Ani tieto intenzívne procesy však nevytvorili výrazné bariéry v migrácii živočíchov a neskôr i ľudí.

1.3.2 Formovanie prírodnej krajiny

Geologický a tektonický vývoj Afriky vytvoril priestor, kde sa postupne formovali rôzne druhy biotopov. Napriek pomerne malej členitosti reliéfu sa striedaním rôzne zavodnených, či naopak odvodnených území vytvorila pomerne pestrá mozaika rôznych biotopov. Pre africký reliéf, v ktorom určujúcim prvkom sú v krajine pomerne nevýrazne ohraničené panvy (Konžská, Kalahari, Taoudenni (označovaná niekedy aj ako Džouf), Illummeden, Čadská, Sudánska), ktorých priemery dosahujú rádovo 1 000 – 1 300 km, pričom výškový rozdiel medzi ich okrajmi a dnom spravidla nepresahuje (mimo pohorí napr. sopečného pôvodu) 300 m nie je rozhodujúci bariérový efekt (ako je to napr. v Ázii), ale práve vodný režim – zrážky a zavodnenie jednotlivých regiónov, no aj spôsob ich odvodnenia. Práve panvy sa stali miestom vytvárania plytkých ale rozsiahlych jazier, ktoré boli buď sladkovodné, ale v aridnejších podmienkach sa menili

1 Tieto miesta sú známe ako hot spots – horúce škvrny, ich rozmiestnenie nie je závislé od litosferických dosiek (teda zemskej kôry), ale od zemského plášťa. Preto postupné „prepaľovanie" posúvajúcej sa litosferickej dosky nad horúcou škvrnou je jedným z dôkazov a dôsledkov globálnej tektoniky – najznámejším príkladom je vulkanická reťaz Havajských ostrovov, inou horúcou škvrnou je oblasť Yellowstone, či Island. Na Zemi je identifikovaných vyše 40 horúcich škvŕn.

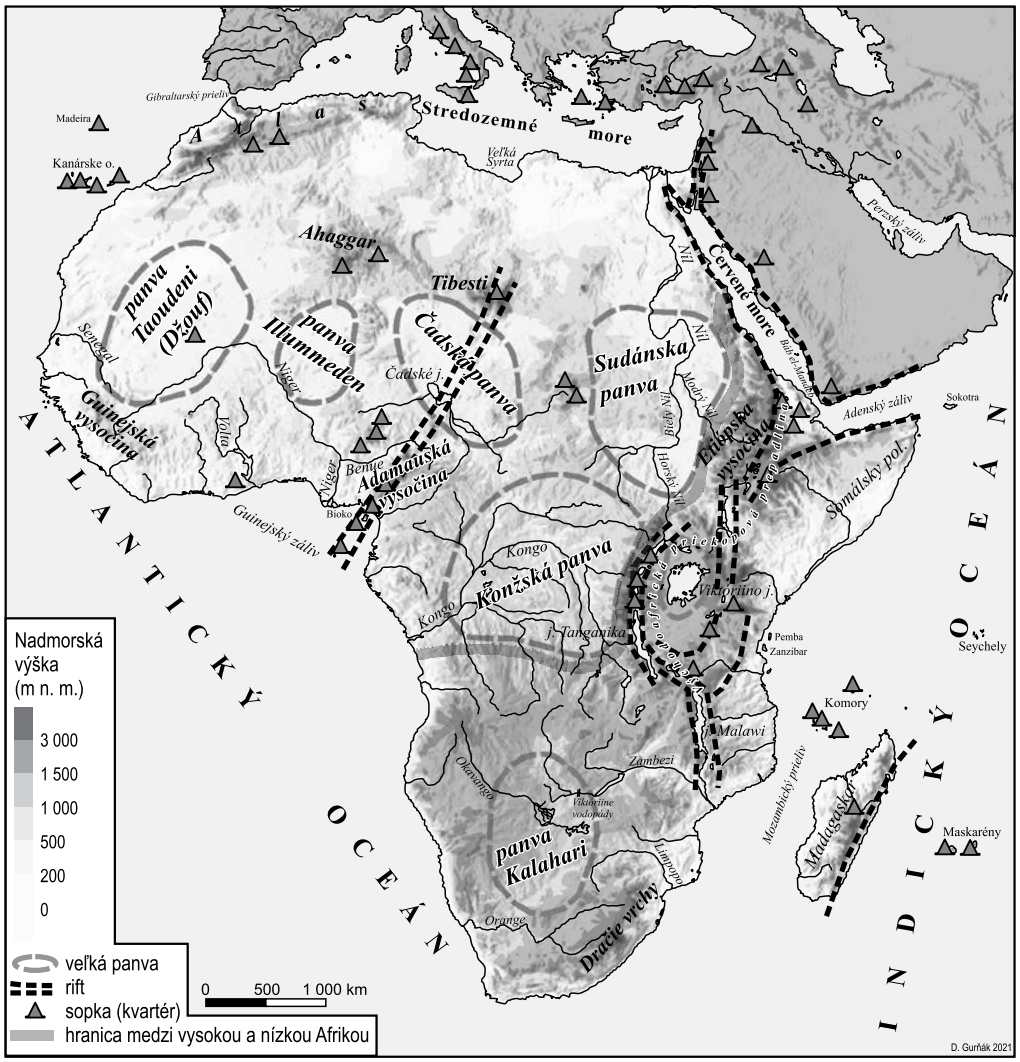

Obr. 2 *Africké panvy, pohoria a údolia*

na slané. Rozsah ale i samotná existencia týchto jazier sa často pomerne rýchlo (rádovo v rozmedzí niekoľko 100 až 1000 rokov) menila. V niektorých panvách však dokázali rieky vytvoriť odtoky a odvodniť ich, v iných nie. Práve zrážkový režim ako dôsledok globálnej cirkulácie atmosféry a svetového oceána viedol k vytvoreniu oblastí s prebytkom zrážok a povrchovej vody (vlhké tropické pásmo – napr. Konžská panva, pobrežie Guinejského zálivu) alebo naopak k ich takmer úplnej absencii (púšť Namib na pobreží Namíbie, ktorá sa sformovala už pred cca. 80 mil. rokmi). Samozrejme medzi týmito dvoma extrémami sa sformovalo množstvo prechodných biotopov s rozličným ročným chodom aj úhrnom zrážok. S výnimkou oblasti rovníkových dažďových pralesov sa od mladších treťohôr dominantným prvkom africkej prírodnej krajiny stali savany, kde sa prelínali porasty tráv s riedkymi porastmi drevín. Podľa vodných pomerov tieto

savany boli na vegetáciu buď bohatšie (často však len sezónne) alebo v miestach s malým množstvom zrážok prechádzali do suchých saván a polopúští. Prechody medzi týmito subtypmi boli a stále sú pomerne pozvoľné. Práve toto prostredie sa stalo ideálnym pre existenciu veľkých bylinožravcov, ktorí sa otvorenou krajinou presúvali za pastvou. Odborníci sa nevedia zhodnúť, či savany existujú práve vďaka veľkým bylinožravcom prirodzene regulujúcim zarastanie drevinami a brániacim tak ich premene na les alebo naopak sa tieto bylinožravce vyvinuli a žijú vďaka existencii saván. Samozrejme v stopách bylinožravcov sa vždy pohybovali a pohybujú predátori. Podstatným prvkom tohto systému sú cyklické migrácie živočíchov za vlahou a pastvou. Práve prostredie afrických saván spolu s relatívne pestrou mozaikou riečnych údolí a jazerných paniev v oblasti Východoafrického riftu sa stali podľa súčasného stavu poznatkov miestom formovania ľudského rodu.

Prvkom, ktorý najvýraznejšie rozčlenil Afriku z hľadiska prírodných krajín je sformovanie Sahary. Sahara je vďaka svojmu postaveniu najväčšej a najteplejšej púšte sveta aj najznámejšou púšťou. Už menej sa však vie o tom, že je pravdepodobne aj jednou z najmladších, resp. najnestabilnejších púští sveta. Špecifická poloha severnej (v západo-východnom smere širokej) časti Afriky voči systémom globálnej cirkulácie atmosféry i svetového oceána vytvára komplex faktorov, ktoré spôsobili v geologicky krátkom čase značnú premenlivosť tejto podstatnej časti Afriky. Hoci púšte všeobecne sú ľuďmi často vnímané ako symbol nadčasovosti, či večnosti, pre Saharu platí, že ide o oblasť, ktorá v rozmedzí niekoľkých tisíc, či desiatok tisíc rokov prešla extrémnymi zmenami klímy i prírodného prostredia. Na základe nálezov fosílií či jazerných usadenín, ale dokonca aj ľudských záznamov (skalných rytín a malieb) vieme, že na Sahare sa striedali obdobia vlhka s extrémne suchými obdobiami. Špecifický reliéf s mnohými depresiami viedol k tomu, že v rozmedzí niekoľkých stoviek a tisíc rokov sa tu vytvárali často rozsiahle relatívne plytké jazerá napájané mohutnými riekami, aby vzápätí zase vysychali a znovu sa objavovali. Počas posledných 100 tisíc rokov sa Sahara stala minimálne 4 krát vlhkou oblasťou (pred 90 – 65 tis. rokmi, pred 45 – 23 tis. rokmi, čiastočne pred 16,5 – 14,7 tis. rokmi, pred 12 – 6 tis. rokmi) s veľkými jazerami, dostatkom zrážok a porastenou vegetáciou pravdepodobne savanového typu (Pokorný et al. 2016). Tento vývoj spôsobil, že v určitých obdobiach sa Sahara otvárala migračným tokom zveri a aj ľudí. Okrem uvedených období však dochádzalo i ku kratším periódam sucha a vlhka, takže celý systém bol ešte nestabilnejší. Počas dlhých období vlhka sa na Sahare, resp. v jej podloží vytvárali rozsiahle podzemné rezervoáre vody. Hladiny jazier na Sahare a v dnešnom pásme Sahelu boli veľmi kolísavé. V kratších periódach vlhka v inak prevažne suchých obdobiach dochádzalo často iba k tomu, že do Sahary vtekali z južnejších vlhších oblastí alebo z hôr rieky – vádí a vytvárali jazerá v púštnej či polopúštnej krajine. Proces aridizácie Sahary, resp. jej častí mohol prebiehať často veľmi rýchlo, doslova „pred očami“ v rozsahu niekoľkých desaťročí. Dokladom týchto rýchlych zmien severnej Afriky je množstvo počnúc zásobami fosílnej vody v podzemí a v oázach, cez fosílie vodných živočíchoch (ryb, krokodílov, hrochov) uprostred púšte, po reliktné druhy rastlín a živočíchov, ktoré do historickej doby a niekde dodnes prežívajú (výskyt veľkých afrických zvierat – slonov, žiráf, hrochov, levov, krokodílov

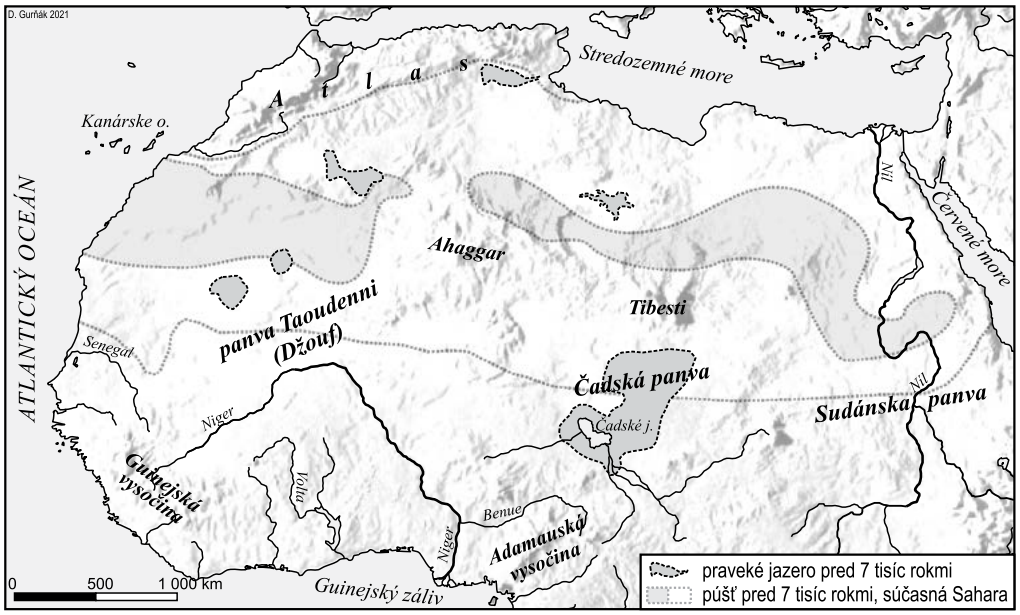

Obr. 3 *Sahara pred cca 9 – 7 tisíc rokmi.*

i na severnej strane Sahary do obdobia staroveku; vzácne vyhynutím ohrozené populácie špecifických „púštnych" krokodílov v Čade, či v Mauritánii, ktoré boli hojnejšie ešte pred cca 100 rokmi vo všetkých pohoriach Sahary). Spúšťačom opisovaných klimatických výkyvov, ktoré opakovane menili tvár severnej Afriky, boli najmä zmeny slnečnej aktivity a iné faktory ako sú veľké sopečné erupcie spôsobujúce dočasné zmeny klímy, či cyklické a necyklické premeny cirkulácie svetového oceánu (obdoby javu El Niňo v Tichom oceáne). Tieto spolu vytvárali komplikovaný systém väzieb, ktorý bol (a je) vo výsledku náchylný k náhlym a zásadným zmenám.

Celkovo môžeme konštatovať, že špecifický vývoj afrického prírodného prostredia vytvoril prevažne otvorené krajinné prostredie, ktoré umožňovalo migrácie živočíchov na veľké vzdialenosti. Periodicky však dochádzalo k zmenám, ktoré lokálne spôsobovali prerušenie týchto trás najmä vznikom aridných podmienok. Tento model podporil vo svojom dôsledku rast biodiverzity, keď sa populácie jednotlivých druhov mohli počas vlhkejších období šíriť na veľké vzdialenosti, a naopak v suchých periódach sa ich populácie rozdeľovali a boli nútené sa prispôsobovať meniacim sa podmienkam.

1.3.3 Vznik človeka

Téma vzniku a vývoja človeka síce sama o sebe nie je čisto geografická, no vzhľadom k skutočnosti, že tento proces je bezprostredne spojený s Afrikou, nemôžeme sa jej vyhnúť. Obmedzíme sa však iba na základné súvislosti.

Naznačený vývoj špecifického africkéhо prostredia sa stal nielen miestom vzniku najstarších predkov človeka, ale aj miestom vzniku jeho novších (modernejších foriem) až po tú poslednú – *homo sapiens*. Práve zmeny prírodného prostredia viedli k tomu, že predchodcovia človeka sa oddelili od svojich príbuzných primátov (šimpanzov a goríl). V období pred cca. 7 – 4. mil. rokmi zažívala Afrika jedno zo svojich teplejších a vlhkejších období a aj veľká časť východnej Afriky bola pokrytá dažďovými lesmi (King et al. 2008). Už vtedy prebiehajúca intenzívna sopečná činnosť a tektonické posuny dramaticky menili reliéf tejto časti kontinentu, k čomu sa následne pridali i klimatické zmeny ochladzovania a najmä poklesu zrážok. Práve v tomto období podľa inak skromných nálezov došlo k formovaniu prvých homininov. Za najstaršieho zástupcu sa dnes považuje *sahelantropus tchadensis* (pred 7 – 6 mil. rokov, oblasť pohoria Tibesti) a následne najmä *ardipithecus* (pred 5,8 – 4,3 mil. rokmi, východná Afrika – Etiópia, Keňa). Vyvrcholenie vývoja homininov – predchodcov človeka predstavuje rod *australopitekov*. V súčasnosti pozná veda viacero druhov tohto rodu, čo je podmienené i relatívne dlhým obdobím ich výskytu (pred 4,4 – 1,9 mil. rokmi) a priestorovým rozšírením (od Etiópie – Hadar, Omo, na severe cez Keňu – Turkana, Koobi Fora a Tanzániu – Olduvaj, Laetoli po Juhoafrickú republiku – Swartkrans, Taung, Malapa na juhu) vo veľmi pestrej škále životných prostredí (Pokorný et al. 2016). Australopitekovia sa už jednoznačne vyznačovali bipédiou (chôdzou na dvoch končatinách), hoci anatomicky im ešte zostávali prvky naznačujúce dobrú schopnosť šplhania po stromoch. Práve bipédia sa považuje za znak prispôsobenia sa savanovému prostrediu. Predpokladá sa, že australopitekovia boli predovšetkým vegetariáni. O tom, či už australopitekovia systematicky používali nástroje, sa vedú odborné diskusie. Podľa súčasného stavu výskumov je vysoko pravdepodobné, že najmä mladšie druhy australopitekov nástroje príležitostne používali, ale ešte ich systematicky nevyrábali.

V období pred cca. 2,5 – 1,4 mil. rokmi sa vo východnej Afrike objavili prví zástupcovia človeka, teda rodu *homo*. Na základe rôznych nálezov (najmä v Olduvaji v Tanzánii, v Koobi Fora v Keni) bol klasifikovaný druh *homo habilis – človek zručný*. Práve systematické používanie, ale aj výroba nástrojov, vrátane kamenných (pästné kliny) mali byť, okrem anatomických zmien (najmä relatívnemu nárastu objemu mozgovne až o 50 %), jedným z podstatných odlišujúcich prvkov tohto druhu od starších predchodcov človeka (Ilife 2001). Novšie nálezy tento jednoduchý obraz skomplikovali, boli identifikované ďalšie druhy – *homo rudolphensis* (starší typ) a *homo ergaster* (mladší typ, nálezisko aj vo Swartkrans v Juhoafrickej republike), najmä pokiaľ ide o otázku, ktorý druh bol naším priamym predkom. V jednom sa však väčšina odborníkov zhoduje, tieto druhy človeka sa orientovali už vo veľkej miere aj na živočíšnu potravu, hoci o spôsobe jej získavania nemáme priame dôkazy. Uvažuje sa aj o jej pasívnom získavaní – konzumácia uhynutých zvierat, resp. inými predátormi zabitých zvierat, aj o love menšej zveri. Nálezy však naznačujú vznik stálejších táborísk – sídlisk, zámernom získavaní a prenose vhodných surovín na výrobu nástrojov (vhodné druhy hornín). To všetko predpokladá rozvoj sociálnych štruktúr. Ohľadom výroby nástrojov sa vytvára jednotný štýl a forma známa ako najstaršia kultúra – oldovan. Teda už s objavením sa prvých zástupcov človeka sa zároveň objavujú aj zárodky javov, ktoré

ho aj v geografickom zmysle sprevádzajú – spoločenská štruktúra spoločnosti, sídelný systém a ekonomický systém.

Prvým druhom človeka, ktorý osídlil rozsiahle oblasti (možno väčšinu územia) Afriky a ktorý dokonca kolonizoval aj susedné svetadiely bol človek vzpriamený – *homo erectus* (cca. 1,55 – 0,25 mil. rokov) (Pokorný et al. 2016). Tento človek postavou takmer identický so súčasným človekom (odlišná bola najmä anatómia hlavy) bol evidentne dobrým chodcom, pretože postupne v priebehu tisícok generácií prešiel obrovské vzdialenosti. Bolo to umožnené aj tým, že klimatické zmeny (vlhkejšia fáza) zase raz otvorili cestu na sever Afriky k pobrežiu Stredozemného mora, na Blízky východ (pred cca. 1,9 mil. rokmi), ale aj na severozápad Afriky. *Homo erectus* sa rozšíril nielen pozdĺž južného pobrežia Stredozemného mora, ale prenikol cez Malú Áziu a Balkán i do Európy a veľmi pravdepodobne aj cez Gibraltar na Pyrenejský polostrov. Iné skupiny osídlili južnú, juhovýchodnú a východnú Áziu už pred 1,8 – 1 mil. rokmi (King et al. 2008). S *homo erectus* sa spája jeden významný objav – zámerné využívanie ohňa, táto schopnosť je však opäť témou vedeckých diskusií. Je zrejmé, že zhruba pred 1 mil. rokmi sa už používanie ohňa rozšírilo, aj keď pravdepodobne sa vyvinulo mimo Afriky vzhľadom k prírodným podmienkam, kde človek reagoval na sezónne výkyvy počasia. Objav ohňa však znamenal aj revolúciu v stravovaní, kde tepelná úprava stravy výrazne zvýšila jej výdatnosť (resp. znížila energetickú náročnosť jej spracovania v tráviacom trakte) a uľahčila jej trávenie a na druhej strane tiež znížila riziko jej kontaminácie patogénmi. Zdá sa, že objav používania ohňa putoval spätne proti prúdu migrácie na juh do Afriky (Pokorný et al. 2016). Rozšírenie *homo erectus* na veľkom území od Európy po východnú Áziu viedlo k tomu, že sa začali formovať miestne vývojové vetvy človeka (v Európe neandertálci – *homo neanderthalensis*, v Ázii denisovania – *homo denisoviensis* (prípadne *homo sapiens denisova*) a možno iné neznáme skupiny človeka).

Až rozvoj modernej genetiky pomohol vyriešiť problém našej „pramatky Evy“, teda otázku, z ktorých predkov sa vyvinula dnešná populácia ľudí. V nadväznosti na vyššie uvedené sa časť vedcov klonila k hypotéze svietnika, podľa ktorej sa postupne vedľa seba vyvinuli viaceré druhy človeka (teda schéma vývoja v tvare svietnika z jednej základne do viacerých ramien). Táto hypotéza, ktorá by okrem iného podporila aj rasistické názory, však bola práve genetikou vyvrátená. Tá potvrdila, že celá súčasná populácia človeka na Zemi je súčasťou jediného druhu *homo sapiens*, ktorý sa nemohol vyvinúť akýmsi spätným zlúčením viacerých druhov človeka pochádzajúcim z *homo erectus*. Naopak, modelovaním mutácií genómu mitochondriálnej DNA sa zistilo, že spoločná „matka“ všetkých súčasných ľudí žila v Afrike „iba“ pred cca 140 tisíc rokmi. Teda taký dlhý, alebo skôr krátky čas stačil na vytvorenie všetkých variácií súčasných ľudí na Zemi. Genetický výskum tak potvrdil hypotézu „von z Afriky“, ktorá tvrdí, že súčasná populácia ľudstva na Zemi je výsledkom ďalšej vlny migrácie z Afriky, ktorej protagonistom bol výlučne moderný človek – *homo sapiens*. Populácia *homo sapiens* následne úplne vytlačila iné druhy človeka (v Európe napr. nean-

dertálca) a v súčasnosti je jediným zástupcom rodu *homo* na Zemi.[1] Problémom je, že k etape formovania moderného človeka v Afrike dlho chýbali spoľahlivé nálezy. Za prechodný stupeň medzi *homo erectus* a *homo sapiens* sa považuje *homo rhodesiensis* (0,6 – 0,25 mil. rokov), ktorého pozostatky sa našli už pred 100 rokmi v lokalite Kabwe (predtým Broken Hill) v dnešnom Zimbabwe (predtým Rodézia), až neskôr bol však tento nález doplnený ďalšími z Etiópie, Kene, Juhoafrickej republiky i Maroka, čo umožnilo podrobnejšie vedecké bádanie. Najstaršie nálezy druhu *homo sapiens* pochádzajú z rovnakých krajín a sú staré medzi 200 a 100 tisíc rokov, teda korešpondujú s genetickými údajmi.

Dnes sa predpokladá, že *homo sapiens* sa z Afriky vydal na kolonizáciu ostatného sveta dokonca až na dva krát. Prvé vhodné klimatické okno sa vytvorilo v období pred 125 tisíc rokmi, kedy skončilo dlhšie suché obdobie, ktoré rozšírením púšte blokovalo šírenie ľudí zo subsaharskej Afriky na sever. V tomto období *homo sapiens* osídlil aj Blízky východ, lenže ďalší klimatický výkyv následne znova vysušil nielen severnú Afriku, ale aj Blízky východ a pravdepodobne spôsobil aj zánik tamojšej populácie *homo sapiens*. K novej vlne kolonizácie, ktorá však neviedla cez dnešný Egypt, ale cez dnešnú úžinu Báb el-Mandeb z Afriky do južnej Arábie a potom ďalej po pobreží došlo následne až pred cca. 85 – 70 tisíc rokmi. Až z tejto migračnej vlny pochádza celá mimoafrická populácia ľudstva.

V Afrike *homo sapiens* osídlil celé jej územie. Medzi najstaršie dodnes existujúce populácie patria príslušníci khoisanskej jazykovej skupiny – teda Sanovia v južnej Afrike. Ale veľmi starý pôvod má aj nilo-saharská skupina. Predpokladá sa, že súčasný obraz populácie ovplyvnili ešte viaceré ďalšie praveké migrácie ľudí, niektoré aj spätné z juhozápadnej Ázie. Archeologické nálezy dokladajú, že už pred cca 50 tisíc rokmi sa na väčšine územia Afriky rozširovalo používanie farbív (okru) a približne z tejto doby pochádzajú aj najstaršie doklady umenia – rytín na kostiach a škrupinách pštrosích vajec. V nasledujúcom období pred cca 30 tisíc rokmi sa objavujú okrem stále pestrejšej palety nástrojov ďalšie doklady o výrobe ozdôb (prevŕtané mušle), skupinové pohrebiská a skalné rytiny. To je však už etapa vývoja ľudskej civilizácie.

1 Genetickými výskumami sa tiež zistilo, že v minimálnej miere dochádzalo ku kríženiu aj medzi *homo sapiens* a neandertálcami, či inými druhmi človeka, no išlo len o okrajový jav. O skutočnej povahe vzťahov (symbióza, konkurencia, či vzájomné ignorovanie?) moderných ľudí a ich vzdialených príbuzných chýbajú relevantné údaje, či nálezy (King et al. 2008).

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite, ktoré prírodné faktory mali zásadný podiel na zvýrazňovaní regionálnych rozdielov a formovanie vnútorných geografických bariér v Afrike a ktoré ich naopak zmierňovali?**
- **Ktoré vývojové stupne človeka pochádzajú z Afriky?**

1. 4 AFRICKÁ CESTA HISTORICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA

Špecifiká Afriky, najmä jej vnútorné málo výrazné členenie naznačuje, že vo viacerých ohľadoch treba vnímať tento svetadiel ako jeden celok, resp. že charakteristiky niektorých geografických aspektov tejto časti Zeme treba vnímať komplexne v rámci jedného celku. Do značnej miery to platí aj pre historicko-geografický vývoj Afriky, ktorého najpodstatnejšie súvislosti by sa bez komplexného celoafrického vnímania strácali. Z tohto dôvodu je táto podkapitola venovaná základným fenoménom historicko-geografického vývoja Afriky od praveku do modernej doby. Zameraná je predovšetkým na základné trendy vývoja. Regionálnym špecifikám a dôsledkom historicko-geografického vývoja sú následne venované patričné podkapitoly o jednotlivých makroregiónoch Afriky.

1.4.1 Africký pravek – vznik jazykových rodín a vznik poľnohospodárstva

Za obdobie afrického praveku považujeme v tomto členení najmä obdobie od rozšírenia *homo sapiens* na území Afriky po vznik roľnícko-pastierskych spoločenstiev. Z pohľadu regionálnej geografie sú z tohto obdobia najdôležitejšie dva prvky súvisiace s naznačeným vymedzením – osídlenie Afriky moderným človekom a sformovanie jednotlivých skupín obyvateľstva. Z hľadiska sociálno-ekonomického vývoja potom vznik a rozvoj produkčného hospodárstva, teda poľnohospodárstva.

1.4.1.1 Osídlenie Afriky a jazykové rodiny

V závere podkapitoly 1.3.3 sme naznačili, že Afrika ako miesto sformovania *homo sapiens* je z tohto pohľadu najdlhšie zaľudneným svetadielom. Minimálne subsaharská Afrika bola osídlená *homo sapiens* už pred cca. 130 tisíc rokmi, iba severné pobrežie Afriky bolo osídlené neskôr. Oblasť Egypta možno už pred 100 tisíc rokmi, ale možno aj neskôr pred cca. 80 tisíc rokmi. Severozápadná Afrika (Maghreb) bola súčasným typom človeka osídlená zrejme až pred 30 tisíc rokmi. Podľa najmodernejších výskumov v prípade celého severoafrického pobrežia došlo pritom k spätnej kolonizácii Afriky migráciou ľudí z juhozápadnej Ázie. Detailnejšia rekonštrukcia pravekých migrácií v Afrike je stále predmetom výskumov v rôznych vedných odboroch, v posledných rokoch najmä genetiky. Podstatné je, že dôsledkom týchto migrácií je rozčlenenie africkej populácie do niekoľkých rasových skupín a jazykových rodín. Hoci biologické (anatomické) odlišnosti medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva existujú, nie sú tak výrazné a jednoznačné ako práve jazykové odlišnosti. Jazyky z rôznych jazykových rodín sú si navzájom úplne odlišné a nezrozumiteľné. Výskumy však potvrdzujú,

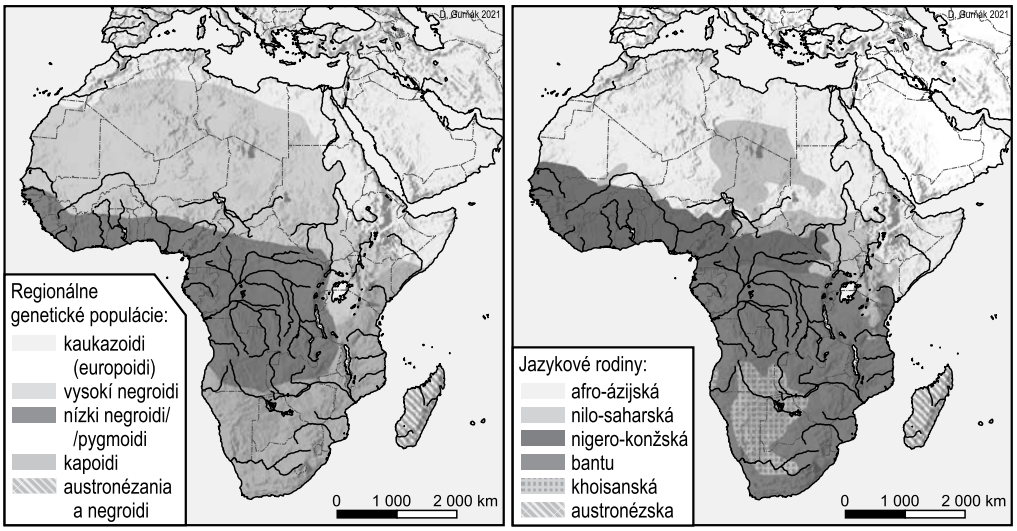

Obr. 4 *Regionálne genetické populácie Afriky (podľa Newnam 1995) a africké jazykové rodiny (podľa Pokorný et al. 2016).*

že oba prejavy diverzifikácie ľudských populácií v Afrike sa navzájom potvrdzujú, či dopĺňajú.

Jednu z najstarších skupín obyvateľstva Afriky predstavuje už spomenutá *khoisanská jazyková rodina*, ktorá veľmi pravdepodobne tvorí pôvodné osídlenie *homo sapiens* na juh od rovníka. Okrem niektorých anatomických špecifík v tvare postáv, či fyziognómie tvárí jej príslušníkov, sa líši veľmi archaickými prvkami jazyka, ktorý obsahuje mľaskavky. Aj genetické výskumy naznačujú, že táto skupina sa od ostatných populácií oddelila už veľmi skoro (možno už pred 100 tisíc rokmi), pričom následne dochádzalo už pred desiatkami tisíc rokov aj k členeniu v rámci tejto jazykovej skupiny, pretože jej príslušníci sa vyznačujú oveľa vyššou mierou genetickej variability než iné mladšie populácie ľudí.[1] Teritórium osídlené *khoisanskou jazykovou rodinou* sa neskôr v období afrického stredoveku zmenšilo a ustúpilo smerom na juh v dôsledku ďalšej vlny migrácií iných skupín obyvateľstva (najmä bantu). *Khoisanská jazyková rodina*, najmä *Sanovia* zostali až do modernej doby pri tradičnom lovecko-zberačskom spôsobe života (podobne ako austrálski Aborigéni). *Sanovia* (pôvodne (aj hanlivo) označovaní ako Krováci) boli inými africkými skupinami vytláčaní do nehostinných polopúštnych oblastí (Kalahari), nevhodných pre poľnohospodárstvo. Avšak iné khoisanské etnikum – *Khoikhoiovia* (pôvodne (opäť aj hanlivo) označovaní ako Hotentoti) postupne prevzali pastiersky spôsob života. Stopy po khoisanskej prítomnosti zostali i vo východnej Afrike, kde opäť genetické analýzy potvrdili blízku príbuznosť niektorých kmeňov, najmä kmeňa *Hadza* a *Sandawe* v Tanzánii[2].

1 Genetický výskum potvrdil, že Sanovia sa pravdepodobne najviac podobajú predkom súčasného ľudstva, resp. že ich genofond je najbližší *homo sapiens* z obdobia pred cca. 70 – 60 tis. rokmi, teda z čias, keď začal súčasný človek kolonizovať celú Zem (Schlebush et at. 2012). Až z tohto typu človeka sa následne vytvorili súčasné rasy.

2 Kmeň Hadza žijúci v oblasti jazera Eyasi v severnej Tanzánii s cca. 1000 príslušníkmi sa považuje za posledný africký kmeň, ktorý sa živí výlučne lovom a zberačstvom. Ich blízkym príbuzným je i kmeň Sandawe (cca.

BOX 1 Pygmejovia

Týmto pojmom sú označované (s malým p) rôzne kmene, pre ktoré je typický nízky vzrast (v priemere do 150 cm) spôsobený ich životným prostredím (existuje na to viacero teórií). V Afrike sa to týka viacerých kmeňov v rovníkovej Afrike. Geneticky sú tieto izolované populácie lovcov a zberačov tiež starou skupinou obyvateľstva, ktorá sa vyčlenila už pred 70 tisíc rokmi a žila izolovane od ostatných populácií minimálne 30 tisíc rokov. Pred cca. 20 tisíc rokmi došlo k rozčleneniu Pygmejov na západných (kmene Baka, Mbenzele – západné pomedzie Demokratického Konga, Kamerunu a Stredoafrickej republiky, Bongo – v Kongu a Gabone), východných (Mbuti, Efe – severovýchodné oblasti Demokratického Konga) a južných (Twa – Uganda, Rwanda, Burundi, východné a južné Demokratické Kongo a južní Twa v Angole, Namíbii, Botswane a Zambii). Až pred niekoľkými tisíc rokmi došlo k opätovnému čiastočnému miešaniu sa Pygmejov s iným (poľnohospodárskym) obyvateľstvom, prevažne zo skupiny bantu (Pokorný et al. 2016). Na základe týchto poznatkov predstavujú Pygmejovia pozostatok pôvodného pravekého osídlenia rovníkovej Afriky, resp. pralesov Konžskej panvy.

Paradoxne po jazykovej stránke Pygmejovia splynuli s nigero-konžskou jazykovou rodinou, resp. niektoré kmene na východe s nilo-saharskou jazykovou rodinou. Tieto pomerne rozptýlené kmene žili uplynulé 2-3 tisícročia napokon v kontakte s poľnohospodárskym (prevažne bantuským obyvateľstvom), s ktorým praktizovali výmenný obchod. Väčšinovo zostali verní lovecko-zberačskému spôsobu života. V koloniálnej dobe sa stali podobne ako Khoisanovia terčom prenasledovania a zotročovania ako najzaostalejšie skupiny obyvateľstva a vo viacerých krajinách aj po získaní nezávislosti sú častejším terčom diskriminácie ako ostatné obyvateľstvo.

Ďalšou skupinou afrického obyvateľstva je afroázijské obyvateľstvo severovýchodnej Afriky. Geneticky tvorí táto časť africkej populácie spoločnú skupinu obyvateľstva s obyvateľstvom juhozápadnej Ázie. Pričom tu došlo k viacnásobnej i spätnej migrácii z Afriky do juhozápadnej Ázie a späť. Odhaduje sa, že jedna z posledných pravekých vĺn takejto spätnej migrácie nastala cca. 3000 rokov pred naším letopočtom. Jazykovo je táto skupina stotožnená s *afroázijskou jazykovou rodinou*. Tá je rozšírená v celej severnej Afrike (na väčšine územia Sahary), v severovýchodnej Afrike – najmä v oblasti Etiópskej vysočiny a oblasti Afrického rohu a zasahuje do oblasti rovníka vo východoafrických plošinách (Ilife 2001).

Geneticky a najmä jazykovo odlišnejšia je ďalšia skupina afrického obyvateľstva, ktorá osídlila západnú subsaharskú Afriku a napokon i rozsiahle oblasti rovníkovej Afriky, odkiaľ sa rozšírila i do južnej časti východnej Afriky a do severných a východných častí južnej Afriky. Antropologicky ide o skupiny negroidného obyvateľstva, ktoré sa však vyznačuje značnou rozmanitosťou. To platí aj v lingvistickom aspekte, kde toto obyvateľstvo vytvára veľkú *nigero-konžskú jazykovú rodinu* s množstvom navzájom veľmi odlišných jazykov zoskupených do podskupín. Z nich sa najvýraznejšie vyčlenila podskupina *bantu*, ktorej príslušníci osídlili dvojnásobne väčšie územie ako bolo to, na ktorom sídlili dovtedy príslušníci *nigero-konžskej jazykovej rodiny*. Dnes do tejto jazykovej rodiny patrí ¾ Afričanov (Klíma 2012).

Špecifickou a dnes pomerne málopočetnou (v súčasnosti iba cca. 35 mil. ľudí (MustGo.com 2020) africkou jazykovou rodinou je *nilo-saharská jazyková rodina* vyčlenená v r. 1963 lingvistom J. Greenbergom. Podľa niektorých lingvistov dokonca ani

60 tis. ľudí) v strednej Tanzánii, ktorý však už tradičný spôsob života počas koloniálnej éry opustil. Jazyk oboch kmeňov sa zaraďuje do khoisanskej jazykovej rodiny (Finke 2009).

nepredstavuje ucelenú jazykovú rodinu, ale len „zvyškové“ jazykové skupiny, ktoré sa nedali pričleniť k niektorej z iných jazykových rodín. Faktom je, že jazyky tejto rodiny sú si lingvisticky aj geograficky pomerne vzdialené a ich užívatelia dnes nežijú na súvislom území, ale žijú v niekoľkých oddelených jazykových ostrovoch najmä v pásme Sahelu od ohybu Nigeru cez strednú Saharu a oblasť Čadskej panvy až po Sudánsku panvu a južné časti povodia Nílu a tiež v oblasti východoafrických jazier (patrí sem aj veľmi známy východoafrický pastiersky kmeň *Masajov*). Predpokladá sa, že príslušníci tejto jazykovej rodiny sú jednou z najstarších skupín pastierov a poľnohospodárov v Afrike.

Okrem uvedených štyroch hlavných skupín afrického obyvateľstva na pevnine musíme spomenúť ešte špecifickú skupinu obyvateľstva čiastočne neafrického pôvodu – *austronézsku jazykovú rodinu* pôvodom z juhovýchodnej Ázie, ktorá osídlila predovšetkým Oceániu. Jedna z kolonizačných vĺn týchto obyvateľov však smerovala cez súostrovia Indonézie a ostrovy Indického oceánu na západ až na Madagaskar, ktorý osídlila až v období okolo začiatku nášho letopočtu. Postupne sa toto austronézske obyvateľstvo, najmä v niektorých pobrežných oblastiach, čiastočne zmiešalo s prichádzajúcim obyvateľstvom afrického pôvodu. Jazykovo však zostalo obyvateľstvo Madagaskaru pomerne jednotné, hovoriace dialektami malgašského jazyka (Hošek 2011).

1.4.1.2 Vznik a šírenie tradičného poľnohospodárstva v Afrike

Druhým významným dedičstvom afrického praveku okrem vytvorenia základných skupín afrických (domorodých) populácií bol vznik a rozšírenie produkčného hospodárstva, teda poľnohospodárstva. Problémom výskumu nielen afrického praveku je skutočnosť, že existuje ešte veľmi veľa nedostatočne prebádaných miest. Najmä systematický archeologický výskum je v mnohých častiach Afriky nedostatočný, či prakticky chýba. Napriek tomu aj tie výskumy, ktoré sa doposiaľ realizovali, poukazujú na dôležité skutočnosti. Ľudia sa už od najstarších čias dokázali prispôsobiť existujúcim prírodným podmienkam tak, aby z nich dokázali využiť maximum pre svoju existenciu. Až nové vedecké poznatky prekonávajú deformované europocentrické predstavy z 19. a väčšiny 20. storočia o vzniku vyspelých spoločností (civilizácií), ktoré mali kopírovať schému vývoja európskej civilizácie, pričom všetko odlišné bolo považované za primitívne a zaostalé. Týka sa to aj vzniku poľnohospodárstva. Ukazuje sa, že „klasický“ model vývoja, ktorý sa uplatnil v juhozápadnej Ázii (v oblasti tzv. úrodného polmesiaca), odkiaľ sa rozšíril do Európy sa, až na výnimky, neujal v Afrike (najmä subsaharskej). Najmä sformovanie tzv. „neolitického balíčka inovácií“ typického pre európsky pravek (vznik poľnohospodárstva – pestovanie a domestikácia rastlín, pastierstva – domestikácia zvierat, vznik trvalých sídiel – osád, vznik keramiky – kvôli uchovávaniu zásob, vznik textilnej výroby), ktoré sa objavili súčasne, podľa najnovších výskumov nie je typický dokonca ani pre oblasť vzniku najstaršieho poľnohospodárstva – teda pre Blízky východ a už vôbec nie pre Afriku (Diamond 2000).

V Afrike sa tzv. neolitická revolúcia vyvíjala špecifickým spôsobom. Dôvody spočívajú v prírodných podmienkach. Geologická a tektonická stabilita veľkých častí Afriky a existencia jej starých zarovnaných povrchov viedla na veľkej časti jej územia k vzniku rozsiahlych kôr zvetrávania a sformovaniu mocných pokryvov lateritových pôd. Tieto pôdy sfarbené oxidmi železa sú však málo úrodné, pretože sa v nich vytvára len minimálna vrstva humusu. Iná je samozrejme situácia na úpätí sopečných pohorí, kde zvetrávajúce horniny vytvárajú na minerály bohaté podložie, či v okolí veľkých riek naplavujúcich úrodné bahno pri pravidelných záplavách (typickým príkladom je Níl s pramennými oblasťami práve v sopečných pohoriach). Pre väčšinu územia Afriky však bol typický nedostatok úrodnej pôdy vhodnej na intenzívne obrábanie. Čoho však mala Afrika dostatok boli rozsiahle savany plné zveri. Ak k tomu pripočítame klimatické výkyvy, tak práve začiatkom holocénu nastalo vlhké obdobie, kedy sa väčšina Sahary zmenila na trávnaté planiny, v ktorých sa nachádzali početné jazerá napájané riekami. V tomto prostredí sa účinnou existenčnou stratégiou ľudských spoločenstiev stal najskôr intenzívny zberačský spôsob života, spočívajúci v zbere semien rôznych tráv, hľúz a pod., ktoré začali ľudia spracovávať – drviť. Na území Sahary a pásma Sahelu sa nachádzajú tisíce kusov ohladených kamenných drtičov. Táto strava bola doplňovaná rybolovom a zberom mäkkýšov v početných jazerách a riekach. Na uskladnenie zásob potravín sa už v 8. – 7. tisícročí pred. n. l. začala vyrábať keramika. Vznikali sezónne, miestami aj dlhodobejšie existujúce sídla a pri nich často rozsiahle pohrebiská. Nositeľmi tohto spôsobu života sa zrejme stali príslušníci nilo-saharskej jazykovej rodiny, ktorí osídľovali dnešné územie Sahary z juhu (Ilife 2001). Podstatnou súčasťou života týchto populácií sa zhruba od 6. tisícročia pred n. l. postupne stávalo pastierstvo. Základom pastierstva sa stala najmä domestikácia a chov hovädzieho dobytka doplnený neskôr ďalšími domestikovanými zvieratami.[1] Proces domestikácie dobytka bol však zrejme veľmi pozvoľný a zdĺhavý. Archeologicky sú zdokumentované stopy existencie týchto raných zberačsko-pastierskych komunít najmä v údolí Nílu na území Sudánu, ale ich pozostatky sú rozosiate po celej Sahare. Najznámejšími prejavmi týchto kultúr sú skalné rytiny a maľby v pohoriach Sahary (najmä Hoggar, Tibesti). Uvedený vývoj však prebiehal len na územiach na sever od pásma rovníkových pralesov, v rovníkovej, južnej a väčšine východnej Afriky zostávalo obyvateľstvo pri pôvodnom lovecko-zberačskom spôsobe života.

Pre vznik a rozšírenie pestovania rastlín, ako podstatnej zložky poľnohospodárstva, boli zrejme rozhodujúcim impulzom opäť klimatické zmeny. V tomto prípade to bol naopak začiatok suchého obdobia v období cca. 6 tis. rokov pred n. l., kedy sa savany na území dnešnej Sahary začali meniť na púšť. Pravdepodobne v tomto období sa zintenzívnil proces domestikácie dobytka, kedy chované stáda mali zabezpečiť ľuďom obživu v krajine, kde sa rýchlo zmenšovali možnosti získavania iných zdrojov potra-

1 Ani najnovšie výskumy dosiaľ nedokázali vždy presvedčivo rozlíšiť, ktoré domestikované zvieratá a plodiny majú čisto africký pôvod a ktoré boli do Afriky privedené z juhozápadnej Ázie. Najmä africký hovädzí dobytok zrejme vznikol krížením afrických a ázijských stád. Čisto africký pôvod majú zatiaľ doložené perlička a osol, naopak ovce a kozy sa do Afriky dostali z Ázie (Pokorný et al. 2016). Podobne dochádzalo i k prenosu a kríženiu kultúrnych plodín. Africký pôvod má cirok, no je otázne, či k jeho domestikácii nedošlo mimo Afriky a domestikovaná forma sa dostala až potom spätne do Afriky. Podobne sporné sú teórie o pôvode a čase domestikácie banánovníka.

vy. V následnej vlhkejšej perióde (cca. 4,5 – 2,5 tis. pred n. l.) potom došlo k šíreniu chovu dobytka medzi ďalšie africké populácie – najmä príslušníkov nigero-konžskej jazykovej skupiny v západnej Afrike. V tomto období sa však obyvateľstvo v oblasti dolného toku Nílu už intenzívne venovalo aj rastlinnej výrobe. Z juhozápadnej Ázie sem preniklo pestovanie obilnín, najmä pšenice a neskôr sa tu rozvinulo i závlahové poľnohospodárstvo. Opäť je predmetom vedeckých diskusií, nakoľko prísun nových poľnohospodárskych stratégií sprevádzali aj migrácie nového obyvateľstva. Pestovanie pšenice, jačmeňa a ďalších plodín (najmä strukovín) v kombinácii najmä s chovom kôz a oviec sa šírilo pozdĺž severného pobrežia Afriky, teda na severnom okraji rozširujúcej sa Sahary do konca 3. tisícročia pred n. l. Šírenie tohto spôsobu poľnohospodárstva na juh pozdĺž Nílu sa zastavilo v historickej Núbii – severnom Sudáne. Šíreniu ďalej na juh mu bránili odlišné klimatické podmienky – monzúnovým prúdením ovplyvnený odlišný chod zrážok a teplotný režim.[1] Preto sa v oblasti Sahelu uplatnili postupne iné kultúrne plodiny čiastočne domáceho pôvodu. Na východe v oblasti Sudánu a Etiópie to bol predovšetkým cirok (*sorghum*), ale aj teff (*Eragrostis tef*), ktoré sa tu pestovali minimálne od 2. tisícročia pred n. l. V západnej Afrike pôvodne v oblasti stredného toku rieky Niger to zasa bolo proso (*panicum*), perovec (*pennisetum*), fonio (*digitaria*) a africká ryža (*Oryza glaberrima*). Neskôr pribudla aj podzemnica bambara (*Vigna subterranea*).[2] Pestovanie týchto plodín sa rozšírilo v oblasti Sahelu západne od Čadského jazera tiež zhruba v 3. – 1. tisícročí pred n. l.. Navyše postupujúce vysušovanie pásma Sahelu umožnilo aj šírenie chovu dobytka ďalej na juh, pretože tu ustupovalo rozšírenie muchy tse tse viazanej na vlhké prostredie, ktorá je dodnes limitujúcim faktorom rozšírenia chovu dobytka v Afrike. Takto sa chov dobytka, ale aj pestovanie plodín rozšírilo do polovice 1. tisícročia pred n. l. až po severný okraj konžského rovníkového pralesa a do oblasti Viktóriinho jazera na východe. Významnou zložkou produkcie sa stali aj ďalšie domestikované plodiny z pásma tropických lesov – najmä jam (*dioscorea*) – najvýznamnejšia hľuzovitá plodina tropickej Afriky, ktorá pochádza z oblasti Guinejského zálivu a tiež palma olejná (*Elaeis guineensis*) – pochádzajúca z rovnakej oblasti, ktorá sa stala najvýznamnejším zdrojom veľmi výživného oleja. V neskorších dobách sa z juhu Afriky rozšíril vodný melón (*Citrullus lanatus*) – dodnes divo rastúci napr. na Kalahari, ktorý sa začal neskôr od záveru 1. tisícročia pred n. l. pestovať najmä v severnej Afrike a postupne bol vyšľachtený do dnešnej všeobecne známej podoby. Podobne sa v údolí Nílu najneskôr v tejto dobe rozšírilo pestovanie bavlníka (*gossypium*) a tiež kľúčovej plodiny púštnych oblastí – datľovníka (palmy datľovej) (*Phoenix dactylifera*). Malgaši si so sebou z juhovýchodnej Ázie na Madagaskar priniesli pestovanie ryže (*oryza sativa*) a chov kury domácej (*Gallus gallus domesticus*).

1 Pšenica a ďalšie klasické obilniny potrebujú vyšší úhrn zrážok na začiatku vegetačného obdobia (teda v zime a na jar), naopak cirok a proso sa dokážu prispôsobiť aj krátkym obdobiam vlahy prichádzajúcim navyše v letnom období (vplyv monzúnov). Tieto pôvodom africké obilniny veľmi rýchlo dozrievajú a oveľa lepšie znášajú sucho – vhodnejšie tak dokážu reagovať na krátke obdobia zrážok v suchých oblastiach. Pri umelom zavlažovaní dokážu dávať úrodu až trikrát do roka.

2 Podzemnica bambara je africkou príbuznou podzemnice olejnej, ktorá však pochádza z Južnej Ameriky a do Afriky (najmä západnej) sa jej pestovanie rozšírilo až v koloniálnych dobách (podobne ako napr. pestovanie kakaovníka). Tzv. arašidy bambara pochádzajú z oblasti severovýchodnej Nigérie a severného Kamerunu, ale pestujú sa dodnes hojne v celom pásme západného Sahelu.

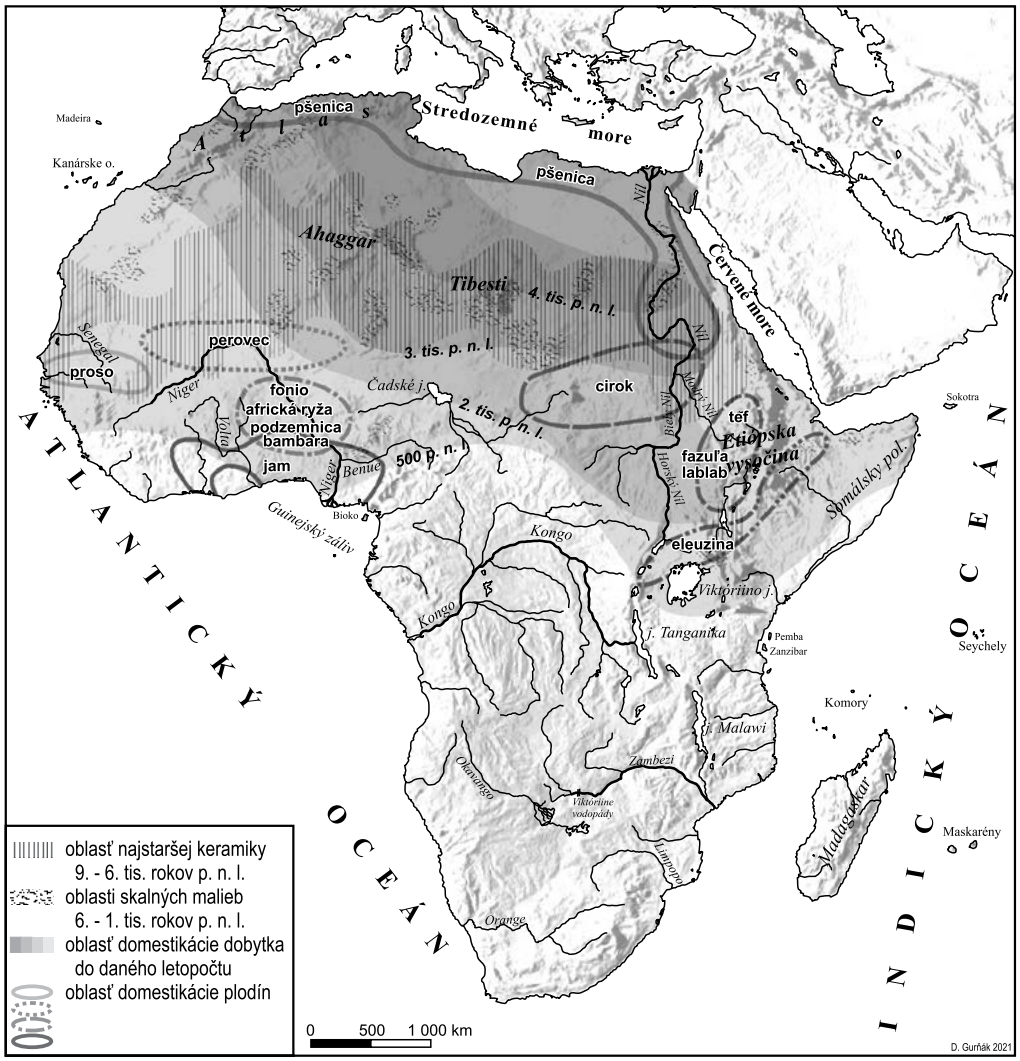

Obr. 5 *Afrika v praveku – šírenie poľnohospodárstva (podľa Black et al. 2001, Pokorný et al. 2016)*

Záverečnou etapou afrického praveku bol proces rozšírenia výroby železa spolu so znalosťou poľnohospodárstva spojený s najmasívnejšou migráciou v subsaharskej Afrike – bantuskou kolonizáciou rovníkovej, východnej a juhovýchodnej Afriky. Jedným z ďalších špecifík afrického pravekého vývoja je skutočnosť, že v subsaharskej Afrike viedol vývoj z mladšej doby kamennej (neolitu) priamo do doby železnej. Iba v severovýchodnej Afrike – v starovekom Egypte a južnejšej Núbii (v severnom Sudáne) sa rozvinula doba bronzová (či skôr medená) – obdobie klasického starovekého Egypta od Starej po Novú ríšu (3. – 2. tisícročie pred n. l.). Ostatné oblasti subsaharskej Afriky zostávali v tom čase v dobe kamennej. Novšie výskumy preukázali, že najstaršími strediskami výroby železa v subsaharskej Afrike sa stali oblasti západnej Afriky.

Znalosť metalurgie sa sem mohla rozšíriť cez Saharu z vtedajších fenických kolónií na čele s Kartágom. Každopádne podľa niektorých nálezov sa už v období 8. stor. pred n. l. v oblasti centrálnej Nigérie (Taruga pri sútoku Nigeru a Benue) tavilo železo (kultúra Nok). Z tejto oblasti sa znalosť výroby železa šírila od 5. – 4. stor. pred n. l. zrejme aj vďaka rozbiehajúcej sa migrácii kmeňov jazykovej skupiny bantu (súčasť nigero-konžskej jazykovej rodiny).[1] Ich pravlasťou bola práve oblasť pomedzia Nigérie a Kamerunu odkiaľ sa ešte počas 1. tisícročia pred n. l. šírili cez okraje Konžskej panvy na východ k oblasti Veľkých afrických jazier a na juh k ústiu Konga (Scarre et al. 1995). V tejto oblasti sa rozvinuli západobantuské jazyky. Vo viacerých oblastiach severného okraja Konžskej panvy bantuovia vytláčali aj pôvodné obyvateľstvo (najmä z nilo-saharskej jazykovej rodiny). Z oblasti Veľkých jazier na východe Afriky potom už v prvých storočiach nášho letopočtu pokračovali ďalšie migračné vlny – patriace už do podskupiny východobantuských jazykov na juh k dolnému toku Zambezi a následne na územia dnešnej Zambie, Zimbabwe a východnej časti Juhoafrickej republiky do oblasti Dračích hôr – tieto oblasti osídlili do 6. stor. n. l.. Z uvedených území bantuovia vytláčali pôvodné khoisanské obyvateľstvo do stále nehostinnejších oblastí Kalahari alebo do Kapska, kde už odlišný zrážkový režim nebol vhodný na pestovanie základnej plodiny východobantuských kmeňov – ciroku (Ilife 2001).

Rozšírenie výroby železa v subsaharskej Afrike malo nepochybne veľký význam, no neviedlo automaticky k formovaniu centralizovaných štátov. Väčšina obyvateľstva zostávala pri tradičnom živote roľníkov a pastierov v menších klanových komunitách. Problémom bola prevažne nízka produktivita poľnohospodárstva a pomerne drsné životné podmienky (vysoký výskyt množstva chorôb, rýchle vyčerpanie obrábanej pôdy, klimatické výkyvy – suchá, príležitostne iné katastrofy – napr. nálety kobyliek a i.), ktoré na väčšine územia znemožňovali vyššiu koncentráciu obyvateľstva a naopak často nútili obyvateľov presúvať svoje sídla inam. Niektorí autori hovoria o tom, že Afričania (myslené obyvatelia subsaharskej Afriky) sa stali akýmisi hraničiarmi ľudstva – boj o prežitie v náročných podmienkach si vyžadoval veľa energie a stál aj veľa obetí. Preto sa tradičné (subsaharské) africké kultúry vyznačujú prvkami typickými pre spoločenstvá kočovníkov, ako je pomerne vysoká mobilita, menej rozvinutá materiálna kultúra obmedzená na výrobu najnutnejších nástrojov a predmetov, ktoré je možné ľahšie prenášať a hlavne kladúca malý dôraz na budovanie architektonických diel. Toto však vyvažoval rozvoj nehmotnej kultúry – piesní, tancov, rituálov, rozprávanej histórie a legiend. Samozrejme tento model neplatil v rovnakej miere v celej Afrike. Tam, kde to najmä prírodné podmienky dovoľovali sa rozvinuli aj centralizované štáty s mestami a monumentálnou architektúrou.

Záverom možno zhrnúť, že v období afrického praveku sa vytvorili základy priestorového usporiadania pôvodného afrického obyvateľstva i jeho ekonomických aktivít,

1 Za jedno z najstarších centier spracovania železa v subsaharskej Afrike sa považuje aj oblasť Viktóriinho jazera. Nedostatok ďalších nálezov však vyvoláva mnohé dohady o tom, odkiaľ sem prenikla znalosť výroby železa alebo či sa tu vyvinula nezávisle. Samozrejme okrem spomenutého šírenia výroby železa sa táto znalosť šírila aj z juhozápadnej Ázie do starovekého Egypta a odtiaľ na juh. V niektorých oblastiach Sahelu sa pravdepodobne pred rozvinutím metalurgie železa rozvinula aj metalurgia medi, ale nepredstavovala také dlhé a kultúrne odlišné obdobie ako napr. doba bronzová v európskom praveku.

ktoré formovali najmä obraz subsaharskej Afriky v mnohých prípadoch až do príchodu európskych kolonizátorov. Tento obraz bol výsledkom pôsobenia rôznych faktorov, no predovšetkým prírodných podmienok, ktoré sa však miestami menili a neustále nútili ľudí prispôsobovať sa.

1.4.2 Africký starovek – ríše severnej a severovýchodnej Afriky

Už v období afrického praveku pred zhruba 5 tisíc rokmi sa začal prejavovať vplyv najvýraznejšieho vnútorného rozčlenenia Afriky na severnú a subsaharskú. V tomto období sa, z dnešného pohľadu definitívne, začala oblasť Sahary vysúšať a premieňať na stále väčšiu a ťažšie preniknuteľnú púštnu bariéru, napriek tomu, že došlo ešte k niekoľkým klimatickým výkyvom, čím oddeľovala severnú Afriku od zvyšku kontinentu. Naopak, severovýchodná Afrika – dolná časť údolia Nílu zostávala pomerne dobre dostupná z juhozápadnej Ázie. Postupná dezertifikácia oblasti viedla ku koncentrácii osídlenia do údolia a delty Nílu, kde pravidelné záplavy udržiavali vysokú úrodnosť pôdy. Tak sa v tejto oblasti mohlo koncentrovať husté poľnohospodárske osídlenie, ktoré umožnilo vytvárať základy vyspelej civilizácie. Vzhľadom na geografické zameranie tejto učebnice sa nebudeme venovať podrobnému opisu historického vývoja, ale len základným časopriestorovým súvislostiam vývoja civilizácií v Afrike.

Možno povedať, že obdobie staroveku sa dá v Afrike vyčleniť iba v severnej Afrike a čiastočne v severovýchodnej Afrike (údolie Nílu a Etiópska vysočina). V tomto období sa vďaka priaznivým prírodným podmienkam vytvorilo s veľkým časovým predstihom už v 5. – 4. tisícročí pred n. l. intenzívne poľnohospodárstvo v Egypte a neskôr cca 3. tisícročí pred n. l. aj ďalej na juh na území Sudánu (v historickej Núbii – krajine Kuš). Až s odstupom času sa v 1. tisícročí pred n. l. rozvinulo pomerne intenzívne poľnohospodárstvo aj na Etiópskej vysočine.

Civilizáciu starovekého Egypta netreba zvlášť predstavovať (viac pozri napr. Bareš et al. 2009). Je unikátna tým, že sa vyvíjala v čiastočne izolovanom prostredí severnej časti nílskeho údolia (pod prvými perejami/kataraktom) a predstavuje svojráznu syntézu afrických, predoázijských a vlastných kultúrnych vplyvov. Začiatkom 3. tisícročia pred n. l. sa Egypt sformoval do centralizovaného štátu (Starej ríše), ktorý vytvoril vyspelú organizáciu spoločnosti reprezentovanú inštitúciou zvrchovaných vládcov a v neposlednom rade aj monumentálnou architektúrou (pyramídy). Hoci vplyvom vnútorných príčin došlo v období okolo r. 2200 pred n. l. ku kolapsu a rozpadu štátu, vyspelé hospodárstvo sa udržalo. Už o storočie neskôr bol obnovený zjednotený Egypt (Stredná ríša), aby znova podľahol (okolo 1800 pred n. l.) tentoraz kočovným útočníkom z Ázie. Rozdrobené politické útvary v údolí Nílu sa však podarilo opätovne zjednotiť v polovici 16. stor. pred n. l. (Nová ríša) a tento štát udržať až do 11. stor. pred n. l. V tomto období dosiahol staroveký Egypt vrchol rozvoja svojej kultúry, ale aj územnej expanzie. Okrem expanzie do Ázie, kde oblasť Levanty (dnešného Izraela, Libanonu a Sýrie) bola kľúčovým bojiskom s inými vtedajšími veľmocami, rozširoval Egypt

svoj vplyv aj na juh pozdĺž Nílu do Núbie. Po roku 1070 pred n. l. sa Egypt dostal zase do obdobia úpadku, z ktorého sa už nikdy celkom nespamätal. Stále viac bolo dianie v ňom určované vplyvmi zo susedných krajín. Už v 12. stor. pred n. l. čelil stále intenzívnejším útokom cudzích etník (tzv. Morské národy z oblasti Stredozemného mora; Líbyjci – obyvatelia Sahary), čo napokon viedlo opäť k rozpadu jednotného štátu a napokon aj k jeho ovládnutiu cudzincami od 8. stor. pred n. l. V tomto období sa v Egypte rozšírilo používanie železa, v predchádzajúcich vrcholných obdobiach rozkvetu využívala staroegyptská civilizácia z kovov najmä meď, bronz a zlato. V nasledujúcich storočiach (Neskorá doba) už bol Egypt len jednou z mocností východného Stredomoria, ktorá s námahou bojovala o svoju existenciu. V 7. stor. pred n. l. ovládla krajinu Asýria z Blízkeho východu, ale už o dve desaťročia bola jej nadvláda zvrhnutá. V krajine však silnel vplyv cudzích kupcov – Grékov a Feničanov. Práve v tomto období (okolo r. 600 pred n. l.) sa malo odohrať historicky prvé oboplávanie Afriky výpravou Feničanov z poverenia egyptského faraóna Neka II., o ktorom však chýba viac hodnoverných správ. V roku 525 pred n. l. bol Egypt opäť dobytý a stal sa súčasťou Perzskej ríše. Hoci sa proti perzskej nadvláde Egypt búril (v rokoch 404 – 343 pred n. l. získal dočasne opäť nezávislosť), zostal pod jej nadvládou až do roku 332 pred n. l., kedy ho obsadil Alexander Veľký (Macedónsky). Ten založil novú metropolu na pobreží – Alexandriu, ktorá rýchlo nahradila staré metropoly Mennofer a Théby (Veset) v údolí Nílu. Alexandria však vždy tvorila istým spôsobom čiastočne cudzorodý prvok v Egypte so silným vplyvom cudzincov. Staroveká Alexandria sa stala jednou z najvýznamnejších metropol antického sveta a symbolom najmä helenistickej (nie staroegyptskej) kultúry. To sa však stalo až počas vlády poslednej (31.) dynastie vládcov starovekého Egypta – Ptolemaiovcov, ktorú založil jeden z generálov Alexandra Veľkého po jeho náhlej smrti (323 pred n. l.). Ríša Ptolemaiovcov predstavuje posledné obdobie samostatného starovekého Egypta, ale pod silným gréckym vplyvom. V roku 30 pred n. l. sa stal Egypt po porážke poslednej vládkyne (Kleopatry VII.) súčasťou Rímskej ríše.

Južne od Egypta v údolí Nílu na pomedzí dnešného Egypta a Sudánu (veľká časť tohto úseku Nílskeho údolia zmizla pod hladinou vodnej nádrže Asuánskej priehrady) sa už v 3. tisícročí pred n. l. vytvorila vyspelá kultúra Núbie. Núbia však trpela susedstvom Egypta, preto v časoch, keď bol Egypt silný a zjednotený, bola Núbia viac-menej pod jeho kontrolou alebo ním bola priamo dobytá. Naopak, v časoch úpadku Egypta získala priestor na vlastný rozvoj a nezávislosť. V mnohom čerpala kultúra starovekej Núbie z egyptských vzorov, no zreteľnejšie tu boli aj subsaharské vplyvy. Centrom Núbie bolo v 2. tisícročí pred n. l. najmä mesto Kerma (dnešný severný Sudán), neskôr po opätovnom zbavení sa egyptskej nadvlády (v 10. stor. pred n. l.) sa jej centrum posunulo ďalej proti prúdu Nílu (za jeho ohyb) do Napaty pod 4. nílskym kataraktom. Vládcovia Napaty sa dokonca v 8. stor. pred n. l. zmocnili načas vlády v Egypte, no neskôr museli opäť pred silnejúcou egyptskou mocou ustúpiť ešte ďalej na juh až za druhý ohyb Nílu. Centrom ríše sa stalo Meroe ležiace len 200 km severne od dnešného Chartúmu. Jadro Núbie sa tak v 5. stor. pred n. l. už ocitlo južne od Sahary v pásme Sahelu – kráľovstvo Meroe tak predstavuje unikátny štátny útvar v subsaharskej Afrike. Toto kráľovstvo dokázalo existovať ďalšie takmer tisícročie až do 4. stor.

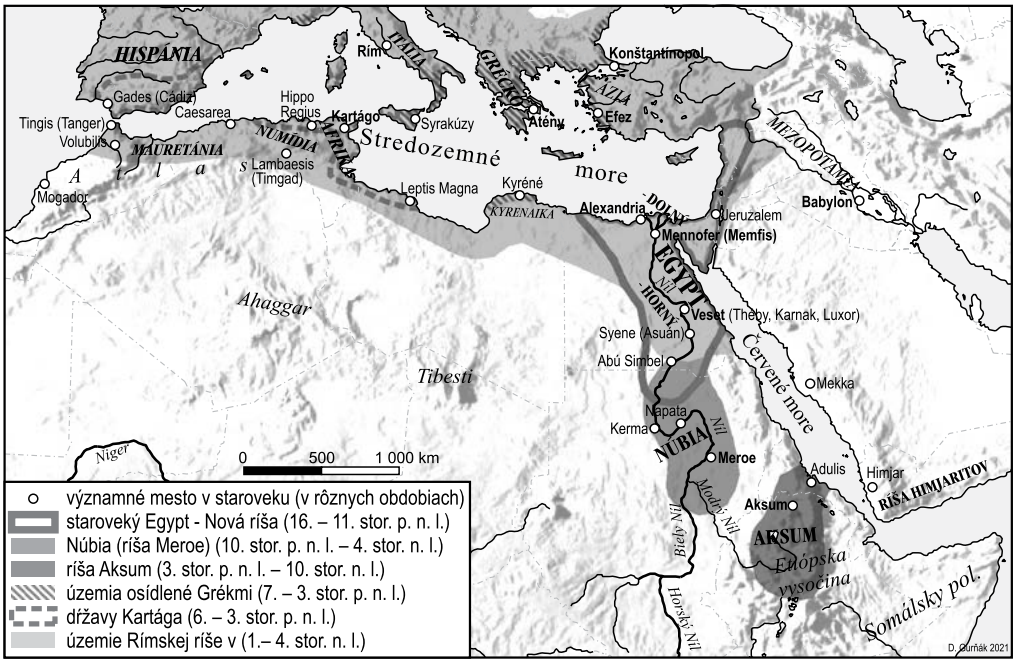

Obr. 6 *Severná Afrika v staroveku*

n. l.. Jeho vládcovia udržiavali kontakty s Egyptom a uchovávali v pozmenenej podobe jeho kultúru – tamojší vládcovia si stavali pyramídové hrobky, používali vlastné písmo odvodené od egyptských hieroglyfov, titulovali sa ako vládcovia Egypta a pod.

Čiastočne cez Núbiu sa kultúrny vplyv starovekých ríš šíril aj ďalej na juhovýchod k severným okrajom Etiópskej vysočiny. Oblasť Afrického rohu však bola minimálne od začiatku 1. tisícročia pred n. l. aj pod vplyvom silných kontaktov s južnou Arábiou, kde sa už vtedy na území Jemenu rozvíjala vyspelá civilizácia (Sábejské kráľovstvo). V období 8. – 5. stor. pred n. l. sa na pomedzí Etiópie a Eritrey rozvinulo kráľovstvo D´mt (Daʿamat) a na jeho troskách najneskôr od 3. stor. pred n. l. ríša Aksum. Prístav Adulis (v Eritrei) na pobreží Červeného mora sa stal v období helenizmu (od 2. stor. pred n. l.) významným obchodným centrom na námornej trase spájajúcej Egypt, Arábiu a Indiu, ale centrom ríše sa stalo mesto Aksum (severná Etiópia) na Etiópskej vysočine.

Rozvinutá staroveká kultúra sa šírila i od Egypta na západ pozdĺž pobrežia severnej Afriky. Na polostrove Kyrenaika (východná Líbya) vybudovali svoje kolónie už v 7. stor. pred n. l. starovekí Gréci, no rozhodujúca bola fenická kolonizácia pobrežia afrického Maghrebu. Od 8. stor. pred n. l. sa na strategicky položenom pobreží dnešného Tuniska rozvíjala pôvodne fenická kolónia Kartágo, ktorá sa neskôr sama stala centrom svojbytnej púnskej civilizácie a sústavy fenických kolónií rozložených na pobrežiach väčšiny západného Stredomoria. Na africkom pobreží to bolo od dnešnej strednej Líbye na východe až po atlantické pobrežie Maroka na západe. Práve cez Feničanov v Kartágu sa prvky rozvinutejšej kultúry dostávali aj do vnútrozemia severnej Afriky osídleného berberským obyvateľstvom, ktoré neskôr vytvorilo základy vlastných štá-

tov. Rozhodujúcim zvratom vo vývoji bola postupná porážka a likvidácia Kartága (146 pred n. l.) a ovládnutie časti afrického pobrežia Rímskou ríšou. Práve Rimania nazvali svoje nové územia provincia Afrika. Rimania postupne do 1. stor. n. l. ovládli celé severoafrické pobrežie od Egypta na východe, cez Líbyu a Tunisko (provincia Afrika), Alžírsko až po marocké pobrežie Atlantického oceánu na úrovni dnešného Rabatu na západe (provincia Mauretánia)[1]. Podrobili si aj domorodé štáty vo vnútrozemí Numídiu a Mauretániu. Ďalej vo vnútrozemí však ich vplyv rýchlo slabol a hoci sa tu ich kultúra rozšírila, silný zostal aj pôvodný domáci – berberský kultúrny vplyv.

Posledným výdobytkom starovekej civilizácie aj na území severnej Afriky bol vznik a rozšírenie kresťanstva. Kresťanstvo podľa tradície priniesol zo Svätej zeme do vtedy rímskeho Egypta už apoštol Sv. Marek. Práve on sa považuje za zakladateľa egyptskej cirkvi. Tá sa dlho vyvíjala v ilegalite, ale na začiatku 4. stor. sa stala nielen legálnym, ale v podstate aj oficiálnym náboženstvom upadajúcej Rímskej ríše.Už v počiatkoch sa však objavili odlišnosti v liturgii egyptskej cirkvi a v niektorých teologických otázkach oproti ostatným častiam cirkvi z iných končín Rímskej ríše. Práve v ranokresťanskom Egypte vznikli prvé skupiny mníchov hľadajúcich očistu a pokánie v púšti a práve tu vznikli aj najstaršie kresťanské kláštory (jednak na Sinaji – teda v ázijskej časti Egypta, ale aj vo východnej egyptskej púšti – v Arabskej púšti). Okolo roku 400 bola už väčšina Egypťanov kresťanmi a ich jazyk – koptština bol jedným z liturgických jazykov kresťanstva. Čoskoro však v už rozdelenej Rímskej ríši, v tomto prípade vo Východorímskej (Byzantskej) ríši došlo k náboženským rozporom a bojom, ktoré napokon vyvrcholili viacerými cirkevnými rozkolmi - schizmami. Pri jednom z nich (po Chalcedónskom koncile v r. 451) sa koptská cirkev definitívne oddelila od rímskej a pravoslávnej cirkvi. Práve odpor egyptských kresťanov k pokusom byzantských cisárov násilne presadiť pravoslávnu cirkev na celom území Byzantskej ríše viedol k tomu, že sa Egypťania odmietali stavať na obranu tejto kresťanskej ríše voči cudzím vpádom. To sa napokon prejavilo v r. 641, kedy sa arabským vojskám podarilo obsadiť byzantský Egypt bez väčšej námahy, pričom novú arabskú nadvládu vítali koptskí kresťania ako vyslobodenie z pod byzantského útlaku.

Z koptského Egypta sa však už od 4. storočia šírilo kresťanstvo ďaleko na juh. Podľa tradície už v roku 333 prijal kresťanstvo vládca ríše Aksum. Išlo však najmä o politický akt, pretože v krajine mal silný vplyv aj judaizmus (samotný panovnícky rod odvodzoval svoj pôvod od kráľa Šalamúna a kráľovnej zo Sáby)[2] a naopak široké vrstvy obyvateľstva zostávali verné tradičným kultom. Postupom času sa však kresťanstvo na Etiópskej vysočine presadilo a prežilo aj zánik Aksumskej ríše v 10. stor. Podobne

1 Najzápadnejším izolovaným rímskym postom pri marockom pobreží bol bájny ostrovček Mogador (pri dnešnom prístave As-Sawíra/Essaouira) ležiaci až 400 km od dnešného Rabatu – na ostrove a okolitom pobreží sa zbierali ulitníky – ostranky, z ktorých sa získavalo luxusné purpurové farbivo. Tento tzv. cisársky purpur bol v starovekom Ríme odznakom spoločenského postavenia – len cisári sa mohli obliekať do purpurového oblečenia, rímski senátori mali svoje plášte (tógy) „iba“ lemované purpurovým pásom.

2 V Etiópii sa už od staroveku sformovala špecifická skupina vyznávačov judaizmu – Falaši, tzv. čierni židia. V 80-tych rokoch a najmä začiatkom 90-tych rokov 20. storočia boli príslušníci tejto skupiny presídlení do Izraela (spolu asi 42 tisíc), aby boli zachránení pôvodne pred komunistickou diktatúrou vládnucou vo vtedajšej Etiópii a následne pred katastrofálnym hladomorom a vznikajúcimi občianskymi nepokojmi.

ako do Aksumu sa koptské kresťanstvo z Egypta rozšírilo v 5. stor. aj do geograficky bližšej Núbie, najmä potom, čo sa staré kráľovstvo Meroe rozpadlo. V Núbii sa v údolí Nílu vytvorili dve kresťanské kráľovstvá – severné – Makúria (s centrom v Dongole) a južné – Alódia (centrum Soba pri dnešnom Chartúme). Tieto sa však na rozdielod Egypta udržali ako kresťanské štáty až do konca stredoveku, teda celé ďalšie tisícročie.

Kresťanstvo sa na území Rímskej ríše šírilo aj na severozápade Afriky v oblasti Maghrebu. Jedna z najväčších cirkevných teologických autorít – Sv. Augustín zahynul pri dobytí mesta Hippo Regius (na severe dnešného Tuniska) v r. 431 germánskymi Vandalmi. Práve Sv. Augustín sa pred tým snažil potlačiť miestny severoafrický schizmatický smer kresťanstva – donatizmus. Podobne ako v Egypte aj tieto spory v rámci kresťanstva viedli k tomu, že ani v oblasti afrického Atlasu neskôr nevznikol významný odpor voči obsadeniu krajiny moslimskými Arabmi v druhej polovici 7. stor., pretože aj tu snaha Rimanov a po nich Byzantíncov presadiť oficiálnu ríšsku (rímsku) cirkev bola vnímaná ako snaha o nové podmanenie cudzincami, čo domáce obyvateľstvo berberského pôvodu tradične odmietalo.

1.4.3 Africký stredovek – dvojaká Afrika?

V období afrického stredoveku zhruba od 6. do 15. stor. pokračoval politický a kultúrny vývoj Afriky v dvoch pomerne výrazne oddelených svetoch – v severnej, od 7. stor. moslimskej Afrike a v subsaharskej Afrike. Ako však poukážeme, v skutočnosti toto rozdelenie Afriky nebolo tak úplné, práve naopak. Aj cez Saharu sa napokon šírili tovary, ľudia a kultúra. Podobne pozdĺž východného pobrežia Afriky sa šírili kultúrne a obchodné kontakty až hlboko na juh na pobrežie dnešného Mozambiku. Spoločným činiteľom týchto severojužných kontaktov cez púšť i pozdĺž pobrežia bol islam.

1.4.3.1 Severná Afrika - svet arabského islamu

V roku 639 vtrhli prvé arabské oddiely do Egypta (bolo to len 7 rokov po smrti Mohameda) a do roku 641 ho ovládli. Práve Egypt sa stal jednou z bášt islamu v Afrike, napriek tomu, že ešte dlho zostávala značná časť jeho obyvateľstva verná svojmu domácemu koptskému kresťanstvu, ktoré Arabi zbavili útlaku zo strany byzantských úradov. Arabi si pôvodne od domáceho obyvateľstva udržiavali odstup, aj preto sa sídlom ich správy stali novo zakladané tábory – mestá. V Egypte to bol Fustát na južnom okraji nílskej delty – základ dnešnej Káhiry. Kresťania platili za možnosť praktikovať svoju vieru špeciálnu daň z hlavy a navyše im bol odopretý prístup k najvyšším postom, no správa krajiny dlho zostávala pri tradičnom usporiadaní. Postupom času sa však stával prestup na islam lákavou príležitosťou zbaviť sa jednak daňového zaťaženia, jednak získať možnosti kariérneho postupu. Na územie Egypta ale prichádzali aj ďalšie arabské kmene. Tieto všetky faktory viedli k tomu, že od 8. stor. sa Egypt stále viac arabi-

zoval. Jazykom štátnej správy sa postupne stala na všetkých úrovniach arabčina, ktorá napokon vytlačila pôvodnú kopštinu (najmladšiu formu jazyka starovekého Egypta) aj ako dorozumievací jazyk. V 10. – 11. stor. zosilnel aj tlak niektorých vládcov Egypta na islamizáciu obyvateľstva, takže kresťanmi zostala len malá časť (zhruba desatina) Egypťanov, ktorí však už plne prevzali arabskú kultúru a jazyk. Kopština zostala v podstate mŕtvym liturgickým jazykom egyptskej cirkvi. Podobný proces islamizácie a arabizácie prebiehal aj vo zvyšku severnej Afriky.

Krátko po dobytí Egypta dokázali Arabi ovládnuť ešte územie dnešnej Líbye, no potom sa ich postup na západ spomalil. Dôvodom boli jednak vnútorné spory v rámci Arabskej ríše, jednak rastúci odpor domáceho berberského obyvateľstva. Situácia sa zmenila, keď Arabi v dnešnom Tunisku vo vnútrozemí vybudovali ďalšie centrum svojej moci – provinciu Ifrikíja s centrom v Kajruváne (670)[1]. Hoci k marockému pobrežiu Atlantického oceánu dorazili arabské vojská až koncom 7. stor. po tom, čo sa k nim postupne pridali berberské kmene, zostávala táto najzápadnejšia časť Arabskej ríše veľmi neisto pod skutočnou vládou kalifov. Len vďaka spojeniu s Berbermi dokázali arabské vojská začiatkom 8. stor. z dnešného Maroka úspešne ovládnuť väčšinu Pyrenejského polostrova. Ten sa stal od polovice 8. stor. moslimským separatistickým centrom (Córdobský emirát a neskôr kalifát) a strediskom rozvoja vysokej moslimskej (maurskej) kultúry. Severozápadná Afrika – Maghreb sa tiež čoskoro začala vymykať nielen kontrole veľmi vzdialených kalifov v Bagdade, ale začali sa v nej šíriť aj viaceré špecifické smery islamu výrazne ovplyvnené práve Berbermi (napr. cháridžovci). Koncom 8. stor. založil utečenec Idrís (potomok Mohameda) mesto Fez v Maroku, ktoré sa stalo nielen novým mocenským, ale do značnej miery aj náboženským centrom. Začiatkom 9. stor. sa tak arabský Maghreb definitívne oddelil od Arabskej ríše a vyvíjal sa do značnej miery osobitne, avšak len pokiaľ ide o politickú stránku. Kultúrne i ekonomicky zostal previazaný nielen s Blízkym východom a Egyptom, ale aj s vtedy prevažne moslimským Pyrenejským polostrovom. Maghreb sa stal aj ohniskom vytvorenia ďalších pôvodne radikálnych smerov islamu, ktoré vznikali s cieľom zvrhnúť ríše a dynastie, ktoré podľa nich „opustili cestu pravej viery“. Prvou takou silou boli Fatimovci odvolávajúci sa taktiež na svoj pôvod od Proroka, ktorí sú čiastočne zaraďovaní k šiitskemu smeru islamu. Začiatkom 10. stor. ovládli Fatimovci dnešné Tunisko s Kajruvánom a vyhlásili sa za vodcov veriacich – kalifov a čoskoro v polovici 10. stor. sa zmocnili aj bohatého Egypta. Práve do Egypta preniesli centrum svojej ríše. Pri pôvodnom centre Fustát založili Káhiru ako nové hlavné mesto svojej ríše. Káhira sa stala jedným z najvýznamnejších centier moslimského sveta aj vďaka novozaloženej univerzite Al-Azhar (1072). Prvá polovica 11. stor. predstavovala jedno z vrcholných období rozvoja severnej Afriky, rozvíjalo sa intenzívne poľnohospodárstvo aj vďaka zdokonaleniu zavlažovacích systémov, počet obyvateľov stúpal, rozvíjal sa karavánový obchod cez Saharu, moslimské flotily ešte dominovali vo väčšine Stredomoria.

No už čoskoro postihli severnú Afriku viaceré zmeny, ktoré viedli napokon k jej úpadku. Prenesenie centra moci Fatimovcov do Egypta viedlo k tomu, že ich moc

1 Vtedy ešte kresťanské Kartágo dobyli Arabi až v roku 698 a postupne ho čakal prakticky úplný zánik. Jeho funkciu prevzal 15 km vzdialený arabský Tunis, ktorý sa však centrom krajiny stal až od 13. storočia.

v dnešnom Tunisku začala upadať a napokon sa vlády nad Ifrikíjou zmocnila v r. 1048 berberská dynastia Zeirovcov (Ziridovcov). Fatimovci vzhľadom na nedostatok vojsk na to reagovali tým, že vyzvali kočovný arabský kmeň Banú Hilál a ďalšie, ktoré sa prisťahovali do Egypta, aby útočili na západ. Tieto útoky kočovníkov mali zásadný dopad na úpadok územia dnešného Tuniska. Kajruván bol vyplienený (1057), počet obyvateľov klesal a kedysi obilnica Ríma do značnej miery spustla a bola závislá dokonca na dovoze obilia. Útokmi arabských kmeňov sa zároveň oslaboval vplyv Berberov a zintenzívňovala sa arabizácia najmä východného Maghrebu. Situáciu dokázali využiť aj kresťania – Normani, ktorí v tom čase na úkor Byzantskej ríše a miestnych grófov ovládli a zjednotili južné Taliansko a vzápätí od Arabov dobyli koncom 11. stor. aj Sicíliu, pričom ich záujmy smerovali aj ďalej na juh.

Medzitým ďaleko na západe Sahary na území dnešnej Mauritánie sa medzi berberskými kmeňmi (najmä kmeň Sandžána) rozvinulo radikálne hnutie Almoravidov, ktoré zaútočilo na „skazené" moslimské dŕžavy v oblasti Atlasu. Almoravidi založili ako centrum svojej ríše na juhu Maroka mesto Marrákeš (1070) a následne rýchlo ovládli nielen celú oblasť západného Atlasu, ale aj oblasti západnej Sahary, ba vtrhli aj na juh od nej a rozšírili svoju ríšu až po horný tok Nigeru. Na severe napokon okolo r. 1100 ovládli aj moslimské územia na Pyrenejskom polostrove a uštedrili porážky tamojším kresťanom. Vláda radikálnych Almoravidov znamenala úpadok rozvinutej moslimskej (maurskej) kultúry a vzdelanosti nielen v dnešnom Španielsku, ale aj v severnej Afrike. Vzápätí sa však sami Almoravidi stali terčom útoku nových moslimských radikálov – Almohadov, ktorí ich obvinili z úpadku a odklonu od pravej viery. V pozadí však išlo aj o medzi kmeňové spory, keďže oporou moci Almohadov boli tentoraz horské berberské kmene. Almohadi napokon porazili a nahradili Almoravidov (v r. 1147 dobyli Marrákeš) nielen v Maroku, ale aj v dnešnom Španielsku a zjednotili celé územie Maghrebu až po dnešné Tunisko. Dokázali poraziť tamojšie kočovné arabské kmene a napokon aj zmariť pokusy kresťanských Normanov, ktorým sa podarilo ovládnuť na niekoľko rokov viacero prístavov na pobreží dnešnej Líbye a Tuniska (na čele s Tripolisom) – bol to prvý stredoveký európsky pokus o kolonizáciu severnej Afriky. Almohadi síce zjednotili oblasť Maghrebu (na rozdiel od Almoravidov však nezískali vládu nad západnou Saharou), ale ich radikálny islam viedol k diskriminácii a často následnej emigrácii nemoslimských menšín (zvyškov kresťanov a židov), čo ďalej podkopávalo ekonomický rozvoj oblasti. Na dôvažok Almohadi sa snažili znížiť nebezpečenstvo arabských kočovných kmeňov tým, že ich usídľovali aj na území Maroka, čím ďalej podporovali arabizáciu Maghrebu a úpadok produktívneho hospodárstva. Moc Almohadov sa v polovici 13. stor. rozpadla aj ako dôsledok ich porážky v Španielsku (1212), kde následne zvíťazili kresťania.[2] Na území ríše Almohadov sa v 13. stor. vytvorili lokálne štáty miestnych dynastií – v Maroku Merínovcov (hlavné mesto Fez), v Alžírsku Zajánovcov (hlavné mesto Tlemcen) a v Tunisku Hafsovcov (hlavné mesto Tunis). Tieto moslimské štáty však skôr prežívali, ako by sa rozvíjali, ťažkou ranou pre nich (rovnako ako pre celé vtedajšie Stredomorie) bola morová epidémia, ktorá sa

2 Od polovice 13. stor. prežíval za cenu vazalských poplatkov na juhu Pyrenejského polostrova posledný moslimský štát – Granadský emirát.

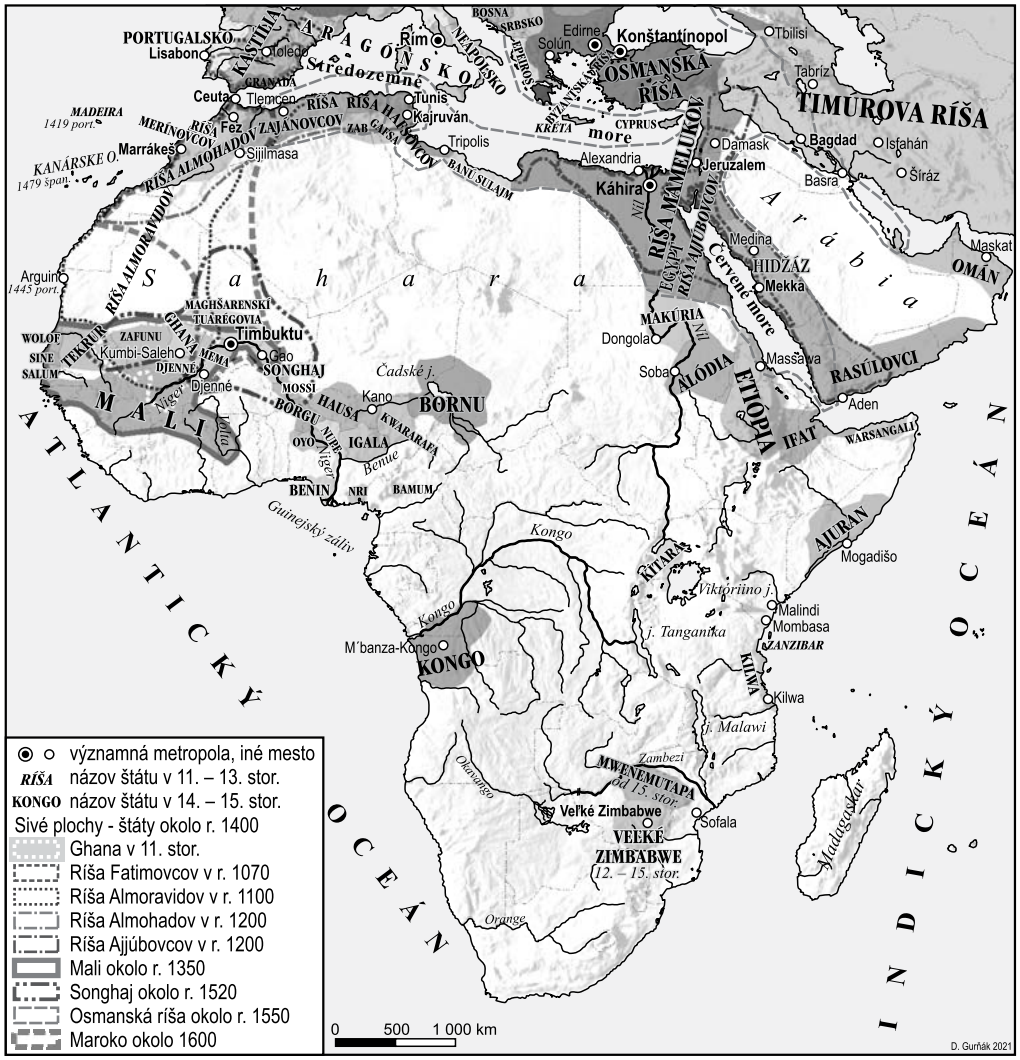

***Obr.** 7 Afrika v stredoveku*

rozšírila v polovici 14. stor. Moc miestnych vládcov sa ďalej drobila, najmä v Maroku, takže Maghreb už na začiatku 15. stor. predstavoval relatívne ľahkú korisť pre stále sebavedomejšie kresťanské (portugalské, kastílske, aragónske) vojská.

Vývoj Egypta sa uberal mierne odlišnou cestou ako Maghreb. Aj v Egypte napokon vláda Fatimovcov slabla, až bola v r. 1171 zvrhnutá ambicióznym (podľa tradície kurdským) vojvodcom – Saladinom – zakladateľom dynastie Ajjúbovcov. Saladin, víťaz nad križiakmi dobyl po takmer storočí pre moslimov Jeruzalem, ale vláda jeho dynastie v Egypte a Sýrii po jeho smrti rýchlo slabla. Skutočnú moc preberala kasta pôvodne vojenských otrokov – mamelukov nearabského pôvodu, ktorí sa napokon v r. 1250 zmocnili Egypta a vládli mu až do 16. stor., pričom významný vplyv si udržali až do začiatku 19. stor. Mameluci dokázali odraziť útok Mongolov na Blízkom výcho-

de (1260) a vzápätí zničiť posledné bašty križiakov na pobreží Levanty (1291). Cez ich ríšu prechádzali významné obchodné trasy do Indie, ktorých význam začal stúpať po tom, ako sa rozpadla veľká Mongolská ríša a dlhé cesty cez vnútrozemie Ázie sa stali pre kupcov znova príliš nebezpečné. Zdanlivá moc ríše Mamelukov však bola veľmi vratká, egyptské hospodárstvo upadalo a morové epidémie spôsobili drastický úbytok obyvateľstva. Výpadok príjmov sa snažili Mameluci kryť zvyšovaním ciel, čo zasa inšpirovalo európskych obchodníkov a moreplavcov k hľadaniu alternatívnych ciest do Indie a východnej Ázie. Tieto príznaky krízy nemohlo zažehnať ani to, že Mameluci poskytli v Káhire azyl údajne jedinému potomkovi dynastie bagdadských kalifov, ktorý prežil dobytie a vyvraždenie Bagdadu Mongolmi v r. 1258. Vytvorili tak „tieňový" kalifát a Káhira sa teoreticky stala na ďalších 255 rokov sídlom hlavy sunnitských moslimov. Od počiatku 15. stor. mala Ríša Mamelukov stále väčšie problémy udržiavať krok s novými veľmocenskými konkurentmi v regióne – stále väčšou hrozbou sa stávala Osmanská ríša, a práve jej expanzii napokon mameluckí sultáni podľahli. Nie náhodou to bolo krátko po tom, ako Európania našli novú cestu do Indie. V roku 1517 po viacerých porážkach v Sýrii a napokon pri Káhire vstúpil osmanský sultán do Káhiry a ukončil tak nielen vládu Mamelukov, ale aj existenciu tieňových kalifov. S istým oneskorením sa tak aj východná časť severnej Afriky stala periférnou oblasťou, podobne ako jej západná časť.

1.4.3.2 Oblasť Sahelu - svet subsaharského islamu

Pôvodne nezávisle od vývoja v severnej Afrike prebiehal vývoj v západnej časti Sahelu, teda západne od oblasti Čadského jazera. Tunajšie obyvateľstvo sa venovalo pomerne intenzívnemu poľnohospodárstvu a v oblasti horného a stredného toku Nigeru, ako aj v povodí rieky Senegal vznikali pomerne rozvinuté spoločenstvá. Rozvíjala sa ťažba a spracovanie kovov, medzi inými najmä zlata (oblasť Bambuku v Senegale), ktoré si čoskoro našlo cestu výmenným obchodom až na severoafrické pobrežie a do stredovekej Európy. Cez Saharu sa pomaly vytvárali obchodné spojenia, no rozhodujúcim impulzom bola arabská expanzia, vďaka ktorej sa do severnej Afriky dostali aj ťavy a arabské kone, ktoré sa stali neoceniteľnými pomocníkmi pri prekonávaní púšte. Na sever Afriky okrem zlata, z ktorého už Rimania a po nich Arabi razili kvalitné mince, putovala aj slonovina a v menšom množstve aj čierni otroci. Na Sahare sa získavala usadená kamenná soľ, ktorá v niektorých územiach Sahelu mala dokonca funkciu platidla. Proces formovania štátu napredoval najmä na území medzi riekami Senegal a Niger (dnešná oblasť západného Mali a južnej Mauritánie), kde sa už od 4. do 8. stor. sformoval štát Ghana. Jeho vládcovia boli spočiatku ešte pohanmi, hoci od 8. stor. sa aj v ich ríši vďaka kupcom šíril vplyv islamu. Centrum ríše – súmestie Kumbi-Saleh – sa stalo na vtedajšie pomery veľkomestom (hlavným stavebným materiálom bola nepálená hlina) a ríša Ghana v prvej pol. 11. stor. kontrolovala trasy karaván cez západnú Saharu. Ghana však bola stále viac ohrozovaná podmanenými kmeňmi, no rozhodujúce pre ňu boli údery moslimských Almoravidov zo severu, ktoré vyvrcholili dobytím centra ríše (1076). Almoravidi sa zmocnili aj významných mestských centier na rieke

Niger – Djenné a Timbuktu a ovládli načas karavánový obchod. V južnejších oblastiach Sahelu (na území Senegalu a Mali) sa rozvíjali viaceré menšie kmeňové štáty (Tekrur, Futa Ďalon, Wolof a i.), ktoré súperili medzi sebou. Ďalej na východ po prúde Nigeru sa rozvinul Songhajský štát s centrom v meste Gao (na území súčasného východného Mali) a v oblasti Čadského jazera zasa ríša Kanem. Tá sa venovala najmä obchodu s otrokmi, za ktorých získavala zo severu najmä kone, ktoré využívala na budovanie svojich jazdeckých oddielov. Islam sa tak na juh od Sahary dostával (až na vpád Almoravidov) postupne a nenásilne, pričom dochádzalo k miešaniu domorodej a moslimskej kultúry. Vo všetkých spomenutých štátoch sa stal islam štátnym náboženstvom.

Istým vyvrcholením stredovekého vývoja západného Sahelu bol vznik ríše Mali v polovici 13. stor. Kým v skôr spomenutých štátoch si pomerne silný vplyv v ich správe získali Arabi ako nositelia gramotnosti, v ríši Mali si rozhodujúce posty udržal zakladateľský kmeň Mandingov. Centrom ríše Mali sa stali severné úpätia Guinejskej vysočiny, teda pramenné oblasti riek Niger a Senegal, odkiaľ jej vládcovia rozširovali svoju moc na sever, západ i východ. V prvej polovici 14. stor. už Mali ovládalo územia od dnešného Senegalu (od pobrežia Atlantiku) na západe až po ohyb Nigeru na východe (vrátane mesta Gao), od južných okrajov Sahary na severe až po Guinejskú vysočinu a horné povodie rieky Volta na juhu. Vládcovia Mali vykonávali púť do Mekky a všade sa prezentovali svojím zlatom. Moslimskí obchodníci obdivovali ľudnatosť miest – najmä Timbuktu a Djenné, pričom oceňovali náboženské zanietenie ich obyvateľov. Ríša Mali sa však taktiež od začiatku 15. stor. postupne rozpadala na menšie časti a jednotlivé kmene znova získavali nezávislosť. Podobne ako pred stáročiami ríšu Ghanu, aj Mali napokon ničili útoky zo severu. V polovici 15. stor. to boli najmä nájazdy saharských Tuaregov. Poslední vládcovia Mali však ešte stihli nadviazať kontakty s novými cudzincami, ktorí sa začali objavovať na atlantickom pobreží – Portugalcami. No ani to nezabránilo faktu, že Mali sa zmenšilo na jeden z viacerých štátov západného Sahelu. Poslednou významnou ríšou sa stala Songhajská ríša, ktorá využila úpadok Mali a z malého štátu sa koncom 15. stor. rozšírila na regionálnu veľmoc. Songhajskí vládcovia dobyli od Tuarégov Timbuktu a pomerne rýchlo ovládli povodie Nigeru od severovýchodných hraníc súčasnej Nigérie na východe, až po oblasti centrálneho Mali a stredný tok rieky Senegal na západe. Začiatkom 16. stor. sa pod ich vládou naposledy rozvinulo Timbuktu ako rešpektované centrum moslimskej kultúry a vzdelanosti, ktorého univerzita Sankor konkurovala káhirskej Al-Azhar. V Songhajskej ríši dokonca našli útočisko aj utečenci zo španielskymi kresťanmi nedávno dobytého Granadského emirátu. Avšak aj Songhaj, rovnako ako ríše pred ním postihol vzápätí úpadok spôsobený bojmi o moc a uvoľnením kontroly nad podmanenými provinciami. Napokon existenciu ríše ukončil zase vpád zo severu, keď Timbuktu v r. 1591 dobyli marocké vojská (dynastia Saadov). Hoci Maročania si vládu nad oblasťou ohybu Nigeru nedokázali dlhodobo udržať, svojich mocenských nárokov na celú oblasť západnej Sahary a veľkej časti západného Sahelu sa odmietali vzdať až do 20. stor. Čo si ale marockí vládcovia dokázali do značnej miery udržať, bola kontrola nad trasami karaván cez západnú Saharu. Od marockého vpádu až do príchodu európskych kolonizátorov koncom 19. stor. existovali v západnej časti Sahelu jednotlivé lokálne kmeňové štáty súperiace medzi sebou navzájom.

V strednej časti Sahelu v dnešnej severnej Nigérii a v oblasti Čadského jazera sa taktiež rozvíjali miestne lokálne štáty. Z nich najvýznamnejší bol už spomínaný Kanem, ktorý v 13. stor. ovládal rozsiahle oblasti severnej Nigérie, Nigeru, juhozápadnej Líbye (región Fezzán), Čadu a na východ jeho moc dosiahla až po západné hranice Sudánu. Štát Kanem kontroloval najmä karavánové trasy cez strednú Saharu. Aj moc tejto ríše bola nestabilná. V dnešnej severnej Nigérii sa postupne vytvorili lokálne štáty kmeňa Hausov s významnými mestskými centrami, medzi nimi napr. štáty Kano a Katsima, ktoré v transformovanej podobe dodnes existujú ako členské štáty Nigérie. Štát Kanem sa koncom 14. stor. rozpadol a jeho miesto postupne zaujal štát Bornu (severovýchodná Nigéria). Vývoj napokon vyvrcholil vytvorením štátu Kanem-Bornu na konci 15. stor., ktorý oblasť Čadskej panvy ovládal až do 19. stor., hoci jeho územný rozsah a moc podliehali mnohým výkyvom.

1.4.3.3 Východná Afrika - svet moslimských obchodníkov

V závere kapitoly 1.4.2 o africkom staroveku sme spomenuli, že na jeho konci sa stihlo do severnej časti východnej Afriky rozšíriť z Egypta kresťanstvo, ktoré v oblasti dnešného Sudánu, Eritrei a Etiópie zapustilo hlboké korene. Paradoxne sa tak v časti Afriky, ktorá bola geograficky najbližšie k oblasti vzniku islamu, vytvorila bašta kresťanstva, ktorej časť pretrvala až do súčasnosti. V Sudáne síce kresťanské kráľovstvá Makúria a Alódia napokon podľahli moslimským susedom. Severnejšia Makúria bola oslabená vnútornými rozbrojmi a jej vládcovia sa počas 14. stor. dostávali pod vplyv moslimského Egypta – ríše Mamelukov. Napokon sa na prelome 14. – 15. stor. toto kresťanské kráľovstvo fakticky rozpadlo a jeho územie ovládli polokočovné arabské moslimské kmene. V prvej polovici 16. stor. oblasť pripojil k svojej ríši – rovnako ako predtým Egypt osmanský sultán. Južnejšie ležiaca Alodia (Alwa) v dnešnom centrálnom a východnom Sudáne sa pod vládou kresťanských panovníkov udržala do prelomu 15. a 16. stor. a podľahla jednak útokom arabských kmeňov zo severu, ako aj nájazdom kmeňov z juhu. Na jej troskách vznikol v 16. stor. moslimský sultanát Sennar, ktorý kontroloval oblasť centrálneho Sudánu až do 19. stor. Na západe Sudánu sa zasa sformoval sultanát Darfur. V moslimskom obkľúčení sa tak postupne koncom stredoveku ocitla kresťanská Etiópia, ktorá bola pokračovateľkou starovekej ríše Aksum. Ríša Aksum zanikla v 10. stor., v tej dobe už boli jej pobrežné oblasti pri Červenom mori pod silným tlakom moslimov. Centrum štátu sa pod vládou novej dynastie Zagwe postupne presúvalo na juh do centrálnej časti Etiópskej vysočiny. Centrami kultúry sa stávali kresťanské kláštory a kostoly vytesávané ako monolity do skál, najmä v oblasti Lalibely. Práve kresťanstvo sa stalo nosnou ideológiou štátu, ktorý inak ekonomicky a sociálne upadal, pretože bol Arabmi odrezaný od diaľkových obchodných trás pri Červenom mori. K moci sa neskôr znova dostali potomkovia pôvodnej Šalamúnovej dynastie a stredoveká Etiópia sa etnicky stále viac začala stotožňovať s kmeňom Amharov. Vládcovia obnovenej a znovu silnejúcej Etiópie používali titul neguš – cisár. V 14. stor. krajinu opäť zjednotili a rozšírili jej hranice na úkor moslimských susedov,

dokonca v prvej polovici 15. stor. vyslali posolstvo do kresťanskej Európy. Práve povedomie o kresťanskej ríši niekde na juh od moslimských krajín bolo jednou z motivácií pre európskych moreplavcov (hlavne Portugalcov), aby hľadali možnosti a cesty vzájomného spojenia v boji proti moslimom.

Šírenie islamu v stredoveku pozdĺž východných brehov Afriky bolo logickým vyústením dlhodobého vývoja. Už z čias starovekého Egypta pochádzajú záznamy o námorných výpravách ďaleko na juh, pričom motívom boli odvtedy tradičné komodity – slonovina, zlato, neskôr aj otroci, či exotické zvieratá. Keď sa obchodu v Červenom mori a severnej časti Indického oceánu zmocnili moslimskí arabskí obchodníci, je zrejmé, že pod ich vplyvom sa šíril aj islam na pobrežia Afriky. Už z 10. stor. pochádzajú správy o tom, že Arabi udržovali čulé kontakty s celým africkým pobrežím od Eritrey po Mozambik. Postupne tu ako centrá obchodu vznikali prístavné mestá, kde dochádzalo k miešaniu arabskej a domácich kultúr. Kým na severe na pobreží Červeného mora (Massava v dnešnej Eritrei, či čiastočne pobrežie Somálska - Mogadišo) došlo k masívnej arabizácii, ďalej na juh sa výraznejšie presadili africké vplyvy a vznikla tak osobitná svahilská kultúra, síce islamská a s mnohými prvkami arabských vplyvov, ale vo svojej podstate africká. Svahilčina, ktorá vznikla spojením miestnych dialektov a arabčiny a neskôr pribrala aj časť slov z portugalčiny, sa stala hlavným dorozumievacím jazykom celej východnej Afriky. Jednotlivé mestá na pobreží, či na blízkych ostrovoch sa zmenili na samostatné mestské štáty, najvýznamnejšie boli zo severu na juh Mogadišo (Somálsko), Malindi, Mombasa (Keňa), Zanzibar, Kilwa (Tanzánia) a ďaleko na juhu Sofala (Mozambik). Moc týchto štátikov nesiahala ďaleko od pobrežia, no ich vplyv prostredníctvom karaván áno. Preto sa na pobreží východnej Afriky rozšíril islam, ale v nie veľmi vzdialenom vnútrozemí žili miestne kmene v tradičných spoločenstvách a vyznávali pôvodné kulty. Iba vo vnútrozemí Somálskeho polostrova došlo k islamizácii somálskych kmeňov a ku vzniku moslimských sultanátov (Harar a Adal). Hranice šírenia islamu, ktoré boli dosiahnuté v Afrike na začiatku 16. stor. zostali bez zmien až do 20. stor.

1.4.3.4 Rovníková a južná Afrika – za hranicami sveta islamu

Na záver opisu stredovekého vývoja Afriky sa len v krátkosti zmienime o vývoji v ďalších častiach subsaharskej Afriky, kam sa islam nerozšíril. Ide o rozsiahle územie od pobrežia Guinejského zálivu na západe, cez strednú Afriku, vnútrozemie východnej Afriky a prakticky celú južnú Afriku. O vývoji na týchto územiach nemáme veľa správ a ich dejiny sú rekonštruované zväčša na základe ústnych tradícií a len ojedinele aj archeologických dokladov, či písomných záznamov. Na väčšine spomínaného územia žilo obyvateľstvo v tradičných kmeňových komunitách bez zásadných zmien oproti predchádzajúcim obdobiam. No v niektorých oblastiach dospel vývoj tiež k vzniku štátov.

Prvou takou oblasťou bola dnešná južná Nigéria, kde kmene Ašantov (v dnešnej Ghane) a Jorubov (juhozápadná Nigéria) začali vytvárať stabilnejšie politické útvary.

Pravdepodobne až do 10. stor. siahajú počiatky štátu Ife, ktorý sa rozvinul v 12. – 15. stor. Na tento štát nadviazal štát Benin, ktorého vrcholné obdobie nastalo v 15. stor. a ktorý existoval až do konca 19. stor., pričom si dokázal udržať nezávislosť aj v blízkosti koloniálnych základní Európanov (v r. 1486 s ním nadviazali kontakty Portugalci). Centrom štátu ležiaceho západne od delty Nigeru (nezamieňať so súčasným štátom Benin) sa stalo mesto Benin (dnešné Benin City v Nigérii). Civilizácia stredovekého Beninu sa preslávila najmä umením - veľmi kvalitné výrobky z bronzu, ale aj zo slonoviny – predovšetkým štylizované figúrky a busty sa stali jedným zo symbolov tradičného umenia subsaharskej Afriky. Okrem Beninu sa neskôr formovali aj iné kmeňové štáty, ale až od 16. stor.

Ďalším regiónom formovania domorodého štátu bola oblasť ústia rieky Kongo, kde sa zhruba v 13. stor. usadil bantuský kmeň Bakongo. Južne od ústia Konga na hraniciach dnešnej KDR a Angoly na okraji konžského pralesa umožnilo hustejšie osídlenie a najmä križovatka obchodných ciest vytvorenie štátu Kongo v 14. stor. s centrom v Mbanza Kongu (dnešná severná Angola). Vládcovia tohto štátu získali vďaka presadeniu mocenského monopolu veľkú moc, ktorú využívali aj na zotročenie časti obyvateľstva, pričom časť otrokov získavali aj útokmi na okolité rozptýlené obyvateľstvo v susedstve svojej ríše.

Poslednou – najjužnejšou oblasťou formovania afrických štátov bola východná časť južnej Afriky. Kmene bantuského pôvodu sem priniesli v prvých storočiach nášho letopočtu nielen znalosť poľnohospodárstva, ale aj spracovania kovov. A práve ťažba železnej rudy, medi a neskôr zlata umožnila koncentráciu moci v rukách miestnych vládcov. Jedno z prvých centier sa rozvinulo v 11. – 13. stor. v povodí rieky Limpopo v oblasti Mapungubwe (na trojmedzí JAR, Zimbabwe a Botswany). Potom sa však mocenské centrum presunulo ďalej na sever do Veľkého Zimbabwe. Centrum tohto štátu vzniklo na náhornej planine uprostred dnešného štátu Zimbabwe, kde vznikol unikátny sídelný komplex – z nasucho ukladaných kamenných múrov vybudované Veľké Zimbabwe. Táto ríša v 13. – 15. stor. kontrolovala ťažbu a vývoz zlata, ktoré putovalo na východoafrické pobrežie do svahilských prístavov. V polovici 15. stor. došlo opäť k presunu mocenského centra ďalej na sever. Dôvodom bolo zrejme jednak vyčerpanie úrodnej poľnohospodárskej pôdy, jednak presun obchodných trás bližšie k rieke Zambezi. Veľké Zimbabwe ako ríša sa rozpadlo a kamenné sídlo bolo v polovici 15. stor. opustené. V severnej časti dnešného Zimbabwe vznikla nová ríša – Mwenemutapa. Táto ríša vzápätí na začiatku 16. stor. nadviazala kontakty s Portugalcami, ktorí sa na pobreží Mozambiku začali stále častejšie objavovať od roku 1498.

1.4.4 Africký novovek – koloniálna Afrika

Africký novovek je typický tým, že sa začalo obdobie, kedy sa spočiatku po okrajoch a neskôr stále viac do vnútrozemia dostávalo africké územie pod kontrolu cudzích – neafrických kolonizátorov. V podstate sa tento trend týkal väčšiny Afriky – spočiatku len území pri pobreží, až neskôr od 19. stor. sa cudzí vládcovia začali dostávať hlbšie do vnútrozemia. Toto podmaňovanie cudzincami sa odohrávalo spočiatku v dvoch nezávislých smeroch. Väčšinu pobrežných oblastí severnej Afriky sa pokúsila ovládnuť Osmanská ríša, ktorá však v podstate nadväzovala na stredoveký vývoj tejto oblasti. Druhým a napokon pre Afriku ako celok určujúcim smerom bol európsky prienik do subsaharskej Afriky pozdĺž západoafrického pobrežia, ktorý stál pri počiatkoch európskeho kolonializmu. Portugalci začali dobýjanie Afriky už v roku 1415 dobytím Ceuty, čo v ich poňatí bolo len pokračovanie reconquisty – stáročného boja proti moslimom. Už v priebehu 15. stor. sa však tento boj zmenil na objaviteľské, ale aj dobyvačné a obchodné výpravy. Hlavným cieľom už nebol boj proti moslimom (hoci neutíchal), ale honba za obchodnými príležitosťami, ziskom a pochopiteľne mocou. Neskôr, keď sa Portugalci ocitli v oblastiach Afriky nezasiahnutých ešte islamom, získalo význam aj šírenie viery – kresťanstva, no nikdy tento motív neprevýšil významom ekonomickú motiváciu. Práve Portugalci rozvinuli na západoafrickom pobreží obchod, ktorý z dnešného pohľadu mal následky genocídy – obchod s otrokmi a ich masový vývoz mimo Afriku. Práve tento výnosný obchod, ktorý ťažkým spôsobom postihol populáciu subsaharskej Afriky sa stal lákadlom aj pre iné európske mocnosti. V stopách Portugalcov sa k africkým brehom už od polovice 16. stor. odvažovalo stále viac lodí iných európskych mocností, ktoré od prostého pirátstva (ktorého sa však až do 18. stor. veľmi nezriekali) postupne prechádzali k oficiálnemu zakladaniu vlastných základní na pobreží. Tak sa Afrika dostávala do sfér záujmov viacerých európskych štátov, hoci ešte vďaka nedostupnosti svojho vnútrozemia zostávala zväčša neznámou a nebezpečnou časťou vtedajšieho sveta. Avšak vplyv európskych kolonizátorov a obchodníkov (nielen s otrokmi) zasahoval napriek tomu hlboko do vnútrozemia Afriky a postupne stále viac ovplyvňoval tradičné domorodé kultúry. Tie sa postupne zapájali do globalizovanej obchodnej siete, či už dobrovoľne alebo násilím (podľa toho či boli obchodnými partnermi alebo „tovarom“). Tento proces bol pozvoľný a dlhodobý a vyvrcholil začiatkom 19. stor.

V tejto dobe sa zmenilo viacero faktorov, ktoré určili ďalší osud Afriky. Intenzívna kolonizácia a osídľovanie Ameriky európskymi kolonistami, ktorá začala v 16. (Latinská Amerika), resp. v 17. stor. (Severná Amerika) viedla k tomu, že ich potomkovia stále viac odmietali pozíciu podriadených „druhoradých“ občanov voči nadradeným materským krajinám. Toto bol zasa dôsledok ideových revolúcií európskeho osvietenstva 18. stor., ktorý vo svojom dôsledku viedol k vzburám bielych kolonistov voči svojim impériám (najskôr v USA, neskôr v Latinskej Amerike) a k strate európskej nadvlády nad väčšinou Ameriky na prelome 18. a 19. stor. Rovnaké pokrokové myšlienky však viedli aj k tomu, že stále masovejší obchod s otrokmi, ktorý v tom čase dosahoval svoj vrchol sa dostával pod stále silnejšiu kritiku najmä európskej verejnosti.

Nie je náhoda, že práve najmocnejšie koloniálne impérium tej doby – Britské impérium zareagovalo na meniace sa podmienky ako prvé. Britom sa v polovici 18. stor. podarilo v súboji najmä o najvýnosnejšie severoamerické a indické kolónie poraziť svojho hlavného rivala – Francúzsko. No vzápätí víťazné impérium utŕžilo samo ťažkú porážku od svojich vlastných poddaných – Američanov (podporovaných práve Francúzmi), ktorá ho presvedčila, že je nutné sa prispôsobiť dobe. Pohnútkou k tomu bola aj naplno sa rozvíjajúca priemyselná revolúcia v Británii. Tá názorne ukazovala, že nové technológie (stroje) dokážu nahrádzať obrovské penzum ručnej práce a zároveň dávala k dispozícii dovtedy nevídané množstvo zbraní, rýchlejších a bezpečnejších dopravných prostriedkov... Toto všetko boli motívy, ktoré viedli k tomu, že Británia sa ako prvá veľmoc začala nielen zriekať otrokárstva (hoci mala z neho vo svojich kolóniách najväčšie zisky), ale začala proti nemu aktívne zasahovať. Práve bojom proti zákazu obchodu s otrokmi najskôr na oceánoch a potom i na africkej pevnine vzápätí počas celého 19. stor. ospravedlňovala svoje mocenské zásahy, ktoré napokon viedli k ovládnutiu rozsiahlych častí Afriky. Prioritou ďalšieho boja o Afriku už neboli otroci, ale stále viac suroviny i poľnohospodárske produkty, ktoré mali uspokojiť stále rastúci dopyt rozvíjajúceho sa európskeho priemyslu. Ostatné konkurenčné veľmoci na tento vývoj reagovali podobne, len v tej dobe už zaostalá Osmanská ríša sa z kategórie dobyvateľov Afriky presunula do kategórie dobývaných. Jej severoafrické územia sa v 19. stor. stali lákavou korisťou európskych koloniálnych mocností rovnako, ako subsaharská Afrika. Tak sa stalo, že Saharou rozdelený vývoj severnej a subsaharskej Afriky sa podarilo v istom zmysle spojiť práve vďaka európskemu kolonializmu.

Pretože celá kapitola 1.4 venovaná historicko-geografickému vývoju Afriky ako celku je koncipovaná ako vstup do problematiky, ktorý napomôže pochopiť širšie súvislosti pri podrobnejšej geografickej analýze jednotlivých regiónov Afriky, v ďalšej časti sa obmedzíme len na najvýznamnejšie míľniky a súvislosti cudzieho podmaňovania si Afriky počas novoveku.

1.4.4.1 Severná Afrika – prvý a posledný cieľ európskych útokov

Nadpis tejto podkapitoly poukazuje na jeden z paradoxov afrického vývoja. Severná Afrika vďaka svojej polohe nikdy nezmizla zo zorného poľa európskych štátov, ktoré sa hlásili k dedičstvu antického Ríma. Arabská expanzia síce oslabila kontakty severnej Afriky a kresťanskej Európy, ale nikdy ich neprerušila. Dokonca v prípade západného Stredomoria, kde južný (dnešné Maroko) a severný breh Gibraltárskeho prielivu ovládli moslimovia (Mauri) došlo naopak k ďalšiemu vzájomnému prepojeniu časti Európy a Afriky. Európski kresťania museli najskôr prácne a krvavo získať späť kontrolu nad Stredozemným morom a jeho ostrovmi, či dokonca nad časťami európskych brehov, no hneď ako to dosiahli, pokúšali sa o postup ďalej na africké prípadne ázijské (križiaci) brehy. Prvý takýto pokus podnikli Normani z južného Talianska v polovici 12. stor. a skúšali to neúspešne aj križiaci (v Egypte a Tunisku). Tieto pokusy však ukázali, že kresťanskí dobyvatelia nemali dosť síl na to, aby buď úspešne dobyli

stále pomerne vzdialené oblasti alebo ak to aj dosiahli, tak ich nedokázali dlhodobo udržať. To sa zmenilo v r. 1415, kedy sa Portugalcom podarilo nečakane ovládnuť severoafrickú Ceutu, ktorá od tých čias už zostala až podnes v kresťanských rukách.[1] Portugalský úspech mal viacero príčin – moment prekvapenia, bojové nadšenie portugalskej šľachty, ktorá po vyhnaní Maurov z dnešného územia Portugalska už nemala voči komu viesť expanziu (susedná španielska Kastília bola výrazne silnejšia), relatívna blízkosť afrických brehov, a najmä politická rozdrobenosť miestnych moslimských dŕžav. To sa ukázalo vzápätí, kedy už pokusy rozšíriť portugalskú moc o ďalšie prístavy a územia v Maroku už na dlho neboli úspešné. Práve preto sa vzápätí ukázala ako perspektívnejšia možnosť snažiť sa moslimské územia v Maroku obísť plavbou na juh pozdĺž pobrežia Afriky. Odvahu moreplavcov smerovať do neznáma podporovali jednak konštrukčne dokonalejšie koráby, schopné s väčšou istotou sa plaviť búrlivými vodami Atlantického oceánu, jednak objavy nových neznámych území – ostrovov v tomto oceáne [2], ktoré poslúžili ako relatívne bezpečné základne pre ďalší postup na juh.

Hoci počas druhej polovice 15. stor. už Portugalci prekonali obídením po oceáne bariéru Sahary a systematicky skúmali pobrežie západnej Afriky (kapitola 1.4.4.2), nestratili zo zreteľa ani blízke pobrežie Maroka. Postupne od posledných desaťročí 15. stor. sa im vďaka lepšej výzbroji (nasadením palných zbraní a lodného delostrelectva) začalo dariť dobýjanie ďalších opevnených prístavov. Na začiatku 16. stor. už ovládali na marockom pobreží od Gibraltárskeho prielivu smerom na juh asi 13 opevnených prístavov (okrem iného Ceutu, Tanger, Casablancu, Agadir). K Portugalcom sa pridali aj Španieli útočiaci na stredomorské pobrežie Maroka a Alžírska (Melilla, Oran). Lenže práve tieto úspechy kresťanov dali podnet k mocenským zmenám, vďaka ktorým sa opäť raz podarilo radikálnym silám z juhu Maroka – tentoraz dynastii Saadov súbežne zjednotiť Maroko pod svojou vládou a zároveň získať väčšinu pobrežných pevností späť. Navyše vážne dokonca ohrozili existenciu samotného Portugalska, keď v prehratej bitke proti nim (Ksar el Kebir – Alcazarquivir 1578) padol výkvet portugalskej šľachty s kráľom na čele, v dôsledku čoho sa Portugalsko začlenilo na takmer storočie do ríše španielskych Habsburgovcov.

Politickú podobu severnej Afriky však zmenila aj iná expanzia prichádzajúca z východu. V roku 1517 sa Egypt stal provinciou mocnejúcej Osmanskej ríše. Jej moc sa však rozpínala v Afrike i ďalej – na západ smerom do Maghrebu a na juh pozdĺž pobrežia Červeného mora. V 16. storočí sa rozhorel boj medzi najmocnejšou moslimskou (Osmanskou) a najmocnejšou kresťanskou ríšou (Habsburgovcami) aj o nadvládu nad Stredozemným morom. Osmani v tomto boji efektívne využili aj pirátov (často pôvodných kresťanov konvertovaných na islam) vo svojich službách. Práve vďaka nim získali pod svoj vplyv dnešné Alžírsko (1519). No narazili na kresťanské flotily

1 V polovici 17. stor. prešla Ceuta z rúk Portugalska pod vládu Španielska. Presnejšie, Portugalsko sa už v r. 1580 dostalo pod vládu španielskych Habsburgovcov a keď s podporou Anglicka španielsku nadvládu v r. 1640 zvrhlo, Ceuta zostala (na rozdiel od ostatných portugalských kolónií) verná Španielsku, čo Portugalsko uznalo v r. 1668.

2 Už od roku 1341 vedeli Portugalci o existencii niektorých ostrovoch Kanárskeho súostrovia, odkiaľ však už od počiatku 15. stor. boli vytláčaní Kastílčanmi. V roku 1419 Portugalci objavili a obsadili Madeiru.

Španielov, ktorí zasa smerovali na východ a napokon ovládli aj viaceré severoafrické prístavy (Tunis, Džerbu, Tripolis). Do boja sa zapojili aj križiaci – Rád Johanitov, ktorý po dobytí svojho ostrova Rodos dostal novú základňu na Malte a ujal sa preň názov Maltézski rytieri. Španielom sa dokonca pobrežie severného Tuniska podarilo udržať až 40 rokov. No od polovice 16. stor. prešli Osmami do protiútoku, ktorý vyvrcholil ovládnutím väčšiny severnej Afriky (s výnimkou Maroka). V r. 1551 ovládli dnešnú západnú Líbyu s Tripolisom, v r. 1554 znova získali kontrolu nad Alžírskom a napokon v r. 1574 dobyli aj definitívne celé Tunisko. Jediné, čo sa im nepodarilo, bolo dobytie strategickej Malty, ktorá zostala poslednou predsunutou baštou kresťanov pred severoafrickým pobrežím. Predsa len sa však námorná moc Osmanskej ríše vyčerpala, keď v r. 1571 utrpela zdrvujúcu porážku pri Lepante (v Grécku). Nastal tak rovnovážny stav – Osmani neboli schopní ďalej útočiť, bez námornej podpory, kresťania (na čele so Španielskom) zasa nemali dosť síl ďalej útočiť na severoafrické pobrežie. Navyše ich pozornosť upútali nové dobyvateľské výpravy v Amerike a najmä prehlbujúci sa konflikt s „kacírskymi" protestantskými krajinami v severnej polovici Európy (Anglicko, Holandsko). Tieto faktory v kombinácii s dlhodobým úpadkom krajín severnej Afriky, ktoré sa stali ekonomicky málo zaujímavé, keďže aj výnosné obchodné trasy sa preniesli na Atlantický oceán, viedli k tomu, že severná Afrika sa do istej miery dostávala do izolácie. Slabnúcu moc osmanských sultánov a nezáujem európskych mocností využili najmä piráti, ktorí si v spolupráci s miestnymi elitami vytvorili z viacerých severoafrických prístavov svoje základne. Z nich potom podnikali útoky na lode, ale i pobrežia, či už africké alebo európske s cieľom lúpenia a lovu ľudí – zajatcov za výkupné, či otrokov. V pirátskom remesle sa uplatňovali rôzni dobrodruhovia bez ohľadu na svoj pôvod, či náboženstvo. V prístave Salé na pobreží Maroka dokonca v 17. stor. vznikla pirátska republika, ktorej lode prepadali aj obchodné konvoje hlboko v Atlantiku, ba v roku 1627 podnikli nájazd až na Island a do otroctva odvliekli vyše 350 ľudí. Práve piráti sa stali neskôr dôvodom i zámienkou na stále častejšie zasahovanie európskych mocností do severoafrických pomerov. Od 18. stor. vojnové lode európskych mocností stále intenzívnejšie prenasledovali pirátov a vytvárali silnejúci tlak aj na vládcov severnej Afriky, aby prestali pirátstvo podporovať. Tí sa v podstate stali suverénnymi vladármi a ich podriadenosť osmanským sultánom sa stávala do značnej miery formálnou. Dokonca ani Egypt nebol pod plnou kontrolou Istanbulu, tamojší správcovia si v podstate vládli sami.

Novú éru severoafrického vývoja odštartoval sám Napoleon Bonaparte, ktorý v r. 1798 podnikol nečakanú expedíciu do Egypta. Krajinu síce pre Francúzsko dobyl, ale britskej flotile sa ho podarilo odrezať od spojenia s Francúzskom, a preto radšej opustil svoju armádu a len s hŕstkou svojich ľudí tajne prekĺzol po mori späť do Francúzska, kde sa zmocnil vlády. Jeho armáda držala Egypt až do roku 1802, ale bez posíl a zásob bola odsúdená k zániku. Napoleonova výprava však upriamila pozornosť Európy na Orient – aj vďaka učencom vo výprave vznikla egyptológia. No nielen objavy pamiatok dávnych civilizácií vzbudili záujem, samotným motívom Napoleonovej expedície bola strategická poloha regiónu – znova začala ožívať myšlienka „zabudnutej" cesty do Indie cez Suezskú šiju, jej realizácia však musela ešte šesť desaťročí počkať, no aj potom boli opäť jej iniciátormi Francúzi.

Mocenské vákuum v Egypte po páde francúzskej vlády rýchlo využil osmanský veliteľ albánskeho pôvodu Muhammad Ali Paša, ktorý sa rýchlo stal neobmedzeným vládcom krajiny a zakladateľom miestnej dynastie miestodržiteľov. Formálne síce zostával podriadený osmanskému sultánovi a Egypt bol považovaný za provinciu Osmanskej ríše, v skutočnosti sa stal Egypt do značnej miery nezávislý. Muhammad Ali a jeho nasledovníci si však uvedomovali zaostalosť svojej krajiny a začali preto najímať európskych odborníkov, aby sa pokúsili modernizovať tak egyptskú armádu, ako aj krajinu. Práve reformovaná egyptská armáda podnikla už začiatkom 20-tych rokov 19. storočia dobyvateľskú výpravu na juh údolím Nílu a skončila dobytím Sudánu. Modernizácia Egypta napredovala pomaly ale predsa. Zavádzaním modernejších metód poľnohospodárstva sa zvyšovala produkcia plodín na export, ale aj pre obživu obyvateľstva, ktorého počet začal rásť. Lenže rástli aj nároky elít a štátneho aparátu, ako aj budovanie infraštruktúry (železníc). Krajina sa postupne stále viac zadlžovala u európskych bánk, a tak najveľkolepejší investičný projekt – výstavba Suezského prieplavu (1859 – 1869) síce zvýšil strategický význam krajiny, ale zároveň z nej spravil lákavý cieľ mocenských ambícií veľmocí. Veľká Británia, ktorá si až po vybudovaní prieplavu uvedomila jeho strategický význam pre spojenie s Indiou (dovtedy pochybovala o uskutočniteľnosti tohto projektu) sa následne sústredila na získanie kontroly nad regiónom. Postupne ekonomicky ovládla Egypt a napokon pod zámienkou zabezpečenia svojich pohľadávok krajinu v r. 1882 okupovala, hoci oficiálne stále zostávala osmanskou provinciou. Až po vypuknutí 1. svetovej vojny v roku 1914 Britské impérium premenilo oficiálne Egypt na svoju kolóniu, keďže Osmanská ríša sa v nej postavila na stranu Nemecka. Z Egypta rozšírili Briti svoju moc na juh až do Sudánu. Jeho ovládnutie súčasne s Egyptom dočasne zmarilo mahdistické povstanie, ktorému podľahol britský expedičný zbor v Chartúme aj so svojím veliteľom. K porážke mahdistov (nasledovníkov svätého muža mahdího) došlo až o 13 rokov neskôr. V roku 1898 z Egypta do Sudánu dorazilo nové britské vojsko s modernou výbavou, zaistené budovaným železničným a lodným spojením pozdĺž Nílu. To dokázalo vďaka guľometom za pár desiatok minút v bitke pri Umdurmáne zmasakrovať 25 tisícovú jazdeckú armádu „božích“ bojovníkov vedúcich džihád. Formálne tak nad najväčším africkým územím bola nastolená anglo-egyptská správa, v skutočnosti však rovnako ako v Egypte mali rozhodujúcu moc nad územím Briti. Vzápätí to dokázali počas tzv. Fašodskej krízy, keď sa na juhu Sudánu v meste Fašoda (dnešný Kodok) objavila francúzska expedícia, snažiaca sa ovládnuť územie v povodí horného Nílu a prepojiť tak práve získané francúzske územia v rovníkovej Afrike s ich základňou na pobreží Adenského zálivu v dnešnom Džibuti. Veľká Británia donútila Francúzsko ustúpiť a sama tak ovládla väčšinu povodia Nílu.

Britské ovládnutie Egypta, však nebolo prvým veľkým koloniálnym výbojom v severnej Afrike. Francúzsko frustrované porážkou v napoleonských vojnách si zakrátko našlo nový cieľ svojich výbojov – Alžírsko. Zámienkou bol aj už spomínaný boj proti pirátstvu. Na Alžír ako základňu pirátov útočili v odvete už viaceré lode západných mocností (vrátane amerických), no v roku 1830 napokon vyslalo Francúzsko mohutnú expedičnú armádu, ktorá dobyla nielen Alžír, ale začala postupne dobývať ostatné časti

Alžírska. Hoci najmä horské kmene kládli húževnatý odpor, Francúzi sa nevzdávali a posielali ďalšie posily. Proti obyvateľstvu neváhali používať masovo teror, a tak napokon v r. 1848 mohli vyhlásiť krajinu za francúzske územie. Začala sa masívna kolonizačná kampaň, do krajiny prúdili tisíce prisťahovalcov, ktorým vládne orgány prideľovali najlepšiu pôdu zabranú domácim Arabom. Domáce moslimské obyvateľstvo tak síce žilo na území Francúzska, no nezískalo občianske práva. Moc Francúzska postupne prenikala stále hlbšie do vnútrozemia a napokon i na Saharu. Francúzsko však svoju pozornosť zameralo i na susedné krajiny. Tunisko, ktoré bolo podobne zaostalou krajinou ako Alžírsko sa taktiež dostávalo v polovici 19. stor. pod silný európsky vplyv. Avšak o pomerne blízky Tunis javilo záujem i Taliansko, no Francúzi ho predbehli a v roku 1881 Tunisko obsadili a nastolili nad ním svoj protektorát.

Svoju nezávislosť si počas 19. stor. ešte uchránilo Maroko, hoci ho stále častejšie ohrozovali výpady Francúzska zo susedného Alžírska. Práve Francúzi postupne posúvali hranice Alžírska stále viac na západ na úkor Maroka. Rovnako však krajinu ohrozovali aj ambície Španielska, ktoré sa snažilo rozšíriť svoj vplyv zo svojich základní v Ceute a v Melille a ovládli napokon aj územia na atlantickom pobreží (dnešná Západná Sahara). Maroko sa začiatkom 20. stor. stalo predmetom sporu medzi viacerými európskymi mocnosťami, z ktorého vyšlo víťazne Francúzsko (za cenu ústupkov v iných častiach Afriky) – napokon v r. 1912 bolo Maroko rozdelené pod protektorát dvoch mocností. Väčšinu krajiny ovládlo Francúzsko, len menšie územie na severe ohraničené pohorím Ríf získalo Španielsko. Strategický prístav Tanger sa však stal medzinárodným územím, kde nevládol nikto.

Posledným severoafrickým územím, ktoré padlo do rúk európskych kolonizátorov bola dnešná Líbya – posledné osmanské územie v Afrike. Zaostalé a izolované provincie Tripolisko a Kyrenaika (Barka) sa stali „náhradným“ cieľom pre mocenské ambície Talianska, ktoré dovtedy nedosiahlo veľké úspechy v dobýjaní kolónií. V roku 1911 talianske vojská zaútočili na pobrežie dnešnej Líbye, no s výnimkou pobrežných oblastí nedokázali dlho potlačiť odpor miestnych kmeňov. Až po nástupe fašistickej diktatúry v Taliansku v roku 1922 sa ovládnutie týchto území stalo prioritou nového režimu. Za cenu nasadenia mohutných armád, genocídy časti miestneho obyvateľstva sa podarilo posledný odpor zlomiť až v roku 1930. V tom čase Taliani spojili dovtedy samostatné územia do jedného celku, ktorému dali staroveký názov Líbya.

Medzi svetovými vojnami sa tak celá severná Afrika ocitla pod európskou nadvládou. Lenže ako sa ukázalo, tunajšia takmer 1300 ročná tradícia islamu sa nedala prekonať ani európskou technologickou a vojenskou prevahou, ani brutálnym násilím, ba ani „civilizovaním“, modernizáciou a podporou európskeho osídlenia. Práve naopak vlastné bohaté kultúrne korene v kombinácii so zavádzaním moderných prvkov viedli k tomu, že táto časť Afriky sa ako prvá aj snažila cudzej nadvlády zbaviť.

1.4.4.2 Subsaharská Afrika – prví objavitelia a kolonizátori

Teraz sa vrátime opäť do 15. storočia. Portugalci, ktorí po dobytí Ceuty v roku 1415 zamerali svoju pozornosť na africké pobrežie, zažili vzápätí neúspechy pri snahe dobyť ďalšie marocké prístavy. No práve to sa stalo motiváciou hľadať iné spôsoby prekonania moci moslimov – Maurov. Neúnavná aktivita portugalského princa Henricha Moreplavca viedla k systematickému námornému prieskumu atlantického pobrežia pozdĺž Sahary na juh. Už v r. 1444 založili Portugalci základňu Arguin na pobreží dnešnej Mauritánie, kde začali obchodovať so západoafrickým zlatom a otrokmi. Pri cestách ďalej na juh sa od ústia rieky Senegal dostali už do „čiernej" Afriky. Najdôležitejšou základňou ďalšieho portugalského prieniku na juh sa stali Kapverdské ostrovy (objavené v r. 1460), ktoré boli chránené pred útokmi domorodcov a nevyskytovali sa tu ani smrtiace choroby, ktoré doslova „kosili" európskych dobyvateľov v tropickej Afrike [1]. Ani tieto prekážky však nezastavili Portugalcov v ich cestách ďalej okolo Afriky. V druhej polovici 15. stor. postupovali pozdĺž pobrežia Guinejského zálivu. Tu nadviazali priame obchodné kontakty s domorodcami, od ktorých získavali zlato (ktoré potom začalo miznúť zo saharských karaván), otrokov, či slonovinu. Za tento lukratívny tovar platili železnými nástrojmi, látkami a sklenenými korálkami, ktoré sa dostávali hlboko do afrického vnútrozemia ako cenená komodita a súčasť ozdôb mnohých afrických kmeňov. [2] Už v roku 1482 založili Portugalci na pobreží dnešnej Ghany pevnosť Elmina (pôvodne São Jorge de Mina), ktorá sa stala hlavným strediskom obchodu s otrokmi v oblasti. Medzitým však ich expedície prekročili rovník (1474) a v osemdesiatych rokoch preskúmali ústie Konga a pobrežie Angoly až po Krížový mys (Cape Cross) v dnešnej Namíbii (1486). V tej dobe už jednoznačným cieľom portugalských výprav bola snaha oboplávať Afriku a nájsť námornú cestu do Indie. To však nebránilo tomu, aby sa Portugalci nezaujímali aj o novoobjavené pobrežia. V roku 1486 nadviazali kontakty so štátom Benin v dnešnej Nigérii, no nepodarilo sa im dosiahnuť v ňom väčší vplyv, hoci s ním nadviazali obojstranne akceptované obchodné kontakty. Oveľa úspešnejší však boli v štáte Kongo, kde tamojší kráľ prijal v r. 1491 kresťanstvo, portugalských misionárov a remeselníkov. Panovníkov syn bol dokonca v r. 1518 vysvätený ako prvý černošský biskup. No táto symbióza medzi Európanmi a Afričanmi bola len zdanlivá, hlavnou komoditou, ktorú vládcovia Konga predávali Portugalcom sa stali otroci (rovnako ako v Benine). Dopyt po nich rástol a konžskí vládcovia postupne predajom vlastného i cudzieho obyvateľstva ruinovali svoju vlastnú ríšu, ktorej moc od druhej polovice 16. stor. upadala. Portugalci, ktorí mali záujem len o otrokov, si napokon zriadili vlastnú základňu na pobreží dnešnej Angoly – Luandu (1576). Práve Angola sa mala stať jedným z hlavných dodávateľov otrokov až do 19. stor.

1 Tieto výhody nezmenšila ani zásadná nevýhoda Kapverdských ostrovov – nedostatok zdrojov pitnej vody. Na ostrovoch prakticky neexistovali stále vodné toky. Zdroje vody boli závislé od nepravidelných zrážok a smäd neskôr v dejinách ostrovov spôsoboval viaceré katastrofy a nútil obyvateľstvo odchádzať preč.

2 Zdanlivá absurdita zo strany Afričanov ochotnej výmeny zlata, slonoviny či dokonca ľudí za „lacné tretky", bude menej (alebo naopak viac) absurdná, ak si uvedomíme, že cesty okolo Afriky podnikali Portugalci preto, aby sa dostali do Indie k zdrojom „obyčajného" korenia ako kuchynskej prísady, či fakt, že otrokov napokon kupovali najmä ako pracovnú silu na americké plantáže, z ktorých získavali okrem iného predovšetkým cukor!

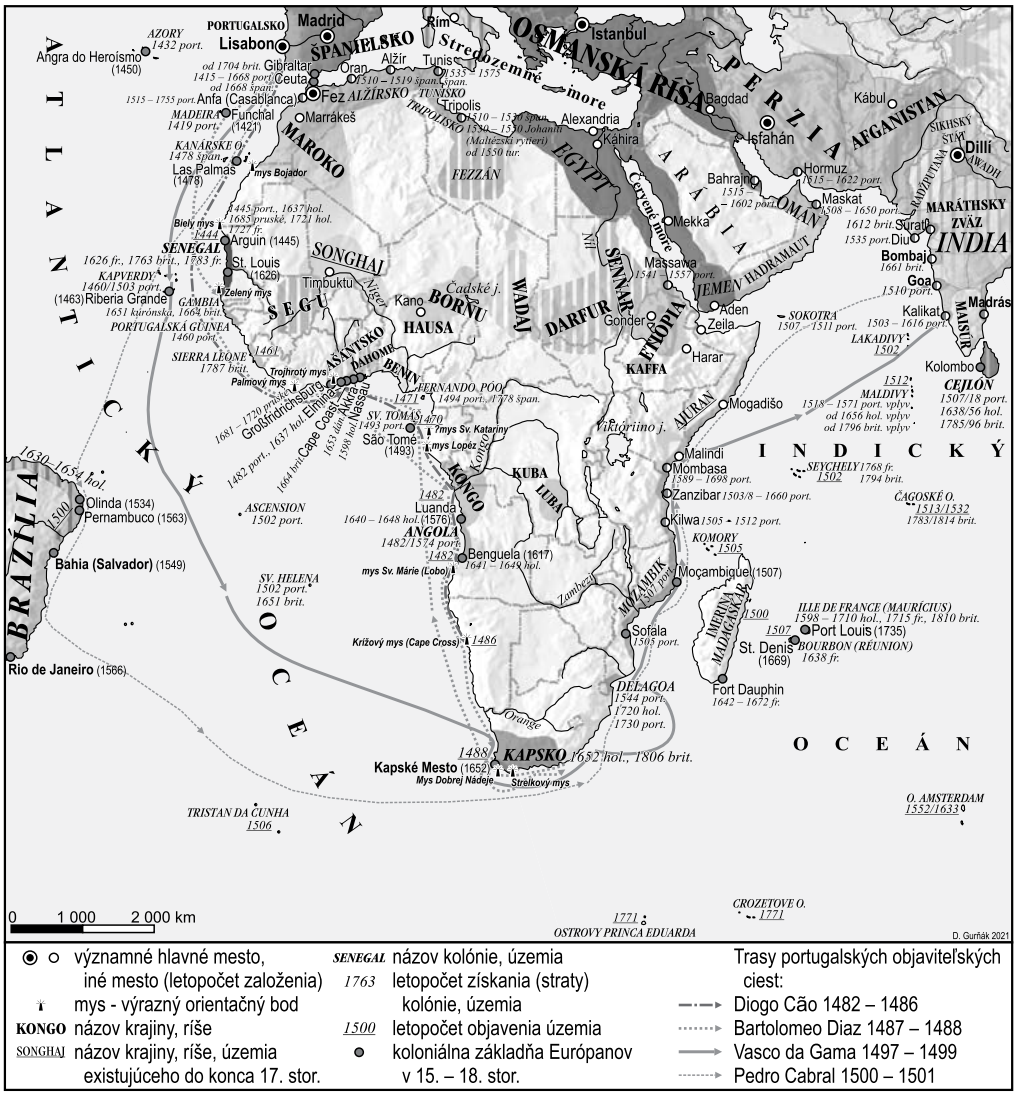

Obr. 8 *Objaviteľské plavby pozdĺž pobrežia Afriky a koloniálne základne na africkom pobreží v 15. – 18. storočí*

V čase keď jedny skupiny Portugalcov nadväzovali kontakty a rozbiehali obchod s otrokmi v rovníkovej Afrike, iní – vysielaní priamo portugalským kráľom nestrácali zreteľ z hlavného strategického cieľa – hľadania cesty do Indie. Prelom nastal v rokoch 1487 – 1488, kedy Bartolomeo Diaz dosiahol juh Afriky. Hoci sa pre zlé počasie musel vrátiť, stal sa objaviteľom mysu, ktorý pomenoval Mys Búrok, ale jeho panovník ho propagandisticky premenoval na Mys Dobrej nádeje. Krátko na to (1493) Portugalcov zaskočila nepríjemná správa o tom, že Krištof Kolumbus objavil západnú cestu do Indie. V tej dobe vrcholila rivalita medzi Portugalskom a zjednocujúcim sa Španielskom, ktoré krátko predtým dobylo posledné moslimské územie na Pyrenejskom polostrove

(Granadu 1492), a preto sa taktiež začínalo intenzívne zaujímať o zámorskú expanziu. Kolumbov objav dával príležitosť obom krajinám, Portugalsku i Španielsku uzavrieť vzájomnú dohodu, ktorá im zaručila ďalšie zisky a zároveň predišla obojstranne škodlivým vzájomným konfliktom. Za sprostredkovania pápeža bola v r. 1494 uzavretá zmluva v Tordesillas, vďaka ktorej zostala Afrika výlučne doménou Portugalska a nové krajiny na západnej strane Atlantického oceánu (teda práve objavená Amerika) pripadla Španielsku. Obe sféry vplyvu oddelil tzv. pápežský poludník, ktorý bol na nátlak Portugalska stanovený na zhruba 46° z. g. d. (pôvodne na 38° z. g. d.). Vďaka tomu sa do sféry Portugalska dostalo i pobrežie juhoamerickej Brazílie, čo do budúcna ovplyvnilo práve africký obchod s otrokmi a napomohlo k rozpútaniu jednej z najmasívnejších násilných migrácií v dejinách. Ako sa čoskoro ukázalo, Kolumbus neobjavil cestu do Indie, ale nový svetadiel. Naopak, Portugalsku sa vzápätí podarilo dosiahnuť svoj cieľ. V roku 1497 oboplával úspešne južné pobrežie Afriky Vasco da Gama, ktorý

BOX 2 Obchod s otrokmi a jeho dôsledky pre Afriku

Zrejme najdevastujúcejšou činnosťou kolonizátorov pre ďalší vývoj Afriky bol obchod a najmä vývoz otrokov za oceány. Otroctvo existovalo v Afrike od najstarších čias a čiernych otrokov zo subsaharskej Afriky dovážali už výpravy starovekých Egypťanov, ale získavali ich aj Rimania. Ďalším impulzom bola arabská nadvláda v severnej Afrike, vo svete islamu bolo síce zakázané zotročovať moslimov, ale pre „pohanov" toto obmedzenie neplatilo. Zhruba od 10. stor. sa tak rozvinul vývoz čiernych otrokov po saharských karavánových cestách na sever, ako aj z pobrežných miest vo východnej Afrike na Blízky východ. Začiatok novej epochy v obchode s otrokmi však znamenalo ich nakupovanie Portugalcami od polovice 15. storočia na západnom pobreží Afriky. Stále sa však jednalo rádovo „len" o niekoľko stoviek otrokov ročne. Až v závere 16. stor. začali množstvá vyvážaných otrokov stúpať, pričom ich väčšina smerovala do kolónií v Amerike – najmä do portugalskej Brazílie a Karibskej oblasti. Kým do poslednej štvrtiny 16. stor. sa celkový počet vyvezených otrokov odhaduje na cca 70 tisíc, v rokoch 1575-1675 to už bolo 774 tisíc otrokov. No vrcholným obdobím transatlantického obchodu bol záver 17. stor. a celé 18. stor., kedy bolo vyvezených len do Ameriky až 5,8 mil. afrických otrokov. Ešte v prvých dvoch tretinách 19. stor. napriek postupnému zákazu obchodu s otrokmi, bolo len do Ameriky vyvezených ďalších 3,3 mil. otrokov (Slavevoyages 2020). Celkovo podľa rôznych údajov bolo z Afriky do Ameriky vyvezených od 15. do 19. stor. asi 10 – 12 mil. otrokov. Cez Saharu do severnej Afriky bolo od 7. do 20. stor. vyvezených asi 3 mil. otrokov, ďalší asi 1 mil. otrokov bol počas 19. stor. vyvezený z východnej Afriky ležiacej južne od Etiópie na Blízky východ a ďalší cca 1,5 mil. otrokov cez Červené more zo Sudánu a Etiópie do Arábie, či do Egypta. Celkovo tak bolo zo subsaharskej Afriky vyvezených asi 16 – 18 mil. otrokov. Pokiaľ ide o demografické straty, na základe rôznych správ sa odhaduje, že tomuto číslu treba prirátať najmenej 15 – 20 % strát počas transportu otrokov k pobrežiu (King 2008). Ďalšou ranou pre africké populácie bolo, že väčšinu otrokov vyvážaných cez Atlantik tvorili muži žiadaní na tvrdé práce na plantážach. Lov otrokov zdecimoval osídlenie rôznych regiónov Afriky, vo viacerých začali ženy výrazne prevládať nad mužmi – napr. v Angole. O všetkých aspektoch dopadov otrokárstva na vývoj Afriky sa dodnes vedú spory. Isté je, že obchod s otrokmi nebol síce vynálezom európskych kolonizátorov, bez zapojenia samotných afrických elít by sa nemohol rozvinúť, na druhú stranu je neoddiskutovateľné, že práve európski kolonizátori a ich potomkovia v Amerike (napr. z Brazílie, či USA) ho doviedli do obrovských rozmerov. Podľa databázy Slavevoyages vyviezli Portugalci a Brazílčania cez Atlantik 37 % otrokov Briti 29 %, Francúzi 12 %, Holanďania 6 %, Španieli 5 %, USA 4 %. Až jedna tretina cez Atlantik vyvezených otrokov bola nalodená v rovníkovej Afrike (Kongu) a Angole, 25 % na pobreží dnešnej Nigérie, 17 % na pobreží západnej Afriky od Senegalu po dnešný Benin a 25 % z ostatných častí Afriky (najmä východnej a juhovýchodnej).(Slavevoyages 2020)

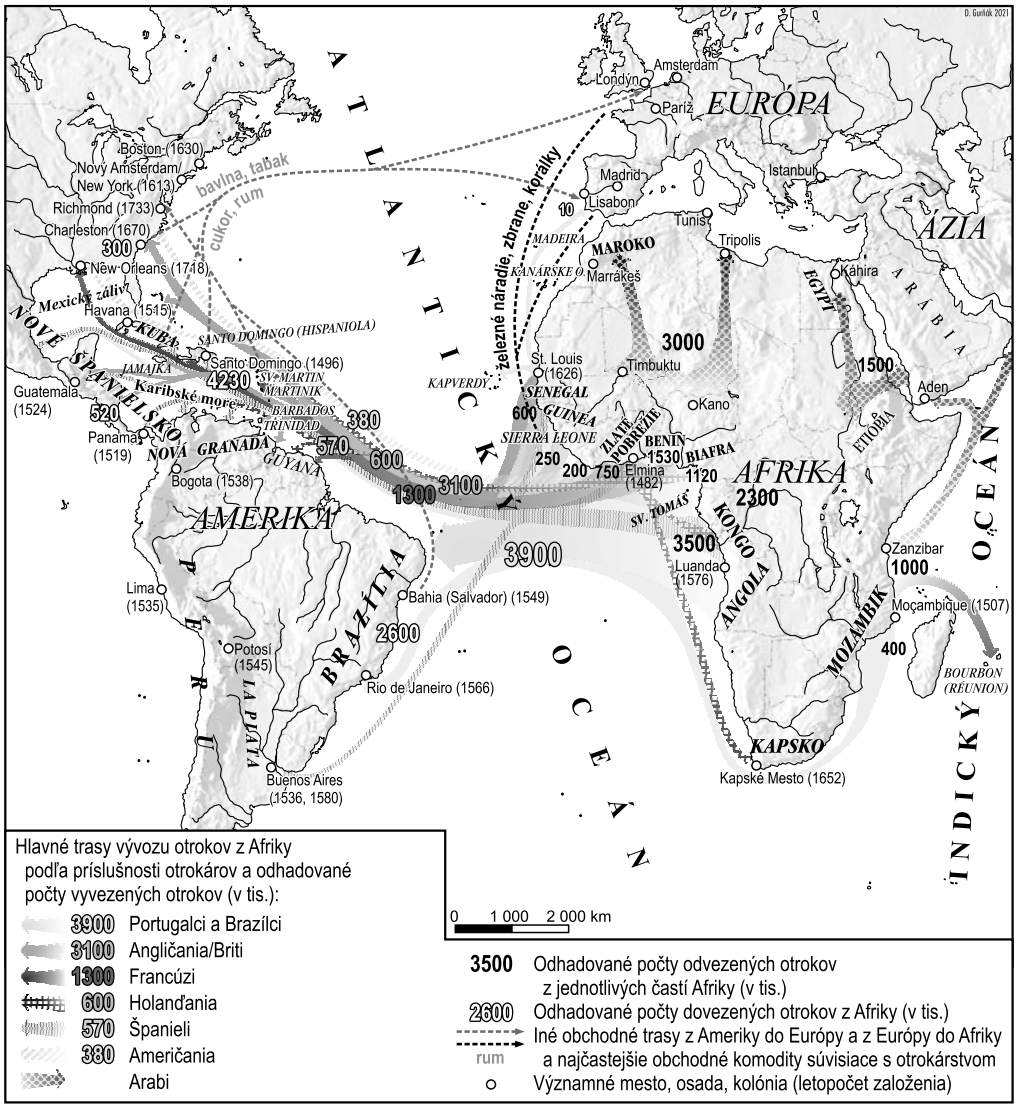

Obr. 9 *Obchod s otrokmi v koloniálnej Afrike*

následne plával na sever pozdĺž východoafrického pobrežia. Už vtedy narazil na nevraživosť arabských obchodníkov, ktorí správne vytušili, že ich monopol na námorný obchod v Indickom oceáne je vážne ohrozený. V r. 1498 da Gama úspešne doplával do Indie a nasledujúci rok sa vrátil do Lisabonu.

Od počiatku 16. stor. dostali udalosti rýchly spád, ktorý už nebudeme detailne popisovať, obmedzíme sa len na hlavné trendy vývoja. Trvalo ešte takmer celé 16. storočie, kedy mali rozhodujúce slovo v kontaktoch so subsaharskou Afrikou Portugalci. Tí postupne rozširovali počet svojich základní na afrických pobrežiach, pričom tie slúžili najmä ako centrá obchodu s africkým vnútrozemím. Práve Portugalci dali podľa dominantných komodít názvy jednotlivým úsekom afrického pobrežia – Pobre-

žie Slonoviny, Zlatonosné pobrežie (dnešná Ghana), Pobrežie otrokov (dnešné Togo, Benin a západná Nigéria), Olejové pobrežie (východná Nigéria). Tento obchod sa však vždy konal v spolupráci s miestnymi náčelníkmi, či panovníkmi. Portugalci by proti ich vôli nedokázali dlhodobo zabezpečiť fungovanie zraniteľných základní na pobreží bez vlastného ekonomického zázemia. Niektoré významné centrá obchodu zostali úplne mimo ich kontrolu – napr. metropola Nigérie Lagos (vznikla až v 17. – 18. stor.) nesie síce portugalské meno, ale Portugalci ju nikdy neovládali. Kontrolu si Portugalci dokázali udržať iba nad malými ostrovnými územiami, ako sú Kapverdy alebo ostrov Bioko (Rovníková Guinea), či Ostrov Sv. Tomáša a Princov ostrov – tie sa aj stali miestom vzniku plantážnického hospodárstva s využitím otrockej práce, ale ich výnosnosť nebola veľmi lukratívna a oveľa výnosnejší bol nákup otrokov z africkej pevniny a ich „export" do Ameriky – najmä do Brazílie a Karibskej oblasti, kde sa plantážnictvo (predovšetkým pestovanie cukrovej trstiny) rozvinulo v oveľa väčšej miere a prinášalo obrovské zisky.

V dvoch oblastiach Afriky sa však Portugalcom podarilo preniknúť hlbšie do afrického vnútrozemia špecifickým spôsobom. Na pobreží Angoly sa Portugalci spojili s časťou miestnych náčelníkov, ktorí formálne (podobne ako v Kongu) prijali kresťanstvo, resp. došlo k miešaniu Portugalcov a domorodcov. Títo miešanci, resp. ich potomkovia, ktorým v priebehu generácií zostali po ich portugalských praotcoch len portugalské mená a formálna príslušnosť ku kresťanstvu sa zaoberali práve obchodom s otrokmi – ich „lovom" vo vnútrozemí a dopravou na pobrežie, kde ich preberali portugalskí, či priamo brazílski obchodníci s otrokmi a transportovali ich za oceán. V dôsledku toho tak aspoň formálne siahala portugalská moc aj hlbšie do vnútrozemia Angoly. Obdobná politika asimilácie s časťou domorodého obyvateľstva sa rozšírila aj na východnom pobreží v dnešnom Mozambiku okolo dolného toku Zambezi. Aj tu miešanci, či skôr Afričania s portugalskými menami postupne od polovice 17. storočia vytvárali fakticky vlastné súkromné domény - prazos, ktoré dostávali formálne portugalskou korunou pridelené do správy. S tým, že v nich mali zabezpečiť portugalskú správu. V skutočnosti sa stali fakticky nezávislými lénami, ktoré viedli medzi sebou vojny. Pôvodne sa v Mozambiku Portugalci nezameriavali primárne na získavanie otrokov, lákavejšie bolo skupovanie zlata z ríše Mwenemutapa, či plantážnictvo v povodí Zambezi. Ale neskôr od polovice 18. stor. a najmä od začiatku 19. stor. sa aj tu rozširoval obchod s otrokmi v súvislosti s tým ako sa „vyčerpávali" ich zdroje na západoafrickom pobreží a aj v súvislosti s prechodom na ilegálny transoceánsky obchod s nimi.

Vo východnej Afrike sa však Portugalci v 16. stor. zamerali predovšetkým na prekvitajúce arabsko-africké (svahilské) prístavy, resp. mestské štáty. Prakticky všetky tieto prístavy od Sofaly na juhu pri ústí Zambezi, až po Mogadišo a ostrov Sokotra na severe, na začiatku 16. stor. ovládli. Dočasne dokonca kontrolovali aj vstup do Červeného mora a prístav Massawu v dnešnej Eritrei, vďaka čomu mohli nadviazať aj priamy kontakt s kresťanskou Etiópiou, no v polovici 16. stor. už z tejto oblasti museli ustúpiť pred Osmanskou ríšou. Podstatou ovládania východoafrických prístavov, ku ktorým pridali i vlastnú novozaloženú základňu Moçambique (na ostrovčeku pri pobreží súčas-

ného severného Mozambiku). Aj vďaka týmto prístavom a ďalším základniam na pobreží Arábie, Perzie a Indie sa Portugalci stali pánmi Indického oceánu a prevzali kontrolu nad lukratívnym námorným obchodom s Indiou a juhovýchodnou Áziou.

Portugalská dominancia nad pobrežím subsaharskej Afriky však netrvala dlho. Už od druhej polovice 16. stor. do západoafrických vôd prenikali anglickí, francúzski a holandskí piráti, aby sa prizivili na stále výnosnejšom obchode s otrokmi. Títo pokútni obchodníci a lúpežníci sa buď pokúšali sami nakupovať otrokov na pobreží, ale častejšie sa zameriavali na prepadanie už tovarom a otrokmi naložených portugalských lodí. Od prvej polovice 17. stor. už silnel tlak holandských, anglických a ďalších obchodníkov na to, aby ich krajiny zabezpečili stabilné základne na africkom pobreží, pretože v rovnakej dobe sa piráti, obchodníci a napokon aj vojaci týchto krajín zmocňovali niektorých ostrovov v stredoamerickom Karibiku, kde sa po vzore portugalskej Brazílie tiež rozbiehalo lukratívne plantážnictvo, ktoré potrebovalo ďalších otrokov. Ako prví sa pustili do otvoreného boja proti Portugalcom Holanďania. Títo aktívni obchodníci po odtrhnutí sa vzbúreného Holandska od ríše španielskych Habsburgovcov (do ktorej vtedy patrilo i Portugalsko) síce získali slobodu a uchránili si náboženstvo (kalvinizmus proti snahe o rekatolizáciu), ale stratili prístup k obchodu so španielskymi a portugalskými kolóniami v Amerike, či Ázii. Rozhodli sa teda k samostatnému prieniku za oceán a zamerali sa na slabšiu z dvojice iberských mocností – Portugalsko. Začali systematicky dobýjať najvýznamnejšie portugalské základne v rôznych častiach sveta. V Afrike získali strategickú základňu Elmina v Guinejskom zálive (1637), ba pokúsili sa dobyť aj Angolu (odkiaľ boli napokon po 8 rokoch vyhnaní). Okrem Holanďanov sa na pobreží západnej Afriky usadili Francúzi (1638 v Senegale), Angličania (1664 Cape Coast na Zlatonosnom pobreží – dnešnej Ghane), ale aj Dáni (1661 Akkra v dnešnej Ghane), Prusi (tiež na pobreží dnešnej Ghany), dokonca aj kurónsky vojvoda (v dnešnom Lotyšsku) získal načas Gambiu, aby ju napokon predal Angličanom. Všetky tieto kolónie – opevnené body mali hlavný účel zabezpečiť nákup otrokov a ich následný transport cez Atlantik do amerických kolónií.

V polovici 17. stor. sa však objavila medzi africkými kolóniami jedna výnimka – Kapsko. Kým Portugalci nechali najjužnejší cíp bez povšimnutia v honbe na ceste do Indie. Holanďania si postupne uvedomili strategický význam tejto oblasti, ako oporného bodu na dlhej ceste do Ázie. Preto v r. 1652 sa pod Stolovou horou v Kapskej zátoke vylodila holandská kolonizačná výprava, ktorej cieľom bolo zriadiť bezpečnú základňu, tak vzniklo Kapské Mesto. Na rozdiel od iných európskych základní v Afrike sa ukázalo, že juh Afriky má príjemnú klímu, nových kolonistov tu nelikvidovali tropické choroby, ba dokonca ani miestni domorodci (Khoisanovia) žijúci v malých klanových spoločenstvách nepredstavovali zásadnú prekážku. Pôda v okolí bola úrodná, a najmä sa tu výborne darilo európskym plodinám – obiliu, ba i viniču. Tieto faktory viedli k tomu, že počet európskych kolonistov v Kapsku rástol a bol dopĺňaný dovozom otrokov z holandských území v južnej a juhovýchodnej Ázii, ktorí však čoskoro získavali osobnú slobodu a zabezpečovali svojou remeselnou prácou fungovanie kolónie. Voči pôvodnému africkému obyvateľstvu sa však kolonisti chovali nezmieriteľne, buď boli určení na zotročenie, no pretože nezvládali ťažkú fyzickú prácu a nemali návyky

na poľnohospodárske činnosti, boli často decimovaní, či vyháňaní ďalej do vnútrozemia. Pracovné sily boli potom dopĺňané dovozom otrokov z iných častí Afriky. Napriek celkovej prosperite Kapskej kolónie však jej rozvoj napredoval pomerne pomaly. Až v 18. stor. začali rozptýlené skupiny farmárov prevažne holandského pôvodu postupne kolonizovať vzdialenejšie vnútrozemie. V polovici 18. stor. presiahol počet bielych kolonistov v Kapsku hranicu 5000 belochov, ktorým slúžil o niečo väčší počet otrokov (Klíma 2012). Do konca 18. stor. sa územie Kapska vďaka postupnej kolonizácii vnútrozemia rozšírilo cca. 250 km severne od Kapského Mesta a cca. 800 km východne od neho. Lenže práve vtedy prišiel zásadný zlom vo vývoji tejto najľudnatejšej africkej kolónie, keď bola v roku 1795 dobytá Britmi, ktorí využili skutočnosť, že Holandsko bolo okupované revolučným Francúzskom. V tej dobe (1797) malo územie Kapska rozlohu cca. 250 000 km², na ktorých žilo spolu asi 62 tisíc z obyvateľov (hustota osídlenia bola teda necelých 0,25 obyvateľa na km²), z nich však len 20 tisíc boli bieli kolonisti, 25 tisíc ich otroci, 1 500 „farebných" slobodných (ázijského pôvodu) a len okolo 15 tisíc domorodcov označovaných ako Hotentoti (Barrow 1806). Takto „skromne" začínal najúspešnejší kolonizačný počin Európanov na území Afriky, ktorý okrem iného vyústil aj do vzniku jediného belošského koloniálneho národa – vtedy nazývaného Búri, dnes Afrikánci.[1]

1.4.4.3 Subsaharská Afrika – „hon na Afriku" a jej rozdelenie novodobými hranicami

Začiatkom 19. storočia sa pomaly začínal meniť vzťah európskych mocností k Afrike. Výnosný obchod s otrokmi sa dostal do kulminačného bodu a postupne aj s ohľadom na verejnú mienku začal byť obmedzovaný, ba dokonca miestami prebiehali pokusy o repatriáciu oslobodených otrokov (Sierra Leone, neskôr Libéria), ktoré však spôsobili ďalšie problémy. Dokonalejšie technológie a rozvinutejšia európska medicína však postupne vytvárali podmienky na prelomenie bariér, ktoré stáročia bránili európskym kolonistom prenikať do afrického vnútrozemia. Už počiatkom 19. stor. sa prví cestovatelia (M. Park, R. Cailié, H. Clapperton, neskôr H. Barth) dostali do oblastí subsaharského Sahelu a podali správy o tamojších štátoch, medzi iným i o bájnom Timbuktu. Neskôr v polovici 19. stor. sa najmä vďaka škótskemu misionárovi D. Livingstonovi rozšírili európske obzory do hĺbky juhoafrického a východoafrického vnútrozemia. V priebehu 3. štvrtiny 19. storočia už výprav do afrického vnútrozemia začalo pribúdať – prelomové boli ešte výpravy P. Savorgnana de Braza a najmä H. Stanleyho. Ich úspech bol umožnený i vďaka medicíne, keď sa objavili prvé účinné lieky proti malárii (chinín) a pribúdali ďalšie. Tieto výpravy však už mali aj komerčné ciele. Kým D. Livingstone sa ako zapálený misionár snažil bojovať proti otrokárstvu, ktoré sa po zákaze transatlantického obchodu presunulo do východnej Afriky, odkiaľ sa otroci pašovali na Blízky východ a inde, Stanley a ďalší už systematicky skúmali africké vnútrozemie s cieľom zmapovať možnosti jeho hospodárskeho využitia. Euró-

1 V súčasnosti sa k afrikánskemu pôvodu hlási asi 3 – 4 mil. príslušníkov na celom svete. V Juhoafrickej republike ich žije 2,7 mil. (2011). Afrikánčina je jedným z úradných jazykov Juhoafrickej republiky.

pa v priebehu 19. storočia prekonávala dynamické zmeny hospodárskeho a sociálneho systému známeho ako priemyselná revolúcia, ktorú vzápätí doplnila aj demografická revolúcia – prudký nárast počtu obyvateľov. Kým prebytky obyvateľstva preľudnenej Európy vstrebávali zdanlivo nekonečné priestory Severnej Ameriky, neskôr niektorých častí Južnej Ameriky, či Austrálie, Afrika (s výnimkou južného cípu) zostávala bokom. Hoci nebola lákavá na osídľovanie kolonistami vo väčšom meradle, stále viac sa do pozornosti dostávala ako zdroj surovín, plodín, i ako odbytisko priemyselného tovaru. Obchod s otrokmi na pobrežiach Afriky nahradil pestrý obchod s rôznymi komoditami. Treba zdôrazniť, že zapájanie sa Afriky do globálnych obchodných sietí nebolo iba pasívne. Mnohé domorodé komunity a ich elity sa do tohto obchodu zapájali viac či menej aktívne. Kým niektoré sa obmedzili na získavanie a export tradičných „darov" divočiny v podobe slonoviny, či iných komodít, niektoré (napr. v západnej Afrike) sa celkom úspešne začali venovať pestovaniu rôznych plodín na export (napr. z Ameriky privezených plodín kakaovníka, či podzemnice olejnej alebo domácej palmy olejovej). Nároky európskych výrobcov a obchodníkov však žiadali viac. Jednak kvôli vlastným ziskom nemali záujem na rozvoji domácich afrických ekonomík, jednak tento rozvoj prebiehal pomaly. Ďalším faktorom bola obava z rastúcej konkurencie zo strany ostatných európskych, či už dokonca amerických mocností. Jedným z dôsledkov slobodného, či skôr divokého obchodu s Afrikou bolo, že sa do rúk miestnych náčelníkov dostávali v 19. storočí vo väčšej miere i strelné zbrane. Hoci spravidla išlo o nekvalitné, či zastarané typy pušiek, stačilo to na to, aby začalo prudko rásť medzikmeňové násilie. S využitím týchto zbraní nekompromisne presadzovali svoju absolútnu moc či už miestni „tradiční" vládcovia alebo sa objavovali noví (napr. afro-arabskí obchodníci s otrokmi a slonovinou, napr. Tippu Tip vo východnej Afrike). Všetky tieto faktory prispievali k destabilizácii tradičných afrických spoločenstiev, ktoré boli stále viac ovplyvňované vplyvmi globalizovaného sveta. Stále viac prenikali do vnútrozemia Afriky misionári, ktorí v prípade úspechu pripravovali pôdu na vpád západnej civilizácie, ale v prípade neúspechu boli zasa dôvodom na odvetné výpravy. Tento chaos a nestabilita však v prvom rade mali ospravedlniť volanie koloniálnych obchodných spoločností po stabilite, štátnej ochrane svojich obchodov, zabezpečení poriadku, či „scivilizovanie" barbarských domorodcov.

Okrem uvedených faktorov zohrávali svoju úlohu aj viaceré ďalšie, ktorých príčiny mali korene mimo Afriky. Európske koloniálne mocnosti boli v prvej polovici 19. storočia mocensky vytlačené z Ameriky. Rovnako v Ázii sa možnosti ďalšej koloniálnej expanzie rýchlo zužovali, keď najväčšie, či najvýnosnejšie podiely si v tejto časti sveta zabrali postupne najmä Britské impérium a na druhej strane cárske Rusko a ostatným mocnostiam zostávali len „zvyšky". Afrika tak v druhej polovici 19. storočia zostávala posledným ešte takmer nerozdeleným svetadielom. Samozrejme nemožno hovoriť o tom, že by aj v postupne sa rozbiehajúcom „hone" na Afriku stáli všetky koloniálne mocnosti na rovnakej pomyselnej štartovacej čiare, práve naopak. Portugalsko ako prvá koloniálna mocnosť Afriky si v polovici 19. storočia síce udržiavalo svoje tradičné základne, ktoré založilo už v 15. – 16. stor. (Kapverdy, Portugalská Guinea, Ostrov Sv. Tomáša a Princov ostrov, Angola a Mozambik), no ich správa bola neefektívna a po tvrdých zásahoch voči obchodu s otrokmi sa ich ekonomický význam

hlboko prepadol. Okrem toho sa Portugalsko čoraz viac sústreďovalo na to, aby si tieto kolónie vôbec udržalo pred expanziou ostatných európskych mocností.[1] Hoci portugalské územné ambície boli už od polovice 19. stor. poriadne okliešťené (Portugalsko vznieslo nárok na väčšinu južnej Afriky od oceánu po oceán – teda od Angoly po Mozambik), i tak si napokon zabezpečilo na prelome 19. a 20. storočia uznanie vlastníctva zhruba 2 mil. km² afrického územia (takmer 7 % rozlohy Afriky, 23 krát väčšie územie ako samotné Portugalsko).

Rozhodujúcou koloniálnou mocnosťou 19. storočia sa nielen v Afrike, ale na celom svete stalo jednoznačne Britské impérium. Vďaka dominancii nad svetovým oceánom bolo britské námorníctvo schopné ovládať námorné trasy a zabezpečiť efektívne presuny ozbrojených síl medzi rôznymi časťami impéria. Základom britského koloniálneho panstva v Afrike sa stalo pôvodne holandské Kapsko, do ktorého však čoskoro začali prúdiť anglicky hovoriaci kolonisti. Časť pôvodných holandsky hovoriacich Búrov sa počas tzv. Veľkého treku (1835 – 1844)[2] vysídlila ďalej na severovýchod do vnútrozemia mimo dosah britskej správy. Úspech tohto kolonizačného pochodu umožnil aj dočasný rozvrat domorodých spoločenstiev v juhovýchodnej Afrike. Ten bol predtým spôsobený násilnými výbojmi kmeňa Zuluov pod vedením kráľa Šaku (1816 – 1828), ktorý vyvolal rozsiahle migrácie (mfecane) a vyľudnenie rozsiahlych oblastí. Britom sa síce podarilo nespokojných Búrov odrezať od prístupu k morskému pobrežiu založením ďalšej kolónie Natal (1843) na juhovýchodnom pobreží južnej Afriky, no napokon sa dočasne zmierili s tým, že si Búri vytvorili vo vnútrozemí nezávislé štáty. Tieto politické útvary boli spočiatku pomerne nestabilné, dokonca načas sa dostali i pod britskú zvrchovanosť, no napokon sa z nich v druhej polovici 19. stor. vytvorili dva štáty – Oranžsko a Transvaal (Juhoafrická republika). Britské Kapsko sa v závere 19. stor. stalo základňou britského prenikania na sever. V tej dobe už pozornosť Britského impéria pritiahlo najmä nerastné bohatstvo Afriky, predovšetkým objav nálezísk diamantov v Kimberley (1866/69) a zlata v Transvaale (1886). Práve britská expanzia v južnej Afrike v závere 19. stor. je názorným príkladom, ako súkromní podnikatelia dokázali využiť (a zneužiť) štátny aparát, vrátane ozbrojenej moci na zabezpečenie vlastného súkromného podnikania. V britskej južnej Afrike bol takým podnikateľom Cecil Rhodes (1853 – 1902), ktorý zbohatol na ťažbe diamantov a neskôr zlata. Následne vstúpil do politiky a svoj vplyv a bohatstvo využil na presadzovanie britskej koloniálnej expanzie v Afrike s cieľom vytvoriť súvislý pás britských kolónií od egyptskej Káhiry na severe až po Kapské Mesto na juhu. Sám sa zameral na expanziu na juhu Afriky, na ktorej ďalej zarábal. Vytvoril súkromnú kolonizačnú spoločnosť, ktorá napokon na sklonku 19. stor. ovládla rozsiahle územia nazvané Rodézia

1 V roku 1778 sa Portugalsko vzdalo v prospech Španielska ostrova Bioko v Guinejskom zálive a nárokov na priľahlé africké pobrežie (neskoršia španielska Guinea – súčasná Rovníková Guinea) výmenou za územné ústupky Španielska v Južnej Amerike v prospech portugalskej Brazílie – tým sa prakticky prejavilo už skoršie zrušenie (zmluva z Madridu 1750) portugalsko-španielskej dohody z Tordesillas (1494) o vymedzení sfér vplyvu vo svete.

2 Povestnou „poslednou kvapkou“, ktorá viedla asi 1/5 juhoafrických Búrov (cca 12 tisíc osôb) k odchodu z britského Kapska bolo zrušenie otroctva. Búri boli nekompromisní zástancovia otrokárstva aj preto, lebo od neho záviselo ich farmárstvo. Prekážalo im však aj zasahovanie britských úradov do ich spôsobu života a kultúry, odmietali zákony, ktoré obmedzovali ich neobmedzenú moc nad otrokmi.

(súčasné Zimbabwe a Zambia) a inicioval aj britské ovládnutie nezávislých búrskych štátov. Treba povedať, že spočiatku sa nie všetky európske vlády ochotne zapájali do koloniálnej expanzie, ktorá bola veľmi nákladná a návratnosť štátnych výdajov na dobyvateľské expedície, budovanie infraštruktúry (železníc) a správu dobytých území bola v nedohľadne, pričom okamžité zisky zo získavania poľnohospodárskej pôdy, či ťažby nerastov plynuli najmä do rúk súkromných spoločností. Postupne sa však úspech koloniálnej expanzie stal aj otázkou prestíže a akýkoľvek neúspech, či dokonca porážka boli vnímané verejnou mienkou negatívne. To sa prejavilo aj v Južnej Afrike, kde politika Cecila Rhodesa viedla k britskému útoku na samostatné štáty Oranžsko a Transvaal, ktoré napokon v 2. búrskej vojne (1899 – 1902) podľahli a boli začlenené do britskej Južnej Afriky. Čoskoro však Británia uznala, že bude lepšie s Búrmi uzavrieť mocenský kompromis, ktorý viedol k vytvoreniu samosprávneho britského domínia – Juhoafrickej únie (1910). Treba však zdôrazniť, že južná Afrika bola v subsaharskej Afrike výnimkou. V uvedenom čase dosahoval počet obyvateľov Juhoafrickej únie cez 5 mil. obyvateľov, z toho až 1,1 mil. belochov. Belosi v britskej Južnej Afrike tvorili 95 % všetkého belošského obyvateľstva v subsaharskej Afrike.

Okrem južnej Afriky sa Británia postupne zamerala na získanie ďalších strategických kolónií v rôznych častiach Afriky. Hoci aj Rhodesova politika zdôrazňovala predovšetkým význam východnej Afriky, v skutočnosti si Británia dokázala vybrať ekonomicky najcennejšie územia aj v iných častiach Afriky. Treba však zdôrazniť, že pre Britské impérium mala prvoradý význam Ázia – najmä India a záujmy v Číne. Do prvej svetovej vojny ovládla Británia asi 29 % územia Afriky (takmer 8,8 mil. km²), na ktorom žilo zhruba 50 mil. obyvateľov, čo bolo asi 45 % afrického obyvateľstva. A to je ďalší parameter, ktorý uľahčoval podmanenie Afriky koloniálnymi mocnosťami. Afrika na začiatku 20. stor. bola veľmi riedko osídleným svetadielom, žilo tu len asi 7 % svetovej populácie – cca. 105 – 120 mil. obyvateľov, čo bola sotva 1/3 vtedajšej európskej populácie. Británia však ovládla najľudnatejšie africké územia (Nigériu, Egypt a i.). V obrovskom Britskom impériu však jeho africká časť zaberala len 25 % územia a iba 12 % obyvateľstva.

Okrem Britského impéria znamenala Afrika pre ostatné koloniálne mocnosti hlavné ťažisko ich expanzie a napokon aj podstatnú časť (či väčšinu) ich koloniálneho panstva. Typickým príkladom je Francúzsko. Okrem severnej Afriky (kapitola 1.4.4.1) sa čoskoro jeho záujem rozšíril i na západnú Afriku. Tu nadviazalo Francúzsko na svoje koloniálne základne existujúce už od 17. stor., predovšetkým na pobreží Senegalu. Z územia Senegalu začiatkom 80-tych rokov 19. stor. prenikli do vnútrozemia západného Sahelu a začali dobývať povodie Nigeru. Len 17 rokov im stačilo na to, aby sa od dnešného Bamaka (Mali) dostali k takmer 3000 km vzdialenému Čadskému jazeru. V tej dobe rýchlo prepájali svoje územia s pobrežím Atlantiku (Guinea, Pobrežie Slonoviny, Benin), hoci na viacerých miestach museli obchádzať už vymedzené územné nároky iných koloniálnych mocností (Británia – Gambia, Sierra Leone, Ghana, Nigéria; Portugalsko – Guinea Bissau; Nemecko – Togo; Libéria pod ochranou USA). Francúzskej (a britskej) expanzii do vnútrozemia západnej Afriky nemali šancu odolať ani nové militantné domorodé štáty (Tulukor v západnom Mali, Samoriho štát (Wa-

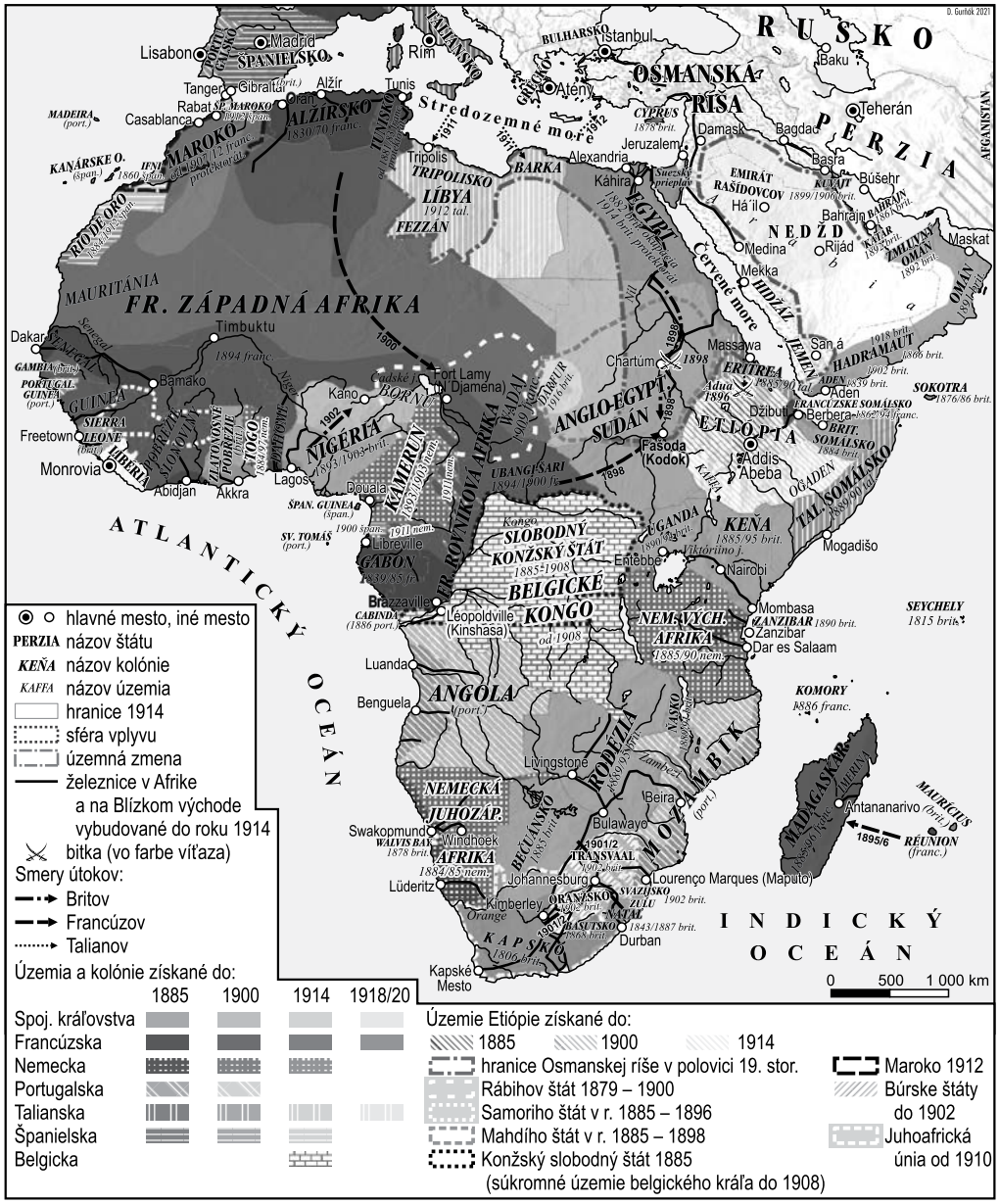

Obr. 10 *Hon na Afriku – teritoriálne rozčlenenie Afriky koloniálnymi mocnosťami na sklonku 19. storočia*

sulu) na Guinejskej vysočine, ríša Sokoto v severnej Nigérii a Nigeri, Rábihov štát v oblasti Čadského jazera). Vyvrcholením francúzskej expanzie bolo namáhavé dobýjanie oblasti Sahary, vďaka čomu sa väčšina severnej a západnej Afriky stala pred 1. svetovou vojnou francúzska, čo malo vyvážiť katastrofálne porážky Francúzska v Európe počas rokov 1813 – 1871). Okrem západnej Afriky sa Francúzsko uchytilo aj v rovníkovej Afrike, kde získalo už v pol. 19. stor. pobrežie Gabonu, odkiaľ preniklo

do severnej časti Konžskej panvy (Kongo, Stredoafrická republika). Pozostatkom pokusu o ovládnutie námornej trasy k Suezskému prieplavu sa stalo ovládnutie maléh, ale strategicky významného Francúzskeho Somálska (Džibutska). Francúzskym mocenským ambíciám napokon podľahol aj Madagaskar, ktorého domorodá vláda sa márne snažila postupným prijímaním európskej kultúry zaradiť medzi „civilizované" krajiny vtedajšieho sveta. V roku 1896 za tichého súhlasu Británie Francúzi dovŕšili ovládnutie tohto najväčšieho afrického ostrova. Pred 1. svetovou vojnou tak Francúzsko ovládalo 10,8 mil. km² afrického územia, čo bola 1/3 jej celkovej rozlohy. Na tomto území však žilo len niečo vyše 30 mil. obyvateľov. Africké dŕžavy tvorili však 95 % rozlohy Francúzskeho impéria, hoci v nich žilo približne 40 % jeho obyvateľov. Vo francúzskych subsaharských územiach žilo len do 10 tisíc bielych kolonistov, ktorí tvorili nepatrnú časť tamojšieho obyvateľstva. Istou kompenzáciou bola francúzska kolonizácia severnej Afriky, no i to na začiatku 20. stor. dosahoval počet kolonistov menej ako 700 tisíc, čo tvorilo sotva 5 % z celkového počtu obyvateľov kolónií.

Tretí najväčší podiel z Afriky zabralo až v roku 1871 zjednotené Nemecko. Niektorí nemeckí obchodníci a podnikatelia sa po roku 1880 intenzívne začali zaujímať o obchod s Afrikou. Spočiatku nemali veľké pochopenie v nemeckej vláde. Kancelár Bismarck považoval koloniálnu expanziu za príliš nákladný a neefektívny podnik a ťažisko nemeckej politiky videl v Európe. V rokoch 1884 – 1885 dokonca ako nezávislý arbiter organizoval Berlínsku konferenciu, ktorá mala vyriešiť narastajúce rozpory medzi európskymi koloniálnymi mocnosťami predovšetkým v rovníkovej Afrike. Už v roku 1884 však súhlasil s vyhlásením prvej nemeckej kolónie – Nemecká juhozápadná Afrika (súčasná Namíbia). Práve územie Namíbie sa stalo na začiatku 20. stor. ďalším vzorovým príkladom drastickej európskej kolonizácie. Nemecká koloniálna správa reagovala na povstanie domorodých kmeňov tvrdou genocídou (1904 – 1908) kmeňa Hererov a Namov, ktorých vyše 100 tisíc povraždili, resp. nechali zahynúť v koncentračných táboroch (bolo to asi 80 % príslušníkov týchto etník), aby tak zbavili európskych kolonistov hrozby. Do 1. svetovej vojny však túto pustú krajinu osídlilo len asi 17 tisíc belochov. Po Namíbii nasledovali ďalšie kolónie – Kamerun (1884), Togo (1884) a napokon Nemecká východná Afrika (1885) – dnešná Tanzánia, Rwanda a Burundi. Nemecko tak ovládlo v Afrike 2,7 mil. km² (9 %) s takmer 11 mil. obyvateľmi.

Zdanlivo náhodne sa k veľkej koloniálnej ríši v Afrike domohlo malé Belgicko. Jeho panovník Leopold II. sponzoroval prieskumné výpravy H. Stanleyho v povodí Konga a vzápätí začal prostredníctvom svojej súkromnej koloniálnej spoločnosti oblasť nemilosrdne vykorisťovať drancovaním prírodného bohatstva a faktickým zotročovaním domorodcov formou nútených prác. Krížiace sa záujmy ďalších koloniálnych mocností v povodí Konga vyriešila kompromisom Berlínska konferencia, z rozhodnutia ktorej bol v r. 1885 zriadený tzv. Slobodný konžský štát. Názov „slobodný" sa v tomto prípade stal rovnako ironický ako slovko „demokratická" v súčasnom názve územia (Konžská demokratická republika). V Slobodnom konžskom štáte, ktorý bol súkromným územím kráľovej spoločnosti dochádzalo naďalej k drastickému vykorisťovaniu obyvateľstva a drancovaniu územia. Samozrejmosťou boli tvrdé tresty – vypaľovanie dedín, či odtínanie rúk domorodcom snažiacim sa vyhnúť núteným

prácam, ktoré samé o sebe stáli obrovské množstvá mŕtvych. Podľa rôznych odhadov sa počet domorodých obyvateľov Konga počas 23 ročnej existencie Slobodného konžského štátu znížil minimálne o polovicu až o 2/3. Napokon situácia v Kongu viedla k tomu, že belgická vláda musela zasiahnuť proti záujmom vlastného kráľa a v roku 1908 prevzala nad Kongom ako nad jedinou belgickou kolóniou priamu kontrolu. Vzniklo tak Belgické Kongo (2,34 mil. km², cca 8,5 mil. obyv.), no v realite života domorodcov sa zmenilo len minimum.

Jednou z posledných koloniálnych mocností v Afrike sa stalo Taliansko, ktorému sa už ušli len „zvyšky". V rokoch 1885 – 1890 okupovalo Eritreu a v rokoch 1889 – 1890 južnú časť Somálska. V týchto dvoch kolóniách (600 tis. km², cca 620 tis. obyvateľov) sa usadilo len minimum talianskych kolonistov (v Eritrei asi 4 tisíc). Pokus rozšíriť taliansku koloniálnu ríšu dobytím ľudnatej (14 mil. obyv.) Etiópie, skončil fiaskom a porážkou talianskych vojsk pri Adue (1896), čím si Etiópia ako jediný africký štát udržala nezávislosť (len do r. 1936). Náhradu našlo Taliansko v dobytí dovtedy tureckých provincií Tripolisko a Kyrenaika, z ktorých vytvorilo svoju najväčšiu kolóniu Líbyu (1,76 mil. km²), no jej reálne dobytie sa natiahlo od roku 1911 až do roku 1930.

Najmenší diel z koloniálnej Afriky sa ušiel Španielsku, ktoré nadviazalo na držbu svojich tradičných základní na pobreží Maroka, ktoré rozšírilo o územie Severného Maroka, súčasné územie Západnej Sahary a v rovníkovej Afrike o Španielsku (Rovníkovú Guineu). Ovládlo tak 315 tis km² s asi 840 tis. obyvateľmi (väčšina žila v severnom Maroku). Z hľadiska vývoja politickej mapy tak Afrika v rokoch 1880 – 1914 prekonala závratné zmeny. Prakticky celé jej územie bolo rozdelené medzi sedem koloniálnych mocností (odolala len Libéria založená oslobodenými otrokmi z USA a domorodá Etiópia). Hoci s výnimkou južnej Afriky a niektorých severoafrických území sa ani v tomto období do Afriky nepresúvali masy európskych prisťahovalcov (ako tomu bolo v prípade Ameriky, či Austrálie), Afrika ako celok bola násilne a naplno vtiahnutá do politicko-ekonomických systémov koloniálnych krajín. Na toto ovládnutie stačili kolonizátorom doslova nepatrné počty vlastných ľudí – podľa rôznych zdrojov žilo pred 1. svetovou vojnou v subsaharskej Afrike, mimo Juhoafrickej únie, zhruba 60 – 70 tisíc belochov. Faktom však zostáva, že hoci mapa Afriky bola doslova „rozkrájaná", často „podľa pravítka", teda priamymi geometrickými hranicami, bez ohľadu na rozloženie kmeňov, či ich tradičné územia, v realite do mnohých odľahlých oblastí vnútrozemia ešte kolonizátori nedokázali ani len vkročiť. Ale všetko sa rýchlo menilo. V prvom rade uvalili kolonizátori na domorodé obyvateľstvo dane, čím ich vtiahli do peňažnej ekonomiky. Domorodí Afričania totiž mohli peniaze zväčša získať iba prácou pre kolonizátorov na ich plantážach, farmách, či v postupne otváraných baniach. Odliv pracovných síl však chýbal v tradičnom poľnohospodárstve, takže klesala domáca výroba potravín a domorodé obyvateľstvo sa tak stávalo v stále väčšej miere závislé na nákupe dovážaných potravín, ale aj priemyselných výrobkov, či odevov. Samozrejme netreba ani zdôrazňovať, že mzdy domorodých robotníkov boli veľmi nízke a ledva stačili na holé prežitie. Každý pokus o odpor bol zo strany kolonizátorov tvrdo a exemplárne trestaný (extrémne už spomínané genocídne masakre v Namíbii a Kongu). Po roku 1910 sa tak zdalo, že európska nadvláda nad Afrikou je nespochybniteľná.

1.4.5 Afrika v 20. storočí – od kolonializmu k nezávislosti

Počas 20. storočia prekonala Afrika ešte dramatickejšie zmeny než počas 19. storočia. Tieto zmeny boli veľmi hlboké a zďaleka sa neobmedzili iba na zmeny na politickej mape. Práve politická mapa Afriky sa počas 20. storočia zmenila veľmi špecificky – menili sa na nej hlavne výplne plôch, nie však už hranice týchto plôch, inak povedané hranice vytýčené kolonizátormi v rámci honu na Afriku sa menili už len čiastočne, no menil sa osud jednotlivých koloniálnych území. Preto sa v ďalšej analýze historickogeografického vývoja Afriky obmedzíme len na základné vývojové trendy a súvislosti, pretože v detailoch už sa vývoj jednotlivých území (kolónií a následne nezávislých štátov) začal výrazne líšiť. Pretože práve na základe týchto síce umelo vytýčených, ale zväčša dodnes platných štátnych hraníc sme Afriku rozdelili na jednotlivé regióny (pozri kapitola 1.2), zásadným procesom a udalostiam, ktoré poznamenali jednotlivé časti Afriky, či africké štáty, sa budeme venovať v rámci charakteristík jednotlivých regiónov Afriky.

1.4.5.1 Afrika a svetové vojny

V nadväznosti na predchádzajúcu kapitolu môžeme konštatovať, že po roku 1910 už bola európska nadvláda nad prakticky celým územím Afriky neotrasiteľná, aspoň pokiaľ ide o hrozby zo strany Afričanov. Ako sa však vzápätí ukázalo, to čo túto nadvládu najviac ohrozilo a napokon podlomilo boli spory o kolónie. Všeobecný konflikt medzi európskymi veľmocami, ktorý prepukol v lete 1914 sa rýchlo rozšíril práve vďaka ich koloniálnym državám do celého sveta. Nemecko už dlhšie dávalo najavo svoju nespokojnosť s rozdelením sveta, hoci v prípade Afriky jeho koloniálne územia rozhodne neboli zanedbateľné. A práve nemecké kolónie sa stali terčom útokov protivníkov Nemecka – najmä Británie, Francúzska, Belgicka a napokon aj Portugalska (v Ázii a Oceánii Japonska), čím sa snažili aspoň čiastočne odčiniť nemecké úspechy na európskych bojiskách. Hoci nemeckí koloniálni úradníci v Afrike sa snažili apelovať aj na svoju vládu v Berlíne, aj na koloniálne mocnosti a navrhovali uzavrieť v Afrike prímerie v mene akejsi kolonialistickej „solidarity", neuspeli. Najmä britské a francúzske vojská sa vrhli na nemecké kolónie, ktoré postupne dobyli. Odpor nemeckých síl s využitím domorodcov však bol tuhý. Kým Togo padlo za pár týždňov, Namíbia o pár mesiacov, Kamerun až po roku a pol, vo východnej Afrike (Tanzánii) sa nemecký veliteľ Letow-Vorbeck, ktorý so svojou armádou prešiel na úspešný partizánsky spôsob boja vo vnútrozemí, odmietol vzdať až do konca 1. svetovej vojny.

Napriek zúfalému odporu Nemecko o svoje kolónie v Afrike definitívne prišlo[1],

1 Asi 2/3 Nemeckého Toga získalo Francúzsko (dnešný štát Togo), zvyšok Británia (dnes súčasť Ghany). Podobne 90 % Nemeckého Kamerunu získalo Francúzsko (dnešný Kamerun a časti Konga, Gabonu a Stredoafrickej republiky), kým 10 % Británia (zhruba polovica z tohto územia je od roku 1961 súčasťou Kamerunu, polovica zostala súčasťou Nigérie). Nemeckú juhozápadnú Afriku (dnešnú Namíbiu) okupovala z poverenia Británie Juhoafrická únia a Nemeckú východnú Afriku z väčšej časti (Tanganika) obsadila Británia, kým malé územie Ruanda-Urundi (dnešné štáty Rwanda a Burundi) na severozápade bývalej nemeckej kolónie získalo za odmenu spojenecké Belgicko (susedili s Belgickým Kongom). Po roku 1918 sa tak rozloha francúzskych kolónií v Afrike rozrástla na 11,8 mil. km² (39 %), britských na 10,6 mil. km² (35 %) a belgických na 2,4 mil. km² (8 % rozlohy Afriky).

no podstatné bolo, že Afričania na vlastné oči videli, ako sa ich „bieli páni“ dokážu navzájom ničiť. Mnohí to mali možnosť za cenu vlastných početných obetí zažiť ako robotníci, vojaci, či nosiči zverbovaní do bojujúcich koloniálnych armád. No mnohí, najmä z francúzskych kolónií boli v núdzi povolávaní i ako vojaci do zákopov v Európe (senegalskí strelci, či alžírske oddiely zuávov). Na vlastné oči tak videli Európu, hoci ničenú vojnou, mnohí však získali aspoň základné vzdelanie a poznatky o svete mimo svoje domovy. Po vojne tak bolo ťažké očakávať, že sa vždy všetci poslušne vrátia domov. Mnohí z nich očakávali, že keď boli hodní toho, aby prelievali krv za svoju „koloniálnu vlasť“ v čase najväčšej núdze, budú hodní aj toho, aby sa stali jej plnoprávnymi občanmi. Navyše práve „civilizovaním“ barbarských a nevzdelaných domorodcov obhajovali kolonialisti svoje „poslanie“ ovládať časti Afriky. V rámci tohto poslania boli podporované aj misijné činnosti, ktoré okrem viery v kolóniách šírili aj základné vzdelanie aspoň pre vybrané skupiny domorodcov, ba vybraným jednotlivcom bolo umožnené (za verejné, cirkevné, či štátne) štipendiá študovať na stredných a aj vysokých školách v Európe. Hoci vykorisťovanie afrických zdrojov v prospech hospodárskych záujmov pokračovalo, stále viac do Afriky prenikal aj pokrok. Ten šírili aj európski prisťahovalci, ktorí sa vo väčších počtoch usádzali najmä v britských kolóniách v juhovýchodnej a východnej Afrike, kde mohli v klimaticky priaznivejších podmienkach tamojších vysočín rozvíjať farmárstvo. Cestovateľov a priekopníkov 19. stor. začali síce v malých počtoch ale predsa nahrádzať opäť najmä vo východnej a južnej Afrike prví turisti. Pokrok sa prejavil (opäť často aj vďaka misijnej činnosti) v tom, že postupne sa začali prejavovať aj iné pozitíva „civilizácie“, napr. vznik základov zdravotnej starostlivosti. Najmä na farmách európskych kolonistov, ale i v baniach a inde sa postupne začínali šíriť aspoň základné prvky spočívajúce v ochrane pred šírením epidémií. Rovnako tvrdý dozor európskych koloniálnych úradov zastavil väčšinu medzi kmeňových vojen. Tieto všetky faktory viedli k tomu, že Afrika začínala postupne zažívať stále očividnejší rast počtu obyvateľov. Kým do vypuknutia 2. svetovej vojny tieto trendy neboli tak zrejmé a vo viacerých afrických územiach a kolóniách počet obyvateľov ešte stagnoval či rástol len pomaly (západná a rovníková Afrika), inde sa situácia začala výrazne meniť, napr. v britských východoafrických kolóniách sa počet obyvateľov za cca. 25 rokov zdvojnásobil, v portugalskej Angole dokonca takmer strojnásobil. (Dorigny et al. 2015). Celkovo počet obyvateľov Afriky dosiahol okolo r. 1938 takmer hranicu 160 mil. V nasledujúcom období sa tempo rastu počtu obyvateľov začalo zvyšovať už vo väčšine afrických krajín. V rokoch 1900 – 1950 sa tak celkovo počet obyvateľov Afriky zdvojnásobil a dosiahol okolo roku 1950 okolo 230 mil. Rast počtu domorodého obyvateľstva však prinášal aj komplikácie v správe kolónií. Ďalším problémom ich rozvoja bolo okrem iného aj to, že každá koloniálna mocnosť sa zameriavala len na svoje kolónie. Dopravná infraštruktúra (najmä železnice) mala slúžiť najmä strategickým a ekonomickým záujmom koloniálnych mocností, preto boli budované izolovane v jednotlivých kolóniách spravidla od pobrežia do vnútrozemia, aby bolo možné ľahko exportovať vyťažené suroviny, či vypestované plodiny. Na prepojení jednotlivých kolónií rôznych mocností, či centier osídlenia nemali koloniálne vlády záujem.

Najmä v severnej Afrike sa už v prvej polovici 20. storočia objavovali náznaky ohrozenia európskej nadvlády Afričanmi. Predovšetkým v Egypte, ktorého elity si pamätali vlastné tradície štátnosti, sa rozvíjalo moderné islamistické hnutie (Moslimské bratstvo), ktoré sa stále viac stavalo proti britskej okupácii. Británia sa pod tlakom rastúcej nespokojnosti a politického napätia napokon rozhodla, podobne ako v iných prípadoch, predísť otvorenému konfliktu tým, že v roku 1922 udelila Egyptu nezávislosť, avšak s viacerými obmedzeniami, ktoré jej umožňovali krajinu kontrolovať a v prípade ohrozenia svojich strategických záujmov zasiahnuť. Egypt sa stal kráľovstvom, ktoré však prenechalo kontrolu Suezského prieplavu naďalej Británii. Tá mala okrem toho i naďalej právo rozmiestňovať na území celej krajiny svoje vojská a jej zástupcovia dohliadali na činnosť vlády, či jednotlivých ministerstiev. Tým dosiahla Británia dve veci – jednak sa zbavila formálnej zodpovednosti za celú krajinu a jej rýchlo rastúce obyvateľstvo, čím sa zbavila i nákladov na sociálny rozvoj štátu a jednak si zabezpečila kontrolou „spriatelenej“ vlády svoje záujmy – práve tento prístup sa ukázal ako veľmi efektívny, samozrejme z pohľadu koloniálnej mocnosti. Avšak pre ostatné vtedajšie koloniálne mocnosti bola čo i len myšlienka na vzdanie sa formálnej suverenity nad svojimi kolóniami neprijateľná. Dokonca niektoré sa naopak snažili ešte brutálnejším využitím vojenskej sily udržať, či dokonca rozšíriť svoju kontrolu. Príkladom bolo najmä od roku 1922 fašistické Taliansko, ktoré najskôr bezohľadným terorom dokončilo dobytie Líbye, do ktorej začalo následne presídľovať tisíce talianskych kolonistov, aby tak vytvorili základ Mussoliniho novej Rímskej ríše, ktorá sa mala rozprestierať na všetkých pobrežiach Stredozemného mora. V rámci tejto fašistickej kampane v roku 1936 zaútočili talianske vojská i na nezávislú Etiópiu (Habeš), jednak aby odčinili svoju potupnú porážku z roku 1896, jednak aby dobytím tejto jednej z najľudnatejších krajín Afriky (vtedy cca 10 – 12 mil. obyvateľov) podstatne rozšírili svoju koloniálnu ríšu vo východnej Afrike. Útok bol vedený tými najbrutálnejšími prostriedkami (letectvom, tankami i použitím vtedy už zakázaných bojových plynov) proti suverénnemu medzinárodne uznanému štátu (Etiópia bola členom Spoločnosti národov), no ostatné veľmoci proti akcii s výnimkou formálnych protestov nič nepodnikli. Zdalo sa, že na koloniálnom imperializme sa stále nič nemení.

Zlom spôsobilo opäť vypuknutie vojny medzi európskymi mocnosťami, ktorá sa rýchlo premenila na 2. svetovú vojnu. Aj v tejto vojne sa boje preniesli aj do Afriky, tentoraz vďaka talianskym kolóniám. Talianski fašisti sa nerealisticky pokúsili útokmi proti susedným územiam rozšíriť svoje impérium, čo skončilo napokon pre nich katastrofou, pričom nepomohla ani masívna pomoc nacistického Nemecka v bojoch v severnej Afrike. Tak ako v 1. svetovej vojne, aj počas 2. svetovej vojny dodávali africké kolónie aj vojakov, ale najmä suroviny pre vojnovú výrobu. Hospodársky význam Afriky rástol. Napriek tomu po skončení 2. svetovej vojny nemienili koloniálne mocnosti zmeniť svoj postoj k svojim africkým kolóniám. V Ázii sa síce ich koloniálne ríše rozpadali (India, Indonézia, Francúzska Indočína, Blízky východ a i.) no o Afrike predpokladali, že je ešte príliš zaostalá na to, aby ich vláda bola ohrozená. Dokonca si chceli deliť i obsadené talianske kolónie medzi seba. Situácia sa však rýchlo menila.

1.4.5.2 Dekolonizácia Afriky

Podstatným rozdielom v usporiadaní povojnového sveta bola skutočnosť, že svetovými veľmocami sa stali USA a Sovietsky zväz, ktoré nemali dôvod podporovať existenciu koloniálnych impérií. Navyše, z koloniálnych impérií sa jediná Británia dokázala nacistickému Nemecku a jeho spojencom ubrániť, avšak za cenu značných strát, ekonomického vyčerpania a poklesu svojho veľmocenského významu. Francúzsko a Belgicko boli dokonca porazené a okupované Nemeckom, hoci ich kolónií v Afrike sa to (okrem Tuniska) netýkalo. Španielsko a Portugalsko sa síce účasti vo vojne v podstate vyhli (Portugalsko len formálne vyhlásilo vojnu Nemecku), no dostali sa vďaka svojim diktátorským vládam do značnej medzinárodnej izolácie. Realitou svetovej politiky sa stalo bipolárne videnie. Sovietsky zväz už z princípu (všetky koloniálne mocnosti boli súčasťou nepriateľského tábora) rôznymi prostriedkami podporoval boj proti kolonializmu všade vo svete. USA ako bývalá kolónia tiež nemali pochopenie pre snahu koloniálnych mocností udržať si svoje impériá. Navyše ako ekonomicky najsilnejšia krajina sveta mali USA záujem na slobodnom obchode a voľnom prístupe k surovinám a exportným trhom, čo by im mohli koloniálne mocnosti ľahko sťažovať zavádzaním colných bariér. Preto hoci sa inak západný a východný blok vo svetovej politike stávali nezmieriteľnými protivníkmi, v otázke podpory dekolonizácie zastávali príbuzné stanoviská. Európske koloniálne mocnosti tak mali stále menší manévrovací priestor v diplomacii, i v použití vojenskej sily. Jedným z dôvodov americkej (nezriedka skrývanej) podpory za udelenie nezávislosti kolóniám bola aj obava, že ak by tak neurobili, doslova by nahnali všetky vznikajúce hnutia za nezávislosť do „náručia“ Sovietskeho zväzu. Ten by tak mohol mocensky preniknúť do ďalších častí sveta, čím by zmaril hlavnú stratégiu USA počas studenej vojny spočívajúcu v zadržiavaní šírenia komunizmu (Trumanova doktrína). Otvorenou „arénou“ boja proti kolonializmu sa stalo OSN, kde sa dekolonizácia postupne stávala jednou z ústredných tém rezolúcií, pričom čím viac sa rozrastala jej členská základňa o novovzniknuté štáty (bývalé kolónie), tým viac silnel tlak na koloniálne mocnosti, aby udelili svojim zvyšným kolóniám nezávislosť.

Čoskoro v priebehu 50-tych rokov 20. storočia sa začal výrazne líšiť postoj jednotlivých koloniálnych mocností k možnosti dekolonizácie. Prvým impulzom bolo dianie v severnej a severovýchodnej Afrike. Talianskom okupovaná Etiópia bola síce oslobodená už v roku 1941, ale britské jednotky zostali v krajine až do roku 1955. Problém bol i s ďalšími dobytými talianskymi kolóniami, najmä však Líbyou, ktorá sa s talianskou nadvládou nikdy nezmierila. Svetové superveľmoci USA a Sovietsky zväz tiež neboli naklonené myšlienke jej rozdelenia medzi Francúzsko a Britániu (podobne ako v prípade nemeckých kolónií po 1. svetovej vojne). Preto po dočasnej okupácii tejto arabskej krajiny jej bola napokon v r. 1951 udelená nezávislosť. V tej dobe už sa naplno prebúdzal novodobý arabský nacionalizmus, čo sa prejavilo aj štátnym prevratom v susednom Egypte v roku 1952, kde bola zvrhnutá skorumpovaná probritská monarchia. Nový vojenský režim vyhlásil skutočnú nezávislosť a rýchlo sa vymaňoval spod britského vplyvu. Vzájomné spory vyvrcholili aj ozbrojeným konfliktom počas tzv. Suezskej krízy v roku 1956, ktorá znamenala totálnu stratu prestíže Veľkej Británie,

a najmä odhalila jej neschopnosť viesť samostatnú veľmocenskú politiku bez súhlasu USA. Silnejúci arabský nacionalizmus viedol aj k tomu, že v tom istom roku sa Británia vzdala vlády nad Sudánom a Francúzsko sa muselo pod silným tlakom vzdať svojich protektorátov nad domorodými monarchiami – Tuniskom a Marokom.

Najmä Veľká Británia, pre ktorú Afrika nikdy nepredstavovala hlavnú súčasť jej koloniálneho impéria, sa po „tvrdých lekciách" v severnej Afrike dokázala pomerne rýchlo zmieriť aj s myšlienkou straty svojich kolónií v "čiernej Afrike". Tak ako od druhej polovice 19. stor. do začiatku 20. stor. začala udeľovať samosprávu svojim „bielym" kolóniám (Kanade – 1867, Austrálii – 1901, Novému Zélandu – 1907, Južnej Afrike – 1910), ktorým udelila štatúty domínií, tak bola postupne ochotná udeliť samosprávu aj „čiernym" kolóniám, teda tým, v ktorých bieli kolonisti tvorili len nepatrné menšiny. Práve to sa však stretlo s odporom týchto bielych kolonistov. Vzorom im bola práve Juhoafrická únia, kde so ziskom samosprávy získali postupne prevahu zástancovia rasizmu, vďaka čomu boli, napriek nevôli londýnskej vlády, zavádzané stále tvrdšie rasistické zákony, ktoré uzákoňovali rasovú segregáciu a fakticky deklasovali čiernych Afričanov (ale napr. aj obyvateľov ázijského pôvodu) na neplnoprávnych občanov. Po 2. svetovej vojne tento trend v Juhoafrickej únii vyvrcholil zavedením uceleného rasistického systému zvaného apartheid. Odpor britskej vlády bol zmarený tým, že juhoafrická rasistická belošská vláda v roku 1960 jednoducho vystúpila z Britského impéria a britské domínium Juhoafrická únia sa zmenila na úplne nezávislú Juhoafrickú republiku (pod jej správou zostala aj Juhozápadná Afrika – Namíbia). Príklad juhoafrických belochov nasledovala aj relatívne početná belošská menšina v susednej Južnej Rodézii (Zimbabwe), ktorá napokon jednostranne v roku 1965 vyhlásila (s podporou Juhoafrickej republiky) nezávislosť „svojho" štátu pod názvom Rodézia, v ktorom bol zavedený taktiež apartheid. Podobne rozhodný odpor voči tomu, aby bola vláda odovzdaná do rúk čiernym Afričanom mali aj bieli kolonisti v ďalších, najmä východoafrických kolóniách. Ich malá početnosť im však nedovolila prevziať kontrolu nad týmito kolóniami proti vôli Veľkej Británie. A tá bola už od druhej polovice 50-tych rokov rozhodnutá zbaviť sa postupne svojho koloniálneho bremena. Výhodou britského koloniálneho systému bolo, že v snahe minimalizovať náklady na správu kolónií boli maximálne zapájané, či využívané tradičné mocenské štruktúry. Ak to bolo možné a v súlade s britskými záujmami, rozsiahle oblasti s domorodým osídlením sa ponechávali pod správou miestnych náčelníkov, ktorých Briti potvrdzovali vo funkciách, resp. im vyplácali rentu a kryli ich autoritu svojou mocou. Naopak, títo náčelníci zasa britským úradom zodpovedali za „poriadok" vo svojich kmeňoch a plnili prípadné zadané úlohy. Rovnako v britských kolóniách boli od medzivojnového obdobia postupne aj iní domorodci zapájaní do administratívnych štruktúr a postupne sa objavovali zárodky miestnych zastupiteľských orgánov. Postupným šírením vzdelania sa vytvárali aj medzi Afričanmi elity s primeranejšou kvalifikáciou schopné zastávať zodpovedné miesta v správe štátu. Na čelo domorodých hnutí za dosiahnutie samosprávy a neskôr nezávislosti britských kolónií sa nestavali príslušníci „skorumpovanej" domorodej náčelníckej elity, ale práve nové skupinky afrických intelektuálov s európskym vzdelaním. Práve títo noví politici odmietali tak kolonializmus, ako aj snahu odovzdávať moc

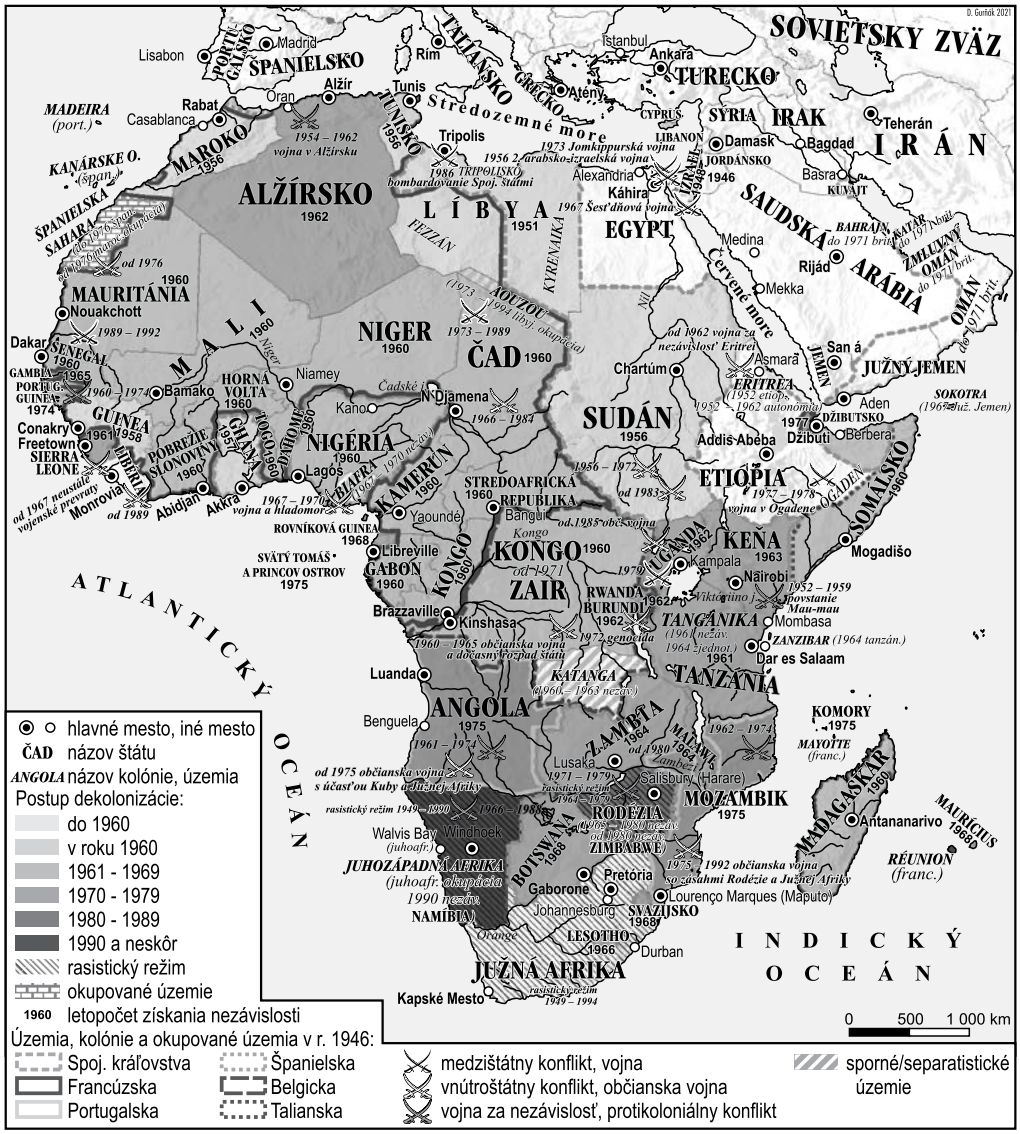

Obr. 11 *Dekolonizácia Afriky*

do rúk „kolaborantov“, či dokonca pokusy obnoviť pôvodné predkoloniálne kmeňové štáty a ríše. Briti sa napokon týmto trendom prispôsobili v záujme zachovania korektných vzťahov. Postupne v kolóniách zavádzali, resp. rozširovali miestne samosprávy, do ktorých mohli v stále väčších počtoch zasadať zástupcovia Afričanov. Napokon na základe slobodných volieb súhlasila britská vláda s odovzdávaním moci Afričanom (ktorých zväčša len pár rokov predtým koloniálne úrady prenasledovali a zatýkali). V roku 1957 tak získala pod vedením charizmatického lídra dr. Nkwame Nkrumaha nezávislosť prvá „černošská“ kolónia – Zlaté pobrežie. Tá sa okamžite premenovala na Ghanu, aby zdôraznila svoj africký charakter a pripomenula, že je (podobne ako

stredoveká Ghana) prvým skutočne nezávislým štátom na juh od Sahary, hoci územne a ani etnicky nemala s touto starobylou ríšou nič spoločné. Príklad sa ale ujal a viaceré nové africké štáty po získaní nezávislosti menili nielen svoje názvy, ale postupne dochádzalo i k premenúvaniu mnohých miestnych názvov, najmä miest, ktoré však bolo vnímané ako návrat k pôvodným africkým názvom. Postupne sa Veľká Británia do roku 1968 zbavila prakticky všetkých svojich afrických kolónií. Hoci štáty s rasistickými režimami (Južná Afrika s okupovanou Namíbiou, a najmä Rodézia) neboli zväčša medzinárodným spoločenstvom uznané ako dekolonizované.

Výrazne odlišný postoj k svojim africkým kolóniám zaujalo Francúzsko. Pre Francúzsko bolo jeho koloniálne impérium tradične známkou jeho veľmocenského postavenia. Navyše v Afrike sa nachádzala väčšina francúzskych kolónií, preto ani vojnou poničené a oslabené Francúzsko absolútne nepripúšťalo myšlienku vzdania sa svojich kolónií. Dokázalo to už od konca 2. svetovej vojny, kedy sa násilím pokúšalo udržať svoje kolónie v juhovýchodnej Ázii (Indočíne). Keď sa to ukázalo ako nereálne, svoju pozornosť prenieslo na severnú Afriku. Tu priamo v srdci francúzskych držav – v Alžírsku vypuklo v roku 1954 protifrancúzske povstanie, resp. protikoloniálna vojna vedená arabskými nacionalistami. Bol to krach francúzskej politiky, ktorá vyhlasovala Alžírsko za priamu nedeliteľnú súčasť Francúzska, v ktorej však alžírski Arabi nemali občianske práva. Francúzsko v snahe za každú cenu uspieť v boji proti alžírskym povstalcom viedlo vojnu maximálne brutálne (rovnako ako povstalci), dokonca sa vzdali nadvlády nad domorodými susednými protektorátmi Marokom a Tuniskom, len aby mohli sústrediť svoje sily v Alžírsku. Napokon hrozilo, že vojna sa z Alžírska v podobe prevratu, či občianskych nepokojov a následne občianskej vojny preleje do samotného Francúzska. Situáciu vo Francúzsku vyriešil faktický pokojný štátny prevrat, či zmena politického systému spojená s nástupom prezidenta de Gaulla v roku 1958 (začiatok tzv. 5. republiky). V samotnom Alžírsku sa pokúsil kombináciou zostrených útokov proti povstalcom na jednej strane a zavádzaním reforiem a snahou zlepšiť postavenie alžírskych moslimov na druhej strane zvrátiť priebeh vojny. Zároveň sa snažil aj pod medzinárodným tlakom zmierniť záväzky Francúzska v subsaharskej Afrike. Francúzsky koloniálny systém na rozdiel od britského bol výrazne centralizovaný. Francúzi vo svojich kolóniách spravidla zavádzali priamu správu, v ktorej rozhodujúce posty v administratíve, či v armáde zastávali predovšetkým Francúzi, resp. pofrancúzštení belosi. Afričania boli delení do kategórií podľa stupňa asimilácie, teda pofrancúzštenia. I tak sa im spravidla ušli len najnižšie pozície v správe kolónií, či už v koloniálnych armádnych jednotkách alebo ešte menej v administratíve. Po 2. svetovej vojne v snahe vytvoriť zdanie jednotného Francúzska síce priznali svojim kolóniám zastúpenie vo francúzskom parlamente, no volebný systém, z ktorého boli pôvodne vylúčené, či diskriminované neasimilované skupiny Afričanov (teda ich veľká väčšina) umožnil, že sa do parlamentu dostalo len niekoľko černošských poslancov za kolónie. Tí sa samozrejme mohli presadiť proti bielej väčšine iba vtedy, ak prišli s kompromisnými požiadavkami. Francúzi začali zavádzať systém volenej samosprávy vo svojich kolóniách narýchlo až od roku 1956, pričom zrušili aj systém delenia domorodcov na triedy podľa stupňa ich asimilácie. To všetko malo za následok, že Afričania vo francúzskych

kolóniách boli veľmi málo alebo vôbec pripravovaní na prevzatie moci a zodpovednosti a nemali prakticky žiadne skúsenosti s voľbami. Práve s týmito faktormi francúzska vláda kalkulovala, keď v roku 1958 prišla s projektom vytvorenia Francúzskeho spoločenstva – ktoré malo zmeniť francúzske koloniálne impérium na formálne voľný zväzok autonómnych štátov na čele s Francúzskom. V skutočnosti sa však očakávalo, že tieto štáty zostanú pod pevným dohľadom Francúzska, pretože nebudú schopné vďaka nedostatku vlastného kvalifikovaného personálu bez pokračujúcej „asistencie" Francúzska ani zabezpečiť svoje fungovanie. Navyše hoci v týchto kolóniách prebehli voľby, vo viacerých prípadoch sa dalo „zariadiť", aby sa na čelá vznikajúcich štátov dostali „vhodné" osoby, napr. príslušníci francúzskych koloniálnych jednotiek a pod. Títo predstavitelia boli následne systematicky protežovaní ako „priatelia" Francúzska, či dokonca osobne jeho prezidenta. Za týchto podmienok v roku 1958 všetky vytvorené autonómne štáty vo Francúzskej Afrike prijali projekt Francúzskeho spoločenstva, okrem jediného – Guinei, na čelo ktorej sa dostal radikálny marxista Sékou Touré. Guinea tak ako prvá francúzska kolónia vyhlásila úplnú nezávislosť. Francúzskym trestom bolo okamžité stiahnutie všetkých štátnych zamestnancov a odborníkov, ktoré malo priniesť kolaps nového štátu. Lenže v podmienkach studenej vojny zasiahol svojou pomocou Sovietsky zväz. Guinea sa tak síce udržala, ale naďalej sa prepadala ekonomicky vďaka nekompetentnému vedeniu, zavádzaniu sovietskeho modelu jednej strany a direktívneho hospodárstva. Napriek obrovským ekonomickým ťažkostiam sa vytváranie afrického socializmu stalo pre časť nových afrických lídrov veľmi lákavé. V realite však očakávali v prvom rade ekonomickú pomoc zo strany Sovietskeho zväzu a to im umožnilo odmietať pluralitný demokratický model usporiadania, ktorý ochotne nahradili vládou jednej strany, či priamou osobnou diktatúrou. Francúzsky pokus o ustanovenie Francúzskeho spoločenstva sa vzápätí ukázal ako neefektívny, preto už v roku 1960 súhlasilo Francúzsko s udelením nezávislosti prakticky všetkým svojim kolóniám v subsaharskej Afrike, s výnimkou malých strategických území na východe Afriky (Džibutsko, Komory, Réunion). V priebehu roku 1960 sa tak objavilo na mape Afriky až 14 nových štátov z bývalých francúzskych kolónií (Mauritánia, Senegal, Mali, Pobrežie Slonoviny, Horná Volta (Burkina), Togo, Dahome (Benin), Niger, Čad, Kamerun, Stredoafrická republika, Kongo, Gabon a Madagaskar) a k nim ešte britská Nigéria a pôvodne belgické Kongo, Rwanda a Burundi. Vzniklo tak až 18 nových štátov v jedinom roku – roku Afriky. Tým vyvrcholila prvá a najdôležitejšia etapa dekolonizácie.

Ako sa čoskoro ukázalo, novovzniknuté, väčšinou umelo vytvorené štáty sa čoskoro začali prepadať do vnútorných konfliktov. Francúzsko si však vo väčšine svojich bývalých kolónií udržalo významný vplyv v ekonomike, vojenskej spolupráci i v kultúre. Za podpísanie pre Francúzsko výhodných kontraktov na využívanie nerastného bohatstva, či odber produkovaných plodín ponúkalo istú ekonomickú pomoc, ponechalo si kontrolu nad menou (západoafrický, či stredoafrický frank s pevným kurzom voči francúzskemu franku), ktorá sa však stala aspoň spoľahlivou a stabilnou. V rámci kultúrnej spolupráce poskytovalo Francúzsko pomoc s udržiavaním, či budovaním školstva, dodávaním učebníc, či udeľovaním štipendií africkým študentom na štúdium

na francúzskych stredných, či vysokých školách. Zásadnou podmienkou však bolo, aby francúzština zostala úradným a vyučovacím jazykom v týchto krajinách. Francúzsko si tak udržiavaním zóny frankofónie dokázalo vo veľkej časti svojich bývalých kolónií udržovať aj svoj hospodársky vplyv, pretože konkurenčné nefrancúzske zahraničné spoločnosti narážali v týchto krajinách na jazykovú bariéru (vo viacerých bývalých britských kolóniách naopak vďaka angličtine ľahšie prenikali americké firmy). Táto politika však mala aj druhú stránku, ktorej dôsledky sa prejavili až o desaťročia neskôr – Francúzsko sa pre mnohých obyvateľov frankofónnych afrických štátov stalo krajinou „zasľúbenou", kde dúfali, že sa vďaka znalosti jazyka dokážu lepšie uplatniť. V tomto ohľade treba spomenúť aj to, že francúzska politika už od 60-rokov 20. storočia nebola rasistická, každý obyvateľ Francúzska, či imigrant z bývalých francúzskych kolónií bol bez ohľadu na farbu pleti považovaný pred zákonom za Francúza, ak sa hlásil k francúzskej kultúre, dejinám a jazyku. Epilógom márnej snahy Francúzska udržať aspoň časť svojich kolónií bola definitívna strata Alžírska v roku 1962. Snahy francúzskej vlády o kompromis medzi francúzskymi kolonistami a alžírskymi arabskými nacionalistami narazili na odpor z oboch strán. Francúzsko sa z Alžírska stiahlo a spolu s ním aj asi 900 tisíc kolonistov a niekoľko desiatok tisíc Alžírčanov obávajúcich sa nacionalistov sľubujúcich „kufre alebo smrť". Tí svoje vyhrážky splnili a po získaní nezávislosti tisíce „kolaborantov" zmasakrovali. Alžírska vojna sa tak s celkovým počtom asi 1 mil. obetí zaradila medzi najkrvavejšie konflikty v Afrike. Ako sa žiaľ ukázalo, čoskoro mali pribudnúť ďalšie rovnako krvavé konflikty.

Belgicko sa vzdalo svojich kolónií nepripravene, v podstate vo vleku udalostí tiež v roku 1960. Nie je náhoda, že práve tieto 3 štáty (Kongo-Zair (dnešná KDR), Rwanda, Burundi) sa stali synonymom chaosu, násilia a do značnej miery kolapsu. Trendom dekolonizácie sa pokúšali odolať najmä Portugalsko a Španielsko, ktorých diktátorské, či autoritárske vlády sa propagandistickou oslavou svojich koloniálnych impérií snažili odvrátiť pozornosť obyvateľstva svojich krajín od ich katastrofálneho ekonomického a sociálneho zaostávania za ostatnou vyspelou Európou. Najmä Portugalsko sa napriek svojej nízkej ekonomickej výkonnosti snažilo programom masívnych investícií do rozvoja svojich najväčších kolónií – Angoly a Mozambiku presvedčiť okolitý svet i vlastné obyvateľstvo, že ide o priame a rovnocenné súčasti Portugalska. Problémom však bolo, že proti portugalskej nadvláde sa v priebehu 60-rokov rozvinulo intenzívne hnutie odporu štedro podporované najmä Sovietskym zväzom. V Angole, Mozambiku a Portugalskej Guinei (Guinei Bissau) sa rozhoreli regulérne protikoloniálne vojny. V Angole, kde sa rozvíjala ťažba ropy sa objavili aj pravicové povstalecké skupiny hľadajúce naopak podporu, či už v susedných štátoch alebo medzi západnými veľmocami. Portugalsko bolo nútené v stále väčších počtoch nasadzovať svoju armádu, ktorá výrazne odčerpávala jeho zdroje. Napriek tomu, však dokázala udržať kontrolu nad väčšinou kolónií (okrem Guiney Bissau). Rozhodujúcim momentom pre rozpad portugalského, ale aj španielskeho koloniálneho systému bol pád diktatúr v materských krajinách (Portugalsko 1974, Španielsko 1975). Nové vlády sa bez ohľadu na dôsledky prakticky ihneď zriekli vlády nad kolóniami. Tie tak získali okamžite nezávislosť, no v najväčších z nich (v Angole a v Mozambiku) sa protikoloniálna vojna pretavila

do občianskych vojen. V nich už výrazne zasahovala politika mocenských blokov západu a východu, pretože vlády v týchto krajinách sa zmocnili ľavicové politické sily orientované na Sovietsky zväz. USA a ďalšie krajiny (najmä Južná Afrika) sa s týmto nemienili zmieriť a zintenzívnili podporu pravicovým (či skôr protivládnym) povstaleckým hnutiam, čím konflikty prehlbovali a predlžovali. Jedným z dôsledkov týchto vojen bolo i totálne ničenie infraštruktúry v snahe poškodiť vládu, takže i to, čo bolo v rámci investícií počas koloniálnej éry vybudované, bolo vzápätí poškodené, či úplne zničené.

1.4.5.3 Problémy postkoloniálnej Afriky

Afrika sa stala od 60-tych rokov 20. storočia zástupným bojiskom medzi dvoma superveľmocami. Z tejto situácie ťažili viacerí čoraz skorumpovanejší africkí lídri, ktorí sa často účelovo hlásili k východnému, či západnému bloku, podľa toho odkiaľ dúfali získať väčšiu pomoc v podobe dodávok zbraní, či financií. Svetové veľmoci v snahe zablokovať protivníka, zvyčajne veľkoryso privierali oči nad korupciou a rozkrádaním pomoci, o potláčaní ľudských práv, či dokonca rozsiahlych masakroch voči domácemu obyvateľstvu ani nehovoriac. Toto korumpovanie veľmocami bolo dopĺňané korupciou obchodnými a ťažiarskymi spoločnosťami, ktoré využívali miestnu anarchiu na znižovanie svojich výrobných nákladov, pretože suma úplatkov miestnym africkým autoritám bola mnohonásobne nižšia než prípadné náklady spojené s dodržiavaním ekologických či bezpečnostných a pracovných štandardov obvyklých vo vyspelých krajinách. Prvou krajinou, kde sa záujmy oboch mocenských blokov skrížili bolo Demokratické Kongo, kde pokus o nastolenie ľavicovej vlády zmarila občianska vojna, dokonca hroziaca rozpadom štátu a následne vojenská vláda excentrického diktátora Mobutua podporovaného západným blokom. Ďalšími exemplárnymi príkladmi boli už spomínané postkoloniálne konflikty v Angole a v Mozambiku, či štátny prevrat v Etiópii, ktorý spolu s pádom cisárstva znamenal nastolenie komunistického režimu a prechod krajiny z prozápadného do prosovietskeho tábora. Toto delenie sa týkalo aj krajín severnej, či západnej Afriky, pričom podliehalo z času na čas rýchlym zmenám. Aj to bol jeden z dôsledkov vládnej korupcie. Africkí lídri totiž systematicky kalkulovali vo svoj štátny, či nezriedka aj osobný prospech a k svetovým mocenským blokom sa hlásili často účelovo. O ich hlbokom ideologickom zápale pre komunizmus, či pre antikomunizmus je možné polemizovať, isté však je, že útoky na svojich protivníkov, opozíciu, či zásahy proti skupinám vlastného obyvateľstva zvyčajne ospravedlňovali, či zdôvodňovali v intenciách bipolárneho videnia sveta, ako nekompromisný boj proti komunistom, či naopak imperialistom a pod. V skutočnosti však mnohí africkí vládcovia (prezidenti) často uplatňovali tribalizmus, teda zvýhodňovali príslušníkov vlastného kmeňa, či etnika a naopak diskriminovali, či priamo prenasledovali vlastné obyvateľstvo štátu iného etnického pôvodu. Často sa pritom uplatňovali medzietnické animozity pochádzajúce ešte z predkoloniálnych čias. Treba však pripomenúť, že zámerné prehlbovanie týchto medzikmeňových napätí efektívne využívali a zneužívali koloniálne mocnosti v duchu známeho hesla „rozdeľuj a panuj“, aby tak ľahšie kontrolovali svoje kolónie.

Práve umelo vytýčené hranice kolónií, ktoré nové štáty prevzali bez zmien, boli jednou z príčin vnútornej nestability a konfliktov v rámci nových štátov. Tie totiž združovali rôzne, často tradične nepriateľské kmene a etniká. Kým naopak štátne hranice zase mnohé etniká delili do dvoch i viacerých štátov. Noví africkí lídri často ešte pred získaním nezávislosti však požadovali zachovanie koloniálnych hraníc aj pre svoje nové štáty. Dôvodov bolo viacero, od podozrievania (často opodstatneného), že koloniálnym mocnostiam ide len o oslabenie vznikajúcich štátov až po vlastné mocenské ambície, kedy im vláda nad veľkými územiami dávala moc ďaleko presahujúcu horizonty tradičných kmeňových štruktúr, či pôvodných predkoloniálnych štátnych útvarov. Napriek rôznym vnútorným problémom sa tak jednou z vecí, na ktorých sa drvivá väčšina afrických lídrov nových nezávislých štátov po získaní nezávislosti zhodla bolo uznanie nemennosti pôvodných koloniálnych hraníc a ich uznanie ako nových štátnych hraníc. Práve to bol jeden zo základných pilierov Organizácie africkej jednoty, ktorá vznikla v r. 1963 ako nadštátna organizácia združujúca slobodné africké štáty. Tento postoj sa odrazil v skutočnosti, že otvorené medzištátne konflikty sa v postkoloniálnej Afrike stali zriedkavé, minimálne pokiaľ išlo o oficiálnu rovinu (konflikt Etiópia – Somálsko o oblasť Ogaden, spor o Západnú Saharu, líbyjsko-čadský konflikt o oblasť Aouzou). V neoficiálnej rovine však dochádzalo často (a smerom do súčasnosti ešte častejšie) k prienikom rôznych ozbrojených skupín cez hranice, k podpore povstaleckých, či separatistických hnutí, či aj k vojenským intervenciám s cieľom zvrhnúť existujúce režimy. Samotná existencia jednotlivých štátov, či ich hraníc však nebola a priori spochybňovaná, už aj z toho dôvodu, že tieto štáty boli pod patronátom jednej zo superveľmocí, ktoré si uvedomovali, že každé vážnejšie oslabenie ich „klientských štátov" by znamenalo zmenšenie ich vlastnej sféry vplyvu. Preto sa v postkoloniálnej etape studenej vojny tak výrazne v Afrike rozmohla zmieňovaná vládna korupcia.

Avšak práve táto vládna korupcia po roku 1989 výrazne poklesla, na rozdiel od ekonomickej korupcie zaisťujúcej spoločnostiam prístup k surovinám. Rozpadom sovietskeho bloku sa skončilo súperenie oboch superveľmocí o získavanie podporovateľov či sfér vplyvu v Afrike. Po páde Sovietskeho zväzu už ani USA a ďalšie vlády nemali dôvod dotovať rôznych afrických diktátorov a tolerovať rozkrádanie rozvojovej pomoci. Afrika sa po roku 1990 dostala mimo pozornosť svetovej politiky. Viaceré režimy stratu podpory nedokázali prekonať a zrútili sa. Problémom však bolo, že ich miesto nedokázali zaujať iné autority a namiesto k očakávanej demokracii a pluralite viaceré africké krajiny rýchlo smerovali ku kolapsu a faktickému zániku. Nastala v nich pluralita ozbrojenej moci. Nefunkčné štáty nahradili neformálne ozbrojené skupiny, ktoré si aspoň na časti teritória štátov vytvárali vlastné domény. Typickým príkladom bolo Somálsko, ktoré sa fakticky rozpadlo už v roku 1991 a ani medzinárodné spoločenstvo nedokázalo na situácii nič zmeniť. Avšak takýchto kolabujúcich a skolabovaných štátov pribúdalo najmä v strednej Afrike (KDR, Stredoafrická republika, čiastočne Čad, neskôr Južný Sudán). Ohrozené nestabilitou, či neschopnosťou zaistiť kontrolu a bezpečnosť nad celým svojim územím však boli viaceré ďalšie africké krajiny.

D. Gurňák 2021
hlavné mesto, iné mesto
ČAD názov štátu
KIWU názov územia
UNITA názov vybranej ozbrojenej skupiny, hnutia
štátne územia
územia štátov ohrozované rôznou formou destabilizácie, anarchie a separatizmu
významný teroristický útok
genocída a genocídne masakre
medzištátny konflikt, vojna
vnútroštátny konflikt, občianska vojna
bombardovanie silami USA, NATO
nepokoje, prevrat
nepokoje arabskej jari 2010 – 2011
oblasť rozšíreného pirátstva
oblasť veľmi rozšíreného pirátstva
Neuznané štáty: Somaliland (od 1991) Azawád (2012 – 2013)
0 500 1 000 km
ATLANTICKÝ OCEÁN
INDICKÝ OCEÁN
Stredozemné more
Červené more
ALŽÍRSKO
LÍBYA
EGYPT
SUDÁN
ČAD
NIGER
NIGÉRIA
MAROKO
MAURITÁNIA
MALI
ALŽÍRSKO
SENEGAL
GUINEA
SIERRA LEONE
LIBÉRIA
POBREŽIE SLONOVINY
GHANA
TOGO
BENIN
BURKINA FASO
KAMERUN
STREDOAFRICKÁ REPUBLIKA
JUŽNÝ SUDÁN
ETIÓPIA
ERITREA
JEMEN
SAUDSKÁ ARÁBIA
IRÁN
IRAK
SYRIA
TURECKO
SPANIELSKO
TALIANSKO
GRÉCKO
KONGO
KONZSKÁ DEM. REPUBLIKA
GABON
REPUBLIKA KONGO
ANGOLA
NAMÍBIA
BOTSWANA
ZIMBABWE
ZAMBIA
MOZAMBIK
TANZÁNIA
KENA
SOMALSKO
SOMALILAND
DŽIBUTSKO
RWANDA
BURUNDI
SEYCHELY
KOMORY
MADAGASKAR
MAURÍCIUS
RÉUNION (franc.)
JUŽNÁ AFRIKA
ESWATINI
LESOTHO
Madrid
Lisabon
Rim
Istanbul
Ankara
Atény
Tunis
Alžír
Rabat
Casablanca
Oran
Tripolis
Berberi 2014 (Amazigh)
Káhira
Alexandria
Damask
Bagdad
Teherán
Basra
KUVAJT
Medina
Mekka
Rijád
Chartúm
Asmara
San á
Aden
Addis Abeba
Džibuti
Hargeysa
Mogadišo
Kampala
Nairobi
Mombasa
Dar es Salaam
Zanzibar
Dodoma
Kinshasa
Brazzaville
Luanda
Benguela
Lusaka
Harare
Windhoek
Walvis Bay
Gaborone
Pretória
Johannesburg
Durban
Maputo
Kapské Mesto
Antananarivo
Abidjan
Akra
Lagos
Abuja
Niamey
Bamako
Ouagadougou
Conakry
Freetown
Monrovia
Yamoussoukro
Nouakchott
Timbuktu
Agadez
Dakar
Banguy
Libreville
Yaoundé
Malabo
Kano
N'Djamena
Murzuq
Toubou
Sirte
Misurata
Benghazi
Tobruk
Derna
Sabha
Ghadames
Ghat
Ubari
Tripolis
Zuwara
Nalut
Gharyan
Zawiya
Sabratah
Surman
Al Khums
Tarhuna
Misurata
Bani Walid
Sirte
Ajdabiya
Benghazi
Derna
Tobruk
Al Bayda
Tarabulus
Nafusa
Ghadames
Ghat
Ubari
Sabha
Murzuq
Toubou
Kufra
Ajdabiya
Al Bayda
Derna
Tobruk
Sirte
Misurata
Benghazi
Tripolis
Zuwara
Nalut
Gharyan
Zawiya
Sabratah
Surman
Al Khums
Tarhuna
Bani Walid

vé slobodné voľby v Juhoafrickej republike, ktoré znamenali logicky prevzatie vlády černošskou väčšinou, čo sa zvyčajne považuje za ukončenie dekolonizácie v Afrike. Napriek tomu sa táto kapitola afrického vývoja ešte celkom neuzavrela – zostáva ešte nedoriešený problém Západnej Sahary (bývalej Španielskej Sahary), ktorá po odchode Španielov v r. 1976 nedosiahla nezávislosť, ale stala sa fakticky súčasťou susedného Maroka, čo medzinárodné spoločenstvo (OSN) síce oficiálne neuznalo, no v praxi to veľká časť krajín sveta v podstate akceptuje.

Hoci sa Afrika po roku 1990 vymanila z bipolárneho ideologického videnia svetovej politiky, neznamenalo to, že by sa stratila zo zorného poľa veľmocí. Prioritou sa však už stávali ekonomické záujmy. Trendom vývoja posledných desaťročí je najmä ekonomický a do značnej miery aj politický prienik Číny do Afriky. Kým západné mocnosti sa stále očividnejšie dostávali do rozporov medzi vlastnou ideológiou (presadzovanie ochrany ľudských práv a demokracie) a reálnymi záujmami získať, či udržať si prístup k zdrojom surovín pod kontrolou skorumpovaných autoritárskych režimov, Čína takúto dilemu nemala a nemá. Svoju hospodársku spoluprácu oficiálne nepodmieňovala žiadnymi politickými požiadavkami a už vôbec nie ochranou ľudských práv. V Afrike bola naopak Čína so svojimi investíciami vítaná, pretože sa s ňou nespájali historické záťaže (nebola v minulosti koloniálnou veľmocou v Afrike), ba naopak v rámci snahy o prelomenie vlastnej diplomatickej izolácie už od 60-tych rokov 20. stor. nadväzovala ekonomickú spoluprácu s niektorými africkými krajinami (napr. s Tanzániou). Avšak po viac ako štvrťstoročí čínskych aktivít v Afrike dochádza aj tu k „vytriezveniu“, či pochybnostiam, pretože Čína pochopiteľne v prvom rade tvrdo zaisťuje vlastné ekonomické záujmy a nie ekonomický rozvoj afrických krajín. V rámci pomoci síce dochádza k budovaniu infraštruktúry (ciest, vodných elektrární, prístavných terminálov), no tá v prvom rade slúži práve k uľahčeniu produkcie a exportu afrických surovín. Ani pracovných príležitostí pre domáce obyvateľstvo nepribúda tak, ako sa očakávalo. Čína, podobne ako ostatné krajiny, si do Afriky radšej vozí svoj kvalifikovaný personál a Afričanom zostávajú tradične len pracovné miesta na najnižších pozíciách. Napriek týmto problémom však význam Afriky v súčasnom svete rastie, dokonca aj jej rýchlo rastúca populácia je síce na jednej strane hrozbou z hľadiska dlhodobo udržateľného rozvoja, na druhej strane je však aj rezervoárom lacnej pracovnej sily, ktorú globálna ekonomika stále viac využíva.

Zložitý historicko-geografický vývoj Afriky sa tak 20. storočím rozhodne neuzatvára. Afrika v posledných desaťročiach vývoja nepochybne prechádza ďalším prelomovým vývojovým obdobím, ktoré jednak radikálne zmení samotnú podobu Afriky, jednak má a ešte bude mať výrazný dopad aj na celosvetové dianie.

Úlohy a zadania:

- **Stručne charakterizujte základné jazykové skupiny v Afrike z hľadiska ich pôvodu a priestorového rozšírenia.**
- **Aké boli základné špecifiká vývoja poľnohospodárstva v Afrike v dobách jeho vzniku a ako ovplyvnili jeho podobu do modernej doby?**
- **Porovnajte základné podobnosti a odlišnosti vývoja severnej a subsaharskej Afriky v staroveku a stredoveku.**
- **Porovnajte a zhodnoťte aspekty priamej fyzickej prítomnosti európskych kolonistov v subsaharskej Afrike a celkové dôsledky ich aktivít (ekonomických, politických) na vývoj Afriky v období raného novoveku.**
- **V akom období má pôvod súčasné politické rozdelenie Afriky? Vysvetlite ako sa následne menili dôsledky tohto rozdelenia nielen z hľadiska vymedzenia politických hraníc, ale aj z hľadiska vnútorného vývoja jednotlivých politických celkov.**
- **Stručne charakterizujte ako sa menila pozícia Afriky ako celku vo svete od obdobia kolonializmu, cez obdobie dekolonizácie a studenej vojny až po postbipolárny svet na prelome milénií.**

1. 5 POZÍCIA AFRIKY V SÚČASNOM SVETE

Afrika má rozlohu 30 268 360 km² vrátane závislých území. Vo väčšine literatúry sa uvádza údaj približne o 60 tis. km² väčší, lebo započítavajú do jej rozlohy aj Sinajský polostrov, ktorý patrí síce Egyptu ale nachádza sa už v Ázii. Svetadiel je tretí najrozľahlejší na Zemi po Ázii a Amerike. Celkovo tvorí 20 % rozlohy súše našej planéty. V porovnaní s Európou je Afrika trikrát rozľahlejšia a oproti EÚ dokonca sedemkrát.

Počtom obyvateľov sa Afrika zaraďuje na druhé miesto na svete za Áziou. Koncom roka 2020 tam žilo 1,342 miliardy obyvateľov. Teda približne každý šiesty obyvateľ Zeme. Afrika má dvojnásobný počet obyvateľov ako Európa a 2,5-krát viac ako EÚ. Počet obyvateľov svetadiela rýchlo rastie. Pri súčasnom tempe sa ročne zvyšuje počet Afričanov o približne 33 miliónov.

Pre porovnanie údajov za jednotlivé časti Afriky so svetom uvádzame ešte základné údaje aj za päť makroregiónov Afriky.

Tab. 1 *Rozloha a počet obyvateľov svetadielov Zeme v decembri 2020*

Svetadiel	rozloha (km²)	počet obyvateľov (2020)
Afrika	30 268 360	1 342 388 094
Amerika	41 173 668	1 010 841 124
Austrália a Oceánia	8 538 035	40 216 841
Ázia	44 579 000	4 620 667 108
Európa	10 180 000	746 419 440
Antarktída	14 200 000	5 000
Svet	148 939 063	7 760 537 607

Zdroj: World Factbook 2020

Tab. 2 *Rozloha a počet obyvateľov makroregiónov Afriky* v decembri 2020*

Makroregión	rozloha (km²)	počet obyvateľov (2020)
Severná Afrika	8 934 274	252 379 519
Západná Afrika	5 112 709	400 130 268
Stredná Afrika	5 365 964	160 964 742
Východná Afrika	4 326 759	316 424 713
Južná Afrika	6 572 541	209 552 202

Zdroj: World Factbook 2020 ** bez závislých území*

Z hľadiska socioekonomických ukazovateľov je v mnohom Afrika výrazne odlišná od svetového priemeru. [1] Predovšetkým je to veková štruktúra obyvateľstva. Priemerný vek Afričanov je 20 rokov, čo je o 11,4 roka menej ako svetový priemer a rozdiely s Európu či Austráliou sú dvojnásobné. Do vekovej kategórie mladších ako 15 rokov patrí v Afrike 40,3 % obyvateľov a vo svete je tento ukazovateľ 25,2 %. Samozrejme relatívne zastúpenie obyvateľov nad 64 rokov je tým pádom oveľa nižšie ako vo svete, Afrika – 3,4 %, svet – 9,4 %. Z hľadiska priemernej dĺžky života sa Afrika, najmä v ostatnom desaťročí, výrazne zlepšila na 64,8 rokov a priblížila sa svetu s priemerom 72,9 rokov. Pred desiatimi rokmi bol rozdiel takmer dvojnásobný. Negatívny rekord drží Afrika aj z hľadiska HDP na jedného obyvateľa s 5,3 tisíc USD ročne oproti priemeru sveta so 17 tis. USD obyv./ročne. Urbanizácia Afriky je najnižšia na svete. V mestách tu žije iba 43,6 % obyvateľov oproti svetovému priemeru 56,1 %. Pričom rast afrických miest je často spojený s rastom ich slumov. Hustota zaľudnenia svetadielu rýchlo narastá keďže ročný prírastok obyvateľstva dosahuje 2,8 % (svet 1,1 %). V súčasnosti žije v Afrike 44,6 obyv./ km² a priemer sveta je 57,1 obyv./ km². Aj z hľadiska využitia zeme je Afrika zaujímavá. Má lesné porasty len na 20,3 % územia a svetový priemer je 30,5 %. Podobne je Afrika pod svetovým priemerov z hľadiska ornej pôdy – 8,2 % (svet – 11,2 %). Má však výrazne väčšie zastúpenie nevyužitej pôdy a pasienkov ako svet celkovo.

1 Do svetového priemeru sa samozrejme započítavajú aj údaje z Afriky. Nie je to porovnanie Afrika a zvyšok sveta ale Afrika a celý svet.

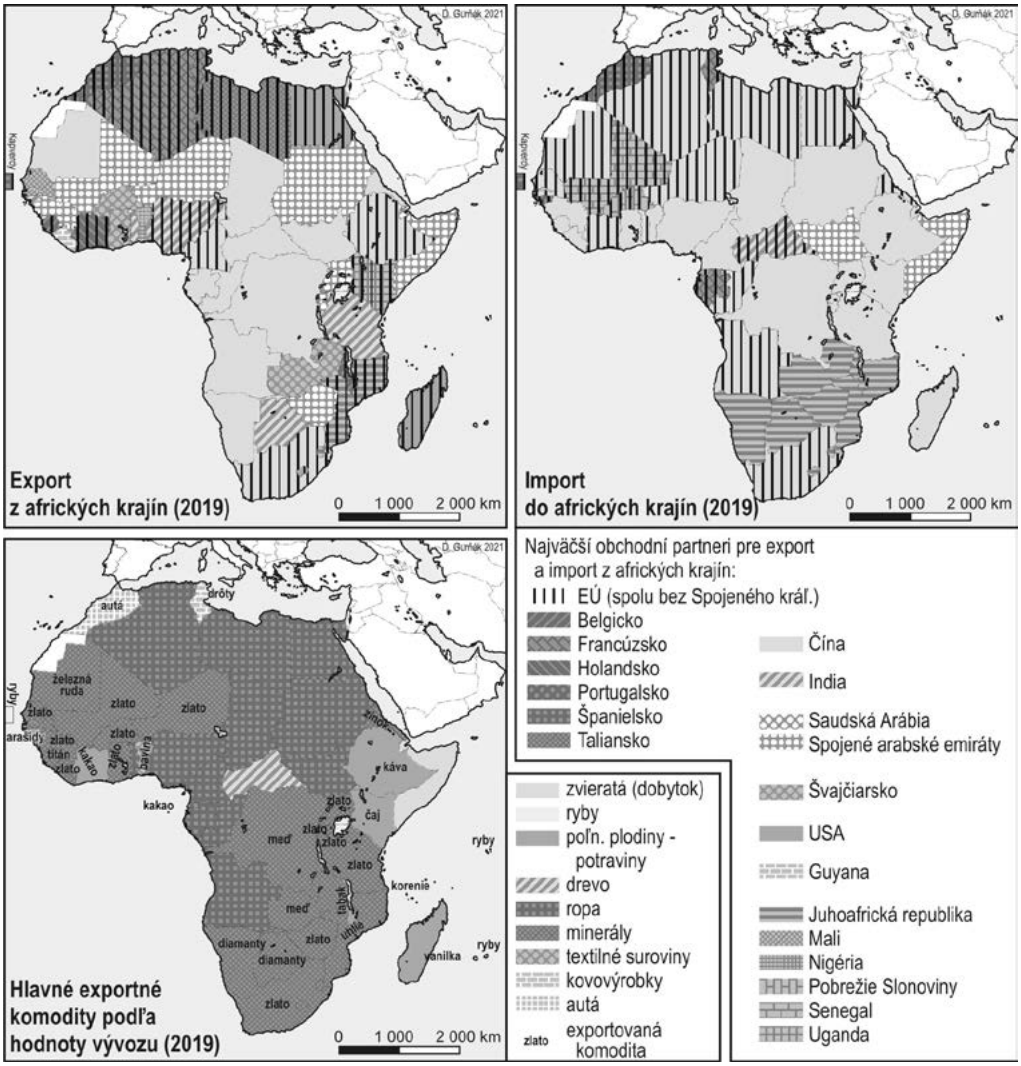

Obr. 13 *Hlavní obchodní partneri afrických krajín a hlavné exportné komodity 2019 (OEC 2020)*

Z hľadiska nerastného bohatstva je Afrika naozaj bohatá. Mala svetový prím v ťažbe zlata až do roku 2006 ale v súčasnosti ju predstihli Ázia aj Amerika (https://www.gold.org). K svetovo najvýznamnejším surovinám svetadiela patria: kobalt, bauxit, zirkónium, diamanty, platina a i. Produkciou ropy sa drží Afrika (najmä vďaka Nigérii a Severnej Afrike) na stabilnej priemernej svetovej úrovni (https://ourworldindata.org). V ťažbe zemného plynu kontinent v súčasnosti zaostáva.

V Afrike sa za ostatné desaťročie výrazne zmenila štruktúra zahraničného obchodu väčšiny štátov. Najvýznamnejšia zmena nastala v pozícii Číny, ktorá ja najvýznamnejším partnerom aj na úrovni globálneho obchodu s Afrikou ako aj v obchode s väčšinou štátov (aj z hľadiska importu aj exportu). Jej podiel je v niektorých štátoch až štvrti-

nový. Ostatné štáty dominujú skôr na regionálnej úrovni. V mnohých oblastiach ešte stále pretrvávajú väzby na bývalé koloniálne krajiny (Spojené kráľovstvo, Francúzsko, Portugalsko a i.). Ďalší významní partneri afrických štátov sú Saudská Arábia, India, Japonsko, USA a i. Významné sú aj obchodné väzby medzi jednotlivými africkými štátmi navzájom. Tu má najdominantnejšiu pozíciu Juhoafrická republika ale existujú aj silné regionálne bilaterálne väzby v makroregiónoch Afriky.

V štruktúre komodít zahraničného obchodu je zrejmá dominancia produktov primárnej sféry hospodárstva, t. j. poľnohospodárske plodiny, zvieratá a iné živočíšne produkty, v menšej miere ryby a významné sú aj nerastné suroviny (zlato, fosílne palivá, drahokamy a i). Z priemyselných výrobkov sa uplatňujú najmä motorové vozidlá, stroje a oceliarske výrobky.

V rámci afrických štátov a regiónov existujú viaceré tendencie na kooperáciu, či dokonca vytváranie nadnárodných zoskupení. Všetkých 55 štátov svetadiela sú členmi Africkej únie (AÚ), organizácie, ktorá si kladie za cieľ prehĺbenie spolupráce v rámci Afriky, koordináciu svojich cieľov, ekonomického rozvoja aj zachovanie mieru. Predchodkyňou AÚ bola Organizácia za africkú jednotu, ktorú založili 25. 5. 1963

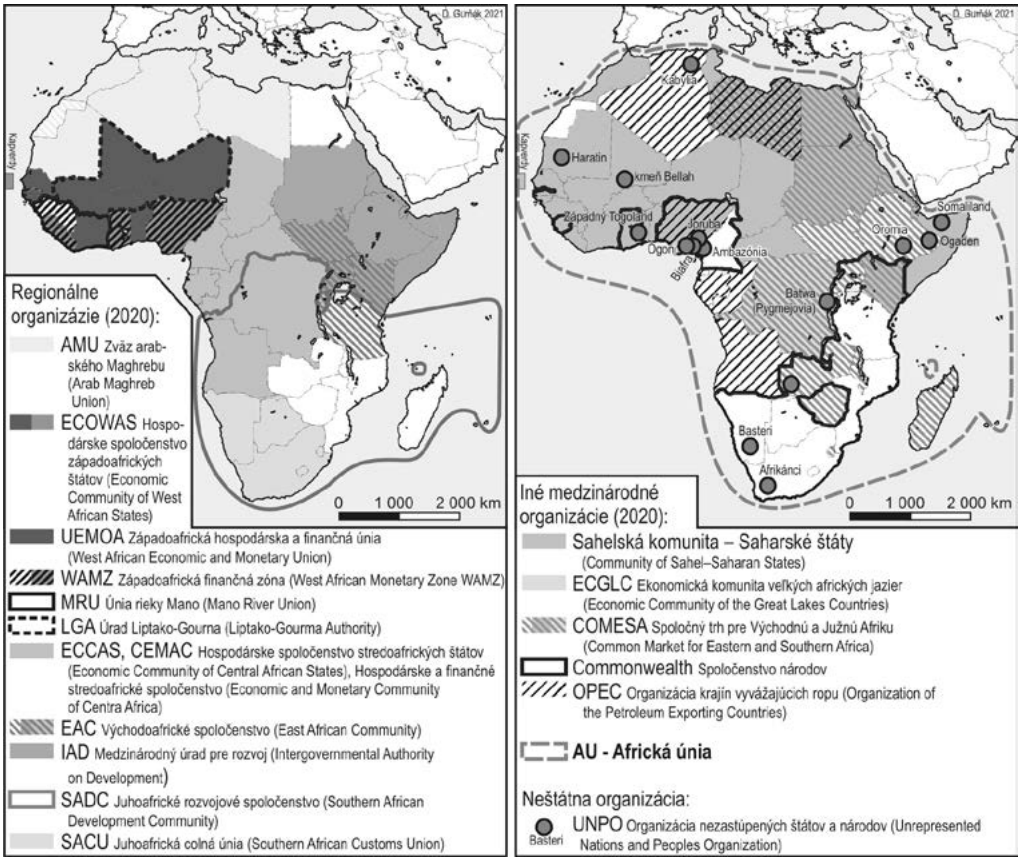

Obr. 14 *Integračné zoskupenia a medzinárodné organizácie v súčasnej Afrike*

(25. máj je odvtedy Dňom Afriky). Tendencie na spoluprácu v Afrike sa zosilnili najmä po roku 1990 a AÚ bola definitívne založená dňa 9. 7. 2002. (https://au.int)

Okrem Africkej únie existuje v jednotlivých regiónoch ďalších 12 medzinárodných organizácií, napr., Sahelská komunita, Ekonomická komunita Veľkých afrických jazier, Spoločný trh pre Východnú a Južnú Afriku, Zväz arabského Mahrebu, Hospodárske spoločenstvo západoafrických štátov, Únia rieky Mano, Úrad Liptako-Gourna, Východoafrické spoločenstvo, Medzinárodný úrad pre rozvoj, Juhoafrická colná únia. Vybrané africké štáty sú členmi aj nadnárodných organizácií najrôznejšieho zamerania, napr. OPEC, AFRA a i.

V mnohých štátoch a regiónoch však možno registrovať aj dezintegračné tendencie, snahu o osamostatnenie sa, či vytvorenie vlastného štátu. Viaceré územné alebo etnické zoskupenia sú na tomto poli aktívne. Viaceré z nich sú členmi zoskupenia UNPO – Organizácia neuznaných štátov a spoločenstiev (https://unpo.org, pozri obr. 14). Aj tieto aktivity sú príznakom možných ďalších zmien nielen na politickej mape Afriky.

Afrika je v prvej štvrtine 21. storočia veľmi dynamicky sa meniacou časťou Zeme, a to v dobrom aj v zlom. Napriek chronickým problémom, ako sú chudoba, násilie, drancovanie prírody a prírodných zdrojov dochádza k výrazným zmenám v hospodárstve, mobilite obyvateľstva, globalizácie africkej spoločnosti. To všetko bude mať stále väčší vplyv aj na okolitý svet. Podrobnejší pohľad na jednotlivé makroregióny Afriky, vybrané problémy a štáty poskytnú nasledujúce kapitoly.

Úlohy a zadania:

- **Zosumarizujte osobitosti Afriky z hľadiska jej obyvateľstva a určte perspektívne tendencie jej rozvoja. Zamerajte sa na prirodzený prírastok a z neho vyplývajúce závery ako aj podiel jednotlivých vekových skupín v štruktúre obyvateľstva a jeho dôsledky.**
- **Ktoré ekonomické osobitosti má Afrika z hľadiska ekonomického a špeciálne z hľadiska využitia zeme v porovnaní so svetom? Zhodnoťte ich význam.**
- **Aké významné medzinárodné zoskupenia existujú v Afrike? Čo je ich cieľom? Aké tendencie okrem spoločnej stratégie rozvoja afrických štátov v Afrike ešte prebiehajú?**

2 SEVERNÁ AFRIKA

Richard Pouš, Tibor Madleňák, Alfonz Gajdoš, Daniel Gurňák

Posudzuj podľa príčiny, nie podľa skutočnosti.

Staroegyptské príslovie z chrámu v Luxore

Vymedzenie polohy Severnej Afriky je jednoznačne na západe a severe určené Atlantickým oceánom a Stredozemným morom. Na severovýchode je spojená s ázijským svetadielom úzkym pásom Suezskej šije. Egypt však zaberá aj riedko osídlený Sinajský polostrov. Spravidla sa sinajský priestor vyčleňuje osobitne a pridáva sa k Ázii. Za severovýchodnú hranicu Severnej Afriky s Áziou preto považujeme Suezskú šiju. Východnú hranicu tvorí pobrežie Červeného mora. Južnú pevninskú hranicu voči východnej, strednej a západnej Afrike ohraničujú štátne hranice ležiace v saharskom priestore. Voči Východnej Afrike susedí s Eritreou, Etiópiou a Južným Sudánom. So Strednou Afrikou má hranicu s Čadom. So západnou Afrikou sú to hranice s Nigerom, Mali a Senegalom.

Pre región sa v staršej aj súčasnej literatúre používali rôzne označenia. Najznámejšie súborné pomenovanie je Maghreb (arabský západ), v rámci neho sa stredná časť nazývala Berberské pobrežie (Maroko, Alžírsko, Tunisko, Líbya), na západe atlaské štáty (Maroko, Alžírsko, Tunisko), atlantické ostrovy tvoria súčasť Makaronézie (Azory, Madeira, Kanárske ostrovy), na krajnom východe položený Egypt je súčasť Mašriku (resp. Levanty) a najvýchodnejší Sudán si zachoval svoj historický názov zo starých geografických máp (zostatok pôvodného rozsiahleho územia od Etiópskej vysočiny po atlantické pobrežie). Egypt aj Sudán majú označenie „nílske štáty“ (po rozdelení aj Južný Sudán), rieka je zjednocujúci prírodný činiteľ. Za typicky púštny štát je považovaná Líbya.

Špecifikum Severnej Afriky spočíva vo výraznom vymedzení dvoch odlišných prírodných oblastí. Pobrežné územia boli súčasťou stredomorského priestoru, čo ovplyvňovalo ich historický, politický, ekonomický a spoločenský vývoj. Rozsiahlejší saharský priestor využíval svoj polohový potenciál medzi Stredomorím a subsaharskou Afrikou. Prejavilo sa to najmä obchodnými cestami, ktoré sa stali aj koridormi migrácie a inovácií. Najvýznamnejší bol arabský vplyv, vďaka ktorému sa región stal súčasťou islamskej civilizácie.

2. 1 POLOHA A VYMEDZENIE SEVERNEJ AFRIKY

Severná Afrika sa rozprestiera na severnej pologuli. Najsevernejší pevninský bod je tuniský Mys Angela (37° 21´ s. g. š.), najjužnejší (približne 8° s. g. š.) aj najvýchodnejší (38° v. g. d.) ležia v Sudáne. Najzápadnejší pevninský bod je Ras Nouadhibou, 17° 2´ z. g. d. ležiaci v Západnej Sahare. Mimo pevniny ležia najsevernejšie aj najzápadnejšie Azorské ostrovy (Corvo, 39° 43´ s. g. š. a Flores 31° 12´ z. g. d.), najvýchodnejšie ležia sudánske korálové ostrovy v Červenom mori (približne 38° 30´ v. g. d.)

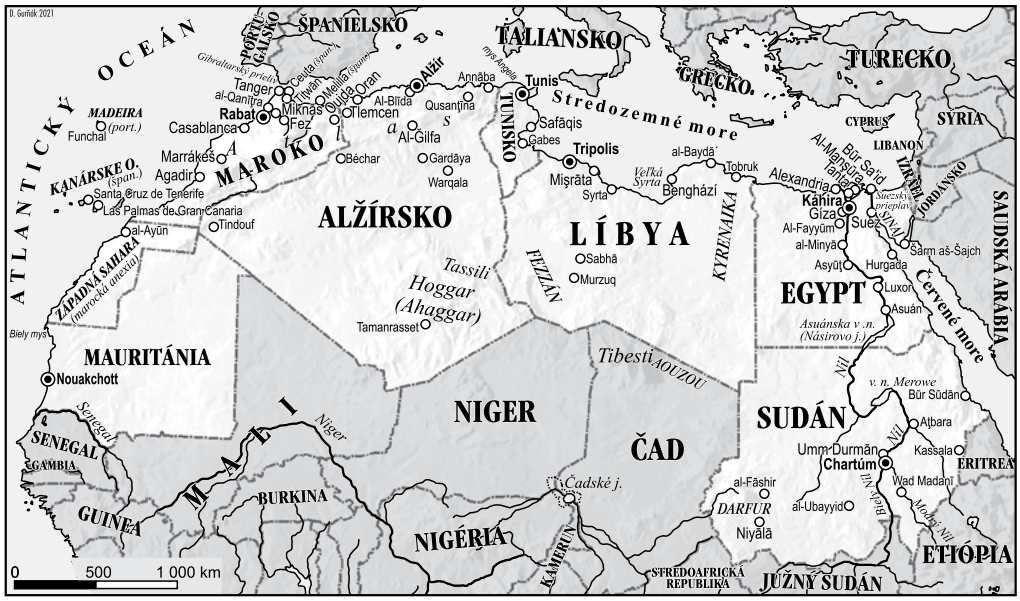

Obr. 15 *Vymedzenie regiónu Severnej Afriky*

Makroregión zahŕňa sedem pevninských štátov (Mauritánia, Maroko, Alžírsko, Tunisko, Líbya, Egypt, Sudán) a medzinárodnoprávne sporné územie Západnej Sahary. Atlantické ostrovy Azory a Madeira patria Portugalsku, Kanárske ostrovy Španielsku. Špecifické územia sú španielske exklávy Ceuta a Melilla. Žiaden zo štátov ani území nie je vnútrozemský. Štáty Severnej Afriky sa rozprestierajú majú rozlohu 8,9 mil. km² čo predstavuje 30 % rozlohy Afriky. V tomto plošne najväčšom africkom regióne však

BOX 3 Severná Afrika - pomenovania

Na rozdiel od ostatnej Afriky boli pre Európu atlaské štáty známe už v antických dobách. Feničania a neskôr Rimania ich zahrnuli do svojho stredomorského hospodárskeho a politického priestoru. Rimania ich nazývali Líbya, názvom Africa pomenovali súčasné Tunisko, východné Alžírsko bola Numidia, ale Maroko sa nazývalo Mauritánia. V 7. a 8. storočí priestor získali Arabi a nazvali ho symbolicky Džezíra el-Maghreb (Západný ostrov). Severná Afrika je totiž obklopená oceánom a morom na strane jednej, na druhej zasa púšťou. Prívlastok „západný" ju odlišuje od ostatných arabských krajín (od Egypta ďalej na východ). Osmanskí Turci, ktorí bojovali proti Španielom o atlaský priestor, nazývali územie Berberskom.

žije len 254 mil. obyvateľov. Najväčší štát je Alžírsko, najmenšie Tunisko. Počtom obyvateľov dominuje Egypt, najmenej obyvateľov žije v Mauritánii (Tab. 1). Obyvateľstvo je sústredené najmä do úzkeho pobrežného stredomorského pásma a doliny a delty Nílu.

Tab. 3 *Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Severnej Afriky*

	rozloha (km^2)	počet obyvateľov (2020)
Alžírsko	2 381 740	42 972 878
Egypt	1 001 450	104 124 440
Líbya	1 759 540	6 890 535
Maroko	446 550	35 561 654
Mauritánia	1 030 700	4 005 475
Sudán	1 861 484	45 561 556
Tunisko	163 610	11 721 177
Západná Sahara	266 000	652 271
spolu	**8 911 074**	**251 489 986**
*Ceuta**	20	84 202
*Mellila**	13	87 076
*Kanárske ostrovy**	7 447	2 175 952
*Madeira***	801	254 254**
*Azory***	2 351	242 796**

Zdroj: World Factbook 2020, INE 2020, Statistics Portugal 2020 (údaje za rok 2019)

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite dôvody rozličných pomenovaní častí severoafrického pobrežia.**
- **Uveďte základné geografické odlišnosti medzi stredomorským a saharským priestorom.**

2. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ SEVERNEJ AFRIKY

Severná Afrika sa fyzickogeograficky výrazne odlišuje od ostatných afrických regiónov. Najväčšiu časť povrchu zaberá púšť Sahara s výrazne kontinentálno- tropickým pasátovým podnebím. Úzke severozápadné pohoria Atlasu a priľahlé pobrežné pásmo akoby vôbec nepatrilo k Afrike. V jeho geologickom a geomorfologickom vývoji, pod-

nebí a vegetácii sa prejavuje spätosť s európskym iberským priestorom. Považované je za akýsi prechod medzi Európou a Afrikou. Ďalšiu výraznú odlišnosť dotvára dolina a delta rieky Níl, v minulosti prirodzenými závlahami výrazne ohraničená voči okolitej púštnej krajine, a nakoniec aj úzke pravobrežné územie rieky Senegal s rovníkovými monzúnmi.

Pre región (aj celú Afriku) je charakteristická veľmi malá horizontálna členitosť. Pobrežná čiara je vyrovnaná, počas geologických dôb prešla pomalým vývojom. Výraznejšie sa na členitosti podieľajú len ostrovy Atlantického oceána. Zálivy nezasahujú do pevniny veľmi hlboko. Najvýraznejšie sú Malá a Veľká Syrta na severe, a Suezský a Akabský záliv na východe. Ostatné menšie sú Tuniský, Gabeský, Hammámetský, Bizertský, Bougie. V Atlantickom oceáne sopečné ostrovy na kontinentálnom podmorskom prahu (Madeira, Kanárske ostrovy), malé súostrovia sú aj pri mauritánskom pobreží (Arguin, Tidra). Početnejšie sú malé šelfové ostrovy v Červenom mori, v Malej Syrte leží ostrov Džerba (s pevninou už v antike spojený umelou šijou) a ostrovy Kerkenna.

Malá horizontálna členitosť sa javí ako veľká socioekonomicko-geografická nevýhoda. Väčšina územia je vzdialená 1 000 až 1 500 km od morského pobrežia. Pobrežie je pestré, atlaské a líbyjské strmšie svahy sa striedajú s pobrežnými dunami Mauritánskej nížiny a južného Maroka. S výnimkou rieky Níl neexistuje prirodzené spojenie vnútrozemia s morom. Región obmývajú Atlantický a Indický oceán (Červené more), najdlhšiu pobrežnú čiaru má so Stredozemným morom (dĺžka 5 000 km). Úzka Suezská šija spája Afriku s Áziou, a naopak Gibraltársky prieliv široký 14 až 20 km oddeľuje Afriku od južnej Európy. Malá vzdialenosť je aj medzi tuniským pobrežím a Sicíliou (140 km).

Nízka je vertikálna členitosť územia, 65 % plochy regiónu leží do 500 m n. m. Podľa tradičného delenia patrí územie do „nízkej Afriky“ (Taylor 2003). Výnimku tvoria pohoria a horské masívy s výškou nad 2 000 m n. m (Atlas, Ahaggar, Tummo – severozápadný výbežok Tibesti a i.). Tvoria súčasť rozvodných prahov oddeľujúcich panvy, ktorých geologicky staré tabuľové dná ležia v nízkych nadmorských výškach (od pobrežných preliačin do 200 m n. m.). Najvyšší bod je atlaský vrchol Džabal Tubkal (4 165 m n. m.) vulkanického pôvodu, najnižší bod regiónu je v Kattarskej preliačine (–137 m).

Rovinatým územím prechádza obratník Raka. Pasátové prúdenie spôsobuje výraznú klimatickú a vegetačnú šírkovú zonálnosť, na ktorú nemajú výraznejší vplyv ani západné atlantické vzdušné prúdenie s výnimkou horských oblastí. Spoločné charakteristiky prírodných oblastí Atlasu a iberského priestoru, ako aj púštneho severovýchodu s Arabským polostrovom, sú výsledkom dlhého spoločného geologického vývoja, ktorý trval až do začiatku kvartéru.

2.2.1 Geologický podklad, tektonika a nerastné suroviny

Geologická stavba Severnej Afriky je pomerne jednoduchá. Je súčasťou afrického štítu zloženého z prekambrických kryštalických hornín. Severozápad lemujú hercýnske vrásové systémy včlenené do alpínskeho bloku (pohoria Atlasu). Stará saharsko – arabská platforma je pokrytá sedimentárnymi horninami kontinentálneho aj morského pôvodu (Summerfield 2003).

Po prekambrických vrásneniach bolo územie počas ďalších geologických období epirogeneticky vyzdvihované a vystavené rozsiahlej denudácii. V panvách sa hromadili kontinentálne sedimenty. Nasledujúce pohyby zemskej kôry spôsobili rozlámanie platformy, poklesnuté časti zalievalo more. Pevninský vývoj staršieho a stredného paleozoika bol doplňovaný morským. Morská transgresia niekoľkokrát zasiahla západnú a severnú časť saharsko-arabskej platformy. Sedimentáciou vznikli vrstvy pieskovcov a ílovitých bridlíc, ktoré vytvorili základ súčasných rozsiahlych saharských plošín a rovín. V staršom karbóne bolo more postupnou regresiou plytšie, v západnej a strednej časti Sahary sa usadzovali vrstvy vápencov. Po slabšom prejave kaledónskej orogenézy začala výrazná morská regresia. Staropaleozoické horniny boli rozlámané a mierne zvrásnené (Balatka, Sládek 1971).

Epeirogenetické zdvihy a poklesy pozdĺž tektonických línií vytvorili v rozpukanej saharsko-arabskej platforme mozaiku klenbových rozvodných vyvýšenín (prahov) (Airský, Stredosaharský) a paniev (Západosaharská, Líbyjská a ďalšie menšie). Pre saharskú oblasť sú typické monoklinálne zdvihy. Podieľali sa na formovaní naklonených foriem georeliéfu (kvesty). V menšej miere sa zdvihli aj pobrežné oblasti Severnej Afriky. Okrajové vyvýšeniny klesajú do vnútrozemia mierne, do mora však strmšie.

Prejavy hercýnskej orogenézy boli výraznejšie. Počas nej vznikla na území dnešného Mali megasynklinála Araouane-Taoudenni, na jej okrajoch bol vyzdvihnutý Ragibatský štít (Mauritánia, južné Maroko) a pohorie Ahaggar. Následne boli zvrásnené spolu s južným okrajom Atlasu. Vrásnenie sledovalo poludníkový smer prekambrických vrás.

Od karbónu po kriedu bola saharsko-arabská platforma súšou, jej horské masívy boli denudované, sedimenty sa usadzovali v zníženinách. Zachovali sa najmä v Líbyjskej púšti (núbijské pieskovce). V kriede boli jej severná a východná časť zaliate morom. Sedimenty kriedového mora tvoria najmä vápence, pieskovce a íly. V georeliéfe vystupujú na rozsiahlych plošinách a monoklinálnych stupňoch. Začiatkom terciéru začalo more ustupovať. Koncom neogénu bola k saharsko-arabskej platforme pripojená horská sústava Atlasu, tvoriaca juhozápadnú vetvu geosynklinály Stredozemného mora (more Tethys).

Orogenetické pohyby trvali celé mezozoikum až do konca terciéru už v rámci etáp alpínskej orogenézy. Mladé mohutné vrásy Atlasu sa vyklenuli najmä v eocéne. Na ich stavbe sa podieľajú nielen paleozoické horniny, ale aj jurské, kriedové a paleogénne. Vrásy rovnakého pôvodu, ale s malou amplitúdou a značne rozrušené denudáciou,

sa nachádzajú aj vo východnom Tunisku a západnej časti Líbye. Alpínskym vrásnením vznikli aj horské chrbty pohoria pri Červenom mori (Balatka, Sládek 1971).

Atlaské hrebene a chrbty sa rozdeľujú na severnú a južnú vetvu (Kvasnička 1971a). Medzi nimi sú stabilné staré paleozoické masívy prekryté mezozoickými a terciérnymi horninami. Severná (alpínska) vetva je charakteristická množstvom tektonických zdvihov severojužného smeru, nadväzuje tak na európske vrásové pohoria. Južná (hercýnska) vetva je stabilnejšia, zlomami prechádza do saharskej starej zníženej tabule. Na nej sú staršie horniny prekryté mladšími.

Územím prechádzajú dva hlavné smery tektonických línií, ktoré sú na seba kolmé. Prvá línia má smer severozápadno-juhovýchodný, druhá severovýchodno-juhozápadný. Hlavné línie sú sprevádzané vedľajšími s rôznou dĺžkou a hustotou (Balatka, Sládek 1971). Ich neustálu aktivitu dokumentujú časté zemetrasenia.

Severná Afrika má prerušované úzke nížinné pásmo zložené z mezozoických a mladších sedimentov. Jeho charakter formovalo pomerne veľké množstvo morských transgresií aj regresií. Po vyzdvihnutí územia v oblasti Suezu bol zvýraznený pevninský most s Áziou. Zdvíha sa aj pobrežie Červeného mora, kde výraznejšiu nížinu má sudánske pobrežie, lemované korálovými útesmi a ostrovmi. Stredomorské pobrežie v oblasti Atlasu miestami poklesáva. Súčasťou Atlantickej nížiny na pobreží Maroka sú aj jej výbežky zasahujúce ďalej do vnútrozemia, najrozsiahlejšia je Mauritánska nížina siahajúca až do západnej Afriky. Nížiny s preliačinami vzniknuté epeirogenetickými poklesmi sú po celom stredomorskom pásme.

Zaujímavý geologický vývoj mala východná časť Severnej Afriky. Starý fundament bol prekrytý väčšinou pevninskými sedimentmi, menej morskými. Na konci mezozoika a začiatkom terciéru začala vznikať mohutná tektonická línia poludníkového smeru siahajúca od ázijského Mŕtveho mora a Suezu po ústie rieky Zambezi na juhu afrického kontinentu. Vývoj tektonickej priekopy pokračuje aj v súčasnosti. Jej smer vo východnej Afrike sleduje horný Níl, zmeny toku dolného Nílu v oblastiach kataraktov sledujú hlavné tektonické línie Severnej Afriky.

Vertikálne pohyby pozdĺž tektonických línií aj alpínske orogenetické etapy sprevádzala intenzívna mladotreťohorná vulkanická činnosť (Kanárske ostrovy, atlaské Džabal Tubkal a Sirua, najvyššie vrcholy saharských pohorí, sopečné výlevy v severnej Líbyi, Džabal Marra a i.). Výskyt horúcich prameňov a výrony plynov svedčia o nedávnej vulkanickej činnosti. Súčasné tektonické pohyby zemskej kôry, sprevádzané častou seizmicitou, dokumentujú pokračujúci tektonický vývoj vysokých pohorí Severnej Afriky.

Vyzdvihovanie pevniny v posledných geologických obdobiach (terciér, kvartér) vyvolali oživenie denudačných procesov v oblastiach s väčšími zrážkami a procesov mechanického zvetrávania v aridných oblastiach. Vytvoril sa Gibraltársky prieliv a klesol tunisko-sicílsky pevninský most. V celej horskej sústave Atlasu a priľahlých územiach sa prejavuje v dosť výraznej miere seizmická aktivita.

Vzácne nerastné suroviny Severnej Afriky sa viažu najmä na prekambrické vrstvy (napr. kobalt a vanádium v Maroku). Predpaleozoické aj paleozoické série obsahujú ložiská zlata, chromitov a uránu (Egypt, Sudán). Zlato sa vyskytuje aj v žilách neogénnych vulkanitov (Egypt). Z vrstiev mladého paleozoika a mezozoika sa ťažia železné a mangánové rudy, ako aj ropa (Egypt, Maroko). Ilmenitové piesky v delte Nílu obsahujú titán. Veľké množstvo zásob ropy a zemného plynu poskytujú mezozoické, paleogénne a neogénne sedimenty saharskej časti Alžírska, Líbye, v egyptskom Sinaji, menej šelf pri tuniskom pobreží. V kriedových a neogénnych vrstvách sa vyskytujú ložiská fosfátov (stredomorská geosynklinála od Maroka, Alžírska, Tuniska po Egypt). Mezozoické vrstvy v horskej sústave Atlasu obsahujú mangánové, železné a olovnato-zinkové rudy (Maroko, Alžírsko a Tunisko), ktoré sa vyskytujú aj v Egypte (Sinajský polostrov). V Mauritánii sa v mezozoických vrstvách na starej platforme nachádzajú ložiská železných a medených rúd, obsahujúce aj cínovec, fosfáty, zlato a ropu. Južná a centrálna časť územia saharsko-arabskej platformy predstavuje ďalšie perspektívne ložiská rudných aj nerudných surovín. V saharských pohoriach sa nachádzajú ložiská cínovca, zinku a wolfrámu. Arabská a Núbijská púšť sú bohaté na ložiská ropy, železných rúd, mangánu, chromitov, fosfátov, menej na zlato, cín a zinok.

2.2.2 Georeliéf

Súčasný georeliéf sa vyvíjal počas dlhých geologických období vplyvom denudácie a sedimentácie, ktorých striedanie určovali orogenetické a epeirogenetické pohyby zemskej kôry. V súčasnom zarovnanom georeliéfe Severnej Afriky prevládajú najmä plošiny a akumulačné piesočnaté roviny s preliačinami a vystupujúcimi svedeckými vrchmi. Spôsobilo to postupné rozpadávanie prakontinentu Gondwana, ktoré začalo v spodnej kriede najskôr na západe a východe dnešnej Afriky.[1]

Na prelome mezozoika a terciéru vyzdvihovanie pevniny podmienilo začiatok nového erózneho cyklu. Začiatkom neogénu už rieky vytvorili v rovinnom georeliéfe široké doliny. Vytvoril sa mierne zvlnený povrch, charakteristický najmä pre rozsiahle vnútrozemie Severnej Afriky. Vznikli rozsiahle lateritové kôry, dokazujúce nepatrné zmeny vo vývoji povrchu. Koncom tohto obdobia bol tektonický kľud narušený silnými pohybmi zemskej kôry. Počas etáp alpínskej orogenézy sa zdvihli, zvrásnili a rozlámali niektoré horské pásma Atlasu. Pohyby zemskej kôry v celej Afrike vyvolali silnú eróziu na všetkých riekach, ktoré sa zarezávali hlbokými kaňonmi najmä do zdvihnutých pobrežných oblastí. Na východe Severnej Afriky sa začala vyvíjať dolina Nílu smerujúca na sever. Pleistocénne kolísania podnebia mali vplyv na súčasný charakter georeliéfu. Vysokohorský reliéf Vysokého Atlasu a saharského Ahaggaru bol počas kvartéru modelovaný glaciálnou a periglaciánou činnosťou.

1 Vznikli nové pobrežné čiary, vytvorila sa nová poloha eróznych báz oceánov. Začala intenzívna spätná erózia riek, ktorá v spodnej a vrchnej kriede rozrušila gondwanský zarovnaný povrch systémom širokých riečnych dolín. V severnej Afrike sa nevytvorila nová pobrežná línia, denudačné procesy pokračovali aj v kriede. Vytvoril sa jednotvárny nízky povrch, ktorý bol koncom kriedy zaliaty plytkou morskou transgresiou (Balatka, Sládek 1971).

Formy georeliéfu vytvorené exogénnou činnosťou podliehali vonkajším vplyvom. Počas humídnych pleistocénnych období (v Európe boli doby ľadové) na vlhkých savanách (s výnimkou Líbyjskej púšte) vodné toky vytvorili rozsiahlu riečnu sieť s výraznými dolinami. V súčasnosti ich predstavujú najmä vádí. Vymodelovali sa aj svedecké vrchy a stupňovité štruktúrne plošiny (kvestové stupne). V aridnom období, ktoré začalo zhruba pred 6 000 rokmi, začali prevládať procesy najmä mechanického zvetrávania s rozsiahlymi eróznymi procesmi spôsobených eolickou činnosťou. V pleistocéne boli severné hrebene Atlasu súčasťou španielskej Betickej Kordillery spojené so Sicíliou. Glaciálnou činnosťou boli v horských oblastiach vytvorené erózne aj akumulačné formy georeliéfu.

Povrch Severnej Afriky sa na základe osobitosti vývoja georeliéfu, tektonicko-litologickej stavby, ako aj klimatických činiteľov formujúcich povrch, rozdeľuje na štyri základné regióny. Prvý je ostrovná atlantická oblasť, druhý atlaská horská sústava s pobrežnými nížinami, tretím sú saharské roviny a plošiny (vrátane stredomorského pobrežia, doliny a delty Nílu spolu s Núbijskou a Arabskou púšťou a Sinajským polostrovom) a štvrtý je nílsko-sudánska (Chazalská) panva s okolím.

2.2.2.1 Ostrovná atlantická oblasť

Ostrovnú atlantickú oblasť Severnej Afriky (súčasť Makaronézie) tvoria najmä ostrovy sopečného pôvodu (Azory, Madeira a Kanárske ostrovy). Malé súostrovia pevninského pôvodu sú pri mauritánskom pobreží (Arguin, Tidra). Azory a Madeira, podobne ako neďaleké Desertas a Selvagens a vzdialenejší Porto Sando, vznikli výlevmi čadičovej lávy. Hlavné ostrovy sú hornaté (madeirský Pico Ruivo 1 863 m n. m., azorský Ponta do Pico 2 351 m n. m.) so strmými svahmi. Pobrežia majú klifový charakter. Časté sú zemetrasenia a výskyt minerálnych prameňov. Základ Kanárskych ostrovov tvoria mohutné podmorské viacvrstvové bazaltové komplexy (Novotný 1971a). Pozostávajú z 13 ostrovov a niekoľkých skalnatých ostrovčekov. Členia sa na západnú (La Palma, El Hierro, resp. Ferro, La Gomera, Tenerife, Gran Canaria) a východnú skupinu (Fuerteventura, Lanzarote, La Graciosa, Montaňa Clara, Alegranza a ďalšie malé skalnaté ostrovy).[1]

Západná skupina ostrovov má mladší vulkanický základ priamo na dne oceána, východná má predkambrickú geologickú platformu. Historicky sú na ostrovoch zdokumentované štyri veľké sopečné erupcie (Lanzarote, La Palma, El Hierro a Tenerife). V okolí El Hierro sú časté aj podmorské erupcie. Najvyššiu výšku dosahujú ostrovy stratovulkanickým masívom Pico de Teide (3 718 m n. m.) na Tenerife, ktorý je zložený z pôvodne dvoch sopiek. Ostrovy sa považujú za osobitnú geologickú súčasť atlaskej horskej sústavy v rámci etáp alpínskej orogenézy. Majú strmé svahy, podliehajúce častým gravitačným pohybom v podobe zosuvov pôdy.

1 Z celej ostrovnej skupiny leží najzápadnejšie ostrov El Hierro. Bol to najzápadnejší bod Starého sveta, preto ho v roku 1634 Španieli určili za nultý poludník (súčasný poludník 17° západnej geografickej dĺžky). Jeho výhodou bolo, že celý známy Starý svet (Európa, Ázia, Afrika) ležal od neho na východ a Nový svet na západ.

2.2.2.2 Atlaská horská sústava

Atlaskú horskú sústavu predstavuje zložitá mozaika horských hrebeňov, chrbtov a náhorných plošín s priemernou nadmorskou výškou 1 200 až 1 500 m n. m. Severné horské hrebene Rifského (Er-Rif) a Tellského Atlasu (Malý Atlas) vznikli počas etáp alpínskej orogenézy s následnou vulkanickou činnosťou. Ostatné vznikli hercýnskou orogenézou, počas paleogénnych tektonických pohybov sa rozlámali, následne vyzdvihli do antiklinálnych chrbtov alebo poklesli a dali základ pre súčasné medzihorské plošiny.

Pobrežné severozápadné pásmo zaberá Atlantická nížina vzniknutá morskou akumuláciou. Jej časti prenikajúce do vnútrozemia vznikli sedimentáciou okolo riek alebo vádí (Sús, Sebu, Taza). Nížiny s depresiami vzniknuté epeirogenetickými poklesmi sú aj v stredomorskom pásme (Mulaja, Annabská, alžírske šoty, Tuniská nížina, Sahel, Džafara pokračujúca do Líbye, nílska delta).

Celá dĺžka atlaského horského systému dosahuje necelých 2 000 km v oblúkovom smere západojuhozápad-východoseverovýchod (Kunský et al. 1971). Začína neďaleko atlantického pobrežia Vysokým (Veľkým) a Stredným Atlasom. Prvý dosahuje na eróziou rozrušenej sopke Džabal Tubkal výšku 4 165 m n. m., druhý vrcholom Guelb er--Rahal 3 290 m n. m. Georeliéf západnej časti Stredného Atlasu tvoria krasové plošiny prerušované zlomami, pozdĺž ktorých sa zdvíhajú vyhasnuté sopečné kužele. Vysoký Atlas s Antiatlasom spája sopečný masív Sirua (3 304 m n. m.). Juhozápadne položený Antiatlas (2 359 m n. m.) s dĺžkou 500 km je od Veľkého Atlasu zo západu oddelený výraznou zníženinou doliny Sús. Prechádza uzavretou úrodnou nížinou až k mestu Ifni, južne od Agadiru a klesá do Atlantického oceána. Na Stredný Atlas (Džabal Bu Naceur 3 345 m n. m.), smerujúci v dĺžke 350 km k stredomorskému pobrežiu, sa pripájajú chrbty Tellského Atlasu (Malý Atlas, Lalla Kredija 2 308 m n. m.), ktorý končí až pri Myse Bon na polostrove Mávín. Na severe sa vypínajú chrbty Rifského Atlasu a Pobrežného Atlasu (pohorie Oujda). Východne od Vysokého Atlasu smerom k Tell Atlasu sa tiahne najdlhší atlaský systém hrebeňmi a chrbtami Saharského Atlasu (Džabal al-Maiz 1950 m n. m.). Na severovýchode končí Severným (Tuniským) Atlasom na polostrove Mávín (602 m n. m.).

Veľkú rozlohu v atlaskej horskej sústave zaberajú náhorné roviny, panvy a preliačiny. Medzi Stredným a Rifským Atlasom sa rozkladá panva meandrujúcej rieky Sabú a južnejšia položená úrodná Marocká meseta (600 – 700 m n. m.) postupne klesajúca k pobrežnej Atlantickej nížine. Pred saharskými vplyvmi sú chránené hrebeňmi Stredného a Vysokého Atlasu. Krajina je otvorená voči západnému subtropickému vzdušnému prúdeniu. Pôvodne močiarna nížina Gharb pri dolnom toku rieky Sebu bola meliorovaná, naopak, vyššie položená plošina (400 – 600 m n. m.) je zavodňovaná. Marocká meseta je prestúpená izolovanými hrebeňmi kryštalinika a hlbokými vádí (Novotný 1971b).

Východne od Stredného Atlasu sa rozprestiera vysoko položená Plošina šotov (Alžírska meseta). Na juhu a juhozápade ju lemuje Saharský Atlas a Antiatlas, na se-

vere Tellský Atlas. Tvorí prechod medzi stredomorskou prírodnou krajinou a púštnou Saharou. Vo svojej západnej časti je širšia (200 km) aj vyššia (800 – 1 200 m n. m.). Vo východnej časti klesá pod 700 m n. m. so šírkou do 50 km. Popretkávaná je nízkymi chrbtami, ostrovnými vrchmi a rozsiahlymi bezodtokovými depresiami, najnižšie z nich sú zasolené a periodicky zaplavované vodou (šoty). Na kontakte so Saharou na hlinitom podloží sa nazývajú sabchy. Východne od Tellského Atlasu sa vypínajú Kabylské vrchy (do 2 500 m n. m.) rozbrázdené hlbokými tiesňavami.

V Plošine šotov sú najrozsiahlejšie panvy Šarki (južne od mesta Oran) a na východe Hodna. V stredotuniskej preliačine klesá Šot al-Gharsa na –23 m pod hladinu mora, alžírsky Šot al-Melrhir až na –30 m. Tuniské úrodné nížinaté pobrežie rozdeľuje výbežok Tellského Atlasu hornatým polostrovom Mávín na Tuniskú nížinu na severe a južne ležiacu suchšiu lagúnovú polosuchú nížinu Sahel, juhovýchodne od Gábesu nesúcu názov Džafara (Kunský et al. 1971).

Vzhľadom na svoju polohu medzi Stredozemným morom, Atlantickým oceánom a Saharou nesie rozsiahly georeliéf horskej sústavy Atlasu špecifické fyzickogeografické charakteristiky (nielen vysokohorské, ale aj stredomorské a púštne). Horské pásma umožnili vznik rozmanitých prírodných krajín. Ich charakteristiky závisia najmä od geologického zloženia, nadmorských výšok, expozície svahov, uzavretosti alebo otvorenosti voči atlantickému, stredomorskému alebo saharskému vplyvu. V riedkej sieti vádí sa vytvorili hlboké doliny, aluviálne roviny, vo východných panvách slané šoty a na juhu sabchy. Vo výškach nad 2 700 m n. m. trvá snehová pokrývka až do letných mesiacov. Pobrežné predhoria severných vrásových pohorí majú mierne svahy ale do vnútrozemia prechádzajú strmými horským zrázmi. Východné časti Saharského Atlasu sú tvorené kamenistými plošinami bez vegetácie, južné svahy majú už púštny charakter (piesočné duny, podhorské oázy). Veterná erózia vytvorila vrcholové hrebene s ostrými tvarmi. Na rozdiel od stredomorských vrásových sústav, strmo klesajúcich na sever do Stredozemného mora, atlaské pohoria prechádzajú na atlantickej strane do úzkeho šelfového pásma.

2.2.2.3 Saharské roviny a plošiny

Saharské roviny a plošiny tvoria najrozsiahlejšiu povrchovú oblasť Severnej Afriky. Sahara (arab. „sahra“ – pustatina) je rozlohou najväčšia púšť sveta (cca vyše 9 mil. km²). Siaha od pobrežia Atlantického oceána po brehy Červeného mora a úpätie Etiópskej vysočiny, od južného predhoria sústavy Atlasu a pobrežia Stredozemného mora po deltu rieky Niger a severný okraj panvy Čadského jazera. Južné okrajové prechodné pásmo Sahary sa nazýva Sahel, prebieha zhruba po rovnobežke 15° severnej geografickej šírky.[1]

Všeobecne oblasť charakterizuje nízka priemerná nadmorská výška s výnimkou centrálnych horských masívov. V dominantnom rovinatom priestore medzi atlantickým

1 Do veľkých afrických púštnych oblasti, okrem Sahary, patria Danakil, Ogaden a Chalbi vo Východnej Afrike a Kalahari, Namib a Karoo v Južnej Afrike (Lancaster 2003).

pobrežím a Nílom sa vyskytujú najviac kamenisté (hammada) a štrkové (reg, serir), menej hlinené (sebha) a pieskové (erg) púšte. Priestor medzi Nílom a Červeným morom má horský charakter, rozsiahlejšie plošiny sú len na juhu Núbijskej púšte. Typické sú rozsiahle povrchové depresie vzniknuté veternou abráziou a defláciou (egyptská Kattarská preliačina je hlboká 137 m), ktoré sú obkolesené pieskovými dunami. Poskytujú však vodné zdroje a ležia v nich mnohé oázy. Najväčších nadmorských výšok dosahuje Sahara vo svojej strednej časti, kde sa týčia izolované pohoria a na pobrežných chrbtoch Červeného mora (výbežok Etiópskej vysočiny). Tie spestrujú monotónny povrch púšte, zachytávajú atmosférické zrážky a tým poskytujú vodu. Pramenia v nich vádí. Sahara sa na územiach štátov Severnej Afriky člení na západnú, strednú a východnú, úzke stredomorské pobrežie, dolinu a deltu Nílu, Núbijskú a Arabskú púšť vrátane sinajského priestoru.[2]

Západnú Saharu tvoria väčšinou kamenisté a štrkové, menej pieskové púšte. Siaha od atlantického pobrežia Mauritánskej nížiny a pobrežných nížin južného Maroka zhruba po nultý poludník. Z pieskových púští sú najväčšie Igidi a Chech, v rozsiahlej zníženine El Džuf ležia „moria" pieskových dún Majabat al Kubra a Akchar, a na severovýchode leží rozsiahla púšť Veľký západný Erg. Najväčšia saharská hammada je na západe rozprestierajúca sa náhorná plošina Dra, ktorej prirodzenou osou je vádí Dra. K atlantickému pobrežiu klesá saharská tabuľa niekoľkými štruktúrnymi stupňami. Západná časť má voči strednej celkove menej vádí aj oáz. Veľmi pustý a monotónny povrch bez vody má rovinatá stupňovitá plošina kamenisto-pieskovej púšte Tanezrouft. Z nej vystupuje žulový masív El Eglab (738 m n. m.). Podobný ráz má Tademaït, rozsiahla plošina s hammadou, ležiaca južne od Veľkého západného Ergu. Rovinatý povrch na juhu západnej Sahary narúša vysoko položená žulová plošina Adrar des Ifoghas (Ifugas, Iforhas) s priemernou nadmorskou výškou 700 m. Jej najvyššie časti (do 1 000 m n. m.) majú vulkanický pôvod (Votrubec 1973).

Stredná Sahara je členitejšia a vyššia ako západná alebo východná, má však aj početné zníženiny (depresia Bodélé zasahujúca z Čadskej panvy). Na východe siaha približne po 15° východnej geografickej dĺžky. Typická charakteristika sú vysoké horské masívy (Ahaggar, Tassili, Tummo – výbežok Tibesti) a plošiny (Homra, Fezzan), piesočné (Veľký východný Erg, Ubari, Murzuk, Tenéré a Bilma) a skalnaté púšte (Tinghert, Hamra, resp. Červená púšť), početné množstvo svedeckých vrchov, a na severe široké a hlboké preliačiny. Vyskytujú sa aj početné oázy (vo východnej časti napr. Murzuk, Sebka, Džofra a i.). Na pobreží Stredozemného mora sú nížiny (Džafara, Sirtika). Pestrosť georeliéfnych foriem a relatívny dostatok vody umožnili aj rôznorodý rastlinný kryt.

Približne v strede Sahary na obratníku Kozorožca leží jej najrozsiahlejší horský masív Ahaggar (Táhat 2 908, resp. 3 003 m n. m.) pokrytý hammadou. Budujú ho zvetrané kryštalické horniny a prvohorné bridlice prestúpené odolnými čadičmi. Vodnou a veternou eróziu vznikli bizarné formy georeliéfu (svedecké a stolové vrchy, skalné

2 Sahara zasahuje do troch geografických makroregiónov (Severná, Stredná a Západná Afrika). Najväčšie územie zaberá v Alžírsku a Líbyi.

ihly, vypreparované sopečné sopúchy, lávové prúdy, strmé skalné steny, sutinové kužele, vádí, kaňony a i.). Do saharských plošín postupne klesá rozsiahlymi kvestami. Vo svojom podloží ukrýva podzemnú vodu a preto je lemovaný oázami. Z jeho stredu smerujú na všetky svetové strany vádí, najdlhšie na sever do tunisko-alžírskych šotov. Ahaggar je smerom na východ prepojený prostredníctvom horského pásma Tassili so stredoafrickým pohorím Tibesti (cez jeho výbežok Tummo).

Východnú Saharu vypĺňa rozsiahla plošina (priemerná výška 400 – 500 m n. m.) pokrytá pieskami a prestúpená horskými masívmi (Džabal Avenat 1 900 m n. m.). Z juhu zasahuje starý kryštalický masív Tibesti (Džabal Betta 2 266 m n. m.). Dolina Nílu ju rozdeľuje na dve časti. Západnú pokrýva väčšinou Líbyjská púšť (Kvasnička 1971b). Východnú tvorí Núbijská a Arabská púšť so sinajským priestorom. Na stredomorské pobrežie klesá saharská tabuľa niekoľkými stupňami. Posledným je vysoko položená vápencová plošina Barka (850 m n. m.). Severovýchodne od nej siaha k pobrežiu nížina Marmarika. Charakteristika Sahary sa v úzkom stredomorskom pobrežnom pásme mení. V zime má viacej zrážok, pozdĺž pobrežia sa tiahnu oázy (Tripolis, Benghází a i.), ústia tam vádí so zásobami podzemných vôd. Ergy prevládajú v depresných polohách Líbyjskej a Západnej egyptskej púšte. V hornatej východnej zasa dominujú hammady. Typické sú rozsiahle preliačiny s oázami (Kattara, Kufra, Fajjúm, Siva, Chárига, Dachla, Bahrija a i.) alebo slanými jazierkami. Krajina Líbyjskej púšte, napriek prevládajúcim viatym pieskom, disponuje bohatstvom podzemných vôd. V jej juhovýchodnom cípe (na území Sudánu) je rozsiahly erg, považovaný za jeden z najrozľahlejších na svete.[1]

Dolina a delta Nílu predstavujú dlhú líniu rázne končiacu Líbyjskú púšť na východe a na západe začínajúcu Arabskú a Núbijskú púšť. Sústreďuje sa v nej veľký počet obyvateľov. V podstate, je to lineárna oáza s výbornými podmienkami na poľnohospodárstvo. Na strednom toku, kde Níl vytvára dvojitý ohyb, je dolina úzka, široká tri kilometre, lemovaná strmými svahmi z núbijských pieskovcov. Od Asuánu je dolina širšia (asi 20 km), ale stále zarezaná do púštneho povrchu. Od Káhiry začína rozsiahla delta, ktorú tvoria nílske sedimenty zanášajúce plytký morský záliv.

Arabská púšť na pravom brehu Nílu prechádza na Sinajský polostrov. Pozdĺž Červeného mora ju lemujú horské hrebene vzniknuté alpínskymi orogenetickými etapami (do 2 500 m n. m.). Zasahujú až do sinajského priestoru, kde dosahujú najväčšie nadmorské výšky (Džebel Katherina 2 637 m). Oproti Núbijskej púšti má región výrazne horský charakter s rôznorodým povrchom. Bol formovaný pohybmi východoafrickej tektonickej línie. Východná vyzdvihnutá časť púšte je čiastočne sopečného pôvodu. Horský púštny chrbát prechádza na severe do vápencovej plošiny. Georeliéf je značne rozčlenený, tektonické línie sledujú vádí, vrcholové časti hrebeňov majú ostrý a hranatý profil (Kvasnička 1971b).

Južnejšie položenú Núbijskú púšť s priemernou nadmorskou výškou 1 000 m tvo-

1 Líbyjská púšť patrí medzi najsuchšie oblasti sveta. Predpokladá sa, že aj v posledných ľadových dobách bola púšťou. Dokazuje to riedka sieť vádí, málo prameňov, ako aj ich slabá výdatnosť. V Egypte jej východnú časť nazývajú Západná púšť a Arabskú púšť nazývajú Východnou púšťou (Votrubec 1973).

ria rozsiahle plošiny pokryté pieskom alebo štrkom, ktoré sú rozčlenené vádí. Plošiny postupne stúpajú na východ do hrebeňov pohoria alpínskej genézy z Etiópskej vysočiny a lemujúce pobrežie Červeného mora (Džabal Oda 2 259 m n. m.). Nížinaté pobrežie vzniklo pokrytím korálového rífu pleistocénnymi sedimentami.

Saharské roviny a plošiny predstavujú veľmi rozmanité prírodné krajiny. Ich charakter závisí od geologického podkladu a vývoja, klimatických kontinentálnych alebo prímorských podmienok, vlastností povrchu (piesok, štrk, skaly, hlinité sedimenty), zdrojov podzemných vôd a polohy voči prevládajúcemu vzdušnému prúdeniu. Saharský priestor so svojimi špecifikami (vzdušné tlakové útvary, vetry prenášajúce prach a piesok) ovplyvňuje charakter amazonských aj stredoamerických tropických pralesov. Významný vplyv má aj na celé Stredomorie. Sahara významne vplýva aj na svoju južnú prechodnú zónu (Sahel). Osobitnú krajinu predstavuje dolina a delta Nílu. Na rozdiel od vnútrozemských saharských regiónov má jedinečný kultúrny charakter, podobne ako aj množstvo oáz. Vplyv človeka na krajinu sa v historických dobách prejavoval najmä poľnohospodárskou výrobou, vodnými stavbami, ťažbou vzácnych kovov alebo obchodom. Celá oblasť je bohatá na podzemné vodné zdroje a nerastné suroviny, popretkávaná sieťou dôležitých tranzitných dopravných línií s kamiónovou dopravou. Snahy získať vlastníctvo prírodného potenciálu viedli k mnohým regionálnym aj medzištátnym konfliktom.

2.2.2.4 Nílsko – sudánska panva

Nílsko-sudánska (Chazalská) panva s okolím je súčasť prírodných krajinných typov tvoriacich prechodnú oblasť medzi saharskými púšťami na severe a vlhkejšími trópmi na juhu. Jej najrozľahlejšiu časť zaberá plochá panva horného toku Nílu lemovaná vysočinami. Z juhozápadu sem preniká masív Bongo (do 400 m n. m.). Západný okraj lemuje plošina Kordofán s priemernou nadmorskou výškou 700 – 900 m, z ktorej vystupujú horské hrebene (najvyšší vrch Dahír 1 460 m n. m.). Na severozápade prechádza plošina do Darfúrskej vysočiny so svedeckými vrchmi (Vrána 1971b). Jej najvyššie hrebene sú sopečného pôvodu a tvoria rozvodie medzi Nílom a Čadským jazerom. Najmohutnejší sopečný masív je Džabal Marra. Jeho najvyšší vrchol je na okraji kaldery vyhasnutej sopky Dariba (3 088 m n. m.). Zo severozápadu tam zasahuje Líbyjská púšť. Na severe je panva otvorená, odvodňuje ju Níl. Zo severovýchodu zasahujú exponovanými georeliéfmi Núbijská púšť, podobne z východu Etiópska vysočina.

Najnižšiu časť panvy tvorí dolina rieky Níl. Rovinný charakter je spestrený vystupujúcimi úzkymi chrbtami (200 – 300 m n. m.). Jeden z nich, Managil, oddeľuje povodia Bieleho a Modrého Nílu. Od Chartúmu na juhozápad sa tiahne rozlohou veľká oblasť nepohyblivých piesočných dún. V poklesnutej panve prijíma Níl množstvo prítokov a člení sa na ramená. Okolitá krajina na hranici s Južným Sudánom je močaristá. V období dažďov sa vytvárajú vodné plochy, ktoré v období sucha miestami zanikajú (územie sa nazýva Sudd).

Nílsko-sudánska panva má od saharského priestoru rozdielne prírodné črty. Z nich najvýznamnejšie sú klimatické. Územie je pod vplyvom nepravidelne vanúcich rovníkových monzúnov. Ďalším je panvový charakter územia. Pod jeho plochým dnom ležia rozsiahle ložiská ropy a zemného plynu. Periodicky močaristá krajina má vysoký hydrologický potenciál, spolu s prítokmi doslova „zachraňuje" Biely Níl pred zánikom.

2.2.3 Podnebie a vodstvo

Klimatické podmienky Severnej Afriky vyplývajú najmä z polohy v rámci podnebných pásiem, oblastí a rozloženia ich tlakových útvarov počas roka, voči vplyvu Atlantického oceána a Stredozemného mora, ďalej z blízkosti eurázijského kontinentu, rovníkových monzúnov a vertikálnej klimatickej zonálnosti pohorí. Severovýchodné pasátové prúdenie v letnom polroku zvyšuje teploty aj ariditu väčšinu územia. Celkove patrí makroregión do tropického, na krajnom severe do subtropického podnebného pásma. Podľa klimatickej klasifikácie (Köppen 1936) územne dominantný saharský priestor leží v suchom aridnom podnebí (BWh), atlaská horská sústava, úzke stredomorské pobrežie a južný okraj Nílsko-sudánskej panvy v semiaridnom podnebí (BSh, BSk). Do južného okraja Mauritánie zasahujú letné rovníkové juhozápadné monzúny, v zimnom období je pod vplyvom suchého severovýchodného pasátu (semiaridné podnebie BSh).

Pokiaľ ide o oblastné klimatické špecifiká, ovplyvňované sú najmä prevládajúcim prúdením vzduchu v letnom a zimnom polroku, ako aj vlastnosťami georeliéfu (nadmorská výška, poloha voči prevládajúcemu prúdeniu a expozícia svahov). Atlantické ostrovy sú zaujímavé špecifickou klímou na malých územiach. Hlavným činiteľom sú prevládajúce pasátové vetry (náveterné a záveterné polohy) a morské prúdy. Naopak, na východe regiónu, patrí pobrežie Červeného mora k najteplejším oblastiam sveta vďaka pasátovému prúdeniu.

Najväčšiu časť Severnej Afriky zaberá kontinentálna podnebná oblasť. Napriek veľkej rozlohe je zásluhou pasátového prúdenia klimaticky jednotná. Severovýchodný pasát prináša nad územie extrémne suchý kontinentálny tropický vzduch. Viacej atmosférických zrážok má iba jeho severný subtropický okraj patriaci do stredomorskej oblasti subtropického pásma (Kunský et al. 1971).

V zimnom polroku sa v západnom Stredomorí vytvára morský chladný, vlhký vzduch a stretáva sa s kontinentálnym saharským tropickým vzduchom. Na línii takto vzniknutého polárneho frontu sa zo západu presúva cyklonálna činnosť. Atmosférické zrážky sa objavujú na náveterných stranách atlaskej horskej sústavy, menej na stredomorskom nížinatom pobreží. Vysoký tlak nad Saharou však zabraňuje zrážkam nielen nad rozsiahlym púštnym územím, ale aj na západnom pobreží. Vplyvom chladného Kanárskeho prúdu má menej atmosférických zrážok aj atlantické pobrežie. V zime vanie od Sahary smerom na juhozápad horúci vietor harmatan, prenášajúci púštny prach a piesok.

V letnom polroku sa nad saharským priestorom vytvára oblasť nižšieho tlaku vzduchu. Vtedy sa cirkulačný proces otočí, vzdušné hmoty prúdia z afrického juhu ďalej na sever. Západné Stredomorie pokrýva výbežok azorskej tlakovej výše a pobrežie je bez atmosférických zrážok. Morský tropický vzduch, vanúci od južného okraja tejto výše ďalej na juhovýchod, preniká na Saharu. Rýchlo sa však mení na kontinentálny tropický vzduch a zapája sa do termického konvekčného prúdenia. Výnimočná suchosť saharského vzduchu a poloha kondenzačnej hladiny vo výškach okolo 5 000 m n. m. znemožňujú zrážkovú činnosť v celej Severnej Afrike aj za výdatnej súčinnosti severovýchodných pasátov. Počasie je jasné a suché, charakteristický je suchý a horúci saharský vietor scirocco vanúci nad stredomorský priestor a calima, resp. irifi zasahujúci Kanárske ostrovy.

Pre atlantické pobrežie je charakteristické pravidelné striedanie pobrežných vetrov (bríza). Typická je najmä denná bríza. Morský vietor z dôvodu vysokej amplitúdy teplôt medzi povrchom chladných vôd Kanárskeho prúdu a horúcim púštnym povrchom vanie na pevninu. Atmosférické zrážky sa vyskytujú v zime na severnom pobreží. V lete z juhu do Mauritánie preniká rovníkový monzún.

Západná časť stredomorského pobrežného pásma má v letnom polroku suché a jasné počasie. Vyšší tlak vzduchu na východnom okraji azorskej výše zasahuje najmä nad Maroko, Tunisko, severné Alžírsko a sever líbyjskej Kyrenaiky. Východná časť (väčšina Líbye, Egypt) je najmä pod vplyvom severovýchodného pasátu a horúceho saharského vzduchu. V zimnom polroku sú relatívne vysoké priemerné teploty, ale v atlaskom priestore sa smerom do vnútrozemia prudko znižujú. Pokiaľ je západná časť pod vplyvom zrážkového cyklonálneho západného prúdenia, východná časť zostáva výrazne suchšia. Atlaský priestor získava najviac atmosférických zrážok v zime. Prejavuje sa však vnútrohorská zonalita. Svahy s náveternou expozíciou dosahujú ročný zrážkový úhrn až 1 000 mm, ale záveterné a juhovýchodné svahy do 400 – 500 mm ročne. Vyšší ročný úhrn zrážok má aj územie povodia Senegalu (až 500 mm). Atmosférické zrážky sa vyskytujú len v období monzúnových dažďov (júl – október). Smerom na sever úhrn zrážok prudko klesá (250 – 100 mm).

Pre vnútorné oblasti Alžírska, Tuniska a západnej Líbye sú najmä v jarnom období v doznievajúcej cyklonálnej činnosti charakteristické horúce prašné búrky samum a chamsin, v Líbyi majú pomenovanie gibli, v Mauritánii harmatan.

V saharských púšťach nemusí pršať aj niekoľko rokov za sebou. Vysokohorské oblasti Sahary však počas priaznivejších podmienok majú ročný úhrn zrážok 100 mm. Relatívna vlhkosť vzduchu je nízka (v lete priemerne 15 %), malá oblačnosť umožňuje prehrievanie zemského povrchu. Priemerná júlová teplota vzduchu prevyšuje 30 °C, januárová má okolo 15 °C. Typické sú vysoké amplitúdy denných a nočných teplôt. V zimnom polroku sa na Sahare vyskytujú aj mínusové teploty. Okolie líbyjskej Azízie (púšť Murzuk) patrí k najteplejším miestam Zeme. Prudké kolísanie teplôt vplýva na denný chod veternej cirkulácie. V noci je rýchlosť vetra malá, cez deň pri zosilňovaní konvekcie rastie (Goudie 2003).

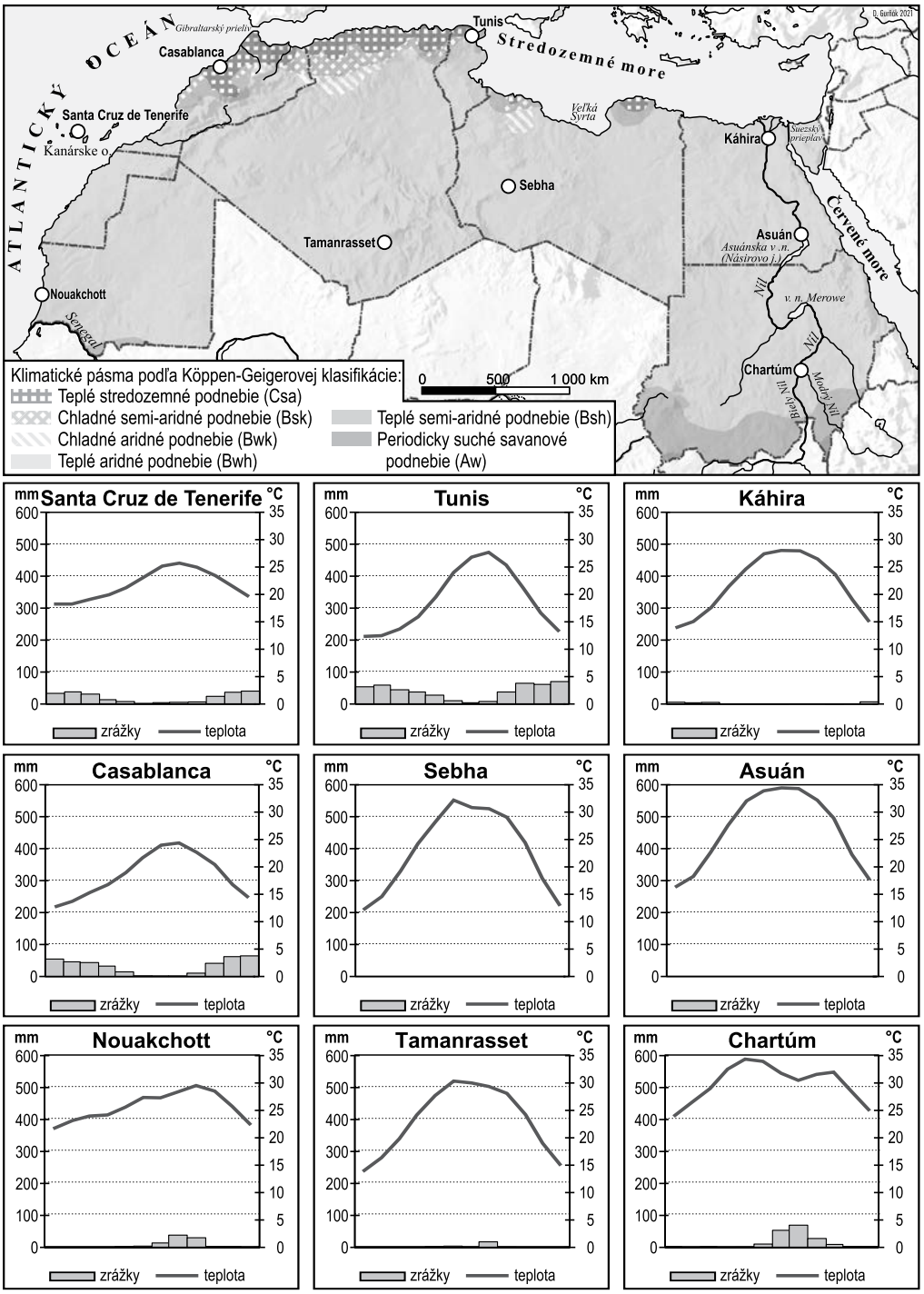

Obr. 16 *Klimatické pásma Severnej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít. (climatecharts.net, 2020)*

Pre vodstvo Afriky je typické mladé štádium vývoja jednotlivých riečnych sústav (Walling 2003). Prejavuje sa to nevyrovnanými pozdĺžnymi profilmi tokov (Níl, Kongo, Zambezi a i.). Na okrajoch vysočín je intenzívna vodná erózia. V dolinách sa striedajú „staré" úseky, s vyrovnanou spádovou krivkou riek, s „mladými", ktoré majú vo svojom spádovom profile výrazné stupne (pereje, vodopády). Charakter vodstva Severnej Afriky determinujú klimatické pomery. Podľa režimu odtoku má 95 % územia púštny charakter bez stálej riečnej siete. Snehovo-dažďový režim majú rieky v západnej horskej a dažďový režim s vplyvom letných búrok vo východnej horskej časti atlaského priestoru. Paradoxne, najvodnatejšia rieka Níl má púštny charakter. Rieka je však tranzitná, pretína niekoľko klimatických pásiem. Druhá najvodnatejšia rieka makroregiónu je Senegal s monzúnovým režimom odtoku. Na územie Severnej Afriky priteká ako veľká rieka. Jej väčšie pravostranné prítoky sú Gorgol, Karakoro a Kolinbiné. Ďalším hydrogeografickým špecifikom sú rozľahlé saharské bezodtokové oblasti popretkávané vádí. Nachádzajú sa aj v atlaskej horskej sústave. Špecifický hydrologický režim majú riečne systémy v močiarnej oblasti Sudd (územia sútoku riek Gazeila a Džabal, sútokom riek Baro a Pibor vzniká Sobor, a okolie vodného kanála Jungoley). Okrem Nílu, Senegalu a niektorých atlaských tokov len málo riek dosiahne atlantické alebo stredomorské pobrežie. Maximálne prietoky pripadajú na zimné dažďové (horské a podhorské oblasti) a letné monzúnové obdobie, prietoky Nílu aj Senegalu počas roka výrazne kolíšu.

Stálu, ale riedku riečnu sieť, majú atlaské časti západného a severného Maroka, severného Alžírska, najsevernejšieho Tuniska, ďalej najjužnejšia Mauritánia a „nílske štáty" Egypt a Sudán. Líbya nemá stálu riečnu sieť. Atlaské rieky majú veľmi kolísavé vodné stavy. Počas zimných dažďov a topenia snehu ich prietok viacnásobne narastie. Vtedy sa vodou napĺňa aj rozsiahla sieť vádí. Najdlhšia atlaská rieka je alžírska Chéliff (takmer 700 km), potom marocká Sebu (496 km). Najväčšie povodie má marocká Mulúja a najvyšší priemerný prietok Ummár-Rbia. Na svojom dolnom toku prechádza Tuniskou nížinou najväčšia a najvodnatejšia miestna rieka Medžerda (365 km) prinášajúca množstvo splavenín, vytvárajúc tak zabahnenú deltu. Ďalšie významnejšie vodné toky sú Agrioun, Hamman, Dženđžen, Khémis (Alžírsko), Malléke, Al-Lil (Tunisko) a Abidu (Maroko). Vodnatejšie rieky majú významné hospodárske využitie (priehrady, elektrárne, zavlažovacie systémy). Vádí zásobujú podzemné vody v sedimentačných saharských panvách alebo končia v šotoch a sabchách. Najdlhšie vádí je marocké Dra (1 150 km). Začína vo Vysokom Atlase, rozvetvuje sa, jeho vetvy končia na náhornej plošine hammady Dra. Sudánske vádí Milk v období dažďov napĺňa vodou aj Níl. Líbya nemá žiadne pravidelné vodné toky. V zimnom období dažďov sa vádí sporadicky napĺňajú. Niektoré z nich len výnimočne dosiahnu stredomorské pobrežie (Kunský et al. 1971).

Prirodzené vodné plochy zastupujú najmä periodicky vysychajúce bezodtokové slané jazerné panvy (šoty, sabchy). V suchom období sú šoty pokryté soľnou kôrou. Najväčšie sú alžírske Melrhir (6 700 km²) a tuniský Džarid (5 700 km²) ďalšie sú Chergui (2 000 km²), Tigri, Gharsa a i. Na Suezskej šiji tvoria súčasť prieplavu slané Malé a Veľké horké jazero a jazero Timsáh. Periodicky zavodňované sabchy sú v stepných

rovinách okolia Atlasu (alžírske Mekerrhane, Azrel-Matti, Timimoun alebo tuniské Hání a i.). V Mauritánii sú však suché. Výnimočne sa naplnia počas priaznivej monzúnovej situácii. Na pobreží nílskej delty sú brakické lagúny (Marjut, Burullus, Menzala). Vnútrodeltové sladkovodné jazerá boli v minulosti meliorované. Zo sladkovodných jazier je významnejšie Birket Karún, vyplňujúce preliačinu neďaleko egyptského Fajjúmu. Slúži ako nádrž na zavlažovanie. Kanálom je naplňované nílskou vodou. Malá vodná plocha je aj v preliačine Kattara. Známe je tuniské sladkovodné jazero Karaát Aškal. Väčší počet drobných sladkovodných povodňových jazier vypĺňa územie pravého brehu rieky Senegal (najväčšie je Rkiz).

Vysoký význam pre aridné oblasti Severnej Afriky majú podzemné vody. Ich hlavné hydrogeologické areály sa nachádzajú najmä v atlaskej horskej sústave a sedimentačných panvách priepustných hornín saharského priestoru. Životodarný význam majú tradičné saharské studne. Predstavujú jediný možný zdroj vody v širokom okolí. Svoje súčasné pomenovania dostali už v historických dobách (napr. Tundabaj, Sultán v Líbyjskej púšti). Ďalej sú to artézske vody, ktoré umožnili v sedimentačných panvách vznik oáz (Kufra, Murzuk, Džalo, Džarabúb a i.). Podzemné vody vyvierajúce na úpätiach Atlasu podmienili vznik podhorských oáz, aj existenciu starobylých sídiel (napr. Marrakéš). Alžírsko má vyše 200 žriediel termálnych vôd, mnohé z nich sa využívajú

BOX 4 Níl

Níl (arab. Bahr) má veľmi zložitý vodný režim (Kunský et al. 1971). Typické je sezónne kolísanie prietokov. Stúpanie hladiny v Egypte začína v júni a trvá do konca septembra alebo polovici októbra. Na jeseň začína hladina klesať, v apríli alebo máji má najnižšiu úroveň. Na území Núbijskej púšte medzi Asuánom a Káhirou stráca najviac vody výparom a infiltráciou. Odtokové pomery sa skladajú z režimov odtokov Abajdu („Biely Níl"), Azraku („Modrý Níl") a Atbary. Biely Níl (pomenovanie podľa farby ílových splavenín) vzniká sútokom Džabalu („Horský Níl"), Gazalu („Gazelí Níl") a Sobatu. Najväčší prítok Gazalu je Arabský Níl. Najviac vody prinášajú Modrý Níl a Atbara z Etiópskej vysočiny. V lete je horský systém pod vplyvom daždivých monzúnov. V zimnom období má Modrý Níl minimálne prietoky a Atbara sa mení na vádí. Biely Níl má najnižší prietok, v oblasti nílsko-sudánskej panvy stráca výparom približne polovicu svojej vody. Na strane druhej, močiarna oblasť Sudd počas záplav vodu akumuluje a na začiatku znižujúceho sa vodného stavu v rieke jej časť vody vracia. Územie medzi sútokom Bieleho a Modrého Nílu sa nazýva Džezíra (arab. „ostrov"). Po nílskej delte predstavuje druhú významnú poľnohospodársku oblasť, zavlažovanú zo Sennarskej priehrady, zameranú najmä na pestovanie bavlníka. Prirodzené kolísanie vodných stavov, transport splavenín a celkový prírodný režim rieky a nílskej delty narušili priehrady. Absencia každoročných záplav znížila množstvo živín v riečnom bahne. Pôda sa tak stáva menej úrodná, zvyšuje sa potreba jej hnojenia. Znížil sa aj prítok vody do pravostranných nílskych vádí (Alláki, Chara, Kena). Výstavba priehrad prerušila aj vodnú dopravnú cestu. V súčasnosti je Níl splavný len od Asuánskej priehrady na sever. Začiatkom 21. storočia sa od Asuánskej priehrady do Líbyjskej púšte (okolie oázy Charga) začal budovať prieplav Šejk Zajed.

Pobrežie delty podlieha morskej erózii, zvyšuje sa salinita pôdy. Z pôvodne známych antických siedmych nílskych ramien sa v súčasnosti nílske vody vlievajú do mora dvoma ramenami (východné Damietta, západné Rosetta). Umožňujú lodnú dopravu do Káhiry (dĺžka 200 km). Cez vodný kanál Ibrahimia a rameno Jusuf. Časť vody smeruje k zavlažovaným územiam západne od Suezského prieplavu. Cez druhý veľký kanál Mahmudia je vodou zásobovaná Alexandria s okolím. V oblasti delty žije približne 50 mil. obyvateľov. Najväčšie mesto je Alaxandria, ďalšie pobrežné mestá sú Rašíd (Rosetta), Dimiát (Damietta), Port Said, vo vnútri delty Damanhúr, Tanta, Mansúra a i.

na liečebné účely (pri Mescare, Constantine, Melouane a i.). V Mauritánii je väčšina zdrojov podzemných vôd zasolená. Vysoký hydrologický potenciál majú vodonosné vrstvy Líbyjskej púšte (napr. podzemné toky ústiace do Stredozemného mora).

2.2.4 Pôdny a vegetačný kryt

Severná Afrika sa vzhľadom na dominantné zastúpenie púští a polopúští vyznačuje malou pestrosťou pôdneho a vegetačného krytu. Monotónnosť narúšajú pohorie Atlas, saharské oázy, dolina a delta Nílu a stredomorské pobrežie. Územie patrí k svetovým makroregiónom trpiacim nedostatkom úrodných pôd (Areola 2003). Veľký význam pre pôdotvorný proces má rozdelenie atmosférických zrážok počas roka. Minerálne a organické zložky sa vyplavujú počas zimných dažďov a rovníkových monzúnov, v období sucha sa kapilárnou činnosťou vracajú do podpovrchových vrstiev a vytvárajú tvrdé kôry.

V atlaskej horskej sústave dominujú ľahké (piesočnaté) pôdne druhy. Na karbonátoch prevládajú hnedé až červené pôdy (terra rossa). Akumulované sú najmä v dolinách riek. Na Vysočine šotov a Marockej mesete sa pôdy tvoria aj akumuláciou eolického materiálu, početné sú aj slané pôdy. Celkove však v Atlase prevládajú škoricové a sivo-škoricové pôdy. Na kontakte atlaského systému a saharského priestoru v západnej časti sú ťažké pôdy (ílovité), stredne ťažké (hlinité) sú na východe. Podobné pôdne druhy má aj stredomorské pásmo s výnimkou aluviálnych pôd nílskej delty a doliny Nílu. Sú to pôdy vyššej bonity, podobne ako pravobrežie Senegalu. V polopúštnych oblastiach vznikli gaštanové pôdy. V Severnej Afrike prevládajú primitívne (nevyvinuté alebo slabo vyvinuté) pôdy púštnych oblastí. Vznikajú procesmi mechanického zvetrávania s minimálnou účasťou vody a biologických činiteľov. Na saharskom alžírskom a líbyjskom severe sa vyskytujú slané pôdy.

Dezertifikácia a erózia pôdneho krytu predstavujú závažné hrozby ovplyvňujúce prírodnú aj humánnu sféru makroregiónu Severnej Afriky (Stocking 2003, Warren

BOX 5 Makaronézia

Makaronézia (historický názov „Šťastné ostrovy“) je súhrnné pomenovanie atlantických súostroví ležiacich pomerne blízko Afriky a Európy (Kapverdské, Kanárske, Azory, Madeira). Klíma ostrovov ovplyvňovaná oceánom je vlhká a daždivá len vo vyšších nadmorských výškach. Pôdy sopečného pôvodu sú úrodné, ale nedržia vodu. Pôvodná vegetácia ostrovov je pozostatok predglaciálnej vegetácie. Floristicky tvorí zvláštnu podoblasť typickú výskytom treťohorných reliktov. Vtedy pokrývali vždyzelené lesy väčšinu Európy a severnej Afriky. Nástupy ľadových dôb a ochladenie klímy spôsobili ich postupný ústup. Útržkovite sa zachovali na všetkých ostrovoch, ale na Madeire dosahujú najväčšiu rozlohu (150 km²). Najnižšie miesta majú charakter stepi, z ktorej miestami vystupuje stromovitý dračinec (Dracanea draco). Vo vyšších nadmorských výškach sú lesy s prevahou vavrínovníkov (Laurus). Madeirský vavrínový les (Laurisilva) bol v roku 1999 zapísaný do zoznamu Svetového prírodného dedičstva UNESCO. Spodné rastlinné poschodia tvoria paprade a machy. Stromy staré stovky rokov, pokrútené vetvy a zelené koberce machu pripomínajú atmosféru vlhkého tropického lesa.

2003). Ich intenzita sa rozlišuje podľa krajinného typu, spôsobu života obyvateľov a najmä politiky jednotlivých štátov, ako aj medzištátnej spolupráce.

Fytogeograficky patrí Severná Afrika do holarktickej oblasti s troma podoblasťami (stredozemná, makaronézska, severoafricko-indická). V jej flóre nemajú zastúpenie žiadne tropické čeľade (Balatka, Sládek 1971). Vegetačný kryt sa zhoduje s klimatickými pásmami (Grainger 2003). Najväčší vplyv na rozmiestnenie vegetácie má ročné rozloženie a množstvo atmosférických zrážok. Miestne rozdiely sú dané vlastnosťami georeliéfu, hydrogeologickým podložím, prameňmi podzemných vôd a pôdami. Územie väčšinou nemá pôvodnú vegetačnú pokrývku, prevláda druhotná vegetácia. Obyvatelia horských oblastí vyrubovali pôvodné dreviny, v nížinách vypaľovali kroviny a získavali ornú pôdu. Neskôr obnažený pôdny kryt podliehal erózii, degradáciu pôvodnej vegetácie dokončil chov oviec a kôz.

Vyše 95 % plochy regiónu zaberajú suché a polosuché biómy, zvyšok typy stredomorskej vegetácie (Meadows 2003). Z hľadiska hlavných fytogeografických zón (Grainger 2003) najväčšiu plochu zaberá oblasť saharskej prechodnej zóny. Južne od nej sa tiahne užšia sahelská prechodná zóna. Severozápad vypĺňa oblasť stredomorskej (atlaskej) endemickej vegetácie, ktorú z juhu smerom na východ lemuje zóna stredomorsko-saharskej vegetácie.

Najpestrejší vegetačný kryt má atlaská horská sústava. Jej pobrežný severozápadný, severný a severovýchodný okraj pokrývajú zvyšky tvrdolistých atlantických a stredomorských vždyzelených lesov a kríkov a ihličnatých stredomorských lesov. Nájdeme ich aj vo vnútrohorských oblastiach južne od Rifského a Malého Atlasu. Na atlantickom juhozápadnom okraji sú mozaiky suchých savanových formácií a riedkych lesov. Na stredomorských horských svahoch sú dominantné porasty macchie. V oblastiach s vyšším úhrnom zrážok rastú korkové duby, cédre, halebská a stredomorská borovica.[1]

Najväčšiu časť územia Severnej Afriky zaberá púštna vegetácia. Sporadické porasty sú na nespevnených piesočných dunách a skalnom podklade. Z dôvodu vysokých amplitúd denných a nočných teplôt, ako aj nedostatku vlahy, sa na severoafrických púšťach vyvinuli dve vegetačné formácie, trávnato-krovinatá na západe a severe (tzv. reg), a krovinatá aj s tŕňmi v strednej Sahare (akácia, tamariška a i.). V oázach sa pestujú najmä palmy. Okraje rozsiahlych púštnych oblastí lemujú savanové vegetačné formácie. Vysoká trávnatá savana smerom na sever prechádza v nízku. Typická je pre územie Suddu, alebo severne od rieky Senegal.

Osobitnú vegetačnú formáciu predstavujú stepi. Veľmi ťažké je určiť, kde sú severoafrické savany a kde stepi. Za stepi (s prívlastkom kavyľové) sa považujú trávnaté formácie bez stromovej vegetácie ležiace najmä na stredomorskom pobreží, Marockej

1 Arganovník (*Argonia sideroxylon*) je strom rozložitého tvaru, má neopadavé zelené listy a veľmi tvrdé drevo. Rastie len v Maroku, najmä v južnej časti tvorí rozsiahlejšie drevinové porasty. Jeho listy požierajú kozy spolu s dužinami plodov. Ich veľké jadrá však kozí chrup ani žalúdok nespracujú. Pod stromami sa nachádzajú lesklé, našim žaluďom podobné jadrá. Obyvatelia ich zbierajú, drvia a lisujú z nich olej. V minulosti ho spotrebovali v domácnostiach namiesto olivového. V súčasnosti je arganový olej vyhľadávaný exportný produkt.

mesete, Plošine šotov a Saharskom Atlase. Inde v Afrike sa stepné formácie vyskytujú len na juhu svetadielu (Balatka, Sládek 1971). Z tráv má najvýznamnejšie zastúpenie halfa. Suché stepné formácie nájdeme aj v depresiách medzi horskými svahmi a púšťou na severozápade, a medzi savanou a púšťou na juhu. Typická je slanomilná (v šotoch) a xerofytná vegetácia (na svahoch).

Na južnom okraji Sahary sú suché savany typu sahel. Typický je mozaikovitý vegetačný kryt tráv a bylín. Má menej tŕnitých nízkych kríkov, stromy rastú len pozdĺž vodných tokov.

Živočíšstvo rozľahlých púštnych a priľahlých oblastí je druhovo veľmi chudobné, napriek tomu, že sa tu vyskytujú aj horské lesy (Atlas), stepi a savany. Najtypickejší živočích je ťava jednohrbá (Camelus dromedarius), ďalej osol, fenek, šakal, hyena, ako aj plazy (jašterica, gekon, scink a i.) alebo sup. Okrem doliny a delty Nílu žije krokodíl nílsky aj v saharských podhorských oázach.

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite vzájomné súvislosti medzi tektonickou stavbou, geologickým zložením a georeliéfom Severnej Afriky. Poznáte príčinné súvislosti vzniku najrozsiahlejšej púšte sveta?**
- **Charakterizujte typické znaky podnebia Severnej Afriky. Ako súvisia s pasátovým prúdením, morskými prúdmi, vzdušnými tlakovými útvarmi a členitosťou georeliéfu?**
- **Analyzujte režim odtoku rieky Níl a určte, čo determinuje jeho zmeny počas roka. Podľa mapy Afriky pomenujte zdrojnice Nílu. Charakterizujte podnebné pásma ktorými rieka preteká a vysvetlite vplyv umelých vodných nádrží na režim jej odtoku.**

2. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA SEVERNEJ AFRIKY

Severná Afrika predstavuje veľmi špecifickú časť afrického kontinentu. Od zvyšku Afriky je oddelená Saharou, jednou z najvýraznejších prírodných bariér na svete. Obyvateľstvo a ekonomické aktivity sú vzhľadom na geografické podmienky koncentrované predovšetkým v úzkom páse pobrežia pozdĺž Stredozemného mora (v prípade Maroka aj Atlantického oceánu) a v doline Nílu, ktorý do tohto mora ústi. Vzhľadom na tieto geografické predpoklady bol historický vývoj Severnej Afriky výrazne prepojený s dianím v rámci širšieho stredomorského priestoru. Severná Afrika tak mala oveľa užšie kontakty s regiónmi južnej Európy a Blízkeho východu, než s ostatnými regiónmi Afriky ležiacimi južne od Sahary – subsaharskou Afrikou. Jej historický vývoj výrazne ovplyvňovali Feničania, Gréci, Rimania, Byzantínci, Arabi, osmanskí Turci a európske koloniálne veľmoci ako Španielsko, Veľká Británia, Francúzsko a Taliansko. So zvyškom Afriky bol región prepojený predovšetkým vďaka obchodným karavánovým cestám vedúcim naprieč Saharou.

Vzhľadom na charakteristiky geografického prostredia a s nimi spojené odlišnosti historického vývoja, je možné Severnú Afriku vnútorne členiť na menšie, špecifické historicko-geografické priestory. Prvým je Egypt, ako kolíska jednej z najstarších civilizácií na svete. K jej vzniku a rozvoju prispelo geografické prostredie ovplyvnené riekou Níl. Pre vývoj východnej časti Severnej Afriky bol určujúcim geografickým faktorom, podobne ako jej strategická poloha vo vzťahu k východnému Stredomoriu a Blízkemu východu. Priestor na západ od Egypta zvykne byť označovaný ako Maghreb, čo v arabčine znamená „západ“. Nachádza sa medzi Stredozemným morom a Atlantickým oceánom na strane jednej a Saharou na strane druhej. Prostredníctvom nich bol priestor v kontakte so Stredomorím na severe a subsaharskou Afrikou na juhu. Špecifickým a vnútorne pomerne heterogénnym geografickým priestorom v rámci Severnej Afriky je Sudán. Vývoj jeho severnej časti bol spojený s dejinami Egypta a neskôr arabskej Severnej Afriky. Západná a južná časť Sudánu patrí prevažne k pásmu polopúští a saván na juhovýchodom okraji Sahary. Po spojení do jedného politického celku pretrvávalo medzi jednotlivými časťami Sudánu napätie, ktoré napokon vyústilo do ničivých vojnových konfliktov a rozpadu tohto dovtedy najväčšieho štátu v Afrike.

2.3.1 Severná Afrika v praveku a staroveku

2.3.1.1 Staroveký Egypt

Najstaršie dejiny Severnej Afriky sú spojené s vývojom ľudského rodu. Proces antropogenézy a život pravekých obyvateľov regiónu prebiehal v odlišných prírodných podmienkach, ako sú dnešné. Sahara bola v období pred 11 000 až 5 000 rokmi vlhkej-

šia, podobala sa na vlhkú savanu. Poskytovala dostatok obživy pre pravekých lovcov a zberačov. Dokazujú to skalné maľby a rytiny v saharských pohoriach, znázorňujúce okrem ľudí aj zvieratá ako slony, žirafy a dobytok (Ofori-Amoah 2020).

Veľký posun vo vývoji spoločnosti priniesli poľnohospodárstvo a používanie kovových nástrojov. Najvhodnejšie podmienky pre prechod od lovu a zberu k poľnohospodárstvu poskytovalo v rámci Severnej Afriky údolie rieky Níl. Neolitická revolúcia tu prebiehala už od 9. tisícročia pred n. l. Ľudia domestifikovali dobytok, začali pestovať jačmeň, pšenicu, cirok a ľan. V oblastiach na západ od Egypta začali chovať predovšetkým ovce a kozy. Poľnohospodárstvo viedlo k usadlejšiemu spôsobu života a formovaniu zložitejšej spoločenskej organizácie. Nárast špecializácie vo výrobe viedol k rozvoju obchodu. Ďalšia veľká transformácia spoločnosti prišla s objavom a rozšírením spracovávania a využívania kovov. Prvým z nich bola meď, ktorú vedeli v Egypte vyrábať už v 4. tisícročí pred n. l. (Hrbek et al. 1966a). Nasledoval bronz a zlato. Zlomovým sa ale stala výroba a využívanie železa.

Vďaka všetkým týmto inováciám došlo k výraznému ekonomickému a kultúrnemu rozvoju spoločnosti, ako aj k vzniku spoločensko-politickej organizácie vo forme prvých štátnych útvarov. V povodí dolného Nílu vznikla v 4. tisícročí pred n. l. jedna z prvých vyspelých civilizácií na svete. V oblasti Sahary sa zmenila klíma, stávala sa suchšou. Vhodné geografické podmienky pre obyvateľstvo a jeho ekonomické aktivity poskytovalo pomerne úzke údolie rieky Níl (široké v priemere 10 km) a jeho delta s rozlohou približne 22 000 km². Poľnohospodárstvo bolo závislé od pravidelných záplav, ktorými Níl privádzal vodu (v mesiacoch august až november) pochádzajúcu z topiaceho sa snehu a jarných dažďov v pohoriach východnej Afriky, predovšetkým na Etiópskej vysočine. Nílske záplavy prinášali aj nánosy úrodného bahna, podľa ktorého dostala krajina v jazyku pôvodných obyvateľov názov Egypt, teda „čierna zem“. Systémom kanálov, hrádzí a nádrží bola voda rozvádzaná na polia. Tieto podmienky umožňovali poľnohospodárom získať tri úrody ročne. Boli však aj roky, kedy záplavy neboli dostatočné, čo znamenalo pre krajinu problémy. Ak sa nedostatočné záplavy opakovali niekoľko rokov po sebe a zásoby obilia sa vyčerpali, dochádzalo k hladomorom. Napriek týmto občasným krízovým javom bol hospodársky systém, založený na využívaní fenoménu nílskych záplav, pomerne efektívny a stabilný (Pečírka et al. 1979).

Intenzívna poľnohospodárska výroba prinášala nadbytky, vďaka ktorým bolo možné rozvíjať aj ďalšie hospodárske odvetvia (remeslá, obchod, stavebníctvo), správu štátu (administratíva, armáda) či kultúru (vrátane náboženstva). Efektívne fungujúci hospodársky systém súvisel aj s politickou stabilitou. Potreba organizovať práce na regulačných systémoch vodného hospodárstva prispela k rozvoju politickej organizácie spoločnosti a vzniku štátov, Dolného a Horného Egypta. Dolný Egypt predstavovala najmä delta Nílu. Jeho centrom bolo mesto Mennofer (známy je aj grécky názov Memfis). V jeho blízkosti sa nachádzala Gíza. Hranica s Horným Egyptom ležala asi 70 km južne od dnešnej Káhiry. Pôvodne siahal Horný Egypt na juhu približne po prvý katarakt (počítané od severu), ktorý predstavoval významnú prekážku pre plavbu po

rieke. Jeho centrom bolo mesto Veset (po grécky Théby). Blízko nich sa nachádzal Luxor, resp. Údolie kráľov. Jednotná egyptská ríša vznikla okolo roku 3100 pred n. l. zjednotením Dolného a Horného Egypta. S menšími prestávkami existovala takmer tri tisícročia. Jej stabilita kontrastuje napr. so situáciou v Mezopotámii, kde bol politický vývoj oveľa komplikovanejší, pričom sa tam vystriedalo niekoľko rôznych ríš. K stabilite, ako aj jedinečnosti starovekej egyptskej civilizácie prispela značná geografická izolovanosť. Na východ a západ od údolia Nílu sa nachádzali púštne oblasti, tzv. Východná a Západná púšť. Kontakty s regiónom Blízkeho východu, kde sa rozvíjali ďalšie staroveké civilizácie, boli realizované buď po mori alebo cez Sinaj. Polostrov mal pre Egypt strategickú pozíciu z hľadiska obrany, ale aj expanzie. Expanzia však smerovala predovšetkým južným smerom, pozdĺž toku Nílu.

Vývoj starovekého Egypta býva chronologicky rozdelený podľa vlády jednotlivých dynastií. Spolu ich bolo 31 (ako 32. sa označuje posledná ptolemajovská, resp. grécka dynastia). Významné sú predovšetkým tri obdobia, v ktorých prežíval Egypt hospodársky a mocenský rozmach. Sú označované ako Stará (2700 – 2181 pred n. l.), Stredná (2040 – 1786 pred n. l.) a Nová ríša (1560 – 1080 pred n. l.). Medzi nimi existovali kratšie úpadkové medziobdobia (Pečírka et al. 1979). V období Strednej ríše bola k Egyptu pripojená Núbia (južná hranica sa posunula za 2. nílsky katarakt), počas Novej ríše pričlenili Kuš (siahajúci po 4. nílsky katarakt). Oba tieto historické regióny sú v súčasnosti súčasťou Sudánu. Najväčší územný rozsah dosiahol Egypt za faraóna Tutmoseho III. (15. storočie pred n. l.), kedy ovládal aj Sinajský polostrov, Palestínu a Sýriu.

Jedným z hlavných cieľov územnej expanzie bolo získať regióny bohaté na nerastné suroviny, ktorých mal samotný Egypt nedostatok. Meď, dôležitá pri výrobe bronzu, sa ťažila v pohoriach Východnej (Arabskej) púšte a na Sinajskom polostrove. Zlato ťažili najskôr v pohoriach Východnej púšte, neskôr spolu so striebrom v Núbii. Železnú rudu, ktorá sa začala používať v 1. tisícročí pred n. l., dovážali napr. z Cypru. Na stavbu veľkolepých pyramíd, chrámov a palácov používali najmä vápenec z blízkych pohorí. V Núbii, južne od Asuánu, sa v pohoriach ťažil pieskovec. Všeobecne rozšíreným stavebným materiálom sa stal v období Novej ríše. Obytné domy či mestské opevnenia sa bežne stavali z nepálených tehál sušených z nílskeho blata. Staroveký Egypt trpel aj nedostatkom stavebného dreva a dreva na stavbu lodí. Kvalitné cédrové drevo sa dovážalo najmä z Libanonu (Pečírka et al. 1979).

Vojenské výpravy slúžili aj na získavanie otrokov. Pracovali, napr. v lomoch, v palácoch panovníka a v chrámoch, resp. na panovníkových a chrámových hospodárskych statkoch. Chrámy boli totiž významnými hospodárskymi a mocenskými centrami. Náboženstvo bolo dôležitou súčasťou života starovekých Egypťanov. Verili v posmrtný život, uctievali množstvo bohov. Za boha bol považovaný aj faraón. O jeho postavení v období Starej ríše svedčia, napr. pyramídy. Nestavali ich však otroci, ale slobodní roľníci, ktorí v čase záplav (tretinu roka) nemohli pracovať na poli. Prácu na stavbe pyramíd považovali za svoju náboženskú povinnosť. Súčasťou vyspelej egyptskej civilizácie bolo okrem špecifického náboženstva a monumentálnej architektúry aj pís-

mo. Egypťania používali hieroglyfy, pomerne zložité obrázkové písmo. Bolo dôležité z hľadiska správy rozsiahlej a pomerne centralizovanej ríše, ako aj z dôvodu evidencie hospodárskych a právnych záležitostí. Pisári a štátni úradníci mali dôležité postavenie v štátnej správe. Z hľadiska moci štátu a panovníka bola dôležitá aj armáda.

Bohatstvo Egypta bolo lákadlom pre susedné ríše a okolité kmene, ktoré využívali obdobia vnútorných nepokojov a oslabenia centrálnej moci. Zo západu sa na egyptské územie snažili preniknúť Berberi, pôvodní obyvatelia Sahary. Zo severu ohrozovali Egypt tzv. morské národy, zo severozápadu semitské kmene, z juhu Núbijci. V 6. až 4. storočí pred n. l. sa Egypt dostal pod nadvládu Perzskej ríše. Od Peržanov ho dobyl Alexander Macedónsky (v roku 332 pred n. l.). Po Alexandrovej skorej smrti sa jeho ríša rozpadla. Jednotlivé časti ovládli Alexandrovi vojvodcovia. Egypt pripadol Ptolemaiovcom, ktorí sa stali jeho poslednou, 32. dynastiou. Krajina sa v období ich vlády dostala pod silný grécky vplyv, stala sa súčasťou helenistického sveta. Gréci nadviazali na poznatky Egypťanov a ďalej ich rozvíjali. Alexandria, mesto založené Alexandrom Macedónskym v delte Nílu, sa stala jedným z hlavných ekonomických, intelektuálnych a kultúrnych centier nielen Egypta, ale celého Stredomoria.

2.3.1.2 Severná Afrika ako súčasť antického sveta

Časť pobrežia Severnej Afriky bola pod gréckym vplyvom ešte predtým, ako Alexander Macedónsky ovládol Egypt. Na východnom pobreží dnešnej Líbye založili Gréci svoje osady v 7. storočí pred n. l., počas tzv. veľkej gréckej kolonizácie. Najvýznamnejším gréckym mestom sa stalo Kyréné (Cyréna). Podľa neho dostal región názov Kyrenaika, ktorý sa používa dodnes. Ďalším významným gréckym mestom bol napr. Euhesperides (neskôr Berenice, dnes Bengázi). Za vlády Ptolemaioncov bola Kyrenaika spojená s Egyptom.

V námornom obchode v Stredomorí konkurovali Grékom Feničania. Od začiatku 1. tisícročia pred n. l. zakladali svoje obchodné kolónie v západnom Stredomorí, vrátane severoafrického pobrežia na západ od gréckej Kyrenaiky. Z oblasti Blízkeho východu priniesli inovácie týkajúce sa spracovania bronzu a železa, alebo pestovania nových plodín ako vinič, granátové jablká, broskyne, mandle a figy. Veľký úspech malo pestovanie olív (Gombár 2015). Založili mestá ako Utica, Hadrumetum (dnes Súsa) či Hippo Diarrhytus (dnes Bizerta). Najvýznamnejším fenickým mestom sa však stalo Kartágo (na území dnešného mesta Tunis). Podľa tradície bolo založené v roku 814 pred n. l. Vďaka sieti obchodných kontaktov sa stalo významnou námornou mocnosťou v západnom Stredomorí. Bolo hlavným konkurentom vzrastajúcej moci Ríma. Ich súperenie viedlo v 3. a 2. storočí pred n. l. k trom púnskym vojnám, ktoré Kartágo prehralo.

Na území porazeného Kartága (severná časť dnešného Tuniska) založili Rimania v roku 146 pred n. l. svoju prvú africkú kolóniu s názvom Africa. V jej susedstve existovalo od 3. storočia pred n. l. kráľovstvo Numídia. Bolo založené kmeňmi pôvodných

obyvateľov oblasti, pre ktorých sa neskôr vžilo pomenovanie Berberi.[1] Známy je predovšetkým numidský kráľ Jugurtha, ktorý viedol s Rimanmi vojnu. V roku 46 pred n. l. bolo územie Numídie začlenené do Rímskej ríše, ako provincia Africa nova (názvy a rozdelenie na provincie sa postupne menili). V tom istom čase sa súčasťou ríše stáva aj ďalšie berberské kráľovstvo, Mauretánia. Nachádzalo sa na západ od Numídie, na územní dnešného západného Alžírska a Maroka. Rimania museli aj v ďalšom období čeliť nájazdom berberských kočovníkov, ktorým zaberali pôdu a vytláčali ich od pobrežia na juh. Na zabezpečenie južnej hranice ríše postavili systém pevností a hradieb, približne v línii dnešných miest Biskra a Messaad v Alžírsku (Gombár 2015).

V 1. storočí pred n. l. sa pod vplyv Ríma dostáva aj Egypt. Oficiálne sa súčasťou Rímskej ríše stal v roku 30 pred n. l., ako osobný majetok rímskeho cisára. Pod rímsku nadvládu sa tak dostal celý súvislý pás stredomorského pobrežia Severnej Afriky. Pre Rímsku ríšu bolo toto územie, predovšetkým Egypt, strategické z hľadiska produkcie obilia. Ďalšími produktami boli olivy, ovocie, víno, ovčia vlna a drevo. Kvôli zvýšeniu produkcie boli v niektorých oblastiach vybudované zavlažovacie systémy. Remeselná výroba bola mimo Egypta len veľmi málo rozvinutá. Jednotlivé časti severoafrického pobrežia boli prepojené kvalitnými rímskymi cestami. Druhým najväčším mestom a prístavom po Alexandrii bolo obnovené Kartágo. Vďaka obchodu sa rozvíjali aj ďalšie pobrežné mestá ako Leptis Magna, Utica, Hadrumetum či Hippo Regius. Vo vnútrozemí hrali významnú úlohu v tranzitnom obchode mestá Lambaesis a Thamugadi v Numídii (Oliva et al. 1967).

V prvých storočiach n. l. dochádza v Rímskej ríši, a teda aj Severnej Afrike, k rýchlemu šíreniu kresťanstva. Prvým známym kresťanom z tohto regiónu je Šimon z Kyréné, ktorý pomáhal Ježišovi niesť kríž. Jedným z najvýznamnejších centier kresťanského sveta sa stala Alexandria. Pôsobil tam evanjelista Marek. Z Egypta sa kresťanstvo šírilo ďalej na juh údolím Nílu do Núbie a Aksumu (na územia dnešného Sudánu a Etiópie). Cirkev v Egypte priniesla kresťanstvu počiatky mníšskeho spôsobu života (sv. Anton a sv. Pachomius). V 3. a 4. storočí zasiahli región silné vieroučné spory, ktoré viedli k rôznym štiepeniam a exkomunikácii celých kresťanských komunít. V Kartágu vznikla kresťanská sekta donatistov, Alexandria sa stala centrom ariánov. Časť egyptských kresťanov vytvorila samostatnú, tzv. koptskú cirkev.

Rozpad Rímskej ríše (395) znamenal aj prechodné politické rozdelenie Severnej Afriky. Jej východná časť (Kyrenaika a Egypt) sa stala súčasťou Východorímskej ríše, vďaka čomu pokračovala tradícia silného gréckeho vplyvu. Západnú časť, ktorá sa stala súčasťou Západorímskej ríše, ohrozovali germánske kmene. V roku 429 sa do Severnej Afriky dostali cez Pyrenejský polostrov Vandali. Známe je napr. dobývanie mesta Hippo Regius (v dnešnom Alžírsku), počas ktorého (v roku 430) zomrel tamojší biskup sv.

1 Berberi je súborný názov pre pôvodných obyvateľov severnej Afriky, žijúcich na západ od Egypta. Názov je odvodený z gréckeho slova Barbaroi, ktorým Gréci označovali negrécky hovoriacich cudzincov. Neskorší arabský variant označenia znel al-Barbarí. Berberi sa sami označujú názvom Amazigh (pl. Imazighen) podľa mýtického predka Mazigha. Berberi sa vnútorne členili na rôzne kmene a skupiny. Berberské jazyky sú súčasťou semitsko-hamitskej jazykovej rodiny, do ktorej patrila aj staroveká egyptština, akkadština, biblická hebrejčina alebo aramejčina. V širšom ponímaní bývajú k Berberom radení aj Tuaregovia. Z oblasti dnešného južného Maroka sa ich osídlenie rozšírilo až po Fezzan, historický región v juhozápadnej časti dnešnej Líbye (Gombár 2015).

Augustín. Vandali založili kráľovstvo s centrom v Kartágu. Odtiaľ ohrozovali jadrové oblasti Západorímskej ríše, vrátane samotného Ríma. Pre pobrežie Severnej Afriky to bolo obdobie hospodárskeho úpadku. O obnovenie Rímskej ríše sa v 6. storočí pokúšal východorímsky, resp. byzantský cisár Justinián. V roku 534 dobyl kráľovstvo Vandalov, čím sa pobrežie Severnej Afriky opätovne politicky zjednotilo. Byzantská vláda v Severnej Afrike však netrvala dlho.

2.3.2 Severná Afrika v stredoveku

V dejinách Severnej Afriky sa stalo prelomovým 7. storočie. Do vývoja regiónu vtedy zásadným spôsobom zasiahli Arabi a nimi šírené nové náboženstvo, islam. Arabská ríša sa sformovala v 1. polovici 7. storočia na Arabskom polostrove pod vplyvom učenia proroka Mohameda. Jeho nástupcovia, tzv. kalifovia, využili energiu nového náboženstva a zahájili rozsiahlu územnú expanziu. Porazili Peržanov, od Byzantskej ríše dobyli Sýriu a Palestínu. Strategickým cieľom ich záujmu sa stal úrodný Egypt. Dobyli ho v rokoch 639 – 642. Odpor Arabom kládli viac-menej len byzantské posádky, domáci obyvatelia neboli veľmi ochotní bojovať. Egypt sa stal provinciou arabského kalifátu a jeho hlavnou obilnicou. Smerom na juh ho ovládli po Asuán, približne po hranicu starej egyptskej ríše. V Núbii sa vtedy nachádzalo niekoľko kresťanských štátov, ktoré Arabom odolávali. Vzhľadom na záujem pokračovať v expanzii skôr západným smerom popri stredomorskom pobreží, uzavreli v roku 652 s núbijskými štátmi mier. Bol rešpektovaný takmer 600 rokov (La Verle et al. 2015). Do konca 7. storočia ovládli Arabi celé stredomorské pobrežie Severnej Afriky a v roku 711 sa cez Gibraltársky prieliv dostali až na Pyrenejský polostrov. Vo vnútrozemí čelili v priebehu 8. storočia odporu miestnych berberských kmeňov, ktoré kládli väčší odpor ako obyvatelia Egypta a pobrežných miest. Na islam však prešli Berberi pomerne rýchlo, prijali však jeho špecifický smer, chárid̆žizmus (Hrbek et al. 1966a). Dobyté územia rozdelili Arabi do dvoch provincií, Egypt (patril k nemu aj región Kyrenaiky) a Ifriqíja, ktorú tvorilo územie Maghrebu[1] (Gombár 2015).

Po náboženskej stránke boli noví vládcovia pomerne tolerantní. Oceňovali to aj koptskí kresťania v Egypte, ktorí za byzantských čias pociťovali tlak zo strany byzantskej ortodoxnej cirkvi. Časť pôvodných obyvateľov Egypta a pobrežných oblastí Severnej Afriky postupne konvertovala na islam. Prispeli k tomu aj vieroučné spory a rozkoly, ktoré prebiehali medzi kresťanmi v predchádzajúcom období (Ofori-Amoah 2020). Na islamizácii a arabizácii Severnej Afriky sa podieľala aj masívna migrácia Arabov. V prvej fáze sa usádzali predovšetkým v Egypte a na stredomorskom pobreží. Do miest prichádzali arabskí obchodníci a remeselníci. Druhou skupinou boli arabskí kočovníci, z ktorých časť sa usadila na vidieku a prešla na usadlý roľnícky spôsob života. Časť pokračovala v kočovnom pastierskom živote ako tzv. beduíni[2]. Pri ich postupe hlbšie

1 Toto územie nazývali Arabi aj Džezíra el-Maghreb (Západný ostrov), ktoré sa pre región používa dodnes.

2 Názov beduín je odvodený z arabského slova *badawí*, čo znamená „obyvateľ púšte.“ Na rozdiel od nich sa usa-

do vnútrozemia dochádzalo k napätiu s miestnymi Berbermi. Najväčšia vlna migrácie arabských kmeňov do oblasti Maghrebu prebiehala v 10. až 13. storočí. Išlo o dve hlavné skupiny, tzv. Banú Hilál a Banú Sulajm. K obratu v etnickom zložení Maghrebu došlo približne v 11. storočí. Poslednou fázou arabizácie a islamizácie Severnej Afriky bolo postupné prenikanie Arabov z Egypta na juh do Núbie, ktoré vyvrcholilo v 14. storočí. Tamojšie kresťanské komunity a štáty pretrvávali dlho po dobytí Egypta Arabmi, boli však izolované od zvyšku kresťanského sveta. Islam sa tak dostal na juhovýchodný okraj Sahary, cez Darfur sa šíril ďalej na západ k Čadskému jazeru. Do oblasti Sahelu prenikal aj z Maghrebu, prostredníctvom transsaharských obchodných ciest. V priebehu niekoľkých storočí od politického ovládnutia Severnej Afriky Arabmi nadobudol región dve základné sociokultúrne charakteristiky. Stal sa islamským a arabským, čo výrazne ovplyvňovalo jeho ďalší vývoj.

Najvyšším náboženským vodcom a zároveň politickým vládcom arabskej ríše bol kalif. Po sporoch o Mohamedovho nástupcu sa titul kalifa dedil najskôr v dynastii Umajjovcov (661 – 750). Po nich nastúpila dynastia Abbásovcov (750 – 1258).[1] Hlavným mestom celej ríše bola najskôr Medina, potom Damask a nakoniec Bagdad. Najväčší rozmach dosiahla za Hárúna al-Rašída (786 – 809). Politickú jednotu tak rozsiahleho teritória bolo v nasledujúcich obdobiach veľmi ťažké udržať. Severná Afrika sa v priebehu 9. storočia fakticky rozdelila na viacero politických celkov, v ktorých vládli rôzne arabské, v niektorých prípadoch aj berberské islamské dynastie. Ich vzájomné vzťahy boli ovplyvnené aj tým, ktorú vetvu islamu vyznávali. Sunnitským Abbásovcom v Bagdade boli najvernejší Aghlabovci, ktorí vládli v Tripolsku (dnešná severozápadná časť Líbye). Na území Alžírska vládla dynastia Rustamovcov vyznávajúca ibádovský islam. Územie dnešného Maroka ovládala arabská dynastia Idrisovcov (788 – 974).

Z hľadiska ďalšieho vývoja Severnej Afriky bola najdôležitejšou arabská dynastia Fatimovcov, odvodzujúca svoj pôvod od Mohamedovej dcéry Fatimy. Fatimovci boli prívržencami ismáílovskej vetvy šiitskeho islamu. Z náboženských aj politických dôvodov boli v opozícii voči centrálnej vláde sunnitských Abbásovcov v Bagdade. Na pobreží dnešného východného Alžírska zahájili ofenzívu proti Aghlabovcom a Rustamovcom, ktorých porazili. V roku 914 dobyli Alexandriu, ovládli Egypt a vyhlásili sa za kalifov. V roku 969 založili nové hlavné mesto, Káhiru („víťazné mesto“). Ako sídelné mesto šiitskeho kalifa sa stala významným politickým, ekonomickým, kultúrnym a intelektuálnym centrom arabského sveta. Dôležitú úlohu v rozvoji vyspelej arabskej vedy a islamského vzdelávania zohrávala káhirská mešita al-Azhar. K Fatimovskej ríši patrila aj Sicília, Sýria, Palestína a západ Arabského polostrova. Došlo k oživeniu obchodu v priestore Červeného mora. Rozvoju poľnohospodárstva v Egypte pomohla rekonštrukcia systémov priehrad a kanálov (Ofori-Amoah 2020).

Koncom 11. storočia bola moc Fatimovcov oslabená mocenským zápasom so seldžuckými Turkami, ktorým vládla sunnitská dynastia Ajjúbovcov. Jej najznámejším

dení Arabi (v mestách a na poľnohospodárskom vidieku) označovali ako *hádir*.

1 Dynastia Umajjovcov vládla po roku 750 v Córdobskom emiráte na Pyrenejskom polostrove. Bola to prvá časť Arabskej ríše, ktorá sa od nej odtrhla. V roku 929 bol emirát premenovaný na Córdobský kalifát.

predstaviteľom bol sultán Saladín, ktorý sa napokon zmocnil aj Egypta. Tieto spory využili európski kresťania. Ich križiacke výpravy nesmerovali len do Palestíny, ale aj do Egypta či na územie dnešného Tuniska a Líbye. Fatimovská Sicília sa v 11. storočí dostala do rúk Normanov. Podnikali odtiaľ výboje do Severnej Afriky a v 12. storočí ovládli na krátky čas pobrežie dnešného Tuniska a Líbye. V 11. a 12. storočí tak začalo obdobie intenzívnejších kontaktov medzi kresťanskou Európou a arabským islamským svetom, do ktorého patrila aj Severná Afrika.

Mimo fatimovskej ríše ostali v rámci Severnej Afriky nedostupnejšie oblasti Sahary, ako aj najzápadnejšia časť Maghrebu. V regióne Fezzan existoval v 10. až 12. storočí sultanát berberskej islamskej dynastie Chattábovcov.[2] Centrom štátu bola oáza Zuwajla. V najzápadnejšej časti Maghrebu (a v Andalúzii) existoval v 11. a 12. storočí samostatný štát. Vládla v ňom miestna berberská islamská dynastia Almoravidov. Jeho centrom bol Marakéš, založený v roku 1062. Od Almoravidov prevzalo v polovici 12. storočia vládu berberské reformné moslimské hnutie Almohádov. V priebehu 13. storočia, po porážke od kresťanov na Pyrenejskom polostrove, ako aj po vzburách rôznych miestnych berberských kmeňov, sa Almohádovská ríša rozpadla. Vlády na území dnešného Maroka sa ujali Marínovci, na území Alžírska Zajánovci a Tuniska Hafsovci (Křížek 2018).

V roku 1250 došlo v Egypte k politickej zmene. Dynastiu Ajjúbovcov (nástupcov Saladína) zvrhli Mameluci (po arabsky „vlastnení“) a nastolili špecifickú formu vlády. Mameluci predstavovali elitné islamské vojsko, ktoré sa regrutovalo z mladých otrokov turkického pôvodu, pochádzajúcich prevažne z oblasti Čiernomoria a priľahlých kaukazských oblastí. Od väčšinovej arabskej populácie si udržiavali odstup a snažili sa zachovávať svoje osobitné postavenie.[3] Mameluckí sultáni ovládali Egypt, Kyrenaiku a Blízky východ. Káhira ostávala hlavným centrom islamskej vedy, kultúry a vzdelanosti. Mameluci odrazili posledné križiacke výpravy, ako aj expanziu Mongolov na Blízky východ. V priebehu 15. storočia sa ich autoritatívna vojenská vláda stávala u väčšinového arabského obyvateľstva čoraz menej populárnou. V tom období im už rástla v rámci islamského sveta silná mocenská konkurencia v podobe expandujúcej Osmanskej ríše. V roku 1517 boli Mameluci porazení osmanským sultánom Selimom. Egypt sa stal súčasťou Osmanskej ríše, centrum islamského sveta sa presunulo do Konštantínopolu.

2 Fezzan je jeden z troch historických regiónov, z ktorého pozostáva dnešná Líbya (spolu s Tripoliskom a Kyrenaikou). Nachádza sa na juhu krajiny, na Sahare. Názov je odvodený z latinského slova *Phasania*, čo znamená „krajina bažantov“. V porovnaní s pobrežnými regiónmi Líbye (Tripolsko a Kyrenaika) mal odlišný vývoj. Vládu Chattábovcov ukončili Ajjúbovci, ktorí ho na krátko pripojili k Egyptu. Už v roku 1212 sa stal súčasťou ríše Kanem-Borno, ktorej jadro ležalo na južnej strane Sahary, pri Čadskom jazere. Od 14. stor. tu vládli rôzni miestni vládcovia. K Osmanskej ríši bol Fezzan pripojený až v roku 1843. Región sa podieľal na transsaharskom obchode s otrokmi, slonovinou, kožušinami a pižmom (Gombár 2015).

3 Aj po prevzatí vlády pokračovali Mameluci v praxi nakupovania mladých otrokov, ktorí prešli prísnym vojenským výcvikom a islamským vzdelávaním. Tým najschopnejším bola udelená sloboda a boli prijatí medzi Mamelukov. Mohli tak zastávať dôležité politické a vojenské funkcie. Majetky Mamelukov spravovali zväčša ich manželky. Ich deti buď prešli plnohodnotným mameluckým výcvikom ako ostatní mladí otroci, alebo zastávali len nižšie funkcie v štátnej správe.

2.3.3 Severná Afrika v novoveku

2.3.3.1 Severná Afrika pod osmanskou nadvládou

Do vývoja Severnej Afriky začali v 15. storočí aktívne zasahovať nové mocnosti. Vo východnom Stredomorí to bola Osmanská ríša, v západnom Stredomorí išlo najmä o Španielsko a čiastočne aj Portugalsko. Po zavŕšení reconquisty a vyhnaní Maurov (arabských a berberských moslimov) z Pyrenejského polostrova, obrátili Španieli pozornosť na pobrežie Maghrebu. Portugalci dobyli prístav Ceuta (1405), Španieli získali Melillu (1497). V rámci pokračovania „svätej vojny proti neveriacim" sledovali predovšetkým geopolitické a pragmatické ciele. Patril medzi nich najmä boj s pirátstvom, ktoré ohrozovalo obchod v Stredomorí. Významnými základňami moslimských pirátov boli napr. Alžír, Oran, Bidžája (Alžírsko), al-Mahdíja, ostrov Džerba (Tunisko) či Tripolis (Líbya). Na strane druhej pôsobili aj kresťanskí piráti, ich základňou bola napr. Malorka. Obe strany prezentovali svoje pirátske aktivity ako vznešenú súčasť boja s neveriacimi a mali neoficiálnu podporu miestnych vládcov. Španielom sa v rámci boja proti pirátstvu podarilo načas ovládnuť niektoré strategické prístavy ako Oran alebo Tripolis[1].

Hlavným geopolitickým súperom Španielov v Stredomorí bola v 16. storočí Osmanská ríša. Po dobytí Egypta (1517) sa snažila rozšíriť svoj vplyv aj na zvyšok Severnej Afriky. Ako hlavná islamská mocnosť chcela napodobniť Arabskú ríšu. Osmani aj Španieli využívali v mocenskom zápase o Severnú Afriku miestnych spojencov, ktorí sa na nich obracali s prosbami o pomoc. Osmanov požiadal o pomoc proti Španielom vodca korzárov (pirátov) v Alžíri. Španielov o pomoc proti Osmanom požiadala miestna dynastia Hafsovcov, vládnuca v Tunisku. Napokon prevážila vzrastajúca moc Osmanov, ako aj to, že prioritou Španielov boli kolónie v Amerike. V priebehu 16. storočia dobyli Osmani Alžír (1518), Kyrenaiku (1521), Tripolis (1551) a Tunis (1574).

Maghreb sa tak oficiálne stal súčasťou Osmanskej ríše. Bol rozdelený na provincie, ktorých hranice sa približne zhodujú s hranicami dnešných štátov. Ich názvy boli odvodené od hlavných správnych centier, ktorými boli najvýznamnejšie prístavy (Alžírsko, Tunisko, Tripolsko, Kyrenaika). Osmanskú moc v nich zabezpečovali vojská janičiarov, z ktorých sa časom, v spojení s miestnymi vyššími vrstvami obyvateľstva, sformovala vládnuca elita. Na čele provincií stáli osmanskí miestodržitelia, ich titul bol *dej* (Alžírsko), *bej* (Tunisko) alebo *paša* (Tripolsko). Najskôr boli menovaní vládou v Istanbule, neskôr sa tento titul začal dediť a vytvárali sa tak miestne dynastie, ako napr. Husajnovci v Tunisku alebo Karamanliovci v Tripolsku. S postupným oslabovaním centrálnej moci v Istanbule rástla v 18. storočí suverenita miestnych vládcov, resp. dynastií. Zvrchovanosť Osmanskej ríše sa stávala čoraz viac len formálnou záležitosťou (Klima 2012).

Mimo Osmanskej ríše a jej vplyvu ostávalo v rámci Severnej Afriky niekoľko

1 Tripolis bol pre Španielov strategický jednak z hľadiska ochrany plavby v centrálnom Stredomorí, ale aj z hľadiska efektívnejšie ochrany Sicílie, ktorá v tom období patrila Španielsku. Španieli ho ponúkli rádu johanitov, ktorý hľadal miesto pre svoju novú základňu. Napokon sa johaniti rozhodli radšej pre Maltu (Gombár 2015).

oblastí. V jej najzápadnejšej časti, na území dnešného Maroka, sa na mieste bývalej Almohádovskej ríše sformovalo samostatné kráľovstvo, kde vládli miestne berberské (Marínovci a Vattásovci) a od roku 1554 arabské dynastie (Saadovci a Alawitovci)[2]. Centrálna časť Sahary bola osídlená a spravovaná rôznymi berberskými a beduínskymi kmeňmi.

Južne od Egypta, na rozsiahlom území historicky nazývanom Núbia (dnes Sudán), existovalo v stredoveku niekoľko samostatných kresťanských štátov.[3] Od 13. storočia sa prostredníctvom arabských kupcov a beduínskych kmeňov šíril od severu islam. Populácia v severnej a strednej časti Sudánu sa postupne arabizovala. Na oblasť mocensky vplýval mamelucký Egypt. Po dobytí Egypta Osmanmi sa časť Mamelukov stiahla do severného Sudánu, kde vládli nad rôznymi malými územiami ako tzv. kašifovia. Osmanská ríša priamo kontrolovala len pobrežie Červeného mora. K politickej konsolidácii v oblasti stredného Sudánu (na území zaniknutého stredovekého kresťanského štátu Alodia, resp. Alwa) došlo v 16. storočí, keď vznikol islamský Fundžský sultanát (podľa hlavného centra sa nazýva aj Sennarský sultanát). Išlo o konfederáciu viacerých sultanátov a menších závislých kmeňových území, ktoré platili poplatky Sennarskému sultánovi. Fundžský štát až do začiatku 19. storočia vypĺňal a stabilizoval priestor medzi moslimskými Arabmi, resp. osmanským Egyptom na severe, kresťanskou Etiópiou na juhovýchode a rôznymi subsaharskými kmeňmi na juhu (La Verle et al. 2015). Na západ od neho sa sformoval Darfursky sultanát. Darfur bol dôležitou križovatkou obchodných ciest, ktoré spájali savany a púšť na západe s údolím Nílu a Egyptom na východe. Vrchol politickej a ekonomickej moci dosiahol v 18. storočí. Dôležitým zdrojom príjmov oboch sultanátov bol predaj otrokov získaných z kmeňových území v južnom Sudáne. Samostatný politický vývoj v oblasti skončil v 20. rokoch 19. storočia, kedy sa rozsiahle územie Sudánu stalo predmetom expanzie najvýznamnejšej osmanskej severoafrickej provincie, Egypta.

Egypt mal v rámci Osmanskej ríše čoraz autonómnejšie postavenie. Veľký politický vplyv si tam naďalej udržiavali mamelucké aristokratické rody (Reid 2011). Ich moc sa Osmani snažili oslabiť prostredníctvom janičiarskych vojsk. Napätie medzi týmito dvoma mocenskými tábormi oslabovalo krajinu politicky aj hospodársky. Nestabilitu sa koncom 18. storočia snažil využiť Napoleon Bonaparte. V roku 1798 sa vylodil v Egypte a porazil mamelucké vojsko. Do boja sa kvôli strategickej polohe Egypta zapojila aj ďalšia európska mocnosť, Veľká Británia. Uzavrela spojenectvo s Osmanskou ríšou a pomohla poraziť Francúzov. Admirál Nelson potopil francúzsku námornú flotilu pri Alexandrii, čím odrezal francúzske vojsko od zásobovania. Francúzi sa napokon

2 Berberská dynastia Marínovcov vládla v Maroku od 13. do 15. storočia. V roku 1465 ju vystriedali Vattásovci. Arabi sa k moci dostali až v roku 1554 prostredníctvom dynastie Saadov. Po nich nastúpila v roku 1659 ďalšia arabská dynastia, Alawitovci, ktorí vládnu v Maroku až do súčasnosti. Názov marockej dynastie si netreba zamieňať s názvom príslušníkov šiitskej náboženskej skupiny žijúcej na Blízkom východe (alawiti).

3 V severnej časti dnešného Sudánu existovali v stredoveku kresťanské kráľovstvá Nobatia (hlavné mesto Faras) a Makuria (hlavné mesto Dongola). Na území dnešného stredného a južného Sudánu sa nachádzal štát Alodia (resp. Alwa) s hlavným mestom Soba (blízko dnešného Chartúmu). Ekonomický a politický vrchol dosiahli v 9. a 10. storočí. Zanikli v priebehu 13. a 14. storočia. V ich juhovýchodnom susedstve (dnešná Eritrea a severovýchodná Etiópia) existovala bohatá a vplyvná kresťanská ríša Aksum (La Verle et al. 2015).

v roku 1802 z Egypta stiahli. Ich krátka a vojensky neúspešná výprava však mala pomerne veľký význam z viacerých hľadísk. V Európe podnietila vedecký i laický záujem o Egypt. Francúzi rozlúštili staroegyptské písmo. V Káhire bol založený prvý vedecký ústav, ktorý skúmal vtedajšie pomery Egypta, jeho kultúru a históriu. Prítomnosť Francúzov mala aj hospodárske, politické a sociálne dôsledky. Počas takmer trojročného pobytu bolo francúzske vojsko odrezané od zásobovania a prostriedky na prežitie si museli zabezpečiť z miestnych zdrojov. V mestách pomohli zakladať manufaktúry a moderné dielne, ktoré spracovávali domáce suroviny. Rozvoju poľnohospodárstva pomohli melioračné úpravy. Podľa francúzskeho vojenského príkladu vznikali nemocnice využívajúce modernú medicínu. Egypťania sa oboznámili nielen s novými vedeckými poznatkami, ale aj s európskym osvietenským myslením. Začala vychádzať periodická tlač, rástlo sebavedomie egyptskej inteligencie. Oslabila sa moc tradičnej mameluckej aristokracie, posilnil sa vplyv mestského obyvateľstva, predovšetkým remeselníkov a obchodníkov (Čáky 2007). Široké vrstvy obyvateľstva pochopili potrebu reforiem podľa európskych vzorov. Začiatkom 19. storočia sa tak v Egypte začal proces národného obrodenia, resp. formovania novodobého národa, čo sa postupne prenieslo aj do ďalších častí Severnej Afriky. Súčasne však začalo storočie intenzívneho záujmu európskych mocností o Afriku, ktoré vyvrcholilo jej koloniálnym rozdelením.

2.3.3.2 Severná Afrika pod vplyvom európskych koloniálnych mocností

Európske štáty prežívali v 19. storočí éru industrializácie, výrazného ekonomického rozvoja a narastajúcich imperiálnych ambícií. Vzhľadom na polohu a historické väzby sa pozornosť Európanov obrátila aj na Severnú Afriku. Upadajúca osmanská moc vytvorila vhodné predpoklady pre jej ovládnutie. Komplikáciou sa však stali prekrývajúce sa záujmy európskych mocností o jednotlivé územia. Súperenie dvoch najvýznamnejších veľmocí, Veľkej Británie a Francúzska, sa ukázalo už na začiatku 19. storočia v Egypte. Ich záujmy sa neskôr skrížili aj v prípade Sudánu, v dôsledku čoho vznikla tzv. fašodská kríza. O územia v Maghrebe malo okrem Francúzska záujem aj Španielsko. Po zjednotení sa k nim pridali aj Taliansko a Nemecko.

Obyvatelia Severnej Afriky sa vo vzťahu k Európanom ocitli v komplikovanej situácii. Na strane jednej vnímali Európu ako vzor modernizácie, reforiem a možného zlepšenia životných podmienok, na strane druhej ako agresora, ktorý môže ohroziť tradičné islamské hodnoty. Tento protiklad poznamenal aj charakter neskoršieho politického zápasu vo vnútri severoafrických spoločností. Predstavitelia liberálnejších a sekulárnejších politicko-ideologických prúdov boli prívržencami konzervatívnych islamistických hnutí vnímaní ako zradcovia a sprostredkovatelia európskeho kolonializmu (Reid 2011). Príkladom toho, ako snaha o modernizáciu a ekonomický rozvoj priviedla krajinu pod koloniálny vplyv, bol Egypt.

Egypt ostával aj v 19. storočí oficiálne súčasťou Osmanskej ríše (až do roku 1914). Kvôli svojej strategickej polohe sa stal záujmovým územím Veľkej Británie, ktorej prioritou bolo zabezpečiť cestu do Indie. Po porážke Napoleona (1802) sa odtiaľ ne-

chceli stiahnuť. Nasledovali boje medzi Britmi, Mamelukmi a osmanskými jednotkami, ktorým velil Muhammad Alí (pôvodom Albánec). Vyznamenal sa už v bojoch s Francúzmi. Osmani ho vymenovali za miestodržiteľa, fakticky vládol ako suverénny vládca Egypta (1805 – 1849). V roku 1807 porazil Britov, neskôr definitívne zlomil aj moc Mamelukov. Podľa európskych vzorov realizoval sériu rozsiahlych reforiem, ktoré vytvorili predpoklady pre rozvoj poľnohospodárstva (opravené a dobudované zavlažovacie systémy, zavedenie pestovania bavlny), priemyslu (rozšírenie technického vzdelávania, import európskych technológií, podpora industrializácie) a obchodu. Zaviedol platenú štátnu správu, modernizoval školstvo, reformoval daňový systém a armádu. V nasledujúcom období prežíval Egypt hospodársky a kultúrny rozkvet. Stal sa najvyspelejšou časťou upadajúcej Osmanskej ríše. Zmodernizovaná egyptská armáda pomohla osmanskému sultánovi potlačiť hnutie wahhábistov na Arabskom polostrove. Reformy sa stali vzorom aj pre samotných osmanských sultánov (Fukuyama 2002).

Muhammad Alí bol zakladateľom dynastie, ktorej členovia stáli na čele Egypta až do polovice 20. storočia. V závislosti od štátoprávneho a medzinárodnoprávneho postavenia Egypta používali postupne rôzne tituly (paša, chediv, sultán, kráľ). Jeho nástupcovia pokračovali v 2. polovici 19. .storočia v reformách a predovšetkým v rozsiahlych infraštruktúrnych projektoch. Okrem najväčšieho projektu, Suezského prieplavu (1859 – 1869), išlo o výstavbu železníc, telegrafnej siete či prestavbu miest (Káhira podľa vzoru Paríža). Problémom bolo, že rýchla modernizácia bola financovaná na dlh. Egypt sa stal závislý od európskych veriteľov. Išlo predovšetkým o Britov, ktorým bol napokon nútený predať svoj podiel v Suezskom prieplave, čo však nezabránilo štátnemu bankrotu (1879). Následné úsporné opatrenia vyvolali protesty, vrátane vojenskej vzbury vedenej lídrom nacionalistických dôstojníkov, plukovníkom Ahmadom Urábím. O pomoc s jej potlačením požiadal egyptský miestodržiteľ Britov (Hrbek et al. 1966b). Ich vojenské jednotky sa v roku 1882 vylodili v Alexandrii a pomohli potlačiť protesty. Egypt sa stal *de facto* britským protektorátom (1882 – 1914). Formálne bol naďalej súčasťou Osmanskej ríše. Jej hlavným predstaviteľom v Egypte bol síce miestodržiteľ z dynastie Muhammada Alího, v skutočnosti tam vládol britský generálny konzul. Hlavnými cieľmi Britov bolo zabezpečiť kontrolu nad Suezským prieplavom a upevniť svoju geopolitickú pozíciu vo východnom Stredomorí.

Mocenský záujem Egypťanov a spolu s nimi neskôr aj Britov, smeroval tradične na juh, do Sudánu. Muhammad Alí tam v roku 1821 vyslal vojenskú výpravu. Zámienkou bol boj proti Mamelukom, ktorí tam po porážke utiekli z Egypta. Sudán bol v roku 1822 formálne pripojený k Osmanskej ríši. Na sútoku Bieleho a Modrého Nílu bolo v 20. rokoch 19. storočia založené nové hlavné mesto Chartúm. Egyptsko-osmanská správa bola v Sudáne spájaná s vykorisťovaním a korupciou, neskôr aj s kolaboráciou s európskymi kolonizátormi. V 70. rokoch, kedy sa Egypt dostal pod silný vplyv Britov, bol za generálneho guvernéra Sudánu vymenovaný britský generál Charles Gordon. Bol poverený, aby zlepšil výber daní pre zadlžený Egypt a potlačil obchod s otrokmi, ktorý v rámci Sudánu stále existoval (La Verle et al. 2015). Proti osmansko-egyptsko-britskej nadvláde vypuklo v roku 1881 rozsiahle ľudové povstanie. Na jeho čele stál islamský náboženský vodca Muhammad ibn Abdulláh, ktorý sa vyhlásil za spasiteľa

(Mahdího) a začal proti okupantom svätú vojnu. Z provincie Kordofán v strednom Sudáne sa povstanie rozšírilo takmer do celej krajiny. V roku 1885 bol dobytý Chartúm, kde došlo k masakru Britov (zavraždený bol aj generál Gordon). Vznikol svojrázny Mahdího štát (1885 – 1898), ktorý fungoval ako vojensko-teokratická diktatúra. Jeho ekonomika bola postavená predovšetkým na obchode s otrokmi, ktorých získavali najmä v kmeňových oblastiach južného Sudánu. Hlavným mestom sa stal Omdurmán blízko Chartúmu. Bol tam Mahdího dom, mešita, a od roku 1885, keď náhle zomrel, aj hrobka. Vedenie Mahdího štátu, resp. povstania prevzali traja chalífovia. K ich definitívnej porážke došlo v roku 1898, kedy britsko-egyptské jednotky zvíťazili v bitke pri Omdurmáne (Gombár 1999). Sudán sa oficiálne stal britsko-egyptským kondomíniom (1899 – 1955), *de facto* britskou kolóniou, na čele s britským generálnym guvernérom. Spomienky na Mahdího povstanie boli v nasledujúcom období dôležitým prvkom pri budovaní sudánskej národnej identity. Keďže išlo o islamské a arabské hnutie, na procese formovania novodobého sudánskeho národa sa nepodieľali kresťanské nearabské komunity žijúce na území južného Sudánu.

V južnom Sudáne sa koncom 19. storočia skrížili záujmy dvoch najväčších súperov v koloniálnom delení Afriky, Veľkej Británie a Francúzska. Francúzi mali záujem rozšíriť svoje kolónie v západnej a strednej Afrike ďalej na východ. V roku 1898 sa francúzske vojsko usadilo v pevnosti Fašoda (Kodok) pri Bielom Níle v južnom Sudáne. Tento krok narúšal britský plán vytvoriť súvislý pás kolónií od Alexandrie po Kapské mesto. Vznikla tzv. fašodská kríza. Napätie bolo nakoniec vyriešené diplomatickými rokovaniami. Hranicou medzi francúzskym a britským koloniálnym teritóriom sa stalo rozvodie riek Kongo a Níl. Francúzsko ustúpilo z južného Sudánu, od Británie získalo však voľnú ruku pre splnenie svojich koloniálnych ambícií v Maroku. Mierové vyriešenie fašodskej krízy bolo aj predohrou k britsko-francúzskej „srdečnej dohode" (1904), na základe ktorej Francúzsko uznalo britskú okupáciu Egypta a Británia akceptovala francúzske pozície v Maghrebe.

Alžírsko, Tunisko a Tripolsko boli začiatkom 19. storočia formálne súčasťou Osmanskej ríše, podobne ako Egypt. Ich prístavy Alžír, Tunis a Tripolis boli naďalej najväčšími stredomorskými centrami pirátov a obchodu s otrokmi. V Európe ich preto označovali ako „barbarské štáty" (Gombár 2015). Boj proti otrokárstvu a najmä pirátstvu poslúžil ako zámienka pre intervenciu európskych mocností, predovšetkým Francúzska.[1] V roku 1830 podniklo vojenskú inváziu do Alžírska. Miestny vládca (dej) a jeho janičiarske vojsko boli rýchlo porazené. Francúzi obsadili strategické prístavy Alžír a Oran, a následne aj úzky pás pobrežia (Reid 2011). Obyvatelia väčších pobrežných miest ich do istej miery podporovali, keďže si sľubovali zlepšenie bezpečnosti a ekonomickej situácie. Negatívny postoj voči Francúzom zaujali obyvatelia vnútrozemia, kde sa sformovalo odbojové konzervatívne islamské hnutie kádirija. Bolo pomenované podľa jeho lídra Abd al-Kádira, ktorý sa stal novodobým alžírskym národ-

1 Proti pirátstvu, ktoré ohrozovalo obchodné aktivity, sa začiatkom 19. storočia postavili aj USA. V rokoch 1801 – 1805 došlo k americko-tripolskej vojne, v roku 1815 k americko-alžírskej vojne. Nazývajú sa aj „prvá a druhá barbarská vojna", podľa neoficiálneho označenia štátov Maghrebu (oficiálne osmanských provincií). Išlo o jedny z prvých zahranično-politických aktivít USA, ktoré boli vtedy novým štátom a v Afrike sa až do polovice 20. storočia takmer vôbec neangažovali.

ným hrdinom. Odpor pokračoval aj po jeho zajatí (1847). Počas bojov s povstalcami rozširovali Francúzi svoje územie čoraz hlbšie do vnútrozemia. Proti miestnym odbojným kmeňom postupovali veľmi tvrdo, udeľovali prísne tresty a zaberali najúrodnejšiu pôdu. Zároveň s týmto procesom podporovali príchod francúzskych osadníkov. Týmto prístupom sa Alžírsko odlišovalo od ostatných európskych kolónií v Afrike, v ktorých spravidla nedochádzalo k masovému osídľovaniu európskym obyvateľstvom. Už v prvom desaťročí prišlo viac než 100 000 osadníkov, do konca 80. rokov 19. storočia to bolo približne 350 000 a v roku 1911 takmer 800 000 (Hrbek 1966b). Osídľovali najmä prístavné mestá a úrodné pobrežné oblasti. Najskôr išlo o drobných poľnohospodárov, ktorí dostávali pozemky s rozlohou približne 10 ha. Neskôr dochádzalo ku koncentrácii pôdy do veľkostatkov, pričom drobní európski roľníci opúšťali svoje pozemky a sťahovali sa do miest (Reid 2011).

Tunisko sa z udalostí v Alžírsku poučilo. Tamojší bej z dynastie Husajnovcov prestal v 30. rokoch 19. storočia chrániť pirátov a začal proti nim aktívne zasahovať. V 40. rokoch zrušil otroctvo. Pred narastajúcim tlakom Francúzska požiadal o ochranu Veľkú Britániu. Pod jej vplyvom začala vláda s modernizačnými reformami (armáda, administratíva, školstvo). Boli financované najmä úvermi od európskych, predovšetkým britských, francúzskych a talianskych bánk. Zlé hospodárenie a korupcia viedli nakoniec k bankrotu. Na krajinu si okrem Francúzska robilo nárok aj Taliansko, ktoré malo po zjednotení veľký záujem podieľať sa na koloniálnom delení Afriky. Najväčšiu príležitosť videli Taliani v geograficky blízkom priestore Severnej Afriky, v Tunisku, Tripolsku a Kyrenaike. Z priestoru medzi Sicíliou a africkým pobrežím chceli urobiť „taliansky prieliv" a kontrolovať tak strategickú centrálnu časť Stredomoria. Talianski nacionalisti začali oživovať ideu Stredozemného mora ako *mare nostrum* („naše more") v duchu tradície Rímskej ríše. Argumentovali aj talianskymi osadníkmi, ktorí sa v Tunisku usadzovali v priebehu 19. storočia. V roku 1881 ich tam bolo približne 25 000 (Gombár 2015). Pre Francúzsko znamenalo Tunisko rozšírenie alžírskej kolónie. Strategický význam mal pre nich aj tuniský vojenský prístav Bizerta, ktorým chceli v centrálnej časti Stredozemného mora vyvažovať britskú vojenskú základňu na Malte a taliansky vojenský prístav v Tarente. V súperení o Tunisko boli napokon úspešnejší Francúzi. V roku 1881 využili nepokoje na alžírsko-tuniskej hranici a vstúpili do Tuniska. Briti boli v tom čase sústredení na ovládnutie Egypta. Francúzi uzavreli s bejom zmluvu o protektoráte. Formálne ostal na čele Tuniska, reálne sa Tunisko stalo francúzskou kolóniou. Na rozdiel od Alžírska tam nedochádzalo k hromadnému osídľovaniu Francúzmi. Naďalej však prichádzali poľnohospodári z chudobného južného Talianska. Tesne pred prvou svetovou vojnou sa počet Francúzov zvýšil na takmer 50 000, smerovali však prevažne do miest (Hrbek 1966b).

V susednom Tripolsku vládol začiatkom 19. storočia paša Júsuf Karamanli (1795 – 1832). Od vojny proti Napoleonovi v Egypte bol britským spojencom. Briti ticho tolerovali, že Tripolis zostával jedným z najvýznamnejších centier stredomorského pirátstva a obchodu s otrokmi. Pochádzali zo subsaharskej Afriky, kde Tripolsko udržiavalo úzke styky so štátmi ako Borno, Wadaj a Sokoto. Po Júsufovej abdikácii došlo na území dnešnej Líbye k občianskej vojne medzi rôznymi skupinami. Nestabilitu vy-

užili Osmani a v Tripolsku obnovili, ako v jedinej severoafrickej provincii, svoju faktickú vládu.

V regiónoch Kyrenaiky a Fezzanu stabilizoval politickú situáciu Muhammad as-Sanúsí, zakladateľ islamského hnutia sanúsíja a rovnomennej dynastie Sanúsíjov. Bojujúce kmene a klany presviedčal, aby sa zmierili a zjednotili v mene obrodeného islamu (Reid 2011). V oblastiach pod vplyvom sanúsíjov pretrvával obchod s otrokmi až do začiatku 20. storočia. Postupne zanikol po tom, čo Francúzi ovládli okolie Čadského jazera a vytvorili kolóniu Čad. Znižoval sa aj celkový objem transsaharského obchodu. Karavány vozili z Tripolisu a Bengázi do vnútrozemia hlavne európske zbrane, sklo, lieky, papier a látky, vracali sa s kožušinami, slonovinou, exotickými potravinami a pštrosími perami, ktoré boli v Európe žiadané (Gombár 2015).

Územie dnešnej Líbye, ktoré bolo pod správou Osmanov a konzervatívneho hnutia sanúsíja neprešlo v 19. storočí obdobím modernizácie a reforiem, ako napr. Egypt, Tunisko a Maroko. Po neúspechu v Tunisku naň sústredili pozornosť Taliani. Začiatkom 20. storočia začali cielene posilňovať svoje obchodné aktivity. Ich ochrana sa stala zámienkou pre vojenskú intervenciu v roku 1911. V priebehu niekoľkých dní obsadili najdôležitejšie prístavy a vyhlásili anexiu Tripolska a Kyrenaiky. Vo vnútrozemí však narazili na odpor sanúsíjov, ktorý ich zaskočil, keďže okupáciu sa snažili prezentovať ako „oslobodzovanie“ arabsko-berberských kmeňov od osmanskej nadvlády. Taliani aj Turci vysielali ďalšie vojenské posily, vojna medzi nimi sa rozšírila aj do Egejského a Červeného mora. Turci ubránili Dardanely, Taliani však získali Dodekanézske ostrovy a Rodos. K celkovému víťazstvu pomohli Talianom udalosti na Balkáne. Tamojšie národy, ktoré boli naďalej pod osmanskou nadvládou, využili situáciu a začali prvú balkánsku vojnu. Osmanská ríša bola nútená ustúpiť jedným aj druhým. V roku 1912 uznala zvrchovanosť Talianska nad Tripolskom a Kyrenaikou. Následne uznali ich anexiu aj ostatné európske štáty (Gombár 2015). Odboj sanúsíjov vo vnútrozemí však pokračoval až do 30. rokov 20. storočia.

Maroko si pod vládou dynastie Alawitovcov zachovávalo samostatnosť až do začiatku 20. storočia. Vďaka svojej odľahlej polohe vo vzťahu k Osmanskej ríši, sa ako jediné územie na pobreží Severnej Afriky nestalo jej provinciou. Ohrozenie jeho suverenity mohlo prísť z Pyrenejského polostrova. Pozornosť Portugalcov a Španielov bola v období ich mocenského vrcholu (15. až 17. storočie) upriamená na vzdialenejšie územia (Amerika, India). Situácia sa zmenila v 19. storočí. Španielsko postupne stratilo americké kolónie a na geograficky blízke územie Maroka si robilo prirodzený nárok. S nevôľou sa preto pozeralo na snahu Francúzska ovládnuť celú oblasť Maghrebu. O strategicky významné a na nerastné suroviny bohaté územie sa koncom 19. storočia začalo zaujímať aj Nemecko. ktoré sa po zjednotení stalo ďalším silným hráčom v zápase o Afriku. Veľmi dôležitú úlohu v súboji o Maroko zohrávala Veľká Británia, ktorá nemala záujem, aby sa protiľahlej strany Gibraltárskeho prielivu zmocnil niektorý z jej európskych konkurentov. Vďaka politike ústupkov a lavírovania medzi súperiacimi veľmocami, sa marockým sultánom podarilo udržať nezávislosť krajiny až do roku 1912.

Najaktívnejšie bolo Francúzsko, ktoré chcelo mať pod kontrolou územie susediace s Alžírskom. Zámienka pre vojenskú intervenciu sa naskytla, keď marocký sultán dovolil vodcovi alžírskych povstalcov al-Kádirovi využívať pohraničné oblasti ako zázemie pre protifrancúzsky odboj. Po bombardovaní prístavu Tanger (1844) a porážke marockého vojska (1845) zasiahla Veľká Británia a donútila Francúzsko uspokojiť sa s marockým sľubom, že už nebude podporovať alžírskych povstalcov. Aj Španielsko si našlo zámienku a snažilo sa obsadiť severné pobrežie v okolí prístavov Ceuta a Melilla (1860). Opäť zasiahla Veľká Británia. Španielsko súhlasilo s tým, že mu Maroko vyplatí veľké odškodné. Muselo si naň požičať od Veľkej Británie, ktorá tak posilnila svoj vplyv v krajine. Marocký sultán sa pokúšal posilniť krajinu reformami a modernizáciou, podobne ako Tunis a Egypt. Vďaka tomu bolo schopné územne expandovať smerom na juhovýchod, do saharskej oblasti. Na strane druhej sa v marockej ekonomike posilnili pozície európskych mocností, predovšetkým Nemecka. Začiatkom 20. storočia prebralo v marockej otázke úlohu Veľkej Británie. Postavilo sa proti zámerom Francúzska a Španielska, ktoré sa dohodli na rozdelení Maroka. Veľká Británia s tým po fašodskej kríze a „srdečnej dohode“ súhlasila. Medzi Nemeckom a Francúzskom vznikla prvá (tangerská, 1905) a druhá (agadirská, 1911) marocká kríza. Nemecko napokon uznalo francúzske nároky v Maroku. Dostalo za to časť Francúzskej rovníkovej Afriky (o rozlohe približne 275 000 km²), ktorú pripojilo k svojej kolónii Kamerun. Francúzsko tak konečne získalo v Maroku voľné ruky a v roku 1912 donútilo sultána podpísať zmluvu o protektoráte. Španielsku pripadlo severné pobrežie medzi prístavmi Ceuta a Melilla, ako aj pás územia na juhu, na hraniciach so španielskou kolóniou Rio de Oro (dnešná Západná Sahara). Dôležité prístavné mesto Tanger bolo pod medzinárodnou správou (Křížek 2018).

Francúzi ponechali vo funkcii sultána, mal však len reprezentatívne postavenie. Reálnu moc mal v rukách francúzsky generálny rezident. Na územiach, ktoré boli v rámci Maroka tradične mimo pevnú kontrolu ústrednej vlády, ponechali moc predstaviteľom miestnych berberských kmeňov. Najvýznamnejším z nich bol miestny vládca Marrakéša. Sídlo marockého sultána sa v roku 1912 presunulo z Fezu do Rabatu. Francúzi však preferovali Casablancu. Rozhodli sa z nej urobiť hospodárske centrum moderného Maroka. Vybudovali moderný prístav a mesto spojili železnicou s Rabatom (Gombár 1999).[1]

2.3.4 Severná Afrika v prvej polovici 20. storočia

Talianskou anexiou územia dnešnej Líbye a rozdelením Maroka medzi Francúzsko a Španielsko, bolo v roku 1912 zavŕšené európske koloniálne delenie Severnej Afriky. Samotná Európa bola vtedy na prahu prvej svetovej vojny. Jednou z jej príčin bola aj snaha Nemecka rozšíriť svoje kolónie v Afrike. Boje prvej svetovej vojny sa Severnej

1 Počet obyvateľov Casablancy vzrástol v rokoch 1900 – 1914 trojnásobne (na 60 000). Najväčším mestom však naďalej ostával historický Fez, ktorý mal vtedy takmer 100 000 obyvateľov. Celkovo malo Maroko v roku 1914 približne 4 milióny obyvateľov (Gombár 1999).

Afriky priamo nedotkli. Bola rozdelená medzi štáty, ktoré boli v tom čase spojencami. Miestni vojaci však bojovali ako súčasť francúzskych, britských a talianskych armád na rôznych frontoch. Proti núteným odvodom miestnych vojakov na vzdialené bojiská vznikali početné rebélie, najmä vo francúzskych častiach Severnej Afriky. Tieto povstania boli často podporované Nemeckom a Osmanskou ríšou. K priamym vojnovým akciám mal najbližšie Egypt. Slúžil britskej armáde ako východisko pre útoky na osmanské pozície na Blízkom východe. Hneď na začiatku vojny museli Briti vyriešiť otázku jeho medzinárodno-právneho postavenia. V roku 1914 oficiálne vyhlásili Egypt za svoje protektorátne územie (reálne ním bolo už od roku 1882).

Po prvej svetovej vojne Egypt, ako prvý v Severnej Afrike, požadoval nezávislosť. Zároveň bol aj jediný, čo ju v medzivojnovom období získal. V roku 1919 vyslali predstavitelia egyptských nacionalistov delegáciu na mierové rokovania do Versailles. Briti reagovali uväznením ich lídra Saada Zaghlúl, neskôr hlavného predstaviteľa nacionalistickej strany Wafd. Po sérii násilných protestov Briti ustúpili a súhlasili s vyhlásením nezávislosti Egypta. V roku 1922 vzniklo Egyptské kráľovstvo. Na čele konštitučnej monarchie stál pravnuk Muhammada Alího, kráľ Fuad I. (1922 – 1936), po ňom jeho syn Farúk I. (1936 – 1952). Politická situácia medzivojnového Egypta bola veľmi nestabilná. Charakterizovalo ju súperenie troch hlavných síl: kráľovského dvora, strany Wafd a britského generálneho konzulátu. Briti si totiž na základe spojeneckých zmlúv ponechali silný vplyv v oblasti zahraničnej politiky, obrany a správy Egypta v rámci existujúceho britsko-egyptského kondomínia. Egyptskí nacionalisti chceli britský vplyv obmedziť a vytvoriť z Egypta moderný a suverénny národný štát podľa európskeho vzoru. V roku 1928 vzniklo Moslimské bratstvo. Presadzovalo národnú identitu založenú na islame a odmietalo európske kultúrne vplyvy, ktorým podľa predstaviteľov Bratstva podliehajú vládnuce elity v Egypte. Vychádzalo z myšlienok islamského učenia salafíja. Bratstvo sa rýchlo rozrastalo, v 40. rokoch 20. storočia malo takmer milión členov.

Aj v ostatných častiach Severnej Afriky došlo v medzivojnovom období k nárastu nacionalistických hnutí požadujúcich nezávislosť. Prejavilo sa to zvýšenou politickou aktivitou, ako aj rôznymi povstaniami a odbojom proti koloniálnej nadvláde. Predstavitelia formujúcich sa severoafrických národov sa odvolávali na ideu práva národov na sebaurčenie, z ktorej vychádzalo povojnové usporiadanie v Európe. V Tunisku sa sformovala politická strana Destúr (Ústava). Na jej čele stál vo Francúzsku vyštudovaný právnik Habib Burgiba. V Alžírsku pôsobila opozičná strana Mladoalžírčania, založená ešte koncom 19. storočia mladými moslimskými intelektuálmi. Požadovali reformy, ktorých súčasťou malo byť zrovnoprávnenie postavenia moslimskej a európskej populácie v Alžírsku. Požiadavku politickej a náboženskej autonómie vyslovila ako jedna z prvých Asociácia ulámov, presadzujúca myšlienky islamského prúdu salafíja. Proti nemu stálo súfijské islamské hnutie. Ich vieroučné spory narúšali jednotu alžírskeho nacionalistického hnutia v odpore proti Francúzom (Reid 2011). Hlavnou politickou silou požadujúcou nezávislosť Alžírska sa stala organizácia Severoafrická hviezda, založená vo Francúzsku alžírskou komunitou. Po jej zákaze pôsobila v Alžírsku pod názvom Strana alžírskeho ľudu. Francúzi však neboli ochotní ustupovať alžírskym požiadavkám.

V marockom regióne Ríf prebiehalo povstanie proti španielskej nadvláde. Na jeho čele stál Abd al-Karím. Na povstaleckom území bola v roku 1922 vyhlásená Rífska republika. Boje sa preniesli aj do francúzskej časti Maroka, povstalci obsadili mesto Fez (1925). V roku 1926 bolo povstanie potlačené spojenými francúzsko-španielskymi vojskami. Nepokoje pokračovali aj v 30. rokoch 20. storočia.

Po prvej svetovej vojne riešili Francúzi a Briti nespokojnosť Talianov územnými ústupkami v Severnej Afrike. V roku 1919 bolo územie talianskej Líbye[1] rozšírené na západe (odstúpené francúzskym Alžírskom) a juhozápade (odstúpené Francúzskou západnou Afrikou), v roku 1925 na juhovýchode (odstúpené Egyptom). Išlo zväčša o púštne oblasti na Sahare. V 20. rokoch 20. storočia pokračoval odboj proti Talianom vedený hnutím sanúsíja. V Kyrenaike bol jeho hlavným predstaviteľom Sajjid Idrís as-Sanúsí. K zintenzívneniu bojov s povstalcami došlo po tom, čo moc v Taliansku prevzal Benito Mussolini a jeho fašistický režim. Líbyjským národným hrdinom sa stal hlavný vodca povstania Omar Muchtár. V roku 1931 ho Taliani zajali a popravili. Povstanie bolo definitívne potlačené v roku 1932 (Gombár 2015). Generálnym guvernérom sa stal Italo Balbo (1933 – 1940). Zintenzívnilo sa osídľovanie talianskymi kolonistami.[2] Začali sa budovať infraštruktúrne projekty, ako napr. výstavba zavlažovacích systémov, železníc či pobrežnej diaľnice *Via Balbia*. Boli vysadené milióny ovocných stromov, mandľovníkov, olivovníkov a viniča. Ďalšie stromy (napr. eukalypty, akácie, cyprusy) boli vysádzané v snahe zabrániť rozširovaniu púšte. V 30. rokoch 20. storočia oživili talianski fašisti koncepciu „*mare nostrum*“. Severná Afrika bola v rámci projektu Veľkého Talianska vnímaná ako tzv. štvrtý breh. Jeho ovládnutie sa stalo cieľom talianskej vojenskej agresie.

Druhá svetová vojna v Severnej Afrike (jún 1940 – máj 1943) býva označovaná aj ako Púštna vojna (*Desert War, Guerra nel deserto*), Africké ťaženie (*Afrikafeldzug*) alebo Severoafrické ťaženie (*Campagna del Nordafrica*). Začala talianskou vojenskou inváziou do Egypta. Hoci bol samostatným štátom, vojensky v ňom boli prítomní Briti. Podobne ako v prvej svetovej vojne odtiaľ riadili vojenské operácie na Blízkom východe a vo východnom Stredomorí. Taliansky útok bez väčších problémov zastavili a prešli do protiofenzívy, pričom obsadili takmer celú Kyrenaiku. Taliani boli nútení požiadať o pomoc Nemcov. Nemecké jednotky (*Deutsches Afrikakorps*) na čele s generálom Ervinom Rommelom vytlačili v priebehu roku 1941 Britov z Kyrenaiky. V nemecko-talianskom obkľúčení ostal prístav Tobruk, ktorý bránili aj československé jed-

1 Na území dnešnej Líbye existovali v rokoch 1912 – 1934 oficiálne dve talianske kolónie, Tripolsko a Kyrenaika. Zodpovedalo to dvom historickým regiónom, resp. pôvodným osmanským provinciám. V roku 1934 došlo k ich zlúčeniu a k vytvoreniu jednej Talianskej Líbye (*Libia italiana*). Na hranici Tripolska a Kyrenaiky bol postavený monumentálny víťazný oblúk v egyptsko-rímskom štýle. V roku 1939 sa Talianska Líbya stala, ako jeden z talianskych regiónov, oficiálne súčasťou Talianskeho kráľovstva. Názov Líbya, ktorý sa používa dodnes, pochádza od egyptského pomenovania početných kočovných pastierskych kmeňov obývajúcich v staroveku veľkú časť severnej Afriky. Starovekí Gréci nazývali Líbyou celú severnú Afriku, pričom Herodotos použil toto meno pre celý „tretí svetadiel“, ktorým myslel Afriku.

2 Počet Talianov v Líbyi sa zvýšil z 45 000 v roku 1931 na 120 000 v roku 1939. Okrem silnej propagandy zo strany talianskeho štátu k tomu prispelo aj obmedzenie možnosti emigrovať do USA v období po veľkej hospodárskej kríze začiatkom 30. rokov 20. storočia. Po druhej svetovej vojne došlo k zníženiu ich počtu. V roku 1962 zostávalo v Líbyi približne 35 000 talianskych osadníkov. K definitívnemu zániku talianskej komunity došlo po prevzatí moci M. Kaddáfim. V roku 1970 boli označení za „fašistov“ a násilne vysťahovaní (Gombár 2015).

notky. K obratu vo vojne v Severnej Afrike došlo v októbri 1942, po porážke Nemcov a Talianov v bitke pri al-Alamejne, približne 100 km západne od Alexandrie. Postupne sa stiahli až do Tuniska. Zo západu postupovali spojenecké vojská vedené Američanmi. V rámci operácie Torch sa vylodili v prístavoch Casablanca, Oran a Alžír. Od kapitulácie Francúzska v roku 1940 boli jeho kolónie v Maghrebe pod správou francúzskej kolaborantskej vlády vo Vichy. Francúzsky odboj na čele s generálom Charlesom de Gaullom získal silné pozície vo Francúzskej rovníkovej Afrike. Jednotky Slobodných Francúzov postupovali z Čadu na sever a začiatkom roku 1943 obsadili líbyjský región Fezzan. Nemecké a talianske jednotky ostali obkľúčené v Tunise. Vojna v Severnej Afrike skončila ich kapituláciou v máji 1943 (Klíma 2012).

2.3.5 Vznik samostatných štátov v severnej Afrike

Druhá svetová vojna pôsobila ako katalyzátor procesu dekolonizácie Afriky. Formovanie novodobých národov v Severnej Afrike bolo v porovnaní so subsaharskou Afrikou v oveľa pokročilejšom štádiu. Ako integrujúce prvky v rámci utvárania národnej identity výrazne pôsobili arabčina a islam. Na rozdiel od subsaharskej Afriky sa pocit teritoriálnej príslušnosti a identity formoval v rámci historických regiónov Severnej Afriky už v predkoloniálnej ére. Bolo to najmä rozdelením stredomorského pobrežia na územno-správne jednotky v rámci Rímskej, Arabskej, a hlavne Osmanskej ríše. Tento faktor neplatil v prípade územia Sahary, kde politické hranice neexistovali a na mapách ich nakreslili až koloniálne štáty. Snahy o získanie nezávislosti jednotlivých častí Severnej Afriky nadviazali aj na dlhú tradíciu rôznych povstaní proti koloniálnej nadvláde. Lídri tohto odboja, ako napr. Abd al-Kádir v Alžírsku, Abd al-Karím v Maroku, Mahdí v Sudáne alebo Omar Muchtár v Líbyi, sa stávali hrdinami formujúcich sa národov Severnej Afriky. V niektorých prípadoch sa národné obrodenie odvolávalo na starobylosť a civilizačné úspechy svojho teritória (Egypt), alebo na dlhodobú predkoloniálnu existenciu vlastného suverénneho štátu (Maroko). Niekde na pocit národnej spolupatričnosti symbolicky pôsobila aj autorita miestnych vládnucich dynastií, ako napr. Husajnovcov v Tunise či Alawitovcov v Maroku.

Prvým štátom Severnej Afriky, ktorý po druhej svetovej vojne získal nezávislosť, bola Líbya. Po porážke Talianska bola od roku 1943 pod dočasnou správou Veľkej Británie (Tripolsko a Kyrenaika) a Francúzska (Fezzan). Víťazné mocnosti si uvedomovali jej strategický geopolitický význam v centrálnom Stredomorí. O riešení líbyjskej otázky diskutovali niekoľko rokov. Rozhodnúť mala napokon OSN, čo bol v prípade procesu dekolonizácie Afriky ojedinelý prípad. Líbyjskí politickí predstavitelia, na čele s lídrom hnutia sanúsíja a odboja proti Taliansku, Idrísom as-Sanúsím, lobovali za nezávislosť. Valné zhromaždenie OSN s ňou v roku 1949 súhlasilo. V Líbyi vzniklo Národné zhromaždenie. V roku 1951 prijalo ústavu, podľa ktorej mala byť Líbya konštitučnou monarchiou a federáciou troch historických regiónov. Kráľom sa stal Idrís as-Sanúsí ako Idrís I. Následne bol v Bengázi oficiálne vyhlásený vznik Spojeného kráľovstva Líbye (Gombár 2015).

V Maghrebe bola po druhej svetovej vojne obnovená francúzska koloniálna správa. Predstavitelia Maročanov, Tunisanov a Alžírčanov boli sklamaní. Prísľuby reforiem a väčšej autonómie, ktoré dostali od de Gaulla za ich odpor proti vichistickému režimu, Talianom a Nemcom, neboli po vojne splnené. Francúzi, ktorí sa po vojne nachádzali v komplikovanej situácii, nechceli stratiť kontrolu nad Maghrebom. Ich prioritou bolo predovšetkým Alžírsko. V rámci francúzskeho koloniálneho systému malo špecifické postavenie. Išlo o jedinú kolóniu, ktorú Francúzi od roku 1830 masovo osídľovali. V 50. rokoch 20. storočia dosahoval počet obyvateľov Alžírska s európskym pôvodom takmer jeden milión. Prevládalo presvedčenie, že Alžírsko nie je francúzskou kolóniou, ale integrálnou súčasťou Francúzska. Keď tam v roku 1954 vypuklo povstanie, rozhodli sa ho udržať za každú cenu.

Boj za nezávislosť Alžírska mal podobu dlhej a ničivej vojny (1954 – 1962). Predchádzal jej vývoj bezprostredne po druhej svetovej vojne. Skupina umiernených nacionalistov pod vedením Ferháta Abbása zverejnila v roku 1943 „Manifest alžírskeho ľudu“. Žiadali politické a ekonomické reformy, ktoré by zrovnoprávnili alžírskych moslimov s európskymi osadníkmi. Požiadavky predniesla aj Strana alžírskeho ľudu vedená Ahmedom Messalim. Francúzi ich odmietli a veľmi tvrdo potlačili aj povstanie, ktoré prepuklo v roku 1945. V ďalšom období sa národnooslobodzovacie hnutie postupne zradikalizovalo. Videlo jediné riešenie: „Alžír Alžírčanom“ (Johnson 1991). Na čelo skupiny mladých radikálov sa dostal Ahmed Ben Bella. V roku 1954 založili Front národného oslobodenia (FNL), ktorý sa stal hlavným aktérom alžírskej vojny za nezávislosť. V novembri 1954 podnikli koordinované teroristické útoky na verejné budovy, policajné stanice a továrne. Ich cieľmi neboli len európski osadníci, ale aj umiernení moslimovia spolupracujúci s francúzskou správou, ktorých považovali za zradcov. Francúzi ostali zaskočení. Neúspešne sa pokúšali rozložiť FNL a zatknúť jej lídrov, neboli však pripravení na guerillovú vojnu. Situáciu sa zároveň snažili riešiť reformami. Vyjednávali s umiernenými predstaviteľmi Alžírčanov, ktorí sa pod vedením Messaliho postavili proti násilnej forme boja za nezávislosť. Snahy rokovať ukončila ďalšia séria krvavých útokov povstalcov v roku 1955. Francúzi vysielali do Alžírska čoraz väčšie počty vojakov, napokon ich tam bojovalo takmer pol milióna (Reid 2011). Konflikt mal aj výrazný medzinárodný rozmer. V podmienkach studenej vojny bol FNL podporovaný štátmi Východu. Vojna vzbudila aj vlnu panarabskej solidarity. V rámci nej boli alžírski povstalci zásobovaní zo susedného Maroka a Tuniska. Francúzi to riešili vybudovaním systému zábran a mínových polí na alžírskych hraniciach.

V samotnom Francúzsku vyvolávala vojna v Alžírsku veľké spoločenské a politické napätie. Kríza vyústila v roku 1958 k vyhláseniu piatej republiky a opätovnému nástupu prezidenta de Gaulla. Ústavné zmeny umožňovali francúzskym kolóniám získať nezávislosť, čo následne využili francúzske kolónie v Západnej a Strednej Afrike (1960, tzv. rok Afriky). V roku 1961 sa vo Francúzsku (vrátane Alžírska, ktoré bolo jeho integrálnou súčasťou) konalo referendum o sebaurčení Alžírska. Za bolo približne 75 % hlasujúcich. Proti boli predovšetkým francúzski osadníci v Alžírsku, ktorí boli najväčšími odporcami alžírskej nezávislosti. Proces osamostatnenia sa ešte pokúšala zvrátiť časť veliteľov francúzskej armády a radikálni predstavitelia osadníkov. Ich

pokus o štátny prevrat, namierený proti de Gaullovi, bol neúspešný. Časť pučistov založila Organizáciu tajnej armády, ktorá bola zrkadlovým obrazom FNL. Podnikala teroristické útoky, s cieľom zabrániť ústupu Francúzov z Alžírska. Vojna skončila v marci 1962 na základe tzv. evianských dohôd, ktoré uzavrel prezident de Gaulle s predstaviteľmi FNL. Francúzski vojaci sa stiahli a spolu s nimi odišla aj väčšina (takmer milión) európskych osadníkov (Johnson 1991, Beránek 2007).

Vojna v Alžírsku pripravila o život približne milión ľudí, prevažne Alžírčanov (Reid 2011). Pre Francúzsko sa stala nočnou morou. Pod jej vplyvom bolo ochotné ustupovať požiadavkám ostatných kolónií. V priebehu vojny súhlasili v roku 1956 so vznikom nezávislého Tuniska a Maroka. V Tunisku stál na čele zápasu za nezávislosť Habib Burgiba, líder najvýznamnejšej politickej strany Neo Destúr. Po druhej svetovej vojne pôsobil v exile v Egypte, odkiaľ sa snažil získať medzinárodnú podporu pre myšlienku samostatného Tuniska. Pod vplyvom alžírskych udalostí došlo v Tunisku k štrajkom, atentátom a sabotážam. Francúzi mu najskôr ponúkli autonómiu (1955), neskôr súhlasili s úplnou nezávislosťou (1956). V Maroku bola hlavnou silou v zápase za nezávislosť nacionalistická strana Istiklál, ako aj sultán Muhammad V. V roku 1953 Francúzi Istiklál zakázali, sultána zosadili a poslali do exilu na Madagaskar. Vypukli nepokoje, základňami povstalcov boli pohoria Atlas a Ríf. Pod vplyvom udalostí v Alžírsku začali rokovania, ktoré viedli k návratu sultána (1955). V roku 1956 súhlasili s obnovením nezávislosti Maroka nielen Francúzi, ale aj Španieli (Křížek 2018).

Rok 1956 bol v Severnej Afrike zlomový aj pre Veľkú Britániu. Uznala nezávislosť Sudánu a v prípade Egypta musela čeliť strate pozície vo vzťahu k Suezskému prieplavu, počas tzv. suezskej krízy (1956 – 1957). Kým na príprave nezávislosti Sudánu spolupracovali Briti so sudánskymi predstaviteľmi už od konca druhej svetovej vojny, suezská kríza ich zaskočila. Predchádzali jej dôležité politické zmeny, ktorá prebehli v Egypte v prvej polovici 50. rokov 20. storočia. Hybnou silou zmien sa stala egyptská armáda, v ktorej existovalo napätie už od prehratej vojny s Izraelom v rokoch 1948/1949. V roku 1952 vypukli v Káhire nepokoje proti britskej vojenskej prítomnosti. Počas nich došlo k vojenskému prevratu, moc prevzala skupina „Slobodných dôstojníkov“. Na jej čele stáli Muhammad Nadžíb a Gamal Násir. Zmeny pokračovali odstúpením kráľa Farúka I. (1952), zrušením monarchie a vyhlásením Egyptskej arabskej republiky (1953). Činnosť politických strán, vrátane dovtedy dominantnej nacionalistickej strany Wafd, ako aj konzervatívneho Moslimského bratstva, bola zakázaná. Prvým prezidentom sa stal Nadžíb, neobmedzená moc však bola od roku 1954 v rukách ambicózneho predsedu vlády Násira (prezidentom bol v rokoch 1956 – 1970).

Na politické zmeny v Egypte reagovali Briti ústupkami. Súhlasili s tým, že v krajine ponechajú len jednotky potrebné na obsluhu a údržbu strategického Suezského prieplavu. Francúzom sa nepáčila Násirova podpora FNL v Alžírsku. V podmienkach studenej vojny lavíroval medzi Východom a Západom. Násirov Egypt bol jedným zo zakladateľov a hlavných predstaviteľov Hnutia nezúčastnených štátov (Johnson 1991). V hospodárskej oblasti chcel rozvoj krajiny stimulovať megalomanským projektom Asuánskej priehrady. Sľuboval si od nej viac elektrickej energie pre industria-

lizáciu, ako aj vodných zásob pre zavlažovanie, vďaka čomu by sa rozšírilo množstvo ornej pôdy potrebnej pre narastajúci počet obyvateľov. Na projekt však Egypt nemal peniaze, chcel si ich požičať od Veľkej Británie, USA a Svetovej banky. Po ich odmietavom postoji pristúpil v roku 1956 k znárodneniu Suezského prieplavu. Veľká Británia, Francúzsko a Izrael reagovali vojenskou intervenciou v Egypte. Bombardovali egyptské letiská a obsadili strategický prístav Port Said pri Suezskom prielive. Egyptské vojská boli na ústupe. Dôležitú úlohu napokon zohrali USA, ktoré s intervenciou nesúhlasili. V OSN podporili rezolúciu požadujúcu stiahnutie britsko-francúzsko-izraelských vojsk z Egypta (Klíma 2012). Suezská kríza a udalosti, ktoré jej predchádzali, znamenali koniec koloniálneho vplyvu Veľkej Británie v Severnej Afrike. V roku 1956 sa tak (s výnimkou Alžírska) zavŕšil proces dekolonizácie Severnej Afriky.

2.3.6 Vývoj nezávislých štátov Severnej Afriky v druhej polovici 20. storočia

2.3.6.1 Egypt

Po suezskej kríze stúplo sebavedomie egyptského prezidenta Násira. Začal realizovať ekonomické reformy, predovšetkým pozemkovú reformu. Pôdu, koncentrovanú v rukách malej skupiny vlastníkov, rozdelil drobným roľníkom. Po vzore socialistických krajín zoštátnil strategické podniky, začal budovať ťažký priemysel a posilňovať štátny sektor. Podporoval rozširovanie vzdelania širokých vrstiev obyvateľstva. Tieto opatrenia priniesli najskôr desaťročie nebývalého ekonomického rastu, v druhej polovici 60. rokov 20. storočia sa však začali prejavovať aj ich negatívne stránky.

V zahraničnej politike sa prezident Násir opieral o ideu panarabského nacionalizmu, pričom sa staval do roly lídra arabského sveta[1]. Násirovým cieľom bolo vytvoriť jednotný arabský štát. Prvým krokom a vzorom pre ostatné arabské štáty malo byť spojenie Egypta a Sýrie do Zjednotenej arabskej republiky v roku 1958. Dôležitým faktorom tohto spojenia bol hlavne spoločný nepriateľ, Izrael. Ukázalo sa, že to na integráciu dvoch, síce arabských, ale historicky a geograficky odlišných štátov, nestačí. Federácia nefungovala, Sýria z nej už v roku 1961 vystúpila.

Vzťahy so susedným Izraelom boli podstatnou súčasťou domácej a zahraničnej politiky Egypta. K zásadnej udalosti v egyptsko-izraelských, resp. arabsko-izraelských vzťahoch došlo v roku 1967. Po Násirovej výzve ostatným arabským štátom, aby spolu zaútočili na židovský štát, reagoval Izrael rýchlym preventívnym útokom na Egypt, Sýriu a Jordánsko. Počas tzv. šesťdňovej vojny porazil koalíciu arabských štátov a zásadným spôsobom zmenil geopolitickú situáciu v regióne[2]. Egypt prišiel o Sinaj. Po za-

1 Egyptu v tomto smere pomáhala aj demografia (najpočetnejší arabský štát) a poloha na styku severnej Afriky a Blízkeho východu. V Káhire sídlila od svojho založenia v roku 1945 Liga arabských štátov. V 50. a 60. rokoch 20. storočia bola pod silným Násirovým vplyvom.

2 Územné zisky Izraela po šesťdňovej vojne v roku 1967 (pásmo Gazy, Západný breh Jordánu, Východný Jeruzalem a Golanské výšiny) sú súčasťou komplikovaného izraelsko-palestínskeho konfliktu až dodnes.

hanbujúcej porážke ponúkol Násir svoju demisiu, neskôr ju však stiahol. V spoločnosti narastalo napätie. Okrem prehratej vojny s Izraelom, išlo najmä o reakciu na ekonomické problémy, ktoré sa koncom 60. rokov 20. storočia začali prejavovať (Johnson 1991).

Po Násirovej smrti nastúpil do úradu egyptského prezidenta Anvar Sadat (1970 – 1981), ďalší z členov vládnucej skupiny „Slobodných dôstojníkov". Počas svojej vlády výrazne zmenil kurz domácej aj zahraničnej politiky. Ukončil pôsobenie sovietskych poradcov, začal sa orientovať viac na Západ. Zmiernil prenasledovanie sekulárnej aj náboženskej opozície. V ekonomike presadzoval politiku „*Infitah*", teda otvorenosti. Znížil podiel štátneho sektora a stimuloval súkromné podnikanie. Kým strednej triede sa ekonomická a politická liberalizácia páčila, nižšia trieda začala byť nespokojná.

V rámci zahraničnej politiky sa Sadat usiloval získať späť Sinajský polostrov. V roku 1973 viedol proti Izraelu tzv. Jomkipurskú vojnu. Egypt a Sýria ju začali v čase, keď židia slávili sviatok Jom Kippur. Ich počiatočný rýchly postup sa Izraelu podarilo zastaviť a prejsť do protiofenzívy. Sadat pochopil, že Sinaj vojenskou cestou nezíska. Začal s Izraelom rokovať, sprostredkovateľom boli USA. Výsledkom boli Zmluvy z Camp Davidu (1978) a Egyptsko-izraelská mierová zmluva (1979). Izrael vrátil Egyptu Sinaj. Egypt za to ako prvý arabský štát uznal existenciu Izraela. Po troch desaťročiach napätých vzťahov nadviazali tieto dva susedné štáty oficiálne diplomatické styky. Ostatné arabské štáty na to reagovali vylúčením Egypta z Ligy arabských štátov. Jej sídlo sa presunulo z Káhiry do Tunisu. Zlepšili sa však vzťahy medzi Egyptom a USA. Egypt sa stal najväčším príjemcom americkej zahraničnej pomoci a významným americkým spojencom v regióne. Sadatová politika sekularizácie, ekonomickej liberalizácie a zmierenia s Izraelom sa nepáčila radikálnym islamistom (Reid 2011). V roku 1981 bol pri vojenskej prehliadke zavraždený.

Po Sadatovej smrti sa stal prezidentom dovtedajší viceprezident Husní Mubarak. S podporou armády vládol v Egypte ďalšie tri desaťročia (1981 – 2011). Na strane jednej pokračoval v spojenectve a spolupráci s USA, na strane druhej zlepšil vzťahy s ostatnými arabskými štátmi. Egypt sa opäť stal členom Ligy arabských štátov (1989). K Izraelu mal skôr rezervovaný postoj, diplomatické vzťahy však ostali zachované. Mubarakov politický režim bol silne autoritatívny, voľby nespĺňali demokratické štandardy. Silnou opozíciou sekulárneho režimu bolo predovšetkým zakázané konzervatívne Moslimské bratstvo. Mubarakovi sa podarilo prežiť niekoľko pokusov o atentát (BBC 2017). V ekonomickej oblasti opäť narastala, podobne ako za Násira, zamestnanosť v štátnom sektore. Vláda nebola úspešná v snahe kontrolovať prudký nárast populácie. Ekonomika nebola dostatočne produktívna na to, aby vytvárala dostatok pracovných miest pre čoraz početnejšiu mladú generáciu. Jej frustrácia a nespokojnosť s dlhoročným Mubarakovým režimom napokon vyústila v roku 2011 do revolúcie, ktorá Mubarakovu vládu ukončila.

2.3.6.2 Sudán

Sudán bol v prvej polovici 20. storočia oficiálne britsko-egyptským kondomíniom (1899 – 1955). Po druhej svetovej vojne začali Briti ustupovať tlaku sudánskych nacionalistov a pripravovali krajinu na nezávislosť (La Verle et al. 2015). Egypt, na čele s kráľom Farúkom a egyptskými nacionalistami, nebol suverenite Sudánu naklonený. Situácia sa zmenila po štátnom prevrate v Egypte (1952). V roku 1953 bola podpísaná britsko-egyptská dohoda, ktorá priznávala Sudánu právo na sebaurčenie a autonómiu. V roku 1955 odtiaľ odišli poslední britskí vojaci a úradníci. Dňa 1. 1. 1956 vznikol samostatný Sudán.

Špecifikom Sudánu v rámci Severnej Afriky bola jeho vnútorná heterogenita. Vývoj samostatného štátu po roku 1956 ovplyvňovali výrazné národnostné a náboženské rozdiely medzi severným a južným Sudánom. Špecifický je aj región Darfur na západe krajiny. Na čele hnutia za nezávislý štát stáli najmä predstavitelia severného a stredného Sudánu s arabskou a moslimskou identitou. Obyvatelia nearabského kresťansko-animistického juhu sa s predstavou spoločného štátu nestotožnili. Utvrdzovali ich v tom aj vlády v Chartúme, ktoré vnímali Sudán ako arabsko-moslimský štát. Prísľub federatívneho usporiadania, ktorý pred vyhlásením nezávislosti dostali predstavitelia južných a západných regiónov, nebol splnený. Vývoj Sudánu bol od jeho vzniku spojený s vnútornými vojnovými konfliktami. Medzi centrálnou vládou v Chartúme a povstaleckými skupinami v južnom Sudáne prebiehala prvá (1955 – 1972) a následne aj druhá občianska vojna (1983 – 2005). Dôležitú úlohu v nich zohrávali, okrem etnických a náboženských rozdielov, aj zásoby ropy nachádzajúce sa v južnom Sudáne. Chartúm sa ho snažil udržať aj za cenu veľkého množstva obetí a ekonomických škôd. Hlavnou povstaleckou silou na juhu bola Slobodná armáda sudánskeho ľudu (SPLA). Na jej čele stál John Garang. Existovali však aj ďalšie povstalecké skupiny, pričom Chartúm často využíval a podporoval ich nejednotnosť. Po takmer polstoročí bojov napokon súhlasil s referendom a následne s osamostatnením Južného Sudánu v roku 2011[1].

Súčasťou vývoja nezávislého Sudánu boli okrem ničivých občianskych vojen aj politická nestabilita a ekonomické problémy. Všetky tieto tri faktory boli navzájom úzko prepojené. V politickom vývoji sa striedali obdobia vojenskej diktatúry s prechodnými, často veľmi nestabilnými vládami. Prvá vojenská diktatúra existovala v rokoch 1958 až 1964. Na čele Sudánu stál počas druhej vojenskej diktatúry (1969 – 1985) plukovník Muhammad Nimajrí. Zaujímavý bol vývoj jeho politickej orientácie. Na začiatku svojej vlády inklinoval k socializmu a panarabizmu. Po vzore egyptského prezidenta Násira uskutočnil pozemkovú reformu, znárodnil banky a priemysel.

1 Vznik Južného Sudánu v roku 2011 sprevádzal hraničný spor o územie Abyei (10 546 km²). Štruktúra jeho obyvateľstva odrážala rozdelenie Sudánu. Kočovní Arabi chceli ostať súčasťou Sudánu, usadlý nearabský kmeň Dinka sa chcel pripojiť k Južnému Sudánu. Okrem rozdielnych prianí dvoch skupín obyvateľstva, boli dôležitým faktorom sporu zásoby ropy, ktoré sa na území nachádzali. Začiatkom 21. storočia sa tam vyťažila približne štvrtina ropnej produkcie Sudánu, odvtedy podiel ropy z tohto územia klesá. (Hamilton 2010) Po násilnostiach, ktoré prepukli tesne pred osamostatnením Južného Sudánu, sa obe strany dohodli na špeciálnom administratívnom štatúte územia. Stalo sa demilitarizovanou zónou pod spoločnou správou Sudánu a Južného Sudánu. Na situáciu dohliada mierová misia OSN.

V 70. rokoch bol spojencom egyptského prezidenta Sadata a presadzoval prozápadnú orientáciu. V roku 1972 ukončil prvú občiansku vojnu, keď južným regiónom ponúkol autonómiu. Po Sadatovej smrti sa v období nárastu islamského radikalizmu priklonil k islamizmu. Po tom, čo v roku 1983 zaviedol islamské právo šaría, vypukla v južných regiónoch druhá občianska vojna.

Po Nimajrího zvrhnutí (1985) nasledovalo krátke obdobie demokratickej, ale nestabilnej vlády Sádika Mahdího. Jeho snaha dohodnúť prímerie s povstalcami na juhu sa nepáčila armáde. V roku 1989 uskutočnila štátny prevrat a opäť prevzala moc. Na čelo Sudánu sa dostal diktátor Umar al-Bašír (1989 – 2019). Spolu s lídrom Národného islamského frontu Hassanom al-Turábím presadzovali v 90. rokoch tvrdú islamistickú politiku. Bolo obnovené právo šaría, zriadená náboženská polícia, deti sa učili memorovať Korán a v školách dostávali polovojenský výcvik. Vojna proti povstalcom v južnom Sudáne bola vyhlásená za svätú (*džihád*). Ľudskoprávne organizácie hlásili systematické porušovanie ľudských práv zo strany chartúmskej vlády. Rozšírené sa stalo novodobé otroctvo. Na juhu boli unášané ženy a deti, ktoré potom slúžili v domácnostiach na severe ako otroci (Human Rights House 2007). Krajina sa dostala do izolácie aj kvôli podpore medzinárodného islamského terorizmu. V rokoch 1991 až 1996 poskytoval Sudán útočisko Usámovi bin Ládinovi. Egypt obvinil sudánsku vládu z podpory teroristov, ktorí sa pokúšali spáchať atentát na prezidenta Mubaraka. Islamský terorizmus bol veľkou hrozbou aj pre ostatné štáty susediace so Sudánom. Nestabilná krajina čeliaca ničivým vnútorným konfliktom a veľkým ekonomickým problémom, pod vedením autoritatívneho režimu prezidenta al-Bašíra, bola destabilizujúcim faktorom v celom regióne.

Situácia sa ešte zhoršila po vypuknutí vojny v Darfure (2003 - 2020). V etnicky heterogénnom západosudánskom regióne sa už dlhšiu dobu stupňovalo napätie medzi kočovnými arabskými pastiermi dobytka a usadlými nearabskými černošskými kmeňmi (Straus 2005). Dôležitými faktormi ich zhoršujúcich sa vzťahov bol boj o pôdu a vodu. Región, nachádzajúci sa v oblasti Sahelu, čelil v ostatných desaťročiach čoraz väčšiemu suchu, dezertifikácii a nimi spôsobenom hladomorom. Konflikt v Darfure býva preto označovaný aj ako vojna spôsobená klimatickou zmenou (Carrington 2019). V zhoršujúcich sa životných podmienkach pociťovalo nearabské obyvateľstvo regiónu zanedbávanie a diskrimináciu zo strany chartúmskej vlády. Sformovali sa dve väčšie organizované povstalecké skupiny a viacero menších lokálnych skupín rebelov. V roku 2003 prepadli vládne objekty a zajali niekoľko vysokých armádnych predstaviteľov. Sudánska armáda ostala zaskočená, väčšina jej jednotiek bojovala v južnom Sudáne[1]. Vláda v Chartúme reagovala podporou miestnych arabských milícií, džandžavídov (v preklade „diabli na koňoch“). Radikalizované milície zohrávali v konflikte kľúčovú úlohu. Nebojovali len proti skupinám ozbrojených rebelov, ale terorizovali hlavne civilné nearabské obyvateľstvo. Vypaľovali, mučili, znásilňovali a systematicky vyvražďovali celé oblasti obývané kmeňmi Fúr, Masalit a Zaghawa. Sudánska vláda, ktorá ich ticho podporovala, bola obvinená z etnických čistiek a genocídy (HRW 2004, Hagan

1 Sudánska armáda sa do bojov v Darfure naplno zapojila po uzavretí prímeria v Južnom Sudáne v roku 2005.

et al. 2005). Na prezidenta al-Bašíra bol Medzinárodným trestným súdom v Haagu vydaný zatykač za vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti (International Criminal Court 2009). Podľa odhadov OSN zahynulo v Darfure približne 300 000 ľudí a takmer tri milióny obyvateľov muselo opustiť svoje domovy (OSN 2015). Časť z nich utiekla do susedných štátov, predovšetkým do Čadu a v menšej miere aj do Stredoafrickej republiky. Konflikt sa tak rozšíril aj za hranice Sudánu a viedol v rokoch 2005 až 2010 k čadsko-sudánskej vojne (pozri kapitolu 4.6.3). Vojnu a humanitárnu katastrofu v Darfure sa pokúšala riešiť OSN niekoľkými rezolúciami. Spolu s Africkou úniou vyslali do regiónu mierovú misiu UNAMID, jej činnosť by mala skončiť v roku 2021. K ukončeniu vojny v Darfure došlo po zvrhnutí režimu Umara al-Bašíra (pozri kapitolu 2.3.7). Prechodná vláda, ktorej súčasťou sú aj zástupcovia armády, podpísala v roku 2020 mierovú zmluvu s predstaviteľmi najväčších povstaleckých skupín. Líder džandžavídov bol po úteku zatknutý v Stredoafrickej republike a má byť súdený za vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti.

2.3.6.3 Líbya

Líbya vznikla ako samostatný štát v roku 1951. Do roku 1969 bola konštitučnou monarchiou na čele s kráľom Idrísom I. Bol všeobecne uznávanou a rešpektovanou autoritou. Pochádzal z Kyrenaiky, z významného rodu, ktorý odvodzoval svoj pôvod od proroka Mohameda. Zároveň bol najvyšším predstaviteľom náboženského hnutia sanísíja, ktoré bolo v predchádzajúcich obdobiach symbolom odboja proti koloniálnej nadvláde. Líbya fungovala ako federácia troch historických regiónov s vlastnou identitou. Tripolsko, Kyrenaiku a Fezzan spojili do jedného politického celku až Taliani. Ich spolunažívanie v jednom štáte bolo dosť problematické. Krajinu oslabovalo predovšetkým súperenie Tripolska a Kyrenaiky, ktoré niekedy pôsobili ako dva znepriatelené štáty. Na pozícii hlavného mesta sa každý rok (neskôr každé dva roky) striedali Tripolis a Bengázi. Kompetencie medzi federálnou a regionálnymi inštitúciami neboli vyjasnené, čo často spôsobovalo zmätok (Gombár 2015).

V podmienkach studenej vojny sa Líbya za kráľa Idrísa orientovala na západné veľmoci. Bola blízkym spojencom Veľkej Británie a USA, ktoré tam mali vojenské základne. Líbyjská ekonomika bola značne závislá od ich ekonomickej a vojenskej podpory. Líbyjsko-francúzske vzťahy boli problematickejšie kvôli vojne v Alžírsku. Líbya stála na strane alžírskych povstalcov. Umožňovala Egyptu ich zásobovanie cez svoje územie (Klíma 2012). Vzťahy s Východom sa rozvíjali len veľmi pomaly, pričom ostávali len na diplomatickej úrovni.

Zásadný obrat v celkovom postavení Líbye nastal v 60. rokoch 20. storočia, v súvislosti s rozvojom ťažby ropy. O vysokokvalitnú ľahkú líbyjskú ropu bol veľký záujem. Na sklonku monarchie bola Líbya šiestym najväčším producentom a štvrtým najväčším vývozcom ropy na svete[1]. Zisky štátu rýchlo rástli, väčšina obyvateľstva

1 Koncesie na prieskum a ťažbu ropy pridelila Líbya viacerým ropným spoločnostiam (v roku 1968 ich bolo takmer 40), pričom zisky sa delili v pomer 50:50. Pre vývoz ropy boli vybudované terminály ako Ras Lanuf,

to v praxi nepociťovala. Vláda sa snažila investovať do rôznych infraštruktúrnych a sociálnych projektov, napr. do výstavby dopravnej infraštruktúry, nemocníc, škôl a bytov. Sprevádzali ich problémy s nedostatkom kvalifikovanej pracovnej sily, korupciou a plytvaním. Veľké investície išli napr. do projektu nového hlavného mesta al-Bajdá vo vnútrozemí Kyrenaiky. Stalo sa ním po zrušení neefektívne fungujúcej federácie v roku 1963. Líbya sa stala unitárnym štátom, čo vzbudzovalo veľký odpor v Tripolsku. Jeho obyvateľom sa nepáčilo, že rozhodovanie o príjmoch z ropy bolo v rukách úzkej kyrenaiskej elity sústredenej okolo kráľovskej rodiny.

Mladšia generácia bola čoraz viac ovplyvňovaná panarabizmom, ktorý presadzoval egyptský prezident Násir. Mladí Líbyjčania študovali na egyptských univerzitách a sledovali egyptské médiá. Pod vplyvom Násirovho odklonu od Západu, začali kritizovať prozápadnú orientáciu líbyjskej monarchie. Tlak mladej generácie na vládu sa stupňoval aj v súvislosti s krízami, ktorým čelil Násirov Egypt (suezská kríza v roku 1956, šesťdňová arabsko-izraelská vojna v roku 1967). Všetky tieto štiepenia líbyjskej spoločnosti sa prejavovali aj v armáde. Vyšší dôstojníci, pochádzajúci z monarchii naklonených kyrenaiských elít, boli skôr prozápadne orientovaní. Mladší nižší dôstojníci boli pod vplyvom Násirovho nacionalizmu, panarabizmu a protiizraelskej politiky. V napätej atmosfére uskutočnili v roku 1969 vojenský prevrat, zvrhli monarchiu a vyhlásili Líbyjskú arabskú republiku. Kráľ Idrís bol neskôr v neprítomnosti odsúdený na trest smrti. Zvyšok života prežil v egyptskom exile.

Vojenským prevratom začala v Líbyi diktatúra Muammara Kaddáfího (1969 – 2011). Jeho špecifický politický režim spájal panarabský nacionalizmus s líbyjskými kmeňovými tradíciami, a islamský fundamentalizmus s prvkami socializmu. Svoju politickú filozofiu predstavil v Zelenej knihe (1975), ktorú neskôr dopĺňal podľa toho, ako menil svoju politickú orientáciu. Štátny prevrat, uskutočnený malou skupinou mladých dôstojníkov, označoval za Líbyjskú revolúciu a seba za „vodcu revolúcie". V roku 1977 premenoval štát na Líbyjskú arabskú ľudovú socialistickú džamahíriju. V rámci arabizácie a islamizácie zaviedol niektoré prvky islamského práva šaría, čo v praxi znamenalo napr. striktný zákaz alkoholu alebo bičovanie za nemanželský pohlavný styk (Gombár 2015). Ďalším z titulov, ktoré diktátor používal, bol „*Rassul Alláh*" (nový Alahov prorok). Súčasťou jeho ťaženia proti západnej kultúre bol, napr. zákaz západnej hudby, nočných klubov či vybraných druhov športu. V rámci boja proti západnému imperializmu a kapitalizmu došlo k zrušeniu britských a amerických vojenských základní, ako aj k postupnému znárodneniu ťažby ropy. Súčasťou tohto boja bola aj podpora akýchkoľvek hnutí oslabujúcich štáty, ktoré považoval za nepriateľské. V rôznych častiach sveta išlo o celú škálu opozičných skupín, od ľavicových extrémistov, cez aktivistov proti jadrovým zbraniam, až po rôzne skupiny protivládnych povstalcov, islamských fundamentalistov a teroristov. Domácich predstaviteľov opozície z radov islamistov i sekulárnych kruhov však jeho režim systematicky prenasledoval.

Sidra, Zuetina a Marsa al-Hariga v Tobruku. Väčšina ropných nálezísk sa nachádzala v regióne Kyrenaika. Zisky z vývozu ropy stúpli z 3 mil. USD (1961) na 1 mld. USD (1968). HDP na obyvateľa sa zvýšilo z 35 USD v roku 1951 na 2 000 USD v roku 1969 (Gombár 2015). V roku 1962 vstúpila Líbya do Organizácie štátov vyvážajúcich roku (OPEC).

Politické strany boli oficiálne zakázané. Akýkoľvek prejav odporu alebo nesúhlasu bol tvrdo potrestaný. Väznice, z ktorých mala najhoršiu povesť Abu Salim v Tripolise, boli plné politických väzňov. Časti disidentov sa podarilo utiecť do zahraničia, najmä do susedných štátov alebo do západnej Európy. Kaddáfí ich nazýval „zatúlaní psi" a otvorene vyzýval k ich fyzickej likvidácii.

Pozíciu Líbye v rámci Severnej Afriky a arabského sveta ovplyvňovali Kaddáfiho ambície zjednotiť Arabov a vytvoriť panarabský štát. Prvá fáza mala spočívať v zjednotení Líbye, Egypta a Sudánu (Ofori-Amoah 2020). Spočiatku pozitívne vzťahy Líbye a Egypta sa zhoršovali v súvislosti so snahou prezidenta Sadata uzavrieť dohodu s Izraelom. Kaddáfí ho za to nazýval „zradcom" a viedol proti nemu bizarný súdny proces. Po atentáte na Sadata, spáchanom islamskými fundamentalistami, vyhlásil v Líbyi štátny sviatok. Jeho hnev smeroval aj proti Sadatovmu spojencovi, sudánskemu prezidentovi Nimajrímu. Neúspešná bola aj Kaddáfího snaha spojiť Líbyu aspoň s Tuniskom. Výsledkom napätých vzťahov so susednými štátmi bolo napr. vyhnanie desiatok tisícov tuniských, egyptských a sudánskych pracovníkov z Líbye, či podpora povstaleckých skupín proti tamojším režimom. Vzťahy Líbye so Sudánom sa zlepšili po tom, čo sa tam v roku 1989 ujali vlády islamskí fundamentalisti na čele s Umarom al-Bašírom. V 90. rokoch pomáhal vláde v Chartúme s „arabizačnou" politikou v Darfure. Po celkovom neúspechu panarabskej politiky v Severnej Afrike, obrátil Kaddáfí pozornosť na juh. Jeho aktívna angažovanosť v občianskej vojne v Čade viedla k čadsko-líbyjskej vojne (pozri kapitolu 4.6.3). V rámci subsaharskej Afriky podporoval napr. bizarného ugandského diktátora Idiho Amina, či zavedenie systému džamahírije v Burkine.

V hospodárskej politike sa Kaddáfiho režim opieral o vysoké príjmy z predaja ropy. Výrazný ekonomický rast Líbye bol v 70. rokoch 20. storočia ovplyvnený vysokým nárastom cien ropy. Na svetových trhoch stúpli z úrovne 2 USD za barel v roku 1969 na 41 USD v roku 1981 (Gombár 2015). Vďaka tomu mohol Kaddáfi investovať do rôznych projektov a sociálnych programov. Vznikol systém sociálneho zabezpečenia, štát poskytoval bezplatné vzdelávanie a zdravotnú starostlivosť. Prejavilo sa to v náraste gramotnosti, priemernej dĺžke a celkovej kvalite života. Režim investoval do dopravnej infraštruktúry, výstavby bytov, škôl, nemocníc, verejných budov či vodovodov. Značnú časť príjmov štátu však pohlcovala armáda, zahraničná angažovanosť a korupcia[1]. Pre propagáciu režimu boli dôležité aj megalomanské projekty, ako napr. oceliareň v Misuráte či prebudovanie Kaddáfiho rodného mesta Syrta. Najprestížnejším bol projekt Veľkej umelej rieky. Mal rozšíriť plochu zavlažovanej pôdy a zabezpečiť potravinovú sebestačnosť krajiny. V rámci projektu bol nakoniec realizovaný rozsiahly systém vodovodov, ktorý zásobuje vodou z podzemných zdrojov na Sahare veľké mestá na pobreží[2]. Vo všeobecnosti sa však ambiciózne ciele režimu v oblasti rozširo-

1 V rokoch 1969 – 1990 získala Líbya z predaja ropy približne 150 mld. USD. Na rozvojové projekty a investície, sociálne výdavky štátu, dovoz tovarov a štátne rezervy bola použitá len časť týchto peňazí. Analytici odhadujú, že na armádu, rozsiahlu zahranično-politickú angažovanosť a súkromné príjmy najvyšších predstaviteľov režimu, išlo minimálne 35 mld. USD. Maximálne odhady uvádzajú až 100 mld. USD, čo predstavuje dve tretiny príjmov štátu (Gombár 2015).

2 Projekt Veľkej umelej rieky nazval Kaddáfí „ôsmym divom sveta". Jeho cieľom bolo získavanie čerstvej vody

vania poľnohospodárskej a priemyselnej výroby nepodarilo naplniť. Veľkým a pretrvávajúcim problémom Líbye bol nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily. Realizácia veľkých stavebných projektov závisela od zahraničných pracovníkov. Ich prijímanie či vypovedanie bolo jedným z nástrojov Kaddáfiho zahraničnej politiky. Samotní Líbyjčania boli zamestnaní prevažne v štátnom sektore, ktorý bol prebyrokratizovaný a málo efektívny. K prehodnoteniu socialistických zásad ekonomiky došlo v 80. rokoch, keď sa príjmy z ropy znížili v dôsledku výrazného poklesu jej ceny na svetových trhoch. Zlá ekonomická situácia donútila Kaddífiho vrátiť sa k systému súkromného podnikania, silný vplyv štátu na ekonomiku však naďalej pretrvával (Reid 2011).

Koncom 80. rokov 20. storočia sa Líbya dostáva do čoraz väčšej medzinárodnej izolácie. Okrem narušených vzťahov so susednými štátmi, boli príčinou aj zmeny v Sovietskom zväze, ktorý spolu s ďalšími socialistickými štátmi zásoboval Kaddáfiho vojenským materiálom. Po nástupe M. Gorbačova a následnom kolapse východného bloku sa postavenie Líbye zmenilo. Ďalším dôvodom prehlbujúcej sa izolácie líbyjského režimu bola podpora medzinárodného terorizmu. Zlomovou udalosťou sa stal prípad Lockerbie v roku 1988. Išlo o zrútenie teroristami uneseného lietadla americkej spoločnosti PanAm na škótske mesto Lockerbie. Po preukázaní prepojenia teroristov na Kaddáfiho režim, uvalila v roku 1992 OSN na Líbyu sankcie. Podporovala ich aj väčšina arabských štátov. Po vydaní atentátnikov boli sankcie koncom 90. rokov zrušené. Ostalo len embargo na predaj zbraní Líbyi. Jej pozícia sa zlepšila, európske štáty na čele s Talianskom prejavili záujem o rozvoj vzájomných hospodárskych vzťahov. Kaddáfi sa namiesto integrácie arabského sveta začal viac orientovať na Afriku. Angažoval sa v rámci rôznych afrických integračných zoskupení. O medzinárodné uznanie sa usiloval ako sprostredkovateľ pri riešení konfliktov, napr. v KDR, Sudáne a Somálsku. Jedným z dôsledkov Kaddáfiho otvorenosti voči subsaharskej Afrike, bolo narastanie počtu afrických imigrantov v Líbyi. Ich počet dosiahol v prvom desaťročí 21. storočia viac ako milión (Gombár 2015). Hrozba ilegálnej migrácie z Afriky do Európy sa stala dôležitou súčasťou vzťahov medzi Líbyou a EÚ.

2.3.6.4 Alžírsko

Alžírsko získalo nezávislosť v roku 1962. Stalo sa tak po ničivej vojne, s ktorej dôsledkami sa musela krajina vysporiadať. Bezprostredne po odchode Francúzov nastal v Alžírsku chaos. Kým medzi povstaleckými lídrami prebiehal boj o politickú moc, obyvatelia spontánne obsadzovali majetky zanechané európskymi osadníkmi, ktorí odišli do Francúzska. Obeťami násilia sa stali tzv. harkovia, teda Alžírčania, ktorí pracovali a bojovali za francúzsku koloniálnu správu (Beránek 2007). K upokojeniu situácie došlo po prevzatí moci Frontom národného oslobodenia (FNL). V Alžírsku

z podzemných rezervoárov v púštnej časti Líbye a jej preprava na sever, kde mal zásobovať veľké pobrežné mestá, ako aj rozšíriť plochu zavlažovanej poľnohospodárskej pôdy o 300 až 500 tisíc hektárov. V rámci realizácie projektu bolo vyvŕtaných približne 1300 studní, väčšina z nich aj 500 m hlbokých. Systémom čerpadiel a takmer 3000 km potrubí sa voda prepravuje na sever, kde je ňou zásobované obyvateľstvo a priemysel miest na pobreží. K naplneniu cieľov v oblasti poľnohospodárstva nedošlo. Projekt vyvolal rozporuplné reakcie odborníkov kvôli ekologickým dopadom na podzemné vody.

bol zavedený autoritatívny režim jednej strany, ktorý trval do konca 80. rokov 20. storočia. Vedúca úloha FNL v štáte bola zadefinovaná aj v ústave. Pre stabilitu režimu bola dôležitá podpora armády. Podobne ako v ďalších štátoch Severnej Afriky mala veľmi významné postavenie. V ekonomike sa uplatňovali skôr socialistické prístupy. V geopolitických podmienkach studenej vojny a bipolárneho sveta bolo Alžírsko členom Hnutia nezúčastnených krajín.

Prvým prezidentom Alžírska sa stal dlhoročný líder FNL Ahmed Ben Bella (1962 – 1965). Zastával všetky dôležité funkcie v štáte, bol súčasne prezidentom, predsedom vlády, ministrom vnútra, financií aj informácií (Ofori-Amoah 2020). Jeho naliehavou úlohou bolo riešiť zlú ekonomickú situáciu, v ktorej sa Alžírsko po vojne nachádzalo. Veľkým problémom bol nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily, ktorý nastal po odchode Európanov. Chýbali napr. učitelia, lekári, úradníci, manažéri či kvalifikovaní robotníci. Priemyselná produkcia sa výrazne prepadla. Poľnohospodárstvo, ktoré bolo hlavným odvetvím ekonomiky, nezvládalo uspokojovať domácu spotrebu. Bola potrebná pozemková reforma, ktorá by urobila poriadok vo vlastníctve pôdy. Rástol počet nezamestnaných. Ľudia sa hromadne sťahovali z vidieka do miest a výrazne narastala aj emigrácia do Francúzska.

Prezidentovi Ben Bellovi sa tieto problémy nedarilo riešiť.[1] Neúspechy sa snažil prekryť čoraz radikálnejšou revolučnou rétorikou v štýle Fidela Castra (Beránek 2007). V spoločnosti, armáde, ako aj u časti členov FNL narastala nespokojnosť. V roku 1965 došlo k vojenskému puču, ktorý odstavil Ben Bella (uväznený do roku 1980). Prezidentom sa stal dovtedajší minister obrany a veliteľ armády, plukovník Houari Boumediene (1965 – 1978). Na puči sa podieľali aj neskorší prezidenti Bendždedíd a Buteflika. Na rozdiel od povstaleckého lídra a socialistického revolucionára Ben Bella, bol prezident Boumediene pragmatik. Pri úsilí konsolidovať štát sa opieral o mestskú strednú triedu, ktorá získala vzdelanie ešte na francúzskych školách a poznala prácu koloniálnej administratívy. Ekonomické problémy mala vyriešiť pozemková reforma a industrializácia. Došlo k znárodneniu pôdy veľkostatkárom a jej rozdeleniu medzi drobných roľníkov a bezzemkov. Následne boli vytvorené poľnohospodárske družstvá. Problémy nedostatočnej produkcie a vyľudňovania vidieka to nevyriešilo. Príjmy štátu narástli po znárodnení podielov zahraničných ropných spoločností, čo bolo označované za tzv. ropnú dekolonizáciu. Inšpirovaní socialistickými krajinami ich investovali do výstavby ťažkého priemyslu. Výsledky však boli sporné, väčšina závodov nebola konkurencieschopná a prežívala len vďaka dotáciám plynúcim z ťažby ropy a zemného plynu. Nedostatok poľnohospodárskej produkcie a spotrebného tovaru vykrývalo Alžírsko dovozom. Zadlženosť krajiny rýchlo rástla (z 3 mld. USD v roku 1971 na 29 mld. USD v roku 1989). Najdôležitejším obchodným partnerom ostávalo Francúzsko. Ich vzťahy však boli komplikované nielen kvôli citlivej koloniálnej minulosti a znárodneniu francúzskych ropných spoločností. Problémom bola aj narastajúca migrácia

1 Ben Bella sa napr. snažil znižovať nezamestnanosť vytváraním nových pracovných miest pre úradníkov. Ich počet v porovnaní s francúzskou koloniálnou správou vzrástol za 3 roky z 30 000 na 180 000. Príjmy štátu odčerpávala okrem byrokratického aparátu a rozsiahlej korupcie, aj armáda. Spotrebovávala takmer 10 % štátneho rozpočtu, jej veľkosť narástla na 120 000 mužov (Beránek 2007).

z Alžírska. Zatiaľ čo Francúzsko sa ju snažilo obmedzovať, Alžírsko ju ticho tolerovalo ako jedno z riešení problému domácej nezamestnanosti. Koncom 60. rokov vzrástol počet Alžírčanov vo Francúzsku na takmer pol milióna, koncom 80. rokov to bolo viac ako 800 000 (Beránek 2007).

Po smrti Houariho Boumediena sa tretím alžírskym prezidentom stal Chadli Bendždedíd (1978 – 1992). Pod tlakom narastajúcich problémov bol nútený robiť reformy, ktorými postupne opúšťal socialistické nastavenie ekonomiky. Pozastavil budovanie ťažkého priemyslu, uvoľňoval podmienky pre súkromné podnikanie, lákal zahraničných investorov, zlepšoval vzťahy s Francúzskom. Pokles cien ropy koncom 80. rokov však spôsobil krajine ďalšie problémy. V súvislosti s nárastom populácie sa zvyšoval počet mladých ľudí bez práce. Autoritatívny a skorumpovaný politický režim nedokázal naplniť ich očakávania. Rástlo sociálne napätie a všeobecná nespokojnosť. V októbri 1988 vyšli do ulíc alžírskych miest státisíce ľudí. Režim demonštrácie potlačil, prezident Bendždedíd však prisľúbil politické ústupky a demokratizáciu. Vo februári 1989 bola prijatá nová ústava, ktorá zaručovala slobodu prejavu a zhromažďovania, a povoľovala zakladanie politických strán. Po vzore egyptského Moslimského bratstva vznikol Islamský front spásy (FIS), ktorý sa stal hlavnou opozičnou silou voči sekulárnemu ľavicovému režimu FNL.

Koncom roku 1991 sa konali prvé demokratické parlamentné voľby. V prvom kole vyhral s výraznou prevahou FIS. Sekulárna časť spoločnosti sa obávala premeny Alžírska na islamský štát, napr. po vzore Iránu. Konaniu druhého kola v januári 1992 zabránila armáda. Zosadila prezidenta Bendždedída, moc prevzal päťčlenný Hlavný bezpečnostný výbor. Bolo zatknutých niekoľko tisíc členov FIS (zdroje uvádzajú počty od 5 000 do 30 000). V tábore islamistov došlo k radikalizácii. Sformovalo sa niekoľko militantných islamistických hnutí (Hourani 2010). Ich bojom proti vláde v rukách armády začala krvavá občianska vojna. Vyznačovala sa predovšetkým teroristickými útokmi islamských radikálov na civilné obyvateľstvo. Boje vyvrcholili v rokoch 1996 a 1997. Vyjednávanie s poslednými islamistickými skupinami úspešne zakončil nový prezident Abdelaziz Buteflika. S podporou armády nastúpil do úradu v roku 1999. Rozsiahle amnestie, ktoré prisľúbil všetkým stranám konfliktu, nechal v roku 2005 úspešne odhlasovať v referende. Ukončenie občianskej vojny a povojnová konsolidácia krajiny mu umožnili postupne oslabiť vplyv armády a na dve desaťročia stabilizovať vlastný autoritatívny politický režim (1999 – 2019). Významnú úlohu v stabilizácii ekonomiky zohrali v prvom desaťročí 21. storočia stúpajúce ceny ropy (Beránek 2007). Umožnili investovať do výstavby infraštruktúry či budovania bytov. Dlhodobé problémy alžírskej ekonomiky sa však ani Buteflikovi nepodarilo vyriešiť.

2.3.6.5 Maroko

Po 44 rokoch koloniálnej vlády Francúzska a Španielska bola v roku 1956 obnovená nezávislosť Maroka. Kľúčovú úlohu v politickom vývoji samostatného štátu zohrávala panovnícka dynastia Alawitovcov, odvodzujúca svoj pôvod od proroka Mo-

hameda. Monarchia mala v marockej spoločnosti silnú tradíciu, panovník predstavoval prirodzenú autoritu. Ako symbol marockej štátnosti bola súčasťou marockej národnej identity. Sultáni z rodu Alawitovcov stáli formálne na čele Maroka aj počas koloniálnej nadvlády, reálna moc však bola v rukách koloniálnej správy. Ako nezávislý štát sa Maroko stalo kráľovstvom. Prvým kráľom sa stal Mohamed V. (1957 – 1961). Svoje pomerne rozsiahle právomoci využíval naplno. Autoritatívny spôsob vládnutia realizoval aj jeho syn Hasan II. (1961 – 1999). Podľa ústavy schválenej referendom v roku 1962, bol ústrednou postavou výkonnej moci. Mohol vymenovávať a odvolávať vládu a jej členov, rozpustiť parlament, vypísať predčasné voľby či vyhlásiť výnimočný stav. Boli obdobia, keď zastával aj funkciu predsedu vlády alebo rôzne ministerské posty, napr. vnútra, obrany a poľnohospodárstva (Ofori-Amoah 2020). Zákonodarná moc bola v rukách parlamentu. Výnimkou boli roky 1965 až 1970, kedy kráľ rozpustil parlament a vládol pomocou vlastných dekrétov. Moc panovníka sa nepáčila armáde, ktorá sa v rokoch 1971 a 1972 neúspešne pokúsila o puč.

V zahraničnej politike malo Maroko jednoznačne prozápadnú orientáciu. Stalo sa stabilným spojencom USA v arabskom svete. Vzťahy so susednými štátmi boli komplikované kvôli územným sporom. Vzťahy so Španielskom boli napäté pre snahu Maroka získať Ceutu a Melillu. Sporným územím bol aj malý neobývaný ostrov Perejil pri Ceute, na ktorý si robili nároky oba štáty. V prípade Alžírska išlo o pohraničný pás územia medzi mestami Tindouf a Bechar. Nachádzali sa tam významné zásoby železnej rudy. Kráľ Hasan II. tvrdil, že súčasné hranice, vytýčené koloniálnymi mocnosťami, sú neplatné. V roku 1963 prebehla o územie tzv. piesočná vojna. Skončila faktickou porážkou Maroka, ktoré dosiahlo len prístup k ťažbe železnej rudy, nie však revíziu hraníc (Beránek 2007). Oveľa väčším problémom, ktorý komplikoval vzťahy nielen s Alžírskom, ale aj Mauritániou, bola otázka Západnej Sahary (pozri Box 6).

V ekonomickej oblasti čelilo Maroko problémom charakteristickým pre všetky štáty Maghrebu (málo výkonné poľnohospodárstvo, zaostávajúca industrializácia, rastúca nezamestnanosť, sťahovanie z vidieka do miest, emigrácia do Európy). Vďaka jasnej prozápadnej orientácii sa pri ich riešení vyhlo rôznym socialistickým experimentom, ktoré boli počas studenej vojny typické pre ostatné krajiny Severnej Afriky. Na rozdiel od nich sa nemohlo spoliehať ani na príjmy z ropy. Začiatkom 70. rokov 20. storočia realizovalo tzv. politiku marokanizácie. Poľnohospodárska pôda a podiely v rôznych firmách a podnikoch vlastnených zahraničnými, predovšetkým francúzskymi spoločnosťami, prešli do rúk Maročanov. Išlo zväčša o kráľových prívržencov a vysokých armádnych dôstojníkov. Podiel Maročanmi vlastnených podnikov vzrástol z 18 % na 55 %, pričom dve tretiny „marokanizovaného“ majetku sa skoncentrovalo v rukách 36 najvýznamnejších rodín blízkych monarchii (Miller 2013). Podporovali kráľovi lojálne politické strany. Opozícia, tvorená predovšetkým nacionalistami (strana Istiklál) a socialistami, bola nejednotná. Zameriavala sa hlavne na kritiku korupcie a prístupu bezpečnostných zložiek, ktoré okrem radikálnych islamských fundamentalistov, zatýkali aj odborárov, opozičných politikov alebo voči vláde kritických spisovateľov a novinárov. Na rozdiel od ostatných severoafrických štátov však boli opozičné strany v Maroku povolené a mohli legálne pôsobiť. Silnejúce volanie po demokratizá-

BOX 6 Západná Sahara

Na politickej mape Afriky má špecifické postavenie územie s názvom Západná Sahara. Ide o bývalú španielsku kolóniu, ktorej medzinárodnoprávny štatút nie je dodnes definitívne vyriešený. Riedko osídlené púštne územie s rozlohou 266 000 km² obývali arabsko-berberské kmene. Najpočetnejším bol kmeň Sahrawijcov. Územie sa stalo španielskou kolóniou v roku 1884. V roku 1934 dostalo názov Španielska Sahara. Po druhej svetovej vojne narastal medzinárodný tlak na dekolonizáciu, pričom Španielska Sahara ostávala jednou z posledných kolónií v Afrike. OSN žiadala od Španielska, aby v súlade s právom na sebaurčenie zorganizovalo referendum o budúcnosti svojej kolónie. Problémom bolo, že historické nároky na územie si robili aj susedné Maroko a Mauritánia. Citlivou bola táto otázka predovšetkým v Maroku, kde existoval pomerne široký spoločenský konsenzus, že Španielska Sahara je súčasťou tzv. Veľkého Maroka. Záujem o sporné územie vzrástol aj po tom, čo sa tam v roku 1963 objavili veľké zásoby fosfátov (Křížek 2018).

Na čelo hnutia za nezávislosť Západnej Sahary sa postavil Front Polisario, ktorý sa sformoval v roku 1973. Podporovalo ho predovšetkým susedné Alžírsko, ktoré by malo v nezávislom štáte ovládanom spriateleným hnutím dominantný vplyv (Beránek 2007). Španieli boli v polovici 70. rokov zaneprázdnení domácimi problémami sprevádzajúcimi koniec režimu diktátora F. Franca. Namiesto organizovania referenda sa zo Západnej Sahary stiahli a na základe Madridskej zmluvy z roku 1975 ho prenechali v správe Maroka a Mauritánie. Polisario vyhlásilo v roku 1976 nezávislú Saharskú arabskú demokratickú republiku (SADR) a začalo bojovať proti marockým a mauretánskym vojskám. Do Alžírska utieklo pred vojnou niekoľko desiatok tisíc miestnych obyvateľov. V okolí mesta Tindouf vznikli utečenecké tábory spravované Polisariom. Z konfliktu sa v roku 1979 stiahla Mauritánia. Diplomatickým úspechom Alžírska bolo v roku 1984 diplomatické uznanie SADR Organizáciou africkej jednoty. Maroko z nej na protest vystúpilo.

Boje medzi Polisariom a Marokom trvali do roku 1991. Výsledkom dohodnutého prímeria bolo faktické rozdelenie Západnej Sahary. Front Polisario odvtedy ovláda úzky pás územia na hraniciach s Mauritániou a Alžírskom. Zvyšok, približne 80 % územia, vrátane väčšiny pobrežia a lokalít na ťažbu fosfátov, spravuje Maroko ako tzv. Južné provincie. Na ich ochranu pred Polisariom postavili Maročania v priebehu 80. rokov 20. storočia približne 2700 km dlhý obranný múr. Okolo neho sa nachádzajú rozsiahle mínové polia. Polisario ho nazýva „múr hanby". Na dodržiavanie prímeria dohliada mierová misia OSN MINUSCO.

OSN naďalej oficiálne trvá na požiadavke referenda o sebaurčení Západnej Sahary. Okrem znenia referendovej otázky sa sporné strany nevedia dohodnúť na tom, kto bude oprávnený hlasovať. Za posledné polstoročie totiž došlo k veľkej zmene v zložení obyvateľstva. Do Marokom okupovanej časti sa prisťahovalo množstvo Maročanov. V súčasnosti tam tvoria už väčšinu obyvateľov. Na strane druhej žije veľká časť pôvodných obyvateľov Západnej Sahary v utečeneckých táboroch v Alžírsku. OSN odhaduje ich počet na 90 000, Polisario hovorí o 150 000 ľuďoch, Maroko tieto čísla spochybňuje. Medzinárodné organizácie dlhodobo upozorňujú na porušovanie ľudských práv v Západnej Sahare zo strany Maroka aj Polisaria (OSN 2006). Ani v ostatných dvoch desaťročiach sa komplikovanú otázku Západnej Sahary nepodarilo vyriešiť. K poslednému posunu došlo koncom roku 2020, keď marockú zvrchovanosť nad Západnou Saharou uznali USA (TASR 2020). Maroko za to uzavrelo dohodu o normalizácii vzťahov s Izraelom, čo mohol končiaci americký prezident D. Trump prezentovať ako úspech svojej zahraničnej politiky.

cii viedlo v 90. rokoch k ústupkom a k prvému prevzatiu moci koalíciou opozičných strán v roku 1998. Bolo to celkovo prvé demokratické odovzdanie moci medzi vládou a opozíciou v Severnej Afrike. Vďaka politickej stabilite a bezpečnosti sa Maroko stalo obľúbeným cieľom turistov. V 90. rokoch bolo najnavštevovanejšou krajinou Severnej Afriky. Príjmy z cestovného ruchu sa stali tretím najdôležitejším zdrojom príjmov po poľnohospodárstve a ťažbe fosfátov (Lexikon zemí 1996).

Ku konštitučnej forme monarchie sa Maroko priblížilo za vlády súčasného kráľa Mohameda VI. (od roku 1999). Po svojom nástupe realizoval niektoré politické a ekonomické reformy. Ekonomike pomohli obchodné dohody, ktoré Maroko uzavrelo s USA a EÚ. Postavenie žien sa zlepšilo v rámci rozsiahlej reformy rodinného práva. Zlepšilo sa aj postavenie Berberov, na školách sa začal vyučovať ich jazyk. Liberalizačné reformy a prozápadná orientácia krajiny, ktorá sa prejavila jasným odsúdením teroristických útokov v USA a Európe, sa nepáčila islamským fundamentalistom. V roku 2003 podnikli sériu teroristických útokov v Casablance.

2.3.6.6 Tunisko

Samostatné Tunisko vzniklo v roku 1956 ako konštitučná monarchia na čele s kráľom (predtým *bejom*) Mohamedom VIII. Predsedom vlády bol dlhoročný predstaviteľ národnooslobodzovacieho hnutia Habib Burgiba. Keď krajina v roku 1957 zmenila štátne zriadenie z monarchie na republiku, stal sa prezidentom. Na čele Tuniska stál tri desaťročia (1957 – 1987). Burgibov autoritatívny režim bol v porovnaní s diktatúrami v susednej Líbyi či Alžírsku, pomerne umiernený. Jeho stabilite pomáhalo všeobecné uznanie, ktoré mal Burgiba ako zakladateľ nezávislého Tuniska. Pod vplyvom francúzskych republikánskych tradícií, ktoré získal počas svojho vzdelávania vo Francúzsku, sa snažil vytvoriť moderný a sekulárny štát. Bolo napr. zakázané mnohoženstvo, ženy boli zrovnoprávnené s mužmi a získali volebné právo. Jeho zásluhy na transformácii spoločnosti a položení stabilných základov štátnosti bývajú porovnávané s Kemalom Ataturkom (Perkins 2004). Zároveň však býva kritizovaný kult osobnosti, ktorý režim okolo Burgibu aktívne vytváral. V roku 1975 bol vymenovaný za doživotného prezidenta. Zaujímavý bol Burgibov postoj k armáde. Tunisko, ako malá krajina, si podľa neho nemohlo dovoliť vydržiavať veľkú armádu. Okrem ekonomických dôvodov v nej videl aj hrozbu pre politickú stabilitu krajiny. Krajina bola v tomto smere vo veľkom kontraste s väčšinou krajín Severnej Afriky (okrem Maroka), kde bola armáda dominantným politickým hráčom. V Tunisku existoval systém vlády jednej politickej strany. Bola ňou národno-liberálna strana Neo Destúr, založená Burgibom ešte v medzivojnovom období.

V zahraničnej politike bolo Tunisko prozápadne orientované. Citlivý bol spočiatku vzťah s Francúzskom. Okrem koloniálnej minulosti bola problémom existencia francúzskej námornej vojenskej základne v Bizerte. Počas prebiehajúcej vojny v Alžírsku mala pre Francúzov strategický význam (Beránek 2007). Nezávislé Tunisko ju vnímalo ako obmedzenie svojej suverenity a požadovali odchod francúzskych vojakov. Francúzsko-tuniské vzťahy sa zhoršovali aj kvôli obvineniam, že Tunisko podporuje alžírskych povstalcov. Kríza vyvrcholila tuniským obliehaním základne v roku 1961. Po tlaku OSN odtiaľ Francúzi v roku 1963 definitívne odišli. V nasledujúcom období sa vzťahy s Francúzskom zlepšovali. Vďaka svojej stabilite a rozvážnej zahraničnej politike malo Tunisko veľmi dobré postavenie aj v rámci arabského sveta (Hourani 2010). Dokazuje to skutočnosť, že v rokoch 1979 až 1991 bol Tunis sídlom Ligy arabských štátov namiesto Káhiry.

V ekonomike sa na rozdiel od Alžírska zamerali na rozvoj ľahkého priemyslu a cestovného ruchu. V 70. rokoch 20. storočia pribudla k ťažbe fosfátov aj ťažba ropy. Hlavným hospodárskym odvetvím ostávalo poľnohospodárstvo s prevahou malých fariem. Jedným z hlavných ekonomických problémov krajiny bola jeho nízka produktivita. V 60. rokoch sa ju pokúšali riešiť podobne ako v Alžírsku zriaďovaním družstiev, tento experiment však nepriniesol očakávané výsledky. Obdobie socialistickej orientácie netrvalo dlho, po niekoľkých rokoch sa krajina vrátila k súkromnému vlastníctvu a trhovej ekonomike (Girgle 2007).

Napriek pomerne rýchlemu rastu v 70. rokoch 20. storočia, nestíhala ekonomika produkovať dostatočný počet nových pracovných miest pre narastajúci počet mladých ľudí. Časť z nich emigrovala do Európy. V roku 1978 došlo ku generálnemu štrajku, v priebehu 80. rokov ekonomické problémy a sociálne napätie narastali. Podobne ako v Alžírsku, vzrastala popularita islamských fundamentalistov, ktorých Burgibov sekulárny režim dlhodobo potláčal. Na čele vládnych bezpečnostných zložiek, ktoré proti občianskym nepokojom a protestom zasahovali, stál generál Zine Ben Alí. Nepokojnú situáciu využil na zosadenie 84-ročného Burgibu. V roku 1987 sa stal prezidentom, bol ním až do roku 2011. K výraznejšej zmene režimu nedošlo. Naďalej vládla strana Neo Destúr, bola len premenovaná. Vo vzťahu k islamistom sa Ben Alí pokúšal o nový prístup. Posilnil islamskú identitu štátu, prepustil z väzenia islamských aktivistov, s najvýznamnejšou islamskou stranou an-Nahda uzavrel tzv. národný pakt (Hourani 2011). Inovatívny prístup však skončil už po voľbách, ktoré sa konali v roku 1989. An-Nahda spochybňovala zisk provládnych kandidátov na úrovni 90 %. Islamistické politické strany boli zakázané a ich predstavitelia opäť uväznení. Režim sa stával čoraz viac autoritatívnejší a skorumpovanejší. V 90. rokoch sa formovali rôzne opozičné skupiny. Okrem konzervatívnych islamistov vystupovali proti režimu aj ľavicoví odborári, či sekulárni intelektuáli. Nespokojnosť s politickou a ekonomickou situáciou vyústila v Tunisku koncom roku 2010 do udalostí, ktoré spustili sériu povstaní a revolúcií v celom arabskom svete.

2.3.6.7 Mauritánia

Územie dnešnej Mauritánie bolo súčasťou Francúzskej západnej Afriky.[1] Podobne ako väčšina francúzskych kolónií v Západnej a Strednej Afrike, získala nezávislosť v roku 1960. Vývoj nezávislej Mauritánie sa vyznačoval nedemokratickým štýlom vládnutia, silným postavením armády, socioekonomickými problémami a etnickým napätím. V spoločnosti pretrvával hlboko zakorenený systém otrokárstva, rasizmu a diskriminácie. Politická a ekonomická moc bola v rukách bielych arabsko-berberských Maurov (Beidani), ktorí zotročovali čiernych Maurov (Haratin). Diskrimináa-

1 Riedko osídlené územie západnej Sahary, obývané prevažne nomádskymi arabsko-berberskými Maurmi, ovládli Francúzi na začiatku 20. storočia. Východiskom pre ich koloniálnu expanziu bol Senegal, ktorý susedil s hustejšie obývanou južnou časťou Mauritánie. V roku 1920 bolo toto územie oficiálne začlenené do Francúzskej západnej Afriky. V roku 1958 sa Mauritánia stala autonómnou republikou vo Francúzskej únii, v roku 1960 získala nezávislosť.

cii zo strany bielych Maurov čelili aj subsaharské nearabské kmene na juhu krajiny, na hraniciach so Senegalom. Od arabsko-berberských Maurov sa líšia kultúrou a jazykom, ale na rozdiel od čiernych Maurov však neboli súčasťou otrokárskeho systému (Okeowo 2014).

Prvým prezidentom Mauritánie sa stal Ould Daddah (1960 – 1978). Zaviedol autokratický politický režim založený na vláde jednej strany (Strana mauritánskeho ľudu). V 70. rokov sa krajina dostala do krízy. Bola spôsobená nielen veľkými suchami, ktoré postihli oblasť Sahelu, ale aj vojenskou angažovanosťou v otázke Západnej Sahary (pozri Box 6). Situáciu využila armáda, štátnym prevratom zvrhla prezidenta a nastolila vládu vojenskej junty (1978 – 1984). V roku 1979 sa Mauritánia vzdala nárokov na územie Západnej Sahary a začala uplatňovať neutrálny postoj, čím sa zlepšili vzťahy so susedným Alžírskom. V roku 1981 bolo v Mauritánii, ako v poslednej krajine na svete, oficiálne zrušené otroctvo. Neoficiálne však existuje aj naďalej (Sutter 2012).

Vládu vojenskej junty vystriedal režim autoritatívneho prezidenta Ahmeda Tajá (1984 – 2005). Ako zástanca arabského nacionalizmu začal presadzovať politiku arabizácie. Bola nasmerovaná proti nearabským obyvateľom na juhu krajiny, ktorých Maurovia označovali za „Senegalčanov". Etnické napätie vyvrcholilo počas mauritánsko-senegalskej pohraničnej vojny (1989 – 1991). Mauritánia ju využila na vyhnanie desiatok tisíc nearabských obyvateľov.[2] (Human Rights Watch 1994) Krajina sa začiatkom 90. rokov ocitla v medzinárodnej izolácii. Prezident Tajá začal meniť nastavenie svojej domácej aj zahraničnej politiky. Prispela k tomu aj zásadná zmena geopolitickej situácie vo svete. V snahe zblížiť sa so západnými štátmi, pristúpil k čiastočnej demokratizácii krajiny. Boli povolené politické strany. Vo voľbách, ktoré začali byť pravidelne organizované, si však prezident a jeho strana dokázali zabezpečiť istotu víťazstva. V zahraničnej politike sa Mauritánia stala po Egypte a Jordánsku tretím arabským štátom, ktorý oficiálne uznal existenciu Izraela (1999). Po roku 2001 začala spolupracovať so Západom na boji proti medzinárodnému terorizmu.

Režim prezidenta Tajá ukončil v roku 2005 vojenský puč, ďalší nasledoval v roku 2008. Na čelo krajiny sa postavil Abdel Azíz (2008 – 2019). Medzinárodné spoločenstvo najskôr na jeho vládu uvalilo sankcie, po oficiálnych prezidentských voľbách boli však postupne zrušené. Pre západné štáty bolo podstatné, že pokračoval v boji s islamskými extrémistami, ktorí sa stávajú čoraz väčším problémom celého regiónu Sahel (Offner 2017). Počas rozsiahlych protestov v rokoch 2011 – 2012 prisľúbil prezident politické, ekonomické a sociálne reformy. Mali zlepšiť postavenie politickej opozície a etnických menšín, a riešiť zlú ekonomickú situáciu obyvateľov. Veľkým problémom Mauritánie ostáva otroctvo. Napriek oficiálnemu zrušeniu sa v rôznych formách vyskytuje aj naďalej, najmä v niektorých odľahlých a izolovaných vidieckych oblastiach (Global Slavery Index 2018). Pozitívom v politickom vývoji bolo prvé mierové odovzdanie moci v krajine, ku ktorému došlo v roku 2019.

2 K ich repatriácii zo Senegalu a Mali do Mauritánie došlo až v roku 2007.

2.3.7 Severná Afrika po roku 2011

Dôležitým medzníkom vo vývoji Severnej Afriky sa stal rok 2011. Politickú situáciu zmenila vlna demonštrácií a revolúcií, ktorá dostala názov Arabská jar[1]. Dlhodobé ekonomické a politické problémy regiónu umocnili dôsledky svetovej hospodárskej krízy, ktorá začala v roku 2008. Obyvatelia, čoraz viac nespokojní so zlou ekonomickou situáciou, sa postavili proti skorumpovaným autokratickým režimom na čele s dlhoročnými diktátormi. Dôležitú úlohu zohrávala mladá generácia, ktorá sa v mnohých arabských krajinách nachádzala v bezvýchodiskovej situácii. Pocity tejto generácie vyjadril 26-ročný pouličný predavač Muhammad Buazízí, ktorý sa 17. 12. 2010 upálil v meste Sidi Bouzid v strednom Tunisku. Jeho zúfalý protest proti nezamestnanosti, nespravodlivosti a šikanovaniu zo strany skorumpovaného štátu, vyvolal v spoločnosti silnú odozvu. Nasledovali masové demonštrácie, ktoré požadovali koniec 23 rokov trvajúcej autoritatívnej vlády prezidenta Bin Alího. Dostali názov „jazmínová revolúcia", alebo aj „revolúcia dôstojnosti". Veľkú úlohu zohrával internet a sociálne siete, ktoré slúžili ako nástroj mobilizácie mladej generácie. Dlhoročný prezident Bin Alí 14. 1. 2011 odstúpil a odišiel do exilu v Saudskej Arábii. Prechodná vláda prepustila politických väzňov a na október vyhlásila prvé demokratické voľby v histórii krajiny. Vyhrala ich strana umiernených islamistov Ennahda (Barbour et al. 2020). Vládu vytvorila s dvoma menšími sekulárnymi stranami. V roku 2014 bola prijatá nová demokratická ústava. Transformácii štátu na demokratický politický systém napomáhalo tzv. Kvarteto tuniského národného dialógu. Tvorili ho štyri všeobecne uznávané organizácie reprezentujúce občiansku spoločnosť (odbory, združenia zamestnávateľov, právnikov a ľudsko-právne organizácie). Za svoje úsilie dostalo kvarteto Nobelovu cenu mieru (2015).

Udalosti v Tunisku, kde sa pomerne rýchlo podarilo zvrhnúť autokratický režim, inšpirovali obyvateľov ďalších arabských krajín. 26. januára 2011 začali protesty proti 30 rokov trvajúcej vláde Husního Mubaraka v Egypte. Na námestí Tahrír v Káhire demonštrovali státisíce ľudí. Bolo to príliš veľa na to, aby ich bolo možné potlačiť násilím. 11. 2. 2011 prezident Mubarak odstúpil. Vládu prevzala armáda, ktorá prisľúbila zorganizovanie demokratických volieb. Konali sa na prelome rokov 2011/2012. Vyhrala ich politická formácia, ktorej členom bolo Moslimské bratstvo, dlhodobo hlavný oponent Mubarakovho pomerne sekulárneho režimu. Jeho predstaviteľ Mohamed Mursí následne vyhral aj prezidentské voľby. Liberálna a sekulárna časť spoločnosti sa začala obávať rastu moci konzervatívnych islamistov, ktorí mali v rukách prípravu novej ústavy. V júni 2013, rok po nástupe prezidenta Mursího, sa proti nemu konali demonštrácie. Armáda ich využila na uskutočnenie štátneho prevratu a opätovné prevzatie moci. Zrušila ústavu, zatkla a odsúdila stovky členov Moslimského bratstva, vrátane prezidenta Mursího. V prezidentských voľbách (2014), ktoré nespĺňali demokratické štandardy (Cambanis 2015), vyhral hlavný predstaviteľ armády Abdal Fattah Sísí. Egypt sa tak pomerne rýchlo vrátil k autoritatívnemu nedemokratickému režimu, v ktorom má dôležité postavenie armáda (Human Rights Watch 2019).

1 Pomenovanie Arabská jar bolo inšpirované dvoma historickými udalosťami. Séria revolúcií v Európe v rokoch 1848/1849 sa nazývala aj „jar národov". Udalosti v Československu v roku 1968 sa nazývali „Pražská jar". Paralelu s udalosťami v arabskom svete v roku 2011 evokuje upálenie Jána Palacha a Muhammada Buazízího.

Povzbudení udalosťami v susednom Tunisku a Egypte, začali protestovať aj ľudia v Líbyi. Žiadali koniec 42 rokov trvajúcej diktatúry Muammara Kaddáfího. Centrom odporu proti jeho režimu bola Kyrenaika, v minulosti spojená s líbyjskou monarchiou a islamským hnutím sanúsíja. Vo februári 2011 sa v kyrenaiských mestách ako Bengázi, al-Bajdá, Darna alebo Adždábíja konali veľké demonštrácie. Nepokoje sa rozšírili aj do Tripolisu. Protestujúci začali používať vlajku Líbye z čias monarchie, na protestoch držali v rukách fotografie bývalého kráľa Idrísa.

Na rozdiel od Bin Alího v Tunisku a Mubaraka v Egypte, bol Kaddáfí odhodlaný potlačiť protesty a udržať sa pri moci za každú cenu, aj za cenu krvavej občianskej vojny. Bezpečnostné zložky začali proti demonštrantom tvrdo zasahovať, streľba do civilistov si vyžiadala množstvo obetí. Na Kaddáfího a jeho syna Sajfa al-Isláma bol za to Medzinárodným trestným súdom v Haagu vydaný zatykač, čo výrazne zhoršilo jeho medzinárodné postavenie (International Criminal Court 2011). Bezpečnostná rada OSN uvalila na líbyjský režim sankcie a zbrojné embargo. Súčasťou sankcií bolo aj zablokovanie Kaddáfího zahraničných bankových účtov v hodnote približne 40 mld. USD (Gombár 2015). Násilie sa stupňovalo na oboch stranách. Na strane Kaddáfího bojovalo okrem oficiálnej líbyjskej armády aj množstvo platených vojakov pochádzajúcich z rôznych afrických krajín, predovšetkým z Mali a Nigeru. Proti Kaddáfího jednotkám stáli rôzne skupiny povstalcov. Na začiatku pozostávali predovšetkým zo študentov, učiteľov či robotníkov. Neskôr sa k nim pridala časť policajtov a vojakov, ktorí odmietli ďalej slúžiť Kaddáfímu. K opozícii prešlo aj viacero vysokých predstaviteľov režimu. Veliteľom povstaleckej Líbyjskej národnej oslobodzovacej armády sa stal bývalý Kaddáfího minister vnútra, generál al-Ubajdí. Okrem tejto hlavnej sily bojovali proti Kaddífího jednotkám aj rôzne radikálne islamistické skupiny.

Koncom februára 2011 bola Kyrenaika pod kontrolou povstalcov. Centrom povstania bolo druhé najväčšie mesto Líbye, Bengázi. Vznikla tam Dočasná národná rada, ktorá sa vyhlásila za „jediného zákonného predstaviteľa líbyjského ľudu a štátu". Na jej čele stál bývalý Kaddáfího minister spravodlivosti. Ako oficiálnu vládu Líbye ju uznali viaceré európske a arabské štáty, medzi prvými boli Francúzsko a Katar. V polovici marca sa k Bengázi blížili Kaddáfího jednotky. Dočasná národná rada žiadala OSN o pomoc a ochranu pred masakrami, ktorých sa v Bengázi a Kyrenaike zo strany Kaddáfího obávala. Tieto obavy potvrdzovali aj zástupcovia Líbye v OSN. Bezpečnostná rada OSN schválila 17. 3. 2011 rezolúciu, ktorou vyhlásila nad Líbyou bezletovú zónu a umožnila použitie nevyhnutných prostriedkov na ochranu civilného obyvateľstva (OSN 2011)[2]. Nasledovalo bombardovanie vládnych cieľov koalíciou takmer dvoch desiatok štátov na čele s Francúzskom, Talianskom a Veľkou Britániou. Súčasťou koalície boli aj viaceré arabské štáty ako Katar, Jordánsko a Spojené Arabské Emiráty. Zahraničná intervencia povstalcom pomohla. V auguste 2011 dobyli Tripolis. Kaddáfího poslednou baštou sa stalo jeho rodné mesto Syrta. 20. 10. 2011 tam bol zabitý. O tri dni sa konali oficiálne oslavy oslobodenia krajiny spod dlhoročnej diktatúry.

2 Za rezolúciu hlasovalo 10 členov Bezpečnostnej rady OSN. Proti nebol nikto, ani Rusko a Čína, ktoré sa hlasovania len zdržali.

Koniec Kaddáfiho režimu nepriniesol Líbyi stabilitu. V ďalšom vývoji sa naplno prejavila jej historicko-geografická, etnická a politická roztrieštenosť. V júli 2012 sa uskutočnili historicky prvé demokratické voľby. Napriek absencii akýchkoľvek demokratických tradícii dosiahla účasť 60 %. Vyhrala ich umiernená islamská formácia s názvom Aliancia národných síl (48 %). Na jej čele stál predseda prechodnej vlády Mahnúd Džibríl. Radikálnejší islamisti, napojení na líbyjské Moslimské bratstvo, získali len 10 % (Gombár 2015). Pozícia centrálnej vlády bola veľmi slabá. Neustále politické spory viedli k postupnému nárastu vplyvu rôznych radikálnych islamistických skupín a zhoršeniu bezpečnostnej situácie.[1] Líbya sa v roku 2014 ocitla v ďalšej občianskej vojne, ktorá pretrváva až do súčasnosti. Vláda v Tripolise, ktorú oficiálne uznáva OSN, nemá kontrolu nad celou krajinou. Na jej čele stojí v súčasnosti Fáiz Sarrádž. Aktívne jej pomáha predovšetkým Turecko. Východná časť Líbye (najmä región Kyrenaika) je pod kontrolou Líbyjskej národnej armády, ktorej velí maršal Chalíd Haftar, hlavný rival tripoliskej vlády. Jeho spojencami sú najmä Rusko, Egypt a Spojené arabské emiráty. Boj maršala Haftara s medzinárodne uznávanou vládou v Tripolise vytvára vhodné podmienky pre pôsobenie ďalších militantných skupín, ktoré kontrolujú rôzne odľahlé časti rozsiahleho teritória Líbye. Patria medzi nich aj miestne odnože najznámejších teroristických organizácií ako Al-Káida alebo Islamský štát. Nestabilnú situáciu v Líbyi využívajú v posledných rokoch aj migranti, ktorí sa snažili dostať z Afriky do Európy. Aj preto sa Európa snaží sprostredkovať kompromis medzi dvoma hlavnými rivalmi (Megerisi 2020). K vytvoreniu všeobecne akceptovanej vlády by mohli napomôcť parlamentné voľby, ktoré sa majú v Líbyi konať v roku 2021.

Demonštrácie prebehli v roku 2011 aj v Maroku, Alžírsku a Sudáne. Na rozdiel od Tuniska, Egypta a Líbye však zásadnejšie zmeny ich politických systémov neprinesli. V najmenej autoritatívnom režime Severnej Afriky, v Maroku, prisľúbil kráľ Mohamed VI. ústavné reformy, rozšírenie právomocí parlamentu, garancie dodržiavania občianskych práv a boj proti korupcii (Karam 2011). Demonštrácie neobišli ani vnútornými konfliktmi zmietaný Sudán. Prezident al-Bašír prisľúbil, že v ďalších prezidentských voľbách v roku 2015 už nebude kandidovať (sľub potom nedodržal). V Alžírsku boli obyvatelia zdržanlivejší, majúc na pamäti občiansku vojnu v 90. rokoch 20. storočia (Ofori-Amoah 2020).

Koniec dlhoročnej autoritatívnej vlády Abdelazíza Butefliku v Alžírsku a Umara al-Bašíra v Sudáne prišiel v roku 2019, kedy aj tieto krajiny zasiahla vlna masívnych protestov, pripomínajúcich Arabskú jar. Demonštrácie v Alžírsku vypukli po tom, čo prezident Buteflika oznámil, že v prezidentských voľbách bude kandidovať aj na piate funkčné obdobie. Už v roku 2013 pritom utrpel ťažkú mozgovú príhodu a na verejnosti sa ukazoval len minimálne. Všeobecne sa predpokladalo, že funkciu zastáva len formálne a v skutočnosti vládne úzka skupina najvyšších predstaviteľom armády a biznisu. Jeho rozhodnutie pobúrilo najmä mladých ľudí, ktorí najviac pociťovali vysokú nezamestnanosť, korupciu a zlú ekonomickú situáciu. Buteflika nakoniec nekandidoval

1 Nárast vplyvu radikálnych islamistov a zhoršenie bezpečnostnej situácie v Líbyi sa prejavili napr. pri útoku na americkú diplomatickú misiu v Bengázi. V symbolický dátum 11. 9. 2012 pri nej zahynul americký veľvyslanec v Líbyi.

a po 20 rokoch v úrade skončil. Prezidentské voľby, ktorých sa tradične mohli zúčastniť len vládou schválení kandidáti, vyhral v decembri 2019 ďalší vysoký predstaviteľ vládnuceho režimu (FNL), Abdal Madžíd Tabbúni. Protesty a nespokojnosť s politickou a ekonomickou situáciou v krajine pretrvávajú.

Po odtrhnutí Južného Sudánu (2011) sa ekonomická situácia v Sudáne, spravovanom diktátorom Umarom al-Bašírom, čoraz viac zhoršovala. Vláda v Chartúme prišla o značnú časť príjmov z ropy, od ktorých bola sudánska ekonomika závislá.[2] Bašírovmu režimu sa darilo potláčať prejavy stupňujúceho sa odporu až do roku 2018, kedy ekonomické problémy vyvrcholili devalváciou meny, nedostatkom základných tovarov a peňazí v obehu, a takmer 70 % infláciou (The Economist 2019). Koncom roka 2018 vypukli protesty proti stúpajúcim cenám chleba a benzínu. Začiatkom roka 2019 prerástli do masových demonštrácií. Zúčastňovali sa ich predovšetkým mladí ľudia, takmer 70 % protestujúcich tvorili ženy (Salah 2019). Režim sa ich snažil potlačiť násilím. K zlomu došlo v apríli 2019, kedy sa proti vláde postavila aj armáda. Prepustila politických väzňov, zatkla prezidenta a vytvorila prechodnú vládu. Demonštrácie pokračovali a požadovali, aby sa súčasťou vlády stáli aj zástupcovia občianskej opozície. V júli 2019 bola vytvorená vojensko-civilná vláda, ktorá má krajinu doviesť k demokratickým voľbám v roku 2022. V roku 2020 uzavrela prímerie v Darfure a rozhodla o vydaní Umara al-Bašíra Medzinárodnému trestnému súdu v Haagu, kde má byť súdený za vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti.

2 Ropa predstavuje približne 70 až 90 % sudánskeho exportu. Strategický ropovod, spájajúci náleziská v južnom a strednom Sudáne s prístavom Port Sudan, bol sprevádzkovaný v roku 1999. Na jeho výstavbe sa podieľala predovšetkým Čína, ktorá je jedným z najväčších odberateľov sudánskej ropy. V 90. rokoch 20. storočia využila medzinárodnú izoláciu, do ktorej sa režim Umara Bašíra dostal kvôli podpore medzinárodného terorizmu. V ďalšom období sa stala jeho strategickým partnerom. Existujú podozrenia, že počas vojny v Darfure ho napriek rezolúciám a embargám OSN, podporovala aj vojensky (Andersson 2008, Amnesty International 2007).

Úlohy a zadania:

- **Aké sú najdôležitejšie špecifiká historického a politického vývoja regiónu v porovnaní so subsaharskou Afrikou?**
- **V ktorých historických obdobiach bol región pod silným vplyvom Európy a v ktorých obdobiach prevažovali skôr vplyvy z Blízkeho východu? Uveďte príklady vzájomného ovplyvňovania a aplikujte ich na súčasnú situáciu v regióne.**
- **Pomenujte najdôležitejšie problémy, ktorým čelili štáty Severnej Afriky po získaní nezávislosti.**

2. 4 OBYVATEĽSTVO SEVERNEJ AFRIKY

Jedným zo základných prírodných špecifík Severnej Afriky, ktoré podstatnou mierou ovplyvňuje charakteristiky obyvateľstva, je jej poloha okolo obratníka Raka, prevažne v suchom tropickom pásme, a zároveň prítomnosť najväčšej púšte sveta. Dôsledkom sú výrazné rozdiely v rozmiestnení a hustote zaľudnenia – rozsiahle ľudoprázdne priestory v porovnaní s extrémne husto osídlenými regiónmi. Prírodné špecifiká samozrejme dlhodobo vplývajú aj na vývoj a podobu miestnej kultúry – na spôsob života (napríklad rozšírené kočovníctvo v minulosti), obliekania (zahaľovanie celého tela ako ochrana pred slnkom), výroby (nevyhnutné zavlažovacie systémy) a podobne. Sahara je však doteraz skôr bariérou ako koridorom, takže Severná Afrika je populačne, kultúrne aj politicky výrazne odlišná od subsaharskej Afriky. Naproti tomu jej väčšia časť tvorí región, demograficky homogénne prepojený s „arabským svetom" juhozápadnej Ázie – v medzinárodných prehľadoch a regionalizáciách je často označovaný ako MENA (Middle East and North Africa). Ale nemuselo to tak byť vždy, v čase pred dezertifikáciou Sahary sa tu rozkladala savanová krajina a populácie prvých anatomicky moderných ľudí (homo sapiens) boli zrejme rozšírené naprieč celým kontinentom. Svedčia o tom archeologické nálezy z Jebel Irhoud v západnom Maroku (asi 50 km juhovýchodne od mesta Safi) staré približne 300 000 rokov.

Geografická a geopolitická poloha regiónu na styku Afriky, Ázie a Európy, teda v uzle veľkých a starých svetových civilizačných centier, je tiež špecifická. Napriek jej polohe na križovatke prirodzených migračných koridorov tu historicky neprebehlo výrazné miešanie kultúrnych ani rasových vplyvov. Demograficky je Severná Afrika napriek svojej polohe na križovatke kultúr výrazne homogénna – hlavne rasovo, jazykovo a religiózne.

2.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva

Severná Afrika, tak ako je definovaná v tomto texte, mala v r. 2020 približne 250 miliónov obyvateľov, čo bolo asi 20 % africkej a 3 % svetovej populácie (World Factbook 2020). V porovnaní piatich afrických regiónov bola počtom obyvateľov na treťom mieste, s výrazným odstupom od druhej západnej aj štvrtej strednej Afriky. Najpočetnejšiu populáciu má Egypt (viac ako 104 miliónov obyvateľov), ktorý sa len v r. 2019 dostal do pätnástky stomiliónových štátov sveta a je po Nigérii a Etiópii tretím najľudnatejším štátom Afriky. Dôvodom je okrem iného aj niekoľko tisícročí využívania a zdokonaľovania prírodného potenciálu rieky Níl pre poľnohospodárstvo. Aj preto sa na rozdiel od ostatných extrémne ľudnatých štátov Afriky obyvateľstvo Egypta koncentruje na veľmi malom území. 95 % obyvateľov Egypta obýva len približne 5 % jeho rozlohy. Zároveň na tomto území žije viac ako 40 % obyvateľov celej Severnej Afriky. Takmer jedna tretina obyvateľov Severnej Afriky žije v Alžírsku a Sudáne. Oba štáty presiahli v r. 2020 hranicu 42 miliónov obyvateľov, za nimi nasleduje Maroko (36 mil.)

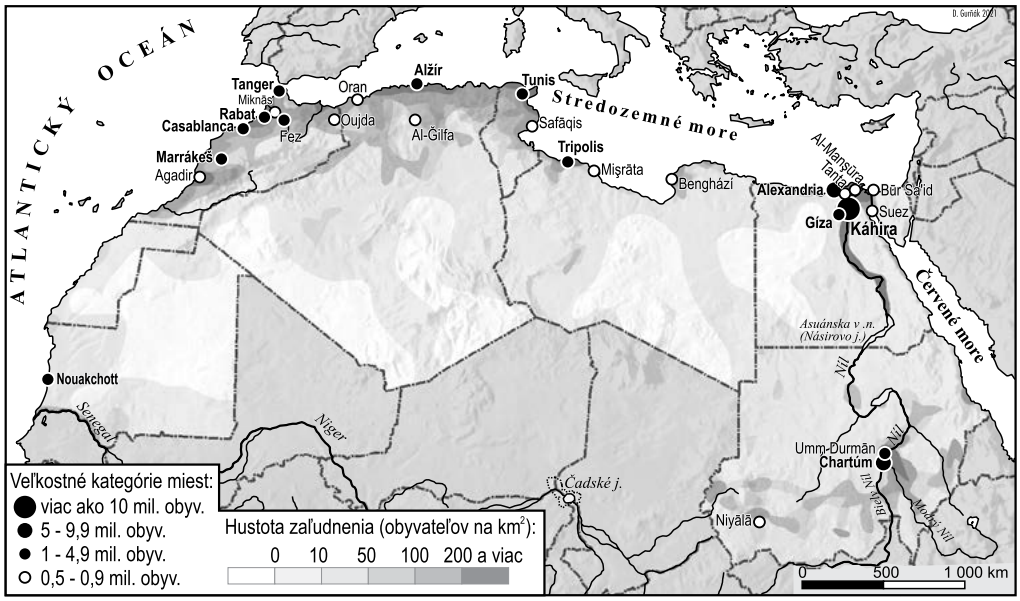

Obr. 17 *Hustota zaľudnenia v Severnej Afrike*

a Tunisko (12 mil.). Len Líbya má vzhľadom na svoju veľkú rozlohu relatívne malý počet obyvateľov, v r. 2020 to bolo necelých sedem miliónov. Najmenej obyvateľov žije v Západnej Sahare, približne 650 000. Je to sčasti kvôli extrémne nepriaznivým prírodným podmienkam, pretože púšť siaha až k pobrežiu (podobne ako v Líbyi), sčasti ale aj kvôli výraznej emigrácii v nedávnej minulosti, spôsobenej anexiou zo strany Maroka. Odhadom 90 000 až 160 000 pôvodných obyvateľov Západnej Sahary žije v utečeneckých táboroch okolo Tindoufu v západnom Alžírsku.

Hustota zaľudnenia v Severnej Afrike (pozri obr. 17) už presiahla 28 obyvateľov na km². Napriek tomu kvôli nevhodným podmienkam pre život na veľkej rozlohe regiónu nedosahuje ani hodnotu celoafrického (44 obyv./km²) alebo celosvetového priemeru (57 obyv./km² v r. 2020). Ako však bolo spomenuté vyššie, samotné číslo takmer o ničom nehovorí, pretože obyvateľstvo je rozmiestnené veľmi nerovnomerne. Ako protiváha rozsiahlym neobývaným púštnym a horským oblastiam sa tu nachádzajú menšie územia s často extrémnou hustotou zaľudnenia. Tri najväčšie koncentrácie obyvateľstva v regióne je možné definovať v súlade s troma dominantnými typmi prírodného prostredia, ktoré v regióne oddávna umožňujú prežitie veľkých ľudských populácií vďaka ich vhodnosti pre poľnohospodárstvo. Prvým je subtropické pobrežie Stredozemného mora od Líbye po Maroko, z juhu pred vplyvom Sahary zväčša chránené atlaskou horskou sústavou. Prekrýva sa s jadrom historicky intenzívne osídleného regiónu Maghreb. Hustota zaľudnenia tu v rozsiahlych urbanizovaných oblastiach presahuje 2000 obyv./km², smerom od severu na juh do horských a púštnych oblastí klesá samozrejme plynulo až k nulovej hodnote. Druhou výraznou koncentráciou obyvateľstva je údolie Nílu v Egypte a Sudáne s výrazne odlišnými charakteristikami rozloženia obyvateľstva. Je to v podstate „najväčšia saharská oáza“ s veľmi prudkým prechodom

z kompaktného, extrémne husto osídleného územia do ľudoprázdnej púšte. Najväčšia koncentrácia obyvateľstva je v Káhire a v priestore nílskej delty, v extrémnych prípadoch aj viac ako 5000 obyv./km² v jej najviac urbanizovaných oblastiach. Treťou oblasťou výraznejšej koncentrácie obyvateľstva v regióne je Sahel na juh od Sahary, ale to len v porovnaní s ľudoprázdnou Saharou. Zaberá južné pohraničie Mauritánie a Sudánu. Letné obdobie dažďov a dlhé, suché obdobie počas zvyšku roka umožňujú síce plošne rozsiahly, ale nekoncentrovaný výskyt prevažne poľnohospodárskeho obyvateľstva s maximami okolo 100 obyv./km². K tomu prispieva aj ekonomická zaostalosť pásma Sahelu a teda len zriedkavý výskyt husto osídlených urbanizovaných jadier. Výnimkou sú napríklad okolie hlavného mesta Mauritánie a Darfur v juhozápadnom Sudáne.

Na rozmiestnenie populácie okrem prírodných daností prostredia vplýva aj rastúca technologická vyspelosť, ktorá umožňuje rast počtu obyvateľov najmä v izolovaných sídlach v extrémnych púštnych podmienkach. Schopnosť dovážať pitnú vodu na dlhé vzdialenosti a budovanie ciest a železníc umožnili rozvoj saharských oáz, napríklad rozľahlá Faiyúmska oáza v severnom Egypte.

Z pohľadu jednotlivých štátov sú charakteristiky rozmiestnenia ich obyvateľstva a hustoty zaľudnenia takisto výrazne priestorovo diferencované. Priemerné hodnoty za celé štátne územie majú istú výpovednú hodnotu len v prípade Tuniska a sčasti Maroka, kde je obyvateľstvo rozložené relatívne rovnomerne, s výnimkou ich južných púštnych regiónov. V Alžírsku a Líbyi je obyvateľstvo skoncentrované v úzkom pruhu pobrežia a jeho blízkeho zázemia – do 50 km v Líbyi a 200 km v Alžírsku. V Sudáne je okrem doliny Nílu hustejšie osídlené samozrejme pobrežie Červeného mora a juh štátneho územia pozdĺž hranice s Južným Sudánom, v sahelskom pásme, podobne ako v Mauritánii. V Egypte sú okrem dominantnej doliny Nílu hustejšie osídlené všetky morské pobrežia vrátane Sinajského poloostrova a prieplavového pásma, ale aj mnohé oázy, najmä na ľavom brehu Nílu, kam bolo možné po vybudovaní Asuánskej priehrady doviesť vodu na zavlažovanie. Západná Sahara je takmer ľudoprázdna, len s koncentráciami obyvateľstva okolo pobrežných miest. Údaje o jej území sú však často nedostupné alebo vyhodnocované ako časť marockého územia.

Najhustejšie zaľudneným štátom regiónu je Egypt s hodnotou prekračujúcou 100 obyv./km², čo je hodnota takmer porovnateľná so Slovenskom, ale neporovnateľná z hľadiska rovnomernosti rozloženia obyvateľstva. V tomto ukazovateli je najviac reprezentatívna hodnota za Tunisko (72 obyv./km²) alebo Maroko (80 obyv./km²). Naopak, medzi najredšie osídlené štáty sveta patria Mauritánia a Líbya, kde žije len asi 4 obyv./km² (World Factbook 2020).

2.4.1.1 Populačná dynamika

Súčasné hodnoty počtu a rozmiestnenia obyvateľstva v Severnej Afrike sú najmä výsledkom demografického vývoja za posledné približne jedno storočie. V tomto období, ale najmä v druhej polovici 20. storočia, patrila Severná Afrika medzi popula-

čne najdynamickejšie regióny sveta. Oproti subsaharskej Afrike populačná explózia vo väčšine štátov začala skôr (už v prvej tretine 20. storočia), ale vzhľadom na odlišnú kultúrnu, politickú a ekonomickú situáciu mala miernejší priebeh. Tento trend reprezentujú najmä štyri štáty Maghrebu a Egypt. Naopak, vývoj v Mauritánii a čiastočne v Sudáne sa viac podobá vývoju v subsaharskej Afrike. Špeciálnym prípadom je Západná Sahara s výraznými výkyvmi populačnej dynamiky, najmä kvôli turbulentnej politickej situácii od polovice 20. storočia až do súčasnosti. Základným ukazovateľom populačnej dynamiky Severnej Afriky je približne päťnásobný rast populácie v porovnaní s rokom 1950, keď mal región len asi 50 miliónov obyvateľov (World Factbook 2020). Pretože celý región má dlhodobo negatívne migračné saldo, tento rast je takmer výlučne výsledkom prirodzeného prírastku. Rast populácie Severnej Afriky bol mierne pomalší ako rast celej Afriky, ktorá zväčšila svoju populáciu 5,5 – násobne. Oproti celému svetu bol ale rast Severnej Afriky podstatne rýchlejší – svetová populácia v rovnakom období vzrástla trojnásobne.

Emigrácia už dlhodobo spomaľuje populačný rast Severnej Afriky. Záporné migračné saldo sa ročne pohybuje v desiatkach až stovkách tisíc obyvateľov. Jednoznačne prevláda medzikontinentálna emigrácia: atraktívne sú bývalé koloniálne metropoly v Európe (aj vďaka jazykovej pripravenosti migrantov) a bohaté krajiny Perzského zálivu (vďaka kultúrnej blízkosti a ponuke pracovných miest). Medziregionálna migrácia medzi Severnou Afrikou a západoafrickými štátmi Sahelu je minimálna. Výnimkou je Mauritánia s trvalým prílevom migrantov do jej prístavných miest a odtiaľ ďalej, najmä do Európy. Naopak, Sudán je cieľom alebo východiskom až polovice migračného pohybu v regióne. Je to ale len vďaka mohutným migračným prúdom z chudobnejších susedných krajín Strednej a Východnej Afriky (najmä z Čadu, Južného Sudánu, Etiópie, Eritrey a Somálska). Migrantom slúži Sudán takisto len ako zastávka na etapovom presune ďalej na sever, najmä do destabilizovanej Líbye, prípadne Alžírska, s konečným cieľom migrácie najmä v Európe. Napriek tomu imigranti v Líbyi dnes tvoria asi 12 % populácie (World factbook 2020), pretože značná časť migrantov zo subsaharskej Afriky sa ďalej nedostane. Migračná výmena medzi jednotlivými štátmi regiónu je veľmi malá a dominuje tu dlhodobo najmä presun obyvateľov z okupovanej Západnej Sahary do utečeneckých táborov v západnom Alžírsku (okolie mesta Tinduf). Hlavné dôvody migrácie sú najmä ekonomické – hľadanie lepšieho zdroja príjmu a následná podpora rodiny formou pravidelného posielania peňazí alebo tovarov. Severoafrické štáty na čele s Egyptom sú adresátmi takmer 60 % takto posielaných peňazí do Afriky (Mercandalli a Losch 2017). Mauritánia ale po r. 2012 prijala aj Tuaregov utekajúcich pred občianskou vojnou z Mali. Do Sudánu prúdia utečenci z destabilizovaných regiónov Strednej a Východnej Afriky a v dôsledku klimatických zmien v súčasnosti rapídne rastú aj počty environmentálnych utečencov zo všetkých krajín Sahelu.

Celkový populačný rast Severnej Afriky bol najvýraznejší medzi rokmi 1955 a 1985, keď každoročne pribudlo v regióne viac ako 2,5 % obyvateľov. Maximá okolo 3 % boli zaznamenané v období 1980 – 1990, ktoré je nazývané aj „desaťročím Afriky“. Vtedy práve Afrika ako celok zaznamenávala najväčšie prírastky spomedzi svetadielov, Severná Afrika v rámci Afriky a Líbya v rámci Severnej Afriky. Líbya bola

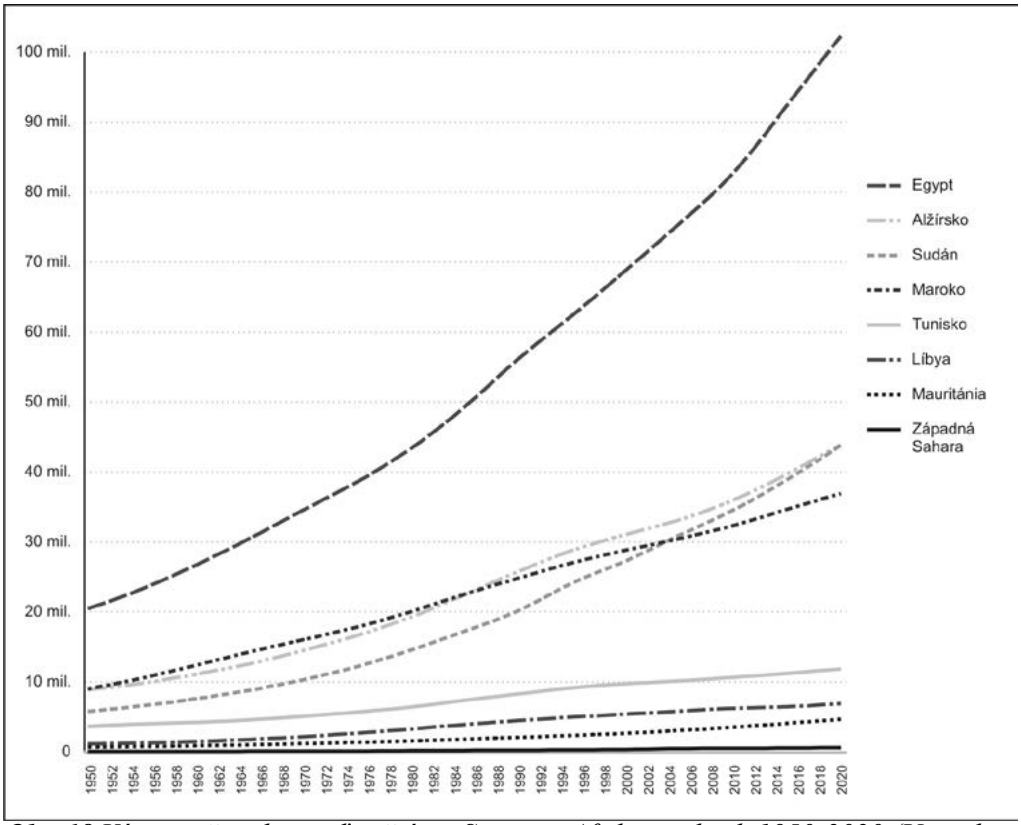

Obr. 18 *Vývoj počtu obyvateľov štátov Severnej Afriky v rokoch 1950-2020 (United Nations DESA 2019)*

v 70. a 80. rokoch 20. storočia najrýchlejšie rastúcim štátom sveta, jej ročný prírastok presahoval 4 %. Bol to do značnej miery výsledok politickej stabilizácie po získaní nezávislosti, ekonomického rastu, ale aj štedrej sociálnej politiky štátu, dotovanej najmä príjmami z ťažby a predaja ropy. Podobný scenár populačného vývoja sa v tom období odohrával v Alžírsku, Egypte a Tunisku, len na nižších hodnotách rastu okolo 2 – 3 % ročne. Maroko svoj vrchol 3,5 % prírastku ročne zaregistrovalo už v polovici 60. rokov a odvtedy jeho hodnoty takmer plynulo klesajú. Reagovali tak na pozitívny sociálny vývoj v krajine. Naopak, Sudán zaznamenal maximá rastu (takmer 4 % ročne) až v 90. rokoch 20. storočia ako reakciu na predošlý útlm spôsobený občianskou vojnou. Mauritánia ako jedna z najmenej sa rozvíjajúcich krajín sveta si drží dlhodobo vysokú úroveň rastu medzi 2,5 a 3 % ročne, len s miernym poklesom hodnôt v súčasnosti. Špecifická je svojim populačným vývojom Západná Sahara, ktorá ako jediný štát regiónu má dlhodobo pozitívne migračné saldo. To sa prejavuje aj na populačnom raste, ktorý je tu v súčasnosti dotovaný najmä politicky riadenou imigráciou z Maroka. Na území dnes žije tridsaťkrát viac obyvateľov ako v polovici 20. storočia. Najmä v 70. rokoch bol populačný vývoj mimoriadne rozkolísaný. Po mohutnom raste z domácich zdrojov (viac ako 10 % ročne) došlo po anexii Marokom až k úbytku populácie, hlavne emigrá-

ciou miestneho obyvateľstva. Nasledovalo krátke obdobie maximálneho rastu viac ako 15 % ročne, čo naopak zapríčinila imigrácia z Maroka.

Západná Sahara ako jediný štát regiónu má svoj súčasný populačný rast dotovaný len sčasti prirodzeným prírastkom. Značná, ale vzhľadom na informačné embargo zo strany Maroka neznáma časť ročného prírastku je dnes výsledkom imigrácie. V ostatných štátoch regiónu prevažuje emigrácia nad imigráciou, ale jej hodnoty sú príliš malé na to, aby vo väčšej miere ovplyvňovali ešte stále výrazný populačný rast. Ten sa v r. 2020 pohyboval okolo hodnoty 1,9 % ročne a zaznamenával pomalý pokles. Zaujímavý je fakt, že to nie je najnižšia hodnota za ostatné roky. Tú región dosahoval pred udalosťami Arabskej jari v r. 2010 (okolo 1,7 % ročne). Aj keď je vo všetkých severoafrických štátoch od konca 80. rokov 20. storočia zreteľný dlhodobý trend poklesu hodnoty prírastku populácie, ten je dnes stále na takmer dvojnásobnej hodnote svetového priemeru.

Pre pochopenie príčin a následkov populačného rastu je nutná aj analýza jednotlivých jeho komponentov, ktorých význam nie je rovnaký, ale sa v čase mení (United Nations DESA 2019). V prvom rade je tu dlhodobý pokles pôrodnosti od polovice 20. storočia, ktorý je dnes na ročnej úrovni 2,5 %. S ním súvisí aj dramatická zmena celkovej miery plodnosti, ktorá od roku 1950 klesla zo sedem detí na ženu na súčasnú hodnotu 3,2 dieťaťa na ženu. Je to najmä výsledok sociálneho pokroku, odklonu od náboženských dogiem a rastu miery urbanizácie súvisiacej s odklonom od tradičného vidieckeho a agrárneho spôsobu života. Výnimkou z tohto trendu bola práve spomínaná Líbya, kde vďaka štedrým sociálnym opatreniam a štátnej podpore mnohodetných rodín vzrástla plodnosť v 70. a 80. rokoch na viac ako osem detí na ženu. Po prudkom poklese od konca 80. rokov je dnes Líbya už pod severoafrickým priemerom a blíži sa k hodnotám jednoduchej obnovy populácie (2,2 dieťaťa na ženu). Podobne je to v ostatných štátoch Maghrebu. Najvyššie hodnoty plodnosti okolo 4,5 dieťaťa na ženu majú dnes Mauritánia a Sudán. Tam je aj vek prvorodičiek stále pod hranicou 20 rokov, čo je približne o päť rokov menej ako na severe regiónu.

Úmrtnosť začala v regióne prudko klesať vplyvom základných zdravotníckych a hygienických opatrení už začiatkom 20. storočia, dve až tri desaťročia pred poklesom pôrodnosti. Dnes je na najnižších dosiahnuteľných hodnotách (okolo 0,5 % ročne), čím sa región dostáva na prvé priečky vo svete spolu s Južnou Amerikou. Predpokladom je jej pomalý vzostup po roku 2025, lebo v populácii začína narastať počet seniorov nad 65 rokov. Rýchlo rastie očakávaná dĺžka života. V súčasnosti je 72,9 rokov, čo je presne na úrovni svetového priemeru a o osem rokov viac ako africký priemer. Rýchlejšie rastie u žien, ktoré majú šancu dožiť sa približne o štyri roky viac ako muži. Napriek radikálnemu pokroku v hygiene a medicíne je ale najmä vo vidieckych oblastiach stále relatívne vysoká úmrtnosť detí do piatich rokov ako výrazný ukazovateľ ekonomickej zaostalosti. Plynulo však klesá pod súčasnú hranicu 3 %. Najlepšie je na tom Tunisko (1 %), najhoršie Mauritánia (viac ako 7 %). V polovici 20. storočia však tento ukazovateľ za celý región vysoko presahoval 30 %.

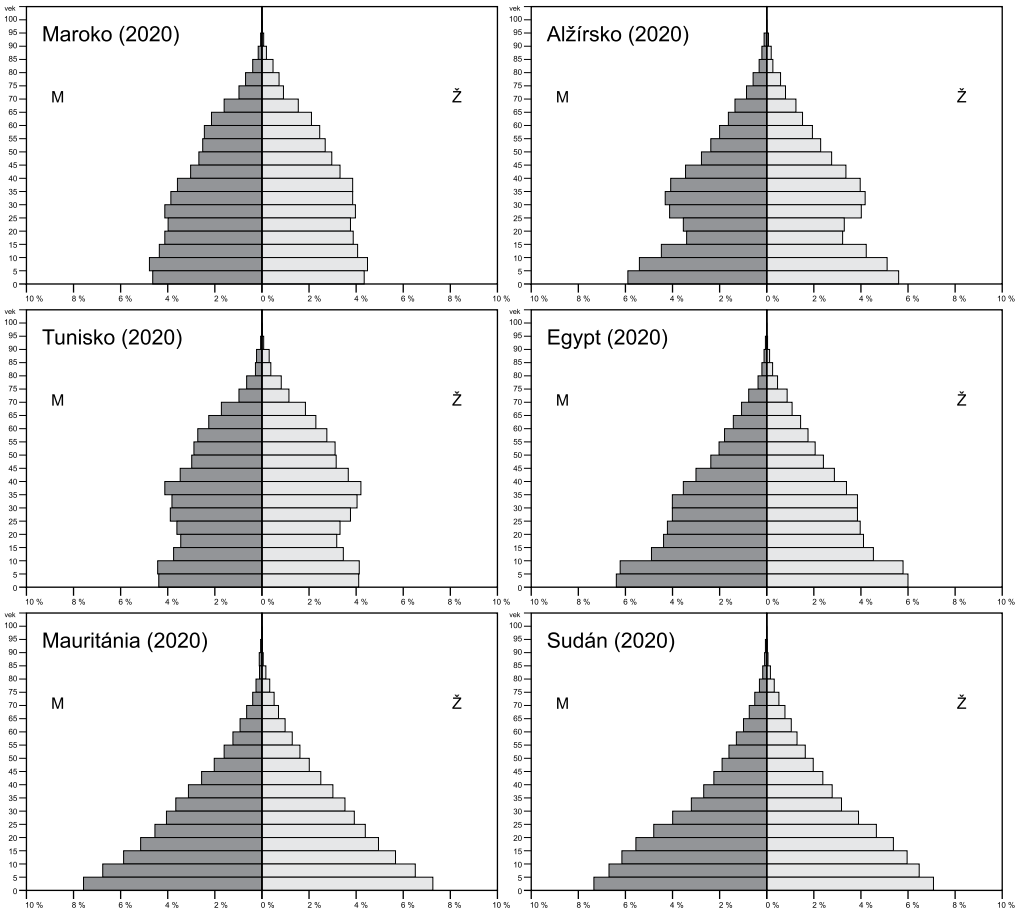

Obr. 19 *Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Severnej Afriky v roku 2020 (populationpyramid.net 2020)*

Na základe uvedených ukazovateľov môžeme preto zaradiť Severnú Afriku z hľadiska populačnej dynamiky približne do polovice tretej fázy demografického cyklu. Znamená to, že úmrtnosť sa už dostala na najnižšie možné hodnoty, pričom populačný prírastok je ešte stále vysoký, najmä kvôli vysokej pôrodnosti. Aj keď pôrodnosť v súčasnosti radikálne klesá, región by sa mal dostať do štvrtej fázy nulového rastu podľa súčasných prognóz až po začiatku 22. storočia. Tvar populačnej pyramídy sa dynamicky mení z progresívneho smerom ku stabilizovanému a celý región sa blíži do obdobia „vyplácania populačných dividend“. To znamená, že stále mladá populácia je zásobárňou lacnej a početnej pracovnej sily na niekoľko desaťročí dopredu, pritom štátne rozpočty nie sú ešte preťažované rastúcimi sociálnymi výdavkami pre ekonomicky neproduktívne zložky populácie. Pod podmienkou stabilizácie politickej situácie tak môžu vlády naštartovať masívny rast ekonomík svojich krajín.

Súčasná veková štruktúra regiónu je jednoznačne obrazom končiaceho demografického prechodu. Populácia je stále mladá (jej mediánový je 24,9 roka), v najstarších

krajinách sveta je to takmer dvojnásobok. V druhej polovici 20. storočia populácia v regióne vplyvom rastúcej pôrodnosti najskôr mladla, minimum mediánu 17,6 roka dosiahla okolo r. 1970. Odvtedy postupne starne a až v roku 2050 by mal mediánový vek prekročiť hodnotu 31 rokov (World Factbook 2020). Najmladšiu populáciu má v súčasnosti Sudán (18,3 roka) a najstaršiu Tunisko (32,7 roka), zatiaľ jediná krajina regiónu, kde mediánový vek prekročil 30 rokov.

Počtom dnes výrazne prevládajú dospelí produktívni obyvatelia (15-64 rokov), ktorých je asi 160 miliónov, teda asi 62 %. Táto skupina zároveň najprudšie rastie (United Nations DESA 2019). Za ňou početne nasleduje detská populácia do 14 rokov (asi 80 miliónov a takmer tretinový podiel), ktorej rast sa len v ostatných rokoch prudko spomalil a blíži sa k nulovému prírastku. Naopak, expanzia čaká v najbližšej budúcnosti zatiaľ početne najmenšiu kategóriu seniorov (20 miliónov, 7 %).

Z hľadiska porovnania pohlaví mužská zložka populácie je mladšia ako ženská – je to dôsledok veľmi početných najmladších generácií, kde prirodzene dominujú chlapci. Žien je oproti mužom viac len vo vyšších vekových kategóriách kvôli nadúmrtnosti mužov, staršie ročníky sú ale v populácii početne menej zastúpené. Výnimkou je Líbya so staršou mužskou populáciou. Môže to byť v dôsledku prílevu migrantov z chudobných štátov subsaharskej Afriky, najmä mužov v ekonomicky aktívnom veku. Niektorí z nich ostávajú žiť v krajine na trvalo.

Podiel žien a mužov v populácii a najmä v jednotlivých vekových kategóriách do istej miery hovorí o rovnoprávnosti postavenia pohlaví v spoločnosti, ale aj o následkoch vojen alebo migračných pohybov. V Severnej Afrike je tento pomer v súčasnosti vyrovnaný, čo je kombinácia končiacej populačnej explózie (preto početnejších mladších vekových kategórií, v ktorých prirodzene prevláda mužská zložka) a výraznej emigrácie, ktorej účastníkmi sú zasa väčšinou muži v ekonomicky aktívnom veku. Pri bližšom pohľade je tu však viacej významných odchýlok v jednotlivých štátoch aj v jednotlivých vekových kategóriách. V Tunisku a Sudáne je napríklad výrazne menší podiel mužov medzi ekonomicky aktívnym obyvateľstvom (0,95 mužov na jednu ženu) kvôli zahraničnej, ekonomicky motivovanej emigrácii. V Sudáne naopak v seniorskej kategórii nad 65 rokov je málo žien (1,12 mužov na jednu ženu) kvôli ich nerovnoprávnemu postaveniu v spoločnosti. Opačným extrémom je Mauritánia, kde vo väčšine vekových skupín (s výnimkou najmladšej do 14 rokov) je výrazne menej mužov ako žien, takisto kvôli emigrácii. Najmenej (len 0,73 mužov na jednu ženu) je to v seniorskej kategórii nad 65 rokov.

2.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva

Afrika je bez pochybností jadrovým kontinentom vzniku a šírenia ľudskej populácie a dodnes aj dominantným priestorom existencie a šírenia jej negroidnej zložky. Aj tu má však región Severnej Afriky osobitné postavenie, pretože po prehistorických

klimatických zmenách, ktorých dôsledkom bol okrem iného aj vznik Sahary ako výraznej bariéry, bola negroidná populácia zatlačená južnejšie. Od severu a východu sa postupne presadzovali europoidné populácie a etniká, najmä v pobrežných zónach, najvhodnejších pre život. Postupným vývojom špecifických životných stratégií, prispôsobených pre prežitie v púšti (vysoká mobilita, schopnosť navigácie, kočovníctvo) dokázali obsadiť celý priestor suchých trópov približne po 15° s. g. š. Preto dnes v Severnej Afrike výrazne dominuje mediteránna vetva europoidnej rasy s charakteristickými europoidnými črtami, ale s výrazne tmavou pokožkou, tmavohnedými očami, čiernymi, vlnitými vlasmi, úzkym a často ohnutým nosom s vysokým koreňom a užšími perami v porovnaní s negroidmi. Len na krajnom juhu regiónu (juh Mauritánie a Sudánu) dochádza k tradičnému a dlhodobému miešaniu europoidného a negroidného rasového typu. Naopak, prítomnosť severného (svetlejšieho) subtypu europoidnej rasy je pozostatkom kolonializmu a väčšie počty Európanov žijú najmä na krajnom severe regiónu, takmer výlučne v mestách.

2.4.2.1 Etnická a jazyková štruktúra

Etnolingvistická štruktúra väčšiny územia Severnej Afriky sa môže zdať na prvý pohľad jednoduchá až monotónna. Výrazne tu počtom aj priestorovým rozšírením dominuje štátotvorný národ Arabov s dlhou históriou a regionálne najsilnejším vplyvom na politiku a kultúru. Svojím pôsobením pri expanzii do Severnej Afriky z východu od siedmeho storočia arabizoval aj mnohé iné severoafrické národy a etniká, najmä prostredníctvom šírenia islamu a arabského jazyka. Preto príslušníci aj niektorých iných etník sa dnes hlásia skôr k Arabom a štáty Maghrebu uvádzajú etnickú príslušnosť majoritnej väčšiny svojich obyvateľov ako arabsko-berberskú. Napríklad v Alžírsku asi 90 % obyvateľstva má berberský pôvod, ale len 15 % obyvateľov sa hlási priamo k Berberom, väčšina naopak k Arabom. Napriek tomu alžírska vláda v ostatných rokoch (po desaťročiach zákazov) dovoľuje oficiálne zavádzanie berberských jazykov do štátnych škôl. Arabi patria do afroázijskej (semito-hamitskej) jazykovej rodiny a do najpočetnejšej z jej štyroch skupín – semitskej. Tá je ešte rozdelená na dve podskupiny, z ktorých znovu výrazne početnejšia je arabská podskupina s dominantným arabským jazykom a jeho mnohými dialektami (je ich minimálne 27 a z toho v Severnej Afrike približne 14). Dialekty arabčiny v Severnej Afrike vznikli najmä preberaním prvkov miestnych jazykov ostatných troch skupín afroázijskej rodiny (berberskej, kušitskej a čadskej). Jazyky berberskej skupiny ovplyvnili najmä hassanijskú arabčinu na západe regiónu (celá Západná Sahara a Mauritánia, juh Maroka a juhozápad Alžírska), ale aj marocký, alžírsky, tuniský a líbyjský dialekt arabčiny a saharskú arabčinu na juhu Alžírska. Kušidské jazyky (spolu s niektorými nílsko-saharskými africkými jazykmi) ovplyvňujú arabčinu v južnom Sudáne, čadské jazyky v západnom Sudáne a južnej Líbyi. Pozdĺž Nílu v južnom Egypte a v severnom Sudáne je rozšírený núbijský dialekt arabčiny, v strednom Egypte dialekt Saidi, pozdĺž Červeného mora dialekty Badawi a Hejazi, v severnom Egypte egyptská arabčina, slúžiaca ako úradný jazyk (pozri obr. 20).

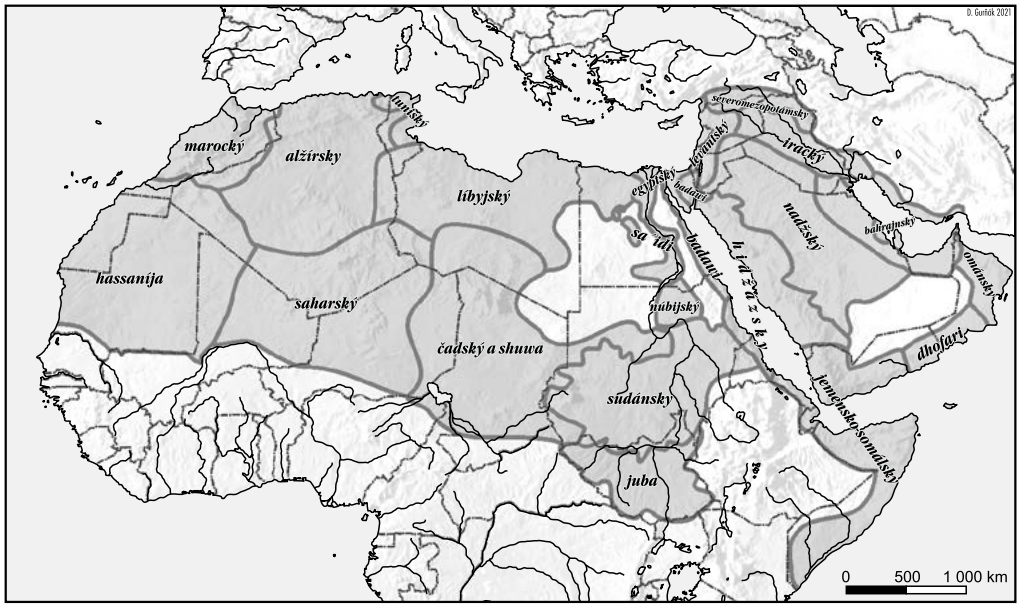

Obr. 20 *Dialekty arabčiny*

Z nearabských jazykov afroázijskej jazykovej rodiny sú najviac rozšírené berberské (asi 300 jazykov a ich dialektov). Používajú sa v celom Maroku, v horských oblastiach Atlaskej sústavy, na krajnom juhu Tuniska a juhovýchode Mauritánie, ale najmä v centrálnej Sahare v južnej polovici Alžírska a na západe Líbye. V Maroku a Alžírsku už sú berberské jazyky uznané aj ako úradné spolu s arabským jazykom. V týchto štátoch podiel obyvateľov hlásiacich sa k berberským etnikám stúpa. Berberi (sami si niekde hovoria Imazighen, čiže slobodní ľudia) zrejme už v praveku nahradili v celej Severnej Afrike negroidné etniká, a naopak v stredoveku boli zatlačení Arabmi do najmenej priaznivých podmienok hôr a púští. Čím viac na západ a juhozápad, tým menej sú arabizovaní. Spomínaní sú už v staroegyptských spisoch ako Libu (Lebu), odtiaľ asi pochádza názov Líbya. Najznámejšou skupinou berberských etník sú Tuaregovia z centrálnej Sahary, ktorí jediní majú vlastné písmo. Niektoré ich komunity (najmä v Ahaggare) stále odvodzujú svoj pôvod od ženskej línie rodiny (teda matrilineárne), čo je ešte pozostatok matriarchálnej spoločnosti. K ďalším významnejším berberským etnikám patria Kabylovia a Mozabiti na severe Alžírska, Rífania v severnom Maroku, Šavíjovia, Šleuhovia, Džerbania a iní. Tamazight ako jeden z tuaregských jazykov je ako úradný používaný v južnom Tunisku.

Juh Líbye obývajú europoidní Tubuovia (vo význame „ľudia zo skál“), ktorí však jazykovo patria už do nílsko-saharskej jazykovej rodiny.

Najpestrejšia etnická a jazyková štruktúra je logicky v Mauritánii a Sudáne, ktoré ležia na rozhraní europoidných a negroidných etník a na južnej hranici zásahu arabskej kultúry. V Sudáne sa hlási k Arabom 70 % obyvateľstva. Núbijci v južnom (hornom) Egypte a severnom Sudáne patria síce k europoidnej rase, ale jazykovo už medzi náro-

dy nílsko-saharskej jazykovej rodiny. Väčšina z nich hovorí aj po arabsky a čiastočne sú s Arabmi aj pomiešaní. Majoritnú populáciu tvoria len pozdĺž toku Nílu v širšom okolí Asuánskej priehrady. Ich jazyk patrí k úradným jazykom Sudánu, podobne ako jazyk etnika Fur z Kordofánskej plošiny na západe štátu. Na krajnom juhu Sudánu dopĺňajú etnickú mozaiku negroidní niloti - Nueri a Dinkovia.

Mauritánia udáva, že podobne ako v Sudáne asi dve tretiny populácie tvoria berbersko-arabské etniká, tu nazývané Mauri. Je ale výrazný rozdiel medzi tzv. bielymi a čiernymi Maurami, podmienený viac ich odlišným spoločenským postavením ako farbou pokožky. Bieli Mauri (asi 30 % obyvateľov, označujú sa aj ako „Beydane“) majú arabsko-berberský pôvod a boli vždy spoločenskou vládnucou vrstvou. Čierni Mauri (Haratíni, asi 40 % obyvateľov) sú arabsky hovoriaci negroidi, väčšinou potomkovia otrokov bielych Maurov. Preto sa vyskytujú prakticky v celom arabskom svete, nielen v Mauritánii. Aj keď Mauritánia zrušila otrokárstvo v r. 1981 (ako posledný štát sveta), reálne je v krajine doteraz využívané a súčasné odhady OSN hovoria až o 20 % zotročeného obyvateľstva. Približne zvyšná tretina obyvateľstva na krajnom juhu Mauritánie má tiež negroidný pôvod, ale nerozpráva arabsky a patrí do nigero-konžskej jazykovej rodiny (v niektorých starších klasifikáciách je považovaná za skupinu konžsko-kordofánskej rodiny) a jej atlanticko-konžskej skupiny: etniká Wolof, Tukulor, Soninke, Bambara a Fulani. Ich jazyky majú tiež štatút úradných popri dominantnej arabčine (pozri obr. 20).

Na diferenciácii jednotlivých arabských dialektov sa už desaťročia výrazne podieľajú aj pomerne stabilné štátne hranice a štátmi vynucované obmedzovanie kočovného spôsobu života. Preto v súčasnosti prakticky každý zo severoafrických štátov používa vlastnú formu arabčiny a preto dnes už môžeme v rámci arabského sveta hovoriť o postupnom formovaní moderných, priestorovo definovaných národov Mauritáncov, Maročanov, Alžírčanov, Tunisanov, Líbyjčanov, Egypťanov a Sudáncov. Takisto už asi len 20 % obyvateľov Severnej Afriky neuvádza arabčinu ako svoj rodný jazyk. Ako dorozumievacie a úradné jazyky sú využívané aj bývalé kolonizátorské jazyky – francúzština (Tunisko, Alžírsko, Egypt, Mauritánia, Západná Sahara), angličtina (Sudán, Egypt, Líbya), taliančina v Líbyi a španielčina v Západnej Sahare.

2.4.2.2 Religiózna štruktúra

Religiózna štruktúra regiónu je jednoduchšia ako etnická. K islamu sa v Severnej Afrike hlási 92 % obyvateľov. Prakticky všetci v Mauritánii, Západnej Sahare a Sudáne a naopak najmenej je to v Egypte (90 %), kde zvyšok tvoria prevažne kresťania. Asi polovica z nich sú príslušníci koptskej ortodoxnej cirkvi (5 % obyvateľov Egypta). V ostatných štátoch regiónu sa podiely iných vierovyznaní (najmä kresťanov) pohybujú okolo jedného percenta, len v Líbyi je to viac, asi 2,7 %. V Líbyi žije aj okolo 30 000 budhistov (asi 0,3 % obyvateľov) – pôvodom prisťahovalcov za prácou zo Srí Lanky, Kórejského polostrova a Číny. V Tunisku (na ostrove Džerba) žije malá židovská komunita, ale so stáročnou tradíciou, siahajúcou až do púnskej doby.

V rámci samotného islamu takmer všetci vyznávači sa hlásia k jeho sunnitskej vetve, len menej ako jedno percento k ostatným odnožiam, predovšetkým k Ibadijovskému islamu (najmä región Mzab v Alžírsku, ostrov Džerba v Tunisku, pohorie Nafusa v Líbyi).

O dôležitosti islamu v Severnej Afrike hovorí aj fakt, že historická mešita v Kairouane v Tunisku je spolu s Mekkou, Medinou a Jeruzalemom jedným zo štyroch najdôležitejších moslimských pútnických miest. Nová mešita v Alžíri je zas rozlohou najväčšia v Afrike a tretia najväčšia na svete po mešitách v Mekke a Medine. Má kapacitu 120 000 veriacich a najvyšší minaret na svete (265 m).

2.4.2.3 Ekonomická štruktúra

Napriek veľkej rozlohe poskytuje Severná Afrika svetu len dve percentá pracovných síl a z tohoto pohľadu je tak najmenej početným svetovým makroregiónom (Ilostat 2020). Negatívom je tu však skôr stále vysoký podiel „neformálnej“ až nelegálnej ekonomiky, kde stále pracuje odhadom približne tretina disponibilných pracovných síl. Tento podiel našťastie dlhodobo, aj keď len mierne, klesá. Okolo roku 2020 bol približne dvakrát menší ako v subsaharskej Afrike, zároveň však rádovo o desiatky percent vyšší oproti rozvinutým regiónom sveta. Extrémna situácia stále panuje v Mauritánii, ktorá ako posledná krajina na svete zrušila otroctvo až v r.1981. Aj keď ho neskôr v r. 2007 preklasifikovala na trestný čin, tisícročia pretrvávajúca prax zostáva predovšetkým preto, že zákony proti otroctvu sú uplatňované len zriedka a zvyk je príliš zakorenený. Podľa správ mimovládnych organizácií z roku 2018 sú 2 % mauritánskej populácie zotročené, čo zahŕňa jednotlivcov obvinených z nútenej práce a nútených sobášov, hoci tisíce ľudí, ktorí sú legálne slobodní, zápasia s diskrimináciou, nedostupnosťou vzdelania a dokladov totožnosti, a preto žijú de facto v otroctve. OSN dokonca tvrdí, že až 20 % mauritánskej populácie je zotročených, čo by bolo najvyššie číslo na svete.

Severná Afrika (spolu s južnou a juhozápadnou Áziou) je zároveň regiónom s najmenším podielom zamestnaných žien. Len 22 % žien v produktívnom veku pracuje. Vo vyspelých štátoch, ale aj vo väčšine štátov subsaharskej Afriky, je to aj trojnásobok (https://data.oecd.org/). Je to obraz špecifického postavenia žien v spoločnosti najmä moslimských krajín, ale aj obraz postavenia severoafrických štátov v konkrétnej fáze prechodu od tradičnej agrárnej ekonomiky cez industriálnu k postindustriálnej. V prvej fáze prechodu od dominantnej zamestnanosti v poľnohospodárstve podiel zamestnaných žien klesá zároveň s rastom počtu pracovných miest v priemysle, najmä ťažkom. Až neskôr, spolu s rastom vzdelanosti a s rastom ponuky pracovných miest v spotrebnom priemysle a terciárnom sektore začne podiel zamestnaných žien rásť (Verme 2015). V súčasnosti podiel zamestnaných žien v regióne stúpa len mierne (necelé 3 % za ostatných 30 rokov) napriek tomu, že už dlhšiu dobu tu najviac pracovníkov zamestnáva terciárny sektor (v priemere 46 %). Najmenej pracovných síl v terciéri je v Sudáne (len 13 %), ostatné krajiny sa pohybujú okolo 50 %. Najvyšší podiel majú logicky

najvyspelejšie štáty Líbya (59 %), Alžírsko (58 %) a Tunisko (52 %). Zaujímavé je postavenie Mauritánie, kde napriek zaostalosti je podiel zamestnaných v terciéri takisto vysoký (48 %), ale to vďaka takmer úplnej absencii zamestnanosti v priemysle (len 2 % zamestnancov). Severoafrické štáty veľmi rýchlo prekonali industriálnu etapu, aspoň z pohľadu na zamestnanosť v sekundárnom sektore. Tá sa pohybuje na úrovni 20 % a pomaly rastie, najmä na úkor primárneho sektora. Okrem spomenutej Mauritánie má najmenšiu zamestnanosť v priemysle Sudán (7 %), a naopak najvyššiu Alžírsko a Tunisko, kde priemysel zamestnáva približne tretinu pracovných síl.

Veľkým problémom Severnej Afriky v ostatných dekádach je vysoká nezamestnanosť a najmä nezamestnanosť mladých do 24 rokov, ktorá bola aj jedným z hlavných faktorov nespokojnosti obyvateľov so svojimi vládami a odštartovala udalosti Arabskej jari v r. 2010. Celková nezamestnanosť sa vo väčšine krajín pohybovala v r. 2020 v intervale 10 – 20 % s mierne klesajúcim trendom, ktorý súvisel s politickou stabilizáciou a rastom ekonomík. V regióne je ale oveľa horšia situácia v najnižších vekových skupinách pracovníkov (od 15 do 24 rokov), kde sa podiel nezamestnaných pohybuje od 22 % v Maroku po 49 % v Líbyi. Lepšie sú na tom samozrejme muži. Kým v Maroku a Tunisku sú podiely mladých nezamestnaných takmer vyrovnané, v Líbyi si nedokáže nájsť prácu 68 % a v Alžírsku až 82 % mladých žien. Hodnoty za Sudán a Mauritániu sú pri týchto ukazovateľoch nedostupné alebo nedôveryhodné, najmä kvôli vysokému podielu neformálnej zamestnanosti a kvôli nedostatkom pri zbere údajov.

Vzdelanosť a primárne gramotnosť obyvateľstva je ukazovateľ, ktorý významne koreluje s uplatniteľnosťou na trhu práce. Nepriamo však poukazuje aj na štrukturálne zmeny v ekonomike regiónu a na vývoj v oblasti ľudských práv. Približne 73 % dospelej populácie Severnej Afriky je úplne gramotných, čím sa región v pozitívnom zmysle výrazne odlišuje od zvyšku Afriky, ale zároveň stále výrazne zaostáva za najvyspelejšími krajinami sveta, ktorým dokáže konkurovať len Líbya (91 % gramotných obyvateľov) a do istej miery aj rýchlo rastúce Tunisko (82 %) a Alžírsko (81 %). Pozitívny rast gramotnosti tu nastal práve v ostatných desaťročiach. Najhoršie je na tom Mauritánia s takmer polovicou negramotného obyvateľstva. Pre región je ale stále typický nerovnaký prístup ku vzdelaniu podľa pohlaví – približne o 10 až 20 % menej žien ako mužov dostane aspoň základné vzdelanie. Kým dospelá mužská populácia v spomenutých vedúcich štátoch je takmer celá gramotná (vedie Líbya s 97 %), najväčší rozdiel medzi mužmi a ženami v dostupnosti vzdelania a najmenší podiel gramotných žien (len 43 %) je znovu v Mauritánii.

S nízkou zamestnanosťou a vzdelanosťou úzko súvisí aj vysoký podiel obyvateľov, žijúcich pod hranicou chudoby. Takých je v celom regióne takmer tretina, aj keď na rozdiel od subsaharskej Afriky tu ich podiel aj absolútny počet dlhodobo klesá. Chudobní pochádzajú najviac z agrárnych komunít, preto sem patrí takmer polovica obyvateľov Sudánu a tretina obyvateľov Mauritánie. Podobne je na tom politicky rozvrátená Líbya a vysoký podiel chudobných je aj v agrárne silnom Egypte (28 %). Ani v ostatných štátoch však podiel chudobných obyvateľov neklesá pod 15 %.

Komplexnejší ukazovateľ, ktorý sa snaží zhodnotiť nielen životnú úroveň, ale aj kvalitu života, je index ľudského rozvoja (HDI – human development index), vypočítaný na základe kombinácie hodnôt strednej dĺžky života, vzdelanosti a príjmu. Pohybuje sa v hodnotách od 0 do 1. Najvyspelejšie krajiny sveta sú na hodnote vyššej ako 0,9. Pre porovnanie Slovensko je tesne pod ňou, ale stále v kategórii veľmi vysokej kvality života. Z tohto pohľadu patrí Egypt, Líbya, Tunisko a Alžírsko do druhej kategórie s vysokou úrovňou kvality (0,7 – 0,8), len Maroko do tretej kategórie s hodnotou tesne pod 0,8. Severná časť regiónu je teda na úrovni Južnej Afriky, východnej Ázie a väčšiny štátov Latinskej Ameriky, alebo chudobnejších krajín strednej a východnej Európy. Naproti tomu Sudán a najmä Mauritánia sú s hodnotami v intervale 0,4 – 0,5 v kategórii najhoršej kvality života, porovnateľne s väčšinou subsaharských štátov (http://hdr.undp.org/). Obsadzujú pozície okolo 160. – 170. miesta v porovnaní 190 štátov sveta.

2.4.3 Urbanizácia a sídla

Široký priestor trópov a subtrópov „starého sveta“ a najmä juhovýchod Ázie je vo väčšine teórií vnímaný ako oblasť vzniku prvých stálych ľudských sídiel po skončení poslednej doby ľadovej. Do tohto priestoru patrí aj sever Afriky, vtedy s priaznivejšími klimatickými podmienkami oproti súčasnosti, preto vhodnejšími pre trvalé osídlenie. Svedčia o tom známe jaskynné maľby v jednom z najstarších troglodytických sídiel sveta Sefar v pohorí Tassili v južnom Alžírsku. Aj jedny z najstarších známych poľnohospodárskych sídiel sú známe zo severu Afriky, napríklad Taforalt v severnom Maroku alebo Haua Fteah v severnej Líbyi (Votrubec 1980). Patrili do širšieho priestoru takzvaného Úrodného polmesiaca, jednej z prvých sídelných oblastí ľudstva.

Vidiecke sídla Severnej Afriky sú dnes typické najmä architektonickými aj urbanistickými prvkami islamskej, berberskej a arabskej kultúry. Domy majú štvorcový alebo obdĺžnikový pôdorys, sú buď dvorové alebo blokové, typická je biela farba ako ochrana pred silným slnkom. Ploché alebo klenbové strechy sú využívané ako súčasť hospodárskeho priestoru obydlia (napríklad na sušenie plodín). Domy sú obrátené „dovnútra“, preto nemajú žiadne okná smerom do ulice. Do interiéru domu vedie z vonka len malý vstup so zalamovanou vstupnou chodbou ako ochranou pred nežiadúcimi pohľadmi. Aj dvor je chránený pred pohľadmi zvrchu (napríklad z minaretu) arkádami a markízami, čo je zároveň účinná ochrana pred slnkom. Nepálená, na slnku sušená tehla je častým stavebným materiálom. Sídla v horských oblastiach sú nezriedka opevnené. Dodnes využívanou technikou stavby obydlí je aj troglodytizmus, napríklad v spevnenej spraši plošiny Matmata v južnom Tunisku alebo južne od Tripolisu v Líbyi. Na krajnom juhu regiónu samozrejme dominuje úplne odlišná subsaharská architektúra vidieckych domov: kruhový pôdorys, steny z nepálených tvárnic alebo z prútia omazaného hlinou, kužeľová strecha pokrytá trávou alebo palmovými listami.

Mestské sídla sú samozrejme geneticky mladšie ako vidiecke, ale aj v tomto bola Severná Afrika dokázateľne jedným z prvých hlavných urbanizačných centier ľudskej

civilizácie a mestá v tomto regióne patria k najstarším známym v Afrike aj vo svete. hodnotí Vývoj miest Severnej Afriky prebiehal v troch na seba nadväzujúcich obdobiach: predkoloniálnom (do r. 1850), koloniálnom (1850 – 1950) a postkoloniálnom (po roku 1950) (Ofori-Amoah 2020).

Prvé mestá predkoloniálneho obdobia boli budované v staroveku „na zelenej lúke" ako nové sídla vládcov vznikajúcich monarchií najmä v troch oblastiach Severnej Afriky: v Núbii na strednom toku Nílu už minimálne v 3. tisícročí p. n. l. (Kerma, neskôr Nepata, Meroe), na dolnom toku Nílu (Abydos, Memphis, Théby, Avaris a neskôr v gréckom období Alexandria) a na pobreží Stredozemného mora. Tam bolo najdôležitejšie Kartágo, ktoré na vrchole rozkvetu malo až 200 000 obyvateľov.

Vznik a rozmach subsaharských impérií, arabská invázia do regiónu (a s ňou súvisiaca arabizácia a islamizácia života) ako aj rozmach transsaharského obchodu – to boli v stredoveku tri hlavné faktory, ktoré spôsobili rozvoj miest najmä v Maghrebe a na dolnom Níle. Okrem starých miest, ktoré nadobudli väčší význam, vznikali aj nové. Príkladom bola Káhira v Egypte, založená v r. 969, ale začiatkom 14. storočia už bola s 500 000 obyvateľmi jedným z najväčších miest sveta. Kairouan (založený okolo r. 670) v Tunisku sa stal veľmi rýchlo centrom sunnitskej vzdelanosti a jedným z najdôležitejších pútnických miest moslimov, ktorým je dodnes. Tunis, Marákeš, Meknes, Fez a ďalšie mestá vďačia za svoj vznik a rozvoj transsaharskému obchodu. Aj preto boli väčšinou zakladané vo vnútrozemí a s príchodom európskych obchodníkov v 16. storočí začali upadať, pretože urbánny rozvoj sa odvtedy začal sústreďovať na pobrežia kvôli rozmáhajúcemu sa medzikontinentálnemu obchodu a prvým koloniálnym záberom územia zo strany Európanov. Jedným z najúspešnejších takýchto miest sa stal severoafrický Alžír, zmenený z malej rybárskej osady na najväčší otrokársky prístav sveta, kde v r. 1634 žilo asi 100 000 ľudí, z toho štvrtina otrokov.

V koloniálnom období dominovali urbánnemu rozvoju veľkých severoafrických miest tri faktory: umiestnenie úradov koloniálnej správy (napríklad Ribát, Káhira), existencia významného dopravného uzla (Port Said) a blízkosť nálezísk surovín na vývoz (Annaba). Mestá sa stali prísne segregovanými, najmä Európania striktne oddeľovali svoje obytné, ale aj pracovné a rekreačné štvrte od domorodých. Dodnes sa to prejavuje v morfológii severoafrických miest, pre ktoré je typická architektonická aj urbanistická dualita ich centrálnej časti. Vedľa starého arabského mesta (medina s úzkymi, kľukatými uličkami) sa rozkladá európska štvrť z prelomu 19. a 20. storočia s výstavnými viacposchodovými domami a pravouhlým križovaním širokých ulíc.

V postkoloniálnom období nastal explozívny rast miest, najmä tých najväčších, čo súviselo aj s populačnou explóziou v regióne. V r. 1950 len asi 32 miliónov Afričanov žilo v mestách. V r. 2020 ich žilo približne toľko len v obrovských aglomeráciách delty Nílu.

Z hľadiska usporiadania vnútornej štruktúry majú severoafrické mestá v súčasnosti väčšinou výrazne vyvinuté historické centrum, ktoré dôležitosťou a spektrom služieb výrazne dominuje nad malými lokálnymi jadrami obchodu, rozmiestnenými v obyt-

ných štvrtiach. Najbližšie k stredu mesta bývajú vyššie a stredné vrstvy obyvateľstva. Príjmy obyvateľov sa znižujú smerom na periférium, ktorú obývajú väčšinou čerství imigranti z vidieka. Koncentrickú štruktúru len miestami narúšajú exkluzívne obytné štvrte, viazané vo vnútornom meste na hlavné cestné radiály. Homogénna etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva nepodporuje tvorbu odlišných štvrtí na tomto základe. Priemysel je koncentricky rozmiestnený na okrajoch vnútorného mesta, len najnovšie výrobné areály sa začínajú rozširovať okolo dopravných koridorov v podobe klinov, smerujúcich von z mesta (Stewig 1983).

Napriek dlhodobej tradícii urbánneho života v islamskom svete a aj napriek nepriaznivým prírodným podmienkam suchých trópov na väčšine územia severoafrických štátov, ktoré prirodzene zvyšujú podiel mestského obyvateľstva, v polovici 20. storočia bola miera urbanizácie v Severnej Afrike nízka. Aj vtedy však už výrazne prekračovala celoafrický priemer 10 %. Maroko (26 %) a Egypt (32 %) patrili k najviac urbanizovaným krajinám Afriky. S populačnou explóziou súvisiace rýchle tempo urbanizácie spôsobilo nárast miery urbanizácie regiónu do súčasnosti (2020) na úroveň 64 %. Najviac urbanizované, výrazne nad regionálnym priemerom sú dominantne púštne krajiny Západná Sahara (87 %), Líbya (81 %) a Alžírsko (74 %). Naopak, Sudán (35 %) a Egypt (43 %) majú najmenší podiel mestského obyvateľstva kvôli významnej úlohe poľnohospodárstva v ich ekonomikách, s čím súvisí aj veľký podiel obyvateľov bývajúcich na vidieku. Zároveň sú jedinými štátmi regiónu, v ktorých mestské obyvateľstvo nedominuje nad vidieckym. Mauritánia, Maroko a Tunisko sa mierou urbanizácie pohybujú okolo regionálneho priemeru.

V mestách Severnej Afriky v súčasnosti pribúda obyvateľstvo tempom asi 2,5 % ročne, čo je približne dvojnásobok svetového tempa, ale najvyššie hodnoty má región už za sebou. Najvyššie tempo urbanizácie majú najchudobnejšie štáty, Mauritánia (4,3 %) patrí medzi štáty s najvyšším tempom urbanizácie aj v celosvetovom meradle. Nadpriemerne rýchlo sa urbanizuje aj Sudán (3,2 %) a na treťom mieste je Západná Sahara (2,6 %) napriek svojej vysokej miere urbanizácie. Ostatné štáty sú na hodnotách pod regionálnym priemerom. Najmenej rastie mestské obyvateľstvo v Tunisku a Líbyi, tempom asi 1,6 % ročne, ale v tomto prípade je zaujímavý najmä Egypt. Je relatívne slabo urbanizovaný, pritom tempo urbanizácie je tu takisto nízke (1,9 %) vzhľadom na regionálny priemer. Na prelome milénií sa dokonca tempo urbanizácie v Egypte blížilo nule. Je to spôsobené aj dobrou infraštruktúrnou vybavenosťou vidieka, ktorá nenúti jeho obyvateľstvo odchádzať do miest (https://openknowledge.worldbank.org/).

Aj preto klesla Káhira (9,5 milióna obyvateľov v administratívnych hraniciach mesta v r. 2018) po dlhých desaťročiach prvenstva až na tretie miesto medzi africkými mestami za Lagos a Kinshasu. Napriek tomu ostáva Káhira so susednými mestami (Giza, Helwan, Shubra El Kheima a niekoľko satelitných miest) stále najväčším metropolitným územím Afriky a jedným z najväčších na svete. V tzv. veľkej Káhire žije viac ako 21 miliónov obyvateľov. Hustota zaľudnenia presahuje na mnohých miestach 40 000 obyv./km². Dôležitosť Káhiry je ale najmä v jej postavení jedného zo štyroch dominantných miest Afriky (spolu s Lagosom, Johannesburgom a Nairobi) z hľadiska

príjmu priamych zahraničných investícií. Navyše jej finančná sila a počet firemných centrál sú také veľké, že už aj sama je jednou z kľúčových globálnych brán zahraničných investícií do Afriky (https://unhabitat.org/).

V poradí ďalšie najväčšie mestá v regióne sú tiež v Egypte – druhá Giza (9 mil. obyvateľov) je zrastená s Káhirou, tretia Alexandria má 5,2 milióna obyvateľov. Za hranicami Egypta je najväčšia Casablanca (4,4 mil.), Alžír (3,4 mil.), Umdurmán (1,9 mil.). Aj v Severnej Afrike (okrem Egypta a Maroka) je častý prípad výraznej dominancie najväčšieho mesta v štáte, kam prúdi väčšina rozvojových impulzov a preto aj obyvateľov z vidieka. Napríklad Alžír je približne štvornásobne väčší ako druhé mesto Alžírska Oran (800 000 obyvateľov).

Tab. 4 *Ľudnatosť vybraných miest Severnej Afriky v tis. (2020, 2018*, 2014**, 2011***)*

Káhira (Egypt) *aglom.*	20 901	Niyālā (Sudán)	923	Qusanṭīna (Alžírsko)	414
*samotná**	9 293	Oran (Alžírsko)	899	Al-Fayyūm (Egypt)	410
Chartúm (Sudán)	5 829	Miṣrāta (Líbya)	881	Las Palmas de Gran	381
aglom.		Benghází (Líbya)	824	Canaria (Španielsko)	
*samotný****	1 410	Būr Sa'id (Egypt)	737	Wad Madanī (Sudán)	374
Alexandria (Egypt)	5 281	Suez (Egypt)	638	Kassala (Sudán)	364
Gíza (Egypt)*	4 212	Safāqis (Tunisko)	630	Annāba (Alžírsko)	358
Casablanca (Maroko)	3 752	Oujda (Maroko)	559	Asuán (Egypt)	345
Alžír (Alžírsko)	2 768	al-Manṣūra (Egypt)	556	Luxor (Egypt)*	250
Tunis (Tunisko)	2 365	Miknās (Maroko)	554	al-Ayūn (Záp. Sahara)**	217
Rabat (Maroko)	1 885	Al-Ǧilfa (Alžírsko)	503	Santa Cruz de Tenerife	209
Umm Durmān (Sudán)***	1 849	Tanta (Egypt)	501	(Španielsko)	
Nouakchott (Mauritánia)	1 315	Būr Sūdān (Sudán)	484	Hurgada (Egypt)*	195
Fez (Maroko)	1 224	al-Ubayyid (Sudán)	481	Funchal (Portugalsko)***	112
Tanger (Maroko)	1 198	al-Qanīṭra (Maroko)	480	Melilla (Španielsko)	87
Tripolis (Líbya)	1 165	Al-Blīda (Alžírsko)	473	Ceuta (Španielsko)	84
Marrákeš (Maroko)	1 003	Asyūṭ (Egypt)	461	Ponta Delgada	68
Agadir (Maroko)	924	Tiṭwān (Maroko)	421	(Portugalsko)***	

Zdroj: United Nations DESA 2019, www.citypopulation.de, Statistics Portugal 2020, INE 2020

Úlohy a zadania:

- **Určte čo najviac historických a geografických príčin religióznej a jazykovej homogénnosti Severnej Afriky.**
- **Čo bolo príčinou dočasného zníženia prirodzeného prírastku v krajinách Maghrebu na začiatku 90 rokov 20. storočia?**
- **Na základe dostupných štatistických údajov (napríklad www.worldometers.info) porovnajte dynamiku prirodzeného prírastku za posledné storočie v Severnej a subsaharskej Afrike a zhodnoťte zistené rozdiely.**
- **Porovnajte aktuálne tempo a mieru urbanizácie v jednotlivých štátoch regiónu a na základe údajov stanovte urbanizačné trendy na nasledujúce desaťročie.**

2. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN SEVERNEJ AFRIKY

Severná Afrika je hospodársky veľmi nesúrodý región. Do značnej miery k tomu prispieva prírodná bariéra Sahary, usmerňujúca koncentráciu ľudských aktivít na jej severný a južný okraj. O význame prírodných podmienok pre formovanie charakteru ekonomiky Severnej Afriky hovorí aj fakt, že z hospodárskeho hľadiska (napríklad charakter poľnohospodárstva, štruktúra využívaných surovín a nadväzujúceho priemyslu, obchodné vzťahy, dopravné systémy a i.) majú štáty tohto regiónu, a hlavne jeho severnejšej, „stredomorskej" oblasti, často bližšie ku prírodne podobným štátom juhozápadnej Ázie ako ku štátom subsaharskej Afriky. Často sú aj charakterizované v rámci makroregiónu MENA (Middle East and North Africa). Naproti tomu sahelské štáty regiónu Mauritánia a Sudán sú vo väčšine prípadov zaraďované do makroregiónu subsaharskej Afriky, alebo v užšom pohľade do subregiónov Západnej a Východnej Afriky (https://www.worldbank.org/). Zameraním, výkonnosťou aj štruktúrou ekonomiky sú v rámci Severnej Afriky úplne odlišné španielske Kanárske ostrovy a enklávy na severe Maroka (Ceuta a Melilla), ako aj portugalská Madeira, profitujúce zo svojho oficiálneho postavenia regiónov EÚ.

Sahara ako bariéra spôsobuje aj odlišné priestorové nasmerovanie medzištátnych ekonomických vzťahov. Región je nutné z tohto pohľadu rozdeliť prinajmenšom na dve odlišné skupiny štátov (stredomorské a subsaharské) a netýka sa to čisto len ekonomiky.

Stredomorské štáty (Maroko so Západnou Saharou, Alžírsko, Tunisko, Líbya, Egypt) sú ekonomicky jednoznačne orientované na širší geografický priestor Stredozemného mora. Okrem prírodných daností (výhody námornej dopravy v obchodnej výmene) je to samozrejme tiež výsledok historických väzieb, počínajúc starovekom a končiac súčasným postkoloniálnym obdobím, najmä vo vzťahu k európskym štátom. Naproti tomu v subsaharskej Mauritánii sa hospodárske centrá kvôli prírodným podmienkam (aj tu bola vždy rozhodujúca dostupnosť pitnej vody) sformovali na juhu štátneho územia, s logicky silnejšími obchodnými väzbami tiež smerom na juh, najmä na pobrežie Atlantického oceánu a Guinejského zálivu. V prípade Sudánu to bolo samozrejme smerom k pobrežiu Červeného mora. Pre úplnosť je ale nutné spomenúť, že najväčšie hospodárske centrá oboch sahelských štátov sa vyvinuli aj na základe transsaharského obchodu, ako koncové alebo prekládkové „suchozemské prístavy" diaľkových obchodných ciest smerujúcich zo severu na juh.

Súčasné špecifiká ekonomiky severoafrického regiónu sú samozrejme (okrem vplyvu Sahary) výsledkom aj iných faktorov (Ofori-Amoah 2020). V prvom rade je to koloniálna minulosť. Aj keď politická dekolonizácia bola prakticky ukončená v 60. rokoch 20. storočia (Alžírsko ako posledný štát regiónu získalo samostatnosť v r. 1964), neokoloniálne vzťahy na základe ekonomickej závislosti pretrvávajú dodnes. Napríklad obchodné dohody, nariaďujúce vývoz surovín len v minimálne spracovanom stave (rudy vo forme koncentrátov), prakticky brzdia rozvoj domácich výrob

s vyššou pridanou hodnotou. Populačná explózia ako ďalší faktor výrazne negatívne ovplyvňuje dosiahnuté ekonomické úspechy, najmä pri prepočtoch makroekonomických ukazovateľov na obyvateľa. V tzv. „desaťročí Afriky" (1980 – 1990) dosahovali najvyššie hodnoty celkového populačného prírastku najmä štáty krajného severu Afriky (populácia Líbye rástla ročne o 4 %). V súčasnosti sú na prvých miestach práve štáty sahelského pásma (Sudán v r. 2018 rástol takmer o 3 % ročne). Udalosti Arabskej jari boli do značnej miery dôsledkom frustrácie početnej generácie mladých ľudí, ktorí sa nevedeli uplatniť na trhu práce práve kvôli zaostávaniu ekonomického rastu za rastom populácie. Zároveň veľa obyvateľov sa dokáže dohovoriť aj jazykmi bývalých európskych kolonizátorov, čo je v kombinácii s blízkosťou Európy jedným z podnetov pre masívnu, najmä ekonomicky motivovanú emigráciu. Podporuje to aj dopyt po lacnej pracovnej sile v Európe. Pokles životnej úrovne a následná nespokojnosť obyvateľstva je živnou pôdou pre politickú nestabilitu ako ďalší faktor, ktorý brzdí ekonomický rozvoj. Jej vrcholom sú militantné prejavy islamského fundamentalizmu, dnes najmä v sahelských štátoch.

Naopak, pozitívnym impulzom ekonomického rozvoja bol ropný boom, najmä od 50. rokov 20. storočia. Priniesol významné príjmy z vývozu tejto strategickej suroviny, ale aj nebývalú mieru regionálnych nerovností, lebo nie každý štát z ťažby ropy profituje. Najnovším pozitívnym prvkom po skončení studenej vojny je renesancia panafrických aj regionálnych integračných snáh. Jednou z hlavných tém je vždy posilnenie (doteraz veľmi slabej) vnútroafrickej medzištátnej obchodnej výmeny.

Špecifikom ekonomiky Severnej Afriky je stále aj jej dualita. Popri trhovo zameranej výrobe a finančne hodnotenej práci zamestnancov je stále podstatnou časťou hospodárstva (najmä najchudobnejších štátov a marginálnych regiónov) aj samozásobiteľská výroba, naturálne odmeny pre zamestnancov a výmenný obchod. Najviac viditeľné sú tieto trendy v poľnohospodárstve, ale týkajú sa aj domácej a remeselnej výroby predmetov každodennej spotreby.

Porovnanie hospodárskych špecifík makroregiónu s inými regiónmi sveta je takmer nemožné, pretože takto definovaná Severná Afrika sa nevyskytuje v žiadnych regionálnych porovnávacích alebo štatistických prehľadoch. Napriek tomu je možné porovnať silu ekonomiky regiónu s ostatnými štátmi sveta prostredníctvom absolútnej výšky HDP. V nej by sa Severná Afrika (v r. 2017) zaradila približne na 11. miesto medzi Francúzsko a Mexiko. Najmohutnejšou ekonomikou disponuje Egypt. Zaberá 21. mieste v porovnaní štátov sveta. Produkuje takmer 50 % výkonov hospodárstva Severnej Afriky a takmer dvojnásobne viac ako v regióne druhé v poradí Alžírsko. Egypt je zároveň jednoznačne najväčším príjemcom priamych zahraničných investícií (PZI) v celej Afrike. Na opačnom konci výkonnosti je samozrejme Mauritánia, ktorá neprodukuje ani percento ekonomických výkonov Severnej Afriky a medzi štátmi sveta je na 173. mieste. Ukazuje to obrovské rozdiely v rámci samotného regiónu. Skupina stredomorských štátov je podľa základných makroekonomických ukazovateľov jednou z najvyspelejších oblastí Afriky. Zameraním ekonomiky je viac prepojená s islamským svetom (najmä) západnej Ázie, a samozrejme s Európou. Silou a štruktúrou ekonomiky

je na hranici svetovej ekonomickej periférie a semiperiférie. Mauritánia a Sudán patria ekonomicky, politickými a dopravnými väzbami, ale sčasti aj kultúrne a demograficky medzi najchudobnejšie štáty sahelského pásma Afriky južne od Sahary.

HDP na obyvateľa sa v r. 2017 pohyboval odhadom od 9 600 USD (Líbya, 141. miesto v poradí štátov sveta) po 15 200 USD (Alžírsko, 109. miesto). Aj keď v absolútnych číslach je ekonomicky najsilnejší Egypt, pri prepočte na obyvateľa sa nachádza až na 124. mieste v poradí štátov sveta (12 700 USD/obyv. ročne). Naproti tomu sahelské štáty Mauritánia a Sudán patria jednoznačne do najchudobnejšej časti ekonomickej periférie sveta. Geograficky podstatným faktorom zaostávania týchto štátov je ich (dominantne) vnútrozemská poloha. Podľa rovnakého ukazovateľa (HDP na obyvateľa) tieto dva štáty obsadzujú 173. a 174. miesto (4 500 USD v Mauritánii a 4 300 USD v Sudáne) v poradí ekonomickej výkonnosti štátov sveta (World factbook 2020). Spolu s podobnými ekonomikami Mali, Nigeru a Čadu tvoria tzv. sahelský pás štátov, ktoré dlhodobo patria do zoznamu najmenej rozvinutých štátov sveta podľa hodnotenia OSN (https://unctad.org/). Majú zároveň podobný charakter ekonomík a podobné problémy, čo bolo vyjadrené okrem iného založením „Spoločenstva sahelsko-saharských štátov" (CEN – SAD) v r. 1998. Medzi šiestimi zakladajúcimi štátmi boli (okrem Burkiny a Líbye) Mali, Niger, Čad a Sudán. Od r. 2008 sú okrem Alžírska členmi aj ostatné štáty Severnej Afriky.

Štruktúra ekonomiky je najjednoduchšie charakterizovaná podielom jednotlivých sektorov na tvorbe HDP. Tu sa vyspelým štátom najviac približuje Tunisko s malým podielom poľnohospodárstva (9 % podielu na tvorbe HDP) a vysokým podielom terciéru (60 %), v ktorom dominujú služby v cestovnom ruchu. Podobné hodnoty vykazuje Maroko (15 % poľnohospodárstvo a 57 % služby) a Egypt (14 a 48 %). Naopak, Líbya a Alžírsko síce majú (čiastočne vzhľadom na nepriaznivé prírodné podmienky) nižší podiel poľnohospodárstva na tvorbe HDP (len 2 % v Líbyi a 8 % v Alžírsku), ale vďaka svojej orientácii na ťažbu a spracovanie surovín má nadpolovičný príspevok k tvorbe HDP priemysel. Terciárna sféra (doprava, služby, obchod, cestovný ruch a i.) sa preto v týchto dvoch štátoch na výkonoch ich ekonomiky podieľa asi 30 – 40 %. Podiel terciéru okolo 40 % síce evidujú aj najchudobnejšie štáty regiónu Mauritánia a Sudán, o ich zaostalosti však svedčí vysoký podiel poľnohospodárstva (tiež okolo 40 %), takže len veľmi malá zvyšná časť HDP je generovaná priemyslom.

Dôležitým faktorom ekonomického rozvoja v globalizovanom svete je objem a štruktúra priamych zahraničných investícií, prichádzajúcich do regiónu. V tomto ukazovateli je Severná Afrika na prvom mieste spomedzi afrických regiónov, navyše s výrazným súčasným posunom k investíciám dominantne do sektorov s vyššou pridanou hodnotou, najmä do služieb a sofistikovanejšieho priemyslu. V blízkej budúcnosti je očakávaná stabilita investícií. Egypt a Maroko by si mali udržať prvé priečky v úspešnosti lákania investorov a v úrovni regionálneho ekonomického rastu (https://unhabitat.org/).

2.5.1 Poľnohospodárstvo Severnej Afriky

Je samozrejme jedným z podstatných sektorov hospodárstva z hľadiska zamestnanosti (najmä v marginálnych oblastiach jednotlivých štátov), a takisto hlavným odvetvím prvovýroby, napriek tomu, že viac ako 80 % rozlohy regiónu sa nachádza v púštnych, semiaridných alebo suchých subtropických podmienkach. Agrárna výroba v tomto regióne má dlhú tradíciu, siahajúcu až do prehistórie, kedy okolo Nílu vznikali prvé závlahové systémy. Sever dnešného Tuniska bol v časoch Rímskej ríše jednou z obilníc vtedajšieho sveta. V 4. – 11. storočí bol región jednou z hlavných oblastí inovácií v poľnohospodárstve vďaka prieniku nových plodín a technológií z východnej Ázie. V ostatných 40 rokoch výrazne vzrástla produktivita výroby v Egypte a Maroku, kým v Mauritánii ostáva na takmer nezmenenej úrovni.

Napriek plošne prevažujúcim nepriaznivým (najmä klimatickým a pôdnym) podmienkam zaberá poľnohospodárska pôda asi 20 % rozlohy regiónu. Z jej celkovej rozlohy však logicky najväčší podiel (asi 82 %) pripadá na trvalé lúky a pasienky, kam sú zaraďované aj semiaridné a polopúštne formácie či suché savany, často využiteľné len sezónne. Trvalé kultúry (sady, vinice, plantáže) zaberajú asi 2 % a orná pôda asi 8 % rozlohy poľnohospodárskej pôdy. V Tunisku alebo Egypte je to ale viac ako polovica, kým v Mauritánii menej ako 2 %. Organické poľnohospodárstvo sa v Severnej Afrike zatiaľ rozširuje len veľmi málo, iba Tunisko a Egypt majú okolo 2 % poľnohospodárskej pôdy vyhradenej pre tento typ agrovýroby, prevažne na export (FAO Statistical Yearbook 2014b).

Pre toto odvetvie je v celom regióne kľúčovým prvkom pitná voda. 85 % jej zdrojov spotrebuje práve poľnohospodárska výroba. Dostupnosť pitnej vody na obyvateľa (609 m^3 za rok) dosahuje pritom len 10 % svetového priemeru a za ostatných 40 rokov sa táto hodnota navyše zmenšila o dve tretiny. Ak sa doterajší trend rastu populácie a spotreby nezmení, do roku 2050 nastane pokles dostupnosti vody na obyvateľa na polovicu oproti súčasnému stavu. Už dnes majú tieto fakty nepriaznivý vplyv na potravinovú bezpečnosť a vidiecku ekonomiku regiónu, ktorý čelí najväčšiemu rastu nedostatku vody v histórii. K tomu prispievajú aj negatívne dôsledky zmeny klímy ako vyššie teploty, častejšie suchá alebo naopak bleskové povodne, a aj s nimi spojená degradácia pôdy. Takisto sa prejavuje výrazné zhoršovanie kvality vody a rast súťaženia o jej zdroje medzi jednotlivými odvetviami hospodárstva (FAO Statistical Yearbook 2014b). 45 % rozlohy poľnohospodárskej pôdy regiónu je vystavených riziku zasoľovania, úbytku živín v pôde a veternej alebo vodnej erózii.

V týchto podmienkach je dôležité zavlažovanie. Len tretina ornej pôdy je zavlažovaná, ale poskytuje viac ako polovicu celkovej poľnohospodárskej produkcie regiónu. Rozloha zavlažovanej poľnohospodárskej pôdy sa pohybuje od 0,5 ha na osobu v Sudáne po 0,05 ha v Egypte (FAO Statistical Yearbook 2014b), ale zároveň vo všetkých krajinách regiónu majú tieto hodnoty klesajúcu tendenciu kvôli rastu populácie. V absolútnych číslach má ale práve Egypt najväčšiu rozlohu zavlažovanej pôdy v regióne (takmer päť miliónov hektárov) vďaka potenciálu Nílu ako permanentného zdroja

vody. Svoj zavlažovací potenciál na rozdiel od ostatných krajín regiónu využíva takmer úplne, napríklad v tomto ukazovateli najslabšia Mauritánia zavlažuje len približne polovicu vhodnej pôdy. Je to okrem iného aj dôsledok chýbajúcich investícií do zavlažovacej infraštruktúry.

Snaha o intenzifikáciu výroby je vyjadrená okrem iného aj radikálnym obmedzovaním doby úhorovania a rastom spotreby hnojív a agrochémie. Napriek tomu v spotrebe dusíkatých hnojív dosahuje región len približne štvrtinu (23 kg/ha) priemernej svetovej spotreby. Zo svetových makroregiónov len subsaharská Afrika využíva menej dusíkatých hnojív. Minimálne využíva draselné hnojivá (asi 12 % priemernej spotreby vo svete), naopak vysoko nadpriemerne fosforečné hnojivá (180 %) vďaka obrovským domácim zásobám fosfátov na južných predpoliach atlaskej sústavy. V tejto položke je Severná Afrika na druhom mieste medzi svetovými makroregiónmi, hneď za Latinskou Amerikou a Karibikom.

Poľnohospodárstvo zamestnáva spolu s rybárstvom a lesníctvom priemerne 34 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva a vytvára asi 17 % HDP. Ale napríklad v Sudáne bolo v r. 2017 v poľnohospodárstve zamestnaných až 80 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Z bližšieho pohľadu je zrejmá špecifická pozícia Maroka, kde až 60 % pracovných síl v poľnohospodárstve tvoria ženy, napriek tomu, že v celom regióne vysoko dominujú ako poľnohospodárski zamestnanci muži (asi 75 %). Zaostalosť Mauritánie dokumentuje vysoký podiel detí do 14 rokov, ktoré sa na zamestnanosti v poľnohospodárstve podieľajú až 21 %.

Ekonomicky najdôležitejšími a najviac pestovanými plodinami sú obilniny (najmä pšenica a jačmeň), na juh od Sahary a v doline Nílu aj ryža a sorgo. Nasledujú krmoviny a olivy. Pre Tunisko je relatívne dôležitejšia produkcia záhradných plodín (zeleniny, ovocia, bylín). Chov zvierat (najmä oviec a kôz) je dôležitý pre prežitie najmä chudobných a marginalizovaných komunít v aridných a semiaridných oblastiach, kde stále dominuje kočovné a sezónne pastierstvo. V prípade farmárov, zameraných na zmiešanú produkciu (rastlinnú aj živočíšnu výrobu) sú zvieratá najmä „poistkou" pre prípad neúrody. Dôležitou zložkou vylepšenia stravovania je drobnochov, najmä pre najchudobnejších obyvateľov miest. V mnohých vidieckych regiónoch je stále potrebná ťažná a dopravná sila (najmä osly, muly, ťavy), využívaná ale stále viac aj pre potreby turistického ruchu. Tunisko udáva, že má najvyššie stavy voľne žijúcich tiav vo svete. Chov koní dnes už nie je hospodársky významný, je to väčšinou skôr prestížna záležitosť. Množstvo chovaných zvierat sa za ostatných 40 rokov viac ako zdvojnásobilo, ale množstvo hydiny vzrástlo až deväťnásobne a dnes je to regionálne najrýchlejšie rastúce odvetvie poľnohospodárstva. Hodnota živočíšnej výroby dnes dosahuje asi 30-50 % hodnoty celkovej agrárnej produkcie a tento podiel stále rastie. Negatívom živočíšnej výroby v regióne je však rapídne rastúca závislosť na dovoze krmív.

Lesy pokrývajú necelé 1 % rozlohy regiónu, len Maroko má viac ako 11 % územia zalesneného, najmä na severných svahoch Atlasu, kam prináša potrebnú vlahu vzdušné prúdenie od Atlantiku. S odstupom za Marokom je Tunisko so 7 % lesov. Rozloha lesov v regióne Severnej Afriky v súčasnosti dosahuje asi 86 000 km² a rastie, aj keď

len minimálne. Podieľa sa na tom najviac Tunisko a s odstupom Maroko. V ostatných štátoch rozloha lesov klesá. Prirodzené lesy sa tu už takmer nevyskytujú. Približne dve tretiny rozlohy zaberajú prirodzene sa obnovujúce sekundárne lesy a tretinu hospodárske lesné plantáže. Asi 90 % rozlohy lesov Severnej Afriky sa nachádza v Maroku, Alžírsku a Tunisku, 50 % len v samotnom Alžírsku (FAO Statistical Yearbook 2014b). Tieto tri štáty ale vo svojich štatistikách do rozlohy lesov zahŕňajú aj sekundárne krovité porasty, typické pre stredomorie (garrigue, makchie). Ich odhadovaná rozloha je v Maroku 12 500 km², v Alžírsku 16 620 km² a v Tunisku 3 280 km².

Severná Afrika produkuje necelé 2 % svetového úlovku rýb (asi 1,5 milióna ton) s výraznou dominanciou morského rybolovu, kde najväčšími producentami sú Maroko a (najrýchlejšie rastúca) Mauritánia vďaka výlovu z relatívne chladných vôd západného pobrežia. Výsostné vody Mauritánie sú jednou z najvýnosnejších rybolovných lokalít na svete. Príjmy z rybolovu tvoria asi 15 % štátnych príjmov a 45 % príjmov v cudzej mene. Mauritánia produkuje asi 1 800 000 ton rýb ročne, ale výrazné prekračovanie únosnosti prostredia najmä zahraničnými rybárskymi flotilami ohrozuje udržateľnosť tohto významného zdroja príjmov (World factbook 2020). Z približne 25 tisíc ton sladkovodného úlovku má logicky najväčší podiel Egypt. Ten je aj jediným výrazným regionálnym producentom rýb (najmä tilapií) z rybochovu ale takmer výhradne zo sladkovodného.

Organizácia OSN pre poľnohospodárstvo a výživu FAO vyčlenila v regióne Severnej Afriky osem typov poľnohospodárskej výroby (Hall 2001). Kritériami typizácie boli dostupné prírodné zdroje (vrátane vody, pôdy, lesov a pasienkov), podnebie a s ním súvisiaca nadmorská výška, charakter krajiny (vrátane dôležitého ukazovateľa sklonitosti), veľkosť jednotlivých hospodárstiev, vlastníctvo pôdy a organizácia práce na nej, dominantný spôsob hospodárskeho života (typické hospodárske plodiny a zvieratá, lesohospodárstvo, akvakultúra, lov a zber, spracovanie produkcie a nefarmárske aktivity) a dominantné používané technológie, od ktorých závisí intenzita produkcie.

1. Intenzívne závlahové poľnohospodárstvo – vzhľadom na typické klimatické a hydrologické podmienky bol tento typ poľnohospodárstva vždy kľúčový pre produkciu Severnej Afriky. Typický je vysokou hustotou zaľudnenia a extrémne malou rozlohou fariem, čo pripomína až záhradníctvo. Na veľkých rozlohách sa vyskytuje v doline Nílu v Egypte a Sudáne, lebo je priestorovo dominantne viazaný na trvalý výskyt povrchovej vody. V posledných desaťročiach ale pokrok v intenzifikácii využitia podzemnej vody (studne, hlboké vrty, kanáty, čerpadlá, diaľkové vodovody) viedol aj ku vzniku nových veľkých oblastí, napríklad v severnej Líbyi alebo v Egypte na západ od Nílu. Dominujú obilniny mierneho pásma (pšenica, jačmeň), pestované ako oziminy, pestovanie krmovín, intenzívne zeleninárstvo a ovocinárstvo, na export bavlník a cukrová trstina.

2. Horské zmiešané poľnohospodárstvo – v regióne sa vyskytuje len vo vyšších polohách Atlasu v centrálnom a južnom Maroku, ročne tu spadne 200 – 800 mm zrážok. Možno ho ešte rozdeliť na dva subsystémy, čiastočne sa prelínajúce. Prvý je za-

ložený na dominantnom pestovaní obilnín (pšenica, jačmeň) a strukovín, využívajúc najmä vlahu zo zimných dažďov. Veľký význam majú trvalé kultúry, najmä olivovníky, citrusy a vinič. Terasovanie svahov má niekoľkotisícročnú tradíciu. Závlahy sú využívané málo, najmä počas suchého a dlhého leta na zlepšenie úrodnosti, ale tiež pri pestovaní zeleniny alebo hodnotnejšieho ovocia (melóny). Druhý subsystém je založený na chove zvierat (najmä oviec, menej kôz) na spoločne obhospodarovaných pastvinách. Stále využívaná je transhumancia – sezónne presuny stád z letných horských pastvín do nižších nadmorských výšok počas zimy.

3. Bezzávlahové zmiešané poľnohospodárstvo – zaberá najvlhkejšie prímorské polohy v Maroku, v severnom Alžírsku a Tunisku, kam vlahu prinášajú zimné dažde od severozápadu a kam stekajú rieky z pohorí atlaskej sústavy. Pri zrážkach 300 – 1000 mm ročne (na najvlhkejších náveterných svahoch pohorí) sa tu darí aj melónom, zemiakom (s doplnkovým zavlažovaním) a hovädziemu dobytku. Tradičnými plodinami sú pšenica a jačmeň, cícer, šošovica, vika ako krmovina, zelenina, kvety a liečivé byliny, z trvalých kultúr vinič, citrusy a olivovníky. Pastva oviec prebieha v suchom letnom období. Aj tu nové investície spôsobujú rozmach závlah, takže vegetačné obdobie niekde trvá aj celý rok. Obyvatelia pobrežných komunít si od dávna vylepšujú príjmy tradičným drobným rybolovom.

4. Zmiešané poľnohospodárstvo suchých oblastí – zaberá najmä južné (záveterné) podhoria atlaskej sústavy a suché časti pobrežných nížin v Maroku a Alžírsku, tiež stred Tuniska a sever Líbye, kde ročné zrážky neprekračujú 150 – 300 mm. Farmy sú väčšie ako v predchádzajúcich systémoch a pravidelne využívané je úhorovanie, najčastejšie s jednoročnou až dvojročnou periodicitou. Úhor je spásaný hovädzím dobytkom a ovcami, hlavnými plodinami sú oziminy – jačmeň a pšenica. Najmä jačmeň je v dobrých rokoch pestovaný na zrno, v suchých ako krmovina na spásanie ovcami. Preto je tu silná väzba s pastierstvom. Vo vlhkejších oblastiach je na menších plochách doplnkovo pestovaný aj cícer a šošovica.

5. Pastierstvo – priestorovo sa prelína s predchádzajúcim systémom suchých oblastí, ale zaberá väčšie rozlohy semiaridnej stepnej krajiny (Sahelu) na severných a južných okrajoch Sahary, kde ročné zrážky nepresiahnu 150 mm. Chované sú najmä ovce, menej kozy a osly, niektoré menej náročné druhy hovädzieho dobytka a samozrejme ťavy. Pastierstvo je silno prepojené s ostatnými typmi poľnohospodárstva (zameranými najmä na rastlinnú výrobu), najmä prostredníctvom spásania úhoru, nákupu krmovín a predaja mladých zvierat do veľkovýkrmní v urbanizovaných oblastiach. Systém je postavený na mobilite stád a ich (najmä) sezónne presuny sú závislé od dostupnosti pastvy a vody v oblastiach s dominanciou ornej pôdy. Investície spojené s nákupom a dovozom vody a krmív priamo ku stádam dovoľujú oproti minulosti aj dlhšie presuny za lepšou pastvou. Tam, kde je k dispozícii voda, vznikli malé oblasti rastlinnej výroby pre zlepšenie výživy a sekundárneho príjmu pastierskych komunít.

6. Disperzné farmárstvo suchých oblastí – zaberá teoreticky celú Saharu, ale vyskytuje sa samozrejme len bodovo, v oázach. Je podobné intenzívnemu závlahovému systému, ale na malých rozlohách. Typické je množstvo rôznych zavlažovacích systé-

mov, prispôsobených miestnym podmienkam a možnostiam. Krajine dominuje palma datľová. Počet jej stromov v oáze indikuje výdatnosť zdroja vody. Pozemky aj farmy sú malé a intenzívne obhospodarované, s detailným systémom rozvodu vody, s dôrazom na prevenciu zasoľovania pôdy. Slúžia najmä na zásobovanie miestneho obyvateľstva. Dominuje rastlinná výroba (jačmeň a pšenica, zelenina a ovocie, krmoviny). Rozšírený je tu aj chov oviec, kôz a tiav. V lepších rokoch a po príležitostných dažďoch systém poskytuje na neobrábaných pozemkoch možnosti príležitostného pasenia stád pastierskymi komunitami. Preto je hranica medzi týmto a pastierskym systémom často nezreteľná.

7. Pestovateľsko-pastierske farmárstvo – zaberá krajný juh Mauritánie a Sudánu v semiaridných podmienkach južne od Sahary. Hustota zaľudnenia je malá, ale tlak na obmedzené zdroje pôdy je veľký, navyše sa stupňuje v posledných desaťročiach s úbytkom zrážok, od ktorých je závislé zavlažovanie plodín. Pestovanie a chov majú približne rovnaký význam. Hlavným zdrojom samozásobenia sú cirok a proso. Na rozdiel od nich sezam a strukoviny (ako nasledujúce významné plodiny) sú sčasti aj predmetom obchodu. Hospodárske zvieratá slúžia na produkciu mlieka a mliečnych výrobkov (hovädzí dobytok), dopravu (osly, ťavy), ako ťažná sila (voly, ťavy), ale aj na predaj či výmenu a ako poistka voči neúrode (hovädzí dobytok, ovce, kozy). Väčšina farmárov žije trvalo usadených v dedinách, len časť stád sezónne migruje za pastvou pod opaterou pastierov.

8. Mestské farmárstvo – venuje sa mu malé percento mestského obyvateľstva naprieč celým regiónom, produkujú intenzívnym záhradníckym spôsobom najmä zeleninu, ovocie a hydinu. Rastie ale aj podiel veľkovýkrmní a systém je obchodnými vzťahmi stále viac napojený na prímestské a vidiecke farmárske oblasti, slúžiace ako zdroje krmiva, semien, sadeníc alebo mladých zvierat na výkrm.

2.5.2 Priemysel Severnej Afriky

2.5.2.1 Ťažba surovín a ťažký priemysel Severnej Afriky

V geologicko-geomorfologickom vývoji severnej časti Afriky sa striedali zdvihy a poklesy a v súčasnosti je preto veľká časť regiónu pokrytá hrubými vrstvami morských aj kontinentálnych sedimentov. Preto v porovnaní so subsaharskou Afrikou je tu menšia pestrosť aj výdatnosť tých ložísk nerastných surovín, ktoré sú viazané na staré geologické štruktúry afrického štítu (najmä kovy a diamanty). Naproti tomu ložiská sedimentárnych surovín majú často až celosvetový význam. Maroko vlastní 75 % odhadovaných svetových zásob fosfátov a je ich druhým najväčším producentom vo svete (po Číne). Odhadované zásoby ropy a plynu v severoafrických štátoch tvoria viac ako polovicu známych zásob celej Afriky (najmä vo vnútrozemí Alžírska a Líbye). Tieto dva štáty sú ako jediné z Afriky zároveň členmi kartelu OPEC. Alžírsko je po Nigérii a Angole tretím najväčším africkým producentom ropy, ale svetový význam má najmä

jeho produkcia plynu (deviate miesto vo svete) a sprievodného hélia, kde je na treťom mieste vo svete po USA a Katare (Taib 2003). Egypt je v Afrike štvrtý v produkcii ropy a tretí v produkcii plynu (po Alžírsku a Nigérii).

Poloha Severnej Afriky v tesnej blízkosti centier svetového civilizačného vývoja od staroveku po dnešok vytvorila okrem iného aj dlhú tradíciu vyhľadávania a využívania nerastných surovín. Etniká Severnej Afriky boli podľa archeologických nálezov medzi prvými, ktoré využívali železnú rudu. Napriek tomu od sporadickej remeselnej ťažby a spracovania surovín (najmä kovov) k ich veľkoobjemovému industriálnemu využívaniu došlo vo väčšine prípadov až v prvej polovici 20. storočia v súvislosti s potrebami priemyslu koloniálnych mocností. V súčasnosti sú však surovinové potenciály väčšiny severoafrických krajín detailne preskúmané (znova v porovnaní so subsaharskou Afrikou). Na tento fakt má vplyv najmä relatívna hospodárska vyspelosť a dlhodobá politická stabilita regiónu v porovnaní s väčšinou subsaharských štátov. Dnes sú najdôležitejšími surovinovými komoditami regiónu ropa, plyn, fosfáty a železná ruda, v Maroku aj zlato, mangán, meď a v Egypte aj mangán a menšie množstvá uhlia (Ofori-Amoah 2020). Veľké zásoby fosfátov v Západnej Sahare (ložisko Bou Craa, odkiaľ vedie na pobrežie najdlhší dopravníkový pás na svete) boli jedným z faktorov marockej anexie tohto územia v 70. rokoch 20. storočia, ktorá trvá do súčasnosti.

O veľkom význame ťažobného priemyslu, ale aj o nevyváženosti a nerozvinutosti štátnych ekonomík, svedčí výrazná závislosť viacerých štátov od vývozu (väčšinou) nespracovaných nerastných surovín. Najvyšší podiel príjmov štátu z exportu (až 90 %) tvorí predaj surovín v Alžírsku a Líbyi (ropa a plyn), v Sudáne je to 80 % (ropa a zlato), viac ako 50 % v Mauritánii (železná ruda). Najrozsiahlejší ťažobný sektor v regióne má ale Maroko. Zabezpečuje síce iba 30 % príjmov štátu z exportu, zamestnáva však takmer 40 000 ľudí a je oproti ostatným štátom komoditne pestrejší. Popri dominantnej ťažbe fosfátov má veľký význam aj ťažba barytu (takisto druhé miesto v produkcii na svete), zlata, striebra, zinku, medi a kobaltu (World Factbook 2020).

Najväčšia koncentrácia zariadení ťažby a spracovania surovín (bane, úpravne rudy, rafinérie) v Severnej Afrike je sústredená na severe regiónu, najmä v priestore atlaskej horskej sústavy: v strednom a severnom Maroku, na krajnom severozápade a severovýchode Alžírska a v severnej polovici územia Tuniska. Regionálne menšie sústredenie ťažby leží v severnom Egypte medzi Nílom a Červeným morom a takisto na Sinajskom polostrove. Strategicky veľmi dôležitá ťažba ropy a plynu je naopak rozmiestnená zväčša disperzne v púštnom vnútrozemí regiónu. V Alžírsku je plyn ťažený najmä v rozľahlej panve severozápadne od pohoria Ahaggar (okolo miest Adrar a In Salah) na jednom z najväčších plynových polí sveta Hassi R'Mel pri meste Ghardaia a spolu s ropou vo východnom pohraničí s Líbyou severne od pohoria Tassili. Veľká koncentrácia ropných studní na relatívne malom priestore sa nachádza najmä okolo mesta Hassi Messaoud v provincii Ouargla a na veľkých rozlohách východne od neho v pohraničí s Tuniskom a Líbyou. (https://www.eia.gov/). Plynové a ropné náleziská pokračujú samozrejme aj v najjužnejšej časti Tuniska a v Líbyi v celom jej západnom pohraničí (Ghadamis, Wafa, Murzuk). Líbya ťaží aj v Stredozemnom mori severne

od Tripolisu. Líbya má okrem toho obrovské náleziská ropy a plynu v Líbyjskej púšti južne a juhovýchodne od zálivu Veľká Syrta. Náleziská pokračujú smerom na východ celým severným Egyptom cez Kattársku preliačinu a deltu Nílu na Sinajský poloostrov. Egypt ťaží aj z podmorských ložísk severne od delty Nílu a v Suezskom zálive. Najväčší petrochemický komplex Severnej Afriky funguje v Egypte na severozápadnom pobreží Suezského zálivu (Ain Sokhna). Sudán ťaží v pohraničí s Južným Sudánom, čo je neustále predmetom medzinárodných sporov s Južným Sudánom. Mauritánia začala ťažiť ropu v r. 2006 v pobrežných vodách, ale ťažba nekryje ani domácu spotrebu.

V rámci celého priemyslu má v Severnej Afrike dominantné postavenie ťažba a základné spracovanie surovín (59 %), čo je približne na úrovni celoafrického priemeru (61 %). Pre porovnanie v Európe je tento podiel len 19 % a Latinskej Amerike 27 %. V rámci makroregiónu sú tieto rozdiely medzi štátmi ešte väčšie. Ťažobný a úpravárenský sektor v rámci priemyslu je najdôležitejší v Líbyi (až 85 %) a Alžírsku (74 %). Naopak, v Tunisku, Sudáne a Maroku má mierne nadpolovičný podiel ľahký priemysel.

2.5.2.2 Energetika

Severná Afrika vzhľadom na svoje energetické zdroje vyrába takmer všetku elektrickú energiu z fosílnych zdrojov. V r. 2019 vyrábalo Tunisko 90 % energie v plynových tepelných elektrárňach. Polovicu objemu plynu však muselo dovážať z Alžírska a Líbye, preto sa snaží zväčšovať svoju produkciu plynu na juhu krajiny. Maroko má najviac diverzifikovaný energetický mix v regióne. 47 % elektriny vyrába spaľovaním uhlia a približne 40 % spaľovaním plynu a ropy. Doplnkom sú vodné elektrárne. V posledných rokoch tam ale výrazne expanduje výroba vo veterných parkoch, najmä na pobreží Atlantiku, okrem vlastného marockého územia aj na severe Západnej Sahary. Vo vnútrozemí centrálnej časti štátu (východne od mesta Marrákeš) bola v r. 2019 dobudovaná najvýkonnejšia solárna elektráreň na svete Noor (inštalovaný výkon 500 MW). V Egypte takisto asi 10 % energie produkujú štyri vodné elektrárne, z ktorých najväčšia je v Asuáne. Rozvíjajúcou sa oblasťou rozvoja veternej energetiky je pobrežie Červeného mora. Ostatné krajiny regiónu sú takmer úplne závislé na tepelných elektrárňach spaľujúcich plyn a ropné deriváty. O zaostalosti Mauritánie v porovnaní s ostatnými krajinami regiónu svedčí fakt, že najväčším spotrebiteľom energetických zdrojov sú stále domácnosti (až na druhom mieste je priemysel a na treťom doprava). U domácností však ide takmer výlučne o spotrebu dreva a dreveného uhlia na varenie a kúrenie v odhadovanom ročnom objeme takmer 2 mil. m^3, pričom 95 % pochádza z dovozu (https://energypedia.info/).

2.5.2.3 Spotrebný priemysel

Spotrebný priemysel (spolu so stavebníctvom) zohráva v súčasnosti stále iba podružnú úlohu v ekonomike severoafrických štátov. Z produkcie HDP tvorí približne 17 %, čo je porovnateľné s podielom poľnohospodárstva, ale je to oveľa menej v po-

rovnaní s ťažbou a úpravou surovín (25 %). Tradičné odvetvia spotrebného priemyslu (potravinársky, textilný a odevný, obuvnícky, kozmetický, keramický a sklársky, nábytkársky) sú stále určené viac pre domácu spotrebu, aj keď v Maroku, Tunisku a Egypte aj pre potreby cestovného ruchu. V Maroku je výroba textílií, odevov a kože z domácich surovín výrazným zdrojom príjmov štátu z exportu.

Napriek tomu postupné štrukturálne zmeny severoafrickej ekonomiky v súčasnosti znamenajú práve v spotrebnej priemyselnej produkcii posun k vyššej sofistikovanosti a produktivite výroby, čo generuje aj lepšie platené pracovné miesta a vyššiu pridanú hodnotu výrobkov. Ľahký priemysel je aj výborným ukazovateľom rastúcej úrovne vyspelosti ekonomík najmä severne položených piatich štátov regiónu (od Maroka po Egypt), o ktorých sa už uvažuje napríklad aj ako o perspektívnych producentoch automobilov. Maroko už predbehlo Juhoafrickú republiku v počte vyrobených automobilov (ide najmä o lacnejšie modely európskych značiek) a po roku 2020 zrejme predbehne aj Taliansko (Bardhan 2015). Odlišná je situácia v Sudáne a Mauritánii, ktoré patria medzi najchudobnejšie krajiny sveta a v materiálnej výrobe stále dominujú pionierske odvetvia iniciálnej fázy industrializácie (potravinársky, odevný, stavebný priemysel) pre miestnu spotrebu, navyše často ešte na remeselnej báze. V priemysle pracujú v Mauritánii len asi dve percentá pracovných síl, v Sudáne 7 % – ale to je vrátane zamestnancov v ťažbe a úprave surovín, energetike a stavebníctve. Spotrebný priemysel reprezentujú len malé továrne najmä v hlavnom meste a väčších sídlach na juhozápade Mauritánie. V Sudáne je spotrebný priemysel viac sústredený okrem hlavného mesta aj v sídlach na pobreží Červeného mora. V oboch štátoch dominuje výroba potravín a nápojov, rastlinného oleja a mydla, stavebných materiálov, v Sudáne aj odzrňovanie bavlny, výroba bavlnených textílií a výroba obuvi.

2.5.3 Terciárna sféra

Terciárna sféra ekonomiky zahŕňa široké spektrum činností od školstva, vedy, kultúry, zdravotníctva a športu cez financie, obchod a dopravu až k cestovnému ruchu, ktorý je v regióne zvlášť veľkým zdrojom príjmov do rozpočtov väčšiny štátov. Na tvorbe regionálneho HDP sa podieľala v r. 2019 približne 53 % (World factbook 2020). V ostatných troch desaťročiach jej podiel pravidelne rastie, čo ukazuje na posun väčšiny krajín regiónu do éry postindustriálnej ekonomiky. Najďalej v tomto vývoji sú Tunisko (60 %) a Maroko (57 %), najmenší podiel má chudobná Mauritánia (43 %). Výnimkou je Sudán (58 %), kde ale došlo po rozdelení štátu v r. 2011 k výraznému prepadu podielu ťažby ropy a nadväzného priemyslu a preto k relatívnemu vzostupu významu služieb. Dôkazom toho je veľmi nízky podiel pracovníkov v terciárnej sfére v Sudáne (len 13 %) v porovnaní s 52 % v Tunisku. Zaujímavé ale je, že najvyšší podiel pracovných síl v službách majú Líbya (59 %) a Alžírsko (58 %). Sú to ale zväčša pracovné miesta, viazané jednak na mohutný štátny aparát (administratíva, vojsko a polícia) a jednak na obsluhu exportne orientovanej ťažby a ťažkého priemyslu (ná-

kladná doprava a servis, obchod a bankovníctvo, skladovanie, telekomunikácie). Podobná štruktúra pracovných miest v terciárnej sfére je v Sudáne a Mauritánii, kým v Egypte, Tunisku a Maroku dominuje zamestnanosť v obchode, cestovnom ruchu a administratíve.

2.5.3.1 Medzinárodný obchod

Medzinárodný obchod hral už v dávnej histórii významnú úlohu v ekonomike severoafrických krajín. Súviselo to do značnej miery s ich tranzitnou polohou na rozhraní troch významných civilizačných okruhov (subsaharského, európskeho a západoázijského). Intenzívne využívané obchodné cesty dodnes vedú krížom cez Saharu aj naprieč Stredozemným morom. Aj v tomto regióne Afriky platí, že medzikontinentálny obchod tvorí podstatnú časť zahraničného obchodu. Severoafrické štáty navzájom obchodujú len v malej miere. Jedinou výnimkou sú silné obchodné vzťahy Egypta a Sudánu a samozrejme nedobrovoľná previazanosť Západnej Sahary s Marokom. Je to poznať aj na štruktúre hlavných obchodných partnerov týchto štátov, kde jednoznačne dominujú krajiny Európskej únie, najmä Francúzsko, Taliansko a Španielsko. Do Francúzska smeruje napríklad až tretina vývozu z Tuniska. Na prelome milénií sa Maroko, Alžírsko, Tunisko, Líbya a Egypt pridali k iniciatíve Európsko-stredomorského partnerstva (Euromed), kde jedným z hlavných cieľov je aj budovanie zóny voľného obchodu v mediteránnom priestore. Blízke a silné západoázijské ekonomiky (aj vďaka ich kultúrnej blízkosti) sa presadzujú v obchode najmä s Egyptom a Sudánom. Takmer dve tretiny vývozu Sudánu smerujú do Spojených arabských emirátov, ktoré sú tiež najväčším cieľom vývozu z Egypta. Významnými obchodnými partnermi sú aj Saudská Arábia a Turecko. Surovinové nároky Číny sa prejavujú najmä pri obchodovaní s Líbyou a Alžírskom, ale napríklad aj z Mauritánie až tretina exportu smeruje do Číny. Čína sa v súčasnosti vo väčšine severoafrických krajín presadzuje aj ako najvýznamnejší importér s podielom od 10 do 20 % hodnoty importu (World Factbook 2020). V surovinovo bohatých štátoch sú to najmä čínske investície a zariadenia pre ťažobný priemysel a v bohatších oblastiach spotrebný tovar. Obchodná bilancia krajín Severnej Afriky je dlhodobo pasívna, len Tunisko má v posledných rokoch aktívnu bilanciu a k vyrovnaným podielom vývozu a dovozu sa v súčasnosti (2020) približuje Maroko.

Z hľadiska štruktúry exportu môžeme rozdeliť Severnú Afriku na dve výrazne odlišné skupiny štátov. Vývoz primárnych, z veľkej časti nespracovaných surovín dominuje v Líbyi (84 % hodnoty vývozu) a Alžírsku (78 %), teda v štátoch s bohatými zásobami uhľovodíkov a fosfátov, ktoré v ostatných rokoch pre účely exportu stále vo väčšom množstve aj spracúvajú (palivá, hnojivá, produkty organickej chémie). K nim môžeme pridať aj Mauritániu (vývoz železnej rudy a rýb) a Sudán kvôli ich slabej spracovateľskej priemyselnej základni. Špecifikom Sudánu je fakt, že zahraničný obchod prispieva len veľmi malou časťou k tvorbe HDP, lebo väčšinu príspevku tvorí domáca produkcia a spotreba. Je to najmä kvôli poklesu príjmov z exportu ropy po oddelení Južného Sudánu. Preto sa Sudán snaží nájsť iné produkty pre vývoz. Je to najmä zlato a poľnohospodárske produkty (bavlna a sezam). Sudán je aj najväčším svetovým pro-

ducentom a exportérom arabskej gumy (50 – 80 % svetovej produkcie). Druhú, odlišne zameranú skupinu tvorí Egypt, Maroko a Tunisko – krajiny s vyspelejším a diverzifikovaným priemyslom, v ktorých väčšinu vývozu tvoria priemyselne spracované produkty s vyššou pridanou hodnotou (de Alba 2014). Maroko vyváža aj automobily a elektrické prístroje, ale inak exportu všetkých štátov dominujú textilné a odevné výrobky, potraviny, organická a anorganická chémia, hnojivá, jednoduché strojárske výrobky, ovocie a zelenina.

V dovoze do Severnej Afriky v súčasnosti stále prevládajú sofistikované výrobky s vyššou pridanou hodnotou ako automobily a iné strojárske výrobky, liečivá, produkty chemického a drevárskeho priemyslu (ktorý logicky v regióne takmer úplne chýba). S rastom kúpnej sily súvisí rast dovozu potravín a spotrebného tovaru (odevy, obuv, elektronika). Výnimočné postavenie v komoditnej štruktúre dovozu má ale Maroko, kde ako v jedinej krajine regiónu dominuje nad dovozom konečných výrobkov dovoz surovín a polotovarov (ropa, kovy, plasty, potravinárske suroviny a polotovary, textílie) ako nevyhnutných vstupných produktov do dominantného ľahkého priemyslu.

2.5.3.2 Doprava a infraštruktúra

Hospodárska vyspelosť Severnej Afriky sa oproti subsaharskej Afrike (okrem JAR) prejavuje aj vo vyššej kvalite a hustote dopravných sietí a technickej infraštruktúry. Tento fakt má silný historický základ, pretože kvalitné cesty, ale aj akvadukty či zavlažovacie kanály boli v civilizačných centrách Severnej Afriky budované už v staroveku. Napriek tomu hustota cestnej siete v Severnej Afrike (3 km/100 km²) je v porovnaní s ostatnými africkými regiónmi v súčasnosti najmenšia (https://www.icafrica.org/). Je to ale dôsledok obrovských neosídlených území na Sahare, takmer bez komunikačných prepojení. Najväčšia hustota dopravných sietí a technickej infraštruktúry v regióne kopíruje pobrežie Atlantického oceánu a Stredozemného mora a jeho blízke zázemie približne do 200 km od pobrežia. V Egypte a Sudáne sa infraštruktúra koncentruje pozdĺž oboch brehov Nílu a v Mauritánii aj na krajnom juhu štátu pozdĺž hraníc so Senegalom a Mali. Toto rozmiestnenie samozrejme súvisí s vysokou hustotou zaľudnenia, hustotou sídiel a ekonomických aktivít obyvateľstva. Do púštneho vnútrozemia vedú väčšinou len účelové komunikácie (cestné a železničné) do oblastí ťažby surovín, ktoré nie sú zosieťované do prepojeného dopravného systému. Naopak, súčasťou celoafrickej dopravnej siete sú transsaharské dopravné prepojenia zo severu na juh.

Rozmiestnenie infraštruktúry v regióne je možné hodnotiť v štyroch základných sektoroch: energetické rozvody, doprava, vodovody a kanalizácie, informačno-komunikačné siete. Z hľadiska hodnotenia úrovne infraštruktúrnej vyspelosti podľa Africkej rozvojovej banky (African Infrastructure Index – AIDI) patria všetky štáty krajného severu Afriky (od Maroka po Egypt) medzi desať najrozvinutejších afrických štátov s hodnotami indexu AIDI od 56 do 86 bodov z možných 100 (za rok 2018). Naopak, Mauritánia (16 bodov) a Sudán (15,4) patria medzi tie najzaostalejšie. Severná Afrika ako celok je zároveň najlepšie infraštruktúrne vybaveným africkým regiónom, s viac

ako dvojnásobnou hodnotou indexu AIDI (73 bodov) oproti druhej v poradí Južnej Afrike. Takmer trojnásobne prekonáva celoafrický priemer 28,5 bodu (https://www.afdb.org/).

Základom pre budovanie infraštruktúry sú veľké medzinárodné iniciatívy, ktorých členmi sú všetky severoafrické štáty. PIDA (Programme for Infrastructure Development in Africa) je platforma pre spoluprácu štátov s investormi v oblasti budovania infraštruktúry pod gesciou Africkej únie. PICI (Presidential Infrastructure Champion Initiative) sú konkrétne projekty, podporované prezidentami a vládami konkrétnych štátov na základe aktuálnej potreby. TAH (Trans African Highways) je najdôležitejší kontinentálny program budovania nadradenej celoafrickej dopravnej siete s dôležitým čiastkovým cieľom umožniť vnútrozemským štátom a regiónom kvalitný prístup k prístavom a medzinárodnému obchodu. Je definovaných deväť hlavných medzinárodných koridorov s celkovou dĺžkou takmer 60 000 km. Spájajú hlavné mestá štátov a najväčšie koncentrácie obyvateľstva a priemyselnej výroby. Severnou Afrikou vedie päť z týchto koridorov:

TAH1 Dakar – Káhira je zatiaľ z hľadiska povrchu ciest a ich priepustnosti najlepšie vybudovaný koridor v Afrike, kopírujúci pobrežie Atlantiku a Stredozemného mora. Spája najhustejšie osídlené oblasti západnej Mauritánie, Západnej Sahary, Maroka, severného Alžírska, severného a východného Tuniska, severu Líbye a Egypta. Cestné prepojenie je kontinuálne, aj keď na území Mauritánie čiastočne po nespevnených cestách. Plány do budúcnosti počítajú aj so železničným prepojením zatiaľ izolovaných systémov z Tuniska do Egypta krajným severom Líbye.

TAH2 Alžír – Lagos je jednou z troch hlavných transsaharských magistrál. Vedie centrálnou časťou Alžírska cez Tamanrassset. Značnú časť tvoria spevnené, ale neasfaltované cesty. V budúcnosti by mala byť súčasťou koridoru aj železničná trať.

TAH3 Tripolis – Kapské mesto je hlavným severo-južným transafrickým koridorom, vedie centrálnou, púštnou časťou Líbye na hranice Čadu. Na juhu Líbye vedie po nespevnených cestách.

TAH4 Káhira – Kapské mesto je druhou, východnejšie položenou vetvou severno-južného prepojenia Afriky. Obsluhuje Egypt a Sudán pozdĺž toku Nílu a z transafrických koridorov má najbližšie k úplnému dokončeniu. Aj tu sa ráta so železničným prepojením Egypta a Sudánu, čo bude komplikované kvôli rozdielnemu rozchodu koľajníc. Nespevnené cesty sú najmä medzi Chartúmom a Asuánom.

TAH6 N´Djamena – Džibuti vedie južnou časťou Sudánu v západno-východnom smere a napája sa južne od Chartúmu na koridor TAH4. Značnú časť koridoru tvoria nespevnené cesty, najmä v západnom Sudáne.

V Severnej Afrike je približne 16 000 km železníc a región je napriek rozsiahlym neosídleným územiam hodnotou hustoty železničnej siete 2,3 km/1000 km² druhý v poradí za Južnou Afrikou a tesne pod celoafrickým priemerom 2,5 km/1000 km². Svedčí to o veľmi hustej železničnej sieti v obývaných oblastiach, najmä na severe regiónu. Tam je železnica využívaná aj na osobnú prepravu, čo nie je vo zvyšku Afriky

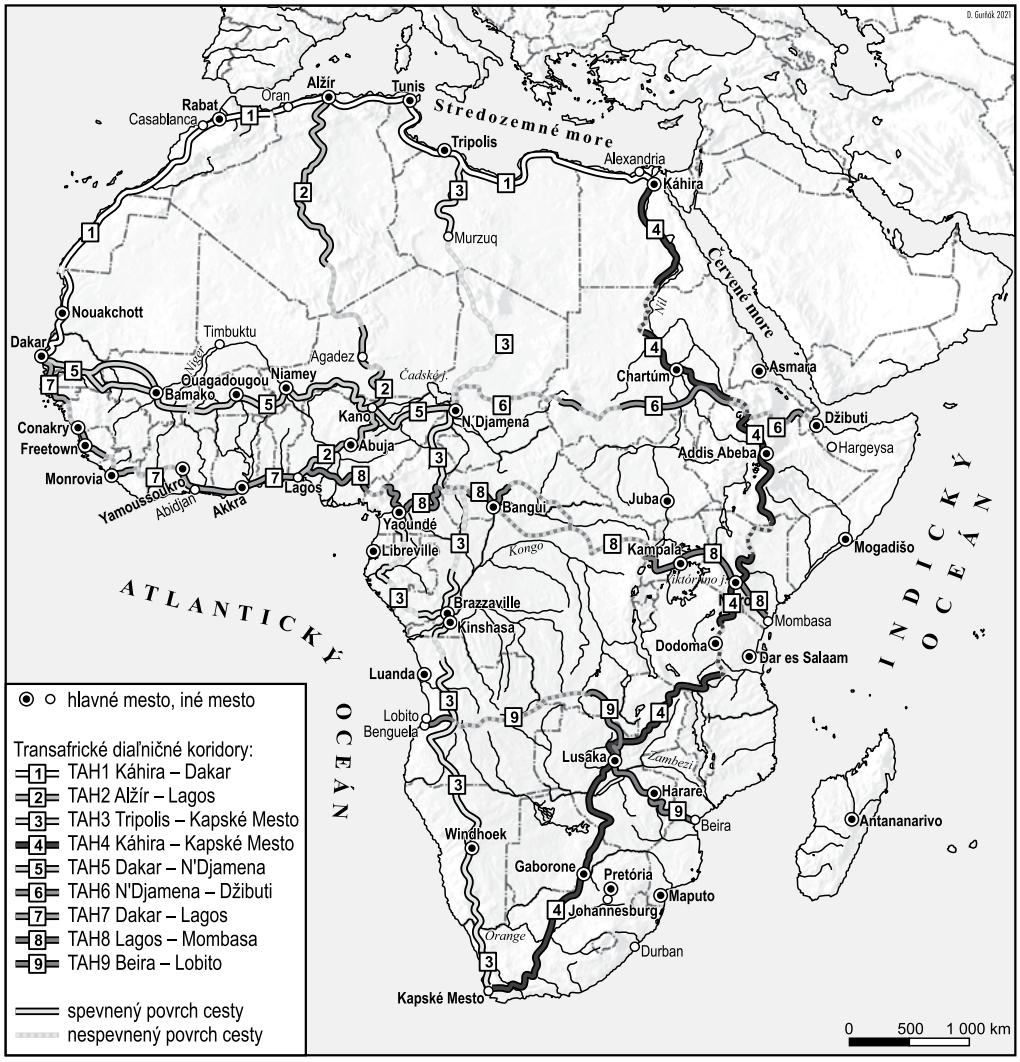

Obr. 21 *Transafrické koridory*

bežné. Napriek tomu celosvetový priemer hustoty železničných tratí je desaťnásobne vyšší. V Severnej Afrike je možné identifikovať tri veľké, ale izolované systémy železničných tratí.

Najrozsiahlejšia sieť železníc sa nachádza v severnej časti Maroka, Alžírska a Tuniska. Hlavnou osou systému je medzinárodná železnica, prepájajúca hlavné a veľké mestá, na ktorú sa napájajú linky vedúce prevažne do vnútrozemia. Používaný je štandardný rozchod (1 435 mm). Maroko buduje aj sieť vysokorýchlostných železníc, ktorá má byť v dĺžke asi 1 500 km dobudovaná do r. 2035.

Druhým systémom je dobre vybudovaná sieť železníc v Egypte (takisto 1 435 mm), pozdĺž severného pobrežia vo východno-západnom smere a pozdĺž toku Nílu smerom

na juh, až do Asuánu. Najvyššiu hustotu tratí s výborným zosieťovaním má Egypt samozrejme v širšom priestore nílskej delty a jej bezprostredného okolia. Tretím, priestorovo rozsiahlym, ale medzinárodne izolovaným systémom železničných tratí disponuje Sudán, ktorý ale používa užší, takzvaný kapský rozchod koľajníc (1 067 mm). Hlavná železnica pozdĺž toku Nílu nie je na severe prepojená s traťami v Egypte, smerom na juh siaha do oblastí ťažby ropy na hraniciach s Južným Sudánom. Dvoma vetvami je prepojená s hlavným vývozným prístavom Búr Sudán na pobreží Červeného mora.

Zaujímavosťou regiónu je jediná železnica v Mauritánii, kopírujúca hranicu so Západnou Saharou. Má 700 km a premávajú tam jedny z najdlhších vlakov na svete (asi tri kilometre, až 210 vagónov), ktoré vozia takmer výhradne železnú rudu z povrchových baní v okolí Zouératu do prístavu Nouadhibou. Alžír a Káhira sú jedinými africkými mestami, kde hromadnú dopravu osôb zabezpečuje aj metro.

Najslabšie rozvinutým druhom dopravy v Severnej Afrike je kvôli prírodným podmienkam vnútrozemská vodná doprava. Napriek tomu Níl v Sudáne a Egypte je dopravne najviac využívanou africkou riekou a intenzifikácia jeho využitia je jedným z cieľov projektu vybudovania splavnej vodnej cesty medzi Viktóriiným jazerom (Ukerewe) a Stredozemným morom.

Vysoký počet a značná kapacita námorných prístavov sú naopak ukazovatele, ktoré hovoria do istej miery o otvorenosti ekonomík prímorských štátov medzinárodnému obchodu. Najväčšiu kapacitu prekládky a najväčšiu koncentráciu prístavov v rámci celej Afriky má Egypt, čo súvisí s prítomnosťou Suezského prieplavu. Prístav Port Said je na prvom a Damietta na treťom mieste v Afrike z hľadiska prekládkových kapacít kontajnerov. Zároveň oba umožňujú obsluhovať aj najväčšie nákladné lode (Post Panamax a Super Panamax). Veľké kontajnerové terminály majú aj prístavy Alexandria, Sokhna a El Dekheila. Druhá veľká koncentrácia prístavov je na pobreží stredného Maroka, na jednej z hlavných svetových lodných ciest. Relatívne blízko seba ležia štyri veľké prístavy Agadir, Essaouira, Safi a Casablanca. Práve v Casablanke je uskutočňovaných asi 70 % objemu prekládky marockého morského obchodu, ale najväčšiu prekládkovú kapacitu v krajine má severnejšie ležiaci prístav Tanger. Je jediný v krajine s možnosťou obsluhy najväčších nákladných lodí typu Super Panamax a v r. 2020 bol vo výstavbe ďalší kontajnerový terminál Tanger 2. Alžírske prístavy Alžír, Oran a Bejaia sú relatívne malé, ale majú dôležitú úlohu obsluhy vnútrozemských krajín Mali a Nigeru. Sedem tuniských prístavov zodpovedá za 95 % zahraničného obchodu krajiny, najvýznamnejší je Rades pri hlavnom meste. Líbyu (Tripolis a Benghází) a Mauritániu (Nouakchott a Nouadhibou) obsluhujú po dva medzinárodné prístavy v ich najväčších mestách (https://www.afdb.org/).

Veľké medzinárodné letiská severoafrických štátov, zameraných na zahraničný cestovný ruch, patria dlhodobo do prvej dvadsiatky najviac vyťažených letísk v rámci Afriky. Dominuje letisko v Káhire, ktoré ročne vybaví asi 15 miliónov cestujúcich. Viac ako 10 miliónov pasažierov vybavili v r. 2018 letiská na Gran Canarii a Tenerife. Veľké letiská (okolo 5 až 10 miliónov cestujúcich) fungujú v Egypte v mestách Sharm el Sheikh a Hurghada, v Maroku (Casablanca a Marrákeš), v Tunise a Alžíri.

BOX 7 Suezský prieplav

Ideu prepojiť Stredozemné a Červené more realizovali už starí Egypťania pred 3300 rokmi. Vtedajší kanál bol síce často zanášaný sedimentami z delty Nílu, ale s prestávkami slúžil niekoľko storočí. Výstavba súčasného prieplavu prebiehala v rokoch 1859 – 1869 pod vedením francúzskeho inžiniera Ferdinanda de Lessepsa. V roku 1875 sa najväčším akcionárom prieplavu stala britská Suez Canal Company a v roku 1888 bolo prieplavové pásmo vyhlásené za neutrálnu zónu (pod správou Veľkej Británie), čo umožnilo voľnú plavbu lodiam všetkých krajín. Po vypovedaní zmluvy a znárodnení v roku 1956 bol prieplav viackrát dočasne uzatvorený kvôli bojom v jeho okolí počas troch izraelsko-egyptských vojen. Od roku 1975 je v nepretržitej prevádzke. Zabezpečuje skrátenie prepravnej vzdialenosti o 8 900 km, čo sa týka asi 6 % objemu tovaru, prepravovaného celosvetovo po mori. Je považovaný aj za hranicu Afriky a Ázie. Má dĺžku 193 km, šírku do 365 m a hĺbku najviac 24 m. Lodiam do maximálnej nosnosti 250 000 BRT trvá jeho prekonanie priemerne 13 hodín. Denne ho využije asi 50 až 95 lodí, ročne viac ako 18 000. Kanál nemá plavebné komory, ale je čiastočne zásobovaný vodou z Nílu a približne v jeho strede je rozšírenie do troch vodných nádrží s celkovou rozlohou asi 250 km² (Veľké a Malé Horké jazero a jazero Timsah), ktoré slúžia okrem iného aj na vyrovnávanie odlišného priebehu prílivu a odlivu v oboch moriach. Pozdĺž prieplavu vedie železnica, popod dno vedie cestný tunel a ponad kanál aj cestný most. V roku 2015 bola uvedená do prevádzky aj druhá vetva kanála v jeho severnej časti. Má dĺžku 36 km a umožnila skrátiť čas plavby asi o polovicu vďaka obojsmernej premávke, navyše je využiteľná aj pre lode s hlbším ponorom ako predtým (najviac 20 m). Koncové body prieplavu dnes obsluhujú dve veľké mestá. Port Said na severe je výrazne kozmopolitné mesto s viac ako 600 000 obyvateľmi, založené pri začiatku stavby kanála. Dnes sa tiahne v dĺžke asi 30 km pozdĺž pobrežia Stredozemného mora a spolu s mestom Port Fuad na východnom brehu kanála tvorí jadro miliónovej metropolitnej oblasti. Suez na južnom konci prieplavu má takmer 800 000 obyvateľov (2018) a dva veľké prístavy (https://www.suezcanal.gov.eg).

Pri hodnotení zdravia a kvality života obyvateľov je dôležitý prístup čo najväčšieho podielu populácie k elektrickej energii, pitnej vode a kanalizácii. Kým v celoafrickom priemere len približne 50 % obyvateľov má prístup k rozvodom pitnej vody a kanalizácii, Severná Afrika ako región je v tomto výrazne nadpriemerná a je na prvej priečke medzi africkými makroregiónmi. Najnižšie hodnoty udávajú samozrejme Mauritánia a Sudán (len asi 30 % obyvateľov s prístupom k vodovodu a kanalizácii). Ostatné štáty sa pohybujú okolo 90 % s výnimkou Maroka, kde je to len 70 %, ale s výrazným trendom rastu (https://www.afdb.org/). Líbya prevádzkuje najrozsiahlejšiu sieť diaľkových vodovodov na svete, ktoré dopravujú pitnú vodu z pieskovcových fosílnych zásobníkov na juhu krajiny do husto osídlených oblastí na severnom pobreží. Zásobníky boli objavené už v 60. rokoch 20. storočia pri prieskume ložísk uhľovodíkov. V súčasnosti funguje asi 1 300 vrtov (často hlbších ako 500 m) a takmer 3 000 km potrubí v rámci prvých dvoch fáz budovania projektu z piatich plánovaných. Pri rastúcom dopyte po vode odhady udávajú možnosť vyčerpania zásobníkov do 60 až 100 rokov, ale investičné náklady sú len desatinové oproti budovaniu odsoľovacích technológií s porovnateľnou kapacitou.

Dostupnosť elektrickej energie v regióne je ešte vyššia ako dostupnosť vodovodnej a kanalizačnej siete. V Maroku, Alžírsku, Tunisku a Egypte je takmer stopercentná. Len Líbya ako jedna z mála afrických krajín zaznamenala v posledných rokoch pokles až na úroveň dnešných 67 % kvôli politickým nepokojom v krajine. V Sudáne a Mauritánii má k elektrickej energii prístup asi len polovica obyvateľov, ale v oboch

štátoch tento podiel v súčasnosti rýchlo rastie (https://data.worldbank.org/). Maroko je významnou tranzitnou krajinou aj v diaľkovom prenose elektrickej energie. Vedenie 220 kV ho spája s Alžírskom a Tuniskom a podmorským káblom aj so Španielskom.

V dostupnosti internetu sú v Severnej Afrike výrazné rozdiely, dokonca oveľa výraznejšie ako by sa dalo očakávať v porovnaní s oveľa viac vyrovnanými ostatnými ukazovateľmi. Do iste miery je to aj dôsledok sčasti pretrvávajúceho autoritárskeho politického riadenia so snahou obmedzovať necenzurované zdroje informácií. Prejavilo sa to aj v období Arabskej jari okolo r. 2011, kedy sa politické špičky snažili zabrániť šíreniu informácií a organizovaniu protestov cez sociálne siete. Aj preto liberálne a najvyspelejšie štáty ako Maroko a Tunisko obsadzujú v celoafrických štatistikách popredné miesta, kde prístup k internetu má asi polovica obyvateľstva. Egypt, Alžírsko a Líbya výrazne zaostávajú s podielom od 15 do 25 %. V Mauritánii a Sudáne ako najchudobnejších krajinách má prístup k internetu len okolo 5 % populácie (https://www.afdb.org/).

Produktovody sú pre severoafrické štáty dôležitou súčasťou ich dopravnej infraštruktúry, aj vzhľadom na lokalizáciu nálezísk ropy a plynu zväčša v hlbokom vnútrozemí. Podľa dĺžky potrubnej dopravy je Alžírsko na prvom mieste v Afrike (27 000 km), Egypt na druhom (15 100 km) a Líbya na štvrtom (11 000 km). Ďalších viac ako 10 000 km produktovodov majú spolu Tunisko a Sudán. Potrubia na dopravu ropy, plynu a ich derivátov vedú aj do Španielska, Talianska, Jordánska a Nigérie.

2.5.3.3 Cestovný ruch

Cestovný ruch je v Severnej Afrike jedno z najviac perspektívnych a rozvinutých ekonomických odvetví, najmä v porovnaní s ostatnými africkými regiónmi. Severná Afrika je cieľom takmer jednej tretiny zahraničných turistov, ktorí navštívia Afriku. V ostatných desaťročiach návštevnosť zaznamenáva trvalý rast, napriek dočasnému poklesu kvôli udalostiam Arabskej jari po roku 2010. Po južnej Ázii je sever Afriky druhý najdynamickejšie sa rozvíjajúci región sveta z hľadiska rastu cestovného ruchu. Jeho úspešnosť a prínos pre štátne ekonomiky sú však vysoko selektívne. Tunisko, Maroko a Egypt patria medzi päť najnavštevovanejších afrických krajín. Maroko a Egypt v r. 2019 navštívilo okolo 12 – 13 miliónov turistov, Tunisko okolo deväť miliónov (https://www.e-unwto.org/). Jednoznačne dominuje aktívny cestovný ruch – väčšina návštevníkov pochádza z mimoafrických krajín. Naproti tomu úplne opačná situácia vládne v Sudáne, Mauritánii a po udalostiach Arabskej jari aj v Líbyi. Za tieto štáty často neexistujú ani základné štatistické údaje o cestovnom ruchu. Špecifická situácia je na Kanárskych ostrovoch a Madeire, kde je turizmus v podstate hlavným odvetvím ekonomiky a má podiel 20 až 30 % na tvorbe HDP. O dôležitom postavení cestovného ruchu v Severnej Afrike hovorí fakt, že priamo generuje asi 2,5 milióna pracovných miest, čo je viac ako štvrtina pracovných miest v tomto odvetví v rámci celej Afriky. Je to zároveň 4,4 % všetkých pracovných miest Severnej Afriky, takmer dvojnásobok celoafrického priemeru. V Tunisku je to ale až 6,3 % a v Maroku 7 %.

BOX 8 Madeira

Madeira je jedno zo súostroví pri západnom pobreží Afriky (asi 600 km od pobrežia Maroka). Preto je síce priraďované k severnej Afrike, jeho dejiny a súčasnosť sú však úzko previazané s európskym kolonializmom a námornými veľmocami. Základom najväčšieho, rovnomenného ostrova je treťohorný vulkán, dvíhajúci sa z hĺbky 5 000 m po súčasný najvyšší vrchol Pico Ruivo (1 863 m n. m.). Posledné erupcie sú datované do obdobia pred 6 000 rokmi. Suché tropické podnebie je zmierňované prítomnosťou oceánu a najmä severozápad ostrova má aj dostatok zrážok. Pôvodná endemická flóra a fauna bola do značnej miery degradovaná intenzívnym pôsobením portugalských osadníkov už od 15. storočia, aj keď súostrovie poznali už fenickí a rímski moreplavci. Dnes tu na celkovej rozlohe 800 km² žije asi 260 000 obyvateľov, teda asi 2,5 % populácie Portugalska. Okrem hlavného ostrova Madeira je obývaný aj severovýchodne ležiaci ostrovček Porto Santo, naopak ostrovčeky Chao, Deserta Grande a Bugio na juhovýchode sú pusté. Napriek dominantne vidieckemu charakteru krajiny je hustota zaľudnenia takmer trojnásobná oproti pevninskej časti štátu. Spolu s Azormi je Madeira jednou z dvoch autonómnych oblastí materského štátu, ale z hľadiska produkcie HDP na obyvateľa je zo všetkých portugalských oblastí na treťom mieste. Dosahuje približne 74 % výkonnosti EÚ27. Je to najmä kvôli dominancii terciárneho sektora, ktorý zabezpečuje 84 % výkonov miestnej ekonomiky. Priemysel generuje len 13,3 % a primárny sektor 2,3 % výkonov. Po koloniálnom období intenzívneho tropického poľnohospodárstva sa v miestnej ekonomike začal presadzovať cestovný ruch veľmi skoro – vďaka jednoduchej doprave, blízkosti bohatej Európy a príjemnej klíme už v 19. storočí. Dnes ale Madeira profituje najmä zo svojho špeciálneho statusu ostrovného finančného centra a zóny voľného obchodu, ktorá bola schválená zákonom v r. 1980. Priťahuje investorov najmä v oblasti finančných služieb a obchodu. Preto v ostatných rokoch napriek svojej extrémne periférnej polohe zažíva pôsobivý hospodársky rast (https://www.ibc-madeira.com).

Z hľadiska absolútneho počtu pracovných miest v cestovnom ruchu je Egypt na druhom mieste v Afrike (po Nigérii) a Maroko je na treťom mieste (https://www.e-unwto.org/).

Cestovný ruch v Severnej Afrike si väčšina návštevníkov spája s pobytom v prímorských letoviskách a na plážach. V Maroku je to napríklad v okolí miest Agadir. Essaouira, Safi, El Jadída, Casablanca, Ribát a ďalších na pobreží Atlantiku a v okolí miest Tanger, Al Horeima, Tetouan na pobreží Stredozemného mora. V Alžírsku je turisticky využité takmer celé pobrežie, najintenzívnejšie v okolí veľkých miest (Oran, Alžír, Skikda). V Tunisku je to najmä Hammametský záliv (Nabeul, Hammamet, Sousa, Mahdia, Monastir) a okolie Tunisu a Bizerty na severe, takisto Tabarka pri hraniciach s Alžírskom, na juhu Gabeský záliv a ostrov Džerba. Pre Egypt sú typické najmä letoviská pobrežia Červeného mora (Šarm aš Šajch, Hurgada, El Quesir, Marsa Alam).

Severná Afrika ako jedno z najstarších civilizačných centier sveta je nositeľom významných fragmentov starovekých kultúr Egypta, Fenície a Ríma, stredovekého rozmachu islamu aj novovekého koloniálneho vplyvu Európy. Najvzácnejšie pamiatky sú zapísané do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO a sú samozrejme najviac vyhľadávanými cieľmi poznávacieho cestovného ruchu. Ich najväčšia koncentrácia je v severnej časti Maroka, Alžírska a Tuniska. V severnej polovici územia Maroka sú to najmä stredoveké centrá (mediny) miest Fez, Essaouira, Marrákeš, Ribát, Tetouan, ale aj portugalská pevnosť Mazagan v meste El Jadída. Pozostatky púnskych a rímskych miest sú zachované v Alžírsku (napríklad Timgad, Djemila) a Tunisku (Kartágo,

El Jem). Druhá významnejšia priestorová koncentrácia pamiatok na Zozname UNESCO sa rozkladá pozdĺž Nílu v Egypte (Théby, Memphis, Giza, Abu Simbel, Káhira) a Sudáne (Gebel Barkal, Meroe). Súčasnou turbulentnou politickou situáciou sú ohrozené pamiatky z rímskeho obdobia na severe Líbye (Sabratha, Leptis Magna). Menej početné prírodné lokality na Zozname UNESCO sú rozmiestnené najmä na juhu regiónu a sú reprezentované pobrežnými národnými parkami v Mauritánii (Banc d'Arguin) a Sudáne (Sanganeb a Dugong bay – Mukkawar), ale aj skalnými masívmi v púštnych pohoriach Tassili a Tadrart na pomedzí juhu Alžírska a Líbye, s mnohými skalnými maľbami. Najviac navštevované prírodné lokality Zoznamu UNESCO sú ale v blízkosti letovísk na severe Tuniska (národný park Ikcheul) a Egypta (Wadi Al-Hitan).

Pre islamský svet a jeho kultúru je dôležitý aj pútnický cestovný ruch. Veľká mešita v Kairouane v Tunisku je štvrtým najsvätejším miestom islamu (po Mekke, Medine a Jeruzaleme), preto je významným cieľom moslimských pútnikov.

Úlohy a zadania:

- **Ktoré faktory v súčasnosti najviac ovplyvňujú charakter ekonomiky severoafrických štátov?**
- **Zoraďte štáty Severnej Afriky podľa aktuálnej výšky HDP na obyvateľa. Zmenilo sa ich poradie v porovnaní s textom a ak áno, prečo?**
- **Ktoré poľnohospodárske produkty pôvodom zo Severnej Afriky nájdeme v našich obchodoch?**
- **Prečo je Severná Afrika perspektívna pre rozvoj fotovoltickej a veternej energetiky?**

2. 6 KRAJINY SEVERNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ

V predchádzajúcich kapitolách sme sa zamerali na jednotlivé analyticko-geografické a historické charakteristiky Severnej Afriky s dôrazom na celý makroregión. Použité štatistické údaje o jednotlivých štátoch slúžili v nich najmä na zdokumentovanie regionálne platných trendov a na porovnanie s inými makroregiónmi sveta, poukazovali na rozdiely a podobnosti medzi jednotlivými štátmi. Snažili sme sa ich vyberať s ohľadom na vytvorenie čo najvernejšieho obrazu o realite Severnej Afriky. V tejto kapitole naopak predstavujeme jednotlivé štáty regiónu, ale nie v ich encyklopedickej podobe. Sústredili sme sa skôr na aktuálne špecifiká, problémy a výzvy, ktoré jednotlivé krajiny regiónu v súčasnosti charakterizujú a zároveň odlišujú od iných krajín Afriky a sveta.

2.6.1 Egypt

Egypt (vyše 104 mil. obyv.) patrí po Nigérii a Etiópii medzi najviac zaľudnené africké štáty. V období rokov 1994 až 2014 stúpol počet obyvateľov o 46 %. Koncom 90. rokov sa v dôsledku štátnych programov znižovania pôrodnosti tempo rastu populácie zmiernilo.

Približne 90 % obyvateľov však žije v doline a delte rieky Níl (5 % rozlohy štátu). Okolité dominantné púštne plošiny sú veľmi riedko osídlené alebo neobývané. Níl predstavuje jediný trvalý zdroj vody, ale rýchly rast populácie ho svojimi aktivitami znehodnocuje. Celkove všetky nílske štáty prispievajú k degradácii riečneho ekosystému. Populačný tlak, chudoba, nezamestnanosť a rozdrobovanie dedených pozemkov nútia mladých mužov k vnútornej migrácii (z vidieckeho Horného Egypta do miest Dolného Egypta, na červenomorské pobrežie alebo Sinaj). Na strane druhej, štát dlhodobo podporuje legálnu pracovnú migráciu do zahraničia. Snažil sa o periodické znižovanie nezamestnanosti a vytvárať príjmy z remitencií, ale potom sa to stalo pravidlom. Remitencie tvoria aj v súčasnosti jeden z najväčších zdrojov HDP. V roku 2000 začal Egypt umožňovať pracovnú migráciu prostredníctvom bilaterálnych dohôd najmä s arabskými krajinami a Talianskom. Zvýšila sa aj nelegálna migrácia do Európy, ako aj pašovanie ľudí cez Líbyu. Egypt sa stáva dôležitou tranzitnou aj cieľovou krajinou pre ekonomických migrantov a žiadateľov o azyl z Palestíny, Iraku, Sýrie, Východnej Afriky a južnej Ázie. Priťahuje ich štátny program presídľovania ľudí do západných krajín. Žijú väčšinou v Káhire. Mesto má jednu z najväčších populácií mestských utečencov na svete.

Vo vekovej štruktúre prevláda obyvateľstvo do 54 rokov (89 %), v konfesijnej dominujú sunniti (90 %), zvyšok tvoria kresťanské cirkvi (koptská, arménska, anglikánska, ďalej maroniti a ortodoxní). V mestách žije 43 % obyvateľov, najväčšie sú Káhira (21 mil.) a Alexandria (5,3 mil.), potom ďalšie v nílskej delte (World Factbook 2020).

Egypt má obmedzené prírodné zdroje. Vyše 96 % povrchu tvoria suché púštne oblasti, v ktorých sa však nachádza väčšina nerastných surovín. Východne od Nílu sa ťažia rudné (železné rudy, zlato, mangán, olovo, zinok a i.) aj nerudné suroviny (fosfáty, vápence, sadrovec, mastenec, azbest a i.). V sinajskom priestore doznieva ťažba čierneho uhlia. Ťažba ropy má klesajúcu tendenciu (Suezský záliv, Sinajský polostrov), ale nové ložiská sú pri Kom Ombo (Ombos) na Níle. Ťažba zemného plynu rastie (nílska delta, stredomorské pobrežie, Sinajský polostrov, Západná púšť), ale napriek tomu sa uhľovodíky dovážajú zo Saudskej Arábie, jordánskej Akaby a štátov Perzského zálivu. Zemný plyn sa exportuje podmorským potrubím do Izraela a skvapalnený do krajín EÚ a USA.

Najviac ekonomických aktivít je v úrodnej doline a delte Nílu. V minulosti bolo hospodárstvo centralizované (1954 – 1970), potom sa však výrazne otvorilo. Na tvorbe HDP mali najvyšší podiel poľnohospodárstvo, ťažba ropy a plynu, priemyselná výroba, prevádzka Suezského prieplavu a cestovný ruch. Na výkonnosť ekonomiky mali (aj majú) značný dosah politické a sociálne krízy. Od roku 2000 sa realizovali štrukturálne

reformy (fiškálna a menová politika, dane, privatizácia, nová obchodná legislatíva), ktoré umožnili prejsť na trhovú ekonomiku s prílevom zahraničných investícií. Posilnili sa priemyselné odvetvia a služby. Rozvoj ekonomiky však brzdí rast obyvateľstva a rastúca nezamestnanosť. Nemenej závažné sú prírodné hazardy, ako periodické suchá, časté zemetrasenia, prívalové povodne, zosuvy pôdy, na jar vanúce suché horúce piesočné búrky s následnou dezertifikáciou poľnohospodárskej pôdy a zvyšovanie zasolenia pôdy pod Asuánskou priehradou. Ekonomické aktivity spôsobujú ropné znečistenie pobrežných korálových vôd, pláží a morských biotopov, výskyt pesticídov z poľnohospodárskej činnosti, urbanizácia a industrializácia produkuje zasa splaškové a priemyselné vody odvádzané do nílskych vôd.

Poľnohospodárska výroba využíva len necelé 4 % rozlohy štátu, z toho zavlažovaná orná pôda zaberá skoro 3 % a trvalé kultúry vyše 0,8 %. Sústredená je do doliny a delty Nílu a Fajúmskych oáz. Teplé počasie a zavlažovanie umožňujú niekoľko úrod do roka. Dezertifikácia však spôsobuje úbytok poľnohospodárskej pôdy (odhadovaná ročná strata asi 12 000 ha). Pôda je intenzívne obrábaná, výnosy sú vysoké. Štát však pretláča vytváranie fariem na nových zavlažovaných púštnych plochách. Okrem doliny a delty Nílu je na zrekultivovaných plochách povrchové zavlažovanie zákonom zakázané. Každoročné nílske záplavy a sedimentáciu bahna narušila v roku 1971 výstavba Asuánskej priehrady. Prerušilo sa prirodzené hnojenie, zvýšila sa slanosť pôdy. Na strane druhej, priehrada umožnila intenzívnejšie hospodárenie na nových plochách a umožnila výrobu elektrickej energie. Studne s podzemnou vodou nízkej slanosti siahajú od stredomorského pobrežia až 20 km do vnútrozemia. Delta Nílu sa zasoľuje aj priesakom pobrežnej morskej vody, preto boli na zasolených územiach vybudované odvodňovacie systémy. Poľnohospodárstvo produkuje bavlnu, ryžu, kukuricu, pšenicu, cukrovú trstinu, cukrovú repu, cibuľu (tretí najväčší svetový producent), tabak, baklažány, jahody (štvrtý najväčší svetový producent), fazuľu, ovocie, zeleninu, kvety, paradajky, citrusy, hrozno, datle (jeden z najväčších svetových producentov), figy (druhý najväčší producent) a i. Chová sa hovädzí dobytok, ovce, kozy, významná je produkcia bývolieho mlieka.

Priemyselná výroba vytvára vyše 34 % HDP a zamestnáva 25 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva (World Factbook 2020). Textilný a odevný priemysel sú tradičné odvetvia, ktoré si svoj význam zachovali až do súčasnosti. Blízkosť európskych trhov, lacná pracovná sila a domáca surovina umožňujú zachovávať výrobu bavlnených textílií a odevov. K nej sa pridáva široká škála potravinárskych odvetví (cukrovary, mlyny, konzervárne a i.). Domáce suroviny a poloha na svetovej námornej trase (Suezský prieplav) podmienili rozvoj oceliarstva, výroby farebných kovov, petrochémie a chemického priemyslu (dusíkaté hnojivá, amoniak, plasty a i.). Podobne poloha na tejto námornej trase umožnila dovoz polotovarov a výrobu širokej škály strojárskych odvetví (osobné a nákladné automobily, autobusy, práčky, chladničky, mrazničky, klimatizačné jednotky, elektrotechnika, elektronika, oprava lodí a i.). Rozvinuli sa farmaceutická a energetická výroba, cementárstvo, stavebníctvo a telekomunikácie. Egypt, ako zatiaľ jediný africký štát, začína v spolupráci s Ruskom budovať jadrovú elektráreň v lokalite El Dabaa pri stredomorskom pobreží.

Cestovný ruch a prevádzka Suezského prieplavu patria ku kľúčovým ekonomickým odvetviam. Zabezpečujú vysokú zamestnanosť a prílev devíz. Celkove služby zamestnávajú 49 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva a vytvárajú 54 % egyptského HDP (World Factbook 2020). Hlavné ciele turistov z celého sveta sú stavebné pamiatky z čias faraónov (pyramídy v Gize, chrám Abú Simbel, Údolie kráľov, Karnak a i.), hlavné mesto Káhira s múzeami, plavby na Níle, ako aj prímorské strediská na pobreží Červeného mora.

Egypt kontroluje strategický Sinajský polostrov a Suezský prieplav. Spolu s Izraelom vytvára dvojicu silných geopolitických hráčov v kontakte makroregiónov Severnej Afriky a juhozápadnej Ázie.

2.6.2 Alžírsko

Alžírsko je z hľadiska rozlohy najväčšou krajinou Afriky. Väčšinu jeho územia predstavuje riedko osídlená púšť Sahara. Prevažná časť obyvateľstva (takmer 95 %) a ekonomických aktivít sa koncentruje na severe, na pobreží Stredozemného mora. Dve geograficky veľmi odlišné časti krajiny sú od seba oddelené pohorím Atlas. Rozdiely medzi pobrežnou oblasťou a vnútrozemím sa prejavovali aj v historickom vývoji Alžírska. Pobrežie bolo súčasťou stredomorského priestoru. Jeho vývoj bol ovplyvňovaný Feničanmi, Kartágincami, Rimanmi, germánskymi Vandalmi, Byzantíncami, Arabmi, Osmanmi a v posledných dvoch storočiach najmä Francúzmi. Strategickými bodmi, ktoré sprostredkovávali ekonomické, politické a kultúrne kontakty alžírskeho pobrežia so zámorím, ale aj africkým vnútrozemím, boli prístavy. Predstavovali nielen jadrá politickej moci nad okolitým územím, ale aj miesta, kde sa vymieňal tovar prichádzajúci po námorných a transsaharských obchodných trasách. Podľa najvýznamnejšieho prístavu Alžír bola pomenovaná celá krajina.

Zlomovou udalosťou vo vývoji Alžírska a celej Severnej Afriky bola arabská expanzia, vďaka ktorej sa región stal súčasťou arabského sveta a moslimskej civilizácie. Kým pobrežie ovládli Arabi už v priebehu 7. storočia, vnútrozemie obývané pôvodnými berberskými kmeňmi, vzdorovalo dlhšie. Hlavná vlna jeho osídľovania Arabmi prišla v 11. a 12. storočí. Po rozpade jednotnej Arabskej ríše vládli územiu rôzne berberské a arabské dynastie. Prístavy sa stali nielen významnými obchodnými centrami, ale aj základňami stredomorských pirátov a obchodu s otrokmi. Od 16. storočia bola pobrežná časť Alžírska oficiálne súčasťou Osmanskej ríše, miestni vládcovia (bejovia) však mali pomerne veľkú mieru autonómie. V 19. storočí ovládli územie Francúzi. Začalo masívne osídľovanie úrodných pobrežných oblastí a miest Európanmi. Výnimočné postavenie Alžírska v rámci francúzskeho koloniálneho systému sa prejavilo aj tým, že bolo považované za integrálnu súčasť Francúzska (Beránek 2007). Otázka jeho dekolonizácie sa vzhľadom na veľký počet francúzskych osadníkov stala veľmi citlivou. Mala podobu ničivej vojny za nezávislosť (1954 – 1962), po ktorej odišla z Alžírska väčšina Európanov. Hlavnou povstaleckou silou proti Francúzom bol Front

národného oslobodenia. Až do konca 80. rokov bol jedinou povolenou politickou stranou v štáte. V politickom vývoji nezávislého Alžírska zohrával kľúčovú úlohu. Jeho lídri sa pri autokratickej forme vlády opierali aj o podporu armády, ktorá má v krajine tradične veľmi silné postavenie.

Nezávislé Alžírsko muselo hľadať riešenia dlhodobých ekonomických problémov, ktorými boli napr. málo výkonné poľnohospodárstvo, nízka miera industrializácie, nedostatok kvalifikovaných pracovných síl, vysoká nezamestnanosť vzrastajúceho počtu mladých ľudí, vyľudňovanie vidieka, sťahovanie ľudí do miest a emigrácia do Francúzska. Vlády sa ich v 60. až 70. rokoch pokúšali riešiť prevažne socialistickým spôsobom. Vďaka znárodneniu došlo k posilneniu úlohy štátu v ekonomike, industrializácia sa orientovala na ťažký priemysel, bolo podporované zakladanie poľnohospodárskych družstiev, zväčšoval sa byrokratický štátny aparát. Dôležitým odvetvím a zdrojom príjmov štátu sa stala ťažba nerastných surovín, predovšetkým ropy a zemného plynu. Od 80. rokov začala vláda postupne opúšťať socialistické nastavenie ekonomiky, uvoľňovať podmienky pre súkromné podnikanie, lákať zahraničných investorov a zlepšovať vzťahy so západnými krajinami, najmä s Francúzskom. Opozíciou voči autoritatívnemu sekulárnemu režimu boli predovšetkým rôzne islamistické skupiny. V 90. rokoch čelilo Alžírsko občianskej vojne. K čiastočnej konsolidácii politickej, ekonomickej a bezpečnostnej situácie došlo v posledných dvoch desaťročiach. Boj s islamskými teroristickými organizáciami pôsobiacimi v odľahlých oblastiach Sahary, prebieha až do súčasnosti. Medzi najznámejšie patria, napr. al-Kájda islamského Maghrebu alebo miestne bunky Islamského štátu. Ich eliminácia predstavuje nielen pre Alžírsko, ale aj pre ostatné štáty v regióne zásadnú výzvu.

Najdôležitejším odvetvím ekonomiky ostáva ťažba ropy a zemného plynu. Ich export smeruje najmä do Európy aj prostredníctvom plynovodov spájajúcich Alžírsko s Talianskom a Španielskom. Spolu s Francúzskom ide o najvýznamnejších obchodných partnerov krajiny. Ekonomike pomáhajú aj remitencie od Alžírčanov žijúcich a pracujúcich v Európe (najmä vo Francúzsku). Vzťahy s bývalou koloniálnou mocnosťou sú citlivá záležitosť a tvoria dôležitú súčasť domácej a zahraničnej politiky. Aktuálne ich zaťažuje napr. spor týkajúci sa environmentálnych dôsledkov jadrových testov, ktoré Francúzi uskutočnili v alžírskej púšti začiatkom 60. rokov 20. storočia. Medzi ďalšie otázky, ktoré krajina v súčasnosti rieši, patrí aj postavenie berberského obyvateľstva. V posledných desaťročiach narastajú ich emancipačné snahy. Aktívni sú predovšetkým Kabylovia, usídlení v pohorí Atlas východne od Alžíru a nomádski Tuaregovia, žijúci na juhovýchode krajiny v blízkosti pohoria Ahaggar. V roku 2016 sa berberský jazyk stal popri arabčine ďalším oficiálnym štátnym jazykom. Nedoriešenou a pomerne citlivou otázkou ostávajú utečenecké tábory Sahrawijcov v Alžírsku. Nachádzajú sa pri hraniciach so Západnou Saharou v blízkosti mesta Tinduf. Vznikli v polovici 70. rokov 20. storočia. V súčasnosti v nich žije približne 100 000 ľudí (World Factbook 2020). V alžírskom exile sídli aj Front Polisario bojujúci za nezávislosť Západnej Sahary, ktorú Alžírsko oficiálne uznáva.

2.6.3 Maroko a Západná Sahara

Maroko vo voľnom preklade znamená západ, čo vyjadruje jeho polohu v rámci dnešného arabského a islamského sveta. Marocké pobrežie a stupňovito sa dvíhajúce plošiny v jeho zázemí sú pred vplyvmi Sahary dobre chránené sústavou atlaských pohorí, preto sú úrodné, napriek teplému subtropickému podnebiu aj hojne zavlažované severozápadným prúdením. To všetko ich robí veľmi vhodnými pre život už od praveku. Marocké územie bolo oddávna tradičným domovom berberských kmeňov, na ktorých kultúre sa po vplyvoch fenických, rímskych, vandalských a byzantských najviac prejavili vplyvy arabsko-islamské od konca 7. storočia. Časti pobrežia si v koloniálnej ére od 15. storočia začali nárokovať Portugalci, Španieli a Francúzi. Dôvodom bola aj strategická poloha územia blízko Európy a najmä pri „ústí“ Stredozemného mora do Atlantiku. Pozostatkom kolonializmu sú španielske mestské exklávy Ceuta a Melilla a niekoľko malých pobrežných ostrovov kontrolovaných Španielskom. Sú zdrojmi medzinárodného napätia, nedoriešených územných nárokov oboch susediacich štátov aj ohniskami nelegálnej migrácie do Európy. Najznámejším dedičstvom kolonializmu a špecifikom na poli medzinárodnej politiky sú však nároky Maroka na územie Západnej Sahary. V oficiálnych vyhláseniach, dokumentoch a štatistikách Maroko nerozlišuje medzi svojim a západosaharským územím. Považuje ich za jeden štátny útvar a Západnú Saharu označuje termínom „južné provincie“. Spor sa ťahá od r. 1976, keď Španielsko ukončilo svoju koloniálnu prítomnosť v Západnej Sahare a sahrawijské oslobodenecké hnutie Polisario vyhlásilo Saharskú arabskú demokratickú republiku (SADR). Svoje nároky dokazovalo Maroko vojenskou intervenciou na územie SADR, vybudovaním zamínovaných zemných valov na hraniciach územia, ktoré kontroluje (asi 75 % rozlohy), ale aj zmarením dohodnutého referenda o sebaurčení Sahrawijcov. Na protest voči medzinárodnému neuznaniu marockých nárokov na Západnú Saharu a voči prijatiu SADR do Organizácie africkej jednoty (OAJ) v r. 1982. Maroko na protest z tejto organizácie v r.1984 vystúpilo. Ako jediný africký štát nevstúpilo do Africkej únie pri jej založení v r. 2002. Pridalo sa do nej až v r. 2017. SADR bola postupne uznaná približne 70 štátmi z celého sveta. V roku 2020 to už bolo iba 30 štátov. V decembri 2020 USA ako prvý štát sveta uznal marockú suverenitu na území Západnej Sahary pod podmienkou súčasnej normalizácie vzťahov Maroka s Izraelom (World factbook 2020). Stále napäté medzinárodné vzťahy kvôli Západnej Sahare má Maroko so susedným Alžírskom, ktoré podporuje a na svojom území (v okolí Tindoufu) toleruje utečenecké tábory Sahrawijcov, centrálu hnutia Polisario a exilovú vládu SADR. Tá kontroluje len približne štvrtinu územia Západnej Sahary na hraniciach s Mauritániou. Ekonomickým motívom Maroka kontrolovať územie Západnej Sahary sú najmä obrovské ložiská fosfátov a železnej rudy, ale aj na ryby bohaté pobrežné vody.

Marocké kráľovstvo je jediná monarchia v Severnej Afrike a len jedna z troch v celej Afrike (popri kráľovstvách Lesotho a Eswatini). Na čele štátu stojí kráľ Mohamed VI od roku 1999, keď na tróne nahradil svojho zosnulého otca Hassana II. Je členom kráľovskej dynastie vládnucej v Maroku už od 17. storočia. Vzhľadom

na konštitučno-monarchistický systém spravovania krajiny má dnes výkonnú moc v rukách vláda a zákonodarnú obyvateľmi volený parlament, ale kráľ má stále rozsiahle právomoci dané ústavou. Je vnímaný ako najvýznamnejší predstaviteľ štátnej moci, aj preto sa protesty v rámci Arabskej jari niesli v Maroku najmä v duchu požiadaviek na odstránenie korupcie na kráľovskom dvore. Marocký kráľ je totiž považovaný za najväčšieho developera a bankára v krajine a je jedným z najbohatších monarchov sveta. Nespokojnosť obyvateľov bola umocnená dopadmi svetovej hospodárskej krízy z r. 2008, ako aj vnímaním rastu sociálnych rozdielov v spoločnosti. Zároveň je ale Mohamed VI medzi obyvateľstvom populárny, preto mali protesty len mierny priebeh v porovnaní s ostatnými severoafrickými krajinami. Navyše v reakcii na udalosti predstavil novú ústavu a plán reforiem, ktoré obyvatelia následne schválili v referende v júli 2011 a ktoré kráľove právomoci obmedzili v prospech vlády. Liberálne a sociálne reformy v značnom rozsahu však kráľ zavádzal už po nástupe na trón, aj preto je dnes Maroko jednou z najslobodnejších islamských krajín. Výrazne posilnené boli napríklad práva žien v spoločnosti, čo sa v súčasnosti už prejavuje suverénne najvyššou hodnotou priemernej dĺžky života ženskej časti populácie (80,5 roka) v porovnaní s ostatnými štátmi Severnej Afriky. Takisto najviac používaný berberský jazyk dostal štatút úradného jazyka popri arabčine. Naopak, niektorými charakteristikami štruktúry obyvateľstva (najmä vidieckej) a ekonomiky je krajina viac podobná prevažne rurálnemu Egyptu. Najmä regionálne relatívne nízkou mierou urbanizácie (64 %), vysokým podielom obyvateľov pracujúcich v poľnohospodárstve (39 %) a preto aj nižšou mierou gramotnosti (65 %). Na vidieku je preto aj vyšší podiel ľudí pod hranicou chudoby a nezamestnaných obyvateľov (World Factbook 2020). Odlišný obraz však ponúkajú veľké mestá a industrializované oblasti. Marocká ekonomika výraznejšie rastie najmä od roku 1993, kedy boli prijaté zásadné liberalizačné reformy a privatizácia významných štátnych podnikov – priemerne asi o 4 až 5 % ročne. Maroko stavilo na podporu exportu a otvorenosť ekonomiky, využilo blízkosť Európy a svoju lacnú pracovnú silu. Investovalo do radikálneho vylepšenia industriálnej a dopravnej infraštruktúry a do rozvoja zóny voľného obchodu neďaleko Tangeru. Stalo sa jedným z hlavných sprostredkovateľov podnikania v Afrike. Od r. 2006 má podpísanú bilaterálnu dohodu o voľnom obchode s USA a od r. 2008 podobnú dohodu s EÚ. Dnes patrí Maroko absolútnou výškou HDP na piate miesto v Afrike a z hľadiska tvorby HDP na obyvateľa patrí takisto k najlepším, podobne ako pri komplexnejších ukazovateľoch Human development index (7. miesto v Afrike a 121. vo svete podľa UNDP 2020b) či „*Where to be born*“ index (5. miesto v Afrike a 66. vo svete). Maroko však neostáva len na tradičných princípoch rastu rozvojovej ekonomiky zameranej na jednoduché využitie domácich zdrojov s nízkou pridanou hodnotou. V r. 2014 zrušilo dotácie na fosílne palivá. Buduje jednu z najväčších solárnych elektrární na svete a do r. 2030 chce dosiahnuť nadpolovičný podiel inštalovanej kapacity výroby elektrickej energie z obnoviteľných zdrojov. Jednou z najväčších výziev je ale zvyšovať počet nových pracovných miest pre mladú generáciu, pretože stále približne tretina obyvateľstva je mladšia ako 15 rokov a ako susedné štáty, aj Maroko má problémy s vysokou nezamestnanosťou mladých. Hlavne v urbanizovaných oblastiach nemá prácu až 30 % obyvateľov vo veku 15 až 24 rokov. Do priaznivého ekonomického vývoja však dočasne zasiahla

pandémia koronavírusu v r. 2020 najmä v doprave a cestovnom ruchu. Nedostatok zrážok zároveň zasiahol poľnohospodárstvo, preto odhadovaný pokles výkonov ekonomiky dosiahol asi 6 % (https://www.worldbank.org/).

2.6.4 Tunisko

Tuniská republika je na africké aj severoafrické pomery rozlohou relatívne malý štát. Obsadzuje až 91. miesto spomedzi štátov sveta, jeho rozloha 164 000 km² je trojnásobkom rozlohy Slovenska. Treba si však zároveň uvedomiť, že južnú tretinu štátneho územia zaberá neosídlená púšť. Pretože počet obyvateľov (11 700 000) je približne dvojnásobný v porovnaní so Slovenskom a hospodárske a sídelné aktivity sa sústreďujú do severných dvoch tretín územia, aj hustota zaľudnenia (za celý štát 71 obyv./km²), sídiel, dopravných sietí a charakter využívania krajiny sú v tejto časti Tuniska reálne porovnateľné so Slovenskom. Malá rozloha štátu v Afrike väčšinou odkazuje na fakt, že jeho územie bolo dlhodobo formované prirodzeným historicko-politickým vývojom, že nevzniklo úplne „od stola" v procese koloniálneho delenia Afriky európskymi mocnosťami v 19. storočí. Takýmto spôsobom sa z väčšej časti formovalo aj štátne územie dnešného Tuniska a ekonomicko-kultúrne charakteristiky jeho obyvateľstva. Pôvodné berberské obyvateľstvo bolo už pred 3000 rokmi vystavené vplyvom fenickej civilizácie, ktorá dala základ Kartágu a územie jeho vplyvu sa stalo jadrom dnešného územia Tuniska. Následne sa v Tunisku vystriedali vplyvy rímske, arabsko-islamizačné, andalúzske, osmanské a napokon francúzske, ktoré štátne územie postupne doformovali do dnešnej podoby. Netreba zabúdať ani na fakt, že práve z územia Tuniska pochádza názov Afrika, ktorý bol postupom histórie používaný pre čoraz väčšie územie. Pôvodne sa vzťahoval pravdepodobne len na pomenovanie jedného z berberských kmeňov (Afar, Afer?), prípadne na územie berberskej osady a jej okolia blízko dnešného mesta Mahdia (tam dnes leží aj Africký mys – Cap Afrique). Neskôr toto pomenovanie prevzala rozlohou väčšia rímska provincia a v začiatkoch novovekej európskej moreplavby názov označoval známu oblasť Severnej Afriky, kým neznáme oblasti boli označované ako Líbya.

Dnes je Tunisko jednou z najsekulárnejších a najliberálnejších islamských krajín. Rozsah práv žien v spoločnosti je v islamskom svete takisto výnimočný. Tým sa výrazne odlišuje od väčšiny krajín Maghrebu aj regiónu MENA. Proeurópska a liberálna legislatíva a politika, ako aj rezolútne potláčanie islamského radikalizmu je výsledkom tradícií, nastolených najmä po získaní nezávislosti od Francúzska v roku 1956. Presadzoval ich prvý prezident H. Bourguiba aj jeho nasledovník Z. A. Ben Ali, aj keď obaja zároveň uplatňovali takmer absolutistickú vládu a výrazný kult osobnosti, opierajúc sa o silnú represívnu funkciu polície a armády. Napriek tomu Tunisko vždy úzko a úspešne spolupracovalo so štátmi Európskej únie, NATO, ale aj s inými medzinárodnými organizáciami ako WHO, ILO, Interpol, UNESCO a inými.

S výnimkou krátkeho obdobia experimentov so socialistickými prvkami ekonomiky v 60. rokoch 20. storočia išlo Tunisko od získania nezávislosti najmä cestou podpory exportu, zahraničných investícií a cestovného ruchu (najmä z Francúzska a zvyšku EÚ), ktoré sa stali ťažiskami ekonomiky. Terciárna sféra ekonomiky má v súčasnosti podiel na zamestnanosti viac ako 52 % a na tvorbe HDP 64 % (World Factbook 2020). Dnes je export zameraný najmä na textil a odevy, potravinárske a ropné výrobky, produkty anorganickej chémie a fosfáty. 80 % vývozu smeruje do EÚ, z toho tretina do Francúzska. Tunisko bolo v r. 1995 prvou stredomorskou krajinou mimo EÚ, ktorá podpísala dohodu o pridružení k EÚ a v r. 2008 prvou stredomorskou krajinou mimo EÚ, ktorá vstúpila do zóny voľného obchodu s EÚ. Dlhodobá podpora vzdelávania a budovania infraštruktúry bola zároveň jednou z príčin desaťročí trvalého ekonomického rastu na úrovni 4 – 5 % ročne, ale aj významného rastu životnej úrovne obyvateľstva. Toto všetko sa prejavilo aj v miernejšie prebiehajúcej demografickej explózii v porovnaní s väčšinou afrických štátov, ktorá v druhej polovici 20. storočia zasiahla krajiny „globálneho juhu". Aj keď maximom populačného rastu na úrovni 2,9 % ročne bolo Tunisko podobné susedným krajinám, tento vrchol bol časovo výrazne obmedzený okolo roku 1983 a nasledoval prudký pokles na súčasné hodnoty len okolo 1 % ročne. Príčinou bolo aj úspešné zavádzanie programov plánovania rodiny. Napriek tomu mnoho hlavne mladých ľudí bolo deprimovaných kvôli vysokej nezamestnanosti v ich vekovej skupine. Zároveň vnímali hlboko zakorenenú korupciu, rast sociálnych rozdielov a rozmáhajúcu sa nelegálnu ekonomiku. Tieto fakty spolu s ekonomickou krízou roku 2008 viedli (aj s pomocou dostupnosti sociálnych sietí) k naštartovaniu udalostí Arabskej jari v roku 2010 práve v Tunisku. Ich výsledkom bol pád autoritatívnej vlády a demokratizácia spoločnosti, ale aj rast extrémizmu, teroristické útoky a ich výrazný dosah najmä na cestovný ruch a zahraničné investície. V 20. rokoch 21. storočia sa preto Tunisko stále spamätáva z ekonomických otrasov, aj keď už v r. 2009 bolo ocenené ako najviac konkurencieschopná africká ekonomika. Dlhodobo je hodnotené aj ako najmenej korupčný severoafrický štát a v posledných rokoch sa mu darí umiestňovať investície veľkých svetových spoločností aj v sofistikovaných odvetviach výroby s vyššou pridanou hodnotou ako Hewlett – Packard alebo Airbus. Európanom je Tunisko známe najmä ako obľúbená destinácia poznávacieho a prímorského cestovného ruchu a práve táto časť ekonomiky zažila najväčší prepad. Kým pred vypuknutím udalostí Arabskej jari navštívilo krajinu ročne asi 3,8 milióna turistov, v roku 2017 už to bolo len 1,7 milióna a ani v roku 2020 sa čísla stále nedostali na najvyššie úrovne nedávnej minulosti. Na druhej strane návratu cestovného ruchu na stratené pozície pomáha devalvácia domácej meny dinár (má asi tretinovú hodnotu oproti roku 2009) a tiež rastúci záujem turistov z USA, Ruska a najmä z východnej Ázie (Novotný 2019).

2.6.5 Líbya

Líbya je rozlohou jeden z najväčších štátov Afriky, hustota zaľudnenia je však veľmi riedka. Väčšinu rozlohy krajiny zaberajú púšte a polopúšte. Obyvateľstvo je sústredené predovšetkým v úzkom páse územia na pobreží Stredozemného mora. Záliv Veľká Syrta rozdeľuje približne 1 800 km dlhé pobrežie Líbye na dve časti. Na západe dominuje hlavné a najväčšie mesto Tripolis. Je centrom historického regiónu Tripolsko. Sekundárne jadro štátu sa nachádza na východnom pobreží, v historickom regióne Kyrenaika, ktorej názov je odvodený od starovekého gréckeho mesta Kyréné. V súčasnosti je centrom Kyrenaiky Bengázi, druhé najväčšie mesto Líbye. Tretí historický región je veľmi riedko osídlený vnútrozemský Fezzan na juhozápade. Rozdelenie krajiny na tri regióny je stále veľmi silné, čo ovplyvňuje aj súčasnú napätú a nestabilnú politickú situáciu. Rivalita medzi Tripolskom a Kyrenaikou je historicky a geograficky podmienená. Historické väzby medzi nimi boli limitované prirodzenou bariérou púšte, ktorá siaha až po záliv Veľká Syrta. Vďaka tomu sa Tripolsko vyvíjalo ako súčasť Maghrebu, zatiaľ čo Kyrenaika inklinovala skôr k Egyptu a východnému Stredomoriu (Votrubec 1973). V staroveku bolo pobrežie Kyrenaiky súčasťou gréckej antickej civilizácie, zatiaľ čo pobrežie Tripolska sa vďaka fenickej kolonizácii stalo súčasťou Kartága. Prirodzenú hranicu medzi Tripolskom a Kyrenaikou využívali pri vnútornom administratívnom členení svojej ríše v severnej Afrike aj Rimania, Arabi a Osmani. K užšiemu politickému spojeniu troch historických regiónov došlo až v prvej polovici 20. storočia za talianskej koloniálnej nadvlády. Počas druhej svetovej vojny sa územie Líbye dostalo pod správu Britov (Tripolsko a Kyrenaika) a Francúzov (Fezzan). Po vyhlásení nezávislosti v roku 1951 sa Líbya stala monarchiou s federatívnym usporiadaním, ktoré reflektovalo historické rozdelenie krajiny. Na čele štátu stál kráľ Idrís I. pochádzajúci z Kyrenaiky, ktorá mala k monarchii 50. a 60. rokov pozitívnejší vzťah než Tripolsko. Koncom 50. rokov 20. storočia došlo v súvislosti s rozvojom ťažby ropy a zemného plynu k zásadnej zmene v ekonomickom vývoji krajiny. Export týchto strategických surovín je kľúčovou zložkou líbyjskej ekonomiky až do súčasnosti (Brown 2021).

Dôležitým zlomom v politickom vývoji Líbye bol vojenský prevrat v roku 1969. Nasledovala viac ako 40-ročná vláda diktátora Muammara Kaddáfího. Jeho politická ideológia spájala prvky arabského nacionalizmu, socializmu a islamského fundamentalizmu. Opozícia voči autoritárskemu režimu bola tvrdo prenasledovaná. Vďaka rastúcim cenám ropy mohol Kaddáfí investovať do rôznych sociálnych programov a infraštruktúrnych projektov, ale aj do armády a presadzovania aktívnej zahraničnej politiky (Gombár 2015). Väčšina jeho ambicióznych zahraničnopolitických cieľov však skončila neúspechom. V 90. rokoch sa kvôli podpore terorizmu dostal do medzinárodnopolitickej izolácie. Koniec Kaddáfího režimu prišiel v roku 2011 v súvislosti s tzv. Arabskou jarou. Nespokojnosť so zlou ekonomickou situáciou a s dlhoročnou vládou skorumpovaných autoritárskych režimov viedla k vlne revolúcií, ktoré sa z Tuniska rozšírili do väčšiny arabských krajín. Zatiaľ čo v susednom Tunisku a Egypte došlo pod tlakom masových demonštrácii k pomerne rýchlemu odstúpeniu dlhoročných autokratických lídrov, Kaddáfí sa rozhodol udržať pri moci aj za cenu občianskej vojny.

Jadrom odporu proti jeho režimu bola tradične Kyrenaika. K opozícii, ktorá pozostávala zo širokej palety rôznych častí spoločnosti, sa pridala aj časť armády a vysokých predstaviteľov režimu. K porážke Kaddáfiho prispela zahraničná intervencia, ktorá nasledovala po rezolúcii OSN o vytvorení bezletovej zóny nad Líbyou.

Po ukončení dlhoročnej diktatúry sa ukázala krehkosť a nejednotnosť krajiny, v ktorej je spoločná národná identita slabšia než čiastkové identity formované na báze kmeňovej a klanovej štruktúry spoločnosti. Po páde silnej centrálnej moci sa začali prejavovať dlhodobo potláčané vnútorné antagonizmy, napr. medzi sekulárnou a konzervatívnou časťou spoločnosti, medzi Arabmi a Berbermi, ako aj medzi západnou a východnou časťou krajiny. Politická situácia je dodnes komplikovaná a nestabilná. Pozícia novej centrálnej vlády je pomerne slabá. Viaceré povstalecké skupiny, medzi ktoré patria aj radikálni islamisti, sa jej odmietajú podriadiť. Problémom pre bezpečnostnú situáciu je aj veľké množstvo zbraní, ktoré ostali v krajine po Kaddáfiho režime. Vláda národnej jednoty v Tripolise, ktorú oficiálne uznáva OSN, má pod kontrolou severozápadnú časť krajiny. Jej najväčším súperom je v súčasnosti maršal Haftar, ktorý ovláda predovšetkým región Kyrenaiky. V pozadí ich boja sa odohráva aj geopolitické súperenie vonkajších síl, najmä Turecka (na strane vlády v Tripolise) a Ruska (podporuje maršala Haftara). Významné geopolitické a ekonomické záujmy majú v Líbyi aj európske štáty, hlavne Taliansko a Francúzsko. Obe krajiny sú významnými odberateľmi líbyjskej ropy a zemného plynu. Záujem na stabilizácii politickej situácie v Líbyi majú aj z bezpečnostných dôvodov. Problémom z pohľadu Talianska sú najmä migranti z Afriky, ktorí sa do Európy pokúšajú dostať cez Líbyu a talianske stredomorské ostrovy. Pre Francúzsko sú problémom radikálne islamistické skupiny, ktoré ohrozujú stabilitu bývalých francúzskych kolónií v oblasti Sahelu. Kľúčom ku konsolidácii politickej, ekonomickej a bezpečnostnej situácie v krajine je vytvorenie stabilnej a rôznymi časťami líbyjskej spoločnosti všeobecne rešpektovanej vlády.

2.6.6 Sudán

Sudánu, podobne ako Egyptu, dominuje rieka Níl s prítokmi (najväčší je Modrý Níl). Riečne toky predstavujú jediné stabilné využiteľné vodné zdroje. Voda z priehrad Roseires a Merowe sa využíva aj na zavlažovanie. Štát má v rámci Severnej Afriky najväčšiu rozlohu potenciálnej ornej pôdy. Hrozbu prestavujú prachové búrky, periodické pretrvávajúce suchá a erózia pôdy s následnou dezertifikáciou.

Obyvateľstvo je sústredené okolo riek, saharský priestor na severe a západe je riedko osídlený, podobne ako južný Darfur. Významnejšiu koncentráciu obyvateľstva má aj „medziriečie“ (Gezíra), ktorá je najvýznamnejšia poľnohospodárska oblasť Sudánu. Prevládajú sudánski Arabi (70 %), ostatní sú Furovia v Darfúre, Bejovia na severovýchode a Núbijci na severe. Mladí ľudia odchádzajú za prácou do ropných arabských štátov. Urbanizácia dosahuje 35 % úroveň, najväčšie sídla sú Chartúm (5,6 mil. obyv.) a Nyala (878 000 obyv.).

Prostredníctvom Arabskej banky pre africký rozvoj sídliacej v Chartúme, predstavuje Sudán ekonomicko-finančné prepojenie afrických a arabských krajín. Do chudobnej domácej ekonomiky smeruje aj prílev čínskych investícií, najmä do ťažby a vývozu nerastných surovín (železné rudy, striebro, meď, chróm, zinok, urán a i.). V dôsledku rozdelenia štátu však stratil Sudán tri štvrtiny zásob ropy a zemného plynu. Ropný sektor bol motorom ekonomiky, ktorý poháňali vysoké ceny ropy a prílev zahraničných investícií. V súčasnosti sa ekonomická úroveň zhoršila, prispeli k tomu aj nestabilná politická situácia, nepokoje v južnom Kordofáne, Darfure a chronicky nepostačujúca dopravná infraštruktúra. Ekonomiku udržiavajú remitencie, ťažba a vývoz nerastných surovín a niektorých poľnohospodárskych produktov.

Napriek tomu, že sa štát snaží nahradiť nedostatok ropy zvýšenou ťažbou zlata, dominantné hospodárske odvetvie predstavuje poľnohospodárska výroba. Zamestnáva skoro 80 % pracovnej sily. Napriek tomu štát dováža najviac potravín z krajín Severnej Afriky. Na tvorbe HDP sa poľnohospodárstvo podieľa 39 %. Prevláda externý chov hovädzieho dobytka, oviec, tiav a kôz. Živočíšne produkty sa vyvážajú najmä do Saudskej Arábie. Z produktov rastlinnej výroby sa exportuje najmä bavlna, podzemnica olejná, arabská guma a sezam. Priemyselná výroba sa na tvorbe HDP podieľa len 3 %. Zastúpená je predovšetkým ťažbou a spracovaním ropy, ťažbou nerastných surovín, výrobou bavlníkového oleja, textilu, cementu a potravinárstvom (jedlé oleje, cukor, spracovanie mäsa). Vďaka svojej geografickej polohe sa rozvíja farmaceutika, výroba zbraní, montáž elektroniky, osobných automobilov a ľahkých nákladných vozidiel, ktorých vývoz smeruje do Severnej, Strednej a Východnej Afriky. Nerastné suroviny pre čínsky trh sa vyvážajú cez červenomorský prístav Port Sudán.

2.6.7 Mauritánia

Napriek tomu, že je krajina bohatá na prírodné zdroje, patrí medzi najchudobnejšie v Severnej Afrike. Väčšina obyvateľov je závislých od poľnohospodárstva, najmä od kočovného chovu hovädzieho dobytka. Dezertifikácia však spôsobuje úbytok pasienkov. Pastierske rodiny opúšťajú kočovný spôsob života, sťahujú sa do okrajových častí miest, rozširujú plochy slumov. Mauritánia má rozsiahle ložiská železných rúd, ďalej zlata a medi, v pobrežnom šelfe sa ťaží ropa. Významný je rybolov z vôd studeného Kanárskeho prúdu. Za pomoci arabských krajín sa inštalujú solárne elektrárne, ktoré umožnia krajine prechod na obnoviteľnú energiu. Výrazné spoločenské špecifikum je otroctvo. Napriek tomu, že je nezákonné, naďalej pretrváva. V minulosti bolo otroctvo súčasťou kastového systému ako prirodzeného poriadku mauritánskej spoločnosti. V súčasnosti výrazná chudoba obmedzuje možnosti otrokov na svoju obživu, preto približne 2 % populácie tmavšej pleti zostáva v závislom vzťahu od Maurov (https://www.globalslaveryindex.org/).

Úlohy a zadania:

- **Aké je aktuálne postavenie Saharskej arabskej demokratickej republiky (SADR) na medzinárodnej politickej scéne? Majú Sahrawijci šancu dosiahnuť vlastnú štátnosť a suverenitu?**
- **Rozdeľte štáty Severnej Afriky podľa ekonomickej úrovne na základe vami určených znakov (HDP na obyvateľa, podiel jednotlivých odvetví na tvorbe HDP, podiel na výrobe „zelenej energie“, zamestnanosť obyvateľstva, vplyv tradícií na ekonomicko-spoločenský život a pod.). Využite dostupné elektronické zdroje dát, napr. World Factbook a pod.**
- **Charakterizujte príčiny migračných pohybov mladého obyvateľstva do európskych a ázijských regiónov.**
- **Identifikujte dôležité činitele určujúce súčasnú spoločensko-politickú situáciu v jednotlivých štátoch regiónu.**

3 ZÁPADNÁ AFRIKA

Katarína Danielová, Daniel Gurňák

Otroctvo je krádež - krádež života, krádež práce, krádež akéhokoľvek majetku alebo výroby, krádež dokonca aj detí, ktoré mohol otrok niesť.

Kevin Bales

Hranice Západnej Afriky nie sú, predovšetkým jej severná hranica, jednoznačne prijímané. Napríklad Hobbs a Salter (2006) radia do Západnej Afriky len krajiny ležiace na pobreží Guinejského zálivu. Štáty ležiace severnejšie: Senegal, Gambia, Mali a Niger zaraďujú do afrického Sahelu. Naopak, podľa Atlasu Landscapes of West Africa (2016) je do regiónu Západnej Afriky radená aj Mauritánia a Čad. Encyklopédia Britannica do tohto regiónu radí okrem Mauritánie a Čadu ešte aj Kamerun a Rovníkovú Guineu (McSaskie 2015). S ohľadom na historický a kultúrny charakter však Mauritániu radíme do Severnej Afriky. Kamerun a Rovníkovú Guineu a Čad začleňujeme do Strednej Afriky.

Dôvodom nejednoznačnosti vymedzenia Západnej Afriky je komplikovaný historický vývoj regiónu, ako aj absencia výraznej prírodnej hranice, ktorá by jednoznačne definovala okraje územia. Tak je definovaná iba južná a západná hranica, ktorú tvorí pobrežie afrického kontinentu v Atlantickom oceáne, z toho v južnej časti pobrežie Guinejského zálivu (pozri obr. 20). Ďalšou výraznejšou prírodnou hranicou je časť východnej hranice územia – Adamauské pohorie, ktoré leží na rozmedzí Nigérie a Kamerunu. Zvyšok východnej hranice a celá severná hranica prechádza Sahelom a Saharou a je daná len administratívnymi hranicami štátov Nigéria, Niger, Mali a Senegal.

3. 1 POLOHA A VYMEDZENIE ZÁPADNEJ AFRIKY

Západná Afrika je teda región, ktorý sa rozprestiera na severnej pologuli v rozšírenej časti afrického kontinentu približne medzi 4° 21´ s. g. š (pobrežie Libérie) a 25° s. g. š (severná hranica Mali) a 15° 59´ v. g. d (východ Nigeru) a Zeleným mysom v Senegale (17° 31´ z. g. d.), ktorý je zároveň najzápadnejším bodom afrického kontinentu. K regiónu ešte pričleňujeme aj vulkanické súostrovia v Atlantickom oceá-

ne Ilhas de Barlavento a Ilhas de Sotavento (Náveterné a Záveterné ostrovy) ležiace na úrovni Senegalu, na ktorých sa rozprestiera jediný ostrovný štát Západnej Afriky – Kapverdy. Jeho najzápadnejším bodom a teda aj najzápadnejším bodom celého makroregiónu je 25°22´ z. g. d., je západný okraj kapverdského ostrova Santo Antão. Územie meria z východu na západ približne 4 400 km a zo severu na juh približne 2 320 km. Región Západnej Afriky pozostáva zo 14 pevninských (Nigéria, Niger, Benin, Togo, Ghana, Burkina, Mali, Pobrežie Slonoviny, Libéria, Sierra Leone, Guinea, Guinea-Bissau, Senegal a Gambia) a 1 ostrovného štátu – Kapverdy. K sledovanému regiónu taktiež patrí súostrovie dos Bijagós, ktoré je súčasťou štátu Guinea-Bissau a leží neďaleko jeho pobrežia, rovnako ako ostrov Bobowasi, ktorý je súčasťou Ghany.

Štáty na základe ich polohy a z nej vyplývajúcich prírodných podmienok môžeme rozdeliť na región Sahelu, kam možno zaradiť Senegal, Gambiu, Mali, Burkinu a Niger a región Guinejského zálivu, kde patria Niger, Benin, Togo, Ghana, Pobrežie Slonoviny a Libéria. K nim priraďujeme aj ďalšie pobrežné krajiny, ležiace západne od Libérie a to Sierra Leone, Guinea a Guinea-Bissau. Obidva regióny sa od seba líšia prírodnými podmienkami, nakoľko Sahel je územie, ktoré oddeľuje vlhké tropické pralesy, resp. savany v južnej časti pobrežnej Západnej Afriky od suchej Sahary na severe. Ide teda o územie, ktoré sa vyznačuje suchou a horúcou klímou s výrazne nižším zaľudnením v porovnaní s pobrežnými oblasťami.

Obr. 22 *Vymedzenie regiónu Západnej Afriky*

Makroregión Západnej Afriky má rozlohu 5,1 mil. km² (pozri tab. 1), čo predstavuje takmer 17 % rozlohy celej Afriky. Na tomto relatívne malom území žije viac ako 400 mil. obyvateľov, z toho však viac ako polovica sú obyvatelia Nigérie. Západná Afrika je tvorená štátmi výrazne rozdielnej veľkosti, čo do rozlohy aj počtu obyvateľov. Najväčším štátom je Mali, ktorý je podľa rozlohy 23. najväčším štátom na svete a zároveň 8. najväčším štátom Afriky. Najmenším štátom sú Kapverdy, ktorých rozloha je podobná ako rozloha Trnavského kraja. Najmenším pevninským štátom je Gambia, jeho veľkosť zodpovedá približne jednej pätine rozlohy Slovenska. Najľudnatejším štátom je Nigéria a najmenej obyvateľov žije na Kapverdách. Hustota obyvateľstva je silne determinovaná prírodnými podmienkami.

Tab. 5 *Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Západnej Afriky*

	rozloha (km²)	počet obyvateľov (2020)
Benin	112 622	12 864 634
Burkina	274 200	20 835 401
Gambia	11 300	2 173 999
Ghana	238 533	29 340 248
Guinea	245 857	12 527 440
Guinea-Bissau	36 125	1 927 104
Kapverdy	4 033	583 255
Libéria	111 369	5 073 296
Mali	1 240 192	19 553 397
Niger	1 267 000	22 772 361
Nigéria	923 768	214 028 302
Pobrežie Slonoviny	322 463	27 481 086
Senegal	196 722	15 736 368
Sierra Leone	71 740	6 624 933
Togo	56 785	8 608 444
Spolu	**5 112 709**	**400 130 268**

Zdroj: World Factbook 2020

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite dôvod rozdielnosti vyčleňovania Západnej Afriky podľa rôznych autorov.**
- **Uveďte základné znaky, ktorými sa krajiny Sahelu odlišujú od pobrežných krajín Guinejského zálivu.**

3. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ ZÁPADNEJ AFRIKY

3.2.1 Geologický podklad, tektonika a nerastné suroviny

Viac ako polovica africkej litosferickej dosky pozostáva z kratónov, teda veľmi starých a stabilných horninových štruktúr, ktoré boli formované v najstaršom geologickom – prekambrickom období. Kratóny boli vytvárané objemnými žulovými intrúziami a ukladaním sedimentárnych a vulkanických hornín v hlbokých priehlbinách pozdĺž kontinentálnych okrajov, ktoré boli neskôr zvrásnené a vyzdvihnuté (Ofori-Amoah 2020). Staré horniny z prekambrického obdobia tvoria geologický podklad takmer celého regiónu Západnej Afriky ako Západoafrický kratón. Ten pokračuje aj ďalej na sever do regiónu Severnej Afriky a zároveň predstavuje geologický podklad takmer všetkých krajín Západnej Afriky. Na niektorých miestach sa vyskytuje až na pobreží, hlavne v západnej časti Guinejského zálivu. Práve pás od Sierra Leone až po Benin je veľmi starý. Geologický podklad Sierra Leone a Libérie je datovaný až do archaika (Jessel et al. 2015a in Jessel, Liégeois 2015), oblasť Pobrežia Slonoviny a Ghany, ako aj južných regiónov Burkiny a Mali je mladšia z obdobia paleoproterozoika (Fabre 2005, Liégeois et al. 2005, Ennih and Liégeois 2008 in Youbi et al. 2013). Východne od Západoafrického kratónu je lokalizovaný Tuaregský štít, rovnakého veku ako kratón.

V prekambrickom období sa vyformovalo aj niekoľko starších orogénnych pásiem. V oblasti Západnej Afriky to boli dve pásma pozdĺž západoafrického kratónu. Dahomey-Ahaggar (Transaharské pásmo) sa tiahne z východnej strany kratónu od juhovýchodu dnešnej Ghany smerom na sever do Alžírska a pásmo Rokelidy, Bassaridy (Guinea) a Mauretanidy (zo Senegalu do Maroka), ktoré lemovali západný okraj kratónu (Gueye 2007, Ofori-Amoah 2020, Villeneue 2005).

Počas obdobia paleozoika nasledovali obdobia zaľadnenia a glaciálnej sedimentácie. Afrika sa nachádzala niekde v oblasti dnešného južného pólu, pričom spolu s Madagaskarom, Indiou, Južnou Amerikou, Antarktídou a Austráliou vytvárala južnú časť Pangey nazývanú Gondwana. Pozostatky z tohto obdobia možno nájsť v celej Západnej Afrike vo forme tillitov (hornina vnikajúca spevnením ľadovcových uložení) a pieskovcov. Územie bolo ovplyvnené aj neglaciálnou sedimentáciou vyplývajúcou z opakujúcich sa čiastočných zaplavení kontinentu v obdobiach kambria, ordoviku a od silúru do karbónu. Vrstvy sedimentov v priemere hrubé 2 – 3 km (Villeneueve 2005) prikrývajú napríklad časti západoafrického kratónu v oblasti panvy Taoudeni. Tvoria územia v severnej časti Mali, v Mauritánii a v Čadskej panve, ktorá okrajovo zasahuje z východnej strany do sledovaného regiónu. Zároveň je jednou z najväčších vnútrokratónových (intrakratonických) paniev na svete (Kušnír 1999). Počas karbónu došlo ku kolízii africkej a severoamerickej dosky, pričom horské pásmo tiahnuce sa z Mauritánie po Guineau-Bissau pozdĺž západného okraja západoafrického kratónu (Mauritanidy) bolo stlačené, zvrásnené a čiastočne prekryté príkrovmi (Villeneue 2005).

Sedimentácia pokračovala aj v období mezozoika, kedy rozsiahla severná časť Afriky klesla pod morskú hladinu. Už v tomto období bol povrch územia relatívne

plochý a zarovnaný (CILLS 2016). Sedimenty z tohto obdobia možno nájsť v oblasti od Západnej Sahary až po Senegal (Ofori-Amoah 2020). Zároveň sa začala Pangea rozlamovať a Afrika sa postupne oddeľovala od Severnej a Južnej Ameriky. Toto oddeľovanie nastalo v niekoľkých fázach. Prvá fáza oddeľovania prebiehala od triasu po strednú juru, kedy sa oddelila severná rozšírená časť Afriky od Severnej Ameriky, pričom bola vytvorená aj Karibská oblasť (Blakey 2003 in Frisch, Meschede, Blakey 2011). Dá sa teda predpokladať, že pobrežie Senegalu patrilo medzi prvé územia Západnej Afriky, ktoré sa od Pangey oddelili, keďže Pangea sa rozdelila na Gondwanu a Lauráziu. V druhej fáze postupne dochádzalo k rozlámaniu Gondwany, vytvárala sa južná časť Atlantického oceánu, pričom sa oddelila Južná Amerika od Afriky. Toto oddeľovanie postupovalo smerom z juhu na sever počas rannej kriedy (Frisch, Meschede, Blakey 2011). Severné pobrežie Guinejského zálivu (hlavne oblasť pobrežia Nigérie) zostalo teda najdlhšie spojené s Južnou Amerikou a bolo vytvorené najneskôr. V priebehu rannej kriedy došlo k sedimentácii v priekopovej panve spojenej s rozpadom Afriky a Južnej Ameriky. Vytvárali sa trhliny, ktoré sa plnili fluviálnym a tiež jazerným materiálom bohatým aj na organické zložky. Svoju úlohu zohrávali aj veľké rieky, ktoré plnili vzniknuté priehlbiny prineseným materiálom, v oblasti Západnej Afriky to bola dlho sa vyvíjajúca rieka Niger (Brownfield, Carpentier 2006). Tieto sedimenty obsahujúce organický materiál a prekryté v ďalších geologických obdobiach súvrstviami pieskovcov, prachovcov a bridlíc sa stali základom pre vytvorenie bohatých zásob ropy a zemného plynu v oblasti Guinejského zálivu (cf. Jian-Ping et al. 2008).

Koniec kriedy a začiatok obdobia kenozoika bol sprevádzaný návratom kontinentálneho mora, čo znamenalo vytváranie nových vrstiev sedimentov. Krátka transgresia mora zaplavila pobrežie od územie dnešného Pobrežia Slonoviny po Ghanu a pobrežie medzi Ghanou a Beninom (Ye et al. 2017). Nasledovalo obdobie sopečnej aktivity, ktoré ovplyvnilo viaceré časti Afriky. Na území Západnej Afriky to bola predovšetkým oblasť strednej a severovýchodnej Nigérie, kedy bolo vytvorená bazaltová a pyroklastická plošina Jos a bazaltové plató Biu (Lar, Gusikit 2013). Obdobie oligocénu predstavovalo definitívny ústup mora, ktorý viedol k vytvoreniu modernej riečnej siete, napr. delty rieky Niger (Ye et al. 2017). V severnej časti makroregiónu sa v pleistocéne striedali chladné a vlhké obdobia, tzv. pluviály (daždivý ekvivalent glaciálov v našich oblastiach) s kratšími teplejšími a suchými obdobiami, ktoré viedli k ústupu rastlinstva a následnému rozširovaniu Sahary (Ofori-Amoah 2020).

Odlišný vývoj zaznamenali Kapverdské ostrovy ležiace asi 570 km v Atlantickom oceáne západne od Senegalu sústredené do dvoch skupín ostrovov v tvare podkovy. Súostrovie tvorí 10 väčších ostrovov (z toho 9 obývaných) a 8 malých ostrovčekov. Sú vulkanického pôvodu a vznikali približne v rovnakom období ako Kanárske ostrovy, ktoré ležia severnejšie (Patriat, Labails, 2006). Africký kontinent možno hodnotiť z geologického hľadiska ako starý, naopak Kapverdské ostrovy vznikali v oveľa mladšom období. Prvá fáza vulkanizmu je datovaná do obdobia ranného miocénu, svoj vrchol dosiahla v strednom až neskoršom miocéne, kedy súostrovie dorástlo do súčasnej veľkosti (Mitchell et al. 1983 in Pim et al. 2008). Sopečná aktivita je pozorovateľná len na ostrove Fogo, kde sopka dosahuje výšku 7 km od morského dna. Posledná erup-

cia tu bola zaznamenaná v roku 2015. Seizmická aktivita je pozorovateľná na ostrove Brava (Pim et al. 2008, volcano.si.edu 2015).

Mnohé krajiny makroregiónu majú v oblasti nerastných surovín oveľa väčší potenciál, ako je doteraz využívaný. O výskyte viacerých ložísk je známe, avšak doteraz sa neexploatujú, napríklad z dôvodu malej ekonomickej rentability, slabých investícií alebo nedostatočnej infraštruktúry.

Oblasť, ktorá je mimoriadne bohatá na ložiská zlata, mangánu a železa (ich významnosť je na svetovej úrovni), sa nachádza na území o rozlohe približne 1,1 mil. km². Ide o veľmi staré územie z obdobia archaika a paleoproteozoika a predstavuje ho štít Man (juhozápadný okraj Západoafrického kratónu). Zasahuje do štátov Senegal, Sierra Leone, Mali, Pobrežie Slonoviny, Burkina, Ghana a Niger (Schwartz 2008). Ďalším na nerastné suroviny bohatým regiónom je Liptako – historický región, ktorý sa rozprestiera na juhozápade Nigeru, v severnej Burkine a juhovýchode centrálneho Mali. Nachádzajú sa tu ložiská striebra, zlata, platiny, chrómu, lítia a molybdénu. Veľmi bohatým regiónom je oblasť strednej Nigérie – „Middle belt", hlavne plošina Jos Nachádzajú sa tam svetovo významné náleziská cínu, domorodé kmene ťažili v nich už pred koloniálnym obdobím (Fell 1939).

Ložiská zlata sa nachádzajú v pohorí Togo v severozápadnom Benine, veľké zásoby sú v Burkine, kde boli identifikované hneď na niekoľkých miestach a to v podobe žíl alebo v riečnych sedimentoch. Podobné náleziská (žilové aj riečne) sú aj v Guinei. Zlato je najdôležitejším nerastným zdrojom v Ghane, Pobreží Slonoviny (vyskytuje sa na juhovýchode krajiny), ako aj v Mali. Tu predstavuje viac ako 90 % vyťažených nerastných surovín (Schlüter 2006). Mnohé z ložísk v pobrežných oblastiach Ghany a Pobrežia Slonoviny boli známe už v minulosti, táto časť Guinejského zálivu bývala v starších mapách označovaná ako Zlatonosné pobrežie (napr. v mape Predkoloniálnej Afriky (Monteith 1872).

Diamanty sa ťažia v Ghane, kde sa nachádzajú v riečnych štrkoch. Potenciál pre ťažbu diamantov má aj oblasť Keniéba v Mali blízko senegalských hraníc (Kušnír 1999), ale aj v Senegale v rieke Faleme. Veľký potenciál v ťažbe diamantov v Západnej Afrike má oblasť štítu Man, ktorá zaberá časť Libérie, Guiney, Sierra Leone a Pobrežia Slonoviny. Vyskytuje sa tu kimberlit – vyvretá hornina, ktorá môže obsahovať diamanty. Náleziská diamantov sú početné hlavne v riečnych a močiarnych sedimentoch, pripadne v pobrežných sedimentoch. Ich ťažba nevyžaduje žiadne ťažké mechanizmy alebo špeciálne technológie, pretože sa často nachádzajú tesne pod povrchom vo vysušených korytách riek (Bellows, Miguel 2009).

Ložiská železnej rudy sa nachádzajú na juhozápade Pobrežia Slonoviny v blízkosti pobrežia. Ďalšie náleziská sa vyskytujú v blízkosti hranice s Guineou. Veľké zásoby železnej rudy s vysokým obsahom železa sa nachádzajú v Libérii. Všetky tieto ložiská spadajú do oblasti Rokelidského pásma (Marwitz et al. 2016), ktoré sa vyformovalo na západnom okraji Západoafrického kratónu. Jedna z najvýznamnejších oblastí v Západnej Afrike je východný Senegal (oblasť Faleme).

Západná Afrika je známa aj svojimi bohatými ložiskami farebných kovov. Bauxit sa ťaží v centrálnej a západnej časti Guiney, kde sa nachádzajú vrstvy rudy hrubé 3 až 9 m. Sú ľahko dostupné, ťažba preto často prebieha v povrchových baniach. Pre krajinu bauxit predstavuje hlavný zdroj devízových príjmov, ťaží sa tu asi 40 % svetovej produkcie bauxitu (Schlüter 2006). Ložiská pokračujú aj do Mali, kde sa nachádzajú v blízkosti hranice s Guineou (Kušnír 1999). a ďalej na západe Ghany v Asware. Mangán vo forme mangánových oxidov sa nachádza na západe Ghany v regióne Nsuta a na severozápade Pobrežia Slonoviny. Nikel a meď sa ťažia v Benine, v Burkine a v Pobreží Slonoviny blízko hranice s Guineou, kobalt v Benine a v Pobreží Slonoviny. Titán sa získava z titánových pieskov, napr. v Gambii. Náleziská titánových rúd sa nachádzajú aj v Sierra Leone.

Významnou nerastnou surovinou je urán. Ťaží sa v Gambii pozdĺž hranice s Mali, avšak veľké zásoby sú v Nigeri, kde predstavujú ťažisko produkcie nerastných surovín. Oblasť Tim Mersoï (na severozápade krajiny – Agadez) vyťaží najviac uránu v celej Afrike (Mamadou et al. 2020). Asi najznámejšie je tu ťažba v Arlite. Popri uráne sa v tejto oblasti ťaží aj molybdén ako sprievodná nerastná surovina.

Ložiská vápenca vhodného na výrobu cementu a vápna sa nachádzajú na juhu Beninu. Na Kapverdoch sa ťaží pucolán – jemný piesočný sopečný popol, ktorý sa od staroveku používal ako cement. Fosfáty sa ťažia v severovýchodnej oblasti Mali, v juhozápadnej časti Nigeru a na severe Guiney-Bissau. Veľké zásoby fosfátov sú aj v Senegale východne a juhovýchodne od Dakaru. Pre Togo predstavujú najdôležitejšiu nerastnú surovinu ťažobného priemyslu.

Oblasť Západnej Afriky je bohatá aj na uhľovodíkové nerastné zdroje. Uhlie sa nachádza v oblasti Agadez v Nigeri. Toto uhlie však nie je príliš výhrevné, používa sa preto hlavne na výrobu elektrickej energie na mieste a tá je potom dodávaná do blízkych uránových baní. Hnedé uhlie sa ťaží vo vnútrosaharskej panve Iullemmeden (Schlüter 2006), ktorá sa rozprestiera v západnom Nigeri, juhovýchodnom Mali a severozápadnej Nigérii. Panva je vyplnená sedimentmi z obdobia od permu až po paleogén.

Delta rieky Niger v Nigérii predstavuje najbohatšie ložiská ropy v Západnej Afrike. Krajina sa zároveň zaraďuje medzi 10 najväčších producentov ropy na svete. Súvisí to s tým, že rieka Niger sa vyvíjala v oblasti, kde sa oddeľovali od seba Južná Amerika a Afrika, ako aj s faktom, že rieka prinášala so sebou veľké množstvo bahna, z ktorého veľká časť sa akumulovala v oblasti jej delty. Počas geologického vývoja sa tu vytvorilo množstvo diapírov,[1] ktoré často predstavovali „pasce“ pre rôzne uhľovodíky ako ropu a zemný plyn. Zásoby zemného plynu v Nigérii boli objavené práve pri odkrývaní zásob ropy. Zásoby ropy sa však môžu nachádzať v priľahlých morských oblastiach, takže pri odkrývaní ďalších oblastí ropy je potrebný veľmi dôsledný prieskum morské-

1 Diapír je geologická štruktúra pozostávajúca z mobilného materiálu, ktorý bol vtlačený do krehkejších okolitých hornín, zvyčajne prúdením materiálu smerom nahor. Ich vznik súvisí s vulkanickou činnosťou, ale aj tým, že klesajúce ťažké horniny vytlačia smerom nahor ľahšie horniny. Diapíry môžu mať tvar kupol, húb, dómov. Pretože, napr. soľ prúdi celkom ľahko, diapíry sa často spájajú so soľnými kupolami. Tvar diapírov spôsobuje, že sú vnútri nich často zachytené ľahké horniny, ako napr. ropa a zemný plyn, preto často predstavujú cenný zdroj týchto nerastov (The Editors of Encyclopaedia Britannica 2016)

ho podložia (Jian-Ping et al. 2008). Náleziská ropy a zemného plynu v šelfe boli potvrdené pri pobrežiach Ghany, Toga a Beninu, ale aj pri Pobreží Slonoviny (Brownfield, Charpentier 2006).

Nerastné suroviny môžu byť predpokladom pre rozvoj krajín Západnej Afriky, avšak prinášajú aj viaceré ohrozenia, či môžu byť zdrojom konfliktov. Bohužiaľ štáty zatiaľ nedisponujú dostatočnou banskou, ani environmentálnou infraštruktúrou (nie vždy sú jasné hranice chránených území, nie je ani presne stanovené, aké činnosti sú v nich povolené). Často sa u nich prekrývajú rôzne právne predpisy (životné prostredie, banské činnosti, poľovníctvo), prípadne sú nariadenia, predpisy, či zákony nepostačujúce. Prideľovanie banských licencií je sťažené slabou komunikáciou a spoluprácou medzi zodpovednými inštitúciami, problémom sú aj zmätky vo vlastníctve pozemkov a území. Prieskum ohľadne ťažby ropy je často nadradený ochrane životného prostredia, veľmi slabá je spolupráca ťažobných a ochranárskych inštitúcií. Krajiny majú nedostatočné plánovanie optimalizácie využívania nerastných zdrojov. Zriedka existuje národný plán nakladania s nerastnými zdrojmi (IUCN/PACO 2012). To vedie k uprednostňovaniu záujmov malých, prípadne kriminálnych skupín. Častá je nelegálna ťažba, či dokonca krádeže vyťažených nerastných surovín, príkladom je kradnutie ropy v delte rieky Niger. Nerastné suroviny, predovšetkým drahé kovy a drahokamy sú využívané aj na financovanie militantných organizácií.[1]

Exploatácia nerastných surovín vedie ku konfliktom aj vtedy, ak ju prevádzkujú alebo sa na nej podieľajú zahraničné spoločnosti. Príkladom je odpor Tuaregov v severnom Nigeri voči ťažbe uránu francúzskou spoločnosťou Areva, ktorú vinili z ekologickej katastrofy v oblasti Agadez (Finch 20047b in Carmody 2016). V neposlednej rade ako problém treba uviesť kontamináciu prostredia, či ohrozenie ľudského zdravia v oblasti ťažby. Príkladom môže byť Mount Nimba.[2] Nebezpečenstvo predstavujú aj opustené bane po vyťažení, či nelegálna ťažba nerastných surovín.[3] Veľmi riziková je ťažba a spracovanie ropy a zemného plynu v delte rieky Niger, kde je bežné nedostatočné dodržiavanie bezpečnostných opatrení.[4]

1 Revolutionary United Front (RUF) – Jednotný revolučný front v Sierra Leone ovládal počas občianskej vojny väčšinu baní na diamanty (Hobbs, Salter 2006). Diamanty známe vo svete ako „krvavé diamanty" boli používané na financovanie vojenských operácií a nákup zbraní nielen v tejto krajine, ale napríklad aj Libérii, či Pobreží Slonoviny.

2 Pohorie Mount Nimba leží na rozmedzí troch štátov – Pobrežia Slonoviny, Guiney a Libérie. Predstavuje jedinečný ekosystém, ktorý je aj zapísaný v Zozname svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO, ale zároveň aj obrovské ložisko železnej rudy. Ložisko bolo spojené s libérijským prístavom Buchanan. Avšak vzhľadom na ekonomickú a politickú nestabilitu Libérie sa Guinea rozhodla vybudovať viac ako 1 000 km dlhé železničné prepojenie Mount Nimba s guinejským ťažobným prístavom Kamsar, čo by viedlo k narušeniu ďalšej prírodnej rezervácie v pohorí Ziama (IUCN/PACO 2012) Navyše Mount Nimba sa od roku 1992 nachádza medzi lokalitami UNESCO v ohrození – hlavným dôvodom je ťažba železnej rudy (WHC UNESCO 1992).

3 V oblasti plošiny Jos v Nigérii nebezpečenstvo predstavujú opustené cínové a kolumbitové lomy. Kolumbit je hornina, nazývaná aj koltan, ktorá je zdrojom nióbu a tantalu. Boom v ich ťažbe bol v 60. rokoch minulého storočia. Nelegálna ťažba zlata v oblasti Zamfara zase spôsobila otravu olovom z kontaminovanej zlatej rudy viac ako 400 deťom (Merem et al. 2017). Tu však bola navyše problematická aj detská práca.

4 V októbri 2008 viac ako 1000 ľudí zahynulo pri požiari, ktorý vznikol pri úniku benzínu z prasknutého potrubia. Oheň zasiahol viac ako 2000 mužov, žien a detí, ktorí sa tu zhromaždili, aby si nabrali do plechoviek a vedier unikajúce palivo (Gelletly 2014b).

3.2.2 Reliéf

Západná Afrika nie je z geomorfologického hľadiska príliš členitá. Ide o starý zarovnaný povrch. Väčšina Západnej Afriky je relatívne plochá a nízka, naklonená nadol smerom zo severu na juh. Len miestami je prerušená nízkymi náhornými plošinami alebo izolovanými pohoriami. Celú pevninskú Afriku možno rozdeliť z geomorfologického hľadiska do niekoľkých hlavných oblastí (Ofori-Amoah 2020):

- pohorie Atlas
- preliačina Kattára
- nízka Afrika
- vysoká Afrika
- pobrežné nížiny
- veľký zráz (Dračie vrchy, Karoo)

Väčšinu územia pevninskej Afriky zaberá Nízka Afrika a Vysoká Afrika, ktoré spôsobujú, že celý kontinent s výnimkou pohoria Atlas na severe sa zvažuje z juhu na sever. Pobrežné nížiny je možné identifikovať prakticky po celom obvode kontinentu (pozri obr. 2).

Na základe tohto členenia je zrejmé, že územie Západnej Afriky prináleží do dvoch pevninských oblastí a 1 ostrovnej:

- pobrežné nížiny
- nízka Afrika
- ostrovná atlantická oblasť

Pobrežné nížiny zaberajú len úzky pás na južnom a západnom okraji územia, viac sa rozširujú len v oblasti Senegalu, Gambie a Nigérie. Prevažná väčšina územia regiónu spadá do Nízkej Afriky.

3.2.2.1 Pobrežné nížiny

Pobrežné nížiny Západnej Afriky sa v menšej alebo väčšej miere vyskytujú vo všetkých prímorských štátoch regiónu, ich šírka je vo veľkej miere závislá od geologického vývoja a od riečnej siete. Pobrežné nížiny sa nachádzajú na dolných tokoch riek Senegal, Gambia a Niger, kde dosahujú šírku až 500 km od pobrežia. V ostatných krajinách sú užšie, ich šírka sa pohybuje do 200 km. Podobne aj tu sa vyvinuli v okolí dolných tokov riek. Na Pobreží Slonoviny sú v okolí riek Sassandra, Bandama a Comoé, v Ghane pri rieke Volta a jej prítokov a v Benine v okolí rieky Ouémé. Tvorené sú predovšetkým fluviálnymi ale aj eolickými sedimentmi. Na mnohých miestach sú pobrežné nížiny rozčlenené estuármi riek (Gambia v Gambii, Casamance v Senegale, Geba v Guinea-Bissau, Konkouré v Guinei a Scarcies v Sierra Leone). Smerom na východ až po deltu rieky Niger sa pri pobreží vyskytuje viacero pozdĺžnych lagún. Najväčšie územia zaberajú na Pobreží Slonoviny. Patria sem, napr. lagúny Aby, Ébrié. V Ghane je to lagúna Keta (Ofori-Amoah 2020). Nížinu v bezprostrednej blízkosti oceána rozdrobujú

aj ústia iných riek, ktoré vytvárajú delty, prípadne až sústavy močaristých ostrovčekov a pieskové lavice. Najväčšia je spomínaná delta rieky Niger, ktorá sa rozprestiera na území 240 km krát 320 km.

3.2.2.2 Nízka Afrika

Väčšina územia nízkej Afriky je rovinatá, leží v nadmorskej výške od 100 do 350 m n. m. Vyššie sú položené len územia štátov v severnej časti územia – Niger a severná časť štátu Mali. Južný pás štátov je nízky a plochý, prerušený nižšími vysočinami a pohoriami v oblasti Guiney, Toga a Nigérie. Najvyšším vrchom tejto oblasti a zároveň celej pevninskej Západnej Afriky je Chappal Waddi v Adamauskom pohorí, ktoré vytvára východnú hranicu medzi Nigériou a Kamerunom.

V západnej časti územia v štáte Guinea sa rozprestiera tabuľová vysočina Futa Džalon. Jej výbežky pokračujú aj na územie štátov Senegal, Guinea-Bissau, Mali (plató Mandigue) a Sierra Leone (Guinejská vysočina). Najvyššia časť (viac ako 1 500 m n. m.) leží v severozápadnej časti Guiney. Vysočina je zároveň aj pramenným územím pre viacero západoafrických riek. Pramenia tu zdrojnice riek Gambia, Senegal, ako aj Niger (Wilson 2017). Na hraniciach Guiney a Pobrežia Slonoviny sa nachádza pohorie Nimba, ktoré je niekedy považované aj za južný výbežok Guinejskej vysočiny s najvyšším vrchom Mount Nimba (1 752 m n. m.). Ide o úzky chrbát, približne 40 km dlhý, považovaný za „vodnú vežu" územia, keďže tu pramení viac ako 50 riek a potokov (WHC UNESCO, 2020a). Na západnom okraji Pobrežia Slonoviny nadväzujú naň menšie vysočiny Mts des Darr a Mrs du Toura, do 1 340 m n. m (CILLS 2016).

Ďalej smerom na východ predovšetkým na území štátu Togo sa rozprestiera rovnomenné nízke pohorie s najvyšším vrchom Mount Agou (986 m n. m.). Jeho výbežky zasahujú aj do susedných štátov Ghana a Benin.

Centrálnu časť Nigérie zaberá plošina Jos (niekedy označovaná aj ako Bauchi), ktorá je vulkanického pôvodu, tvorená predovšetkým staršími žulami a mladšími bazaltami vo forme plošín a lávových prúdov (Schlüter 2006). Jej priemerná nadmorská výška je takmer 1 280 m n. m. Centrálna časť plošiny je relatívne rozsiahla, zaberá viac ako 8 000 km². Jej okrajové plošiny dosahujú často nadmorskú výšku 970 m n. m (The Editors of Encyclopaedia Britannica 2012). Plošina Jos vytvára prirodzenú hranicu medzi povodiami rieky Niger a jazerom Čad.

Západnú Afriku z východu uzatvára Adamauská vysočina súčasť kamerunskej vulkanickej línie. Tvorí ju takmer 1 600 km dlhé a 100 km široké pásmo sopiek (väčšina je na území Kamerunu). Približne polovica z nich je na súši, ostatné majú úpätia na morskom dne Guinejského zálivu a vytvárajú ostrovy Bioko, Princov ostrov, Svätý Tomáš a Annobón (Burke 2001). Časť línir vytvára prirodzenú hranicu medzi Nigériou a Kamerunom. V jej centrálnej časti sa nachádza Mambilská planina s najvyšším vrchom Nigérie a zároveň pevninskej Západnej Afriky – Chappal Waddi (2 419 m n. m.).

Najsevernejšou časťou kamerunskej línie je plošina Biu, ktorá sa rozprestiera v severovýchodnej časti Nigérie. Plošina Biu má členitý kopcovitý terén s dobre zachova-

BOX 9 Zvláštnosti púšte

Prevažná väčšina štátov Niger a Mali je pokrytá púšťami. Sú to oblasti, kde je minimum zrážok, ktoré by dokázali ovplyvňovať tvary reliéfu, a najčastejším geomorfologickým činiteľom je vietor. Jeho účinky sa na vzhľade púští mimoriadne podpísali a v spojení s horninami v západoafrických (ale aj iných) oblastiach vytvorili často veľmi zaujímavé formy reliéfu. Prevládajúci povrch Sahary v Západnej Afrike je štrkový (reg) a len na západnom okraji a vo východnej časti piesčitý (erg). Jeho celkový vzhľad je do veľkej miery modifikovaný eolickými procesmi.

V piesočnatých oblastiach Ténéré sú veľmi časté duny nazývané barchany, ktoré sú vytvárané v oblastiach s vetrami vejúcimi rovnakým smerom. Oblasť Ténéré ovplyvňuje severovýchodný pasát, preto tu vznikajú tieto osamotené presypy kosákovitého tvaru, pričom ich mierna strana (okraj kosáka) je náveterná a strmá (vnútro kosáka) záveterná. V miestach, kde sa vyskytujú odolné horniny, je možné pozorovať jardangy – skalnaté útvary, ktoré majú tvar chrbtov a sú tvorené odolnejšími horninami v porovnaní s okolitým prostredím. Často majú oveľa väčšiu dĺžku ako šírku, môžu byť niekoľko kilometrov dlhé a niekoľko sto metrov vysoké (Anatómia Zeme, Beliana 2018). Iné sú menšie a zhora pripomínajú obrátený čln. Aj jardangy bývajú orientované v smere prevládajúcich vetrov.

Regy sú oblasti štrkových púští, kde sú drobné ľahké čiastočky ako prach a piesok odviate z povrchu alebo spomedzi väčších a ťažších kameňov. Tento proces sa nazýva deflácia. Malé častice sú prenášané na veľmi veľké vzdialenosti, saharský prach bol identifikovaný napríklad v USA. Na mieste zostane len štrk a kamenie, takže povrch pripomína dlažbu.

Inselberg alebo svedecký vrch je izolovaný vrch s veľmi strmými svahmi, ktorý vyčnieva nad okolie. Jeho názov pochádza z nemeckého slova „ostrovný vrch". Tieto geomorfologické útvary sú tvorené tvrdšími horninami ako ich okolie, do ktorého boli v minulosti intrudované. Postupom času sú mäkšie horniny oderodované a zostanú len tvrdšie v podobe svedeckých vrchov s takmer kolmými stenami a širšou plošinou na vrchole (Allaby 2008) .

Napriek tomu, že púšte sú veľmi skúpe na vodu, vyskytujú sa tu miesta, kde sa voda počas časti alebo aj celého roka nachádza. Ide o vádí – hlboké doliny riek, ktoré sú ale väčšinou roka vyschnuté a vodou sa napĺňajú len počas zriedkavých silných dažďov. Vzhľadom na absenciu vegetácie v okolí, voda rýchlo steká do vádí, kde unáša aj menšie kamene a balvany a nimi potom eroduje svahy vádí – takto sa doliny nárazovito prehlbujú. V závere vádí môžu byť náplavové kužele, ktoré vznikajú nahromadením unášaného materiálu. Stálymi rezervoármi vody sú tzv. guelty (arab.) alebo aguelmane (tuareg.). Sú to nádrže zvyčajne v horských masívoch, v regióne Sahary sú to hlboké a relatívne veľké vodné nádrže obklopené skalami. Ich voda je doplňaná občasnými zrážkami alebo sú napojené na podzemné rezervoáre v poréznych a priepustných horninách (Brown 2013). Lokalizácia uprostred skalných formácií im zaručuje dostatok tieňa, menší výpar a teda aj relatívne stálu hladiny vody počas roka. V Západnej Afrike sa guelty vyskytujú napr. v centrálnom masíve Aïr, kde sa nachádza guelta blízko mesta Timia a v masíve Adrar des Ifolghas je to Oubankort (Dixon et al. 2019).

nými sopečnými kužeľmi tvorenými bazaltovými horninami, popolom a tufmi (Mayomi et al. 2013). Plošina dosahuje výšku 600 – 900 m n. m. Územie sa celkovo zvažuje smerom na sever a západ.

V severovýchodnej časti Západnej Afriky sa nachádza bezodtoková Čadská panva, ktorá je obklopená viacerými vysočinami a plošinami rôzneho veku od predkambira až po mezozoikum. Zo Západnej Afriky k nim prináležia náhorné plošiny Aïr, Djado a Jos. Panva vznikla na trhlinách spojených s panafrickým vrásnením, ktoré prebehlo v predkambriu a potom opätovne v kriede. Tieto trhliny boli zanesené fluviálnym a jazerným materiálom prineseným vo vlhkých obdobiach z okolitých vysočín a eolickým materiálom v suchých obdobiach (Durand, Sebag 2015).

Severná časť Západnej Afriky je položená vyššie ako 400 m n. m., dominujú tu roviny. Je to oblasť, do ktorej zasahuje púšť Sahara. Najvyššími oblasťami územia sú viaceré plošiny. Na severozápade Nigeru je to masív Aïr – sústava rôzne vysokých plošín často kruhovitého tvaru, ktoré sa rozprestiera na ploche vyše 84 000 km². Tvoria ju kryštalické horniny, najmä žuly, ktoré v podobe hrastí vystupujú z okolitých paleozoických až skorých kenozoických (treťohorných) sedimentov (Thorp 1969). Priemerná výška masívu sa pohybuje v rozmedzí 500 – 1 000 m n. m., avšak najvyšším vrchom je Idoûkâl-n-Taghès v južnej časti masívu. Dosahuje až 2 022 m n. m. Územie je veľmi suché. Napriek tomu sa tu nachádzajú tzv. guelty, – zvláštny typ skalného vodného rezervoáru, ktorý je typický pre púštne oblasti Afriky.

Na severnom okraji Nigeru sa nachádzajú nižšie plošiny Djado a Manguéni, ktorých výška dosahuje 950 až 1000 m n. m. Tieto plošiny zároveň tvoria severný okraj Čadskej panvy. Plošiny sú rozdelené širokými priehlbinami, ktoré pripomínajú riečne údolia (Boudouresque,Schulz 1981). Pozostávajú hlavne z bazaltov ako aj bezuhličitanových pieskovcov a sú silne eolicky modelované severovýchodným pasátom (Sponholz 1993). Vzhľad regiónu je veľmi pôsobivý, čadičové lávové polia postupne prechádzajú do formácií jardangov usporiadanými v smere prevládajúcich vetrov.

Masív Aïr na východnej strane a plošina Dhado na južnej strane klesá do púštnej piesočnatej oblasti na juhu centrálnej Sahary – Ténéré. Západná časť Ténére spolu s masívom Aïr je pamiatkou zapísanou v Zozname svetového prírodného dedičstva UNESCO a s rozlohou viac ako 77 360 km² je najväčšou chránenou oblasťou v celej Afrike (WHC UNESCO, 2020c). Ténére je na severe štrková, avšak väčšina územia je piesočnatá, pozorovateľné sú tu severovýchodne orientované barchany. Piesočné duny tu dosahujú výšku 300 – 400 m. Východná časť Ténéré býva označovaná ako Veľký erg Bilma, V tejto oblasti sa nachádza viacero oáz, časť z nich je situovaná práve na západnom okraji ergu Bilma v zráze Kaouar. Ten je dlhý asi 160 km, orientovaný severojužným smerom a oproti okolitému terénu hlbší približne o 100 m. V oázach sa vyvinuli mestá napr. Bilma a Dirkou. Na južnom okraji oblasti Ténéré sa nachádza nízky skalný masív Termit.

Severná oblasť Mali je taktiež rovinatá, až mierne zvlnená, miestami prerušená plošinami. Patrí medzi ne masív Adrar des Ifolghas, ktorý vznikol na styčnej zóne Západoafrického kratónu a Tuaregského štítu. Býva považovaný aj za juhozápadný výbežok masívu Ahaggar (Hoggar). Dosahuje priemernú výšku 600 až 800 m n. m (Stoppato et al. 2003). Je tvorený predovšetkým žulami a pieskovcami a vyskytujú sa v ňom početné vádí a guelty. Menšia plošina Dogon sa nachádza aj v blízkosti hraníc s Burkinou, dosahuje výšku približne 1 000 m n. m. Púštne oblasti sú zväčša tvorené tzv. púštnou dlažbou nazývanou reg, Piesočnatá púšť El Djouf sa nachádza v západnej časti Mali na hraniciach s Mauritániou.

3.2.2.3 Ostrovná atlantická oblasť

Táto oblasť je v Západnej Afrike reprezentovaná vulkanickým súostrovím Kapverdy. Súostrovie pozostáva z dvoch skupín ostrovov – ostrovy Barlavento a ostrovy Sotavento (Náveterné a Záveterné ostrovy). Mladšie západné ostrovy Brava, Santiago, Fogo, Santo Antão and São Nicolau sú hornatejšie a vyznačujú sa členitým vulkanickým reliéfom. Na všetkých sa nachádzajú vrchy vyššie ako 1 000 m n. m (CILSS 2016). Tu sú rozoznateľné lávové prúdy, zvyšky sopečných trosiek, usadeniny pyroklastík a sopečného popola. Pre tieto ostrovy sú typické strmé svahy so silnou eróziou (Duarte, Romeiras 2009). Ostrov Fogo je tvorený sopečným kužeľom so zachovanou 8 km širokou kalderou, vnútri ktorej sa nachádza mladší parazitický kráter Pequeno Fogo s výškou 2 829 m n. m. Naopak, východné ostrovy sú staršie, plochejšie a viac vystavené vetrom prúdiacim z kontinentálnej Afriky. Dajú sa na nich pozorovať stopy eolických procesov, sú piesočnaté, miestami sa nachádzajú duny. Vďaka odlesňovaniu, ktorému boli vystavené hlavne do polovice 20. storočia sú tiež veľmi náchylné erózii.

BOX 10 Ostrov Fogo

Ostrov Fogo s rozlohou 476 km² v juhozápadnej časti súostrovia Kapverdy bol vytvorený sopečnou činnosťou v niekoľkých etapách. Predpokladá sa, že ostrov začal vznikať približne pred 4,5 mil. rokov. V tom období sa podmorský vulkán vynoril nad hladinu. Vznikol tak nový ostrov, ktorý naďalej rástol. Rastúci ostrov bol veľmi strmý, čo spôsobilo, že časom sa jeho časť aj pôsobením erózie zrútila. Pôvodný vulkán prestal byť aktívny, namiesto neho sa čoraz aktívnejšia stala nový vulkán – súčasná sopka Fogo, ktorá sa nachádza východnejšie od pôvodného vulkánu (Marques 2019). Sopka Fogo je veľmi aktívna, avšak mala aj svoje menej aktívne obdobia. Podľa historických údajov (Siebert et al. 2010) je zrejmé, že od roku 1500 bola mimoriadne aktívna. Erupcie tu boli prakticky každý rok (skoršie údaje nie sú známe aj vzhľadom na to, že ostrovy boli objavené až v polovici 15. storočia a ich osídľovanie začalo až koncom 15. storočia). Nešlo však o príliš silné erupcie, spravidla dosahovali iba 1. stupeň indexu vulkanickej explozivity (ďalej VEI – volcano explosivity index). Takto to pokračovalo až do roku 1761, kedy sopka začala byť menej aktívnou, erupcie sa opakovali raz za niekoľko rokov, avšak nabrali na intenzite, dosahovali už stupeň 2 VEI.

Počas 20. storočia mala 3 erupcie v rokoch 1909, 1951 a 1995, všetky s intenzitou 2. Napriek seizmickej aj sopečnej aktivite, ľudia postupne ostrov osídlili, v súčasnosti tu žije viac ako 38 tisíc obyvateľov. Dokonca priamo v starej kaldere (jej priemer je približne 8 km) pri severozápadnom úpätí nového vulkánu Fogo vznikli malé sídla Portela, Bangaeira a Ilhéu de Losna, spolu vytvárajúce Chã das Caldeiras ktorých obyvatelia sa živili od začiatku 20. storočia výrobou známeho exportného vína Fogo. Avšak v období od novembra 2014 do februára 2015 boli tieto sídla takmer úplne zničené, nakoľko sopka sa znova prebudila, tentoraz s intenzitou VEI 3. Jej lávové prúdy prekryli komunikáciu vedúcu smerom na juhovýchodné pobrežie a zničili väčšinu budov v Chã das Caldeiras (volcano.si.edu 2015).

V súčasnosti sa sopka Fogo týči do výšky 2 829 m n. m. Je súčasťou národného prírodného parku Chã das Caldeiras, ktorý sa od roku 2016 nachádza na predbežnom zozname UNESCO ako potenciálna prírodná pamiatka (WHC UNESCO 2020f).

3.2.3 Podnebie a vodstvo

Podnebie jednotlivých častí Západnej Afriky je ovplyvňovaný viacerými faktormi, pričom najdôležitejšími sú geografická šírka, vzdialenosť od oceánu, prevládajúci smer vetrov a tlakové útvary. Hydrologické pomery do veľkej miery ovplyvnil geologický vývoj kontinentu a samozrejme klíma.

3.2.3.1 Klíma Západnej Afriky a jej špecifiká

Územie regiónu možno označiť ako horúce až veľmi teplé, už vzhľadom na polohu regiónu, keďže severný okraj územia sa nachádza neďaleko od obratníka Raka. Ďalej možno región charakterizovať ako oblasť, kde možno badať silnú šírkovú závislosť podnebia. Reliéf vzhľadom na jeho relatívne malé výškové rozpätie a určitú jednotvárnosť len v minimálnej miere ovplyvňuje klímu.

Počas roka je podnebie Afriky pod vplyvom pôsobenia viacerých vzduchových hmôt (polárna oceánska, polárna kontinentálna, tropická oceánska a tropická kontinentálna) a pravidelných vetrov. Najvýraznejšie vplyv naň majú tropická oceánska a tropická kontinentálna vzduchová hmota spolu s intertropickou zónou konvergencie (Ofori-Amoah 2020). Táto zóna sa tiež nazýva ako rovníkové pásmo tíšin. V priebehu roka sa rozpínaním tropickej kontinentálnej hmoty vzďaľuje v (našej) zime na juh od rovníka a v (našom) lete na sever od rovníka. Zároveň ovplyvňuje aj pôsobenie pasátov. Ak sa zóna konvergencie posunie smerom na juh, severovýchodný pasát prinášajúci horúci vzduch z oblasti obratníka Raka ovplyvňuje celé územie Západnej Afriky, čo sa prejavuje ako obdobie sucha. To trvá v závislosti od vzdialenosti územia od pobrežia 3 až 6 mesiacov od októbra do marca (Daron 2014). Toto obdobie sa okrem absencie zrážok prejavuje aj suchým relatívne chladným vetrom vanúcim od Sahary, ktorý sa nazýva *harmatan*.

Naopak, ak sa zóna konvergencie presunie na sever od rovníka, väčšiu časť kontinentu ovplyvňuje tropická oceánska vzduchová hmota. Juhovýchodný pasát zvyčajne vanúci medzi 30° j. g. š. a rovníkom presahuje až na severnú pologuľu. Pod vplyvom Coriolisovej sily sa stočí a v Západnej Afrike sa prejavuje ako juhozápadný vietor vanúci od oceánu a prinášajúce zrážky. To má za následok vznik obdobia dažďov. Množstvo zrážok zase závisí od vzdialenosti od pobrežia, oblasti severného Mali a Nigeru ich majú aj v období od júla do septembra minimálne. V pobrežných oblastiach trvá obdobie zrážok dlhšie, avšak všade je záver obdobia dažďov charakteristický prudkým ubúdaním zrážok.

Určitou anomáliou je zoslabnutie obdobia zrážok na pobreží Guinejského zálivu, respektíve jeho rozdelenie na dve obdobia. Najsilnejšie je tento fenomén znateľný v oblasti Akkry v Ghane, ale zaznamenateľný je aj v okolitých regiónoch (pozri obr. 23). Tu má vplyv tvar pobrežia Guinejského zálivu, ktorý spôsobuje, že vetry prinášajúce vlahu od oceánu vanú v určitom období skôr paralelne s pobrežím a nie na pobrežie. Väčšina zrážok tak padne do oceánu (Ofori-Amoah 2020). Obdobie zrážok má potom

dva vrcholy. Prvý vrchol je počas júna až mája a druhý v období septembra až októbra, medzi nimi je relatívne suchšie obdobie (Daron 2014).

Kým teda južné pobrežné oblasti v blízkosti pobrežia možno označiť za veľmi vlhké, smerom na sever zrážok ubúda. Severná časť regiónu, ktorá je najvzdialenejšia od oceánu a zároveň najbližšie k obratníku Raka, sa vyznačuje aridným, v niektorých oblastiach až hyperaridným podnebím s minimom zrážok (CILSS 2016). Celé územie má niekoľko unikátnych čŕt:

- ročný úhrn zrážok je na tej istej rovnobežke praktický konštantný,
- ročný úhrn zrážok postupne klesá z juhu na sever. Je to približne o 1 mm na každý 1 km. Klesá z 1 500 mm na 5° s. g. š. na približne 100 mm zrážok na 20° s. g. š.,
- obdobie (obdobia) sucha je všeobecne dlhšie ako obdobie dažďov (Eltahir, Gongo 1996).

Najvlhkejšie územia spadajúce podľa Köppen-Geigerovej klasifikácie do oblasti tropického monzúnového podnebia (obr. 23), sú južná časť Nigérie (delta rieky Niger), malé územia na juhozápade a juhovýchode Pobrežia Slonoviny, takmer celá Libéria a Sierra Leone a juhozápad Guiney. Avšak v prípade posledných troch krajín treba podotknúť, že vysoký úhrn zrážok v tomto regióne už ovplyvňuje aj ich blízkosť k Atlantického oceánu mimo Guinejského zálivu a otvorenosť na západ. Tu ročné úhrny zrážok presahujú 1 800 mm (CILSS 2016).

Rozľahlý región zaberá tropické savanové (suché a vlhké) podnebie, v pásme ktorého sa nachádza celý pás štátov alebo častí štátov od pobrežia Atlantického oceánu v Senegale až po Nigériu, pričom severná hranica osciluje približne okolo 12° s. g. š. Pre toto územie je typické jedno obdobie dažďov a ročný úhrn zrážok sa pohybuje od 1 000 do 1 500 mm. Na toto pásmo nadväzuje úzke (približne 250 km) teplé semiaridné pásmo, kde úhrn zrážok poklesne na 500 mm. Leží tu severná časť Burkiny, juh Nigeru a Mali a úzky pás Senegalu. Pásmo sa končí približne na 15° s. g. š. Severný zvyšok územia má horúce púštne aridné podnebie, kde ročný úhrn zrážok klesne na menej ako 100 mm za rok. Do tejto oblasti zasahuje severný okraj Senegalu, leží v ňom prevažná časť Mali a Nigeru.

Teploty na celom území sú pomerne vysoké. Oblasti bližšie na juhu na pobreží Guinejského zálivu však majú teploty prakticky vyrovnané počas celého roka. Rozdiel medzi priemernou teplotou v zimnom a letnom období je často menší ako 5° C (obr. 23) a ročný chod teplôt sa pohybuje v rozmedzí od 20° C do 30° C. Naopak, v severných územiach, ktoré sa nachádzajú na Sahare, teploty výraznejšie narastajú počas leta, priemerné teploty sa tu pohybujú od 35° C do 40°C, pričom počas zimného obdobia poklesnú na 20° C (Daron 2014).

Podnebie Západnej Afriky podlieha zmenám, ktoré vyplývajú z globálneho otepľovania a taktiež aj zo zvýšeného pôsobenia skleníkových plynov. Aj tu boli zaznamenané výkyvy, avšak s ďalekosiahlymi dôsledkami pre región. Náhly pokles zrážok po relatívne vlhkom období a extrémne sucho, ktoré zasiahlo krajiny Sahelu v roku 1968

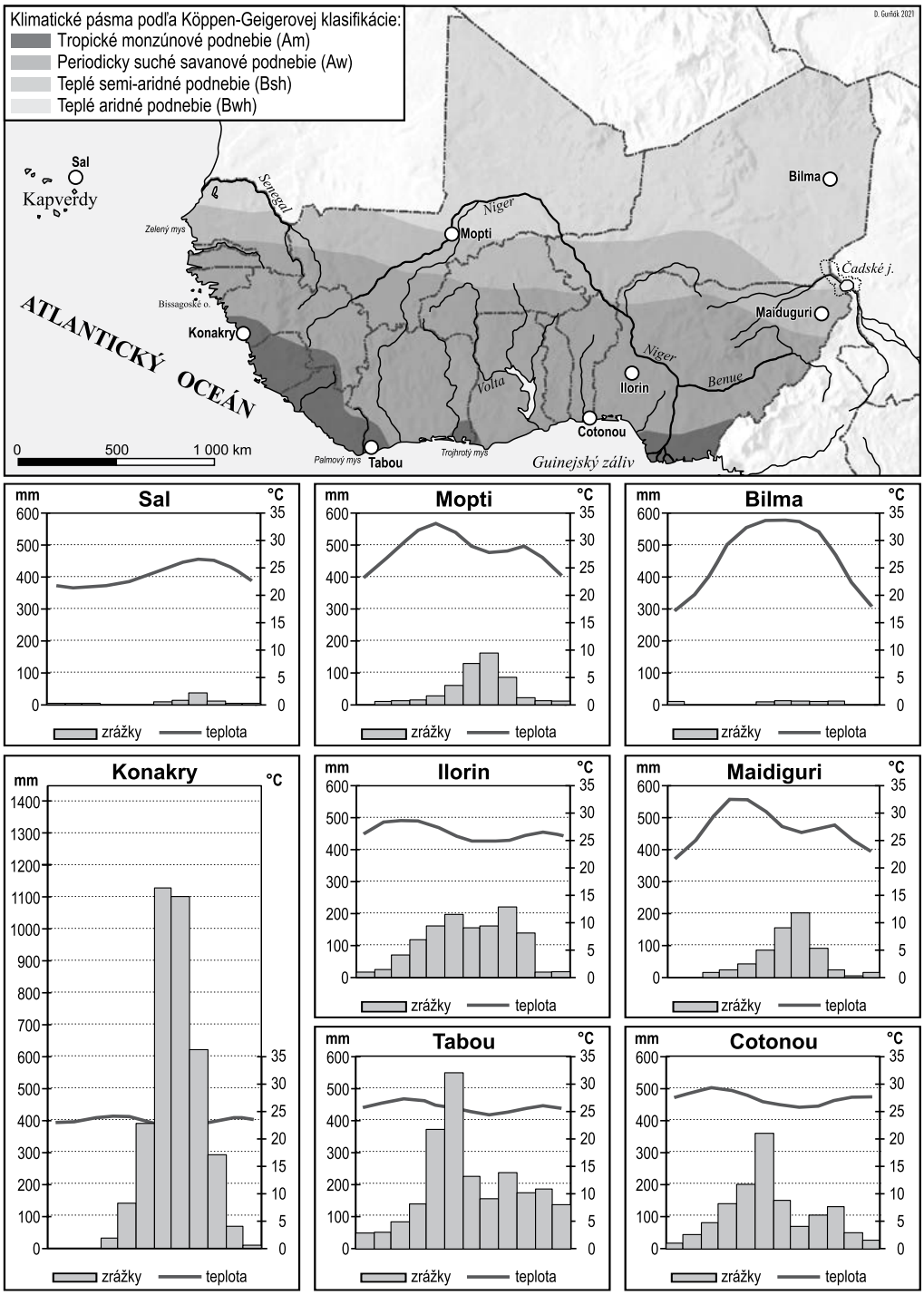

Obr. 23 *Klimatické pásma Západnej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít.(climatecharts.net 2020)*

a trvalo až do roku 1974 doslova pustošili niektoré oblasti Západnej Afriky. Počas tohto obdobia výrazne poklesla výška hladiny vody v mnohých riekach a podmienky, ktoré sú typické skôr pre púšte, sa prejavili ďalej na juhu (Rowntree et al. 2009). Veľké suchá si vyžiadali zánik poľnohospodárstva v suchších oblastiach Sahelu a vyvolali hladomor s tisíckami ľudských obetí, ako aj zvierat (CILSS 2016, Sylla et al. 2016). Suchšie bolo aj obdobie 80. rokov, avšak vtedy malo oveľa väčší dopad na krajiny vo Východnej Afrike. Hoci zrážky po týchto extrémnych obdobiach stúpli, predsa nedosahujú úrovne zo začiatku 60. rokov. Do oblasti Západnej Afriky suchá priniesli vysoké riziká hlavne v otázke potravinovej bezpečnosti (Nicholson et al. 2018).

Podnebie v Západnej Afrike sa postupne otepľuje, pričom teplota stúpa približne o 0,5 °C za desaťročie. Najväčší nárast teplôt je zjavný od marca do mája a to najmä na severozápade regiónu. Oteplenie v zimných mesiacoch je menej výrazné. Predpokladá sa, že podnebie sa bude otepľovať ešte rýchlejšie, v závislosti od územia o 1,5 °C až o 6,5 °C. Do roku 2040 sa predpokladá zvýšenie teploty do 3 °C, v pobrežných oblastiach o 1° až 2 °C. Zvýšenie teplôt je závislé aj od zvýšenia množstva skleníkových plynov v atmosfére. Ďalším predpokladom je, že budúce obdobia pravdepodobne prinesú aj úbytok zrážok (možno až o 30 %), skrátenie obdobia dažďov a predĺženie obdobia sucha. Nový vývoj podnebia v regióne pravdepodobne prinesie aj viac extrémov a to v podobe intenzívneho sucha a naopak kratších ale o to intenzívnejších zrážok. Najviac ohrozené sú štáty západného Sahelu ako Senegal a Mali a s nimi aj Pobrežie Slonoviny a Nigéria (Sylla 2016, Daron 2014). Pre krajiny je dôležitý nielen celkový objem zrážok, ale aj ich rozloženie počas roka (resp. počas obdobia dažďov). Príliš veľa zrážok za krátke obdobie môže poškodiť plodiny alebo zloženie pastvín. Silné búrky taktiež spôsobujú veľkú eróziu pôdy, predovšetkým na poľnohospodársky obrábaných plochách (CILSS 2016).

Afrika nepatrí medzi regióny, ktoré by svojou činnosťou boli najviac zodpovedné za globálne otepľovanie. Všetky africké krajiny spolu produkujú menej CO_2 ako samotná Čína alebo USA. Štyri africké krajiny – Egypt, Alžírsko, Nigéria a Južná Afrika produkujú ¾ celkového množstva CO_2 afrického kontinentu (Gelletly 2014b). Napriek tomu Afrike hrozia najťažšie následky, čo vyplýva z jej polohy a závislosti od poľnohospodárstva (Collier et al. 2008, Niang et al. 2014 in Nicholson et al. 2018).

3.2.3.2 Vodstvo a jeho špecifiká

Hydrologické pomery v Západnej Afrike sú značne variabilné, čo vyplýva aj z jej klimatických špecifík. Severná časť územia je suchá s minimom zrážok, značným výparom a minimálnou až žiadnou vegetáciou, naopak južná má zrážok dostatok. Väčšina Západnej Afriky leží v úmorí Atlantického oceánu, severovýchod územia je bezodtokový, severozápad územia (severné Mali) je prakticky bez vodných tokov. Najväčšími riekami Západnej Afriky sú Niger, Volta a Senegal. Do Guinejského zálivu však ústí aj viacero menších riek, ktoré neprináležia povodiu žiadnej z týchto riek.

Rieka Niger je najdlhšia a najvodnatejšia rieka Západnej Afriky, tretia najdlhšia rieka Afriky po Níle a Kongu. Zároveň je druhou najvodnatejšou riekou Afriky po Kongu. Jej povodiu prináleží najväčšia časť Západnej Afriky. Zaberá asi 1 890 700 km² (Ofori-Amoah 2020). Predstavuje asi 7,5 % rozlohy celého kontinentu a zasahuje do štátov Guinea, Mali, Pobrežie Slonoviny, Burkina, Benin, Niger a Nigéria. Do povodia spadajú aj niektoré menšie vodné toky zo susedných regiónov Afriky, povodie zasahuje aj do Alžírska, Čadu a Kamerunu (Zwarts et al. 2005). Rieka pramení vo vysočine Futa Džalon v štáte Guinea pod názvom Tembi, kde pramení viacero ďalších riek. Zaujímavosťou je, že prameň rieky sa nachádza približne 240 km od pobrežia Atlantického oceánu, rieka však tečie ďalej na severovýchod a až v strednom Mali sa stáča na juhovýchod. Do Guinejského zálivu ústi deltou po takmer 4 200 km v Nigérii. Najvýznamnejším prítokom sprava je rieka Bani, ktorá vzniká sútokom riek Baoulé a Bagoé (obe pramenia na severozápade Pobrežia Slonoviny) a do Nigeru sa vlieva v Mali. V tejto oblasti začína ďalšia zvláštnosť rieky – vnútrozemská delta, tiež nazývaná ako *Macina* alebo *Masina*. Je to rozsiahla zníženina, v ktorej sa rieka rozvetvuje na množstvo ramien a vytvára veľa jazier a mokradí. Má rozlohu takmer 41 200 km² (RSIS 2004) a tiahne sa z juhozápadu na severovýchod v dĺžke asi 350 km medzi sídlami Ké-Macina a Douna na juhozápade a Timbuktu na severovýchode. Jej vodný režim závisí od vodných režimov horného toku rieky Niger a jeho prítoku Bani, ako aj ďalších klimatických a morfologických podmienok (Mahe, et al. 2011). Delta pôsobí na jednej strane ako zásobáreň vody, na druhej strane sa však veľký objem (odhaduje sa, že až 44 %) stráca prostredníctvom priesakov a výparu (Ofori-Amoah 2020). Má veľmi veľký význam pre obyvateľstvo žijúce v okolí. Žije tu viac ako milión obyvateľov závislých na poľnohospodárskej činnosti a rybolove.

Vodný režim v delte však ovplyvňujú vodné nádrže a priehrady, ktoré boli vybudované na rieke Niger, resp. na jej prítokoch. Priehrada a hydroelektráreň Sélingué na rieke Sankarani, ktorá sa vlieva sprava do Nigeru v južnom Mali, bola vybudovaná v roku 1982 a možno konštatovať, že má pozitívne aj negatívne účinky na vnútornú deltu Nigeru. Negatívom je, že časť vody, ktorá by inak odtiekla do delty, je zadržaná v priehrade a následne sa vyparí. Takisto je vplyvom priehrady znížená hladina rieky počas obdobia dažďov, kedy sa v priehrade vytvára zásoba vody. Naopak, počas obdobia sucha má priehrada pozitívne účinky, pretože nižší prietok v Nigeri je dopĺňaný vodou vypúšťanou z priehrady. Iné priehrady a elektrárne v regióne horného Nigeru, ktoré deltu ovplyvňujú, sú v Bamaku a Ségou, ďalšie sú plánované alebo vo výstavbe (Zwarts et al. 2005). Jednou z nich je Fomi na rieke Niandan, ktorá však predstavuje konflikt rôznych záujmov (ekonomických, environmentálnych, otázok potravinovej bezpečnosti). Jej dokončenie a spustenie predstavujú hrozbu zníženia vodnej hladiny v delte až o 45 cm a následnú stratu biodiverzity, porušenie vegetačného krytu, narušenie vodných a geologických systémov ako aj zníženú prepojenosť delty (https://ejatlas.org/conflict/fomi-dam).

Prietok rieky Niger sa na jej toku mení. Zvláštnosťou však je, že nenarastá postupne od prameňa k ústiu. Keďže jej stredný tok prechádza veľmi suchým územím (v oblasti štátu Niger je priemerný ročný úhrn zrážok asi 280 mm za rok) v porovnaní s hor-

BOX 11 Zvláštny tvar toku rieky Niger

Neobvyklý tvar toku rieky je dôsledkom geologického vývoja. Rieka sa postupne vyvíjala v niekoľkých fázach. Pôvodne mala oveľa kratší tok a v období kriedy tiekla na severovýchod, kde ústila do dnes už neexistujúceho jazera v oblasti panvy Taoudeni (územie dnešného severného Mali). Táto časť vytvára dnes horný tok rieky Niger. Dolný tok vznikol z kratšieho „paleo Nigeru" s ľavým prítokom „paleo Benue", ktorý však je možno starší ako samotný Niger a pravdepodobne v období kriedy tiekol samostatne.

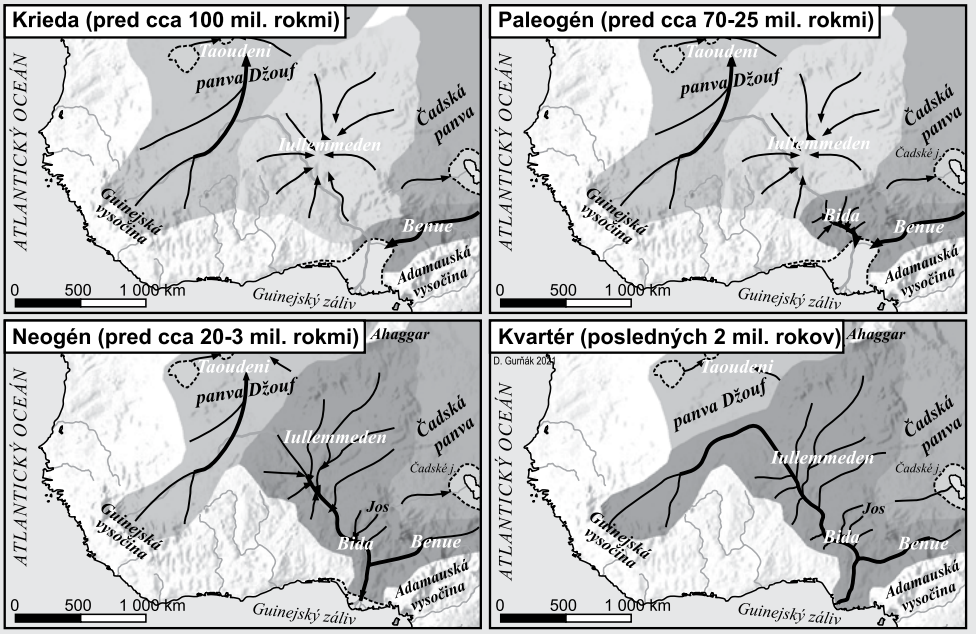

Priestor medzi horným „paleo Nigerom" a dolným „paleo Nigerom" tvorila ďalšia panva (Iullemmeden), ktorá bola bezodtoková. Dolný „paleo Niger" a „paleo Benue" postupne začali vytvárať deltu. Tomu napomohla aj vulkanická činnosť, ktorá vytvorila plošina Jos a sedimenty z nej unášané oboma riekami sa stali dôležitým materiálom pre rozširovanie delty. Pravdepodobne v období od miocénu po začiatok kvartéru dolný „paleo Niger" eróziou prelomil rozvodie medzi svojou oblasťou a panvou Iullemmeden a významne tak zväčšil svoje povodie smerom na severozápad. V kvartéri vývoj rieky nastúpil do svojej záverečnej fázy. Podnebie začalo byť suchšie, vznikali púštne podmienky. V severnej časti územia sa začali tvoriť duny, ktoré zabraňovali hornému „paleo Nigeru" postupovať ďalej na sever. V tomto období bola rieka nútená odkloniť sa smerom na východ, čím došlo k prepojeniu oboch povodí a vytvoreniu dnešného mohutného ohybu rieky Niger v oblasti stredného Mali (Bonne 2014).

ným a dolným tokom, v tejto oblasti rieka znižuje svoj prietok. Napríklad na hraniciach medzi Guineou a Mali má prietok asi 40 km³/rok[1] (v priemere asi 1 270 m³/s), avšak na hraniciach Nigeru a Nigérie je to len 36 km³/rok (v priemere asi 1 140 m³/s). Vysoký výpar na strednom toku je kombinovaný aj s absenciou ľavých prítokov na tejto časti

1 Vzhľadom na výraznú nepravidelnosť vodných stavov afrických riek počas roka je niekedy výhodnejšie udávať prietok v rieke v km³ za rok

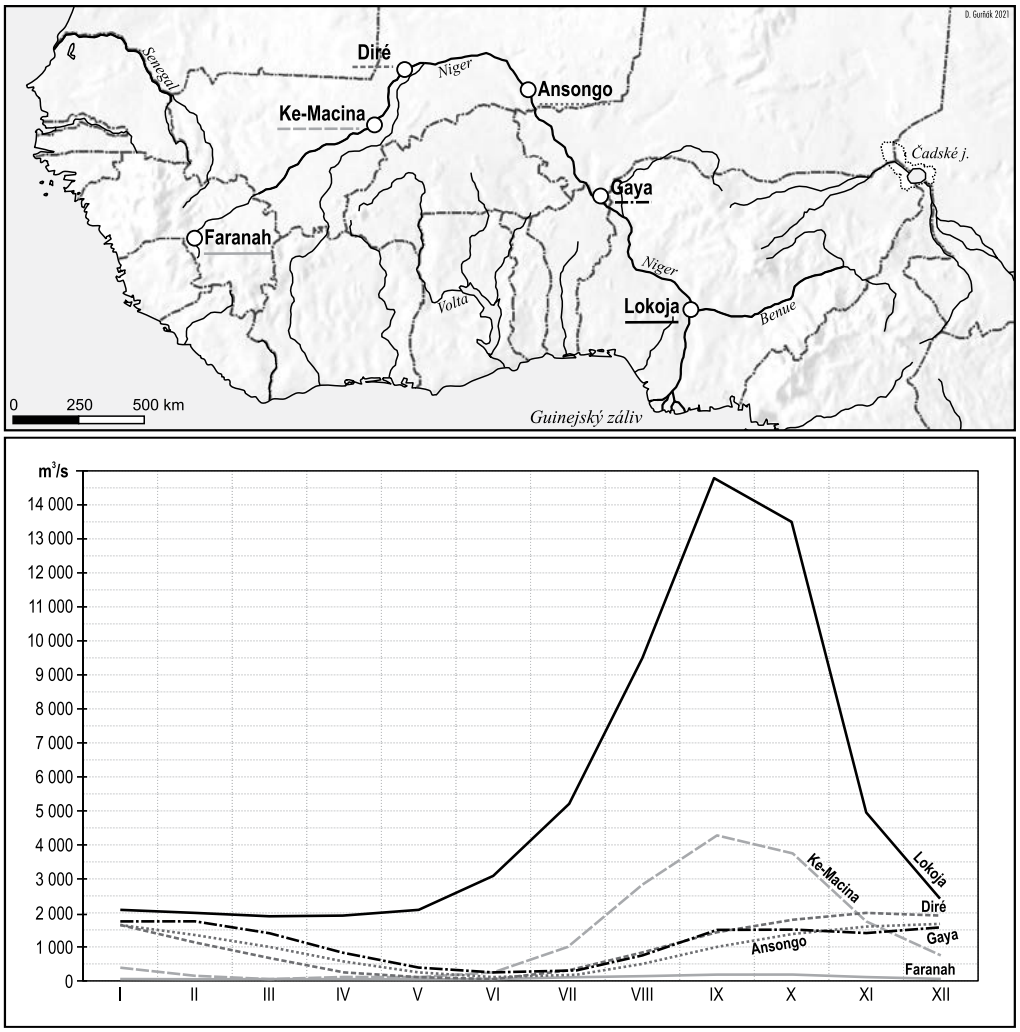

Obr. 24 *Porovnanie vodného režimu rieky Niger na hornom, strednom a dolnom toku (GRDC 2020)*

toku rieky (Zwarts et al. 2005). Pri pohľade na mapu (mapy.cz) je zrejmé, že vyššie spomínané územie vnútornej delty nie je jediné, kde rieka vytvára ramená. Mimoriadne bohatú spleť ramien vytvára, keď preteká štátom Niger. Rieka tu vďaka svojej vode predstavuje mimoriadne vhodné územie pre život, preto sú menšími sídlami pokryté aj početné malé ostrovy medzi jej ramenami (napr. v západnom Nigeri severovýchodne od Niamey medzi mestami Aiorou a Tillabéri).

Dolný tok rieky Niger preteká štátom Nigéria. Tu priberá aj svoj najväčší prítok z ľavej strany – rieku Benue. V Nigérii už tok naberá na sile, čo je využívané v elektrárňach Kainji a Jebba. Niger ústi do Guinejského zálivu vo forme veľkej delty, ktorá je s rozlohou takmer 70 000 km² najväčšia v Afrike.

Povodie bezodtokového jazera Čad zasahuje do štátov Niger a Nigéria, pričom predstavuje viac ako 54 % rozlohy Nigeru a takmer 20 % rozlohy Nigérie. V regióne Západnej Afriky má rozlohu takmer 870 800 km², čo je takmer 37 % celkovej rozlohy povodia Čadského jazera (FAO 1997a). V porovnaní s ostatnými povodiami Západnej Afriky disponuje oveľa menšími vodnými zdrojmi, avšak má veľký význam pre obyvateľstvo žijúce na jeho území. Povodie leží na severovýchode makroregiónu vo veľmi teplej a suchej klíme. V Nigeri v tejto časti spadne asi 105 mm zrážok za rok, Nigéria má vlhkejšie podnebie. Tu je priemerný úhrn zrážok asi 670 mm. Zo severovýchodu Nigérie doň v čase dažďov vteká rieka Yobe, ktorá vzniká sútokom riek Jama'are a Hadejia, rieka Komaduga a rieka Yedseram. Ich povodia zasahujú aj do Nigeru, avšak len s minimálnym množstvom vody z občasných prítokov. Všetky spomínané rieky v čase sucha čiastočne alebo úplne na svojom dolnom toku v blízkosti ústia do jazera vysychajú, teda vodou ho napájajú iba v období dažďov.

Samotné jazero Čad je najväčším jazerom v Čadskej panve, avšak do regiónu Západnej Afriky zasahuje len minimálne. Občas tvorí malú časť severovýchodnej hranice Nigérie a juhovýchodnej hranice Nigeru s Čadom. Určiť rozlohu jazera je veľmi ťažké, nakoľko výška jeho hladiny v ostatnom období výrazne kolíše. Ešte v 60. rokoch patrilo medzi najväčšie vnútrozemské jazerá na svete. Jeho rozloha predstavovala viac ako 25 000 km², vtedy zasahovalo aj do Nigérie, aj do Nigeru. Do súčasnosti sa však mimoriadne zmenšilo má menej ako 2 000 km² (Mahmood, Jia 2019). Podľa Svetovej databázy jazier (WLDB 2020) je jeho rozloha 1 540 km² a priemerná hĺbka 4,1 m. Pôvodne veľké jazero sa rozpadlo na menšie. Západnú časť zasahujúcu do Nigérie a Nigeru tvoria menšie jazierka, prípadne mokrade. Rapídne zmenšenie jazera je následkom suchých období, ktoré postihli krajiny Sahelu v minulosti, ale taktiež je aj výsledkom ľudskej činnosti. Neefektívne zavlažovanie poľnohospodárskych plôch v okolí jazera, ale predovšetkým nadmerné spásanie plôch dobytkom v okolí jazera zapríčinilo úbytok vegetácie, čím sa vytvorili podmienky pre dezertifikáciu. Piesok je navievaný aj do plytčín jazera (v priemere je veľmi plytké, v najhlbších častiach má 7 – 10 m), kde postupne vytvára ostrovčeky.

Povodie rieky Volty sa rozprestiera na ploche asi 394 200 km² a zasahuje do štátov Burkina, Ghana, Togo, Benin, Mali a Pobrežie Slonoviny (FAO 1997b). Hlavné toky povodia sú Čierna Volta a Biela Volta, obe prameniace v štáte Burkina. Prameň Čiernej Volty je v pohorí Kong na západe krajiny. Prameň Bielej Volty je rovnako v Burkine na severe krajiny. Biela Volta má veľký pravý prítok Červenú Voltu, ktorá pramení tiež na severe krajiny v blízkosti hlavného mesta Ouagadougou a približne po 320 km svojho toku sa vlieva do Bielej Volty. Čierna a Biela Volta sa spájajú v jazere (vodnej nádrži) Volta – najrozľahlejšej priehrade Afriky a sveta (8 500 km²). Tento rezervoár vznikol v súvislosti s výstavbou priehrady Akosombo. Samotná rieka Volta je relatívne krátka, keďže predstavuje len úsek od jazera Volta po ústie do Guinejského zálivu v štáte Ghana. Rieka je od prameňa v pohorí Kong v Burkine po ústie do Guinejského zálivu v štáte Ghana dlhá 1 609 km (Ofori-Amoah 2020).

Posledné veľké povodie má rieka Senegal na západnom okraji Západnej Afriky. Jeho rozloha je 483 200 km², čo predstavuje asi 1,6 % rozlohy kontinentu a rozprestie-

ra sa na území štyroch štátov – Guinea, Mali, Senegal a Mauritánie z regiónu severnej Afriky (FAO 1997a). Povodie je rozlohou väčšie ako povodie vyššie spomínanej Volty, avšak objem vody, ktorý odvádza predstavuje necelých 40 % objemu vody z povodia Volty. Rieka vzniká sútokom zdrojníc Bafing a Bakoye pri meste Bafoulabé v západnom Mali. Obe rieky, ako aj najväčší ľavý prítok Falémé pramenia v Guinejskej vysočine v Guinei (Bafing vo Futa Džalon – významnom pramenisku viacerých riek Západnej Afriky, Wilson 2017). Rieka Senegal v Mali priberá aj viaceré pravé prítoky. Napriek tomu, že tečú cez vlhkejšie územie Mali, viaceré z nich v období sucha vysychajú. Rieka Senegal na veľkej časti svojho toku vytvára hranicu medzi Senegalom a Mauritániou. Do Atlantického oceánu ústi pri senegalskom meste Saint-Louis, ktoré sa nachádza v blízkosti hranice s Mauritániou.

Ostatné územia mimo týchto povodí sú odvodňované do Atlantického oceánu kratšími riekami, ktoré sú vzhľadom na to, že sa nachádzajú na pobreží Guinejského zálivu v pásme s vyšším úhrnom zrážok aj pomerne vodnaté. Výnimkou je iba sever Mali, ktorý leží v bezodtokovej oblasti západnej Sahary.

Z polohy regiónu a jeho klimatických podmienok vyplýva, že nie všetky štáty majú rovnaký prístup k vode. Problémom je sezónnosť zrážok, vysoké teploty a následný výpar, nie príliš efektívne hospodárenie s vodou rôznych oblastiach , ako aj nedostatočná infraštruktúra. Mnohé rurálne oblasti predovšetkým na severe územia (Niger, Mali) sú odkázané na vodné toky, prípadne navŕtané studne, často vzdialené aj niekoľko hodín chôdze. Nie vždy sú využívané vhodné techniky zavlažovania, takže voda je využívaná neefektívne. Ani v mestách nie je prístup k vode pre všetkých jednoduchý. Najhorší prístup má spravidla najchudobnejšie obyvateľstvo (Gelletly 2014b).

Problémom je aj výstavba priehrad a vodných nádrží, ktoré síce na jednej strane zlepšujú prístup k vode počas obdobia sucha, pomáhajú regulovať vodné toky v období dažďov a taktiež majú veľmi veľký význam z hľadiska produkcie elektrickej energie, na druhej strane však majú negatívny dopad na výšku hladiny podzemných vôd, veľkosť prietoku v riekach, objem nanášaných úrodných sedimentov v okolí riek, ako aj celkovú biodiverzitu v ich okolí. Príkladom je priehrada Akosombo, ktorá bola vybudovaná v Ghane v roku 1965 na rieke Volta. Projekt si vyžiadal presídlenie viac ako 80 tisíc ľudí z niekoľkých stoviek dedín a výrazne ovplyvnil prostredie. Priehrada prakticky zastavila prietok v rieke Volta, zvýšila stagnujúce vodné podmienky a následne vytvorila ideálne živné pôdy pre prenášačov rôznych chorôb. Priehrada zastavila periodické záplavy na Volte, čím bolo zastavené aj pravidelné dodávanie živín do pôdy. Pôda sa viac vyčerpávala, preto bolo potrebné prihnojovanie, čo spôsobilo aj znečistenie vody. V kombinácii s pomalým tokom Volty sa vytvorilo vhodné prostredie pre hostiteľov rôznych ochorení (vodné slimáky, komáre a i.) V okolí priehrady sa rozšírila onchocerkóza (riečna slepota), močová schistosomiáza a malária (Lara et al. 2011). Rieka Volta a jej využívanie môže byť potenciálnym zdrojom konfliktov aj medzi krajinami Ghana a Burkina (a podobne a j iné rieky v ďalších regiónoch Západnej Afriky), ako to bolo, napr. v rokoch 1983, 1998 a 2007, kedy sa krajiny navzájom obviňovali z neadekvátneho čerpania vodných zdrojov (Ofori-Amoah 2020).

3.2.4 Pôdne pomery a biodiverzita

Pôdny pokryv v Západnej Afrike vo veľkej miere odráža geomorfologické, geologické a hlavne klimatické pomery regiónu. Vzhľadom na dlhý geologický vývoj, nie veľmi členitý reliéf a pásmovitosť podnebia možno v Západnej Afrike identifikovať niekoľko základných skupín typov pôd, ktoré sú prevažne pásmovito usporiadané.

V zásade možno v regióne identifikovať 5 pásiem pôd, ktoré sú výrazne závislé od klimatických podmienok. V každom pásme v Západnej Afrike prevládajú viaceré typy pôd (v texte sú uvádzané kurzívou).

Pásmo pôd v oblasti Libérie, Sierra Leone a juhozápadnej Ghany. Je pre ne typická tropická monzúnová klíma s vysokým úhrnom zrážok. Ide o hlboko zvetrané pôdy vlhkých trópov bohaté na oxidy hliníka a železa, ktoré sú v Afrike rozšírené. Odhaduje sa, že zaberajú viac ako 14 % územia (Eswaran et al. 1986 in Ofori-Amoah 2020), avšak v Západnej Afrike pokrývajú iba spomínané územie. Vyskytujú sa tu viaceré pôdne typy, ide o:

- *ferralsoly*, čo sú vylúhované a hlboko zvetrané červené a žlté pôdy s vysokým obsahom oxidov a hliníka (z lat. ferrum, železo a alumen, hliník) vlhkých trópov s nižšou úrodnosťou. Ferralsoly sa vyznačujú nižšou sorpčnou kapacitou a menším obsahom živín (Bedrna, Jenčo 2016)
- *nitisoly* sú hlboké, dobre odvodnené červené tropické pôdy, vysoko zvetrané, v poľnohospodárstve sú produktívnejšie ako červené tropické pôdy, v čase sucha sú drobivé, až pevné, v čase vlhka lepkavé a plastické (Jalloh et al. 2011). Nitisoly majú dostatok živín a neutrálnu pôdnu reakciu.

Pásmo kyslých pôd, ktoré majú menej celkového množstva živín a viac oxidov železa a ílovitých horizontov blízko povrchu. Sú typické v tropických oblastiach s periodickým vysychaním pôd, teda v oblastiach tropickej monzúnovej klímy, ale s nižším úhrnom zrážok. Bez hnojenia sú málo úrodné. Nájdeme ich predovšetkým v Guinei, Pobreží Slonoviny, stredozápadnej Ghane a v Nigérii v okolí riek Niger-Benue. Z pôdnych typov sú to predovšetkým:

- *plintosoly* – lateritové pôdy, obsahujú plintit, čo je zmes kaolínového ílu s obsahom kremíka, bohatá na železo ale chudobná na humus. Pri striedaní dažďa a sucha pôda tvrdne a mení sa na nepravidelné agregáty. Tieto pôdy vznikajú hlavne na rovných až mierne svahovitých oblastiach
- *alisoly* – kyslé pôdy, ktoré majú vyšší obsah ílu v podpovrchovom horizonte, čo je výsledok pedogenetických procesov (migrácia ílu). Sú to zle priepustné pôdy, ktoré sú náchylné aj vodnej erózii.
- *acrisoly* –kyslé vysoko zvetrané pôdy, ktoré vznikli na starých povrchoch s kopcovitou alebo zvlnenou topografiou a vlhkým podnebím. Majú vyšší obsah ílu v podpovrchovom horizonte. To spôsobuje, že ak sú odlesnené, po dažďoch vytvárajú povrchovú kôru, ktorá ďalej zabraňuje vsakovaniu vody.

Rozsiahle pásmo pôd prechádzajúce štátmi Pobrežie Slonoviny, Ghana, Togo, Benin a severnou časťou Nigérie. Patria medzi najbohatšie pôdy v Afrike, hoci majú

menej dusíka a fosforu s inými regiónmi v rovnakej geografickej šírke. Sú to ľahko vylúhované pôdy, majú relatívne vyšší obsah ílu, hliníka a železa v podloží. Predstavujú hlavné pôdy saván. Dominantným typom sú:

- *lixisoly* – nachádzajú sa v tropických oblastiach s výrazným obdobím sucha na pleistocénnych a starších povrchoch (Jalloh et al. 2011). Majú v podpovrchovom horizonte vyšší obsah ílu ako v povrchovom horizonte. Bývajú obohatené o púštny prach, ktorý sa do nich dostáva v období vanutia *harmattanu* (Deckers 1995).
- *vertisoly* – sú pôdy s veľkým množstvom napučiavacích ílov. Po zvlhčení (v období dažďov) napučiavanú a pri vysušení (obdobie sucha) praskajú (Deckers et al. 1995). To spôsobuje, že v suchom období majú veľmi tvrdú konzistenciu a vytvárajú smerom nadol veľké trhliny, za mokra sú plastické a lepkavé. To má za následok ich veľmi ťažké obrábanie. Vyskytujú sa v semiaridných oblastiach saván (severné Togo, Benin a Nigéria, Burkina, južné Mali).

Pôdy aridného pásma tvoria viac ako štvrtinu pôdneho povrchu Afriky. Rozšírené sú v aridných a semiaridných územiach a v Západnej Afrike predstavujú pás pôd v severnej časti územia susediacom so Saharou, teda hlavne v Nigeri a Mali. Sú to svetlé pôdy, v územiach, ktoré sú vlhkejšie, môžu byť rýchlo vylúhované, vo veľmi suchých oblastiach sú často pokryté pieskom a štrkom. Nie sú vhodné pre poľnohospodárstvo (Ofor-Amoah 2020). V tejto oblasti najčastejším typom pôd sú:

- *arenosoly* – sú piesčité pôdy, ktoré ľahko prepúšťajú vodu. To má za následok, že rýchlo vysychajú. Majú veľmi nízky obsah organického uhlíka ako aj iných živín. V podloží sa môže vyskytovať zatvrdnutá vrstva (Jalloh et al. 2011). Sú rozšírené v eolickej krajine, vyskytujú sa na rôzne starých povrchoch – na veľmi starých, ale aj na veľmi mladých krajinných formách a môžu byť spojené takmer s každý typom vegetácie (Bedrna, Jenčo 2016)

Posledné pásmo pôd zaberá severný okraj regiónu (severné Mali a severný Niger), čo sú oblasti pokryté prevažne skalami, štrkom a pieskovými dunami (v závislosti od typu púštnej oblasti). Je to oblasť s najsuchšou a najteplejšou klímou prakticky s absenciou vegetácie.

Mimo týchto piatich pásiem sa v regióne Západnej Afriky vyskytujú aj ďalšie typy pôd, ktoré nemajú pásmové usporiadanie. Sú to mladé pôdy s málo vyvinutými horizontmi, majú málo ílu, železa aj hliníka, alebo organického materiálu. Patria medzi ne pôdy, ktoré sa vyvinuli v okolí riek

- *fluvisoly* – sú aluviálne mladé kyslé pôdy, mokré na celom profile kvôli podzemnej vode alebo povodňovej aktivite riek. Bývajú celkom úrodné, ale pri pobreží môžu byť slané, čo je prekážkou pre rastlinnú výrobu (Jalloh et al. 2011). Vyskytujú sa vo všetkých pravidlene zaplavovaných oblastiach, ako sú nivy, okolie ramien riek, údolia, prílivové močiare (Orgiazzi et al. 2016). Ich veľký rozsah je napr. v delte rieky Niger.
- *gleysoly* – sa nachádzajú v depresiách a nízko položených oblastiach s vysokou hladinou podzemnej vody (napr. mokradiach), ktorá spôsobuje charakteristický glejový vzor. Tieto pôdy sú veľmi rozšírené napríklad vo vnútornej

delte rieky Niger alebo v Čadskej panve v oblasti ústí riek do Čadského jazera (Orgiazzi et al. 2016).

- *kambisoly* – aj keď nepatria medzi pôdy, ktoré bývajú ovplyvňované výškou hladiny podzemnej vody alebo povodňovým režimom riek, v oblasti Západnej Afriky sa nachádzajú v oblastiach starých riek (napr. Niger) vo vyšších polohách – nie priamo pri toku. Sú to mladé, slabo vyvinuté pôdy s málo diferencovanými horizontami a relatívne nízkym obsahom živín (Jalloh 2011). Tu sa vyvinuli na starých terasách na minerálne chudobných fluviálnych sedimentoch (Bedrna Jenčo 2016).

V menších oblastiach sa vyskytujú pôdy vyvinuté na vyvrhovaných materiáloch zo sopiek. Vyvíjajú sa na sopečných výlevoch alebo sklách takmer v akejkoľvek klíme. Výnimku tvorí iba veľmi suchá klíma. Vo vlhkom podnebí majú podmienky dobré podmienky pre svoj vývoj – výsledkom je hrubá tmavá ornica (Orgiazzi et al. 2016). Ľahko sa kultivujú, majú dobré možnosti zakorenenia a schopnosti držania vody. V regióne Západnej Afriky sa vyskytujú predovšetkým na západných Kapverdách a na pevnine hlavne v Nigérii v oblasti plošín Jos a Biu.

Šírkovú zonálnosť vykazuje v Západnej Afrike aj vegetačná pokrývka, na ktorú sú naviazané aj živočíšne spoločenstvá. Vytvára pásma len s minimálnym narušením, ktoré je spôsobené členitejším reliéfom alebo špeciálnymi hydrologickými podmienkami. Možno tu identifikovať 5 základných pásiem:

- tropické dažďové lesy (monzúnové lesy)
- tropické suché lesy (savanové lesy)
- savany
- polopúštne oblasti Sahelu
- púšte

Pásmo tropických dažďových lesov bolo pôvodne širšie a pokrývalo pobrežie Guinejského zálivu od Guiney až po Nigériu (s pokračovaním do rovníkovej Afriky). V súčasnosti však v dôsledku ľudskej činnosti zaberá väčšie územia len od východného Sierra Leone do juhozápadnej Ghany a v južnej Nigérii. Vzhľadom na skutočnosť, že v Západnej Afrike aj v oblasti Guinejského zálivu je pre podnebie typické obdobie dažďov a obdobie sucha, je skôr na mieste hovoriť o monzúnových lesoch. Avšak v spomínaných oblastiach nejde o rovnaký typ rastlinstva. Najhustejšie vždyzelené lesy s niekoľkými stromovými poschodiami a hustým korunovým zápojom ale slabým bylinným podrastom rastú v Libérii a juhovýchodnej Nigérii na hranici s Kamerunom, ktoré sú typické najväčším úhrnom zrážok. Podobné lesy sa vyskytujú aj v juhozápadnej Ghane, ale tu sa často striedajú s pobrežnými a galériovými lesmi (CILSS 2016). Tieto lesy sú sústredené hlavne pozdĺž pobrežia alebo vodných tokov a sú viazané na stálu hladinu podzemnej vody. Majú tiež etážovú štruktúru, hustý porast lián a epifytov a bohatší podrast. Veľkú časť pôvodného tropického lesa zaberá degradovaný les. Ide o tropický les, ktorý bol narušený ťažbou dreva alebo inými formami využívania a nie je už natoľko druhovo bohatý ako pôvodný tropický dažďový les. Avšak aj tu je výška stromov nad 30 m, niektoré jedince dorastajú výšku 50 – 60 m.

Živočíšstvo tohto pásma je veľmi rôznorodé, avšak doteraz nebolo úplne preskúmané. Zo stavovcov najviac živočíchov žije v korunách stromov, kde sú pre ne najlepšie podmienky (Plesník, Zatkalík 1992). Početné sú mnohé vtáky, medzi nimi aj vzácne alebo endemické, napr. *Phyllastrephus icterinus* – afrobyl jantárový alebo *Melaenornis annamarulae* – muchár Nimba, či *Malimbus ballmani* – pletiarka žltoprsá. Viaceré z nich žijú práve v oblasti od východu Sierra Leone po juhozápadnú Ghanu, predovšetkým v pohorí Nimba. Početná sú aj plazy a obojživelníky, ako aj hmyz, ktorý však ešte nie je dostatočné zmapovaný. Z väčších živočíchov sú zastúpené opice ako šimpanzy, mačiaky, geurézy, či mangabeje. Lesy so slabou bylinnou etážou a vodné plochy poskytujú útočisko aj pre veľké cicavce, napr. slon pralesný (*Loxodonta cyclotis*) či hrošík libérijský (*Hexaprotodon liberiensis*), v súčasnosti takmer endemický. Žijú tu aj rôzne mäsožravce, napr. leopardy (WWF 2013b).

Pobrežie v oblasti od Senegalu až po Ghanu ako aj veľké oblasti delty rieky Niger sú porastené mangrovmi. Mangrovy majú rôznu šírku. Niekde rastú len v úzkom páse pri pobreží, avšak v oblastiach, kde sa rieky vlievajú do mora v širokých estuároch alebo deltách, zaberajú väčšie plochy.

Ďalším pásmom sú *savanové lesy (tropické opadavé lesy)*, ktoré nadväzujú na monzúnové lesy. Toto pásmo siaha približne po 10 ° s. g. š. a prechádza od Guiney až po strednú Nigériu. Postupne ako stúpa vzdialenosť od pobrežia a klesá úhrn zrážok, klesá hustota stromov, prípadne sú nahrádzané kríkmi, až postupne prechádzajú do savany. Taktiež v závislosti od poklesu úhrnu zrážok klesá počet druhov v lesoch, najvyšší je v tropických dažďových lesoch a v monzúnových lesoch. V tropických opadavých lesoch je počet druhov značne nižší (Lieth, Werger 2012). Typickým stromom je boabab alebo šeflera, tiež nazývaná aj dáždnikový alebo chobotnicový strom (napr. *schefflera actinophylla*), ďalej maslovník (z plodov sa extrahuje bambucké maslo) alebo rôzne druhy akácií. Stromy sú adaptované na obdobia sucha a počas nich zhadzujú listy. V Západnej Afrike sa tento typ lesa tiež nazýva guinejský les (Ofori-Amoah 2020).

Po pásme tropických lesoch nasleduje pásmo *saván*, ktoré predstavuje pás približne 5° široký (po 15 ° s. g. š.). Je to súvislé pásmo siahajúce od západného pobrežia regiónu (Senegal a Gambia), ktoré prechádza cez južné Mali, Burkinu, južný Niger až po jeho východnú hranicu v severozápadnej Nigérii a pokračuje ďalej na východ. Mierne širšie je len v oblasti Burkiny a severovýchodnej Nigérie, ale skôr na úkor tropických suchých lesov. Savana predstavuje trávnaté spoločenstvo, ktoré sa v závislosti od úhrnu zrážok mení postupne z juhu na sever z vysoko trávnatej na nízko trávnatú. To, že sa v oblasti saván stromy a kríky vyskytujú málo alebo vôbec, je spôsobené nielen nižším úhrnom zrážok, ale aj tým, že pôdy saván obsahujú nepriepustný horizont, ktorý zabraňuje priesaku zrážok do hlbších vrstiev a taktiež aj rastlinám (stromom, kríkom), aby hlbšie zakorenili (Plesník, Zatkalík 1992). Dôležitým ekologickým činiteľom je aj oheň, ktorý sa na savanách každoročne vyskytuje. Z toho dôvodu sú savany druhovo chudobnejšie, mnohé z rastlín alebo aspoň ich semená sú rezistentné voči ohňu a dokážu aj po požiari opätovne vyklíčiť.

BOX 12 Dezertifikácia a deforestrácia

Jedným z najvážnejších problémov pôdneho fondu (nielen) v Západnej Afrike je dezertifikácia. Veľké suchá spôsobujú vysychanie pôdy a ekosystémov v postihnutých oblastiach. Vplyv na ne má globálne otepľovanie, ľudská činnosť, rýchly rast populácie a následná nevhodná poľnohospodárska činnosť v aridných a semiaridných oblastiach. Nadmerné spásanie vegetácie obnažuje pôdu, ktorá je viac náchylná erózii. V týchto oblastiach chov dobytka prebieha na báze pravidelnej migrácie ľudí aj dobytka z jedného pastviska na druhé v sezónnom cykle (Rowntree, L. et al. 2009). Napríklad v oblasti jazera Čad sa pastieri na začiatku vlhkého obdobia presúvajú do piesočnatých oblastí, pretože vedia, že v ľahkej piesočnatej pôde rastliny rastú skôr a rýchlejšie. Postupne sa presúvajú do oblasti s ťažšou a ílovitejšou pôdou (Batello et al. 2004), čím je rastlinstvo systematicky spásané.

Rozširovanie poľnohospodárskych oblastí aj do suchších častí vyžaduje vyššie zavlažovanie (často nevhodným a málo efektívnym spôsobom), čo má však za následok pokles hladiny v riekach a jazerách, vysychanie vodných tokov a následné miznutie vegetácie, napr. okolie jazera Čad. Miznú prirodzené vegetačné bariéry, ktoré zabraňovali rozširovaniu piesku. To všetko vedie k degradácii pôdy, čo v konečnom dôsledku má veľký vplyv na biodiverzitu, ale aj ekonomický rast krajín Afriky, chudobu, poľnohospodársku a potravinovú bezpečnosť a následnú migráciu populácie. Problémom je, že väčšina Afričanov v aridných a semiaridných oblastiach žije z poľnohospodárstva.

Podľa Dohovoru OSN o boji proti dezertifikácii bolo od roku 1990 stratených viac ako 6 miliónov hektárov ornej pôdy ročne. Hospodárska komisia pre Afriku v roku 2008 odhadla, že do roku 2025 príde Afrika o dve tretiny ornej pôdy v dôsledku degradácie spôsobenej dezertifikáciou. Jednou z najvážnejších hrozieb spojených s dezertifikáciou je hladomor. Sahelské sucho v rokoch 1968-1974 zabilo státisíce ľudí a milióny kusov dobytka.

Ďalším problémom je deforestácia. Deforestácia predovšetkým v savanových lesoch zvyšuje nebezpečenstvo povrchového odtoku vody (namiesto vsakovania), pôdnej erózie a nedostatku paliva na živobytie (Rowntree et al. 2009). Viac ako 75 % dreva, ktoré je získané za účelom paliva, je používaného na domáce varenie. Potraviny získané z lesov (huby, med, ovocie, drobné zvieratá, mäkkýše) poskytujú „záchrannú sieť" v čase neúrody, sezónneho nedostatku potravín alebo v čase vojen a nepokojov. Pre chudobné domácnosti je to bežná zložka potravy aj v čase úrody a mieru. Ubúdanie lesov teda spôsobuje aj zníženie potravinovej bezpečnosti (Jin et al. 2017). Deforestácia vzrastá aj kvôli rozvoju poľnohospodárskej produkcie – často metódou „vyrúb a vypáľ". Takto bola výrazne znížená lesnatosť Etiópie, Madagaskaru, či ďalších štátov. Popri úbytku lesov, miznú aj živočíchy, ktoré v nich žijú, keďže prichádzajú o svoje prirodzené prostredie, prípadne uhynú pri necitlivej ťažbe alebo vypaľovaní lesov. Problémom je aj vzrastajúca komerčná ťažba dreva, ktorá je často nekontrolovaná. Výrazné zníženie rozlohy lesnej pokrývky za posledné roky takto zaznamenali Kamerun alebo Pobrežie Slonoviny. Lesy štátov Strednej Afriky v povodí rieky Kongo sú navyše súčasťou „pľúc Zeme" a preto ich miznutie má globálny význam. Hoci sa vlády krajín pokúšajú zavádzať reštrikcie voči nadmernej ťažbe dreva, sústavne sú porušované jednotlivcami alebo ťažobnými spoločnosťami, ktoré ich ignorujú alebo si pomocou úplatkov zabezpečujú povolenia aj nad rámec povolenej ťažby (Gelletly 2014b). Afrika mala najvyššiu stratu na lesných porastoch zo všetkých kontinentov za ostatných 10 rokov, zaznamenala úbytok lesov 3,94 mil. hektárov ročne. Od roku 1990 úbytok lesov v Afrike medziročne stále narastá (FAO 2020c).

Savany a savanové lesy sú domovom množstva živočíchov. Patria medzi ne veľké cicavce ako sú slony, nosorožce, z predátorov levy, gepardy, hyeny, z bylinožravcov žirafy, gazely, byvolce, rôzne druhy antilop – impaly, vodárky a pakone (Ofori-Amoah 2020). Výrazne vlhké obdobie v savanách má vplyv aj na migráciu fauny v ekoregióne. Zahŕňa to každoročný prechod veľkého množstva migrujúcich vtákov na afrotropicko-palearktickú letovú cestu, ako aj vnútroafrickú migráciu spojenú so sezónnymi

zmenami afrického počasia. V minulosti to zahŕňalo aj významné migrácie veľkých cicavcov, ktoré však do veľkej miery prestali v dôsledku zmeny biotopu pozdĺž migračných trás a vysokého tlaku lovu, ktorý znížil populáciu cicavcov (East et al. 1999 in WWF 2013a).

Na severnom okraji savany postupne prechádzajú do polopúštnych oblastí Sahelu. Je to prechodné pásmo medzi suchou savanou a púšťami. V oblasti Západnej Afriky predstavuje centrálnu časť Mali a Nigeru. Rastlinstvo je tu prispôsobené dlhým obdobiam sucha a taktiež veľkým teplotným rozdielom medzi dňom a nocou. Sú to sukulentné rastliny so xeromorfnou štruktúrou, ale vyskytujú sa tu aj hydromorfné rastliny s veľmi krátkym životným cyklom, ktoré v priebehu niekoľkých dní vyklíčia, narastú, zakvitnú aj dozrejú. Zvyšnú časť roka prečkajú v podobne semien, cibuliek alebo hľúz. Polopúštne oblasti majú riedky trávnatý porast, napr. púštne trávy rodu *Panicum*, prípadne doplnený tŕnitými kríkmi, ktorý hlavne v severných oblastiach rastie na piesočnatých pôdach. Región Sahelu nie je druhovo ani početne bohatý na živočíchy. Spravidla sa tu vyskytujú drobné púštne hlodavce, napr. pieskomily, myš zebrovaná adaptované na sucho, plazy, netopiere, v menšej miere aj vtáky. Výrazné obdobie sucha a priepustné pôdy znamenajú, že aj dočasná povrchová voda, pokiaľ je k dispozícii, predstavuje pre živočíšstvo veľmi dôležitý zdroj (WWF 2013c). Ide hlavne o oblasti, kde sa nachádzajú vodné toky alebo plochy – stredný tok rieky Niger a oblasť jazera Čad.

Posledným pásmom sú púšte, ktoré pokrývajú sever Mali a Nigeru. V regióne Západnej Afriky ide o púšte skôr skalnaté a štrkovité, piesočnaté sa nachádzajú iba na západnom a východnom okraji územia – oblasť Ténéré. Púšť Ténéré je s výnimkou niekoľkých oáz, úplne bez rastlinstva. Proces dezertifikácie tu začal minimálne pred 5 000 rokmi, avšak v dávnej minulosti tu bola krajina úplne odlišná. Podľa nástenných malieb starších ako 11 000 rokov zobrazujúcich rôzne zvieratá a scény z lovu zvierat je zrejmé, že v tomto období bola krajina z biologického hľadiska mimoriadne zaujímavá. Dodnes sa z piesku vynárajú fosilizované kmene stromov, ktoré dokumentujú bujnú vegetáciu v minulosti (Stoppato, M. et al. 2003). Viac rastlinstva je sústredeného jedine v oázach, napr. pozdĺž zrázu Kaouar. Tu rastú palmy ďatlové, olivy, akácie, alebo aj iné rastliny, napr. kaktusy rodu *Lohophora*, ktoré majú veľmi hlboký koreňový systém, aby mali dostatok vody aj počas výrazného obdobia sucha (Ofori-Amoah 2020).

Uvedené pásma sú miestami narušené výnimočnými ekoregiónmi, ktoré sú pozoruhodné a výrazne odlišné od okolitých regiónov. Jedným z nich je vnútorná delta rieky Niger. Je to najväčšia vnútrozemská mokraď v Západnej Afrike a druhá najväčšia mokraď v Afrike po delte rieky Okavango v Botswane. Žije tu mimoriadne vysoký počet rastlinných a živočíšnych druhov a zároveň je veľmi dôležitým útočiskom sťahovavých vtákov, každoročne ich sem prilieta viac ako milión z viac ako 80 krajín. Z veľkých živočíchov tu žijú napríklad druhy zapísané v Červenom zozname ohrozených živočíchov IUCN[1] ako hroch obojživelný (*Hippopotamus amphibius*) a lamantín

1 Medzinárodná únia na ochranu prírody a prírodných zdrojov

senegalský (*Trichechus senegalensis*). Z veľkých jašterov je najznámejší varan nílsky (*Varanus niloticus*). Delta je mimoriadne bohatá na živočíšne druhy, žije ich tu 138, z toho je 24 endemických (https://rsis.ramsar.org/), napr. perovec (*Synodontis gobroni*), ktorý je tiež na zozname IUCN.

Pozoruhodným je aj pohorie Mount Nimba, ktoré sa rozprestiera na hranici Guiney, Libérie a Pobrežia Slonoviny. Jeho svahy sú pokryté hustými lesmi bohaté na epifyty, ktoré postupne prechádzajú do horských saván. Pramení tu množstvo riek a žije tu mimoriadne bohatá fauna a flóra vrátane viacerých endemitov, ako sú napr. ropuchy rodu *Nimbaphrynoides* (prežívajú iba vo vysokohorskom prostredí), vydry *Micropotamogale lamottei* alebo šimpanzy schopné používať nástroje. Región je od roku 1981 zaradený na Zoznam svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO ako prírodná pamiatka, ktorá je však od roku 1992 na Zozname pamiatok v ohrození (WHC UNESCO 2020a).

V regióne Západnej Afriky sa zároveň nachádza aj viacero chránených území a národných parkov, ktoré si kladú za cieľ ochranu biodiverzity územia. Medzi najznámejšie patria národné parky Taï a Comoé[2] v Pobreží Slonoviny, komplex W-Arly-Pendjari[3], prírodná rezervácia Aïr a Ténéré v Nigeri, ako aj delta rieky Senegal, ktorá je významná vtáčia rezervácia. Všetky uvedené lokality sú zároveň pamiatkami UNESCO. Avšak každá krajina Západnej Afriky disponuje ďalšími národnými parkami alebo inými chránenými územiami, možno spomenúť napr. Národný park Čadskej panvy v Nigérii alebo Národný park Sapo v Libérii, ktorý bol v tejto krajine založený ako prvý a predstavuje druhé najväčšie územie dažďového pralesa po Národnom parku Taï. Úplne odlišným územím je Národný park Fogo, ktorý sa rozprestiera na rovnomennom vulkanickom ostrove v západných Kapverdách.

2 Národný park Comoé s rozlohou 1 149 450 ha predstavuje jeden z najväčších chránených regiónov v Západnej Afrike. Rozprestiera sa pozdĺž rieky Comoé, ktorej prítomnosť vplýva na mimoriadnu druhovú pestrosť rastlín (WHC UNESCO 2020b)

3 Komplex viacerých parkov na hranici Beninu, Nigeru a Burkiny predstavuje veľkú plochu neporušenej sahelskej savany, ktorá zahŕňa viaceré typy savany ako trávnaté porasty, kroviny, ale aj galériové lesy. Zahŕňa najväčšie a najdôležitejšie prepojenie suchozemských, polovodných a vodných ekosystémov v západoafrickom pásme savany, je domovom najväčšej populácie slonov v Západnej Afrike, zároveň tu žije množstvo živočíchov, ktoré inde vymizli alebo sú vysoko ohrozené (WHC UNESCO 2020r).

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite vzájomný súvis medzi geologickým vývojom Západnej Afriky a rozložením nerastných surovín v regióne. Ako možno zdôvodniť lokalizáciu uhľovodíkových a rudných surovín?**
- **Uveďte príklady a vysvetlite, ako obdobia intenzívnej vulkanickej činnosti ovplyvnili charakter reliéfu v Západnej Afrike.**
- **Charakterizujte špecifiká hlavného vodného toku regiónu z hydrologického aj geologického hľadiska.**
- **Vysvetlite, ako vplýva pohyb zóny konvergencie na ročný beh podnebia v regióne. Ktoré klimatické charakteristiky to najviac ovplyvňuje?**
- **Aké riziká a naopak aké benefity môžu vznikať pri výstavbe vodných nádrží v Západnej Afrike?**
- **Vysvetlite dôsledky globálneho otepľovania, dezertifikácie a deforestácie pre makroregión.**

3. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA ZÁPADNEJ AFRIKY

Západná Afrika má z historicko-geografického hľadiska v rámci subsaharskej Afriky najpestrejší vývoj od čias afrického stredoveku. Istým pendantom pestrého politického vývoja regiónu v dávnejšej minulosti je i veľmi pestrá etnická štruktúra regiónu. Táto pestrosť obyvateľstva je spôsobená migráciami často veľmi odlišných skupín obyvateľstva v pásme Sahelu, do ktorého sa sústredila značná časť populácie pravekej severnej Afriky po opätovnom rozšírení sa púšte – Sahary pred asi 5 – 6 tisíc rokmi. Otvorená krajina Sahelu umožňovala migrácie rôznych skupín obyvateľstva preferujúce rôzne spôsoby obživy, od pôvodných skupín lovcov a zberačov, cez nomádske spoločenstvá pastierov dobytka až po prvých pestovateľov plodín v povodiach veľkých riek – najmä Nigeru a na východe Nílu (už mimo sledovaného regiónu). Južnú časť Západnej Afriky pri pobreží Guinejského zálivu pokrytú tropickými lesmi osídlili zase ďalšie etniká, ktoré sa prispôsobili tunajším prírodným podmienkam. Napriek ťažko priechodnej bariére Sahary nezostalo pásmo Sahelu bez kontaktu s pobrežím severnej Afriky. Udržali sa obchodné kontakty – najmä medzi povodím Nigeru a severozápadnou Afrikou, ale tie z času na čas prerástli aj do priameho ovplyvňovania kultúrneho

(šírenie islamu) a občas aj politického (vpády Berberov a Tuarégov na juh). Napriek tomu si však oblasť západného Sahelu vytvorila špecifickú afro-moslimskú kultúru a udržala svojbytné tradície štátnosti. Hoci „domorodé" ríše a štáty prechádzali mnohými vzostupmi a pádmi, do značnej miery preukázali schopnosť autonómneho vývoja regiónu.

Uvedený trend vývoja však radikálne na prelome stredoveku a novoveku narušilo prenikanie Európanov pozdĺž západoafrického pobrežia na juh. Už od 15. storočia, krátko po príchode prvých Portugalcov sa začali prejavovať dôsledky prekladania hlavných obchodných trás z vnútrozemia Severnej Afriky na Atlantický oceán. Význam tradičných obchodných ciest zo Sahelu cez Saharu na sever začal rýchlo upadať, naopak, význam začali získavať cesty z vnútrozemia k pobrežiu Guinejského zálivu. Najskôr sa to týkalo zlata, korenín, slonoviny a iných komodít, no veľmi rýchlo získaval význam najmä lukratívny obchod s otrokmi. Ten síce existoval aj predtým v rámci transsaharského obchodu, no s rastúcou potrebou lacnej pracovnej sily v zámorí sa dopyt po otrokoch na západoafrickom pobreží stupňoval. Aj v tomto prípade sa prejavila etnická a náboženská pestrosť obyvateľstva regiónu, ktorá v istom zmysle posilňovala neustále medzikmeňové boje a súperenia, ktorých „produktom" boli práve ďalší otroci. Európska prítomnosť na západoafrickom pobreží tak až do sklonku 19. storočia síce zostávala z kvantitatívneho hľadiska takmer symbolická – počty kolonistov sa rátali v desiatkach, v lepšom prípade v stovkách, no jej ekonomický, sociálny a politický dosah na celý región bol neporovnateľne silnejší. Obchod na africkej pevnine mali síce pevne v rukách miestne africké elity, ale tie boli do značnej miery závislé na „dobrých" vzťahoch s európskymi obchodníkmi. Na druhú stranu takmer 4 000 km dlhé pobrežie od ústia rieky Senegal na severozápade k úpätiu Kamerunskej hory na pobreží Guinejského zálivu na juhovýchode s početnými zátokami a ústiami riek vytváralo dostatok príležitostí na porušovanie nárokovaného mocenského monopolu Portugalcov zo strany ich európskych konkurentov. Ani jedna európska krajina od 15. do prvej polovice 19. storočia nemala kapacity na to, aby dokázala úplne vytlačiť svojich konkurentov z obchodovania so západoafrickým pobrežím. Hoci Európania až do sklonku 19. storočia nemali prostriedky na to, aby sami prenikli do vnútrozemia a západoafrického Sahelu. Ich ekonomický vplyv však stačil na to, aby spôsobil jeho ekonomický a následne aj politický úpadok. Z centra rozvoja subsaharskej Afriky sa západný Sahel zmenil na nedostupnú periférium, čas veľkých a dynamických stredovekých ríš prešiel do éry drobných, navzájom súperiacich štátikov, ktorých despotickí vládcovia (nezriedka cudzieho pôvodu) ich využívali najmä na udržanie si vlastnej moci a relatívneho bohatstva. Kontakty so vzdialenou cudzinou boli obmedzené, pretože boli zväčša vnímané ako možné ohrozenie autority miestnych vládcov. Symbolom nedostupnosti pre Európanov sa stalo najmä legendárne mesto Timbuktu.

Rýchly technologický rozvoj Európy a čiastočne i jej podriadenej Ameriky, postupne zmenil priority. Hlavný exportný artikel Západnej Afriky – otroci – postupne strácal význam, no naopak rástol význam exportu poľnohospodárskych produktov. Hoci do obchodu s poľnohospodárskymi produktami sa zapájalo od prvej polovice 19. storočia množstvo západoafrických komunít, stále vyšší dopyt po nich vytváral „láka-

vé“ príležitosti zisku pre koloniálne spoločnosti, ktoré by dokázali zabezpečiť masovú produkciu týchto plodín zavádzaním plantážnického spôsobu pestovania s využitím lacnej pracovnej sily domorodcov. To si však vyžadovalo jednak technológie, ktoré by umožnili efektívnu produkciu a transport týchto komodít, jednak adekvátne politické zabezpečenie, ktoré by chránilo požadované významné investície. Inými slovami, postupne sa na program dňa dostávala snaha ovládnuť africké územia priamo koloniálnymi veľmocami. Rozvoj technológií tieto zámery podporil. Proti tropickým chorobám, ktoré si vyžiadali najvyššie počty strát, sa v polovici 19. stor. objavili relatívne účinné lieky, ktoré znížili radikálne úmrtnosť koloniálnych vojakov, či potrebných odborníkov na prijateľnú úroveň. Vojaci mohli byť vyzbrojení ľahkými, ale účinnými novými zbraňami, proti ktorým zastarané zbrane domorodých armád nemali šancu. Európsky priemysel produkoval výkonné dopravné prostriedky, ktoré sa dali nasadiť postupne aj v africkom vnútrozemí (železnice, rozmontovateľné riečne delové člny) a prekonať tak izoláciu západoafrického vnútrozemia. V záverečných dvoch dekádach 19. storočia sa tak doslova rozbehol hon nielen na Západnú Afriku, ktorý skončil rýchlym a brutálnym podmanením si jednak pobrežného pásma Guinejského zálivu, ale aj rýchlym ovládnutím pásma Sahelu. Pozostatky starých afrických ríš boli rýchlo ovládnuté a hoci sa miestami sformoval intenzívny odpor proti postupu koloniálnych armád pod vedením niektorých domácich vládcov, dokázal ich sotva zdržať na pár rokov. Konkurenčné európske mocnosti si Západnú Afriku na začiatku 20. storočia podelili podľa vlastných záujmov absolútne nerešpektujúc pôvodné etnické a politické rozdelenie regiónu. Francúzsko, ktoré ovládlo najväčšie rozlohy Západnej Afriky navyše „experimentovalo“ s vnútorným rozdelením svojich držav tak, aby čo najviac minimalizovalo náklady na jeho správu a kontrolu. Západnú Afriku tak pretínala spleť nových, na mapách umelo načrtnutých hraníc, ktoré sa mali čoskoro stať štátnymi hranicami. V 60-tych rokoch 20. storočia tak vznikol súbor 15 zväčša umelo vytvorených štátov, ktorých vnútorný vývoj bol veľmi rôznorodý, plný zvratov, nestability a vnútorných nepokojov.

Zásadným medzníkom historicko-geografického vývoja Západnej Afriky v kontexte vývoja celej Afriky je venovaná kapitola 1.4, preto zhrnieme len najzásadnejšie momenty z jej vývoja v predkoloniálnej ére, v nasledujúcich kapitolách však doplníme dôležité detaily vývoja vo formovaní koloniálneho rozdelenia Západnej Afriky a zameriame sa na kľúčové momenty vývoja vybraných krajín regiónu v postkoloniálnej ére od druhej polovice 20. storočia do súčasnosti.

3.3.1 Západná Afrika v predkoloniálnej ére

Oblasť Západnej Afriky, predovšetkým pásmo Sahelu sa stalo už v praveku významnou oblasťou formovania vyspelých kultúr najstarších poľnohospodárov v subsaharskej Afrike. Najmä oblasť stredného toku Nigeru sa stala ohniskom šírenia pestovania prosa, perovca, fonia a africkej ryže už v posledných tisícročiach pred naším letopočtom. Klimatické zmeny, ktoré spôsobili rozširovanie Sahary, resp. jej preme-

nu na skutočnú púšť, vyvolali zároveň šírenie chovu dobytka práve do pásma Sahelu a ďalej na juh, kde čiastočne ustupovali vlhké tropické lesy. Tieto zmeny prírodného prostredia a nové možnosti využitia jednotlivých oblastí pre poľnohospodárstvo sa stali zároveň hybnou silou pre neustále migrácie rôznych skupín obyvateľstva. Relatívne otvorená krajina bez výraznejších bariér umožňovala postupnú migráciu rôznych kmeňov v rôznych smeroch. Kým vo východo-západnom smere migrovali najmä rôzne skupiny obyvateľstva zameraného na poľnohospodárstvo v snahe hľadať novú úrodnú pôdu v povodí riek, v severo-južnom smere postupovali na juh najmä kmene venujúce sa pastierstvu, ktoré na juh vytláčala rozširujúca Sahara. Takto sa chov dobytka, ale aj pestovanie plodín rozšírilo do polovice 1. tisícročia pred n. l. až po severný okraj konžského rovníkového pralesa a severnú hranicu tropického pralesa na pobreží Guinejského zálivu. Z oblasti dnešnej Nigérie, kde pásmo saván zasahovalo najďalej na juh a jeho postupný prechod do pásma tropických lesov vytváral vhodné podmienky na miešanie rôznych spôsobov obživy, ktoré umožňovalo jedno i druhé pásmo, sa rozšírili naopak plodiny z pásma tropických lesov – najmä jamy a palma olejná. Západná Afrika sa stala aj ohniskom vzniku metalurgie v subsaharskej Afrike. Už v 8. stor. pred. n. l. sa práve v oblasti centrálnej Nigérie pri sútoku riek Niger a Benue rozvinula kultúra Nok, ktorej nositelia vyrábali železné nástroje. Veľké rozlohy územia a mozaika rôznych prírodných prostredí viedli k tomu, že jednotlivé skupiny obyvateľstva rôzneho pôvodu hľadali a nachádzali prostredia, ktoré najviac vyhovovali ich tradičnému spôsobu života, ktorý sa spravidla špecializoval na určitý špecifický typ hospodárstva. Tieto rôzne skupiny sa vzájomne veľmi nemiešali, ale naopak si udržiavali vlastné jazyky a kultúrne tradície. So susedmi z iných kmeňov vytvárali rôzne spôsoby koexistencie, od vzájomnej spolupráce a obchodnej výmeny, až po vzájomne konkurenčné, či nepriateľské vzťahy. Tento zložitý komplex vzťahov viedol k tomu, že sa v Západnej Afrike vytvorila a uchovala najkomplikovanejšia etnická a jazyková štruktúra v rámci celej Afriky. Táto etnická pestrosť sa postupne v období stredoveku premietla i do formovania domácich štátnych celkov, ktoré sa opierali práve o dočasné mocenské vzostupy jednotlivých etník, či kmeňov, resp. ich náčelníckych elít. Tie dokázali podmaňovaním si okolitých cudzích kmeňov koncentrovať vo svojich rukách ekonomický profit a tým aj politickú moc. Etnická rôznorodosť navyše podporovala ďalší fenomén – rozvoj otrokárstva. Pri relatívnom dostatku pôdy bol totiž dôležitý najmä dostatok pracovných síl, ktoré by ju dokázali obrábať. Okrem toho existencia kultúrne, či jazykovo často veľmi odlišných kmeňov vytvárala podmienky na to, aby sa jednotlivé etniká nadraďovali nad iné, ktoré sa stali práve terčom koristenia a získavania zajatcov – otrokov. Napojenie pásma Sahelu na transsaharský obchod rozšírilo ďalšie možnosti zvyšovania ekonomického profitu miestnych náčelníkov – vládcov, ktorí mohli vo svojich rukách koncentrovať väčšiu moc. Tú následne mohli využiť na rozširovanie svojej vlády nad okolité kmene a oblasti.

V pásme Sahelu na západ od ohybu Nigeru sa postupne rozvíjalo vyššie naznačeným spôsobom hospodárstvo, ktoré umožňovalo čiastočne zvýšiť ľudnatosť územia v oblasti horného Nigeru a Senegalu, čo sa prejavilo vznikom a rozvojom väčších sídiel mestského charakteru a vznikom lokálnych štátnych útvarov. K najstarším, po-

merne veľkým štátnym útvarom na území Západnej Afriky patrilo Wagadu v dnešnom západnom Mali pravdepodobne už v 4. stor. n. l., ktorý vytvoril kmeň Soninkov. Z tohto štátu sa vytvorila ríša Ghana, najstaršia z afrických subsaharských ríš. Ghana bol pôvodne titul vládcu, ktorý sa preniesol na jeho sídlo a potom na označenie celej ríše (Zídek 2004). O tejto ríši sú prvé písomné správy až z konca 8. stor. z arabského prostredia, ktoré dokladajú intenzívne transsaharské obchodné kontakty. S arabskými obchodníkmi prenikal do pásma Sahelu aj islam a arabská kultúra. Hlavným obchodným artiklom bolo zlato z náleziska Bambuku pri hornom toku Senegalu a v opačnom smere zo Sahary soľ. Centrum ríše – mesto Ghana, stotožnené s lokalitou Khumbi Saleh v dnešnej Mauritánii,[1] obývalo v čase rozkvetu až 30 tis. obyvateľov. Obyvateľstvo mesta postupne prestúpilo na islam, ale samotní panovníci tak urobili pravdepodobne až na prelome 10. a 11. stor. Ríša sa medzitým rozširovala a súperila s okolitými štátmi, najmä Tekrurom na západe, či s mestskými štátmi pri rieke Niger na východe. V roku 990 ovládla ríša dôležité berberské obchodné centrum Aoudaghost (Awadaghust) v súčasnej centrálnej Mauritánii. Od roku 1054 sa však stala Ghana centrom vpádov a útokov Berberov – resp. ríše Almoravidov, ktorí napokon v roku 1076 dobyli aj hlavné mesto ríše (Klíma 2012). Hoci onedlho (1087) ríša Almoravidov zanikla a Ghana sa znova osamostatnila, už nikdy nezískala bývalú moc a stala sa len jedným z viacerých menších štátov v oblasti (Tekrur, Futa Džalon, Wolof, Diara či Kaniaga). Popri Ghane sa v povodí Nigeru rozvíjali už v prvom tisícročí n. l. ďalšie mestské centrá, najvýznamnejším sa stalo Staré Djenné v dnešnom strednom Mali.[2] Podobne sa od 5. stor. rozvíjalo ako významné obchodné stredisko nižšie po prúde Nigeru Gao (v súčasnom Nigeri), ku ktorému od 10. stor. pribudlo Timbuktu (v severnom Mali).

Od obdobia úpadku ríše Ghana chýbajú o ďalšom vývoji západného Sahelu podrobnejšie správy až do prvej polovice 13. stor. Koncom 12. stor. ovládlo Mandingu (juhozápadné Mali) kráľovstvo Sósov s centrom ležiacim severne od dnešného Bamaka. Jeho panovník neskôr začiatkom 13. stor. dobýjal južnejšie ležiace územia na hornom toku Nigeru, vrátane štátu Kaniaga kmeňa Malinké (Mandingov) (cca 100 km južne od Bamaka). Proti nadvláde Sósov a Fulbov však vypuklo v pohorí Futa Džalon povstanie, ktoré vyvrcholilo v r. 1235 v bitke pri Kirine (cca 40 km južne od Bamaka) porážkou Sósov a nastolením vlády Mandingov pod vládou dynastie Keita. Nová ríša Mali na čele s vládcami s titulom *mansa* vzápätí ovládla územie súčasného západného Mali, vrátane zvyškov ríše Ghana, ďalej územia dnešného Senegalu a Gambie. Ríša sa zmocnila jednak nálezísk zlata v Guinejskej vysočine, jednak ovládla obchodné strediská v západnom Saheli, až po Timbuktu a Aoudaghost (v Mauretánii) na severe. Ríša a jej vládcovia prijali islam, avšak na rozdiel od ríše Ghana vytvárali vlastnú vzdelanú elitu, ktorá si osvojila arabské písomníctvo a kultúru islamu. Rozhodujúce pozície v ríši ovládli príslušníci kmeňa Mandingov (Zídek 2004). Ríša postup-

1 Khumbi Saleh leží 330 km na sever od dnešného hlavného mesta Mali – Bamako, len 30 km za južnou hranicou dnešnej Mauritánie.

2 Mesto sa formovalo od 5. stor. a vrchol rozkvetu dosiahlo v 10. stor., rozkladalo sa na ploche 30 ha a bolo opevnené 11 m širokými hradbami z nepálených tehál. Mesto a jeho vládcovia napriek obchodu s moslimským svetom zostávali pri tradičných kultoch a po konverzii na islam začiatkom 14. stor. pôvodnú lokalitu mesta opustili a založili severnejšie súčasné mesto Djenné (Scarre et al. 1995)

ne pohlcovala ďalšie okolité štáty a územia, časť z nich si podmanila formálne (formou vazalstva a vyberania daní), časť spravovali priamo noví kráľovskí správcovia. Panovníci Mali dokonca začali vykonávať púte do Mekky. Začiatkom 14. stor. ríša na západe v oblasti Senegalu dosiahla až pobrežie oceánu.[3] Vrchol moci a slávy zažila ríša počas vlády panovníka Músu (1307-1332), ktorý vykonal v roku 1324 púť do Mekky s niekoľko desiatok-tisícovým sprievodom, pričom cestou cez Egypt rozdával také množstvá zlata, že správy o jeho bohatstve prenikli až do kresťanskej Európy (Klíma 2012). V Mali sa rozvinul osobitý stavebný štýl, ktorý reprezentovali najmä mešity stavané z nepálenej tehly. Centrom ríše bolo mesto Niani, v ktorom podľa odhadov mohlo žiť v čase rozkvetu až 100 tis. obyvateľov.[4] Centrami kultúry sa však stali najmä mestá Timbuktu a Gao na severe v ohybe Nigeru. Moc vládcov – *mansov* však postupne upadala. Už v roku 1400 sa vzbúrilo a osamostatnilo najvzdialenejšie mesto Gao. Zo severu opäť útočili Tuarégovia, ktorí sa zmocnili v r. 1435 Timbuktu a Walata (Oualata) v súčasnej juhovýchodnej Mauritánii. V polovici 15. stor. vypovedali tiež podriadenosť štáty Wolof a Tekrur na území Senegalu a štáty Mossiov (ktorých počiatky siahali do 11. stor.) na území súčasnej Burkiny. Mali sa zmenilo na jeden z lokálnych navzájom súperiacich štátov Západnej Afriky a nič na tom nezmenili ani prvé kontakty s Portugalcami, ktorí sa začali objavovať na západnom pobreží Afriky. Tí totiž nemali ani prostriedky a ani záujem vstupovať intenzívnejšie do mocenských vzťahov na africkej pevnine. Naopak, zamerali sa na obchod s oblasťami bližšie k pobrežiu a to boli práve ríše Wolof na severnom pobreží súčasného Senegalu a ríša Tekrur v povodí stredného toku rieky Senegal.

V strednej časti Sahelu v oblasti Čadského jazera sa na pomedzí dnešnej severovýchodnej Nigérie rozvinul štát Kánem, ktorého vládcovia a etnikum Kánembu sa sformovali z nomádskych etník ustupujúcich z vysychajúcej Sahary na juh. Títo bojovníci na koňoch sa začali venovať najmä výnosnému obchodu s otrokmi, ktorých získavali v bojoch s južnejšie sídliacimi etnikami a exportovali ich karavánovými cestami cez strednú Saharu do dnešného Tuniska a Líbye. Postupne aj vládcovia ríše Kánem prijali v 11. stor. islam. V 13. stor. sa územie ríše rozšírilo najmä na sever a východ, pričom zaberalo najmä územia súčasného Čadu. Z východu, z oblasti dnešného Sudánu, však na ríšu tlačili ďalšie kočovné etniká, vďaka čomu sa jej centrum presúvalo z východnej strany Čadského jazera na západ.

Na území severnej Nigérie sa v tomto období v dôsledku etnických presunov formovalo etnikum Hausov a do južnej Nigérie prenikli Jorubovia, obe pravdepodobne pôvodom v oblasti Sudánu, pričom sa miešali s ďalšími kmeňmi. Hausovia zakladali postupne v priebehu 13. – 14. stor. na území severnej Nigérie viaceré mestské štáty (Daura, Kano, Katsina, Zaria (Zazzau), Gobir, Rano a Biram), ktoré sa zapájali

3 Podľa legendy sa panovník Abúbakar v roku 1312 vypravil na oceán s flotilou 2000 člnov, aby zistil, či sú za morom ešte ďalšie krajiny. Už nikdy sa nevrátil (Zídek 2004) Ak sa udalosť naozaj stala, bol by to v subsaharskej Afrike asi jediný pokus o zámorský výboj.

4 Dnešná obec Niani leží na guinejskej strane hranice s Mali pri rieke Sankarani – prítoku Nigeru. Oblasť preskúmala poľsko-guinejská archeologická expedícia v 60-tych rokoch 20. stor. a objavila husto osídlené územie so základmi mnohých stavieb. Mesto postupne upadalo a v 16. stor. bolo opustené. Do dnešných čias sa z neho prakticky nič nezachovalo (The Editors of Encyclopaedia Britannica 1998)

do transsaharského obchodu (The Editors of Encyclopaedia Britannica 2019). Hausom sa však tieto štáty nepodarilo politicky zjednotiť, naopak mestá sa skôr bránili silnejším ríšam zo západu i východu a budovali mohutné opevnenia, ktorých zvyšky sa zachovali až do súčasnosti (Klíma, V. 2003b) I do tejto oblasti prenikal islam a do 15. stor. sa mestá a ich vládcovia plne islamizovali a v mene šírenia viery viedli i vzájomné vojny. Koncom 14. stor. sa centrum ríše Kánem presunulo do oblasti Bornu západne a juhozápadne od Čadského jazera na severovýchod Nigérie a sever Kamerunu. Hoci sa stará ríša Kánem fakticky rozpadla, jej vládnuce kočovné etnikum Kámenbu spolu s miestnymi kmeňmi vytvorili novú národnosť Kanuri. Jej vládcovia si dokázali podriadiť aj viaceré hauské mestské štáty, ktoré im museli odvádzať tribút v podobe otrokov. Napokon koncom 15. stor. došlo k zjednoteniu etnika Kanuri a opätovnému obnoveniu ríše označovanej už ako Kánem-Bornu. Panovník založil hlavné mesto Ngazargamu.[1]

Na strednom toku Nigeru sa v tomto období rozvinula ďalšia a posledná veľká domorodá ríša – Songhaj. Songhajci tvoria špecifické etnikum západného Sahelu, ktorého jazyk nie je príbuzný so žiadnym z okolitých. Práve Songhajci sú spájaní so vznikom významných mestských centier Gao (v Nigeri) a Timbuktu (v severnom Mali) na strednom toku Nigeru. Aj Songhajci prijali už začiatkom 11. stor. islam a niekedy v tomto období sa centrom ich štátu stalo práve Gao. Na prelome 13. a 14. stor. sa však aj Gao muselo podriadiť mocnej ríši Mali a cesta k obnoveniu nezávislosti sa mu otvorila až v polovici 15. stor. po úpadku tejto ríše. Vládcovia nezávislého Gaa v druhej polovici 15. stor. dokonca vybudovali riečnu flotilu na rieke Niger, s ktorou útočili na okolité územia. Už v roku 1468 dobyli Timbuktu a útočili na sever proti Tuarégom a na juh proti Mossijom (Zídek 2004). Vrchol expanzie Songhajskej ríše nastal v prvej polovici 16. stor., kedy ovládla celé stredné povodie Nigeru až po mesto Djenné a na západ územie ríše dosiahlo až po rieku Senegal k štátu Tekrur. Dolu po prúde Nigeru sa moc ríše rozšírila až po sútok s riekou Kaduna v západnej Nigérii. Songhajskí vládcovia podporovali rozvoj islamskej a arabskej kultúry a Timbuktu s univerzitou Sankor a s asi 50-timi koránskymi školami sa v tomto čase stalo jedným z najvýznamnejších centier moslimskej vzdelanosti. Veľký kultúrny význam mali aj mestá Djenné a Gao. Songhajskú ríšu čiastočne oslabovali spory o trón, no rozhodujúce boli neustále útoky jej susedov – Tuarégov, Mossijov a Fulbov. Rozhodujúci útok však prišiel zo severu spoza Sahary, keď ríšu napadlo marocké vojsko. V roku 1590 vyslal marocký sultán al-Mansúr výpravu pod vedením španielskeho žoldniera Džúdara pašu, ktorá v r. 1591 dosiahla rieku Niger, obsadila Timbuktu a v bitke pri Tondibi západne od Gao rozprášila s pomocou moderných palných zbraní songhajskú armádu. Songhajci síce pokračovali v odpore, no dokázali si už proti Maročanom ubrániť len pôvodné kmeňové územia južne od rieky Niger. Hlavné mestské centrá Timbuktu, Gao a Djenné ovládlo Maroko, ktoré sa tak chcelo zmocniť transsaharského obchodu. No časy sa menili a význam tradičných karavánových trás práve v tomto období začal výrazne upadať.

Na záver opisu vývoja predkoloniálnej Západnej Afriky ešte zmienime vývoj v pásme tropických lesov, pretože doposiaľ sme sa venovali pásmu saván, kde sa roz-

1 Podobne ako bývalé hlavné mesto ríše Mali, aj Ngazargamu leží na súčasnej štátnej hranici Nigérie a Nigeru, na južnom brehu pohraničnej rieky Yobe (Komadougou Yobe) asi 150 km od jej ústia do Čadského jazera. Mesto kruhového pôdorysu s priemerom cca 1,9 km obklopeného až 6,6 km dlhými valmi zničili v roku 1806 Fulbovia.

vinuli najvýznamnejšie, najstaršie a aj najpočetnejšie štátne útvary. Podstatným rozdielom vývoja južného lesného pásma Západnej Afriky bolo, že sa sem nerozšíril v stredoveku islam. Obyvateľstvo žilo v menších kmeňových štruktúrach. Postupne sa odlíšil najmä vývoj v juhozápadnej časti Nigérie, kde sa s vyspelým poľnohospodárstvom rozšírili aj nové etniká, predovšetkým Jorubovia. Centrom Jorubov sa stalo ich posvätné mesto Ife-Ife (Ife v súčasnej Nigérii), no neskôr sa politické centrum prenieslo do 80 km vzdialeného mesta Oyo, ktoré sa stalo centrom ríše. Ríša Oyo zažila najväčší rozkvet od konca 14. do začiatku 16. storočia. Ďalej na juhovýchod od nej, na západnej strane delty Nigeru sa od začiatku 13. stor. rozvinula ríša Benin, ktorej vrcholné obdobie nastalo taktiež v 15. storočí. Centrom ríše sa stalo mesto Benin (Benin City), ktorého autokratický vládca s titulom *oba*, si vytvoril monopol na obchod s otrokmi (Klíma, V. 2003b). Ríša sa preslávila bronzovými plastikami, menej známym faktom je, že centrum ríše sa menilo na jeden z najväčších urbanizovaných komplexov na svete. Samotné mesto a jeho blízke poľnohospodárske zázemie bolo obkolesené systémom valov a vodných priekop, ktoré chránili jadro ríše pred útokmi susedných kmeňov, ktoré sa naopak stávali terčom útokov beninských oddielov. Na územiach západne od súčasnej Nigérie až po územie Senegalu zostávali miestne kmene na pobreží a v pásme pralesov žiť až do príchodu Európanov v tradičných kmeňových spoločenstvách venujúcich sa miestnemu poľnohospodárstvu a rybolovu.

3.3.2 Západná Afrika v koloniálnej ére do polovice 19. storočia

Zásadným prelomom vo vývoji Západnej Afriky sa stal príchod Európanov v 15. stor. a následné zapojenie regiónu do transatlantického obchodu. Tieto procesy vyvolali v rámci regiónu výrazné zmeny v presune ťažísk ekonomickej aktivity z dovtedy dominantného pásma Sahelu k pobrežiu Atlantického oceánu. V ranom novoveku, až na výnimky, ešte nešlo o priame ovládnutie rozsiahlych častí Západnej Afriky európskymi koloniálnymi mocnosťami, no formujúci sa hospodársky systém vytváral predpoklady aj na neskoršie priame podradenie regiónu koloniálnej správe.

3.3.2.1 Príchod Portugalcov do Západnej Afriky

Symbolickým počiatkom prieniku prvých Európanov – Portugalcov do Západnej Afriky sa stalo úspešné založenie obchodnej stanice Arguin na pobreží dnešnej Mauritánie roku 1444. Hoci Mauritániu sme vzhľadom na jej vývoj po získaní nezávislosti nezahrnuli do rámca Západnej Afriky, treba poznamenať, že jej územie, najmä jeho južná časť už od najstarších čias inklinovalo k pásmu Sahelu (pozri kapitola 3.3.1). Príchod Portugalcov do Arguinu bol aj dôležitou morálnou vzpruhou – konečne na svojich objavných cestách pozdĺž afrického pobrežia na juh oboplávali úplne nehostinné pobrežia južného Maroka a súčasnej Západnej Sahary. Arguin sa stal na istý čas dôležitým miestom vznikajúceho obchodu s otrokmi, zlatom a slonovinou. Medzitým však čoraz

rýchlejšie napredovali portugalské výpravy ďalej na juh. Už v roku 1445 dosiahli ústie rieky Senegal a následne Zelený mys – najzápadnejší bod Afriky na pobreží Senegalu. To už portugalskí kapitáni podávali správy o pobreží porastenom bujnou vegetáciou. V roku 1447 bolo objavené ústie rieky Gambia a v roku 1448 už Portugalci skúmali ústia „guinejských riek" – členité mangrovové pobrežie súčasnej Guiney-Bissau (Klíma 2015a) V roku 1456 pokračoval prieskum pobrežia dnešnej Guiney-Bissau, pričom sa Portugalci dozvedeli, že celé doposiaľ objavené pobrežie uznáva zvrchovanosť mocného vládcu Mali. No Portugalcov táto skutočnosť veľmi nezaujímala a domorodcami, ktorí žili v značnej biede pohŕdali (Ferro 2007). S domorodými kmeňmi obchodovali a výmenou za európsky tovar získavali najcennejšiu komoditu – otrokov, ktorých vozili do Európy, ale stále častejšie i na Madeiru, kde sa úspešne rozvíjali plantáže cukrovej trstiny. Samozrejme lákavé bolo i zlato, no bolo ho oveľa menej, ako sa pôvodne očakávalo. Lukratívne sa od príchodu k pásmu tropických lesov stalo i korenie – africké (guinejské) alebo aj ašantské korenie (*Piper guineense*). Pre územie západnej subsaharskej Afriky južne od Zeleného mysu sa začal používať názov Guinea,[1] ktorú už v rokoch 1452-1456 vyhlásili pápeži za výlučnú doménu portugalského kráľa, ktorý dohľad nad týmito dŕžavami a ich duchovnú správu zveril Kristovmu rádu.[2]

V roku 1460 objavili Portugalci cca 600 km na západ od Zeleného mysu dovtedy neosídlené Kapverdské ostrovy.[3] Tie sa čoskoro stali hlavnou základňou pre portugalské obchodné a objavné cesty okolo pobrežia Západnej Afriky. Už v roku 1462 tu vzniklo prvé stále osídlenie na ostrove Santiago. Portugalský kráľ podporoval kolonizáciu ostrovov, aby upevnil vládu nad Guineou, pretože v tej dobe už do západoafrických vôd začínali prenikať i konkurenti z Kastílie (Španielska) a Francúzska. Nepočetní kolonisti na ostrovoch dostali právo obchodovať priamo s pobrežím Guiney. Už od r. 1466 začali na ostrov dovážať prvých otrokov. Hoci z ostrovov sa vyvážalo farbivo z lišajníka urzela, lákavejšie boli zisky z predaja otrokov z afrického pobrežia, no tu sa napokon presadili záujmy vplyvných portugalských obchodníkov, ktorí dosiahli vylúčenie Kapverďanov z obchodu s otrokmi. Osídľovanie ostrovov tak napredovalo len pomaly, napriek tomu, že osídlený bol v roku 1470 i ďalší ostrov Fogo (Klíma 2017)

Aj po objavení Kapverd smerovali ďalšie portugalské výpravy pozdĺž pobrežia Guiney smerom na juhovýchod. Už v r. 1462 objavili Portugalci nad inak pomerne plochým západoafrickým pobrežím pohorie, ktorého vrch im pripomínal ležiaceho leva a pomenovali ho Sierra Leone, pričom čoskoro sa tento názov používal aj pre okolité

1 Názov Guinea bol odvodený od berberského slova *aginawi* – čierny (Klíma 2015a).

2 Kristov rád bol rytiersky (križiacky rád) – pokračovateľ známeho rádu templárov v Portugalsku, ktorý po zrušení tohto rádu na začiatku 14. stor. prevzali pod svoju ochranu portugalskí panovníci. Tí ho zároveň aj ovládli – predstavenými rádu sa stávali zvyčajne členovia dynastie, vrátane najznámejšieho – princa Henricha Moreplavca (1394-1460). Ten práve bohatstvo a moc rádu využil na rozvoj a podporu portugalských námorných výprav k pobrežiu Afriky.

3 Za objaviteľa Kapverdských ostrovov sa považuje niekedy aj benátsky kapitán v portugalských službách L. Cadamosto, ktorý údajne objavil prvé ostrovy už v r. 1456, no správa o jeho ceste vznikla až v r. 1507 a bola vo viacerých detailoch nepresná. Iné dobové úradné záznamy o plavbe chýbajú, niektorí bádatelia sa prikláňajú k verzii, že Cadamosto objavil súostrovie Bijagos pri pobreží Guinei-Bissau (Klíma 2017, Klíma 2015a)

pobrežie.[4] Práve na ďalšom novo-objavovanom pobreží bolo možné rozvíjať obchod aj o ďalšie komodity. V tej dobe však prenajala portugalská koruna monopol na obchod s Guineou na 5 rokov obchodníkovi F. Gomesovi, pričom mal povinnosť zabezpečiť ročne prieskum 100 míľ nového pobrežia. Tieto výpravy tak dokončili prieskum tzv. Pobrežia korenia (*Pepper Coast, Costa da Malagueta*) medzi Zeleným mysom a Palmovým mysom (v súčasnej Libérii). Za Palmovým mysom už pobrežie smerovalo na východ a neskôr sa preň vžilo označenie Pobrežie Slonoviny. V roku 1471 dosiahli Portugalci pobrežie dnešnej Ghany, ktoré pomenovali Zlatonosné (Zlaté) pobrežie, kde mohli konečne rozvinúť aj lukratívny obchod so zlatom z nie veľmi vzdialených nálezísk – na obchod slúžila obchodná stanica Mina (baňa). Ešte na sklonku toho istého roku výprava objavila Ostrov Sv. Tomáša, ďalej na Nový rok 1472 ostrov Annobón (Rovníková Guinea) a onedlho na to aj ostrov pri africkom pobreží pomenovaný podľa svojho objaviteľa Fernando Poo (dnes Bioko – Rovníková Guinea), čím sa dostali už na hranice rovníkovej Afriky.

Po vypršaní kontraktu F. Gomesa v r. 1474 opäť prevzal kontrolu nad prenikaním v Afrike portugalský panovník. Práve v tej dobe postupne vyvrcholil prvý zápas o kolónie medzi európskymi mocnosťami, v tomto prípade medzi Portugalskom a Kastíliou. Portugalsko zasahovalo nie veľmi úspešne do nástupníckych pomerov v Kastílii, ohrozovali ho i kastílske lode vo vodách Kanárskych ostrovov. V r. 1478 však Portugalci úspešne zasiahli v západoafrických vodách proti flotile 35 kastílskych lodí, ktoré sa vracali z obchodnej výpravy zo Zlatonosného pobrežia. Vzájomný súboj ukončila v r. 1479 kompromisná mierová dohoda z Alcáçovasu, na základe ktorej síce Kastília získala Kanárske ostrovy, ale Portugalci si udržali Madeiru, Azory, Kapverdy a predovšetkým Guineu.[5] Tento portugalský monopol však bol neustále narúšaný. Už v r. 1480 portugalské lode opäť zasahovali proti kastílsko-flámskej výprave k Zlatému pobrežiu (Newitt 2005). Portugalci na situáciu museli reagovať. Hoci okrem Arguinu založili na africkom pobreží v r. 1479 i ďalšiu obchodnú stanicu v Cacheu (Guinea-Bissau), nestačilo to. Preto v roku 1482 špeciálne vyslaná výprava vybudovala na Zlatom pobreží pevnosť São Jorge da Mina, nazývanú čoskoro Elmina, ktorá sa stala hlavným strediskom obchodu so Západnou Afrikou.[6] Výpravy Portugalcov smerovali od tohto obdobia k ústiu Konga a ďalej na juh, tentoraz už so zámerom oboplávania Afriky na ceste do Indie. V roku 1493 bol Portugalcami kolonizovaný po predchádzajúcich neúspešných pokusoch aj Ostrov Sv. Tomáša, pričom pri kolonizácii boli kvôli nedostatku dobrovoľníkov využití trestanci (Klíma 2017)

4 Ide o 30 km dlhý a 10 km široký pás pohoria Lion Mountains dosahujúci výšku 888 m n. m. nad súčasným Freetownom – hlavným mestom štátu Sierra Leone.

5 Iným dôsledkom ukončenia konfliktu však bolo, že otázka dedičstva kastílskeho trónu sa vyriešila dynastickým spojením Kastílie a Aragónska v podobe zväzku Izabely Kastílskej a Ferdinanda Aragónskeho, ktorý viedol k vytvoreniu mocného Španielska. To čoskoro zjednotilo celý Pyrenejský polostrov okrem samotného Portugalska, ktoré prišlo na rad neskôr až v r. 1580.

6 Portugalci si všetok materiál na vybudovanie pevnosti priviezli z Portugalska, vrátane vápna a stavebného kameňa. Flotila pod vedením kapitána Diogo do Azambuja viezla 600 mužov so zásobami a 100 tesárov a murárov. Prvá veža pevnosti bola postavená už za 20 dní. Po dokončení pevnosti v nej zostal veliteľ s posádkou 60 vojakov. Medzi účastníkmi výpravy bol aj Krištof Kolumbus, ktorý krátko predtým prišiel do Portugalska (Klíma 2006b, Newitt 2005)

V závere 15. stor. nadviazali Portugalci aj kontakty so vzdialenými domorodými ríšami. S Mali nadviazali kontakt v r. 1484, kedy však odmietli poskytnúť tejto upadajúcej ríši pomoc proti silnejúcemu Songhaju a kmeňu Fulbov, aby tak neohrozili vlastné obchodné záujmy (Klíma 2015a) V r. 1486 nadviazali Portugalci tiež vzťahy s ríšou Benin, v južnej Nigérii, kde sa im síce nepodarilo výraznejšie presadiť svoj vplyv, no rozvinuli obojstranne výhodný obchod s otrokmi, na ktorom profitovali aj despoticky vládnuci beninskí vládcovia. Dominanciu Portugalcov nad západoafrickým pobrežím potvrdilo i známe „definitívne" rozdelenie sveta medzi Španielskom a Portugalskom zmluvou z Tordesillas z roku 1494.[1] Pozornosť Portugalska venovaná pôvodne africkému pobrežiu však bola čoskoro upriamená ďalej na východ do Indie a juhovýchodnej Ázie. Na západoafrickom pobreží zaujímal Portugalcov hlavne obchod s otrokmi, či inými komoditami, o osídľovanie afrických území nebol záujem. Väčšina pokusov skončila totiž značnými stratami na životoch. Európania sa nedokázali prispôsobiť vlhkému tropickému podnebiu a odolávať tropickým chorobám. Do západoafrických osád navyše smerovali takmer výlučne iba muži, ktorí následne žili s Afričankami, vďaka čomu sa čoskoro rozrastali skupiny miešancov. Aj najľudnatejšia portugalská kolónia – Kapverdy – napriek svojej strategickej polohe len prežívala, hoci prinesením nových plodín sa rozvíjalo aj poľnohospodárstvo. Výnosy z neho však boli oveľa nižšie ako z obchodu s otrokmi, ktorý začal okrem Európy (do Lisabonu), čoraz viac smerovať za oceán do amerických kolónií.[2] Neskôr od počiatku 16. stor. sa síce úspešne rozvinul plantážnicky systém pestovania cukrovej trstiny a výroby cukru na Ostrove Sv. Tomáša, no ten bol založený na práci čiernych otrokov dovážaných z pevniny, ktorých riadili portugalsko-africkí miešanci – tzv. synovia zeme (Klíma 2008b) Priamo na africkom pobreží ledva prežívali nepočetné obchodné stanice a základne, kde počty belochov sotva dosahovali niekoľko desiatok a niekoľkonásobne ich prevyšovali počty miešancov, či len povrchne „pokresťančených" černochov. Bez súhlasu domorodých miestnych náčelníkov a vládcov by portugalská prítomnosť na africkom pobreží nebola možná. Avšak práve domorodí vládcovia dokázali na obchode profitovať, svojou despotickou vládou si totiž dokázali zaistiť miestne monopoly na obchod s otrokmi a následne i na reexport Portugalcami dodávaného tovaru. (Ilife 2001)

1 Známy pápežský poludník z tejto zmluvy bol napokon definovaný ako poludník vedený 370 míľ (leguas) na západ od kapverdského ostrova Fogo (Klíma 2017) Poludník teda teoreticky viedol 1786 km na západ od ostrova Fogo, t. j. na 41°05´ západnej g. š., ale obe strany si výklad zmluvy upravovali podľa svojich záujmov a nejednoznačného definovania referenčného bodu odkiaľ sa rátala vzdialenosť, ako aj to, o aké námorné míle išlo.

2 Hoci Kapverdy sa stali najvýraznejším oporným bodom Portugalcov v západnej Afrike, podľa súčasných kritérií bolo ich osídlenie veľmi nedostatočné. Podľa správy z r. 1513 žilo v Riberii Grande – hlavnom sídle Kapverd na ostrove Santiago 162 stálych obyvateľov, z toho 58 belochov, 12 duchovných a 16 slobodných černochov. Avšak len v rokoch 1513-1515 bolo na ostrov dovezených 2 966 otrokov (Klíma 2017) Neskôr v roku 1582 žilo na ostrovoch Santiago a Fogo 13 048 osôb, z toho iba 508 plnoprávnych občanov a asi 5 000 otrokov, zvyšok tvorili miešanci a slobodní černosi. Už v priebehu 16. stor. miestni úradníci žiadali, aby z dôvodu nedostatku ľudí mohli úrady zastávať aj miešanci bez ohľadu na farbu pleti (Klíma 2008b)

3.3.2.2 Holanďania, Angličania, Francúzi a ostatní otrokári pri západoafrickom pobreží v 17. a 18. storočí

Od záveru 15. stor. získalo Portugalsko fakticky monopol na obchod so Západnou Afrikou, no tento monopol bol už v počiatkoch narušovaný prienikom najskôr kastílskych a vzápätí od prelomu 15. a 16. stor. aj francúzskych a neskôr i anglických korábov. Portugalci mali relatívnu výhodu v tom, že zakladali na západoafrickom pobreží svoje základne. Na začiatku 16. stor. ich už mali (mimo Kapverd) asi 10, od Arguinu v Mauritánii, cez Goreé a ďalšie faktórie v Senegale, Chacheu v Guinei-Bissau, Elminu, Axim v Ghane až po Gwato na pobreží Nigérie (Ogomo et al. 1992). S výnimkou opevnenej Elminy, však išlo o malé posty, ktoré existovali len vďaka súhlasu a podpore miestnych vládcov a náčelníkov. Tí mali záujem o tovar, ktorým boli najmä látky, kovy, zbrane, ale aj korálky a mušličky kaurí (ako platidlo), v pásme Sahelu boli cenené aj jazdecké kone.[1] Otroci, ktorých Portugalci získavali, smerovali najskôr na ostrovné plantáže pri africkom pobreží, ale v 15. stor. boli využívaní kvôli nedostatku pracovnej sily aj v samotnom Portugalsku. Zásadným zlomom vo vývoji obchodu s otrokmi sa stal vznik transatlantického obchodu, teda vývoz afrických otrokov do Ameriky, kde sa uplatnili na masovo zakladaných plantážach cukrovej trstiny na Antilách a v Brazílii (od r. 1538). Lenže práve stále lukratívnejší obchod s otrokmi jednak podkopával snahy o európske osídľovanie – aj na klimaticky vhodných Kapverdách sa nepočetní bieli obyvatelia venovali radšej obchodu s otrokmi, ako obrábaniu krajiny, či budovaniu sídiel, jednak samozrejme tento vysoko ziskový obchod lákal konkurenciu. Problémom sa stávalo pašeráctvo a pirátstvo. Africkým domorodcom na pobreží bolo v zásade jedno, s kým výhodne obchodovali. Dlhé západoafrické pobrežie nebolo možné kontrolovať a početné ústia riek, či zátoky stačili na uzatváranie obchodov priamo pri zakotvených lodiach. Horšie však bolo, že mnohé cudzie dobre ozbrojené lode sa rovno zamerali na pirátstvo – unášanie naložených portugalských lodí, či dokonca si už v polovici 16. stor. trúfali útočiť aj priamo na portugalské osady na Kapverdách. Známy anglický pirát J. Hawkins, okrem plienenia Kapverd „objavil“ aj trojuholníkový obchod – do Afriky viezol z Anglicka tovar, za ktorý nakupoval otrokov (prípadne nejakých ulúpil Portugalcom), tých vozil a predával so ziskom na Antilách, kde opäť nakúpil tovar (okrem iného aj cukor) a spolu so získanými drahými kovmi ho doviezol do Anglicka, kde mohol opäť nakúpiť za malú časť zisku tovar na ďalšiu kúpu otrokov (Perzyński 2018). K prieniku cudzincov do Západnej Afriky napomohla i strata nezávislosti samotného Portugalska po vymretí domácej kráľovskej dynastie. Portugalsko sa v roku 1580 dostalo pod vládu španielskych Habsburgovcov (v danej dobe kráľa Filipa II.), čo využili protestantské krajiny ako Anglicko a proti Španielsku vzbúrené Holandsko najmä na ospravedlnenie podpory pirátstva (korzárov) v boji proti nepria-

1 Ešte po roku 1680 tvorili korále a polodrahokamy 40 % dovozu do Senegambie, ale inak Európania dovážali už spomínaný tovar, napr. látky často dovážali aj z iných častí afrického pobrežia (najmä z juhozápadnej Nigérie) alebo z Indie, až v priebehu 18. stor. stúpal dovoz priemyselne vyrábaných látok z Európy. Po asi desiatich percentách hodnoty dovozu v 18. stor. predstavovali komodity ako tabak, alkohol a zbrane. V 18. stor. sa do subsaharskej Afriky (a z nej predovšetkým do Západnej Afriky) dovážalo až 200 tisíc muškiet ročne – tie boli potom „využité“ v ďalších vnútroafrických medzikmeňových vojnách, ktoré predstavovali hlavný zdroj získavania otrokov (Ilife 2001).

teľskej katolíckej mocnosti. V 16. stor. dominovalo obchodu s otrokmi Portugalsko – z odhadovaných minimálne 170 tis. „oficiálne“ vyvezených otrokov zo západoafrického pobrežia pripadalo na Portugalsko 83 % a 12 % na Španielsko. Drvivá väčšina otrokov (cca 92 %) pochádzala z pobrežia Senegambie a Mauritánie (Slave Voyages 2020), kým v obchode s pobrežím Guiney a Zlatonosným Pobrežím prevládal obchod s inými komoditami – korením a zlatom.

Najmä Holandsko, ktoré v boji proti Španielsku získalo nezávislosť koncom 16. stor., sa vrhlo na svetové oceány v snahe ovládnuť lukratívne obchodné trasy a kolónie, pretože svojou vzburou stratilo prístup k zaoceánskemu obchodu. Už v r. 1598 založili Holanďania svoje prvé tri opevnené osady na Zlatonosnom pobreží (v Ghane) – Butre (Fort Batensteyn), Komenda (Fort Vredenburgh) a Moree (Fort Nassau), ku ktorým onedlho pribudli ďalšie. Holandsko využilo okrem iného aj 30 ročnú vojnu v Európe a zaútočilo priamo na viaceré portugalské kolónie po celom svete, okrem iného aj v Západnej Afrike. Postupne do r. 1640 vytlačili Portugalcov z pobrežia Guinejského zálivu, keď dobyli všetky jeho základne na Zlatonosnom pobreží vrátane pevnosti Elmina, ktorá sa od roku 1637 stala na nasledujúcich 235 rokov hlavnou holandskou základňou v Západnej Afrike. Ale Holanďania v polovici 17. stor. mali i základne na pobreží Senegambie vrátane ostrova Goreé. Celkovo získali do konca 17. stor. na celom západoafrickom pobreží 17 – 19, základní, z toho 2/3 len na Zlatonosnom pobreží (Ogomo et al. 1992 a vlastné výpočty) Faktom však zostáva, že udržiavanie týchto základní bolo veľmi nákladné, no vzhľadom na stále výnosný obchod s ghanským zlatom sa budovanie a udržiavanie pevností oplatilo. Navyše, ako sa malo ukázať, pevnosti nemali ani tak chrániť pred domorodcami, ako skôr pred ďalšími európskymi konkurentami.

Holandský podiel na vývoze otrokov z Afriky počas 17. stor. stúpol na 25 %, čo bol historicky ich najvyšší podiel, no samozrejme neznamenal získanie dominancie. Kým ťažiskom portugalského zdroja otrokov sa stále viac stávala juhoafrická Angola, v Západnej Afrike museli aj Holanďania čeliť silnej konkurencii (Slave Voyages 2020). Portugalsko sa už ani po opätovnom získaní nezávislosti od Španielska v r. 1640 nedokázalo v Západnej Afrike výraznejšie presadiť a udržiavalo si istú kontrolu len nad malou časťou pobrežia Guiney – tzv. Kapverdskej Guiney (súčasnej Guiney-Bissau) a samozrejme na ostrovoch, nebezpečenstvo predstavovali najmä Angličania a Francúzi. Francúzi sa spočiatku javili v Afrike ako menej nebezpeční, hoci sa pokúšali zriadiť si vlastné základne už začiatkom 17. stor. na Zlatonosnom pobreží (obsadili pôvodne portugalskú Shamu) a ako jediní aj na susednom Pobreží Slonoviny (Fort St. Louis – súčasná Assinie-Mafia), nedokázali tieto základne udržať (Ogomo et al. 1992). Úspešnejší boli na západe, na pobreží Senegalu, kde sa usadili v ústí rieky Senegal v r. 1638, neskôr však svoju základňu v tejto oblasti presunuli z ostrova Bocos na vhodnejšiu lokalitu a tak v r. 1659 založili svoju hlavnú základňu v Západnej Afrike – pevnosť Port Louis. Vojny Francúzska kráľa Ľudovíta XIV. s Holandskom využili Francúzi onedlho na vytlačenie Holanďanov práve z pobrežia Senegambie a Mauritánie. V r. 1677 sa zmocnili ostrova Goreé pri Zelenom myse, z ktorého sa pod ich vládou stalo hlavné exportné stredisko otrokov na najzápadnejšom pobreží Afriky. Treba však zdôrazniť, že význam tejto časti pobrežia ako zdroja otrokov už prudko klesal tak

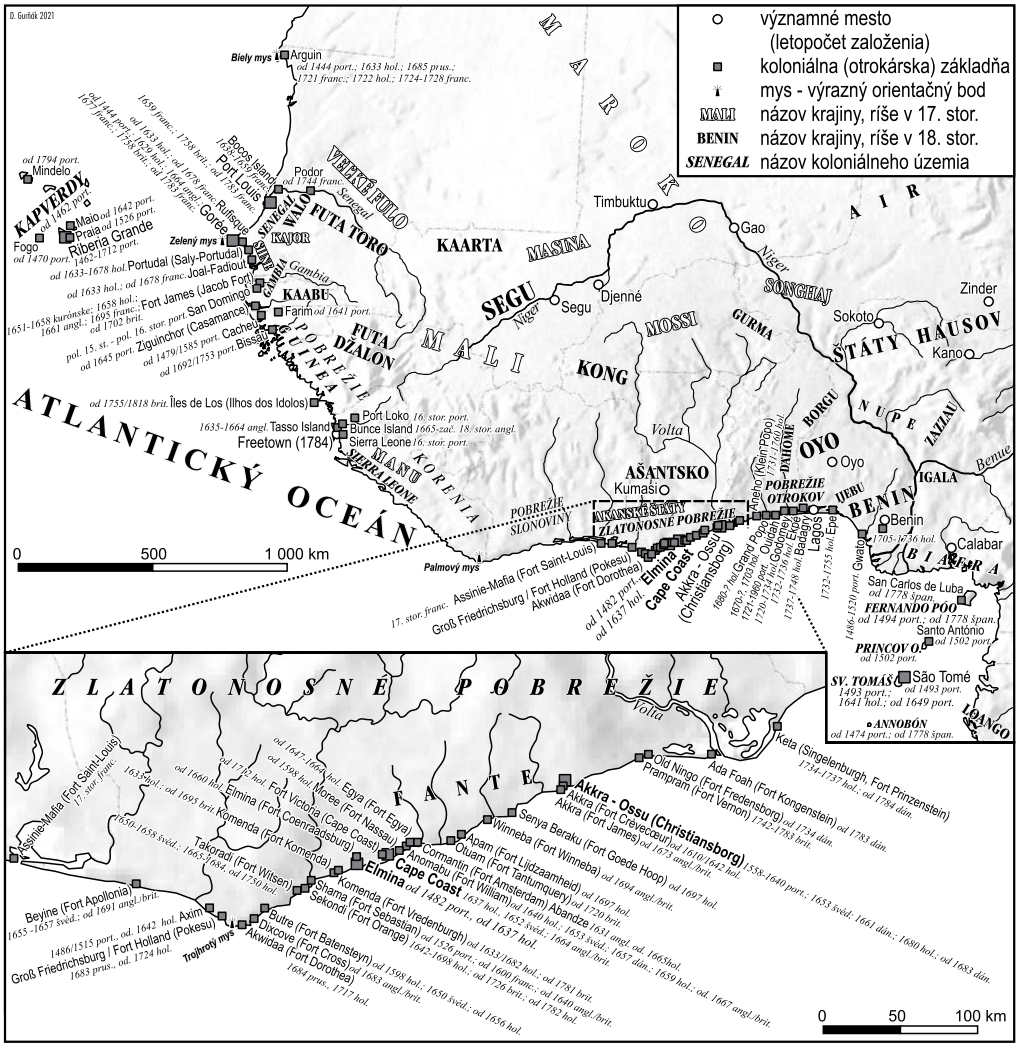

Obr. 25 *Koloniálne základne Európanov na pobreží Západnej Afriky v 15. – 18. stor.*

v absolútnych hodnotách, ako aj v podiele na celkovom exporte otrokov. Pochádzala odtiaľto už len sotva ¼ otrokov zo Západnej Afriky, čo bolo dôsledkom vyplienenia tejto západnej časti Sahelu získavaním otrokov už od 15. storočia. Francúzi sa tak koncom 17. stor. len zapájali do lukratívneho obchodu s otrokmi, pričom ich dokázali v tomto období vyviezť len 7 krát menej ako Holanďania (Slave Voyages 2020).

Hlavným protivníkom Holanďanov sa stali postupne Angličania. Hoci ich pôsobenie pri západoafrickom pobreží malo dávnejšie korene, aj oni si začali zriaďovať prvé stále základne v tejto oblasti až od prvej polovici 17. stor., opäť predovšetkým na Zlatonosnom pobreží. Práve súčasné pobrežie Ghany poskytovalo dostatok vhodných miest na zakladanie oporných bodov, jednak sa tu nachádzali viaceré menšie zátoky a nad nimi vhodné miesta na stavbu opevnení, jednak na pobreží žili miestne kmene

vytvárajúce menšie politické útvary, ktorých náčelníkom vyhovovala prítomnosť Európanov a z nej plynúce zisky. Naopak, západnejšie na Pobreží Slonoviny boli piesočné kosy blokujúce prístup k pobrežiu, ktoré boli porastené mangrovmi, znemožňovali vytvorenie základní s malými nákladmi. Špecifické pomery na cca 500 km dlhom Zlatonosnom pobreží tak umožnili, aby sa tu usádzali Európania z rôznych krajín v pomerne blízkom susedstve. A tak hoci Holanďania ovládli portugalské základne, zároveň sa v ich susedstve usádzali Angličania. Z troch základní v polovici 17. storočia sa ich počet do konca storočia len na pobreží Ghany zvýšil na 10 (Holanďania ich tu mali ďalších 10). Hlavnou anglickou základňou sa v roku 1664 stala pevnosť Cape Coast ležiaca len 12 km východne od hlavnej holandskej základne Elmina.[1] V niekoľkých prípadoch sa dokonca stalo, že dve konkurenčné pevnosti stáli veľmi blízko seba. Najznámejší prípad predstavuje dnes mestečko Komenda (16 km západne od Elminy), kde stáli anglická a holandská pevnosť proti sebe na protiľahlých brehoch ústia miestnej rieky vo vzdialenosti na dostrel dela (sotva 0,5 km) (Ghana museums 2020). O dobových pomeroch svedčí práve prípad Komendy, kde to, kto ktorú pevnosť udrží, ovplyvňoval aj miestny vládca štátiku Equafo. Tomu sa napr. nepáčilo, keď Francúzov vyhnali Holanďania a preto podporil usadenie Angličanov. Obaja rivali neskôr v rokoch 1695-1700 viedli v tejto lokalite proti sebe až 4 komendské vojny (Ogomo et al. 1992). Podstatné však bolo, že kým vplyv Holanďanov slabol, vplyv Angličanov silnel a to sa týkalo aj obchodu s otrokmi. V poslednej štvrtine 17. stor. získali rozhodujúci podiel v počte vyvážaných otrokov z Afriky, čo súviselo aj s faktom, že ich vozili do svojich nových kolónií v Amerike – najmä na Jamajku a čoraz viac i do severoamerických kolónií. Za toto krátke obdobie stihli vyviezť viac otrokov ako Holanďania za predchádzajúce tri štvrtiny storočia, čím ich celková bilancia na konci storočia dosiahla až 1/3 podiel na celkovom vývoze otrokov (Slave Voyages 2020). Zlatonosné pobrežie však nebolo jedinou oblasťou Západnej Afriky, kde sa Angličania zachytili v 17. stor.. Uspeli napokon i ďalej na západe, kde po neúspešnom pokuse Kurónskeho vojvodstva (v súčasnom južnom Lotyšsku) prevzali v r. 1661 kontrolu nad ústím rieky Gambia (Fort James) a položili tak základy neskoršej britskej kolónie Gambia.

Okrem Holanďanov, Francúzov a Angličanov sa o lukratívny obchod s Afrikou začali v druhej polovici 17. stor. intenzívne zaujímať aj niektoré štáty zo severnej Európy. Už sme spomenuli pokusy Švédska, ktoré bolo po práve skončenej 30 ročnej vojne v Európe jednou z významných európskych mocností, no jeho pokusy o založenie koloniálnej ríše nemali dlhé trvanie. Švédom sa podarilo od roku 1650 a najmä

1 Angličania Cape Coast dobyli od Holanďanov, no história pevnosti bola oveľa pestrejšia. V roku 1637 tu síce zakladali svoju základňu Portugalci, ale vzápätí ju obsadili Holanďania. Tých vytlačili Švédi, ktorí tu v roku 1652 postavili v tesnom susedstve pevnosť Carolusborg. No Švédov vystriedali v roku 1659 Dáni v rámci vzájomného súperenia. Pritom všetky tieto zmeny mal na svedomí jeden veliteľ H. Carloff – pochádzajúci z Pobaltia (buď z Rostocku alebo východopruského Pillau (Baľtijsk). Ten pôsobil najskôr v službách holandskej Západoindickej spoločnosti, potom prešiel do služieb Švédska a napokon Dánska. Vzápätí však na základe správ, že Dánsko bolo porazené Švédskom sa mala pevnosť vrátiť Holanďanom. To sa však nepáčilo miestnemu domorodému kráľovi Fetovi a Holanďania si pevnosť nemohli prevziať, museli počkať až po kráľovej smrti v r. 1663. No ako vieme, v pevnosti sa udržali sotva jeden rok, kým ich, tentoraz definitívne vystriedali Angličania (Ghana museums 2020) Aj na tomto príklade vidno, aké boli pomery v západnej Afrike neisté a situácia sa neustále menila. Súviselo to aj s tým, že celý koloniálny podnik stál len na relatívne malom počte Európanov, ktorí v prípade potreby ľahko prechádzali z jedných služieb do druhých.

v rokoch 1652-1653 získať na Zlatonosnom pobreží napokon až 8 základní, no o všetky vzápätí prišli ešte pred rokom 1660. Iba pevnosť Carolusborg v Cape Coast ešte nakrátko ovládli v rokoch 1663-1665. Väčšinu švédskych základní prevzalo konkurenčné Dánsko, ktorého hlavnou základňou sa stala pevnosť Christiansborg v dnešnom hlavnom meste Ghany – Akkre. Okrem nej síce Dáni dočasne získali aj iné základne, no do konca 17. stor. o všetky prišli. Avšak Akkra zostala pod dánskou vlajkou až do roku 1850. Spomenuli sme už aj efemérny pokus pobaltského Kurónska o založenie vlastnej kolónie, ktorej protipólom v Karibiku bol ostrov Tobago, podobne ako v dánskom prípade to bola ostrovná skupina v Malých Antilách známa ako Dánska západná India, ktorú dnes poznáme pod názvom Americké Panenské ostrovy. Kurónska kolónia v ústí Gambie však, podobne ako švédske základne, nevydržala ani jedno desaťročie. O niečo úspešnejší bol severonemecký brandenbursko-pruský štát, ktorého obchodníci založili v r. 1683 na západnej časti Zlatonosného pobrežia asi 100 km západne od Elminy neďaleko Trojhrotého mysu pevnosť Groß-Friedrichsburg (súčasné mestečko Pokesu). Pevnosť vystavali dôkladne aj z materiálu dovezeného z Európy (Ghana museums 2020). Postupne v okolí založili aj ďalšie dve základne, ba dokonca získali i zanedbanú najstaršiu európsku základňu na pobreží Mauritánie – Arguin. No po zmene panovníka na pruskom tróne na začiatku 18. stor. sa tento nemecký štát začal zaujímať predovšetkým o mocenské boje v strednej Európe a svoje základne predal Holanďanom. Tí však opäť mali problém prevziať aj Groß-Friedrichsburg, pretože jeden z ďalších dobrodruhov – otrokárov obsadil na čas pevnosť pre seba. Každopádne nemecká prítomnosť v Západnej Afrike bola po roku 1721 na ďalších vyše 160 rokov prerušená. Aj z uvedeného je zrejmé, že miestnym africkým vládcom situácia a najmä vzájomné súperenie Európanov vyhovovalo (Klíma, V. 2003a)

Ešte viac sa rozhodujúci vplyv domorodých vládcov prejavoval na východnom okraji západoafrického pobrežia, na pobreží príznačne nazývanom Pobrežie otrokov. Na pobreží Toga, Beninu a juhozápadnej Nigérie od zakladania stálych obchodných staníc a európskych pevností odrádzali silné domorodé štáty, ktorých vládcovia síce obchodovali intenzívne s európskymi obchodníkmi, no boli proti ich trvalej prítomnosti na pobreží, preto sa tu obchod s otrokmi rozvíjal v domácich domorodých prístavoch, medzi ktorými postupne vynikol najmä Lagos na pobreží Nigérie. Až na krátkodobé výnimky tu Európania prakticky nezakladali vlastné opevnené základne, no napriek tomu obchod prekvital – z tejto časti pobrežia prúdili počas 17. stor. až 2/3 západoafrických otrokov cez Atlantik (Slave Voyages 2020). Dôvodom bola skutočnosť, že miestne domorodé ríše pod vládou silných panovníkov boli veľmi militaristické a v neustálych vojnách smerujúcich aj do severnejších častí centrálnej Nigérie ich vládcovia získavali nových otrokov a posilňovali svoju moc. Išlo navyše o ľudnaté územia, takže sa zdalo, že zdroje otrokov sú takmer nevyčerpateľné.

V 18. stor. pokračovali vývojové trendy z konca 17. storočia. Do istej miery sa stabilizovala držba európskych základní na pobreží – ich počet však rástol len pomaly. Z asi 30 pevností a obchodných staníc na začiatku storočia sa ich počet zvýšil na asi 40 na jeho konci. Čo však enormne rástlo bol obchod s otrokmi, ktorý dosiahol svoj smutný vrchol. Západná Afrika si udržiavala smutné prvenstvo ako zdroj otrokov –

aj v tomto období z nej pochádzala viac ako polovica otrokov vyvážaných do Ameriky. Ešte závažnejšia bola skutočnosť, že počet vyvezených otrokov sa oproti predchádzajúcemu storočiu zvýšil až 6,5 násobne a presiahol celkovo najmenej 3 milióny osôb. Ak k tomu prirátame aj straty počas chytania a transportu otrokov, tak tento počet mohol byť vyšší aj o 1/5 (Slave Voyages 2020, Ilife 2001). Jednoznačným ťažiskom tohto obchodu zostávalo Pobrežie otrokov (Togo, Benin, Nigéria), odkiaľ pochádzalo až 60 % otrokov. Súviselo to aj s nástupom nových agresívnych domorodých ríš – najmä kráľovstva Oyo v západnej Nigérii a jeho západného suseda – kráľovstva Dahome. Stále pritom platilo, že Európania sa v tejto časti Afriky museli zaobísť bez stálych základní. Situácia sa však zmenila i na Zlatonosnom pobreží (v Ghane) – pôvodne lukratívny obchod so zlatom, ktorý mal v tejto časti Západnej Afriky väčší význam než obchod s otrokmi sa už vyčerpal a aj Zlatonosné pobrežie sa stalo významným dodávateľom otrokov – v 18. stor. z neho pochádzalo až vyše 20 % západoafrických otrokov. Opäť aj tu súvisel tento trend aj s politickými zmenami vo vnútrozemí, kde sa na území južnej Ghany sformovalo mocné Ašantské kráľovstvo s centrom v Kumasi, ktoré začalo v prvej polovici 18. stor. expandovať na úkor okolitých kmeňov aj smerom k pobrežiu, ale aj smerom na sever k pásmu saván, takže jeho vládcovia mali bohaté zdroje otrokov na predaj (Klíma, V. 2003a) Pokiaľ ide o západné časti afrického pobrežia od Senegalu po Sierra Leone – hoci sa ich podiel na celkovom vývoze otrokov znižoval (na 9 % z vývozu Západnej Afriky), aj tu absolútne počty vyvezených otrokov rástli. Francúzi, ktorí sa stali v oblasti Senegalu dominantní, potrebovali otrokov pre svoje cukrové plantáže na Haiti a Martiniku a tak dokázali vyviezť spolu s Angličanmi v Gambii zo Senegambie až 2,5 krát viac otrokov ako v 17. storočí (Slave Voyages 2020). Opäť ako zdroj otrokov slúžili medzikmeňové vojny, kedy do miestnych pomerov v oblasti západného Sahelu výrazne zasiahol kmeň Fulbov, ktorý si vytvoril svoju doménu v oblasti Futa Džalonu. Vďaka tomu sa rozvinul obchod s otrokmi aj na pobreží Sierra Leone a Libérie, kde dovtedy takmer neexistoval (Klíma 2015a).

Samozrejme taký enormný nárast vývozu otrokov mal veľmi závažné následky na vývoj nielen Západnej Afriky. Demografické dopady je problematické odhadnúť, keďže chýbajú prakticky akékoľvek dáta o osídlení afrického vnútrozemia. Faktom je totiž skutočnosť, že otroci predávaní na pobreží pochádzali často z pomerne vzdialených oblastí vnútrozemia, čo platilo najmä o oblasti Nigérie. Rovnako je známe, že vyvážaní boli v tomto období najmä muži, ktorí našli uplatnenie na ťažkých prácach na latinskoamerických plantážach cukrovej trstiny. Na druhú stranu domorodé africké štáty zase často zotročovali práve ženy, aby doplnili chýbajúce pracovné sily na domácich poliach – aj to prispievalo k zhoršovaniu ich sociálneho postavenia. Hoci kontakt s Európanmi vo všeobecnosti neznamenal pre subsaharské domorodé populácie taký epidemiologický „šok“ ako napr. pre Indiánov v Amerike, aj do Afriky – a najmä Západnej Afriky boli zrejme zavlečené viaceré virulentnejšie formy epidemických chorôb, ktoré v ranom novoveku sužovali Európu, predovšetkým kiahne – ktoré postihovali v 18. stor. oblasť súčasnej Nigérie a Sahelu (Ilife 2001). No treba konštatovať, že Afrika nebola len „korisťou“, či obeťou rozvíjajúceho sa obchodu, ale aj jeho účastníkom a do istej miery rovnocenným partnerom. Práve africké hospodárstvo dodávalo napr. aj potraviny nutné na výživu otrokov počas prepravy nielen k pobrežiu, ale aj

na zásobovanie otrokárskych lodí na dlhé transoceánske plavby. Hoci to nijako neznižuje tragickosť a krutosť celého otrokárskeho systému, jeho cieľom bolo získanie lacnej a výkonnej pracovnej sily, nie likvidácia domorodých populácií,[1] preto bola snaha otrokov primerane živiť, aby boli v dobrej fyzickej kondícii, pretože tým rástla ich cena na trhoch. Okrem potravín rástla i produkcia oleja vyrábaného najmä z palmy olejovej, ktorá pochádzala práve z nigérijského pobrežia – napr. otroci boli pred predajom na trhoch natieraní olejom, aby dobre vyzerali, keď ich nahých vystavovali na dražbách. Kým samotný obchod s otrokmi bol v rukách domorodých vojenských elít – panovníkov a náčelníkov, v obchode s poľnohospodárskymi produktami sa uplatňovali aj miestni roľníci a obchodníci. Práve poľnohospodárstvo dostalo vďaka zaoceánskemu obchodu nové impulzy v podobe rozšírenia nových plodín z Ameriky – napr. podzemnice olejnej, kukurice, či manioku (kasavy). Hoci šírenie týchto plodín, najmä hlbšie do vnútrozemia, prebiehalo pomaly, predsa len bolo dôkazom, že Afričania dokázali aktívne prijímať impulzy zvonka a prispôsobovať sa im. Na druhú stranu je tiež skutočnosťou, že dovoz niektorých tovarov už v tomto období podlamoval domácu výrobu. Týkalo sa to najmä produkcie kovov, kde napr. v oblasti Senegalu a čiastočne i južnej Nigérie sa miestne ekonomiky čoraz viac spoliehali na európsky dovoz železa a ďalších kovov – napríklad medi a mosadze, ktoré spracovávali miestni remeselníci a umelci, často v službách afrických panovníkov. V textilnej výrobe sa síce až do začiatku 19. stor. uplatňovala aj miestna produkcia (najmä v Nigérii), no postupne silnel dovoz žiadaných kvalitnejších látok zo zámoria. Európski obchodníci vozili pôvodne bavlnené látky z Indie, no od 18. stor. sa v stále väčšej miere uplatňovala aj lacná priemyselná produkcia látok z Británie. A práve rastúci dopyt po bavlne, ktorá začala byť spracovávaná priemyselne v Británii viedol k rozširovaniu bavlníkových plantáží predovšetkým na juhu vznikajúcich Spojených štátov amerických. Okruh sa uzavieral tým, že na prácu na bavlníkových plantážach bolo treba opäť ešte viac otrokov, pričom na rozdiel od cukrovej trstiny tu nachádzali výrazné uplatnenie aj ženy otrokyne (Ilife 2001, Ogot et al. 1992).

Obchod s otrokmi stúpal po celé 18. stor. až do jeho záveru. Až 44 % otrokov v tomto období vyviezli z celej Afriky Briti – väčšina pochádzala práve zo Západnej Afriky, ale vysoký podiel na ich vývoze dosiahli i Francúzi (asi 20 %). Portugalci už v tejto dobe získavali veľkú časť otrokov mimo Západnej Afriky – v Kongu a Angole. Naopak, význam Holandska v obchode s otrokmi už v tejto dobe výrazne klesal a nedosahoval ani tretinu francúzskeho podielu. Medzi vývozcami otrokov sa však objavila i nová krajina – Spojené štáty americké, ktorých obchodníci sa do tohto obchodu zapojili dávno pred získaním nezávislosti svojej vlasti a v počte vyvážaných otrokov predbehli aj Dánsko, ktoré si na Zlatonosnom pobreží stále udržiavalo svoje základne a dokonca aj popri Akkre budovalo znova ďalšie (Slave Voyages 2020).

1 Koloniálny otrokársky systém v Afrike si nemožno zamieňať s iným „modernejším“ otrokárstvom v rámci 20. stor. – či už v rámci nacistických koncentračných táborov, kde otrocká práca bola často len medzistupňom pred popravou alebo v stalinských gulagoch, kde bola formou trestu pre „nepriateľov“ režimu a tiež ako alternatíva voči poprave. Na druhú stranu to samozrejme neznamená, že by otrokárstvo v Afrike bolo výrazne humánnejšie. Išlo len o to, že otroci boli cenený tovar, kým bola šanca ich dobre predať, a teda bolo v záujme otrokárov zabezpečiť, aby sa tento „tovar“ zbytočne „nekaziL“. Horšie to už bolo, ak sa stávali nepredajní, vtedy sa často stávali ľudskými obeťami pri rôznych rituáloch, ktoré mali ukázať moc miestnych panovníkov.

3.3.2.3 Úpadok obchodu s otrokmi v prvej polovici 19. stor.

Je istým zdanlivým paradoxnom, že práve v čase vrcholiaceho obchodu s africkými otrokmi sa objavili čoraz silnejšie protesty proti tomuto nehumánnemu systému. V druhej polovici 18. stor. sa pod vplyvom šírenia myšlienok osvietenstva, racionalizmu a humanizmu čoraz viac objavovali najmä v Británii ohlasy odsudzujúce barbarský obchod s otrokmi – najväčší ohlas mali najmä správy niektorých oslobodených otrokov popisujúce drastické podmienky prepravy otrokov cez Atlantik. Abolicionizmus – boj proti otroctvu sa formoval najskôr do podoby zásahov v rámci existujúceho systému – teda v podobe vykupovania a oslobodzovania otrokov. Naň nadväzovala snaha o repatriáciu týchto oslobodených otrokov do ich „vlasti". Tak sa zrodila myšlienka návratu bývalých otrokov do Afriky. Reálny návrat jednotlivcov do ich domov však nebol možný, okrem iného aj preto, že by s vysokou pravdepodobnosťou upadli znova do otroctva. Preto napokon došlo v r. 1787 k vytvoreniu kolónie pre oslobodených černochov na pobreží Sierra Leone, kde napokon bolo v r. 1792 založené mesto Freetown (Klíma 2012). Túto samosprávnu kolóniu vedenú Sierraleonskou spoločnosťou v roku 1802 prevzala pod svoju vládu Veľká Británia. Sierra Leone sa tak stalo fakticky prvou európskou kolóniou na západoafrickom pobreží, ktorej zámerom nebol obchod s otrokmi, ale čoskoro najmä obchod s vnútrozemím a rozvoj plantážnictva produkujúceho plodiny na export. Faktom však je, že mnohí oslobodení otroci síce formálne prestali byť otrokmi, no stali sa „zmluvnými" zamestnancami, ktorí boli nútení za symbolickú mzdu pracovať na plantážach. Vznikala však aj pomerne prosperujúca komunita obchodníkov a podnikateľov. Počet oslobodených otrokov rozmnožovali aj otroci oslobodení na zajatých otrokárskych lodiach, teda takí, ktorí ešte nestratili kontakt so svojou domovinou. Postupne bolo na pobreží Sierra Leone vysadených až 74 tis. bývalých otrokov (Ilife 2001).

Príklad Britov nasledovali aj Američania, ktorí začali na susednom pobreží ďalej na juh od Sierra Leone od r. 1822 postupne usádzať „svojich" oslobodených otrokov v osade Monrovia – tak sa vytváral základ ďalšej oslobodenej kolónie, ktorá v r. 1834 prijala názov Libéria. Na rozdiel od Británie však Spojené štáty túto kolóniu oslobodených amerických černochov nepremenili na svoje zámorské územie a tak Libéria v r. 1847 vyhlásila nezávislosť. V skutočnosti však tento štát zostával pod ochranou USA, ktorých systém sa pokúšala americko-černošská elita čiastočne napodobniť. Spoločným problémom Libérie i Sierra Leone však bolo to, že išlo o akési špecifické „čierne" kolónie, kde medzi oslobodenými otrokmi, resp. ich potomkami a miestnym obyvateľstvom vznikala čoraz hlbšia sociálna a politická priepasť. Oslobodení otroci najmä v Libérii pochádzali väčšinou zo Severnej Ameriky a v Západnej Afrike boli takmer rovnakými cudzincami ako belosi a ich podobnosť sa týkala aj ich vzťahu k miestnym domorodcom, ktorých považovali za kultúrne zaostalých a neschopných si vládnuť. Postupne systémom nerovnoprávnych zmlúv si tak nezávislá Libéria, rovnako ako aj britská kolónia Sierra Leone získavali ďalšie územia na západoafrickom pobreží a snažili sa rozširovať ich aj do vnútrozemia, pričom sa dostávali do neustálych konfliktov s miestnymi kmeňmi. Na začiatku 20. stor. žilo v Libérii asi 10-12 tisíc čiernych Amerikolibérijcov (Klíma 2012).

Abolicionistické pokusy o návrat oslobodených černochov do Afriky boli len vedľajším smerom vývoja v Západnej Afrike. Samotný inštitút otrokárstva vyvolával stále väčšiu morálnu dilemu v Európe aj kvôli stále rastúcemu obchodu s otrokmi, ktorý už nebolo možné prehliadať. Tieto všetky spoločenské tlaky v kombinácii s veľmi krvavým povstaním otrokov v hlavnej francúzskej kolónii v Karibiku – na Haiti (1791-1804), ktoré názorne ukázalo hroziace nebezpečenstvo, viedli k tomu, že ďalej silnel tlak na riešenie problému otroctva. Britský parlament napokon v r. 1807 zakázal obchod s otrokmi[1] a lode britského námorníctva od tých čias začali stále aktívnejšie hliadkovať aj pri pobreží Západnej Afriky v snahe tento obchod zastaviť. Samozrejme z mocenského hľadiska išlo aj o to, že po osamostatnení USA a rozvoji britského priemyslu práve Británia – dovtedy hlavný vývozca otrokov z Afriky – už otrokov nepotrebovala, naopak boj proti otrokárstvu dával často vhodnú zámienku na intervencie nielen do afrických pomerov. Navyše práve hospodársky rozvoj Británie viedol jednak k zvyšovaniu dopytu po surovinách a na druhej strane silnel tlak na export priemyselných výrobkov. Avšak keďže práve produkcia bavlny, či cukru v Amerike si pri zachovávaní tradičných postupov stále žiadala prácu tisícov otrokov, ktorých prirodzená reprodukcia nedokázala udržať ich početný stav, silnel rovnako tlak na ďalší dovoz otrokov z Afriky a rozmáhalo sa tak pašovanie otrokov. Krajiny ako Portugalsko, ktorého koloniálnu politiku v skutočnosti ovplyvňovala stále otrokárska Brazília, či Španielsko sa rušeniu otroctva bránili a len o málo ústretovejšie bolo v tejto otázke Francúzsko.[2]

Samozrejme proti rušeniu otroctva boli aj domorodé štáty v Západnej Afrike, ktorých panovníci z obchodu s otrokmi profitovali. Tí sa dokonca vyhrážali, že budú zajatých otrokov masakrovať (Ilife 2001). Obchod s otrokmi pokračoval, len sa jednak presúval na juh a východ Afriky, jednak bol vytláčaný do ilegality, resp. bol obmedzovaný na otroctvo v rámci Afriky. V prvej polovici 19. stor. však napriek uvedenému bolo zo Západnej Afriky vyvezených ešte vyše 800 tis. otrokov, čo však už bola iba sotva štvrtina vtedy vyvezených otrokov z celej Afriky. V Západnej Afrike sa pomerne intenzívne udržal obchod s otrokmi najmä na Pobreží otrokov (Benin, Nigéria) až do jeho úplného zániku v druhej polovici 19. stor., kým na západnom pobreží jeho objem radikálne klesal už skôr (Slave Voyages 2020). Čoraz viac nelegálny obchod s vývozom otrokov pomerne rýchlo nahrádzal legálny vývoz stále žiadanejších technických plodín a surovín – rozvíjajúca sa Európa mala záujem najmä o olej nachádzajúci stále širšie uplatnenie v priemysle i v potravinárstve. Pobrežie juhovýchodnej Nigérie, ale i ďalšie tropické oblasti na pobreží Guinejského zálivu poskytovali stále žiadanejší olej z palmy olejovej, pri ktorého produkcii sa pomerne masovo využívala otrocká práca. V pásme Sahelu – na území Senegambie sa zasa rozširovalo pestovanie podzemnice olejnej. Práve pestovanie tejto plodiny dávalo priestor na podnikanie malým farmárom, od ktorých produkciu vykupovali obchodníci – často miešanci, ale aj černošskí

1 Už v roku 1803 predbehli Britov Dáni, ktorí taktiež zakázali vývoz otrokov, napriek tomu, že v tom čase mali na pobreží Ghany 5 pevností na čele s Akkrou (Reid 2011, Ghana museums 2020).

2 Už v roku 1808 zakázali USA dovoz otrokov, resp. ich vývoz z Afriky. V r. 1814 nasledovalo Holandsko a napokon v r. 1817 Francúzsko (Reid 2011) Portugalsko sa snažilo obmedziť zákaz obchodu s otrokmi iba na oblasť severne od rovníka a napokon deklarovalo zákaz obchodu s otrokmi až v roku 1836, no i ten nebol v praxi na africkom pobreží prakticky rešpektovaný (Klíma 2015a).

obchodníci – obyvatelia pobrežných miest. Zvýšil sa opäť vývoz zlata zo Zlatonosného pobrežia a v lesoch Sierra Leone, Libérie a Guiney sa rozšíril zber kaučuku v ešte rozľahlých pralesoch. Protihodnotou sa stával stále masovejší dovoz európskeho priemyselného tovaru – látok, ale aj zbraní. Stále rastúci dovoz látok začínal už v polovici 19. stor. vytláčať domácu remeselnú produkciu. Celkovo však objem obchodu a zapojenie Západnej Afriky do neho zostávalo pomerne nízke. Proti prenikaniu Európanov a ich vplyvu stáli ešte pomerne silné domorodé štáty, s ktorými síce už dlhodobo obchodovali, no ktorých niektorí vládcovia boli často nevypočítateľní. Navyše zavedené vzťahy komplikovali aj významné etnické a politické presuny hlboko v africkom vnútrozemí.

3.3.2.4 Domorodé štáty západnej Afriky 19. stor. a začiatky moderného európskeho kolonializmu v Západnej Afrike

Pásmo Sahelu po páde Songhajskej ríše na konci 16. stor. prestávalo byť jadrovou oblasťou rozvoja Západnej Afriky. Marocká nadvláda nad Timbuktu a Gao sa stala postupne len formálna a skutočnú moc prevzali fakticky nezávislí miestodržitelia, ktorých záujmom bolo udržať si osobnú moc. V jednotlivých mestách v oblasti stredného toku Nigeru sa tak vytvorili miestne mestské lokálne štáty, podobne ako to bolo ďalej na východ v oblasti súčasnej severnej Nigérie. V opozícii proti nim sa južnejšie rozvinuli štáty ako Segu (v strednom Mali) a ešte južnejšie na rozhraní saván a pralesov sa vytvorili ďalšie politické útvary ako Futa Džalon kmeňa Fulbov, či štáty Mossiov na území súčasnej Burkiny (Ogot et al. 1992). V oblasti severovýchodnej Nigérie pokračoval štát Kánem-Bornu, ktorý sa podobne ako väčšina ostatných štátov stredného Sahelu stále orientoval na transsaharský obchod s otrokmi. Avšak transsaharský obchod v priebehu 17. a 18. storočia upadal, čo v kombinácii s klimatickými zmenami a vlnami sucha podlamovalo ekonomickú výkonnosť regiónu. Moc ríše Kánem-Bornu v 18. stor. upadala a jej východné územia na území súčasného Čadu sa osamostatnili.

Výrazným impulzom vo vývoji Západnej Afriky sa stali etnické a mocenské presuny v súčasnej severnej Nigérii, ktoré vyvolalo vypuknutie džihádu – svätej vojny chudobných pastierov z kmeňa Fulbov proti mestskej aristokracii prevažne z kmeňa Hausov. Moslimský kazateľ Osman dan-Fodio úspešne vyvolal v r. 1804 povstanie proti „skazenej“ aristokracii, ktorá sa odchýlila od „pravej“ viery. V priebehu niekoľkých rokov povstalci ovládli väčšinu hauských mestských štátov na severe súčasnej Nigérie a vytvorili kalifát na čele s Osmanom dan-Fodiom (Klíma, V. 2003b). Sídlom ríše sa stalo mesto Sokoto a v čase smrti jej zakladateľa (1817) siahala od súčasného juhozápadného Nigeru a severného Beninu, cez takmer celú severnú Nigériu až na jej severovýchod, kde susedila s dožívajúcou ríšou Kánem-Bornu.[1] Južnou hranicou kalifátu Sokoto sa stali toky riek Niger a Benue. Následne sa síce ríša rozdelila medzi dvoch

1 Vládcovia upadajúcej ríše Kánem-Bornu založili v r. 1814 nové hlavné mesto Kukawa pri západných brehoch Čadského jazera, aby tak unikli tlaku Sokota. V r. 1846 však mesto dobyla z východu susedná ríša Wadaj a vládnuca dynastia Kánem-Bornu bola vyvraždená (vládla od počiatkov ríše v 8. stor.). Ríša Bornu však tento útok prežila, no už len ako malý regionálny štát (Klíma, V. 2003b, Ogot et al. 1992).

synov zakladateľa – od Sokota sa na juhozápade oddelil sultanát Gwandu, no napokon zostal závislý od Sokota. Na východe sa pod vedením jedného z fulbských vodcov vytvorila ďalšia ríša Adamawa na území severného Kamerunu a na západe iný fulbský veliteľ ovládol stredný tok Nigeru – porazil rišu Segu a vytvoril v r. 1818 rišu Massina. Vládcovia tejto ríše v r. 1825 dobyli aj Timbuktu, v ktorom tak ukončili viac ako dvesto ročnú vládu marockých miestodržiteľov. Pokračovateľkou týchto moslimských ríš sa napokon v polovici 19. stor. stala na západe v oblasti západného Mali Tukulorská ríša, ktorú založil ďalší náboženský vodca Al-Hádž Omar. Tukulorská ríša napokon pohltila tak rišu Kaarta (1854). na pomedzí južnej Mauritánie a Mali, ako aj zvyšky ríše Segu (1862) a napokon aj Massinu (1864). Táto ríša sa však už dostávala nielen do priameho kontaktu, ale aj priameho konfliktu s postupujúcimi Francúzmi, ktorí v tej dobe už prešli k obsadzovaniu západoafrického vnútrozemia (Klíma 2012). Spoločným menovateľom spomínaných ríš bola práve snaha o radikálnu obnovu islamu, pretože za príčinu úpadku, biedy a koniec-koncov i porážok moslimských krajín považovali odklon dovtedajších moslimských elít od „pravej" viery.[2] Hoci oblasť Sahelu nebola v prvej polovici 19. stor. v priamom kontakte s Európanmi, postupne tu tiež silnel odpor i voči prenikaniu cudzincov. Všetky tieto ríše sa do istej miery uzatvárali pred vonkajšími vplyvmi a usilovali sa zachovať tradičné hospodárstvo, ktorého súčasťou však bolo i otroctvo – práve to dávalo neskôr Európanom zámienku na zásah proti týmto ríšam.

Formovanie radikálnych moslimských ríš v pásme Sahelu však zasiahlo aj domorodé spoločenstvá žijúce južnejšie. Džihád proti skorumpovaným vládcom tradičných mestských štátov sa následne obrátil proti pohanom ďalej na juhu. Fulbovia zo Sokota ovládli južne od rieky Niger oblasť Illorinu a spôsobili v 20-tych rokoch 19. stor. pád tradičnej jorubskej ríše Oyo. Jorubovia – obyvatelia centra ríše – sa presunuli ďalej na juh, kde založili nové centrum – Ibadan. Aj vďaka pádu ríše Oyo sa rozvinulo na pobreží juhozápadnej Nigérie obchodné centrum v Lagose. Úpadok Oya využilo aj pôvodne podriadené kráľovstvo Dahome na západe. Miestni vládcovia v početných vojnách získavali nových zajatcov, no pretože ich vývoz bol kvôli zásahom britských a neskôr i ďalších proti-otrokárskych námorných patrol stále problematickejší, ceny otrokov klesali, čo sa odrazilo na výraznom zhoršovaní ich postavenia. Hoci boli využívaní na práce pri produkcii palmového oleja, či na iné poľnohospodárske práce, často sa s nimi „plytvalo" a boli obetúvaní pri krvavých rituáloch, či brutálne trestaní pri najmenších náznakoch odporu. Miestni vládcovia tak reagovali na silnejúce ohrozenie svojho postavenia. To sa totiž stávalo stále labilnejšie. Vďaka spoľahlivejšej námornej doprave a lepšiemu logistickému zabezpečeniu sa napriek ukončeniu obchodu s otrokmi Európania zo západoafrického pobrežia nesťahovali, práve naopak. Európski obchodníci čoraz viac naliehali na to, aby ich chránili posilnené základne na pobreží. Proti despotickej vláde domorodých panovníkov zo silnejších ríš ležiacich ďalej od pobrežia (Ašantsko, Dahome, Benin) sa zasa s podporou Európanov búrili kmene na pobreží (Reid 2011). Keď napokon najmä Briti v 20-tych rokoch upevnili svoju vládu nad Zla-

2 Podobný proces prebiehal aj v iných periférnych oblastiach moslimského sveta. Už v 18. stor. sa vo vnútrozemí Arabského polostrova rozvinul wahábizmus, s ktorým sa spojila miestna dynastia Saudov. V Sudáne sa rozvinulo mahdistické hnutie proti egyptskému a prenikajúcemu britskému vplyvu. Vo vnútrozemí Kyrenaiky (súčasnej východnej Líbye) hnutie sanúsia a pod.

tonosným pobrežím, výrazne oslabili Ašantskú ríšu (Klíma 2012). Silnejúce obchodné záujmy európskych podnikateľov v kombinácii s rôznymi politickými záujmami, ako aj s čiastočne svojvoľnou aktivitou miestnych európskych správcov, „diplomatov" a veliteľov (najmä v prípade niektorých francúzskych koloniálnych jednotiek) v prvých dekádach druhej polovice 19. stor. vytvárali na európske vlády stále väčší tlak, aby priamymi intervenciami zabezpečili svoje pozície nielen na západoafrickom pobreží, ale napomáhali aj prieniku priamej európskej kontroly do stále málo známeho a najmä nepriateľského vnútrozemia.

3.3.3 Západná Afrika v období koloniálneho imperializmu od polovice 19. do polovice 20. stor. – vznik jej súčasného politického rozdelenia

Od konca prvej štvrtiny 19. storočia sa situácia v Západnej Afrike začínala oproti minulému obdobiu postupne meniť. Kým hlboko vo vnútrozemí Sahelu sa formovali nové expandujúce moslimské štáty, základne na pobreží začali preberať pod svoju priamu vládu európske mocnosti. Tie sa následne po niekoľkých desaťročiach doslova vrhli na africké vnútrozemie, kde vďaka svojej technickej prevahe[1] bleskovo porazili už spomenuté domorodé ríše a nielen Západnú Afriku si do začiatku 20. storočia doslova „rozkrájali" medzi seba. Afrike tak vnútili nové hranice platné vo väčšine prípadov dodnes. Zaujímavé je, že s výnimkou 1. svetovej vojny sa toto rozdeľovanie Západnej Afriky zaobišlo bez významných otvorených vzájomných konfliktov medzi koloniálnymi veľmocami. Náhly postup Európanov do afrického vnútrozemia bol výsledkom pôsobenia viacerých faktorov, no výskumy historikov ukazujú, že v minulosti najmä tak často zdôrazňované ekonomické dôvody boli koncom 19. stor. skôr druhoradé. Podiel Afriky na svetovom obchode bol stále veľmi malý – napr. v rokoch 1870-1880 mal na celkovom britskom obchode podiel iba 5 % (Ilife 2001), no dôležité boli jednak otázky prestíže v súperení s ostatnými mocnosťami, jednak práve obava, že ak si daná mocnosť včas nezabezpečí vlastnú vládu nad časťou Afriky, ostatní konkurenti jej nenechajú žiadny priestor.

3.3.3.1 Budovanie a posilňovanie kolónií na pobreží do začiatku 80-tych rokov 19. stor.

Už v prvej polovici 19. stor. niektoré európske mocnosti nadväzovali na pôvodné aktivity svojich obchodníkov a začali upevňovať svoju vládu nad časťami zápa-

1 Až do druhej polovice 19. stor. bola jednou z brzd európskej expanzie vysoká úmrtnosť – ešte na začiatku 19. stor. umierala zhruba polovica Európanov do jedného roka po príchode do Západnej Afriky na maláriu, situácia sa podstatne začala lepšiť až od 50-tych rokov 19. stor. po zavedení liečby chinínom. Onedlho získali Európania aj podstatne výkonnejšie ľahké zbrane, než mali domorodci – od r. 1866 boli zavádzané pušky zadovky (nabíjané zozadu), od r. 1885 začali francúzske jednotky používať ešte výkonnejšie opakovacie pušky, ku ktorým vzápätí pribudol Maximov guľomet (1886) schopný strieľať až 11 rán za sekundu oproti starým puškám predovkám používaným stále domorodcami, ktoré pálili zhruba 1 ranu za minútu s účinným dostrelom iba cca 80 m, pričom ešte zhruba každý tretí výstrel zlyhával (Ilife 2001).

doafrického pobrežia. Medzi prvými to bola Veľká Británia. Po prevzatí kontroly nad Sierra Leone (1802) prevzala pod svoju správu aj veľkú časť pobrežia súčasnej Ghany, kde zriadila v r. 1821 kolóniu Zlatonosné pobrežie opierajúcu sa najmä o miestne kmene Fantov, ktorým pomáhala brániť sa proti dovtedajšej nadvláde vnútrozemskej Ašantskej ríše. Avšak britská vláda bola ešte nepevná a vláda váhala priveľmi investovať do nákladného udržiavania pozícií v kolónii s neistou rentabilitou. Po porážke Ašantskej ríše v r. 1826 sa však britské pozície začali postupne upevňovať. Naopak, ich susedia Dáni postupne na svoje pozície v regióne rezignovali a v r. 1850 odstúpili všetky svoje základne na ghanskom pobreží Britom. Tí popri tom viedli ďalšie vojny so slabnúcou Ašantskou ríšou, počas ktorých sa Ašantom dokonca podarilo obsadiť v r. 1868 krátkodobo holandskú základňu Elmina. Briti ťažkosti Holanďanov využili a donútili ich vymeniť si niektoré pevnosti na Zlatonosnom pobreží tak, aby sa britská sféra vplyvu stala kompaktná. Ani výmena pevností však Holanďanom nepomohla a napokon pod silnejúcim britským tlakom súhlasili s odpredajom všetkých svojich pevností. V roku 1872 sa tak holandská prítomnosť na západoafrickom pobreží stala definitívne minulosťou. Upevnenie svojej vlády zavŕšila Británia vzápätí útokom do vnútrozemia proti Ašantom, keď v r. 1874 dobyla a vyplienila ich hlavné mesto Kumasi, no vzápätí sa z neho radšej stiahla späť k pobrežiu (Klíma, V. 2003a) Súbežne s upevňovaním vlády nad súčasnou južnou Ghanou sa Británia čoraz viac angažovala i na Pobreží otrokov a v oblasti Biafry, teda na nigérijskom pobreží západne i východne od delty Nigeru. Aj proti prúdu tejto rieky smerovali v 30-tych a 40-rokoch obchodníci a čoraz častejšie aj misionári. Prieniku Britov nahrávalo oslabenie domorodých ríš a tiež potláčanie obchodu s otrokmi. To bolo napokon i zámienkou, aby v r. 1851 dobyli hlavné obchodné stredisko v oblasti – nigérijský prístav Lagos, ktorý fakticky premenili na svoj protektorát a napokon ho v r. 1861 zmenili na svoju kolóniu, čím odštartovali kolonizáciu ďalšej krajiny – Nigérie (Klíma, V. 2003b) Rozvoj paroplavby robil obchody na západoafrickom pobreží ešte výhodnejšie a dostupnejšie. Nielen o vývoz afrických produktov, ale aj o ich produkciu sa stále viac začínali zaujímať európske obchodné spoločnosti. Britský vplyv prenikal stále silnejšie aj do delty Nigeru a proti prúdu rieky až na južné hranice kalifátu Sokoto na sútoku Nigeru a Benue. Lukratívna sa stala i produkcia palmového oleja v Biafre. To všetko napokon viedlo k tomu, že v r. 1884 Británia vyhlásila nad územím delty Nigeru a celým pobrežím Biafry Protektorát olejových riek (Klíma 2012).

Príčinou stupňovania sa britských územných nárokov na pobreží Západnej Afriky bola okrem iného aj obava z konkurencie zo strany ďalších európskych mocností. Hoci dánsky a holandský vplyv sa práve vďaka Britom stal minulosťou, stále aktívnejší boli Francúzi a opäť sa po vyše jeden a pol storočí objavili aj Nemci. Ťažiskom francúzskeho koloniálneho prenikania v Západnej Afrike bola oblasť Senegalu s centrom v St. Louis pri ústí rieky Senegal. Keďže aj Francúzsko sa vzdalo obchodu s otrokmi, jeho obchodníci sa tiež preorientovali na získavanie tovarov z pásma Sahelu. Postupne sa Francúzom darilo posilňovať svoje pozície a od miestnych kmeňov vykupovať územia pri pobreží severného Senegalu. Od konca 30-tych rokov 19. stor. zakladali obchodné stanice i na juh od britskej Gambie, v regióne Casamance bez ohľadu na skutočnosť,

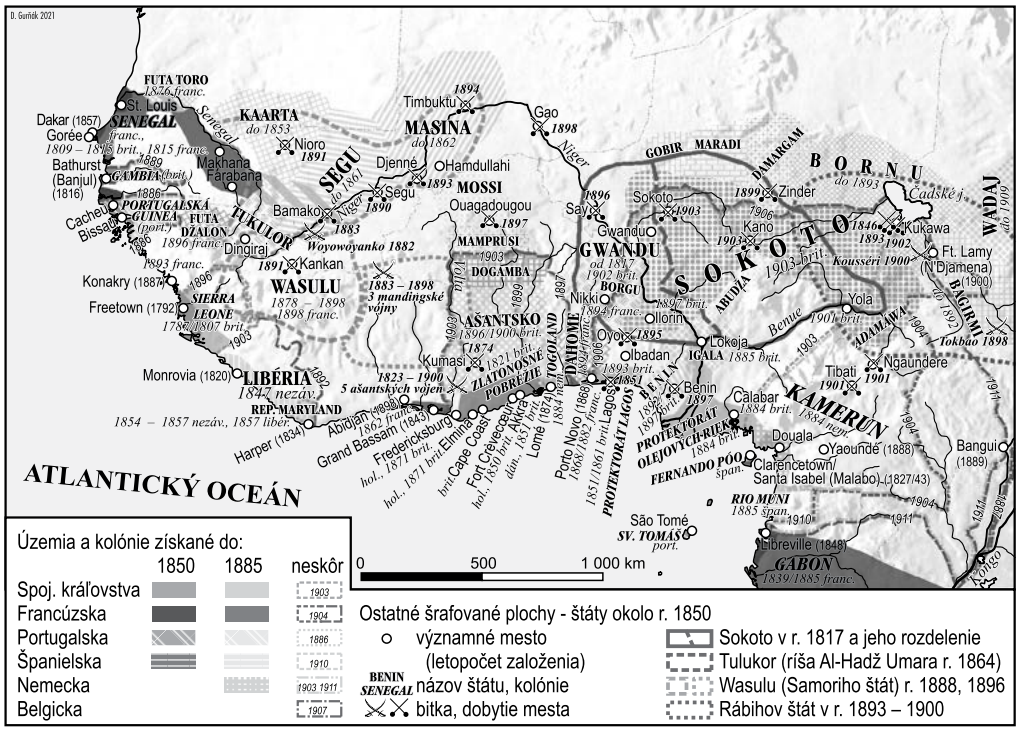

Obr. 26 *Západná Afrika v polovici 19. stor. pred jej rozdelením medzi koloniálne mocnosti.*

že na toto územie si robilo nárok Portugalsko, ako na súčasť svojich guinejských držav. Francúzi tiež prenikali pozdĺž rieky Senegal do vnútrozemia, hoci narážali na silný odpor domorodých štátov. Obchodom s miestnymi kmeňmi sa Francúzom podarilo postupne oslabiť nadvládu veľkých domorodých ríš z vnútrozemia Mali nad územiami Senegalu. Prelomové bolo najmä pôsobenie francúzskeho guvernéra L. Faidherba, ktorý v polovici 50-tych rokov začal na území Senegalu systematicky budovať rozsiahlu francúzsku kolóniu. V r. 1857 získal pre Francúzsko oblasť Zeleného mysu naproti bývalej otrokárskej základni Goreé, kde založil novú základňu Dakar. Následne buď priamym dobýjaním alebo formou protektorátov získal pod francúzsku nadvládu do začiatku 70-tych rokov celý pás územia pri severnom pobreží Senegalu od ústia rieky Senegal na severe, až po ústie rieky Sine na juhu (Dorigny et al. 2015). Zároveň sa však Francúzi zaujímali i o ďalšie časti pobrežia Západnej Afriky. Jednak ich obchodníci prenikali ďalej do oblasti Casamance, kde stále viac obkľučovali zo severu portugalské základne, jednak smerovali ďalej na juh na pobrežie neskôr známe ako Francúzska Guinea, kde taktiež smerovali proti prúdu riek, pričom nadväzovali obchodné kontakty s ríšou Futa Džalon – obchodná stanica Boké 1840, neskôr Rio Nunez 1866. Ďalším záchytným bodom, kde sa Francúzi „vrátili" po takmer dvoch storočiach sa stalo Pobrežie Slonoviny, kde na východnej časti pobrežia zriadili základňu Grand Bassam (1843). Ešte ďalej na východe na pobreží dnešného Beninu sa podarilo Fran-

cúzom so súhlasom panovníkov Dahome založiť obchodnú stanicu vo Whyde (Ouidah) (1841), neskôr v Cotonou (1878) a napokon i v Porto Novo (1882), čím vrazili klin medzí britské časti pobrežia v Ghane a v Nigérii (Klíma 2012).

Na začiatku 80-tych rokov 19. storočia sa zdalo, že opäť dochádza k opakovaniu súperenia európskych mocností podobne ako to bolo v 17. storočí. Okrem navzájom predbiehajúcich sa Francúzov a Britov sa do súperenia čoraz aktívnejšie zapájali aj Nemci. Tí sa začali zaujímať o pobrežie súčasnej Guiney, kde sa napokon v r. 1884 pokúsili vytvoriť svoju doménu Kapitaï a Koba. Postup bol jednoduchý – vylákanie podpisov miestnych náčelníkov na zmluvy, ktorých obsahu a najmä dôsledkom spravidla nerozumeli. Francúzi však pobrežie Guiney považovali za vlastnú sféru vplyvu, napriek tomu, že okrem nich mali pri jej pobreží svoju základňu na malých ostrovoch Îles de Los (Ilhos dos Idolos) od r. 1818 aj Briti. Napokon sa Francúzsko s Nemeckom dohodlo. V r. 1885 sa Nemecko vzdalo nárokov na pobrežie Guiney a ako kompenzáciu im bola odstúpená bývalá otrokárska základňa Petit Popo (Klein Popo) na pobreží súčasného Toga, ktorú len krátko predtým získali Francúzi – tak vznikol základ najmenšej modernej nemeckej kolónie v Afrike (Klíma 2005). Táto nemecko-francúzska dohoda už bola súčasťou vtedy prebiehajúcich intenzívnych rokovaní v rámci Berlínskej konferencie, ktorá síce bola primárne venovaná otázkam rozdelenia vplyvu európskych mocností v Strednej Afrike – v povodí Konga, ale napokon sa stala „štartovacím výstrelom“, ktorý definitívne spustil „hon na Afriku“.

3.3.3.2 Hon na Západnú Afriku – dobytie vnútrozemia

V polovici 80-tych rokov 19. stor. boli už v Západnej Afrike „karty rozdané“. Hlavnými koloniálnymi mocnosťami na pobreží boli Francúzsko a Veľká Británia, ktorých základne s príslušnými časťami pobrežia sa navzájom striedali. Medzi nimi zostávala zovretá na západe Portugalská Guinea a na východe sa vtlačilo nemecké Togo a okrem nich na západe aj nezávislá Libéria pod patronátom USA. Priekopníkmi v dobývaní západoafrického vnútrozemia sa stali Francúzi. Bezpečnou základňou sa im stal Senegal, na území ktorého postupne začiatkom 80-tych rokov uznali francúzsku nadvládu viaceré miestne štátiky a kmeňové územia. V tej dobe už francúzske koloniálne jednotky využívajúce aj domorodcov (senegalskí strelci od r. 1857). smerovali proti prúdu rieky Senegal proti Tukulorskej ríši. Využili jej vnútornú nepevnosť, ktorá v podstate spočívala v násilnom podmanení rôznych kmeňov a starších štátov, ako aj svoju technickú prevahu.[1] Už v roku 1883 prenikla francúzska expedícia zo západu k rieke Niger a obsadila Bamako. V nasledujúcich rokoch postupne Francúzi ovládli súčasné západné a stredné Mali pričom smerovali z Bamaka na sever (1890 Segu, 1892 Nioro, 1893 Djenné) a tento smer dobývania vyvrcholil v r. 1894 obsadením legendárneho Timbuktu.[2] (Zídek 2004). V tej dobe smerovali francúzske výboje aj na juh od Bamaka, tu sa

1 Napr. mesto Segu – jednu z posledných bášt Tukulorskej ríše dobyli bez straty jediného muža (Ilife 2001).

2 Timbuktu sa v 18. stor. stalo vzdialenou métou cestovateľov, ako reminiscencia stredovekých správ o tomto bohatom meste a centre kultúry a vzdelanosti. Na začiatku 19. stor. smerovali do Timbuktu viacerí cestovatelia,

im však postavila na odpor ríša Wasulu, nazývaná aj Samoriho štát podľa svojho vládcu Samori Turé, ktorému sa v r. 1885 podarilo poraziť francúzsku expedíciu do Guinejskej vysočiny. Keďže však Samori nezískal podporu Británie, napokon sa pod silnejúcim francúzskym tlakom stiahol na začiatku 90-tych rokov na východ na pomedzie súčasnej Burkiny, Pobrežia Slonoviny a Mali.

Pred postupujúcimi Európanmi však nebolo úniku. Koloniálne mocnosti si rýchlo delili sféry vplyvu, pričom tie slabšie museli ustúpiť. To sa týkalo najmä Portugalska, ktoré len s námahou bránilo prenikaniu Britov a Francúzov do oblasti Portugalskej Guiney, kde však ani sami Portugalci nedokázali presadiť svoju vládu nad domorodcami. Napokon sa museli zmieriť s oklieštením svojich územných nárokov. V r. 1886 sa „dohodli" s Francúzmi, ktorým odstúpili svoju základňu Ziguinchor v regióne Casamance a vymedzené boli i hranice ich kolónie na juhovýchode so vznikajúcou Francúzskou Guineou[1] (Klíma 2015b). Francúzi tak dovŕšili rozširovanie svojej kolónie Senegal, do ktorej však zostala vklinená britská Gambia. V r. 1887 až 1896 dokončili aj obsadzovanie Francúzskej Guiney, ktorá sa vo vnútrozemí prepojila s Francúzskym Sudánom (Mali). Centrom tejto časti francúzskych koloniálnych dŕžav sa stalo nové mesto a prístav Konakry (1887). Podobne agresívne postupovali Francúzi po roku 1893 aj z Pobrežia Slonoviny na sever do vnútrozemia. S nezávislou Libériou si vymedzili spoločné hranice už vopred v r. 1892, s britskou kolóniou Sierra Leone až v r. 1896 a následne v tom istom roku ovládli celú oblasť Futa Džalon. V tej dobe dovŕšili Francúzi aj dobytie územia súčasnej Burkiny (1897) a dokonali aj porážku Samoriho (1898), ktorý sa pokúšal uniknúť na juhovýchod. Do povodia stredného Nigeru však prenikali aj z pobrežia dnešného Beninu. V r. 1892 zaútočili francúzske jednotky z pobrežia proti kráľovstvu Dahome a v r. 1894 dobyli jeho hlavné mesto Abomey. Podmanené kráľovstvo nevydržalo dlho ani ako francúzsky protektorát a v r. 1900 sa stalo ďalšou francúzskou kolóniou (Klíma 2012). Cez územie Dahome sa Francúzi dostali na sever k rieke Niger, pričom zabránili šíreniu prenikajúceho britského vplyvu na západ. Práve s Britmi a Nemcami sa doslova strhli vzájomné preteky, ktoré vyvrcholili rozdelením vnútrozemia a stanovením spoločných francúzsko-nemeckých hraníc (1899), britsko-nemeckých hraníc (1899) a napokon i britsko-francúzskych hraníc v oblasti vymedzenia britského Zlatonosného pobrežia (1903). Briti totiž medzitým finálnym útokom v rokoch 1896 – 1900 definitívne zlikvidovali vo vnútrozemí Ašantskú ríšu a postúpili ešte ďalej na sever, kde ku svojej kolónii pripojili aj územia kmeňa Dagombe, no ďalej na sever už narazili na Francúzov (Klíma, V. 2003a).

Rovnako urputný zápas, či skôr preteky v obsadzovaní území sa spustili o ovládnutie ľudnatých oblastí severnej Nigérie. Z pobrežia rozšírili svoj vplyv do strednej

no buď k nemu vôbec nedorazili alebo sa (ako jeho prvý novodobý návštevník A. G. Laing 1826) nevrátili živí späť. Prvému sa to podarilo v prezlečení až Francúzovi R. Caillému v r. 1828, no mesto bolo pre neho sklamaním, podobne ako pre ďalších cestovateľov. Timbuktu však naďalej zostávalo ťažko dostupné, ako ďalší Európan sa doň dostal až Nemec H. Barth v r. 1853 (Zídek 2004), no skutočné otvorenie mesta cudzincom nastalo až po jeho dobytí Francúzmi.

1 Portugalsku zostala mimo územia Portugalskej Guiney aj jediná základňa na pobreží Beninu – v tej dobe už bezvýznamná pevnosť São João Baptista de Ajudá v meste Wydah (Ouidah), ktorá zostala v ich držaní až do r. 1961, kedy ju odovzdalo nezávislému Beninu (Klíma 2015a).

Nigérie Briti už v r. 1885 podmanením si štátu Igala na sútoku Benue a Nigeru, potom však nasledovala niekoľkoročná pauza v postupe. Následne však práve v obavách, aby ich nepredbehli Francúzi, sa aj Briti rozhodli urýchlene ovládnuť rozsiahle vnútrozemie. Na juhozápade súčasnej Nigérie z pobrežia v oblasti Lagosu vyrazili a v r. 1893 ovládli jorubskú metropolu Ibadan a pokračovali ďalej na sever. S Francúzmi sa stretli v r. 1894 pri meste Nikki (severný Benin) a neskôr v r. 1897 obsadili Ilorin na rieke Niger. Následne Briti zaútočili aj na starobylú domorodú ríšu Benin a jej podmanenie vyvrcholilo v r. 1897 dobytím a vyplienením historickej metropoly Benin (súčasné Benin City). V tej dobe už sa britské územie pri ústí Nigeru označovalo ako Protektorát pobrežia Nigeru (Klíma, V. 2003b). Briti sa však nezastavili a najmä voči Francúzom uplatňovali nárok aj na oblasť severnej Nigérie, kde nútili kalifát Sokoto prijať britský protektorát. Francúzi sa medzitým ponáhľali k Čadskému jazeru, kde smerovali dokonca naraz tri francúzske výpravy z rôznych strán – zo severu z Alžírska cez Saharu, zo západu od povodia stredného toku Nigeru a od juhu z povodia Konga. Situáciu v regióne Čadského jazera ešte ovplyvnila posledná silná domorodá ríša, ktorá tu vznikla – Ráhibov štát s centrom na území súčasného Čadu. Táto nová ríša agresívnych černošských jazdeckých oddielov zmietla pôvodné domorodé štáty, medzi nimi i zvyšok starobylej ríše Kánem-Bornu na severovýchode súčasnej Nigérie, ktorá útokom Ráhiba v r. 1893 definitívne zanikla. Práve dobytím Ráhibovho štátu a zabitím jeho vládcu v r. 1900 dosiahli Francúzi čiastočne svoj cieľ a dovŕšili tak dobytie západnej časti Sahelu. Avšak o oblasť Čadského jazera sa museli vzápätí rozdeliť s Nemcami postupujúcimi z juhu z Kamerunu a najmä s Britmi. Tí spoločne s Nemcami zničili zvyšky ešte nedávno mocného kalifátu Sokoto, pričom väčšinu územia ovládli Briti a Nemcom zostalo východné kráľovstvo Adamawa (v severnom Kamerune). Briti ovládli územia starobylých hauských mestských štátov na čele s historickými metropolami Sokoto a Kano. Postupne boli dohodnuté aj britsko-francúzske hranice, ktoré sa podarilo stanoviť po potlačení posledných ohnísk odporu v r. 1906.[2] Západná Afrika bola rozdelená už nielen na mapách, ale aj v skutočnosti, no až do začiatku 20-tych rokov 20. storočia dochádzalo k povstaniam a vzburám, ktoré všetky koloniálne mocnosti brutálne potláčali (Klíma 2012).

Francúzi svoje kolónie (Senegal, Francúzsky Sudán, Francúzska Guinea, Pobrežie Slonoviny) už od roku 1894 spájali do obrovského celku Francúzskej Západnej Afriky a postupne k nej pridávali ďalšie územia (1905 Dahome). Hlavným centrom tohto útvaru sa od roku 1902 stal senegalský Dakar. Vnútorné hranice medzi jednotlivými časťami tohto koloniálneho útvaru sa následne pomerne často menili. Francúzi postupne nahrádzali miestne domorodé protektoráty priamou francúzskou vládou. Hlboké vnútrozemie čiastočne sprístupnili budované železnice od pobrežia – zo Senegalu do malijského Bamaka (1904) a z Abidžanu na Pobreží Slonoviny do Hornej Volty

2 Symbolickým pozostatkom snáh Francúzska využiť aj dolný tok rieky Niger na spojenie so svojimi kolóniami ležiacimi vyššie proti jeho prúdu sa stali dve malé francúzske enklávy Forcados a Badjibo. Forcados ležala v ústí Nigeru a Badjibo na rozhraní jeho dolného a stredného toku v západnej Nigérii. Boli to malé územia s rozlohou niekoľko desiatok hektárov, kde malo Francúzsko na základe dohody o nájme isté špecifické práva. Obe enklávy však zanikli v 20-tych rokoch 20. stor. Ich krátka existencia len dokazuje, že povestné delenie Afriky koloniálnymi mocnosťami nebolo zase až tak priamočiare a jednoduché.

(1924-1954). Nielen pri týchto činnostiach bola hojne využívaná nútená práca domorodcov. Podobne svoju vládu, avšak nad územne navzájom oddelenými kolóniami upevňovala Veľká Británia. Tá napokon spojila trojicu kolónií na juhovýchode Západnej Afriky (Lagos, Pobrežie Nigeru a Severnú Nigériu) do jednej krajiny – Nigérie s centrom v Lagose. Veľmi heterogénnu krajinu však, podobne ako časti územia Zlatonosného pobrežia, spravovali z väčšej časti pomocou nepriamej vlády, teda s využitím miestnych elít. Miestnu vládu nemohli ignorovať najmä v domorodých štátoch na severe a juhovýchode Nigérie. Dokonca neskôr akceptovali aj čiastočné obnovenie ašantskej vlády na Zlatonosnom pobreží (Reid 2011). Základným problémom európskej nadvlády zostával nedostatok bielych kolonistov, ako aj snaha minimalizovať náklady na kontrolu a správu rozsiahlych území. Veď len britská Nigéria mala na začiatku 20. stor. 17 mil. obyvateľov žijúcich na ploche takmer trikrát väčšej ako Spojené kráľovstvo a Francúzska Západná Afrika dokonca na ploche viac ako 8-násobne väčšej než domovské Francúzsko ovládala v tom čase asi 11,6 mil. Afričanov[1] (Ottův slovník naučný 1895).

3.3.3.3 Kulminácia koloniálneho systému v Západnej Afrike od prvej do druhej svetovej vojny

Po nastolení priamej európskej nadvlády nad takmer celou Západnou Afrikou (okrem Libérie), sa snažili koloniálne správy nielen konsolidovať svoje postavenie, ale najmä zvýšiť ekonomickú efektivitu kolónií. Základným prostriedkom bolo vyberanie priamych daní, ktoré bolo jednou z príčin povstaní domorodcov. Ešte väčší odpor vyvolávali nútené práce a po vypuknutí 1. svetovej vojny aj často násilné (najmä vo francúzskych kolóniách) odvody do armád, pričom tie boli neskôr nasadzované i na európskych bojiskách. Samotná 1. svetová vojna sa priamo Západnej Afriky dotkla len okrajovo – malá nemecká kolónia Togo, kde mali v lete 1914 Nemci po mobilizácii k dispozícii len asi 350 (prevažne domorodých) vojakov a policajtov posilnených niekoľkými desiatkami belošských civilistov nemala šancu vzdorovať. Nečudo, že britské a najmä francúzske jednotky obsadili Togo v priebehu prvého mesiaca vojny – augusta 1914. Už počas 1. svetovej vojny si Británia a Francúzsko fakticky nemeckú kolóniu rozdelili – väčšinu získalo Francúzsko,[1] menšiu západnú časť si pripojila Británia k Zlatonosnému pobrežiu. Hoci o osude nemeckých kolónií sa formálne jednalo ešte na Parížskej mierovej konferencii, na stave vytvorenom už počas vojny sa nič nezmenilo. Do nami vymedzeného rámca Západnej Afriky spadali aj zmeny súvisiace s porážkou nemeckého Kamerunu (do r. 1916), ktoré skončili taktiež jeho čiastočným rozdelením a pripojením západného Kamerunu k britskej Nigérii, čím dosiahla táto kolónia z časti súčasné hranice.[2]

1 V nemeckom Togu, ktoré malo v r. 1912 asi 1 mil. obyvateľov, žilo 368 belochov, z toho 320 Nemcov (Klíma 2005).

1 Francúzske Togo sa stalo mandátnym územím Spoločnosti národov a tvorilo tak administratívne samostatné územie, ktoré na rozdiel od všetkých ostatných francúzskych území v regióne Západnej Afriky nebolo pričlenené k Francúzskej západnej Afrike.

2 Britský Kamerun (asi 10 % rozlohy Nemeckého Kamerunu v r. 1911-1916) sa stal mandátnym územím

Okrem rozdelenia nemeckých kolónií Západnú Afriku aj počas 1. svetovej vojny ovplyvnila mobilizácia nielen časti jej populácie, ale aj nároky materských krajín na dovoz surovín. Postupne bola v jednotlivých kolóniách zavádzaná špecializácia na jeden-dva druhy plodín, ktoré sa pestovali na čoraz rozľahlejších plantážach. Miestna ekonomika sa tak stále výraznejšie deformovala podľa ekonomických záujmov koloniálnych mocností, resp. nimi protežovaných koncernov. Posilňovala sa aj kontrola nad miestnym obyvateľstvom – najmä Francúzsko v duchu centralizmu a preferovania priamej vlády povolávalo do správy a riadenia svojich kolónií stále viac svojich úradníkov, vojakov, ale aj technického personálu, kým domorodcom prenechali len správu na najnižších stupňoch – predovšetkým správu vidieckych komunít. Naopak, Briti zachovávali aj vyššie postavené domorodé autority – často v pokračovaní miestnych panovníckych dynastií a náčelníkov a uplatňovali inštitút nepriamej vlády.[3] Aj Briti však mali problémy so spájaním dovtedy kultúrne, nábožensky i politicky veľmi rôznorodých území do jedného celku. Zvlášť citlivým problémom sa to stávalo v Nigérii, kde sa v jednom celku ocitli na jednej strane pôvodne otrokárske, často moslimské štáty a na druhej strane ich častá bývalá korisť – neštátne miestne komunity prevažne animistického obyvateľstva (Reid 2011).

Postupne sa prejavoval aj hospodársky rozvoj Západnej Afriky, ktorá aj vďaka zlepšenej dostupnosti sa stále viac zapájala do svetového obchodu. To však vytváralo do budúcna rôzne riziká – najmä intenzívne zvyšovanie pestovania podzemnice olejnej v západnej časti Sahelu, do ktorého sa zapájalo vo veľkom aj miestne obyvateľstvo, viedlo k zosilneniu tlaku na pôdu – rozsiahle oblasti saván sa menili na monokultúrne plantáže. Rovnako na juhu v pásme tropického lesa pokračovalo nahrádzanie pôvodného pralesa zakladaním plantáží – popri palme olejovej sa na pobreží Guinejského zálivu dramaticky zvyšovala plochy pestovania kakaovníka – najmä na Zlatonosnom pobreží (v Ghane) a v susednom Pobreží Slonoviny. Postupne zanikalo aj stále pretrvávajúce otroctvo – bývalí otroci sa menili na námezdné sily na plantážach a to aj v službách domorodých vlastníkov pôdy. Títo bývalí otroci tak stále zostávali závislí na svojich bývalých pánoch. Napr. v severnej Nigérii bolo otroctvo definitívne zrušené až v r. 1936. Postupne sa posilňoval aj európsky kultúrny vplyv – samozrejme najmä na juhu v pôvodne animistických spoločenstvách, kde pod ochranou koloniálnych úradov mohli už nerušene pôsobiť misie rôznych kresťanských cirkví – často v spojitosti s formujúcim sa africkým synkretizmom tak vznikali čoraz početnejšie kresťanské komunity avšak poznamenané výrazne africkou kultúrou a religiozitou. V pásme Sahelu však podobná misijná činnosť narážala na prakticky neprekonateľnú bariéru pevného islamu, ktorý síce musel v podobe domorodých ríš kapitulovať pred mocenskou prevahou Európanov, no pevne im odolával práve v kultúrnej rovine. Navyše európske koloniálne správy vedomé si krehkosti svojho postavenia príliš neprovokovali mos-

Spoločnosti národov. V rámci dekolonizácie a prípravy nezávislosti Nigérie sa rozhodlo usporiadať referendum o budúcnosti tohto maximálne 100 km širokého a až 1000 km dlhého pohraničného pásma. Na základe plebiscitu sa južná (prevažne kresťanská) časť územia pripojila k už nezávislému Kamerunu (bývalému Francúzskemu Kamerunu), kým severná prevažne moslimská časť zostala súčasťou nezávislej Nigérie (Klíma 2012).

3 Kým na francúzskom Pobreží Slonoviny pripadal v r. 1926 jeden biely úradník na asi 18 tis. Afričanov, v britskej Nigérii to bol jeden biely úradník na až 70 tis (Ilife 2001).

limov a ich tradičné autority v podpore aktivít, ktoré by boli vnímané ako vyslovene proti-moslimské a mohli by byť príčinou vypuknutia rozsiahlych povstaní a nepokojov. Aj tento prístup viedol postupne k prehlbovaniu vnútorných rozdielov v Západnej Afrike. Pobrežné oblasti, ktoré boli pôvodne zalesnenou málo významnou perifériou sa pod európskou nadvládou menili na relatívne prosperujúce centrá obchodu, koloniálnej správy a produkčného hospodárstva na export, kde aj obyvateľstvo aspoň v obmedzenej miere bolo zasiahnuté kultúrnymi vplyvmi Západu (misijnou činnosťou a s ním spojeným rozvojom školstva), vnútrozemské pásmo Sahelu sa naopak do istej miery uzatváralo najmä kultúrne (islam, tradičné autority, odpor k vonkajšiemu svetu a novotám), no aj jeho ekonomický rozvoj bol výrazne pomalší – hoci aj tu sa rozširovalo pestovanie plodín na vývoz, profit z neho bol nižší aj vďaka vyšším nákladom na dopravu. Naopak, domáca remeselná výroba definitívne podliehala stále masívnejšiemu dovozu priemyselného tovaru z Európy a ostatných krajín (látky, náradie, výrobky). Tieto rozdiely neskôr ešte výraznejšie prehĺbili objavy niektorých strategických nerastných surovín – najmä ropy v delte Nigeru, ktoré nerovnováhu medzi juhom a severom ešte viac prehĺbili.

Celkovo sa odhaduje, že v prvej polovici 20. stor. vzrástla reálna hodnota západoafrického obchodu až 15 krát (Ilife 2001). Prudký rozvoj západoafrickej produkcie síce zabrzdila hospodárska kríza v 30-tych rokoch, ako aj obdobie 2. svetovej vojny, no po nej opäť začal prudko rásť dopyt po plodinách a čoskoro aj surovinách zo Západnej Afriky. Táto postupujúca premena zasahovala stále väčšie masy Afričanov, ktorých počet postupne stále rýchlejšie začínal rásť. Napr. vo Francúzskej Západnej Afrike (bez Toga) žilo v roku 1920 11,47 mil. obyvateľov, z ktorých však len 8,4 tis (0,07 %) bolo neafričanov, prevažne Francúzov.[1] Podobná situácia bola v britských kolóniách, kde popri 20,5 mil. Afričanov (z toho 17,5 mil. v Nigérii) žilo len okolo 5 tis. belochov (Statesman‘s Year-Book 1921). Síce na pohľad nie veľmi nápadne, ale nezvratne sa aj tradičná Západná Afrika menila práve v prvej polovici 20. stor., dokonca tak rýchlo, že si to nie veľmi dostatočne uvedomovali aj samotné koloniálne mocnosti. Hoci počet obyvateľov ešte nerástol tak dramaticky rýchlo ako v neskorších časoch – v britských západoafrických kolóniách dosiahol v r. 1944 27,2 mil. obyvateľov (z toho 21,3 mil. v Nigérii) a vo francúzskych v r. 1938 15 mil. obyvateľov (Statesman‘s Year-Book 1946) a ani počet belochov sa výrazne nezvyšoval – vo francúzskych dŕžavách tvoril len 0,18 % populácie – situácia sa menila. Aj do domorodých populácií – aspoň v prístavných metropolách a ich okolí prenikal moderný život. Šírilo sa európske vzdelanie, aspoň malá časť Afričanov sa menila na proletariát – ako robotníci v prístavoch a podnikoch na prepravu a čiastočnú úpravu exportných komodít, či neskôr aj ako baníci. Práve medzi nimi, rovnako ako medzi síce nepočetnou, ale predsa len vznikajúcou africkou inteligenciou sa začínali šíriť vtedy veľmi populárne myšlienkové a politické prúdy ako marxizmus, či komunizmus. Najmä vo francúzskych územiach sa tieto ľavicové trendy ľahšie šírili aj vďaka tomu, že v samotnom Francúzsku sa v 30-tych rokoch dostala k moci ľavicová sociálnodemokratická vláda.

1 Iba v Senegale bol podiel neafrických kolonistov (opäť z 85 % Francúzov) vyšší – niečo vyše 4 tis. týchto obyvateľov tvorilo 0,3 % obyvateľstva Senegalu, teda stále veľmi nízke číslo (Statesman‘s Year-Book 1921). Zaujímavosťou bol na začiatku 20. stor. príchod niekoľkých stoviek kolonistov z Libanonu, ktorí sa usadili najskôr v pôvodnej metropole Senegalu - Saint Louis, ale neskôr i v novej metropole Dakar.

2. svetová vojna sa Západnej Afriky dotkla priamo ešte menej ako tá prvá. Mocnosti Osi tu nemali žiadne základne, no v západoafrických vodách operovali nemecké ponorky. Aj preto mali veľký strategický význam hlavné koloniálne prístavy, ktoré slúžili ako námorné základne. Ozveny vojny v Európe a severnej Afrike do Západnej Afriky zaniesla najmä otázka postavenia francúzskych kolónií po kapitulácii Francúzska pred Nemeckom v r. 1940. Správa Francúzskej Západnej Afriky zachovala vernosť kolaborantskej vlády vo Vichy, čo sa s podporou Británie snažili zmeniť Slobodní Francúzi pod vedením generála de Gaulla. Avšak britský pokus násilne obsadiť prístav Dakar v septembri 1940 stroskotal[2] a až v r. 1942 došlo v súvislosti so spojeneckou inváziou do severnej Afriky k zmene vlády v tejto kolónii a jej pripojeniu sa k slobodnému Francúzsku. Vzhľadom na charakter francúzskej vlády tieto konflikty výrazne podrývali autoritu francúzskej koloniálnej správy medzi Afričanmi. Pochopiteľne s nadšením Afričanov sa nestretlo ani okamžité zapojenie tejto kolónie do vojnového úsilia v závere 2. svetovej vojny spojené opäť aj s povolávaním domorodých vojakov do armády – bolo ich zverbovaných asi 100 tisíc (Klíma 2012).

3.3.4 Západná Afrika – rýchla dekolonizácia a problémy nových postkoloniálnych štátov v druhej polovici 20. stor.

Hoci 2. svetová vojna nezasiahla do diania v Západnej Afrike tak intenzívne a bezprostredne, ako v iných častiach sveta, dôsledky tohto mocenského zápasu sa odrazili na vývoji tejto časti Afriky podstatným spôsobom. Za niekoľko dekád európskej koloniálnej nadvlády došlo k tak závažným zmenám západoafrickej spoločnosti, že sa čoraz aktívnejšie začínala dožadovať svojich politických práv. Nové globálne rozdelenie síl v podobe bipolárneho usporiadania sveta navyše výrazne zužovalo manévrovací priestor tradičným koloniálnym veľmociam, ktoré čelili čoraz silnejšiemu tlaku jednak zvonka zo strany superveľmocí, jednak zvnútra zo strany veľkej časti svojich vlastných občanov, ktorým už nedokázali ich vlády odôvodniť zmysel koloniálnej nadvlády. A tak sa začínali pomery v Afrike rýchlo meniť, obzvlášť v Západnej Afrike, kde chýbali významnejšie komunity bielych kolonistov, ktoré by sa dožadovali udržania svojich privilégií, či majetkov. Lenže pokusy udeliť západoafrickým kolóniám samosprávu zastarávali rýchlejšie ako sa stihli poriadne rozvinúť a rýchlo prešli do vyhlásenia úplnej nezávislosti. Na druhú stranu sa však ukázal veľmi prehnaný idealizmus dúfa-

2 V boji o prístav Dakar sa stretli najmä britské a francúzske námorníctvo a jednotky letectva. Francúzske vichystické sily dokonca v odvete za britské útoky na Francúzske Alžírsko (potopenie časti francúzskej flotily pri Mers el Kebir) a Senegal podnikli aj nálet na britský Gibraltár. Motívom na pokus o obsadenie Dakaru bola strategická poloha prístavu a jeho dobré vybavenie, ako aj fakt, že v Dakare boli uložené z Francúzska evakuované zlaté rezervy Francúzskej banky, ako aj zlaté rezervy poľskej exilovej vlády. Zisk Dakaru mal však hlavne zabrániť, aby dovtedy víťazné Nemecko nemohlo prístav získať pre seba, čím by ohrozilo pre Britániu životne dôležité konvojové trasy v Atlantickom oceáne. Zároveň sa Dakar mal stať vlastnou základňou Slobodných Francúzov pod vedením generála de Gaulla, ktorí odmietli francúzsku kapituláciu pred Nemeckom. Neúspech operácie na dlho oslabil autoritu de Gaulla v Británii, hoci onedlho sa podarilo podobný plán uskutočniť aspoň vo Francúzskej rovníkovej Afrike – úspešným ovládnutím Gabonu a Francúzskeho Konga, pričom centrom francúzskeho odboja sa stalo Brazzaville.

júci, že keďže západoafrickým kolóniám (s výnimkou portugalských) nebolo násilím bránené v ich ceste k nezávislosti, odrazí sa to v pokojnom a demokratickom budovaní nových štátov. Reálny vývoj väčšiny nových západoafrických štátov však ukázal, že ich budovanie, či dokonca len zabezpečenie ako-tak stabilnej existencie je oveľa problematickejšie, ako získanie formálnej štátnej nezávislosti.

3.3.4.1 Rýchla cesta k nezávislosti francúzskych a britských západoafrických kolónií

Po 2. svetovej vojne dochádzalo k ďalším závažným zmenám aj v Západnej Afrike. Dokonca ani Francúzsko už nemohlo ignorovať rastúce snahy o emancipáciu svojich afrických území. Aj pod tlakom svojich zámorských území (tento pojem stále častejšie nahrádzal pojem kolónie), ktoré si uvedomili svoj význam pre „materskú" krajinu práve počas 2. svetovej vojny, došlo v novom republikánskom režime Francúzska (tzv. 4. republike) k zmene. Zámorské územia, medzi nimi aj Francúzska Západná Afrika, získali zastúpenie vo francúzskom parlamente. Hoci po parlamentných voľbách v r. 1945 zasadli do francúzskeho národného zhromaždenia iba 10 poslanci za Francúzsku Západnú Afriku, dôležité bolo, že z nich šiesti boli Afričania. Aj to stačilo na to, aby boli predkladané zákony, ktoré vytvorili z francúzskeho koloniálneho impéria oficiálne Francúzsku úniu a v zámorských územiach postupne zrušili delenie obyvateľstva na francúzskych občanov (malej skupiny asimilovaných Afričanov a nepočetných belochov) a „domorodcov" bez politických práv – čím umožnili postupne zapojenie Afričanov do politického života. Rovnako bol zrušený aj nenávidený inštitút nútených prác.[1] Snaha o formálnu reformu francúzskeho koloniálneho impéria však celkovo nebola úspešná, pretože väčšina politicky aktívnych Afričanov v týchto snahách pomerne oprávnene videla iba snahu o formálne zastretie faktu, že francúzska koloniálna nadvláda bude v podstate pokračovať. Začiatkom 50-tych rokov sa francúzska koloniálna politika musela vyrovnávať s novými výzvami. Počet obyvateľov Západnej Afriky a najmä počet obyvateľov prístavných metropol začal prudko rásť,[2] čo sa okrem iného odrazilo i na zvyšujúcej sa politickej aktivite Afričanov prejavujúcej sa vznikom afrických politických strán. Už v roku 1946 bola na Pobreží Slonoviny založená Demokratická strana na čele s F. Houphouët-Boignym, ktorá pôvodne spolupracovala s ďalšími skupinami v ostatných kolóniách presadzujúcimi zatiaľ najmä politický odpor proti koloniálnej správe v rámci celej Západnej Afriky. Avšak hroziace politické rozpory, ako aj uvedomenie si ešte stále značnej sily koloniálnej správy viedli práve Boignyho k ukončeniu spolupráce s francúzskymi komunistami, či inými radikálmi a naopak ho nasmerovali k výhodnejšej spolupráci s francúzskymi inštitúciami

1 Tento zákon predložil parlamentu poslanec F. Houphouët-Boigny – budúci dlhoročný prezident Pobrežia Slonoviny.

2 Napr. počet obyvateľov Konakry v Guinei vzrástol v rokoch 1936-1951 z 11 na 60 tis., Abidjanu z 21 na 74 tis. obyvateľov. Hlavnou metropolou zostával Dakar, ktorý v tomto období vzrástol z asi 100 tis. obyv (aglomerácia) na 229 tis. a potom do roku 1960 až na 359 tis. obyvateľov. Ešte rýchlejšie vtedy rástol Abidjan, ktorého počet obyvateľov sa do roku 1960 zdvaapolnásobil na 192 tis. obyv (Klíma 2012, Le Monde diplomatique 1959, Macrotrends 2020).

a k politickému konzervativizmu (vrátane okázalého sa hlásenia k rímskokatolíckej cirkvi), čím na oplátku od Francúzov získal mnohé ekonomické i politické výhody a Pobrežie Slonoviny sa postupne stalo najbohatšou kolóniou Francúzskej Západnej Afriky (Handloff 1988). Naopak, radikálne, marxizmom ovplyvnené postoje postupne presadzoval najmä odborársky vodca A. Sékou-Touré vo Francúzskej Guinei. O akúsi svojskú strednú cestu medzi oboma prúdmi sa snažil senegalský politik L. S. Senghor, ktorý vytvoril ideológiu négritude (černošstva) orientovanú na špecifické africké korene a vytvorenie jednotného afrického bloku. Kríza správy francúzskych kolónií sa naplno prejavila v polovici 50-tych rokov. Francúzska Západná Afrika bola rozdelená na autonómne kolónie a jej obyvatelia nadobudli právo voliť do miestnych parlamentov. Rozdelením tohto veľkého koloniálneho útvaru na viacero menších častí sa mala zabezpečiť ich väčšia závislosť na Francúzsku, no motiváciou k zachovaniu zväzkov s „materskou" krajinou mali byť aj zvýšené francúzske investície – len v rokoch 1947-1956 bolo do Francúzskej Západnej Afriky investovaných 2,6 krát viac prostriedkov, ako za obdobie rokov 1903 – 1946 (Zídek 2004). Popredným stúpencom tejto politiky sa stal práve Houphouët-Boigny, ktorý aj ako prvý černoch získal post ministra vo francúzskej vláde. Systém delenia na menšie administratívne útvary vyhovoval čoraz viac i ostatným africkým politikom, hoci existovali aj smery snažiace sa o udržanie „africkej jednoty". Veľmi aktívny bol v tomto smere najmä L. S. Senghor, ktorému sa podarilo presadzovať istý čas smerovanie k formálnemu zjednoteniu francúzskych kolónií v časti pásma Sahelu v Malijskej federácii, napokon však toto spojenie so Senegalom deklaroval len susedný Francúzsky Sudán pod vedením M. Keitu (1959). Avšak aj toto spojenie nemalo dlhé trvanie. Rozpory medzi jednotlivými prúdmi ďalšieho politického smerovania Francúzskej Západnej Afriky však napokon rozhodli udalosti v Alžírsku a v samotnom Francúzsku.

Aj Británia rýchlo menila postoj k svojim západoafrickým kolóniám. Jej systém nepriamej vlády prostredníctvom protektorátnej správy a spriaznených (či skorumpovaných) tradičných elít (náčelníkov a domorodých vládcov) však dostával vážne trhliny. Proti tomuto systému sa stavala vznikajúca africká inteligencia, ktorá získala moderné, nezriedka aj európske či americké vzdelanie a ktorá chcela premeniť kolónie na moderné štáty, ktoré však územne budú pokračovaním Britmi čiastočne umelo vymedzených veľkých koloniálnych celkov. Britskú snahu o posilňovanie moci tradičných elít a domorodých protektorátov vnímali ako zámer pomocou trieštenia afrických území a podporou najkonzervatívnejších prúdov v africkej spoločnosti udržiavať Afriku v podriadenom postavení. Od roku 1946 aj Veľká Británia pristúpila k formovaniu africkej samosprávy – lídrami sa v tomto smere stalo najmä Zlatonosné pobrežie a čiastočne i Sierra Leone. Kým na Zlatonosnom pobreží okrem problému postupného prenosu kompetencií z rúk britského guvernéra do rúk miestneho parlamentu a vlády sa stal spočiatku ústredným problémom politický súboj medzi populárnym politikom K. Nkrumahom a tradičnými elitami – napr. panovníkom Ašantov a ďalšími, v Sierra Leone to bol tradičný a prehlbujúci sa rozpor medzi potomkami oslobodených otrokov – kreolov vo Freetowne, ktorí si uzurpovali moc a väčšinovým pôvodným obyvateľstvom vnútrozemia. Kwame Nkrumah napokon vo voľbách v r. 1956 získal väčšinu

v parlamente Zlatonosného pobrežia a začal pripravovať vyhlásenie nezávislého štátu. Tomu sa zástupcovia Ašantov a ďalší náčelníci márne snažili zabrániť úsilím o vznik vlastných nezávislých štátikov. Britská vláda napokon uzavrela dohody s K. Nkrumahom v presvedčení, že vzdelaný právnik bude budovať moderný demokratický štát založený na občianskej spoločnosti, ktorý si vezme príklad z britského parlamentného systému. V r. 1957 tak vznikol prvý nezávislý africký štát v subsaharskej Afrike, ktorý však prijal nový názov – Ghana. Formálne Ghana zostávala domíniom v rámci britského impéria, no rýchlo sa ukazovalo, že jej premiér K. Nkrumah má iné ambície. Jeho politika sa stávala stále autoritárskejšia a tiež čoraz viac ovplyvňovaná aj ľavicovými názormi na usporiadanie spoločnosti. V r. 1960 sa z Ghany stala republika a z Nkrumaha jej prezident (Klíma, V. 2003a).[1]

Hoci vo všeobecnosti sa konštatuje, že Francúzsko sa svojich kolónií vzdávalo oveľa menej ochotne než Veľká Británia, pre Západnú Afriku to celkom neplatí. Dôvody sme už spomenuli. Francúzsko si realisticky uvedomovalo, že ekonomický profit z týchto kolónií zďaleka nie je taký vysoký, aby sa kvôli nemu oplatilo zvyšovať výdaje na ich násilné udržanie. Nebolo ani treba chrániť belošských (francúzskych) kolonistov, keďže ich počet bol zanedbateľný. Preto sa francúzske vlády čoraz viac pokúšali orientovať na spoluprácu s lojálnymi africkými politikmi ako bol F. Houphouët-Boigny. Na rýchlo sa meniace demografické, sociálne a politické pomery reagovalo Francúzsko tým, že postupne odovzdávalo (podobne ako Briti) samosprávu do rúk miestnym politickým reprezentáciám. Nerozvinutosť demokratickej politickej kultúry Afričanov však mala za následok, že takmer okamžite sa objavila tendencia k vytváraniu monotónnej politickej štruktúry reprezentovanej v každej z kolónií vedúcou stranou hlásajúcou v rôznej intenzite politickú emancipáciu afrických území. Iné konkurenčné strany vznikali (ak vôbec) spravidla na kmeňovom základe s cieľom udržať politické postavenie určitých etník, či ich (náčelníckych) elít. Francúzsku tento systém vyhovoval, keďže sa pokúšalo nakloniť si, v niektorých prípadoch aj vytypovaných, vedúcich predstaviteľov hlavných strán, avšak nie vždy sa to podarilo. To sa ukázalo predovšetkým v už spomínanej Guinei. V roku 1957 prebehli v jednotlivých súčastiach Francúzskej Západnej Afriky voľby, na základe ktorých sa konštituovali prvé domáce vlády. Zo zanikajúcich kolónií sa tak mali stať autonómne štáty. V Guinei sa stal premiérom A. Sékou-Touré, ktorý aj vďaka svojej inklinácii k marxizmu presadzoval získanie úplnej nezávislosti. Práve v tomto období vstúpili do diania vonkajšie faktory. Eskalujúca vojna v Alžírsku viedla v roku 1958 k hlbokej politickej kríze vo Francúzsku, ktorá hrozila prerásť do občianskej vojny. V rámci politických reforiem vedúcich k vytvoreniu tzv. 5. republiky a spojených s nástupom Ch. de Gaulla ako jej prezidenta došlo i k snahe reformovať väzby Francúzska a jeho zámorských

1 K. Nkrumah sa stal klasickým africkým diktátorom, krajinu zaťažoval jednak megalomanskými projektami, ale aj svojimi medzinárodnými „štátnickými“ ambíciami – viackrát vysielal jednotky ghanskej armády do rôznych krízových oblastí v Afrike. V medzinárodnej sfére si však aj vďaka súpereniu v rámci bipolárneho sveta udržiaval kredit významného afrického štátnika – hoci mu nedôveroval Západ kvôli jeho inklinácii k „afro“marxizmu a ani Východ, lebo prejavoval až príliš veľkú náklonnosť k náboženstvám. Napokon jeho vládu ukončil v r. 1966 prevrat v čase keď bol Nkrumah na ceste v zahraničí, takže sa do Ghany už nevrátil a azyl našiel u svojho priateľa A. Sékou-Tourého v Guinei (Klíma 2012).

území do podoby konfederatívneho Francúzskeho spoločenstva. O novom postavení mali rozhodnúť referendá v zanikajúcich kolóniách. Kým ostatné francúzske územia sa pre daný moment uspokojili s postavením autonómnych štátov a referendá s nemalým prispením nových vládnych elít odsúhlasili novo definované Francúzske spoločenstvo, Guinea to odmietla a pod vedením A. Sékou-Tourého vyhlásila úplnú nezávislosť. Nový prezident okamžite zavádzal v krajine systém jedinej vládnej strany a vzhľadom na faktický francúzsky bojkot orientoval svoju krajinu na spoluprácu so Sovietskym zväzom a jeho satelitmi, pričom si však ponechával dostatok vlastnej nezávislosti. Francúzsko, ktorému sa ani tvrdým bojkotom nepodarilo Guineu zlomiť, ba naopak ju priam vohnalo do „náručia" Sovietov, napokon rezignovalo na pokus udržať v pozmenenej podobe francúzske impérium a súhlasilo s jeho rozpustením, pričom si však francúzska vláda a prezident dali záležať, aby si, pokiaľ možno, udržali aspoň s čo najviac novými hlavami štátov nadštandardné vzťahy (Záhořík 2010). Postupne v roku 1960 tak získali plnú nezávislosť všetky bývalé francúzske kolónie v Západnej Afrike. Prvou sa stalo Togo, ktoré malo formálne štatút zvereneckého územia OSN (ako bývalá nemecká kolónia) pod správou Francúzska (nasledovalo tak Kamerun s rovnakým štatútom). Teraz už bývalé Francúzske Togo sa však muselo zmieriť s tým, že západné (Britské) Togo sa už v r. 1956 definitívne zjednotilo s vtedy ešte britskou Ghanou, moc v krajine prevzal prezident S. Olympio, ktorý patril k pragmatickým politikom a udržiaval s Francúzskom korektné vzťahy. Dokázal udržať istú ekonomickú a do značnej miery i politickú stabilitu, no od počiatku sa proti nemu formovala etnicky motivovaná opozícia. Napokon sa prezidentovi stal osudný odpor k budovaniu armády a stal sa tak prvým z afrických prezidentov zvrhnutých vojenským prevratom – už v januári 1963.[2] (Nekola 2015). Podobne pragmatický režim sa vytvoril pod vedením L. S. Senghora v Senegale. Ten opustil myšlienku vytvorenia Africkej federácie a svojím jednostranným vystúpením z federácie Mali, ktorá ani reálne nestihla fungovať a vyhlásením nezávislosti Senegalu odsúdil tento projekt k zániku, hoci novovznikajúce Mali (bývalý Francúzsky Sudán) sa márne pokúšalo ešte vytvoriť spojenia s ďalšími štátmi (napr. s Guineou a Ghanou). L. S. Senghor vybudoval v Senegale systém, kde si udržiaval dlhodobo neotrasiteľnú pozíciu hlavy štátu, na africké pomery však išlo o pomerne liberálny systém, ktorý sa jednoznačne orientoval na spoluprácu s krajinami Západu – to bola aj príčina zmrazenia vzťahov Senegalu s Mali a čiastočne i s Guineou. Ešte užšiu spoluprácu s Francúzskom udržiavalo Pobrežie Slonoviny pod vedením F. Houphouët-Boignyho, ktorý dokonca Francúzsku zveril aj obranu svojej krajiny. Naopak, chudobné vnútrozemské Mali pod vedením M. Keita sa orientovalo na východný blok. Aj po vzore Guiney sa režim v Mali začal hlásiť k africkej modifikácii marxizmu a žiadal o pomoc (najmä vojenskú) komunistické štáty, napriek tomu si však udržiaval korektné vzťahy aj s Francúzskom.[3] (Zídek 2004). Jednoznačne profrancúzske reži-

2 Bol síce prvým zvrhnutým (a počas prevratu aj zavraždeným) africkým prezidentom, no už onedlho nie jediným. Priamo v roku 1963 prebehol ešte prevrat v susednom Benine a do ďalších 4 rokov sa odohralo v Západnej Afrike ďalších 8 prevratov, napr. v Nigérii len v r. 1966 až dva úspešné (Midleton, Heater, 1991).

3 To bol rozdiel oproti Guinei, kde A. Sékou-Touré prerušil v rokoch 1965-1977 úplne diplomatické styky s Francúzskom. Na druhú stranu Mali prerušilo už v prvej polovici 60-rokov vzťahy so Senegalom a jediná železnica spájajúca túto chudobnú vnútrozemskú krajinu so svetom tak bola odstavená (Nekola 2015).

my panovali aj v novovzniknutej Hornej Volte (Burkine), Nigeri a Dahome (Benine). V týchto krajinách sa k moci dostali prezidenti – diktátori, ktorí zavádzali často „svojrázne" režimy a zároveň sa výrazne orientovali aj na spoluprácu s Pobrežím Slonoviny, ktoré profitovalo ako ekonomické centrum veľkej časti bývalej Francúzskej Západnej Afriky. Abidjan ďalej rástol na významnú metropolu, na kakaovníkových plantážach Pobrežia Slonoviny nachádzali prácu aj obyvatelia Hornej Volty (Klíma 2012).

Pre Britov sa po „strate" Ghany stala kľúčovou otázkou v Západnej Afrike stále ľudnatejšia Nigéria. Otázkou nebolo, či z nej odísť, ale ako. Problémom bola príliš heterogénna krajina. Hoci už pod britskou nadvládou bola Nigéria rozdelená na federáciu prevažne animisticko-kresťanského juhu a moslimského severu, napokon bol juh rozdelený na dve časti – východ a západ. Tu už svoju úlohu zohrávala etnicita – na juhozápade dominovali Jorubovia, na juhovýchode Igbovia. Avšak ani toto delenie neuspokojovalo miestne etnické a mocenské záujmy. Briti ešte stihli od juhozápadu oddeliť ako samostatný štát federácie Lagos s okolím. Za tejto situácie získala v r. 1960 Nigérijská federácia nezávislosť ako britské domínium. V roku 1961 sa k nej pridala po referende i časť Britského Kamerunu. V r. 1963 sa Nigéria úplne odpútala od Británie premenou na republiku, to však nebolo jej hlavným problémom. Tým od jej vzniku zostávala otázka delenia moci medzi rôzne často navzájom pomerne antagonistické etnické skupiny. Kým ešte na začiatku 60-tych rokov doznievala politická sila moslimského severu s odkazom na pozície kalifátu Sokoto, ktorý si síce Británia podmanila, avšak rešpektovala autority miestnych vládcov, od získania nezávislosti začal ešte viac stúpať význam juhu, pretože sa postupne rozširovala ťažba ropy v delte Nigeru. Toto „čierne zlato" sa malo stať jednou z latentných príčin konfliktov v Nigérii. Ropné bohatstvo na jednej strane dávalo vládam dostatočné prostriedky, aby udržali hoci aj násilím jednotu krajiny, na druhej strane podnecovalo nové a nové konflikty o moc a samozrejme predovšetkým živilo korupciu (Klíma, V. 2003b).

Kým udržanie si Nigérie pre Veľkú Britániu neprichádzalo do úvahy, relatívne malé Sierra Leone a Gambia dávali istú šancu na zachovanie britského vplyvu. Sierra Leone napokon získalo nezávislosť už v r. 1961, keď nová vláda vedená M. Margaiom – predstaviteľom vnútrozemských etník získala od Británie vládu nad krajinou proti záujmom kreolov vo Freetowne, ktorí neboli dostatočne ústretoví voči britským záujmom.[1] M. Margai začal zavádzať „osvedčený" systém prenasledovania opozície. Tak sa dostal v tejto krajine už vyše 170 ročný zápas medzi potomkami oslobodených otrokov a miestnymi obyvateľmi do novej fázy. V susednej Libérii si kreoli udržali moc, avšak prezident W. Tubman, ktorý stál od 2. svetovej vojny na čele tejto nezávislej republiky, si vybudoval osobnú diktatúru, ktorú navyše pomerne štedro podporovali Spojené štáty (Záhořík 2010). Pragmaticky sa však usiloval znížiť napätie tým, že postupne podporoval istú emancipáciu dovtedy absolútne zaznávaného libérijského vnútrozemia. Domorodí Afričania postupne získali volebné právo a formálne boli postupne zrovnoprávnení s kreolmi na pobreží, avšak v skutočnosti zostávala rivalita medzi oboma skupinami obyvateľstva Libérie zachovaná.

1 Išlo o zachovanie britských námorných a vojenských základní.

Ako zatiaľ posledná získala v r. 1965 nezávislosť v Západnej Afrike britská Gambia. Po tomto roku už zostávala v regióne priamo prítomná len posledná koloniálna mocnosť – Portugalsko. Jeho autoritárska vláda faktického diktátora Salazara sa, podobne ako v ostatných častiach sveta a najmä Afriky, odmietala vzdať svojich zámorských dŕžav. Pritom práve jej dve západoafrické kolónie už nemali ani pre Portugalsko hospodársky význam, len prestížny. Kapverdy sužovali suchá a opakujúce sa hladomory, ktoré viedli k neustálej migrácii obyvateľov do zámoria – stále častejšie aj do Ameriky. Chudobná Portugalská Guinea zasa patrila medzi najzaostalejšie krajiny Afriky. A predsa sa práve spojením týchto dvoch kolónií – jedna dodala ambicióznych politikov a vodcov a druhá svojim močaristým a takmer nepriechodným terénom poskytla útočisko – vzniklo postupne ohnisko protikolonálneho odporu, ktorý pripravil Portugalsko nielen o jeho africké kolónie, ale bol aj jednou z príčin pádu tamojšieho autoritárskeho režimu. Hlavným predstaviteľom odboja sa stal A. Cabral zmiešaného kapverdsko-guinejského pôvodu – povodne poľnohospodársky inžinier, ktorý sa už od druhej polovice 50-tych rokov prihlásil k marxizmu a postupne od roku 1963 rozpútal ozbrojený odboj proti portugalskej nadvláde v Portugalskej Guinei. Základňou odboja sa stala susedná Guinea, odkiaľ prenikali partizánske (pre Portugalcov teroristické) oddiely a útočili na infraštruktúru a opevnené posty vládnych síl. V ťažko prehľadnom teréne, kde sa nedala uplatniť ani technická, ani početná prevaha moderne vyzbrojenej portugalskej armády, postupne ovládli odbojári rozsiahle územia a do začiatku 70-tych rokov dokázali portugalské sily chrániť už len hlavné centrá krajiny. A. Cabral bol navyše charizmatický politik, ktorý si vystupovaním po celom svete dokázal nakloniť sympatie verejnej mienky a okrem toho získať výraznú finančnú pomoc a dodávky zbraní najmä zo Sovietskeho zväzu a od jeho spojencov. V r. 1972 bol na pôde OSN on a jeho strana uznaný ako predstaviteľ ľudu Guiney-Bissau. Cabral však bol politický vodca, nie veliteľ z bojiska. Snažil sa brzdiť tradičnú brutalitu a svojvôľu revolučných oddielov a zavádzať na „oslobodených“ územiach síce marxistickú, ale predsa len istú zákonnosť. To bolo napokon dôvodom, prečo bol v exile zavraždený vlastnými vojenskými veliteľmi (1973). V tej dobe už Portugalsko nevládalo bojovať na viacerých frontoch – v Angole, Mozambiku i Guinei-Bissau a preto sa práve v Guinei fakticky obmedzilo iba na obranu hlavného mesta Bissau a niekoľkých základní, zvyšok krajiny prenechalo napospas povstalcom, ktorí už v r. 1973 vyhlásili jednostranne nezávislosť. Na jar 1974 padol v Portugalsku autoritársky režim a nová vláda už na jeseň toho istého roku uznala nezávislosť Guiney-Bissau. Protikoloniálna vojna síce skončila, ale pokoj v tejto malej a chudobnej krajine nenastal (Klíma 2015a). Podobne sa Portugalsko vzdalo i vlády nad Kapverdami, kde síce vzhľadom na limitovaný priestor neprebiehal ozbrojený odpor a väčšina obyvateľstva bola (aspoň navonok) lojálna portugalskému režimu, no na druhú stranu práve Kapverďania zohrávali výraznú úlohu v oslobodeneckom boji v Guinei-Bissau. Práve oni prevzali iniciatívu a zaslúžili sa o nastolenie marxistickej vlády nad Kapverdami pri vyhlásení nezávislosti v r. 1975, pričom bola snaha vytvoriť s Guineou-Bissau úniu (Klíma 2017).

3.3.4.2 Od ilúzií k tragédiám – problematická nezávislosť, diktatúry a konflikty

Niektoré z kolónií v Západnej Afrike ešte ani nestihli získať nezávislosť a v iných už nových štátoch sa objavovali čoraz väčšie problémy, vyplývajúce z kombinácie rôznych faktorov. Získaná politická nezávislosť neviedla k slobode, naopak v podstate vo všetkých krajinách regiónu sa ich vodcovia takmer okamžite uchyľovali k viac-menej zjavnému autoritárstvu, či otvorenej diktatúre. Z niektorých (na čelnom mieste A. Sékou-Touré, ale aj É. G. Eyadéma v Togu) sa stali nevypočítateľní despotovia, ktorí si neváhali neustálymi čistkami a terorom udržať svoju absolútnu moc, pričom si však zároveň masovým ovládnutím spoločnosti prostredníctvom systematického pestovania vlastného kultu osobnosti udržiavali aj značnú, hoci pochybnú podporu verejnosti. Iní vládcovia sa prejavili predovšetkým ako kleptokrati, ktorí sa zaujímali minimálne rovnomerne o moc i svoje majetky – tie rozmnožovali za cenu ožobračovania vlastného obyvateľstva a čoraz častejšie i za cenu rozkrádania humanitárnej pomoci zvonka (v Mali M. Taoré, v Nigeri francúzsky protežant H. Diori a ďalší). Boli medzi nimi aj v istom zmysle štátnici so širokým medzinárodným ohlasom (L. S. Senghor, F. Houphouët-Boigny, pôvodne i K. Nkrumah), hoci ani tí sa neubránili sklonom k autoritárstvu, klientelizmu a korupcii,[1] ba našli sa aj asketickí radikáli, ktorí chceli prísnym režimom udržať pokope svoju krajinu, pričom ani sami si nedopriali (na rozdiel od svojich podriadených) výrazný prepych (S. Koutché v Nigeri – zvrhol svojho predchodcu H. Dioriho) (Nekola 2015). V celkovom pohľade sa štáty vytvorené z bývalých francúzskych kolónií v Západnej Afrike vyhýbali vo väčšine aspoň do konca 20. stor. akútnej hrozbe svojho rozpadu, avšak práve za cenu vlád vyššie uvedených autoritárskych vodcov. Tieto režimy a to nielen vo frankofónnej časti Západnej Afriky, sa však stávali často terčom niekedy až veľmi početných vojenských prevratov. Zo všetkých 15 krajín regiónu sa vojenským prevratom v rokoch 1960-1990 vyhli iba 4 (Pobrežie Slonoviny, Senegal, Gambia a Kapverdy),[2] avšak v niektorých sa tento spôsob výmeny vlády stal prakticky pravidlom – v Nigérii a Burkine prebehli po štyri úspešné prevraty a v Ghane a Benine dokonca až po päť úspešných prevratov (Midleton, Heater, 1991). Ak zarátame aj pokusy o prevrat, tak rekordérom sa stal Benin, kde v rokoch 1963 – 1972 prebehlo celkovo až 9 prevratov a pokusov o prevrat.[3] (Nekola 2015). Príčinou takéhoto vývoja bola jednak skutočnosť, že v autoritárskych režimoch ani nebolo možné dosiahnuť zmenu vlády inak, než prevratom, no motívom bola i zhoršujúca sa ekonomická situácia. Počet obyvateľov stále prudko rástol, naopak ekonomická výkonnosť západoafrických krajín často klesala aj vďaka nekompetentnosti nových režimov, ktoré obsadili vládne posty v prvom rade svojimi stúpencami bez náležitých

1 Najznámejším počinom F. Houphouët-Boignyho bolo premenenie jeho rodného sídla Yamoussoukro na hlavné mesto Pobrežia Slonoviny (v r. 1983) s patričnou modernou výstavbou a následne i vybudovanie napodobeniny chrámu Sv. Petra v Ríme – katedrály Notre Dame de la Paix (1989). Tá sa stala najväčším kresťanským chrámom na svete – a bola darovaná Vatikánu. Stavba stála vtedy 300 mil. USD a prezident ju údajne dal postaviť z vlastných súkromných peňazí.

2 Ak zarátame aj neúspešné pokusy o prevraty, tak by bez prevratov boli v uvedenom období len Senegal (hoci aj tu bol jeden pokus, ktorý je niekedy klasifikovaný ako pokus o prevrat v r. 1963) a Pobrežie Slonoviny.

3 Rovnaké čísla, avšak až do roku 1990 majú aj Ghana a Nigéria. V Nigérii dokonca v r. 1966 prebehli až 2 úspešné prevraty a 1 neúspešný pokus.

odborných vedomostí. Ešte horšie to bolo v krajinách s marxistickou orientáciou, kde vyvlastnením a zoštátnením sa do vedenia podnikov dostali exponenti režimu, ktorí v nich videli iba príležitosť na vlastné obohatenie. Rozsiahla korupcia a bujnejúca byrokracia sa v krajinách, kde miery negramotnosti obyvateľstva boli v rámci sveta najvyššie, sa stali typické – miesta v štátnej správe sa totiž vytvárali často iba preto, aby nimi mohli byť odmenení stúpenci režimu. Ekonomickú situáciu zhoršovali i nekompetentné rozhodnutia s ďalekosiahlymi dôsledkami. Klasickým príkladom bola iniciatíva K. Nkrumaha v Ghane s vybudovaním obrovskej priehrady na rieke Volta, ktorá mala byť začiatkom nového ekonomického rozvoja vďaka výrobe elektrickej energie. Avšak ekonomický efekt zďaleka nevyvážil škody – zatopenie rozsiahlych území, presídlenie desiatok tisíc ľudí a najmä masívne zadlženie krajiny. S tým súviseli aj faktory, ktoré africkí politici nedokázali ovplyvniť – kolísanie cien komodít, ktoré produkovali, či to už bolo kakao, podzemnica olejná alebo nerastné suroviny ako bauxit (Guinea), urán (Niger) alebo ropa (Nigéria). Problémom bola najmä jednostranná orientácia (nielen západoafrických) ekonomík na vývoz jednej komodity, takže výkyvy trhu nebolo možné kompenzovať inými sektormi hospodárstva. Napriek tomu, tieto zdroje stačili na to, aby si vďaka príjmom z nich dokázali niektoré režimy udržať moc. Opäť to platilo pre Guineu A. Sékou-Tourého, ktorá sa ekonomicky držala nad totálnym kolapsom v 70-tych rokoch iba vďaka zvyšujúcemu sa exportu bauxitu (ovládala vtedy až 2/3 svetových zásob). Nigerský diktátor S. Koutché zasa svojou nekompromisnou politikou donútil Francúzsko skupovať takmer celú nigerskú produkciu uránu za často až o polovicu vyššie ceny, než boli bežné, no faktom zostáva, že aj tieto príjmy sa jednoducho „rozplynuli“, buď vďaka korupcii alebo nezmyselnými výdajmi, bez investícií do skutočného rozvoja krajín a zvyšovania kvalifikácie ich obyvateľstva (Nekola 2015). Labilitu väčšiny západoafrických režimov zvyšovali aj relatívne málo početné armády, v ktorých sa dali prevraty ľahšie zorganizovať. No svoj podiel mali aj záujmy bývalých a súčasných koloniálnych mocností – niektoré prevraty sa diali minimálne s vedomím Francúzska, či dokonca s jeho nenápadnou podporou. Najvážnejší pokus predstavoval zásah portugalských síl proti A. Sékou-Tourému v r. 1970 – dôvodom bola jeho podpora protiportugalskému odboju v susednej Guinei-Bissau. Útok 420 výsadkárov na Konakry však bol odrazený a výsledkom bolo, že guinejský režim rozpútal masové represie vrátane verejných popráv proti vlastným obyvateľom, ktorých podozrieval zo zrady (Klíma 2015a). V niektorých prípadoch boli na prevraty alebo pokusy o ne nasadení zahraniční žoldnieri (napr. v Guinei, Togu).

Ako sa však ukázalo, samotní diktátori, hoci aj tí najexcentrickejší,[4] neboli príčinou tých najtragickejších a najkrvavejších konfliktov v regióne. Pokiaľ si dokázali

4 Už toľkokrát spomínaný A. Sékou-Touré sa v istom zmysle podobal na akéhosi afrického Stalina – v obave o svoju moc si vytváral stále sebe poslušnejšie zložky režimu – gardy na úkor armády (ktorej nedôveroval), mládežnícke organizácie (do jedinej vládnej strany museli vstupovať deti povinne už v 7 rokoch). Urputne pestoval kult svojej osobnosti. A zároveň organizoval čistky – jeho ozbrojené zložky (milície) vrátane tajnej polície neustále odhaľovali nové pokusy o prevrat, resp. mnohí z prezidentových spolupracovníkov boli z týchto pokusov obvinení, popravení, či zavretí v táboroch, kde čoskoro zomreli. Odhaduje sa, že počas 26 ročnej vlády A. Sékou Tourého padlo za obeť jeho represiám asi 50 tis. Guinejčanov (Nekola 2015) – väčšina skončila v koncentračných táboroch – najmä v tábore Camp Boiro. Prezident neváhal zatýkať aj cudzincov, voči ktorým bol ešte podozrievavejší (Klíma 2012).

udržať moc, tak ich vláda predstavovala síce sotva akceptovateľnú, no predsa len nejakú formu politickej stability. Horšia situácia však nastala, ak získali vnútropolitické konflikty v rámci jednotlivých krajín dimenziu medzietnických, či separatistických konfliktov. Zatiaľ čo Libéria a Sierra Leone sa ešte v období do 80-tych rokov vyhli rozsiahlym vnútorným konfliktom a dokonca dosiahli istú mieru prosperity – napr. z Libérie diktátor W. Tubman aj vďaka štedrej finančnej podpore z USA, príjmov z exportu kaučuku a železnej rudy spravil lodiarskeho giganta.[1] Tubmana po jeho smrti vystriedal W. R. Tolbert, no ten bol po 9-ročnej vláde v r. 1980 pri prevrate zastrelený a krajina začala smerovať k vnútornému konfliktu a rozvratu, v ktorom sa čoraz naliehavejšie prejavoval tradičný rozkol medzi kreolmi a kmeňmi vo vnútrozemí. Podobne sa zhoršovala situácia v susednom Sierra Leone. Čím bola situácia nestabilnejšia, tým viac sa od jednotlivých krajín odvracala zahraničná pomoc a tým viac sa podlamovala schopnosť režimov udržať aspoň zdanie stability svojich štátov (Klíma 2012).

Najväčší rozsah získal vnútorný konflikt v najľudnatejšej Nigérii, kde boje o moc nad celou federáciou motivovala výrazne aj etnická a náboženská rivalita. Rastúce napätie eskalovalo prevratom v r. 1966, ktorý bol zo strany generála Aguiyi-Ironsiho z národnosti Igbov namierený tak proti Jorubom na západe, ako aj proti moslimským Hausom a Fulbom na severe. Novopečený prezident zrušil federáciu, no reakciou na jeho despotickú vládu sa stali etnické čistky na severe namierené práve proti Igbom. Po nich nasledoval ďalší prevrat (len pol roka po prvom), zavraždenie prezidenta a spolu s ním aj početnej skupiny armádnych dôstojníkov – opäť najmä Igbov. Na čelo štátu sa dostal podplukovník Y. Gowon z národnosti Hausov, ten sa spojil s predstaviteľmi Jorubov a v r. 1967 obnovil federáciu, ktorú už tvorilo 12 štátov. No proti federálnej vláde vzápätí povstal plukovník O. Ojukwu z národnosti Igbov a vedomý si nereálnosti ovládnutia celej Nigérie vyhlásil nezávislosť separatistickej Republiky Biafra na juhovýchode Nigérie. Spoliehal sa nielen na podporu svojho etnika, ale aj na to, že na území Biafry sa nachádzali práve sa rozvíjajúce bohaté ložiská ropy. Začala sa občianska vojna, do ktorej výrazne zasahovali aj rôzne štáty sveta podporou jednej zo strán.[2] Hoci vojna mala etnické pozadie, išlo najmä o mocenský boj, ktorý postupne vyhrala federálna vláda. Tej sa podarilo postupne obkľúčiť Biafru v juhovýchodnom vnútrozemí, najmä odrezať ju od prístupu k pobrežiu, čím stratila možnosť exportu ropy. Vďaka podpore zo zahraničia (leteckým mostom), masívnej propagande a teroru sa separatistickej vláde darilo klásť dlho odpor. Na obkľúčenom území prepukol hladomor a federálne jednotky postupne zmenšovali povstalecké územie. Na poslednú chvíľu prezident Biaf-

1 Monrovia sa stala významným prístavom a „lacná" libérijská vlajka spôsobila, že sa pod ňou zaregistrovala na začiatku 70-tych rokov najväčšia obchodná flotila na svete.

2 Biafru uznalo niekoľko afrických štátov, no najmä ju podporovalo Francúzsko v snahe podkopať autoritu Nigérie, ktorá nepatrila do jej záujmovej sféry. Vďaka masívnej propagande sa darilo Biafre získavať sympatie svetovej verejnosti, pretože sa vykresľovala ako obeť genocídy najmä zo strany moslimských Hausov. V skutočnosti Ojukwu nastolil na separatistickom území veľmi brutálny režim podnikajúci aj etnické čistky voči iným národnostiam. Vojna v Biafre nebola vojnou medzi kresťanmi a moslimami, pretože Biafra sa z počiatku pokúšala útočiť práve proti kresťanským Jorubom na západe. Bola to klasická ukážka boja o moc. Paradoxne federálnu vládu podporoval Sovietsky zväz aj dodávkami zbraní, ktorý dúfal, že si tak zaistí ďalšieho dôležitého spojenca. Nádej mu dávalo to, že USA a Veľká Británia veľmi váhali s podporou federálnej vlády, lebo im záležalo na tom, aby neprišli prípadným znárodnením ropného priemyslu o svoje investície (Klíma 2003b).

ry aj so svojou suitou opustil obkľúčené územie a Biafra v januári 1970 kapitulovala po dva a pol roku bojov. Výsledkom konfliktu bolo asi 1 milión obetí – prevažne civilistov, ktorí podľahli hladomoru (Klíma, V. 2003b) Federálna vláda nerozpútala etnické čistky proti Igbom, ale územie Biafry rozdelila na menšie štáty. Prezident Gowon sľúbil ukončiť vojenskú vládu a vďaka rastúcim príjmom z exportu ropy rozbehol pomerne rýchlu a do istej miery úspešnú rekonštrukciu krajiny. Odstrániť vnútorné napätie sa mu však nepodarilo – vášnivé nepokoje vyvolávali už len sčítania obyvateľstva. To, ktoré sa konalo v r. 1973 bolo vládou sfalšované, čo opäť zvýšilo napätie. V r. 1975 bol prezident Gowon (v tom čase v zahraničí) zvrhnutý ďalšou vojenskou juntou, ktorá zároveň rozhodla o presune hlavného mesta z „jorubského" Lagosu do „neutrálnej" Abuji v centre krajiny, ležiacej v menej husto osídlenej oblasti na rozhraní viacerých etnických skupín. Avšak aj nový prezident bol vzápätí (1976) zabitý pri atentáte a moc prevzal jorubský generál O. Obasanjo. Následne do istej miery došlo k stabilizácii pomerov v krajine, hoci rástla korupcia, prehlbovali sa ekonomické i ekologické problémy (Klíma 2012).

Špecifický vývoj bol v izolovanej Guinei-Bissau, kde po získaní nezávislosti bola nastolená marxistická vláda, v ktorej ešte spočiatku mali vplyv pôvodní odbojári kapverdského pôvodu usilujúci o spojenie s Kapverdami, no nakoniec boli v r. 1980 zvrhnutí a moc v krajine na ďalších 19 rokov prevzal J. B. Vieira – typický príklad tzv. warlorda, ktorý sa dostal na čelo štátu od radového bojovníka, cez veľmi brutálneho odbojárskeho veliteľa. Pri moci sa držal podobnými praktikami, pričom ekonomika už tak chudobnej krajiny kolabovala (Klíma 2015a).

Ako už bolo uvedené, výraznú úlohu vo vývoji západoafrických krajín zohrávalo zahraničie – najmä svetové mocnosti USA a predovšetkým Sovietsky zväz, ktorý intenzívne hľadal príležitosti na prenikanie do sféry Západu. Hoci sa postupne k Sovietskemu zväzu po Guinei hlásili i ďalšie krajiny ako Mali, Benin, Togo a neskôr po získaní nezávislosti i Guinea-Bissau a Kapverdy, čoskoro aj Sovieti zistili, že títo stúpenci afrického socializmu sú veľmi nevypočítateľní. Samotný A. Sékou-Touré, ktorého nezávislá Guinea prežila spočiatku len vďaka podpore z východného bloku, neváhal už v r. 1961 vypovedať sovietskych a ďalších cudzích poradcov, odborníkov a diplomatov s odôvodnením, že pripravovali jeho zvrhnutie, dôvodom však bola okrem iného snaha vyhnúť sa splácaniu rastúcich dlhov (Nekola 2015). Podobne nespoľahliví sa stávali aj ďalší „marxistickí" diktátori, na druhú stranu ich podporou Sovieti oslabovali vplyv Francúzska a USA. Naopak, zo strany USA dochádzalo občas aj k paradoxom, keď pomerne ochotne ekonomicky podporovali aj oficiálne ľavicové režimy len preto, aby „nespadli" do sovietskej sféry vplyvu[3] (Záhořík 2010).

Okrem superveľmocí tu boli stále prítomné veľmi silné záujmy Francúzska, ktoré vo svojej novej africkej politike nastolenej de Gaullom viac-menej otvorene pokračovalo v tomto prípade v neokoloniálnej politike. Vo viacerých krajinách regiónu si

3 Zvlášť bizarné to bolo v prípade Kapverd, kde od získania nezávislosti v r. 1975 vládla marxistická strana PAIGC, ktorá v krajine zaviedla socialistický model vlády jednej strany. Pritom však poskytovala svoje strategické územie USA a na svojom území dovolila využívať medzinárodné letisko na ostrove Sal aj leteckým spoločnostiam rasistickej Juhoafrickej republiky, čím prelamovala embargo afrických krajín voči jej režimu (Klíma 2017).

udržiavalo veľmi silný vplyv, vďaka čomu boli preferované jeho ekonomické záujmy najmä pri ťažbe strategických surovín. Nástrojom francúzskeho vplyvu sa stala i mena – západoafrický frank CFA vytvorená už v r. 1946 pre francúzske západoafrické kolónie, no na druhú stranu táto mena poskytovala aj istú stabilitu, keďže bola v pevnom kurze naviazaná na francúzsky frank a nepodliehala „rozmarom" a politickým zvratom v jednotlivých krajinách.[1] Ďalším nástrojom udržiavania francúzskeho vplyvu bola oblasť Frankofónie (oficiálne vytvorená v r. 1970), na ktorú sa pretransformovala bývalá francúzska koloniálna ríša, ale prijaté boli aj ďalšie krajiny. V prípade Afriky však išlo najmä o francúzsku snahu udržať si kultúrny vplyv najmä na školstvo, prípadne úradný jazyk svojich bývalých kolónií. Rozvojová, kultúrna a školská pomoc bola podmienená tým, aby francúzština zostala či už vyučovacím alebo úradným jazykom v týchto krajinách – práve v Západnej Afrike sa tento zámer Francúzsku podaril v plnej miere a francúzština zostala jediným úradným jazykom a jediným vyučovacím jazykom na stredných a vysokých školách vo všetkých bývalých francúzskych kolóniách napriek faktu, že ju ovládala len malá časť (v niektorých prípadoch len 1/10) obyvateľstva (Máriássyová, Gurňák 2013). Francúzsko už od 60-tych rokov neváhalo vo „svojich" krajinách zasiahnuť aj vojensky, či už na podporu spriaznených hláv štátov, ale aj podporiť zvrhnutie tých znepriatelených. Temnou stránkou francúzsko-západoafrických vzťahov bola podpora a medzinárodné krytie rôznych diktátorských režimov, dokonca aj ich dotovanie, pričom „spriatelené" hlavy (západoafrických) štátov boli vnímaní aj ako „osobní" priatelia francúzskych prezidentov – títo africkí vládcovia zasa nezriedka doslova korumpovali francúzskych vládnych predstaviteľov darmi, či výhodami. Veľmi silný bol tento trend najmä v 70-tych rokoch počas vlády francúzskeho prezidenta V. G. d'Estainga (Nekola 2015, Záhořík 2010).

Koniec studenej vojny znamenal aj pokles politického významu Afriky vo svetovej politike. Kolapsom sovietskeho bloku, ktorý už nebol schopný podporovať „spriatelené" režimy v Afrike sa strácala aj motivácia Západu a najmä USA dotovať aj západoafrické režimy. Viacerí africkí prezidenti zaregistrovali zmeny v pomeroch svetovej politiky už veľmi skoro a niektorí z tých ľavicovo orientovaných postupne zmierňovali svoje marxistické heslá, aby prilákali investorov zo Západu. Naopak, prozápadní prezidenti a diktátori zase registrovali, že výroky o ich údajnom boji proti komunizmu už v očiach západných demokracií nestačia „ospravedlniť" prípadné násilné excesy ich režimov. Postupne tak politické pomery v Západnej Afrike prechádzali do novej fázy (Nekola 2015, Klíma 2012).

1 Dôvodom oddelenia západoafrického a aj stredoafrického CFA franku (boli v jednotnom kurze) bola devalvácia francúzskeho franku, ktorá mala uľahčiť export z Francúzska, naopak hodnotnejšie africké franky mali umožniť ľahký import priemyselného tovaru z Francúzska. Ten si však mohli dovoliť iba lepšie situované skupiny obyvateľstva v afrických mestách, kým naopak silná mena sťažovala export napr. miestnym roľníkom. Pomer CFA franku a francúzskeho franku bol v pevnom fixnom kurze (zmenil sa iba 2 krát). Zo zóny západoafrického franku už v r. 1960 vystúpila Guinea, v r. 1962 Mali (vrátilo sa v r. 1984) a v r. 1973 Mauritánia. Naopak, v r. 1997 sa pripojila Guinea-Bissau. Členské krajiny zóny CFA franku museli polovicu svojich devízových rezerv deponovať vo Francúzskej banke. Reformami v rokoch 2019/20 sa má Francúzsko definitívne odpútať od CFA franku. Sídlom Centrálnej banky západoafrických štátov, ktorá vydáva západoafrický frank je Dakar (BCEAO 2018).

3.3.5 Západná Afrika na prelome milénií

Doznievanie veľmocenského súperenia superveľmocí v Afrike – niektorí autori dokonca hovoria o tom, že Afrika slúžila ako „laboratórium studenej vojny" (in Záhořík 2012b) – paradoxne neviedli k upokojeniu politického vývoja, ale v mnohých prípadoch k eskalácii nových konfliktov. Stále ešte pomerne mladé postkoloniálne štáty nemali koncom studenej vojny ani po troch dekádach svojej existencie dosť času a možností upevniť svoju štátnosť. Takmer všetky opierali svoju legitimitu a územné rozsahy nadiktované koloniálnymi mocnosťami koncom 19. stor. o autoritárske režimy. Viaceré z nich sa snažili násilím presadzovať nové „národné" identity založené na štátnej príslušnosti potláčaním etnicity viazanej na pôvodné kmene. V skutočnosti sa však viacerí autoritárski vládcovia opierali práve často o príslušníkov vlastného etnika, ktoré frekventovane protežovali. Naopak, iné etniká boli vnímané a priori ako nepriateľské danému štátu. Tento stav, spolu s faktom, že viacerí západoafrickí prezidenti sa napriek zmenenej „demokratickej" rétorike nemienili vzdať moci, viedli k rozpútaniu niekoľkých vnútorných konfliktov. Ich spúšťačom však bolo viacero faktorov, jedným z nich bol i prevažne nepriaznivý ekonomický vývoj. Buď to bolo spôsobené poklesom cien exportných komodít alebo ešte častejšie kleptokratickou podstatou mnohých režimov, kedy príjmy, či humanitárna pomoc doslova „zmizli", resp. sa ani časť z týchto príjmov nedostala do regiónov, či k etnikám najviac postihnutým exploatáciou vybraných surovín, v podobe zlepšovania služieb štátu, či zvyšovania životnej úrovne. Druhou príčinou boli aj demografické zmeny, jednak prudký rast počtu obyvateľov, ktorý zhoršoval mnohé sociálne a ekonomické problémy, jednak stále masovejšia medzištátna migrácia, ktorá prehlbovala medzietnické napätie a poskytovala nacionalistickú agendu niektorých politických vodcov (napr. v Pobreží Slonoviny, Ghane) (Záhořík 2012b). V niektorých prípadoch vnútorné politické konflikty prerástli až do občianskych vojen medzi vládami a povstaleckými skupinami, pričom hlavným cieľom povstalcov bolo, buď zvrhnutie vlády a získanie moci alebo sa uspokojili aj s kontrolou prírodných zdrojov krajiny (Libéria, Sierra Leone), ktoré síce neboli prvotnou príčinou sporu, ale ich ovládnutie znamenalo príležitosť pre osobné zisky povstaleckých vodcov, ako aj zdroj financovania konfliktov. Čo sa týka vedenia bojov, rozšírili gerilové vojny vedené maximálne brutálne, extrémne i s využívaním detských vojakov. Za centrum nestability možno považovať Libériu, kde občianska vojna a predovšetkým jej hlavný aktér Ch. Taylor, mali výrazný vplyv na okolité krajiny, kde často finančne podporoval opozíciu. Pre priepustnosť hraníc dochádzalo k pašovaniu nerastných surovín (najmä diamantov zo Sierra Leone) i zbraní, v dôsledku čoho mal Taylor dostatok finančných prostriedkov na eskaláciu vnútroštátnych konfliktov aj v susedných štátoch (Sierra Leone, Pobrežie Slonoviny, čiastočne i Guinea). Vytvárala sa tak hrozba prepojenia viacerých vnútorných konfliktov do jedného rozsiahleho, ktorý by destabilizoval celý región (Bezáková 2013).

Pokiaľ ide o spôsob riešenia, či ukončenia sporov, vo väčšine prípadov došlo nakoniec ku kompromisu a to buď zo strany povstalcov alebo vlády, ktorá napokon zmenila svoju politiku. Čo sa týka medzinárodnej intervencie do vojen v regióne, významným

dielom zasahovala predovšetkým regionálna organizácia ECOWAS,[1] počas občianskej vojny v Pobreží Slonoviny jednotky ECOWASu dokonca spolupracovali s ozbrojenými zložkami Francúzska, v Sierra Leone zasa s britskými jednotkami a v Libérii s americkými. V mnohých prípadoch sa spor neobišiel bez angažovania sa susedných štátov a teda región častokrát zápasil i s hrozbou prepojenia konfliktov. Takýto prípad nastal napríklad v súvislosti s vojnou v Guinei-Bissau, kde na žiadosť vtedajšieho prezidenta zasahovali jednotky susedného Senegalu i Guiney, ktorá sa zapojila rovnako aj do konfliktu v Sierra Leone. Na druhej strane na guinejskom konflikte sa vo veľkej miere podieľala libérijská vláda Ch. Taylora. S cieľom nastolenia bezpečnosti a mieru bolo do regiónu vyslaných celkovo 6 misií OSN. Koncom 20. stor. tak padol v istom zmysle jeden dôležitý postulát v rámci teritoriálneho rozdelenia Západnej Afriky – nedotknuteľnosť medzinárodných hraníc a štátnej suverenity nových postkoloniálnych štátov, ktorý bol spolu s princípom neintervencie aj jedným z kľúčových princípov politiky afrických štátov v rámci pôvodnej Organizácie africkej jednoty[2] (Klíma 2012, Záhořík 2012b).

3.3.5.1 Málo príkladov stability a pokroku v západnej Afrike?

Komplikovaný vývoj v posledných 3 – 4 dekádach ukázal, že relatívne najvyššiu mieru vnútropolitickej stability si udržali krajiny na krajnom západe Západnej Afriky – malé ostrovné Kapverdy a najmä Senegal.

Kapverdy sa napriek vláde jednej strany hlásiacej sa k ideológii marxizmu z pragmatických dôvodov nevymanili z väzieb na Západ a predovšetkým na USA. Práve tlak západných krajín a ich ekonomická pomoc, ako aj požiadavky početných migrantov kapverdského pôvodu v týchto krajinách viedli k tomu, že režim sa už od roku 1988 vzdával socialistického systému centrálne riadeného štátneho hospodárstva a v r. 1990 pripustil aj politickú liberalizáciu a vzdal sa systému jednej politickej strany. Od r. 1991 sa v krajine rozvinul demokratický systém, kde sa na základe volieb začala pokojne pri moci striedať opozícia s pôvodnou vládnou stranou. Krajina sa orientovala najmä na rozvoj cestovného ruchu a utuženie väzieb s EÚ. Od r. 2007 je pridružený partner EÚ (Klíma 2017).

Senegal výrazne ovplyvnila autorita jeho prvého prezidenta L. S. Senghora, ktorý sa v snahe udržať čo najužšie kontakty so západným svetom vzdal svojej inklinácie

1 ECOWAS - Economic Community of West African States - Hospodárske spoločenstvo západoafrických štátov - založené v r. 1975 združovala všetkých 15 štátov regiónu Západnej Afriky a Mauritánie (tá vystúpila v r. 2000). V r. 2008 bolo členstvo pozastavené Guinei, kvôli vláde vojenskej junty.

2 Samozrejme to bola teória, ktorá zďaleka nezodpovedala realite. Už v r. 1979 ukončil zásah Tanzánie diktatúru I. Amina v Ugande. I v Západnej Afrike sa napr. Senegal a Guinea „miešali“ do vývoja v nestabilnej Guinei-Bissau. V Gambii si len vďaka senegalskej intervencii udržal prezident D. K. Jawara moc pri pokuse o vojenské prevraty v r. 1980, 1981. Čo sa týka medzištátnych konfliktov – nevyhli sa im chudobné Mali a Burkina (vtedy Horná Volta) ktoré viedli spor o pohraničný región Agacher – ten vyvrcholil na konci roka 1985 v krátkej tzv. Vianočnej vojne, v ktorej dominovalo Mali aj vďaka výzbroji dodanej z komunistických krajín (bombardovalo sovietskymi stíhačkami MIG mesto Ouahigouya v Burkine). Napokon spor rozhodla medzinárodná arbitráž, ktorá región rozdelila medzi obe krajiny (Zídek 2004, Kořanová 2014).

k systému jednej strany a koncom 70-tych rokov obnovil na africké pomery pomerne pluralitný parlamentný systém. Sám sa v r. 1981 vzdal funkcie a odovzdal vládu svojmu nástupcovi A. Dioufovi, ktorý stál na čele krajiny až do r. 2000, avšak vždy na základe pomerne slobodných volieb s účasťou opozície (Klíma 2012). Postupne však strácal podporu, aj kvôli hromadiacim sa ekonomickým a ekologickým problémom, až ho napokon vystriedal vodca dovtedajšej opozície A. Wade (2000 – 2012). Senegal si až do súčasnosti udržal pomerne liberálny systém, napriek tomu, že krajina sa borí s mnohými problémami, ako je prudký rast počtu obyvateľov a ekologické problémy súvisiace s dezertifikáciou v pásme Sahelu – ako zatiaľ jedna z najúspešnejších krajín v Západnej Afrike pokračuje v snahe vybudovať zelený múr proti Sahare výsadbou odolných drevín v pásme Sahelu (Great Green Wall 2020). Ani Senegal sa však nevyhol hrozbe destabilizácie a čiastočne etnicky motivovaného separatizmu. Problém spôsobuje južný región Casamance oddelený od severného jadra krajiny poloenklávou Gambie. Dôvodom rozmachu separatistického hnutia v Casamance od roku 1982 bola frustrácia vyplývajúca z etnickej a čiastočne i náboženskej odlišnosti. Kým v rámci krajiny s podporou vlád dominovalo etnikum Wolof a kultúra iných etník bola systematicky potláčaná napr. vo vzdelávacom systéme (na juhu dominujú kmene Diolov, Fulbov a Malinkov). Podobne ekonomicky bol juh krajiny marginalizovaný napriek tomu, že v obdobiach sucha tvoril „zálohu“ pri zásobovaní potravinami pre vyprahnutý sever. Rovnako vplyv islamu a jeho kultúry je na juhu Senegalu výrazne nižší ako na severe. Avšak výraznú úlohu pri rozšírení separatizmu mala i situácia v susednej nestabilnej Guinei-Bissau, kde niektoré skupiny podporovali aj separatistov z Casamance. Avšak toto separatistické hnutie nedosiahlo výraznú intenzitu a senegalská armáda, ktorá patrí medzi najefektívnejšie v regióne, ho dokázala rýchlo eliminovať a tiež zasiahnuť aj do diania v Guinei-Bissau, čím znemožnila aj podporu tohto hnutia zvonka (Záhořík 2012b). Do roku 2014 sa podarilo potlačiť toto hnutie, hoci i potom dochádzalo k sporadickým teroristickým útokom. Konflikt si vyžiadal asi 5 tis. obetí a 60 tis. utečencov (Mane 2011, Wars in the World 2014).

Gambia obklopená Senegalom síce v porovnaní s ostatnými krajinami regiónu patrí k tým relatívne stabilnejším, ale za cenu autoritárskej vlády prezident D. Jawaru v rokoch 1971 – 1994. V rokoch 1982 – 1989 vytvorila Gambia so Senegalom konfederáciu, no tá sa napokon rozpadla. Vládna klika označovaná aj ako „mafia z Banjulu“ bola v r. 1994 zvrhnutá a nahradená novým režimom Y. Jameha, ktorý zabezpečil aspoň čiastočný ekonomický rozvoj krajiny, no postupne stratil tiež popularitu (Klíma 2012). Pod domácim i medzinárodným tlakom síce režim napokon pripustil existenciu opozičných strán, avšak postupne sa snažil krajinu medzinárodne izolovať, aby si poistil mocenské pozície. Po prehratých voľbách sa v r. 2016 prezident odmietol vzdať moci, na čo bol v nasledujúcom roku zosadený zásahom senegalských síl z poverenia ECOWASu a vláda bola odovzdaná víťazovi volieb A. Barrowovi, ktorý obnovil medzinárodné vzťahy krajiny (Gailey et al. 2020).

Osobitný prípad istej formy krehkej stability predstavuje vo východnej časti západoafrického regiónu Benin. V tejto chudobnej krajine vládol od r. 1972 autoritársky prezident M. Kérékou, ktorý zaviedol v krajine marxistický systém, avšak s mnohý-

mi „modifikáciami“ vrátane podpory miestnych kultov. Pod medzinárodným tlakom režim napokon pripustil slobodné voľby a v r. 1991 prezident odovzdal moc opozičnému kandidátovi, avšak vďaka vplyvu svojich straníkov a popularite vychádzajúcej z pôvodnej propagandy sa v r. 1998 do čela krajiny zase vrátil ako „symbol stability“. Svoje pôvodné ideály poprel, tak ako menil svoje náboženské preferencie (islam-kresťanstvo) podľa okolností, za čo si vyslúžil prezývku „chameleón“. Avšak dospel ku kompromisu s opozíciou a napokon vládol až do r. 2006 (Nekola 2015). Benin sa tak aspoň vyhol vnútorným konfliktom a postupne prešiel k relatívne demokratickému systému, hoci problémom zostáva hlboká chudoba. Do istej miery podobne prebehol vývoj aj v susednom Togu. Tam si moc od roku 1967 držal diktátor E. Eydadéma. Hoci jeho režim bol veľmi nevypočítateľný, dokázal si masovou indoktrináciou, pestovaním kultu osobnosti a v 80-rokoch aj terorom (až 15 tis. obetí režimu) zaistiť neotrasiteľné pozície. Hoci tiež pod tlakom zahraničia formálne pristúpil v 90-tych rokoch k demokratizácii režimu, v skutočnosti si až do svojej smrti udržal moc v rukách a umožnil, aby ju po jeho smrti (2005) prevzal jeho syn (Nekola 2015). Ten však postupne zmenil systém a umožnil vytvorenie relatívne slobodného parlamentného systému, v ktorom dokázal obhájiť svoj prezidentský post vo všetkých 4 ďalších voľbách, vrátane posledných v r. 2020. Hoci sa režim v Togu nevyhol obvineniam z nekalého udržiavania sa pri moci, predstavuje pomerne stabilný systém a darí sa mu spolupracovať so zahraničím, ako aj vyhýbať sa vážnejším vnútropolitickým otrasom (Decalo et al. 2020).

Ghana od zvrhnutia K. Nkrumaha v r. 1966 rýchlo upadala ekonomicky i politicky. V 70-tych rokoch sa stala fakticky vojenskou diktatúrou, navyše ohrozovanou ďalšími vojenskými prevratmi. V roku 1981 sa nekrvavým prevratom chopil moci J. Rawlings, ktorý zakázal politické strany a tlmil etnické konflikty, avšak ďalšie ekonomické problémy a nútený návrat ekonomických emigrantov spôsobil úplný ekonomický kolaps krajiny, ktorá napokon prijala podmienky Medzinárodného menového fondu (MMF) vrátane Programu štrukturálnej obnovy, ktorý zásadne zmenil sociálnu, politickú i ekonomickú orientáciu vlády. Začiatkom 90-tych rokov prezident povolil politické strany, no udržal si naďalej vládu. Postupne sa systém demokratizoval a stabilizoval. J. Rawlings však obhájil prezidentský post. Ghana sa postupne vrátila na medzinárodnú scénu aj ako aktívny člen ECOWAS. Rawlings po vypršaní mandátu v r. 2000 pokojne odovzdal moc a na čelo štátu sa dostala síce opozícia, avšak silné pozície si udržala aj doterajšia vládna garnitúra. Došlo k politickému kompromisu, výraznejšie zastúpenie v štátnom poste dostali aj doposiaľ zaznávaní Ašanti. Napriek tesným volebným výsledkom prebehlo pokojné odovzdávanie moci i v ďalšom období (Klíma 2013a). Ghana si napriek problémom v minulosti vybudovala pozíciu už pomerne stabilnej demokracie a viacnásobným pokojným prevzatím moci medzi opozíciou a dovtedajšou vládou i pri veľmi tesných volebných výsledkoch potvrdila tento štatút (Boateng 2020).

Dá sa tak povedať, že až minimálne 6 z 15 krajín Západnej Afriky smeruje, aj keď s viacerými problémami, k stabilizácii a možno ich minimálne v afrických pomeroch považovať sa relatívne pokojné, hoci, ako ukážu ďalšie príklady, ani to nemusí byť vždy zárukou ďalšieho pozitívneho vývoja.

3.3.5.2 Nigéria – problematická regionálna mocnosť

Najľudnatejšia africká krajina si vďaka svojmu vývoju v posledných 4 dekádach „zaslúži" samostatnú kapitolku, pretože jej vývoj je veľmi rozporuplný. Na jednej strane sa z nej stala po občianskej vojne a následnej rekonštrukcii rešpektovaná regionálna mocnosť. Na druhej strane jej rozporuplný vnútorný vývoj a prehlbujúce sa vnútorné rozdiely nahrávajú argumentom, že krajine môže reálne hroziť rozpad, či nová občianska vojna.

Od roku 1976 dochádzalo síce k postupnej, no krehkej stabilizácii nigérijskej federácie. Vojenská vláda pod vedením jorubského generála O. Obasanja sa snažila oslabiť možné etnicky motivované pokusy o zvrátenie rovnováhy postupným rozdrobovaním federácie na stále menšie a početnejšie členské štáty. V r. 1979 odovzdali vojaci moc do rúk civilnej vlády, no úspech ďalších reforiem výrazne oslabil ekonomický prepad spôsobený poklesom cien ropy – Nigéria napriek svojej veľkosti zostávala stále dominantne závislá od exportu tejto strategickej suroviny. Civilná vláda bola už v r. 1983 znova zvrhnutá vojakmi. Vojenská diktatúra si aj za cenu ďalšieho vnútorného prevratu udržala moc až do roku 1993. Armáda sa stavala do pozície hlavného svorníka nigérijskej federácie, pričom naďalej pokračovala v politike oslabovania regiónov – počet federálnych štátov sa ďalej zvyšoval (Baar 2002). Avšak zároveň rástla korupcia, vďaka ktorej sa strácala veľká časť ropných príjmov. Armádne špičky začiatkom 90-tych rokov prakticky zmarili avizovaný prechod k civilnej vláde a parlamentnej demokracii. Voľby boli zmarené ďalším prevratom. Vojenská vláda na čele s generálom Abachim celkom nepokryte korumpovaná firmami Shell a BP poskytovala týmto koncernom výrazné výhody a nebrala vôbec ohľady na devastáciu životného prostredia v delte Nigeru, ani na dopady na miestne obyvateľstvo, dokonca brutálne potláčala aj aktivistov poukazujúcich na tieto praktiky.[1] To spolu s pocitom marginalizácie miestnych etník vytváralo podhubie k rozvoju separatistického hnutia v delte Nigeru. Okrem toho vrcholil i pohraničný spor s Kamerunom o polostrov Bakassi, pričom v hre bolo i rozdelenie ekonomických zón v Guinejskom zálive, kde sa nachádzali bohaté ropné polia. Režim Nigérie sa pod tlakom verejnej mienky dostával do medzinárodnej izolácie, no jeho trvanie fakticky ukončila až nečakaná smrť generála Abachu v r. 1998. Armáda vzápätí súhlasila s odovzdaním moci civilistom. Prezidentské voľby v r. 1999 vyhral bývalý generál O. Obasanja, tentoraz už ako civilný politik a navyše oslobodený väzeň skončeného vojenského režimu (Klíma 2013b).

Ani na začiatku 21. stor. nebola situácia v Nigérii o nič jednoduchšia než napr. v 70-tych rokoch 20. storočia. V delte Nigeru sa od r. 2004 rozhorel separatistický konflikt, v ktorom Hnutie za oslobodenie delty Nigeru a ďalšie organizácie začali útočiť na ropné zariadenia v regióne, aby tak poškodili príjmy federálnej vlády. Paradoxne sa tak ďalej zhoršovala samotná situácia v delte Nigeru – povstalci, ale aj kriminálne živly poškodzovali miestne ropovody a prípadne z nich odčerpávali ropu pre vlastné

1 Obľúbený nigérijský literát Ken Saro-Wiwa sa spojil s náčelníkmi Ogoniov a verejne so svojimi druhmi kritizoval korupciu režimu a devastáciu delty Nigeru. Za to bol spolu s viacerými ďalšími aktivistami vládou v r. 1995 popravený.

obohatenie. Po čiastočnom potlačení odbojárskych aktivít v prvej dekáde 21. stor. sa rozmáhalo najmä pirátstvo jednak v samotnej delte, ale i v pobrežných vodách Guinejského zálivu a napokon dokonca i v samotnom prístave Lagos. Nigérijské vody sa stali jedny z najnebezpečnejších na svete, pričom organizovaný zločin sa prepájal s všadeprítomnou korupciou prístavných úradníkov, prípadne bezpečnostných zložiek (Perzyński 2018).

Ďalším ohniskom napätia sa stala kontaktná zóna medzi moslimským severom krajiny a kresťanským východom obývaným Igbami. Od roku 2000 začal eskalovať konflikt medzi kresťanmi a moslimami najmä na východe centrálnej Nigérie v povodí rieky Benue v podobe násilných nepokojov v tamojších mestách, ktoré si vyžiadali niekoľko tisíc obetí. Najmä medzi moslimami na severe sa zosilňovali vplyvy radikálneho vnímania islamu, ktoré sa prejavovali v stále ráznejšom odmietaní prvkov odporujúcich striktnému výkladu islamského práva šaría. Avšak útočili aj kresťania. Po vypršaní dvoch prezidentských mandátov O. Obasanju v r. 2007 nastala v krajine politická kríza spôsobená jednak pochybnými volebnými praktikami, jednak zlým zdravotným stavom novozvoleného prezidenta a následne mocenskými spormi o prevzatie vlády medzi ním a viceprezidentom. Do toho sa stupňovali teroristické útoky jednak na juhu na ropné zariadenia, jednak na severe a v strede krajiny nábožensky motivované útoky. Napokon v r. 2011 definitívne zvolenie nového prezidenta (bývalého viceprezidenta) G. Jonathana z kresťanského juhovýchodu vyvolalo nepokoje na moslimskom severe, pretože bol porazený moslimský kandidát. Zdalo sa, že Nigéria sa blíži k rozpadu (Klíma 2013b).

Situáciu čoraz viac zhoršovalo i radikálne islamistické hnutie Boko Haram, ktoré začalo podnikať prvé teroristické útoky v r. 2009 a v r. 2011 sa zviditeľnilo útokom na budovu OSN v hlavnom meste Abuja. Boko Haram sa hlásilo k teroristickej organizácii Al Kajdá a k odporu voči západnej civilizácii. Za ciele svojich útokov si zvolilo najmä civilné (aj moslimské) obyvateľstvo a hlavne infraštruktúru štátu ako školy, či verejné inštitúcie. Samozrejme hnutie útočilo aj na „nevercov" – kresťanov a cudzincov. Útoky sa stupňovali a zamerali sa najmä na severovýchod Nigérie. Od roku 2013 sa útoky stupňovali a vyvrcholili v rokoch 2014 – 2015. Boko Haram útočilo na mestá a dediny s cieľom povraždiť čo najviac ľudí, špecifikom sa stali útoky na školy a hromadné únosy dievčat, z ktorých sa stávali „nevesty" bojovníkov za vieru – fakticky však (nezriedka aj sexuálne) otrokyne.[1] Medzinárodný rozmer dostalo toto hnutie, keď sa prihlásilo v roku 2015 k tzv. Islamskému štátu v Sýrii a vyhlásilo sa za Západoafrickú provinciu tohto štátu. Intenzívne zásahy nigérijských federálnych síl proti Boko Haram viedli od roku 2016 k čiastočnému potlačeniu hnutia, no útoky neustali. Navyše Boko Haram operujúce v oblasti Čadského jazera pôsobí aj na území okolitých štátov až do súčasnosti.[2] Útoky Boko Haram si za desaťročie jeho pôsobenia vyžiadali podľa

1 Boko Haram striktne odmieta vzdelanie žien ako odporujúce islamskému právu šarija. Najznámejší bol prípad únosu 276 prevažne kresťanských študentiek z mesta Chibok v r. 2014, z ktorých sa postupne podarilo časti ujsť a časť neskôr oslobodiť, no stále v zajatí zostala viac než 1/3 dievčat (2017). Boko Haram údajne využíva zajatcov a najmä deti aj k sebevražedným útokom (ČT 2017).

2 Na jar 2020 zabili útočníci z Boko Haram 92 čadských vojakov na ostrove uprostred Čadského jazera (ČT 2020).

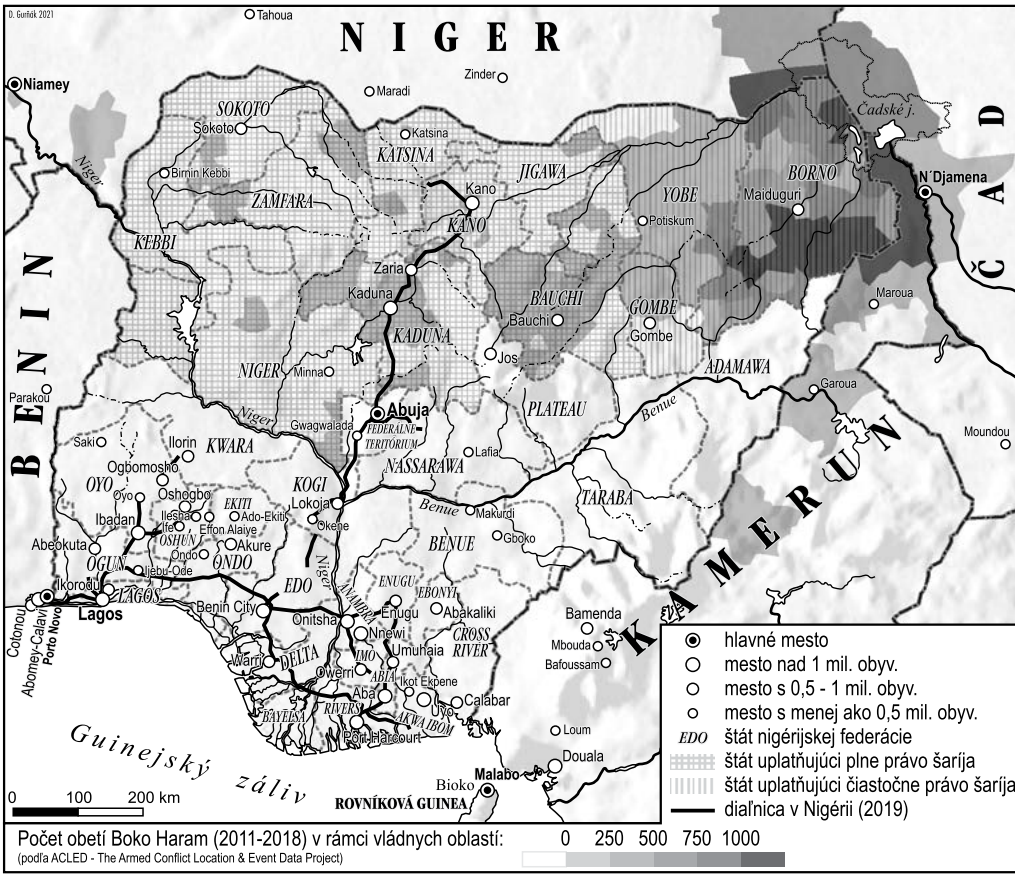

***Obr. 27** Súčasná Nigéria a pôsobenie teroristického hnutia Boko Haram*

medzinárodných organizácií asi 34 – 37 tis. obetí (z toho asi dve tretiny v rokoch 2014 – 2015) a zo svojich domovov ušlo najmenej 2,5 milióna ľudí v severovýchodnej Nigérii, Čade, Nigeri a severnom Kamerune. O neprehľadnosti konfliktu svedčí i to, že podľa nigérijských zdrojov až polovicu z obetí tvoria samotní bojovníci Boko Haram. Práve nigérijská armáda je podozrievaná z brutálneho postupu, kedy v mene boja proti Boko Haram útočí na civilistov na severovýchode, pričom sa veľmi nesnaží rozlišovať medzi skutočnými a domnelými bojovníkmi (CFR 2020). Dokonca medzi časťou najmä severonigérijskej populácie sa šírilo presvedčenie, že celé hnutie Boko Haram je v skutočnosti iba komplot nigérijskej armády, aby si udržala vplyv a moc v krajine (Verini 2013).

Situáciu v Nigérii čiastočne ukľudnil fakt, že po ďalších voľbách v r. 2015 sa na čelo krajiny dostal moslim M. Buhari, ktorému končiaci prezident G. Jonathan pokojne odovzdal moc. Negatívom však boli pokračujúce útoky Boko Haram. Prezident Buhari obhájil prezidentský post aj v roku 2019. Na jednu stranu je prezident vnímaný

ako bojovník proti korupcii,[1] na druhú stranu vyvoláva kontroverzie islamizácia života na severe krajiny, kde postupne od roku 1999 zaviedla až tretina z aktuálneho počtu 36 členských štátov nigérijskej federácie islamské právo šaría. Medzinárodný ohlas vyvolali najmä zákazy obmedzujúce práva žien, ako aj udelenie trestov smrti podľa islamského práva, napr. kameňovanie za cudzoložstvo a pod. (SME 2002). Federálna vláda je kritizovaná, že v podstate podporuje postupnú islamizáciu Nigérie. Do budúcna je otázne, či rastúca dominancia moslimského severu nevyvolá zase pokusy o separáciu nigérijského juhovýchodu, kde mal podporu opozičný kandidát. Faktom však je, že súčasný prezident Buhari dokázal v posledných voľbách 2019 vyhrať v 19 štátoch federácie, vrátanie ľudnatého jorubského juhozápadu (BBC 2019b).

3.3.5.3 Konfliktné pásmo Sahelu na začiatku 21. storočia

Bývalé francúzske kolónie v západnom vnútrozemí Sahelu – Mali, Burkina a Niger patrili a patria k najchudobnejším v rámci regiónu. Vo všetkých troch sa vytvorili autoritárske vlády a pred všetkými troma okrem otázky demokratizácie vyvstala na prelome milénií aj otázka zachovania územnej integrity a tiež konfrontácia s islamským radikalizmom.

Najvýchodnejší Niger, ktorý bol od roku 1974 pod dlhoročnou diktatúrou S. Kountchého bol vždy ekonomicky veľmi slabou krajinou. Diktátor síce dokázal voči Francúzsku vyjednať lepšie pozície pri exporte uránu, no krajina ekonomicky stagnovala. Ďalšou hrozbou boli aktivity susednej Líbye pod vedením diktátora M. Kaddáfiho, ktorý od konca 70-tych rokov viedol agresívnu a expanzívnu politiku. Jeho úsilie smerovalo síce najmä proti Čadu, s ktorým bojoval o región Aouzou, no zaujímal sa aj o časti Nigeru – najmä o strategický Agadez a v podstate o celú severnú polovicu nigerského územia. Predovšetkým podnecoval k odporu a vyzbrojoval kmene Tuarégov tak na území Nigeru, ako aj Mali. Po smrti Koutchého v r. 1987 prevzal vládu jeho synovec A. Saibou, ktorý podobne ako iní africkí vládcovia postupne od začiatku 90-tych rokov demokratizoval systém (Nekola 2015). Tento proces skomplikovalo otvorené povstanie Tuarégov. Postupne sa nové vlády pokúšali krízu zmierniť i zapájaním dovtedy marginalizovaných Tuarégov do štátnej správy, no neistý vývoj zmarili v rokoch 1996 a 1999 ďalšie vojenské prevraty. Po nich opäť začali neisté pokusy stabilizovať krajinu politicky a najmä ekonomicky. Do vývoja opäť zasiahlo v r. 2007 ďalšie povstanie Tuarégov, ktoré prerástlo v podstate do občianskej vojny zasahujúcej celý sever krajiny. Situácia sa čiastočne upokojila až v r. 2009, no vláda nebola schopná kontrolovať saharské oblasti veľkej krajiny. Nasledoval ďalší vojenský prevrat v r. 2010. Vojaci vypísali prezidentské voľby na rok 2011, ktoré vyhral M. Issoufou. Do novej vlády bol na pozíciu premiéra povolaný etnický Tuarég B. Rafini, čím sa malo dosiahnuť spojenie krajiny. Už tak biednu krajinu sužovali i opakované suchá a živelné pohromy,

1 Podľa rôznych odhadov rozkradli nigérijské režimy v rokoch 1960-2007 asi 400 (Perry 2007). Podľa prezidenta Buhariho ďalšia vládna garnitúra v rokoch 2005-2015 rozkradla ďalších 150 miliárd USD (BBC 2015). miliárd USD.

zahraničná pomoc bola neustále rozkrádaná (Klíma 2012). Ani pád Kaddáfiho režimu v Líbyi v nepriniesol upokojenie, naopak rozvrat susedného štátu a oživenie ilegálnych migračných trás cez Saharu spravilo z nigerského Agadezu jedno z hlavných centier pašeráctva, ilegálnej migrácie a obchodu s ľuďmi na Sahare. Okrem toho krajinu ohrozovali i útoky islamistov a Tuarégov z územia susedného Mali a z juhovýchodu zasa akcie Boko Haram z Nigérie. Vysušenú a vyhladovanú krajinu v rokoch 2012 – 2014 zaplavili desaťtisíce utečencov z Mali a potom zo severnej Nigérie. Režim držal štát pokope aj vďaka zahraničnej vojenskej pomoci – priamo na území Nigeru pôsobia jednotky Francúzska a USA, ktoré pomáhajú s výcvikom a protiteroristickým bojom nigerskej armáde. Prezident Issoufou obhájil svoj post aj vo voľbách v r. 2016, no opozícia bola prakticky zatlačená do úzadia. Bezpečnostná situácia na hraniciach prakticky so všetkými okolitými štátmi Nigeru sa neustále zhoršuje a jeho ďalší vývoj je veľmi otázny (Fuglestad et al. 2020, World Factbook 2020).

Chudobná Burkina (do roku 1984 Horná Volta) sa doslova pretĺkala od prevratu k prevratu. V rokoch 1983 – 1987 bola pod diktatúrou T. Sankaru, ktorý v krajine zavádzal kvázi komunistickú diktatúru. Po jeho zvrhnutí síce krajina postupne smerovala k určitej formálnej demokratizácii povolením politických strán, no v skutočnosti v krajine vládol kapitán B. Compaoré, ktorý dal účelovo zmeniť ústavu, aby mohol byť opakovane volený za prezidenta. V roku 2011 vypukli v krajine nepokoje, ktoré sa však podarilo čiastočne potlačiť a čiastočne ukľudniť prísľubom ďalších reforiem (Klíma 2012). No snaha prezidenta zotrvať v úrade vyvolala v r. 2014 ďalšie nepokoje, ktoré ho konečne donútili po 27 rokoch rezignovať. Prevzatie vlády armádou však opäť vyvolalo nepokoje a v r. 2015 ďalší prevrat, po ktorom však napokon armáda pod tlakom umožnila konanie ďalších volieb – tie vyhral R. M. Ch. Kaboré. Stabilizáciu situácie narušili následne v r. 2016 teroristické útoky Al Káidy v islamskom Maghrebe (AQIM) na hotely v hlavnom meste Ouagadougou. Ako sa ukázalo, ani priama pomoc USA pri výcviku burkinskej armády sama o sebe neuchránila krajinu pred hrozbou šírenia islamistického terorizmu. Nádej spočíva v medzinárodnej spolupráci medzi susednými krajinami Burkinou, Nigerom a Mali, ktoré v r. 2017 vytvorili spoločné vojenské jednotky na boj proti islamistickým teroristom AQIM operujúcim v spoločnom pohraničí (rfi 2017). Civilná vláda prezidenta Kaborého síce dáva nádej na pomalú stabilizáciu systému – zvlášť keď obhájil v decembri 2020 svoj post na ďalšie päťročné obdobie, (France24 2020a) no pokračujúce útoky islamistických skupín, ako aj neutešená ekonomická situácia nepripúšťajú prílišný optimizmus.

Najviac medializovaný sa stal vývoj počas poslednej dekády v Mali, kde hrozil akútne rozpad štátu a vznik ďalšej odnože Islamského štátu. Táto krajina bola od 70-tych rokov pod vládou diktátora M. Traorého, ktorý sa však nemienil prispôsobiť geopolitickým zmenám a ani formálne demokratizovať režim. V roku 1991 bol zvrhnutý vojenským pučom (Nekola 2015). Armáda však umožnila pomerne slobodné voľby v nasledujúcom roku a prechod k civilnej vláde. V tej dobe sa však v severnom Mali stupňovali nepokoje Tuarégov, pretože časť z nich vytlačili zo svojich území Alžírsko, Líbya a Čad a na územie Mali sa preniesol i konflikt zo susedného Nigeru. Proti aktivitám Tuarégov sa mobilizovali Songhajci v oblasti Timbuktu a Gao. Navyše nepokoje

v r. 1993 vypukli i v hlavnom meste Bamako. Situácia sa však postupne stabilizovala a krajina prestála bez úhony i politickú krízu i ďalšie prezidentské voľby v roku 2002 (Zídek 2004). Zdalo sa, že aj v Mali sa podarí rozvinúť postupne demokratický systém. Nečakaný víťaz volieb 2002 – nový prezident A. M. Turé potvrdil svoje víťazstvo aj v r. 2007. Lenže práve vtedy (rovnako ako v Nigeri) vypuklo aj v severnom Mali nové povstanie Tuarégov, ktorí už bojovali za nezávislosť vlastného štátu Azawád, ich povstanie sa však do r. 2009 podarilo čiastočne potlačiť. S novou intenzitou prepuklo po roku 2011, kedy vďaka kolapsu Kaddáfího líbyjskej armády získali Tuarégovia značné množstvo zbraní. Už v r. 2012 obsadili mestá Kidal, Gao a Timbuktu v severnom Mali. Tieto udalosti boli jednou z príčin vojenského prevratu v Mali, ktorý ukončil nádejne sa rozvíjajúci demokratický systém (Klíma 2012). Politický rozvrat vlády v Mali však Tuarégovia združení v MLNA[1] využili na dobytie celej severnej polovice Mali, kde vyhlásili nezávislý štát Azawád. Lenže vzápätí na tomto území získali rozhodujúci vplyv islamisti z organizácie Ansar Dine, ktorá sa hlásila k Al-Káide, ako aj wáhabistická AQIM. Islamisti sa „zviditeľnili" najmä ničením stredovekých moslimských pamiatok v Timbuktu. Napokon vypukli boje medzi časťou Tuarégov, ktorí žiadali pre seba autonómiu v rámci Mali a prevažne zahraničnými džihádistickými bojovníkmi. Za tejto situácie získalo Mali pomoc z Francúzska a začiatkom roka 2013 bol za pomoci francúzskych leteckých útokov Azawád porazený a oslobodené mestá v severnom Mali. V tom istom roku bola na základe nových prezidentských volieb obnovená civilná vláda na čele s prezidentom I. B. Keitom. Avšak krajina si na dlho nevydýchla, už v r. 2015 vypukli nepokoje v strednom Mali v regióne Mopti medzi roľníckymi kmeňmi Dogonov a Bambarov na jednej strane a kočovnými Fulbami (Fulanmi) na druhej strane, pričom obe strany si zakladali vlastné ozbrojené oddiely. Armáda Mali bola obviňovaná, že situáciu využíva na posilnenie vlastného vplyvu v krajine v mene boja proti islamistickému terorizmu. Konflikty v oblasti v podobe vzájomných útokov oboch strán ústiacich až do lokálnych masakrov pokračujú až do súčasnosti. V r. 2018 prezident I. B. Keita znova zvíťazil. Avšak napätie v krajine rástlo, stupňoval sa etnický konflikt v provincii Mopti a protesty vypukli i po parlamentných voľbách na začiatku leta 2020, kedy bola vláda a prezident obvinení zo snahy umlčať opozíciu. Napokon v auguste 2020 bol prezident zvrhnutý nekrvavým armádnym prevratom. Vojenská vláda sa dostala pod medzinárodný tlak, aby čo najskôr vrátila moc do rúk civilnej vláde, no na druhú stranu západné krajiny na čele s Francúzskom udržiavajú s krajinou intenzívne styky kvôli jej strategickému významu jednak pre boj s globálnym islamistickým terorizmom, jednak kvôli hrozbe destabilizácie celej severozápadnej Afriky[2] (Havlíček 2020).

1 Národné hnutie za oslobodenie Azawádu.

2 EÚ už od roku 2013 vedie v Mali výcvikovú misiu EUTM pre malijské ozbrojené zložky, aby sa zvýšila ich efektivita v boji proti islamistickým teroristickým skupinám. Fungovanie tejto misie bolo najskôr v reakcii na prevrat pozastavené, no neprerušené. 24. 9. 2020 schválila NR SR vyslanie slovenských vojakov na misiu do Mali a do Stredoafrickej republiky (Yar 2020).

3.3.5.4 Ohnisko nestability a konflikty na juhozápade Západnej Afriky na prelome milénií

Juhozápadná časť Západnej Afriky – Guinea-Bissau, Guinea, Sierra Leone, Libéria a žiaľ aj Pobrežie Slonoviny sa na sklonku 20. storočia a začiatkom 21. storočia stali jedným z najvýraznejších ohnísk nestability nielen v rámci celého regiónu, ale aj v rámci celej subsaharskej Afriky. Kým Guinea-Bissau a napokon aj pseudo-marxistickými experimentami vyčerpaná Guinea boli slabé a chudobné štáty, ktorých dovtedajší vývoj nemohol vzbudzovať veľké očakávania, Sierra Leone a Libéria boli uvrhnuté do jedných z najbrutálnejších konfliktov v krátkych dejinách postkoloniálnej subsaharskej Afriky. Hoci tieto konflikty možno až tak nevynikali počtom obetí, zarážajúca bola miera brutality voči civilnému obyvateľstvu. Samozrejme svoju úlohu zohrávala aj medializácia konfliktov, keďže obe krajiny patrili predtým k tým otvorenejším voči ostatnému svetu.[1] Najhoršou zmenou v rámci spomínanej časti regiónu však v tomto období bol kolaps jednej z najstabilnejších krajín Západnej Afriky – Pobrežia Slonoviny, ktoré sa zo „vzorovej" krajiny na prelome milénií rýchlo menilo na do značnej miery skolabovaný štát, postihnutý dokonca opakovane vlnami občianskych vojen a nepokojov.

Guinea za čias A. Sékou-Tourého bola síce v katastrofálnej ekonomickej situácii, no stále bola aj vďaka svojmu excentrickému, no do istej miery charizmatickému diktátorovi vnímaná ako významný aktér diania v regióne. Po jeho smrti v r. 1984, však krajine chýbal podobný vodca. Armáda, ktorej zosnulý diktátor nedôveroval a snažil minimalizovať jej vplyv podporou vlastných lojálnych milícií, previedla štátny prevrat a prevzala moc. Na čele štátu stál L. Conté, ktorý zrušil ústavu a vládol len na základe vyhlášok, nariadení a príkazov. V dôsledku silnejúceho tlaku aj guinejský režim bol v roku 1993 nútený usporiadať prvé pluralitné voľby, ktoré však neprekvapivo vyhral staronový prezident, ktorý si opätovne rýchlo posilňoval vlastnú moc, ustál aj pokusy o prevrat a vládol až do svojej smrti v r 2008 (Klíma 2012). Po roku 2000 však na chudobnú Guineu doliehali vplyvy konfliktu v susednej Sierra Leone a Libérii, odkiaľ prišlo na jej územie vyše pol milióna utečencov. Guinea sa stala krajinou s najvyšším počtom utečencov v regióne. Utečenci sa častokrát stávali terčom útokov a dokonca sú mnohými považovaní i za jednu z príčin tamojšieho konfliktu. V súvislosti s vývojom konfliktu zohrávali dôležitú úlohu i vzťahy medzi vládcami štátov – prezident Libérie Ch. Taylor a guinejský prezident L. Conté patrili k dlhoročným rivalom, usilujúc sa o dominanciu v regióne. Hoci sa prezident Conté udržal na čele štátu, v odľahlých končinách Guiney za výdatného prispenia susednej Libérie fakticky prebiehala občianska vojna s výrazným pozadím medzietnických konfliktov (Bezáková 2013). Po smrti L. Contého v r. 2008 pokračovali masové nepokoje, ktoré rozvracali krajinu už vyše roka, pričom situáciu neriešil ani ďalší vojenský prevrat. Hlavné mesto Konakry sa stalo dejiskom krvavých stretov medzi opozíciou a armádou. Po ďalších zvratoch a prevratoch sa po voľbách v r. 2010 dostal na čelo štátu A. Condé. Avšak aj on, podobne ako jeho predchodcovia, sa stal terčom ďalších pokusov o atentát a sa-

1 Nepochybne oveľa menej medializované konflikty v Južnom Sudáne, či na východe Konžskej demokratickej republiky neboli a nie sú o nič menej brutálne.

mozrejme „štandardom“ sa stali obvinenia z rozsiahlej korupcie (Klíma 2012). Napriek tomu sa však A. Condé udržal na čele Guiney až do súčasnosti, ba dokonca získal i pomerne značné medzinárodné uznanie, napr. v r. 2017 – 2018 stál na čele Africkej únie. Stabilizácia situácie v krajine však bola len zdanlivá, prepukali ďalšie nepokoje (2013) a rástlo napätie najmä medzi etnikom Malinké, z ktorého pochádza prezident a etnikom Fulbov, o ktoré sa opiera opozícia. Situáciu zhoršila v r. 2013 – 2016 epidémia eboly. Napriek protestom opozície si prezident Condé ďalej upevňuje moc – zmenil ústavu a v r. 2020 sa po tretí-krát nechal zvoliť do čela toho ťažko skúšaného štátu (O‘Toole et al. 2020).

Guinea-Bissau, ktorá už ako portugalská kolónia bola extrémne chudobná a zaostalá, sa z ekonomického marazmu nemohla dostať ani zavedením marxistických experimentov od získania nezávislosti v r. 1974. Naopak, nástup bývalého vojenského veliteľa J. B. Vieiru naznačil, že situácia sa bude ešte zhoršovať. Militarista s brutálnymi metódami vládnutia sa zaujímal iba o udržanie osobnej moci a samozrejme o hmotné zabezpečenie seba a svojich hlavných podporovateľov. Pod hrozbou úplného kolapsu štátu síce súhlasil s opustením marxistickej rétoriky a s liberalizáciou ekonomiky, no spôsob vlády sa nezmenil. Typickým znakom bol priam gangsterský spôsob vlády Vieiru charakteristický potlačovaním opozície a fyzickou likvidáciou akýchkoľvek politických súperov. Krajina v tom čase musela čeliť mnohým politickým i ekonomickým problémom a rozširujúca sa chudoba si dokonca vyžiadala i rozvojovú pomoc od Portugalska, ktoré sa neustále pokúšalo o obnovu ich hospodárskych vzťahov. V tomto kontexte bol zaujímavý vstup Guiney-Bissau do Západoafrickej ekonomickej a menovej únie a taktiež zóny franku CFA – menovej únie, ktorej súčasťou sú najmä bývalé francúzske africké kolónie. Tento akt bol jednak priznaním ekonomického kolapsu krajiny, ktorej vlastná mena bola prakticky bezcenná, no zároveň vstup do zóny franku spôsobil prudký rast cien potravín a v dôsledku rozširujúcich sa nepokojov i zníženie kúpnej sily obyvateľstva. Odpor k Vieirovi vyústil nakoniec až do vzbury, ktorá prerástla do občianskej vojny (1998 – 1999) ukončenej po zásahu vojenských oddielov z Guiney, Senegalu, Nigérie i Francúzska a nútenom odchode Vieiru do exilu. Ďalší vývoj krajiny bol značne chaotický a nestabilný – čoraz viac sa prejavovala aj medzietnická rivalita. Aj ďalší prezident bol napokon v r. 2003 zosadený a po ďalších voľbách sa do čela štátu znova vrátil staronový prezident Vieira. Rozvrátená krajina s neprehľadným a ťažko kontrolovateľným pobrežím sa na začiatku 21. storočia stala obľúbenou pašeráckou trasou drog pašovaných z Južnej Ameriky (najmä Kolumbie) a cez Západnú Afriku ďalej distribuovaných aj do Európy. Je zrejmé, že do týchto obchodov boli zapletené aj vládne štruktúry krajiny. Boj o moc vyvrcholil v r. 2009 zabitím dlhoročného prezidenta J. B. Vieiru (Klíma 2015a). Ani potom sa však situácia nezlepšila, nasledovali ďalšie prevraty, nepokoje, ako aj otvorená diskreditácia vládnych činiteľov pri pašovaní drog. Po roku 2014 sa situácia zlepšila len minimálne, hoci už neprebehli ďalšie otvorené prevraty, naďalej prebiehali tvrdé politické boje sprevádzané aj nepokojmi a situácia zostáva naďalej krajne napätá s tým, že pri každých ďalších voľbách hrozí jej ďalšia eskalácia (Lobban et al. 2020).

Libéria sa po násilnom zvrhnutí prezidenta Tolberta v r. 1980, ktoré znamenalo

i koniec politickej dominancie americko-libérijských kreolov, ocitla pod diktatúrou S. Doeho. Krajina smerovala k ekonomickému úpadku a hlavne medzietnickému konfliktu, ktorý naplno vypukol už v r. 1989 po tom, čo hranice Pobrežia Slonoviny prekročila armáda rebelov, ktorá do polovice roku 1990 obsadila polovicu štátneho územia. Do čela Libérijskej národnej vlasteneckej fronty (NPFL) sa dostal Ch. Taylor. Povstalci napokon obsadili aj hlavné mesto Monroviu. Zajatý prezident Doe bol brutálne umučený pred televíznymi kamerami. Nová dočasná vláda však vládla pod ochranou jednotiek ECOWASu iba v hlavnom meste a okolí. Ch. Taylor fakticky ovládol východ krajiny. Väčšinu územia krajiny zachvátili chaotické boje rôznych militantných skupín terorizujúcich najmä civilné obyvateľstvo. Napokon za prispenia Nigérie bola oficiálne občianska vojna ukončená v r. 1996 a do čela štátu sa dostal v nasledujúcom roku Ch. Taylor. Jeho vláda sa však stala príčinou vypuknutia druhej občianskej vojny (1997 – 2003) (Klíma 2012). Brutalita tejto vojny, ktorú prezident zámerne podnecoval nasadzovaním detských vojakov pod vplyvom drog, nepoznala hranice. Mrzačené boli zámerne tisíce civilistov (utínanie končatín a pod.), ďalšie sa stali obeťou nekontrolovateľne kladených mín i svojvoľného pouličného násilia. Hlavné mesto Monrovia bolo počas bojov a anarchie ťažko poškodené. Taylor vojnu „exportoval" i do susedných krajín – najmä do Sierra Leone, ale aktívne podporoval aj destabilizáciu Guiney a Pobrežia Slonoviny. Vojnu financoval ilegálnym vývozom tzv. „krvavých" diamantov pochádzajúcich najmä z vnútrozemia Sierra Leone, ale vyvážal i vzácne tropické drevá a ďalšie komodity. Na Libériu boli postupne uvaľované sankcie a v r. 2003 v krajine zasiahli jednotky USA a ECOWAS, ktoré napokon donútili Taylora rezignovať a podpísať mierovú dohodu[1] (Záhořík 2012). Konflikty v Libérii si v rokoch 1989 – 2003 vyžiadali minimálne 150 tis. obetí a 850 tis. utečencov, na zásahu k ukončeniu občianskej vojny sa podieľalo 15 tis. vojakov, ktorí odzbrojili cca. 100 tis. ozbrojencov (HumanityHouse 2017).

S konfliktom v Libérii úzko súvisel i vývoj v susednom Sierra Leone. Aj táto krajina v 80-tych rokoch 20. stor. počas vlády diktátora S. Stevensa (1977-1985) nezadržateľne smerovala k hospodárskemu úpadku a prehlbujúcim sa medzietnickým napätiam. Ani stiahnutie sa Stevensa do úzadia mnoho nezmenilo, až v r. 1991 bol v referende obnovený pluralitný politický systém. V tej dobe však už vypukol na východe krajiny konflikt, v ktorom povstalci vedení F. Sankohom s podporou Ch. Taylora zo susednej Libérie ovládli náleziská diamantov. Podobne ako v Libérii, aj v Sierra Leone bola vojna vedená s maximálnou brutalitou – mrzačením civilistov a masovým využívaním detských vojakov. Ani pokusy o prímerie dojednané novou vládou nepriniesli ukončenie konfliktu. Najmä Ch. Taylorovi vyhovovala eskalácia konfliktu, ktorá mu jednak

1 Ch. Taylor ušiel do exilu v Nigérii, kde mu tamojší režim poskytol azyl. Keď silnel tlak (aj zo strany USA) na jeho vydanie tribunálu súdiaceho vojnové zločiny v Sierra Leone, nigérijská vláda oznámila v r. 2006, že jeho dom je prázdny. Napokon bol však Taylor o 4 dni zatknutý v severovýchodnom pohraničí pri pokuse ujsť z Nigérie a deportovaný do Libérie a odtiaľ do Sierra Leone. Napokon bol za svoje vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti postavený pred medzinárodný súdny tribunál v Haagu, ktorý ho v r. 2012 odsúdil na 50 rokov väzenia. Stal sa tak jediným africkým diktátorom, ktorý bol takto potrestaný a zároveň od známeho Norimberského procesu z r. 1945 prvou a jedinou hlavou suverénneho štátu postavenou pred medzinárodný tribunál (CNN 2020). Nezávisle na ňom boli potrestaní aj jeho blízki a spolupracovníci – v Libérii jeho viceprezident Bryant a v USA Taylorov syn (na 97 rokov väzenia) (Jones et al. 2020).

umožňovala podieľať sa na ilegálnom obchode s diamantami, jednak konflikt v Sierra Leone mal odpútať pozornosť od situácie v samotnej Libérii (Záhořík 2012). Problémom boli aj konflikty medzi rôznymi povstaleckými frakciami. Krvavá občianska vojna pokračovala až do r. 2002. Medzitým bol prezident A. T. Kabbah zvrhnutý a o rok znova dosadený do funkcie. Zlyhali aj pokusy o kompromis, kedy sa mal vodca povstalcov F. Sankoh stať viceprezidentom a fakticky si mal udržať kontrolu nad východnou časťou krajiny. Prímerie mali kontrolovať sily OSN, ale na tie zaútočili Sankohove sily. Napokon zasiahli britské jednotky, ktoré evakuovali najmä zahraničných pracovníkov z Freetownu. V r. 2000 sa rozpútali boje o obkľúčený Freetown, v ktorej bol F. Sankoh zajatý vládnymi silami s podporou britských jednotiek. Vnútrozemie krajiny v r. 2001 postupne obsadzovali jednotky OSN (misia UNAMSIL), až napokon v roku 2002 bol konflikt ukončený. V tej dobe sa už podarilo preukázať zapojenie Ch. Taylora do konfliktu a pozornosť medzinárodného spoločenstva sa upriamila aj na zásah proti jeho režimu a ukončenie občianskej vojny v Libérii. Občianska vojna v Sierra Leone si vyžiadala podľa odhadov OSN asi 50 tis. obetí na životoch a z domovov vyhnala asi 2 mil. utečencov, teda asi 45 % vtedajších obyvateľov krajiny[1] (Jones et al. 2020). Ako vidno, špecifikum konfliktov v Libérii a Sierra Leone spočívalo v tom, že mali do značnej miery, aspoň na prvý pohľad, viac kriminálny ako separatistický, či etnický charakter, no netreba zabúdať, že v jeho pozadí stáli práve hlboké medzietnické animozity a zúfalá ekonomická situácia oboch krajín, ako aj rastúce demografické a sociálne problémy (prudký rast počtu obyvateľov a veľký podiel mladej zložky obyvateľstva), čo dokázali militaristickí vodcovia cynicky využiť vo svoj osobný prospech.[2]

Tak Libéria, ako aj Sierra Leone sa po skončení krvavých občianskych vojen v prvom rade snažili vysporiadať s ich následkami a potrestať aspoň najvypuklejšie zločiny, resp. ich iniciátorov. Problémom bola tiež integrácia desiatok tisícov bojovníkov a detí do „normálnej" spoločnosti. Obom krajinám sa podarilo stabilizovať politický systém – v Sierra Leone pokračoval v úrade až do. r. 2007 A. T. Kabbah a po ňom vo voľbách od r. 2008 až do r. 2018 E. B. Koroma. V Libérii sa na čelo štátu dostala po voľbách E. Johnson-Sirleafová, ktorá tiež zostala v úrade až do r. 2018. Táto vyštudovaná ekonómka z Harvardu sa stala prvou ženou na čele afrického štátu. Taktiež úspešne riadila odstraňovanie následkov vojen v krajine, najmä však dokázala dojednať medzinárodnú pomoc a v roku 2010 dokonca dosiahla odpustenie medzinárodných dlhov Libérie. Do krajiny úspešne lákala zahraničných investorov aj z exilovej komu-

1 Povstalecký vodca F. Sankoh zomrel v r. 2003 ešte predtým, ako bol postavený pred súd (Klíma 2012). Jeho nástupca S. Bockarie, ktorý viedol v r. 2000-2002 povstalecké vojská Zjednoteného revolučného frontu (RUF) po Sankohovom zajatí a „preslávil" sa tiež mimoriadnou brutalitou, sa ukrýval na území Libérie a zasahoval aj do konfliktu v Pobreží Slonoviny. Napokon bol silami OSN odhalený jeho pobyt na území Libérie a vtedy ešte libérijský prezident Ch. Taylor bol vyzvaný, aby ho vydal tribunálu v Sierra Leone, ktorý mal súdiť vojnové zločiny. V máji 2003 však bol S. Bockarie na území Libérie zabitý, pričom je možné, že sa tak stalo z vôle Ch. Taylora, ktorý sa obával, že Bockarie by ho mohol usvedčiť pred súdnym tribunálom (Jones 2003).

2 Ch. Taylor bol obvinený, že sa obohatil na účet štátnej pokladnice už tak ekonomicky skolabovanej Libérie o 100 mil. USD v rokoch 1999-2003 (Weiner 2003). V tejto sume však nie sú zarátané príjmy z ilegálneho predaja „krvavých" diamantov. Odhaduje sa, že v rokoch 1990 až 1994 Taylor vyviezol diamanty v hodnote 300 mil. USD, tropické tvrdé drevo v hodnote 53 mil. USD, kaučuk v hodnote 27 mil. USD a železnú rudu v hodnote 16 mil. USD – teda spolu suroviny za takmer 400 mil. USD, ktoré použil na svoje (vojenské a mocenské) ciele, a to v čase, keď libérijská vláda mala vedený medzinárodný dlh vo výške vyše 3 miliardy dolárov (Ellis 1999).

nity Libérijcov. Podobne ako v Sierra Leone však politické boje pred voľbami vyvolávali obavy z návratu občianskych nepokojov a vojen. Rovnako pretrvávali podozrenia z korupcie – hoci najmä v Libérii sa proti nej snažila vláda energicky bojovať. V Sierra Leone bola problémom zasa drogová mafia, pretože tunajšie prístavy sa, podobne ako v susednej nestabilnej Guinei a neďalekej Guinei-Bissau, stali súčasťou globálnych pašeráckych sietí. Sierra Leone aj Libériu v r. 2014 – 2016 zasiahla intenzívne epidémia eboly, ktorá sa sem rozšírila z Guiney, pričom v každej z oboch krajín zahynulo po viac ako 4 tisíc ľudí a ďalšie tisíce sa nakazili. V oboch krajinách taktiež vyvolávali obavy prezidentské voľby v r. 2018, pretože obe dlhoročné hlavy štátov už nemohli znova kandidovať. Napokon došlo k pokojnému odovzdaniu moci a hlavne sa voľby zaobišli bez vážnejších nepokojov. I tak však tieto obavy ukázali krehkosť vnútropolitickej situácie v týchto dvoch západoafrických krajinách, nad ktorou sa aj po vyše 17 rokoch stále vznáša prízrak hrôz brutálnych občianskych vojen (Fyfe et al. 2020).

Vnútropolitický vývoj Pobrežia Slonoviny v posledných troch dekádach je asi najväčším sklamaním pre tých, ktorí verili v demokratický vývoj postkoloniálnej Afriky po skončení tlakov studenej vojny. Príbeh tejto krajiny ukazuje, že zdanlivá politická pluralita bez zodpovednosti a snahy o kompromis môže viesť ku kolapsu aj relatívne prosperujúceho štátu. Zároveň ukazuje, že relatívne stabilné obdobie prvých troch dekád existencie tohto štátu nie je dostatočne dlhou dobou na zžitie sa etnicky rôznorodého obyvateľstva s týmto v podstate umelým štátnym útvarom, ktorý (rovnako ako väčšina okolitých) nezodpovedá etnickej identite väčšiny obyvateľstva. Pobrežie Slonoviny pod 33 ročnou vládou prezidenta F. H. Boignyho zažívalo vďaka nadštandardným vzťahom s bývalou koloniálnou metropolou pomerne značnú hospodársku prosperitu.[3] Autoritatívna vláda prezidenta, ktorý v podstate vylúčil politický boj, či diskusiu a obyvateľstvu vnucoval spoločnú „ivorskú“ identitu, nemohla obyvateľstvo štátu „vychovať“ k rozvíjaniu občianskej spoločnosti. Ako neskorší vývoj ukázal, aj relatívna hospodárska prosperita založená na exporte plantážnických produktov – kakaa a kávy mala aj svoju odvrátenú stránku. Jednak lákala z okolitých chudobnejších krajín početných pracovných migrantov, jednak orientácia exportu na jednu-dve plodiny robila ekonomiku štátu veľmi zraniteľnou. Voči čoraz početnejším migrantom pochádzajúcim najmä zo severných chudobných oblastí vzrastala medzi kmeňmi na pobreží animozita podčiarknutá aj náboženskou odlišnosťou – severania boli moslimovia, kým na juhu dominovali kresťania. V 80-tych rokoch ceny vyvážaných komodít klesali, ekonomická prosperita sa vytrácala. Aj F. H. Boigny pod medzinárodným tlakom musel postupne uvoľňovať svoj autoritársky režim. Začali sa objavovať politické protesty voči režimu, napokon v r. 1990 boli povolené aj ďalšie politické strany. V prvých kvázi slobodných prezidentských voľbách dokázal Boigny poraziť hlavného opozičného kandidáta L. Gbagba, avšak starnúci 85 ročný prezident, už nebol schopný efektívne

3 Po osamostatnení sa prvoradým stalo najmä udržiavanie ekonomických väzieb s Francúzskom, ktoré nakoniec ostali rovnako intenzívne, ba dá sa povedať, že i o niečo intenzívnejšie, ako v období pred vyhlásením nezávislosti. V období rokov 1960-1980 sa počet Francúzov v Pobreží Slonoviny takmer zdvojnásobil, z 30 na takmer 60 tisíc, pričom tu vytvorili jednu z najväčších krajanských komunít. Francúzski občania stále zastávali významné pozície vo vládnom aparáte a rovnako boli prítomní i v celom primárnom sektore. Do roku 1985 malo Pobrežie Slonoviny najväčšie zastúpenie Francúzmi riadených nadnárodných spoločností v celej Afrike, čo sa odrážalo i v rozsahu poskytovania finančnej pomoci (Mongabay 2020).

vládnuť, hoci v úrade vydržal až do svojej smrti v r. 1993. Moc v štáte si po ňom snažili udržať jeho nasledovníci z pôvodnej štátostrany PDCI (Demokratickej strany). Nový prezident H. K. Bédié bol zvolený len vďaka bojkotu opozície, ktorá voľby považovala za zmanipulované (Klíma 2012). Ekonomika krajiny sa ďalej prepadala, no rástlo aj medzietnické napätie, z ktorého začali otvorene ťažiť opoziční lídri. Hoci prezident z etnika Baoulé pôvodne naďalej podporoval koncept jednotného „ivoirského" národa, napokon účelovo menil zákony, aby vyradil z politického súboja svojho pôvodne straníckeho kolegu a posledného Boignyho premiéra – A. Ouattara pochádzajúceho zo severu. Postupne najmä na juhu a v prostredí Abidjanskej univerzity silneli prúdy, ktoré pôvodnú koncepciu „ivoirského" národa úplne zmenili v tom zmysle, že súčasťou tohto národa sú len príslušníci „autochtónnych" etník z Pobrežia Slonoviny, čo bol v krajine, kde už viac ako 1/5 obyvateľstva tvorili migranti zo susedných krajín, vážny problém. Ďalšie zákony napokon mali pripraviť prisťahovalcov i o vlastníctvo pôdy. Koncom 90-tych rokov už začali prepukať etnicky motivované násilné konflikty medzi niektorými etnikami (Záhořík 2012). V tejto situácii prezidenta v r. 1999 zvrhol nekrvavý vojenský prevrat generála Guéïa. Ten síce zdôvodnil svoj čin snahou odstrániť skorumpovanú vládu, no napokon v nadchádzajúcich voľbách v r. 2000 sám kandidoval, bol však porazený opozičným vodcom L. Gbagbom, ktorému však nechcel odovzdať moc. Gbagba vzápätí na čele svojich ozbrojených oddielov obsadil Abidjan, ktorý im nechal napospas pri rabovaní a protesty obyvateľov potlačil. Guéï sa stiahol do pohraničia krajiny a v r. 2002 sa pokúsil zvrhnúť Gbagba, no sám bol zavraždený. Krajina sa prepadla do otvorenej občianskej vojny a fakticky sa rozpadla – proti vláde prezidenta Gbagba ovládajúcej Abidjan s okolím a juhozápad krajiny stál zvyšok krajiny ovládaný troma spojenými povstaleckými frakciami. Prezident Gbagba zámerne podnecoval propagandou silný „ivoirský" nacionalizmus južných etník proti severanom. Pokusy o prímerie stroskotali a do konfliktu zasahovali podporou niektorej zo strán i okolité krajiny. Pri bojoch v r. 2004 boli zabití aj francúzski vojaci z mierových síl, na čo reagovali francúzske jednotky útokom jednak na vládne jednotky, jednak proti provládnym milíciám. Vojna sa dostala do patovej situácie – povstalci kontrolovali takmer polovicu územia štátu. Napokon sa boje podarilo ukončiť až v r. 2007 kompromisom. L. Gbagba zostal prezidentom a vodca povstalcov G. Soro sa mal stať premiérom. Vzápätí však bol na G. Sora spáchaný neúspešný atentát. Po voľbách (ktoré boli odkladané 5 rokov) v r. 2010 odmietol L. Gbagba uznať svoju pomerne tesnú volebnú porážku a víťazstvo A. Ouattara z moslimského severu, čo bolo príčinou vypuknutia novej série nepokojov. Tie napokon prerástli do druhej občianskej vojny (Klíma 2012). Gbagba sa pokúsil udržať juh krajiny s Abidjanom a blokoval sever krajiny, ktorý ovládal A. Ouattara. Medzinárodné spoločenstvo už neuznalo Gbagbovu vládu a uvalilo na ňu sankcie, ako aj na export z Pobrežia Slonoviny. Rozrastala sa humanitárna kríza. Z Pobrežia Slonoviny, ktoré bolo kedysi cieľom migrantov teraz utekali desaťtisíce utečencov. Napokon sily severu postupovali na juh a spolu s francúzskymi jednotkami a oddielmi OSN museli Abidjan fakticky dobýjať, L. Gbagba sa vzdal až po obsadení svojho paláca. Vojna v rokoch 2010 – 2011 si vyžiadala najmenej 3 tis. obetí avšak pol milióna až milión utečencov (Bartos 2019). Vládu nad celou krajinou prevzal A. Ouattara, bolo ukončené embargo a krajina mala začať konečne povojnovú obnovu.

L. Gbagba bol odovzdaný Medzinárodnému súdnemu dvoru v Haagu.[1] Dôsledky vojen sa mali prekonať podobným mechanizmom ako v Sierra Leone a Libérii. Postupne sa darilo oživovať ekonomiku. Obavy vyvolávali prezidentské voľby v r. 2015, ktoré vyhral opäť A. Ouattara, avšak opoziční kandidáti tvrdili, že voľby boli zmanipulované, čo však medzinárodní pozorovatelia nepotvrdili. Krehkú stabilitu krajiny zasiahol aj radikálny islamizmus – v r. 2016 spáchala islamistická organizácia AQIM teroristický útok na rekreačný rezort Grand-Bassam na juhovýchodnom pobreží. Prezident Ouattara presadil prijatie novej ústavy, ktorú opozícia kritizovala ako zámer upevniť vládu severanov, ktorým opäť uľahčila i získavanie štátneho občianstva (Lawler et al. 2020). Do budúcna tak zostáva otázne, ako sa situácia vyvinie, pretože stúpenci Gbagbovho „ivoirského" nacionalizmu majú stále značný vplyv. Zdá sa, že aj Pobrežie Slonoviny sa po 60 rokoch svojej samostatnej existencie dostalo na podobné geopolitické rozhranie ako oveľa väčšia Nigéria.

1 L. Gbagbo predstúpil pred Medzinárodný súdny dvor v Haagu v r. 2012, no proces s ním začal až v r. 2016. V r. 2019 bol nejednomyseľným rozhodnutím 2:1 oslobodený a zbavený obvinenia zo zločinov proti ľudskosti, no obžaloba sa odvolala. 75 ročný Gbagbo bol napokon prepustený vo februári 2020 na slobodu avšak s prikázaným pobytom v Belgicku, no i toto obmedzenie bolo v máji 2020 zrušené. Istým paradoxom je, že L. Gbagbo je na rozdiel od mnohých iných západoafrických diktátorov veľmi vzdelaný, pôvodným povolaním doktor histórie a vysokoškolský učiteľ. (Lawler et al. 2020, france24 2020b).

Úlohy a zadania:

- **Zdôvodnite ako a prečo sa menil význam oblasti pásma západného Sahelu v historicko-geografickom vývoji Západnej Afriky od najstarších čias do súčasnosti.**
- **Vysvetlite ako ovplyvnila prítomnosť Európanov na západoafrickom pobreží vývoj Západnej Afriky od konca 15. do polovice 19. storočia?**
- **Nájdite podobnosti a rozdiely v budovaní a naopak „demontovaní" koloniálneho panstva jednotlivých koloniálnych mocností v Západnej Afrike od druhej polovice 19. storočia do druhej polovice 20. storočia.**
- **Ktoré krajiny Západnej Afriky je možné považovať na začiatku 21. storočia za relatívne politicky stabilizované? Vývoj ktorých je veľmi problematický a neurčitý a ktoré za vyslovene rozvrátené a destabilizované? Zdôvodnite a pokúste sa určiť typické znaky ktoré stabilitu západoafrických štátov posilňujú, či naopak zoslabujú.**

3. 4 OBYVATEĽSTVO ZÁPADNEJ AFRIKY

Štruktúra, dynamika aj rozmiestnenie obyvateľstva Západnej Afriky je silne ovplyvnená nielen špecifickými prírodnými podmienkami, ale aj historickými udalosťami v regióne. Obyvateľstvo je veľmi pestré nielen po národnostnej a jazykovej stránke, ale aj z hľadiska náboženstva, ktoré sa vyvíjalo pod vplyvom domácich podmienok, ale aj pôsobením kolonizácie. Kolonizácia a v súčasnosti už aj globalizácia sa odrážajú aj na vyspelosti regiónu a sociálnom rozvrstvení obyvateľstva. Znateľné je to vtedy ak porovnáme urbanizované a tradičné rurálne oblasti – veľkomestá, avšak často s veľkými slumami a tradičné vidiecke usadlosti s jednoduchým spôsobom hospodárenia.

3.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva

Základným problémom pri vývoja populácie Afriky je nedostatok presných dát. Je to spôsobené tým, že cenzus v Afrike nikdy neprebiehal naraz vo všetkých krajinách a miery chybovosti bola v rôznych krajinách a obdobiach rozdielna. Ďalší dôvod je, že dáta sú často odhadované. Zároveň väčšina afrických štátov vznikla až po roku 1960, takže údaje do roku 1960 sa tiež nezakladajú na oficiálnych národných údajoch. Treba aj pripustiť, že chápanie demografickej minulosti Afriky je založené aj na nesystematickej analýze údajov z odlišných zdrojov a období (Zuberi et al. 2003).

Napriek tomu možno povedať, že obyvateľstvo Západnej Afriky prešlo veľmi dynamickým vývojom, keďže sa jeho veľkosť od roku 1950 zvýšila 5,7 krát. Odhaduje sa, že v roku 1950 žilo v regióne približne 70,2 milióna obyvateľov, no za rok 2020 sa odhady pohybujú od 397 do 400 miliónov obyvateľov (United Nations DESA 2019, World Factbook 2020). Bez ohľadu na výsledné údaje, v regióne žije takmer 30 % obyvateľstva celej Afriky, čo je značný nepomer voči rozlohe regiónu, ktorá predstavuje len 17 % rozlohy Afriky. Najväčší podiel na obyvateľstve má Nigéria, v ktorej žije viac ako polovica obyvateľstva regiónu. Nigéria má v súčasnosti viac ako 214 mil. obyvateľov, čo ju radí na 6. miesto vo svete, avšak na 1. miesto v rámci Afriky. Jej ľudnatosť sa oproti roku 1950 zvýšila asi 5,7 krát, teda rovnako ako nárast obyvateľstva celého kontinentu. Podobne rýchlo rástla populácia štátov: Benin, Ghana, Libéria, Senegal a Togo (obr. 28, 29). Najrýchlejšie rástol počet obyvateľov Pobrežia Slonoviny. Oproti roku 1950 sa tu počet obyvateľov zvýšil viac ako 10 násobne. Vysoký nárast obyvateľstva zaznamenali aj Niger a Gambia (nárast populácie 8,9- a 7,1-krát).

Je otázne, koľko by v regióne žilo obyvateľov, ak by prešiel iným historickým vývojom. Na jeho obyvateľstve sa výrazne podpísali otrokárska minulosť územia, kedy práve zo Západnej Afriky bolo do Ameriky odvlečených niekoľko miliónov obyvateľov spravidla v predproduktívnom alebo produktívnom veku, čím sa populácia oslabila nielen početne, ale aj štruktúrne[1]. Kým Európa a neskôr aj Severná Amerika

1 A. Maddison (2005) uvádza, že len počas 17. storočia vyviezli Briti viac ako 2,5 milióna otrokov predovšetkým zo Sierra Leone a ďalších krajín pozdĺž Guinejského zálivu, Francúzi asi 1,2 milióna otrokov z oblasti Senegal-Gambia a Holanďania asi 0,5 milióna z oblasti Zlatonosného pobrežia.

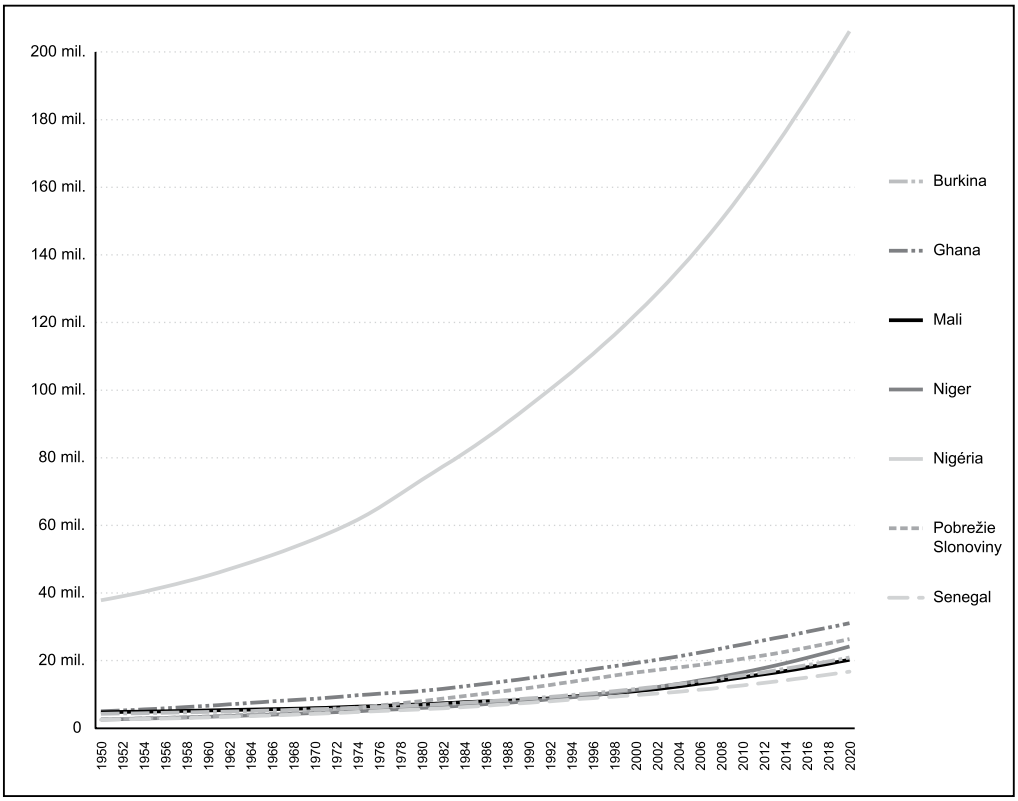

Obr. 28 *Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov Západnej Afriky v rokoch 1950-2020 (United Nations DESA 2019)*

postupne zažívali priemyselnú revolúciu, Afrika bola zaťažená kolonializmom. Kolonializmus a obchod s otrokmi podkopával schopnosť africkej spoločnosti dosiahnuť rýchlejší hospodársky rast. Afrika sa stala krajinou dodávajúcou ľudí a suroviny (Obadina 2014). Zavádzanie nových plodín v Afrike sa ukázalo dvojsečné: na jednej strane sa prudko zanedbávali lokálne africké produkty potrebné na obživu obyvateľstva, pretože sa rozširovali plantáže slúžiace na pestovanie komerčných plodín (koreniny, podzemnica olejná, kakao, káva, bavlna) (Maddison 2005). Kolonializmus síce neviedol k hladomoru, ale k chronickej podvýžive a zhoršujúcemu sa fyzickému stavu afrického obyvateľstva (Rodney 2012). Na druhej strane prostredníctvom medzikontinentálneho obchodu sa do Afriky dostali nové plodiny z Ameriky, ktoré boli výživné, použiteľné na viacero spôsobov, nenáročné na pestovanie, odolné voči suchu a dodnes tvoria dôležitú súčasť afrického poľnohospodárstva ako aj výživy obyvateľstva – predovšetkým maniok, bataty, kukurica a fazuľa (Maddison 2005).

Ani po osamostatnení krajín a zbavenia sa koloniálnej nadvlády, nemala západoafrická populácia jednoduché podmienky pre svoj rast. Aj keď krajiny po získaní samostatnosti zažili podobné obdobie baby-boomu ako európske krajiny po skončení druhej svetovej vojny (Obadina 2014), negatívne následky zanechali aj viaceré

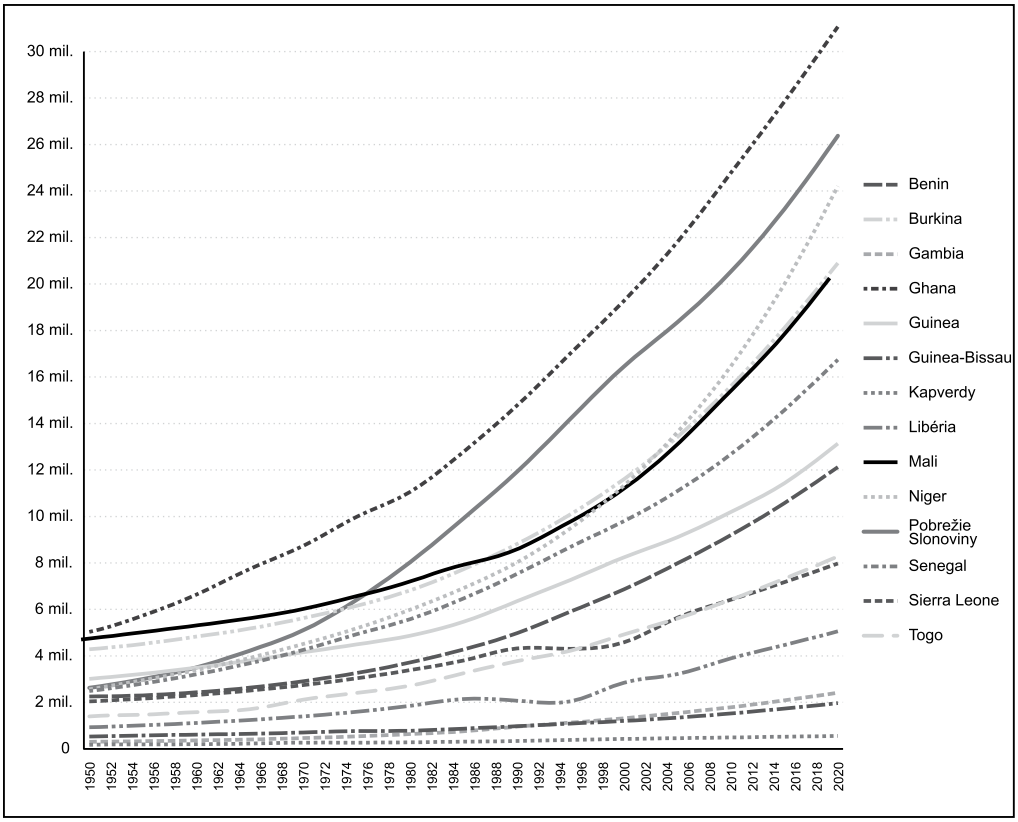

Obr. 29 *Vývoj počtu obyvateľov štátov Západnej Afriky okrem Nigérie v rokoch 1950-2020 (United Nations DESA 2019)*

občianske vojny a konflikty, ktoré v regióne prebehli, či už tesne po vytvorení nezávislého štátu alebo len v nedávnej minulosti. Treba spomenúť konflikty v nigérijskej Biafre, občianske vojny v Pobreží Slonoviny, Libérii či v Sierra Leone. V neposlednom rade sa na vývoji počtu obyvateľstva podpísali aj klimatické zmeny, hlavne sucho a následný hladomor v rokoch 1968 – 1974.

Rast obyvateľstva je v krajinách Západnej Afriky rýchly. Podľa údajov OSN (United Nations DESA 2019) za posledných päť rokov od roku 2015 pribudlo v regióne 50 miliónov obyvateľov, pričom polovica z nich pripadá na Nigériu. Miera rastu obyvateľstva je s výnimkou ostrovného štátu Kapverdy, Ghany a Sierra Leone za posledných 5 rokov všade vyššia ako 2,5 %. Na rozdiel od iných regiónov sveta v Západnej Afrike možno pozorovať zatiaľ len spomalenie alebo stagnáciu prirodzeného prírastku, no počet obyvateľstva naďalej prudko rastie (obr. 30, 31). Vývoju za posledných 5 rokov zodpovedajú aj odhady za rok 2020 (World Factbook 2020) s výnimkou Beninu a Libérie a Guiney-Bissau, kde sú hodnoty prirodzeného prírastku na 1 000 obyvateľov vyššie (o 3 až 6 ‰) a Gambie, kde sú naopak výrazne nižšie (o 10, 5 ‰). Avšak obraz o vývoji obyvateľstva lepšie udávajú hodnoty za 5-ročné obdobia.

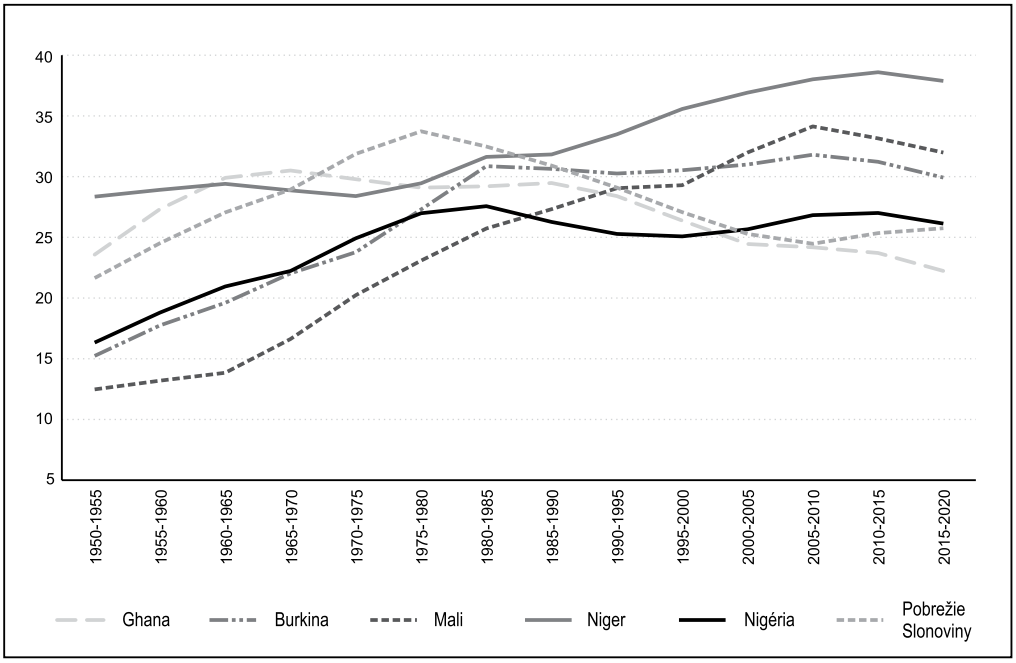

Obr. 30 *Vývoj prirodzeného prírastku na 1000 obyvateľov najľudnatejších štátov Západnej Afriky v päťročných obdobiach od roku 1950 do 2020 (prirodzený prírastok na 1000 obyvateľov. (United Nations DESA 2019)*

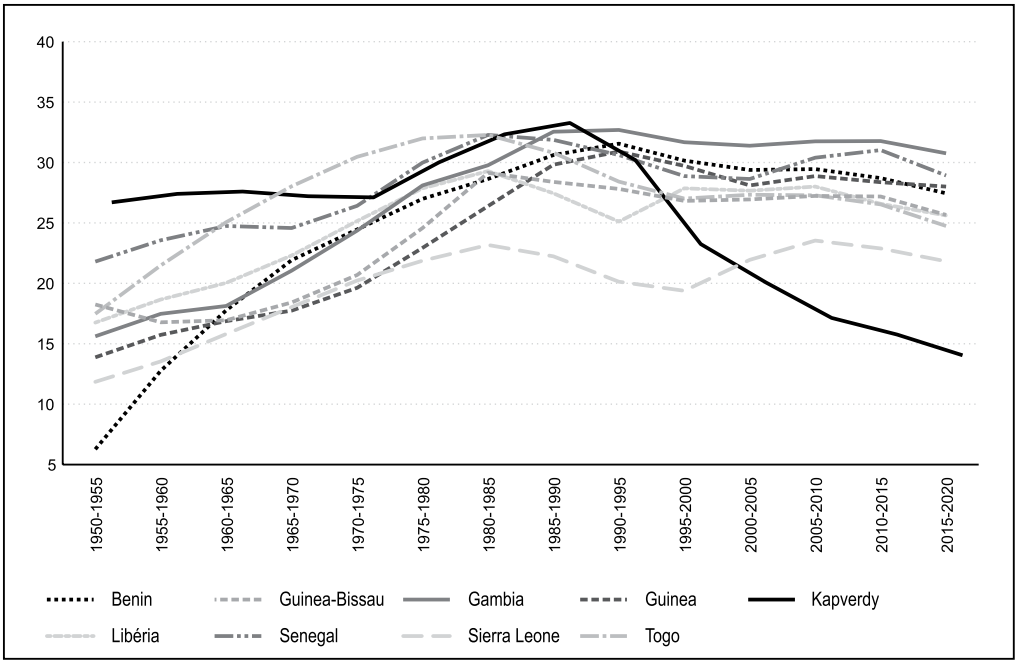

Obr. 31 *Vývoj prirodzeného prírastku ostatných štátov Západnej Afriky v päťročných obdobiach od roku 1950 do 2020 (prirodzený prírastok na 1000 obyvateľov). (United Nations DESA 2019)*

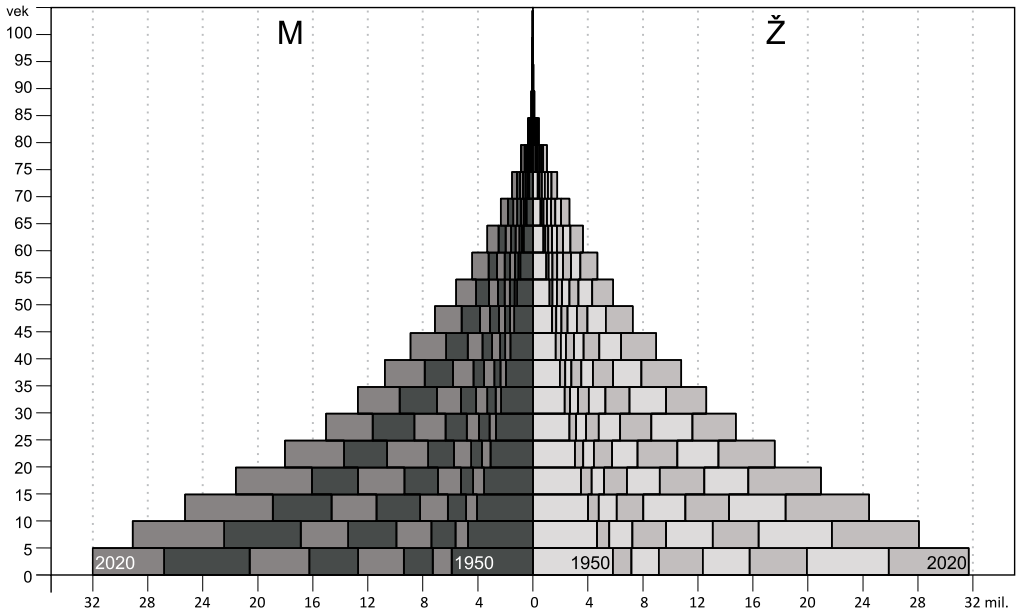

Obr. 32 *Veková a pohlavná štruktúra Západnej Afriky v rokoch 1950-2020 (United Nations DESA 2020). Na grafe je vidno, ako sa populácia Západnej Afriky každých 10 rokov rozrastala, pričom tempo rastu sa zrýchľuje.*

Najľudnatejšie štáty vykazujú od 80. rokov stagnáciu prirodzeného prírastku s výnimkou najchudobnejších krajín Sahelu – Nigeru a Mali, kde prirodzený prírastok naďalej narastá a aj za posledné obdobie má veľmi vysoké hodnoty (Mali 32 ‰ a Niger 37,9 ‰) (United Nations DESA 2019).[1] Malé štáty oveľa citlivejšie reagujú na rôzne podmienky, príkladom je pokles prirodzeného prírastku v Sierra Leone (obr. 31) v období po roku 1990, ktorý súvisí s občianskou vojnou v krajine v rokoch 1991 – 2002, ako aj v Libérii súvisiaci s občianskymi vojnami v rokoch 1989 – 2003.

Vysoký prirodzený prírastok je výsledkom vysokej natality, ktorá sa vo všetkých krajinách s výnimkou Kapverd pohybuje posledných 5 rokov (2016 – 2020) od 30 ‰ vyššie (United Nations DESA 2019). Najvyššie hodnoty dosahuje Niger (46,3 ‰ za posledných 5 rokov), ďalej Mali (41,8 ‰), nasledujú Gambia (38,8 ‰), Burkina (38,2 ‰) a Nigéria (38,1 ‰). Je potrebné zdôrazniť, že v 50. rokoch bola natalita ešte vyššia, vo všetkých krajinách bez výnimky sa pohybovala nad úrovňou 40 ‰. Napriek zníženiu natality však nedochádza k poklesu prirodzeného prírastku, keďže sa zároveň znížila aj úmrtnosť obyvateľstva. Tá v 50. rokoch dosahovala vo všetkých krajinách hodnoty vyššie ako 20 ‰ (najvyššia úmrtnosť bola v Mali – 39,2 ‰ za obdobie 1950 – 1955), do súčasnosti poklesla vo všetkých krajinách pod 12 ‰. Humanitárna pomoc, zavádzanie očkovaní proti viacerým ochoreniam, lepšia zdravotnícka starostlivosť, zlepšenie vzdelávania ako aj pokroky v poľnohospodárstve a rast životnej úrovne spôsobili, že poklesla detská úmrtnosť a predĺžil sa vek obyvateľstva.

1 Veľmi blízke hodnoty vykazujú oba štáty aj za rok 2020 (World Factbook 2020).

Natalita však naďalej zostáva vysoká. Afrika je v súčasnosti v období roztvorených demografických nožníc, ktoré je charakteristické vysokým prírastkom obyvateľstva. Africké krajiny majú naďalej najvyššie hodnoty fertility na svete. Medzi prvými 20 krajinami sveta podľa celkovej miery plodnosti je 19 afrických a dokonca 7 krajín zo Západnej Afriky. Prvenstvo vo svete má Niger s hodnotu 7 detí na ženu. Mali zaujíma 4. miesto s hodnotou celkovej miery plodnosti 5,7 (World Factbook 2020). Zatiaľ je nepostačujúca osveta ohľadom plánovaného rodičovstva alebo zavádzania antikoncepcie, ženy v Západnej Afrike začínajú s pôrodmi ako veľmi mladé, spravidla pred dovŕšením 20. roku života. Hoci používane antikoncepcie vzrastá, predsa je stále na nízkej úrovni. Navyše v chudobných oblastiach aj antikoncepcia znamená výdavky navyše, hoci cena nie je jediný dôvod, horším je slabá informovanosť prípadne kultúrne alebo náboženské prekážky. V najchudobnejších oblastiach Afriky je pravdepodobnosť použitia antikoncepcie 4-krát nižšia ako v najbohatších (Obadina 2014). V Západnej Afrike sú bežné mnohopočetné rodiny, pretože deti predstavujú sociálnu istotu pre rodičov v ich starobe, avšak od malička pomáhajú vylepšovať príjem rodiny. Deti sa zapájajú prakticky do všetkých ekonomických činností – od pouličného predaja až po prácu na plantážach (dokonca v niektorých oblastiach aj do nebezpečných prác pri ťažbe)[2]. Keďže zdravotná starostlivosť stále nie je na postačujúcej úrovni, v regióne je vysoká dojčenská aj detská úmrtnosť[3], napriek tomu rodinný systém starostlivosti postavený na mnohých deťoch stále existuje.

Rast obyvateľstva v regióne je enormný. Podľa odhadov United Nations DESA (2020) sa za posledných dvadsať rokov pribúdanie obyvateľstva medzidesaťročne zastabilizovalo. Každých 10 rokov vzrastie približne o 30 %. To znamená, ak tento trend bude pokračovať, do roku 2030 môže vzrásť počet obyvateľov o ďalších

2 Afrika je kontinentom s najvyššou incidenciou detskej práce, podľa správy Medzinárodnej organizácie práce (International Labour Organization) z roku 2010, v subsaharskej Afrike pracuje každé štvrté dieťa (ILO 2010).

3 V období 2015-2020 dosahovala dojčenská úmrtnosť najvyššie hodnoty v krajinách Sierra Leone (81 úmrtí na 1000 živonarodených), Mali (66), Nigéria (62), Benin (61) a Pobrežie Slonoviny (60). Najnižšie hodnoty nadobúdala na Kapverdách (17), v Senegale (33) a Ghane (36). Pre porovnanie vo vyspelých krajinách sveta sa tieto hodnoty pohybujú v rozmedzí 2-3 úmrtia na 1000 živonarodených (United Nations DESA 2019). Pritom možno hovoriť o zlepšení situácie v krajinách od roku 1950, pretože vtedy bola dojčenská úmrtnosť v Západnej Afrike extrémne vysoká. Smutné prvenstvo patrilo Mali (250 úmrtí na 1000 živonarodených), nasledovalo Sierra Leone (242) a Burkina (236). Ešte vyššie čísla boli v detskej úmrtnosti, pretože piateho roku života sa v týchto krajinách nedožila takmer polovica narodených (Sierra Leone 445 úmrtí na 1000 živonarodených, 435 v Mali a 409 v Pobreží Slonoviny (United Nations DESA 2020). Vysoká dojčenská úmrtnosť je častejšia hlavne u detí tých žien, ktoré majú malý časový odstup medzi pôrodmi, u žien žijúcich vo vidieckych oblastiach a u menej vzdelaných žien a taktiež aj vtedy, ak žena rodí doma a nie v zdravotníckom zariadení (Andoh et al. 2007). Avšak boli preukázané ďalšie – aj priestorové – súvislosti. Výskum, ktorý bol uskutočnený v západoafrických štátoch na prelome milénia dával do súvisu dojčenskú úmrtnosť (výskumná vzorka bolo viac ako 120 000 pôrodov za 10-ročné obdobie) s individuálnymi, rodinnými, infraštruktúrnymi, ale aj priestorovými charakteristikami. Ďalšie faktory, ktoré zvyšujú riziko dojčenskej úmrtnosti, sú absencia infraštruktúry (hlavne prístup k nezávadnej vode), život v menej husto osídlených oblastiach (horšia dostupnosť ku zdravotníckej infraštruktúre), či život ďalej od pobrežia. Posledný faktor súvisel s horšími klimatickými podmienkami a zlým prístupom k vodným plochám, čo ovplyvňuje potravinovú bezpečnosť krajín Sahelu. Bolo preukázané, že riziko dojčenskej úmrtnosti je nižšie v oblastiach, ktoré pestujú nielen jednoročné, ale aj viacročné plodiny (prípadne stromové plodiny) a kde sa obyvatelia venujú aj rybolovu. Obe požiadavky sú ľahšie splniteľné v južných častiach Západnej Afriky, teda blízko pobrežia. Na základe týchto charakteristík možno ako najrizikovejšie označiť regióny stredného Mali a Nigeru (teda nie celé krajiny). Sú to oblasti so slabým infraštruktúrnym vybavením, prevahou vidieckych usadlostí, kde sú slabé podmienky pre poľnohospodárstvo a kde školstvo a zdravotníctvo sú nedostatočné (Balk et al. 2004).

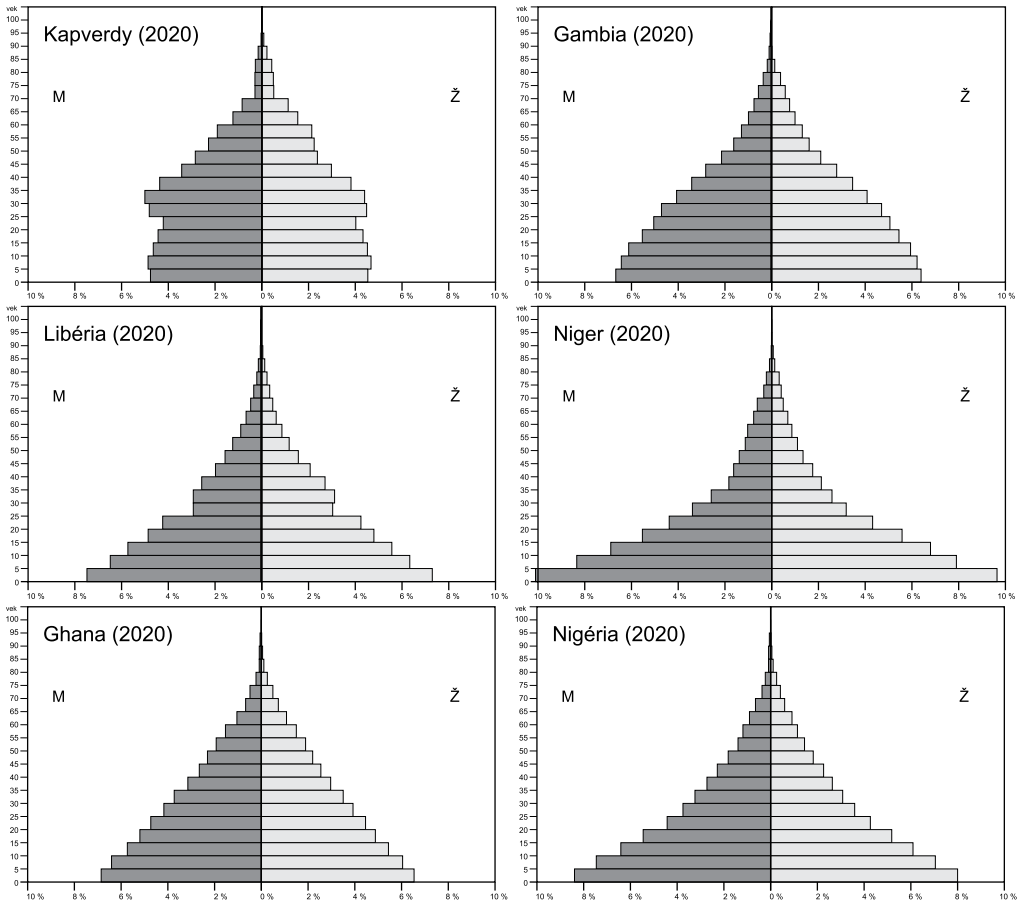

Obr. 33 *Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Západnej Afriky v roku 2020. (populationpyramid.net 2020)*

120 mil. Z vývoja grafov vekovej a pohlavnej štruktúry obyvateľstva Západnej Afriky je zjavné, že ide o progresívnu populáciu, tento trend sa zatiaľ nemení (obr. 32). Detská zložka populácie je najpočetnejšia, v roku 2020 predstavovalo takmer 44 %, naopak obyvateľstvo v poproduktívnom veku je minimálne (približne 2,6 %).

Väčšina štátov Západnej Afriky má výrazne progresívnu štruktúru populácie, veľmi podobnú Nigeru (obr. 33). Len niektoré štáty majú mierne odlišnú štruktúru, napríklad Gambia, kde je možné pozorovať mierne zastabilizovávanie populácie. Ďalším príkladom mierne odlišnej štruktúry obyvateľstva je Libéria, kde je oproti iným vekovým skupinám znateľne menšia kategória 25-29 ročných. To poukazuje na obdobie približne pred 30 rokmi, kedy sa v krajine začala prvá z občianskych vojen v 90. rokoch, čo znamenalo veľké obete[1] na životoch, ale zároveň aj zníženie pôrodnosti (obr. 31).

1 odhady sa pohybujú celkovo okolo 60 000-80 000 úmrtí. V období 1989-1992 približne 40 000-50 000; v období 1993-1997 asi 20 000-30 000 úmrtí (de Wall, Conley et al. 2015). Tieto čísla však poukazujú iba na obete, ktoré zahynuli priamo v bojoch. Ďalšie odhady sa pohybujú okolo 150 000-200 000 úmrtí. Tu sú však zahrnutí aj ľudia,

Odlišnú vekovú štruktúru má obyvateľstvo Kapverd. Tento malý ostrovný štát je jednak z krajín Západnej Afriky ekonomicky najsilnejší, napriek slabým prírodným zdrojom. Od 90. rokov sa krajina snaží o trhovú ekonomiku, pričom víta aj zahraničné investície, úzko spolupracuje s Portugalskom. Krajina je atraktívna z hľadiska cestovného ruchu, čo pomáha jej ekonomickému rozvoju. Vekovú štruktúru ovplyvňuje aj to, že obyvateľstvo nie je rasovo aj národnostne veľmi zmiešané, väčšinu populácie tvoria potomkovia Západoafričanov a Európanov. Vzhľadom na ekonomický rozvoj sa mení teda aj zloženie obyvateľstva, v porovnaní s celým regiónom má krajina nižší podiel osôb v predproduktívnom veku – 28 % (World Factbook 2020).

To, že je populácia Západnej Afriky veľmi mladá, potvrdzuje aj mediánový vek obyvateľstva. Až zarážajúco nízky je v Nigeri, len 14,8 roka, druhá najmladšia populácia je v Mali – 16 rokov. Najvyšší mediánový vek má populácia na Kapverdách, avšak u väčšiny západoafrických štátov sa pohybuje v rozmedzí 18-20 rokov (World Factbook 2020).

Vzhľadom na to, že krajiny sú slabo rozvinuté s problematickým zdravotníctvom a školstvom a zaostalou ekonomikou, nízka je aj predpokladaná stredná dĺžka života. Najdlhšiu majú Kapverdy (73,2 roka) a najkratšiu Niger (59,3 roka). Menší je aj rozdiel medzi mužmi a ženami: kým vo vyspelých spoločnostiach spravidla ženy žijú o 4 – 6 rokov dlhšie ako muži, vo viacerých západoafrických krajinách (Benin, Burkina, Guinea, Niger, Nigéria (World Factbook 2020) je rozdiel menší ako 4 roky, čo súvisí aj s horším postavením žien.

Veľkosť populácie Západnej Afriky je ovplyvňovaná aj migráciou. Región má dlhodobo záporné migračné saldo, ktoré v súčasnosti narastá. Kým v období 1950 – 1955 emigrovalo zo Západnej Afriky okolo 52 000 obyvateľov, ostatných 5 rokov je to približne 910 000. Zatiaľ najväčší úbytok obyvateľstva v absolútnych číslach zaznamenali roky 1990 – 1995 (emigrovalo viac ako 1 mil. obyvateľov) a roky 2010 – 2015 (takmer 1,5 milióna obyvateľov). Podľa relatívnych hodnôt bolo migračné saldo najnižšie v období rokov 1980-1985 (-6,5 ‰), 1990-1995 (-5,8 ‰) a 1985-1990 (-5,7 ‰) (United Nations DESA 2019). Predpokladá sa, že od roku 1950 sa zo Západnej Afriky vysťahovalo takmer 8,2 mil. ľudí. Slabá rozvinutosť krajín, horšie klimatické podmienky v niektorých oblastiach, občianske nepokoje, vojny, či neúroda alebo iné ťažkosti nútia obyvateľov Západnej Afriky emigrovať.

Dlhodobo je úbytkovým regiónom ostrovný štát Kapverdy napriek vyššej ekonomickej vyspelosti v porovnaní s ostatnými štátmi Západnej Afriky (obr. 33). Štát patrí pravdepodobne medzi krajiny, ktoré sú vo svete najviac závislé na financiách od emigrantov (remitencií)[2].

ktorí umreli na následky hladu, podvýživy alebo chorôb v dôsledku konfliktov (Ellis 1999 in de Wall, Conley et al. 2015).

2 Tzv. remitencie sa stali v posledných desaťročiach dôležitým zdrojom príjmu pre mnohé rozvojové krajiny. Emigranti poukazujú časť príjmov domov, pretože sa snažia pomáhať rodine, na druhej strane týmto spôsobom aj investujú do svojej rodiny a domácnosti s predpokladom svojho návratu. V prípade ťažkej situácie emigranta, pomáha rodina z domova emigrantovi (Vargas-Silva, Huang 2006). Podľa odhadov Inštitútu migračnej politiky z roku 2004 sú remitencie dvojnásobne väčšie ako oficiálne peňažné toky a predstavujú druhú najväčšiu položku hneď za priamymi zahraničnými investíciami (Ratha 2004).

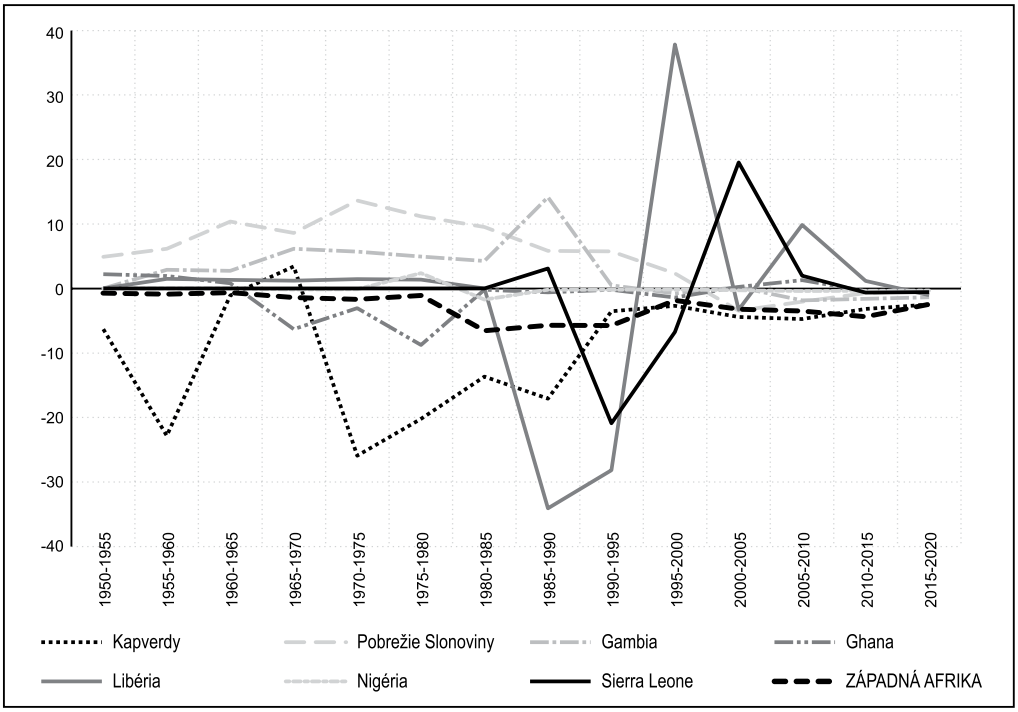

Obr. 34 *Migračné saldo Západnej Afriky a vybraných štátov. (United Nations DESA 2020)*

Pobrežie Slonoviny až do prelomu milénií zaznamenávalo kladné migračné saldo. Bol to následok liberálnej prisťahovaleckej politiky krajiny, ktorá odmietla akékoľvek obmedzenie usadenia cudzincov na svojom území. Hospodársky vzostup Pobrežia Slonoviny si vyžadoval masívny prílev zahraničných pracovných síl, ktoré sem prúdili hlavne z Burkiny a Senegalu. Kým však z Burkiny prichádzali ľudia za prácou a lepšími pracovnými podmienkami (spočiatku migrovali z nutnosti a neskôr sa pridávali ďalší rodinní príslušníci vrátane žien a detí s perspektívou navrátenia sa domov) často aj do oblastí vidieka, Senegalčania mali záujem investovať v Pobreží Slonoviny a svoje obchodné aktivity rozširovali hlavne v mestách (Blion, Bredeloup 1997). Tento jav trval až do roku 2001, kedy krajinu zachvátil vnútorný konflikt (Black, King 2004).

Podobne tomu bolo aj v Libérii, ktorá bola v minulosti skôr cieľom imigrácie a to aj z dôvodu nezávislosti (už od roku 1847), ako aj preto, že krajina bola vytvorená už v roku 1822 ako „americká základňa“ imigrácie“ slobodných černochov a repatriovaných otrokov Americkou kolonizačnou spoločnosťou. Spolupráca s USA pokračovala. Pomocou nej sa krajina modernizovala, bola otvorená zahraničným investíciám a dosiahla vysoký hospodársky rast[1]. Preto bola atraktívnou krajinou aj pre imigráciou zvonka. Tento jav trval až do roku 1980, kedy vojenský puč a následná diktatúra Samuela Doea uvrhla krajinu do prvej a neskôr aj druhej občianskej vojny. Nepokoj-

1 V 50. rokoch zaznamenala Libéria najväčší percentuálny nárast hrubého domáceho produktu na obyvateľa na svete a v celkovom raste HDP ju predbehlo iba Japonsko (Marinelli 1964).

né obdobie sprevádzala emigrácia Libérijčanov, ktorí sa začali do krajiny vracať až po roku 2003, kedy bola v ghanskej Akkre podpísaná mierová dohoda (Pailey 2016).

Sierra Leone zažilo masívnu emigráciu od roku 1991, kedy sa tu začala občianska vojna. Spočiatku možno idealistickí rebeli povstali proti korupcii a diktatúre. Konflikt však veľmi rýchlo prerástol do veľkých rozmerov, kde svoju úlohu zohral aj relatívne ľahký prístup k diamantom, ktoré na svoje obohacovanie využívala prakticky každá ozbrojená skupina[2]. Navyše v konflikte v Sierra Leone nehrali ústrednú úlohu ani etnické, ani náboženské rozdiely. Povstalci RUF[3] sa zameriavali na ľudí z každého etnika a po celej krajine a štatistické analýzy zdokumentovaného porušovania ľudských práv ukazujú, že medzi obeťami RUF nebolo neprimerane zastúpené žiadne etnikum (Conibere et al. 2004 in Bellows, Miguel 2009). Krajina nebola bezpečná pre nikoho a hlavne nie pre obyvateľov, ktorí žili v blízkosti diamantových ložísk. Podľa Keena (2005 in Bellows, Miguel 2009) sa násilie väčšinou obmedzovalo na oblasti s najbohatšími ložiskami diamantov. Emigrácia ustala až po roku 2002, kedy sa konflikt skončil a kedy sa mnohí z utečencov mohli vrátiť domov.

Zaujímavým príkladom mechanického pohybu obyvateľstva je Ghana. Krajina bola vzhľadom na svoj priaznivejší hospodársky vývoj (rozvíjajúca sa produkcia a spracovanie kakaa) a liberálnej imigračnej politike atraktívna pre iné africké krajiny najmä v 60. rokoch. Keď ekonomika krajiny začala upadať, imigranti boli často obviňovaní z jej úpadku a mnohí boli vyhostení z krajiny. Napriek zlej hospodárskej situácii v krajine, keď emigrujú jej vlastní obyvatelia, Ghana je stále atraktívna pre iné africké krajiny práve vďaka svojej politickej stabilite (Essuman-Johnson 2006).

Napriek tomu, že Nigéria (obr. 34) nevykazuje veľké výkyvy migračného salda, predsa zažila v druhej polovici 70. rokov veľký prílev imigrantov, ktorý v období 1975-1980 predstavoval hodnotu viac ako 820 tisíc ľudí (United Nations DESA 2019). Súvisel s ropným boomom krajiny, ale aj s tým, že začalo stagnovať kakaové odvetvie a krajiny ako Pobrežie Slonoviny alebo Ghana prestávali byť pre migrantov atraktívne Agadjanian 2008). Avšak pri doznievaní ropného boomu Nigéria mnohých imigrantov v roku 1983 vyhostila (Essuman-Johnson 2006).

Migrácia bola rôznymi udalosťami ovplyvnená prakticky v každej krajine. Vzrastajúca hustota obyvateľstva a obmedzené možnosti štátov uživiť všetkých obyvateľov naznačujú, že emigrácia bude ďalej pokračovať, či už do iných regiónov Afriky alebo mimo nej. Problémom je, že z krajín odchádzajú nielen najchudobnejší a bez vzdelania za manuálnou prácou, ale aj vzdelané obyvateľstvo. Západná Afrika tak zažíva „únik mozgov“. Tejto jav začal v 60. rokoch, kedy veľa mladých ľudí odchádzalo za vzdelaním do zahraničia, v tomto období sa však väčšina z nich vrátila. Avšak zlé ekonomické podmienky, či nestabilná politická situácia v 70. – 80. rokoch spôsobili, že vzdelaní ľudia sa prestali vracať, zvlášť vtedy, keď si dokázali nájsť prácu aj v krajine, kde sa vzdelávali. Od 90. rokov sa emigrácia vzdelaných ľudí (nielen) zo Západnej Afriky stala hlavným problémom. Najviac emigrantov je sústredených v Európe, pričom medzi

2 známe ako „krvavé diamanty“

3 Revolutionary United Front (Revolučný zjednotený front)

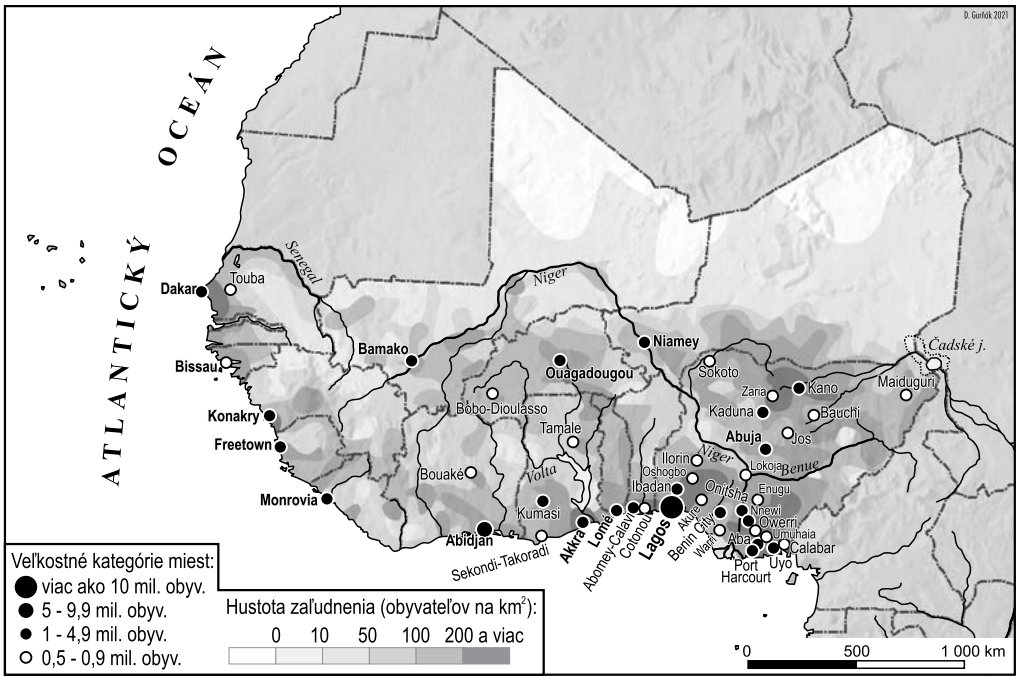

Obr. 35 *Hustota zaľudnenia v Západnej Afrike*

najatraktívnejšie krajiny patria Francúzsko, Spojené kráľovstvo, Taliansko a Španielsko (Ofori-Amoah 2020).

Na základe vývoja prirodzeného aj migračného pohybu obyvateľstva možno konštatovať, že rozmiestnenie obyvateľstva v Západnej Afrike je značne nerovnomerné. Je to spôsobené historickým vývojom, vplyvom klimatických podmienok, ale aj súčasnými ekonomickými možnosťami obyvateľstva. V zásade možno povedať, že obyvateľstvo je sústredené pozdĺž pobrežia. Veľmi vysoká hustota obyvateľstva je na pobreží Senegalu, Ghany, Toga, Beninu a v delte rieky Niger v Nigérii. V priestore veľkých miest je hustota vyššia ako 20 000 obyv./km². Naopak, veľmi riedko zaľudnená je severná časť regiónu. V severných častiach štátov Niger a Mali sa pohybuje v rozpätí 1 – 4 obyv./km² (CILSS 2016). Celkovo je najvyššia hustota obyvateľstva v Gambii a Nigérii (viac ako 238 a 226 obyv./km². Najmenej zaľudnenými sú už spomínané štáty Niger a Mali (v priemere menej ako 20 obyv./km²), čo súvisí s ich polohou na južnom okraji Sahary (United Nations DESA 2020).

3.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva

Západná Afrika je veľmi pestrá z národnostného aj náboženského hľadiska. Iba z hľadiska rasovej príslušnosti možno región pokladať za menej pestrý.

3.4.2.1 Rasová štruktúra obyvateľstva

Z genetického hľadiska prakticky celé africké obyvateľstvo pochádza zo štyroch regionálnych genetických populácií – kaukazoidov (europoidov), vysokých negroidov, nízkych negroidov/pygmoidov a kapoidov[1], pričom posledné tri populácie predstavujú súčasť negroidnej rasy. Tie boli vytvorené už na konci mladšej doby kamennej (Newman 1995).

Pôvodné obyvateľstvo pobrežných oblastí Guinejského zálivu pochádza z genetickej populácie pygmoidov, obyvateľstvo severnejších oblastí z genetickej populácie vysokých negroidov. Každá sa vyvinula v konkrétnom prostredí, ktoré bolo do veľkej miery ovplyvnené klimatickými podmienkami. Od prostredia závisel spôsob obživy a neskôr hospodárenia. Pri podrobnejšej analýze africké populácie nevykazujú tendenciu k zhlukovaniu, ale pohybujú sa v rámci podnebných a vegetačných pásem. Napríklad populácie poľnohospodárov žijúce v rovnakom bióme (buď vo vlhkom lese alebo v savane) majú tendenciu podobať sa na seba viac ako na populácie poľnohospodárov iného biómu (Froment 1989). Nízki negroidi alebo pygmoidi, boli nižšieho vzrastu kvôli pohybu, lovu a zberačstvu v pralesných oblastiach a boli adaptovaní na vlhkú klímu. Vysokí negroidi, ktorí sa pohybovali v suchších územiach s odlišnou vegetáciou, boli vyšší a štíhli.

Historickým vývojom postupne prichádzalo k premiešaniu obyvateľstva, svoju úlohu zohralo rozpínanie sa europoidného obyvateľstva zo severu a východu Afriky smerom do západnej Afriky. V neposlednom rade rasovú štruktúru obyvateľstva ovplyvnilo aj koloniálne obdobie. Napriek tomu možno v súčasnosti tvrdiť, že väčšina obyvateľstva Západnej Afriky (približne 75 %)[2] je čiernej rasy. Bieleho obyvateľstva je v regióne relatívne málo, resp. je veľmi ťažké určiť jeho podiel vzhľadom na to, že časť obyvateľstva Sahelu tvoria národy ako Tuaregovia, Kanurijci, Fulbovia alebo Fulani, či Tubuovia, ktorí napriek tmavej pokožke bývajú radení k europoidnej rase (Ofori-Amoah 2020). Biele obyvateľstvo (vrátane uvedených národov a potomkov európskych kolonizátorov – Britov, Francúzov a Portugalcov) tak predstavuje približne necelých 9 % obyvateľstva regiónu. Otázne je zaradenie Hausov, ktorým boli už za britskej koloniálnej nadvlády prisudzované europoidné črty (Ugbem et al. 2019). Toto obyvateľstvo je v regióne početné, žije v severnej Nigérii a v Nigeri a predstavuje 19 % obyvateľstva celej Západnej Afriky.

3.4.2.2 Etnická a jazyková štruktúra obyvateľstva

Praveké migrácie ovplyvnili odlišný vývoj izolovaných skupín na rôznych územiach a následne mimoriadne ovplyvnili aj súčasnú etnickú a jazykovú štruktúru obyvateľstva Afriky.

1 kaukazoidi – europoidi – biela rasa, negroidi – čierna rasa. Z antropologického hľadiska negroidný typ obyvateľstva nie je homogénny, bolo vyčlenených viacero skupín, ktoré sa odlišovali na základe biologických znakov (Hiernaux 1975 in Cavalli-Sforza et al. 1994).

2 pokiaľ nie je uvedené inak, údaje sú prepočítané na základe údajov z World Factbook 2020.

Západná Afrika je mimoriadne zložitá z jazykového hľadiska – je to jeden z najviac lingvisticky diverzifikovaných regiónov na svete (Nettle 1996) Jazyky, ktoré sa tu používajú, spadajú do troch jazykových rodín.

Na väčšine územia Západnej Afriky sú rozšírené jazyky nigero-konžskej jazykovej rodiny. Možno ich rozdeliť do viacerých vetiev, pričom v každej je zoskupených množstvo jazykov. Jadro tvoria atlanticko-konžské jazyky, ktoré zahŕňajú väčšinu jazykov na území Západnej Afriky. Atlantickými jazykmi sa hovorí na západnom okraji územia pri pobreží Atlantického oceánu, napr. v Senegambii. V západnej časti územia viac vo vnútrozemí sa používajú jazyky skupín Mande, Dogon a Ijoid. Približne od Pobrežia Slonoviny až po Kamerun sú už viac rozšírené volto-konžské jazyky (Pobrežie Slonoviny, Ghana – Kwa, Gur, Togo, Benin, Nigéria – napr. jazyky Ibo, Ibibio, Joruba, Ife, Akan).

Na malom území v okolí ohybu rieky Niger v oblasti Mali a západného Nigeru sa hovorí jazykmi nilo-saharskej jazykovej rodiny (Bašovský, Mládek 1989). Patria sem jazyky shongaiskej skupiny, hovoria nimi Dendiovia, Sonraici a Zarmovia a jazyky saharskej skupiny. Používajú ich etniká Dagara, Kanuri a Tubu (glottolog.org 2020).

Poslednou jazykovou rodinou Západnej Afriky je afro-áziská alebo semitsko-hamitská jazyková rodina. Patria medzi ne jazyky berberskej a čadskej skupiny (Bašovský, Mládek 1989). Do prvej možno zaradiť jazyky Tuaregov, do druhej jazyky Hausov. Rozšírené sú v severnej časti Mali a Nigeru a severnej Nigérii.

Osobitné postavenie majú ostrovné Kapverdy, ktoré boli osídlené Portugalcami v 15. storočí a slúžili ako dôležitá základňa pre lodnú dopravu pri preprave otrokov z Afriky do Ameriky. Hoci je oficiálnym jazykom portugalčina, všeobecne je rozšírený jazyk krioulo, čo je zmes portugalčiny a západoafrických jazykov. Týmto jazykom sa hovorí aj v Guinei Bissau.

Väčšina jazykov a dialektov nemá ani dlhodobejšie literárne tradície, aj lingvistická klasifikácia prechádza neustálym vývojom. Veľké množstvo kmeňov, ktorých jazyky sú vlastne iba dialektami širšieho jazykového prostredia, sú často označené vlastnými pomenovaniami, navyše prehľadnosť komplikujú mená kmeňov v rôznej francúzskej, britskej alebo portugalskej terminológii ako následok koloniálneho vývoja. Navyše politické hranice štátov rozdeľujú jazykovo príbuzné kmene, čo vedie k tomu, že vzniká niekoľko rôzne pomenovaných verzií jazykov, ktoré sú takmer identické (Baar 2002).

Jazyková štruktúra všetkých krajín Západnej Afriky je mimoriadne komplikovaná. Aj v malých krajinách ako je Gambia sa používa viacero jazykov, avšak vo všetkých štátoch je oficiálnym jazykom jazyk bývalej koloniálnej krajiny. Francúzština je rozšírená predovšetkým na západe a sever územia v krajinách Niger, Mali, Senegal, Guinea, Pobrežie Slonoviny, Togo a Benin, portugalčina na Kapverdách a v Guinei-Bissau, angličtina v Gambii, Libérii, Sierra Leone, Ghane a Nigérii. Popri týchto jazykoch sú rozšírené aj jazyky jednotlivých etník. V Nigérii sa používa viac ako 500 jazykov[1].

1 podľa Blencha (2008) sa napr. v Senagale používalo 35 jazykov, Gambii 19, v Guinei 28, v Guinei-Bissau 21, Sierra Leone 21, Libérii 32, Pobreží Slonoviny 78, v Ghane a v Burkine po 66, v Togu 39 s Benine 50. Na severe územia sa v Nigeri používalo 11 jazykov, v Mali 44. Jazykovo je najpestrejšia Nigéria s 553 jazykmi.

Zaujímavé je aj porovnanie veľkosti územia, na ktorom sa jazyky používajú. Podľa Nettleho (1996) sa na severe Západnej Afriky, v nehostinnejších podmienkach jednotlivé jazyky používajú na väčšom území. Samozrejme, že to súvisí aj s nízkou hustotou obyvateľstva a s faktom, že obyvateľstvo je rozptýlené na väčšom území, avšak hovorí to aj tom, že ľudia boli viac vzájomne odkázaní jeden na druhého a preto bolo dôležité, aby sa jedným jazykom vedeli dorozumieť na väčšom území. Naopak, pri prechode na juh do priaznivejších klimatických podmienok rastie počet používaných jazykov, ale zároveň klesá veľkosť územia, na ktorom sa používajú.

Najpočetnejšími národmi Západnej Afriky sú zároveň štyri dominantné etniká Nigérie – Hausovia, Jorubovia, Fulbovia alebo Fulani a Ibovia a etnikum Akan, čo sú obyvatelia Pobrežia Slonoviny, Ghany a Toga. Hausovia sú najväčší národ územia, predstavujú asi 19 % západoafrickej populácie, čo je asi 76 mil. obyvateľov. Prevažne žijú v severnej časti Nigérie, Hausovia tu predstavujú 30 % obyvateľstva. Jorubovia žijú hlavne v juhozápadnej časti Nigérie alebo v susednom Benine, spolu predstavujú asi 9 % populácie Západnej Afriky, čo je takmer 35 mil. obyvateľov. Tretím najpočetnejším etnikom je Ibo žijúce v juhovýchodnej Nigérii. Predstavuje približne 8 % západoafrickej populácie (vyše 32 mil. obyvateľov). Akani žijú pri pobreží Guinejského zálivu na historickom území Zlatonosného pobrežia a Pobrežia slonoviny, teda na juhu súčasných štátov Pobrežie Slonoviny, Ghana a Togo. Spolu ich je asi 7 % obyvateľstva Západnej Afriky, čo je viac ako 27 mil. obyvateľov. Fulbovia alebo Fulani obývajú väčšie územie Sahelu, v celom regióne je ich asi 25 mil., čo predstavuje 6 % západoafrickej populácie. Popri severozápadnej Nigérii, kde ich žije približne polovica zo spomínaného počtu, pomerne veľké zastúpenie majú v Guinei, Guinei-Bissau, Gambii, Pobreží Slonoviny, Benine, Mali a Nigeri. V Guinei a Guinei-Bissau majú najväčší podiel v tamojšej populácii, v oboch krajinách predstavujú asi tretinu obyvateľstva. Ostatné etniká nepresahujú viac ako 3 %, možno ešte spomenúť Mossi v Burkine (asi 11 mil., čo je približne polovica obyvateľstva krajiny), Kanuri (v Nigeri a Nigérii – spolu asi 6,5 mil.), Bambara v Mali (6,5 mil.) a Wolof v Gambii a Senegale (asi 6 mil.).

3.4.2.3 Religiózna štruktúra obyvateľstva

Náboženská štruktúra obyvateľstva Západnej Afriky je vo veľkej miere ovplyvnená vierou pôvodného obyvateľstva, vplyvom koloniálnej nadvlády, ako aj rozpínaním moslimského obyvateľstva zo severu. Väčšina obyvateľstva vyznáva kresťanstvo, islam alebo tradičné africké náboženstvá. Tradičné africké náboženstvá sú v oblasti pôvodné, ale vzhľadom na to, že kresťanstvo aj islam vznikli na Blízkom východe, obe náboženstvá sa do Afriky začali rozširovať krátko po ich vzniku (Friedenthal, Kavanaugh 2014).

Hoci sa kresťanstvo rozšírilo v Severnej aj Východnej Afrike (ariánstvo, donatizmus, koptská cirkev, nestoriánstvo) v prvých storočiach po smrti Ježiša Krista, Sahara predsa len predstavovala prírodnú bariéru, ktorá šírenie kresťanstva zastavila alebo výrazne spomalila. Subsaharská Afrika stále zostávala domovom tradičných nábožen-

stiev. Kresťanstvo do oblasti Guinejského zálivu preniklo až počas námorných objavov s postupným prenikaním Európanov na územie Západnej Afriky. Aj keď ich dôvody boli predovšetkým ekonomické, prinášali aj novú vieru. Kresťanstvo bolo od začiatku kombinované s tradičnými náboženstvami, neskôr dokonca misionári našli určitú synkretickú formu kresťanstva pre tradičné náboženstvá.

Od 16. storočia začali pôsobiť v Afrike ako misionári františkáni, augustiáni, dominikáni, jezuiti, neskôr aj kapucínski mnísi z Talianska a Španielska. Misionári pochádzali predovšetkým z Portugalska a na územiach, ktoré Portugalsko kontrolovalo, sa venovali misijnej činnosti. Dôraz sa kládol na náboženskú činnosť, ale aj na vzdelávanie – aspoň na základnú gramotnosť, ale ak to bolo možné, domorodé obyvateľstvo vzdelávali aj v ďalších užitočných predmetoch ako matematika, prírodné vedy a geografia. Vyučovanie prebiehalo v portugalčine, avšak misionári sa tiež naučili jazyky a dialekty oblastí, v ktorých pôsobili. Neskôr zostavovali dvojjazyčné slovníky, ktoré im pomáhali komunikovať s väčším počtom obyvateľstva. Samozrejme, že ich prvotnou úlohou bolo získať čo najviac „duší" do kresťanskej cirkvi, avšak nemožno im uprieť zásluhy na zvýšení gramotnosti domorodého obyvateľstva (Levi 2009). Katolícka misijná činnosť pokračovala od 15. až konca 18. storočia, kedy zoslabla, nakoľko Európa bola pod vplyvom Francúzskej revolúcie a napoleonských vojen. V tomto období bolo viacero náboženských domov a kongregácií zatvorených a menej misionárov bolo vysielaných na misie. Misijná činnosť sa obnovila po skončení vojen a napríklad vo Francúzsku začala byť výslovne orientovaná na Afriku. V 19. a 20. storočí viedla k dramtickému rozšíreniu kresťanstva v Afrike (Pawliková-Vilhanová 2007).

Kým Portugalci a Francúzi rozširovali skôr katolícku formu kresťanstva, s príchodom Britov alebo Nemcov boli do Západnej Afriky introdukované protestantské kresťanské smery, predovšetkým luteránstvo, presbyterianizmus, baptizmus, anglikánska cirkev. Podobne ako katolícka cirkev, aj protestantské cirkvi vysielali misionárov do zahraničia. Misionári boli inšpirovaní „Veľkým poverením" – tu postupovali hlavne v zmysle Evanjelia podľa Matúša 28:18-20[1], podľa ktorého mali šíriť kresťanské učenie a správať sa v jeho zmysle (Friedenthal, Kavanaugh 2014). Misionári boli zväčša hlboko oddanými kresťanmi, ktorí sa rozhodli zachrániť Afričanov obrátením na pravú vieru[2]. Hoci európsky kolonializmus mal pre Afriku skôr negatívne dôsledky, misijnú činnosť možno chápať pozitívne – misionári zakladali školy, vďaka nim sa africké obyvateľstvo postupne stávalo gramotným. Taktiež vytvárali zdravotnícke centrá, kde pomáhali liečiť obyvateľstvo modernou medicínou. Niektorí z Afričanov, ktorí prijali kresťanstvo, sa ďalej aj nábožensky vzdelávali, stali sa kňazmi, či dokonca dosiahli

1 V Biblii sa na danom mieste hovorí: 18 Ježiš pristúpil k nim a povedal im: „Daná mi je všetka moc na nebi i na zemi. Choďte teda, učte všetky národy a krstite ich v mene Otca i Syna, i Ducha Svätého a naučte ich zachovávať všetko, čo som vám prikázal." (mojabiblia.sk 2020).

2 Asi najznámejším kresťanským misionárom 19. storočia bol David Livingston, ktorý je svetu skôr známy ako cestovateľ, prvý Európan, ktorý dôkladnejšie preskúmal vnútrozemie Afriky a objaviteľ Viktóriiných vodopádov. Afriku však začal objavovať kvôli misijnej činnosti. Hoci bol vychovaný v kalvínskej viere, vo svojej dospelosti sa pripojil k nezávislému kresťanskému zboru prísnejšej disciplíny, ktorý ho dobre pripravil na neskorší pobyt a prácu v Afrike. Počas svojej misijnej ako aj objaviteľskej činnosti v Afrike mal dobré vzťahy s kmeňmi, na území ktorých pôsobil a získal negatívny postoj k obchodu s ľuďmi. Stal sa taktiež veľkým odporcom otrokárstva (Shepperson et al. 2020).

významné pozície v rámci kresťanských cirkví, avšak išlo skôr o výnimky[3].

Paradoxom je, že kresťanstvo sa rozširovalo aj počas obchodu s otrokmi a že kresťanom nerobilo problémy s Afričanmi obchodovať, napriek tomu, že to bolo v rozpore s kresťanským učením[4]. V tomto ohľade však treba misijnej činnosti uznať pozitívny vplyv, pretože sa eliminovali nielen mnohé brutálne praktiky, ktoré boli pre africké kultúry v rámci rituálov bežné, zároveň však veľmi často odsudzovala otrokárstvo a obchod s ľuďmi.

Zaujímavosťou je že popri tradičných kresťanských cirkvách a vyznaniach, aké sú bežné v Európe, v Afrike sa vyvinuli nové formy kresťanstva. Hoci misijná činnosť mala nepochybne pozitívny vplyv na africké obyvateľstvo, často však viera nebola dostatočne spätá so životom Afričanov, resp. nie do takej miery, ako boli zvyknutí v prípade tradičných náboženstiev. Pre Afričanov náboženstvo alebo viera neznamená iba súbor rád alebo učení, ako žiť riadny, morálny život. Neobmedzujú ju iba na hodiny modlitieb, resp. náboženských stánkov. Veľmi často pre nich znamená riešenie náboženských, ale aj zdravotných a sociálnych problémov, ako sú choroby, nešťastia, chudoba, či strata zamestnania. Preto hlavne na začiatku 20. storočia mnohí africkí kresťania pociťovali frustráciu z kresťanstva, ktoré niektorí misionári obmedzovali naozaj „iba na kostol" a postupne formovali unikátne africké kresťanské smery – Africké nezávislé cirkvi (Friedenthal, Kavanaugh 2014). Ide o africké synkretické cirkvi, ktoré sa v snahe o afrikanizáciu kresťanstva odštiepili od kresťanských cirkví (Box 13). Predstavujú syntézu kresťanstva a tradičných afrických náboženstiev, usilujú sa priblížiť kresťanstvo africkému mysleniu a svetonázoru, interpretovať Bibliu z afrického pohľadu. Dôraz kladú na svojpomoc komunity veriacich, liečenie vierou, pri bohoslužbách na tanec a spev (Beliana 2017).

Napriek tomu, že počas obdobia kolonializmu sa kresťanstvo v Afrike značne rozšírilo, existovali tu viaceré prekážky, ktoré jeho ďalšie šírenie zamedzovali alebo spomaľovali. V prvom rade to bolo tropické podnebie, ktoré robilo misionárom problémy, hlavne vlhké trópy v okolí Guinejského zálivu. Mnohí misionári museli ukončiť skôr svoju misijnú činnosť, pretože jednoducho fyzicky nezvládali dlhší pobyt v takomto podnebí alebo boli sužovaní tropickými ochoreniami. Druhou prekážkou bolo rozširovanie islamu zo severu naprieč Saharou aj vďaka novootvoreným obchodným cestám

3 Príkladom je nigérijský kňaz Samuel Ajayi Crowther, ktorý sa stal prvým Afričanom povýšeným na biskupskú hodnosť v rámci anglikánskej cirkvi. Pochádzal z Nigérie, bol Joruba. Zažil otroctvo, no po oslobodení sa dostal pod vplyv misionárov, ktorí mu dali vzdelanie a priviedli ho ku kresťanskej viere. Jeho veľký význam spočíva aj v tom, že pracoval ako kňaz, misionár, zakladal školy. Úsilím Samuela Ajayiho Crowthera bolo poskytnúť Jorubom sociálne aj kultúrne nástroje, aby dokázali prežiť aj pri strete s európskou civilizáciou. Pre cirkev sa stal symbolom a príkladom toho, že Boh medzi ľuďmi nerobí rozdiely a v európskej civilizácii je priestor pre každého, kto má talent a odhodlanie vyšplhať sa na vrchol. Pravdepodobne bol prvým Afričanom, ktorý publikoval štúdiu o svojom rodnom jazyku v európskom jazyku a zároveň prvým Afričanom, ktorý začal prekladať kresťanské evanjeliá do domorodého jazyka. Angažoval tiež evanjelistov z iných etnických skupín, aby prekladali Bibliu aj do jazykov iných etnických skupín. Vďaka Crowtherovi, jeho nasledovníkom alebo podobne nadšeným Afričanom, ktorí prijali kresťanstvo, sa kresťanská viera v Západnej Afrike oveľa rýchlejšie šírila (Barnes 2018).

4 Autor textu kresťanskej všeobecne rozšírenej a známej piesne Amazing Grace bol anglikánsky kňaz John Newton, ktorý dlhé roky pôsobil ako kapitán otrokárskej lode. Aj po zanechaní kapitánstva sa naďalej venoval obchodu s otrokmi, až neskôr nadobudol k otrokárstvu negatívny postoj.

medzi severnou Africkou a ostatnými subsaharskými regiónmi (Pawliková-Vilhanová 2007). Tradícia ciest naprieč Saharou existovala už v staroveku, umožnilo to hlavne zavedenie ťavy ako ťažného zvieraťa, ktorá bola do Severnej Afriky privezená pravdepodobne z Arábie ešte pred začiatkom 5. stor. pred naším letopočtom[1]. Jej využívanie sa veľmi rozšírilo a Arabi a Berberi, ktorí postupne do 8. storočia ovládli severnú Afriku mohli organizovať cesty naprieč Saharou na juh a juhozápad. Obchodné cesty, avšak taktiež aj súperenie kmeňov ako aj štátov o ovládnutie územia Maghrebu podporovali šírenie islamu ďalej na juh. Pod vplyvom islamských vodcov konvertovali na islam aj miestni vládcovia – čo umožňovalo ďalšie šírenie islamu, keďže v tom období bývalo bežné, že ľud nasledoval svojho panovníka aj vo viere. Vzdelaní moslimovia sa pohybovali aj na súdoch alebo dvoroch afrických kráľovstiev, pričom ich vplyv bol značný. Najstaršia z afrických subsaharských ríš – Ghanská ríša – s moslimami na severe často obchodovala, časť jej obyvateľstva prestúpila na islam. Po obdobiach sucha a neúrody v 11. storočí a nájazdoch Almoravidov citeľne zoslabla a islam zatiaľ naberal na sile. Najväčší vplyv mal v období od 13. do 16. storočia, v období rozkvetu ríše Mali, kedy vládcovia dokonca vykonávali púť do Mekky. V druhej polovici začala však ríša upadať a vplyv islamu zoslabol. Po páde ríše Mali viacero kmeňových vodcov islam zanechalo a vrátilo sa k tradičným africkým náboženstvám (Marcovitz 2014). Ďalšími ríšami, ktoré tiež zažívali rozširovanie islamu počas svojho rozkvetu, boli napríklad ríše Shonghay alebo Kanem Bornu. Islamské náboženstvo upadlo v regióne čiastočne aj vďaka negramotnosti obyvateľstva. Niektorí moslimovia však vytrvali vo viere a islam zažil svoje obrodenie v 19. storočí. Jedným z najvýznamnejších vodcov a šíriteľov islamu bol Usman dan Fodio, ktorý pochádzal z etnika Fulbov žijúcom na území Hausov v dnešnej Nigérii. Od detstva bol vedený ku vzdelaniu a prísnemu islamu. Stal sa učiteľov a neskôr popri vyučovaní kázal, pričom vo svojich kázňach kritizoval náboženské a sociálne korupcie vládcov v krajine Hausov. Jeho úsilím bolo nastolenie skutočného islamského štátu, ktoré nakoniec prerástlo do džihádu – svätej vojny (Adam 2014). Usman dan Fodio bol zvolený za Immána novovytvoreného moslimského kalifátu Sokoto, ktorý sa spočiatku rozprestieral iba v severnej časti dnešnej Nigérie, ale neskôr sa rozšíril aj smerom na západ až do oblastí dnešnej Burkiny, prakticky na všetky územia, ktoré ovládalo etnikum Fulbov. Predovšetkým v oblasti Sahelu sa islam v 19. storočí rozšíril do nebývalej miery.

V súčasnosti má v regióne miernu prevahu islam, vyznáva ho približne 57 % obyvateľstva, čo je asi 228 miliónov obyvateľov (World Factbook 2020). Najviac moslimov žije v severnej časti Nigérie, stúpencami islamu sú Hausovia a Fulbovia. Keďže v najľudnatejšej krajine Západnej Afriky islam vyznáva viac ako 53 % obyvateľov, znamená to, že polovica všetkých moslimov Západnej Afriky je sústredená práve v Nigérii. Medzi moslimské štáty sa radia aj Mali a Niger, v oboch krajinách je podiel moslimov vyšší ako 90 %, taktiež aj Senegal a Gambia. Vysoké zastúpenie moslimov je aj v Burkine (viac ako 61 %), Sierra Leone (viac ako 78 %) a Guinei (viac ako

1 V Severnej Afrike sa v minulosti ťavy (Camelus thomazi) vyskytovali avšak v dobe kamennej vyhynuli. Zvieratá, ktoré boli privezené z Arábie boli ťavy dromedár alebo jednohrbé (Camelus dromedarius). Predtým sa na prepravu používali kone a osly, avšak až s ťavami sa doprava stala efektívnou (Cartwright 2019).

BOX 13 Africké nezávislé cirkvi v Západnej Afrike

Africké nezávislé cirkvi patria medzi letničné alebo turíčne, pentekostálne hnutia (denominácie) – angl. pentecostal church, ktoré vznikli zvyčajne zo západných misijných kresťanských cirkví. Okrem nich v Afrike pôsobia aj cirkvi, ktoré boli založené už existujúcimi západnými letničnými hnutiami (napr. Apoštolská cirkev) a neoletničné denominácie (Wariboko 2017). Tieto denominácie si veľmi ľahko získavali nových nasledovateľov (rýchlejšie ako európski misionári tradičného kresťanstva), pretože ich kazatelia síce verne podporovali doktrínu a morálne pravidlá kresťanskej cirkvi, ale do obradov zakomponovali aj veľa rituálnych praktík z ich kultúrneho prostredia (Covington-Ward 2007 in Wariboko 2017). Často vychádzali z prorockých hnutí (putovaní prorokov, ktorým sa zjavil Boh alebo jeho apoštoli), avšak boli aj odpoveďou na európske vedenie a nadvládu európskych cirkví. Nové nezávislé cirkvi boli kresťanské, avšak pod vedením Afričanom a zároveň vyjadrovali protest proti častému neľudskému zaobchádzaniu kolonizátorov s Afričanmi (Wariboko 2017).

Jednou z významných a zároveň jednou z prvých pentekostálnych cirkví je Aladura – nazývaná aj Kostol pána (The Church of the Lord). Je to náboženské hnutie, ktoré vzniklo v Nigérii na začiatku 20. storočia, odtiaľ sa rozšírilo do okolitých krajín. Slovo „aladura" pochádza z jorubčiny a znamená „tí, ktorí sa modlia". Aladura je zmesou kresťanstva a tradičných náboženstiev, duchovného liečiteľstva, magických praktík a zariekavania, pričom ako univerzálny liek sa používa modlitba a svätená voda (Beliana 1999b, Ray 1993). Jej zakladateľom bol Josiah Olunowo Oshitelu, katechét anglikánskej cirkvi. Cirkev bola založená v roku 1930 v Ogere v štáte Ogun v Nigérii, odtiaľ sa rozšírila aj do Ghany, Sierra Leone a Libérie (do týchto krajín ich poslal priamo Oshitelu, aby šírili učenie). Aladura si zachovala hlboké prvky jorubského tradičného náboženstva. Hoci zakladatelia aladurských cirkví odmietli väčšinu „pohanského" obsahu viery domorodého náboženstva, zachovali dva základné prvky – vieru v neviditeľné duchovné sily a vieru v účinnosť rituálneho konania (Ray 1993). V liturgii a cirkevnom živote je tiež zakomponovaných veľa prvkov jorubskej kultúry a veľa zvykov – spev, bubnovanie, tlieskanie a tanec, pričom cirkev uznáva, že tieto zvyky a tradície slúžia ako krásny doplnok kresťanskej viery (World Council of Churches 2020).

89 %). Smerom na juh v súlade s historickým vývojom šírenia sa náboženstiev podiel moslimov, klesá, avšak napriek tomu si v niektorých krajinách zachováva výrazný podiel (Pobrežie Slonoviny takmer 43 %, Guinea-Bissau 45 %. Najnižšie zastúpenie má na Kapverdách.

Kresťanstvo je druhé najrozšírenejšie náboženstvo v regióne a vyznáva ho približne 37 % populácia, čo je približne 149 miliónov obyvateľov. Avšak v porovnaní s islamom je oveľa roztrieštenejšie, pretože jednotlivé kresťanské cirkvi sa podľa regiónov líšia. Svoju úlohu v tejto diverzifikácii zohrala koloniálna nadvláda, resp. ktorý náboženský smer bol uprednostňovaný v kolonizátorskej krajine a taktiež aj to, aká veľká bola miera vzniku nových kresťanských hnutí. Najviac kresťanskou krajinou sú Kapverdy, kde žijú prevažne katolíci – 77 % obyvateľstva, pričom všetkých kresťanov je takmer 86 %. Podobný podiel kresťanov má aj Libéria (86 %), prípadne Ghana (71 %), tu však ide o väčšinové zastúpenie protestantov. Podobne ako v prípade islamu, najviac kresťanov z celého regiónu žije v Nigérii. Kresťania tu predstavujú takmer 46 % -ný podiel, čo však vzhľadom na ľudnatosť Nigérie znamená, že z celej Západnej Afriky dve tretiny kresťanov žije práve v Nigérii. Tu je kresťanstvo sústredené na juhu krajiny, kde ho vyznávajú napríklad aj dva z dominantných národov Nigérie – Jorubovia a Ibovia. V Nigérii však ani nie štvrtina kresťanov sú katolíci, zvyšní pripadajú na novovzniknuté kresťanské denominácie – ako bolo spomínané vyššie, ide hlavne

o kresťanské smery ako novoapoštolská cirkev, alebo aladura (box 13). Kresťania majú významný podiel aj v susednom Benine (48 %), Togu (necelých 44 %), ale aj v Pobreží Slonoviny (necelých 34 %), či Burkine (takmer 30 %). Benin, Ghana a Pobrežie Slonoviny sú zároveň veľmi pestré aj z kresťanského hľadiska, okrem katolíkov sú zastúpení protestanti viacerých vyznaní (celestiáni, metodisti, pentekostálne hnutie a iné). Najmenej kresťanov je zastúpených v silne moslimských krajinách, ako sú Niger, Mali a Senegal.

Kresťanstvo je vo viacerých štátoch Západnej Afriky ovplyvnené tradičným náboženstvami, avšak v niektorých krajinách majú väčšie zastúpenie aj samotné tradičné náboženstvá. Celkovo tradičné náboženstvá vyznáva asi 2,5 % obyvateľstva Západnej Afriky. Najväčší podiel obyvateľstva vyznávajúceho tradičné náboženstvá má Togo (takmer 36 %), Guinea-Bissau (takmer 15 %), Burkina (takmer 8 %) v oboch krajinách ide hlavne o animistické náboženstvá. Poslednou krajinou s výrazným zastúpením tradičných vyznaní je Benin, kde sa takmer 12 % obyvateľov venuje tradičnému náboženstvu nazývanému Vodun. Toto náboženstvo zahŕňa rôzne náboženské praktiky (uctievanie zbožštených predkov, dvojčatá, zjavené božstvá a i.), ale je známe hlavne vďaka svojmu vešteckému systému *Fa* a pre svoje božstvá, ktoré sa zjavovali ľuďom izolovaným dlhé obdobie na odľahlých miestach. Po celé storočia sa vodunskí kňazi symbolizovali moc, ktorú sa snažili už aj prekoloniálni panovníci oslabiť. Paradoxne koloniálne obdobie napomohlo prežívaniu tohto náboženstva (po odstránení panovníkov), francúzska koloniálna správa bola skôr sekulárna a ak aj na území prebiehala katolícka christianizácia, bola zvyčajne k tradičným náboženstvám tolerantnejšia ako protestantské cirkvi (Barbier, Dorier-Aprill 2002).

V závere možno konštatovať, že viera a náboženstvo má v západoafrických krajinách silné postavenie. Dôkazom toho je aj veľmi malý podiel obyvateľstva bez vyznania, ktorý je v celom regióne odhadovaný na necelých 2,5 % obyvateľstva.

3.4.3 Urbanizmus a sídla

Afrika je najmenej urbanizovaným kontinentom, na druhej strane si však nemožno myslieť, že africký urbanizmus je novým fenoménom. Viacero západoafrických miest existovalo už v predkoloniálnej ére, dokonca boli známe aj v európskom priestore. Príkladom je mesto Timbuktu v Mali, ktoré bolo dôležitou zastávkou pred alebo po prechode Saharou, Agadez v Nigeri na križovatke transaharských ciest, Abomey v južnom Benine – niekdajšie hlavné mesto ríše Dahomey, Kumasi – hlavné mesto kráľovstva Ašanti v Ghane, či historické mesto Kano v severozápadnej Nigérii[1]. Samozrejme, že príchod Európanov ovplyvnil aj urbanizáciu Západnej Afriky. Nové mestá zakladali na miestach, ktoré boli pre nich východné. Takto vznikli viaceré riečne a morské

1 Viaceré z týchto miest, alebo ich časti sú na Zozname svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO – Abomey, Timbuktu, Kumasi, Agadez.

prístavy, či miesta s vhodnou obrannou polohou, kde budovali pevnosti. Rozvoju miest výrazne napomáhal aj obchod s otrokmi[2].

Od 60. rokov 20. storočia, kedy väčšina afrických štátov získala nezávislosť, sa výrazne zmenili i africké mestá. Mesto predstavovalo lepšie možnosti sa zamestnať, preto hlavne 60. a 70. rokoch 20. storočia mestá rástli predovšetkým príchodom vidieckeho obyvateľstva. Táto migrácia z vidieka do miest bola spôsobená aj tým, že počas koloniálneho obdobia vo viacerých krajinách bolo zakázané, aby vidiecke obyvateľstvo zostávalo žiť v mestách. So získaním nezávislosti tieto zákazy pominuli, navyše sa časť európskeho obyvateľstva odsťahovala, čím sa vytvoril priestor pre obyvateľov z vidieka (Ofori-Amoah 2020).

V súčasnosti však možno konštatovať, že hlavnou zložkou rastu miest je prirodzený prírastok. Kým v koloniálnom období výrazne rástli hlavne administratívne centrá, v súčasnosti rastú hlavne stredne veľké mestá, možno aj z dôvodu zhoršujúcej sa a nedostatočnej infraštruktúry veľkých miest. Problém infraštruktúry spočíva aj v tom, že národné a mestské ekonomiky mnohých krajín stagnujú, avšak mestá rastú naďalej a zdroje potrebné na cesty, kanalizáciu, vodné systémy, školy, bývanie a zdravotnícke zariadenia nemôžu držať krok s dopytom. Mení sa aj vnútromestská štruktúra. V minulosti sa mestský život sústreďoval na koloniálnu centrálnu obchodnú štvrť (CBD). Teraz sa ťažisko presúva, pretože veľa obyvateľov býva na periférii, kde je pôda lacnejšia a prístupnejšia a kde rýchlo vznikajú nové mestské štvrte často bez základnej infraštruktúry. Kombinácia horizontálnej okrajovej expanzie miest a poklesu verejných zdrojov na ich obsluhu predstavuje jednu z hlavných výziev pre plánovanie a správu afrických miest v 21. storočí (Pacione 2009).

Odhaduje sa, že v súčasnosti žije v mestách približne 48 % obyvateľstva Západnej Afriky (World Factbook 2020). Najviac urbanizovanými krajinami sú Kapverdy, kde v mestách žije viac ako dve tretiny obyvateľstva (67 %), Gambia (takmer 63 %) a Ghana (viac ako 57 %). Viacero štátov má približne vyrovnaný podiel mestského a vidieckeho obyvateľstva (Benin, Pobrežie Slonoviny, Libéria, Senegal, Nigéria). Naopak, veľmi nízko urbanizovanou krajinou je Niger, keďže tu v mestách žije necelých

2 Hlavné mesto Ghany – Akkra síce existovalo už na začiatku 17. storočia, ale skutočne sa začalo rozvíjať až príchodom Holanďanov a Britov, ktorí tu postavili pevnosti Crevecoeur a James, ako aj hrad Christiansborg – postupne ovládaný Švédmi, Dánmi, Portugalcami a Britmi. Mesto pod koloniálnou správou začalo rýchlo expandovať (Hess 2000). Grand-Bassam v juhovýchodnom Pobreží Slonoviny – je plánovite vystavané koloniálne mesto z prelomu 19. a 20. storočia. Elmina na pobreží Ghany sa rozrastala vďaka svojej chránenej zátoke, kopcovitému pobrežiu, na ktorom Portugalci vybudovali hrady, no získala na dôležitosti hlavne vďaka obchodom s otrokmi (Oppong 2018). Lagos – bývalé hlavné a zároveň najväčšie mesto Nigérie bolo osídlené už v 15. storočí jorubským kmeňom Awori, v rovnakom čase sa už objavilo aj na portugalských mapách (presnejšie lagúna Lagosu). V 16. storočí sa stalo súčasťou beninského kráľovstva ako Eko. V 18. storočí sa sem z ostrova Svätý Tomáš presunul portugalský obchod s otrokmi, jednak vďaka dostupnosti zdrojov (otrokov) a jednak aj vďaka tomu, že sa z neho postupne stalo obchodné centrum (Whiteman 2013). Mesto Freetowvn v Sierra Leone bolo založené v roku 1788 ako centrum bývalých otrokov, ktorí sa vrátili z Ameriky do Afriky a v 19. storočí sa stalo významným obchodným centrom (Freund 2007). Nemožno nespomenúť ani Ribeira Grande de Santiago na Kapverdách, ktoré je síce v súčasnosti len malým mestečkom, ktoré nemá ani 9 tisíc obyvateľov, avšak v 16. až 17. storočí (bolo založené v 15. storočí na ostrove Santiago) sa stalo kľúčovým prístavom pre portugalskú kolonizáciu a jej správu. Zároveň to bolo stredisko pre medzinárodný námorný obchod medzi Afrikou, Karibikom a Brazíliou (WHC UNESCO 2020e).

BOX 14 Lagos a jeho „plávajúci“ slum

Najväčšie nigérijské mesto Lagos sa nachádza na juhozápadnom okraji krajiny na pobreží Atlantického oceánu. Vzniklo na ostrove Lagos v Beninskej zátoke, ktorý bol osídlený už niekoľko storočí predtým, ako tu v 19. storočí Briti začali prevádzkovať obchod s otrokmi. Pôvodné obyvateľstvo žilo približne na jednej tretine ostrova, mangrovové lesy na pobreží poskytovali ochranu pred prílivom, ale aj pred prípadnými nepriateľmi. Briti obchod s otrokmi neskôr nahradili legitímnym obchodom so slonovinou, palmovým olejom, zvieracími kožami a iným tovarom. Britská koloniálna vláda sa na jednej strane nažila zlepšiť podmienky pre život na ostrove vysúšaním zamokrených oblastí, dláždením ulíc, prepájaním jednotlivých častí ostrova a budovaním infraštruktúry, na druhej strane z dôvodu nedostatku financií poskytovaných koloniálnym úradom v Londýne boli tieto vymoženosti určené len Európanom. Tí sa usadili v časti „Marina“, kým pôvodné obyvateľstvo zostalo v starej obytnej časti „Isale Eko“. Tu boli domy postavené veľmi blízko seba, z bahna a slamy. Táto časť mesta celkovo pôsobila ako slum už aj preto, že postrádala infraštruktúru, ktorá existovala v európskej časti. Už na začiatku 20. storočia sa Európania sťažovali na nepekný pohľad do tejto časti mesta. V roku 1924 vypukol v Lagose mor, ako veľmi riziková bola práve ostrovná časť s domami pôvodného obyvateľstva, kde sa nákaza rýchlo šírila. Britské úrady od 20. rokov 20. storočia podporovali rozsiahle operácie odstraňovania slumov, avšak v niektorých prípadoch nesúviseli s ochoreniami. Od roku 1928 boli pokusy Lagos plánovite rozvíjať, no plány boli skôr sústredené na ostrov, pričom na pevnine sa mesto začalo nekontrolovane rozrastať. Hoci sa Briti pokúšali slumy odstraňovať, plány neboli komplexné a nebola doriešená politika náhradného bývania pre vysťahované obyvateľstvo. Slumy teda vznikali naďalej. Od začiatku 50. rokov boli opätovne uskutočnené pokusy odstránenia slumov z centrálneho Lagosu, ktoré zosilneli v roku 1960 po získaní nezávislosti Nigérie, aby sa mohlo vybudovať centrum hlavného mesta nového nezávislého štátu (Bigon 2008).

V súčasnosti Lagos patrí medzi najväčšie africké mestá a s počtom obyvateľov 14,4 miliónov je najväčším mestom Západnej Afriky. Odhaduje sa, že denne sa doň prisťahuje 6 000 ľudí (Funsho et al. 2013). Aj keď sa tento údaj zdá príliš vysoký, iné odhady hovoria, že ročne v Lagose pribudne 500 000 obyvateľov, pričom ubytovacie kapacity sú nedostatočné (BBC 2017). Nové dočasné obydlia sa množia napriek početným plánom rozvoja mesta. Niektoré časti Lagosu sa nachádzajú na čiastočne alebo slabo odvodnených močiaroch, s vysokou hladinou podzemnej vody a nedostatočnou drenážou (Funsho et al. 2013). Asi najrizikovejšou časťou je oblasť Makoko – obrovský „plávajúci“ slum pozostávajúci z chatrčí postavených na koloch nad vodou, medzi ktorými sa obyvatelia pohybujú na malých plavidlách. Aj keď býva niekedy romanticky označovaný ako „nigérijské Benátky“, bývanie je absolútne nevyhovujúce, bez kanalizácie, pitnej vody a len s minimálnym súkromím. Problémom je, že tu žijú aj ľudia, ktorí prišli o strechu nad hlavou z dôsledku vládnych alebo lokálnych nariadení – v roku 2013 štátne orgány vysťahovali asi 9 000 a v roku 2015 ďalších 10 000 ľudí z časti Badia East v centre Lagosu, aby uvoľnili miesto pre projekt vládnej budovy. V roku 2017 boli takto vysťahovaní ľudia z nábrežných oblastí, aby uvoľnili miesto pre projekt luxusných apartmánov. V januári 2020 bolo takto vysťahovaných ďalších 10 000 ľudí zo zálivu Tarkwa (v blízkosti ostrova Lagos). Nútené vysťahovania naďalej prebiehajú, čo znamená ďalšie rozrastanie slumov (BBC 2020b).

17 % obyvateľstva. Málo urbanizovanou krajinou je aj Burkina (necelých 31 %). Pre porovnanie, úroveň urbanizácie v Ghane bola v roku 1950 iba 14,5 %, v Benine 5,3 %, Pobreží Slonoviny 13,2 %, v Nigérii 10,1 %. Najviac urbanizovanou krajinou bol Senegal (30,5 %) a najmenej urbanizovanou Burkina (3,8 %)(Pacione 2009 podľa United Nations 2002 United Nations DESA 2019).

Počet obyvateľov v mestách sa však rýchlo zväčšuje. Urbánny rast v západoafrických krajinách sa pohybuje v rozmedzí 3,12 – 4,99 % ročne za obdobie 2015-2020 (World Factbook 2020), pričom najrýchlejšie rastú mestá práve v málo urbanizovanej

Burkine. V krajinách ako Gambia, Mali, Niger, Nigéria je všade urbánny rast vyšší ako 4 % ročne. Jedinou výnimkou sú Kapverdy, kde je urbánny rast výrazne nižší – 1,97 %.

Najväčším mestom Západnej Afriky je Lagos, ktoré má 14,4 milióna obyvateľov. Svoj význam nadobudlo už v minulosti, ale hlavne v 20. storočí, keď bolo do roku 1991 hlavným mestom Nigérie a stalo sa obrazom ekonomického rastu krajiny. V súčasnosti je aj druhou najväčšou urbanizovanou aglomeráciou Afriky po Káhire (World Factbook 2020). Druhým najväčším mestom Západnej Afriky je hlavné mesto Pobrežia Slonoviny – Abidjan s počtom obyvateľov 5,23 milióna obyvateľov. Ďalšími miliónovými mestami makroregiónu sú: Kano na sever Nigérie (3,99 mil.), Kumasi (3,35 mil.) a Akkra (2,514 mil.) v Ghane, Dakar v Senegale (3,14 mil.), či Ougadougou v Burkine (2,78 mil.) a i.

Koloniálny vývoj zapríčinil neprirodzené skreslenie sídelnej štruktúry v Západnej Afrike. Primárne mestá (nie vždy sú to hlavné mestá) sa rozvíjali najrýchlejšie, stali sa obchodnými, finančnými aj priemyselnými uzlami. Sú to najväčšie mestá a často sú niekoľkokrát väčšie ako druhé a tretie najväčšie mesto (Wisner, Pelling 2009). Aj v súčasnosti ponúkajú najviac pracovných príležitostí a zostávajú tak prirodzeným magnetom pre chudobné obyvateľstvo z vidieka, ktoré do nich migruje za prácou.

Novozaložené koloniálne mestá ako napríklad Lomé (založené nemeckými a britskými obchodníkmi na pobreží dnešného štátu Togo v 19. storočí) alebo Kaduna (založené Britmi v 19. storočí v severnej Nigérii) boli budované tak, že vytvárali segregované štvrte buď podľa rasy alebo ekonomického statusu. Segregácia mestských priestorov je dodnes jedným z najviditeľnejších odkazov kolonializmu v afrických mestách (Locatelli, Nugent 2009).

Vnútromestská štruktúra afrických miest je tiež rozdielna, výrazne závisí od skutočnosti, či na vývoj daného sídla mali alebo nemali vplyv Európania. Príkladom pôvodného mesta, ktoré bolo vybudované ešte pred európskou kolonizáciou v súlade s miestnymi hodnotami a tradíciami sú napr. Ife alebo Ibadan, v juhozápadnej Nigérii. Mestá na severe územia, na okraji Sahary, boli ovplyvnené islamom a preto sa v nich vyskytujú prvky islamskej architektúry (predovšetkým s dominantnými mešitami, minaretmi a centrálnym bazárom). Takýmito mestami sú napríklad Timbuktu v Mali, Katsina a Sokoto v severnej Nigérii. Úplne odlišnými sú koloniálne mestá, ktoré založili Európania hlavne na konci 19. a na začiatku 20. storočia. Tieto mestá boli stavané podľa plánov a ako bolo vyššie spomínané, vyznačovali sa segregáciou obytných priestorov pre domorodých obyvateľov Európanov a „westernizovaných" Afričanov (Lomé, Kaduna, Freetown). Vyznačovali sa skôr európskou architektúrou. Najčastejším typom mesta je však tzv. duálne alebo hybridné mesto – obsahuje aj pôvodné aj európske prvky, veľmi často sa v tesnom susedstve ocitá pôvodná a európska architektúra. Počet takýchto miest sa od dekolonizácie zvýšil, ako sa mestá rozširujú. Takýmito mestami sú napr. Lagos alebo Ghanské mestá Akkra a Kumasi (O`Connor 1983 in Pacione 2009).

Hoci je urbánny rast Afriky vysoký, stále veľmi vysoký počet obyvateľstva žije na vidieku (52 % obyvateľstva Západnej Afriky, World Factbook 2020). Popri rýchlom

BOX 15 Chudoba, rast miest a ochorenia

Podľa údajov zo Svetovej banky žilo v roku 2018 v subsaharskej Afrike 40,2 % ľudí v extrémnej chudobe (menej ako 1,9 USD na deň), teda nemali dostatok zdrojov pre zabezpečenie základných životných potrieb. Znamená to nedostatok jedla, nedostupnú alebo málo dostupnú zdravotnú starostlivosť, zlý prístup k pitnej vode, život bez základnej infraštruktúry, ako je kanalizácia, často len v primitívnych prístreškoch a nedostatok oblečenia. Od roku 1990 sa situácia mierne zlepšila – vtedy žilo v extrémnej chudobe 55,7 % obyvateľov subsaharskej Afriky. V Západnej Afrike medzi najchudobnejšie krajiny patrili Guinea (až 92 % obyvateľstva v extrémnej chudobe), Mali (86 %), Burkina (84 %), Sierra Leone (73 %) a Niger (72 %). Avšak aj ďalšie krajiny ako Benin, Gambia, Senegal a Nigéria mali percentuálne vyšší podiel extrémne chudobných ako priemer subsaharskej Afriky. V roku 2018 sa situácia zlepšila, no niektoré krajiny majú naďalej vysoké podiely ľudí žijúcich v extrémnej chudobe. Najchudobnejšie obyvateľstvo žilo v Guinei-Bissau (63 % obyvateľov v extrémne chudobe), v Benine a Togu (46 %) a Libérii (45 %). Vyšší podiel obyvateľstva žijúci v extrémnej chudobe ako priemer subsaharskej Afriky zaznamenávali aj krajiny Mali, Niger a Sierra Leone. Naopak, výrazne sa podarilo znížiť hranicu extrémnej chudoby na Kapverdách (2,5 %), Gambii (9 %) a Ghane (12 %). Avšak v ostatných krajinách Západnej Afriky je podiel extrémne chudobných krajinách stále vysoký (World Bank PovcalNet 2020).

V západoafrických krajinách veľa detí do 5 rokov má hmotnosť výrazne nižšiu ako je štandardná. To má negatívny vplyv na vývoj dieťaťa, deti sú oveľa viac vystavené riziku chorôb a úmrtiu. Pri ročnom dieťati je to hmotnosť nižšia o 1 kg oproti štandardu, pri päťročnom dieťati o 4 kg. Takmer 22 % detí v Nigeri a Nigérii ma nedostatočnú hmotnosť, v Mali je to viac ako 18 %, zlá situácia je aj v Burkine, Benine a Guinei-Bissau (asi 17 %).

Podľa odhadov World Factbook 2020 len necelých 57 % obyvateľstva Západnej Afriky má prístup k sanitárnym zariadeniam (kanalizácia, septik). Výrazne horšia je situácia na vidieku, (iba necelých 35 % obyvateľstva), v mestách je situácia lepšia (80 % obyvateľstva). Najhoršie vybavenou krajinou je Niger (23 %), Benin a Guinea-Bissau (36 %). Naopak, z hľadiska infraštruktúry sú najvyspelejšie krajiny Kapverdy (takmer 80 %), Senegal a Ghana (viac ako 68 %). Vo všetkých krajinách platí, že vidiek zaostáva za urbanizovanými oblasťami. Problematický je aj prístup k pitnej vode (vodovod, chránená studňa alebo prameň), aj keď v porovnaní s prístupom ku kanalizácii je lepší. Najlepšie sú vybavené Kapverdy (96 % obyvateľstva) a najhoršie opäť Niger (len 65 % obyvateľstva). Zase platí, že ľudia v mestách majú lepší prístup k pitnej vode ako ľudia na vidieku – takmer 93 % urbánneho obyvateľstva má prístup k pitnej vode, avšak len 66 % rurálneho, čo celkovo predstavuje asi 78 % obyvateľov Západnej Afriky (World Factbook 2020). Hoci sa africké krajiny po získaní nezávislosti snažili vytvoriť fungujúci sociálny a zdravotný systém, suchá, následný hladomor, nestabilná politická situácia, vojenské prevraty a občianske vojny rozvoj podobného systému značne spomalili. Zlý prístup k pitnej vode alebo nedostatočné kanalizačné vybavenie spôsobuje šírenie chorôb, pričom oveľa rizikovejšie sú rurálne oblasti kvôli nedostatku alebo zlej dostupnosti zdravotníckych zariadení. Hlavne tí najchudobnejší si liečbu často nemôžu dovoliť – lieky sú pre nich drahé. Na vidieku ochorenie zárobkovo činného člena rodiny spôsobuje nabaľovanie ďalších a ďalších problémov, aby bola rodina zabezpečená, iní členovia odchádzajú do miest za prácou, kde však žijú v najchudobnejších okrajových štvrtiach alebo slumoch bez základnej infraštruktúry. Tieto oblasti sú v mestách často zdrojom ďalších ochorení, ktoré sa pri návrate na vidiek šíria ďalej. Choroby, ktoré sa najčastejšie šíria pitím nevhodnej vody, sú cholera, schistosomiáza, brušný týfus a žltá zimnica (Gelletly 2014a). Vo všetkých krajinách s výnimkou Kapverd je vysoké riziko nakazenia hnačkovými ochoreniami (bakteriálne diarrhea), hepatitídou typu A a brušným týfusom. V Guinei, Libérii, Sierra Leone a Nigérii je vysoké riziko nakazenia sa horúčkou lassa, čo je nákazlivé vírusové ochorenie s charakterom hemoragickej horúčky. Medzi najčastejšie ochorenia spôsobené inými prenášačmi (hmyzom, parazitmi a i.) patria malária, horúčka dengue a žltá zimnica. V Nigérii vzniklo v septembri 2017 rozsiahle ohnisko žltej zimnice, pričom prípady nákazy boli hlásené zo všetkých častí krajiny. Návštevníkom krajiny je odporúčané nechať sa zaočkovať proti tejto nákaze (World Factbook 2020).

raste afrických miest vidiecke obce zostali relatívne malé. Dôvodom bolo aj ťažké obdobie na konci 60. a na začiatku 70. rokov, kedy Západnú Afriku postihli suchá. Vtedy veľa rurálneho obyvateľstva migrovalo do veľkých miest, čím sa rast vidieckych sídiel zastavil. Hoci od 50. rokov ako aj v nasledujúcom období prebiehali pokusy aj o rozvoj vidieka[1], zavádzanie viacerých programov bolo sťažené nestabilnou politickou situáciou v regióne[2] (Ofori-Amoah 2020). Preto veľká časť vidieckych sídiel zostala malá a ich štruktúra a rozmiestnenie do značnej miery závisia od prírodných podmienok, ako aj od spôsobu hospodárenia v danej oblasti. Sídla bývajú rozmiestnené pozdĺž ciest alebo vodných tokov, alebo sú roztrúsené priamo v poľnohospodárskych oblastiach. Spravidla bývajú budované tradičným spôsobom, pričom ako stavebný materiál je použité blato, drevo a slama. Tieto budovy sú často bez základnej infraštruktúry, avšak aj v Západnej Afrike postupne vznikajú obydlia (u bohatšieho obyvateľstva) postavené moderným spôsobom a za použitia moderných materiálov.

1 IRD – Integrovaný vidiecky rozvoj (Integrated rural development), ktorý sa snažil o zlepšenie podmienok žitia na vidieku, mal obsahovať kombináciu aktivít vrátane projektov alebo programov na zvýšenie produktivity a výroby poľnohospodárstva, zabezpečenie zamestnanosti, zlepšenie zdravia, vzdelávania a infraštruktúry, rozšírenie komunikácií a zlepšenie bývania (Baah-Dwomoh 2016).

2 V 60. rokoch v Sierra Leone, Togu a Nigérii, v 70. rokoch v Ghane a Nigérii, v 80. rokoch v Libérii, Ghane a Guinei, v 90. rokoch v Gambii, Sierra Leone , Nigeri a Pobreží Slonoviny.

Tab. 6 *Ľudnatosť vybraných miest Západnej Afriky v tis. (2020, 2012*, 2009**)*

Lagos (Nigéria)	14 368	Nnewi (Nigéria)	1 051	Bouaké (Pob. Sl.)	572
Abidjan (Pobrežie Slonoviny)	5 203	Bobo-Dioulasso (Burkina)	972	Zinder (Niger)	489
Kano (Nigéria)	3 999	Ilorin (Nigéria)	950	**Banjul** (Gambia)	451
Ibadan (Nigéria)	3 552	Sekondi-Takoradi (Ghana)	946	Oyo (Nigéria)	428
Kumasi (Ghana)	3 348	Jos (Nigéria)	895	Sikasso (Mali)	386
Abuja (Nigéria)	3 278	Owerri (Nigéria)	873	Thiès (Senegal)	377
Dakar (Senegal)	3 140	Warri (Nigéria)	856	Ife (Nigéria)	374
Port Hacourt (Nigéria)	3 020	Maiduguri (Nigéria)	786	Parakou (Benin)	358
Ouagadougou (Burkina)	2 780	Umuhaia (Nigéria)	774	Rufisque (Senegal)	347
Bamako (Mali)	2 618	Enugu (Nigéria)	773	**Porto Novo** (Benin)	285
Akkra (Ghana)	2 514	Touba (Senegal)	753*	**Yamoussoukro** (Pobrežie Slonoviny)	231
Konakry (Guinea)	1 938	Zaria (Nigéria)	726	Maradi (Niger)	267*
Lomé (Togo)	1 828	Oshogbo (Nigéria)	714	Saint-Louis (Senegal)	209*
Benin City (Nigéria)	1 727	**Cotonou** (Benin)	692	Ziguinchor (Senegal)	207*
Monrovia (Libéria)	1 517	Lokoja (Nigéria)	692	Cape Coast (Ghana)	169**
Onitsha (Nigéria)	1 415	Akure (Nigéria)	666	**Praia** (Kapverdy)	168
Niamey (Niger)	1 292	Tamale (Ghana)	642	Ségou (Mali)	133**
Freetown (Sierra Leone)	1 202	Sokoto (Nigéria)	641	Mopti (Mali)	120**
Uyo (Nigéria)	1 136	**Bissau** (Guinea-Bissau)	600	Tahoua (Niger)	117*
Kaduna (Nigéria)	1 113	Bauchi (Nigéria)	598	Agadez (Niger)	110*
Aba (Nigéria)	1 081	Calabar (Nigéria)	579	Gao (Mali)	84**
Abomey-Calavi (Benin)	1 056			Timbuktu (Mali)	54**

Zdroj: World Fact book 2020, United Nations DESA 2019, www.citypopulation.de

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite náhle zmeny v prirodzenom pohybe obyvateľstva vo vybraných krajinách Západnej Afriky.**
- **Zdôvodnite historicko-geografické príčiny rozšírenia rozdielnych náboženských smerov v jednotlivých oblastiach regiónu.**
- **Vysvetlite rizikovosť západoafrických krajín z hľadiska rôznych ochorení. Svoje tvrdenia podložte fyzickogeografickými charakteristikami regiónu.**
- **Charakterizujte riziká rýchlej urbanizácie Západnej Afriky.**

3. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN ZÁPADNEJ AFRIKY

V období vzniku nových samostatných štátov v Afrike bola väčšina politických tendencií ľavicová. Bola to reakcia na dlhotrvajúci koloniálny systém, ktorý znevýhodňoval domáce obyvateľstvo a obohacoval koloniálne krajiny. Preto väčšina afrických vodcov odmietala kapitalistický systém hospodárenia, keďže pre nich zosobňoval „neokolonializmus“ a predstavoval pre nich ekonomickú hrozbu (Kumssa, Jones 2015). Prvý raz sa krajiny mohli rozhodnúť, aký model svojho rozvoja použijú. Ghana, Guinea a Libéria boli už v 50. rokoch 20. storočia samostatné. Guinea sa oficiálne hlásila k myšlienkam socializmu, Ghana a Libéria sa snažili o kapitalistický systém hospodárenia v afrických podmienkach. Avšak počas 60. rokov sa niektoré krajiny ideologicky preorientovali (napr. aj Ghana). Africký model kapitalizmu vítal voľné trhové súťaženie a zahraničné investície, ale za silnej účasti vlády pri poskytovaní stimulov, ale aj ako dôležitého akcionára (tento model sa snažilo nasledovať Pobrežie Slonoviny). Naopak, zástancovia afrického (populistického) socializmu boli presvedčení, že africké spoločnosti budú spoločensky homogénne bez ostro ohraničených tried. Pojem triedny boj tu bol neznámy, najväčší nepriateľ bol západný imperializmus (Ofori-Amoah 2020). Avšak už v staršej literatúre (z obdobia, kedy krajiny nastupovali na cestu samostatného rozvoja) sa objavovali myšlienky, že cesta socializmu v afrických krajinách je neudržateľná a že je nezlučiteľná s maximálnym ekonomickým rastom krajín (Berg 1964). Navyše viacerí z nových afrických vodcov nemali reálnu predstavu o hospodárskom rozvoji a mali príliš veľké ambície (Akyeampong 2018).

Hospodárska orientácia krajín bola rôzna. Mali a Guinea kládli väčší dôraz na štátnu kontrolu a snažili sa rozvíjať vzťahy so socialistickými krajinami. Pre Nigériu

a Pobrežie Slonoviny neexistovala ostrá hranica medzi kapitalizmom a socializmom, pretože pokladali súkromný aj verejný sektor pri rozvoji hospodárstva za dôležitý. Viaceré krajiny sa podľa vzoru európskych socialistických krajín snažili zavádzať viacročné rozvojové plány, avšak robili to aj „nesocialistické" krajiny z dôvodu, aby hospodárstvo čo najkomplexnejšie rozvíjali. Plány kládli dôraz na hospodársky rast, zvýšenie HDP a zabezpečenie infraštruktúry.[1] V porovnaní s predchádzajúcim koloniálnym obdobím, kedy plány zohľadňovali záujmy koloniálnych mocností, nové plány boli viac zamerané na všestranný rozvoj krajín so zreteľom na regionálne špecifiká, potenciál a problémy krajín (Olagbaju, Falola 1996).

Všetky štáty vnímali, že zostať čisto poľnohospodárskymi alebo ťažobnými krajinami, zameranými len na export plodín a surovín je nepostačujúce, preto sa bez ohľadu na politickú (a hospodársku) orientáciu snažili naštartovať industrializáciu. Modernizačné prístupy sa snažili preklenúť priepasť medzi viac-menej agrárnymi ekonomikami a posunúť ich smerom k viac priemyselnej orientácii. Ďalšie prístupy buď smerovali k industrializácii, ktorá mala nahradiť import (teda k výstavbe priemyselných podnikov, ktoré mali vyrábať základné výrobky) alebo postupnej reštrukturalizácii hospodárstva, ktorá mala zabezpečiť, aby bol export surovín postupne nahradený exportom spracovaných materiálov alebo hotových výrobkov.

Avšak často sa z dôvodu nedostatku financií, nestabilnej politickej situácie alebo vládnej diktatúry prechádzalo k prístupom, ktoré boli založené skôr na exporte surovín a importe základných výrobkov. V počiatočných rokoch nezávislosti boli spustené aj viaceré veľké projekty zamerané na výstavbu priemyselných závodov, ktoré mali vyrábať produkty predtým dovážané z Británie, Francúzska a Portugalska. Patrili medzi ne textilné, potravinárske, farmaceutické podniky. Na druhej strane sa budovali aj závody, ktoré mali aspoň sčasti zabezpečiť vývoz nie surovín, ale aspoň polotovarov – hutnícke závody, cementárne, neskôr rafinérie ropy a podobne. Tieto závody vznikali v štátnom, ale aj súkromnom sektore za účasti domácich a v niektorých prípadoch aj zahraničných investícií.[2]

Avšak predovšetkým štátne podniky socialisticky orientovaných krajín si nepočínali dobre, výmena tovarov so ZSSR a východným blokom bola malá (prípad Ghany). Do krízy sa dostala aj Guinea, ktorá nastúpila už v roku 1958 cestu afrického socializ-

1 Prvý plán Ghany (1959-1964) bol zameraný na stavbu priehrady Akosombo, rozvoj priemyslu hliníka, výstavbu ciest, rozvoj spotrebného priemyslu a elektrifikáciu. Druhý plán (1963-1969) bol s podobným zameraním – stavba priehrady Akosombo, výstavba ciest, rozvoj spotrebného priemyslu a elektrifikácia. Prvý plán v Sierra Leone bol zameraný na industrializáciu a rozvoj infraštruktúry, druhý na rozvoj poľnohospodárstva a vidieckych oblastí. Nigéria sa podobne ako Ghana zamerala na výstavbu priehrady Kainji na rieke Niger a snažila sa budovať infraštruktúru. V druhom pláne si kládla vysoké ciele – vybudovať veľké a dynamické hospodárstvo s príležitosťami pre všetkých občanov. Tento plán bol cielený aj sociálne, pretože rozvoj mal smerovať k vytvoreniu spravodlivej, rovnostárskej a zároveň slobodnej demokratickej spoločnosti. Podobne postupovali aj bývalé francúzske kolónie. Prvý plán Senegalu bol zameraný na zvýšenie výroby poľnohospodárskeho a priemyselného tovaru a zabezpečenie infraštruktúrnych zariadení. Mali svoj prvý plán zameralo na industrializáciu (Olagbaju, Falola 1996).

2 V Ghane bol vybudovaný štátny GIHOC (Ghana Industrial Holding Corporation), ktorý zlučoval niekoľko priemyselných odvetví, v Pobreží Slonoviny, Libérii štát kooperoval zo zahraničnými agroobchodníkmi, avšak s obmedzenou kontrolou, v socialistickej Guinei napriek znárodňovaniu zostali v súkromných rukách tri bauxitové bane (Ofori-Amoah 2020).

mu. Neefektívne verejné spoločnosti kontrolovali všetku hospodársku činnosť, čo odrádzalo od súkromného podnikania a hospodárstvo bolo plánované centrálne. Podobne na tom bol aj Senegal, kde sa skombinovali problémy vysokých výdavkov a dlhu, nepriaznivé klimatické podmienky (suchá) a kolísajúce ceny hlavných vývozných komodít (Akyeampong 2018). Neúspešné sa ukázalo aj napredovanie Mali a Nigeru po získaní nezávislosti od Francúzska, s málo liberálnou ekonomikou, plánovaním v štátnych podnikoch a silnou závislosťou na poľnohospodárskych produktoch. Podobne na tom boli aj ďalšie krajiny. Mnohé krajiny riešili svoje problémy zadlžovaním.

Úpadok ekonomík v 70. a 80. rokoch a ich zaťaženosť pôžičkami viedli Svetovú banku a Medzinárodný menový fond k vypracovaniu stratégie pre splácanie dlhov afrických krajín v zmysle viacerých programov štrukturálnych reforiem (SAP). Tieto programy boli založené na myšlienkach neoliberalizmu a vyžadovali zníženie štátnych výdavkov, otvorenie trhu pre zahraničnú konkurenciu a investície. Súkromný sektor mal poskytovať zdravotnú starostlivosť a vzdelávanie. Stratégie mali zároveň primäť krajiny zamerať svoj export len na jednu alebo dve komodity vynikajúcej kvality (prípadne sa zamerať na jej vylepšenie) a obmedziť import s cieľom vyrábať viaceré importované komodity doma (Shah 2014).

V západoafrických krajinách došlo po získaní nezávislosti a neskôr po zavádzaní programov SAP k výrazným hospodárskym zmenám. Vzrástol celkový HDP a viaceré priemyselné odvetvia vykazovali rast. Krajiny sa vo veľkej miere zapojili aj do svetového obchodu. Problémom však zostalo, že tieto zmeny sa len minimálne zlepšili v ukazovateľoch, ako sú úroveň industrializácie, HDP na osobu podľa PPP, úroveň vzdelania, zdravotníckej starostlivosti, či predpokladaná dĺžka života pri narodení. To znamená, že životná úroveň bežných obyvateľov sa zlepšila len minimálne – krajiny mali chronické problémy ako sú platobná bilancia, vysoké životné náklady (Olagbaju, Falola 1996). Programy SAP predpokladali, že napomôžu africkým krajinám stabilizovať ceny a zvýšiť hospodársky rast. Avšak privatizácia a spoplatnenie verejných základných služieb, ako sú prístup k vode, zdravotnícka starostlivosť a vzdelávanie, ako aj obmedzenie, či zrušenie dotácií niektorých základných tovarov, ktoré udržiavali ich ceny nízke, spôsobili vzrast cien, čo najviac zasiahlo práve tých najchudobnejších. Spolu s rapídnym rastom obyvateľstva bol výsledný efekt taký, že hoci celkový HDP vzrástol alebo zostal na rovnakej úrovni, HDP na obyvateľa poklesol. Selekcia exportu upriamila pozornosť len na jedno odvetvie, pričom ostatné odvetvia zostali zaostalé a nerozvinuté.[1] Zároveň boli krajiny ešte viac zraniteľné výkyvmi cien na globálnom trhu. Liberalizácia obchodu umožnila, že západoafrické trhy začali zaplavovať lacné výrobky zo zahraničia, ktoré boli dovtedy vyrábané doma, čo prinieslo stratu zamestnania mnohým obyvateľom. Časť viny na tom nesú aj africkí lídri, ktorí sa z obavy, že by prišli o časť svojej moci, vyhýbali reformám. Iba neskôr, keď si uvedomili ich možné benefity, ich začali selektívne aplikovať, čím sa narušila ich predpokladaná vyváženosť. V konečnom dôsledku tak programy SAP pomohli viac vládnej moci ako bežným občanom (Shah 2014).

1 Asi najlepší je prípad Nigérie a jej rozvoj ropného priemyslu, rozvoj ostatných odvetví a infraštruktúry za ropným a plynárenským odvetvím výrazne zaostávali.

Rozvoju ekonomiky môžu napomôcť aj priame zahraničné investície. Ich správne uplatnenie pomáha rastu domácich úspor, vytvoreniu nových pracovných miest, zvýšeniu zručnosti už existujúcej pracovnej sily, rozvoju miestnych dodávateľov, ale aj pomôže krajinu začleniť do globálnej ekonomiky, prinesie nové technológie a zvýši efektivitu práce (Anyanwu 2006). Afrika síce nie je najväčším príjemcom priamych zahraničných investícií vo svete, avšak v Západnej Afrike výrazne vzrástli hlavne v novom miléniu. Región je pre zahraničie atraktívny predovšetkým pre svoje nerastné zdroje, ako sú ropa, zemný plyn, viaceré rudné suroviny, drahé kovy a diamanty. Pre investorov je v súčasnej dobe výhodnejšie, keď sa na región Západnej Afriky aj vďaka cezhranične presahujúcim prírodným zdrojom (ako aj národom a kultúram) nepozerajú ako na jednotlivé krajiny, ale skôr ako na regionálne ekonomické bloky. Investície tak majú väčší dosah, môžu z nich profitovať viaceré krajiny a zároveň investorom poskytujú prístup na väčšie trhy. V súčasnosti medzi obmedzujúce faktory pre investorov patria korupcia a nízky rozvoj ľudského kapitálu, nepriaznivé regulačné prostredie a slabá úroveň infraštruktúry, ktoré vytvárajú pre cieľové krajiny veľmi nelichotivý obraz v zahraničí. Mnohé krajiny sú veľmi závislé od vývozu základných komodít, často majú vysokú záťaž domáceho aj zahraničného dlhu. Aby sa zlepšili možnosti pre investorov (či už zahraničných alebo domácich), je nutné viaceré z prekážok postupne odstrániť (Anyanwu, Yameogo 2015).

Pozitívne je, že väčšina západoafrických krajín v súčasnosti podporuje verejno-súkromné partnerstvá a investície, ako aj rôzne cezhraničné regionálne projekty. Medzištátna hospodárska spolupráca existovala v Západnej Afrike už počas koloniálnej éry. Francúzsko malo jednotnú správu pre celú francúzsku Afriku, britské kolónie tiež mali viacero spoločných ekonomických inštitúcií. Problém však bol, že po získaní nezávislosti krajiny pod vplyvom eufórie zo slobody spočiatku ignorovali výhody medzinárodnej spolupráce a snažili sa prosperovať nezávisle jedna od druhej. Avšak veľmi krátko od získania nezávislosti rôzne okolnosti donútili krajiny spolupracovať (Adejugbe 1996) a postupne boli vytvorené viaceré regionálne alebo aj nadregionálne hospodárske zoskupenia. Asi najdôležitejšou je ECOWAS (obr. 14) – Hospodárske spoločenstvo západoafrických štátov (Economic Community of West Africa States), ktoré združuje všetkých 15 krajín Západnej Afriky. Vzniklo v roku 1975 v nigérijskom Lagose a jeho úlohou je podporovať medzištátnu hospodársku a politickú spoluprácu (ecowas.int 2015). Ďalšími zoskupeniami sú hlavne poľnohospodárske organizácie, ktoré združujú výrobcov a predajcov kakaa (COPAL – Alliance of Cocoa Producing Countries) (copal-cpa.org, 2020), podzemnice olejnej (AGC – African Groundnut Council) a ryže (AfricaRice – pôvodne WARDA – West Africa Rice Development Association) (africarice.org 2020). Keďže využívanie vodných tokov a jazier vyžaduje vzájomnú hospodársku a environmentálnu spoluprácu krajín, v regióne vznikli viaceré organizácie, ktoré túto spoluprácu zabezpečujú – Niger Basin Authority je organizácia krajín v povodí Niger, OMVS – Development of the Senegal River v povodí rieky Senegal (IWG 2014), Lake Chad Basin Comission v povodí jazera Čad (cblt.org 2020), MRU – Mano River Union, ktoré zoskupuje krajiny Libéria, Sierra Leone, Guineu a Pobrežie Slonoviny (mru.int 2020). LGA – Liptako-Gourma Authority je zoskupenie vnútrozemských

štátov bez prístupu k pobrežiu Burkiny, Mali a Nigeru. Vo viacerých zoskupeniach sú členské štáty aj zo susedných regiónov (napr. Mauritánia, Čad, Kamerun). Krajiny Západnej Afriky sú členmi aj väčšieho hospodárskeho zoskupenia, ktoré si ale kladie za cieľ aj vyššiu bezpečnosť v regióne CEN-SAD – Community of Sahel-Saharan States (Gananguênon 2020).

3.5.1 Ekonomická úroveň a orientácia krajín Západnej Afriky

Región Západnej Afriky patrí medzi najmenej rozvinuté regióny na svete (Abu et al. 2015). Všeobecne celý africký región vykazuje najslabšiu ekonomickú výkonnosť v porovnaní s ostatnými regiónmi sveta, avšak zlá ekonomická výkonnosť je ešte výraznejšia v západoafrickom regióne (Abubakar et al. 2015). Aj keď krajiny Západnej Afriky vykazujú ekonomický rast (obr. 36), vzhľadom na rýchle narastanie počtu obyvateľov nemožno hovoriť aj o rovnako rýchlom zvyšovaní životnej úrovne. Aj medzi krajinami sú značné rozdiely. Už v roku 1983 sa predstavitelia krajín Západnej Afriky v rámci ECOWAS zhodli na klasifikácii krajín podľa relatívneho blahobytu alebo chudoby. Krajiny boli rozdelené do troch skupín I. – III., pričom do I. skupiny patrili najchudobnejšie a do III. najbohatšie (Adejugbe 1996):

skupina I: Kapverdy, Guinea-Bissau, Gambia, Mali, Burkina, Niger
skupina II: Benin, Guinea, Sierra Leone, Togo
skupina III: Pobrežie Slonoviny, Nigéria, Ghana, Senegal.

Nerovnomerný ekonomický vývoj západoafrických krajín bol ovplyvnený viacerými faktormi. V prvom rade sú to veľkosť a odlišné prírodné podmienky a teda aj prírodný potenciál krajiny. V ďalšom rade na ekonomický vývoj krajín vplývala aj skutočnosť, že počas koloniálneho obdobia bol makroregión mozaikovito rozdrobený medzi viaceré koloniálne mocnosti – Britániu, Francúzsko, Portugalsko a čiastočne aj Nemecko. Každá z krajín tu implikovala vlastný prístup či už politický alebo ekonomický. Vo viacerých prípadoch koloniálne obdobie nastavilo na základe prírodných predpokladov budúcu orientáciu krajiny (ťažbu nerastných zdrojov, zakladanie plantáží rôznych plodín). Po osamostatnení zostávali krajiny naďalej závislé od svojich bývalých koloniálnych správcov z dôvodu hospodárskej orientácie a previazanosti (Olagbaju, Falola 1996).

Pobrežie Slonoviny a Ghana profitovali hlavne z vývozu poľnohospodárskych plodín ako sú káva, banány, ananásy, drevo, kakao. Významné bolo hlavne kakao, ktorého cena v 50. rokoch prudko vzrástla. Krajiny rozširovali svoje plantáže, aby si zabezpečili čo najväčší príjem. Štáty sa snažili čo najrýchlejšie industrializovať prostredníctvom substitúcie dovozu. Avšak výkyvy cien kakaa na svetovom trhu (pokles v rokoch 1960-65 a v roku 1985), ako aj to, že plantáže sa začali zanedbávať (staré stromy neboli nahradené novými) spôsobili spomalenie rastu ekonomík (Ould et al. 2004). Bohatstvo Nigérie pramenilo predovšetkým zo zásob ropy, čo sa prejavilo hlavne v 70. rokoch. Vtedy ropný boom spôsobil, že sa obyvateľstvo začalo masívne presúvať do ropných

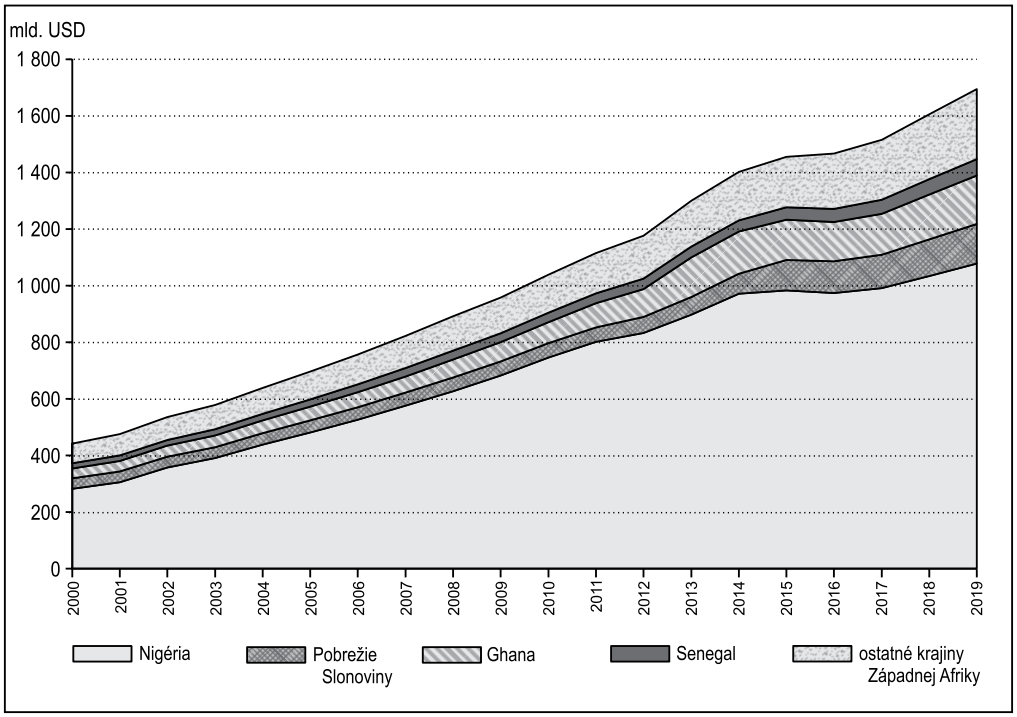

Obr. 36 *Rast objemu HDP Západnej Afriky a vybraných krajín regiónu v období 2000-2019 (World Bank 2020).*

oblastí nielen z nigérijského vidieka, ale aj z ďalších západoafrických krajín, kde produkcia poľnohospodárskych plodín postupne začala byť menej výnosnou. Bohužiaľ sa ťažba ropy a petrochemický priemysel v Nigérii začali rozvíjať na úkor rozvoja ostatných odvetví. Po získaní nezávislosti asi najpriemyselnejšou krajinou bol Senegal, bohužiaľ aj on stratil časť svojich trhov (Adejugbe 1996). Napriek všetkým negatívnym skutočnostiam všetky štyri krajiny zostali naďalej ekonomicky silné v porovnaní s ostatnými západoafrickými krajinami.

Aj vytváranie nových vzťahov medzi novovzniknutými krajinami ako aj nástup nových (odlišne orientovaných, či už marxisticky alebo kapitalisticky) vodcov sa podpísali na rozdielnom rozvoji jednotlivých ekonomík. Na rast ekonomík mali negatívny vplyv aj početné vojenské prevraty v krajinách, avšak najväčší dopad predstavovali separatistické tendencie alebo medzietnické problémy (Biafra v Nigérii, vojny v Libérii a Sierra Leone). Už niekoľkokrát spomínané sucho a hladomor v krajinách Sahelu na prelome 60. a 70. rokov negatívne ovplyvnili krajiny ako Mali, Niger, Burkina, ale aj severné časti pobrežných štátov. 80. a 90. roky v Západnej Afrike možno považovať za stratené desaťročia. Od začiatku nového milénia však možno povedať, že ekonomiky krajín celej Západnej Afriky rastú. Počiatočné roky ako aj desiate roky 21. storočia Západná Afrika vykazovala hospodársky rast, v niektorých prípadoch dokonca vyšší v porovnaní s inými rozvojovými časťami sveta (Mbaye, Gueye 2018).

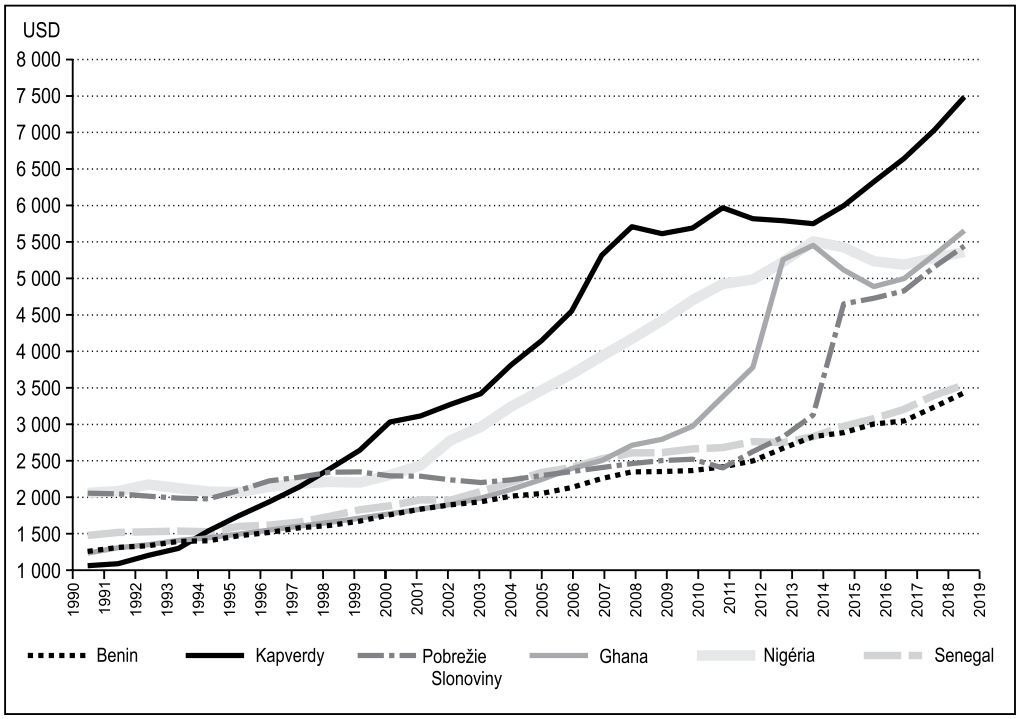

Obr. 37 *Rast HDP per capita PPP vybraných krajín Západnej Afriky v období 1990-2019 (World Bank 2020).*

Stabilizovala sa situácia v Libérii a Sierra Leone. Viacero krajín zažíva stabilný výkon svojich ekonomík, ako aj vyššiu pozornosť zo strany svetových krajín na Západnú Afriku ako nový cieľ investícií. Mierne spomalenie rastu ekonomík v 21. storočí spôsobila epidémia eboly v rokoch 2014-2016[1] a s ňou súvisiace obmedzenia hospodárskej interakcie regiónu so zvyškom sveta.

Epidémia ukázala, že má ničivý účinok na blokovanie pracovnej sily, ako aj na to, že zdroje pôvodne určené na iné účely museli byť použité na zabezpečenie ohnísk nákazy a na liečenie postihnutých. Kríza spôsobená ebolou vyústila do straty pracovných miest, vážneho ohrozenia poľnohospodárskej produkcie a rastúcich cien potravín a ich nedostatku (Lawanson 2015). Táto epidémia, ako aj iné ochorenia, ktoré sa v regióne bežne vyskytujú ukázali, že úroveň zdravotníctva a zdravotný stav obyvateľstva patria medzi rozhodujúce faktory ovplyvňujúce ekonomický rast krajín Západnej Afriky (Modibbo et al. 2019).

Ďalšími dôležitými faktormi sú úroveň vzdelávania a celková vzdelanosť obyvateľstva. Ukázalo, že najdôležitejšie pre rozvoj štátov sú investície do ľudského kapitálu. Investície do infraštruktúry, nových odvetví a nových technológií by mali byť

1 Prvý prípad (vtedy ešte neidentifikovaného ochorenia) bol hlásený v decembri 2013 v Guinei. V marci 2014 bolo vydané Ministerstvom zdravotníctva Guiney varovanie pred ebolou. Do júna 2014 sa nákaza rozšírila aj v Libérii a Sierra Leone, neskôr sa rozšírila do Senegalu, Mali, Nigérie. Nákaza sa rýchlo šírila hlavne v preplnených mestských oblastiach a zvýšenou cezhraničnou mobilitou (CDC 2019).

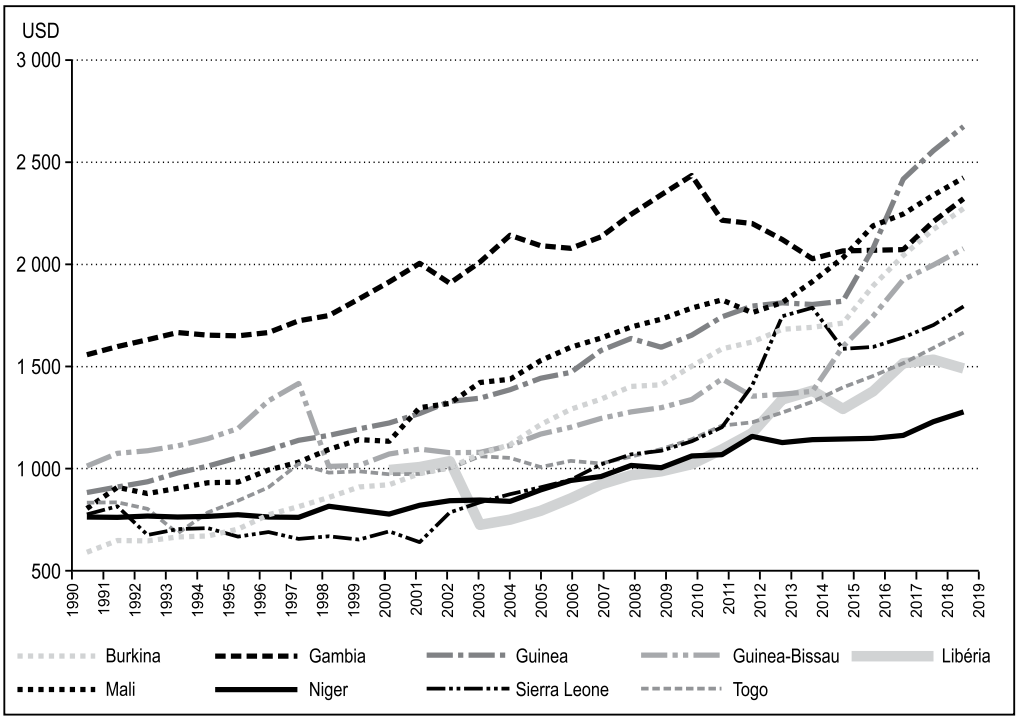

Obr. 38 *Rast HDP per capita PPP vybraných krajín Západnej Afriky v období 1990-2019, údaje za Libériu v období 1990-1999 sú nedostupné (World Bank 2020).*

prepojené s rozvojom vzdelávania, nakoľko ľudský kapitál je považovaný za veľmi dôležitý činiteľ v raste hospodárstva (Abubakar et al. 2015). V roku 2019 predstavoval objem HDP celého regiónu viac ako 1 694 miliárd dolárov (World Bank 2020).[2] Jednoznačne najsilnejšou ekonomikou je Nigéria, ktorá vytvára takmer 64 % HDP celého regiónu.[3] Za ňou nasleduje Ghana (10 % objemu HDP) a Pobrežie Slonoviny (8 % objemu HDP). Ešte na začiatku milénia bolo Pobrežie Slonoviny druhou ekonomicky najsilnejšou krajinou regiónu, v súčasnosti mierne zaostáva za Ghanou. Z ďalších krajín sú významnejšími ekonomikami Senegal, Benin, Burkina, Mali a Guinea. Ich podiel sa na západoafrickom HDP v roku 2019 pohyboval od 3,4 % (Senegal) do 2,4 % (Benin). Ekonomiky ostatných krajín sú výrazne menšie. Napriek tomu možno konštatovať v celom regióne rast, výraznejší od roku 2015.

Celkový objem hospodárstva však neposkytuje relevantnú informáciu o životnej úrovni obyvateľstva krajín. Lepším ukazovateľom je výška HDP na osobu podľa parity kúpnej sily (HDP per capita PPP). Tu sú rozdiely medzi krajinami tiež veľmi výrazné

2 Ak nie je uvedené inak, číselné údaje sú čerpané z World Bank 2020.

3 Pre lepšie uvedomenie si veľkosti afrických ekonomík uvedieme nasledujúce porovnanie – podľa údajov z World Bank 2020, Nigéria vytvárala 64 % HDP celého regiónu Západnej Afriky, čo vyznieva ako obrovská ekonomika. Pre porovnanie Nigéria je viac ako 39-krát ľudnatejšia ako Slovensko, takmer 19-krát rozľahlejšia a má obrovské zásoby nerastných surovín. Napriek tomu bola jej ekonomika v roku 2019 podľa HDP len 5,8-krát väčšia ako slovenská ekonomika.

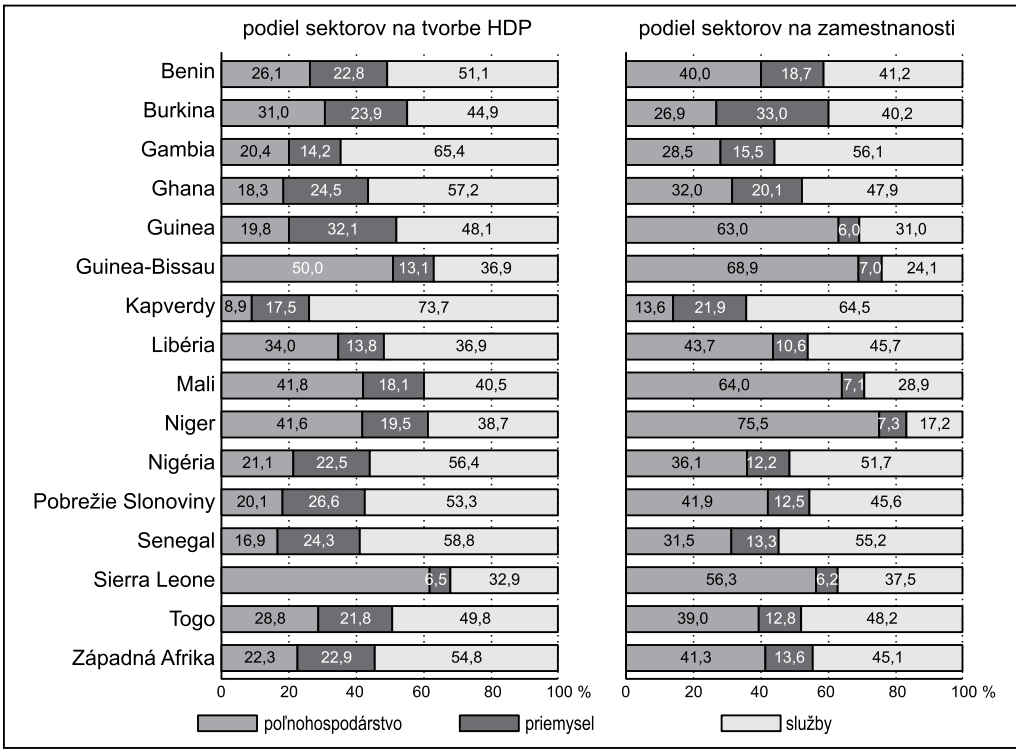

Obr. 39 *Podiel poľnohospodárstva, priemyslu a služieb na tvorbe HDP a zamestnanosti v krajinách Západnej Afriky v roku 2017 (World Factbook 2020, World Bank 2020).*

(obr. 38, 39). Nigéria, Ghana aj Pobrežie Slonoviny dosahujú medzi západoafrickými krajinami najvyššie HDP na osobu, avšak celkovo je najvyššia úroveň na Kapverdách. Tie ale celkovým objemom ekonomiky nemôžu ostatným krajinám konkurovať. V roku 2019 tu bolo HDP na osobu podľa PPP vo výške približne 7 500 dolárov, za ňou nasledovali Ghana, Pobrežie Slonoviny a Nigéria v rozmedzí 5 350 až 5 650 dolárov. K rozvinutejším krajinám patrí ešte Benin. Ostatné krajiny sú značne podrozvinuté s veľkými deficitmi v hospodárstve, infraštruktúre, zdravotníctve či vzdelávaní. Výška HDP na osobu je extrémne nízka, často 10-15 krát nižšia v porovnaní s vyspelými krajinami. Medzi najchudobnejšie krajiny patria Niger, Sierra Leone a Libéria.

Podiel jednotlivých sektorov hospodárstva zatiaľ svedčí o podrozvinutosti a zaostalosti krajín Západnej Afriky. Politická nestabilita regiónu prispela vo viacerých krajinách k vysokej miere korupcie a následnej zaostalosti krajín Západnej Afriky (Abu et al. 2015). Svedčí o tom aj štruktúra západoafrickej ekonomiky. Z obr. 39 je zrejmé, že dominantnou časťou západoafrického hospodárstva je poľnohospodárstvo. V roku 2017 vytvorilo viac ako 22 % HDP regiónu (World Factbook 2020) a viac ako 41 % pracovných miest v regióne (World Bank 2020). Táto skutočnosť vyplýva z prírodných podmienok, ale aj z vývoja ekonomiky makroregiónu. Podiel priemyslu je zatiaľ nízky a to aj tvorbe HDP, ako aj v zamestnanosti. V roku 2017 vytváral necelých 23 %

HDP Západnej Afriky a necelých 14 % pracovných miest. Najväčší podiel poľnohospodárstva a zároveň najnižší podiel priemyslu v roku 2017 vykazovalo Sierra Leone, čo však možno pripísať aj nedávnej krvavej histórii štátu. Vojenské konflikty viedli k ochabnutiu až deštrukcii aj tak zaostalého hospodárstva, k zatvoreniu škôl a úpadku formálneho vzdelávania (Wong 2012). Podobne to bolo aj v ďalších regiónoch, kde prebiehali nepokoje. Hoci sa situácia v štáte stabilizovala, krajine potrvá ešte relatívne dlho, kým sa jej podarí dostať na úroveň aspoň priemeru makroregiónu. Vysoký podiel poľnohospodárstva a zároveň minimálny podiel priemyslu vykazujú aj ďalšie zaostalé krajiny ako Guinea, Guinea-Bissau, Niger a Mali. S postupným rozvojom hospodárstva sa predpokladá aj vyšší rozvoj tretieho sektoru, ktorý je zatiaľ tiež relatívne malý. V roku 2017 vytváral necelých 55 % HDP a 45 % pracovných miest. Podielom sektorov či už v HDP alebo v pracovných miestach sa k vyspelým krajinám najviac približujú Kapverdy, nakoľko majú najvyšší podiel služieb zo všetkých západoafrických krajín a zároveň najnižší podiel poľnohospodárstva.

3.5.2 Poľnohospodárstvo, rybolov a lesohospodárstvo

Afrika je považovaná za kontinent farmárov, dodnes je tu podiel ľudí zamestnaných v poľnohospodárstve veľmi vysoký. Platí to aj o Západnej Afrike. Podľa údajov zo Svetovej banky v roku 2019 až 40 % pracovných síl bolo zamestnaných v poľnohospodárstve. Z tohto pohľadu najpoľnohospodárskejšou krajinou bol Niger, pretože viac ako 75 % pracovných síl bolo zamestnaných v poľnohospodárstve. Najnižšie podiely zamestnanosti v poľnohospodárstve naopak vykazovali Kapverdy (necelých 12 %) a Burkina (25 %). Vysokú zamestnanosť dosahovali aj Guinea-Bissau (viac ako 68 %), Mali (takmer 63 %) a Guinea (takmer 62 %)(World Bank 2020).

Poľnohospodárstvo v Západnej Afrike má veľmi dlhú tradíciu, už pred príchodom kolonizátorov bolo základnou aktivitou. V Západnej Afrike hlavnú oblasť pestovania rôznych plodín ale aj chovu hospodárskych zvierat predstavuje pásmo saván. Osídlenie tu bývalo zvyčajne sústredené do malých jadier, okolo ktorých boli koncentricky usporiadané polia s jednoročnými plodinami, ale aj permakultúrami, prípadne sa vo väčšej vzdialenosti od sídiel striedali s malými skupinami stromov, či malými lesíkmi.

Keď v 15. storočí Portugalci začali postupne osídľovať územie Západnej Afriky, priniesli so sebou nové plodiny ako kukuricu, maniok (kasavu), fazuľu, kakao a sladké zemiaky. Popri nových plodinách začali postupne zavádzať aj európsky farmársky spôsob výroby produktov, ktorým sa v Západnej Afrike darilo. Postupne na európskom trhu rástol dopyt po červenej paprike, kožiach, kožušinách, kaučuku, neskôr aj po kakau a bavlne, preto rýchlo rástla aj komerčná výroba. V období 1650 – 1850 veľmi intenzívne prebiehal trojuholníkový obchod medzi Európou, Amerikou a Západnou Afrikou, pričom Západná Afrika popri otrokoch dodávala aj rôzne poľnohospodárske produkty (Ofori-Amoah 2020). Po zrušení otroctva obchod s poľnohospodárskymi produktmi naďalej pokračoval aj v 19. a 20. storočí.

V Západnej Afrike sa pestovala palma olejová, kaučukovníky, podzemnica olejná, stromy kola,[1] neskôr sa začali pestovať aj bavlna a kakao. Záujem o bavlnu vzrástol hlavne v 19. storočí z niekoľkých dôvodov – Británia chcela byť menej závislá od bavlny z USA a preto sa ju snažila získavať zo svojich kolónií – pričom africké boli vzdialenosťou dostupnejšie. Ďalší dôvod bol aj ten, že USA boli v 19. storočí hlavný svetový producent bavlny, no práve v tomto období pestovanie sťažovala občianska vojna Severu proti Juhu. S nástupom a šírením priemyselnej revolúcie v Európe vzrastal záujem aj o kaučuk a palmový olej. Kaučukovník a palma olejová boli pôvodné africké dreviny, ktoré nevyžadovali veľkú starostlivosť. Kaučukovník (*Funtumia elastica*) rástol divoko vo vlhkých oblastiach Guinejského zálivu a preto vyžadoval iba zber miazgy, jednoduché spracovanie, uskladnenie a transport suroviny na miesto predaja alebo odbytu (Lewis 2005). Naopak, nové plodiny ako kakao si vyžadovali starostlivosť a taktiež nové znalosti, ale kakao sa ukázalo ako trvalá plodina, ktorému sa dobre darilo na Zlatonosnom pobreží a navyše bolo celkom odolné voči chorobám a škodcom.

Európania sa v neskoršom období popri zakladaní plantáží pokúšali aj o väčšie projekty, ktorých cieľom bolo zavlaženie veľkých území a následné zvýšenie poľnohospodárskej produkcie. Príkladom je francúzsky projekt *Office du Niger* na území Francúzskeho Sudánu (dnešné Mali), ktorý bol v 1. polovici 20. storočia zameraný na územie a okolie vnútornej delty Nigeru, kde sa mala pestovať bavlna. Projekt bol vyvinutý ako prostriedok na ukončenie francúzskej závislosti od zahraničných, hlavne amerických, dodávok surovej bavlny transformáciou viac ako milióna hektárov doteraz neproduktívnej a málo obývanej pôdy na husto obývaný pás pestovania bavlny (Echenberg, Filipovich 1986).[2] Súčasťou projektu bolo aj vybudovanie dvoch priehrad na rieke Niger – Sotuba (odovzdaná do užívania v roku 1929) a Sansanding (1947). Projekt nedopadol dobre, aj preto, že mal byť realizovaný v oblasti, ktorá trpela veľmi nízkym úhrnom zrážok a bola riedko osídlená prevažne nomádskym obyvateľstvom s minimálnym záujmom o pestovanie plodín. Podobný, ale oveľa úspešnejší projekt Gezíra realizovali Briti medzi Bielym a Modrým Nílom.[3]

Vzhľadom na komerčnú orientáciu afrického poľnohospodárstva bola zo strany koloniálnych mocností vyvíjaná snaha realizovať poľnohospodársky výskum, ktorý bol orientovaný predovšetkým na plodiny introdukované do Afriky. Vznikali experimentálne stanice na pestovanie rôznych plodín. Väčšinou boli zamerané na boj proti

1 Stromy Kola (*Cola acuminata* alebo *Cola nitida*) – ich orechy sa využívajú pri výrobe kolových nápojov.

2 Projekt bol podcenený už aj s ohľadom na množstvo pracovnej sily, ktorá bola potrebná na jeho zavedenie, či už na osídlenie alebo obrábanie pôdy na predpokladanom obrovskom území. Projektanti sa nádejali, že tak ako roľníci alebo pastieri v Senegale a Gambii pravidelne migrujú za pestovaním podzemnice olejnej, aj v oblasti, kde mal byť uskutočnený projekt *Office du Niger*, bude ľahké získať potrebné množstvo ľudí, ktorí by sa venovali pestovaniu bavlny. Nádejali sa, že územie by mohlo byť atraktívne aj pre Európanov. Tieto myšlienky sa opierali o príklad s talianskou roľníckou migráciou do Južnej Ameriky. Projekt predpokladal zavlažovanie viac ako 100 tisíc hektárov pôdy, avšak na jeho údržbu by bolo potrebných 2,5 až 3,5 miliónov ľudí. Hoci boli na projekt najímaní aj dobrovoľníci, prípadne regrúti armády, práca na projekte bola taká náročná, že vyvolávala protesty. V roku 1948 bola zavlažovaná len približne jedna pätina územia a žilo tu necelých 23 tisíc ľudí (Echenberg, Filipovich 1986).

3 Briti projekt zavádzali postupne. Najprv začínali v oblastiach, kde boli väčšie úhrny zrážok, kde učili miestne obyvateľstvo zavlažovať aj väčšie územia. Tieto oblasti sa potom stali jadrami väčších zavlažovaných území, kde už mali ľudia návyky a zručnosti, ako územie dobre a udržateľne obhospodarovať.

škodcom a chorobám, ale niektoré boli orientované aj ako tréningové centrá zamerané na získanie zručností.[4] Niektoré stanice potom prerástli do výskumných centier.

Hoci sa poľnohospodárstvo začalo úspešne rozvíjať, bolo veľmi komerčne orientované. Následkom toho poklesla produkcia základných plodín a hospodárskych zvierat určená na výživu miestneho obyvateľstva a následne stúpla cena potravín. Región, ktorý bol potravinovo sebestačný, musel začať potraviny dovážať. V niektorých krajinách to nebol až taký veľký problém, napríklad Ghana z exportu komerčných poľnohospodárskych produktov mala dostatok financií na nákup potravín, ale nie všetky krajiny boli rovnako úspešné. Navyše nie všetky oblasti boli vhodné na pestovanie poľnohospodárskych plodín, čo vyústilo aj do odchodu mnohých mladých ľudí za prácou hlavne do miest (Ofori-Amoah 2020).

Po získaní nezávislosti západoafrické poľnohospodárstvo bolo sčasti zamerané na export a sčasti na domácu produkciu a to aj z hľadiska rastlinnej aj živočíšnej produkcie. Avšak s výnimkou poľnohospodárskych podnikov, ktoré viedli Európania, všade sa hospodárilo primitívnym spôsobom len s jednoduchými nástrojmi bez využitia mechanizácie. Hlavným kapitálom bola ľudská práca, čo však znamenalo nízku produktivitu práce. Poľnohospodárstvo bolo na jednej strane symbolom tradície, ale zároveň aj hospodárskej stagnácie. Krajiny sa snažili hospodáriť veľkoplošne, niektoré (Senegal, Guinea, Ghana, Mali, Niger) sa snažili zavádzať socialistické formy hospodárenia podľa vzoru ZSSR alebo iných krajín bývalého Východného bloku, čo však nebolo úplne vhodné. V týchto krajinách boli veľkoplošné podniky znárodnené, v krajinách ako Ghana a Nigéria vznikli veľké štátne podniky. Problémom bol nedostatok mechanizácie, veľké očakávania za krátky čas a hlavne málo skúseností s manažmentom. Okrem toho sa úplne zanedbávali malé farmy a podniky, ktoré sa zameriavali predovšetkým na produkciu potravín na domácu spotrebu. Podľa Berga už v r. 1964 socialistické prístupy v poľnohospodárstve neboli vhodné pre zvláštne črty vidieckeho prostredia Afriky a bolo nepravdepodobné, že by uskutočnili mobilizáciu roľníctva, ktorá je nevyhnutná pre ďalší rast.

Odpútanie sa od koloniálnych mocností malo ďalší negatívny dopad na poľnohospodárstvo západoafrických krajín – výrazne poklesli investície do výskumu, preto viaceré vedecké inštitúty pracovali len v obmedzenom režime a v prípade politickej nestability alebo vojenských prevratov úplne zanikli. Počiatky samostatnosti boli komplikované aj zlými prírodnými podmienkami (suchá na prelome 60. a 70. rokov), ako aj autoritatívnym vládnutím viacerých vodcov v krajinách a socialistickým plánovaním, kde sa dôraz kládol skôr na rozvoj ťažkého priemyslu a poľnohospodárstvo

4 Príkladom je Západoafrický inštitút pre výskum ryže (*West African Rice Research Institute*) v Sierra Leone, ktorý bol zameraný na zúrodňovanie a pestovateľské podmienky močaristých pôd, a Výskumný inštitút kakaa (*Cocoa Research Institute*) v Ghane alebo Západoafrická jednotka pre výskum kukurice (*West African Maize Research Unit*) v Nigérii. Tieto inštitúty boli pod britskou záštitou. Francúzi zriadili v západnej Afrike napríklad v Gambii Inštitút pre výskum ovocia (*Institut de Recherches Fruitieries*) , v Benine Francúzsku spoločnosť pre vývoj textilných vlákien (*Compagnie Frangaise pour le Developpement des Fibres Textiles*) zameranú na produkciu bavlny, Centrum zootechnického výskumu (*Centre de Recherches Zootechniques*) zamerané na výskum chovu hospodárskych zvierat v Senegale a Pobreží Slonoviny alebo Divíziu agronomického výskumu (*Division de la Recherche Agronomique*), ktorá sa orientovala na zlepšenie pestovania rôznych plodín a ovocia a chovu hospodárskych zvierat, rýb, ale aj na poľovníctvo a vidiecke inžinierstvo v Mali (Smith 1967).

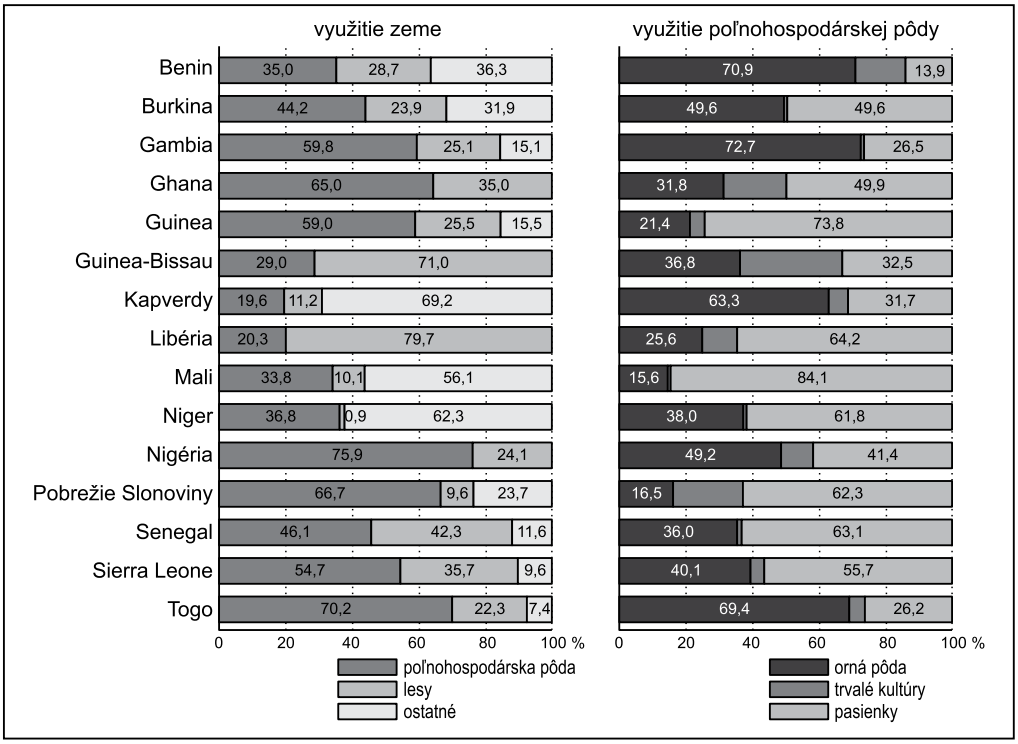

Obr. 40 *Využitie zeme a využitie plôch poľnohospodárskej pôdy Západnej Afriky v roku 2018 (FAOSTAT 2020).*

bolo zanedbávané. Výkyvy cien exportných komodít, napr. kakao, ako aj objavenie ropy v 70. rokoch v Nigérii spôsobovali fluktuáciu poľnohospodárskych zamestnancov, ktorí migrovali za prácou naprieč celým regiónom. Politická nestabilita regiónu rozvoj poľnohospodárstva naďalej komplikovala. Avšak jedným z najvážnejších problémov bolo (aj je), že západoafrickému poľnohospodárstvu chýba modernizácia, ktorá by znamenala zefektívnenie práce.

Napriek zložitému vývoju a mnohým komplikáciám, poľnohospodárstvo stále zostáva veľmi dôležitou súčasťou západoafrického hospodárstva, ale aj exportu. Je zamerané na domácu produkciu – predovšetkým plodiny určené na bežnú konzumáciu, ale aj na export. Používa sa viacero prístupov v pestovaní – tradičné i moderné. Medzi tradičné patrí postupný presun poľnohospodárov po niekoľkých rokoch využívania plôch na ďalšie územie, pričom približne po 20 rokoch sa vrátia na pôvodné miesto. Ďalší prístup je pestovanie permakultúr alebo pestovanie jednoročných plodím na každoročne zaplavovaných územiach na nivách riek v období dažďov. Tradičné spôsoby hospodárenia zvyčajne znamenajú použitie len jednoduchých nástrojov, ako motyky, lopaty, mačety. Na veľkých farmách sa využívajú aj moderné prístupy za použitia mechanizácie. Podľa údajov FAO v roku 2018 približne 48,4 % územia[1] Západnej Afriky pripadalo na poľnohospodársku pôdu (FAOSTAT 2020). Z toho 35,7 % tvorila orná

1 Údaje sú uvádzané za rok 2018 z FAOSTAT 2020.

pôda (16,7 % celkového územia regiónu) a 57,6 % pripadalo pasienkom (27,8 % celého regiónu). Malý zvyšok poľnohospodárskej pôdy pripadal na trvalé kultúry. Najväčšie plochy poľnohospodárskej pôdy má Nigéria (viac ako štvrtinu celkovej poľnohospodárskej pôdy), za ňou Niger (19 %) a Mali (17 %). Ak porovnáme podiel poľnohospodárskej pôdy v jednotlivých krajinách, najagrárnejšou krajinou je opäť Nigéria (takmer 76 % rozlohy) a Togo (70 % rozlohy). V Pobreží Slonoviny, Gambii, Ghane a Guinei sa podiel poľnohospodárskej pôdy na celkovej rozlohe štátu pohybuje od 59 % do 67 % (obr. 40). Naopak, najnižší podiel poľnohospodárskej pôdy vzhľadom na členitosť a vulkanický reliéf majú Kapverdy. Rozdiely sú aj vo využití poľnohospodárskej pôdy. Niger a Mali sú krajinami s vysokým podielom poľnohospodárskej pôdy na celkových poľnohospodárskych plochách regiónu, vzhľadom na klimatické podmienky a tradíciu, no väčšinu ich poľnohospodárskych plôch predstavujú pasienky (obr. 40).

Od druhej polovice 20. storočia podiel poľnohospodárskej pôdy výrazne vzrástol. Podľa CILSS (2016) sa podiel obrábaných plôch v období 1975 až 2013 zdvojnásobil. V každej krajine poľnohospodárstvo v súvislosti s rýchlym rastom obyvateľstva vytvára tlak na prírodnú krajinu, zaberá alebo rozdrobuje savanu, lesy a mokrade. Najviac je to badateľné v Saheli, kde sa poľnohospodárska pôda rozšírila všade tam, kde to podmienky savany a lesnej savany dovoľovali. Mimoriadne rýchlo medziročne rástol podiel ornej pôdy v Burkine, Benine, Togu a Pobreží Slonoviny, hoci tieto krajiny už aj v minulosti mali pomerne veľké plochy poľnohospodárskej pôdy. Malou výnimkou je arašidová oblasť v Senegale, kde badať mierny úbytok ornej pôdy. Tu pestovanie podzemnice olejnej pôdu vyčerpalo, nastal jeho útlm a veľa mladých ľudí pôvodne pracujúcich ako roľníci emigrovalo za prácou do urbánnych oblastí CILSS (2016).

Západoafrické poľnohospodárstvo vytvára pásma, ktoré korešpondujú s bioklimatickými. Na severnom okraji prevažuje kočovné pastierstvo. Pre pásmo Sahelu sú najdôležitejšie plodiny kukurica, cirok, proso a miestami aj podzemnica olejná (obr. 41). Koreňové a hľuzové plodiny sa pestujú v guinejskej oblasti od Guiney až po Nigériu a v najvlhkejších oblastiach guineo-konžskej zóny je rozšírená produkcia kakaa, palmy olejovej, kešu orieškov a ryže.

Medzi najdôležitejšie potraviny patrí *kukurica*, ktorej najväčší producenti sú dlhodobo Nigéria a Ghana. V Západnej Afrike sa vypestuje približne tretina africkej produkcie.[2] Ďalšími dôležitými plodinami sú *sorghum* (cirok) a *proso*, ktoré sa dajú veľmi dobre pestovať v semiaridných a aridných oblastiach. Západná Afrika vyprodukuje asi 46 % africkej produkcie ciroku a takmer 70 % prosa. Najväčšími pestovateľmi týchto obilnín sú severná časť Nigérie, Niger, Burkina a Mali. Popri plodinách, ktoré vyžadujú skôr suché klimatické podmienky, Západná Afrika poskytuje možnosti na pestovanie aj plodín vyžadujúcich vyššie množstvo zrážok a podzemnej vody – najdôležitejšia je *ryža*. Pre jej pestovanie sa využívajú oblasti dolných tokov riek, prípadne ich delt. Z top africkej desiatky pestovateľov ryže je až 7 krajín zo Západnej Afriky – Nigéria, Mali, Pobrežie Slonoviny, Guinea, Sierra Leone, Ghana a Senegal. Tieto štáty sú schopné vypestovať 54 % celkovej africkej úrody.

2 Údaje sú uvádzané za rok 2019 z FAOSTAT 2020.

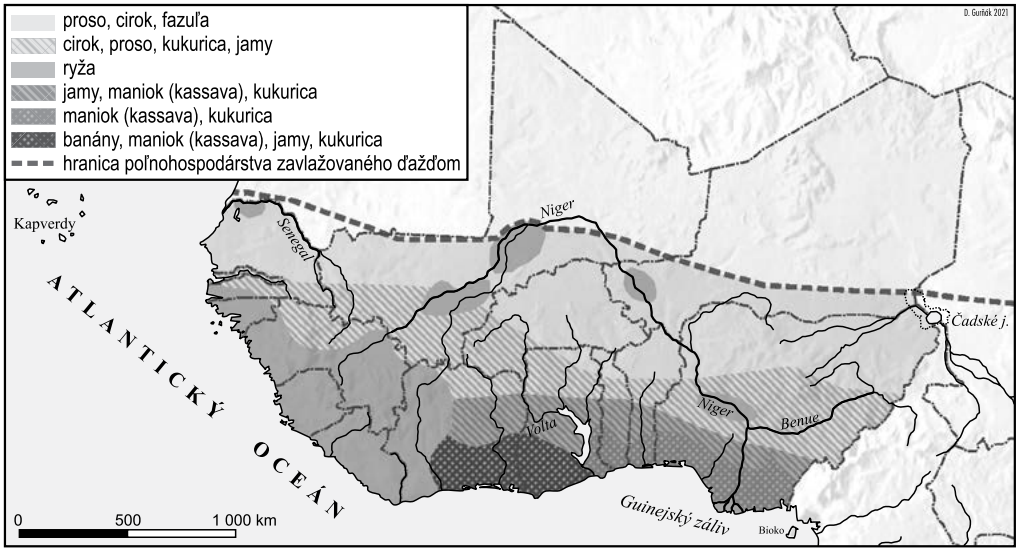

Obr. 41 *Rozšírenie pestovania vybraných druhov potravín v Západnej Afrike (Blein et al. 2008)*

Medzi mimoriadne dôležité plodiny z hľadiska výživy obyvateľstva patria rôzne hľuzy, ktoré sa buď priamo konzumujú, alebo sa spracúvajú na múku. Najznámejší je *maniok*, ktorý je popri kukurici najdôležitejší zdroj výživy západoafrického obyvateľstva. Slúži nielen ako potravina pre ľudí, ale aj ako krmivo pre zvieratá. Jeho význam stúpol odvtedy, čo sa začali pestovať viaceré odrody viac rezistentné voči suchu, prípadne prispôsobené rôznym podmienkam vyvinuté Medzinárodným inštitútom tropického poľnohospodárstva (IITA) v Nigérii (Abdoulaye et al. 2014). Najväčším producentom je Nigéria, ktorá je zároveň aj najdôležitejším producentom celej Afriky. V Západnej Afrike sa dopestuje asi polovica africkej produkcie. Medzi ďalšie dôležité hľuzovité rastliny patria *jamy* – mimoriadne sa im darí v celom páse krajín od Pobrežia Slonoviny až po Nigériu (obr. 42), pričom prakticky celá africká produkcia pochádza práve odtiaľto (96 %). Podobnou plodinou je *taro*, ktorého 60 % africkej produkcie je vypestovaných v Západnej Afrike.

Pre spotrebu sa pestujú aj rôzne druhy ovocia a zeleniny. Okolo veľkých miest sa pestujú na zavlažovaných územiach *paradajky* a *fazuľa*. Zelenina sa pestuje na malých aj veľkých farmách, pričom Senegal dominuje vo veľkoobjemovej produkcia zeleniny. Napríklad fazuľa sa tu začala pestovať na pôde, ktorá bola vyčerpaná pestovaním podzemnice olejnej. Pestujú sa aj *uhorky* a *cibuľa*, ktorá sa suší. Najvýznamnejšími producentmi sú Niger a Nigéria. Z ovocia je významná produkcia *banánov* – aj keď nie z celoafrického pohľadu, nakoľko sa tu dopestuje len asi 5 %. Najviac banánov sa dopestuje v Pobreží Slonoviny, Guinei a Guinei-Bissau, tieto krajiny zabezpečujú 80 % produkcie celého regiónu. Dôležitá je produkcia *ananásov*, pričom región dopestuje 51 % celkovej africkej produkcie. Až 98 % ananásov celého regiónu je dopestovaných v Nigérii. Produkcia plodín v súvislosti s rastom obyvateľstva rastie, pričom najvýraznejší podiel majú vysoko výživné plodiny ako maniok, taro a jamy (obr. 42).

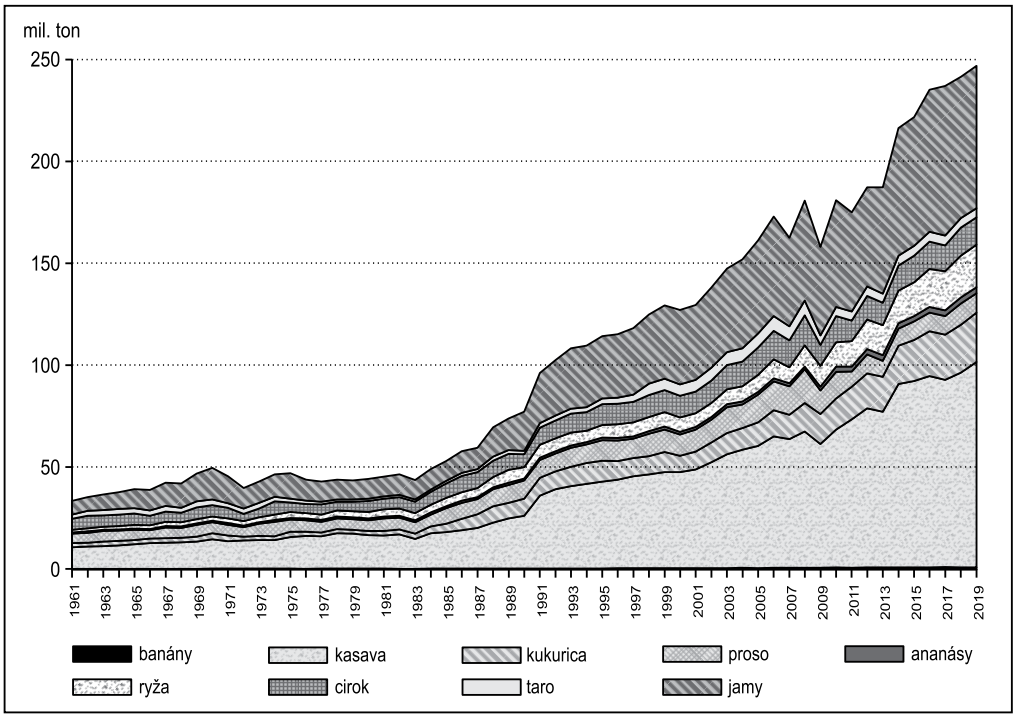

Obr. 42 *Produkcia potravín v Západnej Afrike v období 1961-2019 (FAOSTAT 2020)*

Okrem plodín pre bežnú spotrebu je veľmi dôležitá poľnohospodárska produkcia pre export. Dlhodobo je pre Západnú Afriku najdôležitejšia palma olejová, avšak aj plodiny ako podzemnica olejná a kakao (obr. 43). *Káva* nemá až taký veľký význam, v nej dominuje skôr východná Afrika. Avšak pestuje sa v Pobreží Slonoviny, Guinei, sčasti aj v Ghane, Sierra Leone, Togu a Nigérii. Veľmi významné je pestovanie *kakaa*. Región v roku 2019 zabezpečoval 90 % celkovej africkej produkcie,[1] pričom najviac kakaa sa dopestovalo v Pobreží Slonoviny, ktoré predstavuje 64 % produkcie kakaa makroregiónu. Stále je významné pestovanie *bavlny*, kde sú významné krajiny Burkina, Mali, Pobrežie Slonoviny, Nigéria a Benin. Dôležitým exportným artiklom je aj *podzemnica olejná*. Tá bola v Západnej Afrike introdukovaná Francúzskom v roku 1820 (Ofori-Amoah 2020), pričom veľké plantáže vznikali v Senegale. Dopyt po nej vzrástol hlavne počas 2. svetovej vojny, pretože olej získavaný z orieškov dokázal nahradiť dieslový olej. Najvýznamnejšími producentmi sú Nigéria, hlavne trojuholníková oblasť s centrom Kano na severe krajiny a Senegal. V Senegale však bola časť pôdy podzemnicou vyčerpaná a musela byť nahradená inými plodinami. V Nigérii zase pestovanie podzemnice upadlo počas 70. rokov, kedy krajina zažívala ropný boom a poľnohospodárstvo bolo zanedbávané. Napriek súčasným „antipalmovým" trendom zostáva produkcia oleja z *palmy olejovej* veľmi dôležitá. Až 78 % celkovej africkej produkcie pochádza zo Západnej Afriky, pričom najväčšími producentmi sú Nigéria, Pobrežie

1 Údaje sú uvádzané za rok 2019 z FAOSTAT 2020.

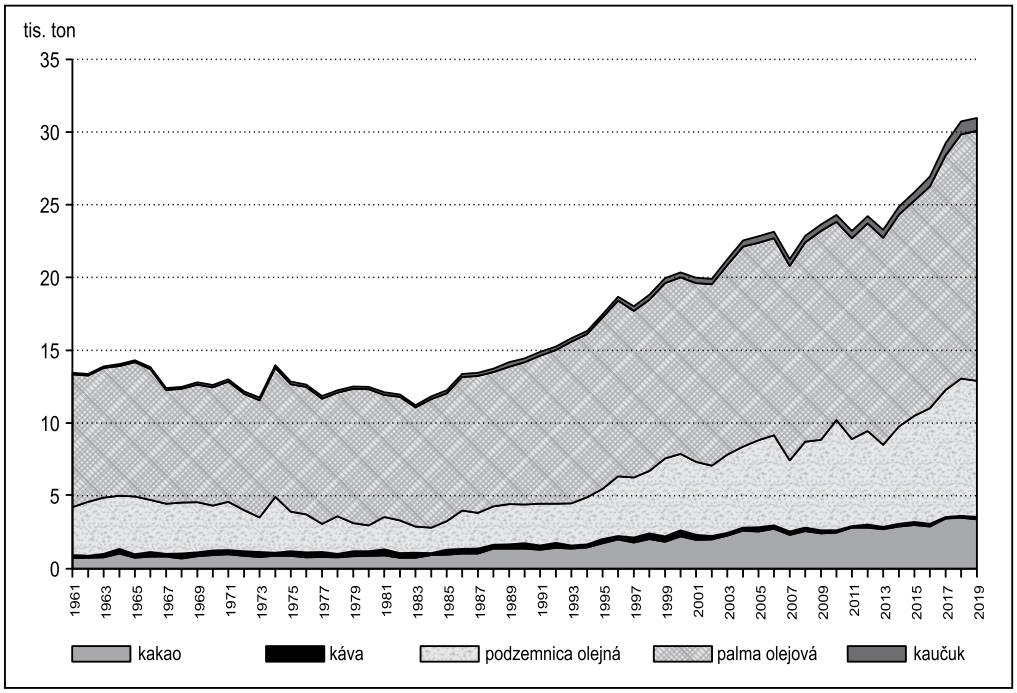

Obr. 43 *Produkcia exportných poľnohospodárskych plodín v Západnej Afrike v období 1961-2019 (FAOSTAT 2020)*

Slonoviny a Ghana. V neposlednej rade veľmi dôležitým vývozným artiklom zostáva *kaučuk*. Napriek tomu, že bol vyvinutý syntetický kaučuk, o prírodný je stále vo svete záujem. Takmer 91 % africkej produkcie kaučuku pochádza zo Západnej Afriky, pričom tu dominuje Pobrežie Slonoviny (77 %).

Z exportných plodín treba ešte určite spomenúť produkciu *hrozna* a vína na Kapverdách. Nie je ani tak významné veľkosťou produkcie, ako skôr unikátnosťou. Hrozno sa pestuje na ostrove Fogo, kde ho údajne začal pestovať Francúz De Montrond, ktorý nebol spokojný so situáciou vo Francúzsku a vycestoval do Ameriky. Po ceste sa v roku 1872 zastavil na Kapverdách, kde zostal žiť (fogo.cv 2018). Fogo sa stalo domovom malého vinárskeho priemyslu na ostrovoch, pričom je unikátne tým, že vinič je pestovaný na sopečnej pôdy, blízko rovníka a v relatívne vysokej nadmorskej výške (https://www.wine-searcher.com/regions-cape+verde, 2020).

Menší význam má *rybolov* a *chov akvakultúr*. Pred príchodom Európanov súčasťou výživy domorodého obyvateľstva boli aj ryby. Najčastejšie sa ryby chytali do rôznych košov alebo sietí v závislosti od prostredia (morské, jazerné, riečne), pričom potom boli konzervované sušením. Po príchode Európanov sa rybolov čiastočne zmenil. Nebol však prioritou, skôr len okrajovou záležitosťou, aj to viac morský ako vnútrozemský. Napriek tomu sa rybolov zefektívnil zavedením nových plavidiel a väčších a pevnejších sietí, v súčasnosti aj moderným spôsobom rybolovu. V postkoloniálnom období modernizácia pokračovala, rybolov však bol komplikovaný viacerými problémami. Vnútrozemský rybolov ovplyvňovala výstavba priehrad a námorný ešte nedorie-

šená legislatíva nároku na morské hranice, ako aj cudzie pirátske rybárske skupiny. V súčasnosti majú prímorské krajiny nárok loviť do 200 námorných míľ od svojho pobrežia a podľa FAO je oblasť Západnej Afriky zaradená do Východocentrálnej atlantickej divízie rybolovu (FAO 2020a). Lov rýb na mori predstavuje viac ako 71 % celkového rybolovu Západnej Afriky.[1] Vnútrozemský rybolov ovplyvňujú aj klimatické pásma, ktorými vodné toky pretekajú a kolísanie vodných stavov riek. Oveľa väčší význam pre región má námorný rybolov. Najviac lovené ryby sú haringy, sardinky a ančovičky. Dominantné postavenia majú Nigéria a Senegal, pričom Nigéria sa podieľa asi štvrtinou a Senegal asi 23 % produkcie. Ďalej je rybolov významný v krajinách ako Ghana (15 %) alebo Guinea (necelých 14 %). Vnútrozemskému rybolovu sa venujú hlavne tie krajiny, ktorými pretekajú veľké rieky regiónu ako Niger a Volta. Viac ako 51 % pripadá na Nigériu, Vyšší podiel majú ešte Ghana a Mali (každá necelých 12 %). V ostatných krajinách je podiel na rybolove nízky. Avšak v poslednom období možno konštatovať rast významu rybolovu a to námorného ako aj vnútrozemského. Jedným z dôvodov je to, že roľníctvo je vzhľadom ku klimatickým podmienkam neisté a lov rýb dokáže zabezpečiť príjmy pre obyvateľstvo prakticky počas celého roka. Obyvateľstvo sa mu venuje v rurálnych, ale aj okrajových urbánnych oblastiach. Lov rýb je buď hlavným prostriedkom obživy, alebo je sezónny, pričom sa uskutočňuje mimo roľníckeho obdobia, vo zvyšku roka sa obyvatelia venujú pestovaniu plodín (Morand 2005). Chov akvakultúr nemá v súčasnosti príliš veľký význam, no pomáha zvyšovať potravinovú bezpečnosť obyvateľstva. Morským sa viac venuje iba Senegal, sladkovodné sú vo viacerých krajinách v malých rybníkov v blízkosti odbytísk.

Pred príchodom Európanov obyvatelia Západnej Afriky využívali drevo z lesov na kúrenie, prípadne na stavbu svojich obydlí alebo výrobu rôznych nástrojov. V koloniálnom období bola lesná politika prispôsobená hlavne koloniálnym mocnostiam. Európania vinili domorodé kmene z deforestácie a dezertifikácie v suchších oblastiach Afriky a preto vytvárali zákony, ktoré mali chrániť lesné porasty. Ani to však nerobili z nezištných dôvodov. Uvedomovali si, že lesy sú schopné zadržiavať vlahu a majú pozitívny účinok na klímu a že sú potrebné na to, aby poľnohospodárstvo v ich blízkosti prosperovalo. Produkcia exportných plodín ako káva, kakao, kaučuk bola viazaná na vlhké podnebie, rovnako ako aj bavlna v suchších oblastiach potrebovala vlahu. Preto boli vydávané zákony, ktoré mali lesy chrániť. Príkladom je nariadenie z roku 1883 v Ghane, ktoré oprávňovalo miestne úrady vydávať povolenia na činnosť v lesoch. Dokonca pre podnikateľov boli vydávané upozornenia, ktoré varovali pred nebezpečenstvami spojenými s nevyberaným a nekontrolovaným využívaním lesov označovaných ako „nedotknutá baňa bohatstva“. Odvolávali sa na mnoho príkladov krajín, kde nadmerné ničenie lesov viedlo k suchám, stratám zásob vody a k neúrodnej pôde spôsobenej eróziou (Agbosu 1983). Francúzska koloniálna politika vyhlásila lesy za štátne vlastníctvo. V roku 1900 prvý lesný zákon vo frankofónnej Afrike vyhlásil štátnu kontrolu nad celou nevyužitou pôdou vrátane lesov a ustanovil užívacie práva pre vidiecke spoločenstvá. To znamená, že spoločenstvá sa mohli domáhať práv na užívanie pôdy,

1 Údaje o rybolove sú udávané za rok 2018 z FAO 2020a.

ale konečné vlastníctvo bolo zverené do správy koloniálnej autority. Britská koloniálna vláda uplatňovala v lesnej politike dva prístupy. Na niektorých územiach boli lesy zverené Britskej korune, napríklad južnej Nigérii, severných územiach Zlatonosného pobrežia (dnešná Ghana), Sierra Leone. V iných oblastiach (napr. severná Nigéria), boli lesy zverené miestnym vládcom, ktorí však podliehali britskej korune (Amanor 2004).

Hoci boli lesy chránené predovšetkým z ekonomických dôvodov koloniálnych mocností, je poľutovaniahodné, že sa v postkoloniálnom období od viacerých ochranných opatrení upustilo. Nové krajiny videli v ťažbe a exporte dreva spôsob, ako získavať potrebné financie, čo znamenalo začiatok obdobia silnej exploatácie lesných zdrojov. To všetko bolo kombinované s deforestáciou v oblastiach, kde sa rozširovala poľnohospodárska pôda za účelom pestovania exportných plodín. Rapídny úbytok zaznamenali aj mangrovové lesy na pobreží. Patria pritom medzi najproduktívnejšie a najkomplexnejšie ekosystémy planéty, darí sa im v slaných a brakických podmienkach, ktoré by zabili väčšinu ostatných rastlín. Poskytujú ochranu pobrežia, biologickej diverzity, sú to miesta, kde sa môžu rozmnožovať rôzne druhy rýb a mäkkýšov. Hrajú tiež dôležitú úlohu pri pobrežnom rybolove. Najväčšie mangrovové lesy sa rozprestierali v Nigérii, Gambii, Guinei-Bissau a Senegale v deltách veľkých riek (CILSS 2016).

V roku 2018 lesy pokrývali 14,4 % plôch v Západnej Afrike (FAOSTAT 2020). Najviac zalesnenými krajinami sú napriek deforestácii Guinea-Bissau a Libéria (obr. 40). Naopak najmenší podiel lesov majú sopečné Kapverdy, Pobrežie Slonoviny, kde lesy ustúpili v prospech poľnohospodárskej pôdy a krajiny na okraji Sahary – Mali a Niger. Štvrtina všetkých lesov regiónov sa nachádza v Nigérii, 14 % v Mali (napriek tomu, že krajina je vzhľadom na svoju rozlohu málo zalesnená, v južnej časti sa nachádzajú relatívne rozsiahle lesné porasty) a približne 10 % v Libérii, v Ghane a Senegale. Ostatné krajiny sa len minimálne podieľajú na celkovej zalesnenosti regiónu.

Export dreva je dôležitým príjmom mnohých afrických krajín. Západná Afrika dodáva až 23 % dreva celého afrického exportu. Najväčšími exportérmi dreva v oblasti sú Nigéria a Ghana, ich podiel v roku 2019 predstavoval pre každú krajinu 28 % exportu dreva celého regiónu. Sierra Leone je tretí najväčší exportér, jeho export predstavuje 13 %.[1] Drevo sa vyváža hlavne v podobe guľatiny, reziva, preglejok a dýh.

V súčasnosti je veľkým problémom západoafrického lesohospodárstva rast populácie a následný rast urbanizácie, ktoré vytvárajú tlak na lesné porasty. Lesy nepatria medzi prioritné záujmy vlád krajín (možno s výnimkou Nigérie a Ghany). Lesné a drevospracujúce podniky hlavne so štátnou kontrolou často nemajú dobrý manažment. Nedostatočná zákonná kontrola prehliada pytliactvo a čiernu ťažbu dreva. Vzhľadom na to, že drevo sa vyváža väčšinou v surovej podobe, má malú pridanú hodnotu, zisky nie sú z neho príliš veľké a obchod s drevom je zraniteľný výkyvmi trhových cien. To sa prejavilo napríklad v čase globálnej krízy a poklese stavebníctva, keď aj africký vývoz stavebného dreva utrpel veľké straty.

V súčasnosti pôsobia v Západnej Afrike viaceré organizácie, ktoré sa snažia o výskum a trvalo udržateľný rozvoj lesohospodárstva. Medzi najvýznamnejšie patrí FOR-

1 Údaje sú uvádzané za rok 2019 z FAOSTAT 2020.

BOX 16 Great Green Wall – Veľký zelený múr

Veľký zelený múr je projekt schválený v roku 2007 na summite 53 krajín Africkej únie, kde sa okrem iných otázok riešil aj problém globálneho otepľovania a jeho vplyvu na africké krajiny. Vtedy bol odsúhlasený 10-ročný plán pre Saharu a Sahel zameraný na ekologizáciu oblasti (Masood 2007), ktorého úlohou je zazelenať pás dlhý viac ako 7 100 km a široký minimálne 15 km na južnej strane Sahary od Senegalu po Džibutsko.

Obavy z rozširovania Sahary vznikali už počas koloniálneho obdobia Afriky (v Nigérii začali už na zač. 20. stor. pokusy o kontrolu dezertifikácie). Po získaní nezávislosti sa krajiny pokúšali o zazelenanie okrajov Sahary výsadbou monokultúrnych plantáží, neskôr sa od toho upustilo a prešlo k programom so zapojením miestneho obyvateľstva. Myšlienka ochranného živého valu Sahary je staršia, už od 50. rokov, no presnejšie kontúry začala nadobúdať od roku 2005 za silnej podpory vtedajších prezidentov Nigérie a Senegalu, ktorých krajiny boli dezertifikáciou priamo ohrozené (Gadzama 2017). Ak sa projekt podarí dokončiť, stane sa najväčšou živou stavbou sveta a bude 3-krát dlhší ako Veľká koralová bariéra na východe Austrálie. Hoci jedným z najdôležitejších cieľov projektu je zastavenie dezertifikácie, môže priniesť aj následné vzájomne previazané benefity:

- *zvýši biodiverzitu oblasti;*
- *zlepší kvalitu ovzdušia pohltením 250 mil. ton CO_2 ročne;*
- *napomôže zvýšiť odolnosť oblasti voči výkyvom podnebia;*
- *zvýši bezpečnosť vodných zdrojo;v*
- *zväčší plochy obrábateľnej pôdy, plochy pasienkov i lesov;*
- *zvýši potravinovú bezpečnosť, krajiny budú menej závislé od pomoci zvonka;*
- *poskytne nové pracovné miesta a napomôže znížiť chudobu v oblasti.*

Pri vzájomnej spolupráci krajín môže priniesť aj mier do oblasti a toleranciu medzi národmi a náboženstvami (greatgreenwall.org 2020). Projekt bol spočiatku financovaný prostredníctvom United Nation's Global Facility Trust Fund, v súčasnosti na ňom participujú viaceré organizácie, je otvorený aj dobrovoľným príspevkom a darcovstvu. V roku 2010 v Ndjamene v Čade podpísalo dohovor o implementácii myšlienky Veľkého zeleného múru 11 krajín – Burkina, Čad, Džibutsko, Eritrea, Etiópia, Mali, Mauretánia, Niger, Nigéria, Senegal a Sudán (Gadzama 2017).

V súčasnosti je program realizovaný 10 rokov, v niektorých krajinách možno badať pozitívne výsledky. Výborným príkladom je Burkina, Mali a Niger. V rámci štyroch transhraničných regiónov na pomedzí týchto krajín bolo do projektu zapojených 120 vidieckych obcí (na ich žiadosť – v roku 2013 ich bolo iba 21, v roku 2015 až 120) spolu s 50 000 obyvateľmi. Obce uviedli asi 170 druhov rastlín, ktoré by chceli pestovať – rastliny a ich plody a časti sa dali využívať ako potraviny, krmivo pre zvieratá alebo palivo, či na liečiteľské (farmaceutické) účely. Tieto rastliny boli potom odborníkmi posúdené z hľadiska ich vhodnosti pre projekt a odolnosti voči suchu. Z najvhodnejších 55 druhov sa urobila zbierka osiva, z ktorého časti boli v rastlinných škôlkach v rámci zapojených obcí vypestované sadenice. Projekt tiež predstavoval prípravu pôdy a vody pre výsadbu. Voda sa zachytávala počas obdobia dažďov do pripravených jám, bola určená na zavlažovanie počas dlhšieho obdobia sucha. Pri oseve a výsadbe sa uplatňovali princípy použitia minimálne 10 druhov na 1 hektár v pomere 7:3 alebo 8:2 – dreviny ku bylinám. Z bylín boli vybrané napr. bôbovité, trávnaté, z obilnín proso, z drevín akácie, baobaby a datľovníky. Na všetkom sa podieľali obyvatelia obcí, boli medzi nimi špeciálne vyškolení technici, ktorí pomáhali pri zbere osiva a monitorovaní klíčenia a miery prežitia rastlín. Až 60 % sadeníc všetkých vysadených druhov dokázalo prežiť a za tri roky sa vysadená plocha zväčšila z 300 ha na 2 235 ha. Už počas prvého roku obce získali osivo a krmivo pre zvieratá. V praxi sa tak preukázala viacstrannosť projektu, lebo okrem ekologizácie oblasti začal dobre vplývať na produktivitu pôdy a výkonnosť poľnohospodárstva. Projekt preukázal, že myšlienka Veľkého zeleného múru je uskutočniteľná, no je veľmi dôležité zapojiť miestne komunity do obnovy oblasti. Vyžaduje si veľké biologické a technické znalosti s dostatočným počtom vhodných druhov. Viaceré krajiny (Burkina, Keňa, Etiópia, Niger, Mali, Senegal) už vytvorili národné centrá osiva, ktoré pomáhajú vytvárať zásoby kvalitných semien (Sacande 2016). Okrem Mali, Nigeru a Burkiny, projekt Veľkého zeleného múru priniesol úspechy aj v Senegale, Etiópii a Nigérii (greatgreewall.org 2020).

NESSA – *Forestry Research Network* – nezisková mimovládna vedecká organizácia spolupracujúca s lesníckymi organizáciami. Pozostáva z troch regionálnych menších sietí – AFREA (Asociácia lesníckych výskumných inštitúcií vo Východnej Afrike), CORAF (Sieť lesného výskumu v Konferencii afrických manažérov agronomického výskumu) a SADC (Juhoafrické rozvojové spoločenstvo). Každá z nich združuje viacero štátov. Zoskupenie FORNESSA má sídlo v Ghane a jeho cieľom je podporovať a posilňovať lesnícky výskum a prispievať k trvalo udržateľnému hospodáreniu a využívaniu lesných zdrojov v subsaharskej Afrike (fornis.net 2020). Zúčastňuje sa viacerých projektov, medzi nimi je napríklad aj AFR100, čo je projekt zaväzujúci štáty Afriky do roku 2030 obnoviť 100 miliónov hektárov znehodnotenej pôdy. Súčasťou AFR100 je aj projekt GGW (Veľký zelený múr – pozri box 16).

3.5.3 Ťažba nerastných surovín a produkcia energie

Západoafrická ekonomika sa do veľkej miery opiera o ťažbu nerastných surovín a produkciu energie. Sú pre ňu dôležitým zdrojom príjmov, ale aj vytvárajú množstvo pracovných miest. Pre vyspelé krajiny západného sveta sú zároveň hlavnou črtou obchodu s africkými krajinami. Západná Afrika je známa exportom ropy, zlata, diamantov, bauxitu, či ďalších nerastných surovín.

Získavanie nerastných surovín je však činnosť, ktorá sa netýka len modernej doby, už v dávnej minulosti rôzne národy Afriky ťažili niektoré suroviny a požívali ich na výrobu nástrojov alebo šperkov. Príkladom je kultúra Nok, ktorá vyrábala železné nástroje už v 8. storočí pred n. l. Dôkazy o tavení železa sa našli aj v údoliach na strednom toku rieky Senegal, v severnej časti Toga a v severozápadnej časti Burkiny (Holl 2009). V centrálnej Nigérii boli nájdené medené odliatky z konca 1. tisícročia nášho letopočtu (Shaw 1977 in Sutton 1983), čo predpokladá, že v tejto oblasti už boli znalosti o výrobe medi a taktiež o prítomnosti ďalších nerastných surovín – cínu a medi. Cín sa vyskytoval na plošine Jos v Nigérii a meď v oblasti Agadez západne od masívu Aïr v Nigeri (Sutton 1983). Obyvatelia štátu Adanse, ktorý vznikol pravdepodobne v 12. storočí na území dnešnej južnej Ghany, ťažili a spracúvali zlato už pred príchodom Európanov (Buah 1980 in Ofosu-Mensah 2011). Zlato sa vyznačovalo vysokou kvalitou a čistotou, čo ocenili aj Európania, ktorí po príchode na pobrežie Západnej Afriky začali s domorodým obyvateľstvom obchodovať. Práve kvalita a množstvo zlata, ktorými národy disponovali, dali meno časti pobrežia – Zlatonosné pobrežie. Pred príchodom Európanov sa ťažili aj diamanty na území dnešnej Ghany a Sierra Leone a samozrejme soľ v západných Sudánskych ríšach na južnom okraji Sahary (Ofori-Amoah 2020). Vzhľadom na dostupné technológie sa nerastné suroviny získavali predovšetkým z nálezísk v nánosoch riek, prípadne sa ťažili v plytkých povrchových baniach a lomoch.

Pri prvých stretoch s Európanmi bolo dôležité spočiatku len zlato, ktoré sa hojne vyskytovalo na Zlatonosnom pobreží, avšak o zdrojoch ktorého miestni vládco-

via a správcovia nechceli Európanom podávať informácie. Ostatné nerastné suroviny spočiatku neboli pre Európanov až také dôležité, respektíve zostávali v tieni zlata. Až ovládnutím územia Európanmi sa začalo skutočné objavovanie a exploatácia nerastných zdrojov Západnej Afriky. Hlavne počas 19. storočia a na začiatku 20. storočia bolo objavených a následne využívaných viacero nálezísk rôznych druhov nerastných surovín. V roku 1880 boli objavené ďalšie náleziská zlata v Ghane, bauxit v roku 1914 (Knierzinger 2018), diamanty v aluviálnych oblastiach v roku 1919 a v Sierra Leone v roku 1930 (Greenhalgh 1985). Koloniálne mocnosti začali zavádzať veľkorozmernú ťažbu, avšak stále dôležitá zostávala aj ťažba v malom – remeselná. Tá si zachovala svoj význam dodnes. Po 2. svetovej vojne ešte viac vzrástol záujem o nerastné zdroje Afriky. Boli objavené zásoby uránu v roku 1957 v oblasti Arlitu v Nigeri (Kinnaird, Nex 2016) a zásoby ropy v delte Nigeru v Nigérii v roku 1956 (Kadafa 2012).

Keď sa africké krajiny osamostatnili, snažili sa prevziať štátnu kontrolu nad ťažbou, nakoľko využívanie nerastných zdrojov si najviac spájali s koloniálnou nadvládou. Avšak štátne vlastníctvo väčšinou prinieslo málo alebo žiadne benefity, pretože krajiny nemali skúsenosti s manažmentom veľkorozmernej ťažby a zrazu museli znášať riziká výkyvov cien na globálnom trhu. Veľmi málo sa opätovne investovalo do zlepšenia ťažby, takže sa naďalej používali technológie a stroje, ktoré boli postupom času zastarané. Viaceré materiály pochádzajúce z prírodných nerastných surovín boli postupne nahrádzané syntetickými, čo tiež ovplyvňovalo ťažbu. Tieto ťažkosti boli ešte viac znásobené aj korupciou, či prípadne despotickou vládou nových predstaviteľov afrických krajín. To všetko viedlo k výraznému poklesu ťažby nerastných surovín v 80. rokoch a to aj v prípadoch, keď boli pre krajinu kľúčové. Príkladom je pokles ťažby zlata v Ghane z 900 tisíc uncí[1] v roku 1960 na 280 tisíc v roku 1983, mangánu zo 600 tisíc ton na 240 tisíc alebo diamantov z 3,4 milióna karátov[2] v roku 1967 na 0,4 milióna v roku 1983 (Ofori-Amoah 2020).

Drahé kovy a diamanty, ale aj iné nerastné suroviny boli taktiež súčasťou konfliktov a vojen, ktoré prebiehali na území Západnej Afriky na konci 20. storočia. Príkladom je konflikt v delte rieky Niger v Nigérii na konci 60. rokov, či v Libérii a Sierra Leone od konca 80. a začiatku 90. rokov. Ozbrojené skupiny získavali financie z nerastných surovín, za ktoré potom nakupovali zbrane alebo muníciu (box 17).

Nezvládnuté riadenie ako aj konflikty v Západnej Afrike viedli k úpadku veľkorozmernej ťažby nerastných surovín. Programy SAP krajiny nedokázali pre rozvoj modernej ťažby zmysluplne využiť. Ppodcenili radikálne opatrenia a skôr sa zamerali na zatraktívnenie ťažby pre zahraničie. Paradoxne sa preto do popredia dostala jednoduchšia, ale ľahšie trvalo udržateľná remeselná ťažba, ktorá funguje dodnes. Dokonca sú v štatistikách niektorých krajín udávané hodnoty pri množstve vyťažených surovín zvlášť za priemyselnú veľkorozmernú a zvlášť za remeselnú ťažbu (napr. National Minerals Information Center USGS).

1 Unca je jednotka, ktorá sa používa pri obchode s drahými kovmi, približne 31 gramov.

2 Karát je jednotka, ktorá sa používa pri obchode s drahokamami a perlami, zodpovedá hmotnosti 200 mg, teda 0,2 gramu.

BOX 17 Krvavé diamanty

Pojem „krvavé diamanty" sa vzťahuje na diamanty, ktoré sa získavajú a vyvážajú z niektorých regiónov v subsaharskej Afrike. Tieto regióny sú poznačené brutálnymi ozbrojenými konfliktmi, zvyčajne vyvolávané a podnecované povstaleckými skupinami, samozvanými vládcami a ich milíciami. Militantné skupiny sú závislé na nelegálnom predaji diamantov, za ktoré si kupujú zbrane, palivo a rôzny vojenský arzenál. Ich záujem o ložiská diamantov udržiava regióny nestabilné, nebezpečné a pre civilné obyvateľstvo predstavuje hotovú katastrofu. V krajinách ako Sierra Leone, Libéria, ale aj Angola a Konžská demokratická republika (KDR) boli spojené s obludnými porušovaniami ľudských práv vrátane únosov, mrzačenia, amputácií, dekapitácií, sexuálneho násilia, náboru detských vojakov, detského sexuálneho otroctva, etnických čistiek, vysídľovania utečencov a osôb. Militantné skupiny a obchodníci využívali medzery v diamantovom priemysle, avšak svoju úlohu zohrali aj despotickí alebo skorumpovaní predstavitelia vlád. Napríklad prezident Libérie Charles Taylor spolu s Fodayom Sankohom (zakladateľom ozbrojenej organizácie Zjednotený revolučný front RUF v Sierra Leone) vytvorili kartel na pašovanie diamantov. Libéria sa stala hlavným centrom masívnej trestnej činnosti spojenej s diamantmi, ktorá mala väzby na zbrane, drogy a pranie špinavých peňazí v celej Afrike (Orogun 2004). Podobne sa na ilegálnom obchode podieľali predstavitelia Burkiny, Toga a KDR, ktorí nakupovali diamanty pochádzajúce z Angoly a slúžili ako sprostredkovatelia nákupu zbraní povstalcom organizácie UNITA (Národný zväz za úplnú nezávislosť Angoly)(Grant 2015).

O zamedzenie využívania nerastných surovín (konkrétne diamantov) na ozbrojené konflikty sa snaží Kimberleyský proces certifikácie diamantov, ktorý by mal zabezpečiť, že svetový trh bude ťažšie zaplaviteľný konfliktnými diamantami. V decembri 2000 prijalo Valné zhromaždenie OSN uznesenie, ktoré podporuje vytvorenie medzinárodnej certifikačnej schémy pre neopracované diamanty. Kimberleyská certifikačná schéma (KPCS) bola vypracovaná do konca roku 2002 a do platnosti vstúpila od 1. januára 2003. Kimberleyský proces má 56 účastníkov, ktorí zastupujú 82 krajín, pričom Európska únia a jej členské štáty sa počítajú ako jeden účastník. Členovia procesu sa podieľajú na globálnej produkcii neopracovaných diamantov približne 99,8 %. Zúčastnené krajiny musia spĺňať viaceré kritériá pre obchod s diamantmi, musia mať vytvorené právne predpisy a inštitúcie, kontroly exportu, importu aj vnútorného obchodu a tiež sa musia zaviazať k transparentnosi a výmene štatistických údajov. Účastníci môžu legálne obchodovať len s účastníkmi, ktorí splnili požiadavky schémy, a medzinárodné zásielky surových diamantov musia byť sprevádzané certifikátom, ktorý zaručuje, že diamanty nie sú konfliktné (kimberleyprocess.com2020). V praxi to napríklad vyzerá tak, že ak má byť zásielka surových diamantov dovezená do EÚ alebo do Grónska, musí byť prevážaná v kontajneri, ktorý je zabezpečený proti násilnému vniknutiu a zásielka musí byť doložená vyššie spomenutým a vládou overeným certifikátom. Ak sú podmienky splnené, orgán EÚ v konkrétnej krajine vydá dovozcovi potvrdený certifikát, ak podmienky nie sú splnené, zásielka bude zadržaná (EUR-Lex 2016).

V súčasnosti sú významnými surovinami rudné materiály, z ktorých sa získavajú železo a farebné kovy. Veľmi významnou nerastnou surovinou Západnej Afriky je bauxit. Podľa údajov z USGS 2019[1] až 87 % africkej produkcie bauxitu pochádza z Guiney, 7 % zo Sierra Leone a 5 % z Ghany. Znamená to, že viac ako 93 % západoafrickej produkcie bauxitu (34 miliónov ton) dodáva práve Guinea (obr. 44). Najvýznamnejším ložiskom je baňa Sangaredi v západnej Guinei. Celková produkcia Západnej Afriky je asi 37 miliónov ton. Ďalšou dôležitou komoditou sú mangánové rudy a produkcia mangánu, aj keď v porovnaní s bauxitom majú oveľa menší význam. Najväčšie ložiská mangánových rúd sú v Ghane, mangán sa ťaží aj v Burkine a Pobreží Slonoviny. Ghana sa však podieľa na produkcii takmer 73 %, čo predstavuje asi 416 tisíc ton mangánu, avšak objem a hmotnosť mangánových rúd, z ktorých sa mangán získava, sú ďaleko

1 Ak nie je uvedené inak, údaje o ťažbe surovín sú datované za rok 2015 (National Minerals Information Center USGS 2019).

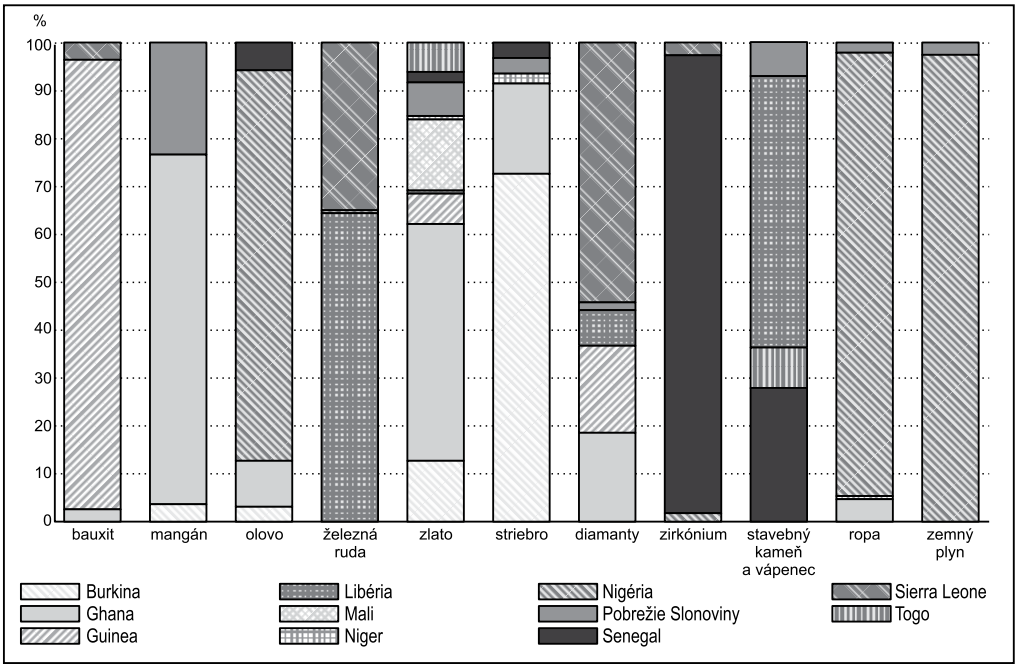

Obr. 44 *Produkcia vybraných surovín v krajinách Západnej Afriky v roku v roku 2015 (National Minerals Information Center USGS, 2019)*

väčšie. Najväčším ložiskom je povrchová baňa Nsuta-Wassa v juhozápadnej časti Ghany v blízkosti hraníc s Pobrežím Slonoviny (USGS 2019).

Olovené rudy sa ťažia v Nigérii a Burkine, pričom olovo sa získava aj sekundárne rafinovaním. Znamená to, že olovo je získavané zo sekundárnych zdrojov – olovené-ho šrotu, ktorý zahŕňa akumulátory, kryty káblov, plechy a kovy potiahnuté olovom. Nigéria je zároveň významným producentom sekundárne získaného olova, okrem nej takto olovo produkujú aj Senegal a Ghana. Celkovo Nigéria vyrobí viac ako 81 % západoafrickej produkcie olova, čo v roku 2015 predstavovalo 26 tisíc ton, pričom 14 tisíc pripadalo na olovo získané rafinovaním. Najväčšia spoločnosť zaoberajúca sa výrobou olova, sídli vo federálnom teritóriu hlavného mesta Abuja, pričom v tomto regióne sa nachádzajú aj bane na olovené rudy. Významným kovom Západnej Afriky je aj železo. Tu je najväčším producentom Libéria, ktorá v roku 2015 vyprodukovala 2 759 tisíc ton, čo predstavovalo 64 % podiel Západnej Afriky a zároveň 5 % celej Afriky. Druhým najväčším dodávateľom je Sierra Leone, zásoby železných rúd sa nachádzajú aj v Togu, ale v porovnaní s predchádzajúcimi krajinami sú oveľa menšie. Nigéria má veľké zásoby železnej rudy, avšak predáva ju skôr spracovanú v podobe ocele, surové-ho železa produkuje málo. Ložiská železnej rudy sa nachádzajú v Itakpe – centrálnej Nigérii v blízkosti sútoku riek Niger a Bunue, v Libérii sú najväčšie ložiská v blízkosti chráneného pohoria Nimba neďaleko trojmedzia Guiney, Pobrežia Slonoviny a Libé-rie. Okrem spomenutých sa ťažia aj ďalšie rudné suroviny, z ktorých sa získava titán (Sierra Leone), cín, niób (Nigéria).

Západná Afrika je známa aj produkciou drahých kovov. Najvýznamnejším je zlato, ktoré upútalo Európanov už pri prvých stretoch s týmto regiónom. Zlato zo Západnej Afriky sa vyznačuje vysokou kvalitou a čistotou. Predstavuje aj významný podiel na celkovej africkej produkcii, keďže len Ghana dodáva 20 %, Burkina a Mali po 6 %. Ghana v roku 2015 vyťažila viac ako 130,4 ton zlata (produkcia zlata sa zvyčajne udáva iba v kilogramoch), čo predstavovalo takmer 49 % produkcie zlata Západnej Afriky. Druhým najvýznamnejším producentom je Mali (viac ako 15 %) a tretím Burkina (viac ako 13 %). Zlato sa však ťaží aj v ďalších krajinách, ako Guinea, Senegal, Togo a iné (obr. 44). Vo viacerých lokalitách sa uplatňuje aj remeselná ťažba, pretože zlato je relatívne ľahko prístupné v aluviálnych nánosoch, napríklad v Ghane je približne jedna tretina získaná remeselným spôsobom. Náleziská zlata sa nachádzajú vo viacerých oblastiach krajiny, ale asi najvýnosnejším priemyselným náleziskom je povrchová baňa Tarkwa v juhozápadnej Ghane. V blízkosti sa nachádza aj Univerzita baníctva a technológií. Mali má výnosmi porovnateľné nálezisko (ročná kapacita okolo 21 tisíc kg) – Loulo-Gounkoto, nachádza sa asi 350 km západne od hlavného mesta Bamako. V Západnej Afrike sa taktiež ťaží aj striebro, aj keď jeho produkcia ani zďaleka nedosahuje významu produkcie zlata. Najvýznamnejším producentom je Burkina, ktorá ročne vyťaží 12,2 tony striebra, čo predstavuje viac ako 72 % ročnej ťažby v makroregióne. Najvýnosnejším ložiskom je baňa Perkoa, ktorá leží asi 120 km západne od Ouagadougou. Z priemyselných minerálov je najdôležitejšia produkcia diamantov a cementu. Diamanty (box 17) región aj neslávne preslávili a jeho najväčšími producentmi sú Sierra Leone (54 % produkcie regiónu, čo predstavuje 500 tisíc karátov), Ghana (19 %) a Guinea (18 %). Diamanty zo Sierra Leone sa získavajú hlavne v blízkosti sídla Koidu na východnom okraji Sierra Leone, kde sa nachádzajú dve ložiská kimberlitu – diamantonosnej horniny.[1]

V klenotníctve sa používa ako lacnejšia náhrada diamantov vďaka svojej vzhľadovej podobnosti zirkónium.[2] Má však široké použitie aj v elektrotechnike, v zubnom lekárstve, v keramike, je použiteľný ako žiaruvzdorný materiál. Aj samotný chemický prvok zirkónium má široké uplatnenie, keďže ide o kovový prvok mimoriadne odolný voči korózii. Využíva sa hlavne v jadrovej energetike. Najvýznamnejším producentom rôznych minerálnych koncentrátov zirkónia je Senegal, ktorý vyťaží viac ako 95 % (viac ako 45 tisíc ton) celkového množstva regiónu. Africký líder je Južná Afrika (v roku 2015 vyťažila 330 tisíc ton), ktorá je významným producentom aj z celosvetového hľadiska (USGS 2019).

1 Napriek tomu, že po prepočte na kilogramy ročná produkcia diamantov v Sierra Leone predstavuje asi 100 kg, je to zanedbateľné množstvo s Botswanou, ktorá je africký diamantový líder. V roku 2015 vyťažila 20 824 tisíc karátov diamantov, čo po prepočte na kilogramy predstavuje úctyhodných takmer 4 165 kg – toto množstvo zodpovedá 34 % africkej produkcie (USGS 2019).

2 Zirkónium používané v klenotníctve, keramike a zubnom lekárstve je vlastne oxid zirkoničitý (ZrO2).Kryštalizuje v kubickej sústave, má vysokú tvrdosť a vysoký index lomu – preto nadobúda vzhľad podobný diamantu. Používa sa na výrobu briliantov, čo je vlastne špeciálne vybrúsený drahokam s mnohými plôškami, aby vynikol jeho lesk. Je však ťažší, preto sa v súčasnosti (aj na základe kryštalickej sústavy) dá pravosť diamantov pomerne ľahko overiť. Chemický prvok zirkónium (Zr) je pomerne ľahký strieborne biely kov, ktorý je odolný voči korózii a je supravodičom. Používa sa na výrobu ťažkotaviteľných zliatin a supravodivých magnetov. Málo absorbuje voľné neutróny, preto sa používa aj na výrobu ochranných poťahov palivových článkov vodou chladených jadrových reaktorov (prvky.com 2012).

Významná je aj ťažba stavebných materiálov, stavebného kameňa, piesku, vápenca a ílovitých a slieňových vápencov, z ktorých sa vyrába cement. Tu jednoznačne dominuje Nigéria, ktorá vyprodukuje 54 % cementu celej Západnej Afriky (v roku 2015 to bolo 20 500 tisíc ton). Cement sa vyrába vo viacerých krajinách, dôležitými producentmi sú Senegal (12 %) a Ghana (10 %). Priemyselný kameň je zdrojom príjmov pre Libériu (takmer 57 % západoafrickej produkcie) a Senegal (18 %), niektoré krajiny sa špecializujú na vápenec (Senegal, Togo). Senegal a Togo ťažia aj fosfáty. V Senegale, Ghane a Nigeri sa ťaží soľ, v Nigérii kaolín.

Významná je aj produkcia uránu, aj keď v podstate jediným zdrojom je Niger. Bohaté ložiská sú v podpovrchovej bani Akoute, v povrchovej bani Arlite (obe v Arlite) a Azeliku, 150 km juhozápadne od Arlitu. Všetky tri lokality sú v oblasti Agadez. Tu sa v roku 2015 spolu vyťažilo takmer 3 500 ton uránových rúd, čo však predstavuje 7 % celosvetovej produkcie.

Ďalšími veľmi významnými surovinami sú uhľovodíky – uhlie, ropa a zemný plyn. Tu jednoznačne dominuje produkcia ropy, kde je najvýznamnejším producentom Nigéria. Obrovské zásoby sa nachádzajú v delte rieky Niger v juhovýchodnej časti Nigérie. Podľa údajov Statistical Review of World Energy 2020 boli v roku 2019 preukázané zásoby ropy Nigérie odhadnuté na 37 miliárd barelov. Nigéria v roku 2015 vyťažila 773 459 tisíc barelov[3] surovej ropy, čo predstavovalo takmer 40 % celoafrickej produkcie. Nigéria je zároveň kľúčovým producentom Západnej Afriky, pretože objem ropy, ktorý vyťaží, predstavuje takmer 93 % objemu ropy regiónu (obr. 44). Znamená to, že denne sa v období 2015 – 2019 ťažilo 1820 až 2 120 tisíc barelov denne (Statistical Review of World Energy 2020). Ropa sa ťaží aj v Ghane a Pobreží Slonoviny, malé zásoby sú aj v Nigeriu a Senegale. Senegal spolu s Nigerom sú krajiny, ktoré vyrábajú rafinovanú ropu, používajú na to dovezené suroviny. Nigéria je tiež najvýznamnejším dodávateľom zemného plynu, pretože sa tu vyťaží viac ako 97 % produkcie Západnej Afriky (v roku 2015 to bolo takmer 83 miliárd m³, z čoho 46 mld. m³ uviedla na trh) (USGS 2019). V roku 2019 na trh uviedla 49,3 mld. m³. Jej odhadované tržné zásoby boli v roku 2019 5,4 bilióna m³ (Statistical Review of World Energy 2020). Zemný plyn sa v malých množstvách ťaží aj na Pobreží Slonoviny a v Ghane. Nigéria je zároveň veľmi významným producentom skvapalneného zemného plyn (v roku 2015 vyrobila 19 miliónov ton). Najväčšie rafinérie ropy a zemného plynu sú lokalizované v Port Harcourt a Warri na juhu krajiny (delta Nigeru) a v Kadune (asi 160 km severne od hlavného mesta). Najväčší závod na skvapalňovanie zemného plynu sa nachádza na ostrove Bonny rovnako v delte rieky Niger. Uhlie sa ťaží iba v Nigérii a Nigeri, v roku 2015 bolo vyťažených približne 361 tisíc ton uhlia, čo však predstavuje iba 0,13 % africkej produkcie (USGS 2019).

Výroba elektrickej energie bola zavedená až Európanmi. V predkoloniálnom období sa ako zdroj energie používala iba ľudská sila, v prípade nutnosti väčšieho množstva boli často využívaní otroci. Počas koloniálneho obdobia nastal rozmach výroby elektrickej energie, jej výrobu začali Európania zavádzať kvôli ťažbe nerastných

3 1 barel má objem 42 amerických galónov, čo je merná jednotka pre kvapaliny s objemom približne 3,785 litra. 1 barel má objem takmer 159 litrov (158,987 l).

surovín, priemyselnému rozvoju niektorých oblastí a v neposlednej rade aj pre zlepšenie pobytu bielych prisťahovalcov, ktorí boli na ňu z domova zvyknutí. Vo väčšine koloniálnej Afriky sa elektrina nepovažovala za dôležitú pre domáci život afrických alebo nemestských osadníkov. Prvé generátory, ktoré boli na území Západnej Afriky spustené do prevádzky v roku 1896, boli v Lagose (Showers 2011). Na plošine Jos bol v roku 1910 spustený generátor kvôli ťažbe cínu (Simpson 1969 in Showers 2011). V roku 1914 začala výroba elektrickej energie aj v Ghane. V britských kolóniách výroba elektriny sprevádzala rozvoj železničnej dopravy, elektrina sa používala aj na osvetlenie ulíc veľkých miest (Ofori-Amoah 2020). Elektrická energia sa vyrábala pomocou paliva, buď dovezeného uhlia alebo dieslového paliva, pretože výroba elektrickej energie na báze hydroelektrární bola značne limitovaná nevyrovnaným režimom západoafrických riek počas roka. Napriek tomu sa ešte počas koloniálneho obdobia začalo s výstavbou niekoľkých priehrad, aby na nich mohli vzniknúť hydroelektrárne. Prvou bola hydroelektráreň Félou na rieke Senegal v Senegale, ktorá vznikla ešte v 20. rokoch. Do začiatku 60. rokov bolo v Západnej Afrike vybudovaných päť hydroelektrární (pribudli dve v Nigérii a po jednej v Pobreží Slonoviny a Mali), avšak priehrad bolo vybudovaných až 25. Popri veľkých vodných elektrárňach vznikali aj malé, avšak na rozdiel od Severnej Ameriky a Európy, malé izolované elektrárne nezanikli, ale naopak sa budovali a prevádzkovali počas celého 20. storočia (Showers 2011). Ďalšie veľké projekty boli dokončené až v období nezávislosti afrických krajín. Príkladom je priehrada a hydroelektráreň Kainji na rieke Niger v západnej Nigérii, ktorú začali budovať v roku 1968 (Ogunsola 1990) alebo už niekoľkokrát spomínaná priehrada a elektráreň Akosombo v Ghane na rieke Volta. 70. – 90. roky priniesli pokles počtu spustených priehrad, čo bolo spôsobené celkovým spomalením rozvoja regiónu v súvislosti s rôznymi problémami spomínanými v predchádzajúcich kapitolách.

Napriek tomu, že v období po získaní nezávislosti krajiny Západnej Afriky vyrábali väčšinu elektrickej energie na báze vodnej energie, situácia sa zmenila. Dôvodom bolo aj to, že suchá, ktoré sužovali Afriku v niekoľkých obdobiach, znížili hladinu vody aj v priehradách, čo spôsobilo veľké výkyvy a výpadky výroby elektrickej energie (príkladom je Ghana). Ďalším dôvodom bol aj veľký rast miest, rozvoj priemyslu a vyššie nároky na odber elektrickej energie. To všetko podnietilo krajiny Západnej Afriky uvažovať aj o iných spôsoboch výroby elektriny. Ťažba ropy a zemného plynu situáciu uľahčila a viaceré krajiny sa preorientovali na výrobu elektrickej energie v tepelných elektrárňach.

V súčasnosti je väčšina elektrickej energie v Západnej Afrike vyrobená v tepelných elektrárňach (obr. 45). V roku 2019 energia pochádzajúca z fosílnych zdrojov predstavovala až 75,8 % (The Global Electricity Review 2020).[1] Najviac sú od fosílnych zdrojov závislé Libéria (100 %), Gambia a Niger (po 99 %), naopak najmenej Guinea (34 %). Väčšina energie v tepelných elektrárňach sa v rámci Západnej Afriky vyrobí v Nigérii (49 %), ďalej v Ghane (17 %) a Pobreží Slonoviny (16 %). Hydroelektrárne zostávajú stále významným zdrojom elektrickej energie, produkcia energie

1 Pokiaľ nie je uvedené inak, zdroj údajov je The Global Electricity Review 2020.

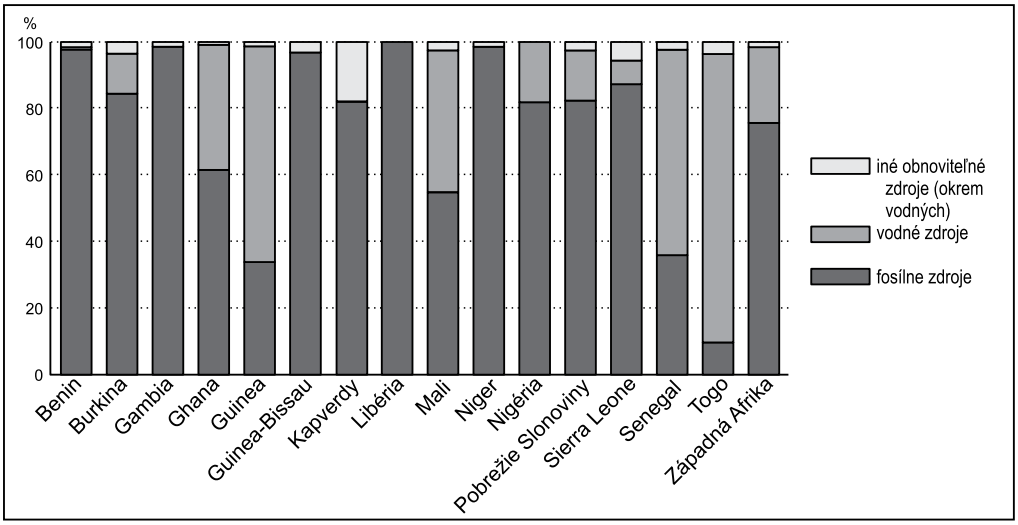

Obr. 45 *Produkcia elektrickej energie podľa pôvodu v roku 2019 (The Global Electricity Review 2020)*

na báze vody prevažuje v Togu (87 %), Ghane (65 %) a Sierra Leone (62 %). Najväčší podiel na výrobe elektrickej energie v hydroelektrárňach majú v rámci celého regiónu opäť Nigéria a Ghana (vyrobia približne po 35 %) a Pobrežie Slonoviny (10 %). Ešte v roku 2000 boli plne závislé na elektrickej energii z tepelných elektrární Gambia, Guinea-Bissau, Libéria aj Niger, v súčasnosti sa snažia využívať aj obnoviteľné zdroje energie (mimo vodnej). V tomto smere najviac pokročili Kapverdy a Senegal, pretože v roku 2019 mali zelené energie na Kapverdách podiel 18 % a v Senegale 5 %. Celkovo sa však v Západnej Afrike najviac zelenej energie vyrobí v Senegale (31 % regiónu), ďalej v Pobreží Slonoviny (26 %) a Kapverdách (viac ako 10 %). Z regionálneho hľadiska je však produkcia zelenej energie veľmi nízka, pretože predstavuje len asi 1,2 %.

Celkovo však možno konštatovať, že produkcia elektrickej energie rastie a čo je potešiteľné, aj produkcia energie z obnoviteľných zdrojov (mimo vodných zdrojov). Avšak napriek tomu nemožno hovoriť o stabilnom náraste, ani o stabilnej proporčnosti energií. Keďže je región náchylný na kolísanie vodných stavov nielen počas roka, ale aj v rámci dlhších období, krajiny musia relatívne často riešiť problém, z akých zdrojov budú energie vyrábať. Preto sa často v rámci jednotlivých krajín veľmi mení podiel energie z fosílnych a vodných zdrojov. Väčšina krajín je sebestačná alebo takmer sebestačná v produkcii elektrickej energie. Energiu môže vyvážať Pobrežie Slonoviny, naopak nepostačujúca produkcia energie je v Benine, Burkine, Mali, Nigeri a Togu (obr. 46). Ešte v roku 2016 mali viaceré krajiny nadprodukciu (okrem Pobrežia Slonoviny aj Ghana, Nigéria, či Senegal (World Factbook 2020), avšak rast počtu obyvateľov, rozvoj ekonomiky, budovanie infraštruktúry spôsobili vyšší dopyt po elektrickej energii.

Nigéria, Ghana a Pobrežie Slonoviny vyrobili spolu v roku 2019 81 % elektrickej

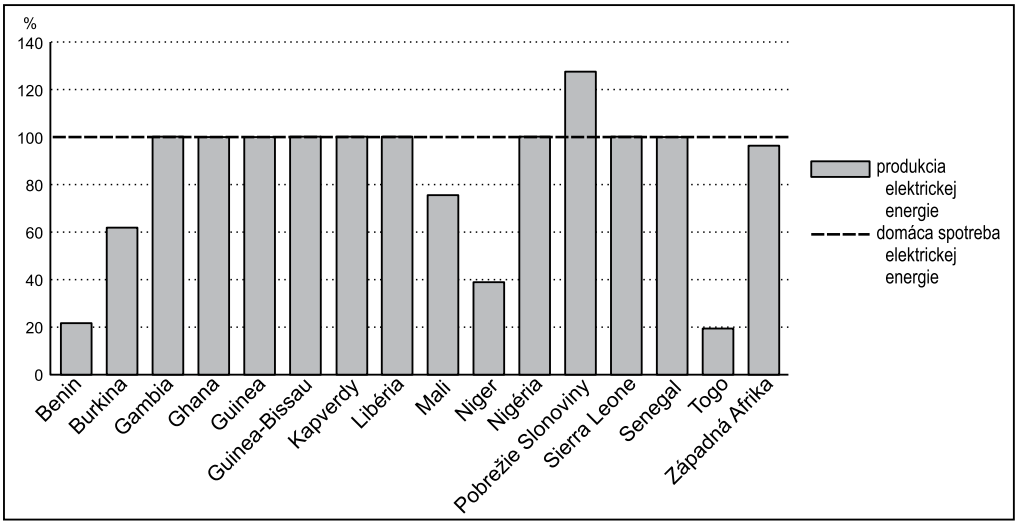

Obr. 46 *Porovnanie produkcie a spotreby elektrickej energie v Západnej Afrike v roku 2019 (The Global Electricity Review 2020)*

energie celej Západnej Afriky.[1] Tieto pomerne rozvinuté ekonomiky, ktoré sú na vyššom stupni industrializácie v porovnaní s ostatnými krajinami makroregiónu majú aj vyššiu náročnosť na elektrickú energiu. Spolu s ich industrializáciou prebiehala aj výstavba elektrární, aby sa mohli priemyselné odvetvia rozvíjať. Navyše ide o pobrežné krajiny, v ktorých ústia viaceré veľké rieky do oceánu. Na niektorých boli vybudované priehrady s hydroelektrárňami (Kainji na Nigeri, Akosombo na Volte, Kossou na rieke Bandama v Pobreží Slonoviny). Medzi najväčšie tepelné elektrárne patrí elektráreň Egbin v Nigérii blízko Lagosu a Takoradi v na pobreží juhozápadnej Ghany, obe spaľujú zemný plyn alebo ropu.

Hoci sú tradičným zdrojom výroby elektrickej energie v Západnej Afrike voda, ropa a zemný plyn, krajiny sa usilujú byť menej závislé od fosílnych zdrojov, ale aj od vody, pretože v súvislosti s globálnym otepľovaním sa vodná energia stáva stále rizikovejšou. Región zatiaľ nedisponuje žiadnou jadrovou elektrárňou, záujem o jej výstavbu má však Ghana, Nigéria aj Niger. Krajiny si uvedomujú, že závislosť na vývoze surovín sa dá prekonať tak, že nákladovo efektívna a spoľahlivá elektrina umožní výrobu s vyššou pridanou hodnotou a teda export drahších spracovaných surovín (Gil 2018).[2] Z obnoviteľných zdrojov mimo vodnej energie malo v roku 2019 najväčší podiel spaľovanie biomasy s odpadov (47 %) a slnečná energia (necelých 43 %). Zvyšok pripadá na veternú energiu. Najviac elektrickej energie je zo slnečnej vyrobenej v Senegale, Pobrežie Slonoviny dominovalo v spracovaní biomasy a odpadov a veterná energia sa najviac uplatňovala na Kapverdách. Viaceré krajiny sa snažia investovať do veterných a solárnych elektrární, ale aj do využitia biomasy. Krajiny Sahelu

1 Pokiaľ nie je uvedené inak, zdroj údajov je The Global Electricity Review 2020.

2 Príkladom je Ghana, ktorá má zásoby bauxitu, ale vyváža ho surový. Disponuje síce hutou na hliník, ale jej prevádzka je príliš nákladná z dôvodu vysokej ceny elektrickej energie, preto nejde na plný výkon. Len časť bauxitu sa preto v hutiach spracuje (Gil 2018).

majú výborné podmienky pre rozvoj výroby solárnej ale aj veternej energie (Pappis et al. 2019). V roku 2017 bola spustená najväčšia solárna elektráreň Západnej Afriky v Burkine (Euractiv 2017). Najväčšia veterná elektráreň bola spustená vo februári 2020 v Senegale. Dokáže zabezpečiť 30 % elektrickej produkcie celej krajiny. Je zároveň najväčšou veternou elektrárňou Západnej Afriky. Senegal začal intenzívne presadzovať politiku obnoviteľných zdrojov – prvú slnečnú elektráreň otvoril v roku 2017 a postupne sprevádzkoval ďalšie (Peyton 2020). V decembri 2020 spustila prevádzku aj prvá časť budovanej solárnej elektrárne v Ghane. Ghana zároveň buduje aj ďalšie solárne elektrárne v iných lokalitách. Spustená elektráreň je zaujímavá tým, že je plávajúca – jej fotovoltaické články sú umiestnené na hladine priehrady Bui na rieke Čierna Volta a solárna elektráreň má dopĺňať výrobu hydroelektrárne Bui (Deboutte 2020).

3.5.4 Priemysel a stavebníctvo

Podiely priemyslu (vrátane stavebníctva) na HDP a zamestnanosti (obr. 39) Západnej Afriky napovedajú, že v regióne je slabo rozvinutý priemysel. Aj celkový pohľad sveta na Západnú Afriku je taký, že je to je z priemyselného hľadiska zaostalý región – väčšinu jej exportu tvoria suroviny. Avšak o regióne nemožno tvrdiť že by bol vždy zaostalý, už v predkoloniálnom období viaceré národy ovládali remeselné postupy, ktoré boli porovnateľné s inými regiónmi sveta. Mnohé z nich sa vyznačovali vysokou úrovňou špecializácie a technologických inovácií vtedajšej doby (Ofori-Amoah 2020). Príkladom sú zručnosti v oblasti metalurgie, hlavne spracovanie železa už od kultúry Nok v strednej Nigérii, ale aj iných rúd. Rozvinutá bola aj textilná výroba, ktorá zahŕňala pradenie, tkanie, šitie, farbenie aj vyšívanie tkanín. Použitie tkanín sa líšilo v závislosti od dostupnosti materiálov – spracúvali sa dopestované plodiny, alebo špeciálne upravené časti kôry stromov, či rôzne trávy alebo vlna z hospodárskych zvierat. Významná bola produkcia bavlnených látok v oblasti Timbuktu (Mali), mesto Kano (Nigéria) bolo dôležitým centrom výroby súkna, jeho farbenia a distribúcie. Súkno sa vyrábalo aj v oblasti dnešného Beninu a juhozápadnej Nigérie. Bežné bolo aj miešanie viacerých priadzí a výroba zmesových textílií. Pri výrobe textílií bolo bežné využitie tkáčskych stavov. Látky sa farbili napríklad indigom, ktoré sa kvôli tomu špeciálne pestovalo. Na vysokej úrovni bola aj výroba košov, šperkov, či kožiarska výroba. Známa bola hlavne práca Hausov v oblasti Gobiru – preslávili sa okrem iného výrobou sandálov, ktoré sa dostali cez Timbuktu do severnej Afriky a pravdepodobne aj do Európy (Ogunremi 1996a).

Koloniálne obdobie znamenalo čiastočný úpadok remeselnej výroby, pretože Európania sa snažili v niektorých prípadoch zavádzať technologické inovácie, na ktoré Západná Afrika nebola ešte pripravená. Hlavný dôvod však bol ten, že koloniálne mocnosti videli v Západnej Afrike skôr región, ktorý môže dodávať spočiatku otrokov a v čase legitímneho obchodu poľnohospodárske alebo nerastné suroviny. Navyše bol dobrým odbytiskom viacerých európskych výrobkov (Ofori-Amoah 2020). Žiada-

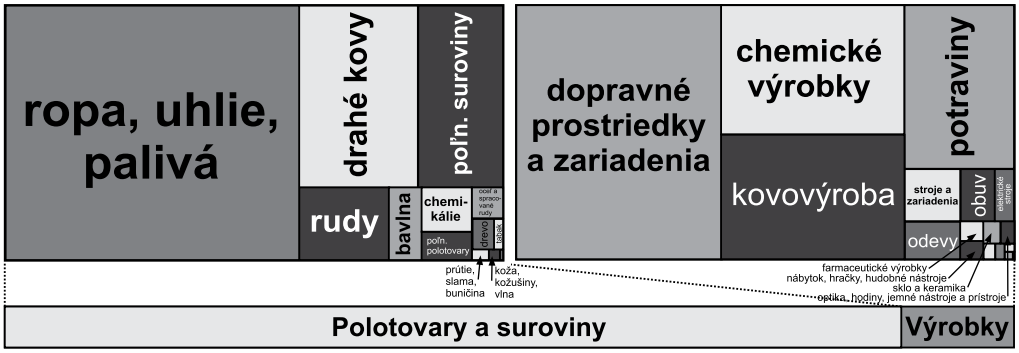

Obr. 47 *Export surovín, polotovarov a výrobkov v roku 2019 zo Západnej Afriky (ITC 2020)*

ný bol hlavne rastlinný olej alebo plodiny, z ktorých sa mohol získavať (jadrá palmy olejovej alebo podzemnice olejnej). Británia ho využívala hlavne na výrobu mydla, mazív a sviečok. Nemci boli prvými Európanmi, ktorí vo veľkom žiadali palmové jadrá, nakoľko disponovali efektívnymi zariadeniami a technológiou na extrakciu oleja. Vyrábali z neho margarín alebo jadrové koláče (krmivo pre dobytok). Briti a Francúzi zase z Afriky vyvážali kakao na výrobu čokolády, žiadaný bol aj kaučuk využívaný v rozvíjajúcom sa automobilovom priemysle (Alade 1996). Ak sa aj v afrických krajinách začali nejaké odvetvia rozvíjať, boli v rámci štátu sústredené do jedného (zvyčajne hlavného mesta) alebo len niekoľkých centier, čo malo vplyv na ich rast. Predovšetkým z pohľadu koloniálnych mocností bolo najvýhodnejšie rozvíjať predovšetkým prístavy a pobrežné mestá (či už z pohľadu dopravy alebo ľahkej dostupnosti domácich alebo prisťahovaleckých pracovných síl). Napr. v Dakare boli sústredené 4/5 priemyslu Senegalu, v Conacry polovica priemyslu Guiney, vo Freetowne 3/4 priemyslu Sierra Leone, v Monrovii celý priemysel Libérie (Mabogunje 1973).

Prvá a druhá svetová vojna priniesli západoafrickým kolóniám na jednej strane hospodársky úpadok, na druhej strane pre ne znamenali aj rozvoj niektorých priemyselných odvetví. Úpadok bol spôsobený hlavne v oblasti poľnohospodárstva, pretože podniky v Európe, ktoré spracúvali africké suroviny, fungovali v obmedzenom režime (alebo nevyrábali vôbec). Časť pracovnej sily (hlavne pracujúcej v poľnohospodárstve) bola tiež naverbovaná. Kolónie boli tiež nútené potravinovo a finančne na armády prispievať, čo ich nútilo robiť škrty vo výdavkoch. Obmedzený bol aj import európskych výrobkov do Afriky, pretože ich výroba bola v Európe z dôvodu vojny pozastavená alebo obmedzená. To však znamenalo rozvoj odvetví, ktoré mali nahrádzať dovoz. Rozvíjal sa napríklad drevospracujúci a nábytkársky priemysel, výroba strešných krytín, niektoré odvetvia potravinárskeho priemyslu. Vojna znamenala začiatok industrializácie v Senegale – do jej začiatku sa podzemnica olejná v krajine len pestovala, ale orechy sa spracúvali v Európe, počas vojny však Francúzsko bolo nútené presunúť aspoň časť výroby oleja priamo do Senegalu (Faluyi 1996).

S postupnou dekolonizáciou západoafrických krajín nastupovalo aj obdobie ich postupnej industrializácie. Bola založená v zásade na dvoch princípoch – valorizácii

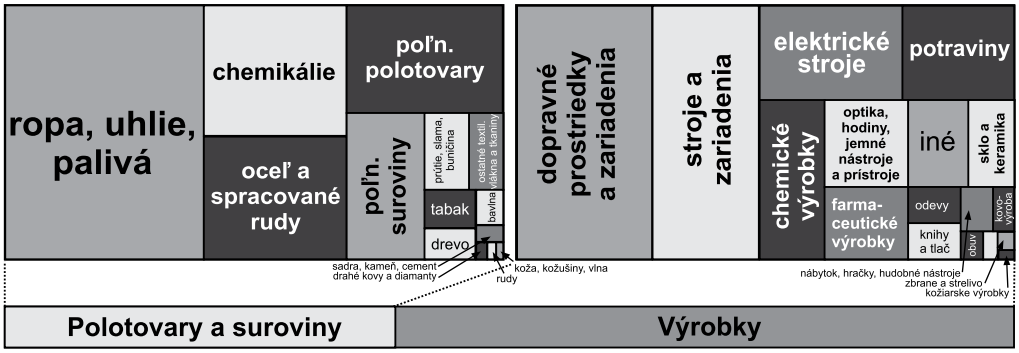

Obr. 48 *Import surovín, polotovarov a výrobkov v roku 2019 zo Západnej Afriky (ITC 2020)*

vývozu a substitúcii dovozu. Valorizácia vývozných komodít znamenala prvotné spracovanie surovín pred ich odoslaním do zahraničia – znamenalo to založenie tovární na spracovanie bavlny, mlynov na extrakciu podzemnicového a palmového oleja, potravinárskych závodov na spracovanie ovocia a zeleniny (napr. konzervární), kožiarskych závodov alebo drevospracujúcich závodov. Pre krajiny, ktoré ťažili suroviny, to znamenalo aspoň čiastočne výstavbu hút (Mabogunje 1973). Substitúcia dovozu znamenala rozvoj priemyselných odvetví, ktoré mali vyrábať základné výrobky potrebné pre bežný život. Tieto výrobky sa kedysi v Západnej Afrike vyrábali, ale v období kolonializmu boli vytlačené z trhu lacnými výrobkami dovezenými z Francúzska, Británie, či Portugalska. V podstate šlo o návrat k tradičnej výrobe, ale už modernejšou, priemyselnou cestou. Keďže sa však pokračovalo tam, kde koloniálne mocnosti prestali, priemyselný rozvoj sa ďalej sústreďoval len do niekoľkých centier v rámci krajín, zvyčajne na pobreží, čo viedlo k veľkým rozdielom v rozvinutosti jednotlivých regiónov. Chýbajúca infraštruktúra rozvoj v iných oblastiach značne limitovala, podobne ako aj nedostatočná vzdelanostná úroveň pracovnej sily. Len sporadicky sa rozvíjali nové odvetvia priemyselnej výroby, africký priemysel zostával stále veľmi silne previazaný len s ložiskami nerastných surovín, resp. poľnohospodárskymi oblasťami, kde často len prvotne spracúval získané suroviny.

V súčasnosti je hospodárstvo krajín stále zamerané viac na produkciu poľnohospodárskych plodín alebo ťažbu nerastných surovín, ako na výrobu finálnych výrobkov. Svedčí o to aj porovnanie dvojice obr. 47 a 48, ktoré dokumentujú porovnanie exportu a importu makroregiónu. V exporte Západnej Afriky dominujú suroviny a polotovary, v roku 2019 podľa údajov ITC (2020)[1] tvorili takmer 89 % v hodnote 94,66 mld. USD (obr. 47). Pri importe bol podiel surovín, polotovarov a výrobkov vyrovnanejší, avšak prevažovali výrobky, ktoré tvorili viac ako 61 % importu.

Najväčší podiel na exporte (takmer 59 %) predstavuje ropa, uhlie a palivá (v prípade Západnej Afriky hlavne ropa a zemný plyn), ďalej drahé kovy a diamanty (17 %) a poľnohospodárske produkty (12 %), pričom poľnohospodárske polotovary (aspoň čiastočné spracovanie poľnohospodárskych produktov) predstavujú len 1 % exportu.

1 Ak nie je uvedené inak, údaje sú čerpané z International Trade Center (ITC) 2020.

Z údajov je zrejmé, že orientácia exportu je rovnaká ako v koloniálnom období. Výrobky v hodnote 11,86 mld. USD zodpovedali iba 11 % exportu. V rámci exportu výrobkov prevažovali dopravné prostriedky a zariadenia (viac ako 41 % exportu), chemické výrobky (takmer 19 %), kovovýroba (18 %) a potraviny (necelých 15 %). Z uvedeného vyplýva, že v súčasnosti je v regióne Západnej Afriky najviac rozvinutý petrochemický priemysel, rozvíjajú sa odvetvia strojárskeho priemyslu (napríklad dopravné strojárstvo) a potravinársky priemysel. Ostatné odvetvia sú slabo zastúpené, resp. chýbajú.

V importe prevažujú výrobky, v roku 2019 ich hodnota predstavovala 69,45 USD (obr. 48). Najväčší podiel z nich predstavovali dopravné stroje a zariadenia (27 %), stroje a zariadenia (21 %) a elektrické stroje a zariadenia (11 %),. Z toho je zrejmé, že v Západnej Afrike strojárstvo stále nie je dostatočne rozvinuté. Najväčší podiel na importe surovín a polotovarov mali ropa, uhlie a iné palivá (40 %). Tento veľký podiel je zapríčinený tým, že viaceré tepelné elektrárne sú závislé od dodávok fosílnych palív, ktoré nie sú dovážané z oblastí mimo regiónu, ale väčšinou z Nigérie.

V zahraničnom obchode Západnej Afriky dominuje Nigéria, ktorá sa podieľa na vývoze 50 % a na dovoze 42 %. Avšak napriek veľkému obratu je zrejmé, že zisk z vývozu krajina nemá príliš veľký, nakoľko exportuje tovary s nízkou pridanou hodnotou – hlavne suroviny. Ďalšími veľkými exportérmi sú Ghana (16 % exportu Západnej Afriky) a Pobrežie Slonoviny (12 %). Podobne je to aj v prípade ďalších veľkých ekonomík regiónu – Ghany a Pobrežia Slonoviny. Avšak treba podotknúť, že export všetkých krajín stojí predovšetkým na vývoze surovín, výrobky sa exportujú málo. Výnimkou sú iba Kapverdy, kde suroviny predstavujú iba necelých 17 % vývozu. Štáty Západnej Afriky dovážajú hlavne výrobky, druhým najväčším importérom bola Libéria (11 % dovozu Západnej Afriky, pričom až 85 % jej dovozu tvorili výrobky), tretím a štvrtým Pobrežie Slonoviny a Ghana (po 9 %). V súčasnosti možno v Západnej Afrike identifikovať rozvoj viacerých priemyselných odvetví.

Z **hutníckeho priemyslu** sú najvýznamnejšie dve odvetvia – spracovanie a výroba hliníka a výroba železa a ocele. Hutníctvo ostatných kovov je menej významné a je silne závislé od lokálnej ťažby surovín. Rudy sa spracúvajú väčšinou v malých závodov, prípadne sa združujú do priemyselných parkov.[1] Súčasťou týchto parkov býva aj recyklácia použitých kovov. Avšak doteraz sa väčšina surovín z regiónu vyváža v surovej podobe.

Spracovanie bauxitu a výroba hliníka – počiatky výroby hliníka možno datovať do 30. rokov 20. storočia do Guiney, Ghany a Sierra Leone. V tomto období však šlo predovšetkým o ťažbu, ktorá začala hlavne v Guinei výrazne expandovať v polovici 70. rokoch. Vysoká náročnosť výroby hliníka na vodné zdroje prispieva k vysokej miere recyklácie hliníka, čo spôsobilo, že v Západnej Afrike je rozšírené remeselné tavenie sekundárneho hliníka už od 40. rokov. V súčasnosti vo výrobe a spracovaní hliníka dominujú Guinea a Ghana. Najvýznamnejšia rafinéria oxidu hlinitého je v meste Fria v Guinei. Bola spustená do prevádzky v roku 1960 a vyrába väčšinu afrického hliníka (1 % celosvetovej produkcie)(Knierzinger 2018). Najväčšou africkou hlinikárňou je

1 Suame Magazine v Kumasi je jedna z najväčších priemyselných zón v Afrike (Yeebo 2014).

VALCO (pracuje tiež od roku 1960) pri hydroelektrárni Akosombo v Ghane a produkuje hliníkové ingoty. Na ňu nadväzuje valcovňa Aluworks a ďalšie menšie podniky, ktoré vyrábajú strešné fólie a kuchynské náradie (Sutton, Kpentey 2012). V juhovýchodnej Nigérii sa nachádza hlinikáreň Alscon, v krajine pracujú aj viaceré závody, ktoré vyrábajú konečné hliníkové produkty (Husband et al. 2009). Problém veľkých závodov v týchto krajinách je, že veľký podiel na nich majú zahraničné spoločnosti, teda časť zisku opúšťa Západnú Afriku, ako aj to, že výroba často závisí od investorov.

Výroba železa a ocele - najvýznamnejším výrobcom v regióne je Nigéria, kde mali vzniknúť dve veľké oceliarne – v Ajakoute a v delte rieky Niger v Aladji. Okrem nich boli budované tri valcovne v Jose, Katsine a Oshogbe. Dokončenie podnikov, s ktorých výstavbou sa začalo už v 70. rokoch, si vyžiadalo obrovské investície, napriek tomu dodnes Nigéria nedokáže uspokojiť svoj dopyt po oceli a je závislá na dovoze. Vybudované podniky naplno nevyužívajú svoje kapacity a slabý manažment, nedostatok uzatvorených kontraktov, v minulosti nestabilná vládna moc, či nesprávne politické rozhodnutia spôsobili, že odvetvie je napriek veľkému potenciálu slabo rozvinuté (Ofori-Amoah 2020). V krajine pôsobia viaceré menšie oceliarne a valcovne, ktoré aspoň sčasti pokrývajú dopyt po oceli. Hutníctvo železa a ocele sa rozvíja aj v ďalších krajinách Západnej Afriky. V roku 2018 bola v Libérii v blízkosti Monrovie dokončená najväčšia oceliareň v Západnej Afrike – Sethi Brothers v spolupráci s čínskou spoločnosťou Qinggle. Táto oceliareň má byť ekologická na báze bezdymovej energie (Kemboi 2019). Najväčšia oceliarska spoločnosť v Ghane je B5 plus sídliaca v Teme na juhu krajiny. V roku 2018 začala s výstavbou ďalšej oceliarne v Kpone východne od Akkry ktorá má byť najväčšou v Ghane a zároveň jednou z najväčších v Západnej Afrike (b5plus.com 2018, Tarlue 2019). Ďalšia veľká oceliareň Rider Iron a Steel Ghana vznikne v meste Kumasi (pressroom. ifc. org 2020). Tieto oceliarne vznikajú v súlade s iniciatívou ghanskej vlády 1D1F – *one district one factory* (jeden okres – jedna továreň), ktorá má zabezpečiť celoplošný ekonomický rast a rozvoj krajiny a zvýšenie počtu pracovných miest.

Aj keď v krajinách Západnej Afriky zatiaľ nemá **automobilový priemysel** významné postavenie, jeho rozvoj nemožno podceňovať. Vzmáhajúci dopyt po motorových vozidlách nemôže zastaviť ani nedostatočná infraštruktúra a dovoz lacných opotrebovaných vozidiel z Európy alebo USA (vo viacerých krajinách zakázaný) ho nedokáže uspokojiť. Menšie montážne závody vznikli už 50. a 60. rokoch v Nigérii a Ghane, ale počas 80. rokov, v čase štruktúrnych úprav podporovaných Svetovou bankou a Medzinárodným menovým fondom z nich časť zanikla. V súčasnosti sa situácia zmenila, krajiny zažívajú od začiatku milénia ekonomický rast a vzrástol aj africký trh s automobilmi. V súčasnosti sa automobilový priemysel rozvíja v Nigérii, kde od roku 2014 pôsobia spoločnosti Nissan, Peugeot, Hyundai, Renault a Kia (Black, McLennan 2016). Osobné autá, nákladné autá a autobusy vyrába aj domáca firma Innoson, ktorá sídli v Nnewi v juhovýchodnej Nigérii (innosongroup.com, 2020). Zvažuje sa výroba aj firiem Volkswagen, Ford, Toyota a indickej spoločnosti Tata, v roku 2016 spustila výrobu aj čínska spoločnosť GAZ Motor (ghanaonlinenews.com, 2016). Ďalšie závody sú v Ghane, kde pôsobí indická spoločnosť Mahindra & Mahindra, Volkswagen a do-

máca spoločnosť Kantanka.[1] Všetky tu vybudovali montážne závody (Agbobli 2020). V Senegale pôsobí od roku 2003 spoločnosť Tata, ktorá v Dakare vybudovala závod Senbus na výrobu autobusov (tatamotors.sn 2020), od roku 2008 v meste Thies pôsobí iránska spoločnosť Iran Khodro, ktorá tu vybudovala montážny závod SenIran vyrábajúci osobné automobily (payvand.com 2008, The Auto Channel 2008). Napriek obmedzeniam na dovoz použitých automobilov je v krajinách stále populárna oprava a využívanie starších vozidiel. Obľúbené sú hlavne autá z Európy kvôli lacnejšej preprave a vysokej kvalite. Menej sa reparujú autá z USA (priveľa elektroniky) alebo Číny (nízka kvalita). Vzrastá obľúbenosť automobilov z Južnej Kórey a Indie (Yeebo 2014).

Rozvoj **chemického a petrochemického priemyslu** je pre rozvoj západoafrického hospodárstva veľmi dôležitý. Na jednej strane spracúva mnohé domáce suroviny (ropa, zemný plyn, poľnohospodárske a lesohospodárske produkty), na druhej strane je jeho rozvoj potrebný, aby do regiónu nemuseli byť dovážané z iných častí sveta mnohé základné chemické výrobky alebo suroviny potrebné v iných odvetviach hospodárstva, ako napr. hnojivá, rozpúšťadlá, výbušniny, dechty, mazivá, farbivá, katalyzátory, rôzne plasty a podobne.

V produkcii ropy a zemného plynu dominuje Nigéria, uvedené suroviny sú ďalej spracúvané hlavne podnikmi, ktoré sú združené v NNPC – Nigérijskej národnej ropnej korporácii. Vznikla v roku 1977 a do roku 1989 vybudovala tri najväčšie ropné rafinérie v krajine – vo Warri, Port Harcourt a Kadune. V roku 2016 sa do nej začlenili aj spoločnosti, ktoré sa zoberajú ťažbou a spracúvaním zemného plynu. Okrem miestnych spoločností v Nigérii dodnes pôsobí holandsko-britská spoločnosť Shell, ktorá v koloniálnom období uskutočnila v Nigérii prvé prieskumy a vrty, ako aj americká spoločnosť Agip a francúzska Elf. Všetky tri majú malý podiel NNPC (nnpcgroup.com 2020). NNPC plánuje vybudovať v delte rieky Niger veľký petrochemický priemyselný park GRIP (*Gas Revolution Industrial Park*) s viacerými novými chemickými závodmi, pre ktoré hlavnou surovinou má byť zemný plyn (Whithers 2020). Ropa sa spracúva aj v Ghane blízko Akkry, Pobreží Slonoviny blízko Abijanu (sir.ci 2020, smb.ci 2020), ďalej menších rafinériách aj v Libérii, Nigeri a Senegale (McKinsey 2020).

Vzhľadom na stále kľúčové postavenie ťažby nerastných surovín v regióne je potrebná výroba špeciálnych chemikálií pre ťažobný priemysel v Ghane (nowataafrica.com 2018). Veľmi dôležitá je výroba hnojív, ktoré sú nutné pre zvýšenie schopnosti produkcie poľnohospodárstva v tomto ľudnatom regióne. Vyrábajú sa dusíkaté a fosfátové hnojivá, ako aj potaše a pôdne doplnky a živiny. Výroba týchto produktov je v Západnej Afrike široko rozšírená, najviac závodov je lokalizovaných v Nigérii a Pobreží Slonoviny, avšak výroba prebieha aj v Senegale, Mali, Ghane, Burkine a Togu (usaid.gov 2017).

Farmaceutický priemysel je odvetvie, ktorého rozvoj je pre región veľmi žiaduci. Západná Afrika je región, kde je relatívne vysoký výskyt ochorení, ako sú malária,

1 Kantanka pôsobí v Ghane už od roku 1994, kedy vyrábala najprv iba automobilové komponenty. Prvé automobily (s použitím 75 % domácich komponentov) začala vyrábať od roku 1995. Špecializuje sa na off-roady, on-roady, SUV (Yiadom 2020).

tuberkulóza, žltá zimnica, týfus, hepatitída, rôzne formy črevných ochorení a ďalšie. Zároveň je tu nedostatočná výroba liekov, ich distribúcia je chaotická a nedostatočná. Krajiny regiónu zatiaľ stále málo investujú do výskumu a vývoja liekov, zanedbávaná je aj ich výroba. Sektor zdravotnej starostlivosti je permanentne závislý od externe vyrábaných liekov, vakcín a zdravotníckych pomôcok, dovážajú sa hlavne z Indie a Číny. Bohužiaľ západoafrický trh je zneužívaný aj rôznymi podvodníkmi, ktorí sa sem snažia distribuovať neštandardné, neschválené liečivá alebo „napodobeniny" liekov, ktoré môžu spôsobovať aj závažné zdravotné komplikácie (Ekeigwe 2019).

V súčasnosti sa farmaceutický priemysel v Západnej Afrike opiera o dva piliere. Prvým z nich je výroba moderných liečiv, kde pôsobia viaceré domáce aj zahraničné spoločnosti. Druhým z nich je výroba tradičných liečivých prostriedkov zväčša na báze lokálnych rastlinných druhov. Tieto tradičné medikamenty boli počas koloniálneho obdobia (ale aj po jeho skončení) zanedbávané a znevažované, avšak vo viacerých krajinách pretrvali až dodnes. Dôvodom je ich (cenová) dostupnosť a často sú voľbou, ak moderná medicína zlyháva (Ofori-Amoah 2020).

Vo farmaceutickej výrobe v regióne dominuje Nigéria, prevádzkuje približne tri štvrtiny spoločností, viaceré firmy sú lokalizované v Lagose alebo Egunu. Významným producentom liekov je aj Ghana. V ostatných krajinách je zatiaľ farmaceutická výroba výrazne poddimenzovaná. Väčší rozvoj tejto oblasti je limitovaný viacerými faktormi, ako sú napr. nákladná výroba liekov v porovnaní s lacnejším dovozom, závislosť od dovezených surovín, slabé ľudské zdroje (málo kvalifikovaných odborníkov), nízka úroveň farmaceutického výskumu, vývoja a technológií (WAHO 2014).

Zatiaľ nemožno tvrdiť, že by bol v Západnej Afrike **elektrotechnický priemysel** veľmi rozvinutý. Celkovo Afrika hrá v globálnom svete v tomto smere malú rolu, aj keď elektrotechnické odvetvia sa viac rozvíjajú v Keni, Južnej Afrike a Egypte. Zo západoafrických krajín má pre rozvoj elektrotechnického priemyslu najviac predpokladov Nigéria ako najsilnejšia ekonomika, ďalej aj Ghana a Pobrežie Slonoviny. Niektoré odvetvia elektrotechnického priemyslu sa začali rozvíjať už v 60. a 70. rokoch, napríklad spoločnosti na výrobu rôznych káblov, ktoré sú žiadané pri výstavbe infraštruktúry ako aj v rôznych odvetviach hospodárstva v Nigérii. Ghana sa zameriavala na rozvoj elektrotechnických odvetví už v rámci stratégie substitúcie dovozu (Ackah et al. 2016).

Väčšina elektronických zariadení sa do Západnej Afriky stále dováža. Zahraničné elektrotechnické a elektronické spoločnosti objavili tieto aj ďalšie krajiny ako nepokryté miesta dopytu, kam môžu exportovať svoje výrobky, no v poslednom období sú pre nich atraktívne aj z pohľadu výroby. Väčšinou však ide o montážne závody na kompletizáciu výrobkov, pričom súčiastky sa vyrábajú v zahraničí. Firma Panasonic postavila montážny závod v Lagose v Nigérii (constructionreviewonline.com 2020).

V Nigérii pôsobiaca firma Zinox je prvý domáci medzinárodne certifikovaný výrobca počítačov, zároveň spoločnosť, ktorá sa zoberá riešeniami IKT[2] v celom regióne

2 IKT – informačné a komunikačné technológie

(zinoxtechnologies.com 2020). V Ghane bola veľkým domácim výrobcom RLG Communications, ktorá vyrábala PC a mobilné telefóny, pobočky vrátane montážnych závodov a školiacich stredísk založila aj v Gambii a Pobreží Slonoviny. Spoločnosť pritom nevyrábala cudzie značky, ako Nokia alebo Samsung, ale vlastnú – RLG (Dowuona 2010). Dokonca začala v roku 2013 budovať prvý technologický park v Ghane – Mesto nádeje. Bohužiaľ pre viaceré kontroverzné projekty a nedodržanie záväzkov svoju činnosť ukončila (Kuuire 2020). Zlyhanie nie je ojedinelým prípadom, napr. firma Samsung v roku 2018 upustila od svojho zámeru vybudovať v Nigérii výrobný závod. Dôvodom bola slabá úroveň nigérijskej infraštruktúry, ako aj šedý trh s výrobkami, ktorý znižuje návratnosť investícií (Ogunfuwa 2018).

Rýchle rozšírenie vírusu COVID-19 prinútilo aj viaceré západoafrické krajiny (napr. Nigéria, Ghana, Senegal) ešte viac začať využívať elektronické zariadenia. Týkalo sa to bankových finančných služieb, mobilní operátori ako aj mobilné telefóny sa stali prístupnejšími pre širšie vrstvy obyvateľstva, zvýšilo sa využívanie internetových obchodov a dopytu prostredníctvom sociálnych sietí. Drony sa začali v Ghane využívať pri testoch na COVID-19 vo vidieckych oblastiach (testy boli pomocou dronov zaslané na analýzu do laboratórií vo veľkých mestách; de León 2020), pri kontrole dodržiavania pravidiel počas lockdownu vo Freetowne v Sierra Leone. V Ghane a Nigérii ich používajú na dezinfekciu verejných priestorov, podobne o tom uvažuje aj Benin a Togo.

Infraštruktúra krajín však nie je dostatočne rozvinutá a mnohé oblasti nemajú internetové pokrytie, v boji proti ochoreniu a jeho prevencii sa ukázalo ako mimoriadne účinné používanie mobilných telefónov (zasielanie SMS správ do vidieckych oblastí), využívanie televízie a rozhlasu. Západná Afrika má jednu z najhustejších sietí spojenia rádiovými vlnami, čo sa ukázalo ako nepopierateľne efektívne pri šírení informácií o zdraví a vládnych opatrenia, ako aj pri vzdelávaní napr. v Gambii, Sierra Leone a Libérii (Ajadi 2020).

Západná Afrika je regiónom, kde narastá počet technických start-upov, vo októbri 2019 bolo v Afrike identifikovaných 643 technologických hubov a ich počet stále rastie. Najviac ich je v Nigérii, Južnej Afrike, Egypte a Keni, zo Západnej Afriky majú väčšie zastúpenie aj v Ghane a Pobreží Slonoviny (Norbrook 2020). Technologický sektor pomáha zastaviť odliv mozgov do vyspelejších krajín sveta. Všetky uznávané africké startupy v oblasti elektronického obchodu – Jumia, Konga a MallforAfrica založili Nigérijčania, ktorí študovali a získali praktické skúsenosti v USA. Technologické inovácie začínajú ovplyvňovať viaceré odvetvia hospodárstva – energetiku, poľnohospodárstvo, bankovníctvo, dopravu, ale aj ďalšie. Vzrastá pokrytie internetom, pretože krajiny si uvedomujú nutnosť prepojenia. Postupne sa transformujú viaceré spoločnosti, čoraz viac využívajú online priestor, čo je náročnejšie na ukladanie dát. Veľké svetové spoločnosti preto začali budovať v Afrike dátové centrá, v Západnej Afrike je jedno situované v Nigérii (Idris 2020).

Veľkým problémom je, že sa Západná Afrika stala cieľom pre e-waste – elektronický odpad. Staré počítače, mobilné zariadenia a ich komponenty, ale aj chladničky,

televízory, či klimatizácie končia v Západnej Afrike. Dôvodom bola slabá rozvinutosť elektrotechnického priemyslu. Veľa výrobkov sa dovážalo a vzhľadom na slabú kúpyschopnosť obyvateľstva boli dovážané aj lacné použité výrobky, avšak už s výrazne kratšou životnosťou. Výsledkom bolo, že veľa elektrických a elektronických výrobkov skočilo a končí na skládkach (Ukem 2008).

Väčšina afrických krajín nemá zariadenia na recykláciu elektronického odpadu, čo vedie k neopatrnej likvidácii elektronických výrobkov. Elektronický odpad môže obsahovať nebezpečné látky vrátane ťažkých kovov, ktoré majú pri nepatrnom zaobchádzaní negatívne environmentálne a zdravotné následky. Najviac postihnutými krajinami sú Ghana, Benin, Pobrežie Slonoviny, Libéria a Nigéria (Malakata 2015). To je aj jeden z dôvodov, prečo sa vlády krajín pokúšajú zastaviť alebo obmedziť dovoz použitej elektroniky. Napriek tomu veľká časť nezrecyklovaného odpadu z vyspelých krajín ilegálne skončí v afrických krajinách. Podľa Schmidta (2006) už v roku 2006 končilo len v nigérijskom prístave Lagos každý mesiac 100 tisíc použitých počítačov. Niektoré sa ďalej používali, ale väčšina z nich skončila na skládkach. Najväčšia z nich je v Agbogbloshie, obchodnej štvrti neďaleko Akkry (RT Documentary 2016). Moderná elektronika môže obsahovať až 60 rôznych chemických prvkov vrátane základných kovov, ako sú meď a cín, špeciálnych kovov ako kobalt, indium a antimón a drahých kovov ako striebro, zlato a paládium. Mobilné telefóny okrem toho obsahujú aj špeciálne plasty, sklo a keramické materiály. Mnohé z týchto materiálov majú ekonomickú hodnotu, ich recyklácia chráni životné prostredie pred neudržateľnou ťažbou (UNEP 2018), znamenajú len v Agbogbloshie živobytie pre tisícky ľudí.[1] Základným nedostatkom však je, že toto získavanie materiálov prebieha dosť primitívnym spôsobom – ručným oddeľovaním a spaľovaním, skládky sú mimoriadne prašné, vo vzduchu, vode aj pôde sa nachádza veľa škodlivých látok. Eliminácia týchto skládok je mimoriadne dôležitá z hľadiska životného prostredia a zdravotného stavu obyvateľstva, avšak prospešná je aj recyklácia. Preto napríklad Ghana v spolupráci s Nemeckom od roku 2016 pracuje na programe E-waste, ktorého súčasťou bola príprava vhodných opatrení proti ilegálnemu dovozu odpadu. V súčasnosti prebieha v rámci tohto programu výstavba národného recyklačného centra v Agbogbloshie (Fuller 2020).

Západná Afrika má vzhľadom na svoju polohu ku klimatickým a vegetačným pásmam vo viacerých krajinách vhodné podmienky na rozvoj **drevospracujúceho a papierenského priemyslu**. Na ťažbu dreva sú naviazané viaceré odvetvia drevospracujúceho priemyslu, ako sú výroba reziva, dýh a preglejok, drevotrieskových a drevovláknitých dosiek. ďalej výroba buničiny, celulózy, papiera. V Západnej Afrike sa vyrába aj nábytok, drevené hračky, či drevené hudobné nástroje.

Produkcia a vývoz prvotne spracovaného dreva boli už spomínané v kapitole 3.1.5.4. Vo výrobe a exporte buničiny a celulózy dominuje Pobrežie Slonoviny, ktoré

1 Na základe výskumu uskutočneného v roku 2009 žilo v oblasti Agbogbloshie veľkej asi 0,4 km² takmer 80 000 obyvateľov (vrátane detí), elektronická skládka poskytovala asi 4 500 – 6 000 priamych a možno ďalších 1 500 nepriamo založených možností obživy. Všeobecnejšie povedané, aktivity v oblasti elektronického odpadu v Ghane predstavujú živobytie pre najmenej 200 000 ľudí na celoštátnej úrovni a generujú ročne 105 – 268 miliónov USD. Toto množstvo v roku 2009 predstavovalo 280 000 ton elektronického odpadu, ktorý sa dostal do Ghany, z čoho iba 1 % bolo spracovaných prostredníctvom formálneho zariadenia (ejatlas.org 2016).

zabezpečuje asi polovicu produkcie regiónu. Významná je aj produkcia v Senegale a Togu. Papier bol donedávna zväčša dovážaný, prvé veľké papierne boli založené v Nigérii blízko Lagosu, v Oku Iboku na juhovýchode a v Jebba v západnej Nigérii (Ekström 2009) v 70. a 80. rokoch. Spracúvali prevažne domácu alebo aj dovážanú surovinu, vyrábali papier aj buničinu. Dodnes (hoci s prestávkami kvôli privatizácii a s ňou súvisiacimi problémom) pracujú, okrem výroby nového papiera sa zameriavajú aj na recykláciu a pomáhajú tak krajine znižovať závislosť na importe papiera (Ogunwusi, Onwualu 2013). Ďalšie papierne boli zakladané v Ghane a Pobreží Slonoviny (v Daboasi a San Pedro), v Senegale je významná výroba kartónu (v súvislosti s rozvojom potravinárskeho priemyslu a exportného poľnohospodárstva). V pobreží Slonoviny je v Adzope lokalizovaný závod na výrobu parkiet FIP, ktorý je najväčším závodom na druhotne spracované výrobky z dreva v Západnej a Strednej Afrike (Asumadu 2004).

S rastúcou urbanizáciou vzrastá aj dopyt po nábytku. Napriek tomu, že výroba nábytku má v Západnej Afrike tradíciu, viacero krajín nábytok dovážalo, najväčšími importérmi boli Nigéria a Ghana. Nábytok bol dovážaný z Číny, Turecka, Talianska (timberindustrynews.com 2019). Krajiny pritom majú dobré predpoklady, aby nábytok vo veľkom vyrábali a exportovali (aj z hľadiska tradície). V niektorých krajinách (napr. v Nigérii) z dôvodu ochrany miestnych výrobcov a podpory lokálnej výroby zaviedli obmedzenia alebo zákaz dovážania nábytku (Obiezu 2019). V súčasnosti je v krajinách rozvinutá výroba nábytku väčšinou v rámci malých a stredných podnikov, alebo rodinných firiem. Výroba nábytku je často komplikovaná, nakoľko vzrastá konkurencia medzi výrobcami, navyše je nedostatok miestnych kvalitných surovín. Záujem svetových výrobcov o africké drevo ako mahagón (alebo jeho ďalší typ sapele), céder, orech, asanfena, odum, ovangkol[1] a ďalšie je stále veľmi vysoký, krajiny ich často exportujú, preto je pre miestnych výrobcov niekedy veľmi ťažké ich získať (Ocloo 2015).

V súčasnosti sa štáty snažia okrem spracovania dreva aj vytvárať priemyselné plantáže dreva, kde by si dopestúvali vlastné suroviny a zároveň pomáhali zalesňovať krajinu.

Kožiarsky, obuvnícky, textilný a odevný priemysel majú v Západnej Afrike dlhú tradíciu, teda minimálne ich remeselná podoba. Navyše sú úzko zviazané s poľnohospodárstvom, pretože spracúvajú jeho rastlinné a živočíšne produkty.

V súčasnosti textilný a odevný priemysel existuje v Západnej Afrike v troch formách. Ide o tradičnú výrobu, modernú výrobu v malých podnikoch a modernú veľkokapacitnú výrobu. Moderná priemyselná textilná a odevná výroba bolo jedno z prvých priemyselných odvetví, ktoré začali v Západnej Afrike vznikať už v neskorom koloniálnom alebo rannom postkoloniálnom období. Do začiatku 19. storočia Európania získavali priadzu na látky skôr v Ázii alebo v Amerike, avšak v období legitímneho obchodu s Afrikou a hlavne v období občianskej vojny Sever proti Juhu v Amerike[2]

1 Ich použitie je nasledovné – ovangkol je vhodný na výrobu krku alebo tela gitár, asanfena na výrobu dýh na podlahy, odum je podobné teakovému drevu a je vhodné na výrobu terás.

2 spôsobila nedostatok bavlny, ktorá bola pestovaná v južanských štátoch USA

sa snažili rozvíjať obchod s bavlnou so Západnou Afrikou. Británia aj Francúzsko[3] rozvinuli v regióne koloniálne pestovanie bavlny (aj keď ani zďaleka nezakladali toľko plantáží ako v amerických alebo ázijských kolóniách – skôr spolupracovali s malými pestovateľmi), pričom Francúzsko v tejto oblasti získalo prevahu. Spočiatku sa dopestovaná surovina vyvážala do Británie a Francúzska, kde sa spracúvala, avšak neskôr boli zakladané spočiatku menšie a neskôr väčšie továrne, ktoré ju aspoň prvotne upravovali. Do súčasnosti sú najväčšími pestovateľmi bavlny v oblasti bývalé francúzske kolónie – Senegal, Mali, Burkina, Pobrežie Slonoviny, Benin a Togo. Z britských má väčší význam produkcia bavlny iba v Nigérii. Dôležité však je, že v súčasnosti sa v každej z krajín nachádzajú zároveň aj závody, ktoré bavlnu prvotne upravujú – ide o proces odzrňovania – teda v prípade vývozu suroviny, nejde o úplne surový materiál, ale o spracovanú surovinu s pridanou hodnotou (Ebia 2018).

Textilný priemysel je zároveň odvetvie, ktoré vyrába materiály a predmety každodennej spotreby. Preto aj najväčšie textilné továrne vznikali práve v najľudnatejších štátoch (Ofori-Amoah 2020). V ranných obdobiach nezávislosti boli vo viacerých krajinách továrne štátne a nie všetky prežili obdobia privatizácie a zmien v 80. rokoch. Do súčasnosti je textilný priemysle v Západnej Afrike poddimenzovaný. Rozdiel je aj v bývalých francúzskych a britských kolóniách. Kým francúzske vyvážajú bavlnu vo forme vlákien, väčšina ghanskej a nigérijskej produkcie sa spotrebúva v domácich textilkách (Perret, Bossard 2006). V súčasnosti stoja odvetvia textilného aj odevného priemyslu predovšetkým na mikropodnikoch, prípadne malých a stredných podnikoch, avšak v krajinách sú aj veľké priemyselné podniky.

Negatívny vplyv na rozvoj odvetví má dovoz lacného textilu z Ázie, predovšetkým z Číny, ako aj dovoz second-handového tovaru z Európy a Severnej Ameriky, ktoré sú často oveľa lacnejšie ako domáce textílie alebo hotové odevy. Odvetvia textilného a odevného priemyslu (od zberu bavlny, cez úpravu, pradenie, farbenie, tkanie až po šitie finálnych produktov) však poskytujú množstvo pracovných miest predovšetkým pre ženy a to kvalifikované aj nekvalifikované. Textilné a odevné odvetvia patria medzi najväčších zamestnávateľov v regióne, preto je dôležitý ich rozvoj. Dôležitým impulzom pre rozvoj západoafrického textilného a odevného priemyslu sa stalo podpísanie Afrického zákona o raste a príležitostiach kongresom USA v roku 2000. Pôvodne mal platiť do roku 2008, avšak bol viackrát predĺžený, v roku 2015 až do roku 2025. Zahŕňa ustanovenie o odevoch, čo umožňuje subsaharským africkým krajinám v tejto oblasti bezcolne alebo s priaznivými podmienkami vstupovať na americký trh (AGOA 2020). V poslednom období sa región stáva zaujímavým aj pre veľké svetové firmy hlavne z dôvodu lacnej pracovnej sily. Cena ázijskej pracovnej sily stúpa, avšak africkej je stále nízka. Napríklad spoločnosť Red Bull investovala do najväčšej odevnej spoločnosti v Ghane DTRT Apparel (Gonzalez-Rodriguez 2019)[4] Významnými centrami

3 Obe krajiny založili v Západnej Afrike regionálne organizácie, ktoré mali za úlohu rozvíjať pestovanie, obchod a neskôr aj spracovanie bavlny.

4 DTRT – je skratka Do The Right Thing – Robiť správnu vec – a je hlavné motto firmy, ktorá vznikla v roku 2013 v Akkre. Firma sa snaží o udržateľnú výrobu, zároveň má aj silný sociálny dopad, nakoľko poskytuje zamestnanie prekračujúce typické pracovné, environmentálne a zamestnanecké štandardy v priemysle výroby odevov. Firma sa špecializuje na výrobu športových a voľnočasových odevov s vývozom do EÚ a USA (Wilson 2019).

BOX 18 Tradičná textilná výroba

Tradičná výroba textilu sa snaží zachovávať vzory a techniky, aké sa v Západnej Afrike používali už stáročia. Látky sa vyrábali z miestnych surovín, predovšetkým z bavlny a vlny, ale spracúval sa aj hodváb, ľan, juta, rafia (vlákna získané z listov palmy rafiovej) a kôra. Oddávna sa používali aj rôzne zmesové materiály, kedy sa tieto rastlinné vlákna kombinovali. Pre takmer celú Západnú Afriku je typická výroba látok tkaním. Od našej tradičnej tkáčskej výroby sa však v niektorých oblastiach líšila tým, že utkané pruhy látky boli široké len niekoľko centimetrov (do 10) a následne sa zošili do širších pruhov. Takáto technika si nevyžaduje veľký tkáčsky stav a preto sa jej výroba dá realizovať hocikde. Utkané látky sa následne farbili indigom (Nigéria, Burkina, Guinea, Pobrežie Slonoviny, Senegal), bahnom (Mali), alebo na nich bola vytváraná potlač (Ghana). Vzory a farby sa líšili podľa regiónov, ale dodnes sa v mnohých oblastiach zachovali. Typické vzory sú často používané aj v modernej výrobe (Evans 2020). Ghanské tkaniny adinkra sa vyrábajú z ťažkých ručne tkaných bavlnených látok, ktoré sa ofarbia z koreňov „kuntunkuni" (Rhodognaphalon brevicuspe). Vzory, ktoré sa na ne tlačia, sú znaky, ktoré používali starí Západoafričania na zostavenie slov (Rattray 1927 in Acquaye 2018). Adinkra sa používala na pohrebné odevy, dnes je však široko používaná aj v bežnom živote V oblasti Kumasi, druhého najväčšieho ghanského mesta zase prevláda technika kente – vytváranie látok z utkaných pruhov. Ešte pred 300 rokmi boli kente vzory čiernobiele, asi od roku 1900 sú pestrofarebné, prevláda v nich zelená, žltá a červená farba (Smith 1975). V Guinei sa od nepamäti farbí indigom, prví ho používali Jalunkovia, ale od zač. 19. storočia mu Soninkovia pridali „komerčný" aspekt. Za vlády Tourého bola táto technika v rámci podpory domácej produkcie textilu podporovaná aj vládou, v oblasti Fouta-Djallon existovali školiace centrá, kde sa vyučovala (Ringuedé 2016). Malijská technika bogolan je veľmi stará, pravdepodobne siaha až do 12. storočia. Látky sa najprv nafarbia v prírodnom farbive zo sušených listov a následne pokreslia špeciálnym bahnom (asi rok sa fermentuje v nádobách). Bahno s farbivom zreaguje a po jeho usušení a odstránení sa objavia vzory. V látkach bogolan prevládajú zemité farby – hnedá, žltá (Acquaye 2018). Zdroje obrázkov: Designed by 0melapics / Freepik (http://www.freepik.com)

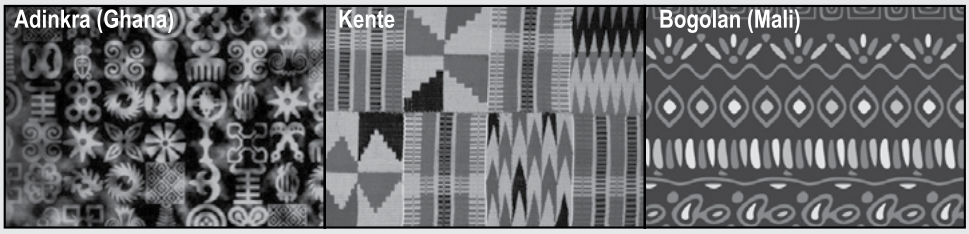

zahraničím podporovaných firiem je Akkra v Ghane a Kano a Lagos v Nigérii. Textilný priemysel v Ghane a Benine je podporovaný aj vďaka organizácii *Ethical Apparel Africa* (*EAA* – Etické oblečenie Afrika), ktorej úsilím je vytvárať udržateľné pracovné miesta pre rešpektovaní etických pravidiel.[1] Dôležité je však aj úsilie afrických vlád,

1 Textilný priemysel poskytuje vo svete veľa pracovných miest, často je však uvádzaný ako odvetvie, kde majú jeho zamestnanci veľmi zlé podmienky a sú vykorisťovaní. V poslednom období sa čoraz viac ľudí zaujíma o to, odkiaľ pochádza ich oblečenie a v akých podmienkach je vytvárané. Spoločnosť *EAA* bola založená v roku 2015, má sídlo v Spojenom kráľovstve a v Ghane. Jej cieľom bolo dokázať, že kvalitné oblečenie, konkurencieschopné výrobné náklady a vysoké etické štandardy (primeraná mzda, prístup k zdravotnej starostlivosti, možnosti vzdelávania a i.) sa nevylučujú. Organizácia identifikuje partnerské továrne, ktoré zdieľajú myšlienku „Pracovník na prvom mieste". Tie vyškolí a podporí technicky a nájde medzinárodnú značku, pre ktorú by mohli továrne pracovať. Organizácia sa usiluje o to, aby partnerské továrne veľkú časť zisku následne investovali do zlepšenia postavenia svojich pracovníkov, čo sa továrni vracia vo zvýšenej produkcii a rastu jej reputácie (marshallcl.com 2018).

ktoré sa v poslednom období snažia podporovať súkromné spoločnosti vo vytváraní pracovných miest. Takto podporené podniky (či už zo zahraničných alebo domácich zdrojov) vytvárajú spravidla niekoľko tisíc pracovných miest. V neposlednom rade treba spomenúť aj záujem módneho sveta o jedinečný dizajn afrických textílií, mnohé z nich sledujú tradičnú výrobu, vzory a techniky spracovania (box 18).

Podobný vývoj, ako mal textilný a odevný priemysel, možno sledovať v Západnej Afrike aj v oblasti kožiarskeho priemyslu. Ten mal veľký potenciál sa rozvíjať aj vzhľadom na dostupnosť surovín (pastierstvo v oblasti Sahelu). Rozvoj automobilového priemyslu vo viacerých afrických regiónoch mohol toto odvetvie podporovať. Avšak liberalizácia obchodu na začiatku 90. rokov skôr podporila vývoz surovín, ktoré smerovali hlavne do Ázie. Znížil sa dopyt po lokálne upravenej koži, čo viedlo napríklad k zatvoreniu veľkého počtu koželužní (garbiarní). Prispel k tomu aj nárast produkcie upravených koží v Latinskej Amerike. Zhoršujúci sa stav bol umocnený dovozom lacnej novej obuvi z Ázie, alebo použitej z Európy a USA (Kiruthu 2007).

Kožiarsky priemysel je dôležitý aj z hľadiska množstva pracovných miest, ktoré vytvára – pritom často ide o pozície vhodné aj pre obyvateľstvo s nízkym vzdelaním alebo bez vzdelania. Navyše subsaharská Afrika je hlavným dodávateľom koží a usní pre kožiarsky priemysel vo svete. Preto aj v súčasnosti v Západnej Afrike dominuje skôr len výroba koží (či už surových alebo spracovaných). Jej produkcia stúpa, je však exportovaná nielen mimo Afriky, ale aj do ostatných regiónov Afriky.

Problémom je, že veľa koželužní v regióne používa zastarané technológie, ktoré im bránia produkovať kvalitnejšie výrobky napriek tomu, že majú dostatok kvalitných surovín (Banga et al. 2015). Navyše sú vzhľadom na požiadavky západných firiem svojou výrobou orientované skôr na veľkoodberateľov ako na malé podniky. Avšak v súčasnosti už existujú iniciatívny (napr. Lagos Leather Fair), ktoré pomáhajú spájať malých odberateľov, aby spoločne mohli nakupovať materiál aj u firiem orientovaných na veľkoodberateľov. Taktiež niektoré garbiarstva majú už vyvinuté modely (napr. Nigeria's Winston Leather), aby u nich mohli nakupovať aj drobní nákupcovia (Adeniji 2021). Koželužniam a ďalším podnikom na úpravu koží pomáha aj záujem známych svetových značiek, ako je napr. Louis Vuitton a Gucci o podniky v Kano v Nigérii (Okoye 2019). Najväčšími producentami v regióne sú Nigéria. V produkcii kozích koží sú významnými producentmi popri Nigérii aj Niger a hlavne Burkina (leathercouncil.org 2019).

Rastie aj produkcia hotových kožených výrobkov (obuv, kožená galantéria, kožené a kožušinové odevy, časti nábytku a športové náčinie a náradie), ako aj ich vývoz do sveta. Región má potrebné kapacity na výrobu kožených výrobkov a je o ne záujem nielen v regióne, ale aj v zahraničí. Spracovanie koží je oveľa ekologickejšie ako v minulosti. Navyše v poslednom období stúpa cena pracovnej sily v Číne, ktorá bola doteraz producentom lacných kožených výrobkov (Banga et al. 2015). Oživenie odvetví kožiarskeho priemyslu, ktoré produkujú finálne výrobky prispieva k rozvoju krajiny, znižuje výdavky obyvateľstva a zároveň aj buduje národnú hrdosť, napríklad domáca kvalitná obuv je porovnateľná s kvalitnou zahraničnou, má rovnako dobrý di-

zajn, avšak je oveľa lacnejšia.[1] Zároveň pomáha krajinám znižovať závislosť na dovoze podobných produktov (Chile, Achirga 2020), ako aj byť závislými od jednostranného vývozu.[2] V produkcii finálnych výrobkov má najväčšie úspechy Nigéria, avšak potenciál do budúcnosti majú aj Pobrežie Slonoviny a Senegal.

Spracovanie a výroba potravín patria medzi najdôležitejšie odvetvia, pretože zabezpečujú výživu obyvateľstva. Poľnohospodárstvo a naň nadväzujúce spracovateľské závody rôznej veľkosti sú mimoriadne dôležité z hľadiska zabezpečenia ľudnatej Západnej Afriky, ale aj z hľadiska vývozu. Toto zreťazenie odvetví často býva označované ako *„food industry"* a v Západnej Afrike je najväčším zamestnávateľom. Jeho význam stále stúpa, nakoľko Západná Afrika zaznamenala vysoký nárast počtu obyvateľov. Zároveň vysoko vzrástla urbanizácia regiónu, pričom mestské obyvateľstvo tvoria prevažne mladé ročníky. Tie si aj pod vplyvom médií osvojujú nový životný štýl, menia svoje stravovacie návyky a vytvárajú dopyt po nových potravinách. Preto sa v mestách popri tradičných potravinách ponúka aj rýchle občerstvenie západného typu. Priestorová koncentrácia spotrebiteľov v mestách si vyžiadala rozvoj dopravnej, skladovacej a distribučnej infraštruktúry pre potraviny, čo sa najviac prejavilo vo vidieckych zónach blízko rastúcich miest (Ghins 2020). Vzrastá aj príjem obyvateľstva, avšak zostáva veľmi regionálne diferencovaný. Silnie stredná trieda, ktorá vytvára dopyt po zdravších potravinách. V rámci Západnej Afriky je najpočetnejšia v Nigérii, Pobreží Slonoviny a Ghane. Najvyššie zastúpenie (podiel) obyvateľstva strednej triedy je však najvyšší v Ghane, Kapverdách, Pobreží Slonoviny a Senegale (Staatz, Hollinger 2016).

„Food industry" v Západnej Afrike zamestnáva 66 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Väčšina pracovných miest je síce v poľnohospodárstve, avšak pracovné miesta mimo poľnohospodárstva predstavujú až 22 % podiel odvetvia (Allen et al. 2018). Mladé obyvateľstvo na jednej strane mení zaužívané vzorce spotreby potravín, na druhej strane zvyšuje aj dopyt po nových pracovných miestach (Staatz, Hollinger 2016). Spotrebitelia hľadajú väčšiu rozmanitosť potravín a zvyšuje sa dopyt po ovocí, zelenine, mäse a rybách, stúpa dopyt po spracovaných a balených potravinách. To si vyžaduje viac sily a know-how pre ľudí v oblasti spracovania potravín, balenia, logistiky a skladovania. Až 18 % regionálnej pracovnej sily je už v rýchlo rastúcich „následných segmentoch" agropotravinárskych reťazcov, ktoré zahŕňajú výrobu potravín, marketing potravín a „potraviny mimo domova". Dôležité je, že asi 70 % týchto pracovných mieste obsadzujú ženy (Ghins, Zaubédé 2019). Najväčší podiel ľudí spojených s produkciou potravín (mimo poľnohospodárstva) majú Kapverdy (37 %), potom Nigéria (32 %) a Ghana (28 %). V ostatných krajinách sa tento podiel pohybuje od 8 % do 20 % (Allen et al. 2018). Tieto pracovné miesta potom produkujú potraviny, ktoré sú určené na domácu spotrebu, ale aj na export. Potravinová ekonomika má veľmi silný potenciál na urýchlenie tvorby pracovných miest a preto by mala priťahovať aj väčšiu politickú pozornosť (Ghins, Zougbédé 209).

1 Príkladom je značka Baťa, pod ktorou sa vyrábajú topánky vo franšíze Bata v Abuji v Nigérii (Chile, Achirga 2020).

2 To je prípad Burkiny, ktorá bola veľmi závislá od vývozu bavlny a teda aj veľmi ohrozená výkyvmi cien bavlny na svetovom trhu. Vývoz kože, či už v surovom alebo spracovanom stave jej zároveň prináša ďalšie príjmy (Manson 2009).

Vzhľadom na špecifické podnebie Západnej Afriky s obdobiami sucha a dažďov a z dôvodu horšej dostupnosti potravín v období sucha, v regióne zostáva kľúčovou otázka konzervácie potravín. Potraviny sa konzervujú (rôzne spracujú, fermentujú, sušia a i.) tradičnými postupmi na úrovni domácnosti alebo komunitných družstiev alebo v potravinárskych podnikoch vo vidieckych a mestských centrách. Podobne ako ostatné ľahké odvetvia aj potravinársky priemysel bol negatívne poznačený liberalizáciou obchodu. Do Západnej Afriky začali prúdiť lacné potraviny z vyspelejších krajín a rozvoj potravinárskeho priemyslu zostal zanedbaný. V celom subregióne je spracovanie potravín veľmi ovplyvnené neefektívnym zásobovaním vodou a zlou hygienou a počas výroby sú nedostatočne implementované správne výrobné postupy, mnoho spracovateľov nie je kvalifikovaných. To všetko negatívne vplýva na potravinovú bezpečnosť regiónu a navyše zvyšuje riziko nakazenia sa chorobami, ktoré môžu byť spôsobené nesprávnou úpravou potravín (Oguntoyinbo 2014). Potravinársky priemysel je poddimenzovaný, počet obyvateľov v regióne stúpa a tak sú krajiny ďalej nútené dovážať potraviny, ktoré by bolo možné vyrobiť aj doma (pri lepšom stave odvetvia) a za nižšie ceny. Pozitívne však je, že import sa vo väčšine krajín nezvyšuje (west-africa-brief.org 2016b).

Podobne ako iné ľahké odvetvia je potravinový priemysel v Západnej Afrike postavený skôr na menších podnikoch.[3] Napriek tomu, že je rozšírený takmer po celom regióne, jeho koncentrácia je vyššia v pobrežných oblastiach a v urbanizovaných oblastiach. Príkladom je juhozápad Nigérie, kde prudko vzrástol hydinársky priemysel alebo oblasť Niayes (pobrežná oblasť medzi Dakarom a mestom Louga) v Senegale, ktorá sa vyznačuje intenzívnym záhradníctvom so spracovaním a dodávkami ovocia a zeleniny do miest (Ghins, Zougbédé 2019). Takéto oblasti sú často produktívnejšie ako exportne orientované regióny (napr. Arašidová panva v juhozápadnom Senegale, kávové a kakaové farmy v južnej Ghane a Pobreží Slonoviny, kávové farmy v juhovýchodnej Guinei a juhovýchodnej Nigérii).[4] Krajiny vyvážajú aj cukor získaný z cukrovej trstiny, najväčšími producentmi sú Pobrežie Slonoviny a Senegal, spolu vyrobia takmer ¾ produkcie regiónu. Cukor sa vyrába aj v Guinei, Nigeri, Sierra Leone, Benine a Togu (Hasan 2008). Okrem spomínaných plodín na export je región producentom aj rôzneho sušeného ovocia, ktoré je veľmi žiadané na západných trhoch. Problém exportne orientovaných podnikov je ten, že pokiaľ sú súčasťou veľkých sietí, ceny ich produktov sú silne tlačené dole, čo sa negatívne odráža aj na mzdách zamestnancov. Pre menších spracovateľov je riešenie predávať svoje produkty prostredníctvom organizácie Fair Trade, ktorý minimalizuje množstvo nákupcov a sprostredkovateľov a snaží sa čo na-

3 Viaceré organizácie, programy, fondy a nadácie umožňujú rozvoj drobného podnikania. Sú to napr. nadnárodné ako *Italian Food Safety Programme (PISA)*, alebo regionálne – *West Africa Agricultural Productivity Programme (WAAPP)*, prípadne možnosti v rámci jednotlivých krajín ako fond R*apid Entrepreneurship Delegation (RED)* v Senegale alebo *Nigeria Incentive-Based Risk Sharing System for Agricultural Lending (NIRSAL)* v Nigérii (Zougbédé 2020).

4 Po zozbieraní kakaových strukov sa tieto ručne otvárajú a vyberajú sa z nich kakaové bôby. Nechajú sa 5 – 6 dní fermentovať a následne sa sušia – až potom idú do predaja ako obchodovateľné kakao. 80 % obchodu s kakaom ovláda 6 nadnárodných spoločností, medzi nimi aj Nestlé a Ferrero. Hoci sa kávové zrná väčšinou vyvážajú nepražené (zelené), je potrebné ich čistiť a triediť. Výnimočne sa káva aj praží alebo sa vyrába rozpustná káva, napr. v Pobreží Slonoviny (Duris, Perret, Bossard 2007, Bastide, Perret, Bossard 2007).

jpriamejšie spojiť výrobcu a konečného spotrebiteľa. V rámci Západnej Afriky pôsobí Fairtrade Africa (fairtrade.net 2019).

3.5.5 Doprava a infraštruktúra

Západná Afrika má zatiaľ veľké rezervy v doprave aj infraštruktúre, všeobecne v terciéri. Zároveň v porovnaní s vyspelými krajinami predstavuje terciér menší podiel aj na HDP, aj na zamestnanosti (obr. 39).

V predkoloniálnom období bola v určitej miere rozvinutá iba cestná a čiastočne riečna doprava. Pozemné komunikácie slúžili predovšetkým obchodníkom, na menšie vzdialenosti aj roľníkom a remeselníkom. Zvyčajne neboli príliš priame, nakoľko sa vyhýbali geomorfologickým prekážkam, vodným tokom alebo z nejakého dôvodu nebezpečným územiam. Ich stav závisel od záujmu panovníka, na území ktorého sa nachádzali, pričom časté bolo aj vyberanie mýta, z ktorého časť prostriedkov bola zvyčajne určená aj na údržbu komunikácií. Cestovanie komplikovalo aj podnebie, pretože počas obdobia dažďov boli niektoré úseky ciest kvôli rozvodneniu riek nepriechodné. Opačný problém bol pri cestách smerom na sever naprieč Saharou. Kvôli horúcemu podnebiu bol prechod náročný, cestovatelia využívali hlavne saharské vádí. Na severnom okraji Sahelu vznikali viaceré mestá, ktoré mali obchodnú funkciu (sústreďoval sa tu obchod s tovarmi privezenými zo Severnej Afriky), ale aj odpočinkovú funkciu (zastavili sa tu cestovatelia pred vstupom na Saharu alebo po prechode ňou). Dôležitým uzlom bolo Timbuktu (Mali), v ktorom sa zbiehali cesty zo severu, severovýchodu a východu (prepojenie so severným pobrežím Afriky) a odkiaľ pokračovali na juhozápad do sídiel Jenne, Bamako (Mali) cez Kankan (Guinea) až na juhozápadné pobrežie a smerom na juhovýchod cez Gao (Mali) do mesta Kano na severe Nigérie (Haywood 1998).

Po hlavných komunikáciách sa na dlhé vzdialenosti zvyčajne cestovalo v karavánach, pretože cestovať samostatne bolo z dôvodu nájazdov a lúpežníkov nebezpečné. Na dopravu osôb alebo prepravu tovarov sa využívali zvieratá – ťavy v severných suchých oblastiach, avšak v celom regióne boli najviac využívané osly. Výnimočne sa používali aj kone, no v porovnaní s predošlými zvieratami ich bolo náročnejšie chovať (Ogunremi 1996b). Tovar sa prepravoval v balíkoch len na zvieratách alebo plavidlách, kolesová doprava sa takmer nepoužívala (Law 1980). Ako vodné cesty slúžili najdôležitejšie rieky regiónu, Niger, Benue, Volta, Senegal, z menších Sokoto, Gongola, Ogun v Nigérii, Gambia v Gambii, Bandama a Camoé v Pobreží Slonoviny a ďalšie. Podobne ako pozemné komunikácie záviseli počas roka od podnebia, v období sucha boli niektoré úseky nesplavné. Na prepravu slúžili len malé plavidlá v podobe kanoe. Pobrežné mestá sa začali viac rozvíjať až po kontakte s Európanmi (alebo boli priamo zakladané Európanmi), čoskoro sa z nich stali centrá vývozu otrokov. Príkladom je St. Louis (Senegal), Axim, Elmina (Ghana) alebo Brass v delte rieky Niger (Haywood 1998, Gurňák 2019).

Počas koloniálneho obdobia sa európske aktivity sústreďovali spočiatku len na pobrežie, nakoľko do vnútrozemia viedlo len veľmi málo komunikácií. Postup do vnútrozemia prebiehal hlavne pozdĺž riek, ako Niger a Benue, prípadne cez deltu Nigeru, rieky Senegal, Gambia, dolná Volta. Pozdĺž nich boli zakladané stanice, ktoré slúžili na zhromažďovanie tovaru z vnútrozemia a jeho ďalšiu prepravu po riekach do prístavov (Van der Laan 1981). Koloniálne mocnosti sa snažili prepojiť vnútrozemie s pobrežím aj mimo riek. Začali budovať železnice, ale nešlo im o komplexný rozvoj dopravnej siete, vytvorili len niekoľko neprepojených spojení. Rozdielny bol aj prístup Francúzska a Británie. Počas koloniálneho obdobia bolo vo francúzskej Západnej Afrike vybudované napr. len spojenie z Dakaru v Senegale do Bamaka v Mali, alebo z Ouagadougou v Burkine do Abidjanu v Pobreží Slonoviny, kratšie spojenie viedlo v Guinei z Kouroussa do Conakry. Briti mali sieť hustejšiu, napriek menším územiam v Západnej Afrike vybudovali viac železníc (základ železničnej siete v Nigérii, v Sierra Leone a južnej Ghane).[1] Nasledovalo budovanie ciest, ktoré boli vytvorené za účelom napájania nákladu smerom k železničným tratiam. Cesty vybudované napríklad vo francúzskom Sudáne (dnes Mali) a v hornej Volte (dnes Burkina) poskytovali prístup do poľnohospodárskych oblastí, najmä do zón výroby bavlny. Boli spojené so železničnými zbernými stanicami, ktoré odvážali tovar do prístavov Abidjan alebo Dakar. Ďalšie cesty na prepravu arašidov v Senegale a banánov v Guinei boli tiež spojené so železničnou dopravou a napojené na prístavy Dakar a Conakry (Debrie 2010).[2] Výstavba ciest prebiehala pozvoľna v medzivojnovom období, po druhej svetovej vojne sa výrazne zintenzívnila. Bohužiaľ v súvislosti so súťažením koloniálnych mocností nebola výstavba železníc a ciest koordinovaná, komunikácie spravidla neprekročili koloniálne hranice a dopravná sieť tak zostala väčšinou neprepojená (Olukoju 1996). Medzi druhou svetovou vojnou a poslednými rokmi kolonializmu bola politika sebestačnosti postupne nahradená rozvojovou víziou, čo predstavovalo množstvo investícií hlavne do infraštruktúry (Young 1994 a Herbst 2000 in Josa, Magrinyà 2018). Koloniálne krajiny si chceli vybudovať lepšiu pozíciu v Afrike aj vzhľadom na obavy zo studenej vojny. Dokonca vznikla myšlienka regiónu Eurafrica, čo však predpokladalo aj lepšie dopravné prepojenie medzi africkými krajinami, resp. medzi európskymi kolóniami v Afrike (cif. Heywood 1981).

1 Francúzsky záujem o rozvoj železníc sa v Západnej Afrike zintenzívnil v 80. rokoch 19. storočia – od roku 1879 v Senegale, od roku 1903 v Pobreží Slonoviny. Trate v Guinei a Burkine boli budované až v desiatych a dvadsiatych rokoch 20. storočia, podobne aj v Benine. Napriek tomu, že veľká časť územia Západnej Afriky bola ovládaná Francúzskom, vybudované železničné línie neboli harmonizované do komplexnej siete. V britskej západnej Afrike stavba železníc začala neskôr, pretože až do 90. rokov 19. storočia Briti uplatňovali politiku len minimálneho zapojenia do regiónu. Avšak po tlaku obchodníkov, majiteľov lodí, bankárov a koloniálnych úradníkov aj Británia pristúpila k väčšiemu rozvoju železníc (Olukoju 1996). V roku 1896 sa začalo s výstavbou trate z Lagosu smerom na sever k bohatej plošine Jos a do mesta Kano, v tom istom roku aj z Freetownu v Libérii do Pendembu. V roku 1909 sa začala výstavba železnice v Ghane z Akkry do Kumasi. V nemeckom Togu sa s výstavou železníc začalo v roku 1904 v Lomé (Baltzer 1916 in Van der Hall 1981). Briti však použili rôzny rozchod tratí v Sierra Leone (užší) vzhľadom na zlé financie v tejto kolónii (Olukoju 1996).

2 V roku 1923 bol uskutočnený prvý trans-saharský prechod automobilom a do roku 1940 sa automobilová doprava rozmohla aj v Západnej Afrike. Rýchlejšie sa rozvíjala v britskej ako francúzskej Afrike, už v 20. rokoch 20. storočia bolo len v Ghane a Nigérii dvakrát viac automobilov ako v celej francúzskej Západnej Afrike (Olukoju 1996).

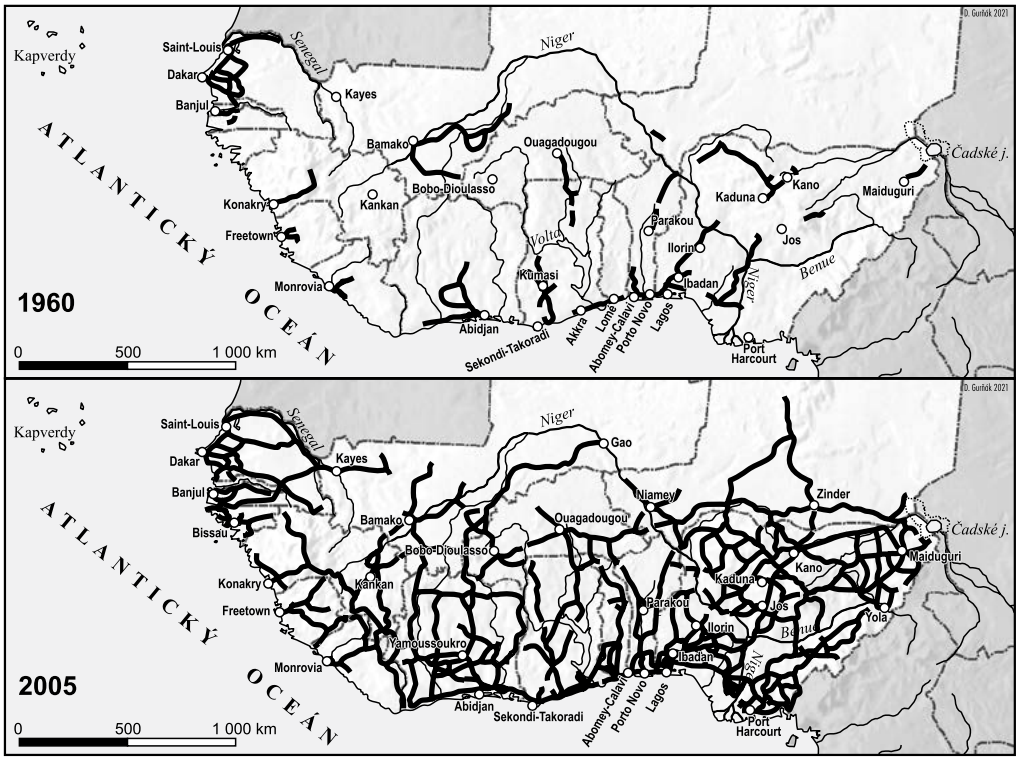

Obr. 49 *Hlavné spevnené a upravené cesty v Západnej Afrike v roku 1960 a 2005 (Josa, Magrinyà 2018)*

Po získaní nezávislosti niektoré železničné systémy prestali v dôsledku zlého riadenia alebo nedostatočnej údržby fungovať. Výraznou konkurenciou im bola aj cestná doprava, hlavne začiatok budovania diaľnic. Cestná sieť sa nemusela rozvíja nevyhnutne len pozdĺž koloniálnych línií (Jedwab et al. 2017), práve naopak vďaka nej sa začali prepájať a rozvíjať regióny, ktoré doteraz železnica obchádzala (obr. 49). Železničná doprava sa vo viacerých krajinách dostala do finančných ťažkostí a do súčasnosti sú v prevádzke len niektoré trate (obr. 50). Novovzniknuté krajiny sa začali sústreďovať na výstavbu svojich národných dopravných sietí. Napriek prílevu kapitálu vo forme zahraničnej pomoci a obrovskému potenciálu príjmov z poľnohospodárstva zameraného na pestovanie plodín a ťažby nerastných surovín väčšina nezávislých štátov Afriky rýchlo vstúpila do špirály zadlžovania a pomalého rastu. Na konci 70. rokov už bola Západná Afrika silne zadlžená, prispeli k tomu aj výkyvy na trhu s kakaom a ropná kríza. Štrukturálna pomoc v 80. rokoch nútila krajiny na viacerých miestach šetriť, čo viedlo k zníženiu výdavkov na infraštruktúru. Veľa ciest bolo znehodnotených v dôsledku nedostatočnej údržby. Krajiny ako Nigéria a neskôr Sierra Leone alebo Libéria zažili obdobia, kedy dlhotrvajúce vojenské konflikty nielenže zastavili výstavbu dopravnej siete, ale aj spôsobili devastáciu už existujúcej. Koniec 20. storočia teda možno označiť ako obdobie stagnácie a znehodnocovania dopravnej siete (Josa, Magrinyà 2018).

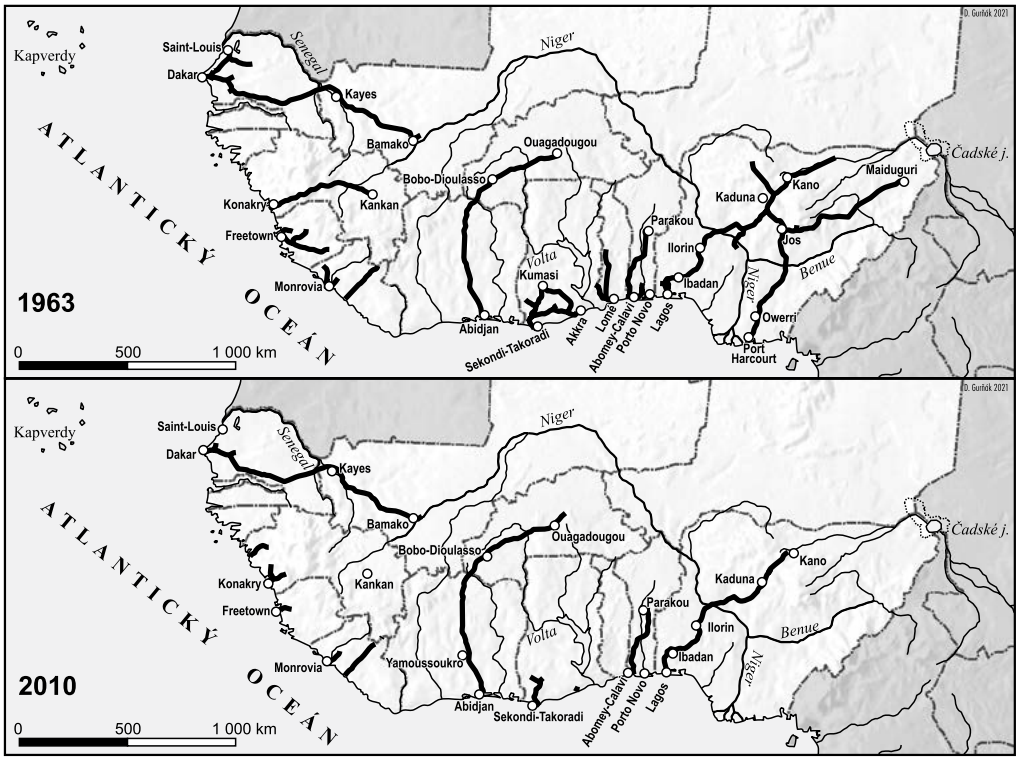

Obr. 50 *Železnice v prevádzke v Západnej Afrike v roku 1960 a 2005 (Josa, Magrinyà 2018)*

Od začiatku 21. storočia možno badať v Západnej Afrike snahu o postupné prepojenie regiónu, teda pristupuje sa čoraz viac k výstavbe ciest, ktoré prekračujú hranice krajín. Mnoho krajín investovalo za posledné desaťročia do svojich infraštruktúrnych sietí (Jedwab et al. 2017). Zatiaľ je však dopravná sieť Západnej Afriky nedostatočne rozvinutá a mnohé jej časti sú v zlom stave – prispieva k tomu nedostatočná údržba, slabá ochrana pred preťaženými nákladnými vozidlami, či časté prevádzkové poruchy. Kým však v minulosti bolo budovanie infraštruktúry otázkou koloniálnych alebo národných vlád, v súčasnosti sa zvyšuje účasť súkromného sektora, verejno-súkromných partnerstiev alebo zahraničných investorov, napr. Číny (Josa, Magrinyà 2018).

V súčasnosti funguje železničná doprava iba v Senegale, Mali, Burkine, Pobreží Slonoviny a Ghane, ďalej Benine a Nigérii. Dĺžka železničných spojení je však veľmi malá (necelých 10 000 km), jednotlivé krajiny majú len niekoľko sto kilometrov železníc v prevádzke, s výnimkou Nigérie, kde fungujúce železničné trate mali v roku 2018 dĺžku viac ako 3,5 tisíca km (Rail ISA 2020)[1] Možno konštatovať, že súčasný stav železníc sa len minimálne líši od roku 2010 na obr. 50. Ani rozchod železníc nie je zjednotený – v Benine, Burkine, Pobreží Slonoviny, Senegale a Togu majú trate rozchod 1000 mm, v Ghane 1067 mm. Tri krajiny používajú v rámci železničnej dopravy aj

1 Pre porovnanie, v roku 2019 bolo na Slovensku v prevádzke 3 629 km tratí (Rail ISA 2020).

štandardný rozchod 1435 mm, ale popri tom sa v nich nachádzajú aj staršie železnice s užším rozchodom – Guinea 1000 mm (asi 77 % železníc), Nigéria (viac ako 90 % železníc) a Libéria 1067 (asi 20 % železníc)(Rail ISA 2020, World Factbook 2020).

Cestná doprava je výrazne rozvinutejšia (obr. 49), pretože jej výstavba nepredstavovala až také veľké investície a bolo ju možné zaviesť aj do oblastí, kde by výstavba železničných tratí nebola možná. Napriek tomu sa dá len veľmi ťažko určiť, aká je dĺžka cestných komunikácií v Západnej Afrike z dôvodu nedostatku aktuálnych relevantných údajov. Na základe údajov z World Factbook 2020 a Štatistickej ročenky Afriky 2018 možno predpokladať, že v súčasnosti je v regióne viac ako 700 tisíc km cestných komunikácií. Avšak väčšina z nich nie je spevnená. Najvyšší podiel spevnených ciest sa nachádza na Kapverdách (približne 69 %) a v Senegale (asi 63 %). Vo väčšine krajín sa však podiel spevnených ciest pohybuje medzi 10 % až 35 %. Najnižší podiel spevnených ciest má Libéria (len asi 6 %). Hustota ciest je nízka, najhustejšiu cestná sieť majú Ghana a Kapverdy (asi 460 km a 335 km na 1 000 km²), najnižšiu Niger (15 km na 1 000 km²).[1] V tomto prípade je však nízka hustota komunikácií spôsobená nielen zaostalosťou krajiny, ale aj veľkou rozlohou púštnych oblastí, ktoré zaberajú veľký podiel štátu.

Letecká doprava sa v Západnej Afrike začala rozvíjať prepojením Francúzska s Dakarom v roku 1925, v britskej Západnej Afrike to bolo až v roku 1936 zriadením linky z Londýna cez Kano do Lagosu. Napriek rozvoju hlavne počas 2. svetovej vojny v neskorom koloniálnom období, letecká doprava v krajinách po získaní nezávislosti, hlavne v bývalých britských kolóniách takmer skolabovala, keďže krajiny sa pokúšali vytvoriť vlastné národné letecké spoločnosti. Naopak, bývalé francúzske kolónie v oblasti leteckej dopravy naďalej spolupracovali, čo im pomohlo prekonať viaceré problémy na začiatku nezávislosti (Ofori-Amoah 2020).

V súčasnosti každá krajina Západnej Afriky disponuje minimálne jedným letiskom so spevnenou pristávacou dráhou. V regióne je spolu 108 takýchto letísk, ďalších takmer 170 je bez spevneného povrchu. Najviac letísk so spevnenou pristávacou plochou sa nachádza v Nigérii (40), Nigeri (10), Kapverdách (9) a Senegale (9). Len Gambia disponuje iba jedným letiskom (World Factbook 2020), ale vzhľadom na jej malú rozlohu a prepojenosť so Senegalom je to pochopiteľné. Množstvo letísk je dané rozlohou krajiny (Nigéria, Niger), vyspelosťou krajiny (Senegal) ale aj špecifickými prírodnými podmienkami (ostrovné Kapverdy). Letiská v Lagose, v Akkre, pri Dakare a v Abuji patria medzi najvyťaženejšie osobnou dopravou nielen v Západnej Afrike, ale sú medzi 20 najvyťaženejšími letiskami v rámci celej Afriky. Lagos je dokonca medzi 10 najvyťaženejšími letiskami. Aj podľa prepravy tovarov sú uvádzané letiská medzi dvadsiatkou najvyťaženejších afrických letísk. Pridružujú sa k nim ešte letisko v Abidjane a v Port Harcourt (afraa.org 2020).

V Západnej Afrike je takmer 17 tisíc splavných vodných ciest (World Factbook 2020), väčšina na vyššie spomínaných riekach, ktoré sa na vodnú dopravu využívali aj

1 Pre porovnanie, v roku 2016 bolo na Slovensku 56 926 km cestných komunikácií, čo predstavovalo cestnú hustotu takmer 1161 km na 1000 km² rozlohy (World Factbook 2020).

v minulosti (Niger, Senegal, Volta a Ďalšie). Medzi najvýznamnejšie námorné prístavy podľa objemu prepravy patria Lagos v Nigérii, Abidjan v Pobreží Slonoviny, Tema v Ghane, Dakar v Senegale, Lomé v Togu a Cotonou v Benine (Debrie 2012). Významným riečnym prístavom je napríklad Koulikoro na Nigeri v Mali.

V roku 2012 prijali predstavitelia afrických krajín Program pre rozvoj infraštruktúry v Afrike (PIDA – Programme for Infrastructure Development In Africa), ktorý zahŕňa 51 cezhraničných programov určených na rozvoj dopravy, energetiky, informačno-komunikačných technológií ako aj dohovory pre medzinárodné využívanie vodných zdrojov (au-pida.org 2020a). V rámci tohto programu sú naplánované:

- pobrežný koridor Abidjan – Lagos (1052 km): modernizácia a zvýšenie prepravnej ciest rámci koridoru – výstavba šesťprúdovej diaľnice (južné oblasti krajín Pobrežie Slonoviny, Ghana, Togo, Benin a Nigéria) – tento úsek je súčasťou väčšieho koridoru Dakar – Lagos;
- multimodálny koridor Dakar – Niamey: modernizácia ciest v rámci koridoru (Senegal, Mali, Burkina, Niger) – tu ide o dobudovanie železničného prepojenia a zároveň skvalitnenie cestnej siete;
- multimodálny koridor Praia – Dakar – Abidjan: zlepšenie námornej dopravy medzi Kapverdami a kontinentálnymi krajinami a vytvorenie moderného informačného systému, ktorý spojí námornú dopravu s prístavom a cestným koridorom Abidjan – Dakar (Kapverdy a pobrežné krajiny od Senegalu po Pobrežie Slonoviny);
- multimodálny koridor Abidjan – Ouagadougou – Bamako: rekonštrukcia a modernizácia spojenia, ktoré utrpelo počas občianskej vojny v Pobreží Slonoviny;
- zlepšenie kapacity a služieb v prístavoch a letiskách všetkých úrovní – tento bod sa týka všetkých 15 krajín (au-pida. org 2011).

V súčasnosti je väčšina projektov vo fáze vypracovania plánov a zazmluvňovania finančnej podpory, vo výstavbe a sčasti aj v prevádzke je časť budovaného koridoru Abidjan – Lagos. Zlepšuje sa letisková a železničná (staničná) infraštruktúra vo viacerých pobrežných mestách Vo výstavbe je taktiež nigerský úsek transaharskej diaľnice (TAH2 – Alžír – Lagos), úsek od Alžíru po hranice Nigeru je už v prevádzke (au-pida. org 2020b).

Hoci región produkuje takmer také množstvo elektrickej energie, aké spotrebúva (obr. 46), krajiny nie sú plne elektrifikované. Trpia hlavne vidiecke oblasti, kde je často prístup k elektrickej energii veľmi zlý (obr. 51). Celkovo má prístup k elektrickej energii 56 % obyvateľstva Západnej Afriky. Najlepšie sú elektrifikované Kapverdy, kde v roku 2019 malo prístup k elektrickej energii 96 % obyvateľstva a Ghana (85%) (World Factbook 2020), naopak najhoršie elektrifikovaná je Libéria (12 % obyvateľstva). Zlá situácia je aj v Nigeri (14 %), Burkine (22 %) alebo Sierra Leone (26 %). V prípade Libérie a Sierra Leone je zlý stav elektrifikácie zapríčinený aj dlhým obdobím vojenských konfliktov. V mestách majú spravidla ľudia lepší prístup k elektrickej energii (87 % mestského obyvateľstva Západnej Afriky), aj keď aj tu bývajú problémy

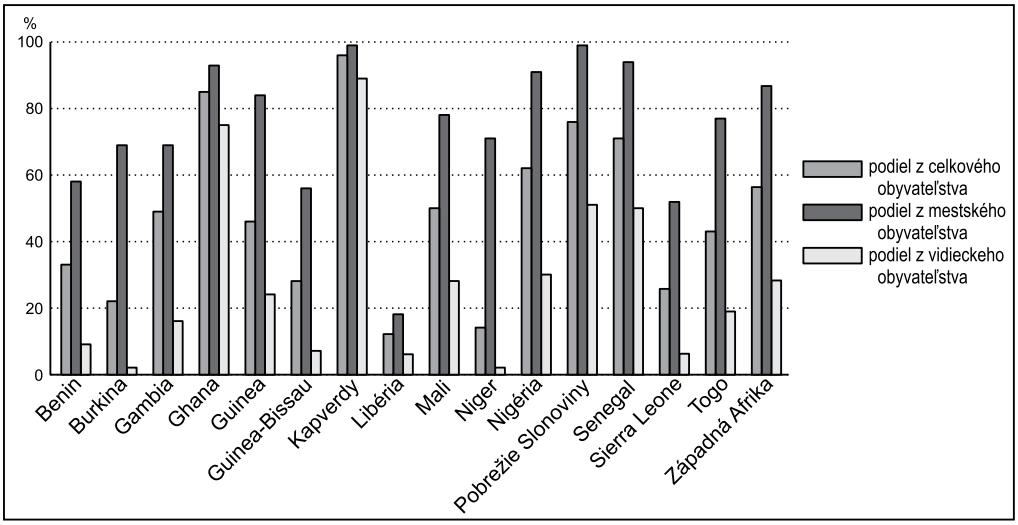

Obr. 51 *Podiel obyvateľstva s prístupom k elektrifikácii v roku 2019 (World Factbook 2020)*

ako nedostatočné rozvody alebo výpadky energie. Najviac elektrifikované mestá sú na Kapverdách a Pobreží Slonoviny (99 %), Senegale (94 %) a Nigérii (91 %). Naopak, najhorší prístup k elektrickej energii má mestské obyvateľstvo v Sierra Leone (52 %) a Guinei-Bissau (56 %). Zlá situácia je však na vidieku – najhoršie je na tom rurálne obyvateľstvo Burkiny a Nigeru (2 %), Sierra Leone a Libérie (6 %) a Guieny-Bissau (7 %). Najviac elektrifikovaný je vidiek na Kapverdách (89 %). Celkovo má v Západnej Afriky prístup k elektrickej energii 28 % vidieckeho obyvateľstva. V rámci programu PIDA je naplánované aj zlepšenie elektrifikácie regiónu (napr. pobrežný úsek Ghana – Nigéria, ktorý je síce elektrifikovaný, ale elektrifikácia je nepostačujúca vzhľadom k vysokej koncentrácii obyvateľstva, zlepšenie elektrického prepojenia Burkina-Niger-Togo-Benin-Nigéria a Pobrežie Slonoviny-Libéria-Sierra Leone-Guinea), ako aj posilnenie výroby elektrickej energie. Bolo naplánované vybudovanie hydroelektrárne Sambagalou na rieke Gambia (pre zásobovanie častí krajín Senegal, Guinea, Guiena-Bisssau a Gambia) a hydroelektrárne Kaleta na rieke Konkoure v Guinei (au-pida.org 2011). Taktiež sa plánuje výstavba transaharského plynovodu, ktorý povedie zo Španielska cez Alžírsko a Niger na juh Nigérie. Tento projekt je už vyhodnotený ako realizovateľný a pracuje sa na jeho štruktúrovaní. V súčasnosti je vo výstavbe elektrické prepojenie Pobrežie Slonoviny-Guinea a Ghana-Nigéria, hydroelektráreň Kaleta je už v prevádzke (au-pida.org 2020b).

Prvý telefón bol zavedený v roku 1879 v Senegale, bol to prvý telefón v Afrike vôbec. Do Saint-Luis v Senegale bol cez Madeiru zavedený aj prvý podmorský kábel. Od 30. rokov 20. storočia zažívali telekomunikačné služby v Západnej Afrike boom, hlavne vďaka príchodu rádia. V období získania nezávislosti bol pre lepší rozvoj telekomunikačnej infraštruktúry veľmi dôležitý vznik PANAFTEL-u (*Pan-African Telecommunication Network*) v roku 1962 a neskôr RASCOM-u (*Regional African*

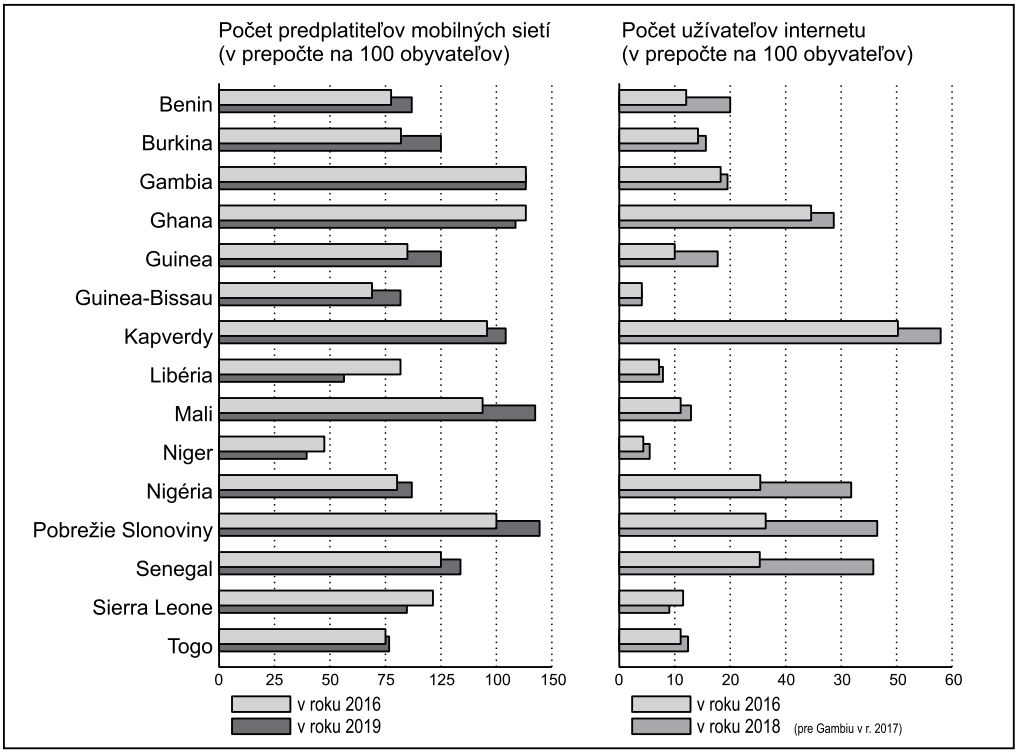

Obr. 52 *Prístup obyvateľstva k telekomunikačným službám v Západnej Afrike (African Statistical Yearbook 2018, World Factbook 2020)*

Satellite Communications System for the Development of Africa) v roku 1993. Obe organizácie vznikli v Západnej Afrike (v Dakare a v Abidjane), avšak ich úlohou bolo zabezpečiť kvalitné telekomunikačné služby (podmorské káble a satelity a ich prepojenie na pevninu) v celej Afrike (Ofori-Amoah 2020).

V prípade informačno-komunikačných technológií (IKT) má Afrika ako rozvíjajúci sa región veľké rezervy, ale badať jej zlepšovanie aj v tejto oblasti. Výrazne rastie používanie mobilných telefónov, ako aj internetu. Tu mimoriadny význam zohráva celková vyspelosť krajiny. Avšak hlavne v prípade používania mobilných telefónov sú už viaceré krajiny (Kapverdy, Pobrežie Slonoviny, Gambia, Ghana, Mali)[1] porovnateľné s európskymi krajinami (obr. 52). V prípade používania internetu zatiaľ krajiny výrazne zaostávajú, najlepšie postavenie majú ostrovné Kapverdy, kde v roku 2018 internet využívalo viac ako 58 % obyvateľov. Zlepšenie IKT infraštruktúry je taktiež zahrnuté aj v programoch PIDA (au-pida.org 2011).

1 V roku 2019 na Slovensku na 100 obyvateľov pripadalo 135,6 predplatiteľov mobilných sietí (World Factbook 2020). Množstvo predplatiteľov je spôsobené tým, že okrem súkromných telefónov je aj množstvo firemných telefónov. Niektoré krajiny (napr. Mali) kompenzujú nedostatočné pokrytie internetom väčším využívaním mobilných sietí.

3.5.6 Služby a cestovný ruch

V tejto kapitole sa zameriame na vybrané oblasti terciérneho sektora – cestovný ruch, školstvo a zdravotníctvo.

V porovnaní s vyspelými krajinami má Západná Afrika slabú zamestnanosť v oblasti služieb (45 % v roku 2017), služby sa taktiež malým podielom podieľajú na tvorbe HDP (55 % v roku 2017, obr. 39). Je to spôsobené tým, že krajiny sa zatiaľ stále sústreďujú na produkciu poľnohospodárskych plodín a ťažbu nerastných surovín, ktoré pre ne znamenajú dôležité položky v rámci exportu a teda aj prísun financií. Bohužiaľ terciér zostával v mnohých oblastiach podceňovaný (napr. v oblasti školstva a zdravotníctva), čo sa prejavuje v nedostatočnej vzdelanosti obyvateľstva, ako aj zdravotnej starostlivosti. Pritom ide o kľúčové oblasti, ktoré môžu napomôcť celkovému rozvoju krajiny. Cestovný ruch môže byť pre krajiny dôležitým zdrojom príjmov. Západoafrické krajiny majú v tomto smere veľký potenciál (predovšetkým prírodný, ale aj kultúrno-historický), ktorý však zatiaľ nie je dostatočne využitý. Problémom je aj nedostatočne rozvinutá infraštruktúra krajiny.

3.5.6.1 Cestovný ruch

Cestovný ruch v modernom ponímaní sa v Západnej Afrike viac začal rozvíjať až v neskoršom koloniálnom období a v období nezávislosti afrických krajín. V predkoloniálnom období išlo zväčša len o cestovanie v súvislosti s obchodom (napr. cesty karaván naprieč Saharou, plavby po riekach za účelom prepravy surovín a výrobkov), prípadne v krajinách, kde prevládal islam, o púte spojené s cestami do Mekky a Mediny. Európania sa po príchode do Západnej Afriky snažili región preskúmať – išlo teda skôr o objavné cesty, neskôr odľahlé oblasti navštevovali misionári, ktorí tu šírili kresťanskú vieru. V neskoršom koloniálnom období bola hlavne vo francúzskej Západnej Afrike snaha o priblíženie afrických krajín francúzskej verejnosti. V 20. rokoch 20. storočia uskutočnil André Citroën na rovnomennom automobile viacero expedícií z Alžírska do Západnej Afriky, v rokoch 1924 – 1925 dokonca cestu zo Západnej Afriky do Kapského mesta. Hoci tieto cesty slúžili hlavne o propagáciu automobilu, podarilo sa im podnietiť záujem o Západnú Afriku z hľadiska turizmu (Lucas 2013 in Ofori-Amoah 2020). Aj v počiatočnom období nezávislosti sa rozvíjal cestovný ruch skôr v bývalých francúzskych kolóniách (napr. Senegambii).

Západná Afrika patrí zatiaľ medzi „turistami neobjavené“ oblasti Afriky. V návštevnosti výrazne zaostáva za Severnou a Južnou Afrikou, hlavne Egyptom, Tuniskom, Marokom a Južnou Afrikou (Rogerson 2007). V súčasnosti však cestovný ruch nadobúda vo viacerých krajinách významné postavenie aj v tvorbe HDP, ale aj v množstve pracovných miest (obr. 53). Podľa Štatistických ročeniek Afriky 2018 a 2020 má cestovný ruch najväčší prínos pre Gambiu, kde vytvára 20 % HDP a zároveň takmer 17 % pracovných miest. Významné postavenie má aj v Senegale a Pobreží Slonoviny, tu však jeho podiel na hospodárstve znižuje skutočnosť, že ide o vyspelejšie krajiny,

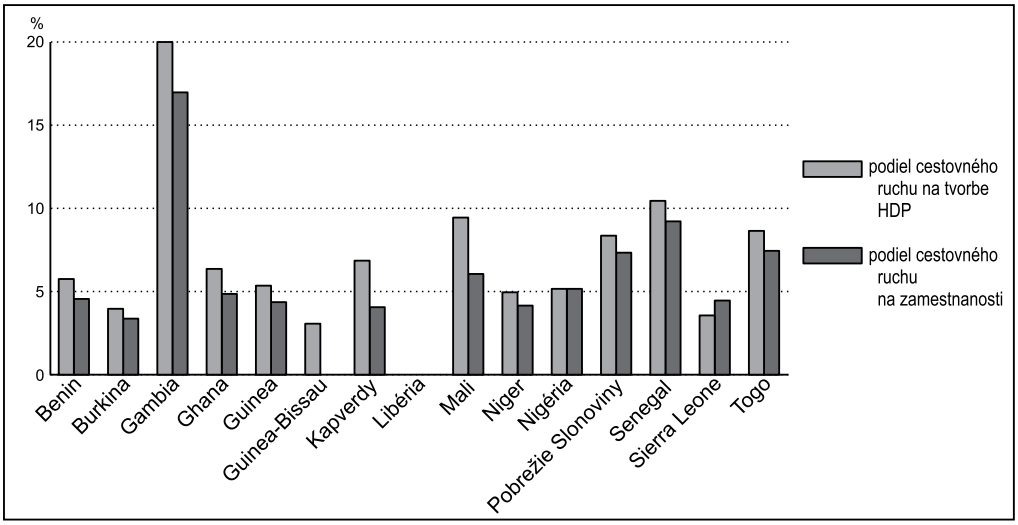

Obr. 53 *Podiel cestovného ruchu na tvorbe HDP a na zamestnanosti v roku 2017 (African Statistical Yearbook 2018, 2020). Údaje za Libériu a čiastočne za Guineu sú nedostupné, údaje pre podiel HDP sú pre Guineu-Bissau a Mali za rok 2016.*

ktoré majú aj iné odvetvia viac rozvinuté. Gambia profituje v oblasti cestovného ruchu hlavne z toho, že je úzko hospodársky prepojená so Senegalom a teda rozvoj iných odvetví nie je pre ňu až taký prioritný (nahrádza si to spoluprácou so Senegalom) a môže sa zamerať na rozvoj cestovného ruchu.

Krajiny sú pre západný svet atraktívne predovšetkým z hľadiska prírodných zaujímavostí (unikátna flóra a fauna), ale aj spôsobom života. Navštevované sú hlavne oblasti saván s voľne žijúcou divou zverou, avšak turisti navštevujú aj priľahlé púštne oblasti so zachovanými architektonickými pamiatkami okrajových púštnych sídiel. Osobité postavenie majú ostrovné Kapverdy s unikátnym sopečným reliéfom. V Západnej Afrike je pomerne bežný aj temný alebo *„dark"* turizmus, prípadne nostalgický turizmus. Týka sa hlavne Afroameričanov, ktorí prichádzajú do Západnej Afriky hľadať „svoje korene" – navštevujú miesta, odkiaľ pochádzajú ich predkovia prepravení do Ameriky ako otroci (Alderman 2013).

Počet turistov, ktorí prichádzajú do Západnej Afriky zo zahraničia neustále rastie, pritom ide spravidla o viacdňový turizmus. Najnavštevovanejšími krajinami sú Nigéria (1 530 tis. medzinárodných turistických príchodov v roku 2017), Senegal (1524 tis.), Ghana (1278 tis.) a Kapverdy (717 tis.) Do týchto 4 krajín smerovali takmer tri štvrtiny všetkých zahraničných turistov regiónu (obr. 54). Ghana, Senegal, Pobrežie Slonoviny zároveň zaznamenali aj najviac turistických prenocovaní, pričom výrazne dominovala Ghana, štvrtou v poradí bol Benin, ktorý predbehol Nigériu a Kapverdy. Prvé štyri krajiny pokrývali takmer 79 % všetkých turistických nocľahov v regióne (Štatistická ročenka Afriky 2018, 2020). Aj ďalšie krajiny majú dostatočný prírodný a kultúrny potenciál, aby boli navštevované, avšak nie sú ešte dostatočne vybavené ubytovacími a ostatnými turistickými službami.

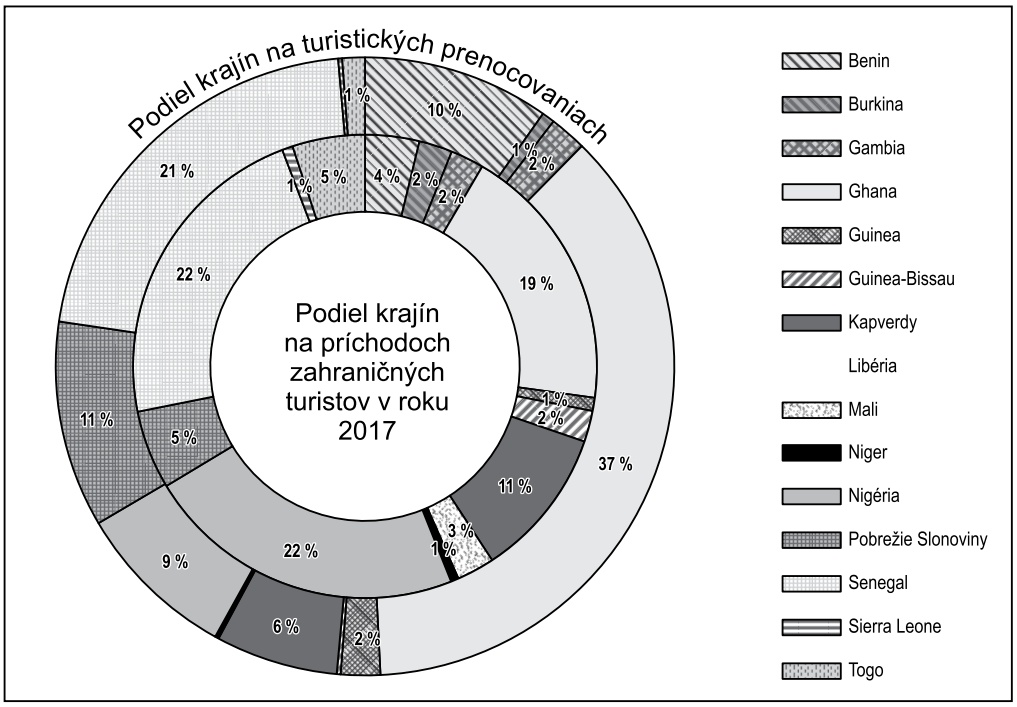

Obr. 54 *Podiel krajín na príchodoch zahraničných turistov v roku 2017 a na turistických prenocovaniach (African Statistical Yearbook 2018, 2020). Údaje za Libériu sú nedostupné, údaje pre Guineu-Bissau a Mali sú za rok 2016.*

V regióne sa nachádza 7 prírodných, 21 kultúrnych a 1 zmiešaná pamiatka Svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO. Najviac pamiatok sa nachádza na území Senegalu. Guinea-Bissau, Libéria a Sierra Leone nedisponujú žiadnymi takýmito pamiatkami. Dve prírodné pamiatky sú transhraničné – Mount Nimba sa nachádza na hranici Guiney a Pobrežia Slonoviny, komplex W-Arly-Pendjari zahŕňa tri národné parky v krajinách Benin, Burkina a Niger. Ide o veľkú časť sahelskej savany so zachovanou vegetáciou vrátane trávnatých porastov, zalesnenej savany a galériových lesov. Toto územie je zároveň útočiskom pre divé zvieratá, ktoré sú v Afrike ohrozené (WHC UNESCO 2020r). Ďalšie prírodné pamiatky sa nachádzajú v Pobreží Slonoviny a Senegale (WHC UNESCO 2020s). Kultúrne pamiatky sa viažu na rôzne historické obdobia a národy a ich kultúry Západnej Afriky, napríklad pamiatka Doroula v Burkine odkazuje na metalurgickú históriu regiónu siahajúcu až do 8. storočia pred n. l., najstaršie Kamenné kruhy v Senegambii pochádzajú z 3. storočia pred n. l (WHC UNESCO 2020a,o). Tradičné obydlia Ašanté v Ghane odkazujú na vrcholné obdobie tejto civilizácie, významnými sú aj kráľovské paláce Abomey v Benine (WHC UNESCO 2020c,n). Viaceré pamiatky pochádzajú aj z neslávne známych období západoafrickej histórie – prvých stretov Európanov so Západnou Afrikou, kedy začal prekvitať obchod s otrokmi (napr. historické centrum Ribeira Grande na Kapverdách alebo pevnosti a hrady Volty a Veľkej Akkry v Ghane, WHC UNESCO 2020d,h). Uni-

kátnou pamiatkou je zmiešaná (prírodná aj kultúrna) pamiatka Útesy Bandiagara (Zem Dogonov) v Mali, ktorá má geologický, archeologický a etnologický význam (WHC UNESCO 2020f).

Bohužiaľ až 6 pamiatok sa zároveň nachádza na Zozname pamiatok v ohrození, čo je povážlivé množstvo, keďže celkovo sa vo svete nachádza 53 pamiatok v ohrození. Ide pri tom o 3 kultúrne a 3 prírodné pamiatky. Na zozname v ohrození sa ocitli predovšetkým v dôsledku necitlivej ľudskej činnosti, ktorá ich priamo ohrozuje. V prípade prírodných pamiatok ide hlavne o pytliactvo, ťažbu nerastných surovín a dreva, či nelegálnu pastvu, kultúrne pamiatky zase ohrozuje veľmi silná urbanizácia, či nevhodné úpravy pamiatok.[1]

3.5.6.2 Zdravotníctvo a ochrana zdravia

Zdravotnícka starostlivosť je oblasť, kde má Západná Afrika ešte veľmi veľké nedostatky. Vysoký počet obyvateľstva, preľudnenosť v urbánnych oblastiach, odľahlosť mnohých rurálnych oblastí, nízka rozvinutosť ekonomík, slabá infraštruktúra, ale aj konzervatívnosť v určitých oblastiach (náboženstvo), či nerovnosť pohlaví – to všetko mimoriadne sťažuje zdravotnícku starostlivosť, respektíve prístup k nej pre široké vrstvy obyvateľstva, predovšetkým pre najchudobnejších.

Moderná medicína sa začala v Západnej Afrike rozvíjať až počas neskoršieho koloniálneho obdobia a aj vtedy bola určená skôr obyvateľstvu z Európy. Pôvodné obyvateľstvo sa liečilo len tradičnými postupmi založenými na využívaní liečivých bylín, častí zvierat, pomocou rôznych šamanských praktík a využívaním miestnych náboženstiev. Avšak, napríklad o prevencii pred niektorými nákazlivými chorobami malo viac vedomostí ako Európania (Box 19). Potreba modernej medicíny a zdravotníckej starostlivosti bola nutná vzhľadom na množstvo ochorení, ktoré sa v jednotlivých oblastiach ľahko šírili. Vo vlhkých oblastiach, prípadne blízko vodných tokov išlo hlavne o maláriu, riečnu slepotu, schistosomiázu, žltú zimnicu. Okrem nich sa v regióne vyskytovala horúčka Lassa, horúčka dengue. Častá bola tuberkulóza, detská obrna, osýpky a rubeola, kiahne, týfus. Po získaní nezávislosti bolo nutné urýchliť zlepšenie stavu zdravotníckej starostlivosti v regióne. Aj vzhľadom na rýchly rast obyvateľstva v Západnej Afrike a teda hrozbu rýchlej nákazy, v roku 1974 vyvinula Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) značné úsilie pre zavedenie očkovania detí v najchudobnejších

1 Ide o pohorie Nimba (na Zozname pamiatok v ohrození (ZPO) od roku 1992) na hranici Pobrežia Slonoviny a Guiney, kde z jednej strany masívu prebieha ťažba nerastných surovín. Lesy a vysoko položené lúky zároveň ohrozujú požiare, ktoré vznikajú, keď obyvateľstvo žijúce v tesnej blízkosti od rezervácie, získava pôdu a pasienky tradičným spôsobom – likvidáciou nevhodných porastov ohňom. Fauna je zároveň predmetom veľmi intenzívneho pytliactva. Národný park Niokolo-Koba (ZPO od 2007), na brehu rieky Gambia s galériovými lesmi a savanami je ohrozovaný pytliactvom, ale aj okolitým tlakom urbanizácie a poľnohospodárstva. Prírodná pamiatka pohorie Aïr a Ténéré v Nigeri bola zapísaná do Zoznamu pamiatok v ohrození v roku 1992 kvôli politickej nestabilite krajiny a rozporom medzi obyvateľmi. Ohrozuje ju hlavne pytliactvo a nelegálna pastva. Kultúrne pamiatky v ohrození sa všetky nachádzajú v Mali. Ide o historické časti miest Djenné (ZPO od 2016) a Timbuktu (ZPO v období 1990-2005 a od 2012) a hrobka v meste Gao (ZPO od 2012). Všetky tri pamiatky sú unikátne svojou architektúrou a ohrozované veľkým tlakom urbanizácie, ale aj nevhodnými opravami ich niektorých častí s použitím nevhodných materiálov alebo postupov, pričom sa narušila ich autenticita (WHC UNESCO 2020j,k,b,l,p,q).

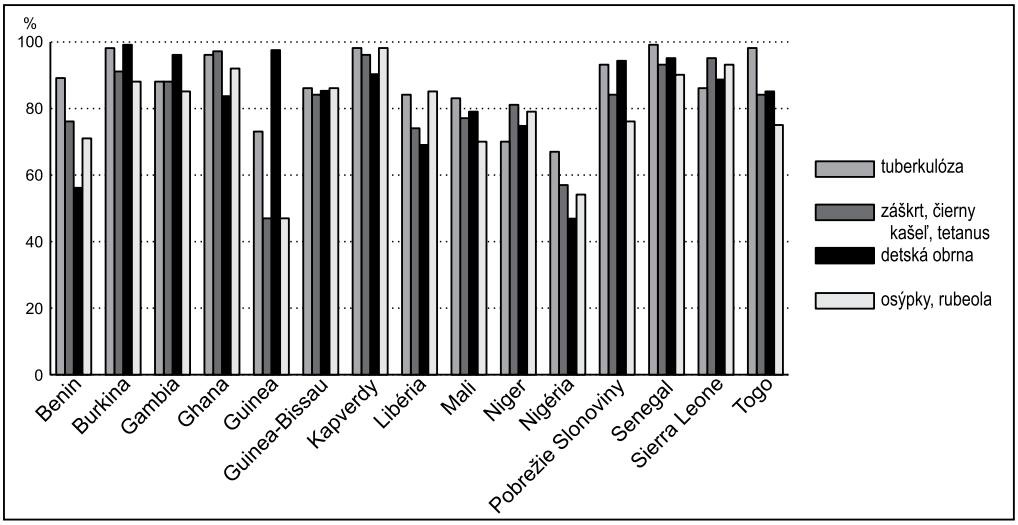

Obr. 55 *Zaočkovanosť detí v roku 2019 (African Statistical Yearbook 2020). Údaje zaočkovanosti proti obrne sú z rokov 2011 (Benin, Guinea), 2012 (Niger), 2013 (Gambia, Mali, Sierra Leone), 2015 (Guinea-Bissau, Libéria), 2016 (Burkina, Pobrežie Slonoviny), 2017 (Ghana, Senegal, Togo), 2018 (Kapverdy).*

krajinách sveta. Vo vyspelých krajinách mnohé ochorenia vďaka vakcinácii vymizli, no v chudobných regiónoch zatiaľ ešte pretrvávajú.

V súčasnosti vo väčšine krajín Západnej Afriky prikladajú očkovaniu veľký význam a v mnohých krajinách je zaočkovanosť detí vysoká (obr. 55, Štatistická ročenka Afriky 2020). Najlepšie výsledky v tomto ohľade dosahujú Kapverdy a Senegal, kde bola proti uvedeným 6 chorobám zaočkovanosť detí v roku 2019 vyššia ako 90 %. Paradoxne najhoršie sa javí ekonomicky najsilnejšia krajina v regióne – Nigéria, kde zaočkovanosť nie je ani 60 %, len v prípade očkovania proti TBC dosahuje hodnoty 67 %.

Výskyty všetkých nákazlivých chorôb sú v súčasnosti evidované a prísne lokalizované, aby sa nezopakovala situácia z roku 2014, kedy v Západnej Afrike prepukla epidémia eboly. Podľa údajov WHO sa v regióne sporadicky vyskytujú ohniská nákazy žltej zimnice (Nigéria, Guinea, Mali, Senegal) a horúčky Lassa (Nigéria, Sierra Leone).[1]

Mnohé ochorenia je ťažké zvládať aj kvôli tomu, že v regióne je nedostatočne rozvinutá zdravotnícka infraštruktúra. Viac ako 80 % infraštruktúry (zdravotníckych centier, nemocníc a prenatálnych a neonatálnych zariadení) Západnej Afriky je sústredených v Nigérii (obr. 56). V ostatných krajinách platí, že viac zdravotníckej infraštruktúry je sústredenej na pobreží, kde je aj vyššia koncentrácia miest. Rurálne oblasti a vnútrozemské oblasti (severné časti pobrežných štátov, Mali, Niger, Burkina) sú vybavené výrazne slabšie, dostupná zdravotnícka starostlivosť je často vzdialená desiatky kilometrov. Po kríze eboly v roku 2014, ktorá ešte viac ukázala závažné nedostatky zdravotníctva v regióne, viaceré krajiny začali masívne investovať do zdravotníctva – príkladom sú Libéria a Sierra Leone (west-africa-brief.org 2019).

1 výskyt je uvedený za roky 2019, 2020 podľa údajov WHO (2020a,b).

BOX 19 Ochorenia a očkovania

Určitú ochranu proti kiahňam poznali obyvatelia Západnej Afriky už pred koloniálnym obdobím. Európania sa o tejto metóde nazývanej inokulácia (z latinského „štepiť", neskôr sa používal pojem variolácia) dozvedeli od otrokov, ktorí ju podstúpili. V podstate išlo o infikovanie rany zdravého človeka maličkou dávkou suchého hnisu z kiahní infikovaného človeka. Táto metóda bola známa aj v Číne už na konci 10. storočia, niektoré pramene udávajú, že dokonca skôr (historyofvaccines.org 2020). Išlo o riskantnú metódu, ale pokiaľ aj takto infikovaný človek ochorel, spravidla mal ľahší alebo ľahký priebeh choroby a navyše získal celoživotnú imunitu voči kiahňam. Táto metóda bola rozšírená v celej Západnej Afrike od Senegalu až po Nigériu, avšak existujú o nej záznamy aj z iných afrických regiónov. Používala sa vo Východnej aj Južnej Afrike, napr. Zimbabwe, Mozambiku, Somálsku, Etiópii. Otroci, ktorí podstúpili inokuláciu boli zároveň oveľa viac cenení na trhu, pretože boli voči kiahňam odolní (Herbert 1975). Očkovanie, ako ho poznáme dnes, bolo vyvinuté na podobnom princípe aj vďaka Edwardovi Jennerovi, britskému lekárovi, ktorého práca (na prelome 18. a 19. storočia) predstavovala prvý vedecký pokus o kontrolu infekčnej choroby zámerným použitím očkovania (Riedel 2005) .

Napriek tomu, že drvivá väčšina detí vo vyspelom svete je zaočkovaná proti obrne, záškrtu, čiernemu kašľu, osýpkam a tetanu, tuberkulóze, v Afrike sa moderným spôsobom začalo plošne očkovať až po roku 1974 vďaka úsiliu Svetovej zdravotníckej organizácie a jej Rozšírenému programu imunizácie (EPI – Expanded Program of Immunization). Od 1988 (v širšom meradle od roku 2001) sa začalo očkovanie proti osýpkam, v roku 1988 proti obrne. Proti ďalším chorobám boli očkovania spočiatku len lokálne, spravidla v rizikových regiónoch, takže napríklad zaočkovanosť proti tetanu, záškrtu a čiernemu kašľu nedosahovala v Afrike ani 50 %. Podľa výsledkov z preskúmania Rozšíreného programu imunizácie z roku 1998 bol vytvorený Regionálny strategický plán EPI, ktorý bol zameraný na obdobie 2001-2005 s cieľom znížiť prostredníctvom očkovania riziko obrny, hepatitídy B, žltej zimnice, tetanu a meningitídy v afrických krajinách (Arevshatian et al. 2007). Výrazne nápomocné pri plošnom očkovaní afrických detí boli, aj sú humanitárne tímy. Pôsobia hlavne v rurálnych oblastiach, kde spolupracujú s miestnymi komunitnými a náboženskými lídrami, aby ich presvedčili o prospešnosti očkovania. Okrem toho bývajú v Afrike organizované Národné očkovacie dni, počas ktorých dobrovoľníci humanitárnych tímov očkujú deti v nemocniciach a zdravotníckych centrách, v lokálnych vládnych úradoch, kostoloch, mešitách a trhoviskách a dopravujú vakcíny aj do odľahlých oblastí.

Očkovanie je mimoriadne dôležité aj v utečeneckých táboroch, kde je sústredených veľa ľudí pochádzajúcich spravidla z veľmi chudobných pomerov. Mnohé choroby, ktorým sa dá predísť očkovaním, ako napr. žltá zimnica, osýpky, či meningitída, sa totiž veľmi rýchlo šíria hlavne medzi podvyživenými a slabými ľuďmi, ktorí navyše žijú v zlých podmienkach bez základnej sanity (Gellety 2014a).

Popri rôznych prekážkach, ako sú nízka hustota zdravotníckych zariadení v rurálnych oblastiach, slabá, či neexistujúca starostlivosť v slumoch, či nedostatočná infraštruktúra, očkovanie sťažuje aj postoj časti obyvateľstva. Príkladom je Nigéria, kde v jej severných moslimských štátoch kampaň podporujúca očkovanie proti obrne narazila na prudký odpor. Primárnym zdrojom odporu bolo presvedčenie, že očkovanie je kontaminované vírusom HIV alebo je navrhnuté tak, aby spôsobovalo neplodnosť dievčat a umožňovalo tak kontrolu populácie. Očkovanie sa v tejto oblasti výrazne spomalilo, čo však viedlo k tomu, že v roku 2006 bolo z 309 všetkých svetových prípadov obrny 245 diagnostikovaných práve v Nigérii. Navyše sa nové prípady objavili aj v krajinách, ktoré už predtým WHO vyhlásila za krajiny bez obrny. Tieto kmene vírusu boli sledované a uvažovalo sa o tom, že pravdepodobne k nákaze došlo počas púte do Mekky. Obavy o bezpečnosť očkovania tak ohrozili nielen úspech kampane na potlačenie obrny v nigérijských oblastiach, ale aj ďalšie oblasti sveta (Adams, Salter 2007).

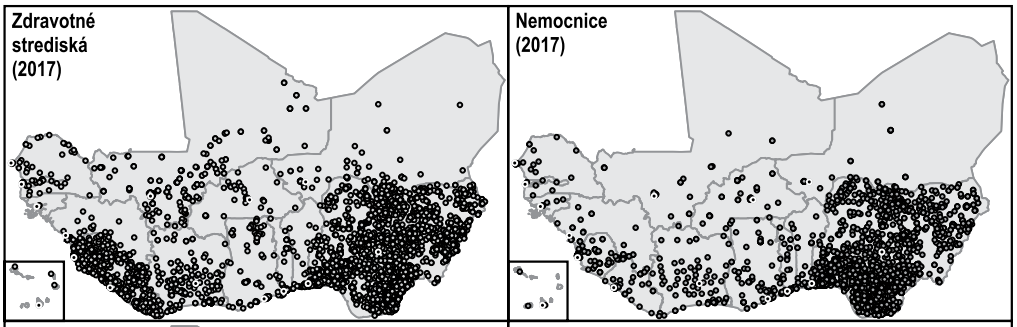

Počet (v r. 2017)	Nemocníc	Obyvateľov (v tis). na 1 nemocnicu:
Benin	52	214,9
Burkina	35	548,4
Gambia	4	525,1
Ghana	125	230,7
Guinea	23	552,9
Guinea-Bissau	7	265,9
Kapverdy	3	182,1
Libéria	54	87,6
Mali	37	501,1
Niger	27	795,5
Nigéria	5 107	37,4
Pobrežie Slonoviny	80	303,7
Senegal	19	834,2
Sierra Leone	99	76,3
Togo	35	222,8

Obr. 56 *Rozmiestnenie zdravotníckych zariadení v západnej Afrike (podľa Global Healthsites Mapping Project 2017)*

Zatiaľ je však počet lekárov, zdravotných sestier a pôrodných asistentiek vzhľadom na počet obyvateľov veľmi malý. V počte lekárov dominujú Kapverdy (v rokoch 2014 – 2016 tu na 10 000 obyvateľov pripadalo necelých 8 lekárov), avšak vo všetkých ostatných krajinách je toto číslo výrazne nižšie a nepresahuje 5 lekárov na 10 tisíc obyvateľov.

Najhoršia je situácia v Togu, kde v rokoch 2014 – 2016 na 10 tisíc obyvateľov pripadalo len 0,3 lekára (obr. 57). Ďalší zdravotnícky personál je početnejší, najviac zdravotných sestier a pôrodných asistentiek na 10 tisíc obyvateľov má Ghana (19), Nigéria (18), Gambia (15,5). Najhoršia situácia je zatiaľ v Libérii, kde na 10 tisíc obyvateľov pripadá jedna zdravotná sestra alebo pôrodná asistentka. Pre porovnanie, v rovnakom období na Slovensku na 10 tisíc obyvateľov pripadalo asi 34 lekárov a 60 zdravotných sestier, aj to sa ukazuje ako nepostačujúce (aj mimo pandémie COVID 19).

Avšak nemožno tvrdiť, že všetky zdravotnícke zariadenia v Západnej Afrike sú na slabej úrovni. Aj tu sa nachádzajú pracoviská, kde je poskytovaná špičková starostlivosť. Napriek tomu, že región patrí medzi najchudobnejšie oblasti sveta, uskutočňujú sa tu rôzne komplikované zákroky. Príkladom sú operácie srdca, ktoré boli v Západnej Afrike uskutočnené už v roku 1964 v Ghane, 1974 v Nigérii. Do roku 1983 ich bolo v Pobreží Slonoviny uskutočnených 300, v Senegale bola uskutočnená v roku 1995 (Edwin et al. 2011). Operačné zákroky sú však poskytované prevažne v mestských nemocniciach, ktorých je zatiaľ v regióne nedostatok. Krajiny majú značné nedostatky v oblasti dopravnej infraštruktúry, ako aj nedostatok odborne zaškolených zdravotníc-

kych pracovníkov, preto veľa aj jednoduchších operácií je možné vykonávať len v obmedzenom počte pracovísk. V roku 2015 bolo v regióne 1 579 nemocníc schopných uskutočniť aspoň základné chirurgické zákroky, avšak vzhľadom na počet obyvateľov je to malá (1 nemocnica na viac ako 220 tisíc obyvateľov). Veľa obyvateľov navyše žije v odľahlých oblastiach, kde je často aj primárna zdravotnícka starostlivosť veľmi zle dostupná (Juran 2018).

Situácia je komplikovaná hlavne vo vnútrozemských oblastiach regiónu, v odľahlých oblastiach Senegalu, Burkiny, Mali, Nigeru, ale aj v severovýchodnej Nigérii. To sú oblasti, ktoré sú osídlené predovšetkým nomádskym obyvateľstvom. V prípade nomádskeho pastierskeho obyvateľstva je oveľa častejšia dojčenská úmrtnosť práve kvôli nedostatku zdravotníckej starostlivosti, avšak menej častá je detská podvýživa. Ľahko sa šíri malária, alebo iné ochorenia, ktoré sú prenášané hmyzom (ktorého sa v okolí dobytku nachádza veľa), ako aj sexuálne prenosné choroby z dôvodu nedostatočnej liečby. Slabá je zaočkovanosť obyvateľstva. Primárna zdravotnícka starostlivosť by mohla byť riešená špeciálnymi mobilnými jednotkami, ktoré by sa presúvali spoločne s nomádskymi komunitami, avšak v prípade nomádskeho obyvateľstva je častá nedôvera voči všetkému, čo nepochádza z ich komunity. Preto by bolo lepším riešením vyškoliť pre primárnu zdravotnícku starostlivosť priamo niektorých členov komunity (Sheik-Mohamed, Velema 1999).

Naďalej pretrváva okrem nedostatočnej zdravotníckej starostlivosti aj problém s nedostatočnou hygienou, zlým prístupom k pitnej vode, či kanalizácii (Box 14). V regióne žije veľké množstvo nakazených vírusom HIV v roku 2019 to bolo viac ako 3,38 milióna obyvateľov (Word Factbook 2020). Situáciu v zdravotníctve komplikujú aj niektoré tradície, ktoré v krajinách Západnej Afriky pretrvávajú – sú to napríklad ženská obriezka, skoré detské sobáše alebo veľmi skoré pôrody.[1] Zatiaľ je slabé aj používanie moderných metód antikoncepcie, čo vedie aj k vysokej miere plodnosti adolescentov.

V Západnej Afrike podobne ako v ďalších oblastiach kontinentu je zdravotníctvo spoplatnené. Tento systém financovania bol odporučený krajinám v 80. rokoch v rámci štrukturálnej pomoci, kedy krajiny museli znížiť svoje verejné výdavky. Kontroverzná bola aj Iniciatíva Bamako z roku 1987, ktorá predpokladala, že ak sa bezplatne získané lieky od organizácie UNICEF budú predávať za minimálne poplatky, vytvorí sa fond, ktorý pomôže finančne pokryť primárnu zdravotnícku starostlivosť (Yates 2019). Avšak takýto systém financovania viedol k ešte väčšiemu znevýhodneniu najchudobnejšieho obyvateľstva, ktoré je zároveň najrizikovejšou skupinou v prípade šírenia nákazlivých chorôb. Preto mnohé krajiny od takéhoto prístupu postupne upúšťajú. Napríklad v Burkine, Mali, Nigeri, Sierra Leone došlo k zrušeniu poplatkov pre tehotné ženy, deti do 5

1 V rokoch 2015 – 2017 bolo podiel žien vo veku 15 – 49 rokov, ktoré podstúpili ženskú obriezku, v Guinei 97 %, V Sierra Leone 86 %, V Mali 86 % a v Burkine 76 %. Tu treba podotknúť, že obriezka veľmi často nebýva vykonávaná v zdravotníckych zariadeniach, ale len v domácich alebo doslova poľných podmienkach, s minimálnou hygienou a len s primitívnymi nástrojmi. Skoré sobáše a pôrody sú časté v Nigeri, Nigérii, Mali, Guinei. V roku 2017 bolo v Nigérii 18 % žien vo veku 20-24 rokov, ktoré sa vydávali mladšie ako 15 rokov, v Mali a Nigeri bolo 22 % žien v rovnakom veku, ktoré prvý-krát porodili mladšie ako 16 rokov (africanhealthstats.org 2017).

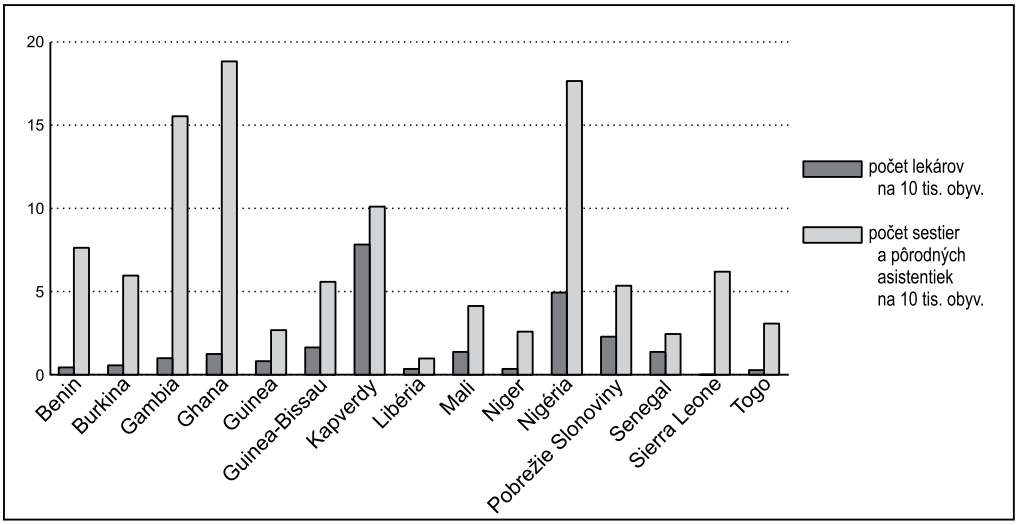

***Obr. 57** Priemerný počet zdravotníckeho personálu na 10 tisíc obyvateľov v období 2014-2016 (WHO 2018). Údaje o lekároch pre Sierra Leone sú nedostupné.*

rokov a najstaršie obyvateľstvo, v niektorých oblastiach (napr. v Mali) sú niektoré lieky určené na liečbu vybraných chorôb (napr. malárie) zadarmo. Na celom kontinente postupne pribúdajú krajiny, kde sa zavádza všeobecné zdravotné poistenie, v Západnej Afrike je to Ghana.

V súčasnosti financie do zdravotníctva v Západnej Afrike pochádzajú z verejných, externých aj súkromných zdrojov. V roku 2001 sa v Abuji všetky africké krajiny zaviazali, že budú vyčleňovať 15 % svojich verejných rozpočtov na zdravie, zatiaľ sa to však krajinám Západnej Afriky nedarí, hoci je za posledné obdobie vidieť aj v tejto oblasti pozitívny posun. Určitým mementom pre krajiny bola epidémia eboly v roku 2014, ktorá potvrdila, že investície do zdravotníctva sú nutné. Hlavne na príklade Sierra Leone možno vidieť, že krajina sa snaží ciele z Abuji napĺňať. Externé zdroje pochádzajú z rôznych nadácií a sú určené predovšetkým na riešenie populačnej politiky, problému HIV a základných zdravotných programov. Súkromný sektor má tiež veľký význam, ide o finančné dary súkromných osôb a organizácií a tiež o priame platby, teda poplatky za zdravotnícku starostlivosť(ESTA&OSHD 2013).

3.5.6.3 Školstvo a vzdelávanie

Pred príchodom Európanov vzdelávanie v Západnej Afrike prebiehalo neformálnym spôsobom v domácom prostredí, kde sa skúsenosti predávali z generácie na generáciu. Učiteľmi boli rodičia, starí rodičia, prípadne starší súrodenci. Zručnosti pre remeslá, či obchod boli vyučované na podobnej báze, akú malo v našich podmienkach učňovstvo. Deti a mladí ľudia boli vzdelávaní v zmysle noriem, náboženstva, tradícií a hodnôt jednotlivých spoločností. Prechody do dospelosti, prípadne zavŕšenie vzdelávania sprevádzali vo viacerých kultúrach mnohé rituály. Formálnejší spôsob vzdeláva-

nia bol introdukovaný do Západnej Afriky zo severu vplyvom islamu, hlavne v období rozkvetu ríš Šonghai, Mali a Ghana. Napríklad mesto Timbuktu bolo v 13. až 17. storočia centrom moslimského vzdelávania. Úpadok moslimského systému vzdelávania nastal po páde ríše Šonghai (Ofori-Amoah 2020).

Západné formálne vzdelávanie začalo v Západnej Afrike príchodom Európanov. Prvé dve školy boli v roku 1529 založené na Zlatonosnom pobreží v Elmine a Christiansburgu. Primárnym dôvodom bola christianizácia miestneho obyvateľstva a jeho vzdelanie ako tlmočníkov pre potreby európskych obchodníkov (Antwi 1992 in Pinto 2019). Väčšie rozšírenie západného školstva nastalo počas koloniálneho obdobia hlavne vďaka práci misionárov. Školy záviseli od vierovyznania misionárov, ako aj od koloniálneho územia. Iný systém vzdelávania bol zavedený v britských, francúzskych, portugalských a nemeckých kolóniách. Hoci boli vzdelávacie systémy v kolóniách inšpirované materskou koloniálnou krajinou, žiadny koloniálny systém nebol rovnocenný s jeho prototypom, Zámerom nebolo „vychovávať“ národy, ale rozšíriť jazyk a politiku kolonizátora (Lawson 2016c).

V britských kolóniách boli prvé školy rímskokatolícke v Ghane (vznikali v rokoch 1820 – 1881) a protestantské v Nigérii (1860 – 1899). Boli určené chlapcom aj dievčatám a prevaha škôl bola základná. Necirkevné školy vznikali neskôr (prvá škola pre chlapcov bola otvorená v roku 1909 a pre dievčatá v roku 1927 – obe v Lagose; Davis 1946) a bolo ich podstatne menej. Briti uprednostňovali misijné školy, pretože to bolo finančne výhodnejšie. Tieto školy boli financované z misijných zdrojov (Lawson 2016a). Misie mali značnú slobodu v tom, ako riadili školy, prijímali učiteľov, učili náboženstvo a prispôsobovali učebný obsah miestnym podmienkam. Celkovo bol vzdelávací systém decentralizovaný. Ďalej sa vyučovanie na prvom stupni základných škôl uskutočňovalo v miestnej ľudovej reči s vyučovacím jazykom anglickým (Cognenau, Moradi 2014). Aj vo francúzskych kolóniách prvé západné vzdelanie bolo šírené prostredníctvom misií. Prvé školy vznikli v Senegale v rokoch 1847 a 1895, ďalšie začali vznikať od roku 1896 v Nigeri, Guinei, Pobreží Slonoviny a Dahomey (Benine). Verejné školy v zmysle francúzskych verejných škôl boli zakladané až po roku 1900 (Lawson 2016b). Francúzska ideológia zameraná na asimiláciu – aby sa z Afričanov stali Francúzi, považovalo sa vzdelanie za kľúčové. Školy nemohli fungovať bez povolenia vlády, museli zamestnávať učiteľov certifikovaných vládou a riadiť sa vládnymi učebnými osnovami a francúzština bola jediným vyučovacím jazykom. Zákon o odluke medzi štátom a cirkvami z roku 1905 obmedzil činnosť misijných škôl a štát sa stal hlavným poskytovateľom vzdelávania (Cogneau, Moradi 2014). V Togu, ktoré bolo nemeckou kolóniou, vznikla prvá misijná škola v roku 1847, vyučovalo sa v miestnych jazykoch, v ktorých sa misionári vzdelávali. Nemčina bola zahrnutá do osnov až na konci 10. rokov 20. storočia, ale výučba v materskom jazyku sa nepotláčala. Po porážke Nemecka v 1. svetovej vojne prešlo Togo pod správu Británie a Francúzska, čím bol nemecký vplyv v krajine odstránený (Lawson 2016d).

Verejné stredné školy začali vznikať v britských kolóniách až od 30. rokov (1930 v Ghane a 1935 v Nigérii), pretože kolonizátori venovali väčšiu pozornosť len školám, ktoré vychovávali kádre pre správu a obchod. Stredné školstvo sa začalo viac rozši-

rovať po 2. svetovej vojne, keď aj africké kolónie zaznamenali väčší rozvoj ďalších odvetví hospodárstva a vzrastala potreba nových odborníkov. Zároveň krajiny postupne získavali väčšiu mieru autonómie a obyvateľstva sa viac angažovalo. Viac začali vznikať aj prvé vysoké školy, hoci prvá vysoká škola vznikla už v roku 1877 v Sierra Leone a v roku 1924 vznikla ďalšia v Akkre v Ghane (Cogneau 2003). V roku 1934 vznikla vysoká škola v Lagose (Davis 1946), univerzity začali vznikať od roku 1948 v Akkre a Ibadane, v roku 1951 bola založená vysoká škola technologická v Kumasi v Ghane (Lawson 2016a). Stredné školy vo francúzskych kolóniách vznikali o niečo skôr (všeobecná v St. Luis v Senegale v roku 1907, pre námornú mechaniku v roku 1912 a lekárska škola v roku 1916 – obe v Dakare). Po 2. svetovej vojne sa systém vzdelávania plne prispôsobil francúzskemu. V Senegale bola v roku 1950 založená prvá francúzska univerzita v Západnej Afrike, po nej nasledovali univerzita v Abidjane (Lawson 2016b).

Francúzsky systém bol z hľadiska vzdelávania v kolóniách menej úspešný a to pravdepodobne z dôvodu nedostatku ľudských a finančných zdrojov: bezplatný systém, ktorý sa mal zaobísť bez misionárskeho príspevku, bol nevyhnutne nákladnejší a teda viac obmedzený (menej školských zariadení). V britských kolóniách na školstvo prispievali misie, preto boli školy rozšírenejšie. Podobne to bolo aj v portugalských kolóniách, aj keď tie nezaznamenali také úspechy vo vzdelávaní ako Briti, misionárom sa hlavne darilo šíriť kresťanstvo, vzdelanie stálo až na druhom mieste (Cogneau 2003). Školská dochádzka však bola naďalej slabá, aj keď neustále vzrastala. V roku 1960 v Ghane a Nigérii navštevovalo základnú školu iba 40 % detí (Hoque 1971), v roku 1965 v Senegale 40 %, v Guinei 31 % a v Nigeri iba 12 % detí (Lawson 2016b). Keď krajiny získali nezávislosť, prevzali kontrolu nad školstvom, avšak zachovali si základné črty vzdelávacích systémov, ktoré zaviedli kolonizátori. Zmiešaný a flexibilný britský systém (navyše vyučujúci na primárnom stupni v materinskom jazyku) od počiatku zaznamenával zvyšovanie počtu zápisov do základnej školy a následný rast gramotnosti (Cognenau, Moradi 2014). Aj miera zápisov na stredné školy bola vyššia v bývalých britských kolóniách, čo pretrvávalo až do konca 20. storočia.

Rozdiel vo vzdelanosti v krajinách pokračuje, pričom všeobecne platí, že vo všetkých krajinách je vzdelanie prístupnejšie mužom. Je to znateľné už na gramotnosti obyvateľstva. Najvyšší podiel gramotného obyvateľstva majú Kapverdy (celkovo viac ako 86 %, obr. 58), naopak najmenší podiel gramotného obyvateľstva majú Mali (takmer 36 %), Guinea (takmer 30 %) a Niger (29 %). Krajiny si doteraz nesú so sebou koloniálne dedičstvo vzdelávania, nakoľko v bývalých francúzskych kolóniách sa gramotnosť pohybuje v priemere na úrovni 42 %, v portugalských 60 % a v britských na takmer 63 % (World Facbook 2020, African Statistical Yearbook 2020, United Nations DESA 2019). Samozrejme, že na podiel gramotnosti má vplyv aj životná úroveň krajín, ako aj to, že vo väčšine bývalých francúzskych kolónií má vysoký podiel moslimské obyvateľstva, kde je prístup ku vzdelaniu (predovšetkým u žien) oveľa ťažší. Najvyšší rozdiel v gramotnosti mužov a žien v súčasnosti zaznamenávajú Libéria, Senegal a Togo, naopak najmenší rozdiel v gramotnosti je na Kapverdách, Sierra Leone a Pobreží Slonoviny.

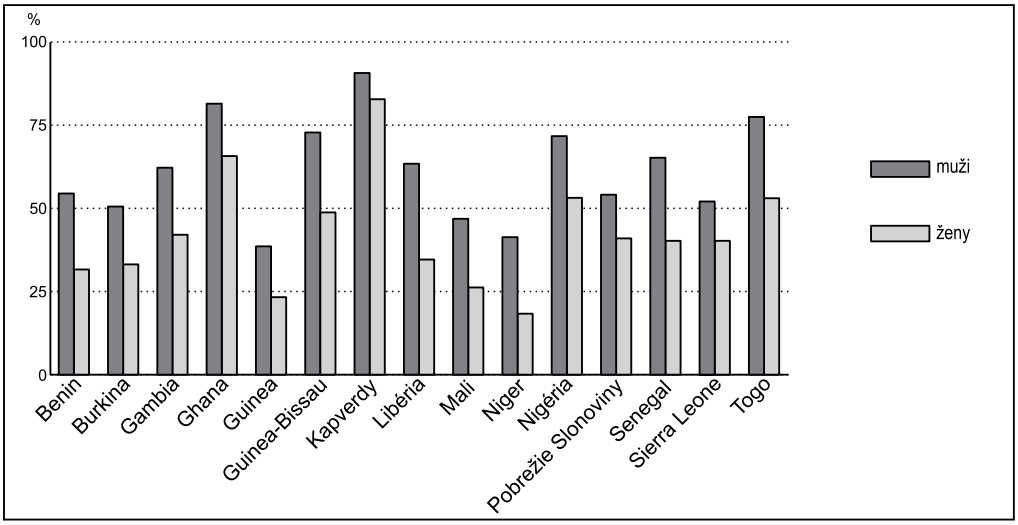

Obr. 58 *Porovnanie gramotnosti mužov a žien starších ako 15 rokov v roku 2018 (World Facbook 2020, African Statistical Yearbook 2020). Údaje za Ghanu, Libériu, Niger, Senegal, Togo sú za rok 2017, údaje za Kapverdy, Gambiu, Guineu, Guineu-Bissau sú za rok 2015.*

V Západnej Afrike je systém vzdelávania pozostávajúci z primárneho stupňa (aj keď existuje tu aj predprimárne vzdelávanie), nižšieho sekundárneho, vyššieho sekundárneho a terciárneho stupňa. Školy sú zväčša štátne, ale časť z nich je aj súkromná. Dĺžka povinnej školskej dochádzky sa líši, pohybuje sa v rozpätí 6-11 rokov (World Bank 2020)[1] – najkratšie trvá v Benine, Guinei, Libérie (6 rokov), 9 rokov je povinná v Gambii, Guinei-Bissau, Mali, Nigérii a Sierra Leone, 10 rokov v Burkine, na Kapverdách, Pobreží Slonoviny a Togu a najdlhšia je v Senegale a Ghane (11 rokov). Deti nastupujú do primárneho stupňa vo veku 6 rokov (s výnimkou Gambie, Guiney, Mali a Nigeru – tam začínajú vo veku 7 rokov), primárny stupeň trvá 6 rokov vo všetkých krajinách. Po skončení primárneho stupňa nastupujú do nižšieho sekundárneho stupňa. Nižší a vyšší sekundárny stupeň spolu trvajú vo väčšine krajín 7 rokov, len na Kapverdách, v Gambii, Guinei-Bissau, Libérii, Mali a Nigérii 6 rokov. S výnimkou Beninu, Guiney a Libérie je povinná školská dochádzka nastavená tak, aby deti absolvovali primárny a aspoň nižší sekundárny stupeň vzdelávania.

Problémom však je, že napriek povinnej školskej dochádzke všetky deti školu nenavštevujú. Veľmi vysoká absencia detí primárneho stupňa je v Nigeri a Mali (v roku 2018 a 2019 až 41 % detí v zodpovedajúcom veku školu nenavštevovalo), ale aj v Senegale (26 %), či Burkine (22 %) – čiže hlavne v krajinách na severe regiónu, kde je časť obyvateľstva nomádskeho. Práve u vidieckeho obyvateľstva (a hlavne nomádskeho je problém s navštevovaním školy). Naopak, na základnú školu chodia takmer všetky deti v Ghane (v roku 2019 ju vynechalo len asi 1 % detí). Vo všetkých krajinách platí, že viac dievčat ako chlapcov školu nenavštevuje, čo dokazuje to, že vzdelávaniu dievčat

1 Ak nie je uvedené inak, údaje sú čerpané z World Bank 2020.

stále nie je v Západnej Afrike prikladaná dôležitosť. Na druhej strane treba podotknúť, že vo všetkých krajinách sa podarilo znížiť podiel detí, ktoré by školu nenavštevovali, dokonca aj v krajinách Sahelu (v Nigeri v roku 1990 nenavštevovalo školu 77 % detí, v Guinei 46 %, v Benine 60 % a v Senegale 55 %).

Oveľa slabšia dochádzka do školy je v adolescentnom veku. Približne polovica adolescentov vo všetkých krajinách školu nenavštevuje, s výnimkou Ghany a Kapverd, kde sú tieto podiely oveľa nižšie (13 % na Kapverdách a 11 % v Ghane). Problémom je horšia dostupnosť stredných škôl v porovnaní s dostupnosťou základných škôl, ako aj to, že veľa mladých ľudí po absolvovaní primárneho stupňa školu opúšťa. Spravidla ide o obyvateľstvo z chudobných pomerov alebo vidieka, kde rodina viac prikladá vážnosť momentálneho zárobku (alebo je naň priamo odkázaná) ako vzdelaniu z perspektívy lepšej budúcnosti. Aj tu platí, že v škole zostávajú skôr chlapci, v mnohých krajinách je nepomer medzi chlapcami a dievčatami ešte väčší ako na primárnom stupni, napr. Mali alebo Togu. Preukázaná je pritom súvislosť medzi vyššou fertilitou a nižším vzdelaním. V období 2010 – 2015 najvyššiu fertilitu dosahovali Niger a Mali (7,6 a 6,4 dieťaťa na jednu ženu v plodnom veku) a najvyššiu natalitu dievčat vo veku 14 – 18 rokov (210 a 178 detí z 1000 sa narodilo matkám v tomto veku). Obe tieto krajiny zároveň vykazovali aj nízky podiel dievčat, ktoré navštevujú primárny stupeň školy (46 % a 50 %). Naopak, Kapverdy v rovnakom období vykazovali fertilitu 2,4 dieťaťa na ženu v plodnom veku, pôrodnosť dievčat vo veku 14 – 18 len 92 pôrodov z 1 000 a 98 % návštevnosť dievčat primárneho stupňa školy (west-africa-brief.org 2016a). Najviac mladých ľudí postupuje do terciérneho stupňa na Kapverdách (takmer 24 %) a v Ghane (17 %).

Slabá školská dochádzka je spôsobená aj nedostatočnou vzdelávacou infraštruktúrou. Škôl (ani na primárnom stupni) nie je dostatok, problematické sú hlavne vidiecke oblasti na severe regiónu. To spôsobuje, že takmer vo všetkých krajinách pripadá na jedného učiteľa príliš veľa žiakov. V roku 2018 na jedného učiteľa na primárnom stupni na Pobreží Slonoviny pripadalo takmer 42 žiakov, v Togu a Burkine približne 40 žiakov, v Benine 39 žiakov (v Guinei to bolo v roku 2016 až 46 žiakov – novší údaj nie je dostupný).[1] Naopak, najlepšia situácia je na Kapverdách, kde na jedného učiteľa pripadá 22 žiakov (World Bank 2020) a v Ghane (27 žiakov). Avšak nie všetci učitelia sú náležite vzdelaní, napríklad v Ghane nižší podiel detí na jedného učiteľa je spôsobený tým, že na primárnom stupni vyučuje až 38 % učiteľov bez náležitého vzdelania. Na tomto stupni pomáha vyučovať veľa vyučujúcich bez požadovaného vzdelania. Naopak, na Pobreží Slonoviny 100 % učiteľov na primárnom stupni má požadované vzdelanie. Počet žiakov na sekundárnom stupni je nižší – pohybuje sa od 16 v Ghane po 30 v Nigeri – avšak to je spôsobené aj tým, že veľa detí po ukončení primárneho stupňa školu opúšťa z finančných dôvodov, alebo dôvodu zlej dostupnosti. Zároveň je nedostatok odborných škôl, pritom jednotlivé odvetvia hospodárstva pre svoj rozvoj potrebujú odborne školených pracovníkov. Tieto školy sú však nedostatočne financované a vybavené alebo majú málo skúseností, často sú považované za nekvalitné. Ich

1 Ak nie je uvedené inak, údaje sú čerpané z World Bank 2020.

nedostatok, resp. ich nevyužívanie vedie k nízkej odbornosti s následne aj k vysokej nezamestnanosti mladých (Ofori-Amoah 2020).

Podobný pomer učiteľ-žiaci ako na sekundárnom stupni je aj na terciárnom stupni škôl. Vyučujúcimi sú muži aj ženy, avšak ženy sú skôr sústredené na primárnom stupni, v niektorých krajinách vyučujú iba na prvom stupni (napr. na Pobreží Slonoviny, Burkine a Nigeri takmer všetky ženy učiteľky vyučujú iba na primárnom stupni, na ďalších stupňoch je ich podiel minimálny). Celkovo sa podiel žien v školstve v jednotlivých krajinách značne líši a klesá so zvyšujúcim sa stupňom vzdelávania. Najmenej žien pôsobí na terciérnom stupni.

Najhustejšia sieť škôl je na primárnom stupni, školy na sekundárnom stupni sú sústredené predovšetkým do miest. Školy terciérneho stupňa zahŕňajúce polytechnické inštitúty a univerzity sú v najväčších mestách. Ich rozmiestnenie je najviac diferencované a líši sa od krajiny ku krajine. Polytechnické inštitúty fungujú skôr ako postsekundárne vzdelávanie v dĺžke 2 – 4 rokov. V Západnej Afrike je v súčasnosti 476 univerzít, ich rozmiestnenie je však veľmi nerovnomerné a nekoreluje s rozlohou krajín, ani s počtom obyvateľov. Viac ako polovica z nich (262) je lokalizovaných v Nigérii, 68 v Ghane a 35 v Senegale. Naopak, v Guinei-Bissau nie je univerzita žiadna. Rozlohou veľké štáty majú malý počet univerzít – Niger 2 a Mali 8, oproti tomu maličké Kapverdy ich majú 9. Je zjavné, že počet vysokých škôl v krajinách závisí od histórie vzdelávania počas koloniálnej nadvlády, náboženskej orientácie, postkoloniálneho vývoja a súčasnej životnej úrovne. Medzi 20 najlepšími univerzitami Afriky sú len 2 v Západnej Afrike – Univerzita Ibadan v Nigérii a Univerzita Ghana v Akkre (webometrics.info 2020).

Výdavky na vzdelávanie sú relatívne na nízkej úrovni, aj keď ich objem postupne rastie. V súčasnosti do vzdelávania najviac investuje Sierra Leone, ktoré si po ťažkých obdobiach vojenských konfliktov uvedomuje jeho nepostačujúci stav. V ostatných krajinách sa výdavky v roku 2018 pohybovali v rozmedzí 2,3 % HDP (Guinea) až 5,4 % HDP (Burkina). V rovnakom období výdavky na Slovensku na vzdelanie predstavovali 4,0 % HDP, avšak napriek tomu, že ani u nás nie sú postačujúce, v krajinách Západnej Afriky sú veľmi malé vzhľadom na malý objem ekonomík a veľmi vysoký počet obyvateľstva.

3.5.7 Nezamestnanosť, tieňová a neformálna ekonomika

Nezamestnanosť v Západnej Afrike nevykazuje príliš veľké hodnoty. Pre lepšie porovnanie boli použité údaje z World Bank 2020, ktorá udáva mieru nezamestnanosti vypočítanú na základe odhadov Medzinárodnej organizácie práce (ILO). Odhady sú založené hlavne na celonárodných reprezentatívnych prieskumoch pracovných síl. Paradoxne nízka miera nezamestnanosti môže zakryť podstatnú chudobu v krajine, zatiaľ čo vysoká miera nezamestnanosti sa môže vyskytnúť v krajinách s vysokou úrovňou

ekonomického rozvoja a nízkou mierou chudoby. V krajinách bez nezamestnanosti alebo sociálnych dávok sa ľudia živia akýmkoľvek zamestnaním. V krajinách s dobre vyvinutými bezpečnostnými sieťami si pracovníci môžu dovoliť čakať na vhodné alebo žiaduce zamestnanie (World Bank 2020).

Vo väčšine krajín Západnej Afriky nezamestnanosť od roku 2015 klesá s výnimkou roku 2020, kedy vyššiu nezamestnanosť spôsobila pandémia spôsobená vírusom COVID-19. Dokonca niektoré krajiny (Gambia, Guinea, Guinea-Bissau) vykazujú stály pokles nezamestnanosti. Naopak, relatívne vysoká nezamestnanosť v porovnaní s ostatými krajinami Západnej Afriky pretrváva na Kapverdách. Nízka nezamestnanosť je dlhodobo evidovaná v Nigeri, v rokoch 2014-2019 sa pohybovala len na úrovni 0,46 % – 0,52 % (World Bank 2020). Práve tu však možno poukázať na to, že v Nigeri ako chudobnej krajine sa ľudia bez istoty sociálnych dávok snažia získať prácu za každú cenu. Pravda tiež je, že obyvatelia Nigeru vo vnútrozemí Západnej Afriky majú z pohľadu zamestnania sa v poľnohospodárstve oveľa viac príležitostí sa zamestnať ako obyvatelia ostrovných Kapverd.

Povážlivá je však v porovnaní s ostatnými krajinami miera nezamestnanosti v Nigérii, kde ako v jedinej krajine Západnej Afriky narastá. Je zrejmé, že napriek tomu, že ide o najsilnejšiu ekonomiku regiónu, krajina má viacero problémov. Na jednej strane vzrastá veľkosť strednej triedy, ktorá už nie je ochotná pracovať, pokiaľ nie je adekvátne ohodnotená, no na druhej strane rastie veľkosť populácie rýchlejšie ako veľkosť ekonomiky a počet pracovných miest.

Pri porovnaní miery nezamestnanosti mužov a žien možno konštatovať, že celkovo je relatívne vyrovnaná, výraznejšie vyššia miera nezamestnanosti žien je len v Gambii a Mali. Oveľa väčšie rozdiely sú však v nezamestnanosti mladého obyvateľstva vo veku 15 – 24 rokov. Vysoký podiel nezamestnaných mladých žien je v Gambii, na Kapverdách a v Mali. Na Kapverdách je tento rozdiel zapríčinený sezónnosťou pracovného trhu, kedy v období sucha nezamestnanosť výrazne vzrastá. ďalším problémom je to, že ženy väčšinou tvoria nekvalifikované alebo nízko kvalifikované pracované sily, takže ich šanca na pracovnom trhu je nižšia ako u mužov. Navyše viacerí mladí ľudia odchádzajú za prácou do zahraničia a rodiny, o ktoré sa starajú zase ženy, financujú zo zahraničia prostredníctvom remitencií. V Mali je problém rýchlo rastúcej populácie, ktorá rastie ďaleko rýchlejšie ako počet pracovných miest (Balt 2015). Vzhľadom na nízky stupeň vzdelanosti (alebo aj gramotnosti) žien (obr. 58), sa ženy len veľmi ťažko uplatnia na trhu práce. Pre krajinu je typická aj veľmi vysoká fertilita (5,6 dieťaťa na ženu v plodnom veku), čiže veľké rodiny, kedy je nájsť si prácu je pre ženu ešte ťažšie. Podobná situácia je v Guinei. Naopak, v Sierra Leone a Togu je viac nezamestnaných mladých mužov. V Sierra Leone je zapríčinená hlavne vysokým podielom oficiálne neaktívnych mužov, ktorý však pracujú nelegálne (ILO 2017). V Togu je nezamestnanosťou ohrozené mestské obyvateľstvo, kde je nezamestnanosť približne štyri-krát vyššia ako na vidieku. Navyše vládou vytvorené programy (napr. AGRICEF) mali vytvárať pracovné miesta viac pre ženy, čo sa odrazilo na vyššej nezamestnanosti mladých mužov (Korem 2019).

Populácia v Západnej Afrike v produktívnom veku rastie, avšak veľkosť pracovnej sily zostáva rovnaká. V roku 1990 predstavoval podiel obyvateľstva v produktívnom veku v regióne takmer 52 %, v roku 2019 takmer 54 %. Podiel pracovnej sily predstavoval v roku 1990 takmer 36 %, no v roku 2019 len necelých 34 %. Ešte väčší rozdiel bol vo vzťahu pracovná sila a obyvateľstva v produktívnom veku. Kým v roku 1990 pracovné sily tvorili 69 % obyvateľstva v produktívnom veku, v roku 2019 to bolo necelých 63 % (World Bank 2020). Dôvody klesajúceho podielu pracovných síl sú rôzne, medzi najdôležitejšie možno označiť:

- rast vzdelanosti obyvateľstva – viac mladých ľudí sa vzdeláva vo vyššom sekundárnom a terciárnom vzdelávaní,
- veľa žien je v domácnosti, starajú sa o členov rodiny, zabezpečujú domácnosť, teda vykonávajú neplatenú prácu,[1]
- nezamestnanosť obyvateľstva, aj keď posledné roky nezamestnanosť skôr klesala,[2]
- šedá alebo tieňová ekonomika – nízke mzdové ohodnotenie oficiálne ponúkaných pracovných miest často spôsobuje voľbu nezamestnanosti a zároveň práce „načierno".

Ďalším problémom je práca v rámci neformálnej ekonomiky, čo sa týka takmer všetkých západoafrických krajín. Neformálna ekonomika predstavuje ľudí pracujúcich za neformálne platenú prácu bez sociálneho zabezpečenia, platenej ročnej dovolenky a práceneschopnosti; prácu ako zamestnávateľ, zamestnanec alebo samostatne zárobkovo činná osoba v neregistrovaných podnikoch s menej ako 5 zamestnancami (ILO 2009). Najvyššiu úroveň dosahuje neformálna ekonomika v Benine a Nigérii, naopak najnižšiu na Kapverdách. Vo všeobecnosti možno povedať, že objem neformálnej ekonomiky spravidla klesá, ak sú príjmy v krajine vyššie, teda v krajine sú lepšie stimuly pre rozvoj formálnej ekonomiky (Medina et al. 2017). Ľudia pracujúci v neformálne ekonomike sú navyše rizikovou skupinou z hľadiska životných istôt, keďže ich nepokrýva žiadna sociálna ochrana. Ich pracovné podmienky sú často veľmi zlé. Pre mnohých pracovníkov neformálnej ekonomiky nie je realitou žiadna dovolenka, žiadne dávky, ochrana zdravia a ochrana pred prepustením. Preto jednou z výziev afrických krajín by malo byť rozšírenie určitej formy sociálnej ochrany (zákonné sociálne poistenie, aspoň zdravotné minipoistenie, sociálne dôchodkové systémy) aj na neformálnu ekonomiku (ILO 2009). Ďalším cieľom by malo byť formalizovanie aspoň časti činností, napr. v prípade malých podnikov, poskytnúť im poradenstvo, prípadnej daňové prázdniny na určitú dobu, aby sa mohli etablovať na trhu, pretože tak budú môcť v budúcnosti viac prispievať do štátneho rozpočtu. Problémom sú aj nedostatočné štatistické údaje,

1 Hlavne vo vidieckych oblastiach je táto činnosť veľmi náročná, pretože zabezpečiť chod domácnosti je často nemožné popri inej práci. Ide hlavne o regióny bez prívodov pitnej vody, elektrickej energie a plynu, takže ženy veľa času trávia zberom palivového dreva, či dochádzaním k zdroju pitnej vody (Mbaye, Gueye 2018).

2 Podľa ILO medzi nezamestnaných patria ľudia, ktorí a) nemajú platenú ani neplatenú prácu, b) sú k dispozícii na prácu v referenčnom (sledovanom období) a c) aktívne hľadajú platené zamestnanie. Prípadne, keď sú konvenčné spôsoby hľadania zamestnania nevhodné, alebo je trh práce do značnej miery neorganizovaný alebo obmedzeného rozsahu, ponuka pracovných miest je považovaná za nedostatočnú, alebo ak je podiel neplatenej pracovnej sily vysoký, môže sa zo štandardnej definície o nezamestnanosti vypustiť podmienka c) – kritérium hľadania zamestnania (ILO 1982 in Mbaye, Gueye 2018).

podľa ktorých krajiny nevedia presne odhadnúť veľkosť svojej neformálnej ekonomiky (Ogunyemi, Adedokun 2014).

Úlohy a zadania:

- **Uveďte, aké faktory a akým spôsobom ovplyvňujú úroveň západoafrickej ekonomiky. Vysvetlite, ako môžu epidémie ovplyvňovať jej rozvoj.**
- **Porovnajte exportnú a domácu produkciu poľnohospodárskych plodín. Ako ovplyvnila európska kolonizácia poľnohospodárstvo Západnej Afriky?**
- **Porovnajte riziká pri produkcii elektrickej energie na báze vodných a fosílnych zdrojov.**
- **Zhodnoťte vplyv štrukturálnej pomoci v 80. rokoch na rozvoj západoafrického priemyslu.**
- **Vysvetlite, v ktorých priemyselných odvetviach majú najväčšiu šancu sa uplatniť malé a stredné podniky alebo ženy.**
- **Vysvetlite prospešnosť sformálnenia neformálnej ekonomiky pre krajinu. Prečo vznikajú malé podniky v rámci neformálnej ekonomiky? Akými rôznymi spôsobmi je možné podporiť sformálnenie ekonomiky?**

3. 6 KRAJINY ZÁPADNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ

V nasledujúcich kapitolách zhrnieme základné fakty a súvislosti týkajúce sa jednotlivých krajín západnej Afriky, pretože jednotlivé zložky geografickej charakteristiky regiónu ako celku, ale aj v rámci konkrétnych príkladov týkajúcich sa konkrétnych krajín sme podrobne rozobrali v predchádzajúcich častiach. Nasledovné state tak majú za cieľ uľahčiť pochopenie základných vzťahových súvislostí v rámci komplexnej regionálnogeografickej charakteristiky krajín tejto časti Afriky. V niektorých prípadoch však aj doplníme aj vybrané fakty, aby sme mohli podať čo najkomplexnejší pohľad tejto časti Zeme.

3.6.1 Nigéria

Názov Nigéria sa prvýkrát objavil v britských novinách *The Times* v roku 1897 v eseji autorky Flory Shaw, ktorá tak pomenovala britský protektorát v okolí dolného toku rieky Niger. Údajne názov vznikol z dvoch slov – „*Niger*“ a anglického „*area*“, čím bola výstižne nazvaná krajina okolo rieky Niger (Danielová, Jonisová 2012). Nigéria je 3. najväčšia, avšak najľudnatejšia krajina Západnej Afriky (214 mil. obyv.), zároveň krajina s najvyššou hustotou zaľudnenia (232 obyv. /km²).

Štát pri ohybe Guinejského zálivu sa rozkladá pri ústí rieky Niger, ktorá vytvára mohutnú deltu. Dominantnou črtou krajiny je dolný tok rieky Niger, ktorý spolu so svojím ľavostranným prítokom Benue v tvare „Y“ rozdeľuje Nigériu na nižšie položenú južnú a hornatejšiu severnú časť. Najvyššie položené územie sa však nachádza na hranici s Kamerunom – Adamauská vysočina, ktorá dosahuje výšky až 2 419 m n. m. Severne od sútoku Nigeru s Benue sa nachádza plošina Bauči alebo Jos a ďalšie menšie pohoria. V krajine sa prejavuje šírková zonálnosť, či už z hľadiska klímy alebo vegetácie. Pri pobreží sa rozprestiera pás s vlhkou tropickou klímou , ktorý sa vyznačuje relatívne vyrovnanými teplotami počas celého roka a vysokým úhrnom zrážok, naopak na severe je klíma tropická suchá ovplyvňovaná suchým vetrom zo Sahary *harmattanom*. Prechod medzi vlhkým juhom a suchým horúcim severom tvorí centrálna časť krajiny s dostatkom zrážok sústredených do relatívne dlhého obdobia dažďov a priaznivými teplotami vhodnými pre poľnohospodárstvo. V okolí Guinejského zálivu sa rozprestiera úzky pás mangrovových porastov prechádzajúci do tropického dažďového lesa, ktorý však bol z väčšej časti vyklčovaný. Stred územia nazývaný aj *Middle Belt* je pokrytý vlhkou savanou s vysokým trávnatým porastom, ktorý sa strieda s pásmi lesov. Sever pokrýva suchšia savana s nízkymi travinami, ktorá na najvýchodnejšom cípe krajiny prechádza do suchej sahelskej savany.

Krajina disponuje veľkým nerastným bohatstvom. Ďaleko najvýznamnejšia je ropa a zemný plyn, ktorých ťažba a export tvoria hlavné piliere ekonomiky krajiny. Okrem nich sa v Nigérii nachádzajú ložiská železných rúd, cínu, nióbu, olova, zinku, uhlia, žuly, mramoru, vápenca a kaolínu. Ťaží sa aj zlato a drahé kamene. Ťažba ropy je sústredená na juhovýchode krajiny v okolí delty rieky Niger a priľahlom pásme morského dna pri pobreží. Ostatné nerastné suroviny sa nachádzajú hlavne v oblasti *Middle Beltu* (Danielová, Jonisová 2012). Na rieke Niger bolo vybudovaných niekoľko priehrad, najväčšia z nich je Kainji.

Nigéria má veľmi bohatú históriu siahajúcu až do praveku. Kým na severe sa formovali mestské štáty Hausov s kultúrou islamu, na juhu vznikali zasa vyspelé štáty Oyo, Benin, neskôr Dahome, ktorých vládcovia vyznávali tradičné kulty. Čo obe rozdielne časti krajiny spájalo, bol rozvíjajúci sa obchod s otrokmi, ktorý zintenzívnil po príchode Európanov, ktorí však na územie Nigérie neprenikali, ale s jej pobrežím intenzívne obchodovali. Najvýznamnejšie obchodné stredisko sa vytvorilo v Lagose. Práve juh krajiny sa vďaka obchodu (nielen s otrokmi) začal najmä v 19. stor. prudko rozvíjať, kým pôvodne vyspelý sever stagnoval a uzatváral sa pred svetom, čomu napo-

mohol i príklon k striktnému výkladu islamu v rámci kalifátu Sokoto. Takto rozmanitú krajinu si postupne podmanili Briti a spojili ju do začiatku 20. stor. do jednej krajiny. Britský systém vlády zakonzervoval vnútorné rozdelenie krajiny podľa etnického a kultúrneho kľúča. Štyri dominantné národy súčasnej Nigérie s úplne odlišným spôsobom života, históriou, kultúrami a tradíciami – moslimskí Fulbovia (Fulani) a Hausovia na severe krajiny a Ibovia a Jorubovia, ktorí prijali kresťanstvo. Symbolicky ich rozdeľuje rieka Niger s prítokom Benue (písmeno Y je dokonca aj v štátnom znaku krajiny). Toto rozdelenie sa prenieslo i do nezávislého štátu, ktorý síce vytvoril federáciu, no tá sa nevyhla vážnym vnútorným krízam a otrasom, z ktorých najtragickejším bola vojna v Biafre so státisícami obetí. Hrozbu rozpadu Nigérie prekonali vojenské režimy. Okrem hrozby etnických konfliktov sa „prekliatím" krajiny stalo i jej ropné bohatstvo, ktoré sa namiesto zdroja prosperity stalo podhubím rastu korupcie, stagnácie ekonomického rozvoja a zväčšovania vnútorných medziregionálnych rozdielov.

V súčasnosti sú dominantnými národmi Nigérie Hausovia (30 % obyvateľstva) a Fulbovia (6 %) na severe krajiny, Jorubovia (16 %) na juhozápade a Ibovia na juhovýchode (15 %). Okrem nich sú početní napríklad Kanurijci, Tivovia, Ibibiovia a Ijawowia, každé z týchto etník predstavuje podiel na obyvateľstve 1 – 2 %. Okrem nich v krajine žije množstvo menších etnických skupín. V krajine prevláda islam, v súčasnosti sa k nemu hlási asi 54 %, 46 % pripadá na kresťanov. Rastúci vplyv islamu sa prejavuje predovšetkým na severe krajiny zavádzaním práva šarída, ako aj rozmachom terorizmu islamistických skupín, najmä Boko Haram. Naopak, na juhu krajiny ožívajú separatistické tendencie v oblasti delty Nigeru, či v pohraničí s Kamerunom. Hoci ide o najväčšiu západoafrickú ekonomiku, životná úroveň obyvateľstva nepatrí v Západnej Afrike medzi najvyššie, ani parametre kvality života nevykazujú priaznivejšie hodnoty.

Z hľadiska hospodárstva je najlepšie rozvinutý juh, resp. juhozápad krajiny. Nigéria má veľmi dobré podmienky pre rozvoj poľnohospodárstva. Má najväčší podiel poľnohospodárskej pôdy v Západnej Afrike. Poľnohospodárska výroba je rozmiestnená v závislosti od klimatických a vegetačných pásiem. Juh je orientovaný na pestovanie hľuzových a koreňových plodín (maniok, taro, jamy), sever skôr na zrniny (cirok, proso). V strede krajiny, ktorý má mimoriadne vhodné podmienky pre poľnohospodárstvo (tu je možné zbierať viac úrod do roka) sa darí viacerým plodinám. V minulosti bola Nigéria z hľadiska produkcie potravín sebestačná. Rapídny nárast obyvateľov však spôsobil, že v súčasnosti musí krajina mnohé základné potraviny dovážať. Produkcia exportných plodín naďalej pokračuje, v severnej časti krajiny sa pestuje predovšetkým podzemnica olejná a bavlna. Na juhozápade krajiny je významné pestovanie kakaovníka, na juhu palmy olejovej a kaučukovníka (Danielová, Jonisová 2012). Rozhodujúca je ale ťažba ropy, zemného plynu ale aj iných nerastných surovín. Rozvoj ropnej ekonomiky však prinieslo zabrzdenie rozvoja ostatných odvetví hospodárstva a silnú závislosť krajiny od cien uhľovodíkov na svetovom trhu. Ďalším problémom rozvoja hospodárstva Nigérie bolo aj to, že v určitých otázkach sa krajina po získaní nezávislosti vydala socialistickou cestou. V krajine vznikali veľké štátne podniky, ktoré neskôr nedokázali reagovať na zmenené podmienky (liberalizácia dovozu, rast konkurencie

zo zahraničia, privatizácia) a mnohé zanikli. Nestabilná politická situácia rozvoj iba komplikovala. V krajine je vysoká korupcia (podľa Transparency International 2020 sa Nigéria v rebríčku indexu vnímania korupcie umiestnila v roku 2019 na 146 mieste medzi 179 krajinami, pričom zo 100 bodového skóre získala iba 26 bodov), navyše je vo svete označovaná ako *Advance Fee Fraud Country* vďaka obrovskému množstvu podvodov založených na vylákaní predbežných poplatkov (Ampratwum 2009).

V súčasnosti rozvoj spomaľuje nedostatočná infraštruktúra – napriek tomu, že krajina ešte v roku 2016 dokázala elektrickú energiu vyvážať, podiel medzi produkciou a dopytom sa mení. Rastie počet obyvateľstva ako aj objem výroby, čím stúpajú nároky na využívanie elektrickej energie. V porovnaní s ostatnými krajinami Západnej Afriky má asi najhustejšiu cestnú sieť a asi 3500 km železničných tratí, avšak tiež badať rozdiely medzi rozvinutejším juhom a zaostalejším severom – cestnými komunikáciami je najlepšie prepojený najhustejšie osídlený juhozápad krajiny.

Nigéria zatiaľ stále vyváža najmä suroviny, pričom napriek dostatku nerastných surovín nedokáže napríklad uspokojiť dopyt po oceli. Okrem železa a ocele sa v krajine vyrába aj hliník. Na ťažené suroviny je naviazaný aj petrochemický priemysel, ktorý má svoje zastúpenie na juhu krajiny (Port Harcourt, Warri) aj severe (Kaduna). Rozvoj priemyselnej výroby je pomalý. Perspektívne pre rozvoj krajiny sa javí automobilový priemysel – výroba autobusov a truckov Innoson na juhovýchode krajiny, alebo osobných áut v spolupráci so zahraničnými značkami ako Nissan, Peugeot, Hyundai, Renault a Kia (predovšetkým v Lagose). Juh krajiny (Lagos a Enugu) je tiež centrom farmaceutickej výroby, v ktorej Nigéria v Západnej Afrike dominuje. Veľké predpoklady na rozvoj má aj elektrotechnická výroba. Niektoré odvetvia sa tu začali rozvíjať už v 60. a 70. rokoch. Centrom tohto druhu výroby je opäť v Lagose, kde sú situované najvýznamnejšie domáce aj zahraničné elektrotechnické spoločnosti (Panasonic, Zi-

BOX 20 Filmový priemysel v Nigérii

Dôležitým hospodárskym odvetvím Nigérie sa v ostatnom období stáva filmový priemysel. Nollywood – ako je súhrnne označované toto odvetvie v Nigérii, je považovaný za druhého najväčšieho výrobcu filmov vo svete (za Bollywoodom v Indii)(Oh 2014) a v súčasnosti je aj druhým najväčším zamestnávateľom v krajine. Odhaduje sa, že vytvára až 1 milión pracovných miest (Moudio 2013). Filmový priemysel sa rozvinul najmä v 90. rokoch 20. storočia a to vďaka dostupnosti videokamier a videorekordérov pre širokú verejnosť. Zatiaľ, čo sa niektoré časti sveta prispôsobovali novej digitálnej technológii, Nigéria pokračovala v používaní lacných kaziet a prehrávačov VHS, ktoré boli pre spotrebiteľov ľahko dostupné. Prvý z filmov, ktoré boli takto natočené a ktorý sa stretol s mimoriadnym ohlasom verejnosti, bol film s názvom Život v otroctve produkovaný v štáte Abia v juhovýchodnej Nigérii. Ukázal, že kvalitný film sa dá natočiť aj pri oveľa nižšom rozpočte a na videokazetu. Ďalším faktorom bolo, že Jorubské putovné divadlo začalo používať na záznam a ďalšiu propagáciu svojich divadelných predstavení tiež videokazety. To podnietilo veľmi rýchly rozvoj filmu (Husseini, Sunday 2019). Na rozdiel od iných krajín, kde sa filmy dostávali do povedomia hlavne prostredníctvom kín, nigérijské filmy sa šírili prostredníctvom videa, v súčasnosti DVD, či internetu. Oproti indickému filmovému priemyslu, ktorej prevažná časť produkcie je zameraná na výrobu „sladkých filmov so šťastným koncom“, nollywoodski umelci sú schopní zachytiť kultúru africkej spoločnosti, pozitívne, ale aj negatívne stránky afrického života, bez toho, aby prepadali tzv. afropesimizmu – teda tendencii vykresľovať Nigériu a Afriku ako svet násilia, chorôb a chudoby (Musa 2019).

nox). Tradičná kožiarska a textilná výroba bola postihnutá vnútropolitickým vývojom a postupne lacným dovozom tovaru z Číny. Zachovalo sa len niekoľko veľkých spoločností, ktoré sú situované v oblasti Kana na severe krajiny a v Lagose. S ohľadom na tradíciu majú tieto regióny najväčšiu perspektívu ďalšieho rozvoja, vznikajú tu zároveň aj spoločnosti, ktoré spolupracujú so svetovými uznávanými značkami (Gucci, Vuitton).

3.6.2 Ghana

Ghanu, predtým nazývanú Zlatonosné alebo Zlaté pobrežie, môžeme v súčasnosti označiť za hospodársky najrozvinutejší štát Západnej Afriky, ktorý patrí zároveň aj k politicky najstabilnejším. Na africké pomery neveľká (238 533 km²) krajina je počtom obyvateľov je druhá najľudnatejšia v regióne (29,3 mil. obyvateľov) (World Factbook 2020). Pomerne málo členitá krajina bola už od začiatkov koloniálneho obdobia lákavá jednak ložiskami zlata, jednak pobrežím, ktoré umožnilo zakladať na nevysokých skalnatých návršiach pevnosti a základne. Ghana má tropickú klímu, ktorá je na severe krajiny suchá, na juhozápade krajiny vlhká a na juhovýchode vlhká avšak s menším úhrnom zrážok. Takmer celé územie krajiny patrí do povodia rieky Volty. V centrálnej Ghane sa nachádza sútok Čiernej Volty (časť jej toku tvorí hranicu s Burkinou a Pobrežím Slonoviny) a Bielej Volty, ktoré odtiaľ pokračujú ako veľké jazero Volta ukončené kontroverznou priehradou Akosombo.

Ghana má pestrú minulosť, v ktorej sa prelínajú dejiny menších domorodých ríš a kmeňových území, ktoré profitovali so získavania zlata, či slonoviny, ale neskôr aj otrokov. Najvýznamnejšou z tých ríš bola Ašantská ríša s centrom v Kumasi, ktorá sa až do záveru 19. stor. bránila prenikaniu kolonizátorov – najmä Britov do vnútrozemia. Na pobreží Ghany sa však s podporou miestny náčelníkov usádzali od záveru 15. stor. Európania – hlavnou základňou sa stala Elmina. K nej postupne pribudli desiatky ďalších základní, v ktorých sa striedali viaceré mocnosti. Napokon ich vytlačili Briti, ktorí sa v druhej polovici 19. stor. ovládali túto západoafrickú krajinu. No už v r. 1957 sa práve Ghana stala prvou kolóniou v subsaharskej Afrike, ktorá získala nezávislosť.

Krajina spočiatku profitovala predovšetkým z vývozu kakaa a zlata a aby sa zbavila závislosti od britských výrobkov, snažila sa zavádzať stratégiu industrializácie, ktorá mala nahradiť dovoz. V rámci tejto stratégie nastal rozvoj rozsiahlych kapitálovo náročných výrobných odvetví, ktoré vlastnil štát. Zároveň sa investovalo do infraštruktúry a do výrobných odvetví, ktoré mali spracúvať domáce poľnohospodárske a vyťažené suroviny. Rozvíjal sa strojársky, potravinársky, textilný, elektrický a elektrotechnický priemysel, spojený s ochranou domácich výrobkov voči importovaným, takže Ghana celé 60. roky zažívala silný hospodársky rast, avšak pri výraznom poklese počtu súkromných podnikov. Krajina však po vnútropolitických zmenách začala prechádzať z centrálne plánovanej ekonomiky na trhovú, ktorú prepojila s liberalizáciou dovozu. Jej hospodárska situácia sa začala čoraz výraznejšie zhoršovať. Spolu s rýchlym rastom obyvateľstva to viedlo k tomu, že na konci 70. rokov Ghana dosahovala len asi dve tre-

tiny HDP na obyvateľa ako v 60. rokoch. Podobne ako ďalšie okolité štáty prijala štrukturálne reformy (SAP), ktoré vo výsledku viedli síce k rozvoju infraštruktúry a ťažobného priemyslu, ale naopak dobre rozvinutý textilný priemysel počas ich trvania začal upadať. Liberalizácia zahraničného obchodu navyše vystavila domáce firmy mnohých rizikám. Od začiatku nového milénia bol preto rozvoj sústredený predovšetkým na domáce súkromné firmy, ako aj na trvalé znižovanie úrovne chudoby (Ackah et al. 2016).

Obyvateľstvo Ghany je pestré, tvorené je predovšetkým Akanmi, ďalej etnikom Ewe, Ga a ďalšími, ktoré žijú na juhu krajiny a etnikami Gonja, Guna, Kyerepong, ktorí žijú na severe krajiny. Popri nich tu žije veľa ďalších etník (Schwimmer 2001). V krajine prevažuje kresťanstvo (viac ako 71 %). S ohľadom na históriu krajiny sú tu zastúpené skôr protestantské cirkvi (početné sú letničné hnutia, box 13). Islam je zastúpený asi 18 %, avšak svoje miesto v krajine majú stále aj tradičné náboženstvá (5 %). Z hľadiska vzdelania patrí Ghana medzi „najvzdelanejšie" krajiny Západnej Afriky, pretože viac ako 81 % mužov starších ako 15 rokov je gramotných a viac ako 65 % žien. Krajina má (spolu s Kapverdami) v porovnaní s ostatnými krajinami vyššie percento detí (dokonca aj dievčat), ktoré postupujú do vyšších stupňov vzdelávacieho systému a ktoré dosiahnu vyšší stupeň vzdelania. Asi 58 % obyvateľstva žije v mestách, čo vytvára silný tlak na prírodné alebo vidiecke územie hlavne v okolí veľkých miest. Príkladom je región druhého najľudnatejšieho mesta Ghany – Kumasi (2,56 mil. obyv.), kde rozloha zastavaných plôch stúpla od roku 1966 takmer 7-krát (CILSS 2016). Podobným problémom čelia aj oblasti ďalších veľkých miest – hlavného mesta Akkra (3,39 mil.), Sekondi Torandi (991 tis.), ale aj rýchlo sa rozvíjajúcich stredne veľkých miest.

Najdôležitejšími nerastnými surovinami sú zlato, diamanty (vo východnom a centrálnom regióne), mangán a bauxit (v západnom regióne). Zlato a diamanty sú ťažené priemyselným aj remeselným spôsobom (Schlüter 2006). Od roku 2010 Ghana začala ťažiť ropu z morského šelfu pri juhozápadnom pobreží v oblasti Cape Three Points (Stephenson 2019), na ktorú nadväzuje rozvoj petrochemického priemyslu na juhozápade krajiny. Stále je dôležité pestovanie kakaa, ako aj ďalších poľnohospodárskych plodín, vyváža sa káva, búrske a bambucké orechy, jadrá palmy olejovej, kaučuk, pre domácu spotrebu sa pestuje ryža, maniok a kukurica. Zo strany zahraničia je stály záujem aj o viaceré druhy tropického dreva. Ghana sa naďalej snaží o rozvoj priemyslu, v súčasnosti prebieha v krajine stratégia zameraná na vytvorenie nových pracovných miest, ako aj na rozvoj zaostalých regiónov. Z priemyselného hľadiska je v Ghane dôležitá výroba hliníka, hoci Ghana naplno nevyužíva svoje kapacity z dôvodu nedostatočnej výroby el. energie. Z hutníckeho priemyslu je rozvinuté ešte hutníctvo železa a ocele. V krajine sa rozvíja automobilový priemysel, ktorý získava investície zo zahraničia. V ostatnom období má mimoriadny význam farmaceutický priemysel, v ktorom Ghana v Západnej Afrike dominuje. Svetová pandémia spojená s vírusom COVID-19 urýchlila aj rozvoj elektrotechnického priemyslu, pre ktorý však už krajina mala vytvorené základy. V krajine boli spoločnosti zamerané na výrobu PC a ďalších elektrotechnických zariadení, elektrických káblov. Zlepšila sa internetová a mobilná infraštruktúra. Krajina má však problém s e-waste (elektronický odpad), ktorý sa sem dováža na spracovanie (hlavne získavanie cenných kovov) a na ktorý zatiaľ nemá dobudované zodpovedajúce recyklačné zariadenia.

Z hľadiska infraštruktúry patrí krajina k tým lepšie vybaveným, hoci sú tu znateľné veľké rozdiely medzi severom a juhom. Južná časť krajiny je rozvinutejšia a lepšie prepojená či už železničnou alebo cestnou sieťou. Krajina má potenciál rozvíjať sa aj z hľadiska cestovného ruchu, v súčasnosti patrí medzi najnavštevovanejšie krajiny Západnej Afriky (v roku 2017 zaznamenala príchod 1,28 milióna zahraničných turistov). Na jej území sa nachádzajú dve kultúrne pamiatky UNESCO, 7 národných parkov a viacero chránených území. V krajine je relatívne dobre rozvinuté školstvo aj zdravotníctvo (v afrických podmienkach). Krajina postupne prechádza na všeobecné zdravotné poistenie. V krajine sa nachádza 27 univerzít a približne desiatka polytechnických inštitútov.

3.6.3 Pobrežie Slonoviny

Pobrežie Slonoviny (322 463 km²), pôvodom najvýznamnejšia francúzska kolónia na pobreží Guinejského zálivu má 27,5 mil. obyvateľov. Povrch štátu sa zvažuje zo severu na juh. Najvyššie časti sa nachádzajú na severozápade krajiny, ale hlavne na západe blízko trojmedzia s Guineou a Libériou. Toto územie sú vlastne výbežky Guinejskej vysočiny. Najvyšším vrchom je Mount Nimba (1 752 m n. m.) na styku hraníc týchto troch krajín, ktorý je prírodnou pamiatkou UNESCO, avšak zároveň aj prírodnou pamiatkou v ohrození. Sever a juh sú rozdielne aj z klimatického a vegetačného hľadiska. Na severe sa nachádza obdobiami sucha a dažďov ovplyvňovaná savana, na juhu je vlhké tropické podnebie s množstvom vždyzelenej vegetácie. Kým na juhu sa pôvodne nachádzal tropický dažďový prales, v súčasnosti ho skôr pokrýva mozaika plantáží, degradovaného lesa, ornej pôdy a zvyškov dažďového lesa (CILSS 2016).[1]

Krajina vďaka ťažko dostupnému pobrežiu bez vhodných prístavov bola dlho uchránená od prenikania kolonizátorov, no koncom 19. stor. ju systematicky ovládli Francúzi. Tí podporovali zakladanie plantáží, na ktorých sa pestovali exportné plodiny (káva, kakao, banány, citrusové ovocie, palma olejová, ananás, tabak, v suchších oblastiach bavlna). Od toho sa odvíjal aj počiatočný rozvoj hospodárstva v období nezávislosti, ktorú krajina získala v roku 1960. Pobrežie Slonoviny ťažilo aj z toho, že do jej čela sa postavil Félix Houphouët-Boigny, ktorý nastolil síce konzervatívny ale politicky stabilný režim, ktorý mal dobré vzťahy s vyspelými západnými krajinami. Tento stav vydržal tri desaťročia. Krajina bola dôležitým vývozcom kávy, kakaa a rôznych druhov tropického dreva. Priemysel bol zameraný len na spracúvanie poľnohospodárskych produktov. Jednostranná orientácia ekonomiky, prepady cien exportných komodít na svetových trhoch, ako aj prehlbujúca sa korupcia však postupne ekonomickú situáciu zhoršovali, až vyústila do vnútropolitickej krízy a občianskej vojny s etnickým pozadím.

1 Úbytok lesov bol výrazný počas celého 20 storočia. Od roku 1900 do roku 1960 sa lesná pokrývka zmenšila na polovicu v dôsledku ťažby dreva a rozširovania ornej pôdy, bohužiaľ tento trend naďalej pokračuje (CILSS 2016).

V súčasnosti dominantnú časť obyvateľstva tvoria etniká Gur (16 %), Mande (21 %, hlavne Malinke, Bambara a Julla) na severe krajiny a Kru (9 %) a Akan (30 %) na juhu. Obyvateľstvo je silne ovplyvnené francúzskou kultúrou, nakoľko podobne ako v iných bývalých francúzskych kolóniách, zostal úradný a vyučovací jazyk francúzština. Krajina má relatívne veľký počet imigrantov z takmer všetkých západoafrických krajín, čo je dôsledkom politiky prezidenta Houphouët-Boignyho, ktorý sa snažil ekonomiku posilniť aj prisťahovalectvom. Ďalšia časť imigrantov prišla do krajiny v dôsledku konfliktov v Konžskej demokratickej republike, Sierra Leone a Libérii (Kouadio 2008). V krajine prevažuje islam (43 %), ktorý je rozšírený na severe. Na juhu je dominantné kresťanstvo (34 % – z toho asi polovica rímskych katolíkov). Tradičné náboženstvá sú zastúpené necelými 4 %. Približne 52 % obyvateľstva žije v mestách, mestá sa rozrastajú hlavne v južnej rozvinutejšej časti krajiny. Najväčšími sú Abidjan (5,4 mil. obyvateľov), Bouaké, Daloa, Korhogo a Yamoussoukro (s výnimkou Bouaké nepresahujú 500 tis. obyvateľov).

Pobrežie Slonoviny bolo už v 80. rokoch radené medzi najvyspelejšie krajiny Západnej Afriky. Politické rozpory a dve občianske vojny však krajinu ekonomicky oslabili. Od ukončenia druhej občianskej vojny v roku 2011 však ekonomika rastie, aj keď orientácia krajiny je stále podobná koloniálnemu obdobiu. Krajina patrí medzi najväčších exportérov Západnej Afriky, profituje predovšetkým z produkcie poľnohospodárskych plodín, pre pestovanie ktorých má vhodné podmienky, na export idú kakao (30 % svetovej produkcie a zároveň 30 % exportu krajiny; Dosso et al. 2020), kešu orechy, káva, banány, ananásy, bavlna, palma olejová. Pre domácu spotrebu je pestovaná ryža, maniok, kukurica, sladké zemiaky, chované sú hospodárske zvieratá. Poľnohospodárstvo má stále významné postavenie pri tvorbe HDP (20 %, obr. 39) ako aj v tvorbe pracovných miest (42 %, obr. 40). Podobne ako v Ghane a Nigérii je poľnohospodárska produkcie rozmiestnená v závislosti od klimatických a vegetačných pásiem. Významné je aj lesohospodárstvo, hlavne produkcia tropického dreva a kaučuku. Krajina má zásoby nerastných surovín, ide hlavne o mangán a železo, ako aj farebné kovy (meď, nikel, kobalt, bauxit), nachádzajú sa tu tiež ložiská zlata a diamantov. V menších množstvách sa ťaží aj ropa a zemný plyn. Časť riek sa využíva na výrobu elektrickej energie, ale dominuje jej výroba v tepelných elektrárňach. Priemysel je zatiaľ rozvinutý málo a na počte pracovných miesta sa podieľa len necelými 13 % (obr. 39). Z priemyselných odvetví sú rozvinuté ťažobné, petrochemické (ropná rafinéria) a chemické – hlavne výroba rôznych hnojív. Významná je výroba liečiv (aj keď zaostáva za Nigériou a Ghanou). Rozvíja sa elektrotechnický priemysel. Avšak najväčší význam majú podniky, ktoré spracúvajú produkty poľnohospodárskej výroby (kakao, kávu, cukor z cukrovej trstiny), ale aj lesohospodárstva (spracovanie dreva, dyhy, parkety) a ďalšie. V Pobreží Slonoviny pôsobí Pasteurov inšitút (*Institute Pasteur de Côte d'Ivoire*), zameraný na mikrobiológiu a výskum zdravia, ktorý pomáha vyvíjať nové produkty z doposiaľ nevyužívaných častí poľnohospodárskej produkcie.[2] V súčasnosti sa krajina snaží lákať zahraničných investorov a urýchľovať výstavbu priemyselných parkov (Dosso et al.

2 Príkladom je Attiéké – kuskus vyrobený z maniokovej fermentácie, ktorý patrí medzi hlavné vývozné artikle krajiny (Dosso 2020).

2020). Perspektívny je rozvoj automobilového priemyslu, napr. japonská spoločnosť Toyota plánuje vystavať v krajine montážny závod (Bavier 2019).

Pobrežie Slonoviny má veľký potenciál pre rozvoj cestovného ruchu. Silné väzby s Francúzskom počas koloniálneho obdobia, ale aj v období nezávislosti umožnili vytvoriť produkty zamerané špeciálne pre francúzsky trh (Shackley 2006). Krajina zatiaľ nie je dotknutá masovým turizmom, čo spolu s jej prírodnými predpokladmi robí z nej zaujímavú turistickú destináciu. Vzhľadom na to, že prechádza viacerými vegetačnými pásmami, nachádzajú sa tu husto porastené oblasti tropických guinejských lesov (medzi najzachovalejšie patrí Národný park Taï), prechodné oblasti, kde lesy postupne prechádzajú do saván (N'Zi River Lodge v centre krajiny), horské oblasti (oblasť Tonkpi pri hranici s Guineou a Libériou), západosudánska nížinná savana a ďalšie. V krajine sa nachádza 14 chránených území, z toho 6 prírodných rezervácií a 8 národných parkov (z toho Mount Nimba, Taï a Comoé sú zároveň prírodnými pamiatkami UNESCO). Okrem toho sa tu nachádzajú rôzne kultúrne zaujímavosti, ako napr. oblasť mesta Bouaké, ktorá je známa tradíciou hrnčiarstva „mangora", ako aj farbenia látok indigom. Okrem toho sa v Yamoussoukro nachádza bazilika Panny Márie Kráľovny mieru, ktorá patrí medzi najväčšie a najvyššie svete. Taktiež je tu kultúrna pamiatka UNESCO – historické mesto Grand-Bassam, bývalé hlavné mesto, ktoré je ukážkou koloniálnej architektúry z prelomu 19. a 20. storočia. Krajina má veľmi dobré podmienky pre prímorský cestovný ruch ako aj ekoturizmus a agroturistiku. V súčasnosti je cestovný ruch dôležitým zamestnávateľom v krajine, vytvára 8 % pracovných miest. Krajina sa snaží presadiť aj v kongresovom cestovnom ruchu ako stredisko regionálnych konferencií a výstav. Rozvoju cestovného ruchu sa snaží krajina prispôsobiť aj infraštruktúru – výstavbou ubytovacích kapacít. Cieľom vlády Pobrežia Slonoviny je, aby sa krajina stala jednou z piatich najlepších destinácií Afriky do roku 2025. Asi najväčšími nedostatkami pre rozvoj turizmu je cestná infraštruktúra (oxfordbusinessgroup.com 2020).

3.6.4 Senegal, Gambia

Dve najzápadnejšie pevninské krajiny Západnej Afriky sa rozprestierajú v povodiach riek Senegal, Gambia a Casamance, na území, ktoré sa nazývalo Senegambia. Obe krajiny spolu zaberajú viac ako 208 tisíc km², pričom na Gambiu pripadá z toho len 5 %. V roku 2020 v regióne žilo 17,9 mil. obyvateľov, z toho 12 % v Gambii.

Územie je relatívne ploché, mierne stúpa smerom na juhovýchod, kde sa na hraniciach s Guineou nachádza aj najvyšší bod územia (648 m n. m.), nakoľko sem zasahujú výbežky vysočiny Futa Džalon. Severné časti územia sú typické polosuché sahelské oblasti, kde padne menej ako 300 mm zrážok, obdobie sucha tu môže trvať až 10 mesiacov. Krajinnú pokrývku tvoria savany s rozptýlenými krovinami (Linares 2008). Najdaždivejšie sú naopak územia na juhu v močaristých oblastiach v okolí rieky Casamance, kde padne okolo 990 mm zrážok. V okolí ústí riek do mora sa nachádzajú

marigoty, čo sú močaristé ramená riek, prípadne močaristé mŕtve ramená. Pobrežné oblasti, hlavne v povodí Casamance sa vyskytujú porasty mangrovov (Linares 2008).

Obe krajiny získali mená podľa riek, ktoré nimi pretekajú. Ich oddelenie spôsobilo koloniálne rozdelenie. Kým ústie rieky Senegal ovládli napokon Francúzi, v ústí Gambie sa napokon usadili Angličania, naopak Casamance sa snažili kontrolovať Portugalci. Okrem nich sa však na pobreží objavili aj iní konkurenti. Európania zo svojich základní rozvinuli obchod, pričom sa dominantným stalo najmä otrokárstvo, neskôr ho vystriedalo pestovanie plodín, najmä podzemnice olejnej. V 19. stor. sa ustálili sféry koloniálnych dŕžav, pričom z Casamance boli vytlačení Portugalci a aj túto časť ovládli Francúzi, ktorí postupne zo Senegalu spravili hlavnú základňu svojho panstva v Západnej Afrike – hlavnou metropolou sa stal Dakar. Francúzskym územím zostala obklopená britská Gambia. Toto koloniálne rozdelenie sa síce pokúsili obe krajiny prekonať vzájomnou integráciou, no neúspešne.

V súčasnosti obyvateľstvo oboch krajín tvoria príslušníci etnických skupín Wolof a Fulanov, veľké zastúpenie majú aj Mandinke, Jola a Serer. Krajiny majú veľmi podobnú náboženskú orientáciu, v oboch krajinách 96 % obyvateľstva vyznáva islam, 4 % pripadajú na kresťanstvo. V krajinách zostali oficiálnymi jazykmi jazyky bývalých kolonizátorov – v Gambii angličtina a v Senegale francúzština. Najväčšie sídla sú hlavné mestá Dakar (3,2 mil. obyvateľov) a Banjul (460 tis.). Vyššia urbanizácia je v Gambii (63 %), Senegal má vzhľadom na veľké územie a nerovnomerné osídlenie aj menší podiel mestského obyvateľstva (40 %).

Obom krajinám určilo hospodársku orientáciu koloniálne obdobie. Európania veľmi rýchlo zistili, že územie má ideálne podmienky pre pestovanie podzemnice olejnej a tak sa arašidy od začiatku 19. storočia stali hlavným vývozným artiklom obchodu nielen bývalých kolónií, ale aj nezávislého obdobia. Najvýznamnejšou oblasťou je Arašidová panva, ktorá sa rozprestiera medzi dolnými tokmi riek Saloum v Senegale a Gambia s mierne piesočnatými pôdami (približne po mestá Medina Sabakh a Farafenni). Zväčšeniu poľnohospodárskeho územia boli venované aj projekty na zavlažovanie, ktoré začali už v 40. rokoch 20. storočia (len sčasti boli úspešné, podobne ako v Mali). Krajiny sa rýchlo dostali do závislosti od exportu a vzhľadom na jeho jednostrannosť boli silne ohrozené kolísaním cien podzemnice na svetových trhoch. Problematická bola hlavne Gambia, ktorá nemá dostatok poľnohospodárskych plôch (pobrežné sú sčasti zasolené) a kde pestovanie podzemnice olejnej vytlačilo na okraj produkciu plodín na domácu spotrebu, čím sa krajina stala závislou od importu potravín. V súčasnosti sa vo veľkom pestuje proso a cirok v suchších oblastiach, tu sú vhodné podmienky aj na pestovanie bavlny, v depresiách, kde je počas obdobia dažďov dostatok vlahy a v blízkosti dolných tokov riek aj ryža. Veľmi rozšírený (hlavne v severnej polovici územia a vo vnútrozemí) je chov dobytka (zebu, oviec a kôz). Vzhľadom na dobré klimatické podmienky sa tu rozvinulo pestovanie ovocia zeleniny (paradajky, zelené fazuľky, melóny), hlavne na severnom pobreží Senegalu, niektoré plodiny (fazuľa) sú pestované aj v oblastiach Arašidovej panvy, kde bola pôda vyčerpaná pestovaním podzemnice olejnej. Hlavne pre Senegal má význam námorný rybolov, ale aj chov akva-

kultúr. Senegal je aktívne zapojený do projektu Veľký zelený múr (box 16), vytváraný zelený pás je lokalizovaný do severnej časti krajiny.

Gambia má málo nerastných surovín. V pobrežných oblastiach je významná len produkcia soli a pieskov bohatých na titán (aj pobrežné oblasti Senegalu). Potenciál má ťažba pieskov vhodných v sklárskom priemysle. V centrálnych oblastiach Senegalu sa ťažia fosfáty, na východe krajiny v okolí rieky Falémé[1] sú zásoby železa, na juhovýchode krajiny na brehoch riek Gambia a Falémé sa remeselne ťaží zlato a diamanty (Schlüter 2006). Senegal je jedným z najvýznamnejších producentov zirkónia. Po získaní nezávislosti Senegal patril medzi najpriemyselnejšie krajiny Západnej Afriky, naopak Gambia bola vyslovene poľnohospodárska. Priemyselným centrom sa stal najmä Dakar (80 % výroby). Aj v súčasnosti je dominantné spracúvanie poľnohospodárskych produktov, rozvinutá je výroba hnojív, výroba rafinovanej ropy a produkcia cementu. Od začiatku nového milénia sa v Senegale začal rozvíjať automobilový priemysel prostredníctvom indických a iránskych spoločností (Tata v Dakare a Iran Khodro v Thies). Významná je produkcia papiera hlavne z dôvodu obalových materiálov na potraviny. V Gambii je dodnes dominantný potravinársky priemysel, resp. spracovanie poľnohospodárskych (teda aj nepotravinárskych) produktov.

Dopravná infraštruktúra bola rozvinutá hlavne na pobreží, vnútrozemie bolo rozvinuté málo, platí to do súčasnosti. Senegal má asi 900 km železníc na severe krajiny, v Gambii nie sú. Problematické bolo hlavne prepojenie severnej a južnej časti Senegalu, ale aj samotnej Gambie, nakoľko cez rieku Gambiu nebol vybudovaný most, len na niekoľkých miestach premávali kompy. Situácia sa zmenila v roku 2019, medzi mestami Soma a Ferafenni bol dokončený most, ktorý spája jednak obe časti Gambie, ako aj urýchľuje prepojenie medzi severným a južným Senegalom (Wally 2019). Krajiny majú zatiaľ veľký problém aj s elektrifikáciou. Problematický je hlavne vidiek, pretože v Senegale má asi 50 % vidieckeho obyvateľstva prístup k elektrickej energii, no v Gambii iba 16 % Nedostatočná je aj zdravotnícka starostlivosť. V oboch krajinách platí, že na zdravotnícky personál pripadajú obrovské počty obyvateľov (obr. 57). Vzdelanostná úroveň obyvateľstva nie je veľmi vysoká – problematické je vzdelania hlavne žien vzhľadom na prevládajúci islam, aj keď školský systém v Senegale je dostatočne rozvinutý (krajina má napr. 35 univerzít).

Pre obe krajiny je mimoriadne dôležitý cestovný ruch, ktorý vytvára veľký podiel HDP, ale aj pracovných miest. V roku 2017 to bolo 20 % HDP v Gambii a 10,4 % v Senegale, podobne to bolo aj s podielom pracovných miest (17 % a 9 %). Senegal je druhou najnavštevovanejšou krajinou Západnej Afriky a to aj v počte medzinárodných turistov, aj v počte prenocovaní (obr. 54). Navštevované sú v rámci tzv. temného turizmu ako pamätné miesta bývalé otrokárske základne (Saint-Louis, Gorée, St. James – všetky tri lokality sú zároveň pamiatky UNESCO). Unikátne sú megalitické monumenty – kamenné kruhy Senegambie, ktoré sa vyskytujú na viacerých miestach v Senegale aj Gambii v oblasti horného a stredného toku rieky Gambie a jej prítokov. Vyskytuje sa tu viac ako 28 tis. upravených kameňov usporiadaných do kruhov (Shaw 1977), pri-

1 Rieka Falémé je ľavý prítok Senegalu a zároveň vytvára hranicu medzi Senegalom a Mali.

čom najstaršie odkazujú na osídlenie už v 3. storočí pred n. l. (WHC UNESCO 2020o). Hoci má Senegal vďaka svojej rozlohe väčšiu variabilitu prírodných prvkov a teda aj väčší prírodný potenciál pre rozvoj turizmu (krajina má 6 národných parkov, z ktorých dve sú na zozname prírodných pamiatok UNESCO), o diverzifikáciu cestovného ruchu sa snaží aj Gambia ponukou nových produktov – popri prímorskom a spomienkovom turizme sa tu rozvíja agroturizmus. Krajina má výborné podmienky pre birdwatching, rybolov. Tu je však problém nedostatočná turistická infraštruktúra, ktorá je obmedzená hlavne na pobrežie, ako aj prístup vlády krajiny, ktorá turizmus pokladá skôr za zdroj príjmov a nie ako katalyzátor hospodárskeho rozvoja (Sharpley 2009). Senegal patrí medzi najdôležitejšie oblasti turizmu frankofónnej Afriky, čomu sa hlavne v 70. a 80. rokoch snažil prispôsobiť infraštruktúru. Hoci sa cestovný ruch rozvinul najmä na pobreží, postupne zasahuje aj do vnútrozemských oblastí (Sene-Harper 2020).

3.6.5 Guinea, Guinea-Bissau

Krajiny Guinea a Guinea-Bissau vytvárajú oblúk, ktorý sa tiahne od Atlantického oceánu do vnútrozemia Západnej Afriky na východ a juhovýchod. Spolu zaberajú takmer 282 tisíc km², pričom menšia Guinea-Bissau predstavuje asi 13 % územia a zhodne 13 % obyvateľov (dohromady tu žije asi 14,5 mil. obyvateľov)(World Factbook 2020). Väčšinu územia Guiney vypĺňa Guinejská vysočina, ktorá je považovaná za „vodnú vežu" Západnej Afriky, nakoľko tu pramenia viaceré dôležité rieky (zdrojnice Senegalu, Gambie, Nigeru). Guinea-Bissau je plochá nížinatá s výnimkou juhovýchodného okraja, pobrežie (ako aj Guinea) má silne rozčlenené estuármi ústiacich riek. Podnebie je tropické vlhké, obdobie dažďov trvá od júna do októbra. Zrážky pribúdajú smerom na juh, na severe spadne asi 640 mm zrážok, na juhu 1 700 až 2 000 mm (CILSS 2016). Veľmi vlhké sú aj pobrežné oblasti, kde môže byť úhrn zrážok ešte vyšší. Rastlinstvo sa mení od mangrovových a palmových porastov na pobreží smerom do vnútrozemia cez lesy až po savany, ktoré sú v blízkosti vodných tokov prerušované galériovým lesmi. Južná časť Guiney je porastená tzv. guinejským lesom s množstvom divej zveri.[1] Na západe územia rieky prinášajú do mora množstvo živín, čo spôsobilo, že v pobrežných oblastiach je bohatý morský život. Vyskytujú sa tu kôrovce, mäkkýše, nílske krokodíly aj vzácne druhy hrochov – z tohto dôvodu bolo súostrovie Bajagós spolu s ostrovom Bolama zaradené v roku 1986 medzi biosférické rezervácie UNESCO a zároveň zahŕňa dva morské národné parky (Mendy 2008).

1 Ide o tropické dažďové lesy, ktoré sa rozprestierajú od vlhkého juhu Senegalu pozdĺž pobrežia smerom na východ až po Togo. Tieto lesy sa nazývajú západoafrické dažďové lesy alebo hornoguinejské lesy. Siahajú až po „*Dahomey gap*" – alebo Dahomejskú priervu, lebo v nej je les prerušený a v Benine siaha savana až po pobrežie. Sú oveľa menej rozsiahle a aj druhovo menej bohaté, ako dolnoguinejské dažďové/centrálne africké dažďové/guinejsko-konžské dažďové lesy, ktoré sa rozprestierajú od juhovýchodnej Nigérie smerom na juhovýchod do rovníkovej Afriky. Príčinou môže byť to, že menej územia sa nachádza v príslušnej geografickej šírke, územie má vyššiu nadmorskú výšku a v poslednom období je to aj činnosť človeka (Collins 1992). Delia sa na západné (rastú v Guinei, Sierra Leone, Libérii a Pobreží Slonoviny v pobrežných oblastiach – tu ide o najzápadnejšie tropické dažďové lesy afrického kontinentu), východné (pokračujú od Pobrežia Slonoviny až po Benin) a montánne/horské (vyššie položené oblasti v Guinei, Sierra Leone a Pobreží Slonoviny)(WWF 2013).

Oblasť je bohatá na nerastné suroviny. Sú tu veľké zásoby bauxitu (40 % svetových zásob), ktoré sa nachádzajú v západnej a centrálnej časti územia, aj keď dominantná časť sa nachádza v Guinei. V južnej časti Guiney sa vyskytujú zásoby diamantov, zlato sa nachádza v alúviách riek (Schlüter 2006). V masíve Mount Nimba sa nachádzajú bohaté zásoby železa, ich ťažba je však komplikovaná vzhľadom na význam prírodnej pamiatky UNESCO.

Hoci k pobrežiu sa Európania dostali už v polovici 15. stor., s výnimkou veľmi skromnej portugalskej prítomnosti na základe Cacheu v Guinei-Bissau sa tu nedokázali presadiť a obmedzili sa na výmenný obchod s domorodcami v ústiach riek. Na územie Guiney systematicky začali prenikať najmä Francúzi až v poslednej štvrtine 19. stor. a napokon si ju podmanili a ohraničili tak na západe malé portugalské územie. Obe kolónie Francúzska i Portugalská Guinea patrili k najmenej rozvinutým v Západnej Afrike. V roku 1958 sa Guinea pod vedením Sekou Tourého osamostatnila a krajina sa snažila úplne vymaniť spod vplyvu Francúzska, avšak za cenu značnej izolácie a najmä ekonomického prepadu. Guinea-Bissau bola zase postihnutá dlhou protikoloniálnou vojnou proti Portugalsku, ktorá bola síce pomerne úspešná, no zase za cenu značnej devastácie už tak chudobnej krajiny. Významnú úlohu nielen v boji proti koloniálnej nadvláde, ale aj v časoch nezávislosti, zohrávala studená vojna a súperenie blokov. Oba štáty sa prihlásili k socialistickým experimentom, no v skutočnosti sa tu len upevnili excentrické diktatúry, ktoré krvavo likvidovali akýkoľvek odpor, či náznaky opozície a ďalej nekompetentne ruinovali ekonomiky svojich krajín. Jedine Guinea mala výhodu vo svojom obrovskom nerastnom bohatstve, ktoré zabránilo úplnému kolapsu. Doposiaľ patria obe krajiny k tým najmenej stabilným v regióne.

V súčasnosti medzi najpočetnejšie skupiny obyvateľstva patria v oboch krajinách Fulani (Fulbovia), ktorí žijú predovšetkým na severe územia, ďalej sú to etniká Malinke, Susu, v Guinei-Bissau sú to Balantovia a Mandingovia. V Guinei je výrazne dominantný islam (89 %), kresťanstvo je zastúpené len necelými 7 %. Aj v Guinei-Bissau islam prevláda, avšak nie tak výrazne (45 %), významné zastúpenie má kresťanstvo (22 %) a tradičné náboženstvá (takmer 15 %) (World Factbook 2020). V rámci Západnej Afriky je v oboch krajinách veľmi nízka úroveň vzdelanosti (hlavne v Guinei len 38 % mužov starších ako 15 rokov a 23 % žien). Ťažko dostupná je aj zdravotnícka starostlivosť. Krajiny sú veľmi málo rozvinuté a doteraz zostali závislé len na vývoze nespracovaných nerastných surovín a poľnohospodárskych plodín. Pre obe krajiny je typická zamestnanosť v poľnohospodárstve (obe viac ako 60 %;). Pobrežné oblasti v oboch krajinách majú veľmi dobré podmienky pre pestovanie palmy olejovej, ryže, cukrovej trstiny a tropického ovocia. Guinea-Bissau vyváža kešu orechy. Pre obživu obyvateľstva sa pestuje maniok, sladké zemiaky, v suchších oblastiach vo vnútrozemí cirok, kukurica, fonio, chová sa dobytok, ovce a kozy. Hlavne Guinea-Bissau má veľmi dobré podmienky pre rybolov, aj keď zisky z neho nemala veľmi veľké vzhľadom k ilegálnemu výlovu cudzími loďami v jej výsostných vodách (Mendy 2008). Spomínané zásoby nerastných surovín v Guinei sa exportujú prevažne v surovej nespracovanej podobe, nakoľko v krajine je nedostatok závodov, ktoré by ich dokázali spracovať.

3.6.6 Libéria, Sierra Leone

Krajiny sa rozprestierajú na juhozápadnom pobreží Západnej Afriky. Je to relatívne malé územie (spolu viac ako 183 tis. km²), na ktorom žije 11,7 mil. obyvateľov. Územie je na pobreží nížinaté, zo severovýchodu sem zasahujú výbežky Guinejskej vysočiny, v Sierra Leone sú to pohoria Sula, Loma, Tingi, v Libérii sú to výbežky centrálneho masívu Guinejskej vysočiny, súčasťou hrebeňa ktorých je aj najvyšší vrch krajiny Mount Wuteve, alebo pohorie Mount Nimba. Krajiny majú vlhkú tropickú klímu, kde sa úhrn zrážok pohybuje od 1 900 – 2 000 mm vo vnútrozemí po 4 000 mm na pobreží v Sierra Leone a 5 000 mm v Libérii (CILSS 2016). Teploty počas roka sa pohybujú okolo 26 °C (Moran 2008). Pobrežie je močaristé a porastené mangrovmi. Za nimi nasleduje nížina, ktorá je mozaikovito porastená savanami, degradovaným lesmi alebo je využívaná ako poľnohospodárska pôda. Smerom do vnútrozemia pribúdajú lesy, v súvislosti s ťažbou železnej rudy, sú v tejto lokalite veľmi ohrozené. Nejde len o samotnú ťažbu, tá je do značnej miery limitovaná ochrannými nariadeniami, avšak ako zamestnanie priťahuje ďalšie obyvateľstvo, čím sa vytvára tlak na lesy z dôvodu získavania stavebného a palivového dreva (Wilson 1992). Ide pritom o mimoriadne vzácne územie – lesné refúgium[1] z posledného zaľadnenia.[2] Celkovo je guinejský prales v tejto oblasti (hlavne v južnej časti Libérie) mimoriadne bohatý na druhy a je považovaný za „hot spot" globálnej biodiverzity. Libéria je zároveň najviac zalesnenou krajinou Západnej Afriky (CILSS 2016). Rieky sú na území Libérie a Sierra Leone krátke, vodnaté, pramenia na svahoch Guinejskej vysočiny.

Krajiny majú významné zásoby nerastných surovín. V Libérii sa nachádzajú aj z celoafrického hľadiska významné zásoby železa, pravdepodobne ide o najväčšie ložiská v Afrike (Schlüter 2006). Ich výskyt sa viaže predovšetkým na juh krajiny (napr. v Mount Nimba). Krajiny majú menšie zásoby bauxitu, v Sierra Leone sú zásoby rutilu, ktorý je zdrojom titanu. Vzhľadom na to, že ležia na území archaického štítu Man (juhozápadný okraj Západoafrického kratónu), v oboch sa nachádzajú zásoby zlata a kimberlitu – diamantonosnej horniny. Oba nerasty sa získavajú aj priemyselnou ťažbou, avšak význam remeselnej ťažby je veľmi veľký. Pre krajiny majú obrovský význam, avšak sú súčasťou aj ich krvavej histórie (predovšetkým diamanty, box 17,).

Podobne ako v prípade susednej Guiney, aj pobrežie Sierra Leone a Libérie bolo navštevované Európanmi už od druhej polovice 15. stor. Práve Sierra Leone – oblasť súčasného Freetownu sa stali miestami výmenného obchodu. Odpor obyvateľstva však nedovolil Európanom sa trvalo usadiť ani na pobreží. Pobrežie oboch krajín sa dostalo do pozornosti mocností až na sklonku 18. stor. Práve toto pobrežie sa stalo priestorom na abolicionistické experimenty s repatriáciou oslobodených otrokov, v Sierra Leone pod britským koloniálnym dohľadom, v Libérii formou založenia nezávislého štátu pod ochranou USA. Ako sa však ukázalo, miestne obyvateľstvo vnímalo aj oslobode-

1 Refúgium predstavuje miesto, kde sa vytvorila izolovaná alebo reliktná populácia predtým rozšírenejšieho druhu. Táto izolácia môže byť spôsobená rôznymi faktormi – napr. klimatickými zmenami alebo ľudskou činnosťou (merriam-webster.com 2020).

2 Z tohto dôvodu, ako aj z dôvodu silného pytliactva bola rezervácia Mount Nimba zaradená na Zoznam prírodných a kultúrnych pamiatok UNESCO v ohrození..

ných amerických a britských otrokov a ich potomkov oprávnene ako dobyvateľov, pretože títo sa k nim chovali ako k podriadenému obyvateľstvu, čím sa vytvárali zásadné sociálne bariéry, ktoré do budúcna dramaticky ovplyvnili vývoj týchto krajín. V roku 1961 získalo nezávislosť aj Sierra Leone. Hoci sa predstavitelia oboch krajín z rôznych dôvodov snažili aspoň trochu zmierniť napätie medzi obyvateľstvom, obe krajiny na konci 20. a na začiatku 21. storočia zachvátila vlna krvavých konfliktov. Obom krajinám sa podarilo po skončení konfliktov nastoliť krehkú demokraciu, avšak musia sa vysporiadať s obrovským množstvom problémov, ktoré vojny do regiónu priniesli. Jedným z veľkých problémov bola epidémia eboly, ktorá v regióne prepukla v roku 2014.

Obyvateľstvo regiónu je veľmi pestré aj vzhľadom na zložitú históriu a menej priechodné územie, kde sa obyvateľstvo v minulosti vyvíjalo v izolovaných skupinách a nebolo tak náchylné na útoky alebo premiešavanie z iných regiónov. Heterogenita obyvateľstva sa ešte viac zvýšila v na konci 19. storočia, keď do regiónu začali prichádzať repatriovaní Afroameričania ako oslobodení otroci, ktorých predkovia často pochádzali aj z iných oblastí Afriky. V obyvateľstve Libérie v súčasnosti prevládajú príslušníci etnika Kpelle (pätina obyvateľstva), početní sú Bassovia (13 %) a Grebovia (10 %). V Sierra Leone dominujú Mende a Temne (každé tvorí približne tretinu obyvateľstva), žiadne z ostatných etník nemá výraznejšie zastúpenie. Mnohé etniká žijú aj v susedných krajinách. Z hľadiska náboženstva sa krajiny líšia. V Libérii prevláda kresťanstvo (takmer 86 %), čo je však pochopiteľné vzhľadom na utváranie krajiny, v Sierra Leone je najrozšírenejším náboženstvom islam (79 % obyvateľstva), iba 20 % tvoria kresťania. Libéria je viac urbanizovaná ako Sierra Leone, 52 % obyvateľstva žije v mestách, v Sierra Leone len 42 %. Najväčšími mestami sú hlavné mestá Freetown a Monrovia.

Ekonomika Libérie aj Sierra Leone je vo veľkej miere naviazaná na produkciu nerastných surovín a poľnohospodárskych plodín. Vzhľadom na ich nedávnu krvavú históriu, ktorá znamenala veľký úpadok až rozvrátenie hospodárstva, ako ej epidémiu eboly, ktorá priniesla ďalšie vyčerpanie obyvateľstva, je zrejmé, že krajiny musia vynaložiť veľa úsilia na obnovu zničeného hospodárstva a infraštruktúry. V krajinách sú dobré podmienky na pestovanie kaučukovníka, kakaa a kávy, významný je aj export rôznych druhov dreva. Po skončení občianskych vojen v oboch krajinách zosilnelo odlesňovanie východnej časti krajiny z dôvodu rozvoja poľnohospodárstva, ale aj kvôli ťažbe dreva. Obe krajiny sú stále považované za najchudobnejšie oblasti Západnej Afriky a to aj napriek tomu, že disponujú významnými nerastnými zdrojmi. Problém je, že suroviny sa vyvážajú nespracované, teda s minimálnou pridanou hodnotou, krajiny naopak musia dovážať veľa výrobkov z dôvodu nedostatočne rozvinutej priemyselnej výroby. Sčasti to môže napraviť rozvíjajúci sa oceliarsky priemysel v Libérii – v roku 2018 bola blízko Monrovie dokončená najväčšia oceliareň v Západnej Afrike. Rozvíja sa petrochemický priemysel, elektrotechnický priemysel, potravinársky priemysel zameraný na spracovanie plodín na domácu spotrebu ako aj na export. Veľmi slabo je rozvinutá dopravná infraštruktúra (zároveň je veľká časť už existujúcej poškodená). Veľké nedostatky sú aj v školskej a zdravotníckej starostlivosti. V poslednom období si tento problém uvedomuje hlavne Libéria, ktorá sa snaží do zdravotníctva investovať. Libéria

má zisky aj vďaka veľkej flotile – pod jej vlajkou sa plavia lode mnohých zahraničných spoločností, ktoré lákajú nízke dane a mierna inšpekčná politika (Guimond 2008).

3.6.7 Burkina, Mali, Niger

Vnútrozemské krajiny Burkina, Mali a Niger zaberajú spolu viac ako polovicu územia Západnej Afriky (spolu 2 781 392 km², čo je viac ako 54 %), avšak žije v nich len 63 mil. obyvateľov, čo je len necelých 16 %, aj to je sústredené v južných oblastiach regiónu. Mali aj Niger patria medzi najväčšie vnútrozemské štáty Afriky. Územie je prevažne ploché s priemernou nadmorskou výškou 400 – 500 m, zvažuje sa smerom na juh. Len na území Nigeru a Mali sa vyskytuje niekoľko významnejších masívov – na severe Djado a Manguéni, južnejšie Aïr, Adrar des Ifolghas, Dogon, na západe Mali výbežky Guinejskej vysočiny v podobe plató Mandingue. Veľkú časť ich územia zaberajú púštne oblasti s rôznymi formami reliéfu (box 9), juh spomínaných krajín a prevažná časť Burkiny predstavuje už pásmo Sahelu. Podnebie je tropické suché. Na severnom okraji územia je vysoká denná amplitúda teplôt, cez deň teploty vystupujú na 47 °C, v noci poklesnú na 4 °C. V regióne Sahelu sa teploty pohybujú od 23 °C do 36 °C (Wooten 2008, obr. 23). Výrazné rozdiely sú aj v úhrne zrážok na severnom a južnom okraji územia. V púšťach sú zrážky zriedkavé, na severnom okraji Sahelu padne ročne menej ako 100 mm zrážok, na severnom okraji Burkiny asi 300 – 400 mm. Krajiny zasahujú periodicky sa opakujúce veľké suchá (cca každý 10 rokov), pričom dôsledkom niektorých boli hladomory (Lund 2008). Najväčšie úhrny zrážok sú na juhu Burkiny, kde nadobúdajú hodnoty 650 – 1 000 mm (CILSS 2016). Cez južnú časť Mali a západný Niger preteká najdlhšia rieka Západnej Afriky – Niger, ktorej oblúkový tok je daný komplikovaným geologickým vývojom (box 11).

Územie má bohatú minulosť – práve pásmo západného Sahelu bolo jedným z ohnísk formovania poľnohospodárskych kultúr a najmä vzniku stredovekých afrických ríš počnúc Ghanou, cez najmocnejšie Mali, až po Songhaj. Rozvíjal sa transsaharský obchod vznikali významné mestské centrá, z ktorých časť úplne zanikla, ale časť pretrvala až do súčasnosti (Timbuktu, Gao, Djenné). Avšak presunom obchodných trás na pobrežie a oceán význam regiónu upadal a miestne moslimské štáty sa uzatvárali pred kontaktami s cudzinou. Až v 19. stor. zintenzívnili pokusy Európanov preniknúť do neznámeho západoafrického vnútrozemia, ktoré vyvrcholili jeho násilným podmanením, v tomto prípade Francúzmi na sklonku 19. stor. V prípade francúzskej nadvlády išlo spočiatku skôr o prestížnu a strategickú záležitosť, pretože ekonomický prínos tohto územia bol minimálny, hoci postupne sa aj tu situácia menila vybudovaním železničných spojení k pobrežiu, buď z Mali do Senegalu alebo z Burkiny do Pobrežia Slonoviny. Napriek tomu zostávali tieto oblasti veľmi chudobné a nerozvinuté a ešte viac to platilo pre najodľahlejší Niger. Trojica krajín získala v r. 1960 nezávislosť, no na ich ekonomickom rozvoji sa veľa nezmenilo, nepomohla ani spolupráca Nigeru a Burkiny s Francúzskom a už vôbec nie socialistické experimenty v Mali. Chudoba, štátne

prevraty a rast vplyvu islamských radikálov ešte viac destabilizovali túto časť Afriky.

K politickej nestabilite prispievajú aj etnické konflikty v týchto umelo vytvorených štátoch. V súčasnosti najrozšírenejším obyvateľstvom v Burkine sú Mossiovia, ktorí tvoria viac ako 52 % obyvateľstva krajiny, v Nigeri Hausovia (53 % obyvateľstva Nigeru) a v Mali Bambarovia (tretina obyvateľstva). Početní sú aj Fulani (Fulbovia), ktorí žijú v celej oblasti – v Burkine predstavujú viac ako 8 %, v Mali 13 % a v Nigeri 6,5 %. V severných oblastiach Nigeru žijú Tuaregovia (12 % obyvateľstva Nigeru), menšie zastúpenie majú aj v Mali (necelé 2 %). Okrem nich žujú v regióne etniká Senufo, Sarakole, Malinke, Dogon (Mali), Zarma (pätina obyvateľstva Nigeru), Gurma (Burkina). Vo všetkých troch krajinách prevláda islam, v Nigeri aj v Mali výrazne (99 % a 94 % obyvateľstva). V Burkine je jeho zastúpenie nižšie (necelých 62 %), 30 % tvoria kresťania. V Burkine majú v porovnaní s Mali a Nigerom silnejšiu pozíciu tiež tradičné náboženstvá (8 % obyvateľstva). Obyvateľstvo je značne nerovnomerne rozmiestnené, jeho prevažná väčšina je sústredená na juh územia alebo do okolia vodných tokov. Chudoba a nízky stupeň sociálneho rozvoja sa odráža na všetkých parametroch obyvateľstva (nízka miera urbanizácia, vzdelanosť, zdravotnícka starostlivosť, kvalita života a i.) .

Severný okraj Sahelu je vhodný iba pre nomádske pastierstvo oviec, kôz a tiav. Na južnom sa rozprestiera tropická savana s rozvinutým pestovaním ciroku, prosa, kukurice a podzemnice olejnej. V oblasti vnútrozemskej delty Nigeru a pozdĺž jeho toku s výnimkou najsevernejšej časti sa pestuje aj ryža. Mali aj Niger majú veľkú zamestnanosť v poľnohospodárstve, v Mali poľnohospodárstvo vytvára 63 % a v Nigeri viac ako 75 % pracovných miest (obr. 39). Pre Burkinu aj Mali je dominantné pestovanie bavlny, ktorá tvorí veľkú časť ich exportu (Echenberg 2008, Wooten 2008). Niger má rozvinuté pestovanie plodín len v bezprostrednom okolí rieky Niger. Vážnym problémom je dezertifikácia je podporovaná deforestráciou, ktorá je často viazaná aj na rozširovanie poľnohospodárskej pôdy, preto je pozitívne, že všetky tri krajiny sú zapojené do projektu Veľký zelený múr, kde vykazujú dobré výsledky (box 16). Krajiny majú rozvinutý ťažobný priemysel, rozvíja sa chemický priemysel (výroba hnojív a ďalších produktov pre poľnohospodárstvo), vzhľadom na pestovanie bavlny sú početné závody na odzrňovanie bavlny. Silnú pozíciu má aj tradičná textilná výroba. Veľmi významná je kožiarska výroba, ktorá nadväzuje je pastierstvo silne rozšírené v regióne. Zásadný hospodársky význam má však ťažba a export nerastných surovín. Zlato sa ťaží v centrálnej aj severnej Burkine a v juhozápadnom Mali, Burkina má aj významné zásoby striebra. V Nigeri mala význam ťažba uránu, no v súčasnosti ju predstihuje už tiež ťažba zlata. Burkina má tiež zásoby mangánu, ktoré patria medzi významné aj z hľadiska celoafrickej produkcie. V krajine sú aj zásoby kimberlitu, avšak obsah diamantov je relatívne nízky. Na západe Mali sa nachádzajú zásoby železa, na juhu ložiská bauxitu. Nedostatočné je energetické zabezpečenie krajín, hoci na juhu sa rozvíja aj budovanie vodných elektrární, ktoré by zabezpečili ekonomický rozvoj krajín. Snaha je aj o využívanie zelených energií – územie má napríklad na využitie solárnej energie výborné podmienky, čoho dôkazom je nová a zároveň najväčšia solárna elektráreň Západnej Afriky v Burkine na okraji hlavného mesta Ouagadougou. Krajiny majú zatiaľ slabo roz-

vinutú infraštruktúru, ktorá je nepostačujúca aj v južných oblastiach, kde je sústredená väčšina obyvateľstva. Krajinám sa vyhýbajú aj turisti, najmä z dôvodu bezpečnosti. Pritom práve významné pamiatky, ale aj krajina samotná (púšte) by boli lákavými destináciami. V minulosti privádzala napr. aj obľúbená Rely Paríž-Dakar pozornosť západnej verejnosti a turistov aj do severných končín Nigeru a Mali, no už dávno musela byť jej trasa práve z bezpečnostných dôvodov presunutá dokonca mimo Afriku, hoci s pozmeneným názvom – Rely Dakar.

3.6.8 Benin, Togo

Prímorské krajiny Benin a Togo patria medzi najmenšie krajiny Západnej Afriky. Spolu zaberajú vyše 169 tisíc km², žije tu asi 21,5 mil. obyvateľov. Obe krajiny majú podlhovastý úzky tvar, približne 2/3 rozlohy aj obyvateľov pripadajú na Benin. Výraznejšou geomorfologickou črtou je pohorie Togo, ktoré sa tiahne rovnomennou krajinou a zasahuje aj do severozápadného Beninu. Územie sa mierne zvažuje na juh k pobrežiu. Osou Beninu je rieka Ouémé, v Togu je najdôležitejšou riekou Mono, ktorá na dolnom toku tvorí časť hranice Toga s Beninom. Na nej vznikla aj najväčšia vodná nádrž územia po vybudovaní priehrady Nangbeto v roku 1987 (Pesche D. et al. 2016). Z významnejších vodných tokov je tu ešte rieka Niger, ktorá preteká severným okrajom Beninu. Podnebie je tropické, avšak nemožno o ňom napriek jeho polohe hovoriť, že je vlhké. Na severe sa počas roka teploty pohybujú od 18 °C do 38 °C, na juhu sú vďaka väčšiemu úhrnu zrážok vyrovnanejšie (24 °C – 37 °C)(Lawrance 2008). Sever územia je otvorený a vystavený púštnemu vetru *harmattan*, ktorý ho ešte viac vysúša. Hoci v Togu padne pri pobreží takmer 900 mm zrážok, v Benine je situácia iná. Tu intenzívna ľudská činnosť spôsobila vytvorenie Dahomejskej priervy (prerušnie porastov dažďového lesa). V juhozápadnej časti Beninu je ročný úhrn zrážok okolo 100 mm, v juhovýchodnej 150 mm. Intenzívne poľnohospodárstvo a ilegálna ťažba dreva mali za následok zničenie tropického dažďového lesa, ktorý sa pôvodne tiahol pozdĺž celého Guinejského zálivu, čo sa prejavilo výrazným úbytkom zrážok v oblasti. Výsledkom je, že na rozdiel od susedných krajín, v Benine pásmo saván siaha až po pobrežie (Eiwert-Kretschmer 2008). V Togu sa nachádza tropický dažďový les v centre krajiny, ale nejde o súvislé územie, skôr o izolované menšie plochy – je to vlastne najvýchodnejšia časť hornoguinejského dažďového lesa (CILSS 2016).

Najmä na územie súčasného Beninu, ktorý si prisvojil názov historickej ríše Benin pri ústí rieky Niger na území Nigérie, zasahovali vplyvy domorodých ríš z juhozápadnej Nigérie – najmä ríša Oyo. Po príchode Európanov koncom 15. stor. sa postupne rozvinul na pobreží obchod s otrokmi, ktorý kulminoval v 18. stor., nie náhodu sa toto pobrežie označovalo ako Pobrežie otrokov. Z tohto obchodu profitovala najmä domorodá ríša Dahome ležiaca na území Beninu. O túto časť Západnej Afriky sa napokon úspešne usilovalo Francúzsko, ktoré ovládlo na sklonku 19. stor. Benin a tiež Nemecko, ktoré ovládlo Togo, no len do 1. svetovej vojny. Potom aj túto krajinu získalo Francúz-

sko, ktoré ju však z politických príčin spravovalo naďalej samostatne a preto nedošlo k spojeniu oboch úzkych pruhov území. V roku 1960 tak vznikli dve nezávislé krajiny, ktoré síce zažili viacero zmien vlád a prevratov, ako aj socialistických experimentov, no po skončení studenej vojny sa pomerne úspešne transformovali a v súčasnosti patria medzi stabilné krajiny Západnej Afriky (3.3.5.1).

Obyvateľstvo oboch krajín tvoria prevažne Fonovia a Adjaovia, v Togu aj Temovia. Z náboženstva dominuje kresťanstvo (49 % v Benine a 44 % v Togu), ktoré je však vyznávané obyvateľstvom hlavne v južných častiach krajín. Na severe krajín dominuje islam. V oboch krajinách majú silné zastúpenie tradičné náboženstvá, čiastočne z dôvodu, že bývalé domorodé ríše si relatívne dlho dokázali udržať nezávislosť, ale v Benine miestny diktátor M. Kérékou v rámci svojej politiky podporoval miestne kulty, mimo iné vudu. V Benine tradičné náboženstvá vyznáva asi 14 % obyvateľstva, v Togu až 35 %. Krajiny nie sú príliš urbanizované, 49 % obyvateľstva Beninu a 43 % obyvateľstva Toga žije v mestách, najväčšie urbanizované oblasti sú hlavné mestá a ich okolie. Z hľadiska infraštruktúry sú viac rozvinuté južné oblasti krajín, príkladom je koridor Dakar – Lagos, ktorý vedie juhom Beninu aj Toga.

Benin má malé zásoby zlata, ktoré sa získavajú prevažne z nánosov riek, v Togu sú menšie zásoby fosfátov. Elektrická energia je v Benine vyrábaná takmer výlučne na báze fosílnych palív, Togo naopak ťaží zo spomínanej priehrady a hydroelektrárne Nangbéto. Podobne ako v iných regiónoch, aj tu priehrada neslúži len na výrobu elektrickej energie, ale v období sucha aj na zavlažovanie. Napriek tomu je však výroba energie v oboch krajinách nepostačujúca a musia ju dovážať (obr. 46). Veľmi dôležité je poľnohospodárstvo a to z hľadiska exportu, ako aj výživy obyvateľstva – pestuje sa kukurica, maniok, jamy, na export palma kokosová, palma olejová, bambucké stromy,[1] a predovšetkým v prípade Beninu bavlna. V suchších oblastiach je rozšírený chov dobytka, hlavne kôz, bežne sa chovajú ošípané a hydina. Keďže na území Toga je na juhu krajiny podnebie bohatšie na zrážky, môže sa tu pestovať aj kakao a káva. Poľnohospodárstvo zároveň zamestnáva aj veľkú časť obyvateľstva – v Benine vytvára 40 % a v Togu 39 % pracovných miest (obr. 39). Rozvinutý je hlavne priemysel spracúvajúci poľnohospodárske produkty – textilný a potravinársky, rozvíja sa aj odevný, elektrotechnicky a farmaceutický priemysel (posledný hlavne v Benine). V Togu rastie význam spracovania a vývozu ropných produktov, ktoré už tvoria najvýznamnejšiu položku exportu. Benin má zasa zisky aj z cestovného ruchu, patrí medzi 5 najnavštevovanejších krajín Západnej Afriky (obr. 54), vyhľadávanými lokalitami sú pamiatky Svetového a kultúrneho dedičstva UNESCO ako kráľovské paláce v Abomey alebo viaceré národné parky (Pendjari, W-komplex).

1 Plody sú bambucké orechy, z ktorých sa získava bambucké maslo hojne využívané v kozmetickom priemysle. Použite má aj v potravinárskom priemysle pri výrobe čokolády ako náhrada kakaového masla.

3.6.9 Kapverdy

Kapverdy sú ostrovný štát (najzápadnejší samostatný štát v Afrike). Rozkladá sa na súostroví Kapverdy s rozlohou 4 033 km² v Atlantickom oceáne. Súostrovie sa vyznačuje vulkanickým reliéfom s najvyšším vrchom Fogo na rovnomennom ostrove (2 829 m n. m., box 10). Klíma je tu sahelská aridná až semiaridná s obdobím dažďov v dĺžke 1-3 mesiace zvyčajne od júla do októbra (Duarte, Romeiras 2009). Pôvodná vegetácia pozostávala zo suchších trávnatých oblastí v nížinách a krovitých porastov vo vyšších polohách, stromová vegetácia s uzavretým korunovým zápojom sa tu pravdepodobne nevyskytovala. Činnosť človeka od 15. storočia vegetačnú pokrývku pozmenila, do začiatku 20. storočia boli pôvodné populácie stromov do značnej miery zdecimované.

Kapverdy boli prvou a pôvodne najdôležitejšou portugalskou kolóniou v Afrike, ktorá bola už od začiatku druhej polovice 15. stor. osídľovaná kolonistami z Portugalska, ale ešte viac otrokmi z africkej pevniny. Dôležitý bol najmä strategický význam ostrovov, ako základne na trasách okolo afrického pobrežie, či na ceste do južnej Ameriky. Významným faktorom bola tiež zdravotná bezpečnosť, pretože v suchej ostrovnej klíme neboli rozšírené tropické choroby, ktoré znemožňovali osídľovanie Európanmi na pevnine. Hoci Kapverďania – kreoli a portugalsko-africkí mulati zohrávali významnú úlohu v africkej časti portugalskej koloniálnej ríše, samotné ostrovy sa rozvíjali len pomaly, limitom bol nedostatok vody. Suchá boli príčinou hladomorov a vysťahovalectva ostrovanov, ktoré však pretrváva dodnes, rodiny na Kapverdách dostávajú príspevky od svojich členov pracujúcich na africkej pevnine alebo v Európe, či Severnej Amerike v podobe remitencií. V roku 2020 tu žilo na ostrovoch takmer 583 tis. obyvateľov, približne 66 % v mestách. Osídlených je 9 z 10 ostrovov. Najväčšie urbánne oblasti sú oblasť hlavného mesta Praia (168 tis. obyvateľov) na ostrove Santiago a mesta Mindelo (70 tis. obyv.) na ostrove São Vicente (World Factbook 2020). Krajina získala nezávislosť až v roku 1975, pričom moci sa chopila socialisticky orientovaná vláda tvorená len jednou stranou, ktorá bola pri moci až do r. 1990, kedy v krajine prebehli voľby za účasti viacerých strán. Napriek tomu, ako aj napriek limitujúcim prírodným podmienkam patria Kapverdy medzi politicky najstabilnejšie a najdemokratickejšie krajiny Afriky (Saucier 2008). Krajina je zameraná na poľnohospodárstvo – v suchších oblastiach na pestovanie kukurice a fazule a vo vlhších banánov a cukrovej trstiny, na ostrove Fogo aj viniča. Rozvíja sa však aj z hľadiska cestovného ruchu. Počas roka je tu príjemne teplá klíma, vďaka vzdialenosti od pevniny tu nie je hrozba tropických chorôb prenášaných hmyzom. Vďaka dobrej dostupnosti (Kapverdy sú významným dopravným uzlom, vrátane letiska pre medzikontinentálne lety) sa rozvinul dokonca aj masovejší cestovný ruch v prímorských rekreačných rezortoch.

Úlohy a zadania:

- **Zhodnoťte postavenie Nigérie v rámci Západnej Afriky a celej Afriky, ako najľudnatejšieho štátu. V čom spočívajú silné a v čom jej slabé stránky v prípadnej snahe zohrávať úlohu regionálnej africkej mocnosti?**
- **Ktoré krajiny Západnej Afriky môžeme pokladať zo pomerne úspešne sa rozvíjajúce s relatívne pozitívnymi vyhliadkami do blízkej budúcnosti a ktoré stoja naopak na opačnom konci spektra, teda ich perspektívy ďalšieho rozvoja sú skôr pesimistické? Zdôvodnite.**
- **Na základe charakteristík jednotlivých krajín vyhodnoťte, aké sú možnosti medzinárodnej spolupráce a integrácie krajín Západnej Afriky (podľa obr. 14 kap. 1.5). Aké hlavné problémy stoja pred týmito integračnými snahami? Aké by boli hlavné prínosy takejto užšej spolupráce a integrácie?**

4 STREDNÁ AFRIKA

Richard Pouš, Alfonz Gajdoš, Tibor Madleňák, Daniel Gurňák

Politická nezávislosť nemá žiadny význam, ak nie je sprevádzaná rýchlym hospodárskym a sociálnym rozvojom.

Patrice Lumumba

Poloha Strednej Afriky je určená, okrem hlavnej ťažiskovej pozície v rámci afrického kontinentu, aj vzťahmi voči všetkým africkým regiónom, susedí s každým z nich. Vzhľadom na svoju polohu po oboch stranách rovníka sa pre územie používa aj pomenovanie rovníková Afrika. Typická je rozsiahlymi zníženinami lemovaných vysočinami. Sever a severovýchod územia zaberajú saharské roviny a plošiny s horskými masívmi (Tibesti, Bongo, Ennedi a i.). Konžská panva, dominantná svojou rozlohou, patrí k najlepšie vyvinutým hydrogeografickým celkom sveta. V kontakte so saharským priestorom sa rozkladá susedná menšia Čadská panva. Od seba sú oddelené výrazným rozvodným prahom Azande. Z juhu je Konžská panva od Kalaharskej oddelená širokými rozčlenenými plošinami Lunda-Katanga. Na východe končí vysoko položeným rozvodím pohorí Východoafrického riftu (Mitumba, Virunga, Ruwenzori a i.), tvoriacich západné pásmo Východoafrickej priekopovej prepadliny. Na západe vystupuje Dolnoguinejská a Adamauská vysočina s pobrežím a ostrovmi Guinejského zálivu. Za hranicu so Severnou Afrikou považujeme štátnu hranicu Čadu s Líbyou a Sudánom. Vymedzenie voči Východnej Afrike predstavujú štátne hranice s Južným Sudánom, Ugandou, Burundi a Tanzániou. S Južnou Afrikou sú to hranice so Zambiou a Angolou. So Západnou Afrikou hranice s Nigerom a Nigériou.

4. 1 POLOHA A VYMEDZENIE STREDNEJ AFRIKY

Stredná Afrika sa rozprestiera po oboch stranách rovníka. Najsevernejší bod leží na obratníku Raka (blízko čadskej oázy Oui, 23° 30´ z. g. š.), najjužnejší vo výbežku konžskej Katangy (13° 35´ j. g. š.). Najvýchodnejší bod sa nachádza na severnom okraji vodnej plochy Albertovho jazera (blízko výtoku Albertovho Nílu, 31° 30´ v. g. d.), najzápadnejší bod stredoafrickej pevniny leží na kamerunskom pobreží (8° 50´ v. g.

d.). Najďalej na západ zasahuje región ostrovom Annobón patriaci Rovníkovej Guinei (5° 40´ v. g. d.).

Región Strednej Afriky zahŕňa štáty Čad, Stredoafrickú republiku, Kongo, Konžskú demokratickú republiku (KDR), Kamerun, Rovníkovú Guineu, Gabon a v Guinejskom zálive ležiaci Svätý Tomáš a Princov ostrov. Z fyzickogeografického hľadiska je do regiónu zaradená aj angolská exkláva Cabinda. Prevládajú štáty s morským pobrežím, vnútrozemské sú len Čad a Stredoafrická republika. Z pobrežných štátov majú

Obr. 59 *Vymedzenie regiónu Strednej Afriky*

najkratšie pobrežia KDR (približne 40 km) a Kongo (približne 170 km). V prípade KDR zaisťuje prístup k moru estuár rieky Kongo. Štáty Strednej Afriky sa rozprestierajú na ploche 5,37 mil. km², čo predstavuje 18 % rozlohy Afriky. V tomto africkom regióne žije 161 mil. obyvateľov. Rozlohou aj počtom obyvateľov je najväčší štát KDR, najmenší Sv. Tomáš a Princov ostrov (Tab. 5). Obyvateľstvo je sústredené na okrajoch regiónu (pobrežné pásmo, vysočiny Katangy a východnej časti KDR, Čadská panva).

Tab. 7 *Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Strednej Afriky*

	rozloha (km²)	počet obyvateľov (2020)
Čad	1 284 000	16 877 357
Gabon	267 667	2 230 908
Kamerun	475 440	27 744 989
Kongo	342 000	5 293 070
Konžská demokratická republika	2 344 858	101 780 263
Ostrov Svätého Tomáša a Princov ostrov	964	211 122
Rovníková Guinea	28 051	836 178
Stredoafrická republika	622 984	5 990 855
spolu	**5 365 964**	**160 964 742**

Zdroj: World Factbook 2020

Úlohy a zadania:

- **Uveďte špecifiká geografickej polohy Strednej Afriky vo vzťahu k ostatným africkým regiónom.**
- **Podľa mapy Afriky nájdite v regióne línie prirodzených a umelých štátnych hraníc.**

4. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ STREDNEJ AFRIKY

Stredná Afrika sa fyzickogeograficky odlišuje od ostatných afrických regiónov svojím rozsiahlym plochým georeliéfom v panvách aj náhorných plošinách. Najväčšiu časť povrchu zaberá Konžská panva s rovníkovým podnebím. Saharský a subsaharský priestor je aridný a semiaridný. V pohoriach Východoafrického riftu sa uplatňuje výrazná vertikálna klimatická a vegetačná zonálnosť. Pobrežnú čiaru má voči ostatným africkým makroregiónom krátku, ale s relatívne veľkou horizontálnou členitosťou. Výrazne sa na nej podieľajú sopečné a pobrežné ostrovy Guinejského zálivu, estuáry

a delty riek, Bonnyjský záliv medzi ostrovmi a pevninou s početnými zálivmi, ako aj lagúnové jazerá občasne spojené s morom. Napriek tomu, že sa do Guinejského zálivu vlieva najvodnatejšia africká rieka Kongo, nepredstavuje prirodzené socioekonomicko-geografické spojenie vnútrozemia s oceánom. Pred svojim ústím perejami a vodopádmi prekonáva veľký výškový rozdiel.

Menšia je aj vertikálna členitosť územia, 75 % územia regiónu leží do 1 000 m n. m. Podľa tradičného delenia patrí do nízkej Afriky (Taylor 2003). Výnimku tvoria vyššie položené prahy lemujúce panvy, ako aj horské masívy (Tibesti, Adamauská vysočina, Mitumba, Virunga, Ruwenzori a i.). Najvyšší bod je zaľadnený ruwenzorský vrchol Ngaliema, resp. Pic Marguerite (5 109 m n. m.) v oblasti Stanleyho masívu na konžsko-ugandskej hranici. Pobrežie Guinejského zálivu je nížinaté.

Nížinami aj vysočinami Strednej Afriky prechádza rovník. Z krajného severu zasahuje saharský priestor, vysoko položené obvodové plošiny, sopky a pohoria Východoafrického riftu spôsobujú pestrú vertikálnu zonalitu podnebia, vegetácie aj pôd. Medzi nimi sa rozprestiera rozsiahla jedinečná oblasť tropickej africkej prírodnej krajiny so svojimi špecifikami.

4.2.1 Geologický podklad, tektonika a nerastné suroviny

Geologická stavba Strednej Afriky je pomerne jednoduchá (Kunský et. al. 1971). Tvorí súčasť afrického štítu zloženého z prekambrických kryštalických hornín tvoriacich dná znížením. Najväčšie zníženiny (megasynklinály) sú Konžská a Čadská panva. Pokryté sú sedimentárnymi horninami pevninského aj morského pôvodu. Na okrajových zlomoch vznikli hrasťové pohoria a priekopové prepadliny, ako aj treťohorné lávové masívy (na západe v kamerunskej línii Manengouda, Bambouto, Oku, Ngaoundere, vo Východoafrickom rifte v pohoriach Ruwenzori,Virunga a i.).

Prekambrické vrásnenia vyzdvihli na juhu plošinu Lunda-Katanga a Dolnoguinejskú vysočinu, a spojili oblasti južne od saharsko-arabskej tabule (Summerfield 2003). Odvtedy bola Stredná Afrika počas nasledujúcich geologických období epeirogeneticky vyzdvihovaná a vystavená rozsiahlej denudácii. Posledné etapy hercýnskej orogenézy sa prejavili najmä v Konžskej panve. Medzi mladoprvohornými sedimentami sú významné glaciálne tillity (akumulácie série dwyka) z rozhrania období karbón a perm. Dokladujú rozsiahle zaľadnenie územia v mladších prvohorách, kedy sa ľadovce rozširovali z okolitých vysočín. Neskoršie poklesávanie atlantického dna spôsobilo zdvih západného okraja kryštalického štítu, ktoré sprevádzali tektonické poruchy. Intenzívna zlomová tektonika bola najmä na východnom okraji Strednej Afriky, kde sa obnovila činnosť priekopovej prepadliny vzniknutej už v prekambrickom období.

Prvohorné more preniklo na sever Strednej Afriky a zanechalo vrstvy pieskovcov a ílovitých bridlíc. Stali sa základom rozsiahlych saharských plošín a rovín obklopujúcich pohorie Tibesti budované prekambrickými kryštalickými horninami.

Od kambria po spodný devón more ustúpilo po slabších prejavoch etáp kaledónskeho orogénu. Tibesti bolo mierne zvrásnené a najmä postihnuté zlomovou tektonikou. Od konca prvohôr do začiatku kriedy bola saharská tabuľa vyzdvihovaná a horský masív Tibesti modelovaný erózno-denudačnými procesmi. Sedimenty z neho sa usadzovali v okolitých zníženinách. Kriedová morská transgresia po sebe zanechala vápence, pieskovce a ílovce. V oblasti vystupujú najmä na plošinách a monoklinálnych chrbtoch. V treťohorách už bola oblasť súšou a celý africký kontinent postihnutý intenzívnymi tektonickými pohybmi (Balatka, Sládek 1971).

Starý geologický podklad bol koncom neogénu narušený zlomami umožňujúcimi intenzívnu vulkanickú činnosť. Najmä na východnom okraji vznikli rozsiahle zlomové systémy umožňujúce vývoj Východoafrického riftu. Rozlámaním geologického podložia došlo k zdvihu hrastí a poklesu priekopových prepadlín. V Guinejskom zálive na zlomovej línii severovýchodného smeru vznikli vulkanické ostrovy (Bioko, Principe (Princov ostrov), São Tomé (Svätý Tomáš), Annobón a i.), na blízkej pevnine sopky Adamauskej vysočiny a v saharskom vnútrozemí sa po rozlámanom Tibesti rozliali zo štítových sopiek, lávové pokrovy a prúdy. Ďalšie vyzdvihovanie pevniny vyvolalo erózno-denudačné procesy. V saharskom priestore zvyšujúca sa aridita podmienila procesy mechanického zvetrávania.

Konžská panva predstavuje svojou geologickou stavbou prechodnú oblasť medzi juhoafrickým kryštalinikom a saharskou tabuľou. V druhohorách bolo územie dvakrát zaliate plytkým morom. Počas kriedy postupovala morská transgresia od pobrežia Guinejského zálivu až po Čadskú panvu. Jej sedimenty predstavujú vápence, pieskovce a ílovce. Koncom neogénu nastali intenzívne tektonické pohyby a vznikli megasynklinály Konžskej a Čadskej panvy (Balatka, Sládek 1971).

Prekambické a prvohorné formácie sústavy plošín Lunda-Katanga obsahovali bohaté ložiská medených, niklových a kobaltových rúd, ktoré sú už z väčšej časti vyťažené. V tejto oblasti, pomenovanej aj ako „medené pásmo“, sa ťažia rudy uránu, zinku, chrómu, mangánu, kadmia, tantalu, vandia, wofrámu, berylu, germánia, ako i rudy olova. Uránové rudy sa ťažia aj v Gabone, diamanty a zlato na plošinách Azande a Lunda. V Dolnoguinejskej vysočine sa ťažia železné, olovnaté a mangánové rudy (najmä na plošine Batéké). Saharské Tibesti má wolfrámové a zinkové ložiská. Na plošinách v okolí Konžskej panvy sú ložiská kolumbitu a tantalitu, z ktorých sa získava niób a tantal. Na kontakte panvy a okolitých plošín sú v druhohorných útvaroch bázických vyvrelín primárne ložiská diamantov. V kriedových a treťohorných sedimentoch kontinentálneho šelfu Guinejského zálivu, Cabindy a dolného Konga sú bohaté ložiská ropy a zemného plynu. Na rozdiel od Severnej a Západnej Afriky, bola Stredná Afrika z hľadiska geologického vývoja dlhotrvajúcou súšou, preto tam nevznikli rozsiahle ložiská ropy a zemného plynu. Okrem primárnych sú dôležité aj sekundárne ložiská zlata a diamantov. Vyskytujú sa v starých aluviálnych náplavoch konžského bazéna a riek Stredoafrickej republiky. Podobne aj cín a kolumbit sú v náplavoch riek Konžskej panvy a pobrežnej nížiny. Sedimentárneho pôvodu je aj bauxit, vyskytuje sa najmä v Adamauskej vysočine a Čadskej panve. Významné sú aj ložiská uhličitanu draselného (potaš) v Kongu.

4.2.2 Georeliéf

Súčasný georeliéf sa vyvíjal počas dlhých geologických období najmä vplyvom denudácie a sedimentácie, ktorých striedanie určovali pohyby zemskej kôry (Balatka, Sládek 1971). Na východnom okraji vzniklo rozsiahle líniové tektonické pásmo sprevádzané vulkanickou činnosťou. V súčasnom zarovnanom georeliéfe Strednej Afriky prevládajú najmä panvy lemované vysočinami, na saharskom severe akumulačné piesočnaté roviny s preliačinami a vystupujúcimi horskými masívmi. Na východe sú mladé hrasťové pohoria Východoafrického riftu prestúpené vulkanitmi a priekopy vyplnené jazerami, na západe zasa stupňovité plošiny s vulkanitmi. Panvy sú od seba oddelené prahmi, ktoré budujú prekambrické horniny (Azande, Lunda – Katanga a i.) a pokryté treťohornými morskými sedimentami (Dolnoguinejská vysočina a i.).

Na základe osobitosti vývoja georeliéfu, tektonicko-litologickej stavby, ako aj klimatických činiteľov, sa povrch Strednej Afriky rozdeľuje na šesť základných prírodných priestorových oblastí. Prvá je Konžská a Čadská panva, druhú vypĺňajú plošiny obklopujúce panvy (Azande, Ennedi, Bongo, Lunda-Katanga, Dolnoguinejská vysočina, Yadé, Dar Challa a i.), tretiu tvorí pobrežná nížina, štvrtú tektonicko-vulkanická kamerunská línia, piatu saharský priestor a nakoniec vysočina Východoafrického riftu, resp. Albertov rift (Nyamweru 2003).

Konžská panva, vytvorená v prvohorách, bola v neogéne epeirogenézou rozlámaná na kryhy. Kryštalické dno pokleslo, jeho okraje sa vyzdvihli do náhorných plošín a pohorí (do výšky 1 000 až 1 500 m n. m., na východe západný okraj riftovej východoafrickej línie dosahuje až 3 000 m n. m.). Najnižší bod vytvára plocha jazera Molebo (284 m n. m.). Rieky, prichádzajúce z okolitých vyvýšenín, usadzovali splavovaný materiál v jazerách a vytvorili hrubé vrstvy nánosov. Na rozhraní starších a mladších treťohôr sa dôsledkom slabších tektonických zdvihov začali hĺbiť široké doliny, ktoré umožnili spájanie sa niektorých vodných tokov. Koncom treťohôr už bola skoro celá Stredná Afrika zvlnenou nížinou so širokými dolinami aj vnútornými a jazernými deltami. Vnútrozemské rieky sa pravdepodobne vlievali do rozsiahleho jazera Čadskej panvy. Koncom treťohôr začali jednotlivé etapy tektonických pohybov. Zdvíhala sa severná, a najmä východná časť, západná menej. Počas nich vznikol na severe rozvodný prah, ktorý zablokoval rieky tečúce z terajšej Konžskej panvy. V novej panve sa vytvorila rozsiahla jazerná zníženina. Ďalšie mladotreťohorné zdvíhanie pevniny nachýlilo územie na západ, k panve Atlantického oceána, čo vyvolalo erózno-denudačné procesy georeliéfnej modelácie. Tektonické pohyby vyvolali silnú eróziu na riekach v celom povodí panvy. Vtedajšia pobrežná rieka Kongo sa spätnou eróziou zarezala hlbokým kaňonom do zdvíhajúceho sa pobrežného prahu Dolnoguinejskej vysočiny a odvodnila rozsiahle vnútrozemské jazero. Jeho zvyšky predstavujú súčasné močiare alebo jazerá (napr. Mai-Ndombe, najväčšie jazero panvy). V území sa obnažil triasový georeliéf, jurský povrch sa však zachoval v najvyšších častiach rozvodných prahov Azande a Lunda-Katanga (Kunský et al. 1971).

Z hľadiska paleogeomorfologického vývoja Strednej Afriky je dôležité, že jurský georeliéf je starší než súčasné obrysy pevnín južnej pologule (vrátane južnej Afriky). Erózno-denudačný cyklus začal ešte na rozsiahlej pevnine nerozdelenej Gondwany, preto sa nazýva ako gondwanský georeliéf. V aridných až semiaridných podmienkach veľkej časti Gondwany sa väčšina vodných tokov koncentricky zbiehala do vnútorných panví ležiacich v nízkych nadmorských výškach (Balatka, Sládek 1971).

Sedimentačné rovinaté dno Konžskej panvy (300 – 500 m n. m.) je elipsovite obkolesené nízkymi prvohornými a druhohornými skalnými stupňami. Rieky ich prekonávajú vodopádmi alebo perejami. Okraje panvy lemujú aj dielčie depresie alebo ostrovné vrchy. Jednotlivé poklesnuté dná sú v rôznej nadmorskej výške. Vyplnené sú jazerami a močiarmi, niekde poprepájané zdrojnicami Konga. Rieky v centrálnej časti pretekajú širokými dolinami, okolité vysočiny však prekonávajú aj kaňonmi.[1]

Čadská panva, podobne ako Konžská, bola rozsiahlou sedimentačnou zníženinou, v ktorej sa čiastočne zachovali zvyšky pôvodnej jednotnej vodnej plochy v podobe periodického Čadského jazera (Kunský et al. 1971). Na starých kryštalických horninách sedimentovali karbónske a kriedové pieskovce, poskytujúce priestor pre artézsku vodu. Priestor má zvlnený povrch, striedajú sa tam vyvýšeniny so zníženinami. Severnú časť pokrývajú suché stepi Sahelu. Severovýchodný okraj obklopujú pieskovcové náhorné plošiny Erdi (1 115 m n. m.) a Ennedi (1 490 m n. m.) prechádzajúce do masívu Darfúr (Taylor 1996). Na juhovýchode vystupujú pohoria masívu Ouadda (1 150 m n. m.), z ktorého na západ vybiehajúce vrchy Guera (1 790 m n. m.) zužujú panvu. Rozširuje sa ďalej na juh a východ, touto časťou pretekajú rieky Šari a Logone. Panva južne postupne prechádza od pieskovcových a ílovitých plošín („koros“) do paroviny masívov plošiny Azande (Wadaj 1 259 m n. m., Bagirmi 1 970 m n. m. a i.), juhozápadne postupne stúpa do plošiny Yadé (Ngaoui 1 410 m n. m.). Severovýchodne od Čadského jazera leží zníženina Bodélé (155 m n. m.). Predstavuje najnižšiu časť územia, od jazera oddelenú stabilnými vysokými pieskovými dunami, ale spojenú vádím Ghazal. Z juhozápadu do Čadskej panvy vybiehajú výbežky Adamauskej vysočiny v podobe Mandarských vrchov.

Náhorná plošina Ennedi leží vo východnej časti sahelského pásma. Rozsiahly pieskovcový masív na žulovom základe rozrušený procesmi mechanického zvetrávania, predstavuje miesto historického osídlenia spred viac ako 7 000 rokov pred n. l. Nepretržité osídlenie bolo postupne ukončené s nástupom a rozmachom „púštneho obdobia“. Pramene a prírodné nádrže pitnej vody však so svojimi stádami dobytka stále navštevujú nomádske skupiny z Čadskej panvy.

1 Konžskú panvu v minulosti pokrývali tropické dažďové pralesy, na jej okrajoch vystupovali až do výšky 750 m n. m. V súčasnosti sa ich rozsah odhaduje na tretinu pôvodnej plochy, namiesto lesov sa nachádzajú plantáže tropických monokultúr alebo plochy plodín pre domácu spotrebu. Na opustené plochy prenikli savanové formácie. Nadmerná ťažba dreva je v dažďových pralesoch, v suchých savanových lesoch sa ťaží palivové drevo. Konžský riečny bazén má vysoký hydroenergetický potenciál. V jeho južnej podhorskej časti sa v aluviálnych sedimentoch nachádzajú ložiská zlata, diamantov a cínu. V prekambrických sedimentoch vystupujúcich na východnom okraji panvy sú významné nerastné suroviny. Vybrané priestory tropického dažďového pralesa sú chránené v rámci národných parkov alebo rezervácií (napr. Salonga Sud, Salonga Nord, Okapi Wildlife, Kahuzi-Biega, Nouabalé-Ndoki, Odzala, Upemba, Reserve de Faune a i.).

Plošina Yadé, budovaná žulami, na kontakte troch štátov (Stredoafrická republika, Kamerun, Čad) plynule prechádza do východného úpätia Adamauskej vysočiny. Plynulosť výraznejšie narúšajú prehĺbeniny Mbré a Djérem, ako aj vyvýšenina masívu Bakoré. Pre samotný masív sú charakteristické vysoké osamelé vrchy obklopené naklonenými rovinami. Orografická hranica medzi Čadskou panvou a plošinou Azande je veľmi komplikovaná, rozvodnica medzi bazénmi Čadskej a Konžskej panvy má kľukatý priebeh.[1]

Plošina Azande (prevládajú výšky 900 – 1 000 m n. m.), oddeľujúca Čadskú panvu od Konžskej, predstavuje mierne zvlnenú parovinu na kryštaliniku s vystupujúcim žulovými kopulovitými svedeckými vrchmi a masívmi (Gay, resp. Ngaoui, 1 410 m n. m. v masíve Yadé, alebo v kamerunskej Bubandžide 1 500 m n. m.). Na východe plošiny je dominantný silne rozčlenený žulovo-pieskovcový masív Bongos (Tondou, najvyšší vrchol Toussoro má 1 368 m n. m.). Po jeho okrajoch ležia rozlámané plošiny (napr. Dar Šalla 700 – 1 100 m n. m.). Wadajskými vrchmi juhovýchodne prechádza do pohorí na okraji Východoafrickej riftovej zóny a na západe do Adamauskej vysočiny. Plošinu charakterizuje množstvo plochých masívov oddelených širokými nevysokými zníženinami. Jedine na severovýchode a severozápade výrazne vystupujú eróziou silne rozčlenené žulové a pieskovcové masívy (okrem Bongosu aj napr. Yadé 1 420 m n. m.). Na južnom okraji, pri hornom toku Ubangi, sú uložené mohutné nánosy druhohorných pieskovcov pevninského pôvodu vytvárajúce stupňovitú plošinu (Kunský et al. 1971).

Plošina Lunda-Katanga oddeľuje Konžskú panvu od juhoafrických plošín a depresií. Tvoria ju rozsiahle plošiny sústredené do dvoch hlavných geomorfologických celkov Lunda a Katanga. Juhovýchodne položená Katanga má pestrejší georeliéf, vzniknutý rozlámaním povrchu v susedstve pohybov Východoafrického riftu. Predstavuje tektonicky silne narušenú oblasť prvohorných štruktúr obklopujúcich výstupy metamorfovaných hornín. Pozdĺž zlomov sa vyzdvihli kryhy a hraste chrbtov a masívov, poklesli a prehĺbili sa panvy. Ich zavodnením vznikli jazerá (napr. Mweru). Celá Katanga patrí do povodia Konga. Plošina na severovýchode (približne od doliny rieky Lufira) prechádza do horských masívov Mitunga a Kundelungu, predstaviteľov súčasti západnej časti Východoafrického riftu. Západná kryštalická časť Katangy, miestami pokrytá pieskovcami, je vysoko položená parovina postupne sa zvyšujúca na juh (na rozvodí Konga a Zambezi až do 1 500 m n. m.). Eróziou vypreparované hrebe-

1 Čadská panva s jazerom má svojimi zásobami povrchovej a podzemnej vody veľký význam pre štyri africké štáty (Čad, Niger, Nigéria, Kamerun). Využívanie vodných zdrojov býva príčinou mnohých konfliktov. Medzi Nigerom a jazerom leží úrodná nížina, ktorá bola už v minulosti predmetom územných sporov miestnych kmeňov. Krajinný priestor Čadského jazera má vysoký kultúrny, ekonomický a geopolitický význam. V strede kontinentu sa stretávajú kultúrne vplyvy makroregiónov Severnej, Západnej, Východnej a Strednej Afriky (moslimské, kresťanské, tradičné). Môžeme povedať, že Čadskú panvu „objímajú" kultúry nílskeho, saharského, diverzifikovaného západoafrického a rovníkového „konžského" priestoru. Do toho vstupujú postkolonálne záujmy Európanov, ako aj Číňanov. Obyvateľstvo so svojím rozličným spôsobom života (nomádi, polonomádi, poľnohospodári, rybári, obchodníci a i.) a rozličnou kultúrou sa však nevie dohodnúť a stotožniť na jednotnej štátnej integrite. Na strane druhej, priestor Čadského jazera umožňuje zjednotenie na základe spoločného využívania krajinného geopotenciálu. Vybrané priestory Čadskej panvy sú chránené v rámci národných parkov alebo rezervácií (napr. Waza, Kalamaloué, Faro, Bouba Ndjida, Bamingui-Bangoran, Manovo-Gounda, Kalfou a i.).

ne odolných hornín z nej vystupujú až nad 1 600 m n. m. V severovýchodnej časti, za jazernou depresiou Upemby, je vysoko položená horská hrasť Kibara (1 889 m n. m.). Pozdĺž tektonických línii sa zdvihli strmé hraste chrbtov a horských masívov, poklesnuté hlboké panvy boli zaliate vodou (napr. jazero Mweru). Užšie tektonické línie sledujú v hlbokých dolinách vodné toky (napr. Lualaba).

Lundu charakterizuje jednotvárne zarovnaný georeliéf rozčlenený na dielčie plošiny dolinami riek patriacich do povodia Konga. Tvorí rozvodie medzi Kongom a Zambezi, rozvodnica má kľukatú líniu. Nadmorské výšky dosahujú 1 800 m, na väčšine územia do 1 000 až 1 500 m n. m. Stredom sústavy lundských plošín preteká rieka Kwango (Cuango). Vytvára západnú orografickú hranicu pieskovcového masívu Kwango (700 – 1 000 m n. m.), vybiehajúceho do Konžskej panvy. Jeho východnú hranicu tvorí dolina rieky Kasai. Na juhu Lunda prechádza do plošiny Bié (Bihé) v juhozápadnej Afrike.

Dolnoguinejská vysočina oddeľuje Konžskú panvu od pobrežnej nížiny Guinejského zálivu. Budovaná je kriedovými a treťohornými morskými sedimentami, ako aj vulkanitmi. Rieka Kongo ich rozrezáva 480 m hlbokým kaňonom. Hustá sieť riečnych dolín rozčlenila vysočinu na jednotlivé masívy. Z najvýznamnejších je na severe členitý masív Mt. Cristal (Mt. Mbilan 925 m n. m.) prekambrického veku, zasahujúci strmými svahmi až do pobrežnej nížiny Guinejského zálivu. Smerom na východ klesá do rozsiahlej zníženiny. Južne od rieky Ogowé leží vyklenuté gabonské pohorie Chaillu (Mt. Iboindji 1 575 m n. m.), zložené zo žúl a rúl. Východne prechádza do konžskej plošiny Kébara (1 040 m n. m.), na juhu do pieskovcovej plošiny Batéké (930 m n. m.). Celú Rovníkovú Guineu vypĺňa vysočina, ktorej najvyššie vrcholy sú sopečného pôvodu (Fijeliwing 1 500 m n. m.). Západný okraj lemuje kryštalický masív pohoria Mayombe (Mamba 800 m n. m.) klesajúci strmými svahmi do pobrežnej nížiny. Jeho východnú vetvu tvorí eróziou výrazne rozčlenená náhorná plošina (Lékéti 1 040 m n. m.) postupne klesajúca na východ do Konžskej panvy (Kunský et al. 1971).[2]

Pobrežná nížina Guinejského zálivu nesie na väčšine úsekov znaky poklesového územia (Orme 2003). Dokazujú to estuárové ústia riek (Kongo, Komo, Campo a i.), lagúny alebo mladé zátoky (Douala, Gabonský záliv), ktorých bývalá pevninská línia a zatopené doliny riek ležia v šelfe. Severozápadné pobrežie Kamerunu je úzke, strmé

2 Stredoafrické bohato mineralizované plošiny obsahujú veľkú pestrosť a značné množstvá nerastných surovín. Z nich najmä diamanty, zlato a ostatné rudy sa stali predmetom miestnych aj medzištátnych sporov. Pramenia v nich rieky, dodávajúce vodu najmä do Konžskej, Čadskej a Kalaharskej panvy. Z nich sú dôležité tie, ktoré dodávajú vodu do aridných severných (Šari, Logone a i.) a južných oblastí (Okawango, Etoša a i). Plošina Katanga využívaním prírodného potenciálu predstavuje rozsiahlu priemyselnú oblasť s ťažbou rúd a veľmi znečistením životným prostredím. Z hľadiska nadmorskej výšky má vysoko položenú oblasť poľnohospodárskej výroby. Plošina Lunda je podobne využívaná, poskytuje rudy nerastných surovín, z nich najznámejšie je zlato. Jeho získavanie z povrchových sekundármych ložísk je nenáročné, každoročne tam z DR Kongo prichádzajú mladí ľudia. Vízia rýchleho zbohatnutia prináša do oblasti aj kriminalitu, drogy a choroby. Rozsiahle oblasti plošiny Lunda – Katanga predstavujú pestrú škálu prírodných krajín. Na severných svahoch sú tropické dažďové lesy, stred vypĺňajú suché savany a riedke savanové lesy. Západná a východná časť je vlhká, centrálne plošiny sú semiaridné. Zo severu cez hlboko zarezané doliny riek preniká do vnútra vysočiny vlhký tropický vzduch. Chránené územia sú najmä vo východnej Katange (biosférická rezervácia Lufira, slonie rezervácie Sakania a Kaniama a i.), v Azande (národný park Bamingui-Bangoran, prírodné rezervácie Zemongo, Bomu, Yata-Nganya a i.) a v Dolnoguinejskej vysočine (národný park Dja a množstvo prírodných rezervácií).

útesy sú súčasťou čadičového masívu Kamerunského vrchu. Členitosť pobrežia hneď na severe zvýrazňuje záliv Rio del Rey a hlboký Bonnyjský záliv s estuárom rieky Wouri (*Estuaire du Cameroon*). Južnejšie je nížina široká až do 150 km, s poklesávajúcim zamokreným povrchom. V pobrežnom úseku sú hlboké estuáre riek (napr. Sanaga, Nyong, Ntem-Campo). Pobrežie Rovníkovej Guiney je výrazne užšie, s menej členitou pobrežnou čiarou narušenou len riečnymi estuármi. Gabonské severné pobrežie je členitejšie, dominujú mu zálivy, menší Rio Muni a rozsiahlejší Gabonský záliv, ako aj delta rieky Ogowé (Ogooué). Nížinný tok rieky lemujú jazerá (Azingo, Onangué, Aningué a i.). Členitosť dopĺňajú pobrežné ostrovy Corisco, Veľký a Malý Elobey ležiace v zálive Corisco. Nížina je široká, miestami zamokrená, pobrežné zníženiny však siahajú 200 – 300 km do vnútrozemia. Pri gabonskom Lopezovom myse klesajú studené vody Benguelského morského prúdu na dno oceánu. Pobrežie od mysu na juh je plochšie, menej členité, od oceánu oddelené piesočnými kosami s lagúnami (Nkomi, Ngové, Ndogo, Banio a i.). Výrazný je estuár rieky Nyangi. Nížina je miestami zúžená výbežkami horského masívu Chaillu. Konžské poklesové pobrežie charakterizuje úzka nížina, pobrežná čiara je na severe prerušovaná estuárom rieky Kouilou a lagúnami. Na juhu je plochý Cabindský záliv, a hlboký a dlhý estuár rieky Kongo. Medzi mestom Pointe-Noire a konžským estuárom je nízke klifové pobrežie (Orme 2003).[1]

Tektonicko-vulkanickú kamerunskú líniu predstavujú sopečné ostrovy vystupujúce z dna Guinejského zálivu (Bioko, Principe, Pedras Tinhosas, São Tomé, Rolas, Cabras, Gabado, Annobón) a na súši rulová Adamauská vysočina (Tchabal Nbabo 2 640 m n. m.), tiahnúca sa od pobrežia Guinejského zálivu na severovýchod v dĺžke 1 600 km. Ostrovy sú hornaté, nadmorskou výškou dominujú Bioko (3 012 m n. m.) a São Tomé (Sv. Tomáš 2 024 m n. m.). Na pevnine sa juhovýchodná časť Adamauskej vysočiny stupňovito dvíha na severovýchod. Georeliéf náhorných plošín je zvlnený (Západná plošina, Mbo, Bamiléké a i.), budovaný prekambrickými rulami a mladšími vyvrelinami. Strednú časť, ohraničenú dolinami riek Sanagy a Benue, vypĺňajú rozlámané kryhy so zarovnanými povrchmi (1 000 – 1 500 m n. m.). Z nich sa týčia osamotené masívy sopiek (Manengouba 2 396 m n. m., Bamboutos 2 740 m n. m., Lefo 2 550 m n. m., Oku 3 008 m n. m., Gotel 2 418 m n. m.). Na severe horskú líniu uzatvárajú Mandarské vrchy, od Adamauskej vysočiny oddelené dolinou horného toku Benue. Čadičový stratovulkán Kamerunského vrchu (*Mongo ma Ndemi*, resp. *Fako* 4 095 m n. m.) s parazitickými krátermi, ležiaci blízko Guinejského zálivu, je najaktívnejšia africká sopka. Vrchol býva niekedy zasnežený, na južnom svahu sa vytvoril Malý Kamerun (*Etinde*). Na náveternom juhozápadnom svahu sopky (sídlo Debundža) dosahuje ročný úhrn zrážok cca 11 000 mm, patrí medzi najdaždivejšie miesta Zeme. V širšom okolí

1 Pobrežná nížina na malom území sústreďuje pestrý výber prírodných krajín (rôzne typy pobrežia, estuáre, delty a dolné toky riek, tropická vegetácia, vertikálna členitosť horských výbežkov), kde sa nachádza aj veľké množstvo chránených území. Na strane druhej, sú tam výrazné hospodárske aktivity súvisiace s dopravou (námorné prístavy, letiská, cesty), spracovaním poľnohospodárskych produktov a nerastných surovín, energetikou a cestovným ruchom. V rámci rozsiahlejších afrických pobrežných nížin (Mauritánska, Mozambická, Somálsko-Keňská) má však členitejšiu horizontálnu líniu, dostatok atmosférických zrážok, povrchových aj podzemných vôd, lesy, a na africké pomery aj úrodné pôdy. Z chránených území sú dominantné prírodné rezervácie, ako Douala-Edea, Loup Rock,Wonga-Wongué, Western Bomu a i.

stratovulkánu je častá seizmicita (Orme 2003).[2]

Saharský priestor vypĺňa najmä pohorie Tibesti vystupujúce z rozsiahlej rozlámanej náhornej plošiny pokrytej *hammadou*, v depresných územiach *ergom*. Predstavuje najvyšší saharský horský masív (vyhasnutá sopka Emi Koussi 3 445 m n. m.). Jeho kryštalické a pieskovcové podložie zaliali treťohorné sopečné vyvreliny. Miestami, najmä na severe, budujú georeliéf žulové intrúzie. Zasahujú až na líbyjské územie (najvyšší líbyjský vrchol Džabal Betta 2 266 m n. m.). Tibesti koncentruje päť rozsiahlych a vysokých bazaltových štítových sopiek s krátermi (Emi Koussi, Toon, Voon, Yega, Toussidé). Hlavné lávové prúdy vytvorili okolité rozsiahle náhorné plošiny vysoké 1 200 a 2 000 m n. m. Masív má trojuholníkový pôdorys so základňou na severe, ktorou zasahuje až do Líbye. Vodnou eróziou a mechanickým zvetrávaním boli vytvorené bizarné formy georeliéfu (Kunský et al. 1971).

Saharský priestor východne od Tibesti vypĺňa plošina Jef-Jef, juhozápadný už nigerská plošina Djado ako súčasť púšte Ténéré. Z juhu a juhovýchodu ju lemuje erg Djourab. Južný okraj Tibesti prechádza do pieskových dún s prerušovaným pásmom zvlnenej paroviny Sahelu lemujúcej Čadskú panvu a preliačinu Bodélé (155 m n. m.).[3]

Vďaka vysokej nadmorskej výške má Tibesti viacej zrážok ako okolitá saharská krajina. Priemerný ročný úhrn zrážok je 120 mm. Dodáva sezónnu povrchovú vodu do saharských vádí a celoročne podzemnú vodu do studní. Nachádzajú sa tam známe skalné maľby z obdobia 5 000 až 3 000 rokmi pred n. l. Znázorňujú život dávnych obyvateľov a lov zveri. V súčasnosti ľudia z etnika Teddov (Tubov) osídľujú horské a podhorské oázy s vodou, pestujú obilie a chovajú hovädzí dobytok. Turistami navštevované sú aj horúce sopečné pramene s gejzírmi (napr. lokalita Soborum).[4]

Vysočina Východoafrického riftu (Albertov rift) lemuje Konžskú panvu na východe, tvorí ju pásmo hrastí a vulkanitov západnej vetvy Východoafrického riftu. Tekto-

2 Kontinentálne šelfové dno medzi pevninou a ostrovmi je bohaté na ropu a zemný plyn. Zvyšujúca ťažba narušuje rovnováhu medzi využívaním a ochranou krajiny. Príroda ostrova Sv. Tomáša (São Tomé) predstavuje zatiaľ úspešnú koexistenciu človeka a krajiny. Vysoké a strmé sopečné svahy pokrýva tropický dažďový prales s národným parkom, pobrežie je poľnohospodárske. Ostrov Bioko bol počas posledného zaľadnenia spojený s pevninou. Neďaleko jeho brehov sa z podmorských ložísk ťaží zemný plyn, ktorý sa spracúva na ostrove. Prírodnú krajinu v ostrovnom vnútrozemí predstavuje tropický dažďový prales. Doliny riek v pevninskej časti kamerunskej línie sú husto zaľudnené, okolité plošiny však riedko. Pestrosť prírodných krajín je vysoká, od mangrovníkového pobrežia a brehov riek, cez pobrežný a tropický prales až po vnútrozemskú vlhkú a suchú savanu náhorných plošín a svahov klesajúcich do Čadskej panvy. Savany vďaka zrážkovému tieňu prenikajú aj na juh a narúšajú pásmo tropického pralesa. Využívajú sa na dobytkárstvo. Životné prostredie je devastované povrchovou ťažbou bauxitu. Osobitný typ prírodných krajín predstavujú sopečné masívy. Z chránených území sú plošne rozsiahlejšie pevninské Benoué, Bouba Ndjida a Faro, na ostrovoch Obô de São Tomé a Pedras Tinhosas.

3 Preliačina Bodélé patrí k veľkým producentom piesočného prachu prenášaného cez Atlantický oceán do amazonského priestoru. Vyformovali ju prachové búrky vplyvom dýzového efektu vzduchu vanúceho medzi Tibesti a náhornou plošinou Ennedi smerom na juhozápad (pásmo tzv. „prachového veterného tunelu“). Pohyb vzduchu spôsobuje najmä opakované postupné denné ohrievanie a nočné chladnutie povrchu púšte.

4 Vďaka vysokej nadmorskej výške má Tibesti viacej zrážok ako okolitá saharská krajina. Priemerný ročný úhrn zrážok je 120 mm. Dodáva sezónnu povrchovú vodu do saharských *vádí* a celoročne podzemnú vodu do studní. Nachádzajú sa tam známe skalné maľby z obdobie 5 000 až 3 000 rokmi pred n. l. Znázorňujú život dávnych obyvateľov a lov zveri. V súčasnosti ľudia z etnika Teddov (Tubov) osídľujú horské a podhorské oázy s vodou, pestujú obilie a chovajú hovädzí dobytok. Turistami navštevované sú aj horúce sopečné pramene s gejzírmi (napr. lokalita Soborum).

nické pohyby postupne oddeľujú Somálsku platňu od africkej pevniny. Pohoria sa skladajú z prekambických hornín čiastočne pokrytých sopečnými vyvrelinami. Vyzdvihli sa rozpínaním riftovej zóny, územie má vysokú seizmicitu. Svojou výškou dominuje horská hrasť Ruwenzori (Ngaliema, resp. Pic Marguerite 5 109 m n. m. na náhornej plošine Stanley). Tvoria ju žuly a ďalšie kryštalické horniny, do ktorých prenikli vulkanity. Horská hrasť je rozčlenená náhornými plošinami, okrem plošiny Stanley ostatné ležia na území Ugandy (Nyamweru 2003).

Ruwenzori („Dažďové vrchy“) taktiež nevznikli orogenézou. Vytvárajú výraznú klimatickú hranicu medzi západným vlhkým rovníkovým a východným suchším podnebím. Na jeho západných svahoch a vrcholových partiách sú časté atmosférické zrážky (priemerne do 300 dní ročne). Horské sedlá v centrálnej časti dosahujú 4 200 – 4 400 m n. m. Vrcholové časti majú glaciálne formy georeliéfu (kary, trogy, morény).

Západný horský oblúk severo-južného smeru, lemujúci strednú časť Východoafrickej priekopovej prepadliny, je vyklenutý ďaleko na západ. Začína horskými masívmi a plošinami rozsiahleho pohoria Mitumba, ktorého západné svahy klesajú do Konžskej panvy. V dolinách horských masívov sú depresie vyplnené jazerami (napr. Upemba, Kisale a i.). Najvyšší vrchol celého horského systému je nečinná sopka Kahuzi (3 308 m n. m.), ďalšie pohoria sú Mugila, Marungu, Mučinga (prechádzajúca do Zambie), Malimba, Kibara, Mulumbe, Bia a i., z horských plošín najmä Manika a Kundelungu. Dolina rieky Lufira oddeľuje Mitumbu od plošiny Katanga (Kunský et al. 1971).

Na severe, nad západným brehom Albertovho jazera, sa zdvíha pohorie Sinne (Modré vrchy 2 445 m n. m.). Juhozápadnejšie prechádza do horských masívov a plošín pohoria Mitumba. Územie medzi Albertovým a Edwardovým jazerom vypĺňa spomínané pohorie Ruwenzori. Južne od neho sa tiahne kryštalické pohorie Itombwe (Mohi 3 475 m n. m.) prestúpené mladovulkanitmi. Na západ klesá náhornou plošinou, na juhovýchode prudkými svahmi do akumulačnej nížiny riek Rusizi a Ruhwa medzi jazerami Kivu a Tanganika.

Oblasť medzi Edwardovým jazerom a jazerom Kivu zaberá vulkanická skupina Virunga (pohraničný vyhasnutý stratovulkán Karasimbi 4 507 m n. m.). Zložená je z ôsmich veľkých sopiek, z nich Nyirarongo (3 462 m n. m.) a Nyamuragira 3 063 m n. m.) sú aktívne. Na krajnom juhu, do oblasti západného brehu jazera Tanganika, zasahuje Mitumba svojim horskými masívmi Mugila (resp. Muganja) a Marungu (2 456 m n. m.), ako aj do západnej časti jazera Mweru plošinou Kundelungu (1 689 m n. m.) a masívom Mučinga (1 700 m n. m.) pokračujúcim do Zambie (Adams et al. 2003).[1]

1 Východoafrický rift predstavuje jedinečnú mozaiku prírodných krajín v rámci celej Afriky. Albertov rift charakterizuje najmä pestrá škála typov horskej a vysokohorskej krajiny (náveterné a záveterné svahy, geologické zloženie a z neho vyplývajúce formy georeliéfu, vertikálna vegetačná a klimatická zonalita, mladovulkanity, biota) rozčlenenej dolinami riek a zníženinami okolo západných brehov jazier. V horských masívoch sa ťažia nerastné suroviny, ich úpätia sú poľnohospodársky využívané, vysoký je hydroenergetický potenciál. Najväčšie bohatstvo krajiny však spočíva v jej vysokej biodiverzite. Z chránených území sú najznámejšie národné parky Virunga, Ruwenzori, Garamba, Kahuzi-Biega, alebo prírodné rezervácie (Maiko, Okapi a i.).

4.2.3 Podnebie a vodstvo

Klimatické podmienky makroregiónu vyplývajú najmä z jeho rovníkovej polohy, otvorenosti priestoru voči západnému prúdeniu rovníkového monzúnu a pasátom, ako aj vertikálnej klimatickej zonálnosti pohorí. Severovýchodné pasátové prúdenie v letnom polroku zvyšuje teploty aj ariditu severnej časti regiónu. Juhovýchodný pasát po prekročení rovníka mení svoj smer a prináša vlahu. Termický (klimatický) rovník nie je totožný s kartografickým, počas roka sa vychyľuje na sever alebo juh. S tým súvisí aj ročná periodicita veterného prúdenia a frekvencia množstva atmosférických zrážok.

Najdôležitejší vplyv na chod atmosférických zrážok, teplôt a vlhkosti vzduchu majú ročné zmeny priebehu línie medzitropickej konvergenčnej zóny (v nej vzduch stúpa smerom nahor, tvorí sa konvekcia a následne atmosférické zrážky). V januári je západná časť línie vysunutá severne od rovníka a otvára sa priestor pre prúdenie vzduchu z oblasti Guinejského zálivu. Východná časť sa však stáča na juh, v strednej časti Konžskej panvy prekračuje rovník a umožňuje prúdenie vzduchu z východu. V apríli sa priebeh línie ustáli viac-menej rovnobežkovým smerom severne od rovníka (približne 8 – 10° s. g. š.) a vzduch prúdi rovnako zo západu aj východu. V júli je línia konvergenčnej zóny nad saharským vnútrozemím, kde prúdi vzduch z juhozápadu aj juhovýchodu. Stretáva sa so suchým saharským vzduchom, kde stráca vlhkosť. V novembri sa vracia na juh (na cca 10° s. g. š.), línia je zvlnená, východný výbežok mení smer na poludníkový, prekračuje rovník, sleduje východnú hranicu Strednej Afriky. Migrácie vzduchových hmôt nad územím spôsobujú obdobia dažďov a sucha, alebo výrazné dve maximá dažďov, dlhšie obdobie sucha a pod. (Goudie 2003).

Podľa klimatickej klasifikácie W. Köppena (1936) je najväčšia časť územia pod vplyvom tropického (megatermálneho) dažďového podnebia. Podnebie tropického pralesa (Af) má vlhké a veľmi horúce podnebie, oblasť zo všetkých strán obklopuje tropické monzúnové podnebie (Am). Typické sú každodenné výdatné zrážky (ročný úhrn vyšší než 1 300 mm), vysoká teplota vzduchu (ročný priemer 20 – 24°C), nepatrné teplotné rozdiely medzi dňom a nocou. Vegetačné obdobie dažďového pralesa je neprerušené po celý rok. Juhovýchodný pasát sa po prechode kartografického rovníka nad Guinejským zálivom stáča na severovýchod až východ a preniká do oblasti nižšieho tlaku nad pevninou. V nižších vrstvách je chladnejší, preto kontinentálny teplý tropický vzduch zdvíha do výšky. Vznikajú tak každodenné popoludňajšie tropické lejaky. Pohoria Albertovho riftu pôsobia ako klimatický predel, západné náveterné svahy majú množstvo zrážok po celý rok. Podobný náveterný efekt majú aj juhozápadné svahy Kamerunského vrchu. Pobrežná nížina je pod vplyvom atlantickej oblasti (Kamerunský vrch, ostrov Bioko), centrálna časť Konžskej panvy a stredná časť Dolnoguinejskej vysočiny pod vplyvom kontinentálnej oblasti rovníkového pásma.

V kontinentálnej oblasti rovníkového pásma sa severne (po 5° s. g. š.) a južne (10° j. g. š.) vyskytujú dve maximá atmosférických zrážok (Aw – periodicky suché savanové pasátové podnebie), ktoré s rastúcou vzdialenosťou od rovníka splývajú v jedno

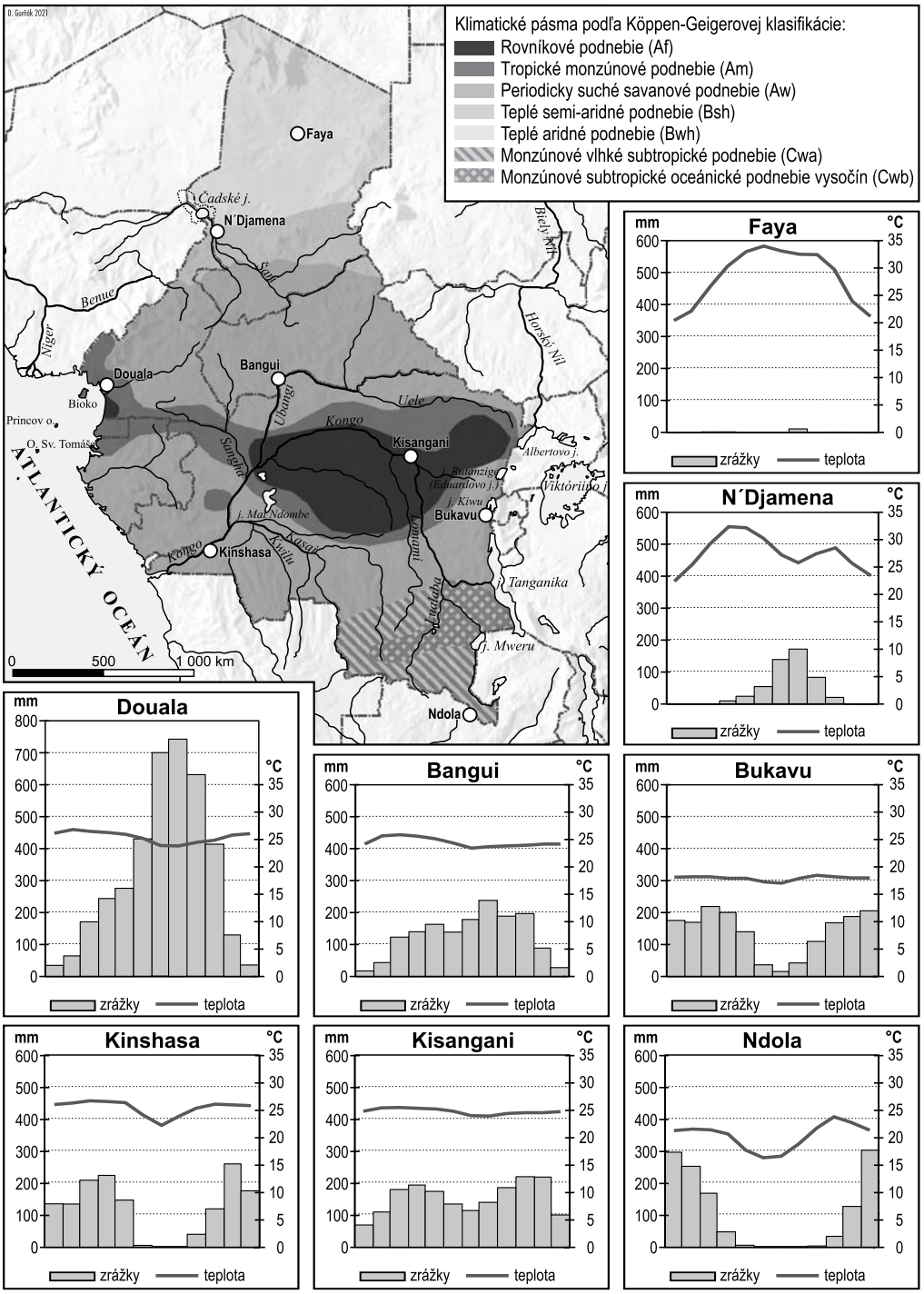

Obr. 60 *Klimatické pásma Strednej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít.(climatecharts.net, 2020)*

letné maximum (zenitálne dažde). V zimnom období sa vyskytuje obdobie sucha štyri až sedem mesiacov. Rovníkový vzduch sa na severnom a južnom okraji Konžskej panvy dopĺňa suchým kontinentálnym tropickým vzduchom prichádzajúceho z juhu (Kalaharská panva) a severu (Sahara). Vzdušné hmoty sa prehrievajú, vzniknutá pasátová inverzia však bráni vývoju výstupných prúdov a atmosférických zrážok. Nad oblasť Čadskej panvy ešte zasahuje pásmo rovníkových monzúnov. Juhozápadné monzúnové prúdenie prináša v lete vlhký vzduch, v zime severovýchodný pasát suchý vzduch. Saharský priestor má aridné podnebie (BWh), pásmo Sahelu – semiaridné podnebie (BSh).

Pokiaľ ide o oblastné klimatické špecifiká, ovplyvňované sú najmä prevládajúcim prúdením vzduchu v letnom a zimnom polroku, polohou línie medzitropickej konvergenčnej zóny, ako aj vlastnosťami georeliéfu (nadmorská výška, poloha voči prevládajúcemu prúdeniu, expozícia svahov, reliéfne depresie). Ostrovy Guinejského zálivu majú typické vlhké tropické podnebie so stabilnou ročnou teplotou (25° C), kde ročný úhrn zrážok vzrastá z juhu na sever (1 000 – 3 000 mm). Obdobie dažďov trvá od októbra do apríla, najdaždivejšie sú svahy so západnou expozíciou (Novák 1971).

Adamauská vysočina, vďaka Kamerunskému vrchu ležiaceho pri pobreží a výrazne exponovaným horským masívom a suchým vnútrozemským plošinám a svahom, má veľmi pestrú mozaiku klimageografických charakteristík. Spomínané náveterné svahy stratovulkánu Kamerunského vrchu patria medzi najdaždivejšie miesta Zeme (Debundža, ročný úhrn cca 11 000 mm). Vyskytuje sa tam (spolu s pohoriami Ruwenzori a Futa Džallon) najviac búrkových situácii v Afrike (priemerne 140 silných búrok ročne). Smerom na severovýchod zrážok výrazne ubúda, na kontakte s Čadskou panvou spadne ročne len do 400 mm. V ostatnom období úhrn zrážok klesá, závisí najmä od smerov a intenzity juhozápadného monzúnu, náveterných a záveterných polôh. V strednej časti pohoria sa priemerne raz do roka vyskytne krupobitie. Severovýchodné svahy pohoria ležia v pásme Sahelu, kde ročný úhrn zrážok od konca šesťdesiatych rokov 20. storočia neustále klesá (pod 350 mm ročne). Chod teplôt v priestore Adamauskej vysočiny závisí najmä od kontinentality, vertikálnej zonálnosti a striedaniu období dažďov a sucha. Pobrežné svahy ležia v oblasti s priemernými ročnými teplotami do 30 °C, smerom do vnútrozemia vzrastá teplota na 30 – 45 °C. Výnimku predstavujú vysoké horské masívy, kde sú priemerné mesačné teploty výrazne nižšie (15 – 20 °C). Celkove sa však v celom priestore vyskytujú aj „chladné“ mesiace s priemernou teplotou do 18 °C (Goudie 2003).

Najsevernejšia časť pobrežnej nížiny Guinejského zálivu leží v podnebnej oblasti rovníkového pralesa. Južnejšie sa rozprestiera oblasť tropického monzúnového podnebia. Charakteristické sú vysoké teploty s malými dennými a ročnými amplitúdami. Najvyššie sú na jar, najnižšie v lete a jeseni (napr. v kamerunskej Douale je najteplejší mesiac február s priemernou teplotou 26,6 °C, najchladnejší júl s 23,5 °C). Zrážok je hodne (skoro 4 000 mm), najviac ich spadne v lete, najmenej v zime. Južná časť pobrežnej nížiny (južne od Lopezovho mysu) má najvyššie priemerné teploty v apríli (27 – 28 °C), najnižšie v júli (23 – 24°C). Pobrežné výbežky Krištálových vrchov dosa-

hujú zrážkový úhrn až 3 000 mm. Striedajú sa dve obdobia dažďov (zhruba od polovice januára do polovice mája a od začiatku októbra do polovice decembra) a dve obdobia sucha (zimné je dlhšie, trvá od druhej polovice mája do konca septembra, letné je kratšie, trvá od druhej polovice decembra do začiatku januára). V suchom zimnom období sa vplyvom chladného Benguelského prúdu prejavujú znaky tropického pasátového (savanového) podnebia. V ústi Konga nedosahuje ročný úhrn zrážok ani 1 000 mm.

Podnebie Dolnoguinejskej vysočiny, vďaku svojmu poludníkového smeru, ovplyvňujú postupne oblasti tropického pralesa (Af), monzúnového podnebia (Am) a nakoniec na juhu pasátového savanového podnebia (Aw) s výrazným vplyvom vertikálnej zonálnosti. Charakteristické sú rozsiahle zrážkové náveterné polohy (v severnej časti spadne do 3 500 mm zrážok ročne). Väčší ročný úhrn zrážok majú aj východné a juhovýchodné svahy rozložené okolo rovníka, ktoré sú pod vplyvom vlhkého tropického vzduchu nad Konžskou panvou. Striedajú sa (podobne ako na pobrežnej nížine) dve obdobia dažďov a dve obdobie sucha, ktoré smerom na juh menia svoj kalendár. Neznamená to, že v obdobiach sucha nie sú zrážky. Zrážky sú viac-menej rovnomerne rozložené po celý rok. V Kongu sú dve obdobia dažďov (február – apríl, október – november) a dve obdobia sucha (máj – september, december – január). Celkove je však podnebie vysočiny tropické a vlhké s výnimkou vysokých horských polôh. V kamerunskom Yaoundé (730 m n. m.) je najteplejší mesiac február (22 – 23 °C), najchladnejší júl (21 °C) s ročným úhrnom zrážok do 1 700 mm. V gabonskej časti vysočiny (700 – 900 m n. m.) je najteplejší mesiac apríl (24 – 25°C), najchladnejší júl (20 – 22°C), množstvo zrážok dosahuje 2 000 až 3 000 mm ročne. Na juhu a juhovýchode v podnebí tropickej savany je najteplejšie obdobie február – apríl (30 – 31 °C), najchladnejšie jún – september (18 – 19 °C). Celkový úhrn zrážok v gabonskom vnútrozemí (Masuku, resp. Franceville, 426 m n. m.) je 1 860 mm ročne. Podnebie juhovýchodnej časti vysočiny už výrazne ovplyvňuje pasátové prúdenie.

Rozsiahla Konžská panva leží v oblastiach tropického dažďového podnebia (Af, Am, Aw). S rastúcou vzdialenosťou od rovníka sa predlžuje trvanie suchého obdobia. Na vyššie položených plošinách sa prejavuje vertikálna zonalita. Centrálna a západná časť panvy má teplé a vlhké rovníkové (monzúnové) podnebie s dvoma dažďovými maximami (marec – máj, september – november) a dvoma minimami (menší úhrn zrážok). Severná časť panvy má obdobie sucha od novembra po február, na juhu trvá dlhšie (apríl – október). Najteplejšie mesiace sú marec alebo apríl (25 – 28 °C), najchladnejšie júl alebo august (22 – 25 °C). Priemerné mesačné teploty môžu klesať aj pod 20 °C alebo vystúpiť nad 36 °C. Na dvíhajúcich sa okrajoch obvodových náhorných plošín sú teplotné charakteristiky variabilnejšie, zväčšuje sa kolísanie denných a nočných teplôt. Ročný úhrn zrážok na rovníku dosahuje 1 700 – 2 200 mm, smerom na sever a juh sa znižuje (1 300 – 1 500 mm).

Zmenšovanie plôch tropického lesa nespôsobuje len priamy antropogénny vplyv (výrub stromov, následné vypaľovanie pňov, plantáže kultúrnych plodín, pasienky), ale aj globálna klimatická zmena. Podľa Myersa (Myers 1991) a Hulma (Hulme 1992), porovnaním období rokov 1931 – 1960 a 1961 – 1990, sa sezónny úhrn zrážok menil.

Na južnom okraji Konžskej panvy boli v obdobiach dažďov denné úhrny zrážok nižšie, predlžovali sa suché obdobia. Na úkor pralesa sa tak rozširujú savanové vegetačné formácie, ktoré zaberajú aj opustené plochy po poľnohospodárskej činnosti. Kunský (1971, str. 376) uvádza v Kisangani (na východe panvy, 447 m n. m.) ročný úhrn zrážok 1 703 mm a BBC Weather Centre Kisangani (2010) 1 620 mm, ale World Climate Guide (climatestotravel.com) uvádza až 1 890 mm. V období sucha v roku 2010 (december – február) tam spadlo 215 mm a v októbri 218 mm zrážok. Kisangani leží neďaleko rovníka (0,5° s. g. š.), napriek tomu zaznamenáva veľké výkyvy v ročnom chode atmosférických zrážok.

Na plošinách, lemujúcich Konžskú panvu na juhu (Lunda-Katanga) a severe (Azande), sa prejavuje aj vertikálna zonalita podnebia. Celkove na hornatom juhu prevláda mierne teplé podnebie so suchou zimou (Cw). V lete je dažďové obdobie. Na hornatom severe prevláda severovýchodné (savanové) pasátové podnebie (Aw). Zimné (suché) obdobie je krátke (december – február), ale veľmi výrazné, v lete je však dostatok zrážok. Veľkú úlohu zohrávajú nadmorské výšky a poloha voči prevládajúcemu sezónnemu (monzúnovému a pasátovému) prúdeniu vzduchu. Plošina Lunda-Katanga má menší ročný úhrn zrážok (okolo 1 000 mm) ako Azande (1 300 – 1 600 mm). Na vysokých plošinách južnej Katangy sa pohybujú priemerné mesačné teploty od 16 °C (jún) do 24 °C (október), denné amplitúdy sú vyššie ako 20 °C. V Azande je najchladnejší mesiac august (20 – 21 °C), najteplejší marec (24 – 26 °C). Hlboko do vnútrozemia oboch plošín preniká dolinami riek konžského povodia vlhký tropický vzduch.

Podnebie Čadskej panvy z juhu ovplyvňujú rovníkové juhozápadné monzúny vanúce v lete a severovýchodné pasáty vanúce v zime. Južná časť panvy má výrazné obdobie sucha (október – máj) s prevládajúcim severovýchodným pasátom, v monzúnovom období (jún – september) padá väčšie množstvo atmosférických zrážok (Aw). Severná časť (Sahel) má stepné podnebie so zriedkavými dažďami a veľkými výkyvmi teplôt počas celého roka (BS). Ročný úhrn zrážok dosahuje 500 – 250 mm. Suché obdobie je výrazne dlhšie (september – máj).

Saharský priestor má suché horúce tropické podnebie (BW). Po celý rok je ovplyvňovaný kontinentálnym severovýchodným pasátom. Priemerné mesačné teploty sa pohybujú od 15 °C (január) do 35 °C (júl). Typické sú vysoké denné amplitúdy teplôt (20 – 40 °C). Zimné dažde sú riedke a nepravidelné, najviac ich spadne v Tibesti (100 mm). Pri občasnom preniknutí rovníkového monzúnu na južný okraj saharského priestoru majú podobu silných a krátkych lejakov. Od novembra do marca pravidelne vanie harmatan (Balatka, Sládek 1971).

Podnebie Východoafrického riftu má typické znaky vertikálnej zonality. Západné náveterné svahy patria k najdaždivejším v makroregióne Strednej Afriky. Od úpätných svahov pohorí až po vrcholové časti stúpajú zrážky a klesajú teploty. Vrcholové polohy Ruwenzori sú skoro celoročne zasnežené, najvyššie časti pokrývajú ustupujúce horské ľadovce. Oproti začiatku 20. storočia sa ich pôvodná plocha znížila na tretinu. Odborníci to pripisujú globálnej klimatickej zmene (Taylor, R., G. 2006). Nad 3 000 m n. m. sa vyskytujú nočné mrazy. Mesto Goma (1 500 m n. m.), ležiace pri jazere Kiwu

priamo na rovníku, má príjemné teploty po celý rok, noci sú však chladné. Ročný úhrn zrážok dosahuje vyše 1 200 mm, najmenej ich spadne v období jún – august.

Vodstvo Strednej Afriky, najmä v Konžskej panve, predstavuje svetové zásoby hydroenergie a najviac vodných zdrojov v Afrike (Balatka, Sládek 1971). Región je na severe odvodňovaný do bezodtokovej panvy Čadského jazera, na východe z Modrých vrchov a severovýchodných svahov Ruwenzori cez Albertovo jazero do Nílu, avšak väčšina územia je odvodňovaná do Atlantického oceána. Charakteristiku vodstva ovplyvňujú najmä klimatické pomery, čiže množstvo atmosférických zrážok a ich rozloženie počas celého roka. Ďalej členitosť georeliéfu, pôdne pomery a vegetačný kryt. Samozrejme, celkovú textúru riečnej siete určili neotektonické pohyby.

Rieky sú napájané atmosférickou vodou, výnimku predstavujú Lukuga, prítok Lualaby, občasne vytekajúca z jazera Tanganika, a Luwua vytekajúca z prietokového jazera Mweru. Podľa režimu odtoku má skoro 50 % územia charakter tropického dažďového pralesa so stálou riečnou sieťou s relatívne vyrovnanými vodnými stavmi. Postupne severne a južne od rovníka sa už vyskytujú výraznejšie rozdiely vo výškach vodných hladín v dôsledku prejavov rovníkových monzúnov. Vodstvo Čadskej panvy má najvýraznejšie amplitúdy vodných stavov, špecifický hydrologický režim majú vádí saharského priestoru. Vo východnej horskej časti majú rieky na svojich horných tokoch snehovo-dažďový režim, postupne po toku prechádzajúci do dažďového režimu odtoku. Hydrogeografické špecifikum Strednej Afriky je ľadovcový režim na horných úsekov niektorých ruwenzorských tokov. Úseky riek vyvýšenín, obklopujúcich Konžskú panvu, majú monzúnový, savanový alebo horský režim odtoku.

Zaujímavé hydrogeografické fenomény poskytujú hornaté územia Kamerunu a Stredoafrickej republiky. Z nich sú povrchové vody odvádzané do Atlantického oceánu prostredníctvom povodia Konga (cez Ubangi a Sanghu), ako aj samostatných povodí Sanagy a Benue, a do bezodtokovej panvy Čadského jazera (Ouham, Gribingui, Aouk do Šari).[1]

Rieka Sangha s hlavným prítokom Likouala na svojom dolnom toku tečie v rovinatom území Konžskej panvy. Vytvára rozsiahlu chránenú zamokrenú oblasť s občasnými jazernými plochami. Ohraničená je riekami Kongo, Ubangi a Alima. Samotná rieka je splavná až po mesto Ouesso pri kamerunskej hranici.

Benue pramení v Adamauskej vysočine, je hlavný prítok rieky Niger. Na kamerunskom území z ľavej strany priberá Faro a počas zvýšeného stavu vody z pravej strany aj čadský tok Mayo Kébi. Od jeho sútoku je rieka splavná pre menšie lode. Priehrada Lagdo, postavená na hornom toku, umožňuje okrem výroby elektrickej energie aj zavlažovanie.

1 Povodie rieky Ubangi (približne 773 000 km²) leží medzi subsaharskou a rovníkovou Afrikou. Vzniká sútokom veľkých riek Mbomou (Bomy) a Uele. V druhej polovici 20. storočia bol navrhnutý plán, podľa ktorého by mohol byť horný tok rieky odklonený do povodia rieky Šari. Podobný projekt navrhla po roku 2000 aj skupina odborníkov v organizácii „Lake Chad Basin Commission" (Wirkus, Böge 2005). V ňom sú zahrnuté nielen rieky horného povodia Ubangi, ale aj odklon horného toku Aruwimi z povodia Konga. Predpokladá sa, že ešte začiatkom pleistocénu horný tok Ubangi pôvodne ústil do Čadského jazera.

BOX 21 Kongo

Kongo (Nzâdi Côngo) je po Amazone druhá najvodnatejšia rieka Zeme, africká druhá najdlhšia (4 667 km), jej povodie je po Amazone druhé najväčšie na svete (približne 3,6 mil. km²). Rieka a väčšina jej prítokov preteká konžským dažďovým pralesom. Jej povodie zaberá len 12 % plochy afrického kontinentu, ale rieka do oceánu prinesie približne 36,6 mil. t sedimentov ročne (Walling 2003). Do povodia rieky patrí aj časť území makroregiónov Východnej a Južnej Afriky. Vodné toky vlievajúce sa do jazera Tanganika (najväčšie povodie má Malagarasi) odvodňujú aj časť územia Burundi, Rwandy a Tanzánie, v Južnej Afrike pramenia zdrojnice Konga (Zambia). Jazero Kivu, ležiace na hraniciach KDR, Rwandy a Burundi, je odvodňované riekou Ruzizi do jazera Tanganika.

Za pramenné toky sa považujú dve zdrojnice. Hlavná zdrojnica je rieka Chambezi (Chambeshi) s prítokom Kalynga, prameniace v severnej Zambii južne od jazera Tanganika. V rozsiahlej, ale plytko zavodnenej panve Bangweulu s rozsiahlym močaristým územím na južnom okraji (1 140 m n. m.), priberá ďalšie prítoky. Odtiaľto až po jazero Mweru sa nazýva Luapula. Z jazera vyteká pri meste Pweto pod názvom Luvua. Druhá zdrojnica, Lualaba, pramení na plošine Katanga neďaleko zambijskej hranice. V staršej literatúre bola považovaná za hlavnú zdrojnicu Konga (Kunský 1971), stále sa na niektorých mapách (napr. Loubser, Hart 2012) používa názov Congo (Lualaba) a na pramennom toku Congo (Lufira). Pramenná horská plošina sa skláňa na sever, rieka sleduje sklon a v úzkej doline prudko klesá perejami z nadmorskej výšky približne 1 500 m na 500 – 300 m n. m. Pre potreby spracovania medi boli na hornom úseku postavené hydroelektrárne (Nzilo, Lufira). Rieka po prudkom sklone prechádza do rozsiahlejšej zavodnenej zníženiny panvy Upemba (jazerá Kabwe, Upembe, Kisale, Kaoumba a i.). Pri meste Ankoro je sútok Lualaby (prietok 1 100 m³. s-1) s Luvuou (prietok 600 m³. s-1). Pod ústím pravého občasného prítoku Lukugy, vytekajúceho z jazera Tanganika, prechádza kryštalickým masívom úzkou dolinou s perejami (Anfské vráta „Port d´Anfer“). Druhá skupina vodopádov (Boyomské, býv. Stanleyove vodopády) vznikla na odolnom výstupe kryštalinika medzi dnom Konžskej panvy a okrajovej plošiny. Od mesta Kisangani sa už rieka nazýva Kongo.

V Konžskej panve, na svojom strednom úseku, preteká rieka v údolí širokom 18 – 20 km veľmi malým spádom (priemerne 1 cm/km). Koryto má priemernú šírku 4 – 5 km, a kde sa člení na riečne ramená s ostrovmi a jazerami dosahuje šírku 30 km. Z ľavej strany prijíma Lomami (dĺžka 1 280 km), Lulongu (vzniká sútokom Lopori a Malingi), Tshuapu (resp. Ruki) a najväčší prítok Kwa (vzniká sútokom riek Kwango, Kwilu, Kasai (prítoky Lulua a Sankuru) a Fimi (prítoky Lukenie a Lokoro) a i. Z pravej strany prijíma rieky Lukuga, Aruwimi, Mongala, najväčší prítok Ubangi, ďalšie sú Sangha, Alima, Léfini a i. Ľavobrežné prítoky majú pereje na horných úsekoch, ale pravobrežné len na dolných tokoch. Do Konga sa vlievajú aj vody z početných jazier (najväčšie Ntomba, Mai-Ndombe a i.). Pred vstupom do sútesky v Dolnoguinejskej vysočine rieka ukladá množstvo sedimentov, ktoré vytvorili rozsiahlu akumulačnú rovinu.

Dolný úsek začína prielomovou dolinou v Dolnoguinejskej vysočine. V pieskovcom kaňone hlbokom 100 m sa koryto zužuje na 400 – 500 m, miestami len na 220 – 250 m (Balatka, Sládek 1971). V úseku dlhom 350 km prekonáva perejami, prahmi a vodopádmi (vodopády Inga) výškový rozdiel 270 m. Na pobrežnej nížine sa koryto rozširuje na 1,5 km. Pri meste Boma začína estuárové ústie (hĺbka 15 – 30 m), pri Banane je jeho hĺbka 400 m a prechádza do podmorského estuára. V miestach vodopádov Inga sú postavené hydroelektrárne Inga I. a II..

Vodný režim Konga je veľmi nevyrovnaný. Ročné prietoky sa výrazne menia. Príčina je, že povodie leží nerovnomerne na oboch stranách rovníka. Väčšina jeho plochy sa rozkladá na juhu vo vlhkom rovníkovom podnebí. Severné prítoky majú najvyššie vodné stavy počas obdobia dažďov (marec – október), južné od októbra po marec. Lualaba má najvyššie prietoky v novembri a decembri. V Konžskej panve sú počas roka dve prietokové maximá. Prvé začína v máji (vysoké hladiny severných prítokov), druhé mohutnejšie v decembri (vysoké hladiny na južných prítokoch). V rovnakom čase sú maximá prietokov aj na dolnom toku Konga (Balatka, Sládek 1971).

Povodie Konga poskytuje vyše 13 000 km splavných tokov, ale pereje a vodopády obmedzujú plavbu na jednotlivé izolované úseky. Niektoré splavné úseky sú však plytké (s celkovou dĺžkou vyše 6 000 km), ich využívanie závisí od meniacej sa výšky vodnej hladiny.

Sanaga pramení v Adamauskej vysočine, preteká centrálnou časťou Kamerunu. Vzniká sútokom riek Djérem a Lom. Z pravej strany prijíma jediný väčší prítok (rieka Mbam). Horná časť rieky má nepravidelné strmšie úseky (pereje, vodopády), ale celkove tečie relatívne miernym spádom centrálnou plošinou. Stredná časť toku je výrazne strmšia (na 200 km dĺžke klesá z 560 na 100 m n. m.). Využíva sa hydroenergetické účely (priehrady Nachtigal, Song-Loulou). Dolný tok začína pod priehradou Edea a do Guinejského zálivu vteká širokým estuárovým ústim využívaným riečnou plavbou. Z rieky Sanaga sa tesne pred ústim oddelilo pravostranné rameno (rieka Kwa Kwa), ktoré sa severnejšie spolu s Dibambou, Mungom a Wourim vlieva do Bonnyjského zálivu. Najvodnatejšia kamerunská rieka je však Wouri (Vuri). Vzniká sútokom riek Nkam a Makombé, do mora ústi estuárom, ktorého brehy pokývajú mangrovy. Vodná plocha zálivu je znečistená priemyselnou a dopravnou činnosťou najväčšieho kamerunského mesta Douala.

Rieky tečúce priamo do Guinejského zálivu z pohorí Dolnoguinejskej vysočiny sú relatívne krátke, ale značne vodnaté. Na svojom dolnom toku vytvorili pobrežnú akumulačnú nížinu, v ktorej sa často vetvia na ramená alebo meandrujú, časté sú jazerá, na pobreží lagúny. Dominantný tok svojou dĺžkou, veľkosťou povodia aj delty, ako aj prietokom, predstavuje rieka Ogowé (Ogooué). Pramení na mierne sklonenej plošine Batéké pokrytej tropickým dažďovým lesom, najväčšie prítoky prijíma z pravej strany (Mpasaa, Sebe, Ivindo, Okano a i.), z ľavej strany priberá najväčší prítok Ngounié. Splavná je od mesta Ndjole, v jej ústí leží prístav Port Gentil.

Ďalšie rieky prameniace na plošine Batéké sú Kouilou (resp. Niari) a Nyanga. Kouilou má množstvo perejí, Benguelský prúd zanáša jeho ústie piesočnými sedimentami. Nyanga je po Ogowé druhá najväčšia gabonská rieka. Jej kľukatý tok však sprevádzajú pereje, do mora sa vlieva estuárovým ústim. Severnejšie tečúca rovníkovoguinejská rieka Benito (Mbini) má pri estuáre rozsiahle mangrovové porasty, ktoré sledujú jej brehy hlbšie do vnútrozemia. Rieka Komo pramení v juhozápadnej časti plošiny, väčšina jej povodia leží na gabonskom území, do mora sa vlieva estuárovým ústim. Rieky prameniace v kamerunskej časti Dolnoguinejskej vysočiny Ntem (Campo) a Nyong (s prítokom Dja) majú dostatok vody, vlievajú sa estuárovým ústim do Bonnyjského zálivu.[1]

Rieky Čadskej panvy majú najvyššie vodné stavy v období monzúnových dažďov (jún – september). Najdlhšia rieka je Šari (do 1 300 km), ktorá predstavuje aj najväčšiu vnútrozemskú africkú rieku (Balatka, Sládek 1971) s plochou povodia 193 000 km². Na svojom strednom toku tečie v močaristej rovine. Jej prietok sa počas roka mení (zo 17 m³/s až na 340 m³/s). Pri svojom ústí do Čadského jazera vytvára spolu s riekou Logone rozsiahlu deltu. Obe rieky majú množstvo stálych alebo občasných prítokov (Salamat, Aouk, Sara a i.) a sezónne sú splavné. Rovinatá krajina panvy s nízkym rozvodím umožňuje počas inundačných situácií na Logone (z 5 m³/s na 85 m³/s) vykoná-

1 Na všetkých riekach ústiacich do Guinejského zálivu sa prejavujú slapové javy. Najvýraznejšie sa prejavujú v zálivoch s estuárovými ústiami riek. Na riekach Doualského zálivu napr. preniká prílivová vlna 40 – 45 km do vnútrozemia. Ekosystém brehovej vegetácie (mangrovy, močaristé lesné porasty) je však poškodzovaný hospodárskou činnosťou, podobne aj sladkovodné pobrežné močiare.

vať rozsiahlu bočnú eróziu, preto časť jej vôd počas zvýšenej hladiny odteká do rieky Mayo Kébi patriacej do povodia Benue. Takto sa vytvárajú priaznivé podmienky pre pirátstvo rieky Šari. Inundáciou sa vodami rieky Logone napĺňa aj jazero Fianga, ktoré je v suchom období len močaristá plocha. Z Hornoguinejskej vysočiny do Čadského jazera prináša svoje vody aj rieka Komadugu Yobe.

Pre dlhšie zachovanie vody v krajine Čadskej panvy majú veľký význam periodicky zaplavované územia (Hughes 2003). Počas povodní vytvárajú rieky Aouk a Salamat súvislú zamokrenú plochu (49 950 km²), ďalšie sú Yaéres (7 000 km²) a dolné úseky Šari a Logone (63 000 km²). V polosuchej krajine predstavujú unikátny hydrologický geoekosystém („*wetland*“).

Najväčšie jazerá makroregiónu lemujú jeho východnú hranicu, vypĺňajú poklesnuté územia strednej časti Východoafrického riftu. Časť ich plôch patrí aj do makroregiónov Východnej alebo Južnej Afriky. Sú to Albertovo a Edwardovo jazero, ďalej smerom na juh jazerá Kivu (s veľkým ostrovom Idjwi a mnohými menšími), Tanganika a Mweru. Na dne Konžskej panvy sú jazerá, ktorých plocha sa počas obdobia dažďov aj strojnásobuje, ako Mai-Ndombe (v suchom období 2 300 km²) alebo Ntomba (resp. Tumba, v suchom období okolo 765 km²), ostatné malé sa napĺňajú len počas dažďov. Jazerom sa nazýva aj rozšírené ústie Konga (jazero Malebo alebo Nkunda) pri hraniciach DR Kongo a Konga. V Kamalondskej horskej depresii v Katange ležia početné jazerá (vyše 50), z nich najväčšie (Kabwe, Upemba a Kisale) prepája rieka Lualaba.

Čadské plytkovodné (3 – 6 m) bezodtokové jazero patrí k reliktným vodným plochám. Jeho plocha sa počas roka dynamicky mení (9 800 – 25 500 km²) v závislosti od množstva atmosférických zrážok a vodných stavov v prítokoch. Najvyšší stav dosahuje koncom monzúnového obdobia. Plocha jazera sa menila aj v rozpätí niekoľkých rokov. V roku 1870 bola jeho najväčšia rozloha 28 000 km², ktorá v roku 1908 klesla na 12 700 km². Na začiatku druhej polovice 20. storočia bola plocha malá, ale v roku 1963 vzrástla na 26 000 km². Koncom 20. storočia dlhotrvajúce suchá opäť spôsobili pokles rozlohy jazera pod 10 000 km². Pri ústiach riek má jazero sladkú vodu, smerom do stredu vodnej plochy sa salinita mierne zvyšuje. Jazero na 95 % (vyše 40 mld. m³ ročne) zásobuje rieka Šari, ale také isté množstvo vody sa z neho vyparí. Napriek tomu zásobuje okolitú krajinu podzemnou vodou. Z jeho juhovýchodnej časti vybieha suché riečisko Bahr el-Ghazal, ktoré sa stáča na severovýchod a vyúsťuje do preliačiny Bodélé. Východnejšie od Čadského jazera leží jazero Fitri, do ktorého ústí riečka Batha, a na južnom zamokrenom území jazero Iro.[2]

Výraznejšie množstvo prírodných vodných plôch má západné úpätie Dolnoguinejskej vysočiny, kde rieky prechádzajú do pobrežnej nížiny (väčšiu plochu majú gabonské jazerá Onangué, Aningué, Azingo a i.). Početné sú aj lagúnové jazerá (napr. Banio, Ndogo, Fernan Vaz, Ngové, Nkomi a i.). Od oceána sú oddelené piesočnými kosami. Malé plochy ustupujúcich horských ľadovcov sa vyskytujú v najvyšších polohách po-

2 Kráterové jazero Oku na plošine Bamenda leží vo výške 2 227 m n. m. v severozápadnej časti Adamauskej vysočiny. Známe je smrteľnými výronmi sopečných plynov. Okrem neho sa v oblasti nachádzajú ďalšie menšie vulkanické jazerá (Barombi Koto, Barombi Mbo, Bermin, Dissoni, Ejagham a i.).

horia Ruwenzori na hraniciach DR Kongo a Ugandy (ľadovce Baker, Speke, Stanley), ktorých spoločná plocha pred rokom 2006 bola približne 1 km² (Taylor, Mileham, Tindimugaya, Majugu, Muwanga, Nakilzeta 2006).

Vysoký význam pre aridné oblasti severnej časti Strednej Afriky majú najmä podzemné vody. Ich hlavné hydrogeologické areály sa nachádzajú najmä v okolí Tibesti a sedimentačných panvách priepustných hornín. Nesmierny životný význam majú tradičné saharské studne. Predstavujú jediný možný zdroj vody v širokom okolí. Riečnu sieť predstavujú vádí, ich hlavná pramenná oblasť je pohorie Tibesti. Termálne pramene sú vo vulkanických oblastiach Adamauskej vysočiny, Ruwenzori a Tibesti.

Najviac umelých vodných plôch sa nachádza v povodí Konga (skoro 50 hydroelektrární). Na hornom toku a prítokoch Sanagy regulujú prietok vody (napr. Mbakaou), ostatné (Bamendjing, Bankim, Edea, Song-Loulou a Lagdo) produkujú elektrickú energiu. Na Ruzizi boli postavené dve vodné priehrady s elektrárňami pre potreby troch štátov (DR Kongo, Rwanda, Burundi).

4.2.4 Pôdny a vegetačný kryt, živočíšstvo

Väčšinu plochy regiónu Strednej Afriky pokrývajú druhy stredne ťažkých (hlinité) až ťažkých pôd (ílovité), len v saharskom priestore sú ľahké piesočnaté pôdy. Väčšina pôd sa vyvíja v tropických podmienkach, preto má pri ich tvorbe najväčší význam rýchlosť zvetrávacích procesov a rozklad organických látok. Územie však patrí k svetovým makroregiónom trpiacim nedostatkom úrodných pôd (Areola 2003).

V oblasti tropických dažďových lesov (Konžská panva, nižšie polohy Dolnoguinejskej vysočiny, pobrežie Guinejského zálivu) sa vytvárajú podzolované lateritové pôdy. Typická je aktívna humifikácia a mineralizácia rastlinných zvyškov. Neustále premývanie vrchných vrstiev vytvára silný podzolový horizont. Súčasne s ním vznikajú železité a mangánové konkrécie v iluviálnom horizonte („železné pôdy“ alebo ferrasoli).

Na vysokotrávnatých savanách, lemujúcich tropické dažďové lesy, sa vyvinuli červené pôdy. V nich je stále aktívny rozklad minerálov, ako aj vymývanie ľahko rozpustných látok a hromadenie oxidov železa, hliníka a mangánu (feralitizácia) v iluviálnom horizonte. V suchom období sa dehydratáciou v pôde vytvárajú vo vrchných horizontoch pevné železito-mangánové konkrécie. Vytvárajú lateritové pôdne horizonty.

Na „pravých“ (nízkotrávnatých) afrických savanách sa vyvíjajú červeno-žlté pôdy, pod riedkymi opadavými a poloopadavými lesmi červeno-škoricové. Červenohnedé pôdy majú slabšie vyvinutý humusový horizont (do 30 cm) prechádzajúci do veľmi hrubého iluviálneho horizontu. V ňom sa zhromažďujú pôdne častice a rôzne soli. Charakteristické sú konkrécie alebo škvrny oxidov železa. Na miestach s dlhším obdobím sucha sa vo vrchnom horizonte zväčšuje obsah zásaditých látok, v iluviálnom horizonte zasa obsah vápnitých a sádrovcových konkrécií (vertisoli, gypsisoli) (Areola 2003).

BOX 22 Konžský prales

Súčasný stav reálnej vegetácie Strednej Afriky skúmali (okrem i.) aj Gond, Fayolle, Pennec et al. (2013). Zamerali sa na územie zaberajúce juhovýchod Kamerunu, juh Stredoafrickej republiky, severovýchod Gabona a sever Konga. Územie je charakteristické tropickým vlhkým podnebím, úhrn priemerných sezónnych ročných zrážok je 1 400 – 1 700 mm, nadmorskú výšku má od 300 do 800 metrov. S výnimkou okolia Bangui je hustota zaľudnenia veľmi nízka (do 10 obyv./km²). V území sa selektívne ťaží drevo a sú tam poľnohospodárske plochy. Autori definovali 22 vegetačných typov, v nich identifikovali šesť typov saván, tri typy riedkeho opadavého a poloopadavého lesa, 11 typov neopadavého lesa a dva typy močaristého lesa („swamp forest"). V rámci nich rozpoznali jednotlivé subtypy. Savany zaradili do sudánsko – guinejskej vegetačnej provincie (domény), ale identifikovali ich aj na okrajoch lesov alebo vytvárali mozaiku vo vnútri svetlých lesov. Početný bol výskyt subtypov savany na okrajoch lesov v kontakte s poľnohospodárskou činnosťou, ako aj v hustých lesoch pozdĺž riek a lesov typu „Marantaceae". Degradované lesy s prechodom do savanových subtypov sa vyskytovali pozdĺž ciest. Subtypy hustých poloopadavých lesov sú v povodiach riek Sangha a Ubangi (najmä na juhu Stredoafrickej republiky). Subtypy hustých vždyzelených lesov sú v Gabone, Kamerune a severe Konga. Močiarne lesy sú pozdĺž riek v Kamerune, Gabone, a najmä v Kongu.

Autori dospeli k záveru, že akákoľvek zmena v klimatickom režime oblasti má následky na vlastnosti vegetačnej pokrývky. V povodí rieky Sangha, kde sú väčšie plochy narušenej pôvodnej vegetácie, bolo v období rokov 1950 – 1980 pravidelne menej atmosférických zrážok ako v povodiach Ubangi a stredného toku rieky Kongo. Rozdiely sú aj vo fenologických javoch a vlastnostiach vegetácie (opadavé, poloopadavé a neopadavé lesy). Pokles zrážok v období dažďov znamenal nárast dní suchého obdobia. Lesná zeleň v Strednej Afrike závisí od počtu dní s dažďom, menej od jasných slnečných dní.

Tropické lesy nemusia nevyhnutne fungovať na celej Zemi rovnako. Ukázalo sa, že limitujúci faktor je množstvo zrážok. Amazonský aj konžský prales majú dostatok tepla aj svetla. Amazonský prales má však viacej listov na stromoch v období sucha, kedy sú slnečné dni a zrážky sú minimálne. Pralesy v Strednej Afrike sú najviac zelené počas obdobia dažďov (striedajú sa dve obdobie dažďov a sucha). Konžská panva má nižší úhrn ročných zrážok ako Amazónia, čo môže mať vplyv na špecifickosť jej lesov. Pri dennom chode teplôt a zrážok počas obdobia dažďov je ráno obloha jasná, otepľovanie povrchu spôsobuje termickú konvekciu atmosféry, ktorá neskoro popoludní alebo večer spôsobí vznik prudkých dažďov. Sezónne zmeny intenzity svetla ovplyvňujú fenologické javy v amazonskom pralese. Vplyv intenzity svetla na pralesy Strednej Afriky nie je ešte preskúmaný. Močaristé lesy, ktoré v podstate nezávisia od atmosférických zrážok, majú však fenologické javy závislé od intenzity svetla (podobne ako „suchozemské lesy").

Hĺbka uloženia konkrécií sa smerom na polopúštny a púštny sever zmenšuje, až nakoniec na povrchu vytvárajú kôru.

Na dolnom toku Konga jeho prítokoch sú časté lateritové glejové pôdy. Lateritové pôdy majú menej humusu, sú málo úrodné. Počas období dažďov dochádza k vymývaniu živín. Poľnohospodárska činnosť je intenzívnejšia na splavených lateritoch. V povodí Šari sú rašelinové pôdy, v Čadskej panve sa vyskytujú tmavé ťažké pôdy (vertisoly), v okolí jazera aj ostrovy slaných pôd (solončaky). Vertisoly počas obdobia dažďov naberajú vodu a napučia. Počas suchého obdobia stvrdnú, na povrchu sa im vytvorí popraskaná kôra. Na akumulačných plochách lemujúcich rieky konžského povodia, dolnoguinejských a adamauských riek sú úrodnejšie aluviálne pôdy. Naopak, mladé aluviálne pôdy Čadskej panvy sú častými povodiami zaplavované a zasoľované. Vysokú úrodnosť majú aj vulkanické pôdy podhorských oblastí.

V horských oblastiach, lemujúcich Strednú Afriku, prevláda vertikálna zonalita pôd. Prejavuje sa najmä v pohoriach Albertovho riftu.

Fytogeograficky patrí Stredná Afrika do indoafrickej podoblasti paleotropickej oblasti, ktorá sa člení na provincie tropických dažďových lesov a saván (Balatka, Sládek 1971). Tropické lesy Strednej Afriky sa delia na klimatické a edafické. Do prvej skupiny patria dažďové, subekvatoriálne, riedke a vysokohorské lesy. Druhú skupinu zastupujú galériové, v inundačných územiach močaristé lesy a pobrežné mangrovy.

Územie centrálnej časti Konžskej panvy, Dolnoguinejskú vysočinu, juhozápad Adamauskej vysočiny a ostrovy Guinejského zálivu pokrývajú tropické dažďové lesy. Rastie tam vyše 250 endemických druhov a vyše 3 000 druhov drevín. Tropický dažďový les charakterizuje hustá zapojenosť korún stromov, dominancia skupín alebo solitérov vysokých stromov, ako aj výskyt rastlinných poschodí. Najvyššie poschodie tvoria stromy vysoké až 80 m prestúpené lianami a epifytmi. Stromy sú rovné, vetvia sa až pod vrcholom, koruny majú riedke. Stredné poschodie siaha do výšky 30 m, najnižšie stromové poschodie do 10 m. Najviac rozšírené stromy sú figovníky, hospodársky využívané sú cenné drevá (červené a ebenové drevo), na pobreží Guinejského zálivu rastie palma olejná (*Elaeis guineensis*) a kola (*Cola acuminata*). Vyskytuje sa množstvo figovníkovitých, anonovníkovitých, chlebovníkovitých, morušovníkovitých, akáciovitých, kapokovitých, padaukovitých, palisandrovitých, ebenovitých, korálovcovitých, sapanovitých, železníkovitých, árónovitých a i. rodov.

V okolí rovníka, v polohách nad 1 300 m n. m., rastú vždyzelené horské tropické lesy. Majú inú druhovú skladbu ako nížinné lesy. Prevládajú druhy divého olivovníka (*Olea*), zástupcovia z čeľade vavrínovníkov (*Ocotea*) poskytujúcich aj ružové drevo, ihličnaté nohovce (*Podocarpus*), slizoplody (*Pittospurum*) a i. V nižšom poschodí prevláda stromová papraď (*Cyathea*) a paprade (*Didymochlaena truncatula, Uragoga nutans*) a i. Územia s menším množstvom zrážok na rozhraní tropických lesov a saván pokrývajú mozaiky subekvatoriálnych a riedkych (suchých) lesov. Lemujú okraje Konžskej panvy, tvoria ich vždyzelené, opadavé alebo poloopadavé druhy v závislosti od množstva zrážok, nadmorskej výšky a dĺžky obdobia sucha.

Vysokohorské vegetačné formácie sa vyskytujú v pohoriach Albertovho riftu. Podľa Meadowsa (Meadows 2003) patria k hlavným ekosystémom Afriky pod názvom afromontánne a afroalpínske biómy. Približne do 3 400 m n. m. rastú horské rovníkové lesy, v ktorých pri hornej hranici dominujú porasty vysokohorského bambusu (*Arundinaria alpina*). Do 3 700 m n. m. sa rozprestiera pásmo kríkovitých vresov, a nad nimi alpínske pásmo starčekov (*Senecio*) a horských lobeliek (*Lobelia*).

Edafické vegetačné formácie zaberajú malú plochu, voči svojmu okoliu sa ostro ohraničujú. Mangrovy rastú najmä v ústiach riek, na členitejšom pobreží Guinejského zálivu, v zátokách chránených pred morským príbojom. Vplyvom hospodárskej činnosti človeka sa ich plocha neustále zmenšuje. Stromy dosahujú výšku 25 – 30 m, majú vzdušné dýchacie korene, prevládajú druhy *Rhizophora mangle*, *Avicennia nitida* a *Laguncularia racemosa*. V inundačných územiach sa darí močaristým tropickým lesom (dolné Kongo a jeho prítoky, Šari s prítokmi). V dolinách riek tečúcich vysokotrávnatou savanou s dostatkom podzemnej vody, rastú galériové lesy.[1]

1 Galériový les tvoria tropické stromy s neopadavým lístím. Má hustý podrast, niekoľko vegetačných poschodí,

Územia obkolesujúce Konžskú a Čadskú panvu sú porastené rôznymi typmi savanovej vegetácie. V oblastiach s celkovým ročným úhrnom zrážok 1 000 – 1 500 mm a krátkym obdobím sucha, sú rozšírené parkové savany prechádzajúce do svetlých (riedkych) suchých lesov. Z vysokých xerofylných tráv vystupujú vysoké stromy (12 – 16 m) s hrubou kôrou (baobab, maslovník, tamarind a i.).

Vysokotrávnaté savany (tráva vysoká až 4 m, tzv. slonia tráva) tvoria prechodné pásmo medzi lesmi a „pravými" savanami. Rastú v oblastiach, kde ročný úhrn zrážok dosahuje 600 – 1 000 mm a suché obdobie je dlhé päť mesiacov. Skupiny stromov (baobaby, akácie, orchideové stromy a i.) v suchom období zhadzujú listy. Vyskytujú sa najmä na plošine Azande (rozvodie Kongo-Šari).

V oblastiach s ročným úhrnom zrážok 750 – 1 000 mm vznikli „pravé africké savany" (trávnatý porast vysoký 1 – 1,5 m). Mozaikovite tam rastú xerofytné aj opadavé stromovité formácie (baobab, akácia, palma duma a i.). Popri riekach rastú galériové lesy. S predlžujúcim sa suchým obdobím a klesajúcim ročným úhrnom zrážok pod 500 mm prechádzajú pravé savany do formácie suchých saván (Sahel). V nich má rastlinstvo xerofytný charakter (nízke trávy vyskytujúce sa v trsoch, tŕnité kríky, riedke lesy s hlbokými koreňmi stromov).

Stredoafrická fauna je bohatá najmä na vtáctvo, ale typické živočíšstvo predstavujú druhy žijúce v tropickom dažďovom lese. Väčšinou sa pohybujú v korunách stromov (opice, vtáctvo) alebo v hustých porastoch na zemi (okapi, slon, byvol, prasa, plazy). Veľmi bohaté je zastúpenie hmyzu, známy je výskyt goliáša, najväčšieho chrobáka sveta (*Goliathus*). Svojráznu faunu má jazero Tanganika. Vedľa seba žijú druhy typicky sladkovodné, aj druhy podobné morským. Živočíšna zložka je na savanách zastúpená najmä veľkými bylinožravcami (herbivorné druhy, ako byvol, antilopa, gazela, žirafa, slon, zebra, hroch a i.). K najčastejším veľkým predátorom saván patria lev, leopard, gepard a hyena.

časté sú liany, aj stromy s dýchacími koreňmi. Nachádza sa pozdĺž inundačného pásma vodných tokov. Väčšina jeho stromov nemá hospodársky význam, preto sa zachovali. Ďalej od vodného toku klesá hladina podzemnej vody a les postupne prechádza do krovinatých formácií a nakoniec do trávnatej savany.

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite vzájomné súvislosti medzi tektonickou stavbou, geologickým zložením a georeliéfom Strednej Afriky. Uveďte príčinné súvislosti vzniku tropického dažďového lesa v Konžskej panve.**
- **Charakterizujte typické znaky podnebia Strednej Afriky. Ako súvisia s monzúnovým prúdením, poloha voči rovníku, priebeh línie medzitropickej konvergenčnej zóny a členitosťou georeliéfu?**
- **Podľa fyzickogeografickej mapy Afriky určte zdrojnice rieky Kongo, zdôvodnite tvar riečnej siete v bazéne Konga, vysvetlite vplyv klimatických činiteľov na režim odtoku.**

4. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA STREDNEJ AFRIKY

Historický vývoj Strednej Afriky bol výrazne ovplyvňovaný geografickými podmienkami, predovšetkým polohou a prírodnými charakteristikami regiónu. Vďaka svojej polohe bola otvorená vplyvom z ostatných regiónov kontinentu. Boli však značne limitované prírodnými podmienkami. Značnú časť Strednej Afriky tvorí Konžská panva, ktorá so svojimi tropickými dažďovými pralesmi predstavovala pomerne ťažko dostupný a izolovaný priestor. Vývoj špecifických foriem organizácie spoločnosti výrazne podmieňovali klimatické a vegetačné pásma, hydrologické a pôdne charakteristiky jednotlivých oblastí. Pre rozvoj poľnohospodárstva, baníctva, remeselnej výroby, dopravy či obchodu poskytovala špecifické podmienky Sahara na severe regiónu, pásmo saván v oblasti Sahelu, tropický dažďový prales na pobreží Guinejského zálivu a v Konžskej panve. V púštnych a savanových oblastiach sa na prepravu tovarov využívali ťavy a kone, v zalesnených oblastiach to boli nosiči. Preto sa tam predmetom obchodu na väčšie vzdialenosti stali menšie a hodnotnejšie veci (napr. zlato a slonovina). Špecifickým fenoménom bol obchod s ľuďmi. Z hľadiska hospodárskeho aj politického vývoja zohrali dôležitú úlohu prírodné zdroje (na severe voda a soľ, v pralesoch drevná hmota, vzácne kovy a diamanty, na náhorných plošinách predovšetkým železo a meď).

4.3.1 Stredná Afrika v predkoloniálnom období

O najstarších dejinách regiónu existuje pomerne málo informačných prameňov. Praveký človek sa postupne prispôsoboval prírodným podmienkam. Približne pred 10 000 rokmi sa severná časť Strednej Afriky stala jedným z ohnísk neolitickej revolúcie. Suchšie podnebie a rozširovanie Sahary na juh prinútili obyvateľov saván lepšie využívať svoje životné prostredie (Birmingham et al 2020). Lovci sa usadzovali vedľa riek a zdokonalili svoje rybárske zručnosti. Zberači divokého obilia sa usídlili pri vodných plochách, kde zrno zasiali do pôdy, ktorá ostala po období dažďov vlhká a úrodná. K rozvoju poľnohospodárstva a následnému rastu populácie pomohla najskôr kultivácia hľuznatých plodín (predovšetkým jamy). Neskôr sa rozšírilo pestovanie obilnín, najmä prosa a ciroku, ktoré boli pre tropické podnebie vhodnejšie ako pšenica a jačmeň. Dôležitý bol aj objav výroby oleja z plodov palmy olejnej. Hlavnou plodinou vo vlhkejších tropických oblastiach sa stali banány[1].

Vďaka nárastu poľnohospodárskej výroby postupne rástol počet obyvateľov. Husto osídlená oblasť Adamauskej vysočiny sa stala ohniskom jednej z najvýznamnejších populačných expanzií a migrácií v dejinách Afriky. Podieľali sa na nej bantuské kmene, ktoré sú súčasťou nigersko-konžskej jazykovej rodiny. Ich pomenovanie je odvodené

1 Išlo predovšetkým o banány druhu *Musa paradisiaca*, nazývané aj plantainy. Pečené alebo smažené predstavovali základnú potravinu obyvateľov v tropických oblastiach Strednej Afriky (Votrubec 1973).

od slova „bantu“, čo v miestnom jazyku znamená jazyk. V priebehu 2. a 1. tisícročia pred n. l. sa skupiny Bantuov presúvali na juh na územie dnešného Gabonu a Konga a odtiaľ do Južnej Afriky. Druhý smer bantuskej migrácie viedol z pravlasti na východ k jazerám Východoafrickej priekopovej prepadliny. Odtiaľ sa v 1. tisícročí n. l. presúvali ďalej do regiónov Východnej a Južnej Afriky (Ofori-Amoah 2020). Veľká časť pôvodných obyvateľov v oblastiach zasiahnutých touto migráciou prevzala jazyk, kultúru a spôsob života Bantuov. Výnimkou boli napr. kmene Pygmejov obývajúce odľahlé oblasti dažďového pralesa. Vďaka tejto izolácii si dokázali zachovať vlastnú kultúru.

V 1. tisícročí pred n. l. došlo k vynájdeniu a rozšíreniu technológií spracovania kovov, predovšetkým medi a železa. Inovácie sa šírili sa z komunity do komunity, rozsiahla bantuská migrácia k tomu prispievala. Do severnej časti Strednej Afriky prenikali inovácie z východu, z oblasti stredného Nílu (Birmingham et al 2020). Pre metalurgiu boli využívané najmä zemné pece. Železo našlo široké uplatnenie (nástroje, zbrane, ozdoby), meď bola skôr symbolom bohatstva a slúžila na výrobu ozdobných predmetov. Stali sa cennými komoditami pre obchod nielen v rámci Strednej Afriky, ale prostredníctvom transsaharských, či neskôr námorných trás, aj so vzdialenejšími regiónmi sveta. So spracovaním kovov bol spojený vznik a rozvoj miestnych civilizácií a štátnych útvarov. Známa je napr. civilizácia Sao, ktorá existovala od 6. storočia pred n. l. do 16. storočia n. l. v oblasti južne od Čadského jazera (dnešný južný Čad a severný Kamerun).

Najznámejším štátnym útvarom v severnej časti Strednej Afriky, ktorý vznikol v 9. storočí, bol Kanem. Založili ho príslušníci kmeňa Kanuri. Jadro štátu sa nachádzalo severovýchodne od Čadského jazera. Ríša Kanem bohatla vďaka transsaharskému obchodu s otrokmi, soľou a zlatom. Otrokov získavali nájazdmi na juh. Predávali ich Arabom, od ktorých kupovali napr. kone. Tie im následne pomáhali pri ďalších nájazdoch. Vďaka kontaktom so Severnou Afrikou sa v regióne šíril islam. V 14. storočí došlo k spojeniu so susedným štátom Bornu, ktorý sa nachádzal juhozápadne od Čadského jazera. Najväčší mocenský rozmach dosiahla ríša Kanem-Bornu v 16. storočí. Zahŕňala takmer celé územie dnešného Čadu, Stredoafrickej republiky, severného Kamerunu, severovýchodnej Nigérie, východného Nigeru a južnej Líbye. Juhovýchodne od ríše Kanem-Bornu vznikli v 16. storočí kráľovstvá Bagirmi a Wadai. Oba sa snažili vymedzovať voči silnejšiemu susedovi. Úspešnejšie bolo Wadai, ktorému sa podarilo v 18. storočí získať úplnú nezávislosť. Ríša Kanem-Bornu od 18. storočia postupne upadala, v 19. storočí sa stala súčasťou svojho západného suseda, kalifátu Sokoto.

Južne od ríše Kanem-Bornu vznikli v 14. storočí kráľovstvá Luango a Kongo. Nachádzali sa na pobreží Guinejského zálivu, na území dnešného Gabonu, južnej časti Konga, západe KDR a severnej Angoly. Okrem poľnohospodárstva a výroby železa prispela k ich rozvoju aj produkcia soli. Z pobrežných lagúnových slanísk viedli soľné cesty do vnútrozemia. Ďalším dôležitým zdrojom bohatstva a moci vládcov Luanga a Konga boli textílie vyrábané z vlákien rafie (druh nízkokmennej palmy). Stali sa symbolom bohatstva a uznávaným platidlom miestnej spoločnosti. Vyplácalo sa nimi napr. aj veno nevesty (Birmingham et al 2020).

V oblasti saván pri jazerách Kisale a Upemba (región Katanga na juhovýchode dnešnej DR Kongo) sa v 14. storočí sformovalo kráľovstvo Luba. K jeho vzniku a hospodárskemu rozmachu napomohol obchod so sušenými rybami (Birmingham et al 2020). Po sieti obchodných ciest ich exportovali do oblastí s nedostatkom bielkovín. V tropických podmienkach, kde potraviny rýchlo podliehali skaze, išlo o cenenú komoditu. Na západ a neskôr aj na juh od kráľovstva Luba existovala od 17. storočia pomerne rozsiahla ríša Lunda (na juhu dnešnej DR Kongo, severovýchodnej Angoly a severozápadnej Zambie). Fungovala ako kmeňový zväz, kde mali jednotliví kmeňoví náčelníci pomerne rozsiahlu autonómiu. Oba štátne útvary pretrvali až do koloniálneho delenia Afriky v 19. storočí.

Celkovo ovládali všetky štátne útvary len menšiu časť územia Strednej Afriky. Vo všeobecnosti dominovala v rámci regiónu priestorovo-politická organizácia spoločnosti postavená na miestnych kmeňových spoločenstvách. Hospodársky boli sebestačné, riadené lokálnymi autoritami. Vyššia forma politickej organizácie vo forme štátov sa vyvinula na územiach, kde kmeňoví náčelníci dokázali vďaka špecifickým podmienkam (výhodná poloha, prírodné zdroje) skoncentrovať v rukách dostatočné bohatstvo. Vďaka nemu rozširovali svoju politickú moc na čoraz väčšie územie. Zdrojom bohatstva a moci boli, okrem vlastníctva pôdy a hospodárskych zvierat, aj produkcia železa, medi, zlata a soli, výroba textílii a obchod s otrokmi. Spoločnosť si udržiavala diverzifikovanú kmeňovú štruktúru.

4.3.2 Stredná Afrika v období prvých kontaktov s Európanmi

V 15. storočí sa Stredná Afrika dostala do priameho kontaktu s Európanmi. Ich vplyv sa spočiatku obmedzoval na pobrežie Guinejského zálivu. Postupne sa kvôli obchodu s otrokmi rozširoval ďalej do vnútrozemia. Záujem Európanov vyvrcholil v 19. storočí, kedy došlo k rozdeleniu celého regiónu Strednej Afriky medzi koloniálne mocnosti.

Prvými Európanmi, ktorí sa o túto časť Afriky zaujímali, boli Portugalci, ktorí hľadali námornú cestu do Indie. V priebehu 15. storočia systematicky postupovali pri oboplávaní Afriky. Ich stratégiou bolo zakladať pobrežné oporné body vo forme prístavov a pevností. Následne ich využívali aj pre obchod s africkým vnútrozemím. Prvými územiami, na ktoré sa Portugalci v rámci Strednej Afriky dostali, boli ostrovy v Guinejskom zálive. V rokoch 1471 – 1472 objavili a následne kolonizovali ostrovy Bioko (podľa objaviteľa dostal názov Fernando Póo), Svätý Tomáš, Princov ostrov a niekoľko ďalších menších ostrovov v ich okolí. S výnimkou ostrova Bioko to boli neosídlené územia. Po predchádzajúcich skúsenostiach z Kapverdských a Kanárskych ostrovov tam založili plantáže cukrovej trstiny. Portugalskí osadníci neboli schopní sami obhospodarovať veľmi perspektívne a rozrastajúce sa odvetvie výroby cukru, neskôr aj kávy a kakaa. Pre prácu na plantážach potrebovali pracovnú silu, ktorú začali dovážať

z africkej pevniny. V nasledujúcom storočí aplikovali tento model aj v prípade svojej najväčšej kolónie, Brazílie. Svätý Tomáš sa tak stal prvým predmostím veľkého atlantického obchodu s otrokmi, ktorý v zásadnej miere poznačil dejiny Strednej Afriky v nasledujúcich troch storočiach.[1]

Ostrovy v Guinejskom zálive predstavovali strategické body Portugalcov vo vzťahu k africkej pevnine. V 70. a 80. rokoch 15. storočia postupovali popri pobreží Strednej Afriky na juh. V roku 1472 pristáli pri ústí rieky Wouri na území dnešného Kamerunu.[2] V roku 1482 sa dostali do ústia rieky Kongo, kde nadviazali obchodné kontakty s Konžským kráľovstvom, ktoré sa veľmi rýchlo dostalo pod ich silný vplyv. Vládnuca vrstva sa učila portugalský jazyk, preberala európsky spôsob života a politickú kultúru. Hlavné mesto Mbanza Kongo (na severe dnešnej Angoly) bolo premenované na São Salvador. Tamojší kráľ (*manikongo*) Nzinga-a-Nkuwa sa v roku 1491 nechal pokrstiť a prijal meno Ján (Joao I.). O rozšírenie kresťanstva sa zaslúžil najmä jeho nástupca Alfonz I. (1506 – 1543). V ďalšom období sa Konžské kráľovstvo dostalo do vazalského postavenia voči Portugalsku a v polovici 17. storočia sa rozpadlo. Vnútorné nepokoje, ako aj vojny s okolitými kmeňmi, využívali Portugalci pre rozširovanie obchodu s otrokmi. Po Konžskom kráľovstve sa významným sprostredkovateľom pre európskych priekupníkov stáli ríše Luba a Lunda v južnej časti Strednej Afriky. Ďalším európskym národom, ktorý tam rozvíjal obchodné aktivity, boli v 16. a 17. storočí Holanďania. V 18. storočí už dominovali obchodu so stredoafrickými otrokmi Francúzi. Ročne vyviezli z regiónu približne 10 000 otrokov (Birmingham et al 2020).

Veľké demografické straty regiónu čiastočne zmiernilo rozšírenie pestovania nových plodín pochádzajúcich z Ameriky. Kukurica postupne nahradila proso, oproti ktorému mala viacero výhod. Jej zrno bolo lepšie chránené pred dravými vtákmi, mala oveľa vyššie výnosy, čo kompenzovalo úbytok najvýkonnejšej pracovnej sily. Druhou plodinou bol maniok. Jeho hľuzy boli v pôde, v prípade rôznych nájazdov a nepokojov lepšie chránené než iné plodiny. K úbytku obyvateľov prispievali okrem obchodu s otrokmi aj choroby. Veľkým problémom bola malária alebo spavá nemoc. Po príchode Európanov pribudli aj ďalšie choroby, napr. kiahne a osýpky. Veľmi nebezpečné sa stávali v obdobiach, keď bolo domorodé obyvateľstvo vystavené hladu v dôsledku vojen a veľkých otrokárskych ťažení.

V 19. storočí došlo k postupnému zákazu otrokárstva v Európe a neskôr aj v Amerike. Obchod s otrokmi bol postupne nahrádzaný obchodom s komoditami, ktoré Stredná Afrika poskytovala. Išlo predovšetkým o slonovinu, ktorá bola v Európe a severnej Amerike veľmi žiadaná (napr. výroba pián, ozdobných rúčok na nože či biliardových gúľ). Obchod so slonovinou v oblasti saván v severnej časti regiónu bol hlavne v rukách arabských obchodníkov zo Severnej Afriky. Na východe a juhu Konžskej panvy

1 Portugalci ako prví rozvinuli tzv. trojuholníkový obchod, ktorý neskôr realizovali aj Holanďania, Francúzi a predovšetkým Angličania (Ofori-Amoah 2020). Z Afriky vozili do Ameriky otrokov pre prácu v baniach a na plantážach. Ich produkcia (drahé kovy, cukor, tabak, bavlna či káva) smerovala do Európy, odkiaľ sa naspäť do Afriky vyvážali hotové výrobky (napr. textílie, sklo, rôzne ozdoby, náradie a hlavne zbrane).

2 Fernando Póo pomenoval rieku Wouri Rio dos Camerões („rieka kreviet“). Od toho je odvodený názov neskoršej kolónie a súčasného štátu Kamerun.

boli hlavnými sprostredkovateľmi swahilskí obchodníci z Východnej Afriky. Veľkú moc tam získal predovšetkým arabský obchodník zo Zanzibaru Tippu Tib. Jeho metódy získavania slonoviny boli veľmi brutálne. Najskôr urobil z obyvateľov vybranej dediny rukojemníkov. Vykúpiť ich mohli bojaschopní muži účasťou na nebezpečných výpravách na slony. Tieto metódy neskôr prevzali Belgičania.

4.3.3 Stredná Afrika v koloniálnom období

V západnej Európe prebiehala od polovice 18. storočia priemyselná revolúcia. Priniesla radikálne zvýšenie produkcie tovarov, pre ktoré bolo potrebné hľadať nové odbytiská ako aj nové surovinové zdroje. Pre európske štáty v ére ich dynamického rastu bolo vlastníctvo kolónií nielen ekonomickým záujmom, ale aj otázkou prestíže, resp. symbolom mocenského postavenia. Pozornosť sa sústredila na Afriku, z ktorej Európania do 19. storočia poznali len pobrežné oblasti, pričom s vnútrozemím obchodovali prostredníctvom rôznych sprostredkovateľov. Koloniálne delenie Afriky sprevádzali expedície, ktorých cieľom bolo spoznávať a mapovať africké vnútrozemie. K preskúmaniu jednej z posledných neprebádaných oblastí Afriky, povodia Konga, prispela v rokoch 1874 – 1877 expedícia Henryho Mortona Stanleyho, financovaná belgickým kráľom Leopoldom II. Okrem vedeckých, hospodárskych a politických zámerov sledovali expedície aj misijné ciele. Európania nazerali na africké kultúry, náboženstvá a spoločnosti ako na niečo divoké a barbarské. Šírenie kresťanstva a európskej civilizácie sa stalo dôležitou súčasťou kolonizácie Afriky. Konvertovaných domorodých kresťanov bolo možné ľahšie integrovať do vznikajúcich koloniálnych systémov (Reid 2011).

O Strednú Afriku mali tradične záujem Portugalci a Francúzi. Portugalci vlastnili Svätý Tomáš a Princov ostrov. Ostrov Bioko s niekoľkými menšími ostrovmi a obchodné práva na priľahlé pobrežie na sever od rieky Ogooué prenechali v roku 1778 Španielom, výmenou za územia v Južnej Amerike. Na týchto územiach vznikla neskôr kolónia s názvom Španielska Guinea (dnes Rovníková Guinea). Portugalci sa naďalej zaujímali predovšetkým o ústie rieky Kongo a priľahlé pobrežie, kde mali svoje obchodné stanice. Francúzi si robili nárok na územie Gabonu. Získali ho zmluvami s miestnymi kmeňovými náčelníkmi (1839 – 1845). V roku 1849 bolo založené mesto Libreville (Oliva 1967), ktoré sa neskôr stalo strategickým oporným bodom francúzskych záujmov v regióne.

Snahy o ovládnutie Strednej Afriky akcelerovali v 70. a 80. rokoch 19. storočia, kedy sa v regióne začali výraznejšie angažovať aj Nemci a Belgičania. V rokoch 1879 – 1884 podnikol H. M. Stanley ďalšiu výpravu do Konga s cieľom získať ho v prospech Leopolda II. (Ofori-Amoah 2020). V tom istom období vyslali z Gabonu vojenskú misiu aj Francúzi. Na jej čele bol námorný dôstojník Pierre de Brazza. Cieľom bolo vybudovať oporné body na pravom brehu Konga a ubrániť ich voči Belgičanom. Bolo založené mesto Brazzaville. Kongo sa tak ocitlo v rukách Francúzov a Belgiča-

nov, čo sa nepáčilo Portugalcom. Na región si robili nároky na základe historických väzieb s Konžským kráľovstvom. Záujmy Portugalska podporoval jeho tradičný spojenec, Veľká Británia, ktorá mala v rámci Strednej Afriky záujem o Kamerun. Chcela ho pripojiť k svojej kolónii v Nigérii. Do osudov Kamerunu však zasiahli Nemci. V roku 1884 uzavreli protektorátnu zmluvu s miestnymi kmeňovými náčelníkmi. Len o niekoľko dní predbehli britských vyjednávačov, ktorí tam cestovali s rovnakým cieľom (Oliva 1967). Vznikla nemecká kolónia Kamerun. Jej správnym centrom bolo najskôr mesto Buea, neskôr Yaoundé.

Európske preteky o rozdelenie Strednej Afriky mala riešiť Berlínska konferencia, ktorá sa konala na prelome rokov 1884/1885. Zúčastnilo sa jej 14 európskych štátov. Výsledkom boli dohody o princípoch koloniálneho rozdelenia Afriky. Spočívali najmä v zákaze medzinárodného obchodu s otrokmi, slobodnej plavbe na riekach Niger a Kongo, voľnom obchode v povodí Konga pre všetky zmluvné štáty, ale predovšetkým v tzv. princípe efektivity pri správe afrických kolónií. Nárok na kolónie mal vychádzať zo zmluvy o protektoráte s miestnymi vládcami. Následne mala koloniálna mocnosť zabezpečiť bezpečnosť a efektívne fungovanie administratívy s cieľom umožniť ekonomické využívanie územia (voľný obchod a tranzit). Spočiatku zverovali európske vlády správu kolónií súkromným spoločnostiam, ktoré sledovali predovšetkým čo najväčší zisk pri čo najmenších nákladoch. Voči domorodému obyvateľstvu postupovali často veľmi násilne. Symbolom tvrdého vykorisťovateľského prístupu sa stal Slobodný štát Kongo (dnešná KDR) v správe Belgičanov (box 23). Až začiatkom 20. začali európske vlády budovať koloniálnu správu vo vlastnej réžii.

BOX 23 Slobodný štát Kongo

Jedným z najhorších prípadov koloniálneho vykorisťovania v Afrike sa stal Slobodný štát Kongo. Na základe výsledkov Berlínskej konferencie sa rozsiahle územie Konžskej panvy stalo prakticky osobným vlastníctvom belgického kráľa Leopolda II. (Reid 2011). Vo východnej časti Konga prevzali Belgičania násilné metódy zajatia domorodého obyvateľstva a požadovania výkupného vo forme slonoviny. Leopold II. prijal do služieb Tippu Tiba, z ktorého urobil správcu východného Konga. V západnej časti Konga sa aktivity Belgičanov sústredili na produkciu kaučuku zo stromov rastúcich v pralese. Vyrábala sa z neho guma, po ktorej bol v Európe a Severnej Amerike čoraz väčší dopyt pre potreby narastajúceho automobilového priemyslu. Miestne komunity, ktoré nechceli na zbere kaučuku spolupracovať, boli terorizované. Často dochádzalo k vyvražďovaniu celých dedín. Nesplnenie prísnych noriem pre produkciu kaučuku bolo tvrdo trestané. Bežným trestom bolo telesné zmrzačenie, napr. odseknutie pravej ruky. Predpokladá sa, že v dôsledku kombinácie vykorisťovania, vojen, hladomorov a chorôb (predovšetkým malárie) došlo v rokoch 1880 – 1920 k poklesu obyvateľstva o 30 až 50 % (Reid 2011). Brutalita Belgičanov v Kongu vzbudila medzinárodnú pozornosť, napríklad aj zásluhou spisovateľov Josepha Konrada (román Srdce temnoty) a Marka Twaina. V roku 1908 bol Leopold II. donútený odovzdať správu nad Kongom belgickej vláde, ktorá ho oficiálne vyhlásila za kolóniu z názvom Belgické Kongo (1908 – 1960). Tvrdé praktiky boli postupne eliminované. Na školách sa začali vyučovať miestne bantuské jazyky, koloniálna správa bojovala proti malárii a budovala infraštruktúru. Z hľadiska administratívy bola teritoriálne rozľahlá a rôznorodá kolónia rozdelená v roku 1914 na štyri veľké provincie (Congo-Kasai s hlavným mestom Léopoldville na juhozápade, Équateur na severozápade, Orientale na severovýchode a napokon Katanga na juhovýchode).

Po násilnej fáze koloniálnej ekonomiky založenej na nútenej produkcii gumy, slonoviny a dreva nasledovala systematickejšia fáza ekonomickej organizácie afrických kolónií (Birmingham et al 2020). Jedným z jej prejavov bolo zakladanie plantáží na pestovanie kaučukovníka, palmy olejnej či bavlníka, v závislosti od prírodných podmienok. Systém náboru a odmeňovania pracovníkov bol rôzny, zväčša však pracovali za veľmi nízke mzdy. Nútené pestovanie komerčných plodín na vlastných poliach, práce na plantážach, v baniach či pri výstavbe železníc boli často potrebné pre získanie peňazí v hotovosti pre zaplatenie daní koloniálnej správe (Ofori-Amoah 2020). Koloniálne štáty chápali tieto práce ako súčasť procesu civilizovania domorodého obyvateľstva. Zakladanie komerčných plantáží však bolo často na úkor pestovania domácich plodín potrebných pre živobytie domorodého obyvateľstva. Vznikali preto rôzne protesty a vzbury, po ktorých nasledovali tvrdé represie.

Pri správe Konga museli Belgičania, ako aj Francúzi, riešiť otázku dopravnej nedostupnosti územia. Problém pre riečnu plavbu spôsobovali najmä kaskády na dolnom toku rieky Kongo a jeho prítokoch. K prepojeniu pobrežia a splavných častí povodia Konga bolo potrebné vybudovať železnicu. Túto úlohu zverili súkromným spoločnostiam, ktoré získali koncesie na výstavbu, ako aj správu a využívanie prírodných a ľudských zdrojov kolonizovanej oblasti. V 90. rokoch 19. storočia postavili Belgičania železnicu z prístavného mesta Matadi do neskoršieho hlavného mesta belgického Konga – Léopoldvillu (dnešná Kinshasa)[1]. Železnicu však nebolo možné využívať na vývoz nerastných surovín, ktoré sa nachádzali v Katange. Belgičania ju získali v roku 1891 po porážke Msiriho kráľovstva, ktoré tam existovalo v 2. polovici 19. storočia[2]. Na báze ťažby medi a ďalších kovov (zlato, striebro, kobalt, zinok, cín, mangán, železné a uránové rudy) sa začiatkom 20. storočia rozvinul najväčší priemyselný komplex v Strednej Afrike. O bohatý región, ležiaci v susedstve britskej kolónie Severná Rodézia, mali záujem aj Briti. Napokon získali obchodný podiel v belgickej banskej spoločnosti Hornej Katangy (*Union Minière du Haut Katanga*), ktorá zabezpečovala ťažbu a spracovanie nerastných surovín Katangy. Dopravné prepojenie regiónu s pobrežím museli Belgičania riešiť v spolupráci s Britmi, Nemcami a Portugalcami. Dve železničné trate viedli na pobrežie Indického oceánu: jedna bola postavená cez nemeckú Východnú Afriku do prístavu Dar es Salaam, druhá cez britskú Rodéziu do portugalského prístavu Beira. Tretia železnica prechádzala cez portugalskú Angolu do prístavu Lobito na atlantickom pobreží. Spolupráca priemyselného komplexu v Katange s okolitými regiónmi bola nutná aj pri dodávkach uhlia a neskôr aj elektrickej energie (Birmingham et al 2020).

Strategickým cieľom Francúzov sa koncom 19. storočia stalo získanie územia na východ od Čadského jazera. Chceli tak prepojiť svoje koloniálne panstvo v Západnej a Strednej Afrike. Priestor, kde v minulosti existovali kráľovstvá Kanem-Bornu,

1 Vo francúzskej časti Konga postavili železnicu z pobrežia (námorný prístav Pointe-Noire) do vnútrozemia (Brazzaville) až v medzivojnovom období. Využívali pritom nútenú prácu domorodého obyvateľstva.

2 Názov regiónu Katanga je odvodený od mena Msiriho svokra, od ktorého prevzal Msiri vládu nad oblasťou a vytvoril pomerne silné kráľovstvo. Jeho moc bola založená na obchode s meďou, slonovinou a otrokmi, ktorých od neho kupovali predovšetkým arabskí obchodníci zo Zanzibaru.

Baguirmi či Wadaj, ovládal koncom 19. storočia miestny sudánsky vládca a obchodník s otrokmi Rábih az-Zubayr. Francúzi podnikli na územie koordinovanú sériu výprav z rôznych smerov (z Konga, Nigeru a z Alžírska cez Saharu). V roku 1900 porazili Rábiha v bitke pri Kousséri (na území dnešného Kamerunu na hraniciach s Čadom). Založili kolóniu Čad[3] a na území dnešnej Stredoafrickej republiky kolóniu Ubangi-Šari. V roku 1910 boli obe kolónie, spolu s Gabonom a francúzskym Kongom, začlenené do Francúzskej rovníkovej Afriky. Do roku 1934 fungovala ako federácia štyroch francúzskych kolónií v Strednej Afrike. V ďalšom období (do roku 1958) išlo o unitárny celok, v ktorom mali pôvodné kolónie len štatút regiónov, resp. teritórií. Hlavným mestom bolo Brazzaville. Sídlil v ňom generálny guvernér, ktorý mal civilné aj vojenské právomoci.

Prvá svetová vojna zasiahla aj Strednú Afriku. Vzorec bojujúcich strán v Európe sa preniesol aj do kolónií. Nemecká kolónia Kamerun bola koncom roku 1914 napadnutá zo západu Britmi, z východu Francúzmi. Boje trvali do roku 1916[4]. K zhoršeniu sociálnych a ekonomických podmienok miestneho obyvateľstva prispievalo zabavovanie produkcie, nútené práce, povinné pestovanie určitých plodín, ako aj odvod mužov na vojnu. K ekonomických škodám sa pridal aj ničivý vplyv chorôb, predovšetkým chrípkovej epidémie, ktorá sa v regióne rozšírila v rokoch 1918 a 1919 (Reid 2011).

Koloniálne usporiadanie Strednej Afriky ostalo po vojne zachované. K zmene došlo len v prípade nemeckej kolónie Kamerun. V roku 1919 sa dostal pod mandát novozaloženej Spoločnosti národov, ktorá ho zverila do správy Veľkej Británie a Francúzska. Francúzsko získalo štyri pätiny územia. Napriek tomu, že susedili s Francúzskou rovníkovou Afrikou, neboli k nej pričlenené, boli spravované samostatne. Úzky pás územia na západe Kamerunu dostali do správy Briti. Rozdelili ho na dve časti, ktoré nazvali Severný a Južný Kamerun. Riadili ich zo susednej Nigérie. Z pohľadu miestneho obyvateľstva sa tak stali „kolóniou kolónie“. Negatívne vnímali najmä masovú imigráciu pracovnej sily z Nigérie.

V medzivojnovom období ostával systém koloniálnej správy stabilný. Vojna však znamenala posun v zmýšľaní Afričanov. Začali intenzívnejšie vnímať rozporuplnosť koloniálnej nadvlády. Po hrôzach svetovej vojny sa kritickejšie stavali aj k predstavám o nadradenosti európskej civilizácie. Vzdelanejší Afričania získali nové skúsenosti na nižších administratívnych postoch, kde nahradili vo vojne bojujúcich Európanov. V dôsledku týchto faktorov došlo v 20. a 30. rokoch k nárastu politickej aktivity Afričanov, ako aj k posilneniu „identity vzdoru“. K sebavedomiu Afričanov prispieval okrem vzdelania aj rast ekonomickej migrácie a posilňovanie urbánneho prostredia, ktoré oslobodzovalo od tradičných sociálnych štruktúr spojených s vidiekom (Reid

3 Francúzi založili hlavné mesto provincie Čad oproti mestu Kousséri na protiľahlej strane rieky Šari. Nazvali ho Fort-Lamy podľa jedného z lídrov transsaharskej expedície A. F. Lamyho, ktorý padol v bitke pri Kousséri v roku 1900. Hlavné mesto Čadu bolo v roku 1973 premenované na N´Djamena.

4 Jedným z vojnových plánov Nemecka v Afrike bola realizácia konceptu tzv. Mittelafriky. Strategickým cieľom, v prípade výhry vojny v Európe, bolo prepojiť svoje kolónie v strednej (dnešný Kamerun), východnej (dnešná Tanzánia, Rwanda a Burundi) a južnej (dnešná Namíbia) Afrike. Ústrednú úlohu v geopolitických plánoch zohrávalo získanie Belgického Konga bohatého na nerastné suroviny.

2011). Hnutie odporu, prejavujúce sa rôznymi vzburami a štrajkami, zosilnelo aj kvôli dôsledkom svetovej hospodárskej krízy (1929 – 1933).

Vo francúzskych kolóniách v 20. rokoch formovalo nacionalistické hnutie. V Gabone vznikla v roku 1922 prvá miestna politická strana (*Jeunesse Gabonais*) s antikoloniálnym programom. Predstaviteľom nacionalistického hnutia vo francúzskom Kongu bol André Matswa. V roku 1926 založil Spoločnosť priateľov rovníkovej Afriky. Medzi hlavné požiadavky hnutia patrili rozšírenie vzdelávania a získanie plnoprávneho francúzskeho občianstva pre obyvateľov kolónií. Medzi rozšírené prejavy protestu patrila pasívna rezistencia. V dnešnej Stredoafrickej republike došlo v rokoch 1928 – 1931 aj k otvorenému povstaniu, známemu ako „vojna motýk" alebo povstanie Kongo-Wara. Miestni sa búrili proti núteným prácam na plantážach alebo na stavbe konžskej železnice z Brazzaville do námorného prístavu Pointe-Noire. Išlo o najväčšiu antikoloniálnu vzburu v Afrike v medzivojnovom období.

Druhá svetová vojna sa Strednej Afriky dotkla rôznymi spôsobmi. Vojaci z kolónií pod správou Francúzska a Veľkej Británie bojovali v ich jednotkách na viacerých frontoch. Samotné Francúzsko v júni 1940 kapitulovalo a bolo rozdelené na Nemeckom okupovanú časť a časť spravovanú kolaborantskou vládou vo Vichy. V tejto situácii sa francúzske kolónie stali významným aktérom, predovšetkým Francúzska rovníková Afrika. Bola dôležitou teritoriálnou základňou odbojového tzv. Slobodného Francúzska, na čele ktorého stál Charles de Gaulle. Jeho dôležitým spojencom bol guvernér Čadu Félix Éboué. Jedinou kolóniou v Strednej Afrike, ktorá stála na strane vlády z Vichy, bol Gabon (Šmihula, Svitek 2019). Po jeho porážke v novembri 1940 sa pozornosť Slobodného Francúzka presunula na sever, kde v rokoch 1940 – 1943 prebiehali boje proti Talianom a Nemcom na čadsko-líbyjskom fronte. Proti Taliansku bojovali vojaci z Francúzskej rovníkovej Afriky (a Belgického Konga) aj v Etiópii. Belgické Kongo pomáhalo spojeneckým armádam strategickými dodávkami surovín ako meď, cín, kaučuk a urán, z ktorého boli vyrobené aj atómové bomby zhodené na Hirošimu a Nagasaki. Stredná Afrika bola dôležitá aj z hľadiska pozemných a leteckých vojenských trás cez kontinent. Za ekonomickú a vojenskú pomoc prisľúbil Charles de Gaulle povojnové politické reformy vo francúzskych kolóniách. Podobné sľuby dali aj Briti a Belgičania. Reformy mali priniesť väčšiu mieru autonómie a vyššie posty v administratíve pre domácich obyvateľov. Európania si chceli nakloniť miestnych nacionalistických lídrov. Bol tak položený základ procesu povojnovej dekolonizácie Afriky (Reid 2011).

4.3.4 Dekolonizácia a vývoj nezávislých štátov Strednej Afriky po roku 1960

Po druhej svetovej vojne sa vytvorili podmienky pre proces dekolonizácie a vznik samostatných afrických štátov. V roku 1945 sa v Manchestri konal Panafrický kongres. Požadoval bezpodmienečné ukončenie koloniálnej nadvlády. Európske koloniálne vlády oslabené ničivou vojnou však poznali význam svojich kolónií a hľadali stratégie,

ako ich udržať. Na strane druhej vnímali silu nacionalistických hnutí požadujúcich samostatnosť jednotlivých kolónií. Proces dekolonizácie mal nakoniec rôzne formy, niekde prebehol formou jednaní a hľadania kompromisov, inde mal oveľa násilnejšiu podobu. Vznik a formovanie nezávislých afrických štátov bol výrazne ovplyvnený aj narastajúcim geopolitickým súperením dvoch mocenských blokov pod vedením USA a Sovietskeho zväzu. V rámci politického zápasu o charakter novovznikajúcich štátov hľadali ich politické elity podporu u jednej alebo druhej superveľmoci. Nestabilná politická situácia viedla často k občianskym vojnám či rôznym formám nedemokratických politických režimov podporovaných jednou zo strán v rámci studenej vojny.

Najvýznamnejšou koloniálnou mocnosťou v Strednej Afrike bolo Francúzsko. V 50. rokoch ho vyčerpávali snahy o nezávislosť v jeho severoafrických kolóniách. Išlo predovšetkým o ničivú vojnu v Alžírsku (1954 – 1962), ktoré Francúzi považovali za veľmi dôležité. Vo vzťahu k svojim kolóniám v západnej a Strednej Afrike navrhli v roku 1958 referendum (Ofori-Amoah 2020). Francúzske kolónie si v ňom mali vybrať medzi nezávislosťou a členstvom v tzv. Francúzskom spoločenstve. Išlo o novú podobu francúzskeho koloniálneho impéria, ktorá mala blízko k federácii. Jedine Guinea sa rozhodla pre úplnú nezávislosť, všetky stredoafrické kolónie sa najskôr rozhodli pre členstvo v navrhovanom spoločenstve. Znamenalo širokú mieru autonómie, pričom v rukách francúzskej vlády mala ostať len obrana a zahraničná politika. Guinea však predstavovala precedens, ktorý sa napokon rozhodli nasledovať aj ostatné francúzske kolónie. Pre Strednú Afriku sa stal kľúčovým medzníkom dejín rok 1960, kedy sa postupne osamostatnilo všetkých päť francúzskych kolónií. Do povedomia širokej verejnosti sa zapísal ako „rok Afriky". Hneď v prvý deň roku 1960 vznikol nezávislý Kamerun (v roku 1961 sa zjednotil s britským Kamerunom), v auguste nasledovali Čad, Stredoafrická republika, Kongo a napokon Gabon. Francúzi sa snažili zachovať tieto štáty aj naďalej vo svojej sfére vplyvu, predovšetkým z ekonomického a vojensko-strategického hľadiska. Ochranné dohody a dohody o ekonomickej spolupráci uzavreli s Gabonom, Kamerunom a Stredoafrickou republikou.

Dôležitým nástrojom francúzskeho vplyvu v Strednej Afrike zostala finančná mena. Francúzi už v 40. rokoch 20. storočia zaviedli vo svojich afrických kolóniách CFA (*Communauté Financière Africaine*) frank. Po osamostatnení si všetkých päť bývalých francúzskych kolónií v Strednej Afrike ponechalo tzv. stredoafrický CFA frank. V roku 1985 sa k nim pridala Rovníková Guinea, ktorá nebola francúzskou kolóniou. Spoločná centrálna banka vznikla v Yaoundé v Kamerune. Mena bola naviazaná na francúzsky frank, čo poskytovalo krajinám menovú stabilitu, prejavujúcu sa napr. pomerne nízkou infláciou.

Okrem bývalých francúzskych kolónií získalo v roku 1960 nezávislosť aj Belgické Kongo. Poslednými kolóniami, ktoré sa v Strednej Afrike osamostatnili, boli Španielska Guinea (1968) a portugalský Svätý Tomáš a Princov ostrov (1975). Španielsko a Portugalsko mali po vojne špecifický vývoj, pri moci tam pretrvávali autoritatívne pravicové režimy (na čele s F. Francom v Španielsku a A. Salazarom a M. Caetanom v Portugalsku). Zo svojej podstaty neboli veľmi naklonené procesu dekolonizácie.

Ďalším faktorom boli ekonomické a sociálne problémy, ktorým režimy doma čelili (Reid 2011).[1]

Nezávislé africké štáty čelili mnohým výzvam a problémom. Ich politický a ekonomický vývoj často sprevádzalo etnické, regionálne a náboženské napätie[2], ako aj súperenie rôznych skupín o moc a prístup k zdrojom. Dodnes sa diskutuje, do akej miery boli tieto problémy dedičstvom predchádzajúcej koloniálnej správy a v akej miere sú za nich zodpovedné domáce obyvateľstvo. Veľkým problémom, ktorý koloniálna vláda zanechala, boli hranice. Európania pri ich stanovení sledovali vlastné záujmy, pričom väčšinou ignorovali miestne geografické väzby a štruktúry. Koloniálna správa často uprednostňovala, resp. zvýhodňovala vybrané etnické skupiny pred ostatnými, čo malo za následok antagonizmy, ktoré pretrvávali aj po získaní nezávislosti.

Nové štáty vznikli v hraniciach bývalých kolónií. Ich teritória boli etnicky, nábožensky či socioekonomicky veľmi rôznorodé, čo viedlo k rôznym napätiam a nestabilite. Konflikty sa často prenášali ponad umelé štátne hranice z jedného štátu do druhého. Nové štáty síce prevzali, podľa vzoru bývalých koloniálnych mocností demokratický parlamentný systém, avšak spoločnosť a jej lídri neboli na demokraciu pripravení. Z miestnych politických lídrov sa po získaní moci stali autoritatívni vládcovia, v niektorých prípadoch veľmi bizarní diktátori. Popri osobnom prospechu často zohľadňovali záujmy vybraného kmeňa či regiónu, čo len prehlbovalo existujúce napätia. V rámci boja proti vládnucim autoritárskym režimom opozícii zväčša nešlo o demokratizáciu politického režimu, ale o prevzatie moci a získanie prístupu k ekonomickým zdrojom pre seba a svojich prívržencov. Keďže vo väčšine stredoafrických štátov neexistovali do konca 80. rokov demokratické voľby, k politickým zmenám dochádzalo prostredníctvom štátnych prevratov, vojenských pučov alebo ničivých občianskych vojen.[3] Po získaní moci niektorou z opozičných skupín sa scenár opakoval. Významnú úlohu zohrávala podpora armády.

Politický zápas v jednotlivých štátoch bol v 60. až 80. rokoch 20. storočia pozorne sledovaný veľmocami súperiacimi o geopolitický a ekonomický vplyv vo svete v rámci studenej vojny. Veľmi aktívnu úlohu v regióne zohrávalo predovšetkým Francúzsko, ktoré si prostredníctvom podpory jednotlivých autoritatívnych lídrov udržiavalo vplyv nad väčšinou bývalých kolónií (Gabon, Kamerun a Stredoafrická republika). Niektoré štáty (Kongo, Rovníková Guinea, Svätý Tomáš a Princov ostrov) sa orientovali na spoluprácu so štátmi východného bloku. O geopolitický vplyv v KDR súperili USA a Sovietsky zväz. V dlhotrvajúcej a ničivej občianskej vojne podporovali proti sebe bojujúce strany. Okrem superveľmocí do nej zasahovali aj takmer všetky susedné štá-

1 Portugalské kolónie sa stali miestom, kam štát umiestňoval chudobné obyvateľstvo, čím riešil domácu sociálnu otázku. Kolónie tak predstavovali barličky, ktorých sa autoritatívny režim držal až do svojho konca v roku 1975.

2 Napriek tomu, že Stredná Afrika je s výnimkou severnej časti (Čad) prevažne kresťanská, veľkú úlohu (aj v politických procesoch) tu zohrávala príslušnosť k rôznym náboženským (animisticko-kresťanským) sektám. K jednotlivým sektám často patrili celé kmeňové spoločenstvá, čím sa ich identita ešte posilnila a výraznejšie odlíšila od iných kmeňov.

3 V rokoch 1960 – 1985 došlo v Strednej Afrike len k jednému dobrovoľnému a bezproblémovému odovzdaniu moci (Ofori-Amoah 2020). V roku 1982 odišiel z úradu (zo zdravotných dôvodov) kamerunský prezident Ahmadou Ahidjou (1960 – 1982). Nástupcom sa stal jeho spolupracovník Paul Biya, ktorý je prezidentom Kamerunu až do súčasnosti.

ty. Ďalšia občianska vojna prebiehala v Čade. Aj do nej významne vstupovali susedné štáty, predovšetkým Líbya a Sudán. Vojenské konflikty, politická nestabilita a neschopné skorumpované vlády viedli vo väčšine štátov regiónu k veľkým ekonomickým problémom, v niektorých prípadoch až katastrofám, napríklad vo forme hladomorov či epidémií.

K čiastočnému posunu došlo v 90. rokoch 20. storočia, kedy väčšina autoritatívnych politických režimov v Strednej Afrike čelila občianskym protestom požadujúcim demokratizáciu a reformy. Prispela k tomu aj zmenená geopolitická situácia vo svete. Po skončení studenej vojny a rozpade Sovietskeho zväzu, bol Západ menej ochotný podporovať alebo tolerovať rôzne nedemokratické režimy, ktoré dovtedy slúžili ako hrádza proti komunistickému vplyvu. Západné demokratické vlády si tak dovolili viac tlačiť na afrických autokratov a diktátorov, aby zmenili svoj prístup, uskutočnili politické a ekonomické reformy, usporiadali demokratické voľby, otvorili ekonomiku voľnému obchodu a riešili problémy korupcie a chudoby. Vo väčšine prípadov dlhoroční autokrati ustúpili vnútorným i vonkajším tlakom. Uskutočnené reformy však nie vždy priniesli skutočnú zmenu. Voľby, ktoré boli od 90. rokov pravidelne organizované, často nespĺňali demokratické štandardy. Autokratickí lídri našli spôsoby, ako si udržať politickú moc. V niektorých štátoch regiónu viedlo pretrvávajúce napätie medzi rôznymi skupinami obyvateľstva k pokračovaniu ničivých vojnových konfliktov aj v prvých dvoch desaťročiach 21. storočia.

4.3.4.1 Konžská demokratická republika

V prípade bývalého Belgického Konga bol proces formovania samostatného štátu veľmi komplikovaný. Jedna z najväčších afrických kolónií pozostávala z rôznorodých, niekedy od seba značne izolovaných regiónov. Problémom boli aj umelo stanovené hranice, či veľké zásoby nerastných surovín, o ktoré mali záujem rôzni vnútorní aj vonkajší aktéri. Hnutie za nezávislosť sa výraznejšie prejavilo v roku 1956, kedy sa miestni lídri z radov inteligencie dožadovali ekonomických a sociálnych reforiem. Belgičania ustúpili a súhlasili so vznikom politických strán. Najvýznamnejšími politickými silami sa stali Konžské národné hnutie (na jeho čele stál Patrice Lumumba) a Aliancia Ba-Kongo[1] (na čele Joseph Kasavubu). Tlak na osamostatnenie narastal, 30. júna 1960 bola vyhlásená Republika Kongo[2]. Belgičania sa z nového štátu síce stiahli, dôležitú ekonomickú úlohu však naďalej zastávali veľké belgické firmy vlastniace najvýznamnejšie bane a priemyselné podniky (išlo najmä o spoločnosť *Union Miniére de Haute Katanga*).

1 Aliancia Ba-Kongo pôsobila predovšetkým v najzápadnejšej časti krajiny a odvolávala sa na tradíciu predkoloniálneho Konžského kráľovstva.

2 Podobne ako bývalé francúzske Kongo si nový štát zvolil názov Republika Kongo. Pre ich odlíšenie sa zvykli používať názvy podľa hlavných miest: Kongo-Brazzaville a Kongo-Léopoldville. V roku 1964 sa bývalé belgické Kongo premenovalo na Demokratickú republiku Kongo. Naďalej sa však používal aj termín Kongo-Léopoldville, resp. po premenovaní hlavného mesta v roku 1966 Kongo-Kinshasa. Zásadnú zmenu priniesol režim Mobutu Sese Seka, ktorý premenoval Demokratickú republiku Kongo na Zair (oficiálne Republika Zair). Tento názov sa používal v rokoch 1971 až 1997, kedy sa štát premenoval na Konžskú demokratickú republiku (KDR).

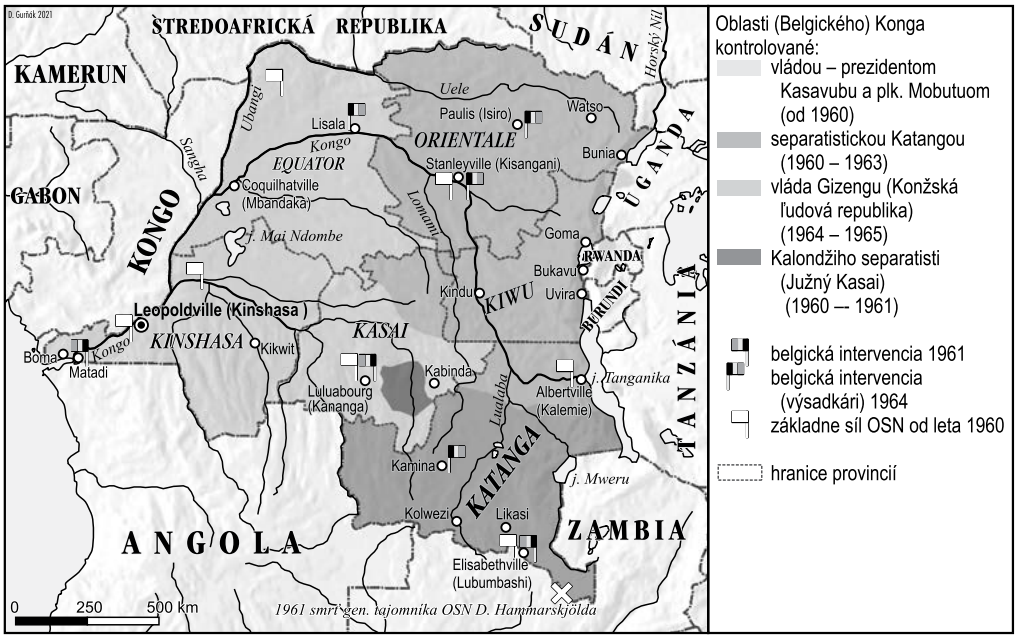

Obr. 61 *Konžská kríza (1960 – 1965)*

Prezidentom Republiky Kongo sa stal J. Kasavubu, predsedom vlády P. Lumumba. Čoskoro sa dostali do vzájomného konfliktu, ktorý sa postupne rozširoval o ďalšie bojujúce strany. V zemi zavládol chaos. Občianska vojna, ktorá nasledovala bezprostredne po získaní nezávislosti, dostala názov Konžská kríza (1960 – 1965). Ako súčasť studenej vojny mala aj širší geopolitický rozmer. Belgičania a ich západní spojenci sa obávali ľavicovej orientácie premiéra Lumumbu a možného nárastu vplyvu Sovietskeho zväzu v strategickom regióne (zásoby uránu a iných nerastných surovín). V snahe ochrániť svoje ekonomické záujmy podporovali Belgičania separatistické hnutia v provinciách Katanga. Na jeho čele stál Moïse Tshombe. Patrice Lumumba, jeden zo zakladateľov štátu, bol v roku 1961 zavraždený katangskými jednotkami. Etnické násilie vypuklo aj v provincii Južný Kasai. V ďalšej fáze vojny (1963 – 1965) prebiehali boje medzi centrálnou vládou (na čele s prezidentom Kasavubom) a ľavicovými povstalcami (mnohí z nich boli prívržencami zavraždeného premiéra Lumumbu). Na čele rebélie v západnej provincii Kwilu stál Pierre Mulele, maoista podporovaný Čínou. Vo východnej časti štátu prebiehalo povstanie Simbu podporované Sovietskym zväzom a jeho spojencami. Rebeli tu vyhlásili Ľudovú republiku Kongo s centrom v meste Stanleyville (dnešné Kisangani). V ďalších rokoch získaval čoraz väčší vplyv najvyšší veliteľ oficiálnej konžskej armády Joseph Mobutu. Postupne sa mu podarilo poraziť rebelov a v roku 1965 uskutočnil s podporou Západu štátny prevrat. Zosadil prezidenta Kasavubu a sám sa vyhlásil za prezidenta. Za to, že sa mu podarilo stabilizovať vládu a nastoliť mier, bol oslavovaný ako hrdina (Reid 2011, Klíma 2012).

Po občianskej vojne začala v Kongu éra Mobutuovej diktatúry (1965 – 1997). Bol zavedený systém jednej politickej strany (Ľudové revolučné hnutie), ktorá kontrolova-

la každý aspekt života v štáte. Na strane jednej vystupoval Mobutu ako spojenec Západu, na strane druhej presadzoval koncept afrikanizácie štátu (Reid 2011). Jedným z jej prejavov bola zmena európskych mien a názvov na africké, či zákaz európskeho oblečenia. Prezident začal používať meno Mobutu Sese Seko. Hlavné mesto Léopoldville bolo premenované na Kinshasu, z provincie Katanga sa stala Shaba, rieka Kongo dostala názov Zair a Demokratická republika Kongo sa stala Republikou Zair (skrátene len Zair). Oveľa dôležitejším prejavom afrikanizácie, resp. zairianizácie (Záhořík 2010) bolo znárodnenie strategického priemyslu. Kontrola nad ťažbou a spracovaním nerastných surovín prešla z rúk belgických firiem do správy štátu. Nasledovalo vyvlastnenie tisícov menších podnikov, firiem a fariem. Dostali sa do rúk Mobutuových prívržencov, členov vládnucej strany. Noví majitelia často nemali dostatok schopností pre správu získaných majetkov, značná časť podnikov upadala a zbankrotovala. V podmienkach postupného hospodárskeho rozkladu a narastajúcej korupcie sa rozširoval podiel šedej ekonomiky. Centrálna vláda mala čoraz menej zdrojov na financovanie základných funkcií štátu. Časť jednotiek nedostatočne financovanej armády začala zneužívať svoje postavenie. Vláda postupne strácala kontrolu nad niektorými oblasťami, predovšetkým na východe krajiny. Ku koncu Mobutuovho režimu prispela aj strata podpory zo strany USA po skončení studenej vojny. Mobutu Sese Seko sa v 90. rokoch snažil udržať pri moci, urobil čiastočné ústupky a prisľúbil reformy. Situáciu už ale nemal celkom pod kontrolou, jeho režim kolaboval a najväčšia krajina v Strednej Afrike smerovala k ďalšej občianskej vojne.

Okrem vnútorného ekonomického a politického rozkladu v Zaire súvisela aj s občianskymi vojnami v Rwande a Ugande v prvej polovici 90. rokov. Hutuovia a Tutsiovia žili nielen v Rwande a Burundi, ale aj v provinciách Severné a Južné Kiwu na východe Zairu. Keď v roku 1994 prebiehalo v Rwande vraždenie menšinových Tutsiov väčšinovými Hutuami, utieklo odtiaľ do Zairu približne 1,5 milióna ľudí (Reyntjens 2009). Sformoval sa tam Rwandský vlastenecký front, ktorý vstúpil do Rwandy a porazil hutuské milície Interahamwe zodpovedné za genocídu Tutsiov. Zo strachu pred pomstou utiekol do Zairu takmer milión Hutuov, vrátane členov Interahamwe (Autesserre 2008). Prezident Mobutu ich prítomnosť a pôsobenie vo východnom Zaire ticho toleroval. Hutuské milície ďalej útočili na miestnych Tutsiov a podnikali aj útoky proti novej rwandskej vláde na čele s tutsijským lídrom Paulom Kagamem. Rwanda a jej spojenec Uganda (na čele s prezidentom Yowerim Musevenim) preto iniciovali zhromaždenie štátov Východnej a Južnej Afriky. Ich zámerom bolo nájsť riešenie, ako zvrhnúť Mobutuov režim a obnoviť stabilitu v regióne. Odporcovia prezidenta Mobutua vytvorili v roku 1996 Spojenectvo demokratických síl pre oslobodenie Konga (AFDLC). Na jeho čele stál dlhoročný Mobutuov odporca Laurent Kabila, pochádzajúci z kmeňa Luba v provincii Katanga. Hnutie malo aktívnu podporu Rwandy, Ugandy a Angoly. Na prelome rokov 1996/1997 prebehla tzv. prvá konžská vojna. Jednotky AFDLC postupovali z východu na západ smerom k hlavnému mestu (obr. 62), kde ukončili dlhoročnú vládu prezidenta Mobutu Sese Seka. Novým prezidentom sa stal Laurent Kabila.

Rok po prvej konžskej vojne vypukla oveľa dlhšia a ničivejšia druhá konžská vojna (1998 – 2003). Vzhľadom na rozsah a zapojenie viacerých afrických štátov a približ-

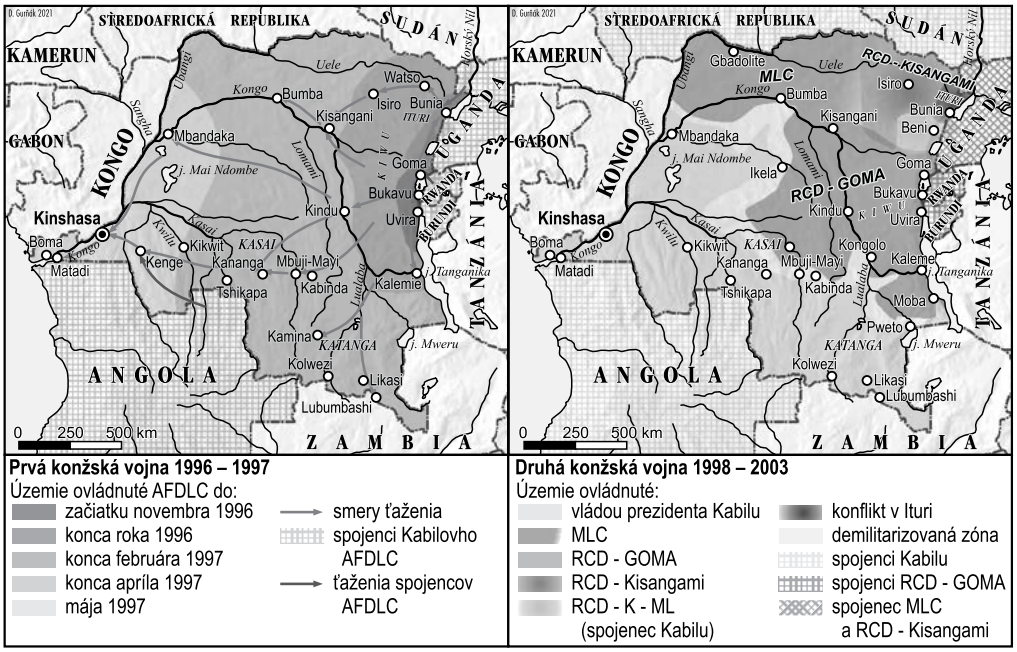

Obr. 62 *Prvá a druhá vojna v Kongu 1996-1997, 1998-2003*

ne 25 rôznych bojujúcich ozbrojených skupín sa nazýva aj Veľká africká vojna (Economist 2002). Popri etnických sporoch a boji o politickú moc v krajine išlo o aj kontrolu nad ťažbou nerastných surovín. Laurent Kabila nesplnil očakávania, ktoré boli do neho vkladané. Namiesto očakávanej demokratizácie a stabilizácie štátu začal aj on vládnuť v štýle svojho predchodcu. Po získaní moci sa obrátil proti svojim tutsijským, resp. rwandským a ugandským spojencom. Ešte v roku 1997 nariadil ich jednotkám stiahnuť sa z krajiny. Bezpečnosť Rwandy a Ugandy však závisela od boja s povstalcami. Rwanda sa obávala útokov hutuských militantov Interahamwe, Uganda povstaleckej skupiny NALU (Národná armáda pre oslobodenie Ugandy). Ich základňou bolo východné Kongo, ktoré sa stalo epicentrom druhej konžskej vojny. S pomocou Ugandy, Rwandy a Burundi sa tam v roku 1998 sformovalo antikabilovské povstalecké hnutie s názvom Konžské zhromaždenie za demokraciu (RCD). Po roku 1999 začala Uganda podporovať aj ďalšiu antikabilovskú povstaleckú skupinu Hnutie za oslobodenie Konga (MLC), operujúce na severovýchode krajiny. Povstalci nebojovali len proti centrálnej vláde, ale aj medzi sebou navzájom, napríklad o región v okolí mesta Kisangani bohatý na diamanty. Na strane Kabilovho režimu stáli Angola, Zimbabwe, Namíbia, Čad, Stredoafrická republika, Sudán a Líbya. Prezidentovi Kabilovi sa podarilo udržať západ a juh krajiny, vrátane väčšiny provincie Katanga. Protivládni povstalci z RCD ovládali východnú časť štátu a MLC sever a severovýchod krajiny (obr. 62). Popri konflikte troch hlavných bojujúcich strán prebiehalo aj množstvo menších lokálnych a regionálnych konfliktov. Na obranu pred rôznymi skupinami povstalcov si miestne komunity organizovali vlastné ozbrojené jednotky. Pôsobili predovšetkým vo východnom Kongu a súborne dostali názov Mai-Mai.

Situácia bola vzhľadom na veľký počet aktérov veľmi neprehľadná. Aj keď existovali mierové rokovania, dohodnuté prímeria neboli úspešné, bojujúce strany ich nedodržiavali. Rozmiestnenie mierových jednotiek OSN blokoval prezident Kabila. Zlom vo vojne nenastal ani po jeho vražde v roku 2001.[1] V úrade ho nahradil jeho syn Joseph Kabila. Vláda, ako aj rôzne povstalecké skupiny, financovali svoju činnosť zo ziskov z ťažby nerastných surovín. OSN začala vyšetrovať ilegálnu ťažbu diamantov, kobaltu, nióbu, tantalu, zlata a ďalších kovov. Z exploatácie konžských zdrojov boli obvinené Rwanda, Uganda a Zimbabwe. Správa OSN z roku 2002 hovorila aj o ilegálnych aktivitách 85 zahraničných obchodných spoločností, pričom najviac ich bolo z Belgicka (21), JAR (12) a Veľkej Británie (10) (Záhořík 2010).

V roku 2002 prebiehali v Južnej Afrike rokovania o mieri. V apríli 2003 podpísali všetky bojujúce strany Zmluvu z Pretórie. Na jej základe mala byť vytvorená prechodná vláda, zorganizované demokratické voľby, z územia Konga sa mali stiahnuť vojská iných štátov, ako aj hutuskí militanti z Interahamwe. Občianska vojna priniesla krajine obrovské materiálne a ľudské straty. Najviac postihnutými boli regióny vo východnej časti Konga. Bojujúce strany páchali zločiny proti ľudskosti, bežné bolo vraždenie civilného obyvateľstva či znásilňovanie.[2] Celkovo v nej zahynulo, násilnou smrťou alebo v dôsledku následného hladu a chorôb, približne 5,4 milióna ľudí (Bavier 2008).

Koniec druhej konžskej vojny neznamenal pre krajinu mier. Boje od roku 2004 pokračujú predovšetkým vo východných provinciách Ituri[3], Severné a Južné Kivu. Na ich území bojuje približne 20 povstaleckých skupín, vrátane hutuských milícií s názvom Demokratické sily pre oslobodenie Rwandy (od vlády Tutsiov, resp. prezidenta Kagameho). Stiahli sa tam aj povstalecké jednotky Josepha Konyu z Ugandy. Proti povstaleckým skupinám stoja jednotky podporované rwandskou a ugandskou vládou. Do bojov sa zapája aj oficiálna armáda KDR, ako aj mierové sily OSN, ktoré majú od roku 2013 splnomocnenie aktívne zasahovať proti povstalcom. Jednou z ich najväčších operácií bolo oslobodenie mesta Goma, centra provincie Severné Kivu, od rebelov zo skupiny M23.[4]

K stabilizácii krajiny v poslednom desaťročí neprispel ani prezident Joseph Kabila. Aby si zaistil znovuzvolenie v roku 2011, zmenil prezidentské voľby z dvojkolových na jednokolové. Hlasy jeho odporcov sa rozdelili medzi viacerých opozičných kandidátov. Najsilnejším z nich bol Étienne Tshisekedi, dlhoročný Kabilov súper, ktorý

1 V prezidentskom paláci ho zavraždil jeho ochrankár. Existuje viacero verzií o objednávateľoch a motívoch vraždy.

2 Súčasťou vojny boli napríklad masakre Pygmejov páchané povstalcami z hnutia MLC. Ich systematické a hromadné vraždenie označujú ľudsko-právne organizácie za genocídu.

3 V provincii Ituri pokračoval konflikt medzi etnickými skupinami Lendu a Hema. Lendu boli zväčša roľníkmi, Hema sa živili prevažne pastierstvom. V časoch kolonializmu zvýhodňovali Belgičania etnikum Hema na úkor Lendu (Vlassenroot – Huggins 2004). Ich napäté vzťahy sa vyostrili v 90. rokoch po genocíde v Rwande, kedy začali Lendu a Hema hľadať paralely s Hutuami a Tutsiami. Konflikt vrcholil počas druhej konžskej vojny v rokoch 1998 až 2003. K stabilizácii situácie v regióne prispela EÚ misiou Artemis. Jej činnosť sa sústredila na provinčné hlavné mesto Bunia. Na vidieku prebiehali boje sporadicky aj naďalej. Konflikt opätovne vypukol naplno v roku 2017, kedy milície Lendu zaútočili na sídla etnika Hema. Desiatky tisíc ľudí utiekli do Ugandy. Konflikt trvá do súčasnosti.

4 Dlhodobými bojmi oslabené regióny Kivu a Ituri zasiahla v rokoch 2018 až 2020 epidémia eboly.

odmietol uznať výsledky volieb. Rozdelenie krajiny a jej politickú nestabilitu symbolicky vyjadrilo aj zastúpenie viac ako 100 politických subjektov v 500-člennom zákonodarnom zbore. Tesnú väčšinu si udržali strany podporujúce prezidenta Kabilu. Aby si predĺžil mandát, ktorý mal skončiť v roku 2016, odkladal prezidentské voľby. Dôvodmi boli napr. boje a epidémie v niektorých (najmä východných) provinciách, potreba územnosprávnej reformy alebo dokončenie sčítania obyvateľov. V krajine zmietanej bojmi rôznych povstaleckých skupín nastala politická kríza. Proti odkladaniu volieb vypukli protesty vo veľkých mestách a v centrálnych provinciách. Prezident si na ich potlačenie najal bývalých rebelov z hnutia M23 (Human Right Watch 2017). Pri protestoch zahynuli tisíce ľudí (Burke 2018). Voľby sa napokon konali na konci roka 2018. Kabila v nich už nekandidoval, prezidentom sa stal Félix Tshisekedi, syn Étienna Tshisekediho (zomrel v roku 2017). Jeho protikandidát Martin Fayulu obvinil Kabilu, že pomohol zmanipulovať volebné výsledky v prospech Tshisekediho, výmenou za svoju beztrestnosť. Ústavný súd jeho žalobu zamietol. V roku 2019 tak došlo k prvému mierovému odovzdaniu moci v KDR od vyhlásenia nezávislosti (BBC 2019c).

4.3.4.2 Kongo

Po osamostatnení od Francúzska sa v Republike Kongo odohrával súboj o politicko-ideologickú a geopolitickú orientáciu štátu v duchu studenej vojny. Na strane jednej boli zástancovia súkromného vlastníctva, slobodného trhu a úzkych vzťahov s Francúzskom. Ich reprezentantom bol prvý konžský prezident Fulbert Youlou. Proti nemu stáli prívrženci ľavice, zásahov štátu do ekonomiky a orientácie na Východ. V roku 1963 zorganizovali štátny prevrat. Vládu prevzalo ľavicové Národné revolučné hnutie, prezidentom sa stal Alphonse Massamba-Débat. Nový režim sa podľa zmenenej ústavy opieral o ideológiu vedeckého socializmu. Kongo sa na rozdiel od ostatných štátov Strednej Afriky vydalo socialistickou cestou. Nadviazalo vzťahy so Sovietskym zväzom, Čínou a ďalšími socialistickými štátmi. V rámci regiónu poskytovalo podporu marxistickému Ľudovému hnutiu za oslobodenie Angoly alebo ľavicovým prívržencom P. Lumumbu utekajúcim pred Mobutuovým režimom zo Zairu.

Vnútorné rozpory viedli v roku 1968 k vojenskému puču. Massambu-Débata nahradil na čele štátu Marien Ngouabi, vládnucou stranou sa stala Konžská strana práce. Socialistická orientácia štátu ostala zachovaná. V roku 1969 bola potvrdená premenovaním krajiny na Konžskú ľudovú republiku. V rámci politického boja už nešlo o súboj pravice a ľavice, ale o súperenie ľavicových politikov pochádzajúcich z juhu a severu krajiny. Režim prezidenta Ngouabiho predstavoval presun politickej moci v štáte z urbánneho juhu na rurálnejší sever. Robotníkom a študentom vo vysoko spolitizovaných mestských centrách na juhu sa to nepáčilo. V roku 1977 bol prezident Ngouabi zavraždený. Funkcie sa dočasne ujal Joachim Yhombi-Opango, ktorého v roku 1979 nahradil Denis Sassou-Nguesso (Cordell et al. 2019). Ide o najvýraznejšiu postavu konžskej politiky, s menšou prestávkou v 90. rokoch je prezidentom Konga až do súčasnosti.

Režim prezidenta Sassou-Nguessa (1979 – 1992) bol autokratický, represívny, skorumpovaný a prebyrokratizovaný. Aj keď prezident oficiálne naďalej zastával marxisticko-leninskú ideológiu a udržiaval priateľské vzťahy s Východom, postupne zlepšoval aj vzťahy so Západom, najmä Francúzskom. Konžská ekonomika, založená na neefektívnych štátnych podnikoch, bola málo výkonná. V 70. rokoch štát vykrýval deficit ziskami z ťažby nerastných surovín, predovšetkým ropy. Po poklese jej ceny však stálo Kongo v polovici 80. rokov na pokraji ekonomického kolapsu. Dlh štátu bol taký vysoký, že na jeho ročné splátky bola potrebná takmer polovica štátneho rozpočtu. Pomoc poskytol MMF, za čo Kongo prisľúbilo politické, administratívne a ekonomické reformy (Cordell et al. 2019). K ich realizácii prispela aj zmena geopolitickej situácie, koniec studenej vojny a vlna demokratizácie vo svete.

V roku 1991 bola prijatá nová demokratická ústava, v roku 1992 bola schválená v referende. V tom istom roku sa v krajine konali prvé demokratické prezidentské a parlamentné voľby. Vyhral ich Pascal Lissouba. Z porazených protikandidátov Denisa Sassou-Nguessa a Bernarda Kolélasa sa stali lídri opozície. Nasledovalo krehké obdobie demokratizácie a reforiem. Prezident sa s podporou MMF snažil o liberalizáciu ekonomiky. Pred blížiacimi sa prezidentskými voľbami (1997) rástlo politické napätie. Lissouba, Sassou-Nguessa aj Kolélas využívali v politickom boji etnické a regionálne rozdiely. Začali sponzorovať militantné skupiny, ktoré ich podporovali (Cocoye, Cobra, Ninja). Krajina smerovala k občianskej vojne. Začala v roku 1997, keď medzi jednotkami Lissouba a Sassou-Nguessa došlo k bojom o hlavné mesto. Sassou-Nguessovi pomohla Angola, ktorej sa nepáčilo, že Lissouba podporoval povstalcov bojujúcich za nezávislosť angolskej exklávy Cabinda. Po ovládnutí hlavného mesta Brazzaville sa prezidentom stal opäť Sassou-Nguesso. Aby získal kontrolu nad zvyškom krajiny, musel poraziť Lissoubove a Kolélasove jednotky. Prímerie bolo podpísané v roku 1999. V roku 2002 bola prijatá nová ústava a konali sa prezidentské voľby. Prezident Sassou-Nguesso však svojim hlavným súperom nedovolil kandidovať. Vo voľbách, ktoré nespĺňali demokratické štandardy, vyhral. Podobný scenár sa opakoval aj v roku 2009. Aby mohol opätovne kandidovať aj vo voľbách 2016, zmenil pomocou referenda ústavu a zrušil obmedzenie pre počet funkčných období prezidenta. Referendum aj voľby sprevádzalo násilie a obvinenia z podvodov. Vláda sa následne zamerala na boj s povstalcami zo skupiny Ninja, ktorých viedol charizmatický pastor Ntumi. Operovali v regióne Pool na juhu krajiny. Počas bojov v rokoch 2017 – 2018 odtiaľ utiekli desiatky tisíc civilistov (Kleinfeld 2018).

4.3.4.3 Gabon

Politický vývoj nezávislého Gabonu bol na rozdiel od iných štátov regiónu pomerne stabilný. Bol spojený predovšetkým s dlhodobou (viac ako štyridsaťročnou) autoritatívnou vládou prezidenta Omara Bonga a jeho rodiny. Na prezidenta, resp. politickú a ekonomickú situáciu v krajine malo veľmi silný vplyv Francúzsko, s ktorým Gabon udržiaval najužšie vzťahy spomedzi bývalých francúzskych kolónií v Strednej Afrike (Záhořík 2010). Na základe ochrannej zmluvy ostávali v krajine francúzske vojenské jednotky.

Po získaní nezávislosti sa prvým prezidentom stal Léon M´Ba. Pochádzal z najpočetnejšieho etnika v krajine, z kmeňa Fangov. Jeho snaha vládnuť autoritársky vyvolala v roku 1964 pokus o prevrat. Za pomoci francúzskej vojenskej pomoci bol potlačený. Po M´Baovej smrti (1967) nastúpil jeho spolupracovník a dovtedajší viceprezident Omar Bongo. Prezidentom ostal až do svojej smrti v roku 2009. Stal sa tak jedným z najdlhšie vládnucich afrických lídrov. Na dôležité funkcie v štáte dosadil členov svojej rodiny. V roku 1968 založil Gabonskú demokratickú stranu. Do roku 1990 mala v štáte mocenský monopol. V ekonomickej oblasti uplatňoval Bongov režim pomerne liberálny prístup (Thomson 2004). Stabilná politická situácia a štátny kapitalizmus prilákali do krajiny zahraničné investície. Smerovali predovšetkým do ťažby ropy, od jej vývozu bola gabonská ekonomika silne závislá. Strategickú pozíciu mala francúzska štátna spoločnosť Elf (Záhořík 2010). V roku 1975 sa Gabon stal členským štátom organizácie OPEC.

V zmenených geopolitických podmienkach 90. rokov a po opozičných protestoch pristúpil Bongo k čiastočnej liberalizácii a demokratizácii politického systému. Voľby, ktoré sa začali pravidelne konať, vyhrával prezident a jeho strana. Opozícia ich označovala za zmanipulované. Po smrti Omara Bonga vyhral prezidentské voľby v rokoch 2009 a 2016 jeho syn Ali Bongo. Aj tieto voľby sprevádzali podozrenia z netransparentnosti a volebných podvodov. V roku 2019 došlo k poslednému neúspešnému pokusu o puč zo strany menšej časti armády. Jej väčšina však naďalej zostáva lojálna prezidentovi Ali Bongovi (Gardinier et al. 2020).

4.3.4.4 Kamerun

Vývoj samostatného Kamerunu bol silne poznamenaný jeho koloniálnou minulosťou. Nezávislý štát vznikol v roku 1960 na území, ktoré bolo pod správou Francúzska. V tom istom roku sa osamostatnila aj susedná Nigéria. Otázkou bolo, čo s územím Kamerunu, ktoré bolo od konca prvej svetovej vojny pod britskou správou (úzky pás územia rozdelený na tzv. Severný a Južný Kamerun). V roku 1961 sa tam konal plebiscit. Severná časť, prevažne obývaná moslimami, sa rozhodla pripojiť k Nigérii a stala sa súčasťou jej provincie Sardauna. Južná, prevažne kresťanská časť britského Kamerunu, sa rozhodla pre spojenie s Kamerunom (obr. 63). Po rokovaniach jej politického lídra Johna Foncha s kamerunským prezidentom Ahmadou Ahidjom sa Kamerun stal federáciou pozostávajúcou z dvoch častí. Pôvodne britský Južný Kamerun sa v rámci federácie stal Západným Kamerunom, francúzska časť predstavovala Východný Kamerun. John Foncha sa stal federálnym viceprezidentom a premiérom Západného Kamerunu. Federatívna vláda v Yaoundé na čele s autoritatívnym prezidentom Ahidjom však postupne obmedzovala priestor pre samosprávu Západného Kamerunu. Jeho obyvateľom sa to nepáčilo. Ich odpor a akékoľvek náznaky separatizmu anglofónnej časti krajiny boli centrálnou vládou potláčané. V roku 1972 bola federácia oficiálne zrušená a Kamerun sa stal opäť unitárnym centralizovaným štátom. Anglofónna západná časť štátu sa dodnes cíti marginalizovaná (box 24).

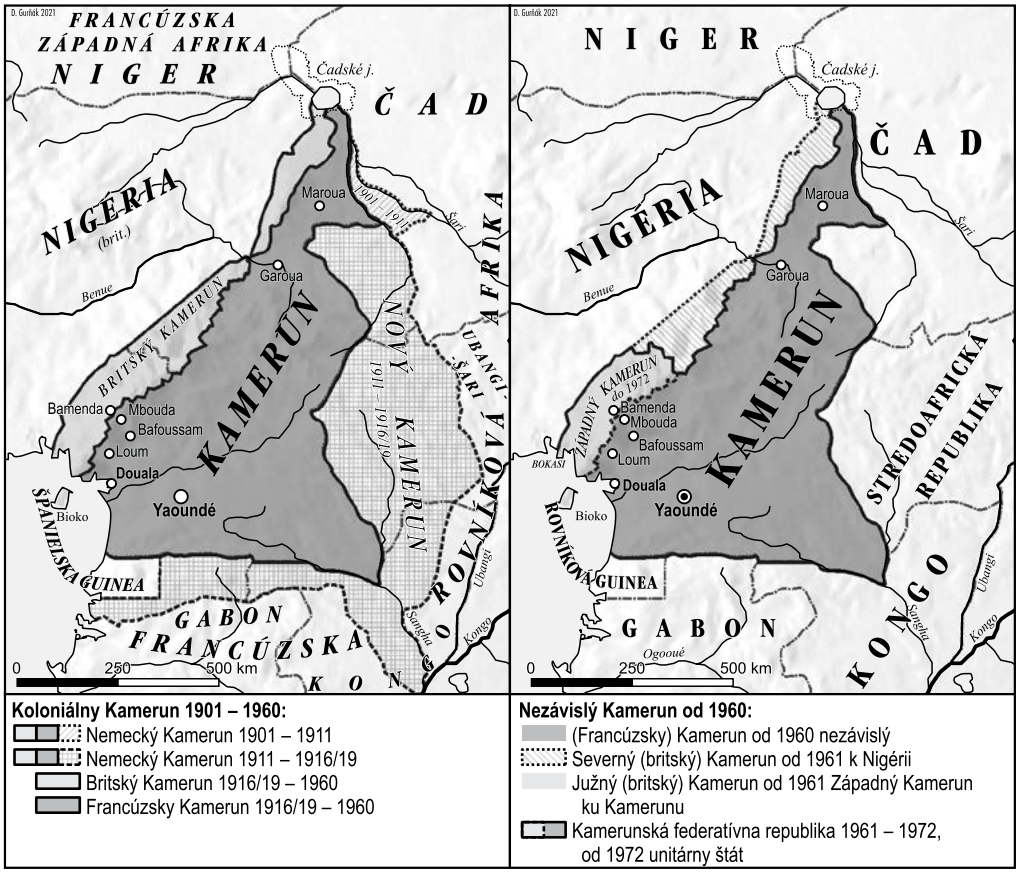

Obr. 63 *Územný vývoj Kamerunu*

Autoritatívny režim prezidenta Ahmadou Ahidja (1960 – 1982) priniesol krajine relatívnu politickú a ekonomickú stabilitu. Bolo to v kontraste so situáciou v iných štátoch regiónu, kde existovali rôzne bizarné diktatúry (napr. v Stredoafrickej republike a Rovníkovej Guinei) a prebiehali ničivé občianske vojny (napr. v Nigérii, Čade a KDR). Jeho vláda sa vyznačovala pragmatizmom, čo sa prejavilo napr. začlenením zástupcov väčšiny etnických skupín do politického života. Jediná povolená vládna strana mala masový charakter. V politickom živote existovali patronátno-klientske vzťahy, čo na strane jednej viedlo k rozsiahlej korupcii, na strane druhej to stabilizovalo režim. Úlohu v stabilizácii krajiny zohrával, podobne ako v prípade Gabonu, aj pretrvávajúci silný vplyv Francúzov. Na základe zmlúv o spolupráci pôsobili v Kamerune francúzski poradcovia. V krajine boli naďalej prítomné francúzske vojenské jednotky, v kamerunskej armáde slúžilo veľa francúzskych dôstojníkov. Francúzske spoločnosti sa veľkou mierou podieľali na ťažbe nerastných surovín. K ekonomickému rastu krajiny výrazne prispievala ťažba ropy, ktorá začala v 70. rokoch.[1]

1 S ťažbou ropy súvisel hraničný spor medzi Kamerunom a Nigériou o polostrov Bakassi. Sporné štáty sa obrátili na Medzinárodný súdny dvor, ktorý v roku 2002 rozhodol v prospech Kamerunu. Nigérijskí vojaci sa z polostrova stiahli v roku 2006.

BOX 24 Ambazonia

Ambazonia je označenie pre špecifický región v juhozápadnej časti dnešného Kamerunu. Má rozlohu približne 43 000 km², počet obyvateľov je takmer 6 miliónov. Ide o anglofónny región, ktorý bol ako tzv. Južný Kamerun od konca prvej svetovej vojny do roku 1961 pod britskou správou v rámci mandátu Spoločnosti národov (neskôr OSN) nad bývalými nemeckými kolóniami. V rámci procesu dekolonizácie sa jeho obyvatelia rozhodli v roku 1961 spojiť s frankofónnym Kamerunom. Prisľúbené federatívne usporiadanie štátu však bolo v roku 1972 zrušené a autoritatívny režim v Kamerune postupne posilňoval centralizáciu. Anglofónni obyvatelia začali mať pocit diskriminácie zo strany centrálnej vlády, ktorá bola v rukách frankofónnej väčšiny. Kritizované bolo napr. prerozdeľovanie ziskov z ťažby ropy, ktorá sa našla v pobrežných vodách regiónu. Negatívnu reakciu miestnych vzbudzovala aj prax dosadzovať do regiónu francúzsky hovoriacich guvernérov blízkych prezidentovi. Na čelo protestov a separatistického hnutia sa postavil miestny právnik Gorji Dinka. V roku 1985 poslal vláde prezidenta Paula Biyu memorandum, v ktorom bola prvýkrát oficiálne sformulovaná požiadavka nezávislosti regiónu ako Republiky Ambazonia. V názve sa úmyselne nespomínal Kamerun, separatistický štát mal byť pomenovaný podľa zálivu Amba. Právnym argumentom pre separatizmus bolo to, že od zrušenia federácie je región ilegálne okupovaný frankofónny Kamerunom. Svoje požiadavky predniesli zástupcovia Ambazonie v roku 1994 aj v OSN. V rámci separatistického hnutia sa sformovali aj ozbrojené zložky s názvom Obranné sily Ambazonie. Napätie medzi centrálnou vládou a povstalcami prerástlo od roku 2017 do násilného konfliktu. Predchádzalo mu potlačenie štrajkov právnikov a učiteľov, ktorí požadovali rozšírenie používania angličtiny na súdoch a v školách v regióne. Kamerunská vláda vyhlásila povstalcov za teroristov, lídri separatistov boli v roku 2019 odsúdení na doživotné tresty. Uprostred bojov sa ocitli civilisti v regióne a jeho okolí, na ktorých často útočia obe strany (Fröhlich, Köpp 2019). V marci 2020 boli boje prerušené z dôvodu koronakrízy, otázka postavenia špecifického anglofónneho regiónu v Kamerune však zostáva naďalej nedoriešená.

V roku 1982 prezident Ahidjo zo zdravotných dôvodov odstúpil. Nahradil ho dovtedajší predseda vlády Paul Biya. Zväčša pokračoval v štýle politiky svojho predchodcu. Zmena nastala aj v tom, že začal uprednostňoval príslušníkov vlastného etnika Beti, čím vniesol do politiky Kamerunu destabilizujúci etnický faktor (Le Vine 2004). Podobne ako iné diktatúry v Afrike, čelil aj Biyov režim začiatkom 90. rokov tlaku na demokratizáciu vo forme protestov a štrajkov. Prezident naoko ustúpil a od roku 1991 sa pravidelne konajú voľby. Ich priebeh a výsledky bývajú režimom rôznym spôsobom manipulované. Prezident využíva nejednotnosť opozície. Oslabuje ju korumpovaním alebo rôznym iným nátlakom na jej lídrov, ako aj aktívnou podporou zakladania nových politických strán. Dôležitá pre stabilitu režimu je aj pretrvávajúca podpora zo strany Francúzska, ktoré výsledky kamerunských volieb pravidelne uznáva (podobne ako v Gabone). Prezident sa zároveň opiera o lojálnu armádu. Vďaka všetkým týmto faktorom sa Paulovi Biyovi podarilo vyhrať prezidentské voľby v rokoch 1991, 1997, 2004, 2011 a 2018 a udržať sa pri moci už takmer 40 rokov.

4.3.4.5 Čad

Čad prechádzal od svojho vzniku veľmi turbulentným vývojom. Vnútropolitickú situáciu charakterizovalo súperenie dvoch hlavných entít v rámci krajiny, moslimsko-arabského severu a kresťansko-animistického juhu. Boj o moc v etnicky a nábožen-

sky rozdelenej krajine vyústil do dlhotrvajúcich občianskych vojen. Okrem podielu na moci bojovali jednotlivé etnické skupiny aj o pôdu alebo zdroje vody. Do napätej situácie výrazne zasahovali susedné štáty, predovšetkým Líbya a Sudán. Čadsko-líbyjské vzťahy boli poznačené sporom o hraničný pás územia s názvom Aozou. Situáciu vo východom Čade ovplyvňoval vojenský konflikt v susednom sudánskom regióne Darfur. Nestabilná politická situácia sa podpísala pod veľké ekonomické problémy. Čad sa stal jednou z najchudobnejších krajín sveta.

Už pred vyhlásením nezávislosti sa sformovali dve hlavné politické strany. Moslimský sever reprezentovala Čadská demokratická únia, kresťansko-animistický juh Čadská progresívna strana. Voľby, ktoré predchádzali vzniku samostatného štátu, vyhrala progresívna strana. Na jej čele bol od roku 1959 Francois Tombalbaye. Po vyhlásení nezávislosti sa stal prvým prezidentom Čadu. Podobne, ako ostatní lídri stredoafrických štátov, nastolil nedemokratický režim (1960 – 1975), ktorý sa vyznačoval tvrdým prenasledovaním politických oponentov a zvýhodňovaním svojich prívržencov. Od roku 1962 bola povolená len Čadská progresívna strana, ktorá obsadila celú štátnu správu. Regióny v centrálnej a severnej časti sa cítili diskriminované. V roku 1966 vznikol v Sudáne Čadský front národného oslobodenia (FROLINAT). Jeho cieľom bolo zvrhnúť Tombalbayeho režim a ukončiť politickú dominanciu juhu. Začala sa občianska vojna, ktorá trvala až do konca 80. rokov (Klíma 2012). Jej súčasťou bol aj čadsko-líbyjský konflikt (1978 – 1987).

Prezident Tombalbaye požiadal o pomoc Francúzsko, arabských rebelov z FROLINAT podporovali najskôr Sudán a Egypt, neskôr predovšetkým Líbya. Jej angažovanosť vzrástla po nástupe Muammara Kaddáfího (1969). Cieľmi jeho čadských aktivít bolo obmedzenie francúzskeho vplyvu v regióne a vytvorenie spriateleného islamského štátu (po vzore líbyjskej džamahírije) na svojich južných hraniciach. Prostredníctvom neho chcel Kaddáfí aktívnejšie ovplyvňovať dianie v Strednej Afrike (Azevedo 1998). Líbya chcela využiť občiansku vojnu v Čade aj na získania hraničného územia Aozou,[1] v ktorom sa predpokladali bohaté zásoby uránu. V roku 1973 ho vojensky obsadila a v roku 1976 oficiálne anektovala. Obyvatelia dostali líbyjské občianstvo, na území boli zriadené líbyjské vojenské základne, ktoré využívali pri vojenských intervenciách do Čadu.

Tombalbaye bol obvinený z toho, že Líbyi v prípade Aozou ustúpil. V roku 1975 došlo k štátnemu prevratu, pri ktorom bol prezident zavraždený. Moc prevzala armáda na čele s generálom Félixom Malloumom, ktorý sa stal prezidentom. Boje medzi centrálnou vládou a povstalcami pokračovali, vo FROLINAT však došlo k rozkolu kvôli čoraz väčšej líbyjskej angažovanosti. Na čele antilíbyjskej skupiny povstalcov stál moslim Hisséne Habré. Prezident Malloum, ktorý rýchlo strácal popularitu,

1 Sporné územie Aozou malo rozlohu asi 114 000 km². Išlo o pás v šírke približne 100 km pozdĺž celej hranice medzi Líbyou a Čadom. Územie dostalo názov podľa oázy, resp. mesta Aozou. Podľa zmluvy z roku 1935 medzi bývalými koloniálnymi mocnosťami Francúzskom (Čad) a Talianskom (Líbya) malo územie pripadnúť Taliansku (Líbyi). Francúzi nakoniec zmluvu neratifikovali. Líbya sa pri svojich neskorších nárokoch na Aozou na túto zmluvu odvolávala. Robil tak líbyjský kráľ Idris I. v 50. rokoch, ako aj Muammar Kaddáfí v 70. až 90. rokoch 20. storočia (Gombár 2015).

sa s ním rozhodol spolupracovať a vymenoval ho za premiéra. Na čele prolíbyjskej skupiny povstalcov, ktorá sa premenovala na Ľudové ozbrojené sily (FAP), stál Oueddei Goukouni. S prispením medzinárodných vyjednávačov (na čele s Nigériou) vznikla v roku 1979 tzv. dočasná vláda národnej jednoty. Prezidentom sa stal Goukouni zo severu, viceprezidentom Kamougué z juhu. Hisséne Habré bol ministrom obrany. Jednota však nevydržala dlho, už v roku 1980 začali boje medzi rôznymi skupinami, predovšetkým medzi Goukouniho jednotkami podporovanými Líbyou a Habrého silami podporovanými Francúzskom, USA a Zairom (Brody 2016). Hisséne Habré sa v roku 1982, po dobytí hlavného mesta, vyhlásil za prezidenta. V roku 1984 sa pozície dvoch hlavných bojujúcich strán ustálili na 16. rovnobežke. Francúzi sa stiahli, Líbyjčania naďalej okupovali severnú časť krajiny. Habrému sa podarilo spojiť rôzne bojujúce skupiny a Líbyjčanov postupne vytlačili. V roku 1989 bola podpísaná mierová zmluva medzi Čadom a Líbyou. Spor o územie Aozou sa definitívne skončil v roku 1994, kedy ho Medzinárodný súdny dvor definitívne prisúdil Čadu (Collelo 1990).

V politickom vývoji Čadu došlo k zmene v roku 1990, kedy prezidenta Habrého[1] zosadil Idriss Déby. Išlo o bývalého vysokého predstaviteľa čadskej armády, ktorý koncom 80. rokov odišiel do Sudánu, kde s podporou Sudánu a Líbye založil Vlastenecké hnutie spásy (PSM) bojujúce proti Habrému. V roku 1991 bol oficiálne potvrdený v úrade prezidenta, ktorý zastáva až do súčasnosti. Začiatkom 90. rokov uskutočnil niektoré demokratizačné a ekonomické reformy. Vďaka ním bola nadviazaná spolupráca so Svetovou bankou a Medzinárodným menovým fondom. V roku 2000 sa v južnom regióne Doba začala ťažiť ropa. Strategickým projektom pre čadskú ekonomiku sa stal viac ako 1 000 km dlhý ropovod vedúci cez Kamerun k pobrežiu Guinejského zálivu. Bol dokončený v roku 2003. Napriek reformám a istej politickej a ekonomickej stabilizácii krajiny je možné označiť režim prezidenta Débyho za autokratický (Ehlert 2016). Voľby, ktoré sa v Čade od roku 1996 pravidelne konali, nespĺňali demokratické štandardy. Aby mohol Déby vládnuť viac ako dve funkčné obdobia, zmenil ústavu. Opozícia preto bojkotovala prezidentské voľby v roku 2006. Prezident bol obviňovaný z rozsiahlej korupcie a prenasledovania opozície. V opozícii voči režimu stáli rôzne skupiny, najskôr z južných regiónov, neskôr aj zo severu krajiny. Počas svojej (zatiaľ) tridsaťročnej vlády čelil viacerým pokusom o prevrat, ktoré priniesli aj mnoho civilných obetí.

V rokoch 2005 až 2010 sa Čad ocitol v ďalšej vojne, tentokrát so Sudánom. Postihla predovšetkým východnú časť krajiny susediacu so sudánskym regiónom Darfur. Od roku 2003 odtiaľ utieklo do Čadu približne 200 000 ľudí. Sudánsky režim Umara al-Bašíra obviňoval čadskú vládu, že podporuje povstalcov v Darfure. V Čade preto

1 Hisséne Habré utiekol po svojom zosadení do Senegalu. Čad ho v roku 2008 odsúdil v neprítomnosti na trest smrti za vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti, ktorých sa dopustil počas svojej vlády (1982 – 1990). Odhaduje sa, že jeho vláda bola zodpovedná za viac ako 40 000 mŕtvych a 200 000 mučených. Existujú aj podozrenia z etnických čistiek príslušníkov kmeňov Sara, Hadjerai a Zaghawa. Human Rights Watch ho nazvala „Africkým Pinochetom" (BBC 2006). Za tieto zločiny bol z rozhodnutia Medzinárodného súdneho dvora v roku 2013 v Senegale zatknutý. Na základe rozhodnutia Africkej únie bol napokon súdený špeciálne zriadeným medzinárodným súdom v Senegale, ktorý ho ako prvého bývalého lídra Afriky odsúdil za zločiny proti ľudskosti na doživotie (BBC 2016).

začal podporovať protivládnych rebelov zo severu. Išlo zväčša o bývalých spojencov prezidenta Débyho, ktorí sa neskôr postavili proti nemu. Prekážalo im napr. zvýhodňovania etnickej skupiny Zaghawa, z ktorej pochádzal. Sudánske a čadské skupiny militantov ničili, vypaľovali a vyvražďovali dediny a mestá vo východnom Čade (podobne ako v Darfure). Prezident Déby obvinil sudánskeho prezidenta zo snahy destabilizovať Čad. Na strane čadskej vlády stálo predovšetkým Francúzsko. Súčasťou vojny bola neúspešná snaha rebelov dobyť hlavné mesto, resp. prezidentský palác. Stalo sa tak opakovane v rokoch 2006 a 2008. Zahynuli pritom stovky ľudí, predovšetkým civilistov, a tisíce ľudí utiekli cez rieku Šari do Kamerunu (BBC 2008). Podľa mierovej dohody z roku 2010 mali Sudán aj Čad prestať s podporou rebelov na území svojho suseda. Na bezpečnosť a humanitárnu pomoc utečencov z Darfuru v Čade mala dohliadať OSN.

Výzvou pre bezpečnosť Strednej Afriky sa v posledných rokoch stali radikálne militantné islamistické skupiny, predovšetkým aktivity nigérijskej Boko Haram. Čad sa stal v regióne významnou silou bojujúcou proti radikálom, čo viedlo k nárastu útokov Boko Haram v krajine. Protiteroristické úsilie prezidenta Débyho je medzinárodným spoločenstvom oceňované, čo mu pomáha prekryť autoritatívny, resp. nie celkom demokratický spôsob, ktorým sa drží pri moci. Naposledy zmenil ústavu v roku 2018 tak, aby mohol zastávať úrad prezidenta aj v ďalších funkčných obdobiach, teoreticky až do roku 2033.

4.3.4.6 Stredoafrická republika

V Stredoafrickej republike sa po roku 1960 striedali viac či menej autokratickí lídri, ktorí sa k moci dostávali zväčša štátnym prevratom. Najznámejším z nich bol Jean-Bédel Bokassa, ktorý vytvoril jeden z najbizarnejších politických režimov (1965 – 1979) v postkoloniálnej Afrike. Okrem súperenia o moc a obmedzené zdroje vo vnútri etnicky a nábožensky heterogénnej krajiny, ohrozovali jej krehkú stabilitu aj občianske vojny a nepokoje v okolitých štátoch. Po období demokratického uvoľnenia na prelome 20. a 21. storočia, postihla aj Stredoafrickú republiku v poslednom desaťročí občianska vojna, ktorá ničí jeden z najchudobnejších štátov sveta dodnes.

Dôležitou postavou v politickom živote krajiny pred vyhlásením nezávislosti bol Berthélemy Boganda. V roku 1946 sa stal prvým reprezentantom Strednej Afriky zvoleným do francúzskeho zákonodarného zboru. Pri diskusiách o podobe dekolonizácie Francúzskej rovníkovej Afriky bol zástancom vzniku jednotného štátu. Keď táto idea nenašla podporu v ostatných francúzskych stredoafrických kolóniách (Gabon, Kongo a Čad), súhlasil so vznikom samostatného štátu v hraniciach kolónie Ubangi-Šari. Jej vzniku sa nedožil, zomrel v roku 1959. Prvým prezidentom samostatného štátu, ktorý bol nazvaný Stredoafrická republika, sa stal jeho príbuzný David Dacko. Mal podporu Francúzov, ktorí si v krajine naďalej udržiavali vplyv vo vojenskej, ekonomickej a zahranično-politickej oblasti. Prezident Dacko začal vládnuť autoritatívne. Všetky dôležité posty obsadil svojimi prívržencami bez ohľadu na ich schopnosti. Od roku 1962 bola povolená len jedna politická strana s názvom Hnutie sociálnej evolúcie čier-

nej Afriky (MESAN), ktorú založil ešte Boganda. Ekonomika rýchlo upadala, narastal dlh, krajine hrozil bankrot a celonárodný štrajk. V takýchto podmienkach prebehol v roku 1965 štátny prevrat. Na jeho čele stál armádny veliteľ Jean-Bédel Bokassa, ktorý nahradil Dacka a stal sa prezidentom (O´Toole et al. 2019).

Bokassa zaviedol tvrdú diktatúru, zrušil ústavu, rozpustil zákonodarný zbor a netoleroval žiadnu opozíciu. Do funkcií dosadil príslušníkov vlastnej rodiny, bezpečnosť mu zaisťovala telesná stráž, ktorej členovia pochádzali z prezidentovej rodnej dediny. V ekonomickej oblasti došlo k znárodneniu strategických poľnohospodárskych a priemyselných podnikov. Často sa dostali pod vplyv členov prezidentovej rodiny. V roku 1972 sa vyhlásil za doživotného prezidenta. Jeho megalomanské sklony a túžba po tituloch vyvrcholili v roku 1976, kedy vyhlásil novú ústavu, podľa ktorej sa krajina premenovala na Stredoafrické cisárstvo a z prezidenta sa stal cisár Bokassa I. (The Editors of Encyclopaedia Britannica 2015). Pri svojej pompéznej korunovácii sa nechal inšpirovať cisárom Napoleonom. Chcel tak tromfnúť iných stredoafrických diktátorov ako Omara Bonga v Gabone alebo Mobutu Sese Seka v Zaire, s ktorými oficiálne udržiaval korektné vzťahy. Dôležitá pre Bokassov režim však bola podpora Francúzska, ktoré si chcelo udržať vplyv v krajine, predovšetkým v oblasti ťažby diamantov. Neschopná a skorumpovaná Bokassova vláda sa koncom 70. rokov stávala neudržateľnou, bol čoraz viac nepredvídateľným a medzinárodne zdiskreditovaným politikom. Francúzi v roku 1979 pomohli prevziať moc exprezidentovi Dackovi a Bokassovi poskytli azyl[1].

Pozícia prezidenta Dacka však nebola silná. Rástol voči nemu odpor nielen vo verejnosti, ale aj v armáde, ktorá uskutočnila v roku 1981 puč. Na čelo štátu sa dostal generál André Kolingba. Armáda vládla prostredníctvom Vojenského výboru národnej obrany. Po tlaku Svetovej banky a ďalších medzinárodných organizácií došlo v druhej polovici 80. rokov k menším demokratizačným ústupkom, napr. k prijatiu ústavy, zapojeniu civilov do vlády alebo k uskutočneniu parlamentných volieb. Všetku moc v krajine však naďalej držal v rukách prezident Kolingba.

Začiatkom 90. rokov začalo narastať aj v Stredoafrickej republike volanie po demokratizácii politického systému. Autoritársky prezident Kolingba čelil demonštráciám, štrajkom a nepokojom. Napokon ustúpil a v roku 1993 dovolil zorganizovať demokratické prezidentské voľby. Porazil ho v nich bývalý premiér Ange-Félix Patassé, ktorý sa stal prvým demokraticky zvoleným prezidentom. Po desaťročiach neschopných vlád prevzal krajinu vo veľmi zlom stave, takmer na pokraji bankrotu. Štát nebol schopný vyplácať mzdy svojim zamestnancom. Nepokoje pokračovali. Začala sa na nich podieľať aj nespokojná armáda. V krajine, v ktorej kolabovali štátne inštitúcie, zavládol chaos. Štát nebol schopný potláčať a trestať kriminalitu. Narastalo aj etnické napätie.

1 Bokassa bol v roku 1980 odsúdený v neprítomnosti na trest smrti. V roku 1986 sa nevysvetliteľne rozhodol vrátiť z francúzskeho exilu do Stredoafrickej republiky, kde bol uväznený a postavený pred súd. Bol obvinený napr. z vraždy približne stovky školákov, kanibalizmu a iných trestných činov. Súd ho s výnimkou kanibalizmu uznal vinným a odsúdil na trest smrti. Rozsudok bol následne zmiernený a v roku 1993 bol Bokassa prepustený. Zomrel v roku 1996 v Stredoafrickej republike a v roku 2010 bol posmrtne omilostený v súvislosti s oslavou 50. výročia krajiny (The Editors of Encyclopaedia Britannica 2015).

Východiskom zo zlej situácie mali byť dohody, ktoré v roku 1997 uzavreli v Bangui Patassého vláda, opozičné strany a rôzne náboženské skupiny. Išlo o sériu opatrení zameraných na zmiernenie politického napätia, ekonomické reformy a reštrukturalizáciu armády. Súčasťou bola aj dohoda o odsune francúzskych vojenských jednotiek a ich nahradenie misiou OSN (MINURCA). Mala udržiavať stabilitu a bezpečnosť v krajine a sprostredkovávať rokovania medzi súperiacimi frakciami. Pomohla zorganizovať pomerne demokratické parlamentné (1998) a prezidentské (1999) voľby. Vyhrali ich prezident Patassé a jeho strana, aj keď len veľmi tesne. Činnosť misie OSN bola v roku 2000 ukončená. Vláda však aj naďalej zápasila s problémami. Slabá výkonnosť ekonomiky a neschopnosť platiť štátnych zamestnancov, vrátane armády, viedla napokon v roku 2003 k zosadeniu prezidenta Patassého vojenským pučom vedeným generálom Francoisom Bozizém. V roku 2004 proti nemu povstali viaceré opozičné skupiny, krajina sa ocitla v stave občianskej vojny. V rokoch 2005 a 2011 boli zorganizované prezidentské voľby. Vyhral ich Bozizé. Patassé a ďalšie opozičné skupiny tvrdili, že boli zmanipulované a odmietli uznať ich výsledky.

K vnútorným problémom Stredoafrickej republiky sa začiatkom 21. storočia pridali aj dôsledky vojen v susedných štátoch. Juh krajiny destabilizovali povstalecké skupiny bojujúce v Ugande a predovšetkým v KDR. Na sever prichádzali desiatky tisíc utečencov zo sudánskeho Darfuru. Sformovala sa koalícia moslimských povstaleckých skupín s názvom Séléka. V roku 2013 dobyla hlavné mesto Bangui a zosadila vládu. Prezident Bozizé utiekol do zahraničia. Neskôr bol na neho vydaný medzinárodný zatykač na základe obvinení zo zločinov proti ľudskosti. Prezidentom sa stal líder Séléky Michel Djotodia, prvý moslim na čele prevažne kresťanskej krajiny (v SAR sa podiel moslimov odhaduje na približne 10 %). Proti Séléke začali bojovať kresťanské milície sformované do hnutia Anti-Balaka. Spoločnosť sa rozdelila po náboženskej línii, hoci predtým fungovalo súžitie kresťanov a moslimov pomerne dobre (Vítková 2020c). OSN, Africká únia a Francúzsko vyslali do krajiny mierové jednotky. Veľmi aktívnym sprostredkovateľom v konflikte bolo aj Hospodárske spoločenstvo stredoafrických štátov (ECCAS). Djotodia napokon ustúpil medzinárodnému tlaku, Séléku oficiálne rozpustil a v roku 2014 umožnil vytvorenie prechodnej vlády. Dočasnou prezidentkou sa stala Catherine Samba-Panza. Niektorí členovia Séléky odzbrojenie odmietli a bojovali ďalej. V boji proti nim, ale aj moslimskému civilnému obyvateľstvu pokračovali aj milície Anti-Balaka (McCormick 2015). Prechodná vláda mala pod kontrolou len hlavné mesto, zvyšok bol v rukách rôznych povstaleckých skupín. Juhozápad krajiny ovládalo hnutie Anti-Balaka, severovýchod rebeli z ex-Séléky pod vedením Noureddina Adama.[2]

Krokom k stabilizácii politickej situácie mali byť prezidentské voľby v roku 2016. Napriek tomu, že sa konali vo veľmi napätej atmosfére a existovali obavy z rozsiahleho násilia, ich medzinárodní pozorovatelia po opakovaní druhého kola vyhlásili

2 Povstalci z hnutia ex-Séléka vyhlásili v roku 2015 na severozápade SAR autonómnu moslimskú Republiku Logone s hlavným mestom Kaga-Bandoro (Hospodářské noviny 2015). Odvolávali sa pritom na sultanát Dar al-Kuti, ktorý v regióne existoval približne od roku 1830 a v roku 1912 sa stal súčasťou Francúzskej rovníkovej Afriky. V rámci nej bolo územie pričlenené ku kolónii Ubangi-Šari, z ktorého sa v roku 1960 stala Stredoafrická republika.

za regulárne. Prezidentom sa stal Faustin-Archange Touadéra, ktorý zostavil vládu bez dvoch hlavných povstaleckých skupín (ex-Séléka a Anti-Balaka). Následne bolo obnovené členstvo SAR v Africkej únii. V krajine v súčasnosti pôsobí 11 500 príslušníkov mierovej misie OSN s názvom MINUSCO. Rozsiahle boje vypukli na prelome rokov 2020/2021 v súvislosti s prezidentskými voľbami, ktoré opäť vyhral prezident Touadéra. Voľby sa konali len v časti krajiny, ktorá je pod kontrolou vlády (hlavné mesto s okolím). Boj medzi vládou a rôznymi povstaleckými skupinami tak pokračuje a ničí jednu z najchudobnejších krajín sveta dodnes.[1] Občianska vojna priniesla tisíce obetí, státisíce ľudí museli opustiť svoje domovy a takmer polovica populácie potrebuje humanitárnu pomoc (O´Toole et al. 2019).

4.3.4.7 Rovníková Guinea

Španielska Guinea sa osamostatnila v roku 1968. Vznikol štát Rovníková Guinea pozostávajúci z dvoch častí, pevninskej (región Río Muni) a ostrovnej, ktorú tvorí najmä ostrov Bioko a ďalšie menšie ostrovy. Krajina bola rozdelená aj etnicky. V rámci štátu dominovali Fangovia obývajúci pevninskú časť, na ostrove Bioko žilo menšinové etnikum Bubiov. Od začiatku existencie štátu sa stala citlivým problémom otázka separatizmu ostrova Bioko. Prvým prezidentom sa stal zástanca jednotného štátu, tvrdý odporca kolonializmu a reprezentant fangských nacionalistov z pevninského Río Muni, Francisco Macías Nguema.[1] Prvýkrát bol zvolený v demokratických voľbách, bezprostredne po prevzatí moci nastolil v krajine tvrdú diktatúru (1968 – 1979). Zakázal opozičné politické strany a v roku 1972 sa vyhlásil za doživotného prezidenta. Jeho režim prenasledoval, vraždil a vyháňal z krajiny politických oponentov, predstaviteľov cirkví či intelektuálov. Nedôvera voči intelektuálom sa prejavovala aj zatváraním škôl a nemocníc. Každý, kto nosil okuliare, bol podozrivý. Katolícka cirkev upadla do nemilosti po tom, čo odmietla umiestniť na každý oltár v krajine prezidentov obraz. Počas následnej vlny prenasledovania zahynulo približne 50 000 ľudí (Ofori-Amoah 2020). Veľmi tvrdo postupoval aj voči menšinovému etniku Bubiov. Ich vyvražďovanie býva označované za genocídu (Harrison-Church et al. 2020). Bizarnosť Nguemovho režimu viedla ku kolapsu ekonomiky a úteku takmer tretiny populácie zo štátu (Sundiata 2019). V roku 1979 ho zvrhol jeho synovec Teodoro Obiang Nguema. Exprezident Macías bol odsúdený a popravený.

1 Do občianskej vojny aktívne zasahujú aj rôzni zahraniční aktéri, súperiaci o kontrolu nad ťažbou nerastných surovín. Čína má v Stredoafrickej republike bane na zlato (Vítková 2020c). Známe je však predovšetkým pôsobenie ruských žoldnierov z tzv. skupiny Vagnerovcov. Ide o súkromnú polovojenskú organizáciu. Na jej čele stojí ruský oligarcha J. Progožin, ktorý má blízko k prezidentovi V. Putinovi. V SAR pôsobia od roku 2017. Prezidentovi Touadérovi zabezpečujú osobnú ochranu a pomáhajú mu v bojoch s povstalcami, za čo im umožňuje podieľať sa na legálnej ťažbe diamantov. Na strane druhej spolupracujú aj s povstalcami, vďaka čomu majú prístup aj k diamantom z nelegálnych baní, s ktorými sa z medzinárodnoprávneho hľadiska nesmie obchodovať (tzv. krvavé diamanty). Ruskí vojaci, ktorí majú pomôcť stabilizovať situáciu a ukončiť násilie v krajine, sa na ňom aktívne podieľajú (Procházková 2018, Searcey 2019).

1 Francisco Macías Nguema bol pôvodne spojencom španielskeho diktátora F. Franca, krátko po prevzatí moci však zmenil zahraničnopolitickú orientáciu štátu. Prerušil vzťahy so Španielskom a Západom, a aj keď nebol marxistom ani ľavicovým politikom, nadviazal vzťahy s komunistickými štátmi. Spolupráca sa týkala obchodu, pôžičiek ako aj vojenskej oblasti. Sovietsky zväz a Kuba mohli napr. v čase občianskej vojny v Angole využívať prístav Luba a letisko v hlavnom meste Malabo na ostrove Bioko.

Nový prezident Obiang Nguema diktátorský režim svojho predchodcu síce zmiernil, ale zachoval. Politickú moc si udržal aj v 90. rokoch, kedy väčšinu krajín regiónu ovplyvnilo demokratizačné hnutie. Aj keď nová ústava z roku 1991 zaviedla systém viacerých politických strán a v krajine sa pravidelne začali organizovať voľby, vyhral ich vždy prezident a jeho strana. Posledné prezidentské voľby, ktoré sa konali v roku 2016, vyhral so ziskom 93,7 % (Harrison-Church et al. 2020). Je jedným z najdlhšie vládnucich politických lídrov na svete. Za nástupcu Obianga Nguemu je neoficiálne považovaný jeho syn syna Teodorin, ktorého v roku 2012 vymenoval za svojho viceprezidenta.

V rukách prezidenta a jeho rodiny je okrem politickej moci sústredená aj ekonomická moc. Ekonomika Rovníkovej Guinei je od 90. rokov výrazne naviazaná na ťažbu ropy. Kvôli minimálnej kontrole moci a rozsiahlej korupcii sa príjmy z jej ťažby dostávajú do rúk obmedzenej skupiny ľudí blízkych prezidentovi. Oficiálne je HDP na obyvateľa v krajine pomerne vysoké, reálne je väčšina populácie veľmi chudobná (145. miesto podľa Human Development Index 2020).

4.3.4.8 Svätý Tomáš a Princov ostrov

Svätý Tomáš a Princov ostrov (STPO) bol posledným štátom, ktorý v Strednej Afrike získal nezávislosť (1975). Jeho prvým prezidentom sa stal Manuel Pinto da Costa. Bol hlavným predstaviteľom Hnutia za oslobodenie STPO, ktoré bolo založené v 50. rokoch 20. storočia v Gabone a po páde autoritatívneho režimu v Lisabone rokovalo s Portugalcami o nezávislosti. Do konca 80. rokov fungoval v krajine autoritatívny socialistický režim založený na vláde jednej politickej strany. Nešlo však o tvrdú diktatúru, aká existovala v Rovníkovej Guinei alebo iných krajinách regiónu. V podmienkach studenej vojny sa štát orientoval na Východ (podobne ako Rovníková Guinea a Kongo). Proces ekonomickej liberalizácie začal v polovici 80. rokov, kedy kvôli hospodárskemu poklesu narastala nespokojnosť obyvateľstva (Clarence-Smith et al. 2019).

Z hľadiska politického vývoja sa STPO stal jednou z prvých krajín v Afrike, ktoré prešli demokratizačným procesom. Ústava z roku 1990 zaviedla systém viacerých politických strán. V roku 1991 sa konali prvé demokratické voľby. Vyhral v nich Miguel Trovoada, bývalý premiér, ktorý bol od roku 1986 v exile. Po ére orientácie na Východ zlepšil vzťahy s Portugalskom a ďalšími krajinami Západu (Klíma 2017b). V roku 1995 sa ho armáda pokúsila zvrhnúť. Po tlaku medzinárodných organizácii, od ktorých pomoci bola krajina závislá, sa už po týždni mohol vrátiť do úradu a v prezidentských voľbách 1996 bol opätovne zvolený. Na rozdiel od iných lídrov v regióne sa nepokúšal zabezpečiť si ďalšie volebné obdobia a úrad prenechal Fradiqueovi de Menendezovi, ktorý bol zvolený v rokoch 2001 a 2006. Politickú situáciu charakterizovalo (podobne ako za Trovoada) pretrvávajúce napätie medzi prezidentom, armádou a parlamentom, v ktorom malo väčšinou prevahu opozičné Hnutie za oslobodenie STPO. Na rozdiel od iných štátov v regióne neprerástlo toto napätie do občianskej vojny či návratu au-

toritatívneho režimu. Fungovanie demokratického systému naznačovali viac-menej bezproblémové výmeny v prezidentskom úrade na základe volieb. V roku 2011 bol zvolený exprezident Pinto da Costa, v roku 2016 Evaristo Carvahlo. Vďaka politickej stabilite, resp. demokratickému systému sa krajine pomaly darí vyrovnávať s problémami transformácie ekonomiky, dedičstvom neefektívnej štátnej správy a korupcie (Clarence-Smith et al. 2019). K riešeniu ekonomických a sociálnych problémov prispieva v posledných dvoch desaťročiach aj rozvoj ťažby ropy, ako aj otvorenosť krajiny a relatívna bezpečnosť, čo láka zahraničné investície a turistov.

Úlohy a zadania:

- **Určte príklady vplyvu centrálnej polohy regiónu na jeho historický a politický vývoj?**
- **Aké boli spoločné črty politického vývoja štátov Strednej Afriky po získaní nezávislosti?**
- **V ktorých štátoch regiónu prebiehali v poslednom období vnútroštátne konflikty a vysvetlite ich hlavné príčiny.**

4. 4 OBYVATEĽSTVO STREDNEJ AFRIKY

Stredná Afrika patrí medzi posledné veľké regióny sveta, kde prebieha demografická transformácia (revolúcia), ale pomalšie oproti prognostickým očakávaniam. Znamená to, že pôvodné odhady rastu a výsledného počtu obyvateľov regiónu museli byť už niekoľkokrát revidované smerom k vyšším cieľovým hodnotám. Pretože Stredná Afrika patrí zároveň medzi najmenej ekonomicky rozvinuté regióny sveta, základné trendy vývoja jej obyvateľstva boli ešte v nedávnej minulosti dominantne formované najmä prírodnými podmienkami. Z nich hlavnú úlohu má ekvatoriálne a vlhké tropické podnebie na väčšine rozlohy regiónu, ovplyvňujúce spôsoby obživy. Dominuje preto extenzívne vegetatívne poľnohospodárstvo s orientáciou na rastlinnú výrobu, najmä hľuzové plodiny. Husté a ťažko priechodné lesy ako dominantný bióm tohto klimatického pásma sú jednou z príčin relatívne rovnomerne rozmiestneného, ale riedkeho osídlenia. Jednotlivé populácie sú dodnes často izolované navzájom aj od (stále viac) globalizovanej spoločnosti. Preto na veľkých rozlohách, najmä v hlbokom vnútrozemí regiónu, nedošlo doteraz k výraznejšej kultúrnej asimilácii niektorých skupín obyvateľstva. Výsledkom je existencia jedných z najprimitívnejších etník sveta, často ešte na úrovni lovecko-zberačskej spoločnosti (aj keď sú to už len veľmi malé populácie). Výraznejším dôsledkom je vysoká hustota jazykov a ich dialektov v majoritnej populácii. K pretrvávajúcej izolácii prispievajú aj nesplavné rieky, nedostatok dopravnej

infraštruktúry a veľké vzdialenosti od civilizačných centier, veľkých miest a pobreží, aj keď súčasné rýchle tempo industrializácie, urbanizácie a budovania dopravnej infraštruktúry spomenuté nevýhody postupne zmierňuje. Napriek tomu najhlbšie vnútrozemie regiónu (najmä jeho severné a východné oblasti) sa ocitlo od 19. storočia v priestore geopolitického boja záujmov koloniálnych mocností. Táto časť regiónu (spolu so susednými oblasťami Východnej Afriky) je preto dnes považovaná za región najviac presýtený ručnými zbraňami v rámci celého sveta. Výsledkom je dlhodobo zlá bezpečnostná situácia a častá eskalácia miestnych konfliktov. Prispieva k tomu aj známy fakt pochádzajúci ešte z obdobia koloniálneho delenia Afriky mocnosťami, že etnické a politické hranice sa často nezhodujú.

4.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva

Stredná Afrika, tak ako je definovaná v tomto texte, mala v r. 2020 vyše 160 miliónov obyvateľov, čo bolo asi 12 % africkej a 2 % svetovej populácie (Worl Factbook 2020). V porovnaní piatich afrických makroregiónov je počtom obyvateľov na poslednom piatom mieste, s výrazným odstupom od predposlednej Južnej Afriky. Populačne najväčším štátom regiónu (a pätnástym na svete) bola v roku 2020 s výrazným odstupom od ostatných štátov KDR (vyše 101 miliónov obyvateľov), aj vďaka svojej veľkej rozlohe a viacerým centrám hustého osídlenia. V tejto krajine žije asi 62% obyvateľov Strednej Afriky. Kamerun (27,7 mil.) a Čad (16,8 mil.) sú krajiny so stredne veľkou populáciou a ostatné štáty majú na africké pomery relatívne malé počty obyvateľov: Kongo 5,3 milióna, Stredoafrická republika 6 miliónov, Gabon 2,2 milióna a Rovníková Guinea 0,8 milióna. Maličký ostrovný štát Sv. Tomáš a Princov ostrov má len 211 tis. obyvateľov.

Hustota zaľudnenia dosahuje v Strednej Afrike 30 obyv./km², čo je približne polovica celoafrického priemeru (45 obyv./km² v r. 2020). Táto nízka hodnota je do istej miery výsledkom historického vývoja v koloniálnom období, keď miestne obyvateľstvo bolo decimované kvôli obchodu s otrokmi. Významný vplyv mali vždy aj extrémne prírodné podmienky ekvatoriálneho dažďového lesa. Celý región je ale relatívne rovnomerne osídlený. Výnimkou je severná, púštna časť územia Čadu (približne od rovnobežky 14 ° s. z. š.), ktorá je takmer ľudoprázdna (obr. 64). Malé koncentrácie sú len v jej oázach na okrajoch zníženiny Bodélé a na krajnom severe v podhorí masívu Tibesti. Naopak, jedna z najväčších koncentrácií obyvateľstva sa tiahne od južného pobrežia Čadského jazera smerom na juhozápad, pozdĺž hraníc Kamerunu a Nigérie až k pobrežiu Guinejského zálivu. Tvorí ju východný okraj väčšej, husto osídlenej oblasti, ktorá kopíruje celé severné pobrežie Guinejského zálivu a jeho rozsiahleho zázemia. Najväčšie sústredenie obyvateľstva je tu na krajnom severe Kamerunu a v priľahlom pohraničí Čadu (do 500 obyv./km²) a na juhozápade Kamerunu popri hraniciach s Nigériou (do 1 000 obyv./km²). Z kontinentálneho hľadiska ďalšia, pomerne významná koncentrácia obyvateľstva sa tiahne juhom regiónu v podobe pásu navzájom

Obr. 64 *Hustota zaľudnenia v Strednej Afrike*

prepojených urbanizovaných jadier. Začína v pohraničí Konga a KDR pozdĺž dolného toku rieky Kongo, medzi pobrežím a oboma hlavnými mestami. Pokračuje juhom KDR popri hlavnom dopravnom koridore, ktorý spája Kinshasu s mestami Kananga, Mbuji – Mayi, Lubumbashi a s oblasťou ťažby a spracovania nerastných surovín na krajnom juhu provincie Haut-Katanga. Hustota zaľudnenia plošne nepresahuje 200 obyv./km², ale v tesnom zázemí miest je to aj viac ako 1 000 obyv./km². Podobná, aj keď menej významná pásová koncentrácia je zreteľná na severe KDR ako súčasť jedného z for-

mujúcich sa hlavných transafrických dopravných koridorov (TAH 8) medzi mestami Bangui a Kisangani. Posledná, síce plošne malá, ale husto osídlená oblasť regiónu leží na východnej hranici KDR a je západným okrajom jednej z najintenzívnejšie osídlených oblastí subsaharskej Afriky – v okolí Veľkých afrických jazier. Vďaka mimoriadne priaznivým klimatickým a pôdnym podmienkam tu dominuje vidiecke, poľnohospodárske osídlenie s hustotou zaľudnenia dosahujúcou miestami 500 až 1000 obyv./km² (World Population Density 2015).

Naopak, najmenej zaľudnené územia Strednej Afriky sú (okrem už spomínaného púštneho severu Čadu) najmä v centrálnej časti Konžskej panvy v KDR, v oblasti jedného z najväčších svetových komplexov dažďových pralesov. S tým súvisí aj minimálne osídlený a husto zalesnený sever Konga, juhovýchod Kamerunu a lesnaté vnútrozemie Gabonu. Veľká oblasť s minimálnym osídlením je aj vo východnej polovici Stredoafrickej republiky s presahom na juhovýchod Čadu.

Z pohľadu štátov je v Strednej Afrike najhustejšie zaľudnený Sv. Tomáš a Princov ostrov (219 obyv./km²), čo je samozrejme extrém vzhľadom na jeho malú rozlohu. Na pevnine maximum dosahujú Kamerun (58 obyv./km²) a Rovníková Guinea (30 obyv./km²), k nim má najbližšie napriek svojej veľkej rozlohe KDR (43 obyv./km²). Tu je ale obyvateľstvo v porovnaní s predošlými dvoma štátmi veľmi nerovnomerne rozmiestnené. Ostatné štáty sú veľmi riedko zaľudnené a nedosahujú ani hodnotu afrického priemeru (Kongo 15 a Čad 13 obyv./km²). Najmenšiu hustotu zaľudnenia má Stredoafrická republika (10 obyv./km²) a Gabon (8 obyv./km²).

Súčasné hodnoty počtu a rozmiestnenia obyvateľstva v Strednej Afrike sú najmä výsledkom búrlivého populačného rastu za posledné približne jedno storočie. Ten bol do značnej miery kompenzáciou dlhodobej stagnácie a v mnohých oblastiach aj úbytku populácie v regióne. Absolútny úbytok bol dôsledkom vývozu otrokov a brutálnej koloniálnej politiky európskych mocností. Neskôr sa prejavil relatívny úbytok podielu na svetovej populácii, lebo v porovnaní s ostatnými regiónmi sveta populačná explózia v Strednej Afrike odštartovala neskôr. Preto najmä od druhej polovice 20. storočia až do súčasnosti patrí Stredná Afrika medzi populačne najdynamickejšie regióny sveta. Napriek tomu práve v Strednej Afrike dnes ešte stále nájdeme izolované malé populácie takzvaných prírodných národov, ktoré populačná explózia doteraz nezasiahla a nachádzajú sa vo vývojovej etape predchádzajúcej demografickému prechodu.

Migrácie v súčasnosti ovplyvňujú populačné zmeny Strednej Afriky najviac na štátnej a subregionálnej úrovni, lebo nad medzinárodnou a medzikontinentálnou migráciou vysoko prevláda vnútroštátna a pohraničná migrácia. Jednoznačne najintenzívnejšie sú v regióne presuny obyvateľstva z vidieka do miest. V ostatných rokoch má dokonca celý región pozitívne migračné saldo, aj keď iba niekoľko stoviek ľudí ročne (United Nations DESA 2019). Takmer polovicu (46 %) všetkých medzinárodných migrantov pochádza z najchudobnejších štátov regiónu Čadu a KDR a smerujú odtiaľ najmä do miest a rozvinutejších oblastí susedných štátov. Významná vzhľadom na počet obyvateľov je emigrácia obyvateľov Stredoafrickej republiky do susedných štátov (motivovaná najmä bezpečnostným rizikom), naopak najväčšími imigračnými

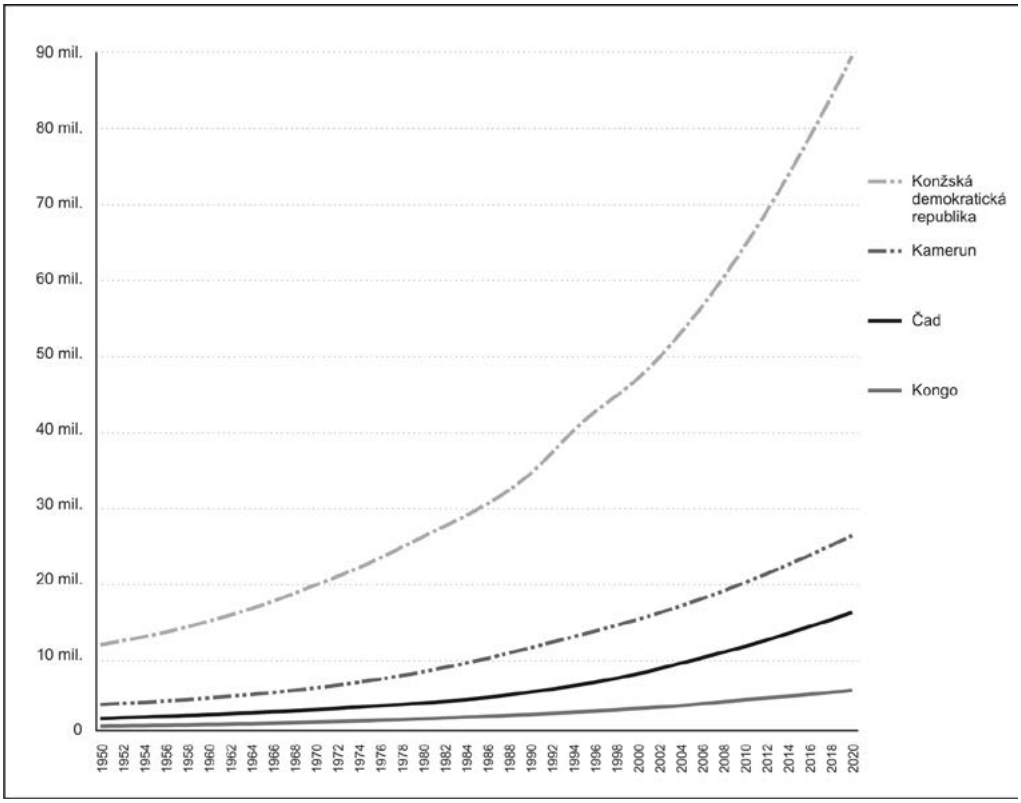

Obr. 65 *Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov Strednej Afriky v rokoch 1950-2020 (United Nations DESA 2019)*

oblasťami sú bohatšie mestá v Kamerune a Gabone s množstvom pracovných príležitostí. Najčastejšou príčinou migrácie je snaha nájsť zdroj príjmov – významnú časť príjmov a devízových rezerv najchudobnejších štátov potom tvoria peniaze, ktoré úspešní migranti posielajú zo zahraničia na podporu svojich príbuzných (Mercandalli a Losch 2017).

Oproti zvyšku sveta, a najmä v porovnaní s ostatnými makroregiónmi „globálneho juhu" populačná explózia v Strednej Afrike odštartovala neskôr (až v druhej polovici 20. storočia), ale vzhľadom na špecifickú kultúrnu, politickú a ekonomickú situáciu je doteraz veľmi intenzívna. Ročný prírastok na úrovni 3 % bol v roku 2020 trojnásobkom svetového priemeru. Krivka populačného rastu mala do nedávnej minulosti exponenciálny priebeh, inflexným bodom prešla až okolo r. 2010. Prírastok v absolútnych číslach však ešte stále každoročne rastie, v Strednej Afrike každý rok pribudnú viac ako štyri milióny obyvateľov. Pre populačný rast celého regiónu je zároveň charakteristická značná rozkolísanosť. Dôvodom sú výrazné zmeny hodnôt úmrtnosti a migračného salda – dôsledky ozbrojených konfliktov, epidémií tropických chorôb a dramatických výkyvov v produkcii potravín. Populačný rast celého regiónu napríklad výrazne zrýchlil okolo r. 1970 po získaní nezávislosti jednotlivých štátov z dvoch na tri percentá ročne a po r. 1990 (po skončení studenej vojny) až na najvyššie hodnoty asi 3,5 % ročne.

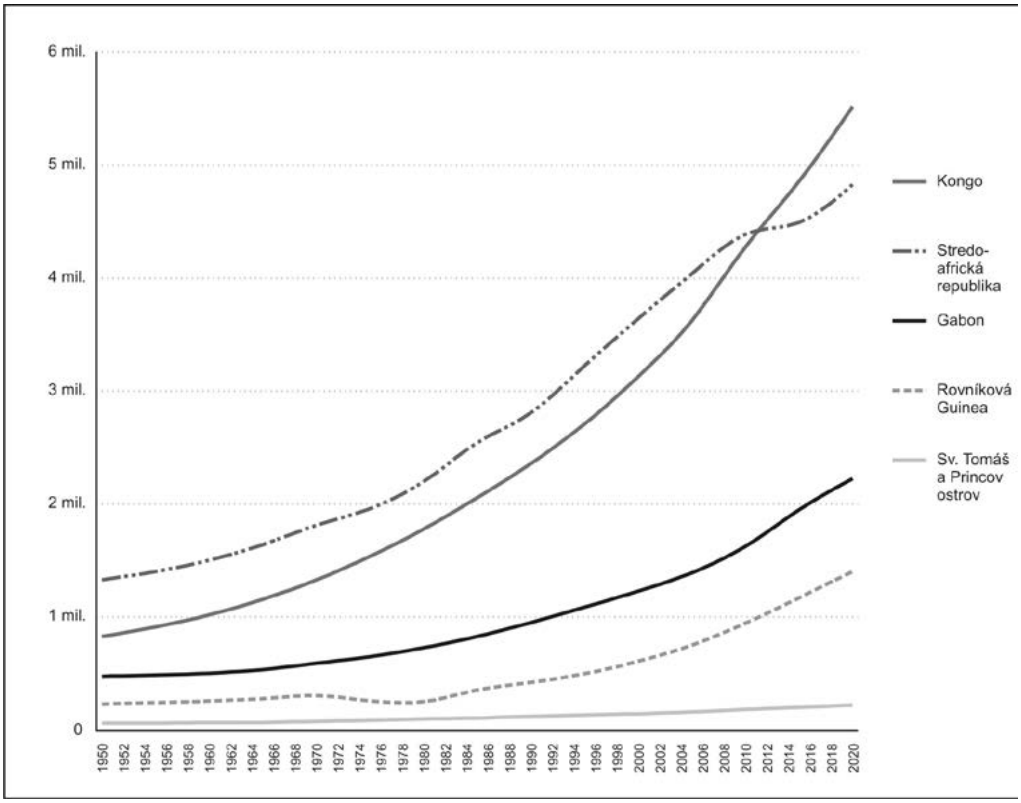

Obr. 66 *Vývoj počtu obyvateľov menej ľudnatých štátov Strednej Afriky v rokoch 1950-2020 (United Nations DESA 2019)*

Naopak, výrazné zmiernenie rastu nastalo koncom 90. rokov v dôsledku občianskej vojny v KDR (minimum 2,7 % ročne), ale po jej ukončení nastúpila výrazná kompenzačná fáza (demografický zákon vojny) s návratom takmer k predošlým rekordným hodnotám. Po roku 2015 opäť zaznamenávame fázu pomalého, plynulého znižovania hodnôt rastu populácie (World Factbook 2020). Tvar krivky populačného vývoja celej Strednej Afriky samozrejme najviac ovplyvňuje KDR, populačne najsilnejší štát regiónu. Jeho ročné prírastky dlhodobo (od 60. rokov) oscilujú okolo hodnoty 3 %, s maximom po roku 2010 (3,4 %) a s pomalým poklesom do súčasnosti. Výnimkou bolo krátke obdobie rokov 1990 – 2000, poznačené politickými nepokojmi v regióne. Vtedy populačný prírastok najskôr prudko vzrástol ku 4 % v dôsledku imigrácie do východného pohraničia KDR zo susedných štátov Ugandy, Rwandy a Burundi, zmietaných genocídou. Následne prudko klesol pod 2,5 % v dôsledku občianskej vojny a po jej skončení sa znovu vrátil ku predošlým dlhodobo vysokým hodnotám. Podobný populačný vývoj ako KDR má Kamerun (s maximom 3,2 % okolo roku 1987), Čad (3,9 % v roku 2002), Kongo (3,5 % v roku 2007) a Gabon (4 % v roku 2012). Každý z týchto štátov pritom zaznamenal (podobne ako KDR) krátkodobé, ale výrazné výkyvy vo vývoji, zapríčinené najmä dramatickými zmenami vlastnej aj medzinárodnej politickej situácie. Výnimkou z uvedeného trendu vývoja je Stredoafrická republika, ktorá zaznamenala

dve rastové maximá okolo 3 % už v rokoch 1982 a 1993, ale hodnoty jej populačného vývoja sú veľmi rozkolísané a do roku 2013 klesli takmer na nulovú úroveň v dôsledku bojov, hladomorov, epidémií a s nimi súvisiacich emigračných vĺn. Najviac rozkolísané ukazovatele populačnej dynamiky má v regióne ale Rovníková Guinea. Jej početne malá populácia rýchlo reaguje na aktuálne zmeny, ale najmä totalitný teror po získaní nezávislosti (1968) pripravil krajinu o takmer tretinu jej obyvateľov. Najväčší úbytok populácie bol dosahovaný okolo roku 1974, viac ako 4% ročne. Po demokratizácii pomerov a naštartovaní ropného priemyslu sa vývoj otočil a okolo roku 1983 už ročný prírastok prekračoval hodnotu 8 %. Bol to z veľkej časti dôsledok reemigrácie, ale aj prísunu zahraničných uchádzačov o zamestnanie. V súčasnosti rast populácie postupne klesá pod hodnotu 3,5 % ročne. Príkladom relatívnej stability rastu populácie je naopak najmenšia regionálna populácia Sv. Tomáša a Princovho ostrova, dlhodobo oscilujúca medzi hodnotami 2 a 3 % ročného prírastku.

Základným ukazovateľom populačnej dynamiky Strednej Afriky je takmer sedemnásobný rast populácie do roku 2020 v porovnaní s rokom 1950, keď mal región len asi 22 miliónov obyvateľov (World Factbook). To bolo menej ako má dnes Kamerun. Prevažná väčšina tohto rastu je zabezpečovaná prirodzeným prírastkom, pretože celý región je dlhodobo dominantne emigračný. Napriek tomu do Strednej Afrike občas smerujú aj početné imigračné vlny, tie sú však lokálne a časovo obmedzené, väčšinou v dôsledku nepokojov a humanitárnych kríz v susedných krajinách. Nemajú preto výraznejší vplyv na populačnú dynamiku regiónu. Rast populácie Strednej Afriky bol teda od polovice 20. storočia do súčasnosti mierne rýchlejší ako rast celej Afriky, ktorá zväčšila svoju populáciu 5,5 – násobne. Oproti celému svetu bol ale rast Strednej Afriky podstatne rýchlejší – svetová populácia v rovnakom období vzrástla len trojnásobne.

Pre pochopenie príčin a následkov súčasného veľmi intenzívneho populačného rastu Strednej Afriky je vhodná aj analýza jednotlivých jeho komponentov a faktorov, ktoré ho ovplyvňujú. V prípade Strednej Afriky ide najmä v súčasnosti o radikálne zmeny v čase aj priestore (United Nations DESA 2019). V prvom rade je tu dlhodobo vysoká miera pôrodnosti, ktorá sa po dekolonizácii v druhej polovici 20. storočia dokonca zvýšila. Vplyvom humanitárnych opatrení dosiahla svoje maximum 4,7 % po roku 1975 a rýchlejšie začala klesať až po roku 2010. V roku 2020 bola na ročnej úrovni 3,7 %. S tým súvisí aj vysoká úroveň celkovej miery plodnosti, ktorá takisto v druhej polovici 20. storočia rástla. Maximum dosiahla okolo roku 1988, až 6,8 detí na ženu. Dnes je len na začiatku etapy prudkého poklesu hodnôt, v roku 2020 to stále bolo až 5,5 dieťaťa na ženu. Celý svet bol na takejto hodnote približne okolo roku 1950, Afrika ako celok je dnes na hodnote asi 4,4 dieťaťa na ženu. Je to najmä výsledok pokroku v úrovni a dostupnosti zdravotníckych služieb a hygieny v prostredí pretrvávajúcej dominancie rurálneho a agrárneho spôsobu života, nízkej úrovne vzdelanosti a slabej úrovne nezávislosti žien. Podľa prognóz OSN nedosiahne Stredná Afrika hodnotu jednoduchej obnovy populácie (2,1 dieťaťa na ženu) pred rokom 2100. Spomedzi štátov majú dnes najvyššiu plodnosť KDR a Čad (približne šesť detí na ženu). V ostatných štátoch sa hodnoty posunuli pod päť detí na ženu a najmenej je to v Gabone (štyri deti na ženu). Historicky najvyššie hodnoty 7,4 detí na ženu boli zaznamenané na prelome

milénií takisto v Čade. S vysokým počtom detí úzko súvisí nízky vek prvorodičiek, ktorý sa v celom regióne pohybuje v priemere pod 20 rokmi, v Čade dokonca pod hranicou 18 rokov, čo je napríklad o 10 rokov menej ako na Slovensku.

Na druhej strane k intenzívnemu populačnému rastu Strednej Afriky prispieva aj dlhodobo klesajúca úmrtnosť, takisto výsledok humanizačných opatrení a politickej stabilizácie. Pokles hodnôt úmrtnosti začal v regióne už pred obdobím dekolonizácie – začiatkom 20. storočia, ale zásadný prudký pokles začal až po druhej svetovej vojne. Z hodnoty okolo 3 % ročne klesla úmrtnosť na dnešnú úroveň asi 0,9 % ročne, najmä vďaka radikálnemu obmedzeniu úmrtnosti detí do piatich rokov (z 30 % na 8 % ročne). Je to napriek tomu jedna z najvyšších hodnôt spomedzi makroregiónov sveta. Trend takmer rovnomerného poklesu úmrtnosti za ostatných 70 rokov bol navyše narušený obdobím významných nepokojov v rokoch 1990 – 2000, keď úmrtnosť dokonca mierne rástla. Predpokladom je dosiahnutie najnižších hodnôt až po roku 2050 a následný pomalý vzostup kvôli starnutiu populácie.

Ukazovateľom nízkej kvality života je okrem iných aj hodnota očakávanej dĺžky života pri narodení. Tá síce v Strednej Afrike takisto rastie z povojnových 37 rokov na dnešnú hodnotu 60,8 roka, ale je to stále hlboko pod svetovým priemerom 72,9 rokov, aj pod celoafrickým priemerom 64,8. Navyše je tento ukazovateľ vo svojom vývoji výrazne rozkolísaný – najvýznamnejšie dočasné zníženie jeho hodnôt (o dva až tri roky) znovu súvisí s obdobím občianskej vojny v Kongu a všeobecne s nepokojmi v regióne po roku 1990. Ženy majú v súčasnosti nádej dožiť sa vyššieho veku ako muži približne o štyri roky.

Napriek radikálnemu pokroku v hygiene a medicíne je ale najmä v rozsiahlych vidieckych a periférnych oblastiach stále veľmi vysoká úmrtnosť detí do piatich rokov ako výrazný ukazovateľ ekonomickej zaostalosti. Plynulo síce klesá pod už spomenutú súčasnú hranicu 8 % ročne, je to ale jedna z najhorších hodnôt v subsaharskej Afrike a samozrejme aj vo svete. Najhoršie je na tom znovu Čad (11,2 %) a Stredoafrická republika (10,7 %), najlepšie Sv. Tomáš a Princov ostrov (2,8 %), z veľkých pevninských štátov regiónu Gabon a prekvapivo aj Kongo (oba štáty 4,2 % v roku 2020).

Na základe uvedených ukazovateľov môžeme preto zaradiť Strednú Afriku z hľadiska populačnej dynamiky približne do polovice druhej fázy demografického cyklu. Znamená to, že úmrtnosť síce už dlhšiu dobu radikálne klesá, ale stále sa nedostala na najnižšie možné hodnoty. Naproti tomu pôrodnosť ešte nedávno rástla a z najvyšších dosiahnutých hodnôt začala klesať až na konci 20. storočia a v súčasnosti neklesá príliš radikálne. Populačný prírastok preto len nedávno opustil svoje najvyššie percentuálne hodnoty, ale jeho absolútne hodnoty stále rastú. Pomyselné „demografické nožnice“ sú naplno otvorené, populácia Strednej Afriky sa do roku 2050 oproti dnešku pravdepodobne zdvojnásobí. Pri súčasnej trajektórii vývoja preto región vstúpi do štvrtej fázy demografického cyklu s nulovým populačným rastom až niekedy v tretine 22. storočia. Tvar populačnej pyramídy sa zatiaľ nemení, ostáva pri výrazne progresívnom charaktere. Pretože ekonomiky jednotlivých štátov stále nedokážu vytvárať toľko pracovných príležitostí, koľko pribúda záujemcov a celý región je migračne takmer neutrálny, zvy-

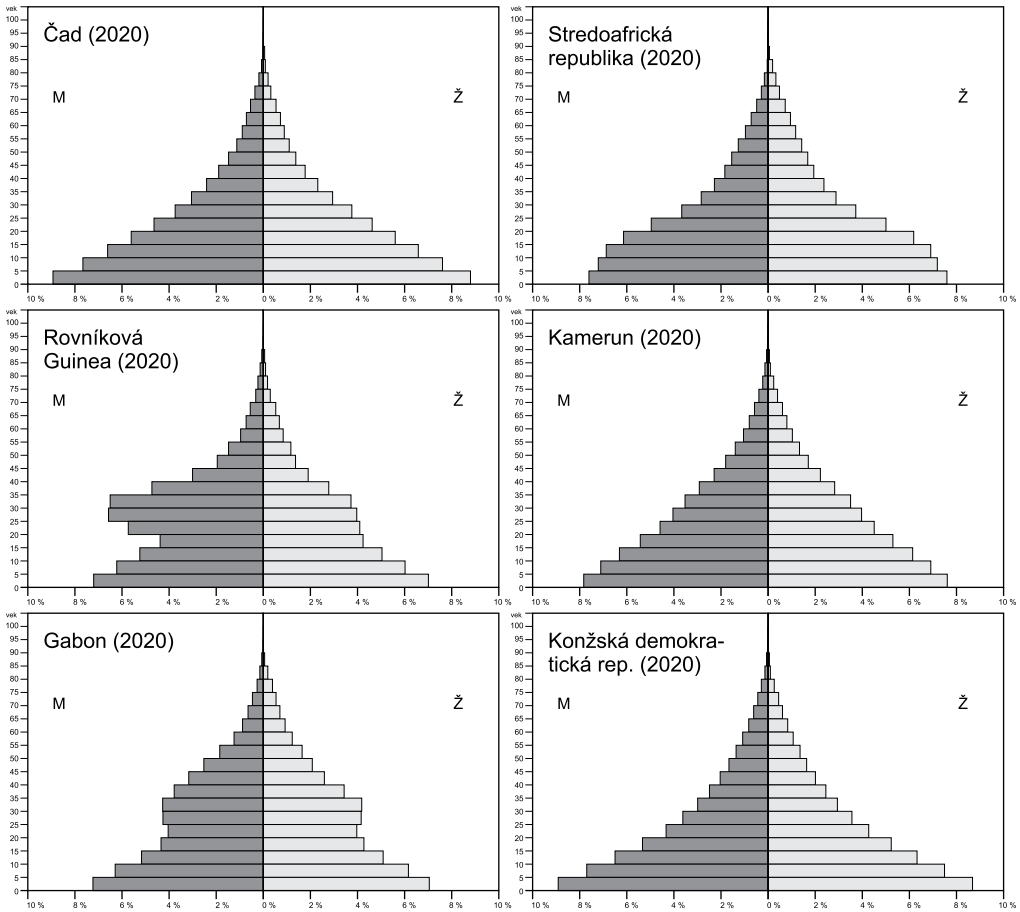

Obr. 67 *Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Strednej Afriky v roku 2020 (populationpyramid.net 2020)*

šuje to tlak na zdroje a životný priestor. Rastie etnické napätie, často eskalované do lokálnych ozbrojených konfliktov.

Veková štruktúra regiónu zodpovedá populačnej explózii v období len tesne po jej vyvrcholení, takže obyvateľstvo je v priemere jedno z najmladších na svete. Polovica obyvateľov Strednej Afriky má menej ako 19 rokov, pritom v najvyspelejších krajinách sveta je to viac ako dvojnásobok. Vplyv populačnej explózie je vidieť na hodnotách mediánového veku obyvateľov regiónu: tie sa od polovice 20. storočia plynulo znižovali – najviac v Čade, až o päť rokov. Minimum dosiahli po roku 1995 (16,9 roka), odkedy znovu mierne rastú, ale hranicu 20 rokov by mali prekročiť až po roku 2040 (World Factbook 2020). Najmladšiu populáciu má dnes Čad (16,1 roka) a KDR (17 rokov), najstaršiu Gabon a Rovníková Guinea (oba štáty cez 22 rokov).

Porovnanie vekových skupín ukazuje len miernu početnú prevahu obyvateľov v aktívnom veku 15 – 64 rokov, ktorí tvoria približne polovicu celej populácie (52 % a viac ako 70 miliónov). Táto veková skupina sa aj najrýchlejšie zväčšuje, jej dynamic-

ký rast neustane počas celého 21. storočia a bude pokračovať aj neskôr. Počtom tesne druhá v poradí je detská zložka populácie do 14 rokov (45 % a takmer 70 miliónov obyvateľov). Tá má najprudší rast už za sebou, ale k nulovému prírastku sa bude blížiť až koncom 21. storočia. Minimálny podiel (necelé 3 %) v populácii majú seniori nad 65 rokov a túto vekovú skupinu čaká dynamický rast početnosti až v druhej polovici 21. storočia (United Nations DESA 2019).

Z hľadiska porovnania veku podľa pohlavia je mužská zložka populácie mladšia ako ženská – je to dôsledok veľmi početných najmladších generácií, kde prirodzene dominujú chlapci. Žien je oproti mužom viac len vo vyšších vekových kategóriách kvôli nadúmrtnosti mužov, staršie ročníky sú ale v populácii početne menej zastúpené. Jedinou výnimkou je Gabon, kde mužská populácia je staršia ako ženská, a to aj v seniorských vekových skupinách. Dôvodom je dlhoročný prílev najmä mužských migrantov za prácou už od 60. rokov 20. storočia kvôli relatívnej politickej stabilite a množstvu pracovných príležitostí v ťažkom priemysle (ťažba ropy, dreva a nerastných surovín). Navyše vláda pravidelne udeľuje povolenia na trvalý pobyt mnohým, hlavne kvalifikovaným pracovníkom.

Podiel žien a mužov v populácii Strednej Afriky je v súčasnosti takmer dokonale vyrovnaný v pomere 50 ku 50 %, ale sú tu výrazné rozdiely v jednotlivých vekových skupinách aj v jednotlivých štátoch regiónu, ktoré podrobnejšie hovoria o špecifikách miestneho demografického vývoja. Muži takmer vo všetkých štátoch regiónu v populácii dominujú do 25. roku života, potom sa ich podiel začína zmenšovať v prospech žien. Extrémnou výnimkou je Gabon, kde je takmer vo všetkých vekových kategóriách počet mužov vyšší ako žien, len v seniorskom veku (nad 65 rokov) sa ich podiel vyrovnáva. Dôvod je spomenutý vyššie: je ním najmä dlhoročná, ekonomicky motivovaná imigrácia do krajiny. Ostatné štáty majú práve v tejto najvyššej vekovej kategórii najnižší index maskulinity (počet mužov na jednu ženu má priemernú hodnotu 0,76). Je to síce prirodzený jav kvôli mužskej nadúmrtnosti vo vyššom veku, ale extrémne nízka hodnota Stredoafrickej republiky (0,64 mužov na jednu ženu), ktorá sa vyrovná napríklad aj Slovensku a iným populáciám vyspelých, starnúcich krajín, hovorí skôr o masívnej emigrácii mužov za prácou do iných regiónov a o neprirodzenej mužskej nadúmrtnosti v dôsledku ozbrojených konfliktov.

4.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva

Z hľadiska vzniku a šírenia ľudského druhu je Stredná Afrika jedným z kľúčových priestorov, čo sa ukazuje najmä na základe novších archeologických, antropologických a genetických výskumov. V severnom Čade, v oblasti púšte Djurab boli v roku 2001 nájdené pozostatky zatiaľ najstaršieho známeho priameho predchodcu človeka, ktorý tu žil približne pred siedmimi miliónmi rokov (v miocéne). Dostal meno *Sahelanthropus tchadensis* (Wayman 2012). Dnes je Stredná Afrika domovom etník s najtypickejšími znakmi negroidnej rasy (najtmavšia farba pokožky spomedzi ľudských populá-

cií, svalnaté telo, široký nos s nízkym koreňom, kučeravé vlasy, mäsité pery). Práve pre ich telesnú zdatnosť a odolnosť boli v minulosti žiadaní ako otroci v európskych kolóniách, najmä v Amerike. Zároveň ale v Konžskej panve (najmä na jej obvode) žije odhadom 200 000 až 600 000 Pygmejov - príslušníkov jedného z troch najvýraznejších rasových subtypov v rámci negroidnej rasy. V rámci jednotlivých štátov sú vždy minoritou, najväčšie podiely majú v Kamerune (3 % obyvateľov, koncentrovaní sú hlavne na krajnom juhovýchode, etnikum Baka), Gabone (3 %, juh a sever krajiny, etnikum Bongo), Kongu (1,7 %, krajný sever, etnikum Aka). Najväčší počet ich ale žije v KDR (najmä etniká Twa, Kango, Asua, Efe). Živia sa doteraz takmer výlučne zberom a lovom, ale nežijú v hlbokých lesoch, skôr v ich okrajových oblastiach, pretože obchodujú s miestnymi farmármi. Do menej vhodných životných podmienok dažďového lesa boli v minulosti zatlačení sociálne a ekonomicky vyspelejšími bantuskými etnikami, ktoré ich neustále vykorisťovali, dokonca lovili, a aj v súčasnosti ich dokázateľne diskriminujú, v niektorých oblastiach dokonca stále zotročujú. Obeťami genocídy boli Pygmejovia aj počas konfliktov v Rwande, Ugande a Burundi (1994) a KDR (1998, 2002). Pygmejovia sú považovaní za etnikum s najmenšou priemernou výškou na svete (menej ako 150 cm). V tejto súvislosti ja zaujímavý fakt, že na východných hraniciach Strednej Afriky naopak žijú etniká s najväčšou priemernou telesnou výškou v Afrike a jednou z najväčších na svete (Tutsiovia v KDR a Dinkovia v Stredoafrickej republike), aj keď sú to najmä utečenci z východnejšie ležiacich oblastí Afriky. Europoidná a mongoloidná rasa má vo väčšine regiónu počtom zanedbateľné postavenie. Významnejší podiel tvoria len potomkovia Portugalcov (Kreoli) a potomkovia čínskych nájomných robotníkov na súostroví Sv. Tomáš a Princov ostrov. Výnimkou je tiež Čad, v ktorého severnej, polopúštnej až púštnej polovici dominujú Arabi (asi 10 % populácie štátu) a Tubuovia (asi 6 % populácie).

4.4.2.1 Etnická a jazyková štruktúra

Etnolingvistická štruktúra Strednej Afriky je veľmi pestrá, v porovnaní so svetom aj so zvyškom Afriky až nadpriemerne vzhľadom na rozlohu regiónu. Žije tu asi 12 % obyvateľov Afriky a 2 % obyvateľov sveta, ale tí používajú až 676 jazykov, čo je 31,6 % jazykov Afriky a 9,5 % počtu všetkých jazykov sveta. Len v Kamerune je registrovaných 274 jazykov, z toho 12 úradných. Podobne v KDR je to 212 a v Čade 129 jazykov. V regióne je aj veľký počet jazykov, ktoré sú na ústupe (142) alebo zanikajú (36). Aj tu má prvenstvo Kamerun so 17 zanikajúcimi jazykmi a ďalšími v ohrození (Ethnologue 2020), pričom tieto počty sa v budúcnosti pravdepodobne zvýšia. Tieto fakty sú odrazom v súčasnosti ešte len začínajúcej etnickej a jazykovej asimilácie a len pomaly prebiehajúcej tvorby vyšších jazykových a etnických útvarov. Základné príčiny etnolingvistickej pestrosti spočívajú v kombinácii prírodných pomerov a oneskoreného civilizačného vývoja – najmä existencia malých populácií v husto zalesnenej, ťažko priechodnej krajine ekvatoriálnych a tropických lesov viedla dlhodobo k ich izolácii a k usadlému lovecko-zberačskému spôsobu života bez intenzívnych kontaktov s okolitými etnikami. Úrodné pôdy saván v severnej časti regiónu zas prispeli k vzniku rov-

nako málo mobilných poľnohospodárskych populácií. Preto sa v priebehu tisícročného vývoja aj pôvodne príbuzné etniká a jazyky začali navzájom výraznejšie odlišovať. V modernej dobe tento vývoj predĺžila koloniálna politika európskych mocností, ktorá nepriala sťahovaniu ani tvorbe moderných národných štátov. Štátne hranice boli vytvorené s ohľadom na potreby koloniálnej správy, nie domorodých obyvateľov a dodnes nezohľadňujú prirodzené etnické územia. Preto každý stredoafrický štát je dnes výrazne multietnický. Navyše ak aj v niektorom štáte percentuálne dominuje konkrétne etnikum, nie je výnimka, že podobný alebo aj väčší počet jeho príslušníkov žije aj na území susedného štátu alebo viacerých okolitých štátov. Len v KDR je registrovaných viac ako 200 etník. Z tohto pohľadu homogénnejšie sú menšie štáty, ktorým dominuje Rovníková Guinea – 85 % obyvateľov sa hlási k bantuskému etniku Fang. Až s veľkým odstupom nasleduje Kongo, kde 40 % obyvateľov sa hlási k etniku Kongo (World Factbook 2020). Etnolingvistická štruktúra regiónu je navyše pod vplyvom spomenutých faktorov a aj pod vplyvom chýbajúcich presných etnografických výskumov značne neprehľadná – často nie sú jasné presné hranice medzi jednotlivými národmi a ich etnickými skupinami, jazykmi a ich dialektami. Odráža sa to aj v odlišných prístupoch ku klasifikáciám, ktoré v súčasnosti stále nie sú jednotné v zaraďovaní jednotlivých etník a jazykov do vyšších klasifikačných celkov. Nejednotnosť vládne aj na hierarchicky najvyššej úrovni jazykových rodín, ich skupín a podskupín, preto viaceré klasifikácie hovoria radšej len o „afrických jazykoch".

Väčšina obyvateľov Strednej Afriky hovorí jazykmi nigero-konžskej jazykovej rodiny (v niektorých starších klasifikáciách je považovaná za skupinu konžsko-kordofánskej rodiny). Počtom jazykov (viac ako 1500) je to najpočetnejšia zo 14 jazykových rodín sveta – tu sa práve prejavuje dlhodobá izolácia jednotlivých komunít. Počtom používateľov je tretia – v r. 2015 mala viac ako 700 miliónov príslušníkov. V Afrike samozrejme jednoznačne dominuje počtom obyvateľov aj priestorovým rozšírením. Strednú Afriku zaberá takmer celú s výnimkou Čadu, severného výbežku Kamerunu a severného pohraničia Stredoafrickej republiky. Takto definovaný priestor zaberá výlučne len jej najväčšia, atlanticko-konžská jazyková skupina a v rámci nej znovu výrazne priestorovo aj početne dominujúca podskupina benue-konžská, teda bantuské a bantoidné jazyky a etniká. Tými sa hovorí v celej KDR (najrozšírenejšie sú jazyky Kongo a Teke na západe, Mongo na severe, Luba a Songe v strede štátu), v Kongu (Teke, Aka), Gabone a Rovníkovej Guinei (Fang) a na juhu Kamerunu (Fang, Beti, Basaa, Duala, Tikar, Vute). Jazyky adamawskej podskupiny sú používané v takmer celej Stredoafrickej republike (Gbaya, Zanda, Banda) s presahom na krajný sever KDR (Ngbaka, Ngbandi) a do centrálneho (Mbum) a východného Kamerunu (Baka). Centrálny Kamerun je etnolingvisticky veľmi pestrý, lebo sem zasahuje aj najvýchodnejší výbežok atlantickej podskupiny (Fulbovia). Špecifické pygmejské etniká mali v dávnej minulosti pravdepodobne svoje vlastné jazyky, dnes ale hovoria jazykmi väčšinovej populácie, najmä bantuskými.

Jazykovo a etnicky najpestrejšie územie Strednej Afriky je v najsevernejších oblastiach Kamerunu a Stredoafrickej republiky a tiež v susediacej južnej polovici územia Čadu. Vedľa seba tu žijú etniká všetkých troch jazykových rodín Strednej Afriky.

Zo Stredoafrickej republiky na juh Čadu presahujú územia etník Sara a Bagirmi (nigero-konžská rodina, adamawská podskupina), naopak do severného pohraničia Stredoafrickej republiky presahujú od severu územia etník, hovoriacich arabsky. Na východ a juh od jazera Čad žijú popri už spomínaných Fulboch aj Hausovia, ktorí ale hovoria čadskými jazykmi afro-ázijskej rodiny. Mozaiku dopĺňajú príslušníci nílsko-saharskej rodiny (furská skupina jazykov) na hraniciach so Sudánom.

Naproti tomu na krajnom severe regiónu, teda v severnej polovici územia Čadu (s presahom do susedných štátov) žijú najmä príslušníci nílsko-saharskej jazykovej rodiny. Plošne najrozšírenejšia (aj vďaka donedávna dominujúcemu kočovnému spôsobu života) je tu jej skupina saharských jazykov – hovoria nimi najmä najpočetnejšie tunajšie etniká Kanembu, Daza, Zaghawa a Teda.

Zaujímavé etnické členenie je používané na ostrovoch Sv. Tomáš a Princov ostrov – je výsledkom najmä kolonialistickej a otrokárskej minulosti. Obyvateľstvo je preto rozdelené do šiestich skupín. Mesticos sú potomkovia portugalských prisťahovalcov, dnes už zväčša miešanci, Angolares sú potomkovia otrokov, prevážaných loďou, ktorá tu stroskotala. Usídlili sa na pobreží a dodnes sa živia rybolovom. Forros sú potomkovia oslobodených otrokov, Serviçais sú zmluvní pracovníci len s dočasným pobytom, najmä z kontinentálnej Afriky. Ich potomkovia narodení už na ostrovoch sú nazývaní Tongas. Etnickú štruktúru dopĺňajú bieli Portugalci a miešanci Portugalcov a Číňanov prevažne z Macaa. 95 % obyvateľov používa portugalčinu, ktorá funguje aj ako oficiálny jazyk, zároveň ale 85 % obyvateľov hovorí aj kreolským dialektom Forro, založeným na základoch portugalčiny (World Factbook 2020).

Multietnicita regiónu je jeden z hlavných dôvodov, prečo sa vo väčšine krajín ako oficiálny používa jazyk bývalej koloniálnej mocnosti. Dominuje francúzština, jedine v Rovníkovej Guinei je pred ňou na prvom mieste španielčina a na Sv. Tomášovi a Princovom ostrove portugalčina. V Kamerune popri francúzštine je používaná aj angličtina a v Čade arabčina.

4.4.2.2 Religiózna štruktúra

Výrazný vplyv európskeho kolonializmu sa v Strednej Afrike prejavil aj v rozšírení kresťanstva, ktoré tu dnes v štatistikách oficiálne dominuje – aj preto, lebo často bolo šírené násilne. Najväčšie podiely v každom štáte okrem Čadu má rímskokatolícka cirkev (asi 20 – 40 % obyvateľov) vďaka svojmu dlhodobému vplyvu. Neskôr, najmä od konca 19. storočia, sem začali byť importované misiami aj iné katolícke a protestantské vierovyznania, ktoré dnes väčšinou uvádzajú svoj podiel v jednotlivých štátoch od 10 do 30 % obyvateľov (World Factbook 2020). Čad je jediná krajina regiónu s dominanciou islamu (52 % obyvateľov), samozrejme najmä v severnej časti územia. Na juhu štátu dominuje kresťanstvo. Týmto rozdelením sa Čad radí medzi typické sahelské krajiny. V sahelskom pásme aj iných štátov boli islamizované pod vplyvom kočovných etník zo severu aj niektoré miestne negroidné, pôvodne animistické etniká, preto napríklad v Kamerune sa k islamu dnes hlási 24 % obyvateľov, v Stredoafrickej

republike a Gabone asi 10% a malé islamské komunity sú prakticky v každom štáte regiónu. Situácia s podielom jednotlivých vierovyznaní je ale v realite zložitejšia, a to najmä kvôli odlišnej životnej filozofii miestneho obyvateľstva v porovnaní s európskymi kresťanmi alebo moslimskými etnikami zo severu Afriky. Pred príchodom európskych kolonizátorov dominovali v strednej (a celkovo v subsaharskej) Afrike rôzne domorodé kulty, ktoré mali viacero spoločných čŕt - napríklad polyteistický a animistický základ a kult uctievania predkov. Do týchto religióznych filozofií si miestni obyvatelia relatívne jednoducho zakomponovali aj prvky importovaných náboženských dogiem, preto dnes sa napríklad takmer všetci obyvatelia Stredoafrickej republiky hlásia okrem kresťanstva alebo islamu aj k animizmu. V ostatných štátoch regiónu (okrem už spomenutej, čisto islamskej severnej polovice Čadu) je situácia podobná, aj keď ju oficiálne štatistiky väčšinou nezohľadňujú a oficiálne počty a percentuálne podiely animistov sú nízke.

4.4.2.3 Ekonomická štruktúra

O zaostalosti Strednej Afriky svedčí aj nevyhovujúca a len slabo sa meniaca ekonomická štruktúra jej populácie, vyjadrená najmä podielom jednotlivých sektorov hospodárstva na zamestnanosti. Dlhodobo prevláda zamestnanosť v odvetviach s nízkou produktivitou práce a nízkou pridanou hodnotou. Na jednej strane je tu obrovská a neustále rastúca zásoba pracovných síl, aj keď prevažne mladých a slabo kvalifikovaných. Na druhej strane väčšina štátov vykazuje relatívne nízku oficiálnu nezamestnanosť – dôvodom je svetovo jeden z najvyšších podielov zamestnancov v neformálnej až nelegálnej ekonomike. Priemerná nezamestnanosť v regióne sa v r. 2019 pohybovala okolo úrovne 8,5 % s najnižšou mierou v Čade (2,3 %) a najvyššou v Gabone (19,6 %), ale tieto údaje sú navyše veľmi premenlivé a nespoľahlivé (Internet World Stats 2020).

Poľnohospodárstvo Strednej Afriky zamestnáva stále takmer polovicu pracovníkov, priemysel len 13 % a terciárna sféra 38% (global EDGE 2020). Poľnohospodárstvo je výrazne dominantným odvetvím zamestnanosti najmä v najchudobnejších krajinách (Čad 77 % pracovných síl, Stredoafrická republika 72 % a KDR 65 %), výnimkou je len Sv. Tomáš a Princov ostrov s 19 % podielu na zamestnanosti. Aj krajiny s relatívne rozvinutou priemyselnou výrobou (ako Rovníková Guinea alebo Kongo) zamestnávajú v poľnohospodárstve viac ako tretinu pracovných síl. Pritom podiel poľnohospodárstva na tvorbe HDP je len okolo 20 %, takže produktivita práce v tomto sektore je veľmi nízka. Spracovateľský priemysel ako hlavný nositeľ rozvoja ekonomiky a najväčší prispievateľ k rastu pridanej hodnoty je v Strednej Afrike z hľadiska zamestnanosti najslabším sektorom. Zamestnáva priemerne len 13% pracujúcich a od 70. rokov 20. storočia jeho podiel rastie len nepatrne. Pritom jeho príspevok ku tvorbe HDP predstavuje asi 50 %. Dominuje ale ťažba a prvotné spracovanie nerastných surovín, kde je veľmi obmedzená tvorba nových pracovných miest aj pridanej hodnoty výroby. Napríklad zamestnanosť v priemysle v Rovníkovej Guinei od prelomu milénií klesá, čo súvisí s obmedzovaním ťažby postupne sa vyčerpávajúcich ložísk ropy. Aj napriek tomu patrí Rovníková Guinea ku štátom s najvyšším podielom priemyslu na

zamestnanosti v regióne (viac ako 18 % v r. 2020), podobne ako Sv. Tomáš a Princov ostrov. Vedie ale Kongo s 22 %, najmä vďaka aktuálne rastúcemu ropnému priemyslu. Na opačnom konci poradia je Čad (2%) a Stredoafrická republika (5 %). Kamerun, Gabon a KDR sa pohybujú v rozmedzí 10 – 15 % pracovných síl zamestnaných v priemysle. Sektor služieb zaznamenáva v regióne v ostatných desaťročiach najrýchlejší rast a takisto najvyšší rast produktivity práce. Najvyšší podiel má v súčasnosti Sv. Tomáš a Princov ostrov (62 % zamestnaných). V porovnaní s priemyslom a poľnohospodárstvom dominujú služby v zamestnanosti už iba v Gabone (56 %) a Kongu (44 %), naopak najmenšia zamestnanosť v službách je v Stredoafrickej republike (17 %), čo je približne päťnásobne menej ako v najvyspelejších štátoch sveta a dvojnásobne menej oproti regionálnemu priemeru.

Vzdelanosť a primárne gramotnosť obyvateľstva je ukazovateľ, ktorý významne koreluje s možnosťami uplatnenia na trhu práce a nepriamo poukazuje aj na štrukturálne zmeny v ekonomike regiónu a na vývoj v oblasti ľudských práv. Len približne 71 % dospelej populácie Strednej Afriky má aspoň základné vzdelanie, čím región výrazne zaostáva za najvyspelejšími krajinami sveta, ktorým dokáže konkurovať len Rovníková Guinea (95 % gramotných obyvateľov) a prekvapivo Sv. Tomáš a Princov ostrov (93 %). Pozitívny rast základnej gramotnosti tu však nastal len v ostatných desaťročiach. V tomto ukazovateli sú v Strednej Afrike obrovské rozdiely. Najhoršie je na tom Čad len s 22 % gramotného obyvateľstva, pričom v ženskej populácii je toto číslo doslova katastrofálne – len 14 % žien má aspoň základné vzdelanie. Zle je na tom Stredoafrická republika s 37 % gramotných obyvateľov. Ostatné štáty sa pohybujú okolo regionálneho priemeru 70 – 80 %. Pre makroregión je stále typický aj nerovnaký prístup ku vzdelaniu podľa pohlaví – približne o 10 až 20 % menej žien ako mužov dostane aspoň základné vzdelanie, pričom rozdiely sa zmenšujú s ekonomickou výkonnosťou štátov. Preto pokiaľ v Gabone alebo Rovníkovej Guinei je dostupnosť vzdelania pre mužov a ženy takmer vyrovnaná, v Čade alebo Stredoafrickej republike dostane aspoň základné vzdelanie len polovica počtu žien v porovnaní s mužmi.

S nízkou zamestnanosťou a vzdelanosťou, ale aj s neadekvátnym ohodnotením za prácu úzko súvisí veľmi vysoký podiel obyvateľov, žijúcich pod hranicou chudoby (v porovnaní s inými makroregiónmi sveta). Chudobných obyvateľov bolo v r. 2020 v Strednej Afrike približne 49 %. V ostatných desaťročiach toto číslo našťastie plynulo klesá z maxima dosiahnutého na konci 20. storočia, kedy až 76 % obyvateľov Strednej Afriky žilo pod hranicou chudoby (Central Africa economic outlook 2019). Chudobní pochádzajú najviac z vidieckych agrárnych komunít, preto sem patrí takmer 70 % obyvateľov Sv. Tomáša a Princovho ostrova a okolo 62 % obyvateľov Stredoafrickej republiky a KDR. V Čade a Kongu hodnoty atakujú 50 %, jedine v Kamerune žije pod hranicou chudoby menej ako 30 % obyvateľov.

S poklesom miery chudoby však v regióne zároveň rastú príjmové nerovnosti, vyjadrené napríklad rastúcou hodnotou Giniho koeficientu. Kým na Slovensku sa jeho hodnota pohybovala v r. 2018 okolo čísla 25 a v najbohatších európskych krajinách okolo čísla 30 – 35, v Strednej Afrike to bolo približne 45 - 50, navyše s význam-

nou tendenciou rastu. Najviac dnes rastú príjmové rozdiely v Kamerune, Kongu, Čade a Stredoafrickej republike – intenzitou rastu aj úrovňou nerovnosti je na tom horšie spomedzi svetových makroregiónov len Južná Afrika. Stredoafrická republika zároveň patrí do skupiny s najväčšími príjmovými nerovnosťami vo svete (hodnota Giniho koeficientu 55 a viac), spolu s JAR, Namíbiou, Zambiou a Surinamom. Príčiny rastu nerovností v Strednej Afrike treba hľadať najmä v nerovnomernom rozdeľovaní príjmov z ťažby nerastných surovín, v nerovnakej dostupnosti základných zdrojov a základných sociálnych služieb medzi obyvateľmi miest a vidieka a v nerovnosti pohlaví (Central Africa economic outlook 2018).

Komplexnejší ukazovateľ, ktorý sa snaží zhodnotiť nielen životnú úroveň, ale aj kvalitu života, je index ľudského rozvoja (HDI – human development index). Tento ukazovateľ vypočítava OSN na základe kombinácie hodnôt strednej dĺžky života, vzdelanosti a príjmu (Human Development Reports). Pohybuje sa v hodnotách od 0 do 1, najvyspelejšie krajiny sveta sú na hodnote vyššej ako 0,9. Pre porovnanie Slovensko je tesne pod ňou (0,86), ale stále v kategórii veľmi vysokej kvality života. Z tohto pohľadu bol na tom v r. 2018 v regióne najlepšie Gabon (0,7), zaradený na predposledné miesto kategórie s vysokou kvalitou života, každopádne hlboko pod celosvetovým priemerom 0,73. V spodnej časti nasledujúcej kategórie štátov s priemernou kvalitou života sa nachádza Sv. Tomáš a Princov ostrov, Kongo, Kamerun a Rovníková Guinea (0,55 – 0,6). Zvyšné tri krajiny sú hlboko v najhoršej kategórii s hodnotou indexu menšou ako 0,55, pričom Stredoafrická republika (0,38) a Čad (0,4) obsadzujú pravidelne posledné priečky hodnotenia v celosvetovom porovnaní, spolu so západoafrickým Nigerom (0,38).

4.4.3 Urbanizácia a sídla

Vidiecke sídla v periférnych polohách štátov Strednej Afriky sú dodnes často typické starobylými a primitívnymi architektonickými prvkami. V savanovej alebo riedko zalesnenej krajine, kde základným spôsobom obživy obyvateľov je samozásobiteľské dlhoúhorové poľnohospodárstvo a sezónne pastierstvo, základným typom pôdorysu domu aj osady je kruh ako vyjadrenie najefektívnejšieho pomeru obvodu a obsahu, teda najmenšieho množstva použitého stavebného materiálu v pomere ku podlahovej ploche stavby (v porovnaní so štvorcom, obdĺžnikom alebo iným geometrickým tvarom). Domy sú teda najčastejšie v tvare valca alebo kupoly, budované z hliny alebo nepálených tvárnic, častým stavebným materiálom je aj bambus omazaný hlinou. Domy s tvarom valca sú kryté kužeľovou strechou z rastlinného materiálu (tráva, palmové listy). Slúžia na ochranu pred počasím, skladovanie a oddych, hospodársky život sa odohráva vonku. Sú základom typických osád zvaných kraal, ktoré sú zväčša malé, pretože slúžia len jednej rozšírenej rodine, prípadne rodu. Domy v osade sú takisto organizované do kruhu, niekedy majú centrálny, ohradený priestor pre dobytok. Osada ako celok je obohnaná drevenými palisádami alebo tŕnistou ohradou z vetiev na ochra-

nu pred predátormi. Rodová organizácia umožňuje prehľadnú hierarchickú organizáciu jednotlivých obydlí s dominantným umiestnením domu hlavy rodiny (Votrubec 1980). Jednoduchá konštrukcia a využitie miestnych materiálov umožňuje rýchly presun celej osady po poklese úrodnosti pôdy. V zalesnených oblastiach ostávajú najprimitívnejšími stálymi sídlami osady Pygmejov, tvorené nízkymi kopulovitými obydliami: majú kruhový pôdorys, kostru z konárov a sú zakryté veľkými listami. Súčasní Pygmejovia už využívajú aj štvoruholníkové pôdorysy domov, stavajú ich však pôvodnými technikami. Menej časté v Strednej Afrike sú primitívne kolové stavby obyvateľov pobreží jazier a riek. Unikátne najvyššie známe domy z bambusu (viac ako 10 metrov) stavajú národy západného Kamerunu (Oliver a Hessová 2013). Každopádne všetky spomenuté typy miestnych primitívnych vidieckych usadlostí dodnes slúžia ako predmet výskumu histórie ľudských sídiel.

V Strednej Afrike zaznamenávame oproti ostatným africkým regiónom neskorší začiatok urbánnej tradície a prvé mestá tu vznikali najmä na severnom a južnom okraji regiónu. Ofori-Amoah (2020) hodnotí vývoj miest v regiónoch Afriky v troch na seba nadväzujúcich obdobiach: predkoloniálnom (do r. 1850), koloniálnom (1850 - 1950) a postkoloniálnom. Aj tu však v predkoloniálnom období vznikali prvé mestá ako sídla vládcov miestnych impérií. Najznámejšie bolo Mbanza-Kongo (dnes v severnej Angole na hranici s KDR), založené koncom 14. storočia, ktoré neskôr po príchode Portugalcov zohralo významnú úlohu v medzinárodnom obchode a významne vzrástlo na jedno z najväčších miest subsaharskej Afriky. Okolo jazera Čad stáročia prosperovala ríša Kanem s hlavným mestom Nijmi. S príchodom európskych obchodníkov a s eskalujúcimi bojmi o ovládnutie vnútrozemia začali od 16. storočia domorodé mestá vo vnútrozemí upadať, pretože urbánny rozvoj sa začal sústreďovať na pobrežia kvôli rozmáhajúcemu sa medzikontinentálnemu obchodu (najmä s otrokmi) a kvôli prvým koloniálnym záberom územia Európanmi. Mbanza-Kongo sa napriek polohe vo vnútrozemí stalo jedným z najúspešnejších subsaharských miest, v 17. storočí malo až 30 000 obyvateľov. Prudko rástli otrokárske prístavy na pobreží Guinejského zálivu (Douala, Loango) aj v ústí Konga (Boma). V koloniálnom období dominovali urbánnemu rozvoju veľkých miest Strednej Afriky tri faktory: umiestnenie úradov koloniálnej správy (napríklad Brazzaville, Leopoldville – dnešná Kinshasa), existencia významného dopravného uzla (Matadi) a blízkosť nálezísk surovín na vývoz (Lubumbashi, Kolwezi).

Napriek tomu v r.1950 bola miera urbanizácie celej Afriky len 10 % a štáty Strednej Afriky sa zväčša pohybovali okolo tejto hodnoty a pod ňou. Nasledujúca intenzívna urbanizácia však spôsobila, že dnes v Strednej Afrike žije v mestách viac ako 60 % obyvateľov, čím región prekonáva svetový (56 %) aj africký priemer (45 %). Gabon je dokonca jednou z najviac urbanizovaných krajín Afriky aj sveta (až 90 % jeho obyvateľov žije v mestách). Regionálny priemer okrem neho vysoko prekračujú najmenšie štáty Rovníková Guinea (73 %) a Sv. Tomáš a Princov ostrov (74 %). Naopak, stále menej ako polovica obyvateľov žije v mestách Čadu (24 %), Stredoafrickej republiky (42 %) a KDR (46 %). V KDR je ale najvyššie tempo urbanizácie v regióne (ročný prírastok mestského obyvateľstva je 4,5 %), čiastočne aj vďaka bohatej ponuke pracovných prí-

ležitostí v mestách s ťažbou nerastných surovín. Je skôr zaujímavé, že podobne vysoké tempo urbanizácie (4,3 %) v súčasnosti zaznamenáva aj relatívne vysoko urbanizovaná Rovníková Guinea. Naproti tomu nedostatok investícií a preto slabá atraktivita miest Stredoafrickej republiky je príčinou najnižšieho tempa urbanizácie (2,5 %) v regióne. Podobne nízke hodnoty dnes zaznamenáva Gabon, ostatné krajiny sa pohybujú okolo regionálneho priemeru 3,5 % ročného prírastku mestského obyvateľstva.

Práve KDR je exemplárnym príkladom intenzívnej kvantitatívnej urbanizácie postkoloniálneho sveta, ktorá je typická pre celú Strednú Afriku. Hlavné mesto Kinshasa malo v r. 2020 asi 12 miliónov obyvateľov a po nigérijskom Lagose sa stalo druhým najväčším mestom Afriky. Pritom druhé najväčšie mesto KDR Lubumbashi malo v r. 2020 päťnásobne menej obyvateľov. Tento princíp prednostného rozvoja najväčšieho mesta je uplatňovaný aj vo väčšine ostatných štátov regiónu. Ďalšími mestami v Strednej Afrike podľa veľkosti sú Douala a Yaoundé v Kamerune, spomínané Lubumbashi a Mbuji-Mayi v KDR, (všetky asi 2,5 milióna obyvateľov), Brazaville v Kongu (okolo 2 miliónov), N´Djamena v Čade (1,5 milióna). Počty obyvateľov veľkých stredoafrických miest ale vychádzajú len z veľmi nepresných odhadov. Dôvodom je rýchly rast miest a fakt, že väčšina ich obyvateľov žije v slumoch a chudobných štvrtiach, často neoficiálne alebo nelegálne.

Priestorová štruktúra stredoafrických miest je typická „trojtvárnosťou“ ich jadra, kde popri tradičnom historickom centre (ak existuje) dominuje nové, globalizované obchodné city a treťou časťou je ruralizovaná trhová zóna s veľkým podielom takzvanej „šedej ekonomiky“ (Short 1994). Na moderné city a takzvané „vládne štvrte“ vo vnútornom meste nadväzuje bývanie najbohatšieho obyvateľstva. Vzhľadom na multietnický charakter všetkých stredoafrických štátov je pre tunajšie mestá charakteristická aj existencia etnicky výrazne homogénnych štvrtí, navzájom separovaných a obklopujúcich jadro mesta. Na vonkajšom okraji týchto miest sa sústreďujú priemyselné a ťažobné areály, ale aj areály slumov a provizórnych obytných štvrtí. Posledné menované štvrte mestskej chudoby, obývané najčastejšie čerstvými imigrantami z vidieka, sa však často rozkladajú aj vo vnútornom meste, na pozemkoch inak nevhodných pre obytnú výstavbu. Takými sú strmé alebo na zosuvy náchylné svahy, záplavové územia, okolia skládok odpadov a podobne. Vzhľadom na výraznú sociálnu polarizáciu obyvateľov miest vizuálne výrazne kontrastujú s bývaním bohatších vrstiev. Trendom ostatných rokov je zároveň snaha najväčších miest o dekoncentráciu ich explozívneho a teda neudržateľného rastu prostredníctvom budovania satelitných miest. Ich predchodcami boli suburbanizované, uzavreté citadely najbohatších obyvateľov v zázemiach miest. Zároveň sa však v mestách strednej (a celej subsaharskej) Afriky prejavuje už aj mierne spomaľovanie mohutnej imigrácie do najväčších miest a postupný presun najväčšej dynamiky rastu do menších miest druhého sledu.

Tab. 8 *Ľudnatosť vybraných miest Strednej Afriky v tis. (2020, 2013*, 2009**, 2003***)*

Kinshasa (KDR)	14 342	**Bangui** (Stredoafr. rep.)	889	Mbandaka (KDR)	443
Yaoundé (Kamerun)	3 922	**Libreville** (Gabon)	834	Bafoussam (Kamerun)	424
Douala (Kamerun)	3 663	Bunia (KDR)	679	Bata (Rovník. Guinea)	415
Mbuji-Mayi (KDR)	2 525	Goma (KDR)	634	Matadi (KDR)	390
Lubumbashi (KDR)	2 478	Uvira (KDR)	590	Garoua (Kamerun)	346
Brazzaville (Kongo)	2 388	Likasi (KDR)	568	**Malabo** (Rovník.Guinea)	297
Kananga (KDR)	1 458	Bamenda (Kamerun)	533	Moundou (Čad)	137**
N´Djamena (Čad)	1 423	Kikwit (KDR)	507	Port-Gentil (Gabon)	136*
Kisangani (KDR)	1 261	Loum (Kamerun)	498	Bimbo (Stredoafr. rep.)	124***
Pointe-Noire (Kongo)	1 214	Kolwezi (KDR)	495	Franceville (Gabon)	110*
Bukavu (KDR)	1 078	Mbouda (Kamerun)	486	**São Tomé** (Sv. Tomáš)	80
Tshikapa (KDR)	919	Kabinda (KDR)	466		

Zdroj: World Fact book 2020, United Nations DESA 2019, www.citypopulation.de

Úlohy a zadania:

- **Uveďte hlavné faktory, ktoré spôsobujú takú výraznú jazykovú a etnickú rôznorodosť Strednej Afriky.**
- **Definujete hlavné príčiny súčasnej populačnej explózie v regióne.**
- **V ktorých oblastiach Strednej Afriky dosahuje hustota zaľudnenia regionálne vysoko nadpriemerné hodnoty a ktoré faktory na koncentráciu obyvateľov vplývajú?**
- **Zistite počet obyvateľov v piatich najväčších mestách jednotlivých stredoafrických štátov a vysvetlite špecifiká rozdielov medzi prvým v poradí a nasledujúcimi mestami.**

4. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN STREDNEJ AFRIKY

Stredná Afrika, tak ako napovedá jej názov, je región ležiaci v jadre afrického svetadielu, čo je z ekonomicko-geografického hľadiska zdroj výrazných hospodárskych a rozvojových nevýhod v súčasnosti, ale zároveň dokumentovaných už v minulosti. Jednou z dnešných geografických príčin podrozvinutosti je často veľká vzdialenosť od pobreží, teda veľké vzdialenosti od uzlov medzinárodného obchodu a celkovo slabé napojenie na globalizovanú ekonomiku. Spolu s chýbajúcou alebo nedostatočnou infraštruktúrou, vnútroregionálnymi tarifnými aj inými bariérami obchodu, slabou diverzifikáciou ekonomiky a nedostatočným poznaním potenciálov krajiny sú to faktory, kvôli ktorým je Stredná Afrika jednoznačne najchudobnejším makroregiónom Afriky a jedným z najchudobnejších makroregiónov sveta. V minulosti k tomu významne pris-

pelo aj koloniálne drancovanie a v súčasnosti nerovnoprávne medzinárodné neokoloniálne vzťahy spolu s domácou politickou nestabilitou. Občianske vojny a separatistické snahy sú aj v súčasnosti často financované ziskami z nelegálnej ťažby a predaja surovinových zdrojov, najmä diamantov, coltanu, zlata, kobaltu a medi. Vývoj základných makroekonomických ukazovateľov regiónu v súčasnosti veľmi úzko súvisí s kolísaním cien kľúčových komodít na svetových trhoch – ide najmä o ropu.

V kvantitatívnom vyjadrení (prostredníctvom ukazovateľa hrubého domáceho produktu na obyvateľa) dosahuje Stredná Afrika iba 12 % výkonnosti svetového priemeru (za rok 2019 okolo 2 100 USD). Pri porovnaní najdôležitejších afrických regionálnych zoskupení má 11 členských štátov stredoafrickej integračnej iniciatívy ECCAS menej ako polovičnú výkonnosť (1 451 USD na obyvateľa) v porovnaní s 15 západoafrickými štátmi ECOWAS (3 888 USD) alebo 15 juhoafrickými štátmi SADC (3 152 USD). Výrazne lepšie parametre má aj šesť Východoafrických štátov EAC (2 429 USD). Celoafrický priemer všetkých 54 štátov je takisto na oveľa vyššej hodnote 5 300 USD na obyvateľa (Central Africa Economic Outlook 2019, World Factbook 2020).

Vo vnútri samotného regiónu Strednej Afriky sú ekonomické rozdiely medzi jej ôsmimi štátmi a ich regiónmi ešte výraznejšie. Tie oblasti Strednej Afriky, ktoré ležia na pobreží alebo v blízkom vnútrozemí vo vzťahu ku Guinejskému zálivu, majú oproti vnútrozemským regiónom a štátom oveľa silnejšiu a rozvinutejšiu ekonomiku. Extrémom v produkcii HDP na obyvateľa je Rovníková Guinea (37 400 USD na obyvateľa), ktorá dnes v poradí štátov v tomto ukazovateli predstihuje aj Slovensko. Je to najmä vďaka rýchlemu rastu ťažby a predaja ropy od 90. rokov 20. storočia. Tieto makroekonomické úspechy sa ale ani zďaleka neodrážajú v mikroekonomike, teda najmä v príjmoch a životnom štandarde obyvateľov. Takisto v Čade zabezpečuje predaj ropy až 60 % príjmov krajiny z exportu. Naopak, jediná ekonomika regiónu, kde podstatnú časť príjmov netvorí ropa, je Sv. Tomáš a Princov ostrov.

Na druhej strane Konžská demokratická republika (KDR) obsadzuje (napriek najväčšiemu surovinovému bohatstvu v regióne) 192. a Stredoafrická republika 193.-194. (poslednú spolu s Burundi) priečku spomedzi štátov sveta s hodnotou 700 USD na obyvateľa (World Factbook 2020). Spolu so Svätým Tomášom a Princovým ostrovom (160. priečka) a Čadom (167. priečka) patria medzi najmenej rozvinuté štáty sveta podľa hodnotenia OSN (Least Developed Countries - LDCs). V týchto štyroch najchudobnejších stredoafrických štátoch ale na 80 % rozlohy regiónu žije takmer 70 % jeho obyvateľov.

Celkovou výkonnosťou ekonomiky, meranou absolútnou výškou HDP, by sa v roku 2017 Stredná Afrika ako jeden celok zaradila približne na 60. miesto v poradí štátov sveta a bola by porovnateľná s ekonomikou Maďarska alebo Dánska (World factbook 2020) V prípade tohto ukazovateľa nie sú však vnútroregionálne rozdiely také rozdielne ako pri prepočte na obyvateľa (aspoň na prvých miestach), a to najmä kvôli výrazným rozdielom v počte obyvateľov jednotlivých štátov regiónu. Z hľadiska absolútnej výšky HDP sa štáty Strednej Afriky pohybujú medzi 85. (Kamerun) a 187. miestom (Sv. Tomáš a Princov ostrov). Najsilnejšia ekonomika Kamerunu zabezpečuje

síce asi 31 % výkonov celého regiónu, ale je relatívne tesne nasledovaná Konžskou Demokratickou republikou (24 %). Populačne aj rozlohou druhý najmenší štát Strednej Afriky Rovníková Guinea zabezpečuje až 11 % výkonov regionálnej ekonomiky. Na opačnom konci výkonnostného spektra je samozrejme najchudobnejší štát sveta Stredoafrická republika (1,2 %) a maličký Svätý Tomáš a Princov ostrov (0,2 % regionálneho HDP).

Štruktúrou ekonomiky, meranou podielom jednotlivých jej sektorov na tvorbe HDP, je Stredná Afrika výrazne odlišná od ostatných afrických makroregiónov. K regionálnemu HDP tu najväčším podielom (až 48 %) prispieva ťažba a spracovanie nerastných surovín. Je to dvojnásobok celoafrického priemeru a takmer dvojnásobok podielu západnej Afriky, teda druhého regiónu v poradí. Podiel terciárneho sektora na tvorbe regionálneho HDP je naopak spomedzi všetkých afrických regiónov najnižší a nedosahuje ani 30 % (de Alba 2014). Stredná Afrika sa vyznačuje aj slabo rozvinutým súkromným sektorom, takže podiel domácich malých a stredných podnikov na tvorbe HDP je pomerne nízky (Central Africa Regional Integration Strategy Paper 2019-2025). Tieto ukazovatele okrem iného hovoria aj o nízkej odvetvovej a veľkostnej diverzifikácii miestnej ekonomiky a preto o jej výraznej náchylnosti k ekonomickým otrasom. Pri porovnaní jednotlivých štátov regiónu sú rozdiely ešte výraznejšie. Najvyšší podiel poľnohospodárstva na tvorbe HDP majú najchudobnejšie štáty Čad (52 %) a Stredoafrická republika (43 %). Najmenší zas Rovníková Guinea (3 %) a Gabon (5 %), kde v relatívne malých ekonomikách štruktúru tvorby HDP výrazne ovplyvňuje ťažba a spracovanie ropy. Preto majú tieto dva štáty spolu s Kongom (51 %) aj najväčší podiel priemyslu na tvorbe HDP (Rovníková Guinea 55 % a Gabon 45 %). Veľmi malý podiel priemyslu (okolo 15 %) majú samozrejme znovu Stredoafrická republika, Čad a s nimi aj Sv. Tomáš a Princov Ostrov. V terciárnom sektore rozdiely medzi štátmi na prvý pohľad nie sú až také významné, podiel na tvorbe HDP sa pohybuje od 33 % v Čade po 57 % v Kamerune. Výnimkou je Sv. Tomáš a Princov ostrov so 73 % podielu služieb na tvorbe HDP, najmä vďaka zahraničným investíciám do cestovného ruchu v ostatných rokoch.

Okrem Konžskej demokratickej republiky (KDR) a Svätého Tomáša a Princovho ostrova ostatných šesť štátov Strednej Afriky používa ako oficiálnu menu stredoafrický CFA frank (XAF). Ten je podľa jeho kritikov tiež jednou z prekážok rozvoja, pretože je naviazaný na euro. Africké štáty tak nemôžu samostatne rozhodovať o svojej menovej politike a sú zároveň pod silným ekonomicko-politickým vplyvom Francúzska. Tento fakt je chápaný ako výrazný pozostatok európskeho kolonializmu. Zástancovia naopak hovoria o finančnej stabilite a ochrane pred infláciou (Konkobo 2017). Šesť stredoafrických štátov používajúcich XAF je zároveň združených v ekonomickej a monetárnej únii, obsluhovanej jedinou centrálnou bankou so sídlom v Yaoundé (Kamerun). Je to popri podobnej západoafrickej centrálnej banke jediná banka v Afrike, ktorá obsluhuje viacero štátov. Tento fakt je naopak zväčša chápaný pozitívne – ako prvok rastúcej regionálnej ekonomickej spolupráce a posilňovania pozície regionálnej ekonomiky v medzinárodných ekonomických vzťahoch.

Dôležitým faktorom ekonomického rozvoja v globalizovanom svete je objem priamych zahraničných investícií. Aj v tomto ukazovateli je Stredná Afrika na poslednom mieste spomedzi afrických regiónov, navyše v súčasnosti len s malým posunom k investíciám do sektorov s vyššou pridanou hodnotou. Dnes dominujú investície do výroby a služieb, ktorých výška ale v blízkej budúcnosti nebude rásť. Investície do primárneho sektora budú navyše stále menšie. Perspektívu hlavnej brány pre umiestňovanie investícií do regiónu má hlavné mesto Rwandy Kigali, aj keď nepatrí do Strednej Afriky (Wall et al. 2018).

4.5.1 Poľnohospodárstvo Strednej Afriky

Ako jeden z najmenej rozvinutých regiónov sveta má Stredná Afrika výrazný podiel obyvateľov, zamestnaných v primárnom sektore hospodárstva, kde dominuje poľnohospodárstvo (priemerne asi 70 %, ale napríklad Čad až 80 %). Napriek tomu sa tento sektor ekonomiky podieľa na tvorbe regionálneho HDP len približne 17% (okolo r. 2017). Extrémne vysoká zamestnanosť v poľnohospodárstve sa týka najmä rozsiahlych vnútrozemských oblastí, minimálne zapojených do trhovej ekonomiky, so slabým prístupom k medzinárodnému obchodu. Tam vysoko prevláda samozásobiteľské farmárstvo, pastierstvo a rybolov, diferencované podľa prírodných podmienok. Farmárstvo je orientované najmä na pestovanie hľuzovín (taro, jamy, maniok), pastierstvo je kočovné alebo polokočovné a riadi sa ročným chodom zrážok. Rybné hospodárstvo sa riadi historicky danými územnými právami jednotlivých komunít na konkrétne úseky riek alebo časti jazier či mokradí, pričom rybári z iných oblastí musia platiť poplatky, ak chcú územie využívať. Podrozvinutosť v produkcii potravín sa prejavuje aj v nedostatočnej spotrebe živín v prepočte na obyvateľa (1 900 kcal/deň), pričom priemerné svetové hodnoty dosahujú 2 800 kcal/deň (FAO Statistical Yearbook 2014a). Rast poľnohospodárskej produkcie len nedostatočne nasleduje prírastok populácie a viaže sa najmä k rastu rozlohy obrábanej pôdy, menej k rastu intenzity výroby. Svedčí to o prevládajúcich extenzívnych a zároveň primitívnych formách využívania pôdy. Produkcia potravinárskych plodín stagnuje alebo rastie len veľmi mierne, takže jej podiel v rámci Afriky klesol medzi rokmi 1980 a 2010 zo 14 % na 9 %. Stredná Afrika má v porovnaní s ostatnými africkými makroregiónmi aj najnižšie stavy hospodárskych zvierat, najmä hovädzieho dobytka a hydiny. Tu hrá negatívnu úlohu aj výskyt muchy tse-tse, ohrozujúcej dobytok vo vlhkom a teplom podnebí. Prejavuje sa to následne aj v extrémne nízkej produkcii mäsa, mliečnych výrobkov a vajec. Až 40 % vidieckych obyvateľov severu a východu regiónu pravidelne trpí nedostatkom potravín.

V tesnom zázemí pobrežia Guinejského zálivu naopak plošne dominuje trhovo orientované plantážne poľnohospodárstvo, zamerané na pestovanie kakaovníka, kávovníka, palmy olejnej.

Produkcia rýb z rybolovu klesla v regióne od prelomu milénií pod šesť kg/osobu ročne, čo je v porovnaní so svetovým priemerom 18 kg nedostatočná hodnota – horšie je na tom len Východná Afrika. Pritom chov rýb tu nie je takmer vôbec rozvinutý.

Organizácia OSN pre poľnohospodárstvo a výživu (FAO) vyčlenila v regióne Strednej Afriky sedem hlavných typov hospodárskeho využívania pôdy (Hall 2001). Kritériami typizácie boli dostupné prírodné zdroje (vrátane vody, pôdy, lesov a pasienkov), podnebie a s ním súvisiaca nadmorská výška, charakter krajiny (vrátane dôležitého ukazovateľa sklonitosti), veľkosť jednotlivých hospodárstiev, vlastníctvo pôdy a organizácia práce na nej, dominantný spôsob hospodárskeho života (typické hospodárske plodiny a zvieratá, lesohospodárstvo, akvakultúra, lov a zber, spracovanie produkcie a nefarmárske aktivity) a dominantné používané technológie, od ktorých závisí intenzita produkcie.

1. Farmárstvo v zóne vlhkých lesov – zaberá väčšinu rozlohy Konžskej demokratickej republiky (okrem juhovýchodu), Gabonu a Konga, juhovýchod Kamerunu a južnú tretinu Stredoafrickej republiky. Farmári stále používajú dlhoúhorové hospodárenie: pole po vyklčovaní sa využíva dva až päť rokov, potom je sedem až 20 rokov úhorované. Doba úhoru ale s rastom populácie klesá. Najskôr sa sejú obilniny alebo podzemnica olejná, za nimi maniok ako hlavná samozásobiteľská plodina. Doplnkami výživy sú kukurica, cirok, fazuľa a pre trh kakaovník. Je tu veľmi malé množstvo hospodárskych zvierat, výrazne dominuje rastlinná výroba. Príjmy aj výživu dopĺňajú produkty lesa (zber medu, lov divej zveri a podobne).

2. Pestovanie koreňových plodín – ohraničuje predchádzajúci systém zo severu (v centrálnej časti Kamerunu a Stredoafrickej republiky) a z juhu (juhovýchod KDR) v subekvatoriálnom klimatickom pásme. Nehrozia neúrody kvôli suchu, zrážky majú dva vrcholy a je ich dosť počas celého roka. Dominantná rastlinná výroba (jamy, taro, maniok) je doplnená nepočetnými stavmi hovädzieho dobytka (kvôli muche tse-tse). Rastie dôležitosť palmy olejnej, pestovanej pre trh.

3. Zmiešané farmárstvo s dôrazom na obilniny a hľuzoviny – priestorovo nadväzuje na predošlý opísaný systém (2) na krajnom severe Kamerunu a Stredoafrickej republiky a v južnej štvrtine územia Čadu. V dažďom zavlažovaných savanách sa vyskytujú najúrodnejšie pôdy v Afrike, podobné našim černozemiam. Dominujú obilniny (kukurica, cirok, proso). Veľmi početné stáda hovädzieho dobytka sú rovnocennou súčasťou systému (hnojivo, ťažná sila) - preto tam, kde kvôli výskytu muchy tse-tse chýbajú, sú pre výživu dôležitejšie hľuzoviny (jamy, maniok). Je tu značná podobnosť so zmiešaným kukuričným farmárstvom (6), ale rozdiely sú najmä v nižšej nadmorskej výške. Z toho vyplývajú nižšie zrážkové úhrny a vyššie teploty, ale aj väčší výskyt muchy tse-tse a preto menej dobytka, využiteľného do záprahov pri obrábaní pôdy. Málo komunikácií a odľahlosť od trhových centier spolu s nižšou hustotou zaľudnenia vedú k vyššiemu podielu samozásobiteľského farmárstva.

4. Pastierstvo – nadväzuje na predošlý systém v centrálnej časti Čadu. Stáda migrujú počas letného obdobia dažďov na sever a v zime počas najsuchšej periódy na juh do oblastí zmiešaného farmárstva, kde spásajú úhory a hnoja polia. Vo vlhkejších južných oblastiach pastieri chovajú stáda hovädzieho dobytka, severnejšie prevládajú ovce, kozy a ťavy. Veľká variabilita ročného chodu počasia (najmä zrážkových úhrnov) je tu hlavným zdrojom zraniteľnosti systému a výskytu humanitárnych problémov.

5. Disperzné poľnohospodárstvo púští – v Strednej Afrike sa nachádza len v severnej tretine Nigeru, a aj keď sa vyskytuje na rozsiahlom území, jeho význam z hľadiska množstva produkcie aj počtu závislých obyvateľov je malý, lebo ide len o malé, izolované územia intenzívnej rastlinnej výroby v okolí zdrojov vody (oázy a vádí). Väčšinou sú využívané pastiermi z juhu na zlepšenie samozásobovania rastlinnou stravou (zelenina, ovocie, datle) a krmovinami pre stáda.

6. Zmiešané kukuričné farmárstvo – v regióne Strednej Afriky sa vyskytuje len na juhu Konžskej demokratickej republiky, ale je výbežkom dôležitého agrárneho systému veľkej časti Južnej a Východnej Afriky. Funguje na náhorných plošinách vo výške asi 800 – 1 500 m v podmienkach subekvatoriálnej klímy, v tejto oblasti s dvoma obdobiami zrážok. Bohatší farmári využívajú aj doplnkové zavlažovanie. Rozloha fariem je malá (okolo dvoch hektárov). Hlavnou plodinou je kukurica, ale rozšírené je aj pestovanie kávovníka, tabaku, strukovín, slnečnice, podzemnice a bavlníka pre trh, ako aj chov hovädzieho dobytka, oviec a kôz. Zvieratá majú aj tu mnohostranné využitie ako zdroj mlieka, hnoja, ťažnej sily, ale sú aj formou majetkových investícií a poistkou v časoch neúrody. Hustota hospodárskych zvierat je tu väčšia ako v ktoromkoľvek produkčnom systéme regiónu a prepojenie chovu na rastlinnú výrobu je veľmi intenzívne.

7. Plantážové poľnohospodárstvo – zaberá úzky pás v tesnom zázemí pobrežia Guinejského zálivu v Kamerune, Gabone, Rovníkovej Guinei, Kongu, KDR, ale aj na Sv. Tomášovi a Princovom ostrove, v podmienkach rovníkového podnebia na celkovej rozlohe približne 6 500 km². Dominuje pestovanie stromových trvalých kultúr: palmy olejnej, kávovníka, kakaovníka a kaučukovníka, z väčšej časti pre priemyselné spracovanie a zahraničný obchod. Rastliny pre výživu obyvateľov (najmä maniok, taro, jamy, obilniny a strukoviny) sa často pestujú v podraste nedospelých stromov počas prvých rokov založenia plantáže. Chov dobytka je zanedbateľný kvôli výskytu muchy tse-tse, takže pôda je obrábaná zväčša ručne. Chované sú najmä ošípané a hydina, stále populárnejší je chov rýb. V systéme je vysoká miera sociálnej nerovnosti medzi veľkými farmármi a chudobnými poľnohospodárskymi pracovníkmi kvôli rozdielnemu vlastníctvu zdrojov (najmä pôdy). Hlavným zdrojom zraniteľnosti systému je kolísanie cien komodít na svetových trhoch.

Špecifikom Strednej Afriky je lesné hospodárstvo, pretože lesy pokrývajú asi 48,3 % rozlohy regiónu. Je to zároveň druhá najväčšia plocha tropických lesov na Zemi (po Amazónii) s rozlohou približne 2,5 mil. km², čo sú asi 6 % rozlohy svetových lesov. Vďaka vysokej hustote dreva a veľkej biodiverzite sa tu na tretine rozlohy lesov nachádzajú až dve tretiny zásob lesnej biomasy Afriky. 60 % rozlohy stredoafrických lesov sa nachádza v KDR, najviac zalesnený štát (81 % rozlohy) je ale Gabon (World Factbook 2020). Väčšina lesov je doteraz v dobrom stave, na rozdiel od rozsiahlej degradácie pôvodných lesov v západnej Afrike a na Madagaskare. Tento lesný masív dokáže zachytiť a uložiť šesťročnú globálnu produkciu skleníkových plynov, spôsobenú človekom. Odlesňovanie prebieha väčšinou na malých plochách a disperzne, tempom do 1 % rozlohy ročne. Práve v súčasnom období však dochádza k obratu situácie, kedy antropický tlak na lesy rýchlo rastie. Deje sa tak pod tlakom globálneho dopytu po dre-

ve a produktoch komerčného tropického poľnohospodárstva (lesohospodársky sektor miestnej ekonomiky prudko expanduje), aj pod tlakom populačnej explózie (premena lesov na poľnohospodársku pôdu a zdroj paliva pre samozásobenie obyvateľstva). Jednou z hlavných príčin je politická stabilizácia v regióne, umožňujúca príchod investorov na jednej strane a nerušené samozásobiteľské hospodárenie obyvateľstva na strane druhej. V lesoch Strednej Afriky a v ich blízkosti žije as 70 miliónov obyvateľov, závislých na palive, potrave, liekoch a iných lesných zdrojoch (Aubé 1996). Až 80 % populácie Kamerunu a KDR využíva palivové drevo ako zdroj energie, v Gabone pochádza z lesnej biomasy až 90 % spotrebovanej energie. Opätovné zalesňovanie je minimálne a uplatňuje sa takmer výlučne na komerčných plantážach, nie v ťažbou degradovaných lesoch. Poľnohospodárstvo a lesohospodárstvo sú pritom v súčasnosti najväčšími producentami skleníkových plynov v regióne. Stále najväčším faktorom odlesňovania regiónu je malomierkové samozásobiteľské poľnohospodárstvo a výroba dreveného uhlia, kým komerčná ťažba dreva je najväčšou príčinou degradácie primárnych lesov. V Kamerune k tomu na veľkých rozlohách pristupuje aj premena lesov na plantáže, najmä palmy olejnej (GRID Arendal 2015). Kamerun stráca ročne približne 2 200 km² lesov a je druhý v poradí za Konžskou demokratickou republikou (5 300 km²). Tieto dva štáty sa podieľajú 90 % na úbytku rozlohy lesov v makroregióne, zmenšovanie rozlohy lesov ale zaznamenávajú aj ostatné štáty.

Kvôli vysokej druhovej pestrosti a nedostatku ciest je komerčne využiteľných len málo druhov stromov, ktoré sú navyše v priestore značne rozptýlené (často len 1 – 2 využiteľné jedince na hektár). Najviac využívanými komerčnými drevinami sú tie z čeľade *Meliaceae* (Meliovité), niekedy súhrnne označované názvom mahagón. Je to viacero druhov tmavého, tvrdého dreva. Z iných druhov je to *Terminalia superba* (obchodný názov limba), *Aucoumea klaineana* (okoumé), *Diospyros crassiflora* (kamerunský eben) a iné (Global Forest Resources Assessment 2000). Kvôli ochrane stredoafrických lesov, ale aj kvôli udržateľnému hospodáreniu a životu miestneho obyvateľstva v nich vzniklo niekoľko medzivládnych a mimovládnych organizácií, najnovšie v r. 2015 Central African Forest Initiative pod gesciou OSN (www.cafi.org).

4.5.2 Ťažba surovín a priemysel Strednej Afriky

Ťažba a spracovanie nerastných surovín je dlhodobo najdôležitejším odvetvím ekonomiky regiónu Strednej Afriky – v súčasnosti sa podieľa na tvorbe regionálneho HDP viac ako jednou štvrtinou. O veľkom význame ťažobného priemyslu, ale aj o nevyváženosti a nerozvinutosti štátnych ekonomík svedčí vysoká závislosť viacerých štátov od predaja nerastných surovín do zahraničia. Tie sú vo väčšine prípadov exportované v surovom stave alebo len po ich základnom spracovaní. Najvyšší podiel, až 90 % príjmov štátu z exportu, tvorí predaj surovín v Rovníkovej Guinei (ropa).

BOX 25 Coltan

Coltan je ruda matnej, tmavosivej až čiernej farby, ktorá dominantne obsahuje minerály kolumbit (zdroj nióbu) a tantalit (zdroj tantalu) – odtiaľ pochádza jej obchodný názov. Najmä tantal je nevyhnutný pri výrobe miniatúrnych elektronických súčiastok do mobilných telefónov, výpočtovej techniky, ale používa sa aj v zubnej technike, zbrojárstve či energetike. V súčasnosti sa coltan stáva jednou z veľmi žiadaných až strategicky dôležitých surovín, pretože až 80 % známych zásob sa nachádza v Afrike, najmä na východe Konžskej demokratickej republiky, v provincii Nord-Kivu na hraniciach s Ugandou a Rwandou. Aj keď zdrojom tantalu je mnoho iných minerálov a rúd (ťažených napríklad v Austrálii, Kanade, Brazílii a inde), coltan zo Strednej Afriky priťahuje pozornosť najmä kvôli jeho prepojeniu s katastrofálnou humanitárnou a environmentálnou situáciou v oblasti. Ako na mnohých iných miestach subsaharskej Afriky (napríklad známe „krvavé diamanty" zo Sierry Leone, Angoly, Zimbabwe...), aj na východe KDR slúži predaj žiadaných surovín na financovanie zbrojenia a boja separatistických skupín proti oficiálnej a medzinárodne uznanej vláde. Občianska vojna má v prvom rade na svedomí mnohé obete spomedzi civilných obyvateľov – v období najviac vyhroteného konfliktu (1998 – 2003) prišlo o život odhadom asi päť miliónov ľudí. Tento problém ale pretrváva až do súčasnosti. K práci v neľudských podmienkach sú nútení aj miestni obyvatelia, zajatci a v prípade východu KDR aj obyvatelia z utečeneckých táborov v pohraničí. Pretože ide o čo najvyšší zisk a ťažba prebieha zväčša nelegálne, mimo kontroly medzinárodného spoločenstva, je tu bežné zotročovanie pracovníkov, pracovné podmienky sú katastrofálne, zdokumentované je zneužívanie práce detí už od útleho veku. Lúpeže, vraždy a znásilnenia sú na dennom poriadku. Nevyhnutným sprievodným javom je dramatické ničenie a znečisťovanie životného prostredia, deforestrácia tropických lesov, tlak na národné parky. Výrazný podiel spoločnej zodpovednosti za tento stav nesieme ale aj my spotrebitelia a výrobcovia, pôvodom najmä z bohatého „globálneho severu", pretože nás nezaujíma pôvod a spôsob získavania surovín a materiálov, z ktorých sú vyrobené produkty našej dennej spotreby. Pritom občiansky tlak, najmä požiadavky na vznik a dodržiavanie legislatívnych nástrojov kontroly pôvodu surovín by mohli investície do podobných rizikových oblastí výrazne obmedziť. Coltan je preto len synonymom pre pretrvávajúce neokoloniálne vzťahy, súvisiace s drancovaním chudobných krajín v záujme zvyšovania životnej úrovne našej, bohatšej časti obyvateľov Zeme. Viac je možné dozvedieť sa napríklad z dokumentárnych filmov, venovaných tejto problematike. O ťažbe coltanu hovoria filmy „Blood Coltan" (2007) alebo „Blood in the Mobile" (2010), o ťažbe ropy v delte Nigeru film „Poison Fire" (2008), o pestovaní kávy v Etiópii film „Black gold" (2006) a mnohé iné.

80 % príjmov štátu zabezpečuje export surovín v Kongu (najmä ropa), KDR (diamanty, ropa, kobalt, meď), Gabone (ropa a mangán). Pozitívom vysokého podielu ťažobného a ťažkého priemyslu v ekonomike je v súčasnosti snaha o rýchle poznávanie a intenzívne využívanie surovinového potenciálu regiónu, prevažujú ale negatíva. K nim patrí najmä bezprostredná devastácia prostredia ťažobnou činnosťou, ale aj výrazná citlivosť štátnych ekonomík na externé výkyvy. Ide najmä o kolísanie cien exportovaných komodít na svetových trhoch, čo sa premieta v rozkolísaných príjmoch do štátnych pokladníc. Preto sa aktuálne rozvojové projekty (IUMP pod gesciou OSN a i.) v tejto oblasti zameriavajú okrem vyhľadávania a využívania nových lokalít zdrojov surovín aj na podporu budovania spracovateľských kapacít v záujme diverzifikácie ekonomiky a zvyšovania pridanej hodnoty v materiálnej produkcii.

Najväčšie priestorové koncentrácie zariadení ťažby a spracovania surovín (bane, mlyny, úpravárne, rafinérie) v regióne sú sústredené na juhu KDR v provinciách Katanga a Lualaba – sú súčasťou severného výbežku svetoznámeho meďného pásu, tiahnuceho sa odtiaľ až do Juhoafrickej republiky. Menšie koncentrácie ťažobných kapacít sú

v KDR na hraniciach s Rwandou a Burundi, v centrálnej a východnej časti Kamerunu s presahom do Stredoafrickej republiky a v južnej polovici územia Gabonu Takmer všetko sú to lokality, viazané na rozľahlé náhorné plošiny, obkolesujúce Konžskú panvu. Na nich vystupuje na povrch (alebo len blízko pod povrch, kryté tenkými vrstvami mladších kontinentálnych sedimentov) staré kryštalinikum afrického štítu s mohutnými zónami zrudnenia. Intenzívne sú ale využívané aj sekundárne ložiská v náplavoch riek, najmä ako miesta remeselnej, primitívnej ťažby diamantov a zlata. Najrýchlejšie rastúcou oblasťou ťažby ropy vo svete sú pobrežné vody Guinejského zálivu, z čoho prímorské štáty regiónu v posledných rokoch začínajú výrazne profitovať. Zásoby sú tu odhadované na 60 – 100 mld. barelov ropy.

Najväčšie objemy ťažby má logicky rozlohou najväčší štát regiónu KDR. Zohráva významnú úlohu vo svetovej produkcii kobaltu (50 %), tantalu (32 %) a diamantov (13 %). KDR tiež registruje približne polovicu známych svetových zásob kobaltu. Ťažba ropy má významnú úlohu, ale zatiaľ takmer výhradne v domácej ekonomike. Ťažobný a úpravárenský priemysel tvorí asi 22 % HDP, ale je tu veľký podiel primitívnej remeselnej ťažby, často nelegálnej a nedobrovoľnej, aj so zneužívaním detskej práce. Len pri dolovaní diamantov pracovalo v r. 2014 v KDR odhadom asi 800 000 ľudí vo viac ako 1 600 baniach, najmä v provinciách Katanga na juhu krajiny a Ituri, Maniema, Nord Kivu a Sud Kivu vo východnom pohraničí. Pri ťažbe zlata pracovalo odhadom takmer 200 000 baníkov, pri ťažbe tantalu, nióbu, cínu a volfrámu spolu asi 43 000 baníkov. Práve v spomínaných lokalitách pretrváva podozrenie zo zneužívania príjmov z ťažby na financovanie vojenského odporu voči centrálnej vláde v Kinshase (Yager 2015).

Príkladom zaostalosti (nielen v ťažbe surovín) je Stredoafrická republika – dominuje tu ťažba diamantov a zlata na primitívnej remeselnej báze, keď 90 % produkcie zabezpečuje takmer 200 000 individuálnych ťažiarov. Napriek tomu podiel ťažby na tvorbe HDP je nízky a ťažobný sektor netvorí ani 10 % výkonov štátnej ekonomiky (Yager 2015).

Ropný sektor má v ťažobnom priemysle najväčší podiel v Kamerune a Čade, aj keď vývoj v oboch štátoch je dramaticky odlišný. V Kamerune ťažba ropy, lokalizovaná najmä do šelfových a pobrežných vôd Guinejského zálivu, dosiahla vrchol v 80. rokoch 20. storočia a odvtedy klesala objemom aj významom. Naproti tomu v Čade len od prelomu tisícročí začína ťažba ropy pozitívne ovplyvňovať výkonnosť miestnej ekonomiky (Mobbs 2003). Čad zahájil ťažbu v r. 2003, okolo r. 2015 sa stal najväčším producentom ropy v Strednej Afrike. Surovú ropu z nálezísk v najjužnejšej časti krajiny dopravuje novo vybudovaným ropovodom do prístavu Kribi v Kamerune. Od r. 2011 funguje aj rafinéria ropy pri hlavnom meste N´Djamena. Na rozdiel od ťažby zlata z aluviálnych náplavov na západe krajiny, ktorá ostáva na primitívnej remeselnej báze, ťažbu ropy (a takisto uránu) ovládajú veľké nadnárodné spoločnosti. V Čade, Kamerune aj v susednom Kongu je štátna ekonomika výrazne závislá práve od vývozu surovej aj spracovanej ropy a plynu. Podiel priemyslu na tvorbe HDP Strednej Afriky dosahuje približne 42 % (2017), ale výrazne dominuje ťažobný a ťažký priemysel.

BOX 26 Hydroenergetický komplex Inga

Stredná Afrika má vďaka svojej geomorfológii a klíme jeden z najväčších hydroenergetických potenciálov na svete. Zatiaľ ho využíva len minimálne, čo je dôsledkom malej spotreby energie kvôli ekonomickej zaostalosti. Hydroenergetické projekty sú zároveň veľmi drahé a významnú úlohu hrá aj politická nestabilita v regióne, ktorá odrádza investorov. Na druhej strane je súčasný stav dobrý pre zachovanie prírodných hodnôt riečnej krajiny. Kongo ako jedna z najdlhších a najvodnatejších riek sveta (priemerný prietok v ústí 41 800 m3/s) má na dolnom toku navyše veľký spád (približne 100 m na 15 km), čo ju predurčuje na výstavbu vodných elektrární. Rieka medzi Kinshasou a Matadi klesá až o 270 metrov, pretože prerezáva Juhoguinejskú vysočinu úzkym a hlbokým kaňonom s minimálnou šírkou na niektorých miestach len 220 metrov a s mnohými perejami. Práve v tých miestach je preto plánovaný najvýkonnejší hydroenergetický komplex sveta (Grand Inga) – po dokončení by mohol mať inštalovanú kapacitu 39 GW, čo je viac ako dvojnásobok dnešnej najvýkonnejšej vodnej elektrárne Tri rokliny v Číne. Do roku 2020 však boli postavené len dve elektrárne asi 50 km nad mestom Matadi. Prvé plány na hydroenergetické využitie tohto úseku rieky pochádzajú pritom ešte z 20. rokov 20. storočia, no reálnejšie projekty na výstavbu elektrární a nadväzujúcej (najmä) metalurgickej výroby začala belgická koloniálna vláda uvádzať do praxe až po druhej svetovej vojne. Výstavba mala začať v roku 1958, postupne v troch fázach výstavby mala byť dosiahnutá kapacita výroby energie 25 GW. Prípravy len mierne pribrzdilo získanie nezávislosti KDR, oveľa viac však nasledujúca politická nestabilita, nepokoje, prevraty a súvisiace intervencie OSN. Výstavba v prvej etape preto prebiehala až v rokoch 1968 – 1972. Jej výsledkom bola elektráreň Inga 1 so šiestimi turbínami a inštalovaným výkonom 350 MW. Zásobuje elektrinou najmä obývané oblasti pozdĺž dolného toku rieky a priemysel pre domácu spotrebu, dnes hlavne dvadsaťmiliónové súmestie Kinshasa - Brazzaville. V roku 1982 bola potom uvedená do prevádzky elektráreň Inga 2 s ôsmimi turbínami a výkonom 1400 MW. Tá však zásobuje energiou prednostne oblasť ťažby a úpravy rúd na juhu štátu v provincii Katanga. Kvôli tomu bolo vybudované 1800 km dlhé vysokonapäťové vedenie. Vo svojej dobe to bolo najdlhšie vedenie pre jednosmerný prúd na svete a obrovské výdavky na jeho výstavbu boli zdôvodnené okrem iného aj snahou o posilnenie kontroly nad častými separatistickými snahami tejto odľahlej, ale pre KDR ekonomicky výnosnej a dôležitej oblasti. Každopádne len v roku 1980 predstavovali náklady na stavbu 24 % štátneho zahraničného dlhu a to spolu so zlým plánovaním a korupciou vyústilo až do dlhovej krízy a ďalšej politickej nestability v krajine, ktorá aj tak patrí k najchudobnejším na svete. Na prelome tisícročí pracovala celá sústava asi na 30 % inštalovaného výkonu kvôli zanedbávanej údržbe a nedostatku odbytu. V súčasnosti je celá existujúca sústava postupne po etapách rekonštruovaná, zároveň sú ale oživované a revidované plány na jej rozšírenie – zatiaľ o elektráreň Inga 3, ktorá by mohla mať výkon 4500 MW, podľa novších plánov dokonca až 11 000 MW. Na medzinárodnej úrovni s perspektívou budovania celoafrickej energetickej siete existujú však aj úvahy o vybudovaní priehrady Grand Inga s elektrárňou o výkone 39 000 MW, ktorá by dokázala produkovať približne polovicu celoafrickej výroby elektrickej energie (250 TWh ročne). Tieto megalomanské plány sú ale kritizované kvôli svojej nákladnosti, kvôli známemu riziku korupcie, kvôli malým sociálnym benefitom v porovnaní s nákladmi a aj kvôli obrovským environmentálnym následkom (https://en.wikipedia.org/wiki/Inga_dams).

Podiel spracovateľského priemyslu nepresahuje 15% HDP (Central Africa Regional Integration Strategy Paper 2019-2025). Celá priemyselná výroba zamestnáva pritom len asi 10 % pracovných síl, čo je dvojnásobne menej ako služby a sedemnásobne menej ako poľnohospodárstvo. Ľahký priemysel (hlavne výroba potravín a nápojov, odevov, textilu, obuvi, cigariet, piliarska výroba, keramika, sklárstvo, kozmetika) je zameraný takmer výlučne na domácu spotrebu a je sústredený väčšinou v miestach vyššej koncentrácie obyvateľstva, alebo je viazaný na primárne spracovanie produktov poľnohospodárstva. Napríklad v Stredoafrickej republike je ľahký priemysel sústre-

dený takmer výlučne okolo hlavného mesta Bangui (potravinárska a textilná výroba), v Kongu na spojnici hlavného mesta Brazzaville a prístavu Pointe Noire. Priemyselná výroba na export je podporovaná vládami v „špeciálnych ekonomických zónach". Tie sú umiestnené na západe regiónu, zväčša prepojené s námornými prístavmi a využívajú lacnú pracovnú silu, najmä v odevnej a textilnej výrobe. V Gabone funguje aj výroba jednoduchej spotrebnej elektroniky. Najviac takýchto zón (deväť) mal v r. 2019 Kamerun (World Investment Report 2019), všetky na pobreží Guinejského zálivu a v najbližšom zázemí. Ďalšie boli v Rovníkovej Guinei, Gabone a na Svätom Tomášovi a Princovom ostrove. V rozvoji spotrebného priemyslu sa v ostatných rokoch najviac presadzujú investori z Číny.

Energetika ako strategický sektor pre rozvoj spoločnosti v súčasnosti v Strednej Afrike zaznamenáva výrazný rast – aj vďaka postupnej politickej stabilizácii a kvôli zvyšujúcej sa spotrebe rastúcej populácie. Súvisí aj s industrializáciou regiónu a s prechodom ťažby a spracovania surovín z remeselnej na priemyselnú bázu. Dodávky elektrickej energie sú kryté prevažne výrobou vo vodných elektrárňach, v menšej miere v tepelných, spaľujúcich plyn a ropné deriváty. Stredná Afrika má najväčší hydroenergetický potenciál v Afrike a jeden z najväčších vo svete. Je výsledkom polohy regiónu v tropickom vlhkom pásme s dostatkom zrážok v kombinácii s geomorfologickými podmienkami, kde prudké toky s nevyrovnaným pozdĺžnym profilom prudko padajú z náhorných plošín do nížin. Potenciál najviac využíva KDR na dolnom toku Konga (komplex elektrární Inga). Kamerun má tretí najväčší hydroenergetický potenciál v Afrike po KDR a Etiópii a 80 % elektrickej energie vyrába v piatich vodných elektrárňach, ktoré ale výrazne znižujú svoju produkciu v období sucha (november – jún) kvôli nedostatku vody. Napriek tomu sa Kamerun snaží prispôsobovať tomuto potenciálu aj výrobu. Napríklad hlinikáreň v meste Edéa využíva blízku hydroelektráreň a dováža po mori zo zahraničia bauxit pre výrobu primárneho hliníka. Zvyšných 20 % výroby elektriny zabezpečujú v Kamerune tepelné elektrárne, spaľujúce ropné produkty. (Cameroon Country mining guide 2014). Kamerun investuje aj do výstavby nových vodných elektrární. Elektráreň na rieke Lom na východe krajiny bola dokončená v r. 2017 ako prvá časť plánovanej kaskády v spoločnom povodí rieky Sanaga. Podobný podiel 20 % ku 80 % má Rovníková Guinea, kde ale naopak väčšia časť produkcie elektrickej energie pochádza z tepelných elektrární, spaľujúcich deriváty z domácej ropy. Čad si kryje nízku domácu spotrebu elektriny len z dvoch naftových tepelných elektrární pri mestách N´Djamena a Komé. Gabon ako jeden z najbohatších subsaharských štátov začína investovať aj do obnoviteľných zdrojov a v r. 2019 začal prevádzkovať osem solárnych elektrární s inštalovaným výkonom 2,8 MW. Dominantná produkcia elektriny ale pochádza približne rovnakým dielom z vodných a tepelných elektrární.

4.5.3 Terciárna sféra

Terciárna sféra ekonomiky sa na tvorbe regionálneho HDP podieľala v r. 2019 približne 47 percentami, čo je na prvý pohľad rapídny rast oproti roku 2014, kedy to bolo len 28 %, najmenej spomedzi afrických regiónov (de Alba 2014). V skutočnosti však nie je príčinou iba rast výkonnosti terciárneho sektora, ale významný pokles cien ropy na svetových trhoch, ktorý spôsobil výrazný prepad podielu ťažobného a ťažkého priemyslu a tvorbe HDP. Zásadné výkony terciéru v Strednej Afrike generuje sektor trhových služieb, viazaný na fungovanie štátu a exportne zameraného priemyslu – čiže nákladná doprava, telekomunikácie, servis vozidiel, skladovanie, obchod, finančníctvo. V terciárnej sfére je zamestnaných približne 20 % pracovných síl, v tom sú ale zahrnuté aj vysoké počty štátnych zamestnancov (administratíva, armáda a polícia). Najnižší podiel terciéru na výkonoch domácej ekonomiky majú najchudobnejšie štáty Čad (33 %) a KDR (37 %). Rozvinutejšie štáty majú tento podiel nadpolovičný: Kamerun 57 % a Gabon 50 %. Výnimkou je Sv. Tomáš (až 73 %), čo nie je spôsobené vyspelosťou ekonomiky, ale minimálnym podielom priemyslu na jej výkonoch. Ostrovný štát má však veľký potenciál pre cestovný ruch a súčasné vládne reformy smerujú okrem iného aj k zatraktívneniu podnikateľského prostredia a k rozširovaniu kapacít práve v tomto odvetví.

4.5.3.1 Medzinárodný obchod

V medzinárodnom obchode z priestorového hľadiska vysoko prevažuje transkontinentálny (zámorský) obchod nad vnútroafrickým a vnútroregionálnym. Napriek tomu práve v súčasnosti rýchlo expandujúci vzájomný obchod medzi susednými štátmi je pozitívnym signálom pre rast regionálnej spolupráce a integrácie. Prispieva k tomu postupné budovanie cezhraničnej dopravnej infraštruktúry, odstraňovanie obchodných bariér a pribúdajúce dohody v rámci Africkej únie aj regionálneho zoskupenia ECCAS. Najviac závislé na cezhraničnom obchode sú vnútrozemské štáty Čad a Stredoafrická republika – 10 až 17 % ich vývozu smeruje do Kamerunu. Juh KDR vyváža do Angoly a Zambie. V celkovom pomere hodnoty vývozu a dovozu majú krajiny Strednej Afriky dlhodobo pasívnu bilanciu: viac dovezú ako vyvezú, čo vedie k zadlžovaniu. Je to najmä kvôli rozkolísaným cenám vyvážaných surovín a výrobkov s nízkou pridanou hodnotou oproti relatívne stabilným cenám dovážaných výrobkov s vysokou pridanou hodnotou. Udržateľnejšiu štruktúru a stav štátnych príjmov z obchodu majú zväčša krajiny s veľkými zásobami a ťažbou ropy. Najlepšie sú na tom dlhodobo Rovníková Guinea a Gabon, v niektorých rokoch aj s prebytkom obchodnej bilancie. Naopak, krajiny na ropu chudobné majú deficit najvyšší (Sv. Tomáš a Princov ostrov, Stredoafrická republika). Problémy v týchto súvislostiach robí aj malá pestrosť vyvážaných tovarov, lebo napríklad v Čade tvorí vývoz ropy až 60 % a v Gabone 80 % hodnoty vývozu, Rovníková Guinea je od ropy závislá takmer úplne. Podiel kakaa na vývoze Sv. Tomáša je až 70 % (World Factbook 2020).

Ropa je v histórii obchodu v stredoafrickom regióne relatívne nová komodita – hlavným vývozným artiklom centrálnej Afriky (podľa finančnej hodnoty) je ostatných

približne 30 rokov. Aj preto sa tu ako jeden z najväčších obchodných partnerov presadzuje Čína. Napríklad Kongo umiestňuje do Číny 54 % hodnoty svojho exportu, KDR 41 %, Gabon 36 %. Čína je nanešťastie aj najväčším cieľom nelegálneho vývozu chránených a ohrozených rastlín a živočíchov, slonoviny a rohoviny zo Strednej Afriky. Bývalé európske koloniálne mocnosti a USA, donedávna dlhodobo tradiční exportní partneri, v súčasnosti ustupujú do pozadia. Stredoafrické štáty do nich umiestňujú približne 5 až 15 % hodnoty svojho exportu. Väčšinou sú to rudy a koncentráty kovov, diamanty, kakaové a kávové bôby, banány, palmový olej, dekoračné drevo, bavlna a podobne. Selektívne sa objavujú aj noví odberatelia surovín, najčastejšie zo skupiny veľkých novoindustrializovaných štátov ako Brazília, India, Južná Kórea.

Pri importe do krajín Strednej Afriky je situácia zatiaľ geograficky viac vyrovnaná – v r. 2020 podiel Číny nepresahoval 20 % dovozu jednotlivých štátov, ale zároveň stabilne rástol. Sú to najmä tovary súvisiace s expandujúcimi čínskymi investíciami ako stavebné materiály alebo stroje a zariadenia pre ťažbu a ťažký priemysel. Rastie tiež podiel dovážaného čínskeho spotrebného tovaru – elektroniky, textílií. odevov a potravín. Bývalé koloniálne európske štáty Francúzsko, Belgicko, Španielsko, Portugalsko sa sumárne podieľajú na dovoze do Strednej Afriky podobným podielom ako Čína. Ich výhodou je naviazanie stredoafrického franku na euro a ide najmä o stroje, dopravné prostriedky, palivá a produkty chemického a farmaceutického priemyslu. Negatívnou tendenciou je rastúci dovoz potravín, pretože domáce poľnohospodárstvo (zamerané buď na exportné plodiny alebo naopak samozásobiteľské) nedokáže uživiť rastúcu populáciu, najmä v rýchlo sa zväčšujúcich urbanizovaných regiónoch.

4.5.3.2 Doprava

V predkoloniálnej ére existovali v Strednej Afrike relatívne vyvinuté systémy cestných dopravných sietí, ktoré boli základom fungovania a centralizácie domorodých štátnych útvarov. Na juhu KDR to boli kráľovstvá Kongo, Lunda, Bakuba a Luba, v severnom Kamerune Adamawský emirát, juhovýchodne a východne od Čadského jazera sultanáty Bornu, Bagirmi a Wadai v dnešnom Čade a ďalšie. Tieto dopravné systémy boli s príchodom európskych kolonizátorov prebudované a prispôsobené s cieľom jednoduchšie prenikať do vnútrozemia a neskôr aj efektivizovať koloniálnu správu, ale najmä jednoduchšie dovážať produkty koloniálneho hospodárstva do exportných prístavov a spracovateľských tovární na pobreží Guinejského zálivu. Vznikli tak typické koloniálne dopravné systémy, kde sa jednotlivé železnice a cesty vejárovito zbiehajú zo širokého zázemia do jedného bodu na pobreží. Dodnes je pre ne charakteristická nízka úroveň konektivity medzi vnútrozemskými koncovými bodmi navzájom, rozdielne železničné rozchody (dominuje tzv. kapský rozchod 1067 mm), veľký podiel nespevnených ciest a podobne.

Výsledkom historického vývoja a čiastočne aj komplikovaných prírodných podmienok je fakt, že Stredná Afrika je dnes z hľadiska rozvoja dopravnej a technickej infraštruktúry na poslednom mieste medzi africkými regiónmi. Hodnota AIDI („African

Infrastructure Development Index“ Africkej rozvojovej banky) je na úrovni 11 bodov, čo je takmer trojnásobne menej ako celoafrický priemer (28,5 bodu). Stredoafrická republika, Čad a KDR patria medzi 10 najmenej rozvinutých štátov Afriky s hodnotami indexu od 7 do 12 bodov (AFDB 2018). Gabon (30,6 bodu) a Sv. Tomáš a Princov ostrov (27 bodov) sú naopak na konci prvej pätnástky afrických štátov. Ich rozloha je ale v porovnaní s ostatnými štátmi regiónu malá, preto nehrá veľkú úlohu.

Na druhej strane práve stredoafrický región zaznamenáva v poslednej dobe najvýznamnejšie investície v celej Afrike práve do budovania infraštruktúry. Africká rozvojová banka dlhodobo identifikuje najvyššie priority pre investovanie do štyroch základných sektorov infraštruktúry v regióne, ktorými sú energetické rozvody, doprava, vodovody a kanalizácie a informačno-komunikačné siete. Pre súčasné obdobie budovania infraštruktúry v Strednej Afrike je typický rastúci podiel Číny na investíciách, ktorý v r. 2014 dosiahol 15 % a stále rastie. Približne 67 % všetkých čínskych investícií v regióne smeruje do budovania dopravnej infraštruktúry s primárnym cieľom sprístupniť medzinárodnému obchodu bohaté surovinové zdroje jednotlivých štátov (Josa-Magrinyà 2018).

Základom pre budovanie infraštruktúry sú veľké medzinárodné iniciatívy, ktorých členmi sú všetky stredoafrické štáty. PIDA (Programme for Infrastructure Development in Africa) je platforma Africkej únie pre spoluprácu štátov s investormi v oblasti budovania infraštruktúry, PICI (Presidential Infrastructure Champion Initiative) sú konkrétne projekty, podporované prezidentami a vládami konkrétnych štátov na základe aktuálnej potreby. TAH (Trans African Highways) je najdôležitejší kontinentálny program budovania siete celoafrickej dopravnej siete, najmä cestnej a železničnej. Pre Strednú Afriku je dôležitý jeho čiastkový cieľ umožniť vnútrozemským krajinám kvalitný prístup k prístavom. V rámci celej Afriky je definovaných deväť hlavných medzinárodných koridorov s celkovou dĺžkou takmer 60 000 km. Spájajú hlavné mestá štátov a najväčšie koncentrácie obyvateľstva. Strednou Afrikou vedú štyri z týchto koridorov (obr. 21):

TAH3 Tripolis – Kapské Mesto je hlavným severo-južným transafrickým koridorom. V regióne vedie západnou časťou Čadu cez hlavné mesto N´Djamena (kde sa križuje s koridormi TAH 5 a 6) do Kamerunu. Východným Kamerunom vedie na hranice so Stredoafrickou republikou, kde sa križuje s koridorom TAH 8 a pokračuje centrálnou časťou Konga na juh do Brazzaville a Kinshasy a ďalej smerom do Angoly. Je pre vnútrozemské štáty regiónu Čad a Stredoafrickú republiku najdôležitejším prvkom dopravnej integrácie do medzinárodných vzťahov, spolu s koridorom TAH8. Jeho západný variant vedie západnými územiami Kamerunu (cez Yaoundé) a Gabonu (cez Libreville). Značná časť ciest je ale nespevnená, najmä severne od hlavného mesta N´Djamena.

TAH6 N´Djamena – Džibuti vedie južnou časťou Čadu (zväčša po nespevnených cestách) v západno-východnom smere a pre tento vnútrozemský štát je dôležitý kvôli prístupu k východnému pobrežiu Afriky. N´Djamena má potenciál stať sa najvýznamnejším dopravným uzlom centrálnej Afriky prostredníctvom svojho napojenia aj na ďalší koridor TAH5 (smerom na západ do Dakaru).

TAH8 Lagos – Mombasa prechádza Strednou Afrikou cez Yaoundé, Bangui a Kisangani a je veľmi dôležitou spojnicou vnútrozemia Stredoafrickej republiky a severozápadných oblastí KDR s pobrežím Guinejského zálivu aj Indického oceánu. Koridor má medzi mestami Bangui a Kisangani dve vetvy (severnejšiu a južnú), obe zatiaľ vedú po nespevnených cestách.

TAH9 Beira – Lobito sa dotýka regiónu Strednej Afriky len na jeho južnom okraji. Je však veľmi dôležitý pre napojenie lokalít ťažby surovín a veľkej koncentrácie obyvateľstva v okolí Lubumbashi na vývozné prístavy pobrežia Atlantického aj Indického oceánu.

Cestná doprava zabezpečuje v Strednej Afrike 80 až 90 % výkonov nákladnej dopravy a takmer 99 % výkonov osobnej dopravy. Zo 187 000 km ciest je ale spevnených len 7 500 km (4 % v porovnaní s 20 % celoafrického priemeru). Čad, Stredoafrická republika a KDR majú dokonca menej ako 20 % spevnených hlavných ciest, čím dosahujú najnižšie hodnoty vo svete. S hustotou 3,5 km/100 km² má Stredná Afrika druhú najnižšiu hustotu cestnej siete z celého svetadielu. Redšiu cestnú sieť má len Severná Afrika s rozľahlými neobývanými územiami (Report on infrastructure development in Africa 2015).

Dĺžka ciest narástla len medzi rokmi 2000 a 2006 o viac ako 60 %. Napriek tomu je hustota cestnej siete v Strednej Afrike stále dvakrát menšia ako celoafrický priemer. Podľa Africkej rozvojovej banky práve investície do cestnej infraštruktúry a infraštruktúry potrebnej pre poľnohospodárstvo (napríklad elektrických vedení a zavlažovania) majú väčší vplyv na rast životnej úrovne obyvateľstva ako investície do ťažby a spracovania ropy (African Development Report 2015).

Vo vzťahu k obom vnútrozemským štátom regiónu Čadu a Stredoafrickej republike je dôležitou tranzitnou krajinou Kamerun a najmä jeho prístav Douala. Vzhľadom na nízku kvalitu ciest aj na hlavnom tranzitnom koridore tu ale náklady na dopravu patria k najvyšším v subsaharskej Afrike. Len 50 % ciest je v dobrom stave (Gwilliam 2011). Podiel dopravných nákladov na výslednej cene prevážaného tovaru je celosvetovo asi 6 % a v Afrike 12 %, ale v Čade je to až 52 %. (Cameroon Country mining guide 2014). Súčasťou koridoru je aj frekventovaný úsek medzi mestami Douala a Yaoundé, kde je postupne budovaná diaľnica. 70 % dopravy v Kamerune zabezpečuje cestná doprava. V samotnom meste Douala je asi len 25 % ciest spevnených a aj napriek tomu je to jedna z najlepších hodnôt v rámci Strednej Afriky.

V Strednej Afrike je asi 6 400 km železníc. Ich hustota (1,2 km/1000 km²) je najnižšia spomedzi hlavných afrických regiónov a dvojnásobne nižšia v porovnaní s hodnotou za celú Afriku. Pre porovnanie, hustota železníc v Európe je 40 km/1000 km² (UN. ECA 2015). Stredná Afrika je typickým príkladom vedenia izolovaných železníc z prístavov na pobreží Guinejského zálivu smerom na východ do vnútrozemia. Hlavným cieľom ich budovania bolo sprístupnenie surovinových zdrojov pre vývoz. Príkladom je nová, 500 km dlhá železnica, ktorá vedie z baní na oboch stranách hranice Kamerunu a Konga do rozrastajúceho sa hlbokomorského prístavu Kribi v juhozápadnom Kamerune a v r. 2020 ju dokončuje súkromný

investor. Slúži takmer výlučne na dopravu železnej rudy. Hlavné trate sú navzájom nekompatibilné kvôli rôznym rozchodom. Vedú z prístavu Douala na severovýchod Kamerunu (rozchod 1 000 mm), z Libreville do východného Gabonu (1 435 mm), z Pointe Noire do vnútrozemia Konga (1 067 mm). KDR má izolované systémy železníc na severe krajiny a na strednom a dolnom toku rieky Kongo (600 a 1 000 mm), ktoré pomáhajú s prepravou tovaru na nesplavných úsekoch riečneho toku. Jediný medzinárodne prepojený železničný systém v regióne súvisí s ťažbou a vývozom surovín z „meďného pásu" a vedie z centrálnych a južných provincií KDR na juh cez Zambiu a Zimbabwe až do JAR. Na túto trať sa napájajú ďalšie, vedúce na západ na pobrežie Angoly a na východ na pobrežie Tanzánie (Gwilliam 2011). Tento systém je na dĺžke približne 860 km jediným elektrifikovaným úsekom železníc v Strednej Afrike. Využíva tzv. kapský rozchod (1 067 mm).

Letecká doprava V Strednej Afrike je oficiálne registrovaných asi 440 letísk, ale len na 35 z nich fungujú pravidelné dopravné služby. Minimum z ich počtu má spevnenú dráhu, najčastejšie len jedno či dve medzinárodné letiská v každom štáte – v najväčších mestách. Regionálne letiská často slúžia ako jediný možný spôsob dopravy do odľahlých oblastí počas období dažďov, keď sú cesty nezjazdné. Najvýkonnejšie letisko funguje pri Douale v Kamerune. Ročne vybaví asi 1,5 milióna cestujúcich a 50 000 ton nákladu. Medzinárodné linky smerujú odtiaľ najmä do susedných krajín a do Kene, Maroka, Etiópie, Egypta. Medzikontinentálne do Paríža, Bruselu a Istanbulu.

Námorné prístavy Strednej Afriky patria medzi najhoršie vybavené v rámci celej Afriky, ale majú významnú úlohu obsluhy rozsiahlych vnútrozemských oblastí regiónu. Najlepšie vybudovaný prístav je pri meste Douala v Kamerune – zodpovedá za prekládku asi 95 % zámorského obchodu krajiny a je nevyhnutný aj pre Stredoafrickú republiku a Čad. Hlavným prístavom KDR je Matadi na ľavom brehu rieky Kongo, asi sto kilometrov od pobrežia. Najmodernejšie a jediné hlbokomorské (pre ponor 16 m) prístavy regiónu sú Pointe Noire v Kongu a Kribi v Kamerune, v súčasnosti výrazne rozširujúce svoje kapacity. Pointe Noire má ambíciu stať sa v najbližšej budúcnosti najvýznamnejším prístavom Strednej Afriky (African Bank 2010). Pre vnútrozemskú lodnú dopravu sú dôležité prístavy na rieke Kongo, a to najmä tie, v ktorých je nutné tovar prekladať na železnice ako obchádzkové trasy nesplavných riečnych úsekov (napríklad Kinshasa, Kisangani). Pre ekonomiku a najmä medzinárodný obchod Stredoafrickej republiky má veľký význam asi 2800 km vodných ciest, najmä po najväčšej rieke Ubangi, ústiacej do Konga. Najväčší riečny prístav je v hlavnom meste Bangui.

Pri hodnotení zdravia a kvality života populácie je dôležitý prístup obyvateľov k elektrickej energii, pitnej vode a kanalizácii. Kým celoafrický priemer prístupu k vodovodu a kanalizácii dosahuje približne 50 %, Stredná Afrika ako región je výrazne podpriemerná. Najnižšie hodnoty udáva Čad (len asi 10 % obyvateľov s pripojením na vodovod a kanalizáciu), približne priemernú africkú hodnotu dosahuje s veľkým odstupom od ostatných chudobnejších krajín regiónu len Kamerun. Výnimkou je ale

Rovníková Guinea, ktorá sa vyrovnáva vyspelým štátom, lebo až 90 % obyvateľov má prístup k vodovodu a kanalizácii a touto hodnotou obsadzuje v Afrike piate miesto (African Development Report 2015). Dostupnosť elektrických rozvodov je v regióne výrazne lepšia, navyše s rýchlo rastúcimi hodnotami vo všetkých štátoch za posledné roky. Najlepšie je na tom s náskokom Gabon (93 % obyvateľov s prístupom k elektrine). Kamerun, Sv. Tomáš a Princov ostrov, Rovníková Guinea a Kongo prekračujú 70 % a najchudobnejšie štáty dosahujú hodnoty od 12 % v Čade po 32 % v Stredoafrickej republike (Acces to electricity).

O fakte, že Stredná Afrika doslova preskakuje jednu etapu informatizácie spoločnosti, svedčí len 1% obyvateľov pripojených na pevné telefónne linky a menej ako 10 % domácností s prístupom k počítačom a internetu. Tu je pozitívnou výnimkou Svätý Tomáš a Princov ostrov (okolo 15 %), dosahujúci asi dvojnásobné hodnoty stredoafrického priemeru. Na druhej strane ale až 50 % obyvateľov regiónu už má prístup k mobilným technológiám tretej generácie (3G). V rámci štátov ECCAS je to dokonca 73 % (Central Africa Regional Integration Strategy Paper 2019-2025). Mobilné bankovníctvo je vo väčších mestách niekedy dokonca rozšírené viac ako v Európe. Je to čiastočne dôsledok zlej bezpečnostnej situácie na uliciach miest, preto sa ľudia snažia nenosiť pri sebe hotovosť.

Rýchlo sa rozvíjajúci priemysel ťažby a spracovania uhľovodíkov spôsobuje aj nárast prepravných kapacít potrubnej dopravy. V súčasnosti je v Strednej Afrike (najmä v jej západnej časti, blízko Guinejského zálivu) viac ako 5 000 km potrubí na prepravu uhľovodíkov. Najväčšiu dĺžku dosahujú vnútroštátne potrubné systémy medzi oblasťami ťažby a spracovania (najmä) ropy v Gabone (2 500 km), ale najdlhší produktovod vedie z ropných nálezísk okolo mesta Doba v Čade do prístavu Kribi v Kamerune. Má viac ako 1 000 km (Mindur 2018).

4.5.3.3 Cestovný ruch

Cestovný ruch je v Strednej Afrike jednou z najmenej rozvinutých ekonomických činností, najmä kvôli dlhodobej politickej nestabilite a preto kvôli rizikovosti pre návštevníkov. S tým sú spojené veľké nedostatky v zodpovedajúcej infraštruktúre. Stredná Afrika je zahraničnými turistami jednoznačne najmenej navštevovaný región Afriky aj sveta (Hamarneh 2012). Podľa Svetovej banky cestovný ruch v štátoch regiónu prispieva k tvorbe HDP menej ako jedným percentom (Christie 2013). Výnimkou je Kamerun, kde je to 1 až 2 %, čo je ale stále minimum oproti turisticky najrozvinutejším krajinám subsaharskej Afriky s viac ako ôsmimi percentami. Svetová banka delí subsaharské štáty do štyroch skupín podľa úrovne rozvoja cestovného ruchu (predrozvojové, potenciálne, rozvíjajúce sa a konsolidované), pričom len Kamerun, Gabon a Sv. Tomáš a Princov ostrov sú hodnotené ako potenciálne. Prejavujú o rozvoj turizmu síce záujem, ale bez adekvátnej politickej a odbornej podpory a riadenia tohto odvetvia. Majú len základnú infraštruktúru pre cestovný ruch s jej slabým napredovaním v kvalite (Africa Tourism Monitor 2018). Napriek tomu Sv. Tomáš a Princov ostrov až 11 % (v absolút-

nych číslach asi 6 700) pracovných miest poskytuje priamo v odvetví cestovného ruchu a tento štát bol v r. 2019 vo viacerých rebríčkoch zaradený medzi najlepšie odporúčané svetové destinácie pre cestovný ruch. Je to výsledok cieľavedomej snahy vlády o podporu cestovného ruchu v ostatných rokoch. Návštevnosť je tu síce malá, ale vzrástla z približne osem tisíc osôb v r. 2010 na 33 tisíc osôb v r. 2019 (UNWTO 2020). Ostatných päť štátov je v najhoršie hodnotenej skupine predrozvojových krajín. To znamená, že buď o rozvoj turizmu nejavia záujem, alebo je tam zlá bezpečnostná, politická aj ekonomická situácia. Každopádne krátkodobé aj strednodobé perspektívy rozvoja turizmu sú v nich slabé.

Globálne najcennejšími lokalitami pre cestovný ruch sú tie, ktoré sú zapísané v Zozname svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO. V Strednej Afrike sú to väčšinou zachované prírodné lokality, viazané na pôvodné ekosystémy tropických pralesov a saván, na severe regiónu na púšťové ekosystémy. Takmer všetky sú však ohrozené politickou nestabilitou, pytliactvom, odlesňovaním a tlakom na ich hospodárske využitie. Najviac ohrozených lokalít ich je na východe KDR: národné parky Kahuzi-Biega, Virunga, Garamba a rezervácia Okapi. Podobným problémom čelia národné parky Manovo-Gounda na severovýchode Stredoafrickej republiky a Salonga v centre Konžskej nížiny. Na hranici Kamerunu, Konga a Stredoafrickej republiky je do Zoznamu UNESCO zaradené územie troch susediacich národných parkov (Sangha Trinational), na juhu Kamerunu rezervácia divokej fauny Dja a púšťové ekosystémy reprezentuje oblasť extrémne slaných jazier Ounianga v severnom Čade. Kultúrne prvky obsahujú dve kombinované lokality. V centrálnom Gabone je to Lopé-Okanda, mozaika pôvodných lesov, saván a pravekej sídelno-hospodárskej krajiny so zvyškami obydlí a množstvom petroglyfov na brehoch rieky Ogoué. v severovýchodnom Čade bizarná krajina zvetraných pieskovcov masívu Ennedi s početnými pravekými skalnými kresbami. Koncentrácia prírodných aj kultúrnych atraktivít je v regióne Strednej Afriky všeobecne veľmi vysoká, takýchto oficiálne registrovaných cenných lokalít je v porovnaní s inými regiónmi sveta ale málo práve kvôli neschopnosti miestnych vlád zabezpečiť ich ochranu.

Úlohy a zadania:

- **Aké ekonomické výhody majú pobrežné štáty regiónu voči vnútrozemským?**
- **Zistite do ktorých odvetví ekonomiky stredoafrických štátov prichádza najviac priamych zahraničných investícií (PZI) a ktorý štát je najväčším súčasným investorom v regióne.**
- **Prečo je pre jednotlivé štáty regiónu dôležitý vysoký počet letísk napriek celkovej zaostalosti dopravnej infraštruktúry?**
- **Ktoré oblasti Strednej Afriky sú pre cestovný ruch najvhodnejšie a ktoré naopak vysoko rizikové?**

4. 6 KRAJINY STREDNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ

V tejto kapitole predstavujeme jednotlivé štáty regiónu, ale nie v ich encyklopedickej podobe. Sústredili sme sa skôr na aktuálne špecifiká, problémy a výzvy, ktoré jednotlivé krajiny regiónu v súčasnosti jednoznačne charakterizujú a zároveň odlišujú od iných krajín Afriky a sveta. Úlohou tejto kapitoly je preto najmä doplniť a rozšíriť podrobné informácie o celom makroregióne Strednej Afriky.

4.6.1 Konžská demokratická republika

Konžská demokratická republika (KDR) je rozlohou druhá najväčšia krajina v Afrike. Kvôli svojej centrálnej polohe býva označovaná aj ako „srdce Afriky". Susedí až s deviatimi štátmi Strednej, Východnej a Južnej Afriky. S morom ju spája len krátky, približne 40 km dlhý úsek pobrežia pri ústí rieky Kongo. Väčšinu teritória, vymedzeného počas koloniálneho delenia Afriky v 19. storočí, zaberá Konžská panva. Spolu s riekou Kongo a jej prítokmi, ktoré ju odvodňujú, predstavuje určujúci a zjednocujúci geografický činiteľ územia KDR (Votrubec 1973). Napriek tomu ide o etnicky, kultúrne, ekonomicky a politicky veľmi rôznorodú a rozdelenú krajinu, ktorá v ére svojej nezávislosti čelila niekoľkým ničivým občianskym vojnám. V štáte s populáciou približne 102 miliónov obyvateľov (World Factbook 2020) žije viac ako 200 etnických skupín (Hersbst, Mills 2009). Viaceré z nich žijú na oboch stranách štátnych hraníc, vďaka čomu sa na územie KDR prenášajú aj konflikty so susedných štátov (napr. v 90. rokoch 20. storočia z Rwandy a Ugandy). Pozícia centrálnej vlády v Kinshase je pomerne slabá, o kontrolu nad jednotlivými časťami krajiny dlhodobo bojujú rôzne ozbrojené povstalecké skupiny. Okrem politickej moci ide aj o vplyv nad ťažbou nerastných surovín. Krajina má veľké zásoby diamantov, kobaltu, medi, zlata, uránu, zinku, cínu, nióbu, tantalu, volfrámu a ďalších kovov. Ich ťažba je hlavné odvetvie ekonomiky a zdroj príjmov štátu. Nerastné suroviny, spolu s bohatými zásobami dreva, kaučuku a slonoviny, boli v minulosti veľkým lákadlom európskych kolonizátorov.

Prvými Európanmi, ktorí koncom 15. storočia priplávali k ústiu Konga, boli Portugalci. Nadviazali obchodné styky z miestnym Konžským kráľovstvom, ktoré existovalo v oblasti dolného toku Konga od 14. do 19. storočia. Jeho panovníci prijali kresťanstvo. Kontakty Európanov s bantuskými kmeňmi vo vnútrozemí sa až do 19. storočia obmedzovali na obchod, predovšetkým s otrokmi, slonovinou a drahými kovmi. Sprostredkovateľmi boli aj arabskí obchodníci z oblasti Sahelu na severe, ako aj swahilskí obchodníci z pobrežia Východnej Afriky. V 19. storočí začali Európania prenikať aj do vnútrozemia Afriky. O preskúmanie a následné ovládnutie pomerne nedostupnej Konžskej panvy sa zaslúžil H. M. Stanley v službách belgického kráľa Leopolda II. Na teritóriu, ktoré zodpovedá územiu dnešnej KDR, bol zriadený Slobodný štát Kongo. Fakticky išlo o osobné vlastníctvo belgického kráľa, ktorý presadzoval veľmi násilné formy exploatácie nerastných surovín a kaučuku. Po medzinárodnej kritike tvrdého

koloniálneho prístupu prešlo územie pod správu belgickej vlády pod názvom Belgické Kongo. V roku 1960 sa Belgičania stiahli. Bezprostredne po vyhlásení nezávislosti prebiehala v krajine občianska vojna, ktorá dostala názov Konžská kríza (1960 – 1965). Okrem zápasu o politickú moc boli jej súčasťou aj separatistické snahy južných regiónov bohatých na nerastné suroviny (Katanga a Kasai). Po kríze sa moci ujal J. Mobutu. V rámci tzv. procesu afrikanizácie premenoval štát na Zair. Jeho autoritársky režim trval viac ako tri desaťročia (1965 – 1997). Aj keď priniesol istú politickú stabilitu, ekonomické a sociálne problémy sa prehlbovali. V 90. rokoch strácala vláda kontrolu nad niektorými časťami krajiny, predovšetkým na východe. S pomocou Rwandy a Ugandy bol v roku 1997 Mobutu zvrhnutý. V rokoch 1998 – 2003 zachvátila KDR ničivá občianska vojna. O moc a kontrolu nad jednotlivými územiami bojovalo veľké množstvo ozbrojených skupín. Do neprehľadnej situácie zasahovali aj okolité štáty. Boje prebiehali na rôznych miestach aj po roku 2003. Je veľmi ťažké zrátať ekonomické škody a ľudské obete desaťročia trvajúcej série vnútorných konfliktov. Odhaduje sa, že v nich zahynulo najviac ľudí od druhej svetovej vojny.

Najhoršia bezpečnostná situácia je v súčasnosti vo východnej časti krajiny, v regiónoch Kivu a Ituri. Cesta k mieru v tak komplikovanom a vnútorne rôznorodom štátnom útvare, akým je KDR, nie je jednoduchá. Napriek veľkému prírodnému bohatstvu žijú približne dve tretiny populácie pod hranicou extrémnej chudoby a takmer polovica detí trpí podvýživou (Svetová banka 2018). KDR patrí dlhodobo medzi najviac zlyhávajúce štáty sveta (Fragile State Index 2019). Existujú pochybnosti o tom, či je z nej možné vytvoriť funkčný štát, ktorý by bol schopný zabezpečiť obyvateľom bezpečnosť, stabilitu a prosperitu (Herbst, Mills 2009).

4.6.2 Kamerun

Kamerun (približne 28 mil. obyv.) ležiaci na pobreží Bonnyjského zálivu, pestrou škálou svojich prírodných krajín reprezentuje makroregión Strednej Afriky. Od pobrežných tropických mangrovov sa hneď zdvíhajú vysoké pohoria s činnými sopkami a termálnymi prameňmi prechádzajúce do suchých náhorných plošín, ktoré savanovými formáciami klesajú do polopúštnych a púštnych oblastí Čadskej panvy. Hrozbu predstavuje rozširujúca sa dezertifikácia ďalej na juh. Rozsiahlejšie tropické dažďové lesy sa vyskytujú na pobrežnej rovine aj vo vyšších polohách. Striedanie rozdielnych období vlhkých a suchých období na výrazne diferencovanom georeliéfe, ako aj charakteristiky riečnej siete, spôsobujú veľkú pestrosť klimatických a vegetačných formácií. Biodiverzita, vyskytujúca sa najmä v prírodných krajinách na hraniciach s Nigériou, patrí medzi najbohatšie v rámci celej Afriky.

Po získaní samostatnosti sa ekonomika stala jednou z najviac prosperujúcich v Afrike. Jej základom bol najmä vývoz poľnohospodárskych komodít a nerastných surovín. Kamerun začal produkovať ropu v roku 1977. Časť ziskov z ropy sa ukladala do zahraničných bánk, účty neboli transparentné a vysoké sumy sa odvádzali v prospech

ropných spoločností a politických predstaviteľov režimu. Na ekonomiku, bankovníctvo, a celkove chod štátu malo vtedy veľký vplyv Francúzsko. V polovici 80. rokov 20. storočia však klesli ceny ropy, kakaových bobov, kávy a bavlny. Domáce makroekonomické experimenty, finančné špekulácie a pokračujúce korupčné správanie politických špičiek priviedli krajinu do dlhotrvajúcej ekonomickej recesii, nárastu zahraničného dlhu a zníženiu HDP. Najmä na vidieku vzrástol počet chudobného obyvateľstva, negramotnosť a migrácia za prácou do veľkých miest.

V roku 1998 boli v ekonomike prijaté štrukturálne zmeny, ktoré umožnili znižovať zahraničný dlh a rast HDP. Od roku 2006 začala privatizácia nefinančných zmiešaných štátnych podnikov, zrušil sa monopol štátu nad vývozom kakaových bobov, niektorých druhov kávy a bavlny, vylepšil sa súdny systém, umožnila sa liberalizácia na podporu investícií. V súčasnosti sa prevažne trhová ekonomika zastabilizovala. Perspektívne svojimi zásobami ropy, zdrojmi vody, tropických drevín a priaznivým poľnohospodárskym podmienkam patrí k najlepšie vybaveným v Strednej Afrike (World Factbook 2020). Hlavný obchodný partner je Francúzsko, ktorý je aj zdroj súkromných investícií. Najvýraznejšiu zahraničnú pomoc poskytuje Medzinárodný menový fond.

Obyvateľstvo je sústredené najmä na pobrežnom juhozápade a v dolinách riek blízkeho severu. Hornaté vnútrozemie je riedko osídlené. Vidiecke obyvateľstvo spôsobuje odlesňovanie v blízkosti svojich sídiel. Nadmerné pasenie spôsobuje eróziu pôdy, celkove sa znižuje kvalita pasienkov. Rozšírené je pytliactvo (bushmeat), o jeho produkty vzrastá záujem aj vo veľkých mestách. Mestské obyvateľstvo má nadmernú úmrtnosť na AIDS, okolo centier miest sú okrajové chudobné štvrte. Pre obyvateľstvo štátu je charakteristická nízka stredná dĺžka života a vysoká detská úmrtnosť, ale nižšia miera rastu populácie (na vidieku zostáva stále vysoká). Vo vekovej štruktúre prevláda populácia do 54 rokov (92 %). Vysoká populácia mladých ľudí do 25 rokov (60 %) nemá dostatok pracovných príležitostí. Typická je migrácia do štátov EÚ a USA, ale aj iných afrických (Gabon, Južná Afrika a i.) alebo blízkovýchodných ázijských štátov. Pestrosť etnickej štruktúry spôsobuje aj množstvo hlavných jazykov, v celom štáte sú však dorozumievacie francúzština a angličtina. V mestách žije 58 % obyvateľov, k najväčším patria Yaoundé (4 mil. obyv.) Douala (3,7 mil.), Bafoussam (1 mil.), Bamenda 400 000 obyv.), Garoua (300 000 obyv.) a i.

Kamerun ťaží ropu, zemný plyn, železné rudy, bauxit a tropické dreviny, má bohaté hydroenergetické zdroje, ktoré aj využíva (Sanaga). Vyše 41 % plochy štátu zaberajú lesy. Členité hlboké pobrežie s riečnym zázemím poskytuje vhodné podmienky pre prístavy (Douala s okolím, Mabeta, Limbe, Kribi). Rozširuje sa počet moderných kontajnerových terminálov.

Poľnohospodárska produkcia je viac exportne zameraná (palmový olej, kakaové boby, podzemnica olejná, cukrová trstina, banány, prírodný kaučuk, káva, bavlna, sladké zemiaky, čaj a i.), pre domácu spotrebu sa pestujú najmä banány (plantáno), maniok, taro, sorgo, ryža a kukurica. Farmy sú slabo mechanizované, prevláda ručná práca s jednoduchými nástrojmi. Chová sa hovädzí dobytok, stúpajúci trend má morský rybolov. Poľnohospodárstvo zamestnáva 70 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva, na tvorbe HDP sa podieľa necelými 17 %.

Priemysel zastupuje najmä ťažba surovín, ktoré sa čiastočne aj spracúvajú (hlinikárne, petrochémia, píly), ako aj potravinárske a textilné odvetvia, rozvíja sa energetika. Strojársku výrobu zastupujú najmä opravovne lodí a Priemysel zamestnáva 13 % ekonomicky činného obyvateľstva, na tvorbe HDP sa podieľa vyše 26 %. Tri štvrtiny priemyselnej výroby sústreďuje Douala s okolitým pobrežím. V službách je zamestnaných 17 % ekonomicky činného obyvateľstva, na tvorbe HDP sa podieľajú 57 %. Najväčšiu časť tvorí námornú obchod, logistika a prekládka tovarov, distribúcia energie a služby spojené s plantážnym poľnohospodárstvom. Najväčšia koncentrácia ekonomických aktivít je v pobrežnej Douale a vnútrozemskom Yaoundé.

4.6.3 Čad

Jedna z najchudobnejších krajín sveta. Vyjadrené číslami 40 % obyvateľov žije pod hranicou chudoby, výškou HDP na obyvateľa pod 700 amerických dolárov patrí dlhodobo na posledné miesta vo svete. 85 % obyvateľstva závisí od poľnohospodárstva, ktoré tvorí viac ako 50 % HDP. Výdavky štátu sú pravidelne vyššie ako jeho príjmy, pritom príjmy sú navyše enormne rozkolísané kvôli kolísaniu ceny ropy (najväčšieho zdroja štátnych príjmov) na svetových trhoch. Štátny dlh pravidelne a dlhodobo presahuje polovicu HDP (Businessinfo 2020). Ekonomická zaostalosť má samozrejme aj sociálne následky. Je tu tretia najvyššia úmrtnosť matiek pri pôrodoch vo svete, necelá štvrtina obyvateľov (a len 14 % žien) má aspoň základné vzdelanie a len 5 % žien využíva antikoncepciu. Pôrodnosť aj celkový populačný rast patria k najvyšším vo svete, priemerný vek (16 rokov) a očakávaná dĺžka života (59 rokov) patria naproti tomu k najnižším vo svete. Krajina sa nachádza vo vrcholnej fáze populačnej explózie so všetkými jej najhoršími dôsledkami. Humanitárna situácia sa často a pravidelne zhoršuje do hrozivých rozmerov, lebo počet lekárov na obyvateľa patrí tiež k najnižším na svete, je tu vysoké riziko nákazy tropickými chorobami (dengue, malária, besnota, zápal mozgových blán, žltačka) a tretina detí do piatich rokov trpí podvýživou. Pravidelné vpády suchého, horúceho vetra zo Sahary (harmattan) alebo naopak nájazdy kobyliek na polia ničia úrodu, ktorá je jedinou možnosťou obživy drvivej väčšiny obyvateľov. Čad je podľa hodnoty Indexu ľudského rozvoja (HDI) na treťom mieste od konca poradia štátov sveta. Horšie je tom už len susedná Stredoafrická republika (a Niger), čo tiež situácii neprospieva (UNDP 2020b).

Bieda tu pretrváva kvôli viacerým okolnostiam. Prvou sú nepriaznivé prírodné podmienky – severnú tretina územia zaberá pre život nevhodná Sahara. Stredná tretina územia (Sahel) je suchá tropická savana trpiaca rastúcim antropickým tlakom a v jeho dôsledku dezertifikáciou a odlesňovaním. Veľmi negatívne sa prejavuje pôsobenie klimatických zmien. Podľa „Indexu zraniteľnosti klimatickými zmenami“ (Climate Change Vulnerability Index) za rok 2016 bol Čad najohrozenejšou krajinou sveta a dlhodobo sa drží na prvých miestach tohto poradia (Vítková 2020a). Jazero Čad sa zmenšilo o 90 % oproti roku 1960 kvôli prílišným odberom vody na zavlažovanie z jeho prítokov. Krajina najmä na jeho severnom okraji sa extrémne dezertifikuje,

pritom od zdrojov vody z jazera závisí asi 30 miliónov ľudí v celom regióne, nielen v Čade. Úrodný juh krajiny naopak trpí neefektívnymi poľnohospodárskymi technikami (vodná erózia a zasoľovanie pôdy, odlesňovanie) v dôsledku relatívneho preľudnenia a tlaku na využitie krajiny.

Druhým faktorom chudoby je vnútrozemská poloha – Čad je najrozľahlejší zo 16 vnútrozemských štátov Afriky. Jeho veľká rozloha (1,28 mil. km², 22. štát sveta) v kombinácii s katastrofálnou dopravnou infraštruktúrou a veľkými vzdialenosťami k exportno-importným prístavom napojeným na svetové trhy spôsobuje vysoké ceny dovážaných produktov a vysoké náklady na vývoz domácich produktov. Export ropy vylepšuje síce príjmy štátu, ale len od roku 2003, kedy sa podarilo dobudovať ropovod na pobrežie Atlantiku. Ceny ropy zároveň značne kolíšu, čo sa ukázalo aj v roku 2020 počas pandémie koronavírusu.

Tretím podstatným faktorom je politická nestabilita. Najskôr to bola dlhotrvajúca občianska vojna, ktorá 30 rokov ruinovala krajinu od získania nezávislosti v r. 1960 až do roku 1990. Na vojnu nadviazalo medzietnické násilie a pre sahelské štáty typické islamsko-kresťanské konflikty, časté povstania proti vláde a teroristické útoky islamských radikálov, ktoré pretrvávajú do súčasnosti. Pre príslušníkov viac ako 200 etnických skupín, žijúcich v Čade, sú autoritami miestni vodcovia oveľa viac ako centrálna vláda. Etnické napätie navyše v súčasnosti zneužívajú islamskí radikáli, verbujúci do svojich radov chudobných ľudí bez práce a nádeje na iné uplatnenie. Na jar 2020 militanti hlásiaci sa ku skupine Boko Haram a Islamskému štátu napadli vojenský tábor a zabili asi 100 vojakov, čo bol najkrvavejší útok v histórii čadskej armády. Situáciu v nestabilných a často v núdzovom stave fungujúcich pohraničných regiónoch komplikujú aj množstvá utečencov zo susedných krajín, takisto trpiacich vnútornými konfliktami. V r. 2020 bolo v Čade približne 370 000 utečencov zo Sudánu, 95 000 zo Stredoafrickej republiky a 16 000 z Nigérie. Významná politická nestabilita samozrejme dlhodobo odrádza zahraničných investorov. Svetová banka hodnotí podnikateľské prostredie v Čade ako 185. najhoršie v porovnaní 189 štátov. Zároveň vláda nedokáže dodržiavať odporúčanú fiškálnu disciplínu, preto aj keď je krajina Svetovou bankou a Medzinárodným menovým fondom zaradená do skupiny vysoko zadlžených najchudobnejších krajín sveta (HIPC – Highly Indebted Poor Coutries), nedošlo do r. 2020 k plánovanému odpusteniu jej dlhov. Zároveň hrozia konkrétne riziká, ktoré môžu viesť k ďalšiemu rastu zadlženia – najmä pokles cien ropy na svetových trhoch ako najvýznamnejšej exportnej komodity a zdroja príjmu vlády, nové pôžičky na reprezentatívne, ale niekedy zbytočné infraštruktúrne projekty (najmä letiská a železnice), ale aj nutné vysoké výdavky na boj proti islamským extrémistom (Businessinfo 2020).

V súčasnosti je Čad jediná arabsky hovoriaca krajina, ktorá nie je členom Ligy arabských štátov (LAŠ). K Arabom sa síce hlási len necelých 10 % obyvateľstva, ale arabčina je popri francúzštine najpoužívanejší úradný jazyk a k islamu sa hlási asi 52 % obyvateľov krajiny. Čad má v LAŠ štatút pozorovateľa od r. 2005 a o členstvo požiadal v r. 2014. Z hľadiska členstva v medzinárodných organizáciách má ale pre bezpečnosť, ekonomickú a politickú stabilizáciu Čadu v posledných rokoch väčší význam

spolupráca v skupine „G5 Sahel“, ktorá vznikla v r. 2014 a je prednostne zameraná na koordinovaný boj piatich sahelských štátov proti islamskému terorizmu v celej oblasti.

4.6.4 Kongo

Dolný tok rieky Kongo sa v druhej polovici 19. storočia stal hranicou vymedzujúcou belgickú a francúzsku koloniálnu správu v Konžskej panve. O ovládnutie pravostranného brehu Konga Francúzmi sa zaslúžil Pierre de Brazza, podľa ktorého bolo pomenované hlavné mesto Francúzskeho Konga Brazzaville. Začiatkom 20. storočia sa stalo hlavným mestom celej Francúzskej rovníkovej Afriky. Bolo založené v roku 1880 na brehu rieky Kongo oproti Léopoldville (dnešná Kinshasa), hlavnému mestu Belgického Konga. Na teritoriálnom pôdoryse Francúzskeho Konga vznikol v roku 1960 samostatný štát Kongo, resp. Konžská republika. Rozlohou aj počtom obyvateľov (približne 5,4 mil.) je oveľa menšia než Konžská demokratická republika, ktorá vznikla na území bývalého Belgického Konga. Väčšina populácie (približne 70 %) je sústredená na juhu krajiny, predovšetkým v dvoch najväčších mestách (hlavné mesto Brazzaville a najväčší námorný prístav Pointe Noire), ako aj pozdĺž 513 km dlhej železnice, ktorá ich spája. Stavba trate bola jedným z najväčších infraštruktúrnych projektov francúzskej koloniálnej správy v Strednej Afrike. Pri jej výstavbe bolo potrebné prekonať veľké prevýšenie medzi Konžskou panvou a pobrežím. Náročná a nákladná stavba bola dokončená v roku 1934. V 30. rokoch bol dostavaný aj prístav v Pointe Noire, ktorý zabezpečuje väčšinu zahraničného obchodu krajiny. V minulosti bolo dôležitou zložkou exportu drevo, dnes je to predovšetkým ropa. Okrem nej disponuje krajina aj rozsiahlymi zásobami mangánu, medi, zinku a zlata. Produkcia ropy predstavuje najvýznamnejší sektor ekonomiky. Príjmy z jej ťažby umožňovali v minulosti financovať rozsiahle rozvojové projekty. Pokles cien ropy v poslednom desaťročí prehlbuje ekonomické problémy krajiny zaťaženej vysokým zahraničným zadlžením a veľkou mierou nezamestnanosti. Riešeniu problémov nepomáha ani nestabilná politická situácia. Súčasný prezident Sassou Nguesso vládne (s niekoľkoročnou prestávkou v 90. rokoch) už takmer 40 rokov. Opozícia ho obviňuje z rozsiahlej korupcie a volebných podvodov, proti vláde bojuje niekoľko povstaleckých jednotiek (Cordell et al. 2019). Vnútorné konflikty a nestabilita však nie sú také rozsiahle ako v prípade susednej KDR.

4.6.5 Stredoafrická republika

Je nazývaná najhladnejším štátom na svete. Jeden z dlhodobo najchudobnejších štátov, v súčasnosti takmer nefunkčný a potácajúci sa na hranici anarchie. Územie, kde sa naraz stretli takmer všetky problémy a nepriaznivé okolnosti, vedúce v dnešnom svete aj jednotlivo ku spravidla obrovským problémom. Už dnešný názov štátu

napovedá, že jeho územie nevzniklo na základe štátotvornej alebo inej historickej tradície, ale umelo ako pozostatok koloniálneho systému francúzskej rovníkovej Afriky, konkrétne jednej z jej kolónií, nazývanej na prelome 19. a 20. storočia Ubangi – Šari. Prirodzené zaostávanie v civilizačnom vývoji bolo ešte umocnené desaťročiami francúzskej koloniálnej správy, ktorá nepodporovala rast vzdelanosti miestnych obyvateľov. Do éry samostatnosti v r. 1960 preto nový štát a jeho budúce elity vstúpili nepripravené personálne, odborne aj morálne. Známym dôsledkom namiesto rozvoja boli desaťročia neschopných a skorumpovaných vlád, striedajúcich sa väčšinou prevratmi po tom, ako s ich vyčíňaním došla trpezlivosť aj mocnostiam, dohliadajúcim z pozadia na svoje geopolitické a ekonomické záujmy. Prevraty boli navyše často výsledkom nespokojnosti štátnych zamestnancov (najmä vojakov), ktorým vláda nebola schopná vyplácať mzdy. Krátke obdobie snáh o demokratizáciu po páde bipolárne rozdeleného sveta po roku 1990 rýchlo vystriedala ďalšia vlna bojov od prelomu milénií. Politická stabilizácia medzi rokmi 2016 a 2020 je iba zdanlivá, pretože voľby sa konajú zväčša len na malej časti územia okolo hlavného mesta, ktoré jediné je kontrolované vládou. Všestranná slabosť vlády je príležitosťou pre anarchiu na zvyšku územia a stále väčší priestor pre rôzne ozbrojené skupiny (v r. 2020 kontrolovali odhadom 80% územia). Priestor pre zasahovanie do vnútorných záležitostí krajiny ale využívajú aj iné štáty (a ich firmy, podnikajúce v ťažbe surovín), ktoré samé majú problémy s dodržiavaním demokratických princípov. Patrí sem Rusko alebo Čína, zo susedov je najaktívnejší Sudán a Čad.

Umelé hranice štátu dnešnej Stredoafrickej republiky boli vytýčené „od zeleného stola“ bez ohľadu na historicky vyvinuté etnické územia. Výsledkom takéhoto vývoja je extrémna etnická pestrosť štátu a navyše fakt, že jednotlivé kmene, etniká či národy žijú často na oboch stranách hraníc. K deviatim hlavným etnikám sa hlási od troch do 30% stredoafričanov. Prináša to logickú fragmentáciu záujmov jednotlivých skupín obyvateľov a je to reálna rozbuška vnútroštátnych etnických sporov, ktoré v poslednom desaťročí začala komplikovať aj náboženská nevraživosť medzi moslimami a kresťansko-animistickou väčšinou. Na druhej strane podobné problémy aj v susedných krajinách sa cez hranice rýchlo prenášajú do pohraničia Stredoafrickej republiky, kde vznikajú utečenecké tábory a situácia sa ďalej vyostruje. V polovici roka 2020 bolo v susedných krajinách vyše 620 000 utečencov zo Stredoafrickej republiky, pritom na území štátu sa nachádzalo ďalších asi 680 000 utečencov, aj keď väčšina z nich pochádzala priamo zo Stredoafrickej republiky (UNHCR 2020). Pretože veľa ozbrojencov, bojujúcich proti centrálnej vláde, pochádza zo susedných štátov, pojem občianska vojna v prípade Stredoafrickej republiky (ale ani v prípade iných afrických krajín) vôbec nie je presný či výstižný (Vítková 2020b).

Počty utečencov vyznievajú ešte hrozivejšie, keď si uvedomíme, že krajina je počtom obyvateľov (odhad na r. 2021 asi 5,9 miliónov) porovnateľná so Slovenskom. Neporovnateľná je ale populačnou dynamikou, ktorá začiatkom 21. storočia graduje. Z východiskového stavu asi 1,3 milióna obyvateľov v r. 1950 potrebovala krajina na zdvojnásobenie populácie asi 40 rokov (2,7 milióna v r. 1990), ale k ďalšiemu zdvojnásobeniu jej stačilo len 30 rokov. A to napriek značnej rozkolísanosti prírastku v tomto

období (v rozmedzí 0,26 % až 3 % ročne) kvôli ozbrojeným konfliktom, hladomorom, chorobám a nútenej emigrácii. Spomenuté minimum bolo zaznamenané práve po štátnom prevrate v r. 2013, kedy došlo k eskalácii násilia a rapídne narástol počet utečencov za hranice. Odvtedy hodnoty každoročného prírastku znovu rýchlo stúpajú (1,78 % v r. 2020).

Vnútrozemská poloha štátu je takisto významným faktorom ochudobňujúcim Stredoafrickú republiku o rozvojové možnosti. Veľké vzdialenosti (najmä) ku prístavom Guinejského zálivu a otrasná úroveň dopravnej infraštruktúry spôsobujú slabú konkurencieschopnosť aj toho minima tovarov, ktoré môže štát ponúknuť na svetové trhy – ide hlavne o stavebné drevo (50 % hodnoty vývozu) a diamanty, menej bavlnu. Z 24 000 km ciest je necelých 700 km v okolí hlavného mesta spevnených. Tradičnou exportnou cestou je aj rieka Ubangi ústiaca do Konga, tá je ale celoročne splavná (pre lode s ponorom do dvoch metrov) iba v dĺžke necelých 300 km. Takáto situácia enormne dvíha aj ceny a zmenšuje dostupnosť importovaných tovarov. Navyše poskytuje priestor pre nelegálny obchod a minimálnu kontrolu férovosti výrobných a obchodných praktík. V baniach nie sú dodržiavané ani elementárne bezpečnostné a environmentálne štandardy. Nelegálny predaj takzvaných „krvavých diamantov" stále slúži na vyzbrojovanie žoldnierov a protivládnych síl.

Výsledkom súhry spomenutých nepriaznivých okolností je druhá najhoršia úroveň kvality života vo svete, meraná indexom ľudského rozvoja HDI (UNDP 2020b). Dlhodobo horšie zo 189 hodnotených štátov sveta je na tom len Niger. Najhoršia situácia spomedzi štátov sveta je v Stredoafrickej republike z hľadiska dostupnosti potravín pre obyvateľov podľa Global Hunger Index (Globalhungerindex 2020), keď viac ako polovica obyvateľstva v r. 2020 trpela hladom. Takisto nadpolovičná väčšina obyvateľov živiacich sa poľnohospodárstvom potrebovala humanitárnu pomoc. Pritom už pred poslednou vojnou (2013) nemala asi tretina obyvateľov pravidelný prístup k zodpovedajúcemu jedlu a aj po čiastočnej stabilizácii pomerov po r. 2019 si väčšina stredoafričanov môže dovoliť v priemere len jedno jedlo denne, navyše najčastejšie len kašu z manioku alebo kukurice (Vítková 2020b). Poľnohospodári dlhodobo nemajú dostatok osiva a krmiva pre svoje zvieratá. Hustota zaľudnenia je tu pritom stále extrémne nízka (len 8 obyv./km²) a krajina zároveň leží v jednej z prirodzene najúrodnejších častí Afriky. Katastrofálna situácia v produkcii potravín je čiastočne priamym dôsledkom bojov, keď roľníci nemôžu obrábať svoje polia. Strácajú však aj vedomosti a schopnosti spracovávať a uskladňovať úrodu, pretože začína chýbať staršia generácia a dlhodobo kvôli rozvratu školstva klesá miera gramotnosti. V r. 2020 malo základné vzdelanie len 37 % dospelej populácie, iný zdroj dokonca hovorí o 70 % (Vítková 2020b). To má do budúcnosti ďalší negatívny dopad na snahu o obnovu ekonomiky, ktorá má už teraz nedostatok kvalifikovaných pracovných síl (Businessinfo 2020). Deti tiež veľmi často uprednostňujú prácu namiesto školy, aby pomohli uživiť svoje rodiny. Navyše je Stredoafrická republika na jednom z prvých miest vo svete z hľadiska počtu detských vojakov, detských obetí otroctva, nútenej práce, nútených manželstiev a sexuálneho zneužívania.

Ako možná perspektíva pre postupnú politickú stabilizáciu, ekonomický pokrok a návrat utečencov do ich domovov sa ukazuje mierová dohoda z februára 2019 medzi vládou a 14 najsilnejšími ozbrojenými skupinami. Tento proces koordinuje UNHCR aj za prítomnosti vojsk OSN a AU (misia MINUSCA). V roku 2020 však procesy dovozu a rozdeľovania humanitárnej pomoci aj návrat utečencov skomplikovali a na čas aj zastavili opatrenia proti šíreniu pandémie koronvírusu. Preto tiež stúpol počet hladujúcich – podľa OSN o 11 % v porovnaní s obdobím pred pandémiou. Ako perspektívny dlhodobejší problém sa však ukazuje rastúci výskyt extrémnych meteorologických javov (suchá, prívaly dažďa, silný vietor) v súvislosti s klimatickými zmenami, pretože významne ohrozuje samozásobiteľsky žijúcu väčšinu obyvateľstva.

4.6.6 Rovníková Guinea, Gabon, Svätý Tomáš a Princov ostrov

Malé stredoafrické štáty majú najvýznamnejšie príjmy z vývozu ropy a zemného plynu, Gabon aj z mangánových a železných rúd. Plantážne poľnohospodárstvo je zamerané najmä na exportnú produkciu kakaových bobov, palmového oleja a banánov. Významný je aj vývoz tropických drevín. Napriek tomu, že príjmy z exportu ropy a zemného plynu v prepočte na obyvateľa patria k najvyšším v Afrike, obyvateľstvo má veľmi nízku životnú úroveň. Ekonomiku brzdí korupčné správanie sa politikov a vplyv štátnych úradov na ťažbu a vývoz surovín. Nerovnaké prerozdeľovanie príjmov z vývozu surovín spôsobilo nárast chudoby, najviac zamestnaných je v poľnohospodárstve. Sektor služieb je menej rozvinutý. Všetky štáty, najmä ostrovné územia, majú vysoký potenciál pre rozvoj cestovného ruchu.

Úlohy a zadania:

- **Vytipujte faktory, ktoré robia z Čadu jednu z najchudobnejších krajín sveta a zoraďte ich podľa významnosti. Diskutujte o významnosti jednotlivých faktorov.**
- **Identifikujte nutné opatrenia na dlhodobé zlepšenie humanitárnej situácie v Stredoafrickej republike, stanovte ich poradie podľa významnosti a o tomto poradí diskutujte.**
- **Nájdite príčiny vzniku dvoch štátnych útvarov s podobným názvom na území Konžskej panvy.**
- **Charakterizujte a porovnajte úrovne ekonomickej vyspelosti jednotlivých štátov Strednej Afriky. Zdôvodnite príčiny tohto stavu.**
- **Určte najdôležitejšie ekonomické odvetvia vybraných štátov: KDR, Gabon, Kamerun, Sv. Tomáš a Princov ostrov. Ktoré zo štátov majú najviac diverzifikovanú ekonomickú štruktúru?**

5 VÝCHODNÁ AFRIKA

Ladislav Tolmáči, Daniel Gurňák, Anna Tolmáči

Žiadny národ nemá právo rozhodovať za iný národ, žiaden človek za iného človeka.
Julius Nyerere

Východná Afrika je rozlohou najmenší makroregión svetadielu. Počtom obyvateľov je však na druhom mieste a hustotou zaľudnia predstihuje všetky ostatné regióny Afriky. Z hospodárskeho hľadiska využíva prírodné danosti svojho územia veľmi slabo. Platí to o všetkých sektoroch ekonomiky ale obzvlášť o doprave, školstve a zdravotníctve.

5. 1 POLOHA A VYMEDZENIE VÝCHODNEJ AFRIKY

Koncept Východnej Afriky sa z polohopisného hľadiska javí celkovo jasný. Pri štúdiu relevantnej geografickej a štatistickej literatúry sa však vynára množstvo alternatív a osobitých prístupov. Vcelku najpoužívanejšie vymedzenie, práve z dôvodov štatistických dát, je na základe členenia tímu špecialistov OSN (UN 1999). Základným jadrovým územím makroregiónu Východnej Afriky je územie troch štátov: Tanzánia, Keňa, Uganda. V tomto územnom prvku sa zhodujú všetky relevantné geografické a štatistické analýzy. Časté, ale nie všeobecne používané, je začlenenie štátov: Somálsko, Etiópia, Eritrea, Džibutsko, Južný Sudán, Burundi a Rwanda do Východnej Afriky. Zriedkavejšie sa do tohto makroregiónu ešte začleňujú štáty: Sudán, Mozambik, Malawi, Zambia, Zimbabwe, Madagaskar a ostrovné štáty aj závislé územia v Indickom oceáne. V rámci našej monografie sa na základe homogenity jednotlivých makroregiónov za štáty Východnej Afriky považujú: Tanzánia, Keňa, Uganda, Somálsko Etiópia, Eritrea, Džibutsko, Južný Sudán, Burundi a Rwanda. V rámci takto definovaného územia sa ďalej vyčleňujú krajiny Afrického rohu: Somálsko, Etiópia, Eritrea a Džibutsko. Pätica štátov zoskupená okolo Veľkých afrických jazier Tanzánia, Keňa, Uganda, Burundi, Rwanda spolu s regiónom Južného Sudánu (začleňovaným aj k Nílskym štátom) tvorí tzv. EAC (East African Community – Východoafrické spoločenstvo).

Makroregión Východnej Afriky sa vcelku symetricky rozmiestňuje okolo rovníka s miernou prevahou územia severne od neho. Severo-južné a východo-západné dĺžkové rozpätie územia je približne rovnaké. Výraznou črtou regiónu je poloha na rozlohou najdominantnejšom polostrove Afriky – Somálskom polostrove, výstižne (podľa areálneho tvaru) pomenovanom aj Africký roh. Hranice s Indickým oceánom a jeho okrajovými moriami Červeným morom a Adenským zálivom sú málo členité, podobne ako celé pobrežie Afriky. Pri myse Guardafui v Somálsku sa Východná Afrika najviac približuje, iba na 26 km, k Arabskému polostrovu (Jemen). Oddeľuje ich prieliv Bab al-Mandeb, ktorý spája Adenský záliv a Červené more. Ostrovy v Červenom mori, Adenskom zálive a Indickom oceáne tvoria málo početnú a málo rozľahlú územnú jednotku Východnej Afriky. Dohromady je to 178 ostrovov, ktoré sú podľa krajín zastúpené nasledovne: Eritrea – 124, Džibutsko – 8, Somálsko – 7, Keňa – 10, Tanzánia – 21. Ostatné ostrovy v Indickom oceáne začleňujeme na základe ekonomických väzieb a geopolitickej previazanosti k štátom Južnej Afriky.

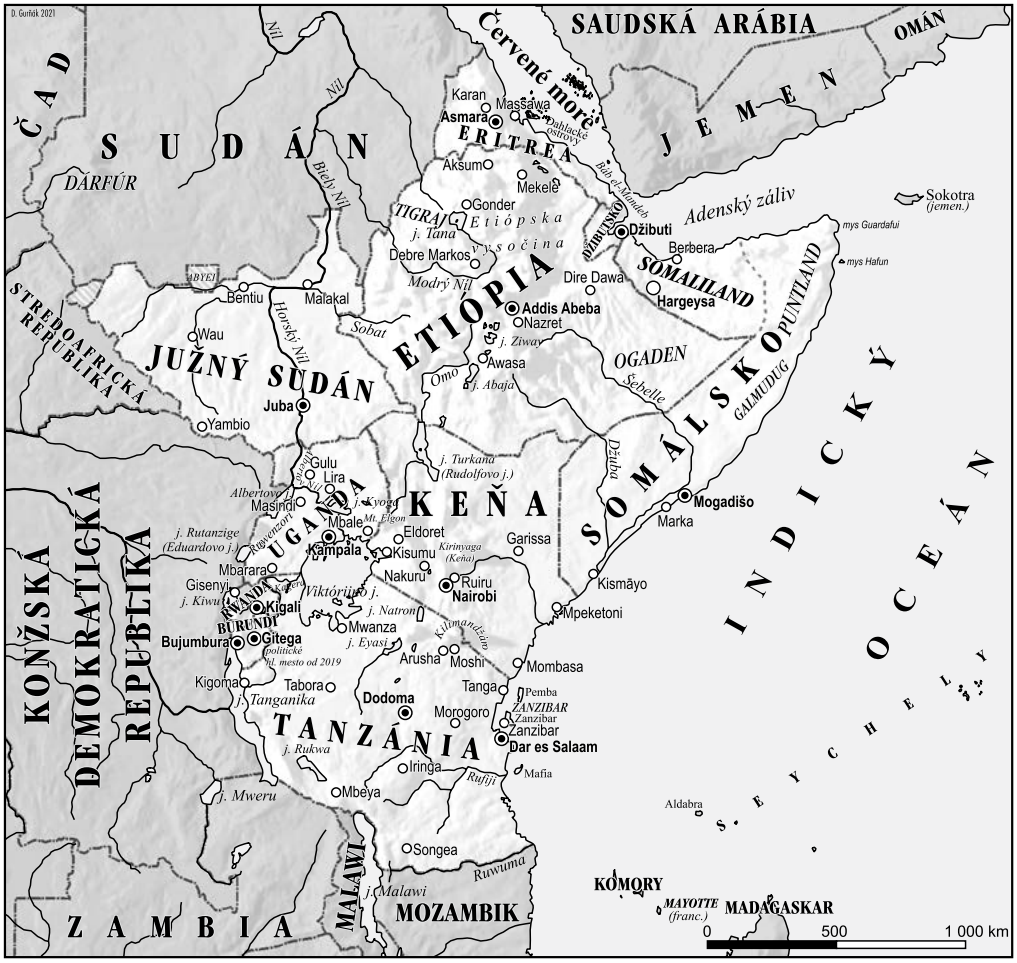

Obr. 68 *Vymedzenie regiónu Východnej Afriky*

BOX 27 Most ponad Bab al-Mandab

Jedno z najvýznamnejších miest africkéhо pobrežia je prieliv medzi Adenským zálivom Indickéhо oceána a Červeným morom. Bab al-Mandeb je významná lokalita africkej prehistórie ale aj súčasnosti. Na tomto mieste sa Africký roh približuje k polostrovu Malej Ázie na menej ako 30 km. V miocéne ešte obe pevniny spájala šija, ktorá sa tektonicky prelomila. Územie bolo za ostatných 100 tisíc rokov viacnásobne zaplavované a vysušené, v závislosti od klimatických podmienok na Zemi. Cez Bab el-Mandeb putovali z Afriky do ostatných častí sveta skupiny „moderných" ľudí. Aj v novšej histórii má úžina strategický význam. S najväčšou pravdepodobnosťou sa ňou z Ázie do Afriky preplavili semitské kmene používajúce jazyk giiz a položili základy kráľovstva Aksum.

V súčasnosti je Bab l-Mandeb hlavná námorná cesta z Ázie do Európy aj Severnej Afriky. Denne sa ňou prepraví v lodiach 700 mil. ton nákladu, z ktorého tvorí ropa prepravovaná v tankeroch 75 %. Tento objem zodpovedá takmer jednej desatine ropy prepravovanej denne na celom svete. Ponad túto frekventovanú námornú cestu sa už pred tridsiatimi rokmi začalo uvažovať o výstavbe mosta. Plány na premostenie úžiny začínali naberať reálne kontúry začiatkom nového milénia. Most Afrického rohu sa mal začať stavať v roku 2009. V roku 2010 bolo oznámené, že fáza výstavby I je odložená. Most mala začať stavať Al Noor Holding Investment a vybudovať významné prepojenie dvoch kontinentov. Súčasne malo vzniknúť aj technologické a hospodárske centrum s názvom Al Noor City. Most navrhla a mienila financovať firma Middle East Development LLC so sídlom v Dubaji manažovaná Tarekom Bin Ladenom. Pôvodné plány počítali s jej dokončením v roku 2020. Vojna v Jemene, ktorá vypukla v roku 2015, však všetky projekty zastavila a v súčasnosti nie sú žiadne správy o jeho pokračovaní. Most mal mať celkovú dĺžku 28,5 km a mal spájať Jemen cez ostrov Hirme s Džibuti v Afrike. Mal mať najväčšie rozpätie medzi podpornými piliermi na svete, ktoré by umožňovali preplávať obojsmerne aj tým najväčším oceánskym tankerom. Denne sa očakávali toky desiatok tisíc automobilov a cestujúcich vlakom. Megalomanský projekt očakával osídlenie džibutskej časti mesta na úrovni 2,5 mil. obyvateľov a jemenskej časti 4,5 mil. obyvateľov a to do roku 2025. Jedným z hlavných motívov výstavby bolo otvorenie cesty moslimom z Afriky na púť do Mekky a výstavba diaľnice z Afriky smerom do Dubaja. Mesto mali zásobovať energiou iba obnoviteľné zdroje a malo byť úplne ekologické.

Najvýchodnejší bod makroregiónu Mys Hafún na Somálskom polostrove je súčasne najvýchodnejším bodom Afriky 51° 28′ v. g. d. Najzápadnejšie leží bod na hraničnej rieke Rusizi medzi Rwandou a Demokratickou republikou Kongo (KDR) pri meste Bukavu (28° 52′ v. g. d.). Na juhu siaha Východná Afrika až k jazeru Malawi a z neho vytekajúca rieka Rowuma tečie na hraniciach s Mozambikom na 11° 46′ j. g. š. Najsevernejší výbežok makroregiónu tvorí pobrežie Eritrey na 18° 01′ s. g. š.

Hranice makroregiónu Východnej Afriky sa od Červeného mora stáčajú na západ pohraničím Sudánu. Až po prekročení rieky Níl pozdĺž hraníc Južného Sudánu sa hranice stáčajú na juh a tvorí ich púštna a polopúštna krajina. V dĺžke vyše 2 000 km potom kopírujú v zásade smer riftovej zóny Východoafrickej priekopovej prepadliny. Južné ohraničenie Východnej Afriky sa viaže na tanzánske hranice so štátmi Južnej Afriky, ktoré prebieha viac-menej rovnobežkovým smerom opäť až k Indickému oceánu. Dominantná časť makroregiónu Východnej Afriky bude v ďalekej budúcnosti najväčším ostrovom Afriky, presnejšie povedané novým subkontinentom, ktorý sa bude postupne od Afriky vzďaľovať a súčasné zlomové pásmo sa stane dnom nového mora (oceána).

Tab. 9 *Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Východnej Afriky*

	rozloha (km^2)	počet obyvateľov (2020)
Burundi	27 830	11 865 821
Džibutsko	23 200	921 804
Eritrea	117 600	6 081 196
Etiópia	1 104 300	108 113 150
Južný Sudán	644 329	10 561 244
Keňa	580 367	53 527 936
Rwanda	26 338	12 712 431
Somálsko	637 657	11 757 124
Tanzánia	947 300	58 552 845
Uganda	241 038	43 252 966
spolu	**4 349 959**	**317 346 517**

Zdroj: World Factbook 2020

Úlohy a zadania:

- **Porovnajte rozlohy jednotlivých štátov vo Východnej Afrike (môžete si zostaviť vlastnú schému) a určte približne ich podiel na celkovej rozlohe makroregiónu.**
- **Určte najvýznamnejšie faktory pre rozvoj Východnej Afriky, ktoré vyplývajú z jej polohy. Ktorý s africkým makroregiónov má polohu najviac podobnú Východnej Afrike?**
- **Charakterizujte hranice Východnej Afriky z hľadiska ich charakteru (prírodné, umelé) a opíšte ich priebeh vzhľadom na geografické súradnice a svetové strany?**
- **Prečo sa Východná Afrika stane v budúcnosti ostrovom? Akú súvislosť to má z polohou makroregiónu?**

5. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ VÝCHODNEJ AFRIKY

Východná Afrika je najpestrejším a krajinársky najzaujímavejším regiónom Afriky. Jej výškové rozpätie prevyšuje 6 000 m. Rozprestiera sa od tretieho najhlbšieho bodu na zemskom povrchu – Assalská preliačina v Džibutsku (157 m pod hladinou mora) po vrchol Uhuru na vulkáne Kibo v pohorí Kilimandžáro (5 889 m n. m.). Vo Východnej Afrike až tri horstvá presahujú výšku 5 km (Kilimandžáro, Keňa, Ruwenzori),

ktoré sa týčia na okraji alebo sú priamo súčasťou Východoafrickej priekopovej prepadliny. Priemerná nadmorská výška makroregiónu je najvyššia v Afrike. Tomu zodpovedá aj prekvapujúce mierne podnebie na veľkej časti územia, ktoré vôbec nezodpovedá predstavám laikov o tropickej, rovníkovej klíme.

Východnú Afriku možno oprávnene označiť za strechu Afriky. Nielenže tvorí rozvodie medzi dvoma oceánmi a ich okrajovými moriami, v rámci nej sa rozprestiera aj bezodtokové územie s riekami ústiacimi do jazier alebo zamokrených území. Podobne ako veľkú časť ostatnej Afriky tvoria vysoko položené náhorné plošiny, aj Východná Afrika ich má vo svojej centrálnej časti situovanú ako baštu ostatného územia. Práve vyššia nadmorská výška spolu s globálnou cirkuláciou atmosféry má za následok, že paradoxne toto rovníkové územie pokrývajú prevažne trávnato-krovinaté porasty a celkový podiel lesov je nízky. Sever územia ešte ovplyvňuje tropické pasátové prúdenie ale stred a juh regiónu je pod vplyvom ekvatoriálnych vzdušných más. Východné a západné oblasti majú celkový prírodný charakter podobný, ale spôsobujú ho odlišné faktory. Východ je pod vplyvom monzúnov a západ tvorí okrajové úpätie Konžskej panvy a jej zázemia.

Úplne osobitý je svet Veľkých afrických jazier, ktorých spoločným morfogenetickým základom je opäť riftová, teda zlomová zóna Východnej Afriky. Druhé najrozľahlejšie sladkovodné jazero Zeme (Viktóriino jazero) a druhé najhlbšie jazero sveta (Tanganika) sú situované na západnom okraji makroregiónu. V geologickom a geomorfologickom vývoji, podnebí a vegetácii Východnej Afriky teda zohráva úlohu predovšetkým poloha na zlomovej línii, od ktorej sa odvíja nadmorská výška, orientácia reliéfu a tým aj prejavy globálnej cirkulácie atmosféry. Podružnými špecifikami, ktoré sa prejavujú najmä v ostatných regiónoch Afriky, sú pramenné oblasti riek, napr. Modrý a Biely Níl.

Úplne jedinečné sú aj biotopy Východnej Afriky s najväčším prírodným migračným územím suchozemských cicavcov, ktoré prestupuje hranice Tanzánie a Kene.

5.2.1 Geologický podklad, tektonika a nerastné suroviny

Aj z hľadiska geologickej stavby je Východná Afrika unikátnym makroregiónom svetadielu. Z tektonického hľadiska sa tu stretajú, správnejšie oddeľujú od seba, dve tektonické dosky: Núbijská a Somálska. Väčšinu územia regiónu tvorí Somálska litosférická doska, ktorá sa zlomami delí na tri menšie celky a to Viktória, Rovuma a Lwandle. Zlom – Východoafrická priekopová prepadlina alebo z angličtiny rift – z Východnej Afriky presahuje až do Malej Ázie. Na kontinente Afriky sa rozdeľuje do troch lúčov, ktoré vybiehajú z Afarského trojuholníka. Tento proces započal v mladších treťohorách (v miocéne), približne pred 22 miliónmi rokov. Núbijská a Somálska platňa sa od seba vzďaľujú rýchlosťou cca 5 – 7 mm ročne (Fernandes et al. 2004) a rozdelenie svetadielu by sa malo zavŕšiť približne o 10 miliónov rokov. Stavba Núbijskej platne je pomerne jednoduchá. Tvorí súčasť afrického štítu, ktorý pozostáva

z prekambrických kryštalických (žuly, ruly) hornín. Na rozsiahlych územiach je pokrytá predovšetkým sedimentárnymi horninami (Schlüter 1997).

Najstaršie tektonické bloky boli po prekambrickom vrásnení výrazne vyzdvihnuté a súčasne vystavené denudácii. V panvách a na pobrežných zníženinách sa akumulovali sedimenty. Permanentné pohyby zemskej kôry spôsobili rozlámanie celého východoafrického bloku, poklesnuté časti územia vypĺňajú jazerá alebo tvoria suchozemské depresie. Staršie a stredné paleozoikum bolo obzvlášť aktívnym obdobím vo vývoji horských platforiem. Morská transgresia sa prejavovala len v najvýchodnejšej časti územia. Pobrežná sedimentácia mala za následok vznik vrstvy pieskovcov a neskôr nespevnených kvartérnych usadenín, ktoré vytvorili základ súčasných pobrežných plošín a zníženín.

Vertikálne zdvihy, poklesy a posuny pozdĺž tektonických línií podmienili pozdĺž východoafrického zlomu vznik pohorí. Práve na týchto líniách sa prejavovala najintenzívnejšia vulkanická činnosť v Afrike. Zmiešaný vulkanicko-tektonický pôvod má väčšina solitérne sa vypínajúcich pohorí Východnej Afriky. Často sa prudko dvíhajú z náhorných plošín s výškou 1 000 m n. m. nezriedka nad 4 000 metrov a vzbudzujú dojem sopiek, či hrasťových hôr. Svojím charakterom sa od ostatných horských blokov líši Etiópska vysočina. Jej veľká rozloha (vyše 1 mil. km²) a kompaktnosť je v protiklade s ostrovnými rysmi ostatných horstiev. Etiópska vysočina sa člení na dva dominantné bloky oddelené hlavným zlomovým pásmom, ktoré vypĺňajú jazerá a zníženiny. Severozápadný blok je o niečo vyšší a rozľahlejší. Najsevernejšia časť pohoria presahuje z Etiópie do Eritrey. Jeho základom sú Semianské hory. Dvíhajú sa do výšky až 4 550 m n. m. (podľa niektorých zdrojov až 4 620 m n. m.) horou Ras Dašan (Peaklist 2004).

O niečo nižší je juhovýchodný blok, ktorého základom je pohorie Bale. Dosahuje tiež impozantnú nadmorskú výšku 4 337 m n. m. (iné zdroje 4 389 m n. m.) vrcholom Tullu Demtu (Peaklist 2004).

Pôvod (kryštalická báza) Etiópskej vysočiny, podobne ako celej Východoafrickej vysočiny, sa viaže na prekambrické (predprvohorné) obdobie. Najsevernejšia časť Etiópskej vysočiny je súčasťou Saharsko-arabskej tabule na Eritrejskej megaantiklinále. Po vrásnení, ktoré stmelilo juhoafrický štít, už nebolo územie Východnej Afriky postihnuté vrásnením ale masívnymi zdvihmi, poklesmi a posunmi krýh. Nasledovali erózno-akumulačné etapy, ktoré dotvorili tvárnosť povrchu. Na miestach depresií môže hrúbka sedimentov dosahovať až 10 km (Balatka 1971). Práve severné časti tohto štítu tvorí megaantiklinála Etiópskej vysočiny.

Etiópska vysočina spolu s masívmi východoafrickej riftovej zóny sa od Indického oceána odčlenila rozpadom Gondwany v druhohorách, približne pred 150 mil. rokmi.

Južnejšie od Etiópskej vysočiny sa nachádza súborne označovaná Východoafrická náhorná plošina, ktorá vznikla ako masívny kryštalický blok pozdĺž viacerých už spomínaných zlomov. Smerom k Indickému oceánu sa vysoko položená planina postupne znižuje viacerými mierne sklonenými plošinami a stupňami. Najdominant-

nejšie zastúpené horniny sú žuly a zo sopečných hornín čadiče. Systém zlomov možno morfologicky a polohopisne rozdeliť na tri pásma: západné, centrálne a východné (Balatka 1971). Práve tieto systémy vyhraničujú aj najvýznamnejšie geomorfologické jednotky územia Východnej Afriky. Východné zlomové pásmo je najmenej výrazné a rozpadá sa na množstvo menších a nižších hrastí a masívov. Z juhu na sever kopíruje pobrežnú líniu Indického oceána, prechádza hranicami Mozambiku do Tanzánie a tvoria ho pohoria: Mecula (s rezerváciou Niassa), Matagoro, Udzungwa, Malundwe (NP Mikumi), Ulungura cez centrálnu časť Tanzánie, Východná a Západná Usumburská vrchovina (Usumbura mountains) do pohraničia Kene (NP Mkomazi). V Keni pokračuje ostrovnými pohoriami Taitta (tvoria ho tri masívy), Mumoni a Mutito, až do pohraničia so Somálskom na východe a Etiópiou na severe. Jednotlivé stredohorské platformy sú predhoriami Etiópskej vysočiny. Krajný juhovýchod zlomov v Somálsku kopíruje štátne hranice so Somálskom. Východné zlomové pásmo končí na Africkom rohu a ohraničuje tvoriaci sa subkontinent z juhovýchodu.

Tektonicky a aj krajinársky je oveľa pôsobivejší centrály systém zlomov alebo súborne nazývané centrálne zlomové pásmo. Uzlovým bodom je jazero Malawi (Ňasa) na juhu Tanzánie, odkiaľ sa prevažne vo forme stovky metrov vysokého zrázu tiahne na sever. Je prerušovaný tektonickými zníženinami ale aj vyvýšeninami blokových pohorí. Samotné jazero Ňasa vypĺňa časť zlomovej prepadliny. Zlomová línia je výrazná v oblasti pohoria Mbeya, Lupa a Usanga, prechádza stredom Tanzánie k jazeru Manyara, nad ktorou sa hrana zlomu týči vo výške cca 500 metrov, potom sa stáča na severozápad do regiónu siedmych sopečných vrchov. Najznámejší vulkanický kráter v tomto regióne je Ngoro-Ngoro s výškou 2 500 m n. m. a priemerom krátera okolo 23 km. Smerom na sever je súčasťou centrálneho zlomového systému jazerná plošina Natron (hranice Tanzánia, Keňa) a v Keni jazero Naivasha. Severné ohraničenie zlomu leží v pohraničí Kene a Etiópie a tvorí ho jazero Turkana (Rudolfovo jazero).

Západné zlomové pásmo je najvyvinutejšie a tvorí ho v podstate zlom (rift), ktorý bude novým pobrežím Východnej Afriky. Začína pri jazere Malawi, na sever od ktorého sa do výšky takmer 3 000 m vypína stratovulkán Rungwe. Zlom sa ďalej na sever tiahne k jazeru Tanganika na hraniciach štyroch štátov a jazeru Kivu v pohraničí Konga (DR) a Rwandy. V týchto miestach sa samotné západné zlomové pásmo dvíha najvyššie v regiónoch Virunga, väčšina v Kongu DR (nad 4 500 m) a Ruwenzori (nad 5 000 m). Na zlomovej línii sa nachádzajú aj ďalšie jazerá: Edwordovo a Albertovo jazero (obe medzi Ugandou a Kongom DR). Západná zlomová línia sa prepája so zlomom cez Etiópsku vysočinu v pramennej oblasti Modrého Nílu v Etiópii pri jazere Tana.

Vyzdvihovanie africkej pevniny v terciéri a kvartéri bolo najaktívnejšie práve vo Východnej Afrike. Spôsobilo aj zosilnenie denudačných procesov v dôsledku erózie po výdatnejších zrážkach, na najvyšších miestach a aj ľadovcov, ktoré sa s veľkou pravdepodobnosťou počas najbližších rokov úplne roztopia. Mechanický odnos a zvetrávanie je dominantný v pobrežných a vyššie položených púštnych a polopúštnych oblastiach. Východná Afrika je seizmicky najaktívnejšia časť svetadielu a v budúcnosti je pravdepodobné zosilnenie tejto aktivity so sprievodnými vulkanickými javmi.

Krajinárske premeny Východnej Afriky sú z geologického a tektonického hľadiska pre svetadiel v treťohorách a štvrtohorách najmarkantnejšie. Rapídny zdvih územia podmienil formovanie všetkých prírodných sprievodných javov: zmeny reliéfu, formovanie riečnej siete, transformáciu klímy, pôdnych a biologických systémov.

Východná Afrika nevyniká svojimi nerastnými surovinami, aj keď sa vo viacerých lokalitách vyskytujú a aj ťažia diamanty, vzácne rudy a riftová zóna je perspektívna výskytom mnohých surovín. Zásoby ropy a zemného plynu sú popri Južnej Afrike v tomto regióne najlimitovanejšie. Perspektívna pre ťažbu je šelfová oblasť Tanzánie a Kene.

5.2.2 Georeliéf

Vývoj georeliéfu Východnej Afriky akceleruje najvýraznejšie v období terciéru a kvartéru. Dlhé obdobia denudácie a sedimentácie, tak ako v celej Afrike, vystriedalo obdobie zrýchlenej erózie, ktoré vyvolali zdvihy a poklesy zemskej kôry a súčasne ich posuny pozdĺž zlomových línií. Najvýznamnejším orografickým celkom celého svetadielu je Etiópska vysočina, ktorá výškou, rozlohou a dynamikou konkuruje, napríklad Alpám. Východná Afrika sa v súčasnom, prevažne zarovnanom, georeliéfe Afriky vyníma ako bašta.

Osobitým rysom Východnej Afriky je aj systém stratovulkánov a sopečných kráterov, ktoré sa viažu na nedávnu geologickú minulosť. Vzájomne sú si veľmi podobné, rozlohou malé ale vertikálne sa prudko dvíhajúce tektonické bloky Kilimandžára a Mount Kene. Mohutnejšie a rozľahlejšie je pohorie Ruwenzori, v ktorom sa nachádzajú aj vulkány v oblasti Virunga.

Najvyššie horstvá Afriky sú rozlohou veľmi malé, preto sú často považované iba za vrchy. Nie je to však pravdou, ako príklad možno uviesť Mount Keňa. Tento horský masív má rozlohu približne 78 km² a s ochranným pásmom zapísanom aj v Zozname prírodného dedičstva UNESCO 715 km². Najvyšším bodom pohoria je štít Batian (5 199 m n. m.), za ktorým nasledujú hneď dva o málo nižšie vrcholy: Nelion (5 188 m n. m.) a Point Lenana (4 985 m n. m.).

Pobrežná línia Východnej Afriky je monotónna s veľmi malým množstvom vhodných miest na budovanie prístavov. Pobrežie sa permanentne mierne dvíha pri tlaku Východoafrického subkontinetu na kryhu Indického oceána.

V severnej časti Východnej Afriky sa začala vyvíjať dolina Nílu približne pred 30 mil. rokov smerujúca na sever (Saplakoglu 2019). Pôvodne sa uvádzalo obdobie mladšie o milióny rokov, lenže v dôsledku treťohorných pohybov horúcej škvrny v astenosfére sa Etiópska vysočina a celá Východoafrická riftová zóna začala lámať a dvíhať. Etiópska vysočina zachytávala čím ďalej tým viac zrážok a riečny systém Nílu a celej Východnej Afriky sa začal formovať. Vysokohorský reliéf Východoafrického horského pásma bol v kvartére významne modelovaný glaciálnou a periglaciánou činnosťou. Rozsah kvartérneho zaľadnenia sa odhaduje sumárne na stovky km²

v desiatke izolovaných vysokohorských oblastí. Glaciálne a periglaciálne pôsobenie v horách Východnej Afriky ešte stále pretrváva v nadmorských výškach nad 4 700 m.

Endogénna činnosť vytvorila základ strechy Afriky a jej formy nestihla exogénna činnosť doposiaľ zdenudovať v miere ako na severe a západe Afriky. V pleistocéne ovplyvnili aj Východ Afriky doby ľadové. Riečna sieť a rastlinný kryt oblasti bol výrazne bohatší. Vodné toky tvarovali pohoria intenzívnejšie najmä v oblasti Etiópskej vysočiny a pobrežia Indického oceána. Eolická činnosť sa silnejšie prejavuje v spomínaných oblastiach cca pred 6 000 rokmi.

Povrch Východnej Afriky sa na základe osobitosti vzniku, vývoja a premien georeliéfu, smeru a intenzity pohybov na zlomových líniách, tektoniky, litológie a zohľadnení klimatických faktorov, rozdeľuje na štyri základné subregióny: prvá je indickooceánska pobrežná oblasť (zahŕňa aj Assalskú preliačinu a pobrežie Somálskeho polostrova s ostrovmi v Indickom oceáne a v jeho okrajových moriach), druhá je horská sústava Etiópskej vysočiny, treťou sú Východoafrické náhorné roviny a plošiny a štvrtú tvoria horské masívy zlomového pásma riftovej zóny s okolím.

5.2.2.1 Indickooceánska pobrežná oblasť

Indickooceánsku pobrežnú oblasť Východnej Afriky tvoria najmä pobrežné zníženiny Somálskeho polostrova, pobrežné časti Červeného mora v Eritrei a Džibutsku a nízky pobrežný stupeň Kene a Tanzánie. Súčasťou oblasti sú rozlohou malé ostrovy šelfu Indického oceána. Osobitý charakter má Assalská preliačina, ktorá je významnou depresiou Východnej Afriky. Všetky súostrovia a solitérne ostrovy regiónu majú kontinentálny pôvod. Ich genetická previazanosť a litogeografický vývoj sú späté s pevninou Afriky. Unguja v súostroví Zanzibar je rozlohou dominantným ostrovom Východnej Afriky. Všetky ostatné ostrovy (177) spoločne nedosahujú veľkosť a ani význam tohto ostrova. Charakter všetkých ostrovov je veľmi podobný. Sú to ploché, vertikálne aj horizontálne málo členité ostrovy, ktoré čiastočne lemujú koralové útvary.

Pobrežie Východnej Afriky je ploché a nízke. Horská bariéra zasahuje čiastočne bezprostredne k moru v Eritrei a Džibutsku. Somálsky polostrov má pobrežie tiež jednotvárne a veľmi suché. Nachádza sa v dažďovom tieni Etiópskej vysočiny a v oblasti, ktorá je v dôsledku globálnej cirkulácie atmosféry aridná. Rozsiahlejšie nížiny a nízko položené plošiny sa viažu na územia Kene a najmä Tanzánie. V Tanzánii siahajú v oblasti Dar es Salaamu a Morogoro niekoľko sto kilometrov od pobrežia.

Assalská preliačina je súčasťou Afarskej panvy alebo aj trojuholníka. Na tomto mieste sa pretínajú zlomové línie prichádzajúce z Ázie, Indického oceána a pokračujúce Východnou Afrikou. Assalskú preliačinu vypĺňa slané jazero, ktorého povrch je v nadmorskej výške 157 m pod hladinou mora.

5.2.2.2 Etiópska vysočina

Etiópsku vysočinu ako najrozľahlejšiu horskú sústavu Afriky tvoria dva základné africké štíty bazaltových sopečných hornín. V detailoch je tvorená komplikovanou sústavou náhorných planín (plošín), zlomových hrebeňov, dlhých chrbtov. Ich priemerná nadmorská výška je vyše 2 400 m n. m. a iba miestami klesá vysočina pod 1 500 m n. m. Treťou malou súčasťou Etiópskej vysočiny je ázijská časť, ktorá sa nachádza na Arabskom polostrove.

Severozápadný blok sa rozprestiera v etiópskych regiónoch Tigraj a Amhara. Od juhovýchodného bloku je oddelený Východoafrickou priekopovou prepadlinou – teda riftovou zónou Afriky. Dĺžka etiópskej časti tejto preliačiny je vyše 1 000 km a jej dno je vo výške cca 1 500 m n. m. Vek Etiópskej vysočiny sa odhaduje na 75 mil. rokov. Vznikla vyzdvihnutím a rozlámaním Núbijskej kryhy a následnou vulkanickou činnosťou. Počas paleogénnych tektonických pohybov sa ďalej rozlámali, následne vyzdvihli do antiklinálnych chrbtov a v zníženinách poklesli a dali základ pre súčasné depresie.

V severovýchodnej časti sa najvyššie vypínajú štíti v Semianských horách. Označenie štíty je oprávnené vzhľadom na to, že vznikli ako štítové sopky v oligocéne rozlámaním, zdvihom a intenzívnym vulkanizmom starej platformy. Pôvodný vulkán sa dvíhal z kryštalickej bázy do výšky o 5 000 m a bol postupne zerodovaný. Najvýznamnejšia časť Semianských hôr je chránená v národnom parku a zapísaná do Zoznamu svetového prírodného dedičstva UNESCO. Zaberá rozlohu iba 220 km². Okrem najvyššieho štítu Ras Dašan (4 550 m n. m.) sa tam nachádzajú aj vrchy Kidis Yared (4 453 m n. m.) a Biuat (4 437 m n. m.). Vertikálna disekcia Semianských vrchov je menšia, ako napríklad našich Tatier. Vrcholové časti pohoria sú však tiež glaciálne modelované. V Semienských horách sa zachovali morény, visuté doliny a iné dôkazy zaľadnenia. Vyššiu výšku ako 3 000 m n. m. v semianskej časti Etiópskej vysočiny presahuje viac ako 300 vrcholov.

Juhovýchodný blok Etiópskej vysočiny, ktorý dokonca presahuje z Etiópie do Somálska, je prakticky ekvivaletný rozlohou ako jej semianská severozápadná časť. Na mapách a leteckých snímkach Etiópska vysočina pripomína pľúca, ktorých „dýchacou trubicou“ je východoafrická riftová zóna. Juhovýchodný blok možno označiť ako Balskú zónu, lebo jej najvyššou časťou je pohorie Bale, ktoré sa nachádza v Oromii (spolkový štát Etiópie). Najvyššie vrchy Bale dosahujú takmer rovnaké výšky ako Ras Dašan. Štíty Tullu Demtu a Batu sa týčia do výšky vyše 4 300 m n. m. Počet vrcholov presahujúcich 3 000 metrov je vyše 250. Geologická stavba a reliéf oboch častí Etiópskej vysočiny je veľmi podobný. Intenzívnejšia erózia však spôsobila vznik hlbších zrázov a dolín v semianskej zóne.

Veľkú časť Etiópskej vysočiny zaberajú náhorné roviny a plytké panvy (nad 2 500 m n. m.). Nad planinovú časť pohoria sa táto „strecha“ svetadielu dvíha 500 až 1 000 m zrázmi. Bránou do pohoria sú vstupy cez riftovú zónu a dolina Modrého Nílu.

5.2.2.3 Východoafrické náhorné roviny a plošiny

Východoafrické náhorné roviny a plošiny tvoria najrozsiahlejšiu časť Východnej Afriky. Vypĺňajú územie od pobrežných nížin a rovín na východe a sú pokračovaním vyvýšenej Etiópskej vysočiny na severe regiónu. Ich nadmorská výška sa postupne od pobrežia zvyšuje z 300 m n. m. po 1 500 – 2 000 m n. m. v podhorí riftovej zóny. Zaberajú rozsiahle časti Kene, Ugandy a najmä Tanzánie. Do tohto bloku nezaraďujeme náhorné roviny a plošiny Etiópie ani Somálska a Eritrey, ktoré sú priraďované zväčša k Etiópskej vysočine a pobrežným oblastiam Východnej Afriky.

Dominantné v tejto orogenetickej súčasti regiónu sú planina Serengeti a Masajská step. Sú najlepším príkladom, hoci nie najrozsiahlejšími náhornými plošinami. Vertikálne rozdiely v bloku náhorných rovín a plošín nepresahujú 400 m a aj tento rozdiel je pozvoľný. Častou spestrujúcou formou reliéfu sú staré zvetrané kryštalické bloky alebo na miestach vulkanickej aktivity bazaltové výstupy hornín. Tropické zvetrávanie zanechalo svedecké vyvýšeniny na miestach výskytu najodolnejších hornín, ktoré majú často bizarné tvary aj lokálnu flóru a faunu. Rozdiel medzi náhornými plošinami a rovinami je minimálny. Pre roviny platí pravidlo menších rozdielov v nadmorských výškach ale geneticky aj morfologicky sú takmer totožné. Dôležitejší prívlastok tejto povrchovej formy je náhorná, ktorá vystihuje dominanciu vyššie položených lokalít. V mnohých prípadoch sú veľmi aridne, napríklad púšť Chalbi v Keni pri jazere Turkana.

Osobitý charakter majú západné a severozápadné časti Južného Sudánu, ktoré tvoria vysokopoložené planiny a podhoria na okraji Sahary. Ich centrálnou osou je Biely Níl pritekajúci z vyvýšených častí zlomovej riftovej zóny. Saharský priestor je úplne špecifický a má výrazné črty sahelu (vplyvom prúdenia vzduchu a prevládajúcich vzdušných tlakových útvarov).

5.2.2.4 Zlomové pásma riftovej zóny s okolím

Predstavujú veľmi pestré územie a sú symbolom nielen Východnej Afriky ale celého kontinentu. Sú orograficky veľmi jasne definované pozdĺž troch línií zlomových pásiem a majú aj najpreskúmanejšie a najpresnejšie vymedzené regióny. Tiahnu sa pohraničím Východnej Afriky: teda štátmi Keňa, Uganda, Rwanda, Burundi a Tanzánia. Na západe presahujú do Strednej Afriky – Konžská demokratická republika a na juhu do Južnej Afriky do Malawi, Zambie, Mozambiku.

Zo savanovej plošiny na severe Kene vystupuje Mount. Kachagalau približne do výšky Gerlachovského štítu a je symbolom dvíhajúcich sa blokov v západnej riftovej zóne. Viac na juh sa týči piaty najvyšší vrch Kene – Mtelo (3 336 m) a neďaleko neho Elgon, ktorý je najstaršou sopkou Východnej Afriky. Jej vek sa odhaduje na viac ako 24 mil. rokov. Predstavuje štítovú sopku s piatimi vrcholmi, ktorej najvyššia časť (Wagagagai 4 321 m n. m.) presahuje z Kene do Ugandy. Na juh od Elgonu sa z náhornej plošiny a popri zlome Mau dvíhajú Cheranganské vrchy (najvyšší vrch je Nakugen 3 530 m).

Relatívne blízko hlavného mesta Kene sa tiahne pohorie Aberdare. Tvorí ho zerodovaný vulkanický hrebeň o dĺžke cca 100 km. Jeho najvyššia časť je Sattima 3 999 m n. m. Na východ od Aberdare dominuje Keni jej najvyššie pohorie – Keňa (5 199 m n. m.). Jeho štíty ešte stále zdobia ľadovce a je súčasťou západnej časti Východoafrickej vrchoviny. V Keni je klenotom medzi krátermi na vrchole vulkánov Mount. Longonot (2 776 m), podobný Ngoro-Ngoro v Tanzánii.

Pre pohoria a vrchy riftovej zóny prechádzajúcej stredom a východom Ugandy je charakteristická nižšia nadmorská výška. Tvoria ju väčšinou vulkány na hraniciach s Keňou, čiastočne aj Južným Sudánom.

Najzápadnejšie sa tiahnúce vysokohorské časti západného zlomového pásma sú v Ugande a Rwande. Zaraďujeme ich do Východoafrických vrchov a patria k pohoriu Ruwenzori. Toto mohutné pohorie má rozlohu vyše 700 km² a je rozdelené na šesť masívov, z ktorých je najvyšší Mount Stanley (5 109 m) (UCL 2008). Vrcholové časti pokrývajú podobne ako v pohoriach Kilimandžáro a Keňa ľadovce.

Pohoria v Rwande sú pokračovaním Ruwenzori a jeho súčasti Virunga. Najvyššia časť patrí štítu Muhabura (4 127 m) a pokračuje Gahingou (3 473 m) a Karisimbi (4 507 m) v rámci Albertovho (západného) zlomu. Okraj vyzdvihnutého zlomového pásma sa na juh znižuje a prechádza cez Mount Huye (2 278 m) na juhu Rwandy.

V Burundi (Nations online 2021) je pokračovaním línie zlomov v centrálnej časti krajiny jej najvyššie pohorie Burundská vysočina s najvyšším vrchom Heha (2 684 m). Východnejšie od nej sa nachádza ďalší vrchol pohoria Kikizi (2 145 m), na ktorom pramení jedna zo zdrojníc Bieleho Nílu – Ruvyironza.

V strednej a východnej časti sa pohoria tiahnu Tanzániou, teda jej pevninskou časťou Tanganikou. Na území Tanzánie sa rozdeľujú do troch skupín: pohoria Východného zlomového oblúka (geologický východný zlom), pohoria Juhotanzánskej vysočiny a východná časť pohorí východoafrického zlomového pásma (geologicky má dve súčasti, centrálnu a východnú). Do Tanzánie patria tzv. pohoria Východoafrických vrchov (centrálnej geologickej línie).

Pokračujúc od južných hraníc Tanzánie smerom na sever sa nachádzajú pohoria Východného zlomového oblúka (Eastern Arc 2001): Mahenge, Udzungwa, Malundwe, Rubeho, Uvidunda, Uluguru, Ukaguru, Nguru, Východné a Západné Usambarské vrchy, Severné a Južné Pareské vrchy a Taita (už na území Kene). Najvyššou časťou týchto rozlámaných krýh je pohorie Uluguru (2 630 m) a celkovo sa ich nadmorská výška pohybuje medzi 1 300 až 2 500 m n. m. Nad ostatné planiny a plošiny sa dvíhajú o 300 až 1 500 m. Patria medzi staré tektonické štruktúry s vekom vyše 100 mil. rokov. Smerom na západ sa vek pohorí znižuje. Platí tu všeobecne pravidlo, čím viac na západ sa pohorie (sopka) nachádza, tým je mladšie.

V pohraničí s Malawi, Mozambikom a Zambiou sa rozprestiera Juhotanzánska vysočina oddelená od pohorí Východného zlomového oblúka priesmykom Makambako. Komplexné pohorie Juhotanzánskej vysočiny je tvorené masívmi: Mbeya, Poroto, Kipengerovým hrebeňom, Rungwe, Planinou Kitulo, Umalila a Matengo. Dosahuje

vyššie výšky ako pohoria Východného zlomového oblúka. Maximálna výška územia je v Kipengerovom hrebeni (Mtorwe 2 961 m a Rungwe 2 960 m).

Najvyššie pohoria Východnej Afriky a aj celého kontinentu sú vo Východafrických vrchoch, ku ktorým v Tanzánii zaraďujeme len oblasť siedmych sopiek v regióne Ngoro-Ngoro a Kilimandžáro. V Keni je pokračovaním Východoafrických vrchov pohorie Keňa aj Elgo, ktorými sme charakteristiku zlomového pásma začali.

5.2.3 Podnebie a vodstvo

Klíma každého regiónu Afriky je daná základnými klimatotvornými faktormi. V jednotlivých regiónoch je však ich dominancia rozdielna. Samozrejme na prvom mieste vždy treba spomenúť absolútnu polohu územia, lebo od nej sa odvíja globálna cirkulácia atmosféry a jej vplyvy. Východnú Afriku najviac ovplyvňuje nadmorská výška. Výrazne viac ako vo všetkých ostatných častiach svetadielu. Dotvára ich rozloženie a dynamika tlakových útvarov, najmä výbežkov Azorskej tlakovej výše nad severozápadom Afriky a juhafrickej tlakovej výše a vplyv veľkých vodných más Indického oceána, Stredozemného mora ale čiastočne aj prúdenie z Atlantického oceána. Severovýchodné pasátové prúdenie má významný dosah na severovýchodnú a severnú časť Východnej Afriky, ale opäť ho modifikujú a na väčšine územia aj prevýšia dôsledky nadmorskej výšky a orientácie územia. Významne sa podieľajú na formovaní klímy aj monzúny, ktoré určujú podnebie najmä centrálnej a južnej časti pobrežných regiónov, po prestúpení rovníka sa ich prúdenie kombinuje s pôsobením pasátov.

Podľa klimatickej klasifikácie (Köppen 1936) je makroregión Východnej Afriky klimaticky veľmi pestrý. Jeho základné rysy sa ustálili koncom pleistocénu. Domnelá dominancia ekvatoriálnej klímy (Af) v makroregiňe je v realite iba výrazne marginálna. Jasne prevláda megatermálne periodicky suché savanové podnebie (Aw) spolu s aridným podnebím (Bwh, Bwk). Oceánske podnebie, ktoré sa vyskytuje vo vysokých nadmorských výškach, je typické stabilitou teplôt a dostatkom zrážok. Vo vysokých horách a na rozľahlých horských planinách sa vyskytuje aj mezotermálne subtropické horské podnebie (Cwa, Cwb), ktoré strieda na ich západnej časti mierne mezotermálne podnebie stredomorského typu (Csa, Csb).

Klimatické špecifiká Východnej Afriky sú už na základe sumárnej charakteristiky veľmi diferencované. Ovplyvňované sú najmä nadmorskou výškou a k nej sa viažucemu prúdeniu vzduchu v letnom a zimnom polroku (ktoré sú na severnej a južnej pologuli mierne odlišné). Pri prechode cez rovník sa pasátové prúdenie transformuje na monzúnové. Severná časť regiónu je jasne pod kontinentálnym vplyvom rozsiahlej severnej časti Afriky ale najmä Ázie. Prúdenie z Arabského polostrova nad Etiópiu a časť Južného Sudánu je silne kontinentálne s malým množstvom zrážok. Má to za následok aridnú povahu väčšiny tohto územia. Suchý severovýchodný pasát prináša extrémne suchý kontinentálny tropický vzduch. Ten sa podieľa aj na formovaní klímy

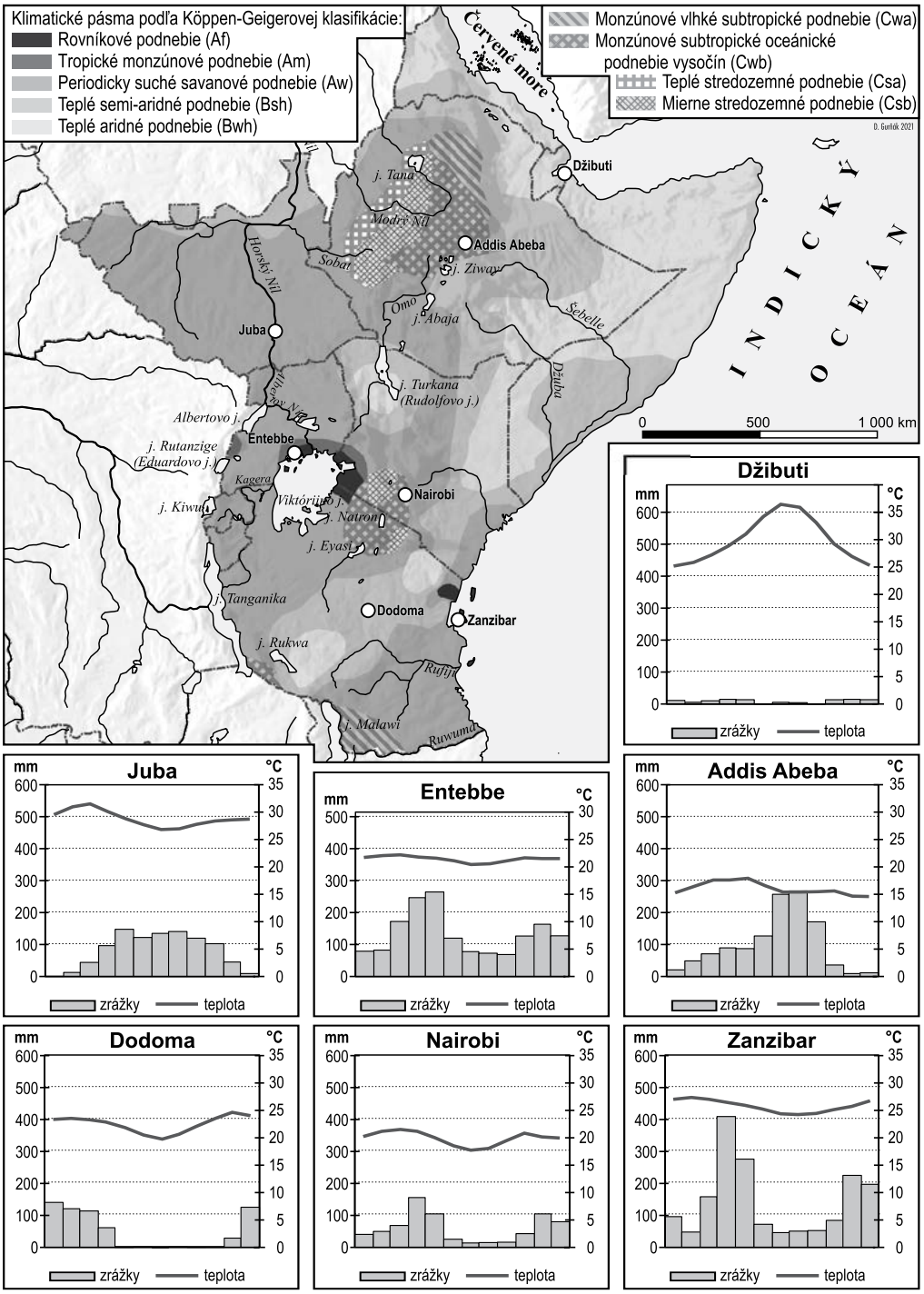

Obr. 69 *Klimatické pásma východnej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít.(climatecharts.net, 2020)*

najväčšej časti územia Východnej Afriky, ktorou je aridná podnebná oblasť. Čím severnejšie sa jej časti nachádzajú, tým sú spravidla suchšie a majú väčšie ročné výkyvy teplôt. Výnimkami sú vysokopoložené horské štíty a plošiny, ktoré zachytávajú najviac zrážok aj zo severu a západu. Do tejto klimatickej oblasti patrí prakticky celá Eritrea, Somálsko, väčšina Etiópie, časť Južného Sudánu, severozápadná časť Kene a centrálna časť Tanzánie. Periodicky suchá megatermálna klíma tvorí priestorovo nehomogénnu oblasť od západného okraja regiónu Južného Sudánu, Ugandy, Rwandy, Burundi cez Keňu do Tanzánie. Tam ju v centrálnej časti v pásme širokom 100 km prerušuje aridná klíma a opäť je periodicky suchá klíma vo väčšine pobrežného pásma Tanzánie. Megatermálne ekvatoriálne podnebie prevláda v trojhraničí Ugandy, Kene a Tanzánii v oblasti Viktóriinho jazera, ako aj na krajnom severovýchode Tanzánie a priľahlých oblastí Kene a súostrovia Zanzibar. Mezotermálne subtropické horské podnebie zaberá náveterné časti Etiópskej vysočiny v jej centre, vysoké horské oblasti Tanzánie a Kene a Juhotanzánsku vysočinu. Záveterné časti regiónov Etiópskej vysočiny, Kilimandžára a Mount Kene majú mezotermálne podnebie stredomorského typu.

Východná Afrika patrí k oblastiam s najnižšími výkyvmi teplôt v priebehu roka. Ročný chod zrážok má v celej Východnej Afrike dve maximá. Celkove je však distribúcia zrážok veľmi nerovnomerná. Prevládajúce prúdenie na 90 % územia regiónu je východné, iba v júni a v júli južné a juhovýchodné. Pobrežné oblasti sú výnimkou a sú dominantne ovplyvňované monzúnmi v kombinácii s pasátovým prúdením. V horských oblastiach západnej časti Východoafrických vrchov je najčastejší výskyt búrok v Afrike (až 180 ročne) a padaním ľadovca (Adams et al. 2003). Východná Afrika je najsuchším regiónom svetadielu po Severnej Afrike. Viac zrážok majú len vysoké pohoria a horské chrbty, ktoré dostávajú viac ako 2 000 mm zrážok za rok. Časti Somálska, Eritrey a Etiópie patria k najsuchším oblastiam na svete (menej ako 200 mm za rok). Väčšina územia získava však viac ako 500 mm zrážok ročne. Klimatické ohrozenia Východnej Afriky vyplývajú oveľa viac z dlhodobých tendencií (globálneho otepľovania) ako krátkodobých klimatických hrozieb, napr. tropické cyklóny sa vyskytujú iba na východnom pobreží aj to zriedkavo, napr. v rokoch 1984, 1988.

Pre celú Východnú Afriku je typická výšková zonálnosť. Celý región je však v priemere o 15 °C chladnejší ako územia v rovnakej geografickej šírke s nadmorskou výškou 100 m.

Charakteristiky vodstva Východnej Afriky sú opäť určené predovšetkým nadmorskou výškou, reliéfom regiónu a klimatickými pomermi. Podľa režimu odtoku má 5 % riek makroregiónu púštny charakter. Pre makroregión je dominantný dažďový režim odtoku riek, ktorý sa viaže na dve maximá zrážok počas roka.

Väčšina územia je odvodňovaná systémom kratších a z afrického hľadiska menej významných riek do Indického oceána. Úhrnom sa jedná o 55 % územia. Tie sú rozdelené do 5 povodí v Tanzánii, do 4 povodí v Keni (Water Crisis in Kenya 2013), 5 povodí v Somálsku, ktoré majú svoje zdrojnice v severovýchodnej Etiópii. Do Červeného mora (1 %) ústia krátke a občasné rieky Eritrey. Do Atlantického oceána odteká voda zo 4 % územia prostredníctvom prítokov jazera Tanganika (odtiaľ prítokmi rieky Kon-

go). Prostredníctvom prítokov Nílu je do Stredozemného mora (vnútorné more Atlantického oceána) odvodňovaných 32 % územia Východnej Afriky. Predovšetkým Južného Sudánu, Etiópie (EthioVisit 2020) ale aj východnej Tanzánie, Ugandy, Rwandy a Burundi. Vo Východnej Afrike pramenia dve zdrojnice druhej najdlhšej rieky Zeme Níl, Biely Níl a Modrý Níl a aj ich prítoky. Níl sa zlieva do jedného vodného toku až na území Severnej Afriky, kde sa jeho režim odtoku mení na púštny. Rieka je tým pádom klimaticky tranzitná, lebo pretína niekoľko klimatických pásiem a to práve vďaka svojmu hornému toku. Zvyšných 9 % územia makroregiónu je bezodtokových (menšie jazerá a planiny Tanzánie (Encyclopedia 2020), aridné oblasti Južného Sudánu, Eritrey, Somálska a Etiópie).

Vodné plochy Východnej Afriky sú zastúpené predovšetkým prirodzenými vodnými plochami a to jazerami, ktoré tvoria špecifickú črtu riftovej zóny kontinentu a predstavujú jej významný prírodný potenciál. Ich najväčšia koncentrácia, čo do rozlohy a objemu, je v Tanzánii, kde pokrývajú 6 % rozlohy krajiny. Nachádzajú sa najmä v oblasti veľkých afrických jazier a tvoria ich: Viktóriino jazero, Tanganika, Malawi, Manjara, Rudwa a i. Najväčší počet jazier v makroregióne je v Ugande a to vyše 60, vrátane najrozľahlejšieho jazera regiónu a druhého najrozmernejšieho sladkovodného jazera, Viktóriinho jazera. Viaceré jazerá makroregiónu sú bezodtokové, napr. Rudwa, Natron a i. Východná Afrika je vzhľadom na jej klímu celkovo chudobná na močaristé regióny.

Podzemné vody sú v makroregióne málo využívané, hoci pre aridné oblasti majú nenahraditeľný význam. Dotýka sa to predovšetkým Južného Sudánu, Eritrey, Somálska a Etiópie. Hydrotermálny potenciál zlomového pásma nie je doteraz dostatočne prebádaný, hoci je zrejmé, že v Afrike sa jedná o najperspektívnejšiu oblasť využitia termálnych a minerálnych vôd.

5.2.4 Pôdny a vegetačný kryt

Východná Afrika v patrí k svetovým makroregiónom trpiacim nedostatkom úrodných pôd. Určujúcim a selektívnym faktorom pôsobenia pôdotvorných procesov je nadmorská výška s alikvotnou distribúciou zrážok a teplôt. Afrika je na základe geografickej polohy ideálne rozložená a má výborné predpoklady pre šírkovú zonálnosť. V realite je obraz kontinentu značne zdeformovaný. Rovnobežkové usporiadanie rozloženia pôd v Afrike narúša najviac reliéf Východnej Afriky. Tá má najpestrejšie zloženie pôd. Práve pôdy ako nositeľ úrodnosti a poľnohospodárskej výnosnosti, boli pôdy v Afrike intenzívne študované (Adams et al. 2003). Osobitná pozornosť vo Východnej Afrike je venovaná savanovým pôdam, ktorých variácie tvoria červené pôdy saván, červeno-žlté pôdy, v ktorých prebieha intenzívna feritizácia alebo feralitizácia. Vzhľadom na relatívne homogénne materské horniny celého makroregiónu, t. j. kryštalické bridlice a bazaltové horniny, základným faktorom diferenciácie bola nadmorská výška a klíma. V rámci Food and Agricultural Organization of the UN (FAO) bolo zreali-

zované podrobné mapovanie pôd Východnej Afriky (FAO 1997c) Preukázalo veľmi pestrú škálu pôdnych typov a druhov v rámci regiónu. Lateritové pôdy pleistocénu sú základom pre súčasnú skladbu centrálnej časti pôdneho fondu územia. Potvrdilo sa, že najrozľahlejšie sú územia pokryté červenými pôdami saván a málo vyvinutými primitívnymi pôdami aridných a semiaridných oblastí Somálskeho polostrova a Etiópskej vysočiny.

Najkvalitnejšie pôdy sa viažu na pobrežné regióny južnej Kene, Tanzánie a Zanzibaru (červenozeme). Vo vyšších nadmorských výškach s dostatkom zrážok a silným premyvom pôdnych horizontov sa vyskytujú rankre a primitívne pôdy vysokohorských oblastí.

Vegetačný kryt Východnej Afriky koreluje s jej pestrými klimatickými zónami. Opäť možno identifikovať aj silné väzby na nadmorskú výšku a reliéf. Napriek relatívne hustému osídleniu makroregiónu zaberajú pôvodné biotopy veľké rozlohy a sú v mnohých štátoch predmetom ochrany v podobe národných parkov a rezervácií.

O Východnej Afrike možno z biogeografického hľadiska jednoznačne napísať, že je to Afrika v menšom vydaní. Nachádzajú sa tu príbuzné biotopy ako prakticky vo všetkých ostatných makroregiónoch Afriky, plus osobité vysokohorské prostredie tria pohorí Kilimandžáro, Keňa, Ruwenzori. Dominantné je savanové prostredie, ktoré predstavujú trávnaté spoločenstvá. Tie sú v závislosti od množstva zrážok spestrované kríkmi, či osamelo rastúcimi stromami, najmä pri tropickým zvetrávaním vyselektovaných skalných útvaroch. Savany sú osobitným typom trávnatých biotopov s vyššou priemernou teplotou, vysokým slnečným svitom a typickými červenými savanovými pôdami. Produkcia biomasy v tejto bioklimatickej oblasti závisí predovšetkým od množstva vody, ktoré získava. Zdroj vody môže byť atmosférický, distribuovaný riečnym systémom alebo podzemnými vodami. Preto sa výška trávnatých porastov savanového, čiastočne stepného typu líši od konkrétneho miesta. Celkovo možno povedať, že sa výška porastov zvyšuje od severu do centrálnej časti a od východu na západ. Najlepšie podmienky na vznik a rast trávnatých porastov sú v oblasti Východoafrických vrchov a ich medzihorí, teda pohraničie Kene, Tanzánie, Ugandy. Výrazne chudobnejšie a druhovo menej pestré sú biotopy Južného Sudánu, Eritrey a Etiópskej vysočiny.

Druhou najrozšírenejšou formou biotopu sú polopúštne až púštne spoločenstvá Somálskeho polostrova, suchých depresií Etiópskej vysočiny a rozširujúcej sa zóny sahelu v Južnom Sudánu. Patria sem aj veľmi suché regióny púšte Chalbe v Keni. Typický je sporadický vegetačný kryt tráv a bylín, s minimom tŕnitých krovín, stromy sa vyskytujú len pri výdatnejších zdrojoch podzemných vôd či občasných vodných tokoch.

Dažďové lesy ekvatoriálneho pásma sú zastúpené na úpätiach vrchov najzápadnejšej časti Východoafrických vrchov v Ugande, Rwande a Burundi. Celú škálu afrických biotopov dopĺňajú potom „ostrovy“ vysokých pohorí, ktoré svojou vertikálnou biologickou pestrosťou prispievajú horskými tropickými lesmi, subtropickými striedavo vlhkými porastmi a siahajú až do subalpínskeho a alpínskeho pásma.

BOX 28 Kilimandžáro

Kilimandžáro je symbolom Afriky. Tento názov nesie rozsiahly horský masív, ktorý je najväčším samostatne stojacim sopečným horstvom na svete. Je to prírodný fenomén. Kilimandžáro leží na pomerne vysokom pevninskom štíte, jeho základňu tvorí plató vo výške 1500 m. (Votrubec 1973). Pohorie zaberá 3885 km², má oválny tvar, dĺžku 60 km a šírku 40 km (Votrubec 1973). Skladá sa z troch navzájom prepojených kužeľov – Shira, Kibo a Mawenzi. Kilimandžáro kulminuje vrcholom Kibo s najvyšším bodom Uhuru (5 895 m n. m.). Zhruba 10 km na východ leží druhý, nižší vrchol Kilimandžára, Mawenzi (5 149 m), ktorý nemá žiadne ľadovce. Mawenzi podlieha intenzívnej erózii. Nemá typický kužeľovitý tvar ale tvorí ho 2 km dlhý rozpraskaný hrebeň s ostrými vežami a postrannými rázsochami. Západne leží tretí kráter masívu Shira s výškou 3 962 m (Votrubec 1973).

Masív sa začal vytvárať v čase vzniku Veľkej priekopovej prepadliny zhruba pred 1 až 2 milión rokmi. Práve v treťohorách prebiehali na plošinách Východnej Afriky tvorených prekambrickými horninami najintenzívnejšie tektonické procesy, ktoré boli sprevádzané silnou vulkanickou činnosťou. Počas tohto geomorfologického obdobia vznikli mnohé kužeľové vulkány a vulkanické masívy, medzi nimi aj Kilimandžáro. Berúc do úvahy, že Zem je stará okolo 4,5 mld. rokov, možno formáciu tohto gigantického vulkánu považovať za nedávny horotvorný proces. Na mieste, kde dnes čnie do výšky 5 895 m vysoké Kilimandžáro, bola pôvodne jemne zvlnená planina a staré erodované pohoria. Zhruba pred milión rokmi sa planina začala lámať a poklesávať. Pomedzi trhliny zemskej kôry začala láva prenikať na zemský povrch. Pozdĺž prepadliny sa vytvorili zlomy, z ktorých vyrastali vulkány a planina sa zmenila na sopečné krátery. Nasledovalo zrodenie Kilimandžára pred zhruba 750 tisíc rokmi. Tri neďaleko seba stojace vulkány Kibo, Mawenzi a Shira, sa dvíhali z planiny, narastali a formovali sa desiatky tisíc rokov. Ich veľké kužele sú budované čadičovými horninami, čiastočne aj fonolitmi a porfýrmi (Votrubec 1973). Po dlhej sopečnej aktivite ako prvá vyhasla sopka Shira, jej kráter sa prepadol do mohutnej kaldery, niekoľkonásobne väčšej ako bola pôvodná veľkosť aktívneho krátera. Po nej vyhasla aj Mawenzi. Len Kibo pokračovalo vo vulkanickej aktivite, naďalej rástlo a produkovalo množstvo lávy valiacej sa v lávových prúdoch. Rast pohoria sa ukončil zhruba pred 450 tisíc rokmi ale vulkán Kibo zostával naďalej aktívny. Najmohutnejšia erupcia Kiba sa odohrala asi pred 360 tisíc rokmi, počas ktorej vyprodukoval množstvo čiernej lávy (rhomb porphyry). Tá vyplnila kalderu vulkánu Shira, zaliala základňu Mawenzi a rozliala sa smerom na sever a na juh. Geológovia odhadujú, že vrchol Uhuru bol v tom čase o 5 metrov vyššie, ako je dnes. Po odznení najsilnejších prejavov vulkanickej aktivity celé pohorie začalo denudovať. Príležitostné erupcie lámali a formovali ostré veže tvrdého jadra Mawenzi a zarovnávali povrch vulkánu Shira. Kibo sa zarovnávalo a preformovalo do systému terás a kužeľov (Kilimanjaro, 2004, str. 13). Ľadovec postupoval a stekal po stenách krátera. Pred zhruba 100 tisíc rokmi obrovský zosuv pôdy spôsobil odvalenie časti vrcholu krátera, čím sa vytvorilo Kibo Barranco nazývané aj Údolie Kibo. Vulkanická aktivita postupne utíchala a explodovali už len parazitické krátery, ktoré vytvárali skupinu kužeľov chrliacich sopečný materiál smerom na juhovýchod a severozápad. Po poslednej erupcii vulkánu Kibo sa sformovala súčasná kaldera, vnútorný kráter a priehlbina naplnená popolom. Miestami možno dodnes v kráteri pozorovať postvulkanické javy ako fumaroly (Votrubec 1973).

Svahy horského masívu modeloval aj ľadovec. Kužele vulkánov sú rozbrázdené pleistocénnymi ľadovcami. V období pleistocénu bolo zaľadnenie také rozsiahle, že ľadovce stekali do výšky 2 000 m. Mohutné čelné a bočné morény sú dnes pokryté hustými pralesmi takže ich nie je možné preskúmať. Smerom nadol prechádzajú v rozsiahle fluvioglaciálne nánosy. Odhaduje sa, že Kilimandžáro pokrývalo v pleistocéne 226 km² ľadovcov. Na periférii ľadovca a firnovísk sa vytvorili početné mrazom podmienené fenomény ako polygonálne pôdy, brázdené štruktúry a pod. (Votrubec, 1973, s. 374). Rovnako voda a vietor spôsobovali eróziu a sformovali povrch pohoria do dnešnej podoby (Kilimanjaro 2004).

Na svahoch najvyššieho pohoria Afriky je zreteľne vyvinutá vertikálna zonálnosť (Balatka a kol, 1971, s. 415). So stúpajúcou nadmorskou výškou ubúda vegetácie, fauny i zrážok. Teplota klesá približne o 1 stupeň Celzia na 200 výškových metrov. Množstvo zrážok je vyššie na dolných svahoch a miestach s pralesmi. Čím vyššie, tým je klíma chladnejšia a suchšia. Vo výškach nad 2 000 m klesajú

teploty pod nulu. Hranica večného snehu a ľadu sa posunula až na samotný vrchol a hrany krátera, kde sa udržiavajú zvyšky horského ľadovca.

Pohorie je rozdelené na 5 vegetačných stupňov. Každý z nich zaberá približne 1000 výškových metrov (Kilimanjaro 2004, Votrubec 1973).

Dolné svahy tvoria krajinu medzi 900 až 1800 m n. m. Úhrn zrážok sa líši od 500 mm za rok na nižších západných planinách ležiacich v zrážkovom tieni až po 1800 mm za rok po hranicu lesa na vlhkejších východných svahoch. Dolné svahy sú husto obývané. Sídla sú najmä na južných svahoch pohoria s úrodnou pôdou na sopečnom podloží a dostatkom vody stekajúcej z priľahlých dažďových lesov. Banány a káva patria medzi hlavné plodiny pestované domorodým obyvateľstvom.

Dažďový les sa rozprestiera medzi 1800 a 2800 m n. m. Úhrn zrážok je vysoký, miestami 2000 mm za rok na južných a východných svahoch, 1000 mm za rok na západných a severných svahoch. Je to najúrodnejšia oblasť pohoria. Celé pohorie obkolesuje široký pás bujných a pestrých lesov. Z tejto zóny pochádza viac ako 90 % vody Kilimandžára. Množstvo dažďových zrážok preniká do pôdy a pórovitého lávového podložia a opätovne vyviera nižšie v podobe prameňov v obývanej časti. Vysoká vlhkosť a nadmorská výška spôsobujú, že oblaky sa často súvisle držia vo výške medzi 2 500 a 3 000 m. n. m. To zabraňuje prenikaniu slnečných lúčov a výparu, pričom sa v lesoch vytvára hmla a udržiava vysoká vlhkosť vzduchu. Nočné teploty poklesávajú a noci sú chladné, cez deň sa udržiava teplota okolo 20 °C. Tento stupeň je charakteristický druhovou pestrosťou flóry. Najrozšírenejším druhom stromov je Macaranga kilimandscharica. Prakticky všade v pralese stromy pokrývajú lišajníky, machy a paprade. Kvôli nižšiemu úhrnu zrážok majú severné a západné svahy odlišný typ vegetácie. Okrem flóry je v stupni lesa aj najpestrejšia škála divo žijúcich zvierat. Najbežnejšie je možné zahliadnuť rôzne druhy opíc. Zaznamenaný je výskyt leopardov (Panthera pardus), servalov (Leptailurus serval), surikát (Suricata suricattaa). Na severných a západných svahoch žijú aj typické savanové zvieratá ako slon africký, byvol, žirafa, nosorožec čierny a rôzne druhy antilop. Oveľa viac ako cicavcov žije v lesoch vtáctva, motýľov a hmyzu.

Vresoviská a rašeliniská, zóna charakterizovaná aj ako alpínska zóna, sa nachádza v nadmorskej výške medzi 2 800 a 4 000 m n. m. Úhrn zrážok s nadmorskou výškou klesá, v nižšie položenej časti nadväzujúcej na dažďové lesy je to okolo 1300 mm, vo vyšších polohách tejto zóny je to až o polovicu menej, len okolo 530 mm zrážok za rok. Je tu výrazne chladnejšie, nad 3 000 m n. m. teploty pravidelne klesajú pod bod mrazu. Intenzívnejšie slnečné žiarenie spôsobuje veľmi jasné počasie s výnimkou výskytu hmiel na hranici lesa. Práve v tomto stupni sa ponúkajú nádherné výhľady na Kibo a Mawenzi, ktoré v nižších nadmorských výškach kvôli hmle a oblakom nemožno zahliadnuť. Ak je dostatočne jasno a nad lesom sa nevznáša vrstva oblakov, možno tiež vidieť pláne, Mt. Meru a Mt. Kenya. Aj táto zóna má ešte stále bohatú flóru a faunu. Na vresoviskách rastú rôzne druhy vresov, krovín, tráv a kvitnúcich rastlín adaptovaných na nižšie teploty. Najznámejší je vresovec stromový (Erica arborea) dorastajúci až do výšky 7 m či vresovec Erica excelsa. Druhovo bohatý trávnatý porast chráni pôdu a udržiava v nej vlhkosť. Prekvapujúco tu rastie tiež veľký počet rôznych kvetov. Tzv. „večné" kvety rastú v zhlukoch a svoje pomenovanie si vyslúžili svojim pevným pichľavým vzhľadom a tuhými malými listami. Rozšírená je slamiha (Helichrysum). Rastie tu tiež krásna protea (Protea kilimandscharica) a nezameniteľná Kniphofia thomsonii nazývaná pre svoje červeno-oranžovo-žlté sfarbenie aj „alpínsky poker" alebo „red hot poker". Pre oblasť rašelinísk je charakteristická lobelka obrovská (Lobelia deckenii) rastúca v zhlukoch a starčekovia (Senecios). Pre tieto nadmorské výšky sú obe rastliny veľmi typické. Zvyčajne rastú v záveroch dolín a popri prameňoch a potokoch. Endemický Senecio kilimanjari dorastá do výšky 3 – 5 m. Starček obrí (Senecio johnstoni) dosahuje výšku 5 až 15 m a vek až 200 rokov (Votrubec 1973).

Vyskytujú sa tu aj močiare, ktoré poskytujú prostredie pre rast mnohých druhov rastlín. Fauna v týchto nadmorských výškach je oveľa chudobnejšia. Veľké cicavce sú zriedkavosťou, pričom žiaden z nich tu trvalo nežije, objavia sa len ojedinele pri tranzite týmto územím. Pozorované boli antilopy, slon, byvol i lev (Balatka a kol. 1971). Malé cicavce, najmä rôzne hlodavce sú častejšie. Redukovaná nadmorskou výškou je aj pestrosť vtáctva. Chlad a nehostinné prírodné podmienky neposkytujú vhodné podmienky pre život ani plazom a hmyzu.

Vysokohorská púšť siaha od 4 000 do 5 000 m n. m. Jej hlavnú časť tvorí sedlo medzi Kibom a Mawenzi posiate balvanmi, lávovými kameňmi a parazitickými kužeľmi. Ročný úhrn zrážok dosahuje len okolo 250 mm. Teploty počas dňa a noci výrazne kolíšu. Kým cez deň môže teplota na slnku vystúpiť až na 40 °C, v noci klesne pod bod mrazu. Voda je vzácna, nevyskytujú sa tu pramene a vlhkosť sa v tenkej pôdnej pokrývke neudrží. Tieto drsné prírodné podmienky tu minimalizovali život rastlín a zvierat. Rastlinstvo okrem extrémnych teplôt musí čeliť aj soliflukcii. Týmto nehostinným podmienkam sa napriek všetkému prispôsobilo 55 druhov rastlín. Vyskytujú sa tam najmä rôzne druhy lišajníkov, ktoré nie sú závislé na pôde a pokrývajú lávové skaliská. Adaptovali sa aj niektoré „večné" kvety, slamihy a trávy. Na miestach, kde sa dokáže udržať vlhkosť, rastú napr. starčekovia. Podobne ako rastlinstvo, aj živočíšstvo dokáže v týchto podmienkach prežiť len ťažko. Ojedinele sa tu vyskytnú migrujúce cicavce, vtáctvo s ťažkosťami zvláda lietanie v riedkom vzduchu a silnom vetre, hmyz prežíva len pod kameňmi alebo v trsoch trávy, kde sa ukrýva najmä pred vetrom.

Vrchol tvorí časť pohoria nad 5 000 m n. m. Zrážky spadnú zväčša v podobe snehu v objeme menej ako 100 mm za rok. Povrchová voda prakticky neexistuje, pretože zrážky okamžite absorbuje pórovitý skalný povrch alebo sa ukladajú a tvoria ľadovec. Na vrchole prevládajú typické arktické podmienky. Teplota v noci klesá hlboko pod bod mrazu a cez deň páli slnko. Je tu vysoká slnečná radiácia. Objem kyslíka vo vzduchu je polovičný v porovnaní s objemom kyslíka v oblastiach na úrovni mora. V týchto arktických podmienkach sa adaptovali len lišajníky, v nižších polohách okolo 5 600 m n. m. sa výnimočne vyskytujú „večné" rastliny. Živočíchy sú tu extrémne vzácne, zvyčajne sa jedná o zablúdené jedince.

Najvyššie oblasti africkej pevniny zasiahlo štvrtohorné zaľadnenie a jeho stopy sa zachovali v horskom masíve Kilimandžára dodnes. V štvrtohorách však siahali ľadovce podstatne nižšie ako v súčasnosti, cca od výšky 1 500 m n. m. (Balatka a kol. 1971). Napriek tomu, že sa Kilimandžáro nachádza v tropickej oblasti, suchý a chladný vzduch na vrchole udržal mohutnú vrstvu ľadu vyše 10 tisíc rokov. Ľadovec pokrýval kompletne celú kalderu krátera. Žiaľ, ľadovec z vrcholu Kiba nezastaviteľne ustupuje. Tento proces ale prebieha už vyše 200 rokov. Trend posledných sto rokov naznačuje, že Kilimandžáro bude čoskoro bez ľadu úplne. Podľa meraní sa od roku 1912 do roku 2011 ľadovec na vrchole zmenšil o 85 %. Už nie je teda otázkou, či ľadovec zmizne alebo nie, ale kedy. Odhady sa rôznia. Odborníci odhadujú, že ľadovec by pri súčasnej rýchlosti topenia mohol z vrcholu Kibo zmiznúť do roku 2060 (NASA, 2012)

V roku 1973 bol na ochranu tamojšej prírody založený Národný park Kilimandžáro. Zaberá územie celého masívu nad hranicou lesa až po vrchol, plus zahŕňa časť prirodzeného dažďového lesa lemujúceho pohorie. NP Kilimandžáro bol v roku 1989 zaradený do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Výstup na Kilimandžáro je mimoriadne turisticky atraktívny. Na vrchol Kibo vedie 7 trás: Marangu, Mweka, Umbwe, Machame, Rongai a Shira. Väčšina výstupov sa realizuje v Tanzánii (Kilimanjaro 2004).Najpopulárnejšia a najjednoduchšia cesta na vrchol je Marangu route. Nazývajú ju aj Coca Cola route. Výstup a zostup zaberie minimálne 5 dní. Machame route je označovaná za najkrajšiu cestu na vrchol Kilimandžára, pretože poskytuje jedny z najkrajších výhľadov na Kibo, Shira plateau a Západný zlom (Western Breach). Používa sa aj jej neoficiálne pomenovanie ako „Whisky route". Na výstup sa ročne vyberie okolo 30 tisíc turistov.

Z hľadiska zoogeografického je nutné vyzdvihnúť svetovo osobitú oblasť migrácie kopytníkov v pohraničí Tanzánie a Kene, ktorá je tým pádom domovom aj najväčšieho množstva predátorov a vtáčích kolónii. Východná Afrika je domovom, napríklad najvyššieho počtu levov, hrochov, nosorožcov, leopardov. Teda je tu najpočetnejší aj výskyt jednotlivých druhov z veľkej africkej päťky.

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite aké geologické a tektonické pochody formujú a ovplyvňujú jej súčasnosť. Aké sú perspektívy vývoja reliéfu a orografie makroregiónu? Porovnajte ich s ostatnými časťami svetadielu. Opíšte a systematizujte vznik najvyšších horstiev Afriky?**
- **Určte význam jednotlivých klimatotvorných činiteľov na podnebie Východnej Afriky. Aké sú ich charakteristické dôsledky? Porovnajte klímu Východnej Afriky s ostatnými makroregiónmi kontinentu. V čom spočíva jedinečnosť klímy makroregiónu?**
- **Je z hľadiska rozloženia úmorí a povodí v rámci Afriky odôvodnené označenie makroregiónu ako strecha kontinentu? Ako sa prejavujú klimatické špecifiká riek Východnej Afriky na režime ich odtoku? V čom spočíva výnimočnosť makrerogiónu z hľadiska vodstva v rámci celej Afriky?**
- **Prečo sa pôdy a biota stávajú prioritou v ochrane fyzickogeografických prvkov východoafrickej prírody? Uveďte príklady diferenciácie bioklimatických pásiem v rámci vybratého pohoria makroregiónu.**

5. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA VÝCHODNEJ AFRIKY

Východná Afrika má v rámci afrických regiónov na prvý pohľad „menej nápadný“ historicko-geografický vývoj. Je to však len zdanie. Napriek tomu, že ide o územne najmenšiu z nami vyčlenených častí Afriky, nielen jej historicko-geografický vývoj sa vyznačuje značnou pestrosťou, a to tak z hľadiska časového ako aj priestorového. Východná Afrika je predovšetkým miestom zrodu najstarších hominidov i súčasného človeka – a to platí pre prakticky celé jej územie, od Hadaru na severe (nálezisko slávnej „Lucy“ – ženy/samice druhu australopithecus africanus) a dolný tok rieky Omo

v Etiópii, cez Koobi Fora a ďalšie náleziská v oblasti jazera Turkana a viaceré ďalšie lokality v Keňi, až po známu Olduvajskú roklinu na planine Serengeti v súčasnej Tanzánii na juhu. Práve v tomto priestore sa našli aj najstaršie nástroje. Lenže po týchto prapočiatkoch vzniku človeka sa Východná Afrika zrejme z povedomia širokej verejnosti rýchlo stráca. Pritom jej ďalší vývoj je nemenej zaujímavý, hoci už zďaleka tak výrazne nezasiahol do vývoja ľudstva ako celku. Východná Afrika sa už v praveku od obdobia neolitu ako keby ocitla na okraji diania, teda mimo hlavných ohnísk vývoja a inovácií. No možno len na prvý a neveľmi zainteresovaný pohľad. V skutočnosti, už len poloha regiónu, najmä jeho severnej časti – oblasti Afrického rohu, v blízkosti najvýznamnejších ekonomických a najmä kultúrnych centier starovekého sveta – egyptsko-levantskej oblasti, či Arábie a všeobecne pri dôležitých obchodných trasách medzi oblasťou východného Stredomoria a oblasťou Perzského zálivu, ako aj Indie, ho nevyhnutne zapájala do diania. Až sem do severnej časti Východnej Afriky prenikali nespochybniteľné vplyvy starovekých civilizácií Blízkeho východu. Práve do oblasti Afrického rohu preniklo už takmer prvotné kresťanstvo, ktoré však predbehol dokonca i starozákonný judaizmus a nasledoval ho islam, ktorý hlboko poznačil najmä celé pobrežné pásmo Východnej Afriky od severu až na juh. Čo je však dôležité, Východná Afrika nebola zďaleka len pasívnym cieľom, či objektom inváziií a expanzie zvonka, práve naopak. Prijímala síce intenzívne kultúrne a ekonomické impulzy zvonka, no transformovala si ich špecifickým spôsobom. V oblasti Etiópie sa tak síce uchytil judaizmus a najmä kresťanstvo, no štruktúra štátu a spoločnosti, ako aj väčšina prejavov umenia zostala typicky miestna – africká. Podobne islam síce zásadne ovplyvnil predovšetkým pobrežné oblasti Východnej Afriky, no dokonca aj somálske nomádske kmene na Somálskom polostrove, ktorý leží takmer v tesnom susedstve epicentra vzniku islamu, si udržali vlastné tradície i jazyk, hoci vplyv arabčiny sem v rámci regiónu zasiahol najsilnejšie. Ďalej na juhu na pobreží súčasnej Kene a Tanzánie dokonca boli miestne tradície tak silné, že arabčina sa nepresadila ani ako hlavný dorozumievací jazyk v oblasti, pretože sa tu rozvinula špecifická svahilská kultúra a jazyk. Tá v prvom rade vychádzala z miestnych afrických koreňov (základ svahilčiny patrí do skupiny bantuských jazykov), ktoré boli významne ovplyvnené aj moslimskými, resp. arabskými vplyvmi, no neskôr čiastočne aj európskymi (portugalskými) vplyvmi. Okrem uvedených oblastí, zostalo v rámci regiónu Východnej Afriky ešte dosť priestoru, najmä v hlbšom vnútrozemí v oblasti veľkých východoafrických jazier, kde sa stáročia takmer nerušene vyvíjali miestne domorodé spoločenstvá vlastným vývojom, podobne ako v susednom regióne Strednej (rovníkovej) Afriky.

Celkovo z historicko-geografického hľadiska tak môžeme región Východnej Afriky rozdeliť na dve hlavné časti – severnú, tvorenú krajinami Afrického rohu – Somálskom, Džibutskom, Eritreou a najmä Etiópiou – a južnú, tvorenú Tanzániou, Keňou, Ugandou, Rwandou a Burundi. Kým pre severnú časť bola určujúca existencia etiópskeho (kresťanského) cisárstva, ktoré vedome nadväzovalo na tradície starovekej ríše Aksum a vydržalo sa celé stáročia brániť moslimskému obkľúčeniu, ktoré sa rozvinulo šírením islamu v pobrežných oblastiach, pre južnú časť to bola čiastočne paralelná existencia dvoch svetov – na jednej strane pobrežného so špecifickou svahilskou kultúrou,

ktorá Východnú Afriku vťahovala do siete vzťahov s Áziou a neskôr aj s Európou, na druhej strane vnútrozemského, kam ani cudzinci, ba ani ich významnejší vplyv až do polovice 19. stor. neprenikal. Na pomedzí oboch zmieňovaných častí Východnej Afriky, ale aj Severnej a čiastočne i Strednej Afriky leží súčasný Južný Sudán. Táto južná časť Sudánskej panvy v povodí Bieleho Nílu ležala dlho na okraji vplyvov – zo severu sem však postupne prenikal vplyv ríš a vládcov dnešného Sudánu. Práve so Sudánom spojilo kultúrne a etnicky odlišné územie Južného Sudánu nedobrovoľne svoje osudy od koloniálnych až takmer do dnešných čias.[1] Celá oblasť Východnej Afriky sa začala z týchto čiastočne roztrieštených regiónov spájať do väčších celkov až vďaka koloniálnemu deleniu Afriky. Práve počas neho sa európskym kolonizátorom – z nich predovšetkým Britom, podarilo napokon spojiť väčšinu južnej časti regiónu pod svojou vládou, a to aj za cenu súboja s koloniálnym konkurentom – cisárskym Nemeckom. Práve táto britská časť Východnej Afriky sa stala po južnej Afrike najvýznamnejšou oblasťou Afriky, kde sa ešte v prvej polovici 20. stor. pokúšalo koloniálne impérium zmeniť tvár tunajšej krajiny podporou jej osídľovania bielymi kolonistami. Severná časť Východnej Afriky sa stala tiež objektom koloniálnej expanzie, ktorá vyvrcholila až v druhej štvrtine 20. storočia brutálnym podmanením si dovtedy nezávislej Etiópie fašistickým Talianskom, no zároveň bola prvou oblasťou, ktorá sa tejto nadvlády už o 5 rokov zbavila. Aj vývoj regiónu v druhej polovici 20. storočia priniesol mnohé zvraty a v rámci jednotlivých krajín prebiehal veľmi rozdielne. Kým niektoré krajiny sa stali vzorom stability pre celú Afriku, iné sa ocitli buď prechodne alebo dlhodobo v stave vnútorných konfliktov, či dokonca úplného rozvratu. Na čele niektorých štátov stáli rešpektovaní štátnici, no v niektorých sa objavili viac či menej excentrickí diktátori, ktorých spájalo jediné – snaha udržať sa pri moci i za cenu brutálneho násilia. Žiaľ, ako ukazujú udalosti z Etiópie zo sklonku roka 2020, práve násilie so stovkami, ba tisíckami obetí zostáva stále súčasťou aj súčasného diania vo východnej Afrike.

V nasledujúcich podkapitolách zhrnieme základné priestorové odlišnosti historicko-geografického vývoja a jeho hlavné zlomové momenty, ktoré určovali vývoj osídlenia, hospodárstva a politického usporiadania, pričom sa zameriame hlavne na vývoj v 20. stor. od procesu vzniku súčasných štátov, až po ich vnútropolitický vývoj do súčasnosti.

5.3.1 Vývoj Východnej Afriky v predkoloniálnom období do 16. stor.

Východná Afrika síce bola miestom zrodu aj moderného človeka (*homo sapiens*), no v neskoršom období sa sama stala cieľom (spätných) migrácií rôznych ľudských populácií. Možno povedať, že prakticky žiadna časť súčasnej populácie Východnej Afriky sa nedá považovať za pôvodnú populáciu *homo sapiens*, ktorá by tu žila od pôvodných počiatkov pred vyše 100 tisíc rokmi do súčasnosti. Najbližšie k nej

1 Viacero súvislostí a odkazov na historicko-geografický vývoj Južného Sudánu preto nájdete v charakteristike historicko-geografického vývoja Severnej Afriky.

majú malé zvyšky khoisanskej populácie, ktoré dodnes žijú na území Tanzánie (kmene Hadza a Sandawe). Určujúce pre historicko-geografický vývoj boli spomenuté spätné migrácie. Severnú časť regiónu zasiahli migrácie z oblasti severovýchodnej Afriky a juhozápadnej Ázie, ktoré viedli k väčšinovému osídleniu afro-ázijským obyvateľstvom hovoriacim semitsko-hamitskými jazykmi. Aj to zohrávalo významnú úlohu pri šírení už spomínaných neskorších kultúrnych vplyvov z priľahlých regiónov. Naopak, juh regiónu bol postupne osídlený zo západu Afriky ľuďmi nigero-konžskej jazykovej rodiny, presnejšie podskupinou bantu. Medzi tieto dve skupiny populácií sa však vklinila ešte tretia – obyvateľstvo nilo-saharskej jazykovej rodiny, ktoré osídlilo (nesúvisle) pás územia východoafrických saván od povodia Horského a Albertovho Nílu v severnej a východnej Ugande, cez savany v severozápadnej a centrálnej Keni, až po sever a stred Tanzánie. Samozrejme ide len o základné členenie, v skutočnosti sa vytvorila veľmi pestrá mozaika etník a kmeňov, pričom aj jazykovo jednotné či príbuzné kmene sa delili na jednotlivé klany. Podobne ako napr. v pásme západoafrického Sahelu sa jednotlivé skupiny obyvateľstva líšili i spôsobom života. Zásadné bolo najmä rozdelenie na roľnícke a pastiersko-nomádske spoločenstvá. Relatívne suché a najmä vyššie položené územie východoafrických saván sa stalo vhodným prostredím pre šírenie pastierstva, keďže sa tu nevyskytoval škodlivý hmyz (mucha tse-tse) znemožňujúci chov dobytka. Práve tento spôsob života bol a stále je typický najmä pre nilo-saharské obyvateľstvo, ktoré sa považuje za potomstvo pôvodných pastierov z pravekej Sahary (Ilife 2001). Naopak, na Etiópskej vysočine sa rozvinulo pestovanie rôznych druhov plodín domáceho i cudzieho pôvodu, najmä obilnín a strukovín, hoci samozrejme i tu existovalo pastierstvo. Polopúštne až púštne oblasti Somálskeho polostrova taktiež umožňovali iba extenzívne pastierstvo, ktoré tu však rozvinuli somálske kmene afro-ázijského pôvodu, pričom na ich kultúre možno badať silné vplyvy neďalekej Arábie. Bantoidné obyvateľstvo južnej polovice Východnej Afriky sa venovalo kopaničiarskemu poľnohospodárstvu, podobne ako v susedných oblastiach Strednej Afriky (Scarre et al. 1995).

5.3.1.1 Oblasť Etiópskej vysočiny v staroveku a stredoveku

Východná Afrika sa dostávala do sféry sporadických kontaktov s vyspelými starovekými civilizáciami najneskôr v 2. tisícročí p. n. l.. Známe reliéfy egyptskej kráľovnej Hatšepsut v jej zádušnom chráme v Karnaku (15. stor. p. n. l.) okrem iného oslavujú skutočnosť, že kráľovná vyslala námornú výpravu na juh pozdĺž východoafrického pobrežia do bájnej krajiny Punt po exotické tovary, najmä kadidlovník, ale aj po exotické zvieratá. Dodnes sa odborníci nevedia zhodnúť, na ktorom mieste pobrežia táto krajina ležala, kladie sa zvyčajne na Somálsky polostrov alebo do Eritrey, ale niekedy i južnejšie, dokonca až na pobrežie súčasného Mozambiku. Isté je, že zmienená egyptská výprava nebola jediná a zďaleka nie prvá – do Puntu sa vraj plavili lode už počas existencie Strednej a možno aj Starej ríše v Egypte (Bareš, Veselý, Gombár 2009). Oblasť Afrického rohu bola minimálne od začiatku 1. tisícročia pred n. l. aj pod vplyvom intenzívnych kontaktov s južnou Arábiou, kde sa už vtedy na území Jemenu rozvíjala

vyspelá civilizácia (Sábejské kráľovstvo). Práve z južnej Arábie došlo k migrácii semitsko-hamitského obyvateľstva na územie Eritrey a Etiópie. V období 8. – 5. stor. pred n. l. sa na pomedzí Etiópie a Eritrey rozvinulo kráľovstvo D´mt (Daʿamat) a na jeho troskách najneskôr od 3. stor. pred n. l. ríša Aksum. Prístav Adulis (v Eritrei)[1] na pobreží Červeného mora sa stal v období helenizmu (od 2. stor. pred n. l.) významným obchodným centrom na námornej trase spájajúcej Egypt, Arábiu a Indiu, ale centrom ríše sa stalo mesto Aksum (severná Etiópia) na Etiópskej vysočine vzdialené asi 160 km. Medzi kultúrou starovekého Aksumu a južnou Arábiou zostali pomerne silné väzby, v Etiópii sa navyše presadil najneskôr už v prvých storočiach nášho letopočtu aj významný vplyv judaizmu, ktorý dokonca prijala časť miestneho obyvateľstva v modernej dobe označovaná ako Falaši. Neskoršia panovnícka dynastia dokonca v oficiálnej ideológii odvodzovala svoj pôvod od izraelského kráľa Šalamúna a kráľovnej zo Sáby, ktorá bola v etiópskej tradícii označovaná ako Makeda. V ríši Aksum sa používalo staré juhoarabské sabejské písmo a jazykom dvora a nápisov sa stal semitský jazyk giiz (Drozdíková 1989). Tento jazyk sa následne stal aj liturgickým jazykom etiópskej kresťanskej cirkvi, pretože podľa tradície už v roku 333 prijal kresťanstvo vládca ríše Aksum, kráľ Ezana. Išlo najmä o politický akt, ktorým sa Aksumská ríša prihlásila k Rímskej ríši (súčasníkom Ezana bol cisár Konštantín Veľký). Z egyptskej Alexandrie bol do Aksumu vyslaný prvý biskup a oblasť Etiópie zostala i v ďalších storočiach cirkevne podriadená patriarchovi v Alexandrii.[2] Vďaka tejto väzbe si stredoveká Etiópia udržiavala kontakt s ostatným svetom i potom, ako sa dostala do značnej izolácie aj vplyvom šírenia islamu. Kráľ Ezana svoju moc dokazoval tiež razbou zlatých mincí po vzore rímskych mincí. Aksumská flotila ovládala Červené more. V 6. storočí dokonca Aksumská ríša ovládla južnú Arábiu – územie súčasného Jemenu. No postupne moc aksumských panovníkov slabla. V r. 572 obsadili Jemen Sásanovci a pripojili ho k Perzskej ríši. Tá sa v tomto období snažila zvrátiť mocenskú rovnováhu v oblasti juhozápadnej Ázie vo svoj prospech aj ovládnutím námorných trás. Hlavným protivníkom Peržanov bola kresťanská Východorímska – Byzantská ríša, ktorá ešte stále vládla okrem iného aj nad Egyptom. Aksum však zostal mimo tohto zápasu, ríša slabla a bola čoraz viac vystavovaná útokom okolitých, prevažne kočovných etník (Klíma 2012).

Zaujímavé je, že Aksum spočiatku poskytol útočisko aj niektorým prvým moslimom – nasledovníkom Mohameda, ktorí unikli pred prenasledovaním z vtedy ešte pohanskej Mekky.[3] Napriek tomu, že samotný Aksum sa nestal cieľom následnej arabskej expanzie, ovládnutie okolitých území Arabmi – od Egypta, cez pobrežie Červeného mora a samozrejme celý Arabský polostrov – znamenalo postupne izoláciu tejto africkej ríše. Tá sa prehĺbila po strate prístupu k moru. Postupne sa centrálna kráľovská moc Aksumu v priebehu 7. stor. fakticky rozpadla. Čo však prežilo, bola kresťanská

1 Prístav ležal asi 50 km na juh od súčasného hlavného eritrejského prístavu Massawa, neďaleko súčasnej obce Zula pri mestečku Foro. Práve vďaka tomuto prístavu sa Aksumská ríša stala najvýznamnejšou námornou mocnosťou v Červenom mori. Prístav zanikol v 8. stor. n. l. pravdepodobne po útokoch Arabov.

2 Preto sa často hovorí o etiópskej koptskej cirkvi, hoci pojem koptská sa viaže na samotný Egypt. Správne by teda malo byť označenie etiópska cirkev.

3 Etiópia bola údajne samotným Mohamedom vynechaná zo zoznamu krajín, proti ktorým mal byť vedený džihád – svätá vojna (Drozdíková 1989).

cirkev. Postupným zmiešaním semitského a afrického obyvateľstva došlo k vzniku tigrajského a amharského etnika, ktoré sa stalo novým nositeľom idey etiópskej štátnosti. Jej základnou súčasťou sa stala i cirkev. Posledného aksumského kráľa údajne zvrhla kráľovná judaistických Falašov – Yodit (Judita) (Klíma 2012), hoci podľa iných správ išlo o vládkyňu kmeňa Banú Hamúja, ku ktorej sa pripojili aj kmene vyznávajúce judaizmus (Drozdíková 1989). Každopádne sa Aksumská ríša s centrom na pomedzí dnešnej Etiópie a Eritrey stala v 10. storočí definitívne minulosťou a postupne sa centrom kresťanskej Etiópie stala práve oblasť osídlená Amharmi – región Wollo ležiaci asi 250 km na juh – v povodí horného toku Modrého Nílu, teda kraj ležiaci východne od jazera Tana. Tu sa postupne sformoval nový kresťanský štát pod vládou dynastie Zagwa. Rozhodujúci vplyv si však udržala cirkev – významným centrom sa stalo mesto Roha, ktoré sa zmenilo na jedno z hlavných cirkevných centier, keď tu vznikol na začiatku 13. stor. kláštorný komplex skalných kostolov – Lalibela.

Dynastia Zagwa však bola okolo r. 1270 zvrhnutá a nastolená bola nová, tzv. šalamúnska dynastia. Jej zakladateľ Jikun Amlak bol totiž považovaný za potomka pôvodnej šalamúnskej (aksumskej) dynastie. Táto dynastia potom stála na čele kresťanskej Etiópie až do pádu monarchie v r. 1974. Centrom novej amharskej etiópskej ríše sa stalo mesto Tegulet pri súčasnom meste Debre Birhan.[1] Až v tomto období v podstate môžeme hovoriť o stredovekej Etiópii. Išlo o špecifickú ríšu, kde vládnucu elitu tvoril panovník so svojím početným dvorom, ktorý však spravidla nemal stále sídlo, ale sídlil v dočasnom tábore, ktorý sa spolu s ním a celou armádou sťahoval z miesta na miesto podľa toho, ako spotreboval nahromadené potraviny. Vládu nad jednotlivými provinciami ríše mali miestni feudáli, ktorých dosadzoval panovník a ktorí zabezpečovali vyberanie daní vo forme naturálií od miestneho obyvateľstva. Sila a jednota štátu závisela od autority panovníka podľa toho, ako dokázal kontrolovať moc miestnych feudálov – na čelné miesto sa v tomto ohľade dostal panovník Amda Sion I. (1314 – 1344), ktorý dokázal prejsť opäť do ofenzívy proti susedným moslimským a pohanským oblastiam a je považovaný za prvého skutočného etiópskeho cisára – neguša. Významnou oporou panovníckej moci sa stala cirkev, nielen ako strážkyňa kresťanskej tradície a kultúry, ale (podobne aj v stredovekej Európe) aj ako propagátorka niektorých inovácií. Práve kláštory a ich mnísi zohrali významnú úlohu pri kolonizácii a zúrodňovaní krajiny – v 13. stor. pôsobil aj národný (amharský) svätec Takla Hajmanot (Klíma 2012). Jazykom dvora a kráľovských kroník sa stala amharčina, starý jazyk giiz zostal mŕtvym liturgickým jazykom. Napriek silnej pozícii cirkvi však dochádzalo k výrazným premenám a afrikanizácii etiópskeho kresťanstva, jedným z takýchto prvkov bolo i v podstate legalizované mnohoženstvo panovníka.

Rastúca moc kresťanskej Etiópie bola v protiklade s rastúcou mocou moslimských štátov v jej susedstve. Egypt pod vládou moslimov už od polovice 7. stor. dokázal práve koncom 14. stor. pokoriť dovtedy kresťanské kráľovstvo Makúria v Núbii (severnom Sudáne) a v priebehu nasledujúceho storočia i ďalšie kresťanské kráľovsto Alódia (Alwa) na dolnom toku Modrého Nílu v centrálnom Sudáne. Tým sa vplyv moslim-

1 Leží ešte o ďalších cca 250 km južnejšie od Lalibely, cca 100 km severovýchodne od súčasnej Addis Abeby.

ského Egypta pod vládou Mamelukov dostal až do blízkosti Etiópie, no ohrozoval ju aj zo severu, pretože Mameluci sa snažili ovládnuť námornú cestu z Egypta do Indie. Ďalšou hrozbou bol vznik moslimských štátov na východe pri úžine Báb al Mandab – najmä ríše Ifat (na pomedzí východnej Etiópie, Džibutska a severného Somálska) a ďalších menších štátov (Hadje, Fatadžar, Darawa). No Etiópia ich dokázala v tomto období odraziť a väčšinu z nich dokonca donútila stať sa jej vazalmi (Drozídková 1989). V 15. stor. sa však situácia začala meniť. Za posledného silného etiópskeho panovníka v stredoveku je považovaný Zera Jaikob (Zarea Yakob) (1434 – 1468), ktorý dokázal ešte naposledy poraziť moslimský Adal na východe (nástupcu štátu Ifat). Zera Jaikob tvrdo presadzoval centralizáciu moci voči regionálnej aristokracii. Novým, tentoraz už oficiálnym hlavným mestom ríše sa stalo Debre Birhan – Hora svetla. Neguš dokonca nadviazal kontakt s kresťanskou Európou, keď v r. 1439 vyslal posolstvo na cirkevný snem vo Florencii, ktorý jednal (na žiadosť Osmanmi obkľúčenej Byzantskej ríše) o obnovení zjednotenia západnej a východnej cirkvi. Po cisárovej smrti jeho nasledovníci už nedokázali udržať takú autoritu panovníckej moci a jednota ríše sa začala rozpadať. Naopak, rástla aktivita moslimských štátov v susedstve, ktorá napokon viedla v r. 1529 ku katastrofálnej porážke negušovho vojska v bitke pri Šembera Kure. Ešte predtým však stihla Etiópia z iniciatívy kráľovnej-regentky Heleny vyslať v r. 1509 do Portugalska posolstvo s prosbou o pomoc a spojenectvo v boji proti moslimom. Avšak nový etiópsky neguš Lebne Dingila (1508 – 1540) o toto spojenectvo spočiatku nejavil záujem, a tak sa prvá portugalská misia dostala do Etiópie až v r. 1520. Dovtedy stáročia pomerne izolovaná Etiópia sa mala stať súčasťou veľkej geopolitickej hry o nový zápas nad námornými cestami v Indickom oceáne (Klíma 2012).

5.3.1.2 Pobrežie Východnej Afriky v stredoveku

Ako už bolo v úvode nášho opisu historicko-geografického vývoja Východnej Afriky naznačené – jej pobrežné oblasti boli otvorené vplyvom vyspelejších civilizácií už od staroveku. Po kontaktoch pobrežia Východnej Afriky so starovekým Egyptom nezostali v regióne žiadne preukázateľné trvalé stopy.[1] Tie zanechali až moslimskí kupci a námorníci, ktorí tieto oblasti navštevovali pravidelne už v posledných storočiach prvého milénia nášho letopočtu. Spolu s nimi prenikal do Východnej Afriky aj islam. Treba však zdôrazniť, že táto moslimská kultúra sa vo vznikajúcich prístavoch miešala s miestnymi tradíciami bantuského obyvateľstva na juhu a somálskeho na severe, ba nadväzovala i na staršie africko-perzské kontakty z 5. – 7. stor. Jednou z najstarších známych moslimských lokalít je Shanga na súostroví Lamu pri severnej časti pobrežia Kene pochádzajúca z 8. stor.. Podľa tradície bola v r. 957 založená Kilwa – najvýznamnejšie mestské centrum na pobreží Východnej Afriky, kolonistami z perzského Širázu. Ďalším centrom sa stal ostrov Zanzibar, kde dodnes stojí mešita založená v r. 1107 (Klíma 2012). Novodobé výskumy potvrdili, že rozhodujúcim elementom vo východnej Afrike boli domáce africké vplyvy a že šírenie moslimskej a až neskôr arabskej kultúry

1 Za najjužnejšiu oblasť s výraznými starovekými vplyvmi sa považuje somálske Mogadišo, ktoré viacerí historici stotožňujú so starovekým mestom Sarapion známym zo spisov obdobia helenizmu.

bola záležitosť neskorších období. Významnejší vplyv arabizácie sa postupne presadil na severe, no i na pobreží Somálska si rozhodujúci vplyv udržali miestne kmene a klany. Mogadišo sa stalo významným obchodným centrom a postupne i strediskom vplyvného sultanátu Ajuran, ktorý sa sformoval v 13. storočí a existoval až do 17. stor. Tento sultanát ovládal rozsiahle oblasti južného Somálska. Na pobreží Kene sa podľa novších výskumov stala už v 12. stor. hlavným centrom Mombasa pod vládou miestnej dynastie. Ďalším centrom sa stalo od 13. stor. severnejšie ležiace Malindi. Až v 15. stor. sa rozvinuli mestá Lamu a Pate na ostrovčekoch pri severnej časti pobrežia Kene (Dejmek 2020). Početné nálezy miestnych mincí z Kilwy a Zanzibaru dokladajú rozvinutý zaoceánsky obchod aj na pobreží súčasnej Tanzánie. Obe tieto mestá vynikali vyspelou kamennou architektúrou, ktorá neskôr udivovala aj prvých Európanov v oblasti. Práve Kilwa pod vládou miestnej dynastie sa stala v 15. stor. dominantným mestským štátom v oblasti, pričom kontrolovala prakticky celé pobrežie súčasnej Tanzánie. Len na ňom sa nachádzalo viac než 60 osád a prístavov, ďalších 28 bolo na ostrove Pemba a 12 na Zanzibare (Dejmek 2019). Práve v tomto prostredí sa v stredoveku a ranom novoveku rozvinula svahilská kultúra a svahilčina (kiswahili) sa stala hlavným dorozumievacím jazykom. Mesta na pobreží obchodovali s tradičným exotickým tovarom – slonovinou, zlatom, železom, palmovým olejom, korytnačinou a ďalšími produktmi z africkej zveriny (perie, kožušiny a pod.) a tiež s otrokmi, ktorí boli (podobne ako v západnej Afrike) lovení vo vnútrozemí. Z východoafrických miest, ale aj do nich prúdil tovar z Arábie, Perzie, Indie, juhovýchodnej Ázie a dokonca až z ďalekej Číny. S tou bol dokonca v rokoch 1417 – 1433 nadviazaný priamy kontakt, keď viaceré východoafrické prístavy navštívili čínske flotily admirála Čeng-Che.[1] Aj tieto bohaté kontakty spôsobili, že keď sa v roku 1498 pri východoafrických brehoch objavila malá portugalská flotila pod vedením Vasca de Gamu, miestni vládcovia rozhodne neboli prekvapení z príchodu cudzincov a Portugalci rýchlo zistili, že medzi domorodcami nemajú taký rešpekt, ako keď sa v polovici 15. stor. začali objavovať pri pobreží Guinejského zálivu.

5.3.1.3 Vnútrozemie východnej Afriky do počiatku novoveku

Izolovane od vývoja na pobreží Indického oceánu sa v hlbokom vnútrozemí východne od Viktóriinho jazera vyvíjala azánska civilizácia. Jej príslušníci rozvíjali pomerne vyspelé poľnohospodárstvo, no o dejinách tejto civilizácie nič bližšie nevieme, keďže nepoznala písmo. Najvýznamnejšou pamiatkou je nálezisko mesta Engaruka v severnej Tanzánii (vo Východoafrickej priekopovej prepadline), v ktorom podľa odhadu stálo až 6,5 tis. kamenných domov, čo môže zodpovedať až 50 tis. obyvateľom.

1 Čínsky admirál Čeng-Che viedol celkovo 7 veľkých zámorských výprav, ktorých sa zúčastňovalo rádovo vyše 300 lodí, z toho okolo 60 tzv. lodí pokladov – obrovských zaoceánskych džuniek s dĺžkou možno až 100 m a výtlakom okolo 800 t (prvé portugalské koráby – karaky, ktoré sa o takmer 80 rokov objavili pri východoafrických brehoch, mali dĺžku do 27 m a výtlak do 180 t). Každej z výprav sa zúčastnilo okolo 27 tisíc námorníkov a členov sprievodu. Do Východnej Afriky dospeli 3 posledné čínske výpravy, ktoré navštívili opakovane najmä Mogadišo a prvá z nich i Malindi. Prvá z týchto afrických výprav doviezla čínskemu cisárovi ako dar aj živú žirafu (a neskôr posledná ešte ďalších 5). Niektorí historici pripúšťajú, že čínske výpravy sa mohli pokúšať plaviť aj ďalej na juh pozdĺž pobrežia Afriky (Black et al. 2001).

Počiatky mesta mohli vzniknúť už v 15. stor. a zaniklo pravdepodobne v 18. stor. kvôli príchodu kočovných Masajov (Dejmek 2019). V okolí mesta bol rozvinutý vyspelý zavlažovací systém a tiež sieť budovaných ciest. Existencia mesta sa spája najmä s kmeňom Iraku (Iraqw), ktorý dodnes žije v tejto časti Tanzánie.

Podobne na západnej strane Viktóriinho jazera sa na základe ústnych tradícií predpokladá, že asi v 14. stor. na územie južnej Ugandy, Rwandy a Burundi migrovali kmene Tutsiov, ktoré si zhruba od 15. stor. začali vytvárať zárodky malých monarchií, ktoré sa postupne zjednocovali. Väčšie tutsijské kráľovstvá však v centrálnej Rwande a v Burundi vznikli až v priebehu 17. stor (Záhořík 2012a). Podobné procesy vytvárania zárodkov štátov nomádmi nilotského pôvodu medzi väčšinovým bantuským obyvateľstvom (v Rwande a Burundi kmeň Hutuov) prebiehal aj na časti územia Ugandy. Tutsiovia však čiastočne kultúrne splynuli s prevažne bantuským obyvateľstvom a prijali jeho jazyk, no snažili sa uchovať si sociálny odstup zavedením akejsi obdoby kastového systému, v ktorom mali vyhradené vládnuce postavenie. V strednej a západnej Ugande sa zasa vytvorilo od 13. stor. kráľovstvo Buňoro-Kitara, v ktorom si rozhodujúci vplyv udržal klan Bitu, ktorý si podriadil tak tutsijských pastierov, ako aj roľníkov z etnika Hutu. Významným prvkom tejto ríše bola rozvinutá výroba železa. Utečenci z Buňora (pravdepodobne v boji o moc porazené frakcie klanu Bitu) sa na prelome 14. a 15. stor. usádzali na severozápadnom brehu Viktóriinho jazera, kde sa postupne rozvinulo kráľovstvo Buganda. Významným panovníkom bol aj princ Kimeru z Bugandy, ktorého príchod posilnil nové kráľovstvo. Na rozdiel od Buňora sa v Bugande o vládu delilo viacero klanov (Byrnes 1990).

Územie súčasného Južného Sudánu sa vyvíjalo v podobe izolovaných kmeňových spoločností zaoberajúcich sa najmä pastierstvom a čiastočne i pestovaním plodín. Od počiatku novoveku sa najmä severné časti krajiny dostávali pod stále silnejší vplyv susedných moslimských štátov na severe – sultanátu Darfur, ktorý prijal islam na počiatku 17. stor. a od 18. stor. najmä Fundžského sultanátu v Sennare (Klíma 2012).

5.3.2 Východná Afrika v dobe raného kolonializmu od 16. do poslednej štvrtiny 19. stor.

Východná Afrika začala byť zapájaná do koloniálneho systému pomerne náhle, od záveru 15. storočia, avšak až do 19. storočia bol jej vývoj vo viacerých ohľadoch odlišný najmä od vývoja západnej Afriky. V prvom rade možno povedať, že v porovnaní s inými časťami subsaharskej Afriky bol príchod prvých Európanov – Portugalcov menším šokom, či zvratom než na iných častiach pobrežia Afriky. Bol to dôsledok dlhodobých intenzívnych kontaktov východoafrického pobrežia s Áziou, pričom Portugalci, ktorí sa objavili pri východoafrických brehoch pod vedením Vasca de Gamu v roku 1498, následne iba dočasne nahradili iných obchodníkov, predovšetkým arabských. Paradoxne dokonca ekonomický význam východoafrického pobrežia začal výrazne klesať, čo postupne viedlo k výraznému úpadku svahilských obchodných centier.

Dôvodom bola najmä z pohľadu európskych koloniálnych mocností na čele s Portugalskom istá odľahlosť tejto časti Afriky od významných obchodných trás. V obchode s Áziou prevzali čiastočne jej pozície samotné európske koloniálne mocnosti a pre obchod s Európou, či Amerikou bola Východná Afrika príliš vzdialená, keď jej podobnými produktmi (slonovina, zlato, otroci) konkurovali západoafrické prístavy. Dvojnásobne dlhšia cesta z východoafrických prístavov do amerických kolónií (pre vývoz otrokov), či Európy (dovoz zlata a slonoviny) príliš predražovala ich export. Napriek tomu však príchod Európanov na prahu novoveku významne poznamenal aj túto časť Afriky, hoci tu v oveľa väčšej miere zostali rozhodujúce domáce vplyvy a procesy. Naďalej úplne izolovane sa vyvíjalo hlboké vnútrozemie južnej časti Východnej Afriky – oblasť Veľkých jazier. Pokiaľ však išlo o Etiópiu, v jej vývoji sa už odrazili citeľne aj vonkajšie vplyvy – najmä nadviazaný kontakt s Portugalskom a zapojenie kresťanskej Etiópie do veľkého geopolitického zápasu o kontrolu nad oblasťami Arabského a Červeného mora medzi katolíckym Portugalskom a svetom islamu, ktorý stále viac reprezentovala jednak Osmanská ríša, no ako sa ukázalo, aj okolité nezávislé moslimské štáty. Pokiaľ ide o samotnú Etiópiu, tieto cudzie vplyvy síce zohrávali významnú úlohu, no pre dianie v oblasti samotnej Etiópskej vysočiny zostávali stále prioritné miestne procesy, ktoré viedli k zachovávaniu jej značnej izolácie a najmä k stagnácii, ba dokonca k recesii jej spoločenského a ekonomického vývoja. Podobná stagnácia a úpadok, hoci s menšou mierou izolácie, sa prejavovali i na východoafrickom pobreží, čo viedlo i k tomu, že po porážkach Portugalcov sa o vládu nad touto časťou afrického pobrežia ani veľmi dlho neusilovali žiadne ďalšie európske koloniálne veľmoci, naopak, mocenské vákuum rýchlo vypĺňali Arabi – tentoraz z Ománu, ktorí si na pobreží Tanzánie, Kene a Somálska vytvorili akúsi vlastnú obdobu koloniálnej ríše.

Lepšie pochopiť priestorové súvislosti geopolitického zápasu o Východnú Afriku pomáha priložená mapa (obr. 70), na ktorej je vyznačená väčšina lokalít spomínaných v nasledujúcich podkapitolách.

5.3.2.1 Portugalci vo Východnej Afrike v 16. a 17. stor.

Ako bolo už viackrát spomenuté, istým symbolickým zlomom vo vývoji Východnej Afriky sa stal príchod Portugalcov. Vasco da Gama na svojej prvej výprave do Indie sa začiatkom roka 1498 po úspešnom oboplávaní juhu Afriky postupne plavil pozdĺž súčasného pobrežia Mozambiku na sever, pričom postupne navštívil niekoľko východoafrických prístavov – medzi nimi Mozambik, Zanzibar, Mombasu a Malindi. Práve sultán Malindi poskytol da Gamovi lodivoda, ktorý ho úspešne doviedol cez Indický oceán do Indie (Klíma 2006b). Spojenectvo Malindi s Portugalcami bolo dôsledkom dlhodobého mocenského zápasu medzi svahilskými mestskými štátmi, kde sa menšie z nich (medzi nimi práve Malindi) pokúšali vzoprieť dominancii Kilwy (Dejmek 2019). Na spiatočnej ceste z Indie preplával Vasco da Gama popred mesto Mogadišo, ktoré opísal ako výstavné mesto s murovanými domami, ktoré mali až 5 poschodí. Už čoskoro po prvej plavbe v Indickom oceáne prešli Portugalci k násilnému podmaneniu si východoafrických prístavov, kde ich miestni moslimskí vládcovia nevítali

veľmi prívetivo, keď zistili, že ide o „neveriacich“. Vasco da Gama už na svojej druhej výprave v roku 1502 ostreľovaním donútil k podriadeniu sa Kilwu. Jej vládcovia sa museli zaviazať k zásobovaniu portugalských lodí a k odvádzaniu poplatkov. Niekedy v rokoch 1503 – 1504 bol podobne donútený k podriadeniu sa Zanzibar. Ani to však nestačilo a v roku 1505 jedna z ďalších portugalských výprav pod vedením F. de Almeidu opäť dobyla Kilwu, ktorú vyplienila a zriadila v nej portugalskú pevnosť. V meste bol dosadený nový sultán, ktorý sa plne podriadil Portugalsku. O necelý mesiac rovnaký osud postihol aj Mombasu (podobne ako pred tým aj na pobreží Mozambiku Sofalu). V nasledujúcom roku boli zasa poničené mestá Lamu a Pate pri pobreží Kene (Klíma 2006b).

Už okolo r. 1504 začali Portugalci v západnej časti Indického oceánu prepadať arabské a indické lode, ktoré prepravovali moslimských pútnikov do Mekky – tento druh „podnikania“, obyčajné pirátstvo – sa stal pomerne výnosným obchodom. Čoskoro sa však ukázalo, že pôjde o oveľa závažnejšiu záležitosť. Portugalci sa snažili presadiť v námornom obchode v Indickom oceáne svoj monopol, a to proti dovtedy dominantným moslimským kupcom. Predovšetkým spomínaný F. de Almeida – prvý portugalský miestokráľ v Indii sa snažil cielenou expanziou ovládnuť strategické body na pobreží Indického oceánu. Prvými boli už spomínané východoafrické prístavy, druhými boli strategické body pri ceste do Červeného mora (ostrov Sokotra, neskôr aj jemenský Aden) a Perzského zálivu (Hormuz, Bahrajn) a potom prístavy na pobreží Indie, Cejlónu, Maldív až po Malajský polostrov (Melaka).

V prípade afrického pobrežia však portugalské pokusy ovládnuť aj pobrežie Somálska boli oveľa menej úspešné ako v prípade pobrežia súčasnej Kene a Tanzánie. Hlavným protivníkom Portugalcov sa stal mocný sultanát Ajuran. V roku 1506 síce portugalská flotila dobyla a vyplienila mesto Barawa na pobreží južného Somálska, no nedokázala si ho udržať a obyvatelia ho čoskoro obnovili. Následne sa Portugalci radšej vzdali pokusu dobyť dobre opevnené Mogadišo, ktoré sa po správach o zničení Barawy pripravovalo na obranu, ktorú posilnila nielen početná jazdecká armáda, ale aj flotila. Portugalská výprava tak radšej obsadila v r. 1507 strategický ostrov Sokotra, na ktorom zriadila pevnosť, ktorá tak mala kontrolovať vstup do Červeného mora.[1] V roku 1508 zo somálskeho mysu Guardafui vyrazilo do vnútrozemia portugalské posolstvo s cieľom nadviazať kontakt s kresťanskou Etiópiou. Toto spojenie, na ktoré nadviazalo vyslanie etiópskeho posolstva kráľovnej-regentky Heleny v r. 1509, však zatiaľ neznamenalo významný obrat vo vývoji regiónu, pretože ako odpoveď naň došla späť do Etiópie portugalská misia pod vedením Rodriga de Lima až v r. 1520. Dovtedy sa však situácia v Indickom oceáne výrazne zmenila. Portugalsko na jednej strane zaznamenalo výrazný úspech dobytím indickej Goy (1510), ktorá sa stala hlavnou portugalskou základňou pre oblasť Ázie a Indického oceánu, rozhodujúce však bolo,

1 Na Sokotre však Portugalci dlho nevydržali. Problémom bol nedostatok potravín a chýbajúci prirodzený prístav vhodný na dlhodobé kotvenie lodí. Navyše Portugalci v skutočnosti neovládali celý ostrov, ale iba jeho prístav Souk. Preto v roku 1511 ostrov radšej opustili. Sokotra sa potom stala súčasťou sultanátu Mahra (na východe Jemenu). Zaujímavosťou je, že obyvateľstvo Sokotry bolo pôvodne kresťanské pod vplyvom stredovekej Etiópie (aj podľa správ Marca Pola, ktorý ostrov navštívil) a až pod vládou sultanátu Mahra sa postupne islamizovalo (Socotraislandadventure.com 2006, The Editors of Encyclopaedia Britannica 2020).

že portugalská flotila získala prevahu nad moslimskými flotilami, najmä nad posilami, ktoré do oblasti vyslali egyptskí Mameluci v snahe udržať si vo svojich rukách výnosný obchod s ázijským korením.[1] Portugalské pokusy ovládnuť strategické body na pobrežiach juhozápadnej Ázie však už boli menej úspešné. V roku 1507 síce úspešne dobyli prístav Maskat, no v roku 1513 sa neúspešne pokúšali ovládnuť jemenský prístav Aden, ako aj strategický ostrov Hormuz pri vstupe do Perzského zálivu. V prípade Hormuzu získali Portugalci úspech až v r. 1515, kedy sa im podriadil aj ostrov Bahrajn (Newitt 2005). Súboj o ovládnutie námorných trás medzi Portugalskom, Egyptom a niektorými západoindickými štátmi však viedol k rýchlemu poklesu významu miest na východoafrickom pobreží. Portugalci mali v oblasti Indického oceánu veľmi málo lodí i mužstva a nemohli nechávať posádky vo všetkých obsadených postoch. To viedlo k rozhodnutiu opustiť získané posty v prístavoch Kilwa a Malindi v roku 1512 (Klíma 2006b). Už v tejto dobe sa Portugalci na východoafrickom pobreží sústreďovali čoraz viac na pobrežie súčasného Mozambiku, na ktoré aspoň prúdilo z vnútrozemia zlato z ríše Mwenemutapa.

V roku 1517 sa Portugalci vydali na riskantnú výpravu do Červeného mora s cieľom zničiť egyptskú flotilu, ktorá sa sústreďovala v prístave Suez. Výprava sa pokúsila dobyť arabský prístav Džiddu, no nakoniec sa stiahla a nepodarilo sa jej dosiahnuť ani prístav Massawu, aby mohla vylodiť posolstvo smerujúce do Etiópie. No zároveň aspoň získali Portugalci silný vplyv v jemenskom Adene. Egyptskí Mameluci totiž v snahe získať opäť kontrolu nad vstupom do Červeného mora vyslali v tomto roku do Jemenu expedičnú armádu, ktorá však namiesto proti Portugalcom zasiahla proti miestnemu vládcovi z dynastie Tahírovcov. Táto arabská dynastia síce stratila vládu nad Jemenom, no jej posledný sultán si s pomocou Portugalcov udržal vládu nad strategickým prístavom Aden. Tak Portugalci získali vplyv nad Adenom až do roku 1538. Oveľa závažnejšia zmena však nastala na severe Afriky – krátko po spomínaných udalostiach totiž vpadli ešte v r. 1517 do Egypta vojská osmanského sultána – posledný mamelucký egyptský sultán bol popravený a Egypt aj so svojimi dŕžavami sa stal súčasťou Osmanskej ríše. Osmanskí Turci sa zmocnili aj vlády nad západnou Arábiou (Hidžázom) s posvätnými mestami Mekka a Medina a začali si robiť nároky aj na Jemen. Čoskoro sa malo ukázať, že Osmanská ríša je pre Portugalsko ešte nebezpečnejší protivník ako mamelucký Egypt.[2]

Ani portugalská snaha o spojenectvo s kresťanskou Etiópiou sa nevyvíjala veľmi úspešne. Nový etiópsky neguš (cisár) Lebne Dingila (1508 – 1540) síce konečne v r. 1520 prijal na svojom dvore oficiálne portugalské posolstvo, no s odpoveďou na po-

1 Zaujímavá je skutočnosť, že moslimských Egypťanov pod vládou Mamelukov vyzývali k akcii proti kresťanským Portugalcom rovnako kresťanskí Benátčania, ktorí portugalské akcie vnímali predovšetkým ako hrozbu pre svoj dovtedy lukratívny obchod s ázijským korením a nie ako križiacku výpravu proti moslimom (Klíma 2006b).

2 Jediným šťastím pre portugalské pozície v oblasti severozápadných pobreží Indického oceánu bola skutočnosť, že nový osmanský sultán Sulejman I. sa po svojom nástupe na trón (1520) obrátil k strednej Európe, kde sa jeho cieľom stala porážka Uhorska, čo sa mu aj v r. 1526 v bitke pri Moháči podarilo. Vzdialené južné a juhovýchodné državy Osmanskej ríše ako Jemen a pobrežie Červeného mora tak zostali na určitý čas mimo hlavnej pozornosti osmanských sultánov.

nuku utvorenia koalície proti moslimom váhal aj preto, že sa mu už podarilo zvíťaziť v jednej z bitiek nad moslimským Adalom a sultánom mesta Zeila v severnom Somálsku a myslel si, že už Portugalcov nepotrebuje (tí už v roku 1516 Zeilu tiež ostreľovali z mora). To sa mu vzápätí vypomstilo, pretože nový vládca – Ahmad ibn Ibrahim al-Gází nazývaný Graňň (Ľavoruký) postupne ovládol Adal a chystal sa na odvetu. Centrom Adalu sa stalo mesto Harar. V roku 1529 sa napokon odohrala rozhodujúca bitka medzi kresťanskou Etiópiou a moslimským Adalom pri Šembera Kure (Shimbra Kure) asi 130 km juhovýchodne od súčasnej Addis Abeby, v ktorej za ťažkých strát na oboch stranách utrpel etiópsky neguš porážku. Ahmad Graňň síce nedokázal využiť svoje víťazstvo ihneď, no o dva roky sa vrátil a začal kresťanské územia Etiópie systematicky plieniť počas celých ďalších 10 rokov – mnoho kresťanských kláštorov a kostolov bolo vyplienených a neguš už nebol schopný organizovať obranu. Časť cisárskej rodiny dokonca padla do rúk útočníkov a bola povraždená.[3] Zdalo sa, že Etiópia sa stane moslimskou krajinou, no neguš vyslal v r. 1535 k Portugalcom posolstvo so žiadosťou o pomoc. V roku 1541 (rok po smrti Lebne Dingila) sa na pobreží Eritrey v prístave Massawa vylodilo 400 portugalských mušketierov, ktorí sa vydali pod vedením Christovana de Gama (syna Vasca de Gamu) do vnútrozemia Etiópie. V niekoľkých bitkách sa im podarilo poraziť oddiely Ahmada Graňňa, ten však následne získal taktiež dodávky muškiet od osmanských Turkov a nasadil svojich strelcov do bojov. V jednej z bitiek v r. 1542 pri Wofle (Ofle) v severnej provincii Tigraj bol portugalský oddiel obkľúčený a utrpel ťažké straty, medzi inými padol do zajatia aj jeho veliteľ Ch. de Gama a následne bol osobne Graňňom mučený a zabitý. Avšak úloha portugalského oddielu sa nekončila. O pol roka v r. 1543 v bitke pri jazere Tana etiópska armáda pod vedením neguša Galawdewosa spolu s portugalskými mušketiermi na hlavu porazili armádu Ahmeda Graňňu. Sám moslimský vodca bol počas boja zastrelený práve portugalskou guľkou. Tento moment sa dodnes považuje v etiópskej tradícii za záchranu kresťanstva v Etiópii (Drozdíková 1989).

Galawdewosovi sa síce s portugalskou pomocou podarilo udržať kresťanstvo v Etiópii, no samotní Portugalci sa dostávali pod tvrdý tlak Osmanov. Tí už v r. 1538 ovládli pevne Jemen, dobyli Aden a ukončili tak dobu portugalského vplyvu na pobreží južnej Arábie. Čoskoro mal dôjsť rad i na africké pobrežie Červeného mora. Práve v tomto roku vypukla prvá portugalsko-osmanská vojna, v rámci ktorej útočila turecká flotila na Portugalcov až pri pobreží Indie. Portugalci odpovedali práve výpravami do Červeného mora až na pobrežie Egypta, v rámci ktorých obsadili i prístav Massavu a vyslali už spomínaný kontingent do Etiópie (1541). No už v nasledujúcom roku utrpeli Portugalci porážku v bitke pri Benadire na pobreží Somálska, keď sa pokúsili opäť zaútočiť na sultanát Ajuran – osmanského spojenca a mesto Mogadišo. Velenie nad osmanským loďstvom prevzal najslávnejší turecký námorný veliteľ Piri Reis. Osmanské a portugalské sily na seba útočili najmä pri pobreží Ománu, ale aj v Červenom mori. Pokus Osmanov vyhnať Portugalcov z Ománu a Hormuzu síce napokon nevyšiel, no v r. 1557 obsadili Turci strategickú Massawu s cieľom začať dobýja-

3 Bitka pri Šembera Kure mala pre stredovekú Etiópiu podobné osudové následky, ako už spomínaná bitka pri Moháči (1526) pre stredoveké Uhorsko.

nie Etiópie. V tejto ťažkej chvíli však Portugalci využili, či zneužili svoj vplyv na to, aby s ich podporou jezuiti začali vyvíjať tlak na etiópskeho panovníka, aby prestúpil na katolicizmus. Neguš Galawdewos to odmietol, no onedlho (1559) padol pri pokuse o dobytie moslimského mesta Harar (Klíma 2012). Moc etiópskych cisárov sa rozpadala. Nestabilitu ich ríše využili polokočovné kmeňe Gallov (Oromov), ktoré postupne osídľovali južné oblasti vtedajšej Etiópie (oblasť dnešnej Addis Abeby). Gallov vnímali dovtedy vládnuci Amhari ako barbarov a pohanov, navyše sa medzi nimi šíril rýchlejšie aj islam. Osmanská hrozba však postupne slabla. Osmanom sa síce podarilo ovládnuť najsevernejšie časti Etiópie, ktoré zaradili do ejáletu Habeš (územie súčasnej Eritrey), no čoskoro mali problémy so zásobovaním a udržiavaním svojich vzdialených posádok. Proti osmanskej vláde sa stavali i miestne moslimské kmene a štáty – napr. sultanát Fundž v Sudáne. Preto sa postupne osmanské sily sťahovali a Turci radšej prešli k nepriamej podpore niektorých moslimských kmeňov a vládcov, ktorí ďalej útočili a plienili na kresťanských územiach Etiópie. Od roku 1578 zostávala osmanská vláda v oblasti Afrického rohu realitou iba na pobreží Červeného mora, resp. v prístave Massawa, no i tu skutočnú moc získali miestni vládcovia. Hlavný cieľ však bol dosiahnutý. Kresťanská Etiópia bola izolovaná a bojovala o holé prežitie.

Ťažisko zápasu sa presunulo na juh od Etiópie, kde prebiehali boje Portugalcov so somálskymi kmeňmi a najmä sultanátom Ajuran. Aj Somálčanov intenzívne podporovali v bojoch proti Portugalcom Osmani, ktorí sa portugalskú námornú prevahu v Indickom oceáne pokúsili narušiť vzbúrením moslimských miest na pobreží Východnej Afriky. V roku 1586 osmanská flotila piráta (korzára) Mir Ali Bega vyvolala protiportugalské povstanie v Mogadiše, Lamu, Mombase a Kilwe, pričom zajala niekoľko portugalských lodí. V nasledujúcom roku však priplávala k africkým brehom portugalská flotila z indickej Goy a opäť nastolila portugalskú autoritu. Jedine Malindi zachovalo vernosť Portugalsku. Osmani sa však nevzdávali a znova útočili a obsadili Mombasu. Portugalci však vzápätí v r. 1589 toto mesto dobyli späť, pričom neváhali pri tom doň vpustiť i obávaný pohanský kmeň Zimbow (Wazimbov), známy aj kanibalizmom, len aby zlomili odpor odbojného obyvateľstva. Portugalsko tak obhájilo svoju dominanciu nad pobrežiami a vodami Indického oceánu, kým Osmanská ríša tu definitívne stratila svoj vplyv. Aj moc ostatných svahilských miest upadala, Kilwu počas týchto bojov taktiež v r. 1587 dobyli a vyplienili Zimbowia, pričom zahynulo asi 3 tisíc obyvateľov mesta. Aby si Portugalci upevnili svoju pozíciu na východoafrickom pobreží, v Mombase vybudovali v r. 1593 novú pevnosť – Fort Jesus a samotné mesto podstúpili svojmu tradičnému spojencovi – sultánovi z Malindi (Newitt 2005, Dejmek 2020).

Začiatkom 17. stor. zosilnili Portugalci tlak na Etiópiu. Tamojší panovníci už koncom 16. stor. pomerne úspešne potlačili niektoré moslimské štáty, najmä Adal s jeho centrom Harar na východe, ako aj kmene judaistických Falašov, čím sa zbavili bezprostrednej hrozby. Na cisárskom dvore rástol vplyv katolíckych misionárov, najmä od r. 1603, po nástupe nového predstaveného Pedra Paisa, ktorý napokon ku konverzii k rímskemu katolicizmu presvedčil neguša Za Dingila. Cisára táto konverzia síce stála trón i život, no rovnako ku katolicizmu konvertoval i jeho nasledovník – neguš Susneos (1607 – 1632). Ten dokonca v r. 1622 vyhlásil rímsky katoliciz-

mus za štátne náboženstvo. To samozrejme vyvolalo odpor etiópskej cirkvi a väčšiny obyvateľstva. P. Pais ovládajúci amharčinu precestoval Etiópiu a bol prvým Európanom, ktorý uvidel jazero Tana a prameň Modrého Nílu. Portugalský a katolícky vplyv v Etiópii dosahoval svoj vrchol. Nová hlava katolíckej misie – Mendes, dokonca donútil neguša v r. 1626 prisahať vernosť pápežovi. Krajina sa ocitla v občianskej vojne. Napokon cisár kapituloval, zriekol sa katolicizmu a v r. 1632 i vlády v prospech svojho syna Fasiledesa (1632 – 1666) (Klíma 2012). Počas vlády tohto cisára – neguša došlo k čiastočnej stabilizácii pomerov. V roku 1635 založil cisár v horách severne od jazera Tana nové hlavné mesto Gonder vo výške 2200 m n. m. Mesto s murovanými palácmi a kostolmi pomáhali budovať aj portugalskí stavitelia, ktorí v krajine vybudovali aj niekoľko kamenných mostov. Samotný cisár Fasiledes však zaujal nekompromisný postoj k jezuitom a vyhnal ich z krajiny, podobne ako väčšinu cudzincov. Etiópia sa do značnej miery uzatvárala pred svetom. Gonder sa však stal na necelé storočie prosperujúcim mestom aj preto, že ležal v oblasti, ktorá nebola ohrozovaná Gallmi. Aj cisárovi nasledovníci posilňovali moc ríše najmä v bojoch proti kušitským kmeňom Gallov a ďalším kmeňom. V Gondere v tomto období žilo podľa odhadov až 70 tis. obyvateľov (Drozdíková 1989).

Tak ako sa postupne vytratil portugalský vplyv v kresťanskej Etiópii, tak postupne slabol i na východoafrickom pobreží. Malé Portugalsko zámorské výpravy značne vyčerpávali. Odhaduje sa, že len v rokoch 1497 – 1540 vyplávalo do Indie, teda do oblasti Indického oceánu asi 73 tis. Portugalcov (čo mohlo predstavovať asi 2,5 % obyvateľstva krajiny), z nich však do cieľa dorazilo len asi 34 tisíc. Dlhá plavba cez Atlantický a Indický oceán bola veľmi riskantná, pri prvých plavbách sa straty pohybovali okolo 20 – 30 % (Klíma 2006b) Samozrejme Východná Afrika pritom nebola hlavným cieľom, odhaduje sa, že koncom 16. a začiatkom 17. stor. nežilo vo všetkých portugalských kolóniách a základniach na východoafrickom pobreží viac ako tisíc Portugalcov, pričom väčšina z nich pripadala na Mozambik (Dejmek 2019). Okrem týchto ťažkostí pribudla Portugalsku na prelome 16. a 17. stor. i konkurencia zo strany Holandska, Anglicka a Francúzka. V oblasti Indického oceánu sa však tieto mocnosti zamerali najmä na Indiu, nebezpečné východoafrické pobrežie nebolo príliš lukratívne. Aj preto sa na ňom portugalský vplyv udržal ešte celé storočie. Hlavným oporným bodom Portugalcov zostala Mombasa, v ostatných mestách na pobreží Kene a Tanzánie sa uspokojili s nepriamym vplyvom a vyberaním poplatkov. Čoraz arogantnejší postoj Portugalcov k miestnym obyvateľom a vládcom sa im však podobne ako v Etiópii vypomstil, keď sa proti nim v r. 1631 vzbúril šejk Jusuf bin Hasan v Mombase (ktorý pritom prijal v r. 1626 kresťanstvo). Povstalci zmasakrovali portugalskú posádku a ovládli aj ostrov Pemba. Trestnej portugalskej expedícii sa však v nasledujúcom roku podarilo opäť dobyť Mombasu i Pembu, kde v r. 1635 postavili pevnosť (Dejmek 2020). Portugalská moc však slabla – už koncom 16. stor. strácali vplyv na pobreží Ománu a v r. 1622 prišli i o strategickú základňu Hormuz. Napokon po dvojročných útokoch padol postupne v rokoch 1648 – 1650 aj ománsky Maskat a pevnosti v jeho okolí, čím prišlo Portugalsko o poslednú základňu na pobreží juhozápadnej Ázie. A nielen to. Práve Omán, kde sa k moci dostala dynastia Jarúbovcov, sa stal napokon hlavným protivní-

kom Portugalcov aj na východoafrickom pobreží. Pod vedením ibádijského[1] imáma Sultána bin Saifa (1649 – 1688) sa totiž Omán stal i námornou mocnosťou. Už vzápätí v rokoch 1652 – 1660 začali Ománčania útočiť aj pozdĺž afrického pobrežia a postupne zničili portugalské posty na Zanzibare, ako aj na pobreží Kene, kde dobyli Pate a Fazu (Klíma 2012). V roku 1661 sa pokúsili dobyť aj Mombasu, ale pevnosť Fort Jesus im ešte odolala (Dejmek 2020). Postupne však portugalská kontrola nad východoafrickým pobrežím slabla a nepomohlo ani to, že jeden z odvekých portugalských rivalov – sultanát Ajuran v južnom Somálsku sa v druhej polovici 17. stor. rozpadol. Ajuran bol nahradený Hirábskym imanátom a Mogadišo sa stalo hlavným mestom tohto nového štátu.[2] Koniec portugalskej vlády vo východnej Afrike prišiel koncom 17. stor., keď v roku 1696 nový ománsky panovník Saif bin Sultán (1692 – 1711) znova dobyl mesto Mombasa a po dvojročnom obliehaní napokon i pevnosť Fort Jesus, v ktorej nechal portugalskú posádku zmasakrovať. Dvestoročná portugalská prítomnosť na východoafrickom pobreží sa skončila (samozrejme s výnimkou južnejšie ležiaceho Mozambiku)[3] (Dejmek 2020). Po Portugalcoch toho veľa vo východnej Afrike, okrem niekoľkých stavieb, na prvý pohľad nezostalo, ale zanechali tu isté stopy, napr. zavedením pestovania niektorých plodín, či preniknutím niektorých portugalských slov do svahilčiny.

5.3.2.2 Pobrežné oblasti Východnej Afriky v 18. a prvej polovici 19. stor.

Na rozdiel od ostatných častí Afriky sa vo východnej Afrike európsky vplyv koncom 17. stor. takmer vytratil. Neznamenalo to však, že by sa Východná Afrika ubránila cudzím vplyvom. Len na pobreží európsky (v tomto prípade portugalský vplyv) nahradil arabský vplyv v podobe Ománskeho sultanátu. Dôvodov takéhoto ústupu Európanov bolo viacero. Z obchodného hľadiska stratila Východná Afrika svoj význam – západoafrické pobrežie produkovalo v 18. stor. pre európskych kolonistov všetko, čo potrebovali – v prvom rade otrokov do amerických kolónií, no i zlato a ďalšie komodity. Zo strategického hľadiska boli pre Európanov vhodnejšie izolované ostrovy v Indickom oceáne – najmä Maurícius, či Réunion ležiace priamo na námorných trasách do Indie a bez problematických domorodcov. No pre vtedy pomerne izolovaný moslimský svet Blízkeho východu práve Východná Afrika naďalej predstavovala jeden z mála dostupných zdrojov lukratívnych afrických tovarov (slonoviny a iných prírodných produktov) a najmä tiež stále žiadanejších otrokov. A práve otrokárstvo sa stávalo hlavným odvetvím, z ktorého stále viac ťažili mestské komunity na východoafrickom pobreží. V týchto mestách získavali stále väčší vplyv Arabi na úkor miestnych moslimov. Hlavným mocenským centrom sa stala v polovici 18. stor. Mombasa pod vládou

1 Ibádíja – špecifický smer islamu, ktorý sa oddelil od hlavných prúdov islamu už okolo r. 685. Niekedy sa zaraďuje medzi šiitske smery islamu, najmä medzi cháridžovské, no v skutočnosti je samostatným smerom. V súčasnosti je štátnym náboženstvom Ománu, ale v minulosti si získala ibádíja vplyv i na pobreží Východnej Afriky, predovšetkým na Zanzibare, kde sa udržiava dodnes. V Severnej Afrike sa v niekoľkých enklávach v Alžírsku, Tunisku a Líbyi udržali naopak práve cháridžovské smery (Encyclopaedia Beliana 2020).

2 V roku 1701 sa neúspešne pokúsila ovládnuť Mogadišo francúzska flotila.

3 V roku 1727 sa ešte naposledy pokúsili Portugalci za podpory vzbúreného sultána z Pate dobyť Mombasu, avšak neuspeli, (Dejmek 2019) resp. ovládli ju iba nakrátko do r. 1728, kedy boli definitívne vyhnaní, pretože miestnym vládcom prekážal ich prísny dohľad (Low et al. 2019).

dynastie Mazrui pochádzajúcej taktiež z Ománu. Jej príslušníci vytvorili z Mombasy významný mestský štát (Low et al. 2019), ktorý dokázal dlho čeliť silnejúcej prítomnosti iných Ománčanov – novej dynastie al-Búsaidov. Tá sa zmocnila v r. 1741 vlády nad Ománom a postupne prenikala i do Východnej Afriky, kde ovládla pevne ostrov Zanzibar a postupne si podriadila i ďalšie mestá na pobreží Tanzánie. Vzájomný boj oboch moslimských dynastií vyvrcholil v r. 1812 – 1813, kedy utrpela Mombasa porážku od al-Búsaidov (Dejmek 2020). Do tohto súboja sa zapájali aj ostatné mestá, najmä na pobreží Kene (hlavne Pate), ktoré si udržiavali značnú mieru nezávislosti, no práve na začiatku 19. stor. boli postupne podriadené vláde Ománu (Kilwa padla už v r. 1785). Celková strategická situácia v Indickom oceáne sa v 18. stor. menila. Rozhodujúcou mocnosťou v Indii sa v druhej polovici tohto storočia stala Británia, ktorej hlavným záujmom bolo (podobne ako predtým pre Portugalsko) chrániť námorné spojenia s Indiou. Aj preto potrebovali Briti kontrolovať pobrežia Arabského polostrova. Za tejto situácie ománsky vládca Said bin Sultán (1806 – 1856) dokázal skĺbiť vlastné a britské záujmy. V r. 1822 uzavrel s Britániou tzv. Moresbyho zmluvu, v ktorej Británia fakticky uznala vládu ománskeho sultána nad východoafrickým pobrežím od mysu Delgado na severe Mozambiku až po mys Guardafui na severe.[1] Ťažiskom moci dynastie al-Búsaidov sa namiesto samotného Ománu postupne stával africký Zanzibar, pretože na východoafrickom pobreží nemali Ománčania rovnocennú konkurenciu a do značnej miery ich chránilo Britské impérium, kým samotný Omán bol neustále ohrozovaný bojmi s inými arabskými kmeňmi, rozpínavosťou Egypta pod vládou Ali pašu, či samotnej Osmanskej ríše na jednej strane, alebo naopak Perziou z druhej strany. Slabnúca Mombasa zatiaľ strácala jeden post za druhým a napokon na prelome 20-tych a 30-rokov 19. stor. bola čoraz častejšie napádaná Ománčanmi zo Zanzibaru. Tí po smrti posledného mocného panovníka Mombasy – *liwaliho* z dynastie Mazrui v r. 1835 napokon využili rozpory medzi jeho nasledovníkmi a v r. 1837 Mombasu ovládli (Low et al. 2019). Tak sa celé pobrežie Východnej Afriky od rieky Rowumy na juhu, až po južné Somálsko na severe stalo súčasťou Ománskej ríše. Centrom tejto ríše sa už od roku 1840 stal Zanzibar (Dejmek 2020).

Táto v podstate už Zanzibarská ríša[2] výrazne ovplyvnila vývoj nielen južnej časti východoafrického pobrežia, ale postupne jej vplyv prerastal i hlboko do afrického vnútrozemia až do oblasti Veľkých jazier. Dôvodom bol prudko rastúci obchod s otrokmi. S rozvojom plantáží na Maurícia a neskôr i na Réunione rástol dopyt po pra-

1 Zmluva bola uzavretá medzi britským správcom na Maurícia F. Moresbym a ománskym sultánom. Hlavným britským cieľom bolo obmedzenie obchodu s otrokmi, najmä ich vývozu z Východnej Afriky do Indie alebo dokonca ich pašovanie do Ameriky. Zmluva stanovila, že Británia akceptovala vývoz afrických otrokov do juhozápadnej Ázie a na plantáže na Zanzibare a Pembe na jednej strane, pričom na druhej strane Omán nemal umožniť vývoz otrokov do britských kolónií na ostrovoch v Indickom oceáne a v Indii. Ománske lode s otrokmi nesmeli prekročiť líniu medzi mysom Delgado a základňou Diu v severozápadnej Indii (pobrežie súčasného Pakistanu – Sindh bolo v tej dobe ešte nezávislé) smerom na východ. Zároveň tým Briti uznali vládu ománskych sultánov nad východoafrickým pobrežím. Ománsky sultán ďalej umožnil zriadenie britského konzulátu na Zanzibare. V r. 1839 bola otrokárska zóna v Indickom oceáne zúžená len po súčasné západné hranice Pakistanu, ktorého územie už v tej dobe Británia pripojila ku svojim kolóniám (Low et al. 2019, Dejmek 2019).

2 V roku 1861 aj vďaka zásahu Britov došlo k oddeleniu Zanzibaru a Ománu medzi dve vetvy dynastie al-Búsaidov. Po smrti Saida bin Sultána v r. 1856 totiž vypukli vážne spory medzi jeho synmi o vládu. Potomkovia Saida vládnu v Ománe dodnes (Klíma 2012).

covnej sile, ktorá sa dopĺňala i dovozom otrokov z Madagaskaru a východoafrického pobrežia. Zanzibarskí sultáni však zvyšovali vývoz otrokov aj do juhozápadnej Ázie, ako aj do západných častí Indie.[1] Aj samotný Zanzibar a Pemba sa stávali odberateľmi otrokov a to najmä odvtedy, ako postupne v priebehu prvej polovice 19. stor. rástol britský tlak na obmedzenie obchodu s otrokmi a najmä proti ich vývozu z Afriky. Hoci časť tohto exportu sa presunula do ilegality, resp. sa maskovala ako vývoz „zmluvných" robotníkov, postupne sa ich export znižoval. Zanzibarský sultán však mal dobrý prehľad o medzinárodnej politike a preto postupne rozvíjal nový lukratívny obchod – otrokov získaných v africkom vnútrozemí v čoraz väčších počtoch zamestnával na rozrastajúcich sa plantážach na Zanzibare a Pembe. Na plantážach sa úspešne rozvinulo pestovanie klinčeka a ďalších korenín, ako aj kopry a Zanzibar sa stal jedným z najväčších producentov korenia na svete. Zároveň sa snažil sultán upevniť svoje postavenie nadväzovaním kontaktov s ďalšími mocnosťami, ako boli napr. USA (1835). Postupne sa však menila spoločnosť na Zanzibare. Arabi – Ománčania tvorili pomerne málo početnú, ale vládnucu vrstvu. Obchod s korením však získali do svojich rúk najmä indickí obchodníci zo západnej Indie (Gudžarátu a ďalších oblastí). Samozrejme tu žilo aj svahilské obyvateľstvo zmiešaného pôvodu (tzv. Širázania), no postupne sa najpočetnejšou masou obyvateľstva stali Afričania z bantuských kmeňov z hlbokého vnútrozemia, ktorí tvorili masu otrokov na plantážach. Samozrejme, medzi týmito skupinami obyvateľstva sa vytvárali ostré sociálne rozpory, ktoré ostrovy Tanzánie i pobrežie Kene poznamenávajú až do súčasnosti (Dejmek 2019, Reid 2011). Postupne však v Zanzibare rástol britský vplyv. Už v r. 1845 donútil britský konzul zanzibarského sultána formálne obmedziť obchod s otrokmi, no v skutočnosti sa lov na otrokov v africkom vnútrozemí stupňoval a svoj vrchol dosiahol práve v 60-tych až 70-tych rokoch 19. stor., kedy sa „preslávil" vo východoafrickom vnútrozemí najmä Tippu Tip – zanzibarský obchodník s otrokmi, ktorý si dokonca na východe územia súčasnej Konžskej demokratickej republiky (na západnej strane jazera Tanganika) vybudoval vlastnú ríšu (Iliffe 2001). Práve rozmáhajúce sa otrokárstvo sa stalo v polovici 19. stor. terčom kritiky pribúdajúcich európskych cestovateľov a misionárov v Afrike a čoskoro poslúžilo ako jedna zo zámienok na to, aby si aj Východnú Afriku rozdelili koloniálne mocnosti.[2]

Ďalej na severe Východnej Afriky v Somálsku otrokárstvo nedosahovalo také výrazné rozmery, pretože islamizovaných Somálčanov nebolo možné podľa moslimských zákonov zotročovať, takže sa nestali predmetom obchodu s otrokmi. Navyše bojovné

1 Odhaduje sa, že v prvých dekádach 19. stor. sa z východoafrického pobrežia vyvážalo asi 20-30 tis. otrokov ročne, no začiatkom druhej polovice 19. stor. to bolo až 70 tis. ročne (Reid 2011).

2 Je príznačné, že súbežne sa rozmáhajúci obchod so slonovinou, ktorý vďaka rozširovaniu moderných strelných zbraní v africkom vnútrozemí dokázal „produkovať" stále viac tohto lukratívneho tovaru, v tej dobe veľkú pozornosť nevzbudzoval napriek tomu, že počty slonov, ale i ostatnej divej zveri začali práve v druhej polovici 19. storočia výrazne klesať. Podľa odhadov sa na začiatku 19. stor. pohyboval počet slonov v Afrike na úrovni až 26 mil., no do začiatku 20. stor. klesol na asi 10 mil. a klesal aj potom až na sotva 2 mil. začiatkom 60-tych rokov 20. stor. a na asi necelý milión na sklonku 20. stor. (Milner-Gulland, Beddington 1993). Rastúci obchod so slonovinou bol v druhej polovici 19. stor. spojený aj s otrokárstvom – ťažké slonie kly cez africké vnútrozemie bez ciest niesli na chrbtoch práve ulovení otroci na východoafrické pobrežie, pričom oboje – otrokov a ich náklad následne lovci otrokov výhodne predali. Jedným z tovarov, na ktorý sa vo veľkom spotrebúvala slonovina, boli gule na biliard alebo rôzne dekoračné predmety a podobne.

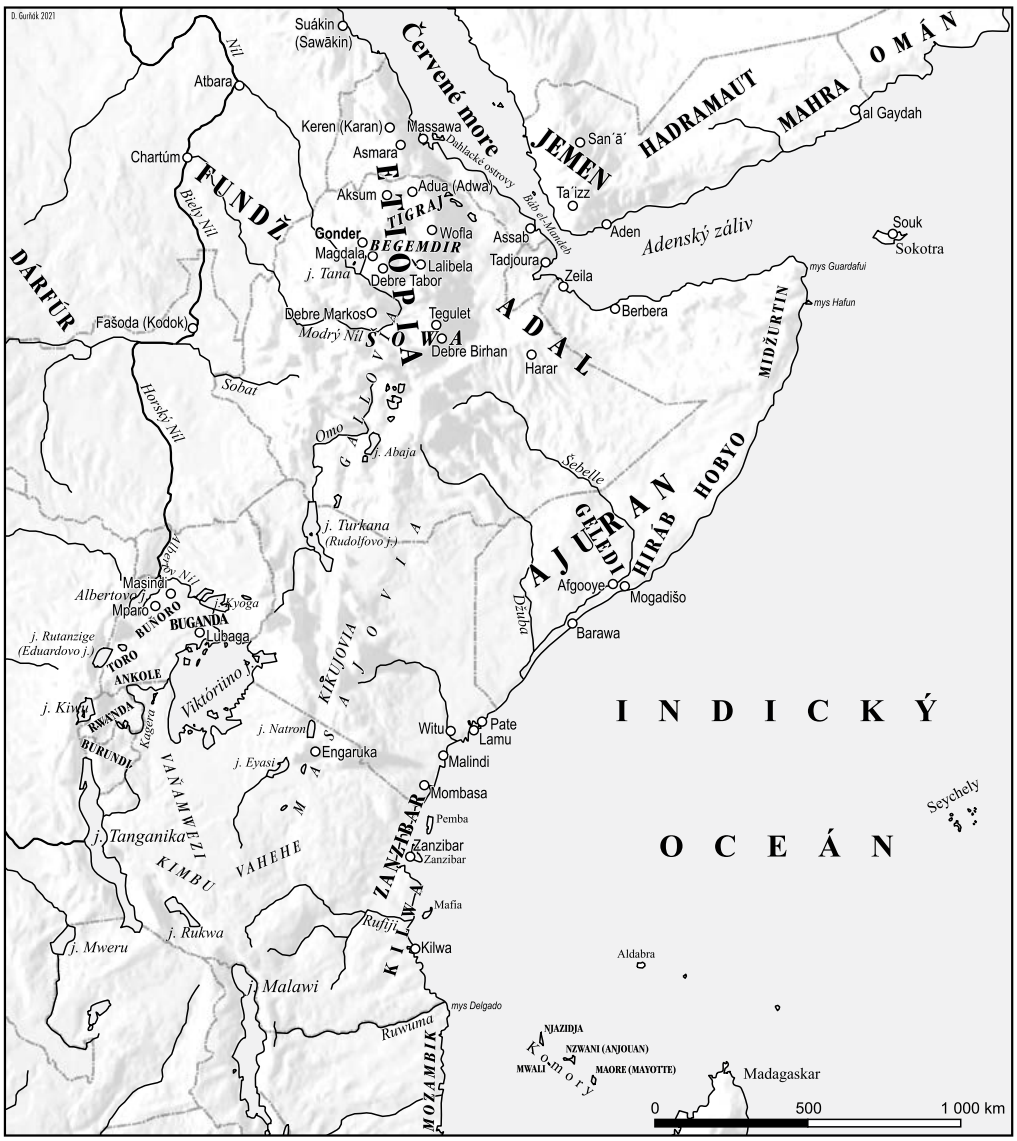

Obr. 70 *Východná Afrika od 16. do prvej polovice 19. stor.*

somálske kmene vyvolávali u cudzincov rešpekt. Dôvodom bola aj vyspelejšia politická organizácia somálskych kmeňov. V južnom Somálsku síce postupne na prelome 18. a 19. stor. upadala moc Hirábskeho imanátu, na čom mal významný podiel opäť Omán, no vo vnútrozemí stredného Somálska v povodí rieky Šebelle postupne silnel nový štátny útvar – sultanát Geledi. Jeho počiatky síce siahajú do konca 17. stor., do čias rozpadu sultanátu Ajuran, no Geledi zostávalo v tieni prosperujúceho Hirábskeho imanátu na pobreží. Začiatkom 19. stor. sa však situácia zmenila, moc imanátu sa drobila, až sa zúžila na úzke pobrežné oblasti a Mogadišo, pričom toto mesto neovládali celé.

Ománski vládcovia v spojení so sultanátom Geledi zasahovali do bojov medzi klanmi v Mogadiše, čím toto významné mesto vyradili z mocenského boja, hoci si udržiavalo stále značný význam v obchode medzi Východnou Afrikou a Arábiou, ale i Perziou a Indiou. Vzrástol však aj význam vnútrozemského mesta Afgooye ležiaceho len 25 km západne od Mogadiša, ktoré sa stalo centrom sultanátu Geledi.

V severnom Somálsku – dnešnom Somalilande sa po rozvrátení Adalského imanátu v 16. stor. centralizovaná moc rozpadla a vládu nad touto vyprahnutou krajinou prevzali jednotlivé somálske klany. Avšak udržali sa i niektoré mestské centrá na pobreží Adenského zálivu ako Zeila a neskôr najmä Berbera, či vo vnútrozemí Harar. Na pobreží si udržiavala vplyv Osmanská ríša a začiatkom 19. stor. ju vystriedala jej v podstate nezávislá provincia – Egypt pod vládou Ali Pašu. Egypt vtedy ovládol celý priestor Červeného mora vrátane arabského i afrického pobrežia. Súbežne sa vtedy šírila egyptská moc i do horného povodia Nílu – do Sudánu, kde v r. 1821 dobyla egyptská výprava zvyšky Fundžského sultanátu. Osmanov vystriedali Egypťania i na pobreží Eritrey, kde v roku 1846 prevzali kontrolu nad prístavom Massawa. Zdalo sa, že obkľúčenej kresťanskej Etiópii znova hrozí zánik.

5.3.2.3 Etiópia na ceste do moderného sveta od 18. stor. do poslednej štvrtiny 19. stor.

Pod vládou mocných cisárov – negušov v 17. stor. sa síce načas podarilo odvrátiť hrozbu zániku tradičnej kresťanskej ríše, no za cenu prehĺbenia izolácie tejto horskej krajiny. Po prerušení kontaktu s Portugalcami a obkľúčení okrajovými dŕžavami Osmanskej ríše a ďalšími moslimskými štátmi a kmeňmi získavala v Etiópii opäť veľký vplyv miestna cirkev, no najmä provinční feudáli. Naopak, centrálna moc panovníkov – negušov sídliacich v Gondere sa zmenšovala. Výrazne sa tento úpadok prehĺbil v prvej polovici 18. stor.. Za posledného mocného panovníka sa považuje Ijasu I (1682 – 1706), ktorého však dal zavraždiť jeho vlastný syn, ktorý bol o dva roky sám zavraždený. Podobný osud stihol aj jeho nasledovníka. To už do nastoľovania panovníkov zasahovala či už armáda alebo práve provinční správcovia – rasovia. Hoci v osobe panovníka Ijasu II. (1730 – 1755) opäť zasadol na dlhé obdobie jediný panovník, v skutočnosti jeho moc zostala veľmi oklieštená. Náplňou panovníkovej vlády sa stali jednak trestné výpravy proti Gallom (Oromom), jednak intrigy na cisárskom dvore a kruté trestanie nepohodlných šľachticov, vrátane členov vládnucej dynastie. Po smrti Ijasu II. nastúpil neplnoletý Ijoas (1755 – 1769), no skutočnú moc vzápätí (1756) prevzal ras Mika´el Sehul (1692 – 1784) zo severnej provincie Tigraj, ktorý so svojimi oddielmi obsadil Gonder pod zámienkou jeho ochrany proti Gallom. Ras Mika´el bol typickým despotickým krutovládcom, barbarské podmienky na jeho dvore opísal škótsky cestovateľ James Bruce, podobne ako predtým záver vlády Ijasu II. český františkán Václav Remedius Prutský[1] (Klíma 2012, Mehretu et al. 2019). V r. 1769 dokonca ras Mika´el

1 Už Prutský opísal Ijasu II. ako „kráľa bez panstva a impérium bez panovníka“ (Klíma 2012). J. Bruce bol zasa svedkom prevratov v Gondare r. 1769, rasa Mika´ela opísal ako sadistického tyrana, ktorý sa počas audiencie „zabával“ vypichovaním očí väzňom. Popravených šľachticov i ďalších zabitých ľudí nechávali povaľovať sa

nechal popraviť cisára a postupne na trón dosadil ďalších troch cisárov. Etiópia sa postupne prepadla do úplnej anarchie, panovníci boli dosadzovaní a zosadzovaní (či vraždení) v čoraz rýchlejšom slede. Posledného panovníka šalamúnskej dynastie v tomto období –Tekle Gijorgisa I. zosadili a znova dosadili na trón v rokoch 1789 – 1800 dokonca až šesť krát. Napokon už cisársky titul negušov otvorene preberali šľachtici bez príslušnosti k vládnucej dynastii. Toto obdobie bolo nazvané ako zemene mesafint – obdobie sudcov (Drozdíková 1989).

V prvých desaťročiach 19. stor. tak Etiópia fakticky prestávala existovať ako štát, panovníci – negušovia sa stali oveľa chudobnejšími ako mnohí veľmoži – rasovia a ledva prežívali v rozpadajúcom sa Gondere.[2] Rozpadala sa aj etiópska cirkev, ktorá upadala do vzájomných frakčných a sektárskych sporov. Niektoré provincie sa zmenili na fakticky samostatné štáty – platilo to najmä o južnej časti krajiny – kraji Šowa v oblasti dnešnej Addis Abeby, ďalším významným celkom bol tradične Tigraj na severe a tiež Begemdir v strede krajiny s centrom v Debre Tabor východne od jazera Tana. Najväčšiu moc si udržiavali vládcovia Šowy, ktorí svoj pôvod odvodzovali tiež od šalamúnskej dynastie, no vrchnú vládu nad Etiópiou si nárokovali vládcovia Begemdiru, ktorí kontrolovali aj cisárske sídlo Gonder, sami však boli pritom moslimsko-oromského pôvodu (Drozíková 1989). Práve proti vláde Gallov-Oromov nad Gonderom postupne rástol odpor Amharov. Symbolom tohto odporu sa v polovici 19. stor. stal Kassa Hailu, pôvodne lokálny šľachtic z kraja západne od jazera Tana. Pôvodne pôsobil ako vodca malej povstaleckej, či skôr lupičskej skupiny, no postupne získaval moc a vplyv a porážal mocnejších rasov, vrátane vládcu Begemdiru (1853), ako aj kmene Gallov. V roku 1855 sa Kassa Hailu, ktorý o sebe vyhlasoval (nepravdivo), že je potomkom šalamúnskej dynastie, dal korunovať za neguša – cisára Etiópie, čím sa skončilo obdobie sudcov (Klíma 2012). Nový cisár prijal meno Tewodros (Teodor) II., aby tak naplnil legendu, že panovník tohto mena zjednotí rozdelenú krajinu a privedie ju ku sláve. Postupne ďalej upevňoval svoju moc, intenzívne bojoval proti Gallom a pod svoju vládu privádzal aj južné provincie. Gonder ako sídlo opustil a načas sídlil v Debre Tabor, no napokon si za svoju rezidenciu zvolil horskú pevnosť a kláštor Magdala nad východným brehom jazera Tana.[3] Tewodrosovi II. sa krátko po korunovácii podarilo zlomiť odpor mocnej Šowy a onedlho na to zajať jedenásťročného syna práve zomrelého vládcu Šowy – Sahle Mariama (budúceho Menelika II.) Princa cisár uväznil v Magda-

po uliciach mesta. Mnohé stavby mesta sa pritom rozpadali a do mestských ulíc chodili po nociach hodovať na telách zabitých hyeny, ktoré sa prestali báť aj živých ľudí. Pre zápach mŕtvol sa v meste nedalo vydržať. Kresťanstvo sa v tejto krajine stalo len prázdnym pojmom (Drozdíková 1989). Aj tento obraz barbarskej Etiópie výrazne poznamenal vzťah nastupujúcich veľmocí, najmä Británie k tejto africkej krajine.

2 V roku 1830 žil neguš už len z príjmov z miestnych poplatkov v Gondere a dokonca z dobročinnosti. Kráľovi patril nepatrný colný poplatok za maslo na miestnom trhu. Celkový príjem cisára bol iba 300 toliarov ročne, kým napr. ras Sahle Sillase v Šowe mal v tej dobe odhadovaný príjem asi 80 – 90 tis. toliarov (Drozdíková 1989) .Pokiaľ ide o menu, jedinou uznávanou sa v Etiópii druhej polovice 18. a po celé 19. stor. stali rakúske strieborné tereziánske toliare. Rakúsko ich neustále do Etiópie vyvážalo. Dokonca aj v 19. stor. špeciálne razilo pre Etiópiu tie s portrétom Márie Terézie. Väčšina toliarov však v Etiópii „mizla" ľudia si ich ukrývali na horšie časy a v bežnom živote tak fungoval najmä výmenný obchod.

3 Magdala (Mekdela) – dnes kláštor Amba Mariam leží zhruba na polceste medzi Gondarom a Debre Tabor asi 9 km od jazera Tana na stolovej hore vo výške vyše 2300 m n. m. týčiacej sa asi 500 m nad okolitou krajinou. Pevnosť Magdala sa za vlády Tewodrosa stala štátnym väzením, pokladnicou i posledným útočiskom cisára.

le, podobne ako členov iných významných rodín. Sahle Mariamovi sa však podarilo v r. 1865 ujsť a vrátiť sa do rodnej Šowy, kde postupne prevzal moc (Mehretu et al. 2019). Cisár Tewodros II. začiatkom 60-tych rokov síce násilím zjednotil Etiópiu, keď si podmanil aj severný Tigraj, no zároveň sa menil na nevypočítateľného sadistického despotu. Panovník sa pritom snažil oživiť kontakty s európskymi mocnosťami a zaujímal sa aj o modernizáciu armády. Najmä preto, lebo stále častejšie musel brániť hranice Etiópie pred modernejšie vyzbrojenými egyptskými oddielmi útočiacimi zo Sudánu. Na cisársky dvor prišiel v r. 1862 britský konzul Ch. Cameron, po ktorom poslal Tewodros list kráľovnej Viktórii s ponukou spojenectva. Odpoveď však dlho neprichádzala – Cameron ju poslal obyčajnou poštou z jemenského Adenu a v Londýne list zapadol na Úrade pre Indiu. Netrpezlivý cisár ponížený už predtým odmietnutím zo strany Francúzska podozrieval Európanov z úkladov proti svojej osobe, o čom mala svedčiť aj ich spolupráca s neveriacimi – moslimami (Egypťanmi a Turkami). Napokon dal nahnevaný cisár uväzniť a týrať niekoľkých európskych misionárov a v r. 1864 uvrhol do reťazí v Magdale i konzula Camerona. Británia sa záležitosť pokúšala spočiatku riešiť zmierlivo a vyslala do Etiópie nové posolstvo. V r. 1866 síce cisár sľúbil Camerona prepustiť, no žiadal z Británie remeselníkov a iných odborníkov ako výmenu za zajatcov. Avšak cisár podliehajúci alkoholizmu a paranoji už videl všade sprisahania, práve v r. 1866 dal vyplieniť aj Gonder – stále oficiálne hlavné mesto krajiny, ktoré obviňoval zo zrady, pričom dal stovky ľudí zmasakrovať, či upáliť a opätovne uväznil i Camerona (Drozdíková 1989). Británia sa napokon rozhodla v r. 1867 vyslať do Etiópie trestnú expedíciu pod vedením R. Napiera. Táto expedícia tvorená 32 tisíc ľuďmi (z toho bolo iba 13 tis vojakov) vybavená všetkým potrebným sa vydala do vnútrozemia.[1] Briti zároveň nadväzovali kontakty s nespokojnými kmeňmi a miestnymi vládcami – najmä s vládcom Tigraja, cez územie ktorého tiahli. Cisár sa však ani nepokúšal o obranu, napriek tomu armáda tiahla k Magdale takmer 5 mesiacov. Obkľúčený a už absolútne vyšinutý cisár prepustil zajatcov a napokon počas britského útoku na pevnosť 13. 4. 1868 spáchal samovraždu (Mehretu et al. 2019).

Napriek svojim excesom je Tewodros II. považovaný za zakladateľa zjednotenej modernej Etiópie. Po jeho smrti Briti vylúpili cisársku pokladnicu, zničili Magdalu a stiahli sa. V krajine sa znova začal boj o moc. Po krátkej vláde Tekle Georgisa sa v r. 1872 korunoval za cisára dovtedajší vládca Tigraja – ktorý prijal cisárske meno Johannis IV. (1872 – 1889). Hoci proti novému cisárovi sa staval vládca Šowy - Sahle Mariam, napokon však došlo k istému kompromisu – Sahle Mariam si prestal nárokovať cisársky titul, no zároveň si uchoval vládu nad Šowou. Nový cisár Johannis IV. sa musel zamerať predovšetkým na obranu krajiny proti stále silnejúcemu egyptskému tlaku, ktorý prichádzal zo všetkých strán. Egyptská armáda vyzbrojená modernými zbraňami a vycvičená európskymi inštruktormi bola stále úspešnejšia. V r. 1872 obsa-

1 V menšej miere sa britská expedícia podobala Napoleonovej výprave do Egypta z pred sedemdesiat rokov (1798). Aj britskú expedíciu do Etiópie sprevádzali aj odborníci ako geograf, archeológ, zoológ, inžinieri, či kartografi, ktorí tvorili mapy málo známej krajiny. Ďalej výpravu sprevádzali vojnoví korešpondenti a fotografi. Pretože Napier potreboval nasadiť aj delostrelectvo na obliehanie pevnosti a v krajine neexistovali riadne cesty, z Indie na prevoz diel doviezli 44 slonov. Briti dali vyraziť aj niekoľko miliónov strieborných toliarov, aby mohli za dodávky potravín platiť a zároveň si kupovať priazeň miestnych šľachticov (Drozdíková 1989).

dili Egypťania mesto Keren (Karan) v súčasnej Eritrei. Navyše po otvorení Suezského prieplavu (1869) stúpol strategický význam Červeného mora, na čo reagoval Egypt v r. 1875 obnovenou okupáciou prístavov Massawa na eritrejskom a Zeila a Berbera na somálskom pobreží. V r. 1875 zároveň Egypt vyslal dobyvateľskú armádu, ktorá mala z Eritrey dobyť Etiópiu, avšak v dvoch bitkách (pri Gundete 1875 a pri Guru 1876) v ťažko priechodnom horskom teréne boli egyptské armády na hlavu porazené etiópskym cisárom Johannisom IV. Egypťania sa museli stiahnuť, pričom dôsledky prehratej vojny sa prejavili aj v tejto krajine – vláda chedíva sa aj neúspešnou vojnou ešte viac zadlžila, čo následne využila Británia jednak najskôr k ekonomickému ovládnutiu Suezského prieplavu a následne v r. 1882 i k okupácii Egypta a Sudánu. Od roku 1881 však vypuklo i protibritské a protiegyptské povstanie v Sudáne pod vedením Muhammada Ahmada, ktorý vystupoval ako Al-Mahdí (Spasiteľ). Povstalci postupne ovládli Sudán a v r. 1885 dobyli obkľúčený Chartúm, kde zmasakrovali britskú posádku na čele s generálom Gordonom. Tieto udalosti rýchlo marili pozitívne výsledky Johannisovho víťazstva nad Egyptom v rokoch 1875 – 1876. Nielenže jedného nepriateľa vystriedal o desaťročie druhý, no pre sudánskych mahdistov ako náboženských moslimských fanatikov sa stala otázka vojny proti kresťanskej Etiópii opäť predovšetkým džihádom – svätou vojnou a v neposlednej miere i príležitosťou na rabovanie a lov otrokov. No do budúcna sa mala ukázať pre Etiópiu zásadnou ešte jedna vec – britská moc v regióne bola povstaním v Sudáne výrazne ohrozená a Británia musela svoje sily sústrediť na znovudobytie Sudánu, aby si tak upevnila vládu aj nad Egyptom. Na Etiópiu ani na pobrežné časti Eritrey jej už potom nezostávalo dosť síl a preto podporila novú a relatívne slabú európsku mocnosť – len nedávno zjednotené Taliansko, aby sa zameralo na koloniálnu expanziu vo východnej Afrike.

5.3.2.4 Východoafrické vnútrozemie v oblasti Veľkých jazier od 18. stor. do poslednej štvrtiny 19. stor.

V hlbokom východoafrickom vnútrozemí v 18. a prvej polovici 19. stor. pokračoval v oblasti Veľkých jazier pozvoľný vývoj štátnych štruktúr. Vývoj v tejto oblasti poznamenali najmä pokračujúce etnické presuny. Pod tlakom nilotských kmeňov z južného územia súčasnej Etiópie, ktoré sa presúvali smerom na juh do oblasti jazera Turkana, teda do oblastí súčasnej severnej Kene, sa na juh posúvali i pastierske kmene Masajov, pričom vytvárali tlak na bantuské kmene žijúce na severe súčasnej Tanzánie – tamojší kmeň (Va)Hehe však napokon postup Masajov na juh zastavil. Bojovní Masajovia sa do budúcna stali jednou z prekážok rozvoja otrokárstva na východoafrických savanách, aj to bol dôvod, prečo otrokárske karavány smerovali na svojich výpravách ďalej na západ, až do hustejšie osídlenej oblasti Veľkých jazier, kde sa rozvinulo pomerne intenzívne poľnohospodárstvo a tiež sa tu formovali miestne domorodé relatívne husto osídlené štáty na území súčasnej Ugandy, Rwandy a Burundi. Najvýznamnejším z týchto štátov sa stalo kráľovstvo Buganda pod vládou panovníkov – *kabakov*. Toto kráľovstvo si vytvorilo vlastný administratívny systém a pomerne zložito štruktúrovanú spoločnosť s vlastnou šľachtou, poddanými roľníkmi, nevoľníkmi a samozrejme

i otrokmi. Koncom prvej polovice 19. stor. začal do oblasti prenikať vplyv arabského obchodu s otrokmi, do ktorého sa zapojili aj bugandskí panovníci. Podobne ako v západnej Afrike i v oblasti Veľkých jazier sa domorodá spoločnosť stále viac militarizovala a panovník spolu s najvyššou šľachtou využívali svoj mocenský monopol aj na monopolizáciu obchodu s otrokmi, pričom cennou protihodnotou za nich boli strelné zbrane získavané od arabsko-svahilských (zanzibarských) otrokárov. Aj vďaka tomu rástla najmä moc Bugandy, ktorá sa úspešne presadzovala na úkor susedných štátov. Výhodou Bugandy bola tiež jej poloha na brehu Viktóriinho jazera. Počas vlády kabaku Mutesa I. (1860 – 1884) bolo vytvorené dokonca bugandské vojnové loďstvo z početných člnov, ktoré ovládlo vody jazera a dokázalo podnikať rýchle výpady pozdĺž jeho pobrežia. Zároveň kabaka vytváral stálu profesionálnu armádu vyzbrojenú puškami. Na rozdiel od podobných procesov v západnej Afrike v 17. a 18. stor. však už bola „iná“ doba. Európania sa v druhej polovici 19. stor. začínali intenzívne zaujímať o dianie aj v hlbokom vnútrozemí Afriky, kam v duchu „civilizačnej“ misie prenikali stále početnejší misionári, pričom ich hlavnými motívmi okrem šírenia viery bol boj proti barbarstvu a otroctvu. Prvými Európanmi v Bugande boli britskí cestovatelia J. H. Speke a R. F. Burton v r. 1862, neskôr ju navštívil a H. Stanley.[1] Práve v tomto období prenikli s povolením kabaku Mutesa I. do krajiny misionári, pričom sa bugandská šľachta rozdelila na katolíkov (Bafransa) a anglikánov (Baingleza). Samotný kabaka sa odmietal nechať pokrstiť a kvôli rastúcim rozporom medzi jednotlivými frakciami napokon v r. 1882 misionárov dočasne z krajiny vypovedal (Klíma 2012, Byrnes 1990). V roku 1884 nastúpil na bugandský trón posledný predkoloniálny panovník – Mwanga II., ten na rozdiel od svojho otca, ktorý sa snažil vyvažovať vplyvy katolíkov, protestantov a moslimov, zaujal oveľa agresívnejší postoj najmä voči kresťanstvu a predovšetkým domácim konvertitom dal na výber buď zrieknutie sa kresťanstva alebo smrť. Násilie proti kresťanom v Bugande tak poskytlo na sklonku 19. stor. prichádzajúcim Britom vítanú zámienku na zasahovanie do diania v kráľovstve.

Buganda si v prvej polovici 19. stor. podmanila aj významnú časť susedného kráľovstva Buňoro. Samotné kráľovstvo si síce udržalo nezávislosť, no jeho ťažisko sa presúvalo na severozápad súčasnej Ugandy – na územie východne od Albertovho jazera. Hlavným sídlom kráľov Buňora sa stalo Mparo, pričom v druhej polovici 19. stor. sa aj toto kráľovstvo stabilizovalo. Jeho vládca – *mukama* Kabareka (1869 – 1899) sa dostal k moci vďaka dobrým vzťahom s arabskými otrokármi. Podobne ako v susednej Bugande, aj v Buňore sa moc panovníka posilnila militarizáciou spoločnosti a najmä nakupovaním strelných zbraní od arabských otrokárov (Reid 2011). Od 70-rych rokov 19. stor. však aj do Buňora stále citeľnejšie prenikal britský vplyv, a to dokonca z dvoch strán – z východu od pobrežia súčasnej Kene, ale i zo severu, z oblasti Sudánu (Klíma 2012).

Ďalej na juhu, na území súčasnej Rwandy a Burundi prebiehal od 17. stor. tiež cen-

1 Stanley navštívil Bugandu v r. 1875. Opísal jej hlavné mesto Lubaga (na území súčasných predmestí Kampaly), v ktorom žilo asi 80 tis. obyvateľov, i jej stálu armádu v počte asi 3 tisíc vojakov. Husto osídlené kráľovstvo vraj mohlo mať asi 2 mil. obyvateľov. Jeho predchodcovia Speke a Burton opísali, že každoročne tu bolo obetovaných pri krvavých rituáloch až 800 ľudí. Násilie žiaľ zostalo súčasťou ugandskej histórie až do súčasnosti (Reid 2011, Ilife 2001).

tralizačný proces formovania miestnych monarchií. V Rwande tento proces vyvrcholil počas vlády (len ústne doloženého) kráľa Ruganzu II. Ndoriho na začiatku 18. stor. Avšak počas celého 18. stor. sa postupne formoval a stabilizoval rwandský štát pod vládou ďalších panovníkov. Južnejšie sa zasa vytvorilo kráľovstvo na území Burundi. Za jeho zakladateľa sa na začiatku 18. stor. považuje kráľ Ntare I. Vládcovia oboch štátov upevňovali svoju moc a úspešne bránili svoje kráľovstvá aj pred útokmi zvonka – nebezpečenstvo hrozilo najmä zo strany silnejúcej Bugandy. Už na počiatku 19. stor. dosiahlo Burundi zhruba súčasný územný rozsah, podobne ako Rwanda. Zatiaľ čo Rwanda sa v priebehu 19. stor. ďalej centralizovala, susedné Burundi postupne upadalo do dynastických bojov o vládu a do konca 19. stor. sa fakticky rozpadlo na niekoľko súperiacich domén. Hoci oba štáty boli ešte odľahlejšie ako štáty na území súčasnej Ugandy, i sem od počiatkov 2. polovice 19. stor. prenikali stále naliehavejšie vonkajšie vplyvy. Po útokoch arabsko-svahilských otrokárov, ktorí pod vedením Tippu Tipa ovládli oblasť jazera Tanganika, sem prenikali i prví Európania. Prví misionári na severný breh jazera Tanganika, teda na územie Burundi prenikli v r. 1879 (Záhořík 2012a).

Na savanách medzi Veľkými jazerami a pobrežím Indického oceánu sa do príchodu európskych kolonizátorov na sklonku 19. stor. nepodarilo vytvoriť štátne štruktúry, hoci i tu v druhej polovici 19. stor. dochádzalo vďaka militarizácii a prenikaniu strelných zbraní k centralizácii moci do rúk niektorých náčelníkov. Na území Kene však tento proces nestihol výraznejšie pokročiť ani medzi kmeňmi Kikujov, ktoré osídlili najúrodnejšie oblasti vysočiny. Naopak, na území Tanzánie sa podarilo dočasne v rokoch 1860 – 1884 zjednotiť kmene (Va)Ňamwezi náčelníkovi Mirambovi v západnej časti krajiny a podobný krátkodobý štátny útvar vybudoval aj náčelník Msiri medzi kmeňmi Kimbu. Najmocnejší politický útvar však vybudoval už spomínaný kmeň (Va) Hehe tiež po roku 1860, pričom vrchol moci dosiahol počas vlády náčelníka Mkwawu (1878 – 1898) (Klíma 2012).

Pre územie súčasného Južného Sudánu sa zlomom stala egyptská invázia do Sudánu, resp. do Fundžského sultanátu v r. 1820 – 1822, tá dospela v r. 1822 až do Fašody (Kodoku). Egypťania sa najmä na juhu – teda v súčasnom južnom Sudáne začali zameriavať na intenzívny lov otrokov, v r. 1825 ich z tejto oblasti získali až 40 tis., no v r. 1839 už 200 tis (Klíma 2012). Snahy Egypta (formálne autonómnej provincie Osmanskej ríše) o rozšírenie kontroly nad horným povodím Nílu sa stupňovali, no na druhej strane proti otrokárstvu stále dôraznejšie pôsobila Británia. V 70-tych rokoch 19. stor. sa vzájomne v oblasti Južného Sudánu stretli dva procesy, jednak sa zintenzívnila egyptská expanzia na juh a súbežne aj do Etiópie (pozri nasledujúcu kapitolu), jednak sa posilňoval britský vplyv v krajine. Egypt podnikol výpravy, ktorými si fakticky na juhu podriadil Darfur (1874). Zároveň zo svojej dovtedy poslednej južnej pevnosti Fašody (Kodoku) egyptské expedičné oddiely prenikali ďalej na juh, kde zriadili Južnú provinciu (Ekvatoria), pričom sa dostali až na severné územia súčasnej Ugandy. V skutočnosti sa však egyptská vláda obmedzovala iba na koristnícke a trestné výpravy na územia osídlené „pohanmi“, trvalá kontrola územia fakticky neexistovala, resp. sa obmedzila na úzky pruh územia okolo Bieleho Nílu. Formálne v službách

egyptského chedíva sa stal v r. 1877 guvernérom Sudánu britský generál Gordon, ktorý dôrazne potláčal obchod s otrokmi. Aj to bolo jednou z príčin vypuknutia mahdistického povstania v r. 1881, ktoré od r. 1885 načas ukončilo egyptskú a začínajúcu britskú nadvládu nad Sudánom. Južný Sudán s výnimkou svojho severného okraja tak zostal izolovaný od diania na severe, čo zasa umožnilo prienik kresťanských misionárov z Kene a Ugandy, ktorým sa postupne darilo aspoň časť miestneho obyvateľstva obracať na kresťanstvo.

5.3.3 Východná Afrika v dobe vrcholného kolonializmu od konca 19. do druhej polovice 20. stor.

Hoci vzhľadom na svoju polohu zostávala Východná Afrika dlho mimo výrazný záujem moderných koloniálnych mocností, koncom 19. stor. sa situácia začala rýchlo meniť. Popri boji proti stále prekvitajúcemu otrokárstvu, ktoré si vo východnej Afrike vďaka Zanzibarskému sultanátu udržiavalo silné pozície, pribúdali aj nové geopolitické impulzy. Jedným z hlavných bolo otvorenie Suezského prieplavu v r. 1869, ktoré jednak skrátilo námorné trasy aj k východoafrickému pobrežiu, jednak výrazne zvýšilo strategický význam oblasti Afrického rohu, ktorý sa tak razom ocitol pri jednej z najdôležitejších námorných trás sveta zo Suezu do Indie. Zároveň prvé prieskumy východoafrického vnútrozemia ukazovali nové možnosti kolonizácie v pre Európanov klimaticky prijateľnom prostredí. To všetko pomerne rýchlo obracalo pozornosť koloniálnych veľmocí na túto doposiaľ málo známu časť Afriky.

5.3.3.1 Rozdelenie Východnej Afriky koloniálnymi mocnosťami do konca 19. stor.

Aj vzhľadom na uvedené skutočnosti sa dominantnou mocnosťou vo východnej Afrike stala Británia, ktorá už od počiatku 19. stor. posilňovala svoje pozície v západnej časti Indického oceánu. Už v r. 1822 si v rámci zmluvy so Zanzibarom zaistila svoj vplyv v tejto východoafrickej krajine. Ten sa prejavil najmä v silnejúcom britskom tlaku na obmedzovanie otroctva, k čomu donútili Briti zanzibarského sultána v r. 1845 a napokon v r. 1873 si vynútili dokonca ozbrojenou intervenciou formálne zrušenie otroctva. Zároveň tak neformálne premieňali zanzibarský sultanát na svoju závislú krajinu. Podstatným zlomom vo vývoji však bola skutočnosť, že v tomto období sa stále viac európskych obchodníkov, misionárov a prieskumníkov usádzalo na pobreží Kene a Tanzánie a Zanzibar postupne strácal v 70-tych a začiatkom 80-tych rokov reálnu moc nad tamojšími pobrežnými mestami.

Avšak britské aktivity pri východoafrickom pobreží dostali pomerne nečakanú konkurenciu v podobe koloniálnych snáh Nemecka. Medzi poprednými prieskumníkmi východoafrického vnútrozemia patrili už v polovici 19. stor. nemeckí misionári, takže poznatky o africkom vnútrozemí prenikali aj do Nemecka. Na východoafrickom

pobreží i na Zanzibare začiatkom 80-tych rokov pôsobili viacerí nemeckí obchodníci, ktorí sa snažili presadzovať angažovanie Nemecka v koloniálnom podmaňovaní si Afriky. Konzervatívna nemecká vláda pod vedením kancelára Bismarcka však váhala s priamym angažovaním sa aj kvôli obavám z prípadného sporu s Britániou. Paradoxne ani britská vláda spočiatku nemienila navyšovať štátne výdaje na neistú kolonizáciu ešte stále málo známych končín. Prvou nemeckou akciou v regióne bol pokus o zriadenie protektorátu nad sultanátom Witu vo východnej Keni, ktorý začal dokonca už v r. 1867, no o niečo reálnejšiu podobu získal až v r. 1878 – 1885.[1] Momentom skutočného zlomu vo vývoji Východnej Afriky sa stali roky 1884 – 1885. Nemecký podnikateľ a cestovateľ C. Peters založil v tomto období Spoločnosť pre nemeckú kolonizáciu a napriek neochote a obavám nemeckých úradov i nemeckého konzula na Zanzibare precestoval oblasti súčasnej severozápadnej Tanzánie, kde uzavrel početné zmluvy s miestnymi náčelníkmi. Tak sa jeho súkromná spoločnosť zmocnila vlády nad rozľahlým územím, pričom si zaistila i súhlas zanzibarského sultána, že na dané územie nebude uplatňovať svoju zvrchovanosť. Následne nemecký cisár ešte v r. 1885 vydal výnos (Schutzbrief), ktorým vyhlásil nemeckú ochranu nad územím spoločnosti, čím de facto vznikol zárodok Nemeckej Východnej Afriky (Ostafrika) (Klíma 2005). Ešte stále neurčité nemecké nároky vo východnej Afrike boli aspoň voči Británii zaistené vzájomnou dohodou, na základe ktorej Británia priznala Nemecku právo na kolonizáciu pobrežia od ústia rieky Umba na severe (na dnešnej kensko-tanzánijskej hranici) po ústie rieky Rowuma na juhu (hranica s portugalským Mozambikom). Hranica medzi britskou a nemeckou sférou vplyvu viedla po línii spájajúcej ústie rieky Umba a Viktóriino jazero.[2] Hoci pôvodne mala zostať zachovaná zvrchovanosť zanzibarského sultána nad takto zabraným pobrežím, v skutočnosti už v dohode z r. 1887 ho musel sultán „prenajať“ na 50 rokov Nemecku. Ďalšie dohody do r. 1890 tak v podstate vymedzili súčasný priestor Tanzánie ako nemeckú záujmovú zónu. Zostávalo už len reálne túto rozľahlú krajinu ovládnuť. Že to nebude jednoduché, ukázalo svahilské povstanie na pobreží už v r. 1888 – 1889. Práve potláčanie povstania, v ktorom Briti Nemcov nepriamo podporili, viedlo k podpisu tzv. Helgolandskej zmluvy medzi Britániou a Nemeckom v r. 1890, na základe ktorej si Nemecko a Británia vymedzili svoje sféry vplyvu jednak vo východnej, ale aj v juhovýchodnej Afrike, pričom Nemecko za svoj súhlas s prenechaním Zanzibaru a Pemby do výlučnej britskej záujmovej sféry (a vzdania sa nároku na sultanát Witu) získalo strategický ostrov Helgoland v Severnom mori a ústupky v juhovýchodnej Afrike (Capriviho pruh v Namíbii) (Dejmek 2020).

Britskú pozornosť okrem pobrežia Kene pútalo i pobrežie severného Somálska a Eritrey, samozrejme najmä kvôli ich strategickému významu pri námornej ceste

1 Sultanát Witu pri ústí rieky Tana vo východnej Keni založili v r. 1863 utečenci z pobrežných miest severnej časti pobrežia Kene, ktorí sa snažili vymaniť z pod vlády otrokárskych zanzibarských sultánov. V r. 1867 uzavrel s miestnym sultánom zmluvu o protektoráte pruský prieskumník R. Brenner. Až v r. 1878 sa však na dvore miestneho sultána usadili obchodníci bratia Denhardovci, ktorí napokon presadili prevzatie sultanátu Witu pod nemeckú ochranu v r. 1885. V skutočnosti sa moc miestneho sultána i reálny nemecký vplyv zmenšovali. Sultanát sa musel brániť útokom Zanzibaru, somálskych i ďalších kmeňov a ohrozovali ho i povstania miestnych obyvateľov. Navyše Nemecko si kvôli stratovej súkromnej kolónii nechcelo znepriateliť Britov a preto sa v r. 1890 všetkých nárokov na Witu zrieklo (Klíma 2005).

2 Presnejšie východné pobrežie Viktóriinho jazera na 1° j. g. š. – teda opäť na mieste, kde ho pretína súčasná keňsko-tanzánijská hranica.

k Suezu. Udalosti v Etiópii po Napierovej expedícii a zvrhnutí cisára Tewodrosa II. (1868), predovšetkým však neskoršia britská okupácia Egypta (1882), ako aj povstanie mahdistov v Sudáne zamestnávali Britániu stále viac aj v priestore severovýchodnej Afriky. Hoci Etiópia pod vládou cisára Johannisa IV. v rokoch 1875 – 1876 odrazila už predtým pokus Egypta o ovládnutie Eritrey a v podstate si tak vytvorila podmienky na znovuovládnutie tohto strategického územia, Británia nemala záujem na tom, aby získala prístup k moru. Briti využili skutočnosť, že už od otvorenia Suezského prieplavu v r. 1869 sa o budúce eritrejské pobrežie začali zaujímať talianski podnikatelia a obchodníci, ktorí si zriadili základňu v Assabe. V r. 1881 boli talianske koloniálne ašpirácie v severnej Afrike ťažko „ranené" francúzskou okupáciou Tuniska, čo malo za následok, že Taliansko sa v r. 1882 „z trucu" pripojilo k protifrancúzskemu spojeneckému bloku Nemecka a Rakúsko-Uhorska, čím vznikol Trojspolok. Británia aj v snahe uspokojiť talianske koloniálne ambície, ako aj preto, aby si udržala „vďačnosť" Talianska a pomohla udržiavať jeho odstup od Nemecka, preto nasmerovala taliansku pozornosť na Východnú Afriku. Už v r. 1882 prevzalo Taliansko oficiálne ochranu nad Assabom a v r. 1885 na základe britskej ponuky obsadilo prístav Massawu, odkiaľ začali talianske oddiely postupovať, podobne ako desať rokov pred nimi Egypťania, do vnútrozemia. Etiópsky cisár Johannis IV. sa ocitol pod silným tlakom, na jednej strane na jeho ríšu čoraz intenzívnejšie útočili mahdisti zo Sudánu, na druhej strane ho zradila Británia, ktorá mu pôvodne sľubovala uznanie etiópskych nárokov na pobrežie Červeného mora.[1] Navyše Taliani intenzívne podrývali cisárovu autoritu korumpovaním miestnych etiópskych správcov – rasov, ktorých podporovali v odboji proti cisárskej vláde.[2] Napriek tomu etiópske vojsko zastavilo v r. 1887 ďalší postup Talianov hlbšie do vnútrozemia. Avšak sústredenie etiópskych síl proti Talianom na severe odkrylo západnú hranicu, čo okamžite využili mahdisti zo Sudánu a vtrhli do vnútrozemia Etiópie, pričom plienili oblasti v okolí jazera Tana, ba vypálili aj cisársky Gonder. Cisár Johannis IV. v r. 1889 v boji proti mahdistom padol. Ako tradične, v Etiópii prepukol boj o moc.

Samozrejme popri podpore talianskych ašpirácií nezabúdala Británia ani na svoje záujmy v oblasti. Už v r. 1839 si zaistila kontrolu nad Adenským zálivom tým, že obsadila strategický prístav Aden, ktorý jej následne slúžil ako zásobovacia stanica a základňa boja proti pirátom. Kolónia v Adene bola v rámci Britského impéria súčasťou Britskej Indie. Britskí správcovia však čoskoro zistili, že prosperita Adenu závisí najmä od námorného spojenia s africkou Berberou na pobreží Somálska. Tadiaľto prúdil nielen tovar a dobytok z Afriky do Arábie, ale aj početní moslimskí pútnici. Tieto všetky dôvody viedli k tomu, že v r. 1884 Británia obsadila somálsku Berberu i blízku Zeilu. Dôvodom britského konania boli v tomto prípade obavy z Francúzska, ktoré sa o oblasť tiež už dlhšie intenzívne zaujímalo, pričom už v 60-tych rokoch začalo nadvä-

1 Po vypuknutí mahdistického povstania v Sudáne, chcela Británia kresťanskú Etiópiu využiť ako spojenca. Cisár Johannis IV. sľúbil (a aj za cenu ťažkých strát to splnil) oslobodiť a evakuovať obkľúčené britsko-egyptské posádky z niektorých sudánskych miest. Cenou za toto spojenectvo mal byť britský súhlas s vrátením územia súčasnej Eritrey pod etiópsku vládu. Zmluvu s cisárom uzavrel britský plukovník Hewett v r. 1884 v Adue. Už o rok sa však v Massawe vyloďovali s britským súhlasom Taliani (Drozídková 1989).

2 Už od roku 1876 nadviazali kontakt s najmocnejším feudálom – rasom Sahle Mariamom v Šowe – budúcim cisárom Menelikom II., ktorého povzbudzovali v odboji proti cisárovi.

zovať kontakty s miestnymi vládcami, vďaka čomu si kúpilo časť územia v súčasnom Džibutsku.[3] Reálne však francúzska kolonizácia začala až v r. 1883 – 1884, kedy sa v rozpore s predchádzajúcou zmluvou Francúzi usadili na južnej strane zálivu Tadjoura, kde čoskoro (1888) začal vznikať strategický prístav Džibuti. Hroziace britsko-francúzske spory vyriešila vzájomná dohoda z r. 1888, ktorá vymedzila záujmové sféry v regióne. Británia si totiž svoje pozície v oblasti posilnila tým, že nad prístavmi Berbera a Zeila, ako aj nad priľahlým somálskym vnútrozemím vyhlásila v r. 1887 protektorát Britské Somálsko (Klíma 2012, Dorigny et al. 2015).

Delenie východoafrického pobrežia súbežne prebiehalo aj ďalej na juh od mysu Guardafui. Pobrežie stredného a južného Somálska sa stalo objektom záujmu Talianska, ktoré v jeho úsilí podporovala i v tomto priestore Británia najmä preto, aby zmarila prípadné pokusy o jeho ovládnutie Francúzskom alebo Nemeckom. Taliani už od roku 1885 začínali prenikať na toto územie, no ich záujem za zvýšil po porážke od etiópskych jednotiek na hraniciach Eritrey v r. 1887. Ukázalo sa, že pokus ovládnuť Etiópiu len z územia Eritrey bol predčasný. Územie Somálska bolo rozdrobené pod vládou miestnych sultánov a klanov, čo Taliani využili a v r. 1889 zriadili svoje protektoráty nad sultanátmi Obbia (Hobyo) a Midžurtin v strednej a severovýchodnej časti Somálska (Klíma 2012). Miestni vládcovia si od talianskeho protektorátu sľubovali posilnenie vlastných pozícií jednak v bojoch medzi sebou, jednak v boji proti Zanzibaru, ktorého moc v oblasti stúpla v r. 1871, keď obsadil aj Mogadišo. Práve Taliansko prevzalo v r. 1889 aj Mogadišo od Zanzibaru a postupne si formálne podmanilo aj južné územia Somálska. V skutočnosti však zostávali talianske pozície v Somálsku pomerne slabé a rozhodujúcu moc mali naďalej v rukách vládcovia miestnych klanov.

Zdanlivo posledným východoafrickým územím, ktoré sa dostalo pod európsku koloniálnu nadvládu, zostávalo (okrem Etiópie) územie Kene a hlboké vnútrozemie v oblasti Veľkých jazier. Hoci rámcovo si Británia s Nemeckom vyhradila svoje právo na územie budúcej Kene už v r. 1886 – 1890, v skutočnosti vytváranie jej vlády prebiehalo pomerne pomaly.[4] Iniciatívu spočiatku prevzala súkromná Imperiálna britská východoafrická spoločnosť založená v r. 1888. Tá so svojou súkromnou armádou prenikala do vnútrozemia k Viktóriinmu jazeru, pričom zlomila aj odpor kočovných Masajov. Hlavným cieľom britskej expanzie však bolo kráľovstvo Buganda, kde panovník Mwanga II. stupňoval represálie najskôr proti kresťanom a potom i proti moslimom. Panovník musel pred následnou vzburou ujsť z krajiny a práve s pomocou jednotiek Imperiálnej spoločnosti bol v r. 1890 znovu dosadený na bugandský trón. Samotná spoločnosť však napriek svojmu vplyvu bola ekonomicky stratová, čo viedlo k tomu, že postupne jej záväzky začala preberať britská vláda. Tá napokon v r. 1893 vyhlásila britský protektorát nad Bugandou a zasiahla i proti susednému Buňoru. Pomery

3 Francúzsko zmluvou z r. 1862 kúpilo od afarského sultána Tadjoury (mesto na severnej strane džibutského zálivu Tadjoura) územie Obock pri ústí zálivu.

4 Do roku 1888 boli ešte rozsiahle územia súčasnej severnej a severozápadnej Kene prakticky neznáme. Až v tomto roku dorazila rakúsko-uhorská expedícia grófa Telekiho a Rakúšana von Höhnelona nielen k Mt. Keňa, ale následne severne od neho objavila i dovtedy neznáme a posledné veľké, avšak slané jazero, ktoré pomenovala podľa rakúsko-uhorského následníka trónu (jediného syna Františka Jozefa I. a cisárovnej Alžbety – Sissi) – Rudolfovo jazero. Než sa však stihol Teleki vrátiť do vlasti, princ Rudolf spáchal v r. 1889 samovraždu. Jazero nesúce jeho meno bolo v r. 1975 premenované na jazero Turkana... Ako sa hovorí – svetská sláva – poľná tráva...

v kráľovstvách na území Ugandy sa komplikovali, miestni vládcovia jednotlivo bojovali proti Britom a ďalej tu proti sebe navzájom bojovali rôzne frakcie (kresťania, moslimovia). Napokon v r. 1899 Briti porazili tak bugandského vládcu Mwangu II., ako aj jeho kolegu z Buňora – Kabarengu a v r. 1900 zriadili svoj protektorát Buganda, ku ktorému následne pripojili aj ďalšie miestne kráľovstvá (Klíma 2012). Tým splnili svoj základný strategický cieľ v oblasti – ovládnuť pramenné oblasti Nílu. Len krátko predtým v r. 1898 po porážke mahdistického povstania v Sudáne a následnej Fašodskej kríze ovládla Británia opätovne Sudán, vrátane presadenia svojho nároku na súčasný Južný Sudán. Zároveň z oblasti povodia Bieleho Nílu Briti definitívne vytlačili pokusy cudzích mocností – v tomto prípade Francúzska skrížiť ich záujmy. V skutočnosti vtedy jediná reálna hodnota tohto odľahlého územia spočívala v kontrole takmer celého povodia Nílu, čím si snažila Británia predovšetkým zaistiť bezpečnosť svojho najcennejšieho územia na severovýchode Afriky – Egypta (Martinovský 2013). Britskú vládu nad územím Kene spečatilo medzitým už v roku 1895 zriadenie protektorátu Britskej Východnej Afriky, kedy i na tomto území prevzal vládu od súkromnej Imperiálnej spoločnosti štát.

Súčasťou Nemeckej Východnej Afriky sa formálne podľa dohôd koloniálnych veľmocí stali i vnútrozemské kráľovstva Rwanda a Burundi napriek tomu, že prvý Európan – Nemec ich oficiálne navštívil až v r. 1892, no až s príchodom nemeckého kapitána Götzena v r. 1894 na rwandský kráľovský dvor sa stala nemecká nadvláda nad týmto dovtedy nedostupným územím ako-tak realitou (Záhořík 2012a).

Okrem pevninskej časti Východnej Afriky zostával ťažiskom britského záujmu strategický Zanzibar. Hoci v tomto ostrovnom sultanáte si Británia už dlhodobo posilňovala svoj vplyv, v skutočnosti si zanzibarský sultáni udržiavali stále značnú mieru nezávislosti, čo sa prejavilo i v tom, že napriek všetkým dohodám bolo otrokárstvo na samotných ostrovoch Zanzibar a Pemba, ale aj ilegálny obchod s otrokmi stále realitou napriek Britmi nanútenej dohode o jeho zrušení v r. 1873. Okrem toho Britániu znepokojovala stále rastúca nemecká prítomnosť vo východnej Afrike. Aj samotný Zanzibar viac obchodoval v 80-tych rokoch s Nemeckom, než s Britániou. Na druhú stranu vznik Nemeckej Východnej Afriky odrezal Zanzibar od jeho podriadených území na pobreží a spolu s britskou okupáciou územia Kene konečne zastavil prísun nových otrokov z hlbokého vnútrozemia. Až britsko-nemecká Helgolandská zmluva, však konečne umožnila Británii vyhlásiť oficiálne nad Zanzibarom svoj protektorát. V skutočnosti však nový zanzibarský sultán Bagraš naďalej vzdoroval snahám Británie o pevnejšie podriadenie si jeho krajiny. V r. 1896 sa nový sultán Chálid ibn Bagraš dokonca otvorene postavil proti britskej nadvláde. Británia reagovala bleskovo a v krátkej dobe dobyla Zanzibar, pričom rozstrieľala sultánov palác. Sultán ušiel na pevninu pod ochranu Nemecka a Briti dosadili na trón jedného z jeho bratov (Dejmek 2019). Až od tohto okamihu fakticky Británia prevzala plnú kontrolu nad touto ostrovnou krajinou. V r. 1897 nový sultán síce formálne zrušil otroctvo, no v skutočnosti bolo naďalej tolerované, resp. prechádzalo do iných menej nápadných foriem, no podstata zostávala – väčšinu prakticky bezprávneho obyvateľstva ostrovov tvorili nádenníci bantuského pôvodu na výnosných plantážach, ktorí však pracovali prakticky iba za stravu (Klíma

2012). Británia však dosiahla svoj hlavný cieľ – ovládnutím Zanzibaru a Pemby si udržiavala strategickú kontrolu nad neďalekým pobrežím nemeckej Ostafriky, ktorej vznik narušil realizáciu zámeru niektorých propagátorov vytvorenia britskej africkej koloniálnej ríše tvoriacej súvislý pás od Káhiry po Kapské mesto.

Posledným a jedinečným dejstvom delenia Východnej Afriky medzi koloniálne mocnosti bol prípad Etiópie. Po smrti cisára Jonannisa IV. (1889) vypukol v krajine opäť boj o trón, do ktorého sa snažili zasahovať najmä Taliani. Aj vďaka ich podpore sa tak napokon namiesto určeného následníka trónu – syna predošlého cisára zmocnil, tentoraz úspešne, mocný vládca provincie Šowa – ras Sahle Mariam, ktorý pri korunovácii v r. 1889 prijal vladárske meno Menelik II. Ešte pred svojou korunováciou uzavrel s Talianskom mierovú dohodu, v ktorej uznal taliansku nadvládu nad územím, ktoré dostalo neskôr pomenovanie Eritrea. Taliani na základe tejto zmluvy získali i strategické mestá vo vnútrozemí – Asmaru a Keren (Karan). Na druhej strane Taliansko uznalo Menelika II. ako etiópskeho cisára, no zámerne dalo do zmluvy klauzulu, na základe ktorej si neskôr nárokovalo protektorát nad Etiópiou.[1] Už v r. 1890 Taliansko oznámilo veľmociam, že Etiópiu považuje za svoju záujmovú sféru, proti čomu však Etiópia protestovala a v r. 1893 vypovedala zmluvu s Talianskom. Menelik II. sa snažil svoju zaostalú krajinu modernizovať, prostredníctvom Francúzov v Džibuti sa snažil získavať moderné zbrane. Problémom však bola už len samotná doprava v krajine, kde neexistovali ani riadne cesty. Aby toho nebolo málo, Etiópiu postihol v tomto období katastrofálny hladomor, inváziе kobyliek a mor dobytka, ktoré znížili počet jej obyvateľov možno až o tretinu (Klíma 2012). Už koncom roka 1894 vypukla na hraniciach s talianskou Eritreou vojna. Po roku bojov, kedy sa Talianom podarilo proti cisárovi vyvolať aj povstanie jedného z rasov, došlo napokon na jar roku 1896 k rozhodujúcej bitke. Na talianske vojsko v počte asi 20 tisíc vojakov zaútočilo 80 tis. Etiópčanov pod Menelikovým vedením. Napriek technologickej prevahe Taliani podcenili silu etiópskeho vojska a pri Adue utrpeli katastrofálnu porážku.[2] Hoci etiópska armáda získala cennú korisť v podobe pušiek a diel, nedokázala svoje víťazstvo plne využiť. Ešte v tom istom roku podpísalo Taliansko a Etiópia mier v novom etiópskom hlavnom meste Addis Abeba, ktorým Taliansko uznalo nezávislosť Etiópie a zaviazalo sa umožniť voľný pohyb tovaru pre Etiópiu cez svoje územia. Podstatné však bolo, že Eritrea zostala pod talianskou vládou, čím zostávala Etiópia stále izolovaná vo vnútrozemí.

Porážka Talianov pri Adue bola najvýraznejším víťazstvom „domorodého" afrického štátu voči koloniálnej mocnosti v Afrike a zabezpečila, že Etiópia si ako jediná skutočne pôvodná africká krajina[3] nielen udržala nezávislosť, ale dokonca sama expandovala. Menelik II. totiž využil jednak následky hladomoru a vyľudnenie veľkých

1 Talianska a amharská verzia zmluvy sa líšili v bode o zahraničných vzťahoch Etiópie. Kým podľa amharskej verzie Etiópia mohla využívať služby talianskej vlády, podľa talianskej verzie mala s cudzími mocnosťami jednať iba prostredníctvom Talianska (Drozdíková 1989). Takýto podvodný postup bol pri uzatváraní vtedajších koloniálnych zmlúv pomerne bežnou praxou.

2 Polovicu talianskeho vojska tvorili Eritrejčania. Taliani aj so svojimi spojencami utrpeli straty až takmer 2/3, pričom 1/3 tvorili padlí. Najmä zajatým Eritrejčanom po boji v duchu „tradícií" utínali ruku a nohu, aby už nemohli bojovať proti cisárovi – táto prax samozrejme do budúcna len zvyšovala priepasť medzi Etiópiou a Eritreou (Drozdíková 1989).

3 Na rozdiel od nezávislej Libérie – ktorú založili oslobodení čierni otroci z USA.

časti krajiny, jednak získanú modernú výzbroj k tomu, aby posúval hranice svojej vlády nad okolité neamharské etniká, najmä smerom na juh. O tom, že ťažisko Etiópie sa posúvalo ďalej na juh svedčalo i založenie nového hlavného mesta – Addis Abeba v r. 1887 na územiach, ktoré pôvodne ležali južne od tradičných území Etiópie. Menelik pozýval do krajiny aj európskych poradcov, aby pomáhali zavádzať prvky modernizácie. V krajine vznikla pošta, začali sa vydávať poštové známky, zavedený bol telegraf a telefón. S podporou etiópskej vlády sa v r. 1897 začala výstavba železnice z Džibuti do Addis Abeby. Napriek tomu zostávala Etiópia zaostalou feudálnou monarchiou, kde nedeliteľnou súčasťou systému bolo otrokárstvo. Zdrojom desiatok tisíc otrokov boli dobyvačné vojny, ktoré priviedli pod etiópsku nadvládu mnohé etniká – Etiópia pri nich získala v podstate svoje súčasné územie. Vplyvnú pozíciu si v spoločnosti udržala i cirkev. Aj vďaka týmto procesom sa prehlbovali medzikmeňové animozity, mnohé etniká boli len brutálnym násilím donútené podriadiť sa vláde kresťanských Amharov.

5.3.3.2 Upevnenie koloniálnej nadvlády v oblasti Afrického rohu a nezávislá Etiópia v koloniálnom obkľúčení.

Formálne vznesenie nárokov nad rozsiahlymi oblasťami Východnej Afriky koloniálnymi mocnosťami v 80-tych a 90-tych rokoch 19. stor. ešte neznamenalo ich reálne ovládnutie a kontrolu, ako zistilo Taliansko, ktoré už po r. 1890 avizovalo ostatným mocnostiam svoj protektorát nad Etiópiou. Avšak katastrofálna porážka talianskych vojsk pri Adue mala za následok to, že Taliansko sa sústredilo v prvom rade na kolonizáciu Eritrey. Do krajiny postupne smeroval nie celkom zanedbateľný počet talianskych kolonistov, pričom Taliansko investovalo aj do budovania základnej infraštruktúry – vybudovania moderného prístavu v Massawe a najmä už od r. 1888 začalo budovanie železnice z Massawy do vnútrozemia. Taliansku išlo o pevné uchytenie sa na náhornej plošine, odkiaľ bolo možné do budúcna ľahšie prenikať do vnútrozemia Etiópie. Aj preto sa začala dynamicky rozvíjať Asmara, ktorá sa napokon stala v r. 1900 aj hlavným mestom talianskej Eritrey. Železnica z Massavy sem dosiahla však až v r. 1911, pričom následne bola predlžovaná na severozápad do strategického mesta Keren (Karan) a ďalej k sudánskym hraniciam.[1] Eritrea sa mala stať akousi vzorovou talianskou kolóniou. Práve Asmara sa stala talianskym koloniálnym mestom s najväčšou talianskou komunitou. Tomu zodpovedala aj moderná infraštruktúra, ktorá postupne prinášala pozitíva aj miestnym Eritrejčanom, čím sa Talianom darilo stále viac rozširovať pomyselnú priepasť medzi týmto územím a samotnou Etiópiou (Drozdíková 1889, Reid 2011).

Podobne si snažilo Taliansko posilňovať svoje pozície aj na juhu Somálska. Hoci v r. 1905 zlúčili svoje protektoráty v oblasti do jednej kolónie – Talianskeho Somálska, na skutočnosti, že tu ich pozície boli veľmi slabé to veľa nemenilo. Rozdelenie

1 Asmara leží vo výške 2 225 m n. m., ktoré prekonáva úzkorozchodná železnica z Massawy v dĺžke 118 km cez členitý horský terén. Neskôr do r. 1922 bola železnica predĺžená až do Kerenu (Karanu) a napokon až do obce Bisha (1932) západne od Angordatu v celkovej dĺžke 280 km.

somálskych území medzi kolónie troch mocností a Etiópie vyvolávalo odpor domáceho obyvateľstva. Najmä kočovné pastierske klany ignorovali umelo vytýčené hranice. Samozrejme odporu domorodcov nahrávali i rozpory medzi veľmocami. Na jednej strane stáli Briti, ktorí podporovali aj záujmy Talianov proti Francúzom. Tí zasa naopak boli ochotní podporovať nezávislú Etiópiu, aby sa nedostala pod taliansky alebo britský vplyv. Proti nadvláde neveriacich (kresťanských) cudzincov sa dvíhal odpor Somálčanov, ktorý prepukol (podobne ako v iných afrických moslimských krajinách) v podobe radikálneho mahdistického, či dervišského hnutia pod vedením Muhammada bin Adballáha. Toto hnutie prerástlo v rokoch 1899 – 1900 do ozbrojeného povstania najskôr proti Britom v Britskom Somálsku, no šírilo sa i do susedných krajín. V tomto prípade situáciu využil etiópsky cisár Menelik II. a v r. 1901 spoločne s Britmi zaútočili proti somálskym povstalcom v Ogadene a porazili ich. Hoci boje proti povstalcom pokračovali aj v ďalších rokoch, tento zásah viedol k tomu, že Británia súhlasila s rozdelením Ogadenu, vďaka čomu získala Etiópia nárok na rozsiahle, hoci pomerne pusté územia osídlené však voči etiópskym kresťanom tradične nepriateľskými Somálčanmi – tak sa do modernej podoby pretváral tradičný etiópsko-somálsky konflikt, ktorý vo viac či menej zjavnej podobe pokračuje dodnes. Muhammad bin Abdaláh však nevystupoval len ako náboženský vodca, ale v istom zmysle aj ako zakladateľ somálskeho nacionalizmu. Jeho cieľom bolo zjednotenie všetkých Somálčanov. Samozrejme sa pritom dostával i do sporov s miestnymi lokálnymi vládcami, ktorí sa obávali straty vlastnej moci a radšej preto spolupracovali s koloniálnymi mocnosťami. Povstalci po ďalšej porážke od Britov v r. 1904 ustúpili na sever Talianskeho Somálska (dnešný Puntland) a neskôr sa zamerali práve na ovládnutie tejto krajiny. Ako-tak spoľahlivou oporou talianskej moci zostávalo v podstate iba Mogadišo. Centrom povstalcov sa až do roku 1920 stala oáza Taleh (Taleex) na pomedzí Britského a Talianskeho Somálska. Od roku 1908 povstalci znova a úspešne útočili a nedokázali si s nimi poradiť ani Briti, ani Taliani. Po r. 1914 sa ich pôsobenie snažilo využiť aj Nemecko a Osmanská ríša, ktorí sa im snažili dodávať zbrane. K likvidácii ich odporu došlo až po skončení 1. svetovej vojny, kedy proti dervišom nasadili Briti aj letectvo. Rozpad hnutia dervišov urýchlilo dobytie ich centra Talehu a následne aj smrť Muhammada bin Abdalláha v r. 1920 na území etiópskeho Ogadenu.[2] (Klíma 2012, Mehretu et al. 2019).

Kľúčovou otázkou v oblasti Afrického rohu zostávalo postavenie Etiópie. Hoci sa navonok jej víťazstvom nad Talianskom upevnilo, v skutočnosti zostávalo značne neisté. Napriek modernizačným snahám cisára Menelika II. sa veľmoci zdráhali uznať Etiópiu za rovnocenného partnera. Až v r. 1906 uzavretím Trojstrannej britsko-talianskо-francúzskej zmluvy došlo k uznaniu a zaručeniu štátnej integrity Etiópie.[3] Menelik

2 Podľahol chrípke v meste Imi v etiópskej časti Ogadenu vo veku 64 rokov. Jeho hrob zostal neznámy, ale somálska samospráva etiópskeho regiónu Somali sa snaží vypátrať jeho hrob, aby dala jeho pozostatky pietne pochovať. Muhammad bin Abdalláh je totiž dodnes vnímaný ako najvýznamnejšia postava somálskeho národa (Bakayr 2011).

3 V skutočnosti si však zároveň signatári Trojstrannej dohody vymedzili svoje sféry vplyvu na území Etiópie – Taliani si nárokovali sever (najmä provinciu Tigraj) a juhovýchod (Ogaden), Briti stred a západ – povodie Modrého Nílu s jazerom Tana (Martinovský 2013) a Francúzi pás územia medzi Džibutskom a Addis Abebou, kde stavali železnicu z Džibuti do etiópskeho hlavného mesta. Veľmoci sa tak „poistili" do budúcnosti, pretože po smrti cisára Menelika II. predpokladali rozpad Etiópie (Drozdíková 1989).

II. tak dosiahol uznanie značnej územnej expanzie svojej ríše na úkor neamharských etník. To sa ukázalo ako veľmi dôležité, pretože starnúci a chorľavejúci cisár nenašiel rovnako schopného následníka (sám nemal mužského potomka). Nový cisár Lidž Ijasu (1911 – 1916) prejavoval stále väčšie sympatie k islamu, čo viedlo k vnútorným nepokojom a napokon k jeho zosadeniu.[1] (Drozdíková 1989). Na čelo Etiópie bola následne formálne dosadená Menelikova dcéra Zawdita. Skutočnú moc však postupne preberal do svojich rúk ras Teferi Mekonin – príbuzný cisára Menelika. Ras Teferi ako regent postupne potlačil vplyv konzervatívneho krídla dvora na čele s cisárovnou vdovou (manželkou Menelika) a presadzoval modernizáciu Etiópie (Klíma 2012). Susedným koloniálnym veľmociam prekážal najmä obchod so zbraňami, vďaka ktorému získavali rôzne povstalecké skupiny cez nekontrolované územie Etiópie dodávky zbraní. Tradičnou zámienkou odmietnutia plného uznania suverenity krajiny bolo i pretrvávajúce otroctvo. Preto v r. 1918 etiópska vláda oficiálne zakázala obchod so zbraňami a formálne zrušila i otroctvo, no samozrejme v realite sa toho menilo len málo. Na podnet rasa Teferiho si podala v r. 1919 Etiópia prihlášku do vznikajúcej Spoločnosti národov, no tá bola na zásah britskej diplomacie zablokovaná práve s poukazom na pretrvávajúce otroctvo. Etiópia sa následne orientovala na bližšiu spoluprácu s Francúzskom. V r. 1917 bola konečne po dvoch desaťročiach dokončená železnica z Džibuti do Addis Abeby, vďaka ktorej bolo možné do centra krajiny dovážať potrebný tovar a naopak sa uľahčil vývoz najmä poľnohospodárskych produktov.[2] Napokon sa Etiópii aj napriek zámerom Británie a vtedy už fašistického Talianska podarilo s francúzskou podporou diplomaticky uspieť a získať v r. 1923 členstvo v Spoločnosti národov, čím fakticky dosiahla plné medzinárodné uznanie. Británia a Taliansko reagovali uzavretím dohody o spoločnom postupe proti Etiópii v r. 1925, ktorá vyvolala škandál na pôde Spoločnosti národov a obe krajiny ju museli pod medzinárodným tlakom oficiálne odvolať. V skutočnosti však v jej intenciách prenechávala Británia Mussoliniho Taliansku celú Etiópiu ako záujmovú sféru s výhradou, že Taliansko bude rešpektovať britské strategické záujmy ohľadom povodia Modrého Nílu (Martinovský 2013). Medzitým sa regent ras Teferi snažil maximálne zapájať Etiópiu do medzinárodného diania. Podnikol okružnú cestu po Európe, vďaka čomu výrazne zvýšil povedomie o svojej dovtedy málo známej krajine (Drozdíková 1989). Taliansko medzitým síce s Etiópiou uzavrelo v r. 1928 zmluvu o priateľstve, v skutočnosti sa však pokúšalo pripravovať pôdu na jej postupné ovládnutie. Taliani tajne podporovali separatistické tendencie a odboj proti rasovi Teferimu, ktorý viedol až k otvorenému povstaniu vedeného manželom cisárovnej Zawdity. To sa však podarilo rasovi Teferimu s francúzskou podporou v r. 1930 poraziť a následne po smrti cisárovnej ešte v tom istom roku nastúpil na trón, pričom prijal vladárske meno Haile Selasie I. (Klíma 2012).

1 V kontexte 1. svetovej vojny súčasťou proislamskej orientácie cisára bola i orientácia na Centrálne mocnosti (Nemecko a Osmanskú ríšu), čo bolo pochopiteľne neprijateľné pre Britániu, Taliansko i Francúzsko.

2 Úzkorozchodná 784 km dlhá železnica bola celá majetkom Francúzska (i na etiópskom území) a jej obsluhu i ochranu zabezpečovali francúzske sily, vrátane vojakov francúzskej koloniálnej armády. Problémom železnice boli i lúpežné výpravy domorodcov, kvôli ktorým nepremávala v noci, ako aj krádeže vybavenia, najmä telegrafných drôtov, občas i koľajníc. Cesta vlakom z Addis Abeby do Džibuti trvala tri dni (Drozdíková 1989).

5.3.3.3 Upevnenie koloniálnej nadvlády nad južnou časťou Východnej Afriky začiatkom 20. stor. a boj medzi veľmocami počas 1. svetovej vojny

Hoci sa na prvý pohľad mohlo zdať, že na rozdiel od severnej časti Východnej Afriky, ktorá tradične odolávala pokusom o ovládnutie cudzincami, sa územie súčasnej Kene a Tanzánie, kde v podstate neexistovali pred koloniálnymi zábormi pevnejšie štátne štruktúry, podarí ovládnuť rýchlo a bez výraznejších prekážok, nebolo to celkom tak.

V protektoráte Britskej Východnej Afriky na území Kene zriadenom v r. 1895 sa spočiatku stalo prioritou zabezpečenie spojenia oblasti Viktóriinho jazera s pobrežím, čím sa malo uľahčiť ovládnutie vnútrozemia. V skutočnosti však museli Briti potláčať ozbrojený odpor domorodcov. Najskôr proti nim povstalo svahilské obyvateľstvo na pobreží, neskôr museli „pacifikovať" rôzne kmene vo vnútrozemí, pričom čiastočne využívali i medzikmeňové animozity a nepriateľstvá. Najmä dobytie oblasti pri Viktóriinom jazere bolo vedené veľmi brutálne za použitia najmodernejších zbraní a nasadenia koloniálnych jednotiek z Indie. Hoci teda proti Britom nestálo jednotné organizované povstanie, i tak si podľa novodobých odhadov vyžiadala „pacifikácia" súčasnej Kene viac ako 100 tis. mŕtvych domorodcov (Dejmek 2020). Postupne bola vytváraná britská správa územia, domorodci boli zdanení a tiež sa vytyčovali hranice kolónie. V r. 1903 bola dokončená železnica z Mombasy k Viktóriinmu jazeru, kde bolo založené mesto Kisumu. Vďaka tejto železnici boli na jazero dovezené diely na stavbu parníkov a bola vybudovaná flotila zabezpečujúca spojenie s územím Ugandy, kde sa taktiež rýchlo posilňovala britská autorita. Británia pri správe území vo východnej Afrike využívala osvedčený a relatívne lacný model nepriamej správy, kedy zapájala do koloniálnej správy miestnych lojálnych náčelníkov (Reid 2011). K ovládnutiu územia Ugandy napomohli Britom okrem mocenských a náboženských rozbrojov i pohromy, ktoré túto oblasť postihli – najmä epidémia spavej choroby, ktorá si po roku 1900 v nasledujúcich dvadsiatich rokoch vyžiadala najmenej štvrť milióna obetí (Klíma 2012). Jednotlivé domorodé kráľovstvá boli postupne pospájané do jedného väčšieho celku a v r. 1914 vytvorili protektorát Uganda v hraniciach súčasného štátu, avšak domorodí náčelníci a panovníci si udržali naďalej významný vplyv. Zároveň od počiatku 20. stor. vznikala ako centrum britskej moci neďaleko hlavného mesta Bugandy – Lubagy Kampala, ktorá sa stala hlavným mestom protektorátu Uganda a v podstate jediným mestom, kam sa prisťahovala nepočetná komunita Európanov a Aziatov – najmä Indov. Medzitým však výraznejšie napredovala kolonizácia súčasnej Kene. Pri budovaní železnice Briti zistili, že územie centrálnej vysočiny poskytuje úrodnú pôdu a pre Európanov príjemné podnebie. Aj vďaka tomu začal rýchlo stúpať význam jednej z osád založených v r. 1899 pri železnici – Nairobi, ktoré sa už v r. 1905 stalo namiesto Mombasy hlavným mestom kolónie. Propagátorom kolonizácie týchto oblastí a zakladania moderných fariem sa stal lord H. Delamere.[1] Koloniálne úrady následne v rokoch 1902 – 1910 prideľovali najúrodnejšiu pôdu bielym farmárom, pričom domorodci zbavení pôdy boli nútení stať sa lacnou pracovnou silou na týchto farmách. Pre bielu kolonizáciu bola vyhradená na-

1 Lord Delamere získal v r. 1903 pozemky s rozlohou 40 tis. hektárov, kým podľa onedlho prijatých zákonov mohla africká rodina v územiach vyhradených pre domorodcov získať maximálne 2 ha (Klíma 2012).

jmä oblasť vysočiny pri železnici, teda na juhu krajiny, kým rozsiahle pusté a neúrodné oblasti zostali k dispozícii domorodcom. S podporou koloniálnych úradov tak vznikala ostro stratifikovaná spoločnosť, v ktorej sa vytvárali do značnej miery rasové priehrady, podobne ako v južnej Afrike, konkrétne v Rodézii. Malá skupina bielych farmárov, ktorých počet do r. 1910 ledva presiahol 3 tisíc., vytvorila síce pomerne výkonný poľnohospodársky sektor, avšak poľnohospodárske produkty boli konkurencieschopné iba vďaka využívaniu lacnej pracovnej sily. Domorodcom nezostávalo iné, ako pracovať za akúkoľvek mzdu, či dokonca iba za stravu, pretože stratili pôdu, ktorá by ich uživila a neplatenie daní malo za následok drakonické tresty vrátane brutálneho násilia. Samozrejme takýto systém vytváral medzi oboma skupinami obyvateľstva (domorodcov žilo podľa odhadu v Keni asi 4 mil.) otvorené nepriateľstvo. Špecifickým problémom bola správa severovýchodných oblastí Kene riedko osídlených polokočovnými somálskymi a oromskými kmeňmi, tie sa nepodarilo plne podriadiť koloniálnej správe a ani donútiť ich k plateniu daní. Británia sa tu musela uspokojiť s faktom, že jej vlastníctvo týchto území uznali susedné Taliansko a Etiópia (Dejmek 2020). Ani britské pozície na neďalekom Zanzibare už nemal kto vážne ohrozovať. Dosadený sultán sa stal lojálnym a Briti Zanzibar čoraz viac považovali za svoju kolóniu a nie iba za podriadený štát (Dejmek 2019).

Južný Sudán sa po celú prvú polovicu 20. stor. vyvíjal ako súčasť Anglo-egyptského kondomínia Sudán (od 1899), len s tým rozdielom, že ťažko prístupnú krajinu si fakticky pod svoju správu vyhradili Briti, ktorí prevzali práve nad južnými provinciami úplnú kontrolu. Pri administrácii používali samozrejme angličtinu a naďalej podporovali šírenie kresťanstva i zakladanie stále ale nepočetných misionárskych škôl. V severnej časti Sudánu zostával zachovaný silný arabsko-egyptský vplyv a Briti sa tu museli obmedziť na mocenskú a ekonomickú kontrolu.

Kým Briti ešte ani nezačali dobývať svoje územie Kene, na juhu sa pustili do ovládnutia svojej Ostafriky Nemci. Už v r. 1888 vypuklo proti Nemcom povstanie na svahilskom pobreží, ktoré brutálne potlačili a využili pri tom i nasadenie eskadry svojich vojnových lodí. Až po uzavretí dohody s Britániou v r. 1890 nasadili na dobývanie vnútrozemia svoju vznikajúcu koloniálnu armádu – Schutztruppe. Jej mužstvo tvorili rôzni zverbovaní domorodci aj z iných častí Afriky, ktorým velili nemeckí dôstojníci. Ukázalo sa, že dobytie rozľahlej krajiny bude náročné, už v r. 1891 utrpeli Nemci porážku od náčelníka kmeňa (Va)Hehe Mkwawu a silný odpor kládli aj Nguniovia na juhu. Postupne sa však prejavovala materiálna prevaha Nemcov, ktorí svoje jednotky posilňovali ďalšími domorodcami. Títo africkí vojaci – askariovia, sa postupne stali výkonnou silou. Náčelník Mkwawa bol postupne prenasledovaný a napokon v r. 1898 zabitý. Medzitým už Nemci prenikli na západe až k jazeru Tanganika a nastolili svoju vládu i nad Rwandou a Burundi (Klíma 2012). Pôvodný zámer podporovať osídľovanie Ostafriky Nemcami sa ukázal ako ťažko realizovateľný – na rozdiel od susednej Britskej Kene, väčšina územia Tanzánie nebola veľmi vhodná pre belošské osídľovanie, napriek tomu sa tu Nemci pokúšali zavádzať plantážové pestovanie, predovšetkým bavlny, hoci čoskoro získaval väčší význam sisal. Nemeckú kolonizáciu a snahu o zavádzanie nútených prác spolu s výrazným zvýšením daní však vzápätí vážne narušilo

v r. 1905 rozsiahle povstanie Madži-Madži (Maji-Maji), ktoré zasiahlo najmä južné oblasti osídlené kmeňom Nguniov. Proti nemeckej nadvláde vznikalo i hnutie miestnych šamanov, ktorí burcovali domorodcov k odporu. Terčom útokov sa stávali prakticky všetci cudzinci rozptýlení v rozľahlej krajine. Nemci neváhali proti domorodcom použiť brutálne prostriedky – najmä guľomety. Avšak ani s tým sa neuspokojili a najmä na juhu krajiny prešli až k vyhladzovacej vojne, podobne ako na inom konci Afriky v tej dobe – v Juhozápadnej Afrike, pričom uplatňovali taktiku spálenej krajiny, kde v niektorých oblastiach vyvolali umelo hladomor. Boli rozhodnutí vládnuť radšej vyľudnenej krajine, než sa zaoberať domorodcami (Dejmek 2019). Výsledky sa dostavili a do r. 1907 bolo povstanie potlačené. Následne už mohli Nemci zmierniť svoju vládu, pričom sa snažili podmanenú krajinu kolonizovať. Napriek tomu, že sa do Ostafriky začali presídľovať skupinky Nemcov, ich počet rástol pomaly (do roku 1913 dosiahol iba 5 336 belochov proti zhruba 7,7 mil. Afričanom) (Klíma 2005). Čo však bolo ešte horšie, ekonomický výnos kolónie bol nepatrný a zďaleka nepokrýval ani náklady na jej správu, resp. zisky plynuli do rúk súkromných podnikateľov a štátu zostávali na ramenách hlavne výdaje. Sprístupniť rozľahlú krajinu mali dve železnice – na severe bola v r. 1899 – 1911 vybudovaná od pobrežia do krajiny pod Kilimandžárom 351 km dlhá Usambarská železnica vedúca z prístavu Tanga do novozaloženého mesta Moshi,[1] centrálne oblasti krajiny zasa sprístupnila podstatne dlhšia a nákladnejšia Tanganická železnica. Tá začala byť budovaná od r. 1905 z nového centra krajiny – prístavu Dar es Salaam do vnútrozemia pozdĺž starých trás otrokárskych karaván do Tabory a následne k jazeru Tanganika do Kigomy. 1252 km dlhá trať bola dokončená na jar roku 1914, chystaný ceremoniál jej slávnostného otvorenia však prekazilo vypuknutie 1. svetovej vojny (Klíma 2005). O pomernej slabosti nemeckého vplyvu svedčí i to, že nemecká koloniálna správa využívala ako dorozumievací jazyk s domorodcami svahilčinu a nepresadzovala výlučné používanie nemčiny, ako to urobila v ostatných svojich kolóniách (Dejmek 2019).

Ešte slabší bol reálny nemecký vplyv na domorodé kráľovstvá – protektoráty vo vnútrozemí, teda v Rwande a Burundi. Na území, ktoré Nemci označovali ako Ruanda-Urundi presadili postupne nepriamu správu. Najmä panovník Rwandy opierajúci sa o nemeckú podporu si posilnil vlastnú moc. Od r. 1906 sídlil v Rwande s malou posádkou nemecký rezident, ktorý dohliadal na nemecké mocenské záujmy, chránil nepočetných misionárov a kontroloval dodržiavanie zákazu obchodu s otrokmi. Inak však tak vlastníctvo pôdy, ako aj zavedené spoločenské vzťahy a zvyklosti zostali pri starom. V susednom Burundi trval odpor proti nemeckej nadvláde o málo dlhšie, no od r. 1908 i tam zaviedli Nemci podobný systém správy. Do r. 1910 boli tiež vymedzené hranice kolónií Nemecka, Británie (Ugandy) a Belgicka (Belgického Konga) v tejto oblasti. Európsky vplyv však zostával v týchto krajinách veľmi slabý (Záhořík 2012a).

Do vývoja Východnej Afriky zasiahla dramaticky 1. svetová vojna. Nemecká Ostafrika sa ocitla v obkľúčení kolónií jej protivníkov – najmä Británie a Belgicka. Portugalsko a jeho Mozambik zostávali síce zatiaľ neutrálne, no vďaka značnej závis-

1 Až po 1. svetovej vojne ju Briti predĺžili o 86 km do Arushe. Úzkorozchodnej trati hrozil na konci 20. stor. zánik, no postupne prechádza rekonštrukciou a modernizáciou.

losti Portugalska na Británii sa dalo predpokladať, že sa prikloní na stranu mocností Dohody. V severnej časti Východnej Afriky síce ešte zasahoval vplyv nemeckého spojenca – Osmanskej ríše (západná časť Jemenu bola jej provinciou), no pokusy podnietiť odpor moslimov v Somálsku, či snaha získať nejaký vplyv v Etiópii boli nereálne. Rozľahlá Ostafrika tak zostala izolovaná, no obrovská rozloha krajiny zasa dávala možnosť klásť rozptýlený odpor pokusom Británie o jej okupáciu. Práve túto taktiku zvolil nemecký veliteľ Schutztruppe – Letow-Vorbeck. Briti podcenili ochotu Nemcov brániť sa v zdanlivo bezvýchodiskovej situácii. Britskú expedičnú armádu z Kene, ktorá postupovala pozdĺž pobrežia na juh, Nemci porazili v bitke pri meste Tanga na jeseň 1914 a pri Jassine na hraniciach Kene začiatkom roka 1915.[1] Napriek tomu však išlo len o odklad pred finálnym útokom. Vážnou stratou pre Nemcov bolo i vypátranie a zničenie nemeckého krížnika Königsberg v ústí rieky Rufidži,[2] v roku 1915. Zo západu zasa začali Ostafriku ohrozovať Belgičania z Konga, ktorí tak dostali príležitosť oplatiť Nemecku okupáciu svojej materskej krajiny. Po porážke a dobytí ostatných nemeckých kolónií v Afrike v rokoch 1915 – 1916 mohli dohodové mocnosti sústrediť svoje sily proti poslednej kolioniálnej nemeckej bašte odporu – Ostafrike. Odpor plukovníka Letowa-Vorbecka sa stal legendou najmä kvôli skutočnosti, že vydržal až do konca 1. svetovej vojny a kapituloval až po uzavretí prímeria v Európe, čím sa stal fakticky posledným nemeckým veliteľom, ktorý zložil zbrane. Nemecká a neskôr nacistická propaganda vytvorila istým spôsobom mýtus o tom, že Ostafrika sa nepoddala obkľúčeniu a presile a vydržala bojovať až do konca vojny. Toto tvrdenie však platí iba pre zvyšok nemeckej Schutztruppe v počte necelých 900 mužov (z nich sotva 20 % belochov) vedenej Letow-Vorbeckom, no neplatí to pre samotnú Ostafriku. Základné fakty jednoducho nepustili. Nemcom na dlhodobú obranu rozľahlej krajiny chýbali vojaci, zbrane, munícia, zásoby i lieky. V roku 1916 nastúpili britské a belgické sily do generálneho útoku z územia Kene i Belgického Konga, ktorému nemecké sily nedokázali čeliť. K dohodovým mocnostiam sa pridalo i Portugalsko, ktorého jednotky mali útočiť z juhu z Mozambiku. Avšak zle vybavené portugalské jednotky boli Nemcami rýchlo porazené, pričom Schutztruppe získala cennú korisť v podobe zbraní a materiálu. Letow-Vorbeck prešiel na gerilový spôsob boja. V priebehu leta 1916 Briti konečne obsadili Moshi a najmä Dar es Salaam, na jeseň dosiahli i vnútrozemskú Taboru, ktorá bola načas náhradným sídlom nemeckej správy. Súbežne Belgičania zo západu obsadzovali územie Rwandy, Burundi a pobrežie jazera Tanganiky.[3] Schutztruppe sa

1 V septembri 1914 dokonca nemecký oddiel prekvapilo obsadil železničnú stanicu Tsavo na území Kene, čím prerušil britskú železnicu (Dejmek 2020).

2 Ľahký krížnik Königsberg predstavoval hrozbu pre britské lodné linky v Indickom oceáne. Zaútočil dokonca na prístav na Zanzibare a potopil britský krížnik Pegasus, preto ho Briti prenasledovali a v súboji na mori poškodili. Krížnik sa ukryl do delty rieky Rufidži, kde ho britská flotila zablokovala, no nedokázala ho zničiť. Podarilo sa to až po takmer trištvrte roku v júli 1915, keď Briti tajne doviezli menšie obrnené plavidlá, ktoré dokázali zamaskovaný krížnik vypátrať a ťažko poškodiť. Napriek tomu sa posádke podarilo z lode demontovať delá a ďalšiu výzbroj, ktorá poslúžila k obrane Ostafriky a aj námorníci sa museli pridať k Schutztruppe. Bola to v podstate jediná posila, ktorú obrancovia Ostafriky dostali počas celej vojny. Pokus prepašovať materiál na lodi pod cudzou vlajkou sa nepodaril, podobne ako kuriózny pokus dopraviť aspoň najnutnejšie zásoby a hlavne lieky vzducholoďou priamo z Nemecka (Klíma 2005).

3 Počas vojny sa bojovalo i na hladinách Viktóriinho jazera a jazera Tanganika, kde na seba útočili delové člny Britov, Nemcov i Belgičanov.

sťahovala na juh a v r. 1917 prešla na územie Mozambiku, kde získavala zásoby a zároveň unikala protiútokom. Nemecká Východná Afrika však bola v priebehu roka 1916 – 1917 fakticky Britmi a Belgičanmi dobytá a nič na tom nezmenil fakt, že jej južnými územiami ešte raz v r. 1918 prešla kolóna Lettow-Vorbeka pri svojom úniku z hroziaceho obkľúčenia v Mozambiku do súčasnej severnej Zambie. Následky dlhodobých urputných bojov však územie súčasnej Tanzánie výrazne postihli, pričom ťarchu bojov v prvom rade znášalo miestne obyvateľstvo.[4] (Klíma 2005, Dejmek 2019).

Už po dobytí Nemeckej Východnej Afriky bolo zrejmé, ako si ju víťazné mocnosti rozdelia. Väčšinu jej územia okupovali Briti, Belgičania obsadili domorodé protektoráty Rwanda a Burundi a Portugalsko získalo len nepatrné územie na hraniciach s Mozambikom. Na základe rozhodnutia mierovej konferencie vo Versailles však bolo napokon rozhodnuté o zriadení mandátneho systému novozaloženej Spoločnosti národov. Bývalé nemecké kolónie a prevažne Arabmi osídlené územia Osmanskej ríše boli formálne Spoločnosťou národov zverené do správy jednotlivých víťazných mocností. V podstate sa na ich koloniálnom statuse nič zásadné nezmenilo, hoci isté odlišnosti vznikli, vďaka ktorým nemohli byť automaticky pripojené k iným kolóniám. Británia sa tak vo východnej Afrike zmocnila väčšiny bývalej Nemeckej Východnej Afriky, ktorá sa tak stala mandátnym územím Tanganika. Z protektorátu Ruanda-Urundi bolo zasa vytvorené belgické mandátne územie. Kým Tanganika pod britskou správou zostala samostatným územím, hoci vo viacerých oblastiach ciel, pôšt a pod. sa postupne čiastočne integrovala s Keňou a Ugandou do priestoru Britskej Východnej Afriky, Belgičania do r. 1923 – 1925 postupne výrazne integrovali Ruandu-Urundi s Belgickým Kongom (Záhořík 2012b).

5.3.3.4 Vyvrcholenie koloniálnej nadvlády vo Východnej Afrike a 2. svetová vojna

Po skočení 1. svetovej vojny sa pozície koloniálnych veľmocí vo Východnej Afrike rýchlo stabilizovali. Odpor domorodcov bol zlomený a otvoril sa tak priestor pre intenzívnejšie využívanie rozľahlých priestorov. To samozrejme platilo najmä pre najúrodnejšie oblasti Kene a Tanzánie. V roku 1920 bola Britská Východná Afrika premenovaná oficiálne na Keňu so štatútom kolónie. Práve táto krajina sa po 1. svetovej vojne stala cieľom významnejšej imigrácie bielych osadníkov, ktorí si na britskej vláde vymohli vytvorenie a neskôr rozšírenie Legislatívnej rady. Hoci počet belochov v kolónii rástol, stále bol pomerne nízky – v r. 1927 dosiahol 12,5 tis., v r. 1938

4 Podľa oficiálnych zdrojov padlo v radoch Schutztruppe počas vojny vo východnej Afrike (nielen na území Tanzánie) 434 nemeckých (bielych) vojakov a dôstojníkov, ďalšie takmer tri stovky zomreli na následky zranení, či choroby. Ďalších takmer 3,5 tis. bolo zajatých, zranených, či nezvestných. V porovnaní s bojmi v Európe je to nízke číslo, no treba prirátať najmä domorodých vojakov – askariov – asi 1,5 tis. padlých a zomrelých a viac ako 12 tis. ranených, zajatých a nezvestných. Briti stratili takmer 18 tis. mužov a Belgičania necelých 1300 (Klíma 2005). No do strát sa nepočítali tisíce domorodých nosičov, ktorých využívali všetky koloniálne armády, ďalej vypálené osady, zrekvirované potraviny a následné lokálne hladomory. Celkovo sa odhadujú straty civilistov na cca 135 tis. v Ostafrike a ďalších 30 tis. v britských východoafrických kolóniách, nerátajúc belgické a portugalské územia. Len z územia Kene bolo odvedených pre služby armáde 160 tis. domorodcov (Dejmek 2019, 2020).

vyše 18. tis (Klíma 2012), avšak ich ekonomický i politický vplyv bol značný. Belosi z Kene chceli po vzore Južnej Afriky dosiahnuť získanie štatútu domínia, samozrejme pri zavedení rasistického systému, ktorý by im zaručoval vlastníctvo krajiny (ako to bolo napr. aj v Južnej Rodézii). Proti záujmom belochov však vystupovali aktívne aj Indovia, ktorých počet v Keni bol po 1. svetovej vojne takmer dvojnásobne vyšší. Napriek silnému lobingu bielych osadníkov v Londýne však britská vláda vyhlásila Keňu za prednostne africké územie, čo znamenalo, že do budúcna mienila v prvom rade uprednostňovať záujmy Afričanov pred záujmami kolonistov (Dejmek 2020). Napokon sa bielym kolonistom nepodarilo dosiahnuť ani vytvorenie vlastnej samosprávnej „bielej" vlády podľa rodézskeho vzoru. Naopak, novým faktorom sa stal zrod černošského politického aktivizmu v 20-tych rokoch. Napriek britským deklaráciám však zastúpenie v správnych orgánoch Kene mali iba belosi a neskôr Indovia. Britská správa síce podnikala kroky na postupnú modernizáciu kolónie ako celku, no zároveň tvrdo zasahovala aj proti náznakom odporu. Za ten považovala i vznik Východoafrického združenia domorodcov pod vedením H. Thuku, ktoré potlačili a jeho vodcu zatkli. V 30-rokoch vzniklo ďalšie hnutie – Ústredné združenie Kikujov (KCA) pod vedením J. Kenyattu, pôvodne učiteľa, ktoré sa snažilo o emancipáciu a vzdelávanie domorodcov. Až do vypuknutia 2. svetovej vojny sa však žiadne výrazné zmeny v kolónii neudiali, proti prípadným nepokojom, akou bolo povstanie Masajov v r. 1935, koloniálne úrady tvrdo zakročili (Reid 2011). J. Kenaytta odišiel v polovici 30-tych rokov na ďalšie štúdiá do Londýna, kde nadviazal kontakty s inými africkými študentmi, ako bol napr. K. Nkrumah z Ghany. Hoci Kenyatta spočiatku inklinoval k ľavici, postupne svoje názory menil, avšak intenzívne sa zapájal do panafrického hnutia. V Británii strávil J. Kenyatta 11 rokov, počas ktorých sa oženil s Angličankou. V samotnej Keni si Británia posilňovala pozície aj tým, že po vypuknutí 2. svetovej vojny preventívne utlmila možnú odbojovú činnosť zákazom KCA. Mombasa sa stala počas vojny významnou strategickou základňou britského námorníctva. Náznakom budúcich zmien sa v r. 1944 stalo uvedenie prvého černošského zástupcu do Zákonodarnej rady kolónie (Dejmek 2020).

V mandátnom území Tanganika pod britskou správou tiež dochádzalo k zmenám, avšak menej výrazným ako v Keni. V krajine rýchlo mizli stopy po nemeckom vplyve. Hoci oddelenie Rwandy a Burundi pod belgickú správu bolo relatívne malou územnou stratou, v počte obyvateľov bývalej Ostafriky išlo o stratu viac ako polovice obyvateľstva. Navyše bolo treba odstrániť škody po bojoch z čias vojny, najmä obnoviť poškodené železnice. Británia musela preto kolóniu dotovať. Postupne boli prepojené aj obe existujúce železničné trate – tanganická i usambarská. Z tanganickej bola vybudovaná odbočka z Tabory do Mwanzy pri Viktóriinom jazere a usambarská železnica bola prepojená so železnicou v Keni. Tanganika sa stávala britskou navonok aj tým, že Nemcami zavedenú svahilčinu vystriedala ako jediný úradný jazyk angličtina. Hoci aj do Tanganiky smerovali britskí kolonisti, kvôli menej priaznivým klimatickým podmienkam ich bolo oveľa menej ako v Keni, navyše správa Tanganiky ani nemala záujem podporovať „bielu" kolonizáciu, naopak väčšina pôdy zostala v rukách domo-

rodcov, prípadne v rukách koloniálnej správy.[1] Aj v Tanganike bola v r. 1926 zriadená dvadsaťčlenná Zákonodarná rada, v ktorej zasadali len koloniálni úradníci, zástupcovia nepatrnej bielej komunity a dvaja Indovia, ale žiadny Afričan. Avšak v miestnej správe sa Briti, podobne ako napr. v západnej Afrike, opierali o miestnych náčelníkov. Na rozdiel od Kene sa v Tanganike i v hospodárskej sfére viac uplatňovali Afričania ako drobní producenti poľnohospodárskych produktov na export – najmä kávy pestovanej na úpätiach Kilimandžára a Meru. Napriek problémom sa stabilizovala aj produkcia potravín a Tanganika dokázala zabezpečiť dostatočne svoje obyvateľstvo. Prudký rozvoj zaznamenalo v severovýchodnej Tanzánii plantážnické pestovanie sisalu, ktoré však mali v rukách belosi a v malej miere aj Indovia. Toto odvetvie však vážne zasiahla hospodárska kríza v 30-tych rokoch, hoci postupne export opäť rástol. Napriek relatívne pokojnému vývoju Tanganiky sa i tu začalo postupne rozvíjať hnutie Afričanov, za jeho zakladateľa sa považuje E. Fiah, ktorý sa zaoberal najmä sociálnym, kultúrnym a ekonomickým povznesením Afričanov. Až do 2. svetovej vojny však toto hnutie nezískalo významnejší vplyv (Dejmek 2019). Podobne kontinuálne bez výraznejších otrasov sa vyvíjal v medzivojnovom období i blízky Zanzibar a Pemba.

Vnútrozemská Uganda sa od Kene a Tanganiky v mnohom líšila. V tejto pomerne husto zaľudnenej krajine si domorodci udržali značný vplyv, vyjadrený i v tom, že pôvodní panovníci domorodých kráľovstiev Buganda, Buňoro, Toro, Ankole a ďalších siedmich v severnej časti protektorátu boli súčasťou koloniálnej správy. Vôľu k odporu voči britskej vláde podlomila už spomínaná epidémia spavej choroby, ktorá spôsobila značný úbytok obyvateľstva.[2] Postupne sa však krajina zotavovala. Briti zaviedli najmä pestovanie bavlny. Pôda a moc síce zostávala v rukách miestnej aristokracie, no postupne si Briti presadili zmeny a značné oslabenie vplyvu tradičných politických štruktúr. Sociálne zmeny viedli k tomu, že stále väčší vplyv získavali menší pestovatelia a slobodní roľníci, ktorí sa v 30-tych rokoch úspešne organizovali do pomerne vplyvných družstevných organizácií. Avšak export poľnohospodárskej produkcie ovládli Briti, resp. následne najmä Aziati (Indovia). Udržiavaniu britského vplyvu napomáhala aj rivalita ostatných kráľovstiev voči najsilnejšej a stále najvplyvnejšej Bugande (Klíma 2012). Ugandská Kampala sa však stala tiež centrom vzdelanosti pre Afričanov z celej britskej Východnej Afriky, pretože tu vznikla už v r. 1922 prvá technická škola Makerere College, ktorá sa v 30-tych rokoch zmenila na vyššiu školu a napokon v r. 1949 získala štatút univerzity.[3]

Podobný vývoj ako Uganda zaznamenalo aj belgické mandátne územie Ruanda-Urundi. Rozšírenie prevažne katolíckych misií spojených so šírením základnej vzdelávacej[4] a zdravotníckej infraštruktúry, ako aj zastavenie krvavých mocenských bojov

1 Kým v r. 1919 žilo v krajine asi 3,5 mil. obyvateľov, v roku 1931 už to bolo 5 mil., z toho 32 tis. Aziatov, najmä Indov a iba 8 tis. belochov (Klíma 2012).

2 V r. 1919 žilo v Ugande 3,3 mil. obyvateľov, z toho iba 3,5 tis. Aziatov a iba 847 belochov (Statesman's Year-Book 1921).

3 Na škole študovali okrem iných i viacerí budúci africkí politici ako O. Nyerere z Tanzánie, M. Obote z Ugandy, či L. Kabila z KDR a ďalší.

4 Belgičania priviedli tieto krajiny do zóny frankofónie, pretože jazykom koloniálnej správy sa stala (podobne ako v Belgickom Kongu) francúzština.

viedlo k prudkému rastu počtu obyvateľov. Krajiny produkovali na export najmä kávu a ďalšie plodiny, ktoré pestovali drobní roľníci. Belgičania sa síce opierali pri správe územia o tradičné feudálne monarchie, ale v prípade náznaku odporu neváhali zasiahnuť, napr. v r. 1931 vymenili nepohodlného kráľa Rwandy. V záujme uchovania svojej vlády však urobila belgická správa osudový krok – podporovala moc miestnej aristokracie tutsijského pôvodu, ktorá s jej podporou ovládala väčšinu prevažne hutujského pôvodu. Práve belgická správa podporovala výrazné rozdelenie všetkého obyvateľstva podľa čiastočne umelo dotvoreného etnického kľúča, čo spečatila v r. 1933 zavedením občianskych preukazov, v ktorých bola zreteľne uvedená príslušnosť k etnickej kategórii Tutsi, Hutu alebo Twa (Pygmejovia), čím vytvorili jeden z organizačných predpokladov etnických čistiek v budúcnosti (Záhořík 2012b).

Kým južná časť Východnej Afriky zažívala v medzivojnovom období prvej polovice 20. stor. relatívnu stabilitu a kontinuálny vývoj, v jej severnej časti – v oblasti Afrického rohu bola situácia výrazne odlišná. Ako už bolo spomenuté, len pacifikácia oblasti Somálska sa skončila až v r. 1920 potlačením hnutia dervišov. Následne síce došlo k upokojeniu situácie, no chudobné Britské i Talianske Somálsko nedávali nádej na dynamický rozvoj. Britskú kontrolu nad časťou Somálska pomáhali udržiavať špeciálne jednotky na ťavách (Camel Corps), no ekonomicky zostávala táto kolónia s asi štvrť miliónom obyvateľov bezvýznamná a kvôli odporu prevažne kočovného obyvateľstva k vyberaniu daní aj jej správu musela dotovať Britská India, pod ktorej administratívu spadala. Jedinou výnimkou, pokiaľ ide o ekonomický význam, bol export dobytka a mäsa do jemenského Adenu, takže Britské Somálsko sa prezývalo aj ako „mäsiarstvo Adenu“. O niečo väčší význam získalo malé Francúzske Somálsko (súčasné Džibutsko) najmä vďaka prístavu Džibuti. Ten sa po dokončení železnice do etiópskej Addis Abeby stal významným exportným prístavom. No čoskoro sa ukázalo, že Francúzsko sa napriek počiatočnej podpore nezávislej Etiópie nemienilo stavať do cesty stále agresívnejším plánom fašistického Talianska, o čom svedčali aj čiastočné ústupky v jeho prospech v podobe časti džibutského územia a 1/5 akcií etiópskej železnice (Klíma 2012).

Najaktívnejšie sa v oblasti Afrického rohu správalo Mussoliniho fašistické Taliansko.[1] Hoci navonok sa do konca 20-tych rokov stavalo k Etiópii zmierlivo, v skutočnosti si pripravovalo pôdu na ďalšiu expanziu. Keďže Taliansku nevyšli jeho očakávania ohľadom rozpadu a destabilizácie tejto zaostalej feudálnej monarchie po smrti cisára Menelika II., po nástupe nového ambiciózneho cisára Haile Selassieho I. v r. 1930 postupne zmenilo kurz na prípravu otvorenej konfrontácie. Mussolini chcel zároveň odpútať pozornosť talianskej verejnosti od problémov vyvolaných vypuknutím hos-

1 Briti čoraz zjavnejším expanzívnym zámerom Talianska neprekážali, naopak, snažili sa udržať si s ním dobré vzťahy, aj preto súhlasili s úpravou hraníc Kene a Talianskeho Somálska v prospech Somálska – ich pôvodnú hranicu vedúcu pôvodne po rieke Juba posunuli v r. 1925 takmer 200 km na západ, čím sa Talianske Somálsko zväčšilo o územie nazývané Trans-Juba (Oltre Giuba) s rozlohou asi 87 tis. km². Táto nová kolónia bola vzápätí včlenená do Talianskeho Somálska (StampWorldHistory 2018). Británia urobila tento ústupok ako odmenu za spojenectvo Talianska v 1. svetovej vojne, treba však povedať, že sa tým aj sama zbavila aspoň časti problémov, keďže udržiavanie kontroly nad nepokojnými somálskymi kmeňmi, ktoré tu žili, bolo veľmi nákladné. I tak žila somálska menšina aj na zvyšných územiach na severovýchode britskej Kene.

podárskej krízy a preto sa fašistická propaganda sústredila na presadzovanie územnej expanzie v duchu znovuobnovenia nového rímskeho impéria. Keďže v tomto období bola po rokoch bojov ukončená pacifikačná talianska kampaň v Líbyi, ktorá sa začiatkom 30-tych rokov konečne dostala po potlačení posledných ohnísk odporu reálne pod taliansku vládu, ďalším cieľom sa stalo odčinenie potupnej porážky pri Adue a konečné dobytie Etiópie. Tomuto cieľu bol podriadený aj rozvoj dvoch priľahlých už existujúcich talianskych kolónií v jej susedstve. Tie mali slúžiť najmä ako nástupiská k útoku na Etiópiu. Kým odľahlejšie Talianske Somálsko slúžilo najmä na odvrátenie pozornosti – Taliani sa sústredili na podporu somálskych kmeňov v odboji proti kresťanskej Etiópii. Skutočne taliansky charakter v tejto zaostalej krajine ako tak získavalo iba Mogadišo, v ktorom sa usadila väčšina miestnej talianskej komunity, Taliani dosiahli postupne podiel 40 % obyvateľstva z asi 50 tisícového mesta (Santoianni 2014), no v rámci celej kolónie to bolo sotva 2 %. Len čiastočne odlišná bola situácia v Eritrei, kde najmä v 30-tych rokoch začala kolonizačná kampaň, ktorá viedla k tomu, že v hlavnom meste Asmara rástol prudko počet talianskych kolonistov, takže z počtu asi 3 tis. na začiatku 20-tych rokov sa do roku 1935 vyšplhal až na 53 tis. (z celkového počtu 75 tis. Talianov v celej Eritrei), čo bolo 54 % z tohto vtedy už takmer 100 tisícového mesta (Santoianni 2014). Dôvodom podpory talianskeho osídľovania bola snaha fašistov „riešiť“ sociálne a ekonomické problémy Talianska vysídľovaním „prebytočného“ obyvateľstva do kolónií, zároveň však súčasťou tohto nárastu počtu osadníkov bolo i presúvanie časti personálu nutného na zabezpečenie plánovanej expanzie do Etiópie (Klíma 2012, Drozdíková 1989).

Taliansko postupne stupňovalo akcie proti Etiópii nielen snahou vyvolávať odboj proti cisárovi Haile Sellasiemu I., ale aj stupňovaním pohraničných incidentov. Jeden z najvážnejších sa stal v oáze Welwel v Ogadene koncom roka 1934. Taliansko to využilo ako zámienku na stupňovanie tlaku na medzinárodné spoločenstvo a od jari 1935 začalo otvorene pripravovať agresiu proti Etiópii. Do Eritrey i Talianskeho Somálska prisúvalo vojská a výzbroj a dobudovávalo infraštruktúru. Británia a dokonca ani Francúzsko nemienili podniknúť žiadne významné kroky v obave, aby tlakom na Taliansko nevohnali Mussoliniho do spojenectva s Hitlerom. Etiópia sa snažila o riešenie sporov na pôde Spoločnosti národov, tá však nebola schopná prijať nejaké riešenie a Taliansko akékoľvek návrhy na zmierenie odmietalo. Británia uvalila na dodávky zbraní do Talianska a Etiópie embargo, ktoré však postihovalo iba Etiópiu, pretože tá musela všetky zbrane dovážať. 3. 10. 1935 stotisícová talianska armáda zaútočila bez vyhlásenia vojny na Etiópiu z územia Eritrey. Taliansky postup spočiatku viac zdržovali logistické problémy než odpor etiópskej armády, takže až 3 dňoch dosiahla sotva 100 km vzdialenú Aduu. Medzitým talianske letectvo bombardovalo etiópske mestá. Spoločnosť národov síce konštatovala, že Taliansko sa dopustilo agresie voči členskej krajine a vyzvala na zavedenie sankcií proti Taliansku. Tie však boli zámerne neúčinné. Pretože postup Talianov, smerujúci už aj z juhu zo Somálska, spomaľoval rastúci odpor Etiópčanov, talianska armáda od konca roka 1935 začala používať proti nim i už zakázané bojové plyny. Letectvo útočilo aj na zreteľne označené stanovištia červeného kríža, kde pôsobili dobrovoľníci z neutrálnych krajín. Brutalita talianskych útokov sa na jar

1936 stupňovala. Biedne vyzbrojená etiópska armáda sa postavila na odpor v bitke pri Mačawe (Mai Ceu) pri jazere Ašangi na konci marca, pričom ju do boja osobne v duchu tradícií viedol cisár. Samozrejme proti tankom, delostrelectvu a letectvu nemala šancu. 5. mája 1936 talianske vojská vstúpili do Addis Abeby, odkiaľ len 3 dni predtým ušiel cisár Haile Selassie po železnici do Džibuti a následne do britského exilu.[1] Mussolini následne vyhlásil anexiu Etiópie a vznik Talianskej Východnej Afriky. O necelé dva mesiace sa zvrhnutému cisárovi podarilo, napriek talianskemu odporu, vystúpiť v Ženeve na pôde Spoločnosti národov, kde konštatoval, že Etiópia sa stala obeťou zlyhania princípu kolektívnej bezpečnosti a je otázku, kto bude po nej ďalší. Aj preto sa vojna v Etiópii (Habeši) považuje za jeden z prvých priamych krokov k vypuknutiu 2. svetovej vojny, Spoločnosť národov napriek tomu zrušila proti-talianske sankcie.[2] (Cílek 2009).

Talianske plány o vytvorení východoafrického impéria však narúšal pokračujúci odboj proti okupácii. Hoci pri porážke cisára Haile Selassieho využívali Taliani účinne aj medzikmeňové rozbroje, kde sa do boja proti vládnucim Amharom zapojili dovtedy podriadené kmene Oromov, či Danakilov, ba zradili aj niektorí feudáli, predsa len odboj dosiahol značné rozmery. Taliani odpovedali terorom, ktorý vyvrcholil po neúspešnom atentáte na talianskeho veliteľa generála Grazianiho zodpovedného práve za brutálne vedenie vojny. Následné trestné čistky fašistických oddielov a talianskej armády si vyžiadali asi 30 tis. obetí pri plienení Addis Abeby. Terčom krvavých perzekúcií sa stala aj etiópska cirkev,[3] talianska správa protežovala moslimských Somálcov a ďalšie kmene.[4] Celkovo si talianska agresia v Etiópii v rokoch 1935 – 1941 vyžiadala asi 370 tis. obetí medzi etiópskymi vojakmi a následným represáliám padlo za obeť zhruba rovnaké množstvo civilistov (Drozdíková 1989) – celkovo teda asi 6-7 % obyvateľstva krajiny. Aj pretrvávajúci odboj viedol k tomu, že talianska kolonizácia Etiópie neprebiehala podľa pôvodných zámerov. Do roku 1939 žilo v krajine mimo okupačnej armády iba 35 tis. talianskych kolonistov, z toho 3,2 tis. roľníkov. Projekty na rozvinutie ťažby surovín a ďalšie sa nestihli realizovať (Klíma 2012).

Talianom na budovanie východoafrického impéria však nezostalo veľa času. Už po vypuknutí 2. svetovej vojny sa zintenzívnil etiópsky odboj, ktorý zo zahraničia viedol cisár Haile Selassie, pričom postupne získaval medzinárodnú podporu. Zlomom bolo otvorené zapojenie sa Mussoliniho Talianska do vojny proti Francúzsku a Británii

1 Addis Abebu po zrútení centrálnej etiópskej vlády plienili okolité kmene najmä Oromov, z mesta sa musela napokon stiahnuť i francúzska posádka, ktorá chránila železničnú stanicu. Plienenie a rabovanie zastavil až príchod talianskych okupačných vojsk, ktoré sa tentoraz veľmi neponáhľali (Cílek 2009).

2 Nezavážilo ani to, že bolo preukázané, že Taliansko ako signatár Haagskej konvencie o zákaze používania chemických zbraní ich použilo najmenej v 18 prípadoch. Jednalo sa o tzv. horčičný plyn. Dôvodom nasadenia týchto zbraní bolo čo najrýchlejšie zlomenie odporu Etiópie. Nasadeniu plynu sa Taliani nevyhýbali ani po dobytí Addis Abeby pri potláčaní gerilového odboja v rôznych častiach krajiny.

3 Popravený bol i abuna Petros – hlava etiópskej cirkvi za podporu odboja, no najkrvavejšou akciou sa stalo zmasakrovanie 320 mníchov v kláštore Debre Libanos na sviatok národného svätca Tekle Hajmanota. Graziani nariadil likvidovať aj pouličných spevákov ako šíriteľov protitalianskych nálad (Drozdíková 1989).

4 V rámci administratívnej reformy Talianskej Východnej Afriky, rozdelili celé územie Eritrey, Etiópie a Talianskeho Somálska tak, že na úkor Etiópie (ktorú rozdelili na 4 provincie) rozšírili Eritreu a najmä Somálsko (o celú oblasť Ogaden).

v júni 1940. Talianska Východná Afrika sa ocitla v podobnej strategickej pozícii ako nemecká Ostafrika v 1. svetovej vojne, teda v nepriateľskom obkľúčení bez spojenia s materskou krajinou. Taliansko však už pred vypuknutím vojny posilňovalo svoju východoafrickú armádu vojakmi i materiálom, takže na začiatku vojny mala asi 300 tis. mužov (z toho 1/3 Talianov a zvyšok domorodé jednotky). Taliansky pokus zaútočiť na Francúzske Somálsko vzápätí ukončilo prímerie medzi porazeným Vichystickým Francúzskom na jednej strane a Nemeckom a Talianskom na druhej strane. Vichystická vláda umožnila Taliansku využívať prístav a železnicu v Džibuti a za to si udržala kontrolu nad touto kolóniou, dokonca miestny guvernér prenasledoval tých, ktorí sa stavali na odpor tejto kolaborácii.

Talianska agresia sa vzápätí obrátila proti okolitým britským kolóniám. Už necelý mesiac po vypuknutí nepriateľstva zaútočili talianske vojská z Eritrey na Britský Sudán a dobyli pohraničné mesto Kassala. O mesiac neskôr v auguste presila talianskych vojsk zaútočila na izolované Britské Somálsko, ktoré bránilo len asi 2 tis. vojakov, pričom po sotva dvoch týždňoch sa britská posádka evakuovala do jemenského Adenu.[5] Zrážky talianskych a britských vojsk prebehli i na keňsko-etiópskej hranici. Po tomto útoku sa aktivita Talianov zastavila, museli totiž šetriť vojenský materiál a palivo, ktoré nemali ako dopĺňať. Veľkú časť síl si vyžiadala i obrana pred stále intenzívnejšími útokmi etiópskych partizánov, ktorých podporovali britskí špecialisti, pričom etiópsky cisár sa napokon presídlil do sudánskeho Chartúmu, aby bol bližšie k vojenským operáciám. Británia medzitým zablokovala Taliansku Východnú Afriku z mora a sústreďovala sily na protiútok – 75 tisíc vojakov v Keni a ďalších 25 tisíc v Sudáne. Generálny protiútok nastal krátko po začiatku roka 1941, britské jednotky zo Sudánu dobyli späť Kassalu a začali dobýjať Eritreu, hoci postupovali pomerne pomaly.[6] Vo februári začali útočiť aj z juhu z Kene do Somálska najmä juhoafrické a miestne jednotky a ešte do konca mesiaca dobyli Mogadišo. V marci britský výsadok znova obsadil Berberu. Obkľúčenie Talianov sa uzatváralo, do konca marca dobyli Briti Dire Dawu na železnici do Addis Abeby, tým takmer úplne odrezali talianske sily v Etiópii a zároveň celkom zablokovali Francúzske Somálsko.[7] V prvých dňoch apríla 1941 sa taliansky odpor zrútil, v rýchlom slede dobyli Briti Asmaru (1. 4.), Addis Abebu (6. 4.) a napokon i Massawu (8. 4.). Zvyšky talianskych vojsk sa bránili do začiatku mája v Tigraji, než konečne kapitulovali, no izolované miesta odporu sa bránili ešte dlhšie[8] (Jordan, Wiest 2006). Dňa 6. mája 1941 do oslobodenej Addis Abeby vstúpil presne po 6 rokoch cisár Haile Selassie, talianska koloniálna prítomnosť vo východnej Afrike prakticky skončila. Ta-

5 Britské Somálsko začlenili Taliani do svojho Somálska, čím si snažili nakloniť Somálčanov, pretože tak pod svojou vládou vytvorili tzv. Veľké Somálsko, ktorému už chýbalo pripojiť len izolované Francúzske Somálsko.

6 Mesto Keren (Karan) dokázali Taliani proti britskej presile brániť 53 dní.

7 Briti sa napokon rozhodli neútočiť na francúzsku kolóniu a snažili sa vyvolať v nej prevrat a jej pridanie sa k Slobodným Francúzom. Z vyhladovanej kolónie utekalo obyvateľstvo a dezertovala i časť vojsk. Na konci roka 1941 po vstupe Japonska do vojny Briti odvelili časť námorných síl a blokádu uvoľnili, no vichystická vláda v kolónii sa udržala až do konca roka 1942 – maličké Džibutsko sa tak stalo poslednou vichystickou baštou v Afrike.

8 Skutočne poslednou významnejšou talianskou silou v Etiópii bola armáda gen. G. Nasiho, ktorá sa bránila v obkľúčenej horskej pevnosti Gonder až do 28. 11. 1941., vtedy generál konečne kapituloval na čele asi 22 tisícovej armády (z toho 10 tis. Talianov). Odpor Nasiho však už nemohol na celkovej situácii nič zmeniť.

lianske kolónie, ale aj samotná Etiópia boli okupované Britániou. V krajine existovalo fakticky dvojvládie, ktoré trvalo až do r. 1955, do skončenia britskej okupácie.

2. svetová vojna zasiahla Východnú Afriku ešte výraznejšie ako prvá, a to nielen bojmi v jej severnej časti, ale i masovou mobilizáciou vo zvyšných britských kolóniách, či už do armády – napr. vojaci z Kene boli spolu s ďalšími nasadzovaní aj do bojov proti Japoncom v Barme, ale aj pre potreby britského vojnového hospodárstva. To urýchlilo procesy povojnových zmien.

5.3.3.5 Rozpad koloniálneho systému vo Východnej Afrike v 40-tych až 60-tych rokoch 20. storočia

Oslobodením v r. 1941 získala Etiópia späť svoju nezávislosť, hoci Británia sa k nej správala ako k protektorátu. Napriek tomu sa Etiópia stala v r. 1945 zakladajúcim členom OSN. Britský patronát sa prejavil pozitívne najmä v tlaku na modernizáciu Etiópie, ako aj v tom, že s pomocou britských vojsk boli potlačené separatistické nepokoje v Tigraji a Ogadene. Na druhú stranu Británia nemala záujem o rozširovanie územia Etiópie, dokonca i navrátenie prevažne Somálcami osídleného Ogadenu odkladala až do r. 1948. Dôvodom bolo váhanie, čo ďalej so Somálskom. Najmä somálski nacionalisti požadovali zachovanie Talianmi vytvoreného veľkého Somálska. Otázku Somálska napokon Briti vyriešili návratom k jeho koloniálnemu rozdeleniu, v r. 1948 zaviedli civilnú správu v Britskom Somálsku ako svojom protektoráte. Následne OSN, ktorá formálne prevzala zodpovednosť za správu Somálska, rozhodla o jeho dočasnej správe pod vedením Talianska a Británie. A tak nad Talianskym Somálskom prevzalo v r. 1950 – 1960 správu napriek svojej porážke opäť Taliansko. Talianska civilná správa v južnom Somálsku mala jediný cieľ – pripraviť krajinu na udelenie nezávislosti (Klíma 2012). Medzitým sa rozhodovalo aj o osude Eritrey, ktorá bola pod britskou okupáciou. V r. 1950 rozhodla OSN o jej zverení pod etiópsku správu, čo sa uskutočnilo až v r. 1952, Etiópia sa však zaviazala zachovať autonómiu tejto krajiny. Etiópsky cisár Haile Selassie viedol politiku, ktorá mala v prvom rade posilniť medzinárodné postavenie jeho krajiny, čo mu uľahčil odchod britských vojsk v r. 1955, jednak spojenecké dohody s USA na jednej strane, vyvážené ale zároveň nadviazaním diplomatických vzťahov so Sovietskym zväzom na druhej strane (Drozdíková 1989). Vo vnútornej politike síce cisár zaviedol zdanie ústavného systému a vytvoril parlament, no v skutočnosti si zachoval absolutistickú vládu, ktorej súčasťou bolo i presadzovanie centralizácie. V duchu tejto politiky napriek záväzkom bola v r. 1962 zrušená autonómia Eritrey v rámci Etiópie, čo vzápätí viedlo k vypuknutiu jedného z najdlhších separatistických konfliktov v Afrike.

V susednom Somálsku v oboch častiach – britskej i talianskej sa koloniálne správy v priebehu 50-tych rokov začali pripravovať na postupné odovzdanie moci do rúk miestneho obyvateľstva. Dynamickejší vývoj prebiehal v Talianskom Somálsku, kde už od roku 1947 pôsobila nacionalisticky orientovaná Somálska liga mládeže (SYL), nadväzujúca na pôvodný Klub somálskej mládeže (od 1943), ktorá získala charakter

masovej politickej strany. Už od začiatku novej civilnej talianskej správy začali byť Somálčania zapájaní do správy krajiny, v r. 1954 prebehli komunálne voľby a v r. 1956 zvíťazila SYL vo voľbách i v somálskej komore Zákonodarného zhromaždenia. Predstavitelia SYL sa dostali na čelo samosprávnych orgánov kolónie. Aj Britské Somálsko od zavedenia civilnej správy v r. 1948 postupne smerovalo k samosprávnemu štatútu, hoci Somálčania získali prevahu v miestnom zákonodarnom zbore až v r. 1958. Dominantnou, avšak nie jedinou stranou sa stala Somálska národná liga, ktorá zvíťazila i v posledných voľbách v kolónii v r. 1960. Následne Zákonodarné zhromaždenie navrhlo zrušenie britského protektorátu a zjednotenie s Talianskym Somálskom. Obe časti krajiny získali nezávislosť v lete 1960 a následne sa o pár dní zjednotili do Somálskej republiky (Klíma 2012).

Francúzske Somálsko, ktoré sa malo v ideách somálskeho nacionalizmu stať súčasťou Veľkého Somálska, sa vyvíjalo odlišne. Vývoj tejto jedinej francúzskej kolónii vo východnej Afrike kopíroval dianie v ostatných častiach francúzskej koloniálnej ríše v tom, že pri reformách postavenia francúzskych zámorských území v r. 1958 získala autonómne postavenie, pričom v referende obyvateľstvo hlasovalo za zotrvanie v rámci nového Francúzskeho spoločenstva. Nacionalisticky orientované politické sily presadzujúce zjednotenie so Somálskom boli čiastočne potlačené a napriek tomu, že v r. 1960 väčšina ostatných francúzskych zámorských území získala nezávislosť, Francúzske Somálsko zo strategických príčin nie (Klíma 2012). V r. 1967 sa po ďalšom referende, v ktorom boli administratívnymi machináciami maximálne potlačené hlasy Somálčanov, sa územie premenovalo na Francúzske územie Afarov a Issov. Tento vývoj odrážal snahu Francúzov potlačiť myšlienku Veľkého Somálska a podporiť rozvíjanie samostatnej identity tejto malej krajiny, preto podporovali práve nesomálske kmene ako Afarov a sľubovali väčšiu mieru autonómie. V skutočnosti sporný plebiscit vyvolal násilné nepokoje, ktoré však Francúzi využili k utuženiu kontroly nad krajinou. Proti francúzskej vláde sa stupňoval odpor, ktorý dostal začiatkom 70-tych rokov podobu ozbrojeného odporu a terorizmu. Meniaca sa medzinárodná situácia a rastúce náklady na udržiavanie kontroly viedli napokon k tomu, že Francúzsko súhlasilo s usporiadaním tretieho referenda o nezávislosti v r. 1977, hoci jeho výsledok bol vopred zrejmý – nezávislosť. V r. 1977 tak zanikla posledná kolónia vo východnej Afrike a vznikol najmenší štát v tomto regióne – Džibutsko (Kol. 1986).

Južný Sudán fakticky stratil v rámci Anglo-egyptského Sudánu predpoklady na formovanie samostatného vývoja. Etnicky roztrieštené územie nemohlo odolávať čoraz silnejším hlasom so Sudánu, volajúcim po nezávislosti v rámci hraníc kondomínia. Hoci Británia uvažovala o rozdelení Sudánu, napokon podľahla práve silnému tlaku severu, ktorý požadoval zachovanie jednoty krajiny. Hoci na základe rokovaní o udelení nezávislosti Sudánu sa mal nový štát formovať na federatívnom základe, južné etniká sľubom arabizovaných elít zo severu nedôverovali. Už v r. 1955 počas sťahovania britských posádok a administratívy vypukla v Južnom Sudáne občianska vojna, ktorá trvala až do r. 1972. Napriek tomu sa územie Južného Sudánu stalo oficiálne od r. 1956 súčasťou nezávislého Sudánu.

V južnej časti Východnej Afriky prebiehala dekolonizácia jednotlivých kolónií veľmi rozdielne v závislosti od ich štatútu, či zloženia obyvateľstva. Od ostatných britských kolónií sa svojim postavením výrazne líšila rozľahlá Tanganika, ktorá ako bývalé mandátne územie Spoločnosti národov získala v rokoch 1946 – 1947 štatút zvereneckého územia OSN. Británia sa však tohto územia nechcela vzdať, ba naopak snažila sa spojením svojich východoafrických kolónií do federácie upevniť nad nimi svoju kontrolu, avšak tento plán sa kvôli odporu z rôznych strán neuskutočnil. Tanganika nechcela prísť o svoj odlišný štatút a naopak, bieli osadníci v Keni sa obávali, že v tak rozsiahlom celku by už nemali vôbec šancu si uchovať svoje výsadné postavenie ako mali v Keni. V rámci administratívnych reforiem preto aj do správnych orgánov Tanganiky začali byť postupne priberaní aj prví zástupcovia Afričanov, avšak v neprimeranom menšinovom zastúpení. Svoj nesúhlas s takýmito „kozmetickými" reformami[1] dali Afričania najavo sériou štrajkov koncom 40-tych rokov, ktoré sa sústredili najmä v centre krajiny – rýchlo rastúcom Dar es Salaame. Pôvodne osvetovo zamerané domorodé hnutie v 50-tych rokoch nahradil v r. 1954 vznik politickej strany Tanganický africký národný zväz (TANU) pod vedením charizmatického J. Nyerera. Tento pôvodným povolaním učiteľ jednoznačne deklaroval, že cieľom je získanie nezávislosti. Nyerere koncipoval špecifickú africkú politiku vývoja *ujamaa vijjini* s dôrazom na domáce tradície, najmä vidiecku samosprávu. Koloniálnej správe sa nepodarilo Nyereho vyradiť z politického boja snahou o jeho uväznenie a vplyv TANU narastal aj vďaka spolupráci s odbormi. Pod tlakom udalostí v iných častiach Afriky sa napokon aj v Tanganike konali prvé voľby do zreformovaného samosprávneho Zákonodarného zhromaždenia, ktoré vyhrala TANU, avšak pri zachovaní stále zvýhodneného zastúpenia belochov a Indov. Až v nasledovných voľbách v r. 1960, ktoré už boli všeobecné a rovné, získala TANU takmer úplné zastúpenie v parlamente (70 zo 71 kresiel) a J. Nyerere sa stal premiérom. V nasledujúcom roku 1961 získala Tanganika najskôr plnú samosprávu, ktorá bola po trištvrte roku nahradená vyhlásením úplnej nezávislosti (Dejmek 2019).

Susedný Zanzibar mal odlišný vývoj aj vzhľadom k tomu, že bol protektorátom, kde formálne vládla naďalej ománska dynastia sultánov. V skutočnosti sa vďaka britským zásahom premenila monarchia na konštitučnú monarchiu zriadením Výkonnej rady. Jej členovia však boli iba menovaní. V 50-tych rokoch začali aj na ostrovoch silnieť tlaky na zmenu systému. Problémom formujúceho sa politického života však boli ostré sociálne a etnické rozdiely medzi obyvateľstvom. Prvé kroky k zakladaniu politických strán podnikli miestni Arabi (ZNP – Zanzibarská nacionalistická strana), ale výrazne neuspeli u väčšinového černošského obyvateľstva. V prvých voľbách do Legislatívnej rady v r. 1957 uspeli výraznejšie zástupcovia práve černochov pochádzajúcich z pevniny – Afro-širázska strana (ASP). Od nej sa však napokon v r. 1959 oddelila Ľudová strana Zanzibaru a Pemby (ZPPP), v ktorej najvýraznejší vplyv získali tzv. Širázi – potomkovia pôvodných Afričanov žijúcich na ostrovoch od stredoveku a pochádzajúcich z oblasti Afrického rohu (Klíma 2012). Kým ZNP a ASP sa usilovali

1 Maximálnym britským ústupkom malo byť menovanie zástupcov troch skupín – belochov, Indov a Afričanov v paritnom zastúpení, pričom samozrejme Afričania tvorili viac ako 95 % obyvateľstva krajiny (Dejmek 2019).

o čo najskoršie získanie nezávislosti a s J. Nyererem z Tanganiky jednali aj o možnom spojení oboch krajín, ZPPP odmietalo rýchle udelenie nezávislosti, lebo sa obávalo, že bude iba prostriedkom na obnovenie absolútnej moci miestnych Arabov, ktorí napriek svojmu malému podielu na obyvateľstve tvorili ekonomicky a sociálne najvplyvnejšiu skupinu obyvateľstva. Ďalšie voľby v r. 1961 dopadli patom medzi trojicou strán a boli preto anulované. Pri opakovaných voľbách prepukli krvavé nepokoje, no vznikla po nich koaličná vláda medzi ZNP a ZPPP. Koalícia však bola nepevná a dominantná ZNP sa následne rozštiepila odídením ľavicového promarxistického krídla, ktoré viedlo k vzniku Umma party (UP) – Strany más, radikálnej ľavicovej strany. Ďalšie voľby v r. 1963 skomplikovala výmena na sultánskom tróne, kde nový mladý sultán nepredstavoval práve vzor úctyhodného moslimského panovníka. Napriek tomu, že vo voľbách získala najviac hlasov ASP, vládu opäť ovládla najmä „neafričanmi" podporovaná koalícia ZNP a ZPP. Z asi 320 tis. obyvateľov ostrovov, totiž až 78 % tvorili práve africkí černosi, 15 % Arabi, 6 % Indovia a zvyšné 1 % belosi a ostatní. Napriek napätej politickej situácii bola 9. 12. 1963 vyhlásená nezávislosť Zanzibaru a Pemby, čo ale vtedy už nezávislá Tanganika i Keňa odmietli ako faktické pokračovanie britského protektorátu, resp. jeho nahradenie arabskou vládou. Už v noci z 11. na 12. 12. 1963 prebehol prevrat a nový štát ovládla strana ASP a jej predstaviteľ A. Karume sa postavil na čelo vlády. V kontexte studenej vojny vnímali Británia a USA zvrhnutie prozápadnej vlády ako ďalší pokus komunistického bloku šíriť svoj vplyv v Afrike. USA a Británia sa dokonca pripravovali k ozbrojenej intervencii. Do konfliktu sa však zaangažoval J. Nyerere (od r. 1962 už prezident Tanganiky) a začal jednať o zjednotení Tanganiky a Zanzibaru. Na Zanzibare však medzitým získala významný vplyv ľavicová UP A. Babua, pod ktorej tlakom začala vláda Zanzibaru zavádzať „reformy" podľa komunistického vzoru a utužovať vzťahy s komunistickými krajinami.[2] Situácia na Zanzibare sa však vymykala kontrole, hrozilo prepuknutie občianskej vojny, čo využil práve J. Nyerere, vyslal na ostrovy tanganické jednotky a uzavrel s vodcom ASP A. Karumom dohodu o zjednotení oboch krajín. 25. 4. 1964 tak z nezávislých štátov Tanganika a Zanzibar vznikla Tanzánia, v ktorej si však Zanzibar uchoval širokú autonómiu, vrátane vlastného zastúpenia v zahraničí. Prezidentom Tanzánie sa stal J. Nyerere a jeho prvým viceprezidentom A. Kasume (Dejmek 2019.)

Vo vnútrozemských krajinách Rwande a Burundi prebiehal vývoj pod belgickou nadvládou v pomerne špecifických pomeroch. Problémom bolo preľudnenie a problémy s výživou obyvateľstva. Počas 2. svetovej vojny prepukli v oboch krajinách dokonca hladomory. Príznakom postupujúceho európskeho vplyvu sa stalo prijatie kresťanstva rwandským panovníkom Mutarom III. Rudahigwom v r. 1943. Belgická správa sa postupne snažila po 2. svetovej vojne o hospodársky rozvoj odľahlej Ruanda-Urundi,

2 Zaujímavým detailom problémov vývoja v Tanganike a Zanzibare bolo i prenesenie nemecko-nemeckého sporu do Afriky. Kým Nyerere v Tanganike obratne využíval vzťahy so Spolkovou republikou Nemecko (vtedajším západným Nemeckom), ľavicový Zanzibar sa stal prvou africkou krajinou, ktorá si na pomoc zavolala poradcov z východného Nemecka (NDR). Problémom bola tzv. Hallsteinova doktrína uplatňovaná SRN, na základe ktorej západné Nemecko považovalo uznanie NDR za nepriateľský akt. Nyererovi táto nemecko-nemecká rivalita skomplikovala zjednotenie Tanganiky a Zanzibaru, pretože po ich zjednotení si Zanzibar uchoval vlastné zahraničné vzťahy (vrátane tých s NDR), na čo reagovala SRN obmedzením kontaktov s celou Tanzániou (Dejmek 2019).

v rámci ktorého podporovala rozširovanie pestovania exportných plodín, najmä kávy, bavlníku a tabaku. Tieto zásahy do tradičného hospodárstva vyvolávali aj spoločenské zmeny, pretože dovtedy politicky potláčaní väčšinoví Hutuovia sa ekonomicky vzmáhali, kým tradičná tutsijská aristokracia opierajúca sa o pastierstvo ekonomicky strácala. Silnejúci politický tlak Hutuov na spoločenské zmeny viedol k zásadnému mocenskému obratu s vážnymi dôsledkami. Tutsiovia, dovtedy opora protektorátnej koloniálnej správy sa stavali proti reformám a napokon i proti záujmom belgickej správy, na oplátku Belgičania zmenili tiež svoje preferencie a začali podporovať väčšinových Hutuov v snahe udržať si v oboch krajinách vplyv. V Rwande panovník (tutsijského pôvodu) Rudahigwa už v r. 1956 požadoval pre svoju krajinu nezávislosť, tieto snahy však vyvolali v r. 1957 vznik radikálneho hnutia Hutuov (vydanie tzv. Hutuského manifestu), ktoré sa v r. 1959 pretavilo do založenia strany PARMEHUTU. Jej vznik reagoval na nové dianie – čiastočne spochybňovaný nástup nového panovníka Kigeru V. (označovaný protivníkmi za prevrat) s otvorene protibelgickým zameraním a vznik tutsijskej strany Národný zväz Rwandy (UNAR). Záujmom panovníka a UNAR bolo zachovanie v podstate feudálnej monarchie s privilegovaným postavením menšinových Tutsiov. Okrem toho vznikali i ďalšie politické strany. Vypukli otvorené konflikty medzi oboma skupinami, pričom Belgičania sa už otvorene stavali na stranu Hutuov, keďže Tutsiov považovali za priame ohrozenie vlastnej nadvlády. Krajina zažila vlnu prvých, no zďaleka nie posledných masakrov (tieto si vyžiadali asi 200 obetí). Belgičania násilnostiam na Tutsioch a tzv. hutuskej sociálnej revolúcii vôbec nebránili, naopak ich v podstate kryli, vďaka čomu začali čistky v miestnej správe, diskriminácia a násilie, čo malo za následok vyhnanie a útek asi 22 tisíc Tutsiov do susednej Ugandy.[1] Ich miesta preberali radikálni Hutuovia, ktorí žiadali ďalšiu „očistu“ krajiny, no výsledkom bol značný rozvrat a anarchia, v ktorom sa tradičné štruktúry rwandskej monarchie fakticky rozpadli (Záhořík 2012a). V následných voľbách v lete 1960 vyhrala za tejto situácie jednoznačne hutuská strana PARMEHUTU a premiérom krajiny, ktorá získavala stále väčšiu mieru autonómie, sa stal G. Kayibanda. Ten vzápätí zosadil panovníka, uväznil čelných predstaviteľov strany UNAR a v následnom referende v r. 1961 dal odhlasovať zrušenie monarchie. Počas pokračujúceho prenasledovania Tutsiov rozhodlo OSN o ukončení zvereneckého mandátu a 1. 7. 1962 získala Rwanda nezávislosť, pričom na jej čele stál radikálny G. Kayibanda už vo funkcii prezidenta (Klíma 2012).

Podobný avšak v detailoch predsa len odlišný vývoj prebiehal aj v susednom Burundi. Tam si však miestni Tutsiovia udržiavali väčší vplyv, prvé politické strany tu vznikli v r. 1959, pričom dominovali najmä tutsijské – predovšetkým konzervatívna Demokraticko-kresťanská strana (PDC). Pod vedením princa L. Rwagasoreho vznikol Zväz pre národný pokrok (UPRONA), ktorý začal požadovať autonómiu a vzápätí nezávislosť. Autorita monarchie nebola otrasená aj vďaka tomu, že panovník Mwambutsa IV. vládol už od r. 1915 a väčšina obyvateľstva si ani nevedela predstaviť krajinu bez

1 Toto číslo platilo len do apríla 1960, postupne v priebehu ďalšieho 1,5 roka pribúdali desaťtisíce ďalších Tutsiov. Problémom bolo, že aj Belgičania priznávali, že striktné etnické vymedzenie Hutuov a Tutsiov bolo do značnej miery umelé a opierajúce sa viac o ekonomicko-spoločenské kategórie. No rozbiehajúcim sa etnickým čistkám významne napomáhalo práve Belgičanmi zavedené striktné rozdelenie obyvateľstva pomocou občianskych preukazov.

jeho autority. V r. 1960 vyhrala voľby PDC a krajina získala samosprávu, avšak v nových voľbách v nasledujúcom roku (v rámci reformy štátneho systému) už zvíťazila radikálnejšia UPRONA. Nový premiér L. Rwagasore požiadal o udelenie nezávislosti, avšak necelý mesiac po voľbách bol zavraždený.[2] Podobne ako susedná Rwanda, aj Burundi získalo 1. 7. 1962 nezávislosť, čím prestalo poručenské územie Ruanda-Urundi existovať. Väzby medzi oboma krajinami sa rýchlo uvoľňovali aj vďaka tomu, že na čele Rwandy stáli radikálni Hutuovia prenasledujúci Tutsiov, kým v Burundi zostala zachovaná tradičná monarchia pod vládou Tutsiov – do konca r. 1963 bola zrušená colná a menová únia oboch krajín (Záhořík 2012a).

V britskej Ugande po 2. svetovej vojne vyvstával najmä problém ďalšieho postavenia tradičných kráľovstiev. V krajine sa aktivizoval politický život už od r. 1945 v podobe štrajkov a následne v ďalšom roku vznikom politických strán Bataka a Zväzu farmárov Ugandy. Afričania získali zastúpenie v zákonodarnej rade kolónie, pričom v prvom rade vystupovali proti plánom na spojenie britských východoafrických kolónií do federácie. Proti reformám v správe kolónie však začala vystupovať najmä Buganda, ktorej elity mienili zachovať polofeudálny systém, ktorý im zaručoval moc. V iných oblastiach krajiny sa však presadzovalo zavádzanie volených zastupiteľstiev. Až v r. 1953 vznikla prvá celougandská strana Ugandský národný kongres (UNC) postupne presadzujúca formovanie moderného ugandského štátu. Naopak, podobne ako v Rwande, aj v Ugande začali niektorí tradiční monarchovia požadovať urýchlené udelenie nezávislosti, ktoré by im umožnilo zachovať existujúci systém. Konflikt medzi kabakom Bugandy a britskou administratívou viedol až k jeho dočasnému zosadeniu, no pod politickým tlakom musel byť po dvoch rokoch znova vrátený na čelo Bugandy. Situácia sa v druhej polovici 50-tych rokov vyhrocovala. Britské ústupky ohľadom zastúpenia Afričanov do ugandského zákonodarného zhromaždenia boli minimálne. Voľby navyše bojkotovali niektoré kráľovstvá. Napokon sa od UNC odštiepilo radikálnejšie ľavicové krídlo pod vedením M. Oboteho a spolu s ďalšími skupinami vytvorili Ľudový kongres Ugandy (UPC). Aj pod tlakom medzinárodných udalostí boli v r. 1961 usporiadané v Ugande parlamentné voľby, ktoré však opakovane bojkotovala Buganda. Napriek tomu bola na jar 1962 ustanovená autonómia Ugandy a už 9. 10. 1962 získala aj táto krajina nezávislosť ako britské domínium, no už v nasledujúcom roku sa Uganda zmenila na federatívnu republiku, kde sa stal prezidentom kráľ Bugandy Mutesa II. a premiérom M. Obote (Klíma 2012).

Napriek už uvedeným problémom dekolonizácie vo viacerých krajinách Východnej Afriky sa za veľmi problematickú považovala najmä dekolonizácia Kene. Problémom bola najmä prítomnosť relatívne početnejšej, ale predovšetkým politicky a ekonomicky dominantnej belošskej menšiny, ktorá nepripúšťala transfer moci

2 Premiéra zabil grécky ostreľovač, no na jeho zavraždenie verejne vyzýval predstaviteľ PDC, pričom v podobnom duchu sa vyjadril i predstaviteľ belgickej koloniálnej správy. Pozadie atentátu nebolo nikdy vyšetrené, no k podobným „zásahom" pristúpilo Belgicko i v susednom Kongu. Aj vďaka tomuto atentátu smerovalo Burundi k zachovaniu existujúcej podoby monarchie v podobe čoraz zjavnejšej násilím udržiavanej nadvláde menšinových Tutsiov nad väčšinovými Hutu – teda akýsi protipól susednej Rwandy. Zavraždený L. Rwagasore bol naopak považovaný za zástancu reforiem, ktorý by možno mohol krajinu priviesť k vytváraniu modernej občianskej spoločnosti (Záhořík 2012a).

na Afričanov. Naopak, napriek predchádzajúcim represiám voči černošskej väčšine sa začal dynamicky rozvíjať politický život. Do centra jeho diania sa po svojom návrate z Británie zapojil najmä J. Kenyatta, ktorý stál pri vzniku Zväzu kenských Afričanov (KAU). Témou politického boja KAU sa stala predovšetkým pozemková reforma a ukončenie rasisticky motivovanej diskriminácie Afričanov. Postupne sa hnutie Afričanov spojilo s hnutím miestnych Indov a koncom 40-tych rokov sa pretavilo do intenzívnej štrajkovej činnosti. KAU sa začiatkom 50-tych rokov menila na masovú organizáciu. Belosi však odpovedali zostrenými represiami. Na tento vývoj reagovali radikáli v radoch Afričanov presadzovaním ozbrojeného odporu voči belošskej nadvláde aj pomocou použitia teroru a odmietali Kenyattov umiernený postup formou dosahovania postupných ústupkov. Kenyatta povstanie odmietal, pretože predpokladal, že nemá šancu na úspech. Britský bezpečnostný aparát preventívne zasiahol a na jeseň 1952 vyhlásil v krajine výnimočný stav, vedenie KAU vrátane Kenyattu bolo zatknuté. Napriek tomu koncom októbra 1952 živelne vypuklo povstanie známe ako Mau-mau (Dejmek 2020). Povstalci zaútočili najskôr na izolované belošské farmy v Centrálnej vysočine, pričom brutálne zmasakrovali asi 30 belochov, čo neskôr poslúžilo britskej správe pri ospravedlnení vlastných brutálnych postupov proti povstalcom. Následne sa povstalecké skupiny v celkovej sile asi 15 tis. bojovníkov uchýlili k partizánskemu spôsobu boja v Centrálnej vysočine a v okolí Nairobi. Briti proti povstalcom stiahli posily z rôznych častí impéria a proti povstalcom začali využívať aj propagandu a medzikmeňové animozity, keďže do povstania sa zapojili najmä Kikujovia. Britské jednotky tiež využívali deportácie civilného obyvateľstva do koncentračných táborov, či iných oblastí krajiny,[1] konfiškácie a prerozdeľovanie pôdy v kombinácii s nasadením ťažkej bojovej techniky, najmä s využitím masívneho bombardovania horských oblastí. Už do r. 1954 tak výrazne eliminovali oblasti pôsobenia povstalcov. Takýto postup si samozrejme vyžiadal značné počty obetí, v bojoch zahynulo asi 11 – 20. tis. bojovníkov Mau-Mau, 600 Britov a 1800 afrických vládnych vojakov (Home Guard), internovaných bolo niekoľko stotisíc Afričanov, z nich asi tisíc bolo popravených. Predpokladá sa, že v internačných táboroch, ktoré fungovali až do konca 50-tych rokov, došlo ďalším masovým úmrtiam spôsobených zlým zaobchádzaním, či priamo svojvoľným zabíjaním internovaných.[2] (Dejmek 2020). Už v r. 1953 boli odsúdení na dlhoročné väzenie vedúci predstavitelia KAU na čele s Kenyattom, hoci on osobne s povstaním nemal nič spoločné. Hoci povstanie Mau-mau bolo v priebehu roka 1956 prakticky potlačené, pre britskú vládu v Keni malo zásadné dôsledky. Bolo jasné, že Briti si udržia pozície v krajine iba pomocou masívneho násilia, ktoré spôsobovalo komplikácie

1 Boli zriadené aj špeciálne tzv. chránené dediny pod kontrolou armády, ktoré boli označované aj ako britské gulagy (Dejmek 2020). S podobnou taktikou mala britská armáda v Afrike už dávne skúsenosti – napr. vo vojne proti juhoafrickým Búrom.

2 Britské zdroje uvádzajú 11 tis. zabitých povstalcov, asi 100 Európanov a 2 tis. afrických lojalistov, pričom v internácii skončilo 22 tis. civilistov, prevažne Kikujov (Ominde et al. 2020). Naproti tomu francúzske zdroje udávajú, že britské koloniálne jednotky zabili celkovo 30 až 90 tis. Keňanov (hlavne Kikujov). Ďalších 160 tis. bolo internovaných v táboroch, a to pri celkovom počte 5 mil. obyv. Kene (z toho 1,5 mil. Kikujov) (Dorigny et al. 2015). Podľa výskumníčky J. Elkinsovej si celkové britské represie vyžiadali až 300 tis. obetí (in Dejmek 2020). Podľa K. Lacinu (Lacina 1987) bolo počas povstania vysídlených 600 tis. Kikujov, 278 tis. ľudí bolo zatknutých, 111 tis. uväznených, 800 popravených a v 53 koncentračných táboroch bolo uväznených 62 tis. ľudí. Údaje sa teda značne rozchádzajú.

Británii aj v medzinárodných vzťahoch a zároveň neprijateľne predražovalo správu kolónie. Preto už počas trvania povstania pokračovali opatrné reformy zmierňujúce jednak diskrimináciu Afričanov v poľnohospodárskom podnikaní, jednak zavádzajúce prvky samosprávy. Časť Afričanov získala volebné právo (1956) a v r. 1957 i prvých zástupcov v miestnom zákonodarnom zbore. Znova sa oživujúci politický život predznamenal vznik nových politických strán na čele s Kenským africkým národným zväzom (KANU). Briti podporovali najmä iné kmene, v tomto prípade kmeň Luo, z ktorého sa na čele KANU presadil O. Odinga. Avšak vznikali i ďalšie strany, často práve na kmeňovom základe. Zástupcovia menších kmeňov žiadali rozdelenie Kene na etnicky definované provincie, aby sa tak zabezpečili proti mocenským ambíciám početnejších kmeňov na čele Kikujmi, či kmeňom Luo (Klíma 2012). Vo voľbách v r. 1961 získala Keňa samosprávu, ktorá sa však paralyzovala práve spormi o usporiadanie krajiny. Do politického súboja sa znova zapojil J. Kenyatta, ktorý bol práve prepustený z väzenia. Rokovania s britskou správou boli zložité. Kenaytta, ktorý sa postavil na čelo KANU, zásadne odmietal federalizáciu Kene. Napokon v rokovaní s Britmi sa pomaly kryštalizoval kompromis, zároveň však vo voľbách zvíťazila KANU nad opozičnou KADU (Demokratický zväz kenských Afričanov). KANU presadila víziu Kene ako jednotného a nezávislého štátu a Británia napokon súhlasila nielen s tým, že 11. 12. 1963 odovzdala moc do rúk Afričanom, ale aj s tým, že následne ukončila svoju vojenskú prítomnosť v krajine. V r. 1964 sa Keňa stala republikou na čele s prezidentom J. Kenyattom (Dejmek 2020).

5.3.4 Východná Afrika v postkoloniálnom období v poslednej tretine 20. stor.

Už pri procese získavania nezávislosti východoafrických krajín sa ukazovalo, že vyhlásením nezávislosti sa síce zbavia koloniálnej nadvlády, no množstvo nových problémov sa zároveň znovu vynorilo. Na prvom mieste to boli tradičné medzikmeňové, či medzietnické napätia alebo rozpory medzi tradičnými feudálnymi monarchiami a snahou o budovanie moderných občianskych spoločností. Hoci prioritou po získaní nezávislosti bol vnútropolitický vývoj, ktorý sa začal v jednotlivých krajinách regiónu výrazne odlišovať, v niektorých prípadoch hrali významnú úlohu i medzinárodné vzťahy a vplyvy. Pri budovaní nových štátov aj východoafrické krajiny dospeli, podobne ako takmer celá subsaharská Afrika, k rôznym modelom viac či menej autoritárskym formám režimov, ba v niektorých prípadoch až tvrdých diktatúr. Striedali sa tu ľavicové až marxistické experimenty v protiklade s presadzovaním liberálneho kapitalizmu, samozrejme podľa toho, akým spôsobom a v ktorej krajine sa odrážali vplyvy východného, či západného bloku v kontexte prebiehajúcej studenej vojny. Preto si tento vývoj priblížime v krátkych pohľadoch na jednotlivé krajiny. Pretože Južný Sudán bol v tomto období integrálnou, hoci neustále sa búriacou časťou Sudánu, jeho vývoj je zachytený v časti o severnej Afrike.

5.3.4.1 Tanzánia – Nyerereho projekt ujamaa a jeho dedičstvo

Už pri vyhlásení nezávislosti Tanganiky v r. 1961 stál na jej čele charizmatický J. Nyerere najskôr vo funkcii premiéra a od r. 1962 prezidenta. Nyerere sa stal jedným z najrešpektovanejších afrických štátnikov, ktorý patril k úspešným v zahraničných otázkach, no v domácich otázkach je jeho pôsobenie hodnotené zdržanlivejšie. Jeho hlavnou zásluhou bolo najmä dosiahnutie spojenia so Zanzibarom a vytvorenie Zjednotenej republiky Tanzánie (1964). J. Nyerere počas svojho dlhého pôsobenia na čele štátu (1961/64 – 1985) vytvoril zvláštny model „afrického" socializmu tzv. *ujamaa*. Hoci z pohľadu liberálnych západných krajín bol oprávnene kritizovaný ako štátno-protekcionistický a ľavicový, neoprávnene bol zaraďovaný ako marxistický. Nyererova Tanzánia sa v časoch studenej vojny uberala akousi treťou cestou. Hoci prezident Nyerere zaviedol od r. 1967 fakticky jednostranícky systém (TANU v Tanganike a ASP na Zanzibare, kým v r. 1977 ich zlúčením nevznikla jednotná Revolučná strana CCM), nedalo sa hovoriť o úplnej diktatúre. V Tanzánii vznikol umiernený autoritársky režim podobne, ako napr. v susednej Zambii prezidenta Kaundu, s ktorým úzko spolupracoval. Hlavným pozitívom bolo, že Tanzánia sa ako jediná vyhla (s čiastočnou výnimkou Zanzibaru) otvoreným medzikmeňovým napätiam a vnútroštátnym otrasom.[1] Režim zaviedol politiku centralizácie aj v kultúrnej oblasti, kde sa nosnou myšlienkou stalo budovanie tanzánskej identity. Jediným úradným a vyučovacím jazykom sa stala všeobecne pomerne rozšírená svahilčina, hoci angličtine zostal neoficiálne zachovaný status druhého úradného jazyka. Rozvíjanie kmeňovej identity a najmä politickej činnosti na etnickom základe bolo potlačené. Ideológia *ujamaa* kládla dôraz na tradičné vidiecke občiny a znamenala akýsi vidiecky socializmus, kedy ťažiskom hospodárstva mali byť najmä poľnohospodárske vidiecke komunity hospodáriace družstevným spôsobom. Na rozdiel od iných afrických prezidentov, J. Nyerere išiel do značnej miery príkladom, hoci TANU, resp. následne CCM bola jedinou stranou, bola snaha kontrolovať a obmedzovať korupciu jej funkcionárov a zabezpečiť rast životnej úrovne širokých más obyvateľstva. Súčasťou snahy o povznesenie vnútrozemia bolo aj rozhodnutie z r. 1974 postupne presunúť hlavné mesto z preľudneného Dar es Salaamu do vnútrozemskej Dodomy. Hlavnou slabinou celého systému *ujamaa* však bol nedostatok kapitálu a nízka efektivita. Po poštátnení bánk a časti aj tak málo rozvinutej infraštruktúry v r. 1967 sa vyspelé západné ekonomiky od krajiny odvrátili, naopak Tanzánia sa zasa nechcela príliš viazať na sovietsky blok. Výsledkom bolo napokon zbližovanie sa s maoistickou Čínou, ktorá tiež hľadala vlastnú cestu komunistického rozvoja mimo sovietskej sféry. Pre vtedy medzinárodne izolovanú Čínu predstavovala spolupráca s Nyerereho Tanzániou i susednou Zambiou vítaný prielom do zahraničia. Čína napriek vlastným ekonomickým problémom následne investovala do rozvoja infraštruktúry a výsledkom bolo vybudovanie 1860 km dlhej Tanzamskej železnice (TAZARA) z Dar es Salaamu

1 Napriek tomu aj Tanzánia, resp. Tanganika zažila doposiaľ jediný pokus o vojenský prevrat práve proti Nyererému už začiatkom r. 1964, kedy sa vzbúrila časť nepočetnej tanganickej armády a následne vypukli aj nepokoje. Nyerere však povstalcom unikol, ale bol nútený požiadať o pomoc Britov, ktorí si ešte stále udržiavali v armáde vplyv. Vylodená britská námorná pechota následne vzbury potlačila. Pretože však existovalo silné podozrenie, že sama Británia mohla mať niečo spoločné s pokusom o prevrat, J. Nyerere si neskôr aj kvôli tomuto incidentu udržiaval od bývalej „materskej" krajiny značný odstup (Dejmek 2019).

do centrálnej Zambie, kde sa napojila na existujúcu železničnú sieť. Ani táto investícia však nepriniesla očakávaný efekt. Pozitívom politiky *ujamaa* bolo síce udržanie sociálneho zmieru a základného zásobovania obyvateľstva, no ekonomický rozvoj krajiny stagnoval a dokonca sa postupne prepadal. Navyše krajinu ekonomicky značne zaťažil zásah proti diktatúre v susednej Ugande v r. 1979. To všetko postupne od začiatku 80-tych rokov viedlo k snahe o zblíženie sa Tanzánie so západnými krajinami. V r. 1985 sa J. Nyerere vzdal úradu prezidenta, hoci ešte do r. 1990 ako predseda CCM, ale i neskôr výrazne vplýval na dianie v krajine.[2] Politika *ujamaa* skončila neúspešne. Vláda síce zostala pevne v rukách CCM a prezidentom sa stal A. H. Mwinyi, ten však postupne zavádzal multistranícky systém, podporoval privatizáciu a otváranie sa krajiny zahraničným investíciám. Hlavným problémom sa však stávala rozrastajúca sa korupcia. Napriek tomu však reformy pokračovali až do konca 20. stor., krajina sa ekonomicky otvárala a rozvíjala sa najmä ťažba nerastných surovín. Problém sa však ukazoval na Zanzibare, kde bolo oveľa zreteľnejšie cítiť etnické napätie (Dejmek 2019).

5.3.4.2 Keňa – Kenyattov model autoritárskeho kapitalizmu

Keňa sa pod vládou prezidenta Kenyattu vyvíjala najmä po ekonomickej stránke značne odlišne od susednej Tanzánie. Napriek rôznym frázam sa v skutočnosti Kenyattov režim opierajúci sa o stranu KANU zameral na uchopenie moci. Hlavným problémom bola etnická roztrieštenosť obyvateľstva s pomerne napätými vzťahmi medzi niektorými etnikami. Hoci odstredivé, či autonomistické tendencie sa prejavovali najskôr u svahilsko-arabského obyvateľstva na pobreží, vážnejším problémom sa ukázala somálska menšina na severovýchode krajiny. Hoci po úprave hraníc v prospech Somálska ešte v koloniálnych časoch zostala na území Kene len početne malá somálska menšina, osídľovala celú rozsiahlu oblasť severovýchodu. Kočovní Somálčania tradične hranice veľmi nerešpektovali, no problémom sa stala existencia nezávislého Somálska, ktoré začalo výrazne voči svojim susedom uplatňovať realizáciu nacionalistickej vízie Veľkého Somálska. Tento problém sa dotýkal aj Kene, kde Somálsko aktívne podporovalo snahy o autonómiu, či priamo separatizmus severných území. Keňa však aj v duchu politiky Organizácie africkej jednoty (od 1963) iniciovanej susednou Etiópiou s podobnými záujmami, ako aj vďaka zárukám Británie (za ústupky v ekonomických otázkach) trvala na nemennosti hraníc, ako aj na uplatnení centralizácie štátu. Pokusy o povstanie na severe boli v r. 1966 rázne potlačené, pričom vládne jednotky často používali proti obyvateľstvu „osvedčené“ britské metódy pri potláčaní povstania Mau-mau. Až mierová dohoda medzi Keňou a Somálskom sprostredkovaná Zambiou v r. 1967 ukončila načas tento konflikt. Vo vnútropolitickom vývoji smerovala krajina k stále tvrdšiemu potláčaniu opozície a faktickému zavádzaniu jednostranníckeho systému strany KANU, ktorá ovládla i odbory. Formálne síce existovali aj iné strany, no

2 Bývalý prezident zomrel v r. 1999 vo veku 77 rokov. Dodnes je v krajine uctievaný ako Bwana na Taifa – Otec národa. Dodoma sa síce oficiálne stala v r. 1996 hlavným mestom Tanzánie, no v skutočnosti väčšina vládnych inštitúcii zostala sídliť v Dar es Salaame, ktorý je tak naďalej de facto hlavným mestom krajiny. V Dodome sídli v podstate predovšetkým parlament. Tanzánčania s trochou sarkazmu označujú Dar es Salaam za hlavné mesto krajiny a Dodomu za hlavnú dedinu krajiny – možno aj s odkazom na Nyererovu vidiecku politiku *ujamaa*.

ich činnosť vláda všemožne potláčala, rovnako ako rozkoly vo vládnej strane, od ktorej sa v r. 1966 oddelil ľavicovo orientovaný opozičný Zväz kenského ľudu (KPU) pod vedením O. Odingu. Koncom 60-tych rokov boli viacerí opoziční politici za nejasných okolností zavraždení a O. Odinga uväznený. V ekonomickej rovine však zostalo aj v nezávislej Keni mnohé pri starom, režim sa v rozpore zo svojimi heslami zaslúžil o zachovanie koloniálnej štruktúry hospodárstva, vrátane zachovania belošských farieem a výrazne diskriminačného postavenia veľkej časti černošských roľníkov, ktorých významná časť tvorila v podstate nevoľnícku silu na „bielych" veľkofarmách. Krajina zostala otvorená prílevu kapitálu, nedochádzalo ani k poštátňovaniu podnikov, či k pozemkovej reforme. Vďaka uplatňovaniu princípov liberálneho kapitalizmu si Kenyattova Keňa zachovala dobré renomé u západných mocností a tým prístup k pôžičkám, štipendiám ako aj prílev investícií. Keňa sa v 70-tych rokoch menila aj na významnú turistickú destináciu. Prozápadná orientácia Kene však nebola tak radikálna, ako napr. v prípade Malawi Týka sa to najmä boja proti juhoafrickému apartheidu, či otázky dekolonizácie zvyšných území v Afrike, zastávala Keňa podobné postoje ako susedné krajiny (Klíma 2012, Dejmek 2020).

V 70-tych rokoch sa upevňovala dominancia KANU, no chorľavejúci prezident Kenyatta sa musel z politiky postupne sťahovať, až napokon v r. 1978 zomrel. Jeho nástupca a pôvodne viceprezident Daniel arap Moi však hladko prevzal moc a pokračoval v nastolenom kurze. Na krajinu však doliehali rastúce ekonomické a sociálne problémy, ako aj prehlbujúca sa korupcia. Prezident to riešil prehĺbením kontroly štátu zavedením oficiálne jednostraníckeho systému strany KANU od r. 1982, proti čomu síce povstal pokus o štátny prevrat, ale ten bol potlačený.[1] Prezident Moi sa v zahraničnopolitických otázkach ešte viac primkol k západu, konkrétne tým, že USA poskytol územie Kene na zriadenie vojenských základní. Napriek porušovaniu ľudských práv, potláčaniu študentského hnutia na univerzitách, zavedeniu policajného teroru, vrátane tajnej polície a prenasledovaniu opozície bola Keňa v 80-tych rokoch na západe vnímaná najmä ako cenný spojenec v súperení s komunistickým blokom. Vláde sa podarilo potlačiť aj oživené pokusy o separatizmus severovýchodných území, hoci do budúcna sa ukazovalo, že väčším problémom ako nacionalisticky orientovaná diktatúra v susednom Somálsku sa stane úplný kolaps Somálska ako štátu. Keňa tak bola čoraz viac od začiatku 90-tych rokov konfrontovaná s hrozbou radikálneho islamizmu, ktorý sa šíril práve zo Somálska. V tomto období sa v Keni stupňovalo aj vnútropolitické napätie aktivizáciou opozície, ako aj znovu prepukajúce prejavy etnicky motivovaného násilia v kľúčových oblastiach Centrálnej vysočiny. Pod tlakom zmenených medzinárodných okolností po skončení studenej vojny bol napokon režim nútený pripustiť návrat k pluralitnému systému. Voľby v r. 1992 však napriek tomu vyhral KANU a doterajší prezident Moi, najmä vďaka politickému trieštеniu opozície (Dejmek 2020).

1 Proti prezidentovi sa vzbúrili jednotky letectva. Počas bojov v Nairobi zahynulo asi 70 ľudí. V reakcii na to prezident rozpútal čistky v armáde. Prakticky všetkých príslušníkov letectva (2 tis.) dal zatknúť a viac ako polovicu z nich neskôr odsúdiť a popraviť. Letectvo Kene bolo načas zrušené. Prebehli aj čistky v ostatných zložkách bezpečnostných síl (Dejmek 2020).

5.3.4.3 Uganda – krvavé diktatúry a občianske vojny

V nezávislej Ugande sa čoskoro po získaní nezávislosti (1962) začali prehlbovať rozpory medzi centrálnou vládou a tradičnými kráľovstvami na čele s Bugandou. Tieto rozpory sa premietli aj vo vedení štátu, kde premiér M. Obote presadzoval centralizáciu, kým prezident a zároveň panovník Bugandy – kabaka Mutesa II. presadzoval čo najširšiu autonómiu pre kráľovstvá. Navyše prebiehali aj spory medzi niektorými kráľovstvami, napr. Bugandou a Buňorom. Proti vláde už v r. 1964 vypukla vzbura časti armády, ktorú Obote ukľudnil (Klíma 2012), no začal sa obklopovať vlastnými ľuďmi, medzi ktorými vynikal plukovník Idi Amin. Obote sa zaplietal stále viac do korupčných sietí profitujúcich aj z rôznych ilegálnych obchodov. Zároveň prebiehal intenzívny boj o moc, pričom M. Obote sa rýchlo menil na klasického a značne kleptokratického diktátora (Nekola 2015). Boj o moc vyvrcholil v r. 1966, kedy premiér vyhlásil novú ústavu posilňujúcu jeho právomoci, proti čomu povstala Buganda, ktorá ohlásila vystúpenie zo zväzku Ugandy. Obote povstanie potlačil za pomoci armády vedenej I. Aminom, prezident Mutesa II. bol zosadený. Následne M. Obote zaviedol nový režim, sám sa stal prezidentom a nová ústava v r. 1967 zrušila kráľovstvá, pričom Buganda bola dokonca rozdelená na provincie (Klíma 2012). Obote začal zavádzať formálne socialistickú ekonomiku, v rámci ktorej poštátňoval výrobu a zaviedol kontrolu zahraničných podnikov. V skutočnosti však hľadal zdroje pre svoj skorumpovaný režim, kde sám „išiel príkladom“. Ekonomická situácia Ugandy sa prudko zhoršovala, opozícia bola brutálne potláčaná. Napokon sa Obotemu stala osudnou snaha šetriť na úkor armády – počas jeho zahraničnej cesty v r. 1971 bol zosadený a miesto prezidenta zaujal jeho veliteľ armády Idi Amin Dada (Nekola 2015).

Vláda Idiho Amina (1971 – 1979), prezývaného nie náhodou „mäsiar z Kampaly“ patrí medzi najkrvavejšie a najexcentrickejšie v Afrike. Brutálny a násilnícky, telesne zdatný a nevzdelaný dvojmetrový vojak, ktorý sa rád predvádzal pred kamerami, sa stal prototypom „šialeného“ diktátora. Okamžite po uchopení moci zaviedol svoju osobnú diktatúru, ktorá sa pri moci držala brutálnym a nezastieraným terorom. V armáde previedol rozsiahle čistky[1] a následne ju trojnásobne rozšíril, pričom do nej najal i rôznych žoldnierov z okolitých krajín. Armádu nechal terorizovať ugandský vidiek, čím mal potlačiť etnickú nestabilitu.[2] Na čele krajiny stála vláda tvorená negramotnými zabijakmi, ktorí nekontrolovateľne rozkrádali verejný i súkromný majetok. Hoci proti Aminovi sa organizovala doma i v exile opozícia, všetky pokusy o prevrat boli zmarené a vyvolávali len prehlbujúce sa vlny represií. Už na počiatku svojej vlády vyhnal Amin z krajiny 50 tis. Aziatov a ich majetok skonfiškoval, no následne sa zameral na všeobecný teror. Tisíce ľudí boli mučené alebo brutálne zavraždené za akýkoľvek náznak podozrenia odporu, či neschvaľovania režimu. O trestoch rozhodoval často osobne diktátor a nezriedka ich aj sám vykonával.[3] Odhaduje sa, že obeťami jeho režimu sa stalo najmenej

1 Nechal popraviť asi 2 tis. vojakov, čo bola takmer 1/3 pôvodnej armády.

2 Už v počiatkoch Aminovej vlády jeho vojenské oddiely zmasakrovali asi 10 tis. príslušníkov kresťanských kmeňov Acholi a Lango, pričom následne ponúkali za poplatok pozostalým možnosť telá obetí pochovať. Poplatky putovali priamo Aminovi (Nekola 2015).

3 Osobne ubil k smrti (mal rád box) okrem iných svojich troch ministrov, arcibiskupa, guvernéra národnej banky,

100 tis. obyvateľov[1] a ďalších 300 tis. ušlo z krajiny. V medzinárodných vzťahoch s obľubou spôsoboval škandály, no závažná bola najmä jeho spolupráca s palestínskymi teroristami. Amin prestúpil na islam a okázalo sa hlásil do boja proti Izraelu a Židom,[2] v rámci čoho v r. 1976 prijal na svojom území na letisku v Entebbe palestínskymi teroristami unesené lietadlo s 53 izraelskými cestujúcimi. Tých následne oslobodilo v rámci bleskovej akcie izraelské komando, pričom ugandské sily utrpeli značné fiasko.[3] Napokon sa I. Amin, ktorý úplne stratil kontakt s realitou, rozhodol po vzore iných diktátorov upevniť svoju autoritu úspešnou expanziou proti susednej Tanzánii (Nekola 2015). Vzniesol nárok na jej región Kagera pri juhozápadnom pobreží Viktóriinho jazera a na jeseň r. 1978 na Tanzániu zaútočilo asi 3 tisíc Aminových vojakov. V Tanzánii už predtým poskytol J. Nyerere azyl viacerým predstaviteľom ugandskej opozície, vrátane zvrhnutého M. Obote.

Tanzánska armáda v protiútoku rýchlo zatlačila ugandské sily a mierila na Kampalu. S jej podporou sa sformovala Ugandská národnooslobodzovacia armáda (UNLA) a spoločne v apríli 1979 dobyli Kampalu.[4] Nová dočasná vláda však nebola schopná zabezpečiť chod krajiny, až napokon po voľbách v r. 1980 sa na čelo štátu postavil znova M. Obote. Ani ten nedokázal situáciu stabilizovať a postupne sa v krajine rozhorela občianska vojna, v rámci ktorej Národná armáda odporu zo severu krajiny v r. 1985 dobyla Kampalu a zvrhla Oboteho. Od r. 1985 nasledovala séria vojenských diktátorov, ktorí sa navzájom zvrhávali, až napokon v r. 1986 sa pri moci udržal Y. Museveni. Počas týchto bojov o moc vznikla v r. 1987 na severe krajiny nová organizácia Armáda božieho odporu (LRA) pod vedením J. Konyho, ktorá formou gerilového boja začala odboj proti vláde, pričom za cieľ si kládla nastolenie fanatického sektárskeho režimu. Vláde sa však podarilo postupne kampaňou čiastočne znížiť napätie v krajine, napriek ďalším destabilizujúcim faktorom, akým bola najmä utečenecká kríza vyvolaná v r. 1994 genocídou v susednej Rwande, aspoň do tej miery, že na základe novej ústavy sa mohli konať v r. 1996 prvé kvázi slobodné prezidentské voľby (Klíma 2012).

či prorektora univerzity. Obľúbenou „zábavou" prezidenta a jeho suity bolo vraj predhadzovanie väzňov krokodílom (Nekola 2015).

1 Podľa niektorých zdrojov až 250 tisíc.

2 Nadviazal úzku spoluprácu aj s Líbyou diktátora Kaddáfiho. V Ugande kde iba 10 % obyvateľov vyznávalo islam, s podporou Saudskej Arábie staval vo veľkom mešity. V centre Kampaly chcel zasa postaviť 6 metrovú pozlátenú sochu Hitlera.

3 Uganda a jej spojenci rozpútali kampaň, kde Izrael označili za agresora, pretože jeho ozbrojené sily napadli suverénny štát. Samozrejme na druhú stranu nespomínali už to, že Amin de facto otvorene podporil teroristický čin (lietadlo patrilo francúzskym aerolíniám). Najväčším ponížením však bolo, že jednotka z 3,5 tis. km vzdialeného štátu dokázala efektívne zaútočiť s minimálnymi stratami (jediným padlým bol brat súčasného izraelského premiéra B. Netanjahu a 4 rukojemníci) priamo do srdca Ugandy, pričom zlikvidovali nielen únoscov, ale i 40 ugandských vojakov, no najmä vyhodili do vzduchu 11 stíhačiek MiG-17, ktoré Amin krátko predtým kúpil z Líbye (Nekola 2015).

4 Idi Amin ušiel z obkľúčenej Kampaly a útočisko našiel napokon v Saudskej Arábii v Džidde, kde v kruhu svojej rodiny (5 žien a 24 detí) dožil v r. 2003.

5.3.4.4 Rwanda a Burundi – od nepokojov ku genocíde

Hoci sa Aminova krvavá diktatúra v Ugande stala príslovečnou, v skutočnosti ju svojím rozsahom predbehli násilné etnické nepokoje medzi Hutu a Tutsi v Burundi a najmä v Rwande, ktoré napokon vyústili do bezprecedentnej genocídy.

V Burundi pod hlavičkou zachovania tradičnej tutsijskej monarchie aj po vyhlásení nezávislosti nastala pomerne nestabilná vnútropolitická situácia. Namiesto panovníka skutočnú moc v krajine preberal premiér. Hoci vládla strana UPRONA, v skutočnosti sa vytvorilo niekoľko frakcií bojujúcich o vplyv, pričom na potláčanie protivníkov používali stále násilnejšie metódy. V r. 1965 bol jeden z činiteľov – vtedy už druhý raz premiér P. Ngendandumbwe, krátko po svojom nástupe do funkcie zavraždený. Situáciu neupokojili ani následné voľby, naopak prebehol pokus v štátny prevrat. Následne v r. 1966 následník trónu Ntare V. zvrhol kráľa – svojho otca, aby bol vzápätí sám o 5 mesiacov ešte v tom istom roku zvrhnutý armádou pod vedením M. Micomberu. Ten následne zrušil monarchiu a sám sa ustanovil prezidentom novej republiky. Burundi sa premenilo na štát jedinej strany UPRONA, ekonomicky však stagnovalo a vládnuce elity bojovali ďalej medzi sebou. Terčom útokov sa stávali jednak Hutuovia, ale proti sebe bojovali aj jednotlivé mocenské klany Tutsiov. Režimu padol do rúk i posledný kráľ Ntare V., ktorého vydal z exilu ugandský diktátor Amin – exkráľ bol po vykonštruovanom procese v r. 1972 popravený, čo sa stalo signálom k prepuknutiu otvorenej občianskej vojny. S podporou susedného Zairu (KDR) rozpútali vládne jednotky genocídne masakre politických odporcov a predovšetkým Hutuov obviňovaných z komunizmu. Za pol roka bolo povraždených najmenej 200 tisíc obyvateľov a ďalších 300 tis. ušlo do susedných krajín (Záhořík 2012a). Režim prezidenta Micomberu si týmto brutálnym spôsobom uchoval moc, no v r. 1976 bol zvrhnutý armádou na čele s plukovníkom Bagazom. Vládna strana UNPRONA bola rozpustená a armáda vládla priamo. V r. 1980 sa síce krajina formálne vrátila k civilnej vláde a bola obnovená strana UNPRONA, no prezidentom zostal J. Bagaza až do r. 1987, kedy bol zvrhnutý ďalším prevratom. Proti vláde a dominancii Tutsiov sa formoval v exile odboj, ktorý sa postavil do boja proti novému prezidentovi P. Buyoyuovi – v roku 1988 vypukli nové nepokoje v snahe zvrhnúť vládu, výsledkom ktorých však boli ďalšie masakre Hutuov s asi 20 tisíc obeťami a ďalšou vlnou utečencov (Klíma 2012). Na začiatku 90-tych rokov však aj režim P. Buyoyu ohlásil prechod k demokratickému multistraníckemu systému. Začali vznikať nové politické strany. Prezidentské a vzápätí i parlamentné voľby v r. 1993 vyhrala strana FRODEBU zastupujúca väčšinových Hutuov, prezidentom sa stal jej predstaviteľ M. Ndadaye, no ten bol vzápätí zavraždený počas prevratu Tutsiov. Na to odpovedali Hutuovia masakrami Tutsiov, pričom do čela štátu sa postavil na začiatku roka 1994 ďalší predstaviteľ FRODEBU C. Ntaryamira, no etnicky motivovaná občianska vojna pokračovala ďalej (Záhořík 2012a).

Ani vývoj v susednej Rwande nebol menej krvavý než v Burundi, len s tým rozdielom, že opakujúce sa vlny masakrov spúšťali od už počiatku nezávislosti vládnuci Hutuovia proti Tutsiom. Režim prezidenta G. Kayibandu už pred získaním nezávislosti prenasledoval pôvodne vládnucich Tutsiov a úspešne rozvrátil tradičný model spoloč-

nosti. Vzhľadom na to, že zo susedného Burundi podnikali Tutsiovia útoky proti vláde Rwandy, Kayibanda pokračoval v represiách voči nim, pričom im podľahlo ďalších asi 70 tis. ľudí, boli zavedené kvóty, ktoré vymedzovali Tutsiom zastúpenie v úradoch, na školách a podobne. Akékoľvek nepokoje trestala vláda ďalším kolom represií. Krajina sa ekonomicky prepadala, no napriek tomu si udržiavala dobré vzťahy so západom. Aj tak však bol G. Kayibanda v r. 1973 zvrhnutý armádou kvôli neschopnosti zabrániť genocíde Hutuov v susednom Burundi v uplynulom roku. Na čelo štátu sa dostal prezident J. Habyarimana. Podobne ako neskôr Bagaza v Burundi zakázal politické strany a vládol priamo, no pokračoval v perzekúciách voči menšinovým Tutsiom a v ich prepúšťaní zo štátnych služieb a verejného sektora. Nakoniec prezident obnovil jednostranícky systém s jedinou stranou MRND (Národné revolučné hnutie pre rozvoj), ktorého členom sa povinne museli stať všetci dospelí občania štátu. Nastolený totalitný systém síce stabilizoval vnútropolitickú situáciu, no ekonomicky táto chudobná agrárna krajina ďalej upadala (Klíma 2012). J. Habyarimana udržal systém celé 80-te roky, napriek stupňujúcim sa problémom súvisiacim so stúpajúcim preľudnením – Rwanda sa stala jednou z najhustejšie obývaných krajín, čo pri primitívnej úrovni poľnohospodárstva ohrozovalo čoraz viac elementárne zásobovanie prevažne vidieckeho obyvateľstva. Stabilitu režimu však narušili najmä útoky opozičných síl zvonka. V roku 1990 ohrozil režim vpád ozbrojených skupín Tutsiov zo susednej destabilizovanej Ugandy, ktorí vytvorili Rwandský vlastenecký front (FPR). Útok FPR odrazila vláda len za pomoci francúzskych a belgických jednotiek, no musela súhlasiť so zmenou systému. V r. 1992 po prvých pluralitných voľbách vznikla nová vláda, avšak FPR s poukazom na pokračujúcu diskrimináciu Tutsiov odmietla začlenenie do systému a voľby bojkotovala. V krajine vládlo napätie (Záhořík 2012a).

Napriek tomu, že tak ako v Burundi, aj v Rwande malo dôjsť k mierovému urovnaniu desaťročia trvajúceho etnického násilia, situácia sa v r. 1994 zvrhla opačným smerom napriek prítomnosti pozorovateľov OSN a nepočetného kontingentu „modrých prilieb“ – najmä belgických a francúzskych vojakov. Impulzom k prepuknutiu genocídy sa stalo zostrelenie lietadla s prezidentmi Rwandy a Burundi Habyarimanom a Ntaryamirom na palube v rwandskom Kigali. Prakticky okamžite začali vládne jednotky a polovojenské milície Hutuov realizovať genocídu systematickým vraždením Tutsiov v hlavnom meste a následne v celej krajine. Ako neskoršie vyšetrovania ukázali, nešlo o živelný výbuch násilia, ale o systematicky plánovanú akciu – prezidentské lietadlo bolo pravdepodobne zostrelené raketou vypálenou z pozícií Hutuov, k vraždeniu Tutsiov vyzýval vládny rozhlas a realizovali ho polovojenské provládne milície, pričom k vraždeniu svojich spoluobčanov nútili bežných obyvateľov s tým, že ak tak odmietli urobiť, sami boli zavraždení. Už pred rozpútaním genocídy boli do krajiny dovezené státisíce mačiet, ktoré boli najčastejším prostriedkom vraždenia a mrzačenia. Výsledkom genocídy bolo za tri mesiace asi milión zavraždených Tutsiov a umiernených Hutuov. Genocídu zastavil až protiútok FPR zo susednej Ugandy, vláda Hutuov sa rozpadla a asi milión Hutuov ušiel pred pomstou najmä do susedného Zairu (KDR) a Burundi. Nová vláda FPR obvinila aj francúzsky kontingent, že na území, ktoré kontroloval, kryl ústup milícií Hutuov. Prezidentom sa formálne stal hutuský politik P. Bizimungu,

no skutočnú moc získal vodca tutsijskej FPR P. Kagame. Zdevastovaná krajina sa síce pomaly stabilizovala, no za jej hranicami zostalo asi 2,5 mil. utečencov, pričom najmä v prostredí Hutuov vo východnom Kongu-Zaire sa organizovali ozbrojené zložky s cieľom zvrátiť situáciu, napokon však výraznou mierou prispeli k destabilizácii a rozvratu samotnej Konžskej demokratickej republiky (Ternon 1997, Klíma 2012).

5.3.4.5 Somálsko a Džibutsko – od diktatúry k rozvratu

Somálsko síce v momente získania nezávislosti v r. 1960 dosiahlo aspoň spojenie dvoch hlavných koloniálnych území – Britského a Talianskeho Somálska, no požiadavky somálskych nacionalistov na vytvorenie Veľkého Somálska smerovali ďalej k nárokom na územia susedných krajín Francúzskeho Somálska (Džibutska), severovýchodnej Kene a najmä voči rozsiahlym oblastiam juhovýchodnej Etiópie (oblasť Ogadenu). Paradoxom však bolo, že hoci voči zahraničiu dominoval tento nacionalistický aspekt, vo vnútornej politike nemohlo byť o nejakom národnom uvedomení, či dokonca jednote ani reči. Somálsku politiku od počiatku limitovalo tradičné klanové usporiadanie, vernosť klanu a preferovanie jeho záujmov bolo prednejšie než nejaký imaginárny národný záujem.[1] Okrem toho zjednotenie severu a juhu prinášalo komplikácie v podobe odlišných správnych systémov, a to v prostredí aj na africké pomery veľmi chudobnej krajiny. Prakticky od počiatku sa objavil na severe odboj proti vláde pochádzajúcej z juhu. Jednotu krajiny ohrozovali i „zhora" politické boje o rozdelenie moci, ako aj pokusy o vojenský prevrat (prvý už v r. 1961). Autorita centrálnej vlády upadala a rovnako aj pokusy o realizáciu projektu Veľkého Somálska nemali úspech (1964 Etiópia, 1966 – 1967 Keňa, 1966 – 1967 Džibutsko). Formálne síce vládla strana SYL, ale v skutočnosti si moc delili rôzne frakcie, pričom ani voľby na danom systéme nedokázali nič zásadné zmeniť. Napokon stav faktického bezvládia ukončila ďalším prevratom v r. 1969 armáda, ktorá na čelo štátu postavila svojho veliteľa M. S. Barrého (Klíma 2012). Nový prezident si upevnil moc prenasledovaním opozície, resp. predstaviteľov konkurenčných klanov, ako aj zmenou zahranično-politickej orientácie krajiny. Somálsko vyhlásilo od r. 1971 prechod „vedeckému socializmu", čo nebolo nič iné, ako úplné prebratie sovietsko-marxistického modelu štátu, samozrejme vrátane plnej spolupráce so Sovietskym zväzom. V zaostalej krajine boli znárodňované všetky súkromné výrobné prostriedky (priemysel v podstate neexistoval) a spustená bola kolektivizácia poľnohospodárstva. Vláda dala presídliť asi 140 tisíc kočovných pastierov, ktorých nútila začať farmárčiť – výsledkom bolo kolabujúce základné zásobovanie obyvateľstva a akútna hrozba hladomoru. Zároveň sa vláda snažila oslabiť i tradičný islam okázalým hlásaním marxizmu-leninizmu, ideologická indoktrinácia spolu s terorom vládnych jednotiek mala tiež rozbiť tradičnú klanovú štruktúru, no pritom sa režim v skutočnosti opieral o podporu troch klanových skupín z centrálneho Somálska, z ktorých sa regrutovali najmä všemocné ozbrojené zložky. Režim sa spoliehal na vojenskú a ekonomickú pomoc zo strany Sovietskeho zväzu, ktorý vyzbrojil somálsku

1 Somálci sa rozdeľujú do 6 hlavných klanových skupín, ktoré sa delia na vyše 20 hlavných klanov a podklanov (Kořanová 2014).

armádu, v krajine pôsobili sovietski poradcovia, pričom Sovieti získali dôležitú námornú základňu v Berbere (Nekola 2015).

Vzápätí však nasledovali zásadné politické obraty v oblasti Afrického rohu, ktoré prestíž Barrého režimu výrazne oslabili. Po prevrate v susednej (tradične nepriateľskej) Etiópii sa v r. 1974 – 1975 vytvoril taktiež marxistický režim, pričom Moskva po krátkom váhaní uprednostnila v podpore významnejšiu Etiópiu, a to práve v čase, keď sa znova vystupňovalo napätie ohľadom regiónu Ogaden, ktoré napokon v r. 1977 prerástlo do otvorenej vojny. Počas nej pôvodne Sovietmi vyzbrojená somálska armáda v počte asi 50 tis. vojakov dobyla väčšinu nárokovaného územia, okrem najväčších miest. Vzápätí však s masívnou sovietskou pomocou (15 tis. sovietskych „poradcov" a 18 tis. kubánskych vojakov, k tomu zásobovanie a prepravy jednotiek leteckým mostom) Etiópia Somálsko drvivo porazila už na jar 1978. Hoci v Ogadene ešte dva roky operovali somálske gerilové jednotky, ťažká porážka a vojnové škody vážne poškodili najmä chudobnejšie Somálsko, ktoré zároveň prišlo o sovietsku podporu (Klíma 2012). Aby toho nebolo málo, aj susedné Džibutsko si po skončení francúzskej koloniálnej nadvlády v r. 1977 radšej zvolilo nezávislosť, než zjednotenie so Somálskom – sen o Veľkom Somálsku definitívne skončil krachom. Somálsko okrem škôd a obetí Ogadenskej vojny[1] postihla utečenecká vlna, ktorá Barrého režim výrazne oslabila, no okrem toho sa začala aktivizovať opozícia. Barré síce dokázal potlačiť pokus o prevrat, no po celé 80-te roky sa už musel sústreďovať najmä na udržanie vlastnej moci (Kořanová 2014). Tomu mal napomôcť i obrat v zahraničnej politike, keď námornú základňu v Berbere v r. 1980 prenajal tentoraz USA, s ktorými začal úzko spolupracovať. Opustenie marxistickej ideológie však vytvorilo priestor pre šírenie radikálneho islamizmu. Opätovné katastrofálne suchá v polovici 80-tych rokov a šíriaci sa hladomor ukázali neschopnosť režimu a nahrali opozičným silám, ktoré začali otvorený boj proti Barrému. Barré následne ukončil spory s Etiópiou a oficiálne sa vzdal nároku na Ogaden (1988), čo mu uvoľnilo ruky na brutálny zásah proti vzbúreným klanom.[2] Ani to mu však nepomohlo, začiatkom roka 1991 opozičné sily dobyli Mogadišo, Barré sa síce pokúsil zriadiť si základňu na severe krajiny, no napokon ušiel do exilu, kde v r. 1995 zomrel (Nekola 2015).

Po páde Barrého režimu nastala anarchia, ktorá do konca roka 1991 prerástla do občianskej vojny „všetkých proti všetkým" a štát fakticky prestal existovať. Ani jedna z dovtedy povstaleckých frakcií nebola schopná nastoliť poriadok. Štát sa rozpadol na jednotlivé klanové zóny, ktoré sa stali veľmi premenlivé, iba v severnom Somálsku sa postupne konštituoval na bývalom území Britského Somálska štát Somaliland, ktorý aspoň na tomto území nastolil akú-takú stabilitu. Samotné Somálsko napokon postihol v r. 1992 rozsiahly hladomor, ktorý vážne ohrozoval asi 6 mil. ľudí. To viedlo OSN k zorganizovaniu humanitárnej misie známej ako Obnovená nádej (1992 – 1995). V rámci nej v krajine zasiahli jednotky OSN (najmä americké v počte asi 26 tis.),

1 Samotný konflikt si vyžiadal asi po 6 tis. obetí na každej strane, k tomu cca. spolu smrť asi 25. tis. civilistov a najmä 0,5-1,5 milióna utečencov z Ogadenu, ktorí hľadali útočisko v Somálsku (Nekola 2015, Kořanová 2014).

2 Pri prekvapivom bombardovaní miest Hargeysa a Burco v severnom Somálsku zahynulo údajne až 50 tis. ľudí asi 500 tis. utečencov migrovalo do Etiópie, ktorá sa ešte nespamätala z obrovského hladomoru (Nekola 2015).

aby dokázali zabezpečiť dodávky humanitárnej a potravinovej pomoci. Tým sa síce predišlo ešte väčším dopadom krízy, no jej príčiny sa neriešili. Naopak, „modré prilby" sa stali zámernými terčmi útokov niektorých militantných frakcií. Misia OSN napokon skončila bez výrazných výsledkov a Somálsko zostalo rozvrátenou krajinou, ktorá sa stala klasickým prípadom skolabovaného štátu (Kořanová 2014, Klíma 2012).

Džibutsko po získaní nezávislosti v r. 1977, ťažilo najmä zo svojej strategickej polohy a z dobrých vzťahov s Francúzskom, ktoré si tu uchovalo vojenskú i námornú základňu. Profit prinášala krajine i jej pozícia vstupnej brány do Etiópie, najmä po tom, čo vďaka vojne v Eritrei bolo pre Etiópiu bezpečnejšie využívať prístav v Džibuti, ako vtedy svoj „vlastný" v Massawe. Pozície v krajine si vybudovali aj USA. Avšak vo vnútornej politike prebiehal tvrdý boj o moc medzi znepriatelenými etnikami Afarov a Issov. Štát ovládla strana Ľudový zväz pre rozvoj (RPP) kontrolovaný Issmi, ktorá zaviedla jednostranícky systém, hoci podľa dodržiavaných dohôd pred udelením nezávislosti bol zachovaný pomer 2:1 medzi oboma etnikami pri obsadzovaní postov v administratíve. Napätie viedlo až k vypuknutiu nepokojov a fakticky občianskej vojny v r. 1990 – 1993, v ktorej sa snažili Afari dosiahnuť rovnocenný podiel na moci. Nová ústava zaviedla pluralitný politický systém a stanovila aj paritu zastúpenia oboch etník v administratíve, ako aj zastúpenie Afarov vo vláde, čo vnútorné napätie výrazne zmiernilo (Klíma 2012).

5.3.4.6 Etiópia a Eritrea – od cisárstva cez marxistickú diktatúru k problematickej „slobode"

Etiópia pod vládou cisára Haile Selassieho I. sa síce v 60-tych rokoch dostávala do politického popredia ako významný africký štát – veľmi prestížnou záležitosťou bol jej podiel na založení Organizácie africkej jednoty v r. 1963 a zriadenie jej sídla v Addis Abebe. Okrem toho sa Addis Abeba menila na modernú metropolu, no inak zostávala Etiópia tradične chudobnou a veľmi zaostalou krajinou. Situáciu však komplikoval silnejúci odpor proti vládnej centralizácii a prehlbovaniu amharskej kultúrnej dominancie, a to i v Eritrei, ktorej bola zrušená autonómia. Práve tu sa vytvorila prvá základňa v boji proti cisárskemu režimu vznikom ozbrojeného odboja pod vedením EPLF (Eritrejský oslobodenecký front). Hoci silnel tlak na ekonomické reformy, ktoré by ukončili prežívajúci feudalizmus a najmä odpor voči faktickému cisárskemu absolutizmu, v skutočnosti režim reformy blokoval alebo vykonával len veľmi formálne (Drozdíkova 1989).

Rastúca bieda, spolu s lokálnymi hladomormi viedli k napätiu, ktoré vyústilo do vojenských vzbúr (armáda nedostávala platy) a fakticky k prevratu na jar 1974. Cisár bol donútený k zmenám vo vláde, ale napokon boli orgány cisárskej vlády na jeseň 1974 úplne zrušené, cisár zosadený a moc prevzal nový orgán – Dočasná vojenská správna rada – Derg, tvorený vojakmi. Derg začal zavádzať radikálne marxistické reformy a zároveň rozbehol brutálne čistky, ktorým padli za obeť mnohí predsta-

vitelia cisárskeho režimu. Derg znárodnil cisársky i cirkevný majetok a zavádzal systém podľa sovietskeho vzoru. Na čele Dergu sa proti sebe ocitli T. Benne a Mengistu Haile Mariam. Starý cisár bol držaný v domácom väzení, kde za nejasných okolností koncom leta 1975 zomrel.[1] Hoci obe frakcie presadzovali zavádzanie sovietskeho modelu, v r. 1976 uzavrela Etiópia so Sovietskym zväzom spojeneckú zmluvu, na základe ktorej začala Etiópia dostávať masívnu pomoc – Etiópia sa rýchlo stala Sovietskym zväzom najviac dotovaná krajina v Afrike. Priebežne boli likvidované pokusy o odboj organizované aj predstaviteľmi cisárskeho režimu zo zahraničia. V r. 1977 vyvrcholilo napätie medzi oboma frakciami v Dergu, T. Benne odmietal ďalšiu militarizáciu režimu a požadoval návrat k civilnej vláde, načo M. H. Mariam a jeho stúpenci reagovali streľbou priamo na zasadaní (Nekola 2015). Po masakre v Dergu nasledovali rozsiahle čistky v celej krajine, ktorým padli za obeť desiatky tisíc ľudí. V tomto čase „červeného teroru" napadlo Etiópiu susedné Somálsko a prebehla vojna o Ogaden, v ktorej za pomoci Sovietskeho zväzu a Kuby Etiópia vyhrala. Rastúcu moc armády podmienenú aj masívnou mobilizáciou využil M. H. Mariam ako predseda Dergu (prezývaný niekedy aj „africký Stalin") na ďalšie socialistické kampane, ktoré síce v niektorých parametroch, ako bol boj proti analfabetizmu, zaznamenali úspechy, no v celkovom pohľade znamenali brutálne „sociálne inžinierstvo" vrátane nútenej kolektivizácie, či presídľovania obyvateľstva s cieľom potláčania etnických konfliktov. Na druhú stranu odpor neamharských etník voči novotám zavádzaným opäť prevažne amharskou teraz marxistickou elitou vyvolával odpor, ktorý armáda brutálne potláčala. Sám M. H. Mariam sa údajne osobne podieľal na popravách odporcov režimu. Pod tlakom Sovietskeho zväzu však napokon zaviedol zmeny režimu, ktoré ho aj po politickej stránke mali priblížiť sovietskemu modelu zavedením systému jednej strany. No aj tento proces sprevádzali rozsiahle čistky, keďže sa šéf štátu obával straty kontroly. Napokon v r. 1984 vznikla Etiópska robotnícka strana (WPE) v krajine, kde priemysel takmer neexistoval. Následne bola v r. 1986 prijatá nová ústava, ktorá takmer verne kopírovala sovietsky vzor, Etiópia sa mala stať pevnou súčasťou sovietskeho bloku a M. H. Mariam sa stal oficiálne prezidentom krajiny (Klíma 2012).

V polovici 80-tych rokov doľahli na Etiópiu pohromy, ktoré rozhodujúcim spôsobom podlomili moc Mariamovho režimu. Krajinu postihlo sucho a katastrofálny hladomor, ktorému padlo za obeť až milión ľudí. Zároveň zmeny v Sovietskom zväze a nástup M. Gorbačova viedli k zmene sovietskej politiky voči Etiópii. Sovietsky zväz, ktorý už mal sám vážne ekonomické problémy, začal prudko redukovať svoju pomoc režimu, sovietski poradcovia, ako aj kubánske jednotky boli postupne stiahnuté. Aktivizoval sa naopak odpor eritrejských povstalcov, ktorí dostávali pomoc z USA a ďal-

1 Údajne ho osobne udusil M. H. Mariam a jeho telo nechal zamurovať pod dlážkou svojej pracovne a toalety v paláci, kde sa neskôr po zvrhnutí diktatúry našli roztrúsené cisárove pozostatky (Nekola 2015). S cisárom Haile Selasiem je spojený aj kult rastafariánstva, pre ktorého vyznávačov sa stal etiópsky cisár hlavnou uctievanou postavou – spasiteľom a stelesnením Boha. Toto hnutie vzniklo už v 30-tych rokoch 20. stor. na Jamajke, kde miestni černosi vnímali správy o nezávislej africkej monarchii ako prísľub príchodu nového černošského Mesiáša. Popularitu však toto hnutie na západe získalo v 60-tych a 70-tych rokoch aj vďaka propagácii užívania ľahkých drog, životného štýlu, hudby (najmä americký hudobník Bob Marley) a tiež zviditeľnenými symbolmi – dredmi a čiapkami vo farbách etiópskej trikolóry. Samotný Haile Selassie sa k tomuto hnutiu priamo nehlásil, zostal verný tradičnej etiópskej cirkvi.

ších krajín. Etiópska armáda postupne strácala kontrolu nad rozsiahlymi časťami Eritrey, ba v r. 1988 utrpela ťažké porážky v otvorených bitkách, pri ktorých prišla spolu o takmer 40 tis. vojakov. Povstalci dokonca ovládli aj časť provincie Tigraj, kde taktiež odmietali nadvládu Addis Abeby. Počas Mengistovej návštevy východného Nemecka na jar 1989 prebehol pokus o prevrat, ktorý však prezident rýchlo potlačil. Následne sa však už obmedzil len na udržanie svojej moci v centre krajiny.[2] Úplný kolaps sovietskeho bloku ho pripravil o akýkoľvek zdroj príjmov, ktoré príslušníci jeho režimu, vrátane neho samého vo veľkom rozkrádali. Medzitým Eritreu ovládol povstalecký EPLF a sever Etiópie postupne ďalšie opozičné zoskupenia z Tigraja, na juhu Oromský oslobodenecký front (OFL), či na východe Afarský oslobodenecký front (AFL). Postupne stratil M. H. Mariam akúkoľvek podporu a opozičné sily spoločne na jar 1991 dobyli Addis Abebu.[3]

Nová dočasná vláda nastolila určitú krehkú rovnováhu. Prezidentom sa stal M. Zenawi, ktorý sa opieral najmä o menšinový tigrajský Etiópsky ľudový revolučný demokratický front (EPRDF). Proti dominancii Tigrajcov vo vedení štátu, posilnenú voľbami v r. 1994, ktoré vďaka bojkotu ostatných strán vyhralo EPRDF, sa však búrili iné etniká, najmä Oromovia. Napriek tomu boli položené isté základy demokratického systému, v r. 1995 vstúpila do platnosti nová ústava, ktorou sa Etiópia zmenila na federáciu. Prezidentom sa stal N. G. Solon pôvodne z oromského OFL, no v krajine naďalej panovalo napätie, ktoré zosilňovali útoky somálskych islamistov zo susedného skolabovaného Somálska a k stabilite neprispelo ani vypuknutie nového konfliktu s už nezávislou Eritreou (Baar 2002).

Eritrea sa Etiópii historickým vývojom výrazne odcudzila, čoho výrazom bol i jej dlhý boj za nezávislosť, ktorý eskaloval na konci režimu M. H. Mariama. Eritrejský EPFL ovládol do r. 1991 celé územie krajiny a prispel výrazne k pádu etiópskeho režimu. Pod medzinárodným dozorom na základe referenda vyhlásila Eritrea na jar 1993 nezávislosť a stala sa vzápätí i členom OSN.[4] Vládu v krajine však uchopila z EPFL novo vytvorená strana Ľudový front pre demokraciu a právo (PFDJ). V rozpore (ako už sa stalo v Afrike zvykom) s jej názvom bol zavedený systém tejto jedinej strany a moc držal pevne v rukách prezident I. Afewerki. Jeho moc posilnilo opätovné vypuknutie konfliktu s Etiópiou kvôli pohraničným sporom. Obe krajiny proti sebe nasadili ťažkú techniku vrátane letectva a navzájom si bombardovali aj svoje mestá, vrátane Asmary. Zaujímavé je, že obe strany predajom techniky a dokonca i poskytnutím najatého personálu podporilo Rusko. Obe krajiny patriace k najchudobnejším na svete míňali

2 Bolo naňho podniknutých ďalších 9 pokusov o atentát.

3 Mengistu H. Mariam stihol aj so svojou rodinou a najvyššími prominentami režimu včas ujsť a azyl našiel u svojho priateľa – R. Mugabeho, diktátora v Zimbabwe, kde žije doteraz, aj vďaka miliónom na zahraničných kontách. Etiópsky socializmus skončil. V Etiópii bol bývalý prezident odsúdený v neprítomnosti na trest smrti za genocídu 1,5 mil. obyvateľov Etiópie (Nekola 2015).

4 Išlo o prvý uznaný nezávislý štát po skončení studenej vojny v Afrike, avšak na Eritreu, podobne ako neskôr na Južný Sudán sa nazeralo ako na územia, ktoré mali mať zaručenú autonómie už v rámci dekolonizácie, ktorú však krajiny, ktoré prevzali ich správu (Etiópia, resp. Sudán) nedodržali. Somaliland, ktorý vznikol na území bývalého Britského Somálska už v r. 1991 a na rozdiel od zvyšku Somálska dokázal nastoliť relatívne stabilný a fungujúci štát, neuznal nikto.

stovky miliónov dolárov na zbrojenie a mobilizovali desaťtisíce vojakov. Napokon sa prejavila za cenu ťažkých strát prevaha Etiópie a jej armáda na jar 2000 okupovala až štvrtinu územia Eritrey (Dubinová 2012). Až na nátlak medzinárodného spoločenstva boli boje v lete 2000 zastavené. Na mier dozerala OSN, ktorá na hraniciach rozmiestnila mierové sily – „modré prilby", v rámci ktorých pôsobili i slovenskí vojaci. Medzinárodná arbitráž napokon väčšinu sporného územia vrátane mesta Badme, o ktoré sa viedli tuhé boje, pririekla k územiu Eritrey (Záhořík 2008).

5.3.5 Východná Afrika na prahu nového milénia

Zložitý vývoj východoafrických krajín nedával veľa priestoru na optimistické vyhliadky na ich vývoj ani na počiatku nového milénia. Pretrvávali hlboké vnútorné animozity a ako sme na príklade konfliktu Eritrey a Etiópie ukázali, ani hrozba opakujúcich sa medzištátnych konfliktov nepoľavovala. Tak ako bol rozdielny vývoj jednotlivých krajín regiónu v poslednej štvrtine 20. storočia, tak sa rozličnými smermi uberal i v prvých dvoch dekádach 21. storočia.

Vo svojom relatívne stabilnom vývoji pokračovala predovšetkým Tanzánia. Nastolenie pluralitného politického systému však nijako významnejšie nenarušilo hegemóniu vládnucej CCM. Isté znepokojenie však vyvolával vývoj na autonómnom Zanzibare, kde volebný súboj na prelome rokov 2000 – 2001 vyvrcholil násilnými nepokojmi s asi troma desiatkami mŕtvych. Tento dramatický súboj bol pritom v rozpore s očakávaniami, pretože práve Zanzibar začal od sklonku 20. stor. výrazne ťažiť z otvorenia sa Tanzánie svetu a investíciám rozvojom moderného masového turizmu. V pozadí nepokojov boli tradičné medzietnické napätia. Rizikom pre celú Tanzániu bola i hrozba islamského terorizmu, ktorá sa v r. 1998 prejavila teroristickým bombovým útokom na americké veľvyslanectvo v Dar es Salaame organizované Al Kájdou. Našťastie, na rozdiel od susednej Kene, išlo o ojedinelý incident, hoci obavy zo šírenia radikálneho islamizmu v krajine s asi tretinovou moslimskou populáciou zostávali (Dejmek 2019). Aj ďalšie voľby v r. 2005 prebehli s výnimkou Zanzibaru bez problémov a CCM (hoci s menej presvedčivým víťazstvom) stále viedla krajinu, ktorá smerovala čoraz viac k úplnému zjednoteniu. V r. 2010 v referende na Zanzibare súhlasila väčšina jeho voličov s vytvorením jedinej spoločnej vlády a parlamentu pre celú Tanzániu. Následné voľby v tom istom roku už prebehli podľa tohto centralizovaného modelu. Celú reformu usporiadania štátu viedol prezident J. M. Kikwete (2005 – 2015), ktorý úspešne obhájil svoj post aj v r. 2015 (Klíma 2012). Postupne boli zavedené ústavné reformy, ktoré ukončili zvláštny asymetrický model usporiadania štátu, hoci zostalo zachované autonómne postavenie Zanzibaru. Krajina tiež úspešne rozvinula integračné aktivity v rámci Východoafrického spoločenstva (EAC), ktoré po vzore EÚ smerovalo k užšej a reálnej integrácii najmä s Keňou a Ugandou, ku ktorej pristúpili i Rwanda a Burundi. Konečným cieľom má byť vybudovanie jednotného trhu so spoločnou menou i spoločnými inštitúciami, vrátane parlamentu. Problémom Tanzánie však zostá-

vala značná chudoba a stále všadeprítomná korupcia. Hoci sa úspešne rozvíjala najmä ťažba nerastných surovín, predovšetkým zlata, práve zahraničné investície vytvárali prostredie na rozrastanie korupcie. Tradične si veľmi silné pozície získavala najmä Čína, ktorá sľubovala za lukratívne kontrakty investície do budovania infraštruktúry. Aj voľby v r. 2015 vyhralo CCM a novým prezidentom sa stal J. J. Magufuli, hoci trend silnejúcej opozície nebolo možné prehliadať (Dejmek 2019). Magufuli však obhájil svoj post i v r. 2020 a hoci silnie kritika prehlbujúcej sa korupcie a obmedzovania slobodnej politickej súťaže, stále je Tanzánia považovaná za jednu z politicky najstabilnejších, hoci ekonomicky veľmi zraniteľných krajín Afriky.[1]

Susedná Keňa sa na rozdiel od Tanzánie vyvíjala o poznanie búrlivejšie. Na jednej strane pokračoval vcelku pozitívny ekonomický vývoj pokiaľ ide o makroekonomické ukazovatele, no za cenu stále sa prehlbujúcich sociálnych rozdielov v spoločnosti. Tie v kombinácii s tradičným medzietnickým napätím posilňovaným jednak tlakom na úrodnú pôdu, jednak politickým bojom strán opierajúcich sa o jednotlivé etniká, zvyšovali riziká prepuknutia nových násilných nepokojov. K ich eskalácii prispelo aj verné spojenectvo Kene s USA, za čo sa stala terčom útokov radikálnych islamistov, či už spočiatku z iniciatívy Al Kájdy (masívne krvavé útoky na americkú ambasádu v Nairobi v r. 1998) a neskôr najmä útokmi islamistov zo susedného Somálska. Práve hrozba terorizmu viackrát udrela na samotné Nairobi (naposledy v r. 2019), pričom terčom sa stali aj obchodné centrá. Útok na pobreží severnej Kene zasa priamo smeroval proti turistickým rezortom s cieľom poškodiť cestovný ruch, ktorý tvorí významný ziskový sektor krajiny. Tradične boli útokom vystavené i severné a severovýchodné časti krajiny, ale aj oblasti na juhovýchode, kde sa terčom útokov stávali najmä miestni kresťania, či vládne posty (Gurňák 2019). Vnútropolitický vývoj smeroval k pluralitnému systému. Dlhoročný prezident Daniel arap Moi síce obhájil svoj post ešte v r. 1997, no vo voľbách 2002 už nemohol znova kandidovať a jeho pokus zabezpečiť vládu svojej strane KANU nasadením kandidatúry syna prezidenta zakladateľa Kenyattu skončil porážkou. K moci sa dostala široká opozičná koalícia a jej kandidát M. Kibaki. Následne sa začala politická scéna trieštiť na viacero strán, pričom kedysi dominantná KANU sa prepadala (Klíma 2012). Napätie eskalovalo pri voľbách v r. 2008 do násilností jednak v slumoch Nairobi, ako aj v oblasti Rift Valley, kde dochádzalo k masovému vyháňaniu roľníkov „nepriateľských“ etník z pôdy – nepokoje si vyžiadali niekoľko stoviek obetí a vyhnaných bolo podľa odhadov 300 – 500 tis. ľudí (Dejmek 2020). Situáciu hroziacu prerásť do otvorenej občianskej vojny sa podarilo zažehnať jednaniami medzi znesvárenými politickými stranami za sprostredkovania medzinárodného spoločenstva, najmä vtedy už bývalého generálneho tajomníka OSN K. Annana. Na základe dohôd došlo k rozdeleniu postov v rámci širšej vládnej koalície a situácia sa postupne upokojila. Prebehli ústavné reformy, znepokojenie však vyvolalo odloženie volieb o rok. Tieto voľby v r. 2013 vyhral U. Kenyatta – syn prvého prezidenta, napriek tomu, že bol obviňovaný z podielu na rozpútania nepokojov v r. 2008. Napriek tomu

1 J. J. Magufuli – jeden z najväčších spochybňovačov pandémie Covid19, náhle na začiatku roka 2021 zomrel, podľa neoficiálnych správ, práve na Covid19. Špekuluje sa, že aj prezident Burundi P. Nkurunziza nezomrel v r. 2020 na infarkt (pozri ďalej text o Burundi), ako bolo oficiálne oznámené, ale tiež na komplikácie s infekciou Covid19.

sa situácia ďalej stabilizovala, avšak pri zachovaní tradičných rozporov. Keňa sa stala ekonomicky najprosperujúcejšou východoafrickou krajinou, ktorá aktívne vystupovala i v zahraničnej politike, na druhej strane ekonomická prosperita sa týka len malej časti populácie a sociálne rozdiely sa ďalej prehlbujú a hrozba nových etnických nepokojov zďaleka nepominula. Hoci sa vláda U. Kenyattu zamerala i na boj s korupciou, tá stále zostáva vážnym problémom, rovnako ako hrozby teroristických útokov zo strany islamských radikálov. Aj do tretej dekády 21. stor. vstupuje Keňa pod vládou U. Kenyattu (Dejmek 2020).

Stabilizáciu po krvavých občianskych vojnách zažila na prahu 21. stor. i ťažko skúšaná Uganda, hoci s oveľa skromnejšími, ale dôležitými výsledkami. Po voľbách v r. 1996 nasledovali ďalšie v r. 2000, ktoré však na základe predchádzajúceho referenda viedli k vzniku špecifického „nestraníckeho" systému (Movement System), kedy mohli kandidovať poslanci iba sami za seba, čím sa znemožnilo organizovanie opozície a moc držal pevne v rukách prezident Y. Museveni. Upokojenie situácie v Ugande komplikovalo jednak pôsobenie Armády božieho odporu (LRA) na severe, jednak zapojenie Ugandy do druhej konžskej vojny (1998 – 2003) v susednej KDR. To viedlo k eskalácii násilností a LRA vedená J. Konym fakticky ovládla pohraničie Ugandy, KDR, Stredoafrickej republiky a Južného Sudánu, ktoré sa vymkli akejkoľvek kontrole. Napätie zvýšili i machinácie okolo ďalších volieb v r. 2006. Hoci Movement system bol zrušený a krajina sa vrátila k štandardnému systému politických strán, vládnuci prezident si aj zatknutím svojho hlavného vyzývateľa zabezpečil opätovné víťazstvo (Klíma 2012). Pokus ukončiť fakticky občiansku vojnu na severe krajiny najskôr operáciou Železná päsť (Iron Fist) v r. 2005 a následným jednaním s LRA v r. 2006 síce nebolo celkom úspešné, avšak podlomilo moc tejto organizácie, ktorá začala byť považovaná za teroristickú aj medzinárodným spoločenstvom. J. Kony obžalovaný zo zločinov proti ľudskosti sa stiahol s niekoľkými stovkami svojich bojovníkov najmä do pohraničia Stredoafrickej republiky, KDR a Južného Sudánu, pričom na území Ugandy už stratil vplyv.[1] (Badorf 2017). V Ugande sa postupne situácia upokojila, hoci prezident Museveni si naďalej udržal svoj post aj v dvoch ďalších voľbách (2011, 2016), ktoré boli podľa opozície sprevádzané rôznymi machináciami, ako aj nátlakom voči opozičným aktivistom (Honan, Biryabarema 2016). Prezident Museveni tak stojí na čele Ugandy už vyše 34 rokov. Hoci sa počas jeho vlády dostala krajina z najhoršieho, stále patrí medzi najchudobnejšie. Jej krehkú stabilitu ohrozuje všadeprítomná korupcia, ako aj prudký demografický rast a z neho vyplývajúce problémy.

Podobný vývoj k problematickej stabilite má i Rwanda, ktorá sa po skončení občianskej vojny dostala fakticky pod vládu jej víťaza – P. Kagameho, ktorý sa až v r. 2000 sám ujal prezidentského úradu. Krajinu pevne ovládala jeho strana FPR. Rwanda sa zapojila aj do vojny v susednej KDR, najmä s poukazom na boj proti milíciám Hutuov,

1 LRA sa pripisuje v rokoch 1987 – 2006 až 100 tis. obetí najmä v Ugande, 2 mil. utečencov a odvlečenie cca 20. tis. detí ako vojakov, či do sexuálneho otroctva. Napriek tomu, že na Konyho doslova „poľovala" ugandská armáda i s pomocou jednotiek USA, chytiť sa ho nepodarilo, no LRA už predstavovalo menej ako 100 bojovníkov. Avšak aj v čase svojho mocenského vrcholu nemalo viac ako cca 3 tisíc bojovníkov. V r. 2017 ukončili sily USA a Ugandy akcie na elimináciu Konyho s poukazom, že už nepredstavuje vážnu bezpečnostnú hrozbu (Badorf 2017).

ktoré z územia KDR podnikali útoky na územie Rwandy. Hoci s pomocou medzinárodného spoločenstva pokračovala pomaly rekonštrukcia krajiny po občianskych vojnách a genocíde, stále zostávala problémom chudoba a opätovná demografická explózia, ktorá síce rýchlo zahladzovala stopy po ohromných ľudských stratách, no znovu nástojčivo nastoľovala problém preľudnenia so všetkými dôsledkami. Napriek kritike medzinárodného spoločenstva za neuspokojivé potrestanie vinníkov genocídy sa prejavovali isté pozitívne trendy, hoci s rozporuplnými súvislosťami. Zrejme v snahe uchovať si vlastnú moc, zaviedol prezident Kagame, špecifický proporčný systém zabezpečujúci povinné vysoké kvóty zastúpenia žien, čím sa navonok dostala Rwanda na čelné pozície v rámci sveta v tomto ohľade. Odvrátenou stranou boli perzekúcie opozície, vrátane zatýkania, či neobjasnených vrážd niektorých aktivistov (Klíma 2012). V zahraničnej politike nastal obrat, režim P. Kagameho, ktorý vnímal postoje Francúzska a Belgicka v čase občianskej vojny a genocídy ako tichú podporu vtedy vládnucim Hutuom a obviňoval (nie celkom bezdôvodne) ich mierové jednotky zo snahy kryť ich vojnové zločiny, reagoval počas svojej vlády tým, že krajinu nasmeroval smerom k integrácii s ostatnými anglofónnymi krajinami regiónu, vrátane integračných snáh v rámci EAC. Súčasťou týchto snáh bolo aj zavedenie angličtiny (popri francúzštine) ako ďalšieho úradného jazyka krajiny (popri domorodom jazyku Kinyarwanda), no najmä jej postavenie do pozície prvého jazyka vzdelávania. V r. 2009 dokonca Rwanda vstúpila do Britského spoločenstva národov (Commonwealthu). Prezident Kagame drží moc pevne v rukách, zmenou ústavy si zabezpečil možnosť svojich ďalších kandidatúr a podľa očakávania víťazil jednoznačne i vo všetkých ďalších voľbách (najmenej do r. 2034).

V Burundi pokračovala občianska vojna aj po roku 1994 a hoci nedosiahla až také obrovské rozmery ako genocída v susednej Rwande, jej dôsledkom bolo 300 tis. obetí a 0,5 mil. utečencov. Krvavú vojnu mali ukončiť mierové dohody v tanzánijskej Arushi v r. 2000, no niektoré protivládne skupiny Hutuov pokračovali v bojoch až do r. 2003 i neskôr.[2] Až v tomto roku sa konečne začali napĺňať mierové dohody, tutsijský prezident P. Buyoya (1994 – 2003) odstúpil a prebehli voľby, ktoré vyhral D. Ndayizeye z kmeňa Hutu. Situáciu v krajine pomáhali zabezpečiť mierové sily Africkej únie. V podstate prebehol transfer moci z menšinových Tutsiov na väčšinových Hutuov. Aj ďalšie voľby (2005) vyhrala strana CNDD-FDD a jej vodca P. Nkurunziza sa stal novým prezidentom, ktorý si zabezpečil neštandardnými praktikami svoje víťazstvo i v r. 2010 (Klíma 2012). Napriek pomerne nestabilnej situácii (v r. 2015 prebehol neúspešný pokus o prevrat, pričom pri násilných nepokojoch v ďalších dvoch rokoch zahynulo asi 1 200 ľudí a z krajiny utieklo vyše 400 tis. utečencov) sa podarilo krajine vyhnúť vypuknutiu otvorenej občianskej vojny. Avšak okrem uvedených nepokojov najmä v pohraničných regiónoch krajiny dochádza neustále k násiliu a útokom menších ozbrojených skupín podporovaných utečencami v susedných krajinách. P. Nkurunziza si zabezpečil zvolenie za prezidenta i vo všetkých ďalších voľbách. Jedným z posledných krokov, ktorý mal upevniť jeho autoritu, je i rozhodnutie o presune hlavného mes-

2 Skupina FNL pokračovala v boji a vraždení Tutsiov až do r. 2006.

ta z Bujumbury do Gitegy[1] v centre krajiny, ktoré bolo schválené v r. 2018 s tým, že sa má realizovať postupne v nasledujúcich troch rokoch (AfricaNews 2018). Samozrejme je veľmi diskutabilné, či je to to hlavné, čo táto chudobná krajina potrebuje. Otázky vyvoláva i ďalší osud Burundi, pretože v lete 2020 prezident Nkurunziza náhle zomrel na infarkt (BBC 2020a).

Somálsko rozvrátené anarchiou po páde Barrého režimu nedokázalo v ďalšom období dosiahnuť výrazný pokrok. Krajina na prahu 21. storočia zostávala fakticky rozdelená na nezávislé oblasti, okrem stabilizovaného Somalilandu na severe sa od r. 1998 separoval i Puntland na severovýchode krajiny, no aj centrálne a južné oblasti krajiny kontrolovali jednotlivé frakcie. Centrálna vláda nedokázala kontrolovať ani hlavné mesto Mogadišo. V krajine rástol vplyv islamských radikálov, ktorý viedol k ovládnutiu časti jej územia Zväzom islamských súdov (ICU). Proti nemu povolala oficiálna vláda v r. 2006 na pomoc zásah vojsk Etiópie za podpory USA. Do vojny sa zapojili aj jednotlivé separatistické regióny krajiny. Napokon sa podarilo ICU vytlačiť na juh krajiny, kde sa ich centrom stalo mesto Kismāyo (Klíma 2012). Sprievodným javom rozvratu krajiny sa stal rozmach námorného pirátstva v somálskych vodách po roku 2000. Aktivity pirátov, ktorí mali bezpečné základne na pobreží Puntlandu i Somálska sa postupne stupňovali, rovnako ako ich akčný rádius, ktorý sa postupne po r. 2008 rozšíril z pobrežných vôd až do vzdialenosti 1000 – 1500 km i viac od pobrežia Somálska. Piráti sa stali vážnou hrozbou nielen pre rybárske flotily (ktoré často protiprávne drancovali pobrežné somálske vody), či pre turistické plavby na vzdialených Seychelách, ale najmä pre strategickú námornú dopravu v Adenskom zálive, vrátane transportov ropy z Blízkeho východu, či dodávok tovaru z východnej Ázie. Pirátstvo kulminovalo v r. 2010 – 2011, následne vďaka zásahom medzinárodných námorných síl (okrem krajín NATO aj Ruska a Číny) došlo k jeho výraznému poklesu (Perzyński 2018). Za cenu zavedenia islamského práva šarída došlo v r. 2011 k náznakom kompromisu medzi ICU a ďalšími frakciami a k formovaniu federálnej centrálnej vlády. Na juhu Somálska však vypukol ďalší hladomor, ktorý si vyžiadal až 260 tis. obetí, pričom sa zároveň v krajine aktivizoval radikálny Aš Šabáb s väzbami na Al Kájdu a ISIS. Somálska federálna vláda za pomoci EÚ a najmä v spolupráci s Keňou podnikla proti Aš Šabábu vojenské akcie s cieľom eliminovať vplyv islamistov. Postupne sa aj s medzinárodnou pomocou podarilo rozbehnúť aspoň základnú rekonštrukciu hlavného mesta Mogadišo. Hoci existuje medzinárodne uznávaná somálska vláda, fakticky sa Somálsko stále považuje za skolabovaný štát. Rozhodujúci vplyv majú v krajine stále miestne autority. Centrálna vláda síce kontroluje kľúčové oblasti južného a centrálneho Somálska, no v rozsiahlych oblastiach si moc udržali islamisti. Puntland na severovýchode sa síce oficiálne považuje za súčasť somálskej federácie, no fakticky funguje nezávisle s vlastnými štruktúrami. Somaliland na severe sa síce snaží vystupovať ako nezávislý štát a neuznáva ani formálnu podriadenosť vláde v Mogadiše, no stále nedosiahol žiadny pokrok v medzinárodnom uznaní. Napriek tomu sa mu podarilo vytvoriť relatívne stabilný politický systém, kde sa o moc delia viaceré politické strany a vláda

1 Má ísť o návrat vládnych inštitúcií do pôvodného hlavného mesta krajiny (do r. 1966), pričom Bujumbura má zostať ekonomickým centrom krajiny. Gitega je druhým najväčším mestom Burundi.

sa opiera o spoluprácu tradičných autorít – kmeňových náčelníkov. Krajina sa aj úspešne zapojila do boja proti pirátstvu a taktiež na svojom území úspešne bráni rozmachu radikálneho islamizmu.

Podobná krehká stabilita bola dosiahnutá aj v susednom Džibutsku, napriek tomu, že i ono bolo ohrozované nestabilitou vývoja tak v Somálsku, ako aj v susednej Eritrei. Istú rovnováhu medzi etnikami Afarov a Issov zabezpečuje pevná pozícia prezidenta I. O. Guelleha (od 1992) , ktorý nechal zmeniť ústavu tak, aby si udržal úrad i naďalej. Krajina a režim čerpá najmä z podpory medzinárodného spoločenstva ako strategická základňa aj pre boj s pirátstvom a oporný bod na dôležitej námornej trase i ako vstupná brána do Etiópie. V krajine si postupne okrem Francúzska a USA zriadili základne i ďalšie štáty, ako Japonsko (2011), Čína (2017) a Saudská Arábia (2017). Na území krajiny pôsobia i jednotky Británie. Úzka spolupráca existuje i so Spojenými arabskými emirátmi, naopak nepriateľský odstup si udržiava od Iránu a čiastočne i Turecka, ktoré si zriadilo základňu v Somálsku (v Mogadiše). Džibutsko získava ročne len za prenájmy základní cez 300 mil. USD, existujú však obavy, že malá krajina sa stane hniezdom špiónov (Igrouane 2019).

Južný Sudán získal (ako zatiaľ najmladší členský štát OSN) nezávislosť v r. 2011 po vyše polstoročí občianskych vojen (1955 – 1972, 1983 – 2005) proti moslimsko-arabskej nadvláde zo severnej časti Sudánu. Do bojov okrem náboženských, etnických a rasových dôvodov stále viac vstupoval i ekonomický faktor – zistené bohaté náleziská ropy ležiace v pohraničných oblastiach medzi severným a južným Sudánom. Paradoxne ropa sa napokon stala i dôvodom na ukončenie vojny a napokon i relatívne pokojné, obojstranne schválené rozdelenie Sudánu. Najmä Čína ako hlavný obchodný partner Sudánu a zároveň najväčší investor a odoberateľ ropy začala tlačiť na vládu v Chartúme, aby súhlasila s oddelením Juhu, pretože vojny a útoky povstalcov znemožňovali rozvoj ťažby v sporných oblastiach. Protihodnotou za stratu Juhu mal byť podiel na kontrole exportu vyťaženej ropy, lebo tá i tak prúdila cez ropovod na území severného Sudánu do terminálu na pobreží Červeného mora. A tak došlo k tomu, že po referende a následnom osamostatnení vznikol nový štát – Južný Sudán. Čoskoro sa však ukázalo, že tento nový štát má vážne problémy so zabezpečením svojho fungovania. Moc v štáte prevzal Salva Kiir Mayardit, bývalý zástupca dlhoročného vodcu odboja J. Garanga (+2005) ako prezident a veliteľ pôvodne povstaleckej Armády sudánskeho ľudu (SPLA) opierajúci sa o dominantný kmeň Dinkov. Medzietnické napätia a spory o moc viedli čoskoro k prepuknutiu občianskej vojny, ktorá v krajine zúri s rôznou intenzitou od r. 2013. Proti nadvláde Dinkov sa búria najmä kmene Nuerov, ich vodca viceprezident R. Machar vytvoril odštiepeneckú SPLA-IO (SPLA v opozícii), ktorá ovládla viaceré, najmä východné časti krajiny. Konflikt sa snažilo urovnať OSN i okolité africké krajiny, no na druhú stranu ho využili rôzne militantné skupiny zo susedných štátov (najmä LRA z Ugandy, či Séléka zo Stredoafrickej republiky) na svoje beztrestné pôsobenie bez ohľadu na medzinárodné hranice. V r. 2016, síce došlo k podpisu ďalšej z mierových dohôd, ale tá bola opäť porušená a vojna pokračovala ďalej. Formálne bola vojna ukončená dohodou na jar 2020, kedy sa obaja rivali Kiir i Machar dohodli na deľbe moci, no je otázne, či pôjde o trvalejší stav, pretože vo vojne

nebojovali len uvedené dve hlavné skupiny, ale aj viacero ďalších, vrátane niektorých fakticky nezávislých veliteľov armády Južného Sudánu. Dôsledky občianskej vojny katastrofálne – odhaduje sa, že si vyžiadalal 200 – 400 tis. životov a viac ako 4 mil. ľudí (40 % obyvateľstva krajiny!) bolo vyhnaných zo svojich domovov, pričom z nich 2,5 mil. ušlo za hranice, najmä do Ugandy a Sudánu. Miestami sa odohrali brutálne etnicky motivované masakre,[1] no množstvo obetí si vyžiadalo i prepuknutie hladomoru v r. 2017. Niet divu, že Južný Sudán je považovaný za jednu z najchudobnejších a najrozvrátenejších krajín sveta (Sikainda et al. 2019, Reuters 2018).

Eritrea si aj po ukončení vojny s Etiópiou v r. 2002 udržala jednostranícky systém vládnej strany PFDJ a silnú vládu prezidenta Afewerkiho (od 1993). Chudobná krajina sa stala zdrojom početných migrantov. Okrem sporov s Etiópiou, ktoré sa neskončili ani po vojne, vznikali aj konflikty o hranice prakticky so všetkými susedmi – s Džibutskom v r. 2008, ale aj so Sudánom, či dokonca s Jemenom o ostrovy v Červenom mori. Zvlášť nebezpečné boli najmä pohraničné incidenty s Etiópiou, najmä potom, čo svoju činnosť na spoločných hraniciach ukončili sily OSN. Etiópia obviňovala Eritreu najmä z podpory protivládnych ozbrojených skupín (Klíma 2012). Istým posunom vo vzťahu sa stalo až podpísanie mierovej dohody medzi Eritreou a Etiópiu v r. 2018, ktorou zároveň obe krajiny prehlásili vzájomné pohraničné spory za ukončené (BBC 2018).

V najľudnatejšej krajine regiónu – Etiópii sa vývoj na počiatku 21. storočia uberá tiež veľmi neurčito. Na čele Etiópie stál M. Zenawi ako premiér, ktorý výrazne vplýval na etiópsku politiku, hoci prezidentom sa stal v r. 2001 G. Wolde-Giorgis. Zdanlivá mocenská rovnováha v krajine bola do značnej miery iluzórna, pod povrchom tleli tradičné národnostné rozpory, ktoré sa prejavovali pri rozličných príležitostiach v podobe často násilných nepokojov, napr. na univerzite v Addis Abebe. Za prvé slobodnejšie voľby možno považovať až tie v r. 2005, no i počas nich vládnuca EPRDF obmedzovala slobodu prejavu. Tradičná snaha amharských a ešte menšinovejších tigrajských elít o ovládanie štátu ako celku narážala na ambície čoraz početnejších neamharských tradične diskriminovaných etník. Za týchto podmienok si EPRDF a premiér Zenawi udržali moc. Stále sa však objavovali tendencie k rozšíreniu násilného odporu voči vláde. Aktivizovalo sa najmä hnutie Oromov na juhu krajiny, ktorého cieľom bolo vytvorenie nezávislej Oromie. Problémom bola samozrejme latentná chudoba väčšiny krajiny. Na druhú stranu si vládnuci režim získaval úspešne dobré medzinárodné renomé, najmä vďaka spolupráci s USA vo vojne proti terorizmu. USA cvičili etiópske špeciálne sily a spoločne sa podieľali najmä na zásahu proti islamistom v susednom Somálsku v r. 2006 – 2009. Zásadná zmena nenastala ani po voľbách v r. 2010. Naopak, vďaka vládnemu postupu EPRDF bola opozícia takmer vytesnená z parlamentu (Záhořík 2012b). Vnútropolitický vývoj Etiópie akceleroval po smrti premiéra Zenawiho. Vládna EPRDF sa nemienila vzdať moci, nový premiér H. Desalegn si naďalej udržoval obvyklými praktikami kontrolu nad krajinou a v zmanipulovaných voľbách

1 Najviac medializovaný bol masaker v meste Bentiu, kde po jeho dobytí Nuerovia zo SPLA-IO v r. 2014 na uliciach i v mešite a v nemocnici zabíjali všetkých ľudí, o ktorých sa domnievali, že podporovali vládu. Mŕtvoly potom nechali ležať na uliciach. Povraždených bolo asi 400 ľudí. Iné „incidenty" sa odohrali už na prelome rokov 2011 – 2012, medzi etnikami Nuerov a Murie v oblasti Pibor na východe krajiny a vyžiadali si viac ako 3 tis. obetí. Súčasťou nepokojov boli i lúpeže dobytka v počte desiatok tisíc kusov.

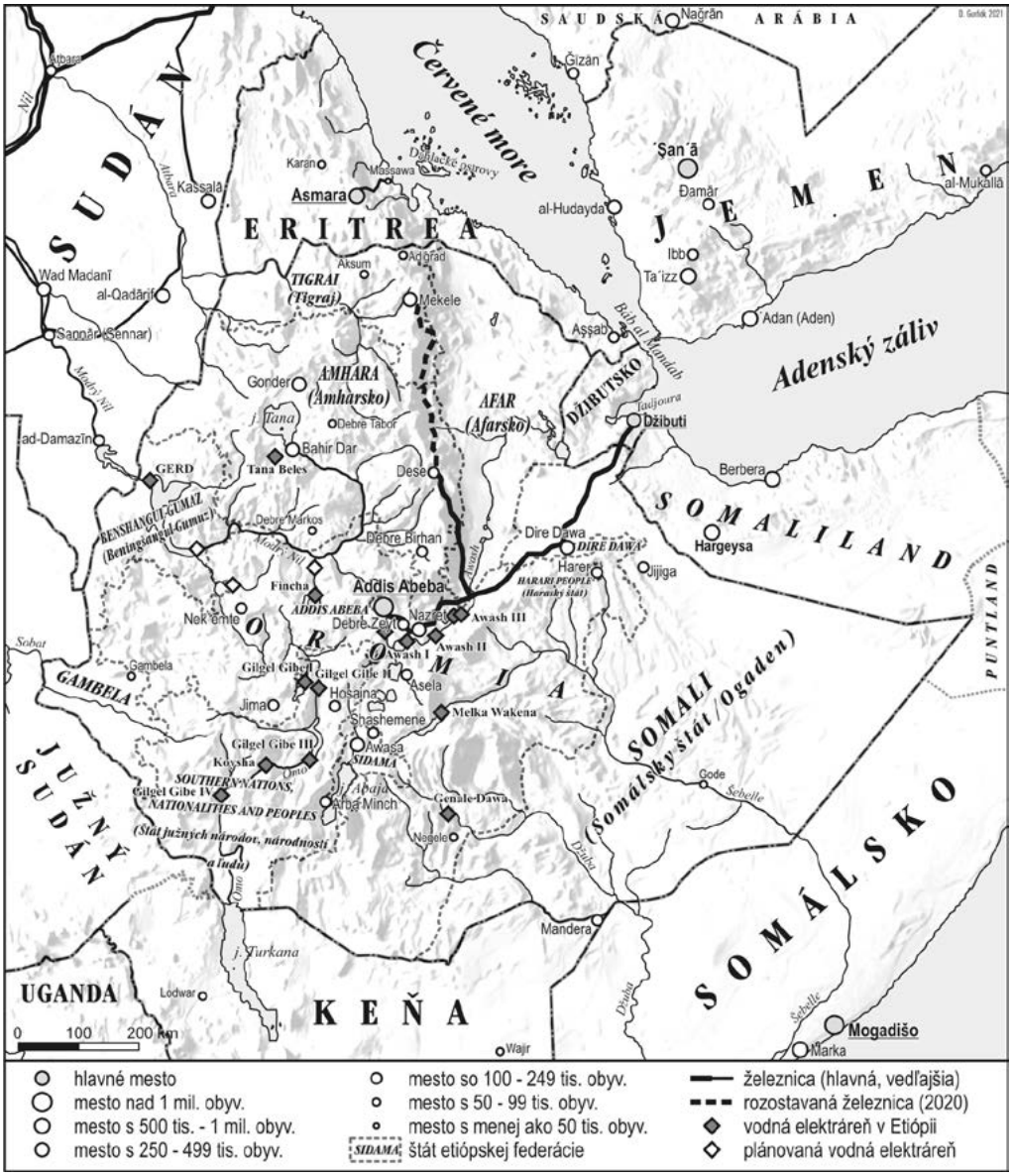

Obr. 71 *Súčasná Etiópia*

v r. 2015 dokonca EPRDF obsadila všetky kreslá federálneho parlamentu. Proti vláde sa stupňoval odpor, a to najmä v periférnych oblastiach, ale prepukali aj nepokoje priamo v hlavnom meste. Odpor vyvolávali aj viaceré investičné zámery vlády, ktoré financovala a podporovala najmä Čína, ktorá čoraz viac prenikala svojimi záujmami do celej Východnej Afriky. V Etiópii mala Čína záujem o značné nerastné bohatstvo v podobe rôznych minerálov. Zmieňovaný odpor však vyvolávali najmä projekty budovania sústav veľkých vodných elektrární situovaných práve v okrajových oblastiach

krajiny. Vznikajúce priehrady pritom pripravovali o pôdu a domov práve menšinové etniká, pričom zisky smerovali do rúk Tigrajcami a Amharmi ovládanej centrálnej vlády. Okrem toho vznikali aj obavy ekológov – najmä z budovania priehrad na rieke Omo, čo mohlo eskalovať problém ohrozenia jazera Turkana a prípadné spory so susednou Keňou. Ešte väčšie medzinárodné napätie však vyvoláva stavba Veľkej priehrady etiópskeho znovuzrodenia (Grand Ethiopian Renaissance Dam – GERD) na Modrom Níle, voči čomu protestoval nielen susedný Sudán, ale hrozbu možného zásahu naznačoval opakovane aj Egypt (2020) – potvrdili sa tak predpoklady, že oblasť povodia Nílu sa v dohľadnej dobe môže stať jednou z tých, kde môžu prepuknúť vojny o vodu.[1] (Martinovský 2013). V rámci vnútropolitického diania nastal ďalší prelom v r. 2016, kedy vláda brutálne potlačila masové nepokoje za cenu stoviek mŕtvych a premiér následne vyhlásil výnimočný stav na rok. V r. 2018 však situácia znova eskalovala, pričom premiér podal demisiu, bol vyhlásený nový výnimočný stav. Nové nepokoje a medzikmeňové konflikty v oblasti Gedeo a Západné Gudži v južnej Etiópii a pokračujúce násilie v pohraničnej oblasti Oromia-Somali vyhnali z domovov až 1,4 mil. ľudí (IDMC 2018). V zložitej situácii sa premiérom stal Ahmed Abiya z národa Oromo. Začal zavádzať viaceré zmeny, prepustil politických väzňov, avšak zároveň pokračoval v politike jednotnej Etiópie, čo tentoraz vnímali najmä dovtedy dominantní Tigraci a Amhari ako ohrozenie svojich pozícií. Abiya v snahe upevniť svoju medzinárodnú pozíciu urovnal konflikt s Eritreou, za čo dostal i Nobelovu cenu mieru v r. 2019. Vo vnútornej politike rozpustil dovtedajšiu vládnu koalíciu, z ktorej vytlačil najmä Tigrajcov, pričom pokračoval v snahe o posilnenie centralizácie. To napokon viedlo k oživeniu separatistických tendencií najmä v Tigraji, ale v r. 2019 sa obrátil aj proti vlastným Oromom, konkrétne proti Oromskej oslobodzovacej armáde, proti ktorej vládne sily použili tvrdé prostriedky. Humanitárne organizácie upozorňovali, že etiópske bezpečnostné zložky vo zvýšenej miere využili mimosúdne zabíjanie v desiatkach prípadov a zadržiavanie a zatýkanie „podozrivých" osôb až v desiatkach tisíc prípadov, a to nielen voči ozbrojeným odporcom vlády, ale aj voči politickým oponentom a aktivistom, ako aj voči bežným civilistom. Situáciu zhoršilo i to, že na august 2020 síce premiér ohlásil nové voľby, tie však s odôvodnením pandémie Covid-19 odložil na neurčito. Miestna vláda v Tigraji však napriek tomu voľby uskutočnila. Napätie sa stupňovalo a v novembri 2020 prerástlo do otvorenej vojny. Etiópska armáda s odôvodnením, že jej základne napadli tigrajské milície, spustila rozsiahlu operáciu (Krčmárik 2020). Tigrajský ľudový oslobodenecký front (TPF) sa snažil konflikt rozšíriť i do iných oblastí Etiópie, ba i do Eritrey, keď ostreľoval jej hlavné mesto Asmaru. Vládne sily medzitým Tigraj úplne izolovali od okolitého sveta. Desaťtisíce utečencov mierili z Tigraja do Sudánu, čiastočne i do Eritrey. Správy o masakroch civilistov nebolo vzhľadom na blokádu možné overiť. Už po mesiaci bojov vládne jednotky dobyli

1 Práve kontrola povodia Nílu sa stala strategickou otázkou už od 19. stor., kedy priviedla Britov k ovládnutiu Sudánu. Od sklonku 19. stor. sa intenzívne zaujímali aj o povodie Modrého Nílu a Etiópiu boli ochotní prenechať Taliansku len pod podmienkou, že zaručia nenarušené odtok vôd Modrého Nílu. Podobnú stratégiu prevzal aj nezávislý Egypt, avšak na rozdiel od Sudánu s Etiópiou nikdy neuzavrel dohodu o tejto otázke. Naopak, už v r. 1978 sa vystupňoval vzájomný konflikt do otvorených vyhrážok medzi oboma krajinami, po tom čo marxistická Etiópia vyhlásila, že má neobmedzené právo využívať vody Modrého Nílu – v hre bola aj studená vojna. Egypt bol blízkym spojencom USA a Etiópia zasa pod sovietskou ochranou. (Martinovský 2013)

hlavné mesto oblasti – Mekele. Koncom roka 2020 vtrhli do Tigraja aj vojaci z Eritrey, pričom podľa správ sa venovali najmä rabovaniu a odvliekaniu zajatcov do Eritrey. Počiatkom roka 2021 Tigrajci pokračujú v odpore a množia sa správy o genocídnych masakroch...

Zdá sa, že ani po ďalších dvoch dekádach nového storočia sa najmä sever Východnej Afriky nikam neposunul a konflikty vedené veľmi brutálnym spôsobom zostávajú neoddeliteľnou súčasťou tunajšieho politického vývoja. Istú opatrnú nádej vzbudzuje snáď aspoň vývoj v južnej časti regiónu, hoci i v tamojších krajinách dosiahnutá politická rovnováha je stále veľmi krehká.

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite príčiny odlišného kultúrneho a historického vývoja krajín Afrického rohu v rámci Východnej Afriky a celej Afriky.**
- **V čom bol vývoj pobrežného osídlenia (miest a obchodných osád) vo Východnej Afrike iný a v čom podobný koloniálnym základniam na pobreží západnej Afriky do polovice 19. storočia?**
- **Ako sa odlišovala koloniálna expanzia v južnej a v severnej časti Východnej Afriky? Zdôvodnite.**
- **Ktoré krajiny Východnej Afriky je možné považovať na začiatku 21. storočia za relatívne politicky stabilizované? Vývoj ktorých je veľmi problematický a neurčitý a ktoré sú vyslovene rozvrátené a destabilizované? Zdôvodnite a pokúste sa určiť typické znaky, ktoré stabilitu východoafrických štátov posilňujú, či naopak zoslabujú.**

5. 4 OBYVATEĽSTVO VÝCHODNEJ AFRIKY

Východná Afrika je kolískou rodu *homo sapiens* možno práve preto, že je osobitým „ostrovom“ prírodných špecifík, ktoré podmienili vývoj a premeny jej obyvateľstva. Poloha blízko mora, blízkosť najväčšieho kontinentu Zeme – Ázie a tropická klíma, ktorú zmierňuje vysoká nadmorská výška sú benefitmi územia. Určujúce pre súčasný stav, rozmiestnenie a hustotu zaľudnenia však bol a je aj historický vývoj regiónu a kompaktnosť osídlenia. V rámci makroregiónu stále exitujú veľmi riedko obývané priestory v kontraste k najhustejšie zaľudneným štátom Afriky.

Prírodné špecifiká samozrejme dlhodobo vplývajú aj na vývoj a podobu miestnej kultúry, osobitný príklad a spôsob života obyvateľstva, napríklad Masajov a s tým sa

prelínajúce spôsoby obliekania, rituálnych obradov, poľnohospodárskej výroby spojenej s kultiváciu pôdy ako aj pasením dobytka. Východoafrický rift je prírodne zjednocujúcim prvkom a v priestore veľkých afrických jazier aj orientačným bodom a koridorom. Samotný makroregión netvorí demograficky homogénny územný prvok, práve naopak, oblasť je rozdrobená medzi veľký počet kmeňov, etník a kultúr.

Za lepším uspokojením vlastných potrieb sa vo Východnej Afrike presúvali jednotlivé kmene. Nie v ročných cykloch ale v oveľa dlhšie trvajúcich historických epochách. Práve savanová krajina prispela najvýraznejšie k vzniku a aj k rozšíreniu moderných ľudí po celej Afrike a prechodom cez Červené more aj do Ázie.

Východoafrický makroregión je veľmi aktívnym miestom prelínania sa kultúr z Afriky a Eurázie. Demografickú nehomogenitu územia silne podčiarkuje jej rasová, jazyková, kultúrna a religiózna rôznorodosť.

5.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva

Východná Afrika mala v r. 2020 o niečo viac ako 364 miliónov obyvateľov. Tvorí to približne štvrtinu obyvateľstva celej Afriky a približne 4 % svetovej populácie (Tolmáči a kol. 2020). Je druhým najľudnatejším africkým regiónom, s výrazne nižšou populáciou ako západná Afrika. V makroregióne má najviac obyvateľov Etiópia (viac ako 108 miliónov obyvateľov), ktorá je druhým najľudnatejším štátom Afriky, pričom jej patrí primát vo svete ako najľudnatejší vnútrozemský štát. Viac ako 80 % obyvateľstva Východnej Afriky žije v štátoch Etiópia, Tanzánia (59 mil.), Keňa (54 mil.) a Uganda (43 mil.). Pričom tieto štyri štáty majú dohromady viac obyvateľov ako Severná, Južná a Stredná Afrika. Najmenej obyvateľov má najmenší štát makroregiónu Džibutsko (približne 1 mil.) a po ňom pomerne rozľahlá ale priemerne zaľudnená Eritrea (6 mil.). Oveľa redšie obývané ale ľudnatejšie sú štáty Južný Sudán a Somálsko.

Hustota zaľudnenia vo Východnej Afrike (obr. 72) prekročila 70 obyvateľov na km² a veľmi rýchlo narastá. V porovnaní aj s africkým (44 obyv./km²) aj celosvetovým priemerom (57 obyv./km²) dosahuje výrazne vyššie hodnoty. Pokiaľ by neboli súčasťou Východnej Afriky Somálsko a Južný Sudán, tak hustota zaľudnenia Východnej Afriky by sa zvýšila na 97 obyvateľov na km². Obyvateľstvo makroregiónu je však rozmiestnené veľmi nerovnomerne aj z hľadiska jednotlivých štátov a tým potvrdzuje africké pravidlo striedajúcich sa veľmi riedko a veľmi husto obývaných regiónov. Najhustejšie zaľudnené štáty sú Rwanda a Burundi, kde na území približne rovnakej rozlohy ako Slovensko žije vyše 24,5 mil. obyvateľov. Oba štátne útvary sú po malých ostrovných krajinách Afriky najhustejšie obývané na kontinente. V rámci ostatných štátov sa výrazná koncentrácia viaže na veľké aglomerácie a priemyselné centrá, napr. Dar es Salaam v Tanzánii (6,5 mil.), Nairobi v Keni (4,4 mil.) a Adis Abeba v Etiópii (3,4 mil.). Hustota zaľudnenia v nich presahuje 6 000 obyv./km². Hustota zaľudnenia Východnej Afriky stúpa od severu a severovýchodu na juh a juhozápad. Najhustej-

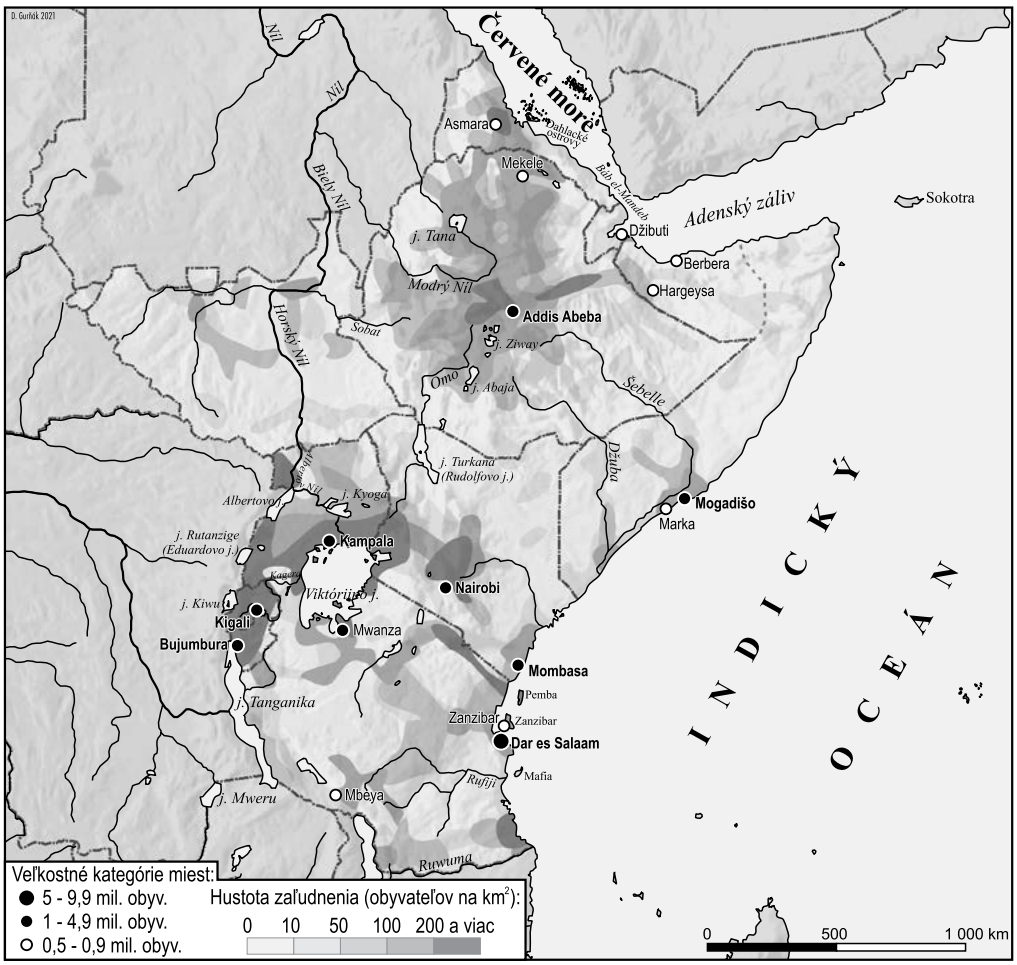

***Obr. 72** Hustota zaľudnenia Východnej Afriky*

šie zaľudnený región je okolo veľkých Afrických jazier v pásme Východoafrických vrchov (hustota nad 250 obyv./km²). Druhou výraznou koncentráciou obyvateľstva je centrálne pobrežie Tanzánie a Kene (250 obyv./km²). Treťou oblasťou koncentrácie obyvateľstva je región v centrálnej a úrodnej časti Etiópskej vysočiny (150 obyv./km²) v okolí hlavného mesta Etiópie.

Rozľahlejšie štáty Východnej Afriky majú silne diferencované rozmiestnenie obyvateľstva a hustoty ich zaľudnenia. Vysoko nadpriemerné hodnoty tohto ukazovateľa sú typické najmä pre Burundi, Ugandu a Rwandu. Sú to najhustejšie zaľudnené štáty makroregiónu, v ktorých hustota zaľudnenia je viacnásobkom priemernej hustoty zaľudnenia Východnej Afriky, Rwanda (483 obyv./km²), Burundi (426 obyv./km²) a Uganda (179 obyv./km²). Hodnotu takmer (100 obyv./km²) dosahuje aj najrozľahlejší štát Východnej Afriky – Etiópia.

5.4.1.1 Populačná dynamika

Najvýraznejšie zmeny v populačnej dynamike makroregiónu sa viažu na ostatné dekády, hoci tendencie jeho výrazného rastu započali už v polovici minulého storočia. V súčasnosti patrí región spolu so Západnou Afrikou medzi najdynamickejšie rastúce populácie sveta. Oproti Severnej Afrike či Ázii rýchly rast populácie začal neskôr, až v druhej polovici 20. storočia. Akcelerácia jeho rastu sa zvýšila po osamostatnení sa väčšiny štátov a trvá dodnes. Oproti roku 1950 sa počet obyvateľov 7-krát zvýšil, teda z približne 40 miliónov obyvateľov na 317 mil. (Atlas sveta, 1955). Tento nárast je výsledkom vysokého prirodzeného prírastku. Rast populácie Východnej Afriky je spolu s nárastom populácie v Západnej (2,6 %) a Strednej Afrike (3 %) najrýchlejší na svete a dosahuje ročný prírastok v priemere okolo 2,7 % ročne.

Migrácia Východnej Afriky je permanentne pasívna, teda s výraznou prevahou emigrácie obyvateľstva. Emigrácia, podobne ako v ostatných regiónoch Afriky, výrazne prevyšuje imigráciu. Dosahuje stovky tisíc obyvateľov. Najvýraznejšie prúdy emigrácie smerujú do bývalých koloniálnych štátov, potom do USA, krajín Perzského zálivu a čiastočne aj do Južnej Afriky. Medzi jednotlivým štátmi makroregiónu nastávajú v krízových obdobiach taktiež silné migračné prúdy. Silné emigračné prúdy smerujú z Južného Sudánu, Somálska, Eritrey a Etiópie aj do Severnej Afriky ale aj do Ugandy. Dôvody sú prevažne ekonomické a religiózne. Štáty (obyvateľstvo) Východnej Afriky sú prijímateľmi silných ekonomických tokov prichádzajúcich od emigrantov (Mercandalli a Losch 2017).

Celkový populačný rast Východnej Afriky bol najvýraznejší na prelome tisícročí, keď každoročne pribudlo v regióne viac ako 3 % obyvateľov, maximá boli takmer 4 %. Výrazná akcelerácia rastu počtu obyvateľov nastala už v období rokov 1980 – 1990 (desaťročie Afriky). Možno konštatovať, že tempo prírastku obyvateľstva sa mierne spomaľuje. Spomalenie je dôsledkom urbanizácie, stabilizácie sociálnej situácie a aj sociálnou politikou. Dokonca ani občianska vojna v Rwande a vojenské nepokoje v jednotlivých štátoch a medzi nimi nespôsobili dramatický pokles prirodzeného prírastku, na chvíľu ho znížili ale následne sa opäť zvýšil. Osobitú pozornosť si zaslúži populačný vývoj v Rwande, najmä občianska vojna a genocída, ktorá pripravila o život približne milión ľudí prevažne Tutsiov a umiernených Hutuov. Okrem obetí na životoch priniesla genocída aj exodus obyvateľov (vyše 2 mil.) Rwandi najmä do Konga a Burundi. Veľký počet utečencov (1,1 mil.), prevažne z Južného Sudánu a Konga DR, žije v Ugande.

Pre celú Východnú Afriku, okrem Eritrey, je typický vysoký prirodzený prírastok. Všetky štáty dosahujú hodnoty nad 2 % prírastku ročne s maximom v Ugande (3,3 %). Pre Južný Sudán sa dokonca uvádzajú ešte vyššie čísla (5,05 %) a pre Burundi údaj pre rok 2021 stúpol na 3,68 %, stabilne však boli najvyššie ukazovatele v Ugande. Iba Eritrea v dôsledku neistej politickej situácii a emigrácii má prírastok obyvateľstva na úrovni 0,9 % ročne, čo je nižšia hodnota ako svetový priemer.

Celková dynamika populácie je výsledkom procesu prírastku a úbytku populácie prirodzeným alebo migračným procesom. V regióne je stále veľmi vysoký trend pôrod-

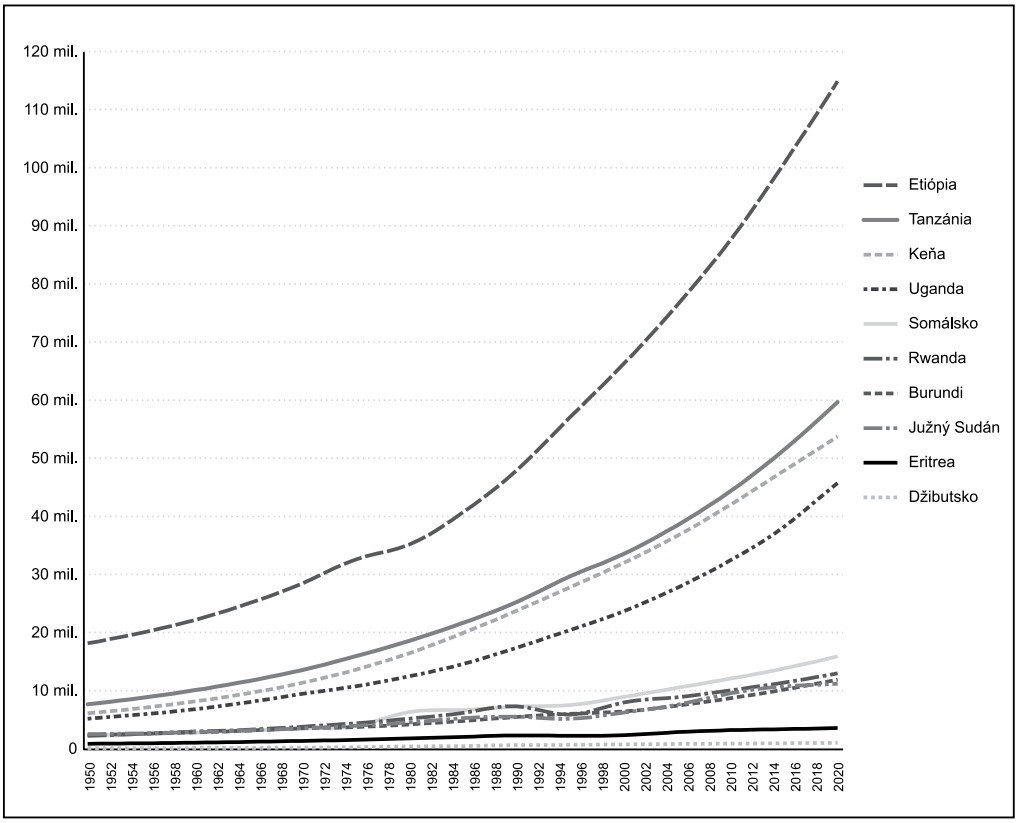

Obr. 73 *Vývoj počtu obyvateľov štátov Východnej Afriky v rokoch 1950 – 2020 (United Nations DESA 2019)*

nosti. Východná Afrika patrí v tomto ukazovateli k svetovej špičke, dosahuje hodnoty nad 3,2 – 4,1 % (World Factbook 2020).

Trend vysokej pôrodnosti je tu od polovice 20. storočia, dnes je na ročnej úrovni 3,5 %. Celková miera plodnosti síce mierne klesá, zo sedem detí na ženu na súčasnú hodnotu 4,5 dieťaťa na ženu. Sociálny pokrok, rast urbanizácie a zmena spôsobu života sa v regióne prejavujú pomalšie ako na severe a juhu Afriky. Vek prvorodičiek je v celom regióne stále veľmi nízky okolo 20 rokov, čo je približne o sedem rokov menej ako v rozvinutých štátoch sveta.

Celkový nárast prirodzeného prírastku posilňuje výrazné zvýšenie lekárskej starostlivosti a bezpečnosti pri pôrodoch. Postupne klesá dojčenská úmrtnosť a spolu so stabilnou vysokou mierou pôrodnosti to má za následok stabilný vysoký prírastok obyvateľstva. Práve pod vplyvom zvýšených zdravotníckych a hygienických opatrení narástol ukazovateľ prirodzeného prírastku na najvyššie hodnoty koncom 20. storočia. Táto miera je pri postupnom zvyšovaní zastúpenia staršej generácie neudržateľná. Skokovito sa zvyšuje očakávaná dĺžka života populácie makroregiónu, v súčasnosti je 66,1 rokov a udržuje sa nad africkým priemerom. Veľmi rýchlo sa približuje k svetovému priemeru (73 rokov). Pravdepodobne k tomu prispeje aj COVID kríza vzhľadom

BOX 29 Albíni na čiernom kontinente

Albinizmus je ochorenie, ktoré sa prejavuje poruchou tvorby pigmentu, ktorý je zodpovedný za sfarbenie pokožky, vlasov a očí. Vyskytuje sa u ľudí po celom svete, avšak v regiónoch s negroidným obyvateľstvom je tento problém vypuklejší a viditeľnejší ako u bielej populácie. Albíni silne kontrastujú s väčšinovým obyvateľstvom a sú neprehliadnuteľní. Zachovávajú si rysy negroidnej rasy ale ich pokožka a vlasy sú úplne biele. Táto odlišnosť im do života prináša veľa problémov, obzvlášť v tradičnej africkej spoločnosti, ktorej neoddeliteľnou súčasťou sú povery a mágia. Ich existenciu denne ohrozuje sociálna exklúzia a prenasledovanie, ničím ojedinelým nie je ani ubližovanie na zdraví až vraždenie.

Problém s albinizmom je najmarkantnejší v regióne Východnej Afriky, hlavne v oblasti Veľkých afrických jazier. Najkritickejšia je situácia v Tanzánii, kde žije najviac albínov a na 1400 obyvateľov pripadá 1 albín. V iných afrických regiónoch je to 1 albín na 5 tis. až 15 tis. obyvateľov. Pre porovnanie, v Európe a USA je odhadom 1 albín na 20 tis. obyvateľov (Rao 2018). Pri populácii 58 mil. je to aj vážny problém verejného zdravotníctva Tanzánie. K albinizmu sa pridružujú ďalšie ochorenia, najzávažnejšia je rakovina kože, na ktorú trpí väčšina albínov. Ich najväčším nepriateľom je slnečné žiarenie, ktoré ich doslova zabíja a oslepuje. Priemerný vek dožitia u albínov je len 40 rokov. Okrem toho čelia albíni v Tanzánii aj najväčšiemu prenasledovaniu. Verí sa, že albíni majú nadprirodzené schopnosti, môžu prinášať nešťastie a ich telo disponuje magickou silou. Tieto mýty využívajú najmä „witch doctors" (šarlatáni, ktorí „pomáhajú" ľuďom zbaviť sa čarov, prekliatí a zabezpečiť prosperitu) a vo svojej praxi používajú časti tela albínov pri rôznych rituáloch. UN uvádza, že od roku 2000 bolo v Tanzánii zavraždených vyše 80 albínov. Cena za telo albína je medzi priekupníkmi na čiernom trhu vyčíslená na 75 tis. USD. Predávajú sa samostatne aj jednotlivé končatiny a časti tela, v hodnote okolo 2 tis. USD (UN, 2018). Okrem vrážd dochádza k desiatkam prípadov mučenia, mrzačenia odrezávaním končatín a traumatizovania jednotlivcov. V Tanzánii je najviac prenasledovaní albínov evidovaných v regióne Mwanza a Shinyanga. Mnohí sa preto radšej sťahujú do Dar es Salaamu, pretože v mestskom prostredí sa cítia bezpečnejšie.

Podobné prípady prenasledovania a vraždenia albínov sú evidované aj v Malawi, Burundi, Mozambiku, Zambii či Juhoafrickej republike. V Zimbabwe dokonca veria, že pohlavný styk s albínkou lieči HIV a AIDS. Preto sú dievčatá postihnuté albinizmom často znásilňované a sexuálne zneužívané. To všetko spôsobuje deťom, mladým ľuďom a dospelým veľký stres v ich každodennom živote. Sú diskriminovaní od útleho detstva často už vo svojej rodine (zaznamenané aj vraždy novorodencov), v komunite, neskôr v škole, v práci a celkovo v spoločenskom živote. Ich postihnutím netrpia len oni ale často aj celá ich rodina, ktorá je marginalizovaná, vylučovaná z verejného diania a obviňovaná z prekliatia. Kontakt s nimi sa považuje za nežiadúci a prinášajúci nešťastie. Albíni sú nazývaný „zeru zeru" (duchovia).

Aj keď by sa mohlo zdať, že toto je súčasťou vymysleného príbehu, opak je pravdou a je to krutá realita 21. storočia, ktorá sa stále odohráva v krajinách, kde je inakosť silne odmietaná a kde je stále praktizované čarodejníctvo a mágia. Tento stav v prístupe k albínom je spôsobený aj nedostatkom vzdelania a vedomostí o biologickom a genetickom pôvode ochorenia, a ktoré nie je výsledkom trestu či prekliatia. Povery sú prijímané viac ako lekárske a vedecké fakty. Proti takémuto zaobchádzaniu s albínmi už jednotlivé vlády podnikajú legislatívne kroky, vedú vyšetrovania zločinov páchaných na albínoch a zakladajú sa zdravotné a sociálne projekty na podporu zdravia a sociálnej integrácie albínov do spoločnosti. Na vyššiu ochranu albínov apelujú aj medzinárodné ľudskoprávne organizácie (Rao 2018).

na vysoké zastúpenie mladej generácie v populácii Východnej Afriky oproti svetovej populácii. Podobne ako všade vo svete rýchlejšie rastie dĺžka dožitia u žien, ktoré majú šancu žiť približne o tri roky viac ako muži. Vo Východnej Afrike je podobne ako na celom svetadiely vysoká úmrtnosť detí do piatich rokov, ktorá signalizuje menej rozvinutú infraštruktúru makroregiónu.

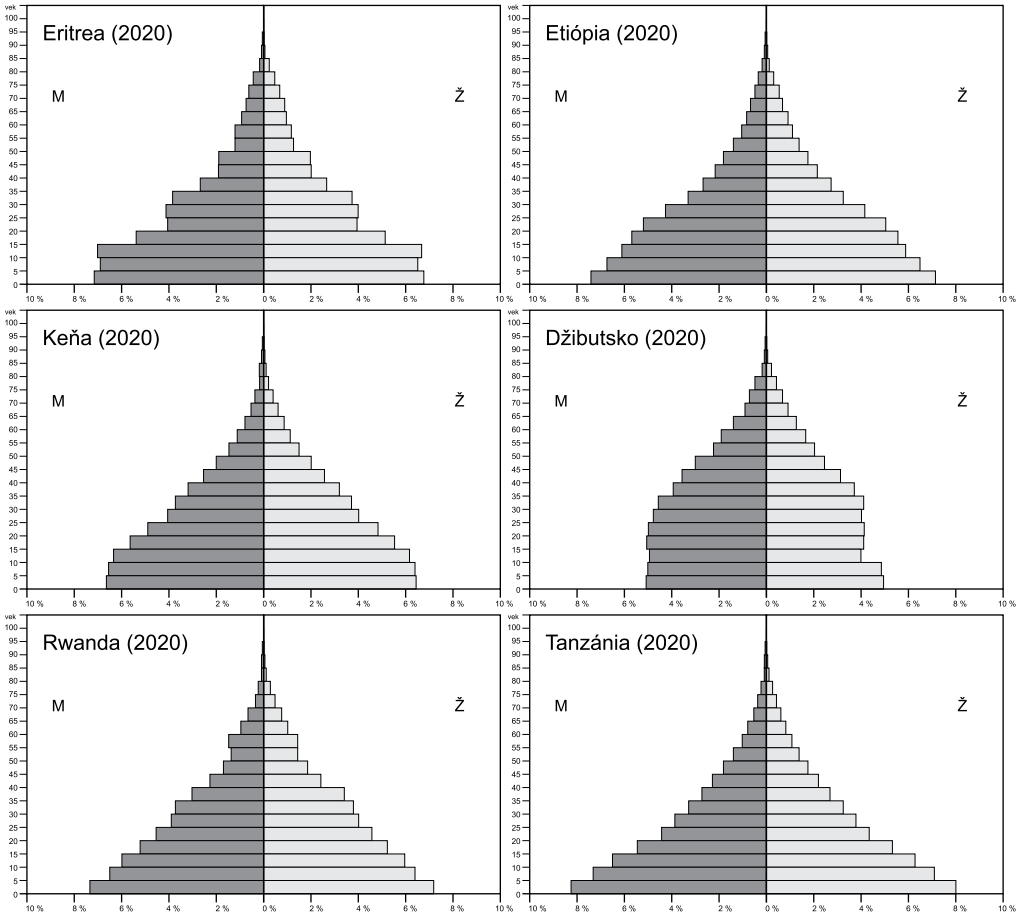

Obr. 74 *Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Východnej Afriky v roku 2020 (populationpyramid.net 2020)*

Východná Afrika veľmi rýchlo postúpila v rámci populačnej dynamiky do polovice tretej fázy demografického cyklu. Úmrtnosť je na veľmi nízkych hodnotách a populačný prírastok je ešte stále veľmi vysoký ako dôsledok vysokej pôrodnosti. Vstup do štvrtej fázy tzv. nulového rastu je v racionálne predikovateľných časových intervaloch veľmi vzdialený. Populačné pyramídy všetkých štátov makroregiónu sú výrazne progresívne, silná báza mladej populácie s prechodom do adekvátnych stredných vekových skupín s veľmi nízkym zastúpením postproduktívnej populácie. Pre ekonomiku a rozvoj jednotlivých štátov bude optimálna progresívno-stabilizačná fáza, keď sa zvýši zastúpenie produktívnej skupiny obyvateľstva. Dôležitý je priemet do ekonomickej bázy hospodárstva štátov aj celého makroregiónu a naštartovanie jej akcelerácie.

Veková štruktúra regiónu patrí k najpriaznivejším na svete. Populácia je veľmi mladá. Mediánový vek vo Východnej Afrike je 18,8 roka (na Slovensku je viac ako dvojnásobný 41,8). Najmladšie obyvateľstvo (na základe mediánu) má v makroregi-

óne Uganda (15,7). Je to druhá najmladšia krajina podľa tohto ukazovateľa po Nigeri na svete. Najvyšší medián obyvateľstva má Džibutsko – 24,9 rokov.

Východná Afrika je regiónom detí. Obyvateľov do 15 rokov žije vo Východnej Afrike 132 mil., teda viac ako je obyvateľov v celej Európe. Tvoria 42 % z celkového počtu obyvateľov. Vo veku nad 65 rokov (teda v dôchodkovom veku) je iba 9 mil. obyvateľov makroregiónu. Čo je jasným dôkazom potenciálu ekonomickej produktivity. Perspektívne (v horizonte 15 rokov) sa bude posilňovať najmä veková skupina 15 až 65 ročných (United Nations DESA 2019). Pomaly sa začne zvyšovať aj počet a neskôr aj podiel obyvateľov nad 65 rokov.

Mužská a ženská zložka populácie je vo Východnej Afrike vzácne vyrovnaná s miernou prevahou žien. Hoci v pohlavnej štruktúre mladšieho obyvateľstva dominujú chlapci, vo vyšších vekových kategóriách je prevaha dievčat a žien výraznejšia ako v iných regiónoch sveta.

Podiel žien a mužov sa so stúpajúcim vekom v makroregióne vyrovnáva aj v dôsledku silnej emigrácie (najmä mužskej zložky) obyvateľstva. Významným faktorom je aj vyššia úmrtnosť mužov počas konfliktov a krízových situácií v regióne. Oba faktory svedčia o pohnutej minulosti regiónu a súčasne nie príliš pozitívnej ekonomickej perspektíve územia. Detailnejšia analýza svedčí o relatívne malých ale existujúcich rozdieloch v pohlavnej štruktúre. Na prvý pohľad prekvapujúca je prevaha žien v Ugande s najvyšším prírastkom obyvateľstva. Jednoznačne dokumentuje kritické obdobia vo vývoji krajiny a existujúcu silnú emigráciu.

Zaujímavým extrémom regiónu je pohlavná štruktúra Južného Sudánu a Somálska. Dáta, ktoré máme k dispozícii poukazujú na celkove výraznú prevahu mužov vo veku do 65 rokov. V najstaršej vekovej kategórii nad 65 rokov však pripadá na 100 žien iba 66 mužov a celková bilancia pohlaví v populácii je takmer vyrovnaná (World Factbook 2020).

5.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva

Východná Afrika je kolískou ľudstva a dokázateľne z jej savanových regiónov sa homo sapiens rozšíril do celého sveta a samozrejme aj do zvyšnej časti Afriky. V súčasnosti počtom dominujúcou časťou obyvateľstva je jej negroidná zložka. Osobitosť Východnej Afriky spočíva v autochtónnosti kmeňov obývajúcich Etiópsku vysočinu a veľmi pestrú skladbu etník v oblasti Východoafrických pohorí, planín a náhorných plošín. Výhodné prírodné podmienky predznačili zachovanie kultúrnych a historických osobitostí relatívne izolovaného regiónu Afriky. Prienik europoidnej populácie bol od najstarších čias limitovaný obťažnosťou prechodu cez sever Afriky a Arabský polostrov. Adaptácia sa na život, najmä v savanách ale v ostatných častiach regiónu aj púšťach, polopúšťach, či vysokohorských zníženinách, viedla k selektívnej špecializácii a osobitnému životnému štýlu. Vznikla tým pestrá mozaika kmeňov

a spoločenstiev, ktoré sa ani dlhým životom jeden vedľa druhého výrazne nezbližovali. Líšili sa navzájom schopnosťou mobility a teda aj prejavmi kočovníctva alebo usadeného agrárneho spôsobu života. Po Severnej Afrike bolo práve toto územie svojimi prírodnými danosťami predurčené na lov zvierat z migrujúcich stád a počas cyklického striedania prírodných cyklov. Pôvodní obyvatelia obsadili celý priestor aj vo vysokých nadmorských výškach, vďaka priaznivejšej klíme aj úrodnosti územia. Fyziognómia obyvateľstva sa prispôsobila životnému prostrediu a preto existujú výrazné rozdiely vo vzhľade aj vlastnostiach tunajšieho obyvateľstva. Výrazne sa líši aj pigmentácia pokožky (tmavšia a svetlejšia) jednotlivých etník. Smerom do centrálnej časti Afriky sú obyvatelia tmavší a ich postavy sa stávajú robustnejšie. Vyššie nadmorské výšky vyhovujú viac subtilnejšej muskulatúre a vytrvalostným typom postáv. Európske obyvateľstvo sa primiešavalo k pôvodnému osídleniu až veľmi neskoro a dnes tvorí veľmi malé percento vo veľkých mestách a ekonomicky, či turisticky atraktívnych lokalitách. Vplyv ázijských etník bol ešte marginálnejší. Zasahuje len do pobrežných oblastí Kene a Tanzánie (najmä Zanzibar).

5.4.2.1 Etnická a jazyková štruktúra

Etnolingvistická štruktúra Východnej Afriky je pestrá a veľmi rozdrobená. Dominancia jedného etnika na celom území je úplne vylúčená, dokonca aj v jednotlivých častiach makroregiónu sa na veľmi malom území strieda mnoho etník s ich jazykovými osobitosťami (Low et al. 2019).

Počet etník a jazykových skupín presahuje 300. Oblasť možno označiť ako etnický uzol s vrcholom vo Východoafrickom zlomovom pásme. Teda toto územie nie je len geologickým riftom ale sú na ňom aj viaceré významné etnické a jazykové bariéry. Najviac etník bolo identifikovaných na území Tanzánie (asi 130), hoci len o niečo nižšie počty sa udávajú aj pre Keňu, Ugandu a Etiópiu. Mnohé z etník prestupujú hranice a niektoré majú len niekoľko stovák či tisíc zástupcov.

V základných rysoch však možno obyvateľstvo makroregiónu rozdeliť do troch veľkých skupín. Semitsko-hamitské etnikum žije predovšetkým na severe a severovýchode Východnej Afriky (Hetzron 2009). Zaberá Somálsky polostrov, Etiópsku vysočinu a jej severný a severovýchodný lem. Južnú a juhozápadnú časť obýva rozmanitá skupiny Bantu so stovkou kmeňov. Zo severozápadu sa do centrálnej časti ako klin tiahne výbežok rodiny nilotsko-sudánskych etník. Vyše 25 etník má viac príslušníkov ako je počet Slovákov. Jazykovo sa tieto etniká výrazne líšia, hoci mnohé z jazykov, ktoré používajú sú príbuzné alebo takmer totožné, napr. Hutuovia a Tutsiovia. Veľmi často sa preto na území jednotlivých štátov používa ako úradný, vzdelávací alebo dorozumievací jazyk angličtina, francúzština alebo arabčina. Pre viaceré štáty (Uganda, Keňa, Tanzánia, Rwanda) slúži ako jazyk dorozumievania svahilčina (je súčasne aj jedným z úradných jazykov). V Etiópii používajú ako jeden z oficiálnych jazykov amharčinu ale na úrovni jednotlivých federálnych štátov sú to aj jazyky ako oromčina či tigriňa. V Etiópii žije viac príslušníkov kmeňa Oromo (35 mil. východokušitská skupina) ako

Amhar (31 mil.). Konkurovať v počte príslušníkov týmto semito-hamitským kmeňom z afroázijskej jazykovej skupiny nemôžu jednotlivé kmene Bantu ale iba ich súhrnný počet príslušníkov. Najpočetnejší kmeň v Tanzánii sú Sukumovia (11 mil.), za nimi nasledujú kmene Chaga (Čaga) 4 mil. a Masajovia 2 mil. V Keni patria ku skupine Bantu kmene Kikujov (8,1 mil.) a Luhyaov, (6,8 mil.). K nilotskej skupine v Keni patria Kalenjinovia (6,3 mil.) a Luovia (5,1 mil.). V Ugande sú najpočetnejším kmeňom Bugandovia 7, 5 mil. (Nyeko et al. 1996). V Rwande a Burundi tvoria početnú skupinu obyvateľov Hutuovia (22 mil.) a Tutsiovia (3,5 mil.).

Najmä v pohraničných oblastiach so Strednou Afrikou v Ugande, Rwande a Burundi žijú príslušníci kmeňa Twa, ktorí patria k africkým Pygmejom, lovcom a zberačom.

Početnou skupinou vo Východnej Afrike boli Indovia, ktorí sem prišli počas britskej koloniálnej éry. Najviac ich bolo v Keni, Tanzánii a Ugande. Ich počet dosahoval súhrnne 200 tisíc. Dnes je to oveľa menej.

5.4.2.3 Religiózna štruktúra

Štruktúra obyvateľstva celej Afriky je z hľadiska religiózneho oveľa jednoduchšia ako jej etnicko-lingvistické zloženie. Religiózna štruktúra Východnej Afriky je však jednou z najkomplikovanejších na svete.

Najpočetnejšou skupinou veriacich sú kresťania (68 %) ale ich denominácie sa od regiónu k regiónu výrazne líšia a je k nim nutné pridať aj patričnú esenciu, ktorú si obyvatelia preniesli zo svojich pôvodných často animálnych, tradičných náboženstiev. K protestantizmu sa hlási najviac obyvateľov makroregiónu (26 %), za nimi nasleduje v rámci kresťanstva skupina etiópskych ortodoxných kresťanov (15 %) a rímskokatolíkov (13 %). Islam je výrazne zastúpený najmä v Somálsku (takmer 100 %), Džibuti (94 %), v Eritrei (50 %) ale aj v Etiópii žije 33 miliónov moslimov. Celkovo sa k islamu hlási 26 % obyvateľov Východnej Afriky, čo predstavuje takmer 83 mil. veriacich. Osobitným prípadom sú animistické a tradičné náboženstvá, ktoré praktikuje približne 1 % obyvateľov, napr. v Južnom Sudáne vyznáva tradičné náboženstvá tretina obyvateľstva štátu.

Najvyššie zastúpenie majú kresťania v Rwande, Burundi, Keni a Tanzánii (vyše tri štvrtiny obyvateľstva). Celkový počet kresťanov je však najvyšší v Etiópii (72 mil.), čo je viac ako obyvateľov Talianska.

5.4.2.2 Ekonomická štruktúra

Východná Afrika sa zaraďuje z hľadiska pracovných príležitostí a ponuky práce k najmenej vyspelým makroregiónom sveta (Ilostat 2020). V štatistikách zamestnanosti je veľmi vysoký podiel tzv. samoprodukcie a agrárnej práce na vlastnej pôde. V tejto kategórii je zaradená viac ako tretina zamestnaných Východnej Afriky.

Podiel tejto kategórie klesá ale stále je riešením pre štatistické zníženie nezamestnanosti, ktorá by bola bez nej extrémne vysoká. Veľmi zlá je situácia vo využívaní detskej práce. Tu je situácia v Etiópii priam alarmujúca, kde takmer polovica pracovných síl využívaných v ekonomike sú deti do 15 rokov. Medzi štáty s vysokým zastúpením detskej pracovnej sily patria aj ostatné štáty makroregiónu (od 20 % do 40 %).

Podielom zamestnanosti žien patrí Východná Afrika k atypickým regiónom sveta. Podiel ekonomicky aktívnych žien je takmer v celom regióne vyšší ako 70 % (pracujú na vlastných poliach). Jedinou výnimkou, ktorá poukazuje na religiózne súvislosti je Somálsko, ktoré je v tomto ukazovateli na úrovni iných islamských štátov a podiel žien v zamestnanosti je cca 20 %. (World Bank 2020). Väčšina ekonomík makroregiónu je stále v prvej industriálnej fáze s dominantnou zamestnanosťou v poľnohospodárstve. Podiel zamestnaných žien klesá iba v regiónoch, kde rastie zamestnanosť v priemysle, najmä ťažkom. Súčasne limitovane rastie vzdelanosť a prechod do vyšších industriálnych fáz sa neuskutočňuje podľa európskych modelov.

Najvyššia zamestnanosť obyvateľstva je v terciárnom sektore (v priemere 41%).

Z pohľadu komparácie zastúpenia zamestnanosti v jednotlivých sektoroch hospodárstva a proporcionality sektorov v svetovej ekonomike je Východná Afrika jasne málo rozvinutou oblasťou. Extrémne vysoké zastúpenie zamestnanosti v poľnohospodárstve (dokonca ako samoproducenti) a relatívne vysoké zastúpenie terciárneho sektora svedčí skôr o fabulizácii reálneho ekonomického stavu ako skutočnej ekonomickej výkonnosti či zamestnanosti obyvateľstva. Najmenej zamestnaných v terciéri má Južný Sudán (menej ako 20 %), ostatné krajiny sa pohybujú na úrovni 40 %. V Južnom Sudáne a Somálsku je podiel zamestnaných v poľnohospodárstve vyšší ako 60 %. Ostatné štáty makroregiónu za nimi iba málo zaostávajú. O niečo pozitívnejšia je situácia bilancie podielu na HDP podľa sektorov. V makroregiŕne dominuje terciér tesne nasledovaný primárnym sektorom. Priemysel stále čaká na optimálne obdobie a investorov, ktorí zaiste región objavia.

Údaje o nezamestnanosti vo Východnej Afrike uvádzané vo svetových štatistikách sú diskutabilné čísla (CIA/Factbook). Na jednej strane 40 % nezamestnanosť v Keni a 2 % nezamestnanosť v Rwande asi ani nepotrebujú komentár. Problémom všade zostáva pravdivé uvádzanie reálneho stavu krajiny a aj s ním súvisiacich problémov. Hodnoty za viaceré regióny alebo ich časti sú nedostupné a podľa uvedeného príkladu aj nedôveryhodné (World Factbook 2020).

Gramotnosť obyvateľstva Afriky potešiteľne rastie. Je základným krokom k jej modernizácii a zlepšeniu života jej obyvateľov. Vo Východnej Afrike sme navštívili mnoho škôl a zistili sme, že progres v tejto oblasti sa skutočne deje. Hoci v 90 % sú podmienky pre vzdelávanie veľmi náročné, východoafrické vlády pracujú na zvýšení vzdelanosti obyvateľstva. Ešte pred 50 rokmi bol podiel negramotných v tejto časti sveta 75 %. V súčasnosti sa pomer obrátil a gramotné sú tri štvrtiny obyvateľstva. Pre makroregión je dobrou správou, že okrem výnimiek (Južný Sudán) investujú vlády do vzdelávania pomerne veľké prostriedky, napríklad Keňa vyčleňuje ročne na vzdelávanie vyššie percento zo svojho HDP ako Slovensko.

Podľa dostupných údajov gramotnosť obyvateľstva v každom štáte makroregiónu prevyšuje 70 %. Pre Južný Sudán nie sú údaje dostupné ale možno predpokladať, že sa pohybujú na alebo mierne pod touto hranicou. Východná Afrika sa snaží výrazne rozvíjať aj najvyšší stupeň vzdelávania. Univerzitné a vysokoškolské vzdelanie má najlepší kredit v Tanzánii (Dar es Salaam, Morogoro, Aruša), v Keni (Nairobi, Mombasa), v Ugande (Kampala) a v Etiópii (Adis Abeba).

Východná Afrika patrí k africkým regiónom s vysokým podielom obyvateľov žijúcich pod hranicou chudoby. Podľa údajov (World Bank 2020) sú kritickými oblasťami Tanzánia, Uganda, Rwanda aj Burundi. Situácia je zjavne ešte horšia v Somálsku a Južnom Sudáne, kde ale tieto údaje nie sú dostupné.

Napriek čiastkovým pozitívnym informáciám o štátoch Východnej Afriky je potrebné zosumarizovať, že na základe komplexného ukazovateľa – indexu ľudského rozvoja (HDI – human development index) patria všetky štáty makroregiónu k najmenej rozvinutým na svete a Somálsko ani nebolo zahrnuté do tejto analýzy. Teda všetky štáty patria do kategórie štátov z najhoršou kvalitou života (UN 2020). V regióne má najlepší HDI index Keňa a je až na 143 mieste mieste na svete. Najhoršie zo štátov Východnej Afriky sú z hľadiska HDI Južný Sudán a súčasne Burundi (sú na 185. priečke zo 189 štátov).

5.4.3 Urbanizácia a sídla

Africký roh a strecha Afriky boli síce kolískou ľudstva ale z hľadiska ďalšieho rozvoja civilizácie už zohráva Východná Afrika marginálnu úlohu. Vyskytujú sa tu osobité prípady vzniku poľnohospodárskych sídiel a kočovníckych kultúr ale prerod do urbánnych štruktúr sa v tejto časti sveta odohral veľmi neskoro a v niektorých častiach regiónu vôbec.

Vidiecke sídla Východnej Afriky sú takpovediac svetovým unikátom. Veď nikde inde na svete nie je možné vidieť expozície ukážok desiatok vidieckych usadlostí a obydlí ako práve v najväčšom meste regiónu Dar es Salaame. Čo je naozaj dôležité pre región je udržateľnosť života v agrárnych podmienkach ale súčasne introdukcia moderných priemyselných a terciérnych technológií.

Vidiecky a agrárny svet Východnej Afriky sa riadil aj riadi jasnými pravidlami, ktoré určujú prírodné podmienky. Formy vidieckych obydlí aj ich usporiadanie mali vždy funkcionalistický aspekt. Slúžili ako priestor pre život a súčasne ochranu pred hrozbami prostredia. V rôznych regiónoch Východnej Afriky mali často diametrálne odlišné prvky. Materiál na ich stavbu využíval danosti regiónu. V prvom rade mal slúžiť na ochranu pred intenzívnym slnečným žiarením a sezónnymi dažďami ako i ochranu (bariéry a ohrady) pred dravcami. Ako osobité typy dedín možno spomenúť aspoň sídla kmeňov: Bena, Chaga, Fipa, Gogo, Haya, Hehe, Iraqw, Kwere, Makua, Mwera, Ngoni, Nyakyusa, Sukuma, Yao, Zanaki, Zaramo. Časté je zastrešenie obyd-

lí listami, trstím a i. vždy v kombinácii so stenami oválneho alebo štvorcového typu kamennej, hlinenej, prútenej alebo zmiešanej konštrukcie. Odlišnosti sa dotýkajú nielen vonkajšieho vzhľadu ale aj funkčnej štruktúry stavieb a ich nadväznosti na okolie. V súčasnosti sú, žiaľ, tieto osvedčené materiály nahrádzané lacnými plastmi, či materiálmi, ktoré sa veľmi rýchlo opotrebujú a ničia.

Mestá vo Východnej Afrike majú veľmi mladý historický základ (začiatok až polovica 19. storočia), ktorý predstavovali skôr mestečká alebo súbory niekoľkých budov a vôbec nie mestá v európskom ponímaní. Vo Východnej Afrike je jediným skutočne architektonicky a stavebne výnimočným mestom Zanzibar. V predkoloniálnom období existovali prakticky len vidiecke sídla. Storočie kolonializmu dalo základ Mombase, Dar es Salaamu, Nairobi, Aruši a nezávisle od kolónii v Etiópii Gondaru, Mekele a Addis Abebe.

Vznik a rast koloniálnych miest generoval obchod s otrokmi a surovinami. Logicky sa preto viazal na miesta na pobreží a na ostrovoch v Indickom oceáne. Medzi takéto mestá patrí Zanzibar ako neopakovateľná ukážka obchodovania s otrokmi. Je výkladnou skriňou koloniálnej architektúry celej Afriky. Prístav s funkcionalisticky ale architektonicky veľmi pekne plánovanými budovami, pevnosťami a ochrannými múrmi je prepletený sieťou úzkych uličiek medzi palácmi otrokárov a rezidenciami obchodníkov. Na východoafrickej pevnine môže Zanzibaru čiastočne konkurovať iba historická Mombasa z portugalského koloniálneho obdobia. Menšie centrá mestského charakteru vznikli na dopravných uzloch vo vzdialenejšom vnútrozemí ale mali vždy charakter vysunutých opevnených lokalít. Príkladom môžu byť mestá Morogoro na ceste do Zambie a Konga, či Aruša na ceste do Kene a k Viktóriinmu jazeru.

V postkoloniálnom období je urbanizácia Východnej Afriky živelná a dala by sa označiť skôr prívlastkom „slamizácia“. Rýchlosť rastu miest v tomto makroregióne je jedna z najrýchlejších na svete. Niekoľkomiliónové mestá sú vo svojej podstate slamy (Mwanza). Explozívny rast miest je priamo úmerný populačnej explózii a problémom uživiť obyvateľov v agrárnom prostredí.

Vnútorná štruktúra miest sa odvíja od ich živelného rastu a neexistuje veľké východoafrické mesto, ktoré by nečelilo dopravným problémom. Komunikácie sa budujú až dodatočne a nie naopak pred vznikom preľudnených predmestí. Historické centrá miest sú veľmi malé. S prílevom kapitálu do miest sa ich okolie mení na komerčné centrá s rýchlo rastúcimi výškovými budovami. Za ostatné desaťročie (2010 – 2020) sa dramaticky menia centrá hlavných miest a najvýznamnejších ekonomických centier, napr. Nairobi, Addis Abeba, Dar es Salaam. Pre vyššie a stredné vrstvy obyvateľstva vznikajú osobité štvrte, ktoré často nie sú lokalizované v samotnom centre mesta ale viažu sa na kvalitnejšie a bezpečnejšie prostredie. Pričom hneď vedľa bohatej štvrte existuje slum.

Čiastočne platí pravidlo, že smerom k periférii mesta alebo k menej kvalitnému prostrediu (priemyselné alebo skladové územia) sa znižujú príjmy obyvateľov a tieto lokality sa stávajú miestom príchodu imigrantov z rurálneho prostredia. Mestá Východnej Afriky majú nehomogénnu religióznu a najmä etnickú štruktúra obyvateľstva.

BOX 30 Slumy vo Východnej Afrike

Pomenovanie „slum" sa najčastejšie spája s predstavou chudobných štvrtí v afrických veľkomestách. Pôvod termínu „slum" ale pochádza z Veľkej Británie zo začiatku 19. storočia, kde s príchodom industrializácie vznikali preľudnené chudobné robotnícke štvrte v centrálnych častiach miest, nevynímajúc Londýn. Prakticky v celej histórii už od starovekého Ríma existovali v mestách zóny obývané chudobným mestským obyvateľstvom, ktoré žilo v zlých a nehygienických bytových podmienkach. V 19. storočí sa slumy v industrializovaných mestách stali objektom štátnej intervencie v podobe obnovy miest a rôznych sociálnych regulácii. V 20. storočí došlo k novému pohľadu na slumy a to „presunom" slumov z globálneho „Severu" na globálny „Juh". Aj keď boli koloniálne mestá často bipolárne a európske obyvateľstvo žilo v oddelených štvrtiach od prehustených chudobných štvrtí s pôvodným obyvateľstvom, podstata vzniku slumov sa nezakladala na rasovej diskriminácii ale na triednej zonácii miest. Tak je to v podstate dodnes, rapídny rast mestského obyvateľstva v rozvojových krajinách a narastajúce triedne rozdiely neustále zväčšujú rozlohu slumov a počty ich obyvateľov. Odhaduje sa, že jedna tretina svetovej populácie v mestách žije v slumoch, pričom väčšina z nich je v krajinách Juhu. V subsaharskej Afrike žije v slumoch odhadom 200 mil. ľudí. Medzi slumom Severu z 19. storočia a dnešným slumom na Juhu existuje jeden zásadný rozdiel a to lokalizácia slumov na okrajoch veľkých miest, nie v ich strede (Gregory a kol. 2009). Slumy sú lokalizované aj na okrajoch centier a táto poloha na bývanie je u mnohých preferovaná vzhľadom na ľahšiu dostupnosť do práce. Lacnejšie nájomné bývanie je v slumoch (squatter), ktoré vznikajú a existujú ďalej od mesta, často na nelegálne využívanej pôde. Pre slumy sú vyčleňované najhoršie pozemky napr. na močaristej pôde, trasoviskách, často zaplavovaných územiach, na úpätiach kopcov, pri fabrikách, cestách a pod. Domácnosť v slume je definovaná ako skupina jednotlivcov žijúca pod jednou strechou, ktorá nemá splnenú jednu alebo viac z nasledujúcich podmienok pre život: 1. Trvalé bývanie permanentného charakteru, ktoré chráni pred extrémnymi klimatickými podmienkami, 2. Dostatočný životný priestor, čo znamená, že v jednej miestnosti nie sú viac ako traja ľudia, 3. Ľahký prístup k nezávadnej vode v dostatočnom množstve za prijateľnú cenu, 4. Prístup k primeranej sanitácii vo forme súkromnej alebo verejnej toalety zdieľanej primeraným počtom osôb, 5. Bezpečnosť držby, ktorá bráni nútenému vysťahovaniu. Dôležité je však aj to, že nie všetky slumy sú homogénne a nie všetci obyvatelia slumov trpia rovnakým stupňom deprivácie (UN HABITAT).

Najväčším mestským slumom vo Východnej Afrike je Kibera v Nairobi, kde odhadom žije okolo 800 tis. obyvateľov na 225 ha. Vyše 80 % obyvateľov Kiberi sú nájomcovia žijúci v ilegálnych stavbách, v malých príbytkoch zväčša z plechu a dreva na pár metroch štvorcových, ktoré okupuje viacero osôb, bez záchodu a vodovodu. Pitnú vodu predávajú pouliční predavači a na jednu verejnú latrínu pripadá zhruba 75 osôb. V Nairobi odhadom existuje až okolo 200 slumov (Binns a kol. 2012). Najväčším problémom slumov je chudoba a z nej vyplývajúca preľudnenosť, vysoká hustota obyvateľov aj príbytkov, nedostatok hygienických zariadení, žiadna kanalizácia a verejné vodovody, bez elektrického pripojenia, nespevnené cesty, problémy s pitnou vodou, odvozom odpadu, šírenie chorôb (cholera, malária, dengue, žltá zimnica, chrípka), vysoká kriminalita, prostitúcia. U detí sa často vyskytuje malnutrícia, zvýšená chorobnosť a úmrtnosť, nízka zaočkovanosť, nevzdelanosť.

Problém s bývaním v mestách a slumoch sa bude pravdepodobne ešte zhoršovať, aj v súvislosti s klimatickými zmenami (suchá, záplavy, migrácia). Mestá subsaharskej Afriky čelia veľkému nárastu mestského obyvateľstva. Ročná miera rastu miest vo Východnej Afrike je priemerne 3,6 % (pozri Tab.). Rast počtu obyvateľov slumov je až na úrovni 15 % za rok (Binns a kol. 2012). Tento rapídny rast miest je spôsobený rýchlym nárastom samotnej mestskej populácie a silným prúdom imigrantov, predovšetkým z chudobných vidieckych oblastí. Takýto prudký nárast vytvára extrémny tlak na bývanie, infraštruktúrne vybavenie a základné služby.

Samosprávy miest stoja pred ťažkou úlohou regulácie a manažovania týchto obytných mestských štvrtí. Je to jedna z najväčších výziev vlád a mestských zastupiteľstiev koordinovať rast miest a život v slumoch. V slumoch pomáhajú aj mnohé mimovládne organizácie, napr. s modernizáciou bývania, pracujú s deťmi ulice, poskytujú zdravotnú starostlivosť, mikropôžičky, stavbu sanity a pod. Najväčšia medzinárodná organizácia, ktorej cieľom je zvyšovanie kvality života v mestách je UN Habitat

(United Nation Human Settlements Program). UN Habitat implementuje svoje rozvojové programy v 24 krajinách subsaharskej Afriky, z toho je 6 krajín Východnej Afriky (Etiópia, Keňa, Rwanda, Somálsko, Južný Sudán a Uganda). Jeden z najväčších operačných programov s finančným objemom 20 – 30 mil. USD sa realizuje v Somálsku. Je zameraný hlavne na post-konfliktnú rekonštrukciu a rehabilitáciu miest. Ďalšie programy, s menším rozpočtom (do 2 a od 2-8 mil. USD), sa zameriavajú na zvyšovanie odolnosti miest a na schopnosť ich adaptácie na klimatické zmeny, modernizáciu bývania a slumov, rozvoj základných mestských služieb, mestské hospodárstvo a využitie územia, financovanie miest, urbánne plánovanie a politiku miest.

Krajina	Rast populácie v mestách (ročne %)	Podiel mest. obyv. v slumoch (%)
Burundi	5,7	47, 7
Džibutsko	1,7	64, 5
Etiópia	4,8	64,3
Južný Sudán	2,2	91, 4
Keňa	4,0	46, 5
Rwanda	3,2	42, 1
Somálsko	4,1	72, 1
Tanzánia	5,1	40, 1
Uganda	6,0	48, 3
Zdroj: World Bank, UN Habitat, 2018		

Priemysel je často ad hoc lokalizovaný na miestach, ktoré boli k dispozícií. Živelná štruktúra mesta je umocnená neexistujúcimi alebo až ad post vybudovanými dopravnými koridormi. Hromadná doprava v mestách Východnej Afriky je tak trochu utópiou, napr. vyše desaťročná snaha vybudovať v najľudnatejšom meste makroregiónu v Dar es Salaame osobitný pruh autobusovej dopravy dospel v súčasnosti k existencii iba dvadsatiny ich projektovanej dĺžky. Kolaps dopravy je vo východoafrických mestách každodenným javom (snáď s výnimkou víkendov). Obyvateľstvo miest s ním počíta a patrí k ich spôsobu života. Cesta z periférií miest do ich centra trvá v čase rannej špičky niekoľko hodín. Popoludní sa prúd dopravy otáča a problémom je dostať sa z centra miest na ich okraj.

Vo Východnej Afrike bolo vždy tradičný vidiecky spôsob života a aj bývanie, okrem Džibutska. Celosvetovo je tento región najmenej urbanizovaný. Iba každý štvrtý obyvateľ makroregiónu žije v meste. V Tanzánii bol vidiecky život dokonca štátnou politikou. Podiel mestského obyvateľstva je paradoxne najnižší vo veľmi husto obývaných štátoch Burundi (14 %) a Rwanda (17 %). Priemerná hustota zaľudnenia týchto štátov sa vyrovná priemernej hustote zaľudnenia vybratých svetových, či afrických miest (Chartúm, Dodoma, Windhoek a i.). Urbanizácia makroregiónu (26,6 %) je iba polovičná oproti ostatným africkým makroregiónom.

V mestách Východnej Afriky v súčasnosti exponenciálne pribúda obyvateľstvo miest. Do miest sa v makroregióne ročne sťahuje viac ako 15 mil. obyvateľov (tri-krát Slovensko). Najrýchlejšie rastúcim mestom na svete je Mwanza, kde sa za 20 rokov zvýšil počet obyvateľov o 1,1 mil. Tempo urbanizácie celého regiónu sa pohybuje oko-

lo 5 % ročne. Najvyššie je v Ugande (5,7 %), Tanzánia (5,2 %), Etiópia (4,6 %), Keňa (4,2 %), Burundi (5,6 %). Rast urbanizácie v Rwande je paradoxne relatívne nízky (2,9 %), čo možno skôr pripísať k štatistickým nepresnostiam.

Najľudnatejším mestom makroregiónu je Dar es Salaam, ktoré je de facto hlavným mestom Tanzánie, aj keď de jure je to Dodoma. Ktokoľvek žil, navštívil krajinu alebo preštudoval reálie o Tanzánii to musí konštatovať. V meste žije 6,5 mil. obyvateľov na približne štvornásobne väčšom území ako má Bratislava. Dar es Salaam je piatym najľudnatejším mestom Afriky po Lagose, Kinshase, Káhire a Gize. Počtom obyvateľov za ním nasledujú vo Východnej Afrike Nairobi (4,4 mil.) a Addis Abeba (3,4 mil.). Obe mestá však majú dvojnásobne vyššiu hustotu obyvateľstva.

Osobitosťou Nairobi je slum Kibera považovaný za najväčší slum v Afrike (iné zdroje uvádzajú slum Khayelitsha v Kapskom meste). Žije v ňom vyše 200 tis. obyvateľov, podľa niektorých zdrojov až 1 mil. Viac ako 1 mil. obyvateľov majú v makroregióne ešte mestá: Mogadišo (2,3 mil., Kampala 1,7 mil., Mwanza 1,5 mil., Mombasa 1,2 mil., Kigali 1,1 mil.).

Tab. 10 *Ľudnatosť vybraných miest východnej Afriky v tis. (2020, 2012*, 2010**)*

Dar es Salaam (Tanzánia)	6 702	Mekele (Etiópia)	524	Tanga (Tanzánia)	221*
Addis Abeba (Etiópia)	4 794	Berbera (Somálsko)	499	Kigoma (Tanzánia)	215*
Nairobi (Keňa)	4 735	Arusha (Tanzánia)	493	Gulu (Uganda)	177
Kampala (Uganda)	3 298	Kismāyo (Somálsko)	471	Moshi (Tanzánia)	184**
Mogadišo (Somálsko)	2 282	Morogoro (Tanzánia)	409	Tabora (Tanzánia)	160**
Mombasa (Keňa)	1 296	Dire Dawa (Etiópia)	408	Iringa (Tanzánia)	151**
Kigali (Rwanda)	1 132	**Juba** (Južný Sudán)	403	Karan (Eritrea)	146**
Mwanza (Tanzánia)	1 120	Eldoret (Keňa)	394	Gisenyi (Rwanda)	136*
Bujumbura (Burundi)	1 013	Ruiru (Keňa)	389	**Gitega** (Burundi)	135
Hargeysa (Somálsko)	989	Nakuru (Keňa)	383	Wau (Južný Sudán)	118**
Asmara (Eritrea)	963	Nazret (Etiópia)	378	Lira (Uganda)	116
Zanzibar (Tanzánia)	705	Gonder (Etiópia)	362	Malakai (Južný Sudán)	114**
Marka (Somálsko)	666	Kisumu (Keňa)	355	Mbale (Uganda)	111
Džibuti (Džibutsko)	576	Songea (Tanzánia)	353	Masindi (Uganda)	110
Mbeya (Tanzánia)	566	**Dodoma** (Tanzánia)	262	Yambio (Južný Sudán)	114**
		Mbarara (Uganda)	221	Maşşawa´ (Eritrea)	37**

Zdroj: World Fact book 2020, United Nations DESA 2019, www.citypopulation.de

Úlohy a zadania:

- **Čím je výnimočný vývoj obyvateľstva Východnej Afriky? Aké dôsledky majú zmeny v počte a distribúcii obyvateľstva v makroregióne?**
- **Zosumarizujte v etnickej a religióznej štruktúre Východnej Afriky tri najvýznamnejšie prvky ich súčasného stavu. V diskusii predostrite a argumentačne podložte možný scenár budúceho vývoja etnického zloženia makroregiónu.**
- **Porovnajte rurálnu a urbánnu charakteristiku Východnej Afriky s ostatnými makroregiónmi svetadielu aj sveta. Stručne načrtnite perspektívy urbanizácie a rastu miest v jednotlivých štátoch Východnej Afriky.**

5. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN VÝCHODNEJ AFRIKY

Východná Afrika je celkovo hospodársky menej produktívny makroregión Afriky. V rámci neho však existujú veľké disproporcie, ktoré sú dané najmä prírodnými faktormi. Tie sú pre menej rozvinuté regióny Zeme často určujúce. Z hospodárskeho hľadiska je pre jednotlivé štáty dominantný charakter poľnohospodárstva. Veľký význam majú zdroje nerastných surovín. Na tieto primárne sektory nadväzuje často málo rozvinutá infraštruktúra priemyslu. Obchodné väzby sú od koloniálnych čias deformované dominanciou odberateľských destinácii. Čiastočne sa táto situácia mení veľmi agresívnou investičnou politikou Číny. Historický vývoj dopravných systémov bol determinovaný ekonomickými zámermi kolonizátorov. Osamostatnenie jednotlivých štátov nebolo pre hospodárske a dopravné systémy prelomové. Predurčilo skôr obdobie stagnácie a miestami až ich degradácie. Výraznejšie zmeny možno identifikovať až v posledných dvoch dekádach .

Po rozpade koloniálnych štruktúr nastáva obdobie hľadania orientácie väčšiny východoafrických ekonomík. Pretnúť hospodárske väzby s kolonizátorskými krajinami bolo nemožné a iné alternatívy boli z hľadiska potenciálu krajín nerealizovateľné. Čiastočne však nastáva transformácia smerom na africké ťažiská rozvoja: Juhoafrická republika, Líbya a sever Afriky (do obdobia Arabskej jari). Do hry vstupujú aj svetové mocnosti, ako USA, čiastočne Japonsko, India a v ostatnom čase úplne jasne Čína.

Všetky štáty Východnej Afriky boli dominantne orientované na agrárnu produkciu. Veľmi náročné bolo hľadať uplatnenie na európskych trhoch a aj dnes sa to podarilo len čiastočne (čaj, káva, kvety, ovocie a zelenina).

Popri koloniálnych dôsledkoch sú najsilnejšími hybnými momentmi rozvoja ekonomiky makroregiónu politická situácia a stále pretrvávajúca populačná explózia. Udalosti Arabskej jari sa v regióne prejavili len transformáciou obchodných väzieb, sever Afriky stráca a východ Ázie získava. Permanentný je odliv produktívneho obyvateľstva, najmä jej mužskej zložky za prácou. Cieľové destinácie sú predovšetkým krajiny EÚ, USA a rozvinuté štáty Blízkeho východu. Politická nestabilita regiónu sa prejavila na hospodárskej produktivite a platilo to aj naopak, nízka hospodárska úroveň je dôvodom pre politické protesty a nespokojnosť obyvateľstva.

Východná Afrika nemá žiaden „čarovný prútik“ pre akceleráciu ekonomiky ako mnohé štáty severu a západu s ropnými poliami. Čiastočne by mohla byť pre niektoré štáty nádejná vízia rozvoja ekonomiky cez cestovný ruch. Sľubne sa vyvíjajúci sektor však úplne kolabuje počas COVID krízy.

Pre celú Afriku ale najmä jej západnú, strednú a východnú časť platí, že je mimoriadne závislá od samozásobiteľskej a domácej výroby. To sa premieta do podoby výmenného obchodu a veľmi často aj do obchodovania s poľnohospodárskymi ale aj remeselnými produktmi pri cestách a na lokálnych trhoch. Veľmi často sú centrami takého obchodovania autobusové stanice a zastávky autobusov, ako dominantnej lokálnej dopravy.

Na základe expertného porovnania a vlastného pozorovania možno konštatovať, že Východná Afrika je jedným z najmenej ekonomicky rozvinutých makroregiónov sveta. Svedčia o tom aj ukazovatele HDP, HDP na obyvateľa a aj index Gini.

Výška HDP (sumárna hodnota ako aj prepočet na jedného obyvateľa) je pre Východnú Afriku nelichotivá. Sumárne by bola Východná Afrika najhoršia na svete. Formálne najvyššiu úroveň vykazuje Džibutsko, ktoré je na 169. mieste na svete s hodnotou mierne prevyšujúcou 5 000 USD/obyv. Všetky ostatné štáty majú HDP na obyvateľa o 1 000 USD/obyv./rok menej. Úplne posledné hodnotené miesto na svete má Burundi, kde ročné HDP na obyvateľa má hodnotu 752 USD (World factbook 2020).

Najrobustnejšiu ekonomiku, najmä v dôsledku počtu obyvateľov ale aj veľmi dynamickému rozvoju v ostatných rokoch, má Etiópia. Keňa a Tanzánia sú štáty, ktorých hospodárstvo má približne rovnaký objem. Výkonnejšia je keňská ekonomika ale Tanzánia akceleruje rýchlejšie v regióne Dar es Salaamu. Svetové štatistiky však nedokážu identifikovať toky sivej ekonomiky, ktoré sú založené na výmennom obchode a neoficiálnej zamestnanosti.

Na základe hodnotenia permanentnej konferencie OSN pre obchod a rozvoj sa všetky štáty Východnej Afriky (okrem Kene) ocitli medzi 50 najmenej rozvinutými štátmi sveta. Burundi je šiestym najmenej rozvinutým štátom Zeme (hoci má najnižší ukazovateľ HDP na obyvateľa). Perspektívne sa z tejto skupiny štátov môžu dostať Tanzánia (44.) a Uganda (43.), ktorých ekonomický rast tomu nasvedčuje.

Štruktúra ekonomiky všetkých štátov Východnej Afriky je deformovaná umelým navyšovaním terciéru, kde sú zaraďované všetky aktivity mimo poľnohospodárstva a priemyslu. Svojou kompozíciou pripomínajú rozvinuté štáty Európy koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Aj tak sme svedkami rýchlej akcelerácie priemyslu a najmä terciéru vplyvom globalizačných tendencií vo svete, teda aj v tomto makroregióne. Veľmi nádejný rozvoj cestovného ruchu vo väčšine štátov (Tanzánia, Keňa, Etiópia, Džibutsko, Eritrea, Uganda, Rwanda) bol zmrazený COVID krízou. Prírodný potenciál pre hospodárstvo všetkých krajín je veľký. Problémom sú investori a súčasne aj produktivita a efektivita práce.

Všetky štáty regiónu majú problematickú legislatívu a podnikanie v nich je považované za rizikové. Bez jasnej previazanosti na lokálnu politickú a exekutívnu sféru nemá zmysel. Čísla o zastúpení jednotlivých sektorov v produktivite ekonomiky sú pre celý makroregión veľmi podobné: štvrtina poľnohospodárstvo, štvrtina priemysel, polovica obchod, doprava, služby a ostatný terciér (World factbook 2020). Tieto dáta je nutné kombinovať s reálnou zamestnanosťou a tá je: dve tretiny poľnohospodárstvo, desatina a menej priemysel a štvrtina terciér. V realite sú poľnohospodárski producenti súčasne obchodníci, dopravcovia, spracovatelia aj pracovníci v cestovnom ruchu. Keď niekto totiž doma vypestuje kukuricu musí ju uvariť, dopraviť a predávať. V Afrike nemajú vlastne štatistické údaje bez interpretácie vlastne nízku skutočnú výpovednú hodnotu.

Investovanie vo Východnej Afrike je predovšetkým strategická hra. Môžu si ju dovoliť len mimoriadne silné ekonomiky a jednotlivci, ktorí majú lepšie informácie ako bežný obyvateľ štátu. Dôležitým faktorom sú aj väzby na exekutívu. Bez nich to nefunguje. Z hľadiska zahraničných investícii patrí Východná Afrika do pásma centrálnej africkej ekonomickej rizikovej zóny (Západná, Stredná aj Východná Afrika). Sektory, do ktorých sa oplatí investovať sú ťažba surovín (nové náleziská ropy v Indickom oceáne), výroba energie, cestovný ruch a doprava (najmä infraštruktúra vo veľkomestách).

5.5.1 Agrárny sektor Východnej Afriky

Je, aspoň na základe zamestnanosti, dominantným sektorom hospodárstva. Je to sektor, v ktorom sa deje prvovýroba. Agrárna výroba je tradičným a určujúcim sektorom ekonomiky. Od prehistórie, kedy sa savany stali základom pre produkciu potravín pre všetkých obyvateľov a predmetom obchodu aj s okolitými regiónmi. Extrémne rýchly rast produktivity poľnohospodárstva nastal za ostatných 20 rokov, najmä v Keni, Etiópii a Tanzánii. Somálsko a Južný Sudán v inováciách výrazne zaostávajú.

Na základe štatistických údajov (World factbook 2020) má Východná Afrika najvyššie zastúpenie poľnohospodárskej pôdy (55 %) zo všetkých makroregiónov Afriky. Celá Afrika má úhrnom 43 % poľnohospodárskej pôdy. Tieto dáta sú skreslené zahrnutím chránených území do kategórie pasienkov a preto je nutné znížiť podiel poľnohospodárskej pôdy vo Východnej Afrike na cca 50 %. Regionálne je diferenciácia kvality poľnohospodárskej pôdy ešte výraznejšia. Aridne podmienky Somálska, Južného Sudánu a čiastočne Etiópie a Eritrey sa premietajú do produktivity lokálnych zdrojov (polopúštne formácie či veľmi suché savanové porasty, sa často využívajú len sporadicky alebo vôbec). Trvalé kultúry (čajové plantáže, sady a plantáže kávy) zaberajú menej ako 1% územia. Najvýznamnejšie je ich zastúpenie v Keni.

Najvýraznejšie limitujúcim faktorom poľnohospodárskej produkcie sú vodné zdroje makroregiónu. Z tohto hľadiska je Východná Afrika diferencovane zabezpečená. Oblasť Veľkých afrických jazier má dostatočné a perspektívne zásoby vôd aj na závlahové hospodárstvo. Podobne sú na tom oblasti s ekvatoriálnou vlhkou klímou a monzúnové pobrežné regióny. Kritická je situácia v polopúštnych a púštnych oblastiach Somálskeho polostrova a regiónoch sahelu (EAC 2020b). Vyše tretina územia Východnej Afriky čelí zvyšujúcej sa veternej erózii a zasoľovaniu pôd (FAO 2020).

Z hľadiska zavlažovania patrí makroregión k málo efektívnym. Zavlažovanej je menej ako 5 % ornej pôdy. Do určitej miery je pozitívny ročný nárast zavlažovaných plôch (najviac v Etiópii a Tanzánii).

Intenzifikácia poľnohospodárskej výroby sa premieta najmä do pestovania kvetov a vybraných druhov zeleniny.

Poľnohospodárstvo zamestnáva vyše 60 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva a vytvára asi 25 % HDP. Najvyšší podiel zamestnaných v agrárnom sektore je v Bu-

BOX 31 Káva

Káva má svoj pôvod v Etiópii. S objavením jej účinkov sa spája legenda o pastierovi, ktorého koza zožrala bobule kávovníka a získala množstvo energie. Prvýkrát bola káva domestifikovaná v juhozápadnej Etiópii. V 15. storočí bola Turkami dovezená na Stredný Východ a v 16. storočí sa už rozšírila do rôznych častí sveta. S jej pestovaním sa začalo v koloniálnych krajinách v Ázii a Južnej Amerike a veľmi rýchlo sa z nej stala globálna komodita (Cole, De Blij 2007). V Európe sa zo začiatku využívala na lekárske účely ako medicína. Neskôr sa dostala na stoly vyššej vrstvy, obchodníkov a šľachty. Pre svoju cenu bola spočiatku pre nižšie vrstvy nedostupná, preto sa využívali rôzne náhrady kávy vyrobené z obilnín a koreňa čakanky. Jej spotreba nepretržite rástla no masovo sa začala káva konzumovať až po druhej svetovej vojne (Freedman, 2007). Jej produkcia a spotreba dramaticky stúpli a dnes je neodmysliteľnou súčasťou života ľudí na všetkých kontinentoch. Ako už býva pravidlom pri exotických plodinách, najväčšími producentmi sú krajiny rozvojové a najväčšími spotrebiteľmi krajiny rozvinuté. Ročne sa na svete vyprodukuje okolo 10 mil. ton kávy na ploche viac ako 11 mil. ha, v hodnote miliárd dolárov (FAO Statistical Pocketbook 2015). V top 10 najväčších producentov sa umiestnili Brazília, Vietnam, Kolumbia, Indonézia, Etiópia, Honduras, Peru, India, Uganda a Mexiko. Spolu v roku 2019 vyprodukovali 83,7 % z celkovej svetovej produkcie. Najväčším svetovým producentom je Brazília s podielom 30 % svetovej produkcie. Najväčšími importérmi kávy sú USA, európske krajiny (Taliansko, Nemecko, Belgicko, Francúzsko) a Japonsko (FAO Statistical Pocketbook 2015).

Pestovanie kávy je náročné na špecifické prírodné podmienky, preto sa pestuje len vo vybraných regiónoch sveta. Vyžaduje si veľa vody, vlhký vzduch a vysoké teploty a preto je jej produkcia sústredená najmä v tropických regiónoch Zeme. Afrika má na pestovanie výborné podmienky najmä v lesných horských oblastiach. Na území Afriky sa pestuje okolo 5 rôznych odrôd kávy, najznámejšie sú klasické odrody Arabica a Robusta (okrem nich sú to Liberica a Gros Indénté, Excelsa, Kouilou a Petit Indénizé). Sú to nízkokmenné kríky, ich plodom je bobuľa s dvoma semenami (coffee beans), ktoré sa po očistení od dužiny, sušení, pražení a mletí používajú na prípravu nápoja. Odrody Arabica a Robusta si vyžadujú mierne odlišné prírodné podmienky. Arabica potrebuje minimálne 800 mm zrážok a rastie v nadmorských výškach 1500 až 2300 m n. m. pri teplotách 19 – 23 °C. Robusta toleruje vyššie teploty medzi 20 – 26 °C, rastie v nižších nadmorských výškach 1000 – 1500 m n. m. ale potrebuje viac zrážok, minimum 1000 mm. Arabica je pestovaná viac komerčne, kým robusta je typickejšia pre menších producentov (Cole, De Blij 2007).

Podiel Afriky na celosvetovej produkcii kávy je malý, len okolo 12 % . Káva sa pestuje v 22 afrických krajinách, ale len 6 krajín vyprodukuje vyše 80 % úrody. Top producentmi sú Etiópia a Uganda, ktoré zabezpečujú okolo 60 % z celkovej produkcie v Afrike. Najväčší producent Etiópia má ročnú produkciu takmer 500 tisíc ton. Uganda vyprodukuje zhruba o polovicu menej. Etiópia a Uganda sú aj v prvej desiatke najväčších producentov kávy na svete. Významnými producentmi v Afrike sú tiež Pobrežie Slonoviny (5,6 %), Madagaskar (5,5 %), Tanzánia (4,3 %), Keňa (3,7 %), Konžská demokratická republika (2,6 %), Rwanda (2,5 %), Kamerun (2,3 %), Togo (1,8 %), Angola (1,4 %) a Burundi (1,2 %) (FAO 2019). Žiaden z makroregiónov Afriky nemá medzi štátmi také početné zastúpenie producentov kávy ako Východná Afrika. Je to podmienené hlavne kvalitnými prírodnými podmienkami a vyššou nadmorskou výškou. Produkcia kávy sa významne podieľa na tvorbe HDP a má vplyv na ekonomiku jednotlivých štátov. V Etiópii je káva najväčším zdrojom zahraničných príjmov, export činí zhruba 900 mil. USD a na tvorbe HDP sa podieľa 1,1 %.

rundi, viac ako 90 % obyvateľov, čo je svetový unikát. Predpokladá sa, že najnižšia zamestnanosť v poľnohospodárstve je v Džibutsku, dáta nie sú zverejnené ale pri 2 % podiele na tvorbe HDP je zrejmé, že percento pracujúcich v agrosektore je nižšie ako 10 %. Vysoký podiel zamestnanosti v poľnohospodárstve majú v celom makroregióne ženy, ktoré tvoria viac ako polovicu pracujúcich v tomto odvetví. Detská práca v poľnohospodárstve (ale aj celkovo v hospodárstve Východnej Afriky) je priam alarmuj-

úca. V Etiópii je polovica pracovnej sily v poľnohospodárstve mladšia ako 15 rokov (samozrejme je nutné vziať v úvahu vekovú štruktúru regiónu).

Rôznorodosť prírodného prostredia a klimatických podmienok sa odráža aj na produkcii poľnohospodárskych plodín. Etiópia je najväčším producentom celého makroregiónu a poľnohospodárske produkty tvoria viac ako 80 % vývozu Etiópie. Medzi svetovú špičku sa zaraďujú najmä v pestovaní ciroku (4. na svete), sladkých zemiakov, batatov (5. na svete), jamov (5. na svete). Pre ekonomiku Etiópie sú však najvýznamnejšie kukurica (2. v Afrike a 17. na svete) a plodina, ktorá pochádza z Etiópie – káva (6. na svete). Etiópia a viaceré štáty regiónu sa zamerali na pestovanie kvetín a ich dovoz do vyspelých krajín sveta. Umožnilo im to aj intenzívne letecké spojenie so svetom, predovšetkým prostredníctvom leteckých spoločností, napr. Ethiopian airlines. V ostatných štátoch treba vyzdvihnúť produkciu čaju v Keni, ktorá je na treťom mieste vo svete po Číne a Indii. Tanzánia vyniká v produkcii sladkých zemiakov (bataty), má 4. miesto na svete. Celý región však produkuje veľmi kvalitné obilniny, strukoviny (vrátane podzemnice olejnej), zeleniny, manga a iných tropických druhov ovocia. Makroregión je popredným pestovateľom a exportérom banánov, ananásov a mnohých ďalších plodín. Úplne jedinečná je produkcia korenia a klinčekov, ktoré sa viažu predovšetkým na súostrovie Zanzibar (FAOSTAT 2020).

Menej významná je produkcia ryže a záhradných plodín. Chov zvierat je významný najmä hovädzieho dobytka, oviec a kôz. Pre samostatne hospodáriacich roľníkov je často zdrojom obživy. Pastierstvo je dôležité najmä v semiradných a aridných oblastiach, kde nie je možná intenzívna agrárna produkcia. Chov hydiny je bežnou súčasťou východoafrických komunít. Okrem mäsa majú vysokú produkciu a spotrebu vajec. Je poistkou v prípade nedostatku ostatných zdrojov potravín. Chov ťažných zvierat je účelový a limitovaný, uprednostňujú sa najmä osly a muly. V regiónoch s moslimskou komunitou chov ošípaných neexistuje. Živočíšna výroba produkuje menej ako 30 % agrárnej produkcie regiónu. Potenciál makroregiónu je však veľmi veľký.

Lesy sú vo Východnej Afrike vzácne, pokrývajú len 15 % jej územia. Najzalesnenejším štátom makroregiónu je Keňa (47 % územia, viac ako na Slovensku), po nej nasleduje Burundi (39 %). Prakticky bez lesných porastov je Južný Sudán (0 % lesov) a veľmi podobná situácia je v Džibutsku (0,2 % lesov) (Global Forest Resources Assessment 2000).

Pre Východnú Afriku je rybolov významný najmä v pobrežných oblastiach Indického oceána ale mimoriadny význam má aj v regióne veľkých afrických jazier. Pre akvaristov sú sladkovodé jazerá Afriky najvýznamnejším zdrojom špecifických druhov rýb (EAC 2020b).

Podľa členenia organizácie pre poľnohospodárstvo a výživu FAO v rámci OSN (NEPAD 2013) možno v makroregióne Východnej Afriky identifikovať viaceré typy poľnohospodárskej produkcie, ktoré sú zoradené podľa ich dominancie v regióne:

1. Bezzávlahové zmiešané poľnohospodárstvo – zaberá najproduktívnejšie oblasti regiónu, najmä v Tanzánii, Keni, Ugande a Etiópii. Pri zrážkach vyše 500 mm ročne

BOX 32 Pestovanie kvetín v Keni

Pestovanie kvetín je súčasťou poľnohospodárskej produkcie tzv. hortikultúry, do ktorej patrí pestovanie vysoko kvalitného drahšieho ovocia, zeleniny a kvetín určených na export. V rámci hortikultúry sa osobitne vyčleňuje florikultúra so zameraním na produkciu rezaných kvetov. Dopyt po kvetoch celosvetovo stále rastie. Najväčšími odberateľmi sú rozvinuté krajiny. Naopak, najväčšími dodávateľmi sú krajiny s nižším ekonomickým stupňom rozvoja. S pestovaním kvetov sa v pár afrických krajinách začalo ešte v 70-tych 20. storočia. Kvetinový priemysel začal v regióne Afriky expandovať v 90-tych rokoch. Poprednými producentmi sa stali pestovatelia v Keni, Zimbabwe a Juhoafrickej republike. Produkciu zvýšili aj pestovatelia v Tanzánii, Ugande, Zambii a Malawi (Potts, Bowyer-Bower 2004). V súčasnosti na africkom trhu dominujú Keňa a Etiópia. Lídrom v objeme produkcie kvetín (cca 140 tisíc ton), rozlohe kvetinových fariem (4100 ha) a zisku z predaja (cca 500 mil. USD) je Keňa (Veselinovic 2015). V Keni sú kvety na druhom mieste exportovaných poľnohospodárskych komodít, hneď po čaji. Tvoria približne 1,3 % z HDP. Producenti v týchto afrických krajinách ťažia predovšetkým z polohy pri rovníku s dostatočným zdrojom slnečného žiarenia a možnosťou pestovania počas celého roka, nadmorskej výšky s chladnými nocami a z lacnej pracovnej sily. Lokalizácia kvetinových plantáži je podmienená aj dobrou dopravnou infraštruktúrou. Kľúčovým faktorom je blízkosť medzinárodného letiska. Čerstvo nazberané kvety dokážu rýchlo exportovať na zahraničné trhy, najmä v Európe. Do 24 až 48 hodín od zberu môžu byť v supermarketoch a kvetinárstvach k dispozícii pre konečných spotrebiteľov. Rozmach kvetinového priemyslu preto nastal v blízkosti Nairobi, okolo letiska Kilimanjaro airport v severnej Tanzánii medzi mestami Arusha a Moshi či v okolí mesta Upington v Juhoafrickej republike (Potts, Bowyer-Bower 2004). V Nairobi dokonca existuje osobitný letiskový terminál určený pre dopravné spoločnosti prepravujúce rezané kvety na svetové trhy.

Najväčším odberateľom rezaných kvetov v Európe je Holandsko, ktoré je najvýznamnejším distribučným uzlom. V Holandsku sídli najväčšia aukcia kvetín, odkiaľ sú kvety redistribuované do celého sveta. Kvety z kvetinových fariem Kene sú tiež exportované do Veľkej Británie, Nemecka, Nórska či Ruska (van Rijswick 2016). Tieto krajiny patria k ich najväčším odberateľom. Veľký producenti kvetov majú uzatvorené priame kontrakty s reťazcami supermarketov, ktorým dodávajú hotový produkt. Kvety sú balené a nacenené ešte v krajine pôvodu a z lietadla putujú priamo na pulty supermarketov. Odberatelia tak využívajú výhody lacnejšej pracovnej sily.

Kvetinové plantáže v Keni sa nachádzajú najmä okolo jazera Naivasha, ležiace v nadmorskej výške 1884 m n. m. a vzdialené od Nairobi cca 90 km. Je to jedno z mála sladkovodných jazier v Keni s dobrými pôdnymi podmienkami v jeho okolí. Pestovanie kvetín má na región pozitívne aj negatívne dopady. Negatívom kvetinových fariem je zaberanie poľnohospodárskej pôdy, ktorá by potenciálne mohla byť určená na pestovanie plodín určených na výrobu potravín. Napriek tomu, že výstup tejto rastlinnej produkcie nie je určený na konzumáciu, podieľa sa na zvyšovaní potravinovej bezpečnosti obyvateľov. Benefitom je hlavne zvyšovanie zamestnanosti a znižovanie chudoby obyvateľov. Kvetinové plantáže poskytujú prácu priamo vyše 100 tisíc pracovníkom, najmä ženám. Nepriamo kvetinový priemysel poskytuje prácu takmer 2 miliónom ľudí, čím je jedným z najväčších zamestnávateľov v krajine. Prácou na plantážach sa zvýši príjem domácnosti a ich celková životná úroveň. Viac peňazí je určených na potraviny, investovaných do bývania a do vzdelania. Najväčším negatívom kvetinových plantáži je environmentálna záťaž na životné prostredie a zdravotná záťaž doliehajúca na zamestnancov. Pri pestovaní kvetín je vyššia spotreba a využitie pesticídov a hnojív, ktoré chránia pred škodcami a podporujú rast. Povolené normy pesticídov sú vyššie ako pri pestovaní plodín určených na potraviny. Tlak na znižovanie používania pesticídov zo strany ekológov a aj spotrebiteľov narastá a normy sa sprísňujú. Cieľom je ochrana zdravia zamestnancov plantáži, bezpečné pracovné podmienky a ochrana prírodného prostredia a prírodných zdrojov, najmä vody a pôdy.

(na svahoch pohorí) sa tu darí pšenici, kukurici, melónom a batatom, chov hovädzieho dobytka je intenzívny. Tradičnými plodinami sú aj strukoviny ako fazuľa, cícer, šošovica či jačmeň, darí sa zelenine a kvetom. Pre oblasť sú typické aj čajovník, káva, citrusy a miestami vinič. Pastva hovädzieho dobytka, kôz a oviec prebieha permanentne.

2. Zmiešané kukuričné farmárstvo – je významným prvkom agrárneho sektora makroregiónu. Prevádzkuje sa na náhorných plošinách vo výške od 750 – 1 500 m. Vyznačuje sa dvoma zrážkovými maximami (približne v čase vrcholenia Slnka). Pre pásmo je typické subekvatoriálne podnebie. Farmári obhospodarujú väčšinou malé farmy. Významný je chov hospodárskych zvierat (dobytka, kôz, oviec). Dominantnou plodinou je kukurica. Darí sa aj káve, kakau, strukovinám a slnečnici. Špeciálne pre trh sa pripravuje podzemnica olejná (varená v šupke sa často predáva aj pri cestách).

3. Pestovateľsko-pastierske farmárstvo – zaberá oblasti v suchších podmienkach Východnej Afriky. Hustota zaľudnenia je priemerná (40 obyv./km²). Pestovanie a chov majú približne rovnaký význam. Hlavným zdrojom samozásobovania sú suchomilné obilniny. Darí sa aj strukovinám. Produkcia hospodárskych zvierat je zameraná na mlieko a mliečne výrobky (hovädzí dobytok, ovce, kozy), ako ťažné zvieratá sa chovajú predovšetkým osly a voly. Miestne obyvateľstvo žije trvalo v menších sídlach a na roztratených farmách. Časť populácie sezónne migruje, aby pre svoje stáda zabezpečili lepšie pastviny.

4. Zmiešané poľnohospodárstvo suchých oblastí – zaberá najmä suché časti Somálskeho polostrova, Južný Sudán a predhoria Etiópskej vysočiny. Ročné zrážky tu dosahujú len 300 mm. Farmy využívajú úhorovanie. Na farmách sa chová hovädzí dobytok, alternatívne ovce a kozy. Hlavné plodiny sú obilie, pšenica ale vo vlhších oblastiach sa pestujú aj strukoviny, napr. šošovica.

5. Intenzívne závlahové poľnohospodárstvo je pre región Východnej Afriky málo typický. Jeho výhodou sú vysoká produktivita. Väčšie rozlohy zaberá v oblasti Etiópskej vysočiny. Viaže sa naň intenzívne zeleninárstvo a ovocinárstvo, pestovanie bavlníka na export, cukrová trstina najmä vo východnej Tanzánii, ďalej sú to pšenica a jačmeň v stredných výškových polohách regiónu a pestovanie krmovín.

6. Horské zmiešané poľnohospodárstvo sa viaže na vyššie položené planiny na miestach so zrážkami nad 500 mm ročne. Typické je pestovanie strukovín, podzemnice olejnej. Závlahy sa v tomto pásme prakticky nevyužívajú. Územie je vhodné aj na chov zvierat (oviec a častejšie kôz). Sezónne presuny stád sú podmienené výskytom vody a jej zdrojov.

7. Pastierstvo je charakteristické pre viaceré etniká a určuje aj ich spôsob života (Masajovi a i.). Priestorovo sa prelína s horským zmiešaným poľnohospodárstvom., prebieha však na niekoľkonásobne väčších územiach. Chová sa najmä hovädzí dobytok, kozy, ovce aj osly. Pastieri sa čiastočne zameriavajú aj na rastlinnú výrobu.

8. Prímestskému farmárstvu sa venuje malá časť mestského obyvateľstva. Je veľmi perspektívne a umožňuje intenzívne pestovanie zeleniny, ovocia a chov hydiny v zázemí miest. Vo Východnej Afrike dynamicky rastie počet veľkochovov hydiny. Prepojenosť exponenciálne rastúcich mestských aglomerácií na tieto prímestské farmárske oblasti je zrejmý, sú významným zdrojom zásobovania mestského obyvateľstva potravinami.

BOX 33 Hlad a podvýživa v Afrike

Odhaduje sa, že globálne trpí chronickým hladom 842 miliónov ľudí, ktorí permanentne nemajú dostatok jedla, aby mohli viesť aktívny život. Väčšina z nich – 827 miliónov žije v rozvojových regiónoch (FAO Statistical Yearbook 2020). Hladom najpostihnutejším regiónom sveta je subsaharská Afrika s vyše 200 miliónmi ľudí trpiacich podvýživou (pozri Tab.). Štáty Východnej Afriky sú dlhodobo postihnuté potravinovou neistotou, viaceré z nich čelili aj vážnym hladomorom. Z dávnej aj nedávnej minulosti je známych niekoľko vážnych potravinových kríz, hlavne z krajín Afrického rohu – Etiópia a Somálsko. Regionálne bolo vážnym hladom zasiahnuté aj obyvateľstvo Kene, Južného Sudánu, Ugandy a Rwandy. V súčasnosti je najviac podvyživených evidovaných (z dostupných štatistík) v Etiópii a Tanzánii, činia približne 20 % z celkovej populácie krajiny. V Južnom Sudáne viac ako polovica jeho obyvateľov žije vo vážnej potravinovej neistote (pozri Tab). V stredne ťažkej až ťažkej potravinovej neistote žije v každej zo sledovaných krajín viac ako polovica obyvateľov, čo spolu činí viac ako 130 mil. obyvateľov (FAO Statistical Yearbook 2020).

Krajina	*Prevalencia podvýživy (%)*	*Počet podvyživených osôb (miliónov)*	*Prevalencia vážnej potravinovej neistoty v celkovej populácii (%)*	*Počet obyvateľov žijúcich vo vážnej potravinovej neistote (miliónov)*
Etiópia	*19,7*	*21,5*	*14,1*	*15,4*
Južný Sudán	*-*	*-*	*63,7*	*7*
Keňa	*23*	*11,8*	*-*	*-*
Rwanda	*35,6*	*4,4*	*-*	*-*
Tanzánia	*25*	*14,1*	*23,8*	*13,4*
Uganda	*-*	*-*	*20,6*	*8,8*
Afrika	*18,8*	*239,6*	*18,6*	*237,2*
Zdroj: FAO STAT, 2020; dáta za trojročný priemer 2017-2019				

Dominantnými príčinami hladu a chronickej podvýživy v Afrike sú chudoba, extrémne prejavy počasia a prírodné katastrofy, čím ďalej tým viac vyvolané klimatickými zmenami, degradácia životného prostredia (odlesňovanie, nadmerné spásanie a i.), neefektívne a slabo výkonné poľnohospodárstvo s malými výnosmi, nestabilné politické systémy, vojnové konflikty a občianske nepokoje, slabé ekonomiky štátov, vysoké ceny potravín, výkyvy cien potravín na potravinových trhoch, nevzdelanosť a i. Ani hladomory nikdy nevznikajú kvôli jednej príčine, ale vždy je to synergia viacerých vážnych faktorov. Najčastejšie sa jedná o kombináciu náhlych prírodných udalostí (sucho, záplavy) a vojenského konfliktu na zasiahnutom území. Hladomor sa prejaví len v určitom čase, v určitom regióne a skupine obyvateľstva, nepostihuje celoplošne celú populáciu krajiny dlhodobo. Vojenské konflikty situáciu zhoršujú navyše tým, že do regiónu nie je často možné doviezť ani potravinovú pomoc a intervenovať v komunitách postihnutých akútnym hladom. Problémom hladomorov je nedostupnosť potravín pre zasiahnuté komunity, nie ich nedostatok na potravinovom trhu. Situácia býva často spolitizovaná alebo aj zneužívaná na manipuláciu. Výsledkom sú životy tisícov ľudí, pričom najzraniteľnejšou skupinou sú deti a seniori (Sen, 1981, Potts, Bowyer-Bower, 2004, Gregory a kol., 2009, Mydlová 2012).

Najznámejšie a najvážnejšie potravinové krízy v Afrike boli (World Vision 2020):

1968 – 1980 Mimoriadne sucho na južnom okraji Sahary v regióne Sahelu spôsobilo hlad v krajinách Čad, Mali, Mauritánia, Niger a Burkina. Počet obetí sa odhaduje na 1,1 milióna.

1980 – 1981 Vojenský konflikt a sucho v Ugande viedli k hladu v krajine. Počet obetí hladu sa odhaduje na 200 tis.

1984 – 1985 Hladomor v Etiópii, ktorý spôsobilo extrémne sucho a nedostatočná pomoc severným regiónom krajiny, mal za následok smrť 0,9 mil. obyvateľov.

1990 – 1994 Občianska vojna v Rwande a útek milióna obyvateľov. Následkom rozvrátenia krajiny bol aj hlad. Počet obetí cca 100 tis.
1991 – 1992 Občianska vojna a následky sucha v Somálsku spôsobili masívne sťahovanie a smrť cca. 300 tis. ľudí.
1998 – 2004 V dôsledku násilia a zničeného hospodárstva v Konžskej demokratickej republike zahynulo vyše 3 milióny obyvateľov, primárne na hlad a choroby
2010 – 2012 Somálsko postihla druhá najhoršia vlna hladu. Počet jej obetí sa odhaduje na 250 tis. Hlad zasiahol aj ostatné regióny v Africkom rohu.
2015 – 2016 Negatívny vplyv globálneho otepľovania a efekt prúdenia El Niño zasiahol najmä Východnú a Južnú Afriku a vážne ohrozil potravinovú bezpečnosť viac ako 45 mil. ľudí.
2017 Vo Východnej Afrike bolo odkázaných na potravinovú pomoc 25 mil. ľudí v dôsledku neúrody a zlého hospodárenia.
2017 Regionálne nepokoje v Etiópii spôsobili vnútroštátnu a medzinárodnú emigráciu 800 tis. obyvateľov krajiny, ktorí čelia nedostatku potravín.

Po roku 2018 problémy s hladom v mnohých regiónoch stále pretrvávajú a dokonca potravinová neistota ohrozuje stále väčší počet ľudí. Navyše, problematika potravinovej bezpečnosti sa stáva vypuknutím pandémie COVID19 oveľa horšia. Afrike a obzvlášť jej zraniteľným regiónom (Africký roh, sahel a i.), v dôsledku destabilizácie ekonomických systémov a rozšírenia chudoby, akútne hrozia vážne potravinové krízy. Situáciu zhoršujú klimatické zmeny, na ktorých adaptáciu nie sú obyvatelia týchto regiónov dostatočne pripravení. Podobným problémom čelia aj iné rozvojové regióny sveta, otázka hladu a podvýživy nie je len záležitosťou Afriky. Socioekonomická kríza vyvolaná pandémiou COVIDu môže spôsobiť zhoršenie potravinovej bezpečnosti aj v rozvinutých krajinách.

5.5.2 Ťažba surovín a priemysel Východnej Afriky

5.5.2.1 Ťažba surovín vo Východnej Afrike

Východná Afrika je geologicky veľmi staré územie. Je chudobná na fosílne palivá, ktoré sú len v južnom Sudáne a čiastočne v šelfových oblastiach Tanzánie (zemný plyn). Situácia je výrazne pozitívnejšia v rudných aj nerudných surovinách. Riftová zóna vyzdvihla a obnažila rozsiahle spektrum surovín. Všetky štáty makroregiónu sú si vedomé ich potenciálu a preto si striktne strážia toto bohatstvo. Vývoz minerálov a hornín všeobecne je veľmi limitovaný. Doteraz identifikovaný výskyt v jednotlivých štátoch preukázal významné ložiská surovín. V Burundi sa nachádzajú zásoby niklu, vanádia, zlata, uránu, kobaltu, medi, platiny, tantalu, kaolínu a vápenca. Keňa má štyri pásma nerastných surovín: zlaté pásmo na západe Kene s presahom do Tanzánie; mozambický pás, ktorý sa tiahne centrálnou časťou krajiny až do Mozambiku s náleziskami drahokamov; riftové pásmo s uhličitanom sodným, fluoritom a kremelitom a najvýchodnejšie pobrežné pásmo Kene s titánom. V Rwande sú bohaté zásoby kaseteritu a cínu, menej významné sú zásoby volfrámu, coltanu (získava sa z neho niób a tantal). V Rwande bolo objavené aj zlato ale v zložitých geologických podmienkach s limitovanou rentabilitou ťažby. Polodrahokami sa viažu na centrálnu zónu zlomov, napr. turmalín, topáz, korund a ametyst. Tanzánia je na minerály najbohatším štátom regió-

nu. Svetovo známe a jedinečné sú tanzanity (polodrahokamy z oblasti Aruše), potvrdený je výskyt diamantov, zlata a priemyselne cenených surovín ako fosfáty, vápenec, grafit, sadra, sľuda a kremeň. Práve tieto priemyselné suroviny sú aj masívne ťažené a využívané pri výrobe keramiky, stavebných materiálov a sklárstve. Perspektívne sú aj zásoby niklu, kobaltu, mede, apatitu, nióbu, železa a aj uhlia. V Ugande sú okrem mede, kobaltu, železnej rudy aj bohaté zásoby volfrámu a stavebných surovín ako žula, kremičité piesky a rula (EAC 2020a). V Etiópii tvorí ťažobný sektor menej ako jedno percento HDP (tak ako v ostatných štátoch makroregiónu okrem Tanzánie). Výskyt surovín je však tiež impozantný: zlato, tantal, fosfor, železná ruda, drahokamy a zemný plyn. (UK Trade & Investment 2013). Somálsko a Južný Sudán patria k menej preskúmaným krajinám. V Somálsku boli nájdené ložiská uránu, tantalu a živíc. Vo svojom portfóliu deklarujú výskyt viacerých minerálov aj Eritrea a Džibutsko. Ťažba a využitie týchto zdrojov je však ekonomicky veľmi náročné. V mnohých štátoch do neho investuje Čína, najmä do ťažby a spracovania stavebných materiálov pre výstavbu ciest a konštrukciu budov.

5.5.2.2 Energetika

Východná Afrika má vzhľadom na svoje veľmi limitované fosílne zdroje špecifickú štruktúru výroby a dodávky energie (World Bank 2017a,b,c). Perspektívne sa môže stať jedným z lídrov v zabezpečovaní elektrickej energie prostredníctvom obnoviteľných zdrojov.

Viac ako polovica energie makroregiónu sa vyrába v hydroelektrárňach (strecha Afriky). Najvýkonnejšie hydroelektrárne sa však iba budujú (Tanzánia, Etiópia). Riftová zóna je predurčená svojimi geotermálnymi zdrojmi aj na produkciu tohto typu energie. Doposiaľ najväčšie zariadenia sú v Etiópii (1 existujúce a 4 vo výstavbe) a najmä v Keni (5 existujúcich a 3 vo výstavbe).

Doplnkovým zdrojom energie sú veterné a solárne elektrárne. Prírodných zdrojov má región dostatok, problémom sú investície. Vlády krajín musia zvážiť permanentnú závislosť od dovozu a nákupu fosílnych palív a ich spaľovanie v tepelných elektrárňach alebo využitia vlastného obnoviteľného potenciálu energie. Všetky štáty sa vybrali strednou cestou. Najviac tepelných elektrární (ale aj najväčšie zásoby zemného plynu) má Tanzánia (13 s najväčším inštalovaným súhrnným výkonom 1 000 MW). Viaceré projekty výstavby tepelných elektrární boli pozastavené, napr. v Keni najväčšie projektované zariadenie, kde bol plánovaný dovoz tekutého zemného plynu z Kataru, bol zrušený. Najrýchlejšie sa vyvíja energetický sektor Etiópie. Hospodárstvo krajiny rastie tempom 10 % ročne a tomuto tempu sa musí prispôsobiť aj výroba elektrickej energie. Etiópia je osobitým svetovým prípadom a väčšina jej výroby energie je z obnoviteľných zdrojov. V celkovej produkcii energie sa dostala do prvej stovky (Slovensko bolo 72. s trojnásobnou produkciou). Etiópske hydroelektrárne (15 v prevádzke a tri vo výstavbe) majú v súčasnosti viac ako 10 000 MW inštalovaný výkon. Zaujímavosťou Etiópie sú malé elektrárne postavené pri cukrovaroch produkujúce energiu

z vedľajších produktov výroby (spracovanie cukrovej trstiny). Prím medzi zastúpením veterných elektrární má opäť Etiópia v horských veterných oblastiach krajiny. Štáty Somálsko, Južný Sudán, Džibutsko a Eritrea majú energetický režim postavený na báze fosílnych palív (podobne ako Severná Afrika), na rozdiel od nich však z 90 % importovaných.

Spotreba energie vo Východnej Afrike je relatívne nízka. Elektrickou energiou je zásobovaná priemerne polovica populácie makroregiónu. Podiel urbánnej spotreby je však trojnásobný oproti vidieku. Iba každá piata domácnosť vo Východnej Afrike má centrálnu dodávku elektriky. Väčšina rurálnych usadlostí má lokálne generátory.

Zaostalosť viacerých subregiónov územia podčiarkuje dominancia výroby energie v malom (generátory) pre spotrebu najmä v domácnostiach (oproti sekundárnemu a terciérnemu sektoru), napr. v Somálsku a Južnom Sudáne.

5.5.2.3 Sekundárny sektor

Sekundárny sektor predstavuje v súčasnosti iba doplnkový pilier ekonomík štátov Východnej Afriky. Najvýznamnejšími súčasťami priemyslu sú spracovanie poľnohospodárskych produktov. Priemysel však zohráva stále iba menej významnú úlohu v ekonomike makroregiónu. Na produkcii HDP Východnej Afriky sa podieľa približne 20 %, čo je o niečo nižší podiel ako podiel poľnohospodárstva, ale je to oveľa menej v porovnaní s terciárnou sférou (45 %). Tradičné odvetvia spracovateľského priemyslu sú: potravinársky, obuvnícky, kozmetický a odevný priemysel vrátane výroby textilu a aj nábytkárska či sklárska výroba). Dominantne sú určené viac pre domácu spotrebu, aj keď vývoz do arabských štátov, Číny alebo Indie stále rastie. Vo väčšine štátov je tradičná výroba textilu a spracovanie kože najmä hovädzieho dobytku (pastierske komunity).

Poradie jednotlivých krajín Východnej Afriky podľa výkonnosti ekonomiky je v druhej polovici či skôr na konci svetových štatistík. Okrem Kene sa všetky štáty makroregiónu zaraďujú k málo rozvinutým hospodárstvam. Podľa rôznych svetových štatistík je Keňa výkonnostne približne na úrovni Slovenska (61) (https://www.imf.org/en/Publications/WEO/). Najmenej výkonné ekonomiky majú Burundi, Južný Sudán a celkovým objemom výroby aj Džibutsko.

V jednotlivých štátoch makroregiónu je veľmi rozdielne tempo štrukturálnych zmien. Najpomalšie sa mení periférium regiónu (Burundi, Rwanda a Južné Somálsko). Naopak, zmeny sú rýchle v jadrových ekonomických častiach Východnej Afriky – Etiópii, Tanzánii, Keni a čiastočne Ugande. Výroba sa stáva viac automatizovanou (hoci pracovnej sily má región dostatok), kvalitnejšou a aj cenovo viac konkurencieschopnou v porovnaní so svetovou produkciou. Podobne ako v ostatných častiach Afriky sa najdynamickejšie rozbehol vývoj ľahkého priemyslu. Impozantný ročný rast HDP Etiópie je výsledkom intenzívnej privatizácie. Z historicko-geografického aspektu je zrejmé, že krajina prekonala marxizmom definovanú fázu vývoja s prakticky úplným

zoštátnením. V ostatnom desaťročný sa trend uberá ponechaním tradičných odvetví ekonomiky v rukách štátu a privatizáciou subjektov s nutnosťou moderných technológií a vysokých investícií.

Automobilizácia Etiópie je najnižšia na svete, 2 automobily na tisíc obyvateľov (Africa Business Pages 2020), pre porovnanie na Slovensku je to 428 (Statista 2020). Veľmi rýchlo vznikajú menšie montážne závody alebo dielne, ktoré adaptujú privezené automobily na miestne podmienky (pomer úžitkových a osobných automobilov je približne jeden ku dvom). Úžitkové automobily sú často využívané aj na osobnú dopravu (teda univerzálne). Všetky štáty makroregiónu sa z automobilového priemyslu zameriavajú iba na ich sprievodné aspekty a to obchod a malé montážne dielne, či strediská.

Sekundárnemu sektoru dominujú ich iniciálne odvetvia postavené na produkcii primárneho sektora. Silné je postavenie textilného, odevného aj stavebného priemyslu, ktorý sprevádza často živelnú urbanizáciu. Z potravinárskej produkcie sa na dva štáty hodí označenie kávová republika – Etiópia (až 15 mil. obyvateľov je priamo závislých od jej pestovania, produkcie a predaja) a čajová republika – Keňa (tretí superproducent na svete). Regionálne sú v sekundárnom sektore najvýznamnejšie oblasti hlavných miest jednotlivých štátov a Dar es Salaamu ako de fakto centra Tanzánie (AFDB 2021). V makroregióne vznikla jedna Slobodná Ekonomická Zóna neďaleko Addis Abeby pod gesciou Číny, ktorá sa zameriava na elektroniku.

5.5.3 Terciárna sféra

V klasických teóriách vývoja postindustriálnej spoločnosti je to najvýznamnejší sektor, ktorého zastúpenie a vývoj svedčí o rozvoji vybranej krajiny či regiónu. Predurčuje rozvoj a progresívne zmeny v hospodárstve aj vývoj životnej úrovne obyvateľstva regiónu. Pre Východnú Afriku je to však sektor skresľujúci. Opticky vylepšuje sektorové zastúpenie produktivity (tvorí 45 % HDP; World factbook 2020) celého územia, teda viac ako poľnohospodárstvo. Skutočnosť je však pragmatickejšia. Zaradenie obyvateľov do skupiny obchodníkov, dopravcov a iných reprezentantov služieb, len čiastočne vylepšuje hodnotenie celého makroregiónu. Nič to však nemení na jeho statuse hospodársky veľmi zaostalého regiónu (teda najmenej rozvinutých štátov sveta). V globále vo Východnej Afrike zahŕňa terciér široké spektrum činností od školstva, vedy, kultúry, zdravotníctva a športu cez financie, obchod a dopravu až k cestovnému ruchu. V ostatných desaťročiach podiel terciárneho sektora skokovite rastie, najmä v Keni, Tanzánii a Etiópii. Osobitnú pozornosť si zaslúži najmä v Džibutsku (76 %), čo je výborný ukazovateľ aj vo svetovej komparácii, je však založený na zamestnanosti v doprave a tranzitných službách krajiny ako vstupnej brány k Červenému moru. Terciér Džibutska je taký vysoký, lebo produktivita poľnohospodárstva a priemyslu krajiny sú veľmi nízke. Najvyšší podiel pracovných síl v terciére v absolútnych číslach má samozrejme Etiópia (napr. letecká doprava, bankový sektor, obchod aj školstvo).

BOX 34 Platby cez mobil

Afrika je svetovým lídrom v peňažných transakciách cez mobilné siete (mobile money). Hlavne v štátoch sub-saharskej Afriky väčšina obyvateľov nemá prístup k bankovým účtom. Banky sú pre nich fyzicky ťažko dostupné alebo nedisponujú financiami na založenie bankového účtu. V týchto krajinách však za ostatných desať rokov výrazne stúpol počet užívateľov mobilných telefónov. A práve mobilné telefóny sprístupnili finančné služby väčšine bežných obyvateľov. Africký trh sa tak stal výnimočným miestom pre rozvoj v oblasti fintech prinášajúcich inovácie vo svete financií.

V rámci kontinentu existujú vo využívaní služieb mobilných platobných platforiem výrazné rozdiely. Tento platobný systém vznikol v roku 2007 v Keni a najviac sa presadil práve v štátoch Východnej Afriky. V súčasnosti je Keňa lídrom vo využívaní takýchto mobilných peňazí a to nielen na africkom ale aj globálnom trhu. Dve najúspešnejšie platformy M-Pesa (prvá na trhu) a Mowali dnes spájajú milióny užívateľov vo viacerých afrických krajinách. V Keni využíva mobilné peňažné služby vyše 90 % dospelej populácie a len na platforme M-Pesa sa denne uskutoční vyše 16 miliónov mobilných peňažných transakcií. Každý užívateľ pritom môže mať založených viacero účtov, preto v Keni existuje viac mobilných platobných účtov ako je dospelých v populácii. Tieto mobilné peňažné systémy sa po Keni najúspešnejšie etablovali v Tanzánii, Ugande a Rwande, kde majú ďalšie milióny registrovaných užívateľov. Samotná platforma M-Pesa telekomunikačnej spoločnosti Safaricom funguje v 10 afrických štátoch. Dopyt po mobilných finančných službách rastie aj v ďalších afrických krajinách, dominantne v krajinách sub-saharskej Afriky. Menej úspešné sú spoločnosti v štátoch severnej Afriky, kde existuje oveľa vyspelejší bankový sektor a hustejšia sieť bankových pobočiek a bankomatov.

Servis týchto mobilných platobných platforiem sa najväčšmi využíva na domáce peňažné prevody – príjem a posielanie peňazí, ale aj na príjem mzdy, platenie účtov za energie, platby za služby a tovary.

Najviac z tohto systému profitujú odľahlé vidiecke oblasti bez infraštruktúry a obyvatelia vidieka. Výhodou oproti veľmi limitovanému zastúpeniu štandardných bankových pobočiek a bankomatov v krajine, je hustá sieť agentov mobilných operátorov, ktorý platobné služby zabezpečujú. Aj v najmenej rozvinutých a odľahlých regiónoch sa nachádzajú stánky agentov poskytujúce finančné služby. Predovšetkým výber a vklad peňazí cez užívateľské mobilné platobné konto sa tak stal mimoriadne jednoduchý a rýchly takmer kdekoľvek v krajine. Tento platobný systém redukuje čas strávený cestovaním a kvôli prevodu peňazí či platbe už nemusia nevyhnutne prekonávať veľké vzdialenosti. Finančné služby sa stali oveľa dostupnejšie pre nízko príjmové skupiny, mladých ľudí a ženy, ktorí boli najčastejšie bez klasického bankového účtu. Ich finančná inklúzia prispela k flexibilnejšiemu rozvoju ekonomiky v odľahlých regiónoch, medzi chudobnými vrstvami obyvateľstva a ženám umožnila väčšiu finančnú samostatnosť.

Tento mobilný platobný systém nezaznamenal nikde vo svete taký úspech ako práve vo vybraných afrických krajinách. Napriek tomu, v štátoch sub-saharskej Afriky sa na platenie stále najčastejšie používa hotovosť.

Čo sa týka podielu zamestnanosti, tu je najvyšší podiel zamestnaných v terciárnom sektore regiónu v Keni (32 %). Vo všetkých významných štátoch Etiópia, Keňa, Tanzánia a Uganda je vysoká zamestnanosť v terciéri v armáde, polícii, štátnej správe a stále robustnejšom vzdelávacom systéme (vysoký prírastok obyvateľstva).

5.5.3.1 Medzinárodný obchod

Údaje za medzinárodný obchod sú taktiež za územie mierne skreslené. Bilancia cezhraničného farmárskeho a agrárneho obchodovania sa vykazuje veľmi ťažko a napríklad na náhorných planinách, kde etniká voľne prestupujú hranice, to vlastne ani nie je možné. Už dávno neplatí, že najvýznamnejšími obchodnými partnermi východoaf-

rických krajín sú ich bývalé koloniálne mocnosti. Prebieha v nich silná transformácia smerom k obchodovaniu s Čínou, Indiou, arabskými štátmi ale stále svoje miesto majú aj vyspelé európske krajiny. Prakticky garantovaný je odbyt kvalitných poľnohospodárskych produktov, ktoré sa nedajú tak rentabilne vyrobiť v rozvinutých štátoch s nevhodnou klímou. V minulosti boli najznámejšie vyvážané produkty káva, čaj, koreniny (napr. klinčeky), tropické ovocie. Dnes sa presadzujú štáty makroregiónu aj na kvetinových trhoch, žiadúca je ich zelenina a rôzne špeciálne tropické plodiny. Na obchodovanie v minulosti sa využívali predovšetkým monzúny (obchodné vetry, ako sa označujú v angličtine) s arabskými štátmi, južnou a juhovýchodnou Áziou. Teraz veľký objem obchodu smeruje cez Suezský prieplav ale monzúnové cesty sú stále perspektívne a otvorené aj do Číny. Významnými obchodnými partnermi sú aj krajiny Východnej Afriky, kde si vzájomne intenzívne vymieňajú najmä výrobky spracovateľského priemyslu. V dovoze do každého štátu vo Východnej Afrike však dominuje Čína (takmer 25 % dovozu), nasledovaná niektorou z arabských krajín alebo Indiou (World factbook 2020). Čínske investície smerujú do dopravy, obchodných stredísk, spracovateľských závodov, či infraštruktúry celkovo. Obchodná bilancia štátov makroregiónu je výrazne pasívna. Tento jav sa prakticky nemení od čias ich vzniku. Zhoršujú ho zlá hospodárska politika východoafrických štátov, občianske vojny a nepokoje či hladomory.

Vyvážané komodity z hľadiska ich štruktúry sú z 90 % tvorené primárnym sektorom. Malá časť výrobkov sa viaže na textilný, odevný alebo iný typ ľahkého priemyslu (aj tie si väčšinou vymieňajú krajiny navzájom). Vo viacerých krajinách tvorí zahraničný obchod iba veľmi malú časť HDP (Južný Sudán, Eritrea, Rwanda, Somálsko, Burundi). Prakticky všetky krajiny sú vysoko zadĺžené.

Východná Afrika je na fosilné palivá veľmi chudobná (okrem zemného plynu), takže dovoz tejto komodity a výrobkov z nich je zásadný. Všetky štáty sa preto snažia riešiť svoju energetickú situáciu alternatívne, cez vodné elektrárne alebo iné obnoviteľné zdroje. V oblasti nie je prakticky žiadna výroba dopravných prostriedkov, čiastočne sú to komponenty a montážne závody. Motorizácia regiónu je preto jedna z najnižších na svete. Tu sa údaje zhodujú na úrovni nižšej ako priemerne 40 automobilov na 1 000 obyvateľov regiónu (najlepšia je situácia v Keni, 124. štát sveta, 70 automobilov na 1 000 obyvateľov. V regióne sa veľmi pomaly zvyšuje kúpna sila obyvateľstva a to sa prejavuje aj na nízkej spotrebe.

5.5.3.2 Doprava a infraštruktúra

Východná Afrika po stránke dopravnej siete a infraštruktúry za svetom zaostáva a to nielen z hľadiska dĺžky ale najmä kvality dopravných spojení a technickej infraštruktúry. Pre väčšinu sídel sú vodovodná sieť, kanalizácia a dokonca aj spevnené cesty neznámym pojmom. Pokiaľ však počítame hustotu cestnej siete tak predstihuje mnohé redšie a najmä klimaticky menej disponované regióny sveta. Vo Východnej Afrike je 13 km ciest na 100 km² (Report on infrastructure development in Africa 2015). Kvalita ciest je však ozaj diskutabilná. Spevnených, čiastočne betónových alebo asfaltových

ciest je iba jedna desatina. Mnohými cestami sa vo Východnej Afrike dá cestovať iba sezónne, v období dažďov sú prakticky nezjazdné. Najväčšia hustota ciest aj železníc je v Keni, celkovo 31. miesto na svete, 187 tis. km ciest. Diaľnice sú v realite prakticky len štatistickou kategóriu. Kto cestoval po Tanzánii, Keni a Etiópii, tak má osobné skúsenosti s cestami označenými ako „diaľnice“, ktoré dosahujú maximálne štandard ciest prvej triedy v európskom ponímaní. Rýchlosť budovania kvalitných ciest je však v centre makroregiónu impozantná (čínske investície, know-how aj manažment projektov zabezpečuje stovky nových ciest). Čo sa týka zloženia a hustoty dopravy v regiónoch Východnej Afriky, tak mimo veľkých aglomerácií a mestských oblastí dominujú úžitkové autá a autobusy. Je to typický jav pre Východnú, Strednú a čiastočne aj Západnú Afriku.

Železnice sú ešte nekvalitnejšie ako automobilové cesty a prakticky sa viažu na obdobie koloniálnej nadvlády. V troch štátoch neexistujú vôbec (Burundi, Rwanda, Somálsko). Úhrnná dĺžka železníc je iba 11 tis. km (na Slovensku 3,5 tis. km). Železnice bude nutné zrekonštruovať alebo úplne nahradiť (deje sa to na mnohých miestach). Najviac železníc má Tanzánia a spolu s Keňou tvoria vyše 75 % železničnej siete. Jej určenie je na dopravu predovšetkým poľnohospodárskych produktov a spravidla jej rýchlosť prepravy dosahuje 30 km/h.

Najlepšie vybudovaná je sieť technickej infraštruktúry od pobrežia Indického oceána do vybratých oblastí Kene, Tanzánie, Eritrey a Džibutska. Vzhľadom na energetickú orientáciu regiónu je dĺžka ropovodov a plynovodov minimálna (dlhšie úseky sú lev v Tanzánii). Produktovodov je viac najmä v Keni a dopravujú suroviny v rámci priemyselnej infraštruktúry.

Vodná doprava sa viaže najmä na Indický oceán. Najväčšie oceánske prístavy makroregiónu sú v Džibuti, Dar es Salaame, Mogadišu a Mombase. Do vnútrozemia jednotlivých štátov odtiaľ vedú dopravné prepojenia, najmä cestné ale v koloniálnej ére sa zakladali aj železnice, napr. Mombasa – Uganda, či Dar es Salaam – Morogoro, Aruša (Istanbul Africa 2018). Pre Afriku sú úplne špecifické podmienky veľkých Afrických jazier. Hustá osobná a nákladná doprava je predovšetkým na Viktóriinom jazere, Tanganike, Malawi a ďalších jazerách, ktoré spájajú významné ekonomické centrá lacným a udržateľným spôsobom. Projektované je splavnenie vodnej cesty z Viktóriinho jazera až do Stredozemného mora. Rýchlolode pravidelne premávajú (10-krát denne) do turistických destinácií Zanzibaru z aglomerácie Dar es Salaamu.

Lídrom v leteckej doprave Afriky je Etiópia. Za ostatné desaťročie najspoľahlivejšia, najkvalitnejšia a aj cenovo dostupná letecká spoločnosťou Afriky sú Ethiopian airlines. Vo svete jej konkuruje len niekoľko spoločností. Objemom prepravy (cestujúci, cargo a i.) sú v prvej desiatke leteckých dopravných spoločností sveta, prepravia 11 mil. cestujúcich ročne.

Z hľadiska komparácie infraštruktúry v Afrike (African Infrastructure Index – AIDI) patria všetky štáty makroregiónu (okrem Kene) medzi najmenej rozvinuté štáty kontinentu aj sveta s hodnotami indexu AIDI do 18 bodov zo 100 (rok 2018) (AFDB 2018). Opäť lídrom v ukazovateli AIDI je Keňa (41).

Všetky štáty makroregiónu sú členmi iniciatívy PIDA – Programme for Infrastructure Development in Africa (AFDB 2010). Je strategickým a koncepčným rámcom pre budovanie nadnárodnej kontinentálnej dopravnej siete. Z deviatich hlavných afrických koridorov územím Východnej Afriky prechádzajú tri. Spájajú najvýznamnejšie ekonomické centrá, hlavné mestá alebo miesta s najväčšou koncentráciou obyvateľstva v krajinách Afriky:

TAH4 (TAH = Trans African Highway) Cairo (Káhira) – Cape town (Kapské mesto) je historicky najstaršou a najvýchodnejšie situovanou trasou zo severu na juh kontinentu. Vedie popri Níle cez Egypt, Sudán a na územie Východnej Afriky sa dostáva v Južnom Sudáne. Väčšina koridoru je už funkčná a zostáva len pár úsekov, ktoré je potrebné skvalitniť. Železničná doprava bude len doplnková a jej dokončenie nie je ani projektované.

TAH6 N´Djamena – Djibouti (Džibuti) vedie z Džibutska, Etiópskou vysočinou a Sudánom zo západu na východ. Čiastočne kopíruje trasu TAH4 v Etiópii a Sudáne. Dominantnú časť ciest tvoria nespevnené a nezabezpečené cesty. Železnice sú na krátkom úseku v Džibutsku.

TAH8 Mombasa – Lagos vedie naprieč centrálnou časťou Afriky. Vo Východnej Afrike má najlepšie vybudované časti od pobrežia Indického oceána cez Nairobi do Ugandy. Prechádza cez Kampalu a Východnú Afriku opúšťa smerom do Demokratickej republiky Kongo. Železnice sú pozostatkom koloniálnej siete prepravy surovín a produkcie čaju.

Ani jedno z viacmiliónových miest Východnej Afriky nemá dobudovaný systém rýchlej a bezpečnej hromadnej dopravy. Všade (aj na veľké medzinárodné či vnútroštátne vzdialenosti) je používaná autobusová doprava ako lacný ekvivalent premiestňovania pracovnej sily a celkovo obyvateľstva. Bezpečnosť prepravy je však stále pod verejným aj vládnym tlakom, napr. v Tanzánii bol počet smrteľných nehôd na cestách a osobitne v autobusoch alarmujúci (v roku 2019 to bolo 19 tis. mŕtvych na cestách) (World Life Expectancy 2018). Bezpečnosť na cestách vo Východnej Afrike je všade diskutabilná (až štyri štáty patria do najhoršej desiatky štátov v nehodovosti na cestách v prepočte na obyvateľa). Vo Východnej Afrike patrí dokonca cestovanie (autobusom) k rizikovejším faktorom ako malária.

Východoafrické letiská možno rozdeliť na dve kategórie: prestupové a cieľové destinácie. Prestupným letiskom pri cestách do celej Afriky patrí najmä letisko Bole v Addis Abebe. Rapídne rastie počet odbavených cestujúcich, z ktorých veľká časť využíva služby Ethiopian airlines. Za ostatných desať rokov sa zvýšil počet cestujúcich desaťnásobne (pred COVID-krízou v roku 2019 12 mil. osôb). Čiastočne prestupnou destináciou je aj letisko J. Kenyattu v Nairobi (7 mil. cestujúcich). Cieľové letecké destinácie sú Dar es Salaam letisko J. Nyerereho (2,5 mil. osôb). Všetky tri letiská patria medzi najfrekventovanejších 20 afrických letísk. Významné sú ešte medzinárodné letiská v Zanzibare, Aruši, Kampale a Mombase.

Budovanie infraštruktúry v jednotlivých štátoch je veľmi pomalé. Odráža sa na dĺžke a kvalite života, napr. prístup k elektrickej energii, vodovodnej sieti a ka-

nalizácii má iba tretina obyvateľov regiónu. Celoafrický priemer dosahuje iba Keňa, prístup k sieťam má približne 50% obyvateľov. Najnižšie hodnoty majú najchudobnejšie krajiny: Burundi, Somálsko a Južný Sudán (African Development Report 2015).

Komunikačné média sú vo Východnej Afrike rozvinutejšie ako elektrifikácia alebo technická infraštruktúra. Platí obzvlášť o mobilnej komunikácii. Tá sa využíva aj na bankové a iné účely. V priemere asi 70 % obyvateľov má a používa mobilný telefón (Slovensko má na 100 obyvateľov 135 mobilných telefónov, World factbook 2020). Siete sú dostupné a husté najmä v najrozvinutejších krajinách (Keňa, Tanzánia) a husto zaľudnených oblastiach (Burundi, Rwanda, Uganda). Oveľa horšia je situácia v počte pevných liniek a využívaní internetu. Makroregión patrí k najmenej rozvinutým častiam sveta (menej ako 1 užívateľ pevnej linky na 100 obyvateľov). V dostupnosti internetu je to o niečo lepšie ale sieť je stále nedostatočná (menej ako 20 % obyvateľstva má prístup k internetu). Podobne ako v iných regiónoch Afriky platí, že vládnuce politické garnitúry a riadenia krajiny majú snahu kontrolovať necenzurované a pre nich nepriaznivé informácie. V Južnom Sudáne má k internetu prístup menej ako 10 % obyvateľstva. Podobne je na tom Eritrea (African Development Report 2015).

5.5.3.3 Cestovný ruch

Cestovný ruch je pre všetky regióny sveta významný a obzvlášť pre oblasti, ktoré nemajú dostatok prostriedkov na rozvoj progresívnych technologických foriem vývoja ekonomiky. Prírodné a kultúrno-historické aspekty územia znamenajú veľký benefit. Vo Východnej Afrike sú to najmä prírodné danosti. Z celosvetového hľadiska sú jedinečné. Slúžia na prilákanie návštevníkov, no na opačnej strane je rešpekt až strach pred chorobami, slabá infraštruktúra a služby. Sektor cestovného je vo Východnej Afrike stále veľmi poddimenzovaný. Podieľa sa len 5 % na turizme Afriky a na dôvažok je v rámci regiónu úplne nerovnomerný. Najväčší podiel na ňom majú Keňa (2 mil. turistov ročne) a Tanzánia (1,5 mil. turistov ročne). Všetky ostatné krajiny súhrnne nedosahujú počet návštevníkov týchto dvoch štátov (UNWTO 2021). V štruktúre návštevnosti štátov makroregiónu je 80 % turistov z krajín mimo Afriky. Ani v jednom zo štátov Východnej Afriky nie je cestovný ruch určujúcim odvetvím hospodárstva. Ponuka práce je však turizmom často pozitívne ovplyvnená (sprievodcovské služby, obchod, doprava a i.). Pracujúci v cestovnom ruchu tvoria menej ako 2 % zamestnaných makroregiónu.

Cestovný ruch Východnej Afriky má viacero špecifík z hľadiska zamerania. Najväčší podiel majú turistické centrá pri Indickom oceáne, najmä Keňa (Mombasa a okolie), dokonca viac ako Zanzibar a Dar es Salaam. Safari turizmus nie je nikde inde na svete taký rozvinutý a podporovaný ako v Keni, Tanzánii a Ugande. Osobitosťou sú návštevy národných parkov s výnimočnou flórou a faunou (gorily, šimpanzy a i.) v Rwande a Burundi. Ochrana prírody sa v ostatnom čase veľmi etablovala predovšetkým v Tanzánii. Horský turizmus sa viaže hlavne na Kilimandžáro a Mount Keňa. (TANAPA 2020).

BOX 35 Safari v národných parkoch

Východoafrické štáty Keňa a Tanzánia sú známe predovšetkým svojimi národnými parkami a ich najväčšou turistickou atrakciou je „safari". Označenie safari, ktoré sa dnes spája s pozorovaním voľne žijúcich divokých zvierat v ich prirodzenom prostredí, pochádza zo svahilčiny a pôvodne znamená cesta/výprava/expedícia. Toto označenie pre svoje výpravy do vnútrozemia Afriky prvý krát použili európsky objavitelia. Neskôr, v koloniálnej ére na konci 19. storočia, sa toto označenie používalo pre organizované lovecké výpravy. Bolo to obdobie „veľkých bielych lovcov", ktorí vyhubili tisíce kusov slonov, žiraf a levov. Nekontrolovaný lov africkej zvery spôsobil takmer vyhynutie niektorých druhov. V roku 1890 preto do platnosti vstúpil Dohovor o ochrane divokých zvierat, vtákov a rýb v Afrike, ktorý mal za cieľ chrániť najmä vzácne druhy. Napriek tomu sa s lovom naďalej pokračovalo. Na prelome 20. storočia dokonca vzrástol záujem o komerčné safari výpravy pre športových lovcov, ktorí prichádzali z Európy a Severnej Ameriky. Náklady na loveckú výpravu boli vysoké a mohli si ich dovoliť len skutočne bohatí ľudia. Dejiskom loveckých expedícií bola v tom čase Keňa vďaka lepšej dopravnej infraštruktúre. Obdobie po I. svetovej vojne znamenalo útlm v organizovaní takýchto výprav. Po získaní Tanganiky Britmi sa ale otvorili nové možnosti lovu v novom teritóriu. Okrem Kene, ktorá sa stala príliš komerčná, vzrástol záujem o športový lov aj na území dnešnej Tanzánie. Po II. svetovej vojne sa lov neustále zintenzívňoval a dramaticky klesali počty zvierat. Koloniálna administratíva preto prijala opatrenia a koncom 40-tych rokov začala s formovaním národných parkov a obmedzovaním lovu (v 70-tych rokoch Tanzánia a Keňa zakázali komerčný lov úplne). Vzorom pri zakladaní národných parkov im boli národné parky v USA, najmä Yellowstone National Park. Na rozdiel od USA, v Afrike sa väčší dôraz kládol na ochranu divokej zveri ako ochranu krajiny a jej scenérie. Formovanie národných parkov na presne vyhraničenom území malo však aj svoje negatívne dopady a to predovšetkým na farmárske komunity a pastierov, ktorí boli s pôdou úzko previazaní. Došlo k presídľovaniu obyvateľstva z ich tradičného územia. V hraniciach národného parku nebolo viac možné žiť a vykonávať činnosti spojené s ich každodennou obživou ako pasenie a napájanie dobytka, pestovanie rastlín, výrub stromov či lov zveri. Takto bolo napríklad vysídlených z územia Národného parku Serengeti vyše 5000 Masaiov (Appiah, Gates 2010).

V Tanzánii je v súčasnosti vyhlásených 22 národných parkov. V roku 2019 sa do zoznamu území s najvyššou ochranou zapísalo neuveriteľných 6 nových národných parkov. Spolu tak národné parky zaberajú 99 306,5 km², čo tvorí desatinu z celkovej plochy Tanzánie. Najrozsiahlejším národným parkom je jeden z novovyhlásených, národný park Nyerere o rozlohe 30 893 km² (takmer dve tretiny Slovenska). Najmenším národným parkom je Saaname Island, ostrov na Viktóriinom jazere pre meste Mwanza, s rozlohou len 2,8 km². Známym národným parkom pri jazere Tanganika je Gombe Stream National Park, ktorý preslávila vedkyňa Jane Goodal svojím výskumom šimpanzov. Jedinečným stupňovitým vysokohorským prostredím je výnimočný národný park Kilimanjaro s najvyšším vrchom Afriky. Najznámejším národným parkom Tanzánie je NP Serengeti. Práve Serengeti bolo v roku 1951 vyhlásené ako prvé za národný park Tanzánie s rozlohou 14 763 km² (www.tanzaniaparks.go.tz). Serengeti je jediným národným parkom v Afrike, kde každoročne dochádza k migrácii obrovských stád zvery žijúcej na jeho rozsiahlych trávnatých planinách. Je to výnimočný prírodný úkaz, kedy milióny kusov zebier, pakoňov a gaziel putuje cez tanzánsko-keňské hranice na územie susedného parku Masai Mara v Keni. Miliónové stáda od novembra do mája počas obdobia dažďov spásajú pasienky juhovýchodných planín Serengeti, na obdobie sucha sa presúvajú do Masai Mara. Na území parku Serengeti žije odhadom 200 000 zebier, dva milióny pakoňov, milión gaziel a tisíce slonov. Je domovom aj vzácneho nosorožca čierneho. Vidieť veľkú africkú päťku, kde patrí lev, slon, leopard, byvol a nosorožec, patrí k hlavným cieľom návštevy parku. V roku 1981 zapísalo UNESCO Národný park Serengeti na Zoznam svetového prírodného dedičstva.

Zahraniční turisti do týchto krajín cestujú dominantne za zážitkom zo safari. Pozorovanie voľne žijúcich zvierat je veľkým dobrodružstvom a najväčším „úlovkom" sú v dnešnej dobre fotografie. Úroveň a kapacita poskytovaných služieb sa každoročne zvyšuje. Rovnako každým rokom rastie počet turistov. Tanzániu v roku 2019 navštívilo 1,5 milióna zahraničných turistov, do Kene pricestovali 2 milióny zahraničných turistov. Pre porovnanie, v roku 2019 navštívilo Maďarsko 61 miliónov zahraničných turistov (World Bank 2020).

Z hľadiska svetovo uznávaných lokalít, ktoré sú zapísané do Zoznamu prírodného alebo kultúrneho svetového dedičstva disponuje makroregión 27 lokalitami, z nich je deväť kultúrneho charakteru. Najviac ich je v Etiópii (9), v Keni (7) a Tanzánii (7). Z mimoriadne vzácnych lokalít možno spomenúť: Etiópia - Lalibäla, skalné chrámy; Národný park Sämen; Fasil Ghebbi – opevnené mesto; Aksum – zrúcaniny bývalého kráľovského mesta; dolina rieky Awaš a jej paleontologické náleziská; dolina rieky Omo – nálezy pozostatkov predkov človeka; Tija – archeologické vykopávky historickej etiópskej kultúry; Harär Džägol – fortifikované sväté moslimské mesto; Konso – terénne terasy v Etiópskej vysočine. V Keni sú vysoko cenené: národné parky pri jazere Turkana; Mount Keňa; Lamu – tradičná a zachovalá svahilská osada; Kaya – lesy a sídla etnika Mijikenda; Fort Jesus – portugalská pevnosť z konca 16. storočia; Systém jazier Východoafrickej priekopovej prepadliny; Thimlich Ohinga – archeologické nálezisko. Tanzánia sa môže pochváliť: najvyšším vrchom Afriky – NP Kilimandžáro; Ngorongoro chránený prírodný kráter; zrúcaniny prístavov Kilwa Kisiwani a Songo Mnara; NP Serengeti; rezervácia Selous; Stone Town – najstaršia časť Zanzibaru; Skalné maľby v Kondoa. V Ugande sa nachádzajú: NP Bwindi; NP Rwenzori; Kasubi – hroby bugandských kráľov a Eritrea má v Zozname UNESCO jednu pamiatku – hlavné mesto Asmaru a jej modernistické mestské prvky.

Východná Afrika sa podieľala na rozvoji ľudstva najmä v jeho najrannejších fázach. Staroveké kultúry mali na územie minimálny vplyv. Dokonca ani stredovek sa nepremietol do geopolitických premien makroregiónu a jeho jednotlivých štátov. O to bohatší je však vývoj jednotlivých etník a kmeňov s veľkou mierou autonómie od najrozvinutejších oblastí sveta. Preto sa pri historických a kultúrnych osobitostiach územia musíme pozrieť hlboko do minulosti (kostrové pozostatky prvých zástupcov homo sapiens), na skalné maľby lovcov a zberačov a neskôr na signifikantné míľniky lokálnej histórie a koloniálneho obdobia. Z hľadiska celkového cestovného ruchu regiónu však dosahujú tieto kultúrno-historické pamiatky iba zlomok svojho skutočného potenciálu.

Úlohy a zadania:

- **Čo sú najvýznamnejšie osobitosti hospodárstva Východnej Afriky? Ktoré faktory prírodného charakteru ho najviac ovplyvňujú? Vysvetlite súvislosti medzi hustotou zaľudnenia, urbanizáciou a ekonomickou prosperitou makroregiónu.**
- **Charakterizujte typické znaky jednotlivých sektorov hospodárstva (primárneho, sekundárneho a terciérneho) v najrozvinutejších štátoch Východnej Afriky.**
- **Zhodnoťte perspektívy a budúce osobitosti vývoja cestovného ruchu, infraštruktúry a aj životnej úrovne obyvateľstva makroregiónu.**

5. 6 KRAJINY VÝCHODNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ

Východná Afrika je najrôznorodejší makroregión Afriky. Tvorí tranzitný priestor medzi severnou časťou svetadielu, juhom aj stredom. Mnohé štáty majú veľmi podobné charakteristiky prírodných atribútov a vo všetkých sú pomaly sa transformujúce ekonomiky založené na prírodných danostiach v menšej miere na moderných impulzoch.

5.6.1 Etiópia

Etiópia je druhý najľudnatejší štát Afriky a 13. na svete (108 mil. obyv.). V Afrike ho predbieha iba Nigéria. Tempom rastu patrí do prvej dvadsiatky na svete. V štáte pribúda okolo 3 mil. obyvateľov ročne. Pri súčasnom tempe rastu sa do 20 rokov dostane medzi desať najľudnatejších krajín Zeme.

Politický experiment, zlý manažment krajiny a hladomory spôsobili, že obyvateľov v krajine je výrazne menej, ako by to bolo v prípade kontinuálneho ekonomického aj demografického rastu. Etiópia by mala podľa odhadov v súčasnosti už 120 mil. obyvateľov. Z vnútrozemských štátov sveta nemá v počte obyvateľov Etiópia žiadnu konkurenciu (na druhom mieste je Uganda, tiež z Východnej Afriky s tretinovým počtom obyvateľstva – 43 mil.).

Etiópia je prakticky najdlhšie existujúcim samostatným štátom Afriky. Pokiaľ pre niektorú africkú krajinu použijeme prívlastok, že sa nachádza na streche kontinentu, tak to bude iste Etiópia. Súčasne jej centrálnou časťou prechádza „chrbtová kosť“ a súčasne aj zlom kontinentu – Východoafrická priekopová prepadlina, ktorá sa do 10 mil. rokov premení na oceán. Je lemovaná Východoafrickými vrchmi zo západu a stupňovito prechádza planinami a vyššie položenými rovinami do pobrežnej oblasti Indického oceána. Riečne systémy sa odtiaľto rozbiehajú na sever a východ. Dominuje im povodie Nílu, ktorého vodnatejšia zdrojnica – Modrý Níl vyteká z centrálnej časti Etiópskej vysočiny (jazero Tana). Charakter krajiny je dominantne savanovitý a miestami veľmi suchý (záveterné náhorné plošiny). Najpríjemnejšiu klímu a aj dostatok zrážok majú centrálne, vysoko položené časti územia, najmä v okolí hlavného mesta. Po strate prístupu k moru, odčlenení Eritrey, sa vývoz musel riešiť tranzitom ostatnými okolitými štátmi. Dôvodom bol vojnový stav s Eritreou. Vojenský konflikt s ňou bol ukončený iba v roku 2018.

Z hľadiska ekonomiky má poloha vo vyšších a členitých horských podmienkach viaceré výhody a aj množstvo nevýhod. V období kumulatívneho vplyvu vlhších monzúnov a aj pasátov, má územie relatívny dostatok zrážok. Charakterom podnebia skôr pripomína andské štáty alebo Mexiko. Ďalšou výhodou je dostatok pasienkov a jedinečných poľnohospodárskych plodín adaptovaných na miestne podmienky (káva, strukoviny, cukrová trstina a i). Nevýhodou sú náročné podmienky na budovanie infraštruktúry, veľká vzdialenosť k moru a často aj nadmerná exploatácia krajiny, ktorá

vysychá. Výrazný je nedostatok fosílnych palív a energetických nosičov aj keď báza obnoviteľných zdrojov je pestrá a výkonná (veterná energia, solárna energia, geotermálne zlomy a najmä hydroenergia). Vyše polovice rozlohy územia je hospodársky nevyužívaná krajina. Orná pôda aj lesy pokrývajú iba o niečo viac ako 12 % rozlohy a sú väčšinou málo produktívne.

Členitosť reliéfu, ťažká prechodnosť horských a suchých oblastí prispela k etnickej rôznorodosti krajiny. Skutočným univerzálnym dorozumievacím jazykom v štáte vlastne nie je žiaden z úradných jazykov. Etiópskou ústavou majú všetky etnika garantované využívanie vlastného jazyka (teda 86). Z tohto veľkého množstva jazykov je najviac používaná Amharčina a angličtina (jazyk používaný v stredných školách a na univerzitách). Veľký počet obyvateľov používa aj oromčinu (35 mil.), vyše 5 mil. obyvateľov používa aj somálčinu a tigriňu. Etiópske písmo je široko používané a dopĺňané latinkou. Základ etiópskeho písma tvorí ge´ez forma zápisu juhosemitského jazyka v Etiópii, ktorého základ pochádza z arabčiny (transkripcia je zľava doprava).

Okrem označenia strecha Afriky, by sme mohli Etiópiu nazvať aj kolískou ľudstva. Podľa súčasných archeologických objavov sa jedny z najstarších pozostatky homo sapiens spred 195 tis. rokov objavili práve tu (rieka Omo). Pohnutý a veľmi pestrý politicko-geografický vývoj viedol k súčasnej dynamickej štruktúre obyvateľstva.

Priemerná hustota zaľudnenia Etiópie sa zvýšila od roku 1990 dvojnásobne (spred sto rokov päťdesiatnásobne). Obyvateľstvo je však rozmiestnené nerovnomerne, hoci oproti Somálsku a arabským štátom severu Afriky, je podstatne rovnomernejšie. Vysoko prekračuje africký priemer a blíži sa k hustote zaľudnenia Slovenska (perspektívne ho dostihne o 7 rokov). Najhustejšie sú osídlené ekonomické centrá krajiny v tvare polmesiaca na severozápade štátu. Viažu sa na povodie Modrého Nílu a jeho riečny systém. Veková štruktúra Etiópie je mimoriadne progresívna z hľadiska dlhodobého. Veková pyramída predikuje permanentne vysoký podiel produktívnej časti populácie minimálne do roku 2050. Pri detailnejšej analýze však rýchly nárast populácie znamená enormný tlak na školy a tvorbu nových pracovných miest. Je to však základom dvojciferného rastu ekonomiky krajiny, ktorú preto možno prirovnať k rastu ekonomík „ázijských tigrov“ v čase ich plného rozmachu. Skladba v zamestnanosti je však úplne odlišná. Polovica zamestnaných v hospodárstve má menej ako 15 rokov a podiel agrárneho sektora je na úrovni veľmi zaostalých štátov (73 % zamestnanosti a 35 % podiel na tvorbe HDP). K nárastu počtu obyvateľov štátu neprispieva len vysoká natalita

ኢትዮጵያ በምስራቅ አፍሪካ እጅግ ጥንታዊ
ግዛት ናት ::

Obr. 75 *Ukážka etiópskeho písma. Nápis „Etiópia je najstarší štát vo Východnej Afrike.“ napísaný v amharčine.*

ale aj predlžovanie dĺžky života populácie (za ostatné roky o rok ročne). Stále však patrí Etiópia k veľmi mladým populáciám, vekový modus je približne 18 rokov. Vo veku nad 65 rokov (teda postproduktívna zložka) sú len 3 % obyvateľstva.

Chudoba je rozšírená najmä v aridných a rurálnych oblastiach. Výška HDP na jedného obyvateľa sa iba pomaly zvyšuje, v súčasnosti 2,2 tis. USD ročne, čo je iba tri-krát viac ako najmenej rozvinuté štáty sveta (World Factbook 2020). Rýchly rast miest je podobný ako v susedných východoafrických štátoch. Slamy obklopujú významné centrá najmä Addis Abebu (3,5 mil. obyvateľov). Krajina má sťažené podmienky na emigráciu produktívnej zložky (vzdialenosť od dopravných koridorov, mora a chudoba), ktorá by mohla pomôcť hospodárstvu prácou v zahraničí.

Okrem Addis Abeby Etiópia nemá v súčasnosti miliónové mesto. V mestách žije každý piaty obyvateľ krajiny. Vyše 500 tis. obyvateľov (teda viac ako Bratislava majú: Bahir Dar, Dessie, Amhara a blíži sa k tejto hranici historické mesto Mekelle (www.csa.gov.et). Addis Abeba je štvrté najvyššie položené hlavné mesto sveta (2 355 m n. m.), len 18 km od centra je vrchol Mount Entoto (3 200 m n. m.). Vo Východnej Afrike je vysoká nadmorská výška hlavných miest pravidlom a nie výnimkou.

Etiópia je z hľadiska religiózneho africký unikát. Takmer 50 % obyvateľstva tvoria ortodoxní kresťania. To, že sa štát nachádza na styku islamskej a kresťanskej sféry vplyvu dokumentuje aj zastúpenie moslimov, približne jedna tretina obyvateľstva. Časté sú, žiaľ, aj religiózne konflikty a teroristické útoky najmä v regióne Tigray.

Etiópia patrí k lídrom svetovej produkcie poľnohospodárskych plodín. Bez kávy, ktorej kolískou je taktiež Etiópia, si svet ťažko vieme predstaviť. Potenciál ťažby nerastných surovín je veľký ale chýbajú investori aj spoľahlivé geologické prieskumy.

Poľnohospodárska výroba sa orientuje na tzv. záhradkársky model a bioprodukcia je často prednosťou lokálnych výrobcov. Na mnohých miestach sa zavádza umelé zavlažovanie ale to je spojené s rizikom degradácie pôdy (zasoľovania). V svetovom poradí patrí Etiópia medzi dvadsať najväčších producentov: kávy (6.), ciroku (4.), batatov (5.), jám (5.), ľanu, šošovice, sezamu, hrachu, cíceru, jačmeňa a kukurice (FAOSTAT 2020).

Cestovný ruch je len vzdialenou perspektívou Etiópie. Prírodné bohatstvo aj historické osobitosti ho k tomu predurčujú ale nie infraštruktúra a bezpečnosť v krajine. Prvým správnym krokom pre naštartovanie turizmu bola veľká investícia do štátnych aerolínií – Ethiopean airlines. Sú africkou jednotkou. Cestovnému ruchu ale aj celej ekonomickej sfére by pomohla intenzívna privatizácia a zvýšenie konkurencieschopnosti. Medzi štátmi Východnej Afriky je cestovný ruch krajiny stále len v iniciálnej fáze, to znamená hľadajú sa investori, zákazníci aj reklamná stratégia. V konkurenčnom africkom, či celosvetovom „boji“ to bude náročné. Napomohli by mu aj dobudovanie transafrických dopravných ťahov z Káhiry alebo Džibuti.

5.6.2 Tanzánia

Tanzánia je federatívnym štátom dvoch krajín: pevninskej Tanganiky (99 % územia aj obyvateľstva) a morského Zanzibaru. Spolu predstavujú druhý najľudnatejší štát Východnej Afriky (59 mil.) a v poradí 5. na celom kontinente. V hierarchii štátov sveta sa postupne presúva z 24 pozície (2020) medzi prvých dvadsať (s perspektívou do roku 2030). Tempo rastu má mimoriadne rýchle na úrovni 1,5 mil. ročne (percentuálne cca 2,7 %).

Tanzánia je aj druhým najrozľahlejším štátom Východnej Afriky s približne 20-krát väčším územím ako Slovensko. Je výrazne nadpriemerom africkej hustoty zaľudnenia ale mierne pod východoafrickým ukazovateľom. Krajina, ktorá dlhé obdobie bola príkladom „rurálneho komunizmu“ v gescii Juliusa Nyerereho. Nebyť ostentatívnej orientácie na vidiek a poľnohospodárstvo krajiny, by bola počtom obyvateľstva aj ekonomického rozvoja oveľa ďalej. Na druhej strane, pomalšie tempo a snaha o stmelenie 130 etník sa prejavila v kompaktnosti krajiny. Napriek tvrdohlavej snahe vlády a prezidenta Tanzánie premiestniť hlavné mesto krajiny a možno aj vyrovnávať regionálne rozdiely v štáte, tento experiment vyšiel iba de jure. Skutočným ekonomickým, administratívnym aj „mentálnym“ centrom štátu je Dar es Salaam.

Zaujímavé stupňovité usporiadanie, akýsi amfiteáter, od Kilimandžára po Indický oceán, je pre Tanzániu typický. Krajina s prírodným potenciálom je od západných hraníc po oceán stále mladšia a mladšia. Východoafrická priekopová prepadlina vytvorí v ďalekej budúcnosti jej druhý oceánsky breh. Teraz sa v nej nachádzajú vulkanicky aktívne zóny a prísne strážené aj málo preskúmané nerastné suroviny. Významnejšie sa ťaží len zlato v regióne Viktóriinho jazera. Tanzánia s Keňou je svetovým unikátom biotopu saván a masovej voľnej migrácie stotisícových stád kopytníkov. Tanzánia sa vybrala veľmi správnou cestou prísnej ochrany prírody. Počet a rozloha národných parkov je svetovo veľmi významná. V 22 národných parkoch sa chráni viac ako 100 tis. km² územia (približne 10 %). K týmto lokalitám treba ešte pripočítať také unikáty (rezervácia Ngorongoro, Usumbura a i.), kde síce vláda povoľuje primitívne kmeňové pastierstvo a poľnohospodárstvo ale sú zaradené medzi prísne chránené (GRID Arendal 2013).

Potenciál krajiny predurčuje aj jej klíma. Tanzániu míňa rovník o desiatky km od jej severného okraja. Klíma sa preto mení v závislosti od rýchlo rastúcej nadmorskej výšky od ekvatoriálnej klímy s dvomi výraznejšími monzúnovými obdobiami dažďov po takmer aridné záveterné oblasti severovýchodnej Tanzánie. Pre poľnohospodárstvo priam ideálne podmienky, pokiaľ by boli k dispozície ešte väčšie zdroje vody a najmä ich sezónne optimálny manažment. Oblasť veľkých Afrických jazier jej má dostatok. Krajina je väčšinou tokov odvodňovaná do Indického oceána ale práve veľké jazerá sú súčasťou nílskeho riečneho systému (Biely a Viktóriin Níl). Osobitosťou je centrálne bezodtokové územie s autochtónnymi vodnými zdrojmi. Vodná energia je veľkým potenciálom krajiny. Tanzánia sa však po objavoch zemného plynu v šelfových regiónoch a diskutabilnej ekonomickej politike štátu orientovanej na import fosílnych palív transformuje k preferovaniu termálnych elektrární. Zatiaľ však plány na stavbu ani

realizáciu výstavby najväčšej vodnej elektrárne (J. Nyerereho) pri Morogoro neboli pozastavené.

Ekonomický potenciál zhoršuje málo kvalitná infraštruktúra. Dopravné systémy sa orientujú najmä na cestný systém. Ten pre celú krajinu znamená jeden kvalitnejší okruh s veľkými čínskymi investíciami a množstvo lokálnych nekvalitných či dokonca sezónne ťažko zjazdných komunikácií. Cestná doprava Tanzánie sa orientuje okolo transafrického najvýchodnejšieho ťahu, ktorý nazvať diaľničným je zavádzajúce. Do Tanzánie prestupuje z Kene a vedie takmer k Dar es Salaamu. Odtiaľ cez Morogoro a Iringu k Mbey a potom na juh. Západo-východný koridor má dve vetvy z Dar es Salaamu do Aruše a odtiaľ do Nairobi a Kampaly alebo z Dar es Salaamu cez Dodomu do Mwanzy a ďalej do Ugandy. Železničná doprava je neefektívna, pomalá a málo ekonomická. Jej kvalita je asi horšia ako v koloniálnych časoch, keď bola výkladnou skriňou Východnej Afriky. Situáciu mierne zlepšujú oceánske a vnútrozemské vodné cesty. Letecká doprava je na priemernej africkej úrovni a slúži najmä pre cestovný ruch. Pri vnútroštátnej preprave sa obyvatelia orientujú na lacnú ale nebezpečnú cestnú (autobusovú) dopravu.

Z hľadiska využitia krajiny je Tanzánia najzalesnenejší štát Východnej Afriky, na úrovni priemernej zalesnenosti štátov Zeme (30 %) (World Factbook 2020) ale dvojnásobne nad africkým priemerom. Tanzánske lesy sú však väčšinou krovinato-lesné porasty a hustejšie zalesnené lesostepi. Originálne sú baobabové porasty v Doline baobabov (pri rieke Ruaha), ktoré sú aj celosvetovo jedinečné. Konkurujú im madagaskarské a juhoafrické baobabové súvislé porasty. Zastúpenie ornej pôdy je podobné ako v Etiópii ale má dvojnásobný podiel ako v Keni.

Tanzánia má najpestrejšie etnické zloženie obyvateľstva (vyše 130) ale príslušnosť etník je prevažne viazaná na skupinu bantu. To, že sa v krajine uplatnila svahilčina presadil diktátor J. Nyerere. Jeho téza jeden národ, jeden jazyk uplatnil v plnej miere. Znalosti angličtiny v Tanzánii sú oveľa marginálnejšie ako v Keni ale postupne sa etabluje ako jazyk vyššieho vzdelávania. V Tanzánii bolo zakázané používaj kmeňové jazyky v úradnom styku a v písomnej podobe. Tlač, rozhlasové a televízne vysielanie boli len v svahilčine. Bol to silný donucovací nástroj zjednotenia dorozumievacieho jazyka.

Keď je Etiópia strechou Afriky, tak Tanzánia by mohla byť pomenovaná ako vrchol Afriky. Zaslúži si to za Kilimandžáro ale aj ďalšie štíty ako Meru a i. Tieto vrchy čnejú nad africké planiny o niekoľko tisíc m. Ich vrcholy sú väčšinu roka zakryté oblakmi. Prúdenie vzduchu prináša oblaky a zrážky vo vyšších polohách atmosféry a tieto pohoria im stoja v ceste. Preto majú osobitné biogeografické výškové pásma. Najhustejšie lesy Tanzánie sú v prímorskej oblasti a v polohách nad 1 500 m, napr. Kilimandžáro.

Tanzánia je popri Etiópii a Keni svetovým unikátom výskytu kostrových pozostatkov a artefaktov spätých so životom našich prvých predkov. V Tanzánii je to homo habilis spred 1,8 mil. rokov, napríklad v doline Olduvai medzi Serengeti a Ngorongoro.

Priemerná hustota zaľudnenia Tanzánie sa permanentne a rýchlo zvyšuje. Je však mimoriadne nerovnomerná. Vzhľadom na tempo rastu miest pribúda obyvateľstvo len

v nich a ich zázemí. Na km² pripadá v krajine 62 obyvateľov (približne polovica hustoty zaľudnenia Slovenska) (World Factbook 2020). Najhustejšie sú osídlené dva regióny Tanzánie. Pásmo, ktoré sa tiahne od Dar es Salaamu na západ k Morogoro a sever na pobreží Indického oceána. Druhou oblasťou je pobrežie Viktóriinho jazera pri meste Mwanza. Veková štruktúra Tanzánie je typickým príkladom východoafrickej populácie (obyvatelia do 15 rokov tvoria 43 % a nad 64 rokov 3 %). Priemerný vek obyvateľa krajiny je 18,2 rokov. Progresívna zmena dĺžky života (za 5 rokov o dva roky) a aj jej súčasný ukazovateľ (63,9) poukazujú na zvyšovanie tohto ukazovateľa.

Tanzánia patrí medzi najchudobnejšie štáty sveta hoci v určitých ukazovateľoch ako vzdelanosť či budovanie cestnej infraštruktúry napreduje, výška HDP na jedného obyvateľa (3,2 tis USD ročne) indikuje stále nízku životnú úroveň. V komparácii s ostatnými štátmi makroregiónu je tretia a aj to nie s veľkými rozdielmi (World Factbook 2020). Tendencie pre emigráciu z krajiny sú silné, reálne sa to však premieta iba do mierneho emigračného trendu (cca 35 000 migrantov).

Dar es Salaam (6,4 mil.) je druhým najľudnatejším mestom Afriky, ktoré nemá štatút hlavného mesta. Obyvatelia žijú na území menšom ako Bratislavský kraj a veľmi silno pendlujú. Slumizácia je permanentná. Prisťahovalci do mesta smerujú práve do menej infraštrukturálne vybavených častí aglomerácie. Tempo prírastku obyvateľstva je na úrovni najrýchlejšie rastúcich miest Bangladéša či Indie, zaostáva za Lagosom. Mesto sa však dramaticky mení aj v biznis centre. Investície prichádzajú a premietajú sa do výstavby výškových budov (mrakodrapov), bánk a bulvárov v meste. Dar es Salaam v súčasnosti nemá obchodné centrá charakteru Auparku v Bratislave, pripomínajú skôr model nákupných centier v našich malých mestách. Popri Dar es Salaame má krajina iba jedno miliónové mesto (aj to v prípade zohľadnenia jej aglomerácie) – Mwanza na brehu Viktóriinho jazera s 1,1 mil. obyvateľov (World Population Review 2021). Počet obyvateľov Mwanzi udávajú rôzne zdroje oveľa vyšší (2,5 mil.). Potom nasledujú mestá s počtom obyvateľov približne ako Bratislava: Aruša, Mbeya, Zanzibar. Hlavné mesto Tanzánie – Dodoma (411 tis.) je umelou konštrukciou vlády z čias J. Nyerereho. V meste sa nachádza parlament ale prakticky všetci ministri aj poslanci do neho prichádzajú len na jeho zasadania a žijú väčšinou v Dar es Salaame.

Tanzánia je vhodným príkladom na zmeny v religióznej štruktúre obyvateľstva Východnej Afriky. V štáte, ktorý mal v minulosti obyvateľstvo úplne dominantne kresťanské, sa mení jeho zloženie rýchlosťou 0,5 % ročne v prospech moslimskej komunity. V regiónoch, kde islam aktívne pôsobí, je jasný propagandistický aj mediálne (miestny rozhlas a verejne propagované bohoslužby) intenzívnejší prejav tohto spoločenstva. Celonárodne sa hlási k islamu v súčasnosti približne jedna tretina obyvateľstva. Väčšinu však tvoria stále kresťania bez denominácie. Silné sú tradičné aspekty prepojenia kresťanstva a tradičných náboženstiev.

Poľnohospodárska produkcia Tanzánie je taktiež excelentná, napríklad ročne dopestuje 100 kg kukurice, 50 kg ryže, 50 kg banánov na osobu. Krajina patrí medzi dvadsať najväčších producentov v produkcii: batátov (4.), sezamu (5.), kešu orieškov (6.), fazule (6.), podzemnice olejnej (7.), banánov (10.), kokosov (11.), slnečnice (12.), jamy (12.) (FAOSTAT 2020).

Cestovný ruch Tanzánie sa pred COVID krízou pomerne svižne rozvíjal. Väčšina pobytov v krajine sa spája alebo je aspoň čiastočne venovaná pozorovaniu života voľne žijúcich živočíchov alebo morských spoločenstiev. Aj pobyty pri mori ponúkajú tzv. safari blue (morské safari) alebo prejazdy do jedného z 22 národných parkov či desiatok prírodných rezervácií v krajine. Tanzániu možno rozdeliť do štyroch zón nazvaných podľa svetových strán: východná, západná, južná a severná. Najviac chránených území je v západnej zóne, ktorá je aj najrozľahlejšia. Počtom návštevníkov však dominuje severná zóna.

5.6.3 Keňa

Keňa je ekonomicky najrozvinutejší štát Východnej Afriky. Zaraďuje sa na tretie miesto v ľudnatosti v makroregióne. Iba pred troma rokmi prekonala hranicu 50 mil. obyvateľov ale tempom rastu kopíruje východoafrické krivky prírastku populácie, čo v jej prípade znamená každoročné zvýšenie o 1 mil. Keňanov. Vo svete je na základe absolútneho počtu obyvateľov 27., v Afrike 7. Rozlohu má polovičnú oproti Tanzánii a približne tretinovú v porovnaní s Etiópiou. Krajina má podobné prírodné črty ako Tanzánia. Sú to také africké savanové dvojičky. Celkovo narastajúca stupňovitosť a nadmorská výška od východu na západ a aj z juhu na sever je prerušená centrálnym masívom nie príliš rozľahlého Mount Keňa. Ešte výraznejšie sa v Keni prejavuje záveterná poloha voči Etiópskej vysočine, obzvlášť v púštnej oblasti Chalbi. Podobný vplyv má Kilimandžáro na púšť Nyiri na juhovýchode Kene. Cez Keňu prechádza rovník a rozdeľuje krajinu na takmer dve rovnaké časti. Od vzdialenosti vzhľadom na rovník je významnejšia vzdialenosť od mora a nadmorská výška. Tie sú určujúce pre klímu. Najvýznamnejším mestom krajiny je Nairobi v jeho centrálnej vyššie položenej časti.

Masajská step a savany na juhozápade tvoria najznámejšie biotopy územia. Východoafrický rift sa cez krajinu tiahne v troch pásmach, hoci najvýraznejšia je jeho najzápadnejšia zlomová línia. Na nej ležia aj najväčšie jazerá krajiny (teda ich časti) Viktóriino jazero a Turkana. Riečna sieť kopíruje juhovýchodnú orientáciu a sklon terénu a preto odvádza väčšinu vody do Indického oceána. Menšia časť však nílskym systémom Viktóriinho jazera patrí do úmoria Stredozemného mora.

Jednou z komparatívnych výhod ekonomiky Kene oproti ostatným východoafrickým štátom je pomerne dobre vybudovaná infraštruktúra, lepší školský systém a aj zdravotníctvo. Keňa má najkvalitnejšie cesty. Dĺžka spevnených je väčšia ako v ostatných krajinách makroregiónu dohromady. Železnice, ktorých základ siaha podobne ako v Tanzánii do koloniálneho obdobia, sú výkonnejšie. Námorná doprava je spoľahlivá a letecké dopravné systémy sú o málo menej výkonné ako v Etiópii. V potrubnej doprave je krajina tiež lídrom makroregiónu.

Využitie zeme v Keni je osobité najmä nízkym zastúpením ornej pôdy aj lesov ale vyšším podielom trvalých porastov (sady, plantáže) a pasienkov. Keňa sa v ostatnom čase prepracovala na pozíciu čajovej a kvetinovej veľmoci.

Pestré etnické zloženie Keni dotvára obraz medzi Etiópiou a Tanzániou. Presah etnických skupín je však oveľa výraznejší z Tanzánie ako z Etiópie. Somálsko je osobitným prípadom a žiaľ niekedy aj hrozbou pre bezpečnosť krajiny. Chudoba a fanatizmus spôsobujú občasné útoky teroristických skupín, ktoré smerujú do centra Kene, či dokonca Tanzánie práve zo Somálskeho polostrova. Etniká Kene hovoria jazykmi z troch jazykových skupín: Bantu, afroázijské a nilosaharské. Univerzálnym jazykom je Svahilčina. V Keni žije približne 200 tisíc obyvateľov európskeho alebo ázijského (najmä indického a pakistanského) pôvodu. Podiel tohto obyvateľstva bol v koloniálnom období oveľa vyšší. Po osamostatnení krajiny emigrovali do Južnej Afriky, Európy alebo do arabských krajín (Low et al. 2019). Tlač, rozhlasové a televízne vysielanie sú najpestrejšie vo Východnej Afrike a internetizácia krajiny má najvyššiu úroveň v makroregióne.

Priemerná hustota zaľudnenia Kene (92 obyv./km²) odráža prechodný pokles hustoty zaľudnenia krajín Východnej Afriky od regiónu veľkých afrických jazier (Burundi, Rwanda a i.) smerom k Africkému rohu a Južnému Sudánu. Je na úrovni Etiópie a zvyšuje sa permanentne podobným tempom. Okrem uvedených púštnych oblastí je pomerne rovnomerné. Tolmáči a kol. 2021. Veková štruktúra Tanzánie je veľmi progresívna ale osobitosťou je najdlhšia očakávaná priemerná dĺžka života obyvateľov Kene (takmer 70 rokov), ktorou sa blížia vyspelým regiónom Zeme. Dĺžka života sa aj najrýchlejšie predlžuje. Priemerný vek obyvateľa krajiny je 20 rokov.

Nairobi je najľudnatejším mesto Kene (4,4 mil.) a vo svojej metropolitnej oblasti má takmer 10 mil. obyvateľov. Patrí medzi najvýznamnejšie koloniálne metropoly a bolo hlavným centrom počas britskej nadvlády. Nairobi má rýchlo sa rozvíjajúce obchodné centrum, súčasne však mesto má aj veľké slamy, napr. Kibera len 7 km od centra mesta s takmer pol miliónom obyvateľov. V bezprostrednom susedstve Nairobi je aj opačný extrém využitia krajiny – Národný park Nairobi s populáciou levov, žiráf, leopardov, byvolov a i. Druhým najľudnatejším mestom Kene s ešte staršou „modernou“ históriou je pobrežná Mombasa (1,3 mil.). Dominuje pobrežnej oblasti krajiny v poradí tretej najľudnatejšej časti územia Kene po regióne pri Viktóriinom jazere a „Zelenom slnečnom páse“ pri Nairobi.

V Keni je vysoké zastúpenie kresťanov (75 %), ktoré korešponduje s regionálnym špecifikom náhorných štátov pri Veľkých Afrických jazerách. Osobitosťou celého makroregiónu sú veľmi emotívne kresťanské obrady, v ktorých sa premieta africký temperament. Celonárodne sa hlási k islamu každý desiaty obyvateľ. Koncentrujú sa v pohraničných oblastiach so Somálskom a veľkých mestách.

Poľnohospodárska výroba Kene je najproduktívnejšia a najsofistikovanejšia vo Východnej Afrike. Z dopestovaných aj vyvážaných plodín sú najvýznamnejšie: cukrová trstina, melóny, kvetiny a najmä čaj (FAOSTAT 2020).

Cestovný ruch v Keni je premiantom Východnej Afriky, aj keď sa v ostatnom čase na Slovensku viac propaguje Zanzibar, viac turistov smeruje na pobrežie Kene. Safari turizmus sa viaže na plejádu národných parkov (KWS 2020). V Keni ich je 25.

Prísne chránené sú aj národné prírodné rezervácie (18) a morské parky a rezervácie (6). Svetovo najznámejšie národné parky sú: Masai Mara, Mount Keňa, Tsavo, Nakuru a i.

5.6.4 Uganda

Uganda je druhým najľudnatejším vnútrozemským štátom sveta (43 mil.) aj keď leží pri druhom najväčšom jazere na Zemi – Viktóriinom jazere (po svahilsky Ukerewe). Uganda má najvyšší prírastok obyvateľstva vo Východnej Afrike (3,3 % ročne). To znamená, že krajina dosiahne 50 mil. obyvateľov v roku 2027. Patrí medzi päť najrýchlejšie populačne rastúcich krajín sveta. Prispieva k tomu piata najvyššia miera natality na svete (takmer 6 detí na ženu). Uganda prichýlila stotisíce utečencov, najmä z krajín Východnej Afriky. Utečenecké kempy sú najmä na severe krajiny v pohraničí s Južným Sudánom. Uganda má rozlohu oproti Keni len polovičnú a štvrtinu z rozlohy Tanzánie. Leží celým svojím územím na zbernej oblasti Veľkých afrických jazier vo vyššej nadmorskej výške s horským lemom na západe a súčasne vyzdvihnutými časťami kryhy na centrálnej zlomovej línii. Nadmorská výška znižuje teplotu, zvyšuje množstvo zrážok a klimaticky spríjemňuje podnebie krajiny. Najnižší bod krajiny leží vo výške 614 m n. m. a najvyšší presahuje 5 000 m.

Uganda má prakticky dvojnásobnú hustotu zaľudnenia (179 obyv./km²) oproti Keni či Etiópii a 3,5 – krát viac ako je svetový priemer. Napriek vysokým hodnotám zaľudnenosti má štát veľmi pestré a chránené prírodné prostredie. Politické turbulencie a nesprávne hospodárske opatrenia vlády pribrzdili jej ekonomický rozmach. Napriek tomu svoje výsledky v ostatnom čase výrazne zlepšuje. To sa prejavuje nielen na zdvojnásobení HDP na obyvateľa za ostatné roky ale aj najvyššom zvýšení priemernej dĺžky života vo Východnej Afrike za ostatných 5 rokov (z 55 na 68 rokov). Vo svete jej v tomto ukazovateli patrí tretia priečka po Gabone a Namíbii.

Uganda je celkovo veľmi úrodná krajina (34 % rozlohy). Popri Burundi má najväčší podiel ornej pôdy z rozlohy štátu (o niečo viac ako Slovensko) ale prakticky ako všade v štruktúre jej využitia vo Východnej Afrike dominujú nad ornými pôdami pasienky. Lesov majú tiež nad makroregionálny priemer aj priemer Afriky. Dĺžka spevnených ciest a ich hustota najmä v komparácii k hustote zaľudnenia je nízka, rýchlo sa však zvyšuje. Uganda intenzívne spolupracuje s Čínou a tá je špecialistkou do infraštrukturálnych projektov. Uganda bola cieľovou destináciou výstavby železníc počas koloniálneho obdobia. Stále ich má vyše 1 000 km, najmä v okolí Kampaly. Významná je lodná doprava na Viktóriinom jazere, ktorá výrazne skracuje cestu medzi Kampalou a Mwanzou v Tanzánii.

Etnikám Ugandy dominujú Bugandovia (Bagandovia). Ich podiel na štruktúre obyvateľstva je podobný ako podiel Kikuyov v Keni. Svahilčina sa stala druhým úradným jazykom v krajine až v roku 2005. Dovtedy bola spoločným dorozumievacím jazykom angličtina, ktorá stále zohráva prím v edukácii najmä na vyššom stupni škôl. Svahilčinu preferovali najmä etniká na severe a východe krajiny.

Veková štruktúra Ugandy ilustrovaná vekovou pyramídou predstavuje priam ideálnu progresívnu tendenciu. Priemerný vek obyvateľa krajiny je iba 15,7 rokov.

Hlavné mesto Ugandy Kampala leží od rovníka iba 30 km. Je na druhom mieste spomedzi všetkých hlavných miest sveta (Quito 21 km). Urbánna populácia krajiny dosahuje úroveň 25 %. Jej nárast je však rýchlejší ako v Tanzánii či Keni. Kampala sa počtom obyvateľov (1,7 mil. a v širšej aglomerácii 3,4 mil.) zaraďuje medzi päť najľudnatejších miest Východnej Afriky. Ostatné ugandské mestá nemajú ani 400 tis. obyvateľov, počet vyše 300 tis. dosiahli Nansana, Kira a Ssabagabo. Všetky mestá (veľké vidiecke sídla) sa nachádzajú v regióne Viktóriinho jazera.

Aj Uganda je dominante kresťanský štát (80 % obyvateľstva) s miernou prevahou protestantov nad rímskokatolíkmi.

Poľnohospodárska výroba tvorí šestinu vývozu krajiny. Sú svetovými producentmi banánov na varenie (platano) – 4. miesto na svete, batátov (7. miesto) a kávy (10. miesto). V Ugande sa len na vývoz dopestuje 17 kg kávy na osobu. Rýchlo sa rozvíja špecialita Východnej Afriky pestovanie kvetín ale aj tradičné pestovanie vanilky a korenín (FAOSTAT 2020).

Cestovný ruch v Ugande je na úrovni Etiópie a zaostáva počtom turistov za Keňou a Tanzániou. Lákadlami sú najmä Východoafrická vrchovina, Viktóriino jazero a safari turistika. Uganda má desať národných parkov a ďalšie prísne chránené územia. Originálny je najmä NP Maharinga, v ktorej sú prísne chránené horské gorily. Nachádza sa v pohorí Virunga na hraniciach Ugandy, Demokratickej republiky Kongo a Rwandy.

5.6.5 Rwanda

Krajina, teda jej obyvatelia, si toho veľa vytrpeli a podobná genocída, ktorá sa v Rwande udiala nemá v ostatných rokoch obdobu (na základe počtu obetí a hospodárskych dopadov). Napriek tomu je Rwanda prakticky najhustejšie zaľudnený štát Afriky (rozloha ako polovica Slovenska) po veľmi malých ostrovných štátoch. Hranicu 500 obyv./km² by už boli dávno presiahli nebyť temného konca 20. storočia. Ročné tempo rastu je stále impozantné (2 %). Počet obyvateľov štátu vzrastie ročne o jedny Košice. Mnohí utečenci sa do krajiny po rokoch vracajú z utečeneckých táborov a preto tiež prispievajú k zvyšovaniu počtu obyvateľov (Uganda, Kongo DR, Tanzánia). Priemerná nadmorská výška Rwandy je vyššia ako 1 500 m n. m. (teda napríklad ako vrchol Poľany). Je to náhorná krajina siahajúca do výšok Álp. Stupňovito sa dvíha smerom na severozápad k vulkánu Karisimbi (4 600 m n.m.).

Keby sme mali pár vetami vystihnúť charakter Rwandy, bolo by to: poľnohospodárska vidiecka krajina so sídlami pozdĺž všetkých ciest a mestami charakterom dedinami. Polovicu krajiny tvorí poľnohospodárska pôda (podobne ako v Maďarsku). Nízka produktivita práce a veľmi nízke investície do priemyslu znamenajú slabý roz-

vojový potenciál. Plodiny celého regiónu Veľkých afrických jazier sú stabilné, určené klímou (káva, čaj, strukoviny a i.).

Hospodárska politika krajiny sa po genocíde z roku 1994 spamätala a viacnásobne prevyšuje jej vtedajší stav. V Kigali bol navrhnutý a odštartovaný projekt SEZ (špeciálnej ekonomickej zóny). S úmyslom pritiahnuť investorov. Výsledky doposiaľ zaostávajú za očakávaniami vlády.

Pre infraštruktúru Rwandy je typická nízka kvantita, napr. žiadne železnice, internetizácia jedna z najnižších na svete a úplná závislosť od vnútroštátnej cestnej dopravy.

Hlavné mesto Rwandy Kigali má viac ako 1 mil. obyvateľov. Ďalšie mestá sú výrazne menšie, teda majú iba do 100 000 obyvateľov. Krajina má najvyššie percento kresťanského obyvateľstva v makroregióne (vyše 90 %) a majú najnižší podiel moslimov (2 %).

Cestovný ruch Rwandy prešiel úplným reštartom. Po zvýšení bezpečnosti sa zameriava na jedinečné oblasti Viktóriinho jazera a horských východných oblastí. V Rwande sú tri národné parky (Achieve Global Safaris 2020): Nyungwe, Volcano a Akagera.

5.6.6 Burundi

Je najchudobnejšou a najmenej rozvinutou krajinou Východnej Afriky a prakticky aj celého sveta. Jej prírodná báza, hospodárska orientácia aj demografická štruktúra zapadá do obrazu tzv. „náhorných štátov“ Veľkých afrických jazier. Je tak trochu zrkadlovým odrazom o niečo vyššie ležiacej Rwandy. Tieto krajiny majú veľmi podobnú rozlohu, hustotu zaľudnenia a aj etniká vzájomne prestupujúce hranice. Prakticky sú tieto dve krajiny dvojičky a predsa je medzi nimi rozdiel v rýchlosti ekonomických zmien a hospodárskej politike. V Burundi je stále zamestnaných takmer 90 % obyvateľstva v málo produktívnom poľnohospodárstve, kde sa síce vyrobí veľká časť exportu ale nestačí uživiť obyvateľstvo (častý prípad vo Východnej Afrike). Krajina trpí následkami rozsiahlej erózie pôdy. V prepočte na jedného obyvateľa dopestujú v Burundi najviac manioku (200 kg na obyvateľa) na svete a významné exportné plodiny sú káva, strukoviny aj čaj. Čo je však pre ekonomiku štátu najhoršie, zaznamenáva najnižšie nárasty HDP za ostatných päť rokov.

Vo využívaní krajiny je jej model opäť podobný Rwande, takmer polovica rozlohy štátu je orná pôda, zastúpenie lesov je po Džibutsku najnižšie v makroregióne. Burundi nemá žiadnu železnicu a spevnených ciest má iba cca 1 000 km.

Burundi má „najmladšie“ hlavné mesto na svete. Bolo ustanovené prezidentom a schválené parlamentom v roku 2019. Prinavrátili tak status historickému centru štátu – Gitega. Nachádza sa takmer v geometrickom strede krajiny. Gitega je druhým najľudnatejším mestom v Burundi (130 tis. obyvateľov) a priestorovo veľmi kompaktným. Má rozlohu iba 22 km². Najväčšie a najvýznamnejšie mesto však zostáva Bujumbu-

ra. Má približne toľko obyvateľov ako Bratislava (400 tis.). Leží v najrozvinutejšej hospodárskej oblasti krajiny pri jazere Tanganika. Ostatné mestá Burundi majú počet obyvateľov nižší ako 100 000.

Cestovný ruch Burundi je najmenej rozvinutý zo štátov Veľkých afrických jazier a jeho význam pre hospodárstvo krajiny je marginálny. Hoci krajina má tri národné parky a ďalšie osobitosti prírody (monumenty a rezervácie), bezpečnostná situácia a úroveň služieb v štáte je slabou stránkou rozvoja jej cestovného ruchu (FAO 2003b).

5.6.7 Somálsko

Africký roh dominantne vypĺňa Somálsko a zaberá semiaridnú až aridnú krajinu v zrážkovom tieni Etiópskej vysočiny. Je pomerne riedko osídlené (18 obyv./km²) s veľkými rozdielmi medzi jednotlivými vnútroštátnymi regiónmi. Prírastok obyvateľstva Somálska je vysoký ale krajina má najnižšiu očakávanú priemernú dĺžku života v makroregióne (54 rokov). Svojou religiozitou a využitím krajiny pripomína severoafrické štáty. Z hľadiska ekonomickej výkonnosti je však výrazne pozadu. Dosahuje desatinu efektivity hospodárstva štátov v Severnej Afrike.

Somálsko je tretím zo štátov Východnej Afriky, ktorým prechádza rovník. Územie krajiny lemuje Indický oceán ako stupňovitá nízka pyramída, ktorá sa dvíha smerom do vnútrozemia. Riečna sieť je riedka a krajina trpí veľkým deficitom vody, ktorý len čiastkovo kompenzujú zdroje podzemnej vody. Na miestach s jej výskytom sa koncentruje hustejšie osídlenie. Prekvapujúco vysoká zalesnenosť krajiny (10 %) je na úrovni vysokopoložených štátov Východnej Afriky. Sú to však veľmi suché, riedke a málo produktívne krovinaté lesy. Najväčšiu plochu krajiny zaberajú málo výdatné stepi využívané ako pastviny. V Somálsku žije v súčasnosti viac oviec (14 mil.) a kôz (13 mil.) ako obyvateľov krajiny. Stavy tiav (7 mil.) a dobytka (3 mil.) sú tiež veľmi početné.

Základom hospodárstva Somálska je poľnohospodárstvo aj po stránke produkcie (60 % HDP) aj celkovým podielom na zamestnanosti obyvateľov (71 %). Väčšinu exportnej produkcie krajiny (2019) tvoria ovce (3,5 mil. ks), kozy (1 mil. ks), po nich nasleduje dobytok (340 tis. ks) a ťavy (77 tis. ks.) (FAO 2015). Osobitými komoditami, v ktorých krajina vyniká sú kadidlo a myrta. Počas konfliktu Etiópie a Eritrey sa dopravné väzby s Etiópiou vylepšili a Etiópia významnejšie využívala najmä somálske prístavy.

Kvôli zlej hospodárskej situácii aj silnému režimu patrí Somálsko ku štátom s najväčšou emigráciou. Jej smer je podmienený možnosťami a utečenci jednoducho opúšťajú neutešené pomery a smerujú do ostatných štátov Východnej Afriky, Európy či na Blízky východ.

Somálsko je v plnej miere islamský štát. Ortodoxní moslimovia (sunniti) tvoria 99,1 % obyvateľstva. Územie Somálska pre jeho zlú priechodnosť a izolovanosť

mnohých regiónov slúžilo a slúži aj ako základňa pre islamské teroristické skupiny. Ich výpady sú namierené najmä do okolitých krajín.

Etnikám Somálska dominujú Somálčania, ktorí patria do kušitskej jazykovej skupiny. Majú vytvorenú heterogénnu a silnú klanovú organizáciu (CIA 2002). Mnoho Somálčanov žije aj za hranicami materskej krajiny. Odhaduje sa, že celkový počet Somálčanov na svete je takmer 20 mil., z toho v Somálsku žije 11,5 mil. Úradným jazykom je Somálčina.

Hlavné mesto Somálska Mogadišo (2,3 mil. obyv.) dominuje aj ekonomike krajiny. Somálsko má v súčasnosti ešte tri významnejšie mestá: Hargeisa (1 mil. obyv.), Kismayo (500 tis. obyv.), Las Anod (500 tis. obyv.). Osobitnú pozornosť si zaslúži Hargeisa, centrum tzv. Somalilandu (UNPO 2020). Somaliland je rozľahlý (170 tis. km²) severný región krajiny hraničiaci s Džibutskom. V roku 1991 samodeklaroval nezávislosť a rieši vlastnú samosprávu v miestnych voľbách. Vznikol prevažne na bývalom koloniálnom území britského Somálska. Somaliland je medzinárodne neuznaný ale lokálne ambície na jeho samostatnosť sú silné. Vzťahy s centrálnou vládou Somálska zostávajú napäté aj po skončení občianskej vojny (1991) v krajine.

Somálsko je z hľadiska cestovného ruchu málo rozvinutou krajinou. Nemá dobré bezpečnostné predpoklady. Stav infraštruktúry a služieb je na veľmi nízkej úrovni. Z lokalít, ktoré môžu byť perspektívne v prípade zlepšenia situácie v krajine sú jeho tri národné parky, obzvlášť NP Lag Badana. Tvorí ho buš a v oceáne neďaleké koralové útesy. Nachádza sa na južnom pobreží Indického oceána v pohraničí s Keňou.

5.6.8 Džibutsko

Krajina na koreni Afrického rohu, tam kde sa Afrika približuje k Ázii na pár desiatok km. Džibutsko je najmenším štátom Východnej Afriky ale rozdiel oproti Burundi a Rwande je nepatrný. Hustota zaľudnenia je na africké pomery priemerná (ale jej priestorové rozdiely sú veľmi veľké). Krajina má vysokú mieru urbanizácie na dvojnásobnej úrovni makroregiónu. Štyria z piatich obyvateľov Džibutska žijú v mestách, predovšetkým v Džibuti. Územie zaberá aridnú krajinu v zrážkovom tieni Etiópskej vysočiny. Krajina ťaží z výhodnej dopravnej polohy pri Adenskom zálive a prielive Bab-el-Mandeb do Červeného mora.

V Džibutsku pri Afarskom trojuholníku sa stretávajú tri litosférické dosky v smere zlomov od Červeného mora, od Indického oceána a Východnej Afriky. Nachádza sa tu najnižšie položené miesto Afriky pri Assalsom jazere (-155 m). Džibutsko prakticky nemá žiadnu ornú pôdu ani lesy. Krajine dominujú suché pastviny (stepi) a štvrtina územia je skalnatá a púštna.

Popri Keni má Džibutsko vo Východnej Afrike najvyššie HDP na obyvateľa (3,6 tis. USD ročne). Priemerný vek obyvateľov krajiny je tiež najvyšší (25 rokov). Je spôsobený najmä vysokým zastúpením obyvateľov v produktívnom veku a menej

početnou detskou zložkou. Podielom poľnohospodárstva na ekonomike pripomína zloženie ekonomík rozvinutých štátov. Vysoká je zamestnanosť v terciérnom sektore. Vzhľadom na výhodnú prímorskú polohu je tu intenzívnejšie rybárstvo.

Relatívna stabilita ekonomiky láka imigrantov z chudobných okolitých krajín. Popri námornej doprave smeruje do Džibuti aj významný cestný ťah z Etiópie

Džibutsko má dominantne islamské obyvateľstvo, z ktorého 60 % tvoria Somálčania a 30 % Afari. Úradnými jazykmi sú francúzština a arabčina. Hlavné mesto Džibutska je Džibuti (600 tis. obyv.). Všetky ostatné mestá sú malé (do 50 tis. obyv.).

Džibutsko je z hľadiska cestovného ruchu úspešnejšie ako Somálsko a Južný Sudán. Navštívi ho ročne okolo (63 tis. turistov). Najzaujímavejšie sú pobrežné lokality pri Džibuti a Assalské jazero. Džibuti má tri menšie národné parky.

5.6.9 Eritrea

Africký roh uzatvára na severe malou časťou územia Eritrea. Je najsevernejšie sa nachádzajúcim štátom Východnej Afriky. Patrí medzi mladé krajiny. Samostatnosť vyhlásila v roku 1991 a de jure sa od Etiópie odčlenila v roku 1993 hlasovaním obyvateľstva v referende. Vzťahy s Etiópiou boli veľmi zložité a riešili sa často aj vojensky. V roku 2018 boli podpísané mierové dohody a v roku 2020 dokonca eritrejské vojenské jednotky pomáhali potlačiť etiópskej vláde politické nepokoje v regióne Tigray.

Eritrea patrí k menším štátom Východnej Afriky (aj tak má dvojnásobnú rozlohu ako Slovensko). Krajinu pretína Východoafrická priekopová prepadlina (rift) a rozdeľuje ju na dve časti. Najvyššie časti územia sú súčasťou zlomového pásma (Emba Soira 3 018 m n. m.). Severné predhoria a súčasti Etiópskej vysočiny presahujú hranice týchto štátov. Najsuchšia a najteplejšia je prímorská záveterná oblasť pohoria s púštnymi podmienkami. Úrodnejšie aj vlhkejšie sú horské polohy Eritrey s medzihorskými dolinami a kotlinami, ktoré sú úrodnejšie a hustejšie zaľudnené. Priemerná hustota obyvateľstva je nad africkým priemerom. Z hľadiska vekovej štruktúry obyvateľstva má Eritrea charakteristické východoafrické črty, progresívnu vekovú pyramídu, nízky vekový medián (20 rokov) a rýchlo sa zvyšujúcu očakávanú dĺžku života. Prírastok obyvateľstva je na východoafrické pomery nízky. V severnom, severovýchodnom a východnom leme Etiópskej vysočiny tvorí islam významnú časť populácie, v Eritrei je to približne 50 %.

Hospodárstvo Eritrey má veľký ekonomický potenciál, ktorý brzdili predovšetkým vojenské a politické nezhody so Somálskom. Medzi najväčšie komparatívne výhody hospodárstva Eritrey patria: výhodná poloha na hlavnej morskej dopravnej trase Červeným morom, významné prístavy ale aj veľmi príťažlivé destinácie cestovného ruchu, ktoré môžu konkurovať Egyptu. V prípade úplnej stabilizácie pomerov s Etiópiou sú tam veľké možnosti tranzitu. V súčasnosti je však ročné HDP na obyvateľa

iba 1,6 tis. USD. Teda na úrovni Južného Sudánu a Somálska. Podľa produktivity jednotlivých sektorov sú jej ukazovatele progresívne. Výrazne negatívny ukazovateľ je stupeň zamestnanosti v agrárnom sektore (80 %). Pri posudzovaný stupňa ekonomickej úrovne krajiny treba vziať do úvahy, že mnohé odvetvia museli prakticky reštartovať svoj rozvoj: mechanizácia, infraštruktúra, zavlažovanie, dodávateľsko-odberateľské väzby a i. Poľnohospodárstvo sa zakladá na domácej produkcii a ako vývozný artikel má veľký význam, napr. cirok a strukoviny. Eritrea je taktiež krajinou pastierstva a chovu zvierat. Vysoké sú stavy kôz (4,7 mil.) a prekvapujúco aj koní (0,5 mil.) (Ministry of Information Eritrea 2012).

Etnické zloženie Eritrey je pestré. Dominantné je etnikum Tigridov a Tigrov, ktoré tvoria viac ako 75 % obyvateľstva. Úradnými jazykmi krajiny sú tigridčina, arabčina a angličtina.

Hlavné mesto Eritrey Asmara (0,9 mil. obyv.) je druhým najvyššie položeným mestom Východnej Afriky (2 325 m n. m.). Vo svete jej patrí 5. miesto. Má veľmi hodnotné historické centrum (UNESCO) a hustotou zaľudnenia prekonáva všetky ostatné mestá Východnej Afriky. Dominuje ekonomike krajiny. V Eritrei okrem Asmary neexistuje veľké mesto, hoci stupňom urbanizácie krajina prekonáva väčšinu východoafrických štátov.

Eritrea má dlhodobú tradíciu cestovného ruchu. Už v období talianskeho diktátu sa v pobrežných oblastiach stavali progresívne letoviská. Eritreu navštívi ročne iba 142 tis. turistov (World Bank 2020). Potenciál krajiny je v pobrežných oblastiach a krásnych Dahlackých ostrovoch. Eritrea má len dva národné parky, jedným z nich je práve Dahlacké súostrovie a druhým horský národný park Semenawi Bahri.

5.6.10 Južný Sudán

Krajina je o niečo rozľahlejšia ako Keňa a o málo menšia ako Sudán. Hustotou zaľudnenia má najnižšiu vo Východnej Afrike ale turbulentné procesy ho pripravili odhadom o polovicu populácie. V súčasnosti má približne 11 mil. obyvateľov, ktorých v krajine rýchlo pribúda. Južný Sudán má ôsmu najvyššiu natalitu na svete. Celkovo sa zaraďuje na druhé miesto v prírastku populácie ročne (5 %). Do krajiny sa vracajú utečenci z najrôznejších častí sveta. Prílev imigrantov (200 tis.) smeroval do krajiny aj po násilnostiach v sudánskom Darfure. Územie, ktoré sa dvíha do Etiópskej vysočiny a svojimi severnými a severozápadnými okrajmi je na periférii Sahary, sa osamostatnilo až po strastiplnom období útlaku a bojov. Biely Níl tvorí základnú os územia a jej hospodársku kostru. Rieka a jej prítoky sú prevažne stabilne využiteľné a poskytujú vodu biotopom ale aj obyvateľstvu. Po prírodnej stránke je krajina oveľa pestrejšia ako si ju mnohí zobrazujú na mentálnej mape. Náveterné svahy postupne stúpajúcej krajiny a doliny početných prítokov Bieleho Nílu sú porastené lesmi (15 %) a orná pôda v porovnaní so štátmi Severnej Afriky zaberá oveľa väčšie percento plochy

(6,7 %). Krajina je veľmi bohatá na nerastné suroviny. Osobitnú pozornosť si zaslúžia fosílne palivá najmä ropa. Bol to jeden zo spúšťacích mechanizmov pri rozporoch Sudánu a Južného Sudánu pri delení zisku z ich ťažby. V súčasnosti problémom zostáva, že všetky transportné médiá aj spracovateľské kapacity zostali na území Sudánu a zásoby sú v Južnom Sudáne. Južný Sudán počas dlhého obdobia nepokojov, nestability a vojenských operácii prišiel približne o 2 mil. obetí násilností a 4 mil. obyvateľov utieklo pred prenasledovaním do zahraničia, najmä do Východnej a Strednej Afriky. Krajina trpí akútnym nedostatkom investícií, má poddimenzovanú infraštruktúru a celkom neistú bezpečnostnú situáciu. V Južnom Sudáne žije viac ako 60 etník. Ich zastúpenie nemá výrazne dominantnú skupinu. Najviac je Dinkov (približne 1 mil.), ďalšie početné etniká sú: Nuerovia, Bariovia a Azandovia. Úradným jazykom je angličtina. Hlavné mesto Južného Sudánu – Juba má iba 500 tis. obyv. ale pred piatimi rokmi to bolo iba polovica. Tempo urbanizácie je vysoké (5 %) no celkovo v mestách žije stále iba 20 % obyvateľstva. Okrem Juby má päť miest viac ako 100 tis. obyvateľov. Južný Sudán znamená pre turistov veľkú výzvu ale všetky ukazovatele cestovného ruchu svedčia o veľkom riziku návštevy krajiny, podobne ako Somálska. Krajina môže ponúknuť veľké množstvo prírodných osobitostí, napr. šesť národných parkov a jedinečnú dolinu Bieleho Nílu. Nevie však zaručiť bezpečnosť turistov.

Úlohy a zadania:

- **Stručne porovnajte ekonomický potenciál jednotlivých štátov Východnej Afriky a zoraďte ich od najrozvinutejšieho po najmenej rozvinutý. Uveďte aké faktory brzdia ekonomický rozvoj krajín makroregiónu a zhodnoťte ich možný vývoj.**
- **Rozdeľte Východnú Afriku na subregióny podľa vybratých kritérií, napr. príroda, história, ekonomika, obyvateľstvo, cestovný ruch a i. Porovnajte jednotlivé subregióny a určte ich perspektívy.**
- **Ako sa líšia jednotlivé štáty Východnej Afriky na základe súčasného stavu cestovného ruchu ako aj jeho potenciálu? Zostavte tabuľku štátov makroregiónu, na základe toho akú preferenciu majú vo vašich cestovných plánoch, ktorý by ste chceli navštíviť najviac a ktorý najmenej (samozrejme po prekonaní COVID krízy).**
- **Čím sa líšia jednotlivé štáty regiónu od seba najvýraznejšie (porovnávajte dvojice)? Na príkladoch uveďte, ako by sa dali tieto rozdiely postupne eliminovať.**

6 JUŽNÁ AFRIKA

Daniel Gurňák, Gabriel Zubriczký

Nikto sa nenarodí s nenávisťou voči ľuďom inej farby pleti, iného pôvodu, či náboženstva. Ľudia sa nenávisti musia naučiť. Ak teda platí, že sa nenávisti naučiť dá, môžu sa ľudia naučiť aj milovať, lebo láska prichádza do ľudského srdca oveľa prirodzenejšie, ako nenávisť.

Nelson Mandela

Južná Afrika je pomerne rozsiahla časť svetadiela. Keďže predstavuje najjužnejšiu časť Afriky, ktorá je od ostatných svetadielov oddelená rozsiahlymi oceánmi, jej jedinú diskutabilnú hranicu predstavuje vymedzenie voči zvyšku Afriky. Subsaharská Afrika sa nevyznačuje výraznými fyzickogeografickými bariérami, ktoré by ju zreteľne členili na jednotlivé makroregióny. Napriek tomu, že v južnej Afrike môžeme v niektorých aspektoch sledovať pásmovú zonálnosť na južnej pologuli, kde môžeme vymedziť južné pásmo tropických púští a polopúští a ďalej na juh (bližšie k pólu) aj subtropické pásmo, Južná Afrika nepredstavuje jednoduchý zrkadlový obraz Severnej Afriky. Teda vymedzenie Južnej Afriky od rovníkovej a Východnej Afriky nespočíva jednoznačne v existencii púštnej bariéry, hoci tá tu istú úlohu zohráva. Púšte Južnej Afriky nikdy nevytvorili neprekonateľnú bariéru ani pre migrácie zvierat, ani ľudí. Veľké cicavce afrických saván sa pôvodne vyskytovali až po najjužnejšie pobrežie Afriky, kým ich výskyt nezredukovala moderná kolonizácia a civilizácia s hustým osídlením, intenzívne obrábanou pôdou a sieťami železníc, ciest a diaľnic.[1] Napriek tomu prírodné podmienky južnej, resp. najmä juhozápadnej Afriky spôsobili, že tento relatívne izolovaný kút Afriky nedosídlilo zo strednej Afriky roľnícke obyvateľstvo bantuského pôvodu, ktoré sa svojím spôsobom hospodárstva nedokázalo prispôsobiť miestnym vegetačným cyklom subtropického pásma. V tejto „medzere" tak zostal priestor pre pôvodné obyvateľstvo khoisanského pôvodu, ktoré sa počas tisícročí vývoja dokázalo prispôsobiť životu v drsných aridnych podmienkach – *Sanovia* (pôvodne Krováci) a jeho časť – *Khoikhoiovia* (pôvodne Hotentoti) následne dokázala prevziať i nové spôsoby obživy, najmä pastierstvo. Tieto navzájom podmienené špecifiká prírodných podmienok a osídlenia najjužnejších častí Afriky vytvorili priestor, ktorý síce so značným oneskorením, ale o to intenzívnejšie začali od polovice 17. storočia vypĺňať európski kolonizátori. Na rozdiel od ostatných častí Afriky európskej kolonizácii vyhovovala klíma

1 Napriek tomu dodnes v N. P. Table Mountain na myse Dobrej nádeje možno stretnúť nielen paviány, ale i pštrosy.

a prírodné prostredie poskytujúce takmer ideálne podmienky na rozvoj farmárstva a pestovanie poľnohospodárskych plodín dovezených z Európy. Nespornou výhodou bolo i riedke domorodé osídlenie obyvateľstva, ktoré nevytvorilo zložitejšie a mocensky významnejšie politické organizácie (kmene, kmeňové zväzy), ktoré by dokázali klásť európskym kolonizátorom systematický odpor. Postupne sa v regióne Kapska vytvorilo pomerne silné jadro neafrického osídlenia, kde si dominanciu udržiavali Európania, resp. ich potomkovia, no výrazne začali počtom narastať i ostatné zložky obyvateľstva ázijského a napokon i afrického pôvodu. Tak sa posilňoval odlišný charakter Južnej Afriky od zvyšku subsaharskej Afriky. Ten sa zvýraznil zintenzívnením imigračných vĺn v druhej polovici 19. storočia vyvolanými najmä objavom výdatných ložísk lukratívnych surovín (zlatá a diamantová horúčka) ďalej vo vnútrozemí. Postupne sa od juhozápadného cípu Afriky (od mysu Dobrej nádeje, resp. od Kapského Mesta) smerom na severovýchod a východ rýchlo šírilo „civilizované“ územie, teda kultúrna krajina s mestskými centrami navzájom prepojenými moderným dopravným systémom - železnicami. Táto difúzia západnej civilizácie a osídlenia sa však v rozľahlých priestoroch afrického vnútrozemia postupne „riedila“. Čím ďalej tým bolo európske osídlenie redšie a naopak domorodé hustejšie, to však neplatilo o politickej, hospodárskej a vojenskej moci. Celé rozsiahle územia sa dostávali pod kontrolu kolonizátorov. Podstatné však je, že tieto periférie zostávali politicky a ekonomicky pevne naviazané najmä na pôvodné jadro kolónií – Kapsko, resp. následne ďalšie už britské kolónie. Úlohu ekonomického ťažiska južnej časti Afriky, ako aj jadra osídlenia tohto makroregiónu a cieľa stále početnejších pracovných migrácií sa postupne stalo územie väčšiny dnešnej Juhoafrickej republiky (do roku 1960 Juhoafrickej únie). Perifériami tohto celku sa stali okolité britské kolónie – Bečuánsko (dnešná Botswana), (Južná) Rodézia (dnešné Zimbabwe), (Severná) Rodézia (dnešná Zambia) a po 1. svetovej vojne i Juhozápadná Afrika (dnešná Namíbia). Postupne sa do zóny ekonomických interakcií a politického vplyvu Juhoafrickej republiky dostávali i ďalšie územia, vtedy portugalské kolónie Angola a Mozambik, ktoré mali dovtedy oveľa bližšie k strednej (Angola), resp. východnej Afrike (Mozambik). V období dlhotrvajúcich občianskych vojen v týchto dvoch krajinách počas sedemdesiatych a v osemdesiatych rokov 20. storočia sa do diania priamo i nepriamo angažovala Juhoafrická republika. I po geopolitických zmenách súvisiacich jednak s koncom bipolárneho rozdelenia sveta, jednak s koncom rasistického režimu apartheidu v Juhoafrickej republike zostali tieto krajiny stále čiastočne naviazané na ekonomický systém Juhoafrickej republiky. Predsa však treba zdôrazniť, že Angola a Mozambik predstavujú prechodnú zónu medzi južnou a strednou, resp. východnou Afrikou.

Ešte diskutabilnejšie je priradenie ostrovnej časti Afriky k niektorému z makroregiónov Afriky. Jedná sa v prvom rade o Madagaskar. Tento 4. najväčší ostrov na Zemi tvorí v podstate samostatnú entitu s mnohými prírodnými, ale i sociálnoekonomickými špecifikami. Pochopiteľne rôzne aspekty vývoja tohto ostrova boli významne ovplyvnené relatívnou blízkosťou juhovýchodného pobrežia Afriky, no nie zas natoľko, aby sa dali jednoznačne identifikovať silnejšie väzby ku konkrétnej časti

tohto pobrežia.[1] Ešte viac to platí (snáď s výnimkou Komor) pri ostatných priľahlých ostrovných krajinách Indického oceána (Maurícius, Réunion a Seychely). Pretože vymedzenie týchto ostrovných území ako samostatného makroregiónu Afriky by v porovnaní s jej ostatnými časťami bolo veľmi nevyrovnané. S rozlohou necelých 0,6 mil. km² a iba 30 mil. obyvateľmi by tvorila táto ostrovná Afrika približne 2 % rozlohy i obyvateľstva svetadielu. Samozrejme otázne potom zostáva, ku ktorej časti Afriky je najvhodnejšie túto indickooceánsku ostrovnú časť pričleniť. Isté výraznejšie väzby kultúrne, či mocensko-ekonomické možno pri niektorých ostrovných krajinách oblasti sledovať vo vzťahu k východoafrickému pobrežiu, napr. začlenenie Komor do sveta islamu, či v minulosti dovoz otrokov z pobrežia Mozambiku a dnešnej Tanzánie na plantáže na Maurícius a Réunione. Vzhľadom na polohu Madagaskaru sa tak logickým kritériom stáva skutočnosť, že tento veľký ostrov spolu s okolitými malými ostrovmi a súostroviami priradíme k tej časti Afriky, do ktorej zaradíme pevninský Mozambik. Pretože sme však i túto krajinu charakterizovali ako krajinu na pomedzí južnej a východnej Afriky, situácia sa nijako nezjednoduší. Vzhľadom na istú priestorovú symetriu i naznačené súvislosti, sme sa preto rozhodli indickooceánsku ostrovnú časť Afriky pričleniť k južnej Afrike, lepšie povedané, jej charakteristike sa budeme venovať práve v rámci charakteristiky Južnej Afriky.

Nejednoznačnosť vymedzenia Južnej Afriky neustále zdôrazňujeme, pretože sa prejavuje i v iných oficiálnych členeniach Afriky. Kým nami chápané vymedzenie zodpovedá na africkej pevnine vnútornému regionálnemu členeniu Africkej únie, ostrovná časť je v jej rámci začlenená do východnej Afriky. Podľa regionálneho členenia OSN zasa tvoria Južnú Afriku dokonca iba štáty Juhoafrická republika (vrátane Lesotha a Eswatini (Svazijska)), Botswana a Namíbia, kým Zimbabwe, Zambia, Malawi a Mozambik spolu s Madagaskarom a ostatnými priľahlými ostrovnými krajinami sú zaradené do východnej Afriky. Naopak, v rámci regionálnych medzištátnych štruktúr sú všetky uvedené krajiny súčasťou Juhoafrického rozvojového spoločenstva (SADC).[2]

Napokon pre úplnosť zostáva ešte otázka začlenenia posledných ostrovných území, a to sú ostrovy v centrálnych častiach južnej časti Atlantického oceánu, teda britské závislé územie Svätá Helena, Ascension a Tristan da Cunha, ktoré taktiež zahŕňame do regionálneho prehľadu v rámci Južnej Afriky.[3]

Celkovo teda Južnú Afriku vnímame ako oblasť južného tropického až subtropického podnebného pásma, ktorému zodpovedá južné pásmo suchých tropických lesov a krovinatých saván prechádzajúcich do tropických polopúští až púští v oblasti obratníka Kozorožca, ako aj rozlohou neveľkú oblasť subtropického rastlinstva kapskej oblas-

1 Úlohu zohrala pochopiteľne značná vzdialenosť Madagaskaru od pevniny (420 – 920 km). To je značný rozdiel oproti východoafrickým ostrovom Zanzibar a Pemba ležiacich len 40, resp. 70 km od pobrežia, vďaka čomu tieto ostrovy mali vytvorené intenzívne väzby k priľahlej pevnine.

2 Okrem nich však aj ďalšie krajiny východnej (Tanzánia) a strednej (Demokratické Kongo) Afriky.

3 Do regionálneho prehľadu pripájame aj Britské indickooceánske územie tvorené najmä Čagoským súostrovím ležiacim zhruba na polceste medzi Afrikou a Indonéziou. Navyše na toto územie si robí nároky Maurícius, od ktorého boli Čagoské ostrovy v časoch britskej koloniálnej nadvlády administratívne odčlenené. Podľa rezolúcie OSN z r. 2019 má Spojené kráľovstvo toto súostrovie vrátiť Maurícius.

ti. Z hľadiska sociálnoekonomického ide o hospodárske a demografické jadro tvorené Juhoafrickou republikou na jednej strane a jeho perifériami na druhej strane, ktoré sú naň rôzne intenzívne napojené. Doplnkom týchto pevninských periférií sú priľahlé ostrovné krajiny. Už z naznačeného vymedzenia je zrejmé, že ide o značne heterogénnu časť Afriky s výraznými vnútornými fyzickogeografickými i sociálnoekonomickými rozdielmi.

6. 1 POLOHA A VYMEDZENIE JUŽNEJ AFRIKY

Polemiku ohľadom nejednoznačného vymedzenia regiónu Južnej Afriky zanecháme a naďalej už budeme narábať s jej nasledovným vymedzením. Južnú Afriku vnímame ako územie vymedzené 10 štátmi na africkej pevnine (Juhoafrická republika, Lesotho, Eswatini (Svazijsko), Namíbia, Botswana, Zimbabwe, Mozambik, Malawi, Zambia a Angola) a 4 ostrovnými štátmi (Madagaskar, Komory, Seychely a Maurícius). K týmto nezávislým štátom ešte pripájame 4 závislé ostrovné územia, z toho dve francúzske (Réunion a Mayotte) a dve britské (Svätá Helena, Ascension a Tristan da Cunha; Britské indickooceánske územie).

Makroregión Južnej Afriky v nami vymedzenom rozsahu zaberá 6,576 mil. km², čo predstavuje 21,6 %, rozlohy celej Afriky. Ostrovná časť Južnej Afriky tvorí len 9 % rozlohy tohto regiónu. V celej južnej Afrike žije spolu 210 mil. obyvateľov (2020) (World Factbook 2020), ktorí však tvoria iba niečo viac ako 16 % obyvateľstva Afriky, pričom podiel obyvateľstva ostrovných krajín Južnej Afriky tvorí len 14,4 % obyvateľstva regiónu. Pevninská Južná Afrika siaha od 11° 44´ v. g. d. na západe (mys Ponta Albina v južnej časti pobrežia Angoly) po 40° 50´ v. g. d. na východe (mys Mulutine na severnej časti pobrežia Mozambiku) (vzdialenosť 3 122 km) a od 4° 24´ j. g. š. (severná hranica angolskej exklávy Cabinda na hraniciach s Kongom) po Strelkový mys (Cap Agulhas) (34º 52‘ j. g. š.) v Južnej Afrike (vzdialenosť 3 465 km). V západo-východnom smere tak dosahuje Južná Afrika dĺžku až 3 122 km a v severo-južnom smere maximálne 3 465 km. Po pripočítaní ostrovnej časti Južnej Afriky sa však rozsah krajných bodov regiónu podstatne rozšíri. Najzápadnejším bodom by v tom prípade bolo západné pobrežie ostrova Ascensión (Pratt point 14º 25‘ z. g. d.), ktorý leží 3 000 km na západ od pobrežia Angoly a najvýchodnejším po započítaní Britského indickooceánskeho územia ostrov Diego Garcia v Čagoskom súostroví (72° 30´v. g. š.), vzdialenosť oboch bodov je viac ako 9 550 km. Najsevernejším ostrovným bodom Južnej Afriky je Bird Island v súostroví Seychely (3° 43´ j. g. š.) a najjužnejším južné pobrežie ostrova Gough (South Point 40° 22´ j. g. š.) v súostroví Tristan da Cunha.

Z hľadiska fyzickogeografického môžeme pevninskú časť Južnej Afriky vnímať zhruba ako Afriku ležiacu na juh od rovníkového pralesa Konžskej panvy. Táto cha-

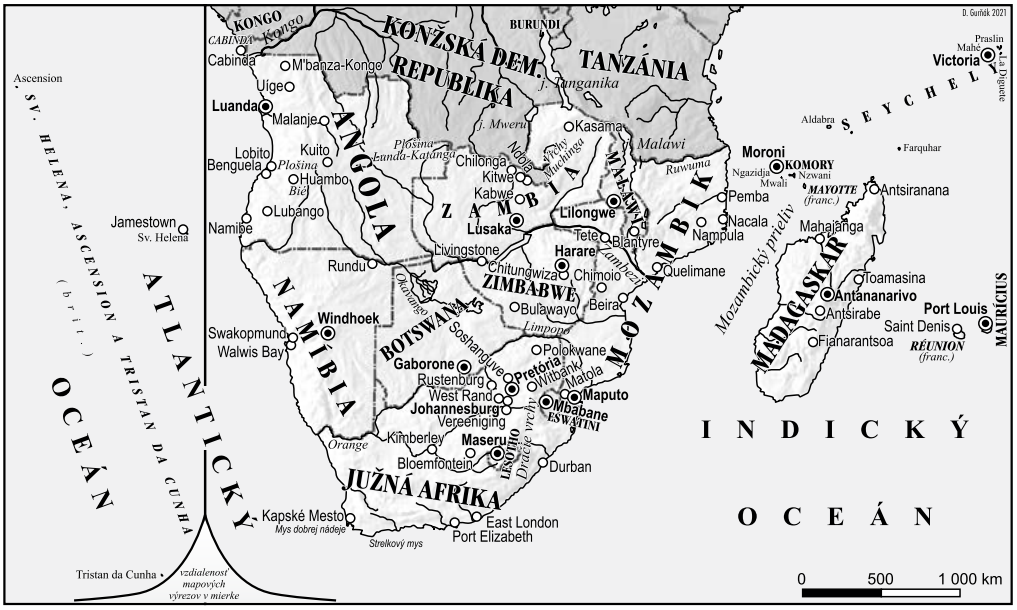

Obr. 76 *Vymedzenie regiónu Južnej Afriky*

rakteristika platí aj pre dve z priľahlých krajín regiónu – Angolu a Zambiu, hoci v prípade Angoly jej v modernej dobe umelo vytýčené hranice siahajú na severe až k ústiu Konga, ba v podobe exklávy Cabinda (7 290 km²) zaberajú aj menšie územie na sever od neho. Podobne na východnom pobreží severná časť Mozambiku (na sever od rieky Zambezi) spolu so susedným Malawi a severovýchodnou časťou Zambie už zaberajú južnú časť oblasti veľkých východoafrických jazier, ktorá je ťažiskovým prvkom formovania regiónu východnej Afriky. Na druhej strane jazero Malawi ako najjužnejšie z veľkých východoafrických jazier už patrí do povodia rieky Zambezi, ktorú tradične považujeme za najvýznamnejšiu rieku Južnej Afriky. Centrálnu časť vnútrozemia Južnej Afriky vypĺňa panva Kalahari lemovaná horskou obrubou. Najvyššie položeným bodom Južnej Afriky je Thabana Ntlenyana 3 482 m (Lesotho) v Dračích vrchoch. Hoci ani v rámci celej Afriky nepatrí k najvyšším vrchom[1], celkovo je však terén veľkej časti Južnej Afriky značne vyzdvihnutý. Z 10 krajín jej pevninskej časti až 6 dosahuje priemernú nadmorskú výšku nad 1 000 m a Lesotho je dokonca s priemernou nadmorskou výškou 2 161 m v poradí 5. najvyššie položeným štátom na Zemi. Najnižšími časťami Južnej Afriky sú morské pobrežia, pretože na jej území sa nenachádzajú územia pod úrovňou hladiny mora.

Pobrežie pevninskej časti Južnej Afriky je relatívne málo členité. Dosahuje celkovú dĺžku 8 440 km, no po prirátaní ostrovnej časti táto dĺžka narastie až na vyše 15 500 km. Najdlhšie pobrežie má ostrov Madagaskar (4 828 km), z pevninských štátov potom Juhoafrická republika (2 798 km), nasledovaná Mozambikom (2 470 km), ďalej Angolou (1 600 km) a Namíbiou (1 571 km). Zo západu obmýva pobrežie Južnej Afriky Atlantický oceán, pričom na jeho vyše 4 300 km dĺžky sa takmer nenachádzajú

1 Podľa rôznych zoznamov Thabana Ntlenyana je až na konci prvej stovky najvyšších vrchov Afriky.

výraznejšie prvky horizontálnej členitosti. Tie sú reprezentované len nie veľmi výraznými výbežkami pevniny (jednou z výnimiek je Kapský poloostrov s mysom Dobrej nádeje), či naopak menšími zátokami. Pri atlantickom pobreží sa nachádza len niekoľko malých ostrovčekov. Východnú časť Južnej Afriky od Strelkového mysu na severovýchod obmýva Indický oceán, resp. z časti jeho súčasť – Mozambický prieliv. Ani na tejto časti pobrežia sa nevyskytujú veľké zálivy, či okrajové moria, napriek tomu je však najmä mozambické pobrežie členené početnými malými zátokami a priľahlými ostrovčekmi, ktoré poskytovali a poskytujú viacero bezpečných prístavov. Podobný charakter má dlhé pobrežie ostrova Madagaskar, ktorý predstavuje najvýraznejší prvok horizontálnej členitosti Južnej Afriky. Vzhľadom na malú rozlohu majú veľkú členitosť pobrežia i malé súostrovné štáty a územia, ako Britské indickooceánske územia, Komory, Mayotte, či Seychely z časti tvorené početnými členitými koralovými útesmi a atolmi. Len k súostroviu Seychel sa ráta 115 ostrovov, ďalšie desiatky k Čagoským ostrovom a Komorám. Naopak, členitosť pobrežia sopečných ostrovov v Atlantickom a čiastočne i Indickom oceáne je podstatne menšia.

Tab. 11 *Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Južnej Afriky*

	rozloha (km^2)	počet obyvateľov (2020)
Angola	1 246 700	32 522 339
Botswana	581 730	2 317 233
Juhoafrická republika	1 219 090	56 463 617
Komory	2 235	846 281
Lesotho	30 355	1 969 334
Madagaskar	587 041	26 955 737
Malawi	118 484	21 196 629
Maurícius	2 040	1 379 365
Mozambik	799 380	30 098 197
Namíbia	824 292	2 630 073
Seychely	455	95 981
Svazijsko	17 364	1 104 479
Zambia	752 618	17 426 623
Zimbabwe	390 757	14 546 314
*Mayotte**	374	279 471
*Réunion**	2 511	859 959
Britské indickooceánske územie	60	-
Svätá Helena, Ascension a Tristan da Cunha	394	7 862
spolu	**6 575 880**	**210 699 494**

*World Factbook 2020, *INSEE 2020*

Úlohy a zadania:

- **Zdôvodnite, prečo neexistuje jednotné a všeobecné platné vymedzenie regiónu juhozápadnej Ázie?**
- **Argumentmi doložte odlišnosti politického rozdelenia juhozápadnej Ázie od ostatných makroregiónov svetadiela. Zhodnoťte dôsledky tohto delenia a načrtnite možné scenáre jeho ďalšieho vývoja?**

6. 2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ JUŽNEJ AFRIKY

Keďže ide o politické vyčlenenie Južnej Afriky, nie je totožné s prírodnými hranicami. Územie v podstate zasahuje od vlhkého tropického pásma až po suché kontinentálne podnebie vo vnútrozemí juhu kontinentu. Enkláva Cabinda má úplne tropický charakter. (prírodne nepatrí do južnej časti kontinentu). Špecifické prírodné podmienky majú aj ostrovné krajiny v Indickom oceáne. Najvyššie časti Južnej Afriky sa nachádzajú na juhovýchode (nad 3000 m n. m.), rozsiahle náhorné plošiny (nad 2000 m n. m.) sú na severnom okraji vymedzeného územia. Na území je aj významné rozvodie medzi Konžskou panvou a povodím rieky Zambezi. Jediné rozsiahlejšie pobrežné nížinné územie s prebytkom vody je v Mozambiku, na východe územia. V Malawi a na severe Mozambiku sa stretávame aj s južnou časťou Východoafrickej priekopovej prepadliny, dno ktorej vypĺňa jazero Malawi. Vyššie položená je väčšina Juhoafrickej republiky, rovnako aj Zambia a Zimbabwe, ktoré oddeľuje na hraniciach zníženina, tvorená dolinou rieky Zambezi.

6.2.1 Geologický podklad a reliéf

Severozápadné pobrežie Južnej Afriky tvorí v Angole úzky pás nížiny. Z úzkej pobrežnej nížiny sa krajina prudko dvíha smerom na východ v sérii zrázov do vysoko položených plošín, ktoré sa potom miernejšie zvažujú dole do stredu kontinentu. Pobrežná rovina má šírku od 200 km do 25 km. Geologicky je tvorená pôvodnými morskými sedimentami, vápence, sliene, piesky. Väčšinu územia zaberá rozsiahla náhorná plošina, ktorá je vyzdvihnutá viac než 1000 m n. m.. Povrch náhornej plošiny je málo zvlnený, s vystupujúcimi stolovými horami a osamelými vrchmi. Najvyšším bodom krajiny je vrch Moco (2620 m n m.). Je to teda porovnateľné s výškou Vysokých Tatier, avšak pri úplne odlišnom reliéfe. Jadrom geologickej stavby sú staré kryštalické bridlice, žuly a ruly. V nižších oblastiach (na východe) sú prekryté treťohornými pieskovca-

BOX 36 Nerastné bohatstvo Zambie

Najstaršími horninami v krajine sú vulkanity bloku Bangweulu na severovýchode krajiny. Sú 2,5 miliardy rokov staré aj staršie a neboli ovplyvnené orogénnymi procesmi od prekambrických čias (asi pred 4 miliardami až 540 miliónmi rokov). Túto starú štruktúru čiastočne pokrývajú starodávne usadené horniny a spolu tvoria geologický podklad. V centrálnych oblastiach sú rozsiahle usadeniny komplexu Katanga (staré asi 620 miliónov rokov) a mineralizácia týchto hornín je základom zambijského ťažobného priemyslu. Neskôr usadené horniny systému Karoo (Karroo) vyplnili priehlbiny na povrchu plošiny, niektoré z nich, ako napríklad v údoliach Luangwa a stredného toku Zambezi, boli čiastočne znovu vyhĺbené. Uhoľné sloje sa vyskytujú vo vrstvách Karoo severne od jazera Kariba. Tieto štrukturálne priehlbiny sú starodávnymi geologickými prvkami. Mladšie trhliny na severe, ktoré sú súčasťou východoafrickej priekopovej prepadliny, zaliali jazerá Mweru a Tanganika. Karoo a staršie sedimenty sa nachádzajú aj na západe a sú pochované pod prevažne piesočnatými vrstvami systému Kalahari.

mi. Územie je významnou zdrojnicou riek, ktoré odvádzajú vody na všetky strany, do povodia Konga, povodia Zambezi ako aj priamo do Atlantického oceána (Votrubec, 1973)

Aj väčšina územia Zambie je súčasťou vysoko položenej náhornej plošiny tejto časti Afriky (900 až 1 500 m n. m.). Jazero Tanganika na severovýchodnom okraji štátu leží asi 600 metrov pod náhornou plošinou v priekopovej prepadline. Najvyššie nadmorské výšky nájdeme v Zambii na východe, kde je plošina Nyika na malawijských hraniciach a Mafingské vrchy (nad 2 100 m n. m.). Celkový sklon náhornej plošiny je smerom na juhozápad, aj keď odtok Zambezi sa stáča na východ do Indického oceánu. Na väčšine územia krajiny sú odkryté starodávne kryštalické horniny, ktoré sú výsledkom dlhotrvajúcich eróznych procesov. V západnej Zambii sú pokryté mladšími piesočnatými vrstvami, reliktmi kedysi rozsiahlejšej púšte Kalahari.

Hlavnou reliéfnou črtou susedného Zimbabwe je široký hrebeň, ktorý vedie od juhozápadu na severovýchod po celej krajine, od Plumtree blízko hraníc až po hory Inyanga, ktoré oddeľujú Zimbabwe od Mozambiku. Asi 80 km široký hrebeň sa tiahne v nadmorskej výške nad 2000 metrov, pričom na vrchu Inyangani, v najvyššom bode Zimbabwe na východe vysočiny dosahuje 2592 m n. m. Tento hrebeň je známy ako Highveld (Vysoký Veld) a predstavuje asi 25 % z celkovej rozlohy krajiny. Hrebeň sa zvažuje dole na sever k rieke Zambezi a na juh k rieke Limpopo. Tieto plošiny sa nazývajú Middleveld (Stredný Veld), ležia v priemere nad 1000 m n. m. a zaberajú zhruba 40 % rozlohy Zimbabwe. Ďalej na juh leží Lowveld (Nízky Veld), ktorý predstavuje približne 23 % z celkovej rozlohy krajiny.

Krajina je charakterizovaná rozsiahlymi výbežkami prekambrickej horniny, ktorá je stará približne 570 miliónov až 4 miliardy rokov. Asi štyri pätiny geologického podkladu tvoria žuly. Vrchy Matopo (Matopos) južne od mesta Bulawayo sú pretvorené dlhotrvajúcou eróziou exponovaného žulového batolitu. Nachádzajú sa tu nespočetné malé zaoblené žulové pahorky známe ako kopjes.

Veľká hrádza (Great Dyke), ktorá je široká vyše 10 km a dlhá okolo 500 km, je ďalšou pozoruhodnou krajinnou črtou. Veľká hrádza, ktorá je najdlhšou lineárnou

hmotou mafických a ultramafických hornín na svete, pretína krajinu od severu na juh a obsahuje obrovské zásoby chrómu, niklu a platiny. Systém Karoo (Karroo) - hrubá vrstva usadených hornín pozostávajúca z bridlíc, pieskovca a piesku z permu a triasu (stará asi 200 až 300 miliónov rokov) - pokrýva údolie Zambezi a údolia jeho prítokov.

V susednom Malawi je možné určiť štyri základné morfologické oblasti: Východoafrickú priekopovú prepadlinu, stredné vysoké náhorné plošiny, vysočiny a izolované hory. Východoafrická priekopová prepadlina je mohutná depresia, ktorá sa tiahne krajinou od severu na juh. V hornej časti ju zalieva jazero Malawi (sever a stred) a v dolnej časti ju odvodňuje rieka Shire (juh). Jazero má šírku od 8 do 24 km, pokrýva takmer jednu desatinu celkovej rozlohy krajiny. Údolie Shire sa tiahne asi 400 km od južného konca jazera Malawi v Mangochi po Nsanje na hranici Mozambiku. Náhorné plošiny centrálneho Malawi stúpajú do výšok 760 až 1 370 m n. m. a ležia západne od pobrežia jazera Malawi; náhorné plošiny pokrývajú asi tri štvrtiny celkovej rozlohy štátu. Vysočiny sú hlavne izolované hrebene, ktoré sa dvíhajú až do výšky 2 400 m n. m. Izolované masívy Mulanje a Zomba predstavujú štvrtú morfologickú oblasť.

Ako sme naznačili, väčšina riek vnútra južnej časti kontinentu sa napokon stočí východným smerom do Indického oceána. Aj preto na území Mozambiku dominujú nížiny, ktoré sa zužujú smerom k severu a rozširujú smerom k juhu. Údolie Zambezi, ktorého dolná časť je súčasťou systému priekopových prepadlín, je najdramatickejším geografickým prvkom Mozambiku. Po celej krajine reliéf mierne stúpa od východu na západ. Vo vnútrozemí prechádza do vysokých plošín a nakoniec do horských oblastí na severozápadnej hranici s Malawi a Zambiou. Štyri z piatich mozambických horských oblastí zaberajú západné a severozápadné pohraničné oblasti: plošina Chimoio na hranici so Zimbabwe, vysočina Marávia hraničiaca so Zambiou, vysočina Angónia a náhorná plošina Lichinga, ktoré ležia západne a východne od výbežku Malawi do Mozambiku. Mount Binga, najvyšší vrch v krajine s výškou 2436 m n. m., je súčasťou vysočiny Chimoio.

BOX 37 Namib

Namib je pobrežná púšť v južnej Afrike. Tiahne sa viac ako 2 000 km pozdĺž Atlantického pobrežia Angoly, Namíbie a Juhoafrickej republiky. Od pobrežia Atlantiku na východ Namib pozvoľna stúpa a siaha až 200 km do vnútrozemia k úpätiu Veľkého zrázu. Priemerný ročný úhrn zrážok sa pohybuje od 2 mm v najsuchších oblastiach po 200 mm pri zráze, vďaka čomu je Namib jedinou skutočnou púšťou v južnej Afrike. Úhrnom zrážok je porovnateľný s púšťou Atacama v Južnej Amerike. Namib, ktorý pretrval v suchých alebo polosuchých podmienkach zhruba 55 - 80 miliónov rokov, je pravdepodobne najstaršou púšťou na svete.

Piesočné duny, z ktorých niektoré sú vysoké 300 m a sú dlhé 32 km, patria k najväčším na svete. Teploty pozdĺž pobrežia sú stabilné a obvykle sa pohybujú medzi 9–20°C, zatiaľ čo teploty vnútrozemia sú rôzne - letné denné teploty môžu presahovať 45°C, zatiaľ čo noci môžu byť až mrazivé. Hmly, ktoré pochádzajú z pobrežia pri zrážke studeného morského vzduchu a teplého vzduchu z vnútrozemia, vytvárajú vlhký opar, ktorý často zahaľuje povrch púšte. Pobrežné oblasti môžu zažiť viac ako 180 dní hustej hmly ročne, pričom pre púštny život je to zásadný zdroj vlhkosti.

Najjužnejšie oblasti Južnej Afriky formuje suchšia a chladnejšia klíma. Namíbia je rozdelená zo západu na východ do troch hlavných zón: pobrežná púšť Namíb, centrálna plošina a Kalahari. Namib je čiastočne skalnatá púšť, čiastočne piesočnatá s dunami. Namib je po väčšinu svojej dĺžky široký 80 až 130 km, užší na severe.

Centrálna plošina, ktorá sa dvíha v nadmorskej výške od 1000 až 2000 m n. m.), je jadrom poľnohospodárskeho života Namíbie. Na severe prilieha k údoliam riek Kunene a Okavango a na juhu k doline Orange. Je rozčlenená, formovaná eróziou, vrátane mohutného kaňonu Fish River Canyon. Krajina je typická soľnými panvami, známa je Etosha. Brandberg (2 573 m n. m.) je najvyššou horou Namíbie a nachádza sa na okraji západného zrázu náhornej plošiny.Na východe reliéf krajiny klesá postupne nadol a savana sa mení na púšť Kalahari.

Susedná Botswana má priemernú nadmorskú výšku 1 300 m n. m. a pozostáva prevažne z piesočnatej panvy s mierne zvlneným reliéfom stúpajúcimi k vysočinám v susedných krajinách. Najvyšší bod je 1 488 m n. m. v horách severne od Lobatse v juhovýchodnej Botswane, najnižší bod je 660 m n. m. v najvýchodnejšom bode krajiny, v údolí Limpopo.

Územie Botswany je rozdelené do troch hlavných krajinných typov. Oblasť Hardveld pozostáva zo skalnatých vyvýšenín a oblastí plytkého pieskového krytu vo východnej Botswane. Piesočná oblasť je oblasť hlbokého kalaharského piesku pokrývajúca zvyšok krajiny. Tretiu oblasť tvoria starodávne jazerné dná v najnižšej časti kalaharskej panvy. Geologický prieskum bol obmedzený hĺbkou a rozsahom kalaharského piesku pokrývajúcim povrch. Horninové skupiny tvoriace základ piesku sú preto najmenej známe, ale javia sa ako najmladšie, patriace do systému Karoo (Karroo), ktorý vznikol pred 290 až 208 miliónmi rokov.

Povrch najjužnejšej časti Afriky je prevažne plošinatý, vo vnútrozemí je miestami poklesnutý a vytvorili sa tam panvy. Náhorná plošina pozostáva takmer výlučne z veľmi starej horniny systému Karoo, ktorá sa formovala od neskorej karbónovej epochy (asi pred 320 až 300 miliónmi rokov) po neskorú triasovú epochu (asi pred 230 až 200 miliónmi rokov). Povrch sa postupne dvíha k juhovýchodu, kde sa vytvorili najvyššie vrchy oblasti. Väčšina povrchu vystupuje nad 1000 m n. m. Najvyššie vrch

BOX 38 Kalahari

Púšť Kalahari, ktorá sa rozprestiera na ploche okolo 900 000 km² v Botswane, Namíbii a Juhoafrickej republike, nie je púšťou v najprísnejšom zmysle slova. Leží vo vyšších nadmorských výškach od 600 do 1600 m n. m., v priemere okolo 1000 m n. m. V porovnaní s typickými púšťami absorbuje viac zrážok – medzi 100 až 500 mm ročne. Iba jej rozsiahle pláne z piesku, cez ktoré sa rýchlo infiltrujú zrážky, vytvorili „krajinu smädu", ktorú popísali raní európski osadníci. Piesočné duny Kalahari, tiahnuce sa na západ do púšte Namib, tvoria najväčšiu súvislú plochu piesku na svete. Je to preto, že aj keď je púšť Sahara celkovo väčšia, piesočné duny tam tvoria iba asi 15 % jej rozlohy. Tieto duny sú pokryté skromným pokryvom vegetácie, vrátane trsov trávy, kríkov a listnatých stromov, ktoré sa vyvinuli tak, aby využívali občasné zrážky a prežili prudké zmeny teplôt v tejto oblasti. V lete môže horúčava dosiahnuť 45°C, počas zimných nocí môžu minimá klesnúť na -15°C (Kalahari.net 2020).

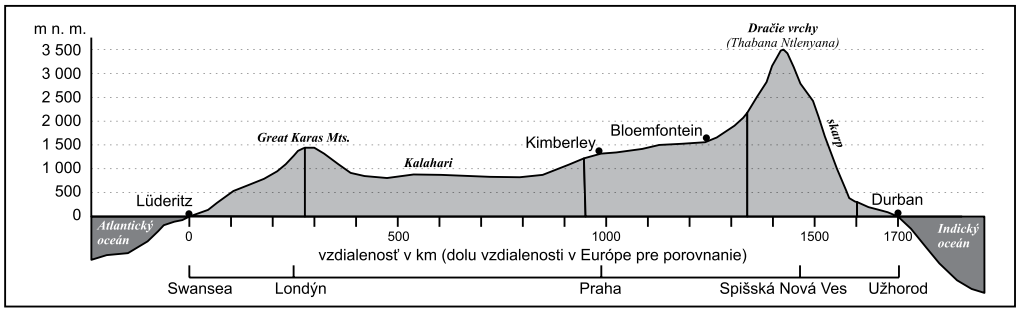

***Obr. 77** Výškový profil Južnej Afriky od pobrežia Namíbie po východné pobrežie Juhoafrickej republiky (podľa Votrubec 1973)*

na juhovýchode presahujú 3000 m n. m.. V porovnaní s ostatnými časťami Afriky, sú o niečo nižšie. Vyznačujú sa však majestátnosťou, z okolitej plochej krajiny vystupujú prudkými zrázmi a preto pôsobia veľkolepo. Plošinatý reliéf sa skláňa do niekoľkých smerov. Smerom k juhu sa zvažuje do povodia rieky Orange jej a prítoku Vaal, smerom k severovýchodu do povodia riek Limpopo a Zambezi (Zeměpis Světa, 1971)

Najvyššie vystupujúci reliéf na juhovýchode územia sa nazýva Veľký Skarp - Veľký zráz. Veľký zráz je najdlhšou súvislou topografickou črtou v južnej Afrike a poskytuje krásne scenérie. Úsek je súčasťou parku uKhahlamba / Drakensberg, ktorý bol v roku 2000 vyhlásený za miesto svetového dedičstva UNESCO. Vedie na juh od ďalekého severovýchodu, kde je všeobecne známy ako Transvaal Drakensberg (afrikánsky: „Dračie hory“). Pôvodne sa tiahol bližšie k pobrežiu Indického oceána. Keďže je veľmi starý, bol postupne za dlhé obdobie eróziou odtlačený 60 až 240 km od pobrežia. Za ním sa vytvoril úzky pobrežný pás, ktorý formovali nánosy krátkych ale prudkých riek, stekajúcich zo svahov smerom do Indického oceánu. Veľký zráz sa eróziou rozčlenil na niekoľko samostatných pohorí – Dračie hory (Drakensberge) Búrlivé hory (Storm Berge), Snežné hory (Sneeu Berge), Dlhé hory (Lange Berge) a pod. Najvyššie výšky dosahujú vrchy v Dračích horách. Najvyšší vrch celej oblasti je Thabana Ntlenyana (3482 m n. m.).

Za vysokými pohoriami smerom do vnútrozemia sa nachádza Vysoký Veld, v afrikánčine znamená vysoké pole. Tento názov sa používa pre vysoko položené náhorné plošiny v Transvaale a Orange. High Veld neklesá pod 1000 m n. m. Nižšie plošiny majú názov Nízky Veld. Severne od Veldu sa dvíha Wittwatersrandský chrbát (skrátene Rand). Tvorený je kryštalickými horninami, v nadmorskej výške 1733 m n. m. tu vyrástlo mesto Johannesburg. Smerom k severu územie klesá do nižších poschodí a krajinu odvodňuje Limpopo smerom do Indického oceána. Smerom na západ od najvyšších pohorí sa vyníma vysoko položená náhorná plošina Vysoký karr (Karroo). Vypĺňa územie vo vnútrozemí Kapska, ktoré je od pobrežia oddelené pobrežnými horami Veľkého Skarpu. Smerom k juhu je reliéf pestrejší. Medzi horami sa nachádza suchší Veľký Karr, potom horský chrbát Zwart Berge a za ním Malý Karr. Malý Karr je už prvé územie smerom k oceánu, ktoré má celoročne tečúce rieky. Tým, že je medzi horami dostáva viac zrážok. Od oceána ho oddeľujú už len chrbty Kapské-

ho pohoria (Cape). Viaceré chrbty sú tvorené prvohornými (silúr, devón) sedimentárnymi horninami, najmä pieskovcom (Votrubec, 1973).

Nad aj pod Veľkým zrázom je pestrý reliéf. Otvorené nížiny sú zriedkavé, vyskytujú sa hlavne v severozápadnej provincii Orange a ďalej na západ a v menších oblastiach, ako sú Springbok Flats severne od Pretórie. Bežné sú stolové hory a hlboko zarezané údolia, ktoré sú obrazom erózie starodávnych reliéfov. Medzi zrázom a morom je málo miesta pre pobrežnú nížinu, s výnimkou severnej časti KwaZulu-Natal, kde dosahuje šírku asi 80 kilometrov, a v niektorých častiach Západného Kapska. Po väčšinu svojej dĺžky 2 955 km pobrežie pozostáva z pomerne strmých svahov rýchlo stúpajúcich do vnútrozemia a často zahŕňa dlhé pláže. Väčšina pobrežia bola pozdvihnutá alebo vytvorená poklesom hladiny mora v nedávnej geologickej minulosti, čo má za následok, že je len málo splavných riek alebo prírodných prístavov. Medzi výnimky patrí lagúna Knysna v Západnom Kapsku a rieka Buffalo v East Londone.

6.2.1.1 Ostrovný svet

Ostrovný svet môžeme rozdeliť na Madagaskar a ostatné pomerne malé súostrovia. Madagaskar sa skladá z troch rovnobežných pozdĺžnych zón - centrálnej plošiny, pobrežného pásu na východe a zóny nízkych náhorných plošín a nížin na západe (Zeměpis Světa, 1971).

Nachádza sa medzi 800 až 1400 m n. m. nad morom, náhorná plošina bola niekoľkokrát pozdvihnutá a erodovaná a je naklonená na západ. Tri masívy sú vysoké viac ako 2 600 m n. m. Región Tsaratanana na severe oddeľuje od zvyšku náhornej plošiny masív Tsaratanana, ktorého vrchol Maromokotro dosahuje 2 876 m n. m. a je najvyšším bodom ostrova. Masív Ankaratra v strede je obrovský sopečný masív, vysoký 2 643 metrov. Ankaratra je hlavným rozvodím, oddeľujúcim tri hlavné povodia ostrova. Ďalej na juh je Andringitra rozsiahly žulový masív, vysoký 2 688 m n. m.. Náhorná plošina pozvoľne klesá smerom k juhu. Na východ klesá skokovito, stupňami vysokými 300 až 600 metrov. Vznikli tak impozantné zrázy, zvané Veľký útes alebo útes Angavo, ktorý je ohraničený zrázom Betsimisaraka, ktorý sa dvíha nad pobrežnú nížinu. Smerom na západ reliéf klesá postupne, centrálnu náhornú plošinu však miestami ohraničuje nepriechodný zráz, ako napríklad útes Bongolava v západo-strednej časti ostrova. Pobrežný pás na východnej strane ostrova má priemernú šírku asi 80 km. Je to úzka aluviálna nížina, ktorá končí na nízkom pobreží lemovanom lagúnami spojenými kanálom Pangalanes (Ampangalana), ktorý je dlhý viac ako 600 km. Na juh od Farafangany je pobrežie skalnaté a na juhovýchode s mnohými zátokami. Na severovýchode je hlboká zátoka Antongil (Antongila) (Covell et al. 2019)

Západné pásmo je široké medzi 100 a 200 km. Jeho sedimentárne vrstvy sa zvažujú k Mozambickému prielivu. Pobrežie je rovné, s malými dunami a lemované mangrovami. Na severozápadnom pobreží je množstvo ústí riek a zátok. Toto pobrežie lemujú koralové útesy a vulkanické ostrovy, ako napríklad Nosy Be (Nossi-Bé), ktoré chránia zátoku Ampasindava.

Celkový vzhľad menších súostroví Indického oceána je pomerne pestrý, čo súvisí s ich členitosťou. Najvyšší bod na Seychelách Morne Seychellois (905 m n. m.) na ostrove Mahé sa nachádza v tejto hornatej ostrovnej skupine. Pobrežie lemujú strieborno-biele pláže a čisté lagúny. Menšie koralové ostrovy, týčiace sa iba pár metrov nad morom, sú ploché s vyvýšenými koralovými útesmi v rôznych fázach formovania. Tieto ostrovy sú zväčša bez vody a len veľmi málo z nich má obyvateľstvo.

Ostrov Maurícius je sopečného pôvodu a je takmer celý obklopený koralovými útesmi. Severná časť je rovina, ktorá sa dvíha na centrálnu plošinu s nadmorskou výškou od 270 do 730 metrov nad morom. Plošina je ohraničená malými hrebeňmi, ktoré mohli tvoriť okraj starodávnej sopky. Najvyšší bod (828 metrov) je Piton de la Petite Rivière Noire na juhozápade.

Komory sa vynorili z dna Indického oceánu v dôsledku sopečnej činnosti. Pozdĺž pobrežia sú široké plochy otvorených piesočných pláží prerušované izolovanými skupinami kokosových paliem alebo mangrovových stromov. Niekoľko pobrežných oblastí sa vyznačuje reliéfom nedávnych lávových prúdov, zatiaľ čo iné pokrývajú hladko zaoblené skaly, ktoré erodovali po starodávnej sopečnej činnosti.

Ngazidja (Grande Comore) je najväčší a najvzdialenejší ostrov. Stúpa blízko južného konca aktívnej sopky Mount Karthala, ktorá je s najvyšším bodom krajiny 2 761 m n. m. Karthala vybuchla za posledné dve storočia viackrát. Hlavné mesto Moroni leží v tieni sopky pozdĺž západného pobrežia ostrova. Severne od Mount Karthala je široká náhorná plošina v nadmorskej výške 600 m n. m. Mwali (Mohéli) je najmenší ostrov v skupine. Pozostáva z veľkej časti z náhornej plošiny, ktorej priemerná výška je asi 300 m n. m. a končí na západe hrebeňom, ktorý dosahuje viac ako 790 metrov nad morom. Nzwani (Anjouan) je trojuholníkový ostrov týčiaci sa centrálne v sopečnom masíve (Mount Ntingui), ktorý dosahuje nadmorskú výšku asi 1 580 m n. m. Na ostrove neexistujú dobré prírodné prístavy. Juhovýchodne od Nzwani leží Mayotte (Grande-Terre), najstarší zo štyroch ostrovov.

Réunion je taktiež sopečným výškovo značne členitým ostrovom, dosahujúcim výšku až 3 071 m n. m.

6.2.2 Podnebie

Severozápad Južnej Afriky (Angola) má tropické podnebie s výrazným obdobím sucha. Podnebie je do značnej miery ovplyvnené sezónnymi pohybmi dažďového intertropického konvergenčného pásma, severným prúdením studeného Benguelského prúdu od pobrežia a nadmorskou výškou. Zrážky sú kľúčovým determinantom klimatickej diferenciácie a rýchlo sa znižujú zo severu na juh a v blízkosti pobrežia. Les Maiombe v severnej časti exklávy Cabinda je najväčšie množstvo zrážok, asi 1 800 mm ročne, a Huambo na plošine Bié 1 450 mm. Naproti tomu Luanda na suchom pobreží prijíma asi 330 mm, zatiaľ čo najjužnejšia časť pobrežnej nížiny dostane len 50 mm.

Obdobie dažďov trvá od septembra do mája na severe a od decembra do marca na juhu. Krajinu často postihuje sucho, najmä na juhu. Teploty sa však líšia oveľa menej ako zrážky a zvyčajne sa znižujú so vzdialenosťou od rovníka, blízkosťou pobrežia a stúpajúcou nadmorskou výškou. Priemerná ročná teplota v Sojo, napríklad v ústí Konga, je 26°C, zatiaľ čo v Huambo na plošine Bié je 19 °C.

Aj keď Zambia leží v trópoch, jej podnebie je ovplyvnené nadmorskou výškou krajiny a je všeobecne priaznivé pre ľudské osídlenie. Výrazný sezónny model zrážok je spôsobený severným a južným pohybom intertropického konvergenčného pásma, ktoré sa posúva so Slnkom. V januári je na najjužnejšej pozícii a obdobie dažďov vrcholí, do júna sa presunula na sever a počasie je suché. Letné dažde znižujú vysoké teploty, ktoré by sa mohli očakávať.

Zrážky (koncentrované iba za päť mesiacov) sa spravidla vyskytujú v búrkach so silnými lejakmi, ktoré vedú k povrchovej erózii. Najsuchšia oblasť má ročné zrážky menšie ako 800 mm, zatiaľ čo zrážky v najvlhkejšej oblasti bežne presahujú 1 000 mm, zrážky na severovýchode občas presahujú 1 400 mm.

Teplota je ovplyvnená nadmorskou výškou, pričom najvyššie priemerné denné maximálne teploty sa vyskytujú v údolí Luangwa a na juhozápade. Najchladnejšou oblasťou je celkovo vysoká náhorná plošina Nyika na severovýchode na hranici s Malawi.

Aj keď je hlavný kontrast medzi obdobím dažďov a suchšími mesiacmi, dajú sa určiť tri ročné obdobia. Teplé vlhké obdobie trvá od novembra do apríla. Pohyb vlhkej konžskej vzdušnej hmoty do Zambie predznamenáva začiatok dažďov, na severe zvyčajne začiatkom novembra a na konci mesiaca okolo Lusaky. December a január sú najvlhšie mesiace. Oblačnosť znižuje maximálnu teplotu, ale tiež obmedzuje tepelné straty v noci, takže sa minimálna teplota udržuje na relatívne vysokej úrovni.

Chladné obdobie sucha trvá od mája do augusta, s maximálnymi teplotami od 15 do 25°C, pričom ranné a večerné teploty môžu byť výrazne nižšie. Júl je zvyčajne najchladnejším mesiacom, v dolinách sa občas vyskytuje aj prízemný mráz.

Horúce suché obdobie trvá od septembra do októbra, kedy sa maximálne teploty pohybujú od 25 do 35°C. Toto je obdobie rýchlo rastúcich teplôt, pretože október je zvyčajne najteplejší mesiac (v prípade oneskorenia dažďov môže byť november teplejší). Zvyčajne do polovice októbra sa sem dostane chladnejší oceánsky vzduch. Vysoké teploty a zvyšujúca sa vlhkosť z neho robia jedno z najmenej príjemných období v roku.

Podobne Zimbabwe leží v tropickom pásme, ale vďaka svojej vysokej priemernej nadmorskej výške má subtropické podmienky. Na konci horúcich suchých mesiacov, ktoré trvajú od augusta do októbra, prichádza monzún, ktorý prekonáva Indický oceán a Mozambik a prináša zrážky, najmä na východnú vysočinu. Vo východných regiónoch sú následne zaznamenané najsilnejšie zrážky v krajine a majú dlhšie obdobie dažďov (trvá od októbra do apríla) ako vo zvyšku Zimbabwe.

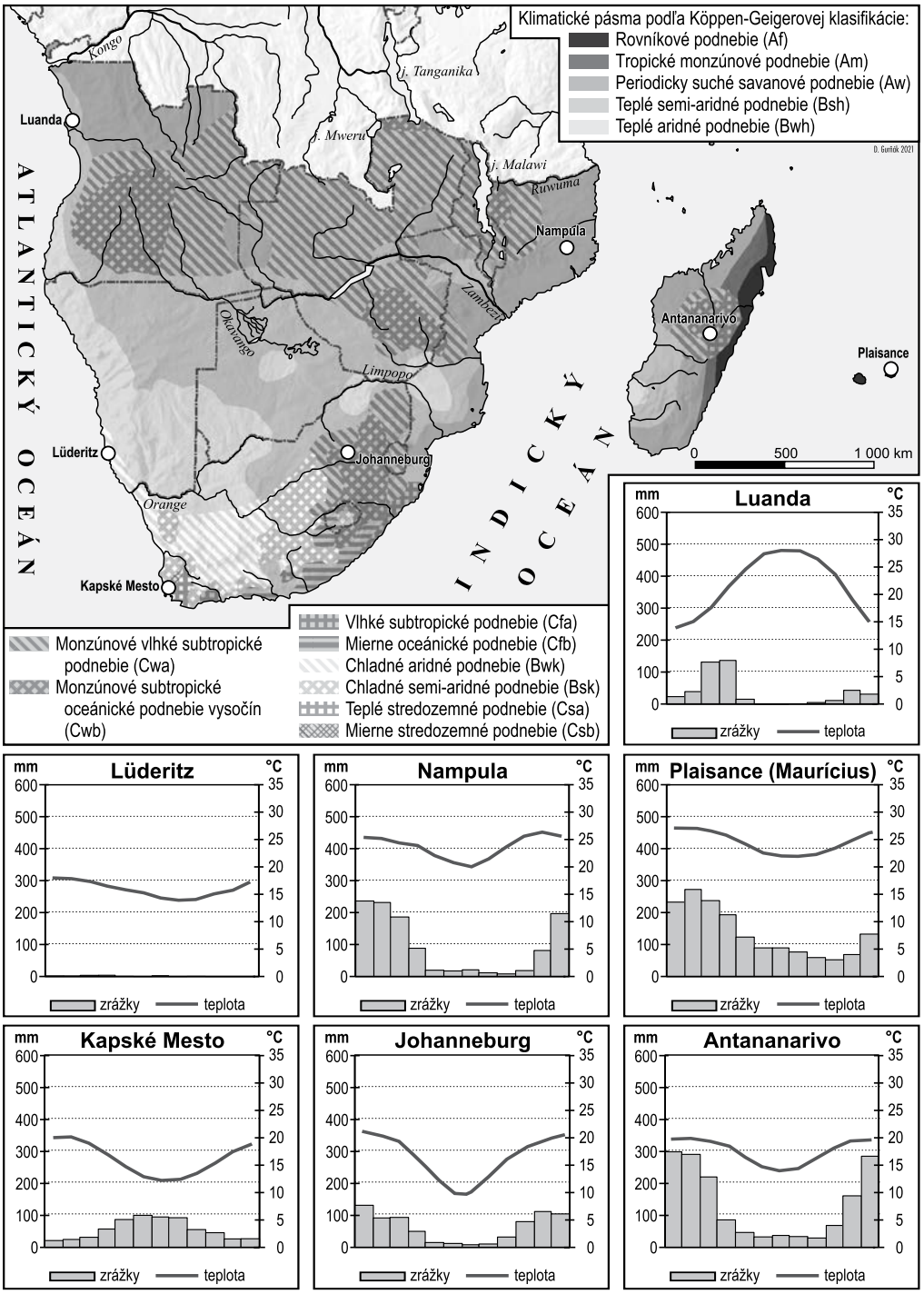

Obr. 78 *Klimatické pásma južnej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít.(climatecharts.net, 2020)*

Jún je spravidla najchladnejším mesiacom a október najteplejším; teplotné zmeny úzko zodpovedajú nadmorskej výške. Hlavné mesto Harare, ležiace okolo 1 500 metrov nad morom, má sezónne teploty pohybujúce sa od 14°C do 21°C. V meste sa zaznamenáva zhruba osem hodín slnečného svitu denne a tento priemer počas obdobia dažďov neklesne pod šesť hodín.

V Malawi existujú dve hlavné obdobia - obdobie sucha, ktoré trvá od mája do októbra, a obdobie vlhka, ktoré trvá od novembra do apríla. Teploty sa menia sezónne a majú tendenciu v priemere klesať s rastúcou nadmorskou výškou. V údolí rieky Shire, má priemernú júlovú teplotu stále nad 20°C, zatiaľ čo napr. Dedza, ktorá leží v nadmorskej výške viac 1 500 m n. m.), má júlový priemer pod 15°C. Na plošine Nyika nie sú v júli neobvyklé ani mrazy. Ročný úhrn zrážok je najvyšší v častiach severnej vysočiny a na vrchole Sapitwa v masíve Mulanje, kde spadne asi 2 300 mm, najsuchšie je v dolnom údolí rieky Shire, kde sa pohybujú od 650 až 900 mm.

Mozambik leží prevažne v trópoch a veľká časť pobrežia je pravidelne sezónne ovplyvňovaná monzúnovými dažďami v Indickom oceáne. Monzúnový vplyv je najsilnejší na severovýchode, na juhu ho však trochu ovplyvňuje ostrovná bariéra Madagaskaru. S výnimkou horských oblastí na severnej a západnej hranici, kde nadmorská výška vplýva na teplotu aj vlhkosť, je podnebie prevažne tropické. Najvyššie teploty sa vyskytujú v období od októbra do februára a najnižšie v júni a júli. Nepríjemne teplé priemerné denné teploty nad 30°C sú iba v hornom údolí Zambezi a pozdĺž severovýchodného pobrežia. Zrážky sú nerovnomerne rozložené. Najostrejší kontrast je opäť medzi severom a juhom. Celý región na sever od Zambezi a na východ od údolia rieky Shire je vlhký, rovnako ako pobrežná nížina na juhu, zatiaľ čo južné vnútrozemie a väčšina údolia Zambezi západne od Shire sú dosť suché. Zrážky v centrálnej oblasti na východ od rieky Shire sa pohybujú medzi 1 010 a 1 780 mm. V údolí Zambezi západne od Shire však priemerné zrážky klesajú na 610 až 810 mm, zatiaľ čo na juhu, na západ od pobrežnej nížiny, sú priemerné ročné zrážky ešte nižšie.

V kontraste, západná strana kontinentu (Namíbia) má úplne odlišné podnebie. Pobrežie ochladzuje Benguelský prúd, výsledkom čoho je priemerný úhrn zrážok menej ako 50 mm. V niektorých častiach náhornej plošiny je úhrn vyšší, približne 200 mm v severo-centrálnej časti a viac ako 240 mm v pásme Caprivi a v horách Otavi. Centrálna plošina a Kalahari majú kontinentálne denné teplotné výkyvy, v letných dňoch viac ako 30°C a v zime menej ako 10°C. Vo Windhoeku na náhornej plošine je priemerná teplota v decembri 24 ° C a priemerná maximálna teplota 31°C. V júli sú tieto priemery 13°C a 20°C. Bežné sú viacročné suchá (Green et al. 2020)

V lete, ktoré trvá od októbra do marca, teploty stúpajú na asi 34°C na extrémnych severných a najteplejších častiach krajiny smerom na severozápad a juhozápad. V zime, ktorá trvá od apríla do septembra, je v noci častý mráz a cez deň môžu teploty v niektorých vysokohorských oblastiach klesnúť na takmer bod mrazu. Leto predznamenáva veterné obdobie, vetry prenášajúce prach z Kalahari, približne od konca augusta do začiatku októbra. Krajinu okrajovo môžu zasahovať monzúny z Indického oceána. Letné lejaky medzi decembrom a marcom, prinesú občas na východnom okraji 400 - 600 mm, na západe okolo 100 mm zrážok.

Takmer celá územie susednej Juhoafrickej republiky leží v subtropickom pásme so suchým podnebím. Pretože väčšina krajiny leží v pomerne vysokej nadmorskej výške, ktorá tlmí vplyv zemepisnej šírky, sú dokonca aj severné oblasti oveľa chladnejšie, ako by tomu bolo inak. Vysoká nadmorská výška a kontinentalita spôsobujú vo väčšine vnútrozemských oblastí veľké denné teplotné výkyvy.

Studený Benguelský prúd nielen výrazne ochladzuje západné pobrežie, ale prispieva aj k suchu a stabilite atmosféry v západných častiach krajiny, zatiaľ čo teplý Mozambický prúd udržuje vyššie teploty na východe a juhovýchodné pobrežie.

Počas zimy (jún až august) sa studený polárny vzduch pohybuje nad juhozápadnými, južnými a juhovýchodnými pobrežnými oblasťami a niekedy sa dostáva do južného vnútrozemia krajiny od juhozápadu. Tieto polárne hmoty sprevádzajú studené fronty, ako aj dážď a sneh. V lete (december až február) sa atlantický vysokotlakový systém často usadzuje nad južnou a západnou časťou krajiny.

Juhoafrická republika je vo všeobecnosti semiaridná krajina. Viac ako pätina krajiny je vyprahnutá a prijíma ročne menej ako 200 mm zrážok, zatiaľ čo takmer polovica je polosuchá a ročne sa ich množstvo pohybuje v rozmedzí 200 až 600 mm. Iba asi 6 percent krajiny má v priemere viac ako 1 000 mm ročne. Množstvo zrážok postupne klesá z východu na západ. Zatiaľ čo pobrežie KwaZulu-Natal prijíma ročne viac ako 1 000 mm a Kimberley približne 400 mm, Alexander Bay na západnom pobreží menej ako 50 mm.

Letá sú teplé až horúce, denné teploty sú zvyčajne od 21 do 32°C. Vyššie nadmorské výšky majú nižšie teploty, zatiaľ čo severné a severovýchodné oblasti a západná plošina a údolia riek v stredných a južných oblastiach majú vyššie teploty. Zimy sú vo vnútrozemí väčšinou chladné, pričom v mnohých vyšších oblastiach môže byť v noci pod bodom mrazu (ale denné hodnoty sú 10 až 21°C). Na východnom a juhovýchodnom pobreží sú však zimy teplé. Teploty všeobecne klesajú z východu na západ: Durban má priemernú ročnú teplotu 21°C, zatiaľ čo Port Nolloth - v podobnej zemepisnej šírke, ale na západnom pobreží 14°C.

Klíma ostrovného sveta je samozrejme odlišná. Na Madagaskare prevláda tropické podnebie. Horúce, vlhké obdobie trvá od novembra do apríla a chladnejšie a suchšie obdobie od mája do októbra. Podnebie je riadené kombinovanými účinkami vlhkého juhovýchodného prúdenia a severozápadných monzúnových vetrov, ktoré vanú cez centrálnu plošinu. Pasáty, ktoré fúkajú po celý rok, sú najsilnejšie od mája do októbra. Východné pobrežie je náveterné a má vysokú ročnú mieru zrážok, ktorá dosahuje takmer 3 800 mm v Maroantsetre v zálive Antongil. Keď vetry prechádzajú cez náhornú plošinu, strácajú veľkú časť svojej vlhkosti, spôsobujú iba mrholenie a hmlu na samotnej náhornej plošine a západ nechávajú v suchom dažďovom tieni. Najmä na juhozápade je takmer púšť, sucho sa zhoršuje studeným pobrežným prúdom.

Monzún, ktorý prináša dážď na severozápadné pobrežie Madagaskaru a náhorné plošiny, je najvýraznejší počas horúceho obdobia. Ročný úhrn zrážok klesá z asi 2 000 mm na severozápadnom ostrove Nosy Be na asi 1 000 mm v Maintirano na západnom pobreží na asi 360 mm v Toliare na juhozápade.

Júl je najchladnejším mesiacom s priemernými mesačnými teplotami na ostrove v rozmedzí 12 - 25°C) a december je najteplejším mesiacom s teplotami 16 - 29°C. Teploty sa obvykle s nadmorskou výškou znižujú, najvyššie sú na severozápadnom pobreží a najnižšie na náhornej plošine.

Tropické cyklóny sú dôležitým klimatickým znakom. Tvoria sa ďaleko nad Indickým oceánom, najmä od decembra do marca, približujú sa k východnému pobrežiu a prinášajú prívalové dažde a ničivé povodne.

Podnebie súostrovia Seychely je tropické oceánske, s malými teplotnými zmenami počas roka. Denné teploty popoludní vystúpia do 30°C a v noci klesnú ku 20°C. Úhrn zrážok sa veľmi líši od ostrova k ostrovu. Na ostrove Mahé sa ročný úhrn zrážok pohybuje od 2 300 mm na pobreží do 3 560 mm na horských svahoch. Vlhkosť vzduchu je trvale vysoká, ale sa zmierňuje v polohách náveterných k prevažujúcim juhovýchodným pasátom.

Podnebie Maurícia je prímorské subtropické s pomerne rovnomernou teplotou po celý rok. Priemerné teploty sa pohybujú od 18°C do 25°C v závislosti od nadmorskej výšky. Rozoznávajú sa dve ročné obdobia: horúce (december až apríl) a chladné (jún až september). Ostrov je pomerne daždivý. Prší v zásade celý rok, pričom priemerný ročný úhrn presahuje 2 000 mm.

Tropické podnebie súostrovia Komory má dve zreteľné obdobia: chladnejšie a suchšie obdobie medzi májom a októbrom a teplejšie a vlhké obdobie medzi novembrom a aprílom. V novembri prináša letný monzún najvyššie popoludňajšie teploty až 33°C. Najvyššie mesačné zrážky sa vyskytujú v januári 275–375 mm a obdobie dažďov je obdobím najväčšej frekvencie tropických cyklónov. Denné maximálne teploty v suchom období klesnú v júli na najnižšiu úroveň okolo 29°C. Priemerné ročné zrážky sa pohybujú medzi 1 100 a 2 900 mm a sú najvyššie na náveterných severovýchodných stranách ostrovov.

Tradične väčšina dodávok vody v Grande Comore pochádza z nádrží naplnených v období dažďov a zo sladkovodných prameňov pozdĺž pobrežia.

6.2.3 Vodstvo

Na severovýchode Južnej Afriky je bohatá riečna sieť. Rieky z vysočiny v Angole vytekajú na všetky strany. Rieka Cuango (Kwango) patrí do povodia rieky Kongo, tvorí hranicu medzi Angolou a Konžskou demokratickou republikou počas posledných 145 kilometrov jej toku. Centrálnu časť náhornej plošiny odvodňuje rieka Cuanza (Kwanza), najväčšia rieka nachádzajúca sa celá na území Angoly. Má dĺžku 1 000 km, zhruba na polovicu svojej dĺžky tečie severným smerom, potom sa zlomom pod plošinou Bié stáča na západ a vlieva sa do mora asi 65 km južne od hlavného mesta Luandy. Juhozápadnú časť krajiny odvodňuje rieka Cunene (Kunene), ktorá tečie na juh, potom

sa stáča na západ a preráža prah pri vodopádoch Ruacana Falls, po ktorých vytvára prírodnú hranicu medzi Angolou a Namíbiou až k Atlantickému oceánu. Viaceré rieky na juhovýchode náhornej plošiny ústia do rieky Zambezi, ktorá sama pretína oblasť Cazombo na ďalekom východe krajiny. Ostatné rieky v tejto oblasti napájajú svojou vodou močiare Okavango v severozápadnej Botswane. Podobne malé rieky na juhu miznú v bezodtokovej panve Etosha v Namíbii.

Východnejšie sa nachádza hlavné kontinentálne rozvodie - medzi odtokom z rieky Kongo, ktorá vedie do Atlantického oceánu a odtokom zo Zambezi, ktorá sa vlieva do Indického oceánu. Rozvodie vedie pozdĺž hranice Zambie a Konžskej demokratickej republiky a potom smeruje severovýchodne k hranici s Tanzániou.

Väčšina územia Zambie teda patrí k povodiu Zambezi. Rieka pramení v severozápadnej Zambii blízko severných hraníc, tečie krátko cez Angolu a vracia sa na pláne západnej Zambie. Pri Viktóriiných vodopádoch padá do kilometrovej rokliny vedúcej dole k jazeru Kariba. Má dva hlavné prítoky v Zambii - Rieku Kafue a rieku Luangwa. Močiare Bangweulu a Kafue Flats sú mokrade medzinárodného ekologického významu.

Stredný tok Zambezi tvorí prirodzenú hranicu medzi Zambiou a Zimbabwe. Centrálna vysočina Highveld v Zimbabwe je hlavným rozvodím oddeľujúcim Zambezi od povodia riek Limpopo-Sabi. Aj tieto rieky odvádzajú svoju vodu do Indického oceánu cez Mozambik.

Hlavným hydrologickým fenoménom východnejšie je jazero Malawi, ktoré pokrýva zhruba 30 000 km². Napájajú ho rieky Rukuru, Dwangwa, Lilongwe a Bua. Rieka Shire je jediným výtokom z jazera, preteká cez priľahlé jazero Malombe a ústí do Zambezi v Mozambiku.

BOX 39 Zambezi

Rieka Zambezi, štvrtá najdlhšia rieka v Afrike, tečie v dĺžke 2 574 km. Vyteká zo severozápadnej provincie Zambie, vinie sa odľahlými kaňonmi a zbiera vody z územia šiestich štátov. Napokon pred ústím do Indického oceána klesá do pobrežných nížin Mozambiku. Je to prírodný zázrak, zdroj života pre tých, ktorí žijú v jeho povodí.

Rieka Zambezi a jej hustá sieť prítokov a súvisiace mokraďové ekosystémy tvoria jeden z najdôležitejších prírodných zdrojov Južnej Afriky. Mokrade predstavujú niektoré z najproduktívnejších ekosystémov v povodí, poskytujú sladkú vodu na ľudskú spotrebu a hospodársky rozvoj, krmoviny pre hospodárske zvieratá a úrodné pôdy pre rastlinnú výrobu.

Rieka prináša kriticky dôležitý zdroj rybích bielkovín pre ľudí aj zvieratá, v tomto bohatom biotope divokej zveri na africkom kontinente. Zároveň poskytuje väčšinu súčasnej výroby energie v regióne. Predstavuje tiež kľúčový faktor v oblasti cestovného ruchu a rekreácie a podporuje existenciu niektorých z najunikátnejších lokálnych rurálnych spoločenstiev Južnej Afriky.

V ostatnom čase sme svedkami jedného z najhorších zaznamenaných období sucha v histórii regiónu, v celom rozsiahlom povodí, v ktorom žije asi 32 miliónov ľudí.

Posledné štúdie uskutočnené niekoľkými organizáciami naznačujú, že povodie, ktorého populácia rýchlo rastie, je obzvlášť ťažko zasiahnuté zmenami podnebia, ktoré je ešte teplejšie a suchšie, ako sa predtým predpokladalo. Jedna z odborných predpovedí predpokladá, že v regióne bude do roku 2100 v priemere až o 30 % menej úhrnu zrážok. (Zvomuya 2017)

Bohaté vodné zdroje sa stretávajú v Mozambiku. Rieka Rovuma (Ruvuma) vymedzuje väčšinu severných hraníc Mozambiku s Tanzániou. V centrálnej oblasti dominuje rieka Zambezi a jej prítoky a rieka Maputo je súčasťou najjužnejšej hranice so Svazijskom a Juhoafrickou republikou. Medzi ďalšie dôležité rieky Messalo na severe, rieky Púngoè (Púnguè), Revuè a Búzi, ktoré ústia do Mozambického prielivu južne od prístavu Beira, a rieka Limpopo na juhu.

Mohutný tok Zambezi preteká cez Mozambik v dĺžke 819 km a odvodňuje oblasti veľké viac ako 225 000 km². Väčšina prírodných jazier Mozambiku ako Nyasa, Chiuta a Chilwa leží v pohraničí s Malawi, ale okrem nich krajina nemá dôležité jazerá. V krajine je však viacero umelých vodných nádrží, najviac známy je protipovodňový systém vytvorený priehradou Cahora Bassa na Zambezi.

Na západnej strane kontinentu je nepomerne suchšie. V Namíbii sú len dve stále rieky, aj to sú iba hraničné rieky. Rieky Swakop a Kuiseb, tečúce z centrálnej náhornej plošiny, zo západného zrázu periodicky vysychajú v púšti Namíb (s výnimkou zriedkavých povodňových rokov, keď sa dostanú k moru v Swakopmunde a Walvis Bay). Rieka Fish na centrálnej plošine tiež len sezónne dotečie do rieky Orange na juhu. Menšie rieky vysychajú aj smerom k púšti Kalahari.

Východnejšie, smerom do vnútrozemia je hlavným hydrologickým fenoménom panva rieky Okavango. Okavango preteká na juh do svojej delty cez pásmo Caprivi z vysočiny Angoly. Rieka vytvára na svojom dolnom toku v Botswane vnútrozemskú deltu. Väčšina jej vôd, keďže tečie suchým územím, sa odparuje z mokradí delty. Počas 20. storočia tieklo cez západnú stranu močiarov Okavango čoraz menej vody, takže 70-kilometrové jazero Ngami - známe pred sto rokmi - je dnes suché a takmer nerozoznateľné ako jazero. Medzitým sú východné panvy Makgadikgadi každoročne zaplavované riekou Nata zo Zimbabwskej vysočiny, zatiaľ čo južné prítoky panvy sú dnes suchými fosílnymi údoliami.

Väčšina riek v Botswane sú občasné toky, ktoré zvyčajne netečú na povrchu, s výnimkou letného obdobia dažďov. Dve výnimky sú teda rieka Okavango nad deltou a rieka Chobe, ktorá preteká močiarmi pozdĺž severnej hranice a spája sa so Zambezi nad Viktóriinými vodopádmi.

Riečna sieť na samotnom juhu kontinentu je ovplyvnená semiáridným podnebím. Medzi významnejšie rieky patrí Orange, prameniaca na Lesotskej vrchovine. Rieka Orange a jej prítoky - hlavne Kaledón a Vaal - odvodňujú väčšiu časť Juhoafrickej republiky do Atlantického oceánu. Severne od hrebeňa Witwatersrand (Rand) náhornú plošinu do Indického oceánu odvodňuje riečny systém rieky Limpopo, ktorého hlavné prítoky zahŕňajú rieky Krokodil, Mogalakwena, Luvuvhu a Olifants. Na juh od rieky Olifants, v oblasti medzi zrázom (Skarpom) a morom, tečie veľa krátkych a prudkých riek vrátane Komati, Pongolo, Mfolozi, Mgeni a Tugela. Tugela sa radí k riekam s najväčším prietokom v krajine. Rieky Breë, Berg a Olifants odvodňujú hlavne horský región Západné Kapsko. Tok všetkých juhoafrických riek je vysoko sezónny a len málo z nich ponúka dobrý sklon a dostatočný prietok, aby umožnili plavbu aj malými plavidlami na viac ako pár kilometrov od ústia.

Ostrov Madagaskar má bohaté zásoby povrchových vôd. Strmú východnú časť náhornej plošiny odvádzajú početné krátke prívalové rieky, ako sú Mandrare, Mananara, Faraony, Ivondro a Maningory, ktoré tečú buď do pobrežných lagún, alebo priamo do mora cez vodopády a pereje. Miernejšie sklonenú západnú stranu náhornej plošiny križujú dlhšie a väčšie rieky vrátane Onilahy, Mangoky, Tsiribihina a Betsiboka, ktoré vnášajú obrovské množstvo úrodných splavenín dolu do rozsiahlych plání a ústia mnohých riek. Viaceré ústia riek sú typické akumuláciou naplavenín, aj keď nie sú týmto sedimentom úplne blokované, sú posiate početnými piesočnými tabuľami. Na ostrove sa nachádza veľa jazier sopečného pôvodu, napríklad jazero Itasy. Jazero Tsimanampetsotsa, neďaleko pobrežia južne od Toliary, je veľká vodná plocha s prevahou slanej vody, ktorá nemá žiadny odtok.

6.2.4 Pôdny kryt

Pobrežnú nížinu Angoly tvoria naplaveniny, najmä piesčité. Pozdĺž zrázu pod náhornou plošinou došlo k výraznej erózii a sú tu bežné formácie lateritov. Väčšina náhornej plošiny vo východných dvoch tretinách krajiny leží pod hlbokými nánosmi neúrodných, vetrom rozfúkaných pieskov Kalahari.

Zambia je rozdelená do troch hlavných agroekologických oblastí, predovšetkým na základe ročných zrážok, priemernej teploty a nadmorskej výšky. Prvý región zahŕňa časti na juhozápade krajiny a hlavné údolia krajiny, ako sú údolia riek Gwembe, Zambezi a Luangwa. Táto oblasť je najsuchšia a najviac náchylná na sucho a jej pôdy obsahujú nízku hladinu organických látok, nízke zásoby živín a vysokú úroveň kyslosti. Druhý región sa tiahne centrálnou časťou krajiny a je rozdelený na dve podoblasti: silno erodovaná náhorná plošina smerom juhovýchod, stred a juhozápad a potom kalaharské piesky (Kalahari Sands) a niva Zambezi na západe. Pôdy Kalahari Sands majú malý poľnohospodársky potenciál a pokrývajú ich zvyšky lesa. Tretí región sa nachádza v severnej časti krajiny; jeho pôdy majú tendenciu byť vysoko zvetrané a vylúhované s nízkym pH.

Vo väčšine častí Zimbabwe sa nachádzajú ľahké, piesčité pôdy, ktoré sa vyvinuli prevažne zo základného podkladového materiálu - zo žuly. Sú vysoko zvetrané a vylúhované, dokonca aj v oblastiach s nižšími zrážkami a kvôli svojej hrubej štruktúre nezadržiavajú vodu ľahko. Kde tvoria geologický podklad bridlice, tak vznikli bohaté červené íly a hliny - niektoré patria k najlepším pôdam v krajine, ale ich rozsah je obmedzený. Pretože väčšina dažďov sa vyskytuje v podobe silných lejakoch počas niekoľkých mesiacov v roku, bežný je rýchly odtok a vysoká miera erózie. Skromné zásoby minerálov vo väčšine pôd znamenajú nízku úrodnosť a pri kultivácii produktivita po niekoľkých rokoch rýchlo klesá.

Pôdna mapa Malawi je pestrejšia. Pôdny pokryv je zložený predovšetkým z červenozeme s hnedými pôdami a žltými piesčitými hlinami na náhorných plošinách. Lužné pôdy sa vyskytujú na brehoch jazier a v údolí rieky Shire na juhu krajiny, zatiaľ čo iné

druhy pôdy zahŕňajú hydromorfné pôdy, čierne hliny a piesočné duny na brehu jazera Malawi.

Nosným geologickým podkladom územia Mozambiku je starodávny komplex žulových hornín, ktorý je základom väčšiny severného a západného stredného Mozambiku, zatiaľ čo pôdy v južných a východných oblastiach sú vyvinuté na usadených horninách. Mozambická pôda je rozmanitá svojou kvalitou a typologickým zložením, ale severná a stredná provincia má všeobecne úrodnejšie pôdy ako juh, kde prevládajú piesočnaté a neúrodné pôdy. Pôdy na severe sú prevažne hlinité a viac zadržiavajú pôdnu vlhkosť. Poľnohospodárska činnosť má potenciál využívať okrem údolí riek aj vyššie polohy. Naproti tomu centrálna oblasť má širokú rozlohu bohatých aluviálnych pôd pozdĺž delty Zambezi. Na juh od Beiry sa plodnosť do značnej miery obmedzuje na lužné pôdy v údoliach riek Save, Limpopo, Incomáti, Umbelúzi a Maputo.

Pôdny pokryv na západnej strane kontinentu je veľmi chudobný. Namíbijský povrch je pokrytý od neúrodného piesku a skál až po chudobnú pôdu s prevahou piesku až po relatívne úrodné pôdy (je ich málo). Najlepšie pôdy sú na severe, v pohorí Otavi, v strednej a južnej časti náhornej plošiny a v pásme Caprivi na severe. Voda je hlavným obmedzením poľnohospodárstva. Ako v husto osídlenom regióne Ovambo na severe, tak aj v komerčných poľnohospodárskych oblastiach, nadmerné používanie pôdy znížilo rastlinnú pokrývku, viedlo k rozsiahlej erózii a výrazne znížilo hladinu podzemnej vody.

Pôdy vo vnútrozemí (Botswana) pozostávajú zo stredne suchých červených hlinitých pôd na rovinách alebo zo zmiešaných piesočnatých pôd (na pieskovcoch) s hnedastými pôdami na vyvýšeninách okolo nich. Úrodnosť všetkých pôd je obmedzená množstvom zrážok, ktoré je niekedy nepostačujúce a pravidelne nedokáže podporiť kultiváciu pôdy. Lužné pôdy starodávnych jazerných panví zahŕňajú sivé hlinité pôdy v mokradiach, slané pôdy na panvách, sivé ílovité pôdy až žltkasté piesočnaté pôdy okolo mokradí. V bývalých vlhkých oblastiach, ako sú napríklad oblasti okolo Pandamatenga na severe, sú tiež oblasti šedých hlinitých pôd.

Juhoafrická republika ponúka tri hlavné pôdne oblasti. Východne od približne 25° východnej geografickej dĺžky sa pôdy vytvorili za vlhkého leta a suchých zimných podmienok; najdôležitejšími pôdnymi typmi sú lateritové (červená, vylúhovaná pôda obsahujúca železo), nebielené subtropické pôdy a podobné podzolické (vysoko vylúhované pôdy s nízkym obsahom železa a vápna)). Druhý hlavný región leží v oblasti, ktorá má celoročne nižšie zrážky v Západnom Kapskom a Východnom Kapsku a zvyčajne obsahuje šedé piesočnaté a piesčito-hlinité pôdy. Vo väčšine zvyšku krajiny, ktorá je všeobecne suchá, sú charakteristické pôdy tvorené piesčitou vrchnou vrstvou, často piesočnatou hlinou, na sedimentárnych horninách. Až na niektoré výnimky nie sú pôdy v Južnej Afrike charakteristické vysokou úrodnosťou a tie, ktoré sa nachádzajú napríklad v pobrežných vodách KwaZulu-Natal ľahko erodujú.

Madagaskar ponúka pestrý pohľad na pôdnu mapu ostrova. Centrálna plošina a východné pobrežie pozostávajú hlavne z ruly, žuly, kremeňa a iných kryštalických skalných útvarov. Daný horninový podklad slúži ako materská hornina. Ruly sa roz-

kladajú na červené laterity a hlbšie a úrodnejšie červené zeminy, čo dáva Madagaskaru hovorový názov Veľký červený ostrov. Úrodné nivné pôdy v údoliach poskytujú podmienky na intenzívnu rastlinnú výrobu. Miestami vystupujú k povrchu rozptýlené sopečné intrúzie, ktoré vytvárajú úrodné, ale ľahko erodovateľné pôdy. Oblasť jazera Alaotra na centrálnej náhornej plošine je známa tým, že sa tu vyskytujú niektoré z najproduktívnejších poľnohospodárskych pôd ostrova. Západnú tretinu ostrova tvoria výlučne pôdy na sedimentárnych horninách, ktoré sú charakteristické strednou až nízkou úrodnosťou.

6.2.5 Rastlinný a živočíšny svet, ochrana prírody

Rozsiahle oblasti Južnej Afriky boli pozmenené činnosťou človeka. Aj územie Angoly bolo prevažne lesnatou krajinou, ktorú výrazne zmenilo poľnohospodárstvo a ťažba dreva. Teraz je väčšina povrchu Angoly pokrytá rôznymi druhmi saván. Obraz krajiny prechádza od mozaiky savanových lesov na severe až po tŕňové krovinaté porasty na juhu. V savanovej vegetácii sa často vyskytujú prírodné alebo človekom vytvorené požiare, a preto sú dreviny obvykle odolné voči ohňu.

Fauna je typická pre africké savany. Medzi mäsožravce patria leopardy, levy a hyeny, zatiaľ čo bylinožravce zastupujú predovšetkým slony, hrochy, žirafy, zebry, byvoly, gnu (pakone) a rôzne iné antilopy a opice. Územie je bohaté na vtáčie druhy a má širokú škálu plazov vrátane krokodílov. Vo vlhších oblastiach sa vyskytujú aj infikované komáre a muchy tse-tse, obe prenášajúce tropické choroby. V Angole sa nachádza vyše 10 národných parkov a prírodných rezervácií. Známy je najmä Národný park Iona na juhovýchode krajiny a Národný park Quicama južne od hlavného mesta Luanda. Medzi veľmi ohrozenými a chránenými druhmi sa nachádza antilopa obrovská (Hippotragus niger variani), ktorá žije v južných oblastiach. Medzi ďalšie ohrozené druhy patria gorily a šimpanzy z lesa Maiombe, nosorožec čierny a žirafa angolská.

Vo vnútrozemí Južnej Afriky sú typické mopánové lesy, v ktorých dominuje mopán rodu Colophospermum. Mopán je poloopadavý strom alebo ker, ktorý má široké využitie v lokálnych komunitách. Okrem neho tu rastú aj baobaby, vyskytujú sa v suchších a teplejších údoliach Zambezi na juhu a v údolí Luangwa. Viac ako desatina územia Zambie bola vyčlenená ako prírodná rezervácia, celkovo sú asi dve pätiny pôdy krajiny pod nejakou formou ochrany. Tam, kde sú sezónne záplavy - v močiaroch a na nivách, najmä v regiónoch Bangweulu a Lukanga, v hornom Zambezi a na Kafue Flats - sú charakteristické otvorené trávnaté porasty s hojným výskytom živočíchov.

Rozmanitosť cicavcov je pozoruhodná a koncentrácia zvierat je najmä v národných parkoch v údoliach Luangwa a Kafue. K úbytku voľne žijúcich živočíchov došlo z dôvodu šírenia ľudských aktivít mimo parkov, zatiaľ čo pytliactvo je vo vnútri vážnou hrozbou. Nelegálny obchod s rohmi nosorožcov bol zodpovedný za virtuálnu elimináciu nosorožcov zo Zambie a pytliactvo na kly ich slonov výrazne znížilo ich počet, a to aj napriek vládnym opatreniam, ktoré majú tento postup odradiť. Orol sa

vyníma nielen na oblohe, ale aj v štátnom znaku Zambie. Medzi plazy patria krokodíly, korytnačky a viacero druhov jedovatých a nejedovatých hadov.

Národné parky majú aj turistickú funkciu. Najstarší a najväčší z týchto parkov je Kafue (22 400 km²), má všeobecne nižšie koncentrácie zveri ako niektoré východoafrické národné parky. Jazero Itezhi-Tezhi, nádrž za regulačnou priehradou na Kafue, zaplavila časť parku. Južná Luangwa (9 100 km²) má jednu z najväčších (ale klesajúcich) koncentrácií slonov v Afrike. Typická pre územie ja aj žirafa Thornicroft. Ostatné parky sú oveľa menšie. Lochinvar na Kafue Flats je obzvlášť zaujímavý pre pozorovateľov vtákov, pričom je ich tu zaznamenaných viac ako 400 druhov. Národný park Mosi-oa-Tunya zaberá okolie Viktóriiných vodopádov a je zaradený do zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Národný park Nyika bol založený s cieľom zachovať zvyšky horského lesa. Sumbu na brehu jazera Tanganika je preslávená ľahkými pozorovaniami vzácnej sitatungy, druhu vodnej antilopy (Roberts et al. 2020)

Susedné Zimbabwe pokrýva najmä savana s prímesou drevín. Jedinými pravými lesmi sú však vždy zelené lesy okolo východnej hranice. V Middlevelde a Highvelde dominujú rôzne druhy stromov z tvrdého dreva. Medzi ďalšie bežné druhy patrí mohobohobo a tŕňový strom. V údoliach riek Zambezi a Limpopo je bežný mopán, ktorý pripomína mohobohobo. Eukalyptové stromy boli privezené z Austrálie a rozšírené kolonizátormi hlavne na bielych farmách, kde sa používajú ako vetrolamy a ako palivo.

Národný park Hwange, ktorý má jedny z najhustejších preživších koncentrácií divokej zveri v Afrike, sa tiahne od železničnej trate Bulawayo – Victoria Falls smerom na západ k hranici Botswany. Medzi mäsožravými zvieratami, ktoré sa tam vyskytujú, sú lev, leopard, gepard, hyena škvrnitá a hnedá, šakal čierny, líška ušatá. Slony žijú v severnej oblasti a žirafy v západných lesostepiach. Vo väčších riekach žijú hrochy a krokodíly. Medzi najrôznejšie druhy bylinožravcov patrí eland (ktorý je imúnny voči smrtiacej muche tse-tse), kudu veľký, impala a iné. Medzi hadmi je najnebezpečnejšia mamba čierna. Úsiliu o ochranu v južnej Afrike pomohlo vytvorenie cezhraničných parkov a chránených oblastí, ktoré spájajú prírodné rezervácie a parky v susedných krajinách a vytvárajú rozsiahle medzinárodné chránené oblasti, ktoré chránia biodiverzitu a umožňujú širší rozsah pohybu sťahovavých populácií zvierat. Jedným z takýchto parkov je Great Limpopo Transfrontier Park, ktorý spája zimný národný park Gonarezhou s juhoafrickým Krugerovým národným parkom a mozambickým národným parkom Limpopo.

Savana je typická aj na území Malawi. Vyskytuje sa v suchých nížinných oblastiach. Riedke, otvorené listnaté lesy, charakteristické pre suché časti východnej a Južnej Afriky sú dôležitým biotopom najmä pre veľkú populáciu cicavcov v krajine. Lesy s druhmi akáciových stromov pokrývajú izolované, úrodnejšie plošiny a okraje riek. Trávnaté porasty a vždy zelené lesy rastú vo vrchovinách a v masívoch Mulanje a Zomba. Prirodzená vegetácia Malawi bola však ľudskými aktivitami významne zmenená. Močiarne biotopy ustúpili poľnohospodárskej pôde, pretože močiare boli odvodnené a kultivované. Veľa z pôvodných lesov bolo vyklčovaných a súčasne boli vysadené lesy ihličnatých lesov v horských oblastiach.

Jazerá a rieky Malawi obývajú stovky druhov živočíchov, vrátane rýb. Jazero Malawi je obzvlášť známe pre svoju pozoruhodnú biodiverzitu - jazero obýva obrovské množstvo druhov rýb, ktoré sú väčšinou endemické - a jeho južná oblasť, ktorá je súčasťou národného parku jazero Malawi, bola v roku 1984 vyhlásená za miesto svetového dedičstva UNESCO.

Aj keď sa v Mozambiku zachovali na menších plochách husté lesy v severocentrálnom vnútrozemí a na plošine Chimoio, väčšinou v krajine prevláda riedky les. Najväčšie lesné rezervácie sú na plošine Chimoio západne a juhozápadne od Beiry a v severnom vnútrozemí južne od rieky Lúrio. Mozambik spravuje v centrálnej a južnej oblasti štyri národné parky - Gorongosa, Zinave, Bazaruto a Banhine. Mozambik je začlenený do projektu nadnárodného parku, ktorý plynule spája Krugerov národný park v Juhoafrickej republike, Národný park Gonarezhou v Zimbabwe a Národný park Limpopo v Mozambiku, čo dokopy vytvára Veľký cezhraničný park Limpopo. Medzi rozmanité populácie divej zveri v krajine patria vodné byvoly, slony, leopardy, paviány, žirafy, zebry, antilopy, levy a mnoho ďalších druhov kopytníkov. Krokodíly a hrochy nájdeme v pomaly tečúcich alebo stojatých vodách. Hady, vrátane pytónov a jedovatých kobier a zmijí, žijú po celej krajine. Plameniaky, žeriavy, bociany, volavky, pelikány, ibis a iné tropické vodné vtáky sa vyskytujú v celom Mozambiku, ale početnejšie sú vo vlhších oblastiach na severovýchode.

Na západnej strane kontinentu prevládajú samozrejme suchomilné spoločenstvá. Púšť Namib aj Kalahari sú domovom rôznych púštnych rastlín. Vyššie položené oblasti sú riedko zalesnené a náhornú plošinu pokrývajú prevažne kroviny a trávnaté spoločenstvá.. Na severe Namíbie sú stromy oveľa častejšie. Odrody aloe sú bežné na celej náhornej plošine a v menej piesčitých častiach Kalahari. Namíbia, ako veľmi riedko osídlená krajina, vytvára dobré predpoklady pre život divých zvierat. Druhovo je krajina obdarená, aj keď pytliactvo najmä v niektorých severných oblastiach počty zvery znížilo. O trávnaté porasty sa delia divo žijúce bylinožravce s domácim hovadzím dobytkom a kozami. Panva Etosha na severe krajiny je hlavnou chránenou oblasťou divej prírody a zároveň turistickou atrakciou. Namíbia spravuje okrem národného parku Etosha a niekoľko ďalších území s rôznym stupňom ochrany, ako sú Skeleton Coast park (Pobrežie kostier), park Namib Naukluft a národný park Sperrgebiet. Oblasť Fish River Canyon Park, pozdĺž južných hraníc Namíbie, sa v roku 2003 zlúčil s juhoafrickým národným parkom Richtersveld a vytvorili spolu Richtersveld Transfrontier Park.

Najtypickejším krajinným prvkom Botswany je Kalahari, ktoré má púštny až polopúštny charakter. Niektorými znakmi ho môžeme odlíšiť od skutočnej púšte. Aj v jej juhozápadnom rohu, kde sú holé piesočné duny, je vegetácia charakteristická skôr pre suchú step ako pre púšť. Najčastejšou vegetačnou pokrývkou krajiny sú savanové trávnaté porasty a kroviny. Krajina prechádza od akáciovej kríkovej savany na juhozápade cez akáciovú savanu a „parkové“ stromové savany až po hustejšie lesy smerom na sever a na východ. Mopánové a zmiešané lesy pokrývajú väčšinu severnej a východnej tretiny krajiny, s výnimkou otvorených trávnatých porastov, ktoré bezprostredne obklopujú deltu Okavango a panvy Makgadikgadi. V Botswane je niekoľko národných

parkov a prírodných rezervácií , medzi ktoré patrí aj centrálna biosferická rezervácia Kalahari - najväčšia rezervácia v krajine a domov pre zvieratá, ako sú levy, šakaly, slony, líšky, pštrosy a zebry. Medzi ďalšie chránené územia patria národný park Chobe, rezervácia divej zveri Makgadikgadi Pans a Kgalagadi Transfrontier Park (cezhraničný projekt), chránená oblasť spoločne spravovaná Botswanou a Južnou Afrikou.

V Juhoafrickej republike žije viac ako 200 druhov cicavcov vrátane veľkých zvierat ako levy, leopardy, slony, nosorožce, hrochy, paviány, zebry a mnoho druhov antilop. Počet zvierat sa však počas rozširovania bieleho osídlenia v 18. a 19. storočí výrazne znížil a dnes sa veľké cicavce vyskytujú hlavne v prírodných rezerváciách krajiny. Juhoafrická republika je domovom (minimálne v časti roka) viac ako 800 druhov vtákov, napríklad tu žije bradatý, ibis obyčajný a orol čierny. Bohatý je aj svet plazov, vrátane viac ako 100 druhov hadov (z ktorých je štvrtina jedovatých). V krajine už žijú aj živočíchy, typické pre subtropické až mierne podnebné pásmo. Hranice lesa sa v južnej časti kontinentu pohybuje v rozmedzí 2 600 – 2 800 metrov nad morom. Snehová pokrývka sa nachádza len v najvyšších poschodiach pohoria a len v zimných mesiacoch, teda v júni až auguste.

Krajina spravuje viac ako 10 významných národných parkov. Najväčší, Krugerov národný park v provinciách Limpopo a Mpumalanga, je známy populáciami nosorožcov, slonov a byvolov, ako aj rôznymi inými typickými africkými cicavcami. Národný park Mountain Zebra v provincii Východné Kapsko chráni ohrozenú horskú zebru. Národný park Addo Elephant, tiež vo Východnom Kapsku, má väčšiu populáciu slonov a Národný park Bontebok v Západnom Kapsku obýva ohrozený bontebok (druh antilopy). Park mokradí Veľkej Sv. Lucie v KwaZulu-Natal, ktorý bol v roku 1999 zapísaný do zoznamu svetového dedičstva UNESCO, poskytuje okrem iných zvierat chránené prostredie aj pre krokodíla nílskeho, pre veľkú populáciu hrocha a pre mnoho druhov vtákov. V určitých mesiacoch roka je v krajine povolený regulovaný lov slonov, bielych nosorožcov, levov, leopardov, byvolov a mnohých druhov antilop. Niektoré druhy antilopy, žirafy, čierne nosorožce a pod. sú osobitne chránené zvieratá, ktoré nemožno loviť.

Úsiliu o ochranu v južnej Afrike pomohlo vytvorenie cezhraničných parkov a chránených oblastí, ktoré spájajú prírodné rezervácie a parky v susedných krajinách a vytvárajú veľké medzinárodné chránené oblasti, ktoré chránia biodiverzitu a umožňujú širší rozsah pohybu sťahovavých populácií zvierat. Ako už bolo spomenuté, takým parkom je Great Limpopo Transfrontier Park, ktorý spája Krugerov národný park s Mozambickým národným parkom Limpopo a zimbabwianskym národným parkom Gonarezhou. Ďalším je Kgalagadi Transfrontier Park, ktorý spája juhoafrický národný park Kalahari Gemsbok s botswanským národným parkom Gemsbok.

Veľká časť ostrova Madagaskar bola kedysi pokrytá vždyzeleným a listnatým lesom, ale okrem východného zrázu a roztrúsených nedostupných stanovíšť na západe dnes už zostáva len málo pôvodných lesov. Náhorná plošina je obzvlášť obnažená a vážne trpí eróziou. Les bol vyrúbaný s cieľom získať pôdu pre ryžové polia, získať palivo a stavebné materiály a vyvážať cenné drevo ako eben, ružové drevo a santa-

lové drevo. Väčšina ostrova je pokrytá savanou a bambusmi alebo malými tenkými sekundárnymi stromami. Na pobreží sú tiež borovice, palmy a trstina. Na suchom juhu ostrova rastú tŕňové stromy, obrie kaktusy, trpasličie baobaby, sukulenty a ďalšie xerofyty (rastliny odolné voči suchu), ktoré sú pre ostrov charakteristické. Kvôli izolácii ostrova sa fauna vyvinula do jedinečných podôb. Asi 40 druhov lemurov je pôvodných z Madagaskaru. Endemitom je aj niekoľko jedinečných hmyzožravcov podobných ježkom a tiež existuje veľa druhov chameleónov rôznej veľkosti. Vtáky sú početné a zahŕňajú perličky, jarabice, holuby, volavky, ibis, plameniaky, kukučky, ázijské červienky a niekoľko druhov dravých vtákov. Existuje asi 800 druhov motýľov. Jedinými veľkými alebo nebezpečnými zvieratami sú krokodíly, ktoré obývajú rieky. Vnútrozemské vody sú domovom tilapie, pstruha dúhového a basu čierneho. Morské ryby a kôrovce sa hojne vyskytujú na pobreží a v lagúnach, ústiach riek a dokonca aj v niektorých horských tokoch. Lovia sa tuniaky, žraloky, sardinky, tresky, raky, kraby, krevety, mušle a ustrice.

Z približne 200 druhov rastlín, ktoré sa nachádzajú na Seychelách, je okolo 80 jedinečných pre ostrovy, vrátane borovíc, latanských paliem, či Wrightovej gardénie. Najviac slávny je morský kokosový orech (coco de mer). Je to plod palmy Seychelskej, ktorá rastie iba na dvoch ostrovoch súostrovia. Jej orech je jedným z najväčších a najťažších známych plodov a je oceňovaný mnohými ázijskými kultúrami pre liečivé, mystické a ďalšie vlastnosti (afrodiziakum). Seychelská vláda pozorne sleduje množstvo a stav stromov, a hoci je obchod regulovaný, aby sa zabránilo nadmernému zberu, pytliactvo vyvoláva obavy. Divoká príroda zahŕňa pozoruhodne rozmanitú škálu morského života vrátane viac ako 900 identifikovaných druhov rýb. Pobrežie obývajú aj zelené morské korytnačky a korytnačky obrovské. Vynaložilo sa značné úsilie na zachovanie výraznej biodiverzity ostrovov. Vláda Seychel zriadila niekoľko prírodných rezervácií a morských parkov, vrátane ostrovov Aldabra a Národného parku Vallée de Mai, ktoré sú súčasťou svetového dedičstva UNESCO. Veľké atoly ostrova Aldabra sú rezervácie obývané desiatkami tisíc obrovských korytnačiek, najstarších živých tvorov na svete, ktoré sa vďaka vládnej ochrane podarilo zachrániť na pokraji vyhynutia. Národný park Vallée de Mai je jediným miestom, kde sa dá nájsť všetkých šesť druhov endemických paliem na Seychelách, vrátane spomínanej kokosovej. Na Cousinovom ostrove sa nachádza útočisko pre suchozemské vtáky (mnohé z nich sú na ostrovoch endemické, vrátane seychelského druh kolibríka) a seychelského kraba.

Vegetácia na Maurícu zahŕňa asi 600 pôvodných druhov, aj keď tu zostal už len malý pôvodný les. Fauna zahŕňa sambera (dlhochvostého, tmavohnedého jeleňa), tenreca (ostnatého hmyzožravca), ako aj rôzne druhy vtákov a hmyzu. Na ostrove sa kedysi nachádzal dodo, nelietavý vták, ktorý vyhynul do roku 1681. Na konci 20. storočia sa začalo s úsilím o záchranu niekoľkých ďalších druhov endemických vtákov, ktoré boli blízko vyhynutia. Okolo ostrova je bohatý podmorský svet. Miestny ekosystém vážne ohrozila havária ropného tankera neďaleko ostrova v júli 2020. Vyliate uhľovodíky napáchali obrovské škody a opätovne upozornili na deštruktívny vplyv človeka na prírodu.

Už menej ako šestina pôdy na Komorách zostáva pokrytá lesmi a hrozí, že rýchle odlesňovanie, spôsobené najmä spotrebou palivového dreva pre domácnosti ešte viac zredukuje zalesnenú pôdu ostrovov. Na pobrežnú zónu mangrovov nadväzuje vo vnútrozemí poľnohospodárska zóna, plantáží kokosových paliem, manga a banánov až do výšky 400 metrov, nad ktorou sa zalesnená oblasť dvíha do výšky 1 800 metrov. Mahagónové stromy a orchidey sa primárne usadili na členitých svahoch hôr. Na najvyšších vrcholoch rastie iba tráva, vres a lišajníky. Hojné porasty aromatických rastlín, ako je jazmín, či citrónová tráva, dodávajú ostrovom nádhernú vôňu. Živočíšny svet, ktorý sa podobá na Madagaskar, zahŕňa suchozemské vtáky, napr. perličky a lemury, či netopiere, typické pre ostrovy. Okrem týchto jedinečných druhov sú na ostrovoch doma aj cibetky, malé jašterice a obrie suchozemské kraby. Pozdĺž pobrežia je veľa korytnačiek, ktoré sa aj komerčne vyvážajú. Komorské vody sú jedným z biotopov latimérie podivnej z čeľade lalokoplutvých rýb (Coelacanthiformes), vzácnej ryby, ktorá sa kedysi považovala za vyhynutú a ktorej fosílne pozostatky pochádzajú zhruba z doby pred 400 miliónmi rokov. Rýchlo rastúca ľudská populácia ohrozuje množstvo druhov divokej zveri, ktorým hrozí vyhynutie.

Úlohy a zadania:

- **Ktoré prírodné fenomény považujete v južnej Afrike za najpozoruhodnejšie? Zdôvodnite.**
- **Vysvetlite aké sú hlavné rozdiely v prírodných pomeroch Južnej Afriky v porovnaní so severnou Afrikou?**
- **Ako ovplyvnili prírodné podmienky osídľovanie územia Južnej Afriky v rôznych obdobiach? Uveďte konkrétne príklady.**

6. 3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO- A POLITICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA AUŽNEJ AFRIKY

Historicko-geografický vývoj Južnej Afriky sa vyznačuje niekoľkými špecifickými črtami. Významná časť týchto špecifík je priamo, či nepriamo podmienená práve prírodnými podmienkami tejto časti Afriky, ako aj jej polohou voči ostatným častiam Afriky a iným svetadielom. Jedným z výrazných činiteľov je značná miera izolácie Južnej Afriky voči ostatným regiónom s výnimkou najmä východnej, menej už strednej Afriky. Samostatnou oblasťou je ostrovná časť Južnej Afriky na čele s Madagaskarom, ktorá je značne izolovaná dokonca i od samotnej africkej pevniny. Od ostatných sveta-

dielov Južnú Afriku oddeľujú široké plochy oceánov[1], ktoré až do príchodu Európanov na sklonku 15. storočia predstavovali pre miestne obyvateľstvo neprekonateľnú prekážku v kontakte so „susednými" svetadielmi Amerikou, Áziou, či Austráliou. Výnimkou bolo len pobrežie Mozambiku, ktoré malo intenzívne kontakty s juhozápadnou Áziou už zhruba od 10. stor. a jednorazovo i Madagaskar, ktorý osídlilo obyvateľstvo austronézskeho pôvodu z oblasti juhovýchodnej Ázie už okolo začiatku nášho letopočtu.

Naopak, s príchodom európskych kolonizátorov nastal postupne zásadný obrat. Strategická poloha južného cípu Afriky na križovatke dôležitých námorných ciest v kombinácii s prírodnými podmienkami vhodnými k dosídleniu regiónu európskym (a z časti aj ázijským) obyvateľstvom vytvorila podmienky na postupné naštartovanie búrlivého demografického a ekonomického rozvoja územia neskoršej Juhoafrickej republiky, ktorý neskôr ovplyvnil i vývoj v susedných oblastiach. K tomuto vývoju však viedla dlhá cesta. 164 rokov uplynulo od príchodu prvých Portugalcov na južný cíp Afriky (Bartolomeo Díaz) k založeniu Kapského Mesta Holanďanmi ako prvého európskeho sídla južne od púšte Kalahari. A potom trvalo ďalšie viac ako dve storočia, kým si britské kolónie v južnej Afrike získali vďaka diamantovej a zlatej horúčke pozíciu nespochybniteľného ekonomického lídra nielen južnej, ale v podstate celej subsaharskej Afriky.

6.3.1 Južná Afrika v predkoloniálnej ére

Z hľadiska zloženia pôvodného obyvateľstva je nutné zdôrazniť, že územie Južnej Afriky sa postupne už v období praveku stalo doslova útočiskom posledných populácií *khoisanskej jazykovej rodiny*, ktorá veľmi pravdepodobne tvorí pôvodné osídlenie *homo sapiens* na juh od rovníka. Útočiskom jej príslušníkov zaoberajúcich sa lovecko-zberačským spôsobom života sa stali najmä semiaridné a aridné oblasti (najmä Kalahari). Tomuto spôsobu života zostali verní najmä *Sanovia*, kým ich príbuzní – Khoikhoiovia (Khoini, Hotentoti) postupne prevzali od prichádzajúceho obyvateľstva bantuského pôvodu pastiersky spôsob života. Sanovia prežili (hoci za cenu značnej diskriminácie) ako samostatné etnikum až do súčasnosti, *Khoikhoiovia* podľahli z časti genocídnymi masakrom, z časti asimilácii s inými africkými kmeňmi, či kolonistami (aj ázijskými) a vytvorili tak významnú časť miešancov v Južnej Afrike (tzv. farební – *coloureds*). Za potomkov, či pokračovateľov Khoikhoiov sa považuje najmä kmeň Namov žijúcich v centrálnej a južnej Namíbii.

Početnejšiu skupinu pôvodného obyvateľstva na juhoafrickej pevnine tvorí obyvateľstvo *bantuského* pôvodu, ktoré sa na územie Južnej Afriky postupne šírilo jednak na východe z oblasti Veľkých jazier, jednak z oblasti ústia Konga. Toto obyvateľstvo

1 Najkratšia vzdialenosť od pobrežia Angoly k pobrežiu Južnej Ameriky (Brazílie) je 5 100 km, od Mysu Dobrej nádeje dokonca 5 800 km. Od severného pobrežia Mozambiku k pobrežiu Arabského polostrova je to 3 450 km, k pobrežiu Indie 4 500 km a k pobrežiu ostrovov Indonézie 6 300 až 7 300 km. K pobrežiu západnej Austrálie 7 800 km (či už z pobrežia Mozambiku alebo z východného pobrežia Juhoafrickej republiky). Pre zaujímavosť, k pobrežiu Antarktídy je to zo Strelkového mysu minimálne 3 850 km.

si prinášalo nielen poľnohospodársky spôsob života, ale i znalosť spracovania železa. Bantuské kmene žili v osadách, v okolí ktorých pestovali najmä cirok a chovali hovädzí dobytok. Najneskôr v prvých storočiach nášho letopočtu osídlili územia dnešnej Angoly, Zambie, Malawi a Mozambiku a najneskôr do 6. stor. n. l. aj územie dnešného Zimbabwe, Eswatini (Svazijska), Lesotha, časti Botswany a východnú časť územia Juhoafrickej republiky. Hraničnou líniou bantuského osídlenia v južnej Afrike sa stala rieka Kei stekajúca na juh z Dračích vrchov, za ktorou už nedostatok zrážok neumožňoval pestovanie ciroku (Hulec 1997). Na Madagaskar si priniesli jeho obyvatelia – *Malgaši* zo svojej ázijskej pravlasti ako základnú plodinu ryžu a chov kúr.

Uvedené základné vývojové trendy podmienené osídlením a tradičným spôsobom života jednotlivých skupín domorodého obyvateľstva sa v nasledujúcich storočiach menili len minimálne. Jedným z impulzov akcelerácie vývoja sa stalo postupné šírenie vplyvu arabsko-islamskej civilizácie pozdĺž východného pobrežia Afriky na juh až k ústiu rieky Zambezi. Asi 200 km na juh od neho neďaleko ústia rieky Buzi vznikol v 10. stor. najjužnejší moslimský prístav na východoafrickom pobreží – Sofala. Ten sa od konca 12. stor. stal súčasťou sultanátu Kilwa (na južnej časti pobrežia súčasnej Tanzánie). Význam izolovanej Sofaly, ležiacej 1 600 km na juh od Kilwy spočíval v tom, že sa stala sprostredkovateľom obchodu s vnútrozemskou ríšou Veľkého Zimbabwe, ktorej hlavným exportným artiklom predstavovalo zlato. Centrum tohto štátu – kamennými múrmi opevnené Veľké Zimbabwe sa nie náhodou stalo symbolom „národnej hrdosti“ a dôvodom premenovania štátu na Zimbabwe. V 15. stor. sa však táto ríša rozpadla a jej pokračovateľkou sa stala ríša Mwenemutapa ležiaca v južnej časti povodia dolnej Zambezi. Arabskí kupci sa zaslúžili aj o rozvoj ďalších menších sídiel na pobreží Mozambiku (Angoche v 12. stor., Quelimane a Moçambique v 14. stor.) a prispeli zrejme aj ku kolonizácii súostrovia Komory (zhruba od 10. stor.), kde žili tiež skupiny obyvateľov austronézskeho a afrického pôvodu a na rozdiel od samotného Madagaskaru vtlačili tomuto ostrovu moslimskú kultúru. Hoci arabskí kupci a moreplavci poznali aj ostatné ostrovy a súostrovia v priľahlej časti Indického oceánu (Seychely, Maurícius, Réunion, Čagoské o.), neosídlili ich trvalo a využívali ich len ako občasné útočiská na svojich plavbách. Na západnom pobreží Afriky sa južne od ústia rieky Kongo sformoval od 14. stor. štát Kongo s centrom v Mbanza Kongu (na území dnešnej severnej Angoly).

6.3.2 Južná Afrika v koloniálnej ére do polovice 19. storočia

V tomto období existovali v južnej Afrike dve oblasti, ktoré sa vyvíjali viac-menej nezávisle na sebe. Prvou bola portugalská Afrika tvorená dvoma od seba vzdialenými kolóniami na opačných pobrežiach Afriky – Angola a Mozambik. Druhou časťou sa stal najjužnejší cíp Afriky – Kapsko, kde sa rozvinula holandská a neskôr britská kolonizácia.

6.3.2.1 Portugalci v Angole a Mozambiku

Prvými Európanmi pri brehoch Južnej Afriky sa stali Portugalci, ktorí už v roku 1482 preskúmali ústie Konga (Diogo Cão), v roku 1486 dosiahli Krížový mys (Cape Cross) v dnešnej Namíbii a v roku 1488 napokon aj Mys Dobrej Nádeje a Strelkový mys. Od roku 1486 nadviazali kontakty s kráľovstvom Kongo, ktorého vládca už v roku 1491 prijal kresťanstvo. Hoci koncom roka 1497 Portugalci tentoraz už definitívne úspešne oboplávali južný cíp Afriky (Vasco da Gama), samotné pobrežie ich veľmi nezaujímalo, pretože ich hlavným cieľom bolo doplávanie do Indie. Preto začiatkom roka 1498 smerovali ďalej, cez prístavy Quelimane a Moçambique na sever a severovýchod. Už čoskoro si však Portugalci uvedomili nutnosť získania námorných základní na dlhej ceste do Indie. V roku 1505 síce ovládli moslimskú Sofalu, no jej poloha sa ukázala nevhodná kvôli zlému prístavu a okolitým močiarom. Preto už v roku 1507 založili ďalej na sever na ostrovčeku Moçambique pevnosť, ktorá sa stala ich hlavným oporným bodom v oblasti a ktorá napokon dala meno celej portugalskej kolónii. V tej dobe už Portugalci ovládali väčšinu miest na východoafrickom pobreží, no ich prioritou bol najmä obchod s Indiou a neskôr s juhovýchodnou a východnou Áziou. Od tohto zámeru ich neodchýlil ani objav Madagaskaru (1506). Pobrežie dnešnej Juhoafrickej republiky Portugalcov nelákalo vôbec, o púštnom pobreží Namíbie ani nehovoriac. Malá európska krajina jednoducho nemala dosť prostriedkov a ľudí na to, aby dokázala naraz kolonizovať také množstvo krajín, aké na prelome 15. a 16. stor. jej moreplavci objavili. Preto sa jej obchodníci a dobyvatelia zaujímali len o tie končiny, ktoré sľubovali rýchly zisk. To bol aj dôvod úpadku dobytých východoafrických prístavov, ktorých význam po narušení tradičných obchodných ciest upadal. Naopak, rýchlo stúpal význam územia Angoly. Tá sa po úpadku spojeneckého kráľovstva Kongo, ktoré oslabil a rozvrátil v polovici 16. stor. obchod s otrokmi, stala postupne jedným z hlavných centier obchodu s otrokmi.

Ďalším prelomom v portugalskej kolonizácii Južnej Afriky bolo v roku 1575 založenie prístavu Luanda. Vďaka portugalskej asimilačnej politike sa časť miestnych elít sobášmi s Portugalcami a často formálnym prijatím kresťanstva stávala súčasťou portugalského koloniálneho systému. Vplyvná vrstva miešancov, či postupne skôr „poportugalčených" Afričanov získala rozhodujúce pozície v stále lukratívnejšom a rozsiahlejšom obchode s otrokmi. Vďaka tejto skupine svojich „poddaných" sa dokázali Portugalci nielen udržať na pobreží, ale svoj vplyv rozširovať i do vnútrozemia. Postupne sa im podarilo eliminovať i mocenské ambície nástupníckeho domorodého štátu Ndongo, ktorý sa odčlenil od Konga a v susedstve svojich držav vytvoriť sféru viac, či menej závislých menších domorodých štátov, ktoré sa postupne zapájali do obchodu s otrokmi. Dopyt po otrokoch neustále stúpal najmä na západnej strane Atlantiku, pričom sa postupne presúval z oblasti Karibiku aj do južnej Ameriky – do portugalskej Brazílie. Angola sa tak stala jedným z hlavných „dodávateľov" otrokov. Pozície Portugalcov posilnilo i založenie ďalšieho prístavu Benguela (1617) ďalej na juhu. Pevné pozície Portugalcov v Angole sa čoskoro prejavili, keď v rokoch 1641 – 1648 obsadili ich základne Holanďania. O spätné získanie Angoly sa však zaslúžila najmä expedícia z Portugalskej Brazílie, pre ktorú sa dodávky angolských otrokov

stali hospodárskou nevyhnutnosťou. Takmer tri storočia lovu otrokov značne zdecimovali domorodé populácie Angoly i okolitých krajín, odhaduje sa, že cez Atlantický oceán bolo z tejto časti Afriky vyvezených minimálne 3,5 mil. otrokov, k čomu treba pripočítať i vysoké podiely strát pri love otrokov a ich transporte z vnútrozemia do prístavov. Nelichotivá povesť Angoly ako „otrokárskeho hniezda" pretrvala až hlboko do 19. stor., napriek zákazu medzinárodného obchodu s otrokmi, ktorý sa ilegálne obchádzal až takmer do zrušenia otroctva v USA (1864) a v Brazílii (1881).[1]

Pokiaľ ide o Mozambik, ten zostával spočiatku v ústraní, pretože ako možný „producent" otrokov ležal pomerne ďaleko od potenciálnych miest odbytu. Spočiatku hlavným lákadlom bol obchod s domorodou ríšou Mwenemutapa, najmä získavanie tamojšieho zlata, postupne po jej úpadku ho nahradilo plantážnictvo v povodí Zambezi, kde od polovice 17. stor. začali portugalsko-africkí miešanci, resp. formálne poportugalčení Afričania zakladať súkromné domény prazos. Tieto fakticky feudálne léna slúžili na exploatáciu krajiny, či už formou získavania prírodných zdrojov (najmä slonoviny, vzácneho dreva, nerastov), poľnohospodárskej produkcie, ale stále viac i získavania otrokov, či zneužívania otrockej práce domorodcov. Formálne síce prazos považovalo Portugalsko za svoje koloniálne územie, v skutočnosti boli ich vládcovia takmer nezávislými vládcami, ktorí viedli vojny medzi sebou navzájom a podnikali koristnícke výpravy do širokého okolia. Teoreticky tak od prvej polovice 18. stor. Portugalsko ovládalo v Mozambiku okrem niekoľkých pobrežných základní i dolný tok Zambezi zhruba do oblasti mesta Tete do vzdialenosti až 500 km od pobrežia. Mozambik od konca 17. stor. zostal jedinou portugalskou kolóniou na východoafrickom pobreží, no pretože v samotnej Indii a juhovýchodnej Ázii sa presadili ako hlavné koloniálne mocnosti konkurenti Portugalska – Holandsko, Francúzsko a predovšetkým Spojené kráľovstvo, jeho medzinárodný význam upadal. Napriek tomu si Portugalci žiarlivo svoju doménu chránili a marili všetky pokusy cudzincov usádzať sa najmä na južnej časti pobrežia Mozambiku.[2] Aby si zabezpečili kontrolu nad takmer 2 500 km dlhým pobrežím, postupne zakladali ďalšie základne, pričom strategický význam pre ďalší vývoj získal prístav Lourenço Marques (1782) – dnešné hlavné mesto Maputo v zátoke Delagoa. Od polovice 18. stor. a najmä od začiatku 19. stor. sa aj v Mozambiku rozširoval obchod s otrokmi v súvislosti s tým ako sa „vyčerpávali" ich zdroje na západoafrickom pobreží, ako aj v súvislosti s rozvojom plantážnictva na ostrovoch Maurícius a Réunion. Tento obchod postupne prechádzal pod vplyvom obmedzovania obchodu s otrokmi do ilegality, resp. sa formálne legalizoval.[3] Až v polovici 19. stor. sa portu-

1 Angolu ako krajinu otrokárov (bielych i čiernych) veľmi farbisto opisuje i známy dobrodružný román J. Verna Pätnásťročný kapitán vydaný prvýkrát v roku 1878, pričom (fiktívny) dej sa má odohrávať v roku 1873.

2 V zátoke Delagoa na území dnešného mozambického hlavného mesta Maputo sa pokúšali v 18. stor. usadiť Holanďania, neskôr Briti, dokonca i Rakúšania a napokon Francúzi.

3 Legalizácia obchodu s otrokmi prebiehala tak, že bol vytvorený inštitút námedzných, či zmluvných robotníkov, ktorí boli z pobrežia Afriky dovážaní na ostrovné plantáže. Vystavené doklady boli často formálne alebo sfalšované, domorodí „robotníci" fakticky žiadnu mzdu nedostávali alebo len minimálnu, ktorú však vzápätí museli odvádzať svojim „zamestnávateľom" ako platbu za stravu, ošatenie či dopravu. Platbu za kontingenty takýchto robotníkov dostávali „sprostredkovatelia", fakticky obchodníci s ľuďmi. Od prelomu 19. a 20. stor. sa systém kontingentov takýchto zmluvných domorodých robotníkov začal uplatňovať pre potreby rozširujúceho sa banského priemyslu i poľnohospodárstva v Juhoafrickej únii. Nedostatok lacnej pracovnej sily bol

galskej koloniálnej správe podarilo za cenu intenzívnych konfliktov získať postupne pod svoju kontrolu územia prazos. V tej dobe už však portugalská vláda nad Južnou Afrikou bola vážne ohrozovaná ostatnými európskymi mocnosťami.

6.3.2.2 Holanďania v Kapsku

Kým záujem Portugalcov sa v južnej Afrike sústredil na územia Angoly a Mozambiku, rozhodujúca južná a juhozápadná časť jej územia zostávala mimo ich pozornosť. Túto medzeru využili Holanďania ako hlavní konkurenti Portugalcov. Okrem iných už od roku 1603 začala holandská Východoindická spoločnosť dobývať základne v dnešnej Indonézii a postupne vytláčať z lukratívneho obchodu s Áziou dovtedajší portugalský monopol. Na rozdiel od Portugalcov však Holanďanom chýbali pri dlhej plavbe okolo Afriky základne na ceste do Ázie. Keďže ich pokus násilím získať od Portugalcov Angolu nevyšiel, do pozornosti sa dostal najjužnejší cíp Afriky. Založenie Kapského Mesta v r. 1652 bolo premysleným strategickým činom, ktorý mal pomôcť zabezpečiť strategickú námornú cestu do vzdialenej Ázie – predovšetkým do holandskej Batávie (dnešnej Jakarty) – centra holandských ázijských koloniálnych dŕžav. Fakticky však správcom týchto ázijských kolónií Holandska bola už zmienená holandská Východoindická spoločnosť, a práve ona zorganizovala i zloženie Kapskej kolónie. Kapsko zostalo pod vládou tejto spoločnosti až do jeho dobytia Veľkou Britániou. Záujmom spoločnosti bolo v prvom rade zabezpečenie základne, nie dobývanie afrického vnútrozemia. Preto ani úradníci spoločnosti nemali záujem príliš podporovať masový prílev kolonistov a v podstate im stačilo, aby kolónia mala len také hospodárske zázemie, ktoré by jej zabezpečilo stabilnú existenciu. Nedostatok pracovných síl riešila spoločnosť dovozom otrokov nielen z iných častí Afriky, ale aj z Ázie. Najmä otroci ázijského pôvodu sa však dokázali po rokoch služby ako zruční robotníci a remeselníci vykúpiť a získať osobnú slobodu. Proti koloniálnej správe sa však postupne vytvárala opozícia v podobe stále nezávislejších farmárov, ktorí postupne osídľovali od Kapského Mesta stále vzdialenejšie oblasti, pričom ich drsné podmienky života nútili spoliehať sa na vlastné sily. Títo farmári *boers* – Búri postupne v priebehu 18. stor. vytvorili vplyvnú a veľmi konzervatívnu vrstvu bielych kolonistov. Ich konzervativizmus odmietal všetky „novoty“ a upieral sa na až dogmatické chápanie kalvínskeho vierovyznania, pričom na vzťah s domorodcami nazeral striktne rasisticky cez prizmu otrokárstva. Zásadný význam však spočíval v tom, že Búri (Afrikánci) postupne vytvorili prvý a v podstate jediný koloniálny (belošský) národ v subsaharskej Afrike, ktorý považoval za svoju vlasť už nie materskú krajinu, teda krajinu svojich predkov ale Afriku. K to-

riešený zmluvnými „dodávkami“ námedzných robotníkov z okolitých krajín, okrem iného práve z portugalského Mozambiku. Hoci pod tlakom verejnej mienky sa aj pomery domorodých robotníkov mierne lepšili a postupne si aspoň malú časť zárobku dokázali ušetriť, stále ich sociálne a právne postavenie bolo hlboko pod dobovými štandardami. Navyše verbovanie týchto robotníkov prebiehalo pod tlakom (aj portugalskej) koloniálnej správy, ktorá za kontingenty robotníkov dostávala zmluvne dohodnuté platby. Jedným z prostriedkov donucovania domorodcov odchodu na práce bolo i zavádzanie a zvyšovanie daní, ktoré boli nemilosrdne koloniálnymi správami vymáhané, pričom zmluvné kontrakty predstavovali jednu z mála, ak nie jedinú možnosť zárobku. Obživa rodín a starostlivosť o domáce hospodárstva tak zostávala na pleciach afrických žien. Okrem zmluvných prác však koloniálne správy často od domorodcov vyžadovali i nútené práce napr. na budovaní dopravnej infraštruktúry.

muto postoju však prispela neskôr i skutočnosť, že v r. 1795 dobyli dovtedy holandské Kapsko Briti.

Už od polovice 18. stor. bolo stále viac búrskych farmárov existenčne závislých na územnej expanzii ďalej do vnútrozemia, kde na úkor domorodého obyvateľstva Sanov a Khoikoiov získavali novú pôdu. V polovici 18. stor. už ovládali územie od Kapského Mesta na východ k asi 350 km vzdialenému Mossel Bay. Pri dobýjaní ale i obrane voči zúfalo sa brániacim domorodcom sa búrski farmári, tzv. trekbúri organizovali do kománd, ktoré nahradzovali neexistujúcu armádu. Práve neustále konflikty s domorodcami pomáhali medzi Búrmi upevňovať stále vyhranenejšie rasistické a otrokárske postoje. Tie posilňovalo i zotročovanie zajatých domorodcov, pričom štandardnou metódou vynucovania si poslušnosti bolo brutálne násilie. V poslednej štvrtine 18. stor. sa územie Kapska rozšírilo na východ až k Sundays River (neďaleko dnešného Port Elizabeth), teda až do vzdialenosti takmer 700 km východne od Kapského Mesta. Centrom nepokojnej východnej oblasti sa stalo mestečko Graaff-Reinet (1786) – prvé európske mesto vo vzdialenom africkom vnútrozemí. Na severe sa hranicou kolónie stala Slonia rieka (Olifants River). Už v tejto dobe však prepukli na východných hraniciach Kapska veľmi krvavé pohraničné boje, kde sa proti ďalšiemu postupu Búrov v oblasti Great Fish River postavilo už bantuské obyvateľstvo z kmeňa Xhosa.[1] Práve v týchto sporoch však odmietala Východoindická spoločnosť podporovať ďalšiu expanziu Búrov, pretože sa obávala priveľkých nákladov v prípade eskalovania konfliktu. To všetko posilňovalo nedôveru Búrov voči úradom a príchod nových vládcov Britov mal vzťahy pochopiteľne ešte zhoršiť.

6.3.2.3 Príchod Britov na juh Afriky

Briti v roku 1795 využili na obsadenie Kapska ako zámienku skutočnosť, že Holandsko bolo ovládnuté revolučným Francúzskom a premenilo sa na jeho spojeneckú, resp. vazalskú Batávsku republiku. Briti neváhali a postupne obsadili viaceré holandské kolónie, formálne s vedomím holandských emigrantských kruhov, aby zabránili šíreniu francúzskeho vplyvu v zámorí. Hneď na počiatku vypukli rozpory medzi britskou správou a búrskymi farmármi, ktorých Briti odmietli podporiť v pohraničných bojoch. Dôsledkom toho bolo naopak povstanie domorodých otrokov a sluhov voči Búrom (3. vojna s Xhosmi), čo prehĺbilo odpor Búrov voči Britom. V roku 1803 po uzavretí mieru s Napoleonom (1802) Briti vrátili Kapsko pod holandskú nadvládu, no po opätovnom prepuknutí vojny v Európe sa rýchlo vrátili už v roku 1806 znova, dobyli Kapské Mesto a tentoraz definitívne prevzali vládu nad ním i celým Kapskom.

1 V ôsmych vojnách (1779-1781, 1793, 1799-1803, 1811-1812, 1818-1819, 1834-1835, 1846, 1850-1853) postupne ovládli bieli kolonisti územia medzi Sundays River a riekou Kei, čím posunuli hranice Kapska o ďalších cca 250 km na východ do predhoria Dračích vrchov. Toto územie však v tej dobe osídlil bantuský kmeň Xhosa (dnes 2. najpočetnejší domorodý kmeň Juhoafrickej republiky - pochádzal z neho aj N. Mandela), ktorý sa tu venoval najmä pastierstvu a poľnohospodárstvu. Búri ich označovali (opäť hanlivo) ako Kafrov (prevzaté z arabčiny – káfir - neveriaci), preto aj vojny s nimi boli známe ako kaferské vojny. Posledná 9. vojna s Xhosmi (1877-1878) znamenala definitívne začlenenie územia severovýchodne od rieky Kei (Transkei) pod koloniálnu správu Kapska.

Briti zavádzali v správe Kapska viaceré novinky, ktoré mali krajinu modernizovať, jednou z nich bol i humánnejší prístup k domorodcom, ktorí postupne začali byť aspoň formálne považovaní za rovných pred zákonom spolu s belochmi. Tento prístup spolu so zákazom obchodu s otrokmi (1807) a napokon úplných zrušením otroctva (1833) odmietali najmä búrski farmári. Okrem toho im prekážala skutočnosť, že jediným úradným jazykom kolónie sa stala angličtina a prístup k významnejším úradom mali predovšetkým Briti. Po definitívnom uzavretí mieru v r. 1815, ktorý ukončil napoleonské vojny v Európe, sa stalo britské vlastníctvo Kapska trvalé, pričom zadlžené Holandsko bol finančne odškodnené. Britská správa napokon začala podporovať kolonizáciu východného pohraničia Kapska, avšak najmä britskými farmármi (1820 bol založený prístav Port Elizabeth), no pohraničné vojny s Xhosmi boli príliš nákladné. Zásadnú zmenu pomerov vyvolala expanzia kmeňa Zuluov vo východnej časti Dračích vrchov. Centralizačné tendencie v rámci tohto kmeňového zväzu vyvrcholili počas vlády kráľa Šaku (1816 – 1828). Ten zreformoval oddiely Zuluov, z ktorých vytvoril regulárnu a neustále cvičenú profesionálnu armádu, ktorá mala až 40 tis. bojovníkov. Zuluovia podnikali ničivé výboje voči okolitým kmeňom, ktoré z časti decimovali, z časti zotročovali, no najmä pripravovali o dobytok, čím vyvolali lokálne hladomory. Porazené alebo už len ohrozené kmene začali migrovať do bezpečnejších končín. Tieto migrácie domorodého obyvateľstva v juhovýchodnej Afrike označované ako mfecane znamenali značný rozvrat v pôvodnom osídlení regiónu a uľahčili prenikanie bielych kolonistov do hlbokého vnútrozemia Južnej Afriky v hornom povodí rieky Orange a jej prítoku Vaal. V tej dobe (1822) sa so súhlasom Šaku začali v zátoke Natal na juhovýchodnom pobreží usádzať prví britskí kolonisti. Expanziu Zuluov zastavila až Šakova násilná smrť, ktorú vyvolala jeho stupňujúca sa krutovláda.

Nespokojnosť časti Búrov s britskou vládou vyvrcholila v 30-tych rokoch 19. storočia. Asi 1/5 z nich sa počas Veľkého treku (1835 – 1844)[1] postupne v rôznych skupinách na kolónach vozov vysídlila ďalej na severovýchod do vnútrozemia mimo dosah britskej správy. Napriek malému počtu dokázali Búri v niekoľkých bitkách odraziť útoky domorodcov, napr. donútili porazený kmeň Ndebelov presídliť sa ďalej na sever za rieku Limpopo (dnešné Zimbabwe). Najvýznamnejšia časť búrskych kolonistov, tzv. voortrekerov smerovala do oblasti Natalu, tu sa im pod vedením A. Pretoriusa podarilo v bitke na Krvavej rieke v r. 1838 poraziť i 12-tisícovú armádu Zuluov, ktorých tak donútili stiahnuť sa na sever do regiónu Kwa-Zulu. Avšak o úrodný región Natal už mali dlhší čas záujem Briti, čo vyvrcholilo tým, že v roku 1843 ho oficiálne prevzali ako samostatnú kolóniu s hlavným mestom Durban. Časť tamojších Búrov to odmietla a po niekoľkých zrážkach s britskými oddielmi sa radšej presídlila opäť do vnútrozemia do oblasti náhorných plošín Vysokého Veldu. Na týchto náhorných planinách v povodí riek Vaal a Orange sa medzitým usádzali ďalšie skupinky búrskych farmárov. Časť z nich odmietala britskú správu a vyhlasovali rôzne krátkodobé štátne útvary – republiky. Zároveň však aj britská správa Kapskej kolónie považovala nimi získané

1 Povestnou „poslednou kvapkou“, ktorá viedla asi 1/5 juhoafrických Búrov (cca 12 tisíc osôb) k odchodu z britského Kapska bolo zrušenie otroctva. Búri boli nekompromisní zástancovia otrokárstva aj preto, lebo od neho záviselo ich farmárstvo. Prekážalo im však aj zasahovanie britských úradov do ich spôsobu života a kultúry, odmietali zákony, ktoré obmedzovali ich neobmedzenú moc nad otrokmi.

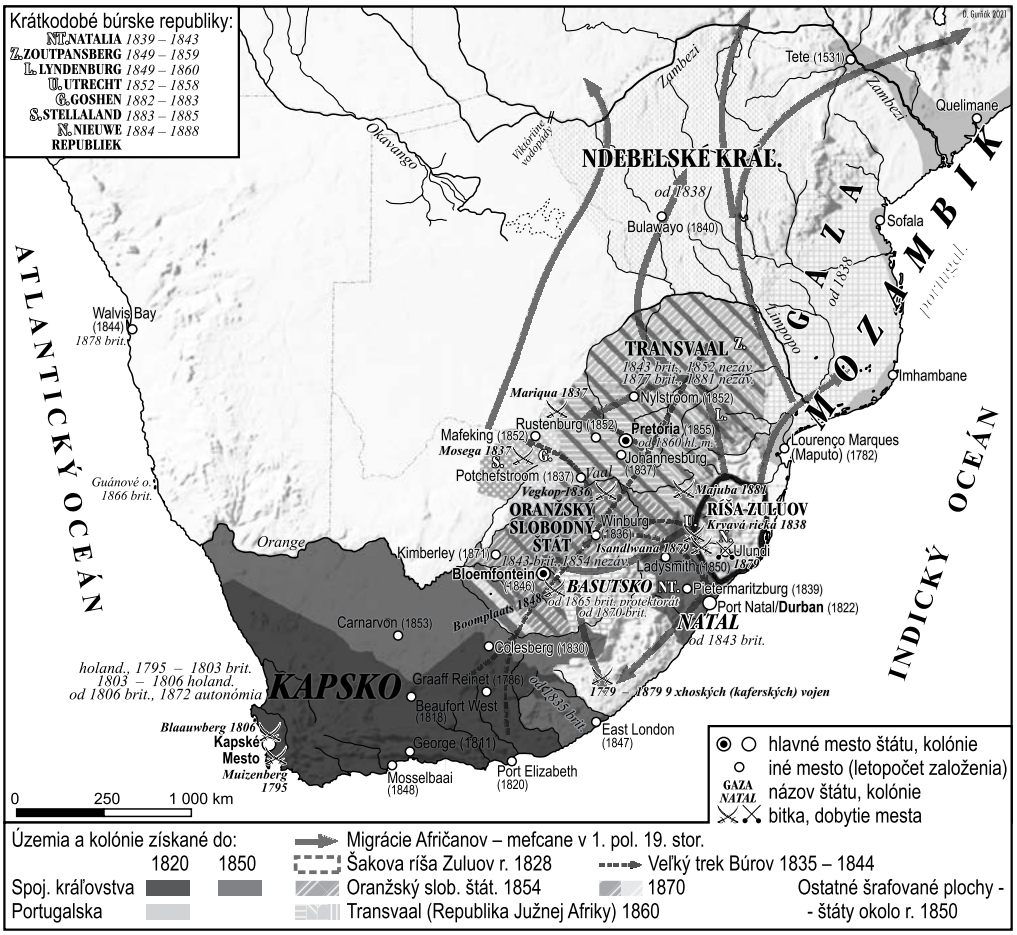

***Obr. 79** Južná Afrika v prvej polovici 19. stor. – mfecane a Veľký trek*

územie sa svoje a Búrov naďalej za svojich občanov. Riedko osídlené územie však nedokázali britské úrady proti vôli Búrov kontrolovať. Navyše aj vláda Britského impéria sa snažila minimalizovať náklady spojené so správou kolónií. Silnel aj tlak obyvateľov Kapskej kolónie, podobne ako v iných častiach impéria, požadujúci samosprávu. Za uvedených okolností v r. 1852 súhlasila britská vláda s uznaním nezávislosti Juhoafrickej republiky (Transvaalu), teda územia medzi riekami Vaal na juhu a Limpopo na severe a onedlho na to (1854) aj s nezávislosťou ďalšej búrskej republiky - Oranžska (medzi riekami Vaal a Orange). Medzitým (1853) aj britské Kapsko získalo vlastný parlament a vládu, hoci rozhodujúca moc stále zostávala v rukách britského guvernéra. Pozoruhodné je, že hoci volebné právo bolo obmedzené majetkom, či ďalšími podmienkami kladenými na mužských občanov, nebolo nijako limitované farbou pleti. Naopak, v búrskych republikách vznikal striktný rasistický režim, kde všetko nebelošské obyvateľstvo strácalo akékoľvek politické a občianske práva. Vzhľadom na extrémne pomery bola situácia v búrskych republikách veľmi nestabilná, v Transvaale

dokonca vznikla prvá vláda až po 8 rokoch.[1] Predsa však vznikali prvé sídla (napr. Johannesburg už v r. 1837, Bloemfontein 1846 a Pretória 1855), hoci väčšina búrskych farmárov žila na vidieku na svojich farmách.

Britská ústretovosť voči búrskym republikám mala samozrejme svoje medze. S ich nezávislosťou impérium súhlasilo jednak preto, aby sa vyhlo nákladným konfliktom s nespokojnými Búrmi, jednak preto, že farmárčenie na planinách Vysokého Veldu spočívajúce najmä v chove dobytka nebolo ekonomicky veľmi lukratívne. Podstatným faktom však bola skutočnosť, že búrske republiky zostali odrezané v juhoafrickom vnútrozemí. Keďže pre svoje fungovanie museli prakticky všetok priemyselný tovar dovážať, zostali tak závislé na dovoze cez britské prístavy v Kapskom Meste, či v Durbane. Briti sa snažili neskôr obmedzovať rozmach, a najmä územnú expanziu búrskych republík na úkor ďalších domorodých území tým, že ponúkali svoju „ochranu" miestnym náčelníkom. Viacerí domorodí vládcovia Južnej Afriky si v priebehu 19. stor. uvedomovali rozdiel medzi relatívne tolerantnou britskou nadvládou a tvrdým rasistickým postojom búrskych kolonistov túžiacich získať ďalšiu pôdu výlučne pre seba. Za týchto okolností sa v roku 1865 britskej nadvláde podriadil kmeň Južných Sothov v horskej oblasti Dračích vrchov (dnešné Lesotho). Podobne sa v r. 1885 podriadili britskej vláde Tswanovia obývajúci rozsiahle oblasti v oblasti Kalahari, ktorých ohrozovala búrska expanzia z Transvaalu. Na sever od rieky Orange tak vznikol rozsiahly britský protektorát Bečuánsko (dnešná Botswana a časť Juhoafrickej republiky). Britské protektoráty, na rozdiel od britských kolónií, si do značnej miery zachovali domorodú správu, ktorá bola pod dohľadom britských úradníkov. Kmeňoví náčelníci sa stali súčasťou britského aparátu. Hoci územia protektorátov boli vystavené britskému vplyvu a v prípade potreby mali britské politické a ekonomické záujmy prednosť (napr. v prípade ťažby surovín a pod.), istou výhodou bola britská ochrana pred svojvoľnou belošskou kolonizáciou a zaberaním pôdy.

6.3.3 Južná Afrika v období koloniálneho imperializmu od polovice 19. do polovice 20. stor.

Od druhej polovice 19. stor. sa už začala naplno prejavovať aj v južnej Afrike dominancia európskych koloniálnych veľmocí, pred ktorých mocenskými ambíciami už nebolo chránené ani odľahlé africké vnútrozemie, ba ani pusté a nehostinné oblasti púští Namib a Kalahari. Jedným z impulzov, ktorý motivoval európske mocnosti k záujmu o vzdialené vnútrozemie boli objavné cesty. V severnej časti Južnej Afriky išlo v prvom rade o prieskumné cesty škótskeho misionára D. Livingstona, ktorý na svo-

1 Územie búrskych republík bolo politicky veľmi nestabilné. Búri tradične odmietali britskú nadvládu, no veľmi sa neponáhľali ani s ustanovením vlastných stabilných vlád. Typickým prejavom politickej roztrieštenosti búrskych kolonistov bolo živelné zakladanie viacerých republík: Natalia (1839 – 1843) na severe Natalu, Zoutspanberg (1849 – 1859) na severe Transvaalu, Lyndenburg (1849 – 1860) vo východnom Transvaale, Utrecht (1852 – 1858) na hraniciach Transvaalu s Natalom, pričom len postupne dochádzalo k ich spájaniu. Napriek snahe viacerých búrskych predstaviteľov (napr. M. W. Pretoria) sa však nikdy nepodarilo dosiahnuť zjednotenie oboch „hlavných" búrskych republík – Oranžska a Juhoafrickej republiky (Transvaalu).

jich štyroch cestách (1841 – 1873) prebádal najmä povodie Zambezi, kde v roku 1855 objavil Viktóriine vodopády, ako aj oblasť jazier Malawi a Tanganika. Zároveň bol Livingstone prvým Európanom, ktorý prešiel naprieč Afrikou z Angoly do Mozambiku. Z politických dôvodov aj Portugalsko podporovalo výskumné výpravy do vnútrozemia, aby obhájilo svoje nároky na dané územia. Hoci sa napokon portugalskému cestovateľovi A. de Serpa Pintovi podarilo v rokoch 1877 – 1879 taktiež prejsť z prístavu Benguela v južnej Angole, cez povodie Zambezi a búrske republiky do prístavu Durban, na reálne mocenské pomery v regióne to už nemalo zásadný vplyv. Medzi posledných objaviteľov juhoafrickej divočiny patril aj český lekár a cestovateľ E. Holub, ktorý v 70-tych rokoch precestoval oblasti Transvaalu, Botswany a časti Zimbabwe a ako prvý podrobne zmapoval Viktóriine vodopády. E. Holub sa do Afriky vrátil ešte v rokoch 1883 – 1889, no výprava sa z Kapska dostala „len" na územie dnešnej východnej Zambie, odkiaľ sa po rôznych nehodách a útokoch domorodcov musela vrátiť. O rýchlosti zmien vyvolaných kolonizáciou svedčí skutočnosť, že už v roku 1905 (teda 19 rokov po poslednej ceste E. Holuba) bola dokončená železnica k Viktóriiným vodopádom a železničný most cez Zambezi, vďaka čomu sa vodopády vzápätí stali jednou z turistických atrakcií...

6.3.3.1 Britská expanzia v Južnej Afrike do začiatku 20. stor.

Od počiatku 2. polovice 19. stor. získavala kolonizácia Južnej Afriky nové impulzy. Úrodná kolónia Natal potrebovala pre svoje rozvíjajúce sa plantáže i vznikajúce uhoľné bane pracovné sily. Krajina vyľudnená v dôsledku výbojov Zuluov (mfecane) však neponúkala dostatok voľných pracovných síl, čo napokon riešili Briti v stále väčšej miere náborom robotníkov v Indii. Do začiatku poslednej štvrtiny 19. stor. ich už bolo v Natale usadených asi 5,5 tisíc, mnohí aj s rodinami (Hulec 1997). Hoci na britskom území mali Indovia osobnú slobodu, ich politické práva boli výrazne limitované pre väčšinu z nich takmer neprekonateľnými majetkovými limitmi. Napriek tomu sa aj v indickej komunite v Južnej Afrike objavovali zámožnejší obchodníci. Za práva Indov a proti ich stupňujúcej sa diskriminácii začal od konca 19. stor. aktívne vystupovať mladý indický právnik Móhandás Gándhí. V tej dobe (1904) žilo v Natale už 100 tis. Indov a Aziatov čím tesne predstihli počet Európanov (Census od British Empire 1901).

Ešte tvrdší postoj voči cudzím migrantom mali búrske republiky. Nielenže zásadne odmietali snahy o migráciu „farebných", napr. Indov z britského Natalu, ktorým odmietali priznať čo i len teoretickú možnosť získania akýchkoľvek politických práv, ale odmietavo sa stavali aj k väčšine bielych imigrantov, predovšetkým z anglosaského prostredia. A práve táto migračná vlna začala prudko vzrastať po objave diamantov v povodí rieky Orange (1867). Nálezy sa čoskoro rozšírili najmä v oblasti sútoku riek Vaal a Orange, kde od roku 1871 živelne vznikalo mesto Kimberley. Vypukla tzv. diamantová horúčka, ktorá do vnútrozemia lákala tisíce ľudí. Problémom bolo, že išlo o spornú pohraničnú oblasť medzi britským Kapskom a búrskym Oranžskom. Správa britského Kapska využila situáciu, pretože rozvíjajúca sa ekonomická prosperita zvýšila aj jej politickú váhu, preto napokon v roku 1872 dosiahla od Britského impéria

samosprávu s vlastnou vládou. Zároveň začala vláda Kapska presadzovať opäť expanzívnu politiku. V prvom rade si v roku 1871 zaistila obsadenie sporných diamantových ložísk v povodí rieky Orange, kde obsadila Kimberley s okolím na ľavom brehu rieky, ale aj dovtedy domorodé územia na pravom (severnom) brehu rieky. Hlavne však britskí predstavitelia začali presadzovať spojenie všetkých juhoafrických kolónií, búrskych i domorodých území do jedného federatívneho celku, a to v prípade nutnosti i za použitia sily. Vyvrcholením týchto snáh bola anexia búrskeho Transvaalu v r. 1877 ako aj zintenzívnenie konfliktov s domorodcami v pohraničných oblastiach. Proti britskej nadvláde sa bránili povstaním nielen Xhosovia v Transkei, ale najmä Zuluovia v Kwa-Zulu. Práve tu utrpeli britské jednotky najskôr zdrvujúcu porážku pri Isandlwane (1879), no napokon sa ich prevaha presadila a skončila porážkou Zuluov. K úplnej britskej anexii Kwa-Zulu však došlo až v roku 1887. Britské hranice sa tak posunuli až k južným hraniciam portugalského Mozambiku.

Britská expanzia však vyvolávala odpor aj medzi Búrmi. Snahy o upevnenie britskej vlády nad Transvaalom viedli k vypuknutiu povstania (I. búrska vojna 1880-1881), počas ktorého búrske komandá porazili britské posádky a napokon v bitke pri Majube (1881) krvavo porazili britské expedičné vojsko smerujúce z Natalu. Britské impérium si neželalo ďalšie zvyšovanie nákladov na dobýjanie a kontrolu krajiny, a preto rýchlo súhlasilo s opätovným uznaním nezávislosti tejto búrskej republiky. Nepriamu kontrolu nad búrskymi republikami zaručovalo Britom jednak to, že nemali úplnú medzinárodnú suverenitu,[1] jednak postupné obkľučovanie ich území obsadením, či kontrolou domorodých území. V roku 1884 sa po neúspešnom pokuse priamo kolonizovať jeho územie stalo definitívne britským protektorátom Basutsko (Lesotho) na južných hraniciach Oranžska. V roku 1885 zo západu obe republiky ohraničil protektorát Bečuánska, čím zároveň zmaril nádeje Búrov, že by sa cez Kalahari mohli časom spojiť s Nemcami, ktorí práve v tom čase založili svoju kolóniu na pobreží Namíbie. Prístup Búrov k pobrežiu Indického oceánu zasa zahradila britská anexia Kwa-Zulu (1887).

No čoskoro sa objavil ďalší problém vo vzájomných vzťahoch. V roku 1886 boli v oblasti Randu – v centrálnej časti Vysokého Veldu objavené ložiská zlata. Na jednu stranu ťažba zlata veľmi rýchlo spravila z chudobnej búrskej Juhoafrickej republiky (Transvaalu) bohatý štát, no na druhú stranu opäť pritiahla pozornosť Britského impéria a, čo sa ukázalo ako rozhodujúce, aj britských podnikateľov na čele s vtedy už veľmi vplyvným C. Rhodesom. Problém bol, že zlato sa tentoraz našlo priamo uprostred územia Transvaalu, v oblasti najvýznamnejšieho mesta Johannesburg. To znamenalo, že Briti nemohli, ako v prípade objavu diamantov v Kimberley, situáciu „riešiť“ posunutím nejasne vymedzených hraníc, ale iba ovládnutím celej krajiny. Problémom tiež bolo, že do oblasti Randu sa sťahovalo za vidinou zárobku množstvo imigrantov najmä anglosaského pôvodu, ktorí rýchlo prečíslili nepočetných búrskych farmárov.[2] Vláda Transvaalu si uvedomovala ich potrebu pre rozvoj ťažby zlata, preto im síce povolila pobyt na svojom území, no prakticky im znemožnila získať občianstvo a s

1 Podľa Londýnskeho dohovoru z roku 1884 sa napokon Britské impérium vzdalo suverenity nad Transvaalom.

2 Koncom 19. stor. žilo v Transvaale cca 30 tis. Búrov a až 60 tis. uitlanderov – cudzincov bez politických práv (Saks 2003).

BOX 40 Cecil Rhodes – najvýraznejšia osobnosť britskej expanzie v Južnej Afrike

Cecil Rhodes sa narodil v roku 1853 v anglickom Essexe ako piaty syn v rodine pastora. Vzhľadom na chatrné zdravie, trpel tuberkulózou, ho rodina už v jeho 17 rokoch poslala za starším bratom do Južnej Afriky, kde sa očakával priaznivý vplyv tamojšieho podnebia na jeho zdravie. V septembri 1870 sa mladý Cecil ocitol v kolónii Natal, kde sa spolu s bratom pokúšal podnikať v pestovaní bavlny. No oboch bratov zlákala diamantová horúčka a už v roku 1871 pôsobili v novovznikajúcom Kimberley, kde mali vlastný klajm na ťažbu diamantov. Ťažbou diamantov sa finančne zabezpečil, vďaka čomu sa vrátil načas do Anglicka, kde začal študovať na Oxforde. Vstúpil do prestížnych spolkov, čo mu zabezpečilo kontakty vo vplyvných kruhoch. Medzitým však dozeral i na podnikanie v Južnej Afrike. Po návrate rozširoval so svojimi spoločníkmi podnikanie, pretože si uvedomoval, že ťažbu diamantov prevezmú len ekonomicky silné spoločnosti, a preto zisky investoval do skupovania konkurenčných malých spoločností a neváhal sa spájať i s ďalšími spoločnosťami za pomoci kapitálu Rotschildovcov. Napokon v roku 1888 založil spoločnosť New De Beers Consolidated Company, ktorá ovládala 90 % ťažby diamantov. V tej dobe už bol veľmi aktívny aj v politike. Od roku 1880 pôsobil ako poslanec v kapskom parlamente. Získaval silnú podporu, pretože zo svojho rýchlo rastúceho majetku dával významnú časť na dobročinné účely. C. Rhodes nemal prakticky osobný život, nikdy sa neoženil. Bol podozrievaný z homosexuálneho vzťahu so svojím sekretárom. S plnou vervou svoje sily i majetok vložil do rozširovania Britského impéria, ktoré považoval za šíriteľa pokroku, civilizácie a vzdelania. V praktickej politike sa však nerozpakoval vznešené morálne princípy porušovať v duchu hesla „účel svätí prostriedky". V rokoch 1890 – 1896 sa stal premiérom Kapska, a práve v tom čase jeho Juhoafrická spoločnosť získala jednak podvodným zavádzaním domorodých vládcov, jednak lobingom a intrigami v londýnskych vládnych kruhoch faktickú správu nad rozsiahlymi územiami nazvanými čoskoro na Cecilovu počesť Rodézia. Rhodes neváhal využívať štátny aparát impéria, vrátane jeho vojsk vo svoj prospech, presvedčený, že to čo je dobré pre jeho spoločnosti, je dobré i pre Impérium. Výrazne sa zaslúžil i o eskaláciu konfliktu Britského impéria s búrskymi republikami. Avšak jeho podpora pokusu o štátny prevrat v Transvaale (Jamesonov vpád) ho stála premiérske kreslo v Kapsku). O to viac sa potom angažoval v kolonizácii „svojej" Rodézie a v uskutočňovaní svojho cieľa britskej Afriky od Kapského Mesta po Káhiru. Osou tohto spojenia mala byť železnica, ktorú začal budovať – tá najskôr spojila Južnú Rodéziu (Zimbabwe) s Kapskom a následne bola predlžovaná na sever k Viktóriiným vodopádom, kde mala prekročiť rieku Zambezi. Sám Rhodes rozhodol o výstavbe železničného mosta cez rieku v tesnej blízkosti vodopádov. Hoci býva obviňovaný z príprav vypuknutia 2. búrskej vojny, v tej dobe už nemal taký silný vplyv v britských vládnych kruhoch, ba dokonca sám tvrdil, že keby mohol, vojne by zabránil. Počas vojny prejavil aj osobnú odvahu, keď zostal v Búrmi obkľúčenom Kimberley a britskej posádke poskytol svoje prostriedky k obrane, no britskí dôstojníci si sťažovali, že s nimi jednal ako ich nadriadený. Vďaka chatrnému zdraviu ho smrť zastihla v letovisku na predmestí Kapského Mesta už v jeho 48 rokoch, 2 mesiace pred ukončením 2. búrskej vojny na jar 1902. Pochovaný bol v Južnej Rodézii (Zimbabwe) asi 40 km od mesta Bulawayo. Jeho kontroverzná osobnosť dodnes vzbudzuje vášne na celom svete. Na jednej strane bol bezohľadný pri presadzovaní svojich cieľov, na druhej strane obrovské sumy rozdal na verejnoprospešné ciele (viaceré nadácie fungujú dodnes). Dokonca ani Afričania nie sú jednotní v postoji voči nemu (za jeho štipendiá neskôr študovali mnohí študenti bez rozdielu pôvodu), sám prezident a diktátor Zimbabwe diktátor R. Mugabe zakázal svojim aktivistom poškodiť jeho hrob. Na ním darovaných pozemkoch stojí časť univerzity v Kapskom Meste. Predsa však bola v roku 2015 odstránená jeho socha z pred tejto univerzity a dokonca v júni 2020 rozhodlo o odstránení jeho sochy z priečelia univerzity i vedenie Oriel Colege v Oxforde, napriek hroziacim veľkým finančným stratám z jeho nadácie. (Hulec 1997, Hulec, Olša 2008, Ferro 2007, Rawlinson 2016, Shakib, Givetash 2020).

ním spojené politické práva. Navyše na týchto cudzincov - uitlanderov uvalila vysoké dane. To všetko sťažovalo prenikanie vplyvného britského kapitálu, na prvom mieste

spoločností C. Rhodesa. Ten využil svoj ekonomický a mocenský vplyv na systematické rozširovanie svojej moci a bohatstva (a tým v jeho chápaní aj moci Britského impéria). Obratnými manipuláciami, intrigami a rôznymi akciami sa snažil rozširovať svoju moc predovšetkým na sever od Kapska. Jeho zámerom bolo obkľúčiť územie búrskych republík zo severu a následné rozšírenie a prepojenie všetkých britských území vo východnej Afrike, čím by sa postupne vytvoril súvislý pás britských kolónií od Kapského Mesta až po Káhiru.

Do domorodých spoločností vo vnútrozemí Južnej Afriky už dlhodobo prenikal európsky vplyv. Tak na území dnešného Zimbabwe, ako aj na území dnešnej Namíbie pôsobili rôzni misionári, obchodníci, ktorí však museli rešpektovať domorodých vládcov. Viacerí z nich už mali skúsenosti s Európanmi a snažili sa v rámci možností taktizovať, aby zabránili ich ďalšej expanzii. Na území súčasného Zimbabwe po odznení migrácií mfecane sa rozvinula ríša kmeňa Ndebelov, ktorí ovládali aj kmeň Šonov na východe krajiny. Ndebelský kráľ Lobengula (vládol 1870 – 1893) udeľoval bielym prospektorom povolenia na prieskum a následne i ťažbu zlata na svojom území a toleroval i prítomnosť misionárov. Dokonca umožnil i najímanie svojich poddaných na práce v juhoafrických baniach a snažil sa za každú cenu vyhýbať konfliktom s belochmi. No ani to mu nepomohlo. Ambiciózny C. Rhodes presviedčal britskú vládu o nevyhnutnosti ovládnuť rozsiahle územia až po rieku Zambezi i ďalej, dokonca ponúkol, že jeho Juhoafrická spoločnosť bude hradiť všetky náklady s tým spojené. Napokon sa mu podarilo v roku 1890 intrigami a dezinformáciami donútiť kráľa Lobengulu k podpisu koncesií na ťažbu, ktoré vzápätí interpretovala Juhoafrická spoločnosť ako faktické odovzdanie krajiny pod svoju správu. Súkromná armáda jej žoldnierov (okrem iného dostali prídely pôdy a klajmy na hľadanie zlata) obsadila najskôr východnú časť Zimbabwe – územie Šonov, ktorú označila za Mašonsko a založila tu základňu Fort Salisbury (Harare). Následne na základe inštrukcií C. Rhodesa vyprovokovali ozbrojený konflikt s ndebelským kráľom Lobengulom, ktorý sa márne snažil konfliktu vyhnúť. V roku 1893 bieli žoldnieri obsadili vypálené kráľovské sídlo Bulawayo, pri ktorom založili už „biele“ mesto rovnakého mena a kráľa prenasledovali až k Zambezi. Novo získaná krajina, formálne rozdelená na Mašonsko a Ndebelsko sa tak ocitla v súkromných rukách pod britským vplyvom. Rhodesova spoločnosť prideľovala pôdu a koncesie na ťažbu surovín, pričom okrem toho zdaňovala domorodcov. Zároveň spoločnosť budovala cesty, aby krajinu sprístupnila ďalším kolonistom. Tvrdé zaobchádzanie s domorodcami však čoskoro viedlo k rozsiahlemu povstaniu, ktoréhо potlačenie si vyžadovalo nemalé náklady. Práve v rámci boja proti povstaniu bola urýchlene cez severné Kapsko a juhovýchodné Bečuánsko (Botswanu) dobudovaná už v roku 1897 železnica až do Bulawaya a onedlho až do Salisbury (Harare). Vďaka nej rýchlo rástol počet kolonistov i zisky Juhoafrickej spoločnosti. Nové územie sa začalo označovať ako Rodézia. Súbežne s podmanením územia súčasného Zimbabwe získala Juhoafrická spoločnosť pod svoju kontrolu i rozsiahle územia na sever od rieky Zambezi. Podobným spôsobom ako ndebelského kráľa donútila aj tu kráľa Loziov – Lewaniku k podpisu koncesie (1890), na základe ktorej si začala robiť nároky nielen na jeho územie (západnú časť súčasnej Zambie), ale aj na územia ďalších kmeňov. Územie

označované spočiatku nejednotne (Zambézia, Britská stredná Afrika) sa postupne rozšírilo na severovýchod až do oblasti Veľkých jazier. Od záveru 19. stor. sa aj na britské územia severne od Zambezi rozšíril názov Rodézia. Kým územie súčasného Zimbabwe tvorila Južná Rodézia, územie dnešnej Zambie Severovýchodná a Severozápadná Rodézia, ktoré sa až v roku 1911 zlúčili do Severnej Rodézie (Hulec, Olša 2008).

V oblasti jazera Malawi však Rhodesovu Juhoafrickú spoločnosť predbehli britskí misionári. Tí po stopách objaviteľa D. Livingstona prenikali z portugalského Mozambiku do povodia ľavostranného prítoku Zambezi – rieky Shire vytekajúcej z jazera Malawi. Ich hlavným cieľom bol boj proti prežívajúcemu otrokárstvu. Britskí politici napokon využili prítomnosť misionárov a postupne donútili Portugalsko zmieriť sa s faktom, že táto oblasť je pod britskou ochranou. Oblasť východne od rieky Luangwy sa v roku 1891 stala britským protektorátom Britská stredná Afrika, ktorý sa v roku 1907 premenoval na Ňasko (dnešné Malawi). Hoci aj toto územie sa snažila ovládnuť Rhodesova Juhoafrická spoločnosť, už sa jej to nepodarilo. Napriek tomu územie, ktoré spoločnosť získala bolo obrovské – vyše 1,1 mil. km² kde žilo vyše milión obyvateľov (Census od British Empire 1901). Ani to však ambíciám C. Rhodesa nestačilo. Ukázalo sa, že ani obkľúčenie Transvaalu nestačí k jeho podmaneniu, pretože Búri mali spojenie so svetom aj cez portugalský Mozambik, kde bola pozdĺž rieky Limpopo vybudovaná železnica do prístavu Lourenço Marques (Maputo). Preto aj na popud C. Rhodesa uskutočnil jeden z jeho žoldnierskych veliteľov L. S. Jameson na prelome rokov 1895/96 vpád do Transvaalu s cieľom vyvolať prevrat a povstanie uitlanderov. Vpád skončil fiaskom, britské orgány sa od neho oficiálne dištancovali a Rhodesova spoločnosť musela vyplatiť Transvaalu vysoké odškodné. Vzťahy medzi Búrmi a Britmi sa ďalej zhoršovali aj vďaka tomu, že transvaalskemu prezidentovi P. Kruegerovi osobným telegramom gratuloval nemecký cisár Viliam II. a uistil ho o svojej podpore. Práve táto internacionalizácia britsko-búrskych sporov prispela jednak k ďalšiemu prudkému zhoršovaniu britsko-nemeckých vzťahov, ktoré o necelé dve dekády vyvrcholili do ich nepriateľstva v 1. svetovej vojne, jednak k tomu, že Britské impérium začalo hľadať spôsoby, ako definitívne ovládnuť búrske republiky.

Britskí politici zámerne eskalovali britsko-búrske vzťahy. Po neúspechu jednania okolo otázky udelenia občianskych práv uitlanderom medzi britskou vládou Kapska a búrskymi republikami vyhlásili Transvaal a Oranžsko Britskému impériu koncom roka 1899 vojnu. To prišlo britským politikom vhod, pretože nemohli byť označení za agresorov. Búri si zasa robili nádeje, že rýchlymi akciami donútia nepripravených Britov ustúpiť. Tak vypukla 2. búrska vojna. Búrom sa podarilo zmobilizovať asi 85 tis. vojakov, vrátane búrskych dobrovoľníkov z Kapska a dokonca i dobrovoľníkov z Európy. Proti nim mohli Briti najskôr postaviť iba 12 tisíc vojakov koloniálnej armády (Hulec 1997). Búri zaútočili na britské posádkové mestá v pohraničí (Mafeking (Mahikeng), Ladysmith, Kimberley), no dokázali ich iba obkľúčiť a odrážať britské protiútoky. Kým sily búrskych vojsk sa vyčerpávali, Briti mobilizovali ďalšie jednotky v samotnom Spojenom kráľovstve a v iných častiach impéria a do Južnej Afriky postupne sústredili viac ako 0,5 mil. vojakov. Už v marci až máji 1900 britské vojská obsadili hlavné mestá búrskych republík – Bloemfontein i Pretóriu, vojna sa však neskončila. Búrske koman-

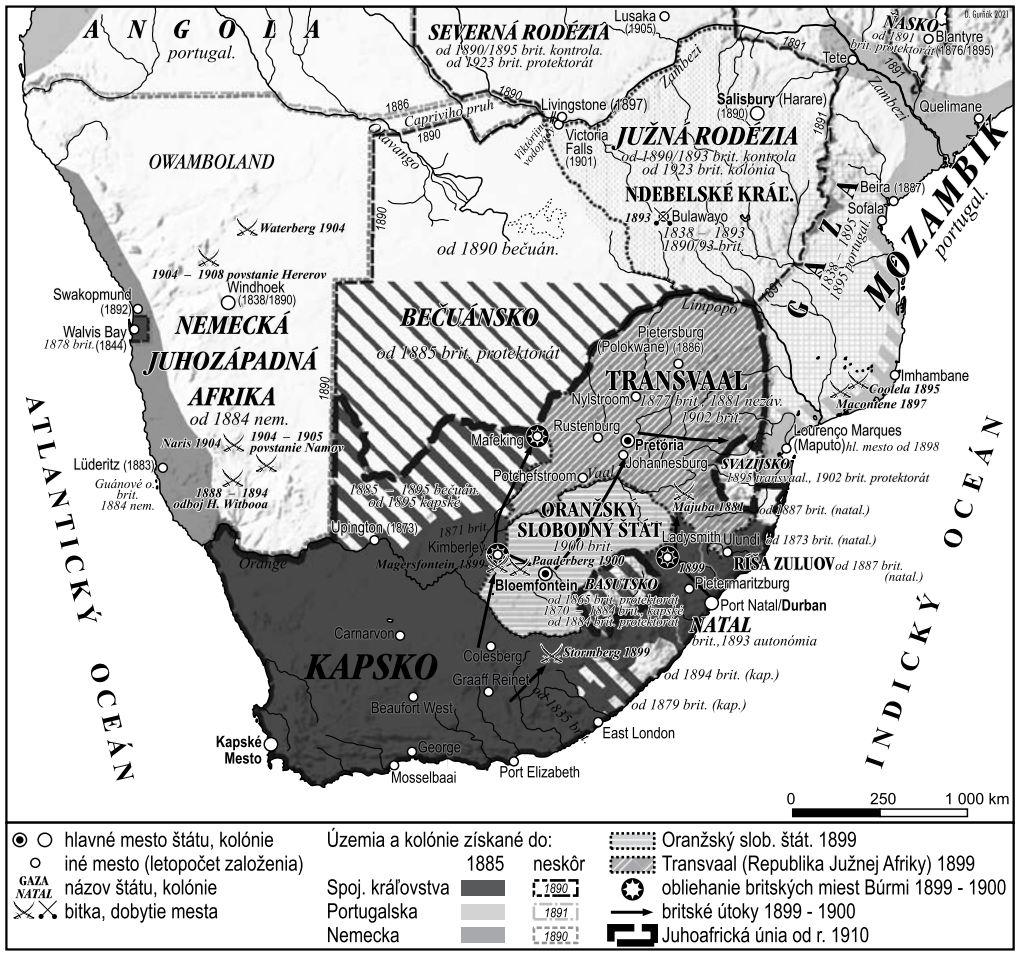

Obr. 80 *Vyvrcholenie koloniálnej expanzie v južnej Afrike a búrske vojny*

dá sa rozptýlili v krajine a odmietli zložiť zbrane. Začala vyčerpávajúca gerilová vojna. Búrske komandá využívali osamelé farmy na svoje zásobovanie a útočili na britské kolóny, zásobovacie konvoje, železnice a telegrafy s cieľom donútiť ich k ukončeniu okupácie. Britská armáda aj pod vedením lorda Kitchenera – hrdinu od Chartúmu prijala tvrdú taktiku spálenej zeme – Briti začali vypaľovať farmy, odháňať dobytok, ničiť polia a civilné búrske obyvateľstvo, predovšetkým ženy a deti, sústreďovali do koncentračných táborov. Bolo to prvý raz, kedy sa takéto zariadenia systematicky využili proti jednej skupine obyvateľstva. Ženy, a najmä deti trpeli nákazlivými chorobami a predovšetkým hladom (znížené dávky potravín mali najmä rodiny ešte bojujúcich mužov). Podľa vyšetrovacej správy v britských táboroch zahynulo takmer 28 tisíc žien a najmä detí (tých bolo z daného čísla až 24 tisíc, čo bola asi ½ celkového počtu) (Ferguson 2002)[1]. Zároveň britské jednotky preťali vnútrozemie Transvaalu a Oranžska tisíckami

1 Správy o otrasných podmienkach v koncentračných táboroch vyvolali v Spojenom kráľovstve vlnu kritiky a napokon i oficiálne vyšetrovanie, ktorého dôsledkom bolo neskôr aspoň čiastočné zlepšenie podmienok. Britskí velitelia boli kritizovaní i za veľmi prezieravý prístup aj k vlastným vojakom, keď nedokázali pre svojich

kilometrov bariér z ostnatého drôtu a opevnených vežami a zrubmi, aby znemožnili komandám presuny v krajine. Napriek tomu sa vojna tiahla až do začiatku roka 1902, dokonca niektoré komandá operovali aj na území Kapska a Natalu. Napokon však velitelia vyčerpaných búrskych kománd súhlasili s kapituláciou za pomerne veľkorysých podmienok – búrske republiky sa premenili na britské kolónie, avšak búrski bojovníci získali späť svoje majetky, britská vláda sa zaviazala pomôcť pri rekonštrukcii zničenej krajiny a dokonca uhradiť aj vojnové dlhy búrskych republík. Jedným zo sľubov bol aj ten, že v búrskych štátoch Briti neudelia volebné právo černochom – aj to bol paradox vojny – Búri bojovali za svoju slobodu a zároveň za pokračujúcu diskrimináciu domorodcov. Celkovo si 2. búrska vojna vyžiadala asi 22 tisíc padlých britských vojakov, vyše 6 tis. búrskych vojakov a na oboch stranách desaťtisíce ranených. Už spomínané civilné straty tvorilo najmä 28 tisíc búrskych žien a detí, v koncentračných táboroch sa ocitlo až 154 tis. Afričanov a Búrov (Ferguson 2002). Ešte vyššie však boli straty medzi domorodým obyvateľstvom, ktoré obe strany využívali na najťažšie a najrizikovejšie práce a ktorým venovali najmenšiu pozornosť, či už pri zásobovaní (najnižšie potravinové dávky), nehovoriac pri internácii. V rámci „čistenia" krajiny bolo vyše 100 tis. Afričanov, ktorí stratili obživu v dôsledku prerušenia ťažby, či vypálenia fariem „preventívne" internovaných, pričom sa len odhaduje, že z nich zahynulo asi 15 tis. a ďalších 20 tis. zahynulo počas bojov (Hulec 1997).

2. búrska vojna znamenala prelom, ktorý viedol k aspoň čiastočnému uzmiereniu Búrov a Britov – poprední velitelia búrskych kománd, generáli Smuts a Botha sa stali v nasledujúcich rokoch poprednými činiteľmi juhoafrickej politiky a pevnými zástancami lojálneho postoja voči Britskému impériu. Oranžsku a Transvaalu bola už v roku 1907 vrátená samospráva za podmienky zrovnoprávnenia Britov a Búrov, ale to sa netýkalo domorodých Afričanov. Tí mali veľmi obmedzené volebné právo iba v Kapsku,[2] v ostatných troch juhoafrických kolóniách žiadne. Práve rýchlo sa meniace demografické pomery boli jednou z motivácií na spoluprácu oboch belošských komunít. Po skončení vojny tvorili belosi len 22 % z vyše 5,17 mil. obyvateľov týchto kolónií (Census od British Empire 1901), pričom ich podiel sa mal rýchlo znižovať v dôsledku rýchleho prírastku domorodého obyvateľstva. Tieto dôvody, ako aj snaha uľahčiť hospodársky rozvoj krajiny, viedli k postupnému prepájaniu všetkých štyroch kolónií najskôr v ekonomickej sfére (spoločné železnice, colná únia) a napokon i politicky. V roku 1910 sa britské kolónie Kapsko, Natal, Oranžský slobodný štát a Transvaal premenili na provincie, ktoré sa spojili do Juhoafrickej únie. Tá sa stala britským dóminiom (podobne ako už skôr Kanada, Austrália, či Nový Zéland). Súčasťou únie sa však nestali ďalšie britské územia v južnej Afrike – protektoráty: Bečuánsko (Botswana), Basutsko (Lesotho), Svazijsko (Eswatini),[3] Ňasko (Malawi), ani Rodézia (Zimbabwe a Zambia). Búri, používajúci stále častejšie pomenovanie Afrikánci však presadili, že aj na úrovni Juhoafrickej únie sa začalo presadzovať rasové zákonodarstvo. Napr. k jed-

ranených zabezpečiť adekvátnu starostlivosť – podľa niektorých údajov priamo na bojisku zahynulo len 36 % britských vojakov, ostatní zahynuli na následky zranení a najmä ako obete infekčných chorôb.

2 Aj tu si však mohli ako svojich zástupcov voliť iba malý počet bielych poslancov.

3 Svazijsko – domorodé kráľovstvo kmeňa Swazi sa sformovalo v 19. stor., v roku 1895 jeho územie ovládol búrsky Transvaal, no po 2. búrskej vojne sa územie dostalo pod britskú kontrolu ako samostatný protektorát.

naniam o vytvorení únie neboli prizvaní žiadni predstavitelia Afričanov, ktorí napokon ani nemohli voliť svojich zástupcov do parlamentu únie. Na protest proti tomuto postoju belochov založili predstavitelia nepočetnej černošskej inteligencie (zväčša pastori) v roku 1912 Juhoafrický domorodý kongres, ktorý sa o 11 rokov zmenil na Africký národný kongres (ANC) a ktorého cieľom bolo presadzovanie práv černošskej väčšiny. Realitou sa však stal skôr márny boj proti neustále sa stupňujúcej rasovej segregácii a odopierania práv černochom i miešancom – to bol zasa hlavný program afrikánskych nacionalistov, z ktorých najradikálnejší dokonca chceli dosiahnuť i uprednostňovanie Afrikáncov pred anglicky hovoriacimi belochmi v celej Juhoafrickej únii.

6.3.3.2 Portugalci v Angole a Mozambiku a Nemci v Juhozápadnej Afrike

Portugalská moc v Afrike južne od rovníka bola navonok pevne zakotvená tak na západe na pobreží Angoly, ako aj na východe na pobreží Mozambiku. V skutočnosti však portugalské úrady reálne kontrolovali iba pobrežné oblasti a o vymedzených hraniciach ich kolónií sa nedalo vôbec hovoriť. Portugalsko dlhodobo nemalo záujem o zásadné investície do svojich dvoch najväčších afrických území, pretože slúžili najmä ako zdroj otrokov. Hoci obchod s otrokmi zrušilo Portugalsko oficiálne v roku 1834, otrokárstvo samotné existovalo ďalej. Aj z tohto dôvodu sa postupne v Angole aj v Mozambiku začalo od polovice 19. stor. rozvíjať plantážnictvo (pestovanie kávy, bavlny) ktoré využívalo otrockú prácu priamo v Afrike. Taktiež začala veľkorysejšia výstavba koloniálnych metropol, napr. v Luande žilo v roku 1845 len 1 601 belochov (Klíma, 2012). Práve rozvíjanie produktívneho hospodárstva malo do portugalských kolónií prilákať viac bielych kolonistov. Otroctvo bolo v portugalských kolóniách napokon zrušené definitívne až v roku 1878, no vzápätí ho čiastočne nahradili nútené práce pre domorodcov pri budovaní modernej infraštruktúry, či na plantážach.

Zaostalé a mocensky slabé Portugalsko si uvedomovalo stále silnejúci tlak konkurenčných ekonomicky vyspelejších a mocnejších európskych koloniálnych mocností. Hoci formálne Portugalsko vznášalo svoj nárok na súvislý pás Afriky od pobrežia Angoly na západe po pobrežie Mozambiku na východe, v skutočnosti nielenže toto územie neovládalo, ale dokonca ho ani vôbec nepoznalo. Preto začala portugalská vláda podporovať od polovice 19. stor. prieskum afrického vnútrozemia a neskôr i jeho reálne vojenské ovládnutie. Oboje však postupovalo najmä kvôli odporu domorodcov veľmi pomaly. Zvlášť lákavé bolo pre všetky koloniálne mocnosti ústie rieky Kongo ako vstupná brána do rovníkovej Afriky. Európske mocnosti nemienili akceptovať portugalské nároky nielen na vnútrozemie, ale dokonca ani na rozsiahle časti pobrežia, najmä na severe a juhu Angoly. Čiastočným úspechom Portugalska bolo v r. 1885 uznanie portugalskej vlády nad územím Cabinda severne od ústia Konga a stanovenie hraníc s francúzskym Kongom. Vzápätí však z rozhodnutia Berlínskej konferencie veľmocí, ktorá sa zaoberala rozdelením vplyvu v povodí Konga, muselo Portugalsko akceptovať fakt, že ústie Konga sa stalo prístupovým koridorom „Konžského slobodného štátu“ – súkromnej kolónie belgického kráľa, kde však bola zaručená medzinárodná slobodná

plavba po rieke Kongo. Cabinda tak zostala od Angoly oddelená asi 40 km širokým pruhom územia.[1] Na juhu zasa muselo Portugalsko akceptovať vymedzenie hraníc Angoly s novou nemeckou kolóniou – Juhozápadnou Afrikou (Namíbiou) na rieke Cunene (1886) (Klíma 2008a). Aj pokusy Portugalska preniknúť naprieč Afrikou narazili čoskoro na limity. Hoci v roku 1885 začalo budovanie železnice z Luandy do vnútrozemia a zintenzívňovala sa portugalská prítomnosť na Angolskej vysočine, v hlbokom vnútrozemí Portugalcov predbehli Briti, ktorí ovládli povodie Zambezi. V roku 1890 donútilo Britské impérium Portugalsko uznať juhovýchodné hranice Angoly na rieke Kuando, čím získala Angola súčasné územie.

Podobne boli postupne vymedzené aj hranice portugalského Mozambiku, kde v roku 1875 boli stanovené hranice s britskými územiami na juh od strategickej zátoky Delagoa (Maputská zátoka) a začiatkom 90-tych rokov boli vymedzené aj hranice s novými britskými kolóniami – Rodéziou a Ňaskom. Severnou hranicou portugalského Mozambiku sa stala rieka Rovuma, no ako sa čoskoro ukázalo, ani táto pomerne mohutná rieka nezastavila ambície ďalšieho koloniálneho aktéra v regióne – cisárskeho Nemecka. Kedysi najvýznamnejší sever Mozambiku, kde prežívala historická tradícia svahilských miest ako centier obchodu, sa stala v tomto období už minulosťou, čomu nasvedčoval aj presun hlavného mesta kolónie z historickej základne Moçambique do rozvíjajúceho sa prístavu Lourenço Marques (Maputo) na krajnom juhu v roku 1898. Tento prístav sa stal po dokončení železnice z búrskeho Transvaalu (1895) najvýznamnejším exportným prístavom zlata v južnej Afrike. Hoci reálne udržané portugalské kolónie na juhu Afriky na začiatku 20. storočia tvorili len zlomok území, na ktoré si pôvodne Portugalsko nárokovalo, stále išlo o obrovské územie, ktoré bolo 22 krát väčšie ako materská krajina. A práve toto veľké koloniálne vlastníctvo v správe slabého a ekonomicky nevýkonného štátu priťahovalo stále viac pozornosť najľudnatejšej a v tej dobe už aj ekonomicky najvýkonnejšej európskej veľmoci – Nemecka.

Vzhľadom na portugalské a britské koloniálne zábory juhoafrických pobreží zostávalo v druhej polovici 19. stor. posledným „voľným“ pobrežím síce pomerne dlhé, ale pusté a nehostinné pobrežie súčasnej Namíbie. Jeho podstatná časť nesie výstižný názov – Kostrové pobrežie (Skeleton Coast). Vyprahnuté pobrežie prakticky bez prirodzených prístavov, zato s nebezpečnými morskými prúdmi a častými hmlami sa stalo hrobom mnohých stroskotaných lodí od najstarších čias, teda od 16. stor. až do súčasnosti.[2] Ani vnútrozemie Juhozápadnej Afriky oddelené od pobrežia púšťou

1 Cabinda bola pôvodne osobitným portugalským protektorátom a až neskôr bola zlúčená s Angolou. Vzhľadom na etnické odlišnosti sa s týmto faktom odmietala zmieriť značná časť miestneho obyvateľstva, čo viedlo v 60-tych rokoch 20. stor. k vzniku separatistického hnutia. To bojovalo najskôr proti portugalskej nadvláde nezávisle od podobných skupín v Angole. Po vyhlásení nezávislosti Angoly (1975), ktorej súčasťou sa stala aj Cabinda, *Front za oslobodenie Cabindy* (FLEC) viedol boj proti centrálnej vláde. Význam Cabindy stúpol od objavu bohatých ložísk ropy koncom 60-tych rokov 20. stor. Práve pri pobreží Cabindy sa dlhé desaťročia ťažila väčšina angolskej ropy – ktorá sa stala fakticky jediným významným exportným artiklom tejto krajiny. Separatistické skupiny z Cabindy pokračujú v teroristických aktivitách aj na začiatku 21. storočia.

2 Názov Kostrové pobrežie vznikol až v polovici 20. stor., avšak lode na pobreží Namíbie stroskotávali už od prvých plavieb Portugalcov pozdĺž Afriky. V roku 2008 objavili na juhu Namíbie pri ťažbe diamantonosných pieskov pri ústí rieky Orange vrak portugalského korábu Bom Jesus, ktorý sa stratil na plavbe do Indie v roku 1533. Vo zvyškoch vraku sa našiel bohatý náklad – výzbroj, mince, rôzny tovar a najmä 20 ton medi v podobe ingotov. Rozbory ukázali, že meď pochádzala z oblasti Špaňej doliny pri Banskej Bystrici, odkiaľ ju thurzov-

Namib nebolo oveľa lákavejšie. Riedko osídlené oblasti vnútrozemskej náhornej plošiny poskytovali chudobnú obživu pestrej zmesi domorodých etník. Vývoj územia Namíbie ovplyvnil najmä vývoj v južnejšie položenom Kapsku, práve kolonizácia jeho územia postupne vytláčala na sever od rieky Orange niektoré kmene a neskôr aj skupinky miešancov – tzv. Basterov. Okrem Namov si významnú pozíciu udržiavali v centrálnej časti krajiny aj Hererovia – ich úhlavní súperi. Tieto kmene sa zaoberali najmä chovom dobytka. Už od prvej štvrtiny 19. stor. prenikali medzi tunajšie domorodé kmene rôzni misionári, z pomedzi ktorých si najväčší vplyv od polovice 19. stor. získavali najmä nemeckí misionári.[1] Okrem misionárov sem však prenikali aj rôzni obchodníci, prieskumníci a napokon aj skupinky búrskych osadníkov z Kapska, ktorí sem unikali pred britskou nadvládou. Domorodí náčelníci si vytvárali zárodky vlastných štátov a na miestach ich sídlisk neskôr vznikli koloniálne mestá (Windhoek, Rehoboth). Títo lokálni vládcovia viedli medzi sebou neustále konflikty o dobytok, pôdu a vzácne vodné zdroje, pričom od Európanov kupovali najmä zbrane. Európske veľmoci o pusté územie nejavili záujem. V roku 1847 britský guvernér Kapska stanovil za severnú hranicu svojej kolónie rieku Orange. Už v roku 1866 však Británia obsadila malé neobývané Guánové ostrovy pri južnom pobreží krajiny – ich význam spočíval v ťažbe ceneného guána – po jej vyťažení však boli ostrovy opustené. Briti si napokon kontrolu nad pobrežím zabezpečili obsadením jediného významnejšieho prístaviska na namíbijskom pobreží – Veľrybej zátoky (Walwis Bay) v r. 1878. V roku 1883 sa na južnej časti namíbijského pobrežia vylodili zástupcovia nemeckej obchodnej spoločnosti podnikateľa A. Lüderitza. Európske spoločnosti v tej dobe kupovali od miestnych náčelníkov koncesie na prieskum a ťažbu nerastných surovín, no Lüderitzovi, podobne ako na juhu Rhodesovi nešlo len o ťažbu medi. Bol pevne rozhodnutý získať pre Nemecko vlastnú kolóniu pričom prostriedky boli podobné. Zámerným zavádzaním „kúpil“ od náčelníka Namov celé južné pobrežie v dĺžke asi 350 km za 500 libier a 60 pušiek (Klíma 2015b). Zároveň zabezpečil, aby nemecká vláda prevzala nad územím „ochranu“. Opatrný nemecký kancelár Bismarck sa najskôr uistil, že si územie nenárokuje Britské impérium a až potom bola v roku 1884 vyhlásená kolónia Nemecká juhozápadná Afrika. V malej zátoke bol založený prístav Lüderitz. Nemci veľmi rýchlo rozšírili hranice svojej kolónie a donútili prijať miestnych náčelníkov nemeckú „ochranu“. Hranice kolónie rýchlo vymedzili z juhu (na rieke Orange) a východu (1885) Briti, ktorí zriadením protektorátu Bečuánsko (Botswana) okrem iného zabránili roz-

sko-fuggerovská spoločnosť vyvážala do celej Európy, ba i sveta, čo potvrdili aj iné nálezy, a najmä výskumy v rôznych archívoch. O príbehu slovenskej medi a jej cesty do pieskov Namíbie vznikol slovenský dokument Cesty medi (Fajčíková 2018; Denník N 2019)

1 Práve vplyv misionárov viedol v Namíbii k vzniku v celej Afrike výnimočného kroja žien kmeňa Herero. Prudérni misionári sa samozrejme snažili vplývať aj na morálku domorodcov mimo iné aj tým, že „bojovali“ proti ich nahote. Hererské ženy si napokon obľúbili bohaté šaty a čepce žien protestantských pastorov, ktoré prispôsobili svojmu vkusu. Odev žien kmeňa Herero tak pozostáva z pestrých bohato nariasených šiat so širokou sukňou, a najmä z typického „rohatého“ čepca na hlave. Rozdiel v „civilizačnom“ vplyve misionárov vynikne v porovnaní so ženami kmeňa Himbov zo severu Namíbie (blízkych príbuzných Hererov), ktoré dodnes chodia v tradičnom „odeve“ pozostávajúcom z krátkej koženej sukničky, náhrdelníkov, náramkov, a najmä z červenou hlinkou natretého nahého tela, ktoré korunuje komplikovaný účes vlasov zabalených do šúľancov z červenej hliny a tuku. Oba „domorodé“ úbory patria k ikonickým symbolom súčasnej Namíbie, ktoré lákajú aj zvyšujúci sa počet turistov.

širovaniu nemeckých nárokov do východnej časti Kalahari. Podobne na severe bola už v roku 1886 vymedzená hranica s portugalskou Angolou. Napriek sporným nárokom o rozdelenie vplyvu medzi Portugalskom, Britániou a Nemeckom v povodí Okavanga a horného toku Zambezi na severnom okraji Kalahari, bola situácia „vyriešená" britsko-nemeckou dohodou o vymedzení hraníc v roku 1890. Británia priznala Nemecku viac ako 400 km dlhý a len 32 – 90 km široký pozemný koridor k rieke Zambezi. Tento dlhý výbežok nazvaný podľa vtedajšieho nemeckého kancelára Capriviho pruh (Caprivi Strip) sa stal exemplárnym príkladom bezohľadného prístupu koloniálnych mocností k „porcovaniu" Afriky, kedy umelé hranice rozdelili miestne kmene a naopak iné násilne včlenili do spoločných štátnych celkov.[2]

Po získaní Juhozápadnej Afriky začala nemecká koloniálna správa napriek stupňujúcim sa konfliktom s domorodcami s pomerne intenzívnou kolonizáciou územia. Prioritou sa stala najmä ťažba nerastných surovín, no jej rozvoju bránili dopravné problémy. Vznikali aj rozsiahle belošské farmy zamerané na chov dobytka, to všetko ale viedlo k vyháňaniu domorodcov z najúrodnejšej pôdy, čo v podmienkach vyprahnutej Namíbie znamenalo pôdy so sotva dostačujúcimi zdrojmi vody. Nemci sa rozhodli z pustej Juhozápadnej Afriky vytvoriť svoju vzorovú „bielu" kolóniu. Napr. miestnu koloniálnu armádu – Schutztruppe tvorili výhradne belosi, na rozdiel od iných nemeckých kolónií. Napriek snahám koloniálnych úradov a intenzívnemu budovaniu osád – miest však prichádzalo len málo kolonistov, v roku 1903 tu žilo len 4 640 belochov (Klíma 2012). Ťažko dostupné vnútrozemie postupne sprístupňovali úzkorozchodné železnice, v rokoch 1897 – 1902 bola vybudovaná transnamibská železnica spájajúca nový prístav Swakopmund s Windhoekom, ktorý sa stal centrom kolónie, neskôr bola železnica predĺžená ďalej na sever a vybudovaná bola i železnica z Lüderitzu do vnútrozemia (Klíma 2005).

Odvrátenou stranou pokroku bol drastický prístup nemeckej správy k domorodcom, ktorý vyvrcholil počas povstania Hererov a Namov v rokoch 1904 – 1908. Dôvodom povstania boli neúnosné životné podmienky, ktoré spôsobilo domorodcom odobratie väčšiny ich pôdy a dobytka. Na výber mali medzi živorením v púštnych oblastiach alebo fakticky nútenými prácami na belošských farmách, v baniach a na stavbách. Na začiatku povstania zabili povstalci 123 belochov, za čo mali zapla-

2 Domorodé obyvateľstvo Capriviho pruhu tvoril kmeň Loziov, ktorého väčšina žila na území, ktoré obsadila v tej dobe Británia. Iróniou osudu je, že zisk tohto územia Nemecku nič nepriniesol, pretože Zambezi sa nedala využiť na plavbu do Indického oceánu a nemeckí úradníci mali vôbec problém sa do tejto oblasti dostať. Snaha Nemecka vymeniť pruh za iné britské územie (napr. Walwis Bay) nebola úspešná. Spolu s Juhozápadnou Afrikou sa Capriviho pruh dostal na takmer 75 rokov pod okupáciu Juhoafrickej únie/republiky a cez jeho územie prechádzali rôzne ozbrojené skupiny či už odboja, alebo armád. Juhoafrická republika v snahe oslabiť namíbijský odpor podporovala do istej miery separatistické postoje tunajšieho obyvateľstva, no v r. 1990 sa územie stalo integrálnou súčasťou nezávislej Namíbie. Už čoskoro tu však prepuklo separatistické hnutie, ktoré eskalovalo v rokoch 1994 – 1999 a bolo namíbijskou vládou potlačené. Časť utečencov vyhlásila v exile v roku 2002 nezávislý štát Caprivi Strip – Itenge, ktorý samozrejme nikto neuznáva, a ktorý ani nekontroluje žiadnu časť územia. Medzitým ešte viedla Namíbia pohraničný spor so susednou Botswanou o neosídlený ostrov na pohraničnej rieke Chobe v rovnomennom národnom parku. Tento spor v r. 1999 rozhodol Medzinárodný súdny dvor v Haagu v prospech Botswany. Zatiaľ poslednou významnejšou udalosťou v dejinách tohto umelo vytvoreného územia bolo zrušenie jeho názvu. V roku 2014 vláda Namíbie oficiálne premenovala región Caprivi Strip na región Zambezi. (Klíma 2015b)

tiť krutú daň. Nemecké velenie presadilo napokon nielen proti povstalcom, ale proti celým etnikám najtvrdší postup, ktorý je považovaný za vôbec prvú genocídu 20. storočia. Povstalci vedení náčelníkom Hererov Mahererom boli porazení už v roku 1904, no Schutztruppe pokračovala v „love" na príslušníkov kmeňa Hererov, ktorí boli buď na mieste popravovaní alebo deportovaní koncentračných táborov, či zahnaní do púšte, kde zahynuli. Osud Hererov vyvolal aj povstanie Namov pod vedením H. Witbooia. Aj toto povstanie bolo za cenu masového nasadenia posíl z Nemecka porazené už na jar 1905 a aj Namovia boli systematicky vyhladzovaní, tisíce ich nechali Nemci zahynúť od hladu napr. v tábore na Žraločom ostrove neďaleko Lüderitzu. Odpor zúfalých skupín domorodcov pokračoval až do roku 1908. Bilancia nemeckého víťazstva dosahovala na africké pomery obrovské čísla – Nemci nasadili do boja až 14 tisíc vojakov z Európy (počas bojov z nich zahynulo 752 a ďalších 659 podľahlo chorobám) (Klíma 2005). Výsledkom ich „diela" bolo zhruba 100 tisíc mŕtvych domorodcov, prevažne Hererov a Namov (bolo to asi 80 % príslušníkov týchto etník).

Krajina, kde už sa ani veľmi nemal kto búriť, sa ešte viac otvorila kolonizácii. V síce malých, ale vzorovo vybudovaných mestečkách vznikali najnovšie vymoženosti podľa nemeckého vzoru – rôzne telovýchovné a iné spolky, pivovary, murované kostoly. Kolónia získavala na význame, v roku 1908 boli na juhozápade v pieskových nánosoch pri ústí rieky Orange objavené diamanty. Úrady premenili celú južnú časť pobrežia na zakázanú oblasť (Speergebiet), ktorou v podstate zostala až do súčasnosti. Napriek všetkému pokroku však počet bielych kolonistov dosiahol do 1. svetovej vojny len asi 17 tisíc (Klíma 2015b)

Koniec nemeckej vlády nielen nad Juhozápadnou Afrikou priniesla 1. svetová vojna. Hoci ešte začiatkom 20. stor. sa Nemecko pokúšalo dohodnúť s Britským impériom na „prerozdelení" kolónií najmä na úkor Portugalska,[1] rastúce ambície nemeckého cisára Viliama II. napokon postavili Britské impérium proti Nemecku. Po vypuknutí 1. svetovej vojny v Európe začiatkom augusta 1914 sa boje rýchlo preniesli aj do Afriky. Kým v Európe útočilo Nemecko, v Afrike sa márne snažilo vojne vyhnúť, vedomé si britskej prevahy na moriach i v kolóniách. Od prvého momentu vypuknutia vojny bolo jasné, že nemecké kolónie, na rozdiel od kolónií ostatných krajín, zostanú odrezané od materskej krajiny, a teda bez možnosti dostať zásoby, zbrane, muníciu, či posily. Napriek tejto skutočnosti sa rozhodli nemecké koloniálne správy postaviť na odpor očakávaným útokom mocností Dohody. V Nemeckej juhozápadnej Afrike sa tunajšej Schutztruppe s asi 2 000 vojakmi, ktorým postupne vypomáhalo asi 7 000 zmobilizovaných civilistov podarilo britskú (resp. juhoafrickú) 40-násobnú prevahu najskôr zaskočiť (Klíma 2005), keď sa im na niekoľko mesiacov (od augusta do decembra 1914) podarilo obsadiť britskú kolóniu Walwis Bay. V tej dobe sa však už cez rieku Orange presúvala mohutná juhoafrická armáda, ktorú nemecké akcie spolu so zásobovacími ťažkosťami dokázali len zdržiavať, no nie zastaviť. Britsko-juhoafrický útok zmohutnel po vylodení posíl v oboch prístavoch (Lüderitz a Swakopmund), ako aj po znovudobytí Walwis Bay. Hoci Nemci ničili infraštruktúru, napr. vytrháva-

1 Už v roku 1894 obsadilo Nemecko tzv. trojuholník Kionga – malé územie s prístavom južne od ústia pohraničnej rieky Rovuma medzi portugalským Mozambikom a Nemeckou východnou Afrikou (Tanzániou)

li koľajnice, Juhoafričanov veľmi nezdržali, naopak tí situáciu využili a obnovované trate rovno prebudovávali na juhoafrický železničný rozchod a novou železnicou ich prepojili s vlastnou železničnou sieťou. Už to bol neklamný znak budúceho osudu kolónie. Jediné, čo sa ešte nemeckým silám podarilo, bolo krvavé odrazenie chabých portugalských pokusov o útok z Angoly a zničenie niekoľkých portugalských pohraničných postov. Sklamali aj nádeje vo vypuknutie povstania Búrov proti britskej nadvláde v Južnej Afrike. Povstanie síce vypuklo (Maritzovo povstanie na hraniciach Kapska a Juhozápadnej Afriky), ale sily povstalcov juhoafrické jednotky rýchlo rozprášili a len niekoľko stoviek ozbrojencov sa dokázalo pridať k nemeckým silám. Už v máji 1915 dobyli juhoafrické jednotky hlavné mesto Windhoek a 9. júla 1915 napokon v severnej Namíbii kapitulovali posledné zvyšky nemeckých vojsk. Nemecká juhozápadná Afrika prestala existovať, hoci oficiálne sa tak stalo až počas Versailleskej mierovej konferencie v roku 1919.

Prvá svetová vojna zasiahla aj severovýchod Južnej Afriky, konkrétne územia severnej polovice Mozambiku, Ňaska (Malawi) a východnej časti Severnej Rodézie (Zambie). Portugalsko, ktoré vstúpilo do vojny po boku Británie v roku 1916 sa neúspešne pokúsilo zaútočiť z Mozambiku na susednú Nemeckú východnú Afriku (Tanzániu), ale bolo rovnako ako na juhu Angoly odrazené. Naopak, na jar 1917 sa na územie Mozambiku začali sťahovať nemecké ozbrojené sily z Nemeckej východnej Afriky pod vedením veľmi schopného veliteľa Letow-Vorbecka. Nemeckí vojaci a ich domorodí spolubojovníci – askariovia hľadali na portugalskom území najmä zásoby – potraviny, muníciu a lieky. Neschopnosť Portugalcov ubrániť sa inšpirovala domorodcov k povstaniam nielen v Mozambiku, ale aj v susednom Ňasku (Malawi). V lete 1918 sa nemecké oddiely v Mozambiku prebojovali na juh takmer až k Zambezi a portugalským jednotkám museli prísť na pomoc britské oddiely z Ňaska a Rodézie. Napriek úspechom však sily nemeckých oddielov ochabovali, armáda sa zmenila na prenasledovanú kolónu utečencov, ktorá neustále unikala pred obkľúčením a kapituláciou.[2] Na svojej púti nemecká kolóna obišla z východu a severu jazero Malawi a na jeseň 1918 dospela až na územie severnej Rodézie (Zambie), kde ju 14. novembra v lokalite Abercorn neďaleko mesta Kasama zastihol rozkaz z Berlína vzdať sa. Generál Letow-Vorbeck sa tak stal posledným nemeckým veliteľom v 1. svetovej vojne, ktorý sa vzdal, a to dokonca neskôr ako samotné Nemecko (11. 11. 1918). Nič to však nezmenilo na skutočnosti, že nemecké kolónie si už počas vojny víťazné mocnosti rozdelili. Nemecký vpád do Mozambiku však v očiach domorodcov vážne poškodil autoritu belochov – v tomto prípade Portugalcov.

2 Na jeseň 1918 na ústupe z Mozambiku už nemecké vojsko pozostávalo len zo 168 belochov, asi 700 askariov a niekoľko tisíc domorodých nosičov, pomocníkov a žien. Napriek malej početnosti však dokázalo toto vojsko napáchať so svojimi protivníkmi v Mozambiku obrovské škody – hoci počty padlých belochov sa rátali na desiatky, maximálne stovky na oboch stranách, počty domorodcov sa ani nerátali. Odhaduje sa, že len v Mozambiku bolo počas dvoch rokov bojov donútených zapojiť sa do bojov asi 12 tis. domorodcov, ďalších 90. tis. slúžili ako nosiči, či robotníci budujúci opevnenia - tisíce z nich pritom zahynuli.

6.3.3.3 Ostrovy Južnej Afriky ako ciele koloniálnej expanzie

Vývoj ostrovnej časti Južnej Afriky prebiehal v ranom novoveku značne odlišne od vývoja na pevnine. Hoci už na začiatku 16. storočia portugalskí moreplavci objavili v podstate všetky dôležité súostrovia a ostrovy v západnej časti Indického oceánu,[1] nemali záujem o ich kolonizáciu a využívali ich len ako príležitostné miesta na zakotvenie, či doplnenie zásob.[2] Prvým kolonizovaným ostrovom sa stal v r. 1598 Maurícius, ktorý obsadili Holanďania ako základňu na ceste z Afriky do Indonézie, prvé sídlo tu však založili až v roku 1638. Na ostrove začali klčovať miestne lesy a tiež zakladať plantáže cukrovej trstiny. Vyklčovanie lesov, premnožení škodcovia, suchá i logistické problémy však viedli k tomu, že v roku 1710 nerentabilnú kolóniu opustili. To využili Francúzi, ktorí ostrov obsadili v r. 1715 a premenovali ho na Île de France (Kol. 1986). Ostrov sa pre Francúzov spolu so susedným Réunionom (vtedy ostrov Bourbon), ktorý formálne obsadili už v rokoch 1638/42 stal hlavnou základňou v Indickom oceáne. Na ostrove Bourbon (Réunion) sa skutočná kolonizácia začala až od roku 1663[3]. Novým impulzom sa stalo prevzatie ostrova francúzskou Východoindickou spoločnosťou, ktorá rozvíjala na ostrove trvalé osídlenie[4] a od roku 1718 začala prevádzkovať plantáže kávovníka (Ideledareunion.net 2020). Na Maurícii sa zasa rozvinulo pestovanie cukrovej trstiny. Tu založili v r. 1735 aj mesto Port Louis, ktoré sa stalo zároveň hlavnou francúzskou námornou základňou v Indickom oceáne. Podobne sa Francúzi zaujímali aj o súostrovie Seychely (od r. 1742), ktoré napokon definitívne obsadili v r. 1768. Dôvodom bola najmä ich strategická poloha, hoci v tej dobe už Francúzsko utrpelo v Indii porážku od Británie a jeho koloniálne ambície utrpeli vážne straty. Ďalej v roku 1735 Francúzi definitívne obsadili ostrov Rodriguez východne od Maurícia. Rovnako v druhej polovici 18. storočia začali kolonizovať aj Čagoské ostrovy, kde sa zamerali na pestovanie kokosovej palmy a výrobu kokosového oleja.[5] Pretože všetky spomínané ostrovy v Indickom oceáne boli pred príchodom Francúzov prakticky neobývané, chýbajúcu pracovnú silu tvorili, čoraz masovejšie dovážaní otroci z východnej Afriky a Madagaskaru. Na všetkých ostrovoch sa postupne vytvorili z francúzskych osadníkov skupiny kreolov a miešancov, čím sa od počiatku vytvárala pestrá zmes obyvateľstva.

1 Už v roku 1500 objavili Madagaskar, 1502 Seychely, 1505 Komory, 1507 Maurícius a Réunion, 1513 Čagoské ostrovy a v roku 1528 ostrov Rodriguez.

2 Najznámejšou obeťou tohto dopĺňania zásob sa stal endemický nelietavý vták žijúci na Maurícii známy ako dodo, správne dront nelietavý alebo dront maurícijský, ktorý je u nás známy aj vďaka českému pomenovaniu blboun nejapný. Tento názov vychádza z toho, že dronty sa ľudí nebáli a doslova sa nechávali utĺcť palicami. Všeobecne sa traduje, že drontov vyhubili hladní námorníci, ale niektoré dobové správy uvádzajú, že jeho mäso nebolo veľmi chutné. Pravdepodobnou príčinou jeho vyhynutia už v druhej polovici 17. stor. bolo zavlečenie potkanov, ošípaných a opíc (makakov) na Maurícius, ktoré postupne zničili hniezda drontov, k čomu sa pridala aj strata pôvodných biotopov spôsobených odlesňovaním. Dront sa stal symbolom zániku druhov spôsobených človekom – z roku 1598 pochádza prvá správa o ňom a už z roku 1662 posledná zmienka o jeho pozorovaní.

3 Dovtedy boli na ostrove len dočasne vysadení trestanci z kolónie na Madagaskare.

4 I tak však osídľovanie postupovalo pomaly, v roku 1704 mal ostrov iba 734 obyvateľov, až s rozvojom plantážnictva začal počet obyvateľov, aj vďaka prísunu otrokov stúpať. V roku 1765 už tu žilo 25 tis. obyvateľov, no z nich bolo 21 tis. čiernych otrokov. (ideledareunion.net 2020)

5 Trvalo začali kolonizovať Čagoské ostrovy po roku 1770. V roku 1786 prebehol spor o atol Diego Garcia, ktorý na krátko obsadili britskí kolonisti z Indie, ale po proteste Francúzska odišli a ostrovy sa stali oficiálne súčasťou francúzskej kolónie Île de France (Maurícius). (Gifford 2004)

Pokiaľ ide o ostrovy v južnej časti Atlantického oceánu, aj tu izolované ostrovy, resp. ostrovné skupiny objavili Portugalci už pri prvých cestách na juh Afriky – Ascension už v roku 1501 alebo 1503, Svätú Helenu v roku 1502 a Tristan da Cunha v roku 1506. Ostrov Sv. Heleny využívali Portugalci ako občasnú základňu na plavbách okolo Afriky, ale trvalo ho neosídlili, neskôr ich v prvej polovici 17. stor. vystriedali Holanďania, ktorí však tiež ostrov nekolonizovali a po založení Kapského Mesta sa oň prestali zaujímať. To využili v roku 1658 Angličania a ostrov vzápätí kolonizovala britská Východoindická spoločnosť. Hoci sa neskôr pokúsili ostrova zmocniť ešte raz Holanďania, zostal už v anglických, resp. britských rukách. Riedko osídlený ostrov však prežíval iba vďaka zastávkam lodí na ceste okolo Afriky, ktoré sem dovážali nevyhnutné zásoby. V roku 1723 tu žilo 1 110 obyvateľov, z toho 610 afrických otrokov (Turner 2020) Ostrov mal vážne ekologické problémy spôsobené premnožením dovezených a zdivených kôz, ktoré ničili vegetáciu. Ostrov predstavoval odvtedy prakticky až do súčasnosti jedno z najodľahlejších osídlení na Zemi. Aj to bol dôvod, prečo sa v rokoch 1815 – 1821 stal miestom vyhnanstva zosadeného cisára Francúzov – Napoleona I. Bonaparta, ktorý tu dožil svoj život. V čase jeho pobytu mal ostrov vyše 4 tis. obyvateľov, z toho asi 1/3 otrokov, pričom ďalšiu 1/5 obyvateľov tvorila vojenská posádka umiestnená na ostrove vďaka prominentnému väzňovi (Turner 2020). S Napoleonom súvisí i kolonizácia ostrova Ascension, ktorý na rozdiel od Sv. Heleny má oveľa nepriaznivejšie prírodné podmienky – najmä nedostatok vodných zdrojov. Práve po internácii Napoleona na Sv. Helene obsadila britská posádka „pre istotu“ aj najbližšiu súš – 1 280 km vzdialený Ascension. Britská posádka už na ostrove zostala, pretože ostrov predstavoval strategicky položenú základňu na hlavných námorných trasách. Podobne bolo v roku 1816 obsadené Britmi i tiež dovtedy neosídlené súostrovie Tristan da Cunha. Na ostrovoch považovaných za nevhodné na osídlenie, zostal od roku 1817 žiť britský (škótsky) námorník W. Glass so svojou rodinou, ktorý fakticky založil jedinú osadu na ostrovoch – Edinburgh of the Seven Seas považovanú za najodľahlejšie sídlo na Zemi (na Sv. Helenu je to vyše 2 400 km a do Kapského Mesta 2 800 km). V roku 1832 žilo na ostrove trvalo 34 obyvateľov (6 manželských párov a ich 22 detí) (tristandc.com 2015)

Špecifický vývoj mal ostrov Madagaskar osídlený Malgašmi austronézskeho pôvodu. Hoci na pobreží ostrova pristávali od stredoveku aj Arabi, ktorí tu zakladali svoje osady, napokon všetky zanikli a arabské osídlenie sa udržalo len na neďalekých Komorách. Vo vnútrozemí Madagaskaru sa od 15. stor. začali formovať zárodky domorodých štátov, z ktorých v 17. stor. vynikla najmä ríša Sakalava na západe ostrova. I v prípade kolonizácie Madagaskaru boli najaktívnejší Francúzi, ktorí v r. 1642 na jeho južnom pobreží založili osadu Fort Dauphin. Túto ale museli pod tlakom domorodcov, ktorí zmasakrovali veľkú časť osadníkov, v r. 1674 opustiť. Tým sa na dlhú dobu pokusy o priamu kolonizáciu Madagaskaru skončili. Ostrov sa však čoskoro stal lákadlom pre iné skupiny belochov – námorných pirátov a korzárov. Ich „zlatý vek“ v oblasti Karibiku koncom 17. storočia doznieval, konkurenčné európske veľmoci už ich „služby“ vo vzájomnom zápase nepotrebovali, ba naopak začali ich ako hrozbu námorného obchodu prenasledovať. Časť pirátov sa rozhodla presťahovať do Indického oceánu, kde

sa zamerali najmä na prepadávanie početných moslimských lodí vezúcich pútnikov z Afriky, či z južnej a juhovýchodnej Ázie do Džiddy a Mekky. Práve rozľahlý a odľahlý Madagaskar tvoril vhodnú základňu poskytujúcu úkryt i zásoby. Vzťahy s domorodcami vyriešil vzájomne výhodný obchod – piráti dodávali zbrane a nástroje, za ktoré nakupovali od domorodcov potraviny. Časť pirátov sa na pobreží Madagaskaru i usadila – jednou zo základní sa stal ostrov Sv. Márie (Nosy Boraha) pri východnom pobreží. Podľa romantických legiend, tu niekde dokonca vznikla pirátska republika (Perzyński 2018). Po roku 1721 však proti pirátom v Indickom oceáne rázne zakročila britská flotila a hoci ich úplne nezlikvidovala, pirátske „zlaté časy" skončili aj na Madagaskare. Okrem toho postavenie cudzincov (aj pirátov) na Madagaskare bolo stále veľmi neisté vďaka premenlivým pomerom na ostrove, kde stále viedli miestne kmene medzi sebou rôzne spory, pričom útok na cudzincov na pobreží sľuboval lákavú korisť. Časť bývalých pirátov sa do miestnych konfliktov zapojila. V roku 1750 kráľovná Betia (dcéra jedného z úspešných náčelníkov) predala Ostrov Sv. Márie (Nosy Boraha) Francúzsku, ktoré sa opäť pokúšalo získať stratený vplyv na Madagaskare.

Práve v tomto období sa s Madagaskarom spojili životné osudy dobrodruha Móric Beňovského – rodáka z Vrbového. Beňovský sa na svojom dobrodružnom putovaní (či skôr úteku) z ruskej Kamčatky okolo Ázie dostal na Maurícius, kde sa dozvedel o Madagaskare. Následne presvedčil dvor vo Versailles o svojich plánoch na založenie novej kolónie na ostrove. Získal štedrú dotáciu a v roku 1774 v zálive Antongila na východnom pobreží založil na mieste dnešného mesta Maroansetra osadu Louisbourg. Tá však ledva živorila a z rozhodnutia francúzskych úradov na Mauríciu bol Beňovský vyhostený do Európy. Tam sa márne snažil presvedčiť európske dvory o svojom podniku kolonizácie, pričom si sám sebe udelil neexistujúci titul „kráľ Madagaskaru". Napokon s podporou amerických podnikateľov získal znova loď a prostriedky a v roku 1785 sa vrátil na Madagaskar. Tento raz sa usadil na najvýchodnejšom výbežku jeho pobrežia (Cap d Est) ako nepriateľ Francúzov. Snažil sa vzbúriť domorodých vládcov proti Francúzom, na čo reagoval guvernér Île de France (Maurícia) vyslaním jednotky, ktorá mala Beňovského zatknúť. Pri dobýjaní svojej pevnôstky bol v máji 1786 Móric Beňovský zastrelený (Hošek 2011).

Francúzska hegemónia nad západnou časťou Indického oceánu sa však chýlila ku koncu. Počas revolučných vojen obsadili Briti najskôr izolované Seychely (1794), neskôr ostrov Rodriguez (1807), ktoré nemali prostriedky k obrane. Napokon sa britské námorníctvo zameralo aj na dobytie hlavných francúzskych základní Réunionu (júl 1810) a napokon i Île de France (december 1810), ktorý opäť premenovali na Maurícius. Po skončení napoleonských vojen získalo Francúzsko späť iba Réunion, kým Maurícius, Seychely a Čagoské ostrovy si Británia oficiálne od roku 1814 ponechala ako kolóniu Maurícius. Na ostrovoch ďalej prekvitalo plantážnictvo, ktoré sa však dostalo do krízy po zákaze obchodu s otrokmi a neskôr po úplnom zákaze otroctva. Krízu napokon zažehnali zmeny. Na prácu na ostrovy, najmä na Maurícius začali byť dovážaní zmluvní robotníci predovšetkým z Indie. Na Mauríciu sa postupne obyvatelia indického pôvodu dokonca stali najpočetnejšou zložkou obyvateľstva. Cukrovú trstinu zasa čiastočne nahradili iné lukratívne plodiny – napríklad vanilka.

Medzitým sa z pomedzi domorodých štátov na Madagaskare do popredia dostával vnútrozemský štát Imerina, ktorého počiatky siahajú minimálne do 16. storočia. Koncom 16. stor. vzniklo i terajšie hlavné mesto ostrova Antananarivo ako centrum Imeriny. Z malého kmeňového územia sa Imerina na prelome 18. a 19. stor. zmenila na expanzívnu ríšu, ktorej moc sa postupne rozšírila k východnému pobrežiu Madagaskaru, kde si v prvých dekádach 19. stor. podmanila miestne kráľovstvá. Okolo roku 1825 už Imerina ovládala väčšinu Madagaskaru s výnimkou odľahlého juhozápadu a západu ostrova. Imerinský vládca Radama I. od polovice 20-tych rokov používal titul kráľ Madagaskaru a s využitím niekoľkých európskych poradcov zavádzal modernizačné prvky. Ríša sa orientovala najmä na spoluprácu s Britániou, do krajiny mierili misionári, zakladali školy a vznikla i písaná podoba malgaštiny. Po smrti Radamu I. však nasledoval obrat, začalo tvrdé prenasledovanie kresťanov a vyhnanie misionárov. Hoci si Imerina nárokovala územie celého Madagaskaru, niektorí lokálni vládcovia intenzívne bojovali proti jej nadvláde. Aj to sa snažili využiť Európania, napr. v roku 1840 získalo Francúzsko protektorát nad ostrovom Nosy Be pri severozápadnom pobreží Madagaskaru, kde si spolu s ostrovom Sv. Márie (Nosy Boraha) udržiavalo dôležité základne. Napriek odporu voči cudziemu vplyvu a krvavému prenasledovaniu kresťanov si napokon cestu do Antananariva našiel Francúz J. Labord, ktorý v službách kráľovnej Ranavalony I. vybudoval základy priemyselnej výroby s využitím miestnych surovín a rozvinul aj modernejšiu výstavbu. Odvrátenou stranou tohto rozvoja bolo masívne nasadzovanie domorodcov na nútené práce. Po odhalení spiknutia proti kráľovnej bol Labord z krajiny vyhostený a domorodí robotníci využili situáciu na vzburu a zničenie nenávidených manufaktúr. Po smrti kráľovnej v roku 1861 jej nástupca otvoril krajinu cudzincom a vyhlásil náboženskú slobodu. O vplyv v Imerine začala súperiť Británia i Francúzsko. Po zavraždení kráľa sa formálne na čelo krajiny dostali kráľovné (prvá v poradí vdova po predchádzajúcom panovníkovi), ale politiku v skutočnosti riadil ďalších 34 rokov premiér a veliteľ armády Rainilaiarivona. Ten po smrti kráľovnej postupne na trón dosadil (po sebe) svoje milenky, ktoré si po nástupe na trón vzal za manželky. Krajina sa emancipovala dovnútra i navonok. V roku 1867 bol pre kráľovnú vybudovaný nad Antananarivom nádherný štvorvežový kamenný palác v kráľovskom komplexe Rova (podobne výstavný palác si dal postaviť i premiér). Kráľovský dvor sa obliekal podľa európskej módy. V krajine vznikali ďalšie školy, vychádzala tlač – samozrejme sa to týkalo najmä hlavného mesta. Krajina nadväzovala i zahraničné kontakty, podpísala obchodné dohody s USA a v roku 1868 jej suverenitu oficiálne uznalo Francúzsko. V roku 1869 dokonca kráľovná, jej dvor a formálne i krajina prijali kresťanstvo (protestantské). Avšak šikovná politika lavírovania najmä medzi britským a francúzskym vplyvom dostala čoskoro vážne trhliny. Madagaskar bol pre Britániu životne dôležitý, kým okolo neho viedla strategická trasa do Britskej Indie, lenže tá sa po roku 1869 začala presúvať do novootvoreného Suezského prieplavu.

Naopak, francúzsky vplyv v oblasti sa neustále posilňoval. Prispelo k tomu aj postupné ovládnutie súostrovia Komory. Tieto ostrovy ovládané lokálnymi sultánmi arabského pôvodu boli v prvých desaťročiach 19. storočia jednak ťažko postihnuté pirátskymi nájazdmi zo západného pobrežia Madagaskaru, jednak sa obávali útokov

sultána zo Zanzibaru. Už v roku 1816 požiadal Francúzsko o ochranu pred Zanzibarom sultán ostrova Anjouan. V roku 1841 Francúzsko získalo protektorát nad najvýchodnejším ostrovom súostrovia - Maore, ktorý premenovali na Mayotte (ratifikované francúzskym kráľom 1843), čím si posilnili pozície pri severozápadnom pobreží Madagaskaru (spolu s obsadením ostrovčeka Nossy Be). Postupne silnel francúzsky vplyv aj na ostatných ostrovoch súostrovia Komory, kde presadili zrušenie otroctva. V roku 1866 prijal francúzsky protektorát ostrov Anjouan (Nwani) a napokon v roku 1886 i zvyšné ostrovy Grande Komore (Ngazidja) a Mohéli (Mwali).

Hlavným objektom francúzskeho záujmu však zostával Madagaskar, záujem na jeho ovládnutí mali najmä podnikatelia z Réunionu, ktorí z neho dovážali na svoj preľudnený ostrov (v roku 1870 tu už žilo až 193 tis. obyvateľov (Klíma 2012)) potraviny a ďalšie komodity. K stupňovaniu francúzskych nárokov prispeli aj spory o dedičstvo bohatého francúzskeho podnikateľa Laborda, ktoré prevzala vláda Madagaskaru. Francúzsko neustále vyhľadávalo spory s Madagaskarom, ktoré napokon vyústili v rokoch 1883 – 1885 do dvojice konfliktov, v ktorých Francúzsko donútilo Imerinu odstúpiť prístav Diego Suarez (Antsiranana) na severnom cípe ostrova, Imerina sa zaviazala podriadiť svoju zahraničnú politiku francúzskej kontrole a musela sa otvoriť príchodu francúzskych podnikateľov, ktorým musela dovoliť prenajímať si pôdu.[1] Hoci si Madagaskar dokázal ešte udržať nezávislosť, jeho postavenie sa rýchlo zhoršovalo. V roku 1890 sa Francúzsko dohodlo s Britániou na rozdelení sfér vplyvu. Za to, že uznalo britskú okupáciu Zanzibaru, požadovalo na oplátku pre seba „voľnú ruku" na Madagaskare. Britská vláda súhlasila napriek protestom britských misionárov a obchodníkov. Francúzsko koncom roka 1894 začalo Madagaskar vojensky obsadzovať, odpor Imeriny nemal bez zahraničnej podpory šancu na úspech. Na jeseň 1895 bolo obsadené Antananarivo, dlhoročný premiér Rainilaiarivona bol zosadený a poslaný do exilu, nad kráľovstvom Imerina bol vyhlásený francúzsky protektorát. Vzápätí však vypuklo proti Francúzom povstanie, ktoré po takmer roku krvavo potlačili aj vďaka nasadeniu cudzineckej légie. V roku 1896 bola kráľovná Imeriny zosadená (a odvezená do vyhnanstva) a Madagaskar sa stal francúzskou kolóniou. Povstania však pokračovali i v ďalších rokoch a boli potlačené s krajnou brutalitou (vrátane ničenia úrody a stád dobytka) až v roku 1904. Za obeť bojom a hladomorom padlo podľa odhadov 100 tis (Hošek 2011). až 700 tis (Klíma 2012). domorodcov. Tieto ťažké boje však odradili Francúzov od zámeru podporiť masívnu kolonizáciu ostrova bielymi kolonistami. Dobytie Madagaskaru znamenalo koniec posledného afrického domorodého štátu na juh od rovníka. Tento štát na jednej strane bol zaostalou polofeudálnou monarchiou, v ktorej v špecifickej podobe prežívalo otrokárstvo, na druhej strane však prijímal mnohé modernizačné opatrenia a vďaka pôsobeniu misionárov sa tu značne rozšírila aj gramotnosť. Tým bola výrazne spochybnená jedna zo základných téz obhajoby koloniálnej expanzie ako šírenia civilizácie.

1 Cudzinci mali na Madagaskare prísny zákaz získavať pôdu, výnimkou boli len niektorí jednotlivci, ktorí si dokázali získať dôveru panovníkov. I tak však Malgaši darované práva vzťahovali len na daného jedinca. Po jeho smrti alebo odchode z ostrova prepadal jeho majetok späť vláde.

6.3.3.4 Južná Afrika od kolonializmu k apartheidu

Začiatok 20. storočia, a najmä 1. svetová vojna spôsobili v regióne Južnej Afriky dva zásadné momenty, počet koloniálnych mocností sa znížil na tri – Britské impérium, Portugalsko a Francúzsko (Madagaskar, Komory a Réunion), no dôležitejšie bolo, že v rámci Britského impéria sa výrazne emancipovala Juhoafrická únia, v rámci ktorej získavali stále silnejší vplyv afrikánski (búrski) nacionalisti. Vznikal tak špecifický, hoci vo svete nie ojedinelý fenomén, kedy sa koloniálna mocnosť (Británia) stále častejšie stavala na obranu domorodcov proti stále sebavedomejším kolonistom. V južnej Afrike bol odpor tamojších belochov podmienený rezervovaným postojom veľkej časti Afrikáncov (Búrov) voči koloniálnej veľmoci, ktorá si počas búrskej vojny podmanila ich nezávislé štáty. No k Afrikáncom sa postupne pridávali i kolonisti britského pôvodu, a to nielen na území Juhoafrickej únie, ale aj Rodézie. Spoločným záujmom týchto vrstiev obyvateľstva bol najmä odpor proti akejkoľvek snahe o poskytovanie občianskych a politických práv domorodcom, či vôbec „farebným“ (miešancom, Aziatom). Dôvodom bol jednak hlboko zakorenený rasizmus a spomienky na otrokársky systém, no veľmi dôležité boli aj ekonomické dôvody. Prudko sa rozvíjajúci ťažobný priemysel, ako aj obrovské rozlohy belošských fariem mohli prosperovať jedine vďaka využívaniu lacnej pracovnej sily, ktorú poskytovali práve domorodci - černosi. Otroctvo bolo nahradené systémom najímania (skôr verbovania a niekedy až nútených prác) domorodých robotníkov, a to nielen na území Juhoafrickej únie, či okolitých britských kolónií, ale dokonca aj ich „dovozom“ z portugalských kolónií Mozambiku a neskôr aj zo vzdialenejšej Angoly. To všetko však zároveň urýchľovalo demografický vývoj, ktorý znamenal neustále znižovanie podielu bieleho obyvateľstva na obyvateľstve Juhoafrickej únie a ďalších území. A samozrejme táto demografická hrozba viedla biele elity k politike stále tvrdšej rasistickej politiky, ktorá mala zabezpečiť bielej menšine politickú dominanciu.

Menili sa aj geopolitické relácie v regióne Južnej Afriky. Formálne síce jej väčšinu (60 % rozlohy) od 1. svetovej vojny ovládalo Britské impérium, no v skutočnosti viac ako polovicu britských juhoafrických závislých území tvorila Juhoafrická únia a ňou okupovaná a spravovaná Juhozápadná Afrika. Podstatná však bola skutočnosť, že v Juhoafrickej únii sa koncentrovala ekonomická aktivita a tento štát sa stával hospodárskym ťažiskom celého regiónu. Túto pozíciu Juhoafrickej únie podporovalo i rozširovanie dopravnej infraštruktúry – najmä železníc, ktoré smerovali z periférnych (severných) oblastí Južnej Afriky do hlavných priemyselných aglomerácií v Juhoafrickej únii, prípadne do juhoafrických prístavov. Len niektoré projekty neboli viazané na Juhoafrickú úniu, ba dokonca jej v istom zmysle konkurovali – napríklad Benguelská železnica, ktorá cez portugalskú Angolu spojila s pobrežím na suroviny bohatý vnútrozemský medený pás na pomedzí Belgického Konga (KDR) a Severnej Rodézie (Zambie). Rastúca ekonomická sila Juhoafrickej únie, hoci stále postavená najmä na exporte surovín a poľnohospodárskych produktov, sa prejavila i v čoraz nezávislejšej politike, ktorá sa stále viac odchyľovala od politiky britskej vlády. Parlament Juhoafrickej únie prijímal zákony, ktoré postupne okliešťovali práva čiernych Afričanov a farebných. Tento model sa snažili čiastočne uplatniť i bieli kolonisti v susedných

britských kolóniách, najmä v Južnej Rodézii (Zimbabwe). Tá sa v roku 1923 stala samosprávnou britskou kolóniou potom, čo prestala byť súkromným majetkom Britskej juhoafrickej spoločnosti. Británia si však ponechala len zahraničnopolitickú kontrolu, skutočnú moc v kolónii získali nepočetní bieli kolonisti (do 50 tis.). Tí síce tvorili sotva 5 % obyvateľstva krajiny, no vlastnili až 51 % pôdy, kým domorodcom (cca. 1 mil.) zostalo len 31 % pôdy a zvyšok (18 %) pripadol na národné parky (Klíma 2012). Belosi v Južnej Rodézii síce čiastočne kopírovali model usporiadania Juhoafrickej únie, no zároveň dbali na vlastnú autonómiu, a preto odmietli priame pripojenie k únii, najmä kvôli odporu voči afrikánskemu nacionalizmu, keďže išlo o prevažne anglicky hovoriacich kolonistov.

Ešte problematickejšie bolo postavenie Juhozápadnej Afriky (Namíbie). Bývalú nemeckú kolóniu okupovala od roku 1915 juhoafrická armáda. Až v roku 1919 na základe mierových zmlúv bola definitívne formálne táto kolónia odobratá Nemecku a ako mandátne územie Spoločnosti národov bola odovzdaná do správy Juhoafrickej únie. Práva domorodcov sa však zlepšovali len minimálne a rozhodujúci vplyv na riadenie, a najmä ekonomiku krajiny si udržali belosi, ktorí tvorili sotva 10 % obyvateľstva, ale v podstate vlastnili 90 % jej rozlohy, pričom domorodcom boli vymedzené rezervácie. Špecifikom vývoja Juhozápadnej Afriky od 30-tych rokov 20. storočia bol pomerne silný ohlas nemeckého nacizmu s jeho rasovými teóriami, najmä medzi nemecky hovoriacimi kolonistami. Nacizmus si však našiel sympatizantov aj medzi Afrikáncami či už v dnešnej Namíbii alebo v Juhoafrickej únii. Proti nim však neváhali po vypuknutí 2. svetovej vojny britské a juhoafrické úrady zasiahnuť a ich organizácie okamžite rozpustiť.

Relatívne lepšie postavenie získavali čierni Afričania v ostatných britských kolóniách v južnej Afrike. Jednak išlo o protektoráty, kde si značný vplyv ponechali tradičné autority: Basutsko (Lesotho), Svazijsko (Eswatini), Bečuánsko (Botswana), Ňasko (Malawi) alebo v prípade Severnej Rodézie, kde sa jednalo o novovytvorenú kolóniu, v ktorej britská vláda nemala záujem podporovať prehnané politické ambície nepatrnej belošskej menšiny (cca 0,3 % obyv.). Avšak aj tu sa rozhodne nedalo hovoriť o demokracii. Politickú moc, či aspoň kontrolu si ponechávali britské úrady, ale domorodé africké elity mali aspoň podiel na moci, najmä v spravovaní vnútorných, resp. vnútrokmeňových záležitostí. Spoločné mali tieto závislé územia predovšetkým to, že tvorili chudobné periférie, ktoré tak či onak boli nútené dodávať lacnú pracovnú silu, či už k ťažbe surovín na vlastnom území, či na práce do Juhoafrickej únie, pričom britské úrady sa postarali, aby na týchto územiach boli uprednostňované ekonomické záujmy najmä ťažiarskych spoločností, prípadne nepočetných bielych farmárov.

Čiastočne podobný vývoj prebiehal i v portugalských kolóniách Angole a Mozambiku. Vďaka prílevu investícií boli budované strategické železničné trate umožňujúce buď tranzit tovaru alebo postupne aj export vlastných komodít, pretože sa pomaly začalo rozvíjať aj plantážnictvo (cukrová trstina, podzemnica olejná, bavlna, sisal a i.). Stále však najväčší význam mal vývoz ľudí – tentoraz zmluvných robotníkov predovšetkým z Mozambiku do Juhoafrickej únie – v 20-tych a 30-tych rokoch 20. stor. ročne

až 100 tis. (Klíma 2012). V oboch kolóniách navyše podliehali domorodci pracovnej povinnosti v prospech koloniálnej správy. Portugalsko sa snažilo upevniť si vládu vo svojich afrických územiach jednak podporou prisťahovalectva z materskej krajiny, jednak snahou o kultúrnu asimiláciu afrických domorodcov. Samozrejme v situácii, keď belosi a miešanci tvorili cca 1 – 2 % obyvateľstva to bola dosť iluzórna snaha, najmä keď štát nemal ani kapacity a ani veľký záujem budovať školstvo.[1]

Francúzsky Madagaskar sa v prvej polovici 20. storočia spamätával jednak zo strát spôsobených najskôr potlačením protikoloniálneho povstania a tiež z následného núteného odvodu 40 tis. Malgašov do radov francúzskej armády počas 1. svetovej vojny. Samozásobiteľskú schopnosť ostrova podlomil ďalej rozvoj plantážnictva v rukách Francúzov, ktorý uprednostňoval pestovanie exportných plodín ako cukrová trstina, tabak, či káva a vanilka na úkor pestovania ryže či chovu dobytka. Napriek francúzskej kontrole sa však časť Malgašov nevzdávala a snažila sa bojovať za získanie občianskych práv.

Madagaskar sa stal jedinou časťou Južnej Afriky, v ktorej prebehli boje počas 2. svetovej vojny. Už po vyhlásení vojny v septembri 1939 boli opäť mobilizovaní malgašskí vojaci, pričom 34 tis. z nich stihli prepraviť do Francúzska a ďalších 72 tis. čakalo na nalodenie (Hošek 2011). Po kapitulácii Francúzska v júni 1940 sa koloniálna správa ostrova pridala najskôr na stranu Slobodných Francúzov pod vedením de Gaulla, no pod dojmom britského zásahu proti francúzskej flotile v Alžírsku sa vzápätí pridala na stranu kolaborantskej francúzskej vlády vo Vichy. Po ovládnutí centrálneho Stredomoria mocnosťami Osi a vstupe Japonska do vojny koncom roka 1941 sa objavili reálne obavy, že Madagaskar by sa mohol stať cieľom útoku Japoncov, či Nemcov, aby tak dosiahli možnosť vzájomného spojenia po mori.[2] Navyše po prerušení spojeneckých námorných trás cez Suez opäť vzrástol význam juhoafrických vôd. Z týchto dôvodov sa britská vláda rozhodla Madagaskar násilne obsadiť. K útoku došlo v máji 1942, kedy britské a juhoafrické jednotky dobyli prístav Diego Suarez (Antsiranana). Francúzska správa sa však nevzdávala, preto napokon museli Briti prikročiť k dobytiu vnútrozemia ostrova. To nastalo až v septembri 1942, keď dobyli Antananarivo, pričom posledné vichystické francúzske oddiely kapitulovali až začiatkom októbra. Správu ostrova prevzali zástupcovia Slobodných Francúzov.

Práve francúzsky Madagaskar sa stal jednou z afrických kolónií, kde sa pôvodní obyvatelia začali čoraz intenzívnejšie domáhať politických práv. Francúzsko v snahe

1 Iróniou je, že Portugalsko vtedy patrilo k najzaostalejším krajinám západnej polovice Európy a úroveň negramotnosti dosahovala podľa sčítania ľudu v r. 1930 až neuveriteľných 68,1 %. Pre porovnanie na Slovensku dosahovala v tom istom roku 7 %.

2 Madagaskar sa stal aj súčasťou nacistického plánu na vysídlenie nemeckých a poľských Židov. Už v roku 1937 sa objavili úvahy poľskej a francúzskej vlády na presídlenie časti poľských Židov v spolupráci so sionistickými organizáciami. No tie napokon usúdili, že namiesto odhadovaných 5 – 7 tis. židovských rodín by sa úspešne dalo na ostrove usídliť sotva desatinu tohto počtu. K myšlienke sa počas vojny vrátili nacistickí plánovači v roku 1940 v *Pláne Madagaskar*, ktorý rozvíjali najmä v lete toho roku po porážke Francúzska. Na Madagaskar mala byť násilne, aj za cenu značných strát vysídlená väčšina európskych Židov, pričom na ostrove by vznikla kolónia pod správou jednotiek SS. Po tom, čo neuspela snaha Nemecka zlomiť na jeseň odpor Británie, bol plán Madagaskar odložený ako „zatiaľ" nerealizovateľný a postupne nahradený „konečným riešením" židovskej otázky v podobe spustenia holokaustu. (Nicosia 2008)

utlmiť prípadný odpor v kolóniách im vytvorilo zastúpenie vo francúzskom parlamente. Voľby umožnili rozvoj malgašských politických strán, ktoré si kládli za cieľ obnovu nezávislosti, avšak tieto snahy o anulovanie vynútenej zmluvy z roku 1896, ktorou kráľovstvo Imerina (Madagaskar) stratilo svoju nezávislosť, boli francúzskou vládou striktne odmietnuté. Politické nepokoje sa čoskoro v roku 1947 premenili na násilné strety medzi francúzskymi jednotkami a povstaleckými skupinami a napokon prerástli do rozsiahleho povstania. To sa podarilo potlačiť až v nasledujúcom roku za cenu 8 – 12 tisíc obetí (Klíma 2012). Dôsledkom bol zákaz viacerých malgašských politických strán a zavedenie niekoľkoročného výnimočného stavu. Politický život Malgašov sa začal uvoľňovať až v polovici 50-tych rokov, kedy boli opätovne povolené ich politické strany. Na základe reforiem v správe francúzskej koloniálnej ríše bol v roku 1958 Madagaskar premenený z kolónie na autonómnu republiku v rámci francúzskeho spoločenstva. Nový národný parlament amnestoval ešte stále väznených predstaviteľov protikoloniálneho odboja. Po krátkom prechodnom období napokon Francúzsko rezignovalo na snahy udržať si svoje africké kolónie, hoci v zmenenej forme, a tak bola v lete 1960 vyhlásená nezávislá Malgašská republika.

Podobný vývoj po 2. svetovej vojne vedúci k postupnému vzdaniu sa kolónií odmietalo akceptovať Portugalsko, v ktorom vládol už od 30-tych rokov 20. storočia diktátorský konzervatívny režim A. Salazara. Tento režim budoval tzv. Nový štát (Estado novo), pričom jeho nedeliteľnou súčasťou mali byť i kolónie na čele s tými najväčšími – Angolou a Mozambikom. Portugalsko ako zakladajúci člen NATO spočiatku získalo politickú podporu zo strany USA a ich spojencov, ktoré nemali záujem na jeho destabilizácii. Preto mohlo v kolóniách uplatňovať ďalej svoju politiku asimilácie. Aby sa Portugalsko vyhlo tlaku OSN, ktoré požadovalo pre kolónie postupnú prípravu na nezávislosť, premenilo svoje kolónie formálne na priamu súčasť Portugalska udelením štatútu zámorských provincií – pre Angolu v roku 1950, pre Mozambik v roku 1951. Formálne tak tvorili s pôvodnou materskou krajinou rovnocenné súčasti štátu, no v skutočnosti sa veľa nezmenilo. Politické práva (i tak v režime výrazne okliešťené) a plné portugalské občianstvo mohli získať len gramotní domorodci (na rozdiel od stále veľkého počtu negramotných bielych Portugalcov), ktorí tvorili napr. v Angole 0,36 % obyvateľstva (Klíma 2008a). Tento príklad bol názornou ukážkou nezmyselnosti politiky asimilácie a viedol k tomu, že koncom 50-tych rokov sa medzi pôvodným obyvateľstvom Angoly i Mozambiku začalo formovať hnutie protikoloniálneho odporu. Pretože portugalské štátne orgány na akékoľvek snahy o zmenu existujúceho stavu reagovali represiami, situácia sa pod vplyvom diania v ostatných krajinách Afriky, kde sa najmä Briti a Francúzi vzdávali vlády vo svojich kolóniách, postupne radikalizovala. V roku 1961 vypukla otvorená protikoloniálna vojna v Angole a onedlho aj v Mozambiku.

Pokiaľ ide o vývoj v britských kolóniách v južnej Afrike v polovici 20. storočia, postupne sa začal výrazne odlišovať vývoj vo väčšine kolónií a protektorátov a vývoj v domíniu – Juhoafrickej únii. Politicky relatívne najmenej problematický bol proces emancipácie väčšiny protektorátov, kde v podstate nežili žiadni bieli kolonisti a domorodci si zachovali určitý vplyv v samospráve. Postupne od 50-tych rokov boli v Beču-

ánsku (Botswane), Lesothu a Svazijsku (Eswatini) zavádzané zastupiteľské systémy a posilňovaná samospráva. Paradoxne však tento proces trval pomerne dlho a úplnú nezávislosť získali tieto územia až dosť neskoro: Botswana a Lesotho v roku 1966 a Svazijsko až v roku 1968. Kým Lesotho a Svazijsko zostali konštitučnými monarchiami pod vládou tradičných dynastií, Bečuánsko – Botswana sa stala republikou. Všetky tri však mali spoločnú enormnú ekonomickú závislosť na susednej Juhoafrickej republike, s ktorou napokon v roku 1969 uzavreli colnú úniu, pričom ich národné meny zostali naviazané na juhoafrickú menu – rand.

Zložitejší už bol vývoj v Rodéziách a Ňasku. Najmä vládnuca belošská menšina v Južnej Rodézii (Zimbabwe) mala záujem udržať si svoj politický a ekonomický vplyv nielen vo „svojej" kolónii, ale predovšetkým aj v na suroviny bohatej Severnej Rodézii (Zambii). Z tohto dôvodu napriek nesúhlasu početne nepatrne zastúpených černošských zástupcov bolo v roku 1953 presadené vytvorenie Stredoafrickej federácie Rodézie a Ňaska, ktorá spojila všetky tri spomínané koloniálne územia a mala upevniť politický vplyv nepočetných belochov – vo federálnom parlamente mali černosi len 10 % zastúpenie. Nie vyslovene britská, ale belošská nadvláda miestnych kolonistov vyvolávala stále väčší odpor, ktorý viedol v roku 1959 k vypuknutiu povstania v Severnej Rodézii a k rozsiahlej vlne nepokojov v susednom Ňasku. Rastúci odpor viedol postupne britskú vládu najskôr v roku 1962 k posilneniu autonómie Severnej Rodézie v rámci federácie a napokon o rok neskôr k rozpusteniu Stredoafrickej federácie aj proti vôli belošských kolonistov. V roku 1964 Severná Rodézia pod názvom Zambia a Ňasko pod názvom Malawi získali úplnú nezávislosť. V osamotenej Južnej Rodézii si rozširovaním diskriminačných opatrení voči černošskej väčšine dokázala už asi 200-tisícová belošská menšina (tvorila asi 4 % obyvateľstva) udržať moc v rukách tým, že rozdelila volebný systém. Belochov zastupovalo 83 % poslancov miestneho parlamentu a černochov zvyšok, pričom volebné právo mala iba nepatrná časť domorodcov – prakticky len náčelníci rôznych úrovní, ktorí predstavovali ľahko kontrolovateľnú a na vláde závislú skupinu obyvateľstva. Za týchto podmienok sa vláde Južnej Rodézie podarilo nielen blokovať snahy londýnskej vlády o udelenie nezávislosti černošskej väčšine, ale dokonca úspešne usporiadať referendum o možnej nezávislosti krajiny pod belošskou kontrolou. Nová belošská vláda pod vedením I. Smitha po rozpade Stredoafrickej federácie ovládla politickú scénu a napokon v rozpore s politikou britskej vlády v roku 1965 vyhlásila jednostranne nezávislosť štátu nazvaného Rodézia (Ferro 2007, Hulec, Olša 2008). Proti vôli svojej materskej krajiny i svetového spoločenstva zastúpeného v OSN si však tento rasistický režim, ktorý zároveň ostro kontroloval a cenzuroval akúkoľvek opozíciu, mohol byť istý podporou svojho mocnejšieho suseda – Juhoafrickej republiky, ktorá si už predtým zvolila podobnú cestu.

Od tridsiatych rokov 20. storočia sa v Juhoafrickej únii posilňovali pozície afrikánskych nacionalistov. Dôvody boli ekonomické i demografické. Územia, kde mali v rámci belošskej menšiny Afrikánci prevahu, sa stali ekonomickým jadrom krajiny (oblasť Randu). Zároveň väčší prirodzený prírastok konzervatívnejších Afrikáncov postupne vyrovnával a napokon mierne predstihol podiel anglicky hovoriacich belochov. No rastúci počet a podiel černošského obyvateľstva vyvolával v radoch belochov a pre-

dovšetkým Afrikáncov obavy a následne stále masívnejší príklon k radikálne nacionalistickej Národnej strane. Po 2. svetovej vojne, ktorej sa juhoafrické jednotky zúčastnili v rámci britských vojsk (pri dobýjaní talianskej Etiópie a v bojoch v severnej Afrike) sa príklon voličstva k nacionalistom stupňoval úmerne s tým ako rástlo znepokojenie britskej vlády nad stále sa prehlbujúcou diskrimináciou černochov a farebných. Napokon v roku 1948 vyhrala Národná strana voľby a svoju moc takmer okamžite využila k presadzovaniu rasistického systému apartheidu – oddeleniu rás. Do roka boli zakázané rasovo zmiešané manželstvá, následne presadená povinná registrácia obyvateľstva podľa rasových kategórií a pripravovali sa plány na územnú segregáciu obyvateľstva podľa rasového kľúča. Napriek alebo aj vďaka týmto opatreniam v ďalších voľbách nacionalisti posilnili svoje postavenie a ďalej rozširovali rasistické zákony, ktoré v duchu doby kombinovali s protikomunistickými opatreniami zavádzaním cenzúry a pod. Napokon sa stali trestnými i sexuálne styky medzi príslušníkmi rôznych rás a samozrejme zakázané boli zmiešané manželstvá. Tento vývoj bol na medzinárodnom poli stále viac terčom kritiky. Černošskí obyvatelia Juhoafrickej únie zastupovaní Africkým národným kongresom (ANC) sa policajnej brutalite snažili postaviť aspoň formou pasívnej rezistencie. Stupňoval sa aj tlak na britskú vládu zo strany nových nezávislých štátov – bývalých kolónií v Ázii a neskôr aj v Afrike, aby na svoje domínium vyvíjala nátlak a bránila zavádzaniu apartheidu. Avšak všetky tieto snahy sa míňali účinkom, naopak juhoafrická vláda každým krokom dokazovala odhodlanie zlomiť odpor voči apartheidu. Čierne a farebné obyvateľstvo bolo nútené nosiť vnútroštátne pasy, vláda začala vysídľovať černochov a farebných z miest určených pre bielych a presídľovala ich do izolovaných predmestských kolónií. V roku 1960 práve v jednej z nich, v Sharpeville na predmestí Johannesburgu na snahu miestnych černochov o občiansky protest proti pasom reagovala polícia streľbou, ktorej padlo za obeť 69 ľudí na mieste a ďalších 180 bolo vážne ranených (Hulec 1997). Podobne brutálne boli potlačené aj pokusy o protesty v iných mestách. Bol zavedený výnimočný stav, viaceré černošské strany vrátane ANC boli zakázané a černošskí aktivisti pozatýkaní. Vláda neskôr spustila masové zatýkanie, ktoré postihlo tisícky ľudí a perzekvovaniu neunikli ani bieli odporcovia apartheidu. Vyhrotenie situácie vyhovovalo nacionalistickej vláde, ktorá využila obavy väčšiny belošského obyvateľstva z černošskej väčšiny a napokon v roku 1961 vyhlásila vystúpenie z Britského spoločenstva národov (Commonwealthu) a krátko na to sa Juhoafrická únia zmenila na Juhoafrickú republiku. Hoci veľká časť štátov sveta režim apartheidu bojkotovala, závažnejšie sankcie (napr. zbrojné embargo) voči nemu sa nepodarilo presadiť pre odpor USA, Spojeného kráľovstva a Francúzska, ktoré oceňovali v rámci studenej vojny najmä striktne antikomunistické postoje Juhoafrickej republiky.

Na rozdiel od vývoja v ostatnej Afrike sa tak pod rúškom nezávislosti na juhu Afriky upevnila belošská nadvláda, ktorá dosiahla podobu extrémne dôsledne uplatňovaného rasizmu. Okrem Juhoafrickej republiky sa režim apartheidu rozvinul i v Juhozápadnej Afrike (Namíbii), ktorá zostávala pod juhoafrickou okupáciou. Hoci už pred 2. svetovou vojnou silneli hlasy spochybňujúce tento stav, ani po 2. svetovej vojne sa veľa nezmenilo. Práve naopak, v roku 1950 juhoafrickí nacionalisti rozhodli o pripojení Juhozápadnej Afriky k Južnej Afrike, napriek rozhodnutiu OSN o tom, že zverenecký

mandát zaniknutej Spoločnosti národov nad bývalou Nemeckou juhozápadnou Afrikou prešiel na OSN. Reálne však ani OSN, ani svetové veľmoci nemali prostriedky situáciu riešiť, okrem skutočnosti, že jednostranné pripojenie neuznali. Proti juhoafrickej nadvláde, a najmä zavádzaniu režimu apartheidu sa aj v riedko osídlenej Juhozápadnej Afrike – Namíbii začal od konca 50-tych rokov formovať odpor a neskôr i ozbrojený odboj.

6.3.4 Južná Afrika počas boja proti kolonializmu a apartheidu v druhej polovici 20. stor.

Regiónu Južnej Afriky sa na rozdiel od ostatných častí subsaharskej Afriky nedotkli až na výnimky bezprostredne udalosti roka Afriky 1960 – kedy hromadne získala takmer polovica afrických štátov nezávislosť. Súviselo to najmä s faktom, že táto udalosť bola vyvrcholením vývoja predovšetkým vo francúzskych a v belgických afrických kolóniách. Aj preto jediným a zároveň prvým nezávislým dekolonizovaným štátom sa stal v tomto roku v južnej Afrike Madagaskar. Čoskoro však nasledovali ďalšie, tentoraz britské kolónie, ako prvé v roku 1964 Zambia a Malawi, ďalej Botswana a Lesotho v roku 1966 a napokon Svazijsko a Maurícius až v roku 1968. Zároveň sa fakticky politicky nezávislými stali krajiny, ktoré síce vystúpili zo zväzku zanikajúceho Britského impéria, no vládu si v rukách uchovali tamojšie belošské menšiny vďaka zavedeniu rasistických systémov. Išlo o Juhoafrickú republiku (1961), ktorá zároveň okupovala Juhozápadnú Afriku (Namíbiu) a následne Rodéziu (1965). Tieto dve krajiny síce získali faktickú nezávislosť, ale OSN ich nepovažovala za dekolonizované (hoci Juhoafrická únia bola zakladajúcim členom OSN) vzhľadom na diskrimináciu černošského obyvateľstva. Fakticky kolóniami naďalej zostávali veľké portugalské zámorské územia Angola a Mozambik, v ktorých sa však rozháral ozbrojený boj za nezávislosť. Okrem toho si Spojené kráľovstvo a Francúzsko udržali vládu i nad malými ostrovnými územiami v Indickom a Atlantickom oceáne. Rozhodujúci pre ďalšie dianie v južnej Afrike sa stal na jednej strane najmä boj proti zvyškom koloniálneho panstva, teda proti portugalskej nadvláde, na druhej strane to bol boj proti rasistickým režimom v Juhoafrickej republike a Rodézii. Tieto dve línie protikoloniálneho boja sa však zároveň odohrávali na pozadí zostrujúceho sa súperenia svetových superveľmocí v čase bipolárneho rozdelenia sveta, a hoci na prvý pohľad Južná Afrika ležala najďalej od hlavných konfliktných zón týchto blokov, stala sa napokon jedným z vedľajších bojísk studenej vojny.

6.3.4.1 Problematický vývoj dekolonizovaných krajín Južnej Afriky

Cesty vývoja nových nezávislých krajín v južnej Afrike sa od samých počiatkov v 60-tych rokoch výrazne líšili. Pomerne najstabilnejší vývoj mala Botswana. Táto prevažne pustá riedko osídlená krajina si tesne pred získaním nezávislosti musela

vybudovať svoje hlavné mesto, pretože dovtedy sídlila britská správa Bečuánska na území Juhoafrickej únie v pohraničnom meste Mafekingu (dnes Mahikeng). Za nové hlavné mesto bola zvolená pohraničná osada pri železničnej trati, ktorá sa od roku 1964 menila na hlavné mesto krajiny – Gaborone. Etnicky jednotná Botswana prijala prezidentský systém a fakticky tu vládla jedna strana, avšak pri zachovaní základných demokratických pravidiel. Krajina sa pomaly rozvíjala, musela však opatrne lavírovať v obkľúčení rasistických režimov (Južná Afrika s okupovanou Namíbiou a Rodézia), hoci jej vláda bola proti apartheidu. Jediným spojením Botswany so slobodnou čiernou Afrikou bol prievoz cez rieku Zambezi do Zambie pri meste Kasane v mieste, kde sa takmer stretali územia Namíbie a Rodézie (Zimbabwe). Botswana musela čeliť i hrozbe konfliktov v susedných krajinách, kedy sa na jej územie ukrývali buď prenasledovaní bojovníci proti rasistickým režimom, utečenci alebo naopak jej územie narúšali útoky ozbrojených síl Juhoafrickej republiky, či Rodézie. Okrem toho bola vláda spočiatku takmer bezbranná voči akciám pytliakov, ktorých lákali na zver bohaté oblasti delty rieky Okavango. Botswana musela v podstate všetky zložky štátu budovať takmer z ničoho. Napriek tomu sa postupne prepracovávala medzi najstabilnejšie a v priemere i najprosperujúcejšie africké krajiny. Zásluhu na tom mala najmä ťažba diamantov, kde sa postupne darilo zvyšovať príjmy krajiny na úkor zisku zahraničných spoločností (Piknerová 2009).

Zambia získala nezávislosť aj vďaka odhodlaniu si ju vybojovať. Na čelo nového nezávislého štátu sa ako prezident postavil K. D. Kaunda. Prezident bol vnímaný ako integrujúca osobnosť, čo sa čoskoro potvrdilo, keď Zambii koncom 60-tych rokov hrozili etnické nepokoje. Kaunda postupne v krajine zaviedol systém jednej strany. Hoci išlo o autoritársky systém a prezident sa udržal pri moci 27 rokov,[1] nešlo o krvavú diktatúru a opozícia bola síce potláčaná, ale nie likvidovaná. Napriek tomu krajinu postihovali hospodárske problémy, ktoré sa napokon prejavili i v destabilizácii politického systému, čo viedlo napokon v roku 1991 k pádu režimu. Zambia pod Kaundovým vedením však bola vnímaná ako pomerne aktívny hráč v postkoloniálnej Afrike. Stala sa kľúčovým ohnivkom reťaze tzv. frontových štátov – teda štátov susediacich s krajinami s rasistickými režimami alebo s portugalskými kolóniami. Práve odbojovým hnutiam z týchto krajín Zambia nezriedka poskytovala útočisko. V ovzduší studenej vojny si Zambia udržiavala nezávislú pozíciu a angažovala sa v hnutí nezúčastnených krajín, no pomerne intenzívne styky nadviazala s Čínou, od ktorej získavala aj ekonomickú podporu – najmä pri vybudovaní diaľkovej železnice TANZAM do Tanzánie, ktorá nahradila vojnou prerušenú a zničenú Benguelskú železnicu vedúcu cez KDR do Angoly (Hulec, Olša 2008)

Značne odlišné postoje po získaní nezávislosti zaujalo susedné nezávislé Malawi. Tam sa prvým a napokon doživotným prezidentom stal H. K. Banda, ktorý postupne zaviedol osobnú a veľmi tvrdú diktatúru. Banda bol konzervatívny diktátor, ktorý sa navonok prezentoval ako odhodlaný antikomunista a bigotný kresťan (člen škótskej presbyteriánskej cirkvi). Malawi pod jeho vedením zaujalo veľmi špecifické medzi-

1 Prezident Kaunda (*1924) ešte stále žije, už 29 rokov je na politickom „dôchodku“.

národné postavenie. V prvom rade „zradilo“ africký boj proti juhoafrickému apartheidu. Malawi naopak spolupracovalo s juhoafrickou i rodézskou vládou, rovnako ako so susedným portugalským Mozambikom. Na medzinárodnej scéne odmietlo uznať komunistickú vládu ako zástupcu jedinej Číny (Čínsku ľudovú republiku) a naďalej udržiavalo diplomatické styky s Čínskou republikou na Taiwane, od ktorej za to dostávalo istú hospodársku pomoc. Ďalšie príjmy plynuli z exkluzívnych vzťahov s Juhoafrickou republikou. Bandova diktatúra pestovala kult osobnosti prezidenta, dozerala na mravnosť v ultra-ortodoxnom kresťanskom poňatí, zároveň však režim bezohľadne likvidoval akúkoľvek opozíciu, prenasledoval náboženské, či niektoré etnické menšiny.[2] Všetci dospelí museli byť povinne členmi prezidentovej strany. Už tak chudobná poľnohospodárska krajina bola vyčerpávaná jednak korupciou prezidenta a jeho blízkych,[3] jednak jeho megalomániou, keď podporil výstavbu nového hlavného mesta Lilongwe (hl. mestom od roku 1975). Po roku 1993 musel vtedy už 87 ročný prezident ustúpiť domácim i zahraničným politickým tlakom a umožnil vypísať slobodné voľby, ktoré sa konali o rok neskôr. Prezident dožil v juhoafrickom exile.

Čiastočne podobný vývoj mali i dve malé tradičné monarchie – Lesotho a Svazijsko (Eswatini). Obe chudobné horské krajiny boli veľmi závislé na Juhoafrickej republike, kde značná časť (až 1/5) ich mužských pracovných síl odchádzala za prácou. Kým v Lesothu sa rozvinul konštitučný systém, kde sa o moc delí parlament s vládou a panovníkom, v Svazijsku napokon vďaka prevratu v roku 1973 bol parlamentný systém fakticky zrušený a rozhodujúcu moc získal späť panovník. Systém v Svazijsku si následne udržal archaické črty absolutistickej monarchie.[4]

Veľmi turbulentný vývoj po získaní nezávislosti mal Madagaskar. K moci sa dostala ľavicová vláda prezidenta P. Tsiranana, ktorá však udržiavala korektné vzťahy s Francúzskom i ďalšími západnými krajinami. Rozvoj chudobnej agrárnej krajiny však stagnoval. Postupne silneli autoritárske tendencie prezidenta, no v roku 1972 bol po protestoch donútený odovzdať vládu armáde. Tá však zaviedla ešte ľavicovejší kurz politiky (mimo iné úzko spolupracovala s KĽDR). Nová vláda podstatne zhoršila vzťahy s Francúzskom, ktoré bolo donútené opustiť aj posledné vojenské základne a naopak, nadviazala intenzívne vzťahy s komunistickými krajinami. Prechod ku komunistickej totalitnej vláde nastal po ďalších politických zvratoch v roku 1975 a nastolení prezidenta D. Ratsiraka. Ten ešte viac obmedzil spoluprácu s krajinami Západu. Krajina sa prepadala do ekonomického chaosu, ktorý režim „riešil“ represiami voči údajným sprisahancom a zahraničným agentom. Rozširujúce sa nepokoje armáda krvavo potláčala. Prezident sa však rozhodne držal pri moci, hoci napokon musel súhlasiť s ekonomickými reformami. Nepokoje však prepukali znova a často boli namierené proti menšinám. V roku 1990 musela vláda súhlasiť s ukončením systému jednej strany

2 Napr. v Malawi boli na podnet režimu vyvraždení alebo z krajiny vyhnaní všetci Svedkovia Jehovovi.

3 Prezident Banda zostal slobodný a bezdetný, oficiálne preto, lebo sa „plne oddal službe vlasti“. Jeho tajomníčka a opatrovateľka C. Kadzamira zohrávala úlohu prvej dámy a bola oslovovaná ako „mama“ či matka národa. V posledných rokoch diktatúry v podstate spolu so svojím strýkom vládla v mene starého prezidenta. (Hulec, Olša 2008)

4 Dodnes si svazijský kráľ vyberá nevestu na každoročnom trstinovom tanci (Umhlanga) v hlavnom meste Mbabane, ktorého sa zúčastňujú tisíce slobodných a bezdetných dievčat z celej krajiny. Kráľ Sobhuza II. – prvý vládca nezávislého Svazijska si takto postupne vybral viac ako 70 manželiek. (ČTK 2005)

a formálne sa vzdala socializmu. Situácia v roku 1991 dospela až na pokraj občianskej vojny, no napokon sa vláda s opozíciou dohodli na politických reformách a slobodných voľbách. Chudobná krajina však bola naďalej sužovaná nielen politickými bojmi, ale aj prírodnými katastrofami a neúrodou (Hošek 2011)

Z malých ostrovných krajín v Indickom oceáne získal nezávislosť od Veľkej Británie v roku 1968 Maurícius, no predtým boli od tejto kolónie oddelené Čagoské ostrovy, ktoré zostali britským závislým územím iba preto, že sa na nich rozhodli Briti zriadiť strategickú vojenskú základňu Diego Garcia, ktorú prenajali USA. Civilní obyvatelia koralových atolov boli vysídlení na Maurícius a Seychely. Samotný Maurícius napriek Britmi zriadenej vláde a parlamentu sa ocitol pod vplyvom politického súperenia už prevažujúceho obyvateľstva indického pôvodu a „pôvodného" afro-francúzskeho obyvateľstva, ktoré hrozilo prerásť niekoľkokrát najmä v 70-tych rokoch do rozsiahlych násilných nepokojov. Situácia sa začala stabilizovať až od 80-tych rokov vďaka pomerne intenzívnemu ekonomickému rozvoju ostrova, ktorý citeľne zlepšoval životnú úroveň širokých vrstiev obyvateľstva. Podobne ako od Maurícia odtrhla Veľká Británia Čagoské ostrovy, od Seychel bol odčlenený ostrov Aldabra a niekoľko ďalších ostrovov, kde plánovali Briti spolu s USA vybudovať vojenské a rádiolokačné zariadenia. Napokon aj v obave z protestov za ochranu vzácnych biotopov (Aldabra) od tohto zámeru upustili a v roku 1976 celé súostrovie Seychely získalo nezávislosť. Už o rok neskôr však prevrat nastolil prokomunistický systém vlády jednej strany, ktorý v krajine vládol až do r. 1991 (Klíma 2012)

Francúzsko si po vzdaní sa väčšiny svojich kolónií v Afrike ponechalo kontrolu nielen nad Réunionom, ale aj nad Komorami. Prevažne moslimské Komory však postupne získali samosprávu. Napokon bolo v roku 1974 usporiadané referendum, na základe ktorého bolo rozhodnuté o ďalšom osude ostrovov. Ostrov Mayotte hlasoval pre zotrvanie pod francúzskou správou, no zvyšné tri hlavné ostrovy vytvorili v roku 1975 nezávislú Federatívnu islamskú republiku Komory. Typickým znakom tohto štátu sa stala politická nestabilita, na ktorej sa podieľali aj boje o moc medzi jednotlivými ostrovmi. V krajine prebiehali vojenské prevraty, v ktorých sa angažovali aj cudzinci (Kol. 1986)

6.3.4.2 Angola a Mozambik od vojny za nezávislosť k občianskym vojnám

Portugalská vláda sa nádejala, že čiastočnou zmenou svojej politiky voči africkým kolóniám sa jej podarí si ich naďalej udržať. Najmä do Angoly ako najväčšej a najvýznamnejšej z nich smerovala investície a podporovala i osídľovanie belochmi. No jednak sa jej z pochopiteľných dôvodov nedarilo získať na svoju stranu nepočetnú africkú inteligenciu, o bežných Afričanoch ani nehovoriac, jednak sa prudko menilo medzinárodné postavenie jeho kolónií. Po roku Afriky 1960 sa Angola ocitla v susedstve nezávislého Konga – Kinshasa (KDR), ktoré napriek vlastným vnútorným problémom poskytlo na svojom území útočisko rôznym odbojovým silám. Ešte kritickejšie pre portugalské záujmy bolo čoraz otvorenejšie angažovanie sa superveľmocí studenej

vojny – Sovietskeho zväzu a USA. Práve z iniciatívy Sovietskeho zväzu a za benevolencie USA prijala OSN na konci roka 1960 Deklaráciu o poskytnutí nezávislosti koloniálnym krajinám a národom. Za začiatok protikoloniálnej vojny v Angole sa považuje útok ozbrojencov na vojenské objekty v Luande začiatkom februára 1961. Problémom angolského odboja však bol tribalizmus a s ním prepletené ideologické spory. Na severe Angoly sa sformovalo hnutie UPA (Zväz angolského ľudu) premenované v r. 1962 na FNLA (Angolský národnooslobodzovací front) pod vedením R. Holdena, ktoré sa opieralo o kmeň Bakongov. FNLA získalo podporu susedného Konga – Kinshasa (KDR), kde malo svoje základne a zároveň bolo podporované aj zo strany USA. R. Holden založil aj exilovú povstaleckú vládu, ktorá sa snažila o medzinárodné uznanie. Avšak slabinou vlády bolo jej politické štiepenie. Jeden z ministrov tejto vlády – J. Savimbi napokon v roku 1966 založil Národný zväz za úplnú nezávislosť Angoly (UNITA), ktorý sa opieral o etnikum Ovimbundo v strednej Angole. Zo zahraničia získalo toto hnutie spočiatku zasa podporu maoistickej Číny. Ako sa však ukázalo, rozhodujúcou odbojovou silou sa stalo ľavicové prokomunistické Angolské ľudové oslobodenecké hnutie – MPLA so silnou podporou zo strany Sovietskeho zväzu. Okrem toho v exkláve Cabinda sa taktiež rozhorel odboj vedený miestnymi separatistami. Možno tak povedať, že do diania v Angole sa zaangažovali rozhodujúce svetové veľmoci, ktoré v nej súperili o získanie vplyvu. Pre Angolu to znamenalo pohromu. V prvom rade veľmoci v podstate schvaľovali ozbrojené útoky a teror odbojových skupín bez ohľadu na to, či išlo útoky na portugalské vojenské ciele alebo o rabovanie a vyvražďovanie civilistov – nielen belochov, ale i černochov – aj takéto akcie prezentovali ako legitímny boj proti kolonializmu. Portugalskej vláde sa však po počiatočnom výbuchu povstaní a násilia podarilo prisúvaním vojenských posíl z Portugalska získať vojenskú prevahu a povstalecké skupiny postupne zatláčať do riedko osídlených pohraničných oblastí vo vnútrozemí (Klíma 2008a)

Podobný len časovo oneskorený vývoj prebiehal i v Mozambiku. Portugalské vládne sily sa snažili udržať kontrolu nad krajinou sledovaním a prenasledovaním možnej opozície, preto postupne museli predstavitelia politicky rozdrobeného odboja hľadať útočisko v zahraničí. Portugalské obavy z ohrozenia svojej nadvlády výrazne stúpli v roku 1961, kedy India jednoducho vojensky obsadila Portugalskú Indiu – zvyšky portugalskej koloniálnej ríše v Ázii – enklávy Goa, Daman a Diu. Portugalsko sa zmohlo iba na pomstu voči indickej komunite v Mozambiku, ktorú z krajiny vyhnalo. Avšak opäť, podobne ako v prípade Angoly, bolo rozhodujúce, že v severnom susedstve Mozambiku získala v tom istom roku nezávislosť Tanganika (dnešná Tanzánia). Práve v Tanganike spojením mozambických odbojových skupín vzniklo oslobodenecké hnutie FRELIMO (Mozambický oslobodenecký front), ktoré postupne medzi nezávislými africkými štátmi získalo uznanie ako jediný zástupca mozambického ľudu. Reálne však začal ozbrojený boj proti portugalskej vláde v Mozambiku až v roku 1964. Jednotky FRELIMO, prípadne ďalších povstaleckých skupín prepadali pohraničné a odľahlé oblasti krajiny. Vnútorné rozpory v hnutí FRELIMO, ktorého frakcie oscilovali medzi príklonom k USA alebo Sovietskemu zväzu, napokon vyvrcholili víťazstvom ľavice. Podobne ako v Angole, aj v Mozambiku portugalská armáda postup-

ne vytláčala povstalcov a obnovila kontrolu nad väčšinou jeho územia, pričom bola vo svetových médiách, ale aj cirkvou kritizovaná za tvrdé postupy voči civilnému obyvateľstvu (Klíma 2010)

Okrem použitia vojenskej sily sa Portugalsko pokúsilo udržať si svoje najväčšie kolónie aj „po dobrom". Napriek tomu, že v 60-tych rokoch zostávalo Portugalsko najchudobnejšou krajinou západnej Európy a jeho obyvatelia boli nútení masovo odchádzať za prácou do krajín Európskeho spoločenstva, portugalská vláda sa rozhodla podporiť dovtedy nevídané investície do rozvoja svojich kolónií. Jednak podporovala ďalej kolonizáciu belochmi, jednak budovala priemysel a infraštruktúru – vrátane vodných elektrární a nádrží.[1] Najväčšou sa stala veľká vodná nádrž Cahora Bassa na rieke Zambezi v Mozambiku budovaná od roku 1969. Typické pre dobovú atmosféru bolo, že aj tieto rozvojové projekty, ktoré reálne pomáhali zvyšovať ekonomickú úroveň týchto krajín sa stávali terčom útokov povstalcov.[2] Avšak investície do Afriky vyčerpávali Portugalsko rovnako ako financovanie koloniálnych armád (na vojny v Afrike smerovalo až 51 % štátnych výdajov), keď bolo nútené viesť naraz tri vojny (v Angole, Mozambiku a Portugalskej Guinei – Guinei Bissau). Len v Angole bolo na začiatku 70-tych rokov nasadených asi 70 tisíc portugalských vojakov (Klíma 2008a). Predlžovanie vojenskej služby, ako aj rastúce straty (do roku 1974 spolu vo všetkých troch vojnách v Afrike 11 tisíc vojakov) a zlá ekonomická situácia zvyšovali začiatkom 70-tych rokov sociálne a politické napätie v Portugalsku. Starého diktátora A. Salazara síce vystriedal už v roku 1968 E. Caetano, avšak politiku voči africkým územiam zásadne nezmenil. Portugalsko sa síce pokúšalo čiastkovými reformami ukľudniť situáciu – v roku 1972 získali Angola i Mozambik štatúty štátov spojených s Portugalskom, no situácia sa veľmi nemenila. Faktom však bolo, že do roku 1973 sa portugalskej armáde za cenu tvrdého postupu kritizovaného svetovou verejnosťou fakticky podarilo vojensky poraziť odboj tak v Angole, ako aj v Mozambiku. Obe krajiny vtedy patrili v rámci subsaharskej Afriky k tým najrozvinutejším.

V apríli 1974 však prišiel náhly obrat, a to priamo v Portugalsku, kde ľavicoví armádni dôstojníci uskutočnili nekrvavý štátny prevrat – klinčekovú revolúciu. Krajina sa ocitla v prechodnom období, pričom nová ľavicová vláda okamžite vyhovela nátlaku zahraničia a rezignovala nielen na ďalší boj v kolóniách, ale veľmi rýchlo i na kolónie samotné. Armádne jednotky sa stiahli. Kým v Mozambiku sa portugalská vláda dohodla na odovzdaní moci hnutiu FRELIMO, v Angole nastal chaos a anarchia, počas ktorej sa postupne snažili celú krajinu alebo jej čo najväčšiu časť ovládnuť jednotlivé znepriatelené povstalecké frakcie. Počas prechodného obdobia v Mozambiku sa síce márne pokúsili miestni belosi získať moc a vyhlásiť nezávislosť podľa vzoru susednej Rodézie, ale zasiahli proti nim dokonca jednotky portugalskej armády. Medzi-

1 Cieľom kolonizácie sa stala najmä Angola, kde štát usídľoval portugalských roľníkov, ktorým prideľoval pozemky a budoval domy. Začiatkom 70-tych rokov už žilo v Angole s 5,9 mil. obyvateľmi vyše 300 tisíc bielych kolonistov. Luanda, Benguela a ďalšie mestá, najmä Nový Lisabon (Huambo) získali modernú infraštruktúru, školy, mestá, kiná, či knižnice (Klíma 2008a). Podobne sa rozvíjalo v Mozambiku najmä Lourenço Marques (Maputo) – hlavné mesto Mozambiku.

2 Už koncom 60-tych rokov bola zničená Benguelská železnica, paradoxne najmä vo vzájomných bojoch medzi UNITA a MPLA.

tým FRELIMO obsadila v podstate krajinu, takže pri vyhlásení nezávislosti v lete 1975 vznikla Mozambická ľudová republika a bol nastolený fakticky komunistický systém vlády jednej strany. Už predtým radšej z krajiny odišla väčšina bielych kolonistov. Ešte horšia bola situácia v Angole, kde vypukla otvorená občianska vojna medzi FNLA, MPLA a UNITA. Aj z Angoly masovo utekala belošská menšina vrátane mnohých mulatov a unikať muselo v rámci krajiny aj okolo pol milióna Afričanov. Portugalské úrady fakticky nemali ani komu oficiálne odovzdať moc. V lete 1975 sa rozpútal boj o obkľúčené hlavné mesto Luanda, ktoré ovládla MPLA. Južné oblasti Angoly obsadili juhoafrické vojská z okupovanej Namíbie oficiálne preto, aby chránili priehradu na hraničnej rieke Cunene, v skutočnosti však začali podporovať UNITA v boji o moc. Zo severu postupovali na Luandu jednotky FNLA s podporou jednotiek susedného Konga-Zairu (KDR). Za danej situácie vodca MPLA A. Neto požiadal o pomoc Sovietsky zväz, ten pomohol letecky prepraviť do Luandy kubánskych vojakov vyzbrojených sovietskymi zbraňami.[3] Postupne kubánske jednotky a MPLA obsadili strategické miesta na pobreží. Za tejto výdatnej vojenskej pomoci MPLA udržala Luandu a v stanovený deň ukončenia portugalskej vlády vyhlásil A. Neto Angolskú ľudovú republiku, v ktorej mal byť podľa sovietskeho vzoru zavedený komunistický systém vlády jednej strany. Konkurenčné FNLA a UNITA si každá vyhlásili „svoje“ vlastné štáty, ktoré nikto neuznal. Protikoloniálna vojna sa plynule premenila na občiansku vojnu.

Ekonomická a čoskoro i humanitárna situácia v Angole sa stávala kritickou. Kvalifikované sily kompetentné riadiť krajinu na rôznych úrovniach (portugalskí kolonisti, ale aj veľká časť angolskej inteligencie) emigrovali. Krajinu ovládali absolútne nekompetentní velitelia a funkcionári MPLA, ktorí dokázali všetko „riešiť“ len bezduchým uplatňovaním marxistických fráz a zavádzaním akéhosi vojnového komunizmu. Angola sa tak zmenila na jednu z afrických krajín, kde bol formálne zavedený komunistický systém vrátane čiastočného zoštátňovania hospodárstva, ktoré ale nedokázalo zabezpečiť ani základné fungovanie štátu. Ešte horšia však bola pokračujúca občianska vojna, kde proti MPLA stojace FNLA a UNITA strácajúce rýchlo vojenskú prevahu začali uplatňovať taktiku „spálenej zeme“, kedy sa snažili vláde MPLA uškodiť akýmkoľvek spôsobom, vrátane útokov na civilné ciele, infraštruktúru, mestá a pod. S masívnou vojenskou pomocou Kuby a dodávkami materiálu zo Sovietskeho zväzu sa komunistickej vláde MPLA podarilo už do začiatku roka 1976 ovládnuť strategické pobrežné oblasti Angoly, vrátane exklávy Cabinda bohatej na ropu a najväčšie mestá. Vojensky porazená bola tiež FNLA, ktorej zvyšky sa stiahli na územie susedného Zairu (KDR). Rovnako juhoafrické jednotky sa stiahli z angolského územia po udelení záruk rešpektovania angolsko-namíbijských hraníc a ochrany vodného diela na rieke Cunene. Ťažisko boja proti vláde MPLA sa prenieslo na dovtedy menej významné hnutie

3 A. Neto mal veľmi úzke kontakty v Sovietskom zväze a jeho satelitoch, pričom Moskva v priamej podpore MPLA videla skvelú príležitosť na mocenský prienik hlboko do sféry Západu v regióne južného Atlantiku. Sovietske vedenie však realisticky nenasadilo priamo masovo vlastné vojenské sily z niekoľkých dôvodov – priama sovietska invázia by mohla k rozhodnej akcii vyprovokovať USA, naopak pre spoluprácu s MPLA sa viac hodili kubánske jednotky vyškolené a vybavené Sovietmi a ich zbraňami – boli to jediné dostupné vojská v sovietskom bloku s významným zastúpením černochov a rozhodujúca bola aj jazyková blízkosť – španielčina/portugalčina. Navyše komunistická Kuba F. Castra tak mala príležitosť splatiť Moskve svoj dlh za dlhoročnú podporu režimu v americkom obkľúčení.

UNITA. K dovŕšeniu všetkého v roku 1977 prebehli aj v rámci MPLA frakčné čistky, ktorým podľahlo okolo 30 tis. obetí (Klíma 2012). Hoci vláda MPLA dosiahla medzinárodné uznanie najmä krajín sovietskeho bloku, ale napokon aj viac ako polovice afrických krajín, USA ju odmietali uznať dovtedy, pokiaľ na jej území budú operovať kubánske vojská. Ich počet v krajine neustále rástol. Kým v roku 1975 sa vylodilo v prvej vlne 2 500 vojakov, do roku 1982 ich počet stúpol už na vyše 35 tisíc (Klíma 2008a, Benemelis 2002), pričom postupne sa k nim pridávali i sovietske špeciálne jednotky. UNITA si však postupne získavala podporu USA a ďalších krajín Západu, ako aj Juhoafrickej republiky, ktorej prekážalo, že MPLA na svojom území poskytuje útočisko jednotkám namíbijského odporu (SWAPO) bojujúceho proti juhoafrickej okupácii Namíbie. UNITA tak postupne ovládla rozsiahle vnútrozemské oblasti južnej a juhovýchodnej Angoly odkiaľ podnikala neustále útoky na oblasti ovládané vládou, predovšetkým na mestá. Ani zmena na čele MPLA a Angoly nepriniesla politický obrat, po smrti A. Neta v roku 1979 ho nahradil vo funkcii prezidenta J. E. dos Santos. Intenzita bojov sa však v 80-tych rokoch len prehlbovala. Vládne jednotky sa spolu s kubánskymi a sovietskymi silami snažili poraziť UNITA masívnym nasadením vojsk, v polovici dekády už počet kubánskych vojsk dosiahol 40 tis. a napokon až 60 tis. vojakov (Benemelis 2002). vrátane stoviek tankov, čím takmer dosiahli počet vojsk MPLA. Na druhej strane však na podporu UNITA opäť zasiahli do bojov aj vojská Juhoafrickej republiky, ktoré od počiatku 80-tych rokov neustále narúšali angolské územie, pričom neútočili len na základne SWAPO, ale aj na pozície vládnych vojsk. Materiálnu i logistickú podporu angolskému režimu poskytoval nielen Sovietsky zväz, ale aj ostatné komunistické krajiny, vrátane Československa,[1] čo vláda prezidenta Santosa veľmi pragmaticky využívala. Na jednu stranu prijímala zadarmo hospodársku a vojenskú pomoc zo sovietskeho bloku, na druhú stranu si dohodou s medzinárodnými ropnými koncernmi zabezpečila ťažbu a export ropy, ktorú predávala krajinám západného bloku, pričom zisky si ponechávala. Masívne „investície“ Sovietov i Američanov do angolského konfliktu v podobe rozsiahlej finančnej podpory i dodávok moderných zbraní z neho spravili jeden z najvýraznejších zástupných konfliktov studenej vojny vo svete. V rokoch 1987 – 1988 boje vyvrcholili bitkou pri Cuito Cuanavale, ktorá sa považuje za najväčšiu pozemnú bitku v subsaharskej Afrike od konca 2. svetovej vojny, v ktorej okrem iného boli masívne nasadené tankové vojská. UNITA proti kubánskym tankom a vládnym vojskám používala v hojnej miere míny, vďaka čomu sa Angola stala jednou z najzamínovanejších krajín sveta. Dôsledky vojny boli pre Angolu devastujúce, počet padlých vojakov sa rátal na asi 100 tisíc, mŕtvych civilistov na vyše 0,5 mil. a k nim pribudli milióny utečencov (Labanca 2009), najmä v rámci krajiny. Až postupné zmeny vo svetovej politike viedli k čiastočnému utlmeniu konfliktu. V rámci jednaní o ukonče-

1 Československo bolo aj priamo vtiahnuté do konfliktu v roku 1983, keď bolo 66 jeho občanov – špecialistov a ich rodín (vrátane 21 detí) v meste Alto Catumbela západne od Huamba zajatých silami UNITA a odvlečených na východ k hraniciam so Zambiou (1500 km peši a 1000 km na nákladných autách). Pri pochode podľahol zdravotným komplikáciám J. Navrátil z Bratislavy. 45 rukojemníkov (najmä žien a detí) bolo prepustených po necelých 4 mesiacoch, avšak zvyšok rukojemníkov – 20 mužov strávil v zajatí UNITA ešte ďalší rok. Na komplikovaných jednaniach československej diplomacie o prepustení rukojemníkov sa okrem iného zúčastnil i E. Kukan (neskorší minister zahraničných vecí SR) – čs. vláda sa okrem iného zaviazala ukončiť podporu angolskej vláde MPLA.

ní juhoafrickej okupácie Namíbie sa postupne z konfliktu stiahla Juhoafrická republika, a najmä po roku 1989 sa prakticky skončila rozpadom sovietskeho bloku podpora vládnej MPLA. Vyvrcholením bol najmä odchod kubánskych vojsk i sovietskych a ďalších špecialistov v roku 1990. No i americká podpora UNITA sa znižovala úmerne poklesu medzinárodného významu konfliktu. Vládna MPLA na čele s prezidentom Santosom sa zriekla komunistickej ideológie a pod medzinárodným tlakom súhlasila s vypísaním slobodných volieb v roku 1992, ktoré mali občiansku vojnu definitívne ukončiť.

V tieni občianskej vojny v Angole sa postupne rozhorela občianska vojna i v Mozambiku pod komunistickou vládou FRELIMO. Impulzom k vypuknutiu vojny však v tomto prípade bolo blízke zahraničie, konkrétne záujmy rasistických režimov Juhoafrickej republiky, a najmä Rodézie. Mozambik sa totiž zo spojenca pod portugalskou vládou zmenil na nepriateľa pod vládou FRELIMO, ktorá svoje územie poskytla ako útočisko odbojovým skupinám bojujúcim proti bielošskej vláde Rodézie a neskôr aj militantným oddielom ANC, ktoré podnikali teroristické útoky v Juhoafrickej republike. Práve tajná služba Rodézie pomohla v rokoch 1976 – 1977 zorganizovať základ ozbrojeného hnutia odporu proti komunistickej vláde FRELIMO nazvané Mozambický národný odpor – RENAMO. Podobne ako v Angole UNITA, aj RENAMO sa s podporou Rodézie a Južnej Afriky sústredilo na ovládnutie okrajových vnútrozemských pohraničných území, odkiaľ podnikalo prepady do centrálnych častí krajiny. Jeho taktikou bolo opäť čo možno najviac poškodzovať autoritu a funkčnosť vládneho režimu útokmi na infraštruktúru a civilistov. Už tak chudobná krajina devastovaná socialistickými experimentami vlády zavádzajúcej taktiež sovietsky model tak bola ťažko poškodzovaná nezmyselným ničením a rovnako ako Angola bola „zamorená“ pokladaním miliónov nášľapných mín. Hoci pádom rasistického režimu v Rodézii stratilo RENAMO významnú časť svojej podpory, dokázala ju nahradiť podpora juhoafrického režimu, ktorého špeciálne jednotky zasahovali pri prenasledovaní ozbrojencov ANC i na mozambické územie. Rastúce ekonomické problémy krajiny a klesajúca podpora zo strany sovietskeho bloku postupne viedli vládu FRELIMO k zmierňovaniu svojej marxistickej politiky a napokon v roku 1989 k úplnému zrieknutiu sa marxizmu. Bol zrušený systém vlády jednej strany a krajina sa pripravovala na prvé slobodné voľby. Napokon bola medzi vládou a RENAMO podpísaná v roku 1992 dohoda o prímerí, ktorá ukončila občiansku vojnu. Tá si podľa odhadov vyžiadala asi 1 milión obetí. Na dohľad nad prímerím bola do krajiny v roku 1993 vyslaná misia OSN (UNOMOZ). V tom istom roku Mozambik ako prvý neanglofónny štát dokonca vstúpil do Britského spoločenstva národov v snahe naštartovať obnovu a hospodársky rozvoj. V roku 1994 prebehli slobodné voľby, ktoré vyhralo FRELIMO, čo rešpektovalo aj RENAMO ako druhá najsilnejšia strana v krajine (Klíma 2010).

6.3.4.3 Pád rasistických režimov v Južnej Afrike

Na prelome 60-tych a 70-tych rokov sa zdala byť pozícia dvoch spriaznených rasistických režimov juhoafrického a rodézskeho dostatočne zabezpečená. Juhoafrická republika rozvinula systém apartheidu do maximálnej hĺbky. Segregovanie rás sa

netýkalo len bežného života v podobe striktného rozdelenia infraštruktúry (školstva, zdravotníctva, služieb, prostriedkov dopravy), či obytných zón podľa rasového kľúča, ale malo smerovať aj ďalej. Cieľom bolo vylúčiť najmä stále rastúce černošské obyvateľstvo úplne mimo štát. Už krátko po vyhlásení Juhoafrickej republiky (1961) vláda zvýšenou represiou umlčala akýkoľvek odpor, v roku 1962 bol zatknutý spolu s ďalšími predstaviteľmi ANC aj Nelson Mandela a o dva roky neskôr boli odsúdení na doživotie. Vláda tak mohla realizovať svoj plán územnej rasovej segregácie, podľa ktorého mali byť postupne zriaďované samosprávne domoviny – *bantustany* pre domorodcov, čo na prvý pohľad „nevyzeralo zle", podobne ako oficiálna politika apartheidu, ktorá sa schovávala „iba" za politiku oddelenia rás. Problémom však bolo, že v rámci delenia rás mali plné práva iba belosi, černochom a farebným bolo určené iba poslúchať a pracovať v prospech bielych, samozrejme za oveľa nižšie mzdy v horších podmienkach. Práve politika bantustanov mala uľahčiť rasovú segregáciu tým, že černošské obyvateľstvo by malo svoje „domovské právo" iba vo svojich domovinách – fakticky rezerváciách, pre ktoré by štát nezaručoval sociálne a ekonomické štandardy porovnateľné s tými, ktoré boli určené pre bielych. Už v 60-tych rokoch začala juhoafrická vláda násilne presídľovať najmä černochov, z časti práve do bantustanov, pričom konečným cieľom bolo, aby Juhoafrická republika dosiahla stav, kedy by prakticky stratila občanov čiernej rasy. Nútené presídľovanie postihlo až 3,5 mil. černochov. Formálne chcela vláda dosiahnuť, aby černosi najmä do juhoafrických miest prichádzali ako „cudzinci" len v prípade zamestnania a po skončení (alebo strate) kontraktu sa vracali späť do bantustanov. Tým si chcela vláda udržať dominanciu v rozhodujúcich centrách krajiny a postupne sa zbaviť zodpovednosti za sociálne zabezpečenie najmä rýchlo pribúdajúceho černošského obyvateľstva. V záujme čo najrýchlejšieho budovania územnej, resp. sídelnej segregácie juhoafrická vláda investovala veľké prostriedky do budovania segregovaných robotníckych sídiel v okolí priemyselných centier, ako aj základnej dopravnej a obytnej infraštruktúry bantustanov. Politicky sa bantustany stali tiež prostriedkom kmeňovej segregácie a korupcie, kedy podporovaním kmeňového rozdelenia a zapájania vybraných kmeňových elít do správy a samosprávy juhoafrická belošská vláda zámerne trieštila možný odpor černošskej väčšiny, a najmä podkopávala autoritu ANC. Prvým samosprávnym bantustanom sa stal už v roku 1963 Transkei pre kmeň Xhosov, ďalších 6 nasledovalo v roku 1971 (Bophuthatswana, Venda, Ciskei, Lebowa, Gazankulu, QwaQwa) a zvyšné neskôr (KwaZulu 1972, KaNgwane 1977, KwaNdebele 1979). Spolu tieto bantustany zaberali len 14,3 % rozlohy Juhoafrickej republiky a nominálne v nich žilo v roku 1980 takmer 37 % jej obyvateľov. Bantustany boli zriadené vo východnej časti krajiny, formálne každý z nich ako domovina pre niektorý z kmeňov. Navyše vyvrcholením politiky zriaďovania bantustanov mala byť ich premena na formálne „nezávislé štáty", čím by ich obyvatelia stratili úplne juhoafrické občianstvo a bantustany by sa tak stali iba zásobárňou lacnej pracovnej sily, podobne ako Lesotho či Svazijsko. Politika zriaďovania bantustanov sa preto stretla s odporom nielen väčšiny černošského obyvateľstva v Juhoafrickej republike, ale neuznal ju ani žiaden štát v zahraničí. Napriek tomu juhoafrická vláda postupne udelila „nezávis-

BOX 41 Apartheid – pokus o úplné oddelenie rás v Juhoafrickej republike a Namíbii

Juhoafrický systém apartheidu predstavuje vo svete ojedinelý systém rasovo delenej spoločnosti. Na rozdiel od nacistického systému sa veľmi neopieral o pseudovedecké biologicky „podložené" rasové teórie, ale svoju existenciu zdôvodňoval kultúrnou odlišnosťou a nekompatibilitou najmä bielej a čiernej rasy. (Horáková 2007) Nehlásal likvidáciu iných rás z jednoduchého dôvodu, bez nich by celý ekonomický systém štátu nemohol fungovať. Hoci navonok sa tým režim veľmi nepýšil, v podstate išlo nielen o rozdelenie rasových skupín obyvateľstva, ale o vytvorenie dedičných kást obyvateľstva, kde privilegovanou bola biela rasa. Podľa zákona bolo obyvateľstvo rozdelené na tri (bieli, čierni, farební), neskôr na štyri (pribudli Aziati) rasové kategórie, v praxi sa však realizovala segregácia verejných priestorov pre bielych (whites, blankes) a nebielych (non-whites, nie-blankes). Už v zákonoch z prvej polovice 20. stor. bol vytváraný systém zákonov, ktorý postupne vylučoval z verejného života černochov a farebných. Po víťazstve Národnej strany sa systém apartheidu stal oficiálnou štátnou politikou. Do ústavy bolo včlenených postupne asi 300 zákonov, ktoré obmedzovali práva nebelošského obyvateľstva. Kým všetkým černochom určili zákony v rámci územnej segregácie za trvalé bydliská bantustany (aspoň v teoretickej rovine), farební a Aziati mali žiť vo vymedzených oblastiach – getách. Zákony už v roku 1949 zakázali medzirasové manželstvá i manželský a mimomanželský styk. O 10 rokov už bol stanovený zákaz pre nebielych študovať na belošských univerzitách, teda v podstate ich vylúčil z vysokého školstva. (Encyclopaedia Beliana 2020) Celý verejný priestor bol rozdelený aj za cenu obrovských nákladov na výstavbu. Existovali oddelené kiná, divadlá, ba aj čistiarne bielizne. Oddelené boli aj vstupy do obchodov, vchod pre nebielych býval zozadu. Oddelené boli aj časti nástupíšť na železničných staniciach, železničné vagóny, autobusy, úseky pláží. Nebieli nesmeli v belošských oblastiach vlastniť nehnuteľnosti, tie ktoré mali dovtedy, im boli zabavené a v lepšom prípade postavené náhradné byty vo vymedzených oblastiach, samozrejme v podstatne horšom štandarde. Nebieli mohli do belošských oblastí, ktoré tvorili väčšinu územia štátu, vrátane centier miest a luxusnejších obchodných štvrtí dochádzať len do zamestnania. Museli mať pri sebe špeciálne pasy. Nebielym boli určené len podradné zamestnania, buď v priemysle, na farmách alebo v službách. Do bielych štvrtí dochádzali aj ako sluhovia, záhradníci, či upratovačky a pestúnky. Ak bola nebiela pestúnka s bielymi deťmi v parku, deti si mohli sadnúť na lavičku, ona však nie. Nebieli sa mimo vymedzeného pracovného času a cesty do a z práce nesmeli zdržiavať v bielych oblastiach, pričom cesta do práce trvala aj niekoľko hodín. O kvalite života človeka rozhodovala v podstate farba pleti. Platilo to najmä pre miešancov, ak mal niekto svetlejšiu pleť, ako príslušník farebných mal viac privilégií ako černoch (označovaný dobovo ako bantu). Dokonca člen tej istej rodiny, ak mal ešte svetlejšiu pleť, mohol byť uznaný dokonca aj za belocha. To ale znamenalo, že sa musel svojej „farebnej" časti rodiny fakticky zrieckť, resp. kontakt s ňou mal výrazne obmedzený (Houdek 2020). Rasa Aziatov bola v skutočnosti určená pre Indov, napr. Japonci (neskôr aj Kórejci a Taiwanci) boli považovaní za honorárnych bielych, teda mali v podstate práva belochov, vrátane možnosti pohybu v bielych oblastiach, avšak podobne ako nebieli nemali volebné právo a nemohli sa stýkať s belochmi a uzatvárať zmiešané manželstvá. Dôvodom na tieto výnimky boli ekonomické vzťahy režimu Juhoafrickej republiky a snaha nezneprateliť si vyspelé ázijské ekonomiky.(Park 2008)

losť" štyrom z desiatich bantustanov: Transkei (1976), Bophuthatswana (1977),[1] Venda (1979) a Ciskei (1981). Podobne na území okupovanej Juhozápadnej Afriky (Namíbie) bolo vytvorených ďalších 10 bantustanov, z nich však len 3 dosiahli samosprávu. Cieľ

1 Podobne ako indiánske rezervácie v USA aj niektoré bantustany ťažili z toho, že lákali investície na svoje územie v odvetviach, ktoré boli na území Juhoafrickej republiky obmedzené, či zakázané (napr. hazard). Najznámejším prípadom bolo v roku 1979 vybudovanie „turistického raja" uprostred okraja Kalahari v bantustane Bophuthatswana nazvaného Sun City. Ide o luxusný turistický rezort a zábavný komplex, akási juhoafrická obdoba Las Vegas. Toto stredisko spropagovali najmä súťaže Miss World, ale i ďalšie podujatia. Viacerí svetovo známi speváci a hudobné skupiny, ktoré tu vystúpili v 80-tych rokoch následne čelili kritike, že tým podporujú apartheid.

dosiahnutia územnej segregácie sa však nevydaril. V roku 1980 žilo v bantustanoch Juhoafrickej republiky síce nominálne 37,6 % jej obyvateľov, čo bolo asi 67 % jej černošského obyvateľstva, no v niektorých bantustanoch až polovica ich nominálneho obyvateľstva žila dlhodobo na území Juhoafrickej republiky.

Nielen nákladná politika apartheidu a územnej segregácie začala rasistický juhoafrický režim oslabovať. Voči Juhoafrickej republike boli postupne zavádzané rôzne sankcie, ktoré síce nezískali všeobecnú platnosť, resp. boli mnohými krajinami často obchádzané, no sťažovali medzinárodné postavenie režimu. Juhoafrická republika bola vylúčená aj z olympijského hnutia, či pravidelne kritizovaná na pôde OSN. Citeľnejšou stratou však bol vznik nezávislej Angoly a Mozambiku, ktorý umožnil odbojovým skupinám hľadať útočisko v blízkych krajinách. Vzrastalo aj sociálne napätie v černošských štvrtiach, ktoré prepuklo v roku 1976 nepokojmi v Sowete – jednej z černošských satelitných kolónií v aglomerácii Johannesburgu. Bezprostrednou príčinou bol neutíchajúci afrikánsky nacionalizmus belošskej vlády, ktorá aj do černošských škôl začala zavádzať ako vyučovací jazyk afrikánčinu. Skutočnou príčinou však boli hromadiace sa sociálne problémy v preľudnených getách a poddimenzované sociálne zabezpečenie a školstvo pre černochov (výdaje štátu na černošské dieťa dosahovali v priemere len 1/10 výdajov na biele dieťa) (Hulec 1997). Výsledkom boli protesty černošských stredoškolákov, proti ktorým zasiahli ostrou streľbou policajné sily, pričom zabili 13 ročného chlapca. Reakciou boli ďalšie masové nepokoje, násilie i v rámci černošských komunít a bojkot „rasistických" škôl značnou časťou mládeže. To viedlo len k prehlbovaniu sociálnej exklúzie a rastu kriminality najmä v černošských getách.

Zhoršovalo sa aj medzinárodné postavenie rasistického režimu. Už v roku 1966 rezolúcia OSN odsúdila apartheid ako zločin proti ľudskosti, ale až v roku 1973 boli stanovené sankcie, ktoré vstúpili do platnosti od roku 1976. Aj viaceré západné krajiny boli nútené pod tlakom verejnosti postupne obmedzovať vzťahy s Juhoafrickou republikou. Paralelne sa zhoršovala pozícia juhoafrického režimu v okupovanej Juhozápadnej Afrike (Namíbii). Už v roku 1966 začal ozbrojený boj SWAPO (Ľudovej organizácie Juhozápadnej Afriky) proti juhoafrickým silám. V tom istom roku oficiálne OSN označilo juhoafrickú okupáciu krajiny za nezákonnú. V roku 1968 dokonca OSN schválilo nové oficiálne pomenovanie krajiny – Namíbia. Situácia sa zhoršila po roku 1976, kedy SWAPO získalo podporu zo strany nezávislej Angoly, na ktorej území získali jeho oddiely základne, pričom zároveň aj OSN podporila oficiálne odboj SWAPO ako legitímny boj proti nezákonnej okupácii (Klíma 2015b). Juhoafrická armáda však dokázala vďaka svojej technologickej prevahe ďalej vojensky kontrolovať väčšinu územia Namíbie, avšak neustála bojová pohotovosť, ako aj zásahy do občianskych vojen v Angole, či v Mozambiku neustále zvyšovali výdaje na obranu. Navyše v ovzduší studenej vojny Juhoafrická republika pristúpila i k vlastnému programu vývoja a výroby jadrových zbraní, ktorý vyvrcholil v rokoch 1979 – 1980 tajnými testami a od roku 1982 i výrobou jadrových hlavíc na rakety. Celkovo neskôr juhoafrická vláda priznala vlastníctvo 6 jadrových náloží, ktoré na začiatku 90-tych rokov demontovala a vojenský jadrový program zrušila. Na krátku dobu sa tak stala Juhoafrická republika jedinou africkou jadrovou mocnosťou (Jurík 2011).

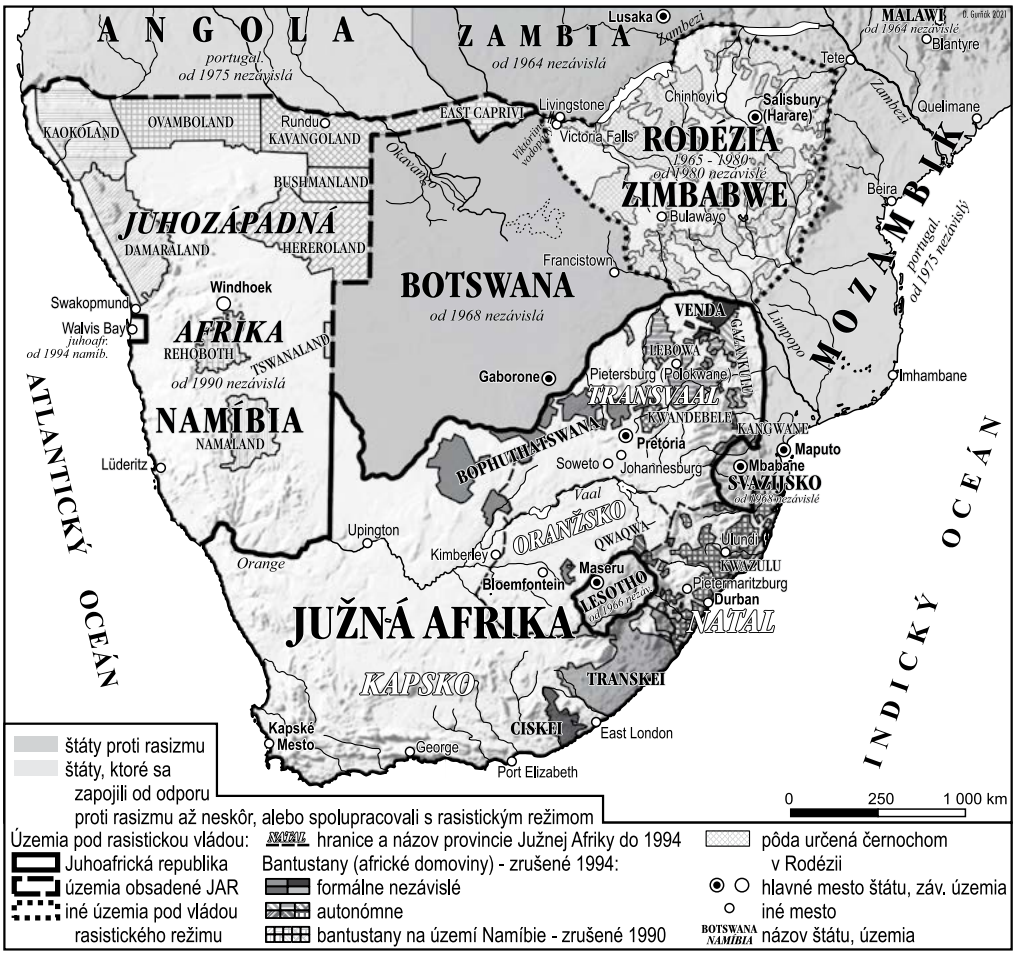

Obr. 81 *Rasistické režimy v Južnej Afrike*

Ešte rýchlejší spád mal vývoj v Rodézii pod vládou belošskej menšiny. Už pred jednostranným vyhlásením jej nezávislosti v roku 1965 začal černošský odboj, ktorý však viedli dve hnutia rozdelené podľa etnického kľúča. Na jednej strane to bol Africký ľudový zväz (ZAPU) opierajúci sa etnikum Ndebelov, ktorý získaval podporu najmä zo susednej Zambie, na druhej strane Zimbawiansky národný zväz (ZANU) podporovaný Mašonmi. Hoci 258 tisíc belochov tvorilo v roku 1969 len 6,5 % z už vyše 5 miliónovej populácie krajiny, nemienili sa vzdať vlastníctva väčšiny pôdy, ani pripustiť vládu černošskej väčšiny. Avšak režim belošskej vlády I. Smitha predsa len nekopíroval juhoafrický systém apartheidu, ba do istej miery ťažil z odporu voči afrikánskemu nacionalizmu. Po ústavných reformách dokonca ponechával černochom 16 kresiel v 66 člennom parlamente, pričom však voliť si mohli iba 8 poslancov, 8 kresiel bolo vyhradených pre náčelníkov. Rasová segregácia bola uplatňovaná skôr neformálne, kedy napr. sociálne zabezpečenie, školstvo, či služby boli zvlášť pre bielych na modernej úrovni svetového štandardu, kým pre čiernych na podstatne nižšej úrovni. Podobne dochádzalo

k neformálnej sídelnej segregácii („lepšie“ štvrte pre bielych). V roku 1970 vyhlásila Rodézia republiku, čím sa aj formálne snažila odpútať od Spojeného kráľovstva. Rodézia však zostala medzinárodne izolovaná, pretože diplomaticky ju neuznal žiadny štát sveta, hoci Juhoafrická republika i Salazarovo Portugalsko s belošským režimom úzko spolupracovali a sankcie voči režimu obchádzali aj mnohé ďalšie krajiny. Napriek medzinárodnej izolácii však Rodézia prosperovala vďaka exportu nerastného bohatstva a neskôr aj rozvoju priemyslu, ako aj vďaka veľmi výkonnému poľnohospodárstvu v rukách bielych farmárov, ktoré exportovalo rôzne produkty ako obilie či tabak. Výhodou bola dobrá organizácia, znalosti a dostupný kapitál pre belošských podnikateľov na jednej strane a extrémne nízke mzdy pre černochov, ktorí tvorili väčšinu pracovnej sily. Bielych prisťahovalcov do Rodézie lákala vysoká životná úroveň tamojšej belošskej menšiny, ktorá patrila k jedným z najvyšších na svete. Situácia sa však postupne začala meniť. Od roku 1972 sa zintenzívňovali útoky odbojových skupín proti režimu, ktoré získavali výcvik a podporu najmä v komunistických, prípadne iných afrických krajinách. Rozhorela sa vojna v buši. Vláda Rodézie bola nútená rozširovať brannú povinnosť v rámci nepočetnej belošskej menšiny, čo celú spoločnosť militarizovalo. Dovtedy pomerne lákavá možnosť imigrácie do Rodézie sa rýchlo obracala a naopak čoraz viac belochov sa od polovice 70-tych rokov snažilo krajinu opustiť, jednak v obavách o bezpečnosť, jednak v snahe vyhnúť sa vojenskej povinnosti.[1] Zlom nastal v roku 1975, kedy nezávislý Mozambik prerušil najkratšie spojenie Rodézie so svetom cez mozambické železnice a prístavy a navyše poskytol svoje územie jednotkám ZANU. Hoci vojna eskalovala, belošská vláda I. Smitha bola nútená začať vyjednávať. Postupne zaviedla reformy, ktoré mali priniesť zvýšený podiel černochov na vláde, to však odboj ani medzinárodné spoločenstvo neuspokojilo. Napokon na sklonku roka 1979 sa Rodézia formálne znova vrátila na niekoľko mesiacov pod britskú koloniálnu nadvládu, aby mohli byť zorganizované slobodné voľby a následne mohla byť oficiálne odovzdaná moc novej vláde. Belosi si vo voľbách do parlamentu volili 1/5 poslancov, zvyšok černosi. Víťaznou stranou sa stala ZANU a jej predstaviteľ R. Mugabe sa stal na jar 1980 premiérom nového nezávislého štátu – Zimbabwe. Nová vláda mala byť prísľubom, že aj dlhoročný rasovo podfarbený konflikt sa môže skončiť obojstranne prijateľným kompromisom (Hulec, Olša 2008)

Juhoafrický rasistický režim sa v 80-rokoch dostával pod čoraz silnejší tlak. Demografická situácia sa vyvíjala oveľa výraznejšie v neprospech zámerov rasovej segregácie, kedy počet a podiel čierneho obyvateľstva rástol oveľa rýchlejšie než vláda pôvodne predpokladala. Silnel aj medzinárodný tlak na bojkot režimu. Postupný zlom nastal po zmene politiky Sovietskeho zväzu počas vlády M. Gorbačova, ktorý ustupoval od agresívnej politiky rozširovania sovietskeho vplyvu v Afrike aj kvôli vlastným

1 Rodézske ozbrojené sily napriek tomu, že boli vysoko efektívne a moderne vybavené, potrebovali samozrejme aj dostatok vojakov. Rodézska armáda sa rozrástla na 20 tis. mužov – z nich 14 tisíc tvorili belosi, teda slúžil v nej zhruba každý ôsmy beloch. Avšak okrem armády tu boli aj polovojenské a policajné oddiely v počte ďalších asi 40 tis. mužov. Ku koncu vojny tak v podstate každý biely muž čiastočne alebo na plný úväzok slúžil v ozbrojených silách Rodézie, čo bolo pochopiteľne dlhodobo neudržateľné. Kým v roku 1975 dosiahol počet bielych osadníkov hranicu 300 tis., následne sa začal znižovať a do vyhlásenia nezávislosti Zimbabwe klesol na zhruba 230 tis. osôb.

prehlbujúcim sa ekonomickým ťažkostiam. Sovietska podpora africkým odbojovým hnutiam a prokomunistickým vládam sa znižovala. Juhoafrická vláda tak mala čoraz menej dôvodov obhajovať tvrdú politiku a útoky v blízkom zahraničí ako obranu pred komunistickým nebezpečenstvom. Vláda začala chystať ústupky, ktoré mali aspoň čiastočne uspokojiť najmä čiernych a farebných Juhoafričanov (povolenie odborov, trvalý pobyt na belošských územiach, diskusie o vytvorení rasových komôr parlamentu). Avšak situácia sa prudko zhoršovala, v černošských štvrtiach vypukli v rokoch 1985-1987 opäť rozsiahle nepokoje, ktoré si vyžiadali stovky mŕtvych a masové nasadenie policajných síl. Situácia sa už vymykala z pod kontroly i černošským organizáciám, pretože scénu často ovládli gangy bezprizornej mládeže, ktoré situáciu zneužívali na masové prejavy anarchie, vandalizmu a rozširovanie kriminality. Dlhodobo uznávaný Africký národný kongres (ANC) ako hlavný predstaviteľ juhoafrických černochov získal viaceré konkurenčné hnutia, predovšetkým stranu Inkatha opierajúcu sa o kmeň Zuluov a bantustan KwaZulu. Medzi príslušníkmi týchto skupín i ďalších prebiehal viac či menej skrytý boj, ktorý si vyžiadal mnohé obete. Spolu s riešením konfliktu v Angole, odkiaľ sa od roku 1988 začali sťahovať sovietske, a predovšetkým početné kubánske sily, priniesol aj možnosť riešenia problému okupovanej Namíbie. V roku 1989 sa v krajine konali prvé slobodné voľby, ktoré podľa očakávania vyhrala hlavná sila černošského odboja SWAPO. Juhoafrické i kubánske sily sa z jej územia stiahli a v roku 1990 bola vyhlásená nezávislá Namíbia pod vedením prezidenta S. Mujomu – dlhoročného vodcu SWAPO.

Otázkou ďalšieho vývoja v Juhoafrickej republike bolo, ako a či vôbec je možné ukončiť režim apartheidu bez prepuknutia masových nepokojov, či dokonca občianskej vojny. Postupne vláda nadviazala rozhovory aj s ANC. Pod tlakom svetovej verejnej mienky sa nový juhoafrický prezident F. de Klerk zaviazal na začiatku roka 1990 k postupnému zrušeniu apartheidu, boli legalizované černošské politické strany a hnutia vrátane ANC a z väzenia bol prepustený N. Mandela, ktorý sa opäť postavil do čela ANC. Napriek odporu niektorých černošských strán (najmä Inkathy) a bielych radikálov sa v referende i 2/3 belochov vyslovili pre reformy. Radikáli sa však nevzdávali a v rokoch 1992-1993 hrozili početné násilnosti a teroristické útoky prerásť do občianskej vojny. Za tejto situácie vláda prezidenta de Klerka v spolupráci s ANC N. Mandelu urýchlili prípravu prvých slobodných všerasových volieb bez pôvodne požadovaných prechodných režimov. V týchto voľbách, ktorých sa zúčastnilo 87 % voličov, získal väčšinu (takmer 2/3 hlasov) podľa očakávania ANC (Klíma 2012). Nový parlament následne zvolil za prezidenta N. Mandelu. Podľa väčšiny pozorovateľov sa týmto momentom po takmer štyroch desaťročiach fakticky zavŕšil proces dekolonizácie nielen južnej, ale aj celej subsaharskej Afriky.

6.3.5 Južná Afrika na prelome milénií

Koniec belošskej nadvlády a ukončenie studenej vojny, v rámci ktorej slúžili viaceré krajiny Južnej Afriky ako zástupné bojiská v presadzovaní vplyvu superveľmocí, vytvárali predpoklady na upokojenie turbulentného vývoja juhoafrických krajín. Avšak čoskoro sa ukázalo, že tento vývoj nemusel znamenať automaticky okamžité ukončenie vnútorných konfliktov a už vôbec nemal vplyv na zásadné zlepšenie hospodárskeho vývoja všetkých krajín regiónu.

Začneme „od konca", teda od krajín, ktorých vývoj sa po roku 1990 stabilizoval. Išlo v prvom rade o Namíbiu, ktorá sa na jednej strane stala typickou africkou krajinou, kde prakticky všetku moc získala jedna strana, v tomto prípade SWAPO. Napriek viacerým nedostatkom, ako je najmä šírenie korupcie, však zostal namíbijský režim v podstate demokratický. Už v počiatkoch slávil dovŕšenie „národného" zjednotenia, keď došlo na základe dohody s Juhoafrickou republikou k odovzdaniu prístavu Walwis Bay v roku 1994 pod správu Namíbie. Nepodarilo sa však vyriešiť jeden zo zásadných problémov – obrovskú majetkovú nerovnosť obyvateľov – nepočetnej belošskej menšine (6 % populácie) sa podarilo uchovať si rozsiahle majetky, a tým i značný hospodársky vplyv. Na druhú stranu však hospodárstvo riedko osídlenej krajiny sa ďalej rozvíjalo a stále väčší význam získaval cestovný ruch (Klíma 2009). Istou známkou nostalgie za koloniálnou minulosťou boli i posilnené väzby s Nemeckom – aj vďaka stále prosperujúcej cca. 50 tisícovej nemecky hovoriacej komunite v Namíbii. Okrem iného Nemecko poskytlo Namíbii aj značnú hospodársku pomoc ako odškodné za genocídu Hererov a Namov z pred storočia (Spiegel 2004). a Namíbia sa v rámci Afriky stala aj obľúbenou destináciou nemeckých turistov. Jedným z problémov krajiny však bol separatizmus v Capriviho výbežku, ktorý však vláda potlačila.

Podobne Botswana pokračovala kontinuálne v stabilnom a demokratickom vnútropolitickom vývoji a ekonomickom raste a zaradila sa medzi africké krajiny s najvyššou priemernou životnou úrovňou. Napriek tomu však aj tu existujú viaceré vážne problémy. Kritizovaná je najmä diskriminácia niekoľkých desiatok tisíc Sanov, ktorí boli v záujme rozširovania ťažby diamantov presídľovaní bez adekvátnej náhrady. V kontexte vývoja v iných afrických krajinách však ide o neporovnateľne menšie problémy, ako sú občianske vojny, či totálny rozvrat ekonomiky.

Zambia i Malawi po skončení vlády jednej strany zažili pomerne turbulentné obdobie 90-tych rokov, kedy sa nástupcovia zvrhnutých dlhoročných prezidentov – diktátorov pokúšali sami získať podobnú moc, no napokon došlo k zmareniu týchto pokusov. V Zambii bol nastolený demokratický systém a krajinu sa aj vďaka jej nerastnému bohatstvu a spolupráci s medzinárodnými organizáciami podarilo stabilizovať aj ekonomicky. Hoci nepatrí k najbohatším, je stabilná a už takmer dve desaťročia pozitívne hodnotená medzinárodnými organizáciami i investormi. O poznanie horšie je na tom susedné Malawi, ktorému sa síce podarilo dosiahnuť istú politickú stabilitu a demokratizáciu – v r. 2012 sa stala hlavou štátu J. Bandová ako prvá žena v rámci celej Afriky. Problémom však zostáva extrémna chudoba. Spoločným problémom všetkých štyroch doposiaľ spomínaných krajín sa stala pandémia AIDS, ktorá radikálne

postihla od konca 20. stor. ich populácie a v niektorých prípadoch (najmä v Botswane) už vážne ohrozila aj fungovanie spoločnosti.

Po slobodných voľbách v roku 1994 sa mierovou cestou rozvíjal i Mozambik. Problémom rozvoja bola na jednej strane extrémna chudoba, ku ktorej sa pripojili aj následky dlhoročnej vojny v podobe zamorenia veľkých častí krajiny nášľapnými mínami, či masové šírenie AIDS. Krajinu navyše postihli začiatkom 21. stor. viaceré živelné katastrofy v podobe cyklónov, či veľkých záplav. Kým v stále demokratických voľbách si vládnu väčšinu udržalo FRELIMO, opozičné RENAMO postupne strácalo politický vplyv a podporu. To obviňovalo vládu z korupcie a neskôr i z falšovania volieb a v roku 2013 dokonca obnovilo ozbrojený odboj proti vláde v podobe série útokov na vládne ciele v niektorých vidieckych oblastiach. O rok došlo síce k dohode o ukončení násilia, no v rokoch 2015 – 2019 boli násilné strety opäť obnovené. Hoci nešlo o úplné obnovenie občianskej vojny a incidenty mali relatívne nízku intenzitu (vyžiadali si celkovo asi 200 mŕtvych, no až 15 tis. utečencov (eNCA 2016), významne poškodili obraz krajiny. V lete roku 2019 opäť RENAMO uzavrelo mierovú dohodu s vládou a odovzdalo zbrane.

Podstatne krvavejší vývoj prebehol v Angole. Tam slobodné voľby v roku 1992 znamenali iba predel v občianskej vojne. Opozičná UNITA po tom ako prehrala voľby, ktoré označili aj zahraniční pozorovatelia ako slobodné a demokratické, rozpútala nové kolo občianskej vojny. V bojoch bolo ťažko poškodené najskôr hlavné mesto Luanda, odkiaľ však bola UNITA vládnymi silami vytlačená. UNITA, ktorá už stratila medzinárodnú podporu, vzápätí znova ukázala svoju deštrukčnú silu, keď v nasledujúcom roku spustošila ďalšie angolské mestá, najmä Huambo a Kuito. Všetky pokusy o ukončenie bojov UNITA opakovane porušovala. Napriek pokračujúcej vojne sa však postavenie angolskej vlády MPLA výrazne posilňovalo – získala už široké medzinárodné uznanie a stúpali aj príjmy z ťažby ropy. Tieto faktory viedli k tomu, že v roku 1999 začala vláda ofenzívu voči slabnúcim silám UNITA, tie sa už uchyľovali len k nezmyselnému vraždeniu a teroristickým útokom na civilné ciele. Dlhoročnú občiansku vojnu tak napokon ukončila až fakticky úplná vojenská likvidácia UNITA a zabitie jej vodcu J. Savimbiho začiatkom roka 2002. Angola bola vojnou, ktorá od vypuknutia protikoloniálnej vojny trvala fakticky 41 rokov, totálne zdevastovaná. Celkové počty obetí sa odhadujú až na 1 milión a ďalšie 4 mil. obyvateľov boli vyhnaných zo svojich domovov. Infraštruktúra v krajine bola v troskách, rozsiahle oblasti zostali zamorené nášľapnými mínami, v mestách ⅔ a na vidieku viac ako ¾ obyvateľov aj podľa oficiálnych štatistík žilo pod hranicou chudoby (Klíma 2008a). Obnovu a rozvoj krajiny však tradične brzdila korupcia, ktorú posilňovalo opäť monopolné postavenie MPLA a nespochybniteľná pozícia dlhoročného prezidenta J. Santosa. Vláda využila stále nestabilnú situáciu, ako aj pokračujúci boj separatistov v exkláve Cabinda na odklad ďalších volieb. UNITA síce naďalej pôsobila ako politická strana, ale bez reálneho vplyvu na politické dianie. Pozície vlády ešte viac posilnili nové ropné kontrakty, ktoré spravili hlavného obchodného a do istej miery aj politického partnera krajiny dynamicky sa rozvíjajúcu Čínu. Tá sa stala jednak hlavným odberateľom angolskej ropy a zároveň aj hlavným zahraničným investorom. Práve čínske investície pomohli zrýchliť obnovu

infraštruktúry, vrátane postupnej obnovy už desaťročia zničenej Benguelskej železnice. Samozrejme nešlo o nezištnú pomoc, ale o strategický zámer získať okrem angolskej ropy aj prístup k ložiskám lukratívnych nerastných surovín v hlbokom vnútrozemí Angoly i v okolitých krajinách. Po 38 rokoch vo funkcii po voľbách v roku 2017 odovzdal prezident J. Santos vládu svojmu nástupcovi. Dcéra bývalého prezidenta je v súčasnosti považovaná za najbohatšiu ženu v Afrike.

Vývoj v posledných desaťročiach na ostrovnom Madagaskare sa v mnohom podobal na vývoj v neďalekom Mozambiku. Zaostalá agrárna krajina sužovaná extrémnou chudobou a postihovaná prírodnými katastrofami však trpela i extrémnou politickou nestabilitou. Hoci bola po zrušení socialistického experimentu v roku 1991 nastolená novou ústavou tzv. 3. republika, ďalej prebiehal intenzívny boj o moc, z ktorého napokon vzišiel opätovne víťazne bývalý prezident – diktátor Ratsiraka. Ten sa po ďalších prehratých voľbách v roku 2002 odmietol vzdať úradu a až pod tlakom verejných a často násilných protestov, ako aj pod medzinárodným tlakom odišiel do exilu. Nová vláda však taktiež nebola schopná riešiť akútne problémy krajiny, ktoré v roku 2003 vyústili do mohutného hladomoru na juhu ostrova. Hoci na jednej strane začali konečne do krajiny prúdiť zahraničné investície na budovanie infraštruktúry, na druhej strane padali opäť obvinenia z všadeprítomnej korupcie a vydávania krajiny a jej unikátneho prírodného bohatstva napospas drancovaniu zahraničným koncernom. Nespokojnosť proti vláde vyvrcholila na konci dekády nepokojmi a pokusmi o štátny prevrat, ktoré napokon vyústili do zvrhnutia prezidenta a odovzdania úradu do rúk A. Rajoelinu. Počas ďalších nepokojov a pokusov o štátny prevrat bola napokon dohodnutá zmena ústavy, ktorá obmedzila právomoci prezidenta (Hošek 2011). Začala sa tak éra tzv. 4. republiky, vo voľbách v roku 2013 bola nastolená nová garnitúra. Politická situácia sa čiastočne upokojila, vývoj do budúcna je však stále otázny. Po ďalších voľbách sa v r. 2019 opäť ujal prezidentskej funkcie A. Rajoelina, ktorý bol (rovnako ako ostatní čelní politici v posledných dekádach) spájaný aj so zneužívaním svojej funkcie na vlastné podnikanie, často práve na úkor drancovania prírody (nelegálny vývoz vzácnych druhov dreva a pod.).

Malé krajiny Južnej Afriky, či už konštitučná monarchia Lesotho alebo absolutistická monarchia Svazijsko, sa od pádu apartheidu v susednej Juhoafrickej republike vyvíjali relatívne stabilne. Problémom však taktiež zostáva nízka životná úroveň väčšiny obyvateľstva. Hoci aj Svazijsko zaviedlo formálne ústavný systém a voľby, vzhľadom na zákaz politických strán zostal demokratický systém len ilúziou. Panovník v roku 2013 vyhlásil nové zriadenie, ktoré označil ako monarchistickú demokraciu, v ktorej však naďalej vládne fakticky neobmedzene (Piknerová 2013). Svazijsko si potrpí na zdôrazňovanie tradícií, v súvislosti s tým prijalo z rozhodnutia panovníka v roku 2018 pôvodný domorodý názov eSwatini, ktorý sa v pozmenenej podobe od roku 2020 používa aj v slovenčine – Eswatini.

Vývoj malých ostrovných krajín v Indickom oceáne sa tiež prevažne stabilizoval. Platilo to najmä pre Maurícius, ktorý sa stále viac orientoval na bližšie politické i ekonomické väzby s Áziou. Zároveň vláda viedla dlhoročný spor so Spojeným kráľov-

stvom o Čagoské ostrovy, kde na medzinárodnom fóre v roku 2019 uspela jednak na Medzinárodnom súde v Haagu, jednak na Valnom zhromaždení OSN, ktoré Spojené kráľovstvo vyzvalo na odovzdanie súostrovia Maurícius (BBC 2019). Rozsudok ani výzva však nie sú právne záväzné a vzhľadom na strategickú hodnotu vojenskej základne Diego Garcia v Indickom oceáne je ťažké predpokladať, že by sa situácia zmenila. V roku 2020 Maurícius ťažko postihla ekologická katastrofa spôsobená stroskotaním ropného tankera pri pobreží ostrova. Neďaleký Réunion ťažil zo skutočnosti, že sa stal ako zámorský department spolu s Francúzskom priamym územím EÚ, vďaka čomu sa výrazne investovalo do rozvoja infraštruktúry, no ani to ostrov neochránilo od problémov spôsobených prírodou. Veľké škody napáchali najmä cyklóny, no vážnym ohrozením bola v rokoch 2005 – 2006 aj epidémia choroby *chikungunya*, ktorá paralyzovala až ⅓ obyvateľov ostrova a situácia musela byť núdzovo riešená aj s nasadením francúzskej armády (Renault 2007). Ostrovné Komory predstavujú najnestabilnejší z uvedenej skupiny štátov. Neustále boli zmietané bojmi o moc, vrátane vzájomného súperenia ostrovov federácie, či dokonca zapojenia zahraničných síl (Africkej únie) v roku 2008. Po roku 2010 sa politická situácia čiastočne stabilizovala. Seychely naopak neohrozoval vnútorný vývoj, kde sa vláda taktiež vzdala rýchlo ideológie marxizmu, ale najmä vývoj v zahraničí, predovšetkým situácia v Somálsku. Okolo roku 2010 totiž už akčný rádius somálskych pirátov zasahoval aj vody Seychel, ktoré boli závislé od rozvoja cestovného ruchu a obľúbené najmä ako „jachtársky raj". Aj preto Seychely ponúkli svoje územie viacerým krajinám ako základne pre boj proti pirátstvu.

Juhoafrická republika po slobodných voľbách v roku 1994 zažila veľké zmeny. Nepokoje sprevádzajúce prípravu volieb postupne ustali, no rôzne problémy sa vŕšili ďalej. Mierové a pokojné vyrovnanie sa s minulosťou apartheidu mali prekonať Komisie pravdy a zmierenia, ktoré za priznanie a odsúdenie zločinov apartheidu udeľovali previnilcom (napr. členom bývalých rasistických bezpečnostných zložiek) odpustenie. Rozchod s minulosťou symbolizovali aj zmeny štátnych symbolov a zmena územného členenia štátu. Tradičné koloniálne regióny boli rozdelené, prípadne premenované, aby bolo územné členenie štátu proporčne vyváženejšie. Z máp tak zmizol Transvaal, z Oranžského slobodného štátu zostal Slobodný štát, z Natalu sa stal KwaZulu-Natal a rozľahlé Kapsko bolo rozdelené na štyri provincie. Avšak tieto formálne zmeny neriešili stupňujúce sa problémy krajiny spojené s rýchlo rastúcou populáciou a prehlbujúcou sa chudobou. Hoci nenastal ekonomický kolaps, ako očakávali zarytí odporcovia konca apartheidu na základe poklesu HDP pred konaním volieb, hospodársky rast bol pomalý a koncom 20. stor. občas nestíhal držať tempo s rastúcou populáciou. Krajinu sužovala vysoká nezamestnanosť, a najmä vysoká až takmer nekontrolovateľná kriminalita, predovšetkým v hospodárskom jadre krajiny – preľudnenom Johannesburgu, resp. v celej aglomerácii Gautengu. N. Mandelu na čele ANC a v roku 1999 i na čele štátu vystriedal T. Mbeki na ďalšie desaťročie. K ostatným problémom krajiny sa pridala, podobne ako v okolitých krajinách, pandémia AIDS, a práve prezident bol kritizovaný za to, že ju odmietol označiť za jeden z najpálčivejších problémov krajiny, ba dokonca podporil konzervatívne kruhy, ktoré odmietali kampane šíriace osvetu a propagovanie bezpečného sexu medzi populáciami chudobných černošských štvrtí. Dôsledky masového šírenia

vírusu HIV boli katastrofálne a napriek celkovo priaznivým ekonomickým parametrom krajiny v rámci Afriky sa viaceré jej demografické parametre hlboko prepadli (box 42). Vzhľadom na dominanciu ANC na politickej scéne sa tiež objavovali podozrenia z korupcie a klientelizmu (prezident Mbeki patrí medzi najbohatších Afričanov) na rôznych úrovniach štátnej správy (Zimák 2003). Medzi rasami napriek oficiálnej multirasovej politike *dúhového národa* zostávalo napätie, ktoré hrozilo prepuknúť v nepokoje. Hoci oficiálne bola rasistická politika ukončená, v skutočnosti rasová segregácia zostala hlboko zakorenená vo všetkých komunitách, jedna (bieli) i druhá (čierni a farební) strana vnímala situáciu ako ťažko prijateľné ústupky tej druhej strane. Kým bieli sa čoraz viac sťažovali na pozitívnu diskrimináciu a rasizmus voči bielym,[1] čierni Juhoafričania vnímali pretrvávajúcu ekonomickú a sociálnu nerovnosť a akúkoľvek kritiku zmien označovali ako obhajovanie rasizmu (Horáková 2007). Aj v druhej dekáde 21. storočia 10 % najbohatších obyvateľov krajiny (medzi nimi najmä belosi) ovláda asi 90 % bohatstva krajiny, kým cca. 80 % obyvateľstva (prevažne čierneho) nevlastní takmer nič (Orthofer 2016). Priemerný príjem belochov je v priemere osemkrát vyšší ako príjem černochov. Relatívne najviac si od pádu apartheidu polepšili Aziati, ktorých mzdy stúpali najrýchlejšie a dosahujú už asi ¾ priemerných príjmov belochov, kým miešanci majú síce v priemere dvojnásobne vyššie príjmy než černosi, no v porovnaní s ostatnými skupinami je to stále veľmi málo (The Economist 2013). V otázke sídiel sa tiež stále uvažuje fakticky v rasových kategóriách, vládou dotovaná výstavba sídlisk pre čierne obyvateľstvo sa realizuje, podobne ako za čias apartheidu, v izolovaných okrajových štvrtiach, kým bieli sa sťahujú do vlastných izolovaných a strážených obytných zón. Tieto problémy spolu s poklesom kvality verejného zdravotníctva a školstva vyvolali zvýšenú emigráciu kvalifikovaných síl, predovšetkým belochov, z krajiny (Horáková 2007). V poslednej dekáde sa stupňujú ďalšie kritické prejavy v spoločnosti spôsobené prehlbujúcou sa korupciou zasahujúcou aj najvyššie miesta – v roku 2018 musel rezignovať ďalší juhoafrický prezident J. Zuma, s ktorého pôsobením sa dlhodobo spájalo viacero korupčných škandálov, dokonca i obvinenie zo znásilnenia. Alarmujúci je i ďalší nárast kriminality, a to najmä násilnej kriminality vrátane vrážd, ktorú v rámci segregovaných a sociálne vylúčených prevažne černošských komunít štátne orgány „prehliadajú“ (Vodička 2018). Napriek týmto problémom však Juhoafrická republika zostáva nespochybniteľne ekonomickou i politickou veľmocou subsaharskej Afriky. Je aktívna a rešpektovaná v medzinárodnej politike, najmä na pôde Africkej únie.

Zimbabwe, v ktorom stratila belošská menšina moc a napokon pokojne odovzdala vládu černošskej väčšine už v roku 1980, sa vývoj po odstránení rasistickej vlády uberal úplne iným smerom. Nový režim získal spočiatku pomerne vysoký kredit v zahraničí, napriek tomu, že už od jeho počiatkov sa objavovali vážne problémy. Ozbrojenci dvoch konkurenčných oslobodeneckých hnutí, ktorí 15 rokov viedli partizánsku vojnu proti

1 Juhoafrické štátne i súkromné spoločnosti sú povinné zo zákona dodržiavať kvóty pre vlastnícku a zamestnaneckú štruktúru na zastúpenie černochov, čím chce vláda odčiniť ekonomické dôsledky vlády apartheidu. Prekračovanie týchto kvót, avšak v kombinácii s korupciou vládnych úradníkov, zvyšuje pre firmy získavanie verejných zákaziek. V roku 2018 protestovali bieli zamestnanci, ktorí tvorili väčšinu zamestnancov petrochemickej spoločnosti proti plánu vedenia podniku ponúknuť na predaj časť akcií podniku iba čiernym zamestnancom, aby tak splnila stanovené kvóty. Protest bielych zamestnancov však odsúdili vládni predstavitelia ANC a v podstate ich obvinili z rasizmu. (Svoboda 2018)

belošskému režimu, sa neboli ochotní zlúčiť navzájom, a dokonca spolu s belochmi, do spoločnej armády. Považovali sa totiž za svoje zásluhy v boji o nezávislosť za privilegovanú skupinu. Navyše mnohí z nich si osvojili násilie ako bežnú metódu presadzovania svojich záujmov. Incidenty voči niektorým belošským farmárom znížili dôveru belochov v nový režim a desaťtisíce z nich radšej emigrovali. Situáciu skomplikovali aj prehlbujúce sa rozpory a násilie medzi černošskými frakciami ZANU a ZAPU, ktoré mali tiež etnické pozadie súperenia Mašonov s Ndebelmi. K tomu sa pridali aj sabotáže a incidenty organizované tajnými službami vtedy rasistickej Juhoafrickej republiky, ktorá sa snažila nový, pre ňu nepriateľský režim, destabilizovať. Napokon v roku 1987 ZANU pod vedením R. Mugabeho v podstate uchopila moc, zrušila pôvodné dohody a stanovené zastúpenie belochov v parlamente. R. Mugabe sa stal prezidentom a v Zimbabwe zaviedol fakticky systém jednej strany (Hulec, Olša 2008). Hoci sa prezident v roku 1990 vzdal marxistickej ideológie, ku ktorej mal veľmi blízko, moc si ďalej pevne držal v rukách. Režim postupne stupňoval represie proti opozícii. Situácia v krajine, ktorá bola považovaná za jednu z najprosperujúcejších v Afrike, sa horšila. Rástla inflácia, objavili sa problémy v zásobovaní, šírila sa pandémia AIDS. Krajinu finančne vyčerpalo tiež vyslanie vojsk do vojny v Demokratickom Kongu, čím chcel prezident dosiahnuť jednak získanie rešpektu medzi africkými štátnikmi, jednak boli v hre aj ekonomické záujmy. Na snahy opozície, ku ktorej sa kritikou režimu pridali i zvyšní belošskí farmári, reagoval Mugabe vyslaním svojich ozbrojencov – veteránov z čias protikoloniálneho odboja, ktorí začali v roku 2000 násilne zaberať belošské farmy.[2] Nepomohli ani protesty z afrických krajín (vrátane susednej Juhoafrickej republiky), ani zastavenie zahraničnej pomoci. Režim stupňoval násilie voči opozícii úmerne tomu, ako strácal podporu verejnosti. V roku 2005 už krajinu postihli vážne ekonomické problémy – hyperinflácia a kolaps zásobovania, čo viedlo napriek teroru a nátlaku k prehre prezidentovej strany ZANU vo voľbách v roku 2008. Mugabe však dal voľby opakovať pričom zostreným násilím, donucovaním a podvodmi si vynútil volebné víťazstvo. Pod hrozbou rozpútania občianskej vojny zo strany diktátora Mugabeho sa opozičný predák M. Tsvangirai napokon dohodol na formálnej deľbe moci a prijal funkciu premiéra, reálna vláda nad krajinou však zostala v rukách prezidenta (Klíma 2012). Zimbabwe sa prepadalo do chaosu, hyperinflácia dosiahla astronomické rozmery rádov miliónov i viac percent. Vláda tlačila bezcenné bankovky v miliardových nominálnych hodnotách[3] a napokon v roku 2009 skrachovanú národnú menu

2 Počet belochov v Zimbabwe sa začal znižovať už krátko po odovzdaní moci ZANU. Treba však zdôrazniť, že značná časť príslušníkov tejto komunity boli relatívne nedávni prisťahovalci, ktorí sa v krajine usadili v období posledných 20 rokov pred získaním nezávislosti. Počas vyhlásenia nezávislosti v roku 1980 takmer 60 % belošskej komunity sa v Zimbabwe nenarodilo. Na rozdiel od Juhoafrickej republiky (odkiaľ aj časť belochov pochádzala) si tak v podstate ani nemohli veľmi v Zimbabwe nárokovať „domovské“ právo. Už počas prvej dekády Zimbabwe 1980 – 1990 krajinu opustili 2/3 belochov. Avšak najmä medzi farmármi bolo vyššie zastúpenie „starousadlíkov“, ktorí v krajine zostávali, podobne ako väčší podnikatelia v mestách. Následné zhoršovanie situácie však vyhnalo do roku 2002 ďalšiu polovicu zvyšnej belošskej komunity. Po roku 2000 sa situácia zostávajúcich belochov ešte zhoršila, pretože ich štátne orgány odmietali chrániť pred svojvoľným násilím a zbavovaním majetku, ktoré bolo dokonca v rozpore s platnými zákonmi krajiny. Do roku 2012 sa počet belošskej komunity v Zimbabwe scvrkol na menej ako 29 tis. osôb. (Zimbabwe population census 2012)

3 Vo februári 2009 už bol kurz 300 biliónov (300 x 1012) zimbabwianskych dolárov voči 1 americkému doláru. A to už bola mena po 2 denomináciách. V roku 2006 vláda vymenila staré doláre za nové v pomere 1:1000, v lete roku 2008 „škrtla“ z bankoviek rovno ďalších 10 núl. Vláda začala chystať ďalšie škrtanie práve o 12

zrušila. Ekonomický rozvrat dosiahol vrchol, obyvateľstvo bolo nútené sa uchyľovať k naturálnej výmene. Ako oficiálne platidlo sa začali využívať rôzne svetové meny, ako aj meny niektorých susedných krajín (najmä juhoafrický rand). Skolabovali služby, zdravotníctvo i zásobovanie potravinami (Humphreysová 2018). Krajina, ktorá v minulosti vyvážala potraviny, bola po vyše 30-tich rokoch vlády R. Mugabeho na pokraji hladomoru a prepukla v nej i epidémia cholery. Napokon bol až v roku 2017 vtedy už 93 ročný prezident donútený armádou odstúpiť z dôvodu vysokého veku, ako aj preto, že mal údajne v úmysle zabezpečiť odovzdanie funkcie svojej o 41 rokov mladšej manželke. Hoci Mugabe bol z politiky odstránený,[1] veľa sa v krajine nezmenilo, vládu držia v rukách generáli zo strany ZANU a Zimbabwe sa len veľmi pomaly a neisto spamätáva z ekonomickej katastrofy.[2] Krajine stále vládne korupcia a jej nerastné bohatstvo predstavuje pre viacerých záujemcov zo zahraničia príliš veľké lákadlo, kvôli ktorému sú ochotní získať k nemu prístup bez ohľadu na použité prostriedky, ako aj bez ohľadu na dôsledky v podobe ďalšej devastácie životného prostredia, či ohrozovania zdravia obyvateľov.

Po troch desaťročiach od konca studenej vojny, ktorá ovplyvnila vývoj Južnej Afriky zásadným spôsobom a po vyše štvrťstoročí od pádu apartheidu sa rozdiely medzi krajinami tejto časti Afriky nielenže nevyrovnávajú, ale v niektorých ohľadoch ešte prehlbujú. Ekonomický rozvoj väčšiny krajín je pomerne neistý. Hoci navonok sa zdá, že sa politická situácia vo všetkých krajinách regiónu stabilizovala, vývoj do budúcnosti je často veľmi otázny.

núl, no už o dva mesiace kapitulovala a národnú menu prestala používať. Dnes sú staré zimbabwianske doláre vítaným suvenírom pre turistov a predávajú sa za mnohonásobne vyššiu cenu, než mali v čase svojej platnosti. Cenená je najmä najvyššia vydaná bankovka s hodnotou 100 biliónov dolárov.

1 Dožil v podstate v domácom väzení, odkiaľ bol v roku 2019 prevezený na liečenie na kliniku v Singapure, kde napokon v septembri 2019 zomrel.

2 Nový prezident E. Mnangagwa ohlásil, že vláda odškodní bielych farmárov, ktorým boli nezákonne zabrané farmy, ako aj to, že hospodárska politika sa už nebude riadiť rasovými hľadiskami. V roku 2019 začala vláda znova zavádzať novú národnú menu (nový zimbabwiansky dolár), hoci v bežnom styku obyvateľstvo (najmä od turistov) prijíma stále radšej cudziu menu.

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite dôsledky odlišného prístupu Portugalcov na jednej strane a Holanďanov s Britmi na druhej strane ku kolonizácii Južnej Afriky. Aký vplyv mali na tieto odlišnosti miestne fyzickogeografické a aký humánnogeografické podmienky?**
- **Zdôvodnite historicko-geografické príčiny a súvislosti diametrálne odlišného sociálno-ekonomického vývoja v jednotlivých krajinách Južnej Afriky. Prečo sa medzi nimi vytvorili výrazné rozdiely?**
- **V ktorých aspektoch sa podstatne líši historicko-geografický vývoj Južnej Afriky od ostatných častí subsaharskej Afriky a v ktorých je naopak podobný? Zdôvodnite na konkrétnych príkladoch.**

6. 4 OBYVATEĽSTVO JUŽNEJ AFRIKY

Rôznorodé fyzickogeografické podmienky regiónu Južnej Afriky majú pochopiteľne značný vplyv na značné vnútorné rozdiely najmä v početnosti obyvateľstva a hustote osídlenia jednotlivých krajín, či ich častí. V etnickej štruktúre sa taktiež prejavujú regionálne rozdiely spôsobené vyššie opísaným čiastočne odlišným historickogeografickým vývojom. No zároveň v demografickom vývoji a jednotlivých parametroch juhoafrických populácií nájdeme viacero spoločných, či podobných čŕt. Smutnou skutočnosťou sú napríklad dopady šírenia AIDS, ktorá tento región postihla asi najvýraznejšie v rámci celého sveta.

6.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva

Južná Afrika s počtom obyvateľov 210,7 mil. (2020) (World factbook 2020), ktorí tvoria necelých 16 % obyvateľstva Afriky, patrí tento región medzi menej ľudnaté časti Afriky. V najľudnatejšej krajine regiónu – Juhoafrickej republike žije 56 mil. obyvateľov (2020), čo predstavuje 27 % obyvateľstva regiónu. Juhoafrická republika je počtom obyvateľov v Afrike až na 6. mieste a v rámci sveta dokonca až na 26. mieste. Ďalšie dve krajiny regiónu – Angola a Mozambik už presiahli počty obyvateľov cez 30 mil. a spolu v nich žije až 29 % obyvateľstva Južnej Afriky. V ďalšej veľkostnej skupine podľa počtu obyvateľov je dvojica krajín Madagaskar a Malawi s počtami obyvateľov 27, resp. 21 mil. obyvateľov. V doposiaľ uvedenej pätici krajín, ktoré tvoria 60 % rozlohy regiónu Južnej Afriky žije 79 % jej obyvateľov. Medzi stredne ľudnaté krajiny v rámci Južnej Afriky ešte môžeme zaradiť Zambiu a Zimbabwe so 17, resp. 14 mil. obyvateľmi. V tejto prvej polovici nezávislých krajín Južnej Afriky žije až 95 % jej obyvateľov. Zvyšné krajiny tvoria buď riedko osídlenú púštnu periférium (Botswana, Namíbia) alebo ide o malé krajiny. Rozľahlé krajiny Botswana a Namíbia už síce dosiahli počty obyvateľov nad 2 mil. obyvateľov no stále patria medzi najredšie zaľudnené krajiny v Afrike. Počtom obyvateľov sa im pomaly blížia aj oveľa menšie malé štáty Lesotho, Maurícius a Eswatini s počtami obyvateľov medzi 1-2 mil. obyvateľmi, za ktorými ešte zaostávajú s 0,85 mil. obyvateľmi Komory. Najmenej ľudnatým štátom regiónu sú ostrovné Seychely s iba 95 tis. obyvateľmi, ktoré sú zároveň najmenej ľudnatým štátom celej Afriky. Z neveľkých ostrovných závislých území v tejto časti Afriky predstavujú francúzsky Réunion (0,86 mil.) a Mayotte (0,28 mil.) pomerne ľudnaté územia, kým britské územia majú len nepatrné (Svätá Helena, Ascension a Tristan da Cunha – necelých 8 tis. obyvateľov) alebo vôbec žiadne stále obyvateľstvo (Britské indickooceánske územie).

Tak ako je rozmanitý historicko-geografický vývoj jednotlivých krajín Južnej Afriky, je rozmanitý aj ich populačný vývoj v posledných desaťročiach. Celkovo však populácia regiónu patrí, podobne ako zvyšok Afriky, k dynamicky rastúcim populáciám. Od polovice 20. storočia počet jej obyvateľov narástol viac ako päťnásobne.

Na prvé zdvojnásobenie počtu populácie Južnej Afriky z roku 1950 bolo treba 29 rokov, na ďalšie zdvojnásobenie jej počtu stačilo ďalších 28 rokov. Priemerný ročný rast obyvateľstva Južnej Afriky za uplynulých 70 rokov bol vždy vyšší ako celosvetový priemer, pričom spočiatku mierny náskok sa zvýšil najmä v 70-tych a 80-rokoch, kedy dosahoval až tesne nad 2,5 %. Treba však zdôrazniť, že tieto hodnoty boli vždy nižšie ako bol celoafrický priemer. Od 90-tych rokov sa rast populácie Južnej Afriky spomalil, pričom maximálny pokles prírastku dosiahol tesne po prelome milénia a následne začal opäť mierne stúpať. Uvedený pokles rýchlosti rastu populácie je dôsledkom šírenia už viac krát spomínanej pandémie AIDS, ktorá postihla v podstate všetky krajiny regiónu. Na africké pomery miernejší rast populácie bol v minulosti spojený s nerovnomerným vývojom v jednotlivých krajinách regiónu. Kým maximálna rýchlosť rastu populácie najľudnatejšej Juhoafrickej republiky kulminovala už od konca 60-tych rokov do polovice 80-tych rokov a následne došlo k jej výraznému poklesu, v bývalých portugalských kolóniách došlo k niekoľkým výkyvom. V 60-tych rokoch bol rast ich populácií veľmi nízky a mal tendenciu klesať. Od získania nezávislosti najmä v Angole priemerný ročný rast obyvateľstva napriek občianskej vojne prudko stúpol a napriek menším výkyvom sa drží na čele regiónu s hodnotami 3,2 – 3,5 %. V prípade Mozambiku znamenala občianska vojna v kombinácii s možnosťou ľahšej emigrácie do susednej Juhoafrickej republiky až takmer zastavenie populačného rastu (0,35 %) koncom 80-tych rokov, aby následne došlo k jeho prudkému zvýšeniu na hodnoty 2,8 – 3,5 % a následne opäť k miernemu poklesu na súčasnú úroveň 2,6 % (2020)[1]. Z veľkých juhoafrických populácií patrí Angola k najrýchlejšie rastúcim, a to i v rámci sveta. K týmto krajinám sa zaraďuje aj Malawi s ročným rastom populácie 3,3 % a možno sem zaradiť aj Zambiu s ročným prírastkom 2,9 %. S odstupom nasleduje Madagaskar (2,4 %), ale vysoký prírastok má i francúzske závislé územie Mayotte (2,8 %)[2]. Ostatné štáty regiónu mali a majú hodnoty populačného rastu stále nižšie a v podstate sa dostávajú na koniec rebríčka v rámci Afriky. Ročný prírastok populácie niektorých krajín sa spomaľuje: Zimbabwe a Namíbia (1,9 %), Botswana a Komory (1,5 %), čo je spôsobené kombináciou viacerých faktorov. V prípade troch pevninských krajín jednak dôsledkami pandémie AIDS, ale aj rastúcou životnou úrovňou (Botswana, Namíbia) alebo naopak jej hlbokým prepadom a emigráciou (Zimbabwe). Tieto príčiny sa podpísali aj na radikálnom znížení rastu populácie v Eswatini (0,8 %) a predovšetkým v Lesothe, kde dokonca v prvej dekáde 21. storočia dochádzalo k úbytku obyvateľstva a v súčasnosti s hodnotou ročného celkového prírastku 0,16 % zostáva najpomalšie rastúcou, resp. v podstate stagnujúcou populáciou v Afrike.[3] Tieto súvislosti spolu s ďalšími indikátormi naznačujú, že spomalenie populačného rastu v posledných troch uvedených krajinách regiónu nie je dôsledkom zvyšovania životnej úrovne a stabilizácie populačného vývoja, ale naopak živelný populačný rast je stále brzdený práve „maltuziánskymi“ faktormi (chudobou, epidémiami, či politickou nestabilitou). Niekde na rozmedzí kombinácie uvedených faktorov (zdravotných a sociálnych) v jed-

1 Pokiaľ nie je uvedené inak, všetky nasledujúce údaje sú uvádzané podľa World Factbook 2020 k roku 2020.

2 Údaje za francúzske územia Mayotte a Réunion podľa World meters 2020

3 Ešte nižší prírastok má už v rámci vymedzenia Afriky britské závislé územie Svätá Helena, Ascension a Tristan da Cunha s hodnotou 0,13 %.

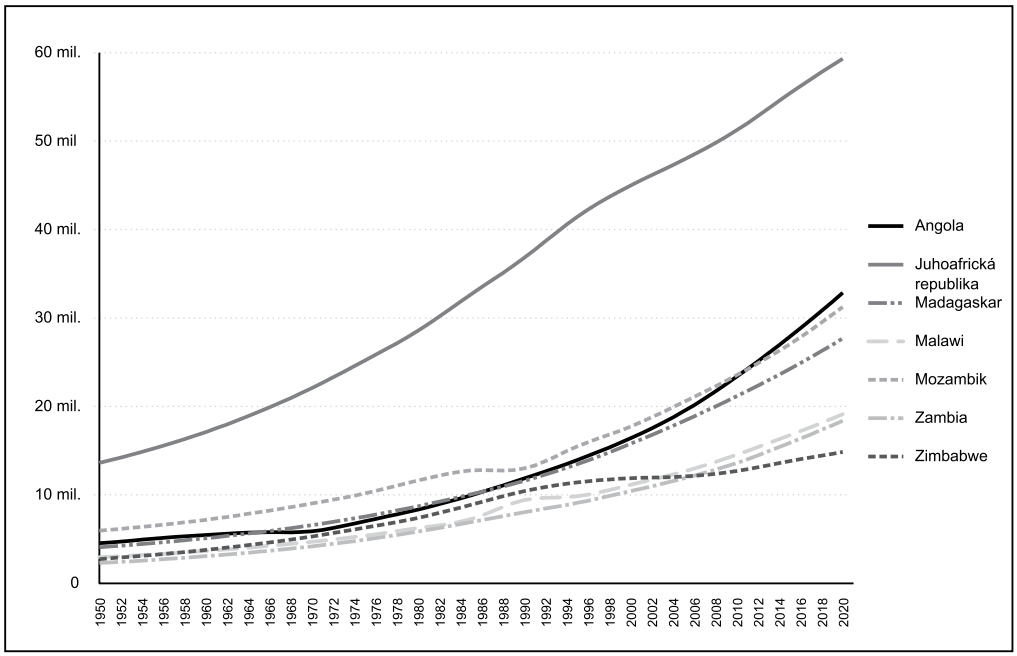

Obr. 82 *Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov Južnej Afriky v r. 1950-2020 (United Nations DESA 2019)*

nej časti populácie v kombinácii s rastúcou životnou úrovňou iných častí populácie sa pohybuje Juhoafrická republika, ktorej populačný rast sa spomalil už tesne pod úroveň ročného prírastu 1 %. Zvyšné ostrovné krajiny a územia regiónu (Seychely, Maurícius a Réunion) majú už v zásade stabilizované populácie s nízkym ročným prírastkom 0,5 – 0,7 %.

S uvedenými hodnotami celkových prírastkov zväčša koreluje i reprodukčná schopnosť jednotlivých populácii Južnej Afriky. Na čele rebríčka je opäť Angola, ktorá dosahuje aktuálne druhú najvyššiu mieru úhrnnej plodnosti na Zemi (5,96 dieťaťa), pričom v neveľkom odstupe nasledujú ďalšie krajiny severnej časti regiónu (Zambia 5,46, Malawi 5,31, Mozambik 4,97 dieťaťa). Nasledujú Zimbabwe (3,93), Madagaskar (3,78) a hodnotu tesne nad 3 dosahuje ešte Namíbia. Ďalšie krajiny regiónu počnúc Eswatini, Lesothom a Juhoafrickou republikou sa už dostávajú k hranici jednoduchej reprodukcie (2,5 – 2,2 dieťaťa), kým ostrovné štáty Seychely a Maurícius už pod ňu klesli (1,8 – 1,7 dieťaťa). No Réunion si napriek tomu, že v iných parametroch sa blíži k vyspelým krajinám, si práve mieru plodnosti drží na relatívne vyššej úrovni 2,3 dieťaťa na ženu.

Na základe uvedeného môžeme za typické rozvojové rýchlo rastúce populácie Južnej Afriky označiť najmä Angolu s vysokou mierou natality (42,7 ‰) avšak s klesajúcou mierou mortality (8,5 ‰), kde predproduktívne obyvateľstvo tvorí až takmer 48 % populácie, pričom očakávaný vek dožitia sa síce v posledných rokoch zvyšuje (61 rokov), no v porovnaní s vyspelými krajinami je stále nízky. O niečo nižšiu mieru nata-

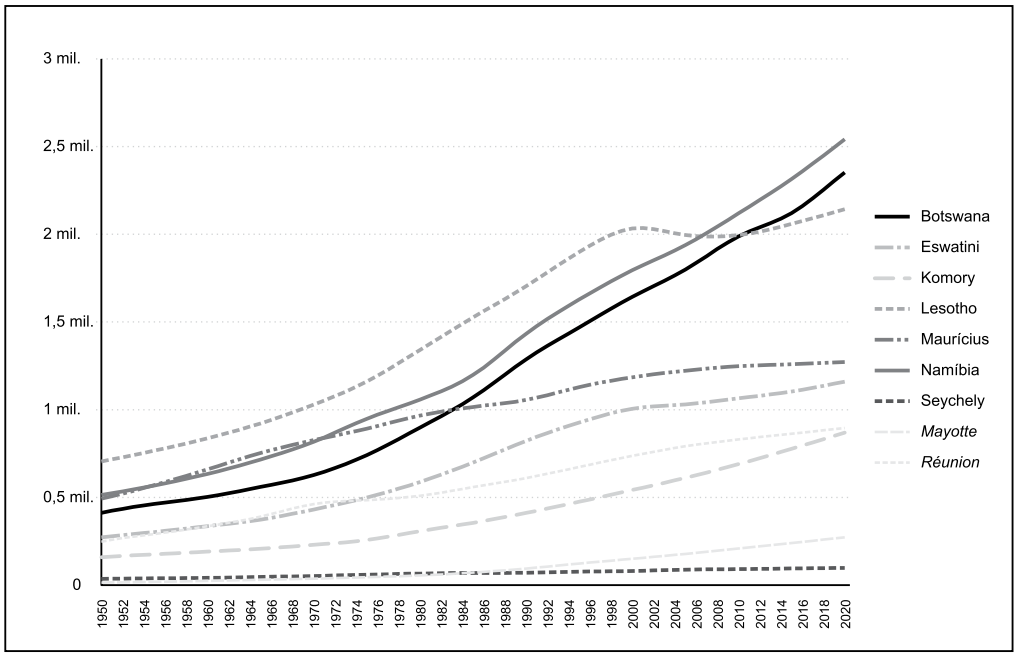

Obr. 83 *Vývoj počtu obyvateľov málo ľudnatých štátov a území Južnej Afriky v rokoch 1950-2020 (United Nations DESA 2019)*

lity (38,6 ‰), avšak mierne zvýšenú hodnotu mortality (11 ‰) a nižší očakávaný vek dožitia (55 rokov) má Mozambik. V podobných hodnotách natality a mortality, avšak ešte s nižším očakávaným vekom dožitia (53,5 roka) sa pohybujú populácie Zambie, ako aj Malawi a Zimbabwe, kde však očakávaný vek dožitia naopak dosahuje až 63, resp. 62 rokov. Isté trendy nastávajúcich zmien vývoja populácie už možno pozorovať na Madagaskare, kde sa ku mierne klesajúcej miere plodnosti pridáva už citeľný pokles natality (29,9 ‰), ktorý však sprevádza stále nízka miera mortality (6,2 ‰), ako aj vyššia očakávaná dĺžka života (67 rokov). Podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva však ešte stále dosahuje takmer 39 %, kým poproduktívnej zložky len 3,5 %. Madagaskar teda predstavuje populáciu, ktorá sa dostáva pravdepodobne na rozhranie, kedy sa jej rast spomalí najmä poklesom natality. Podobné trendy len s mierne odlišnými parametrami majú i desaťkrát menšie populácie Namíbie, či Botswany, kde sa trendy starnutia populácie prejavujú výraznejšie najmä na poklese natality až ku hodnotám 20 ‰ a naopak stúpaním mortality k hodnotám 7 – 9 ‰, pričom však očakávaná dĺžka života je nižšia (65 rokov).

Najľudnatejšia krajina regiónu – Juhoafrická republika už predstavuje prechod k stabilizujúcej sa populácii. Natalita už klesla na 19 ‰, kým mortalita je na úrovni tesne nad 9 ‰. Podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva dosahuje síce ešte 28 %, avšak očakávaná stredná dĺžka života pri narodení je len 65 rokov. Ako vidno, ani najbohatšia a ekonomicky najrozvinutejšia krajina regiónu a v podstate celej Afriky sa svojimi parametrami nedokázala veľmi odpútať od susedných podstatne chudobnej-

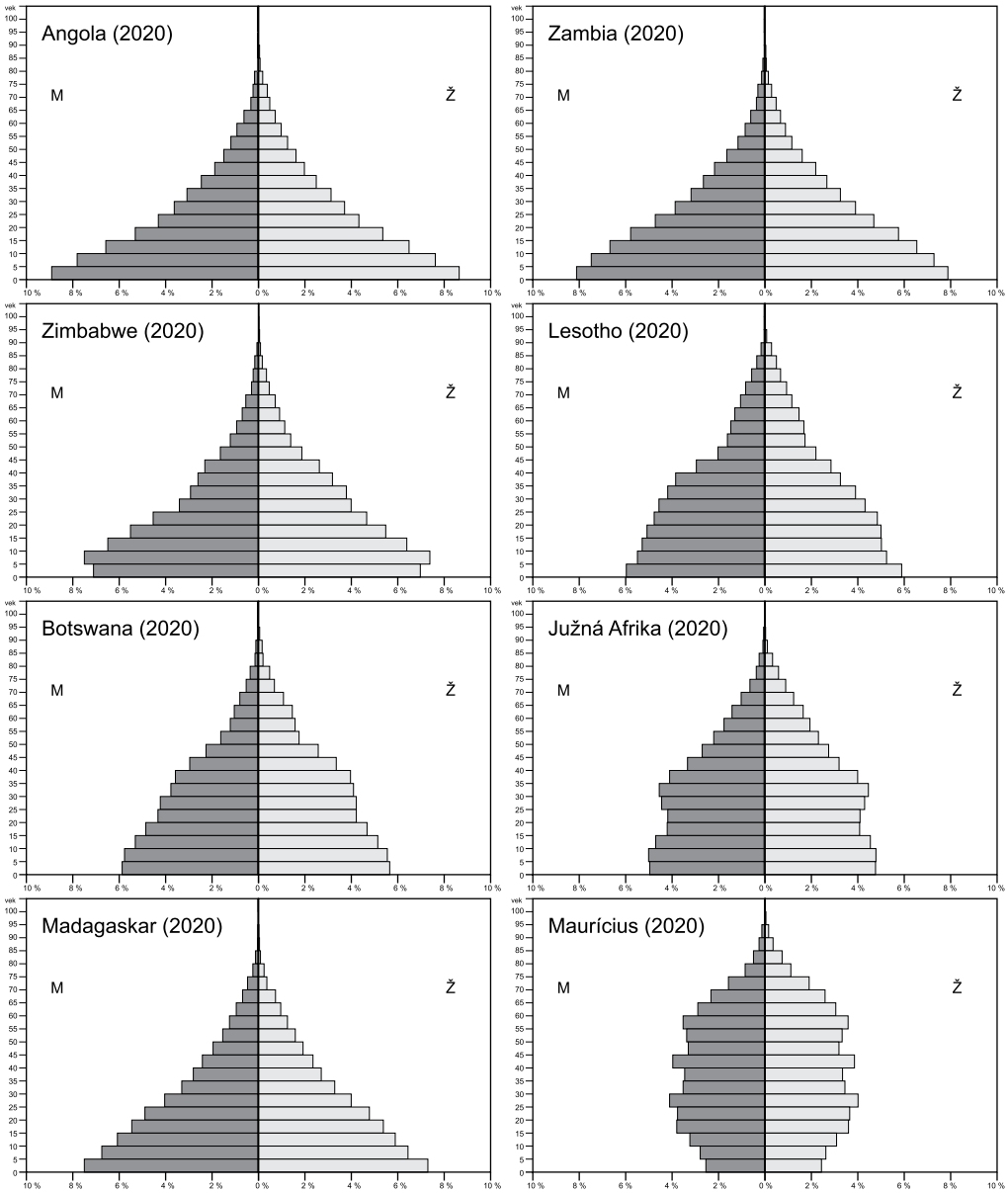

Obr. 84 *Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Južnej Afriky. Angola, Zambia – príklad dynamických mladých populácií, Zimbabwe, Lesotho – dynamické populácie zasiahnuté výraznými zvratmi (pandémia AIDS), Juhoafrická republika, Botswana – stabilizujúce sa populácie po výraznom zvrate, Madagaskar – začínajúci sa trend spomaľovania rastu populácie, Maurícius – už stabilizujúca sa populácia so zreteľným trendom starnutia (populationpyramid.net 2020).*

ších krajín. Je to spôsobené pochopiteľne skutočnosťou, že veľká časť jej populácie, najmä čiernej rasy, nemá kvalitu života príliš odlišnú od susedných krajín. Kým podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva bielej rasy tvoril v r. 2011 len 17 %, Aziatov (Indov a ostatných) 20 %, miešancov (farebných) 26 % a čiernych Afričanov až 31 % (Statistics South Africa 2012). Miera úhrnnej plodnosti černošských žien v Juhoafrickej republike je zhruba 1,8 krát vyššia než belošských žien (1,5 dieťaťa) (Department Statistics South Africa 2020).

Malé krajiny Južnej Afriky majú tiež veľmi rozdielne sa vyvíjajúce populácie. Eswatini a Lesotho majú síce dynamické populácie so stredne vysokou mierou natality 24 ‰, resp. 23 ‰, čím však obe krajiny „vynikajú" je hrubá miera mortality, ktorá dosahuje v Eswatini 10 ‰, ale v Lesothe až 15,4 ‰, čo je aktuálne najvyššia miera na svete. Očakávaná dĺžka života je len necelých 59 rokov v Eswatini, no v Lesothe dokonca len 53 rokov – čo je opäť (spolu s Afganistanom) jedna z najnižších hodnôt na Zemi. Paradoxne tak táto izolovaná enkláva bola síce ušetrená od rozsiahlych vojen, či hladomorov, no najmä vďaka pandémii AIDS sa výrazne zredukovala jej produktívna a neskôr i poproduktívna zložka obyvateľstva. To všetko viedlo k skutočnosti, že Lesotho má najnižší prírastok počtu obyvateľstva.

Malé ostrovné krajiny regiónu sa svojím populačným vývojom odlišujú. Kým na jednej strane Komory ako mladá dynamicky stále rastúca populácia sa svojimi parametrami (podobne ako francúzske Mayotte[1]) blíži vo viacerých ohľadoch neďalekému Madagaskaru, na druhej strane Seychely a Maurícius vykazujú parametre stabilizovaných populácií vyspelejších krajín. Miera natality v nich klesla na úroveň tesne pod 13 ‰ a mortalita na 7 ‰, zato očakávaný vek dožitia dosiahol už hodnotu 76 rokov. Populácia týchto ostrovných štátikov síce starne, no zďaleka ešte nie takým tempom, ako vo vyspelých krajinách Európy. Podiel predproduktívnej zložky tamojších populácií už síce klesol pod 20 %, no ešte stále je 1,7 krát (na Mauríciu) až 2 krát (na Seychelách) vyšší ako podiel poproduktívnej zložky obyvateľstva. Za typický príklad starnúcej a stabilizovanej populácie môžeme považovať nepatrnú populáciu britských ostrovných území v južnom Atlantiku, kde už početnosť poproduktívnej zložky obyvateľstva takmer dobieha podiel predproduktívnej zložky, pričom priemerná očakávaná dĺžka života tu dosahuje až 80 rokov. Francúzsky Réunion, hoci je politicky priamou súčasťou Francúzska, a tým aj Európskej únie, však v porovnaní s vlastným Francúzskom predstavuje podstatne dynamickejšiu populáciu. Podiel predproduktívnej zložky jeho obyvateľstva je 23,1 %, miera natality dosahuje síce nižšiu hodnotu 15,4 ‰, no miera mortality dokonca len 5,6 ‰, pričom priemerná dĺžka života dokonca dosahuje až 81,6 roka, čo je len o rok menej ako hodnota pre celé Francúzsko (Insee 2020).

Vývoj populácií krajín Južnej Afriky samozrejme ovplyvňuje aj migrácia. Viackrát sme už odkazovali na pracovnú migráciu na územie Juhoafrickej republiky z okolitých chudobnejších krajín, ktorá bola vyvolaná ešte koloniálnou správou na prelome 19.

1 Mayotte sa popri podobne vysokých hodnotách natality, úhrnnej miery plodnosti, či nízkej miery mortality ale výrazne líši podstatne vyššou očakávanou dĺžkou dožitia 80 rokov, kým na Komorách je to len 65 rokov.

a 20. storočia. V druhej polovici 20. storočia sa však hlavným impulzom medzištátnej migrácie stali politické nepokoje, vojny a s nimi spojený rozvrat krajín. V 50-tych až 60-tych rokoch sa napr. krajinou s najväčším priemerným ročným migračným prírastkom stalo francúzske Mayotte, kde postupne klesal z extrémnych hodnôt + 30 ‰ na + 17 ‰,[2] aby v koncom 70-tych sa dokonca zmenil na migračný úbytok - 2 ‰. V 90-tych rokoch sa znova migračný prírastok vyšplhal na + 19,7 ‰ ročne, kým v súčasnosti je takmer nulový. Samozrejme v prípade Mayotte ide o extrémny príklad malej krajiny, ktorá často slúžila ako azyl pre migrantov z blízkych nepokojných Komor, či neďalekého Madagaskaru. Práve migračný prírastok, či častejšie skôr úbytok Komor je zrkadlovým obrazom vývoja tohto ukazovateľa, väčšinou išlo o záporný prírastok v hodnotách maximálne - 8,4 ‰ (v 60-tych rokoch), v súčasnosti je to - 2,4 ‰. Podobné výkyvy v migrácii však postihli i ľudnatejšie krajiny Južnej Afriky, predovšetkým Angolu a Mozambik. V Angole v súvislosti s politickým vývojom vyvrcholila emigrácia v druhej polovici 60-tych rokov na úrovni až - 20 ‰, aby sa následne zmenil na prírastok, ktorý však od polovice 70-tych rokov klesal z pôvodných + 6,9 ‰ na súčasných + 0,2 ‰. Zdanlivo ide o paradox, pretože aj v časoch keď bola Angola postihnutá občianskou vojnou, stále počet imigrantov prevyšoval počet početných migrantov. Naopak, v Mozambiku sa občianska vojna prejavila očakávane tým, že v časoch jej eskalácie v druhej polovici 80-tych rokov dosiahol migračný prírastok záporné hodnoty - 21 ‰, aby sa rekompenzoval v prvej polovici 90-tych rokov (+ 9 ‰) a následne sa postupne stabilizoval na mierne záporných hodnotách - 0,2 ‰. Práve vývoj v Mozambiku mal opäť svoj zrkadlový odraz vo vývoji v susednom Malawi, kde naopak v rokoch 1985 – 1990 vyvrcholil prílev imigrantov v ročných migračných prírastkoch až + 21 ‰ a následne sa obrátil na extrémne nízke hodnoty – 18 ‰. Doteraz však Malawi zostáva krajinou, kde prevládajú emigranti – s ročným záporným prírastkom cca - 1 ‰, podobne je na tom i susedná Zambia (- 0,5 ‰). Juhoafrická republika je v podstate jedinou krajinou Južnej Afriky, ktorá si dlhé 70 ročné obdobie udržala kladný migračný prírastok, ktorý síce na prvý pohľad nedosahoval tak extrémne hodnoty ako v niektorých vyššie uvedených krajinách (maximum dosiahol v prvej polovici 90-tych rokov + 4,4 ‰, ale do súčasnosti klesol na + 2,5 ‰), no v absolútnych hodnotách išlo o najvyššie čísla. V rokoch 1990 – 2020 získala Juhoafrická republika vďaka migrácii až 4,8 mil. obyvateľov (kým napr. Angola vďaka utečencom zo susedného KDR len 1,1 mil.).[3] Na opačnom póle vývoja sa nachádza predovšetkým Zimbabwe, ktoré s krátkou výnimkou 80-tych rokov (prvej dekády svojej nezávislosti) obyvateľstvo mi-

2 Všetky údaje o migračných prírastkoch sú uvádzané podľa United Nations DESA 2019, ide o priemernú mieru čistých ročných migračných prírastkov za päťročné obdobia (podiel rozdielu počtu imigrantov a počtu emigrantov na 1000 obyvateľov)

3 Samozrejme napriek celkovo kladnému migračnému saldu prebieha aj intenzívna emigrácia z Juhoafrickej republiky. V nej dominuje najmä migrácia do susedných afrických krajín (Mozambik, Zimbabwe, Lesotho, Botswana, Svazijsko), kam smeruje vyše 60 % migrantov, no nezanedbateľná nie je ani migrácia do zámorských krajín, najmä do Austrálie, Spojeného kráľovstva (do oboch krajín smeruje spolu asi ½ tejto časti migrantov), Spojených štátov, Nemecka, Nového Zélandu, Kanady a ďalších. Kým do afrických krajín smerujú späť ich obyvatelia, ktorí prišli do Juhoafrickej republiky za prácou, do vyspelých zámorských krajín smerujú predovšetkým vyššie kvalifikovaní pracovníci, ši študenti, pričom ide často o belochov. Naviac migrantov odchádza z priemyselného jadra Juhoafrickej republiky – aglomerácie Gautengu. (Department Statistics South Africa 2016)

BOX 42 Pandémia AIDS v Južnej Afrike

Afrika a predovšetkým Južná Afrika patrí k častiam sveta najviac postihnutým rozšírením pandémie AIDS, ktorá sa stala vážnym demografickým, ale aj ekonomickým a sociálnym problémom. Krajiny Južnej Afriky začala postihovať už od 80-tych rokov 20. storočia, no rozmery pandémie naberala od poslednej dekády 20. storočia a plne sa rozvinula v prvej dekáde 21. storočia. Príčinou prudkého šírenia AIDS boli predovšetkým nevzdelanosť a neinformovanosť obyvateľstva najmä sociálne slabých vrstiev, povery ohľadom sexuálnych praktík, značná mobilita časti populácie (najmä početných robotníkov za prácou), ako aj neochota štátnych autorít spustiť programy prevencie, a najmä sexuálnej osvety – problémom bolo najmä odmietanie kondómov, neskôr i odmietanie liekov a spoliehanie sa na tradičných liečiteľov. Veľkú úlohu zohrávalo i podriadené postavenie žien v spoločnosti, ako aj prehliadanie sexuálneho násilia. V Eswatini k tomu pribudla i verejne podporovaná polygamia, ktorá je legálna dokonca i v Juhoafrickej republike. Od počiatkov 90-tych rokov boli AIDS zasiahnuté najmä Zimbabwe, Malawi a čiastočne Zambia. Ale čoskoro sa AIDS rozšíril výrazne i v Botswane, Lesothe, Eswatini a následne tiež v Mozambiku. Začiatkom nového milénia už bolo nakazených minimálne 6 % juhoafrickej populácie, avšak v niektorých krajinách to bolo až 12 % (Lesotho, Eswatini, Zimbabwe), ba v Botswane až 17 %, pričom mortalita len na ochorenie AIDS dosahovala 5-10 ‰ (najviac v Zimbabwe). Situácia zostávala kritická i naďalej, očakávaná dĺžka života sa v Juhoafrickej republike znížila za obdobie 15 rokov zo 62 rokov na 52 rokov, v Botswane zo 63 rokov na iba 46 rokov a v Zimbabwe zo 61 na 43 rokov. V Eswatini dokonca očakávaná dĺžka života v roku 2009 klesla na 32 rokov. Prevalencia dospelých osôb (15-49 ročných) sa tu už po roku 2005 zvýšila na 26 %, nakazených bolo až 56 % žien vo veku 25-29 rokov, AIDS spôsoboval až 2/3 všetkých úmrtí v krajine. Už v roku 1999 bola takmer ¼ detí v krajine osirelá kvôli AIDS. (UNAIDS 2020) Eswatini sa stalo krajinou najviac postihnutou AIDS v rámci sveta. Najkatastrofálnejšie dopady pandémie sa podarilo čiastočne zmierniť po roku 2010 aj vďaka intenzívnej zahraničnej pomoci. AIDS však mala dopady na ekonomiku viacerých krajín. Odhaduje sa, že ekonomický rast krajín spomalila minimálne o 1 percentuálny bod, čo v prípade niektorých krajín znamenalo až jeho zastavenie, či ekonomický pokles. So zhoršujúcim sa zdravotným stavom prudko klesala produktivita práce, ohrozené boli viaceré kľúčové pozície v hospodárstve i v štátnom aparáte, napr. v Zambii zomierali začiatkom nového milénia až 2/3 manažérov na AIDS, nakazených bolo až niekoľko desiatok percent vojakov armád (v Zimbabwe až 80 %) či príslušníkov polície (v JAR 20-25 %) (Prins 2004). Firmy v Botswane strácali významné prostriedky neustálym zaškoľovaním nových pracovníkov, ktorí vzápätí umierali, a preto nielen štátny ale aj súkromný sektor začal investovať do prevencie šírenia AIDS. (Piknerová 2009) Postihnuté bolo i školstvo, jednak novovyškolení učitelia často nestíhali nahrádzať zomrelých, jednak nárast počtu sirôt zhoršil, či znemožnil ich možnosti získať aspoň základné vzdelanie. Zvýšila sa kriminalita, kedy aj siroty a iné sociálne deklasované skupiny obyvateľstva boli v záujme vlastného prežitia nútené sa zapájať do kriminálnej činnosti.

V priebehu druhej dekády 21. storočia sa síce celková situácia v regióne stabilizovala vďaka postupnému zavádzaniu preventívnych opatrení, či rozširovaniu liečby, ale pandémia sa výrazne šíri do ďalších chudobnejších krajín regiónu (Angola, Mozambik, Madagaskar). V Eswatini, Lesothe a Botswane bolo v roku 2019 asi 17 % celej populácie nakazených, v Juhoafrickej republike už takmer 13 %. Pozitívom však je pokles mortality zapríčinenej AIDS, ktorej úroveň klesla aj v tých najviac postihnutých krajinách k úrovni okolo 2 ‰, čo znamená, že napr. v Lesothe už priamy podiel AIDS na počte úmrtí sa znížil na „iba" 15 %, v Eswatini na 21 % a v Botswane na 22 % (UNAIDS 2020). Stále sú to však hrozivé čísla, ktoré poukazujú na veľkú zraniteľnosť veľkej časti juhoafrickej populácie, čo sa môže aktuálne prejaviť pri šírení pandémie Covid19, kde napr. aktuálne Juhoafrická republika predstavuje najviac zasiahnutú krajinu subsaharskej Afriky. (Johns Hopkins Coronavirus Resource Center 2020)

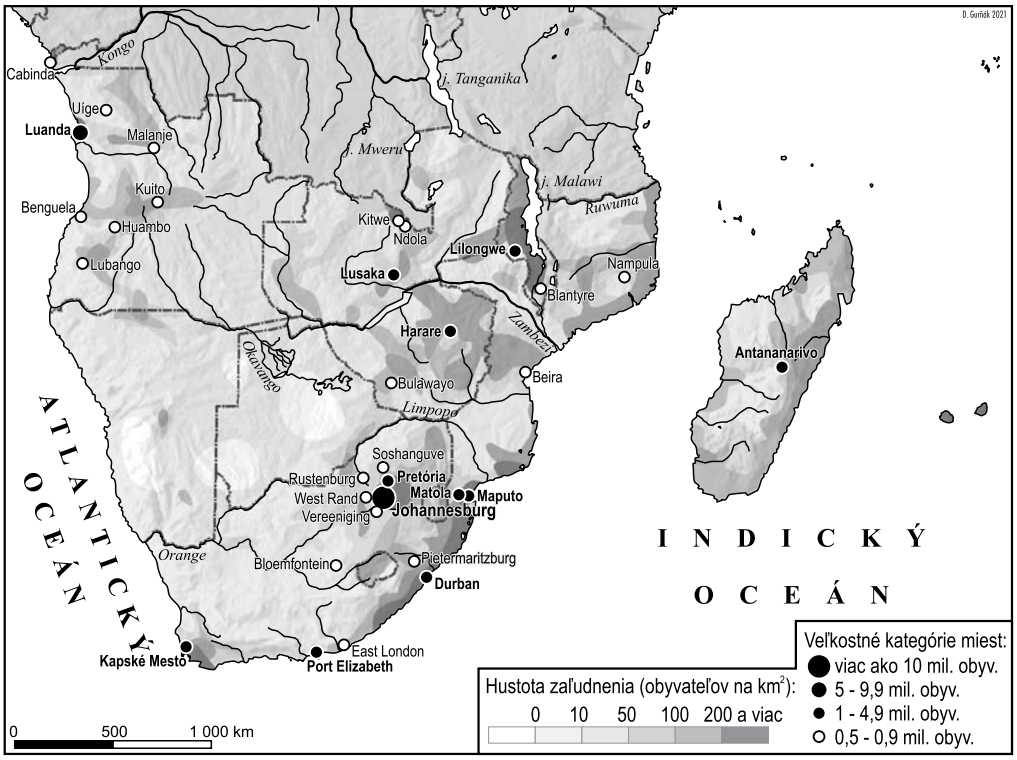

Obr. 85 *Hustota zaľudnenia Južnej Afriky*

gráciou strácalo, a to rýchlym tempom od - 6 ‰ do - 12 ‰, v súčasnosti stále - 8,2 ‰. Príčinou boli samozrejme katastrofálne pomery v krajine, rozvrat ekonomiky a lákavé susedstvo Juhoafrickej republiky, ale aj prosperujúcej Botswany. V rokoch 1990 – 2020 tak Zimbabwe vďaka emigrácii stratilo až 3,2 mil. obyvateľov, čo je na krajinu s aktuálne 14 mil. obyvateľmi skutočne značný počet. Hoci v iných krajinách regiónu nie sú migračné straty v absolútnych hodnotách také vysoké, majú na vývoj miestnych populácií značný dopad. Platí to najmä pre dvojicu malých krajín v juhoafrickom susedstve, kde je záporný migračný prírastok konštantou a pohybuje sa na úrovni - 5 ‰ až extrémne - 16 ‰ (začiatkom 21. stor.) v Lesothe a na úrovni - 5 ‰ až - 9 ‰ (aktuálne - 7,4 ‰) v Eswatini. Namíbia patrí z pohľadu migrácie dlhodobo tiež k stratovým krajinám, avšak v oveľa miernejšom tempe, aktuálne – 2 ‰, kým Botswana naopak k mierne ziskovým krajinám, aktuálne + 1,3 ‰. Z veľkých populácií Južnej Afriky ovplyvnila migrácia z pochopiteľných geografických príčin najmenej ostrovný Madagaskar, kde sa hodnota migračného prírastku pohybuje prakticky na nulových hodnotách. Naopak, francúzsky Réunion napriek tomu, že ide o ekonomicky najvyspelejšiu krajinu regiónu, trpí migračným záporným prírastkom momentálne na úrovni - 1,4 ‰ (ale v predminulej dekáde aj viac ako - 3 ‰). Dôvodom je prevládajúca migrácia do vlastného Francúzska, ktoré predsa len poskytuje viac príležitostí k pracovnému uplatneniu a kariére ako malý ostrov v Indickom oceáne.

Región Južnej Afriky je osídlený ako celok pomerne riedko 32 obyv./km²,[1] čo je dokonca menej ako je celoafrický priemer. Osídlenie v rámci regiónu je však veľmi nerovnomerné, a to i v rámci niektorých krajín. Riedko osídlené sú najmä púštne a polopúštne oblasti Kalahari a púšte Namib, čo sa do značnej miery prekrýva s územím Namíbie a Botswany. Namíbia s hustotou osídlenia len 3,2 obyv./km² je po Mongolsku dokonca 2. najredšie osídlený štát na svete a osídlenie Botswany je len o málo hustejšie (4,0 obyv./km²). Ostatné krajiny regiónu majú priemernú hustotu osídlenia podstatne vyššiu. Redšie ako priemer regiónu sú osídlené Zambia (23 obyv./km²) a Angola (28 obyv./km²). V prípade Angoly je však tento údaj mierne skresľujúci, pretože po odrátaní obyvateľstva len hlavného mesta vychádza hustota osídlenia zvyšku krajiny menej ako 20 obyv./km². Osídlenie ďalších veľkých krajín regiónu je už hustejšie: Zimbabwe 37 obyv./km², Mozambik 38 obyv./km² a Madagaskar 46 obyv./km². Podobne Juhoafrická republika má priemernú hustotu osídlenia 46 obyv./km², no nerovnomernosť hustoty osídlenia jej územia je veľmi výrazná. Kým okraje Kalahari sú osídlené riedko – provincia Severné Kapsko má hustotu osídlenia iba 3 obyv./km², veľká časť krajiny je potom osídlená s hustotou osídlenia v rozmedzí 23 – 61 obyv./km², no krajný východ krajiny – provincia KwaZulu-Natal je osídlená už pomerne husto (122 obyv./km²). V centrálnej aglomerácii Juhoafrickej republiky – provincii Gauteng s metropolou Johannesburg a hlavným mestom Pretória je to až 852 obyv./km² (Department Statistics South Africa 2020). Pomerne vysoká priemerná hustota osídlenia je i v malých krajinách Eswatini a Lesotho (64, resp. 65 obyv./km²). Najhustejšie osídlenie na pevnine Južnej Afriky má Malawi, dosahuje až 179 obyv./km², čo je na chudobnú, prevažne agrárnu krajinu nepochybne vysoká hodnota, no v rámci pevninskej Afriky zďaleka nie najvyššia. Najhustejšie osídlené sú malé ostrovné krajiny v Indickom oceáne. Seychely dosahujú hustotu osídlenia „len“ 211 obyv./km², no Komory a francúzsky Réunion dosahujú až 379, resp. 342 obyv./km². Vôbec najhustejšie osídlenie majú Maurícius (676 obyv./km²) a francúzske Mayotte (747 obyv./km²).

6.4.2 Rasová, etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva

Južná Afrika predstavuje súbor veľmi heterogénnej populácie z hľadiska rasového i etnického, no čiastočne i z hľadiska religiózneho zloženia. Na všetky tieto charakteristiky populácie mal vplyv špecifický historicko-geografický vývoj regiónu, ktorého dôsledkom bolo miešanie a migrácie jednotlivých rás a etník, ako aj šírenie nových vierovyznaní, ktoré boli do regiónu prinesené z okolitého sveta.

6.4.2.1 Rasová štruktúra

Rasové zloženie obyvateľstva Južnej Afriky sa začalo rozčleňovať už dávno pred príchodom európskych kolonizátorov. K dominantnej veľkej čiernej rase pribudlo

1 Pokiaľ nie je uvedené inak, všetky nasledujúce údaje sú uvádzané podľa World Factbook 2020 k roku 2020.

rasovo zmiešané obyvateľstvo austronézskeho pôvodu – Malgaši, ktorí osídlili Madagaskar. Avšak príchod ďalších rás už súvisel najmä s nástupom kolonializmu, ktorý v špecifických podmienkach Južnej Afriky, počínajúc Kapskou kolóniou viedol ku osídľovaniu regiónu jednak príslušníkmi bielej rasy – Európanov, jednak presídľovaním ázijských populácií – najmä Indov. Spolu s nimi postupne do krajín Južnej Afriky prenikali i príslušníci žltej rasy – najmä Číňania. Početne pomerne málo významným vplyvom miešania rás v južnej Afrike bol v stredoveku prienik Arabov ako príslušníkov veľkej bielej rasy pozdĺž východného pobrežia Afriky, no v tomto prípade dochádzalo k rýchlej asimilácii s miestnym obyvateľstvom čiernej rasy. S ústupom kolonializmu a zmenou demografických pomerov sa však podiely príslušníkov ostatných, pôvodom neafrických rás začali opäť zmenšovať. V súčasnosti takmer 81,2 % obyvateľstva Južnej Afriky sú príslušníci čiernej rasy,[1] ďalších asi 11 % tvoria príslušníci prechodnej austronézskej rasy (Malgaši) a zvyšok vyše 7 %, čo je cca 15 mil. obyvateľov, tvoria príslušníci iných rás a miešanci. Miešanci – najmä mulati a ďalší tvoria asi 3,7 % obyvateľov (7,7 mil.), ide predovšetkým o miešancov bielej a čiernej rasy, ale často aj multirasový mix Európanov, Aziatov (Indov, Číňanov, Arabov) a Afričanov (z pevniny, ale aj Malgašov) typický najmä pre obyvateľstvo malých ostrovných krajín v Indickom oceáne. Asi 5,25 mil. belochov európskeho pôvodu tvorí už len 2,5 % obyvateľstva Južnej Afriky, pričom ich podiel a do značnej miery aj počet sa neustále zmenšuje. Až 84 % belošskej populácie regiónu žije v Juhoafrickej republike, kde dosahujú aj najvyšší podiel na obyvateľstve (7,8 %). Podiel belochov na území Juhoafrickej republiky dosahoval maximálne hodnoty na začiatku 20. stor. – 22 % pri počte 1,1 mil (Census of the British Empire 1901). V blízkej budúcnosti však podiel bieleho obyvateľstva bude čoraz výraznejšie klesať, pretože miera natality belochov sa prudko znižuje a klesá podiel belochov v najnižších vekových kategóriách obyvateľstva. Podľa odhadov pre rok 2020 v najnižšej vekovej kategórii 0-5 ročných tvoria belosi v Juhoafrickej republike len necelé 4 %, kým čierni Afričania až 86 % (Department Statistics South Africa 2020). Výraznejší podiel zastúpenia majú belosi ešte v Namíbii (6 %), no ide len o asi 150 tisícovú komunitu. Samozrejme na vývoj populácie belochov výrazne vplývali politické zmeny, predovšetkým pokiaľ ide o destabilizáciu pomerov, ktorá bola často príčinou emigrácie tejto časti populácie. Aj v závislých ostrovných územiach Južnej Afriky je podiel belochov menšinový a nikde nepresahuje ani ¼ podiel obyvateľstva. Za samostatnú rasovú skupinu obyvateľstva sa zvyknú v regióne Južnej Afriky považovať Indovia, hoci väčšina z nich patrí k veľkej bielej rase. Ich podiel na obyvateľstve regiónu je len asi 0,8 % (1,6 mil. obyvateľov), z ktorých asi 86 % žije v Juhoafrickej republike. Najmenej zastúpenou rasou je v južnej Afrike veľká žltá rasa, ktorú prevažne predstavujú čínski migranti. Ich odhadovaný počet v celom regióne je asi 600 – 700 tis. čo je len 0,3 % obyvateľstva. Najpočetnejšia čínska komunita žije opäť v Juhoafrickej republike (cca 350 tis.), no niekoľko desiatok-tisícové čínske komunity žijú aj v ďalších krajinách (najmä na Madagaskare, v Zambii, Angole, na Mauríciu, Réunione).

1 Pokiaľ nie je uvedené inak, všetky nasledujúce údaje o rasovej, etnickej a religióznej štruktúre obyvateľstva sú prerátané na základe údajov podľa World Factbook 2020.

6.4.2.2 Etnická a jazyková štruktúra

Istým problémom je členenie obyvateľstva Južnej Afriky podľa etnicity, či národnosti. Vo viacerých krajinách sa táto štruktúra obyvateľstva sleduje buď rôznym spôsobom alebo sa prakticky oficiálne nesleduje. Problémom je najmä špecifický vývoj etnicity, ktorý v Afrike neprešiel v Európe známym procesom formovania moderných národov. Etnicita sa v juhoafrickom prostredí spája s kmeňovou príslušnosťou, ktorá sa môže, ale aj nemusí celkom prekrývať s jazykovým rozdelením. Celý systém kmeňového a lingvistického členenia je navyše veľmi komplikovaný. Samozrejme toto členenie sa týka pôvodného afrického obyvateľstva. V južnej Afrike sa rozlišuje viac ako 50 početnejších kmeňových etník, z ktorých asi polovica dosahuje počet príslušníkov viac ako 1 mil. osôb. K tomu je možné prirátať desiatky ďalších malých kmeňov a etník.

Z jazykového hľadiska sa rozlišujú v južnej Afrike pôvodné etniká do troch jazykových rodín. Najpočetnejšou je nigero-konžská jazyková rodina, ktorá je na území Južnej Afriky zastúpená podskupinou bantu. Prakticky všetci príslušníci čiernej rasy v regióne sú príslušníkmi tejto skupiny. Práve táto jazyková skupina sa skladá z už spomínaného značného množstva kmeňov, resp. domorodých jazykov, ktorých rozmiestnenie veľmi často nezodpovedá existujúcim politickým hraniciam. Medzi najpočetnejšie bantuské etniká v južnej Afrike patria: Zulu v Juhoafrickej republike (JAR) 15 mil., Ovimbundu v Angole 12 mil., Chewa (v Malawi, Zambii a Mozambiku) 11 mil., Xhosa (JAR) 10 mil., Šonovia, niekedy označovaní aj ako Mašonovia (Zimbabwe a JAR) 10 mil., Kimbundu (Angola) 8 mil., Makuovia (Mozambik) 8 mil., Tswanovia (JAR a Botswana) 7,3 mil., Sothovia (JAR a Lesotho) 7,2 mil., Lomwe (Malawi a Mozambiku) 6 mil., Tsongovia (JAR a Mozambiku) 5,4 mil., Ndebelovia (JAR a Zimbabwe) 4,3 mil., Bakongovia (Angola) 4,2 mil., Bembovia (Zambia) 3,6 mil., či Swaziovia (JAR, Eswatini a Mozambik) 2,5 mil. Etnicky najhomogénnejšie populácie v južnej Afrike majú najmä Botswana (Tswanovia), Lesotho (Sothovia) a Eswatini (Swaziovia), čo je dôsledok skutočnosti, že tieto štáty boli pôvodne v koloniálnej ére sformované ako domorodé protektoráty. Na druhú stranu však treba doplniť, že veľká časť uvedených troch etník žije mimo území týchto troch štátov, takže ich je možné vnímať za „národné“ v európskom ponímaní len veľmi rezervovane.

Druhou a najmenej početnou jazykovou rodinou na pevnine Južnej Afriky je khoisanská jazyková rodina, ktorá tvorí pôvodné obyvateľstvo celého regiónu. Počet príslušníkov tejto jazykovej rodiny sa síce celkovo odhaduje na asi 0,25 mil., z ktorých väčšina žije na území Namíbie (tvoria tu až 10 % obyvateľstva), Botswany a Juhoafrickej republiky. Najpočetnejším etnikom tejto rodiny je kmeň Nama (cca. 130 – 150 príslušníkov), no známejší sú najmä Sanovia (v Namíbii cca. 80 tis.).

Treťou jazykovou rodinou je austronézska jazyková rodina pôvodom z juhovýchodnej Ázie, ktorú zaraďujeme buď do ekvatoriálnej, teda veľkej čiernej rasy alebo je vyčleňovaná samostatne ako prechodná zmiešaná rasa medzi čiernou a žltou rasou. Do tejto rodiny patrí pôvodné obyvateľstvo Madagaskaru – Malgaši. Ak by sme ich vnímali ako jeden národ, tak patria v južnej Afrike k najpočetnejším s počtom príslušníkov takmer 25 mil., no v skutočnosti sa delia na asi 20 etník. Tie sa členia na etni-

ká hornatého vnútrozemia a pobrežné etniká. Kým etniká vnútrozemia majú prevažne austronézsky pôvod, pobrežné etniká naopak majú čiastočne austronézsko – bantuský pôvod.

Najpočetnejšia skupina miešancov v južnej Afrike žije v Juhoafrickej republike, no netvoria tam špecifické etnikum a používajú ako svoj dorozumievací jazyk najmä afrikánčinu, prípadne angličtinu. Za národ vzniknutý zmiešaním etník a rás možno považovať najmä obyvateľov Maurícia, čiastočne Seychel. Etnicita obyvateľstva Réunionu, hoci ide tiež o prevažne etnicky a rasovo zmiešané obyvateľstvo sa, podobne ako vo Francúzsku, oficiálne nezisťuje – pred zákonom sú všetci obyvatelia Francúzi.

Belosi v južnej Afrike sa delia najmä podľa používaného jazyka, ktorý samozrejme závisí od toho, ktorý európsky národ bol pôvodcom daného koloniálneho osídlenia. Špecifikom sú Afrikánci (pôvodne označovaní ako Búri), ktorí sú potomkami holandských kolonistov z Kapska, no časom s nimi čiastočne splynuli i skupiny iných imigrantov (Francúzi, Nemci). Afrikánci sú tradične považovaní za jediný belošský koloniálny národ, ktorý sformovala v subsaharskej Afrike kolonizácia. Tvoria necelé 2/3 belošskej populácie Južnej Afriky (3,3 mil.). Najviac ich žije v Juhoafrickej republike (2,7 mil.) kde tvoria taktiež asi 60 % tamojšej belošskej populácie. Relatívne početná, a najmä ekonomicky vplyvná je i afrikánska menšina v susednej Namíbii (takmer 100 tis.), kde tiež tvorí asi 60 % belošskej populácie. Medzi ostatnými belošskými populáciami dominuje anglicky hovoriace obyvateľstvo v Juhoafrickej republike, Namíbii, Malawi, Zimbabwe, Botswane a Zambii, ktoré dosahuje celkový počet necelé 2 mil., z toho asi 1,7 mil. v Juhoafrickej republike. Niekoľko desiatok tisíc prevažne portugalsky hovoriacich belochov žije v Angole a Mozambiku. Pozostatkom dávnejšej koloniálnej minulosti je i nemecky hovoriaca komunita v Namíbii, ktorá má v súčasnosti asi 50 tis. osôb.

Z hľadiska jazykového rozdelenia Južnej Afriky musíme vychádzať nielen z rozdelenia domorodých etník a jazykových skupín, ale aj z oficiálnych jazykov štátov, ktoré sú dôsledkom bývalej koloniálnej nadvlády. Vo všetkých bývalých britských kolóniách v južnej Afrike si angličtina udržala pozíciu oficiálneho jazyka, resp. jedného z oficiálnych jazykov. Ide o krajiny Zambia, Malawi, Zimbabwe, Botswana, Namíbia, Lesotho, Eswatini, Maurícius a Seychely, no vo všetkých týchto krajinách sú popri nej oficiálnymi jazykmi aj najrozšírenejšie domorodé jazyky. Špecifikom je Juhoafrická republika, kde má angličtina taktiež pozíciu jedného z úradných jazykov, pričom podobne ako v ostatných menovaných krajinách je i v pozícii celoštátneho dorozumievacieho jazyka. V skutočnosti však angličtinu v Juhoafrickej republike používa ako svoj prvý jazyk iba 13,5 % obyvateľstva. Silnú konkurenciu má totiž medzi belochmi a časťou miešancov v afrikánčine, ktorá má tiež pozíciu jedného z úradných jazykov republiky. Podobnú pozíciu má afrikánčina aj v Namíbii. V bývalých portugalských kolóniách Angole a Mozambiku si pozíciu úradného jazyka udržala portugalčina. V Mozambiku ju však používa ako prvý jazyk iba asi 16,6 % obyvateľstva, kým v Angole až 71,2 %. Na Madagaskare má štatút oficiálneho jazyka francúzština popri domácej malgaštine. Jediným úradným jazykom je francúzština na Réunione, podobne aj na Mayotte, kde

však obyvateľstvo používa v bežnom živote miestne jazyky. Obdobne na Seychelách a Mauríciu sa v skutočnosti okrem úradnej angličtiny používajú jej miestne kreolské dialekty, ktoré najmä v prípade Maurícia majú bližšie skôr k francúzštine. Špecifické sú jazykové pomery na Komorách, kde majú štatút oficiálnych jazykov popri francúzštine aj arabčina a tiež komorčina – jazyk vzniknutý zmiešaním svahilčiny, arabčiny a miestnych dialektov.

6.4.2.3 Religiózna štruktúra

Religiózna štruktúra obyvateľstva Južnej Afriky je pomerne pestrá, je dôsledkom miešania rôznych kultúrnych vplyvov, predovšetkým ju však ovplyvnila koloniálna nadvláda európskych mocností, ktorá sem priniesla dnes dominantné kresťanstvo. V súčasnosti sa až 79 % obyvateľstva Južnej Afriky považuje za kresťanov.[1] Kresťanstvo je dominantným vierovyznaním vo všetkých krajinách Južnej Afriky s výnimkou Komor, Mayotte a Maurícia. Avšak v južnej Afrike pôsobili misionári rôznych kresťanských cirkví, ktorí často predbiehali samotnú kolonizáciu, preto sa v súčasnosti uvedená kresťanská väčšina obyvateľstva Južnej Afriky hlási k rôznym cirkvám.

Všeobecne prevládajú príslušníci rôznych protestantských cirkví, ku ktorým sa hlási až 53 % obyvateľstva Južnej Afriky. V podstate s výnimkou Angoly a Seychel sú najpočetnejšou skupinou obyvateľstva vo všetkých prevažne kresťanských štátoch Južnej Afriky. Ide však opäť o veľmi heterogénnu skupinu rôznych cirkví a náboženských spoločenstiev. Najpočetnejšiu skupinu tvorí letničné hnutie (pentekostálne hnutie), ku ktorému sa hlási asi 9 % obyvateľstva Južnej Afriky (cca. 18,5 mil. veriacich) najmä v Lesothe (23,1 %), Zimbabwe (21,8 %), Mozambiku (15,3 %) a v Juhoafrickej republike (15,2 %, čo je však 8,5 mil. veriacich). Ďalej je to africká nezávislá cirkev (7 % obyvateľstva Južnej Afriky) v Juhoafrickej republike (25,4 %, cca 14,3 mil. veriacich) – nejde však o jednotnú cirkev, ale o spoločenstvo nezávislých afrických synkretických cirkví.[2] Zvyšok kresťanských cirkví, ktoré vnímame ako protestantské je ešte viac roztrieštený. V Malawi má významné zastúpenie presbyteriánska stredoafrická cirkev (cca 3 mil. veriacich a 14,2 % obyvateľstva). Podobný počet veriacich 3 mil. má i anglikánska cirkev, avšak sú rozptýlení vo viacerých krajinách, predovšetkým Juhoafrickej republike (3,2 % obyvateľstva), v Malawi, Mozambiku, na Seychelách, či v Lesothe. Väčšinu (69 %) tvorí anglikánska cirkev iba v nepatrnej populácii Svätej Heleny. Tradičná cirkev Búrov, resp. Afrikáncov – reformovaná cirkev má v súčasnosti len asi 2,3 mil. veriacich (4,2 % obyvateľstva Juhoafrickej republiky). Okrem vymenovaných cirkví sa k protestantským cirkvám rátajú ešte viaceré ďalšie zbory a denominácie.

Ak zoberieme do úvahy centralizáciu cirkevnej organizácie, tak výrazne stúpa význam rímskokatolíckej cirkvi v južnej Afrike, ku ktorej sa hlási takmer 22 % obyva-

1 Pokiaľ nie je uvedené inak, všetky nasledujúce údaje o religióznej štruktúre sú uvádzané podľa World Factbook 2020 a prepočítané k roku 2020.

2 Tieto africké synkretické cirkvi sa v snahe o afrikanizáciu kresťanstva odštiepili od kresťanských cirkví. Predstavujú syntézu kresťanstva a tradičných afrických náboženstiev, usilujú sa priblížiť kresťanstvo africkému mysleniu a svetonázoru, interpretovať Bibliu z afrického pohľadu.

teľov Južnej Afriky, čo je cca. 45 mil. veriacich. Ide teda o početne najviac zastúpenú jednotlivú cirkev. V porovnaní s celkovým súhrnom ostatných kresťanských cirkví a denominácií však tvorí najpočetnejšiu skupinu veriacich iba v Angole (41 %) a na Seychelách (76 %), avšak výrazné zastúpenie má i v ďalších krajinách regiónu – v Lesothe (39 %), na Madagaskare (38 %), v Mozambiku (27 %), na Maurícii (26 %), v Zambii (20 %) a v Malawi (17 %). V Juhoafrickej republike sa k rímskokatolíckej cirkvi hlási len 7 % obyvateľstva a podobne nízke zastúpenie má i v ďalších krajinách regiónu.

Asi 4,5 % obyvateľstva Južnej Afriky sa hlási k ostatným kresťanským cirkvám a náboženským spoločenstvám, ktoré nezaraďujeme ani k protestantom, ani k rímskokatolíckej cirkvi.

K islamu sa hlási takmer 6 % obyvateľstva Južnej Afriky, čo predstavuje asi 12 mil. veriacich. Za moslimský štát možno považovať Komory, kde tvoria moslimovia asi 98 % obyvateľstva, ale rovnako prevládajú aj na susednom francúzskom Mayotte,[3] ide však o malé ostrovné územia s nízkym počtom obyvateľov. Najviac moslimov v regióne žije v Mozambiku (cca. 5,5 mil.), kde však tvoria len asi 19 % obyvateľstva. Podobne v susednom Malawi je to necelé 3 mil. moslimov (cca 14 % obyvateľstva). V týchto krajinách ide o tradičné kultúrne a historické presahy vplyvov z regiónu východnej Afriky. V Juhoafrickej republike žije asi 1 mil. moslimov (1,8 % obyvateľstva), sú to jednak migranti z iných afrických krajín, ale aj potomkovia prisťahovalcov z iných častí bývalého Britského impéria (z južnej a juhovýchodnej Ázie). Významná moslimská menšina žije aj na Madagaskare (3 %) a Maurícii (17 %).

Dedičstvom kolonializmu je aj prítomnosť hinduistov, ktorí síce tvoria len 0,6 % obyvateľstva regiónu, čo je asi 1,3 mil. osôb., ktorí sú významne zastúpení najmä na Maurícii, kde sa k nim hlási najpočetnejšia skupina obyvateľstva (takmer 49 %). Vyše 0,5 mil. hinduistov žije v Juhoafrickej republike. V ostatných krajinách ide o malé komunity.

K tradičným africkým kultom sa oficiálne hlási len nepatrná časť obyvateľstva Južnej Afriky (iba 2,2 %, čo je cca. 4,5 mil.), no mnohé africké tradície stále ovplyvňujú život afrického obyvateľstva a splývajú najmä s kresťanskými vplyvmi, ale čiastočne aj s moslimskými.

V Juhoafrickej republike žije tiež síce malá, ale významná skupina židov (cca 50 tis.), ktorí sa tu tradične zameriavali na spracovanie diamantov.

Až 12,4 % obyvateľov Južnej Afriky je z pohľadu religióznej štruktúry nezaradených, či bez vyznania. Bez vyznania je to necelých 8 % obyvateľstva (cca 16,6 mil. obyvateľov), pričom najpočetnejšie sú zastúpení v Juhoafrickej republike (10 % obyvateľstva), čo je zrejme dôsledkom postupnej sekularizácie a globalizácie spoločnosti. Ďalšími dvoma krajinami s výraznejším zastúpením osôb bez vyznania sú Angola a Mozambik (cca 12 – 14 %), čo je na prvý pohľad prekvapivé, keď si uvedomíme,

3 Oficiálne sa vo Francúzsku a jeho zámorských územiach v sčítaniach obyvateľstva nezisťuje ani etnicita (národnosť) a ani vierovyznanie obyvateľstva.

že ide o bývalé portugalské kolónie, v ktorých vládol konzervatívny Salazarov režim, no treba si uvedomiť, že ide zároveň o krajiny, kde boli počas prvých 15 rokov ich nezávislosti zavedené komunistické režimy, ktoré sa oficiálne hlásili k marxistickej ideológii.

6.4.2.4 Ekonomická štruktúra

V ekonomickej štruktúre obyvateľstva krajín Južnej Afriky sú značné rozdiely odvíjajúce sa od ekonomickej úrovne jednotlivých krajín. Podobne ako v iných častiach Afriky, aj tu z hľadiska pracovných príležitostí a štatistík zamestanosti figuruje značný podiel tzv. samoprodukcie a agrárnej práce na vlastnej pôde, najmä v severnej časti regiónu, teda mimo územia Juhoafrickej colnej únie. V mierach zamestnanosti podľa jednotlivých sektorov hospodárstva je najsilnejším sektorom v rámci regiónu poľnohospodárstvo, v ktorom je zamestnaných až 59 % pracovných síl regiónu. Opäť sú tu však zásadné rozdiely. V Juhoafrickej republike je v poľnohospodárstve zamestnaných len 5 % pracovníkov a podobne nízke podiely sú i na Maurícii, Seychelách či v Botswane. Naopak, v Angole je to až 85 %, na Madagaskare, v Mozambiku, či v Malawi okolo 75 %. Aj v Zambii a Zimbabwe zamestnáva poľnohospodárstvo vysoko cez polovicu, resp. dve tretiny obyvateľov. Najväčšiu zamestnanosť v priemysle má Juhoafrická republika – 24 %. Niektoré malé štáty ako Maurícius, či dokonca Eswatini vykazujú ešte vyššiu zamestnanosť v tomto odvetví, no ide o malé populácie. Priemerne však v regióne Južnej Afriky pracuje v priemysle len 15 % obyvateľov. Výrazne vyššia zamestnanosť je v službách – v priemere cez 32 %, no opäť so zásadnými rozdielmi. Najvyššiu zamestnanosť v službách, až 72 % má Juhoafrická republika a susedná Botswana (75 %) a podobne vysoké podiely majú i rozvinutejšie malé ostrovné štáty ako Maurícius (62 %), či Seychely (74 %). Pomerne vysoká zastúpenie nadpolovičné zastúpenie služieb má i Namíbia a Eswatini. Podiely okolo 20 – 35 % majú ešte Mozambik, Zimbabwe a Zambia. Ostatné krajiny majú veľmi nízke zastúpenie zamestnanosti v službách (Ilostat 2020).

Južná Afrika ako celok má pomerne vysoké miery nezamestnanosti a paradoxne v tomto ukazovateli je na poprednom mieste Juhoafrická republika (29 %) predbiehaná ešte Namíbiou (34 %). Podobne vysoké miery nezamestnanosti majú i okolité menšie štáty a tiež Mozambik. Zambia a Zimbabwe sa pohybujú oficiálne na úrovni 10 – 15 %. Najnižšie miery nezamestnanosti majú Angola, ostrovné štáty a Madagaskar, kde oficiálne takmer neexistuje. Samozrejme je to len vďaka tomu, že väčšina obyvateľstva je odkázaná na už spomínané samozásobenie v poľnohospodárstve. O tom vypovedá aj skutočnosť, že práve na Madagaskare žije až vyše 70 % obyvateľov pod hranicou chudoby. Podobne zle je na tom ekonomicky skolabované Zimbabwe a len o málo nižšie rozšírenie chudoby majú Eswatini, Lesotho, Zambia a Malawi, kde pod hranicou chudoby žije viac ako polovica obyvateľov. Potom nasledujú Mozambik, Komory, Angola, ale aj Seychely s viac ako tretinou obyvateľstva pod hranicou chudoby. V Namíbii takto žije 29 % obyvateľov. Ekonomický líder regiónu – Juhoafrická repub-

lika má 17 % obyvateľstva pod hranicou chudoby, čo je formálne na úrovni vyspelých krajín sveta. Oficiálne najnižšiu mieru chudoby má Maurícius (len 8 %). Pokiaľ ide o Juhoafrickú republiku, rozporuplné čísla o nezamestnanosti a zastúpení chudoby dokresľuje aj údaj o nezamestnanosti mladých ľudí do 25 rokov, ktorá je tu až 53 %. Aj to naznačuje výrazné sociálne napätie, ktoré sa v krajine prehlbuje (World Factbook 2020).

Z hľadiska vzdelanosti sa situácia v južnej Afrike postupne výrazne zlepšila, no v priemere je stále ešte štvrtina jej obyvateľstva negramotná. Najnižšia miera gramotnosti je na moslimských Komorách (59 %), kde je v tomto ohľade i citeľnejšia rodová nerovnováha (gramotnosť žien je o 12 % nižšia ako mužov). Najväčšia nerovnováha z tohto pohľadu však je v chudobných krajinách ako Madagaskar, Malawi (55 % gramotných žien voči 70 % mužov), Angola (61 % žien a 82 % mužov) a Mozambik (50 % žien, 73 % mužov). Je pozoruhodné, že naopak v niekoľkých krajinách je dokonca gramotnosť žien mierne vyššia ako medzi mužmi (Botswana, Eswatini, Seychely a najmä Lesotho (88 % gramotných žien, ale len 70 % mužov). V Juhoafrickej republike je celková úroveň gramotnosti 87 % a je rodovo prakticky vyvážená. Zaujímavé je, že napr. vyššiu mieru gramotnosti (91 %) udáva susedná Namíbia. Najbližšie sa k cieľu vymýtenia negramotnostni priblížil Maurícius s len 5 % negramotných (World Factbook 2020).

Z hľadiska komplexného ukazovateľa -- indexu ľudského rozvoja (HDI – human development index) sú v južnej Afrike výrazné rozdiely medzi krajinami. Na čele stoja malé ostrovné krajiny Maurícius a Seychelly, ktoré sa už dostali na rozhranie medzi krajiny s vysokým, až s veľmi vysokým indexom ľudského rozvoja, teda už sa dostávajú medzi najrozvinutejšie krajiny sveta, z pohľadu kvality života (66. a 67. priečka zo 189 štátov). Medzi krajiny s vysoký indexom patria potom Botswana (100.) a Juhoafrická republika (114.). Namíbia, Eswatini, Zambia, Angola, Zimbabwe a Komory už patria medzi krajiny so stredným indexom rozvoja. Medzi chudné krajiny s nízkym indexom ľudského rozvoja patria Madagaskar, Lesotho, Malawi a Mozambik (http://hdr.undp.org/en/countries.).

Hoci oficiálne štatistiky majú rôznu výpovednú hodnotu a niektoré údaje si vzájomne protirečia, v zásade poukazujú na značné regionálne, medzištátne a najmä sociálne rozdiely v juhoafrickej populácii.

6.4.3 Urbanizácia a sídla

Hoci sa africká populácia zaraďuje tradične k menej urbanizovaným v rámci sveta, v prípade Južnej Afriky už celková miera urbanizácie dosahuje 49 %. Juhoafrické mestá, najmä však metropolitné oblasti prudko rastú vďaka nekontrolovateľnému prílevu vidieckeho obyvateľstva, čo vyvoláva mnohé problémy. Predovšetkým ide o rozsiahly rast chudobných štvrtí. Ani ekonomicky relatívne prosperujúce juhoafrické krajiny

ako Juhoafrická republika, či Namíbia nedokážu tento problém uspokojivo riešiť, hoci v porovnaní s podrozvinutými krajinami severnej časti regiónu dosiahli isté čiastočné úspechy aspoň v tom, že aj do chudobných štvrtí dokážu zabezpečiť aspoň najnutnejšiu infraštruktúru. Kým vo vyspelejších krajinách regiónu sa rast urbanizácie už spomaľuje na menej ako 2 % ročne, v chudobnejších krajinách je tento rast stále minimálne dvakrát vyšší.

Oficiálne najurbanizovanejšou krajinou regiónu je Réunion, kde dosahuje miera urbanizácie 99,7 % (World meters 2020), ďalej nasleduje Botswana s (71 %)[1]. Najľudnatejšie krajiny regiónu – Juhoafrická republika a Angola už dosiahli mieru urbanizácie 67 % a nadpriemerné hodnoty dosahujú i Seychely (58 %) a Namíbia (52 %). Urbanizáciu medzi 30 a 45 % dosahujú Zimbabwe, Mozambik, Madagaskar, Maurícius a Zambia. Najmenej urbanizované krajiny sú Komory, Lesotho, Eswatini (24 – 29 %) a predovšetkým Malawi, ktoré s mierou urbanizácie len 17 % patrí k najmenej urbanizovaným krajinám na svete.

Urbanizácia sa v regióne začala rozvíjať v súvislosti so šírením arabského vplyvu na východnom pobreží Afriky a viedla k vzniku viacerých mestských stredísk na pobreží Mozambiku – Sofala, Angoche, Quelimane a Moçambique. Na tieto strediská neskôr nadviazali pri kolonizácii aj Portugalci, no z pôvodných arabských miest sa v podstate nič nezachovalo a nové mestá síce nesú ich názvy, no často sa presunuli na iné strategicky výhodnejšie lokality. Z pôvodných domorodých základov vzniklo na severe dnešnej Angoly sídlo panovníkov ríše Kongo – Mbanza Kongo, no ani z neho sa do dnešných čias v podstate nič nezachovalo a rovnomenné sídlo sa rozvinulo opäť až počas portugalskej kolonizácie vnútrozemia Angoly. Základnými centrami rozvoja sa stali v 16. storočí metropoly portugalských kolónií – Moçambique a Luanda, neskôr i Benguela, ktoré sa rozvíjali ako viaceré koloniálne základne na pobreží, ktoré okrem pevnosti mali postupne sa rozširujúce predmestia. Podobný charakter malo i Kapské Mesto – prvé mesto na území Juhoafrickej republiky. Veľmi rýchlo sa stalo najväčším mestom Južnej Afriky, no až v druhej polovici 19. stor. sa menilo na skutočné veľkomesto – v roku 1901 dosiahlo 77 tis. obyvateľov (Census of the British Empire 1901). Ostatné mestá dlho za Kapským Mestom výrazne zaostávali, či už počtom obyvateľov alebo svojou výstavbou. Angolská Luanda mala 14 tis. a nové hlavné mesto portugalského Mozambiku – Lourenço Marques (Maputo) v 1896 dokonca len 3,7 tis. obyvateľov (Ottův slovník naučný 1901). Výnimku tvorili živelne rastúce mestá kopáčov diamantov – Kimberley s 34 tis. obyvateľmi a zlata – Johannesburg so 155 tis. obyvateľmi, ktorý sa už v tejto dobe (15 rokov po svojom založení) stal najväčším mestom Južnej Afriky. Veľkým konkurentom Kapského Mesta sa práve vďaka rozvoju oblasti Randu stal aj výhodnejšie položený prístav Durban so 68 tis. obyvateľmi (Census of the British Empire 1901). S postupujúcou kolonizáciou afrického vnútrozemia vznikali ďalšie mestá – Salisbury (Harare) a Windhoek 1890, Blantyre 1895, Livingstone 1897 a Lusaka 1905. V 20. storočí, a najmä v jeho druhej polovici nastal búrlivý rozvoj miest. Najdynamickejšie rástli priemyselné a ťažiarske centrá (najmä Johannesburg)

1 Pokiaľ nie je uvedené inak, všetky nasledujúce údaje o mierach urbanizácie sú uvádzané podľa World Factbook 2020 k roku 2020.

a významné prístavy (Durban, Luanda, Maputo). Na Madagaskare sa jednoznačne najvýraznejším sídlom s pôvodnými domorodými základmi stalo historické centrum kráľovstva Imerina a neskôr aj centrum francúzskeho Madagaskaru – Antananarivo.

V druhej polovici 20. storočia sa objavil i nový fenomén – plánovaný rozvoj miest. V negatívnej podobe sa prejavil v Juhoafrickej republike, kde uplatňovaním rasistickej politiky apartheidu došlo k vynúteným presunom obyvateľstva z dôvodu realizácie územnej rasovej segregácie. Černošské a farebné obyvateľstvo bolo z centier miest vysídľované do satelitných sídlisk, často pomerne vzdialených. Tak sa najmä okolo Johannesburgu vytvoril okruh černošských miest (z nich sa „preslávilo" najmä Soweto). Podobný model sa však uplatňoval prakticky okolo všetkých väčších miest Juhoafrickej republiky i v okupovanej Namíbii. V ostatných krajinách s menším zastúpením belochov sa zasa uplatňovala segregácia naopak, vznikali „špeciálne" uzavreté štvrte pre belochov. Iným prípadom koloniálneho urbanizmu bol plánovaný rozvoj miest v rámci snahy podporiť kolonizáciu afrických závislých území. Tento prístup po roku 1950 uplatňovali najmä Portugalci v Angole jednak rozširovaním a modernizáciou výstavby už existujúcich miest – Luandy, či Benguely, jednak zakladaním nových – Nový Lisabon (Huambo). Podobne sa rozširovala výstavba mozambického Lourenço Marques (Maputa). Aj niektoré novovzniknuté nezávislé krajiny sa pustili do modernizácie, ktorá sa však dotkla najmä vládnych štvrtí v hlavných mestách. V prípade Botswany bolo vybudovanie dovtedy neexistujúceho hlavného mesta nevyhnutnosťou – vzniklo tak Gaborone, ktoré sa rýchlo menilo na živelne rastúcu síce malú, ale predsa len metropolu riedko osídlenej krajiny. Naopak, vybudovanie nového hlavného mesta Malawi – Lilongwe bolo, podobne ako vo viacerých prípadoch v Afrike, odrazom politických zámerov vládnuceho diktátora. Avšak akékoľvek urbanistické zámery vo výsledku spravidla „prevalcoval" živelný prílev obyvateľstva z vidieka, ktorý stále neodbytnejšie spôsoboval prudký a nekontrolovateľný rast mnohých miest. Paradoxne aj v krajinách ako Angola a Mozambik, kde počas dlhoročných občianskych vojen sa i veľké mestá stali dočasne bojiskami a boli ťažko poškodené, sa prílev obyvateľstva nespomalil, ale naopak zrýchlil. Dôvodom bola skutočnosť, že mestá napriek rizikám predstavovali pre utečencov z vidieka predsa len prijateľnejšiu možnosť živobytia, ako vidiecke oblasti neustále drancované ozbrojencami rôznych strán.

V súčasnosti je stále najľudnatejším mestom Južnej Afriky a jedným zo štvorice najľudnatejších miest celej Afriky juhoafrický Johannesburg s cca 10 mil. obyvateľmi. Je centrom aglomerácie Gauteng, ktorá má 15,5 mil. obyvateľov (2020). Súčasťou tejto aglomerácie je i hlavné mesto Juhoafrickej republiky Pretória (2,5 mil.), či ďalšie veľkomestá (West Rand, Soshanguve, Evaton, Vereeniging) z Tab. 2. V tejto aglomerácii žije až 27 % obyvateľov celej Juhoafrickej republiky. Druhou najväčšou metropolou Južnej Afriky je rýchlo rastúca Luanda v Angole. Počty jej obyvateľov sa líšia, no horné odhady pre celú jej aglomeráciu už predpokladajú počet jej obyvateľov na úrovni 8,3 mil., čo je opäť až 26 % obyvateľstva celej krajiny. Ešte vyššiu mieru takejto koncentrácie obyvateľstva krajiny do hlavného mesta majú už len Seychely (29 %), avšak pri rádovom nižšom počte obyvateľov. Na treťom mieste sa podľa počtu obyvateľov umiestňuje ešte stále Kapské Mesto, ktorého vnútorné mesto má vo svojich

administratívnych hraniciach iba 0,9 mil. obyvateľov, no obklopuje ho množstvo predmestí, kde žije väčšina obyvateľov tejto už vyše štyri a pol miliónovej aglomerácie. Medzi ne patrí i slum Khayelitsha na východnom predmestí, ktorý sa so svojimi asi 400 tis. obyvateľmi považuje za najväčší v Juhoafrickej republike. V poradí veľkých juhoafrických miest s neveľkými odstupmi potom nasledujú v poradí podľa počtu obyvateľov ďalšie mestá (tab. 12).

Nielen najnižšiu mieru urbanizácie, ale aj najnižší podiel hlavného mesta na počte obyvateľov krajiny má Malawi – len 5,3 %.[1] Hoci hlavnému mestu konkuruje veľkosťou aj ďalšie takmer miliónové mesto Blantyre – pôvodné centrum kolónie Ňasko, drvivá väčšina obyvateľstva krajiny žije na vidieku. Malawi predstavuje krajinu s najhustejším vidieckym osídlením v regióne Južnej Afriky, čo v kombinácii s prevládajúcim tradičným poľnohospodárstvom vytvára značný tlak na pôdu. Vďaka tomu môžeme práve Malawi považovať za jednu z krajín, ktorej problémom je preľudnenie.

Tab. 12 *Ľudnatosť vybraných miest Južnej Afriky v tis. (2020, 2018*, 2011**)*

Johannesburg (JAR)	9 677	Vereeniging (JAR)	774	Chimoio (Mozambik)	425
Luanda (Angola)	8 330	Benguela (Angola)	715	Quelimane (Mozambik)	415
Kapské Mesto (JAR)	4 618	East London (JAR)	709	Chitungwiza (Zimbabwe)	386
Antananarivo (Madagaskar)	3 369	Kitwe (Zambia)	686	Tete (Mozambik)	371
		Huambo (Angola)	671	Antsirabe (Madagaskar)	356
Durban (JAR)	3 158	Malanje (Angola)	665	**Gaborone** (Botswana)	269*
Lusaka (Zambia)	2 774	Bulawayo (Zimbabwe)	638	Chilonga (Zambia)	245
Pretória (JAR)	2 566	Beira (Mozambik)	570	Mahajanga (Madagaskar)	244*
Matola (Mozambik)	1 706	Bloemfontein (JAR)	567	Kabwe (Zambia)	234
Harare (Zimbabwe)	1 530	Ndola (Zambia)	542	Kimberley (JAR)	225**
Port Elizabeth (JAR)	1 254	Kuito (Angola)	535	**Maseru** (Lesotho)	202*
Lilongwe (Malawi)	1 122	Pietermaritzburg (JAR)	527	Saint Denis (Réunion)	181*
Maputo (Mozambik)	1 110	Uíge (Angola)	511	**Port Louis** (Maurícius)	149
Blantyre-Limbe (Malawi)	932	Rustenburg (JAR)	509	**Mbabane** (Eswatini)	68*
West Rand (JAR)	898	Witbank (JAR)	454	Rundu (Namíbia)	63**
Soshanguve (JAR)	853	Toamasina (Madagaskar)	434	**Moroni** (Komory)	62
Nampula (Mozambik)	848	**Windhoek** (Namíbia)	431	Swakopmund (Namíbia)	62**
Lubango (Angola)	828	Lobito (Angola)	426	**Victoria** (Seychely)	28*
Cabinda (Angola)	778	Polokwane (JAR)	426		

Zdroj: World Fact book 2020, United Nations DESA 2019, www.citypopulation.de

1 Hoci nominálne Maputo so svojimi 1,1 mil. obyvateľmi tvorí len 3,7 % obyvateľstva celého Mozambiku, v skutočnosti so susednou Matolou (bývalým predmestím) tvoria aglomeráciu s 2,8 mil. obyvateľmi, čo je 9,7 % podiel. I tak však prudší rast aglomerácie hlavného mesta obmedzuje je okrajová poloha na južnom konci krajiny, ktorá ho robí ťažko dostupných pre obyvateľstvo severných častí krajiny – to sa preto sústreďuje do ďalších provinčných mestských centier ako sú Nampula, Beira, Quelimane alebo Tete.

Úlohy a zadania:

- **Aké sú vývojové trendy obyvateľstva Južnej Afriky? Menia sa zásadne v poslednom období? Ako sa tieto trendy navzájom líšia v jednotlivých krajinách regiónu?**
- **Ako sa mení etnická a rasová štruktúra obyvateľstva Južnej Afriky? Ktoré sú hlavné príčiny týchto zmien? V ktorých krajinách regiónu sú tieto zmeny najvýraznejšie?**
- **Porovnajte význam rasovej, etnickej a religióznej štruktúry obyvateľstva z hľadiska ich dôsledkov na vnútorný politický, prípadne hospodársky vývoj jednotlivých krajín Južnej Afriky.**
- **Ktoré faktory zásadne podmieňujú priestorovú distribúciu obyvateľstva v južnej Afrike? V ktorých oblastiach a z akých dôvodov dochádza k najväčšej koncentrácii obyvateľstva?**

6. 5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN JUŽNEJ AFRIKY

6.5.1 Vývoj ekonomiky krajín Južnej Afriky

Postkoloniálny hospodársky vývoj nebol jednoduchý. Napr. v Malawi po získaní nezávislosti, od polovice 60. rokov 20. storočia, sa vláda snažila posilniť poľnohospodársky sektor. Bolo spustených niekoľko rozsiahlych programov rozvoja vidieka. Tieto projekty zahŕňali úverové a marketingové opatrenia, budovanie infraštruktúry, ako sú cesty, vodovody, zavlažovacie zariadenia, zdravotné strediská, zariadenia na skladovanie a ochranu plodín. Mimo hlavných oblastí programu boli spustené poradenské služby a vzdelávacie programy. Tieto schémy však priniesli malý úžitok drobným poľnohospodárom, rast sa namiesto toho sústredil zväčša vo veľkovýrobnom sektore. Mnoho drobných poľnohospodárov zostalo chudobných a zadlžených a ich produkcia sa nezvýšila natoľko, aby uspokojili výživovú potrebu rýchlo rastúceho obyvateľstva.

V niektorých krajinách sa chudoba a frustrácia z koloniálnej éry skúšala liečiť sociálnymi heslami. Hľadanie novej cesty zahŕňali aj pokusy so socialistickým modelom. Skúsili to napr. Angola, či Madagaskar. Portugalská vláda považovala Angolu za svoj zámorský korunovačný klenot. Výsledkom bolo, že do 70. rokov angolská ekonomika rýchlo rástla, pričom hlavným exportným artiklom boli komodity ako káva, sisal,

diamanty a ropa. Vo veľkých mestách sa rozvinul aj ľahký priemysel. Tento rast bol ale nevyvážený a väčšina ziskov sa sústreďovala v rukách koloniálnej elity, pričom väčšina obyvateľstva bola odkázaná na projekty nútenej práce alebo bola nútená predávať poľnohospodárske produkty za umelo nízke ceny obchodníkom. Výsledná nerovnosť príjmov a príležitostí hrala významnú úlohu pri rozvoji nacionalistických hnutí. V roku 1975 došlo po získaní nezávislosti k veľkému exodu kvalifikovaných portugalských pracovníkov. Strata kapitálu a odborníkov mala okamžitý negatívny vplyv na ekonomický rozvoj. Okrem toho sa nová vláda snažila presadiť socialistický rozvoj podľa sovietskeho a kubánskeho modelu. Ekonomiku ďalej ochromila občianska vojna v čase nezávislosti. Kombinácia hospodárskej reorganizácie a vojny spôsobila virtuálny ekonomický kolaps, ktorý sa odvtedy sotva zmiernil. Napríklad na konci 80. rokov tvorili výdavky na obranu takmer polovicu celkového rozpočtu, zatiaľ čo ročná miera inflácie presiahla v roku 1995 viac ako 2 500 %. Aj keď ekonomické reformy po roku 1988, vylúčili veľa neúspešných socialistických experimentov a zahraničným záujemcom bolo umožnené voľnejšie investovanie kapitálu, vojna tieto investície neustále odrádzala a brzdila obnovenie základnej infraštruktúry vo väčšine krajín. Angolská vláda sa však od konca vojny v roku 2002 zamerala na obnovu.

Zložitý vývoj bol aj na Madagaskare. Ovládanie madagaskarskej ekonomiky Francúzskom, ktoré odoberalo takmer polovicu vývozu ostrova a dodávalo viac ako polovicu jeho dovozu, sa skončilo zmenami vo vláde, ktoré nastali počas nepokojných rokov 1972 – 1975. Zatiaľ čo bankovníctvo, financie, pôžičky a hospodárske plánovanie boli ovplyvnené dohodami s Francúzskom, nový vojenský režim nahradil už aj tak obmedzené hospodárstvo voľného obchodu takým, ktorého cieľom bolo dosiahnuť „socialistický raj pod božskou ochranou“ do roku 2000 (Covell et al. 2019).

Znárodnením sa vytvorili štátne korporácie a transformovalo sa aj päť francúzskych bánk na tri štátne banky pre poľnohospodárstvo, priemysel a obchod. Ekonomika zareagovala neúprosným poklesom. Poklesol vývoz, vzrástla inflácia a výrazne sa zvýšil dlh. Dlhové služby zaberali viac ako polovicu príjmov z vývozu krajiny a dovoz takmer prestal pre nedostatok devíz. Priemyselná produkcia klesla na štvrtinu úrovne z roku 1975 a zahraničné investície poklesli takmer na nulu, zatiaľ čo devalvácia hlboko znížila hodnotu malgašského franku. Za týchto nepriaznivých podmienok sa infraštruktúra a sociálne služby v krajine veľmi zhoršili. Vidiecke obyvateľstvo zápasilo s prežitím, životné minimum získavalo obchodom s dobytkom a nelúpaných plodín. Do bankrotu v roku 1982 bola krajina nútená prijať program štrukturálnych zmien uložený Medzinárodným menovým fondom (MMF) a čeliť ponižujúcemu obratu s cieľom znovu liberalizovať ekonomiku. Zrušenie štátnych monopolov bolo akceptované a každému štátnemu podniku, ktorý nedokázal zaplatiť, hrozila privatizácia. Súkromnému podnikaniu však trvalo roky, kým získal späť dôveru.

Okrem politických pokusov bola prítomná na juhu Afriky aj problematika rasizmu, a to nielen v JAR, ale aj v Namíbii, či Zimbabwe. V Zimbabwe po získaní nezávislosti v roku 1980 vláda Roberta Mugabeho postupne zmenila štruktúru riadenia, ktorú zdedila po režime nadvlády bielej menšiny. Koncom 90. rokov 20. storočia bolo Zimbabwe schopné pokryť takmer 90 percent svojho trhu domácim spotrebným tovarom.

BOX 43 Kríza v Zimbabwe

Svetový potravinový program (WFP) varoval, že milióny obyvateľov Zimbabwe budú v nasledujúcich mesiacoch čeliť hladu v dôsledku dlhotrvajúceho sucha, ekonomickej nestability a účinkov Covid-19.

Varovanie prichádza, keď vláda Zimbabwe tvrdí, že najmenej 7,6 milióna ľudí - čo je asi polovica populácie - tento rok upadlo do chudoby.

Hospodárska kríza posunula infláciu na najhoršiu úroveň za posledných desať rokov.

Polovici obyvateľov vo vidieckych oblastiach nezostala iná alternatíva, ako vynechať niektoré jedlo, zmenšiť veľkosť porcie alebo predať nejaké veci, aby to zvládli, uviedla zástupkyňa WFP v Zimbabwe.

WFP vyhlásila výzvu vo výške 204 miliónov dolárov, aby pomohla pokryť náklady na výživu štyroch miliónov najzraniteľnejších osôb v priebehu nasledujúcich šiestich mesiacov. (BBC 2020c)

Zimbabwianska ekonomika začala v 90. rokoch zažívať pokles, ktorý sa zrýchlil začiatkom 21. storočia. Problematický program pozemkovej reformy Mugabeho administratívy, ktorý sa snažil urýchliť pomalé prerozdeľovanie poľnohospodárskej pôdy od bielej menšiny k čiernym obyvateľom - sa začal v 90. rokoch, zrýchlil sa po roku 2002 a je jednou z najčastejšie uvádzaných príčin hospodárskej situácie. Svoju úlohu tu však zohrali aj ďalšie faktory. Mugabeho kontroverzné rozhodnutie z roku 1998 zasiahnuť v občianskej vojne v Konžskej demokratickej republike stálo zimbabwianske hospodárstvo stovky miliónov dolárov a malo za následok pozastavenie medzinárodnej hospodárskej pomoci pre Zimbabwe. Pomoc a pôžičky krajine boli zadržané v neskorších rokoch na protest proti programu pozemkovej reformy a porušovaniu ľudských a politických práv. Zlé hospodárske riadenie, nekontrolovateľná inflácia a rekordne vysoká miera nezamestnanosti komplikovali zhoršujúcu sa ekonomickú situáciu.

6.5.2 Súčasné trendy

Zlé riadenie, nestabilné politické a bezpečnostné prostredie, nedostatočná dopravná infraštruktúra, zraniteľnosť voči prírodným katastrofám a súčasná kríza štátneho dlhu. sú hlavnými problémami juhoafrických krajín aj súčasnosti. Sú rozhodujúcimi faktormi brániacimi väčšiemu prílevu zahraničných investícií, od ktorých je miestna ekonomika veľmi závislá. Medzi najväčšie výzvy patria vo viacerých krajinách slabé inštitucionálne kapacity, nedostatok základnej infraštruktúry, veľká závislosť od vonkajšej pomoci, vysoké vystavenie hrozbám spojeným s nadmerným využívaním prírodných zdrojov (odlesňovanie, degradácia pôdy, znečistenie podzemných vôd a erózia pobrežia), korupcia a neefektívny súdny systém, ktorý je citlivý na politické zasahovanie. Región je nehomogénny, obrovskú ekonomickú silu v porovnaní so susedmi predstavuje Juhoafrická republika.

Juhoafrická republika je rozvíjajúci sa trh so strednou vrstvou a bohatou zásobou prírodných zdrojov. Dobre sú rozvinuté finančné, právne, komunikačné, energetické,

dopravné odvetvia a burza, ktorá je najväčšou v Afrike a patrí medzi 20 najlepších na svete.

Hospodársky rast sa v posledných rokoch aj tu spomalil. Nezamestnanosť, chudoba a nerovnosť, ktoré patria k najvyšším na svete, zostávajú výzvou. Oficiálna nezamestnanosť predstavuje zhruba 27 % pracovnej sily a u černošskej mládeže je výrazne vyššia. Aj keď moderná infraštruktúra krajiny podporuje rozvoj, nestabilné dodávky elektriny brzdia rast. Štátna elektrárenská spoločnosť Eskom stavia tri nové elektrárne a inštaluje nové programy riadenia spotreby energie na zlepšenie spoľahlivosti elektrickej siete, bola však sužovaná obvineniami zo zlého hospodárenia a korupcie a čelí čoraz väčšiemu dlhovému zaťaženiu.

Súčasná hospodárska politika Juhoafrickej republiky sa zamerala na kontrolu inflácie a na posilnenie širšej hospodárskej základne; krajina však čelí štrukturálnym obmedzeniam, ktoré tiež obmedzujú hospodársky rast, ako sú nedostatok kvalifikovaných pracovníkov, pokles globálnej konkurencieschopnosti a časté prerušenia práce v dôsledku štrajku. Vláda čelí rastúcemu tlaku, aby zlepšila poskytovanie základných služieb pre oblasti s nízkym príjmom, zvýšila rast pracovných miest a poskytla vysokoškolské vzdelanie za dostupné ceny.

Juhoafrická republika stále čelí zvyšovaniu verejného dlhu, čo znižuje globálnu konkurencieschopnosť krajiny. Krajina má však stále vysoko rozvinuté hospodárstvo a vyspelú infraštruktúru, vďaka čomu je krajina vedúcou africkou ekonomikou aj keď ju v celkovom objeme HDP predbehla Nigéria aj Egypt. Je domovom 75 % najväčších afrických spoločností. Ekonomika v roku 2019 vzrástla o 0,2 % oproti 0,8 % v roku 2018 a podľa aktualizovaných predpovedí MMF sa očakáva pokles na -5,8 % v roku 2020 v dôsledku vypuknutia COVID-19.

Juhoafrickú republiku nedávno nahradila Nigéria ako najväčšia ekonomika subsaharskej Afriky, krajina je však naďalej regionálnym lídrom. Verejný dlh je stále vysoký na úrovni 59,9 % a v najbližších niekoľkých rokoch sa očakáva jeho ďalší rast.

Miera nezamestnanosti v Juhoafrickej republike sa v roku 2019 mierne zvýšila a dosiahla 28,7 %. MMF očakáva, že tento trend bude však výrazne ovplyvnený negatívnym ekonomickým dopadom pandémie COVID-19, pričom sa v súčasnosti odhaduje, že sa jej miera zvýši na 35,3 %. Stále sú priepastné rozdiely v príjmoch, veľká časť populácie stále žije z jedného eura za deň. a odhadom 7,2 milióna ľudí - asi 19 % populácie, je infikovaných vírusom HIV (nordeatrade.com).

S ekonomikou Juhoafrickej republiky sú úzko prepojené susedné krajiny, najviac mini štátiky Lesotho a Eswatini. Lesotho je chudobná krajina, okrem vody tu nie je dostatok prírodných zdrojov dostatočných ani pre súčasnú populáciu. Ekonomiku Lesotha nemožno udržať bez výhod, ktoré jej plynú zo spolupráce s JAR, s ktorou je v colnej únii a má spoločný integrovaný komunikačný systém a s ktorou zdieľa Lesotho Highlands Water Project. Remitencie pracovníkov z Lesotha v JAR tvorili v roku 1990 asi dve tretiny hrubého národného produktu, ale do polovice 90. rokov sa ich podiel znížil na jednu tretinu, pretože pracovné príležitosti boli oveľa reštriktívnejšie.

BOX 44 Vojna a (o) plyn

V Mozambiku prebieha v súčasnosti najväčšia investícia v Afrike - projekt v hodnote 23 miliárd dolárov na ťažbu a vývoz zemného plynu.

Spoločnosti vedené spoločnosťou Total SA budú čerpať plyn z vrtov vzdialených asi 40 kilometrov od pobrežia, kvapalný ho budú vyvážať do elektrární vo Francúzska a Číne. Otvorenie projektu, ktorý sa nachádza 32 km južne od rieky Rovuma na hranici s Tanzániou, by malo byť v roku 2024. Závod spoločnosti Total zamestná na vrchole výstavby 14 000 ľudí, z toho najmenej 5 000 bude Mozambičanov a mnohí z mietneho regiónu. Prekážky, ktorým čelí projekt, od ktorého sa očakáva transformácia chudobného juhovýchodného afrického národa, sú však obrovské. V oblasti pôsobia ozbrojení islamskí militanti. Marginalizácia mladých mužov v regióne, ktorý je prevažne moslimský a 1 900 kilometrová vzdialenosť od hlavného mesta Maputo, pomohla viesť k radikalizácii mladých ľudí. Militanti viackrát prepadli mesto Mocimboa da Praia. Je to rozhodujúci zásobovací uzol iba 60 kilometrov južne od miesta projektu a najbližšieho prístavu. Najmenej osem pracovníkov subdodávateľov spoločnosti zahynulo pri útoku na ich vozidlo. Traja pracovníci sú stále nezvestní. Pred objavmi plynu a povstaním bolo vzdialené pobrežie známejšie pre luxusné letoviská tropických ostrovov. Vláda Mozambiku sa snaží bojovať proti povstalcom, ochotu pomôcť v boji proti nim ponúkli viaceré krajiny, vrátane Juhoafrickej republiky, USA a Portugalska

https://www.youtube.com/watch?v=uA0uWiD4cE4 (Bloomberg quicktake:Now. 2020).

Na začiatku 21. storočia sa miera pohybovala okolo jednej štvrtiny. Oficiálne odhady nezamestnanosti medzi pracovnými silami v Lesothe sa líšia a pohybujú sa približne od jednej tretiny do polovice, pričom niektorí pozorovatelia odhadujú, že miera sa v skutočnosti blíži k trom štvrtinám.

Ekonomika Eswatini je založená na zahraničnom kapitále a na lokálnych malovýrobných a samozásobiteľských aktivitách. To vytvára veľký kontrast v príjmoch a životnej úrovni. Národná hospodárska politika je založená na filozofii slobodného podnikania a voľného trhu. Vládne príjmy pochádzajú hlavne z príjmov z Juhoafrickej colnej únie, dane z obratu a daní z príjmu právnických a fyzických osôb. Rozpočet je všeobecne vyrovnaný, ale zahraničná pomoc je hlavným prispievateľom rozvoja a poskytuje rezervu na vyrovnanie prípadného deficitu príjmov.

Čulé väzby s JAR má aj Namíbia. Namíbia je jedným z najdôležitejších vývozcov diamantov a 5. najväčším producentom uránu na svete. V krajine sa tiež nachádza jeden z najproduktívnejších rybárskych odvetví na svete. Po rokoch silného rastu vstúpila namíbijská ekonomika do fázy recesie, pretože rast v ťažobnom priemysle sa rozplynul, ceny surovín klesli a poľnohospodárstvo zasiahlo sucho. V roku 2019 vyhlásil prezident mimoriadny stav z dôvodu závažnosti sucha a jeho následkov. HDP Namíbie sa v roku 2019 znížil o -1,4 % kvôli zlému výkonu v poľnohospodárstve, ťažbe a stavebníctve. Podľa aktualizovaných predpovedí MMF zo 14. apríla 2020 sa v dôsledku vypuknutia COVID-19 očakáva pokles HDP na -2,5 %. Namíbia je jednou z krajín s najväčšími nerovnosťami. Miera chudoby, ktorá sa odvodzuje od medzinárodnej hranici chudoby vo výške 1,90 USD sa odhaduje na 15,4 % v roku 2018 a približne 15 % dospelej populácie je infikovaných vírusom AIDS. Nezamestnanosť je vysoká, zasahuje 23,2 % populácie v roku 2019 (údaje v kapitole, ak nie je uvedené inak, sú z dát Svetovej banky).

Prioritou vlády je však lepšie prerozdelenie bohatstva pri zachovaní priaznivého podnikateľského prostredia. Extrémne sociálne a ekonomické nerovnosti, zdedené po apartheide, pretrvávajú napriek štedrým výdavkom vyčleneným na sociálne programy.

K bohatšiemu susedovi (JAR) vzhliada aj mnoho Mozambičanov. V koloniálnych časoch riadili ekonomiku len Portugalci, o obchodné aktivity sa starali zas imigranti z južnej Ázie. Krajina teda nebola dobre pripravená na nezávislosť. Následné násilnosti vyhnali z krajiny všetkých cudzincov. Dlhá občianska vojna uvrhla krajinu do biedy, z ktorej sa spamätáva dodnes. Prvé roky 21. storočia priniesli mierny obrat v ekonomickom raste. Krajina okrem príjmov z poľnohospodárskych produktov a nerastov, získava tradične zdroje z poplatkov susedov za železnice a prístavy a novšie aj z cestovného ruchu. Dôležité sú aj príjmy, ktoré prinášajú pracujúci v zahraničí, najmä v Juhoafrickej republike. Vysoká nezamestnanosť a zhoršenie nálad voči cudzincom v Juhoafrickej republike však môže spôsobiť vyschnutie tohto zdroja. Mozambik zaznamenal v roku 2013 veľmi vysokú úroveň prílevu priamych zahraničných investícií, ktorá dosiahla viac ako 6 miliárd USD, ale odvtedy sa znížila. Vývoj prílivu kapitálu bude závisieť od potenciálu skvapalneného zemného plynu.

Silné ekonomické putá viažu k JAR aj susednú Botswanu. Botswana je bohatá na prírodné zdroje. Je tretím najväčším producentom diamantov na svete a vlastní druhé najväčšie zásoby uhlia v Afrike (odhadom 210 miliárd ton). V krajine je tiež dostatok uránu, medi a bridlicového plynu. Rast Botswany sa v roku 2019 znížil na 3 % - oproti 4,5 % v roku 2018 – uprostred silného sucha a slabého trhu s diamantmi (MMF). Podľa aktualizovaných predpovedí MMF zo 14. apríla 2020 sa v dôsledku vypuknutia COVID-19 očakáva pokles HDP na -5,4 % v roku 2020. Prioritou vlády je diverzifikácia ekonomiky, menšia závislosť od nestabilného ťažobného odvetvia a väčší príjem od poľnohospodárstva, služieb a výroby. Botswana pracuje na rozšírení svojho odvetvia služieb, vytvorením nových kapacít v sektoroch zdravotníctva, vzdelávania, inovácií, finančných služieb a cestovného ruchu, ktoré, ako dúfa, posilnia aj jej regionálnu integráciu. Verejné výdavky sa zameriavajú na tri kľúčové ciele: riešenie chudoby, zabezpečenie inkluzívneho rastu a tvorba pracovných miest. Botswana sa pravidelne umiestňuje na prvom mieste medzi africkými krajinami, pokiaľ ide o správu vecí verejných a transparentnosť. Napriek relatívnej prosperite má však Botswana stále jednu z najvyšších úrovní nerovnosti na svete a trpí vysokou mierou nezamestnanosti a nedostatkom kvalifikovanej pracovnej sily. Takmer 350 000 ľudí je HIV pozitívnych (22 % prevalencie dospelých) a takmer 20 % populácie žije pod hranicou chudoby, najmä vo vidieckych oblastiach. Nezamestnanosť zostala trvale vysoká na úrovni 18,2 %.

O zmenšovanie vplyvu JAR (vzhľadom aj na svoju vzdialenejšiu polohu) sa historicky snažila Zambia, avšak aj tak neunikla zahraničnej závislosti. Ekonomika Zambie, druhého najväčšieho producenta medi v Afrike po Konžskej demokratickej republike, je veľmi závislá od cien medi, ktoré generujú tri štvrtiny príjmov z vývozu. Rast krajiny sa v posledných rokoch spomalil, a to v dôsledku poklesu cien medi, ale aj v dôsledku sucha. V roku 2019 dosiahol hospodársky rast 1,5 % HDP. Podľa aktualizovaných predpovedí MMF zo 14. apríla 2020 sa v dôsledku vypuknutia COVID-19 očakáva

BOX 45 Čína v Zambii

Čínska štátna televízna sieť buduje obrovské nové televízne štúdiá pre spoločný mediálny podnik v Zambii. Je to len jeden z príkladov narastajúceho vplyvu Číny v Zambii. Krajiny ako Zambia majú veľa nerastného bohatstva a Čína môže poskytnúť lacné pôžičky na financovanie výstavby cestnej, železničnej a vodnej infraštruktúry, potrebnej na ťažbu a vývoz prírodných zdrojov. Existujú pritom aj geopolitické motivácie. Zambia má dlhodobé vzťahy s Čínou. Čína postavila v 70. rokoch minulého storočia železnicu spájajúcu vnútrozemskú Zambiu s Tanzániou, čím sa eliminovala závislosť krajiny od Juhoafrickej republiky, ktorú viedla v tom čase vláda bielej menšiny. Existuje však riziko, že si Zambia požičala nad svoje možnosti a nebude schopná splácať peniaze, a že zambijská vláda mohla ako zábezpeku na čínske pôžičky ponúknuť štátne aktíva vrátane národnej energetickej spoločnosti a letiska.

Zahraničný dlh Zambie, ktorý sa v súčasnosti odhaduje na 35% jej HDP, prudko vzrástol. Podľa oficiálnych údajov dosiahol v roku 2018 takmer 10 miliárd dolárov, oproti 1,9 miliárd dolárov v roku 2011. Ako tretia najväčšia ekonomika Južnej Afriky a druhý najväčší producent medi v Afrike Zambia je učebnicovým prípadom čínskej dlhovej pasce, ktorá sa týka 15 afrických krajín vrátane napr. Džibuti a Konžskej demokratickej republiky. Ale aj priaznivci čínskych investícií sa obávajú pracovných podmienok, ktoré ponúkajú Číňania miestnym robotníkom. Z investíciami prichádzajú aj čínski zamestnanci, ktorí po vypršaní kontraktu ostávajú v Zambii. Čínski prisťahovalci zakladajú malé maloobchodné podniky, robia aj nízko kvalifikovanú prácu (napr. pestovanie zeleniny, chov sliepok, trhovníctvo), ktorú podľa miestnych treba ponechať Zambijčanom. Číňania už investovali aj do poľnohospodárskej pôdy, najmä na pestovanie ryže, ktorá sa vyváža do Číny (Heanue 2018).

pokles HDP na -3,5 % v roku 2020. V krajine zostáva rozšírená extrémna chudoba na vidieku (polovica Zambijčanov stále žije v chudobe). Spája sa to s vysokou mierou pôrodnosti a relatívne vysokou záťažou HIV pozitivity (vírus má jeden z ôsmich obyvateľov). Podľa Svetovej banky miera nezamestnanosti v roku 2019 dosiahla 7,1 %, ale veľa ľudí je mimo oficiálnych štatistík.

6.5.3 Primárny sektor – poľnohospodárstvo, lesníctvo, rybolov

Moderné poľnohospodárstvo je v južnej Afrike typické hlavne pre Juhoafrickú republiku. Poľnohospodárstvo v Juhoafrickej republike je vysoko diverzifikované a orientované na trh. Predstavuje malú časť HDP krajiny (1,9 %) a zamestnáva 5 % pracovnej sily v krajine, čo je v porovnaní s ostatnými africkými krajinami pomerne málo. Významne prispieva k domácej ekonomike, najmä ako zamestnávateľ chudobnejších vrstiev. Pôdne a hydrologické podmienky sú všeobecne chudobné. Orná pôda predstavuje iba niečo viac ako jednu desatinu rozlohy krajiny. Komerčné hospodárstva však využívajú dobre zavlažované a úrodné pôdy, ktoré sa vyskytujú predovšetkým v údoliach riek Kapska a na pobreží KwaZulu-Natal. Oblasť Highveldu a Orange historicky ponúkali adekvátne podmienky pre intenzívne pestovanie obilnín, štedro dotované vládou, prostredníctvom dotácií pre majiteľov bielych fariem. Niektoré suché oblasti, napríklad v údolí rieky Fish River v provincii Východné Kapsko, sa stali produktívnymi vďaka zavlažovaniu. Ďalšie zavlažovanie priniesol prebiehajúci Orange River projekt, ktorý by po dokončení mal výrazne rozšíriť celkovú výmeru ornej pôdy v krajine.

JAR je šiestym najväčším producentom vína na svete a najväčším producentom kukurice a cukru na kontinente. Krajina produkuje všetky hlavné obilniny s výnimkou ryže. Medzi hlavné plodiny patrí kukurica, pšenica, cukrová trstina, cirok, arašidy (podzemnica olejná), sója, tabak, citrusové a iné ovocie. Ovce, kozy, dobytok a ošípané sa chovajú domácky na samozásobovanie mäsom a mliekom. Významná je aj komerčná veľkovýroba mlieka a mliečnych výrobkov (vrátane masla a syrov) a vajec, najmä v okolí hlavných mestských centier. Zdroje dreva sú v krajine minimálne, ale malá výmera pôvodnej zalesnenej pôdy bola doplnená rozsiahlymi plantážami vo vlhších častiach na východe a juhovýchode. Plantáže dodávajú drevnú hmotu pre priemysel a ťažobný sektor, celulózu pre papierne a lepenky a stavebné rezivo pre stavebníctvo. Rybolovné oblasti ležia hlavne pri západnom a južnom pobreží, ktoré je pod vplyvom chladnejšieho prúdu.

Susedné Lesotho je hornaté, orná pôda tvorí iba jednu desatinu územia. Väčšina vidieckeho obyvateľstva sa venuje samozásobiteľskému poľnohospodárstvu. Poľnohospodárstvo významne prispievalo k hrubému domácemu produktu, ale sucho, najmä v 90. rokoch 20. storočia a na začiatku 21. storočia, drasticky znížilo produkciu. Najdôležitejšie plodiny sú kukurica, cirok, pšenica, fazuľa a hrach. Vyvážajú sa kože, vlna a mohér. Potraviny sa však musia dovážať, pretože sucho vo veľkej miere ovplyvňuje úrodu a stavy dobytka.

Eswatini je monarchia, kde vládnuci rod vlastní väčšinu dobrej pôdy. Základnou plodinou je kukurica a k ďalším plodinám patrí cirok (hlavne na varenie tradičného piva), tekvice, fazuľa, hrášok a iná zelenina. Kvôli úlohe dobytka ako tradičného symbolu bohatstva, populácia hospodárskych zvierat výrazne prevyšuje únosnosť krajiny, čo je hlavnou príčinou úbytku vegetácie a erózie pôdy. Najväčším odvetvím je pestovanie cukrovej trstiny a výroba cukru. Veľký komerčný význam majú aj rozsiahle umelo vysadené lesy borovice a eukalyptu (v Highvelde), ktoré dodávajú drevo do celulózky a niekoľkých píl. Nebielená drevná buničina je po cukre druhým najväčším vývozným artiklom v krajine. Plocha vysadená drevom je asi 6 percent z celkovej rozlohy krajiny. Medzi ďalšie dôležité plodiny patria citrusové plody a bavlna (Lowveld), ananás (Middleveld), ryža, tabak a zelenina. Dôležitý je tiež komerčný chov hospodárskych zvierat, najmä v oblasti Lowveld, o ktorý sa opiera sektor spracovania mäsa a mliekarenské podniky.

Poľnohospodárstvo v Namíbii sa musí vyrovnať so suchým podnebím. Sektor predstavuje asi 7,2 % HDP namíbijskej ekonomiky a zamestnáva pätinu pracovnej sily. Prírodné podmienky krajiny neprospievajú poľnohospodárstvu a rozmanitosť plodín je dosť obmedzená. Medzi hlavné plodiny patrí: kukurica, proso a cirok. Sektor živočíšnej výroby je produktívny a orientovaný na vývoz. Hovädzie mäso má významný podiel na vývoze poľnohospodárskych komodít. Rybolov je ďalšou dôležitou súčasťou primárneho sektoru (predstavuje takmer 25 % všetkých aktivít v primárnom sektore). Namíbijské vody sú bohaté na ryby. Bohatý úlovok predstavujú lipne, sardinky, makrely a tuniaky, rovnako sa lovia kraby, morské raky a krevety. Prevažná väčšina úlovku je spracovaná v moderných továrňach a vyvážajú ich na západné trhy mrazené, konzer-

vované alebo ako rybia múčka. Miestny regionálny trh je zásobovaný prostredníctvom tradičnejších sušených rýb. Produkcia kvôli nadmernému výlovu (veľkých zahraničných rybárskych spoločností) od 70. rokov 20. storočia poklesáva. Aj v tejto časti sveta časť produkcie je už zabezpečovaná umelým chovom.

Poľnohospodárstvo v susednej Botswane tiež zápasí s klimatickými podmienkami. Prispieva iba 2 % k HDP, ale zamestnáva 23 % populácie. Je to stále dôležitý zdroj príjmu pre mnoho Botswančanov, ktorí žijú na vidieku. Chov dobytka dominuje v tomto sektore a prispieva 80 % k HDP poľnohospodárstva. Populácia hovädzieho dobytka sa takmer vyrovná ľudskej populácii, preto je väčšina živočíšnej výroby zameraná na export (do Európskej únie a ďalších destinácií). Pretože púšť a chudobné pôdy pokrývajú viac ako 70 % krajiny, orná pôda je veľmi vzácna. Rastlinná výroba nie je príliš produktívna z dôvodu tradičných metód hospodárenia, nepravidelných zrážok, opakujúcich sa období sucha a erózie. Dominuje produkcia obilnín, pričom cirok predstavuje 72 % národnej produkcie obilnín, nasleduje kukurica a proso.

Niektoré podobné črty poľnohospodárskej výroby nájdeme v pôvodných portugalských kolóniách Mozambik a Angola. Poľnohospodárstvo má v Mozambiku vhodné podmienky, avšak je ohrozované periodickými suchými obdobiami, alebo naopak záplavami po cyklónoch. Kráľovskom plodinou Mozambiku je kukurica, avšak vhodné podmienky tu nájde široká škála obilnín, ovocia a zeleniny. V produkcii mäsa sa v poslednom období hydina dostala v dôležitosti pred hovädzie a bravčové mäso. Pobrežné vody sú bohaté na úlovok. Okrem rýb sa lovia mušle, langusty, kraby a hlavne krevety, ktoré sú známym exportným artiklom.

Poľnohospodársky potenciál Angoly zostáva nevyužitý. Pastierstvo je brzdené zamorením muchami tse-tse. Hlavnou obživou je maniok. Komerčné potravinárske plodiny ako káva a cukrová trstina sa pestujú hojne, v 90. rokoch sa zvýšila produkcia palmového oleja a tabaku. Najväčšou prekážkou v rozširovaní poľnohospodárstva je počet nášľapných mín, ktoré sa pochovávali na vidieku počas rokov konfliktu. Ťažba dreva z pôvodných lesov sa sústreďuje v exkláve Cabinda a v Luse na východnom úseku benguelskej železnice. Veľké eukalyptové plantáže pozdĺž západných úsekov benguelskej železnice poskytovali palivové drevo pre parné lokomotívy a zásobovali závod na výrobu celulózy neďaleko Benguely. Zdroje dreva sú v porovnaní s ostatnými krajinami južnej Afriky väčšie. Vďaka priaznivým účinkom studeného Benguelského prúdu má Angola niektoré z najbohatších rybárskych revírov v Afrike. Centrom rybolovného priemyslu je prístav Namibe, lovná oblasť sa však rozprestiera od Luandy na severe po Zátoka Tigres na úplnom juhu krajiny.

Poľnohospodárstvo Zambie a Zimbabwe nadväzuje na koloniálne hospodárenie, avšak so zmenenými vlastníckymi pomermi. Poľnohospodársky sektor je oporou zambijskej ekonomiky: hoci tento sektor predstavuje iba 2,6 % HDP krajiny, zamestnáva 54 % pracovných síl. Zambia uvádza 75 miliónov hektárov poľnohospodárskej pôdy, z čoho je 58 % so stredným až vysokým potenciálom poľnohospodárskej výroby. Poľnohospodárstvo v Zambii však zostáva naďalej nedostatočne produktívne, pričom sa obrába iba 15 % jej potenciálnej ornej pôdy. Nízky príspevok tohto odvetvia k HDP

možno pripísať zlej vidieckej infraštruktúre a extrémnej zraniteľnosti voči suchu. Zambijský poľnohospodársky sektor sa zameriava hlavne na rastlinnú výrobu (kukurica, bavlna, sója, tabak, podzemnica olejná, paprika, cirok, pšenica, ryža, slnečnicové semená). Krajina je tiež jedným z najväčších vývozcov osiva v Afrike.

Aj keď na začiatku 21. storočia poľnohospodársky sektor Zimbabwe dramaticky poklesol, stále je to dôležité odvetvie ekonomiky krajiny. Pravidelne generuje asi 15 percent hrubého domáceho produktu (HDP). Viac ako polovica celkovej pracovnej sily sa venuje priamo poľnohospodárskym činnostiam. Najdôležitejšou potravinárskou plodinou je kukurica. Medzi ďalšie potravinárske plodiny patrí pšenica, proso, cirok, jačmeň, maniok, arašidy, sója, banány a pomaranče. Pred poklesom poľnohospodárstva na začiatku 21. storočia bolo Zimbabwe najväčším producentom tabaku v Afrike. Napriek poklesu v tomto sektore je tabak stále hlavnou komerčnou plodinou v krajine. Bavlna sa pestovala aj na drobných farmách, tak aj na veľkých komerčných farmách, bola kedysi exportnou plodinou a bola tiež základom veľkého domáceho textilného priemyslu. Z komerčných plodín sa pestuje tiež káva, hlavne na východnej vysočine. Hovädzie a mliečne výrobky vyrobené v komerčnom sektore predstavovali v minulosti asi štvrtinu poľnohospodárskej produkcie. Po získaní nezávislosti došlo k rastúcemu domácemu dopytu po hovädzom mäse. Ako jedna z mála afrických krajín realizovala vývoz hovädzieho mäsa do Európskej únie. Zimbabwe, podobne ako Botswana, tiež malo významný export hovädzieho mäsa. Tento obchod bol negatívne ovplyvnený celkovým poklesom poľnohospodárskeho odvetvia na začiatku 21. storočia, ktorý vyústil do nedostatku obilia dostupného na kŕmenie zvierat.

V Malawi je poľnohospodárstvo stále dôležitou bázou ekonomiky. Poľnohospodárske produkty tvoria významnú časť exportu krajiny. Najdôležitejšie z nich sú tabak, cukor, čaj a bavlna. Čaj a káva sa pestujú väčšinou na vysočine a v severnom Malawi. Tabak, ktorý je zďaleka najdôležitejším exportným artiklom, sa pestuje prevažne na centrálnej náhornej plošine na veľkých plantážach. Drobní poľnohospodári pestujú tabak v rôznych častiach krajiny. S nárastom celosvetových kampaní proti fajčeniu sú však čoraz viac nabádaní k diverzifikácii, aby neboli úplne závislí od predaja tabaku. Kukurica je hlavnou potravinárskou plodinou a zvyčajne sa pestuje so strukovinami – fazuľou, hráškom a podzemnicou olejnou (arašidy) v celej krajine. Medzi ďalšie dôležité potravinové plodiny patrí maniok (maniok), banány a ryža; chovajú sa kurčatá, dobytok, ošípané, ovce a kozy. Rybolov je dôležitou obživou, ale stretávame sa aj s komerčným rybolovom. Jazerá a rieky Malawi poskytujú rozmanitý úlovok. Najmä jazero Malawi je bohatým zdrojom rýb, ktoré sú dostupné pre väčšinu obyvateľov krajiny.

Poľnohospodárstvo ma významné postavenie aj na Madagaskare. Najväčší podiel na celkovej obrábanej výmere na Madagaskare zaberá ryža. Cukrová trstina sa pestuje na plantážach na severozápade, v okolí Mahajanga a na východnom pobreží v blízkosti Toamasiny. Maniok je základná potravina pestovaná na celom ostrove. Zemiaky a sladké zemiaky sa pestujú hlavne v horskej oblasti Ankaratra. Banány sa komerčne pestujú na východnom pobreží a kukurica sa pestuje hlavne na centrálnej plošine, na juhu a na západe. Pestrá je produkcia ovocia, zahŕňa jablká, grapefruity, avokádo,

BOX 46 Odlesňovanie v južnej Afrike

Od začiatku 70. rokov do začiatku 90. rokov 20. storočia bola viac ako polovica zalesnenej plochy Malawi vyťažená, a hoci sa miera odlesňovania v nasledujúcom desaťročí mierne znížila, zostala mimoriadne vysoká. Používanie dreva ako paliva je jedným z hlavných faktorov ničenia lesov v krajine. Vo vidieckych oblastiach sa ako palivo na varenie vždy používalo drevo a s pribúdajúcim počtom obyvateľov sa ho používa ešte viac. V mestských oblastiach je drevené uhlie hlavným zdrojom energie, čo zvyšuje tlak na lesy. Silne zastúpený tabakový priemysel prispel k problému, pretože stromy sa pravidelne rúbu pre drevo na stavbu prístreškov, ktoré slúžia na sušenie plodín. Ďalším zdrojom problému je výroba tehál, ktorá sa pri spaľovaní pecí vo veľkej miere spolieha na palivové drevo.

Aj v ostatných krajinách regiónu sa situácia zhoršuje. Podobne na Madagaskare väčšina lesa je degradovaná (po opakovanom spaľovaní, pričom sa stratí veľa pôvodných druhov a nahradí sa sekundárnou vegetáciou). Problémom je aj ťažba posledných zvyškov cenného tropického dreva, ktoré je žiadané v Číne. Bolo vyvinuté veľké úsilie v oblasti opätovného zalesňovania, ale keďže viac ako štyri pätiny domácej potreby paliva poskytuje drevo a drevené uhlie, celková zalesnená plocha v krajine naďalej drasticky klesá. (AfricaNews).

slivky, hrozno, pomaranče, liči, ananás, papáju, marakuju a banány. Káva robusta sa pestuje na východnom pobreží a káva arabica na náhornej plošine. Medzi ďalšie významné plodiny patria fazuľa, podzemnica olejná,, kokosové orechy, korenie, vanilka, kakao, sisal, tabak, bavlna a ricínové bôby. Dobytok (hlavne zebu) je rozmiestnený po celom ostrove. Chov hovädzieho dobytka ako znak bohatstva, zmarila vládne snahy o zvýšenie spotreby mäsa. Pobrežné vody Madagaskaru sú bohaté na morské živočíchy vrátane rôznych rýb, mäkkýšov a kôrovcov. Sektor priemyselného rybolovu v krajine zaznamenal veľkú expanziu a významným zdrojom príjmov je najmä vývoz kreviet. Problémom ostrova je však naďalej nezákonný rybolov a Madagaskaru do veľkej miery chýbajú zdroje na boj proti previnilcom. Nadmerný rybolov tiež ohrozuje odvetvie. Ako alternatíva sa čoraz viac rozvíja chov rýb - najmä pozdĺž západného pobrežia.

6.5.4 Sekundárny sektor – priemysel, ťažba, energetika

Juhoafrická republika je bohatá na nerastné suroviny. Krajina je najväčším producentom a vývozcom zlata, platiny, chrómu a mangánu na svete, druhým najväčším producentom paládia a štvrtým najväčším producentom diamantov – poplatky (koncesie) za ťažbu predstavujú približne 2,4 % HDP. Platina aj uhlie v súčasnosti prispievajú k celkovej produkcii ťažby rovnako ako zlato. JAR produkuje 80 % svetovej platiny a má najviac svetových zásob uhlia. Uhlie hrá dôležitú úlohu ako zdroj energie a významne prispieva k hospodárstvu, a to vytváraním devíz a udržiavaním zamestnanosti. Predpokladá sa, že dôležité zásoby ropy a zemného plynu sa nachádzajú na pobreží Indického oceánu. Priemyselný sektor zamestnáva takmer štvrtinu pracovnej sily (22,7 %) a predstavuje 26 % HDP krajiny.

Aj keď výroba po celé desaťročia zamestnávala viac ľudí a má väčší podiel na tvorbe hrubého domáceho produktu (HDP) ako má ťažba, ťažobný sektor naďalej

tvorí jadro juhoafrickej ekonomiky. Je to aj preto, že ťažobné holdingové spoločnosti investujú aj do inej hospodárskej činnosti. Zlato zostáva najdôležitejšou nerastnou surovinou a jeho zásoby sú veľké; výroba však pomaly klesá a ceny sa nikdy nevyrovnali svojim pozoruhodným maximám zo začiatku 70. rokov. V 90. rokoch bolo zatvorených niekoľko baní na zlato a tisíce pracovníkov baní prišli o prácu. Hlavné zlaté polia sa historicky sústredili na Johannesburg; hlavné oblasti výroby teraz ležia v určitej vzdialenosti na východ, západ (Far West Rand) a na juh (severný Slobodný štát) od Johannesburgu, zamerané na oblasti Klerksdorp a Evander.

Uhlie je ďalším z cenných minerálnych produktov Južnej Afriky. Veľké známe náleziská ležia, väčšinou v ľahko vyťažených hĺbkach, pod Mpumalangou a severným Slobodným štátom Highveld. Uhlie sa vyváža predovšetkým do východnej Ázie a Európy (pokles kvôli ekologickým opatreniam) a na výrobu elektriny.

Platina a chróm sa ťažia v strediskách ako Rustenburg a Steelpoort na severovýchode krajiny a sú z ekonomického hľadiska čoraz významnejšie. Obrovské náleziská minerálov platiny a chrómu sa nachádzajú hlavne na sever od Pretórie. Provincia Severné Kapsko má väčšinu hlavných ložísk železnej rudy a mangánu a na východnom pobreží sú bežné piesky s obsahom titánu. Okrem toho krajina produkuje urán, paládium, nikel, meď, antimón, vanád. Ťažba diamantov, ktorá sa historicky sústreďovala okolo Kimberley, sa dnes vyskytuje menej koncentrovane na rôznych lokalitách.

Juhoafrická republika rozvíja rôzne výrobné odvetvia a je svetovým lídrom v niekoľkých špecializovaných odvetviach vrátane výroby železničných koľajových súprav, syntetických palív, ťažobného vybavenia a strojov. Medzi výrobné odvetvia patrí spracovanie potravín a výroba textilu, kovov a chemikálií. Poľnohospodárstvo a rybné hospodárstvo poskytujú suroviny pre odvetvia ako konzervovanie mäsa, rýb a ovocia, rafinácii cukru a pod. Viac ako polovica týchto výrobkov sa vyváža. Chemický priemysel sa pôvodne etabloval vo výrobe výbušnín určených na použitie v baníctve. V súčasnosti priemyselné odvetvie vyrába širokú škálu plastov, živíc a priemyselných chemikálií. Kovopriemysel, zastúpený najmä v Gautengu, nadväzuje na produkciu firiem vyrábajúcich železo a oceľ v tejto oblasti. Importovaný bauxit je dodávaný výrobcom hliníka, pôsobiacim hlavne v KwaZulu-Natal. Finálna výroba zahŕňa automobily, lode, stavebné materiály, elektroniku a mnoho ďalších výrobkov, vrátane vojenskej výzbroje. Aj keď sa zbrojný priemysel začal pôvodne diverzifikovať na nevojenskú výrobu, nová vláda, po zrušení vojenských sankcií po páde apartheidu, podporila aj kontroverzný export so zbraňami.

Takmer všetka elektrina z Juhoafrickej republiky sa vyrába tepelne, takmer výlučne z uhlia, najmä v elektrárňach v oblasti Mpumalanga. dodáva malú Časť energetických potrieb krajiny je pokrytá syntetickým palivom získavaným z uhlia. Dovážaná ropa je dodávaná do hlavnej vnútrozemskej rafinérie v Sasolburgu. Jadrová elektráreň v Duinefonte je v prevádzke od roku 1984. Hydroenergetický potenciál krajiny je obmedzený, na mnohých riekach však existujú vládou dotované projekty. Významnejší je dovoz elektriny z hydroelektrární na rieke Zambezi v Cahora Bassa v Mozambiku a na riekach v Lesothe.

BOX 47 Hydroenergetický projekt Lesotho Highlands Water Project

Pre JAR a Lesotho má prvoradý význam Lesotho Highlands Water Project (LHWP), rozsiahly plán na distribúciu vody, zahŕňajúci Lesotho a Juhoafrickú republiku. LHWP začal vznikať koncom 80. rokov a rozsahom sa rozrástol v polovici 90. rokov 20. storočia. LHWP prepája vody horných tokov zdrojníc rieky Orange, s povodím rieky Vaal v Juhoafrickej republike. Dodáva tak tejto krajine potrebnú vodu pri výrobe vodnej energie. LHWP sa skladá z priehrad, nádrží, odovzdávacích tunelov a vodnej elektrárne. Prvá fáza projektu bola dokončenú v roku 1997. Druhá fáza sa začala v roku 2014. LHWP generuje pre Lesotho príjmy z vody vyvážanej do susednej JAR a dokáže pokryť väčšinu svojich potrieb elektrickej energie pomocou vodnej energie vyrobenej v rámci projektu.

LHWP spravuje komisia pozostávajúca zo zástupcov Lesotha a Juhoafrickej republiky, ktorá zabezpečila financovanie od Svetovej banky, Európskej únie a niekoľkých ďalších rozvojových agentúr. O projekte sa hovorí, že má veľký význam pre budúcnosť regiónu ako celku, hoci sa nezaobišiel bez kontroverzií. Proti projektu sa postavili aj medzinárodné environmentálne organizácie a jeho predstavitelia boli počas celého procesu výstavby kritizovaní za vysídlenie pôvodného obyvateľstva.

Priemyselná výroba v Lesothe je napriek tomu malým a relatívne novým odvetvím hospodárstva, a to predovšetkým preto, že Juhoafrická republika pokrývala trh až do konca apartheidu v roku 1994. Dôraz sa kládol na rozvoj malých podnikov. Nájdeme tu podniky vyrábajúce sviečky, keramiku, nábytok a šperky. Medzi ďalšie činnosti patrí tkanie, konzervovanie a rezanie a leštenie diamantov. Vyrábajú sa tiež odevy z vlny a mohéru, potravinárske výrobky, hnojivá a televízne prijímače.

Na začiatku 21. storočia textilný priemysel rástol, podporovali ho priaznivé obchodné dohody, ako napríklad dohoda o raste a príležitosti Afriky pod záštitou USA a dohoda Svetovej obchodnej organizácie o textíliách a odevoch. V súčasnosti však odvetvie upadá. V roku 2005 skončila určitá ochrana obchodu a konkurencia z krajín ako Čína spôsobila, že lesothský textilný priemysel sa stal, podobne ako v iných afrických krajinách, vo veľkej miere nekonkurencieschopný.

V susednom Eswatini od roku 1984 rastie význam ťažby diamantov, ktoré sú v súčasnosti druhým najväčším exportným artiklom po azbeste. Spracovanie lokálnych poľnohospodárskych, lesných a živočíšnych výrobkov tvorí chudobný základ priemyselnej výroby. Medzi produkty patrí textil a odevy, nápoje, kancelárske vybavenie, nábytok a rôzne ďalšie ľahké odvetvia.

Sekundárny sektor Namíbie prispieva viac ako 29,3 % HDP a zamestnáva asi 19 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Sektor charakterizuje prevaha ťažobného priemyslu. Medzi hlavné produkty ťažby patria diamanty, urán, olovo, meď a arzén. Diamanty tvoria takmer 70 % všetkého ťažobného exportu. Zatiaľ čo produkcia namíbijských diamantov je menšia ako v susedných krajinách (Botswana, Juhoafrická republika a Zimbabwe), krajina je jednou z prvých na svete v kvalite a hodnote vyťažených diamantov, s priemerom 552 USD za karát. Namíbia je navyše jedným z najväčších producentov uránu na svete, jej podiel predstavuje 10 % svetovej produkcie. V krajine je tretia najväčšia povrchová uránová baňa na svete. Svoju plnú výrobnú kapacitu dosiahne v tomto období, čím sa Namíbia stane tretím najväčším producentom uránu na svete. Spracovanie potravín (hovädzie a rybie mäso) je najväčšou neťažobnou výrobnou zložkou.

Priemyselný sektor Botswany tvorí takmer 30 % HDP a zamestnáva 18 % ekonomicky aktívnych. Dominuje spracovanie diamantov, spracovanie potravín (väčšinou hovädzieho mäsa), textilu. Ťažba a spracovanie diamantov je tiež hlavným zdrojom vládnych príjmov a valút. Významné miesto v ekonomike má aj výroba medi, zlata, niklu a sódy. Botswana, ako politicky stabilná krajina, dokázala prilákať aj veľkých zahraničných investorov z iných odvetví, ako Volvo, Siemens, či SAB-Miller (Displore. 2020).

Mozambik je známy bohatými zásobami nerastných surovín, nie všetky sa však začali ťažiť. Z energetických surovín sa ťaží uhlie a plyn. Významné sú zásoby železných aj neželezných rúd. Krajina má podľa všetkého najväčšie zásoby tantalovej rudy na svete. Mozambik vyváža do sveta rubíny. Krajina disponuje obrovským hydroenergetickým potenciálom, ktorý dostatočne nevyužíva. Časom by sa mohol stať najväčším exportérom elektrickej energie v regióne Južnej Afriky. Priemysel pociťuje dôsledky občianskej vojny, je stále zanedbaný. Symbolom novej éry bolo v roku 2000 otvorenie novej hlinikárne blízko hlavného mesta Maputo. Rovnaké nádeje sa vkladajú do ďalšieho rozvoja dopravných sietí, prístavov. V súčasnosti (ako už bolo uvedené) sa pripravuje najväčšia investícia do ťažby a skvapalnenia plynu.

Angola sa môže pochváliť dobrou surovinovou základňou. Existujú veľké zásoby ropy a zemného plynu. Produkcia sa z veľkej časti sústreďuje pri pobreží exklávy Cabinda, aj keď v blízkosti Luandy je časť ložísk na pevnine a perspektíva nových objavov sa tiahne až na juh. Kvalita ropy je všeobecne dobrá, s nízkym obsahom síry. Ropa bola prvýkrát objavená v roku 1955. Angola sa stala jedným z najväčších vývozcov ropy v subsaharskej Afrike a od získania nezávislosti sa ťažba takmer strojnásobila. Pretože Angola nebola členom OPEC (Organizácia krajín vyvážajúcich ropu) až do roku 2007, na mnoho rokov sa na ňu nevzťahovali žiadne obmedzujúce kvóty na jej vývoz. Angole tiež prospela kombinácia priaznivých geologických podmienok, vysokej miery úspešnosti prieskumu a relatívne nízkych prevádzkových nákladov. V severovýchodnej časti krajiny sa vyskytujú aluviálne diamanty. Pred získaním nezávislosti Angola bola štvrtým najväčším vývozcom diamantov na svete, čo sa týka hodnoty, ale od tej doby produkcia kolísala. V juhozápadnej časti krajiny sú veľké zásoby železnej rudy, sú však nízkej kvality. Sú známe, aj ložiská iných surovín ako meď, mangán, zlato, fosfáty, urán, živec a platina. Angolský hydroenergetický potenciál je jedným z najväčších v Afrike. Väčšina elektrickej energie pochádza z priehradných elektrární na riekach Cuanza, Cunene, Catumbela a Dande v miestach, kde prekonávajú zráz a prudko klesajú až k pobrežnej nížine. V Angole sa vyrábajú stavebné materiály, rafinovaná ropa a zariadenia pre ropný priemysel, spracované potraviny, textil.

Priemyselný sektor Zambie vytvára 36,3 % HDP a podieľa sa 11 % na zamestnanosti. Medzi hlavné priemyselné odvetvia Zambie patrí ťažba a spracovanie medi, stavebníctvo, ťažba smaragdov. Vyrábajú sa nápoje, potraviny, textil, chemikálie, hnojivá a záhradnícke potreby. Rast v spotrebnom priemysle je do veľkej miery závislý od výroby potravín, nápojov, ako aj textilu a kože. Závislosť od medi, ktorá je hlavným exportom krajiny, však robí Zambiu zraniteľnou voči výkyvom svetových cien komo-

BOX 48 Preteky v ťažbe platiny v Zimbabwe

Great Dyke (Veľká hrádza) je lineárna geologická štruktúra, tiahnuca sa takmer 500 km od severu na juh cez strednú časť Zimbabwe. Prechádza západne od hlavného mesta Harare. Chrbát je náleziskom veľkého množstva nerastných surovín s obsahom zlata, platiny, chrómu a niklu. Zimbabwe sa snaží rýchlo využiť svoje zásoby platiny, ktorá sa používa v katalyzátoroch, na obmedzenie emisií, a to v čase, keď výrobcovia vozidiel zvyšujú výrobu elektrických automobilov, poháňaných lítiovými batériami.V súčasnosti platinu už ťažia v Zimbabwe napr. Anglo Platinum a Impala Platinum. Impala tiež vlastní spoločný podnik so spoločnosťou Sibanye-Stillwater. Spoločnosť Karo Mining Holdings, ktorá je v čiastočnom vlastníctve juhoafrickej spoločnosti Tharisa Plc, realizuje projekt ťažby platiny v hodnote 4,2 miliárd dolárov.

Rusko-zimbabwiansky platinový podnik Great Dyke Investments (GDI) je aktuálnym potvrdením veľkých ambícií. Spoločnosť GDI, ktorá je z 50% vlastnená ruskou stranou a z 50% africkou stranou, plánuje začať ťažbu platinovej rudy v roku 2021. Zimbabwe, ktoré zápasí s najhoršou hospodárskou krízou za viac ako desať rokov, sleduje s napätím ambiciózny plán na zvýšenie ťažobnej produkcie, čo by prinieslo tejto krajine potenciálne ročne 12 miliárd dolárov. GDI očakáva, že bude ťažiť prvú rudu v roku 2021 a na svojom vrchole vyprodukuje 860 000 uncí kovov platiny a zlata ročne, čo z nej urobí najväčší banský podnik v Zimbabwe (Reuters 2019)

dít. Elektrická energia sa vyrába pri obrovskej priehrade Kariba, ktorú Zambia zdieľa so susedným Zimbabwe na rieke Zambezi. Aj keď má krajina veľký hydroenergetický potenciál, nebol ešte úplne zhodnotený (aj kvôli periódam sucha).

Aj Zimbabwe sa môže oprieť o nerastné suroviny. Aj keď baníctvo predstavuje menej ako 10 % HDP a poskytuje prácu asi 5 % zamestnaných pracovných síl, jeho význam v ekonomike je značný, najmä z hľadiska získania devíz. Priamy vývoz nerastov predstavuje asi jednu tretinu celkových príjmov z vývozu. Odhaduje sa, že obrovské zásoby uhlia v Zimbabwe sú na úrovni asi 30 miliárd ton. Jedná sa pritom o veľmi žiaduce bitúmenové uhlie s nízkym obsahom síry. Uhlie je primárnym zdrojom energie v krajine. V krajine sú veľké zásoby cenných kovov, ktorým patrí budúcnosť.

V Malawi je v priemyselnej výrobe zamestnaný iba zlomok pracovnej sily, odvetvie tvorí asi jednu pätinu malawijského HDP. Malý priemyselný sektor v Malawi sa zameriava predovšetkým na spracovanie poľnohospodárskych výrobkov a na výrobu spotrebného tovaru, často z dovážaných materiálov. Ťažba nerastných surovín je v porovnaní s ostatnými štátmi regiónu malá (hlavne vápno na cement a uhlie).

V krajine sa pripisovala vysoká priorita rozvoju spotrebného priemyslu. Malawi teraz uspokojuje väčšinu svojej domácej potreby po výrobkoch, ako sú bavlnené textílie, konzervované potraviny, pivo, jedlé oleje, mydlá, cukor, rádiá, motyky a obuv. Avšak náklady na časti strojov, vybavenie a ďalší dovoz potrebný na použitie v priemysle spôsobili, že niektoré z miestne vyrábaných výrobkov boli obzvlášť drahé. Uvoľnenie dovozných obmedzení navyše viedlo k prílevu lacnejšieho tovaru, ktorý účinne konkuroval miestnym produktom. Textilný priemysel obzvlášť trpel kvôli dovozu použitých odevov, ktoré sú pre mnohých Malawijčanov cenovo dostupnejšie ako tie, ktoré sa vyrábajú v domácom prostredí.

Madagaskar je tiež zameraný na ťažbu a spracovanie lokálnych surovín. Ťaží sa

široká škála drahokamov a polodrahokamov, vrátane granátu, ametystu, turmalínu a berylu. Objavenie zafírov na Madagaskare koncom 90. rokov bolo obzvlášť významné, začiatkom 21. storočia asi polovica svetových zafírov sa už ťažila na Madagaskare. Medzi ložiská nerastov patrí tiež chromit, ktorý sa vyskytuje na sever od Antananariva a na juhovýchode krajiny, ilmenit (titánová ruda), nájdený na juhovýchodnom pobreží (predpokladá sa, že ložisko predstavuje jednu z najväčších zásob titánu na svete). Nikel a kobalt sa ťažia v Toamasine, baňa otvorená v roku 2007 patrí medzi najväčšie na svete. Nikel sa tiež extrahuje blízko Fianarantsoa. Meď sa ťaží severne od Ampanihy a neďaleko Ambilobe. Na viacerých miestach na náhornej plošine sa priemyselne aj remeselne leštia polodrahokamy. Vodné elektrárne zabezpečujú viac ako dve tretiny energetických potrieb krajiny, zvyšok je dodávaný tepelnými elektrárňami spaľujúcimi uhlie. Mnoho baní a tovární tiež vyrába vlastnú elektrinu pomocou naftových alebo parných generátorov. Spotrebný priemysel v krajine spracováva a produkuje textil a obuv, drevo, papierovú buničinu, hnojivá, oleje, mydlo, cukor, cigarety a tabak, pivo, cement, potraviny a nápoje.

6.5.5 Terciérny sektor – služby, obchod, doprava

Sektor služieb je najdôležitejším ekonomickým odvetvím v Juhoafrickej republike. Zamestnáva 72,3 % pracovnej sily a predstavuje 61,2 % HDP krajiny. Hlavnými odvetviami sú financie, nehnuteľnosti a obchodné služby, po ktorých nasledujú služby verejnej správy. Južná Afrika má sofistikovanú finančnú štruktúru s aktívnou burzou cenných papierov, ktorá sa z hľadiska trhovej kapitalizácie radí medzi 20 najlepších na svete. Sektor cestovného ruchu využil podporu, ktorú získal na svetovom pohári FIFA v roku 2010, pričom ťažil zo slabého kurzu svojej meny a zjednodušenia vízového režimu. Podľa štatistického oddelenia Juhoafrickej republiky prispel cestovný ruch k HDP Juhoafrickej republiky v roku 2018 2,7 % a poskytol pracovné miesta pre 4,5 % z celkového počtu zamestnaných v krajine.

Juhoafrická republika je veľmi otvorená medzinárodnému obchodu. Krajina vyváža hlavne platinu (8,4 %), uhlie a podobné tuhé palivá, motorové vozidlá, zlato a železné rudy. Hlavným dovozom sú ropné oleje (16,7%), motorové vozidlá, prístroje na rádiotelefóniu, stroje a jednotky na automatické spracovanie údajov a lieky (vyššia chorobnosť – AIDS a pod). Najvýznamnejšími obchodnými partnermi Juhoafrickej republiky sú Čína, Spojené štáty americké, Nemecko, India, Spojené kráľovstvo a Saudská Arábia. Juhoafrická republika je najväčším obchodným partnerom EÚ v Afrike. Jej vývoz do EÚ rastie a stáva sa rozmanitejším, pričom krajina prešla od primárnych komodít k širšiemu portfóliu vývozu, ktorý zahŕňa spracované výrobky s vyššou pridanou hodnotou.

Čoraz dôležitejší pre hospodárstvo Juhoafrickej republiky je cestovný ruch. Najviac prichádzajúcich turistov je z Európy, z Ameriky a už aj z Ázie. Limitujúcim faktorom môže byť rastúca kriminalita. Medzi najobľúbenejšie turistické atrakcie patria

vinárske oblasti v provincii Západné Kapsko, Stolová hora, ostrov Robben s neslávnym väzením Nelsona Mandelu (od roku 1999 zaradený do zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO) a historické pamiatky, ako napríklad bývalá diamantová baňa v Kimberley, Dóm Vredefort (od roku 2005 v zozname svetového dedičstva UNESCO), najstaršie a najväčšie miesto dopadu meteoritu na svete a oblasť osídlenia Mapungubwe (v zozname svetového dedičstva UNESCO od roku 2003), ruiny významného kráľovstva doby železnej. Ekoturistika rastie na popularite, rovnako ako vidiecky cestovný ruch, v ktorom sa môžu návštevníci dozvedieť o tradičnej vidieckej kultúre.

Juhoafrická republika má rozvinutú dopravnú infraštruktúru. Krajina nemá k dispozícii splavné rieky, pobrežná lodná doprava poskytuje jedinú vodnú dopravu. Sieť ciest a železníc v krajine je však najrozsiahlejšia v Afrike - zvláda väčšinu prepravných potrieb doplnených leteckou dopravou.

Viac ako štyri pätiny železničnej tratí (31 000 km) je elektrifikovaných. Veľa cestujúcich využíva vlakovú dopravu na dennú dochádzku vo všetkých hlavných mestských centrách. Gautrain, so sídlom v provincii Gauteng, bol vôbec prvým vysokorýchlostným vlakom na africkom kontinente (od roku 2010). Premáva z Pretórie do Johannesburgu. Medzi obľúbené turistické atrakcie patrí luxusný Modrý vlak, ktorý premáva medzi Pretóriou, Johannesburgom a Kapským Mestom a používa aj parné lokomotívy.

Cestná sieť má dĺžku asi 300 000 km, asi dve pätiny ciest sú spevnené. Väčšina miest je prepojená dvojprúdovými cestami; viacpruhové diaľnice sa rozprestierajú okolo štyroch hlavných mestských oblastí. Najdlhšia súvislá diaľnica je medzi Johannesburgom a Durbanom.

Juhoafrická republika slúži ako letecký uzol, ktorý je prepojený so všetkými susednými krajinami. Medzinárodné letisko Tambo neďaleko Johannesburgu je hlavným „hubom“ leteckej dopravy v krajine na domácej i medzinárodnej úrovni, zatiaľ čo letiská v Kapskom Meste a Durbane zohrávajú čoraz dôležitejšiu úlohu ako medzinárodné destinácie.

Najväčší prístav je v Durbane, obsluhuje oblasti KwaZulu-Natal, Mpumalanga a Orange. Port Elizabeth, Kapské Mesto a východný Londýn (jediný riečny prístav) zabezpečujú zmiešanú dopravu pre svoje bezprostredné zázemie a vzdialenejšie miesta. Všetky tieto prístavy prepravujú tovar cestujúci do a z iných afrických krajín vrátane Zimbabwe, Zambie a Konžskej demokratickej republiky. Maputo v Mozambiku, prístav najbližší k Johannesburgu, zas obsluhuje aj oblasti severných provincií JAR. Novšie prístavy boli postavené v Richards Bay (vývoz uhlia na severnom pobreží KwaZulu-Natal) a vo vynikajúcom prírodnom prístave v zálive Saldanha severne od Kapského Mesta (vyváža sa železná ruda) (Lowe et al. 2020).

Juhoafrická republika je regionálnym lídrom, ktorí výrazne vplýva na nevýrobný, obslužný sektor susedných krajín. Je spolutvorcom spoločného menového priestoru, ktorý zahŕňa okrem JAR štáty Lesotho, Svazijsko a (od roku 1990) Namíbia. JAR so susedmi Lesotho, Botswana, Namíbia a Svazijsko sú členmi Juhoafrickej colnej

BOX 49 Juhoafrická republika kraľuje outsourcingu

Juhoafrická republika bola spomedzi afrických krajín najviac zasiahnutá nákazou COVID-19. Dôsledkom je rekordný nárast nezamestnanosti, skrachované tisícky súkromných spoločností. Nádejou môže byť preto do budúcna rast centier zdieľaných služieb. Jednotkou v tomto odvetví je v súčasnosti India. Indiu však začína dobiehať práve Juhoafrická republika. Sektor zdieľaných služieb v roku 2020 zamestnával 170 000 ľudí v šiestich juhoafrických mestách. Očakáva sa, že ekonomická kríza vo svete vyvolaná pandémiou, prinúti veľké svetové technologické spoločnosti šetriť a presúvať prácu do lacnejších krajín. V JAR je potenciál v priebehu najbližších 10 rokov vytvoriť až 775 000 nových pracovných pozícií. Juhoafrická republika má výhodu, podobne ako India, že má úradný jazyk angličtinu a pomerne rozvinuté školstvo. Rovnako môže pritiahnuť na svoj pracovný trh najlepšie mozgy z ostatných afrických krajín. V súčasnosti pôsobí v krajine už vyše 100 firiem v odvetví outsourcingu. V júni 2020 ohlásil príchod do krajiny svetový gigant Amazon, ktorý tu plánuje vytvoriť za niekoľko mesiacov 3000 pracovných pozícií. Nový zamestnanci budú podporovať klientov v Severnej Amerike a Európe (Novotný 2020)

únie (SACU), ktorá umožňuje bezplatnú výmenu tovaru medzi členskými krajinami. Z integračných zoskupení môžeme ešte spomenúť Juhoafrické rozvojové spoločenstvo (SADC), regionálnu organizáciu zameranú na hospodársku spoluprácu a integráciu.

Aktívnym členom zoskupení je aj Lesotho. Vláda je najväčším zamestnávateľom v krajine mimo poľnohospodárstva a jej veľká časť ročného rozpočtu spočíva v platbách zamestnancom verejnej správy. Mnoho obyvateľov hľadá zamestnanie v Juhoafrickej republike. Hlavným vývozným artiklom Lesotho je odev, nábytok a obuv, zatiaľ čo jej hlavným dovozom je priemyselný tovar, potraviny, stroje a dopravné zariadenia. Krajina obchoduje s krajinami v Afrike a Severnej Amerike. Veľký deficit je do istej miery kompenzovaný prevodom peňazí do Lesotha od migrujúcich pracovníkov, tiež zahraničnou pomocou a príjmami od SACU. Rastúci počet turistov priťahujú horské scenérie, krajina urobila veľa na poli marketingu cestovného ruchu. Boli vykonané opravy ciest, turistických chodníkov, vybudované hotely a lyžiarske strediská. Od získania nezávislosti sa prístup do odľahlejších dedín uľahčil výstavbou tvrdých ciest. Železnice však v horskom teréne v podstate neexistujú, s výnimkou krátkej linky, ktorá spája hlavné mesto s juhoafrickou železničnou sieťou.

Ďalší malý štát v susedstve JAR - Eswatini vyváža prevažne suroviny alebo ľahko spracované výrobky, predovšetkým z odvetvia poľnohospodárstva a lesníctva. Krajina musí dovážať väčšinu komodít – strojov, dopravných zariadení, palív a mazív, rovnako potravín. Dobré spevnené cesty spájajú hlavné centrá obyvateľstva a prepájajú sa do susednej Juhoafrickej republiky a Mozambiku. Železnica, pôvodne postavená zo západnej na východnú hranicu na vývoz železnej rudy cez Maputo v Mozambiku, bola rozšírená tak, aby poskytovala spojenie s juhoafrickou sieťou na severe aj na juhu krajiny. Cestovný ruch sa stal hlavným odvetvím hospodárstva. Sektor živia najmä solventnejší návštevníci z Juhoafrickej republiky. Záujem je sústredený na hotelový a kasínový komplex v centrálnom údolí Ezulwini (asi sedem kilometrov od Mbabane). Krajina sa môže pochváliť aj menšími komplexmi na severe v Piggs Peak a na juhu v Nhlangano. Ponuku dopĺňajú vysoko kvalitné ručne vyrábané textílie a tapisérie a rôzne remeselné výrobky z kameňa a dreva.

Aj ekonomika Namíbie je úzko spätá s hospodárstvom Juhoafrickej republiky, pričom namíbijský dolár je viazaný na juhoafrický rand. Namíbia je veľmi otvorená zahraničnému obchodu, ktorý predstavuje 84 % HDP krajiny. Politika vlády bola pri podpore obchodu proaktívna. Niektoré z týchto iniciatív zahŕňajú program rozvoja súkromného sektoru, zákon o zahraničných investíciách a zákon o exporte. Clá sú nízke a neexistujú žiadne veľké obchodné prekážky. V roku 2016 EÚ podpísala dohodu o hospodárskom partnerstve so skupinou SADC pre dohody o hospodárskom partnerstve, ktorá zahŕňa Botswanu, Lesotho, Mozambik, Namíbiu, Juhoafrickú republiku a Svazijsko. Diamanty, zlato, ryby, urán, medené rudy, zinok a nádoby naďalej vedú trh s exportnými komoditami. Zoznam hlavných dovozných komodít do Namíbie tvoria minerálne palivá a oleje, dopravné prostriedky, diamanty, meď a lieky. Samozrejme, diamanty po opracovaní smerujú ďalej na svetový trh. Vývoz Namíbie smeruje hlavne do Číny (16,7 % vývozu), Juhoafrickej republiky (15,1 %), Belgicka, Botswany, Spojeného kráľovstva, na Marshallove ostrovy a do Španielska. Hlavnými dodávateľmi sú Južná Afrika (44,4 % dovozu), Zambia, Čína, Bahamy, Botswana, Spojené kráľovstvo a USA. Obchodná bilancia Namíbie je štrukturálne deficitná kvôli vysokému dopytu Namíbie po vysoko hodnotných spotrebných komoditách a strojných zariadeniach a kvôli vývozu hlavne primárnych komodít, ktoré majú nízku pridanú hodnotu, s výnimkou diamantov. Služby tvoria zhruba 57,7 % HDP a zamestnávajú 61 % pracujúcej populácie. Rozmanitá krajina a rozsiahla divočina Namíbie ponúka významné turistické aktíva a ako taký je cestovný ruch hlavným zdrojom príjmu. Jeho priamy príspevok k HDP je takmer 14 %.

Botswana vyvinula značné úsilie, aby sa otvorila medzinárodnému obchodu a posilnila svoju integráciu v regióne napriek svojej vnútrozemskej geografickej polohe. Podpísala obchodné dohody s Európskou úniou a USA. Krajina patrí medzi najslobodnejšie ekonomiky subsaharskej Afriky. Sektor služieb je v Botswane zďaleka najväčšou zložkou HDP a predstavuje takmer 60 % ekonomiky. Zamestnáva 59 % ekonomicky aktívnej populácie. Rozrastajúcimi sa odvetviami sú cestovný ruch (najmä ekoturizmus) a doprava. Celkový príspevok cestovného ruchu k HDP predstavuje 11 %, zatiaľ čo jeho celkový príspevok k zamestnanosti dosahuje 7,1%. Krajina má jedny z najunikátnejších ekosystémov na svete a je hlavným cieľom safari. Botswana má rastúci finančný sektor a burza v Botswane (BSE) patrí medzi najvýkonnejšie burzy v Afrike. Podľa Svetovej banky predstavoval medzinárodný obchod v roku 2018 77,1 % HDP krajiny. Diamanty predstavujú takmer 90% celkového vývozu krajiny. Meď, nikel, stroje a elektrické zariadenia, mäso, soľ, vozidlá a dopravné prostriedky, zlato a textil predstavujú zvyšných 10 %. Botswana dováža predovšetkým diamanty (29 %, na reexport), palivo, vozidlá, lieky, potraviny, stroje, elektrické výrobky, chemické výrobky, kovy, textil, drevo a papier. Krajina je vo veľkej miere závislá na dovoze elektriny, pretože vyrába iba 60 % svojich potrieb. Obchodná bilancia Botswany veľmi závisí od globálnych cien a dopytu po diamantoch. Juhoafrická colná únia, Európska únia, Spojené arabské emiráty, India a Kanada sú poprednými obchodnými partnermi krajiny. Belgicko (20% vývozu) a India (20%) sú hlavnými zákazníkmi Botswany, zatiaľ čo Juhoafrická republika (62,7% dovozu) a Kanada sú jej hlavnými dodávateľmi.

Juhoafrická republika je hlavným obchodným partnerom aj susedného Mozambiku. Medzi najdôležitejšie vývozné komodity Mozambiku patrí hliník, krevety a bavlna, zatiaľ čo najdôležitejšie dovozné komodity zahŕňajú palivo, stroje a náhradné diely a potravinárske výrobky. Medzi ďalších partnerov patria krajiny Európskej únie a Ázie. Veľmi nepriaznivá obchodná bilancia Mozambiku sa začiatkom 21. storočia pomaly zlepšovala. Dopravná infraštruktúra odráža historický vývoj krajiny vo vzťahu k jej susedom. Národné odvetvia cestnej, železničnej a námornej dopravy boli pôvodne vyvinuté predovšetkým na uspokojenie obchodných a dopravných potrieb Juhoafrickej republiky, Zimbabwe a Malawi - západných susedov Mozambiku. Z tohto dôvodu má krajina dobre rozvinuté železničné a cestné systémy z východu na západ, ktoré spájajú jej prístavy s kľúčovými priemyselnými a ťažobnými oblasťami týchto krajín. Naproti tomu existuje len málo ciest s tvrdým povrchom a prakticky žiadne železnice orientované na sever-juh. To spôsobuje problémy pri širšej integrácii krajiny. S ostatnom období bol vybudovaní veľký cestný most, ktorý skrátil cestu z Maputa do ekonomickej zóny JAR zo šiestich hodín na 90 minút.

Väčšina krajín Južnej Afriky musí energetické suroviny dovážať. Výnimkou je Angola. Uhľovodíky tvoria najväčší podiel na vývoze Angoly, pričom takmer polovica smeruje do Číny, kde rafinérie vyhľadávajú ropu s nízkym obsahom síry. Ekonomika je tak veľmi citlivá na zmeny cien ropy. Vyváža sa tiež malé množstvo diamantov. Dovoz pochádza z niekoľkých krajín, pričom medzi hlavných dovozcov patrí Portugalsko, Čína a Spojené štáty. Angola dováža spotrebný a investičný tovar a niektoré dopravné zariadenia. Aj keď má Angola krásnu prírodu a hospodárske zdroje na rozvoj prosperujúceho turistického priemyslu, rozvoju tohto odvetvia zabránila dlhodobá občianska vojna. V ostatných rokoch sa počet návštevníkov zvýšil.

Sieť ciest spája hlavné geografické centrá hospodárskej činnosti, hoci len asi štvrtina týchto ciest je spevnená. Od konca občianskej vojny v roku 2002 sa začali plány na zlepšenie dopravnej infraštruktúry, aj s významným prispením zahraničného kapitálu (napr. z Číny). Benguelská železnica je najdlhšia zo železníc v krajine a tiahne sa od Lobita na pobreží až ku konžským hraniciam. Kedysi zabezpečovala prístup na more pre vnútrozemskú Zambiu a prepravovala nerasty z Konžskej demokratickej republiky, od čoho závisela rentabilita železnice; ale po začiatku občianskej vojny nefungovala východne od Huamba a často bola úplne mimo prevádzky. Luandská železnica slúžila najmä na prevoz kávy a bavlny. Železnica Namibe bola známa prepravou železnej rudy. Lobito je najkvalitnejším a najlepšie vybaveným prístavom v krajine, ale od ukončenia vývozu kukurice z plošiny Bié a prepravy nerastných surovín z Konžskej republiky bol nevyužitý. Po skončení občianskej vojny v roku 2002 sa začala rekonštrukcia prístavných zariadení Luandy. Od ukončenia prepravy železnej rudy bola činnosť Namibe založená hlavne na jeho úlohe hlavného rybárskeho prístavu v krajine. Cabinda je hlavným prístavom pre nakládku ropných zásielok. Dolný tok rieky Kongo využívajú námorné plavidlá až po Nóqui na konžských hraniciach a malé plavidlá sa môžu plaviť dolným tokom rieky Cuanza.

Služby zohrávajú v zambijskej ekonomike významnú úlohu. Predstavujú 54,1 % HDP a zamestnávajú 36 % celkovej pracovnej sily. Rastie aj cestovný ruch a má pozitívny vplyv na sektory dopravy a hotelierstva. Zambia je otvorená zahraničnému obchodu, ktorý predstavuje 75,7 % HDP krajiny. Cieľom obchodnej politiky Zambie je diverzifikovať svoje hospodárstvo prostredníctvom privatizačných programov a rozšírenia svojej exportnej základne. Krajina sa stala členom WTO v roku 1995. Vysoké náklady na dopravu (vzhľadom na vnútrozemskú polohu) sú však skutočnými prekážkami zahraničného obchodu. Krajina vyváža hlavne meď a ďalšie nerasty (asi tri štvrtiny celkového vývozu), zatiaľ čo hlavnými dovážanými výrobkami sú ropné výrobky, stroje a dopravné zariadenia. Zambijské výrobky sú orientované na Švajčiarsko (42,1 %), Čínu, Konžskú demokratickú republiku a Singapur, zatiaľ čo krajina dováža predovšetkým komodity z krajín ako Juhoafrickú republiku (28,8 %), Čína, Spojené arabské emiráty, India a Kuvajt. Zvyšovanie obchodného napätia medzi USA a Čínou by mohlo viesť k nižšiemu dopytu a výrazným výkyvom v cenách medi.

Zimbabwe je zapojené do regionálnych hospodárskych obchodných a rozvojových organizácií, vrátane Juhoafrického rozvojového spoločenstva a Spoločného trhu pre východnú a Južnú Afriku. Medzi hlavné vývozné komodity patrí zlato, tabak, zliatiny kovov, bavlna a cukor. Hlavným dovozným artiklom sú palivá a ropné výrobky, elektrina, stroje a dopravné zariadenia, potraviny a rôzne priemyselné výrobky. Medzi obchodných partnerov Zimbabwe patrí Juhoafrická republika a ďalšie africké krajiny, USA, Čína a niektoré krajiny EÚ. Hlavný cestný koridor sleduje líniu pôvodného „bieleho“ osídlenia pozdĺž ekonomickej chrbtice krajiny. Cestný systém nie je od polovice 90. rokov 20. storočia adekvátne udržiavaný a veľká časť z neho sa dostala do havarijného stavu. Zimbabwe má jednu z najhustejších železničných sietí v subsaharskej Afrike. Železnica kopíruje hlavnú cestnú sieť. Krajina má železničné spojenie s Juhoafrickou republikou na juhu a Zambiou na severe. Dopravná sieť sa napája na sieť v Mozambiku, aby vnútrozemské Zimbabwe umožnil prístup do prístavov Maputo a Beira. Rovnako ako v prípade cestného systému sa zhoršila po ekonomickom kolapse aj železničná sieť.

V Malawi nevýrobný sektor prispieva významne k HDP krajiny. Toto odvetvie koncom 90. rokov a začiatkom 21. storočia sústavne rástlo. Viac ako dve pätiny devízových príjmov Malawi pochádza z vývozu tabaku, ktorého je Malawi popredným producentom. Cukor, čaj a bavlna sú tiež dôležitým vývozným artiklom. Hlavné dovozné komodity zahŕňajú chemikálie a chemické výrobky, ropné výrobky, spotrebný tovar, stroje a dopravné zariadenia a potraviny. Najdôležitejším obchodným partnerom Malawi je Juhoafrická republika. Medzi ďalších obchodných partnerov patrí Čína, USA, India a susedné africké krajiny. Prírodné bohatstvo Malawi - vrátane parkov a rezervácií, biodiverzity a príjemného podnebia - sa považuje za zdroj veľkého turistického potenciálu. Vláda označila viaceré lokality ako ekoturistické destinácie. Malawi má cestné spojenie do Lusaky v Zambii, do juhoafrického Johannesburgu, do Tete v Mozambiku a Harare v Zimbabwe. Počas občianskej vojny v Mozambiku sa trasa Dar es Salaam – Karonga používala na prepravu nákladu, najmä ropy, ktorá sa prepravovala do jazerných člnov v Chilumbe a potom sa prepravovala na juh do Monkey Bay.

Z dvoch železničných spojení Malawi k moru sa prvé tiahne od Lilongwe na východ do Salimy na brehu jazera Malawi a ďalej na juh cez Blantyre do prístavu Beira. Druhá železnica sa pripája k trati Salima-Blantyre v križovatke Nkaya južne od Balaky a smeruje do prístavu Nacala. Z riek je čiastočne splavný iba Shire. Jazero Malawi sa však už dlho používa ako prostriedok lacnej prepravy tovaru a ľudí (Zubriczký 2009).

Madagaskar má odlišný nevýrobný sektor od pevninských krajín. Príjmy z vývozu z Madagaskaru pochádzajú predovšetkým z odevov a textilu, vanilky, klinčekov, rýb a mäkkýšov a rôznych potravinárskych výrobkov. Vývoz poľnohospodárskych produktov, napr. klinčeka a vanilky, bol ohrozený svetovou nadprodukciou alebo výrobou syntetických náhrad. Dovoz zahŕňa surovú ropu, chemické a kovové výrobky, stroje a zariadenia, vozidlá a ďalšie základné výrobky a základné potraviny. Aj keď po roku 1972 obchod s Francúzskom prudko poklesol, Francúzsko zostáva dôležitým obchodným partnerom. Medzi ďalších patria Čína a USA. Jedinečná madagaskarská biodiverzita a bohaté kultúrne dedičstvo majú potenciál vytvoriť základ prosperujúceho odvetvia cestovného ruchu. Na konci 80. rokov zaviedla madagaskarská vláda program zameraný na podporu cestovného ruchu v krajine a dosiahol sa pokrok. Počet turistov prichádzajúcich na Madagaskar - napriek tomu, že ich prerušil politický konflikt po voľbách v roku 2001 - pribúda. Dopravná sieť slúži predovšetkým na obsluhu náhornej plošiny a východného pobrežia. Dopravná infraštruktúra je v západnej polovici ostrova menej rozvinutá, aj keď sa tam nachádzajú najlepšie prírodné prístavy v krajine. Väčšina ciest je nespevnená. Vedľajšie cesty sú počas obdobia dažďov nepriechodné. Hlavná spevnená cesta vedie od hlavného mesta Antananarivo smerom na juh ostrova. Železnice spájajú najmä centrálnu náhornú plošinu s východným pobrežím. Dva hlavné prístavy sa nachádzajú v Toamasine a Mahajanga. V Toamasine je hlbokomorský, dobre vybavený prístav, priamo spojený s hlavným mestom Antananarivo po železnici a po ceste. Prístav bol viackrát vážne poškodený cyklónmi, ktoré často zasahujú ostrov.

6.5.5.1 Ekonomika malých ostrovov

Komory s podielom 45 % populácie žijúcej pod hranicou chudoby sú jednou z najchudobnejších krajín sveta. Demografický rast krajiny napriek tomu pokračuje rýchlym tempom s mierou pôrodnosti v priemere 4,5 promile. Každý rok zomrú desiatky Komorčanov pri pokuse o migráciu na francúzske Mayotte so zvláštnym štatútom. Remitencie z diaspóry (peniaze posielané od zarábajúcich obyvateľov v zahraničí) dosahujú až štvrtinu HDP krajiny. V roku 2019 zaznamenala komorská ekonomika pokles rastu na 1,9 % z predchádzajúcich 3,6 % (MMF). Tento pokles bol spôsobený hlavne negatívnym dopadom cyklónu Kenneth, ktorý zasiahol krajinu v apríli. Podľa aktualizovaných predpovedí MMF zo 14. apríla 2020 sa v dôsledku vypuknutia COVID-19 očakáva pokles HDP na -1,2 % v roku 2020. Ekonomickú situáciu krajiny by mohlo zle ovplyvniť aj turbulentné politické prostredie. Podľa ústavy z roku 2001 sa vedenie krajiny strieda medzi jej tromi ostrovmi. V júli 2018 však došlo k ústavnému referendu, ktoré pozastavilo rotujúce predsedníctvo troch ostrovov do roku 2030 (nordeatrade.

com). Štrukturálne reformy na diverzifikáciu ekonomickej základne priniesli minimálne výsledky a politika otvorenia trhov pre súkromný sektor nebola účinná. Vyhliadky rastu závisia vo všeobecnosti od zahraničných investícií, neustáleho zlepšovania v poľnohospodárskom sektore (ylang-ylang, vanilka a klinček tvoria podstatnú časť výnosov z vývozu), ako aj reformy na podporu cestovného ruchu. Krajina navyše očakáva, že bude mať zisky z možných zásob ropy a zemného plynu na mori, ktoré vyhľadáva prieskum od februára 2013. Podľa posledných správ ležia ostrovy na významnej ropnej zásobe, okolo 7 miliárd barelov. Od roku 2012 existuje „program ekonomického občianstva, ktorý má pozitívny vplyv na hospodársku činnosť, najmä udelením občianstva podnikateľom zo Spojených arabských emirátov.

Maurícius sa teší politickej stabilite. Ostrovný štát mal za posledných pár rokov stabilnú mieru rastu (v rokoch 2015 – 2019 priemerne 3,8 %) a patrí medzi najdynamickejšie ekonomiky subsaharskej Afriky. Odhaduje sa, že rast sa v roku 2019 stabilizoval na 3,5 % HDP, čo je najmä vďaka sektorom cestovného ruchu, finančných služieb, maloobchodu a veľkoobchodu. Podľa aktualizovaných predpovedí MMF zo 14. apríla 2020 sa v dôsledku vypuknutia COVID-19 očakáva pokles HDP na -6,8 % v roku 2020. Ekonomiku krajiny poháňa sektor služieb, ktorý predstavuje zhruba 76 % HDP, pričom najdôležitejšími odvetviami hospodárstva sú cestovný ruch (stravovanie, ubytovanie) a finančné služby. Počet príchodov turistov za rok 2019 činil 1,38 milióna. Tradičný je textilný priemysel a spracovanie cukrovej trstiny. Ekonomika krajiny sa diverzifikuje a spolieha sa tiež na zahraničnú finančné služby. Lekársky cestovný ruch, outsourcing, nové technológie a luxusný priemysel patria medzi rozvíjajúce sa odvetvia. Celkovo predstavuje priemyselný sektor 21 % HDP, zatiaľ čo poľnohospodársky sektor prispieva 3 %. Ostrov Maurícius dosiahol značný pokrok vo svojej kampani za sociálnu rovnosť a znižovanie chudoby a predstavuje príkladný model rozvoja. Ostrov klasifikuje Svetová banka ako krajinu s hornými a strednými príjmami s vysokým indexom ľudského rozvoja. Podľa MMF dosiahol HDP na obyvateľa v roku 2019 takmer 25 000 USD, čo je po Seychelách druhé najvyššie číslo v Afrike. Miera nezamestnanosti sa v roku 2019 odhadovala na 6,7 % , napriek tomu je účasť žien na trhu práce v porovnaní s účasťou mužov na trhu výrazne nízka a nezamestnanosť mladých ľudí predstavovala 22,5 %.

Seychely majú najvyšší HDP na obyvateľa v Afrike, sú klasifikované ako krajina s vyššími strednými príjmami a v súčasnosti majú najvyššiu mieru gramotnosti a najlepší systém zdravotnej starostlivosti v regióne. Miera nezamestnanosti klesla v roku 2018 na 3,5 %. Podľa údajov Svetovej banky je miera chudoby veľmi nízka (2,5 %). Nedávna ekonomická výkonnosť Seychel bola silná a ťažila z pokračujúceho rastu odvetvia cestovného ruchu. Hospodársky rast sa v roku 2019 spomalil na odhadovaných 3,9 % v dôsledku rastúcich svetových cien ropy a neistoty v eurozóne, na ktorú sa krajina spolieha pre svoj prosperujúci turistický sektor. Podľa aktualizovaných predpovedí MMF zo 14. apríla 2020 sa v dôsledku vypuknutia COVID-19 očakáva pokles HDP na -10,8 % v roku 2020. Rybársky a turistický priemysel, ktorý je pilierom hospodárstva, si vedie dobre a očakávajú sa ďalšie príjmy, najmä v cestovnom ruchu vzhľadom na nedávno zavedené lety z Číny. Nedávna stratégia krajiny prilákať viac turistov

z rozvíjajúcich sa krajín s cieľom kompenzovať menej európskych návštevníkov sa vyplatila. Prílev návštevníkov vytvoril nový rekord (361 840 návštevníkov), čo je viac ako 3,5-násobok počtu obyvateľov krajiny. Cestovný ruch zamestnáva 30 % pracovnej sily a vytvára štvrtinu HDP krajiny. Krajina navyše podporovala proti pirátske operácie zamerané na potlačenie somálskych pirátov, ktorí ohrozujú jej rybolov a turistický priemysel. Vláda diverzifikuje ekonomiku rozvojom poľnohospodárskeho a rybárskeho sektoru, ako aj malosériového výrobného priemyslu či umeleckých remesiel. Od zavedenia zákona o medzinárodných obchodných spoločnostiach na Seychelách v roku 1994 bolo zaregistrovaných viac ako 200 000 spoločností a každý mesiac sa do nich registruje viac ako 600 nových zahraničných spoločností. Seychely sú na čele hnutia „modrej ekonomiky" zameraného na využívanie oceánov na hospodársky rast, zlepšenie obživy a pracovných miest pri zachovaní oceánskeho ekosystému.

Úlohy a zadania:

- **Aký máte názor na ekonomickú budúcnosť JAR? Podoprite a zdôvodnite svoj názor konkrétnymi argumentami.**
- **Ktoré sú investície budúcnosti v južnej Afrike? Z akého uhla pohľadu to možno povedať?**
- **Na základe analýzy faktov a súvislostí sa pokúste predpokladať, kto bude mať hlavný ekonomický vplyv v regióne Južnej Afriky – USA, EÚ, Rusko alebo Čína? Je to možné vztiahnuť na celý región alebo sa to líši podľa jednotlivých krajín?**

6. 6 KRAJINY JUŽNEJ AFRIKY A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ

V predchádzajúcich kapitolách boli opísané viaceré charakteristické geografické črty regiónu Južnej Afriky, ktoré poukázali na špecifiká prírodného prostredia, historickogeografického vývoja, obyvateľstva a hospodárstva, pričom boli zdôraznené odlišnosti, či podobnosti jednotlivých krajín tejto časti Afriky. Aby sme však poskytli aj základný ucelený obraz o jednotlivých krajinách, pripájame v nasledujúcich podkapitolách aj ich stručné charakteristiky. V niektorých prípadoch sme sa ešte venovali aj niektorým špecifikám týchto krajín. Tieto texty teda majú čiastočne doplňujúci a predovšetkým pre jednotlivé krajiny sumarizujúci charakter k predchádzajúcim v mnohom detailnejším charakteristikám regiónu Južnej Afriky ako celku.

6.6.1 Juhoafrická republika

Ekonomicky najvplyvnejší štát Afriky – Juhoafrická republika je rozlohou (1 219 090 km²) druhým najväčším a svojimi 56 mil. obyvateľmi zároveň najľudnatejším štátom regiónu Južnej Afriky. Je oprávnene považovaná za jednoznačného hegemóna v regióne, hoci tvorí len 27 % jeho obyvateľstva a iba 19 % jeho rozlohy, koncentruje sa tu až 57 % tvorby HDP celej Južnej Afriky. V predchádzajúcom opise regiónu Južnej Afriky sa väčšina charakteristík odvíjala práve od charakteristiky územia, prírodných podmienok, historickogeografického vývoja, obyvateľstva a hospodárstva predovšetkým Juhoafrickej republiky. Nasledujúce riadky sú preto len stručným zhrnutím základných súvislostí a faktov.

Územie Juhoafrickej republiky je pomerne pestré, najväčšiu časť krajiny pokrýva náhorná plošina, ktorú od okolitých oblastí nižšej nadmorskej výšky oddeľuje Veľký zráz. Náhorná plošina, ktorá je všeobecne najvyššia na východe, kde prechádza do masívu Dračích vrchov, klesá z nadmorských výšok viac ako 2 400 metrov v oblasti Lesotha do piesočnatej panvy Kalahari na západe. Strednú časť náhornej plošiny tvorí Vysoký Veld (Highveld), s výškou 1 200 až 1 800 metrov. Smerom na juhozápad za údolím rieky Orange prechádza do Veľkého Karroo a cez pásma vrásových pohorí (Cedar berge, Langerberge) klesá do pobrežnej nížiny Kapska, nad ktorou sa týči Stolová hora a ďalšie vrchy Kapského polostrova. Najvýraznejšou štruktúrou v Južnej Afrike je Veľký zráz (Great Escraplment), ktorý je najdlhšou súvislou topografickou črtou (2 500 km) – tiahne sa v oblúku od dolného toku Orange na severozápade, cez Veľké Karroo na juhu, východné svahy Dračích vrchov na juhovýchode, až po východné okraje vysokého Veldu v povodí rieky Limpopo na severovýchode. Takmer celá Juhoafrická republika je charakteristická miernym podnebím, extrémne výkyvy teplôt sú zriedkavé. Pretože väčšina krajiny leží v pomerne vysokej nadmorskej výške, ktorá tlmí vplyv zemepisnej šírky, sú dokonca aj severné takmer tropické oblasti oveľa chladnejšie, ako by tomu malo byť. Poloha v oblasti stálej subtropickej tlakovej výše

BOX 50 Kapensis – najmenšia floristická ríša

Najmenšia floristická ríša na Zemi sa rozkladá na relatívne malom území v najjužnejšom cípe Afriky. Územie je geologicky veľmi pestré a rovnako ako africký kontinent je poznamenané pôvodom v južnom, rozpadnutom prakontinente Gondwana. Je charakterizované subtropickým stredozemným typom klímy s vlhkými miernymi zimami a suchými teplými letami. Typickým vegetačným krytom je tzv. fynbos - krovín so vždyzelenými drevinami, ktoré sú analógiou stredozemných macchií. Flóra je neuveriteľne bohatá, tvorí ju asi 9 tisíc druhov, z ktorých je asi 69 % endemitov. Svojráznosť tejto ríše podčiarkuje asi 160 endemických rodov a päť endemických alebo subendemických čeľadí. Typická je koncentrácia endemitov v niektorých rodoch, ku ktorým patrí napr. vresovec (Erica), kyslička (Oxalidaceae), mečík (Gladiolus) a protea (Protea). Najbližšie vzťahy má k flóre Austrálie, trochu menej ku kvetene Južnej Ameriky, ale vzdialenejšie súvislosti sú zrejmé aj s flórou Stredomoria. (Botany.cz 2020)

vytvára stabilné atmosférické podmienky na väčšine územia a podnebie je všeobecne suché, ale príjemné. Kým z hľadiska živočíšnej ríše sa na území Juhoafrickej republiky vyskytuje väčšina živočíchov (predovšetkým veľkých cicavcov a vtákov) typických pre subsaharskú Afriku, v prípade rastlinstva sa najmä juhozápadný cíp krajiny – Kapsko, vyznačuje unikátnou flórou, ktorá v rámci Zeme tvorí jednu (najmenšiu) zo 6 hlavných floristických ríš (Kapensis).

Práve v subsaharskej Afrike unikátna klíma v kombinácii s úrodnou krajinou, veľmi vhodnou pre európsku kolonizáciu, významne ovplyvnila vývoj tohto najjužnejšieho cípu kontinentu, ktorý sa stal cieľom najintenzívnejšej kolonizácie. Vďaka strategickej polohe na najvýznamnejších obchodných trasách však prílev nových obyvateľov smeroval nielen z Európy, ale aj Ázie a napokon aj z iných častí Afriky. Napriek tomu, že najpočetnejšou skupinou obyvateľstva zostali Afričania, podiel potomkov prisťahovalcov sa stal veľmi významný, rovnako ako podiel rôznych miešancov. Je dejinným paradoxom, že napriek stáročia trvajúcej politike rasovej diskriminácie, ktorá vyvrcholila do absurdného a vo svete „jedinečného“ systému rasovej segregácie – apartheidu sa stala Južná Afrika jedným z významných „taviacich kotlov“ rás, etník a kultúr. Čoraz nevyhnutnejšia zmena systému – pád apartheidu a premena republiky na multirasovú spoločnosť prebehla v r. 1994 napriek obavám relatívne pokojne, teda bez vypuknutia otvorených vojen a všeobecného rozvratu, no určite nie bez problémov. Faktom je, že viac ako štvrťstoročia od vzniku multirasového systému v Juhoafrickej republike sa zintenzívnili viaceré procesy, ktoré vedú k tomu, že sa krajina stála viac stáva africkou – kým podiely belochov, aziatov i miešancov klesajú, stúpa podiel černochov, a to jednak kvôli vyššiemu prirodzenému prírastku, ako aj vďaka imigrácii z iných krajín Afriky. Juhoafrická republika bola tiež vážne postihnutá pandémiou AIDS a zdá sa, že i aktuálna pandémia Covid-19 zanechá v juhoafrickej populácii výrazné následky. Uvedené pandémie ešte viac zvýraznili aj obrovské sociálne rozdiely, ktoré sa významne viažu na rasové rozdelenie spoločnosti. Jednoducho ani najlepšia snaha prekonať desaťročia, ba stáročia systému koloniálnej, otrokárskej a napokon rasovo segregovanej spoločnosti nedokáže uspieť, resp. musí čeliť novým a novým výzvam. Hoci má Juhoafrická republika významné ekonomické zdroje, vybudovanú modernú infra-

štruktúru, musí i ona zápasiť s problémami rôznych politických napätí zakladajúcich sa na rasovom, či etnickom základe. Problémom je i korupcia a sklony k obmedzovaniu demokracie. Aktuálnou otázkou krajiny je, kde sa nachádza hranica pozitívnej diskriminácie v snahe o nápravu starých krívd a kde sa už začína zneužívanie moci a prvoplánová túžba po odplate, ktorá sa nielen v dejinách (konfiškáciami a perzekúciou porazených „reakčných" tried a skupín obyvateľstva), ale aktuálne i v niektorých susedných krajinách (Zimbabwe) stala cestou do špirály prehlbujúceho sa ekonomického úpadku, stupňujúceho sa násilia a napokon úplného rozvratu. Od takéhoto scenára vývoja má Juhoafrická republika síce ešte ďaleko, no nádeje i problémy ďalšieho vývoja existujú.

Juhoafrická republika je ekonomicky vyspelým štátom a ako sme poukázali v úvode, i jednoznačným lídrom v regióne, ba i v celej Afrike. Faktom však je, že jej výlučná ekonomická pozícia slabne aj vďaka rýchlo rastúcim populáciám viacerých veľkých afrických krajín. V celkovom objeme HDP už klesla na 3. miesto za Egypt a najmä takmer štyrikrát ľudnatejšiu Nigériu, no stále je považovaná za najsilnejšie africkú ekonomiku, ktorá je na rozdiel od iných aj pomerne diverzifikovaná a okrem využívania a exportu značného nerastného bohatstva má významné i výrobné a vývojové sektory hospodárstva. V niektorých ekonomických odvetviach produkuje Juhoafrická republika viac ako všetky zvyšné krajiny kontinentu dokopy. Krajina bola prizvaná do spolupráce krajín skupiny BRICS (Brazília, Rusko, Čína, India, Južná Afrika). Po demokratických voľbách v roku 1994 začali prúdiť významnejšie zahraničné investície. Ďalší vývoj však priniesol aj problémy s vysokou nezamestnanosťou, so zvýšenou emigráciou najmä kvalifikovanej pracovnej sily do zahraničia, s prílevom chudobných z okolitých štátov a so zvýšenou kriminalitou. Juhoafrická republika má rozvinuté všetky odvetvia ekonomiky, najdôležitejšie sú ale tie exportné. Krajina patrí k svetovým veľmociam v ťažbe nerastných surovín. Produkuje zlato, diamanty, platinu, železo, farebné kovy, chróm, čierne uhlie. Jedinou slabinou je nedostatok ropy, plyn bol už objavený na morskom dne okolo južného pobrežia. Nedostatok ropy sa okrem dovozu kompenzuje aj výrobou syntetického paliva z uhlia. Uhlie je nateraz aj hlavným zdrojom výroby elektrickej energie v tepelných elektrárňach. Kým Johannesburg vyrástol okolo zlatých baní, symbolom ťažby diamantov bolo mesto Kimberley. Dnes sú už pôvodné zdroje týchto surovín vyčerpané a ťažba sa rozbehla v mnohých nových oblastiach krajiny. Priemysel spracúva domáce suroviny nerasty, plodiny, mäso, textil. Okrem ľahkého priemyslu je rozvinutý chemický, elektronický, strojársky, vrátane výroby lodí, áut a zbraní. Poľnohospodárstvo využíva pestré prírodné podmienky. Produkuje obilniny, citrusové plody, tabak, zeleninu, mäso, mlieko, vlnu, kože, vajcia. Na svetovom trhu sa čoraz viac presadzuje vínami. Miestne rieky väčšinou nemajú dostatok vody na energetické a dopravné využitie. Doprava využíva veľmi dobrú sieť ciest, vrátane diaľnic, železníc, letísk a prístavov. Hlavné prístavy sú v Kapskom Meste, Durbane, Port Elisabeth. Oblasť Johannesburgu využíva aj bližší prístav v Maputе v Mozambiku. Neustále rastie význam cestovného ruchu. Krajina ponúka prírodné a kultúrne dedičstvo, agroturistiku, ekoturistiku, safari. Odvrátenými stránkami tohto rozvoja je sporná pozícia Juhoafrickej republiky v obchode s divými zvieratami a produktami z nich (vrátane trofejí). Krajina totiž patrí k priekopníkom v podnikaní s umelo

chovanými divými zvieratami (vrátane slonov, nosorožcov, pštrosov a veľkých šeliem), čo síce na jednej strane pomohlo aj v záchrane ich divo žijúcich populácií, na druhej strane však tlak týchto podnikateľských kruhov na legalizáciu svetového obchodu s uvedenými komoditami vytvára priestor na opätovný rozmach pytliactva a ilegálneho obchodu. Ďalším rizikom pri rozvoji cestovného ruchu sú obavy z vysokej kriminality, ktorou sú žiaľ juhoafrické mestá, na prvom mieste Johannesburg, povestné.

Napriek uvedeným ťažkostiam a problémom však súčasná Juhoafrická republika a jej reprezentácia vystupuje ako jednoznačný líder nielen na medzinárodnom poli v rámci Afriky, ale aj v globálnom meradle. Nejde len o akúsi formálnu prestíž, ale aj o reálnu moc. No aj v tomto ohľade sa pozícia krajiny mení. Po rasistickom režime zdedila krajina aj vysoko efektívne a moderne vyzbrojené ozbrojené zložky – armádu i políciu. Ich transformáciou síce došlo k výraznému poklesu efektivity, rovnako ako výrazné obmedzenie obranného rozpočtu zhoršilo technický stav vojenskej techniky. Najmä v porovnaní s okolitými štátmi má však v tomto ohľade Juhoafrická republika stále výrazný náskok. Jej ozbrojené sily sú síce menej početné než v prípade Angoly (75 tis. verzus vyše 100 tis. mužov), no stále majú viac ako dvojnásobne vyšší rozpočet (World factbook 2020). Obranné výdaje Juhoafrickej republiky sú vysoké zhruba rovnako ako výdaje všetkých ostatných nezávislých štátov Južnej Afriky dohromady.

Otázkou najbližších desaťročí pre Juhoafrickú republiku je, do akej miery si udrží svoju vedúcu pozíciu aspoň v južnej časti kontinentu a najmä to, či skôr naopak nebude v stále viacerých ohľadoch klesať na úroveň okolitých podstatne menej rozvinutých krajín Afriky.

6.6.2 Angola

Angolská republika (1 246 700 km²) je najväčším štátom v južnej Afrike a siedmym v celej Afrike. K rozľahlému územiu štátu prináleží ešte exkláva Cabinda ležiaca severne od ústia rieky Kongo. Pôvodne portugalská kolónia založená už v 16. stor. ležala na úzkej pobrežnej nížine (šírka cca 200 km pri Luande a iba 25 km pri Benguele). Väčšina krajiny však leží na náhornej plošine vo výške až 1 000 a viac m n. m., oddelenej od nížiny zrázmi (skrapmi). Náhorná plošina Bié východne od Benguely vytvára jadro územia nad hranicou 1 500 metrov. Angola má tropické podnebie s výrazným obdobím sucha. Podnebie je do značnej miery ovplyvnené sezónnymi pohybmi dažďového intertropického konvergenčného pásma, prúdením studeného Benguelského prúdu a nadmorskou výškou. Rozľahlé vnútrozemie Angoly dokázali Portugalci ovládnuť až ku koncu 19. stor., kedy dohodami s ostatnými koloniálnymi mocnosťami vymedzili i jej dnešné hranice. V skutočnosti však na území tohto štátu už pred príchodom Portugalcov existovali domorodé štáty – najmä kráľovstvo Kongo na severe a jeho nasledovníci. Prelomom bolo založenie Luandy Portugalcami na pobreží v r. 1575, ktoré sa stalo základom kolónie Angola, pričom jej hlavným zameraním sa stalo získavanie otrokov z rozsiahleho vnútrozemia. Angola patrí k najviac postihnutým regió-

nom Afriky, pokiaľ ide o násilný odliv obyvateľstva v rámci transatlantického obchodu s otrokmi – tento obchod tu trval prakticky až do polovice 19. stor. a spôsobil rozsiahle vyľudnenie celých oblastí. Po zákaze a reálnom zrušení otrokárstva sa postupne v 20. stor. koloniálna ekonomika krajiny preorientovala na pestovanie plodín. Angolu nazývali Portugalci perlou svojich kolónií, pretože poskytovala podmienky na produkciu mnohých surovín. V 70-tych rokoch 20. storočia produkovala pätinu kávy sveta. Najmä v období 1950 – 1970 sa stala oblasťou, kde vtedajšia portugalská diktátorská vláda podporovala presídľovanie Portugalcov, investovala do výstavby mies. Portugalská politika asimilácie a snahy vytvoriť z Angoly jednu z častí transkontinentálneho Portugalska skončila napriek istým čiastkovým úspechom katastrofou – vypuknutím dlhodobej protikoloniálnej vojny, ktorá sa pretavila do ešte dlhšej občianskej vojny. Štyri desaťročia bojov (1961 – 2002) úplne zdevastovali pôvodne pomerne prosperujúcu krajinu. Počas vojen sa do konfliktu zapojili priamo alebo nepriamo aj niektoré okolité krajiny (najmä Juhoafrická republika) a predovšetkým vtedajšie vedúce mocnosti v rámci studenej vojny – USA (dodávkami zbraní) a Sovietsky zväz a Kuba (dodávkami zbraní, ale aj poradcov a desiatok tisíc vojakov). To výrazne prehĺbilo intenzitu a ničivé dopady konfliktu. Pritom ako je v Afrike obvyklé, okrem boja „pravicovej" opozície proti prokomunistickej vláde (od získania nezávislosti v r. 1975) išlo aj o medzietnické napätia a rivality. Konečným dôsledkom boli asi 4 milióny utečencov a milión mŕtvych, no najmä totálne zdevastovaná infraštruktúra krajiny. S nástupom nového milénia sa tak Angola mohla po skončení vojny začať venovať svojej rekonštrukcii. Čo sa najrýchlejšie zapĺňalo, boli demografické straty. Dnes už vyše 32 miliónová krajina je druhým najľudnatejším štátom Južnej Afriky, pričom počet obyvateľov neustále prudko rastie, avšak samotná rozľahlá Angola zostáva stále ešte pomerne riedko zaľudnená. Navyše početné skupiny obyvateľov sa snažia dostať do zahraničia za prácou – najmä na juh do Namíbie, prípadne ďalej do Juhoafrickej republiky. Obyvateľstvo Angoly je etnicky veľmi pestré, najpočetnejšie sú etniká Ovimbundu (viac ako 1/3 obyvateľstva), Kimbundu a Bakongo, ktoré spolu tvoria asi ¾ obyvateľstva, zvyšok pripadá na viacero iných kmeňov. Pôvodne pomerne významná belošská (portugalská) menšina je dávno minulosťou, pretože bola evakuovaná na začiatku občianskej vojny po vyhlásení nezávislosti. Napriek tomu je portugalský vplyv v krajine dodnes viditeľný – úradným jazykom zostala portugalčina a najpočetnejším vierovyznaním je rímskokatolícke (41 %) popri protestantskom (38 %). Angola sa snaží spolupracovať nielen s Portugalskom, ale najmä s Brazíliou a to nielen v kultúrnej oblasti.

Angola, hoci s veľkým odstupom, je druhou najväčšou ekonomikou Južnej Afriky. Jediným odvetvím hospodárstva, ktoré sa aj počas dlhej občianskej vojny rozvíjalo, bola ťažba ropy. Angola je po Nigérii najväčším ropným producentom v Afrike (dosahuje až 90 % produkcie Nigérie) a v poradí 9. najväčším exportérom ropy vo svete. Ropa sa v Angole ťaží už od roku 1955, hlavne z morského dna pri exkláve Cabinda. Je vysoko kvalitná s nízkym obsahom síry, preto je o ňu veľký záujem. Postupne, najmä od skončenia občianskej vojny sa hlavným odberateľom angolskej ropy stala Čína, ktorá postupne zatlačila USA. Kým na začiatku milénia odoberali USA až 40 % angolského exportu (hlavne ropy), v súčasnosti už 2/3 angolskej ropy odoberá Čína

a naopak, Angola pokrýva až 2/3 čínskeho dovozu ropy zo subsaharskej Afriky (Trnková 2019). Angola mala šťastie v tom, že práve na začiatku 21. stor. boli objavené nové výnosné ložiská ropy, na druhej strane ropa je aj prekliatím tejto krajiny – jej podiel na exporte sa neustále zvyšuje, dokonca vytlačil aj výnosný obchod s diamantami, ktorý sa „preslávil" počas občianskej vojny v podobe tzv. „krvavých" diamantov – ilegálnej ťažbe, ktorá financovala vojnu. Táto tzv. holandská choroba postihuje angolskú ekonomiku, kde produkcia čohokoľvek iného sa pri ropnej konkurencii stáva nevýhodná. Ropný sektor tvorí až 45 % HDP Angoly a podieľa sa až 97 % na jej exporte (Trnková 2019). Napriek tomu nemožno Angolu označiť za bohatú krajinu, s HDP (v PKS) na obyvateľa, ktoré nedosahuje ani 7 tis. USD sa radí stále medzi chudobné krajiny sveta. Ako je opäť v Afrike obvyklé značnú časť príjmov z ropy pohltila občianska vojna a predovšetkým rozsiahla korupcia. Angola zaviedla najskôr komunistický systém jedinej vládnej strany, ktorý sa síce po skončení vojny transformoval formálne na multistranícky parlamentný systém, no v skutočnosti sa elity nezmenili a vládna strana spolu s úzkou elitou vládnych špičiek pevne drží v rukách moc a bohatstvo, z ktorého sa na skutočný rozvoj krajiny ujde len málo, pretože korupcia aj na najvyšších miestach sa stala nedeliteľnou súčasťou života krajiny.

Čo sa týka ostatných sektorov hospodárstva, Angola má vzhľadom na prírodné podmienky limitované množstvo ornej pôdy. Stále sa zachoval význam produkcie kávy a chov zvierat. V Angole sa nedostatok dreva kompenzuje umelým vysádzaním eukalyptových plantáží. Podobne ako Namíbia má krajina vďaka oceánskym prúdom prístup k bohatým rybným oblastiam vo svojich vodách. Žiaľ, aj tu sa prejavil nadmerný výlov zahraničnými veľkými spoločnosťami. Najväčší prístav je v meste Lobito. Končí v ňom aj hlavná železnica z vnútrozemia – Benguelská železnica, ktorá mala okrem Angoly obslúžiť aj obchodné záujmy Zambie a Demokratického Konga. Táto železnica zničená počas vojen je najmä vďaka čínskym investíciám opäť revitalizovaná. Hoci má Angola mnoho problémov, predsa len má potenciál naštartovať aspoň mierny hospodársky rozvoj. Jednou z mála výhod je, že v Angole aspoň zatiaľ nehrozia také intenzívne náboženské, či etnické konflikty, ako napr. v ďalšej africkej ropnej veľmoci – Nigérii.

6.6.3 Mozambik a Malawi

Obe krajiny – republiky – majú dosť spoločného, už len preto, že Malawi je takmer úplne vklinené do západného okraja Mozambiku. Ide o dve, aj na africké pomery chudobné krajiny (najchudobnejšie v južnej Afrike podľa HDP na obyvateľa), ktorých ekonomika sa opiera predovšetkým o poľnohospodárstvo a ktoré zároveň slúžili a stále čiastočne slúžia ako zdroj lacnej pracovnej sily najmä pre vyspelý priemysel a ťažbu v Juhoafrickej republike.

Mozambik (799 380 km²) je rozľahlá krajina, ktorá sa vyvinula z portugalskej kolónie. Tá sa tu formovala už od 16. stor. No pobrežie Mozambiku bolo už stáro-

čia predtým zapojené do zámorského obchodu s Áziou, vďaka čomu až sem prenikol vplyv islamu a arabskej kultúry a vznikli i niektoré prístavy. Vďaka tomu býva Mozambik zaraďovaný aj do východnej Afriky. Na druhú stranu Portugalci celé jeho územie skutočne ovládli až na prelome 19. a 20. stor. a neskôr až do 70-tych rokov 20. stor. spolupracovali aj s rasistickými vládami v susednej Juhoafrickej republike, či Rodézii (Zimbabwe). Dlhý protikoloniálny odpor sa po zisku nezávislosti v r. 1975 pretavil do rovnako dlhej občianskej vojny. To všetko sa podpísalo na chudobe krajiny.

Súčasný tvar krajiny je výsledkom koloniálneho súperenia, kedy síce Portugalsko ovládlo asi 2000 km dlhé pobrežie, ale do vnútrozemia s výnimkou rieky Zambezi hlbšie neprenikli. Pri koloniálnom delení Afriky im potom zostal len relatívne úzky pobrežný pás siahajúci 200 – 800 km do vnútrozemia. Navyše centrom krajiny sa napokon stal prístav Maputo na krajnom juhu krajiny, ktorý prosperoval zo železničného spojenia s juhoafrickým vnútrozemím. Mozambik s už vyše 30 miliónovou rýchlo rastúcou populáciou je tretím najľudnatejším štátom regiónu a ide o etnicky aj nábožensky pestrú krajinu, kde práve aj rivalita medzi niektorými skupinami obyvateľstva ohrozuje krehkú politickú stabilitu dosiahnutú po ukončení občianskej vojny koncom 20. stor. Najpočetnejšia národnosť Makua tvorí len asi štvrtinu obyvateľstva, zvyšok pripadá na viacero iných etník, ktoré jednotlivo dosahujú podiely len niekoľko málo percent populácie. Príležitostne sa objavuje i nábožensky motivované napätie medzi moslimskou menšinou a kresťanskou väčšinou. Portugalská vláda zanechala v krajine značný vplyv, dnes už čoraz viac redukovaný na úlohu portugalčiny ako úradného jazyka.

Na rozdiel od ostatných krajín regiónu, ba i veľkej časti Afriky, je veľká časť Mozambiku tvorená pobrežnou nížinou, najmä v minulosti z veľkej časti zalesnenou, ktorú zo západu lemujú dvíhajúce sa pohoria. Mozambik leží prevažne v trópoch a veľká časť pobrežia je pravidelne sezónne ovplyvňovaná monzúnovými dažďami v Indickom oceáne. Krajinu sužujú aj časté ničivé cyklóny, ktoré už viackrát výrazne podlomili jeho neistý ekonomický rozvoj. Poľnohospodárstvo má v krajine síce vhodné podmienky, avšak je ohrozované periodickými suchými obdobiami, alebo naopak záplavami po už spomínaných cyklónoch. Dominuje najmä pestovanie kukurice, ale aj široká škála ďalších obilnín, ovocia a zeleniny. Pobrežné vody sú bohaté na úlovok. Okrem rýb sa lovia mušle, langusty, kraby a hlavne krevety, ktoré sú známym exportným artiklom. Mozambik má značné zásoby nerastných surovín, nie všetky sa však ťažia. Z energetických surovín sa ťaží uhlie a zemný plyn. Krajina má podľa všetkého najväčšie zásoby tantalovej rudy na svete. Mozambik disponuje obrovským hydroenergetickým potenciálom, ktorý dostatočne nevyužíva – ešte v koloniálnych časoch bola vybudovaná veľká priehrada a hydroelektráreň Cahora Bassa na Zambezi. Časom by sa mohol stať najväčším exportérom energie v južnej Afrike. Nové ekonomické smerovanie Mozambiku po rokoch občianskej vojny a snahe zaviesť plánovanú ekonomiku podľa komunistického vzoru nahradil na prelome milénií zásadný obrat. Mozambik dokonca ako neanglofónna krajina vstúpil do Commonwealthu – Britského spoločenstva národov. Symbolom novej éry bolo v roku 2000 otvorenie novej hlinikárne blízko hlavného mesta Maputo. Nedávno (2018) bol dobudovaný moderný cestný most nad ústím morského zálivu, ktorý výrazne zlepšuje dostupnosť JAR z Maputa. V pobrežných vodách

na severe krajiny vzniká gigantická investícia a ťažbu plynu a jeho následné skvapalňovanie. Mozambik predstavuje aj lákavú turistickú destináciu, najmä pre turistov z Juhoafrickej republiky, vďaka krásnym plážam i pozostatkami koloniálnej architektúry. Na druhej strane obavy a nepokoje vyvoláva prienik zahraničných koncernov a najmä skupovanie rozsiahlych plôch poľnohospodárskej pôdy ázijskými spoločnosťami, ktoré si vozia vlastných pracovníkov a produkciu odvážajú. Stále početnejšie miestne obyvateľstvo tak stráca v čoraz väčšej miere aj tie posledné prostriedky k vlastnej obžive, pretože i možnosť pracovných migrácií do Juhoafrickej republiky je stále viac obmedzovaná. Ďalší rozvoj tejto veľkej krajiny je tak veľmi neistý, na mieste sú obavy z vysokej miery korupcie, vďaka ktorej stoja vládni úradníci zväčša na strane zahraničných investorov.

Susedné Malawi (118 484 km²) sa tiahne asi 840 km od severu na juh a jeho šírka sa pohybuje od 10 do 160 km. Táto zdanlivo malá krajina má však počtom obyvateľov 20 mil. za susedným Mozambikom až tak nezaostáva a naopak je ľudnatejšie než susedná Zambia, či neďaleké Zimbabwe. Malawi je najhustejšie zaľudnená krajina Južnej Afriky s výnimkou malých ostrovných krajín a má pritom aj jednu z najnižších mier urbanizácie. To všetko poukazuje na jej problémy – extrémna chudoba (jedno z najnižších HDP na obyvateľa v celej Afrike) a preľudnenie. Krajina leží na južnom konci Východoafrickej priekopovej prepadliny pri rovnomennom jazere Malawi, o ktoré vedie hraničný spor s Tanzániou (Malawi si nárokuje celú plochu jazera). Ako už bolo spomenuté, krajina závisí od poľnohospodárstva. V koloniálnom období sa hlavný dôraz kládol na produkciu čaju, tabaku a cukrovej trstiny. Tieto produkty spolu s arašidmi a bavlnou ostali aj v súčasnosti hlavnými exportnými komoditami. Napriek rýchlo rastúcemu počtu obyvateľstva, relatívny dostatok úrodnej ornej pôdy s dostatočnou prirodzenou vlahou umožňuje potravinovú sebestačnosť väčšine vidieckej populácii. Významným zdrojom bielkovín sú, vďaka veľkému zastúpeniu vodných plôch v krajine, sladkovodné ryby – no rastúci populačný tlak môže mať aj v tomto smere závažné ekologické dôsledky. Jazero Malawi si z Veľkých východoafrických jazier uchováva doposiaľ najzachovalejšie prírodné prostredie, vrátane množstva endemických druhov rýb, čo však môže nadmerný rybolov rýchlo zmeniť. Malawi na rozdiel od susedov neoplýva nerastným bohatstvom. Menšie objemy surovín sú spracované a využité v lokálnych podmienkach. Priemysel spracúva poľnohospodárske produkty a produkuje textílie, kože, konzervy, nápoje a cukor na domáci trh. Nevýhodnú vnútrozemskú polohu zmierňujú dopravné koridory, ktoré spájajú Malawi s prístavmi na pobreží Mozambiku. Jedna železnica vedie do prístavu Beira a druhá do prístavu Nacala. Vnútroštátnu prepravu zľahčuje využitie lodnej dopravy na jazere Malawi. Táto chudobná krajina bola ovplyvnená vyše tri desaťročia trvajúcou svojráznou diktatúrou H. K. Bandu, ktorý presadzoval jednak bigotné poňatie kresťanstva pri riadení štátu – vrátane prenasledovania náboženských menšín, jednak kategorický odpor k akýmkoľvek ľavicovým režimom. To sa prejavilo v pomerne úzkej spolupráci aj s Juhoafrickou republikou a napr. s Taiwanom. Aj vďaka týmto špeciálnym zahraničným vzťahom Malawi do istej miery profitovalo, no so zmenou globálnych medzinárodných vzťahov na konci 20. stor. sa to zmenilo. Prílev turistov ustal, keďže Juhoafričanom sa po ukon-

čení sankcií uvalených na rasistický režim otvorili možnosti cestovania do rôznych krajín Afriky. Jedným z pomníkov na bizarnú malawijskú diktatúru je i nové hlavné mesto Lilongwe vybudované na „zelenej lúke“ v 70-tych rokoch. V súčasnosti je však Malawi oceňované za snahy o pokrok pri budovaní demokracie.

6.6.4 Zimbabwe

Zimbabwianska republika (390 757 km²) sa svojím názvom hlási k najstaršej ríši na území Južnej Afriky – Veľkému Zimbabwe, no jej reálnym predchodcom je pôvodne súkromné britské koloniálne územie – Rodézia, založené na sklonku 19. stor. C. Rhodesom. Krajina v mnohom, aj historicky je, alebo skôr bola, istým prechodom medzi dnešnou Juhoafrickou republikou a strednou, resp. východnou „čiernou“ Afrikou. Práve koloniálna expanzia a pre belochov vhodné prírodné podmienky ju nasmerovali do sformovania rasistického systému vlády bielej menšiny, ktorá však na druhej strane za využitia diskriminovanej a lacnej pracovnej sily černošskej väčšiny dokázala vytvoriť efektívnu a prosperujúcu ekonomiku. No tento model sa po páde belošského režimu rozbil, pričom pod čoraz autoritárskejšou vládou prezidenta R. Mugabeho bol nahradený chaosom a ekonomickým kolapsom.

Základom niekdajšej prosperity dnešného Zimbabwe boli vhodné prírodné podmienky – centrálna časť krajiny (Highveld) predstavujúci asi štvrtinu jej územia má vďaka vyššej nadmorskej výške subtropické podmienky, v ktorých sa darí tak chovu dobytka, ako aj pestovaniu mnohých plodín. Na okrajoch smerom k hraniciam krajiny terén klesá – na juhu k rieke Limpopo a na severe a severozápade k Zambezi. Územie je bohaté aj na nerastné suroviny. Nachádzajú sa tu jedny z najväčších afrických nálezísk čierneho uhlia. Uhlie je aj najviac využívaným zdrojom energie v krajine. Zlato, ktoré vyvážali domorodé ríše už od stredoveku a kvôli ktorému sa oblasť stala i terčom koloniálnej expanzie už dnes nepredstavuje hospodársky významnú položku, no veľkú perspektívu má ťažba iných cenných kovov, napr. platiny, do čoho investujú v krajine napr. Juhoafrická republika, Rusko a v poslednom období najmä Čína.

Jedným zo zdrojov nestability krajiny s asi 14,5 mil. obyvateľmi je i medzietnická rivalita majúca hlboké predkoloniálne korene. Väčšinoví Šonovia (asi 70 %) po získaní nezávislosti nahradili pri vláde menšinových Ndebelov, ktorí tvorili kedysi vládnucu vrstvu domorodých ríš. Kedysi ekonomicky významná belošská menšina je dnes už takmer minulosťou. Represie režimu zamerané proti bielym farmárom donútili väčšinu z nich k emigrácii, rovnako chaos a ekonomický kolaps viedol aj k odchodu menšín Indov, ale aj k migrácii domácich za prácou do susednej Juhoafrickej republiky. Uvedené podmienky, ktoré naplno eskalovali koncom 20. a začiatkom 21. stor. sa časovo stretli s prepuknutím pandémie AIDS, čo viedlo k dramatickým vplyvom na spomalenie rastu populácie. Krajinu neskôr začali ohrozovať aj ďalšie epidémie, vrátane cholery. To je aj hlavný dôvod spomalenia rastu tunajšej populácie.

Kedysi prosperujúca krajina a pôvodne obilnica Afriky (najmä pestovanie kukurice, ale aj tabaku na vývoz) sa len pomaly spamätáva z dôsledkov dlhoročnej vlády R. Mugabeho, kedy dokonca vďaka hyperinflácii zanikla i národná mena. Istou výhodou je stále existencia infraštruktúry z minulých čias, ktorej kvalita sa však rokmi zanedbávania stráca. Energeticky je významná najmä hydroelektráreň Kariba na rieke Zambezi využívaná spoločne so susednou Zambiou. Rizikom do budúcna je stále pretrvávajúca korupcia vládnych úradníkov, ktorá spolu s bezohľadným prienikom zahraničných firiem môže výrazne ohroziť prírodné prostredie a zdroje krajiny – objavujú sa prípady, kedy jednak vláda povoľuje prieskumy a ťažbu surovín i na území národných parkov, jednak v krajine prekvitá pytliactvo a ilegálny obchod s trofejami. Hoci má krajina významný turistický potenciál, zostáva kvôli neistej politickej situácii nevyužitý. Iba na krajnom severozápade, pomerne izolovanom od zvyšku krajiny – v oblasti mesta Victoria Falls sa obnovil cestovný ruch, vďaka lákadlu Viktóriiných vodopádov na hraniciach so Zambiou.

6.6.5 Zambia

Zambijská republika (752 618 km²) leží fakticky na rozhraní južnej, strednej a východnej Afriky, no vzhľadom na koloniálnu minulosť sa viac blížila k južnej Afrike, odkiaľ na sklonku 19. stor. prišli britskí kolonizátori v mene súkromnej spoločnosti C. Rhodesa. Aj vďaka tomu bola vybudovaná infraštruktúra a následne sa sformovali ekonomické väzby viažuce túto krajinu viac smerom na juh. Nezávislá Zambia pôsobila ako istý stabilizačný prvok v susedstve občianskymi vojnami rozvrátených krajín ako Angola a Konžská demokratická republika (bývalý Zair). Ani Zambia sa však nevyhla celkom problémom spojeným s etnickou pestrosťou (najpočetnejšia národnosť Bemba tvorí iba 20 % obyvateľstva, podiel väčšiny ďalších nepresahuje ani 5 %), na druhú stranu je však istou výhodou ešte relatívne nízka miera zaľudnenia, hoci rast aktuálne (2020) vyše 17 miliónovej populácie je stále veľmi vysoký.

Zambia leží na kontinentálnom rozvodí na vysokej náhornej plošine, no väčšina jej územia leží v povodí rieky Zambezi. Kvôli nemožnosti jej dopravného využitia (aj vďaka Viktóriiným vodopádom) bola táto časť vnútrozemia Afriky dlho ťažko prístupná. Geologické podmienky však na druhej strane vytvorili na území Zambie značné nerastné bohatstvo spočívajúce na rudách a nerastoch. Zambia je typickou africkou jednostranne zameranou ekonomikou. Jej rast závisí predovšetkým od ťažby a spracovania nerastných surovín, hlavne medených rúd. Prílišný dôraz na jedno odvetvie spôsobil, že sa tu dlho nerozvíjalo ani exportne orientované poľnohospodárstvo, ktoré je typické pre väčšinu krajín subsaharskej Afriky. Táto jednostranná závislosť spôsobovala problémy v podobe veľmi kolísavých cien ťažených surovín, ktoré výrazne znižovali očakávané zisky. Ďalším problémom bol samotný export – hoci bola Zambia už v koloniálnych časoch napojená na Atlantické pobrežie cez susednú KDR a Angolu, túto trasu zničili občianske vojny. Vývoz železnicou smerom na juh bol

dlhý a tiež spôsoboval politické komplikácie. Ako sa ukázalo, ani vybudovanie železničného spojenia s Tanzániou nesplnilo celkom očakávania - priviedlo však prvýkrát do krajiny Čínu (ktorá projekt v 70-tych rokoch financovala) a jej ekonomické záujmy o miestne suroviny, ktoré sa na prahu 21. storočia rozšírili aj o poľnohospodársku pôdu – práve Čína v súčasnosti predstavuje hlavného obchodného partnera a aj zahraničného investora. Nedostatok energetických zdrojov mala aspoň čiastočne riešiť výstavba hydroelektrárne Kariba na rieke Zambezi – spoločný hraničný projekt so susedným Zimbabwe (vtedy Rodéziou) bol v čase výstavby (1977) najväčším vodohospodárskym dielom na svete. Neskôr pribudli i ďalšie menšie hydroelektrárne. Celkovo však zostáva Zambia chudobnou a málo rozvinutou krajinou, v ktorej sa vďaka rozšírenej korupcii ľahko presadzujú záujmy zahraničných korporácií, snažiacich sa maximálne čerpať jej prírodné zdroje. Z hľadiska cestovného ruchu je Zambia s výnimkou oblasti Viktóriiných vodopádov málo navštevovaná.

6.6.6 Namíbia

Namíbijská republika (824 292 km²) je unikátna tým, že je najvýznamnejšou africkou „pustatinou“ na južnej pologuli. Táto rozľahlá prevažne polopúštna až púštna krajina s 2,6 mil. obyvateľmi je po Mongolsku druhým najredšie osídleným nezávislým štátom sveta. No nie je to jediná pozoruhodnosť tejto krajiny – už spomínaná pustatina je sama o sebe unikátna. Púšť Namib sa považuje za najdlhšie nepretržite existujúcu (teda najstaršiu) púšť na Zemi (až 80 mil. rokov), čo sa odrazilo aj v existencii viacerých endemitov flóry a fauny. K tomu sa pridáva i špecifické pôvodné osídlenie (kmene Sanov), ako aj koloniálna minulosť, ktorá zanechala v krajine mnohé stopy. Namíbia je asi jedinou krajinou v Afrike, kde je dodnes možné vnímať intenzívny nemecký vplyv, nielen v architektúre miest a mestečiek, ale i v osídlení – stále tu žije síce nie veľmi početná, ale ekonomicky veľmi vplyvná nemecká menšina, ktorá sa prelína s typicky juhoafrickou – afrikánskou kultúrou a osídlením. Hoci nemecká a voči domorodcom brutálna koloniálna nadvláda trvala pomerne krátko, jej stopy nedokázala prekryť ani trištvrte storočia trvajúca podriadenosť Juhoafrickej únie resp. republiky. Vďaka tomu sa aj v Namíbii aplikoval rasistický systém apartheidu so všetkými dôsledkami. Pevná kontrola juhoafrickej vlády však dokázala zabezpečiť relatívnu stabilitu a poriadok a v podstate potlačiť aj domáci odboj. Na druhej strane v rámci meniacich sa globálnych politických pomerov v závere studenej vojny sa rasistická juhoafrická vláda dokázala vzdať územia Namíbie v rámci diplomatických jednaní bez boja, čím sa krajina vyhla hrozbe zdĺhavej občianskej vojny. Namíbia tak súhrou viacerých okolností v konečnom dôsledku dokázala z jednotlivých období vyťažiť viaceré pozitíva pre svoj súčasný rozvoj. Počas nemeckej nadvlády bola vybudovaná základná dopravná infraštruktúra a sídla budované podľa nemeckého vzoru, nemeckí kolonisti sa skutočne snažili vytvoriť na juhu Afriky akési „malé Nemecko“ vrátane prenesenia tradícií v architektúre, hospodárstve, či gastronómii (výroba kvalitného piva, klobások a pod.). K tomuto úsiliu sa pripájala i stále početnejšia skupina afrikánskych farmá-

rov z Južnej Afriky. Juhoafrická nadvláda priniesla ďalšiu výstavbu infraštruktúry zo strategických i ekonomických dôvodov – napojenie na juhoafrickú železničnú a cestnú sieť. Napokon pokojné získanie nezávislosti a pragmatický prístup novej černošskej vlády umožnil otvorenie sa krajiny svetu – unikátna krajina a jej osobitá minulosť sa stali lákadlom pre stále početnejšie skupiny turistov. Samozrejme, uvedený celkovo pozitívny obraz má mnohé tienisté stránky, tak v dávnejšej, ako aj nedávnej minulosti, či súčasnosti. Cenou za vybudovanie prosperujúcej kolónie v pustatine bola genocída časti miestneho obyvateľstva, rovnako ako rasistický režim prehĺbil a zakonzervoval aj obrovské sociálne rozdiely, ktoré sa nezmenili ani po jeho páde, len medzi dovtedy výhradne „bielu“ elitu prenikli i nové vládne špičky jedinej politickej strany SWAPO, ktorá si ako bojovníčka za nezávislosť uzurpovala právo na prakticky všetku politickú moc v krajine. Potlačené tiež boli snahy o separatizmus okrajových regiónov – najmä vzdialeného Capriviho výbežku na severovýchode. Napriek uvedenému však vývoj Namíbie od získania nezávislosti v r. 1990 prebiehal pomerne pokojne, výhodou bola i málopočetná populácia, ktorá napriek svojej etnickej pestrosti nevytvárala doposiaľ až tak akútne problémy sužujúce mnohé iné africké krajiny.

Z hospodárskeho hľadiska sa Namíbia spolieha najmä na zdroje nerastných surovín, na rybolov a rastúci cestovný ruch. V porovnaní s väčšinou afrických štátov vykazuje lepšie hospodárske výsledky, avšak príjmy nie sú adekvátne prerozdelené a v krajine je stále veľa chudobných ľudí. Krajina ťaží lukratívne nerasty, ktoré majú dobrú cenu na svetových trhoch. Produkuje viac ako štvrtinu diamantov sveta, ťaží urán, zlato, zinok, meď, kadmium, ropu, plyn. Ropa sa ťaží aj v mori aj v panve Etosha. Uránové bane sú neďaleko Swakopmundu [1]. Priemysel je zameraný na úpravu nerastných, aj poľnohospodárskych surovín. Poľnohospodárskymi výstupmi sú mäso, vlna z karakulských oviec, kože a mlieko. Väčšinu fariem vlastnia bieli farmári. Priľahlý oceán je bohatý na ryby, pretože sa tu miešajú teplý a studený prúd. Ako už bolo spomenuté, v krajine je rozvinutá dopravná infraštruktúra vrátane železníc, ciest, prístavov a letísk. Dovoz, hlavne potraviny a spotrebný tovar, pochádza zo susednej Juhoafrickej republiky, s ktorou pretrvávajú úzke hospodárske vzťahy.[2] Cestovný ruch sa rozvíja najmä počas ostatných desaťročí. Namíbia je cieľom nielen expedičných, ale aj komerčných cestovných kancelárií. Záujem vzbudzujú národné parky, pobrežie,[3] pôvodná etnografia a kultúra. Pre Európanov je tu aj prijateľná suchá klíma.

1 Asi 50 km od pobrežia v púšti Namib pri osade Arandis je najväčšia povrchová uránová baňa na Zemi.

2 Juhoafrický rand a namíbijský dolár sú v rovnakom pevnom kurze 1:1, pričom juhoafrický rand je v Namíbii akceptovaný ako platidlo (nie však naopak, teda v Juhoafrickej republike nie je možné platiť namíbijskou menou) – aj toto opatrenie má napomáhať rozvoju cestovného ruchu

3 Pobrežie je lákavé najmä kvôli púšti Namib a dunám siahajúcim až k plážam, či kvôli najväčšej kolónii tuleňov v Afrike na Krížovom myse (Cape Cross), nie však kvôli prímorskej rekreácii – voda oceánu ochladzovaná Benguelským prúdom je na kúpanie pre väčšinu turistov chladná a dosahuje len okolo 16 – 20 °C.

6.6.7 Botswana

Botswanská republika (581 730 km²) je v rámci Afriky často dávaná za vzor stability, pokojného vnútorného vývoja a pomerne solídneho hospodárskeho vývoja. Istou výhodou je v tomto smere riedko osídlené územie (len 4 obyv. na km²) s len 2,3 mil. obyvateľmi, ktoré vo väčšine tvorí etnikum Tswanov. Práve tento kmeň si zaistil pomerne pokojný autonómny vývoj podriadením sa britskej koloniálnej nadvláde vo forme protektorátu Bečuánsko. Pomerne pustá krajina v panve Kalahari pozostáva prevažne z piesočnatej panvy s mierne zvlnenými plošinami stúpajúcimi k vysočinám v susedných krajinách nelákala k belošskej kolonizácii ako susedná Juhoafrická republika, či Zimbabwe a britská nadvláda ju zasa uchránila pred tvrdou expanziou cisárskeho Nemecka, ktorá sa realizovala na území susednej Namíbie. Po získaní nezávislosti sa dokázala Botswana pomerne úspešne modernizovať zavedením štandardného parlamentného systému, no základom jej rozvoja bolo prírodné bohatstvo. Hoci je v istom zmysle Botswana typickou africkou ekonomikou zameranou na produkciu a export surovín, predsa len sa jej podarilo zabezpečiť vyváženejšiu redistribúciu ziskov v podobe zabezpečenia zvyšovania životnej úrovne populácie ako celku (podľa ukazovateľa HDI je najrozvinutejším štátom subsaharskej kontinentálnej Afriky). Vážnym problémom ohrozujúcim rozvoj krajiny sa stala pandémia AIDS, ktorá koncom 20. stor. veľmi vážne poškodila nielen populáciu, ale aj ekonomiku krajiny. Krajina je unikátna tým, že má najvyššie HDP na obyvateľa (až 17,6 tis. USD) z pomedzi kontinentálnych krajín regiónu. Je to najmä vďaka dominantnej produkcii diamantov, ktoré sa priemyselne ťažia od 70-tych rokov, rovnako ako niklovo-medené rudy. Energetické potreby časti nepočetnej populácie pokrýva ťažené uhlie spaľované v tepelnej elektrárni v Morupule. Tradičným limitom osídlenia je nedostatok vody, vďaka čomu je iba málo pôd vhodných na poľnohospodárstvo, no i tradície obyvateľstva sa vždy zameriavali na chov dobytka, väčšina potravín sa musí dovážať. Kým export z krajiny smeruje mimo Afriky, import každodenného spotrebného tovaru pochádza hlavne zo susednej Juhoafrickej republiky. Významným doplnkom príjmov je rozvoj cestovného ruchu zameraný najmä na návštevu národných parkov a safari – lákadlom sú najmä N. P. Chobe na severe krajiny a unikátna delta rieky Okavango.

6.6.8 Lesotho a Eswatini

Lesotho (Lesothské kráľovstvo) je tradičnou, dnes už konštitučnou monarchiou, ktorá si v podobe britského protektorátu Basutsko (do r. 1966) zachovala svoje špecifické postavenie ako enkláva obklopená územím Juhoafrickej republiky. Táto na africké pomery neveľká (30 355 km²) horská krajina patrí v priemere medzi najvyššie položené štáty na Zemi, celé jej územie leží vyššie ako 1 400 metrov nad morom. Povrch krajiny je tvorený náhornou plošinou z čadiča. Najvyššie sa dvíhajú Dračie hory s dominantným vrchom Južnej Afriky Thabana Ntleyana (3 482 m n. m.). Na severe krajiny sa nachádza prameň najdlhšej juhoafrickej rieky Orange. V zimných mesiacoch

(júl-august) sa v značnej časti krajiny vyskytuje aj snehová pokrývka. Vďaka tomu, že tento štát má tradičný (domorodý) pôvod, je etnicky homogénny – takmer celé jeho obyvateľstvo tvorí etnikum Basutov. Táto takmer dvojmiliónová krajina bola vážne postihnutá epidémiou AIDS, ktorá spolu s emigráciou do Juhoafrickej republiky už na viac ako štvrťstoročie fakticky zastavila populačný rast. Táto aj na zdroje chudobná krajina, je tradične závislá na svojom jedinom susedovi. Horská pôda je málo úrodná, nerastných surovín je málo, jediným významným zdrojom, zaujímavým aj pre „veľkého suseda" zostáva voda. Preto vznikol veľký vodohospodársky projekt, ktorý dodáva pitnú vodu do JAR a zároveň vyrába elektrickú energiu pre Lesotho. Väčšina ľudí žije tradičným vidieckym životom, ktorý spočíva v zaistení si potravy. Práca za mzdu je dostupná vo väčšej miere len v juhoafrických podnikoch. Príjem mužov odchádzajúcich za prácou je často jediným príjmom rodín. V Lesothe prevláda malovýroba, produkuje sa textil, nábytok, keramika, šperky. Časť výrobkov končí ako suvenír u turistov, ktorí objavujú čoraz viac túto exotickú krajinu, ponúkajúcu trekking, folklór a na Afriku ojedinelé možnosti lyžovania.

Druhou malou krajinou (17 364 km²) vklinenou najmä do územia Juhoafrickej republiky, ale susediacou z východu i s Mozambikom je taktiež tradičná monarchia – Eswatini (Eswatinské kráľovstvo) – bývalé Svazijsko. Aj táto malá krajina si uchovala svoje špecifické postavenie počas koloniálnej éry ako britský protektorát, pričom tu si panovník aj po získaní nezávislosti nielen zachoval, ale dokonca posilnil vlastnú moc, takže Eswatini je oprávnene považované za poslednú „tradičnú" absolutistickú monarchiu v Afrike, ktorej vládca veľmi dbá na zachovávanie aj kultúrnych a spoločenských tradícií v tejto inak kresťanskej krajine. Prírodne pomerne pestrá krajina je tvorená náhornou plošinou zvažujúcou sa od západu k východu, kde končí výrazným zlomom (zrázom), za ktorým reliéf príkro klesá k Mozambickej nížine. Krajina je značne odlesnená, jej väčšinu pokrývajú druhotné savany. Hoci Eswatini nepatrí s 1,1 mil. obyvateľmi (takmer výlučne etnických Svazijčanov) medzi preľudnené krajiny (aj tu prírastok znižujú dôsledky pandémie AIDS a emigrácia), vzhľadom na prevládajúce poľnohospodárstvo je tu značný tlak na pôdu. Vedľa seba existujú tradičné samozásobiteľské hospodárenie a komerčné plantážnické hospodárenie. Drobní roľníci pestujú obilniny a zeleninu, bohatstvo predstavuje tradične vlastníctvo dobytka. Na komerčných farmách sa produkuje cukrová trstina, citrusové plody, ananásy, tabak a drevo, získavané z eukalyptových a borovicových plantáží. Lesné plantáže zaberajú až 6 % plochy krajiny, zahraniční vlastníci tak reagujú na nedostatok dreva v celej južnej Afrike. Priemysel ponúka prácu v menších baniach na azbest a diamanty, v potravinárskych a textilných podnikoch. Väčšina pracujúcich mužov však odchádza za prácou do Juhoafrickej republiky. Postupne rastie význam cestovného ruchu, pre mimoafrických aj juhoafrických turistov vyrástol napr. komplex hotelov a kasín v doline Ezulwini pri hlavnom meste Mbabane.

6.6.9 Madagaskar

Madagaskar (Madagaskarská republika – 587 041 km²) je najväčšia ostrovná krajina Afriky. Tento štvrtý najväčší ostrov na Zemi predstavuje malý kontinent, ktorý sa od Afriky líši tak po fyzickogeografickej stránke, ako aj svojím obyvateľstvom a čiastočne i kultúrou. Unikátna flóra a fauna ostrova je podmienená nielen jeho dlhodobým pomerne izolovaným vývojom, ale aj pestrými prírodnými podmienkami, ktoré vytvárajú odlišné ekologické prostredia. Madagaskar sa skladá z troch rovnobežných pozdĺžnych zón - centrálnej plošiny, pobrežného pásu na východe a zóny nízkych náhorných plošín a nížin na západe. Veľká časť ostrova bola kedysi pokrytá vždyzeleným a listnatým lesom, ale okrem východného zrázu a v roztrúsených lokalít na západe ich dnes už zostáva len málo. Plošina je obzvlášť obnažená a vážne trpí eróziou. Kvôli izolácii ostrova prežilo veľa zoologicky primitívnych primátov a vyvinuli sa do jedinečných podôb (asi 40 druhov lemurov). Vyvinulo sa tu niekoľko jedinečných hmyzožravcov podobných ježkom a tiež tu žije veľa druhov chameleónov rôznej veľkosti[1] a rôznych tvarov a farieb.

Špecifické je tak malgašské obyvateľstvo (asi 27 mil.) austronézskeho pôvodu, ako aj jeho jazyk, kultúra i dejiny. Madagaskar, resp. domorodé kráľovstvo Imerina patrilo spolu s Etiópiou a Marokom k posledným africkým krajinám, ktoré odolávali koloniálnej expanzii európskych mocností a snažili sa o istú modernizáciu, no ostrov napokon podľahol sústredenému francúzskemu tlaku na sklonku 19. stor. Hoci počas 65 ročnej francúzskej nadvlády sa vytvoril na ostrove dodnes citeľný francúzsky kultúrny vplyv najmä v podobe pozícií francúzštiny ako druhého (neoficiálneho) úradného jazyka, zachovaná zostala i osobitosť jeho kultúry. Uvoľnenie väzieb s bývalou koloniálnou mocnosťou spôsobila jednak skutočnosť, že Malgaši sa nikdy celkom nezmierili s podriadením svojej krajiny a po získaní nezávislosti aj fakt, že Madagaskar až príliš inklinoval k marxistickým experimentom, ktorý mal byť prostriedkom na prekonanie trvalej chudoby, neistoty i medzietnických a medzikmeňových napätí tradične prítomných v tunajšej spoločnosti. Toto smerovanie len prispelo k zhoršeniu ekonomickej situácie ostrova spolu s jeho značnou medzinárodnou izoláciou, vďaka čomu sa ostrovu vyhýbali potrebné investície do modernizácie. V roku 2004 síce Medzinárodný menový fond a Svetová banka odpísali polovicu zahraničného dlhu krajiny, no jej otváranie sa zahraničným firmám v sebe spájalo časté prípady korupcie, s cieľom zabezpečiť si drancovanie unikátneho prírodného bohatstva krajiny. Ostrov ponúka niekoľko cenných nerastných surovín – zlato, polodrahokamy (ametyst, turmalin), chromit, železnú rudu. Na juhovýchodnom pobreží sa ťaží ilmenit, ktorý obsahuje údajne najväčšie svetové zásoby titánu. V roku 2007 bola pri meste Toamasina zahájená ťažba niklovo-kobaltových rúd, ktorá patrí tiež k najväčším na svete. Okrem toho medzinárodné spoločnosti zaujíma aj ťažba tropických drevín.

Okrem spomenutých tlakov, ktoré rýchlo devastujú unikátne prírodné prostredie ostrova je problémom i jeho značná preľudnenosť, drsné prírodné podmienky –

1 Na začiatku roka 2021 bol objavený doteraz najmenší poddruh chameleóna - Brookesia nana, ktorý dorastá len do dĺžky 22 mm, z toho dĺžka tela bez chvosta je len 13,5 mm – ide o najmenšieho plaza na Zemi (SME 2021).

najmä periodické suchá totiž spôsobujú nízku výkonnosť tradičného poľnohospodárstva, ktoré stále predstavuje hlavný prostriedok obživy veľkej časti obyvateľstva. Dominantnou výživovou plodinou je ryža (aj to je dôsledok austronézskeho pôvodu obyvateľstva). Pestré prírodné podmienky, vlhké aj suché oblasti, horské a nížinné podmienky síce umožňujú veľkú pestrosť produkcie plodín, no vytvárajú aj tlak na pôdu práve v oblastiach koncentrácie ekologicky najrozmanitejších biotopov. Problémom je nízka produktivita poľnohospodárstva, ktoré zabezpečuje i významnú časť exportu. Madagaskar je najvýznamnejším producentom vanilky. Priemysel je málo rozvinutý a spracúva len miestne suroviny. Ostrov má nedostatok energie, hoci rozvíja aj využitie vodnej aj termálnej energie. Veľká časť spotrebného tovaru, prakticky všetky stroje i palivá sa musia dovážať.

Madagaskar bol aj v minulosti lákavý pre svoju strategickú polohu a možnosť zriadenia vhodných námorných základní. Najväčším prístavom na východnom pobreží je Toamasina, ktorá je však často ohrozovaná cyklónmi. Strategicky najvýhodnejší je prístav pri meste Antsiranana na severe ostrova, pretože patrí k najlepším prírodným hlbokovodným prístavom na svete. O Madagaskar sa práve zo strategického hľadiska zaujíma najmä India, ktorá si posilňovaním vzájomnej strategickej spolupráce (aj s Mauríciom a Seychelami) chce zabezpečiť kontrolu nad západnou časťou Indického oceánu, najmä v obavách z prenikania stále silnejšieho vplyvu Číny, ktorá je jej hlavným konkurentom.

Unikátne a veľmi pestré prírodné prostredie i špecifická kultúra sú síce silným lákadlom pre turistov, no ich významnejšiemu prílevu bráni nerozvinutá infraštruktúra, vrátane dopravnej a taktiež nestabilná politická situácia, ktorá aj v nedávnej minulosti vyústila neraz až do násilných nepokojov.

6.6.10 Malé ostrovné krajiny v Indickom oceáne

Maurícius (Maurícijská republika) (2 040 km²) je ekonomicky i demograficky (takmer 1,4 mil. obyv.) najvýznamnejší z trojice malých ostrovných štátov v západnej časti Indického oceánu. Ostrov Maurícius ležiaci v morskom vlhkom subtropickom pásme tvorí 91 % územia štátu, je sopečného pôvodu a je takmer celý obklopený koralovými útesmi. Severná časť je rovina, ktorá stúpa na centrálnu plošinu s nadmorskou výškou od 270 do 730 metrov. Plošina je ohraničená vrchmi, ktoré mohli tvoriť okraj starodávnej sopky, najvyšší bod dosahuje 828 m n. m. Pôvodne unikátnu, do značnej miery endemickú flóru (asi 600 pôvodných druhov) a faunu ostrova výrazne narušila kolonizácia a intenzívne plantážnické poľnohospodárstvo. Viac ako polovicu rozlohy husto osídleného ostrova (takmer 700 obyv. na km²) tvorí orná pôda. Okrem preľudnenia hlavného ostrova sú problémom i vzťahy medzi časťami rasovo veľmi pestrého obyvateľstva, ktoré významne poznamenali vnútropolitický vývoj krajiny. Napriek tomu sa však krajina považuje za pomerne stabilnú v rámci celého priestoru Indického oceánu. Maurícius je typická malá ostrovná ekonomika, ktorú sa však podarilo diverzi-

fikovať. K pôvodnému jednostrannému zameraniu na pestovanie a spracovanie cukrovej trstiny, pribudol ľahký priemysel a hlavne turistický ruch. Zabratie pôdy plantážami cukrovej trstiny spôsobilo nedostatok domácich potravín, ktoré sa musia importovať. Významný je napr. dovoz ryže. Úbytok rýb v okolitých vodách sa krajina snaží s pomocou Japonska a Austrálie nahradiť umelým chovom. Krajina spracúva a vyváža textílie, kožené výrobky, bižutériu a polodrahokamy. Nedostatok energie sa rieši dovozom a spaľovaním ropy. Najvýznamnejším sektorom sa stal cestovný ruch, ktorý zamestnáva čoraz viac ľudí. Rozvíja sa hlavne prímorský cestovný ruch spojený s potápaním v koralových útesoch. S príchodom turistom vzrástla výroba tradičných suvenírov. Maurícius je známy aj vydávaním poštových známok pre zberateľov. Z hľadiska medzinárodných vzťahov je zaujímavý spor Maurícia s Britániou (Spojeným kráľovstvom) o Čagoské ostrovy.

Seychelská republika (455 km²) je najmenším nezávislým štátom Afriky. Skladá sa z dvoch hlavných ostrovných skupín: skupiny Mahé s viac ako 40 centrálnymi, hornatými granitickými ostrovmi a druhej skupiny s viac ako 70 vonkajšími, plochými, korálovými ostrovmi. Ostrovy skupiny Mahé sú skalnaté a zvyčajne majú úzky pobrežný pás a centrálny horský masív. Politicky a ekonomicky ide o neveľmi významnú krajinu, ktorá v minulosti experimentovala aj so socialistickým zriadením. Ostrovy s necelými 100 tis. obyvateľmi poznamenala ich minulosť – francúzske a predovšetkým britské koloniálne vplyvy. Seychely sú úspešným príbehom premeny tradičnej vidieckej kultúry na rozvinutú ekonomiku zameranú na cestovný ruch. Životná úroveň obyvateľov a ekonomický rast výrazne prevyšuje hodnoty iných krajín tretieho sveta. Rozvoj cestovného ruchu nastal hlavne po dobudovaní medzinárodného letiska Mahé v roku 1971. Pribudli investori, ktorí premenili ostrovy na luxusnú destináciu cestovných kancelárií celého sveta. Na rozdiel od koralových Maldív tieto ostrovy ponúkajú členitú vulkanickú krajinu. Miestne poľnohospodárstvo a rybolov sa tiež snaží prispôsobiť a profitovať z turistov. Špecifické produkty ako kokosové orechy, vanilka, škorica, voňavé oleje a esencie sa exportujú aj do iných krajín.

Komory (Komorská federatívna islamská republika) sú skupina sopečných ostrovov na severnom konci Mozambického prielivu v Indickom oceáne medzi Madagaskarom a juhovýchodnou africkou pevninou (2 235 km²), asi 290 km od východného pobrežia Afriky. Medzi ostrovy od severozápadu na juhovýchod patria N'gazidja (Grande Comore), Mwali (Mohéli) a (Ndzuwani) Anjouan. Napriek vhodným podmienkam (pláže, tropické podnebie) sa ostrovy nestali turistickou destináciou ako ostatné ostrovné krajiny regiónu a líšia sa aj vo viacerých iných ohľadoch. Ostrovy boli už oddávna osídlené a plne ich zasiahol moslimsko-arabský vplyv. Na rozdiel od pevniny sa na ostrovoch udržali pôvodné sultanáty a vytvorila sa silná identita jednotlivých ostrovov. Hoci sa stali koloniálnou dŕžavou Francúzska mali špecifický vývoj, napriek tomu francúzsky kultúrny vplyv zostal slabý. Po získaní nezávislosti sa stali ostrovy synonymom nestability, vzájomných bojov a zásahov zvonka. Aj v iných ohľadoch sú Komory typickou málo rozvinutou africkou krajinou, napr. napriek značnému preľudneniu (0,8 mil. obyv.) a vysokej hustote osídlenia (asi 380 obyv. na km²) majú veľmi nízku mieru urbanizácie. Podobne nízkej úrovni rozvoja zodpovedá aj hospodárstvo

krajiny zamerané na poľnohospodárstvo a rybolov. Napriek pestovaniu kukurice, kokosových paliem, banánov, ryže, sladkých zemiakov, chovu hydiny, oviec, kôz, nie je v krajine dostatok potravín. Časť obrábanej plochy zaberajú plantáže, ktoré produkujú na export vanilku, klinčeky, koreniny, kokosové orechy a voňavé látky do parfumov. Priemysel je málo rozvinutý, limitovaný nedostatkom energií a vody. Kvôli všetkým uvedeným faktorom ostávajú Komory jednou z najchudobnejších krajín sveta – preto sa ani nestali turistickou destináciou. Komory sú zároveň najjužnejšou moslimskou krajinou sveta, čo sa odráža aj v tom, že okrem vyspelých krajín západu, či Japonska získavanú pomoc aj od bohatých krajín Arabského polostrova.

6.6.11 Ostrovné závislé a zámorské územia

Réunion je francúzskym zámorským departmánom – teda oficiálne priamym územím Francúzska. Súčasne je priamym (a oficiálne najvzdialenejším – 9 921 km) územím Európskej únie, teda sa naň vzťahujú všetky zákony a normy, vrátane ekonomickej a rozvojovej politiky (vrátane meny – eura). Toto dnes husto osídlené malé ostrovné územie (2 511 km², 860 tis. obyv., 340 obyv. na km²) sa po strate vlády nad susedným Mauríciom, stalo hlavnou základňou Francúzska na západe Indického oceánu a francúzsky vplyv sa stal dominantný, hoci s miestnymi špecifikami ako je rasovo veľmi zmiešané obyvateľstvo. Pôvodne koloniálne hospodárstvo, zamerané na pestovanie kávy, cukrovej trstiny a vanilky, zostalo v modernizovanej podobe síce zachované, ale dominantným sa stal rozvoj cestovného ruchu. Ten ťaží z členstva v EÚ a dobrého dopravného spojenia ako aj vybudovanej modernej infraštruktúry, no lákadlom pre turistov je najmä veľmi pestrá krajina členitého a hornatého sopečného ostrova (3 071 m n. m.) porasteného bujnou tropickou vegetáciou. Na africké pomery vysoká životná a ekonomická úroveň, je síce v porovnaní s metropolitným Francúzskom citeľne nižšia (cca 70 % priemerného HDP na obyvateľa v EÚ, oproti Francúzsku so 106 % (Eurostat 2018)), no stále je možné Réunion aj z hľadiska viacerých parametrov vnímať ako vyspelú krajinu.

Ďalšie francúzske zámorské územie – Mayotte (374 km²) v súostroví Komory malo donedávna (2011) odlišný štatút od Réunionu, tvoril francúzske zámorské spoločenstvo. Mayotte zaberajúci najvýchodnejší ostrov Komor - Grande Terre (Mahore) a priľahlé menšie ostrovy sa od Komor oddelil v r. 1974, keď sa jeho obyvatelia odmietli stať súčasťou nezávislého štátu a zostali francúzskym zámorským územím - pre Francúzsko má ostrov strategický význam pre kontrolu Mozambického prielivu. Tradičná inklinácia ostrova k Francúzsku sa prejavila práve v jeho zmene štatútu, keď po referende v r. 2009 sa stal v r. 2011 ďalším francúzskym zámorským departmánom, čiže oficiálne priamym územím Francúzska. V roku 2014 sa toto územie stalo tiež oficiálne plnoprávnou súčasťou a územím Európskej únie, no treba dodať, že aj najchudobnejším (len 30 % priemernej úrovne EÚ v HDP na obyvateľa (Eurostat 2018)). V mnohých ohľadoch je Mayotte stále veľmi podobné susedným Komorám, no predsa

len vďaka príslušnosti k Francúzsku je o poznanie bohatšie – HDP na obyvateľa má až 10 až 16 krát (v parite kúpnej sily) vyššie. Malá ostrovná krajina s asi 280 tis. obyvateľmi trpí preľudnením (až 750 obyv. na km²), pričom aj tu sa musí väčšina potravín dovážať, pretože značná časť ornej pôdy sa využíva na plantážové pestovanie plodín na export (vanilka, kopra, olej ylang-ylang[1]). Problémom je vysoký prírastok obyvateľstva posilňovaný najmä imigráciou (až tretina obyvateľov sa v krajine nenarodila). Ostrovné územie je tak odkázané najmä na pomoc zo strany Francúzska, rozvoju turizmu bráni vysoká miera kriminality.

Svätá Helena, Ascension a Tristan da Cunha je britské zámorské územie (394 km²) skladajúce z troch veľmi vzdialených ostrovov, resp. ostrovných skupín (1 285 km a 2 430 km). Ťažiskom územia je ostrov Sv. Helena, kde žije viac ako 85 % z necelých iba 8 tis. obyvateľov územia. Ostrovy mali a stále majú strategický význam – Sv. Helena v minulosti ako prístav a základňa na námorných trasách, Ascension dodnes ako letecká a najmä telekomunikačná základňa (využívaná USA). Tristan da Cunha predstavuje jedno z najmenších a najizolovanejších osídlení na Zemi. Možný ekonomický význam tohto územia spočíva vo veľmi rozľahlej výlučnej ekonomickej zóne ostrovov v priľahlých vodách Atlantického oceánu (až 1,6 mil. km²) podliehajúcich Spojenému kráľovstvu. Obyvatelia územia sú od r. 2002 britskými občanmi.

Britské indickooceánske územie (60 km²) sa rozkladá na malých koralových atoloch v Indickom oceáne, hlavnou ostrovnou skupinou sú Čagoské ostrovy. Toto územie je oficiálne bez civilného obyvateľstva – ostrovania, potomkovia privezených otrokov, boli vysídlení na Maurícius. V súčasnosti tvorí obyvateľstvo ostrovov vyše 3 tis. členov vojenského personálu, prevažne USA, pretože na ostrovoch leží strategická letecká, námorná a telekomunikačná britsko-americká základňa v Indickom oceáne. Tá, spolu so základňami na Ascensione a Kwajaleine na Marshallových ostrovoch, tvorí trojicu hlavných bodov spojenia s družicami systému GPS. Potomkovia ostrovanov požadujú návrat do svojich domovov, odškodné, resp. republika Maurícius pripojenie ostrovov späť k Mauríciu, pod ktorého správu v koloniálnom období patrili.

1 Olej ylang-ylang sa získava zo silice kvetov stromu kanangy vonnej (Cananga odorata). Ylang-ylang (pestuje sa aj na Komorách) sa využíva v kozmetike a v zdravotníctve, má antidepresívne účinky, zmierňuje nervové napätie a nespavosť, znižuje krvný tlak, ďalej pôsobí ako afrodiziakum a je obľúbenou súčasťou luxusných parfumov i iných kozmetických prípravkov. Esencia z ylang ylang býva tiež súčasťou mnohých harmonizačných kúpeľových olejov, je vhodný na upokojenie podráždených nervov, znižuje aj krvný tlak.

Úlohy a zadania:

- **Zhodnoťte postavenie Juhoafrickej republiky v rámci Južnej Afriky a vysvetlite problémy jej ďalšieho vývoja.**
- **V čom sa líšia a čo majú spoločné v súčasnom demografickom, ekonomickom a politickom postavení ostatné kontinentálne krajiny Južnej Afriky? Na základe akých charakteristík a do akých skupín by ste ich zoskupili? Zdôvodnite.**
- **Dajú sa do skupín, ktoré ste vytvorili v rámci predchádzajúcej úlohy, zaradiť aj všetky ostrovné krajiny Južnej Afriky alebo je nutné pre ne vytvárať ďalšiu(-e) typickú skupinu krajín? Uveďte konkrétne príklady a zdôvodnite.**

DOSLOV

Z Afriky vždy prichádza niečo nové.

Plinius starší

Afrika je najrýchlejšie sa meniaci svetadiel našej planéty. Rýchlosť sa tu meria striedaním generácií. Nástupom mladých ľudí. Priemerný vek Afričanky týchto dní je dvadsať rokov. Je o dvanásť rokov mladšia ako iná obyvateľka Zeme. Menia sa myslenie a priority obyvateľov. Veď prakticky iba pred šesťdesiatimi rokmi sa krajiny Afriky vydali na vlastné cesty. Veľkou väčšinou mali dopredu načrtnuté a umelo stanovené hranice. Do jedného štátneho „vreca" boli často hodené najrôznejšie etniká a kultúry. Problémom je, že často rôzne veľké časti etník boli rozdelené do rôznych navzájom susediacich štátov. To vyvoláva napätie a občianske nepokoje vo viacerých regiónoch. Afrika sa však mení vplyvom politických a ekonomických iniciatív a už nikdy nebude taká, aká bola. Úplne iste nezostane podoba 55 samostatných štátov, členských krajín OSN nezmenená. Čo sa v Afrike udialo a deje v súčasnosti sme analyzovali na takmer 800 stranách. Pozrime sa teraz na najaktuálnejšie dianie a perspektívy kontinentu.

Geologicky je svetadiel stabilný. Roztrhne sa síce na dve časti – veľkú saharskú a malú somálsku, lenže to bude trvať milióny rokov. Po seizmickej stránke je kontinent najmenej aktívny po Austrálii. Nerastné suroviny má veľmi pestré a v značnej miere ešte ani neobjavené. Výrazne poklesli zásoby zlata a diamantov. V Severnej Afrike aj ropy a zemného plynu. Starý prekambrický štít však skrýva ešte mnoho zásob najmä v súčasnosti žiadaných nerastov. Klíma je pod veľkým globálnych tlakom a jej nežiaduce zmeny zasiahnu Afriku ako prvú. Dezertifikácia je veľmi rýchla. Semienko nádeje zasieva do krajiny projekt „Veľkého zeleného múru". Globálne otepľovanie spôsobuje aj ďalšie škody. Priemerná teplota sa za ostatných 50 rokov miestami zvýšila takmer o jeden a pol stupňa. Odhady o úplnom roztopení ľadovcov vo vrcholových častiach najvyšších afrických pohorí síce klimatológovia posunuli o 40 rokov, ale 21. storočie je ich posledné. Africké rieky sú taktiež pod veľkým klimatickým a civilizačným tlakom (úbytok vody v dôsledku sucha, silnejšie búrky a lokálne povodne, výstavba vodných diel, zavlažovanie). Najviac sa dopady klimatických zmien prejavujú v subtropických regiónoch a v oblastiach Sahelu aj saván. Ochrana prírody na jednej strane dáva nádej pre biotu Afriky (národné parky, rezervácie a i.), avšak rast počtu obyvateľov, rast ekonomickej produkcie a intenzívne poľnohospodárstvo ju výrazne zaťažujú a poškodzujú. Žiaľ, poškodzovanie vyhráva, prispieva k tomu aj nadmerný výrub lesov a spásanie trávnatých porastov. Veľkou výzvou je a bude adaptácia obyvateľstva na prebiehajúce klimatické zmeny. Hrozí aj rozsiahla klimatická migrácia, ktorá môže dosiahnuť intenzitu súčasnej ekonomickej, sociálnej a politickej migrácie. Tá do súčasnosti zasiahla milióny Afričanov.

Rast obyvateľstva Afriky pokračuje najrýchlejším tempom na svete. Postupnú stabilizáciu počtu obyvateľstva možno očakávať až koncom 21. storočia. Z predikcií

demogeografov vyplýva, že Afrika by mala dosiahnuť 2 mld. obyvateľov už do roku 2050 (Ahlers et al. 2014). Tento jav bude mať širokospektrálne následky: enormne zvýšené požiadavky na potraviny, vodu, množstvo nových pracovných miest, nadmernú záťaž pre školstvo a zdravotníctvo a i. V etnickom zložení obyvateľstva nastávajú dve protichodné tendencie. Je to postupná asimilácia najmenších skupín obyvateľov a s tým spojené znižovanie jazykovej pestrosti regiónov. Druhou tendenciou je zvyšovanie etnického napätia medzi početnejšími a silnejúcimi etnikami, ktoré si v určitých regiónoch konkurujú.

Ekonomika Afriky nutne potrebuje inovácie a investície. Koloniálne pozostatky v podobe produkcie primárneho sektoru musia nevyhnutne vystriedať aktivity v sekundárnom sektore. Služby a doprava pre zabezpečenie fungovania hospodárstiev jednotlivých štátov nepostačia.

Africké mestá rastú v súčasnosti stále rýchlejšie a zaberajú viac priestoru. Ich rozvoj však musí byť oveľa viac riadený a plánovaný. Slumy musia byť limitované a postupne nahradené štandardným bývaním. To je žiaľ nereálna vízia. Najväčšie mestá kontinentu predbehnú počtom obyvateľov v blízkej budúcnosti všetky svetové metropoly. Obzvlášť to platí o Lagose a Kinshase. Sekundovať im budú Da es Salaam a Káhira. Mestám v prípade nezvládnutia logistiky hrozí kolaps. Niektoré africké krajiny síce pokračujú v politike výstavby nových hlavných miest, ktoré majú oficiálne odľahčiť staré preľudnené metropoly, no často ide skôr o rozmary a megalomániu režimov, či vlád, než o reálnu snahu riešiť problémy obyvateľov. Nové bohaté africké elity, ktoré zbohatli na príjmoch z ťažby lukratívnych surovín, a ktoré sú veľmi často priamo prerastené s mocenskými štruktúrami sa skôr chcú izolovať od chudoby preľudnených miest. Nové výstavné metropoly vybudované poprednými medzinárodnými stavebnými konzorciami predstavujú nové oázy blahobytu a lesku 21. storočia podobne, ako tak pôsobili pred storočím rezidenčné štvrte a vládne budovy koloniálnych úradníkov a obchodníkov. No zároveň sú pre bežných obyvateľov afrických krajín takmer rovnako nedostupné, ako kedysi uzavreté belošské štvrte. Kým v závere 20. stor. sme si zvykali na nové africké hlavné mestá ako Abuja, Yamoussoukro, či Lilongwe a Dodomu, teraz k nim pridáme Gitegu v Burundi, Ciudad de la Paz v Rovníkovej Guinei a najmä Novú Káhiru, ktorá vyrastá v púšti východne od tej starej.

Doprava v Afrike sa mení rýchlo ale tempo premien je pomalšie ako dynamika obyvateľstva a urbanizácie. Asistencia Číny nepostačuje a bez investícií nadnárodných spoločností a svetových mocností sa situácia nezvládne. Nazýva sa to africký začarovaný kruh. Brzdí sa tým industrializácia aj modernizácia krajiny.

Zraniteľnosť sveta a obzvlášť Afriky bola v plnej miere odhalená iba pred rokom. Vypukla pandémia choroby COVID 19. Svet sa zrazu zahľadel oveľa viac do seba ale problémy, ktoré vírus spôsobil sa nedotkli len zdravia ale aj ekonomiky. Veľmi výrazne to pocítili najmä chudobné štáty a tých je najviac v Afrike. Hlad dostal zákerného pomocníka – vírus Sars-CoV-2. Chudoba sa prehlbuje, pomoc sa brzdí a zraniteľný svetadiel veľmi trpí. Mnoho afrických štátov sa postavilo k pandémií ľahostajne, ba až s posmeškami, napr. Tanzánia. Situácia je však vážna. Podľa oficiálnych údajov bolo

do konca marca 2021 na svetadiele identifikovaných 4,2 mil. pozitívnych prípadov. V pomere k počtu obyvateľov (3071 na 1 mil. Afričanov) je to po Austrálii (1316 na 1 mil.) najmenej na Zemi. Treba sa však zmieniť, že počet testov na 1 mil. obyvateľ je dramaticky najnižší na svete – (28 115 na 1 mil. obyvateľov), priemer pre celý svet je 235 711 na 1 mil. (https://www.worldometers.info/coronavirus/). Určitou komparatívnou výhodou Afriky v boji s vírusom je jeho mladé obyvateľstvo. COVID 19 má u mladých zväčša ľahší priebeh a menšie následky. Afriku ale sužujú aj iné choroby a tie majú závažnejšie následky ako COVID 19. V celkovej bilancii sú doposiaľ zaznamenané zdravotné následky pre Afriku miernejšie ako pre väčšinu sveta. V priemere na 1 mil. obyvateľov zomrelo v Afrike – 82 obyvateľov (na Slovensku 1747 a vo svete 344, údaje sú z konca marca 2021). Toto číslo je iste podhodnotené ale skutočnosť je pravdepodobne iba o niečo vyššia.

Ďalšou achilovou pätou Afriky sú problémové miesta ako Suezský prieplav, či iné dopravné koridory. Tie v prípade prírodných katastrof alebo ľudských zlyhaní ochromia obchod v Afrike či dokonca na celom svete (napr. uviaznutie tankera Ever Given v Suezskom prieplave v r. 2021).

Budúcnosť afrických regiónov a štátov je stále otvorená. Nikde inde na svete nie je etnická a ekonomická báza krajín v takej búrlivej transformačnej fáze. Trieštením alebo úplným rozpadom sú ohrozené, napr. Líbya, Stredoafrická republika, Somálsko, Demokratická republika Kongo, Guinea, Tanzánia a i. Afrika ako svetadiel sa síce iste najmenej ďalších milión rokov nerozpadne, no jej obyvatelia sa už čoskoro začnú stále viac dožadovať aj ekonomickej a sociálnej rovnoprávnosti, rovnako, ako sa ich predstavitelia pred vyše šiestimi desaťročiami dožadovali politickej nezávislosti a rovnoprávnosti. Tak ako vtedy nútené práce, či služba v armádach na svetových bojiskách „otvorili oči“ širším skupinám Afričanov, ktorí tak mali, hoci nedobrovoľne, možnosť vidieť iné svety, tak moderné technológie teraz dovoľujú vidieť aj tým najbiednejším blahobyt bohatého sveta. Mobily dnes nosia za pásom často aj negramotní pastieri, ktorých stretnete v buši vo Východnej Afrike. Mnohí ľudia chcú ísť za lepším životom, prácou a zárobkom do vyspelých krajín, no mnohí zároveň podnikajú doma. Prudké premeny Afriky majú svetlejšie i tienisté stránky. Svet je stále prepojenejší, a tak ako Afrika „hltá“ rôzne novinky z okolitého sveta, tak aj sama tento svet stále viac ovplyvňuje. Je isté, že na Afriku sa nemôžeme do nekonečna pozerať len ako na vzdialenú a exotickú destináciu, ale ako v istom zmysle na generačne najmladšiu časť sveta, ktorá sa čoraz viac hlási o slovo. Preto by sme Afriku mali lepšie poznať takú aká je a nie si ju idealizovať, či protiviť na základe letmých mediálnych správ. Dúfame, že sa nám k tomu podarilo touto publikáciou aspoň čiastočne prispieť.

LITERATÚRA A ZDROJE

Abdoulaye, T. et al. 2014. Awareness and adoption of improved cassava varietes and processing technologie in Nigeria. Journal of Development and Agricultural Economics, 6, 2, 67-75.

Abdul-Korah, G. B. Ghana: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa, 2, Thomson Gale, s. 467-468.

Abu, N. et al. 2015. Corruption, Political Instability and Economic Development in the Economic Community of West African States (ECOWAS): Is There a Causal Relationship? Contemporary Economics, 9, 1, 45-60.

Abubakar, A., Kassim, S. J., Yusoff, M. B. 2015. Financial Development, Human Capital Accumulation and Economic Growth: Empirical Evidence from the Economic Community of West African States (ECOWAS). Procedia - Social and Behavioral Sciences, 172, 2015, 96-103.

Ackah, C., Adjasi, C., Turkson, F. 2016. Scoping Study on the Evolution of Industry in Ghana. Learning to Compete.United nations University, WP 18, 39 s.

Acquaye, R. 2018. Exploring indigenous West African fabric design in the context of contemporary global commercial production. University of Southamtpon, Faculty of Business, law and art, Southamton, 167 s.

Adam, A. I. 2014. Re-inventing Islamic Civilization in the Sudanic Belt: The Role of Sheikh Usman Dan Fodio. Journal of Modern Education Review, 4, 6, 457-465.

Adams, G. Salter, P. 2007. Health Psychology in African Settings. Journal of Health Psychology, 12, 3, 539-551.

Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. 1996: The Physical Geography of Africa. Oxford: Oxford University Press, 429 s.

Adejugbe, M. O. A. 1996. Inter State Economic Cooperation. In Ogunremi, G. O., Faluyi, E. K. (eds.): Economic History of West Africa. Rex Charles Publication, s. 221-245.

Adeniji, A. 2019. Can Made in Africa transform the continent's leather industry? Vougebusinnes, 29. januar 2021. dostupné na https://www.voguebusiness.com/fashion/can-made-in-africa-transform-the-continents-leather-industry

AFDB 2010. Programme for Infrastructure Development in Africa (PIDA). Dostupné na https://www.afdb.org/en/topics-and-sectors/initiatives-partnerships/programme-for-infrastructure-development-in-africa-pida

AFDB 2018. The Africa Infrastructure Development Index 2018. AfDB Statistics Department, júl 2019, dostupné na https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Economic_Brief_-_The_Africa_Infrastructure_Development_Index.pdf

AFDB 2021. Tanzania Economic Outlook. Dostupné na https://www.afdb.org/en/countries/east-africa/tanzania

afraa.org. 2020. Annual Report 2020. African Airline s Assoaciation. Dostupné na https://afraa.org/wp-content/uploads/2020/11/Annual-Report_2020_web.pdf

Africa Business Pages, 2020. Ethiopia´s Automotive Industry. Dostupné na https://news.africa-business.com/post/ethiopias-automotive-industry/

Africa Tourism Monitor 2018. Dostupné na https://www.afdb.org/en/documents/africa-tourism-monitor-2018

African Bank 2010. Port Development in Africa. In: African Bank: African Development Report 2010. Ports, Logistics, and Trade in Africa. Oxford: Oxford University Press, 205 s.

African Development Report 2015. 2016. Abidjan: African Development Bank. Dostupné na https://www.afdb-org.kr/wp-content/uploads/2016/07/ADR15.pdf

African Health Statistics. Dostupné na https://www.africanhealthstats.org/

African Statistical Yearbook 2018. Dostupné na https://www.afdb.org/en/documents/document/african-statistical-yearbook-2018-101789

African Statistical Yearbook 2020. Dostupné na https://www.afdb.org/en/documents/african-statistical-yearbook-2020

AfricaNews 2018. Burundi to move political capital to Gitega. 22. december 2018, dostupné na https://www.africanews.com/2018/12/22/burundi-to-move-political-capital-to-gitega/

AfricaNews. 2019. Poaching, deforestation wiping out Madagascar´s forests. 23. apríl 2019, dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=p-azjJ2-TK4

Agadjanian, V. 2008. Research On International Migration Within Sub-Saharan Africa: Foci, Approaches, and Challenges. The Sociological Quarterly, 49, 3, 407–421.
Agboli, G. 2020. Car Manufacturing & Assembling Plants And Companies In Ghana. mfidie, 29. august 2020, dostupné na https://mfidie.com/car-manufacturing-assembling-plants-and-companies-in-ghana/
Agbosu, L. K. 1983. The Origins of Forest Law and Policy in Ghana during the Colonial Period. Journal of African Law, 27, 2, 169-187.
AGOA 2020. About AGOA. 18. máj 2020, dostupné na https://agoa.info/about-agoa.html, https://agoa.info/images/documents/2/AGOA_legal_text.pdf
Ahlers, T. et al. 2014. Africa 2050. Realizing the Continent's Full Potencial. Oxford: Oxford University Press, 489 s.
Achieve Global Safaris, 2020. Rwanda National Parks. Dostupné na https://www.ugandarwandagorillatours.com/rwanda-national-parks
Ajadi, S. 2020. COVID-19 and West Africa: Six key technology trends driving change. GSMA, 20. júl 2020, dostupné na https://www.gsma.com/mobilefordevelopment/blog/covid-19-and-west-africa-six-key-technology-trends-driving-change/
Akyeampong, E. 2018. African socialism; or, the search for an indigenous model of economic development? Economic History of Developing Regions, 33, 1, 69-87.
Alade, A. 1996. The Economic Basis of Imperialism. In Ogunremi, G. O., Faluyi, E. K. (eds.): Economic History of West Africa. Rex Charles Publication, s. 126-139.
Alderman, D. H. 2013. Intrduction to the Special Issue: African Americans and Tourism. Tourism Geographies, 15, 3, 375-379.
Algerian Hydrocarbon Transport Network. 2019. The Energy Consulting Group. Dostupné na http://energy-cg.com/OPEC/Algeria/Algeria_infra_oilgastransexportMar19_hires_Image1x1_EnergyConsutlingGroup_ppt.png
Allaby, M. 2008. Deserts. Facts on File. Infobase Publishing, 320 s.
Allen, T. et al. 2018. Agriculture, food and jobs in West Africa. West African Papers, 14, OECD Publishing, 31 s.
Amanor, K. S. 2004. Natural and Cultural Assets and Participatory Forest Management in West Africa. Working Paper Series, 75, Political Economy Research Institute. University of Massachusetts Amherst, 33 s., dostupné na https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1061 & context=peri_workingpapers
Amnesty International 2007. Sudan. Arms continuing to fuel serious human rights violations in Darfur. Dostupné na https://web.archive.org/web/20160630143700/http://www.geneva-academy.ch/RULAC/pdf_state/Amnesty-International-report-on-arms-violations-in-Sudan-May-2007.pdf
Ampratwum, E. F. 2009. Advance fee fraud "419" and investor confidence in the economies of sub-Saharan African (SSA). Journal of Financial Crime, 16, 1, 67-79.
Andah, B. W., Anquandah, J. 1988. The Guiñean belt: the peoples between Mount Cameroon and the Ivory Coast. In Elfasi, M., Hrbek, J.(eds.): General History of Africa III: Africa from the Seventh to the Eleventh Century. UNESCO, s. 488-529.
Anděl J., Bičík I., Bláha J. D. 2019. Makroregiony světa - Nová regionální geografie. Praha: Karolinum, 326 s.
Andersson, H. 2008. China ‚is fuelling war in Darfur'. BBC News, 13. júl 2008, dostupné na http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7503428.stm
Andoh, S. Y. 2007. Association of household demographic variables with child mortalityin Côte d'Ivoire . Journal of Biosocial Science, 39, 2, 259-266.
Anyanwu, J. C. 2006. Promoting of Investment in Africa. African Development Review, 18, 1, 47-71.
Anyanwu, J. C., Yameogo, N. D. 2015. What Drives Foreign Direct Investments into West Africa? An Empirical Investigation. African Development Review, 27, 3, 199-215.
Appiah, K. A., Gates, H. L. 2010: Encyclopedia of Africa. Volume 2. Oxford: Oxford University Press, 690 s.
Areola, O. 2003. Soils. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A., R. (eds.): The physical geography of Africa. Oxford: Oxford University Press, s. 134-147
Arevshatian, L. et al. 2007. An evaluation of infant immunization in Africa: is a transformation in progress? Bulletin of the World Health Organizaton, 86, 6, 421-500, dostupné na https://www.who.int/bulletin/volumes/85/6/06-031526/en/

Asumadu, K. 2004. Development of wood-based industries in Sub-Saharan Africa. Asumadu & Associates, East Brighton, Australia, 52 s.
Aubé, J. 1996. Étude pour favoriser le développement des produits forestiers non ligneux dans le cadre du Central African Regional Program for the Environment (CARPE). Washington, DC, Forestry Support Program, USAID, dostupné na http://carpe.umd.edu/Products/
au-pida.org 2011. PIDA Excutive Summary, 18. november 2011, dostupné na https://www.au-pida.org/download/pida-executive-summary/
au-pida.org 2020a. PIDA history, 18. september 2020, dostupné na https://www.au-pida.org/pida-history/
au-pida-org 2020b. PIDA Projects Dashboard. 25. november 2020, dostupné na https://www.au-pida.org/pida-projects/
Autesserre, S. 2008. The Trouble With Congo: How Local Disputes Fuel Regional Conflict. Foreign Affairs, 87, 3, 94-110.
Azevedo, M. J. 1998. Roots of Violence: A History of War in Chad. London: Routledge, 202 s.
Baah-Dwomoh, J. K. 2016. Integrated Rural Development in Africa. African Center for Economic Transformation. dostupné na https://www.jica.go.jp/jica-ri/publication/booksandreports/l75nbg0000004aet-att/l75nbg0000004ait.pdf
Baar, V. 2002. Národy na prahu 21. století - Emancipace nebo nacionalizmus? Ostrava: Tilia, 415 s.
Badorf. Z. 2017. Uganda Ends Its Hunt for Joseph Kony Empty-Handed. The New York Times 20. apríl 2017, dostupné na https://www.nytimes.com/2017/04/20/world/africa/uganda-joseph-kony-lra.html
Bakayr, M. 2011. Honouring Sayid Mohamed Abdulle Hassan. Dostupné na http://www.bakayrblog.com/archive/Sayid.html
Balatka, B. et al. 1971: Zeměpis světa. Afrika. Praha: Orbis, 1971
Balatka, B., Sládek, J. 1971. Geologický vývoj a geomorfológie. In: Kunský, J., Málek, R., Vrána, O. (eds.). Zeměpis světa. Afrika. Orbis : Praha, 23-40, č. 504-21-885
Balk, D. et al. 2004. A Spatial Analysis of Childhood Mortality in West Africa. Population, Space and Place, 10 (2004), 157-216.
Balt, M. 2015. Youth unemployment in Mali: a magnet for criminals and terrorists. The Broker Connecting worlds of knowledge, 23. apríl 2015, dostupné na https://www.thebrokeronline.eu/youth-unemployment-in-mali-a-magnet-for-criminals-and-terrorists/
Bamba, A. et al. 2015. Changes in Vegetation and Rainfall over West Africa during the Last Three Decades (1981-2010). Atmospheric and Climate Sciences, 5 (2010), 367-379.
Bamouni, E. 2019. Burkina Faso: The Samandeni Dam: „A new Development asset for the country“. Afrique Media, 5. december 2019, dostupné na https://www.afriquemedia.tv/economie/burkina-faso-the-samandeni-dam-a-new-development-asset-for-the-country
Banga, R., Kumar, D., Cobbina, P. 2015. Trade-led Regional Value Chains in Sub-Saharan Africa: Case Study on the Leather Sector. Commonwealth Trade Policy Discussion Papers, 02/2015, 104 s.
Barbier, J.-C., Dorier-Apprill, E. 2002. Cohabitations et concurrences religieuses dans le Golfe de Guinée. Le SudBénin, entre vodun, islam et christianismes (Religious cohabitation and rivalry in the Gulf of Guinea. Southern Benin between vodun, Islam and Christianity). Bulletin de l'Association de géographes français, 79, 2-2, 23-236.
Barbour, N. et. al. 2020. The Jasmine Revolution. Britannica, aktualizácia 2. september 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Tunisia/The-Jasmine-Revolution
Bardhan, I. 2015. Is North Africa the next frontier for vehicle manufacturing? Automotive World. Dostupné na https://www.automotiveworld.com/articles/north-africa-next-frontier-vehicle-manufacturing/
Bareš, L., Gombár, E., Veselý, E. 2009. Dějiny Egypta. Praha: NLN, 832 s.
Barnes, A. 2018. Samuel Ajayi Crowther: African and Yoruba Missionary Bishop. African history. Oxford Research Encyclopedias. 26. február 2018, dostupné na https://oxfordre.com/africanhistory/view/10.1093/acrefore/9780190277734.001.0001/acrefore-9780190277734-e-278
Barrett, Ch. B. 2013. Food Security & Sociopolitical Stability. Oxford: Oxford University Press, 489 s.
Barrow, J. 1806. Travels Into the Interior of Southern Africa. II., London: T. Cadell & W. Davies, dostupné na https://archive.org/details/travelsintointe00barrgoog/page/n8/mode/2up
Barry, B. 1992. Senegambia from the sixteenth to the eighteenth century: evolution of the Wolof, Sereer and ‚Tukuloor'. In Ogot, B. A. (ed.): General History of Africa V: Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century. UNESCO, 262-299.
Bartos, B. 2019. The ICC Acquittal of Gbagbo: What Next for Crimes against Humanity? JustSecurity, 18. január 2019, dostupné na https://www.justsecurity.org/62295/icc-acquittal-gbagbo-crimes-humanity/

Bastide, P., Perrret, Ch., Bossard, L. 2007. Cocoa. In Atlas of Regional Integration in West Africa. ECOWAS – SWAC/OECD, 16 s.
Bašovský, O., Mládek, J. 1989. Geografia obyvateľstva a sídiel. Bratislava: Univerzita Komenského, 221 s.
Batello, C. et al. 2004. The Future is an Ancient Lake: Traditional Knowledge, Biodiversity and Genetic Resources for Food and Agriculture in Lake Chad Basin Ecosystems. FAO, 307 s.
Bavier, J. 2008. Congo war-driven crisis kills 45,000 a month: study. Reuters, 22. január 2008, dostupné na https://www.reuters.com/article/us-congo-democratic-death-idUSL2280201220080122
Bavier, L. 2019. Ivory Coast, Toyota sign assembly plant deal. Reuters, 29. august 2019, dostupné na https://www.reuters.com/article/us-toyota-tsusho-ivorycoast-idUSKCN1VJ1IL
BBC 2006. Profile: Chad‘s Hissene Habre. BBC News, 3. júl 2006, dostupné na http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/5140818.stm
BBC 2008. Thousands flee fighting in Chad. BBC News, 4. február 2008, dostupné na http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7226076.stm
BBC 2013. Somalia famine ‚killed 260,000 people‘. BBC News, 2. máj 2013, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-22380352
BBC 2015. Nigerian former minister ‚stole $6bn of public money‘. BBC News, 28. júl 2015 dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-33689115
BBC 2016. Hissene Habre: Chad‘s ex-ruler convicted of crimes against humanity. BBC News, 30. máj 2016, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-36411466
BBC 2017. Lagos living: Solving Nigeria‘s megacity housing crisis. BBC News, 23. január 2017, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-38688796
BBC 2017. Profile: Hosni Mubarak. BBC News, 24. marec 2017, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12301713
BBC 2018. Ethiopia‘s Abiy and Eritrea‘s Afwerki declare end of war. BBC News, 9. júl 2018, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-44764597
BBC 2019a. Chagos Islands dispute: UN backs end to UK control. BBC News, 22. máj 2019, dostupné na https://www.bbc.com/news/uk-48371388
BBC 2019b. Nigeria Presidential Elections Results 2019. BBC News, 26. február 2019, dostupné na https://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-f0b25208-4a1d-4068-a204-940cbe88d1d3
BBC 2019c. DR Congo presidential election: Outcry as Tshisekedi named winner. BBC News, 10. január 2019, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-46819303
BBC 2020a. Burundi President Pierre Nkurunziza dies of ‚cardiac arrest‘ at 55. BBC News, 9. jún 2020, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-52984119
BBC 2020b. Nigeria housing: ‚I live in a floating slum‘ in Lagos. BBC News, 5. marec 2020, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-51677371
BBC 2020c. Zimbabwe crisis. BBC News, 9. marec 2020, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-51803825
BCEAO 2018. Historie du Franc CFA. Dostupné na https://web.archive.org/web/2020*/https://www.bceao.int/fr/content/histoire-du-franc-cfa
Bedrna, Z., Jenčo, M. 2016. Pedogeografia. Zákonitosti priestorovej diferenciácie pedosféry. Bratislava: Univerzita Komenského, 125 s.
Beliana 2017. Africké nezávislé cirkvi. Encyklopedia Beliana, aktualizácia 16. január 2017. dostupné na https://beliana.sav.sk/heslo/africke-nezavisle-cirkvi
Beliana 2018. Jardang. Encyklopedia Beliana, aktualizácia 24. jún 2018. dostupné na https://beliana.sav.sk/heslo/jardang
Bellows, J., Miguel, E. 2009. War and local collective action in Sierra Leone. Journal of Public Economics, 2009, 93, 1144-1157.
Benemelis, J. F. 2002. Las Guerras Secretas de Fidel Castro. Fundación Elena Mederos, Primero Derechos Humanos, 439 s.
Berg, E. J. 1964. Socialism and Economic Development in Tropical Africa. The Quarterly Journal of Economics, 78, 4, 549-573.
Beyan, A. 1995. Transatlantic Trade and the Coastal Area of Pre-Liberia. The Historian, 57, 4, 757-768.
Bezáková, D. 2013. Politicko-geografická analýza vplyvov kolonializmu a postkolonializmu na vývoj historického regiónu Guinei (diplomová práca). Bratislava: Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, 86 s.

Bigon, L. 2008. Between Local and Colonial Perceptions: The History of Slum Clearances in Lagos (Nigeria), 1924-1960. African and Asian Studies, 7 (2008), 49-76.
Binns, T., Dixon, A., Nel, E. 2012. Africa. Diversity and Developmnet. Routledge Taylor & Francis Group, 414 s.
Birken, A. 2007. Atlas der islamischen Welt. Ein Atlas zur Geschichte und Gegenwart des Islam im PDF-Format für den Adobe Reader. Hamburg: Birken, 119 s.
Birmingham, D. et al. 2020. Central Africa. Britannica, aktualizácia 19. august 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/central-Africa
Black, A., McLennan, T. 2016. The last frontier: prospects and policies for the automotive industry in Africa. Automotive Technology and Management, 16, 2, 193-220.
Black, J. et al. 2001. Historický atlas – Po stopách lidstva. Bratislava: Euromedia Group k. s., 352 s.
Black, R., King, R. 2004. Editorial Introduction: Migration, Return and Development in West Africa. Population, Space and Place, 10, 75-83.
Blein, R. et al. 2008. Agricultural Potential for West Africa. Fondation pour l'agriculture et la ruralité dans le monde, 118 s.
Blench, R. 2008. Endangered Languages in West Africa. In Brenzinger, M. (ed.) Language Diversity Endangered. Walter de Gruyter, 140-163.
Blion R., Bredeloup, S. 1997. La Côte-d'Ivoire dans les stratégies migratoires des Burkinabè et des Sénégalais. in Contamin, B. , Memel-Fôté, H. (eds): Le modèle ivoirien en question. Crises, ajustements, recompositions. Paris: Éd Karthala et Orstom, s. 707-737.
Bloomberg quicktake:Now. 2020. $23 Billion Megaproject Takes Shape in Mozambique Amid Islamist Threat, youtube, 6. júl 2020, dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=uA0uWiD4cE4
Boahen, A. A. 1992. The states and cultures of the Lower Guinean coast. In Ogot, B. A. (ed.): General History of Africa V: Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century. UNESCO, 399-433.
Boateng, E. A. 2020. Ghana. Britannica, aktualizácia 1. apríl 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Ghana
Bonne, K. P. M. 2014. Reconstruction of the evolution of the Niger River and implications for sediment supply to the Equatorial Atlantic margin of Africa during the Cretaceous and the Cenozoic, Geological Society, 386, 327-249.
botany.cz 2020. Capensis. Dostupné na https://botany.cz/cs/rubrika/bioregiony/capensis/
Boudouewsquem E., Schulz, E. 1981. The flora and vegetation of NE Niger (Djado, Kaouarand Tenere. Willdenowia, 11, 2, 363-394.
Brody, R. 2016. Enabling a Dictator. The United States and Chad's Hissène Habré 1982-1990. Human Rights Watch, 28. jún 2016, dostupné na https://www.hrw.org/report/2016/06/28/enabling-dictator/united-states-and-chads-hissene-habre-1982-1990#_ftn3
Brown, G. W. 2013. Desert Biology. Special Topics on the Physical and Biological Aspects of Arid Regions. Elsevier, 620 s.
Brownfield, M., Charpentier, R. R. 2006. Geology and Total Petroleum Systems of the Gulf of Guinea Province of West Africa. U. S. Geological Survey, Reston, Virginia. dostupné na http://www.usgs.gov/bul/2207/C/
Burke, J. 2018. ‚The wars will never stop' - millions flee bloodshed as Congo falls apart. The Guardian, 3. apríl 2018, dostupné na https://www.theguardian.com/world/2018/apr/03/millions-flee-bloodshed-as-congos-army-steps-up-fight-with-rebels-in-east
Burke, K. 2001. Origin of the Cameroon Line of Volcano-Capped Swells. Journal of Geology, 109 (2001), 349-362.
Byrnes, R. M. (ed.) 1990. Uganda: A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, 1990. Dostupné na http://countrystudies.us/uganda/
Camara, M. S. 2020. The History of Guinea. In Spear,T. (ed.): Oxford Research Encyclopedia of African History., dostupné na https://oxfordre.com/africanhistory/view/10.1093/acrefore/9780190277734.001.0001/acrefore-9780190277734-e-626
Cambanis, T. 2015. Egypt's Sisi Is Getting Pretty Good … at Being a Dictator. Foreign Policy, 22. máj 2015, dostupné na https://foreignpolicy.com/2015/05/22/egypts-sisi-is-getting-pretty-good-at-being-a-dictator/
Cameroon Country mining guide 2014. KPMG Global Mining Institute. Dostupné na https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2014/06/cameroon-mining-guide.pdf
capeverde.com 2020. History. Cape Verde, 24. september 2020, dostupné na https://www.capeverde.com/about/history/

Carling, J. 2004. Emigration, Return and Development in Cape Verde: The Impact of Closing Borders. Population, Space and Place, 10 (2004), 113-132.
Carmody, P. 2016. The New Scramble for Africa. Cambridge: Polity Press, 282 s.
Carrington, D. 2019. How water is helping to end ‚the first climate change war'. The Guardian, 18. december 2019, https://www.theguardian.com/world/2019/dec/18/how-water-is-helping-to-end-the-first-climate-change-war
Cartwright, M. 2019. The Camel Caravans of the Ancient Sahara. Ancient History Encyclopedia. 12. marec 2019, dostupné na https://www.ancient.eu/article/1344/the-camel-caravans-of-the-ancient-sahara/
Cavalli-Sforza, L. L. et al. 1994. The History and Geography of Human Genes. Princeton University Press, 1059 s.
Census of the British Empire 1901. Report With Summary. London: His -Majesty's Stationery Office. Dostupné na https://archive.org/stream/cu31924030396067#page/n231/mode/2up
Centers for Disease Control and Prevention (CDC) 2019. 2014-2016 Ebola Outbreak in West Africa. 8. marec 2019, dostupné na https://www.cdc.gov/vhf/ebola/history/2014-2016-outbreak/
Central Africa Economic Outlook 2019. African Development Bank. Dostupné na https://www.afdb.org/en/documents/document/regional-economic-outlook-2019-central-africa-108622
Central Africa Regional Integration Strategy Paper 2019-2025. African Development Bank. Dostupné na https://www.afdb.org/en/documents/central-africa-regional-integration-strategy-paper-2019-2025
CFR 2020. Boko Haram in Nigeria. Global Conflict Tracker, dostupné na https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/boko-haram-nigeria
CIA 2002. Ethnic Groups. Somalia Summary map. CIA, dostupné na https://legacy.lib.utexas.edu/maps/africa/somalia_ethnic_grps_2002.jpg
Cílek, R. 2009. Každý kdo unese oštep... – první a poslední Mussoliniho vítězství – válka o Habeš 1935-1936. Praha: Nakladatelství Epocha, 263 s.
City Population 2020. Africa. Dostupné na http://www.citypopulation.de/Africa.html
Clarence-Smith, W. G. et al. 2019. Sao Tomé and Principe. Britannica, aktualizácia 24. október 2019, dostupné na https://www.britannica.com/place/Sao-Tome-and-Principe
CNN 2020. Charles Taylor Fast Facts. CNN Editorial Research, 6. február 2020, dostupné na https://edition.cnn.com/2013/04/26/world/africa/charles-taylor-fast-facts/index.html
Cogneau, D. 2003 Colonisation, school and development in Africa: An empirical analysis. Développement Institutions Mondialisation, Working Paper 01/2003, 49 s., dostupné na https://dial.ird.fr/publications/documents-de-travail-working-papers/1997-2009#chapitre_6
Cogneau, D., Moradi, A. 2014. Britisch and French educational legacies in Africa. VOXEU, 17. máj 2014, dostupné na https://voxeu.org/article/british-and-french-educational-legacies-africa
Cole, R., De Blij, H. J. 2007. Survey of Subsaharan Africa. A Regional Geography. Oxford: Oxford University Press, 748 s.
Collelo, T. (ed.) 1990. Chad. A Country Study. Washington: Federal Research Division, Library of Congress. 254 s., dostupné na https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/frdcstdy/ch/chadcountrystudy00coll/chadcountrystudy00coll.pdf
Collier, P. et al. 2008. Climate Change and Africa. Oxford Review of Economic Policy, 24, 2, 337-353.
Collin, M. 1992. Introduction. In: Sayer, J. E. et al. (eds.): The Conservation Atlas of Tropical Forests Africa. McMillan Publisher Ltd., 9-16.
Comité Permanent Inter-états de Lutte contre la Sécheresse dans le Sahel (CILSS) 2016. Landscapes of West Africa – A window on a changing world. U.S. Geological Survey, 220 s.
constructionreviewonline.com 2020. Panasonic constructs an electornic Aaembling plant in Nigeria. 12. máj 2020. dostupné na https://constructionreviewonline.com/company-reviews/panasonic-constructs-an-electronic-assembling-plant-in-nigeria/
Coping with water scarcity in the Near East and North Africa. FAO: Fact Sheet, Regional Conference for the Near East. Dostupné na http://www.fao.org/3/as215e/as215e.pdf
Cordell, D. D. et al. 2019. Republic of Congo. Britannica, aktualizácia 24. október 2019, dostupné na https://www.britannica.com/place/Republic-of-the-Congo
Covell, M. A. et al. 2019. Madagascar. Economy. Britannica, aktualizácia 28. január 2019, dostupné na https://www.britannica.com/place/Madagascar/Demographic-trends#ref23467
Crowley, E. L. 2008. Creoles. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 2, Thomson Gale, s. 528-532.

Curry, T. 2001. Nigeria. In Ember, M., Ember, C. R. (eds.): Countries and their cultures 3, Macmillan Reference USA, s. 1622-1642.
Čáky, M. 2007. Kolonizácia Afriky európskymi mocnosťami. Slovenská politologická revue, 7, 3, 137-186.
Čeman, R. 2011. Svet. Školský geografický atlas. Mapa Slovakia, 111 s.
ČT 2017. Teroristé z Boko Haram po třech letech propustili 82 unesených školaček. ČT 24, 7. máj 2017, dostupné na https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2111453-teroriste-z-boko-haram-po-trech-letech-propustili-82-unesenych-skolacek
ČT 2020. Islamisté zabili na ostrově Čadského jezera desítky vojáků. ČT 24, 26. marec 2020, dostupné na https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3067726-islamiste-zabili-na-ostrove-cadskeho-jezera-desitky-vojaku
ČTK 2005. Král vybírá manželku z rákosových tanečnic. iDNES.cz, 29. august 2005 dostupné na https://www.idnes.cz/zpravy/archiv/kral-vybira-manzelku-z-rakosovych-tanecnic.A050829_163839_obrazem_vot
Danielová, K., Jonisová, V. 2012. Nigéria – africký obor. Geografia, 20, 4, 116-122.
Daron, J. D. 2014. Regional Climate Messages: West Africa. Scientific report from the CARIAA Adaptation at Scale in Semi-Arid Regions (ASSAR) Project, December 2014.
Davis, J. 1946. Education in British West Africa. Journal of Negro Education, 15, 3, 358-369.
de Alba, J. M. 2014. Industrial development in Nort African countries – A statistical profile. Vienna: UNIDO. Dostupné na http://www.unido.or.jp/files/WP_3_Electronic-version.pdf
de León, R. 2020. Zipline begins drone delivery of Covid-19 test samples in Ghana, CNBC, 20. apríl 2020, dostupné na https://www.cnbc.com/2020/04/20/zipline-begins-drone-delivery-of-covid-19-test-samples-in-ghana.html
de Wall, A., Conley, B. et al. 2015. Liberia. Mass Trocity Endings. Word Peace Foundation, 7. august 2015, dostupné online na: https://sites.tufts.edu/atrocityendings/2015/08/07/liberia-first-civil-war/
Deboutte, G. First unit of 250 MW floating PV project comes online in Ghana. PV magazin, 15. december 2020, dostupné na https://www.pv-magazine.com/2020/12/15/first-unit-of-250-mw-floating-pv-project-comes-online-in-ghana/
Debrie, J. 2010. From colonization to national territories in continental West Africa: the historical geography of a transport infrastructure network. Journal of Transport Geography, 18 (2010), 292-300.
Debrie, J. 2012. The West African port system: global insertion and regional particularities. EcgoGéo, 20, 1-11.
Decalo, S. et al. 2020. Togo. Britannica, aktualizácia 29. september 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Togo
Deckers, J. et al. 1995. In: Miézan K.M., M.C.S. Wopereis, M. Dingkuhn, J. Deckers Randokph, T. R. (eds.): Irrigated rice in the Sahel: prospects for sustainable development. West Africa Rice Development Association, WARDA/ADRAO, Saint Louis,Senegal, 23-35.
Dejmek, J. 2019. Tanzanie – stručná historie států. Praha: Libri, 183 s.
Dejmek, J. 2020. Keňa – stručná historie států. Praha: Libri, 179 s.
Denník N 2019. Cesty medi. Po stopách medi z vraku lode Bom Jesus. Historyweb, 2. máj 2019, dostupné na https://historyweb.dennikn.sk/clanky/detail/cesty-medi-po-stopach-medi-z-vraku-lode-bom-jesus
Department Statistics South Africa 2016. Community Survey 2016 Statistical release. Dostupné na http://cs2016.statssa.gov.za/wp-content/uploads/2016/07/NT-30-06-2016-RELEASE-for-CS-2016-_Statistical-releas_1-July-2016.pdf
Department Statistics South Africa 2020. Mid-year population estimates 2020. Dostupné na http://www.statssa.gov.za/publications/P0302/P03022020.pdf
Diagne, S. B. 2018. Negritude. In Zalta, E. N. (ed.): The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 23. máj 2018, dostupné na https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/negritude/
Diamond, J. 2000. Osudy lidských společností. Praha : Columbus, 525 s.
Displore 2020. 10 Things You Didn‘t Know About Botswana. youtube, 4. máj 2020, dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=h9uogi55d_Q
Dixon, J. et al. 2019. Farming Systems and Food Security in Africa: Priorities for Science and Policy Under Global Change. Routledge, 638 s.
Dorigny, M. et al. 2015. Grand atlas des empires coloniaux: premières colonisations, empires coloniaux, décolonisations: XVe-XXIe siècles. Paris: Autrement, 286 s.

Dosso, M., Kliebrink, A., Matusiak, M. 2020. Smart specialisation strategies in sub-Saharan Africa: Opportunities, challenges and initial mapping for Côte d'Ivoire. African Journal fo Science, Technolgy, Innovation and Development, 14. október 2020, dostupné na https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20421338.2020.1816265

Dowouna, S. 2010. RLG shows the way in mobile phone manufacturing in Africa. Ghana Web, 14. október 2010, dostupné na https://www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/features/RLG-shows-the-way-in-mobile-phone-manufacturing-in-Africa-195135

Drozdíková, J. 1989. Etiópčania. Bratislava: Obzor, 198 s.

Duarte, M. C., Romeiras, M. M. 2009. Cape Verde Islands. In Gillespie, R. G., Clague, D.A. (eds.): Encyclopedias of Islands, Berkeley: University of California Press, s. 143–148.

Dubinová E. 2012. Politickogeografická analýza vývoja Etiópie a Eritrey na prelome milénií (Diplomová práca). Bratislava: Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, 80 s.

Durand, A., Sebag, D. 2015. Le relief et les dynamiques morpho-climatiques: de vieilles structures guident l'action de l'eau et du vent. Passages, 183, 44-46.

Duris, D., Perrret, Ch., Bossard, L. 2007. Coffee. In: Atlas of Regional Integration in West Africa. ECOWAS – SWAC/OECD, 20 s.

EAC 2020a. Investment in Mining. Dostupné na https://www.eac.int/investment/why-east-africa/investment-opportunities/mining

EAC 2020b. Water Resources. Dostupné na https://www.eac.int/environment/natural-resources-management/water-resources

Eastern Arc 2001. Eastern Arc Forest. Dostupné na http://www.easternarc.org/html/map.html

Ebia, B. 2018. West African Cotton and Global Value Chains: From Production to Textiles. Durham: Duke University, 79 s.

Economist 2002. Africa's great war. 4. júl 2002, dostupné na https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2002/07/04/africas-great-war

ecowas.int 2015. Economic Community of West African States (ECOWAS). History. Dostupné na https://www.ecowas.int/about-ecowas/history/

Edwin, F. et al. 2011. The development of cardiac surgery in West Africa – the case of Ghana. PanAfrica Medical Journal, 9, 15, 1-12.

Ehlert, S. 2016. Chad's authoritarian Deby unwilling to quit". Deutsche Welle, 8. apríl 2016, dostupné na https://www.dw.com/en/chads-authoritarian-deby-unwilling-to-quit/a-19173621

Echenberg, M. 2008. Burkina: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 15, Thomson Gale, s. 271-273.

Echenberg, M., Filipovich, J. 1986. African Military Labour and the Building of the Office du Niger Installations, 1925-1950. The Journal of African History, 27, 3, 533-551

Eiwerth-Kretschmer, K. 2008. Bénin: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 1, Thomson Gale, s. 228-230.

ejatlas.org 2016. Fomi Dam for water diversion and hydropower, Guinea-Mali. Environmental Justice Atlas, 9. október 2016, dostupné na https://ejatlas.org/conflict/fomi-dam

ejatlas.org 2020. Hazardous e-waste recycling in Agbogbloshie, Accra, Ghana. Environmental Justice Atlas, 27. máj 2020, dostupné na https://ejatlas.org/conflict/agbogbloshie-e-waste-landfill-ghana

Ekeigwe, A. A. 2019. Drug manufacturing and access to medicines: the West African story. A literature review of challenges and proposed remediation. AAPS Open 5, 3, 1-15.

Ekström, T. 1983. Forestry and development: Possibilities of Central and West Africa, Minerals & Energy - Raw Materials Report, 2,1, 12-23.

Ellis, S. 1999. The Mask of Anarchy, Hurst and Company. London: Hurst Publishers, 90-91 s.

Eltahir, E. A. B., Gong, C. 1995. Dynamics of Wet and Dry Years in West Africa. Journal of Climate, 9, 5, 1030-1042.

eNCA 2016. Mozambique's escalating violence forces thousands to flee. 29. december 2016, dostupné na https://www.enca.com/africa/mozambiques-escalating-violence-forces-thousands-to-flee

Encyclopaedia Beliana 1999, zv. 1 (A – Belk, s. 56), 1. vyd., 1999. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV, VEDA, 969 s.

Encyclopedia 2020. Tanzanian Rivers and Their Biodiversity: An Overview. Dostupné na https://encyclopedia.pub/item/revision/5583736e0ebe2a93fd013bcdf7aab5bf

energypedia.info 2020. Mauritania Energy Situation. Dostupné na https://energypedia.info/wiki/Mauritania_Energy_Situation#toc
Epstein, M. 1946. Africa. In: Epstein M. (eds.): The Statesman's Year-Book. The Statesman's Yearbook. London: Palgrave Macmillan.
Essuman-Johnson, A. 2006. Immigration to Ghana. Journal of Immigrant & Refugee Studies, 4, 1, 59-77.
ESTA & OSHD 2013. Health in Africa over the next 50 Years. Economic Brief, marec 2013, dostupné na https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Economic_Brief_-_Health_in_Africa_Over_the_Next_50_Years.pdf
EthioVisit 2020. Major Rivers of Ethiopia. Dostupné na https://www.ethiovisit.com/major-rivers-of-ethiopia/34/
Euractiv 2017. Burkina Faso launches Sahel region's largest solar power plant. EURACTIV, 28. november 2017, dostupné na https://www.euractiv.com/section/development-policy/news/burkina-faso-launches-sahel-regions-largest-solar-power-plant/
EUR-Lex 2016. Obchod se surovými diamanty: provádění Kimberleyského systému certifikace. Aktualizácia 12. december 2016, dostupné na https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=legissum:070202_4
Eurostat 2018. Regional gross domestic product (PPS per inhabitant in % of the EU27 (from 2020) average) by NUTS 2 regions. Dostupné na https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00006/default/table?lang=en
Evans, B. 2020. African Textiles. Contemporary African Art, 29. október 2020, dostupné na https://web.archive.org/web/2020*/https://www.contemporary-african-art.com/african-textiles.html
faitrade.net 2019. Producer Networks and Producer Organizations. 6. december 2019, dostupné na https://www.fairtrade.net/about/producer-networks
Fajčíková, K. 2018. Dobrý Ježiš viezol bystrické medené bohatstvo. Pochovalo ho more. Sme. MY Bystrica, 17. jún 2018, dostupné na https://mybystrica.sme.sk/c/20851550/dobry-jezis-viezol-bystricke-medene-bohatstvo-pochovalo-ho-more.html
Falola, T. 2008. Nigeria: History and Politics, Northern Nigeria. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 4, Thomson Gale, s. 51-53.
Faluyi, K. 1996. The Economic Impact of the World Wars. In Ogunremi, G. O., Faluyi, E. K. (eds.): Economic History of West Africa. Rex Charles Publication, s. 140-150.
FAO 1997a. Irrigation potential in Africa. The Senegal River Basin. Dostupné na http://www.fao.org/3/w4347e/w4347e0h.htm
FAO 1997b. Irrigation potential in Africa. The Volta Basin. Dostupné na http://www.fao.org/3/W4347E/w4347e0u.htm
FAO 1997c. Soils of East Africa. FAO Rome, dostupné na https://edepot.wur.nl/485155
FAO 2003a. Medium-term prospects for agricultural Commodieties. Cofee. Dostupné na http://www.fao.org/3/y5143e/y5143e0v.htm
FAO 2003b. Sustainable Management of Tropical Forests in Central Africa. Protected Aresas. dostupné na http://www.fao.org/3/Y4853E/y4853e08.htm
FAO 2015. Somalia Livestock Exports. 29. apríl 2015, dostupné na http://www.fao.org/resources/infographics/infographics-details/en/c/284952/
FAO 2020a. Fisheries Divison. Dostupné na http://www.fao.org/fishery/topic/16140/en
FAO 2020b. The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets. Dostupné na http://www.fao.org/3/ca9692en/online/ca9692en.html
FAO 2020c. The State of the World's Forests 2020. Forests, biodiversity and people. Dostupné na http://www.fao.org/3/ca8642en/online/ca8642en.html
FAO Newsroom 2002. A thorn on every rose for Kenya´s industry. 18. apríl 2002, dostupné na http://www.fao.org/english/newsroom/news/2002/3789-en.html
FAO Statistical Pocketbook 2015. Coffee. FAO Rome, dostupné na http://www.fao.org/3/i4985e/i4985e.pdf
FAO Statistical Yearbook 2014a. Africa Food and Agriculture. FAO Accra: Regional Office for Africa, dostupné na http://www.fao.org/3/a-i3620e.pdf
FAO Statistical Yearbook 2014b. Near East and North Africa Food and Agriculture. FAO Cairo: Office for the Near East and North Africa, dostupné na http://www.fao.org/3/i3591e/i3591e.pdf
FAO Statistical Yearbook 2020. World and Agriculture. FAO, dostupné na http://www.fao.org/3/cb1329en/online/cb1329en.html
FAOSTAT 2020. FAO United Nations, dostupné na http://www.fao.org/faostat/en/#data

Fell, G. 1939. The Tin Mining Industry in Nigeria. African Affairs, 38, 151, 246-258
Ferguson, N. 2002. Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power. Basic Books. 235 s.
Fernandes, R. M. S. et al. 2004. Angular velocities of Nubia and Somalia from continuous GPS data: implications on present-day relative kinematics. Earth and Planetary Science Letters. 222, 1, 97-208
Ferro, M. 2007. Dějiny kolonizací. Praha : NLN, 503 s.
Finke, J. 2009. Tanzanie. Brno: Jota, 760 s.
fogo.cv 2018. François Louis Armand Fourcheut De Montrond. fogo.cv, 1. marec 2018, dostupné na
france24 2020b. ICC allows former I. Coast president Gbagbo to leave Belgium. 29. máj 2020, dostupné na https://www.france24.com/en/20200528-icc-allows-former-i-coast-president-gbagbo-to-leave-belgium
france24a 2020a. Burkina Faso's Kaboré wins re-election, according to full preliminary results. 26. november 2020, dostupné na https://www.france24.com/en/africa/20201126-burkina-s-kabor%C3%A9-wins-re-election-according-to-full-preliminary-results
Fredenburgh, J. 2019: The 4000 mile flowers delivery. BBC, 11. október 2019, dostupné na https://www.bbc.com/future/bespoke/made-on-earth/the-new-roots-of-the-flower-trade/
Freund, B. The African City: A History. New Approaches to African History IV. Cambridge University Press, 214 s.
Friedenthal, L. Kavanaugh, D. 2014. Religions of Africa. Africa; Progress and Problems. Philadelphia Mason Crest, 112 s.
Frisch, W., Meschede, M., Blakey, R. 2011. Plate Tectonics. Continental Drift and Mountain Building. Springer, 212 s.
Fröhlich, S., Köpp, D. 2019. Who are Cameroon's self-named Ambazonia secessionists? Deutsche Welle, 30. september 2019, dostupné na https://www.dw.com/en/who-are-cameroons-self-named-ambazonia-secessionists/a-50639426
Froment, A. 1989. Body morphology and the savanna — forest transition: A West african example. International Journal of Anthropology, 4,1-2, 61-74.
Fuglestad, F. et al. 2020. Niger. Britannica, aktualizácia 23. október 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Niger
Fuglestad, F. et al. 2020. Niger. Britannica, aktualizácia 23. október 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Niger
Fukuyama, F. 2002. Konec dějin a poslední člověk. Praha: Rybka publishers, 379 s.
Fuller, L. 2020. Ghana and Germany continue phase two of e-waste program. E-waste world, 12. február 2020, dostupné na https://www.ewaste-expo.com/ghana-and-germany-continue-phase-two-of-e-waste-program/
Funsho, S. R. et al. 2013. Slum Settlements Regeneration in Lagos Mega-city: an Overview of a Waterfront Makoko Community. International Journal of Education and Research, 1, 3, 1-16.
furnant-gh.com 2020. About Us. Furnant, dostupné na https://www.furnart-gh.com/index.php/about-us
Fyfe, Ch. et al. 2020. Sierra Leone. Britannica, aktualizácia 3. december 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Sierra-Leone
Gable, E. 2001. Guinea-Bissau. In Ember, M., Ember, C. R. (eds.): Countries and their cultures 2, Macmillan Reference USA, s. 952-959.
Gadzama, N. M. 2017. „Attenuation of the effects of desertification through sustainable development of Great Green Wall in the Sahel of Africa. World Journal of Science, Technology and Sustainable Development, 14, 4, 279-289.
Gailey, H. A. et al. 2020. The Gambia. Britannica, aktualizácia 12. september 2020. dostupné na https://www.britannica.com/place/The-Gambia
Gamble, D. P. 2008. Gambia, The: Society and Cultures. In In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 2, Thomson Gale, s. 431-433.
Gananguênon, A. 2020. Mapping African Regional Cooperation. European council on foreign relations, dostupné na https://ecfr.eu/special/african-cooperation/
Gardinier, D. E. et al. 2020. History of Gabon. Britannica, aktualizácia 12. september 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Gabon/History
Gelletly, LA. 2014a. AIDS and Health Issues; Progress and Problems. Philadelphia Mason Crest, 112 s.
Gelletly, LA. 2014b. Ecological Issues. Africa: Africa; Progress and Problems. Philadelphia Mason Crest, 112 s.

ghanaonlinenews.com 2016. GAC Motor launches its flagship vehicle GS4 in Nigeria. 15. december 2016, dostupné na https://ghanaonlinenews.com/gac-motor-launches-its-flagship-vehicle-gs4-in-nigeria/
Ghins, L. 2020. Food Production Systems in West African Towns and Cities. Willagri, 27. apríl 2020, dostupné na https://www.willagri.com/2020/04/27/food-production-systems-in-west-african-towns-and-cities/?lang=en
Ghins, L. Zougbédé. K. 2019. The food economy can create more jobs for West African youth. OECD Development matters, 23. august 2019, dostupné na https://oecd-development-matters.org/2019/08/23/the-food-economy-can-create-more-jobs-for-west-african-youth/
Gifford, R. 2004. The Chagos Islands- The Land Where Human Rights hardly Ever Existed. Law, Social Justice & Global Development Journal (LGD), 2004, 1, dostupné na https://warwick.ac.uk/fac/soc/law/elj/lgd/2004_1/gifford/
Gil, L. 2018. Is Africa Ready for Nuclear Energy? IAEA International Atomic Energy Agency, 3. september 2018 dostupné na https://www.iaea.org/newscenter/news/is-africa-ready-for-nuclear-energy
Girgle, P. 2007. Tunisko. Stručná historie států. Praha: Libri, 152 s.
Global Economic Prospects 2020. Dostupné na https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects
global EDGE 2020. Get Insight By Country. Dostupné na https://globaledge.msu.edu/global-insights/by/country
Global Forest Resources Assessment 2000. Dostupné na http://www.fao.org/3/y1997e/y1997e00.htm#Contents
Global Healthsites Mapping Project 2017. Dostupné na https://healthsites.io/
Goerge, O. 2008. Guinea: History and politics. In In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 2, Thomson Gale, s. 506-509.
Gombár, E. 1999. Moderní dějiny islámských zemí. Praha: Karolinum, 427 s.
Gombár, E. 2015. Dějiny Libye. Praha: NLN, 249 s.
Gond, V., Fayolle, A., Pennec, A. et al. 2013. Vegetation structure and greenness in Central Africa from Modis multitemporal data. In: Philosophical Transaction of the Royal Society B Biological Sciences. Dostupné na https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rstb.2012.0309
Gonzalez-Rodriguez, A. 2019. West Africa‘s largest clothing manufacturer, DTRT Apparel Ltd (DTRT), secures major investment. Fashion United, 28. august 2019, dostupné na https://fashionunited.uk/news/business/west-africa-s-largest-clothing-manufacturer-dtrt-apparel-ltd-dtrt-secures-major-investment/2019081844797
gospelldigital.com 2020. Founded in 2014 as the first indigenous DTT and DTH Set Top Box assembling plant In furtherance of the deadline set by the International Telecommunications Union (ITU) for the transition from analogue to digital broadcasting. Gospell Digital, dostupné na https://gospelldigital.com/about-us/
Goudie, A. S. 2003. Climate: Past and Present. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 34-59.
Grainger, A. 2003. Forest Environments In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 173-195.
Grant, J. A. 2015. The Kimberly Process at Ten: Reflections on a Decade of Efforts to End the Trade in Conflict Diamonds. In Grynberg, R., Mbayi, L. (eds.): The Global Diamond Industry. Economic and Development II. Palgrave Macmillan, s. 119-142
Grant, J. A., Söderbaum, F. 2003. The New Regionalism in Africa. Routledge Taylor & Francis Group, 243 s.
GRDC 2020. Global Runoff Data Base – Status, Development, Use. Dostupné na https://www.bafg.de/GRDC/EN/01_GRDC/13_dtbse/database_node.html
greatgreenwall.org 2020. Succeses. Dostupné na https://www.greatgreenwall.org/results
Green, R. H. et al. 2020. Namibia. Climate. Britannica, aktualizácia 9. december 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Namibia/Climate
Greenhalgh, P. A. L. 1985. West African Diamonds, 1919-1983: An Economic History. Manchester University Press, 306 s.
Gregory et al. 2009: The Dictionary of Human Geograhy. Blackwell Publishing, 1052 s.
GRID Arendal 2013. Protected Area Share of Total Land Area in Tanzania. Dostupné na https://www.grida.no/resources/5167

GRID Arendal 2015. Deforestration Drivers 2. Dostupné na https://www.grida.no/resources/6936
Gueye, M. et al. 2007. New evidences for an early Birimian evolutionin the West African Craton:An example from the Kédougou-Kénieba inlier, southeast Senegal. South African Journal of Geology. 110, 511-534.
Guimond, C. 2008. Liberia: Geography and Economy. In In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 3, Thomson Gale, s. 289-290.
Gupte, E. 2020. Map. Libya‘s oil and gas infrastructure. S & P Global Platts. 29. január 2020, dostupné na https://www.spglobal.com/platts/en/events/americas/caribbean-energy
Gurňák, D. 2019. Štáty v premenách storočí - dejepisný atlas Svetové, európske, slovenské a české dejiny na politických mapách od najstarších čias do súčasnosti. Bratislava: Mapa Slovakia Plus, 88 s.
Gwilliam, K. 2011. Africa’s transport infrastructure. Washington DC: The World Bank. Dostupné na https://ppiaf.org/documents/3136/download
Hagan, J., Rymond-Richmond, W., Parker, P. 2005. The Criminology of Genocide: The Death and Rape of Darfur. Criminology. 43,3, 525–562, dostupné na http://johnhagan.org/pdfs/criminology_of_genocide.pdf
Hall, M. (ed.) 2001. Farming Systems and Powerty. Rome: FAO. Dostupné na http://www.fao.org/3/y1860e/y1860e00.htm#TopOfPage
Hamarneh I. 2012. Geografie turismu: Mimoevropská teritoria. Grada Publishing. 224 s.
Hamilton, R. 2010. ‚Oil-Rich‘ Abyei: Time to Update the Shorthand for Sudan‘s Flashpoint Border Town? Pulitzer Center, 3. november 2010, dostupné na https://pulitzercenter.org/reporting/oil-rich-abyei-time-update-shorthand-sudans-flashpoint-border-town
Handloff, R. 1988. Ivory Coast: A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, dostupné na http://countrystudies.us/ivory-coast/8.htm
Harcourt, C. at al. 1992. Sierra Leone. In Sayer, J. E. et al. (eds.): The Conservation Atlas of Tropical Forests Africa. McMillan Publisher Ltd., 244-250.
Harrison-Church, R. J. et al. 2020. Equatorial Guinea. Britannica, aktualizácia 3. december 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Equatorial-Guinea/Independence
Hassan, S. F. 2008. Development of sugar industry in Africa. Sugar Tech, 10, 3, 197-203.
Havlíček, J. 2020. Vývoj v Mali po převratu a dopady na misi EUTM. Institut pro politiku a společnost Policy Brief, september 2020 dostupné na https://www.politikaspolecnost.cz/wp-content/uploads/2020/09/V%C3%BDvoj-v-Mali-po-p%C5%99evratu-a-dopady-na-misi-EUTM-IPPS.pdf
Haywood, J. et al. 1998. Encyklopedie Historie světa. Atlas světových dějin. Columbus.
Häufler, V. 1957. Afrika. Nástin geografie kontinentu. Praha: SPN, 284 s.
Heanue, S. 2018. China in Zambia: The Profits and pitfalls of Chinese money in Africa. ABC News, 10. november 2018, dostupné na https://www.abc.net.au/news/2018-11-10/the-profit-and-pitfalls-of-china-in-zambia/10452430
Herbert, E. W. 1975. Smallpox inoculation in Africa. The Journal of African History, 16, 4, 539-559.
Hess, J. B. 2000. Imagining Architecture: The Structure of Nationalism in Accra, Ghana. Africa Today, 47, 2, s. 35-58
Heywood, R. W. 1981. West European community and the Eurafrica concept in the 1950‘s. Journal of European Integration, 4, 2, 199-210
Histoire de la Réunion 2020. https://www.iledelareunion.net/histoire-reunion/
historyofvaccines.org 2020. All Timelines Overview. The History of Vaccines. An Education Resource by the College of Physicians of Philadelphia, dostupné na https://www.historyofvaccines.org/timeline#EVT_2
Hobbs, J. J., Salter, C. L. 2006. Essentials of World Regional Geography. 5th edition, Thomson Learning
Holl, A. F. C. 2009. Early West African Metallurgies: New Data and Old Orthodoxy. Journal of World Prehistory, 22, 415-438.
Honan, E., Biryabarema, E. 2016. Uganda‘s Museveni wins election; opposition cries foul. Reuters 20. február 2016, dostupné na https://www.reuters.com/article/us-uganda-election-idUSKCN0VT08A
Hoque, A. 1971. A Note on West African Education System. Pakistan Economic and Social Review, 9, 1/2, 115-120
Horáková, H. 2007. „Rasa“ a rasismus v Jižní Africe. Sociální studia. 4, 4, 113–129.

Hospodářské noviny 2015. Muslimští povstalci v převážně křesťanské Středoafrické republice vyhlásili autonomní stát - Republiku Logone. 15, december 2015, dostupné na https://zahranicni.ihned.cz/c1-64983640-muslimsti-povstalci-v-prevazne-krestanske-stredoafricke-republice-vyhlasili-autonomni-stat-republiku-logone
Hošek, P. 2011. Dějiny Madagaskaru. Praha: NLN, 298 s.
Houdek, L. 2020. „Apartheid ničil rodiny. Černí vychovávali děti bílých, na své neměli čas," říká Wayde Davy z Muzea apartheidu. HateFree Culture, dostupné na http://www.hatefree.cz/blo/jar-planeta/3576-wayde-davy
Hourani, A. 2010. Dějiny arabského světa. Praha: NLN, 568 s.
Hrbek, I. a kol. 1966a. Dějiny Afriky I. Praha: Svoboda, 482 s.
Hrbek, I. a kol. 1966b. Dějiny Afriky II. Praha: Svoboda, 655 s.
http://www.fogo.cv/index.php/personalidades/237-francois-louis-armand-fourchent-de-montrond
Hughes, A. 1992. The Appeal of Marxism to Africans. Communist Studies, 8,2, 4-20
Hughes, F., M., R. 2003. Wetlands. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 267-286.
Hulec, O. 1997. Dějiny Jižní Afriky. Praha: NLN, 413 s.
Hulec, O., Olša, J. 2008. Dějiny Zimbabwe, Zambie a Malawi. Praha: NLN, 656 s.
Hulme, M. 1990. The Changing Rainfall Resources of the Sudan. Transactions of the Institute of British Geographers, 15, 21-34. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). 2003. The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 88-102.
Human Right Watch 2017: DR Congo: Rebels Were Recruited to Crush Protests. 4. december 2017, dostupné na https://www.hrw.org/news/2017/12/04/dr-congo-rebels-were-recruited-crush-protests
Human Rights House 2007. Sudan and modern slavery. 3. máj 2007, dostupné na https://humanrightshouse.org/articles/sudan-and-modern-slavery/
Human Rights Watch 2004. Sudan: Government Commits 'Ethnic Cleansing' in Darfur. 7. máj 2004, dostupné na https://www.hrw.org/news/2004/05/07/sudan-government-commits-ethnic-cleansing-darfur
Human Rights Watch 2019. Egypt: A Move to Enhance Authoritarian Rule. 12. február 2019, dostupné na https://www.hrw.org/news/2019/02/12/egypt-move-enhance-authoritarian-rule
HumanityHouse 2017. Disasters & Conflicts: Liberia. Civil war. 1989-2003. 17. január 2017, dostupné na https://humanityhouse.org/en/rampen-conflicten-liberia-burgeroorlog-1989-2003/
Humphreysová, S. 2018. Namibie a Viktoriiny vodopády (The Rough Guide to Namibia). Brno: Jota, 380 s.
Huntington, S. P. 2001. Střet civilizací. Praha: Rybka Publishers, 447 s.
Husband, C. et al. 2009. The Aluminum Industry in West and Central Africa. Extractive Industries and Development Series 13, 92 s. dostupné na https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18282/547190NWP0eifd10Box349424B01PUBLIC1.pdf?sequence=1 & isAllowed=y
Husseini, S. H., Sunday, O. A. 2019. From Nigeria Film Industry to Nollywood: Land-Marketing the Growth the New Wave Cinema. In Musa, B. A, (ed.): Nollywood in Global Perspective. Palgrave Mcmillan, 25-44.
Challinor. 2008. Cabo Verde: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 1, Thomson Gale, s. 312-314.
Chapman, G. P., Baker, K. M. 1992. The Changing Geography of Africa and the Middle East. Routledge Taylor & Francis Group, 252 s.
Chile, N., Achirga, A. 2020. NIgerian sholmakers tap national pride, nostalgia to spur local industry. Reuters, 5. marec 2020, dostuné na https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5js6b1l2tf7f-en.pdf?expires=1613071854 & id=id & accname=guest & checksum=94F3B7604BFBB831C04C970812F6A3AB
Chitonge, H. 2015. Economic Growth and Development in Africa. Understanding trends and prospects. Routledge Taylor & Francis Group, 298 s.
Christie, I. a kol. 2013. Tourism in Africa: Harnessing Tourism for Growth and Improved Livelihoods. Washington DC: The World Bank. Dostupné na https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Africa/Report/africa-tourism-report-2013-overview.pdf
icafrica.org 2014. Programme for Infrastructure Development in Africa. The Infrastructure Consorcium for Africa, dostupné na https://www.icafrica.org/fileadmin/documents/PIDA/PIDA%20Executive%20Summary%20-%20English_re.pdf
ideledareunion.net 2020. Histoire de la Réunion. Dostupné na https://www.iledelareunion.net/histoire-reunion/

IDMC 2018. Ethiopia tops global list of highest internal displacement in 2018. Internal Displacement Monitoring Centre. 12. september 2018. dostupné na https://reliefweb.int/report/ethiopia/ethiopia-tops-global-list-highest-internal-displacement-2018

iDnes.cz 2017. JAR dál svírá ekonomický apartheid, tvrdí chudé černošské obyvatelstvo. iDnes, 24. október 2017, dostupné na https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/jihoafricka-republika-ekonomicky-apartheid-diskriminace-segregace-prace-podnikani-afrikanci.A171024_140722_zahranicni_ert

Idris, A. 2020. Africa's cloud computing industry is set to grow as data adoption rises. Techcabal, 29. máj 2020, dostupné na https://techcabal.com/2020/05/29/africas-cloud-computing-industry-is-set-to-grow-as-data-adoption-rises/

Igrouane, Y. 2019. Djibouti: A Busy Hub of Foreign Military Bases on the Horn of Africa. Inside Arabia 11. júl 2019, dostupné na https://insidearabia.com/djibouti-a-busy-hub-of-foreign-military-bases-on-the-horn-of-africa/

Iliffe, J. 2001. Afrika a Afričané - dějiny kontinentu. Praha: Vyšehrad, 375 s.

ILO 2017. Sierra Leone. International Labour Office. SWTS coutry brief. Január 2017, dostupné na https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_542024.pdf

ILO 2019. The informal economy in Africa: Promoting transition to formality: Challenges and strategies. International Labour Office, Employment Sector and Social Protection Sector, Geneva, 66 s.

Instituto Nacional de Estadística (INE) 2020. Población por comunidades y ciudades autónomas y sexo. Dostupné na https://www.ine.es/jaxiT3/Datos.htm?t=2853#!tabs-tabla

International Criminal Court 2009. Al Bashir Case. dostupné na https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir?ln=en

International Criminal Court 2011. Warrant of Arrest for Muammar Mohammed Abu Minyar Gaddafi. 27. jún 2011, dostupné na https://www.icc-cpi.int/pages/record.aspx?uri=1099321

International Labour Organization (ILO) 2010. Accelerating action against child labour. Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, dostupné na https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_126752.pdf

Internet World Stats 2020. World Unemployment Rates. Dostupné na https://www.internetworldstats.com/list4.htm

Istanbul Africa 2018. Top 25 Ports in Africa. Dostupné na https://www.istanbulafrica.com/top-25-largest-ports-in-africa/

ITA 2020. Ghana's steel industry set for major boost. Italian Trade Agency, 18. júl 2020, dostupné na https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/155426

IUCN/PACO 2012. Mining sector development in West Africa and its impact on conservation. Gland, Switzerland and Ouagadougou

IUSS Working Group WRB 2012. World Reference Base for Soil Resources 2006, first update 2007 (Svetová referenčná báza pre pôdne zdroje 2006, prvé opravené vydanie 2007). Slovenský preklad Jaroslava Sobocká. VÚPOP, Bratislava, 108 s.

IWG 2014. Niger Basin. International Waters Governance, dostupné na http://www.internationalwatersgovernance.com/niger-basin.html

Jalloh, A. et al. 2011. Nature and management of the soils in West and Central Africa: A review to inform farming systems research and development in the region. Conseil Ouest et Centre Africain pour la Recherche et le Development Agricoles/West and Central African Council for Agricultural Research and Development (CORAF/WECARD). CORAF/WECARD,Dakar, Senegal, 59 s.

Jedwab, R., Kerby, E., Moradi, A. 2017. How colonial railroads defined Africa's economic geography. VOXEU, 2. marec 2017, dostupné na https://voxeu.org/article/how-colonial-railroads-defined-africa-s-economic-geography

Jessel, M. W., Liégeois, J.-P. 2015. 100 years of research on the West African Craton. Journal of African Earth Sciences. 112, B, 377-381.

Jian-Ping, L- et al. 2008. Petroleum geology and resources in West Africa: An overview. Petroleum Exploration and Development. 35, 3, 378-384.

Jin, S. L. et al. 2017. Strengthening sector policies for better food security and nutrition results – Forestry. FAO Policy Guidance Note 3, dostupné na http://www.fao.org/3/a-i7215e.pdf

Johns Hopkins Coronavirus Resource Center 2020. COVID-19 MAP FAQ. Dostupné na https://coronavirus.jhu.edu/map.html

Johnson, P. 1991. Dějiny 20. století. Praha: Rozmluvy, 845 s.

Johnson, P., Boyd, J., McCullum, H. 2004: Kilimanjaro Tanzania. Land – People – History. Arusha: TANAPA Tanzania National Parks, 96 s.
Johnston, K. 1878. Africa. Stansford's Compendium fo Geography and Travel. Esward Stanford, London, 611 s.
Jones, A. B. et al. 2020. History of Liberia. Britannica, aktualizácia 10. december 200, dostupné na https://www.britannica.com/place/Liberia/History
Jones, L. 2003. Bockarie died a wanted man. BBC News, 8. máj 2003, dostupné na http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3006851.stm
Jonisová, V., Danielová, K. 2012. Nigéria – otroci, Biafra, ropa. Geografia, 20, 4, 123-129.
Jordan, D., Wiest, A. 2006. Atlas druhej svetovej vojny. Praha: Ottovo nakladatelství, 256 s.
Josa S. O., Magrinyà F. 2018. Patchwork in aninterconnected world: the challenges of transport networks in Sub-Saharan Africa, TransportReviews, 38, 4, 1-27.
Josa, S. O., Magrinyà, F. 2018. Patchwork in an interconnected world: the challenges of transport networks in Sub-Saharan Africa. Transport Reviews, 38, 6, 710-736.
Juran, S. et al. 2018. Geospatial mapping of access to timely essential surgery in sub-Saharan Africa. BMJ Global Health, 3, 875, 1-10.
Jurík, M. 2011. Proliferácia nukleárnych zbraní, ich geopolitický význam a bezpečnostné riziká s nimi spojené (rigorózna práca). Bratislava: Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, 146 s.
Kadafa, A. A. 2012. Oil Exploration and Spillage in the Niger Delta of Nigeria. Civil and Environmental Research, 2, 2, 38-52.
Kalipeni, E., Iwelunmor, J., Grigsby-Toussaint, D. S., Moise, I. 2018: Public Health, Disease and Development in Africa. Routledge Taylor & Francis Group, 273 s.
Kapuścińsky, R. 1978. Cisár. Absynt, 2017, 331 s.
Kapuścińsky, R. 1998. Eben. Absynt, 2016, 331 s.
Karam, S. 2011. Thousands in Morocco march for rights. Independent. 20. marec 2011, dostupné na https://www.independent.co.uk/news/world/africa/thousands-morocco-march-rights-2247511.html
Kemboi, L. 2019. Construction of largest steel plant in West Africa complete. Construction Review, 16. júl 2019, dostupné na https://constructionreviewonline.com/news/construction-of-largest-steel-plant-in-west-africa-complete/
Kibicho, W. 2009. Sex Tourism in Africa. Kenya´s Booming Industry. Routledge Taylor & Francis Group, 231 s.
King, R. et al. 2008. Atlas lidské migrace. Praha: Mladá Fronta, 192 s.
Kinnaird, J. A., Nex, P. A. F. 2016. Uranium in Africa. Episodes. Journal of International Geoscience, 39, 2, 335-359.
Kipre, P. 1984. From the Ivory Coast lagoons to the Volta. In Niane, D. T. (ed.): General History of Africa IV: Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century. UNESCO, s. 324-338.
Kiruthu, S. 2007. Present and Future Role of Africa in the World Leather and Derived Products Industry and Trade. UNIDO, dostupné na https://leatherpanel.org/sites/default/files/publications-attachments/present_and_future_role_of_africa_in_the_world_leather_and_derived_products_industry.pdf
Kleinfeld P. 2018. Congo-Brazzaville's hidden war. The New Humanitarian. 18. jún 2018, dostupné na https://www.thenewhumanitarian.org/special-report/2018/06/18/updated-congo-brazzaville-s-hidden-war
Klíma, J. 2005. Pod německou vlajkou. Praha: Libri, 429 s.
Klíma, J. 2006a. Guinea-Bissau – stručná historie států. Praha: Libri, 138 s.
Klíma, J. 2006b Zámořské objevy – Vasco da Gama a jeho svět. Praha: Libri, 271 s.
Klíma, J. 2008a. Dějiny Angoly. Praha: NLN, 402 s.
Klíma, J. 2008b. Kapverdské ostrovy, Svatý Tomáš a Princův ostrov - stručná historie států. Praha: Libri, 179 s.
Klíma, J. 2009. Namibie – stručná historie států. Praha: Libri, 126 s.
Klíma, J. 2010. Dějiny Mosambiku. Praha: NLN, 345 s.
Klíma, J. 2012. Dějiny Afriky. Praha: NLN, 688 s.
Klíma, J. 2015a. Dějiny Guineje-Bissau. Praha: NLN, 250 s.
Klíma, J. 2015b. Dějiny Namibie. Praha: NLN, 271 s.
Klíma, J. 2017a. Dějiny Kapverdských ostrovů, Svatého Tomáše a Princova ostrova. Praha: NLN, 384 s.
Klíma, J. 2017b. Dějiny španělské Afriky a Rovníkové Guineje. Praha: NLN, 512 s.

Klíma, V. 2003a. Ghana - stručná historie států. Praha: Libri, 90 s.
Klíma, V. 2003b. Nigérie - stručná historie států. Praha: Libri, 145 s.
Knierzinger, J. 2018. Bauxite Mining in Africa. International Political Economy Series. Palgrave Macmillan, 268 s.
Kol. 1986. Země světa (2). Praha: Svoboda, 476 s.
Kol. 1996. Lexikon zemí 1996. Praha: Fortuna Print, 503 s.
Kol. 1999. Vojenský atlas sveta. VKÚ Harmanec, 380 s.
Kol. 2006. Tanzanie. Turistický průvodce. Rough Guides, 703s.
Kol. 2016a. Atlas for Tanzania Secondary Schools. Oxford: Oxford University Press, 176 s.
Kol. 2016b. Veľký atlas sveta, 2. upravené vydanie. Bratislava: IKAR, a. s. – Príroda, 314 s.
Könemann, L., Štefánik, M., Gurňák, D., Hattstein, M., Hanula, M. 2011. Historica - Jedinečný atlas svetových dejín s viac ako 1200 mapami. Bratislava: Slovart, 512 s.
Konkobo, L. 2017. African protests over the CFA „colonial currency". BBC Africa. 30. august 2017, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-41094094
Köppen, W. 1936. Das Geographishe System der Klimate. Dostupné na http://koeppen-geiger.vu-wien.ac.at/pdf/Koppen_1936.pdf
Köppen, W., Geiger, R. 1936. Das geographische System der Klimate. Handbuch der Klimatologie 1. Berlin: Borntraeger, 44 s., dostupné na http://koeppen-geiger.vu-wien.ac.at/pdf/Koppen_1936.pdf
Korem, A. 2019. Young or adult: who has more chance to find a job in Togo? Economics Bulletin, 39, 3, 1898-1911.
Kořanová, P. 2014. Aktuálne hraničné a teritoriálne spory Afriky (rigorózna práca). Bratislava: Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, 84 s.
Kouadio, B. 2008. Côte d'Ivoire: Society and Culrures. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 1, Thomson Gale, s. 521-524.
Krčmárik, M. 2020a. Do Mali, kde vojaci zvrhli prezidenta, posiela vojakov aj Slovensko. SME 19. august 2020 dostupné na https://svet.sme.sk/c/22471103/mali-prevrat-armada-francuzsko-eu-unia-utetenci-al-kaida-islamisti.html
Krčmárik, M. 2020b. Držiteľ Nobelovej ceny za mier posiela armádu. Na prerod mu stačil rok. SME 13. november 2020 dostupné na https://svet.sme.sk/c/22534610/etiopia-abiy-ahmed-nobelova-cena-mier-obcianska-vojna.html.
Křížek, D. 2018. Dějiny Maroka. Praha: NLN, 350 s.
Kumssa, A., Jones, J. F. 2015. Post-independence African Policy: African Socialism and the Organization of African Unity. Public Administration Research, 4, 1, 12-23.
Kunský, J. a kol. 1971. Zeměpis světa – Afrika. Praha: Orbis, 546 s.
Kup, A. P. 1962. A history of Sierra Leone. CUP Archive, 211 s.
Kušnír, I. 1999. Gold in Mali. Acta Montanistica Slovaca, 4, 4, 311-318.
Kuuire, J.-A. 2020. The Rise and Fall of RLG. Tech Nova, 8. júl 2020, dostupné na https://technovagh.com/the-rise-and-fall-of-rlg/
Kvasnička, B. 1971a. Alžírsko – přírodní poměry. In: Kunský, J., Málek, R., Vrána, O. (eds.). Zeměpis světa. Afrika. Orbis : Praha, s. 185-188
Kvasnička, B. 1971b. Egypt – přírodní poměry. In: Kunský, J., Málek, R., Vrána, O. (eds.). Zeměpis světa. Afrika. Orbis : Praha, s. 213-216.
KWS, 2020: National parks. Dostupné na http://www.kws.go.ke/national-parks
L'Institut national de la statistique et des études économiques (Insee) 2020. Dostupné na https://www.insee.fr/fr/accueil
La Verle, B. et al. 2015. Sudan: a country study. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 426 s.
Labanca, N. 2009. Válečné konflikty dneška od roku 1945 do současnosti. Praha: Fortuna Libri, 288 s.
Lacina, K. et al. 1987. Nejnovější dějiny Afriky. Praha: Svoboda, 820 s.
Lancaster, N. 2003. Desert Enviroments. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). 2003. The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 211-237.
Lar, U. A., Gusikit. R. B. 2013. Environmental and health impact of potentially harmful elements distribution in the Panyam (Sura) volcanic province, Jos Plateau, Central Nigeria. Environmental Earth Sciences, 74, 1966-1710.

Lara, RJ. et al. 2011. Aquatic Ecosystem, Human Health, and Ecohydrology.In Wolanski, E. McLusky, DS. (eds.): Treatise on Estuarine and Coastal Science. chapter 10, 263-299.
Law, R. 1980. Wheeled transport in pre-colonial West Africa. Africa, 50, 3, 249-262.
Lawanson, A. O. 2015. Economic Growth Experience of West African Region: Does Human Capital Matter? International Journal of Business and Social Science, 6, 12, 127-137.
Lawler, N. E. et al. 2020. Côte d'Ivoire. Britannica, aktualizácia 5. august 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Cote-dIvoire
Lawrance, B. 2008. Togo: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 5, Thomson Gale, s. 60-62.
Lawson, R. F. 2016a. Education in British colonies and former colonies. Britannica, aktualizácia 27. február 2016, dostupné na https://www.britannica.com/topic/education/Education-in-British-colonies-and-former-colonies
Lawson, R. F. 2016b. Education in French colonies and former colonies. Britannica, aktualizácia 27. február 2016, dostupné na https://www.britannica.com/topic/education/Education-in-British-colonies-and-former-colonies
Lawson, R. F. 2016c. General influences and policies of the colonial powers. Britannica, aktualizácia 27. február 2016, dostupné na https://www.britannica.com/topic/education/South-Africa
Lawson, R. F. 2016d. German educational policy in Africa. Britannica, aktualizácia 27. február 2016, dostupné na https://www.britannica.com/topic/education/South-Africa
Le Monde diplomatique 1959. En soixante ans, la ville d'Abidjan est devenue une véritable métropole. Október 1959, dostupné na https://www.monde-diplomatique.fr/1959/10/A/23262
Le Vine, V. T. 2004. Politics in Francophone Africa. London: Lynne Rienner Publishers, 171 s.
leathercouncil.org 2019. TOP 30 world leather producers. 23. december 2019, dostupné na https://web.archive.org/web/2020*/https://leathercouncil.org/information/statistics-sources-of-information/
Levi, J. A. 2009. Portuguese and Other European Missionaries in Africa: A look at their linguistic production and attitudes (1415–1885). Historiographia Linguistica, 36, 2-3, 363-392.
Lewis, W. A. 2005. Tropical Development, 1880-1913. Studies in Economic Progress
Economic History. Taylor & Francis, 352 s.
Lieth, H., Werger, M. J. A. 2012. Tropical Rain Forest Ecosystems: Biogeographical and Ecological Studies. Elseivier, 733 s.
Linares, O. F. 1987. Deferring to Trade in Slaves: The Jola of Casamance, Senegal in Historical Perspective. History in Africa, 14, 113-139.
Linares, O. F. 2008. Senegal: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 4, Thomson Gale, s. 383-387.
Lindner, T. 2013. Apartheid by l strašně úspěšný systém. Respekt, 18 december 2013, dostupné na https://www.respekt.cz/fokus/apartheid-byl-strasne-uspesny-system
Lobban, R. A. et al. 2020. Guinea-Bissau. Britannica, aktualizácia 9. september 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Guinea-Bissau
Locatelli, F., Nugent, P. 2009. African Cities. Introduction. In Locatelli, F., Nugent, P. (eds.): African Cities. Competing Claims on Urban Spaces. Brill, s. 1-14.
Loubser, J., Hart, G. 2012. Africa. Road Atlas. Map Studio: Cape Town, 208 s.
Low, D. A. et al. 2019. Eastern Africa. Britannica, aktualizácia 12. júl 2019, dostupné na https://www.britannica.com/place/eastern-Africa
Lowe, Ch. C. et al. 2020. Economy of South Africa. Britannica, aktualizácia 23. október 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/South-Africa/Economy
Lund, Ch. 2008. Niger: Geograohy and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 3, Thomson Gale, s. 29-31.
Ly-Tall, M. 1984. The decline of the Mali empire. In Niane, D. T. (ed.): General History of Africa IV: Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century. UNESCO, s. 172-186.
Mabogunje, A. L. 1973. Manufacturing and the Geography of Development in Tropical Africa. Economic Geography, 49, 1, 1-20.
Mabogunje, A. L. 2008. Nigeri: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 4, Thomson Gale, s. 37-42.
MacDonald 2020. Russia-Zimbabwe platinum JV to secure phase 1 funding by end of year. Reuters, 1. september 2020, dostupné na https://www.reuters.com/article/zimbabwe-mining-platinum-idUKL8N2FY4EZ

Macrotrends 2020 https://www.macrotrends.net/cities
Maddison, A. 2005. Growth and Interaction in the World Economy. The Roots of Modernity. AEI Press, 93 s.
Mahe, G. et al. 2011. Estimation of the flooded area of the Inner Delta of the River Niger in Mali by hydrological balance and satellite data. In: Hydro-climatology: Variability and Change (Proceedings of symposium J-H02, IUGG2011 in Melbourne), 344, s. 138-143.
Mahmood, R., Jia, S. 2019. Assessment of hydro-climatic trends and causes of dramatically declining stream flow to Lake Chad, Africa, using a hydrological approach. Science of the Total Environment, 675, 122-140.
Mahuwi, C. P. 2015. Tanzania. Active Learning Atlas. Mapstudio, 72 s.
Maiwada, S., Renne, E. P. 2013. The Kaduna Textile Industry and the Decline of Textile Manufacturing in Northern Nigeria, 1955–2010. Textile History, 44, 2, 171-196.
Malakata, M. 2015. West Africa turns into dumping ground for e-waste. CIO, 30. január 2015, dostupné na https://www.cio.com/article/2878493/west-africa-turns-into-dumping-ground-for-ewaste.html
Malowist, M. 1992. The struggle for international trade and its implications for Africa. In Ogot, B. A. (ed.): General History of Africa V: Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century. UNESCO, 1-23.
Mamadou. M. M., Cathelineau, M., Deloule, E., Schmitt, R., Brouand, M. 2020. Cenozoic oxidation episodes in West Africa at the origin of the in situ supergene mineral redistribution of the primary uranium orebodies (Imouraren deposit, Tim Mersoï Basin, Northern Niger). Mineralium Deposita, 55, 1333-1352.
Mané B. D. 2011. Casamance: no peace after thirty years of war. GuinGuinBali – All about Africa. 13. január 2011, dostupné na https://archive.vn/20130103013015/http://www.guinguinbali.com/index.php
Manson, K. 2009. Feature – Indians help Africa's leather trade whip recession. Reuters, 15 apríl 2009, dostupné na https://www.reuters.com/article/idINIndia-39051720090415
Marcovitz, H. 2014. Islam in Africa. Africa; Progress and Problems. Philadelphia Mason Crest, 112 s.
Máriássyová, A., Gurňák, D. 2013. Afrika opäť v zornom poli veľmocí - súčasné geopolitické delenie kontinentu, Geografia, 21, 2, 46-50.
Marinelli, L. A. 2004. Liberia's Open-Door Policy. The Journal of Modern African Studies, 2, 1, 91-98.
Marques, F. O. et al. 2019. Caldera or flank collapse in the Fogo volcano? What age? Consequences for risk assessment in volcanic islands. Journal of Volcanology and Geothermal Research, 2019, 388, 106681.
marshallcl.com 2018. Ethical Apparel Africa: proving that manufacturing can be done ethically and commercially. Marshall CL, 28. december 2018, dostupné na https://marshallcl.com/2018/12/
Martinovský, P. 2013. Konflikty o vodní zdroje v povodí Nilu. In: Martinovský, P., Šmíd. T. et al.: Přírodní zdroje a ozbrojené konflikty – aktuální trendy. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury a Masarykova univerzita, 185 s.
Masood, E. 2007. Africa pursues goal of scientific unity. Nature, 445, 56, 7. február 2007, dostupné na https://www.nature.com/articles/445576a
Mayers, J. et al. 1992. Liberia. In Sayer, J. E. et al. (eds.): The Conservation Atlas of Tropical Forests Africa. McMillan Publisher Ltd., 214-220.
Mayomi, I. et al. 2013. Terrain Analysis of Biu Plateau, for Road Transport Development, Borno State, Nigeria. Journal of Geography and Geology, 6, 2, 28-35.
Mbaye A. M., Gueye, F. 2018. Labor Markets and Jobs in West Africa, Working Paper Series 297, African Development Bank, Abidjan, 37 s.
McCormick, T. 2015. 'One Day, We Will Start a Big War'. Foreign Policy. 28. október 2015, dostupné na https://foreignpolicy.com/2015/10/28/one-day-we-will-start-a-big-war-central-african-republic-un-violence/
McKinsey 2020. McKinsey Refinery Capacity Database, dostupné na https://www.mckinseyenergyinsights.com/resources/refinery-reference-desk/african-refineries/
McSaskie, T. C. 2015. Western Africa. Britannica, aktualizácia 27. jún 2015, dostupné na https://www.britannica.com/place/western-Africa
Meadows, M., E. 2003. Biogeography. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). 2003. The physical geography of Africa. Oxford: Oxford University Press, s. 161-172.
Medina, L. et al. 2017. The Informal Economy in Sub-Saharan Africa: Size and Determinants. IMF Working Paper, WP/17/156, 31 s.
Megerisi, T. 2020. How to repair Europe's credibility in Libya. European Council on Foreign Relation, 16. január 2020, dostupné na https://ecfr.eu/article/commentary_how_to_repair_europes_credibility_in libya3/

Mehretu, A. et al. 2019. Ethiopia. History. Britannica, aktualizácia 13. december 2019, dostupné na https://www.britannica.com/place/Ethiopia
Mendy, P. K. 2008. Guinea-Bissau: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 2, Thomson Gale, s. 509-511.
Mercandalli, S., Losch, B. (eds.). 2017. Rural Africa in motion. Dynamics and drivers of migration South of the Sahara. Rome: FAO and CIRAD, 60 s. Dostupné na http://www.fao.org/3/i7951en/I7951EN.pdf
Merem, E. C. et al. 2017. Assessing the Ecological Effects of Mining in West Africa: The Case of Nigeria. International Journal of Mining Engineering and Mineral Processing, 6, 1, 1-19.
merriam-webster.com 2020. Refugium, Merriam-Webster Dictionary, dostupné na https://www.merriam-webster.com/dictionary/refugium
Midleton, H., Heater, D. 1991. Oxfordský atlas moderních světových dějin. Praha: Odeon & Oxford: Oxford University Press, 60 s.
Mijere N. J. 1997. Urbanization and the informal sector in the former South African ethnic homelands: a study of parallel trading in Transkei. African Population Studies/Etude de la Population Africaine, 12, 1, marec, dostupné na http://www.bioline.org.br/request?ep97007
Miller, S. G. 2013. A History of Modern Morocco. Cambridge University Press, 306 s.
Milner-Gulland, E. J., Beddington, J. R. 1993. The Exploitation of Elephants for the Ivory Trade: An Historical Perspective. Proceedings: Biological Sciences, 252, 1333, 29-37.
Mindur, M. 2018. Economic and transport aspects of the African Union. Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport, 100, 143-156.
Ministry of Information Eritrea, 2012: Livestock Populatoin and Types of Eritrea. 21. december 2012, dostupné na https://shabait.com/2012/12/24/livestock-population-and-types-of-eritrea/
Misiroglu, G. 2001. Côte d'Ivoire. In Ember, M., Ember, C. R. (eds.): Countries and their cultures 1, Macmillan Reference USA, s. 545-559.
Mobbs, P.M. 2003. The Mineral Industries of Cameroon and Chad. USGS Survey Mineral Yearbook. Dostupné na https://s3-us-west-2.amazonaws.com/prd-wret/assets/palladium/production/mineral-pubs/country/2003/cmcdmyb03.pdf
Modibbo, H. U., Jalingo, U. A., Jalingo, M. U. 2019. Health Indices and Economic Growth Nexus: A Panel Co-integration Analysis for the Case of West African Countries. International Journal of Economics and Development Policy, 2, 1, 10-18.
mojabiblia.sk 2020. Evanjelium podľa Matúša, Mt28, 1-20. Dostupné na https://www.mojabiblia.sk/svatepismo/40/evanjelium-podla-matusa-kapitola-28/evanjelicky-preklad/
Mongabay 2020. Ivory Coast – Economy. Dostupné na https://data.mongabay.com/reference/country_studies/ivory-coast/ECONOMY.html
Monteith, J. 1872. Comprehensive Geography. New York: A. S. Barnes and Company. dostupné na https://etc.usf.edu/maps/pages/6700/6741/6741.htm
Moran, M. H. 2008. Liberia: Society and Cultures. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 3, Thomson Gale, s. 291-299.
Morand, P. et al. 2005. Fishing Livelihoods: Succesful Diversifitacion, or Sinking into Poverty? in Wisner, B., Toulmin, C., Chitiga, R. (eds.): Towards a New Map of Africa. Earthscan, 352 s.
Morocco Economic Monitor. 2020. International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, Washington DC, 33 s. Dostupné na http://documents1.worldbank.org/curated/en/365441608752111119/pdf/Morocco-Economic-Monitor-From-Relief-to-Recovery.pdf
Moudio, R. 2013. Nigeria's film industry: a potential gold mine? United Nations, máj 2013, dostupné na https://www.un.org/africarenewal/magazine/may-2013/nigeria%E2%80%99s-film-industry-potential-gold-mine
Muhammad, M. 2011. Kano Textile Industry and the Globalisation Crisis. Journal of ersearch in national development, 9, 1, 1-5.
Musa, B. A. 2019. Preface. In Musa, B. A, (ed.): Nollywood in Global Perspective. Palgrave Mcmillan, vii-ix.
MustGo.com 2020. Nilo-Saharan Language Family. Dostupné ne https://www.mustgo.com/worldlanguages/nilo-saharan-language-family/
Mydlová, A. 2012: Hlad v Afrike. Geografia, 20, 4, 112-115.
Mydlová, A., Máriássyová, A. 2014: Analýza potravinovej bezpečnosti v Tanzánii. Prípadová štúdia potravinovej bezpečnosti obyvateľov obce Shelui. Geografia, 22, 2, 60-66.

Myers, N. 1991. Tropical Forest: Present Status and Future Outlook. Climatic Change, 19 (1991), 3-32
NASA 2012. Kilimanjaro´s Schrinking Ice Fields. 26. október 2012. Dostupné na https://earthobservatory.nasa.gov/images/79641/kilimanjaros-shrinking-ice-fields
Nations Online, 2021: Burundi Country Profile. Dostupné na https://www.nationsonline.org/oneworld/map/burundi_map2.htm
Nekola, M. 2015. Diktátoři černého kontinentu. Praha: Libri, 192 s.
NEPAD 2013: African agriculture, transformation and outlook. NEPAD, November 2013, 72 s, dostupné na https://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/pubs/2013africanagricultures.pdf
Nettle, D. 1996. Language Diversity in West Africa: An Ecological Approach. Journal of Anthropological Archaeology, 15, 403-438.
Newitt, M. 2005. A history of Portuguese overseas expansion 1400-1668, New York: Routledge, 320 s.
Newman, J. 1995. The peopling of Africa: A Geographic Interpretation. New Haven, Yale University Press, 235 s.
Nicosia, F. R. 2008. Zionism and Anti-Semitism in Nazi Germany. Cambridge: Cambridge University Press, 324 s.
Nicholson, S. E. et al. 2018. Rainfall over the African continent from the 19th through the 21st century. Global and Planetary Change, 165, 114-127.
Norbrook, N. et al. 2020. Tech hubs across Africa to incubate the next generation. The Africa Report, 14. február 2020, dostupné na https://www.theafricareport.com/23434/tech-hubs-across-africa-to-incubate-the-next-generation/
Novák, V. 1971. Ostrov svatého Tomáše a ostrov Principe. Rovníková Guinea. In: Kunský, J., Málek, R., Vrána, O. (eds.): Zeměpis světa. Afrika. Orbis: Praha, s. 356-358
Novotný, J. 1971a. Kanárske ostrovy – přírodní poměry. In: Kunský, J., Málek, R., Vrána, O. (eds.): Zeměpis světa. Afrika. Orbis: Praha, s. 166-168.
Novotný, J. 1971b. Maroko – přírodní poměry. In: Kunský, J., Málek, R., Vrána, O. (eds.): Zeměpis světa. Afrika. Orbis: Praha, s. 170-172.
Novotný, P. 2019. Tunisania bojujú o návrat cudzincov. Finweb, 9. júl 2019, dostupné na https://finweb.hnonline.sk/1971626-tunisania-bojuju-o-navrat-cudzincov
Novotný, P. 2020. Juhoafrická republika kraľuje outsourcingu. Hospodárske noviny, 5. október 2020, dostupné na https://focus.hnonline.sk/publicistika/clanok/2223560-juzna-afrika-kraluje-outsourcingu
nowatafrica.com 2018. Our history. Nowata, dostupné na http://nowatafrica.com/about-us/
Nyamweru, C., K. 2003. The African Rift System. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). 2003. The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 18-33.
Nyeko, B. et al. 1996. Uganda, Santa Barbara: Clio Press
O´Toole, T. E. et al. 2019. Central African Republic. Britannica, aktualizácia 24. október 2019, dostupné na https://www.britannica.com/place/Central-African-Republic/History
Obadina, T. 2014. Population and Overcrowding. Progress and Problems. Philadelphia Mason Crest, 112 s.
Obiezu, T. 2019. Nigerian Government Ban on Imported Furniture Boosts Local Industry. VOA, 20. august 2019, dostupné na https://www.voanews.com/economy-business/nigerian-government-ban-imported-furniture-boosts-local-industry
Ocloo, D. R. 2015. A look at the local furniture business, Graphic Online, 5. január 2015, dostupné na https://www.graphic.com.gh/features/features/a-look-at-the-local-furniture-business.html
OEC 2020. International Trade Statistics Database. Dostupné na https://oec.world/en
Ofori-Amoah, B. 2020. Africa´s Geography. Dynamics of Place, Cultures and Economics. New Jersey: Wiley, 666 s.
Ofosu-Mansah, E. A. 2011. Historical overview of traditional and modern gold mining in Ghana. International Research Journal of Library, Information and Archival Studies 1, 1, 6-22.
Ogot, B. A. et al. 1992. General history of Africa V - Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century. UNESCO, 1071 s.
Ogunfuwa, I. 2018. Don't expect Samsung Nigeria's factory now, says CEO. Punch, 23. január 2018. dostupné na https://punchng.com/dont-expect-samsung-nigerias-factory-now-says-ceo/
Ogunremi, G. O. 1996a. The Structure of Pre-Colonial Economy. In Ogunremi, G. O., Faluyi, E. K. (eds.): Economic History of West Africa. Rex Charles Publication, s. 14-30.
Ogunremi, G. O. 1996b. Pre-Colonial Transport. In Ogunremi, G. O., Faluyi, E. K. (eds.): Economic History of West Africa. Rex Charles Publication, s. 42-49.

Ogunsola, O. I. 1990. History of Energy Sources and Their-Utilization in Nigeria. Energy Sources, 12, 2, 181–198.
Oguntoyinbo, F. A. 2014. Safety Challenges Associated with Traditional Foods of West Africa. Food Reviews International, 30, 4, 338-358.
Ogunwusi, A. A., Onwualu, . A. P. 2013. Impact of Privatization of Primary Pulp and Paper Mills on Performance of the Pulp and Paper Sector in Nigeria. Developing Country Studies, 3, 7, 109-119.
Ogunyemi, O. I., Adedokun, A. S. 2014. Towards West-Africa Regional Economic Integration: Fomralising the Informal Sector. 17th Annual Conference on Global Economic Analysis, Dakar, 29 s.
Oh, E. 2014. Nigeria's Film Industry: Nollywood Looks ot Expand G. lobally. United States International Trade Comissions, Esecutive Briefings on Trade, október 2014, dostupné na https://www.usitc.gov/publications/332/erick_oh_nigerias_film_industry.pdf
Okoye, E. 2019. The Artisan: The Kano tannery supplying the world's most luxurious brands. Onchek, 14. máj 2019. dostupné na https://www.onchek.com/theinsight/the-artisan-the-kano-tannery-supplying-the-worlds-most-luxurious-brands-/
Olagbaju, J., Falola, T. 1996. Post-Independence Economic Changes and Development in West Africa. In Ogunremi, G. O., Faluyi, E. K. (eds.): Economic History of West Africa. Rex Charles Publication, s. 257-279.
Oliva, P. a kol. 1967. ABC světových dějin. Praha: Orbis, 1155 s.
Oliver, P., Hess, J. B. 2013. African architecture. Britannica, aktualizácia 15. október 2013, dostupné na https://www.britannica.com/art/African-architecture
Olukoju, A. 1996. Transportation in Colonial West Africa. In Ogunremi, G. O., Faluyi, E. K. (eds.): Economic History of West Africa. Rex Charles Publication, s. 151-164.
Ominde, S. H. et al. 2020. History of Kenya. Britannica, aktualizácia 20. marec 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Kenya
Onojeghuo, A., Balzter, H., Monsk, P. 2017. Tropospheric NO 2 concentrations over West Africa are influenced by climate zone and soil moisture variability. Atmospheric Chemistry and Physics Discussions, 1-21.
Oppong, R. A. et al. 2018. Conservation and character defining elements of historical towns: A comparative study of Cape Coast and Elmina streets and castles. Frontiers of Architectural Research, 7, 1, 37-55.
Orgiazzi et al. (eds.) 2016. Global Soil Biodiversity Atlas. European Commission, Publications Office of the European Union, Luxembourg. 176 s.
Orme, A. R. 2003. Coastal Environments. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 238-266.
Orogun, P. 2004. „Blood Diamonds" and Africa's Armed Conflicts in the Post-Cold War Era. World Affairs, 166, 3, 151-161.
Orthofer, J. 2016. Wealth inequality in South Africa: Evidence from survey and tax data. Redi3x3 Working Paper, 15, dostupné na http://www.redi3x3.org/sites/default/files/Orthofer%202016%20REDI3x3%20Working%20Paper%2015%20-%20Wealth%20inequality.pdf
Osborn, E. L. 2001. Guinea. In Ember, M., Ember, C. R. (eds.): Countries and their cultures 2, Macmillan Reference USA, s. 941-951.
OSN 2006. Report of the OHCHR Mission to Western Sahara and the Regugee Camps in Tindouf. Office of the United Nations Commissioner for Human Rights. Dostupné na https://www.arso.org/OHCHRrep2006en.pdf
OSN 2011. Security Council authorizes 'all necessary measures' to protect civilians in Libya. UN News, 17. marec 2011, dostupné na https://news.un.org/en/story/2011/03/369382-security-council-authorizes-all-necessary-measures-protect-civilians-libya
OSN 2015. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on Impunity and Accountability in Darfur for 2014. Dostupné na https://www.ohchr.org/Documents/Countries/SD/ImpunityAccountabilityInDarfur2014.pdf
O'Toole, T. et al. 2020. Guinea. Britannica, aktualizácia 30. december 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Guinea
Ottův slovník naučný 1895. Zv. 9. Falšování potravin a pochutin-genrista, Praha: J. Otto, 1037 s.
Ottův slovník naučný 1901. Zv. 17. Median-Navarrete, Praha: J. Otto, 1078 s.
Ould, D. et al. 2004. The Cocoa Industry in West Africa: A history of exploitation. Anti-Slavery Interantional, The Ruffor Maurice Laing Foundation, 70 s., dostupné na https://www.antislavery.org/wp-content/uploads/2017/01/1_cocoa_report_2004.pdf

oxfordbusinessgroup.com 2020. What is the potential of leisure tourism in Côte d'Ivoire? Oxford Business Group, 8. júl 2020, dostupné na https://oxfordbusinessgroup.com/overview/multi-pronged-approach-alongside-development-solid-business-tourism-segment-authorities-are-working
Pacione, M. 2009. Urban Geography. A Global Perspective. Routledge, 712 s.
Pailey, R. N. 2016. Birthplace, bloodline and beyond: how 'Liberian citizenship' is currently constructed in Liberia and abroad. Citizenship Studies, 20, 6-7, 811-829.
Pappis, I. et al. 2019. Energy projections for African countries. Publications Office of the European Union, Luxembourg. dostupné na https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC118432/jrc118432_jrc118432_reviewed_by_ipo.pdf
Park, Y. J. 2008. White, Honorary White, or Non-White: Apartheid Era Constructions of Chinese. Afro-Hispanic Review, 27, 1, 123-138.
Patriat, M., Labails, C. 2006. Linking the Canary and Cape-Verde Hot-Spots, Northwest Africa. Marine Geophysical Research, 27, 207-215.
Pawliková-Vilhanová, V. 2007. Christian Missions in Africa and Their Role in the Transformation ofAfrican Societies. Asian and African Sutdies, 16, 2, 29-260.
payvand.com 2008. Iran-Khodro Starts Samand Assembly in Senegal. 4. január 2008, dostupné na http://www.payvand.com/news/08/apr/1101.html
Peaklist 2004. Africa Ultra-Prominences. Dostupné na http://peaklist.org/WWlists/ultras/africa.html
Pečírka, J. a kol. 1979. Dějiny pravěku a starověku I. Praha: SPN, 1083 s.
Perkins, K. J. 2004. A History of Modern Tunisia. Cambridge: Cambridge University Press, 270 s.
Perret, C.,Bossard, L. 2006. Cotton. in Atlas on Regional Integration in West Africa, ECOWAS-SWAC/OECD, 20 s.
Perry, A. 2007. A Failure of Democracy in Nigeria. Time 23. apríl 2007, dostupné na http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1613615,00.html
Person, Y. 1984. The coastal peoples: from Casamance to the Ivory Coast lagoons. In Niane, D. T. (ed.): General History of Africa IV: Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century. UNESCO, s. 201-323.
Perzyński, M., 2018. Piráti svetových morí. Bratislava: Perfekt, 544 s.
Pesche D. et al. (eds.) 2016. A New Emerging Rural World. An Overview of Rural Change in Africa, Atlas for the NEPAD Rural Futures Programme, Second Edition, Cirad, NEPAD Agency, 76 s.
Peyton, N. 2020. Senegal opens West Africa's first big wind farm in push for renewables. Reuters, 24. február 2020, dostupné na https://www.reuters.com/article/us-senegal-energy-windfarm-trfn/senegal-opens-west-africas-first-big-wind-farm-in-push-for-renewables-idUSKCN20I2CS
Piknerová, L. 2009. Botswana – stručná historie států. Praha: Libri, 118 s.
Piknerová, L. 2013. Svazijsko – stručná historie států. Praha: Libri, 106 s.
Pim, J. et al. 2008. Crustal structure and origin of the Cape Verde Rise. Earth and Planetary Science Letters 272, 422–428.
Pinto, R. 2019. The Effect of Western Formal Education on the Ghanaian Educational System and Cultural Identity. The Journal of Negro Education, 88, 1, 5-16.
Plesník, P. Zatkalík, F. 1992. Biogeografia. Univerzita Komenského, Bratislava, 268 s.
Pokorný, P. et al. 2016. Afrika zevnitř. Praha: Academia, 381 s.
populationpyramid.net 2020. Dostupné na https://www.populationpyramid.net/
Potts, D., Bowyer-Bower, T. 2004. Eastern and Southern Africa. Development Challenges in a Volatile Region. Routledge Taylor & Francis Group, 388 s.
pressroom.ifc.org. 2020. IFC's $12 Million Loan for Steel Plant in Ghana to Create Jobs, Support Skills, International Finance Corporation, 16. júl 2020, dostupné na https://pressroom.ifc.org/all/pages/PressDetail.aspx?ID=16155
Prins, G. 2004. AIDS and global security. International Affairs, 80, 931- 952.
Procházková, P. 2018. Tři reportéři přišli o život. Sledovali ruské žoldáky z Vagnerovy armády v Africe a jejich napojení na extremisty. LIdovky, 2 august 2018, dostupné na https://www.lidovky.cz/svet/tri-reporteri-prisli-o-zivot-sledovali-ruske-zoldaky-v-africe-a-jejich-napojeni-na-extremisty.A180801_205148_ln_zahranici_Ceh
Quenum, G. M. et al. 2019. Identifcation of Potential Drought Areas in West Africa Under Climate Change and Variability. Earth Systems and Environment 2019, 3, 429-444.
Rail ISA 2020. Rail Information System an Analyses UIC statistics. Dostupné na https://uic-stats.uic.org/
Ramin, B. 2009: Slums, climate change and human health in sub-Saharan Africa. Bulletin of the World Health Organization 87, 12, 886.

Ramsar Sites Informations Sevice (RSIS) 2004. Delta Intérieur du Niger. Ramsar, 1. február 2004, dostupné na https://rsis.ramsar.org/ris/1365
Rao, P. 2018. Ending albino persecution in Africa. Africa Renewal, marec 2018, dostupné na https://www.un.org/africarenewal/magazine/december-2017-march-2018/ending-albino-persecution-africa
Ratha, D. 2004. Understanding the Importance of Remittances. Migration Policy Institute, 1. október 2004, dostupné na https://www.migrationpolicy.org/article/understanding-importance-remittances
Rawlinson, K. 2016. Cecil Rhodes statue to remain at Oxford after ‚overwhelming support'. The Guardian, 28. január 2016, dostupné na https://www.theguardian.com/education/2016/jan/28/cecil-rhodes-statue-will-not-be-removed--oxford-university
Ray, B. C. 1993. Aladura Christianity: A Youruba Religion. Journal of Religion in Africa, 23, 3, 266-29.
Reid, R. J. 2011. Dějiny moderní Afriky. Praha: Grada Publishing, 336 s.
Renault, P. et al. 2007. A Major Epidemic of Chikungunya Virus Infection on Réunion Island, France, 2005-2006. The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene, 77, 4, 727-731.
Reuters 2018. Study estimates 190,000 people killed in South Sudan's civil war. Reuters 26. september 2018, dostupné na https://www.reuters.com/article/us-southsudan-unrest-toll/study-estimates-190000-people-killed-in-south-sudans-civil-war-idUSKCN1M626R
Reuters 2019. UPDATE 1-Russia-Zimbabwe Great Dyke Investments needs $500 mln for phase 1 of platinum mine. 22. október 2019, dostupné na https://www.reuters.com/article/zimbabwe-platinum-idUKL5N27745G
Reyntjens, F. 2009. The Great African War: Congo and Regional Geopolitics, 1996–2006. Cambridge: Cambridge University Press, 327 s.
rfi 2017. Le Mali, Niger et Burkina créent une force commune pour le Liptako-Gourma. rfi, 25. január 2017, dostupné na https://www.rfi.fr/fr/afrique/20170125-le-mali-niger-burkina-creent-une-force-commune-le-liptako-gourma
Ridde, V., Queuille, L., Ndour, M. 2014. Nine misconceptions about free healthcare in subSaharan Africa. Development Studies Research, 1, 1, 54-63.
Riedel, S. 2005. Edward Jenner and the history of smallpox and vaccination. Baylor University Medical Center Proceedings, 18, 1, 21-24.
Ringuedé, A. 2016. West African indigo textiles under influences. The Fouta-Djallon wrapper & the Mauritanian melhafTextile Society of America Symposium Proceedings, 1006, 384-395.
Roberts, A. D. et al. 2020. Zambia. Britannica, aktualizácia 11. marec 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Zambia
Rodney, W. 2012. How Europe Underdeveloped Africa. Fahamahu/Pambazuka, 312 s.
Rogerson, C. M. 2007. Reviewing Africa in the global tourism economy. Development Southern Africa, 24, 3, 361-379.
Rowntree, L. et al. 2009. Diversity Amid Globalization: World Regions, Environment, Development. 4th edition. Pearson Education, 694 s.
RT Documentary 2016. ToxiCity: life at Agbobloshie, the world's largest e-waste dump in Ghana. YouTube, 1. jún 2016, dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=mleQVO1Vd1I
Sacande, M. 2016. Restoration programme in practice for Africa's Great Green Wall. Nature & Faune, 30, 2, 62-65.
Saks, D. 2003. The Jameson Raid a failed Dress Rehearsal for The Anglo-Boer War. Military History Journal, 12, 5, dostupné na http://samilitaryhistory.org/vol125ds.html
Salah A. 2019. Statement by Ms. Alaa Salah at the UN Security Council Open Debate on Women, Peace and Security. NGO Working Group on Women, Peace and Security, 29. október 2019, dostupné na https://www.womenpeacesecurity.org/resource/statement-unsc-wps-open-debate-october-2019/
Salamone, F. A. 2001. Gambia. In Ember, M., Ember, C. R. (eds.): Countries and their cultures 2, Macmillan Reference USA, s. 828-835.
Santoianni, V. 2014. Il Razionalismo nelle colonie italiane 1928-1943 - La «nuova architettura» delle Terre d'Oltremare (dizertačná práca). Università degli Studi di Napoli, 211 ss, dostupné na http://www.fedoa.unina.it/1881/1/Santoianni_Progettazione_Architettonica.pdf
Saplakoglu, Y. 2019. Nile River Formed Millions of Years Earlier Than Thought, Study Suggests. Live Science, 23. november 2019, dostupné na https://www.livescience.com/nile-river-older-than-thought.html
Saucier, P. K. 2008. Cabo Verde: History and Politics. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 1, Thomson Gale, s. 315-318.

Scarre, Ch. et al. 1995. Zaniklé světy – velký atlas archeologie. Praha: Baset, 318 s.
Searcey. D. 2019. Gems, Warlords and Mercenaries: Russia's Playbook in Central African Republic. New York Times, 30. september 2019, dostupné na https://www.nytimes.com/2019/09/30/world/russia-diamonds-africa-prigozhin.html?smid=nytcore-ios-share
Sen, A. 1981. Poverty and famines: an essay on entitlement and deprivation. Oxford: Oxford University Press, 272 s.
Sene-Harper, A. 2020. Tourism development in Senegal. Historical overview and new directions for community-based tourism. In Novelli, M. et al. (eds.): Routledge Handbook of Tourism in Africa. Routledge, 510 s.
Sereno, P. C. et al. 2008. Lakeside Cemeteries in the Sahara: 5000 Years of Holocene Population and Environmental Change. Plos One, 3, 8, e2995, dostupné na https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2515196/
Shackley,M. 2006. Atlas of Travel and Tourism Development. Elsevier, 194 s.
Shah, A. 2014. Helping Africa Help Itself: A Global Effort. Progress and Problems. Philadelphia Mason Crest, 124 s.
Shakib, D., Givetash, L. 2020. Rhodes will fall: Oxford University to remove statue amid anti-racism calls. NBC News, 7. júl 2020, dostupné na https://www.nbcnews.com/news/world/rhodes-will-fall-oxford-university-remove-statue-amid-anti-racism-n1231387
Sharpley, R. 2009. Tourism and development challenges in the least developed countries: the case of The Gambia. Current Issues in Tourism, 12,4, 337-358.
Shaw, T. 1977. The Guinea zone: general situation. In Elfasi, M., Hrbek, J.(eds.): General History of Africa III: Africa from the Seventh to the Eleventh Century. 1988, UNESCO, s. 461-487.
Sheik-Mohamed, A., Velema, J. P. 1999. Where health care has no access: the nomadic populations of sub-Saharan Africa. Tropical Medicine and International Health, 4, 10, 695-707.
Shepperson, G. A. et al. 2020. David Livingstone, Scottish explorer and missionary. Britannica, aktualizácia 27. apríl 2020, dostupné na https://www.britannica.com/biography/David-Livingstone
Short, J. R. 1994. Lidská sídla. Praha, Nakladatelský dům OP, 256 s.
Showers, K. B. 2011. Electrifying africa: an environmental history with policy implications. Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, 93, 3, 193–221.
Schimmer, 2001. Ghana. In Ember, M., Ember, C. R. (eds.): Countries and their cultures 2, Macmillan Reference USA, s. 865-880.
Schlebusch, C. M., Skoglund, P., Sjödin, P., Gattepaille, L. M., Hernandez, D., Jay, F., Li, S. 2012. Genomic Variation in Seven Khoe-San Groups Reveals Adaptation and Complex African History. 338, 6105, 374-379.
Schlüter T. 2006. Geological Atlas of Africa. Berlin: Springer, 272 s.
Schlüter, T. 1997. Geology of East Africa, 1. edition. Borntraeger, 484 s.
Schmidt, C. 2006. Unfair Trade. E-waste in Africa. Environmental Health Pespectives, 114, 4, 233-235.
Schwartz, M. O. 2008. Base-metal Sulphide Ore in the Man Shield (Archean and Paleoproterozoic in West Africa). Geologisches Jahrbuch, Reihe B, Band B, 99, 63 s.
Sieber K. 2008. Alto Catumbela a vyjednávaní o propuštené rukojmích (1983-1984). In Klíma J. (ed.): Dějiny Angoly. Praha: NLN, 402 s.
Siebert, L., Simkin, T., Kimberly, P. 2010. Volcanoes of the World. University of California Press, 551 s.
Sikainda, A. A. et al. 2019. South Sudan. Britannica, aktualizácia 7. jún 2019, dostupné na https://www.britannica.com/place/South-Sudan
Slave Voyages 2020. Dostupné na https://www.slavevoyages.org/
SME 2002. V Nigérii sa uskutočnila prvá poprava podľa islamského práva. SME, 4. január 2002, dostupné na https://svet.sme.sk/c/200030/v-nigerii-sa-uskutocnila-prva-poprava-podla-islamskeho-prava.html
SME 2021. Najmenší chameleón na svete je drobný ako semienko slnečnice. SME, 5.február 2021, dostupné na https://tech.sme.sk/c/22589969/na-madagasrake-zije-chameleon-ktory-je-velky-ako-slnecnicove-semienko.html
Smith, D. 1967. Scientific Research Centers in Africa. African Studies Bulletin, 10, 3, 20-47.
Smith, S. C. 1975. Kente Cloth Motifs. African Arts, 9, 1, 36-39.
Socotraislandadventure.com 2006. A brief hisotry about Socotra. Dostupné na https://web.archive.org/web/20131206140102/http://socotraislandadventure.com/Socotra_History.htm

Soil Survey Staff. 2015. Illustrated guide to soil taxonomy, version 2. U.S. Department of Agriculture, Natural Resources Conservation Service, National Soil Survey Center, Lincoln, Nebraska, 678 s.
Speed, C. K., Shaw, R. Sierra Leone: Society and Cultures. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 4, Thomson Gale, s. 411-414.
Spiegel 2004. Deutschland entschuldigt sich für Kolonialverbrechen. Spiegel, 15. august 2004, dostupné na https://www.spiegel.de/politik/ausland/wieczorek-zeul-in-namibia-deutschland-entschuldigt-sich-fuer-kolonialverbrechen-a-313373.html
Sponholz, B. 1990. Sedimentologische Untersuchungen an Verfüllungen von Silikatkarstformen im Djado und an der Stufe von Bilma (NE-Niger). Informationen der Bayerischen Julius-Maximilians-Universität, Würzburg, 24, 1, 6-9.
Staatz, J. Hollinger, F. 2016. West African Food Systems and Changing Consumer Demands, West African Papers, 4, OECD Publishing, 23 s.
StampWorldHistory 2018. Italian Jubaland. Dostupné na http://www.stampworldhistory.com/country-profiles-2/africa/italian-jubaland/
Statesman‘s Year-Book 1921. London: Macmillan and Co.
Statesman‘s Year-Book 1946. London: Macmillan and Co.
STATISTA, 2020: Number of registered passenger cars in Slovakia from 1990 to 2018. Dostupné na https://www.statista.com/statistics/452393/slovakia-number-of-registered-passenger-cars/
Statistics Portugal 2020. Dostupné na https://www.ine.pt/xportal/xmain?xpid=INE&xpgid=ine_indicadores&indOcorrCod=0008273
Statistics South Africa 2012. Census 2011 Statistical release. Pretoria: Statistics South Africa, 78 s., dostupné na https://web.archive.org/web/20151113203528/http://www.statssa.gov.za/publications/P03014/P030142011.pdf
Stephenson, P. K. 2019. Ghana oil production to double to over 400,000bpd in next four years. The Africa report, 3. september 2019. dostupné na https://www.theafricareport.com/16814/ghana-oil-production-to-double-to-over-400000bpd-in-next-four-years/
Stewig, R. 1983. Die Stadt in Industrie- und Entwicklungsländern. München, Ferdinand Schöningh, 346 s.
Stocking, M., A. 2003. Soil Erosion. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 326-341.
Stoppato, M., Bini, A., Eklund, L. M. 2003. Deserts. Firlefly Books, 256 s.
Straus, S. 2005. Darfur and the Genocide Debate. Foreign Affairs, 84, 1, 123-133.
Summerfield M., A. 2003. Tectonics, Geology, and Long-Term Landscape Development. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 1-17.
Sundiata, I. K. 2019. Equatorial Guinea: Colonialism, State Terror, And The Search For Stability. London: Routledge. 190 s.
Sutton, J. E. G. 1983. West African Metals and the Ancient and tne Ancient Mediterranean. Archeology, 2, 2, 181-188.
Sutton, J., Kpentey, B. 2012. An Enterprise Map of Ghana. International Growth Centre, 209 s.
Svoboda, O. 2018. Rasová diskriminace naruby. Jihoafrická firma nenabídla podíl bělochům. iDNES, 4. september 2018, dostupné na https://www.idnes.cz/ekonomika/zahranicni/jihoafricka-republika-stavka-belosi-diskriminace-sasol.A180904_113159_eko-zahranicni_svob
Sylla, M. B. et al. 2016. Climate Change over West Africa: Recent Trends and Future Projections. In Yaro, J. A., Hesselberg, J. (esd.): Adaptation to Climate Change and Variability in Rural West Africa. Springer, s. 25-40.
Šerý, M. 2013. Regionální geografie Afriky. Olomouc: Univerzita Palackého Přírodovědecká fakulta, 83 s.
Šmihula, D., Svitek, R. 2019. Ako Slobodní Francúzi uskutočnili prevrat v rovníkovej Afrike. Historyweb Deníik N, 15. november 2019, dostupné na https://historyweb.dennikn.sk/clanky/detail/ako-slobodni-francuzi-uskutocnili-prevrat-v-rovnikovej-afrike
Taib, M. 2003. The Mineral Industry of Algeria. USGS Survey Mineral Yearbook. Dostupné na https://prd-wret.s3-us-west-2.amazonaws.com/assets/palladium/production/atoms/files/myb3-2016-ag.pdf
Takouleu, J. M. 2019. The United States Trade and Development Agency (USTDA) has approved a grant for a biomass power plant project in Ivory Coast. It will produce electricity from cocoa pods. Biothek Ecologic Fuel, 29. august 2019, dostupné na https://biothekecologic.com/new-biomass-power-plant-60mwe-in-ivory-coast-using-cocoa-pods/

TANAPA 2020. Tanzania National Parks. Dostupné na https://www.tanzaniaparks.go.tz/
Tarlue, M. 2019. Ghana Gets LArgest Steel Factory In West Africa. DailyGuideNetwork, 24. august 2019, dostupné na https://dailyguidenetwork.com/trade-minister-inaugurates-west-africa-largest-steel-factory/
TASR 2020. USA: Trump oznámil, že Maroko nastolilo diplomatické vzťahy s Izraelom. TASR, 10. december 2020, dostupné na https://www.tasr.sk/tasr-clanok/TASR:20201210TBB00317
Taylor, D. 2003. Mountains. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 287-306.
Taylor, R., G., Mileham, L., Tindimugaya, C. et al. 2006. Recent glacial recession in the Ruwenzori Mountains od Est Africa due to rising air temperature. Geophysical Research Letters, 33, L10402.
Ternon, Y. 1997. Genocidy XX. Století – zločinný stát. Praha: Themis, 358 s.
The Auto Channel 2008. Iran Khodro Cars in Senegal. 8. december 2008, dostupné na https://www.nnpcgroup.com/NNPC-Business/Business-Information/Pages/Industry-History.aspx
The Economist 2013. The longer walk to equality. Dostupné na https://www.economist.com/graphic-detail/2013/12/06/the-longer-walk-to-equality
The Economist 2019. Sudan's genocidal regime is under siege. Dostupné na https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2019/01/12/sudans-genocidal-regime-is-under-siege
The Editors of Encyclopaedia Britannica 1998. Niani, aktualizácia 20. júl 1998, dostupné na https://www.britannica.com/place/Niani
The Editors of Encyclopaedia Britannica 2012. Jos Plateau, aktualizácia 13. marec 2012, dostupné na https://www.britannica.com/place/Jos-Plateau
The Editors of Encyclopaedia Britannica 2015. Jean-Bédel Bokassa. Britannica, aktualizácia 26. február 2015, dostupné na https://www.britannica.com/biography/Jean-Bedel-Bokassa
The Editors of Encyclopaedia Britannica 2016. Diapir. Britannica, aktualizácia 3. október 2016, dostupné na https://www.britannica.com/science/diapir
The Editors of Encyclopaedia Britannica 2019. Hausa States, aktualizácia 21. jún 2019, dostupné na https://www.britannica.com/place/Hausa-states
The Editors of Encyclopaedia Britannica 2020. Socotra, aktualizácia 24. jún 2020, dostupné na https://www.britannica.com/place/Socotra
The Global Electricity Review 2020. Ember, dostupné na https://ember-climate.org/project/data-global-electricity-review/
Thiam, A, Thilmans, G. 2009. Gorée-the museum island. Museum International, 32, 3, 119-129.
Thomson, A. 2004. An Introduction to African Politics. London: Routledge, 157 s.
Thorp, M. B. 1969. Some Aspects of the Geomorphology of the Air Mountains, Southern Sahara. Transactions of the Institue of British Geographers, 47, 25-46.
Tolmáči, A., Tolmáči, L. 2017. Teoretické východiská štúdia potravinovej bezpečnosti v rozvojových regiónoch sveta – aplikácia na región v Tanzánii. Acta Missiologica, 1, ,11, 65-85.
Tolmáči, A., Tolmáči, L., Noga, M. 2017. Kilimandžáro – vývoj a premeny pohoria s najvyšším vrchom Afriky. Geografia, 25, 1, 24-31.
Tolmáči, L., Magula, A. 2021. Svet v dátach 2020. Bratislava: Mapa Slovakia Plus, s. r. o., 36 s.
Transparency Interantional 2020. Coruption Perceptions Index 2019. Transparency International, dostupné na https://www.transparency.org/en/cpi/2019/index/nzl
tristandc.com 2015. Tristan da Cunha History. Dostupné na https://www.tristandc.com/historyhome.php
Trnková, M. 2019. Ropné štáty subsaharskej Afriky (diplomová práca). Bratislava: Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, 80 s.
Turner, J. 2020. A brief history, How we got to here. sainthelenisland, dostupné na http://sainthelenaisland.info/briefhistory.htm
UCL 2008. Climate change in the Rwenzori Mountains of East Africa. Dostupné na https://www.geog.ucl.ac.uk/people/academic-staff/richard-taylor/research/climate-change-and-the-aquatic-ecosystems-of-the-rwenzori-mountains
Uduku, O., Zack-Williams, A. 2004: Africa Beyond the Post-Colonial. Political and Socio-Cultural Identities. Routledge Taylor & Francis Group, 140 s.
Ugbem, E. C. et al. 2019. Racial Politics and Hausa-Fulani Dominant Identity in Colonial and Post-colonial Northern Nigeria. The Nigerian Journal of Socioloogy and Anthopology, 17, 1, 87-102.
UK Trade & Investment 2013. Mineral Sector in Ethiopia. UK Trade & Investment, 8. júl 2013, dostupné na https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20131102041053/http://www.ukti.gov.uk/export/sectorbriefing/540780.html

Ukem, E. 2008. Electronic Waste: A Growing Challenge In Nigeria. Global Journal of Pure and Applied Sciences. 14, 4, 459-462.
UN 1999. Methodology. Standard country or area codes for statistical use. Dostupné na https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/
UN 2020. Global Human Development Indicators. Dostupné na http://hdr.undp.org/en/countries
UN HABITAT 2020. Proportion of Urban Population Living in Slums Time Periodn Between 1990-2018 Dostupné na https://data.unhabitat.org/datasets/proportion-of-urban-population-living-in-slums-time-period-between-1990-and-2018/
UN. ECA 2015. Report on infrastructure development in Africa 2015. Priority areas and interventions. UN. ECA Committee on Regional Cooperation and Integration, 07-09. december 2015, Addis Ababa, dostupné na https://repository.uneca.org/bitstream/handle/10855/22961/b11553820.pdf?sequence=1 & isAllowed=y
UNAIDS 2020. People living with HIV receiving art. AIDSinfo, dostupné na https://aidsinfo.unaids.org/
UNDP 2020a. Human Development Index. United Nations Development Programme, dostupné na http://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking
UNDP 2020b. Human Development Reports. United Nations Development Programme, dostupné na http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi
UNEP 2018. Turning e-aste into gold: the untapped potential of African landfills. UN environment programme, 24. september 2018, dostupné na https://www.unep.org/news-and-stories/story/turning-e-waste-gold-untapped-potential-african-landfills
United Nations DESA (Department of Economic and Social Affairs, Population Division United Nations) 2019. World Population Prospects 2019, Online Edition. Rev. 1, dostupné na https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/
UNPO 2020. Members Map. Dostupné na https://unpo.org/nations-peoples
UNWTO 2020. World Tourism Barometer, 18, 4, júl 2020, dostupné na https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.4
UNWTO 2021. Tourism Statistics. Dostupné na https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current
usaid.gov 2017. West Africa Fertilizer Business Information Map. 36 s., dostupné na https://2012-2017.usaid.gov/west-africa-regional/fact-sheets/west-african-regional-fertilizer-program-wafp
USGS 2019. Minerals Yearbook 2015. National Minerals Information Center USGS, dostupné na https://www.usgs.gov/centers/nmic/africa-and-middle-east#sf
Vagner, J., Schneiderová, N. 1975. Safari pod Kilimandžárom. Martin: Mladé letá, 271 s.
Van Der Laan H. L. 1981. Modern Inland Transport and the European Trading Firms in Colonial West Africa.. In: Cahiers d'études africaines, 21, 84, 547-575.
van Rijswick, C. 2016. World Floriculture Map 2016: Equator Countries Gathering Speed. Rabobank, November 2016, dostupné na https://research.rabobank.com/far/en/sectors/regional-food-agri/world_floriculture_map_2016.html
Vargas-Silva, C., Huang, P. 2006. Macroeconomic determinants of workers' remittances: Host versus home country's economic conditions. The Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review, 15, 1, 81-99.
Verini, J. 2013. Válka o Nigérii. National Geographic Česko, 8/2013, s. 74-99
Verme, P. 2015. Economic development and female laborparticipation in the Middle East and North Africa: A test of the U-shape hypothesis, IZA Journalof Labor & Development, Springer, Heidelberg, 4, 3, 1-21.
Veselinovic, M. 2015. Got roses this Valentine´s Day? They probably came form Kenya. CNN, 16. marec 2015, dostupné na https://edition.cnn.com/2015/03/16/africa/kenya-flower-industry/index.html
Villeneuve, M. 2005. Paleozoic basins in West Africa and the Mauritanide thrust belt. Journal of African Earth Sciences, 43, 166-195.
Vítková, K. 2020a. Rozvrácené státy: „Mrtvé srdce Afriky" ničí sucho. Životodárné jezero mizí před očima. Aktuálně.cz, 18. október 2020, dostupné na https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/rozvracene-staty-cad-mrtve-srdce-afriky/r~8e04a7860f7f11ebb408ac1f6b220ee8/
Vítková, K. 2020b. Rozvrácené státy: Nejhladovější země leží v nitru Afriky, na cucky ji trhají cizinci. Aktuálně.cz, 12. júl 2020, ostupné na https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/rozvracene-staty-stredoafricka-republika/r~3bd33d40c1d411eab408ac1f6b220ee8/
Vítková, K. 2020c. Rozvrácené státy. Středoafrická republika. Aktuálně.cz, 12. júl 2020, dostupné na https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/rozvracene-staty-stredoafricka-republika/r~3bd33d40c1d411eab408ac1f6b220ee8/

Vlassenroot, K., Huggins, Ch. 2004. Land, Migration and Conflict in Eastern D.R. Congo. Eco-conflicts, 3, 4, 1-4.

Vodička, M. 2018. V JAR zavraždí každý den 56 lidí, systém bojuje s korupcí. iDNES.cz, 13. september 2018, dostupné na https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/jar-jihoafricka-republika-zlocin-vrazdy-korupce-policie.A180913_165344_zahranicni_dtt

volcano.si.edu 2015. Fogo. Most Recent Weekly Report: 18 February-24 February 2015. Dostupné na https://volcano.si.edu/volcano.cfm?vn=384010

Votrubec, C. 1973. Afrika. Zeměpisný přehled kontinentu a jeho oblastně ekonomické problémy. Praha: SPN, 593 s.

Votrubec, C. 1980. Lidská sídla, jejich typy a rozmístění ve světě. Praha: Academia, 393 s.

Vrána, O. 1971a. Egypt – přírodní poměry. In: Kunský, J., Málek, R., Vrána, O. (eds.). 1971. Zeměpis světa. Afrika. Praha: Orbis, s. 213-216

Vrána, O. 1971b. Súdán – přírodní poměry. In: Kunský, J., Málek, R., Vrána, O. (eds.). 1971. Zeměpis světa. Afrika. Praha: Orbis, s. 226-228

Walker, B. L. E. 2008. Côte d'Ivoire: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa , 1, Thomson Gale, s. 517-521.

Walker, B. L. E. 2008. Côte d'Ivoire: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa , 1, Thomson Gale, s. 517-521.

Wall, R. S. et al. 2018. The State of African Cities 2018: The geography of African investment. UN-Habitat and IHS-Erasmus University Rotterdam, dostupné na https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Generic-Documents/The_State_of_African_Cities_-_Part_A.pdf

Walling, D., E. 2003. Hydrology and Rivers. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.): The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 103-121.

Wally, O. 2019. The Gambia River bridge set to end ‚centuries' of trade chaos with Senegal. BBC, 23. január 2019, dostupné na https://www.bbc.com/news/world-africa-46973684

Wariboko, N. 2017. Pentecostalism in Africa. African history. Oxford Research Encyclopedias. 26. október 2017 dostupné na https://oxfordre.com/africanhistory/view/10.1093/acrefore/9780190277734.001.0001/acrefore-9780190277734-e-120?rskey=QMO95v & result=1

Warren, A. 2003. Desertification. In: Adams, W. M., Goudie, A. S., Orme, A. R. (eds.). 2003. The physical geography of Africa, Oxford: Oxford University Press, s. 342-355.

Wars in the World 2014. Senegal: Movement for the Democratic Forces of Casamance (MFDC) rebels declare unilateral truce. 1. máj 2014, dostupné na https://www.warsintheworld.com/index.php/2014/05/01/senegal-movement-for-the-democratic-forces-of-casamance-mfdc-rebels-declare-unilateral-truce/

Water Crisis in Kenya 2013. Water Basins in Kenya. Dostupné na https://sites.google.com/site/isat380ekenya/home/water-budget/all-of-the-water-basins-in-kenya

Wayman, E. 2012. Sahelanthropus tchadensis: Ten Yearsafter the Discovery. Smithsonianmag.com. Smithsonian Magazine, 16. júl 2012, dostupné na https://www.smithsonianmag.com/science-nature/sahelanthropus-tchadensis-ten-years-after-the-disocvery-2449553/

webometrics.info 2020. Sub-Saharan Africa, Ranking Web of Univrsities. Dostupné na http://www.webometrics.info/en/Ranking_africa/Sub_saharan_Africa

Weiner, T. 2003. Ex-Leader Stole $100 Million From Liberia. The New York Times, 18. september 2003, dostupné na https://www.nytimes.com/2003/09/18/world/ex-leader-stole-100-million-from-liberia-records-show.html

West African Health Organisation (WAHO) 2014. The Eonomomic Community of West African States (ECOWAS). Regional Pharmaceutical Plan. 57 s., dostupné na https://www.unido.org/sites/default/files/2016-01/ECOWAS_Regional_Pharmaceutical_Plan_0.pdf

west-africa-brief. 2016b. Food supply for domestic production. West Africa Brief, 30. november 2016, dostupné na http://www.west-africa-brief.org/content/en/food-supply-domestic-production

west-africa-brief.org 2016a. Fertility and school enrolment, West Africa Brief, 30. november 2016, dostupné na http://www.west-africa-brief.org/content/en/fertility-rate-and-school-enrolment

west-africa-brief.org 2019. Health coverage in West Africa. West Africa Brief, 9. august 2019, dostupné na http://www.west-africa-brief.org/content/en/health-coverage-west-africa

WHC UNESCO 1992. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. dostupné na https://whc.unesco.org/archive/1992/whc-92-conf002-12e.pdf

WHC UNESCO 2020a. Ancient Ferrou Metallurgy Sites of Burkina Faso. dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/1602

WHC UNESCO 2020b. Air and Ténéré Natural Reserves. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/573/
WHC UNESCO 2020c. Asante Traditional Buildings. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/35
WHC UNESCO 2020d. Island of Gorée. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/26
WHC UNESCO 2020e. Cidade Velha, Historic Centre of Ribeira Grande. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/1310
WHC UNESCO 2020f. Cliff of Bandiagara (Land of the Dogons). Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/516
WHC UNESCO 2020g. Comoé National Park. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/227/
WHC UNESCO 2020h. Forts and Castles, Volta Greate Accra, Central and Western Regions. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/34
WHC UNESCO 2020i. List of World Heritage in Danger. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/danger/
WHC UNESCO 2020j Mount Nimba Strict Nature Reserve. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/155/
WHC UNESCO 2020k. Niokolo-Koba National Park. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/153/
WHC UNESCO 2020l. Old Towns of Djenné. dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/116/
WHC UNESCO 2020m. Parc Naturel de Fogo – Chã.das Caldeiras. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6100/
WHC UNESCO 2020n. Royal Palaces of Abomey. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/323
WHC UNESCO 2020o. Stone Circles in Senegambia. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/1226
WHC UNESCO 2020p. Timbuktu. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/119/
WHC UNESCO 2020q. Tomb of Askia. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/1139/
WHC UNESCO 2020r. W-Arly-Pendjari Complex. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/749
WHC UNESCO 2020s. World Heritage List. Dostupné na https://whc.unesco.org/en/list/ & order=country#alphaC
WHC UNESCO 2020t. National park Kilimanjaro. Dostupné na http://whc.unesco.org/en/list/403
Whiteman, K. 2013. Lagos: A Cultural and Literary History
Landscapes of the Imagination V. Andrews UK Limited, 320 s.
Whithers, N. 2020. 7 major upcoming Oil y Gas projects in Africa. Fircroft, 16. september 2020, dostupné na https://www.fircroft.com/blogs/7-major-upcoming-oil-and-gas-projects-in-africa-07818161439
WHO 2018. WHO Global Health Workforce Statistics. December 2018, dostupné na https://www.who.int/hrh/statistics/hwfstats/en/
WHO 2020a. Emergencie prepardness, response 2019. World Health Organization, dostupné na https://www.who.int/csr/don/archive/year/2019/en/
WHO 2020b. Emergencie prepardness, response 2020. World Health Organization, dostupné na https://www.who.int/csr/don/archive/year/2020/en/
Wickle, T. A., Lightfoot, D. R. 2014. Landscapes of the Slave Trade in Senegal and The Gambia. Focus on Geography, 57, 1, 14-24.
Wilson, I. B. 2017. Fouta DjallonHighland Water Atlas. The Water Tower Of West Africa. Wolrd Bank Group, CIVA, 113 s.
Wilson, L. 2019. DTRT, West Africa's largest clothing manufacturer, announce investment from Verod Capital and REd Bull. PEVCA, 15. august 2019, dostupné na http://pevcang.org/2019/08/15/dtrt-west-africas-largest-clothing-manufacturer-announces-investment-from-verod-capital-and-red-bull/
wine-searcher. 2020. Cape Verde Wine. wine-searcher.com 18. december 2020, dostupné na https://www.wine-searcher.com/regions-cape+verde
Wirkus, L., Böge, V. 2005. Afrikas internationale Flüse and Seen. Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, Discussion Paper 7/2005, dostupné na https://www.die-gdi.de/uploads/media/7-2005.pdf
Wisner, B., Pelling, M. 2009. African Cities of Hope and Risk. In Pelling, M., Wisner, B. (eds.): Disaster Risk Reduction. Cases from Urban Africa. Earthscan, s. 17-42.
WLDB 2020. Lake Chad. World Lake Database. Dostupné na https://wldb.ilec.or.jp/Lake/AFR-02
Wong, P. N. 2012. Discerning an African Post-colonial Governance Imbroglio: Colonialism, Inderdevelopment and Violent COnflicts in the Democratic Republc of Congo (DRC), Liberia and Sierra Leone. African and Asian Studies, 11, 1, 66-94.
World Bank 2015. How do you define remittances? World Bank Data, 6. september 2015, dostupné na https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/114950-how-do-you-define-remittances
World Bank 2017a. Djibouti Power Plants. Aktualizácia 22. júl 2019, dostupné na https://datacatalog.worldbank.org/dataset/djibouti-power-plants

World Bank 2017b. Eritrea Power Plants. Aktualizácia 22. júl 2019, dostupné na https://datacatalog.worldbank.org/dataset/eritrea-power-plants
World Bank 2017c: Kenya Power Plants. Aktualizácia 22. júl 2019, dostupné na https://datacatalog.worldbank.org/dataset/kenya-power-plants
World Bank 2017d. Water Atlas of Fouta Djallon Highland. Washington, DC: World Bank, 114 s.
World Bank 2018. International tourism, number of arrivals – South Sudan. Dostupné na https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=SS
World Bank 2020. DataBank. World Development Indicators. Dostupné na https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SI.POV.DDAY&country=
World Bank PovcalNet 2020. PovcalNet: An online analysis tool for global poverty monitoring. Dostupné na http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/home.aspx
World Council of Churches. 2020. The Church of the Lord (Prayer Fellowship) Worldwide. Dostupné na https://www.oikoumene.org/member-churches/the-church-of-the-lord-prayer-fellowship-worldwide?keywords=Christ%20Holy%20Church%20Interational
World Fact book 2020. Dostupné na https://www.cia.gov/the-world-factbook/
World Life Expectancy 2018. Tanzania: Road Traffic Accidents. Dostupné na https://www.worldlifeexpectancy.com/tanzania-road-traffic-accidents
World meters 2020. Dostupné na https://www.worldometers.info/world-population/
World Population Density 2015. Dostupné na https://luminocity3d.org/WorldPopDen/#3/-9.88/72.60
World Population Review 2021. World City Population 2021. Dostupné na https://worldpopulationreview.com/world-cities
World Vision 2020. Africa Hunger, Famine: Facts, FAQs and how to help Dostupné na https://www.worldvision.org/hunger-news-stories/africa-hunger-famine-facts
Wright, D. R. 2008. Gambia, The: Geography and Economy. In Middleton, J. (ed.): New Encyklopedia of Africa 2, Thomson Gale, s. 429-430.
WWF 2013a. Sahelian Acacia savanna. World Wild Life, dostupné na https://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0713
WWF 2013b. Western Africa: Coastal areas of Guinea, Côte d'Ivoire, Liberia, and Sierra Leone. World Wild Life, dostupné na https://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0130
WWF 2013c. Western Africa: Stretching from Senegal through Niger. World Wild Life, dostupné na https://www.worldwildlife.org/ecoregions/at0722
Yager, T. R. 2015. The Mineral Industry of Congo (Kinshasa). USGS Minerals Yearbook – Advance Release. Dostupné na https://prd-wret.s3-us-west-2.amazonaws.com/assets/palladium/production/atoms/files/myb3-2015-congo-kinshasha.pdf
Yar, L. 2020. Národná rada schválila vyslanie slovenských vojakov do dvoch európskych misií. Euractiv, 24. september 2020, dostupné na https://euractiv.sk/section/obrana-a-zahranicie/news/narodna-rada-schvalila-vyslanie-slovenskych-vojakov-do-dvoch-europskych-misii/
Yates, R. 2019. As Mali Scraps Healthcare Fees, It Is Time to Bury The Bamako Initiative. Chatam House, 15. marec 2019, dostupné na https://www.chathamhouse.org/2019/03/mali-scraps-healthcare-fees-it-time-bury-bamako-initiative
Yeebo, Y. 2014. West Africa's vast industrial zone. DW, 29. december 2014, dostupné na https://www.dw.com/en/west-africas-vast-industrial-zone/g-18158703
Yiadom, E. B. 2020. A Look At Kantanka Cars In Ghana And Their Prices. mfidie, 5. máj 2020, dostupné na https://mfidie.com/kantanka-cars-ghana-prices/
Youbi, N. et al. 2013. The 1750 Ma Magmatic Event of the West African craton (Anti-Atlas, Morocco). Precambrian Research, 236, 106-123.
Záhořík, J. 2008. Hrozí nová válka mezi Etiopií a Eritreou? Mezinárodní politika, 32, 10, 29-32.
Záhořík, J. 2010. Subsaharská Afrika a světové mocnosti v ére globalizace. Praha: NLN, 179 s.
Záhořík, J. 2012a. Dějiny Rwandy a Burundi. Praha: NLN, 246 s.
Záhořík, J. 2012b. Ohniska napětí v postkoloniální Africe. Praha: Karolinum, 274 s.
Zídek, P. 2004. Mali - stručná historie států. Praha: Libri, 90 s.
Zimák, A. 2003. Jihoafrická republika - stručná historie států. Praha: Libri, 116 s.
Zimbabwe population census 2012. National Report. Dostupné na http://www.zimstat.co.zw/dmdocuments/Census/CensusResults2012/National_Report.pdf

zinoxtechnologies.com 2020. About Zinox. Zinox Technologies Limited, dostupné na https://zinoxtechnologies.com/about
Zougbédé, K. 2020. Scaling-up job opportunities in food systems for youth and women in West Africa. OECS Development matters, 11. september 2020, dostupné na https://oecd-development-matters.org/2020/09/11/scaling-up-job-opportunities-in-food-systems-for-youth-and-women-in-west-africa/
Zuberi, K. et al. 2003. Population and African Society. Annual Review of Sociology, 29, 456-486.
Zubriczký, G. 2009. Geografia štátov sveta. Bratislava: Mapa Slovensko, 254 s.
Zvomuya, F. 2017. The Zambezi River, Drained Bone Dry. International Rivers, 30. november 2017, dostupné na https://www.internationalrivers.org/news/blog-the-zambezi-river-drained-bone-dry/
Zwarts, L. et al. (eds.) 2005. The Niger, a lifeline. Effective water management in the Upper Niger Basin. RIZA, Lelystad / Wetlands International, Sévaré / Institute for Environmental studies (IVM), Amsterdam / A & W ecological consultants, Veenwouden. Mali / the Netherlands.

Ostatné zdroje:

http://www.cblt.org/en
http://www.citypopulation.de/
http://www.nordeatrade.com/en
http://www.nwcplc.com/
http://www.sir.ci/
http://www.smb.ci/
https://africaninsiders.com/
https://climatecharts.net/
https://glottolog.org/
https://ilostat.ilo.org/
https://mru.int/
https://www.africarice.org/
https://www.b5plus.com/
https://www.businessinfo.cz
https://www.copal-cpa.org/
https://www.ethnologue.com/
https://www.fornis.net/
http://www.ghanamuseums.org
https://www.globalhungerindex.org
https://www.ibc-madeira.com
https://www.innosongroup.com/
https://www.kalaharidesert.net
https://www.kimberleyprocess.com
https://www.nnpcgroup.com/
https://www.suezcanal.gov.eg
https://www.tatamotors.sn
https://www.unhcr.org
https://www.worldometers.info/

ZOZNAM PRÍLOH

Mapy

Obr. 1 Poloha a členenie Afriky 21
Obr. 2 Africké panvy, pohoria a údolia 27
Obr. 3 Sahara pred cca 9 – 7 tisíc rokmi 29
Obr. 4 Regionálne genetické populácie Afriky a africké jazykové rodiny 34
Obr. 5 Afrika v praveku – šírenie poľnohospodárstva 39
Obr. 6 Severná Afrika v staroveku 43
Obr. 7 Afrika v stredoveku 48
Obr. 8 Objaviteľské plavby pozdĺž pobrežia Afriky a koloniálne základne na africkom pobreží v 15. – 18. storočí 61
Obr. 9 Obchod s otrokmi v koloniálnej Afrike 63
Obr. 10 Hon na Afriku – teritoriálne rozčlenenie Afriky koloniálnymi mocnosťami na sklonku 19. storočia 70
Obr. 11 Dekolonizácia Afriky 78
Obr. 12 Kolabujúce a oslabené štáty súčasnej Afriky 84
Obr. 13 Hlavní obchodní partneri afrických krajín a hlavné exportné komodity 2019 88
Obr. 14 Integračné zoskupenia a medzinárodné organizácie v súčasnej Afrike 89

Obr. 15 Vymedzenie regiónu Severnej Afriky 92
Obr. 16 Klimatické pásma Severnej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít 106
Obr. 17 Hustota zaľudnenia v Severnej Afrike 153
Obr. 20 Dialekty arabčiny 161
Obr. 21 Transafrické koridory 183

Obr. 22 Vymedzenie regiónu Západnej Afriky 202
Obr. 23 Klimatické pásma Západnej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít 216
Obr. 24 Porovnanie vodného režimu rieky Niger na hornom, strednom a dolnom toku 220
Obr. 25 Koloniálne základne Európanov na pobreží Západnej Afriky v 15. – 18. stor. 243
Obr. 26 Západná Afrika v polovici 19. stor. pred jej rozdelením medzi koloniálne mocnosti 254
Obr. 27 Súčasná Nigéria a pôsobenie teroristického hnutia Boko Haram 279
Obr. 35 Hustota zaľudnenia v Západnej Afrike 300
Obr. 41 Rozšírenie pestovania vybraných druhov potravín v Západnej Afrike 328
Obr. 49 Hlavné spevnené a upravené cesty v Západnej Afrike v roku 1960 a 2005 360
Obr. 50 Železnice v prevádzke v Západnej Afrike v roku 1960 a 2005 361
Obr. 56 Rozmiestnenie zdravotníckych zariadení v západnej Afrike 372

Obr. 59 Vymedzenie regiónu Strednej Afriky 404
Obr. 60 Klimatické pásma Strednej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít. 416
Obr. 61 Konžská kríza (1960 – 1965) 440
Obr. 62 Prvá a druhá vojna v Kongu 1996-1997, 1998-2003 442

Obr. 63 Územný vývoj Kamerunu 447
Obr. 64 Hustota zaľudnenia v Strednej Afrike 458

Obr. 68 Vymedzenie regiónu Východnej Afriky 502
Obr. 69 Klimatické pásma východnej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít 514
Obr. 70 Východná Afrika od 16. do prvej polovice 19. stor. 539
Obr. 71 Súčasná Etiópia 593
Obr. 72 Hustota zaľudnenia Východnej Afriky 597

Obr. 76 Vymedzenie regiónu Južnej Afriky 650
Obr. 78 Klimatické pásma južnej Afriky a základné klimatické charakteristiky vybraných lokalít 660
Obr. 79 Južná Afrika v prvej polovici 19. stor. – mfecane a Veľký trek 681
Obr. 80 Vyvrcholenie koloniálnej expanzie v južnej Afrike a búrske vojny 688
Obr. 81 Rasistické režimy v Južnej Afrike 719
Obr. 85 Hustota zaľudnenia Južnej Afriky 737

Grafy, schémy

Obr. 18 Vývoj počtu obyvateľov štátov Severnej Afriky v rokoch 1950-2020 156
Obr. 19 Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Severnej Afriky v roku 2020 158
Obr. 24 Porovnanie vodného režimu rieky Niger na hornom, strednom a dolnom toku 220
Obr. 28 Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov Západnej Afriky v rokoch 1950-2020 291
Obr. 29 Vývoj počtu obyvateľov štátov Západnej Afriky okrem Nigérie v rokoch 1950-2020 292
Obr. 30 Vývoj prirodzeného prírastku na 1000 obyvateľov najľudnatejších štátov Západnej Afriky v päťročných obdobiach od roku 1950 do 2020 293
Obr. 31 Vývoj prirodzeného prírastku ostatných štátov Západnej Afriky v päťročných obdobiach od roku 1950 do 2020 293
Obr. 32 Veková a pohlavná štruktúra Západnej Afriky v rokoch 1950-2020 294
Obr. 33 Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Západnej Afriky v roku 2020 296
Obr. 34 Migračné saldo Západnej Afriky a vybraných štátov 298
Obr. 36 Rast objemu HDP Západnej Afriky a vybraných krajín regiónu v období 2000-2019 319
Obr. 37 Rast HDP per capita PPP vybraných krajín Západnej Afriky v období 1990-2019 320
Obr. 38 Rast HDP per capita PPP vybraných krajín Západnej Afriky v období 1990-2019 321
Obr. 39 Podiel poľnohospodárstva, priemyslu a služieb na tvorbe HDP a zamestnanosti v krajinách Západnej Afriky v roku 2017 322
Obr. 40 Využitie zeme a využitie plôch poľnohospodárskej pôdy Západnej Afriky v roku 2018 326
Obr. 42 Produkcia potravín v Západnej Afrike v období 1961-2019 329
Obr. 43 Produkcia exportných poľnohospodárskych plodín v Západnej Afrike v období 1961-2019 330
Obr. 44 Produkcia vybraných surovín v krajinách Západnej Afriky v roku v roku 2015 337

Obr. 45 Produkcia elektrickej energie podľa pôvodu v roku 2019 341
Obr. 46 Porovnanie produkcie a spotreby elektrickej energie v Západnej Afrike v roku 2019 342
Obr. 47 Export surovín, polotovarov a výrobkov v roku 2019 zo Západnej Afriky 344
Obr. 48 Import surovín, polotovarov a výrobkov v roku 2019 zo Západnej Afriky 345
Obr. 51 Podiel obyvateľstva s prístupom k elektrifikácii v roku 2019 364
Obr. 52 Prístup obyvateľstva k telekomunikačným službám v Západnej Afrike 365
Obr. 53 Podiel cestovného ruchu na tvorbe HDP a na zamestnanosti v roku 2017 367
Obr. 54 Podiel krajín na príchodoch zahraničných turistov v roku 2017 a na turistických prenocovaniach 368
Obr. 55 Zaočkovanosť detí v roku 2019 370
Obr. 56 Rozmiestnenie zdravotníckych zariadení v západnej Afrike 372
Obr. 57 Priemerný počet zdravotníckeho personálu na 10 tisíc obyvateľov v období 2014-2016 374
Obr. 58 Porovnanie gramotnosti mužov a žien starších ako 15 rokov v roku 2018 377
Obr. 59 Vymedzenie regiónu Strednej Afriky 404
Obr. 65 Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov Strednej Afriky v rokoch 1950-2020 460
Obr. 66 Vývoj počtu obyvateľov menej ľudnatých štátov Strednej Afriky v rokoch 1950-2020 461
Obr. 67 Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Strednej Afriky v roku 2020 464
Obr. 73 Vývoj počtu obyvateľov štátov Východnej Afriky v rokoch 1950 – 2020 599
Obr. 74 Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Východnej Afriky v roku 2020 601
Obr. 75 Ukážka etiópskeho písma 631
Obr. 77 Výškový profil Južnej Afriky od pobrežia Namíbie po východné pobrežie Juhoafrickej republiky 656
Obr. 82 Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov Južnej Afriky v r. 1950-2020 731
Obr. 83 Vývoj počtu obyvateľov málo ľudnatých štátov a území Južnej Afriky v rokoch 1950-2020 732
Obr. 84 Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov Južnej Afriky 733

Tabuľky

Tab. 1 Rozloha a počet obyvateľov svetadielov Zeme v decembri 2020 87
Tab. 2 Rozloha a počet obyvateľov makroregiónov Afriky v decembri 2020 87
Tab. 3 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Severnej Afriky 93
Tab. 4 Ľudnatosť vybraných miest Severnej Afriky 168
Tab. 5 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Západnej Afriky 203
Tab. 6 Ľudnatosť vybraných miest Západnej Afriky 313
Tab. 7 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Strednej Afriky 405
Tab. 8 Ľudnatosť vybraných miest Strednej Afriky 474
Tab. 9 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Východnej Afriky 504
Tab. 10 Ľudnatosť vybraných miest východnej Afriky 610
Tab. 11 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov Južnej Afriky 651
Tab. 12 Ľudnatosť vybraných miest Južnej Afriky 748

Boxy

BOX 1	*Pygmejovia*	*35*
BOX 2	*Obchod s otrokmi a jeho dôsledky pre Afriku*	*62*
BOX 3	*Severná Afrika - pomenovania*	*92*
BOX 4	*Níl*	*108*
BOX 5	*Makaronézia*	*109*
BOX 6	*Západná Sahara*	*144*
BOX 7	*Suezský prieplav*	*185*
BOX 8	*Madeira*	*187*
BOX 9	*Zvláštnosti púšte*	*211*
BOX 10	*Ostrov Fogo*	*213*
BOX 11	*Zvláštny tvar toku rieky Niger*	*219*
BOX 12	*Dezertifikácia a deforestrácia*	*227*
BOX 13	*Africké nezávislé cirkvi v Západnej Afrike*	*307*
BOX 14	*Lagos a jeho „plávajúci“ slum*	*310*
BOX 15	*Chudoba, rast miest a ochorenia*	*312*
BOX 16	*Great Green Wall – Veľký zelený múr*	*333*
BOX 17	*Krvavé diamanty*	*336*
BOX 18	*Tradičná textilná výroba*	*354*
BOX 19	*Ochorenia a očkovania*	*371*
BOX 20	*Filmový priemysel v Nigérii*	*385*
BOX 21	*Kongo*	*421*
BOX 22	*Konžský prales*	*425*
BOX 23	*Slobodný štát Kongo*	*433*
BOX 24	*Ambazonia*	*448*
BOX 25	*Coltan*	*481*
BOX 26	*Hydroenergetický komplex Inga*	*483*
BOX 27	*Most ponad Bab al-Mandab*	*503*
BOX 28	*Kilimandžáro*	*518*
BOX 29	*Albíni na čiernom kontinente*	*600*
BOX 30	*Slumy vo Východnej Afrike*	*608*
BOX 31	*Káva*	*614*
BOX 32	*Pestovanie kvetín v Keni*	*616*
BOX 33	*Hlad a podvýživa v Afrike*	*618*
BOX 34	*Platby cez mobil*	*623*
BOX 35	*Safari v národných parkoch*	*628*

BOX 36 *Nerastné bohatstvo Zambie* *653*
BOX 37 *Namib* *654*
BOX 38 *Kalahari* *655*
BOX 39 *Zambezi* *664*
BOX 40 *Cecil Rhodes – najvýraznejšia osobnosť britskej expanzie v Južnej Afrike* *685*
BOX 41 *Apartheid – pokus o úplné oddelenie rás v Juhoafrickej republike a Namíbii* *717*
BOX 42 *Pandémia AIDS v Južnej Afrike* *736*
BOX 43 *Kríza v Zimbabwe* *751*
BOX 44 *Vojna a (o) plyn* *753*
BOX 45 *Čína v Zambii* *755*
BOX 46 *Odlesňovanie v južnej Afrike* *759*
BOX 47 *Hydroenergetický projekt Lesotho Highlands Water Project* *761*
BOX 48 *Preteky v ťažbe platiny v Zimbabwe* *763*
BOX 49 *Juhoafrická republika kraľuje outsourcingu* *766*
BOX 50 *Kapensis – najmenšia floristická ríša* *774*

Daniel Gurňák – Ladislav Tolmáči – Katarína Danielová – Alfonz Gajdoš –
– Tibor Madleňák – Richard Pouš – Anna Tolmáči – Gabriel Zubriczký

GEOGRAFIA AFRIKY

vydala Univerzita Komenského v Bratislave vo Vydavateľstve UK

Editori: doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD., prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

Návrh obálky a osadenie textu: doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Rukopis neprešiel jazykovou úpravou

Rozsah 832 strán, 72,0 AH, prvé vydanie, náklad 130 výtlačkov,
vytlačila spoločnosť Alfa print, s. r. o., Bratislava

Kapitoly – rozsah (texty a mapy spolu):
1 (7,2 AH), 2 (9,4 AH), 3 (17,0 AH), 4 (8,2 AH), 5 (12,1 AH), 6 (12,6 AH)

ISBN 978-80-223-5126-3